חומש

חלק חמישי
ספר דברים

מקראות גדולות
עם
ל"ב פירושים

אלה המה : תרגום אונקלוס , תרגום ירושלמי , תרגום למגלות , תרגום שני לאסתר עם ביאור , פירש"י שלם עם המראה מקומות , ז׳בן עזרא , רמב"ן , בעל הטורים כולו , ספורנו , תרגום יונתן לנ"ך , מסורה גדולה , מסורה קטנה , מערכת המסורה , רד"ק , רלב"ג , פי׳ רבינו סעדיה גאון , פירוש רבינו ישעיה , כלי יקר , חידושי מהרש"א , אדרת אליהו , מצודת דוד , מצודת ציון , יוסף לקח , אגרת שמואל , לחם דמעה , ספורנו לשה"ש וקהלת , מנחת שי , תולדות אהרן , תולדות יעקב , ביאור לגבולין ובנין הבית , ביאור על יהושע ישעיה ודברי הימים מהגאון מווילנא זצוק"ל , וסדר הפטרות עם ביאור המלות , ועוד הרבה מעלות וכללי המסורה והדקדוק .

עם הוספות חדשות

(לג) לקוטים מאת גאוני גדולים ראשונים ז"ע , פירושים ומפרשים פירושו של רבינו מאור הגולה רש"י זצ"ל אשר נקראים בשם שפתי חכמים השלם :

גלקט ונאסף ע"י הרב הג׳ מוהר"ר שבתי משורר זצלה"ה בעה"ם ס׳ שפתי ישנים :

(לד) תפלות לליל שבת , ולשבת קודש עם המולדות לכל כרך .

יצא לאור בהשתדלות הרב ר׳
מנחם מענדיל יוסטמאן נ"י
בגור קאלוואריע

אהרן | משה

МИКРОЕТЪ ГЕДАЛТТЪ
т. е. Писаніе съ Коментаріями Часть 5

Типог. Левинъ-Эпштейна Павлинная 14.
ВАРШАВА 1902,

Дозволено Ценурсою.
Варшава, 28 Августа 1091

חד מן י"ח פסוקים חד ריש פסוק וחד סוף פסוק וסימן ויסעו ויהי חתת אלהים על . ויסעו אלה מסעי בני ישראל ולא . ושנאה האיש האחרון . ושנאה כי יקח איש אשה ובא אליה . וישנאה אמנון שנאה גדולה . ותשוו . השב אל הערה במקום . השב והוא עם בזוז ושסוי . אים . אפוא הכמוך ויגידו .

זכרו תורת משה

י' מלין דקריין ולא כתבן וסי' בני . ועתה תנו את האנשים תנינ' דפסוק . פרת ויך דוד את הדרעזר

א ואלה

הוא משתחוה דמלכי'. צבאות כי מירושלי' תצא דישעי'. באים הנה ימים באים נאם ה' ממגדל. לה

אותו בחרב על כל

ויתיר ושוכה . ובהר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ . וכהן כי יקנה נפש קנין . וכהן ויחמס כגן שכו . ותשליכנו
לפניהם דד"ה . ומקטרים להי עלות בבקר בבקר . ומקטירים בני עתה אל תשלו . ולרבקה את
ומקלל אביו ואמו מות יומת . ומקלל ובא המלך דוד עד . סלה כל אבירי אדני בקרבי . סלא ויקמו כל עבדיו ויקשרו .

בשם דובר צדק ומגיד מישרים . אפרש ספר אלה הדברים .

א אֵ֣לֶּה הַדְּבָרִ֗ים אֲשֶׁ֨ר דִּבֶּ֤ר מֹשֶׁה֙ אֶל־כָּל ס' וחד ואלה הדברים
א אִלֵּין פִּתְגָמַיָא דְמַלִּיל מֹשֶׁה עִם כָּל

(א) אלה הדברים. (ספרי) לפי שהן דברי תוכחות ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמז מפני כבודן של ישראל: אל כל ישראל. אילו הוכיח מקצתן היו אלו שבשוק אומרים אתם הייתם שומעים מבן עמרם ולא השיבותם דבר מכך וכך אילו היינו שם היינו משיבים אותו לכך כנסם כולם ואמר להם הרי כולכם כאן כל מי

יש אומרים כי טעם אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר והנה הם הלכו במדבר ארבעים שנה וזה פי' ויהי בארבעים שנה ואלה טעו כי עד קדש ברנע באו בשנה השנית רק ויהי בארבעים שנה דבק עם דבר משה והישר בעיני שפירושו אלה הדברים שהם דברי המצות הכתובים בפרשת ראה אנכי ושופטים וכי תצא והיה כי תבוא כבר אמר אותם כאשר היו במדבר ויהיה דבר

אלה הדברים הי' דסמיכי וסימן אלה הדברים אשר צוה ה' . אלה הדברים אשר תדבר . אלה הדברים
ריש סיפרא . אלה הדברים עשיתם ולא עזבתים . אלה הדברים אשר העשו . וחד ואלה הדברים אשר דבר ונמסר גם בריש ויקהל :

תולדות אהרן אלה הדברים סוטה מה :

בעל הטורים אלה הדברים רמז נ"פ . נאמרו בסיני ונשנו באהל מועד ונשלשו בערבות מואב ועל כל מצוה ומצוה נכרתו יו"ו בריתות בסיני ויו"ו באהל מועד וי"ו בערבות מואב שכן מ"ה וכנגדן הזכיר מ"ח פעמים בתורה על ע"ג והזכיר מ"ח פעמים בתורה על סגר שבלא לידבק בתורה שנכרתו עלי' מ"ח בריתות . בראשית ואלה ויקרא וידבר אלה . ס"ת בגימטריא יראת וזהו ראשית חכמה יראת ס' ובגי' תורה . ר"ת של ה' הומשים בי' י' ו' ה' בגי' אהיה . וסוף האותיות של ה' הומשים תי' מי' ו' ו' ל' בגי' הוא אלהינו זה והכו ואת התרנגים אני הוא :

רמבן

דברים. הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל ולא יזכיר בו דבר בתורת כהנים ולא במעשה הקרבנות ולא בטהרת הכהנים ובמעשיהם שכבר ביאר אותם להם והכהנים זריזים הם לא יצטרכו לאזהרה אחר אזהרה אבל בישראל יחזור המצות הנוהגות בהם פעם להוסיף בהם ביאור ופעם שלא יחזור אותם רק להזהיר את ישראל ברוב אזהרות כמו שיבאו בספר הזה בענייני ע"ג אזהרות מרובות זו אחר זו בתוכחות וקול פחדים אשר יפחיד אותם בכל עונשי העבירות ועוד יוסיף בספר הזה כמה מצות שלא נזכרו כלל כגון היבום ודין המוציא שם רע והגרושים באשה ועדים זוממין וזולתן וכבר נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנה הראשונה קודם המרגלים כי בערבות מואב לא נתחדשו לו אלא דברי הברית כאשר נתפרש בו ועל כן לא נאמר בספר הזה וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל או דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מצוה פלונית אבל לא נכתבו המצות בספרים הראשונים שידבר עם יוצאי מצרים כי אולי לא נהגו באותן המצות רק בארץ אף על פי שהן חובת הגוף כאשר בא בענין הנסכים או מפני שאינן תדירות לא הזכיר רק בבנים נוחלי הארץ וטרם שיתחיל בביאור התורה התחיל להוכיחם ולהזכיר להם עונותיהם כמה ימרוהו במדבר וכמה שהתנהג עמהם הקדוש ברוך הוא במדת רחמים וזה להודיע חסדיו עמהם ועוד שיוכחו בדבריו שלא יחזרו לקלקולם פן יספו בכל חטאתם ולחזק לבם בהודיעו אותם כי במדת רחמים יתנהג עמהם לעולם שלא יאמר אדם לא נוכל לרשת את הארץ כי אין אדם אשר לא יחטא ומיד תהיה מדת הדין מתוחה כנגדנו ונאבד ולכן הודיעם משה רבינו כי הקדוש ברוך הוא רחמן מלא רחמים כי הסליחה והמחילה ממנו יתברך סיוע ועזר לבני אדם בעבודתו וכענין שאמר הכתוב כי עמך הסליחה למען תורא:

א (א) אמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל . על המצות אשר יזכיר בכל הספר מתחלת עשרת הדברות בפרשת ואתחנן כמו שאמר

ספורנו

א (א) אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל וגו' . אמר שבכל אחד מהמקומות שהזכיר פה והם מקומות אשר שנו בם אלהות דרכם בגזרת האל

אבן עזרא

דבר משה מוסף עלמו ואחר עמו וכן הוא דבר משה במדבר בערבה מול סוף מיום שנסעו מסיני: (א) בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב. מקומות לא נזכרו בפרשת אלה מסעי או נזכרו בשמות אחרים כי שנה. שהיר יש לו ב' שמות ורבים כן: (ב) אחד עשר יום. הטעם שדבר אלה הדברים באותם י"א יום: מחורב. שהלכו מחורב עד קדש ברנע וכבר הגדתי לך כי מקדש ברנע הלכו המרגלים ואחר שנשבע השם שלא יכנסו לארץ לא התקדשה מצוה רק בשנת הארבעים כי כן מצאנו והעד שאמר באר את התורה הזאת הנה באר התורה שאמר בין פארן ובין תפל כי רוב המצות הם בספר הזה וכן פי' ככל אשר צוה ה' אותו אליהם בעבר הירדן במדבר בערבה ואם תבין סוד (השרים) [נ"ל השנים] עשר גם ויכתוב משה והכנעני אז בארץ בהר ה' יראה גם והנה ערשו ערש ברזל תכיר האמת. וי"א כי באחד [באדר] (ס"א בשבט) מת משה ואמר כי התאבלו שלשים יום ויחנו שם (שתי) (נ"ל שם) שבתות והראיה שלהם ויהי בעצם היום הזה כי ביום אחד קרא זה הספר אל כל ישראל ובו מת וזאת איננה ראיה כי בעצם היום הזה הוא על השירה והנה כתיב אתה עובר היום את הירדן: (ד) בעשתי.

פירשתיו

דברים א

כל־ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין־פארן ובין־תפל ולבן וחצרת ודי זהב: ב אחד עשר יום מחרב דרך הר־שעיר עד קדש ברנע: ג ויהי בארבעים שנה בעשתי־עשר חדש באחד לחדש דבר משה אל־בני ישראל ככל אשר צוה יהוה אתו אלהם: ד אחרי הכתו את סיחן מלך האמרי

ב' א' מ"ג וא' חסר ג' והסר. ג' ד' חסר בליש' כ"ס

פ

י"ס

י"א בטעמא לאחור

ישראל בעברא דירדנא אוכח יתהון על דחבו במדברא ועל דארגיזו במישרא לקביל ים סוף בפארן אתפלו על מנא ובחצרות ארגיזו על בשרא ועל דעבדו עיגל דדהב: ב מהלך חד עסר יומין מחורב אורח טורא דשעיר עד רקם גיאה: ג והוה בארבעין שנין בחד עסר ירחין בחד לירחא מליל משה עם בני ישראל ככל דפקיד יי יתיה לותהון: ד בתר דמחא ית סיחון מלכא דאמוראה דיתיב

מול ב' בתרי לישני חד חסר וחד מלא וסימן מול סוף. מל את בני ישראל שנית: ולבן ג' וסימן בסדר ויצא: והצרת ד' חסר בלישנא וסימן נמסר בסדר מסעי: אחד עשר ב' בתורה וסי' ילדיו יום מחרב: בעשתי עשר ג' וסימן ויהי בארבעים שנה. ויהי בעשתי עשרה שנה לצדקיה. בעשתי עשרה שנה דצור דיחזקאל: אחרי הכתו את סיחון יי"א בטעם לאחור פי' אחר יתיב לא יבא פשטא לעולם רק בי"א מקומות וסימן נמסר בסדר ויקרא:

תולדות אהרן ודי זהב. ברכות לב: אחד עשר יום. מגחות סה: ויהי בארבעים. ר"ה ג: אחרי הכתו ר"ה שם וג':

רשי

מי שיש לו תשובה ישיב: במדבר. לא במדבר היו אלא בערבות מואב ומהו במדבר אלא בשביל מה שהכעיסוהו במדבר שאמרו (שמות ט"ז) מי יתן מותנו וגומר: בערבה. בשביל הערבה שחטאו בבעל פעור בשטים בערבות מואב: מול סוף. על מה שהמרו בים סוף בבואם לים סוף שאמרו (שם י"ד) המבלי אין קברים במצרים וכן בנסעם מתוך הים שנאמר (תהלים ק"ו) וימרו על ים בים סוף כדאיתא בערכין (דף ט"ו): בין פארן ובין תפל ולבן. אמר רבי יוחנן חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תפל ולבן אלא הוכיחן על הדברים שתפלו על המן שהוא לבן שאמרו (במדבר כא) ונפשנו קצה בלחם הקלוקל ועל מה שעשו במדבר פארן על ידי המרגלים: וחצרות. במחלוקתו של קרח. (ספרי) ד"א אמר להם היה לכם ללמוד ממה שעשיתי למרים בחצרות בשביל לשון הרע ואתם נדברתם במקום: ודי זהב. הוכיחן על העגל שעשו בשביל רוב זהב שהיה להם שנאמר (הושע ב) וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל: (ב) י"א יום מחורב. (תענית כט) אמר להם משה ראו מה גרמתם אין לכם דרך קצרה מחורב לקדש ברנע כדרך הר שעיר ואף הוא מהלך י"א יום ואתם הלכתם אותה בשלשה ימים שהרי בעשרים באייר נסעו מחורב שנאמר (במדבר י) ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש וגומר ובכ"ט בסיון שלחו את המרגלים מקדש ברנע צא מהם שלשים יום שעשו בקברות התאוה שאכלו הבשר חדש ימים ושבעה ימים שעשו בחצרות להסגר שם מרים נמצא בשלשה ימים הלכו כל אותו הדרך וכל כך היתה שכינה מתלבטת בשבילכם למהר ביאתכם לארץ ובשביל שקלקלתם הסב אתכם סביבות הר שעיר מ' שנה: (ג) ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש. מלמד שלא הוכיחן אלא סמוך למיתה ממי למד מיעקב שלא הוכיח את בניו אלא סמוך למיתה אמר ראובן בני אני אומר לך מפני מה לא הוכחתיך כל השנים הללו כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי. ומפני ד' דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו ושלא יהא חברו רואהו ומתבייש ממנו כו' כדאיתא בספרי וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה וכן שמואל שנאמר (שמואל א יב) הנני ענו בי וכן דוד את שלמה בנו: (ד) אחרי הכותו. אמר משה אם אני מוכיחם קודם שיכנסו לקצת הארץ יאמרו מה לזה עלינו מה היטיב לנו אינו בא אלא לקנתר למצוא עילה שאין בו כח להכניסנו לארץ לפיכך המתין עד שהפיל סיחון ועוג לפניהם והורישם את ארצם ואחר

בעל הטורים מול ב'. ואידך מול את בני וגו'. ס דברים נאמרו בקנס אין מוהלין בו ואין מותכין בו נצר ואין שותטין בו כדאיתא במסכת חולין. וזהו שאמר לו הקב"ה ליהושע עשה לך חרבות צורים ואל תמול בקנה הגדל בסוף פי' באגם וזהו מול סוף. מול את בני ישראל: בארבעים ב' במסרה. ויהי בארבעים. בארבעים אלף ישראל. לומר אם יהיה ה"א א' בין מ' אלף אין צריכים לא רומח ולא מגן. כי בס"ת מגן עליהם מאויביהם. דאיירי התם בתית שנאמר לבי לחוקקי ישראל. והבא נמי כתיב בתרי' ענין התורה שנאמר הואיל באר את התורה:

ספורנו

הא' יתעלה להמיתם במדבר בעון המרגלים. אמר משה לכל ישראל אלה הדברים ביזכיר והם: (ב) אחד עשר יום מחורב כו'. וזה כי כל ל"ח שנה שהגיעם במדבר הגה ואנה לא הלכו בדרך ישר מכוון אל מקום נודע וכשהיו מגיעים אל מקום אשר משם היו נעים והולכים לאחוריהם או לצדדין ולא בדרך ישר היה משה אומר להם ראו מה גרמתם שהרי מהלך י"א יום יש מחורב עד קדש ברנע דרך הר שעיר שהוא הדרך היותר קצר אל עוברי דרכים. והאל יתברך הוליך אתכם לקדש ברנע בג' ימים דרך המדבר הגדול והנורא ומפני שונכם אתם נעים כל זה הזמן וכל זה היה אומר למען יזכרו וישובו אל ה': (ג) ויהי בארבעים שנה. אחר שכלו מתי מדבר: דבר משה אל בני ישראל. לבאי הארץ: ככל אשר צוה ה' אותו אליהם. הזהיר להם כל התורה כלה עד הנה בכללה: (ד) אחרי הכותו. וזה עשה אחר שהשיגו

רמבן

שאמר הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר כי כל התורה ידבר ויאסר מפסוק ה' אלהינו דבר אלינו עלת אמירה וכמוהו כי נשני אלהים את כל עמלי כי הפרני אלהים כי אמר ושיעור הכתובים האלה אלה המצות אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן בארבעים שנה לצאתם ממצרים באחד לחדש בעשתי עשר ככל אשר צוה ה' אותו אליהם והיה זה אחרי הכותו את סיחון ועוג בארץ מואב שם הואיל משה לבאר להם התורה הזאת לאמר. ויאמר. ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת וגו'. והטעם כי כאשר הואיל משה לבאר להם המצות אמר להם בתחלת דבריו ה' אלהינו דבר אלינו בחורב אחרי שנתן לנו עשרת הדברים שנכבוש הארץ מיד ונעבור את הירדן ותטאתיכם גרמו לכם זה וזה ונמשכו דברי הפתיחה הזאת עד שהשלים בהב בפסוק ושמרת את חקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום אשר ייטב לך ולבניך אחריך ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך כל הימים אז קרא משה אל כל ישראל אשר היו לפניו ואמר שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דובר באזניכם היום והתחיל בביאור התורה עשרת הדברות שישמעו אותם בביאור מפי המקבל אותם מפיו של הקב"ה ואחרי כן הודיעם יחוד השם שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד וכל המצות שבספר הזה ולכך יפרש בכאן אשר דבר משה אל כל ישראל ושם ויקרא משה אל כל ישראל כי באור התורה ותשלום המצות צריך להיות במעמד כל ישראל כאשר היה במתן התורה ומפני שהאריך בדברי הפתיחה הזאת חזר הכתוב למקום שפסק בתחלת ביאור התורה ואמר וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים והזכיר כי היה בעבר הירדן בגיא בארץ סיחון והיא ארץ מואב הנזכר בכאן כי ישראל לא נכנסו לארץ מואב רק באותו החלק שטהר מהם סיחון כמו שנתבאר בספר של מעלה והנה הזכיר בכאן שני דברים אמר שדבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם וזה רמז אל המצות שיאמר להם בספר הזה שלא נזכרו עד הנה בתורה ואמר שהם ככל אשר צוה אותו בהם לא הוסיף ולא גרע על מה שנצטוה והזכיר זה בעבור שלא אמר בהם וידבר ה' אל משה ולכן כלל אותם עתה שהם כולם ככל אשר נצטוה מפי הקב"ה ואמר עוד כי הואיל משה באר את התורה וזה רמז במצות שנאמרו כבר שיחזור אותם לבאר אותם ולחדש בהם דברים:

ובטעם הואיל משה. שרצה לבאר להם את התורה והזכיר כן להודיעם כי מעצמו ראה לעשות כן ולא ציוהו השם בזה מלשון הואל נא ולין ולו הואלנו ונשב ובקרבים:

(ב) **ובטעם** אחד עשר יום מחורב. יודיענו הכתוב שיעור המדבר כי מחורב שיצאו משם עד קדש ברנע מהלך אחד עשר יום בלבד כי קרוב הוא בדרך הר שעיר וקדש ברנע הוא סוף המדבר בגבול הר האמורי שהוא נחלת ישראל ושם ארץ סיחון ועוג אשר שם באר התורה בגיא מול בית פעור ואחרי

ד אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן וְאֵת עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן אֲשֶׁר־יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי׃ ה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר׃ ו יְהוָה אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב־לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה׃ ז פְּנוּ ׀ וּסְעוּ לָכֶם וּבֹאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל־כָּל־שְׁכֵנָיו בָּעֲרָבָה בָהָר וּבַשְּׁפֵלָה וּבַנֶּגֶב וּבְחוֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת׃ ח רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת־הָאָרֶץ

יו מ"ע כתור' · ג' ומ"ל · ל' ואחד וכנוי · ס' אחד מנכון הסר · כל אורייתא הסר במ"ת

דְּיָתֵיב בְּחֶשְׁבּוֹן וְיָת עוֹג מַלְכָּא דְמַתְנַן דְּיָתֵיב בְּעַשְׁתָּרוֹת בְּאֶדְרֶעִי׃ ה בְּעִבְרָא דְיַרְדְּנָא בְּאַרְעָא דְמוֹאָב שָׁרִי מֹשֶׁה פָּרֵישׁ יַת אוּלְפַן אוֹרַיְתָא הָדָא לְמֵימָר׃ ו יי אֱלָהַנָא מַלֵּיל עִמָּנָא בְּחוֹרֵב לְמֵימַר סַגִּי לְכוֹן דִּיתֵיבְתּוּן בְּטוּרָא הָדֵין׃ ז אִתְפְּנוּ וְטוּלוּ לְכוֹן וְעוּלוּ לְטוּרָא דֶאֱמוֹרָאָה וּלְכָל מְגִירוֹהִי בְּמֵישְׁרָא בְטוּרָא וּבִשְׁפֵלְתָּא וּבְדָרוֹמָא וּבִסְפַר יַמָּא אֲרַע כְּנַעֲנָאָה וְלִבְנָן עַד נַהֲרָא רַבָּא נְהַר פְּרָת׃ ח חֲזוֹ דִּיהָבִית קֳדָמֵיכוֹן יַת אַרְעָא עוּלוּ

ואחר כך הוכיחן: סיחון אשר יושב בחשבון. (ספרי) אילו לא היה סיחון קשה והיה שרוי בחשבון היה קשה שהמדינה קשה ואילו היתה עיר אחרת וסיחון שרוי בתוכה היתה קשה שהמלך קשה על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה: אשר יושב בעשתרות. המלך קשה והמדינה קשה: עשתרות. הוא לשון צוקין וקושי כמו עשתרות קרנים ועשתרות זה הוא עשתרות קרנים שהיו שם רפאים שהכה אמרפל שנא' (בראשית יד) ויכו את רפאים בעשתרות קרנים ועוג נמלט מהם והוא שנאמר (שם יד) ויבא הפליט ואומר (דברים ג) כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים: באדרעי. שם המלכות: (ה) הואיל. התחיל כמו (בראשית י"ח) הנה נא הואלתי: באר את התורה. בשבעים לשון פירשה להם: (ו) רב לכם שבת. כפשוטו ויש מדרשי אגדה הרבה גדולה לכם ושכר על ישיבתכם בהר הזה עשיתם משכן מנורה וכלים קבלתם תורה מניתם לכם סנהדרין שרי אלפים ושרי מאות: (ז) פנו וסעו לכם. זו דרך ערד וחרמה: ובאו הר האמורי. כמשמעו: ואל כל שכניו. עמון ומואב והר שעיר: בערבה. זה מישור של יער: בהר. זה הר המלך: ובשפלה. זו שפלת דרום: ובנגב ובחוף הים. אשקלון ועזה וקסרי וכו' כדאיתא בספרי: עד הנהר הגדול. (שבועות מז) מפני שנזכר עם ארץ ישראל קוראו גדול משל הדיוט אומר עבד מלך מלך הדבק לשחוור וישתחוו לך קרב לגבי דיהנא ואידהן: (ח) ראה נתתי. בעיניכם אתם רואים איני אומר לכם מאומד ומשמועה: באו ורשו. אין מערער בדבר ואינכם צריכים למלחמה

פירשתיו בפרשת נשא: (ה) הואיל משה באר. שנים פעלים עוברים דבקים בלא וי"ו וכן חמק עבר והנה משה החל לפרש לבנים שנולדו במדבר מה שאירע לאבותיהם ואמר להם כל המצות גם עשרת הדברים ששמעו אבותיהם מפי השם ישמעום גם הם מפי ציר נאמן: (ו) בחורב. הוא סיני כאשר אמרתי: (ז) פנו. עזבו זה המקום: וסעו לכם. דרך הלשון כמו

הואיל ג' ומלאים וסימן הואיל משה באר. כי הואיל ה' לעשות. כי הואיל הלך אחרי צו: והלבנון ה' וא' סמיכן חסר וסי' ארץ הכנעני והלבנון. אעברה נא ואראה. כל המקום אשר תדרך כף רגלכם דמשנה תורה. כמדבר והלבנון. והלבנון באדיר

תולדות אהרן אחיו משה. סוטה לה: פנו וכנו. קמא פא: עד שנהר הגדול. שבועות מז:

בעל הטורים הואיל ג' במסרה. הכא ואידך כי הואיל ה' לעשות. הואיל הלך אחרי צו. היינו דאמרו בין כך ובין כך קרויים בניו של מקום בין עושין רצונו של מקום שמקיימין את התורה. דכתיב הואיל משה. ובין שהם עובדי ע"ג. דהיינו הלך אחר צו. הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם: את התורה הזאת לאמר. וסמיך ליה ה' אלהינו כלומר הזכירם על יחוד השם: כתרג לאמר. כתיב הכא בהם לא הקימו את התורה והבאתי עליכם הרב: פנו. ס"ת כשוה ים לכם לפנות מכל מעשים רעים. א"נ כב"מ באתם פונים העננים עמכם: ראה נתתי לפניכם. הקב"ה אמר כן למשה לאמר לישראל א"נ ראה וגו' חוזר על כל א' וא':

רמבן

כן אמר שהם הלכו דרך הר האמורי כל המדבר הגדול והנורא ואחרי כן יספר כי בקדש ברנע שהוא בתחום נחלתם בקשו מרגלים ונשתבש דרכם והלכו דרך ים סוף לאחור ולא לפנים עד מלאת ארבעים שנה ובעבור שלא היו ישראל עתה במדבר כי כבר נכנסו בארץ מואב הנזכרת דרש אונקלוס כי במדבר בערבה רמוזים הם לתוכחות ועוד כי מדוע יזכיר כל אלה המקומות ויתן סימנים ומגרים יותר מן המוכר שדה ושיעור הכתוב לדעתו אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן דבר במדבר בערבה ובמול סוף בין פארן ובין תופל ולבן וחצרות ודי זהב ואחד עשר יום מחורב כי הזכיר להם כל מה שעשו במקומות האלה ואחר כן אמר הכתוב כי שם בעבר הירדן הנזכר הואיל לבאר התורה אחר הוכיחו אותם ויען ויאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר וכך הוא נדרש בספרי על דעת ר"י אבל ר' יוסי בן דורמסקית עשה אותן מקומות שנקראו כן:

(ד) אשר יושב בחשבון שלא היתה שלו אבל לכדה ממלך מואב ובנאה להיות לו בית מלכות וכן אשר יושב בעשתרות באדרעי שהיתה ארץ רפאים והוא מלך האמורי כאשר אפרש בעה"י ומפני שאמר אשר יושב בעשתרות באדרעי יורה כי עשתרות שם מקום אשר בו אדרעי ולשון ספרי בעשתרות שהיה קשה כעשתרות באדרעי זה מקום מלכות. וכתב רש"י עשתרות לשון צוקין וקושי ועשתרות זהו עשתרות קרנים שהיו בה רפאים שנאמר ויכו את רפאים בעשתרות קרנים באדרעי שם מלכות וכן כתוב עשתרות לאנך כתרגומו ורבותינו אמרו למה נקרא שמן עשתרות שמעשרות את בעליהן ומחזקות אותן כעשתרות הללו שהם סלעים וחזקים והרי הרב מרכיב בו שני לשונות ולא ידענו מאיזה מקום הוציא שיהיה עשתרות שם צוקין וסלעים אבל יתכן שנאמר שהוא שם עדרי הצאן מלשון עושר כדברי חכמים ועשתרות קרנים היו הרים גבוהים שעליהם מצודות סלעים ידמה אותם הכתוב לקרני הבהמות כמו שידמה אותם לשנים כענין שנאמר על שן סלע ומצודה וכן על קרנות המזבח וכן בקרן בן שמן אמר בו התרגוס בטור רם בארעא שמינא ושם יעלו עשתרות הצאן התישים והעזים והיעלים וכיוצא בהן ולכך יקרא עשתרות קרנים וכן לבעלים ולעשתרות הע"ג העשויה כצורת הצאן או להגין עליהם כפי סברותם ובשפלות ההר בנו עיר ושמה אדרעי והוא שנאמר ויצא עוג מלך הבשן הוא וכל עמו למלחמה כי אסף את כל חילו אל העיר אשר שם ארון המלך וכסא המלכות וענין ספרי מדרשים אמר אשר יושב בעשתרות באדרעי אלו לא היה עוג קשה ושרוי בעשתרות קשה היה שהמדינה קשה וכו' ולפיכך ידרשו בעשתרות שהיה קשה כעשתרות כלומר שהיה מקום מושבו כמו עשתרות קרנים העיר החזקה שהיה הוא ומשפחתו משם כי עתה אינינו יושב בעשתרות כי בארץ אמורי הוא יושב ומקום מלכות כלומר המדינה שהוא יושב בה באדרעי כי שם ארץ מלכות הבשן:

(ו) ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר. על דעתי חורב שם מקום קרוב להר סיני ששם ישבו ישראל בשנה ההיא כי המדבר היה גדול ושם ההר אשר חמד אלהים ושמו סיני וע"כ נקרא כל המדבר מדבר סיני כאלו הוא מדבר הר סיני ואמר הכתוב ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר שחנו במדבר במקום הנקרא חורב והוא נגד ההר ואפשר שגם ההר גם המדבר יקראו סיני כי שם אילני הסנה רבים ושם סמוך להר מקום או עיר מושב ששמו חורב ושם עמדו והכתוב שאמר ויבא אל הר האלהים חורבה שבא אל הר חורב אשר שם הר האלהים והסנה היה בהר ומשה היה בחרב המקום אשר לפניו אשר קרוב לו עמד שם מחנה ישראל שנה ולפיכך אמר אסורה נא ואראה שיסור מחורב עד ההר ופעמים יקרא הכתוב ההר כן כמו שאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב כלומר מן ההר אשר בחורב בתחומו או לפניו או ששם כל הארץ חורב וההר בתוכה וכן זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים ירמוז לכל אשר נצטוה בהר ובאהל מועד אשר שם בחורב וראיתי בילמדנו מדרשים לא ידעתי בסיני גם לא שמעתי בחורב גם מלו לא פתחה אזנך בערבות מואב רמז כי הוא מקום אשר שם אהל מועד. רק ר"א אמר כי חרב הוא הר סיני כי מפני החורב והיובש יהיה שם הסנה ויקרא בשמי שמות ושניהם שיים בטעם: (ז) פנו וסעו לכם. הזכיר להם הארץ והדרך שילכו בה למסעיהם ולפרי

ספורנו

שהבינו איזו מנוחה בארץ נושבת: (ה) בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר. ואחר שלא היו עוד נעים ונדים כי בערבות מואב היתה חניית המסע האחרון ועבר זה אחר שכבר התחנן ונואש מהשיג לעבור. הואיל לבאר מה שחשב שיפול בו ספק אחרי מותו והתחיל הבאור באמרו אחר כך ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב לאמר. וקודם שהתחיל בבאור אשר בו הרבה להזהיר על קיום המצות אמר לישראל בסבת הצורך אל זה הבאור והאזהרות עתה היה מפני שהם עוברים לארץ בלעדיו ולא יוכל להזהירם בשעת מעשה ולא לבאר כל ספק שיפול וספר איך נכשלו בזה שלא יעבור הוא עמהם ברוע בחירתם ופשעיהם למען ישמרו מזה מכאן ולהבא לבלתי הפחית ענינם: (ח) ראה נתתי לפניכם את הארץ. יושבי הארץ כי נמונו מפניכם

אבן עזרא

כמו לך לך: (ט) לא אוכל לבדי. כטעם לא תוכל עשהו לבדך: (י) הרבה אתכם. במצרים ונתקיימה הברכה שברך אביכם: וטעם ככוכבי השמים. דרך משל פעמים עם אלף וכן מאה הפך לשון קדר: (יב) טרחכם. מגזרת היו עלי לטורח ופירוש טרחכם להבין אנשים פתאים המטות: ומשאכם. שנקשו לאם ותים וכשר כתו לשום את משא כל העם הזה: וריבכם. זה עם זה: (יג) הבו. מלה זרה והיה הה"א ראוי להתנועע בשוא ופתח: וידועים. שהם היו ידועים

ישל. תניינא חסר: לאבהיכם חסר וסימן במסרת רבתא: יסף י"א בלשון אושפי ג' מלאים וחי

תולדות אהרן ס' אלפי לביתיכם. ריש כח : כנו לבם. ערוכין ק נדרים כ :

ספורנו

מבניכם ולא יתקוממו: באו ורשו את הארץ. את גליל הגוים כי הם משהדם יפנו ויברחו או ימותו בלתי מלחמה: (יב) טרחכם. בקשות הקורות בלתי קביעת ממון. ומשאכם. בצרכי רבים: וריבכם. בעניני הדין קביעת ממון. וזה ספר להזכירם

תרגום אונקלוס

ואחסינו ית ארעא דקיים
יי לאבהתכון לאברהם
ליצחק וליעקב למתן להון
ולבניהון בתריהון :
ט ואמרית לכון בעדנא ההיא
למימר לית אנא יכיל
בלחודי לסוברא יתכון :
י יי אלהכון אסגי יתכון
והא איתיכון יומא דין
ככוכבי שמיא לסגי: יא יי
אלהא דאבהתכון יוסף
עליכון כותכון אלף זמנין
ויברך יתכון כמא דמליל
לכון : יב איכדין איסובר
בלחודי טורחכון ועסקיכון
ודינכון : יג הבו לכון
גברין חכימין וסוכלתנין
ומדען לשבטיכון ואמנינון
רישין עליכון : יד ואהבתון

מקרא

באו ורשו את־הארץ אשר נשבע
כו"ל כ"כ במ"ג יהוה לאבתיכם לאברהם ליצחק
וליעקב לתת להם ולזרעם
ו' חסר בתור' אחריהם : ט ואמר אלכם בעת
ההוא לאמר לא־אוכל לבדי
יד שאת אתכם : י יהוה אלהיכם
כ הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי
השמים לרב : יא יהוה אלהי
ג' כ"כ הכר י' ב' אבותכם יסף עליכם ככם אלף
פעמים ויברך אתכם כאשר דבר
יח לכם : שני יב איכה אשא לבדי
ג' ג' ג' טרחכם ומשאכם וריבכם :
כולם חסרים במ"א כי נא יג הבו לכם אנשים חכמים ונבנים
נבונים המס. ל' חסר ו'. וידעים לשבטיכם ואשמם
ל' ומ"ל בראשיכם : יד ותענו אתי ותאמרו

רשי

למלחמה אלו לא שלחו מרגלים לא היו צריכים לכלי זיין: לאבתיכם. למה הזכיר שוב לאברהם ליצחק וליעקב אלא אברהם כדאי לעצמו יצחק כדאי לעצמו יעקב כדאי לעצמו: (ט) ואומר אליכם בעת ההוא לאמר. מהו לאמר אמר להם משה לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה: לא אוכל לבדי וגו'. אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל אדם שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והוריד את המן והגיז את השלו לא היה יכול לדונם אלא כך אמר להם ה' אלהיכם הרבה אתכם הגדיל והרים אתכם על דייניכם נטל את העונש מכם ונתנו על הדיינין וכן אמר שלמה (מלכים א ג) כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה אפשר מי שכתוב בו (שם ד') ויחכם מכל האדם אומר מי יוכל לשפוט אלא כך אמר שלמה אין דייני אומה זו כדייני שאר ע"ג אני אם חייבתי ממון שלא כדין נפשות אני נתבע שנאמר (משלי כב) וקבע את קובעיהם נפש: (י) והנכם היום ככוכבי השמים. וכי ככוכבי השמים היו באותו היום והלא לא היו אלא ס' רבוא מהו והנכם היום הנכם משולים כיום קיימים לעולם כחמה וכלבנה וככוכבים: (יא) יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים. מהו שוב ויברך אתכם כאשר דבר לכם אלא אמרו לו משה אתה נותן קצבה לברכותינו כבר הבטיח הקב"ה את אברהם (בראשית י"ג) אשר אם יוכל איש למנות וגומר אמר להם זו משלי היא אבל הוא יברך אתכם כאשר דבר לכם: (יב) איכה אשא לבדי. אם אומר לקבל שכר לא אוכל זו היא שאמרתי (ס"א שאמרתי) לכם לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקדוש ברוך הוא: טרחכם. מלמד שהיו ישראל טרחנין היה אחד מהם רואה את בעל דינו נוצח בדין אומר יש לי עדים להביא יש לי ראיות להביא מוסיף אני עליכם דיינין: ומשאכם. מלמד שהיו (סנהדרין לט ר"ה י"ז) אפיקורסין הקדים משה לצאת אמרו מה ראה בן עמרם לצאת שמא אינו שפוי בתוך ביתו איחר לצאת אמרו מה ראה בן עמרם שלא לצאת מה אתם סבורים יושב ויועץ עליכם עצות רעות וחושב עליכם מחשבות (ס"א מזמות ומחשבות): וריבכם. מלמד שהיו רוגנים: (יג) הבו לכם. הזמינו עצמכם לדבר: אנשים. וכי תעלה על דעתך נשים מה תלמוד לומר אנשים צדיקים: חכמים. כסופים: נבונים. מבינים דבר מתוך דבר זו היא ששאל אריוס את רבי יוסי מה בין חכמים לנבונים. חכם דומה לשולחני עשיר כשמביאין לו דינרין לראות רואה וכשאין מביאין לו יושב ותוהא נבון דומה לשולחני תגר כשמביאין לו מעות לראות רואה וכשאין מביאין לו הוא מחזר ומביא משלו: וידועים לשבטיכם. שהם ניכרים לכם שאם בא לפני מעוטף בטליתו איני יודע מי הוא ומאיזה שבט הוא ואם הגון הוא אבל אתם מכירין בו שאתם גדלתם אותו לכך נאמר וידועים לשבטיכם: בראשיכם. ראשים ומכובדים עליכם שתהיו נוהגין בהם כבוד ויראה: ואשימם. (סנהדרין שם) חסר יו"ד למד שאשמותיהם של ישראל תלויות בראשי דייניהם שהיה להם למחות ולכוון אותם לדרך הישרה: (יד) ותענו אותי ונומר. חלטתם את הדבר להנאתכם (ספרי) היה לכם להשיב משה רבינו ממי נאה ללמוד ממך או מתלמידך לא ממך שנצטערת עליה אלא ידעתי

בעל הטורים

והנכם כ'. הכא והידך והנכם הולכים איש אחרי שרירות לבו. פי' אע"פ שהלכתם אחרי שרירות לבכם הנכם היום ככוכבי השמים לרוב: ויברך ב' במסרה. הכא והידך ויברך כל בשר שם קדשו. כשיברך אתכם יברך כל בשר שם קדשו שיאמרו ברוך שקיים הבטחתו: ואשימם בראשיכם. ואשמם כתיב חסר יו"ד לומר לך שי"ד פעמים כתובים כתוב על הדיינים. ד"א ואשמם חסר לומר לך כי האשם תלוי בראשים בשביל שיש בידם למחות ואינם מוחין:

רמבן

ואחרי כן אמר ראה נתתי לפניכם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם באו ורשו את הארץ מצוה לא יעוד והבטחה כאשר פירשתי:

(ח) וטעם אשר נשבע ה'. כמו ואל משה אמר עלה אל ה' ושם פירשתי:

(ט) ואומר אליכם בעת ההיא לאמר. קודם שאמר לנו ה' בחורב רב לכם שבת בהר הזה על דעת האומרים קודם מתן תורה בא יתרו. וטעם בעת ההיא בשבתנו בחורב אבל הזכיר זה בכאן לאמר הנה קבלנו את התורה ושיו עליכם שופטים ושוטרים לשפוט ולהנהיג אתכם והנה היינו מוכנים ומזומנים לבא בארץ ונסע מחורב לרגלינו עם שופטינו וזקנינו ותקרבון אלי כלכם עם חכמיכם וראשיכם ובקשתם מרגלים ונתקלקל הענין:

(יב) וטעם טרחכם ומשאכם וריבכם. על דרך הפשט רמז משה רבינו להם שלשת הדברים שאמר ליתרו שהיה הוא עושה לעם כמו שפירשתי שם והזכירן לישראל ברמז אמר טרחכם כנגד והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו כי טורח גדול היה ללמד ליוצאי מצרים החוקים והתורות ופירושם וביאורם וסודם. והזכיר משאכם כנגד לדרוש אלהים שהוא ענין תפלה שמתפלל עליהם והוא מלשון ונשאת תפלה ואל תשא בעדם רנה ותפלה. וריבכם כפשוטו עניני המשפטים. ואמר הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים על הדיינין לבד אבל אמר סתם ואשימם בראשיכם דרך ענוה. ולשון רש"י מספרי טרחכם מלמד שהיו טרחנין היה אחד מהם רואה את בעל דינו נוצח בדין אומר יש לי עדים להביא יש לי ראיות להביא מוסיף אני עליכם דיינין. והדין הזה לא ידעתי אותו שיהא בעל הדין יכול להוסיף דיינין יותר על שלשה בדיני ממונות וכל שכן לאחר שטען בפניהם וראה שחבירו נוצח בדין שאלו קבל עליו קרוב או פסול יכול לחזור בו עד לאחר גמר דין אבל הכשרין לדון אינו יכול לחזור בו ושמא נלמוד מכאן שיכול אדם לומר שני דיינין אני בורר לי ותברור אתה שנים אחרים והם יבררו עוד אחד ויהא נגמר בחמשה או ביותר כמו שאמר אינו דומה דין הנגמר בה' לדין הנגמר בי' ואע"פ שג' כופין לדון בפניהם כשאינו רוצה לקבל עליו לדון אבל רוצה לברור יותר בורר דה"ל כאומר נלך למקום הועד ששומעין לו במקום שאין שם טורח שבכך נצטוינו שנאמר צדק צדק תרדוף הלך אחר ב"ד יפה ורבוי חכמים ב"ד יפה הוא והנה במדבר היו החכמים מצויין עמהם ויכולין לומר נלך לפני שרי האלפים:

(יג) וידעים לשבטיכם. שהם ניכרים להם שאם בא לפני מעוטף בטליתו איני יודע מי הוא ומאיזה שבט הוא אבל אתם מכירים אותו שגדלתם אותו לשון רש"י מספרי. ואם כן יהיה לשבטיכם קשור עם ידועים אבל על דרך הפשט טעמו הבו לכם לשבטיכם אנשים חכמים. ועל דעתי טעם וידועים שהם ידועים לשבטיכם כלומר שמעלתם ידועה ונכרת למנותם בהשופטים. וכלל מעלות השופטים במלת וידועים כי השופטים צריכין להיות אנשי חיל ויראי אלהים אנשי אמת ושונאי בצע כאשר אמר יתרו ואלה היו ידועים לשופטים מתחלה כי שיו הכל אומרים ראוי זה להיות שופט:

וטעם

טוֹב־הַדָּבָר אֲשֶׁר־דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת׃
טו וָאֶקַּח אֶת־רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם
אֲנָשִׁים חֲכָמִים וִידֻעִים וָאֶתֵּן
אוֹתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם שָׂרֵי אֲלָפִים
וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי
עֲשָׂרֹת וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם׃
טז וָאֲצַוֶּה אֶת־שֹׁפְטֵיכֶם בָּעֵת
הַהִוא לֵאמֹר שָׁמֹעַ בֵּין־אֲחֵיכֶם
וּשְׁפַטְתֶּם צֶדֶק בֵּין־אִישׁ וּבֵין־אָחִיו
וּבֵין גֵּרוֹ׃ יז לֹא־תַכִּירוּ פָנִים
בַּמִּשְׁפָּט כַּקָּטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן
לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי־אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט
לֵאלֹהִים הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה
מִכֶּם תַּקְרִבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו׃
יח וָאֲצַוֶּה אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא
אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן׃
יט וַנִּסַּע מֵחֹרֵב וַנֵּלֶךְ אֵת כָּל־
הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא
אֲשֶׁר רְאִיתֶם דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי
כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֹתָנוּ
וַנָּבֹא עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ׃ כ וָאֹמַר
אֲלֵכֶם בָּאתֶם עַד־הַר הָאֱמֹרִי

מ"ל מ"ל בתו'. קדמא קמץ בגלא וי"ו · פ' מסר · ג' · ג' דגשים וכל אורב דכוו' כמ"א. ג'. ג' חסר ג' · י' חסר בלישנא · י"ג חסר באלה · ה' מל בטורס · ג' מסר בלישנ'

יָתִי וַאֲמַרְתּוּן תַּקִּין פִּתְגָמָא
דְמַלֵּלְתָּא לְמֶעְבַּד׃ טו וּדְבָרִית
יַת רֵישֵׁי שִׁבְטֵיכוֹן גַּבְרִין
חַכִּימִין וּמַדְעָן וּמַנִּיתִי יַתְכוֹן
רֵישִׁין עֲלֵיכוֹן רַבָּנֵי אַלְפִין
וְרַבָּנֵי מָאוָתָא וְרַבָּנֵי חַמְשִׁין
וְרַבָּנֵי עִשׂוֹרְיָתָא וְסָרְכִין
לְשִׁבְטֵיכוֹן׃ טז וּפַקֵּדִית יַת
דַּיָּנֵיכוֹן בְּעִדָּנָא הַהִיא
לְמֵימַר שְׁמָעוּ בֵּין אֲחֵיכוֹן
וּתְדוּנוּן קוּשְׁטָא בֵּין גַּבְרָא
וּבֵין אֲחוּהִי וּבֵין גִּיוֹרֵיהּ׃
יז לָא תִשְׁתְּמוֹדְעוּן אַפִּין
בְּדִינָא מִלֵּי זְעֵירָא כְּרַבָּא
תִּשְׁמְעוּן לָא תִדְחֲלוּן מִן
קֳדָם גַּבְרָא אֲרֵי דִינָא דַייָ
הוּא וּפִתְגָמָא דְיִקְשֵׁי מִנְּכוֹן
תְּקָרְבוּן לְוָתִי וְאַשְׁמְעִנֵּיהּ׃
יח וּפַקֵּדִית יַתְכוֹן בְּעִדָּנָא
הַהִיא יַת כָּל פִּתְגָמַיָּא
דְּתַעְבְּדוּן׃ יט וּנְטַלְנָא
מֵחוֹרֵב וְהַלֵּיכְנָא יַת כָּל
מַדְבְּרָא רַבָּא וּדְחִילָא הַהוּא
דַּחֲזֵיתוּן אוֹרַח טוּרָא
דֶאֱמוֹרָאָה כְּמָא דְפַקֵּיד יְיָ
אֱלָהָנָא יָתָנָא וַאֲתֵינָא עַד
רְקַם גֵּיאָה׃ כ וַאֲמָרִית לְכוֹן
אֲתֵיתוּן עַד טוּרָא דֶאֱמוֹרָאָה

רש"י

ידעתי מתשובותיכם הייתם אומרים עכשיו יתמנו עלינו דיינין הרבה אם אין מכירט אנו מביאין לו דורון והוא נושא לנו פנים : לעשות . אם הייתי מתעצל אתם אומרים עשה מהרה : (טו) ואקח את ראשי שבטיכם . משכתים בדברים אשריכם על מי באתם להתמנות על בני אברהם יצחק ויעקב על בני אדם שנקראו אחים ורעים חלק ונחלה וכל לשון חבה : אנשים חכמים וידועים. אבל נבונים לא מצאתי (ספרי) זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלשה אנשים צדיקים חכמים וידועים: ראשים עליכם. שתנהגו בהם כבוד ראשים במקח ראשים בממכר ראשים במשא ומתן נכנס (מכיתו לב"ה) אחרון ויוצא ראשון: שרי אלפים. (סנהדרין י"ח) אחד ממונה על אלף : שרי מאות . אחד ממונה על מאה : ושוטרים . מניתי עליכם לשבטיכם אלו הכופתין והמכין ברצועה על פי הדיינין : (טז) ואצוה את שופטיכם וגו'. (ספרי) אמרתי להם הוו מתונין בדין אם בא דין לפניך פעם אחת ושתים ושלש אל תאמר כבר בא דין זה לפני פעמים הרבה אלא היו נושאים ונותנים בו : בעת ההיא. (ספרי) משמניתים אמרתי להם אין עכשיו כלשעבר לשעבר הייתם ברשות עצמכם עכשיו הרי אתם משועבדים לצבור : שמוע . לשון הווה אודנ"ט בלעז כמו זכור ושמור : ובין גרו . (ספרי) זה בעל דינו שאוגר עליו דברים . (סנהדרין ז) דבר אחר ובין גרו אף על עסקי דירה בין חלוקת אחים אפילו בין תנור לכירים : (יז) לא תכירו פנים במשפט . (ספרי) זה הממונה להושיב הדיינין שלא יאמר איש פלוני נאה או גבור אושיבנו דיין איש פלוני קרובי אושיבנו דיין בעיר והוא אינו בקי בדינין נמצא מחייב את הזכאי ומזכה את החייב מעלה אני על מי שמנהו כאילו הכיר פנים בדין : כקטן כגדול תשמעון . (סנהדרין ח) שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה שאם קדם ובא לפניך לא תסלקנו לאחרון . ד"א כקטן כגדול תשמעון כתרגומו שלא תאמר זה עני הוא וחבירו עשיר ומצוה לפרנסו אזכה את העני ונמצא מתפרנס בנקיות . ד"א שלא תאמר היאך אני פוגם כבודו של עשיר זה בשביל דינר אזכנו עכשיו וכשיצא לחוץ אומר לו תן לו שאתה חייב לו : לא תגורו מפני איש . (ספרי) לא תיראו . ד"א לא תגורו לא תכניס דבריך מפני איש לשון (משלי י"ז) אוגר בקיץ : כי המשפט לאלהים הוא . מה שאתה נוטל מזה שלא כדין אתה מזקיקני להחזיר לו נמצא שהטית עלי המשפט : תקריבון אלי . (ספרי) על דבר זה נסתלק ממנו משפט בנות צלפחד וכן שמואל אמר לשאול (שמואל א ט) אנכי הרואה אמר לו הקב"ה חייך שאני מודיעך שאין אתה רואה ואימתי הודיעו כשבא למשוח את דוד (שם ט"ז) וירא את אליאב ויאמר אך נגד ה' משיחו אמר לו הקב"ה ולא אמרת אנכי הרואה (שם ט) אל תבט אל מראהו : (יח) את כל הדברים אשר תעשון . אלו עשרה דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות : (יט) המדבר הגדול והנורא . שהיו בו נחשים כקורות ועקרבים כקשתות :

ותקרבון

אבן עזרא

ידועים שיכירם הכל : (טו) שרי אלפים . פירשתיו : (טז) שמוע . שם הפועל כמו זכור את יום השבת והוא שמוע שמעו או שמעו שמוע : גרו . כבר פירשתיו : (יז) תכירו . להכרית הדין למי שיכיר : (יח) אשר תעשון . הם החוקים והמשפטים שהורום : (יט) את כל המדבר . זהו אחד עשר יום . וטעם הר האמורי . כי כן כתיב : בשעיר עד חרמה . והטעם שנגלה להר האמורי

חסרים בסדר ויצא : שמע ה' חסר וסימן נמסר בסדר משפטים : במשפט ח' דגשים וסימן נמסר בסדר קדשים : כגדל ג' חסרים בלישנא וסימן לא תכירו פנים . ובמרא גדל ובאתות ובמופתים . כי גדל מעל שמים : תקרבון י' חסר בלישנא וסימן נמסר בסדר ויקרא : את כל הדברים י"ג חסר האלה וסימן במסרה רבתא : נבא ונבא ג' חסר וסימן נמסר בסדר וישב : אלכם ו' חסר בתורה וסי'

תולדות אהרן ואקח. ערובין סג נדרים סב : ואצוה את שופטיכם . סנהדרין ז ח : ושפטתם צדק . יבמות מז סנהדרין ז עקידה ש' מג : כקטן כגדל . סנהדרין ח : לא תגורו . סוטה מז סנהדרין ו ז ח : כי המשפט . סנהדרין ו : והדבר אשר יקשה . שם ח : ואצוה אתכם . שם :

ספורנו

להזכירם את שמעם שאף על פי שנשבר אותם שיכנסו לארץ בלתי שום מלחמה שהיה ענינה רב התועלת והכבוד יותר מכל נכסיהם ועניניהם במדבר לא נמנעו מלעורר דברי ריבות איש על חבירו באופן שהוצרך למנות מדרגות שופטים עד שכל עשרה מהם היו צריכים לדיין פרטי ואין זה כי אם מרוע לב : (יט) ונלך את כל המדבר הגדול והנורא . דרך לא עבר בה איש מפני רוב הנחשים והעקרבים וגדלם כאמרו נחש שרף ועקרב וכבר ספרו ז"ל שהיו שם נחשים כקורות ועקרבים כקשתות וכל זה

בעל הטורים ואתן אותם ראשים . אותם מלא ואי"ו לומר לך שהיה בהם ששה מדות שמנאום בפרק כנהגקים איזהו בן עולם הבא כל מי שהוא שפל ברך . ענותן . שייף ועייל . שייף ונפיק . גריס באורייתא . ולא מחזיק טיבותא לנפשיה : שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרת . ד' פעמים שרי כנגד ארבעה דגלים : ושטרים לשבטיכם ואצוה . רמז למקל ורצועה שצוה אותם שיסבלו מן השוטרים שירדו אותם במקל ורצועה : ואצוה את שפטיכם בעת ההיא . כל דיין ודיין בדורו כמשה בדורו וזהו את שפטיכם בעת ההיא שיהא כו : ואצוה את שפטיכם בעת . ר"ת ואשב לומר לך שצריך שישב הדיין : ואצוה את שפטיכם בעת ההיא לאמר ס"ת בני' תמתין בכל דינך שצריך שיהיו מתונים בדין : לא תכירו פנים במשפט . תגין על פ"א לומר פתח פיך לאלם : כקטן כגדול תשמעון . פי' כקטן יהיו בעיניך בעוד שעומדין לפניך יהיו בעיניך שניהם לרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך שניהם כגדולים פי' כצדיקים : תשמעון ב' במסרה . כקטן כגדול תשמעון . נביא אקים וגו' אליו תשמעון אע"פ שאני מצוה כקטן כגדול תשמעון . אם בא לפניך דין של נביא ותיא אליו תשמעון תחלה . כי המשפט . תגין על הפ"א כאילו גיהנם פתוח מתחתיו : כי המשפט לאלהים הוא וסמיך ליה והדבר אשר יקשה מכם . לומר כל שמקשה ערפו כנגד הדיין כאילו מקשה כנגד השכינה : והדבר ג' במסרה . והדבר אשר יקשה מכם תקרבון אלי ושמעתיו ואידך והדבר הזה לא אוכל לעשות . והדבר אשר דברנו אני ואתה . בשביל שאמר והדבר אשר יקשה מכם וגו' בא לידי כן שלא ידע מה שידעו בנות צלפחד . וזהו והדבר הזה לא אוכל לעשות שלא יכול לעשותו . ומי עשאו והדבר אשר דברנו אני ואתה שמיך ליה ה' יהיה ביני ובינך וגו' כדכתיב ויקרב משה את משפטן לפני ה' : ובמעתהיו ואצוה אתכם . אזהרה לצבור שתהא אימת הדיין עליהם : המדבר הגדול . מלא ואי"ו נחש שרף ועקרב לאחור שיב לנפות : ונבא חסר ואי"ו נוסר מברתם וכ"ו אלף רגלי : ואמר אלכם . חסר י' כי עשרה פעמים הוכיחם וי' פעמים כתיב מיתת משה בתורה : ואמר אלכם . חסר יו"ד נתסרתם פיי' י' מרגלים :

רמבן

(יז) וטעם כי המשפט לאלהים הוא . כטעם כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר המשפט לומר כי לאלהים לעשות משפט בין יצוריו כי על כן בראם להיות ביניהם יושר וצדק ולהציל גזול מיד עושקו ונתן אתכם במקומו ואם תגורו ועשו חמס הנה תעלתם לה' כי מעלתם בשליחותו :

(יח) ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון . אלו עשרה דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות לשון רש"י מספרי . ואם כן עם השופטים הנזכרים ידבר ויקצר בעשרה הדברים שכולם נדרשים מן הכתובים ועל דרך הפשט הם החוקים והתורות כדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר

אבן עזרא

באחורי: (כא) רש. כמשקל שב תגורת ירושה: תחת. כמו ירא כמו יעקב תשעלי השפל: (כב) ויחפרו. כמו לחפור את כל הארץ כי החופר יחפש מה שיש בסתר: אשר נבוא אליהן. בתחלה: (כג) וייטב בעיני הדבר. בעבור שכלכם הסכמתם על זה: (כה) ויורדו. בעבור גובה העץ והאמת בעבור היותם בנגב: (כו) ותרגנו. כמו ורוגנים ילמדו לקח והוא מבנין נפעל כמו אל תעגנו:

לס

אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ׃
כא רְאֵה נָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת־הָאָרֶץ עֲלֵה רֵשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אַל־תִּירָא וְאַל־תֵּחָת׃ שלישי כב וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ־לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ וְיָשִׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה־בָּהּ וְאֵת הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן׃ כג וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדָּבָר וָאֶקַּח מִכֶּם שְׁנֵים עָשָׂר אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לַשָּׁבֶט׃ כד וַיִּפְנוּ וַיַּעֲלוּ הָהָרָה וַיָּבֹאוּ עַד־נַחַל אֶשְׁכֹּל וַיְרַגְּלוּ אֹתָהּ׃ כה וַיִּקְחוּ בְיָדָם מִפְּרִי הָאָרֶץ וַיּוֹרִדוּ אֵלֵינוּ וַיָּשִׁבוּ אֹתָנוּ דָבָר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ׃ כו וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלֹת וַתַּמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם׃ כז וַתֵּרָגְנוּ בְאָהֳלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ בְּשִׂנְאַת יְהוָה

דַּיְיָ אֱלָהָנָא יָהֵיב לָנָא׃
כא חֲזִי דִּיהַב יְיָ אֱלָהָךְ קֳדָמָךְ יָת אַרְעָא סַק אַחְסִין כְּמָא דְּמַלִּיל יְיָ אֱלָהָא דַּאֲבָהָתָךְ לָךְ לָא תִדְחַל וְלָא תִתָּבַר׃ כב וּקְרֵיבְתּוּן לְוָתִי כֻּלְּכוֹן וַאֲמַרְתּוּן נִשְׁלַח גֻּבְרִין קֳדָמָנָא וִיאַלְלוּן לָנָא יָת אַרְעָא וִיתִיבוּן יָתָנָא פִּתְגָמָא יָת אָרְחָא דְּנִיסַּק בַּהּ וְיָת קִרְוַיָּא דְּנֵיעוֹל לְהֶן׃ כג וּשְׁפַר בְּעֵינַי פִּתְגָמָא וּדְבָרִית מִנְּכוֹן תְּרֵין עֲסַר גֻּבְרִין גַּבְרָא חַד לְשִׁבְטָא׃ כד וְאִתְפְּנִיאוּ וּסְלִיקוּ לְטוּרָא וַאֲתוֹ עַד נַחְלָא דְּאַתְכָּלָא וְאַלִּילוּ יָתַהּ׃ כה וּנְסִיבוּ בִידֵיהוֹן מֵאִבָּא דְאַרְעָא וְאַחִיתוּ לָנָא וַאֲתִיבוּ יָתָנָא פִּתְגָמָא וַאֲמַרוּ טָבָא אַרְעָא דַּיְיָ אֱלָהָנָא יָהֵיב לָנָא׃ כו וְלָא אֲבֵיתוּן לְמִסַּק וְסָרֵיבְתּוּן עַל מֵימְרָא דַּיְיָ אֱלָהֲכוֹן׃ כז וְאִתְרַעַמְתּוּן בְּמַשְׁכְּנֵיכוֹן וַאֲמַרְתּוּן בִּדְסָנֵי יְיָ יָתָנָא

נ' ר' הסר וס' פ"ע · ג' דגשין · ית · ס' תפריס · כ' חסר י' · סימן · חז ר"פ בסידרא · ל'

נמסר בסדר מקץ: רש ג' ב' חסר וא' מלא וסימן עלה רש כאשר דבר ה'. קום רש את כרם נבות. ראש מלין אמר. בתראה מלא וכל לשון סבבנא רבו': וישבו ג' רפין חד חסר וב' מלא וסימן ותקרבון אלי כלכם. וזורא ואין איש ומאלה. כי בקשו אכל למו. קדמא חסר. וסימן בלשון ארמי גבריא שאילו למיכל: אליהן ה' ד' מלאים וא' חסר וסימן נמסר בסדר שמות: לשבט ג' קמצין וסימן ואקח מכם שנים עשר אנשים. ועתה קחו לכם. הבו לכם שלשה אנשים לשבט: אשכל ה' חסר וסימן נמסר בסדר לך לך: וישבו י' ז' חסר וג' מלא וסימן

תלדות אהרן אל תרא ואל התח. תולין
כו: ותקרבון אלי. בקנים מה): ויחפרו לנו. ביהה נה: וייטב בעיני. כם: ותרגנו באהליכם. בכושות טו:

רשי

(כב) ותקרבון אלי כלכם. בערבוביא ולהלן הוא אומר (דברים ה) ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם ותאמרו הן הראנו וגו' אותה קריבה היתה הוגנת ילדים מכבדים את הזקנים ושלחום לפניהם וזקנים מכבדים את הראשים ללכת לפניהם אבל כאן ותקרבון אלי כלכם בערבוביא ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים: וישבו אותנו דבר. (ספרי) באיזה לשון הם מדברים: את הדרך אשר נעלה בה. אין דרך שאין בה עקמימות: ואת הערים אשר נבא אליהן. תחלה לכבוש: (כג) וייטב בעיני הדבר. בעיני ולא בעיני המקום ואם בעיני משה היה טוב למה אמרה בתוכחות משל לאדם שאומר לחברו מכור לי חמורך זה אמר לו הן נותנו אתה לי לנסיון אמר לו הן בהרים ובגבעות אמר לו הן כיון שראה שאין מעכבו כלום אמר הלוקח בלבו בטוח הוא זה שלא אמצא בו מום מיד אמר לו טול מעותיך איני מנסהו מעתה אף אני הודיתי לדבריכם שמא תחזרו בכם כשתראו שאיני מעכב ואתם לא חזרתם בכם: ואקח מכם. מן הברורים שבכם מן המסולתים שבכם: שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. (שם) מגיד שלא היה שבט לוי עמהם: (כד) עד נחל אשכל. (שם) מגיד שנקרא על שם סופו: וירגלו אותה. (שם) מלמד שהלכו בה ארבעה אומנין שתי וערב: (כה) ויורידו אלינו. מגיד שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות: ויאמרו טובה הארץ. (שם) מי הם שאמרו טובתה יהושע וכלב: (כו) ותמרו. לשון התרסה התרסתם כנגד מאמרו: (כז) ותרגנו. לשון הרע וכן (משלי י"ח) דברי נרגן אדם המוציא דבה: בשנאת ה' אותנו

ספורנו

זה פסה הא' יתברך כדי לקצר להם הדרך שיכנסו לארץ מיד בטרם ימותו סורחיהם במדבר וילכו לספות וכל זה לא הספיק כי בין כך הפלו במתאוננים ובתאוה ולבסוף במרגלים: (כא) עלה רש. כי לא יתיצב איש בפניכם: (כב) ותקרבון אלי כלכם. אף על פי שהיו לכם ראשים ממונים עליכם לצרכי רבים באתם כלכם: נשלחה אנשים. נבחר לגמצא אנשים ונבלה ולזה לא הסכים האל יתעלה ואמר למשה שלח לך שיבחר הוא האנשים ולא הם פן יבחרו הדיוטות שיוסיפו להרע ובכן בחר משה כלם אנשים ובתוכם יהושע וכלב וגם הרשעים מהם אף על פי שהרשיעו לומר שאי אפשר לכבשה לא השיאו פניהם לומר שהארץ רעה אבל סברו בשבחה כאומן שאתה כן שבו בתשובה כאמרו ותעט ותאמרו אלי חטאנו לה' והשובו ותבכו לפני ה': (כג) וייטב בעיני הדבר. כי חשבתי שלא היה ספק אצלכם בדבר האל יתברך שתכבשו הארץ ושהיה טובה אבל שהייתם רוצים לבחור את החלק תמצא היותר טוב לכם עתה באמרכם את הערים אשר נבא אליהן וזה כי ידעתם שלא תכבשו בשנה אחת את כלה כאמרו לא אגרשנו מפניך בשנה אחת: (כד) ויבאו עד נחל אשכל. כמו שאמר עלו זה בנגב שהיה באותו הצד שהיו שם ישראל אצל קדש ברנע והיא בדרומה של ארץ ישראל כמבואר בגבולי הארץ: (כה) ויאמרו טובה הארץ. אפילו הרשעים אודו בטובתה כאמרם וגם זבת חלב ודבש היא: (כו) ולא אביתם לעלת. בגליהם רשעכם שלא היה הגליות כדי לבחור מן הארץ איזה צד יותר טוב לכם כאשר חשבתי וכאשר אמרתם לעשות אבל היתה כוונתכם בגליות לראות אם תוכלו לכבשה וזה שלא הייתם מאמינים בה' שיתנה לכם ולכן כשהגידו המרגלים שהעם חזק לא אביתם לעלות: (כז) בשנאת ה' אותנו. על מה שעבדנו ע"ג במצרים: נתת

רמבן

אשר יעשון כי הכל יצוה ויזהיר וילמד לישראל מפיו והטעם להזכיר זה כאן כי נודע שזה הענין עצת יתרו והוא אמר למשה היה אתה לעם מול האלהים שיתפלל עליהם בעת צרתם ואמר לו והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות וגו' שילמדם הוא התורה אך במשפט נתן לו עצה שימנה שופטים לסייעו וכבר פרשתיו שם ולכן ספר בכאן כי כאשר מינה שרי האלפים והמאות לא מינה אותם רק על המשפט אבל הוא בעצמו ילמדם כל הדברים אשר יעשון על פי התורה כי שמע לעצת חותנו ויעש כל אשר אמר ולא הזכיר משה עצתו בכאן ולא אמר דבר בשם יתרו אשר אמר. ונראה בעיני שלא רצה להזכירו במעמד כל ישראל לענותו או שלא יהיה לכבוד לו שיזכיר לדור הזה כי אשה כושית לקח ויתכן שהטעם מפני שנתלך בשכינה ועל פי הגבורה נעשה הענין ההוא: (כב) את הדרך אשר נעלה בה. אין דרך שאין בה עקמימות ואת הערים אשר נבא אליהן תחלה לכבוש לשון רש"י. וכן בספרי אין לך דרך שאין בה עקמימות אין לך דרך שאין בה כמונות אין לך דרך שאין בה פרשות. ואת הערים אשר נבא אליהן לידע באיזה דרך אנו באין כלומר תאין נכנס בארץ שנכבוש אותן הערים תחלה והוא מה שפירשתי בסדר שלח לך שלא בקשו ישראל מרגלים אלא להורות לפניהם הדרך: (כג) ואקח מכם שנים עשר אנשים. לא שבח אותם בנשיאותם והיותם ראשי בני ישראל כי אחרי שהרשיעו לא יספר בשבח הרשעים: (כה) ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו. מי הם שאמרו טובתה יהושע וכלב לשון רש"י מספרי. ואני תמה אם כן מה הטענה הזאת עליהם ורמוז שיאמינו לעשרה יותר מן השנים אולי טען עליהם כיון שהקב"ה הודיע אתכם שהיא ארץ טובה וגדולי השלוחים והצדיקים שבהם אף הם מעידין כן היה לכם להאמין כי האחרים מיראי מורך לב אמרו מה שאמרו והנכון מה שפירשתי שם שכולם הודו לפני משה ואהרן וכל העדה ואמרו באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זבת חלב ודבש היא וזה פריה והנה כלם בהסכמה אחת בטיבת הארץ אבל בחוזק העמים ההם המסו את לבבם ואחרי כן כראותם כי יהושע וכלב יהונו עם לבם למלחמה כמו ואמרו המרגלים אל בני ישראל שלא נכנסו כמו תבה והוציאו דבה על הארץ שהיא ארץ אוכלת יושביה והם נרגנו באהליכם

אותנו. והוא ה' אוהב אתכם אבל אתם שונאים אותו משל הדיוט אומר מה דבלבך על רחמך מה דבלביה עלך : בשנאת ה' אותנו הוציאנו מארץ מצרים. הוצאתו לשנאה היתה משל למלך שהיו לו שני בנים ויש לו שתי שדות אחת של שקיא ואחת של בעל למי שהוא אוהב נותן של שקיא ולמי שהוא שונא נותן לו של בעל

(כט) לא תערצון. כמו לא תפחדון והוא מגזרת והוא מעריצכם והטעם שבר הלב בפחד : (ל) ילחם לכם. בשבילכם : (לג) לחנותכם. איננו פעל יוצא כי לא נמצא מזה הבנין כן : לראותכם. נפתח הלמ"ד ללמד על האות שהוא ה"א כ"א כדעת הנעדרת : (לו) וזולתי. היו"ד נוסף כי נמצא בלא יו"ד : ולו אתן את הארץ אשר דרך בה. היא חברון : (לז) כבר ביארתי כי אפו הנו"ן מובלע בפ"א והיא בלשון ארמית נראית גם הוא מגזרת כי אנפת בי גם כי התאנף ה'. הזכיר כלב בתחלה כאשר פירשתי ואחר

אֹתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לָתֵת
אֹתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידֵנוּ׃
כח אָנָה ׀ אֲנַחְנוּ עֹלִים אַחֵינוּ הֵמַסּוּ
אֶת־לְבָבֵנוּ לֵאמֹר עַם גָּדוֹל וָרָם
מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת
בַּשָּׁמָיִם וְגַם־בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ
שָׁם׃ כט וָאֹמַר אֲלֵכֶם לֹא־תַעַרְצוּן
וְלֹא־תִירְאוּן מֵהֶם׃ ל יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם הוּא
יִלָּחֵם לָכֶם כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אִתְּכֶם
בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם׃ לא וּבַמִּדְבָּר
אֲשֶׁר רָאִיתָ אֲשֶׁר נְשָׂאֲךָ יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא־אִישׁ אֶת־בְּנוֹ
בְּכָל־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הֲלַכְתֶּם עַד־
בֹּאֲכֶם עַד־הַמָּקוֹם הַזֶּה׃
לב וּבַדָּבָר הַזֶּה אֵינְכֶם מַאֲמִינִם
בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם׃ לג הַהֹלֵךְ
לִפְנֵיכֶם בַּדֶּרֶךְ לָתוּר לָכֶם מָקוֹם
לַחֲנֹתְכֶם בָּאֵשׁ ׀ לַיְלָה לַרְאֹתְכֶם
בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ־בָהּ וּבֶעָנָן
יוֹמָם׃ לד וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־קוֹל
דִּבְרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע לֵאמֹר׃
לה אִם־יִרְאֶה אִישׁ בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה
הַדּוֹר הָרָע הַזֶּה אֵת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה
אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לַאֲבֹתֵיכֶם׃
לו זוּלָתִי כָּלֵב בֶּן־יְפֻנֶּה הוּא
יִרְאֶנָּה וְלוֹ־אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
דָּרַךְ־בָּהּ וּלְבָנָיו יַעַן אֲשֶׁר מִלֵּא
אַחֲרֵי יְהוָה׃ לז גַּם־בִּי הִתְאַנַּף
יְהוָה בִּגְלַלְכֶם לֵאמֹר גַּם־אַתָּה

ב' בטעם גוונא · סימן · ג' כ"כ · ב' ס"פ בספרא ה' חסר בתורה · ג' וחד ונשאך · ב' . ג' וכ"כ חסר י' בתרא · כול' מ"ל · ג' וחסר · ג' ב' קמץ וא' פתח · ב' בטעם זקף גדול ג' ס"פ

אַפְּקָנָא מֵאַרְעָא דְמִצְרָיִם
לְמִמְסַר יָתָנָא בִּידָא
דֶאֱמוֹרָאָה לְשֵׁיצָאוּתָנָא׃
כח לְאָן אֲנַחְנָא סָלְקִין אֲחָנָא
תְּבָרוּ יָת לִבָּנָא לְמֵימַר עַם
רַב וְתַקִּיף מִנָּנָא קִרְוִין
רַבְרְבִין וּכְרִיכִין עַד צֵית
שְׁמַיָּא וְאַף בְּנֵי גִבָּרַיָּא
חֲזֵינָא לְתַמָּן׃ כט וַאֲמָרִית
לְכוֹן לָא תִתַּבְרוּן וְלָא
תִדְחֲלוּן מִנְּהוֹן׃ ל יְיָ אֱלָהֲכוֹן
דִּמְדַבַּר קֳדָמֵיכוֹן מֵימְרֵיהּ
יְגִיחַ לְכוֹן כְּכֹל דַּעֲבַד
עִמְּכוֹן בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכוֹן׃
לא וּבְמַדְבְּרָא דַּחֲזֵיתָא
דְּסוֹבְרָךְ יְיָ אֱלָהָךְ כְּמָא
דִמְסוֹבַר גַּבְרָא יָת בְּרֵיהּ
בְּכָל אוֹרְחָא דְּהַלֵּכְתּוּן עַד
מֵיתֵיכוֹן עַד אַתְרָא הָדֵין׃
לב וּבְפִתְגָמָא הָדֵין לֵיתֵיכוֹן
מְהֵימְנִין בְּמֵימְרָא דַיְיָ
אֱלָהֲכוֹן׃ לג דִּמְדַבַּר קֳדָמֵיכוֹן
בְּאוֹרְחָא לְתַקָּנָא לְכוֹן אֲתַר
בֵּית מֵישְׁרֵי לְאַשְׁרָיוּתְכוֹן
בְּעַמּוּדָא דְאֶשָּׁתָא בְּלֵילְיָא
לְאַחֲזָיוּתְכוֹן בְּאוֹרְחָא
דִּתְהָכוּן בַּהּ וּבְעַמּוּדָא
דַעֲנָנָא בִּימָמָא׃ לד וּשְׁמִיעַ
קֳדָם יְיָ יָת קָל פִּתְגָמֵיכוֹן
וּרְגִיז וְקַיֵּים לְמֵימַר׃ לה אִם
יֶחֱזֵי גְּבַר בְּגֻבְרַיָּא הָאִלֵּין
דָּרָא בִישָׁא הָדֵין יָת אַרְעָא
טָבְתָא דְּקַיֵּימִית לְמִתַּן
לַאֲבָהָתְכוֹן׃ לו אֱלָהֵין כָּלֵב
בַּר יְפֻנֶּה הוּא יֶחֱזֵינַהּ וְלֵיהּ
אֶתֵּן יָת אַרְעָא דִּדְרַךְ בַּהּ
וְלִבְנוֹהִי חֲלָף דְּאַשְׁלֵים בָּתַר
דַּחַלְתָּא דַיְיָ׃ לז אַף עֲלַי
הֲוָה רְגַז מִן קֳדָם יְיָ בְּדִילְכוֹן

ארץ מצרים של שקיא הוא שנילוס עולה ומשקה אותה וארץ כנען של בעל והוציאנו ממצרים לתת לנו את ארץ כנען : (כח) ערים גדולות ובצורות בשמים. דברו הכתובים לשון הבאי : (כט) לא תערצון. לשון שבירה כתרגומו ודומה לו (איוב ל) בערוץ נחלים לשכון לשבור נחלים : (ל) ילחם לכם. בשבילכם : (לא) ובמדבר אשר ראית. מוסב על מקרא שלמעלה הימנו ככל אשר עשה אתכם במצרים ועשה אף במדבר אשר ראית כי נשאך וגו' : כאשר ישא איש את בנו. כמו שפירשתי אצל (שמות יד) ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וגו'. משל למהלך בדרך ובנו לפניו באו לסטים לשבותו וכו' : (לב) ובדבר הזה. שהוא מבטיחכם להביאכם אל הארץ אינכם מאמינים בו : (לג) לראותכם. כמו להראותכם וכן (שמות יג) לנחותם הדרך וכן (תהלים כו) לשמיע בקול תודה וכן (מלכים ב ט) ללכת ליזרעאל : (לו) אשר דרך בה. חברון שנא' (במדבר יג) ויבא עד חברון : (לז) התאנף. נתמלא

נמסר בסדר לך לך : אנה ב' סלרע וסימן אנה אנחנו עלים. אנה אלך מרוחך : לבבנו ד' ותסר וסימן אחינו המסו את לבבנו. ונשמע וימס לבבנו. להטות לבבנו אליו. נשא לבבנו אל כפים : ובדבר הזה ב' וסימן ובדבר הזה אינכם מאמינם. האריכו ימים על : אם יראה ד' אם ריש בספרא וסימן אם יראה איש באנשים האלה אם לא תשמר לעשות. אם יהיה נדחך בקצה : אם שנותי ברק חרבי : באנשים ג' ב' קמצין וא' פתח וסימן אם יראה איש באנשים האלה. ויחלו באנשים הזקנים. זקן בא באנשים בהרא פתח : יען ג' בטעמא זקף וסימן אלהי כלב בן יפנה. יען אשר גבהת בקומה דיחזקאל. יען אשר לא שמעהם דירמיה : גם בי כל ריש דאורייתא ויהושע ושפטים וגם במ"ה גם וסימן גם מעוף השמים. גם צאנכם גם בקרכם. גם בי התאנף ה'. גם כל חלי וכל. גם אני לא

תולדות אהרן (אחינו המסו. מעשרות מח) : ערים גדולות. חולין צ' תמיד כט : (אם יראה איש. בכורות מד) :

ספורנו

לתת אתנו ביד האמורי. שאע"פ שיש לאל ידו לכבוש את האמוריים ולהמיתם יתן אותנו בידם להנקם : (לא) אשר נשאך ה' אלהיך. במדבר הגדול והנורא ואם היה רוצה להנקם מכם היה מניח אתכם ביד הנחשים והעקרבים במדבר : (לג) לתור לכם מקום לחנותכם. באותו המדבר כאמרו לתור להם מנוחה. וכל זה הוראת אהבתו וחמלתו עליכם : (לד) את קול דבריכם. קול בכיה של חנם : (לז) גם בי התאנף ה' בגללכם. וזה כדי שתתקיים בכם בכיה לדורות כמו שיעד באמרו אם גם

בעל הטורים

אחינו. וביהושע אומר המסו עיי' מרגלים : לבבנו ד'. המסו את לבבנו. ונשמע וימס לבבנו. להטות לבבנו. נשא לבבנו אל כפים. אחרים נמס לבם מפניכם כדכתיב ונשמע וימס לבבנו ע"כ היה לכם להטות לבבכם אליו ולא עשיתם כן אלא אמרתם המסו את לבבנו ע"כ נשא לבבנו אל כפים וסמיך ליה כהתה באף ותרדפו כדכתיב וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים : ובמדבר אשר ראית לשון יחיד. בכל הדרך. אשר הלכתם לשון רבים. שלא היה הדרך בכולם בשוה אלא לכל א' לפי מה שהיה צריך היה הענן נושא אותו יש בגבוה יש בנמוך : אינכם מאמינים. חסר יו"ד שיו"ד פעמים נסיתם אותו : איש באנשים האלה. סית משה שגם הוא בכלל הגזירה : באנשים ג'. אם יראו איש באנשים. ויחלו באנשים הזקנים. זקן בא באנשים. מלמד שהיתה הגזירה אף על משה ואהרן כתיב באנשים הזקנים וכתיב זקן בא באנשים היינו משה ואהרן שהיו באים באוכלוסא וזוגלין באוכלוסא :

רמבן

וגם העם לא יזכירו בפני משה הדבה הזאת כי יכחישם שלא אמרו כן בתחלה והודו שהיא טובה וגם זבת חלב ודבש אבל אמרו למשה אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבנו לאמר עם גדול ורם ממנו ועל כן יאמר להם משה עתה אמת הוא כדבריכם שהעם ההוא גדול ורם אבל ה' ילחם לכם ככל אשר עשה עמכם ממצרים ועד הנה וזה טעם ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלהיכם שאין העכבה אלא ממיעוט אמנה הנה כל הפרשה כפשוטה ומשמעה : (לז) גם בי התאנף ה' בגללכם. יאמר הנה חטאתכם אשר עשיתם בעת בואי במרגלים מנעו מכם הארץ הטובה ועוד הוספתם לחטוא בפעם אחרת עד שמנעתם גם אותי מלעבור כי רצה להזכיר יחד עונש כל הנמנעים מעבור אל הארץ כי הכל בגרמת עונותיהם וכדי שיזכיר כאן ענין יהושע כי הוא יעבור מפני שמלא אחרי ה' כחבירו ויזכיר עוד שינחיל הארץ לדור השני בעבור שנענש משה ונגזר עליו שלא יעבור והנה הזכיר כל המעשה ההוא זולתי מגפת המרגלים עצמם וגם לא הזכיר הדבה כי לא יזכיר בגנאי היהודים אבל יוכיח את הרבים שכולם חטאו וכולם נענשו : וטעם בגללכם כי רגו בני ישראל את ה' וגו'. והירע כל זה בעבור פרינתכם

לא־תבא שם: לח יהושע בן־נון העמד לפניך הוא יבא שמה אתו חזק כי־הוא ינחלנה את־ישראל: לט וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה ובניכם אשר לא־ידעו היום טוב ורע המה יבאו שמה ולהם אתננה והם יירשוה: מ ואתם פנו לכם וסעו המדברה דרך ים־סוף: מא ותענו ותאמרו אלי חטאנו ליהוה אנחנו נעלה ונלחמנו ככל אשר־צונו יהוה אלהינו ותחגרו איש את־כלי מלחמתו ותהינו לעלת ההרה: מב ויאמר יהוה אלי אמר להם לא תעלו ולא־תלחמו כי אינני בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם: מג ואדבר אליכם ולא שמעתם ותמרו את־פי יהוה ותזדו ותעלו ההרה: מד ויצא האמרי הישב בהר ההוא לקראתכם וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדברים ויכתו אתכם בשעיר עד־חרמה: מה ותשבו ותבכו לפני יהוה ולא־שמע יהוה בקלכם ולא האזין אליכם: מו ותשבו בקדש ימים

למימר אף את לא תיעול לתמן: לח יהושע בר נון דקאים קדמך הוא ייעול לתמן יתיה תקיף ארי הוא יחסנינה לישראל: לט וטפלכון דאמרתון לביזא יהי ובניכון דלא ידעו יומא דין טב וביש אנון יעלון לתמן ולהון אתנינה ואנון ירתונה: מ ואתון אתפנו לכון וטולו למדברא אורח ימא דסוף: מא ואתיבתון ואמרתון לי חבנא קדם יי אנחנא ניסק ונגיח קרב ככל דפקדנא יי אלהנא וזריזתון גבר ית מני קרביה ושריתון למיסק לטורא: מב ואמר יי לי אימר להון לא תסקון ולא תגיחון קרב ארי לית שכינתי ביניכון ולא תתברון קדם בעלי דבביכון: מג ומלילית עמכון ולא קבילתון וסריבתון על מימרא דיי וארשעתון וסליקתון לטורא: מד ונפק אמוראה דיתיב בטורא ההוא לקדמותכון ורדפו יתכון כמא דנתזן דבריתא ומחו יתכון בשעיר עד חרמה: מה ותבתון ובכיתון קדם יי ולא קביל יי צלותכון ולא אצית למליכון: מו ויתבתון

רש"י

נתחלה רוחו: (מ) פנו לכם. אמרתי להעביר אתכם דרך רוחב ארץ אדום לצד צפון ליכנס לארץ קלקלתם וגרמתם לכם עכוב: פנו לכם. לאחוריכם ותלכו במדבר לצד ים סוף שהמדבר שהיו הולכין בו לדרומה של הר שעיר הי' מפסיק בין ים סוף להר שעיר עתה המשכו לצד הים ותסבבו את הר שעיר כל דרומו מן המערב למזרח: (מא) ותהינו. לשון (במדבר יד) הננו ועלינו אל המקום זה הלשון שאמרתם לשון הן כלומר נזדמנתם: (מב) לא תעלו. לא עלייה תהא לכם אלא ירידה: (מד) כאשר תעשינה הדבורים. (פסיקתא) מה הדבורה הזאת כשהי' מכה את האדם מיד מתה אף הם כשהיו נוגעים בכם מיד מתים: (מה) ולא שמע ה' בקולכם. כביכול עשיתם מדת רחמיו כאלו אכזרי: (מו) ותשבו בקדש ימים רבים. י"ט שנה שנא' כימים אשר ישבתם בשאר המסעות והם היו ל"ח שנה י"ט מהם עשו בקדש וי"ט שנה הולכים ומטורפים וחזרו לקדש כמו שנא' (במדבר ל"ב) ויניעם במדבר כך מצאתי בסדר עולם: ונפן

אבן עזרא

ואחר כן יהושע. (לח) העומד לפניך. הוא משרתו: (לט) אשר לא ידעו היום. כאותו היום: טוב ורע. על דרכם דבר הכתוב: (מא) ותהינו. ותאמרו הן ואל תתמה איך יבא פעל נגזר ממלה מדקדקת כי כן מלא על גם כן שמצאנו עפונה כאשר פירשתיו ויש אומרים שהוא מגזרת הין וטעם מדה והוא רחוק: (מד) ויצא האמורי. הוא הכנעני כאשר פירשתי: כאשר תעשינה הדבורים. כי מי שינגע אל ביתם מיד ירדפו אחריו וינשכוהו: ויכתו. פירשתיו מגזרת וכתותי: עד חרמה. מקום או שם הפעל: (מו) ותשבו בקדש

אזניא לתוריש: חזק ד' וסימן אתו חזק כי הוא. לבלתי חזק אה בדק. צפה דרך חזק מתנים. ואתה חזק את ידי: ולהם ח' וכו' נמסר בסדר נח: צונו ה' וסי' ותענו והאמרו אלי. וצדקה תהית לנו. נשמע בקול יהודה. ונשמע ונעשה. ויאמר להם זרובבל: תורה י"ג וסימן במסרה רבתא:

תלוחת ארון והכני נקדש מגלה כא:

בעל הטורים

יהושע העומד לפניך. שגדולה שמושה יותר מלמודה: ינחלנה ב' במסורה. וכאן ויירשוה עד עולם ירשום בנחלה להם כאהרן ירושת עולם ולעולם לא כיון גולים ממנה אינו נחלתו: כימים ד'. כימים אשר ישבתם כימים הראשונים אשר עמדתי כימים אשר נחו בהם היהודים ועתה לא כימים הראשונים מזכיר בגבולת בית בני זהו שפירש"י שישבו בקדש י"ט שנה כמו שישבו בשאר המסעות כתוב בהם כימים הראשונים שהיו ימים אחרונים כראשונים גם כאן היו ימים האלו כימים האחרים והם לא כימים הראשונים דכתיב בהו ולויתה ולכה אין שלום אלא כימים אשר נחו דכתיב כי זרע השלום הגפן תתן פריה וכו' עד והייתם ברכה אל תיראו:

ספורנו

לא כאשר דברתם בגאוני כן אעשה לכם. והדבור באמרו מה שיש באמרם טפינו יהיו לבז ולכן ספר ענין מיתתו אע"פ שלא היה עד סוף ל"ח שנה אחרי כן והגיד אותו בתוך דבריו של הקב"ה שהיו בשנה השנית לגלות מרגלים שאז אמר אם יראה איש באנשים האלה ואמר גם כן וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה שהיתה הכונה שהטף לבסוף יהיו לבז כמו שבאר המשורר באמרו וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות וכן העיד יחזקאל באמרו וגם אני נשאתי את ידי להם במדבר להפיץ אותם בגוים ס' והגידו שזה בתוך דבריו של הקב"ה הודיעם כי מיעוט הכנסו עמם לארץ היתה סבה שנתקיים בהם יותר לרע הגזרה שנגזרה שמשם יהיה לבז לדורות וזה בעונו. העיד המשורר באמרו ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם לא השמידו את העמים ויתערבו בגוים ויחר אף ה' בעמו: (מה) ולא שמע ה' בקולכם. מפני חלול השם שעשו שלא הספיק בו כל תשובה אלא מיתה ממרקת וגם היה נגזר דין שיש עמו שבועה אחר שהעידו אותם שמה ויהושע וכלב אל התשובה ולא שבו אפילו אחר כך אלא מרדה עוד ולכן לא הספיקה התשובה להסיר השבועה הנגזר בעולם הזה כמו שהיה השבע בקין ובבעלת ברבר עמלק וכבר פי': ולא האזין אליכם. פי' להאריך ולא לבטל גזרת הגזרה אפי' אחר שום האשם וזה הוכיחם שלא היתה תשובתם שלמה ולעיכך גם השבע חזר

רמבן

מריבתכם או ירמוז שהיה הכעס על משה ועל אהרן כאשר הכו הסלע פעמים לפני העם ולא עשו כאשר נצטוו והעם הרהרו בדבר והוא מה שאמר על אשר לא קדשתם אותי בתוך בני ישראל שלא היה העונש אלא מפני שהיה הדבר בתוך בני ישראל שלא נתקדש הכבוד לעיניהם. וכן אמר בספרי על אשר מעלתם בי אתם גרמתם לתעול על אשר לא קדשתם אותי אתם גרמתם שלא לקדש אותי כאשר מריתם פי אתם גרמתם למרות את פי. עשו כל הלשונות יוצאים אל ישראל וכבר פירשתי הענין:

(מא) וטעם אנחנו. בעצמנו נעלה ונלחמנו לא נניח הדבר לבנינו אחרינו כאשר אמרת:

(מה) ותשבו ותבכו לפני ה'. לא הוזכיר שם הכתוב הבכי הזה שאין צורך להזכירו אבל משה הוזכיר זה עתה לשבח כי נתחו על

רשי

(א) ונפן ונסע המדברה. אילו לא חטאו היו עוברים דרך הר שעיר ליכנס לארץ מן דרומו לצפונו ובשביל שקלקלו הפכו לצד המדבר שהוא בין ים סוף לדרומו של הר שעיר והלכו אצל דרומו מן המערב למזרח דרך ים סוף ויציאתן ממצרים שהוא במקצוע דרומית מערבית משם היו הולכים לצד המזרח : ונסב את הר שעיר. כל דרומו עד ארץ מואב : (ג) פנו לכם צפונה. סובו לכם לרוח מזרחית מן הדרום לצפון פניכם לצפון נמצאו הולכין את רוח מזרחית וזהו שנא' (שופטים יא) ויבאו ממזרח שמש לארץ מואב : (ד) ונשמרתם מאד. ומהו השמירה אל תתגרו בם : (ה) עד מדרך כף רגל. אפי' מדרך כף רגל כלומר אפילו דריסת הרגל איני מרשה לכם לעבור בארצם שלא ברשות. ומדרש אגדה עד שיבא יום דריסת כף רגל על הר הזיתים שנאמר (זכריה י"ד) ועמדו רגליו וגו' : ירושה לעשו. מאברהם עשר עממים נתתי לו שבעה לכם וקיני וקנזי וקדמוני הן עמון ומואב ושעיר אחת מהם לעשו והשתים לבני לוט בשכר שהלך אתו למצרים ושתק על מה שהיו אומרים על אשתו אחותי היא עשאו כבנו : (ו) תכרו. לשון מקח וכן (בראשי' נ) אשר כריתי לי שכן בכרכי הים קורים למכירה כירה : (ז) כי ה' אלהיך ברכך. לפיכך לא תכפו (ס"א תכפרו) את טובתו להראות כאילו אתם עניים אלא הראו עצמכם עשירים : (ח) ונפן ונעבור. לצד צפון הפכנו פנים להלוך רוח מזרחית : (ט) ואל תתגר בם וגו'. לא אסר להם על מואב אלא מלחמה אבל מיראים היו אותם ונראים להם כשהם מזויינים לפיכך כתיב (במדבר כב) ויגר מואב מפני העם שהיו שוללים ובוזזים אותם אבל בבני עמון נאמר אל תתגר בם שום

גרוי

אבן עזרא

בקדש. ברגע ימים רבים : כימים אשר ישבתם. בגלל הארץ ואם טען טוען והמרגלים ישבו לבדם הנה כן כמספר הימים אשר תרתם את הארץ : (ה) אל תתגרו בם. כמו יגרה מדון כענין תנועה ושבוש : (ו) אכל תשברו מאתם. אם ירצו למכור ויש אומרים כי המלה בתימה והטעם כי אין לכם צורך למאכל ולמשתה אלה השנים שעברו והעד על כן כי ה' אלהיך ברכך : (ט) נתתי את ער. מואב ויתכן שלקחה סיחון וחזרה למואב באחרונה :

האמים

דברים ב

רַבִּים כַּיָּמִים אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם׃
ב א וַנֵּפֶן וַנִּסַּע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ (י"ב)
יַם־סוּף כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֵלָי
וַנָּסָב אֶת־הַר־שֵׂעִיר יָמִים רַבִּים׃
חמישי ס ב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי לֵּאמֹר׃
ג רַב־לָכֶם סֹב אֶת־הָהָר הַזֶּה פְּנוּ (ו' חסרים)
לָכֶם צָפֹנָה׃ ד וְאֶת־הָעָם צַו (ח' בתורה וחסרים)
לֵאמֹר אַתֶּם עֹבְרִים בִּגְבוּל
אֲחֵיכֶם בְּנֵי־עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר (ס' רפין ד' ומ"ל וא' חסר)
וְיִירְאוּ מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד׃
ה אַל־תִּתְגָּרוּ בָם כִּי לֹא־אֶתֵּן
לָכֶם מֵאַרְצָם עַד מִדְרַךְ כַּף־רָגֶל (סימן)
כִּי־יְרֻשָּׁה לְעֵשָׂו נָתַתִּי אֶת־הַר (כול' כ"כ)
שֵׂעִיר׃ ו אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ מֵאִתָּם
בַּכֶּסֶף וַאֲכַלְתֶּם וְגַם־מַיִם תִּכְרוּ (ג')
מֵאִתָּם בַּכֶּסֶף וּשְׁתִיתֶם׃ ז כִּי
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה
יָדֶךָ יָדַע לֶכְתְּךָ אֶת־הַמִּדְבָּר
הַגָּדֹל הַזֶּה זֶה ׀ אַרְבָּעִים שָׁנָה
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ
דָּבָר׃ ח וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אַחֵינוּ בְנֵי־
עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר מִדֶּרֶךְ
הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמֵעֶצְיֹן גָּבֶר ס
פסקא באמצע פסוק וַנֵּפֶן וַנַּעֲבֹר דֶּרֶךְ
מִדְבַּר מוֹאָב׃ ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי (ס' בטעם בכסף ר"ס)
אַל־תָּצַר אֶת־מוֹאָב וְאַל־
תִּתְגָּר בָּם מִלְחָמָה כִּי לֹא־אֶתֵּן
לְךָ מֵאַרְצוֹ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי־לוֹט (סימן)

אונקלוס

בְּרַקַם יוֹמִין סַגִיאִין כְּיוֹמַיָא
דִתֵיבְתּוּן׃ א וְאִתְפְּנֵינָא
וּנְטַלְנָא לְמַדְבְּרָא אוֹרַח
יַמָא דְסוּף כְּמָא דְמַלִיל יְיָ
עִמִי וְאַקֵיפְנָא יָת טוּרָא
דְשֵׂעִיר יוֹמִין סַגִיאִין׃
ב וַאֲמַר יְיָ לִי לְמֵימָר׃
ג סַגִי לְכוֹן דְאַקֵיפְתּוּן יָת
טוּרָא הָדֵין אִתְפְּנוּ לְכוֹן
צִפּוּנָא׃ ד וְיָת עַמָא פַּקֵיד
לְמֵימַר אַתּוּן עָבְרִין בִּתְחוּם
אֲחֵיכוֹן בְּנֵי עֵשָׂו דְיָתְבִין
בְּשֵׂעִיר וְיִדְחֲלוּן מִנְכוֹן
וְתִסְתַּמְרוּן לַחֲדָא׃ ה לָא
תִתְגָרוּן בְּהוֹן אֲרֵי לָא אֶתֵּן
לְכוֹן מֵאַרְעֲהוֹן עַד מִדְרַךְ
פַּרְסַת רִגְלָא אֲרֵי יְרוּתָא
לְעֵשָׂו יְהָבִית יָת טוּרָא
דְשֵׂעִיר׃ ו עִבוּרָא תִּזְבְּנוּן
מִנְהוֹן בְּכַסְפָּא וְתֵיכְלוּן וְאַף
מַיָא תִּזְבְּנוּן מִנְהוֹן בְּכַסְפָּא
וְתִשְׁתּוּן׃ ז אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ
בָּרְכָךְ בְּכָל עוֹבָדֵי יְדָךְ
סַפֵּיק לָךְ צוֹרְכָךְ בְּמַהֲכָךְ
יָת מַדְבְּרָא רַבָּא הָדֵין
דְנַן אַרְבְּעִין שְׁנִין מֵימְרָא
דַיְיָ אֱלָהָךְ בְּסַעֲדָךְ לָא חֲסַרְתָּ
מִדָעַם׃ ח וַעֲבַרְנָא מִלְוָת
אֲחוּנָא בְּנֵי עֵשָׂו דְיָתְבִין
בְּשֵׂעִיר מֵאוֹרַח מֵישְׁרָא
מֵאֵילַת וּמֵעֶצְיוֹן גָבֶר
וְאִתְפְּנֵינָא וַעֲבַרְנָא אוֹרַח
מַדְבְּרָא דְמוֹאָב׃ ט וַאֲמַר
יְיָ לִי לָא תְצוּר עַל מוֹאֲבָאֵי וְלָא תִתְגָרֵי לְמֶעְבַּד עִמְּהוֹן
קְרָב אֲרֵי לָא אֶתֵּן לָךְ מֵאַרְעֵיהּ יְרוּתָא אֲרֵי לִבְנֵי

מסורה

כימים ד' וסימן ותשבו בקדש ימים רבים. ואנכי עמדתי בהר. לא כימים הראשונים. כימים אשר נחו בהם : סב ו' חסר וסימן רב לכם סב. ויאמר המלך לדויג. סב התיצב כה. וילך רכב הסוס לקראתו. סה לך לשלום. סב דמה לך דודי. צפנה וצפנה ח' בתורה וחסר וסימן נמסר בריש סדר ויצא : ואת העם י"ב וסימן נמסר בסדר שלח לך. וייראו ח' רפין ד' מלאים וא' חסר וסימן ואת העם צו לאמר. וייראו ממערב את שם ה'. ילחכו עפר כנחש חסר. יברכנו אלהים וייראו אותו כל אפסי ארץ. וייראו גוים את שם ה' :

תולדות אהרן

תולדות אהרן נתי פשו. עקידה שער לו : כי ירושה לעשו. נזיר סא קדושין יט : (אבל תשברו. בבת ג) : אל תצר את מואב. נזיר כג קמא לח הוריות יא חולין ס : כי לבני לוט. קדושין יח :

ספורנו

דבר אפי' בדמעתם : ב (ז) ידע לכתך. תקן אותו בכל המצטרך ולשון ידע כמו וידע אלהים ידעתיך בשם אשר ידעו ה' פנים אל פנים מה אדם ותדעהו ורבים כאלה יאמר על האל יתעלה זה הלשון כי כל פעולתו יתברך בידיעת עצמו : לא חסרת דבר. ויכירו שלא תקנו מהם לצורך אבל תקנו להנאתם מצד אחוה וכדי שיבאו אליכם

בעל הטורים

רב לכם סב. הגין על הסמך לפי שכבד את אביו שהיה בן ס' כלדתו אותם ולכך עתיד להחריב הבית בסוף ס' אמות : וייראו מכם. כתיב בב' יודין בשביל יו"ד ברכות שנתברך יעקב : עד מדרך כף רגל. עד דרך כוכב מיעקב עד שיבא זמן שנאמר פורה דרכתי לבדי : כף רגל. לעת תמוט רגלם עד שיגיע תרמסנה רגל רגלי עני וגו' : ירשה לעשו. בגי' בשביל מצות כיבוד :

רמבן

על חטאתם ולהגיד להם שהיה העון ההוא גדול מנשוא כי באה עליו השבועה הגדולה וגזר דין שיש עמו שבועה אינו נקרע :

ב (ד) וטעם אחיכם בני עשו. שיחום ישראל מן אברהם וכל זרעו אחים כי כולם הם נמולים וזה טעם לא תתעב אדומי כי אחיך הוא רק בני הפלגשים ישמעאל ומדין וכל בני קטורה אינם באחוה מן הכתוב כי ביצחק יקרא לך זרע :

(ו) אבל תשברו מאתם בכסף. אם תתאוו לאכול מפירות ארצם לא תקחו מהם רק בכסף מלא לרצונם וזה טעם מאתם וגם מים לא תשתו מהם כלל רק בכסף לרצונם :

(ז) כי ה' אלהיך ברכך. לפיכך לא תכפרו את טובתו להראות כאלו אתם עניים אלא הראו עצמכם עשירים לשון רש"י. ולא הבינותי מהו בכל מעשה ידך כי ברכותם ברכות שמים היו והם לא יעשו בידיהם דבר שיתברך ואולי ירמוז במעשה ידך שנתברך עמם צאן ומקנה אשר הוציאו ממצרים ויש להם עושר ומקנה וקנין משלל מצרים ומשלל עמלק והכל נתברך בידם כענין מעשה ידיו ברכת ומקנהו פרץ בארץ ועוד ידע ה' לכתך את המדבר הגדול הזה וספק שם כל צרכך במן והשליו ומי הבאר שלא חסרת דבר מן הצריך להולכי ארחות והנה כן היה שקנו מבני עשו אוכל ומזון כמו שאמר אוכל בכסף תשברני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי וגו' כאשר עשו לי בני עשו וגו' :

האמים

נתתי את־ער ירשה: י האמים
לפנים ישבו בה עם גדול ורב
ורם כענקים: יא רפאים יחשבו
אף־הם כענקים והמאבים יקראו
להם אמים: יב ובשעיר ישבו
החרים לפנים ובני עשו יירשום
וישמידום מפניהם וישבו תחתם
כאשר עשה ישראל לארץ
ירשתו אשר־נתן יהוה להם:
יג עתה קמו ועברו לכם את־נחל
זרד ונעבר את־נחל זרד:
יד והימים אשר־הלכנו מקדש
ברנע עד אשר־עברנו את־נחל
זרד שלשים ושמנה שנה עד־
תם כל־הדור אנשי המלחמה
מקרב המחנה כאשר נשבע
יהוה להם: טו וגם יד־יהוה היתה
בם להמם מקרב המחנה עד
תמם: טז ויהי כאשר־תמו כל־
אנשי המלחמה למות מקרב
העם: ס יז וידבר יהוה אלי
לאמר: יח אתה עבר היום את־

לוט יהבית ית לחית
ירותא: י אימתני מלקדמין
יתיבו בה עם רב וסגי
ותקיף כגבריא: יא גברין
מתחשבין אף אנון כגבריא
ומואבאי קרן להון אימתני:
יב ובשעיר יתיבו חוראי
מלקדמין ובני עשו
תריכונון ושיציאונון מן
קדמיהון ויתיבו באתרהון
כמא דעבד ישראל לארע
ירותתיה דיהב יי להון:
יג כען קומו ועברו לכון
ית נחלא דזרד ועברנא ית
נחלא דזרד: יד ויומיא
דהלכנא מרקם גיאה עד
דעברנא ית נחלא דזרד
תלתין ותמני שנין עד דסף
כל דרא גברא מגיחי קרבא
מגו משריתא כמא דקיים
יי להון: טו ואף מחא
מן קדם יי הות בהון
לשיצאותהון מגו משריתא
עד דשלימו: טז והוה כד
שלימו כל גברי מגיחי
קרבא למימת מגו עמא:
יז ומליל יי עמי למימר:
יח את עבר יומא דין ית

ירשה כלה חסר ודגשים. האמים ב' דין חסר וא' מלא ואת האימים בשוה קריתים: רפאים ל' ריש פסוק: והמאבים ה' חסר בלישנא וסימן והמאבים יקראו להם אמים. מארם וממאב דשמואל. וישאו להם נשים מאביות. וגם את רות המאבית. וככלתה אלה נגשו: עתה כל ר"פ דקריא' ועתה במב"ה עתה וסימן בספרה רבתא: תם ה' וחסר וסימן נמסר בסדר בתר סיני: אתה ד' ר"פ בתורה וסימן אתה תהיה על ביתי. אתה תדבר את כל. אתה עבר היום. אתה

תולדות אהרן ויהי כאשר תמו. תענית ח נהגה קהא (סנהדרין כה): וידבר ה' אלי. נהגה שם:

אבן עזרא

(י) האמים. פירשתיו ספר הכתוב כי מואב לקח ער מיד האמים: (יא) רפאים. פירשתיו: (יב) החורים. הם בני שעיר החורי: (טו) להמם. מפעלי הכפל מבנין הקל: (טז) ויהי כאשר תמו. דבק עם וידבר ה' אלי כמו ויהי ככלות משה לכתוב גם ויהי ביום דבר ה' ורבים כן והטעם ויהי כאשר תמו הם אמר השם שנעבור את גבול

רשי

גרוי בשכר צניעות אמה שלא פרסמה על אביה כמו שעשתה הבכירה שקראה שם בנה מואב: ער. שם המדינה: (י) האמים לפנים וגו'. אתה סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לו לאברהם לפי שהאמים שהם רפאים ישבו בה לפנים אבל לא זו היא כי אותן רפאים הורשתי מפני בני לוט והושבתים תחתם: (יא) רפאים יחשבו וגו'. רפאים היו נחשבין אותם אמים כענקים הנקראים רפאים ע"ש שכל הרואה אותם ידיו מתרפות: אמים. ע"ש שאימתם מוטלת על הבריות וכן ובשעיר ישבו החורים ונתתים לבני עשו: (יב) יירשום. לשון הווה כלומר נתתי בהם כח שהיו מורישים אותם והולכים: (טו) היתה בם. למהר ולהמם מתוך מ' שנה שלא יגרמו לבניהם עוד להתעכב במדבר: (טז) ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה. מבן עשרים שנה היוצאים בצבא: (יז) וידבר ה' אלי וגו'. אבל משלוח המרגלים עד כאן לא נאמר בפרשה וידבר אלא ויאמר ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדבור בלשון חבה פנים אל פנים וישוב הדעת ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל: (יח) אתה עובר היום את גבול מואב וגו' מול בני עמון. מכאן שארץ עמון לנגד

ספורנו

(י) האמים לפנים. מפני שלא היו בני לוט יורשי אברהם בדין כלל הודיע שגם להם נתן ה' את הארץ כמו לבני עשו והעיד על זה כי בניהם כבשו את הארץ שלא כמנהג העולם: (יב) וישמידום. עשו ומואב השמידו והצליחו יותר מכדי ערך ישובם כדי להשמיד כל היושבים בה לפנים כל יקומו וירשו ארץ כי גם מואב גם עשו לא מלאו את כל ישוב החורי וישוב האימים שהשמידו ובהיות הר שעיר מגיע עד גבול מואב שם אצל גבול מואב אין שום ישוב מבני עשו וכן גבול מואב מגיע עד המדבר ושם אצל המדבר אין שום ישוב מבני מואב לכך אמר שמ"מ לא יעברו דרך גבול שום אחד מהם: (יב) כאשר עשה ישראל. בעת כתיבת התורה שכבר כבשו סיחון ועוג שהיו מלכים גדולים והדיוים בזמן מועט שלא כמנהג העולם: (יג) עתה קומו. ומאחר שאסור לכם לעבור בגבול שני אלה קומו ועברו לכם את נחל זרד שהוא חוץ לגבול שניהם ומשם תוכלו

רמבן

(י) האמים לפנים וגו'. אתה סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לאברהם לפי שהאמים שהם רפאים ישבו בה אבל לא זו היא כי אותם רפאים הורשתי מפני בני לוט והושבתים תחתם רפאים היו נחשבים אותן אמים כענקים הנקראים רפאים על שם שכל הרואה אותן ידיו מתרפות אמים על שם שאימתם מוטלת על הבריות לשון רש"י. וכן כתב ארץ רפאים תחשב אף היא לפי שהרפאים ישבו בה לפנים אבל לא זו היא שנתתי לאברהם. ואני תמה בדברי הרב ולמה יפרש לנו הכתוב בארץ עמון ומואב שאינה ארץ רפאים שנתן לאברהם אם לומר שאינה ראויה לישראל ואינה מן הארץ אשר נשבע ה' לאבותיהם לתת להם והלא הכתוב אינו אומר אלא כי לבני לוט נתתיה ירושה לומר שאף על פי שהיתה מנחלת אברהם הקב"ה נתנה לבני לוט בעבור אברהם וכמו שכתב רש"י עצמו שנתן שתים לבני לוט בשכר שהלך אתו למצרים ושתק על מה שאמר על אשתו אחותי היא ועוד שהרב בעצמו כתב בעשו עשר עממים נתתי לו לאברהם שבעה לכם וקיני וקניזי וקדמוני הן עמון ומואב והר שעיר אחת מהן לעשו והשתים לבני לוט ואם כן הרי ארץ עמון ומואב מנחלתו של אברהם היא על כל פנים ולמה הקב"ה אומר למשה שלא יהא סבור שהיא ארץ הרפאים של אברהם היא על כל פנים מה בין קיני וקנזי וקדמוני לרפאים ועוד כי רפאים ישבו בה לפנים לומר שהיא שלהם והם היושבים בה לפני כל אדם כמו לפנים הארץ יסדת. אבל פירוש הפסוקים הפך מדברי הרב כי בעבור שאמר הקב"ה למשה אל תצר את מואב כי אני נתתי לבני לוט את ער ירושה יספר הכתוב כי הארץ ראויה לזרע אברהם לולי שנתנה לבני לוט ואמר כי הארץ ההיא ישבו בה מעולם עם גדול ורם כענקים ולכך יקראו אותם המואבים אמים לגודל האימה אשר יטילו על רואיהם והנה השם עשה נס לבני לוט לכבוד אברהם ויכלו להם וירשום מפניהם ואין ראוי לגזול מהם הארץ אשר נתן ה' להם במעשה נס יחשבו לשון חשיבות מעלה כמו נבזה [illegible] חשבנוהו אשר כסף לא יחשבו כי במה נחשב הוא וכן רבים ובלשון חכמים אדם חשוב וזהו שסמך הכתוב לזה ובשעיר ישבו החורים לפנים יאמר כי בעבור הטעם הזה שהזכיר במואב ימנעם ג"כ מארץ שעיר כי מלפנים היתה אף היא מן החורים היא ממתנת אברהם כי החורי הוא החוי והוא מבני

רשי

לא נפל: (כ) ארץ רפאים תחשב. ארץ רפאים נחשבת אף היא לפי שהרפאים ישבו בה לפנים אבל לא זו היא שנתתי לאברהם: (כג) והעוים היושבים בחצרים וגו'. (חולין ס) עוים מפלשתים הם שעמהם הם נחשבים בספר יהושע שנאמר (שם י"ג) חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי והאשקלוני והגתי והעקרוני והעוים ומפני השבוע' שנשבע אברהם לאבימלך לא יכלו ישראל להוציא ארצם מידם והבאתי עליהם כפתורים והשמידום וישבו תחתם ועכשיו אתם

אבן עזרא

גבול ער: (יט) וקרבת מול בני עמון. פי' ונקרבך אליהם: אל תצרם. מפעל הכפל: ואל תתגר בם. מבנין התפעל מנחי למ"ד ה"א: (כ) זמזמים. מלה מתוקנת על משפט לשון הקדש כמו האחשדרפנים: (כא) וישמידם ה'. ספר הכתוב כי השם השמיד אחרים מפני המואבים ונתן לכם הארץ נירושה כהר שעיר לעשו: (כג) וטעם עד עזה. כי היא היתה לפלשתים וכבר היתה בין אברהם ובין אבימלך ברית אם תשקור לי ולניני ולנכדי והכתוב ספר כי העוים

גְּבוּל מוֹאָב אֶת־עָר׃ יט וְקָרַבְתָּ
מוּל בְּנֵי עַמּוֹן אַל־תְּצֻרֵם וְאַל־
תִּתְגָּר בָּם כִּי לֹא־אֶתֵּן מֵאֶרֶץ בְּנֵי־
עַמּוֹן לְךָ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי־לוֹט
נְתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה׃ כ אֶרֶץ־רְפָאִים
תֵּחָשֵׁב אַף־הִוא רְפָאִים יָשְׁבוּ־
בָהּ לְפָנִים וְהָעַמֹּנִים יִקְרְאוּ לָהֶם
זַמְזֻמִּים׃ כא עַם גָּדוֹל וְרַב וָרָם
כָּעֲנָקִים וַיַּשְׁמִידֵם יְהוָה מִפְּנֵיהֶם
וַיִּירָשֻׁם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם׃ כב כַּאֲשֶׁר
עָשָׂה לִבְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר
אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת־הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם
וַיִּירָשֻׁם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם עַד הַיּוֹם
הַזֶּה׃ כג וְהָעַוִּים הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים
עַד־עַזָּה כַּפְתֹּרִים הַיֹּצְאִים
מִכַּפְתֹּר הִשְׁמִידֻם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם׃

ג' וחסר · קדמאה דשעיר אתן לכם מארצם תניין דמואב אתן לך מארצו תליתאה דעמון אתן מארץ ומשתמן בטעם · כו"ל חסר כלישנא במ"נ ל' וכ"כ · כו"ל הסרים במ"י מ"ל · ב' חסרים · ב' כ"כ · ב' חסרים וי"ו

תְּחוּם מוֹאָב יָת לְחָיַת׃
יט וְתִתְקְרֵיב לָקֳבֵל בְּנֵי
עַמּוֹן לָא תְצוּר עֲלֵיהוֹן וְלָא
תִתְגְּרֵי לְמֶעְבַּד עִמְּהוֹן
קְרָב אֲרֵי לָא אֶתֵּן מֵאֲרַע
בְּנֵי עַמּוֹן לָךְ יְרוּתָא אֲרֵי
לִבְנֵי לוֹט יְהַבִיתַהּ יְרוּתָא׃
כ אֲרַע גִּבָּרַיָּא מִתְחַשְׁבָא
אַף הִיא גִּבָּרִין יְתִיבוּ בַהּ
מִלְּקַדְמִין וְעַמּוֹנָאֵי קָרָן לְהוֹן
חַשְׁבָּנֵי׃ כא עַם רַב וְסַגִּי
וְתַקִּיף כְּגִבָּרַיָּא וְשֵׁיצִינוּן
יְיָ מִן קֳדָמֵיהוֹן וְתָרֵיכִנּוּן
וִיתִיבוּ בְּאַתְרֵיהוֹן׃ כב כְּמָא
דַעֲבַד לִבְנֵי עֵשָׂו דְּיָתְבִין
בְּשֵׂעִיר דְּשֵׁיצֵי יָת חוֹרָאֵי
מִן קֳדָמֵיהוֹן וְתָרֵיכִנּוּן
וִיתִיבוּ בְּאַתְרֵיהוֹן עַד יוֹמָא
הָדֵין׃ כג וְעַוָּאֵי דְּיָתְבִין
בִּפְצִיחַ עַד עַזָּה קַפּוּטְקָאֵי
דִּנְפַקוּ מִקַּפּוּטְקִיָא שֵׁיצִיאוּנוּן וִיתִיבוּ

תולדות אהרן אל תגרם . סוכה כב בבא קמא לח אבות יא : והעוים היושבים . חולין ס :

ספורנו

תוכלו לעבור חוץ לגבול שמיחס עד הירדן: (כ) ארץ רפאים תחשב אף היא. ואין ספק שלא היו בני עמון כדי להורישם ועכ"ז האל יתברך להם: (כב) כאשר עשה לבני עשו. שאחר שהיו גרים בארץ שעיר גרשו את התושבים: (כג) והעוים היושבים בחצרים עד עזה. אע"פ שהיו מבני עשו לא מבני פלשתים שנשבע להם אברהם לא נמנעו ישראל לכבוש את ארצם. והסבה בזה היתה שלא מצאו ישראל את הארץ בידם שהרי כפתורים היוצאים מכפתור סבוב העם בעיר שיצאו לתור

רמבן

מבני כנען שנאמר עשו לקח את נשיו מבנות כנען את אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי וצבעון היה מבני שעיר החורי יושבי הארץ וכן יזכיר בכל מקום בנחלת ישראל החוי עם הכנעני בשבעת הגוים כי הוא נמנה הבן הששי בבני כנען וכן תראה במלחמת אמרפל שהיה נלחם במלך סדום ועמורה ואדמה וצבוים וצער שהם מלכי כנען והכו את רפאים בעשתרות קרנים והחורי בהררם שעיר כי החורי והרפאים למלכי כנען היו. ויתכן שנקרא חוי על שם שהיה נחש עלי דרך ונקרא חורי על שם חור פתן כי השמות ישמרו הטעם ויחליפו המלות כמו זרח וצחר מן בצמר צחר אתונות צחורות וכן יעשו לשבח יכנו יעקב שהוא לשון מרמה או לשון עקלקלות ויקראו אותו ישורון מן תם וישר. והנה אמר כי החורים שהם לאברהם ישבו בשעיר לפנים ובני עשו שהם זרע לאברהם ירשו אותם וישבו תחתם במעשה גם שהיו הם עם רב בארצם ועשו בא לגור שם ונתחזק עליהם כאשר עשה ישראל ליתר הגויים של אברהם אשר נתן השם להם בכחו הגדול והנה הנחיל השם כל העמים ההם לזרעו של אברהם אחד מהם לעשו והשאר לישראל שהוא הבן הבכור ואין ראוי לגזול מעשו את אשר הורישם האלהים כי השם יקצוף על הגוזל והם נחלה שהנחילם הוא יתברך כאשר יקצוף על הגוזל מישראל הארץ אחרי שהנחילה להם ובענין שיאמר על כל שכני הרעים הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי וגו' וזה טעם כאשר עשה ישראל שהזכיר כאן ועדיין לא נעשה וכן אמר עוד בבני עמון שהיא מארץ רפאים כי גם היא היתה של רפאים בתחלה והעמונים יקראו להם זמזומים מלשון זממו אל תפק אלא שנכפל כלומר עם שלא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות:

(כ) **תחשב** שהיא בחשבון ארץ רפאים. כלומר שהיא מכללה וכן מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון לכנעני תחשב וכן בני רמון הבארתי מבני בנימין כי גם בארות תחשב על בנימין. ואפשר שגם כן פירוש יחשבו אף הם הכתוב למעלה יאמר האמים אשר ישבו בה לפנים גם הם יחשבו רפאים שהיו מכללם והם כענקים ולכן יקראו אותם אמים והוא הנכון. והנה ארץ רפאים היתה גדולה מאד ולקחו מהם מואב ולקחו מהם בני עמון ונשארה ממנה לרפאים עצמם כי עוג היושב בעשתרות מהם כמו שאמר ויכו את רפאים בעשתרות קרנים וביהושע ובראת לך שם בארץ הפרזי והרפאים ולכן יאמר הכתוב בגבול מואב ועמון כי לרפאים יחשבו והמואבים והעמונים הם שנו להם שמות אחרים אמים וזמזומים:

(כג) **והעוים** היושבים בחצרים עד עזה. יאמר כי העוים היושבים בכפרי חצרים אשר אין להם חומה סביב עד עזה שהיא גבול הכנעני כמו שנאמר ויהי גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה הכפתורים שיצאו מכפתור השמידום והם יושבים תחתם והנה הכפתורים שהם מבני מצרים אינם ממתנת אברהם הארץ היא של ישראל מפני שהכפתורים לכדו אותה מבני כנען והכתוב שאמר בארץ פלשתים כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל מן הטעם הזה היה כי הארץ ההיא היתה מתחלה לבני כנען ומפני זה הורישו ישראל בימי יהושע חמשת סרני פלשתים האשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים שהיו כולם ישבו גבול הכנעני בעזה ובאשקלון ובאשדוד ועקרון על שם מקומם הם נקראים כי השמידו העוים שהיו מבני כנען היושבים בגבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה וישבו תחתם וצידון גם הוא לפלשתים כמו שכתוב וגם מה אתם לי צור וצידון וכל גלילות פלשת. ועל דעתי העוים הם החוים כי המנהג בכתוב שיחליפו השמות כאשר אמרנו בהיותם מורים על ענין אחד והנחש יעות עצמו בדרך ובבראשית רבה אמר רבי אלעזר בר"ש שהיו בקיאין בעפרות כנחש בגלילא צוחין לחויא עויא וכהנו בו חכמים לקרותו עכנא ולקרותו חכנא ואמר ויעתר לו וישמע תחנתו אמר רבי לוי בערביא צוחין לחתירה עתירא ואמרו איכה יעיב באפו ה' אמר רבי חמא בר' חנינא איך חייב ה' ברוגזו אית אתרא דצוחין לחיבא עיבא חוקים פוקים ומורגל הוא בלשון מה עייא אומר בדבר זה על רבי חייא וכן נהגו רבותינו לומר על השיח הדעת שהוא במקום השיע הדעת ובירושלמי לעולם השיעו במשנה והשיע עצמו מלאכול וכן אמרו המפרשים בעושו ובאו כל הגוים שהוא חושו ובמכילתא רבי יאשיה אומר אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתי שהמקום ב"ה מדלג על בתי בני ישראל עשאו מלשון פסיעות בחלוף חי"ת בעי"ן ועתה השלים להודיענו כל ארץ החוי שאבדה מהם כי ממנה לעשו והיא אסורה לנו וממנה לכפתורים ולקח אותה מהם ובב"ר מצאתי כי העוים הם רפאים אמרו בפסוק הנפילים היו בארץ רפאים הם העוים רפאים שכל מי שרואה אותם לבו רפה כשעוה עוים שהיו בקיאין בעפרות כנחש וכו' ועוד אמרו שם במתנתו של אברהם רבי דוסתאי בשם רבי שמואל לפי שאינו מזכיר כאן חוי לפיכך הוא מביא רפאים תחתיהם וכאשר עיינתי בזה מצאתי כי הדבר אמת ויציב ונכון וקיים כי הששה גוים שירשו ישראל שהזכירם משה רבינו להם כמו שאמר ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמורי והכנעני והפרזי והחוי והיבוסי שבעה גוים גדולים ועצומים והששה מאלו נזכרים במתנתו של אברהם והחוי לא נזכר שם ועל כל פנים הוא הרפאים או מן **קיני קנזי וקדמוני** . ורבותינו כלם אומרים כי **קיני קנזי וקדמוני** לא נחלו ישראל

אבן עזרא

העוים לקחו עזה : (כד) החל רש . מירושה : (כו) ממדבר קדמות . לפי דעתי היא הנקרא מדבר מתנה : (כז) בדרך . הידוע . (כח) אכל בכסף תשבירני ואכלתי . אם הוצרכתי : (כט) כאשר עשו לי בני עשו . יש מפרשים כי פירושו על אוכל בכסף תשבירני אם כן הוא מה יעשו עם יושבי ער שהם מואבים והכתוב אמר על דבר אשר לא קדמו אתכם והוצרכו לפירוש זה בעבור שאמר מלך אדום לא תעבור בי ולפי דעתי שפירושו על

תראת לדעת : ואת ארצו ה' וסי' נמסר בסדר זאת חקת התורה : החל ד' ג' קמץ וא' פתח וסימן החל רש לרשת. החל רש והתגר בו . החל וכלה . וגלות החל הזה בתרא פתח : אחל ג' ב' קמצין וא' פתח וסימן הת פחדך . אחל גדלך . ולא אחל את שם קדשי . בתרא פתח : ישמעון ה' וכימן והיה אם לא יאמינו . היום הזה אחל תת פחדך . ושמרתם.עשיתם כי. ועבדתם שם אלהים מעשה . כי ישמעון את שמעך דמלכים : סיחון ד' מלא בתורה וסימן על כן יאמרו המשלים באו חשבון . אוי לך מואב אבדת עם כמוש . ואשלח מלאכים ממדבר. ועשה ה' להם . ונמסר גם בסדר חקת :

תולדות אהרן (כחל רש . שבועות לו) : אחל תת . תענית כ ע"ב כה : אשר ישמעון . תענית שם ע"ב שם : מדבר קדמות . בבא שם :

תרגום אונקלוס

באתרהון : כד קומו טולו ועברו ית נחלא דארנון חזי דמסרית בידך ית סיחון מלכא דחשבון אמוראה וית ארעיה שרי להרכותיה ותתגרי למעבד עמיה קרב : כה יומא הדין אשרי למתן זועתך ודחלתך על אפי עממיא דתחות כל שמיא דישמעון שמעך ויזועון ויתברון מן קדמך : כו ושלחית אזגדין ממדבר קדמות לות סיחון מלכא דחשבון פתגמי שלם למימר : כז אעבר בארעך באורחא באורחא איזיל לא אסטי לימינא ולסמאלא : כח עבורא בכספא תזבין לי ואיכול ומיא בכספא תתן לי ואשתי לחוד אעבר ברגלי : כט כמא דעבדו לי

מקרא

כד קומו סעו ועברו את נחל ארנן ראה נתתי בידך את סיחן מלך חשבון האמרי ואת ארצו החל רש והתגר בו מלחמה : ס

כה היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך : ס'

כו ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון מלך חשבון דברי שלום לאמר : כז אעברה בארצך בדרך בדרך אלך לא אסור ימין ושמאול : כח אכל בכסף תשברני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי רק אעברה ברגלי : כט כאשר עשו לי בני עשו

ס / ד' ג' קמץ וא' פתח / ג' ב' קמץ וא' פתח / ס' / כו"ל מ"ל במ"א הכר / ד' פ"ל בתורה / כל קריאי מלא במ"ד חס' וכל בראשי דכווה' / חסר . ל' וכ"כ

רשי

אתם מותרים לקחתה מידם : (כה) תחת כל השמים . (תענית כ וע"ג כה) למד שעמדה חמה למשה ביום מלחמת עוג (ס"א סיחון) ונודע הדבר תחת כל השמים : (כו) ממדבר קדמות . (ספרי) אע"פ שלא צוני המקום לקרא לסיחון לשלום למדתי ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם כשבא הקב"ה ליתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל גלוי לפניו שלא יקבלוה ואעפ"כ פתח להם בשלום אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום. ד"א ממדבר קדמות ממך למדתי שקדמת לעולם יכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את המצרים אלא שלחתני מן המדבר אל פרעה לאמר שלח את עמי במתון: (כט) כאשר עשו לי בני עשו . לא לענין לעבור את ארצם אלא לענין

בעל הטורים

ראה נתתי בידך את סיחון . כלומד שהראהו שרו של סיחון וידו כפותה : החל ד' . תרי בהאי ענינא . החל וכלה . וגלות החל הזה . החל רש . החל וכלה שהיו משבעה עממים שנאמר בהם לא תחיה כל נשמה . וגלות החל . מלמד שרמז למשה הגלות . א"נ מי סיפי דכתיב הכא החל רש אף התם נמי כתיב ירשו את ערי הנגב . וכדאיתא בתנחומא כל הנסים שעשה הקב"ה במדבר עתידין לעשות לישראל כשון : היום הזה . רמז שיעמוד לו השמש שהשמש נקרא יום : הזה אחל. בגימטריא בחמה : אחל ג'. אחל גדלך . אחל תת פחדך . ולא אחל את שם קדשי עוד . וכו כדרשו שעמדה חמה למשה כמו שעמדה ליהושע ומנלן דהוייה בעמידת חמה דכתיב ואת שם קדשי אודיע ולא אחל את שם קדשי עוד ובעמידת החמה נודע שם קדשו בכל הארץ :

רמבן

ישראל ועתיד להנחילם להם ובהם נאמר ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך וכן לא הוזכר בשום מקום בנחלום בימי יהושע אם כן הרפאים שנתן לאברהם הוא החוי שהוא הבן הששי לכנען ואביו קרא לו חוי ובימי אברהם כנו לו רפאים ועל דעתי הוא שם מכינה מן החוי על שם חור פתן ומאורת צפעוני כי הטמונים בעפר יקרא הלשון רפאים כמו הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם וארץ רפאים תפיל . והנה בני החוי הזה רבו למעלה וכאשר נפוצו משפחות הכנעני נחלה המשפחה הזאת ארצות גדולות ומהם שתקרא ארץ רפאים ומהם חורים ומהם עוים ובכללם כלם חוי וכולם רפאים כאשר בעמנו אפרים יהודה וישראל ובכלל כולם ישראל והשמות האלה כולם מתואדים מן החוי כי כאשר היה שמו חוי כנו לו מן חוית רפאים שהנחש שוכן בחורי עפר והחורי והחוי על שם הנחש כמו כן כאשר פירשתי והקב"ה נתן לאברהם הרפאים בכללם ומשה יזכיר לישראל החוי השם הראשון שקרא לו אביו כי ארץ רפאים בימי משה כבר נחלקה ומתנה אסורה לישראל והנה הכתוב בא להזכיר בכאן ענין כל ארץ החוי שהם הרפאים בכל הנעשה ממנה אמר תחלה כי האמים גם הם מן הרפאים ויירש אותם מואב וחזר ואמר כי החורי אשר הם גם כן מן רפאים ירש אותם עשו וחזר עוד ואמר כי ארץ בני עמון אף היא ארץ רפאים ואסר כל זה לישראל ועוד ספר כי גם כפתורים היוצאים מכפתור לקחו מארצם והיא מותרת לישראל והזכיר יהושע ארץ הפרזי והרפאים . אבל רש"י כתב עוים תפלשתים הם שעמהם נחשבים בספר יהושע העזתי האשדודי והאשקלוני הגתי והעקרוני והעוים ומפני השבועה שנשבע אברהם לאבימלך לא ... ישראל ללכת בארצם ולהוציאם מארצם הבאתי עליהם כפתורים והשמידום וישבו תחתם ועכשיו אתם מותרים לקחת מידם . ולא נתכוונו אלי דברים הללו כי הכתוב לא ימנה העוים מפלשתים אבל ימנה חמשת סרני פלשתים ויזכירם ואחרי כן יזכיר העוים בעם אחר יאמר כי מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה הכל תחשב מארץ כנען חמשת סרני פלשתים אשר ימנה ונם העוים שהם גוי אחר . ולדברי הרב הנה הותרו העוים שירשו אותם כפתורים ושאר סרני פלשתים מי התירם ולמה יכבשו את כלם כי יהושע הוא המכבש את הפלשתים והעוים ועוד למה תהיה ארץ פלשתים לאברהם כלל ולמה הוצרך אבימלך לבריתו בזה ופלשתים מבני מצרים היו וכן הכפתורים ואינם מעשר עממין אבל הדבר בהפך כי הכפתורים והפלשתים השמידו מן הכנענים כי אבימלך מלך גרר היה והעזתי יושב בעזה וצידון עיר פלשתים

ואלה מגבול הכנעני הם שנאמר ויהי גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה והנראה בעיני כי פלשתים וכפתורים יחשבו עם אחד וכן אמר הכתוב כי שודד ה' את פלשתים שארית אי כפתור וזה טעם כפתורים היוצאים מכפתור כי יצאו מכפתור עם מעט לגור באשר ימצאו והשמידו את העוים היושבים עד עזה שהם מזרע כנען וישבו תחתם בעזה ואשקלון ואשדוד וגת ועקרון והכל מגבולות כנען וחלקו אותה לחמשה סרניהם ושם הגלילות ההם פלשת ונקראו גם הם פלשתים ונשאר לעוים יתר ארצם כאשר הזכיר יהושע וזהו שאמר פלשתים שארית אי כפתור כי פלשתים הם וזה טעם אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים כמו שפירשתי שם . ומה שאמר הכתוב הלא את ישראל העליתי מארץ מצרים ופלשתים מכפתור וארם מקיר יספר מלחמות ה' כי הוא אשר העלה את ישראל מארץ מצרים באותות ובמופתים ובמלחמה והעלה פלשתים מכפתור ארצם כי הוציאם משם לתת להם בנם גדול את העוים והשמידום וישבו תחתם ועזבו כפתור לאחיהם או שיהיה הענין כאשר הזכרתי כי העוים בני כנען יושבי הארץ בראשונה היה שמם פלשתים כי שם הארץ פלשת והכפתורים היוצאים מכפתור כאשר השמידום הגלו מהם לכפתור ארצה א... היא מכלל ארץ מצרים ליד אחיהם וה' גאלם משם וחזרו למקומם לא ידעו באיזה דור מן הדורות ו... פלשתים יושבי ארץ כנען הם ולכך אמר הכתוב דבר ה' עליכם כנען ארץ פלשתים והאבדתיך מאין יושב וכן ישראל לא הורישו פלשתים עד שעבר זמן השבועה שמתו שלשה דורות מן הפלשתים באותה הארץ של אבימלך וכן אמרו במדרש כי קרוב הוא קרובה השבועה שנשבע אברהם לאבימלך עדיין נכדו קיים זהו הראוי והנכון בענין הזה . אבל בגמרא בפרק ואלו טרפות אמרו כדברי רש"י במחלוקת ורב אמר התם עוים מתימן באו ותניא כותיה ותימן זרע אדום כדכתיב לאדום כה אמר ה' נבאות האין חכמה בתימן וזה אפשר הוא שיאמר הכתוב כי העוים שהם מבני עשו קנת ארצם טהרה ביד הכפתורים כעמון ומואב שטהרו בסיחון ומה שכתבתי הוא הטוב והישר :

(ל) ראה נתתי בידך את סיחון . הדבור הזה הוא האמור למטה ראה החלותי תת לפניך וקודם לכן שלח לו מלאכים ממדבר קדמות כי אחרי שיצונו השם החל רש והתגר בו מלחמה לא ישלח לו דברי שלום אעברה בארצך כי אם ישמע אליו יהיה עובר על דברי השם ואם ידע שלא ישמע יהיה שליחותו לריק ולא תחשב לומר כי היא המצוה שנצטוינו כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום כי שם כתוב והיה כל העם הנמצא

לענין מכר אוכל ומים: עד אשר אעבור את הירדן. מוסב על אעברה בארצך: (לא) החלותי תת לפניך. (מ"ר) כפה שר של אמוריים שלמעלה תחת רגליו של משה והדריכו על צוארו: (לב) ויצא סיחון. לא שלח בשביל עוג לעזור לו ללמדך שלא היו צריכים לעזור זה לזה: (לג) ואת בניו. כתיב בנו שהיה לו בן גבור כמותו: (לד) מתם. אנשים. בביזת סיחון נאמר בזזנו לנו לשון ביזה שהיתה חביבה עליהם ובוזזים איש לו וכשבאו לביזת עוג כבר היו שבעים ומלאים והיתה בזויה בעיניהם ומקרעין ומשליכין בהמה ובגדים ולא נטלו כי אם כסף וזהב לכך נאמר בזזנו לנו לשון בזיון כך נדרש בספרי בפרשת וישב ישראל בשטים (במדב' כה): (לז) כל יד נחל יבוק. כל אצל נחל יבוק: וכל אשר צוה ה' אלהינו. שלא לכבוש הניחנו: (א) ונפן ונעל. כל צד צפון הוא עלייה: (ב) אל תירא אותו. ובסיחון לא הוצרך לומר אל תירא אותו אלא מתיירא היה משה

על טעם בדרך בדרך אלך כאשר עשו לי בני עשו שסבבו הר שעיר בדרך בדרך וכן כתוב אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר רק המלך שהוא מלך אדום לא עזבם שיעברו דרך מדינתו כי משם היה מקום ארץ כנען קרוב ולכן עברו על ער כי כן כתוב ורבים אמרו הם לא קדמו רק ישראל קנו מהם: (לא) החלותי. בפתחות ה"א הבנין בעבור אות הגרון וכן העירותיהו בצדק. (לג) ונך. חסר נו"ן השרש: (לד) מתם. בני אדם: (לו) שגבה. מגזרת ונשגב ה' לבדו: (לז) אל ארץ בני עמון. שהוא היום בידם כאשר פירשתיו: לא קרבת כל יד. מקום כמו יד

הישבים בשעיר והמואבים
הישבים בער עד אשר־אעבר
את־הירדן אל־הארץ אשר־יהוה
אלהינו נתן לנו: ל ולא אבה
סיחן מלך חשבון העברנו בו
כי־הקשה יהוה אלהיך את־
רוחו ואמץ את־לבבו למען תתו
בידך כיום הזה: ששים לא ויאמר
יהוה אלי ראה החלתי תת
לפניך את־סיחן ואת־ארצו החל
רש לרשת את־ארצו: לב ויצא
סיחן לקראתנו הוא וכל־עמו
למלחמה יהצה: לג ויתנהו יהוה
אלהינו לפנינו ונך אתו ואת־בנו
ואת־כל־עמו: לד ונלכד את־
כל־עריו בעת ההוא ונחרם את־
כל־עיר מתם והנשים והטף לא
השארנו שריד: לה רק הבהמה
בזזנו לנו ושלל הערים אשר
לכדנו: לו מערער אשר על־
שפת־נחל ארנן והעיר אשר
בנחל ועד־הגלעד לא היתה
קריה אשר שגבה ממנו את־הכל
נתן יהוה אלהינו לפנינו: לז רק
אל־ארץ בני־עמון לא קרבת כל־
יד נחל יבק וערי ההר וכל אשר־
צוה יהוה אלהינו: ג א ונפן ונעל
דרך הבשן ויצא עוג מלך־הבשן
לקראתנו הוא וכל־עמו למלחמה
אדרעי: ב ויאמר יהוה אלי אל־
תירא אתו כי בידך נתתי אתו

כ' א' חסר וא' מ"ל · חין ר"פ בס"פ · ל' והסר · כ' בתורה · ל' · ב' וחסר · ס' · ד' · ל' · בניו ק' · כל ליסנא חסר כמ"ד מ"ל · כל ליסנא חסר כמ"ד מ"ל · כל אורייתא חסר · ל' · סיין · ב' · ד'

בני עשו דיתבין בשעיר
ומואבאי דיתבין בלחית
עד דאעבר ית ירדנא
לארעא דיי אלהנא יהיב
לנא: ל ולא אבא סיחון
מלכא דחשבון למשבקנא
למעבד בתחומיה ארי
אקשי יי אלהך ית רוחיה
ואתקיף ית לביה בדיל
למסריה בידך כיומא
הדין: לא ואמר יי לי חזי
דשריתי לממסר קדמך ית
סיחון וית ארעיה שרי
לתרכותיה למירת ית
ארעיה: לב ונפק סיחון
לקדמותנא הוא וכל עמיה
לאגחא קרבא ליהץ:
לג ומסריה יי אלהנא
קדמנא ומחינא יתיה וית
בנוהי וית כל עמיה:
לד וכבשנא ית כל קרווהי
בעדנא ההיא וגמרנא ית
כל קרויא גבריא ונשיא
וטפלא לא אשארנא
משיזיב: לה לחוד בעירא
בזנא לנא ועדי קרויא
דכבשנא: לו מערוער דעל
כיף נחלא דארנון וקרתא
דבנחלא ועד גלעד לא הות
קרתא דתקיפת מננא ית
כולא מסר יי אלהנא
קדמנא: לז לחוד לארע
בני עמון לא קריבתא כל
כיף נחל יובקא וקרוי
טורא וכל דפקיד יי אלהנא: א ואתפנינא
וסליקנא אורח מתנן ונפק עוג מלכא דמתנן
לקדמותנא הוא וכל עמיה לאגחא קרבא לאדרעי:
ב ואמר יי לי לא תדחל מניה ארי בידך מסרית

בעל הטורים

רק הבהמה. רק מיעוטא הוא רק בכחושים אבל השמנים ראוים החרם הקריבו לה': דרך הבשן. על שם שן שגדל בו כדאיתא בגמרא:

ולא אבה סיחון כל משנה תורה ר"פ לא בטי"ו ולא וסימן בספ"ד ג החלתי ב' וסימן ראה החלתי תת לפניך את סיחן. היום החלותי לשאול: החל ד' ג' קמץ וא' פתח וסימן נמסר לעיל בה"ד סידרא: בנו ד' כתיב בנו וקרי בניו וסימן ונך אותו ואת בנו. ואת בנו לא ידע. איש על בנו ועל בנתו. ובנו יתגח ואסמו: מתם כל לישנא חסר בס"ד וסימן ממתים ירך ה' ב' בו. בריך מתים יהריש. מעיר מתים ינאקו: ונפן ג' וסימן ונפן המדברה. ונפן ונעבר. ונפן ונעל דרך הבשן. ואת ארצו ה' וסימן ויאמר ה' אל משה אל תירא אתו. ראה החלתי תת לפניך את סיחן ואת ארצו. קנה סעו ויעבר את נחל ארנון. ויאמר ה' אלי אל תירא אתו כי בידך נתתי אתו. ויאמר ה' אל יהושע. ונמסר גם בסדר חקת:

תולדות אהרן אל נכאו. פ"נ לו: כי הקשה ה' אגסן. פקדה במר לו פקוים פיד פ כט:

ספורנו

לתור להם מנוחה הם במדברו אם השיש ומיד אותם כשאריב כבשו ישראל את הארץ: (ל) כי הקשה ה' אלהיך את רוחו. לבלתי ללכת להגים אם תבואל לעבור בגבולו.

ולמען

רמבן

הנחלה בה יהיו לך למס ועבדוך וכאן אם שמע להם לא היו מנסים בו כלל אבל פי' ואשלח מלאכים כבר שלחתי מלאכים אבל הקדים דברי השם לבאר כי הקשה ה' אלהיך את רוחו לומר כי הכל סבה מאת השם כי כן אמר לי: (כח) וטעם אחל תת פחדך. כנגד ישראל שייראום כל העמים ואנשי כנען בלב נמס יצאו לקראתם אבל הקשה השם את רוחם לאמר שוב תותש בחרבם מלהיות להם עבדים כי מה טעם לומר במשה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים והוא לא ילחם רק בשני המלכים האלה אבל היא הבטחה ליש' אל וביהושע כאשר אמר לו עיניך הרואות וזה טעם אחל רש לרשת את ארצו: (לד) ונחרם את כל עיר מתם והנשים והטף. שהיו חן באחרי ונצטוו בכך שנאמר רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה לא תחיה כל נשמה ושעפ"כ פתח להם בשלום סבר כי' הפסוק

כפשר

תורה

ואת־כל־עמו ואת־ארצו ועשית לו כאשר עשית לסיחן מלך האמרי אשר יושב בחשבון: ג ויתן יהוה אלהינו בידנו גם את־עוג מלך־הבשן ואת־כל־עמו ונכהו עד־בלתי השאיר־לו שריד: ד ונלכד את־כל־עריו בעת ההוא לא היתה קריה אשר לא־לקחנו מאתם ששים עיר כל־חבל ארגב ממלכת עוג בבשן: ה כל־אלה ערים בצרת חומה גבהה דלתים ובריח לבד מערי הפרזי הרבה מאד: ו ונחרם אותם כאשר עשינו לסיחן מלך חשבון החרם כל־עיר מתם הנשים והטף: ז וכל־הבהמה ושלל הערים בזונו לנו: ח ונקח בעת ההוא את־הארץ מיד שני מלכי האמרי אשר בעבר הירדן מנחל ארנן עד־הר חרמון: ט צידנים יקראו לחרמון שרין והאמרי יקראו־לו שניר: י כל ערי המישר וכל־הגלעד וכל־הבשן עד־סלכה ואדרעי ערי ממלכת עוג בבשן: יא כי רק־עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים הנה ערשו ערש ברזל הלה הוא ברבת בני עמון תשע

אונקלוס

יתיה וית כל עמיה וית ארעיה ותעביד ליה כמא דעבדת לסיחון מלכא דאמוראה דיתיב בחשבון: ג ומסר יי אלהנא בידנא אף ית עוג מלכא דמתנן וית כל עמיה ומחנהי עד דלא אשתאר ליה משיזב: ד וכבשנא ית כל קרוהי בעידנא ההיא לא הות קרתא דלא נסיבנא מנהון שתין קרוין כל בית פלך טרכונא מלכותא דעוג במתנן: ה כל אלין קרויא כריכן מקפן שור רם דילהן דשין ועברין בר מקרוי פצחיא דסגיאן לחדא: ו וגמרנא יתהון כמא דעבדנא לסיחון מלכא דחשבון גמרנא כל קרויא גבריא נשיא וטפלא: ז וכל בעירא ועדי קרויא בזנא לנא: ח ונסיבנא בעדנא ההיא ית ארעא מיד תרין מלכי אמוראה דבעיברא דירדנא מנחלא דארנון עד טורא דחרמון: ט צידונאי קרן לחרמון בריון ואמוראי קרן ליה טור תלגא: י כל קרוי מישרא וכל גלעד וכל מתנן עד סלכה ואדרעי קרוי מלכותיה דעוג במתנן: יא ארי לחוד עוג מלכא דמתנן אשתאר משאר גבריא הא ערסיה

אבן עזרא

יד סירדן: (ג) השאיר לו. כל אחד מישראל והוא פעל עבר: (ד) חבל ארגב. דברי המתרגם ארמית ידועים ויש אומרים שהוא שם אדם היה בחלקו מירושת אביו זה החבל ויש אומרים כי האל"ף נוסף והוא מגזרת ורגבים ידובקו כדרך רחוקה

עוג בבשן ד' וסימן ונלכד את כל עריו בעת ההיא. כל ערי המישור. כל ממלכת עוג בבשן. חצי הגלעד: בצרת ד' ומשניין וסימן במסרה רבתא: מנחל ד' וסימן ונקח בעת ההיא את הארץ. ואלה מלכי הארץ אשר הכו בני ישראל. ולא הוסיף עוד מלך מצרים. מנחל בדרך ישתה: כל ערי המישור ט' פסוקים כל וכל וכל וסימן נמסר בסדר נשא: המישר כלם חסר במ"י וסימן במסרה רבתא: הלכה ג' וסימן כל ערי המישור וכל הגלעד. והגלעד וגבול הגשורי. ובני גד לנגדם ישבו: הנה ד' סבירין והנה וסימן נמסר בסדר כי תשא: הלה הוא ג' וסימן כי רק עוג. כתובה על ספר הישר. תרעת אתי נאם

תולדות אהרן משים עיר מגלה י' בכתובות

פו ערכין לב: כל אלה ערים בצורות. מגלה שם בכתובות שם ערכין לג: לבד מערי הפרזי. מגלה ג: צידנים יקראו. חולין ס: (והעתכב וסדן. מלה ב):

רש"י

משה שלא תעמוד לו זכות ששמש לאברהם שנאמר (בראשית יד) ויבא הפליט והוא עוג: (ד) חבל ארגב. מתרגמינן בית פלך טרכונא וראיתי תרגום ירושלמי במגילת אסתר קורא פלטין טרכונין למדתי חבל ארגוב הפרכיא היכל מלך כלומר שהמלכות נקראת על שמה וכן את ארגוב (מלכים ב' טו) אצל היכל מלך הרג פקח בן רמליהו לבן מנחם למדתי שכך נקראת שם הפרכיא: (ה) מערי הפרזי. פרוזות ופתוחות בלא חומה וכן (זכריה ב) פרזות תשב ירושלים: (ו) החרם. לשון הוה הלוך וכלום: (ח) מיד. מרשות: (ט) צידנים יקראו לחרמון וגו'. ובמקום אחר הוא אומר (דברים ד) ועד הר שיאון הוא חרמון הרי לו ארבעה שמות למה הוצרכו ליכתב להגיד שבח ארץ ישראל שהיו ארבעה מלכיות מתפארות בכך זו אומרת על שמי יקרא וזו אומרת על שמי יקרא. שניר. הוא שלג בלשון אשכנז ובלשון כנען. (יא) מיתר הרפאים. שהרגו אמרפל וחביריו בעשתרות קרנים והוא פלט מן המלחמה שנאמר (בראשית יד) ויבא

בעל הטורים

נכהו דלתים ובריח. סים תמם דכתיב ערים גדולות ובצורות בשמים: בזונו לנו. שתנה אמר בזוזו לנו מתחלה היתה הביזה חביבה בעיניהם ולבסוף היתה כ"כ הרבה עד שהיתה בזויה בעיניהם וזהו בזונו לנו: כל סית. בגי' כתיב יבא מי שמלך הל"ה שנים והוא דוד המיטי שלמון בועז עובד ישי דוד ויקח הפרים האלה ד"א תרמז על מטה שהיה בה ס' אמה ודלג ו' אמות ובלי מלחמתו ח' אמה ובכנו נקרשתו שבין ח' אמות:

ספורנו

ולאמן את לבמו. להלחם: (י) ערי ממלכת עוג בבשן. כי רק עוג מלך הבשן נשאר והספם שמלך עוג בתוחו הגליל היה כי הוא לבדו נשאר מיתר הרפאים כי ממלחמת אמרפל וחביריו שהכו את רפאים בעשתרות קרנים נשארו רפאים רבים ואותם הנשארים הכו אותם בני עמון כמו שבאר למעלה וממלחמת העמונים נשאר הוא לבדו ובהיותו נצור בגבורת שאר הרפאים לבן מלך: (יא) באמת איש. באמת כל אחד מאותם הרפאים ומלא איש הארה כל אחד ואחד כמו איש לגלש מקנהו. ויכו היה היבו וזולתם. אמר אע"פ שאותה הערש היתה תשע אמות ארכה באמת כל אחד מהם והיתה בלי ספק אמות ביטויות הרבה מאד יותר מתשע אמות אולי על אחת כמה וכמה. ובזה יובן גודל אותם הענקים וחוזקם. ועכ"ז השמידו אותם בני עמון בגזרת האל יתברך כמו שבאר למעלה:

רמבן

כאשר אפרש בעה"י אבל לעוג מלך הבשן לא קרא לשלום שהוא יצא אליו למלחמה קודם שבאו לעיר שלו כלל וכבר פירשתי הענין בסדר זאת חקת: ג (ט) צידנים יקראו לחרמון שריון. ובמקום אחר הוא אומר עד הר שיאון הוא חרמון הרי לו ארבע שמות להגיד שבח ארץ ישראל שהיו ארבע מלכיות מתפארות בכך זה אומר על שמי יקרא וזה אומר על שמי יקרא לשון רש"י מדברי אגדה. ויתכן שיהיה השבח הזה כך אבל עיקר הכתוב לומר כי צידונים בני בכור כנען יקראו לחרמון שריון בהיותו בידם מלפנים והאמורי היושב בה עכשיו אשר מהם ילכדו אותו ישראל יקראו לו שניר והוא שלג בלשון כנען כמו שרש"י מפיד עליו וכן תרגם אונקלוס ובעבור שהוא הר השלג ומפני הקרירות יהיה חרם יקרא חרמון והוא לו שם כנוי ואולם גם שריון בלשון הצידונים שם שיורה על כך ושם ההר שיאון:

(יא) כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים הנה ערשו ערש ברזל וגו'. ענין הכתוב שבא להגיד כי עוד זה נקרא מלך האמורי בעבור כי מלך עליהם אבל הוא עצמו מן הרפאים הוא ולהגיד על גבהו וגדלו כי היו הרפאים עם גדול ורם כענקים אמר כי ערשו ערש ברזל לא יסבול אותו ערש עצים כשאר בני אדם והוא בעיר רבה שהיתה עיר מושבו וכאשר השמידו בני עמון את הרפאים כאשר נזכר למעלה ונלכדה מידו ניצל הוא לבדו מידם וזהו שאמר כי רק עוג נשאר מיתר רפאים והנה נשארה מטתו שמה ברבה אשר היא עתה לבני עמון והעמונים קיימו אותה לעדות כי השמידו עם גדול ורם ופלאים כגבור אשר כגובה הארזים גבהו וחסון הוא כאלונים לבדו ממטו מלכותו וזה טעם הנה כלומר הנה העדות קיימת אצלם שם

ויבא הפליט זהו עוג: באמת איש. באמת עוג: (יב) ואת הארץ הזאת. האמורה למעלה מנחל ארנון ועד הר חרמון: ירשנו בעת ההיא מערוער אשר על נחל ארנון. אינו מחובר לראשו של מקרא אלא לסופו על נתתי לראובני ולגדי אבל לענין ירושה עד הר חרמון היה: (יג) ההוא יקרא ארץ רפאים. היא אותה שנתתי לאברהם: (טז) תוך הנחל וגבול. כל הנחל ועוד מעבר לשפתו כלומר עד ועד בכלל ויותר מכאן: (יז) מכנרת. מעבר הירדן המערבי היתה ונחלת בני גד מעבר הירדן המזרחי ונפל בגורלם רוחב הירדן כנגדם ועוד מעבר שפתו עד כנרת וזהו שנא׳ הירדן וגבול הירדן ומעבר לו: (יח) ואצו אתכם. לבני ראובן וגד היה מדבר: לפני אחיכם. הם

רחוקה: (יא) באמת איש. באמת כל אדם והנה הוא כפל ולא יתכן לפרש באמתו כי מה בא הכתוב ללמד ועוד שלא יהיה בגלם אדם כלל: (יד) יאיר בן מנשה. פירשתיו שהוא מבני יהודה: הגשורי והמעכתי. שני גוים: (טו) ולמכיר. מפורש: (טז) תוך הנחל וגבול. שלו וכן והירדן וגבול: (יח) ואצו אתכם. עם בני ראובן וגד ידבר בעבור שהיו בכלל ישראל אמר אתכם ולא אותם והפך זה ויצו משה לה

אַמּוֹת אָרְכָּהּ וְאַרְבַּע אַמּוֹת רָחְבָּהּ
בְּאַמַּת־אִישׁ׃ יב וְאֶת־הָאָרֶץ ל׳ . ס״
הַזֹּאת יָרַשְׁנוּ בָּעֵת הַהִוא מֵעֲרֹעֵר כל אורייתא חסר
אֲשֶׁר־עַל־נַחַל אַרְנֹן וַחֲצִי הַר־
הַגִּלְעָד וְעָרָיו נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי
וְלַגָּדִי׃ יג וְיֶתֶר הַגִּלְעָד וְכָל־
הַבָּשָׁן מַמְלֶכֶת עוֹג נָתַתִּי לַחֲצִי
שֵׁבֶט הַמְנַשֶּׁה כֹּל חֶבֶל הָאַרְגֹּב כ׳ וכל יהושע יג דכוותה במ״ג
לְכָל־הַבָּשָׁן הַהוּא יִקָּרֵא אֶרֶץ כ״ה
רְפָאִים׃ יד יָאִיר בֶּן־מְנַשֶּׁה לָקַח ל׳ ר״פ
אֶת־כָּל־חֶבֶל אַרְגֹּב עַד־גְּבוּל
הַגְּשׁוּרִי וְהַמַּעֲכָתִי וַיִּקְרָא אֹתָם
עַל־שְׁמוֹ אֶת־הַבָּשָׁן חַוֹּת יָאִיר עַד
הַיּוֹם הַזֶּה׃ שביעי טו וּלְמָכִיר נָתַתִּי ל׳ ר״פ
אֶת־הַגִּלְעָד׃ טז וְלָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי כ׳
נָתַתִּי מִן־הַגִּלְעָד וְעַד־נַחַל אַרְנֹן
תּוֹךְ הַנַּחַל וּגְבֻל וְעַד יַבֹּק הַנַּחַל
גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן׃ יז וְהָעֲרָבָה וְהַיַּרְדֵּן פ׳
וּגְבֻל מִכִּנֶּרֶת וְעַד יָם הָעֲרָבָה יָם ט׳ הכר כנ״ב ד׳
הַמֶּלַח תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה
מִזְרָחָה׃ יח וָאֲצַו אֶתְכֶם בָּעֵת ל׳
הַהִוא לֵאמֹר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נָתַן
לָכֶם אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ
חֲלוּצִים תַּעַבְרוּ לִפְנֵי אֲחֵיכֶם בְּנֵי־
יִשְׂרָאֵל כָּל־בְּנֵי־חָיִל׃ יט רַק
נְשֵׁיכֶם וְטַפְּכֶם וּמִקְנֵכֶם יָדַעְתִּי כִּי־ ג. ל׳ ותסר
מִקְנֶה רַב לָכֶם יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם פ׳
אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם׃ מפטיר כ עַד
אֲשֶׁר־יָנִיחַ יְהוָה׀ לַאֲחֵיכֶם כָּכֶם ד׳ בטעם
וְיָרְשׁוּ גַם־הֵם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר בכפרי כנובא

עַרְסָא דְפַרְזְלָא הֲלָא הִיא
בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן תְּשַׁע
אַמִּין אוּרְכַּהּ וְאַרְבַּע אַמִּין
פּוּתְיַהּ בְּאַמַּת מְלַךְ׃ יב וְיָת
אַרְעָא הָדָא יְרִיתְנָא בְּעִדָּנָא
הַהִיא מֵעֲרוֹעֵר דְּעַל נַחֲלָא
דְאַרְנוֹן וּפַלְגּוּת טוּרָא דְגִלְעָד
וְקִרְוּהִי יְהָבִית לְשִׁבְטָא
דִרְאוּבֵן וּלְשִׁבְטָא דְגָד׃
יג וּשְׁאָר גִּלְעָד וְכָל מַתְנַן
מַלְכוּתָא דְעוֹג יְהָבִית
לְפַלְגּוּת שִׁבְטָא דִמְנַשֶּׁה כֹּל
בֵּית פֶּלֶךְ טְרָכוֹנָא לְכָל
מַתְנַן הַהוּא מִתְקְרֵי אֲרַע
גִּבָּרַיָּא׃ יד יָאִיר בַּר מְנַשֶּׁה
נְסֵיב יָת כָּל בֵּית פֶּלֶךְ
טְרָכוֹנָא עַד תְּחוּם גְּשׁוּרָאָה
וְאַפְּקִירוֹס וּקְרָא יָתְהֶן עַל
שְׁמֵיהּ יָת מַתְנַן כַּפְרָנֵי יָאִיר
עַד יוֹמָא הָדֵין׃ טו וּלְמָכִיר
יְהָבִית יָת גִּלְעָד׃ טז וּלְשִׁבֶט
רְאוּבֵן וּלְשִׁבֶט גָּד יְהָבִית
מִן גִּלְעָד וְעַד נַחֲלָא דְאַרְנוֹן
גּוֹ נַחֲלָא וּתְחוּמָא וְעַד
יוּבְקָא דְנַחֲלָא תְּחוּמָא דִבְנֵי
עַמּוֹן׃ יז וּמֵישְׁרָא וְיַרְדְּנָא
וּתְחוּמֵיהּ מִגִּינּוֹסַר וְעַד יַמָּא
דְמֵישְׁרָא יַמָּא דְמִלְחָא תְּחוֹת
מַשְׁפַּךְ מְרָמָתָא מַדִּנְחָא׃
יח וּפַקֵּדִית יָתְכוֹן בְּעִדָּנָא
הַהִיא לְמֵימַר יְיָ אֱלָהֲכוֹן
יְהַב לְכוֹן יָת אַרְעָא הָדָא
לְמֵירְתַהּ מְזָרְזִין תְּעִבְרוּן
קֳדָם אֲחֵיכוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
כָּל מְזָרְזֵי חֵילָא׃ יט לְחוֹד
נְשֵׁיכוֹן וְטַפְלְכוֹן וּבְעִירְכוֹן
יְדַעְנָא אֲרֵי בְעִיר סַגִּי לְכוֹן
יָתְבוּן בְּקִרְוֵיכוֹן דִּיהָבִית לְכוֹן׃ כ עַד דִּינִיחַ יְיָ
לַאֲחֵיכוֹן כְּוָתְכוֹן וְיִרְתוּן אַף אִנּוּן יָת אַרְעָא דַּיְיָ

ה׳. ואת הארץ ה׳ וסימן נמסר בסדר וישלח: שבט המנשה ב׳ וסימן ממלכת עוג נתתי לחצי שבט המנשה וכל יהושע דכוותא במ״ג וסימן ויתן משה. וישמעו בני ישראל. ויבאו אל בני ראובן ואל: ועד נחל ארנון י״ד פסוק אית בהון ועד ועד וסימן במסרה רבתא: וגבל ט׳ חסר וסימן נמסר בסדר חקת: ועד ים ד׳ והירדן וסימן נמסר בסדר משפטים: אשר ה׳ אלהיכם ד׳ בטעמא בספרא בלישנא וסימן עד אשר יניח ה׳. ושמרת את חקיו ואת. שפטים ושטרים. שתת בטנא: יהושע

רמבן

ערש ברזל והארוכה ורחבה מאד וקיימת היא ברבת בני עמון כי ערשו אשר בעשתרות היתה לשלל ולבזה:

וטעם באמת איש הגדול בבני אדם כמו וחזקת והיית לאיש ועל דעת אונקלוס באמת איש באמת האיש ותרגום מלך וכן את הכבש אחד עליה הוא וכן רבים כלומר באמת עוג עצמו.

(יב) ואת הארץ הזאת ירשנו בעת ההוא. את הארץ הזאת האמורה למעלה מנחל ארנון עד הר חרמון ירשנו בעת ההיא:

מערער אשר על נחל ארנון. אינו מחובר לראשו של מקרא אלא לסופו על נתתי לראובני ולגדי אבל לענין ירושה עד חרמון היה לשון רש״י. והנכון בעיני כי יאמר ואת הארץ הזאת שירשנו בעת ההיא מערוער נתתי לראובני וכן והודעת להם את הדרך ילכו בה וכן רבים:

(יג) כל חבל הארגב לכל הבשן ההוא יקרא ארץ רפאים. פירוש וכל חבל הארגב לכל הבשן אשר הוא נקרא ארץ רפאים כלשון יכל הפקדש שמתחל

אבן עזרא

את הלוים לקוח את ספר התורה כי אנכי ידעתי את מריך אינני מדבר עם הלוים רק עם כל ישראל ובעבור היות הלוים בכלל דבר אליהם :

ב׳ מלאים וסימן ואת יהושוע צויתי . אשר האריכו ימים : צויתי ה׳ וסימן נמסר בסוף סדר צו : תיראום ב׳ דין מלא וא׳ חסר וה׳ אתנו אל תיראם : הנלחם ג׳ וסימן לא תיראום דמשנה תורה . אתם ראיתם . אחד מכם ירדוף אלף :

תרגום

אלהכון יהיב להון בעברא דירדנא ותתובון גבר לירותתיה דיהבית לכון : כא וית יהושע פקדית בעדנא ההיא למימר עינך חזאן ית כל דעבד יי אלהכון לתרין מלכיא האלין כן יעביד יי לכל מלכותא דאת עבר לתמן : כב לא תדחלון מנהון ארי יי אלהכון מימריה מגיח לכון :
ססס

ס׳ דמטעין · ב׳ מל · ס׳ · ב׳ מפסיק · ג׳ מל וה׳ חסר

מקרא

יהוה אלהיכם נתן להם בעבר הירדן ושבתם איש לירשתו אשר נתתי לכם : כא ואת־יהושוע צויתי בעת ההוא לאמר עיניך הראת את כל־אשר עשה יהוה אלהיכם לשני המלכים האלה כן־יעשה יהוה לכל־הממלכות אשר אתה עבר שמה : כב לא תיראום כי יהוה אלהיכם הוא הנלחם לכם : ס ס ס

ס״ה , מלכיה סימן

רשי

כם סיו הולכים לפני ישראל למלחמה לפי שהיו גבורים ואויבים נופלים לפניהם שנא׳ (דברים ל״ג) וטרף זרוע אף קדקד :

רמבן

כ״ל הרואה ושאול בן קיש הפושטו פשים נכריות שהם״א בהם במקום אשר וכן רבים והיה נקרא מכלל ארץ רפאים על שם עוג המולך בה או ויכנ שסיפה מתחלה לרפאים ונשארה לעוג כי הוא והעם היושב בה מיתר הרפאים :

כלי יקר

פרשה דברים

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל. לא מלינו בכל המקרא שמשה ידבר אל כל ישראל כאחד וכי אפשר שיוכל לדבר עם ס׳ רבוא הים בפעם א׳ ולא מלינו לשון זה בכל המקרא כ״א כהן ובפ׳ הקהל שנאמר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם ואמרו רז״ל שהיה קורא המלך מן אלה הדברים והלאה כי בוודאי יש יחוס ודמיון ביניהם כי בכל התורה נאמר בני ישראל וכאן נאמר ישראל וכי אל ישראל דבר והלא אל בני ישראל דבר כל דבריו. והנה קרוב לשמוע בכל מקום שמזכיר בני ישראל הוא מדבר בכלל ההמון עם כי כולם בני ישראל המה אבל במקום שמזכיר ישראל הוא מדבר עם הגדולים שבישראל אשר כל אחד בשם ישראל שבא יכונה ודומה לו. ולפי שגדולי ישראל עליהם מוטל להוכיח את העם ואם לא יוכיחום אזי אשמת העם תלויה בהם על כן זרזם משה ע״ז יען שאין להם מקום לפטור מן העונש באמרם שגלוי לנו שאין התוכחה מועלת כי לא תועיל התוכחה לעם קשה עורף. לפי שאם לפניו ית׳ גלוי לפניהם מי גלוי וכן האשימם הנביא באמרו והרי לא יועילו הלכו שהלו העדר התוכחה בטענת שלא יועיל להם כי לא אבו שמוע וזה באמת אינה טענה כי עכ״פ המוכיח יעשה את שלו ומכל מקום למד אותם דרך התוכחה כי כל מוכיח הרוצה שיהיו דבריו נשמעים ולא יבעטו בתוכחתו אז יוכיחם ברמז ולא בפי׳ באופן שלא יבין דבריו כ״א זה המרגיש בעצמו כי הוא זה האיש אבל בתוכחת מגולה מתאמת יבעט. לכך אמר הקב״ה למשה שיקרא התורה הזאת המה הדברי מוסר שבפ׳ זו והמה נגד כל ישראל כי כל תוכחה היא דברים קשים המתנגדים אל כל ישראל ויקרא אותם באזניהם היינו ברמז שדומה למדבר בלחישה באופן שלא יכנס כ״א באזני זה היודע בעצמו שהוא חייב בדבר חטו הרמז באלה הדברים אשר דבר משה אל כל הגדולים אשר בשם ישראל ישמו. ומה דבר להם היינו במדבר בערבה וגו׳ ר״ל ממני תרלו וכן תעשו להוכיח ברמז כי זה סבה גדולה לקבלת התוכחה. וי״א כי דווקא אל הגדולים שקרא ישראל דבר ברמז מהמת הכבוד אבל בסמוך נאמר דבר משה אל בני ישראל דהיינו ההמון עם ולהם לא חלק כבוד אלא בפירוש אמר להם מעשה המרגלים והעגל. ואע״פ שהגדולים מסתמא לא נאשמו בכל הדברים אשר דבר ברמז מ״מ מאחר שלא הוכיחום תלה האשמה בהם ברמז. ונ״ל לייסב בזה מה שהקשו המפרשים למה לא נאמר ויהי בארבעים שנה בתחלת הפ׳. לפי שעיקר טעם של הודעת זמן זה טעמו להודיע שהתוכחה טובה להיות סמוך למיתה כדי שלא יהיה מוכיחו והוזר ומוכיחו ר״ל שמא היום או מחר יהיה לו מקום לומר אל המוכיחו טול קורה כו׳ ודבר רע כזה אם הוא אפשרי להמצא אצל כלל ההמון עם מ״מ כל איש חיל רב פעלים בל ישא על שפתיו דבור כזה לפיכך תוכחה ראשונה שהיתה אל הגדולים לבד לא הוצרך לכתוב זמן זה כי אפי׳ בשאר זמנים תוכחה טובה להם כי לא יבעט לומר טול קורה כ״א העלב גבזה האחוז בחבלי בוז וכל איש ירא אלהים לא ישמע על פיו דבור כזה . ושיד שדוקא התוכחות בגאמרו בפי׳ מן ויהי בארבעים שנה וגו׳ והלאה בהם יש לחוש שלא יהא מוכיחו והוזר ומוכיחו לאמר טול קורה כו׳ אבל תוכחה ראשונה זו האמורה ברמז אין לחוש לזה כי כל א׳ יכול לעשות את עצמו כלא יודע. ד״א תוכחה ראשונה לפי שמשה מעצמו אמרה ע״כ הזכירה ברמז כי היה ירא בן יכוה בנהלהן כאשר קרה לו כשאמר שמעו נא המורים אבל בסמוך נאמר דבר משה אל בני ישראל ככל אשר לוה ה׳ אותו אליהם הוצרך לומר הדבריב כהוויתן :

בין פארן ובין תפל. לשון בין ובין אין לו שהר ויפוב כלל לפירוש רש״י ושוד קשה למה לא הזכיר לפחות ברמז ענין מי מריבה כמ״ש ויקניפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם א״כ הם היו מקניפים לה׳ ולמה לא זכרו משה בכלל כל הכעסים שהכעיסו אלא ודאי שרמז להם בלשון בין ובין כי בפארן היה מעשה המרגלים. ותפל ענינו שהפלו על המן ואמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל ובימי בינו קרס ענין מי מריבה ואף על פי שמחלוקתו של קרח נכתב אחר מעשה מרגלים מ״מ קדם לו שהרי רש״י פי׳ והגירות זה מחלוקתו של קרח שהיה בהגרות וכתיב ויסעו מחצרות ויחנו במדבר פארן ומשם נשלחו המרגלים פ״מ שבין מעשה מרגלים שבפארן ובין מעשה תפל לא הי׳ בידם כי אם מה שהם ניסו על מי מריבה כאלו אמר זכרו המעשה שעשיתם בין ב׳ גבולים אלו וזהו רמז הוך רמז לפי שגם משה חטא בזה והיה מתירא פן יאמרו לו טול קורה כו׳ על כן הבליע חטא זה בקודם ובמאוחר כי מהם לקח ראיה שהמה היו סבה ועיקר החטא תלוי בכם כי ראו מה שעשיתם בפארן שאמרתם נתנה ראש ונשובה מצרימה וכן בתפל אמרתם למה העליתנו ממצרים. וכן במי מריבה אמרתם ולמה העליתנו ממצרים מזה ראיה שכל עבירה גוררת עבירה בעולה בה והקודם והמאוחר מורה שגם חטא זה שנעשה בימי בינו יש לתלות בכם ולא בי :

בין פארן ובין תפל . לשון בין ובין מקום אתי להוסיף שנית ידו ולפרשו על מה דבזוני בימי בין י״ז בתמוז לתשעה באב כי פארן היינו מעשה מרגלים אשר בו בכו בכיה של חנם והוקבע בכיה לדורות בליל תשעה באב. ותפל היינו העגל אשר עבו כי מה שפרש״י שתפלו על המן אין לו דמיון במקרא ויותר היה נכון אם היה רש״י מפרשו מלשון היאכל תפל מבלי מלח כי כל דבר שאין בו טעם נקרא תפל וזה היה מסכים לדברי רש״י, אבל לפי דרכנו קרוב לשמוע שמעשה העגל רמז בתפל. כי מלינו לשון זה בע״ג בכמה מקומות בירמיה כתיב ובנביאי שומרון ראיתי תפלה הנבאו בבעל וגו׳ וכתיב גביאיך חזו לך שוא ותפל וגומר וכן יחזקאל קרא אותם מחי תפל וכן אמרו עושי העגל אלה אלהיך ישראל ובזה נתנו תפלה לאלהים וזה היה בי״ז בתמוז ובו ביום נשתברו הלוחות ובקיעת אבנים אלו הוקבע לדורות כי בי״ז בתמוז הבקעה חומת העיר והבמיה ובין ב׳ גבולים אלו ישראל רובץ בין המשפתים וזהו לשון בין ובין הנאמר כאן וכמ״ש כל רודפיה השיגוה בין המצרים כי בין חטא העגל ובין חטא המרגלים כרע רבץ ודוהו לא יוכלו קום. כי בדרך הטבע אין הגלה מפני עקת אויב כ״א בא׳ משני דרכים או בשניהם כאחד. הן מצד השגחת הבי״ת המציל לכל הדבקים בו אף אם אינן עומדים בטבע מ״מ כשהן מקיימין ואהבת את ה׳ אלהיך הגורם הדבקות בהש״י אז הוא מציל לכל הדבקים בו . הן מצד הטבע כשהן מקיימין ואהבת לרעך כמוך אז איש את רעהו יעזורו אף אם הם חוטאים וסר ה׳ מעליהם מ״מ יש להם קצת תקוה בדרך הטבע אם לא תתנגד להם המערכה. ובב׳ זמנים אלו אבדו ישראל שניהם כא׳ וא״כ אל מי ינוסו לעזרה כי בי״ז בתמוז שעשו העגל בו ביום מורו אהרן ושנו אל הש״י עורף ולא פנים בחודש שמזלו סרטן שדרכו לילך לאחוריו כך מורו אהרן ואז אבדו ההגלה הבאה משאת ההשגחה. ובט״ב היה מעשה המרגלים בו ביום טלדה מדת שנאת חנם בישראל כמ״ש ותאמרו בשנאת ה׳ הוציאנו וגומר פירש״י מה דבלבך על רחמך ומה דבלביה עלך כי השנה סברו מאהבת שכל אחד מהם שונא את חבירו כך מסתמא שונא אותם גם הקדוש ב״ה ושוד מאהבת

שפטו

ממש לומר שהקדמת כחך הוא שונא אותם בחנם א"כ ודאי שבע הענין מחייב זה שכל אחד יקנא את חבירו ותהר צרה זו ותלד מדה רעה זו אשר החריב בית ראשון ושני כי בבית ראשון היה שנאת חנם בין נשיאי ישראל ונביאים ושני פשתה הנגע בין כל ישראל כדאיתא במסכת יומא וזה היה בתמוז אב שמזלו אריה כי כל אחד דמיונו כאריה יכסוף לטרוף את חבירו ואז אבדו גם האהבה הטבעית כי אם אין אהבה ביניהם ואין אחד סומך ועוזר לחבירו מי יקום יעקב כי קטן ודל הוא. נמצא שבין גבולים אלו נתפרדה החבילה מכל וכל כי סרו מהר מן ה' וסרו גם איש מעל אחיו ונמצא שי"ז בתמוז ותשעה באב גדר מזה וגדר מזה ואין דרך לנטות ימין ושמאל לפיכך כל רודפיה השיגוה בין המצרים כל משמע אפילו רודף כל דהו הלא יוכל להם כי בזמן אחד נאצו את קדוש ישראל הוא קדושת ישראל התלוי באחדות האומה ובזו[ת] בני נזורו אחור מן השכינה ואל מי ינוסו לעזרה. ע"כ אמר משה בתוכחה זו ר[או] אתם עומדים בין שני גבולים אלו בין המצרים נגד מעשה פארן ומעשה תפל לרמז על התשובה אמר כן כי אם לא ישובו אז מעשה של פארן יקבע להם בכיה לדורות כי בו מאסו בארץ הקדושה על כן יהיה דינם לגלות ממנה כאשר באמת גלו בתשעה באב. ובמעשה תפל יסבבו בקיעת העיר בי"ז בתמוז ובימי בינו ירבנו בין המשפתים ואויב כל דהו ירדפם. ולפירוש זה נריכין אנו לומר שמלת ולבן רמז על שהלינו על המן שהיה לבן כפירוש רש"י. ודי זהב רמז לחטא בני גד וראובן שהיה ממונם חביב עליהם יותר מגופם אף על פי שהיה להם די. ובחבורי עיר הגבורים פירשנו על צד הרמז פסוק אחד עשר יום מחורב על י"א יום שמתאבלים על חורבן בית המקדש בשנה והיינו שבעה ימים של חודש אב וי"ז בתמוז וי' בטבת ויען כי הוא רחוק מפשוטו קצרנו בזה אבל לשון בין ובין סובל פירוש זה אף בדרך פשוטו:

רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם. זו תוכחה ראשונה על שהאנשים שנאו את הארץ ונתישבו בהר זה ישיבה של קבע ולא פנו פניהם אל הארץ מקום מיוחד לקיום המצות ורב לכם הוא מלשון רב לכם בני לוי כלומר המעט הוא המרד והמעל הזה כי רב הוא באמת לכם ענין שבת ישיבה של קבע בהר הזה פנו הסבו פניכם אל הארץ וסעו לכם אל עצמות מקור שלכם כי משם נוצר האומר של אדה"ר כדרך שאמר לאברהם לך לך. ולקמן עשה פירוש מבואר על תוכחה זו ואמר ונסע מחורב ונלך את כל המדבר וגומר והיה לו לומר ונפן ונסע מחורב כדרך שאמר פנו וסעו אלא כך אמר להם עדיין בפחזותכם קיימיתון כי אני אמרתי פנו וסעו שכשתלכו מן הר חורב מקום שלמדתם עליו תורה תפנו פניכם אל הארץ מקום שמירת התורה כי לא המדרש עיקר אלא המעשה ואתם בלכתכם מחורב רוח אחרת היתה עמכם ליסע למקום מיוחד לת"ת ואל מקום שמירת המצות לא פניתם פניכם ובמרדכם אתם עומדים לשנוא את הארץ לכך אמר ונסע מחורב ונלך את כל המדבר כל אחד מכם ישית אל המדבר פניו ולא אל הארץ שהרי המרגלים אמרו נשובה מצרימה אבל אחר מעשה המרגלים שיעד להם עונש גדול חזרו בתשובה שלא בטובתם ושם נאמר ונפן ונסע. וי"א שהאשימם על שברחו מן הר חורב כתינוק הבורח מבית הספר וע"ז אמר רב לכם כי הימים אשר ישבתם בהר לא היו בעיניכם כימים אחדים באהבתכם אותם אלא כימים רבים של צער וזהו רב לכם שבת בהר הזה לכם שהיה רב והרבה לכם ולא לי. ונראה ליישב בזה מ"ש באתם עד הר האמורי אשר ה' אלהינו נותן לנו מדקאמר לנו הי' לו לומר באנו עד הר האמורי אלא כך אמר אתם באתם עד הר האמורי ולא אני כי אתם הסחתם דעתכם ומחשבתכם מכל וכל מן הר חורב אבל אני תמיד מחשבתי משוטטת שמה כאילו עדיין אני שמה כי המעמד הנכבד ההוא לנגד עיני הוא תמיד:

ואומר אליכם בעת ההיא לאמר. בעת ההיא מורה שהצביע על הזמן שאמר להם בואו ורשו את הארץ כי ראיתי שבזמן ההוא צורך שעה במינוי הדיינים כי זכות זה יספיק לכם להושיב אתכם על האדמה כמ"ש צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת את הארץ פירש"י כדי הוא מינוי הדיינים להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם וכן פירשנו למעלה פרשת יתרו פסוק וכל העם על מקומו יבא בשלום מדלא קאמר ישב בשלום ש"מ שמדבר במקום שעדיין לא באו שמה ומדלא קאמר איש על מקומו ש"מ שמדבר במקום המיוחד לכל העם בכללו וזה כל א"י בכלל שכל ישראל יירשוה בזכות מינוי הדיינים לכך אמר הבו לכם אנשים את"ל שלא תרצה לעשות בגיני להקל מעלי מ"מ תעשו לכם להנאתכם כדי שתירשו את הארץ ועוד שנאמר נבל תבל גם אתה גם העם לכך נאמר הבו לכם אם לא למעני ומה שנאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם ואח"כ אמר איכה אשא לבדי טרחכם וגו' יש לפרשו בשני פנים. האחד הוא שלשון לא אוכל מורה על הדבר הנמנע ובלתי אפשרי לעשותו כלל ולשון איכה אשא מורה על דבר אפשרי אך שאינו מן הראוי לעשותו ולא אוכל משמע גם להבא כי בזמן ההוא באשר הוא שם היה הדבר אפשרי ולא נמנע כמו שפירש"י אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל אדם שהוציאם ממצרים כו' ואם כן בדור ההוא כפי המספר אשר היו בעת ההיא ודאי היה יכול אך שאם יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים אזי יהיה ודאי הדבר נמנע וכשאמר איכה אשא לבדי אמר כן על הזמן ההוא אע"פ שהוא אפשרי מ"מ אינו מן הראוי. וכשאמר לא אוכל אמר סוף סוף להבא לא אהיה אוכל לשאת לבדי ונתן טעם לדבר כי עכשיו ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב וזכותם לבד מצד שהוא אלהיכם העמיד אתכם על שיעור מספר זה ואותו סך אוכל לסבול. אמנם כשיצטרך אל זה גם זכות אבות מצד שהוא אלהי אבותיכם ודאי יוסיף עליכם ככם אלף פעמים וגומר ועל זה הזמן הראוי לבא בכל עת אני אומר סופי שלא אוכל כלל וגם עכשיו אינו מן הראוי ועל ההווה אני אומר איכה אשא לבדי וגומר. השני מסכים לפירש"י שפי' ה' אלהיכם הרבה אתכם נטל העונש מכם והטילו על הדיינים והדין דין אמת כי זה המחזיק הממון שלא כדין סובר שהדין עמו מאחר שהדיין פוסק לו כן הרי באמת הוא שלו וע"כ דין הוא שהדין קיים והדיין נושא אשמותיו של זה ונראה שלכך אמר והנכם היום ככוכבי השמים שהם קיימים וקיום זה בא לכם מצד זה' אלהיכם הרבה והגדיל אתכם והטיל עונש שלכם על הדיינים ועל זה אמר ג"כ ואשמם בראשיכם שאשמת העם תלוי בכ"מ בראשיהם כי שם הדיינים שם אב לכל התורה. ועל העונש אמר לא אוכל לבדי שאת אתכם לא אמר שאת טרחכם ומשאכם לפי שהנושא עונשו של זה דומה כאילו נשא עצמותו עליו והעונש לא תוכל שאת כלל כי ה' אלהיכם הרבה אתכם וגומר וכפירש"י. אבל אחר כך אמר על הויית טרחם ומשאם וריבם אף על פי שהוא אפשרי מכל מקום אינו מן הראוי ועליו אמר איכה אשא לבדי וגומר:

הבו לכם אנשים וגו'. מתחלה תלה בהם בישראל שיהיו ממונים מהם ואח"כ אמר ואשמם בראשיכם משמע שמפי משה יהיו ממונים ועוד בי"ת של בראשיכם מה טיבה כי הל"ל ואשמם ראשיכם ורז"ל דרשו באשמות העם תלויה בראשיכם אמנם נריך לפרש זה כפי הפשט ואומר כי הראשים שהזכיר אינם הדיינים כי אם נשיאי השבטים ואומר משה אתם יש בידכם כח למנות דיינים שיהיו רודים בשבטיכם אבל אין בכם כח להשליטם גם על הנשיאים כי אם אני וע"כ אמר אתם הבו לכם אנשים ט' לשבטיכם שיהיו רודים בכל שבטיכם ואני אשימם גם בראשיכם שיהיו רודים גם בנשיאים שהם ראשיכם:

ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר. מהו לאמר למי יאמרו השופטים זה. ובעת ההיא מיותר לגמרי. ונראה שהזהירם של עיוני הדין אבל בעת ההיא לאמר באותו עת שברור לדיין להיכן הדין נוטה מיד יאמר פלוני אתה זכאי פלוני אתה חייב ומה שפירש"י מכאן הוו מתונים בדין אולי גם רש"י סובר שמשמעו להזהיר על עיוני הדין. ומכל מקום למדין מזה גם להיות מתון בדין דאל"כ לשתוק קרא מיניה אלו ברשיעי עסקינן המעגים את הדין בחנם אלא ודאי שכל דיין נריך להיות מתון בדין ויש לחוש שע"י יבא לידי עיוני הדין וישהה יותר מן הראוי על כן אמר בעת ההיא לאמר. ויש"ל להיות שדעת רש"י לפרש ואצוה דוגמת מ"ש פרשת ואתחנן ועשיתם לכם תמונת כל אשר צוך ה' אלהיך פירש"י צוך שלא לעשות ויהיה צוך לשון אזהרה שהזהירך שלא לעשות כך ואצוה את שופטיכם הוא לשון אזהרה ר"ל הזהרתים על בעת ההיא לאמר שלא יחתוך הדין מהרה בעת ההיא אלא יהיה מתון בדין והוא ענין נכון מצד הלשון:

ואצוה אתכם בעת ההיא וגו'. פירש"י אלו עשרה דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות והם בספרי זכרם הרא"ם ומכללם הוא שדיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה. ונראה שע"ז אמר ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון ומקרא מסורס הוא וכאילו אמר שאצוה לכם כל הדברים אשר תעשון בעת ההיא אז ביום שלאחריו. ועל זה האשימם הנביא באמרו מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים כי בדיני נפשות מלינין החובה וגומרין לאלתר הזכות והם החליפו המשפט צדק ילין בה אם היה נראה להם שהוא צדק בדינו אז ילין בה היו מלינין הזכות אולי ימצאו לו חובה. ועתה מרצחים אם היה נראה בעיניהם באותו יום לחובה אז ועתה תיכף בלא לינה היו מוכנים לרצחו ולגמור דינו לחובה. ועדיין קשה לי על פירוש זה למה אמר ואצוה אתכם הל"ל ואצוה את שופטיכם. ונראה ליישב זה על דרך שאמרו בפרק דיני ממונות שדרש ר"ל בר יצחק מה שנאמר והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתיו היינו ושמעתיו מפני הגבורה ונכון הוא כי איך יהלם משה איש עניו בעצמו ועדיין לא הזכיר משה שאחר שישמע מפי הגבורה ישיב להם מה דבר ה'. ונראה שעל זה אמר ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון ומקרא זה מחובר אלמעלה כי הדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ואני אמליך בגבורה ושמעתיו ואחר שאשמע מפי הגבורה ואצוה אתכם ר"ל אשיב מכם תשובה תיכף בלי איחור אלא בעת ההיא אשר תשאלו ממני אשיב לכם את אשר תעשון ואל תחשבו מי יודע אם לעת כזאת אגיע למלך מלכי המלכים לשאול ממנו דבר הלכה ואולי עי"ז יבואו לידי עינוי הדין אלא תיכף בעת ההיא אשיב שואלי דבר כי כך מובטחני כמ"ש עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם פירש"י אשרי ילוד אשה שכך מובטח שכל זמן שהיה רוצה היה מדבר עם השכינה לכך נאמר עמדו ואשמעה אל תלכו מכאן אלא עמדו פה ותיכף אשמעה מה יצוה ה' ועל זה אמר ואצוה אתכם בעת ההיא וגומר וזה פי' יקר:

ותקרבון אלי כלכם. פי' רש"י בערבוביא כו' קריבה של מתן תורה כהוגן היתה כו' למה לו להזכיר עכשיו קריבה של מתן תורה. אלא לפי שכל זה מענין התוכחה לומר כי עתה אני מאשים אתכם ע"י הקרבה של מ"ת. וכך אמר להם במתן תורה דנתי אתכם לכף זכות כשראיתי ילדים מכבדים את הזקנים ושלחום לפניהם אמרתי מי יתן והיה זה לבבם כל הימים. אמנם כשבאתם לשלוח המרגלים באתם בערבוביא ילדים דוחפים את הזקנים אגלאי מילתא למפרע שגם קריבה של מ"ת לא היה כהוגן לשם שמים והדרבה היא ראיה שכל חפצכם בקיומי הגוף אבל קנין התורה רחוק מכליותיכם וע"כ שלחו הילדים את הזקנים לפניהם לומר אתם קודמים לקבל התורה כי בישישים חכמה אנחנו אחרונים כי אין התורה נאותה לנו כי אמרתם אחר כך שכל זקן כבר כבה חום הטבעי שלו ואינו הומה אחר חמדות העולם הזה כל כך כמו שנאמר אם אטעום עוד מאומה. על כן לכם יאות להתעסק בחכמות ואנחנו נתעלסה באהבים הן עוד היום גדול ורב מהיות קוות ה' באהלינו לעת זקנה בכלות כחנו וזה היה טעם לכיבודם שכבדו את הזקנים והמופת על זה כי סופו מוכיח על תחלתו שהרי כשבאתם לשלוח מרגלים כדי לתור את הארץ אשר לא יחסר כל טוב בה דחיתם הזקנים בשתי ידים לומר אנחנו קודמים להשתמש בחמדות העולם הזה אשר מן הארץ מוצאם ועוד היום כך המדה בישראל שדווקא בעסק התורה מכבדים זה את זה ולפעמים הכיבוד להקל מעליו וליתן עול התורה על זולתו. ועכו"ם כשבאים לעסק ממון גלה כבוד מישראל די לנצח לא יכבדו הילדים את הזקנים לומר זקן ואינו לפי כבודו לעשות בכסף ובזהב ובראוי להקדימו בגלות שכבר אלא כל דאלים גבר ואין מתנגד לנגדם שום לבלום

נראה ברש"י דייק כל זה מדאמרו ויחפרו לנו את הארץ לנו מיותר אלא כך פירושו שראה משה קריבה זו שהילדים קדמו לזקנים שאלם למה זה והשיבו לו כדי שיחפרו לנו הארץ לנו ולא לכם כי כל המדות הארץ אינן שוין כ"א לנו ומדוייק מזה שדווקא הארץ לנו אבל קנין התורה נהם מכאן הבנתי מדבריהם שגם קריבה של מ"ת שלא כהוגן היתה. ומה שנאמר וייטב בעיני הדבר אמר הן לו יהי כדבריכם שלכם יהיה הארץ ולי ולכל בני גילי הזקנים תהיה התורה לנו לנחלה כי חלוקה זו ודאי ישרה בעיני ומוכן אני לקבלה ומ"מ אבל אשמים אתם הן על פירוק עול תורה מעליכם הן היותכם להוטין כל כך אחר קנין הממון. דבר אחר לפי שאמרתם ויעיבו אותנו דבר וייטב בעיני הדבר שיבינו כי הייתי בטוח בהבטחת הש"י שישינו טובת הארץ ויודע שבשליחת המרגלים ייטב ...שני הדבר בשופן נהביא אבל כל ענייהם לא הוטבו בעיני הן ענין שלוח המרגלים הן הקריבה שלא כהוגן על כן פרש הדבר. ומן קריבה זו שהיתה שלא כהוגן נראה לי ליישב מה שאמרו רז"ל מ"י קללות קלל ישעיה את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר ירהבו הנער בזקן. וכי הנביאים היו שמחים לאידם חלילה עד שאמר שנתקררה דעתו אלא כך פירושו שבכל הקללות חס לנו בקנטו מתריסה אבר שרף בו הספק לדעת למה זה ועל מה זה הפלא ה' את מכותם ואיזו עון פרטי גרם להם כל זה ולא נתקררה דעתו על בלי הגיד לו לנו מכאן מי ילאו כל הקללות האלה. עד שאמר לו הש"י ירהבו הנער בזקן אז נודע לו שבכל העונשים הללו נמשכו מן חטא המרגלים שהיו הילדים דוחפים את הזקנים ובזה קבעו בכיה לדורות ועוד היום לא הטהרנו ממדה רעה זו הגלא היא המתרבת שני בתי מקדשים ועוד ידה נטויה עד אשר ישקיף ה' וירא:

גם בי התאנף ה' בגללכם וגו'. בפסוק זה ינאו רוב המפרשים לנקוש ולא מצאו טעם מספיק איך הכניס גזירות משה בין המרגלים עיין ברמב"ן ובמהרי"א ובשאר מפרשים. ולפי מה שפירשנו למעלה פ' חקת בענין חטא מי מריבה שאילו היו ישראל בנים אמון בם ולא היו מקטני אמנה לא היה עונשו של משה גדול על שלא גרם להאמין כמ"ש יען לא האמנתם אמנתם לא נאמר אלא האמנתם שהוא לשון מפעיל יוצא לשני שלא גרמתם לישראל להחזיקם באמונה ומי צריך חיזוק לא זה שהוא מקטני אמנה אבל אם גם מקדמת דנא היו חזקים באמונה לא היי צורך כ"כ לעשות בעיניהם מעשה נסים כדי לחזק לבם באמונה ואע"פ שכבר נאמר ולא האמינו בה' וגו' מ"מ המרגלים גרמו שבטו להיות בנים לא אמון בם כמ"ש מדה בעצמו איך שאמר אליהם במעשה המרגלים ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' וגו' יהודה בעל דין כמשה עדים דמי כי משה הודה שבמעשה המרגלים נעשו בלתי מאמינים וכ"ב שהיה לו לעשות ענין הוצאת מים מן הסלע באופן שיחזרו לקדמותם בענין האמונה ולא עשה ע"כ נגזר עליו שלא לבא שמה ע"כ אמר אחר פסוק ובדבר הזה אינכם מאמינים וגו' גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם מהו גם אתה אלא כמו שהמרגלים לא יבואו שמה מגד שאינם מאמינים בה' כאמור כך גם אתה לא תבא שמה מזה הטעם כמו שכתוב יען לא האמנתם בי כי המתהוה את הרבים חטא הרבים תלוי בו. דבר אחר לכך הכניס לכאן גזירה של משה כי הא בהא תליא כי על ידי גזירת המרגלים נתעכבו במדבר מ' שנה ובתוך זה הגיע זמנה של מרים למות ועי"ז פסק הבאר במיתתה וחסרו להם המים ונתגלגל ענין מי מריבה עי"ז ואלו לא חטאו המרגלים היו נכנסים לארץ מיד עם מרים ולא היה משה בא לכלל עונש זה. ומה שכתב בגללכם ולא אמר בעבורכם יש לי שב על פי המדרש האומר שמשה נקבר מול בית פעור כדי לכפר על מעשה פעור שהיו מתריזים כנגדו רעי וגלל לכך אמר בגללכם מלשון כאשר יבער הגלל ולכן נאמר גם אתה לרבות עלמותיו כמו שפירש"י על פסוק הנה אנכי מת אינני עובר אפי' עלמותי אינן עוברים וכל זה כדי לכפר על מעשה פעור:

רב לכם סב את ההר הזה. רבים אומרים כי פסוק זה נקב ויורד עד התהום ויש בו רמז לשעה ולדורות וענין סבוב זה שילכו סחור סחור לכרם ה' נבואות לא יקרבו כי ימים רבים לישראל שיהיו נדים ונעים סביבו ולא יותן לישראל כח עליהם עד ידרוך כף רגל עד שיבא מי שנאמר בו ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים וכל זמן שישראל הולכים סחור סחור נא"ר להם פנו לכם צפונה ודרשו בזה אם הגיע בשתו של עמלק הצפינו עצמכם. וענין הצפנה זו נ"ל שאם ימצא האיש הישראלי בגלות אזו הצלחה זעיר שם אזי ישטמינו וילשינו הכל בפני עמלק כי אין לך אומה שמתקנאת בישראל כמו עמלק כי לדעתם הכל גזולה בידם שהם מן ברכת יעקב אבינו שלקח ברכותיו של עשו במרמה וכן יעקב צוה לבניו למה תתראו פי' רש"י בפני בני ישמעאל ובני עשו כאלו אתם שבעים כי בעיניהם שיבררים שיצחק גזל הגלות ישמעאל ויעקב גזל הגלגה עשו ע"י השתדלות ע"כ צוה דווקא על עשו פנו לכם צפונה שלא יתקנא בכם. וזה הפך ממה שישראל עושין בדורות הללו בארצות אויביהם כי מי שיש לו מנה הוא מראה את עצמו במלבושי כבוד ובתים בפונים ותפוכים כאלו היה לו כמה אלפים ומגרים האומות בעצמם ועוברים על מה שנא' פנו לכם צפונה ותגהג זה הוא גרבת בני עמנו והוא המסבב את כל התלאה אשר מצאתנו והמשכילים יבינו ליקח מוסר:

ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ה' אלי. פירש"י מן שלוח המרגלים לא נתיחד אלי הדבור. ומקשים כאן והלא אמירה רכה מורה יותר על חבה מן לשון דבור המורה על הקשות. ואומר אני היא הנוהגת לפי שבכל דבור קשה הוא תוכחה ומוסר כמו אלה הדברים לפי שהם דברי תוכחות כולו וע"כ יש בהם יותר חבה כי את אשר יאהב ה' יוכיח לאפוקי אמירה רכה אין בה מוסר וע"כ אין בה חבה כ"כ כי מה שאמרו לשון קשה ורכות בלשון דבור ואמירה היינו מגד הענין עצמו אם יש בו רחמים או דין אבל לא מגד המקבל כי בזמן שהאוהב חפץ בנאהב ורוצה שיהיה רושם הדבור קבוע בו לא יסור ממנו הוא מדבר קשות וקולות וברקים של מתן תורה יוכיחו שנאמר למען תהיה יראת ה' על פניכם לבלתי תחטאו אבל בזמן שאין האהבה עזה כל כך הוא מדבר בשפה רפה ולשון רכה ואין רשומו קבוע כל כך:

אל תצרם ואל תתגר בם. לא נאמר כאן ואל תתגר בם מלחמה כדרך שנאמר למעלה אצל מואב לפי שגירוי בעלמא שלא מלחמה לא נאסר למואב אבל לעמון אסר אפילו שום גירוי שלא מלחמה לפי שמואב שכר על ישראל את בלעם ולא מצינו שהיה לעמון חלק בזה אף על פי שלא הועילו מעשיו מכל מקום נרם צער לישראל ועוד שמואב היה לו חלק גם בזנות ולא מצינו זה בבני עמון אע"פ שמגד שלא קדמום בלחם ומים גרמו להם לזנות כמבואר למעלה פ' פנחס מ"מ לא מצינו שהפקירו בנותיהם והולי נמשך זה לצרפם כי גם במעשה של בנות לוט היתה אמם צנועה קצת:

היום הזה אחל תת פחדך. רז"ל למדו מן ג"ש דאחל אחל שמשה העמיד החמה כדרך שהעמיד יהושע. ורמז זה במלת אחל כי ודאי זה התחלה המביאה לידי גמר הענין כי לא יכול להיות הגמר זולת התחלה זו לפי שהאומות בשתו כחה המזלות ורובם היו עובדים לשמש וכן אמרו המרגלים שיש להם ערים גדולות ובצורות בשמים ולא דרך גוזמא אמרו בשמים אלא אמרו שכל מעשה תקפם וגבורתם מגד המזלות שבשמים ושבהקדוש ברוך הוא מפיל האומה אז תחלת נפילתן הוא ע"י שמפיל תחלה אלהיה ואמר כך על מלכי האדמה הרד ע"כ היתה העמדת החמה במשה ויהושע התחלה לנפילתן כי כשהמזל עומד מן תנועתו בהכרח יפלו בגורלים כל הבוטחים בו ורגזו וחלו מפניו ע"כ נרמז העמדה החמה במלת אחל להורות שנפילתן היתה תלויה בהתחלה זו ועל זו ההתחלה אמר ראה החלותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש וגו' ויצא סיחון וגו' על מה אמר החלותי כי עדיין לא נתן כלום בידו אם מתת ה' והבטחתו כאלו היא נתונה כבר א"כ למה אמר ראה החלותי כבר היה גם הגמר אלא ודאי שעל העמדת החמה אמר כן יוכל להיות שגם זה דעת רש"י שאמר כפה שר של אמורים למעלה כולו אבל השר לא פורש במקרא בשלמא העמדת החמה רמז מגזירה שוה דאחל אחל. ומה ששלח משה אל סיחון דברי שלום אע"פ שכבר אמר לו ה' החל רש והתגר בו מלחמה לפי שידע משה ברוח הקודש שעליו שלא ישמע סיחון ומכל מקום שלח בשלום מפני הילול השם שלא יאמרו האומות שבאים עליהם בעקיפין ולמד זה ממדבר קדמות כפירש"י כי גם במתן תורה היה גלוי לפניו ית' שלא ירצו לקבלה וגם היה גלוי לפניו ית' שלא ישמע פרעה ואמר למען תתו בידך כיום הזה רצה לומר כמו הגלגל היומי הזה דהיינו החמה נתונה בידך כך הוא יהיה נתון בידך ומכאן רמז נכון שמשה העמיד השמש:

הפטרת דברים בישעיה סימן א

חֲזוֹן יְשַׁעְיָהוּ בֶן־אָמוֹץ אֲשֶׁר חָזָה עַל־יְהוּדָה וִירוּשָׁלָ‍ִם בִּימֵי עֻזִּיָּהוּ יוֹתָם אָחָז יְחִזְקִיָּהוּ מַלְכֵי יְהוּדָה׃ שִׁמְעוּ שָׁמַיִם וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ כִּי יְהוָה דִּבֵּר בָּנִים גִּדַּלְתִּי וְרוֹמַמְתִּי וְהֵם פָּשְׁעוּ בִי׃ יָדַע שׁוֹר קֹנֵהוּ וַחֲמוֹר אֵבוּס בְּעָלָיו יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע עַמִּי לֹא הִתְבּוֹנָן׃ הוֹי ׀ גּוֹי חֹטֵא עַם כֶּבֶד עָוֺן זֶרַע מְרֵעִים בָּנִים מַשְׁחִיתִים עָזְבוּ אֶת־יְהוָה נִאֲצוּ אֶת־קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל נָזֹרוּ אָחוֹר׃ עַל מֶה תֻכּוּ עוֹד תּוֹסִיפוּ סָרָה כָּל־רֹאשׁ לָחֳלִי וְכָל־לֵבָב דַּוָּי׃ מִכַּף־רֶגֶל וְעַד־רֹאשׁ אֵין־בּוֹ מְתֹם פֶּצַע וְחַבּוּרָה וּמַכָּה טְרִיָּה לֹא־זֹרוּ וְלֹא חֻבָּשׁוּ וְלֹא רֻכְּכָה בַּשָּׁמֶן׃ אַרְצְכֶם שְׁמָמָה עָרֵיכֶם שְׂרֻפוֹת אֵשׁ אַדְמַתְכֶם לְנֶגְדְּכֶם זָרִים אֹכְלִים אֹתָהּ וּשְׁמָמָה כְּמַהְפֵּכַת זָרִים׃ וְנוֹתְרָה בַת־צִיּוֹן כְּסֻכָּה בְכָרֶם כִּמְלוּנָה בְמִקְשָׁה כְּעִיר נְצוּרָה׃ לוּלֵי יְהוָה צְבָאוֹת הוֹתִיר לנו

פירוש

חזון. ל' מראה נבואה: יותם. ושל יותם ושל אחז: שמעו. מרחוק: והאזיני. מקרוב: אבוס. מקום מאכל הבהמה: לא ידע. לא הכיר לידע: מרעים. לעצמם: מזרו. נבדלו: אחור. מדרכי אבותם: תכו. על אשר תכו: דוי. ל' מדוה:

המלות

מתם. לשון תמימות: טריה. לחה: זרו. ל' רפואה: חבשו. לשון רפואה: אתה. לעיניכם יאכלו אותה: כסכה. כסכה נבדה: כמלונה. ל' מלון: במקשה. שדה של קישואין: נצורה. מרבה:

לנו שריד כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו : שמעו דבר יהוה קציני סדם האזינו תורת אלהינו עם עמרה : למה לי רב זבחיכם יאמר יהוה שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי : כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי : לא תוסיפו הביא מנחת שוא קטרת תועבה היא לי חדש ושבת קרא מקרא לא אוכל און ועצרה : חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטרח נלאיתי נשא : ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שמע ידיכם דמים מלאו : רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע : למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ שפטו יתום ריבו אלמנה : לכו נא ונוכחה יאמר יהוה אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו : אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו : ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי יהוה דבר : איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים : כספך היה לסיגים סבאך מהול במים : שריך סוררים וחברי גנבים כלו אהב שחד ורדף שלמנים יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם : לכן נאם האדון יהוה צבאות אביר ישראל הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי : ואשיבה ידי עליך ואצרף כבר סיגיך ואסירה כל בדיליך : ואשיבה שפטיך כבראשנה ויעציך כבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה : ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה :

פירוש המלות

קציני. נגידים ושרים : מריאים. בורים מפוטמים : פני. כמו לפני : און. לא אוכל להיות זה : לטורח. למשא כבד : הזכו. הזכו לכם מלהרע : אשרו. כמו ישרו ההזיקו : חמוץ. כמו החמס : ונוכחה. ענין ברור טענות : כתולע. הוא תולעת שני : ושמעתם. ל' קבלת מוסר : תמאנו. תסרבו : חרב. כמו בחרב : תאכלו. לשון כליון : מלאתי. כמו מלאה : לסיגים. מה שנפלט מהכסף : סבאך. יינך : מהול. מזוג : סוררים. מעותים : שלמונים. שלמונים : הוי. כמו אוי לשון תאניה : ואשיבה. פעם אחר פעם. כבור. הוא בורית : בדיליך. בדיל המעורב בכסף :

פרשת ואתחנן

רשי

(כג) **ואתחנן** אין חנון בכל מקום אלא לשון מתנת חנם. אף על פי שיש להם לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים אין מבקשים מאת המקום אלא מתנת חנם לפי שאמר לו (שמות ל"ג) וחנותי את אשר אחון אמר לו בלשון ואתחנן. ד"א זה אחד מעשרה לשונות שנקראת תפלה כדאיתא בספרי : בעת ההיא. לאחר שכבשתי ארץ סיחון ועוג דמיתי שמא הותר הנדר (ספרי) : לאמר. זה אחד מג' מקומות שאמר משה לפני המקום איני מניחך עד שתודיעני אם תעשה שאלתי אם לאו : (כד) ה' אלהים. רחום בדין : אתה החלות להראות את עבדך. (שם) פתח להיות עומד ומתפלל אע"פ שנגזרה גזירה אמר לו ממך למדתי שאמרת לי (שמות ל"ב) ועתה הניחה לי וכי תופס הייתי בך אלא לפתוח פתח שבי היה תלוי להתפלל עליהם כמו כן הייתי סבור לעשות עכשיו : את גדלך. זו מדת טובך וכן הוא אומר (במדבר יד) ועתה יגדל נא כח ה' : ואת ידך. (פסיקתא) זו ימינך שהיא פשוטה לכל באי עולם : החזקה. שאתה כובש ברחמים את מדת הדין בחזקה : אשר מי אל וגו'. אינך דומה למלך שיש לו יועצין וסנקתדרין הממחין בידו כשרוצה לעשות חסד ולעבור על מדותיו

כג וָאֶתְחַנַּן אֶל־יְהוָה בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר׃
כד אֲדֹנָי יֱהוִה אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת־עַבְדְּךָ אֶת־גָּדְלְךָ וְאֶת־יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי־אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה

ל' | ד' כתיב כן בתורה. ב' ג' ומ"ל

כג וְצַלֵּיתִי קֳדָם יְיָ בְּעִדָּנָא הַהִיא לְמֵימָר׃
כד יְיָ אֱלֹהִים אַתְּ שָׁרִיתָא לְאַחֲזָאָה יָת עַבְדָּךְ יָת רְבוּתָךְ וְיָת יְדָךְ תַּקִּיפְתָּא דְּאַתְּ הוּא אֱלָהָא דִּשְׁכִינְתָּךְ בִּשְׁמַיָּא מִלְּעֵילָא וְשַׁלִּיט בְּאַרְעָא וְלֵית דְּיַעְבֵּד

תולדות אהרן ואתחנן אל ה'. ברכות ל לב. כל הפרשה עקרים מ"ד פ' כא : ה' אלהים. ברכות לב ע"ב ז :

אדני ה' כל אורייתא וכתיביא ה' אלהים בר מן ה' אדני ה' וסימן במסרה רבתא : להראות ג' ובנביאים וס"י אתה החלות. להראות העמים והשרים. להראות את אסתר :

אבן עזרא

(כג) **ואתחנן**. הטעם וכבר התחננתי כי כאשר הזכיר יהושע ואמר צויתו בעבור כי אינני עובר עמכם כי התחננתי לשם לעבור עמכם בעבור כי לגדולת השם אין חקר וחדשים לבקרים רבה אמונתך : (כד) אתה החלות. אמר חכם מהחכמים אתה החלות להראות את גדלך בשמים ובארץ במעשים שנוהג העולם בם : ואת ידך החזקה. באותות שנעשו על ידו עד שנודע בעולם כי אין אל כי אם הוא לבדו והטעם תקיף בשמים שהם המלאכים והצבא ובארץ שהם החיות.

בעל הטורים ואתחנן. לעיל כתיב לא תיראום נהקתי את ישראל אולי ירחם עלי : ואתחנן. בגימטרי' שירה שאמר לפניו שירה כדי שישמע תפלתו : סמך ה' אלהיכם לואתחנן לומר שויתי ה' לנגדי תמיד : החלות ב' במסרה. אתה החלות. אשר החלות לנפול לפניו. אתה שהלות להראות כמה שכבשת לפני סיחון ועוג וזהו החלות לנפול לפניו במה שהתחלת לנפול. תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות רמוז משה. ומתחיל הפסוק בתי"ו ומסיים בתי"ו לפי שלא זכה ליכנס בארץ שהיא ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה : להראות. תג על הרי"ש שהראהו אף מה שלא בקשתיך : להראות ג' במסרה. להראות את עבדך. ואידך להראות העמים והשרים את יפיה. אשר נתן בזבן להשמידם נתן לו להראות את אסתר. זהו שדרשו שהראה לו הקב"ה לנמשה כל מה שאירע לישראל האיך ישבו בגלותם וכל המציקים שעתידים להציק להן. וזהו להראות העמים והשרים את יפיה. היאך היו ביפין ובגלותן. וכן להשמידם נתן לו להראות. שהראהו המציקים להם : את עבדך. שאמרת לא כן עבדי משה. הפסוק מתחיל באל"ף ומסיים בכ"ף ויש בו כ"א תיבות כנגד אך טוב לישראל וכנגד אהיה :

רמבן

כאשר הזכיר כבוש ארץ סיחון ועוג. ואמר ואת יהושע צויתי בעת ההיא הזכיר כי אני לא אעבור שם כי התחננתי אל השם הנכבד ולא שמע אלי וצוה אותי לחזק את יהושע כי הוא יעבור :

(כג) **וטעם** בעת ההיא. רמז לעת הגזרה שהזכיר גם בי התאנף ה' ולא נזכרה שם התחנה ביום המעשה והנכון כי בעת ההיא בעת הנזכרת שכבשתי סיחון ועוג והתחלתי להלחם בעממין שניתנו לישראל וחלקתי הארץ לשני השבטים והיה זה כאשר נאמר לו עלה אל הר העברים הזה כי אז בקש רחמים על הדבר והתחנן התחנה הזאת וכאשר לא שמע השם בקולו חזר והתפלל יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה כמו שנזכר שם וזה וצו את יהושע אבל הזכיר שם התפלה אשר נענה עליה וכאן הזכיר זה להודיע כי הארץ היתה חביבה עליו מאד ולא זכה אליה בעבורם כל זה מתוכחותיו :

(כד) **ה'** אלהים רחום בדין לשון רש"י. ולא השגיח הרב כי ה' הראשון הוא כתיב באל"ף דל"ת והשני הוא כתוב ביו"ד ה"א שבו אמרו כל מקום שנאמר ה' זו מדת רחמים אלהים זו מדת הדין אבל השמות הנזכרים כאן אדון במדת רחמים וכך אמרו בילמדנו אמר לו רבון העולמים אי מתבעי לי בדין הב לי ואי לא מתבעי לי בדין רחם עלי כשם שאמר אברהם ה' אלהים מה תתן לי וגו' וגם באברהם כך הם כתובים הראשון אל"ף דל"ת והשני

ספורנו

ואתחנן אל ה' : (כד) ואת ידך החזקה. לשנות טבע הנבראים הבלתי נפסדים שלא יוכל זה זולתך. וכל אלה עשית כדי להביא את ישראל לארץ ולכן

אבן עזרא

החיות וכמו אדם: במעשיך. שהם כולם בחכמה: וכגבורתך. ביכלת וטעם זו הפרשה לחנן את ארץ ישראל ואם הארץ תהיה חביבה ישמרו מצות השם שלא יגלו ממנה: (כז) עלה ראש הפסגה. הוא הגיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה: (כט) ונשב בגיא. טעמו וזכר ישבנו בגיא הזה שהוא ראש הפסגה כי משם נסעו אל ערבות מואב והגיא הוא בהר העברים כי כן מפורש ועתה החל לדבר על המצות ובעבור שהיו מול בית פעור החל לדבר בע"ג: (א) מלמד אתכם לעשות. כי עיקר הלמוד לעשות המצות: למען תחיון. כי עובדי פעור נשמדו: וירשתם. בעבור שנח ונעלם היו"ד נשבר הוי"ו כשבר עי"ן הפעל ואפס על משקלו: (ב) לא תוסיפו. מדעתכם ותחשבו כי היא עבודה לשם גם כן

תרגום אונקלוס

כעובדך וכגבורתך: כה אעיבר כען ואחזי ית ארעא טבתא דבעברא דירדנא טורא טבא הדין ובית מקדשא: כו והוה רגז מן קדם יי עלי בדילכון ולא קביל מני ואמר יי לי סגי לך לא תוסף למללא קדמי עוד בפתגמא הדין: כז סק לריש רמתא וזקוף עינך למערבא ולציפונא ולדרומא ולמדינחא וחזי בעינך ארי לא תעבר ית ירדנא הדין: כח ופקיד ית יהושע ותקפהי ואלמהי ארי הוא יעבר קדם עמא הדין והוא יחסין יתהון ית ארעא דתחזי: כט ויתבנא בחילתא לקביל בית פעור:

א וכען ישראל שמע לקימיא ולדיניא דאנא מליף יתכון למעבד בדיל דתיחון ותיעלון ותירתון ית ארעא די יי אלהא דאבהתכון יהיב לכון: ב לא תוספון על פתגמא דאנא מפקיד

תורה

במעשיך וכגבורתך: כה אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנן: כו ויתעבר יהוה בי למענכם ולא שמע אלי ויאמר יהוה אלי רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה: כז עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפנה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבר את הירדן הזה: כח וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו כי הוא יעבר לפני העם הזה והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה: כט ונשב בגיא מול בית פעור: פ

ד א ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר יהוה אלהי אבתיכם נתן לכם: ב לא תספו על הדבר אשר

רשי

מדותיו אתה אין מי ימחה בידך אם תמחול לי ותבטל גזרתך. ולפי פשוטו אתה החלות להראות את עבדך מלחמת סיחון ועוג כדכתיב (דברים ב) ראה החלותי תת לפניך הראני מלחמת ל"א מלכים: (כה) אעברה נא. אין נא אלא לשון בקשה: ההר הטוב הזה. זו ירושלים: והלבנון. (יומא לט) זה בית המקדש: (כו) ויתעבר ה'. (ספרי) נתמלא חמה: למענכם. אתם גרמתם לי וכן הוא אומר (תהלים קו) ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם: רב לך. (ספרי) שלא יאמרו הרב כמה קשה והתלמיד כמה סרבן ומפציר. ד"א רב לך הרבה מזה שמור לך רב טוב הצפון לך: (כז) וראה בעיניך. בקשת ממני ואראה את הארץ הטובה אני מראה לך את כלה שנאמר (דברים לד) ויראהו ה' את כל הארץ: (כח) וצו את יהושע. על הטרחות ועל המשאות ועל המריבות: וחזקהו ואמצהו. בדבריך שלא ירך לבו לומר כשם שנענש רבי עליהם כך סופי ליענש עליהם מבטיחו אני כי הוא יעבור והוא ינחיל: כי הוא יעבור. אם יעבור לפניהם ינחלו ואם לאו לא ינחלו וכן אתה מוצא כששלח מן העם אל העי והוא ישב לו (יהושע ז) ויכו מהם אנשי העי וגו' וכיון שנפל על פניו אמר לו (שם ז) קום לך קם לך כתיב אתה הוא העומד במקומך ומשלח את בני למלחמה למה זה אתה נופל על פניך לא כך אמרתי למשה רבך אם הוא עובר עוברין ואם לאו אינן עוברין: (כט) ונשב בגיא וגו'. (ספרי) ונצמדתם לע"ז ואעפ"כ ועתה ישראל שמע אל החקים והכל מחול לך ואני לא זכיתי לימחל לי: (ב) לא תוסיפו. (ספרי שם) כגון חמש פרשיות בתפילין חמשת מינין בלולב וחמש

מסורה

ובגבורתך ל' כתיב כן וג' בלישנא וסי' אשר יעשה כמעשיך וכגבורתך. איה קנאתך וגבורתך. וגבורותיך יגידו. ב' קדמאי גבורתך כתיב (פי' מגויב): ואראה ה' וסי' נמסר בסדר שמות: והלבנן ה' ד' מלאים ודין חסר נמסר בסדר אלה הדברים: תוסף ב' מלאים בלישנא וסימן אל תוסף דבר אלי. את כל הדבר אשר: בדבר הזה ה' וב' במס"ה רבתא: וצפונה ה' ג' מלאים וב' חסרים וסימן והיה זרעך כעפר חסר. עלה ראש הפסגה (פי' מ"ש). וצפנה פנה אל הגלגל חסר. נגבה לאפרים וצפונה.

תולדות אהרן

אעברה נא. ברכות לב עיין שם: ההר הטוב הזה והלבנון. ברכות מח גיטין נו: ויאמר ה' אלי. סוטה יג: אל תוסף דבר. ברכות נב: עלה ראש. שם: ואת יהושע קדושין כט עקידה ש' י"ג: ועתה ישראל עקידה ש"א: ובאתם וירשתם. עקידה מ"ד פ' כא: לא תוסיפו. ערובין צ קא ר"ה כח זבחים ס פא מנחות מי עקידה ש"א:

בעל הטורים

אעברה נא. סירכן ג' אמה נא אעבור אלא אמה אחת: והלבנן. חסר ו' ע"ש ו' דברים שבזאת התורה לעולה למנחה לחטאת לאשם למלואים ולזבח השלמים. מן ואתחנן עד והלבנון מ' תיבות לומר זכור לי מ' יום שעמדתי לפניך בהר. לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל מנא לן ממשה: את גדלך. זה האל הגדול. ואת ידך החזקה זה אתה גבור. אשר מי אל בשמים כנגד אתה קדוש: אעברה נא אל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות: רב לך. פי' אתה התחלת לספר בשבחו רב הוא אלהך וגדול ממך מלכשר בו. ד"א שרב שלך גדול ממך והוא אדם הראשון על ידו נקנסה מיתה לכל וא"א לך לשנות מזה. ד"א רב לך הרבה פעמים חטאת כנגדי. אמרת שלח נא ביד תשלח. ולמה הרעותה. הצאן ובקר. והבלע. אי הפסד לי לכבוד לך יותר. ד"א אפילו בדבר המועט שאתה עושה שלא כהוגן הוא רב לך לפי המעלתך. ד"א בזה תדע שרב לך כי אני רבך כי כמה פעמים נהגתני ועתה לא הוגן. ד"א רב לך אתה יש רב לך אבל אני אין לי רב שיתיר שבועתי לכן לא תבילו. ד"א כגיעה הבנה בית לך רב כי כבר הגיע זמנו של יהושע ואין רבנות ניכר בשודך חי. ד"א אל תירא ממלאך המות כי הרב שלך יעסוק בך. ד"א רב לך הרבה טובות מתוקנים לך מה רב טובך אשר צפנת ליראיך: מלמד אתכם לעשות. שהתלמוד מביא לידי מעשה: והזקהו ב'. ואת יהושע והזקהו. חזק מלחמתך אל כשיר וכרבה והזקהו כיואב כמו שיואב היה שר הצבא כך היה יהושע שר הצבא אף בחיי משה כדי להחזיקו כמו שמפורש במלחמת עמלק:

ספורנו

ולכן ראוי להשתדל בקיום שבחה בה: (כה) אעברה נא. להכרית כל יושבי כנען כדי שלא יגלו ישראל ממנה: ואראה את הארץ הטובה. אשים עיני בה לטובה בברכתי שתהיה טובה לישראל לעולם: (כו) ויתעבר ה' בי למענכם. מפני שהייתי מתאוה לקיים אתכם בה שלא תגלו ממנה לעולם והוא כבר נשא ידו להפיל זרעכם בגוים:

ד (א) ועתה ישראל. מאחר שאתה רואה גזרת האל ית' להגלותכם אם תחטאו השמרו מהחטא ושמרו מצותיו בלי תוספת וגרעון כי התוספת והגרעון בכל שהוא יביאו

רמבן

והשני יו"ד ה"א וענין הפרשה יובן בזה כי אמר ואתחנן ולא אמר ואתפלל כי ידבר בתחנה ואמר אדון אשר בך הרחמים אתה החלות להראות את עבדך כך הוא תחלת נבואתי שהראית לי כבודך דכתיב ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים עם הגדולה והגבורה והראיתני לדעת מי אל בשמים ובארץ שממנו יהיו כמעשיך הגדולים וכגבורותיך החזקות ומכאן תבין עוד במה התאנף בי השם הנכבד. אבל לשון ספרי כל מקום שנאמר ה' זו מדת רחמים שנאמר ה' אל רחום וחנון אלהים זו היא מדת הדין שנאמר עד האלהים יבוא דבר שניהם והכוונה לפרש כי השם השני בכאן הוא מדת הרחמים והוא השם המיוחד ושאר השמות כולן במדת הדין כמו אלהים שהוא שם גם לדיינים וכל שכן אל"ף דל"ת שהוא לשון אדונים:

והנה השלים התוכחות בזה שהודיע אותם שגרמו אבותיהם רעה על עצמם וגם עליו גרמו עונש שלא יעברו לארץ אבל הם הבנים יעברו וירשו אותה אם לא יהיו כאבותם דור סורר ומורה ולכך יתחיל עתה להזהירם בכללי המצות שלא יוסיפו עליהם ולא יגרעו מהם:

ד (ב) לא תוסיפו. כגון חמש פרשיות בתפילין חמשה מינין בלולב חמש ציצית וכן לא תגרעו לשון רש"י. וכך אמרו בספרי מנין שלא תוסיף על הלולב ועל הציצית ת"ל לא תוסיף ומנין שאין פוחתים מהן ת"ל לא תגרעו מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים לא יאמר הואיל ופתחתי לברך אומר ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ת"ל הדבר אפילו דבר לא תוסף עליו אבל לא באלה בלבד אמרו אלא אף הישן בסוכה בשמיני בכונה לוקה כמו שמוזכר במסכת ראש השנה וכן אם יעשה החג ששה עובר בלאו הזה ולפי דעתי בדא לעשות מצוה בפני עצמה כגון שעשה חג בחדש שבדא מלבו כירבעם עובר בלאו וכך אמרו לענין מקרא מגלה מאה ושמונים נביאים עמדו להם לישראל ולא פחתו ולא הוסיפו על מה שכתוב בתורה אפילו אות אחת חוץ ממקרא מגלה

רשי

וחמש ציציות וכן לא תגרעו : (ו) ושמרתם . זו משנה : ועשיתם . כמשמעו : כי היא חכמתכם ובינתכם וגו' . בזאת תחשבו חכמים ונבונים לעיני העמים : (ח) חקים ומשפטים צדיקים . הגונים ומקובלים : (ט) רק השמר לך וגו' פן תשכח את הדברים . אז כשלא תשכחו אותם ותעשום על אמתתם תחשבו חכמים ונבונים ואם תעוותו אותם מתוך שכח' תחשבו שוטים

אבן עזרא

כן לא תגרעו ואשר אמרתי למען תחיו אין צורך לעדים כי עיניכם הרואות : (ג) בבעל פעור . בעבור בעל פעור ורבים כן ומי שלא עבד בעל פעור הנו חי : (ה) וטעם למדתי אתכם אחר שאמר אשר אנכי מלמד אתכם להוסיף כאשר צוני ה' כי המצות הם. מצותיו שתעשו בארץ שיתן לכם השם לירושה ועוד כי יש לכם תפארת במצותיו על כל הגוים והטעם כי עיקר כל המצות יבינם המשכיל וידע למה נתנו : (ז) כי מי גוי גדול . שיש לו אלהים שיהיה קרוב אליו שיענהו תמיד בכל אשר יבקש ממנו בחכמה גם אין גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים כשקול הדעת כמו ישראל . וטעם גוי גדול . בעבור חכמי לב יראי השם : (ט) רק השמר לך . הטעם אם תשכח כל דבר אל תשכח

אָנֹכִי֙ מְצַוֶּ֣ה אֶתְכֶ֔ם וְלֹ֥א תִגְרְע֖וּ
מִמֶּ֑נּוּ לִשְׁמֹ֗ר אֶת־מִצְוֺת֙ יְהוָ֣ה
אֱלֹהֵיכֶ֔ם אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֖י מְצַוֶּ֥ה
אֶתְכֶֽם׃ ג עֵֽינֵיכֶם֙ הָֽרֹא֔וֹת אֵ֛ת
אֲשֶׁר־עָשָׂ֥ה יְהוָ֖ה בְּבַ֣עַל פְּע֑וֹר כִּ֣י
כָל־הָאִ֗ישׁ אֲשֶׁ֤ר הָלַךְ֙ אַחֲרֵ֣י בַֽעַל־
פְּע֔וֹר הִשְׁמִיד֛וֹ יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ
מִקִּרְבֶּֽךָ׃ ד וְאַתֶּם֙ הַדְּבֵקִ֔ים בַּיהוָ֖ה
אֱלֹהֵיכֶ֑ם חַיִּ֥ים כֻּלְּכֶ֖ם הַיּֽוֹם׃ שני
ה רְאֵ֣ה ׀ לִמַּ֣דְתִּי אֶתְכֶ֗ם חֻקִּים֙
וּמִשְׁפָּטִ֔ים כַּאֲשֶׁ֥ר צִוַּ֖נִי יְהוָ֣ה אֱלֹהָ֑י
לַעֲשׂ֣וֹת כֵּ֔ן בְּקֶ֣רֶב הָאָ֔רֶץ אֲשֶׁ֥ר
אַתֶּ֛ם בָּאִ֥ים שָׁ֖מָּה לְרִשְׁתָּֽהּ׃
ו וּשְׁמַרְתֶּם֮ וַעֲשִׂיתֶם֒ כִּ֣י הִ֤וא
חָכְמַתְכֶם֙ וּבִ֣ינַתְכֶ֔ם לְעֵינֵ֖י הָֽעַמִּ֑ים
אֲשֶׁ֣ר יִשְׁמְע֗וּן אֵ֚ת כָּל־הַֽחֻקִּ֣ים
הָאֵ֔לֶּה וְאָמְר֗וּ רַ֚ק עַם־חָכָ֣ם וְנָב֔וֹן
הַגּ֥וֹי הַגָּד֖וֹל הַזֶּֽה׃ ז כִּ֚י מִי־ג֣וֹי גָּד֔וֹל
אֲשֶׁר־ל֥וֹ אֱלֹהִ֖ים קְרֹבִ֣ים אֵלָ֑יו
כַּיהוָ֣ה אֱלֹהֵ֔ינוּ בְּכָל־קָרְאֵ֖נוּ אֵלָֽיו׃
ח וּמִי֙ גּ֣וֹי גָּד֔וֹל אֲשֶׁר־ל֛וֹ חֻקִּ֥ים
וּמִשְׁפָּטִ֖ים צַדִּיקִ֑ם כְּכֹל֙ הַתּוֹרָ֣ה
הַזֹּ֔את אֲשֶׁ֧ר אָנֹכִ֛י נֹתֵ֥ן לִפְנֵיכֶ֖ם
הַיּֽוֹם׃ ט רַ֡ק הִשָּׁ֣מֶר לְךָ֩ וּשְׁמֹ֨ר

יַתְכוֹן וְלָא תִמְנְעוּן מִנֵּיהּ
לְמִטַּר יָת פִּקּוֹדַיָּא דַּיְיָ
אֱלָהֲכוֹן דַּאֲנָא מְפַקֵּיד
יָתְכוֹן׃ ג עֵינֵיכוֹן חֲזָאָן יָת
דַּעֲבַד יְיָ בְּפַלְחֵי בַּעֲלָא
פְּעוֹר אֲרֵי כָּל גַּבְרָא דַּהֲלִיךְ
בָּתַר בַּעֲלָא פְעוֹר שֵׁיצְיֵהּ יְיָ
אֱלָהָךְ מִבֵּינָךְ׃ ד וְאַתּוּן
דְּאַדְבֵּקְתּוּן בְּדַחַלְתָּא דַּיְיָ
אֱלָהֲכוֹן קַיָּמִין כֻּלְּכוֹן יוֹמָא
דֵין׃ ה חֲזוּ דְּאַלֵּיפִית יָתְכוֹן
קְיָמִין וְדִינִין כְּמָא דְּפַקְּדַנִי יְיָ
אֱלָהִי לְמֶעְבַּד כֵּן בְּגוֹ אַרְעָא
דְּאַתּוּן עָלִין תַּמָּן לְמֵירְתַהּ׃
ו וְתִטְּרוּן וְתַעְבְּדוּן
אֲרֵי הִיא חוּכְמַתְכוֹן
וְסוּכְלְתָנוּתְכוֹן לְעֵינֵי עַמְמַיָּא
דְּיִשְׁמְעוּן יָת כָּל קְיָמַיָּא
הָאִלֵּין וְיֵימְרוּן לְהוֹד עַם
חַכִּים וְסוּכְלְתָן עַמָּא רַבָּא
הָדֵין׃ ז אֲרֵי מַן עַם רַב
דְּלֵיהּ אֱלָהָא קָרִיב לֵיהּ
לְקַבָּלָא צְלוֹתֵיהּ בְּעִדַּן
עָקְתֵיהּ כַּיְיָ אֱלָהָנָא בְּכָל
עִדָּן דַּאֲנַחְנָא מְצַלַּן קֳדָמוֹהִי׃
ח וּמַן עַם רַב דְּלֵיהּ קְיָמִין
וְדִינִין קַשִּׁיטִין כְּכָל אוֹרַיְתָא
הָדָא דַּאֲנָא יָהֵיב קֳדָמֵיכוֹן
יוֹמָא דֵין׃ ט לְהוֹד אִסְתַּמַּר

ס' פ' ד' ב' מ"ל וב' חד"ח ל' ל' פ' ח' מ"ל בתורה ד' . ב' וחסר כל אורייתא חסר י' בתרא במ"א ויסלף דברי . ז'

בעל הטורים

ולא תגרעו ממנו לשמור את . ס"ת תרי"ג : אשר אנכי מצוה אתכם . וסמיך ליה עיניכם הראות . שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות : ואתם הדבקים . תגין על הקוף רמז לק' ברכות שצריך לברך בכל יום : כלכם היום . וסמיך ליה למדתי אתכם . דשמעתא בעי צניעות כשמש וזהו היום למדתי . ועוד כלכם היום שזכות הרבים היא מסייעתם : למדתי אתכם . בחנם . ע"ו פעמים ליחיד במשנה תורה רמז בן ע"ו לגמרא : כהים שמה לרשתה ומרהם כדכתיב ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו : האלה ואמרו רק עם . ס"ת תקוה ר"ת ערוה למה ערות אחותו אסורה וערות בת אחיו מותרת . ולמה מקוה מ' סאה מטהר ואם חסר קורטוב אינו מטהר . רק מיעוטא הוא . שאינם יודעים טעם כלאים ופרה וכיוצא בהם : ושמר נפשך . נר ה' נשמת אדם . נרך בידי ונרי בידך אם תשמור נרי אני אשמור נרך :

ראיתי את האיל מנגח : הראות ד' ב' מלאים וב' חסרים וסימן ואת יהושע צויתי . כי עיניכם הראת . עיניכם הראות . וחשכו הראות . ב' קדמאי חסר דהסר וב' בתראי הראות כתיב : ישמעון ה' וסימן והיה אם לא יאמינו גם . היום הזה אחל תת פחדך ויראתך . ושמרתם ועשיתם . ועבדתם שם אלהים . כי ישמעון את שמך דמלכים . ונמסר גם בסדר דברים : הגדול ח' מלאים בתורה וסימן במסרה רבתא . כה' אלהינו ד' וסימן ויאמר למחר למען תדע . כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו . אין קדוש כה' כי אין בלתך . מי כה' אלהינו המגביהי לשבת . ונמסר גם בסדר וארא . קראנו ב' וסימן כי מי גוי גדול .

תולדות אהרן ולא תגרעו . ערכין ק ריה כא וכחים פ : ואתם הדבקים . כתובות קא סנהדרין כד ל עקרים מ"ד פ' כא עקידה ש' ע זוהר פ' בראשית ופקודי : ראה למדתי . נדרים לז לח בכורות כט : ושמרתם ועשיתם . ע"ג ד : כי היא חכמתכם . שבת עה : כי מי גוי גדול . ברכות ו מגלה יא סנהדרין לח (ברכות יג) : ומי גוי גדול . ברכות שם עקידה ש' מה ריה כו : כה' אלהינו . ר"ה יח יבמות מט קה : רק השמר לך . ברכות לב בכוונים לו אבות ח מנחות לט עקידה ש' גא וש' סט :

רמבן

תגלה מאי דרוש וכו' ובירושלמי שמונים וחמשה זקנים ומהם כמה נביאים היו מצטערים על הדבר אמרו כתיב אלה המצות אשר צוה ה' את משה אלו המצות שנצטוו מפי משה כך אמר לנו משה ואין נביא אחר עתיד לחדש דבר לכם ומרדכי ואסתר רוצים לחדש לנו דבר לא זזו משם נושאין ונותנין בדבר עד שהאיר הקב"ה עיניהם וכו' הרי שהיתה המגלה הזו אסורה להם א"כ היא בכלל לא תוסף עליו אלא שלא למדנו למוסיף על פי נביא אלא מן הכתוב שאמר אלה המצות אין נביא רשאי לחדש בו דבר מעתה ומה שתקנו חכמים משום גדר כגון שניות לעריות וכיוצא בהן זו היא מצוה מן התורה ובלבד שידע שהם משום הגדר הזה ואינן מפי הקב"ה בתורה :

(ג) **עיניכם** הראות עתה בא להזהיר בפרטי המצות ויתחיל בעו"ג שהוא שורש לכולן :

(ה) **וטעם** ראה למדתי אתכם . ראה שאני מלמד אתכם היום כמו שאמר אשר אנכי מצוה אתכם היום ואשר אנכי נותן לפניכם היום או יאמר למדתי מפני שהזכיר לעשות כן בקרב הארץ כלומר ראה בעת בואך לארץ שלמדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי . והנה מתחלה דבר על הדבר שהוא כלל לכל עשה ולא תעשה ועתה יזהיר בחוקים שהם גזרותיו ובמשפטים שהם הדינים כי אלו הם צריכין חזוק יותר מפני העלם טעם החקים ומפני כי במשפט יעמידו ארץ ואמר לעשות כן בקרב הארץ להזהיר על כולם כי יש חוקים רבים ומשפטים שאינן נוהגין בחוצה לארץ . או ירמוז שעיקר המצות כולן

ספורנו

יביאו אתכם לתכלית הקלקול : (ב) ולא תגרעו ממנו לשמר . ולא יחשוב המחשב שכאשר תסיר סבת האיסור האלך לא יהיה חטא לגרוע כמו שחשב שלמה המלך אני ארבה ולא אסור אני ארבה ולא אשוב ונכשל : (ג) עיניכם הראות . הנה יעיד על זה מה שראיתם שקרה בענין בעל פעור כי אמנם אותם שחטאו בע"ג לא התכוונו לזה בתחלה אבל היתה תחלת כונתם לזנות בלבד כאמרו ויחל העם לזנות ואף על פי שהתורה אסרה זה. מפני השם ע"ג כאמרם וזנו בנותיו והזנו את בניך השב כל אחד מהם שזה לא יקרה לו כלל והנה קרה ההפך . כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור . להדבק בבנותיו אין גם אחד מהם שנשמר בחכמתו מהכשל בע"ג עצמה עד שהשמידו ה' אלהיך : (ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום . הייתם כלכם חכמים להשמר מהכשל בע"ג : (ו) כי היא חכמתכם . בה השיבו לאפיקורוס במופתים שכליים : (ז) כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו . והטעם שראוי להקפיד שתהיו נחשבי' חכמים ונבונים לעיני העמים הוא שהאל ית' קרוב אלינו בכל קראנו אליו וזה יורה שבחר בנו מכל העמים ואם יחשבו אתכם העמים לסכלים יהיה חלול ה' באמור לכם עם ה' אלה : (ח) ומי גוי גדול אשר לו חוקים וגו'. והטעם שתחשבו חכמים בעיני האומות בשמרכם את חקי האלהים ואת תורותיו שאין שום גוי במציאות כזה שיהיו לו חקים מורים מציאות האל ודרכיו ומשפטים צדיקים שאין בה ענין לתועלת הדיין ולא לשכר חזנים וסופריהם אבל כל ענינם משפט ונדק כענין אמרם ז"ל (פ' קמא דסנהדרין) משפט לזה ונדקה לזה משפט לזה שהחזיר לו את שלו ונדקה לזה שהוציא גזלה מתחת ידו : (ט) רק השמר לך .

ק

נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן־תִּשְׁכַּח אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן־יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ׃
י יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בֶּאֱמֹר יְהוָה אֵלַי הַקְהֶל־לִי אֶת־הָעָם וְאַשְׁמִעֵם אֶת־דְּבָרָי אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לְיִרְאָה אֹתִי כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל־הָאֲדָמָה וְאֶת־בְּנֵיהֶם יְלַמֵּדוּן׃
יא וַתִּקְרְבוּן וַתַּעַמְדוּן תַּחַת הָהָר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד־לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל׃
יב וַיְדַבֵּר יְהוָה אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אַתֶּם שֹׁמְעִים וּתְמוּנָה אֵינְכֶם רֹאִים זוּלָתִי קוֹל׃
יג וַיַּגֵּד לָכֶם אֶת־בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים וַיִּכְתְּבֵם עַל־שְׁנֵי לֻחוֹת אֲבָנִים׃
יד וְאֹתִי צִוָּה יְהוָה בָּעֵת הַהִוא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים לַעֲשֹׂתְכֶם אֹתָם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃
טו וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל־תְּמוּנָה בְּיוֹם דִּבֶּר יְהוָה אֲלֵיכֶם בְּחֹרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ׃
טז פֶּן־תַּשְׁחִתוּן וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל

ס | ג׳ מ״ל | ג׳ | ג׳ וחסר | ל׳. ל׳ חסר וחד מ״ל | ג׳ | ד׳ | ג׳ | ג׳. ג׳ | ו׳ בטעם דרגא תביר | ו׳ כ״כ בתורה חסר ויו קדמ׳ | ל׳ חסר וחד מ״ל | ס | ד׳ חסר בלשו׳

לך וטר נפשך לחדא דלמא תתנשי ית פתגמיא די חזאה עינך ודלמא יעידון מלבך כל יומי חייך ותהודעינון לבנך ולבני בנך׃ י יומא דקמתא קדם יי אלהך בחורב כד אמר יי לי כנוש קדמי ית עמא ואשמעינון ית פתגמי דילפון למדחל קדמי כל יומיא דאינון קימין על ארעא וית בניהון יאלפון׃ יא וקריבתון וקמתון בשפולי טורא וטורא בער באישתא עד צית שמיא חשוכא עננא ואמיטתא׃ יב ומליל יי עמכון מגו אישתא קל פתגמין אתון שמעין ודמות ליתיכון חזן אלהין קלא׃ יג וחוי לכון ית קימיה דפקיד יתכון למעבד עשרא פתגמין וכתבינון על תרין לוחי אבניא׃ יד ויתי פקיד יי בעדנא ההיא לאלפא יתכון קימין ודינין למעבדכון יתהון בארעא דאתון עברין תמן למירתה׃ טו ותסתמרון להדא לנפשתכון ארי לא חזיתון כל דמות ביומא דמליל יי עמכון בחורב מגו אישתא׃ טז דלמא תחבלון ותעבדון לכון צלמא דמות כל

רשי

שוטים׃ (י) יום אשר עמדת. מוסב על מקרא שלמעלה ממנו אשר ראו עיניך יום אשר עמדת בחורב אשר ראית את הקולות ואת הלפידים׃ ילמדון. ילמדון לעצמם׃ ילמדון. ילמדון לאחרים׃ (יד) ואותי צוה ה׳ ללמד אתכם. תורה שבע״פ׃

סמל

בעל הטורים

והודעתם לבניך ולבני בניך. ג׳ נוטין שגורין לומר שכל מי שהוא ובנו ובן בנו תלמידי חכמים אין התורה פוסקת מזרעו׃

יענגו ביום קראנו׃ ופן ה׳ וסימן במסרה רבתא׃ יסורו ב׳ מלאים וסימן רק השמר לך ושמר. יתגוררו יסורו׃ באמר ג׳ והסר וסימן יום אשר עמדת. ומארצו יצאו. באמר אלי כל היום איה. אנכי. והר ויהי כאמר יהושע׃ אשר הם חיים ג׳ וסימן יום אשר. למען ייראוך. וחברו דד״ה אנכי׃ ואת בניהם ד׳ וסימן יום אשר עמדת. ואת בניהם הקים. כלו בבית. ואת בניהם לא המית כי ככתוב בתורה בספר דד״ה׃ וההר ג׳ וסימן והקרבון ותעמדון תחת ההר. ויהי כשמעכם את הקול. ואפן וארד מן ההר׃ בוער באש ב׳ הסנה. וההר בוער באש׃ להות ב׳ כתיב כן בתורה חסר וי״ו קדמאה וסימן במסרה רבתא׃ ונשמרתם. ה׳ וסימן ונשמרתם מאד לנפשתיכם. וחברו דיהושע. ויראו מכם. ונשמרתם ברוחכם. וחברו תרויהון במלאכי׃ תשחתון ד׳ חסרים בלישן השחתה וסימן

תולדות אהרן ושן יסורו מלבבך. אבות שם׃ והודעתם לבניך. ברכות כא כב מ״ק טו קדושין ל (קדושין ס״א)׃ יום אשר עמדת. ברכות כט מ״ק כט קדושין שם (בבא ב קדושין סא׃ והר בוער. חגיגה יב׃ ויגד לכם. סוטה כג׃ ואותי צוה. נדרים לז לת סנהדרין כא׃ ונשמרתם מאד. ברכות לב עקידה ש׳ כח׃ כי לא ראיתם. עקידה ש׳ מח׃ פן תשחיתון סנהדרין נו ע״ב בג חולין כג בכורות נו תמורה כח׃ ופן תשא. עקידה ש׳ מח׃

אבן עזרא

תשכח יום אשר עמדת בסיני׃ אשר ראו עיניך. וזהו וכל העם רואים את הקולות׃ (י) וטעם כל הימים אשר הם חיים על האדמה. כי השם ידע שלא יוכלו לעשות מצותיו כראוי והם בארצות המושלים בהם׃ (יא) לב השמים. באמצע כנגד הרואים אבן בלב ים׃ (יב) זולתי קול. שמעתם כי הקול איננו נראה בעין וכבר פירשתי וכל העם רואים את הקולות׃ (יד) וטעם ואותי צוה ה׳. כי בסיני צוה השם למשה את כל החוקים והמשפטים רק הגידם לישראל בשנה השנית ופעם אחרת ובשנת הארבעים ואחר שלא ראיתם כל תמונה השמרו לכם פן תשחיתון מה שראיתם והטעם באמת

ספורנו

אך כל פי שהמלתי שראוי שתהיו נחשבים חכמים לעיני האומות השמר לך פדשום חכמיהם המחכימים מאילות האל ישככך דעלנו והשנחתו ותשבו הם להביא על כל זה ראיות שכליות׃ פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך. והטעם שהזהרתיך מאד להשמר מזה הוא שיש להוש פן תשכח מה שראו עיניך הגשמיים בסיני ועיניך השכלי׳ גם כן נפי׳ התורה אשר בה הראיה לדעת הפך דעותיהם במופתים שכליים׃ והודעתם לבניך. לבנים שלא ראו אז תודיע במופתים שכליים׃ (ט) כי לא ראיתם כל תמונ׳. וזה הפך דעת בת הגלגלה בהשבו שאין באלהות דבר יוסר נכבד מן הגרמים השמימיים

רמבן

כולן בארץ כמו שרמזתי בסוד הארץ ואמר כי בחקים ובמשפטים תועלות גדולות שהם תפארת לעושיהם מן האדם ואפילו שונאיהם ישבחו אותם בהם ועוד שהם תועלת גדולה שאין כמותה שהשם יהיה קרוב להם בכל קראם אליו וכן העמים יתבוננו בזה ידעו כי החוקים נעשים בחכמה ובינה לקרבה אל האלהים ויראו מהם וזהו שאמר כי מי גוי גדול ועוד שהחקים והמשפטים בעצמם הם צדיקים ישרים וטובים ביישוב העם והמדינות׃

רק השמר לך וגו׳ פן תשכח את הדברים. או כשלא תשכחום ותעשום על אמתתם תחשבו חכמים ונבונים ואם תעוותו אותם מתוך שכחה תחשבו שוטים לשון רש״י. ואינו נכון כלל אבל הכתוב הזה לפי דעתי מצות לא תעשה הזהיר בה מאד כי כאשר אמר שמהר בכל המצות ונשמור החוקים והמשפטים לעשותם חזר ואמר רק אני מזהירך מאד להשמר ולשמור עצמך מאד מאד לזכור מאין באו אליך המצות שלא תשכח מעמד הר סיני מכל הדברים אשר ראו שם עיניך הקולות והלפידים את כבודו ואת גדלו ודבריו אשר שמעת שם מתוך האש ותודיע כל הדברים אשר ראו עיניך במעמד הנכבד ההוא לבניך ולבני בניך עד עולם ופירש הטעם כי השם עשה המעמד ההוא כדי שתלמדו ליראה אותו כל הימים ואת בניכם תלמדון לדורות עולם אם כן עשו אתם ככה ואל תשכחו אותו. והנה קודם שיזכיר הדברות שנאמרו שם הזהיר במצות לא תעשה שלא נשכח דבר מן המעמד ההוא ולא נסירהו מלבנו לעולם וטוב במצות עשה שנודיע בו לכל ורענו מדור לדור כל מה שהיה שם וראינו ובשמיעה. והתועלת במצוה גזאת גדולה מאד שאם היו דברי התורה באים אלינו מפי משה בלבד אע״פ שנבואתו נתאמתה באותות ובמופתים אם יקום בקרבנו נביא או חולם חלום ויצונו בהפך מן התורה ונתן אלינו אות או מופת יכנס ספק בלב האנשים אבל כשהגיע אלינו התורה מפי הגבורה לאזנינו ועינינו הרואות אין שם אמצעי נכחיש כל חולק וכל מספק ונשקר אותו לא יועילהו אות ולא יצילהו מופת מן המיתה בידינו כי אנחנו היודעים בשקרותו וזהו שאמר שם וגם בך יאמינו לעולם כי כשנעתיק גם כן הדבר לבנינו ידעו שהיה הדבר אמת בלא ספק כאילו ראוהו כל הדורות כי לא נעיד שקר לבנינו ולא ננחיל אותם דבר הבל ואין בו מועיל והם לא יסתפקו כלל בעדותינו שנעיד להם אבל יאמינו בודאי שראינו כולנו בעינינו וכל מה שספרנו להם והענין הזה יבוא עוד בפרשה כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום וגו׳ וכבר הזכרתי שם בפרשת בחדש השלישי׃

(יב) וידבר ה׳ אליכם מתוך האש. כבר פירשתי הדבר במקומו שהם שמעו דבור השם הגדול יתברך מתוך האש שראו אשו הגדולה והשיגו אליה והוגד להם בזה בריתו בעשרת הדברים כי בכולן שמעו הקול מתוך האש ושאר המצות צוה אותי בעת ההיא ללמד אתכם כי כבר אני נאמן לנביא לה׳ בתה שראיתם כמו שאמר וגם בך יאמינו לעולם כמו שפירשתי׃

(טו) ונשמרתם מאד לנפשותיכם. יזהירם בן יטעו אחר הקול אשר שמעו ויעשו הבהמה לקלך בגטיעות ואמר תמלה שגגית זכר

רש"י

(טז) סמל. צורה: (יט) ופן תשא עיניך. להסתכל בדבר ולתת לב לטעות אחריהם: אשר חלק וגו'. (מגילה ט) להאיר להם. ד"א לאלוהות לא מנען מלטעות אחריהם אלא החליקם בדברי הבליהם לטרדם מן העולם וכן הוא אומר (תהלים לו) כי החליק אליו בעיניו למצוא עונו לשנוא: (כ) כור. הוא כלי שמזקקים בו את הזהב: (כא) התאנף. נתמלא רוגז: על דבריכם. על אודותיכם על עסקיכם: (כב) כי אנכי מת וגו'. אינני עובר. מאחר שמת מהיכן יעבור אלא אף עצמותי אינם עוברים: (כג) תמונת כל. תמונת כל דבר: אשר צוך ה'. אשר צוך שלא

אבן עזרא

האמת או דרכיכם: (טז) פסל. דבר נקצב כמו ויפסלו (בוני שלמה): זכר או נקבה. בגוים ידועים. גם יש גוים סוגדים ועובדים כל בהמה שיפגעו בתחלת יומו ויש אומרים להוריד כח עליונים כצורת עקרב לנשיך והצורות הארבעים ושבעה הנשארות: (יט) השמש והירח. שהם המאורות הגדולים. ואחר שאמר ואת הכוכבים באר בשם כלל כל צבא השמים כוכבי לכת שהם כוכבי אור וכל המזלות והצורות: ונדחת. כאדם שידחה ויפול: אשר חלק. דבר מגושה הוא כי יש לכל עם ועם כוכב ידוע ומזל וכן יש מזל לכל עיר ועיר והשם שם לישראל מעלה גדולה להיות השם יועצם ולא כוכב להם והנה ישראל נחלת השם: (כא) וטעם וה' התאנף בי. בעבור שאמר ויוצא אתכם להיות לו לעם נחלה בארץ שתעבדוהו רק אני לא אראה בטובה הזאת: על דבריכם. אתם סבבתם שלא אכנס לארץ כאשר פירשתי: (כג) השמרו לכם ועשיתם פסל. וכבר אמר כזה והטעם להוסיף אם אוכלה על כן אנכי מלוך: תמונת כל. כל דבר: אשר צוך. כאשר צוך או מלוך צוך שלא לעשות כמו ועל העבים אלוה ויש אומר על צורת הכוכבים וזה רחוק בעיני

תְּמוּנַת כָּל־סָמֶל תַּבְנִית זָכָר אוֹ
נְקֵבָה׃ יז תַּבְנִית כָּל־בְּהֵמָה
אֲשֶׁר בָּאָרֶץ תַּבְנִית כָּל־צִפּוֹר ו' מ"ל בעופות
כָּנָף אֲשֶׁר תָּעוּף בַּשָּׁמָיִם׃ ל' ומ"ל
יח תַּבְנִית כָּל־רֹמֵשׂ בָּאֲדָמָה
תַּבְנִית כָּל־דָּגָה אֲשֶׁר־בַּמַּיִם
מִתַּחַת לָאָרֶץ׃ יט וּפֶן־תִּשָּׂא עֵינֶיךָ
הַשָּׁמַיְמָה וְרָאִיתָ אֶת־הַשֶּׁמֶשׁ
וְאֶת־הַיָּרֵחַ וְאֶת־הַכּוֹכָבִים כֹּל
צְבָא הַשָּׁמַיִם וְנִדַּחְתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ
לָהֶם וַעֲבַדְתָּם אֲשֶׁר חָלַק יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים תַּחַת
כָּל־הַשָּׁמָיִם׃ כ וְאֶתְכֶם לָקַח
יְהוָה וַיּוֹצִא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבַּרְזֶל ד' וחסר יו"ד
מִמִּצְרָיִם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה
כַּיּוֹם הַזֶּה׃ כא וַיהוָה הִתְאַנַּף־בִּי
עַל־דִּבְרֵיכֶם וַיִּשָּׁבַע לְבִלְתִּי עָבְרִי
אֶת־הַיַּרְדֵּן וּלְבִלְתִּי־בֹא אֶל־
הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה׃ כב כִּי אָנֹכִי מֵת
בָּאָרֶץ הַזֹּאת אֵינֶנִּי עֹבֵר אֶת־
הַיַּרְדֵּן וְאַתֶּם עֹבְרִים וִירִשְׁתֶּם
אֶת־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת׃ כל הוריי מ"ל כמ"ג חסר
כג הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן־תִּשְׁכְּחוּ אֶת־
בְּרִית יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר כָּרַת
עִמָּכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת
כֹּל אֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃

צוּרָה דְמוּת דְּכַר אוֹ
נוּקְבָא׃ יז דְמוּת כָּל בְּעִירָא
דְבְאַרְעָא דְמוּת כָּל צִפַּר
גַּדְפָּא דְפָרַח בַּאֲוִיר רְקִיעַ
שְׁמַיָא׃ יח דְמוּת כָּל
רִיחֲשָׁא דִבְאַרְעָא דְמוּת
כָּל נוּנֵי דְבְמַיָא מִלְרַע
לְאַרְעָא׃ יט וְדִלְמָא תִזְקוֹף
עֵינָךְ לִשְׁמַיָא וְתֶחֱזֵי יָת
שִׁמְשָׁא וְיָת סִיהֲרָא וְיָת
כּוֹכְבַיָא כָּל חֵילֵי שְׁמַיָא
וְתִטְעֵי וְתִסְגּוֹד לְהוֹן
וְתִפְלְחִינוּן דִּזְמִין יְיָ אֱלָהָךְ
יָתְהוֹן לְכָל עַמְמַיָא דִתְחוֹת
כָּל שְׁמַיָא׃ כ וְיָתְכוֹן קָרֵיב
יְיָ לְדַחַלְתֵּיהּ וְאַפֵּיק יָתְכוֹן
מִכּוּרָא דְפַרְזְלָא מִמִּצְרַיִם
לְמֶהֱוֵי לֵיהּ לְעַם אַחְסָנָא
כְּיוֹמָא הָדֵין׃ כא וּמִן קֳדָם יְיָ
הֲוָה רְגַז עֲלַי עַל פִּתְגָמֵיכוֹן
וְקַיֵּים בְּדִיל דְּלָא לְמִעְבַּר
יָת יַרְדְּנָא וּבְדִיל דְּלָא לְמֵיעַל
לְאַרְעָא טַבְתָּא דַיְיָ אֱלָהָךְ
יָהֵיב לָךְ אַחְסָנָא׃ כב אֲרֵי
אֲנָא מָאֵית בְּאַרְעָא הָדָא
לֵית אֲנָא עָבַר יָת יַרְדְּנָא
וְאַתּוּן עָבְרִין וְתֵירְתוּן יָת
אַרְעָא טַבְתָּא הָדָא׃
כג אִסְתַּמְּרוּ לְכוֹן דִּלְמָא
תִתְנְשׁוּן יָת קְיָמָא דַיְיָ
אֱלָהֲכוֹן דִּגְזַר עִמְּכוֹן
וְתַעְבְּדוּן לְכוֹן צְלַם דְּמוּת
כּוֹלָא דְּפַקְּדָךְ יְיָ אֱלָהָךְ׃

בעל הטורים

ויוצא ד' במסו' ויוצא אתכם מכור הברזל. ויוצא עמו בששון. ויוצא נוזלים מסלע. ויוצא את בן המלך. ויוצא אתכם מכור הברזל ויוצא עמו בששון בנאמר ובני ישראל יוצאים ביד רמה. והוציא להם נוזלים מסלע. והעמידו מלך כנאמר ויהי ביהורן מלך:

במסורה רבתא: השמשמה י"א וסימן במסרה רבתא: ועבדתם ד' קמצין וסימן ופן תשא עיניך. והיה אם שכח תשכח. ואם יפנה לבבך. וידברו אליו דמלכים גבי רחבעם: ויוצא ד' וחסר יו"ד וסימן ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם. ויוצא את בן המלך דמלכים. ויוצא נוזלים מסלע. ויוצא עמו בששון. וסימן בלשון תרגום נפק ברא דמלכא אבנא בחדוא. אנכי מת ד' וסימן נמסר בסדר ויהי:

תולדות אהרן אשר חלק. מגלה ט' ע"ב נא (מגלה כא):

רמב"ן

או נקבה בצלם שתהיה קול ואחר כן הזכיר כל אשר בארץ בבהמה ובעוף וברמש האדמה ובדגי הים ואחר כן הזכיר אל צבא השמים. וכבר פירשתי אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים כי לכולם כוכב ומזל וגבוהים עליהם מלאכי עליון כגון הנאמר בדניאל שר מלכי פרס ושר מלכות יון ובעבור כן יעשו להם אלהים מהם ויעבדום. ואמר ואתכם לקח ה' כי אתם חלק השם לא תקימו עליכם שר או עוזר זולתו כי הוא הוציא אתכם מכור הברזל שהייתם בתוך מצרים בכור אש ועלים והוציא אתכם משם כנגד שריהם שעשה בהם שפטים ולולי שהפילם לא הייתם יוצאים כי היו הם במעלתם לא תצאו והנה עשה כל זה כדי שתהיו לו נחלה ותהיו לשמו הגדול סגולה מכל העמים:

(כא) **וטעם** וה' התאנף בי על דבריכם. שהזהיר במקום הזה כלומר אותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם המצות לעשותכם אותם בארץ אשר אתם עוברים שמה ועתה קחו מפי תורה כי אנכי מת בארץ ולא אוכל ללמדם אתכם בארץ ואל תשכחו שם מה שלמדתי אתכם ולא מה שראיתם בסיני ועל דרך האמת יאמר השמרו מאד לנפשותיכם פן תשחיתון: כי השם

ספורנו

(טז) תמונת כל סמל. כמעשה החושבים שלכל נמצא נפסד יש איזה התחלה קדמונית והיו עושים צורת אותו הנפסד להורות על מה שחשבו היותו קדמון והתחלה לאותו הנפסד המצייר והיו עובדים לאותה הצורה להשפיע עליהם פעולת מה מאותו הנמצא שחשבו קדמון: (יט) חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים. סדר אותם על סדר נאות לצורך כל אחד מחלקי הארץ כפי השתנותם והשתנות העם אשר בם וזה הסדר המורה יורה על הפך דעות החושים כי המנהג יורה בהכרח שיש איזה נמצא מסדר לתכלית מכוון מאתו אשר המניעים לכדרש למען יושג התכלית מניעותם וסדורם כי לא יהיה כל זה במקרה בלי ספק: (כ) ואתכם לקח. ללכת בדרכיו ולדבקה בו ולזה לא יהיו עיניכם בהנהגת צבא השמים וסדרם כשאר העמים: (כב) כי אנכי מת. צריך אני להזהירכם מאד מאחר שאיני עובר עמכם כענין אמרו כי ידעתי אחרי מותי כי השחתמיים והם לבדם קדמונים ונצחיים ראשונים: הבהה

התחנן

אבן עזרא

בפיתי : (כד) אש אכלה הוא . בלי כ"ף הדמות והטעם כאש אוכלה הוא : אל קנא . לע"ג וקנאתו תאכל כאש שלא תעזוב שורש וענף : (כה) כי תוליד בנים . אמר אל קנא ואחר כן באר מה יקרה להם אם יעשו פסל : ועשיתם הרע . בשאר המצות כמו לרצות ולנאוף : העידתי בכם היום . יש אומרים כי טעם עדות שמים וארץ המלאכים ובני אדם ואחרים אמרו על הנעם כטעם את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושה והנכון בעיני להיותם עדים שיראום תמיד הם ובניהם כי הם עומדים כטעם כימי השמים על הארץ וכן שמעו הרים את ריב ה' וכן האבן הזאת תהיה בנו לעדה ושמא ישמעון טוען כי שמים כעשן נמלחו ותכיריו הטוען ער ולכו ישן : (כו) תאבדון . כמו תלמדון בעבור שאיננו סמוך : (כז) מתי מספר . פירשתיו : (כח) יראון וישמעון . הזכיר הארבעה הרגשות ואין צורך להזכיר החמישית כי היא עבה מכולם ועוד כי היא שורש חיי הגוף ואל תתמה על מלת ובקשתם ומצאת כי ידבר לרבים ולגוי אחד או לאדם אחד : (כט) בכל לבבך

רשי

שלא לעשות : (כד) אל קנא . מקנא לנקום אנפרדמנ"ט בלעז מתמרה על רוגזו להפרע מעובדי ע"ג : (כה) ונושנתם . (סנהדרין לח) רמז להם שיגלו ממנה לסוף שמונה מאות וחמשים ושתים שנה כמנין ונושנתם והוא הקדים והגלם לסוף שמונה מאות וחמשים שנה והקדים שתי שנים לונושנתם כדי שלא יתקיים בהם כי אבד תאבדון וזהו שנאמר (דניאל ט) וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו צדקה עשה עמנו שמהר להביאה שתי שנים לפני זמנה : (כו) העידותי בכם . הנני מזמינם להיות עדים שהתריתי בכם : (כח) ועבדתם שם אלהים וכו' . כתרגומו משאתם עובדים לעובדיהם כאילו אתם עובדים להם

תורה

כד כִּ֚י יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ אֵ֥שׁ אֹכְלָ֖ה ה֑וּא
אֵ֖ל קַנָּֽא׃ פ
כה כִּֽי־תוֹלִ֤יד בָּנִים֙ וּבְנֵ֣י בָנִ֔ים
וְנוֹשַׁנְתֶּ֖ם בָּאָ֑רֶץ וְהִשְׁחַתֶּ֗ם
וַעֲשִׂ֤יתֶם פֶּ֙סֶל֙ תְּמ֣וּנַת כֹּ֔ל
וַעֲשִׂיתֶ֥ם הָרַ֛ע בְּעֵינֵֽי־יְהוָֽה־אֱלֹהֶ֖יךָ
לְהַכְעִיסֽוֹ׃ כו הַעִידֹ֩תִי֩ בָכֶ֨ם הַיּ֜וֹם
אֶת־הַשָּׁמַ֣יִם וְאֶת־הָאָ֗רֶץ כִּֽי־אָבֹ֣ד
תֹּאבֵדוּן֮ מַהֵר֒ מֵעַ֣ל הָאָ֗רֶץ אֲשֶׁ֨ר
אַתֶּ֜ם עֹבְרִ֧ים אֶת־הַיַּרְדֵּ֛ן שָׁ֖מָּה
לְרִשְׁתָּ֑הּ לֹא־תַאֲרִיכֻ֤ן יָמִים֙ עָלֶ֔יהָ
כִּ֥י הִשָּׁמֵ֖ד תִּשָּׁמֵדֽוּן׃ כז וְהֵפִ֧יץ
יְהוָ֛ה אֶתְכֶ֖ם בָּעַמִּ֑ים וְנִשְׁאַרְתֶּם֙
מְתֵ֣י מִסְפָּ֔ר בַּגּוֹיִ֕ם אֲשֶׁ֨ר יְנַהֵ֧ג יְהוָ֛ה
אֶתְכֶ֖ם שָֽׁמָּה׃ כח וַעֲבַדְתֶּם־שָׁ֣ם
אֱלֹהִ֔ים מַעֲשֵׂ֖ה יְדֵ֣י אָדָ֑ם עֵ֣ץ וָאֶ֔בֶן
אֲשֶׁ֤ר לֹא־יִרְאוּן֙ וְלֹ֣א יִשְׁמְע֔וּן וְלֹ֥א
יֹאכְל֖וּן וְלֹ֥א יְרִיחֻֽן׃ כט וּבִקַּשְׁתֶּ֥ם
מִשָּׁ֛ם אֶת־יְהוָ֥ה אֱלֹהֶ֖יךָ וּמָצָ֑אתָ כִּ֣י
תִדְרְשֶׁ֔נּוּ בְּכָל־לְבָבְךָ֖ וּבְכָל־
נַפְשֶֽׁךָ׃ ל בַּצַּ֣ר לְךָ֔ וּמְצָא֕וּךָ כֹּ֖ל

אונקלוס

כד אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ מֵימְרֵיהּ
אֶישָׁא אָכְלָא הוּא אֵל קַנָּא׃
כה אֲרֵי תוֹלְדוּן בְּנִין וּבְנֵי
בְנִין וְתִתְעַתְּקוּן בְּאַרְעָא
וּתְחַבְּלוּן וְתַעְבְּדוּן צְלַם
דְּמוּת כּוֹלָא וְתַעְבְּדוּן דְּבִישׁ
קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ לְאַרְגָּזָא
קֳדָמוֹהִי׃ כו אַסְהֵדִית בְּכוֹן
יוֹמָא דֵין יָת שְׁמַיָּא וְיָת
אַרְעָא אֲרֵי מֵיבַד תֵּיבְדוּן
בִּפְרִיעַ מֵעַל אַרְעָא דִּי אַתּוּן
עָבְרִין יָת יַרְדְּנָא לְתַמָּן
לְמֵירְתַהּ לָא תוֹרְכוּן יוֹמִין
עֲלַהּ אֲרֵי אִשְׁתֵּיצָאָה
תִּשְׁתֵּיצוּן׃ כז וִיבַדַּר יְיָ יָתְכוֹן
בֵּינֵי עַמְמַיָּא וְתִשְׁתַּאֲרוּן עַם
דִּמְנַיַן בְּעַמְמַיָּא דִּי יְדַבַּר יְיָ
יָתְכוֹן לְתַמָּן׃ כח וְתִפְלְחוּן
תַּמָּן לְעַמְמַיָּא פָּלְחֵי טַעֲוָתָא
עוֹבַד יְדֵי אֱנָשָׁא אָעָא וְאַבְנָא
דְּלָא חָזַן וְלָא שָׁמְעִין וְלָא
אָכְלִין וְלָא מְרִיחִין׃
כט וְתִתְבְּעוּן מִתַּמָּן יָת
דַּחַלְתָּא דַּיְיָ אֱלָהָךְ וְתַשְׁכַּח
אֲרֵי תִבְעֵי מִן קֳדָמוֹהִי בְּכָל
לִבָּךְ וּבְכָל נַפְשָׁךְ׃ ל כַּד
יֵיעוֹק לָךְ וְיִשְׁכְּחוּנָךְ כָּל

מסורה

פ
פ
ג' ספרי אית כהון תרין מלין כתרין טעמין
ג' פ"ע
י"ג
ד
ג' וכ"כ
ג'
פ'
ג' יהו"ה וכלהון ההגוב
ג'. פ'
ל'. ל' וכ"כ. ג' יאכלון
ג'
ג' נפשך . י"ד זקפין

אכלה . ה' וסימן כי ה' אלהיך אש אכלה הוא . ה' אלהיך הוא העבר לפניך . ואמרת אכלה בשר כי תאוה נפשך . על כל שפים במדבר . כקול מרכבות . וחד ואכלה מציד : בנים ובני בנים ג' פסוקים אית בהון תרין מלין בתרי טעמי וסימן כי תוליד בנים ובני בנים . עורי עורי דבורה . כפרי זהב שלשים (ע' מכין הידות) : את השמים ואת הארץ י"ג וסי' במסרה רבתא : תאבדון ד' וסימן העדתי בכם . וחברו . כגוים אשר ה' מאביד . הגדתי לכם היום : ובקשתם ג' וסימניהון ובקשתם גם כהנה . ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת . ובקשתם אתי ומצאתם

בעל הטורים

כי ה' אלהיך אש אכלה הוא אל קנא כי תוליד . רמז לאמר כי י' בנה אחרי מותו ועבדו ע"ג שבל תוכה : העידתי מלא יו"ד הייתי בזה יו"ד נברכותי למילתא : בפמים . בגי' בין הבנים : בגוים . בגימטריא וכמדי : ינהג . בגימטריא יון : שמה . בגימ' מתרממים . הרי רמזים כאן ד' גליות : ועבדתם שם אלהים . ואנו אומר אלהים אחרים כמו בכל מקום רמז שיברחו בכחה לארץ עובדי ע"ג בטהרה הם :

תולדות אהרן

כי ה' אלהיך . ברכות קיא בוטה
יד ע"ג נד נה : כי תוליד . יגלה נא גיטין נה : ונושנתם . גיטין בב סנהדרין נח : בצר לך . זוהר הבא ובבא (תענית כד) :

ספורנו

הפתח הפתיחון : (כד) אש אכלה הוא . אש אכלה אש ובזה יכלה את הנפש עם הגשר : אל קנא . כי בבלי אין מליאות שום נמצא זולתו דומה למליאותו כלל הנה כל מי שיעבוד לזולתו יעשה אמנם לזולתו מה שראוי לו לבדו כענין אשת איש בתתן לזולתו מה שראוי לאישה לבדו ובזה יהיה מקנא : (כה) להכעיסו . לסלק השגחת מישראל כדי להיות כגויי הארץ בלתי משועבדים לתורת האל יתברך ומצותיו : (כח) ועבדתם שם אלהים . ישראל שבחוצה לארץ עובדי ע"ג בטהרה הם (פרק קמא דע"ג) : אשר לא יראון . שאין בהם כח רצוני כמו שהשבו עובדיהם בעשותם צורות עם כלי הפעולות הרצוניות להורות שאותה ההתחלה הקדמונית שהשבו היא כיעלת כל אותן הפעולות כרצונו ועובדים אותה ומתפללים לה להשיג שתרצה לתת את שאלת עובדיה והנה אין לשום נמצא זולתי לאל יתברך שמו שום כח רצוני אבל כל פעולות זולתו הם בסבוב מסודר להם מאת האל יתברך : (כט) ומצאת . אף על פי שאין שם מקדש ולא כלי קדש : כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך בצר לך . והטעם

רמבן

התרפק כי מדאגה מדבר זה פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם ברית האוכלת בראש ההר ותעשו תמונת כל וזה טעם אשר צוך ה' אלהיך וכבר נרמז זה בסדר חקת התורה. ורש"י כתב אשר צוך ה' אלהיך שלא תעשה והוא פשוטו של מקרא והמשכיל יבין הפסוקים האלה על אמתתם :

(כד) **וטעם** כי ה' אלהיך אש אכלה הוא. כאשר ראיתם בראש ההר והנה שהוא מדת הדין המקנא בע"ג ומן הכתוב הזה תבין בכל הנזכר במשנה תורה תמיד ה' אלהיך :

(כה) **כי** תוליד בנים ובני בנים ונושנתם. ענין הכתוב הזה שיזכיר ויאמר כי תוליד בנים ובני בנים ובעבור היותכם ישנים בארץ ותשבו לבטח אולי תשכחו את השם והעדותי בכם היום שתאבדו מהר כי לא יאריך לכם מאחר שתעבדו ע"ג והפרשה בזו אעפ"י שהיא אזהרה לא נאמרה בלשון צוה והטעם כי הוא כמתנבא על ענינם וידבר בלשון ישמח בבני בנים בלשון אזהרה ובלשון עתיד לבא יאמר שיעשו ויהיה להם ככה ולא יגזור עליהם ו... וזה אמרו רבותינו שרמז לגלות בית ראשון במלת ונושנתם בגימטריא והיתה קבלה בידם כי יש בפרשה הזאת רמז לזמן הגלות וכאשר בא עליהם התבוננו בה בינה. ואמר ועשיתם פסל תמונת כל ולא אמר ועבדתם אותו או והשתחויתם לו אבל אמר והשחתם כי הפסל בכאן תמונת כל ומפני השחתה יאסור אותו כאשר פירשתי למעלה :

(כז) **ונשארתם** מתי מספר בגוים. יאמר שנשאר מועטים בכל גוי וגוי עם הגוים אשר ינהג אותנו השם כי בארבע רוחות השמים יפזר אותנו אבל בכנגנו רבים אנחנו שבא לאל :

(כח) **ועבדתם** שם אלהים. משאתם עובדים לעובדיהם אתם עובדים להם לשון רש"י. וכבר פירשתי סודו כי היושב בחוצה לארץ כאלו כו'. ומעשה ידי אדם מלמעלה למטה כמו שהזכרתי בסדר אחרי מות :

ומטעם ולא יאכלון ולא יריחון. לומר שהם אבן דומם כאשר ה' יתהלל אין בהם רוח חיים כלל אפילו כחיי האדם כי מתחלה אמר לא יראון ולא ישמעון ... שיתהלל אלוה ולא יראה בעני עובדיו ולא ישמע תפלתם ומצרתם לא יושיעם וחזר ואמר שאפילו חיים גרועים כחיי האדם אין בהם והנה העובד אותם נכבד מהם. או יהיה טעם הכתוב כנגד כבוד עליון לומר אשר לא יראו בצרת עובדיהם ולא ישמעון תפלתם ולא יאכלון שלא תבא אל מלכיהם

להם: (לא) לא ירפך. מלהחזיק בך בידיו ולשון לא ירפך לשון לא יפעיל הוא לא יתן לך רפיון לא יפריש אותך מאצלו וכן (שיר ג') אחזתיו ולא ארפנו שלא נקוד ארפנו כל לשון רפיון מוסב על לשון מפעיל ומתפעל כמו (מלכים ב ד) הרפה לה תן לה רפיון (דברים ט) הרף ממני התרפה ממני. (לב) לימים ראשונים. על ימים ראשונים: ולמקצה השמים. וגם שאל לכל הברואים אשר מקצה אל קצה וזהו פשוטו. (חגיגה יא) ומדרשו מלמד על קומתו של אדם שהיתה מן הארץ עד השמים והוא השיעור עצמו אשר מקצה אל קצה: הנהיה כדבר הגדול הזה. ומהו הדבר הגדול השמע עם וגו': (לד) הנסה אלהים. הכי עשה נסים שום אלוה לבא לקחת גוי וגו'. כל הה"ין הללו תמיהות הן לכך נקודות הן בחטף פתח הנהיה הנשמע הנסה השמע: במסות. על ידי נסיונות הודיעם גבורותיו כגון (שמות ח) התפאר עלי אם אוכל לעשות כן הרי זה נסיון: באתת. בסימנין להאמין שהוא שלוחו של מקום כגון (שם ד) מה זה בידך: ובמופתים. הם נפלאות שהביא עליהם מכות מופלאות: ובמלחמה. בים שנא' (שם יד) כי ה' נלחם להם: (לה) הראת. כתרגומו אתחזיתא כשנתן הקב"ה את התורה פתח להם שבעה רקיעים וכשם שקרע את

לכנך. עוד אפרשנו: ירפך. הפך יחזקך: (לב) כי שאל נא לימים. שאל עתה: למן היום. הלמ"ד נוסף וכן רבים או היא דרך נחות: ולמקצה השמים. רמז לאויר כאשר פירשתי שיש לו קצות: הנהיה. כימיו: או הנשמע כמוהו. ומה הוא ששמע עם: (לד) או הנסה אלהים. יש אומרים שהוא לשון חול וחלילה חלילה רק לשון קודש: הנסה. כדרך בני אדם כדי שיבינו השומעים: במסות. שם כלל או טעמו במסות שהיו באותות כמו ויעש האותות לעיני העם: ובמופתים. עשר מכות וכתיב ומשה ואהרן עשו: ובמלחמה. יתכן על הריגת הבכורים ושפטים באלהי מצרים: וביד חזקה. שיצאו ישראל ביד רמה ובזרוע נטויה על טעם בעמוד אש וענן: ובמוראים גדולים. טביעת פרעה וחילו עם בקיעת הים לישראל: במצרים באנשי מצרים: (לה) הראת. מבנין שלא נקרא שם פועלו והטעם כי כל אלה הראך האלהים עד אשר תדע כי הוא האלהים לבדו: וטעם אין עוד. כאשר רמזתי בפירוש קהלת בפסוק וגבוהים עליהם על כן תלת אין עוד ומלת אלהים פירשתיה בפרשת וישמע יתרו כתוב וידבר אלהים והאלהים יעננו בקול בא האלהים אשר שם האלהים כי המדבר הוא אלהים כי יש מי שלא יבין דרך קצרה והוא סוד עמוק: (לו) ליסרך. על כן השמיעך את קולו שתירא ממנו כאשר אמרו ואל ידבר עמנו אלהים

הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד יהוה אלהיך ושמעת בקלו: לא כי אל רחום יהוה אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבתיך אשר נשבע להם: לב כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו: לג השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי: לד או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באתת ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדלים ככל אשר עשה לכם יהוה אלהיכם במצרים לעיניך: לה אתה הראת לדעת כי יהוה הוא האלהים אין עוד מלבדו: לו מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש:

פתגמיא האלין בסוף יומיא ותתוב לדחלתא דיי אלהך ותקבל למימריה: לא ארי אלהא רחמנא יי אלהך לא ישבקינך ולא יחבלינך ולא יתנשי ית קימא דאבהתך דקים להון: לב ארי שאל כען ליומיא קדמאי דהוו קדמך למן יומא די ברא יי אדם על ארעא ולמסיפי שמיא ועד סיפי שמיא ההוה כפתגמא רבא הדין או האשתמע דכותיה: לג השמע עמא קל מימרא דיי דממליל מגו אשתא כמא דשמעת את ואתקים: לד או נסין דעבד יי לאתגלאה למפרק ליה עם מגו עם בנסין באתין ובמופתין ובקרבא ובידא תקיפא ובדרעא מרממא ובחזונין רברבין ככל דעבד לכון יי אלהכון במצרים לעיניכון: לה את אתחזיתא למדע ארי יי הוא אלהא לית עוד בר מיניה: לו מן שמיא אשמעך ית קל מימריה לאלפותך ועל ארעא אחזיך ית אשתיה רבתא ופתגמוהי שמעת מגו אשתא:

תולדות אהרן ושבת עד ה'. עקדת שער צ"ט: כי שאל נא. חגיגה יא חסר והלא (ברכות יב חגיגה טז): למן היום. חגיגה שם יב סנהדרין שם: השמע עם. עקרים מ"ג פי"ח: או הנסה. ברכות יא מגלה יא: אתה הראת. ר"ה לב: כי ה'. זוהר תרומה: אין עוד מלבדו. סנהדרין כו חולין ז:

בעל הטורים

או הנסה בזה הפסוק יש ס"א אותיות ביתא שרצה הקב"ה ליתן להם התורה במצרים אלא שאמרה מדה"ד נסה אותם תחלה לכך. הנסה ב' במסורה הכא ואידך הנסה דבר אליך תלאה שאמרה מד"ה נסה אותם קודם שהשמיעם דבריך והפסוק מתחיל באל"ף ומסיים בכ"ף אך טוב לישראל והוא עולה כשם אכיה אשר נגלה בו למשה להוציאם ממצרים ובו מכה לאומות ואך אותך. ז' דברים מוזכרים כאן במסות. באותות. במופתים. במלחמה. ביד חזקה. ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים. כנגד ז' ימים שהיתה כל מכה ומכה. וכנגד ז' ימים של פסח: במצרים לעיניך. וסמיך ליה אתה הראת. כשעשיתי שפטים במצרים ובאלהיהם ידעתם כי אני ה': הראת ב'. אתה הראת לדעת. כאשר הראית בהר. שהראה להם השמים ושמי השמים וראו שאין אלא רשות אחד: הראך את אשו הגדולה ותחת כי אהב את אבותיך לומר כל מה שהראה למשה בראהו בזכות האבות:

ונמסר גם בסדר קרח: עד ה'. ה' וסימניהון בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה. ונגף ה' את מצרים. שובה ישראל עד ה' אלהיך. נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה. ושבת עד ה': ראשנים. ה' וסימן נמסר בסדר בחקתי: למן היום ז' וסימן במסרה רבתא: ועד קצה. ה' וסי' כי שאל נא לימים. והפיצך ה' בכל העמים. מאלהי העמים. על כל שפים במדבר. תת חללי ה' ביום ההוא: הנסה ב' וסימן או הנסה אלהים. הנסה דבר אליך תלאה: גדלה הגדלת כל אורייתא חסר במ"ה מ"ל ופי' במסרה רבתא. ודבריו ה' וסימן ודבריו שמעת מתוך האש. ודברי הראשנים והאחרונים דיאשיהו. ויתר דברי אביה דר"ה. איוב לא בדעת ידבר. חכמת המסכן בזויה:

רמבן

מלפניהם ותאכל את קרבנותם ולא יריחון בריח ניחוחיהם ותפש הכתוב לשון סתם שאין בהם החושים האלו כלל:

(ל) **ושבת** עד ה' אלהיך ושמעת בקולו. גם זה רמז לגאולת בכל ששבו אל השם והתודו לפניו ושמעו לקול הנביאים אשר הקים להם ולפיכך הבטיחם שלא ישחיתם ולא ישכח ברית אבותם כאשר אמר וזכרתי את בריתי יעקוב וגומר ובסוף הספר ירמוז לגאולה העתידה כאשר פירשתי ואזכרנו עוד בע"ה:

(לב) **כי** שאל נא לימים ראשונים. יאמר לא יחמול ולא יאריך השם לכם על ע"ג ועל ההשחתה בפסל וכל תמונה כי עשה עמכם מה שלא עשה כן לכל גוי שהשמיעך קול אלהים מדבר מתוך האש למען תהיה יראתו על פניכם והייחדו אותי ולא תשחיתו ולקח אתכם לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים שלא תעבדו לזולתו והנה הראית בעיניך כל זה לדעת כי ה' הוא אלהים הוא אחד ושמו אחד ואין עוד מלבדו כי מן השמים

השמיעך

ספורנו

והטעם שתמלאם הוא כי אמנם תדרשם בכל לבבך מרוב צרות: (ל) באחרית הימים. לקץ הימין כמו שהעיד באמרו והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו: (לב) כי שאל נא. והראיה על זה שאמרתי שלא ישכח ברית אבות הוא כי אמנם מה שעשה עם כל ישראל במתן תורה שהיו כלכם זוכים לאותה המדרגה מן הנבואה לא היה זולתי לקחת את כלכם לו לעם בשביל ברית אבות שלא כל אחד מכם היה ראוי לה שאף על פי שקרה באיזה זמן לאיזה יחיד שיתנבא הנה לא קרה זה לאום עם: (לד) או הנסה אלהים. אע"פ שקרה לאיזה יחיד או יחידים שימלטו מבין רשעים מכל מקום לא קרה זה לאום גוי בכלל: במסת באתת. מורות שלא היה זה במקרה אלא בכונת פועל רצוני: ובזרוע נטויה. מוכנה להכות עוד להורות שאם לא ישוב התועה שחשב להכות: (לה) אתה הראת. את כל אלה הראך האל יתברך: לדעת. כדי שתתבונן ותדע בלי ספק כי ה' הוא האלהים. אותו הקדמון הנמצא בהכרח: (לו) ליסרך. להביאך למדרגת הנבואה בקבלת התורה כענין באליהו והנה רוח גדולה וחזק. ועל הארץ הראך

סס

מן (נראות והנה פחדת בעבור העינים והאזנים ועוד לדבר אחר השמיעך את קולו בעבור כי אהב את אבותיך הם השלשה: (לז) ויבחר בזרעו. רמז ליעקב כי הם אחר בזרעם יכנסו עמו שמונה גוים: ויוציאך בפניו. בכעס שכעס על מצרים ויש אומרים כמו ומלאך פניו הושיעם ולפי דעתי שהוא כמו ופניך הולכים בקרב: (לח) כיום הזה. קרוב מהיום הזה והאמת שהוא רמז על אשר נתנו הארץ שני מלכי האמורי כי ראובן וגד וחצי שבט מנשה ישראל יקראו וכן כתוב כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו ואיננו דבר עתיד כאשר כירשוהו רבים והעד למכה מלכים גדולים במזמור הודו לה' כי טוב ולא הזכיר רק סיחון ועוג ואחר נחלה לישראל עבדו ואחר כאמר כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו אמר טעם כנגד כי הראשון הראיה ממראה העין ובשקול הדעת ובחכמת הלב תדע כי השם הוא לבדו אלהים בשמים ממעל שהם ממעל בן אדם ועל הארץ שהיא תחתיו והעד כי כן פי' והיו שמיך אשר על ראשך נחשת ואחר שראית הנוראות והשבות אל לבבך אתה חייב לשמור מצותיו גם הוא טוב לך ולבניך אחריך: (מא) אז יבדיל משה. הטעם ביום שיבדיל משה אלה הערים אז אמר דברי הברית

את העליונים כך קרע את התחתונים וראו שהוא יחידי לכך נאמר אתה הראת לדעת: (לז) ותחת כי אהב. וכל זה תחת אשר אהב וגו': ויוציאך בפניו. כאדם המנהיג בנו לפניו שנאמר (שם יד) ויסע מלאך האלהים ההולך וגו' וילך מאחריהם. ד"א ויוציאך בפניו בפני אבותיו כמה שנא' (תהלים עח) נגד אבותם עשה פלא ואל תתמה על שהזכירם בלשון יחיד שהרי כתנם בלשון יחיד (ש ב) ויבחר בזרעו אחריו: (לח) ממך מפניך. סופו ודרשהו להוריש מפניך גוים גדולים ועצומים ממך: כיום הזה. כאשר אתה רואה היום: (מא) אז יבדיל. נתן לב להיות חרד לדבר שיבדילם (מכות ט) ואף על פי שאינן קולטות עד שיבדלו אותן שבארץ כנען אמר משה מצוה שאפשר לקיימה אקיימנה: בעבר הירדן מזרחה שמש. בצד עבר שבמזרחו של ירדן: מזרחה שמש. לפי שהוא דבוק נקודה רי"ש בחטף מזרח של שמש מקום זריחת השמש: וזאת

לז וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת־אֲבֹתֶיךָ וַיִּבְחַר בְּזַרְעוֹ אַחֲרָיו וַיּוֹצִאֲךָ בְּפָנָיו בְּכֹחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרָיִם׃ לח לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמְּךָ מִפָּנֶיךָ לַהֲבִיאֲךָ לָתֶת־לְךָ אֶת־אַרְצָם נַחֲלָה כַּיּוֹם הַזֶּה׃ לט וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל־לְבָבֶךָ כִּי יְהוָה הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל־הָאָרֶץ מִתָּחַת אֵין עוֹד׃ מ וְשָׁמַרְתָּ אֶת־חֻקָּיו וְאֶת־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ כָּל־הַיָּמִים׃ פ

שלישי

מא אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה שָׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרְחָה שָׁמֶשׁ׃ מב לָנֻס שָׁמָּה רוֹצֵחַ אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת־רֵעֵהוּ בִּבְלִי־דַעַת וְהוּא לֹא־שֹׂנֵא לוֹ מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם וְנָס אֶל־אַחַת מִן־הֶעָרִים הָאֵל וָחָי׃ מג אֶת־בֶּצֶר בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר לָראוּבֵנִי וְאֶת־רָאמֹת בַּגִּלְעָד לַגָּדִי וְאֶת־גּוֹלָן בַּבָּשָׁן לַמְנַשִּׁי׃

לז וַחֲלָף אֲרֵי רְחִים יָת אֲבָהָתָךְ וְאִתְרְעִי בִּבְנֵיהוֹן בַּתְרֵיהוֹן וְאַפְּקָךְ בְּמֵימְרֵיהּ בְּחֵילֵיהּ רַבָּא מִמִּצְרָיִם׃ לח לְתָרָכָא עַמְמִין רַבְרְבִין וְתַקִּיפִין מִנָּךְ מִן קֳדָמָךְ לְאַעָלוּתָךְ לְמִתַּן לָךְ יָת אַרְעֲהוֹן אַחְסָנָא כְּיוֹמָא הָדֵין׃ לט וְתִדַּע יוֹמָא דֵין וּתְתִיב לְלִבָּךְ אֲרֵי יְיָ הוּא אֱלָהָא דִּשְׁכִינְתֵיהּ בִּשְׁמַיָּא מִלְּעֵלָּא וְשַׁלִּיט עַל אַרְעָא מִלְּרַע לֵית עוֹד׃ מ וְתִטַּר יָת קְיָמוֹהִי וְיָת פִּקּוֹדוֹהִי דַּאֲנָא מְפַקֵּד לָךְ יוֹמָא דֵין דְּיֵיטַב לָךְ וְלִבְנָךְ בָּתְרָךְ וּבְדִיל דְּתוֹרִיךְ יוֹמִין עַל אַרְעָא דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ כָּל יוֹמַיָּא׃ מא בְּכֵן אַפְרֵישׁ מֹשֶׁה תְּלָת קִרְוִין בְּעִבְרָא דְיַרְדְּנָא מַדְנַח שִׁמְשָׁא׃ מב לְמֵעֲרַק לְתַמָּן קָטוֹלָא דְּיִקְטוֹל יָת חַבְרֵיהּ בְּלָא מַדְּעֵיהּ וְהוּא לָא סָנֵי לֵיהּ מֵאִתְּמָלֵי וּמִדְּקַדְמוֹהִי וְיֵעֲרוֹק לַחֲדָא מִן קִרְוַיָּא הָאִלֵּין וְיִתְקַיָּם׃ מג יָת בֶּצֶר בְּמַדְבְּרָא בְּאַרַע מֵישְׁרָא לְשִׁבְטָא דִרְאוּבֵן וְיָת רָאמוֹת בְּגִלְעָד לְשִׁבְטָא דְגָד וְיָת גּוֹלָן בְּמַתְנָן לְשִׁבְטָא

ס' נ' ר"פ ד"ה · כ' ה' חסר וא' מ"ל בוי"ו · ב' פ' · ג' · ג' · י"ד זקפין קמץ · ט' מיהדין · ד' בו"א · כ' הכו. ד"מ"ל · ו' חסר · ח' בלבון חול י' ר"פ בכפרה · כו"ל חסר במ"ו · ג' כתיב הל"ף · ד'

בעל הטורים

ותחת ב' ריש ותחת כי אהב את אבותיך. ותחת הרקיע. וזהו שאמרו האבות הן הן המרכבה. וזהו ג"כ שהוא תוך האב ותחת כי אהב לומר שהוא תוך האב של השכינה: אין עוד. ולעיל כתיב ואין עוד וי' יתירה וכן ו' בשמים כתיב ואין עוד כ"ו שהקב"ה שבעת ס אדון כל הארץ כנגד ו' קצוות מעלה ומטה וד' הרוחות: כמן ובמרה את חוקיו ואת מצותיו לאז יבדיל לומר בתורה ומצות קולטות: רוצח. מלא ואין ברוצח האדם בגמרא בגבי ועבר על לא תרצח בהוא דבור שני: ואת גולן בבשן ובמיך ליה ואלא התורה רמז כאן גולה למקום תורה: גלן. חסר וא"ו [כיתוב כי הי'] בבה אונס גולים כגון אב שהכה לבנו והרב לתלמידו וכו' כדאיתא במסכת מכות:

הולדות אהרן ויודפס כזה. ראה בבוב שם

גיטין נו: הוא האלהים. זוהר בראשית: אז יבדיל. מכות י: לנס שמה. סוטה מח סנהדרין נג: והוא לא שונא. מכות י: וגם אל אחת. שם: את בצר במדבר. שם (שביעית ו):

ויוצאך ב' חד כתיב כן חסר יו"ד וא' חסר דהסר וסימן ותחת כי אהב. ויצאך ה' אלהיך משם. בתראה חסר דחסר: ולמען ט' מיחדין וסימן במסרה רבתא: רוצח ד' מלא וסימן לנס שמה רוצח דאז יבדיל. לנס שמה דתגו לכם ערים דיהושע: אז ישוב. לאור יקום רוצח: המישר כלם חסר במ"י מלאים בלישנא וסימן נמסר בסדר הדברים: ראמת ג' כתיב כן וסימן את בצר במדבר בארץ המישר. וחברו דיהושע. ארם סרהתך. וזי כתיב רבות ונשברו במ"ר גבי עיניה רבות לשון שקר: ואת ראמת ג' וסימן את בצר במדבר ריש פסוק. ומעבר לירדן. ואת ראמת ואת

ספורנו

את אשו. כענין שם כאמרו ואחר הרעש אש: (לז) ותחת כי אהב את אבותיך. ומאחר בעשה כל אלה הנה אתה מאהב את אבותיך: ויבחר בזרעו. של אהד מהם בלבד והוא זרעו של יעקב: ויוציאך בפניו. בפעולות בהות פניו למעלה מן הטבע לא מאחוריו בפעולות טבעיות: ממצרים להוריש. שהתכוון להוציאך מעבדות אשר בו לא היית יכול להתבונן: (לח) לתת לך את ארצם. שהיא ארץ ה' המוכנת לקנות השלמות המכוון: (לט) וידעת היום. אם כן ראוי בלי ספק שתתבונן ותדע כל חלקי הסותר: והשבת אל לבבך. ואחר ההתבוננות תשוב אל לבבך החלק האמתי מהם והוא כי: ה' הוא האלהים. המנהג האלהי המפורסם: בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. כי המנהג על זה יורה סדרם וקשרם והתכלית המושג מהם אשר לא יושג זולתם ובהם נודע שיש נמצא מכוון שהמציא כל זה לתכלית מכוון מאתו: אין עוד. ומזה יודע שאין עוד כי הוא מן ההכרח שלא יהיה כל זה זולתו בכח איזה נמצא נבדל מהומר נאחד נעלה בתכלית האפשר והוא נמנע שיהיה יותר מאחד בזאת המדרגה מהעלוי אשר אין כמוה כי בנבדלים לא יפול מספר זולתי בהיותם בלתי שוים במדרגה: (מ) ושמרת את חקיו. וכשתדעהו תשמור את חוקיו בלי ספק כאמרו מי לא ייראך מלך הגוים: ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום וגו' כל הימים. כי בזה תתקיים לעולם: (מא) אז יבדיל משה שלש ערים. אחר שסיים ההקדמה לבאור התורה הבדיל שערים לרצוח לישראל מה נכבד ענין שמירת המצוה בהקפיד לקיים

רמבן

השמיעך את קולו ללמדך בזה מוסר השכל ועל הארץ הראך את אשו הגדולה בוערת עד לב השמים ודבריו כולם שמעת מתוך האש ויוציאך בפניו כחו על פניו בכחו הגדול אשר בפניו ואחרי שהשם הגדול הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ואין עוד תשמור מצותיו וחקותיו למען ייטב לך בשמים ממעל ולמען תאריך ימים על הארץ מתחת:

(מא) אז יבדיל משה שלש ערים. פי' ר"א ביום שהבדיל משה שלש ערים אז אמר דברי הברית. ואינו נכון אבל הוא כפשוטו כי משה אסף כל ישראל לבאר להם התורה ופתח להם בדברי התוכחות וכאשר אמר בפניהם תוכחותיו במה שעשו והאזהרות על ע"ג ועל יחוד השם והשלים להם שישמרו חוקיו ומצותיו למען ייטב להם אז אמר במעמדם לפניהם עתה נקיים המצוה אשר צונו השם ותהיינה בצר במדבר וראמות בגלעד וגולן בבשן ערי מקלט לנוס שמה כל רוצח בשגגה ואעפ"י שאינן קולטות עד שיבדלו אותם שבארץ כנען אמר מצוה שבאה לידינו נקיים אותה למען ייטב לנו ואחרי כן קרא בקול גדול אל כל ישראל שהיו שם ואמר אליהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים וגו' כי עתה יפתח במצות ובביאור התורה כאשר פירשתי בתחלת סדר אלה הדברים והזכיר בכאן ויירשו את ארצו ואת ארץ עוג מלך הבשן מערוער וגו' והטעם כי שב להזכיר מה שאמר בתחלת הספר הזה כי בית באר התורה

רשי

(מד) וזאת התורה. זו שהוא עתיד לסדר אחר פרשה זו: (מה) אלה העדות אשר דבר. הם הם אשר דבר בצאתם ממצרים חזר ושנאה להם בערבות מואב אשר בעבר הירדן שהוא במזרח שהעבר השני היה במערב: (ג) לא את אבותינו בלבד כרת ה' וגו' כי אתנו וגו' פנים בפנים. א"ר ברכיה כך אמר משה אל תאמרו אני מטעה אתכם על לא דבר כדרך שהסרסור עושה בין המוכר ללוקח הרי הלוקח עצמו ומדבר עמכם: (ה) לאמר. מוסב על דבר ה' עמכם בהר מתוך האש לאמר אנכי ה' ואנכי עומד בין ה'

אבן עזרא

הברית: (מו) בעבר הירדן בגיא. הוא הר העברים קודם נסעם אל ערבות מואב אע"פ שהר העברים הוא בארץ מואב: (א) ויקרא משה אל כל ישראל. כאשר פירשתי להשמיע דבר הברית את הבנים: (ב) בחרב. הוא סיני: (ג) לא את אבותינו. לבדם: כי אתנו. אנחנו והטעם כי גם אתנו כמו לא יקרא שמך עוד יעקב. או טעמו לא כרת עם אבותינו שהיו במצרים רק אתנו כרת הברית כי רבים יש במחנה ששמעו הברית מפי השם על כן אמר אנחנו אלה שהם פה והם חיים והעד על יושר זה הפירוש שאמר עמכם וביניכם: (ד) פנים בפנים. בלא אמצעי והטעם כאשר ישמיע המשמיע קולו לאחר ופניו אל פניו ואם לא יראנו: אנכי עומד בין ה' וביניכם

מקרא

מד וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר־שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ מה אֵלֶּה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם׃ מו בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּגַּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן אֲשֶׁר הִכָּה מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם׃ מז וַיִּירְשׁוּ אֶת־אַרְצוֹ וְאֶת־אֶרֶץ ׀ עוֹג מֶלֶךְ־הַבָּשָׁן שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרַח שָׁמֶשׁ׃ מח מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת־נַחַל אַרְנֹן וְעַד־הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן׃ מט וְכָל־הָעֲרָבָה עֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה וְעַד יָם הָעֲרָבָה תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה׃ פ רביעי

ה א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת־הַחֻקִּים וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹּבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם׃ ב יְהוָה אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחֹרֵב׃ ג לֹא אֶת־אֲבֹתֵינוּ כָּרַת יְהוָה אֶת־הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אִתָּנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֹה הַיּוֹם כֻּלָּנוּ חַיִּים׃ ד פָּנִים ׀ בְּפָנִים דִּבֶּר יְהוָה עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ׃ ה אָנֹכִי עֹמֵד בֵּין־יְהוָה וּבֵינֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לְהַגִּיד

(הערות מסורה בשוליים: יו ר"פ · י"ז ס"ל בתורה · ט"ו מלעי' בסוק · ל' · ל' ומסר ד' · ד' · ד' כספרא · ד' ג' מ"ל וא' חסר (ע' מביה"ד) · כול' חסר ד' במ"ח · פ')

אונקלוס

דִּמְנַשֶּׁה׃ מד וְדָא אוֹרַיְתָא דְּסַדַּר מֹשֶׁה קֳדָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ מה אִלֵּין סָהֲדְוָתָא וּקְיָמַיָּא וְדִינַיָּא דְּמַלֵּיל מֹשֶׁה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִפַּקְהוֹן מִמִּצְרָיִם׃ מו בְּעִבְרָא דְיַרְדְּנָא בְּחֵילְתָא לָקֳבֵיל בֵּית פְּעוֹר בְּאַרַע סִיחוֹן מַלְכָּא אֱמוֹרָאָה דְּיָתֵיב בְּחֶשְׁבּוֹן דִּמְחָא מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִפַּקְהוֹן מִמִּצְרָיִם׃ מז וִירִיתוּ יַת אַרְעֵיהּ וְיַת אַרְעָא דְעוֹג מַלְכָּא דְמַתְנַן תְּרֵין מַלְכֵי אֱמוֹרָאָה דִּבְעִבְרָא דְיַרְדְּנָא מַדְנַח שִׁמְשָׁא׃ מח מֵעֲרוֹעֵר דְּעַל כֵּיף נַחֲלָא דְאַרְנוֹן וְעַד טוּרָא דְשִׂיאוֹן הוּא חֶרְמוֹן׃ מט וְכָל מֵישְׁרָא עִיבְרָא דְיַרְדְּנָא מַדִּינְחָא וְעַד יַמָּא דְמֵישְׁרָא תְּחוֹת מַשְׁפַּךְ מְרָמָתָא׃ א וּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל יִשְׂרָאֵל וַאֲמַר לְהוֹן שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יַת קְיָמַיָּא וְיַת דִּינַיָּא דַּאֲנָא מְמַלֵּיל קֳדָמֵיכוֹן יוֹמָא דֵין וְתִלְפוּן יַתְהוֹן וְתִטְּרוּן לְמֶעְבַּדְהוֹן׃ ב יְיָ אֱלָהָנָא גְּזַר עִמָּנָא קְיָם בְּחוֹרֵב׃ ג לָא עִם אֲבָהָתָנָא גְּזַר יְיָ יַת קְיָמָא הָדֵין אֱלָהֵן עִמָּנָא אֲנַחְנָא אִלֵּין הָכָא יוֹמָא דֵין כֻּלָּנָא קַיָּמִין׃ ד מַמְלַל עִם מַמְלַל מַלֵּיל יְיָ עִמְּכוֹן בְּטוּרָא מִגּוֹ אִישָּׁתָא׃ ה אֲנָא הֲוֵיתִי קָאֵים בֵּין מֵימְרָא דַּיְיָ וּבֵינֵיכוֹן בְּעִדָּנָא הַהִיא לְחַוָּאָה לְכוֹן

בעל הטורים

אלה העדת. עדות בגימטריא תלמוד: פנים בפנים. פ"א כפולה לומר בפנים מאירות בפנים מסבירות:

תלדות אהרן

וזאת התורה. יומא עב מכות שם ע"ג ב מנחות נג (מגלה עא): ולמדתם אותם. יבמות קט פנים בפנים. עקרים מ"ג פ' ה' ופי' יח: (אנכי עומד. מגלה עד):

מסורה

מגרשיה: ובני ישראל ט"ו מצעות פסוק וסימן נמסר בסדר פינחס: ועד ים ד' יחידאין וסימן נמסר בסדר משפטים: לעשתם ד' ב' חסר וב' מלא וסימן ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו חסר. ושמרת את המצות ואת החקים. לשמרי בריתו ולזכרי פקודיו ב' בהראי מלא: פנים בפנים ב' וסימן דבר ה' עמכם: נראה אתה (ע' מגו"ה): דבר ה' עמכם דבור בלשון עם ז' בתורה וסימן בעבור ישמע העם בדברי עמך. דבר אתה עמנו ונשמעה ב' בו. מן השמים דברתי עמכם. וירדתי ודברתי עמך שם. פנים

ספורנו

לקיים קצת מצות עשה: (מד) וזאת התורה. החלק העיוני: (מה) אלה העדות. החלק שבא עליהם עדות המופת: (מז) ויירשו את ארצו. אחר שכבשו הארץ נושבת שיכלו לקיים בה המצות והיה מחריד הואיל לבאר את התורה והמצוה ולהזהיר עליהם: ה (ג) היום כלנו חיים. לפיכך אתם כורתי הברית הנכנסים לארץ סדרו את עניניכם באופן שהדורות הבאים שלא היו בעת הברית הזאת יקיימו מה שאתם מקבלים עליכם: (ד) פנים בפנים. בלתי חלום ומראות הלילה אבל בעודכם מתהלכים בחושים: לאמר. פנים בפנים דבר ה' אליכם לאמר אנכי כמו שבאר למעלה וידבר אלהים

רמבן

התורה הזה היה אחרי הכותו את סיחון מלך האמורי אשר יושב בחשבון ואת עוג מלך הבשן אשר יושב בעשתרות באדרעי והוסיף בכאן לפרש כי היה הביאור גם אחרי שירשו את כל ארצם כלומר שחלקה להם לשני המטות וחצי המטה:

ה (ה) **אנכי** עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה'. כי הוא היה עולה להר ושומע דברי השם ויורד ואומר להם עד שדבר השם עמהם פנים בפנים וזה רמז אל כל מה שנזכר בפרשת בחדש השלישי מתחלת כה תאמר לבית יעקב ויאמר ה' אליו לך רד. ור"ה אמר כי זה אחר מעמד הר סיני והטעם הוא דבר עמכם פנים בפנים ומאותו היום הייתי אני עומד בין ה' וביניכם ואינו נכון. והנכון בעיני כי ירמוז למה שפירשנו שם כי ישראל לא הבינו מפי הגבורה אלא אנכי ולא יהיה לך ושאר הדברות משה הוא המגיד להם מה שיאמר השם וזהו להגיד לכם את דבר ה' לפרש להם כל דבור ודבור:

וטעם בין ה' וביניכם. כי בעת הדברות היה הוא קרוב אל מקום השכינה יותר מהם כי הם הרחיקו לעצמם כאשר פירשתי שם וזהו כי יראתם ולא עליתם בהר שלא קרבתם אליו כאשר היה לכם רשות על כן הייתי אני עומד ביניכם ובין מקום הכבוד באמצע כי רחוק היה ביניכם וביניו ומשם הייתי אני מגיד הדברות:

אבן עזרא

ובינכם. פירשתיו: כי יראתם מפני האש. ואם לא עליתם בהר. ומלת לאמר. דבקה עם דבר ה' עמכם בהר מתוך האש לאמר ויתכן להיות פירוש אנכי עומד בין ה' אחר שתעמד הר סיני והטעם שהוא דבר עמכם פנים בפנים ימאותו היום הייתי אני עומד בין ה' וביניכם כי יראתם כאשר יפרש: (ה) ולא עליתם בהר. כאשר עליתי אני ומשה נגש אל הערפל ואל משים אל לבך בעבור היות מלת לאמר רחוקה כי כן רבים והמדבר לא הפסיק הפסוקים ולא הפרשיות גם אל תשית לב אל המלות כי הם כגופות והטעמים כרוחות והכורת בשני כליו זה כמו זה כמעשה מעשה אחד הוא על כן בוא ושקר כי הם אחים וכל שקר שוא. וכבר פירשתי זכור שהוא כמו שמור. והוסיף כאשר צוך ה' אלהיך והטעם במעמד הר סיני: (יד) ושורך וחמורך וכל בהמתך. פרט ואחר כך כלל ובתחלה כלל זה וזה שוה: למען ינוח. הוסיף לבאר טעם עבדך ואמתך וזכרת כי עבד היית והניח עבדך על כן צוך ה' אלהיך לעשות כן ביום השבת והטעם למנוחת העבד ויש אומרים כי העבד לא ינוח והנה השם הוציאך מעבדות וצוך שתנוח למען תזכור כי היית עבד ובצווי ככה כאשר צוך כאשר

רשי

ה' וביניכם: (ז) על פני. בכל מקום אשר אני שם והו כל העולם. ד"א כל זמן שאני קיים. עשרת הדברות כבר פירשתים: (יב) שמור. ובראשונות הוא אומר זכור שניהם בדבור אחד ובתיבה אחת נאמרו ובשמיעה אחת נשמעו (מכילתא): כאשר צוך. (שבת פ"ז) קודם מתן תורה במרה: (טו) וזכרת כי עבד היית וגו'. (סנהדרין ס) על מנת כן פדאך שתהיה לו עבד

תורה

ג׳ לָכֶם אֶת־דְּבַר יְהוָה כִּי יְרֵאתֶם
ל׳ מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא־עֲלִיתֶם בָּהָר
י״ב לֵאמֹר׃ ס ו אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
ג׳ ומ״ל אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
מִבֵּית עֲבָדִים׃ ז לֹא־יִהְיֶה לְךָ
אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פָּנָי׃ ח לֹא־
תַעֲשֶׂה־לְךָ פֶסֶל ׀ כָּל־תְּמוּנָה
אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם ׀ מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ
מִתָּחַת וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם ׀ מִתַּחַת
לָאָרֶץ׃ ט לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם
י״ג וְלֹא תָעָבְדֵם כִּי אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
אֵל קַנָּא פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל־בָּנִים
ב׳ וְעַל־שִׁלֵּשִׁים וְעַל־רִבֵּעִים
ג׳ בסיפרא בסגול לְשֹׂנְאָי׃ י וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים
לְאֹהֲבַי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָו מצותי קרי׃
ס יא לֹא תִשָּׂא אֶת־שֵׁם־יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא כִּי לֹא יְנַקֶּה יְהוָה
אֵת אֲשֶׁר־יִשָּׂא אֶת־שְׁמוֹ לַשָּׁוְא׃
ג׳ מ״ל בתורה ס יב שָׁמוֹר אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת
לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ׀ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃
יג שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל־
סוף מ״ל במיה חסרים מְלַאכְתֶּךָ׃ יד וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת ׀
לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל־
מְלָאכָה אַתָּה ׀ וּבִנְךָ־וּבִתֶּךָ
וְעַבְדְּךָ־וַאֲמָתֶךָ וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ
וְכָל־בְּהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ
לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ כָּמוֹךָ׃
טו וְזָכַרְתָּ כִּי־עֶבֶד הָיִיתָ ׀ בְּאֶרֶץ
ל׳ וחסר ומסר מִצְרַיִם וַיֹּצִאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם

אונקלוס

יָת פִּתְגָמָא דַיְיָ אֲרֵי דְחֵילְתּוּן
מִן קֳדָם אִישָּׁתָא וְלָא סְלֵקְתּוּן
בְּטוּרָא לְמֵימַר: ו אֲנָא יְיָ
אֱלָהָךְ דְּאַפֵּיקְתָּךְ מֵאַרְעָא
דְמִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדוּתָא:
ז לָא יְהֵי לָךְ אֱלָהּ אוֹחֲרָן
בַּר מִנִּי: ח לָא תַעְבֵּיד לָךְ
צְלֵם כָּל דְּמוּת דִּבִשְׁמַיָּא
מִלְּעֵילָא וְדִבְאַרְעָא מִלְּרַע
וְדִבְמַיָּא מִלְּרַע לְאַרְעָא:
ט לָא תִסְגּוּד לְהוֹן וְלָא
תִפְלְחִנּוּן אֲרֵי אֲנָא יְיָ אֱלָהָךְ
אֵל קַנָּא מַסְעַר חוֹבֵי אֲבָהָן
עַל בְּנִין מָרָדִין עַל דָּר
תְּלִיתָאֵי וְעַל דָּר רְבִיעָאֵי
לְסָנְאַי כַּד מַשְׁלְמִין בְּנַיָּא
לְמֶחֱטֵי בָּתַר אֲבָהַתְהוֹן:
י וְעָבֵד טִיבוּ לְאַלְפֵי דָרִין
לְרָחֲמַי וּלְנָטְרֵי פִּקּוֹדָי:
יא לָא תֵימֵי בִּשְׁמָא דַיְיָ
אֱלָהָךְ לְמַגָּנָא אֲרֵי לָא
יְזַכֵּי יְיָ יָת דְּיֵימֵי בִשְׁמֵיהּ
לְשִׁקְרָא: יב טַר יָת יוֹמָא
דְשַׁבְּתָא לְקַדָּשׁוּתֵיהּ כְּמָא
דְפַקְּדָךְ יְיָ אֱלָהָךְ: יג שִׁתָּא
יוֹמִין תִּפְלַח וְתַעְבֵּיד כָּל
עֲבִידְתָּךְ: יד וְיוֹמָא שְׁבִיעָאָה
שַׁבְּתָא קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ לָא
תַעְבֵּיד כָּל עֲבִידָא אַתְּ וּבְרָךְ
וּבְרַתָּךְ וְעַבְדָּךְ וְאַמְתָךְ
וְתוֹרָךְ וַחֲמָרָךְ וְכָל בְּעִירָךְ
וְגִיּוֹרָךְ דִּבְקִרְוָךְ בְּדִיל דִּינוּחַ
עַבְדָּךְ וְאַמְתָךְ כְּוָתָךְ:
טו וְתִדְכַּר אֲרֵי עַבְדָּא הֲוֵיתָא
בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם וְאַפְּקָךְ יְיָ
אֱלָהָךְ מִתַּמָּן בְּיַד תַּקִּיפָא

ספורנו

אלהים את כל הדברים האלה לאמר אנכי וכו' המגע עמידתי בין ה' וביניכם היתה להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם: (יב) לקדשו כאשר צוך. באותו האופן שצוך במרה כי המגע שצוך שם על השבת הודיע שלא יספיק לך שתקדשהו במה שתשבות בו ממלאכה אבל שתעסוק בו בתורה ובמצות כאמרו והיפך בנימו תענה והאזנת למצותיו למען ינוח עבדך ואמתך כמוך: (טו) וזכרת כי עבד היית. הנה מצות שביתת הבהמה הוא כדי ביטול העבד ומצות מנוחת העבד הוא זכר לניאתם מגרים בשבבים גם

בעל הטורים

פסל כל תמונה. ובדברות הראשונות כתיב וכל תמונה וא"ו יתירה כנגד וא"ו דברים תמונת זכר ונקבה תבנית כל בהמה תבנית כל צפור תבנית כל רמש תבנית כל דגה סמך אל קנא ללא תשא. שכל הנשבע לשקר כאלו עובד ע"ג: סמך ולשמרי מצותיו ללא תשא. שאפי' בשמירת מצוה עובר משום ל"ת בשבועה מצוה שלא לשם שמים כאלו מזכיר ש"ש לבטלה. אין שמזכיר שלא נעבור על ל"ת כענין שמירת מצוה שברי נשבעים לקיים המצות. סמך שבת ללא תשא. שבשניהם נאמר הגזל. לא השבעו בשמי לשקר וחללת. מחלליה מות יומת: שמור את יום השבת. ר"ת שאיב וס"ת רת"ם לומר לך כנידונים בשאיב בגהנם רתם שתין בשבת:

מסורה

בפנים דבר ה' עמכם: יראתם ג' וסימן חרבא דמשה אשתא. וסימן חרב יראתם והרב. לא יראתם לדבר בעבדי במשה. כי יראתם מפני האש. ונמסר גם בסדר בהעלתך: אנכי ה'. י״ב וסימן נמסר בסדר וישמע יתרו: הוצאתיך ג' מלאים וסימנם נמסר בסדר וישמע יתרו: שמור ג' מלאים בתורה וסימן שמור את יום דעשרת הדברות. שמור תשמרון את מצות. שמור את חדש האביב. וב' חסר וסימן כי אם שמר תשמרון את.

תולדות אהרן

לא תשא. שבועות מ"ג פ' כו: אחר נשמים. ר"ה כד: שמור. מכות כ ר"ה כז עקרים מ"ג פ' כו שבועות כ: כאשר צוך. שבת פז סנהדרין נו: ושורך וחמורך. קמא כד: ועבדך. יבמות סח: למען ינוח. שם קמא כד:

רמבן

לאמר. מוסב על דבר ה' עמכם בהר מתוך האש לאמר לשון רש"י. ואמר ר"א אל תשית לבך בעבור היות מלת לאמר רחוקה כי כן רבים והמדבר לא הפסיק פסוקים ולא פרשיות ונכון יותר שנדביק להגיד לכם את דבר ה' לאמר כלשון והגדת לבנך ביום ההוא לאמר. ולדעתי אין צורך כלל אבל טעמו כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר לאמר לא נעלה כי יראנו מפני האש יזכיר כי הם הגידו לו כן בפירוש ולא ממחשבתו יאמר כן:
ועתה יתחיל במשנה תורה. יאמר להם עשרת הדברות ולא שנה ולא באר כלום באנכי ה' ולא יהיה לך כי מפי הגבורה שמעום וכן בדבור השלישי מפני שכבר אמר את שם ה' אלהיך כמו שפירשתי בסדר קדשים תהיו והתחיל לבאר להם שמור במקום זכור על דרך הפשט ועל דרך רבותינו בדבור אחד נאמרו וביאר להם זה כי הם כולם יודעים זכור והוא יודיעם כי שמור נאמר עמו וכן על דרך האמת בדבור אחד נאמרו כי היה הקול כזכור ושמור כי התורה ברית עולם ערוכה בכל ושמורה והוא השומע זכור והם שמור והמשכיל ידע זה ממה שרמזנו שם:
(יב) ובאר כאשר צוך ה' אלהיך. קודם מתן תורה במרה שם שם לו חק ומשפט לשון רש"י. ואם כן גם מצות כבוד אב ואם יהיה במרה והרב לא הזכיר שם אלא שבת פרה אדומה ודינין. והנראה בעיני על דרך האמת בזה גם בכל משנה תורה כי משה ידבר כמפי הגבורה כמו שאמר ושיק

רש"י

עבד ותשמור מצותיו: (טז) כאשר צוך. אף על כבוד אב ואם נצטוו במרה שנאמר (שמות טו) שם שם לו חק ומשפט: ולא תנאף. אין לשון ניאוף אלא באשת איש: (יח) ולא תתאוה. ת"א ולא תירוג אף הוא לשון חמדה כמו (בראשית ב) נחמד למראה דמתרגמינן דמרגג למחזי: (יט) ולא יסף. מתרגמינן ולא פסק (לפי שמדת בשר ודם אינו יכול לדבר כל דבריו בנשימה אחת וצריך להפסיק ומדת הקב"ה אינו כן לא היה פוסק ומשלא היה פוסק לא היה מוסיף)

דברים ה

ביד חזקה ובזרע נטויה על־כן צוך יהוה אלהיך לעשות את־יום השבת: ס
טז כבד את־אביך ואת־אמך כאשר צוך יהוה אלהיך למען יאריכן ימיך ולמען ייטב לך על האדמה אשר־יהוה אלהיך נתן לך: ס
יז לא תרצח: ס ולא תנאף: ס ולא תגנב: ס ולא־תענה ברעך עד שוא: ס
יח ולא תחמד אשת רעך ס ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך: ס
חמישי יט את־הדברים האלה דבר יהוה אל־כל־קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף

אונקלוס

ובדרעא מרממא על כן פקדך יי אלהך למעבד ית יומא דשבתא:
טז יקר ית אבוך וית אמך כמא דפקדך יי אלהך בדיל דיורכון יומך ובדיל דיוטב לך על ארעא דיי אלהך יהיב לך:
יז לא תקטול נפש ולא תגוף ולא תגנוב ולא תסהיד בחברך סהדותא דשקרא:
יח ולא תחמיד אתת חברך ולא תרוג בית חברך חקליה ועבדיה ואמתיה תוריה וחמריה וכל דלחברך:
יט ית פתגמיא האלין מליל יי עם כל קהלכון בטורא מגו אישתא עננא ואמטתא קל רב ולא פסק וכתבינון

ט"ש קמץ

אבן עזרא

כאשר פירשתי: (טז) ולמען ייטב לך. יש אומרים רמז לעולם הבא וסוד העולם הבא הרמוזו בפסוק אני אמית ואחיה: ימיך. באר שיהיו טובים. דע כי דעת כל הקדמונים כי הדבור הראשון הוא אנכי ואם יש לשאול למה הפסיק במפסיק לא יהיה לך וכבר פירש עשרת הדברים כי סמכתי על דעתם רק הישר בעיני שמלת אנכי איננה מהעשר' כי דבור אנכי הוא המצוה ועיקר המצות כאשר פירשתי כבר. ומלת חמד בלשון הקדש מתפרשת לשני טעמים האחד גזל ועושק ולקחת של אחרים בחזקה ובאונס וכן ולא יחמוד איש את ארצך כי אם אין פירושו כן הנה תהיה הארץ רעה ולא בא הכתוב אלא לשבח והטעם השני לשון תאוה בלב ולא תצא לפועל והנה לא תחמוד בית רעך הדבור התשיעי ולא תחמוד אשת רעך הדבור העשירי ויהיה בית רעך ואשת רעך כדבקים זה עם זה או בית רעך כלל והעד שאמר משה בספר הזה שבאר את התורה תחת לא תחמוד אמר לא תתאוה ורבים אמרו כי אין עון במחשבת הלב ואין עליהם שכר ועונש ויש ראיות רבות להשיב עליהן ולא אאריך רק אראה להם לב חורש מחשבות און הטובות כי היה עם לבבך ולישרים בלבותם ומשה אמר בסוף בפיך ובלבבך לעשותו ועיקר כל המצות ליישר הלב ורונם זכר והמזיד והשוגג יוכיחו: (יט) את הדברים האלה. הטעם עשרת הדברים ולא הדבורים: קול גדול. שלא שמעו כמוהו: ולא יסף. כי זה היה

ספורנו

נה הקב"ה את העבודה מן העבדים: (טז) ולמען ייטב לך. לפי'

בעל הטורים

סמיך כבד את אביך לשבת. שגם בשבת כתיב וכבדתו וצריך לכבדו במאכל וכסות: ולמען ייטב לך תגין על טי"ת שבעבורו אמו השכם חדשים. ואביו ואמו נזהרו מתשעה מדות האמורים בנדרים וזה סימנם אבנית משגע"ח נוטריקון בני אנוסה. בני שנואה. בני נדה. בני תמורה. בני מריבה. בני שכרות. בני גרושת הלב. בני ערבוביא. בני חצופה. פי' בני אנוסה א"צ לומר שהיא אנס אשה והוליד ממנה בן. אלא אפילו היא אשתו ואנסה לתשמיש וכן שנינו במס' כלה מפני מה הויין ליה לאדם בנים בעלי מומין מפני שהובעה ואשתו אינה נתבעת לו פי' אינה מתרצה לו. ורבי יהודה אומר מפני שאומרת לו בשעת תשמיש אנוסה אני. ואע"פ רוצה ואינה רוצה. וכן איתא בעירובין כל הכופה אשתו לדבר מצוה נקרא רשע שנא' גם בלא דעת נפש לא טוב. נמצא כי האונס אסור אף באשתו. אלא אם הוא צריך לאותו מעשה יפייס ואח"כ יבעול. בני שנואה כמשמעו והוא ששנואה בשעת תשמיש אבל אם רצויה בשעת תשמיש ואף ע"פ שהיא שנואה פרי. בני נידוי בני נדה אע"פ שאינו ממזר מה"ת. וי"מ שהוא או בנידוי שאסורין בתשמיש המטה וכ"ה נמי אם אחד מהם אבל. בני תמורה שהיה מכוין לערוה ונזדמנה לו אשתו. וי"מ אפי' שתיהן נשיו שנתכוין לזו ונזדמנה לו האחרת. בני מורדת דאמרה ליה לא בעינא לך ואעפ"כ הוא משמש עמה והרי היא אצלו כזונה ואפי' אם הוא מדעתה. ולנוכחה אחרינא בני מריבה שהם מתקוטטים ביחד בכל פעם דהוה ביאה זו כמו זנות כיון שאינו מתוך אהבה. בני שכורה שהוא או היא שכורים. בני גרושת הלב שבלבו לגרשה אפילו אין בלבו שנאה כגון מאותן שאמרן נשואית וגמר בלבו לגרשה והתיב בא עליה. בני ערבוביא שמשמש עם אשתו ונתן דעתו על אחרת אפי' ששתיהן היו נשיו. בני חצופה שתובעתו בפה והרי היא כזונה ואסור לקיימה אבל מי שאשתו מרצה אותו בדברים של ריצוי ומקשטת עצמה לפניו כדי שיתן דעתו עליה על זו אמרו חז"ל שיש לו בנים חכמים ונבונים כלאה שיצא ממנה יששכר. וכל אלו ט' מדות אפי' לצדיק ירביה כגון שאינה מעוברת ואפי' הכי בכל אלו המדות פוגם הולד ונקרא פושע. וצריך לכבדם בט' דברים מאכיל ומלביש וכו' כדאיתא בפ"ק דקדושין: י"ו תיבות יתירות בדברות אחרונות על הראשונות כמנין טוב וזהו שכתוב כאן למען ייטב לך באינן הראשונות: כאשר צוך ה' אלהיך. ס"ת בגימטריא מרה: על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך וסמיך ליה לא תרצח. מכאן דגולין לא יכפר לדם. וסמך לא תנאף לרציחה. כדכתיב רצוח ונאוף. וכן המוציא שכבת זרע לבטלה כאלו שופך דמים. וכאן כתיב ולא תנאף וא"ו יתירה כנגד ו' פעמים שהאריך ושבת בענייני מרים יכתיב בפרשת סוטה. וסמיך ליה ולא תגנב. מכוח מים גנובים ימתקו. וכתיב ביה עוד וא"ו יתירה כנגד ו' דברים דכתיב בגיס מש"י. נאהבה לדם נצפנה לנקי חנם. וסמיך ליה ולא תענה ברעך. שהגונב מעיד עדות שקר בעצמו שגורם לו לימכר בעבד. והוסיף בו וא"ו שבעדות שקר לוקה העולם שנברא בו' ימים. וסמיך ליה ולא תחמד. שלא יחמוד אשת חבירו ויעיד בו עדות שקר לומר שמת כדי שישאנה: ועוד הוסיף כאן שכבר הגיעו קרוב לארץ והיה לפס מרוח:

מסורה

ויגש נושה וזקני: ט' פסוקים לא ולא ולא וסימן במסורה רבתא: ולא יסף ד' וסימן נמסר בסדר וישב:

תולדות אהרן

תולדות אהרן למען יאריכן. קדושין לט א ב"ק נה חולין קמא: את הדברים האלה. עקרים מ"א פ' יח ופ"צ פ' יח ופ' יט ופ' כד: קול גדול. סוטה י' סנהדרין יז:

רמבן

והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו ואין משה הנותן מטר על פני הארץ ולא הנותן עשב בשדה אבל דבור התורה בזכור ובמשנה תורה בשמור ולכן יאמר משה בכל מקום במשנה תורה ה' אלהיך ובתורה יזכיר שם המיוחד בלבד זולתי בעשרת הדברות כמו שאמר וידבר אלהים וגומר והבן זה. והוסיף לאמר כאן שורך וחמורך לבאר שיאסר גם בעבודת האדמה שהם היו האדם וכענין שאמר בחריש ובקציר תשבות אמר כאן למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית וגו' לבאר כי בו ינוח במנוחת העבד כמוך בעבור שהיית עבד והניח לך השם וגם אתה תניח לעבדך והנה טעמו כשינוח עבדך ואמתך כמוך תזכור כי עבד היית וגו':

(טו) וטעם על כן צוך לעשות את יום השבת. מה שתעשה כן ביום השבת כך פירש ר"א. ואיננו נכון ואנו אומרים בקדוש היום כי יום זה תחלה למקראי קדש זכר ליציאת מצרים כאשר נאמר בו זכר למעשה בראשית אבל יהיה בו זכר למעשה בראשית שנשבות ביום שבת השם וינפש והראוי יותר לומר כי בעבור היות יציאת מצרים מורה על אלוה קדמון מחדש חפץ ויכול כאשר פירשתי בדבור הראשון על כן אמר בכאן אם יעלה בלבך ספק על השבת המורה על החדוש והחפץ והיכולת תזכור מה שראו עיניך ביציאת מצרים שהיא לך לראיה ולזכר בנה השבת זכר ליציאת מצרים ויציאת מצרים זכר לשבת כי יודו בו ויאמרו השם הוא מחדש בכל אותות ומופתים ועושה בכל כרצונו כי הוא אשר ברא הכל במעשה בראשית וזה טעם על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת. וכן לא פירש כאן טעם השביתה כי ששת ימים עשה ה' וגו' שכבר הוזכר זה פעמים רבות בתורה אבל אמר בקצרה ויום השביעי שבת לה' אלהיך שהוא יתברך שבת בו וינפש ובאר להם כי מיציאת מצרים ידעו שהוא אמר ויהי העולם ושבת ממנו. ועל דרך האמת נוכל עוד להוסיף בזה כי הדבור הזה בשמור לירא את השם הנכבד והנורא ועל כן יצונו שנזכור את היד החזקה והזרוע הנטויה שראינו ביציאת מצרים ותמנו לנו היראה כמו שאמר וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ועל כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת שתהא כנסת ישראל בת זוגו לשבת כנרמז בדברי רבותינו והמשכיל יבין. והוסיף ביאור בדבור כבד כאשר צוך ה' אלהיך מפי הגבורה כאשר פירשתי ולכיבד הוסיף ולמען ייטב לך כמו שנאמר גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה:

(יח) וביאור ולא תענה ברעך עד שוא לאסור להעיד על חברו אפילו דבר שאינו כלום ולא יתחייב בו כלום ובכ"ד כגון שיעיד אחר פלוני ליתן לזה מנה ולא קנה מידו כי שוא דבר בטל. והוסיף ביאור בדבר לא תחמוד שהקדים האשה בעבור כי יצר לב האדם רע מנעוריו באשה יותר מן הכל וביאר כי יכנס בכלל חמדה אפילו התאוה כי אם יתאוה לגזול מחברו

דבר

היה פעם אחת והנה ביאר למה לא יסף והוא ויהי כשמעכם : (כא) כבודו. מראה האש : ואת גדלו. קולות וברקים וקול שופר : ואת קולו . עשרת הדברות יש כדברי יחיד מזכיר הככי לבדו אמר השם : (כג) קול אלהים חיים . לשון רבים כאשר פירשתי . וטעם חיים . על דעתי להפריש בין אלהים ובין הנבא כי לא הנושע הוא מעצמו : (כד) ואת תדבר אלינו . כמו אם ככה את עושה לי ושם מפורש : (כה) היטיבו . כפעל עבר מהבניינים הנראים : (כו) מי יתן . אין הכתיב אומר מי יתן לי רק מי יתן להם על כן נכתב להם אחר והיה לבבם זה ודע כי שורש כל המעשים והתנועות גזירות השם וכל הנמצאים תחת השמים כחם ותולדותם כפי המערכת העליונה עם השרשים למטה וכן עם המורכבים וכן כפי תנועתם יום יום ועת ועת כי לעולם יהיה שנוי כאשר פירש בעל ספר יצירה והחלקים יקבלו מהכללים כפי תולדתם ובעבור כח הכללים יוכלו לשנות מעט בתולדה וזה טעם ויחזק ה' את לב פרעה ובמקום אחר ויכבד לבו הוא ועבדיו והכל אמת על כן אומר ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו ואומר למה תתענו ה' מדרכך ומשה אמר ובחרת בחיים ואחר שהשם לא ימנע טוב הנה הוא אוהב להיטיב ואמר הכתוב כלשון בני אדם מי יתן

על תרין לוחי אבניא
ויהבינון לי : כ והוה
כמשמעכון ית קלא מגו
חשוכא וטורא בעיר
באישתא וקריבתון לותי
כל רישי שבטיכון וסביכון :
כא ואמרתון הא אחזיננא יי
אלהנא ית יקריה וית
רבותיה וית קל מימריה
שמענא מגו אישתא יומא
הדין חזינא ארי ממליל יי עם
אנשא ואתקים : כב וכען
למא נמות ארי תיכליננא
אישתא רבתא הדא אם
מוספין אנחנא למשמע ית
קל מימרא דיי אלהנא עוד
מיתין אנחנא : כג ארי מן כל
בשרא דשמע קל מימרא דיי
קימא די ממליל מגו אישתא
כוותנא ואתקים : כד קרב
את ושמע ית כל דיימר יי
אלהנא ואת תמליל עמנא
ית כל די ימליל יי אלהנא
עמך ונקביל ונעביד :
כה ושמיע קדם יי ית קל
פתגמיכון במללותכון עמי
ואמר יי לי שמיע קדמי ית
קל פתגמי עמא הדין
דמלילו עמך אתקינו כל
דמלילו : כו לוי דיהי לבא
הדין להון למדחל קדמי

וַיִּכְתְּבֵם עַל־שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים
וַיִּתְּנֵם אֵלָי׃ כ וַיְהִי כְּשָׁמְעֲכֶם אֶת־
הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בֹּעֵר
בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל־רָאשֵׁי
שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם׃ כא וַתֹּאמְרוּ
הֵן הֶרְאָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶת־כְּבֹדוֹ
וְאֶת־גָּדְלוֹ וְאֶת־קֹלוֹ שָׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ
הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רָאִינוּ כִּי־יְדַבֵּר
אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם וָחָי׃ כב וְעַתָּה
לָמָּה נָמוּת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ
הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם־יֹסְפִים ׀ אֲנַחְנוּ
לִשְׁמֹעַ אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
עוֹד וָמָתְנוּ׃ כג כִּי מִי כָל־בָּשָׂר
אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים
מְדַבֵּר מִתּוֹךְ־הָאֵשׁ כָּמֹנוּ וַיֶּחִי׃
כד קְרַב אַתָּה וּשְׁמָע אֵת כָּל־אֲשֶׁר
יֹאמַר יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאַתְּ ׀ תְּדַבֵּר
אֵלֵינוּ אֵת כָּל־אֲשֶׁר יְדַבֵּר יְהוָה
אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ׃
כה וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־קוֹל דִּבְרֵיכֶם
בְּדַבֶּרְכֶם אֵלָי וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי
שָׁמַעְתִּי אֶת־קוֹל דִּבְרֵי הָעָם הַזֶּה
אֲשֶׁר דִּבְּרוּ אֵלֶיךָ הֵיטִיבוּ כָּל־
אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ׃ כו מִי־יִתֵּן וְהָיָה
לְבָבָם זֶה לָהֶם לְיִרְאָה אֹתִי

כי קולו חזק וקיים לעולם. דבר אחר לא יסף לא הוסיף להראות באותו פומבי : (כד) ואת תדבר אלינו . התשתם את כחי כנקבה שנצטערתי אליכם ורפיתם את ידי כי ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו מאהבה וכי לא היה יפה לכם ללמוד מפי הגבורה ולא ללמוד ממני : פ'

בעל הטורים

ואת תדבר . בקול נמוך כאשה כמטן שטבל לגבול : ואת תדבר . בגי' בשובה דברות :

כשמעכם ג' וסימן כשמעכם את הקול . והיה במשך בקרן היובל . וישלח אבשלום מרגלים : כבדו ג' חסר וסימן ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבדו ואת גדלו . ותחת כבדו יקד יקוד . והארץ האירו מכבדו : ומתנו . ה' וסימן אם יספים אנחנו . ואכלנהו ומתנו . אם אמרנו נבוא העיר והרעב ג' בפסוק : ואת ג' בלישנא זכר וסימן ואת תדבר אליט את כל אשר ידבר ה' אלהינו . ואם ככה את עשה לי . את כרוב ממשח . ונמסר גם בספר

תולדות אהרן

(ויכתבם . שקלים מט) : סיום סוס. עקידה ש' מד : כי מי כל בשר . עקרים מ"ג פ' יא : ואת תדבר . עקידה ש' מז : מי יתן וגו'. ע"ג ד פ עקידה ש' מב וש' מד :

ספורנו

אפילו בעולם הזה כאמרם ז"ל (פרק קמא דפאה) דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא כבוד אב ואם וכו' : (כד) ואת תדבר אלינו . אף

רמבן

דבר אכל אשר לו ולא יוכל לעשות כן כי אכרו תקיף ממנו או שיש במקומו אימת מלכות עובר בלאו הזה . והוסיף בכאן שדהו לדרוש מה שאמרו במכילתא אי מה הפרט מפורש בנכסים המטלטלים שאין להן אחריות אף אין לי אלא נכסים המטלטלים שאין להן אחריות וכשהוא אומר במשנה תורה שדהו על כרחך מה הפרט מפורש בדבר שהוא קונה ומקנה אף כל דבר שהוא קונה ומקנה : (יט) מתוך האש הענן והערפל. ביאר למתוך האש כי ענן וערפל סביביו : קול גדול ולא יסף . מתרגמינן ולא פסק לפי שמדת בשר ודם אינן יכולין לדבר כל דבריהם בנשימה אחת ומדת הקב"ה אינו כן לא היה פסוק ומשלא היה פוסק לא היה מוסיף לפי שקולו חזק וקיים לעולם ד"א לא יסף לא הוסיף להראות באותו פומבי לשון רש"י . והכתוב אמר ויהי קול השופר הולך וחזק מאד ואמרו למה רך בתחלה לשכך את האוזן במה שיכולה לשמוע ואולי בקול השופר היה כן אבל קול השם בעשרת הדברות היה שוה . והנכון כי האומר לא פסק עשה יסף מן ונאסף שמחה וגיל תוסף רוחם יגועון ועניינו לדעתו המנע הדבר יאמר כי לא נמנע נגלו ותקכו עד שהשלים כל הדברות וכן אמר ויתנבאו ולא יספו . ועל דרך הפשט ולא יסף שלא יסף להיות עוד גדול כמוהו ועל דרך האמת יאמר כי כל הדברים האלה שמעו קול גדול ולא יסף להשמיע אל כל קהלכם אלא קול אחד כי אותו קול נלבד הבינו הם וכבר פירשתי ענין זה שם וכל הפרשה :

(כג) אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש . אמר ר"א כי טעם חיים להבדיל בין אלהים ובין הנבא כי לא יתמוטט הוא מעצמו ויתכן לפרש שהזכיר כן לומר שהשומע קול אלהים שעמו מקור החיים תדבק נפשו ביסודה ולא תחיה עוד חיי בשר ודם ויהושע אמר בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם הנה ארון הברית אדון כל הארץ אם כן וישבע בחי העולם שבועה בשמו הגדול :
(כד) ואת תדבר אלינו . התשתם כחי כנקבה שנצטערתי עליכם ורפיתם את ידי כאשר ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו מאהבה וכי לא היה יפה ללמוד מפי הגבורה ולא ממני לשון רש"י מדברי אגדה . ואם כן יאמר שדאג להם אבל השם הודיעו כי יראתו עשו וטוב להם . והענין כאשר פירשתי שם כי היו חושבים שירצה להשמיעם כל התורה והרצון היה לפניו להשמיעם עשרת הדברות בלבד כאשר בקשו . ודע כי עתה בקשו ממשה שלא ישמיעו קול השם הנכבד לא ביום הזה ולא בדור מן הדורות לעולם דלאו כל שעתא רצון השם על פיהם וכן יאמר להם משה נביא מקרבך מאחיך וגו' וכל הפרשה הזאת א"כ השאלה הזאת לדורות היתה :
(כו) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי . בעבור היות רשות האדם בידו להצדיק ולהרשיע והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים יאמר הכתוב

ולשמר את־כל־מצותי כל־
הימים למען ייטב להם ולבניהם
לעלם : כו לך אמר להם שובו
לכם לאהליכם : כח ואתה פה
עמד עמדי ואדברה אליך את
כל־המצוה והחקים והמשפטים
אשר תלמדם ועשו בארץ אשר
אנכי נתן להם לרשתה :
כט ושמרתם לעשות כאשר צוה
יהוה אלהיכם אתכם לא תסרו
ימין ושמאל : ל בכל־הדרך אשר
צוה יהוה אלהיכם אתכם תלכו
למען תחיון וטוב לכם והארכתם
ימים בארץ אשר תירשון :
ו א וזאת המצוה החקים
והמשפטים אשר צוה יהוה
אלהיכם ללמד אתכם לעשות
בארץ אשר אתם עברים שמה
לרשתה : ב למען תירא את־
יהוה אלהיך לשמר את־כל־
חקתיו ומצותיו אשר אנכי מצוך
אתה ובנך ובן־בנך כל ימי חייך
ולמען יארכן ימיך : ג ושמעת
ישראל ושמרת לעשות אשר
ייטב לך ואשר תרבון מאד כאשר
דבר יהוה אלהי אבתיך לך
ארץ זבת חלב ודבש : פ שש

ל' הכב | ד' הכתיב נלוגא | כ' . יו"ד | ל' | יח ר"פ | כ' חד רפי וחד דגש | ל' חסר דחסר | חד פסוקים נן נך . ל'

ולמיטר ית כל פקודי כל
יומיא בדיל דייטב להון
ולבניהון לעלם : כז איזיל
איכר להון תיבו לכון
למשכניכון : כח ואת הכא
קאים קדמי ואמליל עמך
ית כל תפקידתא וקימיא
ודיניא דתלפינון ויעבדון
בארעא דאנא יהיב להון
למירתה : כט ותטרון
למעבד כמא דפקיד יי
אלהכון יתכון לא תסטון
לימינא ולשמאלא : ל בכל
אורחא דפקיד יי אלהכון
יתכון תהכון בדיל דתיחון
וייטב לכון ותורכון יומין
בארעא דתירתון : א ודא
תפקידתא קימיא ודיניא
דפקיד יי אלהכון לאלפא
יתכון למעבד בארעא
דאתון עברין תמן למירתה :
ב בדיל דתדחל ית יי
אלהך למיטר ית כל קימוהי
ופקודוהי דאנא מפקיד לך
את וברך ובר ברך כל יומי
חייך ובדיל דיורכון יומך :
ג ותקביל ישראל ותטר
למעבד דייטב לך ודתסגון
לחדא כמא דמליל יי אלהא
דאבהתך לך ארעא עבדא

מסורה

בהעלותך : שובו ג' מלא בתורה וסימן קומו שובו אל האיש. עברו ושובו משער לשער במחנה. שובו לכם לאהליכם. וכל נביאים וכתובי' דכוותהון מלאים במיה הסרים וסימניהון אם תבעיון בעיו שבו אתיו. ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים דירמי'. וגם אתה נאם ה' שבו עדי. ויער ה' בישראל וביהודה. ושבי עוד צדקי' בה כתיב: וטוב י"ו וסימן נמסר בשמואל א' סימן י"ו גבי אדמוני עם יפה עינים וטוב ראי: התיון ב' וסימן כל המציה. למען תחיון וטוב לכם :

בעל הטורים

ואתה פה. הגין על פ"א רמז לו שיעמוד בשריבות ובטהרה. ד"א ואתה בן פ' בנים ואתו' כמנין עמו"ד בנים: עמדי. יו"ד כפופה שתעמוד באימה לפני וכסוף. ד"א בשבילך ירדתי י' ירידות ונתתי לך עשר דברות : ט"ז פעמים כתוב זבת חלב ודבש בתורה כנגד לדודי חזאי חלב ודבש דכל ארץ ישראל וכוו ע"ז פרסא. כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך. וסמיך ליה שמע ישראל שהזכיר אלו כבנות כנגד כתובה :

אבן עזרא

יתן : (כז) לך אמור להם. הטעם שירד : (כח) ואתה פה עמוד עמדי. הטעם שישוב וכן כתוב ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים והנה רוב התורה מסיני נאמרה למשה רק משה אמרה במדבר סיני וכאותם אחד עשר יום שנסעו מסיני כפי דעתי : (כט) ושמרתם לעשות. להוסיף ולא תסורו ימין ושמאל : (ל) בכל הדרך. פירוש ימין ושמאל וזו המצוה והחקים והמשפטים עיקרם למען תירא אתה ובנך ובן בנך והנה עיקר כל המצות אמונת הלב וכאשר תירא השם זה כל האדם ובעבור זה נברא האדם כדברי קהלת ועוד יאריכון ימים עם הכל על האדמה ועם היחיד בעולם הבא (ס"א הזה) :
(ג) ושמרת לעשות : והנה אצוך שתשמור אשר ייטב לך : ארץ זבת חלב. דבקה עם לרשתה והנה הוא רחוק ממנו או יהיה חסר בי"ת כמו הנמצא בית ה' :
ומה

תולדות אהרן למען ייטב. עם ס:
לך אמור. שבת
פז נילה ס מועד קטן ז טו יבמות
סב סנהדרין נט ע"ג ס עקרים מ"א
פ' יח : ואתה פה עמוד. שבת כב
מגלה כא יבמות שם נדה קי :
וזאת המצוה. קמא פו: למען הירא
עקידה ש' נד :

רמבן

בתוב כן והוא כלשון בני אדם ועל דרך האמת הוא כמו ויאמר לאדם הן יראת אדני היא חכמה וסור מרע בינה וכך אמרו בספרן של מלות ראו כחותבין כתרו של ר' עקיבא באקולין אמרו לו רבונו של עולם זו תורה וזה שכרה אמר להם שתקו כך עלה במחשבה לפני ותבין זה ממה שאמר ואתה פה עמוד עמדי :

(כה) **ועשו** בארץ. פירשתיו :

(כט) **ושמרתם** לעשות כאשר צוה ה' אלהיכם אתכם. זו אזהרה על עשרת הדברות שצוה אותם השם מפיו ואחרי כן יזהיר בשאר המצות שאמרו הם לשמוע ממשה ולעשות ולכך אמר וזאת המצוה והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהיכם ללמד אתכם כי השם הודה לדבריכם וצוה אותו ללמד אתכם שאר כל התורה למען תחיון שימלא מספר ימיכם וטוב לכם בכל הטובה אשר יעד לכם בפרשת אם בחקותי וזולתה והארכתם ימים בארץ שתנחילו אותה לזרעכם לעולם :

ו (ב) **למען** תירא את ה' אלהיך. יאמר שצוה השם ללמד אתכם התורה והמצוה והחקים והמשפטים לעשותם בארץ ובעבור שתירא את ה' אלהיך כי עיקר כל המצוה יראת ה' זה דעת ר"א. ואיננו נכון בעיני שיהיה למען תירא ולמען יאריכון ימיך האחד טעם המצות בעבור שתירא והשני שנזכר בהם למען שיאריכון ימיך. אבל יאמר שצוה השם אותי שתלמדו המצות **ועשו אותם למען שתזכה** ותירא את ה' אלהיך לשמור מצותיו אתה ובנך ובן בנך כל ימי היות האדם **על פני** האדמה לעולם **כי** בעבור עשות המצות

ספורנו

אע"פ שיהיה דבורך גרוע בערך אל הדבור האלהי : (כט) ושמרתם לעשות. והאל בהמשך הדבור כך הנה ראוי לכם שתשמרו : לא תסורו ימין ושמאל. לא להוסיף לטוב כפי מחשבותיכם ולא לגרוע כלל : (ל) למען תחיון וטוב לכם. כדי שתהיו חיי עד באופן טוב ומאושר : והארכתם ימים בארץ אשר תירשון. שתקנו אותו אריכות ימים לעולם שכלו ארוך בהיותכם בארץ בלי צער ובאין מחריד ומוגע : ו (א) וזאת המצוה. אמנם המצות התלויות בארץ ובכניסתכם בה כוון בהם המצוה ית' : (ב) למען תירא את ה' אלהיך. שתזכור שהוא בעל הקרקע וכי גרים ותושבים אתם עמו : אתה ובנך ובן בנך. שגם הדורות שלא ראו את מעשה ה' הגדול ייראוהו כשיקבלו אלה המצות מכם שראיתם : ולמען יאריכון ימיך. וכדי שאלו המצות יקנו לך חיי עולם שכלו ארוך : (ג) ושמעת ישראל. ובהיות זה התכלית המכוון מאת האל ית' ברוב חסדו עליך ראוי שתשמע ותבין את כונת האל ית' בכל אלה : ושמרת לעשות אשר ייטב לך. ותשתדל לעשות אז מאהבה לרצון לפניו מה שייטב לך להקנותך אושר נצחי וכמו כן תשמור לעשות אתה שתרבון מאד וזה בשמירת צדקה ומשפט לכבודו : כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש. כמו שהוא דבר לך ארץ זבת חלב ודבש מוכנת לעובדיו לזה התכלית שתתפרנסו בה שלא בצער ויהיה לכם פנאי לעיון ולמעשה

חֲלָב וּדְבָשׁ׃ ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה ׀ אֶחָד׃ ה וְאָהַבְתָּ אֵת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדֶךָ׃ ו וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל־לְבָבֶךָ׃ ז וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ

ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלָהַנָא יְיָ חָד׃ ה וְתִרְחַם יָת יְיָ אֱלָהָךְ בְּכָל לִבָּךְ וּבְכָל נַפְשָׁךְ וּבְכָל נִכְסָךְ׃ ו וִיהוֹן פִּתְגָמַיָּא הָאִלֵּין דַּאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ יוֹמָא דֵין עַל לִבָּךְ׃ ז וּתְתַנֵּינוּן לִבְנָךְ וּתְמַלֵּיל בְּהוֹן בְּמִתְּבָךְ בְּבֵיתָךְ

ד׳ ע״ן רבתי ד׳ דל״ת רבתי

אבן עזרא

ומה שהעתיקו קדמונינו ז״ל של קריאת שמע הוא האמת ואין צורך לחפש. דע כי זה השם הנכבד הוא שם העצם ואם כן מה טעם לאמרו פעם שנית והתשובה כי אדם שם ע״ס ושם מקרה באיננו כן ואם הוא נקרא מעצם האדמה וכן זה והעד השם שהוא סמוך אל צבאות או העיקר הוא אלהינו ונכפל כמו כן לומר אחד והטעם לבדו וראיות עד אין חקר יש כי השם אחד והפסוק שאמר ביום ההוא יהיה ה׳ אחד על מחשבות בני אדם והנכון בעיני שהוא דבק עם מלך כי כן כתוב והיה ה׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ מלך אחד ושמו אחד כטעם כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה והנה כל העולם ידברו שפה אחת על כן יהיה שם ה׳ אחד: (ה) ואהבת. והזהר שאין לנו אלוה אחר רק הוא לבדו חייב אתה שתאהבנו כי אין לנו אלוה אחר: בכל לבבך ובכל נפשך. הלב הוא הדעת והוא כינוי לרוח המשכלת כי היא המרכבה הראשונה וכן חכם לב קונה לב: נפשך. היא הרוח שבגוף והוא המתאוה וכהה נראה בכבד: מאדך. מטעם מאד מאד והטעם לרוב אהוב אותו בכל מה שתוכל ותהיה אהבה נמורה בלב: והיו הדברים האלה. אמרו המכחישים על עשרת הדברות ועניהם נאמר וכתבתם על מזוזות ביתך והאמת כל המצות: (ז) ושננתם. מגזרת חץ שנון וידוע איך יכון החץ הנה נראה כי עיקר כל האדם עבודת השם ועבודתו להכיר

רשי

(ד) ה׳ אלהינו ה׳ אחד. ה׳ שהוא אלהינו עתה ולא אלהי האומות ע״ג הוא עתיד להיות ה׳ אחד שנא׳ (צפניה ג) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ ונאמר (זכריה י״ד) ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד: (ה) ואהבת. (ספרי) עשה דבריו מאהבה אינו דומה העושה מאהבה לעושה מיראה העושה אצל רבו מיראה כשהוא מטריח עליו מניחו והולך לו: בכל לבבך. (ספרי) בשני יצריך. דבר אחר בכל לבבך שלא יהיה לבך חלוק על המקום: ובכל נפשך. אפילו הוא נוטל את נפשך: ובכל מאדך. (ברכות נד) בכל ממונך יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך. דבר אחר בכל מאדך בכל מדה ומדה שמודד לך בין במדה טובה בין במדת פורענות וכן בדוד הוא אומר (תהלים קי״ו) כוס ישועות אשא וגו׳ (שם) צרה ויגון אמצא וגו׳. ומהו האהבה והיו הדברים האלה וגו׳ מתוך כך אתה מכיר בהקב״ה ומדבק בדרכיו (ספרי): (ו) אשר אנכי מצוך היום. (שם) לא יהי׳ בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה אלא כחדשה שהכל רצין לקראתה. דיוטגמא מצות המלך הבאה בכתב: (ז) ושננתם. (שם) לשון חדוד הוא שיהיו מחודדים בפיך שאם ישאלך אדם דבר לא תהא צריך לגמגם בו אלא אמור לו מיד: לבניך. אלו התלמידים מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים שנאמר (דברים י״ד) בנים אתם לה׳ אלהיכם

תולדות אהרן שמע ישראל. ברכות ו יא יג טו יז בבא בתרא פסחים נו ריה לב מגלה יז כ חגיגה ג סוטה לב מה גיטין נז סנהדרין כב מנחות לד חולין נא זוהר תרומה ב׳ מקומות ופ׳ ויקהל ופ׳ פנחס ע״ש מ״ב ס״ו וס׳ יג (ברכות ג פסחים לא): ואהבת את ה׳. ברכות נד כג יומא פו (ברכות ג יד סוטה כ): בכל לבבך. ברכות טו: ובכל נפשך. פסחים כה יומא כב סנהדרין עד: והיו. ברכות יג מגלה טו יז סוטה לב לג עקידה ש׳ כא וש׳ תרומה: הדברים. סוטה לג (ברכות ד סוטה כא): אשר אנכי. ברכות יב יו: על לבבך. בב טו מז פסחים נו מגלה כ: ושננתם. ברכות יד קדושין ל (ברכות ד סוטה כא כב):

בעל הטורים ה׳. כנגד אברהם דכתיב ביה אנכי ה׳ ונומר: אלהינו. כנגד יצחק דכתיב ביה אנכי אלהי אברהם אביך: ה׳ אחד. כנגד יעקב שנאמר בו אני ה׳. עיין דשמע גדולה שפי במות יב לישראל ונתן לבם תורה שיש לה ע׳ שמות ונדרשת בע׳ פנים נבדיל בין ע׳ אומות. וזה שבין בין ה׳ ובין אחד. לומר אף על פי שראיתם כמה דמיונות והנ״ס באו בא עם זה במדת הדין ועם זה במדת הרחמים לעפ״כ הכל אחד. אחד דל״ת גדולה לומר לך שתמליכוהו בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם וגם שלא תטעה בריש. וכן ריש דלא תשתחוה לאל אחר בריש גדולה שלא תטעה בדלית. ד״א עיין ודל״ת גדולה כרי עד וחכו ואתם עדי נאם ה׳. וגם הקב״ה הוא עד לישראל כדכתיב והייתי עד ממהר: שמע בגי׳ קיו. שהיו שנה כנגד ביה ראשון. הפסוק מתחיל בשיין ומסיים בדלית כרי עד. בספרים נמצאים מהקורא שמע בכוונה: ואהבת אותיות האבות. בכל לבבך כאברהם שנאמר בו ומצאת את לבבו. בכל נפשך כיצחק שמסר נפשו להקריב. ובכל מאדך כיעקב דכתיב ביה וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך:

ספורנו

ולמשפט לפרוש ולרצות: (ד) שמע ישראל. התבונן והבן זה: ה׳. הנותן מציאות כל נברא: אלהינו. הוא נבחר מהנבדלים אצלנו אשר ממנו נקוה להשיג הפלגו בלי אמצעי ומצד היותו עליו בכחו הגורה הגה לו לבדו ראוי להשתחוות ומצד שממנו הקיהנו בלי אמצעי ראוי שאליו לבדו נתפלל ונעבוד: ה׳ אחד. ובהיותו נותן המציאות אחר אפיסות מוחלט התבאר שאין נמצא זולתו מעין מציאותו ושהוא נבדל במין המציאות עולם הנפרדים וממציאות עולם הגלגלים וממציאות עולם המלאכים באופן שהוא יחיד בשלמות הרביעי וזה נראה שנרמז בהיות אות הדל״ת של אחד גדולה ובהיות העי״ן של שמע הגדולה נרמז שראוי לפקוח עין ולהגדיל העיון בזה ולזה אמרו ז״ל (ברכות פרק היה קורא) ובלבד שיאריך בדל״ת של אחד למען יכוין לזה: (ה) ואהבת. השמח לעשות דבר שייטב בעיניו כאשר תבין שאין תכלית נכבד כזה: (ו) על לבבך. שתזכור תמיד להיזהר כל פעולותיך לזה התכלית: (ז) ושננתם לבניך. תלמד אותם בבנין והריסות מופתים בעיונים: ודברת בם. כי בזאת ההתמדה הזכרם תמיד: אבל

רמבן

טובה שיהיו לך בנים יראי השם ויעמדו על פני האדמה לעולם ויעמוד זרעם ושמכם לפניו כל הימים ולמען יאריכון ימיך בארץ שהוא נחלת ה׳ והנה הכל לטובתך כי חפץ ה׳ להצדיק ולזכות אותך. וביאור הכתוב ושמעת ישראל ושמרת לעשות למען אשר ייטב לך ואשר תרבון מאד כאשר דבר ה׳ אלהי אבותיך לתת לך ארץ זבת חלב ודבש וגו׳ כלומר למען שייטב לך בתתו לך הארץ טובה ורחבה כמו שאמר למעלה למען אשר ייטב לך ובאת וירשת את הארץ וכמוהו ויתן לו בית ולחם אמר לו:

(ד) **שמע** ישראל ה׳ אלהינו. גם בזה מצוה שיאמר כי בדיבור אנכי ה׳ אלהיך יהיה היחוד וכמו שאמרו רבי נתן אומר מכאן תשובה שהם אומרים שתי רשויות הן שכשעמד הקב״ה על הר סיני ואמר אנכי ה׳ אלהיך מי מיחה כנגדו אבל בא לבאר המצוה הזו והזכיר אותה אחר עשרת הדברות לפי שהוא שרש באמונה וכל מי שאינו מודה בה כופר בעיקר כעובד ע״ג. ה׳ אלהינו ה׳ אחד ה׳ שהוא אלהינו ולא אלהי האומות לשון רש״י. ואתה צריך להתבונן בזה כי שנה הכתוב כאן לומר ה׳ אלהינו ולא אמר אלהיך כי אמר בכל מקום שמע ישראל אתה עובר היום כי ה׳ אלהיך שמע ישראל אתם קרבים היום כי ה׳ אלהיכם וכן בכל הפרשיות שידבר עם ישראל יזכיר ה׳ אלהיכם או ה׳ אלהיך וגם בכאן אמר ואהבת את ה׳ אלהיך אבל הזכיר ביחוד ה׳ אלהינו כי עשה עם משה את הגדולות ואת הנוראות לעשות לו שם תפארת. והנה דל״ת אחד גדולה לרמוז על מה שכתוב בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם ולכך תקנו בקריאת שמע ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ואמרו משל לבת אדון שהריחה ציקי קדרה וכו׳ כי משה אמר בתורה ברמז וחזר ואמר ואהבת את ה׳ אלהיך כלשון הפרשיות במשנה תורה:

(ה) **בכל** לבבך. על דעת המדרש הלב הנזכר כאן הוא הכח המתאוה כענין תאות לבו נתתה לו אל תחמוד יפיה בלבבך אם כן בכל נפשך הנפש המשכלת וכן והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וכדברי רבותינו שדורשין בגמרא מכאן יהרג ואל יעבור יהיה בכל נפשך תוספת מכני שאמר בכל לבבך ובכל מאדך אמר גם כן בכל נפשך. וטעם שתאהבנו כנפשך שתתן אותה באהבה או שנקראו היסורין או האברים חצי הנפש ובהריגה יאמר בכל נפשך. ור״א אמר כי נפשך המתאוה כמו כנפשך שבעך נפש שבעה תבוס נופת אל תתנני בנפש צרי ובכל לבבך הוא הדעת והוא כנוי לרוח המשכלת כי הוא המרכבה הראשונה לו וכמוהו חכם לב יקח מצות ודברי קרוב בפי׳ כל לבבך מתה שאמר והיו הדברים האלה על לבבך:

ובטעם ובכל מאדך. כלומר מאד מאד והטעם רב רב אהוב אותו ועל דעת רבותינו בכל ממונך ויקרא הממון מאד כי יבנה אותו ברבוי כמו שקורא לו המון טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים והנה בכל המון ישראל ויקרא חיל ישאו על כתף עיירים חיליהם חילך וכל אוצרותיך את כל החיל הזה יאמר בכל רבוי ממונך וכמוהו אשר שב אל ה׳ בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו מפני התנדבו בענין ביעור ע״ג ועשיית הפסח. וענין האהבה באמרו אותו רבותינו והמכירים בדבריהם מה שאמרו בספרי שלא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאקרא חכם בשביל שאשב בישיבה בשביל שאאריך ימים בשביל שאזכה לעולם הבא ת״ל לאהבה וגו׳ ואשר אמר להם משה תמיד למען ייטב לך ולמען תאריך ימים ולמען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ יוהירם ביראה על דרך התוכחות לומר שאם יחטאו לא יירשו את הארץ או לא יאריכו ימים עליה או שהחסיד צריך להיות אוהב וירא כמו שאמרו עשה מאהבה ועשה מיראה עשה מאהבה שאין אוהב שונא ועשה מיראה שאם באת לבעוט אל תבעוט וכבר נתבאר זה בדברי החכמים:

(ז) **ושננתם** לבניך. גם אלה מצות מבוארות נרמזו כבר כי אחר שהוא במצות חקת עולם לדורותיכם ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם וביון ורעך אחריך הנה אנחנו מצווים שידעו בנינו המצות ואיך ידעו אותם אם לא נלמדם וכן וקשרתם לאות

רשי

אלהיכם ואומר (מלכים ב ב) בני הנביאים אשר בבית אל וכן בחזקיהו שלמד
תורה לכל ישראל וקראם בנים שנאמר (ד"ה ב כט) ועתה בני אל תשלו וכשם
שהתלמידים קרויים בנים שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם כך הרב קרוי אב
שנאמר (מלכים ב ב) אבי אבי רכב ישראל וגו': ודברת בם. (ספרי) שלא יהא
עיקר דבורך אלא בם עשם
עיקר ואל תעשם טפל: ובשכבך.
(שם) יכול אפילו שכב בחצי היום
ת"ל ובקומך יכול אפילו עומד
בחצי הלילה ת"ל בשכבך בביתך
ובלכתך בדרך דרך ארץ דברה
תורה זמן שכיבה וזמן קימה:
(ח) וקשרתם לאות על ידך.
אלו תפילין שבזרוע: והיו
לטטפת בין עיניך. אלו תפילין
שבראש ועל שם מנין פרשיותיהם
נקראו טטפת טט בכתפי שתים
פת באפריקי שתים: מזוזות
ביתך מזוזת כתיב שאין צריך
אלא אחת: ובשעריך. לרבות
שערי חצרות ושערי מדינות
ושערי עיירות (יומא יא):
(יא) חצובים. לפי שהיו מקום
טרשין וסלעים נופל בו לשון
חציבה: (יב) מבית עבדים.
כתרגומו מבית עבדותא ממקום
שהייתם שם עבדים: (יג) ובשמו
תשבע. אם יש בך כל המדות
הללו שאתה ירא את שמו ועובד
אותו אז בשמו תשבע שמתוך
שאתה ירא את שמו תהא זהיר
בשבועתך ואם לאו לא תשבע:
מאלהי

אבן עזרא

להכיר פעליו והמעתיקים העתיקו שעת קריאת שמע וכלנו נסמוך עליהם:
בשבתך. דבק עם ודברת בם: ובשכבך. לישן כי אין מצוה על הישן והנה
ודברת בם בפה ובלב: (ח) וקשרתם לאות על ידך. מפורש: לטטפת.
אין למלה הזאת ריע במקרא והמכחישים אמרו שהוא מגזרת והטף אל דרום
וזה לא יתכן כי שרש הטף נטף
וזה חסר נו"ן וכפול הטי"ת:
וכתבתם. גם אמרו שהוא כמו
קשרם ואחר שקבל אבותינו
האמת נעזוב אלה הבודאים
מלבם: (יא) כל טוב. בשרק
תחת חולם כי יתחלפו כי אינגו
סמוך. וטעם מבית עבדים.
שלא היו לך ערים ובתים
מלאים: (יג) תירא. שלא תעשו
מצות לא תעשה: תעבוד.
במצות עשה: ובשמו תשבע.
לא בשם אלהים אחרים להקים
דבר ולכרות ברית וכן תשבע כל
לשון

בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ
וּבְקוּמֶךָ׃ ח וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל־
יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ׃
ט וּכְתַבְתָּם עַל־מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ
וּבִשְׁעָרֶיךָ׃ ס י וְהָיָה כִּי־יְבִיאֲךָ ׀
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק
וּלְיַעֲקֹב לָתֶת לָךְ עָרִים גְּדֹלֹת
וְטֹבֹת אֲשֶׁר לֹא־בָנִיתָ׃ יא וּבָתִּים
מְלֵאִים כָּל־טוּב אֲשֶׁר לֹא־מִלֵּאתָ
וּבֹרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא־חָצַבְתָּ
כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא־נָטָעְתָּ
וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ׃ יב הִשָּׁמֶר לְךָ
פֶּן־תִּשְׁכַּח אֶת־יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצִיאֲךָ
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים׃
יג אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ
תַעֲבֹד וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ׃ יד לֹא

וּבְמֵהָכָךְ בְּאוֹרְחָא
וּבְמִשְׁכְּבָךְ וּבִמְקִימָךְ׃
ח וְתִקְטְרִינּוּן לְאָת עַל יְדָךְ
וִיהוֹן לִתְפִלִּין בֵּין עֵינָךְ׃
ט וְתִכְתְּבִינּוּן עַל מְזוּזְיָן
וְתִקְבְּעִינּוּן בְּסִפֵּי בֵיתָךְ
וּבִתְרָעָךְ׃ י וִיהֵי אֲרֵי יָעֵלִינָךְ
יְיָ אֱלָהָךְ לְאַרְעָא דְקַיֵּים
לַאֲבָהָתָךְ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק
וּלְיַעֲקֹב לְמִתַּן לָךְ קִרְוִין
רַבְרְבִין וְטָבָן דְּלָא בְנֵיתָא׃
יא וּבָתִּין מְלַן כָּל טוּב דְּלָא
מְלֵיתָא וְגוּבִין פְּסִילִין דְּלָא
פְסַלְתָּא כַּרְמִין וְזֵיתִין דְּלָא
נְצַבְתָּא וְתֵיכוּל וְתִשְׂבַּע׃
יב אִסְתְּמַר לָךְ דִּילְמָא
תִתְנְשֵׁי יָת דַּחַלְתָּא דַייָ
דְּאַפְּקָךְ מֵאַרְעָא דְמִצְרַיִם
מִבֵּית עַבְדוּתָא׃ יג יָת יְיָ
אֱלָהָךְ תִּדְחַל וְקֳדָמוֹהִי
תִּפְלַח וּבִשְׁמֵיהּ תְּקַיֵּים׃ יד לָא

כ׳. כ׳ · כ׳. ל׳ קמץ · נ׳ חסר דחסר סימן ואלה שמות ותבלי מזוזת כתיב · חסר ו׳ בתרא שמע ישראל ויהיה שמעון מזוזות כתי׳ ח׳ ו׳ קדמאה למען ירבו ימיכם ומלכים מזוזות כתיב · ד׳ חסר דחסר. ד׳ ויט כלישנא · ל׳ חסר דחסר · כול׳ מלעיל במ״א השמר ופקט · ל׳ · ג׳

וטבת ד׳ חסר דחסר בלישנא וסי׳ ויראו בני האלהים את בנות האדם. שבע פרות הטבת שבע שנים הנה ב׳ בו. ערים גדלת וטבת. וב׳ מלא דמלא. אל תאמן בם כי ידברו אליך. יבקשו למלך נערות בתולות טובות. ושארא טבות כתיב. ונמסר גם בסדר מקץ: וברת ה׳ בלישנא ושניין כתיבתהון וסימן נמסר בסדר וישב: את ה׳ אלהיך תירא המ״ד (ע׳ מבין חידו׳) זוגין מן ב״ב בסיפרא קדמאה נסיב אות וחסר מלה והניין חסר אות ונסיב יתיר מלה וסימן במסרה

בעל הטורים

ובקומך תגין על הקו"ף. לומר כשיעמוד בבקר יתפלל ק׳ ברכות וינצל מצ״ח קללות ועוד שתים גם כל חלי וכל מכה: לטטפת. ט׳ תגין כנגד ט׳ איברים שבראש. ידך בגי׳ גובה היד. כמך והיה כי יביאך לפרשת שמע. לומר לך שבזכות תורה תפלין ומזוזה יכנסו לארץ: תירא. בגי׳ תלמידי חכמים:

תולדות אהרן ודברת בם. ברכות יג יומא יט ס: בשבתך בביתך. ברכות יא טז סכה כה: ובלכתך בדרך. ברכות יא: ובשכבך. בם ב ד יא (ברכות ג): וקשרתם. שם יד גיטין מה מנחות לג לה לו לז מב ערכין ג (מגלה עא): על ידך. מנחות לז ערכין יט: לטטפת. זבחים לז מנחות לד לו ערכין ג: בין עיניך. מנחות לז: וכתבתם. ברכות יד טו שבת קא גיטין מה מנחות לג לד לז מב מד: על מזוזות. שם לד (ברכות ג ו): ביתך. יומא יא מנחות שם חולין קלה: ובשעריך. יומא שם כל השרבה עקרים מג פ׳ לה זוכר פקודי כוד בעגות העגל שמניהים בתוך סתפילין: ובתים מלאים. חולין יז: השמר לך. סוטה ס: את ה׳ אלהיך בירא. עקרים מג פ׳ לא (ברכות יד סוטה כ קדושין סא):

ספורנו

(י) אשר לא בנית: (יא) ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת. שתשיג עושר בלי עמל: (יב) השמר לך פן תשכח. כי עושר קנוי בזה האופן גורם ברוב המשך להר ההאוות

רמבן

על ידך והיו לטטפת בין עיניך כבר נאמר ונאר בכאן וקשרתם שיהיו מונחים בקשירה וירמוז גם כן לקשר של תפילין שקבלו רבותינו הלכה למשה מסיני והוסיף בכאן מצות המזוזה וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך שלא נזכרה ואולי גם זו מבוארת נרמזה שם במצות ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך וטעם ובשעריך ובמזוזות שאר שעריך כגון שערי הערים והמדינות כמו באחד שעריך:

(י) והיה כי יביאך ה' אלהיך וגו'. יזכיר בכאן כי ברבות הטובה יזכור ימי עניו ומרודו שהיה עבד במצרים ולא ישכח את השם שהוציאו מן העבדות ההוא לטובה הזאת אבל יזכיר חסדיו תמיד ויירא אותו ויעבוד לפניו כעבד לאדוניו ועל דעת רבותינו ירמוז עוד כי הטוב ההוא אשר ימצא בבתים המלאים מותר אפילו היו שם דברים הנאסרים בתורה כגון כתלי דחזירי או כרמים נטועים כלאים או ערלה ואפילו בכורות ויתכן שהיה באזיבתן דבר איסור בטיח אשר בהן או הזכיר הבכורות דרך מליצה להזכיר ברבות הטובה והשליט אותם בכל הנמצא בארץ במותר ובאיסור. והנה הותרו להן כל האיסורין זולתי איסור ע"ג כמו שיבאר עוד לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך וגו' ולכך יזכיר כאן בפרשה שאחרי כן מזבחותם תתוצון לאבד ע"ג ומשמשיה ושאר כל הנמצא בארץ מותר. והנה ההיתר הזה עד שאכלו שלל אויביהם. ויש אומרים בשבע שכבשו וכן נראה בגמרא בפרק ראשון ממסכת חולין. והרב כתב בהלכות מלכים ומלחמותיהם חלוצי צבא משיכנסו בגבול הגוים וישבו תהם מותר להם לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו אם רעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלים אלו האסורים וכן שותה יין נסך ומפי השמועה למדו ובתים מלאים כל טוב ערפי חזירים וכיוצא בהן ואין זה נכון שלא בשביל פקוח נפש או רעבון בלבד הותר בשעת מלחמה אלא לאחר שכבשו הערים הגדולות והטובות וישבו בהן התיר להם שלל אויביהם ולא בכל חלוצי צבא אלא בארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו כמו שמפורש בענין. וכן יין נסך שהזכיר איננו אמת שבכל איסורי ע"ג היא עצמה ומשמשיה ותקרובתה שלה הכל אסור שנאמר שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא. ואם לא נתכוין הרב אלא להתיר סתם יינן במלחמה וכי למה הוצרכנו לדבר זה איסורי תורה הותרו גזרות של דבריהם יהיו אסורות:

(יג) וטעם את ה' אלהיך תירא. כי אחר שצוה באהבה יזכיר ליראה אותו שלא יחטא ויענש ואותו תעבוד לעשות כל אשר צוך כעבד שומר מצות אדוניו ויתכן שיהיה זה רמז לעבודת הקרבנות לשמור וכך אמרו בספרי בפסוק אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקולו תשמעו ואותו תעבודו עבודו בתורתו עבודו במקדשו. ירצה לפרש כי אחרי שהזהיר בשמירת כל המצות כלן ולשמוע בקולו יהיה ואותו תעבודו לעובדו במקדש בקרבנות ובשיר ובהשתחואות שם כי זה יקרא עבודה כמו שאמר עבודת מתנה אתן את כהונתכם ואמר ועבד הלוי ודרשו עוד עבודו בתורתו ללמוד התורה ולהגות בה וגם היא עבודה לפניו ולפי זה ואותו תעבודו ג"כ בקרבנות. ורבי אברהם אמר את ה' אלהיך תירא שלא תעבור על מצות לא תעשה ואותו תעבוד במצות עשה ואיננו נכון מפני שאמר בכתוב האחר ואותו תיראו ואת מצותיו תשמורו ואותו תעבודו:

ובשמו תשבע. איננו מצוה שישבע אבל הוא אזהרה כי בשמו בלבד תשבע לא בשם אל אחר על כן כתוב אחריו לא תלכו אחרי אלהים אחרים שלא תלכו אחריהם בדבר מכל אלו שלא תיראו מהם ולא תעבדו אותם ולא תשבעו בשמם. אבל בגמרא של מסכת תמורה דרשו אותו בשבועת אמת דשריא אמר בשמו תשבע דאמר רחמנא למה לי אם איננו ענין לשבועת הדיינין דנפקא ליה משבועת ה' תהיה בין שניהם תנהו ענין לשבועה דעלמא דשריין ואם איננו ענין לשבועות דמצוה דנפקא ליה מן ובו תדבקון תנהו ענין לשבועות דחול

לשון רק כאחת והטעם שלא יהיה לך אלוה שתשבע בשמו רק כם השם לבדו על כן כתוב אחריו לא תלכון אחרי אלהים אחרים ולא תנסו : (טז) במסה. שם מקום הנזכר ויקרא שם המקום מסה ונפתח הבי״ת כמו וזבח ו[...]נע בקרקר ויפקדם בטלאים ושם פירשתיו והטעם שאמרו היש ה׳ בקרבנו ואם הוא נעבדנו רק אין לך צורך לבד שתשמור מצותיו ואם אתה תעשה הטוב בעיניו יעשה לך כל טוב ויהדוף את כל אויביך : (יט) להדף. ה״א להדוף שרש ופעל הדפו : (כ) מה העדות. הטעם למה זה העול עלינו בינות בני אדם ואמרת כי השם פדנו

(יד) מאלהי העמים אשר סביבותיכם. הוא הדין לרחוקים אלא לפי שאתה רואה את סביבותיך תועים אחריהם הוצרך להזהיר עליהם ביותר : (טז) במסה. כשיצאו ממצרים שנסוהו במים שנאמר (שמות י״ז) היש ה׳ בקרבנו : (יח) הישר והטוב. זו פשרה ולפנים משורת הדין : (יט) כאשר דבר. והיכן דבר (שם כ״ג) והמותי את כל העם וגו׳ : (כ) כי ישאלך בנך מחר. יש מחר שהוא אחר זמן : ונסל

יד לֹא תֵלְכוּן אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם׃
טו כִּי אֵל קַנָּא יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ פֶּן־יֶחֱרֶה אַף־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בָּךְ וְהִשְׁמִידְךָ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה׃ ס
טז לֹא תְנַסּוּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה׃
יז שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְעֵדֹתָיו וְחֻקָּיו אֲשֶׁר צִוָּךְ׃
יח וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי יְהוָה לְמַעַן יִיטַב לָךְ וּבָאתָ וְיָרַשְׁתָּ אֶת־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֶיךָ׃
יט לַהֲדֹף אֶת־כָּל־אֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה׃ ס
כ כִּי־יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם׃

תְּהָכוּן בָּתַר טַעֲוַת עַמְמַיָּא מִטַּעֲוַת עַמְמַיָּא דִּבְסַחְרָנֵיכוֹן׃ טו אֲרֵי אֵל קַנָּא יְיָ אֱלָהָךְ שְׁכִנְתֵּיהּ בֵּינָךְ דִּלְמָא יִתְקֵף רוּגְזָא דַּייָ אֱלָהָךְ בָּךְ וִישֵׁיצֵינָךְ מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא׃ טז לָא תְנַסּוֹן קֳדָם יְיָ אֱלָהֲכוֹן כְּמָא דְנַסֵּיתוּן בְּנִסֵּיתָא׃ יז מִטַּר תִּטְּרוּן יָת פִּקּוֹדַיָּא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן וְסָהֲדְוָתֵיהּ וּקְיָמוֹהִי דְּפַקְּדָךְ׃ יח וְתַעֲבֵיד דְּכָשַׁר וְדִתְקֵין קֳדָם יְיָ בְּדִיל דְּיִיטַב לָךְ וְתֵיעוֹל וְתֵירַת יָת אַרְעָא טָבְתָא דְּקַיֵּים יְיָ לַאֲבָהָתָךְ׃ יט לְמִתְבַּר יָת כָּל בַּעֲלֵי דְבָבָךְ מִן קֳדָמָךְ כְּמָא דְמַלֵּיל יְיָ׃ כ אֲרֵי יִשְׁאֲלִנָּךְ בְּרָךְ מְחַר לְמֵימַר מָה סָהֲדְוָתָא וּקְיָמַיָּא וְדִינַיָּא דְּפַקֵּיד יְיָ

רבתא : ועדתיו. תי׳ די׳ חסר וא׳ מלא וסימן שמור תשמרון את מצות ה׳ אלהיכם. כל ארחות ה׳ חסד. וינסו וימרו. אשרי נצרי עדותיו. בעמוד ענן ידבר : והטוב ד׳ וסימן ועשית הישר בעיני ה׳. מפי עליון לא תצא. אנה ה׳ זכר נא את אשר. והברו אנת ה׳

בעל הטורים

להדף. חסר והיו כי [...] ... וגנה :

תולדות אהרן לא תנסו. [...]
ט : ועשית הישר.
מציעא יז לא קח עיי׳ כה : (נגד
העדות. פסחים (נז) :

ספורנו

האלות ובכן ישכח האדם את עושהו : (כ) מה העדות. החלק העיוני שהוא עדות מופתי : והחקים והמשפטים. החלק המעשי: אשר צוה ה׳ אלהינו אתכם. ולא הספיקו מצות בני נח : עבדים

רמבן

דחול. וראיתי עוד בתנחומא אמר להן הקב״ה לישראל לא תהיו סבורין שהותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת אין אתם רשאין להשבע בשמי אלא אם יהיו בך כל המדות הללו את ה׳ אלהיך תירא שתהיה כאותן שנקראו יראי ה׳ אלהים אברהם איוב יוסף ואותו תעבוד שתהא מפנה עצמך לתורה ולמצות ולא יהיה לך עבודה אחרת לכך נאמר ואותו תעבוד ובו תדבק וכי אפשר לו לאדם להדבק בשכינה והלא כבר נאמר כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא אלא לומר לך כל המשיא בתו לתלמיד חכם ועושה לו פרקמטיא ומהנהו מנכסיו זהו שאמר ובו תדבק אם יש לך כל מדות אלו אתה רשאי להשבע ואם לאו אי אתה רשאי להשבע עד כאן לשון אגדה זו. והנה פירוש הכתוב לדעתם ובשמו תשבע רשות שיתיר לנו להשבע בשמו על דרך הכבוד כאלו אמר את ה׳ אלהיך תירא אבל בשמו תשבע ולא תירא מזה ומפני שהם היתר הזה אחר היראה והעבודה דרשו שאין היתר לשבועה אלא לאחר כל המדות הללו. או יאמר את ה׳ אלהיך תירא ותהיה יראתו גדולה על פניך עד שתהיה שמו לך לשבועה. כי גם ברצותך לקיים כל דבר תשבע בשמו להרע ולא תמיר. ויהיה פי׳ ואותו תעבודו לדעתם שתהיה לו בכל עת כעבד הקנוי המשרת לפני אדוניו תמיד שעושה מלאכת רבו עיקר וצרכי עצמו עראי עד שיבא מזה מה שאמרו וכל מעשיך יהיו לשם שמים שאפילו צרכי גופו לשם עבודת האל יהיו יאכל ויישן ויעשה צרכיו כדי קיום הגוף לעבוד ה׳ כענין שנאמר והנה טוב מאד זו שינה וכי שינה טובה הוא מתוך שהוא ישן קמעא הוא עומד ועוסק בתורה ויתכוין בכל צרכי הגוף למקרא שכתוב אהללה ה׳ בחיי אזמרה לאלהי וגו׳ וזה פירוש נכון :

(טז) לא תנסו את ה׳ אלהיכם כאשר נסיתם במסה. שלא תאמר אם יש ה׳ בקרבנו לעשות לנו נסים או שנצליח בהיותנו עובדים לפניו ונשבע להם ונהיה טובים נשמור תורתו כי הכוונה שם כך היתה שאם יראו שהשם יתן להם מים בנס מאתו ילכו אחריו במדבר ואם לא יעזבוהו ונחשב להם לעון גדול כי אחרי שנתאמת אצלם באותות ובמופתים כי משה נביא השם ודבר ה׳ בפיהו אמת אין ראוי לעשות עוד שום דבר לנסיון והעושה כן איננו מנסה הנביא רק השם יתברך הוא מנסה לדעת היד ה׳ תקצר ולכך אסר לדורות לנסות התירה או הנביאים כי אין ראוי לעבוד השם על דרך הסתפק או שאלת מופת ונסיון כי אין רצון השם לעשות נסים לכל אדם ובכל עת ואין ראוי לעבדו על מנת לקבל פרס אלא אולי ימצא בעבודתו ולכתו

בדרכי התורה צער והמון וראוי שיקבל הכל במשפט צדק ולא כאשר אמרו אולי עמנו וכי הלכנו קדורנית מפני ה׳ ולכך אמר הכתוב בכאן שמור תשמרון מצותיו ועדותיו שהם הנסים שעשה לכם מכבר להיות לכם לעדות כגון הפסח והמצה והסכה ותשמרו חקיו אע״פ שלא תדעו טעמם כי באמת ייטב לכם בסוף אין צורך לנסיון בתורה ובמצות אחרי שכבר נתאמת אצלכם שהוא מאתו יתברך וכן בכל דבר נביא המנוסה והמוחזק בנביא אמת באותות ובמופתים כדין התורה לא תנסו את דבריו בכל גמול ובכל עונש שיאמר לכם ולא תסתפקו ביכלתו יתעלה אבל האמינו בתורתו ותאמינו בנביאיו והצליחו. והנה הבטיח כי סוף הכבוד לבא בירושת הארץ ונצוח האויבים כי היא הטובה הגדולה והצריכה לאותו הדור ואחרי כן אמר כי גם לדורות הבאים אין צורך לנסיון בעשיית המצות אלא שישאלו מאבותיהם וזקניהם ויגידו להם אמתת התורה והמצות כאשר יפרש כי ישאלך בנך וגמר הפרשה :

(יח) **ועשית** הישר והטוב בעיני ה׳. ע״ד הפשט יאמר תשמרו מצות השם ועדותיו וחקותיו ותכוין בעשייתן לעשות הטוב והישר בעיניו לבד ולמען ייטב לך הבטחה יאמר כי בעשותך הטוב בעיניו ייטב לך כי השם מטיב לטובים ולישרים בלבותם. ולרבותינו בזה מדרש יפה אמרו זו פשרה ולפנים משורת הדין והכוונה בזה כי מתחלה אמר שתשמור חקותיו ועדותיו אשר צוך ועתה יאמר גם באשר לא צוך תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו כי הוא אוהב הטוב והישר וזה ענין גדול לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כלם אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה כגון לא תלך רכיל לא תקום ולא תטור ולא תעמוד על דם רעך לא תקלל חרש מפני שיבה תקום וכיוצא בהן חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין וכגון מה שהזכירו בדינא דבר מצרא ואפילו מה שאמרו פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות עד שיקרא בכל ענין תם וישר :

(כ) **וטעם** כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות. שישאל תחלה על מה יעידו אלה המצות הנקראים מדות בעבור שהם זכר לנפלאותיו ועדות בהם כגון המצה והסוכה והפסח והשבת והתפילין והמזוזה ומה החקים כי נעלם טעמם בתורה והמשפטים ישאל מה המשפטים שנעשה במצות האלה שנסקל העושה מלאכה בשבת ונכרות הבא על אשה ואמה ונכה את הארבעים לזורע כלאים כי משפטי ישוב המדינות כדיני השור והבור והשומרים ושאר הדיין

רשי

(א) ונשל. לשון השלכה והתזה וכן (דברים יט) ונשל הברזל: (ב) לא תחנם. (ע"ז כ"ב) לא תתן להם חן. (יבמות י) דבר אחר לא תתן להם חנייה בארץ: (ד) כי יסיר את בנך מאחרי. (קידושין סח) בנו של גוי כשישא את בתך יסיר את בנך אשר תלד לו בתך מאחרי למדנו שבן בתך הבא מן הגוי קרוי בנך אבל בן בנך הבא מן הגויה כו' שהרי לא נאמר על בתו לא תקח כי תסיר את בנך מאחרי אלא כי יסיר את בנך וגו': (ה) מזבחותיהם. של בנין מצבותם

אבן עזרא

פדנו מבית עבדים והנה עשה למו זאת הטובה והנה חייבים אנחנו ליראה את שמו כי כבר הכרנו כי הוא הייה לנו ועוד ייטיב לנו להחיותנו כי מצותיו חיים הם למוצאיהם: (כה) וצדקה תהיה לנו. יש אומרים מכאן רמז לשכר המצות לעולם הבא ולפי הפשט כי מדרך הצדקה חייבים אנחנו לשמור את רצונו כי הוא אדוננו והנכון בעיני כי כל הגוים יראו שאנחנו צדיקים בשמרנו מצותיו וחקיו שהם צדיקים כי כן כתוב: (א) ונשל. הנו"ן שורש והוא מגזרת כי ישל זיתך: (ד) כי יסיר את בנך. שב אל בנו הנזכר והוא שלא תתן בתך לבנו או לא תקח הבת הנזכרת: (ה) כי אם. רק כה עשו להם כטעם כי עם קדוש אתה

כא ואמרת לבנך עבדים היינו
לפרעה במצרים ויציאנו יהוה ג׳ ומסניין
ממצרים ביד חזקה: כב ויתן
יהוה אותת ומפתים גדלים ג׳ כ״ב כמו׳
ורעים | במצרים בפרעה ובכל־ ג׳
ביתו לעינינו: כג ואותנו הוציא ג׳ מ״ל בליש׳
משם למען הביא אתנו לתת לנו כו׳ חסרים במ״ג
את־הארץ אשר נשבע לאבתינו:
כד ויצונו יהוה לעשות את־כל־
החקים האלה ליראה את־יהוה
אלהינו לטוב לנו כל־הימים
לחיתנו כהיום הזה: כה וצדקה ג׳ וחסר. ד כה וכל עזרי דכוו׳
תהיה־לנו כי־נשמר לעשות את־
כל־המצוה הזאת לפני יהוה
אלהינו כאשר צונו: ס שביעי פ
ז א כי יביאך יהוה אלהיך אל־
הארץ אשר־אתה בא־שמה
לרשתה ונשל גוים־רבים | מפניך פ
החתי והגרגשי והאמרי והכנעני
והפרזי והחוי והיבוסי שבעה גוים
רבים ועצומים ממך: ב ונתנם ג׳ מ״ל בחוי וכל כ״ך דכוו׳
יהוה אלהיך לפניך והכיתם מ״ל במ״ג חס׳
החרם תחרים אתם לא־תכרת ג׳ מ״ל
להם ברית ולא תחנם: ג ולא י״ז ר״ס בספ׳
תתחתן בם בתך לא־תתן לבנו
ובתו לא־תקח לבנך: ד כי־
יסיר את־בנך מאחרי ועבדו ד מ״ל
אלהים אחרים וחרה אף־יהוה
בכם והשמידך מהר: ה כי אם־
כה תעשו להם מזבחתיהם תתצו

תרגום

אלהכון יתכון: כא ותימר לברך עבדין הוינא לפרעה במצרים ואפקנא יי ממצרים בידא תקיפא: כב ויהב יי אתין ומופתין רברבין ובישין במצרים בפרעה ובכל אנש ביתיה לעיננא: כג ויתנא אפיק מתמן בדיל לאעלא יתנא למתן לנא ית ארעא דקים לאבהתנא: כד ופקדנא יי למעבד ית כל קימיא האלין למדחל קדם יי אלהנא לטב לנא כל יומיא לקימותנא כיומא הדין: כה וזכותא תהי לנא ארי נטר למעבד ית כל תפקידתא הדא קדם יי אלהנא כמא דפקדנא: א ארי יעלינך יי אלהך לארעא דאת עליל לתמן למירתה ויתריך עממין סגיאין מן קדמך חתאי וגרגשאי ואמוראי וכנענאי ופריזאי וחואי ויבוסאי שבעה עממין סגיאין ותקיפין מנך: ב וימסרינון יי אלהך קדמך ותמחינון גמרא תגמר יתהון לא תגזר להון קים ולא תרחם עליהון: ג ולא תתחתן בהון ברתך לא תתן לבריה וברתיה לא תסב לברך: ד ארי יטעון ית ברך מבתר פולחני ויפלחון לטעות עממיא ויתקיף רוגזא דיי בכון וישיצינך בפריע: ה אלהין כדין תעבדון להון אגוריהון

בעל הטורים

המצוה הזאת לפני ה' אלהינו. מלמד שהמצות באות ומעידות לפני ה' ופ"א דלפני כפולה לומר שנכנסות לפני ולפנים: כאשר צונו כי יביאך. בשכר המצות: ונשל ג'. ונשל גוים רבים ונשל ה' אלהיך את הגוים האל מפניך. ונשל הברזל מן העץ. האומה שהוא ישראל לא היו צריכין לכלי זיין וזהו ונשל גוים ונשל הברזל:

תולדות אהרן

לטוב לנו. פקודים מד: (לא תכרות. קדושין סח): ולא תחנם. ע"ז כ: ולא תתחתן. יבמות עו קדושין סח ע"ז לו (יבמות ד' קדושין סח סוטה יז) כי יסיר. יבמות כג קדושין סח ע"ז לו (קדושין סח סוטה יז):

מסורה

זכר נא: ויציאנו ג' ומשניין באתיהון וסימן וישלח מלאך ויצאנו ממצרים חד"ח. ואמרת לבנך עבדים היינו ויציאנו כתיב חסר ומלא. ובמורא גדול ויוציאנו כתיב מלא דמלא (עי' מנין תודות) ונמסר גם בסדר חקת: אותנו ואותנו ג' מלא וסימן ואותנו הוציא משם קדמא דפסוק. אולי יעשה ה' אותנו. כי כולם מיראים אותנו: כהיום ד' וסימן נמסר בסדר וישב: צונו. ה' וסימן נמסר בסדר דברים: ונשל ג' וסימן ונשל ה' אלהיך את הגוים האל מפניך. ונשל הברזל מן העץ. ונשל גוים רבים מפניך את החתי ועצומים כל אורייתא עצמים חסר במ"א שבעה גוים רבים ועצומים. וכל נביאים וכתובים דכוותא מלא במ"ג חסר וסימן כי ידעתי רבים פשעיכם. והוכיח לגוים עצומים. כי רבים חללים הפילה: מזבחתיהם ג' ב' מלאים וא' חסר וסימן לא תכרת ברית לישב. כי אם כה תעשו להם. וידעתם כי אני ה' בהיות. קדמא חסר וא' מזבחותיכם

ספורנו

(כא) עבדים היינו. ובהיות שבעבדותנו לא היינו יכולים לקנות השלמות המכוון מאתו הפליא לעשו' להוציאנו להביא אותנו אל הארץ שנוכל לקנות בה אותה השלמות: (כד) ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה. להכין אותנו בשמירתם: ליראה את ה' אלהינו. וזה בהתבונן והכיר את גדלו וכל זה כלה לטוב לנו כל הימים כי חפץ חסד הוא לא לתועלתו. לחיותנו כהיום הזה: (כה) וצדקה תהיה לנו. וזה שאמרתי לך לטוב לנו כל הימים רצוני לומר לפת לנו בעולם הזה ובעולם הבא לחיותנו

רמבן

הדינין שבתורה צדיקים וטובים הן כל רואיהם יכירון. ועוד בתשובת השאלה הזאת שנגיד לשואל כל ענין יציאת מצרים והכוונה בזה הוא הטעם במה שאמר בעשרת הדברות אשר הוצאתיך מארץ מצרים כי יתכוין שנודיע לבן השואל כי ה' הוא הבורא והחפץ והיכול כאשר נתבאר לנו ביציאת מצרים וזה טעם לעינינו כי אנחנו היודעים ועדים מן האותות והמופתים שראינו שם כי השם אלהינו הוא האלהים בשמים ובארץ ואין עוד מלבדו כי כל זה יודע ביציאת מצרים כאשר פירשתי בדבור הראשון והנה ראוי לנו לשום כבוד לשמו כי הוא בוראנו ואשר הגדיל חסדו עמנו וצונו לעשות את החקים האלה הנזכרים בעדות וחקים ומשפטים ליראה אותו בעשותנו העדות זכר לנפלאותיו לטוב לנו בעשיית החקים כי טובים הם אין בהם חק שתהיה בהם רעה כלל אע"פ שלא נתברר טעמם כלל לחיותנו כהיום הזה במשפטים כי בכללם נחיה וכלם טובים אין בהם רעה אבל כלם גורמים חיים טובים בסוף. והנה אנחנו חייבין לעשות רצון הבורא שהוא אלהינו ואנחנו עמו וצאן ידיו ואין בכל מצותיו רק טוב ועוד שתהיה לנו צדקה לפני ה' אלהינו ויתן לנו שכר

ה וּמַצֵּבֹתָם תְּשַׁבֵּרוּ וַאֲשֵׁירֵהֶם תְּגַדֵּעוּן וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ׃
ו כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּךָ בָּחַר ׀ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה׃
ז לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים חָשַׁק יְהוָה בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם כִּי־אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל־הָעַמִּים׃
ח כִּי מֵאַהֲבַת יְהוָה אֶתְכֶם וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת־הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵיכֶם הוֹצִיא יְהוָה אֶתְכֶם בְּיָד חֲזָקָה וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרָיִם׃ מפטיר
ט וְיָדַעְתָּ כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל הַנֶּאֱמָן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָו לְאֶלֶף דּוֹר׃ (מצותיו קרי)
י וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל־פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ לֹא יְאַחֵר לְשֹׂנְאוֹ אֶל־פָּנָיו יְשַׁלֶּם־לוֹ׃
יא וְשָׁמַרְתָּ אֶת־הַמִּצְוָה וְאֶת־הַחֻקִּים וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם׃
פפפ

תְּתָרְעוּן וְקָמָתְהוֹן תְּתַבְּרוּן וַאֲשֵׁירֵיהוֹן תְּקוֹצְצוּן וְצַלְמֵיהוֹן תּוֹקְדוּן בְּנוּרָא׃
ו אֲרֵי עַם קַדִּישׁ אַתְּ קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ בָּךְ אִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהָךְ לְמֶהֱוֵי לֵיהּ לְעַם חֲבִיב מִכֹּל עַמְמַיָּא דְעַל אַפֵּי אַרְעָא׃
ז לָא מִדְּסַגִּיאִין אַתּוּן מִכָּל עַמְמַיָּא צְבִי יְיָ בְּכוֹן וְאִתְרְעֵי בְּכוֹן אֲרֵי אַתּוּן זְעִירִין מִכָּל עַמְמַיָּא׃
ח אֲרֵי מִדְּרָחֵם יְיָ יָתְכוֹן וּמִדְּנָטַר יָת קְיָמָא דְּקַיֵּים לַאֲבָהָתְכוֹן אַפֵּיק יְיָ יָתְכוֹן בִּידָא תַקִּיפָא וּפַרְקָךְ מִבֵּית עַבְדוּתָא מִידָא דְּפַרְעֹה מַלְכָּא דְּמִצְרָיִם׃
ט וְתִדַּע אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ הוּא אֱלֹהִים אֱלָהָא מְהֵימְנָא נָטַר קְיָמָא וְחִסְדָּא לְרָחֲמוֹהִי וּלְנָטְרֵי פִּקּוֹדוֹהִי לְאַלְף דָּרִין׃
י וּמְשַׁלֵּם לְסָנְאוֹהִי טָבְוָן דְּאִנּוּן עָבְדִין קֳדָמוֹהִי בְּחַיֵּיהוֹן לְאוֹבָדֵיהוֹן לָא מְאַחַר עוֹבַד טָב לְסָנְאוֹהִי טָבְוָן דְּאִנּוּן עָבְדִין קֳדָמוֹהִי בְּחַיֵּיהוֹן מְשַׁלֵּם לְהוֹן׃
יא וְתִטַּר יָת תַּפְקֶדְתָּא וְיָת קְיָמַיָּא וְיָת דִּינַיָּא דַּאֲנָא מְפַקֵּד לָךְ יוֹמָא דֵין לְמֶעְבְּדְהוֹן׃ פפפ

רשי

מצבות. אבן אחת: ואשיריהם. אילנות שעובדין אותן: ופסיליהם. צלמים: (ז) לא מרבכם. כפשוטו. ומדרשו לפי שאין אתם מגדילים עצמכם כשאני משפיע לכם טובה לפיכך חשק בכם: כי אתם המעט. הממעטין עצמכם כגון אברהם שאמר (בראשית י"ח) ואנכי עפר ואפר וכגון משה ואהרן שאמרו (שמות ט"ז) ונחנו מה לא כנבוכדנצר שאמר (ישעיה י"ד) אדמה לעליון וסנחריב שאמר (שם ל"ו) מי בכל אלהי הארצות וחירם שאמר (יחזקאל כ"ח) אל אני מושב אלהים ישבתי: כי אתם המעט. הרי כי משמש בלשון דהא: (ח) כי מאהבת ה'. הרי כי משמש בלשון אלא. לא מרובכם חשק ה' בכם. אלא מאהבת ה' אתכם: ומשמרו את השבועה. מאשר שמרו את השבועה: (ט) לאלף דור. ולהלן הוא אומר (דברים ה) לאלפים כאן שהוא סמוך אצל לשומרי מצותיו העושין מיראה הוא אומר לאלף ולהלן שהוא סמוך אצל לאוהביו העושין מאהבה ששכרם יותר גדול הוא אומר לאלפים: לאוהביו. אלו העושין מאהבה: ולשומרי מצותיו. אלו העושין מיראה: (י) ומשלם לשונאיו אל פניו. בחייו משלם לו גמולו הטוב כדי להאבידו מן העולם הבא: (יא) היום לעשותם. ומחר לעולם הבא ליטול שכרם:

אבן עזרא

אתה ולא תתגאל בדברי הכותות המצויירות כמלכות ואשרים: (ו) סגלה. פירשתיו והוא דבר נחמד לא ימצא בכל מקום כמוהו וכן וסגולת מלכים: (ז) חשק בכם ויבחר בכם. ולא באחרים. (ח) ומשמרו. שם הפעל: (ט) הוא האלהים. הטעם זה הוא האלהים באמת שיש לו כח והוא נאמן והטעם בעבור השבועה כי יש נאמן ואין בו כח למלאות שבועתו ויש בעל כח שאיננו נאמן: שומר הברית והחסד לאוהביו. אין למעלה מהם: ולשומרי מצותיו. אחריהם או פירושו אוהביו בלב הם שומרי מצותיו בפה ובפעל: לאלף דור. טעה האומר כי בשלשים אלף ושש אלפים ישוב גלגל המזלות כי הנה נמצאה המעלה בשבעים שנה וטעם אלף עד אין קץ: (י) ומשלם לשונאיו. לכל אחד משנאיו כמו וצדיקים ככפיר יבטח: אל פניו. הטעם לעצמו ויש אומרים כמו בפניו בכעסו והטעם כי ישלם לשונאיו בעבור ששנאו האמת: להאבידו לא יאחר לשונאו. יש אומרים כי הטעם ישלם לרשע גמול טוב שעשה בעולם הזה ולא יאחר לתת לו בעולם הבא והנכון בעיני שהוא כנגד אוהביו שהם עומדים לאלף דור שונאיו יאבדו והוסיף לא יאחר שיחשוב שיעמוד בנו או בן בנו כטעם על שלשים ועל רבעים: (יא) ושמרת. הטעם כאשר השם שומר הברית שמור אתה מצותיו:

חטאת יהודה כתובת: ואשירהם ג' מלא בלישנא וסימן ואשירהם תגדעון. ויעשו אשירה וישתחוו לכל צבא. ונהשתי אשיריך: מצותו ג' חסר יו"ד וסימן האל הנאמן. כי השמור מצותו. יעשית את מצותו: לאלף דור ג' וסימן שמר הברית והחסד לאהביו. זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור. זכרו לעולם בריתו: ומשלם ג' וסימן לשנאיו אל פניו להאבידו. עון אבות אל חיק. על יהר אנ"ך: אל פניו ו' וסימן במסרה רבתא: לעשותם ד' ב' מלאים וב' חסרים וסימן נמסר לעיל בתאי סידרא:

בעל הטורים

לא מרבכם. כתיב חסר לומר מרבנות שבכם שאתם ממעיטים עצמכם: כי אתם המעט. ס' מעט. כ"ו משפחות בפרשת פנחס ושני בלויים הרי ס"ח. ובפרשת עמכם ס' בנות לנפחד יעשו שבעים:

תולדות אהרן

ואשירהם. סוטה ס ע"ג סם מה: ופסיליהם. סנהדרין נג ע"א נב: לעם סגלה. עקרים מ"ג ס' לו: לא מרבכם. חולין פט עקידה ג' כו: חשק ה' בכם. עקרים מ"ג ס' לו: ולשומרי מצותיו. סוטה לא: ומשלם. ערובין כב: לא יאחר. שם: אנכי עזוך. שם ע"ג נ ד:

קי"ח, עזיא"ל סימן

ספורנו

לחותנו כהיום הזה חיי שעה ונהיה לנו צדקה חכות לפני ה' אלהינו בעולם הנצחי: (ו) כי עם קדוש אתה. ואין ראוי שתתגאל קדושתך בבנות אל נכר להוליד זרע פסול כאמרו כי חלל יהודה את קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר: בך בחר. ולא בזרע פסול כאמרם ז"ל קדושין פרק י' יוחסין אין השכינה שורה אלא על משפחות מיוחסות בישראל: (ז) לא מרבכם. לא כדי שיתכבד ברב עם: כי מאהבת ה' אתכם. בהיותכם זרע אוהבו ותופשי שמו יותר מכל האומות: (ט) האל הנאמן. קיים על ענין אחד לא ישתנה: שומר הברית ומשלם לשונאיו. ושעם רשע וטוב לו הוא לשתי סבות האחת היא זכות אבות כענין בישמעאל כי זרעך הוא. והשנית איזה זכות שנמצא לרשע עצמו בלתי מגיע שיזכה בו לחיי עולם ומשלם לו בעולם הזה שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה: היום לעשותם. ולא תטריד מחשבתך אם לא תקבל שכר מהם בעולם הזה:

רמבן

טוב בעשיית כל המצות האלו. קרא גמול המצות צדקה כי העבד הקנוי לרבו שהוא חייב לעבוד אותו אם יתן עוד שכר בעבודתו צדקה יעשה עמו:
ז (ו) בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגלה. שאין לך קצין שוטר מושל בכל מלאכי מעלה אבל אתה סגולת ה' תחת ידו ולכך לא תטעה לעבוד ע"ג מאלהי העמים וכבר הזכרתי זה פעמים רבות וזה טעם לא מרובכם מכל העמים כי היה ראוי שיהיו הרבים לו' כענין שכתוב ברב עם הדרת מלך ויפקד שרי צבאות בראש הנבחרים ואתם המעט ואעפ"י כן חשק בכם ויבחר בכם:
(ז) וטעם חשק. שנקשר עמכם בקשר אמיץ שלא יפרד מכם לעולם מלשון וחשוקיהם כסף ויבחר בכם מכל העמים שתהיו אתם סגולה ונחלה לו כי הבחירה בכל מקום ברירה מן האחרים. ואמר הטעם כי מאהבת ה' אתכם בחר בכם שראה אתכם ראויים להתאהב לפניו ונבחרים לאהבה יותר מכל העמים ולא להזכיר בזה טעם ה הבחירה כי הנבחר לאוהב ידוע לסבול את אוהבו בכל הבא עליו ממנו וישראל ראויים לכך מכל עם כמו שאמרו שלשה עזים הם ישראל באומות כי יעמדו לו בנסיונות או יהודאי או צלוב. וטעם בכם בעבור אבותיכם שהגיע עניינם עד שנשבע להם כדי שלא יגרום החטא ותבטל הבטחתם ועל כן הוציא אתכם מארץ מצרים ביד חזקה ויפדך רמז שהכה אותם תחתיך כענין שנאמר נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך: (ט) וידעת. מיציאת מצרים כי ה' אלהיך הוא האלהים שברא שמים וארץ כאשר פירשתי ועוד תדע מזה שהוא האל הנאמן שלא ישוב דברו ריקם והוא שמר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו יראי שמו לאלף דור כנרעם כאשר שמר לך ברית אבותיך ותדע כי הוא משלם

לשנאיו

לשונאיו רשעים אל פני כל אחד מהם להאבידו כאשר האביד את המצרים ולא אחר להם. והמדה הזאת אשר הזכיר אמת לעולם אעפ"י שיש רשע מאריך ברעתו לא יהיה לו כן רק מפני המדה הזאת הנזכרת שהוא שומר החסד והנה עשה שום טובה שצריך לשלם לו אם כן אין במדותיו של הקב"ה אלא שתי מדות הללו משלם טובה תחת טובה ומשלם רעה תחת רעה ויתכן כי שונאיו המוחלטים מכחישים באלהותו ואין להם זכות כלל וכמו שאמרו אמר רבי יאשיה מפני שלשה דברים הקב"ה מאריך אפים לרשעים בעולם הזה שמא יעשו תשובה או עשו מצות שהקב"ה ישלם שכרן בעולם הזה או שמא יצאו מהן צדיקים שכך מצינו שהאריך אפים לאחז ויצא ממנו חזקיהו וגם לאמון ויצא ממנו יאשיהו וגם לשמעי ויצא ממנו מרדכי וכל אלו אינם בכלל שונאיו. ויש במלת אל פניו סוד ברשע וטוב לו. והחזיר ושמרת את המצוה וגו' לומר לכן תשמור את המצוה ואת החקים ואת המשפטים שלא תהיה משונאיו האובדים אבל תהיה מאוהביו ושומרי מצותיו הנזכרים למעלה לטובה:

פרשת ואתחנן

כלי יקר

ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר. פירש"י אע"פ שיש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים מ"מ אין מבקשים כ"א מתנת חנם. וקשה על זה מסיכת היסק הדעתין שיתלו במעשיהם הטובים שכבר עשו הלא לעולם אין לאדם שום חוב על הקב"ה כי כל המצות שהאדם עושה אין בהם די השיב כבעל גמולות כבעל יגלם כל תגמולוהי עליו במה שכבר עשה לו ה' כי גבר עליו חסדו מיום הולדו כמו שהאריך מזה בספר חובת הלבבות ורז"ל האשימו את חזקיה שתלה במעשיו ואמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ותלו לו בזכות אחרים שנאמר וגנותי על העיר הזאת בעבור דוד עבדי כי מן השמים הראו לו שאין שום זכות כי כבר אכלו חזקיה ונתקיים בו מאמר קטנתי מכל החסדים כי הודה ואמר שקטן יעקב הל' בתלות מגד כל החסדים שכבר קבל ואיך אמרו אע"פ שיש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים. והראיה שמביא מן פסוק וחנותי את אשר אחון אינה ראיה לכאן כי פסוק זה אין למדין ממנו כ"א שאף מי שאין לו זכות הקב"ה עושה עמו על צד החנינה אבל משה שנענש בחטאו שלא יכנס לארץ מה ענינו לפסוק זה כי הוא ודאי גרוע ממי שאין לו לא זכות ולא חובה. והתשובה לכל זה שמה שאמרו יש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים אין הפירוש באותן מע"ט שכבר עשו אלא במעשיהם הטובים שעתידין לעשות כי מסתמא כל צדיק אינו מבקש שום הנאה גופניית כ"א כדי שעל ידה יהיה לו מקום לקיים איזו מצוה וזה הדבר שדרש רבי שמלאי וכי לאכול מפריה היה צריך משה אלא אמר הרבה מצות תלויות בארץ וא"כ היה לו לתלות בקשתו באותן מעשים טובים שעתיד הוא לעשות ע"י בקשה זו וזה דבר אמיתי שבורת הדין נותן שימלא ה' משאלות לבו יען כי אינו חפץ כ"א את אשר חפץ ה' בו ואף על פי שבחטאו נקנס עליו מכל מקום אין מעניפין החוטא לאמר לך עבוד עבודה שהיא זרה אלך להוסיף על חטאו פשע. אלא שמרוב ענוה שבו לא רצה לתלות התפלה באותן מעשים טובים שעתיד הוא לעשות ועל ידי הכניסה לארץ כי אולי יכנס ולא יעשה המצות ורק ההנאה הגופניית יקבל ואת הטוב לא יקבל לכך בקש בלשון חנינה מתנת חנם בעצמו לכך נאמר בעת ההיא לאמר כי עשה שאלתי באשר הוא שם על דעת האיש שעדיין אין שום זכות בידו מבלי שישקיף על העתיד לבא שסופו לבא לידי קיום מצות כי שמא יבא או לא יבא לכך אמר בלשון ואתחנן כי היה צריך לבקש חנם על העת ההיא כאמור:

בעת ההיא לאמר. כבר כתבנו שהתפלה והתחנה היתה על העת ההיא מבלי שיתלה שאלתו במעשים טובים שסופם לבא ואמר לאמר להורות שכל צדיק יבקש התחנונים ומתנת חנם. וי"א מהו אמר איני מניחך עד שתאמר לי הן או לאו ועל זה נאמר בעת ההיא לאמר ר"ל שיאמר לו תשובה תיכף בעת ההיא. וי"א שהוא על דרך ה' שפתי תפתח וגו' שביקש ממנו ליתן לו מקום לאמר דבריו כמ"ש וארשת שפתיו בל מנעת סלה. ורש"י פירש בעת ההיא אחר שכבשתי ארץ סיחון ועוג דמיתי שמא הותר הנדר ונראה שחשב משה כי טעם הנדר הוא יען לא האמנתם כי לא גרמתם לישראל להאמין כי על ידי שיראו נס מפורסם זה. ובמלחמת סיחון שהעמיד משה החמה וע"י נס מפורסם זה בלי ספק שנעשו בעיני האמון בם ותיקן מה שקלקל. וכ"ש לדעת ספר העקרים שכתב בטעם החטא עי מריבה כי היה לו למשה לדבר מעצמו אל הסלע קודם שיצוה לו ה' כי כל נביא גוזר אומר ויקם לו כמו שעשה אליהו ואלישע וכו' וכן יהושע אמר שמש בגבעון דום. זה תוקף דברי הרב. והנה עכשיו עשה משה כמו שעשה יהושע שהעמיד החמה כי מאמר שילפינן בג"ש דאחל אחל שהעמיד משה החמה כיהושע אין היקש לתנאין כמו שיהושע עשה כן מעצמו כך משה עשה כן מעצמו ובזה נתקדש השם ותיקן מה שקלקל וחיזק האמונה על כן חשב שהותר הנדר ולא שתלה בכיבוש ארץ סיחון ועוג כי לכתחלה לא היה בכלל השבועה שהרי נאמר לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם והיינו ארצות שבע אומות שכבר נשבע לאבותם אבל ארץ סיחון ועוג לא היה מעולם בכלל השבועה זו:

אתה החלות להראות את עבדך וגו'. פירש"י פתח להיות עומד ומתפלל פ"א כל פתח נקודה בסגול וכך פירושו התחלות להראות מה הראה לו פתח כמי שפותח פתח לאיזו דבר וא"כ פירש על מה הראה לו פתח להיות עומד ומתפלל. אבל הקוראים פתח הפ"א בקמץ טעות בידם כי מאי קמ"ל כי ודאי לא כיים תפלתו קודם שפתח למה נקט לשון פתח הל"ל היה עומד ומתפלל ורז"ל אמרו לעולם יסדר אדם שבחו של מקום קודם שיתפלל כי כן עשה משה שהתחיל בשבחו של מקום שנאמר אתה החלות להראות את עבדך וגו' ואח"כ אמר אעברה נא. ביאור הדבר שכל צדיק יבקש מתנת חנם וישער בעצמו שכל מה שהקב"ה עושה עמו חסד אל כל היום כי הקב"ה תמיד המתחיל בעשיית הטובות לאדם מיום הולדו האדם כל מה שמסגל מעשים טובים הכל הוא עושה דרך תשלומים והקב"ה שהוא הגדיל תקף חסד ונותן בקשה לגזי שגילם חוב הראשון וכמ"ש מי הקדימני ואשלם הורה שהקב"ה המקדים והמתחיל בכל הטובות וזהו שבחו ותהלתו של מקום ב"ה שצריך להתפלל לסדר שבחו של מקום הגדול קודם שיתפלל כדי שבכל תפלה והתחנה לא יבקש כ"א מתנת חנם שכן מצינו במשה שקודם שאמר אעברה נא אמר אתה החלות וגו' הורה כי הקב"ה המתחיל בכל הטובות ואין לו שום חוב עליו ובקשתו מתנת חנם וזהו שפירש"י את גדלך זו מדת טובך ואת ידך החזקה הכובשת מדת הדין כי כפי שורת הדין אינו חייב לו כלום וברוב טובו הוא גומל חסד למי שאין לו עליו כלום וזה ביאור יקר:

אעברה נא ואראה את הארץ הטובה וגו'. למה הפסיק במלת נא בין אעברה ואראה ולמה עשה שתי חלוקות והזכיר הארץ בפני עצמה והזכיר ההר הטוב הזה והלבנון בפני עצמם. וביאור הענין הוא שבקש משה על ב' דברים א' בעבור ישראל וא' בעבור עצמו ובאה התשובה ויתעבר ה' בי למענכם כי בדבר הנוגע בכם לא נעתר לי ה' אבל מה שנוגע בי נעתר לי ואמר רב לך די בדבר שהוא יהיה לך לבד ועוד תרצה לבקש בעבורם. וב' דברים אלו הם שני מיני שלימות אשר הקנה ה' לאברהם כי מתחלה אמר ה' לאברהם שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וגו' כי לך אתננה ולזרעך עד עולם ש"מ שבראיה לבד קני ליה. ואחר כך חזר ואמר קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה שמע מינה שבראיה לחוד לא רצה שיקנה כ"א מכח דיש אמגוי ויחזיק בה חזקה מעלייתא ועוד שלא אמר ולזרעך עד עולם כ"א לך לבד. ומהו שאמר וראה מן המקום אשר אתה שם וכי ס"ד בראיה מן המקום אשר אינו עומד שם. ועוד כי שם נאמר לשון נא שא נא עיניך וראה דווקא בדבר הנקנה בראיה ולא בדבר הנקנה בחזקה גמורה וכאן נאמר אעברה נא הזכיר לשון נא דווקא בדבר שצריך העברה ברגלים ממש הלא דבר הוא. והנראה כי מן הארץ הקדושה יש תועלת גשמי ורוחני. הגשמי הוא התלוי בכל שטח הארץ כולה לגדל תבואה ולשבוע מטובה כי ארץ זבת חלב ודבש היא והוא הדבר שאינו נקנה כי אם בחזקה ממש מכח דיש אמגוי כדין כל קונה שדה ועליו נאמר לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה ולא הזכיר בזה לשון נא כי אין נא אלא בקשה ויען כי החומר של האדם בטבעו הוא נכסף אל הנאה הגשמיות כי כל איש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב ע"כ לא היה צריך הקב"ה לדבר בלשון נא לשון בקשה כי אדרבה האדם מבקשו בלשון נא שכן משה אמר על קנין זה שצריך העברה לשון נא שנאמר אעברה נא וכשהאדם מבקשו מאת ה' ודאי אין הקב"ה צריך לבקשו מן האדם והנא בהא תליא. ולא הזכיר בקנין זה לך ולזרעך עד עולם כי אין הארץ נקנית לזרעו עד עולם על כל פנים שהרי על תנאי היא נתונה אם ישמרו חקיו ותורותיו ינצרו. ותועלת הרוחני אינו בא מכלל שטח הארץ כ"א מן ההר הטוב הזה והלבנון שלמטה המכוון כנגד בהמ"ק של מעלה ושם הכיון עוז השכינה ונקרא המקום ה' יראה על שם שכל הרואה המקום הקדוש ההוא בראיה לחוד קני שלימות נפשו ונתלבש ברוח קדושה וטהרה כי מלך ביפיו תחזינה עיניו כי בדרך שבא לראות שמה כך בא לראות ועל קנין זה אמר לו שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם וגו' כי בזמן ההוא היה אברהם בבית אל ובית אל היינו המקדש כי מן המקדש יצא השפע אל כל ד' רוחות העולם כי מן הבאר ההיא ישקו כל הרועות כמבואר למעלה פרשת לך לך ולפי שתועלת הרוחני כפי הטבע אין האדם נכסף אליו על כן אמר לו הקב"ה שא נא לשון בקשה כדרך שאמרו אצל אדם הראשון פתחו ליכנס בגן עדן כי האדם צריך פיתוי על קבלת איזו דבר רוחני שאין ההנאה מורגשת לאלתר ולעומת זה אמר משה ואראה ולא אמר ואראה נא לשון בקשה כי האדם כפי טבעו אינו מבקש על זה כל כך ואדרבה הקב"ה צריך לבקשו ממנו ואע"פ שאצל השלמים כמשה ואברהם אין שייך לומר כן מ"מ דברו בלשון שהם בני אדם. ועל קנין זה אמר ה' לאברהם ולזרעך עד עולם כי שמקום הקדוש ההוא לעולם הוא בהויית קדושתו שהרי הוא מכוון כנגד בית המקדש שלמעלה ואם זה שלמטה חרב מ"מ המקום ההוא נשאר מכוון נגד בית המקדש שלמעלה השופע על המקום ההוא הקדוש ולעולם בכל דור ודור קדושה זו לא סרה שהרי בימי האבות שלא היה שם בית המקדש בנוי ואע"פ כן היתה הקדושה שם וכן דרשו רז"ל עלי שמים שעומדים לעולמי עולמים ובמסכת תענית אמרו רבותינו ז"ל מן פסוק והשמותי את מקדשיכם שאפילו בשממותם מ"מ בקדושתם הם עומדים כלה נותר בקדושתם הראשונה לא חסר דבר. וכמו שכתוב נכבדות מדבר בך עיר האלהים סלה ומלת סלה מורה על הנצחיות. ובהצעה זו יתורץ הכל כי משה בקש על שניהם כי באמרו אעברה נא בקש על קנין הארץ מתת להקנותו לישראל בחזקה גמורה והזכיר בזה לשון נא כי כל מה שניתן לאדם בקניני העולם הזה חסד הוא כל היום הוא ולא על עצמו בקש העברה זו כי אם בעבור ישראל באמרו שאם הוא ינחילם את הארץ תהיה להם לחלוטין. ואח"כ בקש גם על עצמו ואמר ואראה כי על עצמו לא בקש כי את השלימות הרוחני בנקנה בראיה ואח"ך

פירש

שהם על ראשון ראשון כי מה שאמרתי אעברה נא היינו את הארץ הטובה לצרך הקנאת כל הארץ בכללה אל ישראל. ומה שאמרתי ואראה היינו ההר הטוב הזה והלבנון כי השלימות השכלי שבו נקנה בראיה והפסיק במלת נא כדי שלא יורה לבון נא כ"א על ההעברה מן הטעם שנתבאר: ויתעבר ה' בי למענכם. על הדבר שבקשתי למענכם להקנות לכם הארץ לא נעתר לי ה' ויאמר ה' אלי רב לך די בזה בראיה שאלתך שהוא לך לבד והיא הראיה וע"ז אמר עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה וגו'. והשכל ותדע כי באברהם התחיל ברוח צפוני וכאן התחיל בימה לפי שעיקר ראיה זו שגורמת קדושה יתירה הוא ע"י ראית השכינה שבכותל מערבי כמ"ש ויראו ממערב את שם ה' אבל אברהם שעמד במקום ההוא ומדבר בשפע כיוצא משם לכל ד' רוחות התחיל ברוח צפון החשוך וצריך ביותר לקבלת השפע. ומה שלא רצה ה' בזה שמשה ינחילם את הארץ לפי שכך פסיק בב"ר שהתפלה אם אינה עושה כולה היא עושה חציה עיין בפרשת נצבים וכן תפלת משה על הארץ הועילה להנחילן כך כאן נעתר לו על חצי שאלתו ונדחה המבוקש הגשמי מפני הרוחני. ומדקאמר למענכם משמע מינה שישראל לא היו זכאין שמשה ינחילם כי פני משה כפני חמה כחמה זו שאורה תמידי בלא הפסק כך כל מתנותיו של משה נצחיים וקנין התורה שעל ידו יוכיח אבל יהושע כלבנה שאין אורה תמידי. כך הארץ שהנחילם לפעמים כשזוכין לכל בני ישראל אור במושבותם וכשאינן זוכין רואים הארץ והנה תוהו נר ואור חשך בעריפיה. וי"א שמשה בקש ראית הארץ שלא יהיה בכלל וכל מנאצי לא יראוה. וי"א רב לך מלת לך עולה חמשים כי משה בעצמו אמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וכבר היה ק"ך שנה דהיינו חמשים יותר מהראוי בדרך הטבע ועתה בקש לחיות יותר ע"כ אמר לו רב לך אותן נ' שנה שנתוספו לך. ויש אומרים שמשה אמר שהגזירה לא היתה כ"א שלא יביא את הקהל וגו' ומאחר שיהושע מנהיגם א"כ יכנס הוא לארץ כאחד העם והשיב לו רב לך בתמיה וכי הגון לך שיהא תלמידך יושב ודורש ואתה יושב ורואה:

לא תוסיפו על הדבר וגו'. בשלמא לא תוסיפו שפיר קאמר כי כה"א שיש בכלל מאתים מנה. אבל לא תגרעו למה לי כי הגורע אחת מכל מצות ה' כבר הוא מצווה ועומד שלא לגרוע אפילו אחת מכל המצות. ובחבורינו עוללות אפרים מאמר בפ"ה פירשנו שלא תגרעו אינו צווי אלא פירושו דוגמת שאמרו רז"ל לא תרוי ולא תחטא כי לא תחטא אינו ציווי כי פשוט הוא אלא פירושו לא תרוי כדי שלא תחטא כך פירוש לא תוסיפו ואז ממילא לא תגרעו הא כל המוסיף גורע כי מאן דעביד הא נפיל בהא והוא כמו נתינת טעם על לא תוסיפו ושם הארכנו. ואולי סמך ענין זה לכאן כי זהו מעין חטאו של משה כי הוא הוסיף בהכאת הסלע ובהוספה באה לידי גרעון במאוגה לכך נאמר ועתה ישראל שמע אל החקים מהו ועתה וכי קודם זה לא היה להם לשמוע אל החקים אלא ועתה קאי על גמר גזירתו שהזכיר לפני זה המשיך הסיפור אל מאמר לא תוסיפו. וי"א שסיפור לא תוסיפו נמשך אל ענין פעור שכל חסיד שוטה סובר שמצוה קעביד לבזותו ועובר על לא תוסיפו וסוף שבאו לידי גרעון כי השתחוו לאלהיהן וקאי על מה שכתוב ונשב בגיא מול בית פעור ועל זה אמר כמביא מופת על זה ואמר עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור בעובד לפעור כי הוא בעל להוצאה עבודה:

ראה למדתי אתכם וגו'. במסכת נדרים דרשו רז"ל מה אני בחנם אף אתם בחנם למדו ממ"ש כאשר צוני ה' אלהי מה ת"ל וכי סלקא דעתך שמשה יצוה מלבו הלא אמר כמו שצוני ה' אלהי בחנם אף אני למדתי אתכם בחנם ומאני תראו וכן תעשו ללמד בחנם כי ענין הערבות שכל ישראל ערבים זה בעד זה מחייב ענין זה כ"א יחיד יחטא ישאו רבים עונו ודבר זה נרמז כמ"ש ראה כמדבר ליחיד וא"כ אמר למדתי אתכם לרבים אלא לומר שאם איש אחד יחטא בינינו ישפוט ובדקך זה יתבאר בע"ה לקמן פסוק ראה אנכי נותן לפניכם וגו'. ואמר ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים החקים הם המצות שאין טעמם נגלה והמשפטים מן המושכלות ועליהם אמר ב"פ כי כנותן טעם על כל אחד בפני עצמו. על החקים בהזכיר ראשונה אמר כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. ביאור הענין שאם תעלה על לבבכם לומר מאחר שהאומות מונין את ישראל על שמירת החקים א"כ אין בהם מתם כי לפעמים אדם מונע עצמו מאיזו דבר מפני המלעיגים. על זה אמר אדרבה האומות ישבחו אתכם על שמירת החקים כי יש חקים שהם נעלמים מעין כל חי כפרה אדומה שנאמר ויקחו אליך פרה לכולם חקה אפילו שלמה המלך אמר עליה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני אבל למשה נגלה סוד הפרה ש"מ שאר חקים נגלים ליחידי הדור אשר נתן ה' חכמה בהמה ומה שפירש"י פרשת חקת שהשטן מונה עליה אמת שכן הוא השומע חק זה לבד והשטן שואל מה החקה הזאת לכם ובשיך אין מענה להשיב לו פשיטא שיהיו מונין ומלעיגים אבל העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ורובם יש להם טעם ודאי לא ילעיגו כי רובם ישאו עדות על קצתם לומר כשם שבחקים הללו יש בהם נסתר כך הפרה וכל דכוותה יש בהם טעם ואם אינו נגלה לרוב ההמון כמ"ש סוד ה' ליראיו נגלה. ואמרו רק עם חכם ונבון וגו' בשלמא כל העמים שהם עסוקים בעניני עושר וכבוד ושררות ומלחמות אין הידוע אם ישגו לפעמים בהלכות כי אין רוב עסקיהם בחכמות. אבל ישראל נעדרים מכל שלימות הפחותים הללו ורק החכמה לבדה היא מלאכתו לעולם ובהיכן השכב וכל עסקיהם רק בחכמות ואיך יתכן שזקנים זה קנו חכמה כמותם יתעסקו בדברים בטלים הללו אלא ודאי שבמה יודעין הסודות ההם ואין אתנו יודע עד מה וזהו לשון רק למעט שאר עניני שלימות לומר שאין בהם שלימות רק מה שהוא עם חכם ונבון. או מלת רק באה למעט את כל העמים ויחזור על מלת הזה לומר רק הגוי הגדול הזה הוא עם חכם ונבון ולא אנחנו עמו כי אין אתנו יודע עד מה ויתלו החסרון בקוצר דעת השגתם. וכל המשבחים שהזכיר אמר כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים וגו' שאם יאמרו האומות מה יתרון לכם במשפטים אשר הונחו בתורה הלא כל אומה יש לה נימוסים וסדר דינין ע"ז אמר תדע שמשפטים שלנו יש להם שלימות אלהי לפי שנאמר אלהים נצב בעדת אל ומכאן אמרו שהקב"ה נצב בעדת הדיינים כ"א הדיין קורא אל ה' על כל דאלים גבר איש זרוע הנגזל אל הדיין ה' יענהו משמי קדשו כי ה' יריב ריבם והמשפט לאלהים הוא ע"ז אמר אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו מה שלא נמצא כן במשפט הגוים. ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים יאמר שמשפטי ה' אמת צדקו יחדו עם החקים כי ב' חלקים אלו אינן מתנגדים זה לזה אלא שניהם כאחד צדיקים. ועוד שהחקים מופת על המשפטים כשם שיש בחקים סוד נסתר כך יש במשפטים סוד כמוס ליראי ה' חושבי שמו:

רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח וגו'. השמר לך היינו שמירת הגוף ולא הזכיר בו מאד כמו בשמירת הנפש בשמירתה צריך שאדם להזהר ביותר משמירת הגוף לכך אמר ושמור נפשך מאד ד"א ב' שמירות אלו הם על מצות עשה ולא תעשה אשר על ידם ישמור כל האברים והגידין אשר הבית האנושי נכון עליהם כי כבר אמרו רז"ל כי רמ"ח מצות עשה כנגד רמ"ח אברים ושס"ה מצות לא תעשה כנגד שס"ה גידין שבאדם כי ע"ז נאמר את האלהים ירא זה מצות לא תעשה ואת מצותיו שמור זה מצות עשה כי זה כל האדם כמספר אבריו וגידיו ואמרו שכל ימי רשע הוא מתחולל היינו מת חלל כי בכל עבירה הוא פוגם א' מאבריו או אחד מגידיו ונראה לי לחלק בין לשון חלל ללשון מת במותו חילוק שיש בין מצות עשה למצות לא תעשה. כי מת מעצמו משמע וחלל היינו שנהרג בידים והעובר על מצות עשה עובר בשב ואל תעשה הרי הוא פוגם אבר אחד ונעשה מת מאליו. והעובר על מצות לא תעשה בקום ועשה הרי כאילו הוא הורג בידים איזו גיד מגידיו ושופכו חלל וחלול מן הדם שבתוכו והדם הוא הנפש ובימולו אפילו מן גיד אחד מסוכן יותר ממיתת אבר אחד כי ע"כ החמירה התורה בעונש העובר על לא תעשה מבעשה כי פגימת הגידין מסוכן מפגימת אבר וע"ז אמר רק השמר לך זו שמירת אבריו כי הם עצמותו של אדם ושמירתם תלוי בשמירת מצות עשה. ושמור נפשך מאד זו שמירת הגידין כי הדם הוא הנפש וצריך שמירה גדולה לכך נאמר מאד ושמירה זו ע"י מצות לא תעשה וזה ביאור נכון:

פן תשכח את הדברים וגו'. רבותינו זכרונם לברכה למדו מכאן שהשוכח דבר אחד ממשנתו מתחייב בנפשו כי גורם לעצמו שגם ה' ישכחו כמ"ש ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני. עוד דרשו רז"ל מן הפסוק ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו שאינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו ק"פ ואחד. ושמעתי רמז לדבר לא עבדו ר"ת שלו עולה מאה לומר בהלומד מאה פעמים עדיין נקרא לא עבדו עובד אלהים לאשר ר"ת עולה ק"א כי השונה פרקו ק"א פעמים נקרא עובד אלהים. וזו משלי לעשות רמז יקר מזה והוא כשתסתכל במלת זכר ובמלת שכח תמצא מספר ק"א ביניהם והכוונה לבעל השכחה יחזור על למודו ק"א פעמים ובהם יפחות מן מספר שכח מספר ק"א וישאר מן שכח מלת זכר ע"כ מאז יהיה הדבר כמוס אצלו לזכרון לא ישכח עוד וקרוב לשמוע שהמלאך הממונה על הזכרון זכר שמו ויש לו רכ"ז כחות והמלאך הממונה על השכחה שכח שמו ויש לו שכ"ח כחות נמצא שיש לו ק"א כחות יותר מן מלאך של הזכרון ע"כ השכחה גוברת על האדם לפיכך צריך הוא לחזור על למודו ק"א פעמים כי בכל פעם ופעם שיחזור הוא מחסר ומחליש כח א' מכחותיו וכשחוזר ק"א פעמים החליש כל כחותיו היתרים ונכנס תחת יד המלאך הממונה על הזכרון ולא ישכח עוד רמז לדבר השמר ושמר נפשך מאד ר"ת מן ד"ת אלו עולה למספר ק"א ור"ת של תשכח לך היינו למ"ד וכאלו אמר למוד תורתך ק"א פעמים פן תשכח את הדברים וזה רמז יקר:

להיות לו לעם נחלה כיום הזה. למעלה אמר ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש וגו' והיינו הגלגל היומי הגדול שבכל צבא השמים. ע"ז אמר איך תהיה נבער מדעת כל כך להשתחוות לשמש והרי אתם חשוב וגדול אצל הש"י כמו השמש ואיך תעבוד לדומה לך שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ואם אתה דומה במעלה לשמש ק"ו לשאר צבא השמים הפחותים מערך השמש ואדרבה אתם מושלים על השמש כמו שמש בגבעון דום וכן משה העמיד החמה. ומ"ש אשר חלק ה' אלהיך לכל העמים לא על רציאות התורה אמר כן אלא על מציאות הנהגתם בשפלים כי כל האומות מסורים תחת המערכה ואתכם לקח ה' להנהגתו כי אתם מושגחים מסיבה ראשונה יתברך שמו על כן יש לכם ממשלה על השמש ואיך תעבדו לו. ד"א כיום הזה קאי על מה שנאמר ויוציא אתכם מכור הברזל המזקק הכסף מכל סיג ופסולת עד שיהיה נקי וזך ברה כחמה כך נזדכך חומר שלכם בעינוי מצרים עד שנעשה ברור כשמש ע"ז אמר להיות לו לעם נחלה כיום הזה כגלגל היומי וכמ"ש ואוהביו כצאת השמש בגבורתו וכן מכרה כיום תרגומו כיום דלהון שהוא ברור בלא סיג ופסולת כך מכור לי מכירה ברורה ברה כחמה. וי"א כיום הזה כמו שבשמש שאינו עובד מחמת קיבול פרס וכ"ל שעל זה נאמר ואוהביו כצאת השמש אלו העובדים מאהבה. ומ"ש וה' התאנף בי על דבריכם בפסוק זה נתקשו המפרשים כי אין לו חיבור לא למעלה ולא למטה ועשו בו פירושים דחוקים. וקרוב לשמוע שבא לתרץ אם השמש גורם להחטיא הבריות למה אינו מאבדה כדרך שנענש משה על שהחטיא הרבים ע"ז אמר שאין הנדון דומה לראיה כי אמת שה' התאנף בי על דבריכם אבל אין מיתתי גורם היזק לרבים כ"א אנכי מת אינני עובר את הירדן מ"מ אתם קיימים ועוברים את הירדן אבל השמש אם יאבדה אז יאבד את כל העולם וכי מפני שוטים שקלקלו יאבד עולמו כדאיתא במסכת ע"ז פרק רבי ישמעאל שאלו פלוסופוס את הזקנים ברומי אם אין הקב"ה רוצה בע"ז למה אינו מאבדה ש':

כי תוליד בנים ובני בנים וגו'. לפי שאין פתגם הרעה נעשה מהרה ע"כ מלא לב בני האדם לעשות רע ואינו מרגיש שהקב"ה מאריך אפו וגבי דיליה באחרית הימים ע"כ אמר כי תוליד בנים וגו' והשחתם ועשיתם פסל וגו' ר"ל בתוך זמן זה באותן הימים עצמם אשר תשחיתו תולידו בנים ובני בנים כמנהג העולם ונושנתם בארץ ועל ידי זה תטעו לומר לו חפץ ה' להמיתכם כולי האי לא שתיק והרי אנו מולידים כמנהג העולם ויושבים על הארץ ימים רבים וא"כ ודאי אין בנו אשמה. ע"ז אמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבד תאבדון מהר מעל הארץ כי ממדת הש"י שלא להביא צרות תכופות זו לזו כמו שלמדו במדרש מן פסוק ורוח תשימו בין עדר ובין עדר וזה דווקא בזמן שהוא נפרע תיכף בלא הרחבת זמן אבל אם הקב"ה מאריך אפו זמן רב אז באחרית הימים הוא מביא צרות צרורות זו לזו ותכופות צרה אל אחותה נגשת וכן היה בבית ראשון שהיו עובדים ע"ג זמן רב מימות ירבעם ואעפ"כ האריך להם אפו וכמ"ש ואבדתם מהרה וגו' ושם פירש"י לא אתן לכם ארכה וכן כאן נאמר כי אבד תאבדון מהר. אלא ודאי שענין מהירות זה נאמר על הצרות שיהיו בסוף תכופות במהירות בזו אחר זו ויש לי סיוע על פירוש זה ממה שמסיק בילקוט פרשת עקב בפסוק ואבדתם מהרה גולה אחר גולה גלו בז' ליהויקים וח' לנבוכדנצר גלו בי"א כו' וענין מהירות זה נרמז יפה בפסוק זה כי אבד תאבדון כפל הלשון מורה על איבוד אחר איבוד שיהיה מעל הארץ ואחר האיבוד לא תאריכון ימים עליה כי השמד תשמדון ר"ל לא תאריכון ימים בין איבוד להשמדה אלא יהיו תכופות והשמדה יש בה יותר כליון מבאיבוד וכן נאמר והאחרון הכביד וזה פירוש יקר לתרץ בו המהירות שנאמר כאן והרי האריך להם הקב"ה זמן רב אלא שהוא נאמר על התכיפות איבוד אחר איבוד והשמדה אחר השמדה ובין איבוד להשמדה ג"כ לא תאריכון ימים. ומה שהעיד בהם שמים וארץ רצה ליתן טעם על שהקב"ה מאריך אפו זמן רב וכדמסיק בילקוט פרשת האזינו וז"ל משל לאדם שמסר בנו לפדגוג כו' כך אמר משה לישראל שמא אתם סבורים לברוח מעל כנפי השכינה ולזוז מעל הארץ כו' ותוכן הענין הוא שלכך הקב"ה מאריך אפו לפי שיודע שאין ממנו המלט כי מסרם לפדגוג דהיינו לשמים וארץ אשר לא יוכלו לזוז כלל ע"כ אמר העדותי בכם את השמים ואת הארץ ועוד לפי שיד העדים תהיה בו ראשונה וכמ"ש יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו ויכול להיות שזהו כפל האיבוד והשמדה שנאמר כאן ליחס אחד לשמים ואחד לארץ כי אבד ע"י השמים ואח"כ תאבדו מעל הארץ ע"י הארץ ואח"כ השמד תשמדון. וקרוב לשמוע שהשמדה זו נגמרה על מ"ש בסמוך ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן וגו' דהיינו שמד ממש וטעמו של דבר הוא שלכך מסבב הקב"ה שיבואו לידי שמדות כדי שיראו ישראל כי כל אלהי העמים אלילים ואין בהם מועיל ואז יאמרו אלכה ואשובה אל אישי הראשון וזהו שנאמר ובקשתם משם את ה' אלהיך שם לא נאמר אלא משם ר"ל שע"ג זו תהיה סבה להשיבך אל ה' אלהיך. ומהרי"א פירש במלת משם שמפני אימת המלך יעבדו בנגלה עץ ואבן ולבם תמיד אל ה' לכך נאמר ובקשתם משם וגו' בכל לבבך דווקא לבם יהיה נכון עם ה' כי הפה אינו רשאי לדבר. ד"א לכך אמר כי תוליד בנים ובני בנים וגו' שאם תחשוב אחר שתהי' מוחזק בארץ ימים רבים ותחשוב שהיא שלך לחלוטין ומי יקחה מידך על כן אמר בסיום הפרשה ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך כל הימים כי בכל יום ויום הוא נותן לך נתינה חדשה לא לחלוטין אלא בכל יום על תנאי אם תשמור מצותיו. ומה שדרשו כמנין ונושנתם היו בארץ וישקוד ה' על הרעה ב' שנים קודם הזמן כבר הראה ה' ליעקב דבר זה במתנה כששקעה עליו החמה שתי שעות קודם זמנה כמבואר למעלה פרשת ויצא והוא רמז נכון:

כי אבד תאבדון. כפל לשון זה וכן כפל השמדה שהזכיר וכן כפל העשיה שהזכיר כי אמר ועשיתם פסל ועשיתם הרע וגו' יתכן לפרש על דרך המדרש שאמרו רז"ל חטאו בכפלים שנאמר חטא חטאה ירושלים ולקו בכפלים שנאמר כי לקחה גו' כפלים בכל חטאתיה ומתנחמין בכפלים שנאמר נחמו נחמו עמי. וכי סלקא דעתך שילקו בכפלים יותר ממה שחטאו כי אין זה ממדת בעל הרחמים יתברך וכן צריך להבין מהו הכפל של החטא אלא כך פירושו לפי שנאמר כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים ▼ לחצוב להם בארות בארות נשברים הרי רעה אחת שהיא שתים כי אלו עבדוהו גם תפוח לכל הפחות היתה הרעה אחת והיא שיתוף ש"ש ודבר אחר אלא אותי עזבו מכל וכל ואפילו בשתוף לא עבדוהו וזה רעה אחת כפולה דהיינו עבודת האלילים ועזיבת הש"י. ע"כ היה ענשם כפול על זה האופן כי עזב ה' את ישראל ומלא ערי האומות כמ"ש אמלאה החרבה לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים ואילו היו שניהם חרבים היה לירושלים צרת אחרים חצי נחמה אבל עכשיו שזה קם וזה נופל הרי שלקחה כפלים בכל חטאתיה על חטאתיה לא נאמר אלא בכל חטאתיה אלא ר"ל שעם חטאתיה הכפולים לקחה גם בעונש מכה כפולה על זה האופן וכן הנחמה תהיה כפולה בעזיבת האומות והצלחת ישראל. לכך יאמר כאן ועשיתם פסל תרי עשיית ע"ג ועשיתם הרע בעיני ה' אלהיך להכעיסו הרי עשייה שניה שאפילו בשיתוף לא יעבדוהו כי כל מכעיס אינו עובד על כן כפל האיבוד והשמדה כמ"ש כי לקחה כפלים ועליהם אמר ונשארתם מתי מספר בגוים אשר ינהג ה' אתכם שמה הרי שארצות הגוים תהיה מלאה ואתכם שממה ואחר שאמר ושבת עד ה' וגו' אמר להוריש גוים גדולים ועצומים ממך מפניך וגו' זהו הנחמה כפולה שתהיה לעתיד כאשר היתה ביום צאתם מארץ מצרים:

אז יבדיל משה שלש ערים. בקישור פסוק זה עם הענין הקודם יגאו כמפרשים ללקוט ולא מצאו ביאור מספיק ומהו לשון אז. ועתה הט אזנך ושמע כי מצינו שהאדם מתחיל במצוה אע"פ שאינה יכולה לבא לידי גמר על ידו מ"מ מצוה שבאה לידו חייב לקיימה כמו שמצינו בדוד שאמר לשלמה בנו ואני בעניי הכינותי לבית ה' זהב וגו' אף ע"פ שידע שהוא אינו יכול לגמור המצוה כי לא הורשה לבנות הבית מ"מ התחיל במצוה שידע באמת שלא תהיה במלואה וטובה כ"א ע"י בנו דרך משל איש זקן הנוטע אילן לאתרוג של מצוה אע"פ שהוא יודע באמת שלא יוכל לבא לידי מצוה זו מ"מ בניו יכולין לבא לידי קיומה וכן ענינים רבים כמצאו על זה האופן. וע"ז נאמר בפסוק ושמרת את חקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום אשר ייטב לך ולבניך אחריך. ר"ל שאם תבא לידך איזו מצוה תקיימה היום לאלתר אע"פ שאין טובה נגמר ונראה לאלתר כי אם בזמן שבניך אחריך יגמרו המצוה מ"מ תעשה המצוה היום לאלתר בין שייטב לך ר"ל שבידך לגמרה בין שייטב לבניך אחריך כי אין בידך לגמרה ולכך נקט לבניך אחריך מלת אחריך מיותר ולדברינו אתי שפיר. וע"ז אמר אז יבדיל משה שלש ערים אע"פ שאינן קולטות עד שיבדילו אותן ג' שבארץ מ"מ אמר משה מצוה שבאה לידי אקיימנה וזהו לשון אז כשלמד את ישראל ענין זה בפסוק הקודם מיד עשה הוא הלכה למעשה בכיוצא בו כדי שממנו יראו וכן יעשו בכל התורה ומצותיה. וע"ז נאמר וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל שיעשו בכיוצא בזה בכל מצות התורה. ורמז עוד למאמר רז"ל הוי גולה למקום תורה כי כמו שערי מקלט קולטין וכן אל הערים האל וחי כך בתורה ובמצותיה נאמר וחי בהם. עשרת הדברות הללו נשנה בכמה מקומות מן אותן שבפרשת יתרו והביאור לכולם תמצא למעלה פרשת יתרו:

קרב אתה ושמע וגומר ואת תדבר אלינו. מאי דעתך אם הוא אפשרי למשה לשמוע בקול ה' ולא ימות הרי הוא אפשרי גם להם ואם הוא נמנע להם גם למשה הוא נמנע. ולשון ואת כמדבר לנקיבה צריך ביאור כי מה שפירש"י התשתם כחי כנקיבה כו' אינו מספיק שהרי אמר ה' הטיבו כל אשר דברו. ועוד למה אמר קרב אתה ושמע למה נאמר אתה כמדבר לזכר ושם כתיב אשר יאמר היינו אמירה רכה ואח"כ כתיב ואת תדבר דבור קשה והביאור לכל זה הוא שכל עוד שיותש כח החומר לפיהו יגדל כח השכלי ודעת זקנים יוכיח לפיכך היה משה יכול לשמוע בקול ה' ולא נתפעל ממנו כי כבר תש כנקיבה כח חומרו ע"י שפירש מן האשה ושאר עניני פרישות שהיו בו וכאמרו רז"ל ויכסהו הענן ששת ימים למרק אכילה ושתיה שבמעיו כמ"ד שהענן כסה למשה וכל זה תשות כח החומרי וגורם להתחזקות השכל שאינו מתפעל מן הקול כי כל דבר אינו מתפעל כי אם מהפכו והיה יכול לקבל קול ה' אפילו דבור קשה. לכך אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר כי אמירה רכה של השכינה יכול אתה לקבל אפילו אם היה חומר שלך חזק כזכר ולא הותש כנקיבה. אמנם ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך כי יכול אתה לקבל אפילו דבור קשה לפי שכבר הותש חומרך כנקיבה כי פני משה כחמה המאירה אבל לך כך נזדכך גם החומר שבו וע"ז נאמר שפיר הטיבו כל אשר דברו ולפירוש רש"י יהיה הביאור שמשה נצטער על שלא עבדו מאהבה כו' כי כל אוהב מתדבק אל אהובו והירא מתרחק ממנו ומשה נצטער על מה שאמר קרב אתה ושמע כי הריחוק מורה על היראה ואחר זה הותש כחו של משה מחמת צער ע"כ נאמר ואת תדבר. והקב"ה אמר הטיבו כל אשר דברו דרך פשרה כי כפי קשיות ערפם חידוש אצלי אפילו זה מה שבאו במדת היראה ואפילו מיראה חוששני שלא יעמדו בה ימים רבים ומי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי וגו' כל הימים וגומר. ויש מפרשים הפסוקים דרך הלצה שאמרו ישראל מאחר שאין תועלת המיתה כי אם כדי להסיר ממנו החומר שהוא מסך מבדיל בינו לבין אלהיו כדי שיוכל האדם לראות פני השכינה כי לא יראהו האדם וחי ועתה אנו רואין כי ידבר אלהים את האדם וחי ועתה למה נמות לסבול צער המיתה בחנם. כי תאכלנו האש הגדולה היינו צער מיתה. מ"מ אם יוספים אנחנו לקבל איזו שלימות יותר ממה שיהיה לנו בחיים בענין השמיעה בקול ה' אז ומתנו נקבל עלינו צער המיתה:

שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. פירש"י שהוא אלהינו ולא אלהי האומות לעתיד יהיה ה' אחד ביאור הענין כדאמר ר"י כתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד אטו האידנא לאו אחד הוא אלא לא כעוה"ז עוה"ב כי בעוה"ז על בשורות טובות הוא אומר ברוך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות הוא אומר ברוך דיין האמת אבל לעה"ב כולם יאמרו הטוב והמטיב. לפי שבעוה"ז מצד שרואין פעולות הפכיות להרע או להטיב ע"כ יצאו קצתם לאפיקורסות לומר שתי רשויות הן כי מהתחלה אחת לא יצאו שני הפכים כמבואר למעלה פרשת בראשית בפסוק ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד. אבל לעה"ב שכבר נשכחו כל הצרות וכולם מברכים ואומרים על בשורות טובות הטוב והמטיב ולא יראו אז ההפכיות על כן יהיה ה' אחד בפי כל ושמו אחד כי שינוי השמות מדין לרחמים יסבב להם טעות זה לפיכך ה' אלהינו היינו שם של דין ורחמים שישראל לבד מיחסים אותם לאל אחד ולעתיד יהיה ה' אחד כי לא ישתמשו כולם כי אם בשם של רחמים:

ה' אחד. במלת שמע העי"ן גדולה ובמלת אחד הדל"ת גדולה רמז למה שאמרו במדרש שהקב"ה וישראל מעידין זה על זה כו' כמ"ש אתם עדי נאם ה' ורז"ל אמרו שהראה הקב"ה למשה קשר של תפילין וענין קשר זה הוא כדמסיק בברכות תפילין של מרי עלמא מה כתיב בהו כו' ומסיק שם שכתוב בהם את ה' האמרת היום וה' האמירך היום אמר הקב"ה אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד גם אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם כו' וזהו ענין קשר של תפילין כי כשם שאנו קושרים בחותם על לב

חרות

וזרוע יחוד השי"ת כך הקב"ה משים אותנו כחותם על לבו וכחותם על זרועו לעשות אותנו גוי אחד בארץ וזהו הקשר שבינינו עם בוראנו ית' שאנו מעידין זה על זה ענין האחדות כדרך שבא לראות כך בא ליראות וזה ענין נכון מצד פשוטו. אמנם כפי הרמז אומר בסוד עיי"ן דל"ת גדולה וענין קשר של תפילין כי משה בקש ואמר הראני נא את כבודך ואמרו במדרש בקש לראות כל מתן שכר של צדיקים בעה"ז ובעה"ב כי שם כבוד חכמים ינחלו והשיב לו וראית את אחורי ופני לא יראו ואמרו רז"ל אחורי זה קשר של תפילין כי בתפילין יש שם של שדי דהיינו הדל"ת בקשר התפילין מאחוריו יו"ד שי"ן אותיות יש בפניו דהיינו שי"ן בשל ראש ויו"ד בשל יד וי"ש היינו שכר העה"ב שנאמר להנחיל אוהבי יש כי נמצא בו ישות ומתפות ובערכו נחשב השכר של העולם הזה לתוהו ואין והוא רמוז בדל"ת כי יתרונו בא מכל ד' רוחות העולם כמ"ש ופרצת ימה וקדמה וגו' ואמר לו הקב"ה וראית אחורי הדל"ת שבקשר תפילין רמז לשכר עה"ז אותו לבד תוכל לראות והוא דבר טפל המכונה באחור וכן אמר למשה עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ונגבה וגו' להראות לו כל אחוריו כמו שפירש"י פרשת וזאת הברכה ויראהו ה' את כל הארץ וגו' עד הים האחרון ולא כך בכלל כי מן היום האחרון והלאה הוא זמן התחלת שכר העולם הבא ועליו נאמר עין לא ראתה אלהים זולתך לכך נאמר ופני לא יראו כי הפנים של תפילין חקוק בהם תיבת יש המרמז לשכר העה"ב אשר עין לא ראתה. וזהו סוד עי"ן דל"ת גדולה לומר שעין האדם לא יוכל לראות כ"א הדל"ת כאמור. אבל י"ש רמוז בראש תיבות של שמע ישראל כי היש המרמז להנחלת אוהביו יש לא יוכל עין לראות כי אם לשמוע אוזן שמענו יעוד זה מפי סופרים ומספרים אבל עין לא ראתה וזה רמז יקר. ד"א לכך באו עי"ן דל"ת גדולה לפי שנאמר באיוב הן קדם אהלוך ואיננו ואחור ולא אבין שמאל בעשותו ולא אחז יעטוף ימין ולא אראה וכל זה מוסף על אחדותו יתברך שאינו נראה בשום מקום בזולת מקום אם כן אינו גשם ומאחר שעין הרואה בכל ד' רוחות לא יוכל לראותו אם לפי שאינו גשם מתחלק זה מוסף על אחדותו ית':

כי אתם מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם. לשון זה צריך ביאור כי קשה מה היה לו לומר מרבכם חשק ה' שהרי באמת המה המעט. ועוד מהו שנתן טעם ואמר כי מאהבת ה' אתכם נתן טעם לאהבה באהבה עצמה. ועוד קשה חשק בכם ויבחר בכם תרתי בכם למה לי הל"ל חשק ויבחר ה' בכם ומה בין חשק לבחר. ועוד יש עיון דק כי בתיבת מרבכם כלל האנשים והמספר בתיבה אחת. ובאמרו כי אתם המעט יצא לחלק ביניהם. והביאור לכל זה הוא שראה ה' את ישראל שבאמת אינן שלמים מכל צד כי עם קשה עורף הוא אך שהם טובים מן שאר האומות כי יש בהם רבוי זכיות יותר מן העמים ומיעוט עונות מכל העמים וסד"א שמצד שיש להם קצת ריבוי זכיות חשק ה' בהם כי החשק שייך לומר בדבר הנאהב ומצד שיש להם מיעוט עונות בחר בהם כבוחר הרע במיעוטו ושמא יטעו לומר שעל זה האופן מעשיהם רצויים אל הש יקמ"ל כי מאהבת ה' אתכם אתם רצויים ומעשיכם אינן רצויים ולא גרמו לא החשק ולא הבחירה. וז"ש לא מרבכם מכל העמים לפי שמדבר בריבוי זכיות הצדיקים כלל האנשים והמספר בתיבה אחת לכבודם ואמר שלא חשק ה' בכם מצד זה המקצת ריבוי זכיות שיש לכם על כל העמים. ויבחר בכם קאי ג"כ על תיבת לא כאילו אמר שגם לא בחר בכם כי אתם המעט לפי שיש לכם מיעוט עונות על כל העמים כבוחר הרע במעוטו ולכבודם חלק המספר מן האנשים שלא להזכיר אליהם העונות דיבוק גמור אלא הפריד מהם. לא מפני צדיקים אלו חשק ה' ויבחר בכם כי אין דבר קטן כזה מעלה ומוריד מאחר שבאמת מעשיכם אינן רצויין. כי מאהבת ה' אתכם כי אתם בעצמותיכם רצויין מצד הגזע שלכם ומשמרו את השבועה וגומר ר"ל זכות אבות היא שעמדה לכם וזה הרמוז במלת אתכם לומר אתם לבדכם רצויין אבל מעשיכם אינן רצויין כמ"ש לא בצדקתך וגומר:

הפטרת ואתחנן בישעיה סימן מ

נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי יֹאמַר אֱלֹהֵיכֶם: דַּבְּרוּ עַל־לֵב יְרוּשָׁלִַם
וְקִרְאוּ אֵלֶיהָ כִּי מָלְאָה צְבָאָהּ כִּי נִרְצָה עֲוֺנָהּ כִּי
לָקְחָה מִיַּד יְהוָה כִּפְלַיִם בְּכָל־חַטֹּאתֶיהָ: קוֹל קוֹרֵא בַּמִּדְבָּר
פַּנּוּ דֶּרֶךְ יְהוָה יַשְּׁרוּ בָּעֲרָבָה מְסִלָּה לֵאלֹהֵינוּ: כָּל־גֶּיא יִנָּשֵׂא
וְכָל־הַר וְגִבְעָה יִשְׁפָּלוּ וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר וְהָרְכָסִים לְבִקְעָה:
וְנִגְלָה כְּבוֹד יְהוָה וְרָאוּ כָל־בָּשָׂר יַחְדָּו כִּי פִּי יְהוָה דִּבֵּר:
קוֹל אֹמֵר קְרָא וְאָמַר מָה אֶקְרָא כָּל־הַבָּשָׂר חָצִיר וְכָל־חַסְדּוֹ
כְּצִיץ הַשָּׂדֶה: יָבֵשׁ חָצִיר נָבֵל צִיץ כִּי רוּחַ יְהוָה נָשְׁבָה בּוֹ
אָכֵן חָצִיר הָעָם: יָבֵשׁ חָצִיר נָבֵל צִיץ וּדְבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם
לְעוֹלָם: עַל הַר־גָּבֹהַּ עֲלִי־לָךְ מְבַשֶּׂרֶת צִיּוֹן הָרִימִי בַכֹּחַ
קוֹלֵךְ מְבַשֶּׂרֶת יְרוּשָׁלִָם הָרִימִי אַל־תִּירָאִי אִמְרִי לְעָרֵי יְהוּדָה
הִנֵּה אֱלֹהֵיכֶם: הִנֵּה אֲדֹנָי יְהוִה בְּחָזָק יָבוֹא וּזְרֹעוֹ מֹשְׁלָה לוֹ
הִנֵּה שְׂכָרוֹ אִתּוֹ וּפְעֻלָּתוֹ לְפָנָיו: כְּרֹעֶה עֶדְרוֹ יִרְעֶה בִּזְרֹעוֹ
יְקַבֵּץ טְלָאִים וּבְחֵיקוֹ יִשָּׂא עָלוֹת יְנַהֵל: מִי־מָדַד בְּשָׁעֳלוֹ
מַיִם וְשָׁמַיִם בַּזֶּרֶת תִּכֵּן וְכָל בַּשָּׁלִשׁ עֲפַר הָאָרֶץ וְשָׁקַל בַּפֶּלֶס
הָרִים וּגְבָעוֹת בְּמֹאזְנָיִם: מִי־תִכֵּן אֶת־רוּחַ יְהוָה וְאִישׁ עֲצָתוֹ
יוֹדִיעֶנּוּ: אֶת־מִי נוֹעָץ וַיְבִינֵהוּ וַיְלַמְּדֵהוּ בְּאֹרַח מִשְׁפָּט וַיְלַמְּדֵהוּ
דַעַת וְדֶרֶךְ תְּבוּנוֹת יוֹדִיעֶנּוּ: הֵן גּוֹיִם כְּמַר מִדְּלִי וּכְשַׁחַק
מֹאזְנַיִם נֶחְשָׁבוּ הֵן אִיִּים כַּדַּק יִטּוֹל: וּלְבָנוֹן אֵין דֵּי בָּעֵר וְחַיָּתוֹ
אֵין דֵּי עוֹלָה: כָּל־הַגּוֹיִם כְּאַיִן נֶגְדּוֹ מֵאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ־לוֹ:
וְאֶל־מִי תְּדַמְּיוּן אֵל וּמַה־דְּמוּת תַּעַרְכוּ־לוֹ: הַפֶּסֶל נָסַךְ חָרָשׁ
וְצֹרֵף בַּזָּהָב יְרַקְּעֶנּוּ וּרְתֻקוֹת כֶּסֶף צוֹרֵף: הַמְסֻכָּן תְּרוּמָה עֵץ
לֹא־יִרְקַב יִבְחָר חָרָשׁ חָכָם יְבַקֶּשׁ־לוֹ לְהָכִין פֶּסֶל לֹא יִמּוֹט:
הֲלוֹא תֵדְעוּ הֲלוֹא תִשְׁמָעוּ הֲלוֹא הֻגַּד מֵרֹאשׁ לָכֶם הֲלוֹא
הֲבִינֹתֶם מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ: הַיֹּשֵׁב עַל־חוּג הָאָרֶץ וְיֹשְׁבֶיהָ
כַּחֲגָבִים הַנּוֹטֶה כַדֹּק שָׁמַיִם וַיִּמְתָּחֵם כָּאֹהֶל לָשָׁבֶת: הַנּוֹתֵן
רוֹזְנִים לְאָיִן שֹׁפְטֵי אֶרֶץ כַּתֹּהוּ עָשָׂה: אַף בַּל־נִטָּעוּ אַף בַּל־
זֹרָעוּ אַף בַּל־שֹׁרֵשׁ בָּאָרֶץ גִּזְעָם וְגַם נָשַׁף בָּהֶם וַיִּבָשׁוּ וּסְעָרָה
כַּקַּשׁ תִּשָּׂאֵם: וְאֶל־מִי תְדַמְּיוּנִי וְאֶשְׁוֶה יֹאמַר קָדוֹשׁ: שְׂאוּ־
מָרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי־בָרָא אֵלֶּה הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם
לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא מֵרֹב אוֹנִים וְאַמִּיץ כֹּחַ אִישׁ לֹא נֶעְדָּר:

פירוש המלות

מלאה . השלימה : צבאה . זמנה : נרצה . נגלה שנפטה : כפלים . רוצה לומר ב' גליות : קורא . כאלו קול קורא : פנו . לשון פנוי : העקוב . המעוקל : והרכסים . הגבוהים : קול . כאלו קול אומר : הגיד . כעשב : חסדו . אפילו חסדים הרבה : כציץ . כמו הפרח : נבל . כמו יבול : ציון . פירוש את ציון המבשרת : תיראי . תפחדי : בחזק . ביד חזקה : לו . לעצמו : שכרו . מתן לעושים בו : עלות . יולדות : בשעלו : בכפו . תכן . השוה : וכל . מדד :

בפלס . במדה : בפלס . בשקל : תכן . כמו ותוכן לבנים : את . כמו עם : נועץ . לשון עצה : כמר . הוא הטפה הנופלת מהדלי : וכשחק . אבק דק : כדק . עפר דק : בער . לשון הבערה : תערכו . תשוו לו : נסך . לשון מסכה : ירקענו . כמו וירקעו : ורתקות . שלשלאות : המסכן . לשון ילד מסכן : חוג . סובב : כדק . כיריעה : וימתחם . ויפרשו : נשף . כמו נשב : אונים . לשון חוזק : נעדר . חסר :

רש"י

(יב) **והיה** עקב תשמעון. אם המצות הקלות שאדם דש בעקביו תשמעון. ושמר ה' וגו'. ישמור לך הבטחתו: (יג) שגר אלפיך. ולדי בקרך שהנקבה משגרת ממעיה: עשתרות צאנך. מנחם. פירש ותרגום (בראשית יד) עשתרות קרנים לשון חוזק כמו אבירי בשן מבחר הצאן כמו (בכ) אונקלוס ועדרי ענך (חולין פד) ורבותינו אמרו למה נקרא שמם עשתרות שמעשירות את בעליהן: (יד) עקר. שאינו מוליד:

כי

אבן עזרא

(יב) **עקב**. כמו לעולם עקב שכר באחרונה וטעם הפסוק הראשון שומר הברית ששמר ברית אברהם ואתם אם תהיו מאוהביו ישמור עוד הברית ואם היית מאוהביו ואהבך וברכך והרבך זה פירוש הברית והחסד: (יג) פרי בטנך. הבנים ובטן רמז: ופרי אדמתך. הזכיר דגן תירוש ויצהר שהם עיקר: שגר. פירשתיו: אלפיך. כמו אלופינו מסבלים: ועשתרות. כמו עדרים ומפרש גדול היה בספרד והוציא טעם למה קראו העברים הבקר בשם אלף והצאן בעשתרות וכן היה מפרש הבעלים ועשתרות בעל המזל הצומח והעשירי ועוד לא די שיברך פרי בטנך כי לא יהיה בך עקר שאין זרעו מוליד וכן בבהמתך ועוד תהיה ברוך מכל מין חולי ידוע להיות כמנהג העולם וכל מדוי שהיו חוץ המנהג: (טו) ואכלת. מצוה הוא לכלותם כאוכל לחם והטעם

יב וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֵת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת־הַבְּרִית וְאֶת־הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ׃
יג וַאֲהֵבְךָ וּבֵרַכְךָ וְהִרְבֶּךָ וּבֵרַךְ פְּרִי־בִטְנְךָ וּפְרִי־אַדְמָתֶךָ דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ שְׁגַר־אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ׃
יד בָּרוּךְ תִּהְיֶה מִכָּל־הָעַמִּים לֹא־יִהְיֶה בְךָ עָקָר וַעֲקָרָה וּבִבְהֶמְתֶּךָ׃
טו וְהֵסִיר יְהוָה מִמְּךָ כָּל־חֹלִי וְכָל־מַדְוֵי מִצְרַיִם הָרָעִים אֲשֶׁר יָדַעְתָּ לֹא יְשִׂימָם בָּךְ וּנְתָנָם בְּכָל־שֹׂנְאֶיךָ׃
טז וְאָכַלְתָּ אֶת־כָּל־הָעַמִּים אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא־תָחוֹס עֵינְךָ עֲלֵיהֶם וְלֹא

ו' יב וִיהֵי חֲלָף דִּתְקַבְּלוּן יָת דִּינַיָּא הָאִלֵּין וְתִטְּרוּן וְתַעְבְּדוּן יָתְהוֹן וְיִטַּר יְיָ אֱלָהָךְ לָךְ יָת קְיָמָא וְיָת חִסְדָּא דְּקַיֵּים לַאֲבָהָתָךְ׃
יג וְיִרְחֲמִנָּךְ וִיבָרְכִנָּךְ וְיַסְגִּנָּךְ וִיבָרֵךְ וַלְדָּא דִמְעָךְ וְאִבָּא דְאַרְעָךְ עֲבוּרָךְ וְחַמְרָךְ וּמִשְׁחָךְ בַּקְרֵי תוֹרָךְ וְעֶדְרֵי עָנָךְ עַל אַרְעָא דְּקַיֵּים לַאֲבָהָתָךְ לְמִתַּן לָךְ׃
יד בְּרִיךְ תְּהֵי מִכָּל עַמְמַיָּא לָא יְהֵי בָךְ עֲקַר וְעַקְרָא וּבִבְעִירָךְ׃
טו וְיַעְדֵּי יְיָ מִנָּךְ כָּל מַרְעִין וְכָל מַכְתָּשֵׁי מִצְרָאֵי בִּישַׁיָּא דִּידַעְתָּ לָא יְשַׁוֵּינוּן בָּךְ וְיִתְּנִינוּן בְּכָל סָנְאָךְ׃
טז וּתְגַמַּר יָת כָּל עַמְמַיָּא דַּיְיָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ לָא תְחוּס עֵינָךְ עֲלֵיהוֹן

בעל הטורים

והיה עקב. לעיל מיניה כתיב היום לעשותם וסמיך ליה עקב כלומר היום לעשותם אבל שכרם בעקב פי' בסוף: עקב תיבות יב בעשרת הדברות וזהו במדרש עקב רב אם תשמור עקב תזכה למה רב טובך אשר צפנת. עקב ענוה תוצאת קנא. עקב ענוה. למוד מן העקב הזה שהולך אחר הרגל דרך עשה ונפיכך אינו נוגף כמו אגבעות הרגלים: המשפטים. פ"א בעולה בים לפשפש נהקור אחרי עומק הדין: תשמעון ושמרתם ועשיתם. ג' כנגד מקרא משנה תלמוד: ושמר ה' אלהיך לך. אם עקב תשמעון ישמור לך הברית שנאמר באברהם עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר וגו': ושמר. בגימטריא לעתיד לבא: ואהבך. בזכות אברהם שנאמר בו זרע אברהם אוהבי: וברכך. בזכות יצחק שנאמר בו ויברך אלהים את יצחק: והרבך. בזכות יעקב שנאמר בו פרה ורבה. הפסוק מתחיל בוא"ו ומסיים בכ"ף. וכן ויתן לך האלהים וגו' כל הברכות שבירך יצחק ליעקב מתחילין בוא"ו ומסיימין בכ"ף שיהיו לך כל אותן הברכות: ברוך תהיה מכל העמים. הפסוק מתחיל בבי"ת ומסיים בכ"ף לומר שבזכות התורה שיש בה כ"ב אותיות: לא יהיה בך עקר ועקרה בגימ' בדברי התורה: כל חלי. עולה ל"ח שיסיר ממך הבעים ושמונה קללות:

התשמעון. ו' וסימן נמסר במסרה רבתא: ושמר ה' חד מן ט' מלין יחידאין דנסבין וי"ו בריש תיבותא ואינון קריבין לשם ולית להון זוגא וסימן נמסר במסרה רבתא: וברך ג' וסימן וברך את לחמך ואת מימיך. וברך פרי בטנך ופרי אדמתך. וברך עלי את אלקנה: ועקרה ב' וסימן לא תהיה משכלה ועקרה בארצך. ברוך תהיה מכל העמים: מדוי ב' א' כתיב ה"א וא' כתיב יו"ד והוא חד מן ה' זוגין מן ב' ב' חד ה"א וחד יו"ד וסימן במסרה רבתא: נתן לך ג' וסימן ואכלת את כל העמים. אשימה עלי מלך. ושמת בטנא. וסימן בלשון ארמי

תולדות אהרן (ושמר ה'. קדושין כה): והסך. עקרים מ"ג פ' לז: וברך פרי. ברכות

נא: ועשתרות. חולין פד: (ברוך תהיה. סוכה נ מגלה עא): לא יהיה. בכורות מד: והסיר ה'. מציעא קז עקרים מ"ד פי מא (שבת יד): ואכלת את כל. קמא קיג;

רמבן

(יב) **טעם** עקב כמו בעבור וכן עקב אשר שמע אברהם בקולי. וכתב רש"י אם המצות הקלות שאדם דש בעקביו תשמעון ישמור לך השם הבטחתו והכתוב מזכיר המשפטים אולי יזהיר במשפטים הקלים כדיני ממונות ושלא יבזו אותם. והמפרשים אמרו כי טעם עקב שכר באחרית וכן בשמרם עקב רב יאמר והיה אחרית תשמעון המשפטים ותשמרו אותם שישמר השם לך הברית והחסד ואהבך. ונכון הוא כי יקראו בלשון הקדש תחלת כל דבר בלשון ראש ראש דרכך אמת וכן גדול הדור ראש העם והמשובח ראש בשמים. וכן יקראו אחרית כל דבר עקב כי הלשון יתפיס דמיונו באדם והראש תחלה והעקב בו אחרית וסוף. וכן יאמר הכתוב לרוח ולזנב לדמיון גוף בהמה. ואונקלוס תרגם חלף כמו חלף עבודתכם עשאו לשון סבוב נגזר מן והיה העקוב למישור הדרך המעוקל ההולך סביב סביב וכן עקובה מדם מסובבת ומוקפת. יאמר והיה סבת שמעכם המשפטים ועשותכם אותם שישמור השם לכם בריתו ויפה פירש. ודומה לזה בגלל הדבר הזה בסבתו מלשון וגללו את האבן וכן על דעתי כל לשון עקובה גלגול וסיבוב עקוב הלב ויעקבני זה פעמים ויהוא עשה בעקבה ענין גלגולין וסבות ולכן יקראו יעקב ישורון כי הפך העקוב למישור וכן אחורי הרגל שנקרא עקב וידו אוחזת בעקב עשו יקראהו כן בעבור היותו מעוגל כאשר יקרא הלשון אמצע היד והרגל כפות בעבור היותם כמו כפות הזהב ומורגל הוא בלשון כמו שאמר בספרי מימינו אם דת למו כשהיה יוצא הדבור מפי הקב"ה היה יוצא דרך ימינו של קדש לשמאלן של ישראל ועוקב את מחנה ישראל שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כלומר מקיף. וכן לשונם באים עליו בעקיפין בסבות וגלגולין כמו עקיבין ששתי האותיות האלה שוות להן כאשר פירשתי כבר והזכיר את המשפטים האלה להזהיר מאד במשפטים כי לא יהיה עם רב כלו נזהר במצות כלן שלא יחטאו בהן כלל רק במשפטים יעמידו התורה כמו שנאמר בהן וכל ישראל ישמעו ויראו. ועוד כי הדיינים ירחמו מלסקול האיש ולשרוף אותו אה"י שנעשית העבירה כמו שנאמר לא תחום עינך ועוד שייראו מן התקיפים ומן המטעים כמו שאמר לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא ואמר בנביא השקר לא תגור ממנו והזכיר כל אלה במסית לא תאבה לו ולא תשמע אליו ולא תחום עינך עליו ולא תחמול ולא תכסה עליו ויזהיר לא תשמע אליו מפני הטעאתו ולא תחום עינך מפני הרחמנות שירחמו רבי הלבב על הנידונים ולא תכסה שלא תשתוק בעבור תקפו ויראת בני משפחתו:
(יג) **וטעם** ואהבך. כאשר תעשה המשפטים לאהבת השם גם הוא יאהב אותך. ויתכן שיהיה ואהבך שלא ישנאך אותך למשפחות הנשפטים ולא ישבור עליהם וברכך שלא תאונה אליך רעה בעבור המשפט והרבך שלא תמעט באבדן העוברים אפילו יהיו [רבים] (תמיד) אובדים כאנשי עיר הנדחת:
(טו) **והסיר** ה' ממך כל חולי. הנהוג לבא בעולם והזכיר כל מדוי מצרים הרעים להביא ונתנם בכל שונאיך או שירמוז כי בעשותם המשפטים

ספורנו

(יב) **והיה** עקב תשמעון. הנה המלך נוה את כל אלה כדי שתזכו שישמור לכם הברית והחסד וזה שאתם תשמרו היום לעשותם מאהבה שלא על מנת לקבל פרס והוא בשביל זה ישמור לכם הברית והחסד: את המשפטים. כי במשפט יעמיד ארץ: ושמרתם. זו משנה: ועשיתם אתם. ובזה האופן תשבו אותם אל נכון: ושמר ה' אלהיך לך את הברית. שנשבע כאמרו והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדורותם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך כי אמנם בהיותו לנו לאלהים בלתי אמצעי ישפיע מציאות נצחי ההוה ממנו בלתי אמצעי כאמרו כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם אמנם מציאות הנפסדים הוא ממנו באמצעי בלי ספק: ואת החסד. כאמרו אז ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך כי אמנם הטוב ההוה לצדיקים בעולם הזה הוא חסד בלבד לא גמול מעשיהם: (יג) ואהבך. בהיותכם בנים בדמותו כצלמו כאמרם ז"ל (אבות) חביבין ישראל שנקראו בנים למקום ובזה יהיה נצחיות של ברית מאושר: וברכך. בממון לחיי שעה ובזה ייטיב את החסד אשר נשבע שתהיו בארץ באופן מאושר: (טו) כל חלי. אפילו המורגלים לבא מצד המערכת: הרעים. המתדבקים: אשר ידעת. שלקו על הים כמבואר למעלה: לא ישימם בך ונתנם בכל שונאיך. אף על פי שיתגרו במלחמותיך לא ידבקו בך כענין יפול מצדך אלף וגו' אליך לא יגש: (טז) לא תחוס עינך עליהם ולא תעבוד את אלהיהם. לא תחוס ובזה האופן לא תעבוד את אלהיהם

כי

אבן עזרא

ויעד לא תחוס עינך: כי מוקש הוא לך. כל אחד מאלהיהם: (כ) הצרעה. יולי כנוף מגזרת צרעת: (כא) לא תערוץ מפניהם. רק תערוץ מהשם שהוא אל גדול ונורא. אמר הגאון כי פן תרבה עליך סימן לזמן שיגלחום ואין צורך וכבר פירשתיו: (כד) השמדך. שם הפעל ואם הוא בחירק ויתכן היות כמוהו השאיר לו. שריד והעד אותם שהוא הפעול כסף וזהב שעליהם או תמון תקח לעצמך: (כה) תוקש. הוי"ו תחת יו"ד

רש"י

(יז) כי תאמר בלבבך. על כרחך לשון דילמא הוא שמא תאמר בלבבך מפני שהם רבים לא אוכל להורישם אל תאמר כן לא תירא מהם ולא יתכן לפרשו באחת משאר לשונות של כי שיסב עליו שוב לא תירא מהם: (יט) המסת. נסיונות: והאתת. כגון (שמות ד) ויהי לנחש (שם) והיו לדם ביבשת: והמפתים. המכות המופלאות: והיד החזקה. זה הדבר: והזרוע הנטויה. זו החרב של מכת בכורות: (כ) הצרעה. (סוטה ל"ו). מין שרץ העוף שהיתה זורקת בהם מרה ומסרסתן ומסמאה את עיניהם בכל מקום שהיו נסתרים שם: (כב) פן תרבה עליך חית השדה. והלא אם עושין רצונו של מקום אין מתיראין מן החיה שנא' (איוב ה') וחית השדה השלמה לך אלא גלוי היה לפניו שעתידין לחטוא: (כג) והמם. נקוד קמץ כולו לפי שאין מ"ם אחרונה מן היסוד והרי הוא כמו והם אותם אבל (ישעיה כח) והמם גלגל עגלתו כולו יסוד לכך חציו קמ"ץ וחציו פת"ח כשאר פעל

תעבד את־אלהיהם כי־מוקש
הוא לך: ס יז כי תאמר בלבבך
רבים הגוים האלה ממני איכה
אוכל להורישם: יח לא תירא
מהם זכר תזכר את אשר־עשה
יהוה אלהיך לפרעה ולכל־
מצרים: יט המסת הגדלת אשר־
ראו עיניך והאתת והמפתים
והיד החזקה והזרע הנטויה אשר
הוצאך יהוה אלהיך כן־יעשה
יהוה אלהיך לכל־העמים אשר־
אתה ירא מפניהם: כ וגם את־
הצרעה ישלח יהוה אלהיך בם
עד־אבד הנשארים והנסתרים
מפניך: כא לא תערץ מפניהם
כי־יהוה אלהיך בקרבך אל גדול
ונורא: כב ונשל יהוה אלהיך את־
הגוים האל מפניך מעט מעט לא
תוכל כלתם מהר פן־תרבה עליך
חית השדה: כג ונתנם יהוה
אלהיך לפניך והמם מהומה
גדלה עד השמדם: כד ונתן
מלכיהם בידך והאבדת את־
שמם מתחת השמים לא־יתיצב
איש בפניך עד השמדך אתם:
כה פסילי אלהיהם תשרפון באש
לא־תחמד כסף וזהב עליהם

ב' חסרים · כו"ל חסר במ"ח · ב' כ"כ · ג'. ו"כ · ב' הכרים כלישנא · ג'

ולא תפלח ית טעותהון
ארי לתקלא יהון לך:
יז דלמא תימר בלבך
סגיאין עממיא האלין מני
איכדין איכול לתרכותהון:
יח לא תדחל מנהון אדכרא
תדכר ית דעבד יי אלהך
לפרעה ולכל מצראי:
יט נסין רברבין דחזאה
עינך ואתיא ומופתיא וידא
תקיפתא ודרעא מרממא
דאפקך יי אלהך כן יעביד
יי אלהך לכל עממיא דאת
דחיל מן קדמיהון: כ ואף
ית ערעיתא יגרי יי אלהך
בהון עד דיבדון דאשתאר
ודאטמרו מן קדמך:
כא לא תתבר מן קדמיהון
ארי יי אלהך שכינתיה בינך
אלהא רבא ודחילא:
כב ויתריך יי אלהך ית
עממיא האלין מן קדמך
זעיר זעיר לא תיכול
לשיציותהון בפריע דלמא
תסגי עלך חיות ברא:
כג וימסרינון יי אלהך
קדמך וישגשינון שגוש
רב עד דישתיצון:
כד וימסר מלכיהון בידך
ותובד ית שמהן מתחות
שמיא לא יתעתד אנש
קדמך עד דתשיצי יתהון:
כה צלמי טעותהון תוקדון
בנורא לא תחמיד כספא

אכל מלכא בכלא: לא תירא ח' וסימן במסרה רבתא: זכר ב' חסר וסימן זכר הזכר את אשר עשה ה' אלהיך. הבן יקיר לי אפרים. וכל זכר דכוותא חסר במ"א מלא זכור ה' לדוד את כל ענותו: הצרעה ג' וסי' ושלחתי את הצרעה לפניך. וגם את הצרעה ישלח. ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש: תערוץ כל לשון עריצה חסר במ"ג מלאים וסימ' העלה נדף תערוץ. כי אערוץ המון רבה. אולי תערוצו: ונורא ז' וסימן במסרה רבתא: ונשל ג' וסימן נמסר לעיל בסידרא אחריתי: השמדך. ה' רסר בליש' השמדה וסימן במסרה רבתא:

ספורנו

כי אם תחוס יחטיאך בלי ספק: כי מוקש הוא לך. כי אמנם היוקש הם עליהם יהיה לך מוקש שתפתה לעבוד את אלהיהם: (יז) כי תאמר וגו' איכה אוכל להורישם לא תירא מהם. כשתאמר איכה אוכל להורישם בהיותם רבים ממני לא תאמר זה על צד בחירה מהם אלא ע"צ שתכיר שזה היה נמנע לולי ה' שהיה לך וזה כי זכור תזכור את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה ולכל מצרים שהיו רבים וחזקים ממך: (כד) ונתן מלכיהם בידך והאבדת את שמם. כי אמנם קיום זרע מלוכת האויבים הוא לשטן בכל עת כענין הדד נער קטן שהיה מזרע המלך באדום וקם לשטן לשלמה: (כה) פן תוקש בו. בלפעמים יקרה שתמצא בתוכו כסף וזהב שעליהם ותחשוב שהיה זה בכח אותה הע"ג שהיה עליהם: התעבנו כי חרם הוא. תתעב אותו הכסף

בעל הטורים

זכר תזכר חסר וי' לומר כשתזכור מה שעשה לשש מאות רכב בחור: המסת הגדלת. כל האלפ"א בית"א בזה הפסוק חוץ מגימ"ל רמז כי עוד יעשה פעם שנית נפלאות כימי צאתך מארץ מצרים: את הצרעה בגי' [illegible]: עד אבד. חסר וא"ו [illegible]: מפניך. ב' במסורה [illegible]: אל גדול ונורא ולא אמר גבור. אלא הזכיר גדול כנגד אברהם דכתיב ביה האדם הגדול ונורא כנגד יעקב דכתיב ביה מה נורא המקום הזה והזכיר אלו שמצינו שנלחמו אברהם עם המלכים ויעקב כנגד לבן ועשו אבל לא מצינו ביצחק שנלחם: והמם ב' במסורה. והמם מהומה גדולה. והמם גלגל עגלתו וגו' מלמד שעשה להם כמו למצרים דכתיב בהו ויסר את אופן מרכבותיו: פסילי אלהיהם תשרפון באש וסמיך כי חרם הוא ולכן דן יהושע את עכן שעבר על החרם באש:

תולדות אהרן

ולא תעבד. שבת קלו: כי תאמר בלבבך. עקידה שער צ: (והמם מהומה. סוטה כב): לא תחמד. ע"ג נא עב תמורה כט:

רמבן

המשפטים ינצלו מהם ואם לא יעשו אותם יבואו עליהם כאשר באו על המצרים כאמור בתוכחות והשיב בך את כל מדוי מצרים וגו' וכבר פירש זה בסדר ויהי בשלח. והזכיר תחלה המשפטים לכלות ולהכרית עובדי ע"ג ולכך אמר ואכלת את כל העמים שתכריתם כענין שנאמר כי לחמנו הם כי אכל את יעקב ואכלוהו ויכלוהו וכן רבים. ואמר לא תחוס עינך עליהם כאשר הזכרתי כי ברחמנות הטפשים יאבד כל משפט:

(כב) **לא** תוכל כלותם מהר. יבטיח שהשם יכריתם כלם וישלח בהם את הצרעה להאביד הנשארים והנסתרים והנה כלם יאבדו אבל אמר שלא יכלה אותם במלחמה ביום אחד ולא שיגרשם מן הארץ בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית השדה והוסיף עוד להבטיח שלא יהיו אלה הנשארים רובם אבל השם יהומם מהומה גדולה ורובם יאבדו ביד ישראל וכן אמר הוא ישמידם והוא יכניעם לפניך והורשתם והאבדתם מהר שיאבדו רובם במהרה לא שיכלו עד אשר תפרה ונחלת את הארץ:

(כד) **ואמר** ונתן מלכיהם בידך והאבדת את שמם. פי' שלא יהיה להם שם על פני חוץ וכל הנלכד בפניהם ישמידו וזה כענין שבא ביהושע כי מאת השם היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם ולא נשאר להם מלך בארץ כי כל מלכיהם נפלו. וכתב רש"י פן תרבה עליך חית השדה והלא אם עושים רצונו אינם מתיראים מן החיה שנאמר וחית השדה השלמה לך אלא גלוי היה לפניו שעתידין לחטוא ודברי רבותינו הם ואף על פי שהפרשה הזאת להבטחה נאמרה כבר הזכרתי כי משה רבינו במשנה התורה יבטיח ויזהיר וירמוז כי לא תגיע זכותם להכריתם כלם כאחד ושישבית חיה רעה מן הארץ כמובטח להם בפרשת אם בחקתי אבל יהיה כאשר אמר שיאבידו את רובם ומלכיהם בתחלה ואחרי כן יאבדו הנשארים:

(כה) **לא** תחמוד כסף וזהב עליהם. יחסר אשר לא תחמד כסף וזהב אשר עליהם ובוא נוי ע"ג צוה תחלה לשרוף ע"ג עצמה שהיה פסילי אלהיהם

רשי

פעל של שלש אותיות: (א) כל המצוה. כפשוטו ומדרש אגדה אם התחלת במצוה גמור אותה שאינה נקראת המצוה אלא על שם גומרה שנא׳ (יהושע כד) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם. והלא משה לבדו נתעסק בהם להעלותם אלא לפי שלא הספיק לגומרה וגמרוה ישראל נקראת על שמם: (ב) התשמר מצותיו. שלא תנסהו ולא תהרהר אחריו: (ד) שמלתך לא בלתה. ענני כבוד היו שפין בכסותם ומגהצים אותם כמין כלים מגוהצים ואף קטניהם כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם כלבוש הזה של חומט שגדל עמו: לא בצקה. לא נפחה כבצק כדרך הולכי יחף

אבן עזרא

יו״ד יקושתי לך: (א) כל המצוה. הטעם אם רציתם לשמור המצות למען תחיו זכרו את הדרך: (ב) למען ענותך לנסותך לדעת. פירשתיו: (ג) ויענך. בדרך: וירעיבך. קודם בוא המן או במן בעצמו בעבור שהיה קל על לבם וזה לא יתכן ויתכן מתאוות אחרות: ידעון. בנו״ן וכן נקון לחם גם ויחנון בעבר ארנון: הודיעך. שם הפעל: הלחם. שאדם תדיר בו: מוצא פי ה׳. כמו מה שגזור כמו הדבר יצא מפי המלך והטעם כי על הלחם לבדו לא יחיה האדם רק הכח או עם הכח הבא מהעליונים במצות השם וזה פירוש מוצא פי ה׳ והעד שלא אכלתם לחם וחייתם: (ד) שמלתך. יש אומרים דרך אות ואחרים אומרים כי הוציאו מלבושים רבים ממצרים ויתכן שאין בתולדות המן להוליד זיעה: לא בצקה. מגזרת ויאפו את הבצק כי מנהג רגל האורח שהלך רגלי דרך רב שיתנפחו רגליו ויתכן שנתן להם השם כח או הוליכם אט: (ה) וידעת עם לבבך. שידע באמונת לבו שהוא

בעל הטורים

כי חרם הוא. וסמיך ליה כל המצוה לומר שהעובר על החרם כעובר על כל המצות והרם אותיות רמ״ח שנפרעין ברמ״ח איבריו ואם יחזור בתשובה יהיה רחם וזהו ברוגז רחם תזכור: לאבותיכם וסמיך ליה וזכרת את כל הדרך. לומר שתזכור דרך שהלכו בו אבותיך ותלך בו גם אתה: ויאכלך את המן. למען הודיעך. מלמד שבאכילת המן ניתן להם דעה. וכן בעזרא הוא אומר ומנך נתת להם להשכילם וזהו לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן: על כל אלהים כי. לא על הלחם לבדו יחיה האדם. והקרבתם על הלחם. בזכות הקרבנות העולם יזון: יחיה האדם וסמיך ליה שמלתך לא בלתה רמז למה שאמרו בעומדין בלבושיהן ק״ו מחטה. וזהו כשיחיה האדם שמלתך לא בלתה: ארבעים שנה וסמיך ליה וידעת עם לבבך רמז עד מ׳ שנה לא קם אינש אדעתא דרביה. וכן בן מ׳ שנה לבינה. ולבבו יבין לבבו עולה מ׳. וכן ג״כ הלב באמצע הגוף כמו מ״ם בסוף באמצע:

תרגום אונקלוס

ודהבא דעליהון ותסב לך דלא תתקל ביה ארי מרחק קדם יי אלהך הוא: כו ולא תעיל דמרחק לביתך ותהי חרמא כותיה שקצא תשקצינה ורחקא תרחקינה ארי חרמא הוא: א כל תפקידתא דאנא מפקיד לך יומא דין תטרון למעבד בדיל דתיחון ותסגון ותיעלון ותירתון ית ארעא דקיים יי לאבהתכון: ב ותהדכר ית כל אורחא דדברך יי אלהך דנן ארבעין שנין במדברא בדיל לענייותך לנסיותך למדע ית דבלבך התיטר פקודוהי אם לא: ג ועניך ואכפינך ואוכלך ית מנא דלא ידעת ולא ידעון אבהתך בדיל להודעותך ארי לא על לחמא בלחודוהי מתקיים אנשא ארי על כל אפקות מימר מן קדם יי חיי אנשא: ד כסותך לא אבליאת מנך ומסאנך לא יהיפו דנן ארבעין שנין: ה והידע עם לבך ארי במא

מקרא

ולקחת לך פן תוקש בו כי תועבת
יהוה אלהיך הוא: כו ולא־תביא
תועבה אל־ביתך והיית חרם
כמהו שקץ | תשקצנו ותעב |
תתעבנו כי־חרם הוא: פ
ח א כל־המצוה אשר אנכי מצוך
היום תשמרון לעשות למען
תחיון ורביתם ובאתם וירשתם
את־הארץ אשר־נשבע יהוה
לאבתיכם: ב וזכרת את־כל־
הדרך אשר הוליכך יהוה אלהיך
זה ארבעים שנה במדבר למען
ענתך לנסתך לדעת את־אשר
בלבבך התשמר מצותו מצותיו ק׳
אם־לא: ג ויענך וירעבך ויאכלך
את־המן אשר לא־ידעת ולא
ידעון אבתיך למען הודיעך כי
לא על־הלחם לבדו יחיה האדם
כי על־כל־מוצא פי־יהוה יחיה
האדם: ד שמלתך לא בלתה
מעליך ורגלך לא בצקה זה
ארבעים שנה: ה וידעת עם־

והעב כל לישנא פתח בר מן ה׳ קמצין וסימן למתעב גוי. ודבר תמים יתעבו. איש דמים ומרמה יתעב ה׳. ויתעב את נחלתו. כל אכל התעב נפשם. וא׳ מתאב אנכי

תולדות אהרן ולא הבאת תועבה. זבחים מה ביצה ד מכות כב ע״ב טו (כבת יד): והיית חרם. קדושין כח ע״ג נד הולין קמ התמורה ל: שקץ תשקצנו. שבת פב ע״ב מו: ויענך וירעבך. כתובות מו סנהדרין נט (יומא עד): אשר לא ידעת. עקידה שער מא עקרים מ״ד פ׳ מא:

רמבן

אלהיהם ואסר גם כן הנויין שעליהן והזהיר עוד ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו לאסור בהנאה כל עניני ע״ג היא ומשמשיה ותקרובת שלה והנויין:
ח (א) וטעם כל המצוה לומר. אע״פ שהזהרתי אתכם במשפטים גם כל המצות תשמרון לעשות כי בעשיית כלן תחיון ופריתם בפרי בטן ופרי בהמה ופרי האדמה וכל הנזכר למעלה:
(ב) וזכרת את כל הדרך וגו׳. יאמר כי תוכל לדעת שיש בעשיית המצות טובה שלמה ולא יהיה צדיק נעזב ומבקש לחם כי השם מפרנס אותך במדבר במעשה נס גדול בעבור לכתך אחר מצותיו וכבר פירשתיו בפרשת המן טעם למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך התשמור מצותיו אם לא כי היה נסיון גדול להם שלא ידעו עצה לנפשם ויכנסו במדבר הגדול לא מקום לחם ואין בידם כלום מן המן אבל ירד דבר יום ביומו והם השמש ונמס וירעבו אליו מאד וכל זה עשו לשמור מצות השם ללכת כאשר יצוה והשם היה יכול להוליכם בדרך הערים אשר סביבותיהם אבל הביאם בנסיון הזה כי ממנו יודע שישמרו מצותיו לעולם:
(ג) ויענך אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך. כי לא ידעת במן שתוכלו לחיות בו ימים רבים ולא הגיע אליכם כן בקבלה מאבותיכם. או יאמר כי עשה עמכם החסד הגדול הזה אשר אבותיכם הקדושים לא הגיעו אליו כי אף על פי שהלכו אחריו ככל אשר צוה אותם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך לא הגיע מעלתם שיפרנסם בדגן שמים כאשר עשה לך. וכן אמרו במדרש במדבר סיני רבה בזכות משה הייתם אוכלים המן מה שלא ראו אבותיך הקדושים שנאמר אשר לא ידעון אבותיך ופי׳ כי עשה זה להודיעם כי הוא המחיה האדם בכל אשר יגזור א״כ שמור מצותיו וחיה. ויתכן לפרש כי ויענך וירעיבך ויאכילך את המן ענינים שונים יאמר כי ענה אותך בלכתך במדבר ארבעים שנה כענין ענה בדרך כחי וירעיבך מתחלה כמו שאמרו להמית את הקהל הזה ברעב ואחרי כן האכילך את המן להודיעך כי על כל מוצא פי ה׳ יחיה האדם וכן המאכילך מן במדבר אשר לא ידעון אבותיך וכפר הנס שעשה להם ולמען ענותך שב אל המוליך במדבר הגדול והנורא וצמאון וגו׳ אבל מה שאמר בפרשת המן למען אנסנו הילך בתורתי אם לא שאתן לכם צרכיכם ושאלתם אביא להם ואראה אם ישמעו אלי ברבות הטובה. וזה עולה כדרך הפשט אבל הענין הראשון הוא אמת ונכון:
(ד) שמלתך לא בלתה מעליך. ענני כבוד היו שפין בכסותן ומגהצים אותם כמו כלים המגוהצים וכן קטניהם כשהם גדלין גדל לבושן עמהם לשון רש״י ודברי אגדה. אבל ר״א כתב ואחרים. אמרו כי הוציאו מלבושים רבים ויתכן שאין בתולדת המן להוליד זיעה וכן אמר ורגלך לא בצקה

ספורנו

הכסף והזהב של תועבה כי חרם הוא שלא בלבד יקרה שלא תצליח בו אבל יהפך את שאר נכסיך: ח (א) כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות. הנה המכוון בענין ע״ג אל עובדיה הוא השגת הצלחות זמניות הנכללות בג׳ מינים והם אורך ימים והבנים והממון והנה בהיות המצוה השיגו את כלם לפיכך תשמרו לעשותה למען תחיון כי אמנם האל ית׳ כשצוה כוון שבקיום מצותיו תשיגו אורך ימים אפילו בחיי שעה: ורביתם. שתשיגו רבוי הבנים. ובאתם וירשתם. שתשיגו עושר וכבוד בירושת הארץ: (ב) וזכרת את כל הדרך. שנתן לך להם לאכול ובגד ללבוש שלא כדרך הטבע: לנסתך. אם תעשה רצונו בהשיגך להם ותמלה שלא בצער: לדעת את אשר בלבבך. שיהיה מה שבלבבך יוצא לפועל כדי שידע כל מלאך שבדין תהיה מקבל יותר

לְבָבֶךָ כִּי כַּאֲשֶׁר יְיַסֵּר אִישׁ אֶת־בְּנוֹ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרֶךָּ׃ ו וְשָׁמַרְתָּ אֶת־מִצְוֺת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ׃ ז כִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל־אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם עֲיָנֹת וּתְהֹמֹת יֹצְאִים בַּבִּקְעָה וּבָהָר׃ ח אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ־זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ׃ ט אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל־בָּהּ לֶחֶם לֹא־תֶחְסַר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהֲרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת׃ י וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן־לָךְ׃ שני יא הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תִּשְׁכַּח אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֺתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם׃ יב פֶּן־תֹּאכַל וְשָׂבָעְתָּ וּבָתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וְיָשָׁבְתָּ׃ יג וּבְקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה־לָּךְ וְכֹל אֲשֶׁר־לְךָ יִרְבֶּה׃ יד וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים׃ טו הַמּוֹלִיכֲךָ בַּמִּדְבָּר ׀ הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחָשׁ ׀ שָׂרָף וְעַקְרָב

דְּמַלִּיף גְּבַר לִבְרֵיהּ יְיָ אֱלָהָךְ מַלִּיף לָךְ׃ ו וְתִטַּר יָת פִּקּוֹדַיָּא דַּייָ אֱלָהָךְ לִמְהָךְ בְּאוֹרְחָן דְּתַקְנָן קֳדָמוֹהִי וּלְמִדְחַל יָתֵיהּ׃ ז אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ מַעֵלָךְ לְאַרְעָא טַבְתָּא אֲרַע נָגְדָא נַחֲלִין דְּמַיִּין מַבּוּעֵי עֵינָן וּתְהוֹמִין נָפְקִין בְּבִקְעָן וּבְטוּרִין׃ ח אֲרַע חִטִּין וְסַעֲרִין וְגוּפְנִין וְתֵינִין וְרִימּוֹנִין אַרְעָא דְּזֵיתָהָא עָבְדִין מִשְׁחָא וְהִיא עָבְדָא דְבַשׁ׃ ט אַרְעָא דְּלָא בְמִסְכֵּינוּ תֵּיכוּל בַּהּ לַחְמָא לָא תֶחְסַר כָּל מִדַּעַם בַּהּ אַרְעָא דְּאַבְנַהָא פַּרְזְלָא וּמִטּוּרָהָא תִּפְסוֹל נְחָשָׁא׃ י וְתֵיכוּל וְתִשְׂבַּע וּתְבָרֵךְ יָת יְיָ אֱלָהָךְ עַל אַרְעָא טַבְתָּא דִּיהַב לָךְ׃ יא אִסְתְּמַר לָךְ דִּלְמָא תִּתְנְשֵׁי יָת דַּחַלְתָּא דַּייָ אֱלָהָךְ בְּדִיל דְּלָא לְמִטַּר פִּקּוֹדוֹהִי וְדִינוֹהִי וּקְיָמוֹהִי דַּאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ יוֹמָא דֵין׃ יב דִּלְמָא תֵיכוּל וְתִשְׂבַּע וּבָתִּין שַׁפִּירִין תִּבְנֵי וְתִתֵּיב׃ יג וְתוֹרָךְ וְעָנָךְ יִסְגּוֹן לָךְ וְכַסְפָּא וְדַהֲבָא יִסְגֵּי לָךְ וְכֹל דְּלָךְ יִסְגֵּי׃ יד וְיִרֵים לִבָּךְ וְתִתְנְשֵׁי יָת דַּחַלְתָּא דַּייָ אֱלָהָךְ דְּאַפְּקָךְ מֵאַרְעָא דְמִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדוּתָא׃ טו דְּדַבְּרָךְ בְּמַדְבְּרָא רַבָּא וּדְחִילָא אֲתַר דְּחֵיוָן קָלַן

אבן עזרא

שהוא העיקר ובעבור שתשמע אל המלוה המיסר אותך ואם כרעינך ליסרך ויענך בדרך כנמא שהרך שיביאך אל הארץ הטובה: (ח) ארץ חטה. הזכיר המולידים הדם: ודבש. פירשתיו: (ט) במסכנות. בדלות ועניות וכן ילד מסכן וחכם: (יג) ירבין. היו"ד תחת ה"א ואין זה דעת רבי משה הכהן הספרדי: (יד) ורם לבבך. ותשכח כי עבד היית בשפלות לב ותשכח הענוי והרעב והצמא שהיה לך במדבר ואעפ"כ הפסק כלכל אותך: (טו) במדבר. הוסף עלמו ואחר עמו וכן הוא במדבר הגדול שהוא ארוך ורחב והנורא שהוא מדבר שרף: החלמיש

מים ב' זקפי. קטנין וסימן נחלי מים. יבשו אפיקי מים. וסימן בלשון ארמי נהריא יבשין. וכל אתנחתא וס"פ דכוותהא במ"ג פתח וסימן ישם מדבר לאגם מים. באנו באש ובמים. ארץ לא שבעה מים. וסימן בלשון ארמי מדברא ונורא גיהנם: ארץ י"ג ר"פ וסי' במסרה רבתא: תחסר ג' ב' קמץ א' פתח וסימן לא תחסר כל בה. וצפחת השמן לא תחסר. ובטן רשעים תחסר קרמא פתח: טבים הטבים ה' הסר וסימן לך נא אל רצאן. ובתים טבים תבנה וישבת. אשר פגע בשני. והאנשים טבים לנו. אשר כספי וזהבי לקחתם ומחמדי ונמסר גם בתולדות: נחש שרף ו' מלין, בטעם שני שמות נחש ושהלת. נחש שרף. אריות בקר. חיסר חרתא. ענן יומם. תורין

תולדות אהרן כי כאשר ייסר. ברכות ה: כי ס'. פס פקידה ב' פו: ארץ הטס ובעורה. פס מא מד ערובין ד כבה ה מגהות פד (בכורים סג): ארץ אשר לא במסכנת. ברכות לו מד: לא תחסר כל. יומא פא סוכה לה: ארץ אשר אבניה. תענית ד: ואכלת ושבעת. ברכות כ כא מח נא זבחים מט סוטה לג מגילת קיד ערכין ג וזכר הרומה בי מקואות ופי' ויגש (ברכות כ ו"א מגלה עד): ורם לבבך. ברכות לג סוטה ד ס:

רשי

יחף שרגליהם נפוחות: (ח) זית שמן. זיתים העושים שמן: גדולים

בעל הטורים

מיסרך. תגין על מים לומר שהגשמים נעצרה בגי' יום והתורה ניתנה במ' יום ואם לא השמור התורה בנהגה למ' יום מיסרך ונוטל ממך גשמים בנעצרה במ' יום: ללכת בדרכיו בגי' ללמוד תורה: וליראה אותו. לומר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. ולא תהיה כפוי טובה: ארץ חטה ושעורה י' תיבות בפסוק לכך צריך ליתן י' הגבעות בפת בשעת ברכה. ועוד כנגד י' מטות שנעשו בפת. לא תזריע. לא תזרע כלאים. לקט. שכחה. פאה. לא תחסם. תרומה. מעשר ראשון. ובני. וחלה: תחסר. ג' לא תחסר כל בה. וצפחת השמן לא תחסר. ובטן רשעים תחסר אע"פ שזה נאמר בתיש. הצדיקים בכל מקום לא יחסרו להם. שהרי אכילו שלך נטרפת ובם אמר לה לא תחסר. אבל הרשעים בכל מקום חסר להם: לא תחסר. הג על ריש לומר שהיא רהם עפרות הכל: ואכלת וברכת. שזהו ברכת המזון וכן נמי צריך לברך לפניו פי' ואכלת ושבעת וברכת כבר באסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה שנאמר לה' הארץ ומלואה אבל לאחר שבירך הוא מבנו שנאמר והארץ נתן לבני אדם וזהו אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך שביון שהודיתי לה' אין הטובה מבלך: ואכלת. בגימטריא זהו בכזית: ואכלת ושבעת ובמיך ליה פן תשכח. שצריך להזכיר יום המיתה בברכת המזון ולכך תקנו הטוב והמטיב על הרוגי ביתר שניתנו לקבורה: ובתים ד' במסרה. ובתים טובים תבנה. ובתים מלאים כל טוב. וחמדו שדות וגזלו בתים וגבלו. ובתים מאין אדם. אם תשמור מצותיו תמלא בתים מלאים כל טוב ובתים טובים תבנה. אבל אם רם לבבך ותגזול שדות ובתים או ובתים מאין אדם: ובקרך וצאנך ירבין וכסף וזהב במך כסף וזהב לומר לך כרוצה שיעשיר יעסוק בבהמה דקה. ומכל מקום כתיב ירבין חסר וא"ו לומר שאם מרעה בבדות התורה נכביו מתמוטטין: נחש ברף ועקרב וצמאון. בגימטריא בכבדים נשכם נשקין ובבפ"ר:

ספורנו

יותר מן מלאכי השרת ותהיה עליך ידיעתי הפועלת לטוב כראוי לנמצא בפועל: (ה) מיסרך. מזכן לך במצותיו מיסר נהוג אל השלמות המכוון מאתו: (ז) אל ארץ טובה. שיקבלו בה מיני הטובות שלא יקבלו בגליל זולתו וספר המטה מיני הטוב ובכל אחד מהם אמר ארץ. הראשון הוא ארץ נחלי מים עינות ותהומות לא מי יאורים והגמים הריצים על הפך והמים רעים והארץ משכלת. השני הוא ארץ חטה ושעורה הנצרכים למזון. השלישי הוא ארץ זית שמן ודבש שה' מעדני מלך. הרביעי ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה להם שימצאו בה משות בזול כאמרו ותמלא ארץ כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו כי אמנם יוקר המחיה קפה מיוקר הפירות כאמרם ז"ל (תענית פרק סדר תעניות) לא שנו אלא על בצורת של פירות אבל על בצורת של מעות מתריעין עליה מיד. החמישי הוא ארץ אשר אבניה ברזל שבה נמצא רבוי אבנים קבות ובחירות יפות ומובות לבנין: (ט) תחצב נחשת. נחושה והוא הברזל הטוב שהוא בהיר ונאות לבנין וכלים: (י) וברכת את ה' אלהיך. למען תזכור כי מאתו היו אלה לך: מלור

רמבן

בנקיה שנתן להם כח או הוליכם לאט. ואין דבריו נכונים כי משה יזכיר להם זה לאמר כי בעשיית המנוה יהיה להם מזון וכסות ויחליפו כח כאשר היו כמו ארבעים שנה והיו לכם השמלות וארח ברגלם לא יבא והכל ממעשה הנס כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם ויתפרסם ואם תכסה את הקירה בשמלה חדשה בארבעים שנה תבלה אע"פ שאין בה זיעה אף כי אנוש רמה: (ה) כי כאשר ייסר איש את בנו שיתן עליו לטובתו עול מוסר כענין שנאמר יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו וגו' כן ה' אלהים מיסרך מתחלה בענוי המדבר ונסיון המן בתערב לנפשך טובת הארץ ופירותיה על כן אמר אחרית כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה:
(ז) וטעם ארץ נחלי מים. שהוא כגן רוה לא ישקו אתו ברגל כארץ מצרים כאשר יאמר עוד כי למטר השמים תשתה מים. ופי' כי עינות ותהומות כמו מעינות תהום רבה והענין כי יש מן המעינות שנוזלים מתמציות להוץ ההרים מן הגשמים שנבלעים בתוכם או מן האדים הנוזלים הם והם נקרא עיינות כמו כל מעיני מים למעינו מים ויש מהם שיוצאים מתקור התהום והם שקראם תהומות כלומר מעינות תהומות ואמר כי מוציאם בבקעה וגם בהר:
(ט) וטעם אשר אבניה ברזל. כי במקום אשר תחצוב משם אבניה שם תמצא ברזל כי מעפרה יוקח. ובשרם כי בארץ ישראל מהלב נחשת וברזל שהם צורך גדול ליושבי הארץ ולא תחסר כל בה אבל מוצא הכסף והזהב איננו חסרון בארץ ובתרגום ירושלמי ראיתי דאבנהא ברירן היך פרזלא וכו' ר"ל שהכתוב משבח הארץ שימצאו בה מחצבים מן אבנים גדולות אבנים יקרות אבני גזית לבנות מהם בתים וחומות ומגדלים לא כארץ מצרים וארצות רבות שהם שוכני בית חומר ונעשים ליושביהם קבריהם:
(י) ואמר ואכלת וברכת. כי תזכור עבודת מצרים וענוי המדבר. וכאשר תאכל ותשבע בארץ הטובה תברך עליה את השם

רש"י

(א) גדולים ועצומים ממך. אתה עזים והם עצומים ממך: אל

בעל הטורים

כגוים ג'. כגוים אשר ה' מאביד. אם לא נהיה כגוים. ויקטירו שם כגוים. מדה כנגד מדה בשביל ויקטירו שם כגוים. ואמרו אם לא נהיה כגוים ע"כ כגוים אשר ה' מאביד מפניכם כן תאבדון:

הולדות אהרן המוציא לך. ברכות לה: המאכלך מן. יומא עד: ולמען נסותך. מקרים מ"ד פ' יג: שמע ישראל. זוהר תרומה:

דברים ח

וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין־מָיִם הַמּוֹצִיא לְךָ
מַיִם מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ׃ טו הַמַּאֲכִלְךָ
מָן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּן
אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עַנֹּתְךָ וּלְמַעַן נַסֹּתֶךָ
לְהֵיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ׃ יז וְאָמַרְתָּ
בִּלְבָבֶךָ כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי
אֶת־הַחַיִל הַזֶּה׃ יח וְזָכַרְתָּ אֶת־
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ
לַעֲשׂוֹת חָיִל לְמַעַן הָקִים אֶת־
בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ
כַּיּוֹם הַזֶּה׃ פ
יט וְהָיָה אִם־שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח אֶת־
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהָלַכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים
אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם
הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד
תֹּאבֵדוּן׃ כ כַּגּוֹיִם אֲשֶׁר יְהוָה
מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כֵּן תֹּאבֵדוּן עֵקֶב
לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם׃ פ

ט

א שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתָּה עֹבֵר
הַיּוֹם אֶת־הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת
גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמֶּךָּ עָרִים
גְּדֹלֹת וּבְצֻרֹת בַּשָּׁמָיִם׃ ב עַם־
גָּדוֹל וָרָם בְּנֵי עֲנָקִים אֲשֶׁר אַתָּה
יָדַעְתָּ וְאַתָּה שָׁמַעְתָּ מִי יִתְיַצֵּב
לִפְנֵי בְּנֵי עֲנָק׃ ג וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם כִּי
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא־הָעֹבֵר לְפָנֶיךָ
אֵשׁ אֹכְלָה הוּא יַשְׁמִידֵם וְהוּא

תרגום אונקלוס

וְעַקְרַבִּין וּבֵית צַחֲוָנָא אֲתַר
דְּלֵית מַיָּא דְּאַפֵּיק לָךְ מַיָּא
מִטִּינָרָא תַקִּיפָא׃ טו דְּאוֹכְלָךְ
מַנָּא בְּמַדְבְּרָא דְּלָא יְדַעוּ
אֲבָהָתָךְ בְּדִיל לְעַנָּיוּתָךְ
וּבְדִיל לְנַסָּיוּתָךְ לְאוֹטָבָא לָךְ
בְּסוֹפָךְ׃ יז וְתֵימַר בְּלִבָּךְ
חֵילִי וּתְקוֹף יְדִי קְנוֹ לִי
יָת נִכְסַיָּא הָאִלֵּין׃
יח וְתִדְכַּר יָת יְיָ אֱלָהָךְ
אֲרֵי הוּא יָהֵיב לָךְ חֵילָא
לְמִקְנֵי נִכְסִין בְּדִיל לְקַיָּמָא
יָת קְיָמֵיהּ דְּקַיֵּים לַאֲבָהָתָךְ
כְּיוֹמָא הָדֵין׃ יט וִיהֵי אִם
אִתְנְשָׁאָה תִתְנְשֵׁי יָת
דַּחַלְתָּא דַּייָ אֱלָהָךְ וּתְהָךְ
בָּתַר טָעֲוַת עַמְמַיָּא
וְתִפְלְחִינּוּן וְתִסְגּוּד לְהוֹן
אַסְהֵדִית בְּכוֹן יוֹמָא דֵין אֲרֵי
מֵיבַד תֵּיבְדוּן׃ כ כְּעַמְמַיָּא
דַּייָ מוֹבִיד מִן קֳדָמֵיכוֹן כֵּן
תֵּיבְדוּן חֲלָף דְּלָא קַבֶּלְתּוּן
בְּמֵימְרָא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן׃
א שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתְּ עָבַר
יוֹמָא דֵין יָת יַרְדְּנָא לְמֵיעַל
לְתָרָכָא עַמְמִין רַבְרְבִין
וְתַקִּיפִין מִנָּךְ קִרְוִין רַבְרְבָן
וּכְרִיכָן עַד צֵית שְׁמַיָּא׃
ב עַם רַב וְתַקִּיף בְּנֵי
גִּבָּרַיָּא דְּאַתְּ יְדַעְתְּ וְאַתְּ
שְׁמַעְתְּ מַן יֵיכוּל לְמֵיקַם
קֳדָם בְּנֵי גִבָּרַיָּא׃ ג וְתִידַע
יוֹמָא דֵין אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ
הוּא עָבַר קֳדָמָךְ מֵימְרֵיהּ
אֵישָׁא אָכְלָא הוּא יְשֵׁיצִינּוּן

אבן עזרא

החלמיש. הצור התקיף: (יז) החיל הזה. הממון יכן יעזבו לאחרים חילם והטעם יגיעם וכחם: (יח) וזכרת. הטעם אם עלה על לבבך לאמר כחי ועוצם ידי זכור הנותן לך כח: (כ) עקב. שכר באחרית לטוב או לרע: (א) אתה עובר היום. בזמן הזה או טעמו חשוב כי אתה עובר היום: (ג) אש אכלה. במהירות על כן אמר מהר

דכרין: להיטבך ט' חסר בלישנא דהטבה וסימן במסרה רבתא: ועבדתם ד' קמצין וסימן נמסר לעיל בסדרא אחריתי: העדתי ה' וחסר וסימן העדתי בכם היום. והיה אם שכח תשכח. אל תבואו מצרים. ידע הדעו כי העדתי בכם. העד העדתי באבתיכם (ע' מנו"כ): תשמעון ו' וסימן נמסר בריש האי סידרא: לבא ט' חסר וסימן נמסר בסדר ויחי: אכלה ה' וסימן נמסר לעיל בסדרא אחריתי.

ספורנו

(טו) מצור החלמיש. שנהפך למים כאמרו ההופכי הצור אגם מים: למען ענותך. בתקיים מעוני כדאגת מי שאין לו פת בסלו: (טז) ולמען נסתך. אם תעשה רצונו בהיות פרנסתך שלא בצער: להיטבך. יותר ממלאכי השרת כראוי למנוחה לפניו: (יט) והיה אם שכח תשכח. וזה יקרה כאשר תיחס הצלחתך אל כחך ולא תברכהו עליה: תאבדון כגוים. משני שלמות: (כ) עקב. וכל זה יקרה בשלא תלך כאשר צוך

רמבן

קבלו שזו מצות עשה וטעמו ותברך את ה' אלהיך וכן ועשית מעקה לגגך וכן ועשית פסח לה' אלהיך והבאת מראשית כל פרי האדמה ורבים. וטעם על הארץ הטובה יצוה שתברכהו בכל עת שתשבע על השובע ועל הארץ שנתן לך שינחילנה לך לעולמים ותשבע מטובה והנה חיוב המצוה הזאת בכל מקום: (יח) וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. ידוע כי ישראל גבורים ואנשי חיל למלחמה כי נמשלו לאריות ולזאב יטרף ומלכי כנען במלחמה נצחו אותם. על כן אמר אם תחשוב כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה תזכור השם שהוציא אותך ממצרים ולא היה לך שם כח ועוצם יד כלל ותזכור עוד כי במדבר אשר אין לאל ידך לחיות שם עשה לך כל צרכך אם כן גם החיל הזה אשר עשית בכחך השם הוא שנתן לך הכח כאשר עשית אותו ואם תשכח את השם יכלה כחך ושארך ותאבד כאשר אבדו הם כי כל עוזבי ה' יכלו וחזר להביא עוד ראיה אחרת שלא תחשוב כחי ועוצם ידי וגו' ואמר שמע ישראל דבר אמת מפי כי הגוים האלה הם גדולים ועצומים ממך ואיך תנצחם במלחמה ועוד יש להם ערים גדולות ובצורות לרום השמים ואיך תכבוש אותם ועוד ששם עם גדול ורם בני ענקים שאתה ידעת מן המרגלים שראו אותם וזה שמעת מימים הראשונים שלא יתיצב אדם לפניהם ובשיתברר לך כל זה יש לך לדעת ולהאמין מן היום הזה כי לא תוכל לעבור עליהם כלל עד שתדע בלבבך כי ה' העובר לפניך הוא אש אוכלה והוא ישמידם ויכניעם לא כח ועוצם יד שנתן לך אבל יד ה' עשתה זאת בתקיפין שבהם. וזה רמז למה שיהיה וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים וכן אמר שם ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו כי ה' נלחם לישראל והערים הבצורות שהזכיר כאן רמז לחומת יריחו שנפלה לפני הארון וזהו שאמר דוד כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם ימין השם וזרועו בתקיפים ואור פניו שראם בהרוגי המלחמה שנתן להם כח עליהם וזהו שאמר הכתוב עוד ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת ייחד האמורי שהיה עזום בהם והשם הוא המשמיד אותו:

ט (ג) וטעם הוא ישמידם והוא יכניעם. כמו הוא יכניעם והוא ישמידם יכניעם ענין שפלות מן הראית כי נכנע אחאב מלפני או אז יכנע לבבם הערל וכן כלם. והטעם כי היו העמים ההם יראים מאד מישראל ובלב רגז וברוח שפלה ורפיון ידים היו יוצאים אליהם למלחמה כמו שאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וכל מלכי הכנעני וימס לבבם ולא היה בם רוח מפני בני ישראל. ויתכן כי הוא ישמידם ירמוז אל גוים גדולים ועצומים ויכניעם

אבן עזרא

מהר: (ז) למ"ד למן היום נוסף וכן רבים: במדבר. אמר אמשו

פלפניך ח' וסימן נמסר בסדר משפטים: הביאני ד' וסימן בצדקתי הביאני ה'. במראות אלהים הביאני. הביאני אל בית היין. הביאני המלך חדריו: ההרה י"ג וסי' נמסר בסדר אלה הדברים וגם בספר שופטים סוף סימן א': לוחת האבנים ד' וסימן בעלתי ההרה לקחת לוחת האבנים. ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים. ויהי מקץ ארבעים יום וארבעים

תולדות אהרן לא נזהתך: פ"קים פ"נ פ' ג'.

תרגום

ודהוא יתברינון קדמך
ותתריכינון ותובדינון
בפריע כמא דמליל יי לך:
ד לא תימר בלבך בדיתבר
יי אלהך יתהון מן קדמך
למימר בזכותי איתיני יי
למירת ית ארעא הדא
ובחובי עממיא האלין יי
מתרך להון מן קדמך:
ה לא בזכותך ובקשיטות
לבך את עליל למירת ית
ארעהון ארי בחובי עממיא
האלין יי אלהך מתרך
להון מן קדמך ובדיל
לקימא ית פתגמא די קיים
יי לאבהתך לאברהם
ליצחק וליעקב: ו ותידע
ארי לא בזכותך יי אלהך
יהיב לך ית ארעא טבתא
הדא למירתה ארי עם
קשי קדל את: ז הוי
דכיר לא תתנשי ית
דארגזתא קדם יי אלהך
במדברא למן יומא די
נפקתא מארעא דמצרים עד
מיתיכון עד אתרא הדין
מסרבין הויתון קדם יי:
ח ובחורב ארגזתון קדם יי
והוה רוגזא מן קדם יי בכון
לשיצאה יתכון: ט במסקי
לטורא למסב לוחי אבניא

מקרא

יכניעם לפניך והורשתם
והאבדתם מהר כאשר דבר יהוה
לך: שלישי ד אל־תאמר בלבבך
בהדף יהוה אלהיך אתם | מלפניך ח'
לאמר בצדקתי הביאני יהוה כ'. ד'
לרשת את־הארץ הזאת וברשעת ל'
הגוים האלה יהוה מורישם
מפניך: ה לא בצדקתך ובישר כ'
לבבך אתה בא לרשת את־
ארצם כי ברשעת | הגוים האלה
יהוה אלהיך מורישם מפניך
ולמען הקים את־הדבר אשר פ' יחידאין
נשבע יהוה לאבתיך לאברהם
ליצחק וליעקב: ו וידעת כי לא
בצדקתך יהוה אלהיך נתן לך
את־הארץ הטובה הזאת לרשתה כל אורייתא פ"ל במ"ג חסר
כי עם־קשה־ערף אתה: ז זכר
אל־תשכח את אשר־הקצפת ל'
את־יהוה אלהיך במדבר למן־ ז'
היום אשר־יצאת | מארץ מצרים
עד־באכם עד־המקום הזה ממרים
הייתם עם־יהוה: ח ובחרב ל'
הקצפתם את־יהוה ויתאנף יהוה
בכם להשמיד אתכם: ט בעלתי ג' חסר בלישנא
ההרה לקחת לוחת האבנים י"ג. ד'

רשי

(ד) אל תאמר בלבבך בצדקתי ורשעת הגוים גרמו: (ה) לא בצדקתך אתה בא לרשת כי ברשעת הגוים הרי כי משמש בלשון אלא: (ט) ואשב בהר. (מגילה כא) אין ישיבה אלא לשון

בעל הטורים

הביאני ד' במסרה. הביאני ה' לרשת. במראות אלהים הביאני. הביאני אל בית היין. הביאני המלך חדריו זהו בדרכו רז"ל דאמר בשעה על כיס מה בלה דאמר יחזקאל וזהו במראות אלהים הביאני. בעולם הזה נביאים וזהו למראה וכן במים הביאני אל בית היין פי' לפני הר סיני ונתן לי התורה בנדרבת בבנעים פנים הביאני חדריו והכראני בשמים ושמי השמים: את אשר הקצפת. פי' בסולה נומר קצף אמר קצף:

ספורנו

נוך למעלה: **ט** (ד) אל תאמר בלבבך בהדף. כשתראה שתגלהם שלא כמנהג העולם והכיר שהוא פעל אלהי אל תטעה לומר בצדקתי הביאני לרשת וכדי שאירש הארץ מהרה בזכותי הדף אותם מהרה: וברשעת הגוים האלה ה' מורישם מפניך. והנה הסבה שהוא להם הוא ברשעתם לא כדי שתירש אתה מהרה: (ה) לא בצדקתך אתה בא לרשת. כי אמנם מה שאתה יורש הארץ איננו בזכותך באופן שאין ראוי שילחם ה' לכם למען תירשו מהרה: כי ברשעת הגוים האלה ה' אלהיך מורישם מפניך. שרצה שתהיה נקמתו בם על ידך שתהרגימם בשנה כאמרו ויאמר השמד על הפך וביד אדם אל תפלה: ולמען הקים. וכדי שבקיום מלותו תזכה לרשת אותה על דרך כל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל. וכל זה עשה למען הקים מה שנשבע לאבות: (ו) כי עם קשה עורף אתה. שאי אפשר שיהיה צדיק ויושר לבב עם קשה העורף כי אמנם קשה ערף הוא ההולך אחרי שרירות לבו ומחשבתו אע"פ שיודיעהו איזה מורה צדק בראיה ברורה שמחשבתו היא בלתי מובה ושיאלה אל התשבה וזה כי לא יפנה אל המורה כאלו ערפו קשה וגיד ברזל באופן שלא יוכל לפנות אנה ואנה אבל ילך אחרי שרירות לבו כמאז: (ז) זכור אל תשכח. ייעיד על היותך עם קשה עורף כי הנה הזרתם להקציף פעם אחר פעם בכלב שב על קיאו אף על כי בכל פעם ראיתם את מוסר ה' אלהיכם ואת גדלו: (ח) ובחרב הקצפתם. ויעיד על רוע מדת קושי העורף כי אמנם כשהקצפתם את ה' בחורב לא היה אומר להשמידכם אלא בשביל שאתם עם קשה עורף כאמרו ית' ראיתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא הרף ממני ואשמידם וזה כי אמנם קושי העורף מסיר

(ט) ובחרב הקצפתם את ה'. קודם שיפתח להם בביאור התורה בכלל

רמבן

ויכניעם אל בני ענקים כי עם כל תקפם וגבהם נכנע לבם יותר משאר העם ולא יצאו למלחמה כלל אבל היו נחבאים בהרים ובערי הבצורות כמו שאמר ויבא יהושע בעת ההיא ויכרת את הענקים מן ההר מן חברון מן דביר מן ענב ומכל הר יהודה ומכל הר ישראל עם עריהם החרימם יהושע כלומר בעריהם וכן וילך יהודה אל חברון ויכו את ששי ואת אחימן ואת תלמי: (ד) **אל** תאמר בלבבך. אחרי שהזהיר שלא תחשוב כחי ועוצם ידי עשה לי רק שתדע כי הנצוחים במלחמה השם נתן להם הכח ההוא והתקיפים שבהם והערים הבצורות אשר תלכדו השם בכבודו עשה לכם כן בנס מפורסם מאתו חזר והזכיר לא תחשוב כי עשה ה' עמך כל זה בצדקתך כי לא עשה לכם כן רק ברשעת הגוים האלה והנה זה טעם כאבדן הגוים ההם ולא נתן להם טעם בירשת ישראל את הארץ על כן חזר ואמר לא בצדקתך שתהיה צדיק במעשה ולא אפילו בלב ישר שיהיה לך רק ברשעת הגוים אבדו הם ובעבור שבועת אבותיך ירשת את הארץ כי אין החטא שלך יכול לבטל המתנה שנתן לאבותיך כי בשבועה נתנה להם. ורש"י כתב אל תאמר בלבבך צדקתי ורשעת הגוים גרמה לי לא בצדקתך. ואיננו נכון. ויש על השואל ישאול שהרי אמר כי מאהבת ה' אתכם והנה הם אהובים למעלה והשם לא יאריך רק את הטובים כי רשע ואוהב חמס שנאה נפשו אם כן גם בצדקתם ירשו ארץ והתשובה כי שם ידבר עם ישראל בכללם וכאן יוכיח הדור ההוא שהיו ממרים את ה' במדבר: (ה) **וטעם** ולמען הקים את הדבר. שאמר ועבדום ועגו אותם ארבע מאות שנה ודור רביעי ישובו הנה:

הוכיח אותם בטועה אשר גרמו להם ולא נמחלו והזכיר להם ענין המרגלים

לֻוחֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר־כָּרַת יְהוָה
עִמָּכֶם וָאֵשֵׁב בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם
וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי
וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי׃ י וַיִּתֵּן יְהוָה
אֵלַי אֶת־שְׁנֵי לוּחֹת הָאֲבָנִים
כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים וַעֲלֵיהֶם
כְּכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה
עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם
הַקָּהָל׃ יא וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם
וְאַרְבָּעִים לַיְלָה נָתַן יְהוָה אֵלַי
אֶת־שְׁנֵי לֻחֹת הָאֲבָנִים לֻחוֹת
הַבְּרִית׃ יב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי קוּם
רֵד מַהֵר מִזֶּה כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ אֲשֶׁר
הוֹצֵאתָ מִמִּצְרָיִם סָרוּ מַהֵר מִן־
הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עָשׂוּ לָהֶם
מַסֵּכָה׃ יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר
רָאִיתִי אֶת־הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם־
קְשֵׁה־עֹרֶף הוּא׃ יד הֶרֶף מִמֶּנִּי
וְאַשְׁמִידֵם וְאֶמְחֶה אֶת־שְׁמָם
מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ
לְגוֹי־עָצוּם וָרָב מִמֶּנּוּ׃ טו וָאֵפֶן
וָאֵרֵד מִן־הָהָר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ
וּשְׁנֵי לוּחֹת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדָי׃
טז וָאֵרֶא וְהִנֵּה חֲטָאתֶם לַיהוָה
אֱלֹהֵיכֶם עֲשִׂיתֶם לָכֶם עֵגֶל מַסֵּכָה
סַרְתֶּם מַהֵר מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר־צִוָּה
יְהוָה אֶתְכֶם׃ יז וָאֶתְפֹּשׂ בִּשְׁנֵי
הַלֻּחֹת וָאַשְׁלִכֵם מֵעַל שְׁתֵּי יָדָי
וָאֲשַׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם׃ יח וָאֶתְנַפַּל
לִפְנֵי יְהוָה כָּרִאשֹׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם
וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי
וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי עַל כָּל־
חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר חֲטָאתֶם לַעֲשׂוֹת

ד · ס' · פ כ"פ · ג' כ"כ · ה' בטעם בספרא · ד. כ"ז · ג' קמ"ן · ג' · כ"ג · י"ב חסר בליש"א · פ

לוּחֵי קְיָמָא דִגְזַר יְיָ עִמְּכוֹן וִיתֵיבִית בְּטוּרָא אַרְבְּעִין יְמָמִין וְאַרְבְּעִין לֵילָוָן לַחְמָא לָא אֲכָלִית וּמַיָא לָא שְׁתֵיתִי׃ י וִיהַב יְיָ לִי יָת תְּרֵין לוּחֵי אַבְנַיָא כְּתִיבִין בְּאֶצְבְּעָא דַייָ וַעֲלֵיהוֹן כְּכָל פִּתְגָמַיָא דִי מַלֵּיל יְיָ עִמְּכוֹן בְּטוּרָא מִגּוֹ אִישָׁתָא בְּיוֹמָא דִקְהָלָא׃ יא וַהֲוָה מִסּוֹף אַרְבְּעִין יְמָמִין וְאַרְבְּעִין לֵילָוָן יְהַב יְיָ לִי יָת תְּרֵין לוּחֵי אַבְנַיָא לוּחֵי קְיָמָא׃ יב וַאֲמַר יְיָ לִי קוּם חוּת בִּפְרִיעַ מִכָּא אֲרֵי חַבִּיל עַמָּךְ דִי אַפֵּיקְתָּא מִמִּצְרַיִם סָטוּ בִּפְרִיעַ מִן אָרְחָא דְפַקֵּדְתִּינוּן עֲבַדוּ לְהוֹן מַתְּכָא׃ יג וַאֲמַר יְיָ לִי לְמֵימַר גְּלֵי קֳדָמַי עַמָּא הָדֵין וְהָא עַם קְשֵׁי קְדָל הוּא׃ יד אֲנַח בָּעוּתָךְ מִן קֳדָמַי וַאֲשֵׁיצֵינוּן וְאֶמְחֵי יָת שְׁמְהוֹן מִתְּחוֹת שְׁמַיָא וְאַעְבֵּיד יָתָךְ לְעַם תַּקִּיף וְסַגֵּי מִנְּהוֹן׃ טו וְאִתְפְּנֵיתִי וּנְחָתִית מִן טוּרָא וְטוּרָא בָּעֵר בְּאִישָׁתָא וּתְרֵין לוּחֵי קְיָמָא עַל תַּרְתֵּין יְדָי׃ טז וַחֲזֵית וְהָא חַבְתּוּן קֳדָם יְיָ אֱלָהָכוֹן עֲבַדְתּוּן לְכוֹן עֵגֶל מַתְּכָא סְטֵיתוּן בִּפְרִיעַ מִן אוֹרְחָא דִי פַקֵּיד יְיָ יָתְכוֹן׃ יז וַאֲחָדִית בִּתְרֵין לוּחַיָא וּרְמֵיתִינוּן מֵעַל תַּרְתֵּין יְדָי וְתַבַּרְתִּינוּן לְעֵינֵיכוֹן׃ יח וְאִשְׁתַּטְחִית קֳדָם יְיָ כְּקַדְמֵיתָא אַרְבְּעִין יְמָמִין וְאַרְבְּעִין לֵילָוָן לַחְמָא לָא אֲכָלִית וּמַיָא לָא שְׁתֵיתִי עַל כָּל חוֹבַתְכוֹן דִי חַבְתּוּן

רשי

לשון עכבה : (י) לוחות. לוחת כתיב שסתיהן שוות: (יח) ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום. שנא' (שמות לב) ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה באותה עלייה נתעכבתי ארבעים יום נמצאו כלים בכ"ט באב שהוא עלה בשמונה עשר בתמוז בו ביום נתרצה לישראל ואמר לו למשה (שם לד) פסל לך שני לוחות עשה עוד ארבעים יום נמצאו כלים ביום הכפורים בו ביום נתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ואמר לו למשה (במדבר י"ד) סלחתי כדברך לכך הוקבע למחילה ולסליחה ומנין שנתרצה ברצון שלם שנא' בארבעים של לוחות אחרונות (דברים י) ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים

מה

בעל הטורים

ואתה כהר. בגימטריא לתלמודו. ועליהם ככל הדברים. בגימט' תלמוד: הוצאת ממצרים. פירוש מהשיר [?] ובכל מקום אומר מארץ מצרים פירוש מכל הארץ: ואשלכם. חסר יו"ד שפרחו יו"ד הדברות מהם:

אבן עזרא

שנסעו מחורב : (י) באצבע. מפורש : (יח) מקץ. סוף או תחלת ארבעים והנה הראיה כי ביום שנתנו הלוחות למשה נעשה העגל : (יח) ואתנפל. זהו שאמר ועתה אעלה אל ה'. וטעם ואתנפל. נופל על פניו ארצה :

גם

לילה. אין בארון רק: לחות ב' כתיב כן. וסי' ויהי מקץ ארבעים יום תנינא דפסוק. ויכתבם על שני לחות אבנים : לוחת ה' כתיב כן וסימן נמסר במסרה רבתא וכל נביאים וכתובים לחות כתיב חסר ויו קדמאה במ"א חסר דחסר ופתח על הלחת ידותיה (ע' היטב בהגהות מנחת שלמה): ואשב ה' וסימן בעלתי ההרה. ויקם ה' את דברו. וחברו דד"ה. ויבא אל הגולה תל ב' בפסוק. קדמא דפסוק כתיב ואשר : הרף ו' וסי' במסרה רבתא : ורב ה' קמצין וסימן במסרה רבתא: ידי וידי כ"ב וסימן מצויין במסרה רבתא :

תולדות אהרן

ואתב כהר. מגלה כח : ועליהם ככל. שם יט: הרף ממני. ברכות ז לב : ואתפוש. נדרים לח : ואשברם. פסחים פז : להם לא אכלתי. יומא עה:

ספורנו

מכיר את תקות התשובה : (טו) וההר בוער באש. ובכן הטאתם בעוד שהמלך במסבו ובהכעיס

רמבן

ומי מריבה ואחר כן ביאר עשרת הדברות ופרשת יחוד השם והזהירם בענין ע"ג אזהרות רבות והזהיר במצות בכללם ויאמר שהן כלם טובות ובעבורם תבא להן כל הטובה. ועתה בא להתחיל בפרטי המצות וקודם שיזכיר אחת מהן בפרט יחזור להוכיח אותם ולפקוד עליהם את כל עונותיהם שעשו מעת שקבלו התורה והלאה כי התלונות שעשו קודם מתן תורה שאמרו על ים סוף וילונו במרה ובאלוש לא יזכירם להם כי מעת שקבלו התורה היו יותר חייבים לשמוע בקול השם אשר כרת עמם ברית ולפיכך פתח כאן ובחורב הקצפתם והזכיר להם מעשה העגל וכבר פירשתיו:

(טו) ואפן וארד מן ההר. כבר פירשתי במקומו כי קודם שירד מן ההר התפלל עליהם. ובתפלתו נאמר וינחם ה' על הרעה אבל לא הזכיר זה עתה מפני שהוא רוצה להזכיר להם הטורח הגדול והעמל שטרח עליהם כי הביאו אותו לשבור הלוחות ולהתנפל עליהם ארבעים יום וארבעים לילה ולהתפלל גם על אהרן כי התאנף השם עליו מאד ואחרי כן יזכיר התפלה הראשונה שחלה פני ה' אלהיו טרם רדתו שלא ישמידם :

(יז) וטעם ואתפש בשני הלוחות. גם זה מן התוכחות יאמר היה עונכם גדול מנשוא עד כי בראותי אתכם משחקים לפני העגל לא

יכלתי

אבן עזרא

(יט) גם בפעם ההיא. כי כבר התפלל בעדם בהיותם על הים והעד מה תצעק אלי ועוד ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ: (כא) ואת חטאתכם. נקרא העגל חטאת על כן הוסיף לבאר ואמר את העגל: ואכת. לעפר דק כעפר על הארץ: (כב) ובתבערה. יתכן להיותו שם מקום ולא חטו שם כי אם יום אחד על כן לא הזכירום באלה מסעי והוא אחד מאלשים מסעים שנסעו מהר סיני עד קברות התאוה כאשר פירשתי. וטעם לחבר תבערה עם מסה כי היו העם מתאוננים כמו מנסים לשם והזכיר תבערה קודם מסה כי במסה לא אירע להם כלום ויש אומרים כי בא עמלק בעבור שנסו השם ועל כן הזכיר בעירת אש השם בהם וזנב עמלק ומכת המתאוים הזכיר בתחלה הקשה ויש אומרים כי תבערה היא מסה כמו חרמש שניר וחרמון והנכון מה שפירשתי: (כג) לא האמנתם. בלב ולא שמעתם במעשה ושב לבאר התפלה שהתפלל:

עתך

רש"י

מה הראשונים ברצון אף האחרונים ברצון אמור מעתה אמצעיים היו בכעס: (כ) ובאהרן התאנף ה'. לפי ששמע לכם: להשמידו. זה כלוי בנים וכן הוא אומר (עמוס ב) ואשמיד פריו ממעל: ואתפלל גם בעד אהרן. והועילה תפלתי לכפר מחצה ומתו שנים ונשארו השנים: (כא) טחון. לשון הווה כמו הלוך וכלות מולא"ט בלעז (כה) ואתנפל וגו'. אלו הן עצמם האמורים למעלה וכפלן כאן לפי שכתוב כאן סדר תפלתו שנא' ה' אלהים אל תשחת עמך

לְמֶעְבַּד דְבִישׁ קֳדָם יְיָ
לְאַרְגָזָא קֳדָמוֹהִי: יט אֲרֵי
דְחֵילִית מִן קֳדָם רוּגְזָא
וְחֵימְתָא דִי רְגַז יְיָ עֲלֵיכוֹן
לְשֵׁיצָאָה יָתְכוֹן וְקַבֵּיל יְיָ
צְלוֹתִי אַף בְּזִמְנָא הַהִיא:
כ וְעַל אַהֲרֹן הֲוָה רְגַז מִן
קֳדָם יְיָ לְחֲדָא לְשֵׁיצָיוּתֵיהּ
וְצַלֵּיתִי אַף עַל אַהֲרֹן בְּעִדָּנָא
הַהִיא: כא וְיָת חוֹבַתְכוֹן
דַעֲבַדְתּוּן יָת עֵיגְלָא נְסֵיבִית
וְאוֹקֵדִית יָתֵיהּ בְּנוּרָא
וְשָׁפִית יָתֵיהּ בְּשׁוֹפִינָא יָאוּת
עַד דַהֲוָה דְקִיק לְעַפְרָא
וּרְמֵית יָת עַפְרֵיהּ לְנַחְלָא
דְנָחִית מִן טוּרָא:
כב וּבְדְלֵיקְתָּא וּבְנִסֵּיתָא
וּבְקִבְרֵי דְמַשְׁאֲלֵי מַרְגְזִין
הֲוֵיתוּן קֳדָם יְיָ: כג וְכַד שְׁלַח
יְיָ יָתְכוֹן מֵרְקַם גֵיאָה לְמֵימַר
סַקוּ וְאַחֲסִינוּ יָת אַרְעָא
דִיהָבִית לְכוֹן וְסָרֵבְתּוּן עַל
גְזֵירַת מֵימְרָא דַיְיָ אֱלָהֲכוֹן
וְלָא הֵימַנְתּוּן לֵיהּ וְלָא
קַבֵּלְתּוּן לְמֵימְרֵיהּ:
כד מְסָרְבִין הֲוֵיתוּן קֳדָם יְיָ
מִיוֹמָא דִידַעְית יָתְכוֹן:
כה וְאִשְׁתַּטְחִית קֳדָם יְיָ
יָת אַרְבְּעִין יְמָמִין וְיָת
אַרְבְּעִין לֵילָוָן דְאִשְׁתַּטְחִית
אֲרֵי אֲמַר יְיָ לְשֵׁיצָאָה
יָתְכוֹן: כו וְצַלֵּיתִי קֳדָם יְיָ
וַאֲמָרִית יְיָ אֱלֹהִים לָא תְחַבֵּל עַמָּךְ וְאַחֲסַנְתָּךְ דִפְרַקְ
בְּתוּקְפָךְ דְאַפֵּקְתָּא מִמִּצְרַיִם בִּידָא תַקִּיפָא: כז אִדְכַּר

הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה לְהַכְעִיסוֹ: יט כִּי
יָגֹרְתִּי מִפְּנֵי הָאַף וְהַחֵמָה אֲשֶׁר
קָצַף יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד
אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֵלַי גַּם בַּפַּעַם
הַהִוא: כ וּבְאַהֲרֹן הִתְאַנַּף יְהוָה
מְאֹד לְהַשְׁמִידוֹ וָאֶתְפַּלֵּל גַּם־
בְּעַד אַהֲרֹן בָּעֵת הַהִוא: כא וְאֶת־
חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר־עֲשִׂיתֶם אֶת־
הָעֵגֶל לָקַחְתִּי וָאֶשְׂרֹף אֹתוֹ ׀ בָּאֵשׁ
וָאֶכֹּת אֹתוֹ טָחוֹן הֵיטֵב עַד אֲשֶׁר־
דַּק לְעָפָר וָאַשְׁלִךְ אֶת־עֲפָרוֹ אֶל־
הַנַּחַל הַיֹּרֵד מִן־הָהָר: כב וּבְתַבְעֵרָה
וּבְמַסָּה וּבְקִבְרֹת הַתַּאֲוָה מַקְצִפִים
הֱיִיתֶם אֶת־יְהוָה: כג וּבִשְׁלֹחַ יְהוָה
אֶתְכֶם מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ לֵאמֹר עֲלוּ
וּרְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם
וַתַּמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא
הֶאֱמַנְתֶּם לוֹ וְלֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקֹלוֹ:
כד מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם־יְהוָה מִיּוֹם
דַּעְתִּי אֶתְכֶם: כה וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי
יְהוָה אֵת אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת־
אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפָּלְתִּי
כִּי־אָמַר יְהוָה לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם:
כו וָאֶתְפַּלֵּל אֶל־יְהוָה וָאֹמַר אֲדֹנָי
יְהוִה אַל־תַּשְׁחֵת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ
אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגָדְלֶךָ אֲשֶׁר־הוֹצֵאתָ
מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה: ס כז זְכֹר

ד'. פ' ג' קמצין וסי' פפמן · ל' · ל' וחסר. ל' · ג'. וי"ב חסר בלישנא · ל' · ל'. ל'. ל' וכ"כ. סימן קדמאה ותליה' דפרש' ממרים הייתם עם ה' מלוע' מקלפים · ל' · פ"ס קטנה (סיון תי"ס) · כ' · ל' וסוא חד מן י"א זוגין מן ב' בפסוק חד את וחד ואת · ח' כ"כ ד' מנסן בנהרס · כ' אל מי דמים כגדלך

מסורה

יגרתי ד' וחסר וסימן כי יגרתי מפני האף והחמה. היעבר חרפתי אשר יגרתי. ואשר יגרתי יבא לי. יגרתי כל עצבתי: האף ג' קמץ וסימן כי יגרתי מפני האף. כי גדול האף והחמה. מה חרי האף הגדול: לעפר ג' וסימן עד אשר דק לעפר. וישרף את הבמות. ויצא האשרה מבית ה'. וא' ולעפר מות תשפתני: מסרים מ"ם קדמאה קטנה והיא אחת מאלפא ביתא דאותיות קטנות וסימן נמסר בריש ספר ויקרא: את ארבעים וגו' חד מן י"א זוגין מן ב' בפסוק חד את וחד ואת וסימן נמסר בסדר ויקהל: אדני ה'. ח' כתובין כן וסימן נמסר לעיל בריש סידרא אתריתי:

בעל הטורים

יגרתי ד' והכר כי יגרתי מפני האף והחמה. העבר חרפתי אשר יגרתי. ואשר יגרתי יבא לי. יגרתי כל עצבותי. ידעתי כי לא תנקני. יגרתי מפני האף והחמה והתפללתי שתזכיר חרפתי פן יאמרו הארץ וגו' ואשר יגרתי יבא לי פי' לי לבדי כי אעפ"י ששמעת תפלתי על ישראל לא הנקני ותמיתני במדבר ולא אכנס לארץ. לעפר ג' במסורה. אשר דק לעפר וידק לעפר. הדק לעפר. ביאשיהו כדביער הע"ג והיינו דאמרינן הע"ג מפרר וזורה לרוח: ממרים הייתם. הפסוק מתחיל במ"ם ומסיים במ"ם ג"כ לומר לך שכל מ' שנה שהייתם במדבר הייתם ממרים: אדני כי אל תשחת. פאדני עד ובזרעך הנטויה שהוא סוף התפלה ל"ח תיבות שמצא חן לפניו ושמע תפלתו. וזהו בורא טב בשמים טב בקיב:

תולדות אהרן ט' יגרתי. נחמיה לב בתרא ע: ואת חטאתכם. ע"ג מנ נא עקידה ש' מג: את ארבעים יום. מנחות לד: ואתנפל. שם לג:

ספורנו

(כב) ובתבערה ובמסה. ואף על פי שהראיתם שהקצפתם את האל ית' שבכלו הלוחות והוצרכתי להתפלל בעדכם בעת ארבעים יום הזכרתם והקציף בתבער' ובמסה כשבכיתם כאוזני

רמבן

ובלתי להתאפק ושברתי הלוחות והוצרך להזכיר זה בעבור שירצה להודיעם ענין הלוחות השניות כאשר יפרש. ויתכן שירמוז עוד לטובה שעשה עמהם כי סכן בנפשו לשבור לוחות האלהים לטובתם כאשר אמרו רבותינו מוטב תדון בפנויה ולא באשת איש:

(יט) **כי** יגרתי מפני האף. ואמר כי מפני האף והחמה אשר קצף השם מתחלה עליכם להשמיד אתכם יגורתי גם עתה כי עדיין יש עליכם להשמיד אתכם מן הקצף הגדול ההוא אף על כי שכבר נחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו על כן חזרתי והתנפלתי עליכם ארבעים יום וארבעים לילה עד ששמע אלי גם בפעם ההיא כאשר שמע בפעם הראשונה קודם שירדתי וגם בעד אהרן התפללתי בפעם הזאת שחזרתי שם כי עד שיבער את העגל לא הבניה רק להשיב חמתו מהשחית את העם כרגע:

(כא) **ואמר** ואשליך את עפרו אל הנחל היורד מן ההר. ולא הזכיר כי השקהו אותם דרך כבודם שלא רצה לאמר להם שעשה בהם מעשה הסוטות. ואמר ר"א כי טעם ובתבערה ובמסה בעבור כי בתבערה היו העם כמתאוננים מנסים השם בתואנות הזכיר להם כי הייתם מקציפים את השם בנסיון אשר נסיתם בתבערה כאשר עשיתם כבר פעם אחרת במסה ולא לקחתם מוסר ויפה פירש. והנה החטא לנסות את השם הוא חטא גדול ואשמה רבה כאשר הזהיר ממנו לא תנסו את ה' אלהיכם כאשר נסיתם במסה על כן החזיר אותו להם בכאן וכן הזכיר פעם אחרת חטא המרגלים בקברה בעבור העון הגדול כי בו ישלים:

(כד) **ממרים** הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם. לרמוז על תלונותיהם קודם מתן תורה:

(כה) **ואתנפל** לפני ה'. יאמר כי הוצרכתי להתנפל עליכם ארבעים יום וארבעים לילה על החטא הגדול הזה כי מתחלה אמר ה' להשמיד אתכם עד שהתפללתי אל ה' ואומר אל תשחת עמך ונחלתך יו זאת היתה

רשי

עמך וגו': (א) בעת ההיא. לסוף מ' יום נתרצה לי ואמר לי פסל לך ואחר כך ועשית לך ארון ואני עשיתי ארון תחלה שכשאבוא והלוחות בידי היכן אתנם ולא זהו הארון שעשה בצלאל שהרי משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים כי ברדתו מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן ובצלאל עשה משכן תחלה ואח"כ ארון וכלים נמצא זה ארון אחר היה וזהו שהיה יוצא עמהם למלחמה ואותו שעשה בצלאל לא יצא למלחמה אלא בימי עלי

אבן עזרא

(כט) עמך ונחלתך. בעבור אבותם. וטעם והם עמך יודע כי הם עמך בעבור שהוצאתם בכחך הגדול שהראית בעולם: (א) בעת ההיא. בארבעים היום הנזכרים: ארון עץ. אמרו המעתיקים ז"ל כי ארון אחר עשה משה בתחלה והעד ואעש ארון ואחר כך אמר ואפסול ואחר ואשים את הלוחות בארון אשר עשיתי ודעתם רחוקה מדעתנו כי היה נראה לנו כי וישכון כבוד ה' דבק עם הכבוד שראו הזקנים ולא נדע מתי עלה משה כי הי' נראה בדרך הפשט כי משה לא נתענה כי אם שמונים יום כי פי' אנכי עמדתי בהר כימים הראשונים הוא שנוי והטעם כאשר עמדתי בהר אותם הארבעים יום שמע ה' אלי ואמר לך למסע וזהו לך נחה את העם והנה יהיה ארון עץ בצווי והוא הארון שעשה בצלאל: (ג) ואעש ארון. בצווי ויהיה פי' ויקהל משה וכבר הקהיל משה וכבר הראיתיך רבים כן וכל

לַעֲבָדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק
וּלְיַעֲקֹב אַל־תֵּפֶן אֶל־קְשִׁי הָעָם
הַזֶּה וְאֶל־רִשְׁעוֹ וְאֶל־חַטָּאתוֹ:
כח פֶּן־יֹאמְרוּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ
מִשָּׁם מִבְּלִי יְכֹלֶת יְהוָה לַהֲבִיאָם
אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־דִּבֶּר לָהֶם
וּמִשִּׂנְאָתוֹ אוֹתָם הוֹצִיאָם לַהֲמִתָם
בַּמִּדְבָּר: כט וְהֵם עַמְּךָ וְנַחֲלָתֶךָ
אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכֹחֲךָ הַגָּדֹל
וּבִזְרֹעֲךָ הַנְּטוּיָה: פ רביעי
י א בָּעֵת הַהִוא אָמַר יְהוָה אֵלַי
פְּסָל־לְךָ שְׁנֵי־לוּחֹת אֲבָנִים
כָּרִאשֹׁנִים וַעֲלֵה אֵלַי הָהָרָה
וְעָשִׂיתָ לְּךָ אֲרוֹן עֵץ: ב וְאֶכְתֹּב
עַל־הַלֻּחֹת אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר
הָיוּ עַל־הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר
שִׁבַּרְתָּ וְשַׂמְתָּם בָּאָרוֹן: ג וָאַעַשׂ
אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים וָאֶפְסֹל שְׁנֵי־לֻחֹת
אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וָאַעַל הָהָרָה

לְעַבְדָךְ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק
וּלְיַעֲקֹב לָא תִתְפְּנֵי לְקַשְׁיוּת
עַמָּא הָדֵין וּלְחוֹבֵיהוֹן
וּלְחַטָּאֵיהוֹן: כח דִלְמָא
יֵימְרוּן דָיְרֵי אַרְעָא
דְאַפֵּיקְתָנָא מִתַּמָּן מִדְלֵית
יוּכְלָא קֳדָם יְיָ לְאַעָלוּתְהוֹן
לְאַרְעָא דְמַלֵּיל לְהוֹן
וּמִדְסָנֵי יָתְהוֹן אַפֵּיקִנּוּן
לְקַטָּלוּתְהוֹן בְּמַדְבְּרָא:
כט וְאִנּוּן עַמָּךְ וְאַחֲסַנְתָּךְ
דְאַפֵּקְתָּא בְּחֵילָךְ רַבָּא
וּבִדְרָעָךְ מְרָמְמָא: א בְּעִדָּנָא
הַהִיא אֲמַר יְיָ לִי פְּסַל לָךְ
תְּרֵין לוּחֵי אַבְנַיָּא כְּקַדְמָאֵי
וְסַק לְקֳדָמַי לְטוּרָא וְתַעְבֵּיד
לָךְ אֲרוֹנָא דְאָעָא: ב וְאֶכְתּוֹב
עַל לוּחַיָּא יָת פִּתְגָּמַיָּא
דַהֲווֹ עַל לוּחַיָּא
קַדְמָאֵי דְתַבַּרְתָּא וּתְשַׁוֵּינוּן
בַּאֲרוֹנָא: ג וַעֲבָדִית אֲרוֹנָא
דְאָעֵי שִׁטִּין וּפְסָלִית תְּרֵין
לוּחֵי אַבְנַיָּא כְּקַדְמָאֵי
וּסְלֵיקִית לְטוּרָא וּתְרֵין

י' ר"פ

כ' נתורה ותסרים

ג' . ס"ל מ"ל בתורה . חסר

ע' ר"פ

כ' חסרים בלישנא

ד' . י"נ

ג' וחסר

כ' ובאורייתא שרי מקנה

ד' . י"נ

והם ט' ריש נמסר בריש משלי גבי פסוק והם לדמם יארבו: ובזרעך. ה' חסר וסימן והם עמך ונחלתך. וגדעתי את זרעך. כי ישמעון את שמך דמלכים. ואמרה אהה אדני ה' הנה. וזרעך חשופה: כראשנים ד' וסימן וכתבתי על הלחת את הדברים אשר היו על. ויפסל שני לחת אבנים כראשנים. בעת ההוא אמר ה'. ואעש ארון. ונזכר גם בסדר כי תשא: שברת כל לישנא פתח: ושמתם ב' וסימן ושמתם שרי מקנה על אשר לי:

תולדות אהרן אל תפן. זוהר קדשים: מבלתי יכלת. ברכות שם: ועשית לך ארון עץ. יומא ג ע"ב מנחות כח: אשר שברת. מנחות לט: ושמתם בארון. שם (שקלים מט סוטה כב):

ספורנו

באזניו לנסות: ובקברות התאוה. בשאלת הבשר: י (א) בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך. והנה עם כל תפלתי היה התקון בלתי שלם כי תמורת הלוחות מעשה אלהים אמר

רמבן

היתה תפלתו קודם רדתו מן ההר ומתנה. נענה בוינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו ולא הזכיר תפלת הארבעים יום וארבעים לילה כי ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. וטעם השמות הכתובים באל"ף דל"ת יו"ד ה"א פרשתיו: (כח) מבלי יכלת ה' להביאם אל הארץ אשר דבר להם. אמר במרגלים מבלתי יכולת ה' להביאם אל הארץ אשר דבר להם וישחטם במדבר כלומר יאמרו כי כאשר באו והיו קרובים לארץ וראה שאין יכולת בידו כנגד העמים שחטם במדבר אבל בכאן אמר משנאתו אותם הוציאם להמיתם במדבר כי היתה השנאה הזאת בהם במצרים טרם שהוציאם משם. והטעם בעבור שהיו במעשה העגל עדיין קרובים למצרים רחוקים מארץ כנען יאמרו כי גם בהיותם במצרים ראה שאין יכולת בידו להביאם אל הארץ אשר דבר להם באזני המצריים ועל כן שנאם לבלתי החל לעיני הגוים אשר נודע אליהם לעיניהם והוציאם ממצרים להמיתם במדבר במקום שלא יודע מה היה להם וזהו ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים שחשב להם מחשבה רעה טרם שיצאו והוציאם מתוך עם מצרים להרוג אותם בין ההרים מקום אשר לא יעבור בו איש ולא ישב אדם שם והכונה בטענות כי הגוים ידברו בה' אלהי ישראל לאמר עליו כאלהי גויי הארצות וכענין שנאמר ועתה אשוב להלחם עם שר פרס וכבר הזכרתי מן הענין הזה:

י (א) בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך. אחר שהתנפלתי לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה נתרצה אלי שאכתוב לוחות שניות אבל היו הראשונות מעשה אלהים והמכתב מכתב אלהים ובאלו צוה אותי להיות מחצב ידי והמכתב כמכתב הראשון באצבע אלהים:

וטעם ועשית לך ארון עץ. שתשים הלוחות בתוכו בעת שתרד ויהיה הארון הזה כולו עץ הוא והמכסה אשר עליו מלמעלה כמנהג בכל הארונות ויהיו הלוחות שם עד שנעשה המשכן ואז עשו הארון המצופה זהב והכפורת אשר עליו זהב טהור ולא אמר לו כן בלוחות הראשונות לפי שהיה גלוי לפניו שישברם: וטעם ויהיו שם כאשר צוני ה'. שהיו שם עד שנעשה המשכן שצוני ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך וזהו הטוב והישר בפסוקים האלה. וכתב רש"י ולא זה הארון שעשה בצלאל שהרי לא נתעסקו במשכן אלא לאחר יום הכפורים כי ברדתו מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן ובצלאל עשה המשכן ואח"כ ארון וכלים נמצא זה אחר היה וזהו שהיה יוצא עמהם למלחמה ואותו שעשה בצלאל לא יצא במלחמה אלא בימי עלי ונענשו עליו ונשבה זה לשון הרב. ודברי אגדה הם שמצא כתוב בתנחומא. ויש לשאול ואחר שהוציא משם הלוחות ונתנם בארון שעשה בצלאל מה היה בזה ולמה הוא יוצא עמהם ואומרים ששברי הלוחות היו שם וכן באגדה אבל דברי יחיד הם. כך שנינו במסכת שקלים תניא רבי יהודה ברבי אלעאי אומר שני ארונות היו עם ישראל במדבר אחד שהיו שברי הלוחות מונחין בו וכו' ורבנין אמרי אחד היה ופעם אחת יצא בימי עלי ונשבה. ודעת רבותינו בכל מקום בתלמוד אינו כן אלא לוחות ושברי לוחות מונחים בארון ועוד אנה יעמוד הארון הזה עם הלוחות הראשונות כל ימי המדבר כי המשכן בבית קדשי הקדשים לאחר הפרוכת אין שם שתי ארונות וכן שלמה לא הכנים לבית קדשי הקדשים אלא ארון אחד אבל הארון הזה של משה כשנעשה ארונו של בצלאל גנזוהו כדין תשמישי קדושה. וזהו הנכון על דעת רבותינו כי על דרך הפשט יתכן כי ועשית לך ארון עץ ירמוז לארון שעשה בצלאל וזה כי מתחלה נצטוה משה על המשכן וכליו והיתה המצוה הראשונה שם ועשו ארון עצי שטים כי הוא עיקר הכוונה בכל המשכן להיות השם יושב הכרובים ואחרי כן עשו את העגל וכאשר נתרצה השם למשה ואמר לו שיכתוב על הלוחות האלו כמכתב הראשון צוהו בקצרה שיעשה ללוחות האלה ארון עץ הוא המצוה בו ללוחות הראשונות והנה הזכיר לו המצוה הראשונה שבענין המשכן ושהכל תלוי בה ומזה למד משה לעשות המשכן וכליו כאשר נצטוה מתחלה ויהיה פירוש ויהיו שם כאשר צוני ה' שהיו שם לעד לעולם כאשר צוהו ה' מתחלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך ונועדתי לך שם ודברתי אתך וגו' והנה ברדתו הניח הלוחות באהל מועד עד שיעשה הארון והמשכן כי אלו לא שבר הלוחות הראשונות באהל מועד יהיו עד עשות בצלאל הארון וכן שברי הלוחות על כרחנו שם היו כי לא החזירם עמו לסר וראיה

וּשְׁנֵי הַלֻּחֹת בְּיָדִי׃ ד וַיִּכְתֹּב עַל־
הַלֻּחֹת כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן אֵת
עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה
אֲלֵיכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם
הַקָּהָל וַיִּתְּנֵם יְהוָה אֵלָי׃ ה וָאֵפֶן
וָאֵרֵד מִן־הָהָר וָאָשִׂם אֶת הַלֻּחֹת
בָּאָרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיִּהְיוּ שָׁם
כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי יְהוָה׃ ו וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל
נָסְעוּ מִבְּאֵרֹת בְּנֵי־יַעֲקָן מוֹסֵרָה
שָׁם מֵת אַהֲרֹן וַיִּקָּבֵר שָׁם וַיְכַהֵן
אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַּחְתָּיו׃ ז מִשָּׁם
נָסְעוּ הַגֻּדְגֹּדָה וּמִן־הַגֻּדְגֹּדָה

לוּחַיָּא בִּידִי׃ ד וּכְתַב עַל
לוּחַיָּא כִּכְתָבָא קַדְמָאָה
יָת עַסְרָא פִּתְגָמַיָּא דְּמַלֵּיל
יְיָ עִמְּכוֹן בְּטוּרָא מִגּוֹ
אִישָׁתָא בְּיוֹמָא דִקְהָלָא
וִיהָבִינוּן יְיָ לִי׃ ה וְאִתְפְּנֵיתִי
וּנְחָתִית מִן טוּרָא וְשַׁוֵּיתִי יָת
לוּחַיָּא בַּאֲרוֹנָא דַעֲבָדִית
וַהֲווֹ תַמָּן כְּמָא דְפַקְדַנִי
יְיָ׃ ו וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נְטַלוּ
מִבְּאֵרוֹת בְּנֵי יַעֲקָן לְמוֹסֵרָה
תַּמָּן מִית אַהֲרֹן וְאִתְקְבַר
תַּמָּן וְשַׁמֵּשׁ אֶלְעָזָר בְּרֵיהּ
תְּחוֹתוֹהִי׃ ז מִתַּמָּן נְטַלוּ
לְגֻדְגּוֹד וּמִן גֻּדְגּוֹד לְיָטְבַת

כל אורייתא מ"ל במ"ו
ב' הכרים
ב' ובפסוק

רשי

עלי ונעכשו עליו ונשבה: (ו) **ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה.** מה ענין זה לכאן ועוד וכי מבארות בני יעקן נסעו למוסרה והלא ממוסרות באו לבני יעקן שנא' (במדבר לג) ויסעו ממוסרות וגו' ועוד שם מת אהרן והלא בהר ההר מת צא וחשוב ותמצא שמונה מסעות ממוסרות להר ההר אלא אף זו מן התוכחה ועוד עשיתם זאת כשמת אהרן בהר ההר לסוף ארבעים שנה ונסתלקו ענני כבוד יראתם לכם ממלחמת מלך ערד ונתתם ראש לחזור למצרים וחזרתם לאחוריכם שמונה מסעו' עד בני יעקן ומשם למוסרה שם נלחמו לכם בני לוי והרגו מכם ואתם מהם עד שהחזירו אתכם בדרך חזרתכם ומשם חזרתם הגדגדה הוא חור הגדגד: (ז) ומן הגדגדה וגו'. ובמוסרה עשיתם אבל כבד על מיתתו של אהרן שגרמה לכם זאת ונדמה לכם כאילו מת שם וסמך מסה תוכחה זו לשיבור הלוחות לומר שקשה מיתתן של צדיקים לפני הקב"ה כיום שנשתברו בו הלוחו' ולהודיעך שהוקשה לו מה שאמרו נתנה ראש לפרוש ממנו כיום שעשו

אבן עזרא

וכל זה בעבור שאחר. ויהיו שם כאשר צוני ה' וזהו ונתת אל הארון את העדות גם יתכן להיות פירושו על ועשית לך ארון עץ והקבלה תנצח: (ו) ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה. נכנס זה הפסוק במקום הזה בעבור שאמר ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא ואמר כי לא מת אהרן רק בשנת הארבעים והעד שכן פירושו שאמר בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי וזה היה בהר סיני כאשר פירשתי בפרשת וידבר וקדמונינו אמרו שנסעו לאחור ומה נעשה במלת שם מת אהרן ויקבר שם ורב יצחק אבן גיאות ז"ל הספרדי פי' שם כמו אז ומוהו תשם רועה ואין צורך רק לפי דעתי כי מבארות בני יעקן איננו בני יעקן גם מוסרה איננו מוסרות רק קדש יקרא בארות בני יעקן ושם מדבר הר ההר מוסרה ורבים כן הלא תראה הכתוב אמר מדבר שור ובפסוק אחר

ספורנו

אמר אלי פסל לך: (ו) ובני ישראל נסעו. אע"פ שלאו שתפלת הצדיק מגינה על דורו ושראוי להתאונן על מיתתו הנה קצתם או רובם שהיו רועים במדבר נסעו למוסרה למצוא מים ומרעה לצאן ובעודם שם מת אהרן ויקבר ויכהן אלעזר ולא באו להתאונן על המיתה ולא להתאבל על הקבור' ולא חששו לכבד אלעזר בכהן ההדיו

בארון: ואשם. ה' חסר וסימן ואשם הגזם על אפה והצמדים. ואשם את הלחת בארון אשר עשיתי. ואשם שם מקום לארון דמלכים. ואשם השק על מתני. ואשם דברי בפיך. ונמסר גם בסדר חיי:

תולדות אהרן (נסעו מבארות. יומא לה סוכה יז):

בעל הטורים

ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן. סמך מיתת אהרן לשבירת הלוחות לומר לך קשה מיתת הצדיקים כשבירת הלוחות וגם תלמיד חכם שמת הכל נעשין קרוביו ונריכים לקרוע עליו כמו על ספר תורה שנשרף. ועוד סמך ואשם את הלחת בארון אצל מיתת אהרן לומר ספר תורה שבלה קוברין אותה אצל תלמיד חכם ועוד לומר קיים זה מה שכתוב בזה: ויקבר ויכהן מיתת הצדיקים מכפרת כבגדי כהונה: משם נסעו הגדגדה. מתחיל בגימ' ומסיים במים לומר שכל ארבעים שנה היה הבאר עמהם:

רמבן

לוה שלא הזכיר משה זו המצוה בסדר כי תשא כי שם הזכיר ארון בצלאל בפירוש וכאן לא הזכיר המשכן וכליו כי הם הרואים אותו ולפיכך הזכיר זה בקצרה. ואל יקשה בעיניך שאמר ואעש ארון עצי שטים ואפסל שני לוחות אבנים כי השלים ענין הארון כאחת כי הנה צוהו השם פסל לך ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ שיעלה תחלה בלוחות ואחרי כן יעשה ארון עץ אבל הצריך לומר והכתוב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת ושמתם בארון לומר שיהיו כראשונות במכתב וראוי שיהיו בארון המצוה כראשונות שאועד שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי ולכך השלים ואעש ארון להשלים המצוה והמעשה בקצרה ואחרי כן שב להאריך במוקדם: (ה) **וטעם** ואפן וארד מן ההר ואשם את הלחת בארון אשר עשיתי. שעשיתיו ברדתי ויהיו שם לעד כאשר צוני ה' להיות כבודו שוכן בתוך בני ישראל: (ו) **ובני** ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה. מה ענין זה לכאן ועוד וכי מבארות בני יעקן נסעו למוסרה והלא ממוסרה באו לבני יעקן שנאמר ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן ועוד שם מת אהרן והלא בהר ההר מת צא וחשוב ותמצא שמונה מסעות ממוסרות להר ההר אלא אף זו מן התוכחות ועוד זאת עשיתם כשמת אהרן בהר ההר בסוף ארבעים שנה ונסתלקו ענני הכבוד יראתם לכם ממלחמת ערד ונתתם ראש לחזור למצרים וחזרתם לאחוריכם שמונה מסעות עד בני יעקן ומשם למוסרה שם נלחמו לכם בני לוי והרגו מכם ואתם מהם עד שהחזירו אתכם לדרך ומשם חזרתם הגדגדה הוא חור הגדגד ומן הגדגד למוסרה ובמוסרה עשיתם אבל גדול על מיתתו של אהרן שגרמה לכם זאת ונדמה לכם כאלו הוא מת שם וסמך משה תוכחה זו לשיבור הלוחות לומר שקשה מיתתן של צדיקים לפני הקדוש ברוך הוא כיום שנשתברו הלוחות ולהודיעך שקשה לו מה שאמרו נתנה ראש לפרוש ממנו כיום שעשו את העגל. בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי מוסב לענין הראשון בעת ההיא בשנה הראשונה שיצאתם ממצרים וטעיתם בעגל ובני לוי לא טעו הבדילם המקום מכם וסמך זה לחזרת בני יעקן לומר שאף בזו לא טעו בני לוי אלא עמדו באמונתם כל זה לשון רבינו שלמה מדברי אגדה. והוצרך רבי אברהם לומר בדרך הפשט כי בארות בני יעקן איננו בני יעקן ומוסרה איננו מוסרות אבל קדש נקרא בארות בני יעקן ושם במדבר הר ההר מוסרה ומשם נסעו הגדגדה איננו חור הגדגד רק הוא שם כלל לצלמונה ופונון ואובות ויטבתה הוא המקום הנקרא בארה וזה טעם ארץ נחלי מים וידבק ומן הגדגדה יטבתה עם ויכהן אלעזר כי שם ביטבתה כהן אלעזר בכהונה גדולה והקריב קרבנות וכל אלה דברי רוח כי איך יתכן בכל המקומות האלה הרבים שיהיו כולם מקומות חדשים שלא נזכרו במסעות ועוד שמנהג הכתוב בכל מקום לשנות מעט בהזכירו השמות פעמים כין בשם מקום בין בשם אדם וכל שכן בכאן שהם שוים כי מוסרה ומוסרות איננו שנוי והפרש וכן חור הגדגד והגדגדה הם אחד ויטבתה שוה לגמרי ועוד כי בהר ההר כהן אלעזר כשמת אביו כאשר הלבישו הבגדים כי מיד היה מרובה בבגדים וזה משפט הכהנים הגדולים אפי' לדורות. והנראה בעיני כי הר ההר גדול שבהרים וארוך פרסאות רבות ושמו מוכיח כי הוא יקרא הר ויאמרו לו ההר לגדלו וארכו וכך אמרו רבותינו שהיה הר על גבי הר והיה סוף ההר עד גבול ארץ אדום וראשו קרוב לחשמונה והיו במישור אשר לפני הר ההר ערים או מקומות הנקראים מוסרות ובני יעקן וחור הגדגד ויטבתה ועברונה ועציון גבר וקדש ואלו המקומות אין ביניהם מרחק רב כי המחנה הגדול ההוא כיום אחד מהלכים כמו פרסה או פחות מכאן ונסעו מקדש ויחנו בהר ההר שנכנסו בו במקום שפל אשר היה ברגלי ההר ואז צוה ה' למשה והעל אותם הר ההר שיעלו למעלה אל ראשו הוא תחלת ההר והנה עלו אל ראשו של הר והגיעו כנגד מוסרות ומת אהרן שם והוא שנאמר וימת אהרן שם בראש ההר והנה מיתתו במוסרה ואפשר שהיו המקומות האלה בשמם נחשבים בהר עצמו ויקרא ראש ההר וכנגדו במישור מוסרות ושם כל אחד מוסרה שיאמרו מוסרה אשר בהר ומוסרה אשר בשפ"ה. והיו במקום הנקרא חשמונה בארות בשדה יקראו אותן בארות בני יעקן כי אנשי בני יעקן באים שם להשקות צאנם והם עשאום כי שם מצאו מים חיים ומשם נסעו למוסרה ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן שהמקום ההוא זה שמו וספר הכתוב משם נסעו הגדגדה ומן הגדגדה יטבתה ארץ נחלי מים להודיע שעמדו שם ימים בעבור הנחלים וקצר במסעים שהבר באר אותם אבל אמר כי משם ממוסרה נסעו אל הגדגדה ואל יטבתה שהיא כולה ארץ נחלי מים כי מן גדגד ועד יטבתה כולה משקה. ויתכן עוד שנאמר כי כאשר עלה אהרן אל ראש ההר וימת בראש ההר כנגד מוסירות או במוסרה עצמה ויקבר שם חזרו ישראל אל מוסרות לבכות ולספוד על קבר איש האלהים והיו גדוליהם בכל השלשים יום עולים אל ראש ההר וסופדים לקדוש ה' וישובו אל המחנה במוסרה ואחר השלשים יום נסעו ממוסרה אל חור הגדגד ומן הגדגדה יטבתה כי עתה בשובם הלכו מהרה. וזה דבר נכון מאד ביישוב המקראות על אופן. והזכיר כי היה שם המקום יטבתה בעבור שהיה מקום טוב כי שם נחלי מים ושאר המדבר ארץ ציה וצמאון אשר אין שם מים: **ומעם** הזכירו מיתת אהרן עתה במקום הזה כי אמר ואתפלל גם בעד אהרן

רשי

עשו בו את העגל: (ח) בעת ההיא הבדיל ה' וגו'. מוסב לענין הראשון: בעת ההיא. בשנה הראשונה לצאתכם ממצרים וטעיתם בעגל ובני לוי לא טעו הבדילם המקום מכם. וסמך מקרא זה להזרת בני יעקן לומר שאף בזו לא טעו בני לוי אלא עמדו באמונתם: לשאת את ארון. הלוים: לעמד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו. הכהנים והוא נשיאת כפים: (ט) על כן לא היה ללוי חלק. לפי שהובדלו לעבודת מזבח ואינן פנויין לחרוש ולזרוע: ה' הוא נחלתו. נוטל פרס מזומן מבית המלך: (י) ואנכי עמדתי בהר. לקבל הלוחות האחרונות ולפי שלא פירש למעלה כמה עמד פרש בעליה אחרונה זו חזר והתחיל בה: כימים הראשונים. של לוחות הראשונות מה הם ברצון אף אלו ברצון אבל האמצעיים שעמדתי שם להתפלל עליכם היו בכעס: (יא) ויאמר ה' אלי וגו'. אע"פ שסרתם מאחריו וטעיתם בעגל אמר לי לך נחה את העם: (יב) ועתה ישראל. אע"פ שעשיתם כל זאת עודנו רחמיו וחבתו עליכם ומכל מה שחטאתם לפניו אינו שואל מכם כי אם ליראה וגו': כי אם ליראה וגו'. (ברכות לג) רבותינו דרשו מכאן הכל בידי שמים

אבן עזרא

אחר מדבר אותם משם נסעו הגדגדה איננו חור הגדגד רק הוא שם כלל ללמונה גם פונון ואובות ויטבתה הוא המקום הנקרא נהר כי כן כתוב ומשם בארה וזה טעם ארץ נחלי מים כי במשענותם כרו הנדיבים ויצאו המים וזה הפסוק שהוא ומשם נסעו הגדגדה דבק עם ויכהן אלעזר והנה פירשתי לך כי ישראל לא הקריבו זבחים אחר נסעם מהר סיני ויתכן שהקריבום בבואם אל צלמונה ופונון והיתה תחלת כהונת אלעזר בכהונה גדולה באותם המקומות בראש השנה ושמש במקום הנקרא באר ביום הבכורים והנה הפירוש כן ויכהן אלעזר כאשר נסעו אל מקום פלוני ולמה כהן אלעזר כי השם הבדיל בעת עבודת העגל את שבט הלוי לשאת את הארון לעמוד לפני השם. (ח) לשרתו. בני לוי עם בני אהרן: ולברך בשמו. כי אלעזר היה נושא את כפיו: (ט) ה' הוא נחלתו. כטעם ה' מנת חלקי וכוסי וזו היא עבודת השם בלמוד דרכיו: (י) ואנכי עמדתי בהר. פירשתיו: (יא) למסע. שם הפועל: ובאר

פסוקים

יטבתה ארץ נחלי מים: ח בעת

ההוא הבדיל יהוה את שבט הלוי

כד לשאת את ארון ברית יהוה

ד' לעמד לפני יהוה לשרתו ולברך

בשמו עד היום הזה: ט על כן

ו' לא היה ללוי חלק ונחלה עם

אחיו יהוה הוא נחלתו כאשר

פי ר"פ דבר יהוה אלהיך לו: י ואנכי

ד' דגשין עמדתי בהר כימים הראשנים

ארבעים יום וארבעים לילה

וישמע יהוה אלי גם בפעם ההוא

ג' לא אבה יהוה השחיתך:

יא ויאמר יהוה אלי קום לך

ג' . ד' רפין ג' בסורה למסע לפני העם ויבאו ויירשו

את הארץ אשר נשבעתי

לאבתם לתת להם: פ חמישי

יב ועתה ישראל מה יהוה

אלהיך שאל מעמך כי אם

ליראה את יהוה אלהיך ללכת

בכל דרכיו ולאהבה אתו ולעבד

סימן ואתחנן ועתה ישראל שמע ישראל כשנים רביע. עקב ועתה ישראל מה ישראל בוקף ר"ו סימן

תרגום אונקלוס

ארעא נגדא נחלין דמין:

ח בעדנא ההיא אפריש יי

ית שבטא דלוי למיטל ית

ארון קימא דיי למיקם

קדם יי לשמשותיה ולברכא

בשמיה עד יומא הדין:

ט על כן לא הוה ללוי

חולק ואחסנא עם אחוהי

מתנן דיהב ליה יי אינון

אחסנתיה כמא דמליל יי

אלהך ליה: י ואנא

הויתי קאים בטורא כיומיא

קדמאי ארבעין יממין

וארבעין לילון וקביל יי

צלותי אף בזמנא ההיא לא

אבי יי לחבלותך: יא ואמר

יי לי קום איזיל למטול

קדם עמא ויעלון ויירתון

ית ארעא דקיימית

לאבהתהון למתן להון:

יב וכען ישראל מה יי אלהך

תבע מנך אלהן למדחל

קדם יי אלהך למהך בכל

אורחן דתקנן קדמוהי

ולמרחם יתיה ולמפלח

ולברך ד' וסימן בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי. ונגשו הכהנים בני לוי. יפתח ה' לך את אוצרו הטוב. ובני עמרם אהרן ומשה: ואנכי ט' ר"פ וסי' במסרה רבתא: כימים ד' דגשים וסימן נמסר בסדר דברים: לא אבה ג' וסימן לא אבה ה' השחיתך. לא אבה יבמי וישראל לא אבה לי: ויבאו ד' רפין יסימן במסרה רבתא:

תולדות אהרן

בעת ההיא. פסחים קד הוריות יג: לשרתו. תענית כו סוטה לח זבחים טו ערכין יא: ואנכי עמדתי. מגלה כא: וישמע ה' אלי. ברכות לג: ועתה ישראל. שם לג שבת לא מגלה כה סוטה יא מנחות מג נדה טז עקידה ש' טו וש' מד: ולעבד את ה'. עקרים מ"ג פ' לא:

בעל הטורים

בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי סמך כאן לומר שהלויים הזהירו את ישראל. סמך מים לנשאת את הארון ולברך. לומר שצריך ליטול ידיו כדי לישא את כפיו: לא אבה ג'. לא אבה ה' השחיתך. לא אבה לי. לא אבה יבמי קרי ביה לא אבה אלא יבמי כדכתיב כי לא אלמן ישראל מאלהיו: קום לך למסע שנשה תגין על הקוף. שאזכור להם זכות אברהם שאמרתי לו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה: אשר נשבעתי לאבתם לתת להם וסמיך ליה ועתה ישראל וגו' ה' אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה. לומר לך שהאבות סוו יראי ה'. מה ה' שואל מעמך מה נא"ת ב"ש י"ן ששואל ממך ק' ברכות בכל יום. ויש בפסוק ק' אותיות וכן ממך עולה ק': ועתה ישראל. ב' דסמיכי הכא ואידך ועתה ישראל שמע אל החקים כנגד ב' תורות תורה שבכתב ותורה שבע"פ:

רמבן

אהרן בעת ההיא ולא הגיעו עונש השמד לא בגופו ולא בזרעו כי לא מת עד שנת הארבעים שהיה זקן ושבע ימים ויכהן בנו תחתיו. ואמר ובני ישראל נסעו ולא אמר ואתם כדרך כל הפרשה כי בתוכחות ידבר עמהם להוכיח אותם אבל בזה יספר במסעי בני ישראל:

(ח) **בעת** ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי. מוסב לענין ראשון בעת ההיא בשנה הראשונה שיצאתם ממצרים וטעיתם בעגל ובני לוי לא טעו הבדילם המקום מכם לשון רש"י. וא"כ יאמר כי מן העת ההיא הובדלו לפניו יתברך כי לא הבדילם במעשה עד השנה השנית בחדש השני. או ירמוז למה שאמר להם מלאו ידכם היום לה' כי יהיה זה לכם מלוי ידים בעבודת כהונה ולויה. והנכון בעיני כי בעת ההיא השני כראשון כי בעת שאמר לו פסל לך שני לוחות אבנים נתרצה לישראל ונצטוה על המשכן ואז נתרצה גם לאהרן ונצטוה ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לקדשו לכהנו לי וזהו במלואים ולכך אמר כי אלעזר כהן תחת אביו שהיתה בהם משחתם לכהונת עולם לדורותם ועשה הבדלת כל שבט ענין אחד כי מן היום ההוא היה לפניו שיהיו שבטו נתונין נתונין לו לעבוד עבודת המשכן. או יאמר כי שבט הלוי נבדל בעת ההיא להיות הכהנים מהם כי גם הם נושאים הארון וכן ויתנם אל הכהנים בני לוי הנושאים את ארון ברית ה' והם שישרתו לשם ויברכו בשמו: וטעם עד היום הזה. בעבור כהונת אלעזר כאומר אז הבדילם לשרתו ויהי כן עד היום הזה:

(ט) **וטעם** על כן לא היה ללוי. הוא בעבור שכולם משרתים ועוזרים את הכהנים בעבודתם כי כל דבר המקדש בעבור הקרבנות וכן אמר וגם את אחיך מטה לוי שבט אביך הקרב אתך וילוו עליך וישרתוך:

(י) **ואנכי** עמדתי בהר. על דעת רבותינו יאמר שעמד בהר כשעלה שם ושני הלוחות בידו כימים הראשונים של לוחות הראשונות ארבעים יום וארבעים לילה וישמע ה' אלי גם בפעם השלישית כי עבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וגומר ובקש ממנו וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו ונענה ואמר קום לך למסע לפני העם ויבאו ויירשו את הארץ וזהו וראה כל העם אשר אתה בקרבו את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עושה עמך:

וטעם לא אבה ה' השחיתך. שלא רצה שלא תבאו ותירשו את הארץ כטעם ויסף עוד להניחו במדבר ושחתם לכל העם הזה. ועל דרך האמת לא רצה שתהיה משחת ממנו שלא יהיה שמו הגדול עמך וכבר רמזתי זה הענין בסדר כי תשא:

(יב) **מה** ה' אלהיך שואל מעמך. נמשך אל לטוב לך יאמר איננו שואל מעמך דבר שיהיה לצרכו אלא לצורכך כטעם אם צדקת מה תתן לו רק **שבל**

ספורנו

תחתיו אבל משם נסעו הגדגדה לרעות צאן ומן הגדגדה יטבתה ארץ נחלי מים שכל אותם המקומות הנזכרים עתה היו ארץ נחלי מים נטוים למרעה הצאן ולא שתו לבם להיזק שקרה במות הצדיק ולא לכבודו ולכבוד בנו: (ח) בעת ההיא הבדיל. ומאחר שכבר הבדיל האל ית' שבט מיוחד לעבודת המקדש ואין אתם ראוים להשתדל בה ועל זה לא השגתי בתפלתי רק שלא ישחיתך ואמר לי: (יא) קום לך למסע. למסיע כמו ולמסע את המחנות: ויבאו ויירשו את הארץ אשר נשבעתי. כי לולא השבועה לא הייתם זוכים לה לרב מריכם: (יב) ועתה ישראל. א"כ אתה ישראל השתדל עתה לתקן מעוות מכאן והלאה והתבונן מה ה' אלהיך שואל מעמך שאינו שואל דבר לצרכו: כי אם ליראה. וזה תעשה בהתבונך באופן שתדע גדלו: ולאהבה אותו. וזה תשיג בהתבונך אל דרכי טובו וכל זה הוא שואל לטוב לך כדי שתזכה לחיי עולם

אבן עזרא

(טו) ויבחר בזרעם. והם אתם וזה טעם ככם: (טז) ומלתם את ערלת לבבכם. להתרחק מהתאות העבות והככדות כערלה גם יתכן להיות פירושו לטהר הלב עד שיבין האמת: וערפכם. פירשתיו ועוד בעבור שאמר כי קשה עורף אתה: (יז) אלהי האלהים. פירשתיו: ואדוני האדונים. כי מעלות גבוהות הם כטעם וגבוהים עליהם ומי שיכיר אלה המדות הוא מול לב: (יח) עושה משפט. אע"פ שהוא נשגב הוא עושה משפט יתום ואלמנה שאין להם עוזר כטעם אבי יתומים וכן הגר ויכלכלהו בהשענו עליו ואחר שהשם אוהב הגר אתם חייבים שתאהבוהו: (כ) את ה' אלהיך תירא. שלא תעברון על מצות לא תעשה: ואותו תעבוד. במצות עשה: ובו תדבק. בלב: ובשמו תשבע.

נשה

רשי

שמים חוץ מיראת שמים: (יג) לשמור את מצות ה'. ואף היא לא לחנם אלא לטוב לך שתקבלו שכר: (יד) הן לה' אלהיך. הכל ואעפ"כ רק באבותיך חשק ה' מן הכל: (טו) בכם. כמו שאתם (רואים אתכם) חשוקים מכל העמים היום הזה: (טז) ערלת לבבכם. אוטם לבבכם וכיסויו: (יז) ואדני האדנים. לא יוכל שום אדון להציל אתכם מידו: לא ישא פנים. אם תפרקו עולו: ולא יקח שוחד. לפייסו בממון: (יח) עושה משפט יתום ואלמנה. הרי גבורה ואצל גבורתו אתה מוצא ענותנותו (מגילה לא): ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. ודבר חשוב הוא זה שכל עצמו של יעקב אבינו על זה נתפלל (בראשית כח) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש: (יט) כי גרים הייתם. מום שבך אל תאמר לחברך: (כ) את ה' אלהיך תירא. ותעבוד לו ותדבק בו ולאחר שיהיו בך כל המדות הללו אז בשמו תשבע:

וידעתם

תורה ותרגום

12 אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ׃
13 לִשְׁמֹר אֶת־מִצְוֺת יְהוָה וְאֶת־חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ׃
14 הֵן לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמָיִם הָאָרֶץ וְכָל־אֲשֶׁר־בָּהּ׃
15 רַק בַּאֲבֹתֶיךָ חָשַׁק יְהוָה לְאַהֲבָה אוֹתָם וַיִּבְחַר בְּזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם בָּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים כַּיּוֹם הַזֶּה׃
16 וּמַלְתֶּם אֵת עָרְלַת לְבַבְכֶם וְעָרְפְּכֶם לֹא תַקְשׁוּ עוֹד׃
17 כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא־יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד׃
18 עֹשֶׂה מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה וְאֹהֵב גֵּר לָתֶת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה׃
19 וַאֲהַבְתֶּם אֶת־הַגֵּר כִּי־גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃
20 אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִּירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד וּבוֹ תִדְבָּק וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ׃

קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ בְּכָל לִבָּךְ וּבְכָל נַפְשָׁךְ׃ יג לְמִטַּר יָת פִּקּוּדַיָּא דַיְיָ וְיָת קְיָמוֹהִי דַּאֲנָא מְפַקֵּד לָךְ יוֹמָא דֵין דְּיֵיטַב לָךְ׃ יד הָא דַיְיָ אֱלָהָךְ שְׁמַיָּא וּשְׁמֵי שְׁמַיָּא אַרְעָא וְכָל דְּבַהּ׃ טו לְחוֹד בַּאֲבָהָתָךְ צְבִי יְיָ לְמִרְחַם יָתְהוֹן וְאִתְרְעִי בִּבְנֵיהוֹן בַּתְרֵיהוֹן בְּכוֹן מִכָּל עַמְמַיָּא כְּיוֹמָא הָדֵין׃ טז וְתַעְדּוֹן יָת טַפְשׁוּת לִבְּכוֹן וְקְדָלְכוֹן לָא תַקְשׁוֹן עוֹד׃ יז אֲרֵי יְיָ אֱלָהֲכוֹן הוּא אֱלָהּ דַּיָּנִין וּמָרֵי מַלְכִין אֱלָהָא רַבָּא גִּבָּרָא וּדְחִילָא דְּלֵית קֳדָמוֹהִי לְמִסַּב אַפִּין וְאַף לָא לְקַבָּלָא שׁוּחֲדָא׃ יח עָבֵיד דִּין יִתַּם וְאַרְמְלָא וְרָחֵם גִּיּוֹרָא לְמִתַּן לֵיהּ מְזוֹן וּכְסוּ׃ יט וּתְרַחֲמוּן יָת גִּיּוֹרָא אֲרֵי דַיָּרִין הֲוֵיתוֹן בְּאַרְעָא דְּמִצְרָיִם׃ כ יָת יְיָ אֱלָהָךְ תִּדְחַל וְקֳדָמוֹהִי תִּפְלַח וּלְדַחַלְתֵּיהּ תִּתְקָרַב וּבִשְׁמֵיהּ

(מסורה:) כו"ל כ"כ · ג' לא מרככס · נסוי פ"ג מ"ל · ג' · ז' מסקין א' בליטנא. ג' חסרים. ב' · ג' · ב' והגר · כל אורי' כ"כ כמ"ד שלמה · ה' זונין מתחלפין · ג'

(מסורה גדולה:) רשמים ושמי השמים ג' וסימן הן להי אלהיך השמים ושמי השמים. הנה השמים דמלכים. ומי יעצר ריה: וערפכם ג' וסימן לא תקשו עוד. ומלתם את ערלת לבבכם. והבהו (פ' מנו"פ): עשה כל עשה דאטית דתקי"ע כלם קמצין ב"ם כ"ב פתחין וסימן במלכים ב' סימן ז' גבי פרשת וארבעה אנשים היו מצורעים: ושמלה כל אורייתא כתיב כן בסיר שלמה וסימן על כל דבר פשע על שור על חמור. אם חבל תחבל שלמת רעך. השב תשיב לו את העבט כבא. ואולך אתכם ארבעים שנה. וכל שאר קריאה דכוותא במ"ז שמלה וסימן ויקרע יהושע. ויפרשו את השמלה. הנה היא לוטה בשמלה. וירחץ ויסך. מי עלה שמים וירד. ורחצת וסכת דרות: וסימן כל למ"ד דקדים למ"ם מלא. מ"ם דקדים ללמ"ד חסר במ"ג דאינון למ"ד דקדים למ"ם והסר וסימן ואולך אתכם ארבעים. וריה שלמתיך. שלמתיהם לא

בעל הטורים

הן לה' אלהיך וגו'. הפסוק מתחיל ומסיים בה"א לומר שבה"א נברא העולם וכנגד חמשה חומשי תורה ועשר תיבות בפסוק לומר לא ירדה שכינה למטה מעשרה: הארץ וכל אשר בה וסמיך ליה רק באבותיך לומר שהארץ וכל אשר בה לא נבראת אלא בזכות האבות: רק באבותיך מיעוט הוא שגם עליהם יש דין. אברהם במה אדע. יצחק אהב את עשו. יעקב אמר נסתרה דרכי מה'. סמך לרק באבותיך ומלתם לומר שתמולו ערלת הלב כמו שעשו האבות: ואהב ה'. ואהב גר. ורשע ואהב חמס שנאה נפשו אוהב את הגר אבל האוהב חמס שנאה נפשו: את ה' אלהיך תירא. תירא בגימטרי' תורה.

תולדות אהרן רק באבותיך. עקידה ש' סו:

כן לה' אלהיך. תענית יב: ומלתם את ערלת. שבת קח סכה נב: כי ה' אלהיכם. מגלה לא: האל הגדול. יומא סט עקידה מבוא וש' לס (ברכות יא מגלה עד): אשר לא ישא. ברכות כ
מגלה לא ריש יז נדה ע: את ה' אלהיך. פסחים כב קדושין ל קמא מא סנהדרין נו מגהות מג בכורות ו סמורה ד זוכר ויכא ומקן: ובו תדבק. התורה ג זוכר מספטים:

ספורנו

עולם: (יד) הן לה' אלהיך השמים. ויעיד על זה שהוא מבקש לטוב לך כי אמנם השמים והארץ הם שלו ועם היותם נכבדים בלתי נפסדים: (טו) רק באבותיך חשק. שפנה את פנע אותם הנכבדים בגללכם בזכות אבות ואין זה בלי ספק אלא כדי להשיג דבר יותר נכבד מן השמים והארץ והוא האדם השלם בהיותו דומה לבוראו כפי האפשר כאמרו בצלמנו כדמותנו: (טז) ומלתם את ערלת לבבכם. א"כ ראוי שתסירו את ערלת שכלכם והוא שתתבוננו להסיר כל פעות מוליד דעות כוזבות: וערפכם לא תקשו עוד. ובסור קושי העורף המונע מלפנות אל הראוי תפנו להכיר את בוראכם ותראו כי רע ומר לעזבו וזה שתתבוננו: (יז) כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים. הנצחי על כל הנצחיים הנבדלים מהומר וזה שנצחיות כלם הווה מנצחיותו: ואדני האדנים. מנהיג המנהיגים והם הגלגלים ומניעיהם שהנהגת כלם מכוונת להשיג תכלית כונתו כענין המלאכות הפרטיות ביתוד אל הראשיות: האל הגדול. שאין נמצא שוה לו במדרגת מין מציאותו: הגבר. המקיים כל המציאות במציאות כאמרו ואתה מחיה את כלם: והנורא. משגיח לשלם ולענוש באופן שראוי לירוא מפניו: אשר לא ישא פנים. לכן שרין מפני האב הצדיק אע"פ שהוא מאריך אף בזכותו של אב: ולא יקח שוחד. לא יסיר כלל מעונש העבירה בשביל זכות מצוה שעשה התוספת כאמרם ז"ל שאין מצוה מכבה עבירה וכל זה יורה שלא תבטחו אם תחטאו

רמבן

הכל הוא לטוב לך ואמר הטעם כי לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה וכולם נותנים כבוד לשמו איננו צריך לך רק באבותיך חשק ויבחר בזרעם אחריהם מכל העמים בכם שאתם מבחר זרעם ולא בישמעאל ולא בעשו:
(טו) **וטעם** כיום הזה. כי כן יהיה בכל זרעם לעולם. וכבר פירשתי החשק והבחירה. ופירוש שמי השמים גלגלי ארבעה יסודות שהם בכח השמים למטה מהם כענין הארץ וכל אשר בה וכן אמר במזמור הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים והזכיר מלאכיו וצבאיו ושמש וירח וכוכבי אור ואחר כך הללוהו שמי השמים:
(טז) **ומלתם** את ערלת לבבכם. שיהיה לבבכם פתוח לדעת האמת לא כאשר עשיתם עד היום שלא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע:
וערפכם לא תקשו עוד. שלא תהיו כאבותיכם דור סורר ומורה שישבו עם המצרים וילמדו מעשיהם והם קשים לעזוב דרכם כמו שעשו את העגל וקראם שם עם קשי עורף שלא ישובו מן הטעות שנכנם בלבם לחשוב שיש תועלת בעבודת המלאכים או צבא השמים אבל אתם תדעו ותאמינו ותשכילו כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים אלהי האלהים הם מלאכי מעלה ואדוני האדונים כל צבא השמים אשר להם ממשלה בשפלים כי הוא האדון אשר שם להם משטרם בארץ ולו הגדולה והגבורה והוא נורא בתפארת עוזו אשר לא ישא פנים לאחד מן האלהים והאדונים להגן על עובדיהם ולא יקח שוחד מיד אדם ופירושו בשחד שאפילו חסיד גמור שיעבור עבירה לא יקח ממנו מצוה ממצותיו בשחד לכפר לו אבל יעניבהו על חטאיו ויגמול לו בכל טובותיו ואונקלוס תרגם דלית קדמוהי למיסב אפין ואף לא לקבלא שוחדא יתכוין לפרש שהוא משבחי השלילות בבורא יתברך יאמר הכתוב שאין השם כענין שישא פנים ולא יראנו האדם וחי והכל כאין נגדו ומאפס ותהו נחשבו לו ולא כענין שיקח שוחד וממון מאדם כמלכים ושופטי הארץ. והנכון בעיני שיאמר אשר לא ישא פנים לגדולי בני אדם בריבם עם קטניהם ולא יקח שוחד מעשיריהם בריבם עם דל כי הוא עושה משפט יתום ואלמנה מן הגדולים וקבע את קובעיהם נפש ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה והם כל צרכי האדם והנה הוא יפרנס העניים אשר אין להם אוהב ורע:
(יט) **כי** גרים הייתם בארץ מצרים. מום שבך אל תאמר לחברך לשון רש"י. וכבר פירשתי בסדר אלה המשפטים:

ושמם

רש"י

(ב) וידעתם היום. הנו לב לדעת ולהבין ולקבל תוכחתי: **כי לא את בניכם.** אני מדבר עכשיו שיוכלו לומר אנו לא ידענו ולא ראינו בכל זה: **(ו) בקרב כל ישראל.** כל מקום שהיה אחד מהם בורח הארץ נבקעת מתחתיו ובולעתו אלו דברי רבי יהודה א"ל רבי נחמיה והלא כבר נאמר (במדבר טז) ופתחה הארץ את פיה לא פיותיה א"ל ומה אני מקיים בקרב כל ישראל אמר לו שנעשית הארץ מדרון כמשפך וכל מקום שהיה אחד מהם היה מתגלגל ובא עד מקום הבקיעה: ואת

אבן עזרא

בפה כאשר הוא מפורש: (כא) הוא תהלתך. הטעם כי יש לך להתהלל בו כי עשה עמך נוראות: (כב) בשבעים נפש. פירשתיו ואחר שהוא הרבה אתכם חייבים אתם לאהוב אותו והוסיף כל הימים: (ב) כי לא את בניכם. התשובה היא כי עיניכם הרואות והטעם כי אלה הנוראות אינם לעתיד שיראום בניכם רק אתם ראיתם אותם: את גדלו ואת ידו החזקה וזרועו הנטויה. להוציא אתכם ממצרים: (ג) ואת אותותיו ואת מעשיו. לפרעה שהוא עיקר: (ד) אשר הציף. מגזרת צפו מים על ראשי: ויאבדם. הטעם כי לא קמו עוד בניהם תחתיהם להיות כמוהם: (ה) ואשר עשה לכם במדבר. דברי המן: (ו) ואת בתיהם. פס

כא הוּא תְהִלָּתְךָ וְהוּא אֱלֹהֶיךָ
אֲשֶׁר־עָשָׂה אִתְּךָ אֶת־הַגְּדֹלֹת
וְאֶת־הַנּוֹרָאֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר רָאוּ
עֵינֶיךָ: כב בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ
אֲבֹתֶיךָ מִצְרָיְמָה וְעַתָּה שָׂמְךָ יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב:
יא ששי א וְאָהַבְתָּ אֵת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
וְשָׁמַרְתָּ מִשְׁמַרְתּוֹ וְחֻקֹּתָיו
וּמִשְׁפָּטָיו וּמִצְוֺתָיו כָּל־הַיָּמִים:
ב וִידַעְתֶּם הַיּוֹם כִּי ׀ לֹא אֶת־
בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ וַאֲשֶׁר לֹא־
רָאוּ אֶת־מוּסַר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
אֶת־גָּדְלוֹ אֶת־יָדוֹ הַחֲזָקָה וּזְרֹעוֹ
הַנְּטוּיָה: ג וְאֶת־אֹתֹתָיו וְאֶת־
מַעֲשָׂיו אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתוֹךְ מִצְרָיִם
לְפַרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרַיִם וּלְכָל־
אַרְצוֹ: ד וַאֲשֶׁר עָשָׂה לְחֵיל מִצְרַיִם
לְסוּסָיו וּלְרִכְבּוֹ אֲשֶׁר הֵצִיף אֶת־
מֵי יַם־סוּף עַל־פְּנֵיהֶם בְּרָדְפָם
אַחֲרֵיכֶם וַיְאַבְּדֵם יְהוָה עַד הַיּוֹם
הַזֶּה: ה וַאֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם בַּמִּדְבָּר
עַד־בֹּאֲכֶם עַד־הַמָּקוֹם הַזֶּה:
ו וַאֲשֶׁר עָשָׂה לְדָתָן וְלַאֲבִירָם בְּנֵי
אֱלִיאָב בֶּן־רְאוּבֵן אֲשֶׁר פָּצְתָה
הָאָרֶץ אֶת־פִּיהָ וַתִּבְלָעֵם וְאֶת־

כ׳ מי · כ"ח . כ׳ מי סמך · קמץ בזמן · פ׳ · י"ב פתחין · ל׳ · ח׳ ר"פ . פ׳ · ל׳ · ל׳ · כ׳ מבגיא לגוים · ח׳ · ל׳

תְּתַקִּים: כא הוּא תּוּשְׁבַּחְתָּךְ וְהוּא אֱלָהָךְ דַּעֲבַד עִמָּךְ יָת רַבְרְבָתָא וְיָת חֲסִינָתָא הָאִלֵּין דַּחֲזָאָה עֵינָךְ: כב בְּשַׁבְעִין נַפְשָׁן נְחַתוּ אֲבָהָתָךְ לְמִצְרָיִם וּכְעַן שַׁוְיָךְ יְיָ אֱלָהָךְ כְּכוֹכְבֵי שְׁמַיָּא לִסְגֵי: א וְתִרְחַם יָת יְיָ אֱלָהָךְ וְתִטַּר מַטְּרַת מֵימְרֵיהּ וּקְיָמוֹהִי וְדִינוֹהִי וּפִקּוֹדוֹהִי כָּל יוֹמַיָּא: ב וְתִידְעוּן יוֹמָא דֵין אֲרֵי לָא יָת בְּנֵיכוֹן דְּלָא יְדַעוּ וּדְלָא חֲזוֹ יָת אוּלְפָנָא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן יָת רְבוּתֵיהּ יָת יְדֵיהּ תַּקִּיפְתָּא וּדְרָעֵיהּ מְרָמְמָא: ג וְיָת אָתְוָתֵיהּ וְיָת עוֹבָדוֹהִי דַּעֲבַד בְּגוֹ מִצְרָיִם לְפַרְעֹה מַלְכָּא דְמִצְרָיִם וּלְכָל אַרְעֵיהּ: ד וּדַעֲבַד לְמַשְׁרְיַת מִצְרָאֵי לְסוּסָוָתְהוֹן וְלִרְתִכֵּיהוֹן דְּאַטֵּיף יָת מֵי יַמָּא דְסוּף עַל אַפֵּיהוֹן בְּמִרְדַּפְהוֹן בַּתְרֵיכוֹן וְאַבֵּדִנּוּן יְיָ עַד יוֹמָא הָדֵין: ה וּדַעֲבַד לְכוֹן בְּמַדְבְּרָא עַד מֵיתֵיכוֹן עַד אַתְרָא הָדֵין: ו וּדַעֲבַד לְדָתָן וְלַאֲבִירָם בְּנֵי אֱלִיאָב בַּר רְאוּבֵן דִּפְתַחַת אַרְעָא יָת פּוּמַהּ וּבְלַעְתִנּוּן וְיָת

בעל הטורים

בשבעים נפש. הפסוק מתחיל ומסיים בבי"ת לומר שיעקב הזהירם שידבקו איש בביתו ולא יתערבו במצרים ולכך נקראו בית יעקב: ויאבדם ה'. ויאבדם ה' דין מסגיא לגוים ויאבדם. זה שים במדבר שנדמה לפרעה לסוסיא נקבה כדי למשכו בים לאבדו וזה מסגיא לגוים ויאבדם:

תולדות אהרן ואם כל סיקום. פסוקים קוס סנבדרין ק:

בלו דעזרא: הוא תהלתך והוא י"ב פסוקים דמיין מן ב מלין דכיין מסורתה מבא ומבוזרתה מבא קדמא לא נסיב ויו והניין נסיב ויו וחד מלה ביניהו וכו', נמסר במסרה רבתא: ואשר עשה ה'

ספורנו

תהפאו להגלל בשום זכות מן העולם כלל אלתי בתשובה הגלמה: (כא) הוא תהלתך. תתהלל בהיי' עבד למי שמולך על כל המלאות: **יא** (ב) כי לא את בניכם. לפיכך אתה שראיתם עמו אותות מעידים לדורות בכניסתכם: וזרעו הנטויה. מוכנה להכות את הפב לחטוא: (ד) ויאבדם ה' עד היום הזה. כי לא פגע פליטי מצרים ותילם

רמבן

(כא) **וטעם** הוא תהלתך. הוא יהיה תהלתך שתתן כל תהלתך אליו אותו תהלל תמיד וכבודו לאחר לא תתן ותהלתו לפסילים ולא אל האלהים והאדונים הנזכרים. או יאמר הוא תהלתך שבו אתה מהולל על כל העמים כלשון כי תפארת עוזמו אתה ה' עזי ומעזי. והוא אלהיך שיחד שמו עליך שתהיה לו לעם והוא יהיה לך לאלהים ולא כשאר האומות אשר הוא להם אלהי האלהים אשר חלק להם כמו שפירש כי עשה עמך הגדולות והנוראות שמהם תכיר כי אתה חבלו ונחלתו ועיניו תמיד עליך לטוב:

יא (א) **ושמרת** משמרתו. ליראה אותו שתשמור מתעוא לפניו כי אחר שיצוה באהבה יצוה ביראה ויצוה בחוקים ובמשפטים ובמצות. או ושמרת משמרתו שתשמור מה שהשם שומר שהוא שומר את הגרים וחונן דלים ואביונים ועושה משפט יתום ואלמנה וכענין שנאמר במקום אחר לשמור את משמרת ה' אלהים ללכת בדרכיו ואמרו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום וכו':

(ב) **את** גדלו ואת ידו החזקה וזרועו הנטויה. אמר ר"א להוציא אתכם ממצרים והאותות והמופתים שעשה לפרעה ואשר עשה לכם במדבר בדבר המן. ואיננו נכון בעיני כי עתה לא ידבר רק במוסר אשר ייסר בו השם לעוברי רצונו את גדלו שהיה מתרומם ומתגדל לאמר התפאר עלי למתי יהיה ושמתי פדות למען תדע כי לה' הארץ ואת ידו החזקה ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים את היד הגדולה אשר עשה ה' וזרועו הנטויה שלא נתן להם ריוח והגלה מאז היתה ידו נטויה עליהם ולא השיב ידו מבלע עד שאבדם ואשר עשה לכם במדבר אשר נגף אתכם בעגל ואש תבערה והנחשים השרפים וקברות התאוה ומגפת השטים וגזרת המרגלים שהיתה בהם יד ה' עד בואם אל המקום הזה וקצר בפורענות שעשה להם וא"כ ושמרתם את כל המצוה למען תחזקו כי ידו החזקה מחזקת שומרי מצותיו ולא יחזיק ביד מרעים:

(ד) **והזכיר** אשר הציף את מי ים סוף ויאבדם ה' וגו'. לא הבינותי טעם עד היום הזה כי כל המתים ביום אבדן עולם הם אובדים ויתכן שהוא חוזר לסוסיו ולרכבו שאבד סוס ורכב מצרים בכל הדור ההוא כי כל סוס ורכב וכל פרש אשר במצרים הוציא עמו ואבדו כולם והיתה ממלכה שפלה בלא רכב וסוס וחיל ועזוז ואמר ר"א שלא קמו עוד בניהם תחתם להיות כמוהם ר"ל כי השם אבד הרודפים בים ואבד זרעם במצרים ולא נשאר להם שם ושאר כי הם הרשיעו יותר מכל מצרים לרדוף אחרי נאולי השם אבל לא נזכר זה בתורה והזכיר ואשר עשה לדתן ואבירם ולא הזכיר קרח ועדתו שיצאה אש מלפני ה'

ותאכל

הם נשיהם ובניהם: ואת כל היקום. שם כלל: אשר ברגליהם. בעבורם או כשתשמעו ואחר שעיניכם ראו את כל אלה השמרו שתשמרו מצות השם. (ח) וירשתם. שבור הרי"ש בעבור שבר הוי"ו: (י) כי הארץ. הנה טעם אחר שאתם חייבים לשמור מצותיו כי הארץ איננה כארץ מצרים רק יש לה צורך אל השנה לשום השם עינו עליה והטעם בדרך משל כאדם שיראה כל מה שהיא צריכה ויתן הכל בעתו: (יב) מרשית. בלא א' ורבים כן ע"כ כתוב והי' אם שמוע תשמעו ונתתי מטר ארצכם וזהו עיני ה'

ואת כל היקום אשר ברגליהם. זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו: (ז) כי עיניכם הראת. מוסב על המקרא האמור למעלה כי לא את בניכם אשר לא ידעו וגומר כי אם עמכם אשר עיניכם הרואות וגו': (י) לא כארץ מצרים היא. אלא טובה הימנה ונאמרה הבטחה זו לישראל ביציאתם ממצרים שהיו אומרים שמא לא נבא אל ארץ טובה ויפה כזו. (ספרי). יכול בגנותה הכתוב מדבר וכך אמר להם לא כארץ מצרים היא אלא רעה הימנה ת"ל (במדבר י"ג) וחברון שבע שנים נבנתה וגו' אדם אחד בנאן וחם בנה צוען למצרים בנו וחברון לכנען דרך ארץ אדם בונה את הנאה ואח"כ בונה את הכעור (ס"א הגרוע) שפסולתו של ראשון הוא נותן בשני ובכל מקום החביב קודם הא למדת שחברון יפה מצוען ומצרים משובחת מכל הארצות שנאמר (בראשית י"ג) כגן ה' כארץ מצרים וצוען משבח מצרים היא שהיה מקום מלכות שכן הוא אומר (ישעי' ל) כי היו בצוען שריו וחברון פסולתה של ארץ ישראל לכך הקצוה לקבורת מתים ואף על פי כן היא יפה מצוען. ובכתובות (דף קי"ב) דרשו בענין אחר אפשר אדם בונה בית לבנו הקטן ואח"כ לבנו הגדול אלא שמבונה על אחד משבעה בצוען: אשר יצאתם משם. אפי' ארץ רעמסס אשר ישבתם בה והיא במיטב ארץ מצרים שנאמר (בראשית מז) במיטב הארץ וגו' אף היא איננה כארץ ישראל: והשקית ברגלך. ארץ מצרים היתה צריכה להביא מים מנילוס ברגלך ולהשקותה וצריך אתה לנדד משנתך ולעמול והנמוך שותה ולא הגבוה ואתה מעלה המים מן הנמוך לגבוה אבל זו למטר השמים תשתה מים אתה ישן על מטתך והקב"ה משקה נמוך וגבוה גלוי ושאינו גלוי כאחת: כגן הירק. שאין די לו בגשמים ומשקין אותו ברגל וכתף: (יא) ארץ הרים ובקעות. משובח ההר מן המישור שהמישור בבית כור אתה זורע כור אבל ההר בית כור ממנו חמשת כורין ארבע מארבע שפועיו ואחד בראשו: ובקעות. הן מישור: (יב) אשר ה' אלהיך דורש אותה. והלא כל הארצות הוא דורש שנאמר (איוב לח) להמטיר על ארץ לא איש אלא כביכול אינו דורש אלא אותה ועל ידי אותה דרישה שדרש דורש את כל הארצות עמה: תמיד עיני ה' אלהיך בה. לראות מה היא צריכה ולחדש בה גזירות עתים לטובה עתים לרעה כו' כדאיתא בר"ה (דף י"ז): מרשית השנה. מר"ה נידון

בָּתֵּיהֶם וְאֶת־אָהֳלֵיהֶם וְאֵת כָּל־
הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם בְּקֶרֶב כָּל־ (נ' מ"ל)
יִשְׂרָאֵל׃ ז כִּי עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת (ד' כ' מ"ל וכ' מצרים)
אֶת כָּל־מַעֲשֵׂה יְהוָה הַגָּדֹל
אֲשֶׁר עָשָׂה׃ ח וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־כָּל־
הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם
לְמַעַן תֶּחֶזְקוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם
אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים
שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃ ט וּלְמַעַן תַּאֲרִיכוּ (כ' ר"פ בתורה ג')
יָמִים עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
יְהוָה לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם
וּלְזַרְעָם אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ׃
שביעי ס י כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָא־
שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם (פ')
הִוא אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר
תִּזְרַע אֶת־זַרְעֲךָ וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ (ל' מלעיל)
כְּגַן הַיָּרָק׃ יא וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם (ו'. חד ר"פ)
עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים
וּבְקָעֹת לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה־ (ל' חסר)
מָּיִם׃ יב אֶרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
דֹּרֵשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרֵשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד (ג' חסר ה')

אֱינַשׁ בָּתֵּיהוֹן וְיָת מַשְׁכְּנֵיהוֹן
וְיָת כָּל יְקוּמָא דְעִמְּהוֹן בְּגוֹ
כָּל יִשְׂרָאֵל׃ ז אֲרֵי עֵינֵיכוֹן
חָזְאָן יָת כָּל עוֹבָדָא דַייָ רַבָּא
דַעֲבַד׃ ח וְתִטְּרוּן יָת כָּל
תַּפְקֵידְתָּא דַאֲנָא מְפַקֵּד לָךְ
יוֹמָא דֵין בְּדִיל דְּתִתַּקְּפוּן
וְתֵיעֲלוּן וְתֵירְתוּן יָת אַרְעָא
דְאַתּוּן עָבְרִין תַּמָּן לְמֵירְתַהּ׃
ט וּבְדִיל דְּתוֹרְכוּן יוֹמִין עַל
אַרְעָא דְקַיֵּים יְיָ לַאֲבָהָתְכוֹן
לְמִתַּן לְהוֹן וְלִבְנֵיהוֹן אַרְעָא
עָבְדָא חֲלַב וּדְבָשׁ׃ י אֲרֵי
אַרְעָא דְאַתְּ עָלֵיל לְתַמָּן
לְמֵירְתַהּ לָא כְּאַרְעָא
דְמִצְרַיִם הִיא דִּנְפַקְתּוּן
מִתַּמָּן דְּזָרַעַתְּ יָת אַרְעָךְ
וּמַשְׁקֵית לַהּ בְּרִגְלָךְ כְּגִנַּת
יַרְקָא׃ יא וְאַרְעָא דְאַתּוּן
עָבְרִין תַּמָּן לְמֵירְתַהּ
אֲרַע טוּרִין וּבִקְעָן לִמְטַר
שְׁמַיָּא שָׁתְיָא מַיָּא׃
יב אַרְעָא דַייָ אֱלָהָךְ תָּבַע
יָתַהּ תְּדִירָא עֵינֵי יְיָ אֱלָהָךְ
בַּהּ מֵרֵישָׁא דְשַׁתָּא

וסימן במסרת רבתא: ולמען ב' ר"פ וסימן ולמען תספר באזני בנך. ולמען תאריכו ימים על האדמה: כארץ ה' וסימן נמסר בסדר לך לך: כגן ז' וסימן

תולדות אהרן והשקית ברגלך. שבת פה: למטר השמים. תענית ט בתרא יט: תמיד עיני ה'. ברכות נב ר"ה יז (ברכות יג): מרשית השנה. ר"ה ו ה ט טז.

בעל הטורים

מרשית השנה. אותיות מתשרי. כמן עיני ה' אלהיך בה לטובה. לומר אם שמוע תשמעו עיני ה' אלהיך בה כי כמים הפנים לפנים: ועד אחרית שנה וסיפה אם שמוע. לומר אם תשמעו עד אחרית השנה יתן הגשמים בזמנם ובמקום שצריך להם. ואם היו צדיקים בתחלת השנה והקב"ה גזר עליהם גשמים וכרתו מורידן במדברות ונימים:

ספורנו

והילם באומן שנם מ' שנה אחרי כן היו מרגישים באבידת אותם הגבורים שלא קמו עדיין ממלאים את מקומם: (ז) כי עיניכם הראות את כל מעשה ה'. שהגדיל לעשות נגד המורדים בו: לפרעה ולמצרים. במצרים ועל הים ולמורדים במדבר ולדתן ולאבירם ועליכם להזהיר את הבנים שלא ראו כל אלה לפיכך: (ח) ושמרתם את כל המצוה אשר אנכי מצוך היום. מצות האבנים שתקימו בירדן ושתקחו מתוך הירדן ושתכתבו עליהם את התורה להיות לדורות לעדות מאתכם שראיתם: (ט) ולמען תאריכו ימים על האדמה. שאם בניכם לא ישמרו את המצות יגלו ממנה מהרה קודם לנטשנתם בארץ כמו שהעיד באמרו ועצר את השמים ואבדתם מהרה כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא שאינה צריכה לגשמים: (יא) למטר השמים תשתה מים. שאין שם נהרות מספיקים להשקות את הקרקעות אבל צריך שישתו מי גשמים: (יב) דרש אותה. להשגיח על מעשי יושביה אם הם ראוים למטר ואם לא לפיכך
דעו

רמבן

ותאכל אותם בעבור כי אש זר הקריבו להקטיר קטורת הוא מלאוי התורה ולעולם הוא נענש לדורות כאשר קרה גם לעזיהו על כן לא תמצא באותות המדבר: (י) לא כארץ מצרים היא. אלא טובה הימנה ונאמרה הבטחה זו לישראל ביציאתם ממצרים שהיו אומרים שמא לא נבוא אל ארץ טובה ויפה כזאת יכול בגנותה הכתוב מדבר וכך אמר להם לא כארץ מצרים היא אלא רעה הימנה תלמוד לומר וחברון שבע שנים נבנתה אדם אחד בנאן דרך ארץ אדם בונה את הנאה ואחר כך את הגרוע וכו' לשון רש"י מספרי. ועוד הביא מה שדרשו בגמרא במסכת כתובות בענין אחר אפשר אדם בונה בית לבנו קטן ואח"כ לבנו גדול אלא שמבונה אחד משבעה בצוען ופשוטו של מקרא בדרך האזהרות נאמר להם ושמרתם את כל המצוה וירשתם ארץ זבת חלב ודבש כי ה' יתן מטר ארצכם בעתו והארץ תתן יבולה אבל דעו לכם שאינה כארץ מצרים להשקות אותה ברגל מן היאורים ומן האגמים כגן הירק רק היא ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים לא בענין אחר וצריכה שידרוש אותה ה' אלהים תמיד במטר כי היא צמאה מאד וצריכה מטר כל השנה ואם תעברו על רצון ה' ולא ידרוש אותה בגשמי רצון הנה היא רעה עד מאד לא תזריע ולא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב בהריה ויחזור ויפרש כל זה בפרשה השנית כי אם שמוע תשמעו אל מצותי ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש תמיד ואם לא תשמעו ועצר את השמים וגומר ואבדתם מהרה ברעב מעל הארץ הטובה שלא תוכלו לחיות בה בלא מטר. והנה הפרשה הזו תזהיר במנהגו של עולם ומתנה נלמד כי אע"פ שהכל ברשותו ונקל בעיני ה' יתברך להאביד יושבי ארץ מצרים ולהוביש נהרותם ויאוריהם אבל ארץ כנען תאבד יותר מהרה שלא יתן בה מטרות שוא. כתולה צריך זכות ותפלה שירפאהו השם יותר מן הבריא שלא יבא עליו החולי

נידון מה יהא בסופה: (יג) והיה אם שמע. והיה מוסב על האמור למעלה למטר השמים תשתה מים: והיה אם שמוע תשמעו. (סוכה מ״ו) אם תשמע בישן תשמע בחדש וכן (דברים ח) והיה אם שכח תשכח אם התחלת לשכוח סופך שתשכח כולה שכן כתיב במגלה (ר״ל במגילות הסידים אבל אינו פסוק בכל תנ״ך וכירושלמי הביאו) משל לשני בני אדם שנפטרים זה מזה זה הולך דרך יום לצד מזרח וזה הולך דרך יום לצד מערב נמצא שרחוקים זה מזה מהלך ב׳ ימים וכן התשל בתורה) אם תעזבני יום יומים אעזבך: מצוה אתכם היום. שיהיו עליכם חדשים כאלו שמעתם בו ביום (ספרי): לאהבה את ה׳. שלא תאמר הרי אני למד בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רב בשביל שאקבל שכר אלא כל מה שתעשו עשו מאהבה וסוף הכבוד לבא: ולעבדו בכל לבבכם. עבודה שהיא בלב וזו היא תפלה שהתפלה קרויה עבודה שנאמר (דניאל ו) אלהך די אנת פלח ליה בתדירא וכי יש פולחן בבבל אלא על שם שהיה מתפלל שנא׳ (שם) וכוין פתיחן ליה וגו׳. וכן בדוד הוא אומר (תהלים קמא) תכון תפלתי קטרת לפניך: בכל לבבכם ובכל נפשכם. והלא כבר הזהיר על כך בכל לבבך ובכל נפשך אלא אזהרה ליחיד אזהרה לצבור: (יד) ונתתי מטר ארצכם. (ספרי) עשיתם מה שעליכם אף אני אעשה מה שעלי: בעתו. בלילות שלא יטריחו אתכם. דבר אחר (שם) בעתו בלילי שבתות שהכל מצויין בבתיהם: יורה. (תענית ו) היא רביעה הנופלת לאחר הזריעה שמרוה את הארץ ואת הזרעים: מלקוש. רביעה היורדת סמוך לקציר למלאות התבואה בקשיה (שם) ולשון מלקוש דבר המאוחר כדמתרגמינן (בראשית ל) והיה העטופים ללבן לקשיא. ד״א לכך נקראת מלקוש שיורדת על המלילות ועל הקשין: ואספת דגנך. אתה תאספנו אל הבית ולא אויביך כענין שנאמר (ישעיה סב) אם אתן את דגנך וגו׳ כי מאספיו יאכלוהו ולא כענין שנאמר (שופטים ו) והיה אם זרע ישראל וגו׳: (טו) ונתתי עשב בשדך. שלא תצטרך להוליכה למדברות. ד״א שתהיה גוזז תבואתך כל ימות הגשמים ומשליך לפני בהמתך ואתה מונע ידך ממנה שלשים יום קודם לקציר ואינה פוחתת מדגנה: ואכלת ושבעת. הרי זו ברכה אחרת שתהא ברכה מצויה בפת בתוך המעים ואכלת ושבעת: (טז) השמרו לכם. כיון שתהיו אוכלים ושבעים השמרו לכם שלא תבעטו שאין אדם מורד בהקב״ה אלא מתוך שביעה שנא׳ (דברים ח) פן תאכל ושבעת ובקרך וצאנך ירבּיון מה הוא אומר אחריו ורם לבבך ושכחת: וסרתם. לפרוש מן התורה ומתוך כך ועבדתם אלהים אחרים שכיון שאדם פורש מן התורה הולך ומדבק בע״ג וכן דוד אומר (שמואל א כו) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה׳ לאמר לך עבוד וגו׳ ומי אמר לו כן אלא כיון שאני מגורש מלעסוק בתורה הריני קרוב לעבוד ע״ג: אלהים אחרים. אלהים שהם אחרים לעובדיהם צועק אליו ואינו עונהו נמצא עשוי לו כנכרי: (יז) את יבולה. אף מה שאתה מוביל לה כענין שנא׳ (חגי א) זרעתם הרבה והבא מעט: ואבדתם מהרה. על כל שאר היסורין אגלה אתכם מן האדמה שגרמה לכם לחטא. (ספרי) משל לאדם ששלח בנו לבית המשתה והיה יושב ומפקידו אל תאכל יותר מצרכך שתבא נקי לביתך ולא השגיח הבן ההוא אכל ושתה יותר מצרכו והקיא וטנף את כל בני המסיבה נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו אחורי פלטרין: מהרה. (שם) איני נותן לכם ארכא ואם תאמרו והלא נתנה ארכא לדור המבול שנא׳ והיו ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו) דור המבול לא היה להם ממי ללמוד ואתם יש לכם ממי ללמוד:

ושמתם

ה׳ אלהיך בה: (יד) יורה. גשם שיורה על שנה טובה והוא בתחלת השנה ומלקוש. ידוע: (טו) ואכלת ושבעת. שב אל דגנך ותירושך לא אל הקרוב שיוא עשב בשדך: (יז) יבולה. פירשתיו: ואבדתם מהרה. שיגלו ממנה כאובדים ברעב אחר שהיתה הארץ טובה על כן אתם חייבים שתשימו אלה הדברים על

אַחֲרִית שָׁנָה׃ ס יג וְהָיָה אִם־
שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל־מִצְוֺתַי אֲשֶׁר
אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה
אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל־
לְבַבְכֶם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם׃ יד וְנָתַתִּי
מְטַר־אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ
וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ׃
טו וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ
וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ׃ טז הִשָּׁמְרוּ לָכֶם
פֶּן־יִפְתֶּה לְבַבְכֶם וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם
אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם
לָהֶם׃ יז וְחָרָה אַף־יְהוָה בָּכֶם וְעָצַר
אֶת־הַשָּׁמַיִם וְלֹא־יִהְיֶה מָטָר
וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת־יְבוּלָהּ
וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ
הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְהוָה נֹתֵן לָכֶם׃
יח וְשַׂמְתֶּם אֶת־דְּבָרַי אֵלֶּה עַל־

ג׳ · ה׳ הסרים · י״א · ב׳ שבס לאחד (ע׳ מבין היד״) · ד׳ רפין · ג׳ · ג׳ · ג׳ · סימן חלוף בטעס. מבה ואבדתם מהרה רביע יהושע ואבדתם מהרה בזקף וסימן אדון יושב ומשרתו עומד

וְעַד סוֹפָא דְשַׁתָּא׃ יג וִיהֵי
אִם קַבָּלָא תְקַבְּלוּן לְפִקּוֹדַי
דַּאֲנָא מְפַקֵּד יָתְכוֹן יוֹמָא
דֵין לְמִרְחַם יָת יְיָ אֱלָהֲכוֹן
וּלְמִפְלַח קֳדָמוֹהִי בְּכָל
לִבְּכוֹן וּבְכָל נַפְשְׁכוֹן׃
יד וְאֶתֵּן מְטַר אַרְעֲכוֹן
בְּעִדָּנֵיהּ בַּכִּיר וְלַקִּישׁ
וְתִכְנוֹשׁ עֲבוּרָךְ וְחַמְרָךְ
וּמִשְׁחָךְ׃ טו וְאֶתֵּן עִשְׂבָּא
בְּחַקְלָךְ לִבְעִירָךְ וְתֵיכוּל
וְתִשְׂבַּע׃ טז אִסְתַּמְּרוּ לְכוֹן
דִּלְמָא יִטְעֵי לִבְּכוֹן וְתִסְטוֹן
וְתִפְלְחוּן לְטַעֲוַת עַמְמַיָּא
וְתִסְגְּדוּן לְהוֹן׃ יז וְיִתְקוֹף
רוּגְזָא דַייָ בְּכוֹן וְיֵיחוֹד יָת
שְׁמַיָּא וְלָא יְהֵי מִטְרָא וְאַרְעָא
לָא תִתֵּן יָת עֲלַלְתַּהּ וְתֵיבְדוּן
בִּפְרִיעַ מֵעַל אַרְעָא טַבְתָא
דַּייָ יָהֵיב לְכוֹן׃ יח וּתְשַׁוּוֹן
יָת פִּתְגָּמַי אִלֵּין עַל לִבְּכוֹן

במסרה רבתא: מטר ד׳ וסים, ונתתי מטר ארצכם. יתן ה׳ מטר א צך. לתת מטר ארצך בעתו. מטר זרעך: והאדמה ג׳ וסימן והאדמה לא תשם. והאדמה לא התן את יבולה. והאדמה תשאה שממה: הטבה ג׳ הכר וסימן ואבדתם מהרה. וברכת את ה׳ אלהיך. ועשית הישר והטוב

תולדות אהרן והיה אם שמע סנה מו סוטה
מה מנחות לד: לאהבה את ה׳. תענית ב׳ (ברכות ז): בכל לבבכם. ברכות טו: ונתתי מטר. תענית שם: יורה ומלקוש. שם ו: ואספת דגנך. ברכות לה נה (שם ג פסחים ל תענית סז): ונתתי עשב. ברכות טו מג גיטין סב ברכות ד): ואכלת ושבעת. יומא עט גיטין כא: (כתו נכס. שביעית לו תענית כו קדושין כא כה): ועבדתם אלהים. יבמות עח סנהדרין קיג (וחרה אף ה׳. שביעית שם תענית שם קדושין שם): ועצר את השמים. תענית ג ו ז ה סנהדרין שם: ואבדתם מהרה. ברכות טו תענית ז (ברכות ג): ושמתם את דברי. ברכות יג קדושין ל מנחות לו (ברכות ד קדושין כא):

בעה״ט בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר. לומר שאין נענין על המטר אלא יכוונו להתפלל בכל לב: בעתו. בגי׳ בלילות: לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחויתם להם. ז׳ ממיין בס״ת וכנגדם פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי שראשי ז׳ יודי״ן בס״ם לומר כל המודה בע״ג ככופר ביו״ד הדברות שניתנו למ״ם יום וכן ז׳ ממיין כי ז׳ מפי״ן כתובים בע״ג פן לבם ולא ידברו וכו׳:

רמבן

וכן המדה בעני ובעשיר מאיר עיני שניהם ה׳. ומפני שאמר ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה וראוי שיאמר ולמטר השמים תשתה מים כאשר ה׳ אלהיך ידרוש יהיה מדרש רבותינו נרמז בכתוב והלא כל הארצות הוא דורש שנאמר להמטיר על ארץ לא איש כביכול אינו דורש אלא אותה ועל ידי אותה דרישה שדורש אותה דורש לכל הארצות. תמיד עיני ה׳ אלהיך בה לראות מה היא צריכה לחדש בה גזרות עתים לטובה ועתים לרעה כו׳ כדאיתא במסכת ר״ה ויש בו סוד עמוק כי הארץ הזאת נדרשת בכל והיא הכל וכל הארצות מתפרנסות ממנה באמת: (יג) בכל לבבכם ובכל נפשכם. והלא כבר הזכיר בכל לבבך ובכל נפשך אלא אזהרה ליחיד ואזהרה לצבור לשון רש״י מספרי. וכאור הענין כי הנסים לא יעשה הנסים תמיד לתת מטר הארץ בכל עת יורה ומלקוש ולהוסיף בדגן ותירוש ויצהר ולהרבות גם העשב בשדה לבהמה או שיעצור השמים וייבשו רק על מעשה רוב העם אבל היחיד הוא בזכותו יחיה והוא בעונו ימות. והנה אמר כי בעשותם כל המצות מאהבה שלמה יעשה עמהם את כל הנסים האלה לטובה ואמר כי בעבדם ע״ג יעשה עמהם אות רעה ודע כי הנסים לא יעשה לטובה או לרעה רק לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים אבל הבינונים כדרך מנהגו של עולם יעשה בהם טובה או רעה כדרכם וכעלילותם:
(טו) ואכלת ושבעת. הרי זו ברכה אחרת שתהא ברכה מצויה בפת שבתוך מעיך ואכלת ושבעת לשון רש״י. ור״א אמר ואכלת ושבעת שב אל דגנך תירושך ויצהרך לא אל הקרוב שהוא עשב בשדך. והנכון בעיני שהוא שב אל הכל ואכלת ושבעת דגן ותירוש ויצהר וגם בני צאן ובקר. ובספרי ואכלת ושבעה כשבהמתך אוכלת ושובעת עובדת האדמה וכן הוא אומר ורב תבואות בכח שור ד״א מ הולדות אע״פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר ורגנו בירוס ציון ונהרו אל טוב ה׳ על דגן ועל תירוש ועל יצהר ועל כל בני צאן ובקר וגו׳ וזהו הנכון:
(יח) ושמתם את דברי אלה. אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות הניחו תפילין עשו מזוזה כדי שלא יהו עליכם חדשים כשתחזרו וכן

ספורנו

דעו זה כי אמנם: (יג) אם שמוע תשמעו וגו׳ ונתתי מטר ארצכם בעתו. באופן שתתפרנסו בלא בצער ותוכלו לעבדו ואם לאו לא יתן מטר כלל ולא יהיה לכם מזון להיות בה: (יז) ואבדתם מהרה. ברעב הרע מן החרב לפיכך השמרו לכם: (יח) ושמתם את דברי אלה על לבבכם. להתבונן בם: ועל נפשכם. לקיימם ברצון:
ולמדתם

אבן עזרא

על לבבכם: (יח) לטוטפת. מפורש ואם תשימון על לב לא תאבדון מעל הארץ רק תאריכו ימים כימי השמים על הארץ: (כב) כי אם שמור תשמרון. הטעם זה שאמרתי לכם שתאבדון מהרה מעל הארץ הטובה דעו כי לא תכנסו שם בתחלה ולא תנצחו אם לא תשמרו מצות ה': לאהבה. כלב: ללכת בכל דרכיו. שלא ישנה ולא יהפוך: לדבקה בו. בסוף וזהו סוד גדול:

כימי השמים ל' והד כימי שמים. ואינון ז' זוגין דשמים וחדא מלה חד לא נסיב ה"א וחד נסיב ה"א ולית דכוותהא וסימן במסרה רבתא: מצוה אתכם י"א וסימן במסרה רבתא: מלפניכם ג' וסימן והוריש ה' את כל הגוים האלה. וה' אלהיכם הוא יהדפם. ידע תדעו כי לא יוסיף ה' מפניכם תניינא דפסוק. הדרך. ה' הכר וסימן כל המקום אשר תדרך. ואתה על במותימו תדרך. כל המקום אשר הדרך. אתה תדרך זית:

תולדות אהרן על לבבכם. ברכות סו: וקשרתם. שם יד: לטטפת. זבחים לז: ולמדתם אותם. ברכות טו קדושין כט ל נזרה נא (ברכות ד ו קדושין סא ערובין כב): לדבר בם. ברכות יא: וכתבתם. שם יד שבת לב מנחות מד: על מזוזות. מנחות לד: למען ירבו ימיכם. ברכות ח יז שבת לג קב יומא ו יא קדושין לד נדה לא קי הוריון קג (ברכות נ ב קדושין כא): אשר נשבע. סנהדרין צ: כימי השמים. כב ◆ עקידה ש' טו: לאהבה את ה'. כתובות קיא:

תרגום אונקלוס

וְעַל נַפְשְׁכוֹן וְתִקְטְרוּן יָתְהוֹן לְאָת עַל יֶדְכוֹן וִיהוֹן לִתְפִלִּין בֵּין עֵינֵיכוֹן׃ יט וְתַלְפוּן יָתְהוֹן יָת בְּנֵיכוֹן לְמַלָּלָא בְּהוֹן בְּמִתְּבָךְ בְּבֵיתָךְ וּבְמֵהָכָךְ בְּאוֹרְחָא וּבְמִשְׁכְּבָךְ וּבִמְקִימָךְ׃ כ וְתִכְתְּבִינוּן עַל מְזוּזִין וְתִקְבְּעִינוּן בְּסִפֵּי בֵיתָךְ וּבְתַרְעָךְ׃ כא בְּדִיל דְּיִסְגּוֹן יוֹמֵיכוֹן וְיוֹמֵי בְנֵיכוֹן עַל אַרְעָא דְּקַיֵּים יְיָ לַאֲבָהָתְכוֹן לְמִתַּן לְהוֹן כְּיוֹמֵי שְׁמַיָּא עַל אַרְעָא׃ כב אֲרֵי אִם מִטַּר תִּטְּרוּן יָת כָּל תַּפְקֵידְתָּא הָדָא דַּאֲנָא מְפַקֵּיד יָתְכוֹן לְמֶעְבְּדַהּ לְמִרְחַם יָת יְיָ אֱלָהֲכוֹן לִמְהָךְ בְּכָל אוֹרְחָן דְּתַקְנָן קֳדָמוֹהִי וּלְאִתְקָרָבָא לְדַחַלְתֵּיהּ׃ כג וִיתָרֵיךְ יְיָ יָת כָּל עַמְמַיָּא הָאִלֵּין מִן קֳדָמֵיכוֹן וְתֵירְתוּן עַמְמִין רַבְרְבִין וְתַקִּיפִין מִנְּכוֹן׃ כד כָּל אַתְרָא דְּתִדְרוֹךְ פַּרְסַת רַגְלְכוֹן בֵּיהּ דִּלְכוֹן יְהֵי מִן מַדְבְּרָא וְלִבְנָן מִן נַהֲרָא נְהַר פְּרָת וְעַד יַמָּא

מקרא

לְבַבְכֶם וְעַל־נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל־יֶדְכֶם וְהָיוּ
ג' וכ"ב לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם׃ יט וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת־בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ׃
ל' מ"ל כסורס כ וּכְתַבְתָּם עַל־מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ׃ כא לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת
ל' וחד כימי שמים ואינון ז' זוגין לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל־הָאָרֶץ׃ ס
מפטיר כב כִּי אִם־שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת
ס' דמיהדין אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם לַעֲשֹׂתָהּ לְאַהֲבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
ח לָלֶכֶת בְּכָל־דְּרָכָיו וּלְדָבְקָה־בוֹ׃
ג' כג וְהוֹרִישׁ יְהוָה אֶת־כָּל־הַגּוֹיִם
ג' הָאֵלֶּה מִלִּפְנֵיכֶם וִירִשְׁתֶּם גּוֹיִם
ה' ר"פ גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִכֶּם׃ כד כָּל־
ס' ותסר הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כַּף־רַגְלְכֶם
ס בּוֹ לָכֶם יִהְיֶה מִן־הַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן מִן־הַנָּהָר נְהַר־פְּרָת וְעַד הַיָּם

רש"י

(יח) ושמתם את דברי. (ספרי) אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות הניחו תפילין עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו וכן הוא אומר (ירמיה לא) הציבי לך ציונים: (יט) לדבר בם. (ספרי) משעה שהבן יודע לדבר למדהו תורה צוה לנו משה שיהא זה למוד דבורו מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מסיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה ואם לא עשה כן הרי הוא כאלו קוברו שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם וגו': (כא) למען ירבו ימיכם וימי בניכם. אם עשיתם כן ירבו ואם לאו לא ירבו שדברי תורה נדרשין מכלל לאו הן ומכלל הן לאו: לתת להם. (שם) לתת לכם אין כתיב כאן אלא לתת להם מכאן מצינו למדים תחיית המתים מן התורה: (כב) שמור תשמרון. אזהרה אחר אזהרה להזהר בתלמודו שלא ישתכח: ללכת בכל דרכיו. הוא רחום ואתה תהא רחום הוא גומל חסדים ואתה גומל חסדים: ולדבקה בו. אפשר לומר כן והלא אש אוכלה הוא אלא הדבק בתלמידים ובחכמים ומעלה אני עליך כאלו נדבקת בו: (כג) והוריש ה'. (שם) עשיתם מה שעליכם אף אני אעשה מה שעלי: ועצומים מכם. אתם גבורים והם גבורים מכם שאם לא שישראל גבורים מה השבח הוא שמשבח את האמוריים לומר

בעל הטורים

וכתבתם על מזוזות ביתך וסמיך ליה למען ירבו שע"י המזוזות לא יפול המגיפה אל בתיכם. וסמיך ליה אם שמור תשמרון. על שם ש"ם ה"ם בי"ל על יד ימינך: על הארץ. ב' פעמים על הארץ בזה הסדר כנגד ב' שבטים שנטלו חלק מעבר לירדן: כי הם שמר. בני תורה: כל המקום אשר תדרך. וביהושע כל מקום אשר היא. שב"א שבטים לא הוריש יהושע:

ספורנו

(יט) ולמדתם אותם את בניכם. הרגילו את בניכם במצות: לדבר בם בשבתך. כדי שתהדרו בה תמיד: (כב) כי אם שמור תשמרון וגו' לאהבה. שיהיה עסקכם בתור' כדי להכיר חסדי האל ית' אשר מזה תמשך האהבה: וללכת בכל דרכיו. להתנהג באותם הדרכים אשר הוא מנהיג בם את עולמו והם צדקה ומשפט: ולדבקה בו. שיהיו כל מעשיכם מכוונים להשגת רצונו כאמרו בכל דרכיך דעהו: (כג) והוריש. יתן לכם

רמב"ן

הוא אומר הציבי לך ציונים לשון רש"י. וכבר כתבתי פי' הענין כי המצות האלה חובת הגוף הם ודינם בכל מקום כמו בארץ אבל יש בו במדרש הזה סוד עמוק וכבר רמזתי ממנו. והנה החזיר במצות האלה תפילין דברי תורה ומזוזה כאן פעם שנית לרמוז בהיקש הזה שנהיה חייבים בהם לאחר הגלות בחוצה לארץ ומהם נלמוד לכל המצות שהן חובת הגוף שחיובן בכל מקום ושנהיה פטורין בחוצה לארץ מחובת הקרקע כגון תרומה ומעשרות כך הוא נדרש בספרי. ובוונת המדרש מפני ששמך ובמתם אל והבדתם. אבל עיקר הכתוב בא"ן דכתיב למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה או יאמר למען ירבו ימיכם שתשבו ותאריכו ימים בה לעולם. ויתכן כדרך הפשט שבא להוסיף בכאן לדבר בם כי שם צוה ודברת בם בשבתך בביתך ובאן אמר שנלמד אותם את בנינו עד שידברו בם הבנים בכל שעה וכן הוסיף בכאן ולמדתם אותם כי ושננתם שיספר להם המצות וכאן עד שילמדו אותם וידעום ויבינו אותם וטעמיהם לדבר עמך בם בכל העתים וכן הוסיף כאן כימי השמים על הארץ שהוא לדור דורים. או כם השמים והארץ הראשונים וימי עולם והמשכיל יבין:

(כב) ולדבקה בו. אמר ר"א בסוף והוא סוד גדול ואין הסוד מטעם המקום הזה אולי יאמר לאהבה את ה' ללכת בכל דרכיו עד שתהיו ראויים לדבקה בו בסוף ונאמר ביהושע ובשם אלהיהם לא תזכירו ולא תשביעו ולא תעבדום ולא תשתחוו להם כי אם בה' אלהיכם תדבקו כאשר עשיתם עד היום הזה אם כן היא אזהרה מאזהרות ע"ז שלא תפרד מהכנתו מן השם אל אלהים אחרים בלא יחשוב שיהיה בע"ג שום עיקר אלא הכל השם ואין והגה זה כמו שאמר עוד ואותו תעבודו ובו תדבקון והכוונה להזהיר שלא יעבוד השם וזולתו אלא לה' לבדו יעבוד בלבו ובמעשיו ויתכן שתכלול הדביקה לומר שתהיה זוכר השם ואהבתו תמיד לא תפרד מחשבתך ממנו בלכתך בדרך ובשכבך ובקומך עד שיהיו דבריו עם בני אדם בפיו ובלשונו ולבו איננו עמהם אבל הוא לפני ה' ויתכן באנשי המעלה הזאת שתהיה נפשם צרורה בצרור החיים כי הם בעצמם מעון לשכינה כאשר רמז בעל ספר הכוזרי וכבר הזכרתי מזה בפרשת העריות. ומה שאמר יהושע כאשר עשיתם עד היום כי בהיותם במדבר וענן ה' עליהם והמן יורד מן השמים והשליו עולי והבאר לפניהם תמיד וכל מעשיהם בידי שמים בדברים נסיים הנה מחשבתם ומעשיהם עם השם תמיד ולכן יזהירם יהושע שגם עתה בארץ בהסתלק מהם המעשים הנפלאים ההם תהיה מחשבתם בהם תמיד לדבקה בשם הנכבד ולא תפרד כוונתם מן השם:

(כד) כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה מן המדבר וגו'. על דעת רבותינו הנה הם שתי הבטחות שכל מקום אשר ירצו לכבוש כארץ שנער וארץ אשור וזולתם יהיה שלהם והמצות כולן נוהגות בהם כי הכל ארץ ישראל ומן המדבר והלבנון ועד הים האחרון יהיה גבולכם שאתם חייבים לכבוש ולאבד משם העמים כמו שאמר כאן וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם ולעקור ע"ג ומשמשיה כמו שהזכיר למעלה והבטיח כי לא יתיצב איש בפניכם בין בארץ הנזכרת בין בכל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו ומכאן יצא לרבותינו המחלוקת בסוריא שקורין אותה כיבוש יחיד והטעם כי דוד כבש אותה ברצון נפשו שלא שאל באורים ותומים וגם נמלך בסנהדרין כי היה חייב להוריש כל שבעת הגוים

מאחלם

רשי

לומר ועצומים מכם אלא אתם גבורים, מאשר האומות והם גבורים מכם: (כה) לא יתיצב איש וגו'. (שם) אין לי אלא איש אומה ומשפחה ואשה בכשפיה מנין תלמוד לומר לא יתיצב מכל מקום אם כן מה תלמוד לומר איש אפילו כעוג מלך הבשן: פחדכם ומוראכם. והלא פחד הוא מורא אלא פחדכם על הקרובים ומוראכם על הרחוקים: פחד. לשון בעיתת פתאום: מורא. לשון דאגה מימים רבים: כאשר דבר לכם. והיכן דבר (שמות כג) את אימתי אשלח לפניך וגו':

הָאַחֲרוֹן יִהְיֶה גְּבֻלְכֶם׃ כה לֹא־יִתְיַצֵּב אִישׁ בִּפְנֵיכֶם פַּחְדְּכֶם וּמוֹרַאֲכֶם יִתֵּן ׀ יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּדְרְכוּ־בָהּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם׃ סםם

קי"א, אי"ק, יעל"א סימן

תולדות אהרן לא יתיצב איש. עקדה ש' סן:

ג' בלישנא ג' ב' וגע

מַעַרְבָאָה יְהֵי תְּחוּמְכוֹן׃ כה לָא יִתְעַתַּד אֱנָשׁ קֳדָמֵיכוֹן דַּחַלַתְכוֹן וְאֵימַתְכוֹן יִתֵּן יְיָ אֱלָהֲכוֹן עַל אַפֵּי כָל אַרְעָא דְּתִדְרְכוּן בַּהּ כְּמָא דְּמַלִּיל לְכוֹן׃ סםם

על שהל ופתן תדרך: פחדכם ג' וסימן לא יתיצב איש בפניכם. גב אני באידכם. בבא כשאה פחדכם:

בעל הטורים

ומוראכם ב'. ומוראכם יתן ה' אלהיכם. ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ. מלמד כשנכנסו ישראל היה מוראם אף על כל חית הארץ דכתיב והשבתי חיה רעה מן הארץ ובענין שנאמר לימות המשיח ונער קטן נוהג בם:

רמבן

בתחלה ואחרי כן אם ירצה ילך אל ארץ אחרת כאשר הבטיח השם בכאן ומפני שלא נעשה הכבוש ההוא במצות התורה אמרו מקצתם לא שמיה כבוש ודינו כמצות כדין חוצה לארץ וכך היא שנויה בספרי ומקצתם יאמרו בתלמוד דשמיה כבוש כי אע"פ שלא נעשה כסדר כיון שהלך שם וכבשו נתקיים בו לכם יהיה וארץ ישראל היא:

ספורנו

לכם מקום להתפרנס בו שלא בצער למען תוכלו לעשות רצונו: (כה) לא יתיצב איש בפניכם. אפילו בחוצה לארץ:

פרשת עקב

כלי יקר

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה. פירש"י אם המצות הקלות שבני אדם דשים בעקביהם תשמעון לא רצה לפרש עקב זה מלשון עקב אשר שמע אברהם בקולי לפי שקשה לו הלא בפסוק שקודם נאמר ושמרת את החקים ואת המשפטים ולמה הזכיר כאן משפטים בלא חקים. אלא ודאי שלשון עקב כולל החקים ורמזם בלשון עקב לפי שהשטן מונה עליהם מצד שאין טעמם נודע ובסבה זו בני אדם נוהגין קלות בהם ודשים אותם בעקב וז"ש אם המצות קלות כו' וע"כ הזכירם בלשון עקב ולא בלשון חקים לומר לך שהחקים שהזכרתיך עליהם למעלה אולי מצד שבני אדם דשין אותם בעקביהם לא תהיה זהיר וזריז בהם כמו במשפטים ודינין שתועלתם גלוי וידוע לך ע"כ אני אומר שאם גם החקים הרמוזים בעקב אף על פי שבני אדם דשים אותם בעקביהם מכל מקום תהיה זהיר בהם כמו במשפטים. ואת הוא לשון עם כמשפטו בהרבה מקומות שלשון את משמע כמו עם וכאילו אמר שתשמעון החקים עם המשפטים וב' חלקי מצות אלו יהיו שוים בעיניך לכל דבר כי כמו שאתה נזהר במשפטים כך תהיה נזהר בחקים ולאידך גיסא בדרך שיתבאר בסמוך. וראיה לדברינו ממה שמביא בילקוט והיה עקב תשמעון זהו שנאמר למה אירא בימי רע עון עקבי יסבני אמר דוד אין אני מתירא מן החמורות מפני שהן חמורות אבל אני מתירא מן הקלות שמא עברתי עליהם ואתה אמרת הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה לכך נאמר והיה עקב תשמעון אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. מה רב טובך זה מתן שכרן של מצות קלות עכ"ל. חפשתי בכל המקרא ולא מצאתי שאמר הקדוש ברוך הוא הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה ואיך אמר דוד ואתה אמרת כו'. ואיך סמך בעל המדרש זה דבריו לפסוק והיה עקב תשמעון. ומאי משמע שפסוק רב טובך מדבר בשכרן של מצות קלות. אלא ודאי שקשה לו והיה עקב תשמעון את המשפטים למה לא זכר גם החקים ועוד אם מלת עקב תרמוז אל המצות קלות הול"ל ואת המשפטים כי מלת את אינו מקושר למעלה אלא ודאי עקב היינו החקים והם המצות שהם קלות בעיני ההמון עם ומלת את הוא כמו עם והיינו הך דאמר הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה מדתלי החקים במשפטים דאמרו שתשמעון החקים עם המשפטים שוה ודומה להם. וע"ז דרש פסוק מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת להוסים בך נגד בני אדם ר"ל המקיים החקים זהו דבר שהוא נגד בני אדם שהוא מתנגד אל רוב בני אדם כי כרובם כן מונין עליהם והמקיים ודאי אינו מצפה כ"א לשכר עה"ב כי בעולם הזה אין תועלת שלהם נגלה כמו שנגלה לכל תועלת המשפטים והמקיימם חוסה בו ית' שלא יקפח שכרו לכך נאמר פעלת לחוסים בך נגד בני אדם שהם חוסים בך בדבר שהוא מתנגד לבני אדם המונין עליהם וע"ז מביא גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב ונזהר הוא לשון זוהר ובהירות כי על ידי שמירת החקים הרמוזים בעקב המשכילים יזהירו כזוהר הרקיע לעולם הבא. ז"ש כאן ושמר ה' אלהיך לך את הברית וגומר מסיק בילקוט שישמור לך שכרן לעה"ב. וזהו שאמרנו שמה שאמר להשוות חקים למשפטים הוא לב' פנים הא' הוא שכבר אמרנו על הזריזות לומר כשם שאתה מזורז בעשיית המשפטים מצד שבעיניך אתה רואה התועלת כך תהיה נזהר גם בחקים הרמוזות בעקב ולאידך גיסא כשם שהחקים מאחר שאין תועלתם מורגש לך ודאי אתה מקיימם לשם שמים לא לשם הנאתך כי אין ההנאה מורגשת לך לשעה כך המשפטים לא תקיים בעבור הנאתך כ"א בעבור שמצות ה' עליך כמ"ש מכל אורח רע כלאתי רגלי למען אשמור הקיך ממשפטיך לא סרתי כי אתה הורתני כשם שהחקים שאני מקיים ודאי אין כוונתי כ"א למען אשמור הקיך חקים שחקקת לי כך ממשפטיך לא סרתי לא בעבור תועלתי המורגש כ"א בעבור שאתה הורתני ועל דרך אמרם ז"ל אל יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר חזיר כו'. וז"ש בסוף פרשת ואתחנן ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו ושמרת את המצוה ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם פירש"י בחייו משלם לו גמולו הטוב כדי לטורדו מן העולם הבא וקשה אם הרשע מקיים איזו מצוה למה קראו שונאו בשעת קיום המצוה. אלא ודאי לפי שהרשע אפילו בשעה שהוא מקיים איזו מצוה מן המושכלות אינו עושה כ"א בעבור הנאתו המורגשת לשעה ע"כ דינו בשנאי דפסק אנפשיה לקבל שכרו בעולם הזה אבל אתם לא תעשון כן לה' אלהיכם אלא ושמרת וגומר אשר אנכי מצוך ר"ל בעבור שאנכי מצויך השמרם ולא בעבור הנאתך ואז ממילא יהיו המשפטים והחקים שוים בעיניך וע"ד ההיקש אמר והיה עקב תשמעון את המשפטים ואז ראוי שיהיה הקרן שמור לך לעולם הבא ושמר ה' אלהיך לך וגו'. וז"ש בסוף הפרשה כגוים אשר ה' מאביד מפניכם כן תאבדון עקב לא תשמעון בקול ה' אלהיכם ופסוק זה כולו מיותר כי כבר נאמר כי אבד תאבדון. ועוד למה תלה היעודים באיבוד הגוים אלא ודאי שפסוק זה אינו נקשר כלל עם שלמעלה כי למעלה דבר בע"ג והיה אם שכוח אם תשכח וגומר ועל הע"ג אמר כי אבד תאבדון כפל האיבוד לומר שהעובד ע"ג נטרד מן העה"ז ומן העה"ב. וא"כ אמר שיש איבוד אחר שאינו כ"א מן העוה"ב לבד והוא מי שאינו מקיים העקב המרמז להקים לפי שאין תועלתם נגלה לשעה ואז מסתמא אפילו מה שמקיים מן המצות אינו מקיים כ"א בעבור הנאת שעה ועליו אמר כגוים אשר ה' מאביד והוא האיבוד האמור למעלה ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו מן עה"ב כן תאבדון מן עה"ב ונתן טעם לדבר ואמר עקב לא תשמעון לפי שלא תשמעון המצות הרמוזות בעקב משמע שמי שמקיים מה שרמוז בעקב אוכל מפירותיהן בעוה"ז והקרן שמור לו לעולם הבא לכך נאמר כאן ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד וזה פירוש יקר:

ושמר ה' אלהיך לך את הברית וגומר. במלת לך רצה לתרץ מה שנאמר אשר נשבע ה' לאבותיך והלא השבועה לא היתה על תנאי ואף אם לא יהיו זוכים וכי בעבור זה לא יקיים ה' את השבועה אלא שאם לא תזכה אז ישמור ה' את השבועה אבל לא לך כ"א לדור אחר או כדרך שאמר למשה ואעשה אותך לגוי גדול ואם תזכה ישמור לך הבטחתו לדור זה. ומה שנאמר לך כמדבר ליחיד אף על פי שהתחיל כמדבר לרבים מכל מקום הזכיר לך לרמוז גם על שכר עה"ב שאין עושין מדור לכל צדיק בפני עצמו. ואמר ברוך תהיה מכל העמים ברבותי דרש כי כל העמים יברכוך כו' על דרך מלאך רע יענה אמן. והקשה מהרי"א ע"ז ואמר מה יתרון לישראל בזה ואומר אני לפי שארץ ישראל עיני ה' דורש אותה תמיד ועי"ז אותה דרישה הוא דורש כל שאר ארצות כי כל הארצות מתמציתה ה"י שותים ע"כ בהכנת יברכו כל העמים את ישראל כי בשלומם יהיה שלום גם להם וכמ"ש הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו ולפיכך ואכלת את כל העמים כי משלך יתנו לך ודוקא אשר ה' אלהיך נותן לך המסורים תחת ידך כמ"ש כי להמנו הם ולא אותן שאינן מסורין בידך כי גזל הגוי אסור:

כל המצוה אשר אנכי מצוך וגומר. התחיל בלשון יחיד וסיים בלשון רבים למען תחיון ורביתם לפי שצדיק יסוד עולם ואפילו יחיד שעשה מצוה אחת אשרי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות כו' וכן יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם כולו לכך אמר אשר אנכי מצוך ליחיד תשמרון לעשות למען תחיון כי שמירת היחיד דומה כאלו רבים שמרו המצות ויגיע התועלת לכולם ונקט המצוה

בלשון יחיד לומר לך שאפילו בעבירת מצוה אחת כתקונה גורמת למען תחיון כדעת ר"י בסנהדרין שדרש פסוק ופערה פיה לבלי חק למי שלא שמר אפילו חק א' הא אם שמר אפילו חק א' ניצול מגיהנם לפי שמצוה גוררת מצוה כמבואר בפרשת שלח לך. ומ"ש למען ענותך לנסותך ונומר הוא לשון הרמת נס מלשון נשא עלינו אור פניך ה' כאלו הושם לבבך על נס גבוה והושיבו בפתח עינים שהכל צופים בו כך רצה לדעת את אשר בלבבך לכל גויי הארץ כי לדעת מלשון למען דעת כל עמי הארץ ורצה להודיעם בין התשמור מצותיו או לא כי מש"ה אם תשמור מצותיו ויתן ה' לך הצלחה ביותר שאת על כל העמים יהיה להם מקום ללון ולומר למה לא עשה ה' כן לכל גוי ישמעאל ועשו יוצאי ירך אברהם ישיב להם הקב"ה כי מי גוי אשר יעמוד בנסיון כמותם כי הלכו אחרי ה' בארץ לא זרועה וכן להפך אם ח"ו יהיו חוטאים ויפלא ה' בהם את המארה יאמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת וישיב להם לפי שלא היו שלמים עם ה' וזהו שנאמר לנסותך וכן האלהים נסה את אברהם מבואר בדרך זה. והצד ע"ז מ"ש כאן התשמור מצותיו אם לא משמע שהנסיון הוא להראות לכל העמים את אשר בלבבו אם ישמור מצותיו או לא:

שמלתך לא בלתה מעליך וגו'. עליך לא נאמר אלא מעליך י"א שקאי על הזיעה המצוי' בהולכי דרכים והזיעה מבלה את הבגדים לכך נאמר מעליך מן הדבר אשר עליך וע"כ סמך להם ורגלך לא בצקה כי הדרך סיבה לשניהם. ורש"י פי' שענני כבוד היו שפים בכסותם ובלי ספק שבמקום שהיו שם ענני כבוד אשר כבוד ה' בתוכם נדחו כל המזיקים כי אינן מצוין במחיצת השכינה ע"כ אמר שלא קבלו נזק בבגדיהם ורגליהם על דרך שאמרו רז"ל מסכת ברכות הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו. הני כרעי דמנקפן מנייהו:

ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם. רז"ל דרשו ארץ אשר אבניה ברזל אל תקרי אבניה אלא בוניה אלו ת"ח שעוסקים בבנינו של עולם והם מחדדים זה את זה כברזל ומה ראו על ככה לדרוש פסוק זה על לומדי תורה במקום שיש לפרשו כפשוטו. ונראה שקשה להם כי פסוק זה מתחיל בעניני אכילת לחם ואח"כ אמר ואכלת ושבעת ואיך נתן ריוח בין הדבקים והפסיק בברזל אלא ודאי שהכל מדבר מהנהגת לומדי תורה כי כך דרכה של תורה פת במלח תאכל והביאור הוא שארץ זו לא בעבור מסכנות ודלות תאכל בה לחם כמות שהיא שהרי לא תחסר כל בה אלא לפי שהיא ארץ אשר אבניה בוניה ברזל מחדדים זה לזה בהלכה וכל כך יהיה להם חשק בתורה עד שלא ידרכו איזו מקומן של זבחים הרוג לאן ושהוש בקל אלא יסתפקו בלחם לבד ואל תאמר שבעבור זה יותש כחם אלא עכ"פ יהיו חזקים כברזל כי התורה תוסיף את כחם להם ונ"ש אבניה בוניה אין צורך לזה כי מדרך הכתוב לכנות אנשי השם באבנים כמו אבן מאסו הבונים כי אבני נזר המה אבן הראשה וכן רבים ועליהם אמר ואכלת ושבעת כי הצדיק אוכל לשובע נפשו אם מעט ואם הרבה יאכל וכן מ"ש ומהרריה היינו מן אנשי השם שנקראו בשם הרים שנאמר שמעו הרים את ריב ה' מהם שתחצוב נחושת כי נשיכתן נשיכת נחש והלשון נופל על הלשון. ובסמוך הזהיר על המותרות ואמר פן תאכל ושבעת והל"ל פן תאכל ותשבע אלא שר"ל פן תדרוש אחר המותרות ותאכל אחר שכבר שבעת ובתים טובים תבנה אף על פי שכבר ישבת שיש לך כבר דירה כדי צרכך ולא תסתפק במוכרחות ותבנה עוד שלא לצורך. ועל זה הדרך נוכל לומר שגם בפסוק זה הזכיר האכילה והבתים שאמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם היינו הסיפוק ההכרחי באכילה כאמור ארץ אשר אבניה היינו בוניה ברזל כי הבונה כדי צרכו הוא הבנין החזק כברזל אשר מתקיים לעד לא כן הבונים הרבות למו כי מבנין המותרי ודאי לחרבה יהיה ושמה מאין יושב כדרך רוב אגרות של שרים שמקויים בהם ושמא יוכח שער ד"א מסכנת לשון אוצרות מלשון ויבן ערי מסכנות לפרעה שלא יצטרכו לעשות אוצרות תבואה בארץ מפני יראת זלעפות רעב או מלחמה כי בעתותם רצון האל יתברך נכון לבם בטוח בה' שומרם ומצילם. וי"א לפי שמדרך העני לאכול פת כמות שהיא אבל העשיר אינו אוכלו בלא לפתן על כן אמר שלחם של א"י יהיה כל כך נקי וכשלג ילבין שאפילו העשיר יאכלנו כמות שהוא בלא לפתן לכך נאמר לא במסכנות תאכל בה לחם. ומ"ש וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה רמז לז"פ ארץ שהזכיר כי הם מקור הברכות כאמרו רז"ל אין נותנים כוס של ברכה כ"א לטוב עין שנאמר טוב עין הוא יבורך קרי ביה יברך ותוספת וי"ו רמז למקור הברכות כי הנותן פרוסה לעני מתברך בשש ברכות כו' וחסרון וי"ו של עפרון שהיה רע עין יוכיח. על כן דוקא טוב עין יברך ויבורך בתוספת וי"ו בששה ברכות הנזכרות בז"פ ארץ שהזכיר כאן על כן נאמר וברכת וגו' על הארץ והוא רמז נכון:

ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן. פירש"י והלא בהר ההר מת כו' יש בענין זה כמה ספקות. א' הוא אם הכוונה להודיענו שחזרו לאחוריהם מהר ההר למוסרה הול"ל שנסעו מהר ההר לקדש כו' עד מוסרה ולמה משמיט כל המסעות ולא זכר כ"א זה שנסעו מבארות בני יעקן מוסרה. ב' למה נאמר כאן בארות בני יעקן ובפ' מסעי לא הזכיר לשון בארות. ג' כאן משיק שחזרו לאחוריהם ח' מסעות ובפרשת חקת פירש רש"י שחזרו ז' מסעות והאמת כן שכשתמנה אותם לא תמצא רק ז' מסעות. ד' שם מת אהרן פירש"י שעשו שם הספד למה דווקא שם במוסרה ולא קודם לכן. ה' מה א"ל ויכהן אלעזר בנו תחתיו כי זה אינו מענין התוכחה. ו' משם נסעו הגדגדה ומן הגדגדה יטבתה ארץ נחלי מים למה פרט חנייה זו שבישיבתה יותר מכל שאר חניות ולמה הזכיר כאן נחלי מים ולא הזכיר זה בפרשת מסעי. ז' מ"ש בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי הבדלה זו היתה בתחלת מ' ומה ענינה לכאן. ח' מ"ש ולברך בשמו עד היום הזה על איזה יום הוא מראה באצבע לומר כי הוא זה אשר עליו אמר עד היום הזה ימי שכאן והנשאר לא הובדלו. ט' מה שפירש"י בני לוי שחזרום שנ"ל

לרש"י לומר כן ואם הוא קבלה נקבל. י' מה שפירש"י ללמדך שקשה מיתת הצדיקים כשבירת הלוחות והלא כל פרשה זו מדברת מלוחות שניות ומ"ש אשר שברת לא לפסוק זה נסמכה מיתת אהרן. י"א מה שפירש"י שקשה יום זה שרצו לפרוש ממנו ריוח זה שעשו בו העגל עגל מאן דכר שמיה כי לא הוזכר בכל הפרשה. ועתה הט אזנך ושמע והנני מבאר כל זה בהצעה קטנה אשר כבר זכרנו פרשת חקת שבמיתת מרים חסרו המים כי כל צדיק דומה למעין המתגבר כדאיתא בפרק שנו חכמים ושפי שאינו מספידו כראוי אינו מרגיש בהעדר מקור מים חיים ע"כ דין הוא שיכזבו מימיו וכך קרה להם במיתת מרים שנאמר ותמת שם מרים ותקבר שם כי שם היתה קבורתה מיד ונשכחה תיכף כמת מלב ולא נאמר בה ויבכו אותה זה ראיה שלא הספידוה על כן חסרו המים. כמו עתה בפטירת אהרן הי' ירצים מחסרון המים שלא יקרה להם כאשר קרה בפטירת מרים. ועוד יעלה על ראשם מורא של מלך ערד ומיראה הוצרכו לחזור לאחוריהם ובתוך הזרה זו היה ג"כ מורא מים עליהם פן יחסר מהם הבאר ע"כ עשו חנייה בכ"מ שמצאו שם מים אף על פי שבהליכה לא עשו חנייה במקומות המים לפי שהיה המסע קצר מכל מקום בחזרה עשו חנייה שם כי החזרה היתה אחרי מות אהרן. והנה בין מוסרה ובין בני יעקן היה מקום אחד שנקרא בארות לפי שהיו שם בארות הרבה ולא היה רחוק מן בני יעקן עד שהיו אנשי בני יעקן שותים מן אותן הבארות וע"כ נקרא המקום בארות בני יעקן ר"ל בארות של בני יעקן וזה ראיה שהיה בארות סמוך לבני יעקן והיה המסע קצר לעשות שם חנייה לפיכך כשהלכו לפנים ולא לאחור הלכו בפעם אחת ממוסרה לבני יעקן ולא עשו חניה בבארות כי היה המסע קצר מלעשות שם חניה ואז לא היה מורא מים לנגד עיניהם אבל כשחזרו לאחוריהם אחרי מות אהרן מיראת מלך ערד עשו חנייה גם בבארות כי היו יראים אולי שאתם יפסק הבאר כדרך שפסק במיתת מרים ע"כ מנה ח' מסעות בחזרה אבל בהליכה לא היו כי אם ז'. וע"כ לא מנה בחזרה לאחור כ"א ויסעו מבארות בני יעקן מוסרה כי לא בא להודיע כ"א דבר חדוש זה שעשו חניה בבארות מה שלא עשו בהליכה. וכאשר באו למוסרה מקום שלא היה בו מים כל צרכם והיו יראים מן חסרון הבאר הלכו והספידו את אהרן כאלו שם מת כי אמרו שבזכות ההספד ינצלו מן חסרון הבאר ובזה חטאו שלא נתנו אל לבם להספידו קודם לכן לפי שבעתו במקום בארות ויטבתה ארץ נחלי מים שהיה לפניהם. והכתוב אומר ויכהן אלעזר בנו תחתיו שלא היה להם לירא מן חסרון המים בעבור פטירת הצדיק כי כל המעמיד בן צדיק כאלו לא מת ואף על פי שמת אהרן מכל מקום זכות בנו קיים להצילן מן חסרון המים. ומכלל תוכחותיו שעדיין עמדו במרדם והיו מחוסרי אמנה ועשו גם אחר זה ביטבתה לפי שהיתה ארץ נחלי מים משמע שלולא זה לא היו עושים חנייה. ומ"ש שהלוים החזירום כו' ראייתו ממ"ש בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי ודאי זה נאמר על זמן עשיית העגל ומהו שאמר עד היום הזה אלא כך פירושו אף על פי שבמעשה העגל נבחרו הלוים וזכותם שמור לדורי דורות מכל מקום לא היה צורך בהזכרת זכות כ"א עד היום הזה ולא עד בכלל לפי שביום הזה עשו מעשה טוב שאף אם לא היו נבחרים לעבודת ה' מאז ומקדם היה עת הראוי שיבחרו מן יום זה והלאה והיינו מה שהחזירום לאחור מן אותו דרך עקלתון שהלכו בו. ומדאמרו רבותינו שהשוה השכר של הלוים על מה שעשו עכשיו אל מה שעשו בזמן העגל ש"מ שהוקשה יום זה שנתנו ראש לשוב מתנו כיום שעשו בו העגל. וכן מה שפירש שקשה מיתתן של צדיקים כשבירת הלוחות מבואר ע"ז האופן כי מדקאמר ויכהן אלעזר בנו תחתיו וסמך זה לפרשה זו המדברת מלוחות שניות ש"מ שקם אלעזר בנו תחתיו כמו הלוחות שניות שקמו תחת הראשונים שנשברו וממילא נשמע שפטירת אהרן דומה לשבירת הלוחות כי ידיעת ההפכים אחד. ובא להאשימם בתוכחותיו על שחזרו לאחוריהם מיראה מפני מלך ערד והיה להם לבטוח שזכותו של אהרן ילחם להם גם במותו כדרך שמצינו שהארון שבו היו שברי לוחות היה יוצא ובא עמהם למלחמה כך הצדיק הנפטר הדומה לשברי לוחות וזכותו יעמוד להם גם במותו שכן משה לא נענה עד שאמר זכור לעבדיך לאברהם וגו' ולהצעה זו כל סיפור זה הוא תוכחות עלי עון וכל הענין מקושר מראשו לסופו:

ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה. רז"ל אמרו וכי היראה מילתא זוטרתי היא אין לגבי משה זוטרתי היא ומקשים כאן וכי בשביל זה אמר לכל ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך. ויש מתרצים לגבי משה היינו כשהיו ישראל אצל משה שהיה מדריכם במדת היראה אז זוטרתי היא. ואני אומר שזהו כוונת הפסוק שאמר ועתה ישראל מהו ועתה. אלא לפי שנאמר אחר כך וידעתם היום כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלהיכם וגו' וכל הספור עד עיניכם הרואות את כל מעשה ה' ונומר כך ביאורו אלו בקשתי היראה מן בניכם אשר יקומו מאחריכם אשר לא ראו כל הנוראות אשר עשה ה' למען תהי יראתי על פניהם אז ודאי הייתי שואל דבר גדול כי ודאי קשה להכניס את האדם בעול היראה כי רב הוא. אמנם ועתה ר"ל הדור הזה אתם ראו כי בעיניכם ראיתם כל הנוראות אשר עשה האלהים כדי שייראו מלפניו וכבר אתם מורגלים במדת היראה לפיכך ועתה באשר הוא שם שאלה קטנה ה' שואל מעמך וז"ש לגבי משה זה דור המדבר שהיו בזמן משה להם ודאי מילתא זוטרתי היא. ומן היראה יבא למדרגת האהבה ז"ש ולאהבה אותו ומסיים לטוב לך היינו קבול שכר כפירש"י והזכירו בסוף לומר שסוף השכר לבא מעצמו ולא שתהיה תחלת כוונת עשייתך לשם קיבול פרס:

הן לה' אלהיך השמים וגומר. רק באבותיך חשק ה'. שאלת רק בא למעט השמים ושמי השמים שבכולם לא חשק ה' כ"א באבותיך כדעת חכמי האמת שאמרו גדולים צדיקים ממעשה שמים וארץ והסכימו לומר שכולם נבראו בעבור האדם לא כדעת הרמב"ם שכתב שהאדם עיקר בתחתונים אבל אין לו ערך עם העליונים.

ולסברם

ולסברת הרמב"ם יש מקום לפרש פסוק זה שכל הסיפור נמשך למ"ש ואהבתם את הגר וגומר כי חפץ ה' שתדבקו בגרים אעפ"י שהם נמוכים מכל מקום ממנו ית' תראו וכן העשו כי הן לה' אלהיך השמים וגו' ועם גודל רוממותו יתברך מכל מקום רק באבותיך חשק ה' עם היותם נמוכים בערך העליונים הקרובים אל ה'. ועוד נתן מופת שני כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגומר ואף על פי כן עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר ומפסוק זה אר"י כ"מ שאתה מוצא גדולתו של הקדוש ברוך הוא שם אתה מוצא ענותנותו כו' ומפני הקדמות אלו הוציא ההולדה שאמר ואהבתם את הגר. אך עדיין יש לדקדק מ"ש רק באבותיך חשק ה' ויבחר בזרעם אחריהם מדעשה בני הלוקות ועוד שהחשק אימו ענין הבחירה כמבואר למעלה סוף פרשת ואתחנן. מ"מ שמלת רק קאי אשלמטה ובא לומר שרק באבותיך לבד חשק ה' בחשק ובאהבה גמורה. אבל לא בכם אלא בחר בזרעם מכל העמים ר"ל בערך העמים אתם נראים טובים כי לשון בחירה שייך אפילו בדבר שאינו טוב מצד עצמו זולת שהוא טוב מזולתו לכך נאמר ויבחר בזרעם אחריהם בכם כי חסרון זה תלוי בכם לפיכך ומלתם את ערלת לבבכם וגומר כדי שתגיעו למדרגת אבותיכם :

ואת כל היקום אשר ברגליהם. זה ממונו של אדם המקיימו על רגליו וכי מי שאין לו ממון היגר ברגליו ולא עמדה לו כל חכמתו ושאר המעלות האנושיות. ונראה שבנשת קנין הממון הוא מדבר כי הוא הפחות שבכל ד' מעלות שמנה הרמב"ם והם החכמה והגבורה והמדות והעושר כי כולם דבוקים באדם והעושר חוץ ממנו כי החכמה מקורה בראש ובמוח ולב והגבורה מקורה בלב כי מי שהוא רך הלבב אינו גבור אבל העושר דבוק ברגלו כי יתרון ארץ בכל הוא והארץ מדרס לרגליו ודין הוא שיהיה הפחות שבכולם ויהיה נתון תחת ממשלת האדם לעשות בממונו מה שירצה. אבל לסוף מוהלפת השיטה שממונו מתגבר עליו אל כל אשר יחפוץ יטנו ועלה מן הארץ משכל מלבו כאשר יקום איש על רעהו כך יקום ממונו עליו ושליט בו ומעבירו על דעתו ועל דעת קונו לכך קראו היקום אשר ברגליהם כי זה העגל נבזה האמו בהבלי בוז ונתן תחת כפות רגליו הוא היקום אשר יקום עליו למשול בו וכאשר יקום איש על רעהו ורלחו נפש כך קנין זה מביא את בעליו בסכנות רבות והוא אשר המית את קרח כי בטח בעשרו ונפל לכך קרא לממונם של קרח ועדתו היקום אשר ברגליהם :

והיה אם שמוע תשמעו. פירש"י אם תשמעו בישן תשמעו בחדש כי כך אמרו רז"ל שמכר מצוה מצוה ושמיעה גוררת שמיעה דהיינו מן הישן אל החדש. ומ"ש בכל לבבכם ובכל נפשכם ולא נאמר ובכל מאדכם לפי מה שפי' רש"י שלכך נאמר בכל מאדך לפי שיש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו מדקאמר יש לך אדם ש"מ שדבר זה בלתי מצוי כ"א באדם אחד או מתי מספר שבעלה דעתם אצל כל אדם אבל לא בציבור כי לא שכיח הדבר שרבים יסכימו על דעה נפסדה זו. ולפי מה שפירש"י בכל מאדך בכל מדה שהוא מודד לך להרע או להטיב הרי פרשה זו מדברת מזמן קבלת השכר והוא עת דודים ואין שייכות הברכה שעל הרעה לכאן כי אינה כפי הזמן אשר הוא עומד בו. ועוד נראה שאין צריך לומר כאן שיעבוד ה' בכל מדה שהוא מודד לו אפילו בזמן קבלת הרעה לפי שדבר זה כבר אמור הוא בפרשה זו שנאמר ואבדתם מהרה מעל הארץ וגומר ושמתם את דברי אלה על לבבכם ר"ל שאפילו בזמן שאתן אובדות יהיו מ"מ יעבדו את ה' על כל פנים וישימו דבריו על לבבם וכן פירש"י וא"כ ענין זה אומר בפירוש לכך לא הוצרך לומר ובכל מאדכם. ונאמרה הפרשה בלשון רבים הון מן ואספת דגנך כי כך נאמר ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך שפירשו הראשונים כי עבודת ה' טובה יותר בציבור כמ"ש הן אל כביר לא ימאס אבל האכילה טובה יותר כשכל א' אוכל פתו לבדו ולא ירבה בסעודת מרעים ע"כ נאמר כאן ולעבדו בכל לבבכם וגומר ואספת דגנך כי טוב הוא בזמן שכל א' מאסף דגנו לעצמו וכן כשיושב בביתו לבדו כמ"ש בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך כי כל אלה הדברים אינן שייכים לומר על הכלל :

למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה. במסכת ברכות א"ל ר"י לר' היכא סבי בבבל תמה והכתיב למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה משמע אבל בחוצה לארץ לא. אמרו ליה הם מקדימין ומחשיכין לבי כנשתא אמר היינו דאהני להו. וקשה על תירוץ זה כי עדיין הקושיא במקומה עומדת בהרי בפסוק זה אמר סתם על האדמה בלתי שום חלוק ומהיכן למד לומר שפסוק זה מדבר דווקא בזמן שאינן הולכים לבית הכנסת לומר שאז דווקא ח"ל ממועט. ונ"ל ע"ד שארז"ל שעתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבח"ל שיקבעו בא"י כו' ואם כן האדמה שבכל בתי כנסיות של ח"ל זו היא האדמה של א"י שהרי לעתיד יקבע ה' הבתי כנסיות הבנין והקרקע מכל וכל אל א"י וא"כ ודאי האדמה ההיא אדמת קודש היא וחלק מן אדמת א"י והמשכים והמעריב בכל יום לבתי כנסיות דומה כאילו בכל יום עומד על האדמה אשר נשבע ה' לאבותם ומקויים בו יעוד למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם לכם לא נאמר אלא להם פירש"י מכאן לתחיית המתים מן התורה ומה ענין זה לכאן לפי שבזמן ההוא דווקא ילכו הבתי כנסיות שבח"ל לא"י ויכול להיות שזה מוסב על תחלת הפרשה שאמר ולעבדו בכל לבבכם זו תפלה כפירש"י ומדאמר בכל לבבכם ש"מ שמדבר ברבים מתקבצים לבתי כנסיות להתפלל וע"ז ייעד השכר למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה. ומה שתלה הדבר דווקא באקדומי ואחשוכי תמצא מבואר יפה בחבורנו עוללות אפרים בשער התפלה ע"ד הפסוק לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי לשכנו תדרשו ובאת שמה והמצא כל הענין באר היטב :

הפטרת עקב

בישעיה סימן מט

וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבַנִי יְהוָה וַאדֹנָי שְׁכֵחָנִי: הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוּלָהּ מֵרַחֵם בֶּן־בִּטְנָהּ גַּם־אֵלֶּה תִשְׁכַּחְנָה וְאָנֹכִי לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ: הֵן עַל־כַּפַּיִם חַקֹּתִיךְ חוֹמֹתַיִךְ נֶגְדִּי תָּמִיד: מִהֲרוּ בָּנָיִךְ מְהָרְסַיִךְ וּמַחֲרִבַיִךְ מִמֵּךְ יֵצֵאוּ: שְׂאִי־סָבִיב עֵינַיִךְ וּרְאִי כֻּלָּם נִקְבְּצוּ בָאוּ־לָךְ חַי־אָנִי נְאֻם־יְהוָה כִּי כֻלָּם כַּעֲדִי תִלְבָּשִׁי וּתְקַשְּׁרִים כַּכַּלָּה: כִּי חָרְבֹתַיִךְ וְשֹׁמְמֹתַיִךְ וְאֶרֶץ הֲרִסֻתֵךְ כִּי עַתָּה תֵּצְרִי מִיּוֹשֵׁב וְרָחֲקוּ מְבַלְּעָיִךְ: עוֹד יֹאמְרוּ בְאָזְנַיִךְ בְּנֵי שִׁכֻּלָיִךְ צַר־לִי הַמָּקוֹם גְּשָׁה־לִּי וְאֵשֵׁבָה: וְאָמַרְתְּ בִּלְבָבֵךְ מִי יָלַד־לִי אֶת־אֵלֶּה וַאֲנִי שְׁכוּלָה וְגַלְמוּדָה גֹּלָה | וְסוּרָה וְאֵלֶּה מִי גִדֵּל הֵן אֲנִי נִשְׁאַרְתִּי לְבַדִּי אֵלֶּה אֵיפֹה הֵם: כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי יְהוִה הִנֵּה אֶשָּׂא אֶל־גּוֹיִם יָדִי וְאֶל־עַמִּים אָרִים נִסִּי וְהֵבִיאוּ בָנַיִךְ בְּחֹצֶן וּבְנֹתַיִךְ עַל־כָּתֵף תִּנָּשֶׂאנָה: וְהָיוּ מְלָכִים אֹמְנַיִךְ וְשָׂרוֹתֵיהֶם מֵינִיקֹתַיִךְ אַפַּיִם אֶרֶץ יִשְׁתַּחֲווּ־לָךְ וַעֲפַר רַגְלַיִךְ יְלַחֵכוּ וְיָדַעַתְּ כִּי־אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר לֹא־יֵבֹשׁוּ קֹוָי: הֲיֻקַּח מִגִּבּוֹר מַלְקוֹחַ וְאִם־שְׁבִי צַדִּיק יִמָּלֵט: כִּי־כֹה | אָמַר יְהוָה גַּם־שְׁבִי גִבּוֹר יֻקָּח וּמַלְקוֹחַ עָרִיץ יִמָּלֵט וְאֶת־יְרִיבֵךְ אָנֹכִי אָרִיב וְאֶת־בָּנַיִךְ אָנֹכִי אוֹשִׁיעַ: וְהַאֲכַלְתִּי אֶת־מוֹנַיִךְ אֶת־בְּשָׂרָם וְכֶעָסִיס דָּמָם יִשְׁכָּרוּן וְיָדְעוּ כָל־בָּשָׂר כִּי אֲנִי יְהוָה מוֹשִׁיעֵךְ וְגֹאֲלֵךְ אֲבִיר יַעֲקֹב: כֹּה | אָמַר יְהוָה אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוּת אִמְּכֶם אֲשֶׁר שִׁלַּחְתִּיהָ אוֹ מִי מִנּוֹשַׁי אֲשֶׁר־

פירוש המלות

עולה. בנה הקטן : אלה. אפילו אם אלה : חקתיך לשון חקיקה : חומתיך. ההרוסות : מהרו. כמו ימהרו : ומחריביך. הפושעים : כלם. יבואו : כעדי. תכשיט : חרבותיך ושוממתיך. שאת דואג עליהם : תצרי. תדחק : מבלעיך. משחיתיך : שכליך. שאת שכולה מהם : לי. גם הלאה בעבורי : וגלמודה. יחידה : וסורה. מגלד כניה שגלו וכלו ממנה :

איפה. מאיפה הם : בחצן. בזרוע או כנף הבגד : אמניך. ל' אומן היונק : היקח. אלה הם דברי האומות : צדיק. שנשבה בצדק ובמשפט : יקח. שאינו גבור מכם : עריץ. גבור : ואת. ועם. : מוניך. לשון עושק : וכעסים. יין ענבים הנסחטים : מנשי. ל' חוב : שלחתיה. גרשתיה

מְכַרְתִּי אֶתְכֶם לוֹ הֵן בַּעֲוֺנֹתֵיכֶם נִמְכַּרְתֶּם וּבְפִשְׁעֵיכֶם שֻׁלְּחָה אִמְּכֶם: מַדּוּעַ בָּאתִי וְאֵין אִישׁ קָרָאתִי וְאֵין עוֹנֶה הֲקָצוֹר קָצְרָה יָדִי מִפְּדוּת וְאִם־אֵין־בִּי כֹחַ לְהַצִּיל הֵן בְּגַעֲרָתִי אַחֲרִיב יָם אָשִׂים נְהָרוֹת מִדְבָּר תִּבְאַשׁ דְּגָתָם מֵאֵין מַיִם וְתָמֹת בַּצָּמָא: אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת וְשַׂק אָשִׂים כְּסוּתָם: אֲדֹנָי יֱהֹוִה נָתַן לִי לְשׁוֹן לִמּוּדִים לָדַעַת לָעוּת אֶת־יָעֵף דָּבָר יָעִיר ׀ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר יָעִיר לִי אֹזֶן לִשְׁמֹעַ כַּלִּמּוּדִים: אֲדֹנָי יֱהֹוִה פָּתַח־לִי אֹזֶן וְאָנֹכִי לֹא מָרִיתִי אָחוֹר לֹא נְסוּגֹתִי: גֵּוִי נָתַתִּי לְמַכִּים וּלְחָיַי לְמֹרְטִים פָּנַי לֹא הִסְתַּרְתִּי מִכְּלִמּוֹת וָרֹק: וַאדֹנָי יֱהֹוִה יַעֲזָר־לִי עַל־כֵּן לֹא נִכְלָמְתִּי עַל־כֵּן שַׂמְתִּי פָנַי כַּחַלָּמִישׁ וָאֵדַע כִּי־לֹא אֵבוֹשׁ: קָרוֹב מַצְדִּיקִי מִי־יָרִיב אִתִּי נַעַמְדָה יָּחַד מִי־בַעַל מִשְׁפָּטִי יִגַּשׁ אֵלָי: הֵן אֲדֹנָי יֱהֹוִה יַעֲזָר־לִי מִי־הוּא יַרְשִׁיעֵנִי הֵן כֻּלָּם כַּבֶּגֶד יִבְלוּ עָשׁ יֹאכְלֵם: מִי בָכֶם יְרֵא יְהֹוָה שֹׁמֵעַ בְּקוֹל עַבְדּוֹ אֲשֶׁר ׀ הָלַךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ לוֹ יִבְטַח בְּשֵׁם יְהֹוָה וְיִשָּׁעֵן בֵּאלֹהָיו: הֵן כֻּלְּכֶם קֹדְחֵי אֵשׁ מְאַזְּרֵי זִיקוֹת לְכוּ ׀ בְּאוּר אֶשְׁכֶם וּבְזִיקוֹת בִּעַרְתֶּם מִיָּדִי הָיְתָה־זֹּאת לָכֶם לְמַעֲצֵבָה תִּשְׁכָּבוּן: שִׁמְעוּ אֵלַי רֹדְפֵי צֶדֶק מְבַקְשֵׁי יְהֹוָה הַבִּיטוּ אֶל־צוּר חֻצַּבְתֶּם וְאֶל־מַקֶּבֶת בּוֹר נֻקַּרְתֶּם: הַבִּיטוּ אֶל־אַבְרָהָם אֲבִיכֶם וְאֶל־שָׂרָה תְּחוֹלֶלְכֶם כִּי־אֶחָד קְרָאתִיו וַאֲבָרְכֵהוּ וְאַרְבֵּהוּ: כִּי־נִחַם יְהֹוָה צִיּוֹן נִחַם כָּל־חָרְבֹתֶיהָ וַיָּשֶׂם מִדְבָּרָהּ כְּעֵדֶן וְעַרְבָתָהּ כְּגַן־יְהֹוָה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יִמָּצֵא בָהּ תּוֹדָה וְקוֹל זִמְרָה:

פירוש המלות

נוגה: קראתי. סוכו אלי: קדרות. ל' חושך: למודים. מורגלים: לעות. מל' עת וזמן: בבקר. יום אחר יום: למורטים. המורטים שער לחיו והזקן: כחלמיש. פי' האבן החזק: מצדיקי. שילדיק דברי: עש. תולעת האוכל בגדים: יבטח. שיש לו לבטוח: מאזרי. מפזרי זיקות ושלהבות: אשכם: האשכם: למעצבה. עצבון: צור. כלע: הגבתם. כורתתם: מקבת. מקבה. נקיבת הבור: נקרתם. לשון עקירה: תחוללכם. כמו תחולל אתכם: וערבתה. כמו מדבר וערבה:

אבן עזרא פרשת ראה רשי

(כו) **ראה** לכל אחד ידבר: (כז) את הברכה אשר תשמעון. כי כשתשמעכם הנה אתם מבורכים והברכה תוספת טובה והקללה מגרעת והיא מגזרת קל"ה: (כט) ונתתה את הברכה. בפה כמו ונתן אותם על ראש השעיר: (ל) בעבר הירדן. כנגד המדבר: אחרי דרך מבא השמש. וטעם שתלכו אחרי דרך מערב ותמצאום

(כו) **ראה** אנכי. ברכה וקללה. האמורות בהר גרזים ובהר עיבל: (כז) את הברכה. על מנת אשר תשמעו: מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת וגו'. הא למדת כל העובד ע"ג הרי הוא סר מכל הדרך שנצטוו ישראל מכאן אמרו המודה בע"ג ככופר בכל התורה כולה (ספרי): (כט) ונתתה את הברכה. כתרגומו ית מברכיא את המברכים: על הר גרזים. (סוטה לז) כלפי הר גרזים הופכין פניהם ופתחו בברכה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה וגו' כל הארורים שבפרשה אמרי תחלה בלשון ברוך ואחר כך הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה: (ל) הלא המה. נתן בהם סימן: אחרי. אחר

כו רְאֵה אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה: כז אֶת־הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל־מִצְוֺת יְהֹוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם: כח וְהַקְּלָלָה אִם־לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל־מִצְוֺת יְהֹוָה אֱלֹהֵיכֶם וְסַרְתֶּם מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יְדַעְתֶּם: ס כט וְהָיָה כִּי יְבִיאֲךָ יְהֹוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָתַתָּה אֶת־הַבְּרָכָה עַל־הַר גְּרִזִּים וְאֶת־הַקְּלָלָה עַל־הַר עֵיבָל: ל הֲלֹא־הֵמָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן אַחֲרֵי דֶּרֶךְ

ז' ר"פ בכתרא כ' י"א י"א י"ח פסוקים אל על בי נסוגה

כו חֲזוֹ דַּאֲנָא יָהֵיב קֳדָמֵיכוֹן יוֹמָא דֵין בִּרְכָן וּלְוָטִין: כז יָת בִּרְכָן אִם תְּקַבְּלוּן לְפִקּוֹדַיָּא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן דַּאֲנָא מְפַקֵּד יָתְכוֹן יוֹמָא דֵין: כח וּלְוָטִין אִם לָא תְקַבְּלוּן לְפִקּוֹדַיָּא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן וְתִסְטוּן מִן אוֹרְחָא דַּאֲנָא מְפַקֵּד יָתְכוֹן יוֹמָא דֵין לִמְהָךְ בָּתַר טַעֲוַת עַמְמַיָּא דְּלָא יְדַעְתּוּן: כט וִיהֵי אֲרֵי יַעֲלִנָּךְ יְיָ אֱלָהָךְ לְאַרְעָא דְּאַתְּ עָלֵיל תַּמָּן לְמֵירְתַהּ וְתִתֵּן יָת מְבָרְכַיָּא עַל טוּרָא דִגְרִזִּין וְיָת מְלַטְטַיָּא עַל טוּרָא דְעֵיבָל: ל הֲלָא אִנּוּן בְּעִבְרָא דְיַרְדְּנָא אֲחוֹרֵי אוֹרַח מַעֲלְנֵי

אנכי נתן ז' וסימן במסרה רבתא: מצות ה' אלהיכם. ה' וסי' נמסר בסדר פקודי: אל הארץ. י"ח פסוקים אל על וסימן נמסר

תולדות אהרן ונתתה את הברכה. סוטה לז: כלא כמה. שם לג לג (סוטה כא):

ספורנו

(כו) **ראה**. הביטה וראה שלא יהיה ענינך על אופן בינוני כמו שהוא המנהג בסאר האומות. כי אמנם אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה והם שני הקצוות כי הברכה היא הצלחה יותר מן המספיק ע"צ יותר טוב. והקללה היא מארה מחסרת שלא ישיג המספיק ובניהם לפניכם להשיג כפי מה שתבחרו: (כט) ונתתה את הברכה. תברך את שומרי המצות: ואת הקללה. לעוברים עליהם: (ל) הלא המה בעבר הירדן. בתחלת טובכם בארץ כדי לפרסם בתחלת כניסתכם שלא

בעל הטורים

ראה אנכי אמר ל' יחיד. ובסיום ראה אשר לכל א' וא' . וי"מ ליהושע אמר ראה אנכי והזהירו לברך את ישראל כשיעברו את הירדן. וי"מ לפי שקללות וברכות שבמשנה תורה כולם נאמרו בלשון יחיד. ד"א ראה אנכי ראה עשרת הדברות שפתח באנכי והקיים אותם כי כל המצות כלולות בהם. ד"א ראה אנכי פי' ממני תראו וכן תעשו. ד"א ראה לשון יחיד לפניכם לשון רבים והיינו דאמרינן כילד כהר שמצוה מצה בנים להכין פרקו ואח"כ נכנסו בניו וכו' כדאיתא בעירובין. ד"א לעיל כתיב לכם ובסמוך ליה ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה כלומר אני אומר לכם בהכנתו ברכם. ד"א ראה כי המפיל גורל הפירו מכסה הגורלות והחלקים שלא יכירו והכירו הנק טפה. הכל אמה ראה בגורלות וראה הגלקים ונחרה כחיים. וכו אמה הומיך גורלו שאמה הומך בידו לותנה על גורל הטוב ולברור אותי: את הברכה. בברכות אמר את לשון רבוי כי לא גלל אהד מכל דברו כטוב. ובקללה לא אמר את א"ה ובקללה. ד"א את הברכה מאל"ף עד הי"ו מאה נתקתי עד קוממיות. ובקללה מואיו עד כ"ה מואה לא הטמע עד ביד מבה ולכן אמר ובקללה. בקללה אמר אם לא תשמעו ובברכות אמר אשר תשמעו ולא אמר אם בלשון ספק. ולאמר אשר מגבון אמר פי׳ א׳ אבני אדם בוטח לו: את הברכה אשר תשמעו. ס"ת הורה בנזכות התורה יבואו הברכות: הלא המה בעבר הירדן. ס"ת אהרן לפי שעד עתה היו ענני על ידו בסוו מראים להם הדרך ועתה פסקו העננים לכך צריך ליתן להם סימן לידע הדרך. הכסוק מתחיל ומסיים בה"א בשם להם לעבות פי' דברים. ונגדם ובביתם הרפון תגדעון ואבדתם וכן אמר להם פי' דברים לסימן מבוא השמש בארץ הכנעני היושב בערבה מול הגלגל אצל אלוני מורה:

רמבן

(כט) **ונתתה** את הברכה על הר גרזים. כתרגומו ית מברכיא את המברכים על הר גרזים כלפי הר גרזים לשון רש"י. ואיננו נכון כפי פשוטו כי עדיין לא צוה כן במברכים אלא פירושו כי אני נותן לפניכם דרך ברכה ודרך קללה. וטעם לפניכם שתבררו לכם מהן מה תרצו והודיע שתהיה לכם הברכה כאשר תעשו המצות והקללות אם לא הקיימו אותן וזה כאשר אמר עוד

רפב

רש"י

אחר העברת הירדן הרבה והלאה למרחוק. וזהו לשון אחרי כל מקום שנאמר אחרי מופלג הוא: דרך מבוא השמש. להלן מן הירדן לצד מערב וטעם המקרא מוכיח שהם שני דברים שנקדו בשני טעמים אחרי נקוד בפשטא ודרך נקוד במשפל והוא דגש ואם היה אחרי דרך דבור אחד היה נקוד אחרי במשרת בשופר השוך ודרך בפשטא ורפה: מול הגלגל. רחוק מן הגלגל: אלוני מורה. שכם הוא שנאמר (בראשית יב) עד מקום שכם עד אלון מורה: (לא) כי אתם עוברים את הירדן וגו'. נסים של ירדן יהיה סימן בידכ' שתבאו ותירשו את הארץ: (ג) אבד תאבדון. אבד ואחר כך תאבדון (שם) מכאן לעוקר ע"ג בא"י שצריך לשרש אחריה: את כל המקומות אשר עבדו שם וגו'. ומה תאבדון מהם את אלהיהם אשר על ההרים: (ג) מזבח. של אבנים הרבה: מצבה. של אבן אחת והיא בימוס שכתוב במשנה (ע"ג מ"ו) אבן שהלכה מתחלתה לבימוס: אשרה. אילן הנעבד: ואבדתם את שמם. (שם) לכנות להם שם גנאי בית גליא קורין לה בית כריא עין כל עין קוץ: (ד) לא תעשון כן. להקטיר לשמים בכל מקום כי אם במקום אשר יבחר. ד"א ונתצתם את מזבחותם ואבדתם את שמם לא תעשון כן. (ספרי) אזהרה למוחק את השם ולנותץ אבן מן המזבח או מן העזרה אמר רבי ישמעאל וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין את המזבחות אלא שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו עונותיכם למקדש אבותיכם

אבן עזרא

ותמלאוס: בארץ הכנעני היושב בערבה. כי יש כנעני יושב בהר: מול הגלגל. וההרים ארוכים והנה לוה באיזה מקום מתהרים. מול הגלגל כמו וירדוף עד דן או דרך גבואה או שני שמות: מול. כמו נכח: אלוני מורה. הוא הנזכר ביומי אברהם. והברכה והקללה שד יפרשם: (לא) כי אתם עברים. הטעם כן תהלו לעשות ותהיה הארץ לעולם לנחלה לכם: (ג) אבד תאבדון את כל המקומות. אמר רבי יונה המדקדק כי אלהיהם חסר וי"ו והטעם ואת אלהיהם ולא אמר כלום רק הוא דבק עם מלת אשר עבדו שם: כל עץ רענן. רענן ושאנן לעולם בשני נוני"ן והטעם כמו רטוב: (ג) אשריה'. הם עצים: ואבדתם את שמם. שלא יזכרו: (ד) לא תעשון כן. הטעם שלא תזבחו על הגבעות וההרים רק אל המקום שישום שמו: (ה) לשום את שמו

מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי
הַיֹּשֵׁב בָּעֲרָבָה מוּל הַגִּלְגָּל אֵצֶל
אֵלוֹנֵי מֹרֶה׃ לא כִּי אַתֶּם עֹבְרִים
אֶת־הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת אֶת־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן
לָכֶם וִירִשְׁתֶּם אֹתָהּ וִישַׁבְתֶּם־
בָּהּ׃ לב וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת אֵת
כָּל־הַחֻקִּים וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים
אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם׃
יב א אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים
אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר
נָתַן יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ לְרִשְׁתָּהּ
כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר־אַתֶּם חַיִּים עַל־
הָאֲדָמָה׃ ב אַבֵּד תְּאַבְּדוּן אֶת־
כָּל־הַמְּקֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ־שָׁם
הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אֹתָם
אֶת־אֱלֹהֵיהֶם עַל־הֶהָרִים הָרָמִים
וְעַל־הַגְּבָעוֹת וְתַחַת כָּל־עֵץ
רַעֲנָן׃ ג וְנִתַּצְתֶּם אֶת־מִזְבְּחֹתָם
וְשִׁבַּרְתֶּם אֶת־מַצֵּבֹתָם וַאֲשֵׁרֵיהֶם
תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם
תְּגַדֵּעוּן וְאִבַּדְתֶּם אֶת־שְׁמָם מִן־
הַמָּקוֹם הַהוּא׃ ד לֹא־תַעֲשׂוּן כֵּן
לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם׃ ה כִּי אִם־אֶל־
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
מִכָּל־שִׁבְטֵיכֶם לָשׂוּם אֶת־שְׁמוֹ

לא כ"ב ס' עברים

כל מבנה תורה כ"כ במ"ב תשמרו

ג' כתיבי כן (ועיין מנחת שי)

כל אורייתא חסר

פ

י"ד

ס'

שִׁמְשָׁא בְּאַרַע כְּנַעֲנָאָה
דְּיָתֵיב בְּמֵישְׁרָא לָקֳבֵיל
גִּלְגְּלָא בִּסְטַר מֵישְׁרֵי מוֹרֶה׃
לא אֲרֵי אַתּוּן עָבְרִין יָת
יַרְדְּנָא לְמֵיעַל לְמֵירַת יָת
אַרְעָא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן יָהֵיב
לְכוֹן וְתֵירְתוּן יָתַהּ וְתִתְּבוּן
בַּהּ׃ לב וְתִטְּרוּן לְמֶעְבַּד
יָת כָּל קְיָמַיָּא וְיָת דִּינַיָּא
דַּאֲנָא יָהֵיב קֳדָמֵיכוֹן יוֹמָא
דֵין׃ א אִלֵּין קְיָמַיָּא וְדִינַיָּא
דְּתִטְּרוּן לְמֶעְבַּד בְּאַרְעָא
דִּיהַב יְיָ אֱלָהָא דַּאֲבָהָתָךְ
לָךְ לְמֵירְתַהּ כָּל יוֹמַיָּא
דְּאַתּוּן קַיָּמִין עַל אַרְעָא׃
ב אַבָּדָא תְּאַבְּדוּן יָת כָּל
אַתְרַיָּא דִּפְלַחוּ תַמָּן עַמְמַיָּא
דְּאַתּוּן יָרְתִין יָתְהוֹן יָת
טַעֲוָתְהוֹן עַל טוּרַיָּא רָמַיָּא
וְעַל רָמָתָא וּתְחוֹת כָּל אִילָן
עֲבוֹף׃ ג וְתִתְרְעוּן יָת
אֵיגוֹרֵיהוֹן וּתְתַבְּרוּן יָת
קָמָתְהוֹן וַאֲשֵׁרֵיהוֹן תּוֹקְדוּן
בְּנוּרָא וְצַלְמֵי טַעֲוָתְהוֹן
תְּקוֹצְצוּן וְתוֹבְדוּן יָת שׁוֹמְהוֹן
מִן אַתְרָא הַהוּא׃ ד לָא
תַעַבְדוּן כְּדֵין קֳדָם יְיָ
אֱלָהֲכוֹן׃ ה אֱלָהֵן לְאַתְרָא
דְּיִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהֲכוֹן מִכָּל
שִׁבְטֵיכוֹן לְאַשְׁרָאָה

בסדר פקודי: מרת. ה' חסר וסימן מול הגלגל אצל. בננו זה סורר ומורה. ראה ה' את עני ישראל מרה מאד. קורץ בעיניו מולל. דור סורר ומרה: העשון י"ד וסימן נמכר בספר שפטים סימן ז' גבי כדים רקים דגדעון: שמו שם ו' פסוקים שם שמה וסימן כי אם אל המקום אשר. והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם. ויהי היום ויעבר אלישע. נעשה נא עלית קיר קטנה. ועל הארץ אשר אתם מגשאים. על אשר

תולדות אהרן ויר[...]ם אותם. קידושין כו (סוכה מג): אלה החקים. שם לז (שבועות לו): אבד תאבדון. שם פג מה: אשר עבדו. ע"ג נא: אשר אתם יורשים. סנהדרין מז ע"ג מד מה מו נא נב חולין טז: ותחת כל עץ. ע"ג מה נדה יג: ונתצתם את מזבחותם. סנהדרין פט ע"ג כה: ואשריהם תשרפון. פסחים מה מכות כה ע"ג מה מח נג: ואבדתם את שמם. שבת קכ סנהדרין נו מכות כב ע"ג מה תמורה כח: לא תעשון כן. שבת קכ פסחים מח סנהדרין נו ע"א קיג מכות כב:

בעל הטורים

הבריתון ג' במסורה בהאי ענינא. והיינו דתנן ג' אברות הן וזהו ואשריהם תשרפון ג': ואבדתם את שמם לא תעשון כן. אזהרה למוחק השם: לא תעשון כן. בגי' אזהרה על כל מוחק שם: אל המקום. באי"ת ב"ש תי"ך לודפ"י בגימ' זהו ירושלים: מקום בית מקדש לציון:

רמב"ן

ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע וגו' ואחר כן אמר בכאן שיתנו הברכה הזאת אשר הוא אומר להם על הר גרזים והקללה על הר עיבל והנה היא נתונה בפה. וכן ונתן אותם על ראש השעיר כדברי ר"א. והנה אמר בכאן בדרך האזהרה שיתנו את הברכה על הר גרזים לברך את העם אם ישמעו אל מצות ה' והקללה על הר עיבל לאמר ארור אשר לא ישמע אל המצות ויסור מן הדרך אשר צוה ה' והיה אפשר שיתנו כל השבטים הברכה וכולם הקללה או שיאמרו הלוים הכל או איש אחד משמיע לכולם ואחרי כן שב לבאר שם ואלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים ואלה יעמדו על הקללה ואמר וענו הלוים ופירש כל הענין כי בכאן מפני אזהרתו אשר אמר ראה אנכי נותן וגו' הזכיר מקצת המצוה וחזר לבאר אותה במקומה ויתכן שהיה הר גרזים לדרום שהוא הימין והר עיבל מצפון שנאמר מצפון תפתח הרעה:

(לב) **ושמרתם** לעשות את כל החקים ואת המשפטים. גם בכאן יזהיר על החוקים ועל המשפטים קודם שאר כל המצות ויזכיר תחלה המשפט בע"ג ותשמישיה כאשר פירשתי בסדר ואתחנן ואחרי כן יזכיר משפטים רבים בנביא השקר ומסית ועיר הנדחת ויזכיר בחוקים תחלה הקרבנות במקדש ואח"כ איסור אכילת כל תועבה ושאר מצות:

יב (ד) **לא** תעשון כן לה' אלהיכם. להקטיר לשמים בכל מקום כי אם במקום אשר יבחר ד"א ונתצתם את מזבחותם ואבדתם את שמם לא תעשון כן אזהרה למוחק את השם ולנותץ אבן אחת מן המזבח או מן העזרה אמר רבי ישמעאל וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין המזבחות אלא שלא יעשו כמעשיהם

ספורנו

שלא תהיה ישיבתכם בה על אופן מספיק אבל יהיה על אופן מוצלח או על הופך מקולל: **יב** (א) אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון וגו'. לרבות כל הימים. ומכלל המצות האלה הם שצריך שתשמור אותן אשר בקיומן תירשו הארץ כל הימים שתאבדו מקומות כל ע"ג ושלא תעשו כמותם לאל יתעלה להקריב לפניו בכל מקום ושיהיה לכם מקום מיוחד להקריב לפניו אותן המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם: לשכנו

לְבֵית תַּמָּן שְׁכִינְתֵּיהּ שְׁכִינְתֵּיהּ תִּתְבְּעוּן וְתֵיתוּן לְתַמָּן: ו וְתַיְתוּן לְתַמָּן עֲלָוָתְכוֹן וְנִכְסַת קוּדְשֵׁיכוֹן וְיָת מַעְשְׂרֵיכוֹן וְיָת אַפְרָשׁוּת יְדְכוֹן וְנִדְרֵיכוֹן וְנִדְבָתֵיכוֹן וּבְכוֹרֵי תוֹרְכוֹן וְעָנְכוֹן: ז וְתֵיכְלוּן תַּמָּן קֳדָם יְיָ אֱלָהֲכוֹן וְתִחְדוּן בְּכֹל אוֹשָׁטוּת יְדְכוֹן אַתּוּן וֶאֱנָשׁ בָּתֵּיכוֹן דְּבָרְכָךְ יְיָ אֱלָהָךְ: ח לָא תַעְבְּדוּן כְּכֹל דַּאֲנַחְנָא עָבְדִין הָכָא יוֹמָא דֵין גְּבַר כָּל דְּכָשַׁר בְּעֵינוֹהִי: ט אֲרֵי לָא אֲתֵיתוּן עַד כְּעַן לְבֵית נְיָחָא וּלְאַחְסַנְתָּא דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ: י וְתַעְבְּרוּן יָת יַרְדְּנָא וְתֵיתְבוּן בְּאַרְעָא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן מַחְסֵין יָתְכוֹן וִינִיחַ לְכוֹן מִכָּל בַּעֲלֵי דְבָבֵיכוֹן מִסְּחוֹר סְחוֹר וְתֵיתְבוּן

שָׁם לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה: ו וַהֲבֵאתֶם שָׁמָּה עֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעְשְׂרֹתֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יֶדְכֶם וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבֹתֵיכֶם וּבְכֹרֹת בְּקַרְכֶם וְצֹאנְכֶם: ז וַאֲכַלְתֶּם־שָׁם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכֹל מִשְׁלַח יֶדְכֶם אַתֶּם וּבָתֵּיכֶם אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: ח לֹא תַעֲשׂוּן כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֹּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל־הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו: ט כִּי לֹא־בָאתֶם עַד־עָתָּה אֶל־הַמְּנוּחָה וְאֶל־הַנַּחֲלָה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: י וַעֲבַרְתֶּם אֶת־הַיַּרְדֵּן וִישַׁבְתֶּם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם מַנְחִיל אֶתְכֶם וְהֵנִיחַ לָכֶם מִכָּל־אֹיְבֵיכֶם מִסָּבִיב

רש"י

אבותיכם ליחרב: (ה) לשכנו תדרשו. (ספרי) זה משכן שילה: (ו) וזבחיכם. שלמים של חובה: מעשרותיכם. מעשר בהמה ומעשר שני לאכול לפנים מן החומה: תרומת ידכם. אלו הבכורים שנאמר בהם (דברים כו) ולקח הכהן הטנא מידך: ובכורות בקרכם לתתם לכהן ויקריבום שם: (ז) אשר ברכך ה'. (ספרי) לפי הברכה הבא: (ח) לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים וגומר. מוסב למעלה על כי אתם עוברים את הירדן וגומר כשתעברו את הירדן מיד מותרין אתם להקריב בבמה כל י"ד שנה של כבוש וחלוק ובבמה לא תקריבו כל מה שאתם מקריבים פה היום במשכן שהוא עמכם ונמשח והוא כשר להקריב בו חטאות ואשמות נדרים ונדבות אבל בבמה אין קרב אלא הנידר והנידב וזהו איש כל הישר בעיניו נדרים ונדבות שאתם מתנדבים על ידי שישר בעיניכם להביאם ולא ע"י חובה אותם תקריבו בבמה (זבחים קי"ט): (ט) כי לא באתם. (ספרי) כל אותן י"ד שנה: עד עתה. כמו עדיין: אל המנוחה. (זבחים קי"ט) זו שילה: נחלה. זו ירושלים: (י) ועברתם את הירדן וישבתם בארץ. שתחלקוה ויהא כל אחד מכיר את חלקו ואת שבטו: והניח לכם. לאחר כבוש וחלוק ומנוחה (שופטים ג') מן הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל ואין זו אלא בימי דוד.

אז

אבן עזרא

שמי. כמו לזכיר את שמי: לשכנו תדרשו. והוא הארץ והטעם מקום משכן כבודו: (ז) ואכלתם שם. הכהנים והלויים: (ח) לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה. בעבור שהיו טסעים מוסע אל מסע ויש מי שיקריב עולה במסע שירצה אחר מות אהרן ויש מי שיתן בכור לאנו ויש מי שלא יתן כי המצוה תלויה בארץ ואין ואת דעתי רק טעמו שלא היו כולם יראי השם

תולדות אהרן

יהיה שם הרוח: והבאתם י' ר"ס סוה חרא ותניינא שמה וכימן נבכר בסדר ויצא: עד עתה ד' וכימן ואתר עד עתה. כי לא באתם עד עתה. ועתה קום צא ודבר על לב. ויחן ה' אותם וירחמם. וכל שאר קריא ועד עתה: ואל הנחלה כל לרוך נחלה על במי"ג אל וכימן כי לא באתם עד עתה. וישבו אל נחלתם.

תולדות אהרן לשכנו תדרשו. כנהדרין פא (ילא כמנה נו תגיגה טו): ובאת שמה. ריש ד ו תגיגה ד: והבאתם שמה. ריש שם חגיגה כב: וזבחיכם. כבורות נג (נכורים כד ריש נו חגיגה טו): מעשרותיכם. הולין קלו: ובכורות בקרכם. שם קלו בכורות נא: לא תעשון ככל. זבחים קיד קיז: איש כל הישר. שם קיז קיח: כי לא באתם. מגילה י זבחים קיט (מגלה עכ):

ספורנו

(ה) לשכנו. להיות שם משכן שמו והיא שילה או בית עולמים: תדרשו. אל אותו המקום הנבחר תדרשו להשתחוות ולהקריב כענין אליו גוים ידרושו: ובאת שמה.

לא

בעל הטורים

ובאת שמה בגים במסורה. לשכנו תדרשו ובאת שמה. ובאת שמה ורלה שם יהוא כענין אליבע בלוס למבות את יהוא למלך מה מלך במשיחה אף כל ענין הקרבנות במשיחה. כלים אין מתקדשים אלא במשיחה וכה"ג במשיחה: עלתיכם וזבחיכם ח' דברים מוזכרים כאן. כנגד ה' פעמים פני ה' דכתיב ברגל: אנחנו עשים פה היום. ס"ה בנימ' כלוים מי עתה כלוים נובחים. וכשתעברו הירדן לא יבהו אותי:

רמב"ן

כמעשיהם ויגרמו עונותיכם למקדש אבותיכם ליחרב לשון רש"י. ודברי רבי ישמעאל סמך של אגדה הם אבל הכתוב כדעת רבותינו אזהרה למוחק את השם ומפורש במסכת מכות והא איכא מוחק את השם דלקי ואזהרתיה מהכא לא תעשון כן לה' אלהיכם ולשון ספרי מנין לנותץ אבן אחת וכו' רבי ישמעאל אומר מנין למוחק אות אחת מן השם שעובר בלא תעשה שנאמר ואבדתם את שמם לא תעשון כן ר"י אומר וכי תעלה על דעתך וכו' ודברי רבי ישמעאל אינם במחלוקת אבל הם ביאור כי מוחק את השם כנותץ המזבח ואם כן יהיה פי' הכתוב ונתצתם את מזבחותם ואבדתם את שמם מן המקום ההוא ולא תעשון כן לה' אלהיכם לנתוץ מזבחו ולאבד את שמו אבל תנו כבוד לשמו ולמזבחו ואל המקום אשר יבחר לשום שם מזבח לשמו תדרשו ותביאו עולותיכם לפניו:

(ה) וטעם לשכנו תדרשו. שתלכו לו מארץ מרחקים ותשאלו אנה דרך בית ה' ותאמרו איש אל רעהו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב כלשון ציון ישאלו דרך הנה פניהם. ובספרי תדרשו דרוש על פי הנביא יכול תמתין עד שיאמר לך נביא ת"ל לשכנו תדרשו ובאת שמה דרוש ומצא ואחר כך יאמר לך נביא וכן אתה מוצא בדוד וכו' ועל דרך האמת לשכנו תדרשו לכבודו תדרשו ובאת שמה לראות את פני האדון ה' אלהי ישראל וממנו אמרו חכמים שכינה:

(ו) מעשרתיכם מעשר בהמה ומעשר שני לאכול לפנים מן החומה. ואת תרומת ידכם אלו הבכורים שנאמר בהם ולקח הכהן הטנא מידך לשון רש"י מדברי רבותינו. ועל דרך הפשט יזכיר הכתוב העולות והזבחים שחייב לאכלן שם במחילה לפני ה' והזכיר גם כן שיביא שם המעשר והתרומה שיתן אותם לכהנים וללוים משרתי המקדש וישמחו גם הם עמכם ועם בתיכם כענין שנאמר הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די. וכן יסדו בבית שני בתרומה ובתרומות המעשר שיביאום למקדש שנאמר ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו ופרי כל עץ תירוש ויצהר נביא לכהנים אל לשכת בית אלהינו ונאמר לבית אלהינו אל הלשכות לבית האוצר:

וטעם תרומת ידכם. מפני שהתרומה לא נתנה בה התורה שיעור אבל היא כאשר תרים ידו וכן מה שאמר לא תוכל לאכול בשעריך יזכיר על הישראלי בלא יאכל בשעריו המעשר והתרומות והבכורות והנדרים והתרומה וחזר והפריש ביניהם כי אם בפני ה' אלהיך תאכלנו אתה ובנך ובתך הנאכל לכם והלוי אשר בשעריך יאכל שם בשעריך הראוי אליו כמו שנאמר בהם ואכלתם אותו בכל מקום ויקצר הכתוב בדברים המפורשים במקום אחר. ואני סובר בפשוטו של מקרא זה כי תרומת ידכם מה שירים אדם לה' מכספו ומזהבו לעשות אותו קרבן עולה או זבח והזכיר בקרבן שלשת מינין הנדרים אשר הם הרי עלי קרבן שור או כשב או עז והנדבה אשר יאמר בשור ושה הרי זה עולה והביא אותה למקדש והתרומה אשר ירים מכל אשר לו כסף או זהב או שהביא בהמתו חולין לעזרה ויאמר לכהנים הרי זו מידי לשם והוא מלשון כל מרים תרומת כסף ונחשת הביאו את תרומת ה' וכן כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה' קרבנות הם וכך אמר בשקלים מחצית השקל בשקל הקדש תרומה לה' והם לקרבנות כי כל מה שירים אדם לה' מכל אשר לו בין לקרבנות בין לבדק הבית כענין ויקחו לי תרומה בין לכהנים משרתי ה' הכל יקרא תרומה כענין שכתוב במכס ונתת לאלעזר הכהן תרומת ה' והיו הולין נמורין בידו וכן ואשקלה את הכסף ואת הזהב ואת הכלים תרומת בית אלהינו ההרימו המלך ויועציו ולא אמר הכתוב תרומותיכם שלא נטעה בתרומת הכהנים אבל אמר תרומת ידכם מה שתרימו ברצונכם מן הבא בידכם. והנה כל הנזכרים בכאן חייבים במחילה כי פירוש מעשרותיכם מעשר בהמה ומעשר שני הנאכלים לבני השם כי מעשר ראשון מעשר הלוים ומעשר שני לה' הוא:

(ח) לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום. אמר רבי אברהם בדרך הפשט כי פירשו בו בעבור שהיו נוסעין ממסע אל מסע ויקריב עולה במסע שירצה ויש מי שיתן בכור לאנו ויש מי שלא יתן כי המצוה תלויה בארץ ואין זאת דעתו רק טעמו שלא היו כולם יראי השם ובעבור שאמר אנחנו כי

מטע

רשי

או : (יא) והיה המקום וגו'. בנו לכם בית הבחירה בירושלים וכן הוא אומר בדוד (שמואל ב ז) ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מכל אויביו מסביב ויאמר המלך אל נתן ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון ה' יושב בתוך היריעה: שמה תביאו וגו'. למעלה אמור לענין שילה וכאן אמור לענין ירושלים ולכך חלקם הכתוב ליתן היתר במות בין זו לזו משחרבה שילה ובאו לנוב וחרבה נוב ובאו לגבעון היו הבמות מותרות עד שבאו לירושלים: מבחר נדריכם. מלמד שיביאו מן המובחר: (יג) השמר לך. (ספרי) ליתן לא תעשה על הדבר: בכל מקום אשר תראה. אשר יעלה בלבך אבל אתה מקריב על פי נביא כגון אליהו בהר הכרמל: (יד) באחד שבטיך. בחלקו של בנימין ולמעלה הוא אומר מכל שבטיכם הא כיצד כשקנה דוד את הגורן מארונה היבוסי גבה הזהב מכל השבטי' ומכל מקום הגורן בחלקו של בנימין היה: (טו) רק בכל אות נפשך. במה הכתוב מדבר אם בבשר תאוה להתירה להם בלא הקרבת אימורים (חולין י"ז) הרי הוא אומר במקום אחר כי ירחיב את גבולך וגו' ואמרת אוכלה בשר וגו' במה זה מדבר בקדשים שנפל בהם מום שיפדו ויאכלו בכל מקום יכול יפדו על מום עובר ת"ל רק: תזבח ואכלת. (בכורות טו יבמות עג) אין לך בהם היתר גיזה וחלב אלא אכילה ע"י זביחה: הטמא והטהור. לפי שבאו מכח קדשים שנאמר בהם (ויקרא ז') והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל הוצרך להתיר בו שטמא וטהור אוכלים בקערה אחת: כצבי וכאיל. שאין קרבן בא מהם: כצבי וכאיל. לפוטרן מן הזרוע והלחיים והקיבה: (טז) רק הדם לא תאכלו. אף על פי שאמרתי שאין לך בו זריקת דם במזבח לא תאכלנו: תשפכנו כמים. לומר לך שאין צריך כסוי. ד"א הרי הוא כמים להכשיר את הזרעים (ספרי חולין ע"ד) : (יז) לא תוכל. בא הכתוב ליתן לא תעשה על הדבר : לא תוכל. רבי יהושע בן קרחה אומר יכול אתה אבל אינך רשאי כיוצא בו (יהושע טו) ואת היבוסי יושבי ירושלים לא יכלו בני יהודה להורישם יכולים היו אלא שלא היו רשאין לפי שכרת להם אברהם ברית כשלקח מהם מערת המכפלה ולא יבוסים היו אלא חתיים היו אלא על שם העיר שמה יבוס כן מפורש בפרקי דרבי אליעזר והוא שנאמר (שמואל ב ה) כי אם הסירך העורים והפסחים צלמים שכתבו עליהם את השבועה : ובכורות בקרך. אזהרה לכהנים : ותרומת ידך. אלו הבכורים : (יח) לפני ה'. לפנים מן

דברים יב

וִֽישַׁבְתֶּם־בֶּֽטַח׃ שני יא וְהָיָ֣ה הַמָּק֗וֹם
אֲשֶׁר־יִבְחַר֩ יְהוָ֨ה אֱלֹהֵיכֶ֥ם בּ֖וֹ
לְשַׁכֵּ֣ן שְׁמוֹ֮ שָׁם֒ שָׁ֣מָּה תָבִ֔יאוּ אֵ֛ת
כָּל־אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֖י מְצַוֶּ֣ה אֶתְכֶ֑ם
עוֹלֹתֵיכֶ֣ם וְזִבְחֵיכֶ֗ם מַעְשְׂרֹֽתֵיכֶם֙
וּתְרֻמַ֣ת יֶדְכֶ֔ם וְכֹל֙ מִבְחַ֣ר נִדְרֵיכֶ֔ם
אֲשֶׁ֥ר תִּדְּר֖וּ לַיהוָֽה׃ יב וּשְׂמַחְתֶּ֗ם
לִפְנֵי֮ יְהוָ֣ה אֱלֹהֵיכֶם֒ אַתֶּ֕ם וּבְנֵיכֶם֙
וּבְנֹ֣תֵיכֶ֔ם וְעַבְדֵיכֶ֖ם וְאַמְהֹֽתֵיכֶ֑ם
וְהַלֵּוִי֙ אֲשֶׁ֣ר בְּשַֽׁעֲרֵיכֶ֔ם כִּ֣י אֵ֥ין ל֛וֹ
חֵ֥לֶק וְנַחֲלָ֖ה אִתְּכֶֽם׃ יג הִשָּׁ֣מֶר
לְךָ֔ פֶּֽן־תַּעֲלֶ֖ה עֹלֹתֶ֑יךָ בְּכָל־
מָק֖וֹם אֲשֶׁ֥ר תִּרְאֶֽה׃ יד כִּ֣י אִם־
בַּמָּק֞וֹם אֲשֶׁר־יִבְחַ֤ר יְהוָה֙ בְּאַחַ֣ד
שְׁבָטֶ֔יךָ שָׁ֖ם תַּעֲלֶ֣ה עֹלֹתֶ֑יךָ וְשָׁ֣ם
תַּעֲשֶׂ֔ה כֹּ֛ל אֲשֶׁ֥ר אָנֹכִ֖י מְצַוֶּֽךָּ׃
טו רַק֩ בְּכָל־אַוַּ֨ת נַפְשְׁךָ֜ תִּזְבַּ֣ח ׀
וְאָכַלְתָּ֣ בָשָׂ֗ר כְּבִרְכַּ֨ת יְהוָ֧ה
אֱלֹהֶ֛יךָ אֲשֶׁ֥ר נָֽתַן־לְךָ֖ בְּכָל־שְׁעָרֶ֑יךָ
הַטָּמֵ֤א וְהַטָּהוֹר֙ יֹאכְלֶ֔נּוּ כַּצְּבִ֖י
וְכָאַיָּֽל׃ טז רַ֥ק הַדָּ֖ם לֹ֣א תֹאכֵ֑לוּ
עַל־הָאָ֥רֶץ תִּשְׁפְּכֶ֖נּוּ כַּמָּֽיִם׃ יז לֹֽא־
תוּכַ֞ל לֶאֱכֹ֣ל בִּשְׁעָרֶ֗יךָ מַעְשַׂ֤ר
דְּגָֽנְךָ֙ וְתִירֹשְׁךָ֣ וְיִצְהָרֶ֔ךָ וּבְכֹרֹ֥ת
בְּקָרְךָ֖ וְצֹאנֶ֑ךָ וְכָל־נְדָרֶ֙יךָ֙ אֲשֶׁ֣ר
תִּדֹּ֔ר וְנִדְבֹתֶ֖יךָ וּתְרוּמַ֥ת יָדֶֽךָ׃ יח כִּ֣י
אִם־לִפְנֵי֩ יְהוָ֨ה אֱלֹהֶ֜יךָ תֹּאכְלֶ֗נּוּ
בַּמָּקוֹם֙ אֲשֶׁ֨ר יִבְחַ֜ר יְהוָ֤ה אֱלֹהֶ֙יךָ֙

אונקלוס

לְרוּחְצָן : יא וִיהֵי אַתְרָא
דְיִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהָכוֹן בֵּיהּ
לְאַשְׁרָאָה שְׁכִינְתֵיהּ תַּמָּן
לְתַמָּן תַּיְתוֹן יָת כָּל דַאֲנָא
מְפַקֵד יָתְכוֹן עֲלָוָתְכוֹן
וְנִכְסַת קוּדְשֵׁיכוֹן מַעַשְׂרֵיכוֹן
וְאַפְרָשׁוּת יְדְכוֹן וְכֹל שְׁפַר
נִדְרֵיכוֹן דְתִדְּרוּן קֳדָם יְיָ :
יב וְתֶחְדוּן קֳדָם יְיָ אֱלָהָכוֹן
אַתּוּן וּבְנֵיכוֹן וּבְנָתְכוֹן
וְעַבְדֵיכוֹן וְאַמְהָתְכוֹן וְלֵיוָאָה
דִבְקִרְוֵיכוֹן אֲרֵי לֵית לֵיהּ
חוּלָק וְאַחֲסָנָא עִמְּכוֹן :
יג אִסְתְּמַר לָךְ דִלְמָא תַסֵּיק
עֲלָוָתָךְ בְּכָל אֲתַר דְתֶחֱזֵי :
יד אֱלָהֵן בְּאַתְרָא דְיִתְרְעֵי יְיָ
בְּחַד מִשִּׁבְטָךְ תַּמָּן תַּסֵּיק
עֲלָוָתָךְ וְתַמָּן תַּעֲבֵיד כֹּל
דַאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ : טו לְחוֹד
בְּכָל רְעוּת נַפְשָׁךְ תִּכּוֹס
וְתֵיכוּל בִּשְׂרָא כְּבִרְכְּתָא דַיְיָ
אֱלָהָךְ דִיהַב לָךְ בְּכָל
קִרְוָךְ מְסָאֲבָא וְדַכְיָא
יֵיכְלִינֵּיהּ כִּבְשַׂר טַבְיָא
וְאַיְלָא : טז לְחוֹד דְמָא לָא
תֵיכְלוּן עַל אַרְעָא תֵשְׁדִינֵיהּ
כְּמַיָא : יז לֵית לָךְ רְשׁוּ לְמֵיכַל
בְּקִרְוָךְ מַעְשַׂר עִבּוּרָךְ חַמְרָךְ
וּמִשְׁחָךְ וּבְכוֹרֵי תוֹרָךְ וְעָנָךְ
וְכָל נִדְרָךְ דְתִדַּר וְנִדְבָתָךְ
וְאַפְרָשׁוּת יְדָךְ : יח אֱלָהֵן
קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ תֵּיכְלִינֵּיהּ
בְּאַתְרָא דְיִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהָךְ

מסורה

ו' פסוקים שם שמה

ל' ותסר

סי' הלוף בט' בענין קדמה והכלתם שם לפני והכלתם כמקף שם ברביע לפני בפסקא תניינ' ובמהתם לפני ובמהתם ברביע לפני בזרקא וסימן דאכיל יתיב דהדי מרקד

ג' פסוקים בענין מטעין

כל ליסנ' חסר במ"א אם ישתו בני נכר תירושך

אבן עזרא

השם ובעבור שאמר אנחנו הנה שם מצות רבות בעולות תלויות בארץ כי כן כתוב אל המנוחה שלא יסעו הם ובניהם וזה טעם נחלה והאמת שפירוש מנוחה והניח לכם. והנחלה וישבתם בטח: (יא) מבחר נדריכם. מצות הנדר מן המובחר והנה עוד תוספת ושמחתם והלוי חייבים אתם לשמחו כי אין לו נחלה כאשר יש לך. וטעם לומר פעם שנית בכל מקום אשר תראה להוציא בשר תאוה בעבור שהשלמים הם קודש ויש כרת על טמא שאכל בשר קודש אמר על בשר תאוה הטמא והטהור: (טו) כצבי וכאיל. שאינו קרב על המזבח והלב הצבי גם חלב האיל מותר והנה חזוק לדברי רק כמנהג עלקבלת אבותינו: (יז) לאכול בשעריך מעשר דגנך. עם הלוים ידבר גם עם ישראל במעשר שני על דעת רבים ובכורות בקרך ואחך עם הכהנים ידבר כי הלוים גם הכהנים הם בכלל ישראל

מסורה

למנצח אל הנחילות: נדריכם ד' וסימן מלבד שבתת ה'. והיה המקום אשר יבחר. הקים תקימנה ב' בו: ושמחתם לפני ה' אלהיכם ב' פסוקים מהחלפין בענינא דין ואכלתם שם לפני ה' אלהיכם סימן דאכיל יתיב דהדי טרקד: סימן והיה המקום עולתיכם כתיב והביאותים אל הר קדשי עולותיהם כתיב. ושאר קריא עולותיכם כתיב מלא דמלא: בכל מקום ד' וסימן ואכלתם אותו. השמר לך פן תעלה. רב הפגר בכל מקום. בכים עיני ה' צופות: במקום במקום כלם מלאים במ"א ואת איל המלואים תקח: מצוך ג' ב' דגשים וא' רפה וסימן למען תירא את ה' אלהיך. כי אם אל המקום. שמר ושמעת את כל הדברים האלה' כברכת ב' וסימן רק בכל אות נפשך. איש כמתנת ידו: משנה תורה כל מקום אשר תדרך לכם נתתיו: רק בכל אות נפשך. הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל הטמא והטהור יחדו כצבי וכאיל. אך כאשר יאכל הטמא והטהור יחדו יאכלנו פ"ס. כי אם אל המקום אשר. לשום את שמו לשכנו תדרשו. כי ירחק. לשום שמו שם: מן ריש ספרא עד עשר תעשר דגנך ותירשך. ומן עשר תעשר עד סוף ספרא דגנך תירשך. וכל לישנא חסר וי"ו במ"א אם ישתו בני נכר תירושך. כי' רק הדם לא תאכלו יתיר חי"ו וחסר את. רק את דמו לא תאכל יתיר את וחסר וי"ו: כל שינוי' דא'ל הא'ץ ודעל הארץ מכיל כ"ד ספר"י תשכ"ח במסר"ה רבת"א דאסרנ"א בסוף הא"

מסורת הש"ס

תולדות אהרן וסיס המקום. סנהדרין כז: מבחר נדריכם. כריתות כו): השמר לך. זבחים קו קיח (מגילה עג): ושם העלה. סנהדרין נז זבחים קו קיח קיט: רק בכל אות. בכורות טו לב תמורה לא: כצבי וכאיל. בכורות לג: (רק הדם. פסחים כה): על הארץ. פסחים יו כב חולין לג לס לו פד: לא תוכל. פסחים כד לו יבמות עג פו מגילה כו מכות יז זבחים נה חולין קה כריתות ד ה (ונעבר בני נא בכורים סם יומא מה): דגנך. גיטין מז מנחות כו חולין קלו בכורות יא: ותרומת ידך. פסחים לו מכות יז מנחות עז חולין קב מגילה טו: (במקום אשר יבחר. פסחים לו):

בעל הטורים

בעל הטורים לשכן שמו שם שמה. רמז לשני מחיצות א' לקדשי הקדשים וא' לקדשים קלים: עולותיך בכל מקום אשר תראה ס"ת בכרמל. בכל. בגימטרי' אליהו רמז לאליהו שיעלה עולות בהר הכרמל: בשטיך. בני' שבט יהודה. שם תעלה עלותיך. ר"ת תשע ע' דברים אתה מעלה על המזבח. עולה. חטאת. אשם. שלמים. מנחה. שמן. לבונה. יין. מים: כברכת ג'. תזבח ואכלת בשר כברכת ה'. כברכת ה' אשר נתן לך לגבי עולות ראי' והיינו דתנן מי שיש לו אוכלין מרובים [ונכסים מרובים יביא עולות מרובות ושלמים מרובים]. וזהו תזבח ואכלת בשר. תזבח דהיינו עולות ואכלת בשר דהיינו שלמים הכל הדבה לפי ברכת ה' אשר נתן לך: ותרומת ידך. וסמיך ליה לפני ה' כי תרומת ידך היינו בכורים.

רמבן

מצות רבות תלויות בארץ זה לשונו. ואינו נכון שאין דרך הפרשה שידבר בתוכחות

ספורנו

לא שיבא מסכן שמו אליכם בכל מקום כמנהג הגוים לאלהיהם: (יב) ושמחתם לפני

אבן עזרא

ישראל כמו ואנו אתכם שידבר עם שני שבטים וחצי וכן אך פדה תפדה עם ישראל ידבר והטעם מי שהוא חייב לפדות וכן לאכול בשעריך לפני ה' אלהיך תאכלנו מי שהוא חייב לאכלו והמכחישים אמרו כי הם שנים בכורים האחד בכור פטר רחם והשני בכור עדר ואין צריך להשיב על הבליהם גם אחרי' אמרו כי הבכור והמעשר יאכלם הישראל ואם היה במקום הנבחר וזה הפך הכתוב ואמר כי תאוה לאכול בשר פירוש אם תאוה נפשך לאכול בשר וככר הזכיר זה להוסיף כי ירחק ממך המקום וגם זה הכתוב על מקום שאיננו מארץ כנען ומשפטו כמשפט שעריך: (כג) כי הדם הוא

רש"י

מן החומה: והלוי אשר בשעריך. אם אין לך לתת לו חלקו כגון מעשר ראשון תן לו מעשר עני אין לך מעשר עני הזמינהו על שלמיך: (יט) השמר לך. ליתן לא תעשה על הדבר: על אדמתך. אבל בגולה אינך מוזהר עליו יותר מעניי ישראל: (כ) כי ירחיב וגו'. (חולין פד) למדה תורה דרך ארץ שלא יתאוה אדם לאכול בשר אלא מתוך רחבת ידים ועושר: בכל אות נפשך וגו'. אבל במדבר נאסר להם בשר חולין אלא אם כן מקדישה ומקריבה שלמים: (כא) כי ירחק ממך המקום. ולא תוכל לבוא ולעשות שלמים בכל יום כמו עכשיו שהמשכן הולך עמכם: וזבחת כאשר צויתיך. למדנו שיש ציווי בזביחה היאך ישחוט והן הלכות שחיטה שנאמרו למשה בסיני: (כב) אך כאשר יאכל את הצבי וגו'. אינך מוזהר לאכלן בטהרה אף מה צבי ואיל חלבן מותר אף חולין חלבן מותר ת"ל אך: (כג) רק חזק לבלתי אכול הדם. מתוך שנאמר חזק אתה למד שהיו שטופים בדם לאכלו לפיכך הוצרך לומר חזק דברי רבי יהודה. רבי שמעון בן עזאי אומר

תורה

בּוֹ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ׃
יט הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תַּעֲזֹב אֶת־הַלֵּוִי כָּל־יָמֶיךָ עַל־אַדְמָתֶךָ׃ ס
כ כִּי־יַרְחִיב יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לָךְ וְאָמַרְתָּ אֹכְלָה בָשָׂר כִּי־תְאַוֶּה נַפְשְׁךָ לֶאֱכֹל בָּשָׂר בְּכָל־אַוַּת נַפְשְׁךָ תֹּאכַל בָּשָׂר׃
כא כִּי־יִרְחַק מִמְּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאנְךָ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה לְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִךָ וְאָכַלְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ בְּכֹל אַוַּת נַפְשֶׁךָ׃
כב אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת־הַצְּבִי וְאֶת־הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יַחְדָּו יֹאכְלֶנּוּ׃
כג רַק חֲזַק לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם כִּי

כו"ל מלעיל כמ"א הבמר והסקט

ויד זקפין קמצין בתורה

כ"ג

ג' פסוקין מטעין

אונקלוס

בֵּיהּ אַתְּ וּבְרָךְ וּבְרַתָּךְ וְעַבְדָּךְ וְאַמְתָךְ וְלֵיוָאָה דִּבְקִרְוָךְ וְתִחְדֵּי קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ בְּכֹל אוֹשָׁטוּת יְדָךְ׃
יט אִסְתְּמַר לָךְ דִּלְמָא תִשְׁבּוֹק יָת לֵיוָאָה כָּל יוֹמָךְ עַל אַרְעָךְ׃
כ אֲרֵי יַפְתֵּי יְיָ אֱלָהָךְ יָת תְּחוּמָךְ כְּמָא דְּמַלֵּיל לָךְ וְתֵימַר אֵיכוֹל בִּשְׂרָא אֲרֵי תִתְרְעֵי נַפְשָׁךְ לְמֵיכַל בִּשְׂרָא לְכָל רְעוּת נַפְשָׁךְ תֵּיכוֹל בִּשְׂרָא׃
כא אֲרֵי יִתְרַחַק מִנָּךְ אַתְרָא דְּיִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהָךְ לְאַשְׁרָאָה שְׁכִינְתֵּיהּ תַּמָּן וְתִכּוֹס מִתּוֹרָךְ וּמֵעָנָךְ דִּיהַב יְיָ לָךְ כְּמָא דְּפַקֵּדְתָּךְ וְתֵיכוֹל בְּקִרְוָךְ בְּכָל רְעוּת נַפְשָׁךְ׃
כב בְּרַם כְּמָא דְּמִתְאֲכִיל בְּשַׂר טַבְיָא וְאַיְלָא כֵּן תֵּיכְלִינֵּיהּ מְסָאָב וּדְכֵי כַּחֲדָא יֵיכְלוּנֵּיהּ׃
כג לְחוֹד תְּקַף בְּדִיל דְּלָא לְמֵיכַל

הבור"א באור"ח קשו"ט. אבלה ה' וסימן נמסר בסדר ואתחנן:

תולדות אהרן ושמחת לפני ה'. (חגיגה פו):
כי ירחיב. חולין יו פד: כי תאוה. ערכים מ"ג פ' טו: כי ירחק. קדושין נו חולין יז תמורה יב: וזבחת מבקרך. יומא עה חולין כח לב פד פח קב: אך כאשר יאכל. חולין יז כה בכורות טו לג: רק חזק. פסחים יו כב סנהדרין נט מכות כג חולין קא קב:

ספורנו

לפני ה' אלהיכם. עבדו את ה' בשמחה כראוי לכל עובד מאהבה: בכל משלח ידכם. כי אז תגליהו את דרכיכם ואז השכילו: (כ) ואמרת אכלה בשר. בלתי באצטרך לטרוח להעלותו לבית הבחירה: כי תאוה נפשך לאכול בשר. גם כן כשתאוה לאכול אותו החלק הניתן לכהנים מן הזבח: בכל אות נפשך תאכל בשר. אבל לא חלב ודם אע"פ שהם חולין: (כב) אך כאשר יאכל את הצבי. שלא במקום קדוש: (כג) רק חזק לבלתי אכול הדם. אע"פ שתקיה כאשלתו הכרת השדים שינידו לך

בעל הטורים

פן תעזוב את הלוי וסמיך ליה כי ירחיב לומר מתן אדם ירחיב לו: תאכל בשר. וסמיך ליה כי ירחק לומר שיתרחק אדם מלאכול בשר כדאיתא בפי' כיסוי הדם. כי ירחק. הפסוק מתחיל ומסיים בכ"ף לומר אע"פ שבחת צריך להכניס בו כף ידו ולבדוק כריאה: כאשר צויתך. בגימ' זה רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה: כאשר נוטריקון רובו של אחד כולו: אך כאשר יאכל הצבי והאיל אך מיעוטא הוא שאין חייבין במתנות:

רמב"ן

ויאמר להם עתה שאינם עושים מצות השם ואיש כל הישר בעיניו יעשה ואיך יאמר משה רבינו אנחנו עושים בעבירות חלילה חלילה אבל היה ראוי שיאמר לא תעשו ככל אשר עשיתם עד היום איש כל הישר בעיניו ומה טעם לכלול עם העבירות המצות התלויות בארץ. אבל פירוש הכתוב כי לישראל נצטוו במדבר לזבוח כל בקרם וצאנם שלמים לפני המשכן אבל באיזה מקום שיהיה המשכן יעשה אותם ואם לא ירצה לאכול שור ושה לא יתחייב להביא קרבן כלל וג"כ אינו חייב להביא בכורות ולא מעשר בהמה ומעשר שני והנה לא יבוא בחיוב המשכן כלל ואפילו ברגלים לא נתחייב לבא לשם וכן אחרי זריקת הדם והקטיר החלב בשלמים יאכל אותם במדבר בכל מקום שירצה כי לא נתן בהם הכתוב מחיצה אבל אוכלים אותם במחנה וחוץ למחנה והנה אין להם בכל ענין הקרבנות חובה רק איש כל הישר בעיניו יעשה על כן צוה בכאן כי אחרי המנוחה והנחלה לא יעשו כן אבל יבואו בחובה למקום ידוע ומיוחד נבחר מהשם ויביאו שם הזבחים והמעשרות והבכורות ויאכלוה שם במחיצה לפני השם. ומה שאמרו רבותינו בדבר הנידר והנידב שאינו קרב בבמה מדרש מיתור המקרא כמו שהוא מפורש בפרק בתרא דזבחים:

(כ) כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך. אין טעם הרחבה זאת כאותה שיאמר ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה שאם כן לא היה בשר תאוה מותר בבואם לארץ אבל שם נאמר כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר ה' אלהיך נותן לך את ארצם והם שבעה הגוים שיזכיר בכל מקום ואז נבדיל שלש ערים וכן עשה יהושע ואח"כ אמר כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך וזה ירמוז לעשר העממין שנתנו לאברהם אבל כאן אמר כאשר דבר והם הגוים האלה אשר ה' אלהיך נותן לך את ארצם כי מיד לאחר שכבשו וחלקו הותר להם בשר תאוה. ואין טעם כי ירחק ממך המקום שיהיה מותר בהרחקת המקום בלבד שא"כ יהיו יושבי ירושלים אסורים בבשר תאוה אבל עם כל ישראל ידבר ויאמר להם כי כאשר ירחיב השם את גבולכם ולא תהיו בולכם יושבים סביב למשכן כאשר אתם היום במדבר יהיה לכם בשר החולין מותר כי אי אפשר שתלכו כולכם ממקום רחוק אל המקום אשר יבחר ה' ותזבחו זבחים שלמים כל מה שתאכלו:

(כא) וטעם וזבחת וגו' כאשר צויתיך. על דעת רבותינו כאשר צויתיך על פה מהלכה למשה מסיני מלמד שנצטוה משה על הושט ועל הקנה ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה. ודע כי שחיטה בלשון הקודש הוא הכרת סימני הטוהר ואל תחוש בעבור שאמר וישחטם במדבר כי הוא מליצה שזבח אותם כצאן. והנה צוה בקרבנות ושחט ושחטו שהוא בסימני הצואר והנה מתחלה צוה שיהיה כל מה שהם אוכלים שלמים והם שחוטים כמשפט הקרבנות ועתה בשבא להתיר בשר החולין אמר וזבחת מבקרך ומצאנך כאשר צויתיך בהיותם קרבנות ותאכל אותם בכל אות נפשך לומר שיתירם חולין בכל מקום ובלבד שיהיו זבוחין כאשר צוה מתחלה בהיותם כולם קרבנות וזהו פשוטו של מקרא זה על הנכון. ושמא רבותינו נתכוונו בזה כשאמרו בסיפרי כאשר צויתיך מה קדשים בשחיטה אף חולין בשחיטה. והנה מצות השחיטה מפורשת בכאן ומבוארת מדברי רבותינו בקבלה:

(כב) אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו. הוא כמו שיפרש הטמא והטהור יחדו כי מפני שצוה במדבר שלא יאכלו בקר וצאן רק בזבחי שלמים ומזהיר בהם כי הנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אשר לה' וטמאתו עליו ונכרתה אמר בכאן שיאכל בכל אות נפשו בחולין ושיאכלנו עם הטמא בקערה אחת כאשר הם אוכלין במדבר הצבי והאיל שאינו קרב על המזבח ואין הטעם בכצבי וכאיל שיאכל חלב החולין כאשר יאכל חלב הצבי והאיל כי לא יזכיר רק האיכות כענין שאתם אוכלין הצבי והאיל תאכלו הבשר אשר תזבחו בכל מקום ולא אמר כאשר יאכל בצבי ובאיל יאכל בו ולכך יפרש בכל מקום הטמא והטהור יחדו יאכלנו כצבי וכאיל ולא יאמר בשום מקום יאכלנו כצבי וכאיל בלבד כדי שלא יהא גם החלב בכלל. וטעם אך אזהרה מפני כי מתחלה

רש"י

אומר לא בא הכתוב אלא להזהירך וללמדך עד כמה אתה צריך להתחזק במצות אם הדם שהוא קל להשמר ממנו שאין אדם מתאוה לו הוצרך לחזקך באזהרתו קל וחומר לשאר מצות: ולא תאכל הנפש עם הבשר. (חולין קב) אזהרה לאבר מן החי: (כד) לא תאכלנו. אזהרה לדם התמצית: (כה) לא תאכלנו. אזהרה לדם האברים: למען ייטב לך וגו'. (מכות כג) צא ולמד מתן שכרן של מצות אם הדם שנפשו של אדם קצה ממנו הפורש ממנו זוכה לו ולבניו אחריו ק"ו לגזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להם: (כו) רק קדשיך. (ספרי) אע"פ שאתה מותר לשחוט חולין לא התרתי לך לשחוט את הקדשים ולאכלן בשעריך בלא הקרבה אלא תביאם לבית הבחיר': (כז) ועשית עולותיך. אם עולות הם תן הבשר והדם על גבי המזבח ואם זבחי שלמים הם דם זבחיך ישפך על המזבח תחלה ואחר כך והבשר תאכל. (ספרי) ועוד דרשו רבותינו רק קדשיך בא ללמד על הקדשים שבחוצה לארץ וללמד על התמורות ועל ולדות קדשים שיקריבו: (כח) שמור. זו משנה שאתה צריך לשמרה בבטנך שלא תשכח כענין שנאמר (משלי כב) כי נעים כי תשמרם בבטנך ואם שניתה אפשר שתשמע ותקיים (ספרי) הא כל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה: את כל הדברי'. (שם) שתהא חביבה עליך כל מצוה קלה כמצוה חמור': הטוב. בעיני השמים: והישר.

בעיני

מקרא

הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ וְלֹא־תֹאכַל הַנֶּפֶשׁ
עִם־הַבָּשָׂר׃ כד לֹא תֹּאכְלֶנּוּ עַל־
הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם׃ כה לֹא
תֹּאכְלֶנּוּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ
אַחֲרֶיךָ כִּי־תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי
יְהוָה׃ כו רַק קָדָשֶׁיךָ אֲשֶׁר־יִהְיוּ
לְךָ וּנְדָרֶיךָ תִּשָּׂא וּבָאתָ אֶל־
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה׃
כז וְעָשִׂיתָ עֹלֹתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהַדָּם
עַל־מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְדַם־
זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ עַל־מִזְבַּח יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל׃ כח שְׁמֹר
וְשָׁמַעְתָּ אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ
וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ עַד־עוֹלָם כִּי
תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה

סי' ר"ס נסמ' | כו"ל חסרים ו' במ"א | ג' ר"ח | ד'

אונקלוס

דְמָא אֲרֵי דְמָא הוּא נַפְשָׁא
וְלָא תֵיכוּל נַפְשָׁא עִם
בִּשְׂרָא׃ כד לָא תֵיכְלִינֵיהּ עַל
אַרְעָא תַשְׁדְּרִינֵיהּ כְּמַיָּא׃
כה לָא תֵיכְלִינֵיהּ בְּדִיל דְיִיטַב
לָךְ וְלִבְנָךְ בַּתְרָךְ אֲרֵי תַעֲבֵיד
דְכָשַׁר קֳדָם יְיָ׃ כו לְחוֹד
(מַעֲשַׂר) קוּדְשָׁךְ דִיהוֹן לָךְ
וְנִדְרָךְ תִּטּוֹל וְתֵיתֵי לְאַתְרָא
דְיִתְרְעֵי יְיָ׃ כז וְתַעֲבֵיד
עֲלָוָתָךְ בִּשְׂרָא וּדְמָא עַל
מַדְבְּחָא דַיְיָ אֱלָהָךְ וְדַם
נִכְסַת קוּדְשָׁךְ יִתְּשַׁד עַל
מַדְבְּחָא דַיְיָ אֱלָהָךְ וּבִשְׂרָא
תֵיכוּל׃ כח טַר וּתְקַבֵּיל
יַת כָּל פִּתְגָמַיָּא הָאִלֵּין דַאֲנָא
מְפַקֵּיד לָךְ בְּדִיל דְיִיטַב לָךְ
וְלִבְנָךְ בַּתְרָךְ עַד עָלְמָא
אֲרֵי תַעֲבֵיד דְתָקֵין וּדְכָשַׁר

אבן עזרא

הוא הנפש. פירשתיו: (כה) למען ייטב לך. שלא יאכל נפש בהמה שתשבש נפשו גם הנפש והצורה בדמות האב על כן לבניך אחריך: (כו) רק קדשיך. עולות ושלמים ונדרים: תשא. והטעם תביאם אל המקום הנבחר: (כז) והבשר תאכל. עם הכהן ידבר אם הוא בכור או חטאת או אשם והשוק והחזה ואם שלמים יאכל רבם הישראלי. וטעם שמור ושמעת. על הדם שישפך על גבי המזבח: כי

הטוב והישר ד' וסימן כי תעשה הטוב והישר. וראיתם הטוב והישר מבני אדניכם. ויעש אסא. ויעש כזאת יחזקיהו בכל יהודה דר"ה

תולדות אהרן כי הדם. זבחים לה: ולא תאכל. פסחים כב חולין קב (נזיר כד): לא תאכלנו. חולין קטו (פסחים כב הרמות מו ערלה סב): רק קדשיך. נזיר כה בכורות יד תמורה יז: תשא ובאת. נזיר כה תמורה יח: ועשית עולותיך. נזיר סם זבחים כב פה פו קד חולין ג תמורה יז: ודם זבחיך. פסחים עז סנהדרין ד זבחים לו לז נב קד (פסחים לב): והבשר תאכל. פסחים עז:

ספורנו

לך עתידות כאמרם ז"ל שומעים מה שעתיד להיו' כמלאכי השר' לא תאכל הדם להתחבר להם: (כד) לא תאכלנו על הארץ תשפכנו כמים. עשה באופן שלא יהיה ראוי לאכילה וזה שתשפכהו על הארץ כמים ולא תאגיעהו כמו שמאגיעים היין והשמן ושאר מבקין לאכילה ושתיה: (כה) לא תאכלנו וגו' כי תעשה הישר בעיני ה':

בעל הטורים עם הבשר. בגי' באבר מן החי: תשפכנו. בגימטריא פטור מלכסותו: ונדריך שניה במסורה ונדריך. תשא ובאת. ונדריך תשלם והיינו דתנן דנדרים אם מתו או נגנבו חייב באחריותן וזהו ונדריך תשלם היאך ונדריך תשא שאתה חייב באחריותן עד שתביאם כדאמרינן כיון דאמר. עלי כמאן דטעין ליה אכתפיה דמי: והבשר תאכל וסמיך ליה שמר ושמעת לומר גם שאכן תמיד נאכול בשר כדאיתא בפסחים: שמור ושמעת אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד: כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' וסמיך ליה כי יכרית לומר שאין יוצאין למלחמה אלא צדיקים שעושים הטוב והישר:

רמבן

מתחלה היה אסור לאכול רק שלמים השחוטין במשכן ועתה כשהתיר לשחוט ולאכול בשעריך ובכל אות נפשך יהיה במשמע שיאכל אפילו החולין וגם קדשים כאשר בראשונה שיקריבם שם בבמה ועל כן הזהיר אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו שלא תקריב ממנו לא חלב ולא דם ולא תנהג בהם דרך קדשים ולא תזהיר מהם הטמאים כלל והוצרך להזכיר רק הדם לא תאכלנו מפני טעמים רבים כי מתחלה אמר באיסור הדם ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשותיכם והיה במשמע הזה שהדם שאינו מכפר בבהמה ולא יאסר על כן הוצרך לאוסרו בביאור אבל בחלב לא הזכיר כן באיסורו ואין כל הקרב מן האימורין אסור ולא כל שאינו קרב מותר כאשר כתבתי במקומו ועוד כי כיון שצוה בכאן שנשחוט והזהיר שנאכל באכילת הצבי והאיל היה במשמע שנכסה הדם כאשר צונו בצבי והאיל ועל כל פנים הוצרך להתיר שנשפוך הדם כמים בלא כסוי וזה טעם על הארץ לא בארץ שיכסנו בעפר וכיון שהוצרך להזכיר היתר הדם הקדים לבאר איסורו ועוד נתירא הכתוב שלא ידונו בדם בעבור כי במדבר בעת שהיו כל בקרם וצאנם שלמים היה הבשר אסור עד שיזרוק הדם על המזבח כי כן הדין בקרבנות והנה הדם בהם מעכב אכילת הבשר וגוה מן הצבי והאיל בעבור שאינם קרבים שנכסה את דמם בעפר וכן מן עוף בעבור שאין העוף קרב לשלמים וא"כ היה מחוייב בבקר של בשר תאוה שנכסה אותו או שנאכלנו עם הבשר בבחירה ולא ירארה על פני השדה כי ראוי היה שיהא מותר לאכלו בפני עצמו ממה שישפכנו על הארץ שלא יזבחו את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם על כן אמר שיזבח הבקר והצאן ולא יאכל הדם עם הבשר בבחירה או באבר מן החי וישפוך הדם על הארץ ולא יחוש לו אבל לא יאכלנו לא בפני עצמו ולא עם הבשר ומן הטעם הזה הוצרך להזכיר כן פעם אחרת בבכור בעל מום מפני שהיה הדם מתחלה למזבח והוצרך עתה לומר כשהוא בעל מום שלא ינהגו קדושה בדמו וגם לא היתר אבל ישפכנו כמים ולא יאכלנו. והנראה בעיני בטעם הענין הזה כי מתחלה בהיותם במדבר יליל ישימון ושעירים ירקדו שם והיו כולם יוצאי מצרים הרגילים בהם אסר להראות הדם על פני השדה ולזבוח כלל רק לפני משכן ה' להרחיק אותם מן חטא ההוא אבל בבואם לארץ והוצרך להתיר בשר תאוה מפני הרחק המקום ולא חשש אם ישפך בביתם דם הבקר והצאן על הארץ אבל בדם החיה ועוף אשר יצוד בשדה וביער והמנהג לשחטם שם ולהביאם שחוטין אל הבית השאיר המצוה כאשר היתה לכסות דמם בעפר שלא יקריבו לשעירים. ומדרש רבותינו ברק חזק לבלתי אכול הדם ולא תאכלנו למען ייטב לך מדרש יפה ונאות ללשון הכתוב שהיו להוטין אחריו על כן הוצרך לכל האזהרות האלה וכל שכן שהוצרך להזכיר איסורו אע"פ שלא הזכיר איסור החלב ובאמת שדברי רבותינו זה מספיק לטעם רבוי האזהרות שהכתוב מזהיר ממנו. אבל הלשון שאמר רק חזק לבלתי אכול הדם אינו מתישב לי בכלל זה כי מה חוזק ואומץ יש בהזהר מן הדם והראוי שיאמר לחומרו השמר לך לבלתי אכול הדם ואינו לשון חוזק במצות שאמר הקב"ה ליהושע רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי וכן אמר יהושע לישראל והתחזקתם מאד לשמור ולעשות את כל הכתוב בתורת משה וזה כלל במצות כולן ולשמור ירמוז ללא תעשה ולעשות ירמוז למצות עשה אבל במצוה אחת לא נמצא כן ומה צורך בחוזק בשב ואל תעשה ממצות לא תעשה אחת. אבל נראה לי כי הזכיר בה חוזק מפני הענין אשר ממנו דבקו בדם במצרים כי היו זובחים את זבחיהם לשעירים תמיד כמו שכתוב ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם וכתיב יזבחו לשדים לא אלוה והיתה העבודה ההיא באכילה מן הדם כי היו מקבצים הדם לשדים והם אוכלים עליו וממנו כאלו הם קרואים לשדים לאכול על שולחן השדים והם ומתחברים עמהם וכבר הוזכר זה בספר מורה הנבוכים ולא שיהיה זה עיקר טעם איסור הדם כי הכתוב מפרש טעמו כי הדם הוא הנפש כאשר בסדר אחרי מות אבל מזה היו שטופים בו ורודפין אחריו מאד והנה היו מתנבאים בו ומגידים עתידות ולכך בא הכתוב והזהיר שאם ישמע מאוכלי הדם דבר עתיד ובא האות והמופת אל יפתה לבבו אבל יתחזק בתומתו ובאמונת ה' ואל יאכל מן הדם בשום ענין ואל יכסה המעשה ההוא מדבריהם לא יירא ומפניהם לא יחת כי הבל המה מעשה תעתועים הזהיר בכאן כענין המוזהר בנבואת השקר מפני הטעותיו:

(כח) שמר ושמעת. את כל הדברים האלה לא הזכיר בכאן חקים ומשפטים או עדותיו ומצותיו אבל אמר את כל הדברים להכנים בשמירה גם הטוב והישר כאשר פירשתי בסדר ואתחנן:

ספור

אלהיך: ס שלישי כט כי־יכרית יהוה אלהיך את־הגוים אשר אתה בא־שמה לרשת אותם מפניך וירשת אתם וישבת בארצם: ל השמר לך פן־תנקש אחריהם אחרי השמדם מפניך ופן־תדרש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את־אלהיהם ואעשה־כן גם־אני: לא לא־תעשה כן ליהוה אלהיך כי כל־תועבת יהוה אשר שנא עשו לאלהיהם כי גם את־בניהם ואת־בנתיהם ישרפו באש לאלהיהם:

יג א את כל־הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא־תסף עליו ולא תגרע ממנו: פ

ב כי־יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת:

קדם יי אלהך: כט ארי ישיצי יי אלהך ית עממיא דאת עליל לתמן למירת יתהון מן קדמך ותירת יתהון ותתב בארעהון: ל אסתמר לך דלמא תתקל בתריהון בתר דישתיצון מן קדמך ודלמא תתבע לטעותהון למימר אכדין פלחין עממיא האלין ית טעותהון ואעביד כן אף אנא: לא לא תעביד כן קדם יי אלהך ארי כל דמרחק קדם יי דסני עבדין לטעותהון ארי אף ית בניהון וית בנתהון מוקדין בנורא לטעותהון: א ית כל פתגמא דאנא מפקיד יתכון יתיה תטרון למעבד לא תוספון עלוהי ולא תמנעון מניה: ב ארי יקום בינך נביא או חלים חלמא ויתן לך את או מופתא:

רשי

בעיני אדם: (ל) פן תנקש. אונקלוס תרגם לשון מוקש ואני אומר שלא חש לדקדק בלשון שלא מצינו נו"ן בלשון יוקש ואפילו ליסוד הנופל ממנו אבל בלשון טירוף וקשקוש מצינו נו"ן (דניאל ה) וארכובתיה דא לדא נקשן ואף זה אני אומר פן תנקש אחריהם פן תטרף אחריהם להיות כרוך אחר מעשיהם וכן (תהלים ק״ט) ינקש נושה לכל אשר לו מקלל את הרשע להיות עליו נושים רבים ויהיו מחזירין ומתנקשין אחר ממונו: אחרי השמדם מפניך. אחר שתראה שאשמידם מפניך יש לך לתת לב מפני מה נשמדו אלו מפני מעשים מקולקלים שבידיהם אף אתה לא תעשה כן שלא יבואו אחרים וישמידוך: איכה יעבדו. לפי שלא ענש על עבודת גלולים אלא על זבוח וקטור ונסוך והשתחואה כמו שכתוב (שמות כב) בלתי לה׳ לבדו דברים הנעשים לגבוה בא ולמדך כאן שאם דרכה של עבודת גלולים לעבדה בדבר אחר כגון פוער לפעור וזורק אבן למרקולים זו היא עבודתה וחייב אבל זבוח וקטור ונסוך והשתחואה אפילו שלא כדרכה חייב: (לא) כי גם את בניהם. גם לרבות את אבותיהם ואמותיהם (ספרי) אמר ר״ע אני ראיתי ע״ג שכפתו לאביו לפני כלבו ואכלו: (א) את כל הדבר. קלה כחמורה: תשמרו לעשות. ליתן לא תעשה על עשה האמורים בפרשה שכל השמר לשון לא תעשה הוא אלא שאין לוקין על השמר של עשה: לא תוסף עליו. (ספרי) חמשה טוטפות חמשה מינין בלולב ארבע ברכות לברכת כהנים: (ב) ונתן אליך אות. בשמים כענין שנאמר בגדעון (שופטים ו) ועשית עמדי אות ואומר יהי נא חורב על הגזה וגו׳: או מופת. בארץ (ס״א ונתן

בעל הטורים

נרבת גותם. ולא גתם: אוהב · ולא בהר הומות:

תולדות אהרן היכה יעבדו. סנהדרין ס: פ״ג נא זבחים קי: כי יכרית. ערכים ת״ג ב׳ יד: לא תוסף. ערכים מ״ג פ׳ יד: ונתן אליך אות. ברכות ג:

אבן עזרא

(כט) כי יכרית. גם זאת הפרשה דבקה עם כי ירחיב כי אם לא ינצח את הגוים לא ירחיב גבולו. מלת ופן דרך קצרה שתעשה כמעשיהם: (ל) ואעשה כן גם אני. לעבודת השם ותחשוב כי תעשה טוב לא תעשה כן כי כל מעשיהם יתעב השם והעד כי גם את בניהם. את הדבר אשר צויתי אתכם אותו תשמורו: (ב) כי יקום בקרבך נביא. טעם בקרבך כי אין נביא כי אם מישראל וזאת הפרשה דבקה בעבור ע״ג כי שרפת הבנים ע״ג. נביא שיאמר כי בהקיץ דבר השם או שלוחו עמו או בחלום ויש אומרים כי יתכן להיות הנביא מתנבאי דבר השם ופי׳ שאמר נביא באמת שיהי׳ אות כך להצדיקו ושמע השומע והגידו לכיות אות לנפשו ויש אומרים כי

ופן. ה׳ וסימן נמסר בסדר ואתחנן: איכה י״ז וסימן נמסר בריש מגלת איכה: בניהם ה׳ רס״ר ו״ע וסי׳ כי גם את בניהם. ויהי חד ואנשיו. ובנו במות התפת. והאכלתים את בשר: והעם אשר המה. וכל עזרא דכוותא: מצוה אתכם י״א וסימן נמסר בסדר והיה עקב: ונתן אליך נתינה אליך ה׳. וסי׳ ונתת אל הארן. ואל הארן תתן. ונתן אליך אות. פצה פיך ואכול.

ספורנו

ל׳. וכאשר תמנע מלאכול לא יהיה זה כמואס בו אבל כדי שתעש׳ היפר בעיני ה׳ כאמרם ז״ל אל יאמר אדם קצה נפשי בבשר חזיר אבל יאמר אפשי ואבי שבשמים גזר עלי: (ל) ואעשה כן גם אני. בהשתמש את האל יתברך באותם מיני העבודה בהם עובדים לע״ג: (לא) כי כל תועבת ה׳ אשר שנא עשו לאלהיהם. כי אמנם הם עובדים לע״ג בקצת מיני עבודות נמאסות אצל האל יתברך: יג (א) לא תוסף עליו. כי אולי תוסיף דבר נמאס אצלו יתברך כמו שיהיה אם תרצה להוסיף מיני עבודות לאל יתברך שלפעמים תהיה העבודה הנוספת דבר נמאס אצלו יתברך כמו

רמבן

(ל) השמר לך פן תנקש אחריהם אחרי השמדם מפניך. אחר שתראה שאשמידם מפניך יש לתת לב מפני מה נשמדו אלו מפני מעשים מקולקלים שבידיהם אף אתה לא תעשה כן שלא יבאו אחרים וישמידוך לשון רש״י. ואם כן יהיה זה אזהרה והתראה מלעבוד ע״ג וכן כתב איכה יעבדו לפי שלא ענש על ע״ג אלא על זבוח וקטור ונסוך והשתחואה כמו שכתוב בלתי לה׳ לבדו דברים הנעשים לגבוה בא ולמדך כאן שאם דרכה של ע״ג לעבדה בדבר אחר כגון פוער לפעור וזורק אבן למרקולים שהיא עבודתו חייב וחייב על זבוח וקטור וניסוך והשתחואה אפילו שלא כדרכה עכ״ל. וזה איננו נכון כי הכתוב אומר לא תעשה כן לה׳ אלהיך אם כן איננה אזהרה בעבודה לאלהיהם רק שלא לעבוד השם הנכבד בעבודתם כאשר נתן הטעם כי כל תועבת ה׳ אשר שנא וגו׳ אבל פי׳ הפרשה כי עד הנה צוה פעמים רבות כי בבואנו אל הארץ נעקור ע״ג ומשמשיה ונאבד את שמם וצוה שנעשה זה מיד כאשר אנחנו יורשים אותם מיד ועתה אמר כי כאשר יכרית ה׳ הגוים ההם מפנינו וישתקע שם ע״ג מן הארץ ונשב בארצם לבטח לא נחשב בלבנו הנה הכרית השם מפנינו עובדי אלהים אחרים בעבור שהיו עושים כבוד בעבודה שלמה למעשה ידי אדם עץ ואבן ואין ראוי לתת כבודו לאחר ותהלתו לפסילים כי כן אסר זבוח וקטור ונסוך והשתחואה בלתי להשם לבדו והנהוג במלכים כי המתהדר בכבודם לתת עטרה בראשו או ללבוש לבוש מלכות בהם אחת דתו להמית אם כן אעשה אני לשם הנכבד כאשר היו עושים הגוים לאלהיהם וייטב לפניו לכן הזהיר לא תעשה כן כי הדברים המתועבים לפניו היו עושים לאלהיהם ולא אכרם מפני המעשה שיהיה נכבד וראוי לעשותו לפני השם לבדו רק מפני הכונה שהיתה בהם לעבודת מלכות כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם שהוא דבר מתועב לפני השם לשפוך דם נקי ואף כי להיות אכזרי על פרי בטן לא ירחמו ועל כן אמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם וגומר להזהיר על מעשה הקרבנות ועבודת המקדש שלא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו וזה ענין הפרשה הזאת באמת. אבל רבותינו שלמדו מכאן לעובד ע״ג כדרכה שחייב עליה לעולם אפילו פוער עצמו לפעור מפני שהזכיר הכתוב איכה יעבדו ללמד כי תקרא עבודה באיכות ההוא ויהיה בכלל ולא תעבדם אבל אם יזרוק אבן לפעור או אפילו דרך כבוד שיחבק וירבץ לפניו איננו חייב מיתה ועל דרך הפשט הזהיר בראש הסדר לא תעשון כן לה׳ אלהיכם לעבדו כאלהי העמים על ההרים הרמים בקרבנותיו ועתה בפרשה הזאת הזהיר לא תעשה כן לה׳ אלהיך לעבדו במקדשו כעבודות שלהם:

יג (ב) כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום. יקראנו הכתוב נביא על פי עצמו שיאמר הוא השם דבר עמי בהקיץ ואני נביאו שלוח לכם שתעשו כן ויתכן שירמוז הכתוב למה שהוא אמת כי בנפשות מקצת האנשים כח נבואי ידעו בו עתידות לא ידע האיש מאין יבא לו אבל יתבודד ותבא בו רוח לאמר ככה יהיה לעתיד לבא בדבר פלוני ויקראו לו הפילוסופים כהין ולא ידעו סבת הענין אך הדבר נתאמת לעיני רואים אולי הנפש יבחדושה תדבק בשכל הנבדל ותתכוין בו. והאיש הזה יקרא נביא כי מתנבא הוא ועל כן יבא האות והמופת אשר יאמר:

ונתן אליך אות או מופת. ענין אות סימן על דבר שיהיה אחרי כן כדמיונו כענין שנאמר איש על דגלו באותות כי כשיבא הנביא ויאמר דבר פלוני עתיד להיות לדמיון שיהיה כך יקרא אות כענין שנאמר לכן יתן ה׳ הוא לכם אות שהאל עמנו מסם בן אשת הנביא והעלמה נגזרת מן אתה. והמופת יאמר

רשי

ונתן אליך אות. בשמים דכתיב יהיו לאותות ולמועדים: או מופת. בארץ דכתיב אם טל יהיה על הגזה לבדה ועל כל הארץ חורב). אף על פי כן לא תשמע לו ואם תאמר מפני מה נותן לו הקב"ה ממשלה לעשות אות כי מנסה ה' אלהיכם אתכם: (ה) ואת מצותיו תשמורו. (ספרי) תורת משה: ובקולו תשמעו. בקול הנביאים: ואותו תעבודו. במקדשו: ובו תדבקון. (סוטה י"ד) הדבק בדרכיו גמול חסדים קבור

תולדות אהרן כי מנסה. פס: אחרי ה' אלהיכם. סוטה יד לד:

אבן עזרא

כי אפילו יבא האות והמופת אין להאמין בו כי הוא דבר הפך שקול הדעת ולפי דעתי שיש אות גם מופת כמו סימן והעד דברי ישעיה שאמר הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים ואות הנביא כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף ואותות בניו שמותם על דבר המקרה שיהיה בימיהם והם עמנו אל מהר שלל חש בז ושאר ישוב וכתבות והיו לך לאות ולמופת וכן רבים: (יד) וטעם כי מנסה. בעבור שעזבו ולא כתיתו ונסיון השם להראות צדקת המנוסה: (ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו. שתעשו על פי יכלתכם כמעשיו ותרדפו אחרי נתיבותיו: ואותו תיראו. תלשאול למה זה: ואת מצותיו תשמורו. שהם העיקר: ובקולו תשמעו. מה שהם

ג וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר־דִּבֶּר
אֵלֶיךָ לֵאמֹר נֵלְכָה אַחֲרֵי אֱלֹהִים
אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יְדַעְתָּם
וְנָעָבְדֵם׃ ד לֹא תִשְׁמַע אֶל־דִּבְרֵי
הַנָּבִיא הַהוּא אוֹ אֶל־חוֹלֵם הַחֲלוֹם
הַהוּא כִּי מְנַסֶּה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
אֶתְכֶם לָדַעַת הֲיִשְׁכֶם אֹהֲבִים
אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל־לְבַבְכֶם
וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם׃ ה אַחֲרֵי יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת־
מִצְוֺתָיו תִּשְׁמֹרוּ וּבְקֹלוֹ תִשְׁמָעוּ

י"ז ר"פ. נ'
ג וְיֵיתֵי אָתָא וּמוֹפְתָא דְמַלֵּיל
עִמָּךְ לְמֵימַר נְהָךְ בָּתַר
טָעֲוַת עַמְמַיָּא דְלָא יְדַעְתִּינוּן
וְנִפְלְחִינוּן׃ ד לָא תְקַבֵּיל
לְפִתְגָמֵי נְבִיָּא הַהוּא אוֹ
לְחָלִים חֶלְמָא הַהוּא אֲרֵי
מְנַסֵּי יְיָ אֱלָהֲכוֹן יָתְכוֹן לְמִידַע
הַאִיתֵיכוֹן רָחֲמִין יָת יְיָ
אֱלָהֲכוֹן בְּכָל לִבְּכוֹן וּבְכָל
נַפְשְׁכוֹן׃ ה בָּתַר פּוּלְחָנָא דַיְיָ
אֱלָהֲכוֹן תְּהָכוּן וְיָת הַתְדַּחֲלוּן
וְיָת פִּקּוּדוֹהִי תִּטְּרוּן
וּלְמֵימְרֵיהּ תְּקַבְּלוּן וְקָדָמוֹהִי

רמבן

יאמר על דבר מחודש שיעשה לפניו בשנוי טבעו של עולם כענין שנאמר לדרוש את המופת אשר היה בארץ ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש והיא צלה מקוררת מופלאות כמו שרית ישראל וישאילהו הלשון לדבר שהוא חוץ מן המנהג כמו שנאמר והיה יחזקאל לכם למופת ונזמר ותדבר ולא תאלם עוד והיית להם למופת כי מעשיו היו פלא בעיני הרואים כדרך ותרד פלאים וכן אתיא ותמהיא אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין האותות והמופתים כי הפלא והתמה ענין אחד והיו ביציאת מצרים אותות והם הדברים שיאמר להם מתחלה יהיה האות הזה והיו שם מופתים שיעשו בחדוש בלי שיקדימו להודיע בו וכן מה אות כי אעלה בית ה' שיקדים להודיעו ואמר בהאות ההוא בעצמו לדרוש את המופת אשר היה בארץ לדעת החדוש ההוא איך נתחדש אצלם וכן המטה אשר נהפך לנחש קראו אות כאשר הודיע בו לישראל וקראו מופת כאשר עשאו לפני פרעה לחדוש וכן כאשר הלך עבדי ישעיה ערום ויחף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש כי היה בדבר אות מגיד על מה שיאתה ופלא במנהג שילך הנביא ככה אם כן ונתן אליך אות או מופת פירוש שיאמר אני הנביא השלוח אליכם שתעבדו ע"ג פלונית וזה לכם האות כי למחר יבא הארבה החסיל והגזם או יתן להם מופת שישליך לפניהם מטה ויהיה לתנין. ובספרי אמר אות הוא מופת ומופת הוא אות אלא שדברה תורה כשתי לשונות אלו כונתם לומר שאין חלוק בין שניהם הפרש בדינם ודי היה להזכיר האחד אלא שרצתה התורה להפליג בענין לומר כל אות ואות שיתן אליך מכל אותות שבעולם. והאיש הזה שיקרא עצמו נביא ויצוה לעבוד ע"ג על דרך הפסק שנביא הע"ג הוא שיאמר כלם פעור שלחני אליכם שהוא האלהים וצוה

ספורנו

כמו שרפת הכנים. ולא תגרע ממנו אפילו בשור שבת המטה בעיניך כענין שאמרו אני ארבה ולא אסור: (ג) אשר לא ידעתם. שלא בא מופת אפילו על מציאותם כי האמנם הנודעים בהוש או במופת נודע מהם שהם פועלים המיד בענין ההד באופן שנודע שהם פועלים טבעיים לא רצוניים ובכן לא יועיל להתפלל אליהם ולא לעבדם: (ד) לא תשמע אל דברי הנביא ההוא. לא תפנה אל דבריו לראות אם יש ממש בקצתם כי אין ספק שכל דבריו שקר שבדא מלבו הכל להרע כאמרו כי דבר סרה והאות או מופת נעשה על ידי כשוף או תחבולה וזולתה לא מכח נבואה שבאה לו: או אל חולם החלום ההוא. לראות אם יש בקצת הלומו אמת אבל תדע בלי ספק שלא חלם דבר ממה שאמר אבל המציא הכל מלבו כדי להדיח: כי מנסה ה' אלהיכם אתכם. כי בזה שתחשבו לאויב את המדבר נגד אלהיכם תהיו מנוסים לפניו לאוהביו. לדעת כדי שעל אהבתכם המנוסה בפועל תהיו בפעל ידיעתו הפועלת לטוב לעולם כראוי בדבר המוכן בפעל לקבל שפע טובו: (ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו. כענין והלכת בדרכיו ולא בדרכים הדפים שיאמר נביא או חולם להדיחך מן הדרך: ואותו תיראו. אף על פי שיהיה אותו הנביא אגלך כבר אדם הטוב וטרא ומגוחם עתה תבטל יראת הנביא מפני יראת האל יתברך: ואת מצותיו תשמרו. ולא מצות חדשות שיחדש הנביא בפרט בע"ג שהיא מנגדת לכל מצות האל יתעלה כי אמנם הוא צוה לעולם בריתו לא יחליפנו ולא ימיר אותו: ובקולו תשמעו. במה שיצוה על ידי נביאיו לקיום תורתו ולקדוש שמו כענין אליהו בהר הכרמל לא בקול זה המבטל את כל מצות האל יתעלה: ואותו

שתעבדוהו בכך וכך והוא שאמר בו הכתוב עוד ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת כי כל מתנבא בשם אלהים אחרים לעבוד אותם יתנבא כי הם לו לאלהיו והזכירו שם עם נביאי השקר. אבל העולה בזה מדברי רבותינו כי זה הנביא הנזכר בכאן נתנבא בשם ה' יאמר השם הנכבד שלחני שתעבדו לפעור כי היה השותף עמו כמעשה בראשית או שהוא גדול מכל האלהים לפניו ורוצה שיעבדו אליו והם ז"ל הזכירו כי אפילו יאמר שיעבדו לע"ג אפילו שעה אחת בלבד כגון שיאמרו עבדי לפעור היום הזה בלבד ותצליחו בדבר פלוני כי כן הרצון לפני השם הנכבד הוא חייב מיתה וגם זה הוא כפשוטו של מקרא. והנה צוה הכתוב שלא נשמע למתנבא בשם ה' לעבוד ע"ג כלל ולא נביט באותות ובמופתים שיעשה והזכיר הטעם מפני שאנחנו ידענו מיציאת מצרים שהיא מעשה ממש לא חזיון ולא מראה כי לה' הארץ והוא המחדש והחפץ והיכול ואין אלהים מלבדו וידענו ממעמד הר סיני כי הוא פנים בפנים צוה אותנו ללכת בדרך הזה שלא נעבוד לזולתו כלל וכבודו לאחר לא נתן וזה טעם אשר צוך ה' אלהיך והנה דבר סרה על השם שלא צוהו ככה מעולם או סרה דבר על כבודו שאין ראוי לעבוד לאל אחר:

(ד) וטעם כי מנסה ה' אלהיכם אתכם. לאמור כי ענין המופת אשר בא והראהו השם לזה בחלומו או בכיהונו רצון האלהים היה בו לנסותכם באהבתו וכבר פירשתי כי הנסיון יקרא כן מצד המנוסה. ואמר לדעת שיודע בפועל מה שהוא בכח וגלוי לפניו. והנה מצות כל הפרשה במתנבא לעבוד ע"ג אבל במתנבא בשם ה' לשנות בדברי התורה רבותינו דרשו בו שאם בא לעקור דבר אחד מן התורה כגון שיתיר החזיר או אחת מן העריות לעולם כמשפט הזה יעשה לו אבל אם יתיר זה לקצת הימים להוראת שעה כגון אליהו בהר הכרמל אנו חייבים לשמוע אליו ולעשות ככל אשר יצונו. ונראה שאם יתנבא בשם ה' למצות ומצוה שיחדש כגון שיהיה במקרא מגלה שאינו חייב מיתה אלא שאין לנו לשמוע אליו דכתיב אלה המצות אין נביא רשאי לחדש בהם דבר מעתה. ואולי כיון שלא נאמין לו הנה הוא נביא השקר ומיתתו בחנק:

(ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו. היא המצוה שנלך אחר עצתו וממנו לבדו נדרוש כל נעלם ונשאל כל עתיד כענין ותלך לדרוש את ה' כי יבא אלי העם לדרוש אלהים וכן יעשו ישראל עם הנביאים האין פה נביא לה' ונדרוש את ה' מאתו ויגד לנו ה' אלהינו את הדרך נלך בו ואת הדבר אשר נעשה. ובספרי אחרי ה' אלהיכם זה ענן והוא מה שפירשנו שנשמע לקול אותותיו ונלך אחרי עצתו ואותו תיראו שתאמינו כי הוא אשר בידו נפש כל חי ובידו להמית ולהחיות ופוקד עון ומשלם שכר:

ואת מצותיו תשמרו. תורת משה ובקולו תשמעו לעשות כל שיצוה אותנו מלבד התורה כמו שאמר שמואל נסכלת כי לא שמרת את מצות ה' והוא מה שפירש עוד נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעון ואמר באיש אשר לא ישמע אנכי אדרוש מעמו שהוא חייב מיתה בידי שמים וכמו שבא ומצות הנביא הכוני ופצעני בדבר ה' וכן אמרו בספרי ובקולו תשמעו בקול נביאיו ואותו תעבודו ובו תדבקון פירשתיו והנה כבר נאמר את ה' אלהיך תירא ואותו

אבן עזרא

שהם זכר לעיקר: **ואותו תעבודו.** במעשה: **ובו תדבקון.** בלב בראש ובסוף: (ו) כי דבר סרה. תאר מ.ת דבר כמו וברוב יועצים תקום וטעם סרה שהשם צוה לסור מע"ג או הוא מגזרת סורר ומורה והוא הנכון והיה הרי"ש ראוי להדגש: המוציא אתכם והפודך. כפול בטעם לחזוק: ובערת. פירשתיו:

(ז) כי יסיתך אחיך. הטעם אפילו אחיך. וטעם בן אמך. שהייחס כבטן אחת והאם כגוף והאב כצורה והצורה לא ישתנה כי אם אחר מעט: (ט) לא תאבה לו במחשבת הלב: ולא תשמע אליו במעשה: ולא תחום עינך. להרגו: ולא תכסה. שתניחנו רק תגלה הדבר עד שישמעון העדים מפיו כי כן כתוב ואז תהרגנו: (י) ידך תהיה בו. הוי' נראה כי הוא תמים עדי' לולי הקבלה: (יא) וסקלתו. פירוש מה תהי' מיתתו

רש"י

קבור מתים בקור חולים כמו שעשה הקב"ה: **סרה.** דבר המוסר מן העולם שלא היה ולא נברא ולא צויתיו לדבר כן דישטולט"א בלעז: **והפודך מבית עבדים.** (ספרי) אפילו אין לו עליך אלא מה שפדאך דיו: (ז) **כי יסיתך.** אין הסתה אלא גרוי שנאמר (שמואל א כו) כי אם ה' הסיתך בי אמיטר"א בלעז שמסיאו לעשות כן: **אחיך.** מאב: **או בן אמך.** מאם (קדושין פו): **חיקך.** השוכבת בחיקך ומחוקה ודבוקה בך אפיקיד"א בלעז וכן (יחזקאל מג) מחיק הארץ מיסודה תקוע בארץ: **אשר כנפשך.** זה אביך. פירש לך הכתוב את החביבין לך ק"ו לאחרים: **בסתר.** דבר הכתוב בהווה שאין דברי מסית אלא בסתר וכן שלמה הוא אומר (משלי ז) בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה: **אשר לא ידעת אתה ואבותיך.** דבר זה גנאי גדול הוא לך שאף העו"ג אין מניחין מה שמסרו להם אבותיהם וזה אומר לך לעזוב מה שמסרו לך אבותיך: (ח) **הקרובים אליך או הרחוקים.** למה פרט קרובים ורחוקים אלא כך אמר הכתוב מטיבן של קרובים אתה למד טיבן של רחוקים כשם שאין ממש בקרובים כך אין ממש ברחוקים: **מקצה הארץ.** (ספרי) זו חמה ולבנה וצבא השמים שהן מהלכים מסוף העולם ועד סופו: (ט) **לא תאבה לו** (שם) לא תהא תאב לו לא תאהבנו לפי שנאמר (ויקרא יט) ואהבת לרעך כמוך את זה לא תאהב: **ולא תשמע אליו.** בהתחננו על נפשו למחול לו לפי שנא' (שמות כג) עזב תעזוב עמו לזה לא תעזוב: **ולא תחום עינך עליו.** לפי שנאמר (ויקרא יט) לא תעמוד על דם רעך על זה לא תחום: **ולא תחמול.** ולא תהפוך בזכותו: **ולא תכסה עליו.** אם אתה יודע לו חובה אינך רשאי לשתוק: (י) **כי הרוג תהרגנו.** אם יצא מב"ד זכאי החזירהו לחובה יצא מב"ד חייב אל תחזירהו לזכות (ספרי): **ידך תהיה בו בראשונה.** מצוה ביד הניסת להמיתו לא מת בידו

מקרא

וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן׃
ו וְהַנָּבִיא הַהוּא אוֹ חֹלֵם הַחֲלוֹם
הַהוּא יוּמָת כִּי דִבֶּר־סָרָה עַל־
יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם ׀
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפֹּדְךָ מִבֵּית
עֲבָדִים לְהַדִּיחֲךָ מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר
צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בָּהּ
וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ׃ ס ז כִּי
יְסִיתְךָ אָחִיךָ בֶן־אִמֶּךָ אוֹ־בִנְךָ אוֹ־
בִתְּךָ אוֹ ׀ אֵשֶׁת חֵיקֶךָ אוֹ רֵעֲךָ
אֲשֶׁר כְּנַפְשְׁךָ בַּסֵּתֶר לֵאמֹר נֵלְכָה
וְנַעַבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר
לֹא יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ׃ ח מֵאֱלֹהֵי
הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבֹתֵיכֶם הַקְּרֹבִים
אֵלֶיךָ אוֹ הָרְחֹקִים מִמֶּךָּ מִקְצֵה
הָאָרֶץ וְעַד־קְצֵה הָאָרֶץ׃ ט לֹא־
תֹאבֶה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא־
תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו וְלֹא־תַחְמֹל
וְלֹא־תְכַסֶּה עָלָיו׃ י כִּי הָרֹג
תַּהַרְגֶנּוּ יָדְךָ תִּהְיֶה־בּוֹ בָרִאשׁוֹנָה
לַהֲמִיתוֹ וְיַד כָּל־הָעָם בָּאַחֲרֹנָה׃
יא וּסְקַלְתּוֹ בָאֲבָנִים וָמֵת כִּי בִקֵּשׁ
לְהַדִּיחֲךָ מֵעַל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ

תרגום אונקלוס

תִּפְלְחוּן וּבְדַחַלְתֵּיהּ
תִּתְקָרְבוּן׃ ו וּנְבִיָּא הַהוּא
אוֹ חָלֵים חֶלְמָא הַהוּא
יִתְקְטֵיל אֲרֵי מַלֵּיל סְטָיָא עַל
יְיָ אֱלָהֲכוֹן דְּאַפֵּיק יָתְכוֹן
מֵאַרְעָא דְמִצְרַיִם וּדְפָרְקָךְ
מִבֵּית עַבְדוּתָא לְאַטְעָיוּתָךְ
מִן אוֹרְחָא דְּפַקְּדָךְ יְיָ אֱלָהָךְ
לִמְהָךְ בַּהּ וּתְפַלֵּי עָבֵיד דְּבִישׁ
מִבֵּינָךְ׃ ז אֲרֵי יִמְלְכִינָּךְ
אֲחוּךְ בַּר אִמָּךְ אוֹ בְרָךְ אוֹ
בְרַתָּךְ אוֹ אִתַּת קְיָמָךְ אוֹ
חַבְרָךְ דִּכְנַפְשָׁךְ בְּסִתְרָא
לְמֵימַר נֵהַךְ וְנִפְלַח לְטַעֲוַת
עַמְמַיָּא דְּלָא יְדַעְתְּ אַתְּ
וַאֲבָהָתָךְ׃ ח מִטַּעֲוַת עַמְמַיָּא
דִּבְסַחְרָנֵיכוֹן דְּקָרִיבִין לָךְ אוֹ
דְּרָחִיקִין מִנָּךְ מִסְּיָפֵי אַרְעָא
וְעַד סְיָפֵי אַרְעָא׃ ט לָא
תֵיבֵי לֵיהּ וְלָא תְקַבֵּיל מִנֵּיהּ
וְלָא תְחוּס עֵינָךְ עֲלוֹהִי וְלָא
תְרַחֵם וְלָא תְכַסֵּי עֲלוֹהִי׃
י אֲרֵי מִקְטַל תִּקְטְלִנֵּיהּ יְדָךְ
תְּהֵי בֵיהּ בְּקַדְמֵיתָא
לְמִקְטְלֵיהּ וִידָא דְכָל עַמָּא
בְּבַתְרֵיתָא׃ יא וְתִרְגְּמִנֵּיהּ
בְּאַבְנַיָּא וִימוּת אֲרֵי בְעָא
לְאַטְעָיוּתָךְ מִדַּחַלְתָּא דַּייָ

ג׳ ר״פ — ד׳ וכל אס״ף דכוות. ל״ת — ג׳ ותסר — ל׳ ופ״ל — כ׳ ואכלת פננים — כו״ע חסר בת״ס — פ׳. פ׳ — ג׳ ותסר — ג׳ מ״ל בכפ׳ ואינון פ׳ מ״ל

מסורה

בשנה תאכל ובשעריך תמלא: והנביא ג׳ ר״פ וסימן והנביא ההוא או חרם. והנביא והכהן והעם. והנביא כי יפתה: יומת ד׳ קמץ וסימן נמסר בסדר כי תשא: מקצה הארץ ועד קצה הארץ ג׳ וסימן מאלהי העמים. והפיצך ה׳ בכל העמים. והיו חללי ה׳ ביום ההוא: ולא תשמע ד׳ רפויין וסימן לא תאבה לו ולא. הנני מביא עליכם גוי: עד אנה ה׳

תולדות אהרן וכנמית. סנהדרין סס: מן הדרך. בס פט ל: ללכת. בס פט: ובערת הרע. חולין קח: כי יסיתך אחיך. קדושין ס סנהדרין כח סד ע״ג לו הונין ד (קדושין כו): מ״לכי העמים. סנהדרין כח: לא תאבה לו. שם פג: לא תחמול. שם כם לג לו שם מכות יב: כי הרוג. סנהדרין לג נח עקידה שער כג:

בעל הטורים

והפדך ס״א כפולה פדיה אחר פדיה. ובערת הרע מקרבך וסמיך ליה כי יסיתך. שאין עושין לשבית: כי יסיתך ר״ת בנים ניהוד רמז ליחוד מן הפורה: כנפשך ב׳ במסורה. אשר כנפשך. כנפשך שבעך שיינו דאיהא בתולין אין בשהם בדברים וכא כתיב כי יסיתך ככוא נפי כאבילה ובטיה וסיינו כנפשך כמו כנפשך שבעך דסייתו אכילה: אשר לא ידעת אתה ואבותיך כתיב במסית לפי ברעך כנפשך שהוא אביו מסית אותו לומר לא הלמד לבבות מלאותין בהוא אבי אביו אלא שלמד מאביך: ולא תחום עינך עליו בגי׳ הן, טוענין למסית: ולא תכסה כ׳. ולא תכסה עליו ולא תכסה עוד על הרוגיה וזהו ברוגו במסית שאם יצא מבית דין חייב אין מחזירין אותו לזכות וזהו לא תכסה עוד על הרוגיה פי׳ על פי שיצא ליהרג:

ספורנו

ואותו תעבודו. לבדו לא אחר עמו כאמרו אבח לאלהים יחרם כמו שהתבאר במקומו: ובו תדבקון. שיהיה תכלית כל פעולתכם לעשות רצונו ולא תהיה שנאתך על זה מסובבת מאיבה קודמת: (ו) יומת כי דבר סרה על ה׳. אף על פי שדבר בשם ה׳ ולא בשם ע״ג ומזה היה נראה שלא יתחייב מיתה כמו שגזרו זקנים באמרם על ירמיהו אין לאיש הזה משפט מות כי בשם ה׳ אלהינו דבר אלינו הנה זה חייב מיתה מפני שדבר סרה בשמו: להדיחך מן הדרך. אף על פי שלא אמר להדיחך מעל ה׳ כי הוא אומר בשם ה׳ שתעבדו ע״ג במצותו מכל מקום בקש להדיחך מן הדרך אשר צוה ה׳ אלהיך: (ח) הקרובים אליך. אף על פי שמגד קורבתם תדע שקרותם ואין לאיש שהטעה בם: או הרחקים ממך מקצה הארץ. אע״פ שמגד המרחק אין לאיש שילך שם לעבדה: לא תאבה לו. באמרו שתחקור לדעת אם כנים דבריו שע״ג פלוני כך מטיבה וכך מריעה: ולא תשמע אליו. ובזה האופן לא תשמע אליו ולא תקבל ממנו לעבוד שאם יהיה בדבר ספק אולי אם הוא ראוי סוף שתשמע אליו כי ספק כזה לא יקרה אלא מחסרון התבוננות בגודל האל ית׳ וסדרו בעולם: (יא) כי בקש להדיחך. אף על פי שלא עשה היזק כמו שעושים מדיחי עיר הנדחת מכל מקום חייב מיתה בשביל שבקש להדיחך ובכונתו שבא שמא ידיח עוד אחרים ואם לא תהרגנו אולי ידיח הוא או זולתו

אם

רמב"ן

ואותו תעבוד אבל החזירו בכאן לשלול שלא נירא מדברי הנביא מפני האות והמופת ולא נעבור על עבודת ה׳ בעבור דבריו כי מן ה׳ לבדו נירא ולא מאל אחר ולהוסיף ובקולו תשמעו:

(ט) **לא** תאבה לו. לא תהא תאב לו ולא תאהבנו לפי שנאמר ואהבת לרעך כמוך את זה לא תאהב לשון רש״י מספרי. אבל בגמרא אמרו הא אבה ושמע חייב וכן הדבר כי אבה לשון רצון ולא אבה ה׳ אלהיך לשמוע אל בלעם לא רצה. לא אבה יבמי כמה שאמר לא יחפץ. והנה לא תאבה לו בלב ולא תשמע אליו שתודה לומר כן העצה אלך ואעבוד הע״ג שאמרת והוא חייב מיתה בהודאתו. וכן דעת אונקלוס לא תקבל מיניה ואלו הלאוין כמו לא תתאוה ולא תחמוד שאם התאוה בלב עובר בלאו הראשון ואם הוסיף לעשות כאשר חשב עובר גם בלאו השני:

לא תחום עינך עליו. לרחם עליו שלא ימות:

ולא תחמול על הקורבה הנזכרת שיש לך עמך. כענין שנאמר כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו:

ולא תכסה עליו מהעיד עליו בב״ד. ובספרי לא תחמול שלא ילמד עליו זכות. ולא תכסה אם אתה יודע לו חובה אינך רשאי לשתוק והכל טעם אחד כי הכבוי מן מכסה פשעיו כוסה קלון השתיקה מהגיד:

ואמר

רש״י

בידו ימות כיד אחרים שנאמר ויד כל העם וגו׳ : (יג) לשבת שם . (ספרי) פרט לירושלים שלא נתנה לדירה : כי תשמע לאמר . אומרים כן יצאו וגומר : (יד) בני בליעל . (שם) בלי עול שפרקו עולו של מקום : אנשים . (סנהדרין קיא) ולא נשים : יושבי עירם . ולא יושבי עיר אחרת מכאן אמרו אין נעשית עיר הנדחת עד שידיחוה אנשים ועד שיהיו מדיחיה מתוכה : (טו) ודרשת וחקרת ושאלת היטב . (שם) מכאן למדו שבע חקירות מריבוי המקרא כאן יש ג׳ דרישה וחקירה והיטב ושאלת אינו מן המנין וממנו למדו בדיקות. ובמקום אחר הוא אומר (דברים י״ט) ודרשו השופטים היטב ובמקום אחר הוא אומר (שם י״ז) ודרשת היטב ולמדו היטב היטב לגזירה שוה ליתן האמור של זה בזה : (טז) הכה תכה. (ב״מ ל״א) אם אינך יכול להמיתם במיתה הכתובה בהם המיתם באחרת : (יז) לה׳ אלהיך. לשמו ובשבילו : (יח) למען ישוב ה׳ מחרון אפו. שכל זמן שע״ג בעולם חרון אף בעולם

אבן עזרא

מיתתו : (טו) ודרשת וחקרת ושאלת . אלה המלות היטב מפורשות בדברי רז״ל : (יז) כליל . כלה לה׳ אלהיך בעבור כבוד השם תשרפנה באש : תל . מגזרת הר גבוה ותלול : (יח) למען ישוב ה׳ מחרון אפו . ולא ישחיתך בעון העיר . וטעם כי תשמע. כן תעשה אם בקשת לעשות הישר בעיניו. ובכתבה פרשת בנים אתם לה׳ . בעבור המסיתים את או בן או אב או אנשי עיר הנדחת ואסור להתאבל עליהם אף כי להתגודד כי הנה אסור הוא על כל מת :

תתגודדו

מקרא

הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית
עֲבָדִים׃ יב וְכָל־יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ
וְיִרָאוּן וְלֹא־יוֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר
הָרָע הַזֶּה בְּקִרְבֶּךָ׃ ס יג כִּי־
תִשְׁמַע בְּאַחַת עָרֶיךָ אֲשֶׁר יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לָשֶׁבֶת שָׁם
לֵאמֹר׃ יד יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי־
בְלִיַּעַל מִקִּרְבֶּךָ וַיַּדִּיחוּ אֶת־יֹשְׁבֵי
עִירָם לֵאמֹר נֵלְכָה וְנַעַבְדָה
אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יְדַעְתֶּם׃
טו וְדָרַשְׁתָּ וְחָקַרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב
וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֶשְׂתָה
הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבֶּךָ׃ טז הַכֵּה
תַכֶּה אֶת־יֹשְׁבֵי הָעִיר הַהִוא לְפִי־
חָרֶב הַחֲרֵם אֹתָהּ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־
בָּהּ וְאֶת־בְּהֶמְתָּהּ לְפִי־חָרֶב׃
יז וְאֶת־כָּל־שְׁלָלָהּ תִּקְבֹּץ אֶל־תּוֹךְ
רְחֹבָהּ וְשָׂרַפְתָּ בָאֵשׁ אֶת־הָעִיר
וְאֶת־כָּל־שְׁלָלָהּ כָּלִיל לַיהוָה
אֱלֹהֶיךָ וְהָיְתָה תֵּל עוֹלָם לֹא
תִבָּנֶה עוֹד׃ יח וְלֹא־יִדְבַּק בְּיָדְךָ
מְאוּמָה מִן־הַחֵרֶם לְמַעַן יָשׁוּב
יְהוָה מֵחֲרוֹן אַפּוֹ וְנָתַן־לְךָ רַחֲמִים
וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע
לַאֲבֹתֶיךָ׃ יט כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת־כָּל־
מִצְוֺתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם
לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה

ג׳. ד׳ כ״כ · ג׳ ר״פ · ס׳ . ט׳ · ג׳ · כו״ל חסר · ו׳ פסוקים ואת את ואת · יו ר״פ נספ · ג׳ · ג׳

תרגום אונקלוס

אֱלָהָךְ דְּאַפְּקָךְ מֵאַרְעָא
דְמִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדוּתָא׃
יב וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּן
וְיִדְחֲלוּן וְלָא יוֹסְפוּן לְמֶעְבַּד
כְּפִתְגָּמָא בִישָׁא הָדֵין בֵּינָךְ׃
יג אֲרֵי תִשְׁמַע בַּחֲדָא
מִקִּרְוָךְ דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ
לְמִתַּב תַּמָּן לְמֵימַר׃
יד נְפָקוּ גֻבְרִין בְּנֵי רִשְׁעָא
מִבֵּינָךְ וְאַטְעִיאוּ יָת יָתְבֵי
קַרְתְּהוֹן לְמֵימַר נְהָךְ וְנִפְלַח
לְטַעֲוָת עַמְמַיָּא דְּלָא
יְדַעְתּוּן׃ טו וְתִתְבַּע וְתִבְדּוֹק
וְתִשְׁאַל יָאוּת וְהָא קוּשְׁטָא
כֵּיוָן פִּתְגָּמָא אִתְעֲבִידַת
תּוֹעֵבְתָּא הָדָא בֵּינָךְ׃
טז מִמְחָא תִמְחֵי יָת יָתְבֵי
קַרְתָּא הַהִיא לְפִתְגַם דְּחָרֶב
גַּמְרָא יָתַהּ וְיָת כָּל דְּבַהּ
וְיָת בְּעִירַהּ לְפִתְגַם
דְּחָרֶב׃ יז וְיָת כָּל עֲדָאַהּ
תִּכְנוֹשׁ לְגוֹ פְתָאַהּ וְתוֹקִיד
בְּנוּרָא יָת קַרְתָּא וְיָת כָּל
עֲדָאַהּ גְּמִיר קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ
וּתְהֵי תֵּל חֲרִיב לְעָלַם לָא
תִתְבְּנֵי עוֹד׃ יח וְלָא יִדְבַּק
בִּידָךְ מִדַּעַם מִן חֶרְמָא
בְּדִיל דִּיתוּב יְיָ מִתְּקוֹף
רוּגְזֵיהּ וְיִתֵּן לָךְ רַחֲמִין
וִירַחֵם עֲלָךְ וְיַסְגֵּינָךְ כְּמָא
דְקַיֵּים לַאֲבָהָתָךְ׃ יט אֲרֵי
תְקַבֵּיל לְמֵימְרָא דַּייָ אֱלָהָךְ
לְמִטַּר יָת כָּל פִּקּוֹדוֹהִי דַּאֲנָא
מְפַקֵּד לָךְ יוֹמָא דֵין לְמֶעְבַּד
דְּכָשַׁר קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ׃

שועתי . ואם יפנה לבבך . יוספו ד׳ כ״ב וסימן במסרה רבתא : נעשתה ט׳ וסימן במסרה רבתא : כל משנה תורה רישי פסוקים לא ב״פ י״ז ולאוסימן במסרה רבתא :

תולדות אהרן וכל ישראל . בב כג : באחת . סנהדרין יו : עריך . קמא פב סנהדרין יו : יצאו אנשים בני בליעל . ברכות לא כתובות סח בתרא י סנהדרין קיא : מקרבך . סנהדרין יו : וידיחו . שם קיב : ודרשת . סנהדרין מ : והנה אמת . שם : הכה תכה . מציעא לא סנהדרין קיא : לפי חרב . סנהדרין נב : החרם אותה . שם קיא קיב : ואת בהמתה . שם קיב תמורה ט : ואת כל שללה . סנהדרין עא קיא קיב חולין פט תמורה ח : ושרפת באש . סנהדרין קיא קיב : כליל לה׳ . שם קיא קיג : והיתה תל . שם קיא : ולא ידבק בידך . שבת ל פסחים כב סנהדרין קיא מכות כב ע״ג יב מב זב מד מה : ונתן לך רחמים . שבת קנא ביצה לב יבמות עט (קדושין מ) :

בעל הטורים

ודרשת וחקרת היטב לפי שנא׳ כי תשמע באחת עריך בשמיעה בעלמא . לכן מזהיר אותך שתדרוש ותחקור היטב : והמך והרבך . שלא תדאג לומר הרבה עיר ויושביה לכך מבטיחך לומר שלא תדאג ויפרך וירבך : לעשות הישר בעיני ה׳ וסמיך ליה בנים אתם . בזמן שעושים רצונו של מקום קרויין בנים . ונתן לך רחמים ורחמך וסמיך ליה בנים אתם לומר לך שכל מי שיש בו רחמים ומרחם על הבריות הקב״ה מרחם עליו כאב על הבן : כמך מת לעיר הנדחת לומר לך שע״ג חשובה כמת , גם שהיו מתגודדים לפני ע״ג כמו על מת :

ספורנו

את אחריה ותעלה בידם : (יב) וכל ישראל ישמעו ויראו ולא יוספו . לא הוא ולא זולתו : (טז) ואת בהמתה לפי חרב . למחות זכרם ע״ג נקמת הא־ל יתברך כמו הענין בעמלק כאמרו תמחה את זכר עמלק וכן באר הנביא באמרו והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור : (יח) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם . פן יהיה למוקש כמו הענין בעובדי ע״ג שנאמר בהם לא תחמוד כסף

רמב״ן

(יב) ואמר ולא יוספו לעשות כדבר הרע הזה . כי הוא דבר מצוי יעשה תמיד לולי המשפט אבל הענין הנביא הנזכר איננו בתדירות :
(טו) ודרשת וחקרת ושאלת היטב . הדרישה והחקירה מפורשין בדברי רבותינו והזכיר הכתוב זה בעיר הנדחת ובעובד ע״ג ולא הזכיר כן בנביא השקר ובמסית כי הנביא מפרסם עצמו באותותיו ובמופתיו והמסית הכתוב ידבר עם המוסת כי הרוג תהרגנו והוא היודע ועד כמו שאמר ולא תחמול ולא תכסה עליו אבל בעיר הנדחת ובעובד ע״ג שהם מעשים מגיעים אלינו בשמועה הזכיר בהם דרישה וחקירה ולא הוצרך להזכיר כן בשאר חייבי מיתות כי מק״ו יודע הדבר ואמר בעדים זוממים ודרשו השופטים היטב בעבור שלא יודע מי משתי הכתות יאמר האמת בלתי אחר חקירה רבה ולענין הדין כלן למדין זה מזה בג״ש ומכלם יצאו לנו שבע חקירות ובדיקות :
(טז) החרם אותה ואת כל אשר בה . אותה הם אנשים הנדחים ואת כל אשר בה הנשים הנגררות אחר האנשים אבל הטף שהם קטנים בזכרים ובנקבות אין ממיתין אותן וכן אמרו בספרי תנן אומר לא יומתו אבות על בנים וכו׳ ובעיר הנדחת הכתוב מדבר אבל בתוספתא של מסכת סנהדרין נחלקו בה קטני בני אנשי עיר הנדחת שהודחו עמה אין נהרגין רא״א נהרגין. אמר לו רבי עקיבא מה אני מקיים ונתן לך רחמים ורחמך והרבך אם לרחם על הגדולים הרי כבר נאמר החרם אותה ואת כל אשר בה ובהמתה ומה אני מקיים ורחמך והרבך אלו קטניה שבתוכה וכו׳ . והנה כל אלו מחטת שביאור מה שנאמר בתורה זובח לאלהים יחרם ועתה באר החרם מהו נגדחים ובעובדים :

נגיש

אבן עזרא

(א) תתגודדו. כטעם ושרט לנפש תגורה על כל ידים גדודות: ולא תשימו קרחה. כמשפט הגוים עד היום הזה. וטעם בנים. אחר שתדעו שאתם בנים לשם והוא אוהב אתכם יותר מהאב לבן אל תתגודדו על כל מה שיעשה כי כל אשר יעשה לטוב הוא ואם לא תבינוהו כאשר לא יבינו הבנים הקטנים מעשה אביהם רק יסמכו עליו כן תעשו גם אתם כי עם קדוש אתה ואינך כשאר כל הגוים על כן לא תעש כמעשיהם. וטעם הסמך פרשת לא תאכל כל תועבה כי אתה עם קדוש בלב ובפה ותהיו מובדלים מן העמים וכל רואיכם יכירו אתכם כי לא תקרחו על מת ולא תאכלו כל חי ואם אתה עם קדוש אין ראוי שתאכל טמא ותטמא הנפש: (ג) כל תועבה כל דבר שהוא נתעב לנפש הטהורה כמו שרץ הארץ: (ד) שור שה כשבים חסר וי"ו שה מן כבש או עז: (ה) איל וצבי. ידועים והנשארים האחרים צריכי' לקבלה: (ח) ולא גרה. תחסר מלת יגר דרך קצרה או מלת לו:

רשי

כעולם: (א) לא תתגודדו. לא תתנו גדידה ושרט בבשרכם על מת כדרך שהאמוריים עושין לפי שאתם בניו של מקום ואתם ראוין להיות נאים ולא גדודים ומקורחים: בין עיניכם. אצל הפדחת ובמקום אחר הוא אומר (ויקרא כא) ולא יקרחו קרחה בראשם לעשות כל הראש כבין העינים: (ב) כי עם קדוש אתה. קדושת עצמך מאבותיך ועוד ובך בחר ה': (ג) כל תועבה. (חולין קי"ד) כל שתעבתי לך כגון צרם אזן בכור כדי לשחטו במדינה הרי דבר שתעבתי לך כל מום לא יהיה בו. בא ולמד כאן שלא ישחוט ויאכל על אותו המום. בשל בשר בחלב הרי דבר שתעבתי לך והזהיר כאן על אכילתו: (ד) זאת הבהמה. איל וצבי ויחמור. למדנו שהחיה בכלל בהמה (חולין עא) ולמדנו שבהמה וחיה טמאה מרובה מן הטהורה שבכל מקום פורט את המועט: אקו. מתורגם יעלא (איוב לט) יעלי סלע הוא אשטנבו"ק: ותאו. תורבלא תור היער באל"ף יער בלשון ארמי: (ו) מפרסת. סדוקה כתרגומו: פרסה. פלאנט"ה: ושוסעת. חלוקה בשתי צפרנים שיש סדוקה ואינה חלוקה בצפרני' והיא טמאה: בבהמה. (חולין ק) משמע מה שנמצא בבהמה אכול מכאן אמרו שהשליל ניתר בשחיטת אמו: (ז) השסועה. (נדה כד) בריה היא שיש לה שני גבין ושני שדראות אמרו רבותינו למה נשנו. בבהמות מפני השסועה ובעופות מפני הראה שלא נאמרו בת"כ: (ח) ובנבלתם לא תגעו. (ת"כ) רבותינו פירשו ברגל שאדם חייב לטהר את עצמו ברגל יכול יהיו מוזהרים בכל

אונקלוס

א בְּנִין אַתּוּן קֳדָם יְיָ אֱלָהֲכוֹן
לָא תִתְחַמְּמוּן וְלָא תְשַׁוּוֹן
מְרַט בֵּין עֵינֵיכוֹן עַל מִית:
ב אֲרֵי עַם קַדִּישׁ אַתְּ קֳדָם
יְיָ אֱלָהָךְ וּבָךְ אִתְרְעֵי יְיָ
לְמֶהֱוֵי לֵיהּ לְעַם חֲבִיב מִכֹּל
עַמְמַיָּא דְּעַל אַפֵּי אַרְעָא:
ג לָא תֵיכוֹל כָּל דְּמְרָחָק:
ד דָּא בְעִירָא דְּתֵיכְלוּן תּוֹרִין
אִמְּרִין דְּרַחְלִין וּגְדָיִין דְּעִזִּין:
ה אַיְלָא וְטַבְיָא וְיַחְמוּרָא
וְיַעְלָא וְרֵימָא וְתוֹרְבָּלָא
וְדִיצָא: ו וְכָל בְּעִירָא
דְּסְדִיקָא פַּרְסָתָא וּמְטַלְפָא
טִלְפִין תַּרְתֵּין פַּרְסָתָא מַסְּקָא
פִּשְׁרָא בִּבְעִירָא יָתַהּ
תֵּיכְלוּן: ז בְּרַם יָת דֵּין לָא
תֵיכְלוּן מִן מַסְּקֵי פִשְׁרָא
וּמִסְּדִיקֵי פַּרְסָתָא מְטַלְפֵי
טִלְפַיָּא יָת גַּמְלָא וְיָת
אַרְנְבָא וְיָת טַפְזָא אֲרֵי מַסְּקֵי
פִשְׁרָא אִנּוּן וּפַרְסַתְהוֹן לָא
סְדִיקָא מְסָאֲבִין אִנּוּן לְכוֹן:
ח וְיָת חֲזִירָא אֲרֵי סְדִיק
פַּרְסָתָא הוּא וְלָא פָשַׁר
מְסָאָב הוּא לְכוֹן מִבִּסְרְהוֹן
לָא תֵיכְלוּן וּבִנְבִלְתְּהוֹן לָא

מקרא

אֱלֹהֶיךָ: ס רביעי יד א בָּנִים
אַתֶּם לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם לֹא
תִתְגֹּדְדוּ וְלֹא־תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין
עֵינֵיכֶם לָמֵת: ב כִּי עַם קָדוֹשׁ
אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ וּבְךָ בָּחַר יְהוָה
לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים
אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה: ס ג לֹא
תֹאכַל כָּל־תּוֹעֵבָה: ד זֹאת
הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר תֹּאכֵלוּ שׁוֹר שֵׂה
כְשָׂבִים וְשֵׂה עִזִּים: ה אַיָּל וּצְבִי
וְיַחְמוּר וְאַקּוֹ וְדִישֹׁן וּתְאוֹ וָזָמֶר:
ו וְכָל־בְּהֵמָה מַפְרֶסֶת פַּרְסָה
וְשֹׁסַעַת שֶׁסַע שְׁתֵּי פְרָסוֹת מַעֲלַת
גֵּרָה בַּבְּהֵמָה אֹתָהּ תֹּאכֵלוּ: ז אַךְ
אֶת־זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעֲלֵי הַגֵּרָה
וּמִמַּפְרִיסֵי הַפַּרְסָה הַשְּׁסוּעָה אֶת־
הַגָּמָל וְאֶת־הָאַרְנֶבֶת וְאֶת־הַשָּׁפָן
כִּי־מַעֲלֵה גֵרָה הֵמָּה וּפַרְסָה לֹא
הִפְרִיסוּ טְמֵאִים הֵם לָכֶם: ח וְאֶת־
הַחֲזִיר כִּי־מַפְרִיס פַּרְסָה הוּא וְלֹא
גֵרָה טָמֵא הוּא לָכֶם מִבְּשָׂרָם לֹא
תֹאכֵלוּ וּבְנִבְלָתָם לֹא תִגָּעוּ: ס

ל' וכ"כ · ל' · כ' זוגין מפתלגין · ד' · ד' · ג' · כ' . ל' . ד' בסופ"ב · ג' · ב' כתיבי א' בתורה ג' ומל' · כלהון קמץ במ"ת פתחין

מסורה

סנפיר

ובך בחר ה' ב' זוגין מתחלפין קדמא יתיר אות וחסר מלה תנינא חסר אות ויתיר מלה וסימן ובך בחר ה' אלהיך כי עם קדוש אתה דואתחנן. ובך בחר ה' כי עם קדוש אתה דראה: שה ושה ד' קמצין וסימן ואת הבהמה אשר תאכלו ב' בו. לא הביאת לי שה עלתיך. ואמר לה אלה מאניא שא אזל אחת המו בתר' כתיב אלף: וצבי ג' וסימן איל וצבי לבד מאיל וצבי. וצבי עדיו לגאון: ודישן ד' וסימן ואצר. ואהליבמה. אלוף. ואקו. וכלהון חסר בתורה בס"א מלא ודישן ואצר. וכל ד"ה דבוותא מלא בר מן חד יאלוף אצר ואלוף דישן ועיין בסוף סדר וישלח: מעלי ג' כתיב יו"ד וסימן דמשנה תורה. דתורת כהנים. ועד מעלי שמשא: מעלה כלם קמצין בר מן ה' פתחין וסימן

בעל הטורים

בנים אתם. בפסוק סוף י"ב תיבות כנגד י"ב שבטים שנקראו בנים לפי: מכל העמים אשר על פני האדמה וסמיך ליה לא תאכל כל תועבה לומר לך שלא יתערבו עם האומות: בבהמות שהיר ז' היות ושלשה בהמות כנגד י' הדברות: פויש וסמיך ליה איל. רמז לסה דאיתא בחולין עזי דבלבו מין חיה הוא: טמאים הם לכם וסמיך ליה ואת החזיר. לומר לך שאסור לגדל חזירים. וסמיך מבשרם לא תאכלו לאת זה תאכלו מכל אשר במים. כלומר אף על פי שאסרתי לאכול מבשרם אבל מהם במים תאכלו דהמרא דימה ברי. ד"א לא תאכלו את זה תאכלו לומר שקרבי דגים אין לוקחים אלא מן המומחה דקרי ביה לא תאכלו אלא אם כן יאמר זה הוא בלקחתי מפלוני ציד וכבר הוא: ובנבלתם לא תגעו וסמיך ליה את זה לא תאכלו לומר שיש נבלה שתאכל ממנה כגון נבלה מוסרחת ואינה ראויה לגר: לא תגעו. בגר' חייב ליטהר ברגל:

תולדות אהרן

בנים אתם. קדושין לו א' בגמרא י' אבות ה' עקידה שער פ (פסחים ל' קדושין כח): לא תתגודדו. עקרים מ"ד פ' מ' יבמות יג יד מכות כ: ולא תשימו קרחה. מכות כם מנחות לו: כי עם קדוש. קידושין לו (שם שב): לא תאכל כל תועבה. ע"ג כו חולין קיד (שבת יא פרק כח): זאת הבהמה. זבחים לד חולין כא עח בכורות ז: איל וצבי. זבחים לד חולין עח: וכל בהמה מפרסת. חולין סט עו: אותה תאכלו. שם ק: השסועה. שם ס סג בכורות ו נדה כד: את הגמל. בכורות ו ז: ואת הארנבת. מגלה ט: ואת השפן. בכורות ו: ואת החזיר. שם:

ספורנו

בכף וזהב עליהם ולקחת לך מן תוקף בו כמו שהתבאר במקומו: יד (א) בנים אתם לה' אלהיכם לא תתגודדו. שאין ראוי להראות תכלית הדאגה והצער על הקרוב המת כשנפטר קרוב נכבד ממנו במעלה ובתקות טוב לפניך אתם בנים לה' שהוא אביכם קיים לעד אין ראוי שתדאגו ותתאבלו בתכלית על שום מת: ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת: (ב) כי עם קדוש אתה. וגם כן אין להצטער מאד בשביל מק המגיע למת במיתתו. כי עם קדוש אתה מזומן לחיי העולם הבא אשר קורת רוח בהם יפה מכל חיי עולם הזה: סגולה מכל העמים. ולכן הוא אוסר זה בכם ולא אוסר אותו לבני נח שאינם כ"כ סגלה: (ג) לא תאכל כל תועבה. הנה קודם מתן תורה נודע ההבדל בין טמא לטהור כמבואר בענין נח: מכל מקום כשהתיר

רמבן

יד (א) בנים אתם לה' אלהיכם. גם זו מצוה מבוארת שאמר בתורה בכהנים לא יקרחו קרחה בראשם ובבשרם לא ישרטו שרטת ועתה יבאר כי לא בעבור מעלת הכהנים בלבד שהזכיר שם שהם קדושים לאלהיהם צוה בהם זה אבל כל העדה כלם קדושים ובלכם בנים לה' אלהיכם כמו הכהנים אם כן הזהרו גם אתם במצוה הזאת כמותם ועל דעת רבותינו בשניהם אינה אלא על המת. ויתכן שיהיה המצוה הראשונה בכהנים לאמר שאם היה הכהן מקורח ומגודד איננו ראוי לעבודה כמו שאמר ולא יחללו שם אלהיהם והנה עבודתם מחוללת וכאן ביאר כי המצוה גם לישראל והוצרכו לשתיהם ורש"י כתב לפי שאתם בניו של מקום אתם ראויה להיות נאים ולא גדודים ומקורחים ואיננו נכון שא"כ תהיה המצוה גם שלא על המת ור"א אמר אחר שתדעו שאתם בנים לה' והוא אוהב אתכם יותר מן האב לבנו לא תתגודדו על כל מה שיעשה כי כל מה שיעשה לטוב הוא ואם לא תבינוהו כאשר לא יבינו הבנים הקטנים מעשה אביהם רק יסמכו עליו כי עם קדוש אתה ואינך כשאר כל הגוים על כן לא תעשה כמעשיהם. ולפי דעתי כי טעם עם קדוש הבטחה בהיות הנפשות לפניו יתברך יאמר אחרי שאתה עם קדוש וסגלת ה' ולא ישא אלהים נפש וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח אין ראוי לכם להתגודד ולהקרח על כל מת ואפילו יתום בנוער ולא יאסור הכתוב הבכי כי הטבע יתעורר לבכות בפירוד האוהבים ונדודם אף בחיים ומכאן סמך לרבותינו באסרם להתאבל יותר מדאי: (ג) לא תאכל כל תועבה. הנה רצה להוסיף באזהרה במאכלים האסורים ולכך אמר לא תאכל כל תועבה להגיד כי כל המאכלים הנתעבים לנפש הטהורה

רשי

בכל השנה תלמוד לומר (ויקרא כא) אמור אל הכהנים וגומר ומה טומאת המת אמורה כהנים מוזהרים ואין ישראל מוזהרים טומאת נבלה קלה לא כל שכן: (יא) כל צפור טהורה תאכלו. (קדושין נו) להתיר משולחת שבמצורע: (יב) וזה אשר לא תאכלו מהם. לאסור את השחוטה: (יג) והראה והאיה. (חולין ס"ג) היא ראה היא איה היא דיה ולמה נקרא שמה ראה שרואה ביותר ולמה הזהירך בכל שמותיה שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק שלא יהא האוסרה קורא אותה ראה והבא להתיר אומר זו דיה שמה או איה שמה וזו לא אסר הכתוב. ובעופות פרט לך הטמאים ללמד שהעופות הטהורים מרובים על הטמאי' לפיכך פרט את המועט: (טו) התנשמת. קלב"א שורי"ץ: (יז) שלך. השולה דגים מן הים: (יח) דוכיפת. הוא תרנגול הבר ובלעז הרופ"א וכרבלתו כפולה: (יט) שרץ העוף. הם הנמוכים הרוחשים על הארץ כגון זבובים וצרעים וחגבים טמאים הם קרויים שרץ: (כ) כל עוף טהור תאכלו. ולא את הטמא בא ליתן עשה על לא תעשה וכן בבהמה אותה תאכלו ולא בהמה טמאה לאו הבא מכלל עשה עשה לעבור עליהם בעשה ולא תעשה: (כא) לגר אשר בשעריך. גר תושב שקבל עליו שלא לעבוד ע"ג ואוכל נבלות: כי עם קדוש אתה לה'. (ספרי) קדש את עצמך במותר לך דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור אל תתירם בפניהם: לא תבשל גדי. (חולין קי"ג) שלשה פעמים פרט לחיה ולעופות ולבהמה טמאה: לא תבשל גדי (כב) עשר תעשר. מה ענין זה אצל זה אמר להם הקב"ה לישראל אל תגרמו לי לבשל

אבן עזרא

(ט) סנפיר וקשקשת. פירשתיו: (יא) כל צפור טהורה תאכלו. הנה צפור שם כלל ותור וגוזל על השני מינין שהם תחת צפור וכן דיה ואיה תחת דאה כי עתה הוסיף לבאר: (כ) כל עוף טהור. כארבה: (כא) לא תאכלו כל נבלה. מהעוף ומהבהמה: לגר אשר בשעריך. דאינו מתיהד כאשר פירשתי או מכור לנכרי שאיננו דר בארצך. וטעם הסמך לא תבשל גדי כי הוא בשר וכבר פירשתיו: (כב) עשר תעשר. ונסמכה זאת הפרשה כי אסור לאכול כל עוף טמא ובהמה טמא' ונבלה והנה בבשר ובדגן אסור לאכול

ט אֶת־זֶה תֹּאכְלוּ מִכֹּל אֲשֶׁר בַּמָּיִם
כֹּל אֲשֶׁר־לוֹ סְנַפִּיר וְקַשְׂקֶשֶׂת
תֹּאכֵלוּ׃ י וְכֹל אֲשֶׁר אֵין־לוֹ סְנַפִּיר
וְקַשְׂקֶשֶׂת לֹא תֹאכֵלוּ טָמֵא הוּא
לָכֶם׃ ס יא כָּל־צִפּוֹר טְהֹרָה
תֹּאכֵלוּ׃ יב וְזֶה אֲשֶׁר לֹא־תֹאכְלוּ
מֵהֶם הַנֶּשֶׁר וְהַפֶּרֶס וְהָעָזְנִיָּה׃
יג וְהָרָאָה וְאֶת־הָאַיָּה וְהַדַּיָּה
לְמִינָהּ׃ יד וְאֵת כָּל־עֹרֵב לְמִינוֹ׃
טו וְאֵת בַּת הַיַּעֲנָה וְאֶת־הַתַּחְמָס
וְאֶת־הַשָּׁחַף וְאֶת־הַנֵּץ לְמִינֵהוּ׃
טז אֶת־הַכּוֹס וְאֶת־הַיַּנְשׁוּף
וְהַתִּנְשָׁמֶת׃ יז וְהַקָּאָת וְאֶת־
הָרָחָמָה וְאֶת־הַשָּׁלָךְ׃ יח וְהַחֲסִידָה
וְהָאֲנָפָה לְמִינָהּ וְהַדּוּכִיפַת
וְהָעֲטַלֵּף׃ יט וְכֹל שֶׁרֶץ הָעוֹף
טָמֵא הוּא לָכֶם לֹא יֵאָכֵלוּ׃ כ כָּל־
עוֹף טָהוֹר תֹּאכֵלוּ׃ כא לֹא תֹאכְלוּ
כָל־נְבֵלָה לַגֵּר אֲשֶׁר־בִּשְׁעָרֶיךָ
תִּתְּנֶנָּה וַאֲכָלָהּ אוֹ מָכֹר לְנָכְרִי
כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ
לֹא־תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ׃ פ
חמישי כב עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר אֵת כָּל־

ג' ר"פ בספרא. ו' זוגין מתחלפין חד במאריך וחד בדרגא. כ"ג ר"פ. ל'. ל'. ל'. ל'. ד'. ה'. ב'. ו"ד. ל'. ל'. ל'. ב'. ל' וחסר וחד ומכר לא תמכרנה. ל' ומ' לנכרי. ג'. ב' [illegible]

תִּקְרְבוּן׃ ט יַת דֵּין תֵּיכְלוּן
מִכֹּל דִּבְמַיָּא כָּל דְּלֵיהּ צִיצִין
וְקַלְפִין תֵּיכְלוּן׃ י וְכֹל דְּלֵית
לֵיהּ צִיצִין וְקַלְפִין לָא תֵיכְלוּן
מְסָאַב הוּא לְכוֹן׃ יא כָּל
צִפַּר דְּכֵי תֵּיכְלוּן׃ יב וְדֵין
דְּלָא תֵיכְלוּן מִנְּהוֹן נִשְׁרָא
וְעַר וְעַזְיָה׃ יג וּבַת כַּנְפָא
וְטָרָפִיתָא וְדַיְתָא לִזְנַהּ׃
יד וְיַת כָּל עוֹרְבָא לִזְנֵיהּ׃
טו וְיַת בַּת נַעֲמִיתָא וְצִיצָא
וְצִפַּר שַׁחְפָּא וְנַצָּא לִזְנוֹהִי׃
טז וְקַדְיָא וְקִפּוֹפָא וּבוֹתָא׃
יז וְקָאתָא וִירַקְרֵקָא
וְשָׁלֵינוּנָא׃ יח וְחַוָּרִיתָא
וְאִבּוּ לִזְנַהּ וְנַגַּר טוּרָא
וַעֲטַלֵּפָא׃ יט וְכֹל רִיחֲשָׁא
דְּעוֹפָא מְסָאַב הוּא לְכוֹן
לָא יִתְאַכְלוּן׃ כ כָּל עוֹפָא
דְּכֵי תֵּיכְלוּן׃ כא לָא תֵיכְלוּן
כָּל נְבֵילָא לְתוֹתַב עָרֵל
דִּבְקִרְוָךְ תִּתְּנִינַהּ וְיֵיכְלִינַהּ
אוֹ תְזַבְּנִינַהּ לְבַר עַמְמִין אֲרֵי
עַם קַדִּישׁ אַתְּ קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ
לָא תֵיכְלוּן בְּשַׂר בַּחֲלָב׃
כב עַשָּׂרָא תְעַשַּׂר יַת כָּל

במסרה רבתא: וכל אשר אין לו חד מן ו' זוגין מתחלפין חד בדרגא וחד במאריך וסימן נמסר בסדר שמיני: טהרה ה' ב' מנהון מלא וסימן נמסר בסדר נח: וזה כ"ג ר"פ וסימן במסרה רבתא.

תולדות אהרן כל צפור. קדושין נו חולין קמ: וזה אשר לא. קדושין שם חולין שם: והראה. חולין סג בכורות ז: וכל שרץ העוף. מכות יז: לא תאכלו כל נבלה. בבא קמא קי פסחים כא ע"ג כא סז חולין קיג קיד קיו בכורות כג כריתות כא (נם סב פסחים כה נזיר נד): כי עם קדוש אתה. פסחים כד קדושין נז מנחות קא חולין קטו קיו בכורות י: לא תבשל גדי. בבא קמא קדושין נז: עשר תעשר. שבת קיט ספה לו ר"ה ח תענית ט סוטה מח מציעא פח בכורות נג (ביצית לד מעשרות מח מע ערלה כח סוטה כב):

בעל הטורים

תאכלו ובמיך וכל אשר אין לו להתיר דג טהור שנמצא בתוך דג טמא: טמא הוא לכם ובמיך ליה כל צפור לרבות צפור מבוהקת בל מצורע: הנשר התחיל בנשר מפני שהוא מלך בעופות שנאמר אם על פיך יגביה נשר אם על פיך שיא מלך: יענה. שמענה את בניה והיא מרחמת עליהם וכן העורב אכזרי על בניו לכך סמיך לה: לא תבשל גדי. בגימ' איסור אכילה ובישול והנאה: סמך עשר תעשר וגו' כולא השדה שנה שנה לבשר בחלב לומר כשם בתערובת בשר בחלב אסור כן נ"כ אסור התערובות של כלאים בשדה ואם תשמור מן התערובות או תבשל פירותיים בזמנן ותתעשר. ובמיך בחלב אמו לשנה שנה לומר שמינקת שנירו לא שנשא בתוך ב' שנים ויהי כולד בחלב אמו ב' שנים:

רמבן

הטהורה וענין כל תיעוב שנאה ומיאוס כי נתעב דבר המלך כל אוכל תתעב נפשם כי המאכלים האסורים גסים יולידו עובי ואטימות בנפש כאשר הזכרתי במקומו ועל כן אמר עוד כל עוף טהור תאכלו להגיד כי אלה אשר אסר נתעבים והשאר טהורים ראויים לנפש טהורה. ובספרי אמרו רבי שמעון אומר כל עוף טהור תאכלו אלו חגבים טהורים וכל שרץ העוף אלו חגבים טמאים ויפה אומר. והנה טעם הכתוב כי הזכיר לאסור כל שרץ העוף והם ההולכים על ארבע וחזר ואמר כל עוף טהור תאכלו להתיר מהם אשר כרעים ממעל לרגליו הארבה והסלעם והחרגול והחגב ולא הוצרך לפרש זה שכבר הוזכר אבל הזכיר בכלל דרך קצרה כל עוף טהור תאכלו כלומר אלו הנזכרים מאכלים נתעבים ושאר העופות למיניהם למרביתם תאכלו מהם כל טהור שלא אסרתיו. והנה כלל כל הנאסרים לנו שהם כלם תועבה ולא הוצרך לפרוט אחרי כן השרצים וכל הרמש כי דבר ידוע הוא שתתעב אותם נפש כל נקי דעת אבל הזכיר כל סימני הבהמה והחיה והדגים והעופות והנבלה להודיעך שגם הם מתועבים לנפש ולא הזכיר הטריפה שאיננה תועבה אבל נאסרה מפני הארס או החולי הממית שלא יזיק אוכליו. ולרבותינו עוד מדרשים למה נשנו בבהמה מפני השסועה ובעופות מפני הראה. ועוד מדרש בכל צפור טהורה תאכלו להתיר משולחת של מצורע וזה אשר לא תאכלו מהם לאסור את השחוטה קבלו כן לרמוז בכל צפור טהורה שהצפור שלא קבלה טומאה מותרת וטומאת המצורע לא תדבק בחיה שאין בעלי חיים בבהמה ובעוף מקבלים טומאה בנגעים במת או בשרץ אבל השחוטה שראויה לקבל טומאה ידבק בה רוח הטומאה הפורחת מן המצורע ואיננה טהורה והיא בכלל תועבה כי אכילתה נתעבת: (כא) **ובעם** כי עם קדוש אתה לה' אלהיך. דבק עם לא תבשל גדי בחלב אמו כי איננו מאכל נתעב אבל יאסור אותו להיותנו קדושים במאכלים או להיותנו קדושים שלא נהיה עם אכזרי לא ירחמו שנחלוב את החלב מן האם שנבשל בו הבן אף על פי שכל בשר בחלב יכנס בלאו הזה כי כל מינקת תקרא אם וכל יונק יקרא גדי והוא דרך הכישול והנה בכולם אכזריות. וכתב רש"י לא תבשל גדי בחלב אמו שלשה פעמים פרט לחיה ולעופות ולבהמה טמאה והמדרש הזה הוציא אותו ממלת גדי אבל הלאו עצמו אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בישול וכן כתב הרב בסדר ואלה המשפטים: (כב) **עשר תעשר**. גם זו מצוה שיבאר כי אמר וכל מעשר הארץ מזרע הארץ מפרי העץ לה' הוא קדש לה' ואמר ואם גאל יגאל איש ממעשרו חמשיתו יוסף עליו ואין זה מעשר הלוים כי בו נאמר ואכלתם אותו בכל מקום והוא חולין ומה טעם לפדיונו ועתה באר כי הוא יהיה לעשר

ספורנו

כשהתיר האל יתברך לנח ובניו אכילת ב"ח לא הבדיל בין טמא לטהור. אמנם אתה בהיותך קדוש וסגולה מכל העמים אין ראוי לך להיות נזון מן הטמא ומתועב להדמות למזונו: (כא) לא תאכלו כל נבלה. אפילו מן המין הטהור: כי עם קדוש אתה לה' אלהיך. אף על פי שהנבלה היא נאותה למזון אנושי כמו לגר או לנכרי איננה נאותה למזון עם קדוש מוכן לשלימות המכוון מאת האל יתברך: לא תבשל גדי. כמעשה האומות שהיו חושבים להרבות בזה הפעל מקניהם וקניניהם וכל בהמתם: (כב) עשר תעשר. כי בעבור התבואה והבהמה תרבה התבואה ויִרבה המקנה כאמרם

אבן עזרא

לאכול ההקדש כי אם במקום הנבחר: היוצא השדה שנה שנה. אמר רבי יהודה הלוי הספרדי נ"ע כי הוא דבק עם זרעך והטעם הזורע בהוצאת אל השדה ולפי דעתי שהוא כפשוטו וטעמו על התבואה מה שיוצאת השדה ואם יטעון טוען כי הכתוב אמר היוצא והוא מהפעלים שאינם יוצאים לאחרים הראינו לו העיר היוצאת אלף והעד תשאיר מאה וחז"ל אמרו שהוא מעשר שני ודע אם תחל ממעל הנה האחד ראש ואם ממטה הנה העשירי וזה סוד הבכור והמעשר ודע כי האחד איננו חשבון וכן העשירי כי הוא כנגד האחד כי הוא ראש למחברת השני וסוף למחברת הראשונה וכל שרש בחשבון סמוך אליו מפניו ומאחריו ובעבור היות האחד והעשרה עיקריים והאמצעיים חמשה וששה הם הנקראים עגולים על כן אותיות הנה הם אלה הארבעים ומהם אותיות השם הנכבד והנורא: ובכורות בקרך. יאכלם מי שהוא ראוי לאכלם כאשר פירשתי: למען תלמד. הטעם כי כאשר תלך אל מקום הכבוד שם ילמדוך וטעם שני להיות למען תלמד כטעם עגלה מלומדה והטעם רגילות והוא הישר בעיני: (כה) ונתתה בכסף. שב אל המעשר: בידך. שהוא מופקד בידך: (כו) ובשכר. קעשוי מדבש ומתמרים מחטה ושעורים: אשר תשאלך. פירות: אתה וביתך. אתה ובניך חיוב וביתך רשות כי מצוה שלש פעמים על זכרים והאשה ההולכת למקום הנבחר כנשי אלקנה יש להן שכר: (כז) והלוי אשר בשעריך. והטעם על בית הלוי שאתה מקבל שכר שלא תעזבנו רק תתן לו כפי מתנת ידך. והקרוב כי על המעשר הראשון ידבר בעבור שהזכיר מעשר שני אמר לא תחשוב כי תצא ידי חובה במעשר השני לבדו. וטעם אשר בשעריך. כי לאשר הוא בשעריו יתן המעשר הראשון ולא יאמר יהיה עמי ואני אוליכנו ללוי אחר או כבר נתתיו: (כח) מקצה שלש שנים. זה מעשר שלישי ולא יוציא בשנה הזאת מעשר שני ויש אומרים כי יוציא

תרגום אונקלוס

עללת זרעך דיפיק בחקלא
שתא שתא: כג ותיכול
קדם יי אלהך באתרא
דיתרעי לאשראה שכינתיה
תמן מעשר עבורך חמרך
ומשחך וביכרי תורך ועאנך
בדיל דתילף למדחל קדם יי
אלהך כל יומיא: כד וארי
יסגי מינך אורחא ארי לא
תיכול למטליה ארי יתרחק
מנך אתרא דיתרעי יי
אלהך לאשראה שכינתיה
תמן ארי יברכינך יי אלהך:
כה ותתן בכספא ותצור
כספא בידך ותהך לאתרא
דיתרעי יי אלהך ביה:
כו ותתן כספא בכל דיתרעי
נפשך בתורי ובענא ובחמר
חדת ועתיק ובכל
דתשאלינך נפשך ותיכול
תמן קדם יי אלהך ותחדי
את ואנש ביתך: כז וליואה
דבקרוך לא תשבקיניה
ארי לית ליה חולק ואחסנא
עמך: כח מסוף תלת שנין
תפיק ית כל מעשר עללתך
בשתא ההיא ותצנע
בקרוך: כט וייתי ליואה ארי
לית ליה חולק ואחסנא
עמך וגיורא ויתמא
וארמלתא דבקרוך ויכלון

מקרא

תבואת זרעך היצא השדה שנה
שנה: כג ואכלת לפני | יהוה
אלהיך במקום אשר־יבחר לשכן
שמו שם מעשר דגנך תירשך
ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך
למען תלמד ליראה את־יהוה
אלהיך כל־הימים: כד וכי־ירבה
ממך הדרך כי לא תוכל שאתו
כי־ירחק ממך המקום אשר יבחר
יהוה אלהיך לשום שמו שם כי
יברכך יהוה אלהיך: כה ונתתה
בכסף וצרת הכסף בידך והלכת
אל־המקום אשר יבחר יהוה
אלהיך בו: כו ונתתה הכסף בכל
אשר־תאוה נפשך בבקר ובצאן
וביין ובשכר ובכל אשר תשאלך
נפשך ואכלת שם לפני יהוה
אלהיך ושמחת אתה וביתך:
כז והלוי אשר־בשעריך לא תעזבנו
כי אין לו חלק ונחלה עמך: ס
כח מקצה | שלש שנים תוציא את־
כל־מעשר תבואתך בשנה
ההוא והנחת בשעריך: כט ובא
הלוי כי אין־לו חלק ונחלה עמך
והגר והיתום והאלמנה אשר

רשי

לבשל גדיים של תבואה עד שהן כמעי אמותיהן שאם אין אתם מעשרין מעשרות כראוי כשהוא סמוך להתבשל אני מוציא רוח קדים והיא משדפתן שנאמר (מלכים ב י"ט) ושדפה לפני קמה וכן נ"ע בבכורים: שנה שנה. (ספרי) מכאן שאין מעשרין מן החדש על הישן: (כג) ואכלת וגו'. זה מעשר שני שכבר למדנו ליתן מעשר ראשון ללוים שנאמר (במדבר י"ח) כי תקחו מאת בני ישראל וגומר ונתן להם רשות לאכלו בכל מקום שנא' (שם י"ח) ואכלתם אותו בכל מקום על כרחך זה מעשר אחר הוא: (כד) כי יברכך. שתהא התבואה מרובה לשאת: (כו) בכל אשר תאוה נפשך. כלל: בבקר ובצאן וביין ובשכר. פרט: ובכל אשר תשאלך נפשך. (ספרי כ"ק ס"ג) חזר וכלל מה הפרט מפורש ולד ולדות הארץ וראוי למאכל אדם וכו': (כז) והלוי לא תעזבנו. מליתן לו מעשר ראשון: כי אין לו חלק ונחלה עמך. (ספרי) יצאו לקט שכחה ופאה והפקר שאף הוא יש לו חלק עמך כמוך ואינן חייבין במעשר: (כח) מקצה שלש שנים. בא ולמד שאם השהה מעשרותיו של שנה ראשונה ושניה לשנה שיבערם מן הבית בשלישית: (כט) ובא הלוי. ויטול מעשר ראשון: והגר והיתום. ויטלו מעשר שני שהוא של עני של שנה זו ולא תאכלנו אתה בירושלים כדרך שנזקקת לאכול מעשר שני:

בעל הטורים

וצרת ב' במסורה. וצרת הכסף בידך. וצרת אתה בכנפיך והיינו דתנן המפקיד מעות אצל חבירו וצררן והפשילן לאחוריו חייב ומפרש טעמא אמר קרא וצרת הכסף בידך אע"פ שצררן יהו בידך וזהו אע"פ שצרת אותם בכנפיך יהיו בידך:

ובכל אשר. ה' וסימן ובכל אשר תרמש האדמה. ובכל אשר אמרתי אליכם. ובכל אשר תשאלך נפשך. ובכל אשר יעגבה. ובכל אשר יפנה ירשיע. ובמס' גם בכדר בישפטים: ובא י"ז ר"פ וסימן נמסר בישעיה סימן נ"ט גבי פסוק

תולדות אהרן שנה שנה. בכורות נג נד: ואכלת. מעילה פח: מעשר דגנך. יומא עו ר"ה ה מכות יח יט שבועות כב זבחים כט מנחות פו תמורה כא כריתות ה זוהר תרומה: למען תלמד. יבמות נג: (וכי ירבה ממך. מעשר שני נד חגיגה עו): כי לא תוכל. פסחים לו מליעא נג סנהדרין קיב מכות יט: כי ירחק ממך. מכות שם: וצרת הכסף. ברכות מז שבת קכח עירובין לא פסחים לא בבא מציעא קדושין יא קמא נח מעילה מב מז בכורות כ נא (מעשר שני נב): ונתתה הכסף. יומא עו נזיר לה קמא כג מציעא מה שבועות כג ומעשר שני נג עירובין כ יומא פה פסחים לה): בבקר ובצאן. עירובין כו: ושמחת אתה. יבמות פב סוכה כו: מקצה שלש שנים. מעשר שני נו: (ובא הלוי כי אין לו. תרומות מ מעשרות מח):

ספורנו

כאמרם ז"ל (גיטין) עשר בשביל שתתעשר: (כג) למען תלמד ליראה כי במקום הנבחר למקדש יהיה

רמבן

תבואת זרעך שיאכל אותו הוא עצמו ובניו לפני השם למען תלמד ליראה את השם כי הכהנים והשופטים העומדים שם לפני השם שהם עמודי התורה ילמדוהו יראתו ויורוהו התורה והמצות ופירושו כטעם הפדיון אשר הזכיר שם בעבור כי לפעמים יהיה המעשר הרבה כי יברכך השם והדרך יהיה רב ממנו וטוב לפדותו בכסף להועלות שם בכסף הפדיון ולא הזכיר החומש שכבר הוזכר: וטעם היוצא השדה שנה וכל היוצא השדה כאשר אמר מזרע הארץ מפרי העץ וטעמו היוצא מן השדה. ואין הכוונה בכל תבואות זרעך שיעשה כל התבואה מכל אשר ורע ולא כל היוצא מן השדה שנה שנה. אבל טעם הכתוב שיעשר במינים המחוייבים במעשר כל תבואות וכל היוצא בהן מן השדה יזהיר שלא יעשר מן הבא בידו מהם המקצת ויפטור לו המקצת אבל יעשר בין המדות שזרע בין הנתוסף עליהם הכל באמונה ואח"כ הזכיר המינים המחוייבים להתעשר מעשר דגנך ותירושך ויצהרך וכן יזכיר בכל מקום לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך ותירושך ויצהרך וגו' וכן אמר בפרשת מתנות כהונה כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' כי אלו בלבד הם החייבים בתרומה ובמעשרות מן התורה וכן מה שאמר הכתוב וכל מעשר הארץ מזרע הארץ מפרי העץ לה' הוא לא יצוה שיעשר כל זרע הארץ וכל פרי העץ אבל טעמו כל אשר תעשר מזרע הארץ שהוא דגן ומפרי העץ שהוא תירוש ויצהר יהיה לה' וכלשון הזה כתב רש"י מזרע הארץ דגן ופרי העץ תירוש ויצהר ויקצר הכתוב שם כי איננו מקום המצוה לחייב שיעשר אבל הוא מצוה שיהיה המעשר קודש לה' עד שיפדה בתוספת חומש. אבל המצוה בתרומות ומעשרות בכל מקום הן דגן תירוש

רשי

שני של שתי שנים: ואכלו ושבעו. תן להם כדי שבען מכאן אמרו אין פוחתין לעני בגורן וכו' ואתה הולך לירושלים במעשר של שנה ראשונה ושניה שקשהית ומתודה (דברים כ"ו) בערתי הקדש מן הבית כמו שמפורש (שם) בכי תכלה לעשר: (א) מקץ שבע שנים. יכול שבע שנים לכל מלוה ומלוה ת"ל (שם ט"ו) קרבה שנת השבע ואם אתה אומר ז' שנים לכל מלוה ומלוה להלואת כל אחד ואחד היאך היא קרבה הא למדת שבע שנים למנין השמיטה: (ב) שמוט כל בעל משה ידו. שמוט את ידו של כל בעל משה: (ג) (את הנכרי תגוש. זו מצות עשה): (ד) אפס כי לא יהיה בך אביון. ולהלן הוא אומר כי לא יחדל אביון אלא בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אביונים באחרים ולא בכם וכשאין אתם עושים רצונו של מקום אביונים בכם: אביון. דל מעני ולשון אביון

אבן עזרא

יוציא שלשתם והמכחישים אמרו כי מצות עשר תעשר הוא המעשר הראשון. וטעם וצרת הכסף בידך עם הלוי יהדר וכן ובכורות בקרך עם הכהן ידבר ואין שם מעשר שני רק זה שהוא לשלש שנים: מקצה. תחלה וזה של שלש שנים יקרא מעשר עני ואנחנו נסמוך על קבלת אבותינו. וטעם מקץ שבע שנים תעשה שמטה. בתחלת השנה כאשר פירשתי והעד הקהל את העם ונדבקה זאת הפרשה בעבור שאמר כי מעשר עני הוא ללוי ולגר וליתום ולאלמנה אמר וכן דבר השמטה והטעם כמו שמטוה והניחוה ותפול: (ב) משה. במשקל מטה והוא שם לפי דעתי ולפי דעת רבים הוא פועל ובעל כמו והחכמה תחיה בעליה. את נפש בעליו יקח. והטעם מי שהדבר ברשותו: ישה. פועל יוצא והלוקח יקרא נושה בו: יגוש. ילחץ כמו וכל עצביכם תנגשו והנה נראה הנו"ן בבנין העתיד מבעלי הנו"ן: שמטה לה'. לכבוד השם שנתן לו הממון וטעם הסמך המלה לשם בעבור שבת היא לה': (ג) את הנכרי תגוש. רשות: (ד) אפס. הטעם

תורה ותרגום

בִּשְׁעָרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבֵעוּ לְמַעַן יְבָרֶכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֵׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה׃ ס ששי
טו א מִקֵּץ שֶׁבַע־שָׁנִים תַּעֲשֶׂה
שְׁמִטָּה׃ ב וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה
שָׁמוֹט כָּל־בַּעַל מַשֵּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יַשֶּׁה בְּרֵעֵהוּ לֹא־יִגֹּשׂ אֶת־רֵעֵהוּ וְאֶת־אָחִיו כִּי־קָרָא שְׁמִטָּה לַיהוָה׃
ג אֶת־הַנָּכְרִי תִּגֹּשׂ וַאֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת־אָחִיךָ תַּשְׁמֵט יָדֶךָ׃ ד אֶפֶס
כִּי לֹא יִהְיֶה־בְּךָ אֶבְיוֹן כִּי־בָרֵךְ יְבָרֶכְךָ יְהוָה בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה

ד' וכל תהלות דכוותא · כ"ג ר"פ · ל' ומ"ל · ב'. ל' ומ' · ל' וחסר · ל'

וְיִשְׂבְּעוּן בְּדִיל דִּיבָרְכִינָךְ יְיָ אֱלָהָךְ בְּכָל עוֹבָדֵי יְדָךְ דְּתַעְבֵּיד׃
א מִסּוֹף שְׁבַע שְׁנִין תַּעְבֵּיד שְׁמִטְּתָא׃
ב וְדֵין פִּתְגָּם שְׁמִטְּתָא דְּיַשְׁמֵיט כָּל גְּבַר מָרֵי רְשׁוּ דְּיִרְשֵׁי בְּחַבְרֵיהּ לָא יִתְבַּע מִן חַבְרֵיהּ וּמִן אֲחוּהִי אֲרֵי קְרָא שְׁמִטְּתָא קֳדָם יְיָ׃
ג מִן בַּר עַמְמִין תִּתְבַּע וְדִיהֵי לָךְ עִם אֲחוּךְ תַּשְׁמֵיט יְדָךְ׃ ד לְהוֹד אֲרֵי לָא יְהֵי בָךְ מִסְכֵּינָא אֲרֵי בְרָכָא יְבָרְכִינָךְ יְיָ בְּאַרְעָא

בעל הטורים

יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך וסמיך ליה וזה דבר השמטה. שמוט שצריך לומר לו משמט אני: יגש ב'. אשר יגש. יגש לך אלוה מעונך. שאם השמט יגש לך מעונך: תשמט ידך אפס פי' מיעוטא הוא שאם יש מכון בידך אינו משמט אביון כי ברך וברכך והיינו דכתיב כי יעמוד לימין אביון:

וכא לציון גואל: יברכך ה' ד' יהידאין וסימן וישמרך: אפס כי לא יהיה בך אביון. יברכך ה' נוה צדק ויאמרו לו יברכך ה'. וכל תהלות דכוותא ונמסר גם בסדר נשא: ישה ב' אשר ישה ברעהו.

תולדות אהרן

מקץ שבע שנים. ערכין כח: וזה דבר השמטה. מועד קטן יג כב לו לו קדושין לח: לא יגוש. בתרא מה מכות ג: כי קרא שמטה. קדושין לח: אפס כי לא יהיה. תענית כח מגילה ג לג סנהדרין סד:

ספורנו

יהיה בית דין הגדול להבין ולהורות: טו (ב) וזה דבר השמטה. כשאמר השל יתברך והשביעית תשמטנה היתה הכוונה שתעשה שמטת כספים שנה' שמוט כל בעל משה ידו: כי קרא שמטה. האל יתברך באמרו תשמטנה: (ד) אפס כי

רמבן

תירוש ויצהר. ופירוש דגן בלשון הקדש המינין ידועין בתבואה ופירוש תירוש היין החדש אשר ישיקו היקבים ויצהר השמן אשר בהן ואין מין אחר בכל הזרעין ובכל פירות האילן חייבין מן התורה כלל לא בתרומות ולא במעשרות ויש ברייתות שנויות בתורת כהנים ובספרי לאסמכתות והן מוטעות. אבל הדבר המתבאר בגמרא מן התלמוד הבבלי והירושלמי ופשוטו של מקרא כך הוא שאפילו זיתים וענבים מעשר שלהם אינו מן התורה עד שיעשו תירוש ויצהר ותהיה בזה נזהר שכבר הטעו בו מגדולי המחברים וטעם שנה שנה שיעשר אותו שתי שנים זו אחר זו כן קבלת רבותינו ואחר כך פירש כי מקצה השלש שנים תוציא מעשר תבואתך של השנה ההיא ותאכילהו לעניים לומר כי השנה השלישית של מעשר עני היא ואמר תוציא והנחת בשעריך ללמד על הביעור ושוב יבאר אותו בפרשת כי תכלה לעשר. ומדרש חכמים בלשון עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר עשר שלא תתחסר רמז למפרשי ימים להוציא אחד מעשרה לעמלי תורה:

טו (א) מקץ שבע שנים תעשה שמטה. והנכון בעיני שיזהיר על שנת השבע עצמה שנעשה אותה שמטה בחריש ובקציר כמו שאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה וזה טעם תעשה שמטה שתשבות כדרך לעשות את יום השבת וקצר באיסור הזריעה והזמירה שכבר הזכירם בביאור אבל הוסיף לבאר כי היא שמטה לה' גם בהשמטת כספים וזה טעם כי קרא שמטה לה' שהיא שבת לה' וכל המעשים ישבותו וכבר רמזתי סודה. וטעם מקץ אמר ר"א מתחלת השנה וכן אמרו המדקדקים כלם כי הראש והסוף יקראו קצה שכל דבר יש לו שתי קצוות וכענין שכתוב מן הקצה אל הקצה. על שתי קצותיו על ארבע קצותיו ואין דבריהם נכונים אללי כי ראש שבע שנים הוא השנה הראשונה הקצה שנקרא בהם ראש. ואלו אמר הכתוב מקץ השנה השביעית היו דברם נכון ועל דעת רבותינו מקץ בסוף השבע ולא דבר הכתוב אלא בשמיטת כספים יאמר מסוף כל שבע שנים הנמנים לכם תעשו שמטה שישמוט כל בעל משה ידו ולכך אמרו שאין שביעית משמטת אלא בסופה וכן לדעתם מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות בסוף הששי אלא שהקץ הנזכר בכאן הוא מיד והקץ הנזכר שם מופלג שהרי פי' במועד שנת השמטה בחג הסוכות והנה טעם שניהם מתכלית יאמר בכאן בתכלית שבע שנים תעשה שמטה ושם יאמר בו גם כן כאשר תכלינה שבע שנים במועד שנת השמטה תעשה הקהל. ועל דרך הפשט ירא לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן כי קץ הוא סוף וכן תרגומו והמספרים וכל דבר יש להן ראש וסוף וראשם וסופם בהם תאמר בעשרות כי האחד ראש המספר והעשירי סופו אם כן קץ שבע שנים שנת השבע שהוא סוף המספר ההוא ובשמטת הארץ הכתוב מדבר כאשר פירשתי למעלה וטעם מקץ כמו כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה והנה הוא כמו בקץ שבע שנים תעשה שתשבות בו וכן מקץ שבע שנים תשלחו איש אחיו העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים פירשו בשנה השביעית שהוא סוף המספר והוא דומה לכתוב שבתורה ובשביעית יצא לחפשי חנם. וכן בשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך כי בעבור שאמר ועבדך שש שנים לא הוצרך לפרש כי בשנת השביעית יפטר. והנה על הדרך הזה היה נראה כי פירוש הכתוב האחד מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות שיהיה כמו כן בשנת הקץ בחג הסוכות בראש אותה השנה שנאסרו בה לחרוש ולזרוע שהיא שנת השמטה אבל לא נוכל לומר כן כי רבותינו קבלו וראו שהיה ההקהל בחג הסוכות של השנה השמינית היא השנה שאחר השמטה ועל כן אמרו המפרשים כי פירוש במועד שנת השמטה במועד השנה הראשונה של מנין השמטה וזה איננו נכון כי לא תקרא בכתוב שנת השמטה רק שנת השבתון השנה ההיא שהיא שמטה לה' וכן שנת היובל ורבותינו עצמם דקדקו בכך שאמרו מי כתיב בשנת היובל משנת היובל כתיב שנה שאחר היובל אבל כך אני אומר כי הקץ והסוף יאמרו בכתוב על אחרית כל דבר ופעמים הם בו ופעמים אחריו חוץ ממנו ומקצה אחיו מקצה בחוברת ומקצתם יעמדו לפני המלך מקצות כנפיו אל קצות כנפיו כלם אחרים בדבר המחבר ממנו והוא כתיבו קץ כל בשר בא לפני. ובא עד קצו ואין עוזר לו. כי בא הקץ. קץ בא. כלם תכלית הדבר הנזכר והוא אחריו שנקצץ ונחתך וכן הענין בלשון הסוף טוב ללכת אל בית אבל וגו' באשר הוא סוף כל האדם אחריו שכבר מת ספו תמו מן בלהות. את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף. במעשה עצמו ובלשונם כדי עמוד בתחלתו וכדי היקף בסופו. והיה פי' הכתוב מתכלית שבע שנים בחשבון שנת השמטה בחג הסוכות הבא אחר השבע תעשה הקהל ושלא ירצה להם שיהיו שבע שנים למנין אחר הזכיר שהיו השבע בזמן השמטה וכן כי אקח מועד זמן וכן כל המועדים זמנים והנה הקץ הזה אחרי המספר כאשר פי' בחג הסוכות ומקץ שבע שנים תעשה שמטה מכלל המספר ולא הוצרך להאריך ולבאר זה שכבר פירש ששנת השבע היא שנת השמטה ויהיה קץ רחב בשמטת כל השנה כמו שפירשתי על דרך הפשט. ויתכן לומר כי הכתוב מונה תחלת שנה מחג הסוכות כמו שאמר חג האסיף תקופת השנה ואמר חג האסיף בצאת השנה. וא"כ היה מקץ שבע שנים בסוף וחוץ ממנו בסמוך ואמר במועד שנת השמטה להיות חשבון השבע בשמיטות כמו שפירשתי לא שתגיע השמטה עד החג הזה. וראיתי לאחד מן המחברים שכתב מלמד שמוסיפים מחול על הקדש והשמטה היתה נוהגת עד חג הסוכות של שנה שמינית. וזה דבר מוכרח בתלמוד בראיות ברורות שאין אמת. ואפשר ג"כ כי מה שאמרו רבותינו מקץ שבע שנים תעשה שמטה שאין משמטת כספים אלא בסופה שהוא מדרש מפני שלא אמר השנה השביעית תעשה שמטה ירמוז כי בסוף השבע תהיה שמטה יותר מן ההתחלה ורצונם בקץ הזה שהוא חוץ ממנו ויכול אדם לתבוע חובו ביום האחרון של שנת השמטה ולא תשמט עד הלילה. שכך מצינו בתוספתא שכותבין פרוזבול ערב ר"ה של מוצאי שביעית: (ג) את הנכרי תגוש. זו מצות עשה. לשון רש"י מספרי ופירש מצות עשה באין

אבן עזרא

דע כי זה שצויתיך שלא לנגוש את אחיך אין צורך אם היו כל ישראל או רובם שומעים בקול השם או לא יהיה בך אביון שהוא צריך להיותך מלוה אותו רק כלכם תבעטו גוים רבים והטעם תקחו עבוטו שהוא משכון בעבור ממון שתתן לו שהוא צריך אליו לסחור בו: (ו) ומשלת. ובהיותכם ישרים תהיו עוד מושלים על הנכרים רק המצוה כי יהיה בך אביון על כן אמר כי לא יחדל אביון כי יודע כי יבא דור שלא יהיה רובו זכאי: (ז) לא תאמץ את לבבך. לדבר על לבו דברים טובים: תקפוץ. תסגור וכן קפצה פיה קפץ כאף. יקפצו מלכים פיהם והוא פעל קל: האביון. יש אומרים שהיא מגזרת ולא אבה כי הוא במשקל עליון ותביון והגיון ששרש עלה אבה הנה והטעם שהוא מתאוה לכל דבר בעבור חסרונו: (ח) פתח תפתח. שם הפעל וכל מקום שאיננו כתוב הוא דרך קצרה גם הדרש יפה: את ידך לו. לאשר אין לו כלום: והעבט תעביטנו. תתן לו משכון על עבוטו והנה תעביטנו תקח עבוטו: (ט) בליעל. שם ויש אומרים שהיא מלה מורכבת כגון תפלה שלא יעל ולא יגאל ולא יחיה: ורעה עיניך. כמו ושבה אל בית אביה והמלה מהשניים הנראים: (י) בגלל. כמו סבה לבעבור שבב כי הכל הוא בחלקי׳ בחלקי הכל שהוא הגוף: נתון תתן. הטעם כי אם תתן לו יוסיף השם על מתונך: (יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. כאשר

אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן־לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ:
ה רַק אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־
הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ
הַיּוֹם: ו כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ
כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לָךְ וְהַעֲבַטְתָּ גּוֹיִם
רַבִּים וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט וּמָשַׁלְתָּ
בְּגוֹיִם רַבִּים וּבְךָ לֹא יִמְשֹׁלוּ: ס
ז כִּי־יִהְיֶה בְךָ אֶבְיוֹן מֵאַחַד אַחֶיךָ
בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר־יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא תְאַמֵּץ אֶת־
לְבָבְךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת־יָדְךָ מֵאָחִיךָ
הָאֶבְיוֹן: ח כִּי־פָתֹחַ תִּפְתַּח אֶת־
יָדְךָ לוֹ וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֶנּוּ דֵּי
מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ: ט הִשָּׁמֶר
לְךָ פֶּן־יִהְיֶה דָבָר עִם־לְבָבְךָ
בְלִיַּעַל לֵאמֹר קָרְבָה שְׁנַת־הַשֶּׁבַע
שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ
הָאֶבְיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְקָרָא עָלֶיךָ
אֶל־יְהוָה וְהָיָה בְךָ חֵטְא: י נָתוֹן
תִּתֵּן לוֹ וְלֹא־יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ
כִּי בִּגְלַל ׀ הַדָּבָר הַזֶּה יְבָרֶכְךָ יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח
יָדֶךָ: יא כִּי לֹא־יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב

ג׳ וחסיר בן · ג׳ חסר · ג׳ כי חסר וחד מלא · ל׳ ופ״ל. פ׳ · ג׳ ול׳ וקרי אשה · ט׳ ו׳ ביבין וג׳ סבין · ס׳ ג׳ פ״ל · פ׳ · ל׳ חסר

דַּיְיָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ אַחְסָנָא
לְמֵירְתַהּ: ה לְחוֹד אִם קַבָּלָא
תְקַבֵּיל לְמֵימְרָא דַּיְיָ אֱלָהָךְ
לְמִטַּר לְמֶעְבַּד יָת כָּל
תַּפְקֶידְתָּא הָדָא דַּאֲנָא
מְפַקֵּיד לָךְ יוֹמָא דֵּין:
ו אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ בָּרְכָךְ כְּמָא
דְּמַלֵּיל לָךְ וְתוֹזֵיף לְעַמְמִין
סַגִּיאִין וְאַתְּ לָא תְזוּף
וְתִשְׁלוֹט בְּעַמְמִין סַגִּיאִין
וּבָךְ לָא יִשְׁלְטוּן: ז אֲרֵי
יְהֵא בָךְ מִסְכֵּינָא חַד מֵאַחָךְ
בַּחֲדָא מִקִּרְוָךְ בְּאַרְעָא דַּיְיָ
אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ לָא תְתַקֵּיף
יָת לִבָּךְ וְלָא תִקְמוֹץ יָת
יְדָךְ מֵאֲחוּךְ מִסְכֵּינָא:
ח אֱלָהֵין מִפְתַּח תִּפְתַּח יָת
יְדָךְ לֵיהּ וְאוֹזָפָא תּוֹזְפִינֵּיהּ
בְּמִסַּת חֶסְרוֹנֵיהּ דְּיֶחְסַר
לֵיהּ: ט אִסְתַּמַּר לָךְ דִּלְמָא
יְהֵא פִתְגָּמָא עִם לִבָּךְ בְּרַשְׁעָא
לְמֵימַר קְרֵיבַת שַׁתָּא
שְׁבִיעֵתָא שַׁתָּא דִּשְׁמִטְּתָא
וְתַבְאֵשׁ עֵינָךְ בַּאֲחוּךְ
מִסְכֵּינָא וְלָא תִתֵּן לֵיהּ
וְיִקְרֵי עֲלָךְ קֳדָם יְיָ וִיהֵי
בָךְ חוֹבָא: י מִתַּן תִּתֵּן
לֵיהּ וְלָא יִבְאַשׁ לִבָּךְ בְּמִתְּנָךְ
לֵיהּ אֲרֵי בְּדִיל פִּתְגָּמָא הָדֵין
יְבָרְכִינָךְ יְיָ אֱלָהָךְ בְּכָל
עוֹבָדָךְ וּבְכָל אוֹשָׁטוּת יְדָךְ:
יא אֲרֵי לָא יִפְסוֹק מִסְכֵּינָא

רשי

אביון שהוא תאב לכל דבר: (ה) רק אם שמוע תשמע. אז לא יהיה בך אביון: שמוע תשמע. שמע קמעא משמיעין אותו הרבה: (ו) כאשר דבר לך. והיכן דבר (דברים כח) ברוך אתה בעיר: והעבטת. כל לשון הלואה כשנופל על המלוה טופל בלשון מפעיל כגון והלוית והעבטת ואם היה אומר ועבטת היה נופל על הלוה כמו ולוית: והעבטת גוים. יכול שתהא לוה מזה ומלוה לזה ת״ל ואתה לא תעבוט: ומשלת בגוים רבים. יכול גוים אחרים מושלים עליך ת״ל ובך לא ימשולו: (ז) כי יהיה בך אביון. התאב תאב קודם: מאחד אחיך. אחיך מאביך קודם לאחיך מאמך (שם): שעריך. עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת (שם): לא תאמץ. יש לך אדם שמצטער אם יתן אם לא יתן לכך נאמר לא תאמץ את לבבך. יש לך אדם שפושט את ידו וקופצה לכך נאמר לא תקפוץ (שם): מאחיך האביון. אם לא תתן לו סופך להיות אחיו של אביון (שם): פתח תפתח. אפילו כמה פעמים (ב״מ ל״א): (ח) כי פתח תפתח הרי כי משמש בלשון אלא: והעבט תעביטנו. אם לא רצה במתנה תן לו בהלואה (שם): די מחסורו. ואי אתה מצווה להעשירו (שם): אשר יחסר לו. אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו (שם): לו. זו אשה וכן הוא אומר אעשה לו עזר כנגדו (בראשית ב׳) (כתובות ק״ו): (ט) וקרא עליך. יכול מצוה ת״ל (דברים כ״ד) ולא יקרא (ספרי): והיה בך חטא. מכל מקום אפילו לא יקרא. א״כ למה נאמר וקרא עליך ממהר אני ליפרע על ידי הקורא יותר ממי שאינו קורא: (י) נתון תתן לו. אפילו מאה פעמים: לו. בינו ובינך: כי בגלל הדבר. אפילו אמרת ליתן אתה נוטל שכר האמירה עם שכר המעשה: על כן

בעל הטורים

פתח. פ״א כפולה לומר פתח לו ידך וגם פיך לפתלו בדברים. ד״א שראוי לפת פן לו פת הראוי למעדנים תן לו מעדנים ותספיק לו בכל מיני מתיקה. ד״א פתוח תפתח אם הוא מהגיע הביא לו לפתחו. ד״א פתוח תפתח בכל הדבר. וכן נתון תתן לו. העניק תעניק לו לומר שאין שיעור להענקה אלא תתן ותחזור ותתן: פתח. חבר

תולדות אהרן כי פתוח. מציעא לא: שבת קנא. כתובות ס גיטין לו מציעא לא: די מחסורו. כתובות סז: כאשר לך. שבועות מו כתובות כח סוטה מז גיטין לו בתרא י: קרבה שנת השבע. מכות ג: (שבועות לט): ורעה עינך באחיך. סנהדרין קט: וקרא עליך. כתובות כח: והיה בך חטא. סנהדרין שם: נתון תתן לו. מציעא עג שבועות כה ערכים ח׳ג פ׳ לג: כי בגלל הדבר. שבת קנא: כי לא יחדל. נדרים לד שבת כג קנא תענית כא:

ודע כי ישה לך אלוה: פתח ג׳ ב׳ חסר וא׳ מלא וסימן כי פתח תפתח את ידך לו. כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. פתוח נפתחו שערי ארצך. בתרא מלא. די ה׳ וסימן נמסר בתזריע. ורעה ט׳ ו׳ בישין וג׳ טבין וסימן במס״ר: נתון ה׳ ב׳ סגתון חסר וסי׳ נמסר

ספורנו

כי לא יהיה בך אביון. אף על פי שאמרתי שתשמט ידך הנה לא יקרה בכם איזה עת שתצטרך לשמט. וזה בלי ספק נתקיים בדור באי הארץ כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע: (יא) כי לא יחדל אביון

ואלו מצוה ביום ו׳ ליתן פת לעניים תקנת עזרא: פתח ג׳ במסורה. ב׳ בהאי ענינא ואידך פתוח נפתחו שערי ארצך לומר שאם תפתח לו ידך יפתחו לך שערי שמים כדי סיפוקך ואם לאו לא יפתחו לך שנאמר אוטם אזנו מזעקת דל וגו׳: די מחסורו אשר יחסר. ר״ת דמאי שמאכילין העניים דמאי: נתון מלא וא״ו שזוכה לו׳ ברכות כדאיתא בפ״ק דב״ב: בהתך לו ב׳ במסרה. הכא ואידך כסף לו לפם והרב נבי דוד לומר שצריך ליתן לכל אחד לפי מה שהוא צריך כמו שנתן לדוד לפם וגם הרב:

רמבן

הנכרי תגוש ולא אחיך ולאו הבא מכלל עשה עשה ולפי ששנינו שם לא יגוש ליתן עליו לא תעשה חזרו ושנו את הנכרי תגוש זו מצות עשה לומר שעובר עליו בעשה ולא תעשה וכך אמרו שם לנכרי תשיך מצות עשה ולאחיך לא תשיך זו מצות לא תעשה והוא כמו שפירשו מצות עשה באחיך וכך פירש שם רש״י לא שיהיה מצוה להלוות לנכרי ברבית כלל וכן מוכח בגמרא בפרק איזהו נשך. והרב ר׳ משה עשאן שתיהן מצות מתש לנגוש את הנכרי ולהלוותו ברבית טעה בלשון הזה השנוי בספרי ושם הוא מורגל במקומות רבים כל עוף טהור תאכלו השנת עשה כל שרץ העוף מצות לא תעשה וכן הזכירו בספרי ואת הבהמה אשר תאכלו מצות עשה ודבר ברור הוא:

(יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. הרבה מפרשים אמרו שלא יחדל האביון מקרב הארץ באחד מכל הזמנים כי לעולם יהיה האביון בארץ שנגלוי לפניו שלא יעשו מה שאמר להם כי לא יהיה בך אביון אם שמוע תשמע בקול ה׳ אלהיך לשמור לעשות את כל המצוה. ואינו נכון לדעתי כי התורה תרמוז במה שעתיד להיות אבל לא יתנבא עליהם בפירוש שלא יקיימו התורה לעולם חלילה רק לדרך אזהרה יזכיר הדבר. והנכון שיאמר שלא יחדל אביון שיהיה נמנע ולא ימצא עוד לעולם והזכיר זה בעבור שהבטיח שלא יהיה בהם אביון בשמרם כל המצוה אמר אבל ידעתי כי לא יהיו כל הדורות כל ימי עולם כלם

רשי

כן. מפני כן (שם): (יא) לאמר. עצה לטובתך אני משיאך (ספרי): לאחיך לעניך. לאיזה אח לעני: לעניך. ביו"ד אחד לשון עני אחד הוא אבל עניך בשני יודי"ן שני עניים: (יב) כי ימכר לך. על ידי אחרים במכרוהו בית דין בגנבתו הכתוב מדבר. והרי כבר נאמר כי תקנה עבד עברי (שמות כ"א) ובמכרוהו בית דין הכתוב מדבר אלא מפני שני דברי' שנתחדשו כאן אחד שכתוב או העבריה אף היא תצא בשש. ולא שמכרוה בית דין שאין האשה נמכרת בגנבתה שנאמר ונמכר בגנבתו ולא בגנבתה אלא בקטנה שמכרה אביה. ולימד כאן שאם יצאו שש שנים קודם שהביאה סימנין תצא. ועוד חידש כאן העניק תעניק (קידושין י"ד): (יד) העניק תעניק. לשון עדי בגובה ובמראית העין. דבר שיהא ניכר שהטיבות לו. וי"מ לשון הטענה על צוארו: מצאנך ומגרנך ומיקבך. יכול אין לי אלא אלו בלבד ת"ל אשר ברכך מכל מה שברכך נותן. ולמה נאמרו אלו מה אלו מיוחדים שהם בכלל ברכה אף כל שהוא בכלל ברכה. יצאו פרדות. ולמדו רבותינו במסכת קדושין (דף י"ז) בג"ש כמה נותן לו מכל מין ומין: (טו) וזכרת כי עבד היית. והענקתי ושניתי לך מביזת מצרים ומביזת הים אף אתה העניק ושנה לו: (יז) עבד עולם. יכול כמשמעו ת"ל ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו (ויקרא כ"ה) הא למדת שאין זה אלא עולמו של יובל (מכילתא): ואף לאמתך תעשה כן. הענק לה. יכול אף לרציעה השוה אותה הכתוב ת"ל אם אמר יאמר העבד (שמות כ"א) עבד נרצע ואין אמה נרצעת: (יח) כי משנה שכר שכיר. מכאן אמרו עבד עברי עובד בין ביום ובין בלילה [וזהו כפלים שבעבודת שכירי יום ומהו עבודתו בלילה רבו מוסר לו שפחה כנענית והולדות לאדון (קדושין ט"ו)]: (יט) כל הבכור וגו' תקדיש. ובמקום אחר הוא אומר אך בכור אשר יבוכר לה' בבהמה לא יקדיש (ויקרא כ"ז). הא כיצד אינו מקדישו לקרבן אחר. וכאן לימד שמצוה לומר הרי את קדוש לבכורה. ד"א אי אפשר לומר תקדיש שכבר נאמר לא יקדיש וא"א לומר לא יקדיש שהרי כבר נאמר תקדיש הא כיצד מקדישו אתה הקדש עלוי ונותן להקדש כפי טובת הנאה שבו (ערכין כ"ט): לא תעבד בבכור שורך ולא

תורה

הָאָרֶץ עַל־כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר
פָּתֹחַ תִּפְתַּח אֶת־יָדְךָ לְאָחִיךָ
לַעֲנִיֶּךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצֶךָ׃ ס
יב כִּי־יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי
אוֹ הָעִבְרִיָּה וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים
וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת תְּשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי
מֵעִמָּךְ׃ יג וְכִי־תְשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי
מֵעִמָּךְ לֹא תְשַׁלְּחֶנּוּ רֵיקָם׃
יד הַעֲנֵיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֹּאנְךָ
וּמִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ תִּתֶּן־לוֹ׃ טו וְזָכַרְתָּ כִּי
עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדְּךָ
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל־כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ
אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם׃ טז וְהָיָה
כִּי־יֹאמַר אֵלֶיךָ לֹא אֵצֵא מֵעִמָּךְ
כִּי אֲהֵבְךָ וְאֶת־בֵּיתֶךָ כִּי־טוֹב לוֹ
עִמָּךְ׃ יז וְלָקַחְתָּ אֶת־הַמַּרְצֵעַ
וְנָתַתָּה בְאָזְנוֹ וּבַדֶּלֶת וְהָיָה לְךָ
עֶבֶד עוֹלָם וְאַף לַאֲמָתְךָ תַּעֲשֶׂה־
כֵּן׃ יח לֹא־יִקְשֶׁה בְעֵינֶךָ בְּשַׁלֵּחֲךָ
אֹתוֹ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ כִּי מִשְׁנֶה שְׂכַר
שָׂכִיר עֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבֵרַכְךָ
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה׃ פ
שביעי יט כָּל־הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִוָּלֵד
בִּבְקָרְךָ וּבְצֹאנְךָ הַזָּכָר תַּקְדִּישׁ
לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲבֹד בִּבְכֹר

תרגום אונקלוס

מִגוֹ אַרְעָא עַל כֵּן אֲנָא
מְפַקְּדָךְ לְמֵימַר מִפְתַּח
תִּפְתַּח יָת יְדָךְ לַאֲחוּךְ
לְעַנְיָךְ וּלְמִסְכֵּינָךְ דִּבְאַרְעָךְ׃
יב אֲרֵי יִזְדַּבַּן לָךְ אֲחוּךְ בַּר
יִשְׂרָאֵל אוֹ בַּת יִשְׂרָאֵל
וְיִפְלְחִינָךְ שִׁית שְׁנִין וּבְשַׁתָּא
שְׁבִיעֲתָא תְּפַטְּרִינֵּהּ בַּר
חוֹרִין מֵעִמָּךְ׃ יג וַאֲרֵי
תְּפַטְּרִינֵּהּ בַּר חוֹרִין מֵעִמָּךְ
לָא תְּפַטְּרִינֵּהּ רֵיקָן׃
יד אַפְרָשָׁא תַּפְרֵישׁ לֵיהּ
מֵעָנָךְ וּמֵאִדְּרָךְ וּמִמַּעֲצַרְתָּךְ
דְּבָרְכָךְ יְיָ אֱלָהָךְ תִּתֵּן לֵיהּ׃
טו וְתִדְכַּר אֲרֵי עַבְדָּא
הֲוֵיתָא בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם
וּפַרְקָךְ יְיָ אֱלָהָךְ עַל כֵּן
אֲנָא מְפַקֵּד לָךְ יָת פִּתְגָּמָא
הָדֵין יוֹמָא דֵין׃ טז וִיהֵי
אֲרֵי יֵימַר לָךְ לָא אֶפּוֹק
מֵעִמָּךְ אֲרֵי רַחְמָךְ וְיָת
אֱנָשׁ בֵּיתָךְ אֲרֵי טַב לֵיהּ
עִמָּךְ׃ יז וְתִסַּב יָת מַרְצְעָא
וְתִתֵּן בְּאוּדְנֵיהּ וּבְדַשָּׁא וִיהֵי
לָךְ עֲבַד פָּלַח לְעָלַם וְאַף
לְאַמְתָךְ תַּעְבֵּיד כֵּן׃ יח לָא
יִקְשֵׁי בְעֵינָךְ בְּמִפְטְרָךְ יָתֵיהּ
בַּר חוֹרִין מֵעִמָּךְ אֲרֵי עַל
חַד תְּרֵין כַּאֲגַר אֲגִירָא
פַּלְחָךְ שִׁית שְׁנִין וִיבָרְכִינָךְ
יְיָ אֱלָהָךְ בְּכָל דְּתַעְבֵּיד׃
יט כָּל בּוּכְרָא דְיִתְיְלִיד
בְּתוֹרָךְ וּבְעָנָךְ דִּכְרִין
תַּקְדֵּישׁ קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ לָא

אבן עזרא

כאשר פרשתי: לאחיך. הקרוב אליך בתחלה: ולעניך. לעניי משפחתך ואביון ארצך קודם לאביון מקום אחר. וטעם הדבק כי ימכר לך אחיך העברי בעבור העניק תעניק לו: (יב) אחיך העברי. פירשתיו: או העבריה. והוא כי ימכר איש את בתו לאמה: (יג) ריקם. פירשתיו: (יד) העניק תעניק לו. הטעם עשה לו תפארת מגזרת וענקים לגרגרותיך או יהיה פירוש המלה כפי המקום בלא אח: (יז) באזנו ובדלת. פירשתיו וטעם להזכיר זה כי אתה חייב לתת לו בצאתו חפשי רק אם לא ירצה לצאת תרצע אזנו: ואף לאמתך תעשה כן. דבק עם העניק תעניק לו, ואם הוא רחוק כמו שלם ישלם אם אין לו ואם שלש אלה ורבים כן כי אין אשה נרצעת: (יח) לא יקשה בעינך. מצאנו כתיב שלש שנים כימי שכיר וזו ראיה כי אין רשות לאדם שישכיר עצמו יותר משלש שנים ג"כ לשוכר אותו הנותן שכרו וזה טעם משנה כמו כפל וכן והיה משנ': הוא משנה למלך שם משנה למ ך תאר השם גם הוא מגזרת שנים כאשר פרשתי והנה זה הכתוב יפרש כי ובשביעית יצא לחפשי חנם בתחלת השנה גם יש ראיה משנת השמטה גם מיום השבת: וברכך. פועל עתיד ולא עבר כי אין הפרש ביניהם רק מטעם המקום: (יט) כל הבכור. הזכירו בעבור לא תעבוד בבכור שורך

בסדר פנחס: בעינך ו' חסר בליש' יו"ד בתראה וסימן לא יקשה בעינך. ולא תחס עינך נפש בנפש. וקצתה את כפה לא תחוס עינך. להיות עינך פתחת קדמא דמלכים. הטה ה' דישעיה. אף על זה פקחת עינך: בארץ מצרים ד' פסוקים מטעין ומהחלפין מן בארץ מצרים במצרים וסימן וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים דכל הבכר. וזכרת דעלם הג הסכות במצרים. וזכרת דעלם כי תקצר במצרים. וזכרת דעלם כי יהיה ריב בארץ מצרים: הבכור ד' מלאים בתורה וסימן כי מנשה הבכור. את שם הבכור מנשה. כל הבכור אשר יולד בבקרך. והיה הבכור אשר

תולדות אהרן כי ימכר לך אחיך. קדושין יד: ועבדך שש שנים. שם יז ערכין לג: לא תשלחנו. קדושין טז: ריקם. שם יז: העניק תעניק. שם טו יז מציעא לא: מצאנך מגרנך. קדושין יז: אשר ברכך. שם עא: כי אהבך. שם כב: כי טוב לו עמך. כתובות מ קדושין טו כ כב ערכין כט ל: ולקחת. קדושין כא שבועות ד: במרצע. קדושין שם שבועות שם בכורות לז נא: באזנו. קדושין כב: (והיה לך עבד עולם. קדושין טו): ואף לאמתך. קדושין יז: כי משנה שכר. שם טו כ כא ערכין ל: כל הבכור. מגלה לא חולין קלה (ר"ה נו): אשר יולד. נדה מ: בבקרך ובצאנך. חולין קלג קלה: הזכר תקדיש. נדרים יג נזיר ד בכורות יט מו מב ערכין כט: לא תעבוד. חולין קלו בכורות ט כה:

בעל הטורים העניק. תלה יו"ד כי בעשר מכות שהענקתיך ג' דברים. כלי כסף. וכלי זהב. ושמלות. לכן שהעניקהו מג' דברים מצאנך מגרנך ומיקבך. והיינו דכתיב וזכרת כי עבד היית: תשלחנו. וכי תשלחנו. ב"פ ליוצא בתוך שם ויוצא ביובל. ביום שם וסמיך ליה והיה כי יאמר אליך לומר ברציעה ביום אלא בלילה: סמך כל הבכור לפרשת עבד. לומר כשם שאני אוסר לך לעבוד בבכור כך לא תעבוד בעבד עבודת עבד. וכשם שהמום פוסל בבכור כך מום פוסל ברציעה:

רמבן

ם שומרים כל המצוה עד שלא נצטרך כלל לצוות על האביון כי אולי בקצת הימים ימצא אביון ואני מצוך עליו אם ימצא ואמר מקרב הארץ לרמוז על כל הישוב כי להבטחה שלא יהיה בנו אביון בארץ אשר ה' אלהינו נותן לנו נחלה אם נקיים שם כל המצות. ועתה אמר כי יתכן שימצא אביון באחד מן הזמנים ובאחד מן המקומות אשר תשב בה כי טעם בארצך כטעם בכל מושבותיכם בארץ ובחוצה לארץ:

וטעם ולאביונך בארצך. כאומר לאחיך העני ולכל אביוני ארצך כי בעבור שהמצוה בישראל יזכיר אחיך ויצטרך לפרש

ספורנו

אביון כענין כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון: (טו) וזכרת כי עבד היית. בלא בלבד הוציאך מעבדות לחפשי אבל העניק לך מממון המשעבדים בך: (יח) לא יקשה בעינך. להעניק עם שלוחו חפשי כי ראוי הוא לזה ואתה לא תחסר: וברכך ה' אלהיך. ומבלי תתן: (יט) כל הבכור. אחר שבאר מיני חסד בתבואה והוא מעשר עני ובמתנות והוא שמטת כספים והצדקה ובאר הקנינים בהענקת עבד עברי. ובאר

אבן עזרא

שוריך : (כ) תאכלנו. מי שהוא ראוי לאכלו כאשר פירשתי והזכיר זה פעם שנית לבאר משפט בעל מום : אתה וביתך. בית הכהן : (כא) כל מום רע. המובחרים : (כב) בשעריך תאכלנו. יא הכהן יאכלנו חוץ למקדש ויש אומרים אחר שיש בו מום הוא לישראל וזה רחוק בעיני : הטמא והטהור. שב אל תאכלנו והטעם כמו קריאה אתה הטמא או הטהור והטעם בין שיהיה טמא או טהור הוא מותר לאכלו בעבור כי בשר קדש אם אכלו טמא הוא בכרת בעבור שהזכיר שנה בשנה הזכיר שלש פעמים ועוד בעבור הבכור שיאכל במקדש וכן הפסח יאכל במקדש ולא חוץ ממנו : (א) את חדש האביב. נקרא כן בעבור שהיה בו אביב באמת ממצרים והמכחישים אמרו כי לא נעשה פסח בלא אביב וכבר השיבותי על הגליהם גם אנחנו נודה כי בית דין היה מחשב לאביב ודע כי אין לחדשים בלשון הקדש שמות כי ניסן סיון גם כסליו וגם טבת גם אדר שהם נזכרים במקרא הם לשון כשדים על כן אמר הוא חדש ניסן רק מצאנו זיו ואיתנים ובול וטעם ראשון כאשר ימצא האביב הנו חדש הראשון כי משם יחל לספור החדשים אם היתה שנה שעברה שנים עשר חדש או שלשה עשר לא נחוש על זה וזה טעם ראשון רק קדמונינו ז"ל העתיקו עם האביב דברי' אחרים וכל דבריהם אמת : לילה. הוציאך מתחת רשות פרעה והקרוב עוד אפרשנו : (ב) צאן. להיות הפסח : ובקר. לשלמים והעד ובקר שלשת אלפים אחר שאמר הכל לפסחים על כשבים ובני עזים וכן נתנו לפסחים חמשת אלפים ובקר חמש מאות והנה זכר הפסח קודם הבקר וכן אתה וביתך וי"א כי במצרים אמר כבש או עז ועתה בקר אם יוכל והראשון הוא הנכון : (ג) לא תאכל עליו חמץ. שלא ימצא חמץ בעת שחיטת הפסח :

השם

אונקלוס

תפלח בבוכרא דתורך לא תגוז בוכרא דענך : כ קדם יי אלהך תיכלניה שתא בשתא באתרא דיתרעי יי את ואנש ביתך : כא וארי יהי ביה מומא חגיר או עויר כל מום ביש לא תכסניה קדם יי אלהך : כב בקרויך תיכלניה מסאבא ודכיא כחדא כבשר טביא ואילא : כג לחוד ית דמיה לא תיכול על ארעא תשדיניה כמיא : א טר ית ירחא דאביבא ותעביד פסחא קדם יי אלהך ארי בירחא דאביבא אפקך יי אלהך ממצרים ועבד לך נסין בליליא : ב ותכוס פסחא קדם יי אלהך מן בני ענא ונכסת קודשיא מן תורי באתרא דיתרעי יי לאשראה שכינתיה תמן : ג לא תיכול עלוהי חמיע שבעא יומין תיכול עלוהי פטיר לחם עני ארי בבהילו נפקתא מארעא

מקרא

שורך ולא תגז בכור צאנך :
כ לפני יהוה אלהיך תאכלנו שנה בשנה במקום אשר יבחר יהוה אתה וביתך :
כא וכי יהיה בו מום פסח או עור כל מום רע לא תזבחנו ליהוה אלהיך :
כב בשעריך תאכלנו הטמא והטהור יחדו כצבי וכאיל :
כג רק את דמו לא תאכל על הארץ תשפכנו כמים : פ

טז
א שמור את חדש האביב ועשית פסח ליהוה אלהיך כי בחדש האביב הוציאך יהוה אלהיך ממצרים לילה :
ב וזבחת פסח ליהוה אלהיך צאן ובקר במקום אשר יבחר יהוה לשכן שמו שם :
ג לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ

כו"ל מ"ל כמ"א הסר · ד' ר"ס · כ' · מ"ו. ע' כב' · ג' מ"ל כתורה · ג' ומ"ל

רשי

ולא תגוז וגו'. אף החלוף למדו רבותינו באסור אלא שדבר הכתוב בהווה : (כ) לפני ה' אלהיך תאכלנו. לכהן הוא אומר שכבר מצינו שהוא ממתנות כהונה אחד תם ואחד בעל מום שנאמר (במדבר י"ח) ובשרם יהיה לך וגו' (ספרי) שנה בשנה. מכאן שאין משהין אותו יותר על שנתו (יכול יהא פסול משעברה שנתו כבר הוקש למעשר שנא' ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך מה מעשר שני אינו נפסל משנה לחברתה אף בכור אינו נפסל אלא שמצוה תוך שנתו) : שנה בשנה. אם שחטו בסוף שנתו אוכלו אותו היום ויום אחד משנה אחרת למד שנאכל לשני ימים ולילה אחד (ספרי) : (כא) מום. כלל : פסח ועור. פרט : כל מום רע. חזר וכלל מה הפרט מפורש מום הנגלוי ואינו חוזר אף כל מום שבגלוי ואינו חוזר : (כג) רק את דמו לא תאכל. שלא תאמר הואיל וכולו היתר הבא מכלל איסור הוא שהרי קדש ונשחט בחוץ בלא פדיון ונאכל יכול יהא אף הדם מותר תלמוד לומר רק את דמו לא תאכל : (א) שמור את חדש האביב. מקודם בואו שמור שיהא ראוי לאביב להקריב בו את מנחת העומר ואם לאו עבר את השנה : ממצרים לילה. והלא ביום יצאו שנאמר (במדבר לג) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל וגו' אלא לפי שבלילה נתן להם פרעה רשות לצאת שנאמר (שמות יב) ויקרא למשה ולאהרן לילה וגו' : (ב) וזבחת פסח לה' אלהיך צאן. שנאמר (שם) מן הכבשים ומן העזים תקחו : ובקר. (ספרי) זבח לחגיגה שאם נמנו על הפסח חבורה מרובה' מביאים עמו חגיגה כדי שיהא נאכל על השבע ועוד למדו רבותינו דברים הרבה מפסוק זה : (ג) לחם עוני. לחם שמזכיר את העוני שנתענו במצרים : כי בחפזון יצאת. ולא הספיק בצק להחמיץ וזה יהיה לך לזכרון. והחפזון לא שלך היה אלא של מצרים שכן הוא אומר (שמות יב) ותחזק מצרים על העם וגו' :

למען

בעל הטורים

וזבחת זבח ובמוך ליס לא תאכל עליו חמץ. לומר לך שאין שוחטין הפסח על החמץ :

הלד. ונמסר גם בסדר מקץ : וכי יהיה ד' ר"ס וסימן וכי יהיה בקרחת או בגבחת. וכי יהיה בו מום פסח. וכי יהיה איש שנא לרעהו. וכי יהיה באיש חטא משפט מות : תאכל י"ז וסימן במסורה רבתא : שמור מלאים וסי' נזכר בסדר ואתחנן : בחפזון ג' ומלאים וסימן נמסר בסדר בא :

תולדות אהרן

תולדות אהרן לא תגוז. חולין קלז תמורה יא : לפני ה' אלהיך. מכות יט בכורות כו כו כח תמורה כא : שנה בשנה. בכורות כו כח ערכין לה תמורה כא : וכי יהיה בו מום. בכורות יד לז לט : בשעריך תאכלנו. יבמות עג מכות יט : הטמא והטהור. בכורות לג (בכורים סד) : כצבי וכאיל. שם יב לג : רק את דמו. פסחים עו : שמור את חדש. ר"ה ז כא סנהדרין יא זבחים ז (פסחים יח) : הוציאך ה' אלהיך. ברכות ט שקידה בשר לה : וזבחת פסח. פסחים ע זבחים ז ט מנחות ב פג (פסחים לג) : לא תאכל עליו. פסחים כח לה מג נא מנחות פ (פסחים כו כט קדושין כח) : תאכל עליו מצות. זוהר וילך : לחם עוני. ברכות לה לט פסחים לו לח קטו סכה לה מנחות ע עח חולין קב :

ספורנו

וסדר מצות אשר בהן הודאה לאל יתעלה והן מתן הבכורות הראוי לבעלי המקנה להודות כי מידו המקנה לנו ותג המצות להודות על החירות בזבח הפסח ובמצות ועל האביב בעומר התנופה. ותג השבועות להודות על שבועות חקות קציר בשמר לנו. ותג האסיף להודות על האסיף ושבכל אחד מהם נביא איזה דורון לאדון כאמרו ולא יראה את פני ה' ריקם ולזה לא הזכיר בהם באיזה חדש ובכמה בהם יהיו אבל הזכיר האביב והשבועות והאסיף : טז (א) שמור את חדש האביב. שמור בהתמדת השנה שיהיה ניסן חדש האביב ע"י עבורי החדשים והשנים שיכוונו בהם פני הלבנה עם שני החמה : ועשית פסח. בערב חג המצות : כי בחדש האביב הוציאך. כוון ורצה שתהיה יציאתך בעת שגלם החדש של אביב והוא הנגוד בהיות שלא אלהי מצרים עם השמש בגבורתו והירח בנגודו : לילה. כי אותו הנגוד היה אז בלילה ובהיות שאין קרבן בלילה הוצרך להקדים הקרבתו ביום הקודם לאותו הנגוד ולזכרון זה קבע כן לדורות ובקר לקרבן חגיגה אף על פי שלא נעשה זה עם פסח מצרים : (ג) לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים. אף על פי שבפסח מצרים היה איסור חמוצו יום אחד בלבד כמו שהזכירו רז"ל (פסחים) : תאכל עליו מצות. שביאתו קרבן זכרון הגאולה שהיתה ברגע קטן

אין

רמבן

לפרש אחיך ולאביוני ארצך לצותו על כל ישראל ומדרשו להקדיש הקודש והזכיר כי עוד יש שמטה לעבד השנה השביעית שלו. כי גם השמטה היא כשמטה הנזכרת והכל לזכור ימות עולם כאשר רמזתי במקומו וגם נרמז כי והיה לך עבד עולם כפשוטו והחזיר המצוה הזאת לבאר בה ענין הענקה : טז (א) שמור את חדש האביב. מצות הרגלים מבוארות כי כבר הזכירה והנה בתורת כהנים הזכיר בה ענין הקרבנות והקרבתם אשה לה' וכאן לא יזכירם כלל אבל יזהיר את ישראל לעלות בהם אל המקום אשר יבחר ולשמוח לפניו כי כאשר צוה שיביא מעשר שני לפני ה' וכן הבכור ויאכלם שם במקום אשר יבחר ה' הוסיף לבאר כי עוד חייבין שיבואו כלם לפני השם ויחוגו לפניו בשלשה רגלים ולשמוח בשלמים שיקריבו לפניו ולא הזכיר זמני חג המצות והסוכות באיזה יום יהיה אך הזכיר חדשיהם דרך קצרה שכבר הזכיר הכל שם :

(ב) וטעם וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר. על דרך הפשט כמו שור שה כשבים ראובן שמעון לוי וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר לכך לא אמר וזבחת פסח לה' אלהיך מן הצאן ומן הבקר כאשר יאמר בכל מקום מן הבקר

מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת־יוֹם
צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃
ד וְלֹא־יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל־
גְּבֻלְךָ שִׁבְעַת יָמִים וְלֹא־יָלִין מִן־
הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב בַּיּוֹם
הָרִאשׁוֹן לַבֹּקֶר׃ ה לֹא תוּכַל לִזְבֹּחַ
אֶת־הַפָּסַח בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר־
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ׃ ו כִּי אִם־
אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח
אֶת־הַפֶּסַח בָּעָרֶב כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ
מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם׃ ז וּבִשַּׁלְתָּ
וְאָכַלְתָּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ בּוֹ וּפָנִיתָ בַבֹּקֶר וְהָלַכְתָּ
לְאֹהָלֶיךָ׃ ח שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל
מַצּוֹת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת
לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה

דְמִצְרַיִם בְּדִיל דְתִדְכַּר יָת
יוֹם מִפְּקָךְ מֵאַרְעָא דְמִצְרַיִם
כֹּל יוֹמֵי חַיָּךְ׃ ד וְלָא
יִתְחֲזֵי לָךְ חֲמִיר בְּכָל תְּחוּמָךְ　י"ג
שַׁבְעָא יוֹמִין וְלָא יְבִית מִן
בִּשְׂרָא דְתִכּוֹס בְּרַמְשָׁא
בְּיוֹמָא קַדְמָאָה לְצַפְרָא׃　כ"ג
ה לֵית לָךְ רְשׁוּ לְמִכַּס יָת
פִּסְחָא בַּחֲדָא מִקִּרְוָךְ דַּייָ
אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ׃ ו אֱלָהֵין
בְּאַתְרָא דְיִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהָךְ
לְאַשְׁרָאָה שְׁכִינְתֵיהּ תַּמָּן
תִּכּוֹס יָת פִּסְחָא בְּרַמְשָׁא
בְּמֵיעַל שִׁמְשָׁא זְמַן מִפְּקָךְ　ג' מ"ל בתורה
מִמִּצְרָיִם׃ ז וּתְבַשֵּׁל וְתֵיכוּל
בְּאַתְרָא דְיִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהָךְ
בֵּיהּ וְתִתְפְּנֵי בְצַפְרָא וּתְהָךְ
לְמַשְׁכְּנָךְ׃ ח שִׁתָּא יוֹמִין　ד' וכ"כ
תֵּיכוּל פַּטִּירָא וּבְיוֹמָא　כו"ל מ"ל כמ"א הכר והשכמהם
שְׁבִיעָאָה כְּנִישׁוּ קֳדָם יְיָ
אֱלָהָךְ לָא תַעֲבֵיד עֲבִידָא׃

רש"י

למען תזכור. ע"י אכילת הפסח והמצה את יום צאתך: (ד) ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר. אזהרה למותיר בפסח דורות לפי שלא נאמר אלא בפסח מצרים ויום ראשון האמור כאן הוא י"ד בניסן כמה דאת אמר (שמות י"ב) אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם ולפי שנסתלק הכתוב מענינו של פסח והתחיל לדבר בחקות שבע' ימים כגון שבע' ימי' מצו' תאכלו ולא יראה לך שאור בכל גבולך הוצרך לפרש באיזו זביחה הוא מזהיר שאם כתב ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב לבקר הייתי אומר שלמים הנשחטים כל שבעה טעונים בכל הותירו ואינן נאכלין אלא ליום ולילה לכך כתב בערב ביום הראשון לבקר. ד"א בחגיגת י"ד הכתוב מדבר ולמד עליה שנאכלת לשני ימים והראשון האמור כאן ביום טוב הראשון הכתוב מדבר וכן משמעות המקרא בשר חגיגה אשר תזבח בערב לא ילין בי"ט הראשון עד בקרו של שני אבל נאכלת היא בארבע' עשר ובחמש' עשר וכך היא שנויה במסכת פסחים: (ו) בערב כבוא השמש ת עד צאתך ממצרים (ספרי) הרי שלשה זמנים חלוקים בערב משש שעות ולמעלה זבחהו ובבא השמש תאכלהו ומועד צאתך אתה שורפהו כלומר נעשה נותר ויצא לבית השריפה: (ז) ובשלת. זהו צלי אש שאף הוא קרוי בשול: ופנית בבקר. (ספרי) לבקרו של שני מלמד שטעון לינה ליל של מוצאי יום טוב (חגיגה ט"ז): (ח) ששת ימים תאכל מצות. ובמקום אחר הוא אומר שבעת ימים שבעה מן הישן וששה מן החדש. ד"א למד על אכילת מצה בשביעי שאינה חובה ומכאן אתה למד לששת ימים שהרי שביעי בכלל היה ויצא מן הכלל ללמד שאין אכילת מצה בו אלא רשות ולא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא מה שביעי רשות אף כולם רשות חוץ מלילה הראשון שהכתוב קבעו חובה שנאמר (שמות י"ב) בערב תאכלו מצות: עצרת לה' אלהיך. עצור עצמך מן המלאכה. דבר אחר כנופיא של מאכל ומשתה

אבן עזרא

לחם עוני. לזכרון: כל ימי חייך. בכל שנה: (ד) אשר תזבח בערב. שהוא בשר הפסח: (ו) בערב כבוא השמש. פירשתיו: מועד צאתך ממצרים שב אל פסח כי מועד חדש האביב יצאו ממצרים ואיננו דבק עם כבא השמש: (ז) ובשלת. פירשתיו באש וכן ויבשלו את הפסח באש והזכיר ובשלת שלא יאכלנו הי: ופנית בבקר. אמרו המכחישים כי ילך ביום קדש אל ביתו וארצו ואנחנו לנו נסמוך על דעתנו במצות כי אם על מעתיקי התורה והנה מצאנו ביום השמיני שלח את העם והוא יום קדש וכתוב אחר וביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח את העם יש הומ־ים רי הפירוש לאהליהם כאשר הוא וביום החול לארצם והלכת לאהליך סביב לירושלים ומשם ילך אל ארצו בחול: (ח) ששת ימים. אמרו הקדמונים מה־ל חרמש ויתכן להיות ביום השביעי דבק עם ששת ימים והבדילו מפאה אל פאה אחרת להזכיר לא

יראה י"ג וסימ' נמסר בסדר בא: ולא יראה חד מן י"ד פסוק דאית בהון ולא ולא וסימ' בבב

תולדות אהרן
למען תזכור. ברכות יב פסחים קיו (ברכות ג ס): לא ילין מן הבשר. פסחים עא חגיגה י: לא תוכל לזבוח. פסחים נא זבחים קיד (פסחים לו): בם הזבח. ברכות ט פסחים נט זבחים יב (בס נא): ובשלת ואכלת. (בס נ): ופנית בבוקר. פסחים ח נה סוכה מז ר"ה ה חגיגה יז זבחים נו: ששת ימים תאכל מצות. פסחים נה קכ סוכה מז חגיגה יח מנחות סו: עצרת לה' אלהיך. פסחים סח קב ביצה טו חגיגה יח מגלה ט (שבת עז): לא תעשה מלאכה. חגיגה

רמבן

הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם ואם מן הצאן עולה קרבנו אם מן הבקר הוא מקריב אבל יצוה בפסח והוא השה שהזכיר כבר וצאן ובקר ואילים ועזים. ובני בקר לחוג חגיגה ביום הזה כאשר יצוה בשבועות ובסוכות שיאמר ועשית חג שבועות לה' אלהיך מסת נדבת ידך שיביא בקר וצאן לשלמים כאשר תשיג ידו. וכן אמר בסכות תשבו שבעת ימים שבעת ימים תחוג לה' אלהיך וגו' ובסוף כלל את שלשתם ודומה לזה בראשון בארבעה עשר יום לחדש יהיה לכם הפסח חג שבעת ימים מצות יאכל ופי' כחג שבעת ימים וכן מצינו בפסח יאשיהו שאמר צאן ובקר כבשים ובני עזים הכל לפסחים ובקר שלשת אלפים ואחר כן אמר ויבשלו הפסח וגו' כמשפט הקדשים והשלמים בשלו בסירות ובדודים ובצלחות ויריצו לכל העם. הנה פירש כי כבשים ובני עזים הכל לפסחים לא עזים עצמן ולא בקר כדכתיב שה תמים זכר בן שנה יהיה לכם מן הכבשים ומן העזים. ופירש כי הבקר אשר הזכיר היו שלשת אלפים והיו קדשים אשר בסירות להריץ לפני העם לאכול לשבעה כענין החגיגה שקבלו רבותינו. ואונקלוס עשה צאן ובקר דבק עם הפסח ולא יתקשר הוי"ו יפה במלת ובקר ועוד כי אין כל הצאן כשר לפסחים והנכון מה שאמרנו. ובאר בכאן דברים רבים כי הזכיר במצה שהיתה לחם עוני להגיד כי צוה לזכור שיצאו בחפזון והוא זכר עני כי היו במצרים בלחם צר ובמים לחץ והנה תרמוז לשני דברים וכן אמרו הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים כל דכפין כו' או שיאמר שתהיה עוד עשויה כלחם עני ולא שתהיה מצה עשירה כמו שהזכירו רבותינו ובאר במצות השאור שלא יראה בכל גבולך כי בתחלה אמר לא ימצא בבתיכם:

(ד) וטעם אשר תזבח בערב ביום הראשון. שלא ילין לבקר מן הבשר שעשית אותו זבח בערב יום הראשון שבשבעת הימים הנזכרים והוא הלילה כמו שהזכיר הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה כי לא הזכיר בפרשה הזאת יום ארבעה עשר ושחיטת הפסח כלל אבל הזכיר עשיית הפסח בלילה כלומר אכילתו ואכילת המצה עליו והטעם כי זביחת הפסח והקרבתו ביום ארבעה עשר הוא מצות הקרבנות והזכיר אותה בתורת הקרבנות ולא החזירה כאן כאשר לא החזיר מצות שאר הקרבנות וגם בשלשה הרגלים לא הזכיר כאן שנקריב בהם אשה אבל על אכילת הפסח והמצה הזכיר כאן לישראל וכן שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש שם תעשה זבח הפסח בערב בשקוע החמה כי בלילה יאכל. ואמר לבאר זה ובשלת ואכלת במקום אשר יבחר ה' ועלית בבקר וכבר פירשתי זה בפרשת החדש הזה לכם ראש חדשים ויתכן עוד שנפרש ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב והוא הערב הקודם לבקר שהוא ביום ארבעה עשר ואמר שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך ממצרים ובשלת ואכלת אותו והזכיר שחט ובשלת כי כבר פירש שם צלי אש ומצות ולא כשר מבושל

ספורנו

אין ראוי לאכול עמו חמץ שהוא צריך עכוב בעשייתו מלוש בצק עד חמצו: לחם עוני. לחם שהיו אוכלין בעוני ושלא היה להם פנאי להשהות עסתם עד שתחמץ מפני נוגשים אצים: כי בחפזון יצאת. והטעם להזכיר החפזון הלחם הוא כי המורה אותו המזון העוני היה לך אחר כך המזון הגאולה כענין והפכתי אבלם לששון: למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך. והטעם שצויתי להתמיד ההשגחה עד שיהיו שנות הלבנה מכוונות עם שנות החמה על ידי העבור כדי שיהיה ניסן חדש האביב ולא צויתי למנות להדפי חמה שהם בלתי צריכין לעבור הוא כדי שתזכור יציאת מצרים כל ימי חייך שבכל עבור החדש ועבור שנה שתעשה בשביל שיהיה ניסן חדש האביב תזכור שזה הוא בשביל יציאת מצרים: (ד) ולא יראה לך שאור בכל גבולך שבעת ימים. אף על פי שזה לא הוצרך בפסח מצרים: ולא ילין מן הבשר. שלא תחשוב שנאסר המותר בפסח מצרים בלבד מפני שהיו יוצאים אז משם בחפזון שלא ישאר ממנו ביד גוים: (ה) לא תוכל לזבוח את הפסח. אע"פ שפסח מצרים נעשה בזולת מזבח ובזולת מקדש לא יעשה כן לדורות: וביום השביעי עצרת. נעצרו בני ישראל יחדו לעבודת האל יתברך ושרו לו שירה בשביעי של חג המצות לפיכך נקדש אותו היום ולא תעשה מלאכה כי לולא זה לא היה השביעי קודש כלל כמו שהוא הענין בחג הסכות שאין השביעי שלו מקרא קדש:

מהאל

אבן עזרא

לא תעשה מלאכה ולא אמר כל מלאכה והטעם כל מלאכת עבודה ובמקום שאמר כל מלאכה שם כתוב אך וכאשר הזכיר הפסח שהוא חייב לבא אל מקום הכבוד הזכיר החג השני גם השלישי ולא הזכיר יום תרועה ויום העשור כי אין הזכור מחובר במקדש: (י) מסת. דגשות הסמ"ך להתבלע הנו"ן והמלה מגזרת גם כטעם תרומת ידך: נדבת ידך. לעולה ולשלמים: (יב) וזכרת כי עבד היית. דבק עם עבדך ואמתך: באספך מגרנך ומיקבך על כן נקרא חג האסיף: (טו) תחג. הזבח הזבח והטעם על הנזכור או טעם תחוג ליהיד לעשית עולות ושלמים והעד כי יברכך

רשי

ומשתה לשון (שופטים יג) נעצרה נא אותך: (ט) מהחל חרמש בקמה. (ספרי מנחות עא) משנקצר העומר שהוא ראשית הקציר: (י) מסת נדבת ידך. די נדבת ידך הכל לפי הברכה הבא שלמי שמחה וקדש קרואים לאכול: (יא) לוי גר יתום ואלמנה. ארבעה שלי כנגד ארבעה שלך בנך ובתך ועבדך ואמתך אם אתה משמח את שלי אני משמח את שלך: (יב) וזכרת כי עבד היית וגו'. על מנת כן פדיתיך שתשמור ותעשה החקים האלה: (יג) באספך. בזמן האסיף שאתה מכניס לבית פירות הקיץ. ד"א באספך מגרנך ומיקבך למד שמסככין את הסוכה בפסולת גורן ויקב

סוכה

9 מְלָאכָה: ס ס שִׁבְעָה שָׁבֻעֹת
תִּסְפָּר־לָךְ מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה
תָּחֵל לִסְפֹּר שִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת:
10 וְעָשִׂיתָ חַג שָׁבֻעוֹת לַיהוָה
אֱלֹהֶיךָ מִסַּת נִדְבַת יָדְךָ אֲשֶׁר
תִּתֵּן כַּאֲשֶׁר יְבָרֶכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ:
11 וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ׀ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ
וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְהַגֵּר
וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ
בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם: 12 וְזָכַרְתָּ כִּי־
עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם וְשָׁמַרְתָּ
וְעָשִׂיתָ אֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה: פ
מפטיר 13 חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לְךָ
שִׁבְעַת יָמִים בְּאָסְפְּךָ מִגָּרְנְךָ
וּמִיִּקְבֶךָ: 14 וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה
וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי
וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר
בִּשְׁעָרֶיךָ: 15 שִׁבְעַת יָמִים תָּחֹג
לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־
יִבְחַר יְהוָה כִּי יְבָרֶכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּכֹל תְּבוּאָתְךָ וּבְכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ

אונקלוס

9 שבעא שבועין תמני לך
משריות מגלא בחצד
עומרא דארמותא תשרי
למימני שבעא שבועין:
10 ותעביד חגא דשבועיא
קדם יי אלהך מסת נדבת
ידך דתתן כמא דיברכינך
יי אלהך: 11 ותחדי קדם
יי אלהך את וברך וברתך
ועבדך ואמתך וליואה
דבקרוך וגיורא ויתמא
וארמלתא דבינך באתרא
דיתרעי יי אלהך לאשראה
שכינתיה תמן: 12 ותדכר
ארי עבדא הויתא במצרים
ותטר ותעביד ית קימיא
האלין: 13 חגא דמטליא
תעביד לך שבעא
יומין במכנשך מאדרך
וממעצרתך: 14 ותחדי
בחגך את וברך וברתך
ועבדך ואמתך וליואה
וגיורא ויתמא וארמלתא
דבקירוך: 15 שבעא יומין
תחוג קדם יי אלהך באתרא
דיתרעי יי ארי יברכינך יי
אלהך בכל עללתך ובכל

בעל הטורים

שבעה שבעת תספר לך. שתי ספירות כפי לוי לך המצוה לימי ני יומי ומלוה למייני שבועי: מהחל כי מהחל חרמש. ויהך מהחל התרומה דהיינו העומר שהוא ראשית נגמרת כתבואה בבית הארית: בקמה תחל לספור. קרי בי' בקומה שצריך לנקך על העומר מעומד: ושמחת. לא נאמר שמחה בפסח שהתבואה עדיין בשדה ובשבועות שהתבואה כבר נקצרת ועדיין היין בענבים נאמר שמחה אחת ובסוכות שהכל בבית נאמרו בו ב' שמחות: החקים האלה כתוב בגלים לפי שנתנה בו התורה: הסכות תעשה לך באספך מגרנך. רמז לעשי סוכה לעשרה בגבלים:

מסורה

רבתא: שבעת כלהון כתיב כן במ"ג שבעות וסימן החל לספר שבעה שבעות. ועשית חג שבעות לה'. בחג המצות ובחג השבועות כלהון בחד ענינא: סימן איש. שבעה. יא חסר: כי עבד היית במצרים. ושארא בארץ מצרים: חג הסכת כל אורייתא סכת כתיב במ"ב על כן קרא שם המקום סכות כי בסכות הושבתי. וכל הסכות דאורייתא דכוותא מלא בג"א הסר חג הסכת תעשה לך שבעת ימים: ידיך יא מלאים וסימן נמסר באיוב סי' י"ד סוף מענה אמנם כי אתם עם:

תולדות אהרן שבעה שבעת מנחות פ"ו:
הספר לך. מנחות סה: מהחל. מליקה פו מנחות סו עא: ועשית חג שבעות. חגיגה עו): מסת. חג נה ה: ושמחת. פסחים ע (חגיגה ח'): חג הסכת. כותה ע יא ב שו כג כו: באספך מגרנך. סוכה יב ר"ה יג יד (בראשית לג סוכה יג): ושמחת בחגך. (פסחים קט מגלה יז מועד קטן יד חגיגה ח:

ספורנו

(ט) מהחל חרמש בקמה. בקמת שעורי העומר כי השעורה אביב ומן האביב עד הקציר הספור בשבעה שבועות תקות הקציר: (יא) והגר והיתום והאלמנה. ישמחו בחג הקציר בלקט ופאה המתיים בקציר והזכירם בענין זה החג בפרשת אמור: (יב) וזכרת כי עבד היית. שלא היה אז שום ממון שלך כי מה שקנה עבד קנה רבו: ושמרת ועשית את החקים האלה. בנתינה לקט ופאה לרצון לפני ה' שהוציאך משם ונתן לך עושר ונכסים: (יג) באספך מגרנך ומיקבך. באספך התבואה אל ביתך מן הגורן ומן היקב: (יד) והגר והיתום והאלמנה. ישמחו בפרט ועוללות ומתנות פירות האילן: (טו) כי יברכך. שיהיה לך אסיף מרובה ולעניים יהיו מתנות מרובות

רמבן

מבושל במים אם כן ובשלת בא"ש כמשפט והנה אמר וביום השביעי עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה ולא הזכיר ביום הראשון באיסור המלאכה וכן לא הזכיר בחג השבועות איסור מלאכת עבודה ולא בסוכות ולא הזכיר מצות הלולב וכן לא הזכיר כאן יום הזכרון ובעבור לחדש והטעם כאשר פירשתי כי לא בא עתה רק להזכיר הראיה והשמחה שחייבין כל ישראל ללכת בשלש הרגלים האלה אל המקום אשר יבחר ה' ולחוג שם איש כמתנת ידו כברכת השם אשר נתן לו לשמוח לפניו להודות על כל הטובה אשר גמלנו כרחמיו וכרוב חסדיו והוסיף וביום השביעי עצרת וטעמו ששת ימים תאכל מצות והשביעי עוד עליהם עצרת והטעם שתהיו נעצרים עוד לפניו לאכול המצות ובעבור שאמר עצרת הוא ויהיה במשמע להיות נעצר על אכילת המצות בלבד כימים אשר לפניו הוצרך להזהיר שלא תעשה מלאכה וכן אמר בשמיני של חג הסכות בפרשת המועדות שבת"כ שבעת ימים תקריבו אשה לה' ביום השמיני מקרא קדש והקרבתם אשה לה' עצרת היא כל מלאכת עבודה לא תעשו לומר שהוא נעצר על הימים הראשונים בהקרבת האשה יהוא אסור עוד בעשיית מלאכת עבודה. ועל דרך האמת עצרת היא כנסת ישראל ובא ללמדנו סוף היום אבל אינו שוה לעצרת של שמיני כי השמיני רגל בפני עצמו והקרבן של כנסת ישראל ואיננו כקרבנות של שבעת הימים אבל שביעי של פסח הוא מכלל הרגל ועצרת כי לפעמים תמנה שמינית ולפעמים תהיה בכלל. והנה היא כשבת שיש בה זכור ושמור כבוד יום וכבוד לילה והקרבן בשביעי מכלל הרגל ועל כן אמר כאן עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה ושם אמר והקרבתם אשה לה' עצרת היא כי האשה עצרת ולכך היא סעודה קטנה והמשכיל יבין ולא הזכיר כאן השמיני של חג שכבר הוזכר ואיננו חייב שנעלה בו לרגל פעם אחרת: (ט) מהחל חרמש בקמה. טעמו תהחל לכם חרמש בקמה כי כבר הזכיר מתי נתחיל להניף חרמש בקמה בעומר שהיא ראשית קצירנו ומדרשו ללמד על העומר שלא תהא קצירתו אלא בחרמש והזכיר כאן במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם וכן אמר שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך במקום אשר יבחר ולא ידעתי אם לומר כי לאחר שיבנה בית המקדש לא נאסף להקריב קרבנות הרגלים אלא במקום ההוא אשר יבחר ה' כטעם שאמר לא תוכל לזבוח את הפסח באחד שעריך או שיבאר כאן שלא יתחייבו לעלות לרגל עד אשר יבחר השם מקום לשכנו שם:
(יב) וזכרת כי עבד היית במצרים. אמר ר"א שהוא דבק עם ועבדך ואמתך. והנכון שהוא כפשוטו שתלמוד החקים האלה אשר צוך

רשי

(סוכה י"ב) : (טו) והיית אך שמח . לפי פשוטו אין זה לשון צווי אלא לשון הבטחה ולפי תלמודו למדו מכאן לרבות לילי יו"ט האחרון לשמחה (סוכה מח) : (טז) ולא יראה את פני ה' ריקם. אלא הבא עולות ראיה ושלמי חגיגה : (יז) איש כמתנת ידו . (חגיגה ה) מי שיש לו אוכלין הרבה ונכסים מרובין יביא עולות מרובות ושלמים מרובים :

אבן עזרא

יברכך והטעם תעשה זה בעבור שברך אותך השם והוסיף בכל תבואתך לבאר על ברכת התבואה שהוציאה הארץ : מעשה ידיך . בסחורה ואומנות : והיית אך שמח . מצוה לשמוח בחג הסוכות וי"א כי יברכך לעתיד ותהיה לעולם שמח . וטעם אך כי לא תהיה כי אם כן : (טז) ולא יראה . וזה מסת נדבת ידך : את פני ה' . פירשתיו :

והיית אך שמח : טו שלוש פעמים | ג' מ"ל בתורה
בשנה יראה כל־זכורך את־פני | י"ג
יהוה אלהיך במקום אשר יבחר | ג' זקף קמץ
בחג המצות ובחג השבעות ובחג | ג' כ"כ בענין
הסכות ולא יראה את־פני יהוה | י"ג
ריקם : יז איש כמתנת ידו כברכת | ג' . ב
יהוה אלהיך אשר נתן־לך :
ס ס ס
קכ"ו פלאי"ה סימן

עובדי ידך ותהי ברם חדי :
טז תלת זמנין בשתא יתחזי
כל דכורך קדם יי אלהך
באתרא דיתרעי בחגא
דפטיריא ובחגא דשבעיא
ובחגא דמטליא ולא יתחזון
קדם יי ריקנין : יז גבר
כמתנת ידיה כברכתא דיי
אלהך דיהב לך :
ססס

בעל הטורים

כל זכורך . בגימ' גדולים וקטנים : את פני . ס"א כפולה לומר פנים בפנים וכשם שבא לראות כך בא ליראות :

תולדות אהרן

והיית אך שמח . פסחים עא כוכה מח (חגיגה עו סוכה נד) : שלש פעמים (פסחים ל חגיגה עו תענית כו) : יראה . חגיגה ב ערכין ב : זכורך חגיגה ד : בחג המצות . ביצה יט ר"ה ד' מועד קטן כד חגיגה יז : ריקם . בכורות נא : איש כמתנת ידו . חגיגה ח (חגיגה עו) :

רמבן

האדון הפודך מבית עבדים וכן נזכיר בקדוש היום הזה זכר ליציאת מצרים ואמר החוקים האלה בחג שבועות בעבור שלא נתפרש בתורה טעם מספר השבועות ומספר החמשים יום והוא לבדו העצרת וכבר הזכרתי סודם :

ספורנו

מרובות : והיית אך שמח . שתהיה שמח בלבד ובשמחתך לא יתערב עצבון : (יז) איש כמתנת ידו . לא שיתן כל אשר לו וישתדך הוא לבריות כמהשבות הפתאים כאמרם ז"ל (כתובות פרק נערה שנתפתתה) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש :

פרשת כלי יקר ראה

ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה. ראה כמדבר ליחיד לפניכם כמדבר לרבים לפי שאז"ל לעולם ידמה לאדם כאלו היה כל העולם מחצה על מחצה זכיות ועונות. עשה מצוה אחת הכריע א"ע ואת כל העולם לכף זכות. לכך אמר אל כל יחיד ראה שיראה בעין שכלו כי כל מעשיו יחזרו לפניכם לכולכם והזכיר ענין זה בפרשה זו המדברת מענין הר גרזים והר עיבל כי שם נעשו כל ישראל ערבים זה בעד זה ומצד הערבות רבים נתפסים בעון היחיד. ויש כדמות רמז לזה מה שמסיק בילקוט בתחלת פרשה זו משל לאחד שהיה יושב על פרשת דרכים והיו לפניו שני שבילין כו' התחיל בדרכים הכבושים לרבים וסיים בשבילין הכבושים ליחידים אלא שהגיע משל זה על הפסוק המתחיל ביחיד ומסיים ברבים מן הטעם שיתבאר. ונקט לשון היום אע"פ שזמן קבוע לקבלת השבועה כי יביאך ה' אל הארץ מ"מ נקט לשון היום לומר שמהיום עד הוהו זמן יש לכם שהות להמלך כדי שלא יאמרו אנוסים היינו כדרך כל שבועה שנותנים זמן פן ינהם האיש כך נתן להם זמן שלא יאמרו המתם וערבכם ואלו היה להם שהות להמלך לא היו עושין. ד"א במלת היום רמז אל הגלגל היומי וסמכו אל הברכה והקללה לומר לך כמו השמש שהוא בא' ופועל שני הפכים מתיך השעוה ומקפיא הביצה משחיר פני הכובס ומלבין הבגד וכל השינוים הללו אינן באים מצד השמש כ"א מצד המקבלים כך הברכות והקללות הבאים מאתו יתברך אינן מחייבים שינוי בו יתברך כמ"ש אני ה' לא שניתי אלא השינוי בא מצד המקבלים ומפי עליון לא תצא הרעות והטוב כדאיתא במדרש שהביא בעקידה בפרשה זו ואמרתי לקובעו במלת היום. ד"א לפי שמצינו לרז"ל שאמרו אין גיהנם לעתיד לבא אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה כו' שנאמר ולהט אותם היום הבא. והיום היינו השמש. אבל בצדיקים כתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה לכך נאמר היום ברכה וקללה מן גלגל היומי שמשך ברכה וקללה כי בהאי עלמא שכר מצות ליכא. ולכך נתן סימן אחרי דרך מבוא השמש וגומר בפסוק זה נתן סימנים ומצרים יותר מן המוכר שדהו ודרך מבא השמש למה לי אלא שבא לרמוז שעיקר קבלת השכר והעונש על ידי מבא השמש :

את הברכה אשר תשמעו וגו'. בכ"מ שהזכיר השמיעה יש אחריה עשייה ושמירה או עבודה והיה עקב תשמעון וגו' ושמרתם ועשיתם והיה אם שמוע וגו' ולעבדו בכל לבבכם לפי שהשמיעה אין בה כ"א קבלת דברים במחשבה לבד שיקבל עליו לעשותו אבל מכל מקום אין די בזה אלא צריך גם עשיה בפועל שכן נאמר והקללה אם לא תשמעו וגו' וסרתם מן הדרך ואם כן ק' הל"ל את הברכה אשר תשמעו וגו' והלכתם בדרך וכי יש די בשמיעה לבד בלא עשייה. והנה שא נא עיניך וראה מה שכתבנו למעלה פרשת לך לך במה שנאמר ואברכה מברכיך ומקללך אאר שלכך הקדים ברכתו למברכים לפי שמחשבה טובה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה אבל מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה ולפי זה הדבר אין צריך ביאור כאן כי הקללה ודאי לא תחול עד אחר שלא תשמעו וסרתם מן הדרך ממש אבל הברכה תחול מיד אחר השמיעה לבד כדי שקבלת הברכה יהיה לו לעזר שיוכל להוציא מן הכח את מחשבתו הטובה על ידי הסרת המונעים. ומ"ש אשר תשמעו ולא אמר אם תשמעו לכוודן של ישראל אמר כן כאלו אינן הבודים בעיניו שלא ישמעו ולא יקבלו עליהם לעשות מצות ה' אפילו במחשבה כולי האי לא פקר ומסתמא כל איש מישראל יחשב לעשות המצוה כי מחשבה קלה מאד אך בעשיה היה מסופק בהם כי אולי תכבד העבודה עליהם ויתר שלו בעשייתה. לכך אמר את הברכה אשר תשמעו כי ידע ה' ודאי שישמעו ויתקבלו בלבבכם לעשותם ואז ישלח ה' את הברכה כדי שעל ידה יסורו מהם כל המונעים שמבחוץ ויוכלו להוציא המחשבה אל הפועל כי האדם המתחיל וה' יגמור עליו כמ"ש לאל גומר עלי לכך נאמר אם הברכה כל את לרבות בא כי הברכה באה לרבות המעשה שיוכל לבא על ידו. אבל בקללה נאמר לשון אם בעבור וסרתם מן הדרך בפועל שאמר אחר לא תשמעו כי בזה היה מסופק אם יהיה או לא כי יכול להיות שיתרצו בפועל כי וסרתם מן הדרך פירוש על לא תשמעו שאין הכוונה בו שמיעה במחשבה לבד אלא שמיעה שיש בה עשיה. וי"א שלכך הקדים הברכות קודם למעשה שהרי כל הברכות היו ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה ואם כן כל שעה הוא קם בלא יעשה שאם אתה אומר שהוא יעשה לאחר זמן אם כן אין לדבר סוף ואימתי תחול הברכה. ומסכים זה לדעת האומרים כל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי ומלת אשר תשמעון היינו על מנת אשר תשמעו והיא מורה על הקדמת השכר למעשה וכה"א ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו. ובסמוך יתבאר מלת אשר בדרך אחר :

את הברכה אשר תשמעו אל מצות ה' וגו'. יש לדקדק למה אמר בברכות אשר תשמעו אל מצות ה' אשר אנכי מצוך היום פעם תלה המצות בה' ופעם בעצמו ובקללות הפסיק ביניהם במאמר וסרתם מן הדרך ונ"ל ע"ד שמסיק בירושלמי דמסכת שבת אמר ר' ברכיה עתיד הקב"ה לעשות מחיצה לצדיקים לפנים ממחיצת מלאכי השרת ומה"ש שואלים אותם מה פעל אל שנאמר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל. מכאן שלעתיד ישמעו ישראל מפי הגבורה את אשר יצוה לא כעה"ז שאמרו אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' ומתנו והוצרכו לסרסור ולעתיד יפה כחם עד שהמה יהיו סרסורים בינו יתברך ובין מהש"ר וזהו עיקר שכר הצדיקים ותקות כל מקוה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. אבל עונש הרשעים אין די בזה שלא יזכו לחזות בנועם ה' כדעת הרמב"ם אלא יקבלו עונש גדול בפועל כדעת הרמב"ן. ובהנעה אתי שפיר מה שקשה הלא ברכה וקללה אמור בהר גרזים והר עיבל ולמה נזכרו בפרשת כי תבא כל הארורים ארור האיש אשר יעשה פסל וגו' ולא נזכרו הברכות. אלא ודאי שהברכה האמורה כאן עיקרה לעוה"ב כי שם צוה ה' את הברכה והכתוב מפרש בהדיא מהות הברכה ואמר את הברכה זו היא הברכה אשר תשמעו לעתיד אל מצות ה' אלהיכם כי בעולם הזה אנכי עומד בין ה' וביניכם זה באמר אשר אנכי מצוה אתכם היום בעה"ז אבל לעתיד תזכו לשמוע בעצמכם כאמור אבל בקללה לא רצה לומר שאין קללה אחרת כ"א מה שלא יזכו לשלימות זה כי לא די בזה אלא קללה ממש על ראש רשעים תחול והם אותן הארורים שנזכרו בפרשת

כי סכה ולותה קללה תחול אם לא תשמעו לקבל את מצות ה' אלהיכם וכדי שלא תטעה לפרש אם לא תשמעו מעין אשר תשמעו אמר וסרתם מן הדרך כי פס במאמרי אם לא תשמעו היינו הסרה מן הדרך בעה"ז ואינו מעין אשר תשמעו המדבר בשכר עה"ב. ומ"ש אשר אנכי מצוה אתכם היום לפי שאנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום ע"כ עשה שתי חלוקות ואמר שתחול הקללה אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם דהיינו אנכי ולא יהיה לך שבאזניכם שמעתם אותם מפי הגבורה ועל אלו פשיטא שתחול הקללה אם לא תשמעו לקיימם. אלא אפילו אם תסורו מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם ותבטחו על תהו לאמר שמלבי בדיתי אותם מ"מ לא תפטרו בזה מן העונש. ועדיין לא פירש מה הם המצות ששמעו מפי הגבורה ע"כ אמר ללכת אחרי אלהים אחרים וגו' כי זה כנגד אנכי ולא יהיה לך והוא מוסב על תחלת המקרא שאמר אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם ובזה יתורץ כל הספיקות אשר עליהם נתעוררו המפרשים בפרשה זו:

אחרי דרך מבוא השמש וגומר. כל הסימנים והתארים הללו נראין שאין בהם צורך כל כך כי ההרים הללו אשר נקבו בשמות היו נכרים בעולם ובמסכת סוטה פרק אלו נאמרים מסיק היושב בערבה והלא בין הרים וגבעות היו יושבים. מול הגלגל והלא לא ראו את הגלגל ר"א בר יעקב אומר לא בא הכתוב אלא להראות להם דרך בשניה כמו שהראה להם בראשונה דרך בדרך לכו ולא בשדות וכרמים. היושב בישוב לכו ולא במדברות. בערבה במישור לכו ולא בהרים וגבעות. וק' לדבריו מה ענין זה להר גרזים ועיבל. ואל לב' הרמז י"ל שהורה שהברכות יחולו על ראשי ג' כיתות מישראל כשילכו דרך ישרה. כת ראשונה הם תמימי דרך ההולכים בתורת ה' מורי הוראה בישראל להם אמר בדרך לכו ולא בשדות וכרמים כדרך שלא היה לכהנים חלק בשדות וכרמים שלא יהיו טרודים בעבודת האדמה אלא שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו ואשכחן כל התורה דאקרי דרך כדאיתא בקידושין פ"ק כך כל הולכי דרך תורת ה' לא יתעסקו בשדות וכרמים. כת שניה הם הבעה"ב העוסקים בישוב העולם ומחזיקים ידי לומדי תורה להם אמר בישוב לכו שתמיד יהיו עסוקים בדברים שהם ישוב העולם ולא בדברים בטלים דברי תוהו כמדבר מקום תוהו ז"ש ולא במדברות כדרך יושבי קרנות אשר כל מגמתם ומתנם בדברים בטלים ולה"ר ויכלול זה לשון מדברות. כת שלישית הם הבעלי שררה מלכי ישראל ונביאי כל דור ודור ומנהיגיהם להם אמר שלא ירום לבבם אלא בערבה ילכו במישור ולא בהרים וגבעות לילך בגדולות ובנפלאות אלא בדרך ממוצע כדרך הערבה ממוצע בין הר לשפלה. ואע"פ שכל פסוק זה מדבר בהולכי דרכים ממש כי אין המקרא יוצא מידי פשוטו וכדרך שפירש"י בא להם שילכו דרך הכנעני כי הוא ארץ מישור ויישוב כדרך שהראה להם בראשונה מ"מ לא לחנם הזכיר משה וזרזם שנית על הנהגת הדרך אלא כדי שילמדו מסתם דרך זה הנהגת דרך ה' בתורה ומצות אשר מאדם יזכו אל הברכות האמורות בהר גרזים בעולם הזה ולשכר עה"ב הבא אחר דרך מבוא השמש אחר שקיעת שמשו של האדם בעה"ז זורח הוא שם באור הנצחי ואף אם כל זה דרך דרש מ"מ הענין מגיד עצמו נכון וקרוב לשמוע ישמע חכם ויוסיף לקח:

לא תעשון כן לה' אלהיכם. לפי שהעו"ג היו בוחרים להם ההרים הרמים ועץ רענן כי אין האלילים מכבדין את המקום אלא המקום מכבדם וההולכים אל הע"ג דורשים אל המקום יותר מאשר הע"ג ולפי שהמקום סבה גדולה לעבודה זו ע"כ נאמר אבד תאבדון את כל המקומות וגו'. אבל אתם לא תעשון כן לה' אלהיכם שלא אתם תהיו הבוחרים במקום כ"א אל המקום אשר יבחר ה' וגומר כי הוא יתברך הבוחר ולא אתם כי אין כבודו יתברך תלוי במקום אלא הקב"ה מכבד מקומו לפיכך לשכנו תדרשו לא תדרשו אל המקום אלא תדרשו לשכנו איה מקום כבודו כי הוא יתברך עיקר והמקום טפל לו. ומה שנאמר אשר יבחר ה' ולא גלה את המקום מיד נתן הרב המורה ג' טעמים בדבר זכרם מהרי"א בספרו ואומר אני שיש סוד בדבר כי אפילו לאברהם לא גלה מיד ואמר על אחד ההרים אשר אומר אליך וקרא שמו ה' יראה כי הוא יתברך הרואה ואין אתנו יודע עד מה. וקרוב לשמוע שלכך לא גלהו שלא יתנהגו בזיון בשילה ונוב וגבעון כשידעו בבירור שלא זו הנחלה והמנוחה. ודע כי המפרשים אמרו שכאן נרמז שילה ובית עולמים והוכיחו זה מחמת כמה שינויים שראו בפרשה כי מתחלה אמר על שילה כי אם אל המקום וגומר לשום שמו שם משמע שימה בעלמא לפי שעה היינו שילה. ואח"כ אמר והיה המקום אשר יבחר ה' בו לשכן שמו שם. לשכן משמע קבע לדורות. בראשון אמר ונדריכם ובבית עולמים ומבחר נדריכם והוסיף בו ושמחתם לפני ה' ובראשון לא הזכיר לפני ה'. בראשון אמר אתם ובתיכם ובבית עולמים הוסיף אתם ובניכם ובנותיכם. בשני אמר אשר יבחר ה' אלהיכם בו משמע במקום ובראשון לא הזכיר בו. ועל זה קשה לי הרי בראשון נאמר מכל שבטיכם משמע שגבה הכסף מכל השבטים והוכיח רש"י זה בסוף ספר שמואל ממ"ש שם שקלים חמשים ובדברי הימים כתיב משקל שש מאות אלא שגבה חמשים שקל מכל שבט ושבט יעלה לשש מאות. וא"כ ודאי פסוק ראשון מדבר בבית עולמים אשר בנה דוד ועוד ק"ל הלא מימות עולם נבחר המקום של בית עולמים והיה מקום שהקריב שם והמעשה של עקידת יצחק מוכיח זה ומהו שאמר אשר יבחר ה' להבא משמע. ומ"ש בלשון שימה משמע שימה כל דהו אין דעתי נוחה בפירוש זה בתרי נאמר ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם וכי נוח ה' לשום התורה בפיהם שימה כל דהו ועיין מה שפירש"י על פסוק אשר תשים לפניהם משמע שאיפכא מסתברא שלשון שימה מורה על דבר קבוע אשר לא יסור לעולם. על כן אומר אני בהפך זה ובזה יתורץ הכל כי מה שנאמר כי אם אל המקום אשר יבחר ה' מכל שבטיכם לשום את שמו שם מדבר בבית עולמים שנגבה מכל השבטים אף על פי שהמקום ההוא כבר נבחר מימות האבות מכל מקום אמר אשר יבחר לשון להבא לפי שלשון גבבא אמר על שבושו לגבור בגביית הכסף שיהיה מכל שבטיכם לכך לא נאמר יבחר בו מכל שבטיכם כי בו קאי על המקום והמקום כבר נבחר ומ"ש אשר יבחר היינו שיבחר הגביה מכל שבטיכם. לשום את שמו שם שימה של קבע. לשכנו תדרשו ר"ל דרשו נא מזקנים ונביאים ויגידו לך כי זה המקום נבחר לקדושה מימות עולם. ובאת שמה לשון יחיד כי פסוק זה אזהרה לרבים אזהרה ליחיד שלא יקריבו בבמה לא זו רבים שיש להוש בהם ברוגנים להבדל מעדת ישראל אלא אפילו יחיד שאין בו חשש זה מכל מקום לא יקריב בבמה. והבאתם שמה וגומר מה שלא אמר מבחר נדריכם ללמד שיביא מן המובחר לפי שהוא ק"ו משילה ועוד שאפילו הבאה כל דהו גורמת לאדם הצלחה במקום קדוש זה ביתר שאת. ואמר ואכלתם שם לפני ה' שאפילו האכילה הגופנית לפני ה' היא שם וק"ו השמחה שהיא בנפש. ואמר אתם ובתיכם כי מסתמא בירושלים קנו להם עליות וכן רבים בתים חשובים ובזה כלל כל בני ביתו. ואח"כ אמר ועברתם את הירדן וגו' והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו וגומר משמע שזה מדבר במקום שנבחר סמוך להעברת הירדן דהיינו שילה ועליו אמר אשר יבחר בו כי סופו לבחור במקום ההוא לשכן שמו שם לפי שעה כי המשכן נקרא בשם זה לפי שהיה לפי שעה. ושמחתם שם לפני ה' דוקא השמחה שבנפש לפני ה' הוא וכל הענין מבואר מעצמו. ומה שחזר ואמר כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך היינו ג"כ שילה שהיה בא' מן השבטים ולא מכולם ובא הכתוב ליתן לא תעשה בדבר כפירש"י אפילו בשילה וק"ו בבית עולמים ואלו לא חזר ואמר כי אם במקום וגומר הייתי אומר מה שאמר השמר לך ליתן לא תעשה בדבר היינו דוקא בבית עולמים ופירוש זה אמיתי ונכון:

כי ירחיב ה' אלהיך את גבלך ואמרת אכלה בשר. הורה שאין האדם הומה אחר התאוות כ"א מתוך הרחבה יתירה ואין ארי נוהם כ"א מתוך קופה של בשר לכך אמר כי ירחיב ה' את גבולך וזה יביאך לידי הסרת מסוה הבושה מעל פניך עד שתאמר בפה מלא אוכלה בשר ודומה זה קצת לפריקת עול מלכות שמים ולהקור אותו מקומן של זבחים והסבה לכל זה הוא כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' כי כל הקרב ביותר אל מקדש ה' יש עליו מורא מלכות שמים ביותר כמ"ש ומקדשי תיראו ר"ל מן המקדש נמשך שיהיה עליך מורא מלכות שמים אמנם כי ירחק ממך המקום גורם לך שרחוק ה' מכליותיך ע"כ כל היום תתאוה תאוה גם בוש לא תבוש מלומר אכלה בשר. הנני מתיר לך הדבר וזבחת מבקרך וגו' כאשר צויתיך לא בכל עת כי אם לפרקים בעת התגברות התאוה. וז"ש אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו. לפי שנאמר כי יצוד ציד חיה או עוף ואמרו רז"ל למדך תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר כי אם בהזמנה הזאת. ביאור הדבר הוא שאם ירגיל האדם את עצמו לאכול מן הבהמות המצויין אתו בבית שור או כשב או עז אז כל היום יתאוה תאוה וירגיל עצמו באכילתו דבר יום ביומו. אבל אם לא יאכל עד אשר יצוד ביערות ובמדברות ציד חיה או עוף שיש לו סכנה וטורח גדול לצודם אז תשקוט תאותו כי אין האכילה שוה בגודל הצער והטורח. כי לא לחנם אמר יצחק לעשו צא השדה וצודה לי ציד וכי לא היה לו בבית דבר הניצוד כבר ולמה תרד את כל החרדה הזאת לטלטלו במקומות הסכנה. אלא שהיה מתנהג על פי הדרך ארץ אשר למדה התורה שלא יאכל בשר כי אם בהזמנה זאת ע"י צידה דוקא כדי שלא יהיה מורגל בו לכך נאמר אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו ר"ל אך בתנאי זה שלא יהיה מורגל בו ויאכלנו כאשר יאכל את הצבי ואת האיל שמסתמא אינו מורגל בהם כי היות הנה והם מחוסרי צידה ומחמת הטורח הוא ממעט באכילתם כך יאכל אפילו שאר בשר וזה פירוש יקר ומיושב לשון אך יותר מפירושו של רש"י. ולפי שמצינו שבכל הדבר הניצוד ממקומות ההפקר יש בו לחוש ביותר שלא יהיה דבר גזול כי על כן הזהיר יצחק את עשו שיביא לו מן ההפקר ולא מן הגזל לפי שאולי הניצוד היה של בעלים וברח מהם ע"כ נאמר כאן וזבחת מבקרך ומצאנך אשר נתן ה' לך וכי ס"ד שיזבח מן אותן אשר לא נתן לו ה' אלא שר"ל שיאכל דוקא בהזמנה זאת כי יצוד ציד חיה או עוף ויש לחוש בו על הגזל כאמור ע"כ אמר אשר נתן ה' לך שאפילו במצודתך להוציא הגזול אינו מאת ה' וע"ז אמר כאשר צויתיך והזהרתיך על הגזל או הזהרתיך שלא תאכל בשר כי אם בהזמנה הזאת:

לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך. פרט כאן ולבניך אחריך לפי שאמרו המפרשים שהדם מוליד אכזריות בגוף האוכל וטבע האב נמשך גם לבנים יהיו תולדותיהן כיוצא בהם לכך אמר כשלא תאכל הדם ייטב לך ולבניך אחריך שלא יהיה האכזריות קנין דבק בזרעו ולכך נאמר בסמוך בהכאת עיר הנדחת אנשים ונשים ביום אחד שנראה אכזריות גדול ויש לחוש פן יהיה האכזריות קנין דבק בו ובזרעו ע"כ אמר ונתן לך רחמים שתהיה רחמן בטבע אל כל פנים על הבריות ובסבה זו ירחמך ה' וזהו שאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך דהיינו שירבה את זרעך כי גם המה יהיו רחמנים כמותך:

לא תתגודדו וגו'. לפי שהעו"ג מצטערים כדין על דבר אבד אשר הולך ולא ישוב. אבל אתה לא כן כי בך בחר ה' להיות לו לעם סגלה וכל סגלת מלכים היינו דבר שמכניסין לאוצר כך הקב"ה מכניס לאוצר נפשות הצדיקים הטהורות ואינו דבר האבד ולמה יצטער על דבר שיש לו מציאות וזורח הוא שם ורק הערב שמשו בעולם הזה אבל אוכל כוח הדמותיו בעולם הנצחי. ורבותינו ז"ל אמרו המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו שנאמר נדי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך. והטעם לפי שגם הנפשות הם סגלה ואוצר על כן גם יהיו גם הדמעות בבית גנזיו ומ"ש הלא בספרתך לשון בלתי מובן ואומר אני שכך פירושו כי מה שהקב"ה מוניאן ומכניסן במספר ככוכבים זה מורה על חשיבותן כי כל דבר חשוב יש לו מספר על כן נתן טעם על ספירת נדו ושימת הדמעות בנאד ואמר הלא בספרתך ר"ל הלא גם המה בעצמם הם בספרתך שאתה מוניאן ומכניסן במספר וכמוהם יהיו גם הדמעות גנוזים ונספרים ואחר שאינו קרח מכאן ומכאן ע"כ אין שכן לשום קרחה בין עיניכם למת כי הקרחה שבין העינים מורה שכלו היו דמעותיו

קרחה

קרחים ואבודים ואינו כן אלא גם הדמעות נתונים בנאד כאמור. ויש עוד לפרש המוריד דמעות על אדם כשר מסתמא המצטער על העדר כשרון המעשה הרי הוא ירא אלהים וכתיב יראת ה' היא אוצרו היינו אוצרו של הקב"ה כי אין שום אוצר כי אם מדבר שאינו בנמצא כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים על כן הקב"ה מניח גם הדמעות בבית גנזיו ומ"ש לעם סגלה קאי גם על בין עיניכם המורה על מקום הדמעות:

עשר תעשר את כל תבואת זרעך. לפי שנאמר הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די שיבלו שפתותיכם מלומר די וביאור הענין הוא שיושפע להם ריבוי התבואה הרבה יותר מכדי הצורך ואם כן ודאי לא יוכלו לומר די כי לשון די שייך לומר כשיש להם די מחסורם אבל כשיש להם די והותר לא יוכלו לומר די וזהו בלי די ובלי הוא לשון לא ר"ל שלא יאמר עליו די והיינו שיבלו שפתותיהם מלומר די כי אין הפה יכול לדבר די כשיש די והותר ועל אותו ריבוי מופלג אמר כפל עשר תעשר ור"ל אם עשר שאתה מעשר בשנה זו עשרה מק' אז תזכה שלשנה הבאה תעשר את כל תבואת זרעך של שנה זו ויעשה לשנה הבאה אלף מדות תתן מאה מעשר וכן יעשה מדי שנה בשנה זה שאמר היוצא השדה שנה שנה. אך לפי שמצינו שכל עניני צדקה כפולים עשר תעשר נתון תתן פתוח תפתח העבט תעביטנו וכן השכר כפול כי בכך יברכך ע"כ נראה שכל עניני הצדקות כפולים הנתינה ביד והפיוס בפה ע"י שלא ירע לבבו ויתן לו בסבר פנים יפות ובלב שלם ורש לא שמע גערה כאמרו רז"ל המתפלל ישהה כשיעור כניסת שני פתחים כו' והוא לקיים מה שנאמר אני בצדק אחזה פניך ומכאן למדו שקודם שיתפלל יתן פרוטה לצדקה וזהו שיעור שני פתחים כמ"ש פתוח תפתח את ידך והיינו פתיחת היד ופתיחת הלב הנזכר בפסוק הקודם לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך על כן כל עניני הצדקה כפולים אחת ביד ואחת בלב ועל כל אחד מאלה הקב"ה קובע לו שכר בפני עצמו לכך נאמר כי בכך יברכך ועל זה אמרו רז"ל במדרש חטאו בכפלים כו' כי חטאו בצדקה שענינה כפול כמ"ש הנה זה היה עון סדום אחותך יד עני ואביון לא החזיקה. חטאו גם בשבתות כמ"ש ומשבתותי העלימו עיניהם. ובמדרש שכל עניני שבת כפול. וחטאו גם בשלוח עבדים חפשי בימי ירמיה וכתוב בהם כי משנה שכר שכיר עבדך וזהו חטאו בכפלים כו'. ד"א כל הכפולות באו לומר שאם נתן פעם אחד תזכה ליתן גם פעם שני כי נתינה גוררת נתינה וכן כולם:

אפס כי לא יהיה בך אביון. ולמטה נאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ואמרו רז"ל כאן בזמן שעושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין עושין רצונו והעד על זה מה שנאמר אפס כי לא יהיה בך אביון וגומר רק אם שמוע תשמע בקול ה' ר"ל אך ורק בתנאי זה אם שמוע תשמע אבל מה שאמרו בפסוק כי לא יחדל אביון מקרב הארץ צריך ביאור מאי משמע שפסוק זה מדבר בזמן שאין עושין רצונו. וע"ק מה נתינת טעם הוא שאמר על כן אנכי מצוך פתוח תפתח מקמ"ל פשיטא שאם אין עני למי יתן. ונ"ק למה התחיל פרשת כי יהיה בך אביון וגומר בארצך והלא הצדקה חובת הגוף ונוהגת אפילו בחוץ לארץ וכן מסיים הפרשה ולאביונך בארצך. ובפסוק כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ולא אמר מקרב ארצך. אלא ודאי כך פירושו שכל עניי ארצך ראוי להקדים לעניי חוץ לארץ וכל הפרשה מדברת בזמן שעושין רצונו כמובן מלשון רק אם שמוע וגו' וכשאמר כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך כל האחדים הללו מורים באצבע שבזמן שישראל עושין רצונו של מקום ברוך הוא אז לא ימצא שם אביון כי אם אחד מעיר ואחד ממשפחה והוא בלתי שכיח כלל. וכשאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ מדבר בחוץ לארץ והוא בזמן שאין עושין רצונו מאחר שלא עלו לארץ ישראל עם אחיהם כמו שנעשה בימי עזרא שרובם לא עלו מבבל ושם לא יחדל אביון מקרב הארץ היינו מכלל הארץ ולכך לא אמר ארצך. וכל הפסוק כי לא יחדל אביון הוא הירוץ על פסוק ראשון שאמר כי יהיה בך אביון וגומר בארצך למה נקט בארצך והלא מצוה זו נוהגת גם בחוץ לארץ ע"ז אמר כמתרץ כי לא יחדל אביון מקרב הארץ דהיינו בחוץ לארץ ותטעה לומר מאחר שעניי חוץ לארץ יבואו אליך מארץ רחוקה אין נכון לדחותם ויהיו קודמים לעניי ארצך ע"כ אנכי מצוך פתוח תפתח את ידך לעניך ולאביונך בארצך ר"ל לכך אמרתי לך למעלה בארצך לגזור אומר שהדין עם עניי ארצך שהם קודמים לעניי חוץ לארץ אשר מקרב הארץ. ומ"ש אמר אנכי מצוך לאמר כי האמירה עיקר וטובה מן הנתינה שהרי הנותן פרוטה לעני מתברך בו' ברכות והמפייס בי"א ברכות וזהו לאמר לו דברי ריצוי ופיוס ויש אומרים לאמר פתוח תפתח שיזרז גם אחרים על הצדקה ויאמר להם פתוח תפתח וגו':

כי בגלל הדבר הזה יברכך ה'. רז"ל למדו מן לשון בגלל שגלגל הוא שחוזר בעולם ורבים תמהו על הלשון כי בגלל אינו לשון גלגל שהרי גימ"ל אחת חסרה. ואומר אני שכוונתם ז"ל לפרש בגלל מלשון וגללו את האבן ורצה לומר כשיתגולל העוני בין האנשים מזה לזה כמנהגו אז יברכך ה' ויגרום שלא יתגולל ולא יתנפל עליך בנפול על אנשים וממילא שמעינן שהדבר מתגלגל בעולם כגלגל שכל נותן כוסו להיות מקבל כי כך המדה בכל הנמצאים שבכל הג' עולמות שכל נותן ישוב להיות מקבל כדרך שאמרנו בפרשת בראשית בפסוק יום הששי שבכל הנמצאים הולך הדבר בסיבוב כגלגל שכל אחד מהם נותן ומקבל בלתי ה' לבדו הוא הנותן ובלתי מקבל. וטעמו של דבר נראה שלא רצה ה' שיהיה האדם מתחזק בארץ הוא וזרעו עד עולם על דרך שנאמר והארץ לא תמכר לצמיתות וגו' כי לי הארץ ואלו לא היה האדם בא לכלל מדה זו לעולם לא הוא ולא זרעו היה מחזיק בארץ לצמיתות וישכח כי לה' הארץ על כן הקב"ה מסבב שכל אדם בא לידי מדה זו או הוא או זרעו לידע ולהודיע כי כולם גרים על הארץ ולה' תבל ומלואה וז"ש אחר פסוק כי בגלל ליתן טעם למה הוא מתגולל על אנשים כי לא יחדל אביון מקרב הארץ כי קרב הארץ מחייב ענין זה כאמור על כן אנכי מצוך לומר פתוח תפתח את ידך לענייך כדי שיתנו גם לך או לזרעך. אבל לא לשניהם כמ"ש ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם ר"ל הוא וזרעו אלא או הוא או זרעו ובזה אין פסוק זה סותר אמרז"ל או הוא או זרעו באים לכלל מדה זו. ויש אומרים חסרון גימ"ל במלת בגלל לומר שזה נמשך מעון מניעת גמילות חסד כי ג"ד דרז"ל גמול דלים וחסרון הגימ"ל לדלים מסבב הגלגל:

איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך. רז"ל למדו מן פסוק זה שמי שיש לו נכסים מרובים יביא עולות מרובים ואם יש לו אוכלים מרובים יביא שלמים מרובים היינו בניו ובני ביתו שנקראו ברכת ה' כמו שנאמר בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' לכך אמר תחלה על העולות התלוים בנכסים אם רב אם מעט איש כמתנת ידו היינו כפי נכסיו מסת נדבת ידו וחילו. ואח"כ אמר על השלמים התלוין באוכלין מרובים כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך כי זה תלוי במה שברכך ה' והרבך ולפי שבכל הפרשה משה ידבר בנוכח לישראל א"כ הל"ל כמתנת ידך ואמר ידו בלשון נסתר ואולי קאי ידו על הקב"ה כמ"ש כי ממך הכל ומידך נתנו לך ואמר לשון זה בעולה שכולה כליל לגבוה פן ירע עיניו מליתן משלו לגבוה כל כך עולות הרבה ע"כ אמר שלא משלו הוא נותן אלא ממה שקבל מידו של הקב"ה וז"ש כמתנת ידו של הקב"ה אם מידו ית' נתן לו נכסים מרובים אז יחזור ויתן לו משלו ויביא עולות מרובים ויכול להיות שאוכלים מרובים היינו הגר והיתום והאלמנה וגו' ולצרכם יביא שלמים מרובים ולא ירע עינך בתתך להם אלא כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך ולא משלך אתה נותן כי אם משלו יתברך:

הפטרת ראה בישעיה סימן נ"ד

עֲנִיָּה סֹעֲרָה לֹא נֻחָמָה הִנֵּה אָנֹכִי מַרְבִּיץ בַּפּוּךְ אֲבָנַיִךְ
וִיסַדְתִּיךְ בַּסַּפִּירִים: וְשַׂמְתִּי כַּדְכֹד שִׁמְשֹׁתַיִךְ וּשְׁעָרַיִךְ
לְאַבְנֵי אֶקְדָּח וְכָל־גְּבוּלֵךְ לְאַבְנֵי־חֵפֶץ: וְכָל־בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי
יְהוָה וְרַב שְׁלוֹם בָּנָיִךְ: בִּצְדָקָה תִּכּוֹנָנִי רַחֲקִי מֵעֹשֶׁק כִּי־לֹא
תִירָאִי וּמִמְּחִתָּה כִּי לֹא־תִקְרַב אֵלָיִךְ: הֵן גּוֹר יָגוּר אֶפֶס
מֵאוֹתִי מִי־גָר אִתָּךְ עָלַיִךְ יִפּוֹל: הִנֵּה (הן כ׳) אָנֹכִי בָּרָאתִי
חָרָשׁ נֹפֵחַ בְּאֵשׁ פֶּחָם וּמוֹצִיא כְלִי לְמַעֲשֵׂהוּ וְאָנֹכִי בָּרָאתִי
מַשְׁחִית לְחַבֵּל: כָּל־כְּלִי יוּצַר עָלַיִךְ לֹא יִצְלָח וְכָל־לָשׁוֹן
תָּקוּם־אִתָּךְ לַמִּשְׁפָּט תַּרְשִׁיעִי זֹאת נַחֲלַת עַבְדֵי יְהוָה
וְצִדְקָתָם מֵאִתִּי נְאֻם־יְהוָה: הוֹי כָּל־צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם וַאֲשֶׁר
אֵין־לוֹ כָּסֶף לְכוּ שִׁבְרוּ וֶאֱכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְּלוֹא־כֶסֶף וּבְלוֹא
מְחִיר יַיִן וְחָלָב: לָמָּה תִשְׁקְלוּ־כֶסֶף בְּלוֹא לֶחֶם וִיגִיעֲכֶם בְּלוֹא
לְשָׂבְעָה שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ אֵלַי וְאִכְלוּ־טוֹב וְתִתְעַנַּג בַּדֶּשֶׁן
נַפְשְׁכֶם: הַטּוּ אָזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם וְאֶכְרְתָה
לָכֶם בְּרִית עוֹלָם חַסְדֵי דָוִד הַנֶּאֱמָנִים: הֵן עֵד לְאוּמִּים נְתַתִּיו
נָגִיד וּמְצַוֵּה לְאֻמִּים: הֵן גּוֹי לֹא־תֵדַע תִּקְרָא וְגוֹי לֹא־יְדָעוּךָ
אֵלֶיךָ יָרוּצוּ לְמַעַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֵאֲרָךְ:

פירוש המלות

עניה סערה. שלבה סופג׳ מרביץ. רוצף: בפוך. אבן טפך: כדכד ואקדח. מיני אבנים יקרים המאירים: שמשותיך. חלונות או בני החומה: גר יגור. לשון שרה: זולר מרודד:

אבן עזרא

(יח) **אע"פ** שכל מצוה ומצוה עומדת בפני עצמה יש כדמות דרך להדבק הפרשיות. וטעם שופטים. אף על פי שאתה חייב ללכת שלשה פעמים למקום הכהנים משרתי המקדש וגם תשאל מהחקים והמשפטים זה לא יספיק לך עד שיהיו לך שופטים בכל שעריך ושוטרים הם המושלים מגזרת שוטר ומושל וכן משטרו בארץ והטעם כי השופט ישפוט והשוטר יכריח העשוק: בכל שעריך. וכן מצאנו שעשה יהושפט: לשבטיך. בכל שער שבט ושבט: ושפטו את העם. שב אל השופטים: (יט) לא תטה משפט. עם כל אחד מהשופטים ידבר: תכיר. פירשתיו בפסוק לא תכירו פנים במשפט: (כ) צדק צדק. עם בעלי הריב ידבר וטעם שני פעמים לדבר צדק שיהיה בו או יפסיד או פעם אחר פעם כל ימי היותך או לחזוק: למען תחיה. עם הבאים אל הארץ ידבר: וירשתה. עם הנכנס

אונקלוס

יח דיינין ופורענין תמני לך בכל קרוך די יי אלהך יהיב לך לשבטך וידונון ית עמא דין דקשוט: יט לא תצלי דין לא תשתמודע אפין ולא תקבל שוחדא ארי שוחדא מעור עיני חכימין ומקלקל פתגמין תריצין: כ קושטא קושטא תהי רדיף בדיל דתיחי ותירת ית ארעא די יי

מקרא

יח שפטים ושטרים תתן־לך בכל־שעריך אשר יהוה אלהיך נתן לך לשבטיך ושפטו את־העם משפט־צדק: יט לא־תטה משפט לא תכיר פנים ולא־תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקם: כ צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את־הארץ אשר־

כל ליבנא חסר במ"א ומשרי השוטר דד"ה. ד' בטעם בכפרא ל'. ג' כבירין ולא. כו"ל כ"כ כמ"א ויסלף דברי צדיקים דמשפטים

רשי

(יח) **שפטים** ושטרים. שופטים. **דיינין הפוסקים את הדין: ושוטרים.** (סנהדרין ט"ז) הרודין את העם אחר מצותם שמכין וכופתין במקל וברצועה עד שיקבל עליו את דין השופט: בכל שעריך. בכל עיר ועיר: לשבטיך. מוסב על תתן לך שופטים ושוטרים תתן לך לשבטיך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נותן לך: לשבטיך. מלמד שמושיבין דיינין לכל שבט ושבט ובכל עיר ועיר: ושפטו את העם וגו'. מנה דיינין מומחים וצדיקים לשפוט צדק: (יט) לא תטה משפט. כמשמעו: לא תכיר פנים. אף בשעת הטענות אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה אחד עומד ואחד יושב לפי שכשרואה זה שהדיין מכבד את חבירו מסתתמין טענותיו: ולא תקח שוחד. (ספרי) אפילו לשפוט צדק: כי השחד יעור. (כתובות קה) משקבל שחד ממנו אי אפשר שלא יטה את לבו אצלו להפוך בזכותו: דברי צדיקים. דברים המצודקים משפטי אמת: (כ) צדק צדק תרדף. (ספרי) הלך אחר בית דין יפה: למען תחיה וירשת. (סנהדרין לב) כדאי הוא מנוי הדיינין הכשרים להחיות

לא תכיר פנים ג' סבירין ולא וטעין בהון וסימן לא ישמע על פיך. לא תשימון עליו נשך. לא תכיר פנים. ונמסר גם בסדר משפטים: צדיקם כלם כתיב כן

תולדות אהרן שפטים ושטרים. סנהדרין ז טז ע"ב נב: שעריך. מכות ו: כי השחד. כתובות קה: צדק צדק. פסחים יא כתובות קג סנהדרין לב (מ"ר נכ יבמות סו):

בעה"ט שפטים. סמך שופטים ושוטרים לרגלים לומר שהרגלים על פי השופטים. ועוד כי הם מצוים להביא הנדרים ברגלים כדאמר אוה"ה לב"ד שיעכון. ועוד כי השופטים מזכירים העם שלא להטות ברגלים כדאמר סקנא דהות יונלא: בגימטריא ה' אלהיך אבל נתן לך שופטים. שהשופטים היו מצווין לשאת לאחי שכיר עני. ד"א אבל נתן לך שופטים. כלומר ליתן לשופטים כענין שנאמר לשאת מנות למחזיקים בתורת ה'. איש כמתנת ידו שופטים. רמז שמתשבעים על הגדקה: שלש פעמים וסמיך ליה שופטים. כנגד מקומות הסנהדרין יושבים. בהר הבית. ובעזרה. ובלשכת הגזית: וכן ג' שורות של תלמידים יושבין לפני הסנהדרין: יראה כל זכורך וסמיך ליה שופטים. שחייב אדם להקביל פני רבו ברגל. שפטים בגימטריא ע' סנהדרין. שפטים בגימ' מכשף שמעמידין מכשף בעלי כשפים ויודעים לבטל הכשפים: שפטים. תגין למעלה ולמטה. ירא הדיין כאלו חרב מלמעלה וגיהנם פתוחה מלמטה: תתן לך. וגא נפש. מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל בגימטריא דיוקי משפטיו: בכל שעריך. בכל מה שאתה מבשר ממין הנירק הן נמשים הן להציל נדקה: לשבטיך ושפטו לומר שתמוה נבנט לשפוט בבטו: ושפטו. אותיות ושבוע יסי הכיב עליך דין של שבוע להקדק בו כדין של אלה מנה: שפטים. ושפטו. משפט. פרי נ' בדיני ממונות בג':

ספורנו

(יח) **שופטים** תתן. אחר המצות להמון ליה עניני מנהיגיו והם השופטים והמלכים והכהנים והנביאים אשר בתקונם יתוקן ענין ההמון ובקלקולם יקולקל כמו שהעיד הנביא באמרו שריה בקרבה אריות שואגים שופטיה זאבי ערב לא גרמו לבקר נביאיה פוחזים אנשי בוגדות כהניה חללו קדש חמסו תורה: נתן לך לשבטיך. בשעריך שהוא נותן לך שתהלך לשבטיך לא בשעה שתהיו חוצה לארץ בלי מתהלך לשבטים כאמרם ז"ל (סנהדרין) בחוצה לארץ אי אתה מושיב דיינים בכל פלך ובכל עיר ועיר וזה כמו בסוריה וחולתה: משפט צדק. הוא קבלת הטענות באופן שיפסקו הדין בצדק שלא יהא רך לזה וקשה לזה: (כ) צדק צדק תרדוף. כשתתן לך שופטים אתה הממנה את השופטים בחר את סוחר

רמבן

צוה בתורה עד האלהים יבא דבר שניהם ונתן בפלילים. אם כן מצוה שיהיו לישראל פלילים. ובאר בכאן שישימו השופטים בכל עריהם כאשר יתן להם השם את הארץ כי בחוצה לארץ אינם חייבים למנות להם ב"ד אבל כאשר ילעק המצוות יעמדו עליו הראויים לשפוט ובמשפטיהם ישפטוהו או יעלה לארץ בזמנה וגם ישפטוהו במקום המשפט והוסיף בכאן שוטרים והם שיהיו נוגשים בדבר המשפט. ולפי זה אין ישראל שבחוצה לארץ מצווים למנות להם דיינין בעיירות וכן כתב הרב רבי משה אבל במסכת מכות שנו והיו אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם מלמד שסנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ אם כן למה נאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אלא בארץ אתה מושיב בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר בחוצה לארץ אתה מושיב בכל פלך ופלך ואין אתה מושיב בכל עיר ועיר ונראה מזה שחייבין למנות סנהדרין בחוצה לארץ ולא בכל עיר ועיר כארץ ישראל אלא פלכים פלכים אם כן המצוה הזאת נוהגת בכל זמן בדיני ממונות ובדברים הנדונין בחוצה לארץ אבל בזמן הזה לאחר שבטלה הסמיכה כיון שכל המשפטים בטלים מן התורה דכתיב לפניהם ולא לפני הדיוטות ואנן הדיוטות אנן ואין דיינין בחוצה לארץ אלא תקנה דשליחותייהו עבדינן אין אנו חייבים במצות מנוי השופטים מן התורה כלל:

(יח) **וטעם** לשבטיך. מוסב על תתן לך מלמד שמושיבים ב"ד בכל שבט ושבט ובכל עיר ועיר לשון רש"י. וכן במסכת סנהדרין ולא ידעתי פירוש דבר זה כי כיון שמנינו ב"ד בכל עיר ועיר הרי בתי דינין רבים בכל שבט ושבט אולי בא לומר שאם היתה עיר אחת לשני שבטים כירושלים שיש בה חלק ליהודה ובנימין שיושיב בה ב' בית דין וכך העלו בפ"ק חלק שחולקים עיר אחת לב' שבטים וכן ירושלים היתה ליהודה ובנימין ויתכן לפרש שחייב הכתוב למנות בית דין על כל השבט והוא ישפוט את כולם ואחרי כן נמנה בית דין בכל עיר ועיר שישפוט את העיר ואע"פ שכולם שוים במנין שהם כ"ג בדיני נפשות וג' בדיני ממונות אבל הגדולים שבהם בחכמה יתמנו על כל השבט ותחתיהם לכל עיר ועיר ואין בעלי הדין יכולין לכוף זה את זה לדון אלא בפני בית דין שבעירם לא בפני בית דין שבעיר אחרת ואפילו היו שני בעלי הדין בעיר אחרת יכול לומר נלך לפני בית דין שבעירנו אבל ב"ד השבט יכול לכוף כל אנשי שבטו לדון לפניו ואפילו היו הנדונים בעירם יכול לומר לבית דין הגדול של שבט אזילנא וכן אם נסתפקו בתי דינין של עיירות יבאו לפני ב"ד הגדול של שבט וישאלו כדרך שסנהדרי גדולה ממונה על כל בתי דינין של כל ישראל כך יהא בית דין אחד ממונה על כל שבט ושבט ואם הוצרכו לתקן ולגזור דבר על שבט שלהם גוזרין ומתקנין והיא לשבט כגזרת סנהדרי גדולה על כל ישראל וזה הבית דין הוא המוזכר במסכת הוריות ששנינו בו הורו בית דין של אחד מן השבטים ועשה אותו השבט על פיהם אותו השבט חייב ושאר השבטים פטורים וכו' ועל דרך הפשט שיעור הכתוב שופטים ושוטרים תתן לך לשבטיך בכל שעריך יאמר שיתנו שופטים לשבטיהם והם ישפטו בכל עריהם ושופט השבט ישפוט בכל שעריו:

(כ) **צדק** צדק תרדוף. הלך אחר ב"ד יפה למען תחיה וירשת את הארץ כדאי הוא מנוי הדיינין הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבן על אדמתם לשון רש"י מספרי. ועניין הכפל לומר הדיינין צריכין שישפטו את העם משפט צדק וגם אתה צריך לרדוף הצדק תמיד שתלך ממקומך אל מקום חכמים וגדולים אחרי רבן יוחנן בן זכאי ליבנה אחר רבי לבית שערים ור"א אמר צדק צדק פעמים שירדוף אחרי הצדק שיהיה בו או יפסיד או פעם אחר פעם לחזוק

רשי

להחיות את ישראל ולהושיבן על אדמתן: (כא) לא תטע לך אשרה. לחייבו עליה משעת נטיעתה ואפילו לא עבדה עובר בלא תעשה על נטיעתה: לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך. אזהרה לנוטע אילן ולבונה בית בהר הבית: (כב) ולא תקים לך מצבה. מצבת אבן אחת להקריב עליה אפילו לשמים: אשר שנא. מזבח אבנים ומזבח אדמה צוה לעשות ואת זו שנא כי חק היתה לכנעניים ואף על פי שהיתה אהובה לו בימי האבות עכשיו שנאה מאחר שעשאוה אלו חק לע"ג: (א) לא תזבח כל דבר רע. (ספרי) אזהרה למפגל בקדשים ע"י דבור רע. ועוד נדרשו בו שאר דרשות בשחיטת קדשים

אבן עזרא

בניהם ידבר והטעם שתעמוד לך זו הירושה והדבר שיתחיל השופט לדקדק הוא על עבודת גלולים המפורסמת בתחלה כמו לא תטע לך אשרה כי כן תשפט עבודת גלולים אחר אחת בתוך: (כב) ולא תקים לך מצבה. לע"ג והעד אשר שנא רק מצבה שלא לע"ג איננה אסורה והעד הנאמן בפרשת וישלח יעקב: (א) לא תזבח לה' אלהיך. הנה כאשר הזכיר האשרה והמצבה הזכיר כי גם הוא אסור לזבוח לשם כל בעל מום: כל דבר רע. פירוש מום: כי תועבת. כטעם הקריבהו נא לפחתך

יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ׃ ס כא לֹא־תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה כָּל־עֵץ אֵצֶל מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־לָּךְ׃ כב וְלֹא־תָקִים לְךָ מַצֵּבָה אֲשֶׁר שָׂנֵא יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ ס

יז א לֹא־תִזְבַּח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וָשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוּם כֹּל דָּבָר רָע כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ

יי"ד פסוי לא לך. כ"ל חס' במ"א. יי"ז ר"ס בסיפרא. פ'

אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ׃ כא לָא תִצּוֹב לָךְ אֲשֵׁרַת כָּל אִילָן בִּסְטַר מַדְבְּחָא דַיְיָ אֱלָהָךְ דְתַעְבֵיד לָךְ׃ כב וְלָא תְקִים לָךְ קָמָא דְרָחֵק יְיָ אֱלָהָךְ׃ א לָא תִכּוֹס קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ תּוֹר וְאִמַּר דִּיהֵי בֵיהּ מוּמָא כָּל מִדַּעַם בִּישׁ אֲרֵי מְרַחַק קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ

בס"א ויסלף קדמא ז שנא ה' וסימן כי כל תועבת ה' אשר. ולא תקים לך מצבה. כי שנא אבשלום את אמנון. כי שנא שלח. שש הנה שנא ה': ושה. ה' קמין וסימן כל פטר רחם. ושור ושה שרוע. לא תזבח לה' אלהיך שור ושה. ויחרימו את כל אשר בעיר.

תולדות אהרן לא תטע לך. סנהדרין ז' ע"ב גב מעילה כח: לא תזבח. זבחים לו בכורות יד:

בעל הטורים

אשרס. כגו' דיין שאינו הגון בכל שמעמיד דיין שאינו הגון שהוא כאילו נוטע אשירה אצל המזבח: אשרה כל עץ אצל מזבח. כגו' רשע אצל צדיק: אשר שנא ה' וסמיך ליה לא תזבח לרבות רובע ונרבע מוקצה ונעבד: כל דבר רע כי תועבת. לומר לך כל המנבל פיו נקרא תועבה שנוי: כל דבר רע. וכתיב בתריה איש או אשה אשר יעשה את הרע וגו' וילך ויעבוד אלהים אחרים. לומר שהדבור והמחשבה כעין המעשה למעשה:

רמבן

לחזוק. אבל במדרשו של ר' נחוניא בן הקנה ידרשו בו סוד אמרו צדק זו מדת דינו של עולם שנאמר צדק צדק תרדוף וכתיב בתריה למען תחיה וירשת את הארץ אם תדין עצמך תחיה ואם לאו הוא ידין עליך ותקים בעל כרחך ומאי צדק תרי זימני דכתיב מנוגה נגדו צדק ראשון צדק מתמ זו שכינה דכתיב צדק ילין בה ומאי צדק שני שמפסיד את הצדיקים ומפרש שם צדק הוי כובע ישועה על ראשו ואין ראש אלא אמת שנאמר ראש דברך אמת ואין אמת אלא שלום שנאמר כי אם שלום ואמת יהיה בימי וגומר אם כן יאמר הכתוב תשפוט אתה כבית דינך ותרדוף צדק ותשיג אותה למען תחיה לעולם הבא בצדק השני שהוא צדק עליון והוא האור הגדול הנכון לצדיקים לעתיד לבא והוא עוזו של הקב"ה וירשת את הארץ בצדק הראשון שהוא ארץ ישראל:

(כא) לא תטע לך אשרה. כל אילן הנטוע על פתחי בית אלהים יקרא אשרה אולי בעבור שהוא שם בדרך מראה אותו לעם יקרא כן מלשון תמוך אשורי במעגלותיך. יזהיר הכתוב שלא יטע אילן אצל מזבח ה' לנוי ויחשוב שהוא כבוד והדר למזבח השם ואסרה אותו בעבור שהוא מנהג שלהם וכענין שנאמר להלן והרסת את מזבח הבעל והאשרה אשר עליו תכרות. ורש"י כתב לא תטע לך אשרה לחייבו עליה משעת נטיעתה ואפילו לא עבדה עובר בלא תעשה על נטיעתה לא תטע כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך אזהרה לנוטע ולבונה בהר הבית וא"כ יאמר לא תטע לך אשרה וכל עץ אצל מזבח ה' אבל הבונה בהר הבית אסמכתא מדבריהם כי הכתוב לא אסר אלא הנטיעה לא תטע לך אשרה ולא תטע לך כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך:

(כב) ולא תקים לך מצבה. מצבה אבן אחת להקריב עליה אפילו לשמים. אשר שנא מזבח אדמה ומזבח אבנים צוה לעשות ואת זו שנא כי חק היתה לכנענים ואעפ"י שהיתה אהובה לו בימי האבות עכשיו שנאה מאחר שעשאוה אלו חק לע"ג לשון רש"י. ואם כן אסר הכתוב האשרה ואסר כל נוטע בהר הבית אעפ"י שכונתו לשמים ואסר המצבה לשמים ושניהם מפני חוקת הכנעניים אבל לא הבינותי החק הזה שהרי הכנענים גם במזבחות גם במצבות היו נוהגים שהכתוב אומר ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם כי את מזבחותם תתוצון ואת מצבותם תשברון וכן בכל מקום ואולי נאמר שהחזיקו הכנענים במצבות ולא היה להם בית ע"ג שאין שם מצבה להקטיר עליה וליצוק שמן על ראשה וכענין שנאמר בבעל ויוציאו את מצבות בית הבעל אבל המזבחות היו במקצתן להקריב גם בהם. והנראה בעיני כי היו הכנענים השטופים בע"ג עושים בכל בתי אלהיהם מזבח להקריב עליו הקרבנות ואבן גדולה מוצבת על פתח הבית לעמוד עליה ואילן נטוע לה לאשר דרך הבאים שם וגם היום עושים כן והנה השם הנכבד שמאס כל מעשיהם ואסר המצבה והאשרה ולא השאיר רק המזבח שהוא צורך הקרבנות אשר הוא יתברך צוה בהם והי' נחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו מאז קודם היות הע"ג בעולם:

טעם אשר שנא. ביאורו כי השם צוה מזבח אדמה תעשה לי וביאר משה כי באלה יחפוץ להוציא המצבה כי שנאה כי כל מעשיהם שנואין לפניו וצוה את ישראל שלא יעשו כמעשיהם אבל בימי יעקב לא נאמר עדיין ובחוקותיהם לא תלכו ולכך היה משתמש במצבה לשם שמים כמנהג העובדים והנה זו מצוה מבוארת מן מזבח אבנים תעשה לי אבל מה שאמר בתורה ופסל ומצבה לא תקימו לכם הם פסל ומצבה להושיב הפסל על המצבה לע"ג כי שם בענין ע"ג דבר הכתוב יאמר ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה אפילו לשמים מפני שהוא נראה כעובד לשכיות ההם או כטעם האשרה כי היה מחוקות העמים ודע כי מזבח הוא בנין אבנים גבוה ולו קרנות ארבע ולו יסוד סובב יעלו על יסודו ומקריבים בין קרנותיו והמצבה אבן גדולה אחת ירימוה להקטיר או להקריב עליה או להיות הכומרים עומדים עליה והבמה כענין הר ועושים אותו מעפר מקובץ ועליה מזבח בנוי להקריב בו כי כל דבר רם וגבוה יקראו כן העלה על במתי עב על במתי ארץ גם גב האדם יקרא במה על במותימו תדרוך וכן אמר הכתוב וילך המלך גבעונה לזבוח שם כי היא הבמה הגדולה אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא:

יז (א) לא תזבח לה' אלהיך כל דבר רע. אזהרה למפגל קדשים על ידי דיבור רע ועוד נדרשו בו שאר דרשות בשחיטת קדשים לשון רש"י. והנה זו מצוה מבוארת שכבר הזהיר השוחט בעלי מומים וחזר להוסיף המפגל והקרוב כי החזיר אזהרה זאת בעבור הישראלי המקריב שלא יפגל בשחיטה אבל הכהנים זריזים ומוזהרים הם ודיים בהתראה אחת ולכך לא החזיר מום המקריבים:

וטעם כי תועבת ה' אלהיך הוא. הזבח הזה כי הזובח משחת לה' בו זה הוא כאומר בקבלה וארור נוכל ונודר וזובח משחת לה' כי מלך גדול אני ועל פי המדרש תהיה התועבה ברובע ונרבע באתנן ומחיר שהם תועבות:

ספורנו

היותר שופטי צדק אף על פי שאין בהם כל כך שאר התכונות הראויים לדיין כמו שלמות הקנין ושלמות הגוף כענין אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו: למען תחיה וירשת. תצטרך לזה יותר בארץ כי הסרון זה ימנע הירושה כמו שאמרו בעון בגשו קנפתי: (כא) לא תטע לך אשרה. הביא שלשה דומים מענין דברים שהם נאים כפי ההמון ונמאסים מפני מומם הרוחני ראשונה היא האשרה שהיא לנוי היכלות ויכל מקום היא נמאסת לקדש מפני שהיא תכסיס לע"ג וכן נקדים העדפת הצדק הרוחני לשלמות גוף הדיין שהוא הופי וגשמי שנית המצבה שאף על פי שהיתה לרצון קודם מתן תורה כאמרו ושתים עשרה מצבה וזה כי היה ענינה כאלו המקריב נצב תמיד לפני הקדש כענין שויתי ה' לנגדי תמיד ונפלו מזאת המדרגה בענין העגל כאמרו שם כי לא אעלה בקרבך וכן יקרה בענין זקן שאין פרקו נאה שיצא עליו שם רע בילדותו כשתמצא זקן ופרקו נאה. שלישית הביא ענין המום המתאסת. אף על פי שתהיה הבהמה יפה כפי ההמון ותמנה שוה אלף זוז ועם כל זה היא נפסלת לקדש מפני מום בלתי מחסר מדמים ויהיה שור שוה סלע בשביל היותו תמים כשר לקרבן וכן יהיה בזקן בעל מדה מגונה כשתמצא שלם ממנו במדות אף על פי שלא יהיה

אבן עזרא

לפתחך ויש עונש לזבחו ואין עונש לאשר איננו זובח כלל חוץ מהחיוב: (ב) כי ימצא בקרבך. ואחר שהזכיר האשרה אצל המזבח שהיא בפרהסיא לכל שב להזהיר על היחיד על עבו"ג: לעבור בריתו. הפך להעמידו. דקדוק וישתחו. בספר היסוד: (ג) אלהים אחרים. פסילים מעשה בני אדם: ולשמש ולירח ולצבא השמים. שהם מעשה אלהים: אשר לא צויתי. לעבדם ואם הם מעשי: ודרשת היטב. מאד מאד וכן היטב חרה לי והוא מטע רחוק מגזרת טוב: (ה) וסקלתם באבנים. זה או ואת כמו באש ישרפו אותו ואתהן ובעבור שאמר והוגד לך בסתר ושמעת הדבר בגלוי הוצרך לפרש אף על פי שהוגד לך ושמעת לא יומתו רק על פי שנים עדים: (ו) או שלשה עדים. מקבלים עדות שנים על דעת הגאון והנה לא פירש בתורה אם תקובל עדות השאר והאשה ועדות אויב המת ויש אומרים אם היו שני עדים מכחישים שנים עדים השלישי יכריע לזכות או לחובה ויש אומרים שנים עדים מהחכמים ושלשה מהאחרים וגם אנחנו צריכים בעל כרחנו לדברי הקבלה: (ז) יד העדים. יד כל אחד מהעדים וכן ויתם לבב העם ורבים כן: ובערת. פירשתיו: (ח) כי יפלא ממך דבר. עם השופט ידבר בעבור היות עדות שנים להמית המת וזה פי' בין דם לדם בין דם נקי לדם חייב. ומלת יפלא. כמו היפלא מה' דבר ושם מפורש: בין דין לדין. כמשמעו: בין נגע לנגע. כמו

רשי

קדשים: (ב) לעבור בריתו. אשר כרת אתכם שלא לעבוד ע"ז: (ג) אשר לא צויתי. לעבדם (מגלה ט): (ד) נכון. מכוון העדות: (ה) והוצאת אל שעריך את האיש ההוא וגו'. המתרגם אל שעריך לתרע בית דינך טועה שכן שנינו אל שעריך זה שער שעבד בו או אינו אלא שער שנדון בו נאמר שעריך למטה ונאמר שעריך למעלה מה שעריך האמור למעלה שער שעבד בו אף שעריך האמור למטה שער שעבד בו. ותרגומו לקירוך: (ו) שנים או שלשה. אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט לך בשלשה להקיש שלשה לשנים מה שנים עדות אחת אף שלשה עדות אחת ואין נעשין זוממין עד שיוזמו כלם (מכות ו): (ח) כי יפלא. כל הפלאה לשון הבדלה ופרישה שהדבר נבדל ומכוסה ממך: בין דם לדם. (ספרי סנהדרין פד) בין דם טמא לדם טהור: בין דין לדין. בין דין זכאי לדין חייב: בין נגע לנגע. בין נגע טמא לנגע טהור

אונקלוס

הוּא: ב אֲרֵי יִשְׁתְּכַח בֵּינָךְ בְּחֲדָא מִן קִרְוָךְ דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ גְּבַר אוֹ אִתְּתָא דְּיַעֲבֵיד יָת דְּבִישׁ קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ לְמֶעְבַּר עַל קְיָמֵיהּ: ג וְאָזַל וּפְלַח לְטַעֲוַת עַמְמַיָּא וּסְגִיד לְהוֹן וּלְשִׁמְשָׁא אוֹ לְסִיהֲרָא אוֹ לְכָל חֵילֵי שְׁמַיָּא דְּלָא פַקֵּדִית: ד וְיִתְחַוֵּי לָךְ וְתִשְׁמַע וְתִתְבַּע יָאוּת וְהָא קוּשְׁטָא כֵּיוָן פִּתְגָּמָא אִתְעֲבִידַת תּוֹעֵבְתָּא הָדָא בְּיִשְׂרָאֵל: ה וְתַפֵּיק יָת גַּבְרָא הַהוּא אוֹ יָת אִתְּתָא הַהִיא דַּעֲבַדוּ יָת פִּתְגָּמָא בִּישָׁא הָדֵין לְקִירְוָךְ (נ"א לִתְרַע בֵּית דִּינָךְ) יָת גַּבְרָא אוֹ יָת אִתְּתָא וְתִרְגְּמִנּוּן בְּאַבְנַיָּא וִימוּתוּן: ו עַל מֵימַר תְּרֵין סָהֲדִין אוֹ תְּלָתָא סָהֲדִין יִתְקְטִיל דְּחַיָּב קְטוֹל לָא יִתְקְטִיל עַל מֵימַר סָהִיד חַד: ז יְדָא דְסָהֲדַיָּא תְּהֵי בֵיהּ בְּקַדְמֵיתָא לְמִקְטְלֵיהּ וִידָא דְּכָל עַמָּא בְּבַתְרֵיתָא וּתְפַלֵּי עָבֵיד דְּבִישׁ מִבֵּינָךְ: ח אֲרֵי יִתְכַּסֵּי מִנָּךְ פִּתְגָּמָא לְדִינָא בֵּין דַּם לִדַם בֵּין דִּין לְדִין וּבֵין מַכְתַּשׁ סְגִירוּ

מקרא

הוּא: ס ב כִּי־יִמָּצֵא בְקִרְבְּךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ אִישׁ אוֹ־אִשָּׁה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת־הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה־אֱלֹהֶיךָ לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ: ג וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחוּ לָהֶם וְלַשֶּׁמֶשׁ ׀ אוֹ לַיָּרֵחַ אוֹ לְכָל־צְבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִי: ד וְהֻגַּד־לְךָ וְשָׁמָעְתָּ וְדָרַשְׁתָּ הֵיטֵב וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֶשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל: ה וְהוֹצֵאתָ אֶת־הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת־הָאִשָּׁה הַהִוא אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת־הַדָּבָר הָרָע הַזֶּה אֶל־שְׁעָרֶיךָ אֶת־הָאִישׁ אוֹ אֶת־הָאִשָּׁה וּסְקַלְתָּם בָּאֲבָנִים וָמֵתוּ: ו עַל־פִּי ׀ שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוּמַת הַמֵּת לֹא יוּמַת עַל־פִּי עֵד אֶחָד: ז יַד הָעֵדִים תִּהְיֶה־בּוֹ בָרִאשֹׁנָה לַהֲמִיתוֹ וְיַד כָּל־הָעָם בָּאַחֲרֹנָה וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ: פ ח כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ דָבָר לַמִּשְׁפָּט בֵּין־דָּם ׀ לְדָם בֵּין־דִּין לְדִין וּבֵין נֶגַע

בעל הטורים

על פי שנים עדים. פ"א כפולה לומר דוקא מפיהם ולא מפי כתבם: יומת המת. שהרשעים בחייהם נקראים מתים: כי יפלא. פ"א כפולה שקומה לומר במופלא שבב"ד ואינו חייב כ"א בהורה בנעים:

תולדות אהרן

שעריך. כתובות מה: וילך ויעבוד. מגלה ט סנהדרין ס: והגד לך. שם מ: והוצאת את האיש. סוטה כג סנהדרין מז מה ס קיא: אל שעריך. כתובות מה: (וסקלתם באבנים. סוטה יט): על פי שנים עדים. ברכות יט סנהדרין לז מכות ה ו שבועות לד: לא יומת על פי עד אחד. מכות ו: יד העדים. סנהדרין מה: כי יפלא. שם פה פו הוריות ד נדה יט פקדים בשר מג:

ואת נב עיר הכהנים: יעשה את הרע עשית את הרע ז' בלישנא וסימן במסרת רבתא: ומתו ח' וסימן במסרה רבתא: למשפט ט"ז רגשים וסימן נמסר בסדר

ספורנו

יהיה שפוט ואלה כמוהו: יז (ב) כי ימצא בקרבך. אחר שצוה למנות דיינים בכל עיר ועיר לשפוט כל בית דין את בני עירו. הזכיר משפט עובד ע"ג שאינו נדון בעירו אבל נדון בהוצאה העיר שעבד בה ואחריו הזכיר ענין מחלוקת בתי דינים שזה גם כן נשפט בעיר אחרת והיא במקום אשר יבחר ה'. וכן ענין זקן ממרא: לעבר בריתו. הברית שכרת על המצות כי המינם העובד ע"ג כופר את כל המצות ומבטלן: (ג) אלהים אחרים. עצמים נבדלים זולת האל ית': ולשמש או לירח. בהם נשמיים: אשר לא צויתי. אשר לא מאתי בפוס מנוי בהוריי שיוכלו לעשות כרצונו אבל נתתי להם חק שלא יעבור על הפך מהשגת עובדי ע"ג שחשבו שלכל עיר ועיר יש שר יכול כרצונו להטיב ולהרע ושהוא מטיב כשיעבדוהו: (ה) את האיש ההוא או את האשה ההיא. ולא נאמר שהאשה היא פתיות וכל ידעה מה ואין צריך לדונה בשער שעברה בו להודות הפך דעותיה: אל שעריך. אל שער שעבר בו להראות שלא יושיעהו האל הנכר הנעבד שם אשר חשב העובד להיות נושע בו: (ו) על פי שנים עדים או שלשה. אפילו בע"ג תבטל כל העדות אם נמצא אחד מהם פסול ולא נאמר תתקיים העדות בשאר: (ח) כי יפלא ממך. אף על פי שמנית השופטים בכל עיר ועיר כדי שכל בית דין ישפוט את עירו הנה כאשר ספק איך היה מפי השמועה

רמבן

(ב) כי ימצא בקרבך באחד שעריך אשר ה' אלהיך נותן לך. כבר פירשתי כי כאשר ידבר במשפטים יזכיר תחלה המשפט בע"ג או בעובדיה ואמר באחד שעריך אשר ה' אלהיך ולא שיהיה זה בארץ ישראל בלבד שאף העובד בחוצה לארץ בסקילה אבל ענין הכתוב שאמר כי ימצא הדבר באחת מן הערים הרחוקות שיתן לך השם כאשר ירחיב את גבולך והוגד לך ושמעת באיזה עיר אחרת שתהיה אתה שם תדרוש את הדבר היטב וכאשר תדע שהוא אמת והוצאת אותם אל השער ההוא שעבד בו וסקלתם ואמר נעשתה התועבה הזאת בישראל לחייב אפילו בחוצה לארץ כי בעיר הנדחת אמר נעשתה התועבה הזאת בקרבך אבל כאן הזהיר באחד שעריך שדבר בהווה כאשר פירשנו ואחר כן הזכיר בישראל ללמד שנוהג זה בכל ישראל ועוד הוצרך לומר באחד שעריך ללמד שיסקל על שער שעבד בו וזה בארץ כי בחוצה לארץ נסקל על פתח ב"ד שנדון בו והמצוה הזו מבוארת שכבר אמר זובח לאלהים יחרם ובכל מקום ובכל זמן ולכך שונה אותה לבאר מה שיצטרך להוסיף במצוה ויקצר בדבר הנזכר. ועל דרך האמת יתכן כי הזכיר באחד שעריך בעבור שאמר לעבור בריתו והיא התועבה הנעשית בישראל יודיע הכתוב כי הברית בארץ הברית אבל הדר בחוצה לארץ כאלו עובד ע"ג וכבר הזכרתי הענין הזה. והזכיר או אשה כי בעבור קלות דעת האשה תתפתה לעבוד ע"ג באמונות או במופת שנעשה לפניה והעד נשי ירמיהו וכן הזכיר באוב וידעוני או אשה לרגילות הנשים בהם כמו שאמר מכשפה לא תחיה ובספרי דרשו כי בעבור שאמר במדיח יצאו אנשים בני בליעל ואין הדין ככה בנשים הוצרך לפרש בעיבד שהוא שוה באיש ובאשה וטעם אשר לא צויתי מפורש: (ו) על פי שנים עדים או שלשה עדים. אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט לך בשלשה להקיש שלשה לשנים מה שנים עדות אחת אף שלשה עדות אחת

רשי

טהור: דברי ריבות. שיהיו חכמי העיר חולקים בדבר זה מטמא וזה מטהר זה מחייב וזה מזכה: וקמת ועלית. (סנהדרין פ"ו) מלמד שבית המקדש גבוה מכל המקומות: (ט) הכהנים הלוים. הכהנים שיצאו משבט לוי: אל השופט אשר יהיה בימים ההם. (ספרי) ואפילו אינו כשאר שופטים שהיו לפניו אתה צריך לשמוע לו אין לך אלא שופט שבימיך: (יא) ימין ושמאל. (סנהדרין כט) אפי' אם אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין וכל שכן שאמר לך על ימין ימין ועל שמאל שמאל: (יג) וכל העם ישמעו. (ספרי) מכאן שממתינים לו עד הרגל וממיתין

אבן עזרא

כמו פצע וחבורה והכלל דברי ריבות: וקמת ועלית. פירשתיו: (ט) הכהנים הלוים. כאשר פירשתי כי יש כהנים שאינם מיחוס לוי: ואל השופט. הוא המלך שכתב משנה התורה מיד הכהנים: ואל השופט. במקום שיהיה: (יא) על פי התורה אשר יורוך. בדבר המוטלא: (יב) ומת האיש ההוא. כיה דין ימיתוהו והטעם וכל ישראל ישמעו ויראו וכאשר הזכיר השופט באר המשפטים שהוא פיוב

לִנְגַע דִּבְרֵי רִיבֹת בִּשְׁעָרֶיךָ וְקַמְתָּ
וְעָלִיתָ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ׃ ט וּבָאתָ אֶל־
הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל־הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר
יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְדָרַשְׁתָּ וְהִגִּידוּ
לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט׃ י וְעָשִׂיתָ
עַל־פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ מִן־
הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה
וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹרוּךָ׃
יא עַל־פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ וְעַל־
הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר־יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה
לֹא תָסוּר מִן־הַדָּבָר אֲשֶׁר־יַגִּידוּ
לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל׃ יב וְהָאִישׁ אֲשֶׁר־
יַעֲשֶׂה בְזָדוֹן לְבִלְתִּי שְׁמֹעַ אֶל־
הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשָׁרֶת שָׁם אֶת־
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל־הַשֹּׁפֵט וּמֵת
הָאִישׁ הַהוּא וּבִעַרְתָּ הָרָע
מִיִּשְׂרָאֵל׃ יג וְכָל־הָעָם יִשְׁמְעוּ
וְיִרָאוּ וְלֹא יְזִידוּן עוֹד׃ שני ס
יד כִּי־תָבֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וִירִשְׁתָּהּ וְיָשַׁבְתָּה
בָּהּ וְאָמַרְתָּ אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ

ג' כ"כ חסר ד' · ז' בטעם מלרע · י"ג · י"ד זקפין כתו' חאי ספ' בפסוק · י"ד זקפין · ג' ומ"ל · מטעין ביה ולא · ד' חסר ו' וכל כראשית דכוותה. י"א ז' חסר וד' מ"ל · ל' בטעם · נש"ן · ל' ומ"ל · י"ז תגרים · ג' וסי' אכל מלכא בסלא. · ל' ומ"ל · ל' מ"ל

לְמִבְתַּשׁ סְגִירוּ פִּתְגָּמֵי
פְלוּגַת דִּינָא בְּקִרְוָךְ וּתְקוּם
וְתִסַּק לְאַתְרָא דְּיִתְרְעֵי יְיָ
אֱלָהָךְ בֵּיהּ׃ ט וְתֵיתֵי לְוָת
כָּהֲנַיָּא לֵיוָאֵי וּלְוָת דַּיָּנָא
דִּיהֵי בְּיוֹמַיָּא הָאִנּוּן וְתִתְבַּע
וִיחַוּוֹן לָךְ יָת פִּתְגָּמָא
דְדִינָא׃ י וְתַעְבֵּיד עַל מֵימַר
פִּתְגָּמָא דִּיחַוּוֹן לָךְ מִן אַתְרָא
הַהוּא דְּיִתְרְעֵי יְיָ וְתִטַּר
לְמֶעְבַּד כְּכֹל דְּיַלְּפוּנָךְ׃
יא עַל מֵימַר אוֹרַיְתָא דְּיַלְּפוּנָךְ
וְעַל דִּינָא דְּיֵימְרוּן לָךְ
תַּעְבֵּיד לָא תִסְטֵי מִן פִּתְגָּמָא
דִּיחַוּוֹן לָךְ לְיַמִּינָא וּשְׂמָאלָא׃
יב וְגַבְרָא דְּיַעְבֵּיד בִּרְשַׁע
בְּדִיל דְּלָא לְקַבָּלָא מִן
כָּהֲנָא דְּקָאִים לְשַׁמָּשָׁא תַמָּן
קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ אוֹ מִן דַּיָּנָא
וְיִתְקְטֵיל גַּבְרָא הַהוּא וּתְפַלֵּי
עָבֵיד דְּבִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל׃
יג וְכָל עַמָּא יִשְׁמְעוּן
וְיִדְחֲלוּן וְלָא יַרְשְׁעוּן עוֹד׃
יד אֲרֵי תֵיעוּל לְאַרְעָא דַּיְיָ
אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ וְתֵירְתַהּ
וְתִתַּב בַּהּ וְתֵימַר אֱמַנֵּי עֲלַי

בעל הטורים

השפט ב' פעמים בפרשה שהם בגי' שבעים סנהדרין. שצריך שיתרה על י"ד הגדול: וכל העם ישמעו ויראו סמיך ליה אשימה עלי מלך. שכן כתיב במלך כל איש אשר ימרה את פיך. ולא יזידון עוד וסמיך ליה אשימה עלי מלך. שכן אמר דוד להכרית מעיר ה' כל פועלי און: כי תבא. בגי' בימי שמואל: וישבתה. מלא ה"א לומר כי דורות אלו מלך:

מס"י: הכהנים הלוים י"ג וסימן במסרה רבתא: שמר י"א ז' חסר וד' מלאים וסימן במסרה רבתא: ויראו ח' רפין וסימן בנס"ך: נתן לך ג' וסי' נמסר בסדר עקב ובלשון ארמי אכל מלכא בסלא:

תולדות אהרן

וקמת ועלית. סוטה מה קדושין סט סנהדרין יד פו זבחים נד: ובאת אל הכהנים הלוים. ר"ה כה סוטה מה קדושין כו סנהדרין יד כה נב: אשר יגידו לך. סנהדרין פו ע"ב ח: מן המקום ההוא. שם פז (פסחים לד): על פי התורה. מגלה כ סוטה ז יז סנהדרין כו (ברכות ג): לא תסור. ברכות יט שבת כג: סוכה מו כוריות ד מנחות לה: (ענין זקן ממרא. סוטה יט): והאיש אשר יעשה. סנהדרין פו: וכל העם ישמעו. שם פט: (וירשתה וישבת בה. יבמות ג'): ואמרת אשימה. סנהדרין כ:

ספורנו

השמועה לא ישפטוהו בית דין של הותה העיר כפי מחשבתם אבל יהיה פסק דין כפי מחשבת רוב בית דין הגדול וכן כשלא ירבו אלא על אלו: (יב) והאיש אשר יעשה בזדון שיורה הלכה למעשה נגד הוראת בית דין הגדול. ומת האיש ההוא. ע"פ בית דין הגדול ובזה כל העם ישמעו וייראו: (יד) אשימה עלי מלך ככל הגוים. פשיטה

רמבן

ואין נעשין זוממין עד שיזומו כולן לשון רש"י. ואם כן אם נמצא אחד מהם קרוב או פסול לעדות כולה בטלה והם כולם נהרגים ומשלמים ממון בהזמתן שעיקר הכתוב להקים שלשה לשנים בכל דבריהם כדעת רבותינו. ועל דרך הפשט אמר הגאון רב סעדיה שנים עדים או שלשה מקבלים עדות השנים ואין בכתוב קבלת עדות רק עדים אבל כמדומה לי שטעה הגאון בדינו כי עדות דיני נפשות לא תקובל רק בפני סנהדרין של עשרים ושלשה אבל פשוטו של מקרא לאמר שיומת המת על פי שנים עדים כשאין שם יותר או על פי שלשה אם ימצאון שם שלשה ויאמר הכתוב כאשר הוגד לך ושמעת תדרוש הדבר היטב על פי כל העדים הנמצאים שם והנה אם שמענו שעבר בפני שלשה נשלח בעבורם ויבואו לב"ד ויעידו כולם והוא הדין למאה כי כשמענו דברי כולם יתברר האמת ואם לא היו שם יותר או שהלכו להם ואינם נמצאים שם בשנים די:

(ח) דברי ריבת. שיהיו חכמי העיר חלוקים בדבר זה מטמא וזה מטהר זה מחייב וזה מזכה לשון רש"י והיא דעת אונקלוס. ואיננו נכון אבל כפי מדרשו בין דם לדם בין דם נדה לדם יולדת ולדם זבה בין דין לדין בין דיני ממונות לדיני נפשות לדיני מכות ובין נגע לנגע בין נגעי אדם לנגעי בתים לנגעי בגדים דברי ריבות השקאת הסוטה ועריפת העגלה וטהרת המצורע. והנה טעמו ובין שלא"ד לדעתם תשמש כמו בי"ת בין דם בדם דין בדין כלומר שיפלא דבר למשפט באחד מכל הדמים ואחד מכל הדינין וכמוהו לוז שם העיר לראשונה בראשונה עשו ה' במיעיו לחולי לאין מרפא. בחולי באין מרפא ויאפהו זהב לככרים שם מאות בככרים וכן רבים או טעמו בין דם לכל הדמים בין דין לכל הדינין וכן כל ריב אשר יבוא אליכם מאחיכם בין דם לדם בין תורה למצוה לחוקים ומשפטים והזהרתם אותם ולא יאשמו לה' וכפי פשוטו בין דם לדם כענין רציחות או דיני ממון או פצע וחבורה כל דברי ריבות אשר יהיו בשעריך ודבר הכתוב בהווה כי בעניני המשפטים יהיו המחלוקות יותר משאר ההוראות אבל דין היקש שוה בכולם ולכך אמר ועשית על פי התורה ועל המשפט כי התורה תרמוז שאר ההוראות:

(יא) ימין ושמאל. אפי' אם אומר לך על ימין שהוא שמאל או על שמאל שהוא ימין לשון רש"י. ועניינו אפילו תחשוב בלבך שהם טועים והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין ימינך לשמאלך תעשה כמצותם ואל תאמר איך אוכל החלב הגמור הזה או אהרוג האיש הנקי הזה אבל תאמר כך צוה אותי האדון המצוה על המצות שאעשה בכל מצותיו ככל אשר יורוני העומדים לפניו במקום אשר יבחר ועל משמעות דעתם נתן לי התורה אפילו יטעו וזה כענין רבי יהושע עם ר"ג ביום הכפורים שחל להיות בחשבונו. והצורך במצוה הזאת גדול מאד כי התורה נתנה לנו בכתב וידוע הוא שלא ישוו הדעות בכל הדברים הנולדים והנה ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות וחתך הכתוב לנו הדין שנשמע לבית דין הגדול העומד לפני השם במקום אשר יבחר בכל מה שיאמרו לנו בפירוש התורה בין שקבלו פירושו עד מפי עד ומשה מפי הגבורה או שיאמרו כן לפי משמעות המקרא או כוונתה כי על דעת שלהם הוא נותן לנו התורה אפילו יהיה בעיניך כמחליף הימין בשמאל וכל שכן שיש לך לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין כי רוח השם על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול. ולשון ספרי אפילו מראין בעיניך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם:

(יד) ואמרת אשימה עלי מלך. על דעת רבותינו כמו ואמר אשימה עלי מלך והוא מצות עשה שיתחייב אותנו לומר כן אחר ירושה וישיבה בכנסת

הנביא

אבן עזרא

חייב לשחרם: (טו) שום תשים. רשות אשר יבחר על פי נביא או משפט האורים והטעם לא אשר תבחר אתה: לא תוכל. מדרך האמת לא אחיך שאיננו ממשפחת ישראל ולא אדומי אף על פי שכתוב בו אחיך ובעבור כי הסוסים בימים ההם היו מוציאים ממצרים ובעד דברי שלמה ותצא מרכבה ממצרים והנה יצטרך למען הרבות סוסיו שישיב העם לשוב אל מצרים וזה דבר ברור כי השם גאלם משם ונשודם יחללו השם ואוריה הגדיא נסכנת הנפש ברח לשם גם דמיהו בעל כרחו הלך לשם: (טז) לא תוסיפון. מצוה היתה ולא נכתבה ויש אומרים מטעם לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם וזאת דרך אחרת: (יז) ולא יסור לבבו. כי ילך אחרי תאותו: וכסף וזהב לא ירבה לו. שלא יעניש את ישראל והנה שלמה שנתן הכסף כאבנים בירושלים מרוב אהבתו לממון התרעמו עליו ישראל אמרו אביך הכביד את עולנו ויש

רשי

וממיתין אותו ברגל: (טז) לא ירבה לו סוסים. (סנהדרין כא) אלא כדי מרכבתו שלא ישיב את העם מצרימה שהסוסים באים משם כמה שנא' בשלמה (מלכים א י) ותעל ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה: (יז) ולא ירבה לו נשים. אלא י"ח שמצינו שהיו לו לדוד שש נשים ונאמר לו (שמואל ב יב) ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה: וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. (סנהדרין כא) אלא כדי ליתן לאכסניא: (יח) והיה כשבתו. אם עשה כן כדאי הוא שתתקיים מלכותו: את משנה התורה. (סנהדרין שם) שתי ספרי תורות אחת שהיא מונחת בבית גנזיו ואחת שנכנסת ויוצאת עמו. ואונקלוס תרגם פתשגן פתר משנה לשון שנון ודבור:

דברי

תורה

ד׳. נ׳ חסר כְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתָי׃
כ טו שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר
יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקֶּרֶב
אַחֶיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל
לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא־
אָחִיךָ הוּא׃ טז רַק לֹא־יַרְבֶּה־לּוֹ
כד סוּסִים וְלֹא־יָשִׁיב אֶת־הָעָם
כח מִצְרַיְמָה לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס וַיהוָה
ד אָמַר לָכֶם לֹא תֹסִפוּן לָשׁוּב בַּדֶּרֶךְ
ייו ר"פ בתורה הַזֶּה עוֹד׃ יז וְלֹא יַרְבֶּה־לּוֹ נָשִׁים
וְלֹא יָסוּר לְבָבוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא
ד׳ על כסאו יַרְבֶּה־לּוֹ מְאֹד׃ יח וְהָיָה כְשִׁבְתּוֹ
עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת־
ד מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל־סֵפֶר

אונקלוס

מַלְכָּא כְּכָל עַמְמַיָּא
דִּבְסַחְרָנָי׃ טו מַנָּאָה תְּמַנֵּי
עֲלָךְ מַלְכָּא דְּיִתְרְעֵי יי
אֱלָהָךְ בֵּיהּ מִגּוֹ אֲחָךְ תְּמַנֵּי
עֲלָךְ מַלְכָּא לֵית לָךְ רְשׁוּ
לְמַנָּאָה עֲלָךְ גְּבַר נוּכְרַי
דְּלָא אֲחוּךְ הוּא׃ טז לְחוֹד
לָא יַסְגֵּי לֵיהּ סוּסָוָן וְלָא
יְתִיב יַת עַמָּא לְמִצְרַיִם
בְּדִיל לְאַסְגָּאָה לֵיהּ סוּסָוָן
וַיי אֲמַר לְכוֹן לָא תוֹסְפוּן
לְמִתַּב בְּאוֹרְחָא הָדֵין עוֹד׃
יז וְלָא יַסְגֵּי לֵיהּ נְשִׁין וְלָא
יִטְעֵי לִבֵּיהּ וְכַסְפָּא וְדַהֲבָא
לָא יַסְגֵּי לֵיהּ לַחֲדָא׃
יח וִיהֵי כְּמִתְבֵּיהּ עַל כּוּרְסֵי
מַלְכוּתֵיהּ וְיִכְתּוֹב לֵיהּ יַת
פַּתְשֶׁגֶן אוֹרַיְתָא הָדָא עַל

ככל הגוים ד' וסימן אשימה עלי מלך. מלך לשפטנו ככל הגוים. והיינו גם אנחנו ככל הגוים. יען אמר מואב ושעיר הנה: סביבתי ב' חסר וסימן אשימה

בעל הטורים

ככל הגוים אשר סביבותי. ולכך שאלו מלך בימי שמואל כי עד עתה לא היו נשלטים מלך אלא שופטים. ואחר פרשת שופ"ט ואשה כתיב פ' מלך לומר שהמלך צריך להכיר המלכות ולגער בשופ"ט באי: מקרב אחיך. בגימטריא משבט יהודה: תשים עליך. בגימ' שלשים מעלות. לומר שהמלכות נקנית בשלשים מעלות:

תולדות אהרן שום תשים. יבמות מה קב כתובות ית סוטה מא קדושין לב: מקרב אחיך. קדושין עו קמא פח בתרא נ סנהדרין יט כ כב: לא תוכל לתת. סוטה מא: לא ירבה לו. סנהדרין כא: לא תוסיפון לשוב. סוכה נא (סוכה נב): ולא ירבה לו נשים. מגילה קטו סנהדרין כא: וכסף וזהב. סנהדרין שם: וכתב לו. שם כא כב:

ספורנו

שתהיה ממשלתו לו ולזרעו לא כענין השופטים שהיה השופט מולך הוא בלבד אבל לא זרעו אחריו ועל מנוי שופט למלך בזה האופן נצטוו בביאתם לארץ כאמרו ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. אמנם שיהיה המלך כמלכי הגוים מחזיק במלכות הוא וזרעו נמאס אצל האל יתברך אבל טוב שכאשר יקומו ערכם להעמיד להם מלך בזה האופן לא יבחרו אלא אדם כשר שיבחר בו ה' ולא יעביר את ישראל על דת ושלא יהיה איש נכרי אע"פ שיהיה אדם כשר ואף על פי שיהיה גבור ואיש מלחמה וכאשר חטאו בשאלת המלך שימלוך הוא וזרעו ככל הגוים היה העונש עליהם בהקלות הקורות להמון בשביל המלך כאמרו וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ולא יענה ה' אתכם ביום ההוא וכאמרו אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי. ושיה הרשות במנוי המלך כמו שהיה הנשואת ביפת תאר אשר רמז שפוטו לשנאתה ולהוליד ממנה בן סורר ומורה כמו שקרה לדוד בדבר אבשלום

רמבן

ועשית מעקה לגגך וזולתם. והזכיר ואמרת כי מצוה שיבואו לפני הכהנים הלוים ואל השופט ויאמרו להם רצוננו שנשים עלינו מלך. ולפי דעתי עוד שנם זה תרמיזאתיו על העתידות שכן היה כששאלו להם את שאול אמרו לשמואל שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים וכן כתוב שם והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו וגו' כי מה טעם שתאמר התורה במצוה ככל הגוים אשר סביבותינו ואין ישראל ראוים ללמד מהם ולא לקנא בעושי עולה אבל זה רמז לענין שיהיה ולכך באה הפרשה בלשון הבינוני כאשר פירשתי כבר:

(טו) **וטעם** אשר יבחר ה' אלהיך בו. על דעת המפרשים שיהיה נבחר על פי נביא או במשפט האורים אשר יצוה הכתוב תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו כי הוא יבחר ולא אתה. ובספרי שום תשים עליך מלך מת מנה אחר תחתיו מלך ולא מלכה אשר יבחר ה' אלהיך בו על פי נביא אם כן מה טעם להזהיר לא תוכל לתת עליך איש נכרי והשם לא יבחר בנכרי אבל כדעת רבותינו יש בכתוב הזה תנאי נסתר יאמר שום תשים עליך מלך שיבחר השם גוי אם תוכל לעשות כן שיפנך השם בנביאים אבל איש נכרי לא תוכל לתת עליך לעולם. ועל דרך הפשט אמרו שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' ולא אשר שנא ה' אלהיך בו כי הוא בוחר בישראל ולהיות המולך מבחוריו ולא מקרב העמים אשר שנא. ודעתי בדרך הפשט כי טעם אשר יבחר שכל מולך על עמים מאת האלהים הוא לו כענין שכתוב די שליט עלאה במלכות אנשא ולמאן דיצבא יתננה וכך אמרו אפילו ריש גרגותא מן שמיא מוקמי ליה יאמר שום תשים עליך מלך כל אשר יהיה נגזר מן השמים שימלוך ואם הוא מקטני שבטי ישראל ומשפחתו הצעירה אבל איש נכרי לא תמלוך עליך לעולם וכן על דרך הפשט המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו כל שיבנו שם בית המקדש לה' כי הכל מרצון ה':

(טז) **לא** ירבה לו סוסים. אלא כדי מרכבתו שלא ישיב את העם מצרימה שהסוסים באים משם שנאמר ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף והוקשה לי בזה כי אמרו בירושלמי בסוף סנהדרין ליישבה אי אתה חוזר אבל אתה חוזר לסחורה לפרקמטיא ולכבוש הארץ ואם ישלח המלך ויקנה משם הסוסים והרכב סחורה היא זו ומותר. ויתכן שדרך הכתוב כי הזהיר לא ירבה לו סוסים אפילו מארצו ומארץ שנער או בדרך הסחורה המותרת שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאד אבל יהיה מבטחו בשם אלהיו ואח"כ הזהיר על המלך שלא ישיב את העם מצרימה שיהיו לו שם מעבדיו ותעמו שרי מקנה יושבים בערי הרכב למען הרבות סוס כענין שנאמר בשלמה ואת כל ערי המסכנות אשר לשלמה ואת ערי הרכב וגו' וכן היו לו במצרים כמו שנאמר ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים ומקוה סחרי המלך וגו' שלא היה אדם רשאי להוציא ממצרים סוסים שלא ברשות מלך מצרים והיו נותנים לו מכס מהם ונתן פרעה לשלמה מוצא הסוסים כלומר שיוציא הוא ברצונו והוא שיתן הרשות לאשר ירצה ויהא המכס שלו והיו לו שם הסוחרים עומדים במצרים קונים הסוסים כולם ושולחים אל אדוניהם ברצונו ומוכרים האחרים לשאר מלכי הארץ והוא שאמר וכן לכל מלכי החתים ולכל מלכי ארם בידם יוציאו כלומר על ידי סוחרי שלמה יוציאו אותם ולו יתנו המכס:

וטעם רק. לומר אף על פי שתשים עליך מלך ככל הגוים אשר סביבותיך רק לא יהיה כמלכיהם שלא ירבה סוסים כאשר יעשו הם שכל חפצם במלכים למען הרבות להם סוסים ופרשים:

וטעם וה' אמר לכם. כי השם אמר לכם שלא תוסיפון לשוב בדרך מצרים וכן כאשר צוך ה' אלהיך שהוא מצוה אותך כן. או אמר לכם שאמר לי כן לצוות אתכם כדרך ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו' ועל דרך רבותינו כי כאשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד מצוה ומשה הזכיר וה' אמר לכם שלא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד. וכבר פרשתיו:

וטעם המצוה הזאת. מפני שהיו המצרים והכנענים רעים וחטאים לה' מאד כמו שאמר כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ

רשי

(יט) דברי התורה. כמשמעו: (כ) לבלתי סור מן המצוה. אפילו מצוה קלה של נביא: למען יאריך ימים. מכלל הן אתה שומע לאו וכן מצינו בשאול שאמר לו שמואל (שמואל א י) שבעת ימים תוחל עד בואי אליך להעלות עולה ויתיב (שמואל א יג) וייחל שבעת ימים ולא שמר הבטחתו לשמור כל היום ולא הספיק להעלות העולה עד שבא שמואל ואמר לו נסכלת כאשר לא שמעת וגומר (שם) ועתה ממלכתך לא תקום הא למדת שבשביל מצוה קלה של נביא נענש: הוא ובניו. (הוריות יא כריתות ה) מגיד שאם בנו הגון למלכות הוא קודם לכל אדם: (א) כל שבט לוי. בין תמימין בין בעלי מומין: חלק. בביזה: ונחלה. בארץ: אשי ה'. קדשי המקדש (ס"א קדשי הקדשים): ונחלתו. אלו קדשי הגבול תרומות ומעשרות אבל נחלה גמורה לא יהיה לו בקרב אחיו ובספרי דרשו ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שאר. בקרב אחיו. זו נחלת חמשה ואיני יודע מה היא ונ"ל שארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת ארץ חמשה עם יוקשל סיחון ועוג שני עממין אמורי וכנעני ונחלת שאר לרבות קני וקנזי וקדמוני וכן דורש בפרשת מתנות שנאמרו לאהרן (דברים י') על כן לא היה ללוי וגו' להזהיר על קני וקנזי וקדמוני. שוב מצאה בדברי רבי קלונימוס הכי גרסינן בספרי. ונחלה לא יהיה לו. אלו נחלת חמשה. בקרב אחיו. אלו נחלת שבעה. נחלת חמשה שבטים ונחלת שבעה שבטים ומתוך שמשה ויהושע לא חלקו נחלה אלא לחמשה שבטים בלבד שכן משה הנחיל לראובן וגד והלוי שבט מנשה ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט מנשה ושבעה האחרים נטלו מאליהן אחרי מות יהושע מתוך כך הזכיר חמשה לבד ושבעה לבד: כאשר דבר לו. (במדבר י"ח) בארצם לא תנחל אני חלקך: (ג) מאת העם. ולא מאת הכהנים: אם שור אם שה. פרט לחיה: הזרוע. מן הפרק של ארכובה עד כף של יד שקורין אשפלד"ו: הלחיים. (חולין קלג) עם הלשון. דורשי רשומות היו אומרים זרוע תחת יד שנאמר (במדבר כה) ויקח רומח בידו. לחיים. תחת תפלה שנאמר

דברים יז–יח

מלפני הכהנים הלוים: יט והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את יהוה אלהיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשתם: כ לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאול למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל: שלישי ס יח א לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל אשי יהוה ונחלתו יאכלון: ב ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו יהוה הוא נחלתו כאשר דבר לו: ס ג וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זבחי הזבח אם שור אם שה ונתן לכהן הזרע

ד א' הכר וג' מ"ל

ט' כתיב ו' וכל אחשי דכנותא

כ"ג ר"ס

אונקלוס

יט ספרא מן קדם כהניא לואי: יט ותהי עמיה ויהי קרי ביה כל יומי חיוהי בדיל דיליף למדחל קדם יי אלהיה למטר ית כל פתגמי אוריתא הדא וית קימיא האלין למעבדהון: כ בדיל דלא ירום לביה מאחוהי ובדיל דלא יסטי מן תפקידתא ימינא ושמאלא בדיל דיוריך יומין על מלכותיה הוא ובנוהי בגו ישראל: א לא יהי לכהניא לואי כל שבטא דלוי חולק ואחסנא עם ישראל קרבניא דיי ואחסנתיה ייכלון: ב ואחסנא לא יהי ליה בגו אחוהי מתנן דיהב ליה יי אינון אחסנתיה כמא דמליל ליה: ג ודין יהי דחזי לכהניא מן עמא מן נכסי נכסתא אם תור אם אמר ויתן לכהנא

אבן עזרא

ויש אומרים בעבור שגוים החרעמו ואין זה אמת כי הגרים כמו הכית כי כן כתוב והנה הדוגרים שהיה על המס רגמוהו במותו: (יח) והיה כשבתו. בתחלת מלכותו: משנה. נסחה שנית: (יט) והיתה עמו. התורה: וקרא בו. בספר: ליראה. הוא כמשמעו: לשמור את כל דברי. כי הוא יתקן המעוייתים בכחו: (כ) לבלתי רום לבבו. אם היה הפסי מהמלות: ולבלתי סור. כי אם לא ילמד לא ידע מה המצוה ושכרו למען יאריך ימים: (א) לא יהיה לכהנים הלוים. כאשר הזכיר משפטי המלך שהוא השופט הזכיר גם משפט הכהנים שהם מורי התורה ואחר שאמר שאין להם נחלה יקחו מאת הזובח הזרוע והלחיים

עלי מלך. כביבתי נערי: ואת החקים ד' וסי' ושמרת את המצוה. והיתה עמו וקרא בו. ואת החקים ואת המשפטים והתורה והמצות

תולדות אהרן והיתה עמו. שם כא: למען ילמד ליראה את ה'. הוריות יא: למען יאריך. הוריות שם כריתות ה (בקליס מט סוטה כב): הוא ובניו בקרב ישראל. הוריות שם כריתות שם: (א) לא יהיה לכהנים. בקליס מט סוטה כב: אשי ה' ונחלתו. הלכה ס): וזה יהיה משפט. חולין קל: מאת העם. שם קלב: מאת זבחי הזבח. שם קלב קנ: אם שור אם שה. שם קלב: ונתן. שם קלו: הזרוע והלחיים. שם קלד:

ספורנו

הכהנים: (יט) למען ילמד ליראה. בהלק העיוני שמנה התורה במופת לה:

בעל הטורים

לבלתי רום לבבו מאחיו. הפסוק מתחיל ומסיים בלמ"ד רמז שילא מלכות מיהודה ששמו עולה ל' ול' מעלות במלכות ודוד בן ל' שנה במלכו. ולכן אמר שירה שמתחלת בלמ"ד והוא למנצח לעבד ה' לדוד: למען יאריך ימים. מלך שמלך בן ל' יאריך ימים ולא שאול ולכך סמיך ליה לא יהיה לכהנים ואחריו פ' אוב דמבום מעשה דנוב עיר הכהנים שנשאל באוב נטרד ממלכותו: לא יהיה לכהנים. סמיך לפ' מלך כי ע"ס כה"ג הוא נמשח. והקדים מלך בגדול הוא ממנו. ועוד רמז שעל סנהדרי יהיה העולה והמנחה והנסכן. ועוד מה כהן ולוי נוטלין מעשר כך שמלך נכנס יעשור: אשי ה' ונחלתו. וכתוב נסמכי' וזה יהיה משפט הכהנים מבולהן גבוה קא זכו: פטים. בגי' שהם בחדש יהיה וזכו:

רמבן

ארץ כנען וגו' והנה רצה ה' שלא ילמדו ממעשיהם והכרית בכנענים כל נשמה ואמר לא ישבו בארצך והזהיר במצרים שלא נשב הנחנו בארצם:

והיתה עמו. התורה הנזכרת. וקרא בו בספר הנזכר ועל דרך האמת והיתה עמו התורה הנזכרת עטרה תהיה עמו כדרך וה' נתן חכמה לשלמה ואומר וישב שלמה על כסא ה' למלך:

(כ) לבלתי רום לבבו מאחיו. ניזנו בכאן בתורה איסור הגאות כי הכתוב ימנע המלך מגאות ורוממות הלב וכל שכן האחרים שאינן ראוים לכך כי בראוי להתרומם ולהתגדל יזהירנו להיות לבבו שפל ככל אחיו הקטנים ממנו כי הגאוה מדה מגונה ונמאסת אצל האלהים אפילו במלך כי לה' הגדולה והרוממות ולו לבדו התהלה וגו יתהלל האדם כענין המבואר ע"י הנביאים תועבת השם כל גבה לב וכתיב כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי וגו':

יח (א) אשי ה'. קדשי המקדש. ונחלתו. אלו קדשי הגבול תרומות ומעשרות אבל נחלה גמורה לא יהיה לו בקרב אחיו ובספרי דרשו ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שאר בקרב אחיו זו נחלת שבעה ואיני יודע מה הוא ונראה לי שארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת ארץ חמשה עממין ושל סיחון ועוג שני עממין אמורי וכנעני ונחלת שאר לרבות קני וקנזי וקדמוני. שוב מצאה בדברי רבי קלונימוס ה"ג בספרי ונחלה לא יהיה לו אלו נחלת חמשה בקרב אחיו אלו נחלת שבעה נחלת חמשה שבטים ונחלת שבעה שבטים ומתוך שמשה ויהושע לא חלקו נחלה אלא לחמשה שבטים בלבד שכן משה הנחיל לראובן וגד ולחצי שבט מנשה ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט מנשה ושבעה אחרים נטלו מאליהן אחרי מות יהושע מתוך כך הזכיר חמשה לבד ושבעה לבד כל זה לשון רש"י. וככר פירשתי העיקר בפרשת קדש לי כי נחלת חמשה עממין הנזכרים בפסוק כי יביאך ה' אלהיך אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והחוי והיבוסי אשר נשבע לאבותיך לתת לך ארץ זבת חלב ודבש והם עיקר נחלת ישראל שהיתה ארצם זבת חלב ודבש אבל השנים הנשארים והם הפרזי והגרגשי אין ארצם זבת חלב ודבש ואינה מייבת בבכורים ולכך הזכיר בלוים שלא יטלו חלק עם ישראל בעיקר נחלתם בארץ הטובה שהיא נחלת החמשה וגם לא בנחלת כל השבעה שהם השנים הנשארים אף על פי שאין ארצם טובה ואינה חשובה בעיני ישראל על כך. ודבר ברור הוא בראיות שכתבתי שם:

(ג) וזה יהיה משפט הכהנים. זו מצוה מחודשת לא נזכרה בתורה כי במדבר שלא היו זובחים שור ושה רק שלמים לא הוזכרה להם שאינה נוהגת במוקדשים ועתה כשבאו ליכנס לארץ חדשה להם וזה טעם מאת זובחי הזבח כלומר כאשר יזבחו הזבח שהתרתי להם וזבחת מבקרך ומצאנך כאשר צויתיך ואכלת בשעריך. והנה לא נתן מתנה לאהרן בפרשת ויאמר ה' אל אהרן אע"פ שנתן לו שם התרומות והבכורים שאינם נוהגים אלא בארץ והטעם כי שם הזכיר כל אשר נתן לו בקדש כי גם החזה קדש הוא אבל הזרוע והלחיים והקיבה וראשית הגז הן חולין גמורין אין בהם זולתי מצות המתנה ובן גם הזכיר שם גזל הגר. ועל מדרש רבותינו כולם נרמזות שם ראשית זו ראשית הגז. אשר

וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה׃ ד רֵאשִׁית דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וְרֵאשִׁית גֵּז צֹאנְךָ תִּתֶּן־לוֹ׃ ה כִּי בוֹ בָּחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִכָּל־שְׁבָטֶיךָ לַעֲמֹד לְשָׁרֵת בְּשֵׁם־יְהוָה הוּא וּבָנָיו כָּל־הַיָּמִים׃ רביעי ו וְכִי־יָבֹא הַלֵּוִי מֵאַחַד שְׁעָרֶיךָ מִכָּל־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־הוּא גָּר שָׁם וּבָא בְּכָל־אַוַּת נַפְשׁוֹ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה׃ ז וְשֵׁרֵת בְּשֵׁם יְהוָה אֱלֹהָיו כְּכָל־אֶחָיו הַלְוִיִּם הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי יְהוָה׃ ח חֵלֶק כְּחֵלֶק יֹאכֵלוּ לְבַד מִמְכָּרָיו עַל־הָאָבוֹת׃ ס ט כִּי אַתָּה בָּא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא־תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֲבֹת הַגּוֹיִם הָהֵם׃

ג׳. כ״ח · ד · פ · ח׳ ר״פ בספ׳ · ד · פ · כ׳ וא׳ וכהלק

דְּרָעָא וְלוֹעָא וְקֵבְתָא׃ ד רֵישׁ עֲבוּרָךְ חַמְרָךְ וּמִשְׁחָךְ וְרֵישׁ גִּיזַּת עָנָךְ תַּפְרֵישׁ לֵיהּ׃ ה אֲרֵי בֵיהּ אִתְרְעֵי יְיָ אֱלָהָךְ מִכָּל שִׁבְטָךְ לְמֵיקַם לְשַׁמָּשָׁא בִּשְׁמָא דַיְיָ הוּא וּבְנוֹהִי כָּל יוֹמַיָּא׃ ו וַאֲרֵי יֵיתֵי לֵוָאָה מֵחֲדָא מִקִּרְוָךְ מִכָּל יִשְׂרָאֵל דְּהוּא דָאַר תַּמָּן וְיֵיתֵי בְּכָל רְעוּת נַפְשֵׁיהּ לְאַתְרָא דְיִתְרְעֵי יְיָ׃ ז וִישַׁמֵּשׁ בִּשְׁמָא דַיְיָ אֱלָהֵיהּ כְּכָל אֲחוֹהִי לֵוָאֵי דִמְשַׁמְּשִׁין תַּמָּן קֳדָם יְיָ׃ ח חוּלָק כְּחוּלָק יֵיכְלוּן בַּר מִמַּטַּרְתָּא דְיֵיתֵי בְּשַׁבַּתָּא דְּכֵן אַתְקִינוּ אֲבָהָתָהָא׃ ט אֲרֵי אַתְּ עָלֵיל לְאַרְעָא דַיְיָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ לָא תֵילַף לְמֶעְבַּד כְּתוֹעֲבוֹת

רש״י

שנאמר (תהלים ק״ו) ויעמוד פנחס ויפלל. והקבה. תחת האשה אל קבתה: (ד) ראשית דגנך. זו תרומה ולא פירש בה שיעור אבל רבותינו נתנו בה שיעור עין יפה אחד מארבעים עין רעה אחד מששים בינונית אחד מחמשים וסמכו על המקרא שלא לפחות מאחד מששים שנאמר (יחזקאל מה) וששיתם את האיפה מחומר השעורים ששית האיפה חצי סאה כשאתה נותן חצי סאה לכור הרי א׳ מששים שהכור שלשים סאין: וראשית גז צאנך. כשאתה גוזז צאנך בכל שנה תן ממנה ראשית לכהן ולא פירש בה שיעור ורבותינו נתנו בה שיעור אחד מס׳ (חולין קלז) וכמה צאן חייבות בראשית הגז חמש רחלות שנאמר (שמואל א כה) וחמש צאן עשויות רבי עקיבא אומר ראשית גז שתים. גז צאנך ארבע. תתן לו הרי חמש: (ה) לעמוד לשרת. מכאן שאין שירות אלא מעומד: (ו) וכי יבא הלוי. (ספרי) יכול בבן לוי ודאי שכתוב מדבר תלמוד לומר ושרת יצאו לוים שאין ראויין לשירות: ובא בכל אות נפשו: (ז) ושרת. למד על הכהן שבא ומקריב קרבנות נדבתו או חובתו ואפילו במשמר שאינו שלו. ד״א עוד למד על הכהנים הבאים לרגל שמקריבין במשמר ועובדין בקרבנות הבאות מחמת הרגל כגון מוספי הרגל ואף על פי שאין המשמר שלהם: (ח) חלק כחלק יאכלו. מלמד שחולקין בעורות ובבשר שעירי חטאות יכול אף בדברים הבאים שלא מחמת הרגל כגון תמידין ומוספי שבת ונדרים ונדבות ת״ל לבד ממכריו על האבות חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד ושמואל שנקבעו המשמרות ומכרו זה לזה טול אתה שבתך ואני אטול שבתי: (ט) לא תלמד לעשות. (סנהדרין סח) אבל אתה למד להבין להורות כלומר להבין מעשיהם כמה הם מקולקלים ולהורות

אבן עזרא

והלחיים והקיבה הזרוע מהגוף והלחיים שהלשון ביניהם מהראש והקיבה מהקרב ודרך דרש כי הכהן הוא שוחט השלמים הזרוע שכר ורועו בשחיטה והלחיים שכר הברכה והקיבה שכר הצדיקה ועל דרך הפשט כי אלה טובים משאר הבשר גם הזכיר דברי לוי כי גם הם יורו התורה בשערים והעד דברי הימים: (ח) לבד ממכריו. יש אומרים שהוא כמו מאת מכריהם בדרך רחוקה מעט ולא אבה הדקדוק רק הוא מגזרת וכי תמכרו ממכר והטעם כי אם מכר ביתו שורש מאבותיו כאשר כתוב ויגאל ממכר בית ועיר אחוזתו וזה פירוש על האבות לא יאמר לו הנה יש לך לא תאכל עוד אלא חלק כחלק יאכלו וכאשר השלים להזכיר דבר השופט והכהן הזכיר דבר הנביא:

תעניר

רמלכים. חבל חבלנו לך: וראשי׳ ח׳ וסימן ראובן בכרי אתה. וראשית גז צאנך. וראשית כל בכורי כל ב׳ בפסוק. השתים במזרקי יין. ואלה ימלטו מידו אדום ומואב וראשית. ונמסר גם ביחזקאל סימן מיר: גר שם ד׳ וסימן נמסר בסדר וישלח: ודרש ג׳ הכר וסימן ודרש אל המתים שפט ודרש משפט. שחר טוב

תולדות אהרן ראשית. פסחים לג מנחות כז: דגנך. חולין קלה (תמיד כד תרומות מנ): וראשית גז. חולין קלה קלו קלז: תתן לו. שבת כה פסחים לג חולין קלה קלז: כי בו בחר. סנהדרין פד: לעמוד לשרת. סוטה לח זבחים כג חולין קלג קלה: הוא ובניו. סוטה לח חולין קלה: מאחד שעריך. סוכה נה: ובא בכל אות נפשו. סוטה נה קמא קט מנחות פד: ושרת בשם ה׳. סוכה שם מנחות שם ערכין יא: העומדים. זבחים כג: חלק כחלק. סוכה נו (סוכה נה): לא תלמד לעשות. שבת פה ר״ה כד סנהדרין סח ע״ג יח מג:

בעל הטורים

בעל הטורים ראשית דגנך. דגני׳ משתמרת: גז ב׳ במסרה. גז צאנך. כמטר על גז. והיינו דאמרינן שצריך ליתן לו כשיעור מלובן וזה כמטר על גז שיהא מלובן ולא נואה או ראשית גז צאנך תתן גו: וכי יבא הלוי. בגי׳ זהו הכהן: כחלק ב׳ במסורה. חלק כחלק יאכלו כחלק היורד על הכלים דאמרינן כהן בע״מ חולק בקדשים אע״פ שפסול בעבודה והיינו נמי היורד על הכלים: כי אתה בא. סמך כאן בואך אוב נוטר בסמך שואל באורים ולא באוב:

ספורנו

את גודל והבנחת האל יתעלה אשר בידיעת זה תתחייב המורה: יח (ה) כי בו בחר ה׳ אלהיך מכל שבטיך. שבהיי לך לתת לו לחם ושמלה כדי שיוכל לעמוד לשרת: (ח) לבד ממכריו על האבות. חוץ על האבות להלך למשמרות כהונה הלא ממכריו מה שבית כי משמר מהם יכול למכור להבירו בחליפין והם קרבנות כל ימות השנה שיחליף כל משמר עם חבירו את חלקו בקרבנות השנה בעד מה שיתנו לו חלקם בשבוע ההוא או בתים אבל קרבנות הרגלים שאין להם חליפים ואינם מכלל ממכריו שיוכלו האבות

רמב״ן

אשר יתנו זו הזרוע והלחיים והקיבה. לה׳ זו חלה בספרי. אם כן גם זו מצוה מבוארת ועל סמך המדרש שאמרו זרוע תחת ויקח רומח בידו לחיים תחת תפלה שנאמר ויעמוד פנחס וגו׳ הקיבה תחת האשה אל קבתה נרמזו שם על זכות העתיד ויפה לכל השבט בזכות פנחס כאשר זכה (לאהרן) [לפנחס] להיות כהן עמהם. והרב אמר בשירה הנבוכים כי הלחיים בעבור היותם ראשית הגוף והזרוע בעבור היותו ראשית האברים המשתרגים בגוף והקיבה ראשית המעים כי הראשית בכולם ינתנו למשרתי השם לכבודו יתברך:

(ט) לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם. גם זו מצוה מבוארת שכבר אמר ובמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחקותיהם לא תלכו ועתה יזכיר מעשיהם ויאמר שהם תועבה לפני השם והזכיר מעביר בנו ובתו באש והוא מין ממיני הכשוף על דרך הפשט או הוליך על דעת רבותינו והוא האמת כמו שפירשנו במקומו והזכיר מכשף שם כלל לכל הכשפים והזכר חבר ושואל אוב וידעוני והם פרטים בכשוף ואסר אותם גם לשאול ודורש אל המתים כאוב עמו ובכל ענין שידרוש אליהם. והזכיר קוסם קסמים יהיה מחשבה דעתידות בכלל מ׳ון קסם על שפתי מלך משפט לא ימעל פיו כמו שאמר בלעם בן בעור הקוסם והיה מנחש כמו שנאמר בו ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים וכתיב קסמי נא לי באוב. והזכיר בפרט מעונן והוא היודע בעננים ומנחש המביט בעופות בכנפיהם או בצלצול כענין שכתיב כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר והוא לשון נגד מלשון תשתי ולא התמהמהתי שכל מה שימהר להודיע בעתיד קודם היותו יקרא נחש כלומר נחיש ונקדים לדעת. ואמר הכתוב תועבת ה׳ כל עושה אלה ולא אמר עושה על אלה כי הכתוב ידבר על רובם כי המעונן והמנחש אינה תועבה ולא הוריש הכנענים בעבורם כי כל בני אדם יתאוו לדעת עתידות למו ומתעסקין בחכמות רבות כאלה לדעתם. ועתה דע והבן בענין הכשפים כי הבורא יתברך כאשר ברא הכל מאין עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה להן נתן כח הארץ וכל אשר עליה בכוכבים ובמזלות לפי הנהגתם ומבטם בהם כאשר הוא מנוסה בחכמת האיצטגנינות ועשה עוד על הכוכבים והמזלות מנהיגים מלאכים ושרים שהם נפש להם והנה הנהגתם מעת היותם עד לעולם ועד גזירת עליונים אשר שם להם אבל היה מגבלותיו העצמיות שבם בכח המנהיגים העליונים דרכי תמורות וכחות להמיר אשר למטה מהם שאם יהיה מבט הכוכבים בפניו אשר כנגד הארץ טובה או רעה לארץ או לעם או לאיש ימירו אותם הפנים העליונים עליו להפך במבט עצמו כענין שאמרו תמורת ענג נגע ועשה כן להיות היא יתברך שמו מחשבה עדניה ומניה קורא למי הים לעשות בהם כרצונו והופך לבקר צלמות מבלי שנוי טבעו של עולם ובימיו הכוכבים והמזלות מהסבב כסדרן ועל כן אמר בעל ספר הלבנה החכם בנגרמינסיה כשהלבנה והיא נקראת גלגל העולם בראש טלה ועל דרך משל ויהיה פניו אל פלוני תעשה המונה לשר פלוני ויוחק בה שם השעה ושם המלאך הממונה עליה מן השמות ההם הנזכרים באותו הספר ותעשה הקטרה פלונית בענין כך

רשי

להורג. לפניך לא תעשה כך וכך שזה הוא חק מו"ג: (י) מעביר בנו ובתו באש. היא עבודת המולך עושה מדורות אש מכאן ומכאן ומעבירו בין שתיהם: קוסם קסמים. איזהו קוסם האוחז את מקלו והומר אם אלך אם לא אלך וכן הוא אומר (הושע ד׳) עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו: מעונן. (סנהדרין סה) ר׳ עקיבא אומר אלו נותני עונות שאומרים עונה פלונית יפה להתחיל וחכ"א אלו אוחזי העינים: מנחש. (ספרי) פתו נפלה מפיו צבי הפסיקו בדרך מקלו נפל מידו: (יא) וחובר זבר. (סנהדרין סה) שמצרף נחשים או עקרבים או שאר חיות למקום אחד: ושואל אוב. זה מכשפות ששמו פיתום ומדבר משחיו ומעלה את המת בבית השחי שלו: וידעוני. מכניס עצם חיה ששמה ידוע לתוך פיו ומדבר העצם ע"י מכשפות: ודורש אל המתים. כגון המעלה בזכרותו והנשאל בגולגולת: (יב) כל עושה אלה. (מכות כד ספרי) עושה כל אלה לא נאמר אלא כל עושה אלה אפילו אחת מהן: (יג) תמים תהיה עם ה׳ אלהיך. התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר העתידות אלא כל מה שיבא עליך קבל בתמימות ואז תהיה עמו ולחלקו: (יד) לא כן נתן לך ה׳ אלהיך. לשמוע אל מעוננים ואל קוסמים שהרי השרה שכינה על הנביאים ואורים ותומים: (טו) בקרבך מאחיך כמוני. כמו שאני

דברים יח

י לא־ימצא בך מעביר בנו־ובתו
באש קסם קסמים מעונן ומנחש
ומכשף: יא וחבר חבר ושאל אוב
וידעני ודרש אל־המתים: יב כי־
תועבת יהוה כל־עשה אלה
ובגלל התועבת האלה יהוה
אלהיך מוריש אותם מפניך:
יג תמים תהיה עם יהוה אלהיך:
חמישי יד כי ׀ הגוים האלה אשר
אתה יורש אותם אל־מעננים
ואל־קסמים ישמעו ואתה לא כן
נתן לך יהוה אלהיך: טו נביא
מקרבך מאחיך כמני יקם לך

ב׳ וחד חבר חברים · ד׳ בליש׳ · ט"ל מ"ל נתו׳ · ג׳ · י"ט · י"א פסוקין רישיהון נ׳ וסופיהון נ׳

אונקלוס

עממיא האינון: י לא ישתכח
בך מעביר בריה וברתיה
בנורא קוסם קסמין מעונן
ומנחש וחרש: יא ורטין
רטן ושאיל בבידין ובזכורו
ותבע מן מתיא: יב ארי
מרחק יי כל עביד אלין
ובדיל תועבתא האלין יי
אלהך מתרך יתהון מן
קדמך: יג שלים תהי
בדחלתא דיי אלהך:
יד ארי עממיא האלין דאת
ירית יתהון מן מעננייא ומן
קסמיא בען ואת לא כן
יהיב לך יי אלהך: טו נביא
מבינך מאחך כותי יקים לך

יבקש רצון: י"א פסוק רישיהון נו"ן וסופיהון נו"ן וסימן נכסר

תולדות אהרן לא ימצא בך. סנהדרין נו סד עקרים מ"ג פח: מעונן. שם סה: מנחש. שם: והוכר חבר: בב נו סה כריתות ג: ודורש אל המתים. סנהדרין סה: כי תועבת. שם נז: תמים תהיה. פסחים קיג עקידה שער עז: נביא מקרבך. עקרים מ"ג פ"ח:

אבן עזרא

(י) מעביר בנו. ע"ג היותה כי יש גם היום בינינו גוים רבים עושי האש: קוסם קסמים. יתכן היותו שם כלל ופירושו חותכי משפט האומרים כי כן יהיה בלא ספק וכן גוזרין וקרוב ממנו קסם על שפתי מלך והפ־ט מעונן ומנחש ומכשף גם יתכן היותו שם פרט להוברי שמים וטעם קסמים שיש במשפטי הכוכבים הנקרא׳ ראשונים ושניים: מעונן ומנחש. פירשתים: ומכשף. כן: (יא) והבר חבר. אלה האומרים שיחברו השדים: אוב וידעוני. פירשתיו: ודורש אל המתים. ההולכים אל בית הקברות ולוקחים עצם האדם מת ובעבור מחשבתו ושגיונו תראה לו דמות צורות בחלום גם בהקיץ וכל אלה תועבת השם כי האמת לשות לב האדם תמיד תמים עם בוראו וכאשר ישען על חכמתו לבקש האמת ומה שיהיה חוץ מהשם הנה לבו חסר כי הוא משובש והרוצה לדרוש ידרוש מהשם על פי הנביא על כן כתוב אחריו נביא מקרבך זה יהושע והעד שאמר אליו תשמעון וכתיב וישמעו אליו בני ישראל ועוד ראיה אחרת כי לא מצאנו נביא שנכנס עם ישראל לארץ כי אם יהושע גם כן יתכן להיות זה כלל לכל נביא שיקום אחר משה: (טו) כמוני. שהוא נביא השם

ספורנו

האבות לחלקם למשמרות לפיכך חלק כחלק יאכלו מהם: (י) לא ימצא בך. אפילו מעש נכרי כגון בעלת אוב שנשארה בעין דאר: (יג) תמים תהיה. שלם עמו אם בדרישת העתידות לא תדרש זולתו אבל תדרש ע"י נביא או ע"י אורים ותמים: (יד) ואתה לא כן נתן לך. שלא יתאמתו בך דברי המעוננים והקוסמים כאמרם

בעל הטורים

קסם קסמים מעונן ומנחש. קסם בגי׳ איה: ב"ך ו׳. מ ונן. בגימטריא אוחז העינים. מנחש. נוטריקון מפי נפלה מתיכה שלו. ד"א מקל. נחש. חולדה. שועל: תמים. תי"ו גדולה בס"ת כאלו אמר תלך בתמימות כאילו קיימת מתו"ת ועד תי"ו: נביא מקרבך הפסוק מתחיל ומסיים בנו"ן. לומר שידע נו"ן שערי בינה. ויש בו יו"ד סימנים לומר ששמע לו כמו לעשרת הדברות: כמוני. בגי׳ ענו:

רמבן

וכך ויהיה המבט עליה לרעה לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס וכאשר תהיה מזל הלבנה במזל פלוני ובמבט פלוני תעשה תמונה והקטרה בענין פלוני לכל טובה לבנות ולנטוע והנה גם זה הנהגת הלבנה וכח מנהיגיה אבל ההנהגה הפשוטה אשר במהלכה הוא חפץ הבורא יתברך אשר שם בהם מאז וזה הפך וזה סוד הכשפים וכחם שאמרו בהם שהם מכחישים פמליא של מעלה לומר שהם הפך הכחות הפשוטים והם הכחשה לפמליא בצד מהצדדין ועל כן ראוי שתאסור אותם התורה שיונח העולם במנהגו ואל טבעו הפשוט שהוא חפץ בוראו וגם זה מטעמי איסור הכלאים כי יבואו מן ההרכבות למינים יעשו פעולות נכריות יולידו שנויים ממנהגו של עולם לרע או לטוב מלבד שהן עניין שנוי ביצירה כאשר פירשתי כבר. ורבים יתחסדו בנחשים לומר שאין בהם אמת כלל כי מי יגיד לעורב ולעגור מה יהיה ואנחנו לא נוכל להכחיש דברים יתפרסמו לעיני רואים ורבותינו גם כן יודו בהם כמו שאמרו בואלה שמות רבה כי עוף השמים יוליך את הקול זה העורב וחכמת הטיארין (העופות בלשון ערב טיאר וחכמי העופות יקראו טיארין) ועוד מוזכר מזה הענין בגמרא אבל יש לענין הזה סוד וכבר הודענו כי יש למזלות שרים ינהיגו אותם והם נפשות לכידורי הגלגלים ושרי זנב וטלה הקרובים לארץ והם הנקראים נגידי התלי יודיעו העתידות ומהם נעשים סימנים בעופות שבהם יודיעו עתידות ולא לזמן גדול ולעתידות רחוקות יגידו רק בעתידות הקרובות לבא יודיעו מהם בקול העוף יקראו בקול מר על מת ומהם בפרישת כנפיו והוא שאמר יוליך את הקול למגידים בקולם ובעל כנפים לרומזים בכנפיהם וכל זה איננו תועבה בעמים אבל חכמה תחשב להם וכך אמרו ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם מה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעים וערומים בטייר וכן יאמר הכתוב כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים והנה שלמה למד זה בכלל חכמותיו והידיעה היא הבנת הצפצוף והערמה לסבור ענין בפרישת הכנפים. וכאשר כלל הכתוב המעוננים והקוסמים עם התועבות הנזכרות הזר ופירש הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו כי הכחם לדעת הבאות ואתה לא כן נתן לך ה׳ אלהיך יאמר הנה אסר לך השם המעשים האלה הנזכרים בעבור שהם תועבות לפניו ובגללם הוריש הגוים ההם מפניך ואסר לך הנחשים והקסמים בעבור שעשה לך מעלה גדולה לתתך עליון על כל גויי הארץ שיקים בקרבך נביא ויתן דבריו בפיו ואתה תשמע ממנו מה יפעל אל ולא תצטרך אתה בעתידות אל קוסם ומנחש שיקבלו אותם מן הכוכבים או מן השפלים בשרי מעלה שאין כל דבריהם אמת ולא יודיעו בכל הצריך אבל בנבואה תודיע חפץ השם ולא יפול דבר מכל דבריה והוא שיפרש הוא הדבר אשר לא דברו ה׳ והנה אתה חלקו וסגולתו שומע עליו מפיו והם חלק המזלות הולכים אחריהם וזה טעם לא כן נתן לך כאשר נתן להם כטעם אשר חלק ה׳ אלהיך לכל העמים כאשר פירשתי ובספרי אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו שמא תאמר להם יש במה לשאול ולי אין לי ת"ל ואתה לא כן נתן לך ה׳ אלהיך. והנה זו ראיה בכל מה שפירשנו כי הנחשים שרש דבר נמצא בם ולכן היה לישראל טענה במניעה מהם:

(יג) **וטעם** תמים תהיה עם ה׳ אלהיך. שנייחד לבבנו אליו לבדו ונאמין שהוא לבדו עושה כל והוא היודע אמתת כל עתיד וממנו לבדו נדרוש העתידות מנביאיו או מאנשי חסידיו ר"ל אורים ותומים ולא נדרוש מהוברי שמים ולא מזולתם ולא נבטח שיבאו דבריהם על כל פנים אבל אם נשמע דבר מהם נאמר הכל בידי שמים כי הוא אלהי האלהים עליון על הכל היכול בכל משנה מערכות הכוכבים והמזלות כרצונו מפר אותות בדים וקוסמים יהולל ונאמין שכל הבאות תהיינה כפי התקרב האדם בעבודתו ולפיכך אחר האזהרות האלו אמר שתהיה תמים עם השם בכל אלה ולא תירא ממגיד עתיד אבל מנביאו תדרוש ואליו תשמע וזה טעם אונקלוס שלים תהא בדחלתא דה׳ אלהך שלא תהיה חסר ביראתו כי תמים הוא השלם בדבר כמו שה תמים שאין בו מום ושום חסרון ווו מצות עשה וכבר הזכרתי זה בפסוק והיה תמים:

(טו) **נביא** מקרבך מאחיך כמוני. טעם מקרבך לרמוז שאין נבואה אלא בארץ ישראל ולכך יאמר בה הכתוב משה גיא חזיון וכמו שהזכירו רבותינו וכן טעם מאחיך כי השם נתן לך מעלה על כל העמים ולא יתן רוחו רק עליכם כמוני שאני מקרב אחיך יקים לך תחתי וכן מנביא לנביא

אבן עזרא

השם לא מנחש: (יט) אנכי אדרוש מעמו. והנה מיתתו בידי שמים והעד האיש אשר לא שמע אל דברי הנביא שאמר הנני נא ושם כתוב בדבר ה' ובכר היה הנביא נודע: (כב) אשר ידבר הנביא. ג"כ דברי ירמיהו בנא דבר הנביא בזמן שיאמר ואחר שהשלים לבאר דברי המעוננים שהיו בארץ והוא דרך ע"ג הזהיר שלא ישפך דם נקי בארץ והטעם שתהיה

רשי

שאני מקרבך מאחיך יקים לך תחתי וכן מנביא לנביא: (כ) אשר לא צויתיו לדבר. אבל צויתיו לחבירו: ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. אפילו כוון את ההלכה לאסור את האסור ולהתיר את המותר: ומת. בחנק ג' מיתתן בידי אדם (ספרי סנהדרין פט) המתנבא מה שלא שמע ומה שלא נאמר לו ונאמר לחברו והמתנבא בשם ע"ג אבל הכובש את נבואתו והעובר על דברי נביא והעובר על דברי עצמו מיתתן בידי שמים שנאמר אנכי אדרוש מעמו: (כא) וכי תאמר בלבבך. עתידין אתם לומר כשיבא חנניה בן עזור ומתנבא (ירמיה כ"ח) הנה כלי בית ה' מושבים מבבלה עתה מהרה וירמיהו עומד וצווח על העמודים ועל הים ועל יתר הכלים שלא גלו עם יכניה בבלה יובאו עם גלות צדקיה: (כב) אשר ידבר הנביא. (ספרי) ויאמר דבר זה עתיד לבא עליכם ותראו שלא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה' והרוג אותו וא"ת זו במתנבא על העתידות הרי שבא ואמר עשו כך וכך ומפי הקב"ה אני אומר כבר נצטוו שאם בא להדיחך מאחת מכל המצות לא תשמע לו אלא אם כן מומחה הוא לך שהוא צדיק גמור

כגון

דברים יח

יהוה אלהיך אליו תשמעון:
טו ככל אשר שאלת מעם יהוה אלהיך בחרב ביום הקהל לאמר לא אסף לשמע את קול יהוה אלהי ואת האש הגדלה הזאת לא אראה עוד ולא אמות:
יז ויאמר יהוה אלי היטיבו אשר דברו:
יח נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצונו:
יט והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי אנכי אדרש מעמו:
כ אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו לדבר ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת הנביא ההוא:
כא וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו יהוה:
כב אשר ידבר הנביא בשם יהוה ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר

אונקלוס

יי אלהך מניה תקבלון:
טו ככל דשאלתא מן קדם יי אלהך בחורב ביומא דקהלא למימר לא אוסף למשמע ית קל מימרא דיי אלהי וית אשתא רבתא הדא לא אחזי עוד ולא אמות:
יז ואמר יי לי אתקינו דמלילו:
יח נביא אקים להון מגו אחיהון כותך ואתן פתגמי נבואתי בפומיה וימלל עמהון ית כל דאפקדיניה:
יט ויהי גברא דלא יקבל לפתגמי דימליל בשמי מימרי יתבע מניה:
כ ברם נביא דירשע למללא פתגם בשמי ית דלא פקידתיה למללא ודימליל בשום טעות עממיא ויתקטל נביא ההוא:
כא וארי תימר בלבך אכדין נדע ית פתגמא דלא מלליה יי:
כב דימליל נביא בשמא דיי ולא יהי פתגמא ולא יתקים הוא פתגמא

מסורה

ט' דסמיכי (ע' מבין ההודו')
ג' ב' חסר וא' מ"ל וב' במעי' דכתיבין כפנא ה' קמצין וכל אס"ף דכו' במ"כ.
כי ומ"ל
כו"ל ח' במ"א וכם אדרוש את הרומתי. ג' ומ"ל וא' חסר
ח' ר"פ בכפי'
י"ו
ג' וכפטן

בסדר תוריע: מעם ה' ט' וסימן במ"ר (ע' מבי, חירוה): אסף ג' ב' חי ואי מלא וסימן ככל אשר שאלת מעם ה'. ורעב אסף. לא אוסף

תולדות אהרן

אליו תשמעון: יבמות צ: וכיס כאיש. סנהדרין פט: אנכי אדרוש. פט: אך הנביא. פט:

ספורנו

כאמרם (שבת) אין מזל לישראל. אליו תשמעון. אם יצוה מצות שעה: (כא) איכה נדע את הדבר. בהיותו לשעה איזו מצוה כגון אליהו בהר הכרמל ויהושע שהקיף יריחו בשבת וצוה את הכהנים לשאת את הארון בירדן ולעמוד שם עד שיעברו כל העם: (כב) ולא יהיה הדבר. כי אמנם לא תתחדש מצוה אפילו לשעה להמון אם לא יהיה עמה איזו אות כמו שהיה ביהושע בבקיעת הירדן ונפילת חומת יריחו ובאליהו ירידת האש מן השמים אמנם מצוה הנביא שאמר אל רעהו הכני נא היתה לרעהו נביא כמוהו שידע כי דבר ה' הוא לפיכך נענש כאשר אמן:

בעש

בעל הטורים

תשמעון ב' במסורה. אליו תשמעון. כקטן כגדול תשמעון לומר אחד קטן ואחד גדול שמע אליו. ככל אשר שאלת ככל עולה ע' לומר כשמפתי לשאלתך וכמתי עניהם ע' זקנים וגם אני כאשר שאלו ישראל ואתן להם נביאים: נביא אקים להם. בגי' זהו ירמיהו זה הוכיחן וזה הוכיחן וכו' כדאיתא בפסיקתא:

רמבן

לשון רש"י. ואמר ר"א כמוני שאני נביא השם לא מעונן וקוסם. ויתכן שיהיה מקרבך לומר שתוכל לבטוח בדבריו שהוא מקרבך מאחיך וכן על דעתי כמוני שיהיה נאמן לנביא לה' ותאמין בו כאשר אתה מאמין בי ועוד אבאר זה:
(טז) ככל אשר שאלת וגו'. לא השלים הכתוב בכאן השאלה ששאלו כי באמרם לא אוסיף לשמוע את קול ה' אלהי לא יזכרו לנביאיו אבל כאשר אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו או קבלו להאמין בנביאיו ולשמוע ולעשות את כל אשר יצוה השם על ידם ולכך אמר בכאן נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה' ותאמין בו כאשר אתה מאמין בי כי כן שאלת להיות דברי השם עמכם על ידי ושתשמעו אלי אם כן האמינו גם כן בשאר הנביאים הבאים אחרי כי כמוני כמוהם וזה טעם היטיבו אשר דברו להאמין בנביא וכן אעשה להם לדורותם. ויתכן שהיתה שאלתם שם לדורות וקבלתם שאמרו לשמוע ממשה באמרם ואת תדבר אלינו ושמענו ועשינו גם כן לדורות עולם ויהיה טעם ואת כמו ואתה וכל נביא השם כמוך כאשר פירשתי שם:
(כ) ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. אפילו כוון את ההלכה לאסור את האסור ולהתיר את המותר יומת בחנק לשון רש"י מספרי. ואין הענין לומר שאם בא אחד ואמר בחלומי והנה פעור אומר לי שתזהרו במצות הלולב שיהא חייב מיתה כי זה פטור ואם הוא אומר שנעשו כן לעבוד לשקוץ ההוא אם כן זהו נביא השקר המתנבא לעבוד ע"ג ואפילו אמר כן בשם השם הוא נסקל אבל הענין שיאמר ראיתי פעור כי הוא האלהים והוא מצוה שלא לאכול בשר חזיר וכן אם יגיד בשמו כי כזה וכזה עתיד להיות מחר שיאמר כי הנעבד ההוא הוא האומר ועושה מדבר ומקיים יומת בחנק ולכך אמר בנמרא המתנבא בשם ע"ג כגון נביאי הבעל והם שהיו אומרים שהבעל הוא האלהים כמו שכתוב אם ה' הוא האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו והיו מתנבאים בו עלה והצלח ויתן השם ביד המלך ודעתם לומר שהבעל הוא האדון אשר לו השם הנכבד הזה והוא שיתן רמות גלעד ביד אחאב:
(כא) וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה'. עתידים אתם לאמר כשיבא חנניה בן עזור ומתנבא הנה כלי בית ה' מושבים מבבלה וירמיה עומד וצווח על העמודים ועל הים ועל יתר הכלים שלא גלו עם יכניה בבלה יובאו עם גלות צדקיה לשון רש"י מספרי. והדרש הזה מפני שלא אמר ואם תאמר בלבבך והוא כמו שהזכרתי כי התורה תגיד ברמזים העתיד להיות אבל עיקר הכתוב לומר איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה' שנהרוג המתנבא היה וצוה כי כאשר לא יבוא הדבר או יומת כי לא דברו השם ולא תגור ממנו מפני חכמתו או מפני אות שנתן ובא האות והמופת וכן היה להם לשאול איכה נדע את הדבר אשר דברו ה' שנתחייב לשמוע אליו אבל זו תשובה לשתי השאלות כי בכל נביא נצפה לדבר העתיד להיות ואם יגיד ולא בא נדע שהוא נביא שקר ויומת ואם בא יבא הכל הנה הוא נאמן לנביא לה' ונתחייב לשמוע אליו ככל אשר יצוה בשם ה' כמו שאמר אליו תשמעון ואפילו לעבור על דברי תורה לפי צורך השעה כגון אליהו בהר הכרמל וזה טעם כמוני כמוך שיהיה בתחילה נאמן לנביא השם או באות ומופת כענין שנאמר ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם או שיגיד העתיד להיות ויבא שגם זה אות. וכך אמרו במסכת סנהדרין והמוותר על דברי נביא מיתתו בידי שמים דכתיב אנכי אדרוש מעמו ואמרינן ומנא ידע דאיענש דיהב ליה אות והא מיכה דלא יהב ליה אות ואיענש היכא דמוחזק שאני דאי לא תימא הכי אברהם בהר המוריה היכי שמע ליה יצחק אליהו בהר הכרמל היכי סמכינן עליה ועבדינן שחוטי חוץ אלא היכא דמוחזק שאני. ורש"י כתב כבר נצטוו שאם בא

להדיחך

רשי

מנן אליהו בהר הכרמל שהקריב בבמה בשעת איסור הבמות כדי לגדור את ישראל הכל לפי צורך שעה וסייג הפרצה לכך נאמר אליו תשמעון: לא תגור ממנו. (שם) לא תמנע עצמך מללמד עליו חובה ולא תירא ליענש עליו: (ג) תכין לך הדרך: מקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים: ושלשת את גבול ארצך. שיהא מתחלת הגבול עד העיר הראשונה של עיר מקלט כשיעור מהלך שיש ממנה עד השניה וכן משניה לשלישית וכן מן השלישית עד הגבול השני של ארץ ישראל: (ה) ונדחה ידו. כשבא להפיל הגרזן על העץ ותרגומו ותתמריג ידיה לשון ונשמטה ידו להפיל מכת הגרזן על העץ (שמואל ב ו) כי שמטו הבקר תרגם יונתן ארי מרגוהי תוריא: ונשל הברזל מן העץ. (מכות ד׳) יש מרבותינו אומרים נשמט הברזל מקתו ויש מהם אומרים שישל הברזל לחתיכה מן העץ המתבקע והיא נתזה והרגה: (ו) פן ירדוף גואל הדם. לכך אני אומר להכין לך דרך וערי מקלט רבים: (ח) ואם ירחיב. כאשר נשבע לתת לך ארץ

אבן עזרא

שתהיה הארץ טהורה מתועבת המעוננים גם לא תהיה טמאה בדם נקי: (ג) תכין לך הדרך. להיות הערים במקום שיהא דרכו מוכנת ומיושבת: ושלשת. תחלק הארץ לשלש או תשים בשלישית הארץ: (ד) את רעהו. אם וכן רבים: (ה) ונדחה. מבנין נפעל והקל בדמי ישראל יכנס: בגרזן. ברזל שיכרתו בו העץ מגזרת נגזרתי: ונשל הברזל. כמו ונשע מגזרת כי ישל זיתך רק זה נשל פועל עומד ונשל גוים רבים יוצא וכן קול גדול ולא יסף עם יוסף ה׳ יגון על דעת מדקדק גדול כי על דעתי שניהם יוצאים: (ו) והכהו נפש. דרך קצרה והכהו מכת נפש במקום שיוצא נפשו: (ח) ואם ירחיב ה׳ אלהיך. אם ישמרו כל התורה על

אשר לא־דברו יהוה בזדון דברו
הנביא לא תגור ממנו: ס
יט א כי־יכרית יהוה אלהיך את־
הגוים אשר יהוה אלהיך נתן לך
את־ארצם וירשתם וישבת
בעריהם ובבתיהם: ב שלוש
ערים תבדיל לך בתוך ארצך
אשר יהוה אלהיך נתן לך
לרשתה: ג תכין לך הדרך
ושלשת את־גבול ארצך אשר
ינחילך יהוה אלהיך והיה
לנוס שמה כל־רצח: ד וזה דבר
הרצח אשר־ינוס שמה וחי אשר
יכה את־רעהו בבלי־דעת והוא
לא־שנא לו מתמל שלשם:
ה ואשר יבא את־רעהו ביער
לחטב עצים ונדחה ידו בגרזן
לכרת העץ ונשל הברזל מן־העץ
ומצא את־רעהו ומת הוא ינוס
אל־אחת הערים־האלה וחי:
ו פן־ירדף גאל הדם אחרי הרצח
כי יחם לבבו והשיגו כי־ירבה
הדרך והכהו נפש ולו אין
משפט־מות כי לא שנא הוא לו
מתמול שלשום: ז על־כן אנכי
מצוך לאמר שלש ערים תבדיל
לך: ח ואם־ירחיב יהוה אלהיך

דלא מלליה יי ברשע
מלליה נביא לא תדחלון
מניה: א ארי ישיצי יי אלהך
ית עממיא דיי אלהך יהיב
לך ית ארעהון ותירתינון
ותיתב בקרויהון ובבתיהון:
ב תלת קרוין תפריש לך
בגו ארעך דיי אלהך יהיב
לך למירתה: ג תתקין לך
אורחא ותתלית ית תחום
ארעך דיחסנינך יי אלהך
ויהי למערק לתמן כל
קטולא: ד ודין פתגם
קטולא דיערוק לתמן ויתקים
דיקטול ית חבריה בלא
מדעיה והוא לא סני ליה
מאתמלי ומדקדמוהי:
ה דיעול עם חבריה
בחורשא למקץ אעין
ותתמריג ידיה בברזלא
במקציה אעא וישתליף
ברזלא מן אעא ויעכב ית
חבריה וימות הוא יעירוק
לחדא מן קרויא האלין
ויתקים: ו דלמא
ירדוף גאל דמא בתר
קטולא ארי יחם לביה
וידבקיניה ארי תסגי אורחא
ויקטליניה נפש וליה לית
חובת דין דקטול ארי לא
סני הוא ליה מאתמלי
ומדקדמוהי: ז על כן אנא
מפקיד לך למימר תלת
קרוין תפריש לך: ח ואם
יפתי יי אלהך ית תחומך

בעל הטורים

ושלשת ב׳ במסורה. ושלשת את גבול ארצך. ושלשת תרד מאד. רמז למה שאמרו דכך ירידה גולה דכך עליה אינו גולה וזהו תרד שהרגו דרך ירידה אז ושלשת ילך אל ערי המקלט:

תולדות אהרן תכין לך הדרך. בתרא ק מכות ט י: לנוס שמה. סנהדרין יח: וזה דבר הרוצח. שבועות מז מכות ט ויב: בבלי דעת. נדרים פח קמא פו מכות ט: ואשר יבא את רעהו. נדרים שם קמא שם מכות ח ט: העץ. מכות ז: ונשל הברזל. שם: ומצא את רעהו. שם ח ערכין ל: הוא ינוס אל אחת. מכות ב: ולו אין משפט מות. שם י: כי לא שנא. שם:

אהבה בתרא מלא: שלוש ה׳ מלא בתורה ובנביאים וסימן נמסר בסדר בלק: ושלשת ב׳ וסימן את גבול ארצך. ושלשת תרד מאד ובאת: שנא ד׳ חסר בקריאה וסימן וכי ירדף גאל הדם דיהושע. שנא גזל בעולה. ושנא תקעים בוטח. שנאי בצע יאריך ימים. כתיב. וכל אורייתא דכוותא חסר: ואשר ייב ריש וסימן נמסר בסדר בהר סיני: את רעהו ביער חד מן י״ח דפלקין ונחתין בטעמא באורייתא פ׳ י״ח מאיילין מאריכין בין אזלא לזרקא באורייתא וסימן במסרה רבהא: כתמל מתמל ז׳ חסר בלישנא וסי׳ נמסר בסדר ויצא: שלשום ב׳ מלאים בתורה וכל נביאים וכתובים דכוותא מלאים במ״ג וסימן נמסר

ספורנו

יט (ג) שלש ערים תבדיל. אחר שבאר ענין השופטים והמלך והכהנים והנביאים שכל המצות המוטלות על השופטים והם הבדלת ערי מקלט וגבולת הארץ והקירת העדים וקבלתם והמצות המוטלות על המלכים והם כי תצא למלחמה כי תקרב אל עיר וכי תצור והמוטל על הכהנים והשופטים יחדו והם ענין עגלה ערופה:
ונעבת

רמבן

להדיחך מאחת מכל המצות לא תשמע לו אלא אם כן הוא מומחה לך שהוא צדיק גמור כגון אליהו בהר הכרמל לפי צורך השעה לכך נאמר אליו תשמעון. ואפילו זה איננו נכון בעיני שאין המומחה שהוא צדיק גמור אלא שהוא נביא אמת מוחזק לכל כמה שהקדים לאמר עתידות ובאו והוא האות שלו כמו שהזכיר בפרשה הזו או במופת שעשה בפנינו וזאת חוקת הנביאים. ואולי נתכוון רש״י בצדיק גמור למה שכתב הרב רבינו משה בהלכות יסודי התורה כשמשלחין את הנביא נותנין לו אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת ולא כל העושה אות ומופת מאמינין אותו שהוא נביא אלא אדם שהיינו יודעים בו מתחלה שהוא ראוי לנבואה בחכמתו ובמעשיו שנתעלה בהן על כל בני גילו והיה מהלך בדרכי הנבואה ובקדושתה ופרישותה ואחר כך בא ועשה אות ומופת ואמר שהאל שלחו מצוה לשמוע ממנו שנאמר אליו תשמעון ואפשר שיעשה אות או מופת ואינו נביא וזה האות יש לו דברים בגו ואע״פ כן מצוה לשמוע לו הואיל ואדם גדול הוא וחכם וראוי לנבואתו מעמידין אותו על חוקתו כמו שנצטוינו לחתוך הדין על פי שנים עדים כשרים ואע״פ שאפשר שהעידו בשקר הואיל וכשרים הם אצלנו מעמידין אותם על כשרותן בדברים אלו וכיוצא בהם נאמר הנסתרות לה׳ אלהינו ונאמר האדם יראה לעינים וה׳ יראה ללבב:

יט (א) **כי** יכרית ה׳ אלהיך את הגוים וגו׳ שלש ערים תבדיל לך. גם זו מצוה מבוארת שכבר צוה בה ועתה הוסיף לבאר משפטיה כי אמר וירשתם וישבת בעריהם ללמד שלא נתחייב בה אלא לאחר ירושה וישיבה וכן עשה יהושע והוסיף תכין לך הדרך שיהו פרשיאות מפורשת לתוכה ושיכתוב מקלט מקלט על פרשת הדרכים והוסיף ושלשת את גבול ארצך והוסיף עוד ללמדנו ההשגה כמו שאמר ואשר יבא את רעהו ביער וגו׳ ומדרשים רבים שדרשו רבותינו בפרשה:

(ח) **ואם** ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך. הפרשה הזו עתידה וכבר הזכרתי מזה בפרשת ראה אנכי כי מתחלה אמר כי יכרית ה׳ אלהיך את הגוים אשר ה׳ אלהיך נותן לך וגומר ירמוז לכל השבעה אשר יזכיר בכל מקום ובן
ופסר

אֶת־גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ
וְנָתַן לְךָ אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
דִּבֶּר לָתֵת לַאֲבֹתֶיךָ׃ ט כִּי־תִשְׁמֹר
אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת לַעֲשֹׂתָהּ
אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה
אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו
כָּל־הַיָּמִים וְיָסַפְתָּ לְךָ עוֹד שָׁלֹשׁ
עָרִים עַל הַשָּׁלֹשׁ הָאֵלֶּה׃ י וְלֹא
יִשָּׁפֵךְ דָּם נָקִי בְּקֶרֶב אַרְצְךָ אֲשֶׁר
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה וְהָיָה
עָלֶיךָ דָּמִים׃ פ
יא וְכִי־יִהְיֶה אִישׁ שֹׂנֵא לְרֵעֵהוּ וְאָרַב
לוֹ וְקָם עָלָיו וְהִכָּהוּ נֶפֶשׁ וָמֵת וְנָס
אֶל־אַחַת הֶעָרִים הָאֵל׃ יב וְשָׁלְחוּ
זִקְנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ אֹתוֹ מִשָּׁם וְנָתְנוּ
אֹתוֹ בְּיַד גֹּאֵל הַדָּם וָמֵת׃ יג לֹא־
תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו וּבִעַרְתָּ דַם־
הַנָּקִי מִיִּשְׂרָאֵל וְטוֹב לָךְ׃ ששי ס
יד לֹא תַסִּיג גְּבוּל רֵעֲךָ אֲשֶׁר גָּבְלוּ
רִאשֹׁנִים בְּנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר תִּנְחַל

כְּמָא דְקַיֵּים לַאֲבָהָתָךְ וְיִתֵּן
לָךְ יָת כָּל אַרְעָא דְמַלֵּיל
לְמִתַּן לַאֲבָהָתָךְ׃ ט אֲרֵי
תִטַּר יָת כָּל תַּפְקֶדְתָּא הָדָא
לְמֶעְבְּדַהּ דַּאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ
יוֹמָא דֵין לְמִרְחַם יָת יְיָ
אֱלָהָךְ וּלְמְהָךְ בְּאוֹרְחָן
דְּתַקְנָן קֳדָמוֹהִי כָּל יוֹמַיָּא
וְתוֹסִיף לָךְ עוֹד תְּלָת קִרְוִין
עַל תְּלָת אִלֵּין׃ י וְלָא
יִשְׁתְּפֵיךְ דַּם זַכַּאי בְּגוֹ
אַרְעָךְ דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ
אַחְסָנָא וִיהֵי עֲלָךְ חוֹבַת דִּין
דִּקְטוֹל׃ יא וַאֲרֵי יְהֵי גְּבַר
סָנֵי לְחַבְרֵיהּ וְיִכְמַן לֵיהּ
וִיקוּם עֲלוֹהִי וְיִקְטְלִינֵּיהּ
נְפַשׁ וִימוּת וְיֵעְרוֹק לַחֲדָא
מִן קִרְוַיָּא הָאִלֵּין׃ יב וְיִשְׁלְחוּן
סָבֵי קַרְתֵּיהּ וְיִדְבְּרוּן יָתֵיהּ
מִתַּמָּן וְיִמְסְרוּן יָתֵיהּ בְּיַד גָּאֵל
דְּמָא וִימוּת׃ יג לָא תְחוּס
עֵינָךְ עֲלוֹהִי וּתְפַלֵּי אָשְׁדֵי דַם
זַכַּאי מִיִּשְׂרָאֵל וְיֵיטַב לָךְ׃
יד לָא תַשְׁנֵי תְּחוּמָא דְחַבְרָךְ
דְּתַחִימוּ קַדְמָאֵי בְּאַחְסַנְתָּךְ

רשי

ארץ קני וקנזי וקדמוני: ויספת לך עוד שלש. הרי תשע שלש שבעבר הירדן ושלש שבארץ כנען ושלש לעתיד לבא: (יא) וכי יהיה איש שונא לרעהו. על ידי שנאתו הוא בא לידי וארב לו מכאן אמרו עבר אדם על מצוה קלה סופו לעבור על מצוה חמורה לפי שעבר על לא תשנא סופו לבא לידי שפיכות דמים לכך נאמר כי יהיה איש שונא לרעהו וגומר שהיה לו לכתוב וכי יקום איש וארב לרעהו והכהו נפש: (יג) לא תחוס עינך. (ספרי) שלא תאמר הראשון כבר נהרג למה אנו הורגים את זה ונמצאו שנים הרוגים: (יד) לא תסיג גבול. לשון (ישעיה מב) נסוגו אחור שמחזיר סימן חלוקת הקרקע לאחור לתוך שדה חבירו למען הרחיב את שלו והלא כבר נאמר לא תגזול מה תלמוד לומר לא תסיג למד על העוקר תחום חברו שעובר בשני לאוין יכול אף בחוצה לארץ תלמוד לומר בנחלתך אשר תנחל ובארץ ישראל עובר בשני לאוין בחוצה לארץ

אבן עזרא

על כן כתוב כי תשמור את כל המצוה הזאת והיא שלש ערים: (ט) וללכת בדרכיו כל הימים. בלי הפסק ביניהם: (יד) לא תסיג גבול רעך. תסיג ידוע וכן אל תסג גבול עולם והוא קרוב מהשחית: ראשונים. שחלקו הארץ ונסמכה פרשה זו כי הסגת גבול תביא לידי ריב ומכות ורציחה על כן כתיב אחרי זאת נפש בנפש עין בעין שן בשן והטוען כי חבירו הסיג גבולו

בסדר ויצא: האל ה׳ בלישנא דחול וסימן נמסר בסדר תולדות: דם הנקי ג׳ וסימן לא תחוס עינך עליו. וגם דם הנקי אשר שפך. ועל דם הנקי לשפוך: לא תסיג ח׳ כ יב כמ״ך בלשון חשגת וסימן לא הסיג גבול רעך. היו שרי יהודה כמסיגי גבול. ארור מסיגי גבול. לא יסג כלמות. וכל נסיגה דכוותא בסמיך במ״א כתיב שי״ן

תולדות אהרן וארב לו. כתובות סו קמא מה סו סנהדרין עט: ושלחו זקני. מכות י: לא תסיג גבול. בבא בב מס כו (שקלים מט):

ספורנו

(יג) ובערת דם הנקי מישראל. שגם דם הנקי כאמרו ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו: וטוב לך. שלא יוסיף הגואל להרוג אחרים והנשארים ישמעו

בעל הטורים

בערים האל. לכך חוזק לומר בחזקות היו וערי מבצר שלא יבא עליהם גואל הדם כהול: סמך לא תסיג גבול רעך לרוצח. שלא תאמר הואיל ומותר להרוג הרוצח אסיג גבולו שלא יהיה ממונו חמור מגופו: מישראל וטוב לך לא תסיג דסמון מסיג גבול נהרג הבית. הוו מגיעי בית בבית: לא תסיג גבול. אזהרה לב״ד שלא יתלישו אחת מערי מקלט כפיר אחרת:

רמבן

יאמר עליהם ונשל את הגוים האלה מפניך ובראשת הגוים האלה והוריש ה׳ את כל הגוים האלה מלפניכם רק מערי העמים האלה וכן במקומות רבים. ולזה כי לאחרי ירושה וישיבה בארצם יבדיל שלש ערים ובהם תשלום המצוה כמו שאמר שש ערי מקלט תהיינה לכם ואמר את שלש הערים האלה תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען ולא צוה בתורה ביותר משש הערים האלה וכן בכל מצות שבתורה הנוהגות לאחר ירושה וישיבה מתחייבין בהן לאחר ירושת שבעה גוים אלו אבל במצוה הזאת לבדה הוסיף בכאן ואם ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך ולא אמר כאשר דבר לך כמו שאמר בואם ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך של בשר תאוה כי ה׳ לא הבטיח אותם בשום מקום לתת להם רק שבעת הגוים האלה אבל הזכיר כאן האבות ואם ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך וזה ירמוז לכל עשרה עממין שנאמרו לאברהם והתנה בזה כי תשמור את כל המצוה וגו׳ והנה דבר ברור הוא כי השבעה גוים עצמם לא ירשו אותם בעברם על התורה כאשר אמר פעמים רבות למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ למען אשר תבא אל הארץ כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת והוריש ה׳ את כל הגוים האלה מלפניכם וכאשר עבר עכן על החרם והוא איש אחד נאמר ולא יוכלו בני ישראל לקום לפני אויביהם עורף יפנו לפני אויביהם א״כ מה התנאי הזה אשר יתנה בשלשת העממין האלה לבדם ואם ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך כי תשמור את כל המצוה וגו׳. והטעם בזה כי היה הרצון לפניו יתברך שינחיל אותם בימי משה ויהושע השבעה אשר הבטיחם במצרים ובמדבר כי היה גלוי לפניו שהגיע זכותם לכך ומפני זה חייב אותם בכל המצות בירושה של אלו וחייב אותם בשש ערי מקלט והבדילם יהושע אבל על השלשה הנשארים התנה כי תשמור את כל המצוה לאהבה את השם וללכת בדרכיו וגו׳ והוא לומר שיקיימו כולם כל התורה כולה ואין שום מצוה תלויה בכך זולתי שלש הערים האלה. וזה טעם לאמר כי תשמור ללכת בדרכיו כל הימים תוסיף לך שלש הערים כי מי יודע מה יהיה אחרי כן כל הימים ואמר ר״א כל הימים בלי הפסק ביניהם ואיננו נכון אבל כי תשמור כאשר תגיע זכותך שתשמור כל המצוה לאהבה את השם אהבה שלמה קיימת לעולם שיהיה גלוי לפניו שלא תחטא לעולם אז ירחיב את גבולך ויתן לך כל העמים והוא לימות אשר אמר ומל ה׳ אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך יורה על כל הימים העתידים לבא וכענין שנאמר בקבלה ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים לטוב להם ולבניהם אחריהם וכרתי להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם להטיב אותם ואת יראתי אתן בלבבם לבלתי סור מעלי ואז כאשר יכרות להם ברית עולם יבדילו שלש הערים האלה:

(יג) לא תחוס עינך עליו. שלא תאמר הראשון כבר נהרג למה אנו הורגין את זה ונמצאו שנים הרוגין לשון רש״י מספרי. והטעם שלא תאמר כאשר נחום על דם ההרוג טוב שנחום על דם החי והנכון כי הכתוב יצוה בחייבי המיתות ובערת הרע מקרבך והיא מצות עשה אבל במרבי התקלות יזהיר עוד במצות לא תעשה שלא יצלו מידינו לא מפני מוראם ולא שנתן להם רחמים וכן הזכיר במסית ואמר מכשפה לא תחיה מפני היותה רבת המהומה המוכרת רבים בכשפיה. וקצותה את כפה לא תחוס עינך מפני כי הפתאים יצלו אותה בהיותה עוזרת לבעלה או מפני שהבשת מצוי ואין בו חסרון כיס. וכן בעדים זוממין שלא ירחמו עליהם בעבור שלא נעשה בעדותם דבר או מפני שתקלתם מרובה וטעם וטוב לך כי ביעור הדם הנקי מצוה וטובה גדולה לך להציל מתות נפשך כי הרחמנות על הרוצחים שפיכת דמם מידי הרוצחים ומידי אחרים המתפרצים:

(יד) לא תסיג גבול רעך. אזהרה שלא ישנה תחום החלוקה שחלקו הנשיאים את הארץ לשבטים או ליחיד מהם ועל כן אמר אשר גבלו ראשונים הם אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיאי המטות ולכך הזכיר בנחלתך אשר תנחל וגו׳ וטעם המצוה הזאת שלא יחשוב האדם לומר אין חלקי אשר נתנו לי שוה כמו חלק חברי כי טעו החולקים או שיוצא גורלו לפו על הגורלות

ולא

בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ׃ ס
טו לֹא־יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ לְכָל־עָוֺן וּלְכָל־חַטָּאת בְּכָל־חֵטְא אֲשֶׁר יֶחֱטָא עַל־פִּי ׀ שְׁנֵי עֵדִים אוֹ עַל־פִּי שְׁלֹשָׁה־עֵדִים יָקוּם דָּבָר׃
טז כִּי־יָקוּם עֵד־חָמָס בְּאִישׁ לַעֲנוֹת בּוֹ סָרָה׃
יז וְעָמְדוּ שְׁנֵי־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־לָהֶם הָרִיב לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַּיָּמִים הָהֵם׃
יח וְדָרְשׁוּ הַשֹּׁפְטִים הֵיטֵב וְהִנֵּה עֵד־שֶׁקֶר הָעֵד שֶׁקֶר עָנָה בְאָחִיו׃
יט וַעֲשִׂיתֶם לוֹ כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ׃
כ וְהַנִּשְׁאָרִים יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ וְלֹא־יֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד כַּדָּבָר הָרָע הַזֶּה בְּקִרְבֶּךָ׃
כא וְלֹא תָחוֹס עֵינֶךָ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ עַיִן בְּעַיִן שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרָגֶל׃ ס
כ א כִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֶךָ וְרָאִיתָ

דְּתַחְסֵן בְּאַרְעָא דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ לְמֵירְתַהּ׃ טו לָא יְקוּם סָהִיד חַד בִּגְבַר לְכָל עֲוָיָן וּלְכָל חוֹבִין בְּכָל חֶטְאָה דְּיֶחֱטֵי עַל מֵימַר תְּרֵין סָהֲדִי אוֹ עַל מֵימַר תְּלָתָא סָהֲדִין יִתְקַיַּם פִּתְגָּמָא׃ טז אֲרֵי יְקוּם סָהִיד שְׁקַר בִּגְבַר לְאַסְהָדָא בֵיהּ סַטְיָא׃ יז וִיקוּמוּן תְּרֵין גֻּבְרִין דִּלְהוֹן דִּינָא קֳדָם יְיָ קֳדָם כָּהֲנַיָּא וְדַיָּנַיָּא דִּיהוֹן בְּיוֹמַיָּא הָאִנּוּן׃ יח וְיִתְבְּעוּן דַּיָּנַיָּא יָאוּת וְהָא סָהִיד שִׁקְרָא סָהֲדָא שִׁקְרָא אַסְהֵיד בַּאֲחוּהִי׃ יט וְתַעְבְּדוּן לֵיהּ כְּמָא דְּחַשִּׁיב לְמֶעְבַּד לַאֲחוּהִי וּתְפַלֵּי עָבֵיד דְּבִישׁ מִבֵּינָךְ׃ כ וּדְיִשְׁתָּאֲרוּן יִשְׁמְעוּן וְיִדְחֲלוּן וְלָא יוֹסְפוּן לְמֶעְבַּד עוֹד כְּפִתְגָּמָא בִישָׁא הָדֵין בֵּינָךְ׃ כא וְלָא תְחוּס עֵינָךְ נַפְשָׁא חֲלַף נַפְשָׁא עֵינָא חֲלַף עֵינָא שִׁנָּא חֲלַף שִׁנָּא יְדָא חֲלַף יְדָא רִגְלָא חֲלַף רִגְלָא׃ א אֲרֵי תִפּוֹק לְאַגָּחָא קְרָבָא עַל

ד' זוגין מתחלפי' קדמ' יתיר אות והכר מלה תניין חסר אות ויתיר מלה. ס'. ג' נסוס. ד'. ל'. ל' חסר דחסר. ויז ר"ס בספ' ו' חסר כליבנא. ג' חכרים.

רשי

לארץ אינו עובר אלא משום לא תגזול: (טו) עד אחד. (סוטה ב) זה בנה אב כל עד שבתורה שנים אלא אם כן פרט לך הכתוב בו אחד: לכל עון ולכל חטאת. להיות חברו נענש על עדותו לא עונש גוף ולא עונש ממון אבל קם הוא לשבועה (ספרי). אמר לחברו תן לי מנה שהלויתיך אמר לו אין לך בידי כלום ועד אחד מעידו שיש לו חייב לישבע לו: על פי שני עדים. (גיטין ע"א) ולא שיכתבו עדותם באגרת וישלחו לב"ד ולא שיעמיד תורגמן בין העדי' ובין הדייני': (טז) כי יקום עד. כ"מ שנא' עד בשנים הכתוב מדבר: לענות בו סרה. דבר שאינו שהוסר העד הזה מכל העדו' הזא' כיצד שאמרו להם והלא עמנו הייתם אותו היום במקום פלוני (ספרי מכות ה): (יז) ועמדו שני האנשים. (שבועות ל) בעדים הכתוב מדבר ולמד שאין עדות בנשי' ולמד שצריכין להעיד עדותן מעומד: אשר להם הריב. אלו בעלי הדין: לפני ה'. יהיה דומה להם כאילו עומדין לפני המקום שנאמר (תהלים פב) בקרב אלהים ישפוט: אשר יהיו בימים ההם. (ר"ה כ"ה) יפתח בדורו כשמואל בדורו צריך אתה לנהוג בו כבוד: והנה עד שקר. כל מקום שנאמר עד בשנים הכתוב מדבר: (יח) ודרשו השופטים היטב. על פי המזימין אותם שבודקים וחוקרים את הבאים להזימם בדרישה ובחקירה: (יט) כאשר זמם. ולא כאשר עשה מכאן אמרו הרגו אין נהרגין (מכות ה): לעשות לאחיו. מה ת"ל לאחיו למד על זוממי בת כהן נשואה שאינן בשריפה אלא כמיתת הבועל שהוא בחנק שנאמר (ויקרא כא) היא באש תשרף היא ולא בועלה לכך נאמר כאן לאחיו כאשר זמם לעשות לאחיו ולא כאשר זמם לעשות לאחותו אבל בכל שאר מיתות השוה הכתוב אשה לאיש וזוממי אשה נהרגין כזוממי איש כגון שהעידוה שהרגה את הנפש שחללה את השבת נהרגין במיתה שלא מיעט כאן אחותו אלא במקום שיש לקיים בכן הזומם כמיתת הבועל: (כ) ישמעו ויראו. מכאן שצריכין הכרזה איש פלוני ופלוני נהרגין על שהוזמו בבית דין: (כא) עין בעין. (ב"ק פ"ד) ממון וכן שן בשן וגו': (א) כי תצא למלחמה. סמך הכתוב יציאת מלחמה לכאן לומר לך שאין מחוסר אבר יוצא למלחמה. דבר אחר לומר לך אם עשית משפט צדק אתה מובטח שאם תצא למלחמה אתה נוצח וכן דוד הוא אומר (תהלים קי"ט) עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי: על אויבך. יהיו בעיניך כאויבים אל

אבן עזרא

גבולו יביא עדים. על כן: (טו) לא יקום עד אחד. בין לרוצח בין למכה בין למסיג בין לכל דבר רק על פי שני עדים דרך קצרה כי במקום אחר על פי שנים עדים: (טז) לענות בו סרה. כמו ע"ג: (יח) ענה. כמו העיד גם כן במכות ובעונש והטעם לא תחוס עינך על שקר: (א) כי תצא למלחמה. דבקה עם לא תחוס עינך עם מי שהוא חייב רק לצאת למלחמה יש לך לחוס על מארם

ולא נשוג אחור לבנו: על פי שני עדים חד מן ד' זוגין מן ב' ב' מתחלפין קדמא יתיר אות והכר מלה ותניין חסר אות ויתיר מלה וסימן נמסר בסדר ואתחנן: שני האנשים ד' וסימן ועמדו שני האנשים אשר להם הריב. ותקח האשה את שני האנשים. וישבו שני האנשים וירדו מההר. ויעדהו אנשי הבליעל: השפטים ד' וסימן ודרשו השפטים היטב. כי לא נעשה כפסח. ויאמר אל השפטים דיהושע. ויהי בימי שפט השפטים: עין בעין ג' וכו' נמסר

תולדות אהרן לא יקום. סוטה ג לא סנהדרין ל שבועות מ: על פי. פסחים קיג ר"פ כא יבמות קא סוטה ג לא גיטין פט ג קדושין סו בתרא קס סנהדרין ס: יקום דבר. קמא ע בתרא נו: לענות בו סרה. מכות ה: ועמדו שני האנשים. בתרא קנס סנהדרין ו יט שבועות ל (יומא מג נדרים מג) ודרשו השופטים היטב. סנהדרין מ: והנה עד שקר. ב"ק פה מכות ה: ועשיתם לו כאשר זמם. כתובות לב לג קמא ה כד פד פס סנהדרין י נא ל מכות בד ה חולין יא (תרומות מד): ובערת הרע מקרבך. ב"ק פס סנהדרין עח: והנשארים. סנהדרין כט: ישמעו ויראו. מכות ד: נפש בנפש. שם ה: יד ביד. כתובות לב: רגל ברגל. ב"ק פד:

בעל הטורים לרבותא ובאיך ליה לא יקום עד אחד באיש שאינו יכול להעיד עד כאן גבול ההיתר והיינו ממון: לכל עון. היינו נפשות: לכל חטאת. היינו קרבן: שני עדים. ושלשה כתיב ע"פ שנים עדים. דהכא איירי בממון ואין מאמינין עליהם כל כך כמו בנפשות: הריב ב'. אשר להם הריב. ולפני התגלע הריב נטוש. ז"ש משנה לפניך הדין ואתה יודע לסיים הדין נטה אי אתה רשאי לבלוע דמבעמדו האנשים אשר להם הריב ודרשו השופטים וכו' בישפטו בינותם אבל לפני התגלע הריב נטוש: יד ביד רגל ברגל וסמיך ליה כי תצא למלחמה לומר מחוסר אבר אין יוצאין למלחמה:

רמבן

ולא יהיה זה בעיניו גזל כלל על כן צוה בכאן שלא יחלוק אדם על החלוקה הזאת ולא ישנה הגבולין כלל לא בסתר ולא בגלוי. וזו מצוה מבוארת ממה שהוא על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט ואמר אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם וגו' ועל דעת רבותינו שהוא אזהרה לעוקר תחומו של חבירו בארץ שעובר בשני לאוין יהיה טעם אשר גבלו ראשונים שלא ישנה התחום הישן בסתר ויאמר בכאן היה מעולם והזהיר הכתוב בזה כי התחום החדש ניכר וידוע הוא ואין אדם משנה אותו וגם רבותינו עצמם הזכירו מנין לעוקר תחומין של שבטים שעובר בלא תעשה ת"ל לא תסיג גבול רעך והוא באמת פשוטו של מקרא: (יח) ודרשו השפטים היטב והנה עד שקר העד. לא פירש הכתוב איך יודע שהוא עד שקר כי בהיות הענין בשני עדים שמעידין על הדבר אפילו יבואו מאה ויכחישו אותם לא יתברר ששקר ענו ולא נוכל לומר שבא הרוג ברגליו כי לא יאמר בזה ודרשו השופטים היטב ועל כן באה הקבלה הנאמנת ופירשה כי ההזמה תהיה כשיאמרו והלא ביום פלוני עמנו הייתם והטעם מפני שהעדות הזו הוא על גופם של עדים והם אינם נאמנים על עצמם לומר לא עשינו כך שהרי יכולים הללו לומר עליהם שהרגו את הנפש או שחללו את השבת:
(יט) כאשר זמם. ולא כאשר עשה מכאן אמרו הרגו אין נהרגין לשון רש"י מדברי רבותינו. והטעם בזה בעבור כי משפט העדים המוזמין בגזרת הכתוב שהם שנים ושנים והנה כאשר יבואו שנים ויעידו על ראובן שהרג את הנפש ויבאו שנים אחרים ויזימו אותם מעדותם צוה הכתוב שיהרגו כי בזכותו של ראובן שהיה נקי וצדיק בא המעשה הזה אלו היה רשע בן מות לא הצילו השם מיד ב"ד כאשר אמר כי לא אצדיק רשע אבל אם נהרג ראובן נחשוב שהיה אמת כל אשר העידו עליו הראשונים כי הוא בעונו מת ואלו היה צדיק לא יעזבנו ה' בידם כמו שאמר הכתוב ה' לא יעזבנו בידו ולא ירשיענו בהשפטו ועוד שלא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי כי המשפט לאלהים הוא ובקרב אלהים ישפוט. והנה כל זה מעלה גדולה במשפטי ישראל והבטחה שהקב"ה מסכים על ידם ועמהם בדבר המשפט וזה טעם ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' כי לפני ה' הם עומדים כשהם לפני הכהנים והשופטים והוא ינחם בדרך אמת. וכבר הזכרתי זה בסדר ואלה המשפטים:

ספורנו

ישמעו ויראו: (יח) והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו. שהיתה עדותו שקר ובכוונה ממנו לענות שקר על אחיו לא כמוטעה או שוגג כענין בטעות שעות יום המשוכן או בעבורו של החדש: כ (א) כי תצא למלחמה. לתועלת לאחוז שבמלחמה מצוה לא

אבן עזרא

אחרים ובונה ונוטע וירך הלבב: (ב) ונגש הכהן. משוח מלחמה: (ג) אל תיראו. בלב: ואל תחפזו. לנוס: ואל תערצו. במעשה: (ה) חנכו. כמו חנכת המזבח וכן חנוך לנער ומזה לחדו רבותינו ז"ל מחנכין את הנערים והטעם כי לבו וכל תאותו לחנוך ביתו והנה לבו לביתו לא למלחמה על כן ינוס וינים אחרים: (ו) חללו. מגזרת חלילים כי המנהג היה לחול בכרמים: (ז) ארש אשה ולא לקחה. בנשואין והנה זה הכתוב לאות כי יש מי שימות בבא יומו רק המת במלחמה מת בלא יומו על כן אמר דוד או במלחמה ירד ונספה: (ח) הירא. להכות אחר: ורך הלבב. לסבול מכת

תרגום אונקלוס

בַּעֲלֵי דְבָבָךְ וְתֶחֱזֵי סוּסָוָן
וּרְתִיכִין עַם סַגִּי מִנָּךְ לָא
תִדְחַל מִנְּהוֹן אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ
מֵימְרֵיהּ בְּסַעֲדָךְ דְּאַסְּקָךְ
מֵאַרְעָא דְמִצְרָיִם: ב וִיהֵי
כְּמִקְרַבְכוֹן לְאַגָּחָא קְרָבָא
וְיִתְקָרַב כַּהֲנָא וִימַלֵּיל עִם
עַמָּא: ג וְיֵימַר לְהוֹן שְׁמָעוּ
יִשְׂרָאֵל אַתּוּן מִתְקָרְבִין יוֹמָא
דֵין לְאַגָּחָא קְרָבָא עַל בַּעֲלֵי
דְבָבֵיכוֹן לָא יְזוּעַ לִבְּכוֹן
לָא תִדְחֲלוּן וְלָא תִתְבַּעֲתוּן
וְלָא תִתַּבְרוּן מִן קֳדָמֵיהוֹן:
ד אֲרֵי יְיָ אֱלָהֲכוֹן דִּמְדַבַּר
קֳדָמֵיכוֹן לְאַגָּחָא לְכוֹן קְרָב
עִם בַּעֲלֵי דְבָבֵיכוֹן לְמִפְרַק
יָתְכוֹן: ה וִימַלְּלוּן סָרְכַיָּא
עִם עַמָּא לְמֵימַר מַן גַּבְרָא
דִּבְנָא בֵּיתָא חַדְתָּא וְלָא
חַנְכֵיהּ יְהָךְ וִיתוּב לְבֵיתֵיהּ
דִּלְמָא יִתְקְטֵל בִּקְרָבָא וּגְבַר
אוּחֲרָן יְחַנְכִנֵּיהּ: ו וּמַן
גַּבְרָא דִּנְצִיב כַּרְמָא וְלָא
אַחֲלֵיהּ יְהָךְ וִיתוּב לְבֵיתֵיהּ
דִּלְמָא יִתְקְטֵל בִּקְרָבָא
וּגְבַר אוּחֲרָן יַחֲלִינֵּיהּ: ז וּמַן
גַּבְרָא דְּאָרֵס אִתְּתָא וְלָא
נַסְבַהּ יְהָךְ וִיתוּב לְבֵיתֵיהּ
דִּלְמָא יִתְקְטֵיל בִּקְרָבָא וּגְבַר
אוּחֲרָן יִסְּבִינַּהּ: ח וְיוֹסְפוּן סָרְכַיָּא לְמַלָּלָא עִם עַמָּא
וְיֵימְרוּן מַן גַּבְרָא דְדָחִיל וּתְבִיר לִבָּא יְהָךְ וִיתוּב

מקרא

ו' סוּס וָרֶכֶב עַם רַב מִמְּךָ לֹא תִירָא
מֵהֶם כִּי־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ
ב הַמַּעַלְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: ב וְהָיָה
ל כְּקָרָבְכֶם אֶל־הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ
הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל־הָעָם: ג וְאָמַר
ג' אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים
כולסון חסר ו' הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֵיכֶם אַל־
יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל־תִּירְאוּ וְאַל־
ל תַּחְפְּזוּ וְאַל־תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם:
ד כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם
לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם־אֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ
אֶתְכֶם: ה וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל־
הָעָם לֵאמֹר מִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה
ל. פ"ע בַיִת־חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב
לְבֵיתוֹ פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ
אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ: ו וּמִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע
פ"ו כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ
פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר
יְחַלְּלֶנּוּ: ז וּמִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ
פ"ו רפין אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ
פֶּן־יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר
יִקָּחֶנָּה: ח וְיָסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר
כ' וכלוריאתה אֶל־הָעָם וְאָמְרוּ מִי־הָאִישׁ הַיָּרֵא
ל וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא

רש"י

אל תרחם עליהם כי לא ירחמו עליך: סוס ורכב. בעיני כלם כסוס אחד וכן הוא אומר (שופטים ו) והכית את מדין כאיש אחד וכן הוא אומר (שמות טו) כי בא סוס פרעה: עם רב ממך. בעיניך הוא רב אבל בעיני אינו רב (ב) כקרבכם אל המלחמה. סמוך לצאתכם מן הספר מגבול ארצכם: ונגש הכהן. (סוטה מב) המשוח לכך והוא הנקרא משוח מלחמה: ודבר אל העם. (שם) בלשון הקדש: (ג) שמע ישראל. (שם) אפילו אין בכם זכות אלא קריאת שמע בלבד כדאי אתם שיושיע אתכם: על איביכם. אין אלו אחיכם שאם תפלו בידם אינם מרחמים עליכם אין זו כמלחמת יהודה עם ישראל שנאמר להלן (ד"ה ב כח) ויקומו האנשים אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשביה וכל מערומיהם הלבישו מן השלל וילבישום וינעילום ויאכילום וישקום ויסכום וינהלום בחמורים לכל כושל ויביאום יריחו עיר התמרים אצל אחיהם וישובו שומרון אלא על אויביכם אתם הולכים לפיכך התחזקו למלחמה: אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו. (סוטה מב) ארבע אזהרות כנגד ארבעה דברים שהאומות עושים מגיפין בתריסיהם כדי להקישן זה לזה כדי להשמיע קול שיחפזו אלו שכנגדם וינוסו ורומסין בסוסיה' ומצהילין אותם להשמיע קול שעטת פרסו' סוסיהם וצווחין בקולם ותוקעין בשופרות ומיני משמיעי קול: אל ירך לבבכם. מצהלת סוסים: אל תיראו. מהגפת התריסין: ואל תחפזו מקול הקרנות: ואל תערצו. מקול הצווחה: כי ה' אלהיכם וגו'. הם באים בנצחונו של בשר ודם ואתם באים בנצחונו של מקום פלשתים באו בנצחונו של גלית מה היה סופו נפל ונפלו עמו: ההולך עמכם. זה מחנה הארון: (ה) ולא חנכו. לא דר בו: חנוך. לשון התחלה: ואיש אחר יחנכנו. ודבר של עגמת נפש הוא זה: (ו) ולא חללו. לא פדאו בשנ' הרביעי' שהפירות טעונין לאכלן בירושלים או לחללן בדמים ולאכול הדמים בירושלים: (ז) פן ימות במלחמה. ישוב פן ימות שאם לא ישמע לדברי הכהן כדאי הוא שימות: (ח) ויספו השוטרים. (סוטה מ"ג) למה נאמר כאן ויספו מוסיפין זה על דברי הכהן שהכהן מדבר ומשמיע מן שמע ישראל עד להושיע אתכם ומי האיש שני ושלישי כהן מדבר ושוטר משמיע וזה שוטר מדבר ושוטר משמיע: הירא ורך הלבב. (שם מד) רבי עקיבא אומר כמשמעו שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה רבי יוסי הגלילי אומר הירא מעבירות שבידו

מסורה

בסדר שלח לך: קרבים ג' בלישנ' ובים; אתם קרבים היום. הקרבים לה'. הקרבים אלי: ירך ג' וסימן אל ירך לבבכם. לבבך אל ירך. ומן ירך לבבכם. וישב ט"ו וסימן

מקורות

תולדות אהרן והיה כקרבכם. סוטה מב: ודבר אל העם. שם (סוטה כג): ואמר אלהם שמע. שם: אל ירך. שם (שם): כי ה' אלהיכם. שם: ודברו השוטרים. שם וד' מג: בית חדש. שם מג מד: ולא חנכו. שם מג: ומי האיש אשר נטע. שם מג מד: ומי האיש אשר ארש. שם: פן ימות במלחמה. קדושין יג: ויספו השוטרים. שם מד: ורך הלבב. שם מג:

ספורנו

לא היו שם שבים מעורכי המלחמה אלא אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (פרק שמיני דסוטה): (ה) פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו. במה יש עליו עבירה בשבילה יענש בזה העונש המבואר בתוכחת ויזיק להיות סיבה את לבם

בעל הטורים הירא ב' במסורה. הירא ורך הלבב שלא אם דבר פי. ז"פ הירא מעבירות שבידו כדכתיב הירא את דבר ה':

רמבן

ב (א) כי תצא למלחמה וראית סוס ורכב וגו'. זו מצוה מהודשת אמרה להם עתה בבואם במלחמות. וטעם כי ה' אלהיכם הוא ההולך עמכם נהלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם יזהירם שלא ירך לבבם ולא ייראו מן האויבים ויאמר שלא יבטחו בזה בגבורתם לחשוב בלבם גבורים אנחנו ואנשי חיל למלחמה רק שישימו לבם אל השם ויבטחו בישועתו ויחשבו כי לא בגבורת הסוס יחפץ ולא בשוקי האיש ירצה כי רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו. ואמר להלחם לכם עם אויביכם כי יפילם לפניהם לחרב ואמר להושיע אתכם שהם ינצלו במלחמה ולא יפקד מהם איש כי יתכן שינצחו את אויביהם וימותו גם מהם רבים כדרך המלחמות ועל כן צעק יהושע בנפול מהם כשלשים וששה איש כי במלחמת מצוה שלו לא היה ראוי שיפול משערת ראשם ארצה כי לה' המלחמה. והנה הכהן שהוא העובד את השם יזהירם ביראתו ויבטיחם אבל השוטרים ידברו בנוהג שבעולם פן ימות במלחמה כי בדרך הארץ בכל המלחמות ימותו אנשים גם מכת המנצחים וטוה על השלשה האלה לשוב כי לבו על ביתו וכרמו ועל אשתו ויטוש:

(ו) ונטעם ולא חללו. שלא באה השנה הרביעית כי המנהג בכרם בבא תבואתו שיחללו שם וילכו בו בחלילים וזה הכתוב שיהיה כל פריו קדש הלולים שיהללו את השם הנכבד בשמחה הרבה. ויתכן שיהיה פירוש ולא חללו שלא עשאו חולין והוא הפדיון שהזכירו רבותינו מלשון כי חלל יהודה קדש ה' ולא יחלל זרעו:

(ח) ויספו השטרים לדבר אל העם. מי האיש הירא על דעת רבי יוסי הגלילי כאשר הבטיח הכהן שהשם יושיעם ולא יפקד מהם איש ראוי שיבטחו בו הצדיקים ויזהירו השוטרים את היראים מעבירות שבידם ולכך תלאה התורה להזור על ביתו וכרמו ואשתו לכסות על האחרים שחוזרין בשביל העבירות ויהיה טעם פן ימות שהוא יהשוב בלבו כן ויטוש ועל דעת רבי עקיבא הוא כמשמעו כי מי שירא אחר הבטחת הכהן איננו בוטח בה כראוי ולא יעשה לו הנס:

ורך הלבב. שאינו בטבעו לראות מכת חרב והרג כי הירא הוא ספק לא

שבידו׳ ולכך תלתה לו תורה לחזור על בית וכרם ואשה לכסות על החוזרים בשביל עבירות שבידם שלא יבינו שהם בעלי עבירה והרואה חוזר אומר שמא בנה את הבית או נטע כרם או ארש אשה: (ט) שרי צבאות. שמעמידין זקפין מלפניהם ומלאחוריהם וכשילין של ברזל בידיהם וכל מי שרוצה לחזור הרשות בידו לקפח את שוקיו וזקפין בני אדם עומדין בקצה המערכה לזקף את הנופלים ולחזקם בדברי׳ שובו אל המלחמ׳ ולא תנוסו שתחלת נפילה ניסה: (י) כי תקרב אל עיר. במלחמת הרשות הכתוב מדבר כמו שמפורש בענין כן תעשה לכל הערים הרחוקות וגו׳: (יא) כל העם הנמצא בה. (ספרי) אפילו אתה מוצא בה משבעה אומות שנצטוית להחרימם אתה רשאי לקיימם: למס ועבדוך. (שם) עד שיקבלו עליהם מסים ושעבוד: (יב) ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה. הכתוב מבשרך שאם לא תשלים עמך סופה להלחם בך אם תניחנה ותלך: וצרת עליה. אף להרעיבה ולהצמיאה ולהמיתה מיתת תחלואים: (יג) ונתנה ה׳ אלהיך בידך. אם עשית כל האמור בענין סוף שה׳ נותנה בידך: (יד) והטף. אף טף של זכרים ומה אני מקיים והכית את כל זכורה בגדולים: כאשר

מכת אחר: את לבב. הנה את יראה נוסף רק טעמו כאשר פירשתיו שהוא כעלם הדבר: (ט) ופקדו. מגזרת פקוד: (י) וקראת. קרא אליה מצוה ויתכן שהוא רשות: (יב) תשלים. תעשה שלום: (טו) הרחוקות ממך. שאינם משבעה גוים: לא

יִמַּס אֶת־לְבַב אֶחָיו כִּלְבָבוֹ׃
ט וְהָיָה כְּכַלֹּת הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל־
הָעָם וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ
הָעָם׃ ס שביעי י כִּֽי־תִקְרַב אֶל־
עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ
לְשָׁלוֹם׃ יא וְהָיָה אִם־שָׁלוֹם תַּעַנְךָ
וּפָתְחָה לָךְ וְהָיָה כָּל־הָעָם
הַנִּמְצָא־בָהּ יִהְיוּ לְךָ לָמַס
וַעֲבָדוּךָ׃ יב וְאִם־לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ
וְעָשְׂתָה עִמְּךָ מִלְחָמָה וְצַרְתָּ
עָלֶיהָ׃ יג וּנְתָנָהּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּיָדֶךָ וְהִכִּיתָ אֶת־כָּל־זְכוּרָהּ לְפִי־
חָרֶב׃ יד רַק הַנָּשִׁים וְהַטַּף
וְהַבְּהֵמָה וְכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה בָעִיר
כָּל־שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־
שְׁלַל אֹיְבֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ לָךְ׃ טו כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל־
הֶעָרִים הָרְחֹקֹת מִמְּךָ מְאֹד אֲשֶׁר

כ׳. כ׳ — ל׳ חסר — ל׳. ל״ם — ל׳ — ל׳ ומ״ל. י״ג נסורה — פ׳ בטעם מלרע — מטעין ביה וגו׳

לְבֵיתֵיהּ וְלָא יִתְּבַר יָת לִבָּא
דַּאֲחוֹהִי כְּלִבֵּיהּ׃ ט וִיהֵי כַּד
יְשֵׁיצוּן סָרְכַיָּא לְמַלָּלָא עִם
עַמָּא וִימַנּוּן רַבָּנֵי חֵילָא
בְּרֵישׁ עַמָּא׃ י אֲרֵי תִקְרַב
לְקַרְתָּא לְאַגָּחָא קְרָבָא עֲלַהּ
וְתִקְרֵי לַהּ מִלִּין דִּשְׁלָם׃
יא וִיהֵי אִם שְׁלָם תַּעֲנִינָךְ
וְתִפְתַּח לָךְ וִיהֵי כָּל עַמָּא
דְּיִשְׁתְּכַח בַּהּ יְהוֹן לָךְ
לְמַסְּקֵי מִסִּין וְיִפְלְחוּנָךְ׃
יב וְאִם לָא תַשְׁלֵים עִמָּךְ
וְתַעְבֵּיד עִמָּךְ קְרָב וּתְצוּר
עֲלַהּ׃ יג וְיִמְסְרִינַהּ יְיָ אֱלָהָךְ
בִּידָךְ וְתִמְחֵי יָת כָּל
דְּכוּרַהּ לְפִתְגָם דְּחָרֶב׃
יד לְחוֹד נְשַׁיָּא וְטַפְלָא
וּבְעִירָא וְכֹל דִּיהֵי בְּקַרְתָּא
כָּל עֲדָאַהּ תִּבּוֹז לָךְ וְתֵיכוֹל
יָת עֲדָאָה דְּסָנְאָךְ דִּיהַב יְיָ
אֱלָהָךְ לָךְ׃ טו כֵּן תַּעְבֵּיד
לְכָל קִרְוַיָּא דִּרְחִיקִין מִנָּךְ

נמסר בסוף סדר בלק: עמך י״ב בתורה וסימן במסרה רבתא: והכית. ה׳ בטעם מלרע וסימן והכית את כל זכורה. עתה לך והכית את עמלק. והכית את ארם באפק. והכית את מדין כאיש. והכית את בית אחאב אדניך: כל שללה כך דינו ובטעי׳ בית דאמרי וכל שללה כי איתו

תולדות אהרן ולא ימס. שם מד: והיה ככלת השטרים. שם: (ופקדו שרי צבאות. מגלה עא סוטה כב):

ספורנו

לבם ואלהם: (ט) ופקדו שרי צבאות. אחרי הזרת ההוזכים שלא יפקדו לשר צבא א׳ מהחוזרים וימס לבב כל צבאו כאמרו רק הכפתור וירעשו הספים: (טו) הרחוקות ממך מאד. הרחוקות מן המקום אשר בו מחנה ישראל עתה כי גבול ישראל גם רחוק מכל
מ

רמבן

לא יבטח ויהזיר אותו מפני מיעוט בטחונו ורך הלבב מפני חולש טבעו כי ינוס או יתעלף. ואמר בירושלמי שכלם צריכים להביא ראיה לדבריהם כלומר שיביאו עדים על הבית ועל הכרם והאשה לפני שר הצבא ואז יתן לו רשות לחזור וכן אמר גם לדעת רבי יוסי הגלילי שצריך להביא ראיה על העבירה שבידו ולולי כן היו מרבית העם חוזרים בטענות שקר אבל לדברי רבי עקיבא ברכות הלב שאין יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה אמר שאין צריך להביא ראיה שעדיו עמו:

ולא ימס את לבב אחיו. עשאו בעל הלכות גדולות מצות לא תעשה שלא ימנע מלשוב שלא ימס את לבב אחיו כלבבו והוא כדרך ולא יאכל את בשרו:

(ט) וצוה ופקדו שרי צבאות בראש העם. כי התורה מצוה בדרך הארץ ומעשה הנסים עם יראיו בהסתר ואין החפץ לפניו לשנות טבעו של עולם זולתי כאשר אין שם דרך בהצלה אחרת או להודיע שמו לצריו לעתים כאשר היה בקריעת ים סוף וכיוצא בו:

(י) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וגו׳. במלחמת הרשות הכתוב מדבר כמו שמפורש בענין כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאד לשון רש״י. כתב הרב זה מספרי ששנו שם כלשון הזה במלחמות הרשות הכתוב מדבר. והכונה לרבותינו אינה בכתוב הזה אלא לומר שהפרשה בסופה תחלק בין שתי המלחמות אבל קריאת השלום אפילו במלחמת מצוה היא שחייבים לקרא לשלום אפילו לשבעה עממים שהרי משה קרא לשלום לסיחון מלך האמורי ולא היה עובר על עשה ועל לא תעשה שכתוב כי החרם תחרימם ולא תחיה כל נשמה. אבל ההפרש שביניהם כאשר לא תשלים ועשתה מלחמה שצוה הכתוב ברחוקות להכות את כל זכורה ולהחיות להם הנשים והטף הזכרים ובערי העמים האלה צוה להחרים גם הנשים והטף וכך אמרו רבותינו במדרש אלה הדברים רבה והוא עוד בתנחומא ובגמרא ירושלמי אמר רבי שמואל בר נחמני יהושע בן נון קיים הפרשה הזו מה עשה יהושע היה שולח פרוסדיטגמא בכל מקום שהיה הולך לכבוש והיה כותב בה מי שמבקש להשלים יבא וישלים ומי שמבקש לילך לו ילך לו ומי שמבקש לעשות מלחמה יעשה מלחמה הגרגשי פנה הגבעונים שהשלימו עשה להם יהושע שלום שלשים ואחד מלכים שבאו להלחם הפילם הקב״ה וט׳ וכך אמר הכתוב בכלם לא היתה עיר אשר השלימה את ישראל בלתי החוי ויושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה כי מאת ה׳ היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם מכלל שאם רצו להשלים היו משלימים עמם ונראה שיש הפרש עוד בשאלת השלום שבערים הרחוקות נשאל להם לשלום ושיהיו לנו למס ויעבדונו אבל בערי הערים האלה נשאל להם לשלום ומסים ועבדות על מנת שיקבלו עליהם שלא לעבוד ע״ג ולא הזכיר הכתוב זה בפרשה הזאת שכבר נאמר לנו בעובדי ע״ג לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם. ויתכן שלא נצטרך להודיע להם רק השלום והמסים והשעבוד ואחרי שיהיו משועבדים לנו נגיד להם שאנו עושים משפטים בע״ג בה ובעובדיה בין יחיד בין רבים וכן מה שנאמר כאן למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם ואמרו בספרא הא אם עשו תשובה אינן נהרגים כשבעה עממים והתשובה הוא שיקבלו עליהם שבע מצות שנצטוו בני נח לא שיתגיירו להיותם גרי צדק. ובמסכת סוטה אמרו שכתבו התורה על האבנים בשבעים לשון וכתבו למטה למען אשר לא ילמדו אתכם הא אם עשו תשובה מקבלים אותם. ורש״י פירש שם להודיע לאומות היושבים חוץ מגבולם של ארץ ישראל שלא נצטוו להחרימם אלא על אותן שבתוך הגבולים כדי שלא ילמדו אותם מעשה קלקולם אבל אותם היושבים חוצה לה אומרים להם אם אתם חוזרים בתשובה נקבל אתכם ושבתוכה אין מקבלין אותם שמחמת יראה הם עושים וזה לשון הרב. ואינו נכון כי בערי העמים האלה אשר ה׳ אלהיך נותן לך נחלה בהם אמר למען אשר לא ילמדו אתכם שאם עשו תשובה אינן נהרגין וכן אמר בהם לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם הא אם עזבו את אלהיהם מותרין לישב שם וזה הענין שעשה המלך שלמה שכתוב בו וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה׳ ואת ביתו ואת מלוא ואת חומת ירושלם וגו׳ וכל העם הנותר מן האמורי החתי והפרזי החוי והיבוסי בניהם אשר נותרו אחריהם בארץ לא יכלו בני ישראל להחרימם ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד והענין הזה כתורה עשאו כי קבלו עליהם ז׳ מצות ודבר ברור הוא כי כיון שנתנם שלמה עושי מלאכתו גברה ידו עליהם ויכול היה להחרימם אלא שהיה מותר לקיימם כמו שכתבנו:

(יא) למס ועבדוך. עד שיקבלו עליהם מסים ושעבוד לשון רבינו שלמה. ובספרי אמרו מקבלין אנו עלינו מסים ולא שעבוד שעבוד ולא מסים אין
שומעין

אבן עזרא

(טז) לא תחיה. אסור שיאכילם או ישקם והכלל כימיהם היה חייב להמיתם אם יוכל ולא הזכיר הגרגשי כי הוא המעט והקטן שבהם: (יט) כי האדם עץ השדה. כבר ביארתי בספר היסוד כי יתכן בכל לשון לקצר לאחוז דרך קצרה כמו חמור לחם רק מ"ת לא לא יתכן להיותה נחסרת כי הטעם יהיה להפך ומדקדק גדול ספרדי אמר כי חסר ה"א וכן הוא הכי האדם עץ השדה וזה הטעם איננו נכון בעיני כי מה טעם לאמר לא תשחית עץ פרי כי איננו כבני אדם שיוכל לברוח מפניך ולפי דעתי שאין לנו צורך לכל זה וזה פירושו כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות כי האדם עץ השדה והטעם כי חיי בן אדם הוא עץ השדה וכמוהו כי נפש הוא הוכל כי חיי נפש הוא חובל ואותו לא תכרות דבק עם לבא מפניך במצור הנה לא תשחית עץ פרי שהוא חיים לבן אדם רק מותר שתאכל ממנו ואסור לך להשחיתו כדי שתבא העיר מפניך במצור והעד על זה כפירוש שהוא נכון שאמר וכרת ובנית

רשי

(יז) כאשר צוך. לרבות את הגרגשי: (יח) למען אשר לא ילמדו. הא אם עשו תשובה ומתגיירין אתה רשאי לקבלם: (יט) ימים. שנים. רבים. (שם שבת י"ט) שלשה מכאן אמרו שלא היו צרין על עיירות של עו"ג פחות מג' ימים קודם לשבת ולמד שפותח בשלום שנים ושלשה ימים וכן הוא אומר (שמואל ב א) וישב דוד בצקלג ימים שנים ובמלחמת הרשות הכתוב מדבר (ספרי): כי האדם עץ השדה. הרי כי משמש בלשון דלמא שמא האד' עץ השד' להכנס בתוך המצור מפניך להתייסר ביסורי רעב וצמא כאנשי העיר ולמה

תורה

לא־מֵעָרֵי הַגּוֹיִם־הָאֵלֶּה הֵנָּה׃
טו רַק מֵעָרֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לֹא
תְחַיֶּה כָּל־נְשָׁמָה׃ יז כִּי־הַחֲרֵם
תַּחֲרִימֵם הַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי הַכְּנַעֲנִי
וְהַפְּרִזִּי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי כַּאֲשֶׁר
צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ יח לְמַעַן אֲשֶׁר
לֹא־יְלַמְּדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכֹל
תּוֹעֲבֹתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם
וַחֲטָאתֶם לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם׃ ס
יט כִּי־תָצוּר אֶל־עִיר יָמִים רַבִּים
לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא־
תַשְׁחִית אֶת־עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו
גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא
תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא
מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר׃ כ רַק עֵץ אֲשֶׁר
תֵּדַע כִּי לֹא־עֵץ מַאֲכָל הוּא אֹתוֹ

אונקלוס

לְחָרָא דְלָא מִקִּרְוֵי עַמְמַיָא
הָאִלֵּין אִינוּן׃ טז לְחוֹד מִקִּרְוֵי
עַמְמַיָא הָאִלֵּין דַיְיָ אֱלָהָךְ
יָהֵיב לָךְ אַחְסָנָא לָא תְקַיֵּים
כָּל נִשְׁמְתָא׃ יז אֲרֵי גַמָרָא
תְגַמְּרִינוּן חִתָּאֵי וֶאֱמוֹרָאֵי
כְּנַעֲנָאֵי וּפְרִזָּאֵי חִוָּאֵי
וִיבוּסָאֵי כְּמָא דְפַקְדָךְ יְיָ
אֱלָהָךְ׃ יח בְּדִיל דְלָא יַלְפוּן
יָתְכוֹן לְמֶעְבַּד כְּכֹל
תּוֹעֲבָתְהוֹן דְעָבְדִין
לְטַעֲוָתְהוֹן וּתְחוּבוּן קֳדָם
יְיָ אֱלָהֲכוֹן׃ יט אֲרֵי תְצוּר
לְקִרְתָּא יוֹמִין סַגִּיאִין לְאַגָּחָא
עֲלַהּ לְמִכְבְּשַׁהּ לָא תְחַבֵּיל
יָת אִילָנַהּ לַאֲרָמָא עֲלוֹהִי
בַּרְזְלָא אֲרֵי מִנֵּיהּ תֵּיכוֹל
וְיָתֵיהּ לָא תְקוּץ אֲרֵי לָא
כֶאֱנָשָׁא אִילַן חַקְלָא לְמֵיעַל
מִן קֳדָמָךְ בִּצְיָרָא׃ כ לְחוֹד
אִילָן דְתִידַע אֲרֵי לָא אִילַן
דְמֵיכַל הוּא יָתֵיהּ תְּחַבֵּיל

ג׳ / סימן לגמתי ומימי / ג׳ / ג׳ / ל׳ וחד נפש יקרה תגיד / ד׳ / י״ז / ט׳ חסר

מגוי עם י׳ פסוק וכל וכל: תחיה ג׳ וסימן כל נשמה. מכשפה. החכמה תחיה בעליה. ובמדבר

תולדות אהרן לא תחיה. סוטה ג סנהדרין כו: (כי החרם תחרימם. קדושין סב: למען אשר לא ילמדו. סוטה לה. כי הציר. זכר בלק: לא תשחית את עצה. סנהדרין ק: כי ממנו תאכל. תענית ז מכות כב: כי האדם. תענית כם: רק עץ. ב"ק נא: אתו תכבים. פסגים שם:

ספורנו

לד: (יט) לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרזן. לא תשחית את העץ כדי לנדוח עליו גרזן משחית בלבד שלא לצורך אלא להזיק לבני העיר: כי ממנו תאכל. כי אמנם כריתת העצים דרך השחתה בלבד יעשהו הנגוא להזיק כאשר לא יהיה בטוח לנצח ולשבת בארץ אבל אתה הבטוח לכבוש את הארץ ולשבת בה אין לך להשחית עץ מאכל: כי ממנו תאכל. שתכבוש הארץ בלי ספק ותאכל ממנו כשלא תשחיתהו: כי האדם עץ השדה. כי אמנם עץ השדה האדם ראוי לבא מפניך בגללו העיר במצור למסור את עצמם בידך מכח מצור וכיון שאינו כן גם שראוי להזיק ליושבי העיר בכלי מלחמה כמו בסוללות וזולתם להביא העיר במצור הנה בהיות שלא תשיג זה בהשחתת האילנות אין ראוי להשחיתם כמו שראוי שתשחית האדם יושבי העיר: לבא מפניך במצור. כדי שתבא בשביל זה העיר מפניך במצור באופן שימסרו את עצמם בידך: (כ) רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא. אע"פ שיהיה ממין עצי מאכל כשתדע שהוא זקן או מקולקל באופן שאינו עושה פרי שיהיה ראוי שיכרה האדם

רמבן

שומעין להם עד שיקבלו עליהם זו וזו. וענין המסים שיעלה עליהם מלך ישראל או הסנהדרין מס לבנות בית למלך וערי המסכנות אשר לו וכן לבנין בית השם והשעבוד הוא שיוכל כל איש מישראל ליקח מהם להטוב עליו ולשאוב מימיו ונותן לו שכר הראוי וזה טעם למס עובד הכתוב בשלמה שקבלו עליהם מסים ועבדות כדין התורה לא כענין שכתוב ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס והורש לא הורישו כי שם איננו מזכיר עבדות אבל כמלך שנותן שוחד למלך תקיף ממנו שלא ילחם בו. ודע כי ענין אנשי גבעון היה מפני שלא היו יודעין משפטם של ישראל בקריאת השלום והקדימו קודם שתבא להם פרוסדיטגמא של יהושע ולכך אמרו ונירא מאד לנפשותינו או שלא רצו מתחלה לשמוע לדברי יהושע ובסוף פחדו ועשו עצמם נכרים דכתיב ויושבי גבעון שמעו את אשר עשה יהושע ליריחו ולעי ויעשו גם המה בערמה והיה מועיל להם עוד שלא יהיו להם לעבדים אלא יהיו עמם בעלי ברית ומפני זה הקפידו עליהם והיו נהרגין אלמלא שבועת הנשיאים מפני שהיה עליהם לקבל מסים ושעבוד כמו שאמרנו והם כרתו להם ברית להיותם שוים להם ובעלי ברית ועוזרים זה לזה במלחמותיהם ועשו עמהם שלום לפי שהיו סבורין שהם ערים רחוקות מאד מן העמים שאין דעתם לבא עליהם כלל ולפיכך קלל אותם יהושע ואמר ועתה ארורים אתם שהם מן העמים הארורים אשר אררם ה׳ ועשה להם כמשפט הראוי להעשות בהם לקיים מה שנאמר למס ועבדוך שיהיו חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה׳ והוא המס והשעבוד כמו שפירשנו ויש אומרים כי פירוש והיה אם שלום תענך בעת הקריאה אבל אם מאנו מתחלה שוב אין מקבלין אותם והגבעונים מאנו בפרוסדיטגמא ולא היה הדין לקבלם. והרב רבי משה כתב שהקפידו עליהם מפני שכרתו להם ברית והרי הוא אומר לא תכרות להם ולאלהיהם ברית. ואינו נכון בעיני כי הגבעונים בודאי קבלו עליהם שלא לעבוד ע"ג כמו שאמרו באו עבדיך לשם ה׳ אלהיך ולכך לא הוליך יהושע אחרי כן לומר להם שיקבלו עליהם לעבוד את השם וכאן מותרין היו בברית הזאת כמו שהיו מותרים בישיבת הארץ שמתחלה לא נאסרו אלא קודם התשובה כמו שאמר פן יחטיאו אותך לי וכן אמר לא תכרות להם ולאלהיהם ברית אבל הדבר כמו שאמרנו:

(יח) **וטעם** אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם אשר עשו לאלהיהם. שילמדו אתכם לעבוד השם הנכבד בשריפת בניכם ובנותיכם וכל תועבות ה׳ אשר שנא ותחטאתם לה׳ אלהיכם שהיא הזהיר אתכם שלא תאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני והנה התורה הזהירה לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש והוא אזהרה בעו"ג כי אם תכרות להם ולאלהיהם ברית ישבו בארצך ורבים מהם יפתוך לעבוד ע"ג וכאן הוסיף לבאר שלא תחיה כל נשמה כי אפילו היחיד הנשאר ביניכם לעבוד לך יזכיר לך עבודתם לאלהיהם ואולי תתפתה אתה לעשות כן לשם הנכבד ותחטא לפניו יתברך:

(יט) **כי** האדם עץ השדה. יפה פירש רבי אברהם כי שיעור הכתוב כי ממנו תאכל כי האדם עץ השדה ואותו לא תכרות לבא מפניך במצור. וטעם כי האדם עץ השדה. כמו כי נפש הוא חובל. אבל דעת רבותינו מותר לכרות עץ מאכל לבנות מציר ולא אמרה תורה רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא וגו׳ אלא להקדים ולומר שאילן סרק קודם לאילן מאכל אם כן פי׳ הפרשה לדעתם שהזהירה תורה לא תשחית את עצה לכרות אותם דרך השחתה שלא לצורך המצור כמנהג המחנות והטעם כי הנלחמים משחיתים בעיר וסביב הארץ אולי יוכלו לה כענין שנאמר וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתומו ואתם לא תעשו כן להשחיתה כי תבטחו בשם שיתן אותה בידכם כי האדם עץ השדה הוא ממנו תאכל ותחיה וכן תבא העיר מפניך במצור

רשי

ולמי תשחיתנו: (כ) עד רדתה. לשון רדוי שתהא כפופה לך: (ב) ויצאו זקניך. (סוטה מ"ד סנהדרין י"ד). מיוחדים שבזקניך אלו סנהדרי גדולה: ומדדו (סוטה מה) ממקום שהחלל שוכב: אל הערים אשר סביבותיו של חלל. לכל צד לידע אי זו קרובה: (ד) אל נחל איתן. קשה שלא נעבד: וערפו. קוצץ עורפה בקופץ אמר הקב"ה תבא עגלה בת שנתה שלא עשתה פירות ותערף במקו' שאינו עושה פירות לכפר על הריגתו של זה שלא הניחוהו לעשות פירות: (ז) ידינו לא שפכו. וכי עלתה על לב שזקני

אבן עזרא

ובנית מצור: (כ) עד רדתה. כי לולי שהיתה נשגבה לא אמר הכתוב ימים רבים: (א) כי ימצא חלל. כאשר הזכיר המלחמה על האויב אמר ואם אדם ילחם עם אחד ונמצא חלל בארץ ישראל ולא נודע מי הכהו: (ב) זקניך. זקני הערים הקרובות והשופטים: (ג) עגלת בקר אשר לא עבד בה. להרוש: ולא משכה בעל. להביא אבנים כמנהג העגלות: (ד) איתן. תקיף: וערפו שם. ויסירו עורף העגלה: (ה) הכהנים בני לוי. שהם בברור מבני לוי: ועל פיהם יהיה. עונש כל ריב וכל נגע: (ו) וכל זקני העיר. והם ויצאו זקניך: (ז) ה"א שפכה תחת סימן הרבים כמו שפכה אשורי ועל דרך דרש שישוב לאחת כי היד לשון נקבה ברוב: ועינינו לא ראו. ויתכן שהשם צוה לעשות כן העיר הקרובה כי לולי שעשו עבירה כדומה לה לא נזדמן להם שיהרג אדם קרוב מהם ומחשבות השם עמקו וגבהו לאין קץ אצלנו: וענו ואמרו. כמו ועניה ואמרת ושם אפרשנו: (ח) כפר לעמך. שבגגו ולא שמרו הדרכים המסוכנים

תַשְׁחִית וְכָרָתָּ וּבָנִיתָ מָצוֹר עַל־
הָעִיר אֲשֶׁר־הִוא עֹשָׂה עִמְּךָ
מִלְחָמָה עַד רִדְתָּהּ: פ

כא א כִּי־יִמָּצֵא חָלָל בָּאֲדָמָה
אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ
לְרִשְׁתָּהּ נֹפֵל בַּשָּׂדֶה לֹא נוֹדַע מִי
הִכָּהוּ: ב וְיָצְאוּ זְקֵנֶיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ
וּמָדְדוּ אֶל־הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבֹת
הֶחָלָל: ג וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֹבָה אֶל־
הֶחָלָל וְלָקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא
עֶגְלַת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא־עֻבַּד בָּהּ
אֲשֶׁר לֹא־מָשְׁכָה בְּעֹל: ד וְהוֹרִדוּ
זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת־הָעֶגְלָה אֶל־
נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא־יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא
יִזָּרֵעַ וְעָרְפוּ־שָׁם אֶת־הָעֶגְלָה
בַּנָּחַל: ה וְנִגְּשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי
כִּי בָם בָּחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשָׁרְתוֹ
וּלְבָרֵךְ בְּשֵׁם יְהוָה וְעַל־פִּיהֶם יִהְיֶה
כָּל־רִיב וְכָל־נָגַע: ו וְכֹל זִקְנֵי
הָעִיר הַהִוא הַקְּרֹבִים אֶל־הֶחָלָל
יִרְחֲצוּ אֶת־יְדֵיהֶם עַל־הָעֶגְלָה
הָעֲרוּפָה בַנָּחַל: מפטיר ז וְעָנוּ
וְאָמְרוּ יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכֻה שפכו ק' אֶת־
הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ: ח כַּפֵּר
לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־פָּדִיתָ יְהוָה
וְאַל־תִּתֵּן דָּם נָקִי בְּקֶרֶב עַמְּךָ

ותקוין ותבני כרקומין על קרתא דהיא עבדא עמך קרב עד דתכבשה: א ארי ישתכח קטולא בארעא דיי אלהך יהיב לך למירתה רמי בחקלא לא ידיע מן קטלה: ב ויפקון סבך ודינך וימשחון לקרויא דבסחרנות קטילא: ג ותהי קרתא דקריבא לקטילא ויסבון סבי קרתא ההיא עגלת תורין דלא אתפלח בה דלא נגידת בניר: ד ויחתון סבי קרתא ההיא ית עגלתא לנחל בייר דלא יתפלח ביה ולא יזדרע וינקפון תמן ית עגלתא בנחלא: ה ויתקרבון כהניא בני לואי ארי בהון אתרעי יי אלהך לשמשותיה ולברכא בשמא דיי ועל מימריהון יהי כל דין וכל מכתש סגירו: ו וכל סבי קרתא ההיא דקריבין לקטילא יסחון ית ידיהון על עגלתא דנקיפא בנחלא: ז ויתיבון ויימרון ידנא לא אשדא ית דמא הדין ועיננא לא חזאה: ח כהניא יימרון כפר לעמך ישראל דפרקתא יי ולא תתן חובת דם זכאי

י"ז · ו' זמן · י"א בטעם ס"פ · ג' רפין. ב' · כ' · ב' · ב' · ב' חסר ו' · ל' · ד' · ל'. ג' · ב' · ו' מ"ל · י'

המסורה

גם בסדר משפטים: על העיר. י"ז וסימן נמסר בירמיה סימן ל"ב: עשה ו' וסימן רק עץ אשר. איש וברד שלג וקיטור. ולשמחה מה זה עשה. אין אסתר מגדת. קול רנה וישועה. ימין ה' רוממה ימין ה' עשה חיל: ויצאו ז' רפין וסימן בסדר ויהי בשלח: ולברך ד' וסימן נמסר בסדר עקב: ידינו ו' מלאים וסימן נמסר בסדר בראשית:

תולדות אהרן

עד רדתה. שבת יט (שבת ד מ"ק פא): כי ימצא. יומא כג סוטה מד מה (סוטה כג כד): לרשתה. סוטה מה ב"ק פב: לא נודע. יומא כג סוטה מז: ויצאו זקניך. יומא שם סוטה מד מה סנהדרין יד: ומדדו. סוטה מה: ולקחו זקני. סוטה שם מכות י: עגלת בקר. זבח פ' וירא ופ' ויגש: אשר לא עבד. פסחים כו סוטה מו מגילה ל: אשר לא משכה. סוטה מה מו: אל נחל איתן. שם מו: אשר לא יעבד. שם מכות כב: וערפו שם. תענית ז ע"ג כג חולין כד בכורות י כריתות ו: בנחל. סוטה מו: ונגשו הכהנים. גיטין נב (נדרים מא סוטה כב): ועל פיהם יסוד. סנהדרין לד בכורות לה נדה י: וכל זקני העיר. סוטה מו: הערופה. פסחים כע זבחים מו חולין יא כו קי כריתות ו: וענו ואמרו. סוטה לח מד מה מו: ועינינו לא ראו. בב מו: כפר לעמך. שם מו הוריות ו כריתות כו:

בעל הטורים

מלחמה עד רדתה. בגימ' אף זהו בשבת: כי ימצא חלל. כמו לפי מלחמה בשבעה מלחמה דרך למצוא הגוים: באדמה בגימטרי' בגלוי: ומדדו ב' ומדדו את הערים. ומדדו את תכנית שמודדין מראשו שהוא עיקר תכונת האדם: אשר אותיות ראש שמודדין מראשו: אשר סביבות החלל. בגי' בראשו של הרוג: לא עבד בה ולא משכה בעול לא יעבד ולא יזרע. הרי ד' מצות לכפר על ד' רוחות העולם. וכן ד' פעמים חלל. וד' פעמים עגלה בפרשה. לא שפכה כתיב בה"א שלא נגענו בו בחמשה אצבעותינו. ועוד כי הנפש יש לה ה' שמות ולכן קלל דוד ליואב ה' קללות כשהרג אבנר זב ומצורע וגו': כפר לעמך ישראל. מכאן שכל ישראל ערבין זה בזה: כפר לעמך ישראל אשר פדית. ר"ת בגי' זה הכהנים:

רמבן

לומר אתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר וגם בהיותך במחנה לבא מפניך במצור תעשה כן וטעם אותו תשחית וכרת כי מותר אתה לכרות אותו לבנות המצור וגם להשחיתו עד רדתה כי לפעמים תהיה ההשחתה צורך הכבוש כגון שיהיו אנשי העיר יוצאים ומלקטין עלים ממנו או נחבאים שם ביער להלחם בכם או שהם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף:

כא (ד) אל נחל איתן. קשה שלא נעבד לשון רש"י. ורבותינו אמרו שהוא נאסר לחרוש ולזרוע בו לעולם א"כ הן האזהרות שהזורע או העובד בו עובר בלאו הזה. והטעם אשר יביאו אותו אל נחל איתן כי לא יעבד בו ולא יזרע לעולם. וטעם ונגשו הכהנים בני לוי לאמר כפר לעמך ישראל אשר פדית שיעור הכתובים ונגשו הכהנים בני לוי וכל זקני העיר ההיא הקרובים אל החלל ירחצו את ידיהם וענו ואמרו והרחיצה במקצת מן הנזכרים והעניה במקצתם כדרך ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך וגו'. וענין העריפה אמר ר"א שהשם צוה לעשות כן על העיר הקרובה כי לולי שעשו עבירה כדומה לה לא נזדמן שיהרג אדם קרוב מהם ומחשבות ה' עמקו לאין קץ אצלנו. אבל הרב אמר במורה הנבוכים כי הטעם לגלות על הרוצח ולבער דמו בעבור שברוב הפעמים יהיה הרוצח מן העיר אשר סביבות החלל וכשיצאו הזקנים ויתעסקו במדידה ההיא וזקני העיר ההיא יעידו לפני השורה שלא התרשלו בתקון הדרכים ושמירתם ושאינם יודעים מי הרג את זה וכשיחקר הענין יאספו הזקנים ויביאו העגלה ירבו בני אדם לדבר בו אולי יגלה הדבר וכבר אמרו שאפילו

ספורנו

האדם בעיניו אותו תהיה: כא (ד) אל נחל איתן. שאין שם רגל מצויה: וערפו. שהיא מיתה נעלמת מעיני הנהרג מורה על שההריגה היתה בלי ספק במקום נעלם מעיני העם ושנעשתה ע"י רוצח שלא היה נודע לרוצח אצל בית דין. שאם היה נודע אצלם לרוצח היו מבערים אותו: (ה) לשרתו ולברך. ועל ידם תהיה כפרה מן הדם הנקי וברכה לארץ: ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. באופן שהם בקיאים בדרכי בני האדם ומזגיהם כמו שראו הם ואבותיהם ואולי יכירו מי נתלכלך בחטא זה בידיעת דרכיו ומעלליו ויתגלה הדבר: (ז) ידינו לא שפכו. שלא הנחנו שום נודע לרוצח בארץ: ועינינו לא ראו. שלא היה זה במקום רואים שאם היו שם רואים היו מתקוממים ומגידים: (ח) כפר לעמך. כפר אתה בדם שופכו כאמרם ז"ל (סנהדרין) מי שנתחייב הריגה לשמים באים עליו:

ונכפר

כמשוכנים: ונכפר. חסר תי״ו כמו ונוסרו כל הנשים והם שנים בניינים בנין התפעל עם בנין נפעל. וטעם וכר אשר פדית. כאשר פדיתם ממצרים למען תסלח כן פדם מזה הדם ועונשו: (ט) ואתה תבער הדם הנקי. פירושו עונש הדם הנקי או יהיה הדם דם הנקי ויש אומרים אתה חייב לבער שפיכות דמים והנכון בעיני הוא אשר הזכרתי כי לא ישפך דם נקי בארצך אם תעשה הישר בעיני ה׳ כמוך שכר עבירה עבירה ושכר מצוה מצוה:

שוקני בית דין שופכי דמים הם אלא לא ראינוהו ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לויה הכהנים אומרים כפר לעמך ישראל: (ח) ונכפר להם הדם. הכתוב מבשרם שמשעשו כן יכופר להם העון: (ט) ואתה תבער. (כתובות ל״ז) מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה העגלה הרי זה יהרג והוא הישר בעיני ה׳:

יִשְׂרָאֵל וְנִכַּפֵּר לָהֶם הַדָּם׃
ט וְאַתָּה תְּבַעֵר הַדָּם הַנָּקִי מִקִּרְבֶּךָ כִּי־תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה׃ ססס

תולדות אהרן ואתה תבער כתובות נו. סנהדרין נג.

בְנוּ עַמָּךְ יִשְׂרָאֵל וְיִתְכַּפַּר לְהוֹן עַל דְּמָא׃ ט וְאַתְּ תְּפַלֵּי אָשְׁדֵי דַם זַכַּאי מִבֵּינָךְ אֲרֵי תַעְבֵּיד דְּכָשַׁר קֳדָם יְיָ׃ ססס

ספורנו

ונכפר להם הדם. יכופר בדיני שמים בדם שופכי באופן שיהיה נראה כשיתכפר אליו: (ט) ואתה תבער. הנה האל ית׳ יכפר כשלא תדעהו ואתה אם תדעהו תבער קודם שיפעלו בו דיני שמים:

רמבן

תבא נפתה ותאמר פלוני הוא הרוצח לא תערף ואם יודע הרוצח יתחרשו מזה ויעידו הבורא על נפשותם כי לא ידעוהו יהיה בזה הדין גדול ועל השומע במה דבר בענין יבא ויגיד ויתפרסם הדבר ויהרג או על ידי ב״ד או המלך או גואל הדם ויתחזק הענין בהיות המקום אשר תערף בו העגלה לא יעבד בו ולא יזרע לעולם יכירו בו רואיו וידברו בו. והנה לפי הטעם הזה יש בתחבולה זו תועלת הכל המעשה איננו מרצה בעצמו ויהיה ראוי עוד שיעשה בשדה טוב ראוי לזריעה שיכירו בו רואיו כי בנחל איתן לא יודע מדוע לא יעבד בו. ולפי דעתי יש לו טעם כענין הקרבנות הנעשים בחוץ שעיר המשתלח ופרה אדומה ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים:

פרשת כלי יקר שפטים

שפטים ושוטרים תתן לך וגו׳ ושפטו את העם משפט צדק. היה לו לומר ושפטו צדק כי את צדק תבא במקום תתן לך. ובמקום ושפטו היה לו לומר ושפטו כי ושפטו הוא לשון כ״א הודעת הדברים בצדק יהיה. ביאור הענין הוא בפסוק זה לשון שני בית שפוט ביחו למנות דיינים שימנה אותם על מנת שיהיו דיינים לו ולא יחניפו אפי׳ לזה הממנה אותם וז״ש תתן לך על עצמך ושופטך בזה שק״ו שישפטו את כל העם משפט צדק כי אם לא יחניפו גם לך ק״ו לכל העם לכך אמר ושפטו לשון הודעת דברים גומר בצדק יהיה בודאי בכל יחוייב לא שיתנו הוראה בכל מי אשר ספק ביחו שמינה דיינים בורר או קרובי או מיודעי דומה כאילו התנה שפיטם על מנת שיחניפו לו וכן שיטים ונמשך מזה שגם כל העם אפילו רחוקים לא ישפטו בצדק כי הדיין צריך להשוות כל הדינין שלא יאמרו לו אתמול פסקת כך וכן לקרובך או למיודעך או נכן שיקך ועכשיו אתה משנה בדין כזה. ועל דרך הרמז י״ל שבכ״מ שנאמר העם מדבר ברשעים כמו שפירש״י בפסוק ויהי העם כמתאוננים ורז״ל אמרו כשבעלי דינין שעומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים כו׳ לכך אמרו ושפטו את העם כי בשעת המשפט יהיו בעיניך כאלו העם אשר הרשעים מכונים בהם ואינם משפט צדק אחר המשפט יתהפך הרשעות לצדק כי יהיו בעיניך כצדיקים כשקבלו עליהם את הדין. ד״א שופטים ושוטרים תתן לך קבוע לעצמך תחלה ואח״כ ושפטו את העם לקשט אחרים כי כל דיינא דמפקין מיניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא:

לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שחד. מדלא קאמר ולא תכיר פנים בוי״ו ואמר ולא תקח שחד בוי״ו ש״מ שלא תטה ולא תכיר כל א׳ מילתא באפי נפשיה אבל לא תקח שחד תולדות של לא תכיר פנים לפי שהעשירים נקראו פני הארץ כמו שפירש״י פ׳ תרן יכשיאמר לא תכיר פנים היינו העשירים שנקראו פני הארץ ובכלל הכירם אז ממילא לא תקח שחד כי המכיר פני העשירים הוא בעבור הקות השחד שמקוה לקבל מהם. ולשון המי׳ מורה שפני הבעלי דינין יהיו שוים בעיניו כאלו פיו שניהם מגותים בכך מאיש הפנים לבלתי היות נשוס כף הכרע ונטיה לשום צד וזהו ענין לא תכיר פנים שיהיה דומה כאלו אינו מכיר שום אחד מהם. ולשון שחד אמרו רז״ל מלשון שהוא חד שהמקבל והנותן נעשו לבים אחד ושוב אינו רואה חובה לעצמו. ואין זה מיושב בהרי שחד שם הממון ולא שם הבעלים וכי בשביל שמות שהבעלים יהיו נאהדים נקרא הממון על שמם. וי״ל שהוא הוא לשון איחוד מלשון ברזל בברזל יחד כי הממון דומה לשבין מאחד החותך ויכרת וכל דיין צריך להיות מתון שלא יחתוך הדין מהרה ובקבלו השחד הרי הוא יודע לאותו נותן הדין ויחתוך הדבר לאחר בשביל חד וזה הדין חותך הדין אלא הממון חותך יחתוך חד. ואפי׳ ברמז כאן שהדיין צריך להיות מתון בדין וישב״ו יבא נדיו שיני הדין להבחותו יותר מכדי הראוי ע״כ אמר צדק צדק תרדוף וכי בהגונה מלבים את ישראל שאמרו צדק אין בה כלוך שפירשני לשונה פ׳ דברים שבדיני נפשות נוטים בו ביום לזכות אבל לא לחובה ואם היבשה וחזו מלוים אותן דרייני הזכות ע״ז אמר כאן שצדק תרדוף כי נכון הדיבה מורה על הייתירות שמתם לחתוך הדין כשמתברר זכותו דהיינו הצדק ובכל הצדק את נגופה יחד למשפט החובה שחייב להלין. ד״א שחד ביות את כהנו החותך כך שזה הדין מביא הרב והוא לעולם בדאורייתא בפרק

כשמרה הרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עוות הדין לכך נקרא השחד המעוות הדין בשחד שהוא את הרב ואין כי היסוד גם על עינוי הדין כאמרו צדק צדק תרדוף בזיזה גומר כלומר אתה זכאי לגלות צדקתו למען תחיה ותנצל מן החרב: וירשת את הארץ. פירש״י כדאי הוא מנוי הדיינין להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם. וטעם להחיות לפי שהלשון מורה על את רעהו חיים בלשו לכך אמרו שמינוי הדיינים גורם להחיות ר״ל שלא יבלע איש את רעהו חיים ולהושיבם על אדמתם כמ״ש מלך במשפט יעמיד ארץ אבל קלקול הדיינין גורם השחתת הארץ והוד הדיבור יפיה וכן אמר יתרו וגם כל העם על מקומו יבא בשלום ר״ל איש על מקומו יבא בשלום אלא שמהדר במקום כלוי המוחה גבי העם אשר כעת רעו לבא שמה ויאמר יתרו שבזכות מנוי הדיינים ישובו לבא שמה. ועל דרך הרמז י״ל שהזכיר כאן המשפט וצדקה לפי שיש לפעמים דין המוכה צדקה ושפטו כראות כדרך שעשה דוד המלך משפט לזה וצדקה לזה ויש הפרש בין משפט לצדקה כי המשפט צריך להיות במתון והצדקה בזריזות ומהירות כמ״ש רודף צדקה וחסד ימצא חיים וכתיב שמרו משפט ועשו צדקה וכמוהו לכו שמרים כי המשקה העומד על שמריו זמן רב ישנו השמרים לטעמו ויפסד המשקה כלול וענין הדרך שנאמר כי יתמהמה לבבי ונגמר כך מי שהוא מתון בדין גורם להרחיק כל הטעיות הגורמים עבירת השגג. ועשו צדקה לאהבת בלא המתנה מיד תן לו והאל הדיחהו כך נאמר כאן לא תקח שחד שהוא את יחתוך הדין מהרה אלא צריך להיות מתון בדבר המשפט. אבל הצדקה לא כן הוא צדק צדק תרדוף בזריזות ומהירות למען תחיה כי רודף צדקה וחסד ימצא חיים וירשת את הארץ כי הדיינין יושיבום על אדמתם ומלך במשפט יעמיד ארץ:

לא תטע וגו׳ ולא תקים וגו׳ לא תזבח וגו׳. במדרש אמרו כי בכסא של שלמה המלך היו שם מעלות והיה כתוב על א׳ לא תטה על השני לא תכיר על הג׳ לא תקח על הד׳ לא תטע על החמישי לא תקים על הששי לא תזבח. יכול מבשיל יסתומם על השאלה מה ענין לא תזבח ולא תקים ולא תטע לכסא שלמה אשר הוכן למשפט ומאמר לא תזבח אשר יראה בעיניך רחוק לשמו לכסא משפט הגני מראה מקום כי קרוב הדבר מאד כדרך שאמרו במסכת יבמות כשם שב״ד מנוקים היו בצדק כך היו מנוקים ממום שנאמר כלך יפה רעיתי ומום אין בך וידוע שאין לך דבר הבא בקבלה שאין לו סמך מן התורה כי ד״ת מדברי קבלה לא ילפינן ומהיכן לימדו גומר כן מן התורה שהסנהדרין צריכין להיות נקיים מכל מום. אלא ודאי לפי שהכל מודים אפילו מאן דלא דריש סמוכים מ״מ במשנה תורה הכל דרשו סמוכים וא״כ נמצא כשמני פרשה לאין אלו אלא גומר לך שכולם תלוין ביושב על כסא דין ולא לחנם אמרה תורה שיהיה מקום ישיבת הסנהדרין אצל המזבח אלא ודאי כדי ללמוד זה מזה וכל הפוסל במזבח עצמו ובמקריבים על גביו זהו הדבר הפוסל גם בסנהדרין. במקריבים על גבי המזבח כתיב לא תזבח לה׳ אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום כל דבר רע כשם שפוסל המום בקרבן כך פוסל גם בסנהדרין כי כל מום הגלוי מגלה היזק רעה הנסתרת בתוך הגוף בין באדם בין בבהמה לכך נאמר בבהמה כל דבר רע כי המום הנגלה מורה שיש בקרבה איזו רעה נסתרת כל חולי וכל מכה ובהגם נגע בתורה כדי לגלות טעם המום הפוסל גם בסנהדרין כי אמיץ הדיינים

יצא מן השורש פורה ראש ולענה כדרך שפרשנו בפ' אחר בפסוק מום בו ע"ש דרך משל אם הוא עור מעינו אחת ידענו בו כי השוחד גרם לו ואם הוא פסח ידענו שרגלו לא עמדה במישור והוא צולע ופוסח על שתי הסעיפים וכן כל המומים וז"ש כשם שצריכין להיות מנוקים בצדק כו' למה תלוי המום בצדק אלא ודאי לפי שזה תלוי בזה כי המום מורה על קלקול הצדק לכך סמך פסוק לא תזבח לפסוק צדק צדק תרדוף. וכשם שהמזבח היה צריך להיות מן אבנים הרבה ולא מצבת אבן א' כך הסנהדרין כי אין דן יחידי אלא אחד ע"כ היו הסנהדרין צריכין להיות רבים כי אנשי המעלה נמשלו לאבני נזר בהרבה מקומות במקרא לכך היה כתוב על כסא שלמה לא תקים לך מצבה. ולא תטע לך אשרה דרשו במסכת סנהדרין על המעמיד דיין שאינו הגון ובמקום ת"ח כאלו נטעו אצל מזבח ה' וזה אזהרה גדולה על גסות הרוח ואנו למדין גם זה מן המזבח שלא רצה ה' במזבח של כסף וזהב אלא מזבח אדמה תעשה לי המורה על גדר הענוה ורז"ל אמרו הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח וכמ"ש ידרך ענוים במשפט ובטעמו של דבר זה הארכנו למעלה פ' משפטים על פי המדרש אשר הובא בילקוט פרשת זו על פסוק שופטים ושוטרים משל לאדם שהיה לו פרדס נאה והיה לו בן קטן כו' ושם אמנו ביאור יקר על מדרש זה המאמת דבר זה שהגסות רוח מקלקל כל הדינין ושורש הקלקול פורה מן הדיינים אשר נתמנו לשם שבח והוכר מצד רום לבבו או לצד קרובת המהדרים אחר יוהרת הכבוד והשררה ומעמידין אשרה זו כדי שיהיה מאושר באהרן כהוראת לשון אשרה ורז"ל אמרו כל מי שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשרה כו' ש"מ שמשפט אחד להם לאשרה ולמשתופפים בצלה שניהם נגדעים ונכרתים ובמקום ת"ח כאלו נטעו אצל המזבח כי שם מושב הסנהדרין והיינו במקום ת"ח. ובדורינו כמה אשרות נטועים בכל עיר ועיר לא יבקרו בין במקום ת"ח או לא גם כי יהיה בעירו ת"ח מופלא בתורה והסידות כל הכמתו לא עמדה לו כי עכ"פ כל אחד יבחר לו בקרובו או במחותנו אשר יודע בו שהוא יחניף לו או יתנגד לבוגדו ושרצה זו במלואה ברבה בני עמי אשר לכבוד זרע אברהם עת לקצר ומ"מ עלה בידי ביאור יקר בסמיכות פסח לאוין אלו:

לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. פירש"י אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל כו' נראה שדקדק זה מדלא קאמר לא תסור ימין ושמאל מן הדבר ומדקאמר ימין ושמאל אחר אשר יגידו לך ש"מ שהכי קאמר אף על פי שכפי האמת אינו ימין ושמאל זולת מה שהם יגידו לך שהוא ימין ושמאל ובטעם דבר זה נתקשו המפרשים ונתנו טעמים רבים שנוין דין מן דין. וכפי האמת אין אני רואה שום קושיא בדבר כי כבר אמרו רז"ל שמא יאמר אדם הואיל והללו מטהרין והללו מטמאין הללו אוסרין והללו מתירין האיך אני למד תורה מעתה ת"ל נתנו מרועה א' כולן אל א' נתנן כו' וק' הלא הדרא קושיא לדוכתה וסוף סוף האיך אני למד תורה. אלא ביאור הדבר הוא שבכל דבר טומאה וטהרה יש כמה פנים לטהרו וכמה פנים לטמאו ואם התורה עיקרו הוא מפני שהצדדים דמראים פני טהרה הם מרובים יותר מן הפנים המראים פני טומאה וכן להפך והוא הדין בדבר מותר ואסור וכשר ופסול ומטעם זה אמרו רז"ל סוף פרק אחד דיני ממונות שאין ממנין לסנהדרין עד שיודע לטהר השרץ מן התורה וטעמו של דבר שאם לפעמים צריכין להוראת שעה לפסוק נגד התורה משום עת לעשות לה' הפרו תורתך אז יכול החכם או הנביא לצרף לסברות עת לעשות לה' אותן מיעוט סברות שכבר נדחו מחמת הרוב ולילך אחר המיעוט כהוראת אליהו בהר הכרמל אבל אם אין החכם או הנביא יודע שום סברא אל ההפך אז לעולם לא יטהרו אפילו בהוראת שעה והרי הוא מחוייב לטהרו מטעם שמך עת לעשות לה' למיעוט סברת הנוטין אל ההפך ואתרע רובא דכנגדו. ואם ב"ד שלמטה פוסקים טהור על דבר שהוא טמא מן התורה הואיל שיש סברות גם לטהרו סמוך רובא של ב"ד שלמטה שהסכימו לטהרו אל מיעוט סברות שיש לו בלאו הכי לטהרו ואתרע רובא של טומאה כי נתן ה' כח גם לבית דין שלמטה לעשות סברות לכאן ולכאן ונתרבו הסברות הנוטין לצד טהרה וע"כ יפה אמרו רז"ל עשה אזנך כאפרכסת וקנה לב לשמוע דברי המטהרין ודברי המטמאין כי כפי האמת כל אדם צריך לכל הסברות כי א"א לו להיות מן הסנהדרין עד אשר יהיה ידו בכל הסברות ומטעם זה ראוי לקבל מהם אפילו אם אומרים על ימין שהוא שמאל מצד אותן סברות הנוטים גם לצד שמאל וזה דרך נכון מאד. ואם נהפך לומר שאמרו זה על הדינין שאין לדיין כ"א מה שעיניו רואות כמ"ש ושפטתם בדבר המשפט והוא קאי על מ"ש למעלה בין דין לדין כי הכל לפי ראות עיני הדיין אז הדבר מבואר מעצמו כי בידו לדון על פי אומד דעתו כמ"ש אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם ואמר שפטו על שלשתן ובשעריכם לשון שיעור כי שלשתן צריכין השערה שכלית ואומד הדעת לפי הזמן והמקום והענין כי לפעמים צריך לשנות האמת מפני השלום וכיוצא וכן השלום אינו טוב לעצמו בכ"מ כי כנוס לרשעים רע להם ורע לעולם וכן המשפט צריך שיעור ואומד הדעת בדרך שנתבאר:

שום תשים עליך מלך וגו'. רבים אומרים מי יתן ויהי טוב ביאור מספיק על הספק הגדול הנופל על מצוה זו שאם היה רצון ה' שלעולם ימלוך מלך כשיתבונן מהם א"כ למה נתרעם עליהם שמואל הנביא וה' עמו כששאלו להם מלך משמע שהיה דבר נתעב בעיני ה'. וי"א שהתרעומות היתה על שאמרו לשפטנו ככל הגוים שישפוט אותם בנמוסי הגוים. וי"א שאין פרשה זו מצוה אלא הגדעה דברים שהקב"ה מגיד מראשית אחרית שכך יבקשו ישראל לעתיד והתיר להם ה' ומהרי"א האריך ויכוח זה. והאומר אני דעתי בקצרה שהרצון האלהי היה שלעולם ימלוך מלך עליהם כדי להטיל מוראו על כלם כאמרו רז"ל הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה כו' ולא לצורך המשפטים שהרי היו בתי דינים קבועים בכל עיר אלא לצורך קיבוץ ותיקון המדינות אך באופן זה שתהיה אימת מלכות עליהם כי בזה רצה ה' וכן אמר ליהושע כי אתה תביא את העם הזה טול מקל והך על קדקדם לכך נאמר כי שבט אל הארץ וגו' כי לאחר ירושה וישיבה ישמן ישורון ויבעט ואיש הישר בעיניו יעשה כשאין מלך בישראל ואז ודאי יאמרו השרידים אשר ה' קורא כי עת לעשות לשאול מלך והמרת אשימה עלי מלך שיהיה מוראו על כי כן משמע לשון עלי שיהיה עליון עלי ומושל ורודה בי בחזקת היד ככל הגוים אשר סביבותי לעשות כמתוקנים שבהם שאינן בועטים במלכיהם ומקבלים עליהם מרות ומאימת זמנינו יוכיח וע"ז נאמר שום תשים עליך מלך כי שאלה זו כהוגן כשיהיה עליך מלך דהיינו אימתו עליך כמובן ממלת עליך אבל בימי שמואל לא דברו נכונה כי אמרו תנה לנו מלך לא אמרו עלינו מלך אלא לנו כי לא רצו לקבל מרות שיהיה מוראו עלינו אלא יהיה לנו מסור בידינו להקים מלכין ולהעדא מלכין ויוצא לנו מזה שבעל כרחו יחניף לנו וע"כ אמרו לשפטנו ככל הגוים כי עיקר צורך התנופה הוא במשפטים וכמנהג ארצות אלו שמקבלים איזה רב על זמן ידוע כדי שלא יהיה אימתו עליהם והדרבה אימתם על הרב וע"כ הוא מוכרח להחניף להם כדי שלא ידחוהו. וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך כי עיקר האשמה במלת לנו לשפטנו כ"א יהיה לנו ולא עלינו איך יהיה שופטנו, ויאמר ה' אל שמואל שמע בקולם וגו' כי לא אותך מאסו כי אדרבה זה שבחך כי אתה מוחזק אצלם שאין אתה מחניף להם ע"כ בקשו במקומך מלך שיחניף להם בהכרח ובזה מאסו אותי ולא שאלו על פי התורה כי כל הפגם שהמלך יבטל רצוני מפני רצונם. וז"ש ממלוך עליהם ר"ל בזה מאסו אותי מה שלא רצו שימלוך עליהם המלך. ואתה שמע בקולם אך כי העד תעיד בהם והגדת להם משפט המלך אשר ימלוך עליהם דווקא ולא להם כי באלה חפצתי נאם ה'. ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם כי אף אם לא תבחרוהו כ"א לכם מ"מ סופו שבחמה שפוכה ימלוך עליכם ואת בניכם יקח וגו' וזה עונש שלכם על שלא שאלתם כהוגן וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ר"ל ולא עליכם והאמרו דרך וידוי שעלה בידכם הפך ממה שבקשתם. וימאנו העם וגו' ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו מה שאמרו לא היינו דרך וידוי אמרו כן לאמר לא נהפוך מלך עוד בדרך אשר שאלנוהו תחלה לאמר תנו לנו מלך. כי אם מלך יהיה עלינו כאשר דבר ה'. וכן נאמר אח"כ כי יספנו על חטאתינו לשאל לנו מלך ורצו לומר בתחלה קודם ששמענו העונש. ופירוש זה יקר ומובן שנוי הלשון בין עלינו ללנו ומצד דקדוק רז"ל שאמרו שהאימה היתה עליכם כי עיקר המצוה תלויה בזה ומ"ש ויאמר ה' אל שמואל שמע בקולם וגו' והמלכת להם מלך והל"ל עליהם לפי שקבלת המורא תלוי במקבלים ולא ה' פעל זאת אלא נתן להם מלך שיהיה טוב להם לבלתי רום לבבו מאחיו ע"כ אמר בשעת מעשה להם אבל מ"מ לישראל לא היה נכון לומר כן כ"א כדבר ה' שאמר והמרת אשימה עלי מלך כך היה להם לומר:

והיה כשבתו על כסא ממלכתו. פירש"י אם עשה כן כדאי הוא שתתקיים מלכותו רמז לדבר כס"א ר"ת **כ**סף **ס**וס **א**שה בזכות שיהיה נזהר בשלשתן יזכה לישב על כסא ה' וכמ"ש וישב שלמה על כסא ה' ולפיכך צריך להזהר מן הדברים המסירים לבו מן ה' ומבדילין בינו לבינם כי הרבות כסף וזהב מביאו לידי שכחת ה' כמ"ש וכסף וזהב ירבה לך ורם לבבך ושכחת את ה'. וכן רבוי סוסים סבה להסיר בטחונו מה' ויבטח בסוס ורכב כמ"ש הוי היורדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו וז"ש ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס אין האיסור בלכתם מצרימה לסחורה אלא עיקר האיסור הוא בעבור שריבוי הסוסים מסיר ממנו הבטחון בה' על כן צוה שלא ישיב העם מצרימה כדי להרבות סוס כאלו היה כל בטחונו בסוס ורכב אבל לשאר סחורות מותר ללכת מצרימה וטעם זה יקר יותר ממה שדברו בזה כל המפרשים. וכן רבוי נשים גורמים להטות לבבו מעם ה' כדרך שנעשה לשלמה. ואמר וכתב לו את משנה התורה הזאת וגו' כדי שיקרא בו וידע להזהר מכל אלה. כנגד רבוי הכסף אמר לבלתי רום לבבו מאחיו כי הכסף מביא רום לב. וכנגד ריבוי הנשים אמר לבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל כדרך שאמר למעלה ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו. וכנגד רבוי הסוסים אמר למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל לומר אם יבטח בסוס ורכב ימות במלחמה כי שקר הסוס לתשועה וברוב חילו לא ימלט נפשו אבל אם יבטח בתשועת ה' יאריך ימים ולא ימות. ואמר בקרב ישראל לומר שהבוטח בסוס ורכב מבקש ישועה ועזר מארצות העמים ולא בקרב ישראל כדרך שנאמר הוי היורדים מצרים לעזרה וגו' אבל אם לא ירבה לו סוסים אז ימצא התשועה בקרב ישראל ולא מארצות העמים ורמז עוד שישראל נושע בה' המתהלך בקרב ישראל כמ"ש כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך ור"ל שיאריך ימים וגו' ממי שהוא בקרב ישראל:

וזה יהיה משפט הכהנים וגו'. רוב המפרשים חתרו למצוא דרך לסמיכת פרשה זו לפרשה של מעלה ולא מצאו ביאור מספיק עיין בספר מהרי"א אשר הביא דעות הרבה בזה ואומר אני לפי שנאמר בספר שמואל זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם וגו' ואת שדותיכם וכרמיכם יקח וגו' הורה במלת עליכם לומר שכבר נרמז בתורה משפט המלך ומעשהו כמ"ש שום תשים עליך מלך שיהיה מושל עליך בגופך וק"ו בממונך. ע"כ סמך לפרשת המלך שמשפטו ליקח הכל בזרוע. אבל משפט הכהנים אינו כן אלא שכר שירותו הוא נוטל כמ"ש לעמוד לשרת וגו' לא כמ"ש קחה שהם לוקחין דרך שררה כמלך כמבואר במקומו. ויכול להיות שרמז למלך שלא יגע בכל אשר זכו הכהנים משלחן גבוה ומגדה בלו והלך לא שליט למרמס עליהן. וטעם הזרוע והלחיים והקבה קרוב לשמוע שהזרוע שכר נשיאות כפיו והלחיים שכר ברכת כהנים כשה. והקבה כי בזכותו ישלח ה' את הברכה שאוכל קמעא ומתברך במעיו:

לבד ממכריו על האבות. ביאור הדבר שכל כהן יאכל חלקו ואם יש לו מותרות יכול הוא למכור וחלק כחלק יאכלו לבד ממכריו מה שהוא מוכר ומ"ש על האבות היינו לאבן לאב ניתן לו רשות למכור המותרות וכי לא היה נכון יותר ליתן

המותרות

המשמרות לפי שאין לו די ספוקו. ע"ז אמר על האבות לא ולמד שחלוקת הארץ נחלקה לבתי אבות כפי מה שהיו מרובים באוכלוסין או מועטין בזמן החלוקה ויכול להיות שברוב הימים ישתנה הענין של שבט ה' לא יהיה די ספוקו אם יהיה מרובה באוכלוסין יותר ממה שהיה בזמן החלוקה ולשבט אחר יהיה מותרות אם ימעט הבית מהיות לו אוכלוסין הרבה ממה שהיו בימי האבות אשר עשו החלוקה אלא ודאי הטעם שאין שום חלוקה אחרת כ"א אותה שנעשית בימי האבות כך הכהנים שעשו אבותיהם חלוקה למשמרות אעפ"י שברוב הימים ישתנה הענין של משמר א' יהיה במיעוט ולאחד מותרות מ"מ יטול הכהן למכור המותרות לפי שהכל הולך אחרי האבות:

כי תצא למלחמה על אויבך. אנו צריכין למודעי חילוף הלשון מיחיד לרבים כמה פעמים כי אמר וראית סוס ורכב ואח"כ אמר עם רב ממך והמפרשים אמרו כי בעיני השם ית' הם כולם כסוס ורכב אחד ואם הוא עם רב היינו ממך הוא רב ולא בעיני השי"ת. ועוד כי תצא לשון יחיד ואח"כ אמר והיה כקרבכם לשון רבים וכ"ף הדמיון של כקרבכם צריכה ביאור כי בקרבכם מבעי' ליה. והאומר אני שבהיות שלום בין האויבים אז המלחמה מסוכנת ביותר כי כלם נוסדו סוד אחד על ה' ועל משיחו אבל כשחלק לבם ואינן באגודה אחת אין הסכנה גדולה כל כך. וזה הנס אשר הקב"ה עושה עם ישראל שאע"פ שבתחלת יציאתם למלחמה כל האומות נתחברו כאלו היו כלם סוס ורכב אחד כאיש א' מ"מ כקרבכם אל המלחמה ביני וביני ישלח ה' בהם את המהומה ויפרדו איש מעל אחיו והיה חרב איש ברעהו. כמ"ש בדרך א' יצאו אליך ובשבעה דרכים ינוסו מפניך לפי שבתחלה הם כבהמה אחת וביני ביני ישלח ה' בהם המהומה להיות חלק לבם עד שכל שבעה אומות כל א' מהם ינוסו בדרך אחד בפני עצמו כמ"ש תשיתמו שכם וגו' דהיינו לחלקם לחלקים. וז"ש כי תצא למלחמה על אויבך בלא יו"ד אבל הכ"ף המורה על אויב אחד וראית סוס ורכב עם רב ממך ר"ל עם רב כזה כולם נתועדו אל עמך שוה בתחלה כאיש אחד וכסוס ורכב אחד וכל אומה אומרת לחברתה כסוסי כסוסך. וע"י זה מסתמא יכנס מורא בלבבך לפיכך אמר אל תירא מהם ולא מהמונם כי לסוף יתפרדו איש מעל אחיו כמ"ש אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם לשון רבים כי בטרם יקרב אליהם ישראל הפילם ה' ומסך רוח עועים בקרבה וחלק לבם זה מזה. ולעומת זה נס בישראל עושה הקב"ה נס שני כי אם בשעת היציאה למלחמה יצאו מתי מספר כאלו לא יצא כנגדם כ"א איש אחד מישראל כך בהתחלה נראין ישראל מועטים בעיני האויבים ביני ביני ישלח ה' כזה בהאויבים יראו צל ההרים כאנשים וכדרך שנאמר וה' השמיע את מחנה ארם וגו' קול חיל גדול וגומר מכאן ראיה שאפילו המה מועטים הקב"ה מראה אותם לאומות כאלו היו רבים כדי להפחידם לכך נאמר והיה כקרבכם אל המלחמה וכ"ף הדמיון קאי על לשון רבים שבמלת כקרבכם לומר שאתם נראין כרבים אעפ"י שבפי האמת אינו כן כי אתם המעט וזה פירוש יקר:

ואמר אליהם שמע ישראל. פירש"י אפילו אין בידכם אלא זכות ק"ש בלבד כו'. אטו ק"ש מילתא זוטרתי היא וי"ל שהעיקר הוא על התפילין שבראש כי הקורא ק"ש מסתמא אינו קורא כ"א ע"י תפילין שלא יהא כמעיד עדות שקר בעצמו וע"י תפילין שבראשו תפול אימתה ופחד על האויבים כמ"ש וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך ואמרו רז"ל אלו תפילין שבראש ולדבר זה היו צריכין במלחמה שיראו האויבים ויראו מהם ואף ק"ש של לילה כשם שמציל מכל מזיק ומחבל כך הוא מציל מן האומות אשר כחם מן שרים שלמעלה ולכך סמכו ק"ש אל פסוק לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה כי פשוטו מדבר מסתמא בשעת מלחמה. ובמסכת ברכות אמרו רז"ל לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצה"ר שנאמר רגזו ואל תחטאו אי אזיל מוטב ואם לא יעסוק בתורה שנאמר אמרו בלבבכם אי אזיל מוטב ואם לא יקרא ק"ש שנאמר על משכבכם אי אזיל מוטב אי לא יזכיר לו יום המיתה שנאמר ודומו סלה. וד' אלו נזכרו בפ' זו לפי שנאמר כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע פירש"י לפי שהשטן מקטרג בשעת הסכנה וקטרוג זה היינו שהשטן הוא יצה"ר המשתדל להטעות את האדם במלחמה במקום הסכנה כדי להפילו ביד אויביו על כן במלחמה צריך האדם יותר שמירה מן היצה"ר כי במקום מסוכן זה הוא מתגרה באדם יותר משבמקום אחר להביאו לדבר רע. ורז"ל למדו מן פסוק ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי קרי בלילה. וכי דווקא בשעת מלחמה צריך להזהר ולא בזמן אחר אלא ודאי לפי שבמלחמה היצה"ר מתגרה בו ביותר הן בדבר ערוה הן בשאר עבירות כדי להפילו ביד אויביו ע"כ למדה התורה שיהיו מזורזים במלחמה לעמוד כנגד יצרם שלא יביאם לידי חטא במקום הסכנה. ותדע שבפקידה ובפשט מפרשים ראיתי שפירשו כל המלחמות שבפרשה זו על מלחמות האדם עם יצרו ודבר זה רחוק מכליותי להוציא המקראות מפשוטם. ומה שכתבנו מסכים עם פשוטו הכל בא להורות הדרך אשר בו ינצחו האומות והוא כשיהיו שלמים במעשיהם במלחמה לא נפקד מהם איש לעבירה. על כן נאמר והיה כקרבכם אל המלחמה עם האומות ואתם יראים מן העון שלא יכשיל אתכם היצר כי הוא השטן המקטרג בשעת הסכנה אז יעסקו בתורה ז"ש ונגש הכהן ודבר אל העם ובמסכת סוטה אמרו ודבר אל העם בלה"ק. וילפינן מן ג"ש של ודבר משה אל העם הנאמר במתן תורה מה להלן בלשון הקודש אף כאן כן. ואני אומר אין ג"ש להלאין מה להלן תלמוד תורה אף כאן הכהן מדבר אל העם דברי תורה שהרי יהושע נענש על ביטול תלמוד תורה במלחמה שכן אמר לו המלאך עתה באתי על ביטול תורה וטעמו של דבר שת"ת מגין בעד היצה"ר השטן המקטרג ביותר בשעת סכנה. ואם בהולי יש לך אדם שאינו בן תורה כי לא כולי עלמא תורה גמירי וא"כ אותן כיתות במה ינצלו מכף אויב כנימי זה במלחמה. לפיכך ואמר שמע ישראל דהיינו יקרא קריאת שמע אשר הכל יודעין לקרותו ובזה ינצלו כלם מראש פרעות אויב. ואם בהולי יש לך עם הארץ שאפילו ק"ש אינו יודע או איזו איש קשה עורף אשר יצרו הרע חזק ממנו לא ישוב מפני כל תורה וק"ש ואז צריך להזכיר לו יום המיתה ואז ודאי אזיל וע"כ השוטר משמיע מי האיש אשר בנה בית וגו' פן ימות במלחמה וגו' ובהזכרת המיתה של המלחמה יזכור אגב זה גם יום המיתה ובזה ינצח יצרו ודאי כמ"ש אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ ר"ל יזכור לו פתח קברו ואז אף על פי שאליך תשוקתו מ"מ אתה תמשל בו. ועל זה דרשו רז"ל כי החיים יודעים שימותו אלו הצדיקים כו' ור"ל שיודעים שימותו וע"כ זכרון יום המיתה תמיד לנגד עיניהם ודבר זה מצילם מן החטא והמתים אינן יודעין מאומה אלו הרשעים שבחייהן קרויין מתים שנאמר ואתה חלל רשע אשר בא יומו בעון עת קץ. ר"ל הרשעים אינן יודעין מאומה כי אין זכרון יום המות לנגד עיניהם כלל וז"ש אשר בא יומו בעון עת קץ ר"ל בעבור העון של הקץ שלו כי לא היה זכרון קץ שלו לנגד עיניו כלל לא כדוד שהתפלל ואמר הודיעני ה' קצי וגו' אלא קרבם בתימו לעולם וגו' וזה פירוש יקר:

כי ימצא חלל באדמה. הקשה מהר"י אברבנאל על פרשה זו שאין כאן מקומה בין ד' פרשיות המדברות מענין מלחמה וגם הרב עשה הלוש בדבר גם שאר מפרשים הנגשים לפרש הסמיכות בשינויים דחוקים. ועתה שא נא עיניך וראה מ"ש רז"ל פרק עגלה ערופה תניא א"ר י בן שאול מפני מה אמרה תורה הבא עגלה ערופה אמר הקב"ה תבא עגלה שלא עשתה פירות ותערף במקום שאינו עושה פירות ותכפר על זה שלא הניחוהו לעשות פירות ומקשה בגמרא אילימא אפריה ורביה הכי נמי דהסרים ואזקן לא עריסנא אלא אמנות. ובפרשה שלפני זו נאמר כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא ואמרו רז"ל במסכת תענית אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרות רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא זה ת"ח שאינו הגון כו'. וא"כ כל משכיל יראה בעין שכלו שסמיכות שני פרשיות אלו מבואר מעצמו ממ"נ אם טעם העגלה ערופה על שלא הניחוהו לעשות פירות ובש"ו שפיר נסמכה לפרשה הקודמת המקפדת על עץ עושה פרי שלא לכרות אותו ומה לי פרי האדם מה לי פרי האדמה משפט א' להם שנאמר כי האדם עץ השדה הוא ואם שלא הניחוהו לעשות פירות של מצות כפי המסקנא הרי גם בפרשה שלפניה הקפיד על זה שלא לכרות הת"ח שעשה פרי עץ חיים למינו ותמה אני על כל המפרשים שדבר פשוט כזה יהיה נעלם מנגד עיניהם ומה שדרשו רז"ל פסוק ממנו תאכל ואותו לא תכרות על ת"ח נראה שלא כוונו לעולם להוציא המקרא מפשוטו אלא שרצו לתרץ למה הקפידה התורה כל כך כריתת עץ מאכל אלא ודאי כדי ללמוד ממנו ק"ו על האדם העושה פרי צדיק עץ חיים כי האדם עץ השדה הוא עושה פרי צדיק וגמה צדקה ואם הקפידה תורה על עץ עושה פרי שאין בו דעת ותבונה ק"ו על פרי הצדיק השלם וע"כ סמך מיד הפרשה של עגלה ערופה אשר ממנה נראה ג"כ הקפדה גדולה על פרי צדיק עץ חיים:

אָנֹכִי אָנֹכִי הוּא מְנַחֶמְכֶם מִי־אַתְּ וַתִּירְאִי מֵאֱנוֹשׁ יָמוּת
וּמִבֶּן־אָדָם חָצִיר יִנָּתֵן: וַתִּשְׁכַּח יְהוָה עֹשֶׂךָ נוֹטֶה
שָׁמַיִם וְיֹסֵד אָרֶץ וַתְּפַחֵד תָּמִיד כָּל־הַיּוֹם מִפְּנֵי חֲמַת הַמֵּצִיק
כַּאֲשֶׁר כּוֹנֵן לְהַשְׁחִית וְאַיֵּה חֲמַת הַמֵּצִיק: מִהַר צֹעֶה לְהִפָּתֵחַ
וְלֹא־יָמוּת לַשַּׁחַת וְלֹא יֶחְסַר לַחְמוֹ: וְאָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ רֹגַע
הַיָּם וַיֶּהֱמוּ גַּלָּיו יְהוָה צְבָאוֹת שְׁמוֹ: וָאָשִׂם דְּבָרַי בְּפִיךָ וּבְצֵל
יָדִי כִּסִּיתִיךָ לִנְטֹעַ שָׁמַיִם וְלִיסֹד אָרֶץ וְלֵאמֹר לְצִיּוֹן עַמִּי־
אָתָּה: הִתְעוֹרְרִי הִתְעוֹרְרִי קוּמִי יְרוּשָׁלִַם אֲשֶׁר שָׁתִית מִיַּד
יְהוָה אֶת־כּוֹס חֲמָתוֹ אֶת־קֻבַּעַת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה שָׁתִית
מָצִית: אֵין מְנַהֵל לָהּ מִכָּל־בָּנִים יָלָדָה וְאֵין מַחֲזִיק בְּיָדָהּ
מִכָּל־בָּנִים גִּדֵּלָה: שְׁתַּיִם הֵנָּה קֹרְאֹתַיִךְ מִי יָנוּד לָךְ הַשֹּׁד
וְהַשֶּׁבֶר וְהָרָעָב וְהַחֶרֶב מִי אֲנַחֲמֵךְ: בָּנַיִךְ עֻלְּפוּ שָׁכְבוּ בְּרֹאשׁ
כָּל־חוּצוֹת כְּתוֹא מִכְמָר הַמְלֵאִים חֲמַת־יְהוָה גַּעֲרַת אֱלֹהָיִךְ:
לָכֵן שִׁמְעִי־נָא זֹאת עֲנִיָּה וּשְׁכֻרַת וְלֹא מִיָּיִן: כֹּה־אָמַר אֲדֹנַיִךְ
יְהוָה וֵאלֹהַיִךְ יָרִיב עַמּוֹ הִנֵּה לָקַחְתִּי מִיָּדֵךְ אֶת־כּוֹס הַתַּרְעֵלָה
אֶת־קֻבַּעַת כּוֹס חֲמָתִי לֹא־תוֹסִיפִי לִשְׁתּוֹתָהּ עוֹד:
וְשַׂמְתִּיהָ בְּיַד־מוֹגַיִךְ אֲשֶׁר־אָמְרוּ לְנַפְשֵׁךְ שְׁחִי וְנַעֲבֹרָה
וַתָּשִׂימִי כָאָרֶץ גֵּוֵךְ וְכַחוּץ לַעֹבְרִים: עוּרִי עוּרִי לִבְשִׁי עֻזֵּךְ
צִיּוֹן לִבְשִׁי ׀ בִּגְדֵי תִפְאַרְתֵּךְ יְרוּשָׁלִַם עִיר הַקֹּדֶשׁ כִּי לֹא יוֹסִיף
יָבֹא־בָךְ עוֹד עָרֵל וְטָמֵא: הִתְנַעֲרִי מֵעָפָר קוּמִי שְּׁבִי יְרוּשָׁלִָם
הִתְפַּתְּחִי הִתפתחו כ׳ מוֹסְרֵי צַוָּארֵךְ שְׁבִיָּה בַּת־צִיּוֹן: כִּי־כֹה
אָמַר יְהוָה חִנָּם נִמְכַּרְתֶּם וְלֹא בְכֶסֶף תִּגָּאֵלוּ: כִּי כֹה אָמַר
אֲדֹנָי יֱהוִה מִצְרַיִם יָרַד־עַמִּי בָרִאשֹׁנָה לָגוּר שָׁם וְאַשּׁוּר
בְּאֶפֶס עֲשָׁקוֹ: וְעַתָּה מַה־לִּי־פֹה נְאֻם־יְהוָה כִּי־לֻקַּח עַמִּי חִנָּם
מֹשְׁלָיו משלו כ׳ יְהֵילִילוּ נְאֻם יְהוָה וְתָמִיד כָּל־הַיּוֹם שְׁמִי
מִנֹּאָץ: לָכֵן יֵדַע עַמִּי שְׁמִי לָכֵן בַּיּוֹם הַהוּא כִּי־אֲנִי־הוּא הַמְדַבֵּר
הִנֵּנִי: מַה־נָּאווּ עַל־הֶהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר מַשְׁמִיעַ שָׁלוֹם מְבַשֵּׂר
טוֹב מַשְׁמִיעַ יְשׁוּעָה אֹמֵר לְצִיּוֹן מָלַךְ אֱלֹהָיִךְ: קוֹל צֹפַיִךְ
נָשְׂאוּ קוֹל יַחְדָּו יְרַנֵּנוּ כִּי עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ בְּשׁוּב יְהוָה צִיּוֹן:
פִּצְחוּ רַנְּנוּ יַחְדָּו חָרְבוֹת יְרוּשָׁלִָם כִּי־נִחַם יְהוָה עַמּוֹ גָּאַל
יְרוּשָׁלִָם: חָשַׂף יְהוָה אֶת־זְרוֹעַ קָדְשׁוֹ לְעֵינֵי כָּל־הַגּוֹיִם
וְרָאוּ כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ אֵת יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ: סוּרוּ סוּרוּ צְאוּ
מִשָּׁם טָמֵא אַל־תִּגָּעוּ צְאוּ מִתּוֹכָהּ הִבָּרוּ נֹשְׂאֵי כְּלֵי יְהוָה:
כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ וּבִמְנוּסָה לֹא תֵלֵכוּן כִּי־הֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם
יְהוָה וּמְאַסִּפְכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

פירוש המלות

יֹמוּת. הסר אלף יומות: חציר. אלף בהציר: המציק. דוחק ולוחץ: רגע. בוקע: התנערי. לשון ונער פרעה: התפתחי. לשון התרה: מוסרי. לשון קשירה: ואשור. קבעת. השמרים: התרעלה. הרס: מצית. לשון מציצה: מנהל לה. בעודה זה סנחריב: ועתה. בגלות הבליפי: והילילו. לשון יללה: מנאץ. לשון כעס: צפיך. בגלות: עלפו. לשון עייפות: כתוא. שור הבר: מכמר. המוכב ברשת: ושכרת. כיליך: חשף. לשון גלוי: הברו. הנקו מכל טומאה: מגרות: אדוניך. יהיה אדוניך: עמו. על עמו: מוגיך. לשון יגון: שחי. לשון שחה:

רשי פרשת תצא אבן עזרא

רשי

(י) **כי תצא** למלחמה. במלחמת הרשות הכתוב מדבר שבמלחמת ארץ ישראל אין לומר ושבית שביו שהרי כבר נאמר (דברים כ) לא תחיה כל נשמה: ושבית שביו. (ספרי) לרבות כנעניים שבתוכה ואף על פי שהם משבעה אומות: ולקחת לך לאשה. לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע אם אין הקב"ה מתירה ישאנה באיסור אבל אם נשאה סופו להיות שונאה שנא' אחריו כי תהיין לאיש וגו' וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה לכך נסמכו פרשיות הללו: אשת. (קידושין י"ט) אפי' אשת איש: ועשתה את צפרניה. (ספרי) תגדל כדי שתתנוול: (יג) והסירה את

אבן עזרא

(י) **כי תצא**. זו הפרשה דבקה עם כי תצור אל עיר ונכנסה ביניהם פרשת עגלה ערופה בעבור החלל הנמצא בארץ ישראל ולא כן חוצה לארץ ואף כי במלחמה: (יא) אשת. כבר דרשוהו חז"ל: יפת תאר. בעיניו: וחשקת בה. שתתשקנה לקחתה לאשה כי אחר כן יאמר בעלתה וכמוהו ואקח אותה לי לאשה: (יב) והבאתה אל תוך ביתך וגלחה. יש אומרים שמא בעבור שערה תחשק בה על כן תגלח: ועשתה. תגדל כדי להיותה מאוסה בעיניו: (יג) והסירה את שמלת שביה. פירש

י כִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֶיךָ
וּנְתָנוֹ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ
וְשָׁבִיתָ שִׁבְיוֹ: יא וְרָאִיתָ בַּשִּׁבְיָה ג׳ ומסמם ח׳ב
אֵשֶׁת יְפַת־תֹּאַר וְחָשַׁקְתָּ בָהּ כו״ל
וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה: יב וַהֲבֵאתָהּ ל׳
אֶל־תּוֹךְ בֵּיתֶךָ וְגִלְּחָה אֶת־רֹאשָׁהּ ד׳
וְעָשְׂתָה אֶת־צִפָּרְנֶיהָ: יג וְהֵסִירָה ג׳ ומ״ל

י אֲרֵי תִפּוֹק לְאַגָּחָא קְרָבָא
עַל בַּעֲלֵי דְבָבָךְ כ׳
וְיִמְסְרִינּוּן יְיָ אֱלָהָךְ בִּידָךְ
וְתִשְׁבֵּי שִׁבְיְהוֹן: יא וְתֶחֱזֵי
בְּשִׁבְיָא אִתְּתָא שַׁפִּירַת חֵיזוּ
וְתִתְרְעֵי בַהּ וְתִסְּבַהּ לָךְ
לְאִנְתּוּ: יב וְתַעֲלִינַּהּ לְגוֹ
בֵיתָךְ וּתְגַלַּח יַת רֵישַׁהּ
וּתְרַבֵּי יַת טוּפְרַהָא:

ראשה ד׳ וסימן נמסר בסדר ויצא:

תולדות אהרן ושבית שביו. סוטה לה: וראית בשביה. קדושין כא: וחשקת בה. שם וכו: ונגלחה את ראשה. יבמות מח:

בעל הטורים

כי תצא; למה כתיב פרשת עגלה ערופה בין ב׳ מלחמות הקדים לה מלחמה בהם יאמר הפונה הרוג כי עת מלחמה ויאמרו האויבים הרגוה במלחמה וכתיב מלחמה ההריה לומר תבער דם הנקי להרוג הרוצח ואח"כ תלך במלחמה ותנצח ולא היו מניחין לילך בונאים במלחמה ביחד שמא יהרגו לא במלחמה: כי האשה היבר. וסמיך ליה כי תצא למלחמה שאין יוצאין למלחמה אלא צדיקים. ה׳ וסמיך ליה כי תצא למלחמה לומר בספייו יוצא עמך כענין שנאמר ויצא ה׳ ונלחם בגוים: כי תצא. לא תליהם ואל תניחם לבא עליך פן יבהיתו הארץ: ונתנו לשון יחיד שבמלחמת יחיד הכתוב מדבר: שביו. בגי׳ ואם יהיו כנענים: אשת. בגי׳ בשר נבלה מאוסה כמו שדרשו חכמים מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות: לך לאשה והבאתה אל תוך ביתך. לומר לאחר שתגייר אותה תהיה לך לאשה ולא בגיותה: וגלחה את ראשה. לא בהעיבה דאבה לבתיך: ועשתה את לדרוש. לא רמוזה לך בהם לפתוך:

רמבן

(יא) **אשת** יפת תואר. דבר הכתוב בהווה ובספרי מנין אפילו כעורה ת"ל וחשקת בה אע"פ שאינה יפת תואר. ור"א אמר יפת תואר בעיניו והנה הוא דבק עם. וראית והזכיר הכתוב וחשקת בה שלא יתירנה לו רק מפני החשק בהיות יצרו מתגבר עליו אבל אם מוצא בעצמו שאין לו חשק בבעילתה אבל שהוא רוצה לקחת לו לאשה לא ישא לזו וכך אמרו בספרי ולקחת לך לאשה שלא תאמר הרי זו לאבא הרי זו לאחי ובגמרא שלא יקח שתי נשים אחת לבנו ואחת לו אחת לאביו ואחת לו והאיסור באותה של בנו אפילו לבדה: (יב) **ועשתה** את צפרניה. תגדלם כדי שתתנוול לשון רש"י כדברי רבי עקיבא. וכן

פירש

אֶת־שִׂמְלַת שִׁבְיָהּ מֵעָלֶיהָ וְיָשְׁבָה בְּבֵיתֶךָ וּבָכְתָה אֶת־אָבִיהָ וְאֶת־
נ׳ . ב׳ אִמָּהּ יֶרַח יָמִים וְאַחַר כֵּן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעַלְתָּהּ וְהָיְתָה לְךָ לְאִשָּׁה׃
בו״ל חסר יד וְהָיָה אִם־לֹא חָפַצְתָּ בָּהּ
ג׳ וחסר וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ וּמָכֹר לֹא־תִמְכְּרֶנָּה בַּכָּסֶף לֹא־תִתְעַמֵּר בָּהּ

יג וְתַעְדֵּי יַת כְּסוּת שִׁבְיַהּ מִנַּהּ וְתִתַּב בְּבֵיתָךְ וְתִבְכֵּי יַת אֲבוּהָא וְיַת אִמַּהּ יְרַח יוֹמִין וּבָתַר כֵּן תֵּיעוֹל לְוָתַהּ וְתִבְעֲלִינַּהּ וּתְהֵי לָךְ לְאִנְתּוּ׃ יד וִיהֵי אִם לָא תִתְרְעֵי בַהּ וְתִפְטְרִינַּהּ לְנַפְשַׁהּ וְזַבָּנָא לָא תְזַבְּנִינַּהּ בְּכַסְפָּא לָא

תולדות אהרן ובכתה את אביה. סס מו מח (גזיר נא) : ואחר כן תבא אליה. קדושין כח :

אבן עזרא

שתא בעבור יופי מלבושה תשק בה : ובכתה. כדי להסיר שמחתו בה : ירח ימים. אולי יקל חשקו ויש אומרים וגלחה בעבור היותה טמאה וכן משפט המצורע : ועשתה. תיקון ותקונה לכרות העודף וכן לא עשה שפמו ותרגום מעשה מקשה התיקון עיקר כל מעשה במקרא חוץ אם בא אחריו דבר מגונה גם יהיה רע שלם : והסירה שמלת. כי היא מטונפת : וישבה בביתך ובכתה. והטעם תשב בביתך ירח ימים לבכות : את אביה ואת אמה. אם קרוב יש אומרים כי זה הבכי על אביה ועל אמה שלא התיהדו ולפי דעתי שחייב כל אדם בשקול הדעת לכבד את אביו ואת אמו בחיים ובמות. וטעם ובכתה. שתתאבל עליהם כמשפט ישראלית כי היא מתייהדת אם נהרגו כאשר נשבת ואין צריך להזכיר תרחץ כי היא צריכה למי נדה כי כבר נכתב אתם ושביכם וחז״ל אמרו עד שלשה חדשים ואע״פ שאין צורך לחוק הנה העד ויהי כמשלש חדשים והוא הזמן שיהל הולד להתנועע והכיר לשכב עם אשה בספק אם היא הרה בעבור הילד כי יש מי שיולד בחסרון שנים חדשים כמנהג ג״כ ביתרון רק היא המעט : ירח ימים. כמו חדש ימים וכבר פירשתיו ונקרא החדש ירח כי עקרו הירח : (יד) ושלחתה לנפשה. תעשה רצונה : ומכר לא תמכרנה בכסף. דבר הכתוב כמנהג הרב והטעם

רשי

את שמלת שביה. לפי שהם נאים שהגוים ההם היו בנותיהם מתקשטות במלחמה בשביל להזנות אחרים עמהם : וישבה בביתך. (יבמות מ״ח ספרי) בבית שמשתמש בו נכנס ונתקל בה יוצא ונתקל בה רואה בבכיתה רואה בנוולה כדי שתתגנה עליו : ובכתה את אביה. (ספרי) כל כך למה כדי שתהא בת ישראל שמחה וזו עצבה בת ישראל מתקשטת וזו מתנוולת : (יד) והיה אם לא חפצת בה. (שם) הכתוב מבשרך שסופך לשנאתה : לא תתעמר בה. לא תשתמש בה כלשון

ירח ימים ב׳ וסימן ובכתה את אביה. ויטלך ירח ימים בשעירון :

ספורנו

(י) כי תצא. אל הוגה להרן: (יג) ובכתה את אביה ואת אמה. שתעזבם ותתיאש בזה בדעתה שלא לשוב בם עוד כענין ושכחי עמך ובית אביך ואין

בעל הטורים ירח ימים. ולא אמר חדש לומר לך מה ירח אורו פגום כנגד אור השמש אף היא מהופכה שיא כנגד בת ישראל : ושלחתה לנפשה. לנפשה ולא לבית הטוים :

רמבן

פירש אונקלוס והנה לדעתם יפיה ועשתה כמו ועשת את התבואה כי הצמיחה תקרא עשיה. אבל בספרי אמר ראיה לדברי רבי אליעזר לא עשה רגליו ולא עשה שפמו והיא ראיה גדולה לכך אני אומר כי כל אלה משפטי אבלות והכל נמשך אל ובכתה את אביה ואת אמה יצוה שתגלח ראשה כדרך האבילות כענין ויגז את ראשו דאיוב וכן גזי נזרך וכן קציצת הצפרנים אבלות כגלות הראש. ואמר והסירה את שמלת שביה מעליה כלומר תלבש בגדי אבל וישבה בביתך כאלמנה ולא תצא חוץ כלל ובכתה את אביה ואת אמה ותעשה כל זה ירח ימים כי כן דרך האבלים. ועל דעת רבותינו שאומרים שהכל לנוול את יפיה צוה שתסיר הבגדים הנאים מעליה ארורים הם בנותיהם מתקשטות במלחמה כדי לזנות אחריהן ותגלח את ראשה שהוא נוול גדול ותקוץ הצפרנים כי מנהג הנשים לגדל אותם ולצבעם במיני הפוך והצבעונים ויקרא הכתוב הקצוצה עשיה בעבור כי שער הרגלים והשפם גם הצפרנים לגדלם יקצצו אותם. והנראה בעיני כי הוא לשון מקוצר הרגילות לקצר בדבר המובן וטעמו לא עשה את רגליו ואת שפמו המעשה הנעשה בהם ירמוז לגלוח שער הרגלים והשפם או לרחיצת הרגלים עצמן וכן דעת יונתן בן עוזיאל שאמר לא שטף ית רגלוהי ולא ספר שפמיה וכו ועשתה את צפרניה מעשה הצפרנים. והמפרשים אמרו כי טעם עשיה תקון וכן ויתהר לעשות אותו. והטעם בפרשה הזו מפני שהיא מתגיירת בעל כרחה ואין שואלין אותה אם תחפוץ לעזוב דתה ולהתיהד כאשר נעשה בגרים אבל יאמר לה הבעל שתשמור תורת ישראל בעל כרחה ותעזוב יראתה. וזה טעם ובכתה את אביה ואת אמה כי תעזוב את עמה ואת אלהיה והוא מדרשו של רבי עקיבא אין אביה אלא ע״ג כענין שנאמר אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו והכלל כי היא מתאבלת על עזבה את דתה ותהיה לעם אחר ויתכן שב״ד מטבילין אותה בעל כרחה כמו שעושים בעבדים ומפני שאינה מתיהדת כמשפט הרחיק אותה הכתוב כל הזמן הזה. וטעם ההבלות והבכי על דעת רבותינו כדי שתתנוול אולי יעבור חשקו ממנה. ור״א אמר כי נתנה לה התורה זמן כמשפט הבוכים על מת לכבוד אביה ואמה שמתו במלחמה והרב אמר בתורה הנבוכים לחמלה עליה שתמצא מנוח לנפשה כי יש לעצבים מנוח והשקט בבכייתם ואבלם ובזמן ההיא לא יכריחנה להניח דתה ולא יבעלנה ועל דעתי אין הפנאי לחמול עליה רק שיעקר שם ע״ג מפיה ומלבה ולכבות עוד גחלת הנדוד והפרוד מאביה ומעמה שאין הגון לשכב עם אשה אנוסה ומתאבלת כמו שהזכירו רבותינו ז״ל במתורים בני גרושת הלב וכל שכן ואת המעקת בלבה לאלהיה לבכיה ולהשיבה אל עמה ואלהיה והנה כאשר ידיעוה שנכריתה לעזוב את עמה ומולדתה ותתיהד נאמר לה תתנחמי על אביך ועל אמך ועל ארץ מולדתך כי לא תוסיפי לראותם עוד עד עולם אבל תהי אשה לאדוניה כדת משה ויהודית והנה אז נתן לה זמן שתבכה ותתאבל כמשפט המתאבלים להשקיט ממנה צערה ותשוקתה כי בכל עצב יהיה מותר וניחום אחרי כן. והנה בזמן הזה לקחה עצה בנפשה על הגירות ונעקר קצת מלבה ע״ג שלה ועמה ומולדתה כי נחמה עליה ודבקה באיש הזה שידעה כי תהיה אליו והורגלה עמו ולכך אמר הכתוב והבאתה אל תוך ביתך ודרשו ביתך ולא אל בית אחר וכן וישבה בביתך שתשב כל הזמן הזה בבית שהוא משתמש בו אולי תחפוץ ותתרצה בו ועל הכלל כי זה כולו בעבור ההכרח אבל אם רצתה להתגייר בזמן נפשה נב״ד כמשפט הרי היא מותרת מיד גם לו גם לאביו ולאחיו וכך אמרו בפרק החולץ ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים בד״א שלא קבלה עליה אבל קבלה עליה מטבילה ומותרת מיד ואפשר כי בכל השביות במלחמה נעשה כתורה הזאת כי מפני יראתה תאמרנה להתגייר. ואמר ושלחתה לנפשה שתעשה כרצונה ולא נכריחנה לשמור דת משה ויהודית כי המתגיירת ברצון נכרית אותה לשמור התורה ואם תחלל השבת תסקל ואם תאכל החזיר תלקה כדין ישראל המשתמד וגם זאת אם הודית כפיה הגירות בלא הכרח לא נשלח אותה לנפשה שאפילו נחשב שהיתה גירותה מפני יראתה דינה כישראלית גמורה שכבר העלינו הלכה כולם גרים וכו׳ :

(יג) **ואחר** כן תבוא אליה ובעלתה. אמרו בספרי אין לך בה אלא מצות בעילה נתכוונו לומר שאין קדושי כסף ושטר תופסין בה וגם הבעילה לא לשם קדושין שדינה עדיין כעו״ג שאין קדושין תופסין בה אלא שיתיר לו בעילתה ומפני שאמר והיתה לך לאשה יורה שהיא אשתו גמורה ואם זנתה תחתיו תדין כאשת איש. וכך אמרו בגמרא במסכת קידושין ולקחת לך לאשה ליקוחין יש לך בה כלומר אחר המעשים הללו. ובספרי והיתה לך לאשה כענין שנאמר שארה כסותה ועונתה לא יגרע א״כ היא אשתו לגמרי כי התורה הקנתה אותה לו. ועל דרך הפשט יראה שאסור לבעול אותה עד שיעשה כל התורה הזאת וזה טעם ואח״כ תבוא אליה ובעלתה ומה שאמר וחשקת בה ולקחת לך לאשה שיקחנה להיות לו לאשה אחר המעשים האלה אשר יצוה וכן ואקח אותה לי לאשה. אבל בגמרא במסכת קידושין אמרו שהוא מותר לבא עליה ביאה ראשונה וזהו ולקחת לך לאשה ודרשו והבאתה אל תוך ביתך מלמד שלא ילחצנה במלחמה יחברו אותה למעלה ולקחת לך לאשה כשתביאנה אל תוך ביתך והנה הוא שובה אותה במלחמה ומביאה אל ביתו ואל עירו ובועל אותה לשבור את לבו הזונה ואחרי הביאה הראשונה תאסר עליו עד שיעשה לה את כל התורה הזאת וזה דרך הגמרא במקומות רבים. אבל ראיתי בירושלמי במסכת סנהדרין רבי יוחנן שלח לרבנין דתמן תרין מלין אתון אמרין בשם רב ולית אינון כן אתם אומרים בשם רב יפת תואר לא הותרה אלא בעילה ראשונה בלבד ואני אומר לא בעילה ראשונה ולא שניה אלא לאחר כל המעשים הללו ואח״כ תבוא אליה ובעלתה אחר כל המעשים האלו וזהו משמעותו של מקרא :

(יד) **ושלחתה** לנפשה. אמרו בספרי ולא לבית אביה. ולא ידעתי אם לומר שהיא יהודית ואין מניחין אותה לעזוב תורת ישראל ולשוב אל עמה ואל אלהיה או לומר שלא ישלחנה לבית אביה ע״י שלוחים כי יסייע ידי עוברי עבירה אבל הוא יוציאנה מביתו לגור באשר תמצא כי אולי תשאר בארץ ותלך אחרי הבחורים ותנשא לאחד מהם. והנה כיון שהכתוב אומר שישלחנה לנפשה ומזהיר שלא ימכרנה בכסף ולא יתעמר בה כשפחה נלמוד שאינה צריכה ממנו גט אבל הכתוב עשה אותה אשת איש בהיותה עמו וכאשר ישנא אותה ישלחנה כאנוסה. ויתכן כי טעם הכתוב לומר שאם יבעלנה יחפוץ בה תהיה לו לאשה אבל אם יבעלנה ולא תהיה ערבה עליו ולא יחפוץ בה כענין אמנון עם תמר ישלחנה לנפשה והכל תלוי בבעילה הזאת כי אם אחרי בעילתה תעמוד עמו ימים ויבא עליה אם יחזור וישנא אותה כאיש אשר ישנא את אשתו ככר נעשית אשתו והנה היא יהודית ומתגרשת בגט :

לא תתעמר בה. כמו והתעמר בו ומכרו ועשאו אונקלוס לשון סחורה ורבותינו בספרי

רש"י

בלשון פרסי קורין לעבדות ושימוש עימרא"ה מיסודו של רבי משה הדרשן למדתי כן: (יז) פי שנים. (ב"ב קכג) כנגד שני אחים: בכל אשר ימצא לו. מכאן שאין הבכור נוטל פי שנים בראוי לבא לאחר מיתת האב כבמוחזק: (יח) סורר. סר מן הדרך: ומורה. מסרב בדברי אביו לשון ממרים: ויסרו אותו. (סנהדרין עא) מתרין בו בפני שלשה ומלקין אותו. בן סורר ומורה. אינו חייב עד שיגנוב ויאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין שנאמר זולל וסובא ונאמר (משלי כג) אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו (סנהדרין עב) ובן סורר ומורה נהרג על שם סופו הגיעה תורה לסוף דעתו סוף שמכלה ממון אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא ועומד בפרשת דרכים ומלסטם הבריות אמרה תורה ימות זכאי ואל

אבן עזרא

והטעם בעבור דבר: לא תתעמר בה. כמו והתעמר בו ומכרו ואין להם שלישי ופירושו לפי מקומו בטעם רמאות: (טו) אהובה. בעיניו ולא לשם: לשניאה. תאר השם ונסמכה זו הפרשה בעבור וחשקת בה ולא הפצת בה: (טז) ביום הנחילו את בניו. בבריאות גופו או ביום מותו והוא שכיב מרע או ב"ד ינחילו: לבכר. בדבור ובמעלה. וטעם לא יוכל. כחבריו: (יז) יכיר. יעשה לו הכרה או שיודה לפני אחרים מי שהוא בכור אם היה במקום שלא יודעו או הוא חייב מכת זלה שיכיר מי שהוא הבכור מבניו אם היו תאומים: לתת לו פי שנים. שיקח שני חלקים אם היו שלשה שיחשבו שהם ארבעה ויקח שני הלקים ושם שני בנים יחשבו שלשה וכן הכל ולפי דעתי שכן פירוש ויהי נא פי שנים ברוחך אלי כאשר פירשתי במקומו: כי הוא ראשית אנו. הנודע עם היושר ידבר וכל ישראל בחזקת ישרים: (יח) סורר ומורה. כנגד השם וכנגד האבות אם היו יראי השם: סורר. כמו כפרה סוררה שלא ישמור מצות עשה: ומורה. במצות לא תעשה: ויסרו אותו. בפני עדים מטה שהם

תַּחַת אֲשֶׁר עִנִּיתָהּ: ס
טו כִּי־תִהְיֶיןָ לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאַחַת אֲהוּבָה וְהָאַחַת שְׂנוּאָה וְיָלְדוּ־לוֹ בָנִים הָאֲהוּבָה וְהַשְּׂנוּאָה וְהָיָה הַבֵּן הַבְּכוֹר לַשְּׂנִיאָה:
טז וְהָיָה בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת־בָּנָיו אֵת אֲשֶׁר־יִהְיֶה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת־בֶּן־הָאֲהוּבָה עַל־פְּנֵי בֶן־הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר:
יז כִּי אֶת־הַבְּכֹר בֶּן־הַשְּׂנוּאָה יַכִּיר לָתֶת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר־יִמָּצֵא לוֹ כִּי־הוּא רֵאשִׁית אֹנוֹ לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה: ס
יח כִּי־יִהְיֶה לְאִישׁ בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וְיִסְּרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם:
יט וְתָפְשׂוּ בוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ

תִּתַּגַּר בַּהּ חֲלַף דְּעַנִּיתַהּ:
טו אֲרֵי יְהֶוְיָן לִגְבַר תַּרְתֵּין נְשִׁין חֲדָא רְחִימְתָּא וְחַדָא שְׂנִיאֲתָא וִילִידָן לֵיהּ בְּנִין רְחִימְתָּא וּשְׂנִיאֲתָא וִיהֵי בְרָא בוּכְרָא לִשְׂנִיאֲתָא:
טז וִיהֵי בְּיוֹמָא דְיַחְסֵין יָת בְּנוֹהִי יָת דִּיהֵי לֵיהּ לֵית לֵיהּ רְשׁוּ לְבַכָּרָא יָת בַּר רְחִימְתָּא עַל אַפֵּי בַר שְׂנִיאֲתָא בּוּכְרָא:
יז אֲרֵי יָת בּוּכְרָא בַר שְׂנִיאֲתָא יַפְרֵישׁ לְמִתַּן לֵיהּ תְּרֵין חוּלָקִין בְּכֹל דְּיִשְׁתְּכַח לֵיהּ אֲרֵי הוּא רֵישׁ תָּקְפֵיהּ לֵיהּ חֲזֵי דִּינָא דִבְכֵירוּתָא:
יח אֲרֵי יְהֵי לִגְבַר בַּר סָטֵי וּמָרוֹד לֵיתוֹהִי מְקַבֵּל לְמֵימַר אֲבוּהִי וּלְמֵימַר אִמֵּיהּ וּמַלְפִין יָתֵיהּ וְלָא מְקַבֵּל מִנְּהוֹן:
יט וְיֶחְדוּן בֵּיהּ אֲבוּהִי וְאִמֵּיהּ

בעל הטורים

אשר עמהם כי תהיין. לומר לך שלא יענה אותה בהויות כל ביאה: שתי נשים האחת אהובה והאחת שנואה. מרבה נשים מרבה כשפים. לומר לך כיון שיש לו ב' נשים האחת עושה בכשפיה כדי שתשנא השניה: והיה הבן הבכור. והיינו בני השנואה שהות מכח הבא מהות שמנה בנדרים ולכן סמיך ליה בן סורר ומורה שיהיה הבן סורר ומורה. לשניאה. הותיות בגבואתה לומר בשנואה בגבואתי שהם נשבעין. במדרש דורש לאיש זה הקב"ה. אהובה אלו האומות שמראה להם פנים. שנואה אלו ישראל שמסתיר מהם פנים. ביום הנחילו נע"ל לא יבכר כי"א בני בכורי ישראל: ביום הנחילו את בניו. ס"ת מותו רמז למאי דאמר רב יהודה ג' צריכין לבקר את החולה ביום ראו מותבין דלא עושין דין. בגולה ולאין עושין דין וזה מה במנוס מיתה אם הוא ביום יש לו דין: את אשר יהיה לו. בגימ' בבן נוטל בראוי כבמוחזק: את אשר יהיה לו. ב"ת תורה שלא יגהיל לעבור על דברי תורה. אם נתן לאחר בשביל ירושה לא אמר כלום מפני שהתנה עמ"ש בתורה וכל המתנה עמ"ש אין בדבריו כלום: לתת לו פי שנים. בשביל שהוא נוטל פי שנים. יש באותיות של בכור ענין כפולות הבי"ת כפולה על האל"ף שלפניה וכן הכ"ף על היו"ד שלפניה וכן הרי"ש. והוי"ו נכתבת כפולה בכותבין ב' ווי"ן: יכיר. בגי' לאחר כדדרשינן יכירנו לאחרים: בכל אשר ימצא לו כי. ס"ה ראוי ולמ"ד דבכל ואל"ף דאשר הוא לא וסיינו לא ראוי שאין הבכור נוטל פי שנים בראוי: ראשית אונו. כל ראשית שוא מובחר ראשית דגנך. קדש ישראל לה' ראשית תבואתה: לו משפט הבכורה כי יהיה לאיש. לומר משפט הבכורה לאיש ואין משפט בכורה לאשה: סורר. בגי' זה אבשלום בן דוד.

והיה ביום. ה' וסימן והיה ביום הנחילו. והיה ביום מלחמה ולא נמצא חרב. והיה ביום הניח לך מעצבך. והיה ביום צאתך ועברת את נחל דשמעי. והיה ביום זבח ה' ופקדתי על השרים דצפניה: את בניו ד' וסימן נמסר בסדר ויהי: אנו ג' חסר וסימן כי הוא ראשית אנו. יהי רעב אנו. בני לך חדיד ואנו תגינא דעזרא:

תולדות אהרן כי תהיין. יבמות כג קידושין סח: וילדו לו. שם בתרא קכו קמב בכורות מז: והיה הבן בתרא קכו: והיה ביום הנחילו. שם קיג קכג קל סנהדרין לד: יכיר. יבמות מז קידושין עד עה בתרא קכז בכורות מו מז: לתת לו פי שנים. קדושין עה בתרא קכב קכד בכורות כב: בכל אשר ימצא לו. בתרא קיא קכד בכורות כב: ראשית אונו. יבמות סב קידושין כט בתרא קיא בכורות מז נדה כג: כי יהיה לאיש. זוכר בלק: בן סורר ומורה. (סוטה יט): ויסרו אותו. כתובות מז סנהדרין עא (כתובות כו): ותפשו בו. סנהדרין מה:

רמבן

בספרי ובגמרא יעשו אותם לשון שמוש והנה הוא לשון אזהרה שלא ישתמש בה כשפחה כלל ואם נשתמש בה לוקה. והנראה בעיני לפי פשוטו כי לא תתעמר כמו לא תתאמר מלשון יתאמרו כל פועלי און וכן את ה' האמרת היום וכן והכבודים תתימרו בחלוף האל"ף ביו"ד וכלם רוממות וגדולה האמרת היום רוממת וגדלת אותו להיות לך לאלהים האמירך היום רומם וגדל אותך על כל העמים להיות לו לעם סגולה וכולם נגזרו מן בראש אמיר יאמר לא תתרומם ותתגדל בה להיות אתה אדוניה למכרה ולהשתמש בה כשפחה וכן יקראו כערבי האדון אמיר ושמוש העי"ן והאל"ף כאחד מורגל בלשון פדעהו מרדת שחת פדאהו כמו שפירשתי במלת פתע וכן מעשה תעתועים כמו באל"ף מן האלאלים והצפיעות הבנים והבנות כי תרגום כרוכים כרביא ובלשון חכמים עומרות אומרות מן בקיעין עדין אדין ערכי הדייגן ארכי ערים ארים ושנינו חלב כדי גמיעה ושאלו בגמרא גמיעה או גמיאה ותרלו הגמיאיני נא מעט מים ואעפ"כ אומרים מגמע וגומע ופולט אבל מגמע ובולע ובמשנה במסכת כלים בתוספתא שנינו מרדא במקום מרדע ואין מקפידין כלל בחלוף שתי אותיות הללו וכן במקומות רבים ורש"י כתב לא תתעמר בה לא תשתמש בה בלשון פרסי קורין לעבודה ושמוש עמירה מיסודו של רבי משה הדרשן למדתי זאת ווה אמת שכן ראיתי בירושלמי תמן ליחין לפעלא טבא עמירא בפרק אמר רבי עקיבא ובפרק כל הכלמים ומורגל הוא אף בלשון ארמי כמו שכתוב במגלת שושן ושדר מלכא דאתור על כולהון עמירה דגינוה ועל כל דעמרין על יד ימא ועל עמיר דכרמלא ודגלעד ואהפיכו פתגמא דנבוכדנצר כולהון עמוריא דארעא ולא תדחלון מניה וכן במקומות רבים בספר הזה יקראו יושבי הארץ עמורי ארעא כלומר הנעבדים לארץ והמשתמשין בה או לוה מלך אשור על אנשי המלחמה והם הנקראים עבדי הארץ כי הם הנעבדים למלך ומותיו הם אנשי מלחמתו ופרשיו כלשון עבדו את כדרלעומר ועבדו בו גוים רבים: תחת אשר עניתה. אמרו בספרי אפי' לאחר מעשה יחידי והוא מה שהזכרנו שהם סבורים שמותר לבא עליה ביאה ראשונה מיד שהביאה אל תוך ביתו ומאותה שעה הוא מוזהר עליה בעמור ובמכירה:

(טו) לא יוכל לבכר את בן האהובה. אזהרה שלא יעשה זה וכן כולם לא תוכל לאכול בשעריך לא תוכל לתת עליך איש נכרי ואמר אונקלוס בכולם לית לך רשו. והטעם לא תתן יכולת לנפשך לעשות ככה והוא מפליג באזהרה וכן כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים מצות עשה שינחילנו פי שנים המשוה את הבכור לאחיו בנחלתו עובר בלא תעשה ואע"פ שאין דבריו קיימים כדין וכ"ש אם לא רצה להודיע שהוא הבכור ועשן שהוא פשוט והנחילו כאחד מדעתו שהוא הבכור שעובר בהן. ואלו מצות מחודשות. ומעם שאמר הכתוב הבכור על פני בן השנואה הבכור יראה לי שאין המצוה הזאת והדין הזה נוהג אלא בחיי הבכור אבל אם מת הבכור בחיי אביו אע"פ שהוא יורש חלק בכורתו בקבר ומורישו מן הדין לבניו אם רצה הזקן ואמר יירשו בני כך וכך בנכסי ובנו של בני הבכור כך וכך בנכסי דבריו קיימין כדרך שהם קיימים במקום שאין שם בכור וכן איננו עובר בלאו הזה אם לא הכיר הבכור לאחר מותו כי לא מצאתי על פני רק בחייו על פני אהרן אביהם על פני תרח וכן כולם:

(יח) בן סורר ומורה. על דעת רבותינו קטן שהקטן פטור מכל עונשין שבתורה ומכל המצות אבל הוא המביא שתי שערות והנה יש עליו שני

ספורנו

ואין הבכור על מיתתם כי אנהגו לא נמית אותם כלל: (טו) כי תהיין לאיש שתי נשים. אחר נהון המלחמה דבר בעניני בני המדינה והם עסקי הנשים והבנים והמקנה והתכסיעים והגפור והבנין ועבודת האדמה והמלבוש: (טז) לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור. לא יעביר הבכורה מן הבן בשביל שנאת זו או אהבת זו אבל אם יעשה זה בסבת רשעת הבן הבכור אז ראוי להעביר כאמרם ז"ל (בתרא פרק יש נוחלין) אם לא היה נוהג כשורה זכור לטוב וכן נראה שעשה יעקב אבינו כאמרו ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל: (יח) סורר ומורה

שהם יתפשוהו ויוליאוהו ודברי הקבלה אמת : זולל . מפורש והוא זולל בשר
יק הוא שם כלל לנותן בכל מה שיתאוה כל מה שיבוקש ממנו : וסובא. מרבה
לשתות והוא המשכר והנה זה כמו אפיקורוס כי לא יבקש חיי העולם הזה
כי אם להתענג בכל מיני מאכל ומשתה. ונסמכה זו הפרשה בעבור אשת יפת
תאר והעד ושם אמו והרמז
שרמזתי בבני אהרן : (כב) ותלית
אתו . כבר קבלנו מחז"ל ענין
הנתלים : (כג) כי קללת אלהים
תלוי . בעבור שברך השם ועל
דרך הפשט כי אלהים פועל
והקללה תבוא לכל מקום קרוב
מהתלוי ויש לו סוד דבק בנפש
על כן ולא תטמא את אדמתך
ונסמכה זו הפרשה בעבור
המלחמה כי נתחלה כי תצא
והנה בגבעון יוכיח כי משפט לא
תלין איננו לכבוד המת רק
לכבוד הארץ כי משפט האמורים
והישראלים (איננו) (כמ' מ"מ
מ"ז) שוה : (א) לא תראה את
שור. אפילו אתה יוצא למלחמה
וזה

וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל־שַׁעַר מְקֹמוֹ׃ כ וְאָמְרוּ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמֹרֶה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקֹלֵנוּ זוֹלֵל וְסֹבֵא׃ כא וּרְגָמֻהוּ כָּל־אַנְשֵׁי עִירוֹ בָאֲבָנִים וָמֵת וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ וְכָל־יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ׃ ס שני כב וְכִי־יִהְיֶה בְאִישׁ חֵטְא מִשְׁפַּט־מָוֶת וְהוּמָת וְתָלִיתָ אֹתוֹ עַל־עֵץ׃ כג לֹא־תָלִין נִבְלָתוֹ עַל־הָעֵץ כִּי־קָבוֹר תִּקְבְּרֶנּוּ בַּיּוֹם הַהוּא כִּי־קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי וְלֹא תְטַמֵּא אֶת־אַדְמָתְךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה׃ ס כב א לֹא־תִרְאֶה אֶת־שׁוֹר אָחִיךָ אוֹ אֶת־שֵׂיוֹ

ה' הבר כלותבי' · זוגב מלאים בנויה חסר בליפגא · ל"ס וכל ר"פ דכוותא · ו' רפין. ד' · ג' ומ"ל · ג'. ב' · ג'

וְיִפְקוּן יָתֵיהּ לִקְדָם סָבֵי קַרְתֵּיהּ וְלִתְרַע בֵּית דִּין אַתְרֵיהּ׃ כ וְיֵימְרוּן לְסָבֵי קַרְתֵּיהּ בְּרָנָא דֵין סָטֵי וּמָרוֹד לֵיתוֹהִי מְקַבֵּל לְמֵימְרָנָא זָלֵיל בְּשַׂר וְסָבֵי חֲמַר׃ כא וְיִרְגְּמוּנֵיהּ כָּל אֱנָשֵׁי קַרְתֵּיהּ בְּאַבְנַיָּא וִימוּת וּתְפַלֵּי עָבֵיד דְּבִישׁ מִבֵּינָךְ וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּן וְיִדַּחֲלוּן׃ כב וַאֲרֵי יְהֵי בִגְבַר חוֹבַת דִּין דִּקְטוֹל וְיִתְקְטֵל וְתִצְלוֹב יָתֵיהּ עַל צְלִיבָא׃ כג לָא תְבִית נְבִילְתֵּיהּ עַל צְלִיבָא אֲרֵי מִקְבַּר תִּקְבְּרִינֵיהּ בְּיוֹמָא הַהוּא אֲרֵי עַל דְּחָב קֳדָם יְיָ אִצְטְלֵיב וְלָא תְסָאֵיב יָת אַרְעָךְ דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ אַחְסָנָא׃ א לָא תֶחֱזֵי יָת תּוֹרָא דְּאָחוּךְ אוֹ יָת אִמְּרֵיהּ

ואל ימות חייב : (כא) וכל ישראל ישמעו ויראו . מכאן שצריך הכרזה בב"ד פלוני נסקל על שהיה בן סורר ומורה : (כב) וכי יהיה באיש חטא משפט מות . סמיכות הפרשיות מגיד שאם חסים עליו אביו ואמו סוף שיצא לתרבות רעה ויעבור עבירות ויתחייב מיתה בב"ד : ותלית אותו על עץ . (סנהדרין מה) רבותינו אמרו כל הנסקלין נתלין שנאמר כי קללת אלהים תלוי . והמברך ה' בסקילה : (כג) כי קללת אלהים תלוי . זלזולו של מלך הוא שאדם עשוי בדמות דיוקנו וישראל הם בניו משל לשני אחים תאומים שהיו דומין זה לזה אחד נעשה שר ואחד נתפס לליסטיות ונתלה כל הרואה אותו אומר השר תלוי כל קללה שבמקרא לשון הקל וזלזול כמו (מלכים א ב) והוא קללני קללה נמרצת : והתעלמת

קללת ג' וסימן כי קללת אלהים תלוי . קללת יותם בן ירבעל . וכן קללת חנם לא תבא . אנ"ך :
תלוי ג' וסימן כי קללת אלהים . את אבשלום תלוי באלה . אלף המגן תלוי עליו . אנ"ך :

תולדות אהרן זקני עירו . מכות י : בננו זה . פסחים קיו סנהדרין עא : איננו שומע . סנהדרין ע עא : זולל וסובא . שם עקידה שער צב : וכי יהיה באיש . יבמות ו סנהדרין לס מה מו : ותלית אותו על עץ . סוטה כב סנהדרין מה מו : לא תלין נבלתו . יבמות עט סנהדרין מו מז : כי קבור תקברנו . שם מו : כי קללת אלהים . סנהדרין מה מו (נזיר נס) : את שור אחיך . מציעא כו :

ספורנו

ומורה . כי מריו מסיר התקוה בטוב מסורבותו : (כ) זולל וסבא . כי בובא וזולל יורש וילבשם למלא נפשו : (כג) כי קללת אלהים תלוי . הנה כל עלם נבדל מהומר יקרא אלהים ומזה המין הוא עלם הנפש השכלית באדם הנקראת צלם אלהים וע"ז הדרך אמרה בעלת אוב לשאול אלהים ראיתי עולים . ובהיות שהבזיון הנעשה למת אחר מיתה הוא בזיון לנפש השכלית אשר היא עלם נבדל הנשאר אחר מיתת הגוף אמר שהוא קללת אלהים כי הלנת הנבלה לגוף שמם בלתי קבורה הוא בזיון לאותו העלם הנבדל הנקרא אלהים : ולא תטמא . להסרות רוח הטומאה במקום המת שבלתי נקבר

בעל הטורים

בננו . חסר יו"ד כאלו עבר על י' הדברות : ומרה חסר ואיו כי מרה ישים לו באחרונה : ובערת הרע מקרבך וכל ישראל . וסמיך ליה וכי יהיה באיש חטא . לומר לך שב"י ערבים זה"ז לבער ולהוכיח החוטאים . לעיל כתיב ורגמוהו . וכאן לו פ' נתלין לומר שכל הנסקלין נתלין : על העץ וסמיך ליה כי קבור תקברנו לומר שגם העץ נקבר עמו ועוד לקבור בארון : לא תראה את שור אחיך . סמך השבת אבידה לקבורה באם הוא כאן והוא בנס"ק עיין נאמר והתעלמת : נותן לך . וסמך ליה והתעלמת . לומר כל שבבלו מהזיר אף בכל הגיזה פטור :

רמבן

שני עונשין האחד שהוא מקלה אביו ואמו וממרה בהם והשני שהוא זולל וסובא עובר על מה שנצטווינו קדושים תהיו ונאמר עוד ואותו תעבודו ובו תדבקון כאשר פירשתי שנצטווינו לדעת השם בכל דרכינו וזולל וסובא לא ידע דרך ה'. ועל הכלל אין בו עתה חטא מות ועל שם סופו הוא נדון כמו שהזכירו רבותינו וזה טעם וכל ישראל ישמעו ויראו כי לא הומת כגודל חטאו אלא ליסר בו את הרבים ושלא תהיה תקלה לאחרים וכן דרך הכתוב שיזהיר כן כאשר ימותו לגדר כדי שתהיה במיתתם תקנה לאחרים כי הזכיר בן בזקן ממרא לפי שאין בהוראתו חטא שיהיה ראוי למות בו רק הוא להסיר המחלוקת מן התורה כאשר פירשתי שם וכן בעדים זוממין שנהרגין ולא הרגו וכן הזכיר במסית לפי שהוא נהרג בדבורו הרע בלבד אף ע"פ שלא עבד הניסת ע"ג ולא שמע אליו אבל מיתתו ליסר הנשארים . וגם זו מצוה מהודשת או מבוארת מן כבד את אביך ואת אמך ואיש אמו ואביו תיראו :

(כב) ותלית אותו . אמרו רבותינו כל הנסקלין נתלין וזה שנאמר כי קללת אלהים הלוי ולזולו של מלך שהאדם עשוי בדמות דיוקנו של מלך וישראל בניו הם משל לשני אחים דומים זה לזה וכו' לשון רש"י . וכל הנסקלים נתלין דברי יחיד הם והלכה כדברי חכמים אינו נתלה אלא המגדף והעובד ע"ג וזה טעם כי קללת אלהים תלוי שיאמרו מפני מה זה תלוי מפני שבירך את השם או שעבד ע"ג פלונית בכך וכך עבודה וכך אות ומופת ראה בה והספור בה ובעבודתה יקרא קללה או שהוא לשון זלזול כאשר הזכיר הרב מן והוא קללני קללה נמרצת כי מקללים להם בניו בזיים והמשל בשני האחים התאומים יש לו סוד איננו כאשר חשב הרב בישראל שנקראו בנים למקום . ועל דרך הפשט יאמר כי יהיה באיש חטא גדול שראוי להמיתו עליו ולתלותו על עץ לגודל הטאו אעפ"כ לא תלין נבלתו על העץ כי הארור מכל האדם והמקולל בהם הוא התלוי אין בכל המיתות מיתה מנוולת ובזויה כמוה ואין ראוי שנטמא הארץ ותהיה קללת האלהים בארץ הקדושה כי שם צוה את הברכה חיים עד העולם ולכן צוה יהושע ווורידום מעל העצים ועל דעתי הענין נכמי שאול המוקעים מפני שלא היו התלוים בב"ד של ישראל ולא מיד ישראל כלל אבל דוד נתנם לגבעונים לעשות בהם כרצונם והם אשר הוקיעום ולא רצו לקברם לפרסם נקמתם מהם והנשארים ישמעו ויראו וכאשר נתך עליהם מים מן השמים או ידע דוד שנמחל עונם ונעתר אלהים לארץ כי פקד ה' את הארץ במטר ויכלה הרעב ואז צוה וקברו אותם עם אבותם לכבוד המלכות לא לחיובו כלל שלא נצטווינו אלא שלא נטמא אנחנו את הארץ במי שנתלה אותו והנה ה' לא רצה עונם בתלייתם מיד להודיע כי ה' אוהב גרים כדברי רבותינו . ור"א אמר על דרך הפשט כי אלהים פועל והקללה תבא אל מקום קרוב מהתלוים ויש לו סוד מודבק בנפש על כן לא תטמא את אדמתך . והנה המלין תלוי על העץ עובר בלא תעשה ועשה ורבותינו דרשו כן בכל המלין את מתו שלא לכבודו מה עץ שהוא נוול אף כל שהוא נוול . והנה לדעתם טעם כי קללת אלהים תלוי לומר אע"פ שזה ראוי לנוולו לגודל חטאו לא תעשה כן כי קללת אלהים תלוי ועל המשל של שני אחין יהיה כל המלין בטעם הזה וכן הקללה שהזכיר רבי אברהם תמנה יהיה בכל בית אשר יהיה שם מת ועל כן יטמא כל הבא אל האהל וכל אשר באהל . ולא תטמא את אדמתך על דעת רבותינו איננו טעם בלבד בעבור שלא תטמא את אדמתך שאם כן יהיה מותר בחוצה לארץ אבל הוא לאו שני והנה המלין התלוי או אפילו המת בארץ עובר בשני לאוין ועשה ובחוצה לארץ בעשה ולא תעשה אחד שהוא למד מן התלוי כאשר פירשתי ומן הלאו הזה קבר יהושע מלכי כנען ביומן אע"פ שאין בתלייתן הקללה שהזכירו רבותינו במגדף ועובד ע"ג אבל יש בהם משום טומאת הארץ או שחשש לקללת אלהים מן המשל של שני האחים כאשר פירשתי :

כב (א) לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים . זו מצוה מבוארת שאמר בתורה כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו והוסיף בכאן לאמר נדחים כי תועה שתעה מדרכו ויכול להטותו הדרך בלא עמל גדול ועתה הזכיר נדחים שברחו ממנו והרחיקו והזכיר שה שהוא כאבד ולכך ניאמר בכאן ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך ואמר

נִדָּחִים וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הָשֵׁב
תְּשִׁיבֵם לְאָחִיךָ׃ ב וְאִם־לֹא קָרוֹב
אָחִיךָ אֵלֶיךָ וְלֹא יְדַעְתּוֹ וַאֲסַפְתּוֹ
אֶל־תּוֹךְ בֵּיתֶךָ וְהָיָה עִמְּךָ עַד יי״ב נסורס
דְּרֹשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ וַהֲשֵׁבֹתוֹ לוֹ׃
ג וְכֵן תַּעֲשֶׂה לַחֲמֹרוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה פ׳
לְשִׂמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל־אֲבֵדַת
אָחִיךָ אֲשֶׁר־תֹּאבַד מִמֶּנּוּ וּמְצָאתָהּ ל׳
לֹא תוּכַל לְהִתְעַלֵּם׃ ס ד לֹא־
תִרְאֶה אֶת־חֲמוֹר אָחִיךָ אוֹ שׁוֹרוֹ
נֹפְלִים בַּדֶּרֶךְ וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם כ׳ ובעמין
הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ׃ ס ה לֹא־
יִהְיֶה כְלִי־גֶבֶר עַל־אִשָּׁה וְלֹא־ י״ח בלוש׳ . ב׳
יִלְבַּשׁ גֶּבֶר שִׂמְלַת אִשָּׁה כִּי
תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּל־עֹשֵׂה
אֵלֶּה׃ פ
ו כִּי יִקָּרֵא קַן־צִפּוֹר ׀ לְפָנֶיךָ בַּדֶּרֶךְ כ״א בקרי׳ . ל׳
בְּכָל־עֵץ ׀ אוֹ עַל־הָאָרֶץ אֶפְרֹחִים ט׳ בספרא
אוֹ בֵיצִים וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל־ ג׳
הָאֶפְרֹחִים אוֹ עַל־הַבֵּיצִים לֹא־ כל ליסנא מ״ל במ״ג חסר

עמך י״ב בתורה וסימן נמסר בסדר דלעיל : יקרא כ״א בקריאה וסימן במסרה רבתא

דְטָעַן וְתִתְכְּבֵשׁ מִנְּהוֹן
אֲתָבָא תְּתֵיבִינּוּן לְאָחוּךְ׃
ב וְאִם לָא קָרִיב אָחוּךְ לְוָתָךְ
וְלָא יְדַעְתֵּיהּ וְתִכְנְשִׁנֵּיהּ
לְגוֹ בֵּיתָךְ וִיהֵי עִמָּךְ עַד
דְּיִתְבַּע אָחוּךְ יָתֵיהּ
וְתָתֵיבִינֵּיהּ לֵיהּ׃ ג וְכֵן
תַּעְבֵּיד לַחֲמָרֵיהּ וְכֵן תַּעְבֵּיד
לִכְסוּתֵיהּ וְכֵן תַּעְבֵּיד לְכָל
אֲבֵידְתָא דְאָחוּךְ דְּתֵיבַד
מִנֵּיהּ וְתַשְׁכְּחִנַּהּ לֵית לָךְ
רְשׁוּ לְכַסָּיוּתַהּ׃ ד לָא תֶחֱזֵי
יָת חֲמָרָא דְאָחוּךְ אוֹ תוֹרֵיהּ
רְמַן בְּאוֹרְחָא וְתִתְכְּבֵישׁ
מִנְּהוֹן אֲקָמָא תְּקִים עִמֵּיהּ׃
ה לָא יְהֵי תִקּוּן זֵין דִּגְבַר עַל
אִתְּתָא וְלָא יְתַקַּן גְּבַר בְּתִקּוּנֵי
אִתְּתָא אֲרֵי מְרַחַק קֳדָם יְיָ
אֱלָהָךְ כָּל עָבֵיד אִלֵּין׃ ו אֲרֵי
יְעָרַע קִינָּא דְצִפְּרָא קֳדָמָךְ
בְּאוֹרְחָא בְּכָל אִילָן אוֹ עַל
אַרְעָא אֶפְרוֹחִין אוֹ בֵיעִין
וְאִמָּא רְבִיעָא עַל אֶפְרוֹחִין
אוֹ עַל בֵּיעִין לָא תִסַּב אִמָּא

רשי

(א) והתעלמת. כובש עין כאילו אינו רואהו: לא תראה והתעלמת. לא תראה אותו שתתעלם ממנו זהו פשוטו (ב"מ ל) ורבותינו אמרו פעמים שאתה מתעלם וכו׳: (ב) עד דרוש אחיך. (ב"מ כז) וכי תעלה בלבבך שיתננו לו קודם שידרשנו אלא דרשהו שלא יהא רמאי: והשבותו לו. שתהא בו השבה שלא יאכל בביתך כדי דמיו ותתבעם ממנו מכאן אמרו כל דבר שעושה ואוכל יעשה ויאכל ושאינו עושה ואוכל ימכר: לא תוכל להתעלם. לכבוש עיניך כאילו אינך רואה אותו: (ד) הקם תקים. (ב"מ לב) זו טעינה להטעין משאוי שנפל מעליו: עמו. עם בעליו אבל אם הלך וישב לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצית לטעון טעון פטור: (ה) לא יהיה כלי גבר על אשה. (ספרי נזיר פ׳ ח׳) שתהא דומה לאיש כדי שתלך בין האנשים שאין זו אלא לשם ניאוף: ולא ילבש גבר שמלת אשה. לילך ליסב בין הנשים. ד"א שלא ישיר שער הערוה ושער של בית השחי: כי תועבת. לא אסרה תורה אלא לבוש המביא לידי תועבה: (ו) כי יקרא. פרט למזומן: לא תקח האם. (חולין בעודה

אבן עזרא

וזה דרך דרש: ואספתו. אם היית שב או בלווי שתפקדנו ביד נאמן: והתעלמת. דבק עם לא תראה והזכיר שור ושה ובכר הזכיר החמור וכן משפט כל בהמה: (ג) לא תוכל. כחבירו: (ד) נפלים. כמו רובץ. ומלת נופלים כלל: הקם תקים עמו. ולא לבדך כמו עזוב תעזוב עמו: (ה) לא יהיה כלי גבר. נסמכה בעבור צאת למלחמה כי האשה לא נבראת כי אם להקים הזרע ואם היא תצא עם אנשים למלחמה תבא בדרך לידי זנות וכן לא ילבש גבר והטעם זכר שלא נתמלא זקנו יתערב עם הנשים וינאף הוא וכן ואינו יודע וזה יורה כי מנהג ישראל היה וכן ברובי המלכיות להיות מלבוש האנשים איננו כמלבוש הנשים רק הפרש ביניהם ויש אומרים על הון לדרך ואין צורך רק השם יתעב מי שישנה מעשה השם: (ו) כי יקרא. נסמכה זאת הפרשה בעבור בדרך: יקרא. כמו נקרא נקראתי והם מגזרת מקרה וקרוב מפגע. אל"ף הבהוים נוסף

בעל הטורים

אספתו ב׳ במסרה. דין ואספתו מצרעתו ז"ש נגעים באים על צרי עין שאינו רוצה להשאיל כליו ואומר אין לי ולמחר נגעים באים על ביתו ובא הכהן ופנו את הבית ומוציאין הכליו ורואין הכל שיש לו וזהו ואספתו אל תוך ביתך שמאסף כליו אל ביתו והיינו משאילם ואספתו מצרעתו שנרפא בזה עליו. דבר אחר החושד בכשרים לוקה בגופו ומי שאבדה לו אבידה חושד בכל אף בכשרים ולוקה בגופו בצרעת ונמצא כשהאסף האבדה לביתך ותחזירנה לו או לא יחשוד עוד באחרים ותאסוף אותו מצרעתו: עד דרוש אחיך אותו. פי׳ שידרוש האות שלו שיתן לו בו סימן וז"ש רז"ל דורשהו אם הוא רמאי אם לאו מאי לאו בסימנים כפולין: והתעלמת לומר פעמים שאתה מתעלם כגון זקן ואינו לפי כבודו: כלי גבר על אשה. בגימ׳ כלי תורה רמז שלא ילמד אדם לבתו תורה: על אשה ב׳. כלי גבר על אשה. אם נפתה לבי על אשה. ז"ש שמיירי באשה שלובשת כלי גבר כדי להתגבר ולזנות כדכתיב אם נפתה לבי על אשה ועל פתח רעי ארבתי: כי תועבת ס׳ כי יקרא קן צפור, לומר שלא יסתכל בעופות כבנוקקין זל"ז: יקרא קן. בגימטרי׳ פרט למזומן: או בנים. בגימטריא בגריכים לאמן:

תולדות אהרן פסג תבינם.

בבא קמא מ
מציעא כו לא חולין פו: ובר׳ עמך. מציעא כו כח: והשבותו לו. קמא פא מציעא כח סנהדרין עג: וכן תעשה לחמורו. גיטין מה: לכל אבדת אחיך. קמא קיג מציעא כו לא: אשר תאבד ממנו. מציעא כב כז: לא תוכל להתעלם. מציעא כו: נופלים בדרך. שם לב: והתעלמת מהם. ברכות יט מציעא לא סנהדרין יח: הקם תקים עמו. מציעא לא לב לג: לא יהיה כלי גבר. נזיר נט: ולא ילבש גבר. שם מכות כ: כי יקרא קן צפור. מציעא קב חולין קלט קמ קמא זוהר ויצא ושמות: והאם רובצת. חולין קמ קמא:

ספורנו

נקבר: (ג) וכן תעשה לשמלתו. אע"פ שאין אבדתה מצויה כ"כ אל תחשבה

רמבן

ואמר כן תעשה לחמורו שהוא בהמה טמאה וכן תעשה לשמלתו אף ע"פ שאין השמלה חביבה על בעליה כבעלי החיים ואין ההפסד בה מצוי בהם שאפשר שימותו. וכן תעשה לכל אבדת אחיך מכל כלי ביתו אע"פ שאינן חביבין כשמלתו אשר יכסה בה. ועל מדרש רבותינו הוסיף עוד בכאן דברים רבים כגון והתעלמת פעמים שאתה מתעלם השב אפילו מאה פעמים תשיבם אפילו לגנתו ולחרבתו והחזירה בסימנים ודברים אחרים נדרשים בפרשה:

(ב) ואם לא קרוב אחיך אליך. שאינו קרוב אליך כי אינך מתחייב ללכת אל ארץ אחרת עם האבדה להשיבה אליו או שלא ידעת אותו כלל. ובספרי אין לי אלא קרוב רחוק מנין ת"ל ולא ידעתו וא"כ יאמר ואם לא קרוב אחיך אליך בעירך שתשאל עליו ותדענו יהיה עמך עד דרוש אחיך אותו. והוסיף במצות הטעינה להזהיר עליה במצות לא תעשה כי בתורה אמר עזוב תעזוב עמו מצות עשה ועוד הוסיף נופלים בדרך כי שם אמר רובץ תחת משאו ולא הזכיר שם רק החמור שדרכו ליתן משוי גדול וירבץ תחתיו ואמר בכאן אחיך ושם אויבך ושונאך לאמר תעשה עמו כן וזכור האחוה ותשכח השנאה:

(ו) כי יקרא קן צפור לפניך. גם זו מצוה מבוארת מן אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד כי הטעם בשניהם לבלתי היות לנו לב אכזרי ולא נרחם או שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המין אע"פ שהתיר השחיטה במין ההוא. והנה ההורג האם והבנים ביום אחד או לוקח אותם בהיות להם דרור לעוף כאלו יכרית המין ההוא וכתב במורה הנבוכים כי טעם שלוח הקן וטעם אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד כדי להזהיר שלא ישחוט הבן בעיני האם כי יש לבהמות דאגה גדולה בזה ואין הפרש בין דאגת האדם לדאגת הבהמות על בניהם כי אהבת האם וחנותה לבני בטנה איננו נמשך אחרי השכל והדבור אבל הוא מפעולת כח המחשבה המצויה בבהמות כאשר היא מצויה באדם וכן אין עיקר האיסור באותו ואת בנו רק בבנו ואותו. אבל הכל הרחקה ויותר נכון בעבור שלא נתאכזר. ואמר הרב ואל תשיב עלי ממאמר החכמים האומר על קן צפור יגיעו רחמיך כי זו אחת משתי סברות סברת מי שיראה כי אין טעם למצות אלא חפץ הבורא ואנחנו מחזיקים בסברא השניה שיהיה בכל המצות טעם והוקשה עליו עוד מה שמצא בב"ר וכי מה איכפת לו להקב"ה בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף הא לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות שנאמר כל אמרת אלוה צרופה וזה הענין שגזר הרב במצות שיש להם טעם מבואר הוא מאד כי בכל אחד טעם ותועלת ותקון לאדם מלבד שכרן מאת המצוה בהן יתברך וכבר ארז"ל מפני מה לא נתגלו טעמי תורה וכו׳ ודרשו ולמכסה עתיק זה המגלה דברים שכסה עתיק יומין ומאי ניהו טעמי תורה. וכבר דרשו בפרה אדומה שאמר שלמה על הכל עמדתי ופרשה של פרה אדומה חקרתי ושאלתי ופשפשתי אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני ואמר ר׳ יוסי ברבי חנינא אמר לו הקב"ה למשה לך אני מגלה טעם פרה אדומה אבל לאחרים חקה דכתיב והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון יקפאון כתיב דברים המכוסים מכם בעולם הזה עתידין להיות צפוים לעולם הבא כהדין סמיא דצפי דכתיב והולכתי עורים בדרך לא ידעו וכתיב אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים שכבר עשיתים לרבי עקיבא הגה באמרו שאין מניעות טעמי תורה ממנו אלא

אבן עזרא

ססף כמו אל"ף ובאורועך והטעם כי אכזריות הוא כלב להיות אם על בנים רוטשה וכן שור או שה: (ז) וייטב לך. שהשם יחמול עליך וייטיב לך: והארכת ימים. כאשר לא תכרת כל הקן שעוכת העיקר: (ח) כי תבנה בית חדש. נדבקה זאת הפרשה אחר שנלחמו וכם בארץ כחל במצות הבית: מעקה. טעמו ידוע מהקום (ס"א מהמקום) ואין ריע לו ומדקדק הוציאו מגזירת עקת רשע והביא עצמו בעקה: הנופל. נקרא על שם סופו וכן יומת המת וכן ובגדי ערומים תפשיט ויתרוצצו הבנים ומצות רבות לאין מספר נקראו על שם סופם ולא נדע אם כן דרך הלשון או הוא דברי נבואה כמו וירדוף עד דן עד נחל אשכול ועל כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ואחר מצות הבית מצות הזרע והנטע כי אחר שהוא בארץ ובנה בית וזרע: (ט) לא תזרע כלאים. פירוש פן תקדש כבר פירשו מנחם בן

תרגום אונקלוס

עַל בְּנַיָּא: ז שַׁלָּחָא תְשַׁלַּח יַת אִמָּא וְיַת בְּנַיָּא תִּסַּב לָךְ בְּדִיל דְּיֵיטַב לָךְ וְתוֹרִיךְ יוֹמִין: ח אֲרֵי תִבְנֵי בֵיתָא חַדְתָּא וְתַעְבֵּיד תְּיָקָא לְאִגָּרָךְ וְלָא תְשַׁוֵּי חוֹבַת קְטוֹל בְּבֵיתָךְ אֲרֵי יִפֵּל דְּנָפֵיל מִנֵּיהּ: ט לָא תִזְרַע כַּרְמָךְ עֵירוּבִין דִּלְמָא תִסְתְּאַב דִּמְעַת זַרְעָא דְתִזְרַע וַעֲלַלַּת

מקרא

תִקַּח הָאֵם עַל־הַבָּנִים: ז שַׁלֵּחַ
פ תְּשַׁלַּח אֶת־הָאֵם וְאֶת־הַבָּנִים
תִּקַּח־לָךְ לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ
יָמִים: שלישי ס ח כִּי תִבְנֶה
מ בַּיִת חָדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה לְגַגֶּךָ
וְלֹא־תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתֶךָ כִּי־יִפֹּל
הַנֹּפֵל מִמֶּנּוּ: ט לֹא־תִזְרַע כַּרְמְךָ
מ כִּלְאָיִם פֶּן־תִּקְדַּשׁ הַמְלֵאָה הַזֶּרַע
כ̇ אֲשֶׁר תִּזְרָע וּתְבוּאַת הַכָּרֶם:

השלח. ח' וסימן תרנך יאכלמו. שלח השלח את האם. ויאמר הואל מרוע אדני בכה. תשלח קציריה עד ים. רותך יבראון. וחד ותשלח פארות:

רש"י

קח) בעודה על בניה: (ז) למען ייטב לך וגו'. (סם קתב) אם מצוה קלה שאין בה חסרון כיס אמרה תורה למען ייטב לך והארכת ימים קל וחומר למתן שכרן של מצות חמורות: (ח) כי תבנה בית חדש. אם קיימת מצות שלוח הקן סופך לבנות בית חדש ותקיים מצות מעקה שמצוה גוררת מצוה ותגיע לכרם ושדה ולבגדים נאים לכך נסמכו פרשיות הללו: מעקה. גדר סביב לגג ואונקלוס תרגם תיקא כגון תיק שמשמר מה שבתוכו: כי יפול הנופל. ראוי זה ליפול ואעפ"כ לא תתגלגל מיתתו על ידך שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב: (ט) כלאי'. (קדושין לט חולין פב) חטה ושעורה וחרצן במפולת יד: פן תקדש. כתרגומו תסתאב כל דבר הנתעב על האדם בין לשבח כגון הקדש בין לגנאי כגון דבר אסור נופל בו ל' קדוש כמו (ישעיה סה) אל תגע בי כי קדשתיך: המלאה. זה מילוי ותוספת שהזרע מוסיף: לא

ספורנו

שתשב' לאבדה מדעת: (ז) למען ייטב לך והארכת ימים. הנה בענין שלוח הקן יש הוזה גמילות חסד להמון בלא להשחית זרע שופות השדה בהם הפקר וזה בשלוח האם אגב שהפיל בזה הקלת של גמילות חסדים יהיה אוכל פירות בעולם הזה והקרן קיימת לעה"ב: (ח) ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנופל. כאשר יקרה בישול פיזם של

בעל הטורים

על הבנים ב' הכא והודך כי כה אמר ה' על הבנים והבנות הילודים במקום הזה וגו' ממותי תחלואים ימותו אם תקיים המצוה יאריכון ימיך ואם לאו כה אמר ה' ממותי תחלואים ימותו: והארכת ימים. בגימטריא בעולם שכלו ארוך: והארכת ימים וסמיך ליה כי תבנה בית חדש גומל

תולדות אהרן

הולדות אהרן שלח השלח מציעא לא חולין קלח קלט קמא (פאה פו חגיגה טו קדושין סא): את האם. מציעא קב: ואם הבנים. חולין קמ קמא: למען ייטב. קדושין לט מ חולין קמב: מעקה לגגך. חולין קלו: ולא תשים דמים. כתובות מא קמא טו קטו: כי יפול הנופל. קמא נא חולין קלו: לא תזרע כרמך. (ברכות ע פאה יו תלם נו נת ערלה בב פסחים כה נדרים מ): פן תקדש. קדושין נו חולין קמו קטו: המלאה הזרע. פסחים כה: והבואת הכרם. ברכות לה:

אם תבנה בית חדש שבה לו מעקה כדי שיאריכו בו ימים ולא יפלו ממנו ועוד עיקר אריכות ימים הוא בשביל בנין בית חדש שהוא בהמיק. ועי' בכביד אב ואם הקדים והארכת ימים למען ייטב לך כדי להסמיך והארכת ימים לתבנה בית חדש. לעיל כתיב למען ייטב לך וסמך כאן כי יפול הנופל ממנו. רמז למה בדרכו הרי שעלה באילן כדי לבנות את האם וגבו ומת היכן אריכות ימיו של זה: כי יפל הנופל וסמיך ליה לא תזרע. רמז לדר' יאבי' דאמר עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד: המלאה ב' במסורה. כאן פן תקדש המלאה. כאשר תעיק העגלה המלאה לה עמיר. וז"ש שצריך להרחיק בכלאים כמלא גמד בקר ובמיכם רפוים שצריך לעמוד כד' אמות שוהקות ואבד יש דנים בעצמים כגון בעגלה:

רמבן

פורון נשכלנו ושכבר נתגלה טעם החמורה שנכנס לחכמי ישראל וכאלה רבות בדבריהם ובתורה ובמקרא דברים רבים מודיעין כן והרב הזכיר מהן. אבל אלו ההגדות אשר נתקשו על הרב כפי דעתי ענין אחד להם שרצו לומר שאין התועלת במצות להקב"ה בעצמו יתעלה אבל התועלת באדם עצמו למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מדה מגונה או לזכור הנסים ונפלאות הבורא יתברך ולדעת את השם וזהו לצרף בהן שיהיו ככסף צרוף כי הצורף הכסף אין מעשהו בלא טעם אבל להוציא ממנו כל סיג וכן המצות להוציא מלבנו כל אמונה רעה ולהודיענו האמת ולזכרו תמיד. ולשון זו האגדה עצמה הוזכרה בילמדנו בפרשת זאת החיה וכי מה איכפת לו להקב"ה בין שוחט בהמה ואוכל או נוחר ואוכל כלום אתה מועילו או כלום אתה מזיקו או מה איכפת לו בין אוכל טהורות או אוכל טמאות אם חכמת חכמת לך הא לא נתנו המצות אלא לצרף את הבריות שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות ונאמר כל אמרת ה' צרופה למה שיהא מגין עליך. הנה מפורש בכאן שלא באו לומר אלא שאין התועלת אליו יתעלה שיצטרך לאורה כמחושב מן המנורה ושיצטרך למאכל הקרבנות וריח הקטרת כנראה מפשוטיהם ואפילו הנזכר לנפלאותיו שעשה שצוה לעשות לזכר ליציאת מצרים ומעשה בראשית אין התועלת לו רק שנדע אנחנו האמת ונזכה בו עד שנהיה ראוים להיות מגן עלינו כי כבודנו וספורנו בתהלותיו כאפס ותהו נחשבו לו והביא ראיה מן השוחט מן הצואר והעורף לומר שכולם לנו ולא להקב"ה לפי שלא יתכן לומר בשחיטה שיהא בה תועלת וכבוד לבורא יתברך בצואר יותר מהעורף או הניחור אלא לנו הם להדריכנו בנתיבות הרחמים גם בעת השחיטה והביאו ראיה אחרת או מה איכפת לו בין אוכל טהורות והם המאכלים המותרים לאוכל טמאות והם המאכלים האסורים שאמרה בהם התורה טמאים המה לכם ורמז שהוא להיותנו נקיי הנפש חכמים משכילי האמת ואמר אם חכמת חכמת לך הזכירו כי המצות המעשיות כגון שחיטת הצואר ללמדנו המדות הטובות והנדורות כמינין לזקק את נפשותינו כמו שאמרה תורה ולא תטמאו את נפשותיכם בבהמה ובעוף ובכל אשר תרמוש האדמה אשר הבדלתי לכם לטמא א"כ כלם לתועלתנו בלבד וזה כמו שאמר אליהו אם צדקת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו ואמר או מה מידך יקח. וזה דבר מוסכם בכל דברי רבותינו. ושאלו בירושלמי בנדרים אם פותחין לאדם בכבוד המקום בדברים שבינו לבין המקום והשיבו על השאלה הזאת אי זהו כבוד המקום כגון סוכה שאיני עושה לולב שאיני נוטל תפילין שאיני מניח והיינו כבוד המקום משמע דלנפשיה הוא דמהני כהדא אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח וחטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו. הנה באורו שאפילו הלולב והסוכה והתפילין שצוה

בכן שיהו לאות על ידך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים אינן לכבוד ה' יתברך אבל לרחם על נפשותינו. וכבר סדרו לנו בתפלת יום הכפורים אתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו לעמוד לפניך כי מי יאמר לך מה תפעל ואם יצדק מה יתן לך וכן אמר בתורה לטוב לך כאשר פירשתי וכן ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים והכוונה בכולם לטוב לנו ולא לו יתעלה ויתברך אבל כל מה שנצטוינו שיהיו בריות נצרופות ומזוקקות בלא סיגי מחשבות רעות ומדות מגונות וכן מה שאמרו לפי שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות לומר שלא חס האל על קן צפור ולא הגיעו רחמיו על אותו ואת בנו שאין רחמיו מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו שאם כן היה אוסר השחיטה אבל טעם המניעה ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר כי האכזריות תתפשט בנפש האדם כידוע בטבחים שוחטי השורים הגדולים והחמורים שהם אנשי דמים זובחי אדם אכזרים מאד ומפני זה אמרו טוב שבטבחים שותפו של עמלק. והנה המצות האלה בבהמה ובעוף אינן רחמנות עליהם אלא גזירות בנו להדריכנו וללמד אותנו המדות הטובות וכן יקראו הם כל המצות שבתורה עשה ולא תעשה גזרות כמו שאמרו במשל המלך שנכנס למדינה אמרו לו עבדיו גזור עליהם גזירות אמר להם כשיקבלו מלכותי אגזור עליהם גזירות כך אמר הקב"ה קבלתם מלכותי אנכי ה' אלהיך קבלו גזירותי לא יהיה לך וכו' אבל במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה בשלוח הקן במדרש שיש במצוה סוד אמר רבי רחומאי מאי דכתיב שלח תשלח את האם ולא אמר את האב אלא שלח תשלח את האם בכבוד אותה בינה שנקראת אם העולם דכתיב כי אם לבינה תקרא מאי ואת הבנים תקח לך אמר רבי רחומאי אותם בנים שגדלה ומאי ניהו שבעת ימי הסוכה ודיני שבעת ימי השבוע וכו' והנה המצוה רומזת לענין גדול ולכך שכרה מרובה למען ייטב לך והארכת ימים:

(ט) ומצות המעקה מחודשת או מבוארת מלא תעמוד על דם רעך אבל מצות הכלאים מבוארת שכבר אמר שדך לא תזרע כלאים והנה במשמע הוא כל מקום הנזרע והוסיף בכאן כי אם יזרע הכרם כלאים יקדש הזרע אשר יזרע ותבואת הכרם לומר שיאסר בהנאה כהקדש וטעם פן כמו כי תקדש וכן ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו וכן ולא תגעו בו פן תמותון. ויתכן שפירושו כמו פן יכברו צרימו פן יאמרו כענין שבא לומר לא תזרע אותו כלאים פן יצמח ויאסר עליך הכל כי אינן נאסרין אלא כמו שבניני תביאה מתקדשת משתשרים וענבים משיעשו כפול הלבן. ואמר לא תחרוש בשור ובחמור והוא הדין לכל מיני הכלאים והיא מצוה מבוארת מן כהמתך לא תרביע כלאים

שדך

ס י לא־תחרש בשור־ובחמר יחדו׃ יא לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו׃ ס יב גדלים תעשה־לך על־ארבע כנפות כסותך אשר תכסה־בה׃ ס יג כי־יקח איש אשה ובא אליה ושנאה׃ יד ושם לה עלילת דברים והוצא עליה שם רע ואמר את־האשה הזאת לקחתי ואקרב אליה ולא־מצאתי לה בתולים׃ טו ולקח אבי הנער (הנערה ק׳) ואמה והוציאו את־בתולי הנער (הנערה ק׳) אל־זקני העיר השערה׃ טז ואמר אבי הנער (הנערה ק׳) אל־הזקנים את־בתי נתתי לאיש הזה לאשה וישנאה׃ יז והנה־הוא שם עלילת דברים לאמר לא־מצאתי לבתך בתולים ואלה בתולי בתי ופרשו השמלה לפני זקני העיר׃ יח ולקחו זקני העיר־ההוא את־האיש ויסרו אתו׃ יט וענשו אתו מאה כסף ונתנו לאבי הנערה

כרמא׃ י לא תרדי בתורא ובחמרא כחדא׃ יא לא תלבש שעטנזא עמר וכתן מחבר כחדא׃ יב ברוספדין תעביד לך על ארבע כנפי כסותך דתתכסי בה׃ יג ארי יסב גבר אתתא ויעול לותה ויסנינה׃ יד וישוי לה תסקופי מלין ויפיק עלה שום ביש ויימר ית אתתא הדא נסבית וקרבית לותה ולא אשכחית לה בתולין׃ טו ויסב אבוהא דעולמתא ואמה ויפקון ית בתולי עולמתא לקדם סבי קרתא ולתרע בית דין אתרא׃ טז ויימר אבוהא דעולמתא לסביא ית ברתי יהבית לגברא הדין לאנתו וסנאה׃ יז והא הוא שוי תסקופי מלין למימר לא אשכחית לברתך בתולין ואלין בתולי ברתי ויפרסון שושיפא קדם סבי קרתא׃ יח וידברון סבי קרתא ההיא ית גברא וילקון יתיה׃ יט ויגבון מניה מאה סלעין דכסף ויתנון לאבוהא

רשי

(י) לא תחרש בשור ובחמור. (ב"ק נד) הוא הדין לכל שני מינים שבעולם הוא הדין להנהיגם יחד קשורים זוגים בהולכת שום משא: (יא) שעטנז. לשון ערוב הוא. ורבותינו פירשו שוע טווי ונוז: (יב) גדלים תעשה לך. (יבמות ד ספרי) אף מן הכלאים לכך סמכן הכתוב: (יג) ובא אליה ושנאה סופו: (יד) ושם לה עלילות דברים. עבירה גוררת עבירה עבר על לא תשנא סופו לבוא לידי לשון הרע: את האשה הזאת. (ספרי) מכאן שאין אומר דבר אלא בפני בעל דין: (טו) אבי הנערה ואמה. (שם) מי שגדלו גדולים הרעים יתבזו עליה: (טז) ואמר אבי הנערה. (שם) מלמד שאין רשות לאשה לדבר בפני האיש: (יז) ופרשו השמלה. (שם) הרי זה משל מחוורין הדברים כשמלה: (יח) ויסרו אותו. מלקות כתובות

אבן עזרא

כן סרוק הספרדי במחברתו והוא מגזרת קדש נפטור שיתערב זה עם זה: (י) לא תחרש בשור ובחמר. דבק עם הזריעה והשם חמל על כל מעשיו כי אין כח החמור ככח השור ובעבור הזריעה אמר שעטנז וכבר הזכרתי על דרך כלל וכאן פרט שהוא הצמר והפשתים לא אחרים: (יב) גדלים תעשה לך. אמרו המכחישים שהוא מצוה בפני עצמה בלילה כמו הציצית ביום על כן כתוב תכסה והמעתיקים העתיקו כי זאת מצות הציצית ביום ופירש גדלים כמו בבנייה מעשה שרשרות והמכחישים הוציאוה מגזרת גדולה ואנחנו מאמינים בדברי קדמונינו לבדם והזכיר זה הכתוב לבאר על ארבע כנפות ונסמך לשעטנז בעבור הציצית שהוא מותר: (יג) כי יקח איש אשה. נסמכה הפרשה לדעת המכחישים בעבור תכסה בה והאמת על דרך דרש שנסמכה בעבור הבית ואחר כן הבגד ואחר כן בעלת הבית: (יד) עלילת. כמו סבה: דברים. הן אמת או שקר: בתולים. לשון רבים ולא יתפרדו וכן בחרות וזקונים ועלומים: (טו) אבי הנערה ואמה. אם הם בחיים או ממונה בית

בעל הטורים

לא תחרש בשור ובחמור. טמא וטהור רמז שלא ישתתף צדיק עם רשע: תחרש ב׳. לא תחרש בשור ובחמור. ואידך אל תחרש על רעך רעה זה שנתפרש טעם שלא לחרוש בשור ובחמור לפי שהשור מעלה גרה והחמור אינו מעלה גרה וכשרואה השור מעלה גרה יהיה סבור שהוא אוכל ומצטער וזהו לא תחרוש על רעך רעה שגורם לחמור שחורש על רעהו רעה: לא תחרש. בגימטריא אסור ליהנות. שאפילו בגד הרוך ובו כלאים מגד אחד אסור להתכסות בו מגד השני: גדלים ב׳ במסורה. גדלים תעשה לך. גדלים מעשה שרשרות. וז"ש ב"ה גדי׳ שנים דתרי גדילים כתיב ופתילהו מתוכו כדכתיב מעשה שרשרות כדכך בשושן שרשרות: אשר תכסה. בגי׳ לכסות בכסות סומא שהוא חייב. אשר תכסה בה כי יקח. רמז לנה דאי בנדרים ר׳ אליעזר אומר מגלה טפח ומכסה טפחים בעת ביאה. ד"א אשר תכסה בה כי יקח רמז לת"ת בישראל בשלהו. ד"א רמז כי יקח אשר תכסה מלמד שמכוין לו על עונותיו. ובא אליה ב׳. ובא אליה ושנאה. ובא אליה מלך גדול ודרשו אותו על יצה"ר. גם כאן בשביל שהלך אחרי יצרו הרע סופו לשנאהם ולהוציא עליה ש"ר: והוצא. חסר יו"ד כאילו עבר על עשרת הדברות וכן לא נחתם גז"ד על אבותינו עד שהוציאו עשרה המרגלים דבה: אבי הנער. כתיב חסר היא שהלכה כנער לכך הוציא עליה ש"ר: את בתי נתתי. בגימטריא הפה שאסר הוא הפה שהתיר

לא תחרש ב׳ וסימן בשור ובחמר. על רעך רעה: צמר ופשתים ב׳ וסימן לא תלבש. דרשה צמר ופשתים: גדלים ב׳ חסר יו"ד קדמאה וסימן תעשה לך. מעשה שבכה: ושנאה ב׳ א׳ ר"פ וא׳ ס"פ וסימן ושנאה האיש האחרון. כי יקח איש אשה ושנאה: עלילת ד׳ ב׳ כתיב עלילת וב׳ כתי׳ עללות וסי׳ ושם לה עלילת. והנה שם לה עללת כתיב. להתעולל עללות. ולא נתכנו עללות כתיב: והוצא ו׳ חסרים יו"ד בלישנא וסימן מוצאי דבת הארץ. והוצאך מבית עבדים דשותט. (ע׳ מט׳ כ"י) והוצא עליה שם רע. ואוצא איש מתיכך. הוצא מזרות. ותעלומה יוצא אור: ולא מצאתי ה׳ וסימן בתולים. ואבקש מהם איש גדר. ולמנחמים ולא מצאתי. אשר עוד בקשה נפשי. ויאמת שרי פלשתים: השערה ג׳ וסימן ולקח אבי הנערה. ועלתה יבמתו

תולדות אהרן לא תחרש. (כלאים לא חלק נא): לא תלבש שעטנז. כלאים לד שבת כז יבמות ד ס נזיר מא נח מנחות לט מג בכורות יז ערכין ג (כלאים לא): צמר ופשתים. יבמות ד נזיר נח מנחות לט מג: גדלים תעשה לך. שבת כז סכה ט יבמות ד ה נזיר מא נח מנחות לט מ מג בכורות יז ערכין ג (נדרים לו): על ארבע כנפות. זבחים יח מנחות מג חולין קלו: אשר תכסה בה. שבת כז זבחים יח מנחות מא מג: כי יקח איש אשה. (כתובות כח): ואקרב אליה. כתובות מו: את בתי נתתי לאיש. כתובות כב מו סוטה כג קדושין ג ע סד (סוטה יט יבמות יג): ושם לה עלילות. כתובות מו: לא מצאתי לבתך. שם. ויסרו אותו. סנהדרין פא: וענשו אותו. כתובות שם (תרומות פד כתובות כו):

ספורנו

(יג) כי יקח איש אשה. אחר הדבור בעניני שפוט דבר נאזהרות המחייבות לשריית השכינה בישראל נופל מסם לא תהיה אחה הנורש באופן שיהיה עוגם הדם בביקר

רמבן

(יז) ופרשו השמלה. הרי זה משל מחוורין הדברים כשמלה לשון רש"י. והוא מדרשו של רבי ישמעאל בספרי ובמכילתא ואין צורך כי זאת לפנים בישראל מכניסין החתן והכלה לחופה ובודקין אותן והעדים משמריב להם מבחוץ והם שהחכמים קורין להם שושבינין וכאשר יפרדו נכנסין העדים שם ולוקחין השמלה אשר שכב אותה עליה ויראו הדמים וזה ידוע בתלמוד ובספרי אגדה וקורין השמלה ההיא סודר ולכך יאמר הכתוב שיפרוש אביה ואמה השמלה אשר לקחו מיד העדים ויאמרו אלה בתולי בתי ובודאי שצריך לחזור הדברים בעניינים הרבה שהכתוב יקצר בהם אבל לא אמר הרי זה משל אלא התחייב מוציא שם רע אע"פ שלא בעל ופשוטו של מקרא כדברי האומר עד שבעל. וכך אמרו בגמרא רבי אליעזר בן יעקב אומר שמלה ממש והלכה כדבריו וכן טעם הפרשה כי אמר הכתוב תחלה ולקח אבי הנערה ואמה והוציאו את בתולי הנערה ידבר בשניהם ואחר כן שב לאב לבדו ואמר אבי הנערה וגו׳ וחזר ואמר ופרשו השמלה בשניהם והטעם כי התביעה הזאת לאב לבדו הוא שהקנס שלו אבל שמא האם כמעשה מפני שענין השמלה הנשים יתעסקו בה שדרך כל עובד אדמתו להביא למדו ברפת אחת וירכיב אותן. ויאמר בשעטנז שאיננו רק בצמר ופשתים והזכיר לא תלבש ללמד שאין העליה אסורה אלא בענין לבישה:

(יג) כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה. טעמו כאשר יקח האיש אשה בלקוחי התורה שהם הקדושין בכסף והיא המאורסה אשר יזכיר ואחרי ימים בא אליה ושנאה שלא היתה ערבה אליו בביאתה והשכים בבקר ובא לב"ד וטען שלא מצאה בתולה והנה זה מתכוין להוציאה בלא מוהר הבתולות שהיא הכתובה שכתב לה ומפני כי בחזקת בתולה נתקדשה אליו הוא טוען עליה שזנתה תחתיו ולפיכך אמר הכתוב ואם אמת היה הדבר כדברי הבעל וסקלוה והאמת לא יודע רק על פי שנים עדים ולפי שהכתוב יפרש בזנוני הבתולות כי כאשר תהיה מאורסה תסקל וכאשר לא ארוסה היא פטורה לא הוצרך לפרש כאן ואם אמת היה שזנתה בהרוסיה ושזינתה ברצונה וסקלוה ואמר ברמז כי עשתה נבלה בישראל לזנות בית אביה והנבלה היא בעשותה כן לרצונה ולזנות הוא כאשר תטעה אשה תחת אישה כי הנערה אשר לא אורשה לא תקרא זונה בשכבה עם אחר בעם אבל היא מיועדת לו:

אבן עזרא

בית דין: (יט) וטעם כל ימיו. כי לעולם תהיה ברשותו עד יום מותו: (כא) וסקלוה. שיתכן שאחר שארשה שכב איש אותה כי התארש לא ארש אותה רק היא אומרת שהיא בתולה ומעתיקי הדת באמרו הדבר באר היטב ואלה הבתולים ימצאו עד ותן קצ"ב וכפי תולדת הנערות ובעבור יסקלוה נסמכה פרשת הבעולה והמאורסה גם פירושו זה כמו זה והנה פירוש זה עוד: (כג) כי יהיה. כאשר יארע זה הדבר: (כד) שער. מקום שבת זקני העיר הנה הכתוב קרא המאורסה אשת רעהו ולא נוכל לדעת הארוסות כי אם בדברי קבלה כי יתכן שלא הסכימה היא ולא ידעה עד שבא ואנסה על כן משל הרוצח: (כה) צעקה. יתכן שצעקה

רשי

(כתובות מ"ו): (כ) ואם אמת היה הדבר. (שם) בעדים והתראה שזנתה לאחר אירוסין: (כא) אל פתח בית אביה. ראו גדולים שגדלתם: לזנות בית אביה. כמו בבית אביה: אנשי עירה. (ספרי) במעמד כל אנשי עירה: (כב) ומתו גם שניהם. (שם) להוציא מעשה חדודים שאין האשה נהנית מהם: גם. לרבות הבאים מאחריהם. (ס"א מאחוריהם) (שם) דבר אחר גם שניהם לרבות את הולד שאם היתה מעוברת אין ממתינין לה עד שתלד: (כג) ומצאה איש בעיר. (ערכין ו') לפיכך שכב עמה פרצה קוראה לגנב הא אילו ישבה בביתה לא אירע לה: כי

כי הוציא שם רע על בתולת
ישראל ולו־תהיה לאשה לא־
יוכל לשלחה כל־ימיו: ס
כ ואם־אמת היה הדבר הזה לא־
נמצאו בתולים לנער לנערה ק׳:
כא והוציאו את־הנער הנערה ק׳ אל־
פתח בית־אביה וסקלוה אנשי
עירה באבנים ומתה כי־עשתה
נבלה בישראל לזנות בית אביה
ובערת הרע מקרבך: ס כב כי־
ימצא איש שכב ׀ עם־אשה
בעלת־בעל ומתו גם־שניהם
האיש השכב עם־האשה והאשה
ובערת הרע מישראל: ס כג כי
יהיה נער נערה ק׳ בתולה מארשה
לאיש ומצאה איש בעיר ושכב
עמה: כד והוצאתם את־שניהם
אל־שער ׀ העיר ההוא וסקלתם
אתם באבנים ומתו את־הנער
הנערה ק׳ על־דבר אשר לא־צעקה
בעיר ואת־האיש על־דבר
אשר־ענה את־אשת רעהו ובערת
הרע מקרבך: ס כה ואם־
בשדה ימצא האיש את־הנער
הנערה ק׳ המארשה והחזיק־בה
האיש ושכב עמה ומת האיש

דעולמתא ארי אפיק שום
ביש על בתולתא דישראל
וליה תהי לאנתו לית ליה
רשו למפטרה כל יומוהי:
כ ואם קושטא הוה פתגמא
הדין לא אשתכחו בתולין
לעולמתא: כא ויפקון ית
עולמתא לתרע בית אבוהא
וירגמונה אנשי קרתא
באבניא ותמות ארי עבדת
קלנא בישראל לזנאה בית
אבוהא ותפלי עביד דביש
מבינך: כב ארי ישתכח גבר
שכיב עם אתתא אתת גבר
ויתקטלון אף תרויהון גברא
דשכיב עם אתתא ואתתא
ותפלי עביד דביש מישראל:
כג ארי תהי עולמתא
בתולתא דמארסא לגבר
וישכחינה גבר בקרתא
וישכוב עמה: כד ותפקון
ית תרויהון לתרע קרתא
ההיא ותרגמון יתהון
באבניא וימותון ית עולמתא
על עיסק דלא צוחת בקרתא
וית גברא על עיסק דעני
ית אתת חבריה ותפלי
עביד דביש מבינך: כה ואם
בחקלא ישכח גברא ית
עולמתא דמארסא ויתקיף
בה גברא וישכוב עמה
ויתקטל גברא דשכיב עמה

הפרש׳ שת שתו השערה: לשלחה חד מן י"ד זוגי, קדמא נסיב ל׳ ותניינא לא נסיב ל׳ ולית דכוותהא רסמיכי וסימן במסרה רבתא:

בעל הטורים

אל פתח בית אביה וסקלוה בגימטריא זה ראו אלו הגדולים שגדלתם: כי עשתה נבלה בישראל וסמיך ליה כי ימצא איש שוכב רמז נאים בבטית בהבהו תחת התאנה וסקלוהו: אבל לא צעקה. ואף אם יראה מתמם טעם יכולים לומר שמתמם צבר בתולים נעקה:

תולדות אהרן

כי הוציא. ערכין טו: ואם אמת היה הדבר. כתובות מ מד ערכין שם: ולו תהיה לאשה. (שם כז): והוציאו את הנערה. כתובות מ מד מה ערכין (שם כח): ומתם. כתובות מד: לזנות בית אביה. שם מט סנהדרין נ: כי ימצא איש. סנהדרין פו: בעלת. (קדושין נח): ומתו גם שניהם. שם טו ערכין ז: כי יהיה נערה. כתובות מט (יבמות ז): והוצאתם את שניהם. קדושין י: וסקלתם אותם. (סוטה יט): על דבר. סנהדרין מה: ומת האיש אשר שכב. קדושין שם סנהדרין פו:

ספורנו

בישראל ולהסתר מלגרום הסתלקות׳ בפסול הזרע מצד הערוות ומצד תערובת האומות הפסולות ומצד זמתם המנהגה כאמרו והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך: (כד) אשר ענה את אשת רעהו. הענה והפסיל אותה מבעלותה ופסל אותה מהיותה עוד ראויה לבעלה רעהו כענין וכי עמי תגרשון מבית תענוגיה: אין

רמבן

והן היודעות והבקיאות בדמים ולאם ראוי שתתפוש ותביא אותה לב"ד אבל טענת את בתי נתתי לאיש הזה לאב בלבד היא והאם לאו בעלת דברים דידיה היא או אחר שיסדר האב טענותיו בב"ד יתפוש בשמלה אשר הביאה אשתו תחת כנפות כסותה ויפרשו אותה שניהם בב"ד והנה לא הוזכרה האם בפרשה ולא באה לב"ד כלל אלא מפני ענין השמלה שהוא ממש כאשר פירשתי:

(יט) וטעם וענשו אותו מאה כסף אחרי המלקות הנדרש מויסרו אותו כי המנהג לכתוב לבתולה מוהר ב׳ כסף והנה זה הוציא עליה ש"ר בעבור שנאה ורצה להוציאה בלא כלום ולכן ענשו הכתוב במאה כסף כי התורה תענים בכפל כענין שנים ישלם אע"פ שהכתובה מדבריהם למי שיתנה עמהם או ישאנה סתם אבל המנהג היה לכתוב מוהר לבתולות כמו שנאמר כמהר הבתולות והרוב יעשו כן ואם לא היתה כתובה לאשה הזאת למה ישים עליה עלילות דברים מפני שנאה ושנאה יכתוב לה גט ויפטר ממנה דכתיב כי שנא שלח:

(כב) ומתו גם שניהם. להוציא לעושה מעשה חדודים שאין האשה נהנית מהם גם לרבות הבאים מאחריהם לשון רבינו שלמה. ולא הבינותי מהו וכי בתולה היא זו שנמעט או נצטרך לרבות הבאים אחריהם מה לי ראשון מה לי שני ושלישי ועוד היה לו לומר הבאים אחריו ובנוסחאות שלנו בספרי שניהם ולא העושים מעשה חדודין כשהוא אומר גם שניהם לרבות הבאים מאחוריהם והיא ביאה שלא כדרכה וריבה אותה הכתוב בכאן וכל העריות למדות זו מזו. ועל דרך הפשט גם שניהם האיש הפושע בחטא יותר שהוא התובע והמפתה והעושה מעשה וגם האשה והזכיר זה הכתוב ופירש גם שניהם האיש השוכב וגם האשה וכן דרך הכתובים לתלות החטא באיש כאשר פירשתי בערות אחיו גלה ויש אומרים כי טעם האיש השוכב עם האשה והאשה תוספת ביאור כמו יביאה את תרומת ה׳ אותו את נבוכדנצר. ובספרי האיש השוכב עם האשה אע"פ שהיא קטנה והאשה אע"פ שנבעלה לקטן אם כן טעמו גם שניהם גם כל אחד מהם האיש או האשה המגיע להם לחיוב:

ענין נערה המאורסה. כי כאשר יראו עדים מרחוק איש תופש בנערה ושכב עמה בעיר והריעו העדים קולם והתרו בהם על דעת רבותינו יתחייבו שניהם סקילה שגם האשה בחזקת מונה לדעת כיון שלא נתהפכה כלל כי דרך כל אנוסה

(כו) כי כאשר יקום וגו'. לפי פשוטו זהו משמעו כי אנוסה היא ובחזקה עמד עליה כאדם העומד על חברו להרגו. (פסחים כה סנהדרין עג) ורבותינו דרשו בו הרי זה בא ללמד ונמצא למד וכו': (א) לא יקח. (קדושין סז) אין לו בה לקוחין ואין קדושין תופסין לו בה: ולא יגלה כנף אביו. (יבמות נג) שומרת יבם של אביו הראויה לאביו והרי כבר הוזהר עליה משום (ויקרא יח) ערות אחי אביך אלא לעבור עליו בשני לאוין ולסמוך לה לא יבא ממזר ללמד שאין ממזר אלא מחייבי כריתות וק"ו מחייבי מיתות בית דין שאין בעריות מיתות בית דין שאין בה כרת: (ב) פצוע דכה. (יבמות עו) שנפצעו או נדכאו ביצים שלו: וכרות שפכה. שנכרת הגיד ושוב אינו יורה קילוח זרע אלא שופך ושותת ואינו מוליד: (ג) לא יבא ממזר בקהל ה'. לא ישא ישראלית: (ד) לא יבא עמוני. לא ישא ישראלית: (ה) על דבר. (ספרי) על העצה שיעצו אתכם להחטיאכם בדרך. כשהייתם בטירוף:
לא

שצעקה: (כח) אשר לא ארשה. זאת אנוסה לא מפותה: (א) לא יקח איש את אשת אביו. האנוסה על כן נסמכה זאת הפרשה: (ב) פצוע דכה. ביצים בלא אבר (ס"א חסר) ואמרו המדקדקים כי הטעם בגרס שהוא דכא וזה רחוק: שפכה. זה האבר שממנו ישפך מימיו והזרע: בקהל ה'. הטעם שלא יהיה כאחד מקהל ה' שיקח בת ישראל וכן עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית והעד הנאמן רות והכתוב שאמר לא תבאו בהם על נשי שבעת הגוים גם הכתוב בעזרא ויבדילו כל ערב הם הזכרים וכם פירשתיו: (ג) ממזר. אחז"ל הבא מן העריות והשני ממי"ן נוספין כממי"ן נהרסו ממגורות ואחרים אמרו כי הוא שם עם וישב ממזר באשדוד כי רחוק
הוא

אֲשֶׁר־שָׁכַב עִמָּהּ לְבַדּוֹ: כו וְלַנַּעֲרָ (ולנערה ק') לֹא־תַעֲשֶׂה דָבָר אֵין לַנַּעֲרָ (לנערה ק') חֵטְא מָוֶת כִּי כַּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ וּרְצָחוֹ נֶפֶשׁ כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה: כז כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ צָעֲקָה הַנַּעֲרָ (הנערה ק') הַמְאֹרָשָׂה וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ: ס כח כִּי־יִמְצָא אִישׁ נַעֲרָ (נערה ק') בְתוּלָה אֲשֶׁר לֹא־אֹרָשָׂה וּתְפָשָׂהּ וְשָׁכַב עִמָּהּ וְנִמְצָאוּ: כט וְנָתַן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּהּ לַאֲבִי הַנַּעֲרָ (הנערה ק') חֲמִשִּׁים כָּסֶף וְלוֹ־תִהְיֶה לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עִנָּהּ לֹא־יוּכַל שַׁלְּחָהּ כָּל־יָמָיו: ס

כג א לֹא־יִקַּח אִישׁ אֶת־אֵשֶׁת אָבִיו וְלֹא יְגַלֶּה כְּנַף אָבִיו: ס ב לֹא־יָבֹא פְצוּעַ־דַּכָּא וּכְרוּת שָׁפְכָה בִּקְהַל יְהוָה: ס ג לֹא־יָבֹא מַמְזֵר בִּקְהַל יְהוָה גַּם דּוֹר עֲשִׂירִי לֹא־יָבֹא לוֹ בִּקְהַל יְהוָה: ס ד לֹא־יָבֹא עַמּוֹנִי וּמוֹאָבִי בִּקְהַל יְהוָה גַּם דּוֹר עֲשִׂירִי לֹא־יָבֹא לָהֶם בִּקְהַל יְהוָה עַד־עוֹלָם: ה עַל־דְּבַר אֲשֶׁר לֹא־קִדְּמוּ אֶתְכֶם בַּלֶּחֶם

בִּלְחוֹדוֹהִי: כו וּלְעוּלֶמְתָּא לָא תַעְבֵּיד מִדַּעַם לֵית לְעוּלֶמְתָּא חוֹבַת דִּין דִּקְטוֹל אֲרֵי כְּמָא דִיקוּם גַּבְרָא עַל חַבְרֵיהּ וְיִקְטְלִינֵּיהּ נְפַשׁ כֵּן פִּתְגָּמָא הָדֵין: כז אֲרֵי בְחַקְלָא אַשְׁכְּחַהּ צְוָחַת עוּלֶמְתָּא דִמְאָרְסָא וְלֵית דְּפָרֵיק לַהּ: כח אֲרֵי יַשְׁכַּח גְּבַר עוּלֶמְתָּא בְתוּלְתָּא דְּלָא מְאָרְסָא וְיֶחְדִינַהּ וְיִשְׁכּוּב עִמַּהּ וְיִשְׁתַּכְחוּן: כט וְיִתֵּן גַּבְרָא דִּשְׁכִיב עִמַּהּ לַאֲבוּהָא דְעוּלֶמְתָּא חַמְשִׁין סִלְעִין דִּכְסַף וְלֵיהּ תְּהֵי לְאִנְתּוּ חֲלַף דְּעַנְּיַהּ לֵית לֵיהּ רְשׁוּ לְמִפְטְרַהּ כָּל יוֹמוֹהִי: א לָא יִסַּב גְּבַר יָת אִתַּת אֲבוּהִי וְלָא יְגַלֵּי כַּנְפָא דַאֲבוּהִי: ב לָא יִדְכֵּי דְפָסִיק וּדְמִחַבַּל לְמֵיעַל בִּקְהָלָא דַיְיָ: ג לָא יִדְכֵּי מַמְזֵרָא לְמֵיעַל בִּקְהָלָא דַיְיָ אַף דָּרָא עֲשִׂירָאָה לָא יִדְכֵּי לֵיהּ לְמֵיעַל בִּקְהָלָא דַיְיָ: ד לָא יִדְכּוֹן עַמּוֹנָאֵי וּמוֹאֲבָאֵי לְמֵיעַל בִּקְהָלָא דַיְיָ אַף דָּרָא עֲשִׂירָאָה לָא יִדְכֵּי לְהוֹן לְמֵיעַל בִּקְהָלָא דַיְיָ עַד עָלְמָא: ה עַל עֵיסַק דְּלָא עָרַעוּ יָתְכוֹן בְּלַחְמָא וּבְמַיָּא

נ' מפיק. וי"ד זוגין מהם' קדמה נכיב למ"ד ותניין לא נכי' למ"ד
נ' וכתיב א' (ע' מ"ש) נ' ומלא
ר' דגשים

בעל הטורים

ממזר במס' נמסרה. לא יבא ממזר. ואידך וישב ממזר באשדוד וזהו שאמרו חז"ל עתידין ממזרים ליטהר ויהיבו בארץ: סמיך ממזר לפצוע דכה שממזר אינו מוליד כפצוע דכה. וסמך עמוני ומואבי לממזר שבנות לוט נבעלו לאביהן וילדו ממזרים והנקבות מותרות לפי שהם נתכוונו לדבר מצוה: אשר לא קדמו בגימטריא את הזכרים: אשר לא קדמו אתכם ר"ת בגימטריא בנק ביפוא טוב לעשות כן:

דכא ג' וסימן לא יבא פצוע דכה וכרות שפכה (ע' מ"ש). את דכא ושפל רוח. תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. אנ"ך: ממזר ב' וסימן לא יבא ממזר בקהל ה'. וישב ממזר באשדוד: עמוני. ה' מלאים בלישנא וסימן לא יבא עמוני. ויעל נחש העמוני ויאמר להם נחש. צלק העמוני דד"ה. וטוביה העבד העמוני דוילעגו לנו דעזרא: קדמו. ה' וסימן על דבר אשר לא קדמו אתכם. בלחמו קדמו נודד. קדמו עיני אשמורות. קדמו שרים אחר נוגנים. כי לא קדמו את בני ישראל: בלחם ו' דגשים וסימן נמסר בסדר חקת

תולדות אהרן ולנערה לא תעשה דבר. מדרש כו קמא כה סנהדרין עג ע"ג נד: כי כאשר יקום. פסחים כה יומא כב סנהדרין עג עד: כי בשדה מצאה. בתרא טו: ואין מושיע לה. סנהדרין פג: כי ימצא איש נערה. כתובות כט לח: אשר לא ארשה. כתובות לח: ונתן האיש השוכב עמה. ברכות כא יבמות ד כתובות מ מב ערכין טו: לאבי הנערה. כתובות כט לח מ מב: חמשים כסף. כתובות לג: ולו תהיה לאשה. יבמות נט כתובות כט לט מ מכות טו: תחת אשר ענה. כתובות לב לג מ קמא מד ערכין טו: לא יוכל שלחה. גיטין ל תמורה ה: לא יקח איש. ברכות כא יבמות ד מט נז קדושין סז

(קדושין סז): אלא תלם. יבמות נו: לא יבא. שם עו עט: פצוע דכה. שם עה (יבמות ט קדושין סה): לא יבא ממזר. שם מד עה עו קדושין עג עד (יבמות ט קדושין סד): לא יבא עמוני ברכות כח יבמות טז סע עו עז כתובות ז נזיר כג קדושין סז הוריות י ידים פו (שם סב): על דבר. יבמות עו עז סנהדרין קג (יבמות ע):

רמב"ן

אנוסה לצעוק בעיר להושיעה ולהצילה ואם יראו אותה בשדה שיחזיק בה וישכבנה הרי זו בחזקת אנוסה ופטורה. וטעם צעקה יתכן שצעקה או טעמו אם צעקה אין מושיע לה כי אפילו שמעו שלא צעקה פטורה כיון שאין שם מושיעים לה והכלל אם יש לה מושיעים בין בעיר בין בשדה חייבת אין לה מושיעים בין בעיר בין בשדה פטורה שלא דבר הכתוב אלא בהווה ואמר על דבר אשר ענה את אשת רעהו ולא יקרא ענוי רק השוכב באונס וזו כבר חייב אותה במזנה לרצון אבל ענין הכתוב כי כאשר נראה שהאיש אוחז בה ושוכב עמה נדון האשה כמתרצה בעבור שהיתה יכולה להושע ממנו ונחשב האיש כמענה אותה כי לא פתה ולא דבר על לבה להשמע אליו. ולא ידעתי בדין הצעקה אם ראינו נערה שהחזיק בה האיש והיא נלחמת בו בכל כחה ובוכה ואוחזת בבגדיו או בשערותיו להמלט ממנו ולא ידעה לצעוק למה תסקל אלא גם הצעקה בהווה לדון בה מן הסתם בעיר מפותה ובשדה אנוסה:

כג (א) ממזר. שם לאיש מוזר מאחיו ויודעיו שלא יודע מאין בא כלשון וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים ואמר שלא ישב באשדוד זולתי איש נכרי וזר שיעבור בו כי יכרית גאון פלשתים ממנו. והנה הנולד לאיש מאשת אביו הוא ירחיק אותו ולא יודה בו לבשתו ולכלמתו ומן המעשה הרע שעשה וגם אמו תשליכנו בלילה כענין האסופי הנזכר בתלמוד והנה הוא ממזר בעיר מולדתו וכן כל העריות כדברי רבותינו בקדושין ירושלמי אמר ר' אבהו מהו ממזר מום זר: (ה) על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. אמינו אוכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי כאשר עשו לי בני עשו היושבים
בשעיר

ספורנו

(כו) אין לנערה חטא מות. אע"פ שהיה כופה ברצון כיון שהיתה תחלתה באונס פטורה שכיון שהתחילה באיסור יצרה אנסה כאמרם ז"ל (כתובות פרק נערה) אפילו אומרת הניחו לו שאלמלא כן הייתי שוכרתו: כי כאשר יקום איש על רעהו וכו'. אין זה כענין הבהמה הנרבעת שכתוב בה ואת הבהמה תהרגו כי אמנם הבהמה לא התקוממה כלל אבל זו שהיתה ההלהה באונס והתקוממה כפי יכלתה הנה קרה לה כמו שקרה לנרצח שנעבדה בו עבירה נגד רצונו לפיכך אין לה בהפא ענין כלל: (כז) צעקה הנערה. דמין אותה לכף זכות: כג (ה) אשר לא קדמו. שניהם לא קדמו אבל מואב נתן להם ומים בכסף כאמרו אוכל בכסף תשבירני וכתיב כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער ולא כן עשו העמונים. אמנם מואב הוסיף על המאתו כפע אשר שכר עליך וכן לא תדרוש שלומם ששניהם לא קדמו ועמון לא נתן אפילו בכסף ומואב שתן בכל
את

אבן עזרא

יוא שיקרא עם ישראל ואף כי בעת הישועה בשם גלוי והמתרגם תפש דרך צרה הרש : (ו) ויהפוך . שהיה בלב בלעם לקלל ולא עזבו השם : (ז) כי תצא מחנה . וזו המחנה שיצא אל האויב ושם הארון והוא מחנה קטן ואינו מחנה הגדול כי שם מחילות עשויות ובצאתם אל המלחמה הם קרובים פניכום הארון וברור כי טמא מקרה משחית ונכתבה זו הפרשה בעבור מלחמת מדין שהזכיר דבר בלעם כי נוררים הם בעבור אחותם והארון היה עם המחנה שיצא על מדין : מכל דבר רע . לנפש ולגוף כמו מקרי

רשי

(ז) לא תדרוש שלומם. (שם) מכלל שנאמר עמך ישב בקרבך יכול אף זה כן תלמוד לומר לא תדרוש שלומם : (ח) לא תתעב אדומי . לגמרי ואף על פי שראוי לך לתעבו שיצא בחרב לקראתך : לא תתעב מצרי . מכל וכל אף על פי שזרקו זכוריכם ליאור מה טעם שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק לפיכך : (ט) בנים אשר יולדו להם דור שלישי וגו׳ . ושאר אומות מותרין מיד הא למדת שהמחטיא לאדם קשה לו מן ההורגו שההורגו הורגו בעולם הזה והמחטיאו מוציאו מן העולם הזה ומן העולם הבא לפיכך אדום שקדמה בחרב לא נתעב וכן מצרים שטבעום ואלו שהחטיאום נתעבו : (י) כי תצא וגו׳ ונשמרת שהשטן מקטרג בשעת הסכנה : מקרה

מקרא

ובמים בדרך בצאתכם ממצרים
ה ואשר שכר עליך את־בלעם בן־
בעור מפתור ארם נהרים
לקללך : ו ולא־אבה יהוה אלהיך
לשמע אל־בלעם ויהפך יהוה
אלהיך לך את־הקללה לברכה
כי אהבך יהוה אלהיך : ז לא־
תדרש שלמם וטבתם כל־ימיך
לעולם : רביעי ס ח לא־תתעב
אדמי כי אחיך הוא לא־תתעב
מצרי כי־גר היית בארצו : ט בנים
אשר־יולדו להם דור שלישי יבא
להם בקהל יהוה : ס י כי־
תצא מחנה על־איביך ונשמרת
יא מכל דבר רע : יא כי־יהיה בך

אונקלוס

באורחא במפקכון ממצרים
ודאגר עלך ית בלעם בר
בעור מפתור ארם דעל
פרת ללטטותך : ו ולא
אבה יי אלהך לקבלא מן
בלעם והפך יי אלהך לך ית
לוטין לברכן ארי רחמך יי
אלהך : ז לא תתבע שלמהון
וטבתהון כל יומך לעלם :
ח לא תרחיק ארומאה ארי
אחוך הוא לא תרחיק
מצראה ארי דיר הויתא
בארעיה : ט בנין דיתילדון
להון דרא תליתאה ידכון
להון למיעל בקהלא דיי :
י ארי תפוק משריתא על
בעלי דבבך ותסתמר מכל
מדעם ביש : יא ארי יהי

תולדות אהרן ולא אבה . נדרים נה ווכר תבא : ויהפוך כי . סנהדרין קה וברכות פ כיצד כ) : לא תדרוש . גיטין נו : לא תתעב אדומי . קטא לג : לא תתעב מצרי . נרכות כג : בנים אשר יולדו . יבמות כו כח קדושין עה (קדושין כה) : דור שלישי . יבמות כט : ונשמרת מכל דבר רע . כתובות מו פ״ג כ (פאה יו) : כי יהיה בך לא״ב . פסחים ג עיין בו בם שם :

בעל הטורים

לשמוע אל בלעם ויהפך וגו׳ לא תדרש שלומם כדיתא בתרגום . וסמיך ליה לא תתעב אדומי לומר אף על פי שכתוב וישטם עשו את יעקב לא תתעב אדומי . כי עמון לא קדמו אתכם בלחם ובמים וזהו קדמו שנאמר כאשר עשו לי בני עשו : ונשמרת . בגימטריא מן בשיכה דמים ובגימטריא מן קללת השם ובגימט׳ אין להסתכל באשה כלל . מכל דבר רע . זהו ניבול פה :

רמבן

בשעיר והמואבים היושבים בער ורבים אמרו שהם לא קדמו אותם אבל ישראל קנו מהם וזה הבל כי די למחנה שימכרו להם כאשר ירצו לקנות ועוד כי ישראל לא באו בגבול מואב והמואבים הוציאו להם לחם ומים בכסף והכתוב יספר שעשו המואבים כאשר עשו בני עשו ולמה ירחיק המואבי לעולם בעבור זה ולא יתעב האדומי . ור״א אמר כי טעם כאשר עשו לי בני עשו והמואבים על אעברה בארצך בדרך אבל לא מכרו להם לחם ומים כי הם עברו בהר שעיר ובער רק מלך אדום לא הניחם לעבור דרך מדינתו אשר הוא יושב בה והוא מה שאמר לא תעבור בי גם זה הבל כי הם אמרו אל מלך אדום אעברה בארצך וימאן אדום נתן את ישראל עבור בגבולו הנה לא נכנסו כלל בגבול אדום וכן כתוב ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום כי הוצרכו לשוב לאחור דרך ים סוף מהר ההר שהוא על גבול ארץ אדום ולא באו בארץ אדום עצמה כלל ויפתח אמר בביאור כי בעלותם ממצרים וילך ישראל במדבר עד ים סוף ויבא קדשה וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום אעברה בארצך ולא שמע מלך אדום וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה וישב ישראל בקדש וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויחנו בעבר ארנון ולא באו בגבול מואב הנה זה מפורש שלא באו כלל בארץ אדום ולא בארץ מואב ואלו באו שם היו מוכרין להם לחם ומים כי אין המנהג לניתן רשות לעם הגבא לעבור בארצו שלא ימכר להם לחם ומים . והנראה אלי כי הכתוב הרחיק שני האחים האלה שהיו גמולי חסד מאברהם שהציל אביהם ואמם מן החרב והשבי ובזכותו שלחם השם מתוך ההפכה והיו חייבין לעשות טובה עם ישראל והם עשו עמהם רעה האחד שכר עליו בלעם בן בעור והם המואבים והאחד לא קדם אותו בלחם ובמים כאשר קרבו למולו כמו שכתוב אתה עובר היום את גבול מואב את ער וקרבת מול בני עמון והנה הכתוב הזהירם אל תצורם ואל תתגר בם והם לא קדמו אותם כלל כי היה הכתוב אומר כאשר עשו לי בני עשו המואבים והעמונים אבל לא הזכיר עמון שלא קדמו אותם . והנה עמון הרשיע בזה יותר תחלה כי בני עשו והמואבים כאשר ידעו שהוזהרו ישראל שלא יתגרו בהם הוציאו להם ומים חוץ לגבולם ועמון לא אבה לעשות כן וזה טעם שלא קדמו שלא יצא לקראתם בלחם ובמים כאשר עשו האחרים ולכך הקדים הכתוב עמוני והקדים להזכיר פשעו על דבר אשר לא קדמו אתכם ואחרי כן הזכיר מואבי והטאתו ורבותינו דרשו עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית מפני שהאיש דרכו לקדם ואין האשה דרכה לקדם שתוציא מזון חוץ לגבול הארץ וכן הזכירו בירושלמי ובמגלת רות רבתי מפני שדרך האיש לשכור ואין דרך האשה לשכור :

(ז) **לא** תדרוש שלומם. מכלל שנאמר עמך ישב בקרבך יכול אף זה כן ת״ל לא תדרוש שלומם לשון רש״י . וזה המדרש בספרי וטובתם מכלל שנאמר שם בטוב לו לא תוננו הוציא את אלו מאותה טובה אבל לא תדרוש שלומם נדרש בספרי לפי שנאמר כי תקרב אל עיר וקראת אליה לשלום יכול אף עמון ומואב כן ת״ל לא תדרוש שלומם וכן בתנחומא . והנראה אלי כי מלחמת עמון ומואב אסרה הכתוב עלינו לדורות והכתוב שאמר אל תתגרו בם אינה מצוה אלא לשעה בלבד אבל היא מצות לא תעשה לדורות וזהו שאמר כי לבני לוט נתתיה ירושה והנה ארצם להם לעולם כי היא נחלה שהנחילם השם אם כן הכתוב שאמר לא תדרוש יצוה אם נלחם עליהם בעיר שכבשו הם מן העמים שלא נקרא להם לשלום וכן אם יבואו הם להלחם בארצנו מותר לנו לרדוף אחריהם ולכבוש מהם המדינות להכות יושבי הערים שעשו עמנו הרעה כמו שאמר ביפתח ויכם מערוער עד בואך מנית עשרים עיר וכן יעשה דוד לכל ערי בני עמון בעבור שהם פרצו הגדר תחלה ונלחמו בו ואז לא נצטרך לקרא בשלומם ונכה בנלחמים בנו כל עיר מתים הנשים והטף אם נרצה . ואמרו במדרש רבה והכיתם כל עיר מבצר וכל עיר מבחור וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתומו אמרו לו הכתוב אומר לא תשחית את עצה ואתה אומר כן אמר להם על כל האומות צוה וזו קלה ובזויה היא שנאמר ונקל זאת בעיני ה׳ ונתן את מואב בידכם שנאמר לא תדרוש שלומם וטובתם אלו אילנות טובים וכל זה להזיקם ולצערם אבל הארץ תשאר למשפחה ההיא שהיא נחלה שהנחילם השם וזה הענין מוזכר באגדות בבראשית רבה ובמדרש תלים . ועל דרך הפשט טעם לא תדרוש שלומם וטובתם כאומר אע״פ שהם בני משפחתם ואברהם אביכם אהב את אביהם כאח לו יונק שדי אמו לא תהיו אתם לו כאחים דורשי שלום וטובה כי הם הפרו ברית אחוה ותהיה מופרת לעולם . והנה השם שמר לבני לוט זכות אביהם שלוה את נביאו בדרך אשר שלחו ה׳ ולכך הנחילם מנחלת אברהם והענים את בניו בחטאם שלא ידבקו בישראל וכן המצרים הרחיקם שלשה דורות מפני ישעם אשר עשו עמנו רעות רבות וצרות אבל לא יתעב אותם לעולם בעבור שהיינו גרים בארצם ונמלטנו עמהם בימי הרעב בכבוד שעשו לאבינו והמליכו עליהם ממנו קצין ומושל וכן עשה עם אדום שמר להם זכות אבות שהיו מזרע קדש והרחיקם שלשה דורות בעבור שיצאו לקראתנו בחרב ולא זכרו ברית אחים . והקבלה מן רבותינו כי אין דור שלישי מימי משה אבל כאשר יתגייר אחד מהם יבא הדור השלישי שלו בקהל ה׳ :

(י) **ונשמרת** מכל דבר רע. שהשטן מקטרג בשעת הסכנה לשון רש״י . והנכון בעיני בענין המצוה הזאת כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה כי יאכלו כל תועבה יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה . הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה אל אויב ועל כן הזהיר בו הכתוב ונשמרת מכל

רשי

(יא) מקרה לילה. דבר הכתוב בהוה: ויצא אל מחוץ למחנה. זו מצות עשה: ולא יבא אל תוך המחנה. זו מצות לא תעשה ואסור ליכנס למחנה לויה וכל שכן למחנה שכינה (פסחים סז): (יב) והיה לפנות ערב. סמוך להערב שמשו יטבול שאינו טהור בלא הערב השמש: (יג) ויד תהיה לך. כתרגומו כמו (במדבר ב) איש על ידו: מחוץ למחנה. חוץ לענן: (יד) על אזנך. לבד משאר כלי תשמישך: אזנך. כמו כלי זיין: (טו) ולא יראה בך. הקב"ה ערות דבר: (טז) לא תסגיר עבד. כתרגומו. דבר אחר אפילו עבד כנעני של ישראל שברח מחוצה לארץ: (יח) לא תהיה קדשה. מופקרת מקודשת ומזומנת לזנות · ולא יהיה

יא אִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִהְיֶה טָהוֹר מִקְּרֵה־לָיְלָה וְיָצָא אֶל־מִחוּץ לַמַּחֲנֶה לֹא יָבֹא אֶל־תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה׃ יב וְהָיָה לִפְנוֹת־עֶרֶב יִרְחַץ בַּמָּיִם וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ יָבֹא אֶל־תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה׃ יג וְיָד תִּהְיֶה לְךָ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְיָצָאתָ שָׁמָּה חוּץ׃ יד וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל־אֲזֵנֶךָ וְהָיָה בְּשִׁבְתְּךָ חוּץ וְחָפַרְתָּה בָהּ וְשַׁבְתָּ וְכִסִּיתָ אֶת־צֵאָתֶךָ׃ טו כִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ ׀ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ לְהַצִּילְךָ וְלָתֵת אֹיְבֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ וְלֹא־יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ׃ ס טז לֹא־תַסְגִּיר עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָיו אֲשֶׁר־יִנָּצֵל אֵלֶיךָ מֵעִם אֲדֹנָיו׃ יז עִמְּךָ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בַּטּוֹב לוֹ לֹא תּוֹנֶנּוּ׃ ס יח לֹא־תִהְיֶה קְדֵשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל

ל׳ וחגם · ס׳ . ב׳ הכר · ג׳ קמץ · ל׳ וחסר · ל׳ מ״ל וא׳ חסר · ל׳ חסר. ג׳ · ג׳ ב׳ מ״ל וא׳ חסר · חב · ט׳ דגשין · ב׳ בחורה

תרגום

בָּךְ גְּבַר דְּלָא יְהֵי דְכֵי מִסּוֹאֲבַת לֵילְיָא וְיִפּוֹק לְמִבָּרָא לְמַשְׁרִיתָא לָא יֵיעוֹל לְגוֹ מַשְׁרִיתָא׃ יב וִיהֵי לְמִפְנֵי רַמְשָׁא יַסְחֵי בְמַיָּא וּכְמֵיעַל שִׁמְשָׁא יֵיעוֹל לְגוֹ מַשְׁרִיתָא׃ יג וַאֲתַר מְתַקַּן יְהֵי לָךְ מִבָּרָא לְמַשְׁרִיתָא וְתִפּוֹק תַּמָּן לְבָרָא׃ יד וְסִכְתָּא תְּהֵי לָךְ עַל זֵינָךְ וִיהֵי בְּמִתְּבָךְ לְבָרָא וְתַחְפַּר בַּהּ וְתְתוּב וּתְכַסֵּי יָת מַפָּקְתָךְ׃ טו אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ שְׁכִינְתֵּיהּ מְהַלְּכָא בְּגוֹ מַשְׁרִיתָךְ לְשֵׁיזָבוּתָךְ וּלְמִמְסַר סָנְאָךְ קֳדָמָךְ וּתְהֵי מַשְׁרִיתָךְ קַדִּישָׁא וְלָא יִתַּחְזֵי בָךְ עֲבֵירַת פִּתְגָם וִיתוּב מֵימְרֵיהּ מִלְּאֵטָבָא לָךְ׃ טז לָא תִמְסַר עֶבֶד עַמְמִין לְיַד רִבּוֹנֵיהּ דְּיִשְׁתְּזֵיב לְוָתָךְ מִן קֳדָם רִבּוֹנֵיהּ׃ יז עִמָּךְ יָתֵיב בֵּינָךְ בְּאַתְרָא דְּיִתְרְעֵי בַּחֲדָא מִן קִרְוָךְ בִּדְיֵיטַב לֵיהּ לָא תּוֹנְיְנֵיהּ׃ יח לָא תְהֵי אִתְּתָא

אבן עזרא

הקרי: (יא) מקרה. כמ"ס משרת ומשקלו משדה אחוזתו: (יב) לפנות ערב. כטעם כי פנה היום גם חזוק הוא זה לדברי חז"ל והמכחישים אמרו כי לפנות כמו לפני ולא אמרו כלום וי"א כי טעמו כאשר יחל הערב לפנות והנה אחר שאמר הכתוב לפנות ערב אמר וכבוא השמש הנה קודם הערב וכן לפנות בקר קודם זרוח השמש: (יג) ויד. מקום כמו יד הירדן גם זו ראיה כי ממחנה ישראל לא יצא בעל קרי ולא כל אדם בשעת הצורך ואף כי התינוקות והעד שאמר הכתוב וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש והטעם כל טמא מטמא ולא טמא יום: (יד) אל"ף אזנך נוסף מגזרת והזונות רחצו: וכסית. כי כל דבר נראה לעינים והוא מגונה יוליד דמות גנאי בנפש: (טו) ערות דבר. במעשה או דבור: ושב מאחריך. הטעם שלא ילך לפניך כי כן כתוב: (טז) לא תסגיר עבד. בלכתם למלחמה יתכן שיברח למחניהם עבד ואיננו ישראלי: מעם אדוניו. גם הוא איננו ישראל כי הוא בא לכבוד השם הנקרא על ישראל ואם העבד יסגירנו ישראל אל אדוניו הנה זה חלול השם על כן לא תוננו: (יח) ונסמכה פרשת קדשה בעבור העבד ומעתיקי הדת אמרו כי הקדש

בעל הטורים

ויתד תהיה לך על אזנך. רמז שאם שמע ניבול פה יכוף אצבעו לתוך אזנו. וזהו ויצאת חוץ שלא לשמוע ניבול פה לא תוך מן הבית או תכוף אצבעך לתוך אזנך. ובמדרש ויתד תהיה לך על זכות האבות שהוא כיתד תקוע לישראל. ויתד בגי' והאבות: ויתד תהיה לך על אזנך. בגי' מדותו תהיה על אזנך כלומר י"ג מדות יהוו כלי זיין שלך: והפרתה ב' במסו'. והפרתה בה ושבת וכסית את צאתך. והפרת לבטה תשבב. זהו מ"ש לעולם יבדוק אדם עצמו לנקביו קודם שיישן והפרתה וכסית את צאתך ואז והפרת לבטה תשכב: ערות דבר וסמיך ליה לא תסגיר עבד רמז צואה סגורי' בעששית אסור לקרות ק"ש כנגדה: כמיך לא תהיה קדשה ללא תסגיר עבד דאיירי בבת ישראל הנשואה לעבד: ועוד כמיך עבד לבנות ישראל לומר בקן בניהם שהכר עבדך ותן לה:

תולדות אהרן

מקרה לילה. ככא קמא כה: ויצא אל מחוץ. פסחים סח: והיה לפנות ערב. נזיר סו: ויד תהיה לך. ברכות כה: ויתד תהיה לך. שם יומא עה כתובות ה: כי ה' אלהיך. סוטה ג זוהר נח והאזינו: והיה מחניך קדוש. ברכות כה שבת כג קג: ולא יראה בך. ברכות כה שבת קנ ריטה ג בא מציעא קיד (ברגמנות מ): לא תסגיר עבד. יבמות גג גיטין מה קדושין סג: בטוב לו. ערכין כט:

המסורה

ההורה: ירחץ ה׳ וסימן וקרבו וכרעיו ירחץ במים. והקרב והכרעים ירחץ במים. ואם לא יכבס. והיה לפנות ערב. ישמח צדיק כי חזה. ונמסר גם בסדר ויקרא: וכבא ג׳ ב׳ חסר וא׳ מלא וסימן וכבא השמש יבא אל תוך המחנה. וכבוא השמש צוה יהושע. וכבוא נשאי הארון בתרא מלא: ויד ג׳ קמץ וסימן אל תשלחו בו. ויד תהיה לך. ויד ברא בראש דרך. וגם נמסר בסדר וישב: מחניך ג׳ ב׳ מלא וא׳ חסר וסימן כי ה׳ אלהיך מתהלך. טפכם נשיכם. והיה מחניך קדוש קדמא חסר: בטוב ט׳ דגשין

רמבן

מכל דבר רע. ועל דרך הפשט היא אזהרה מכל הנאסר. ובספרי ונשמרת מכל דבר רע שומע אני בטומאות ובטהרות ובמעשרות הכתוב מדבר ת"ל ערוה אין לי אלא ערוה מנין לרבות ע"ג וגלוי עריות ושפיכות דמים וקללת השם ת"ל ונשמרת מכל דבר רע או יכול בטומאות ובטהרות ובמעשרות הכתוב מדבר ת"ל ערוה מה ערוה מיוחדת מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה אף כל מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה כשהוא אומר דבר אף על לשון הרע וגם זה מן הטעם שפירשנו כי מלבד האזהרות שבאו באלה העבירות החמורות יוסיף לאו במחנה שנשמר בו מכל אלו העבירות שלא תסתלק השכינה מישראל אשר שם כאשר אמר כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך והנה העושה העבירות הגדולות במחנה כאותם שכתוב בהם שמו שקוציהם בבית אשר נקרא שמי עליו לטמאו. ועוד שלא יגברו עלינו האויבים אם נעשה כמעשים הגורמים להם שיגלו מפנינו וזהו ולתת אויביך לפניך והוסיפו בו לשון הרע כדי שלא ירבו ביניהם מחלוקת ויכו ביניהם מכה רבה מאד יותר מן האויבים. ועל דרך הפשט הזהיר בבעל המקרה לצאת מכל המחנה מפני הטעם הנזכר שהשם מתהלך עמנו להושיענו והמחנה קדוש ושיהיה לבנו מתכוין להקב"ה ונוחיל לישועתו ולא נסמוך בזרוע בשר וכן הטעם בכסוי הצואה כי המחנה כולו כמקדש ה' וממנו נלמוד למקום התפלה שנרחיק מן הצואה ארבע אמות ולכל מראה העינים. אבל רבותינו ידרשו ויצא אל מחוץ למחנה לא יבא אל תוך המחנה במחנה לויה ובמחנה שכינה כאשר יהיה הארון עמהם שם וגם כסוי הצואה לדעתם במקום אשר יזכירו השם להתפלל או לקרוא קריאת שמע אם כן גם זו אזהרה כפל אותה של? יהיה הכל מופקר במחנות ההם וגם אלו מצות מבוארות:

וטעם כסוי הצואה. [כי אין הצואה] כטומאה שתטמא את מקומה ותהיה בוקעת ועולה אבל אסור לראותה בעת התפלה ובהיות הלב דבק בשם הנכבד מפני שהדברים המאוסים יולידו גנאי בנפש וישבשו כוונת הלב הטהור וכאשר נעלמה מעיני רואה אין רע:

(טז) **וטעם** לא תסגיר עבד אל אדוניו. דבק למעלה שאם יברח העבד מאדוניו אשר יצאת עליו מחנה ויגלל אל מחנך לא תסגירנו לו כממון אשר יתן לך ולפי שאמר במקום אשר יבחר נראה שהוא מצוה שיהיה בן חורין ולא נעבוד בו אנחנו. והטעם במצוה הזו כי עמנו יעבוד את השם ואיננו ענין שנחזירנו אל אדוניו לעבוד ע"ג ועוד שיתכן שילמד דרך מבוא העיר כי בענין כזה ילכדו מדינות רבות ע"י העבדים והשבוים הבורחים משם. ורבותינו אמרו אפילו בעבד כנעני של ישראל שברח מחוצה לארץ לארץ שגם זה יעמוד לפני יושבי ארץ השם ויגלל מעבוד היושבים על אדמה טמאה ושאין כל המצות נוהגות שם:

(יח) **לא** תהיה קדשה מבנות ישראל. מקודשת ומזומנת לזנות ולא יהיה קדש מבני ישראל מזומן למשכב לשון רש"י. והנה אם כל"ו הוא אזה"ה בה"ד

ספורנו

את בלעם: (טו) והיה מחניך קדוש. מן הטומאה ומן המאוס: ולא יראה בך ערות דבר. טומאה או מנוף או פסול בזרע כאמרם ז"ל (קדושין פרק י' יוחסין) שאין השכינה שורה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל ולכן אמרו שכל מי שהיה כהוב באסרטיא של מלכות בית דוד היה מיוחס בלי ספק: מאחריך. כאשר תפנה אליו עורף ולא תהום לכבודו באחד מאלה: (טז) לא תסגיר עבד אל אדוניו. אחר שדבר במחנה הצובאים דבר בדברים הקורין בו לתקן עניניהם והם ענין העבד הבורח ועניין

אבן עזרא

הקדש הוא הנשכב והעד מבני ישראל. ואחר אליהוא ואיתם בקדשים כי נפשם כנגד איתם והנה קדשים כנגד נועד וכתוב וגם קדש היה בארץ בתי הקדשים ושם כתוב אשר הנשים אורגות שם ואני לא אבין טעם קדשה וכאשר נחפשה היטב טעם המלה אז היא ידועה שהיא מזומנת לכל עובר ושב והעד איה הקדשה אם כן יהיה קדש כמעשה המצרים והמבין יבין ובעבור קדשה נסמכה פרשת אתנן זונה: (יט) אתנן. כמו מתן והאל"ף נוסף והנו"ן כפול כפ"ה נאפופיה וכרי"ש סגריר והטעם מה שלקחה הזונה שנתנו הזונים אחריה כי הוא אסור: ומחיר כלב. כי הוא דרך כזיון על כן אמר כי תועבת ה': (כ) לא תשיך לאחיך. בעבור שהזכיר העבד הנכרי אע"פ שכתוב בו לא תוננו יש לך רשות שתשיכנו: לא תשיך לאחיך. יש הפרש בין תשך לתשיך

מקרא ואונקלוס

מבנת ישראל לגבר עבד ולא יסב גבר מבני ישראל אתתא אמה: יט לא תעיל אגר זניתא וחולפן כלבא לבית מקדשא דיי אלהך לכל נדרא ארי מרחק קדם יי אלהך אף תרויהון: כ לא תרבי לאחוך רבית כסף רבית עבור רבית כל מדעם דמתרבי: כא לבר עממין תרבי ולאחוך לא תרבי בדיל דיברכינך יי אלהך בכל אושטות ידך על ארעא דאת עליל לתמן

י וְלֹא־יִהְיֶה קָדֵשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃

יט לֹא־תָבִיא אֶתְנַן זוֹנָה וּמְחִיר כֶּלֶב בֵּית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְכָל־נֶדֶר כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ גַּם־שְׁנֵיהֶם׃ ס

כ לֹא־תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אֹכֶל נֶשֶׁךְ כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ׃

כא לַנָּכְרִי תַשִּׁיךְ וּלְאָחִיךָ לֹא תַשִּׁיךְ לְמַעַן יְבָרֶכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה

(בגליון: תג. פ ; לנכרי ; ל׳ ו׳ ; ס׳ נכסי)

רשי

יהיה קדש. (סנהדרין כד) מזומן למשכב. ואונקלוס תרגם לא תהא אתתא מבנת ישראל לגבר עבד. שאף זו מופקרת לבעילת זנות היא מאחר שלא היה קדושין תופסין לו בה שהרי הוקשו כו' ולא יסב גברא מבני ישראל אתתא אמה שאף הוא נעשה קדש על ידה שכל בעילותיו בעילת זנות שאין קדושין תופסין לו בה: (יט) אתנן זונה. נתן לה טלה באתננה פסול להקרבה: ומחיר כלב. החליף שה בכלב: גם שניהם. (ב"ק סה) לרבות שנוייהם כגון חטים ועשאן סלת: (כ) לא תשיך. אזהרה ללוה שלא יתן רבית למלוה ואחר כך אזהרה למלוה (ויקרא כה) את כספך לא תתן לו בנשך (ב"מ ע): (כא) לנכרי תשיך. ולא לאחיך לאו

מסורה

וסימן בישעיה סימן ד: אתנן. ה' פתחין בלישנא וסימן לא תביא אתנן זונה. כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ב' בפסוק. ויהי בך הפך מן הנשים תניינא דפסוק. ושרפו בתוך באש: ישך ב' כל דבר אשר ישך. והוא כנחש ישך: על הארץ כל בראשית על הארץ במ"ד אל הארץ וכל ויקרא דכוותא על הארץ במ"ג אל הארץ. וכל שאר אורייתא יהושע ושפטים ושמואל דכוותא אל במ"ב על וסימן דטולהו

תולדות אהרן

תולדות אהרן ולא יהיה קדש. סנהדרין, פב לד חולין קטו כריתות ג: לא תביא אתנן. יבמות נט סוטה כו ע"ג יז מו תמורה כט פרה מו: ומחיר כלב. תמורה ל: בית ה' אלהיך. ע"ג מו תמורה ל: כי תועבת ה'. בכורות נו תמורה כט: גם שניהם. סוטה כו קמא לד תמורה ל: לכל נדר. פסחים ל תמורה ל: לא תשיך לאחיך. מציעא סא עה: נשך כסף. שם ס: נשך אוכל. שם: נשך כל דבר. שם עה: לנכרי תשיך. שם ע: ולאחיך לא תשיך. שם ועה:

בעל הטורים

ומחיר ב' במס' ומחיר כלב ומחיר שדה עתודים וה"ג נתן לה חזיר וגבאן סולת והיינו ומחיר שדה עתודים נמי דהיינו החליף טלה בכלב. סמיך לכל נדר ללא תשיך שלא תאמר אלוה בריבית כדי לשלם נדרי: כי תועבת ה' גם שניהם וסמיך ליה לא תשיך. לומר ה' המלוה והלוה והערב והעדים: ישך ב' במס'. כל דבר אשר ישך. כנחש ישך. שהרי ריבית דומה לנשי בנשכו נחש בעולם מעט מעט ואינו מרגיש בו עד שיעלה לממון כמו נשיכת נחש:

ספורנו

ועמן הביא הקדשות המצויות במנהג הגוהים: (כ) לא תשיך לאחיך. אחר שהזהיר להשמר מן הדברים הגורמים שתסתלק השכינה מישראל הזהיר על מיני חסד הגורמים להשרותה בישראל והם ענין הרבית והנדרים אשר מהם הצדקה שחייב עליה לאמר דהא שכיחי עניים (פרק קמא דר"ה). וענין אכילת פועל. וענין הבא אשר אין ראוי שינתן אלא בשבת ערות דבר להסיר כל מכשול ממזרות לא בזולת זה כאמרו כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדת בה והחסד לאשה חדשה והוא ושמח את אשתו והחסד לא יחבול רחים ורכב והשמירה ממזיקי ארבים והם גונבי הנפשות המצויים לגנוב קטנים והשמירה בענין הצרעת להשיב המצורעים ההדד שלא תזיק נגעתם בהדבקם והשמר מהרכילות והוצאת דבה והחסד ללוה וגו׳ ולעני במיני האסיף והחמלה על הלוקה ועל הבהמה בדישה ועל המת בלי זרע שלא ימחה שמו: (כא) לנכרי תשיך. תתן לו הרבית אם התנית עמו ולא תבגוד: ולאחיך לא תשיך. אף על פי שהתנית עמו ושהיא מתרצה לפורעו אסור לך ליקח לו רבים: למען יברכך. כשלא תבגוד בנכרי ולא תחלל

רמבן

הנשכבת ויזהיר בהיותה מקודשת ומזומנת לזנות אם כן אין הפנויה הנבעלת במקרה ובהצנע מחייבי הלאוין וכן הקדש למה יזכיר בהיותו קדש ומזומן ואפילו הנבעל בחדרי חדרים יש בו כרת ומיתת ב"ד ועוד שהיה ראוי שיאמר לא תהיה בכם קדשה ולא יהיה בכם קדש כי מבנות ישראל ומבני ישראל כאלו בעם אחר ידבר והנראה בעיני כלאו הזה כי הוא אזהרה לב"ד שלא יניחו אחת מבנות ישראל להיות בפרשת דרכים בעינים על הדרך לזמה או שתתקן לה קובה של זונות כמנהג ארצות זרים יושבות על הפתח בתופים ובכנורות כענין שכתוב קחי כנור סובי עיר זונה נשכחה הטיבי נגן הרבי שיר למען תזכרי וכן יזהיר לב"ד על הקדש ועל דרך הפשט אפילו שישכב עם הנשים בקובה אשר יעשה לו מזומנת לזמה או שישב בעינים על הדרך הזהירם לבית דין. ויראה לי שכן דעת אונקלוס אבל צירף לזה העבד והשפחה הבאים בישראל דרך נשואין מפני שהכל יודעין בעבד הזה שנשא בת ישראל שאין לו בה קדושין והיא עמו כאשה עם בעלה אם כן היא קדשה לעיני השמש. וראיתי בספרי לא תהיה קדשה מבנות ישראל אין אתה מוזהר עליה באומות ולא יהיה קדש אין אתה מוזהר עליו באומות שהיה בדין ומה אם קדשה קלה אתה מוזהר עליה בישראל קדש חמור אינו דין שתהא מוזהר עליו בישראל או חלוף אם קדש חמור אי אתה מוזהר עליו באומות קדשה קלה אינו דין שלא תהא מוזהר עליה באומות וכו' ונראה מזה שאין מדרש כדברי אונקלוס שהרי לדבריו אין חומר בקדש יותר מן הקדשה ועוד מהו זה שאומרים אין אתה מוזהר עליו באומות וכן אם היה מדרש בקדש לזכר הנשכב במדרשו של רבי ישמעאל במסכת סנהדרין גם בזה לא יתכן שיאמרו אי אתה מוזהר עליו באומות שהנשכב מן הגר בסקילה הוא אבל נראה שדעת הברייתא הזו כענין שהזכרנו יזהיר לב"ד שלא תעמוד האשה על אם הדרך לזנות כי שם תאספנה מאיסורי הביאות קרובים ורחוקים ולכן תכסות פניהם לזנות גם מאחיהם וקרוביהם והוא מה שאמר ויחשבה לזונה כי כסתה פניה וכן יזהיר לב"ד על המזומן להיות נשכב מן הזכרים כענין שכתוב וגם קדש היה בארץ עשו כתועבות הגוים ומלבד האזהרה בעושי העבירה יזהיר כאן בב"ד שלא יניחו להיות קדש בעינים על הדרך כידוע מהם בארץ מצרים שעומדים על הדרך מכוסי הפנים כנשים לעשות התועבה הזאת ודרשו בברייתא הזו שאין אנו מוזהרים באחרים ולהתנו אם יעשו עם רעיהם כן שלא הוזהרנו אנחנו בגוים אלא בענין עו"ג בלבד. ולשון קדש וקדשה על דעת המפרשים לשון הזמנה כי מצאו אני נויתי למקודשי וכן הקדיש קרואיו קדשו עליה מלחמה ולפי דעתי כולם מלשון קדושה כי הפורש מן הזנות נקרא קדוש כמו שנאמר אשה זונה וחללה לא יקחו ואשה גרושה מאישה לא יקחו כי קדוש הוא לאלהיו והנה הנשמרת מן הערוה והזמה קדושה והנפרדת מן הקדושה ונטמאת בזמה נקראת קדשה קרוב למה שנוהג הלשון לומר ובכל תבואתי תשרש ודשנו את המזבח כי הזונה המפורסמת טמאת השם רבת המהומה נפרדת מכל קדושה ואין שם זה בה רק בהיותה מזומנת לתועבה הזאת שאין לה שעת הכושר כלל וקדושה. ולשון הקדיש קרואיו מליצה כי העושה משתה מקדש קרואיו ומטהר אותם שלא יטמאו השולחן והלחם כענין שאמר בלתי טהור הוא כי לא טהור וכן קדשו עליה מלחמה שיטהרו אותה במטהר קרואיו שלא יבדלו החברים מהם:

(יט) **לא** תביא אתנן זונה. הזונות יעשו האתנן שלהם מלות חושבות לכפר על חטאתן כמו שיזכירו רבותינו במשל שלהן גייפא בתפוחייא ומפלגא לבאישייא ולכך אסרה תורה אתנן לכל נדר כי עתה יוסיפו לחטוא בהן. וכן ענין מחיר כלב בעבור כי האדים בכלבים ושומרי החומות יגדלו כלבים עזי נפש מזיקים את הרבים וידירו במחיריהם להיות כופר לנפשם וכן המנהג עד היום בפרסים אנשי הציד שיעמידו צורת כלביהם בשעה לפני ע"ג שיצליחו בהם והמפרשים אמרו מפני שהוא דרך בזיון:

ואמר גם שניהם. לרבות שנוייהם כגון חטים ועשאן סולת לשון רש"י. אבל בגמרא אמרו שב"ש אוסרין וב"ה מתירין אלא הם ולא ולדותיהם הם ולא שנוייהם וטעם גם שניהם בעבור שהאחד כאחת תועבה גדולה והוא האתנן כי בו נעשתה תועבת הזמה אמר שגם שניהם יתעב ה' וכמוהו מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם יתלה הקטן בגדול וכן ומתי גם שניהם כמו שפירשתי. או טעמו שהזהיר בבר על פסולי הקרבן במומין ואמר בהם לא תזבח לה' אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום כל דבר רע כי תועבת ה' אלהיך הוא הוסיף בכאן לומר כי גם האתנן והמחיר שגופם תמים גם הם תועבת ה' אלהיך כמומים והוא הנכון וכן אוהן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם ירמוז לאדם בכללן יאמר שה' יצר את האדם ועשה גם אלו כן וכן אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם ירמוז לגזול והחומס וכל עושק שהם תועבות גדולות מאלו:

(כ) **לא** תשיך לאחיך. גם זו מצוה מבוארת יוסיף בכאן אזהרה גם ללוה מה שאין כן בכל דיני ממונות שאם רצה שלא לדון בנכסיו רשאי אבל חפצי

רשי

(שם) לאו הבא מכלל עשה עשה לעבור עליו בשני לאוין ועשה: (כג) לא תאחר לשלמו. (ספרי) שלשה רגלים ולמדוהו רבותינו מן המקרא: (כד) מוצא שפתיך תשמור. (ר"ה ו) ליתן עשה על לא תעשה: (כה) כי תבא בכרם רעך. (ב"מ פז) בפועל הכתוב מדבר: ואל כליך לא תתן. מכאן שלא דברה תורה אלא בשעת הבציר בזמן שאתה נותן לכליו של בעל הבית אבל שכרו אם בא לעדור ולקשקש אינו אוכל: כנפשך. כמה שתרצה: שבעך. ולא אכילה גסה: (כו) כי תבא בקמת רעך. (שם) אף זו בפועל הכתוב מדבר: (א) כי מצא בה ערות דבר. מצוה עליו לגרשה שלא תמצא חן בעיניו. (ס"א מצוה שלא תמצא חן בעיניו): (ב) לאיש אחר. (גיטין צ) אין זה בן זוגו של ראשון הוא הוציא רשעה מתוך ביתו וזה הכניסה: (ג) ושנאה האיש האחרון. הכתוב מבשרו שסופו לשנאתה ואם לאו קוברתו שנאמר או כי ימות: אחרי

לִרְשְׁתָּהּ׃ ס כב כִּי־תִדֹּר נֶדֶר
לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תְאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ
כִּי־דָרֹשׁ יִדְרְשֶׁנּוּ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
מֵעִמָּךְ וְהָיָה בְךָ חֵטְא׃ כג וְכִי
תֶחְדַּל לִנְדֹּר לֹא־יִהְיֶה בְךָ חֵטְא׃
כד מוֹצָא שְׂפָתֶיךָ תִּשְׁמֹר וְעָשִׂיתָ
כַּאֲשֶׁר נָדַרְתָּ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ נְדָבָה
אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ׃ ס חמישי כה כִּי
תָבֹא בְּכֶרֶם רֵעֶךָ וְאָכַלְתָּ עֲנָבִים
כְּנַפְשְׁךָ שָׂבְעֶךָ וְאֶל־כֶּלְיְךָ לֹא
תִתֵּן׃ ס כו כִּי תָבֹא בְּקָמַת רֵעֶךָ
וְקָטַפְתָּ מְלִילֹת בְּיָדֶךָ וְחֶרְמֵשׁ לֹא
תָנִיף עַל קָמַת רֵעֶךָ׃ ס כד א כִּי־
יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וְהָיָה אִם־
לֹא תִמְצָא־חֵן בְּעֵינָיו כִּי־מָצָא בָהּ
עֶרְוַת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת
וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ׃
ב וְיָצְאָה מִבֵּיתוֹ וְהָלְכָה וְהָיְתָה
לְאִישׁ־אַחֵר׃ ג וּשְׂנֵאָהּ הָאִישׁ
הָאַחֲרוֹן וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת
וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ אוֹ כִי
יָמוּת הָאִישׁ הָאַחֲרוֹן אֲשֶׁר־לְקָחָהּ

ר"פ בכים' — י"ח חכרים — ל' — י"ז חסר. ל' — ל' ל' ל' ופ' חרמש — כלא נעיא (עיין מבין הודות) — ג' ב' חסר ופ' מ"ל — ב' א' ס"פ — ל'

לְמֵרְתַהּ׃ כב אֲרֵי תִדַּר נְדַר
קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ לָא תְאַחַר
לְשַׁלָּמוּתֵיהּ אֲרֵי מִתְבַּע
יִתְבְּעִנֵּיהּ יְיָ אֱלָהָךְ מִנָּךְ וִיהֵי
בָךְ חוֹבָא׃ כג וַאֲרֵי תִתְמְנַע
מִלְּמִדַּר לָא יְהֵי בָךְ חוֹבָא׃
כד אַפָּקוּת סִפְוָתָךְ תִּטַּר
וְתַעְבֵּיד כְּמָא דִנְדַרְתָּא קֳדָם
יְיָ אֱלָהָךְ נְדַבְתָּא כְּמָא
דְמַלֵּלְתָּא בְּפוּמָךְ׃ כה אֲרֵי
תִתְּגַר בְּכַרְמָא דְחַבְרָךְ
וְתֵיכוּל עִנְבִין כְּנַפְשָׁךְ שָׂבְעָךְ
וּלְמָנָךְ לָא תִתֵּן׃ כו אֲרֵי
תִתְּגַר בְּקָמְתָא דְחַבְרָךְ
וְתִקְטוֹף מְלִילָן בִּידָךְ וּמַגְלָא
לָא תְרִים עַל קָמְתָא דְחַבְרָךְ׃
א אֲרֵי יִסַּב גְּבַר אִתְּתָא
וְיִבְעֲלִינַּהּ וִיהֵי אִם לָא תַשְׁכַּח
רַחֲמִין בְּעֵינוֹהִי אֲרֵי אַשְׁכַּח
בַהּ עֲבֵירַת פִּתְגָם וְיִכְתּוֹב לַהּ
גֵּט פִּטּוּרִין וְיִתֵּן בִּידַהּ
וְיִפְטְרִינַּהּ מִבֵּיתֵיהּ׃ ב וְתִפּוֹק
מִבֵּיתֵיהּ וּתְהָךְ וּתְהֵי לִגְבַר
אוּחְרָן׃ ג וְיִסְנְיִנַּהּ גַּבְרָא
בַתְרָאָה וְיִכְתּוֹב לַהּ גֵּט
פִּטּוּרִין וְיִתֵּן בִּידַהּ וְיִפְטְרִינַּהּ
מִבֵּיתֵיהּ אוֹ אֲרֵי יְמוּת גַּבְרָא
בַתְרָאָה דְנַסְבַהּ לֵיהּ לְאִנְתּוּ׃

אבן עזרא

לתשיך והטעם שלא תקבל מאחיך שיתן לך רבית גם הוא עובר על מצות רבות והנה המלה יוצאה לשנים פעולים ורבים אמרו כי תשיך כמו תשך אין הפרש ביניהם וכמו כן פעולים רבים במקרא: (כב) כי תדור נדר. בעבור שהזכיר כאתנן זונה לכל נדר: כי דרש ידרשנו. משל כבני אדם שיבקש מה שנדרש: והיה בך חטא. עונש: (כד) מוצא שפתיך. בכל דבר שיש בו זכר לשם: נדבה. כי כל נדר נדבה ואין כל נדבה נדר וזה הדבר ברור אשר דברת בפיך. אחר שיצא הדבור לא תוכל להשיבו: (כה) כי תבא בכרם רעך, לבציר מותר שתאכל ונסמכה זאת הפרשה כי משלך אתה חייב לתת בנדר ושל אחרים לא תקח לך: כליך. כמו עדיך: (כו) בקמת רעך. לקצור: מלילת. ידועות מהמקום: וקטפת. כמו הקוטפים מלוח: חרמש. מלה מרובעת ובעבור תניף אמרו המכחישים כי כן לעוברי דרכים: (א) כי יקח איש אשה. גם היא חשובה כשרה (ס"א כשדה). חן בעיניו. שהיא הפך תולדתו: ומצא בה. ולא יוכל לגלות כי אין לו עדים והטעם או מצא בה כמו ומכה אביו ואמו: (ב) ויצאה. שלא תשוב שם ונודע הדבר שיצאה מהיותה בביתו: והיתה. בעולה לאיש אחר גם אחרון. שנזות התאר: (ג) כריתות. משנכרתה בעילתם לעולם: הטמאה. כנגד בעל ראשון והנה טעמו טמאה היא לו בעבור שידעה איש

במסר"ה רבתא בערך ע' ראסדרנ"א בסו"ף האי חיבור"א באורי"ת קשוי"ט: תאחר ד' וסימן נמסר בסדר משפטים: הבא י"ז חסר וסימן נמסר באיוב סימן א': כריתת ג' ב' חסר וייו וא' מלא דמלא וסימן כי יקח איש אשה ובעלה. ושנאה האיש האחרון. אי זה ספר כריתות אמכם: בתרא

בעל הטורים

לא תאחר ד'. לא תאחר לשלמו. מלאתך ודמעך לא תאחר. כאשר תדור נדר לאלהים אל תאחר לשלמו. וישועתי לא תאחר. שאם תשלם נדרך ישועתי לא תאחר. אבל במדבר ואינו משלם הוא מרחיק ישועה: סמיך כי תבא בכרם רעך לנדר. רמז שאסור לנזיר סתור לגרמא לא תקרב שאם נדר בנזיר לא יסכיר עצמו למלאכת כרמים ולכן הקדים כרם לשדה מה שאין דרך להקדימו: לא תתן וסמיך ליה כי תבא בקמת רעך. רמז שפעמים לא תתן אפילו לתוך פיך כגון עוסק במין זה שאינו אוכל ממין אחר. בקמת רעך וסמיך ליה כי יקח איש אשה לומר מה שדה נקנה בכסף ובשטר אף קידושין. כי יקח איש בגימ' לא ביאה: בה ערות דבר. ר"ת בעד שאין דבר שבערוה אלא בעדים: דבר וכתב. שצריך דיבור עם הכתב. וכתב לה. לשמה: ספר כריתת. ג' חסרי כנגד ג' כריתות. ואידך ספר כריתות אמכם. ז"ש ספר כורתה ואין דבר אחר כורתה. וכתיב תלת זימני ספר כריתת אף על פי שאשה נקנית בג' דרכים אין דבר אחר כורתה אלא ספר: מביתו ויצאה לומר שיהא יוצאת משכונתו כשהיא גרושה ולא כלום: או כי ימות האיש האחרון. ולא אמר השני לומר בבוא אחרון בשם נשאת לשנים ומתו לא תנשא עוד דבתרי זמני הוי חזקה ואף אשה בתלת זמני הוי הוקם:

תולדות אהרן כי תדור נדר. ר"ה ה (ר"ה נו): לא תאחר. מלה יש ר"ה דס ותמורה ג ד ו ז זבחים כט ערכין ו תמורה יח: כי דרוש. נדרים ד: מעמך. ר"ה ו נדרים ז: והיה בך חטא. זבחים נט: וכי תחדל. נדרים כא עו חולין ב עקידה ש' עא: מוצא שפתיך תשמור. שבועות כו זבחים ה ז מנחות ב ג נח (ר"ה נו): נדבה. זבחים ב ד: בפיך. נדרים ז: כי תבא בכרם רעך. מציעא פז פח פט צא צב (מעשרות ב): כנפשך. שם פח צב: ואל כליך. שם פז פט צב: כי תבא בכרם. שם פז פח פט (מעשרות מט): וחרמש. שם פז: כי יקח. קדושין ב ד ו ט יח: ובעלה. קדושין ט (קדושין נח): והיה אם לא תמצא. נזיר ב גיטין צ: כי מצא בה. סוטה ג לא גיטין פט צ: וכתב לה. שבת טו סנהדרין כא סוטה כ גיטין כ כא כב כה מא סג קדושין ג ה יג יד (תרומות מ שבת יב גיטין מד מט קדושין נח): ונתן בידה. גיטין לא עז מציעא ט: ושלחה מביתו. יבמות קיג גיטין כא קדושין ו פא: ויצאה מביתו. סוטה ה גיטין פב פט צ מציעא מד פז (יבמות יא גיטין ג): ושנאה האיש. גיטין צ קדושין יג: וכתב לה. קדושין שם: או כי ימות. גיטין שם קדושין שם (קדושין נח):

רמבן

מפני רגילות החטא הזה יזהיר בו גם הלוה. וביאר בכאן שיהיה רבית הנכרי מותר ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו גזל גוי אסור אבל הרבית שהוא נעשה לדעת שניהם וברצונם לא נאסר אלא מצד האחוה והחסד כמו שצוה ואהבת לרעך כמוך וכמו שאמר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל ואומר ועל כן אמר למען יברכך ה' אלהיך כי חסד ורחמים יעשה עם אחיו כאשר ילונו בלא רבית ותחשב לו לצדקה וכן השמיטה חסד באחים לכך אמר את הנכרי תגוש. וקבע לו ברכה כי הכתוב לא יזכיר הברכה רק בצדקה ובחסדים לא בגזל ובגנבה ובאונאה והזכיר נשך כסף נשך אוכל לבאר שהלוה סאה חטין בסאה וחצי יהיה שוה סאה וחצי בעת הפרעון כדמי סאה שהלוהו וביאר עוד כל דבר אשר ישך אפילו באלו הבנין ושאר הכלים אולי יעלה על הדעת שאין הנשך רק בכסף שכל הדברים נקנין בו ובאוכל שהוא חיי האדם אבל בשאר הדברים כלך אחר שוה הכסף לעת ההלואה והפרעון ורבותינו עשו לנכרי תשיך לאו הבא מכלל עשה באחיך מפני שהוא מיותר שכבר אמר לא תשיך לאחיך: (כג) וכי תחדל לנדר לא יהיה בך חטא. בעבור שהמקריבים עולה וזבחים לאלהים יש להם שכר טוב כענין שכתוב עולות מחים אעלה לך עם קטרת אילים אעשה בקר עם עתודים סלה אבא ביתך בעולות ואף בקרבנות הבאים בנדבה כתיב ונרצה לו לכפר עליו ואומר ריח ניחוח לה' ואם כן הרי הנדרים זרוז במצוה וכתיב נדרי לה' אשלם נגדה נא לכל עמו לפיכך יאמר הכתוב השמר בנדריך כי אע"פ שהם זרוז בקרבנות השם אשר הם לך לרצון אם תדור תבא לידי חטא אם לא תשלם או שתאחר לשלמו אם לא תדור לא תמצא חטא בענין כלל כי אפילו לא תקריב קרבן כל ימיך לא יהיה בך חטא אם כן תשמור מוצא שפתיך כאשר תוציא הדבר מפיך ותנשית אחרי כן כאשר דברת להשלים כל אשר נדבה רוחך להוציא מפיך ועל הדרך הזה אמר שלמה כאשר

תדור

ספורנו

תחלל את השם: (כב) כי תדור נדר לה' אלהיך. הנה ראוי שיאמן דבריך עם הכל. אמנם מה שתדור לה' אלהיך לא בלבד אתה חייב לשלם אבל עם זה צריך שיהיה התשלום בלי איחור: כי דרוש ידרשנו. שאם תאחר לשלם הוא יגבה ממך בעל כרחך: והיה בך חטא. ועם מה שתשלם באופן זה יהיה עליך עונש האיחור:

כי

אבן עזרא

איש אחד ודגשות הטי"ת בחסרון הו"ו התפעל וכן הכבס את הנגע: (ד) ולא תחטיא. נווי לישראל: (ה) אשה חדשה. יש אומרים בתולה ולדעת רבים חדשה כנגדו כי יוכל להשיב אשה גרושה אם לא נטמאה ועל כן חדשה: נקי יהיה לביתו. שלא יהיה עליו עול מלכות. נקי כמו אי נקי. לא"ד לכל דבר נוס, כמו והשליפי להבשלום:

(ו) לא יחבל רחים ורכב. אמרו המכחישי׳ כי נדבקה זאת הפרש׳ עם ושמח את אשתו כי רמז למשכב כי האזור שיתנע מן המשכב וזה הבל וריק והביאו ראיה תטחן לאחר אשרי וככר פירשתיו והאמת שהוא כמשמעו שאסור לאדם שיחבול רחים ותחסר מלאת אוכל כמו ויאמר ליוסף אשר ילדה אותה ללוי ורבים כן כי טעמם ויאמר לו האומר ילדה לו היולדת: רחים. שם שנים ולא יתכן להיותם נפרדים: ורכב. היא העליונה כמים ויש אומר ש העץ שהוא על הרחים וי"א כי רחים התחתונה ורכב העליונה: כי נפש הוא חבל. כי בו מחית נפשות והסומכים על הסמך הפרשיות אינני טענה כי כל מצוה עומדת בפני עצמה והסמיכות כדרך דרש וזאת הפרשה דבקה כי הזכיר שלא יגזול ענבים לתת אל כליו וחרמש בקמה ולקחת אשה והיתה לו גם לאחר ויצא מרשותו והלוקח אשה שישמח בה לא יהיה עסוק שילא בצבא ואכילת הריחים עוסק וגם גונב נפש וכן נגע הצרעת שלא ישמרו משפטיה תזיק הקרובים וכן לא תעסוק הגני בעבוטו והשכיר והבנים הקטנים שלא ימותו בעון אביהם והטיית משפט גר יתום ואבול בגד אלמנה ושכחה בשדה כי היא לעני וכן לא תעולל וכן פן יוסיף ונקלה וחסימת השור עסק כי ינצו ולא יאכל והממאן ליבם כדמות עסק והמחזקת במבושים עוסקת אבן ואבן איפה ואיפה עסק ממש גם עמלק עסק לישר׳: (ז) מאחיו. והוסיף מבני ישראל כי אדום נקרא אח: והתעמר. כחברו: (ח) הכהנים הלוים. שהם מבני לוי. (ט) למרים הנה

תרגום אונקלוס

ד לית ליה רשו לבעלה קדמאה דפטרה למתב למסבה למהוי ליה לאנתו בתר דאסתאבת ארי מרחקא היא קדם יי ולא תחייב ית ארעא דיי אלהך יהיב לך אחסנא: ה ארי יסב גבר אתתא חדתא לא יפוק בחילא ולא יעבר עלוהי לכל מדעם פני יהי לביתיה שתא חדא ויחדי ית אתתיה דנסיב: ו לא תסב משכונא רחיא ורכבא ארי בהון מתעביד מזון לכל נפש: ז ארי ישתכח גבר גניב נפשא מאחוהי מבני ישראל ויתגר ביה ויזבניניה ויתקטיל גנבא ההוא ותפלי עביד דביש מבינך: ח אסתמר במכתש סגירו למטר לחדא ולמעבד ככל דילפון יתכון כהניא ליואי כמא דפקדתינון תטרון למעבד: ט הוי דכיר ית דעבד יי אלהך למרים באורחא במפקכון ממצרים:

תורה

לו לאשה: ד לא־יוכל בעלה הראשון אשר־שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר הטמאה כי־תועבה הוא לפני יהוה ולא תחטיא את־הארץ אשר יהוה אלהיך נתן לך נחלה:

ס ששי ה כי־יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא־יעבר עליו לכל־דבר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את־אשתו אשר־לקח: ו לא־יחבל רחים ורכב כי־נפש הוא חבל: ס ז כי־ימצא איש גנב נפש מאחיו מבני ישראל והתעמר־בו ומכרו ומת הגנב ההוא ובערת הרע מקרבך: ס ח השמר בנגע־הצרעת לשמר מאד ולעשות ככל אשר־יורו אתכם הכהנים הלוים כאשר צויתם תשמרו לעשות: ט זכור את אשר־עשה יהוה אלהיך למרים בדרך בצאתכם

כ״ג בקריה׳ · ג׳ ותסר · ג׳ ומ״ל · ד׳ הג״ין · ל׳ זקף קמץ · ג׳ בתורה · ג׳ · ט״ו · י״ג. י״א כנוין לבר

רש"י

(ד) אחרי אשר הוטמאה. (יבמות יא) לרבות סוטה שנסתרה: (ה) אשה חדשה. שהיא חדשה לו ואפילו היא אלמנה פרט למחזיר גרושתו: ולא יעבור עליו. דבר הצבא: לכל דבר. (ספרי סוטה מז) שהוא צורך הצבא לא לספק מים ומזון ולא לתקן דרכים אבל החוזרים מעורכי המלחמה על פי כהן כגון בנה בית ולא חנכו או ארש אשה ולא לקחה מספיקין מים ומזון ומתקנין את הדרכים: יהיה לביתו. (שם) אף בשביל ביתו אם בנה בית וחנכו ואם נטע כרם וחללו אינו זז מביתו בשביל צורכי המלחמה: לביתו. זה ביתו: יהיה. לרבות את כרמו: ושמח. ישמח את אשתו ותרגומו ויחדי ית אתתיה והמתרגם ויחדי עם אתתיה טועה הוא שאין זה תרגום של ושמח אלא של ושמח: (ו) רחים. היא התחתונה: רכב. היא העליונה: לא יחבל. אם בא למשכנו על חובו בבית דין לא ימשכנו בדברים שעושים בהן אוכל נפש (ב"מ קיג): (ז) כי ימצא. (ספרי) בעדים והתראה וכן כל ימצא שבתורה: והתעמר בו. אינו חייב עד שישתמש בו: (ח) השמר בנגע הצרעת. שלא תתלוש סימני טומאה ולא תקוץ את הבהרת: ככל אשר יורו אתכם. אם להסגיר אם להחליט אם לטהר: (ט) זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. (ספרי) אם באת להזהר שלא תלקה בצרעת אל תספר לשון הרע זכור

מלא דמלא: בצבא ד׳ דגשים וסימן ותהי המחצה חלק היוצאים בצבא. כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא. והתיחשם בצבא. ויהיו שרים בצבא ונמסר גם בסדר מטות: הכהנים הלוים י"ג וסימן

תולדות אהרן

תולדות אהרן לא יוכל בעלה. יבמות נב (יבמות יד גיטין נ קדושין סג): כי יקח איש אשה חדשה. סוטה מד: לא יצא בצבא. שם: נקי יהיה לביתו. שם (סוטה כג): לא יחבל רחים. מציעא קיג קיו (נזיר נה): כי נפש. שם קטו: כי ימצא איש גונב. סנהדרין פה פו: והתעמר בו. בסנהדרין פה: ומת הגנב. שם: השמר בנגע הצרעת. שבת קלב קלג מכות כב:

בעל הטורים

ולא תחטיא וסמיך ליה כי יקח איש אשה שהיא מגלת את האדם מן החטא. נחלה וסמיך ליה כי יקח. לומר בית והון נחלת אבות וגו׳. אבל כי יקח איש אשה חס׳ שיא אשה מבלבלת. ועוד לומר בכתובת אשה ממקרקעי. ועוד לומר שהוקשה לנחלה לקנות בג׳ דרכים: לכל דבר נקי יהיה. לומר שיהיה נקי בדיבור כששיא דאמרינן בכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה וכו׳. ד"א לכל דבר נקי יהיה לביתו שבנובלת אשה מוחלין לו על כל עונותיו: נקי יהיה לביתו שנה. בית בם של ד׳ אותיות לומר שבשש מעיד עליכם ומגיד שיהיו היוצרים: ושמח. מנין ימים של ושמח הייב בחשבון השמש בשנה שהן כל ימות השנה הון מוריב. בפסוק מתחיל בכי יקח ומסיים בקיחה לומר נשא אשה בבחרותו ישא אשה בזקנותו. אשתו אשר לקח וסמיך ליה לא יחבל לומר לא יחבול את אבי בתבמים היטב ד"א ע"פ שהאשה היא מבכינו של אדם דבעון נדרים אשתו של אדם מתה: כי נפש הוא הכל כי ימצא איש גנב. לומר שהגונב נוטל נפש של אותו שגונב ממנו כענין שנאמר וקבע את קובעיהם נפש: כי ימצא איש גנב נפש מאחיו מבני ישראל ר"ת בגימטריא זהו יוסף:

ספורנו

(ד) כי תועבה היא. כי זה דרך מבואר לגלוף בינהם איש את אשתו לבקשת הגילוף עיקהנה

רמב"ן

תדור נדר לאלהים אל תאחר לשלמו כי אין חפץ בכסילים טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם יאמר שאין חפץ בכסילים החושבים לעשות מצוה כאשר ידרו נדרים רבים להיות להם זרוז למצוה שחשבו לעשות ולא יחשבו בלבם לא דעת ולא תבונה לאמר אולי לא תמצא ידי להשלים כל אלה אבל יחשוב כי הרצון אשר היה לו בעת נדרו יחשב לו לטובה ולפיכך יזהיר עוד אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא כלומר שלא תרבה בנדרים וכאשר לא תקריבם תאמר לפני המלאך האכזרי אשר ישולח בך כי שגגה היא שהייתי סבור להקריבם ובלב שלם נדרת אותם עתה לא תמצא ידך לעשות כן כי האלהים יקצוף על קול נדריך וחבל המלאך הנזכר כל מעשה ידיך:

כד (ד) אחרי אשר הטמאה. לרבות סוטה הנסתרת לשון רש"י. ופירושו אשה שזנתה תחת בעלה אבל הסוטה הנסתרת בלבד לא נודע שהיא טמאה ואינו עובר עליה בלאו הזה וכך מפורש בפרק ראשון של יבמות מאי ונסתרה נבעלה ואמאי קרי לה נסתרה לישנא מעליא נקט ושאלו נבעלה בהדיא כתיב בה טומאה ונסתרה והיא נטמאה למיקם עלה בלאו ואם כן יאמר הכתוב לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה אחרי אשר נטמאה והנה הם שני לאוין במחזיר גרושתו משנשאת ויזהיר במחזיר אשתו שנטמאה בזנות. ועל דרך הפשט אחרי אשר הוטמאה לבעל הראשון ירמוז כי כל אשה ידעה איש אחר תחשב לו טמאה ואלו מצות מחודשות בנגע ובחזירה. וטעם הלאו הזה כדי שלא יחליפו נשותיהן זה לזה יכתוב לה גט בערב ובבקר היא שבה אליו וזה טעם ולא תחטיא את הארץ להזהיר ב"ד על כך:

(ה) ולא יעבור עליו לכל דבר. דבר הצבא לכל דבר שהוא צורך הצבא לא לספק מים ומזון ולא לתקן דרכים אבל החוזרים מעורכי המלחמה על פי כהן כגון בנה בית חדש ולא חנכו ארש אשה ולא לקחה מספיקין מים ומזון ומתקנין את הדרכים לשון רש"י מדברי רבותינו. ואם כן יהיה עליו ועל הצבא הנזכר יאמר שלא יעבור האיש הזה על הצבא לכל דבר לא להיות פקוד על אנשי הצבא או מצביא את עם הארץ או לכל הצרים להם כגון סיפוק מים לא ישגיח עליהם רק בשמחתו והוא פירוש נכון:

(ח) השמר בנגע הצרעת. גם זו מצוה מבוארת יוסיף לאו בקוצץ בהרתו לי גם בנמנע מהראות נגעו לכהן ובדין הנגעים עצמם לא הזכיר כאן

רשי

זכור העשוי למרים שדברה באחיה ולקתה בנגעים: (י) כי תשה ברעך. תחוב בחבירך: משאת מאומה. (שם) חוב של כלום: (י) לא תשכב בעבוטו. לא תשכב ועבוטו אצלך: (יג) כבוא השמש. (ב"מ קיד קטו) אם כסות לילה הוא. ואם כסות יום החזירהו בבקר וכבר כתוב באלה המשפטים (שמות כב) עד בא השמש תשיבנו לו כל היום תשיבנו לו ובבא השמש תקחנו: וברכך. ואם אינו מברכך מכל מקום ולך תהיה צדקה: (יד) לא תעשק שכיר. והלא כבר כתוב אלא לעבור על האביון בשני לאוין לא תעשוק שכר שכיר שהוא עני ואביון ועל העשיר כבר הוזהר (ויקרא יט) לא תעשוק את רעך: אביון. (ויקרא רבה) התאב לכל דבר: מגרך. זה גר צדק: בשעריך. זה גר תושב האוכל נבילות: אשר בארצך. לרבות שכר בהמה וכלים: (טו) ואליו הוא נושא את נפשו. אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות עלה בכבש ונתלה באילן: והיה בך חטא. (ספרי) מ"מ אלא שממהרין ליפרע ע"י הקורא: (טז) לא יומתו אבות על בנים. בעדות בנים ואם תאמר בעון בנים כבר נאמר איש בחטאו יומתו אבל מי שאינו איש מת בעון

אבן עזרא

הנה ראיה על דרש אל תקרי מוציא אלא מוליא שם רע: (י) תשה. מגזרת נשה. ה"א מאומה נוסף כה"א לילה: לעבט. לקחת משכונו: (יג) תהיה צדקה. פירוש שתשקול חברך במאוני צדק עמך שישכב בעבוטו ועל דעת המעתיקים כי יש הפרש במקומות בין צדק לצדקה וטעם העבוט כבר פירשתיו בפרשת ואלה המשפטים וגם פירשתיו בשמלתו: (טו) ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש. מצות לא תעשה להזוק: ואליו. אל שכרו: הוא נושא את נפשו. להתפרנס ממנו על כן השכיר את עצמו: (טז) ותועי רוח שאלו איך אמר הכתוב לא יומתו אבות ובמקום אחר אומר פוקד עון אבות ושאלתם תהו כי לא יומתו אבות על

ממצרים: ס

י כי־תשה ברעך

משאת מאומה לא־תבא אל־

ביתו לעבט עבטו: יא בחוץ

תעמד והאיש אשר אתה נשה

בו יוציא אליך את־העבוט

החוצה: יב ואם־איש עני הוא

לא תשכב בעבטו: יג השב תשיב

לו את־העבוט כבוא השמש

ושכב בשלמתו וברכך ולך

תהיה צדקה לפני יהוה אלהיך:

ס שביעי יד לא־תעשק שכיר

עני ואביון מאחיך או מגרך אשר

בארצך בשעריך: טו ביומו תתן

שכרו ולא־תבוא עליו השמש

כי עני הוא ואליו הוא נשא את־

נפשו ולא־יקרא עליך אל־יהוה

והיה בך חטא: ס טז לא־יומתו

אבות על־בנים ובנים לא־יומתו

על־אבות איש בחטאו יומתו:

אֲרֵי תִרְשֵׁי בְּחַבְרָךְ רְשׁוּת

מְדַעַם לָא תֵיעוֹל לְבֵיתֵיהּ

לְמִיסַב מַשְׁכּוֹנֵיהּ: יא בְּבָרָא

תְּקוּם וְגַבְרָא דְּאַתְּ רָשֵׁי בֵיהּ

יַפֵּיק לָךְ יָת מַשְׁכּוֹנָא לְבָרָא:

יב וְאִם גְּבַר מִסְכֵּן הוּא לָא

תִשְׁכּוּב בְּמַשְׁכּוֹנֵיהּ:

יג אֲתָבָא תָתֵיב לֵיהּ יָת

מַשְׁכּוֹנָא בְּמֵיעַל שִׁמְשָׁא

וְיִשְׁכּוּב בִּכְסוּתֵיהּ וִיבָרְכִנָּךְ

וְלָךְ תְּהֵי זָכוּ קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ:

יד לָא תַעֲשׁוֹק אֲגִירָא עַנְיָא

וּמִסְכֵּנָא מֵאַחָךְ אוֹ מִגִּיּוֹרָךְ

דִּבְאַרְעָךְ בְּקִרְוָךְ: טו בְּיוֹמֵיהּ

תִּתֵּן אַגְרֵיהּ וְלָא תֵיעוֹל

עֲלוֹהִי שִׁמְשָׁא אֲרֵי מִסְכֵּן

הוּא וְלֵיהּ הוּא מָסַר יָת

נַפְשֵׁיהּ וְלָא יִקְרֵי עֲלָךְ קֳדָם

יְיָ וִיהֵי בָךְ חוֹבָא: טז לָא

יְמוּתוּן אֲבָהָן עַל פּוּם בְּנִין

וּבְנִין לָא יְמוּתוּן עַל פּוּם

אֲבָהָן גְּבַר בְּחוֹבֵיהּ יְמוּתוּן:

ל׳. ויו הכר — ל׳ ל׳ ב׳ ריפ — ד׳ (ע׳ מבין הידות) — ב׳ ומ״ל — ע״ז — ל׳ ריפ וא׳ סבר אל תפר׳ — ד׳ כלובנא בתורה — ב׳ — ב׳ ומ״ל

נמסר לעיל בסידרא אהריתי: בשלמתו ל׳ ור׳ בלישנא באורייתא וכל שאר קריאה דכוותא בכ״ז שמלה וסימן נמסר בסדר והיה עקב גם עיין בסדר משפטים:

תולדות אהרן

משאת. מציעא קטו: לא תבא. מציעא קיג קטו מכות יז תמורה ו: בחוץ תעמוד. גיטין נ מציעא קיג: והאיש אשר אתה נושה. קמא ה מציעא קיג (גיטין מו): ואם איש עני. שם קיד: השב תשיב. שם לא מכות יז תמורה ו: ושכב בשלמתו. מציעא קיד: ולך תהיה צדקה. פסחים לא גיטין לז קדושין ח מציעא פב קיד נדרים יא שבועות מד: לא תעשוק שכיר. מציעא קא קיא: מאחיך או מגרך. מציעא קיא: ביומו תתן שכרו. שם קי קיא: ולא תבא עליו השמש. שם פו קיא: כי עני הוא. שם קיא: ואליו הוא נושא. שם ו קיב: לא יומתו אבות. יבמות עט קמא פח סנהדרין כז כח: ובנים לא יומתו. ברכות ז קמא פח סנהדרין כז: איש בחטאו. שם כז:

בעל הטורים

כי תשה ברעך סמך לצרעת לומר שעל ידי זה בא בצרעת באומר לו חבירו השאילני כלי שלך והוא אומר אין לי ולמחר באים נגעים על ביתו וצוה הכהן ופנו את הבית והכל רואים שיש לו: לא תעשק שכיר סמיך לכי תשה לומר אפילו אם הוא חייב אל תאמר אעכבנו בחובי אלא פרע לו שכרו מיד והאי״ג גבה חובך: ה׳ אלהיך וסמיך ליה לא תעשק. לומר אם עשק העני כאלו עשק לה׳ דכתיב מלוה ה׳ חונן דל: ולא תבוא גי׳ במנ׳. ולא תבוא עליו השמש. ולא תבא דמעתך. ולא תבוא עלינו רעה. ולא תבוא עליו השמש. כדי שלא תבא דמעתך. פי׳ שלא יבכה עליך באין לו מה לאכול ולא תבא עלינו רעה שאליה יקרא עליך אל ה׳ ויבא עליך רעה: והיה בך חטא וסמיך ליה לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות לומר בעמים באותך ימותו בניך:

רמבן

כאן אלא הזהיר כאן רק בכל אשר יורו אתכם הכהנים הלוים כאשר צויתים לפי שהכהנים זריזים הם ודי להם במה שצוה אותם כמו שפירשתי כבר:

(ט) **זכור** את אשר עשה ה׳ אלהיך למרים. אם באת ליזהר שלא תלקה בצרעת לא תספר לשון הרע לשון רש״י. ולפי דעתי שהוא מצות עשה ממש כמו זכור את יום השבת לקדשו זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים זכור את אשר עשה לך עמלק כולם מצוה אם כן גם זה כמותם והוא אזהרה מלדבר לשון הרע יצוה במצות עשה שנזכור העונש הגדול שעשה ה׳ לצדקת הנביאה שלא דברה אלא באחיה גמול נפשה אשר אהבתו כנפשה ולא דברה בפניו שיבוש ולא בפני רבים רק בינה לבין אחיה הקדוש בצנעה וכל מעשיה הטובים לא הועילוה גם אתה אם תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי לא תנצל. ולשון ספרי כשהוא אומר ולא תעשו את כל המצות האלה הרי מה שכתוב בתורה אמור אם כן למה נאמר אם לא תשמעו לי להיות עמלים בתורה וכן הוא אומר זכור את יום השבת לקדשו יכול בלבך כשהוא אומר זכור הרי שמירת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך וכן הוא אומר זכור אל תשכח וגו׳ וכן הוא אומר זכור את אשר עשה ה׳ אלהיך למרים יכול בלבבך כשהוא אומר השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות הרי שמירת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך וכן הוא אומר זכור את אשר עשה לך עמלק יכול בלבבך כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך ופירושה כי אמרו השמר בנגע הצרעת מנגע הצרעת לשמור מאד שלא תשכח ולעשות ככל אשר יורו אתכם הכהנים וזכור את אשר עשה ה׳ אלהיך למרים שתהא מזכיר זה בפה תמיד. מכאן נראה שרבותינו יעשו אותה מצוה לא ספור ועלה בלבד להנצל מן הנגעים ואיך יתכן שלשון הרע שהוא שקול כשפיכות דמים לא תהיה בו בתורה לא תעשה גמור או לאו הבא מכלל עשה אבל בכתוב הזה אזהרה גדולה בו להמנע ממנו בין בגלוי בין בסתר בין במתכוין להזיק ולהבזות בין שאין מתכוין להזיק כלל וזו מצוה מכלל תרי״ג מצות ושכחה בעל ההלכות וכל המונים המצות אחריו:

(יב) **ואם** איש עני הוא. יקרא עני כאשר אין לו עבוט אחר כיוצא בו הנה אלו היו לו שני כלים תאותו המין נוטל אחד ומחזיר אחד בין שהוא עני או עשיר בנכסים רבים:

(יד) **לא** תעשוק שכיר עני ואביון. ידבר הכתוב בהוה שהעניים והאביונים והגרים משכירים עצמם וכן אם כסף תלוה את עמי את העני עמך וכן לגר ליתום ולאלמנה יהיה שהם העניים ברוב וכן בהרבה מקומות ידבר בהוה כמו לא תחסום שור בדישו לא תחרוש בשור ובחמור יחדו ובספרי אמר אם כן למה נאמר עני ואביון ממהר אני ליפרע על ידי עני ואביון יותר מכל אדם. ודרשו מגרך זה גר צדק לעבור עליו בשני לאוין וטעם ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש על דרך הפשט ביאורו ממה שנאמר בתורה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר כי דרך הכתובים לדבר בהוה והמנהג לשכור הפועל ביום אחד ולערב הוא יוצא טרם בא השמש ויצוה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים מלאכתו מיד ושלא תבא עליו השמש כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה כי עני הוא כרובי השכירים ואל השכר הזה הוא נושא נפשו שיקנה בו מזון להחיות נפשו ילמד אותנו בכאן כי מה שאמר בתורה לא תלין פעולת שכיר אתך

ספורנו

שיקחנה להיות זונן ויסוב בעלה הראשון לקחתה: (י) משאת מאומה. אפילו שכר כתף וזולתו כשזקפה עליו במלוה כמו שקבלו רבותינו ז"ל: (טז) לא יומתו אבות על בנים. אפילו על חטא המורד במלכות (מגילה) שהיה מנהג מלכי קדם להרוג גם את בניהם שלא יקומו לבונאים למלכות כענין הכיתו לבניו משבח בעון אבותם בל יקומו וירשו ארץ ומלאו פני תבל ערים. פי׳ שונאים כמו ויהי ערך. מכל מקום אסרה תורה למלכינו להרוג זה בשביל זה בחמלת ה׳ על עמו וזה קיים אמציהו מלך יהודה כאמרו ויהי כאשר חזקה הממלכה בידו ויהרוג את עבדיו המכים את המלך אביו ואת בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה׳ לאמר

אבן עזרא

על בנים מצוה על ישראל ופוקד עון אבות על בנים הוא הפוקד וכבר פירשתיו במקומו: (יח) וזכרת כי עבד היית. בעבור כן זכר הגר שלא תטה משפטו ויש אומרים המשפטים שכבר הזכירם לאבות גם יזכירם שנית לבנים: (יט) למען יברכך. כי נתת משלך במחשבה והשם יתן לך משלו באמת: (כ) כי תחבט. כמו חובט חטים והוא פעל יחבט קל בנין נפעל ובכל אותיות אהחע"ר כאשר יבנה מהם בנין נפעל ואלה הם לא יאמר ולא יחסן ולא יחרש יעבד בו יראה כל זכורך כי כן המשפט: לא תפאר. לא תחפש הפארות והם הסעיפים וכן ותפש בדים ותשלח פארות גם הוא כתוב באל"ף ואם נקרא בוי"ו וכן נודות יין: (כב) וזכרת. דבק עם לגר: (א) ושפטום. השופטים כמו לא יחבול ריחים: (ב) בן הכות. בחיר"ק כמו בן טן (ס"א בן) יקה והטעם כמו בן בליעל וכן שבן לילה היה והוא חייב להכותו לפי דעתי שהכה חבירו: והפילו השופט. בציווי וכן והכהו והעד לפניו: כדי רשעתו במספר. המכות היה נראה לנו שיש עון שיוכה עליו עשר גם עשרים ופחות ויותר והעד כדי רשעתו רק לא יוסיף על ארבעים לולי דברי הקבלה והוא לבדו האמת: וי"א כי

תרגום אונקלוס

יז לא תצלי דין גיור יתם ולא תסב משכונא לבוש ארמלא: יח ותדכר ארי עבדא הויתא במצרים ופרקך יי אלהך מתמן על כן אנא מפקדך למעבד ית פתגמא הדין: יט ארי תחצוד חצדך בחקלא ותתנשי עומרא בחקלא לא תתוב למסביה לגיורא ליתמא ולארמלתא יהי בדיל דיברכינך יי אלהך בכל עובד ידך: כ ארי תחבוט זיתך לא תפלי בתרך לגיורא ליתמא ולארמלתא יהי: כא ארי תקטוף כרמך לא תעליל בתרך לגיורא ליתמא ולארמלתא יהי: כב ותדכר ארי עבדא הויתא בארעא דמצרים על כן אנא מפקיד לך למעבד ית פתגמא הדין: א ארי יהי דין בין גבריא ויתקרבון לדינא וידינונון ויזכון ית זכאה ויחיבון ית חיבא: ב ויהי אם בר חיב לאלקאה חיבא וירמיניה דינא וילקיניה קדמוהי כמסת חובתיה

מקרא

ס יז לא תטה משפט גר יתום ולא תחבל בגד אלמנה:
יח וזכרת כי עבד היית במצרים ויפדך יהוה אלהיך משם על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה: ס
יט כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך יהוה אלהיך בכל מעשה ידיך: ס
כ כי תחבט זיתך לא תפאר אחריך לגר ליתום ולאלמנה יהיה:
כא כי תבצר כרמך לא תעולל אחריך לגר ליתום ולאלמנה יהיה:
כב וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה: ס
כה א כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל המשפט ושפטום והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע:
ב והיה אם בן הכות הרשע והפילו השפט והכהו לפניו כדי רשעתו

רשי

כגון אביו והקטנים מתים כגון אבותם בידי שמים: (יז) לא תטה משפט גר יתום. ועל העשיר כבר הוזהר (דברים טז) לא תטה משפט ושנה בעני לעבור עליו בשני לאוין לפי שנקל להטות משפט עני יותר משל עשיר לכך הזהיר ושנה עליו: ולא תחבל. שלא בשעת הלואה: (יח) וזכרת. על מנת כן פדיתיך לשמור חקותי אפילו יש חסרון כיס בדבר: (יט) ושכחת עומר. ולא גדיש מכאן אמרו עומר שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה: בשדה. לרבות שכחת קמה ששכח מקצתה מלקצור: לא תשוב לקחתו. (פאה ח) מכאן אמרו שלאחריו שכחה שלפניו אינו שכחה שאינו בבל תשוב: למען יברכך. (ספרי) ואע"פ שבאת לידו שלא במתכוין ק"ו לעושה במתכוין אמור מעתה נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה: (כ) לא תפאר. (חולין קלא) לא תטול תפארתו ממנו מכאן שמניחין פאה לאילן: אחריך. זו (שם קלא) שכחה: (כא) לא תעולל. אם מצאת בו עוללות לא תקחנה (פאה לט) ואי זו היא עוללות כל שאין לה לא כתף ולא נטף יש לה אחד מהם הרי היא לבעל הבית וראיתי בגמרא ירושלמית אי זו היא כתף פסיגין זה על גב זה נטף אלו התלויות בשדרה ויורדות: (א) כי יהיה ריב. (ספרי) סופם להיות נגשים אל המשפט אמור מעתה אין שלום יוצא מתוך מריבה מי גרם ללוט לפרוש מן הצדיק הוי אומר זו מריבה: והרשיעו את הרשע. יכול כל המתחייבין בדין לוקין תלמוד לומר והיה אם בן הכות הרשע. פעמים לוקה ופעמים אינו לוקה ומי הלוקה למוד מן הענין: לא תחסום שור בדישו. לאו שלא נתק לעשה (מכות יג): והפילו השופט. מלמד שאין מלקין אותו לא עומד ולא יושב אלא מוטה: לפניו כדי רשעתו. ולאחריו כדי שתים מכאן אמרו מלקין אותו שתי ידות מלאחריו ושליש מלפניו (מכות כב): במספר

מסורה

ידיך י"א בלגים וסימן נמסר באיוב סימן י"ד סוף מענה אמנם כי אתם עם: תעולל ב' וסימן וכרמך לא תעולל ופרט. כי תבצר כרמך לא תעולל: אל המשפט ט"ו דגין מן ג' ג' חד אל וחד על וסימן נמסר במסרה רבתא: בן ד' חסר בלישנא וסימן

תולדות אהרן

תולדות אהרן ולא המזל נבא מציעא קיג

קמו סנהדרין כא: כי תקצור. בוטס שם חולין קלא: ושכחת עומר. שם סוטה שם מציעא יא (פאה ו) יח יש ב השברות ג) : לא תשוב לקחתו. מציעא שם חולין קלא : [illegible]גר. חולין קלא : כי תחבט זית[illegible]. שם : לא תפאר. (פאה ב) : כי תבצר כרמך. פאה ו חולין קלא (שם יו) :

[illegible]. סנהדרין י : והצדיקו. שם עא מכות ג : והרשיעו. סנהדרין שם מכות שם : והיה אם בן. כתובות לג לה סנהדרין לג עא מכות ב ה : והפילו השופט. מכות יג כב : [illegible] ג (פא [illegible] כתובות כו) : כדי רשעתו. כתובות לב לו קמא פג מכות ד יג :

בעל הטורים

בעל הטורים כשהוא יומתו לא הטה. לומר כל המטה דין חייב מיתה : גר יתום. ולא אמר גר ויתום לומר לך גר שנתגייר כקטן שנולד דמי : ולא תחבל בגד אלמנה תכרת כי עבד היית במצרים הזכיר זה על לא תחבל לומר שתזכור בהיות עבד ונתתי לך חן בעיני מצרים והשאילו לך כלי כסף וזהב ושמלות ע"כ אני מצוך לא תחבל : סמוך כי תקצר קצירך בשדך ללא תטה משפט לומר לך צריך שתדע לך משפט הקציר כהיאת דתנן שתים לקט שלש אינו לקט : למען יברכך וסמיך ליה כי תחבט זיתך לא תפאר אחריך . לומר לך שכוית סימן ברכה : וסמיך זית לגדש לומר לך כשם שאיהן פאה בשדה כך צריך להניח ב' ג' באילן : גבי כרם כתיב וזכרת . ע"ש זכרו כיין לבנון : כי יהיה ריב סמיך ריב ללקט שעני לקט שכחה ופאה מריבים עניים זה עם זה : ממשפט ושפטום השופט . לומר שמכות בשלשה : והיה ר"ת בן הכות הרשע . בן הוא לשון בינה לומר לך שצריך בינה בענין האומד שאומדין אותו כמה מכות ראוי לקבל . ושיכו אותו מכות הראויות לסבלם וכן דכתי אשר בן יקח בלשון בינה וקיצה וכן יסובבנו כן טון שהיה מלא בינה ובינה : והפילו שופט . והפילו בגי' כשול האריך בחסים בלועם כפולה : כדי בי במספר . כמא כדי רשעתו במספר . ואיך וכבינם ידו וכו' כדי גלותהו בגלגל ובשער :

ספורנו

לאמר לא יומתו אבות כל במס ובמס לא יומתו על אבות : (יז) לא תטה משפט גר יתום . בעת הריב הזכר . באלו שלא ישמעו טענותם מפני בלותם ובחת פיך לאלם [illegible]ים הראוי : (יח) ויפדך ה' אלהיך משם . בהשגיח על בפעולתכם ובכם עמכם לפנים מסורת הדין לפדותכם כאמרו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו : (כב) וזכרת כי עבד היית . והייה צריך אז לשוללות כציר : (ב) והפילו השופט . ימתה

רמבן

אחך עד בקר הכונה בו שתפרעהו ביומו שאם לא תפרענו באותו מתלאכתו מיד הנה ילך לביתו וישאר שכרו אתך עד בקר וימות הוא ברעב בלילה וכן כי היא כסותה לבדה היא שמלתו לעורו במה ישכב יזכיר טעם המצוה ברובי הלאוין . ורבותינו פירשו כי הכתוב בתורה עד בקר בשכיר יום ושב לבאר בכאן דין שכיר לילה והנה לכל אחד זמן לפרעון שנים עשר שעות והוא האמת בקבלה והגאות בטעם נכון :

(יח) **וזכרת** כי עבד היית . על דעת כן פדיתיך לשמור חוקותי אפילו בדבר שיש בו חסרון כיס לשון רש"י . והנכון שהוא חוזר על אזהרות הגר וכבר פירשתי טעמו :

כה (א) **כי** יהיה ריב בין אנשים . על דרך קבלת רבותינו שהמלקות הוא בחייבי הלאוין מה ענין לו בריב אשר בין שני האנשים האוכל נבלה בביתו לוקה וכן הזורע שדהו או כרמו כלאים והבא על אחת מהנשים האסורות בלאו וכל שאר הלאוין ועוד מה טעם והצדיקו את הצדיק לפיכך דרשוהו בעדים זוממין יאמר הכתוב כי כאשר יהיה ריב בין שני אנשים ונגשו אל המשפט ושפטום על פי שני עדים כאשר נצטוו ואחרי כן יצדיקו את הצדיק וירשיעו את הרשע שלא כמשפט הראשון והיה אם בן הכות הרשע שלא יוכל לקיים בו ועשיתם לו

רש"י

במספר. (שם) ואינו נקוד במספר למד שהיא דבוקה לומר כמספר ארבעים ולא ארבעים שלמים אלא מנין שהוא סוכם ומשלים לארבעים והן ארבעים חסר אחת: (ג) לא יוסיף. מכאן אזהרה למכה את חבירו: ונקלה אחיך. כל היום קוראו רשע ומשלקה קראו אחיך: (ד) לא תחסם שור. (ב"מ פט) דבר הכתוב בהווה והוא הדין לכל בהמה חיה ועוף העוסקי' במלאכה שהיא בדבר מאכל אם כן למה נאמר שור להוציא את האדם: בדישו. (שם פט) יכול יחסמנו מבחוץ תלמוד לומר לא תחסום שור מכל מקום ולמה נאמר דיש לומר לך מה דיש מיוחד דבר שלא נגמרה מלאכתו (למעשר ולחלה) וגדולו מן הארץ אף כל כיוצא בו יצא החולב והמגבן והמחבץ שאין גדולו מן הארץ יצא הלש והמקטף שנגמרה מלאכתו לחלה יצא הבודל בתמרים ובגרוגרות שנגמרה מלאכתן למעשר: (ה) כי ישבו אחים יחדו. (יבמות יז) שהיתה להם ישיבה אחת בעולם פרט לאשת אחיו שלא היה בעולמו: יחדו. המיוחדים בנחלה פרט לאחיו מן האם: ובן אין לו. (שם כב) עיין עליו בן או בת או בן הבן או בת הבן (או בן הבת) או בת הבת: (ו) והיה הבכור. גדול האחים הוא מיבם אותה: אשר תלד. פרט לאילונית שאינה יולדת: יקום על שם אחיו. זה שייבם את אשתו יטול נחלת המת בנכסי אביו: ולא ימחה שמו. (שם כד) פרט לאשת סריס ששמו מחוי: השערה. כתרגומו לתרע בית דינא: (ח) ועמד. בעמידה: ואמר. (סוטה לב) בלשון הקודש ואף היא דבריה בלשון הקודש: (ט) וירקה בפניו. (יבמות קו) על גבי קרקע: אשר לא יבנה. מכאן למי שחלץ שלא יחזור וייבם דלא כתיב אשר לא בנה אלא אשר לא יבנה כיון שלא בנה שוב לא יבנה:

ונקרא

אבן עזרא

כי טעם רשעתו במכות גדולות או קטנות וכלם במספר ארבעים. וטעם ונקלה אחיך. שהוא דבר ידוע וגזירה מהשם להיות ארבעים לסבול הסובל כדין שמים ולא כחפץ השופט: (ד) בי"ת בדישו. אמרו המכחישים שהוא קודם דישה ואין צורך: (ה) כי ישבו אחים יחדו. גם הם אמרו כי אינם אחים ממש כי אם קרובים והביאו ראיה מבועז ולא אמרו כלום כי אין שם זכר יבום כי אם גאולה ומה טעם להזכיר יחדו ואם היו במדינה אחת או בחצר אחד או שהיו אוהבים זה את זה ואמר כי הנה הכתוב אמר ויבמה וזה אות כי איננה יבמה כי אם בשם כמו שבה יבמתך והנה נואלו ונסתכלו כי הנה מפורש בבני יהודה ויבם אותה והוא יבמה גם יבמתך בעבור היותן לשני אחים וכל איש דעת ידע כי המצות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה לא היו אסורות קודם לכן ואילו היה אדם נושא עצמו מהן קודם משה לא היה הדבר רע בעיני השם אף כי שכתב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא מצאנו נביא שהזהירם והנה הכתוב אמר על אונן שלא נתן זרע לאחיו וירע בעיני ה' על כן אנחנו נסמוך על הקבלה שהם אחים ממש: ובן אין לו. כי אם יש לו בן אין צורך כי היא אסורה. ופירוש יחדו. כדברי המעתיקי': לאיש זר. פירוש החוצה אם ירצה היבם: (ו) הבכור אשר תלד. יקרא בשם אחיו ולא ימחה שמו. על הנחלה ידבר וכבר פירשתי אשר תלד בפסוק לעם נכרי: (ז) יבמי. האמת כי היו"ד סימן הפעול: (ח) ועמד ואמר. עד שישמעוהו הזקנים: (ט) וחלצה. כמו חלצו שד והטעם תסיר: בפניו. מפורש

תורה

בְּמִסְפָּר: ג אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ לֹא יֹסִיף פֶּן־יֹסִיף לְהַכֹּתוֹ עַל־אֵלֶּה מַכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אָחִיךָ לְעֵינֶיךָ: ס ד לֹא־תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ: ס ה כִּי־יֵשְׁבוּ אַחִים יַחְדָּו וּמֵת אַחַד מֵהֶם וּבֵן אֵין־לוֹ לֹא־תִהְיֶה אֵשֶׁת־הַמֵּת הַחוּצָה לְאִישׁ זָר יְבָמָהּ יָבֹא עָלֶיהָ וּלְקָחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וְיִבְּמָהּ: ו וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד יָקוּם עַל־שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא־יִמָּחֶה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל: ז וְאִם־לֹא יַחְפֹּץ הָאִישׁ לָקַחַת אֶת־יְבִמְתּוֹ וְעָלְתָה יְבִמְתּוֹ הַשַּׁעְרָה אֶל־הַזְּקֵנִים וְאָמְרָה מֵאֵן יְבָמִי לְהָקִים לְאָחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל לֹא אָבָה יַבְּמִי: ח וְקָרְאוּ־לוֹ זִקְנֵי־עִירוֹ וְדִבְּרוּ אֵלָיו וְעָמַד וְאָמַר לֹא חָפַצְתִּי לְקַחְתָּהּ: ט וְנִגְּשָׁה יְבִמְתּוֹ אֵלָיו לְעֵינֵי הַזְּקֵנִים וְחָלְצָה נַעֲלוֹ מֵעַל רַגְלוֹ וְיָרְקָה בְּפָנָיו וְעָנְתָה וְאָמְרָה כָּכָה יֵעָשֶׂה לָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִבְנֶה אֶת־בֵּית אָחִיו:

תרגום אונקלוס

בְּמִנְיָן: ג אַרְבְּעִין יַלְקִינֵיהּ לָא יוֹסִיף דִּלְמָא יוֹסִיף לְאַלְקָיוּתֵיהּ עַל אִלֵּין מַחָא רַבָּא וְיֵיקַל אֲחוּךְ לְעֵינָךְ: ד לָא תֵחוֹד פּוּם תּוֹרָא בְּדִישֵׁיהּ: ה אֲרֵי יִתְבוּן אַחִין כַּחֲדָא וִימוּת חַד מִנְּהוֹן וּבַר לֵית לֵיהּ לָא תְהֵי אִתַּת מִיתָנָא לְבָרָא לִגְבַר אוֹחֲרָן יְבָמַהּ יֵיעוֹל עֲלַהּ וְיִסְּבַהּ לֵיהּ לְאִנְתּוּ וִיבַמְּנַהּ: ו וִיהֵי בּוּכְרָא דִּי תְלִיד יְקוּם עַל שְׁמָא דַאֲחוּהִי מִיתָנָא וְלָא יִתְמְחֵי שְׁמֵיהּ מִיִּשְׂרָאֵל: ז וְאִם לָא יִצְבֵּי גַּבְרָא לְמִסַּב יָת יְבִמְתֵּיהּ וְתִסַּק יְבִמְתֵּיהּ לִתְרַע בֵּית דִּינָא לִקְדָם סָבַיָּא וְתֵימַר סָרֵיב יְבָמִי לַאֲקָמָא לַאֲחוּהִי שְׁמָא בְּיִשְׂרָאֵל לָא צָבֵי לְיַבָּמוּתִי: ח וְיִקְרוֹן לֵיהּ סָבֵי קַרְתֵּיהּ וִימַלְּלוּן עִמֵּיהּ וִיקוּם וְיֵימַר לָא רָעֵינָא לְמִסְּבַהּ: ט וְתִתְקָרַב יְבִמְתֵּיהּ לְוָתֵיהּ לִקְדָם סָבַיָּא וְתִשְׁרֵי סֵינֵיהּ מֵעַל רַגְלֵיהּ וְתָרוֹק בְּאַפּוֹהִי וְתָתֵב וְתֵימַר כְּדֵין יִתְעֲבֵיד לְגַבְרָא דְּלָא יִבְנֵי יָת בֵּיתָא

מסורה

במסרה רבתא: ארבעים ב' ר"פ וסימן ארבעים יכנו. ארבעים שנה אקוט: יסיף י"ד כתיב כן וסימן נמסר בשמואל ב' סוף סימן ג' גבי פרשת דקינת דוד על אבנר: ונקלה ב' וסימן ונקלה אחיך. ונקלה כבוד מואב: הבכור ד' מלאים וסימן נמסר בסדר מקץ: השערה ג' נמסר לעיל בריש סידרא: ככה יעשה ד' וסימן ככה יעשה לשור האחר. ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה. והלבשו את האיש אשר המלך חפץ ביקרו. ויקרא לפניו ככה

תולדות אהרן ארבעים יכנו. כתובות לב מכות כב כג: לא יוסיף. כתובות לג מכות כג: ונקלה אחיך. מגלה ז' סנהדרין י מכות כג: לא תחסום שור. יבמות ד מציעא פח צ מכות כג מעילה יג (תרומות מו מעשרות ג הלה נח): כי ישבו אחים. יבמות ד יז כד קיא בתרא קיט מכות ב נדה מד (יבמות ב ג ו ז קדושין נח סד): ומת אחד. יבמות כד: ובן אין לו. שם כב לה פז נדה שם: לא תהיה. יבמות יג לב קדושין עו בכורות יח: יבמה יבא עליה. יבמות ג כו ל לט נד כתובות פב: ולקחה לו לאשה. יבמות ח יט כ לט כתובות פב קדושין פב: והיה הבכור. יבמות יב כד מ בתרא יב בכורות נב (יבמות ו): יקום על שם. יבמות כד מ בכורות נב: ואם לא יחפוץ. יבמות כ לט מא מד קה נדה לב נב: ועלתה יבמתו. יבמות כ קא: מאין יבמי. יבמות קו קדושין ד סנהדרין מט (יבמות ו): להקים לאחיו. יבמות כד קיא: אבה יבמי. שם קו: וקראו לו. שם מד קא קו סנהדרין לו מט: ודברו. יבמות קא: לא חפצתי לקחתה. מועד קטן כא יבמות קו סנהדרין מט: לעיני הזקנים. יבמות קא קו: וחלצה נעלו. שם קב קג קו קדושין יד (יבמות יב): מעל רגלו. יבמות קד ערכין יט: וירקה בפניו. יבמות קו סנהדרין מט: וענתה ואמרה. סוטה לב לג: ככה יעשה. יבמות קד קה קו קדושין יד' סנהדרין פט (מועד קטן פב): אשר לא יבנה. יבמות מז:

בעה"ט ונקלה כי במספר. ספא ונקלה אחיך לעיניך. ואידך ונקלה כבוד מואב. כיון שנקלה כבודו שלא לבזותו יותר. אחיך בגי' זבל. שאם נתקלקל ברעי פטור: ונקלה אחיך לעיניך וסמיך ליה לא תחסם. רמז שצריך ליתן לפני הבהמה מכל מין ומין: סמך לא תחסם שור למלקות. לומר שרצועה שמלקין בה היא של עגל משום ידע שור קונהו וזה לא ידע קונו לפיכך יפרע ברצועה של עגל: כי ישבו אחים יחדו. סמיך ללא תחסם לומר לך יבמה שנפלה לפני מוכה שחין אין חוסמין אותה: ובן אין לו. ס"ת אונו עם הא' דאין כלומר לא נעשה כאן שהוא כו' ולכן סמיך ליה בדישו. לאשה ויבמה בגימטריא ויבמה בעל כרחה: אל הזקנים. ה' זקנים לומר לך שמנות יבום בה': וירקה בפניו. לפי שהרוק דומה לש"ז כלומר שאינו מגן לקיים זרע:

רמב"ן

לו כאשר זמם לעשות לאחיו ויהיה זה כגון שהעידו עליו שהוא בן גרושה או עבד או ממזר או שהעידו עליו שעבר על אחד מן הלאוין ילקה ארבעים. ויתכן שיהיה ריב בין אנשים וילקה בו כגון שחבל בו בפחות משוה פרוטה או שקלל חבירו בשם או שמשכן אותו בדברים שעושים בהם אוכל נפש וכיוצא בהם ודבר הכתוב בהווה כי בעל הריב יגישו לב"ד ועל ידו ילקה וטעם הארבעים כפי מדרשו לפי שעבר על התורה שנתנה בארבעים יום וגרם מיתה לעצמו שנוצר לארבעים יום ילקה ארבעים ולא ידי עונשין:

ענין היבום וסודו והחליצה וטעמה כבר הזכרתים: (ו) וטעם והיה הבכור אשר תלד. יקום על שם אחיו המת איננו כפשוטו שיקראו הבן הראשון בשם המת ראובן או שמעון כמוהו שהרי בבועז נאמר כן ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו ולא קראו אותו מחלון אבל הכתוב הזה על דרך האמת הבטחה והנה הוא כפשוטו. ורמזו בו רבותינו מדרש שיהא גדול האחים מיבם ושהאילונית אינה מתיבמת

ספורנו

ימחה על העמוד: (ג) מכה רבה. שלא יוכל לסבלה: ונקלה אחיך. שיתקלקל ברעי או במים מרוב הכאב: (ה) ויבמה. יסיר אותה מהיות שוד יבמהו אבל תהיה כאשתו לכל דבר אפילו לגרשה בגט ולהחזירה: (ו) ולא ימחה שמו מישראל. שיהיה הולד נחשב אצל ה' יתעלה קיום פריה ורביה למת שהרי נולד על ידי קדושין של מת ואין היבם צריך לקדשה קדושין אחרים וזה מאם אוק בשנאתו את אחיו ובזאת היה עליו קנס: (ט) ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו. ראוי הוא

י וְנִקְרָא שְׁמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל בֵּית חֲלוּץ
הַנָּעַל׃ ס יא כִּי־יִנָּצוּ אֲנָשִׁים
יַחְדָּו אִישׁ וְאָחִיו וְקָרְבָה אֵשֶׁת
הָאֶחָד לְהַצִּיל אֶת־אִישָׁהּ מִיַּד
מַכֵּהוּ וְשָׁלְחָה יָדָהּ וְהֶחֱזִיקָה
בִּמְבֻשָׁיו׃ יב וְקַצֹּתָה אֶת־כַּפָּהּ
לֹא תָחוֹס עֵינֶךָ׃ ס יג לֹא־
יִהְיֶה לְךָ בְּכִיסְךָ אֶבֶן וָאָבֶן גְּדוֹלָה
וּקְטַנָּה׃ יד לֹא־יִהְיֶה לְךָ בְּבֵיתְךָ
אֵיפָה וְאֵיפָה גְּדוֹלָה וּקְטַנָּה׃
טו אֶבֶן שְׁלֵמָה וָצֶדֶק יִהְיֶה־לָּךְ
אֵיפָה שְׁלֵמָה וָצֶדֶק יִהְיֶה־לָּךְ
לְמַעַן יַאֲרִיכוּ יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה
אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ׃ טז כִּי
תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּל־עֹשֵׂה
אֵלֶּה כֹּל עֹשֵׂה עָוֶל׃ פ מפטיר
יז זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק
בַּדֶּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם׃
יח אֲשֶׁר קָרְךָ בַּדֶּרֶךְ וַיְזַנֵּב בְּךָ כָּל־
הַנֶּחֱשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָיֵף וְיָגֵעַ
וְלֹא יָרֵא אֱלֹהִים׃ יט וְהָיָה בְּהָנִיחַ
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ ׀ לְךָ מִכָּל־אֹיְבֶיךָ
מִסָּבִיב בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה־אֱלֹהֶיךָ
נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחֶה
אֶת־זֵכֶר עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם
לֹא תִּשְׁכָּח׃ פפפ

ק"י, עלי סימן

דַאֲחוּהִי׃ י וְיִתְקְרֵי שְׁמֵיהּ
בְּיִשְׂרָאֵל בֵּית שְׁרֵי סֵינָא׃
יא אֲרֵי יִנְצוֹן גֻּבְרִין כַּחֲדָא
גְּבַר וַאֲחוּהִי וְתִתְקְרַב אִתַּת
חַד לְשֵׁיזָבָא יָת בַּעְלַהּ מִיַּד
מָחוֹהִי וְתוֹשִׁיט יְדַהּ וְתַתְקֵף
בְּבֵית בַּהְתְּתֵיהּ׃ יב וְתָקוּץ
יָת יְדַהּ לָא תְחוּס עֵינָךְ׃
יג לָא יְהֵי לָךְ בְּכִיסָךְ מַתְקָל
וּמַתְקָל רַב וּזְעֵיר׃ יד לָא
יְהֵי לָךְ בְּבֵיתָךְ מְכִילָא
וּמְכִילָא רַבְּתָא וּזְעֶרְתָּא׃
טו מַתְקְלִין שַׁלְמִין דִּקְשׁוֹט
יְהוֹן לָךְ מְכִילָן שַׁלְמִין
דִּקְשׁוֹט יְהוֹן לָךְ בְּדִיל
דְּיוֹרְכוּן יוֹמָךְ עַל אַרְעָא דַּייָ
אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ׃ טז אֲרֵי
מְרַחַק קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ כָּל
עָבֵיד אִלֵּין כָּל עָבֵיד שְׁקָר׃
יז הֱוֵי דְכִיר יָת דַּעֲבַד לָךְ
עֲמָלֵק בְּאָרְחָא בְּמִפַּקְכוֹן
מִמִּצְרָיִם׃ יח דְּעַרְעָךְ
בְּאָרְחָא וְקַטֵּיל בָּךְ כָּל
דַּהֲווֹ מִתְאַחֲרִין בַּתְרָךְ וְאַתְּ
מְשַׁלְהֵי וְלָאֵי וְלָא דָחֵיל מִן
קֳדָם יְיָ׃ יט וִיהֵי כַּד יְנִיחַ
יְיָ אֱלָהָךְ לָךְ מִכָּל בַּעֲלֵי
דְבָבָךְ מִסְחוֹר סְחוֹר בְּאַרְעָא
דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ אַחֲסָנָא
לְמֵירְתַהּ תִּמְחֵי יָת דָּכְרָנָא
דַעֲמָלֵק מִתְּחוֹת שְׁמַיָּא
לָא תִתְנְשֵׁי׃
פ פ פ

ל' נחרי לשנא גנא · ל' ומ' קרנס סנס כבנט · ל' · ל' וחסר ל' וחסר ב' · ו' חסרים יו"ד הנין · ד' מ"ל בתורה · ל' בתורס · ד · ל' וכ"כ · ח' כליסנא ל' · ל' ומ' בייס כנית · ל' · ל' וחד לא הבכת את אמסך

אבן עזרא

מפורש כדברי הקבלה שהוא כמו לפניו ודרך הפשט לפני הנעל כמו והיא כתובה פנים ואחור: (יא) כי ינצו. הפך כי ישבו אחים יחדו ואלה האנשים זרים או אחים: במבושיו. בינייו מגזרת בושה והוא עוות מגה לגלות דבר הנסתר שהיא ערוה גם הוא מקום מסוכן: (יב) וקצתה את כפה. כמו עין תחת עין אם לא תפדה כפה תקון: לא תחוס עינך. אם היתה עניה: (יג) בכיסך. מקום לאזנים או יוציא מן הכים כדרך רמאות והראשון הוא נכון והעד כים אחד יהיה לכלנו משקל אחד ומגזרת תטוסו על השה ואם הוא מפורש אחר ורבים פירשו כמו חריט ואין צורך: (טו) שלמה. שלא יהיה מקום חסר ואיפת צדק להיותה כמדת השוק: למען יאריכו ימיך. כי זה ידוע כי כל מלכות צדק תעמוד כי הצדק כבנין והעוות כהריסות ברגע יפול הקיר: (טז) כל עושה אלה. איפה ואיפה אבן ואבן והכלל כל עושה עול כפה ובמעש' בסתר או בגלוי: (יח) אשר קרך. מגזרת כל הקורות אותם: ויזנב בך. כרת זנבך והם הנחשלים אחריך שלא היה בם כח ללכת ויתכן להיות מלת נחשלים כמו נחכשים וכן כבש כשב: ואתה עיף. כי ברפידים בא והטעם צמא למים כי כן כתוב: ויגע. מן הדרך: ולא ירא. שב אל עמלק והוא פעל עבר כמו כי כבד ממך כי זקן יצחק כאשר אהב: (יט) בהניח ה' אלהיך. הטעם כי זאת המצוה תלויה אחר שירשו את הארץ ושקטה הארץ ממלחמה מכל סביבותיה כי כל זמן שיתעסקו עם מלחמות הקרובים אליהם אינם חייבים להלחם בעמלק: תמחה את זכר עמלק. זהו והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה שלא יאמר זה השור היה משלל עמלק ודברי התורה כלל ודברי שמואל הנביא פרט: לא תשכח. אחר זכור לחזוק וכן משפט מצות רבות בתורה:

רש"י

(י) ונקרא שמו וגו'. (שם) מצוה על כל העומדים שם לומר חלוץ הנעל: (יא) כי ינצו אנשים. (ספרי) סופן לבא לידי מכות כמו שנאמר איד מכהו אין שלום יוצא מתוך ידי מצות: (יב) וקצתה את כפה. ממון דמי בשתו הכל לפי המבייש והמתבייש או אינו אלא ידה ממש נאמר כאן לא תחוס ונאמר להלן בעדים זוממין (דברים יט) לא תחוס מה להלן ממון אף כאן ממון: (יג) גדולה וקטנה. (ספרי) גדולה כשמכחשת את הקטנה שלא יהא נוטל בגדולה ומחזיר בקטנה: (יד) לא יהיה לך. אם עשית כן לא יהיה לך כלום: אבן ואבן. משקלות: (טו) אבן שלמה וצדק יהיה לך. אם עשית כן יהיה לך הרבה: (יז) זכור את אשר עשה לך. אם שקרת במדות ובמשקלות הוי דואג מגרוי האויב שנאמר (משלי יא) מאזני מרמה תועבת ה' וכתיב בתריה בא זדון ויבא קלון: (יח) אשר קרך בדרך. לשון מקרה. דבר אחר לשון קרי וטומאה' שהי' מטמאן במשכב זכור דבר אחר לשון קור וחום צננך והפשירך מרתיחתך שהיו כל האומות יראים להלחם בכם ובא זה והתחיל והראה מקום לאחרי'. משל לאמבטי רותחת שאין כל בריה יכולה לירד בתוכה בא בן בליעל אחד קפץ וירד לתוכה אע"פ שנכוה הקרה אותה בפני אחרים: ויזנב בך. מכת זנב חתך מילות וזרק כלפי מעלה: כל הנחשלים אחריך. חסרי כח מחמת חטאם שהיה הענן פולטן: ואתה עיף ויגע. עיף בצמא דכתיב (שמות טו) ויצמא שם העם למים וכתיב אחריו ויבא עמלק: ויגע. בדרך: ולא ירא. עמלק אלהים מלהרע לך: (יט) תמחה את זכר עמלק. מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה שלא יהא שם עמלק נזכר אפילו על הבהמה לומר בהמה זו משל עמלק היתה:

יעשה. הלוץ ב' בבי' לישני וסימן ועבר לכם כל חלוץ. בית הלוץ הנעל: והחזיקה ב' והחזיקה במבשיו. והחזיקה בו ונשקה לו: עינך ד' חסר וסימן נמסר בסדר ראה: גדולה ד' מלאים בתורה וסימן נמסר בסדר בלק: וצדק ד' וסימן אבן שלמה וצדק יהיה לך ב' בו. אם עשק רש וגזל משפט וצדק. עשיתי משפט וצדק: יאריכו ל' בתורה. קרך ל'. ויזנב ל'. הנחשלים ל':

בעל הטורים

כי ינצו אנשים. סמיך לי יוצא לחלוץ הנעל שמי' חלוצא מריבה בא' כדאמרינן כיון שנשים לבניך שלום על ישראל דאפטרה מחליצה ומיבום: והחזיקה ב' במסרה. והחזיקה במבושיו ואידך והחזיקה בו ונשקה לו שעיזה פניה דוקא אם החזיקה במזיד כדכתיב בעיזה פניה והאמר לו אכל אם שגגה פטורה: כפה ב'. וקצותה את כפה לא תחוס עינך ואידך כפה פרשה לעני. מה להלן ממון אף כאן ממון: עינך לא יהיה לך בכיסך. לומר לך שלא יסתכל בכיס מבושיו ובערותו דיא עינך לא יהיה לך בכיסך נמנות מה שנו כי אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין: וקצותה את כפה וסמיך ליה לא יהיה לך בכיסך לומר דוקצותה את כפה הוא ממון דבר המוטל בכיס: אשר קרך בדרך. קרך בגי' כרם: ויזנב בך. בגימ' זה פלה: כל הנחשלים אחריך. בגימטריא זה היה בכנו של דן:

תולדות אהרן ונקרא שמו. שם קב קו קדושין יד סנהדרין מט: בישראל. יבמות קא: בית חלוץ הנעל. יבמות מד קדושין יד: כי ינצו אנשים. קמא פח סנהדרין פו: ושלחה ידה. קמא כו כח: והחזיקה. שם פו: וקצתה את כפה. שם כח: איפה ואיפה. בתרא פט: אבן שלמה. שם פח: איפה שלמה. שם פט: כל עושה אלה. שם פח: זכור. מגלה כט ל: עשה לך עמלק. עקידה ש' מד: עיף ויגע. מועד קטן כ: וסיה בהניח. סנהדרין כ: תמחה את זכר. בתרא כא: מתחת השמים. עקידה ש' נא:

ספורנו

ועל זה הבזיון מאחר שלא חפץ להשלים בנין הבית שהתחיל לבנות אחיו בקדושיו כאמרם זכרונם לברכה (שבת קיח) לא קראתי לאשתי אלא ביתי: (יא) וקרבה אשת האחד להציל את אישה. אף על פי שכיוצא בזה מצוה לבוא את אחיו בעלה על שלא הם על בעלה לא הותר לאשה לבייש את הנלחם עם בעלה: (יד) לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה. אחר שהזכיר דרכי השראת שכינה בישראל הזהיר שלא בלבד שלא יאכל את שוות הדין אבל יתנהג גם כן המחזיק בכלים מוכחים לעשות של ובלדיך להרחיק אותם הכלים מן העול נפשו אותם כאמרו כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה: (יט) תמחה את זכר עמלק. משאי עד שה תגבל וגו' השור כמו שטעם שאול ואת כדי להנקם מעמלק על שהעיז פניו באל יתעלה במקרא להכבודו:

רמב"ן

וכן אשת הסריס שסמו ממוי וזה טלו אסמכתא כי האילונית ואשת הסריס מגופיה דקרא נפקא:

(יז) זכור את אשר לך עמלק. כבר הזכרתי המדרש שדרשו בו בספרי יכול בלבבך כשהוא אומר תשכח הרי שכחת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך וכן בספרי זכור את אשר עשה לך עמלק בפה לא

לא תשכח בלב. ולא ידעתי מה היא הזכירה הזו בפה אם לאמר שנקרא פרשת עמלק בציבור ונמצינו למדין מן התורה בשניה זכור ויהיה סמך למקרא מגלה מן התורה. והנכון בעיני שהוא לומר שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו מתחת השמים ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע ולכך נצטוינו למחות את שמו וכן במעשה מרים נצטוינו להודיעו לבנינו ולספר בו לדורות ואע"פ שהיה ראוי גם להסתירו שלא לדבר בגנותן של צדיקים אבל נוה הכתוב להודיעו ולגלותו כדי שתהא אזהרת לשון הרע שומה בפיהם מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות ובני אדם נכשלים בו תמיד כמו שאמרו והכל בלשון הרע:

פרשת **כלי יקר** תצא

כי תצא למלחמה על איביך וגו'. איביך ביו"ד לשון רבים ואח"כ אמר ונתנו הל"ל ונתנם. על אויביך כנגד אויביך הל"ל. ובילקוט מסיק בשם הספרי וז"ל על אויביך כנגד אויביך ונתנו ה' אלהיך בידך אם עשית כל האמור בענין סוף שה' אלהיך נותנו בידך. ולא הבנתי דבריו ומהו האמור בענין אם זה הוא שאמר וגלחה את ראשה וגומר הרי כבר הוא נתון בידו קודם שעשה האמור בענין כי איך ישבה ממנו שבי אם עדיין אינו נתון בידו ואף את"ל שאין ראיה מן השביה כי לפעמים ישבו שבי במלחמה אף אם עדיין אין האויב מסור בידו וראיה מן וישב ממנו שבי הנאמר בפרשת חקת מ"מ קשה מנא ליה לומר כן לפרש ונתנו בהך שיתנו בידך שמא פירושו שיתנהו לאלתר בידך. ונראה פשטה לבעל מדרש זה ונתנו ונתנם הל"ל אלא ודאי שמדבר באויב אחד פרטי שהיה בכלל אויביך הרבים שהזכיר כבר ומי הוא זה ואיזה הוא אין זה כ"א יצר ואויב פנימי והוא שטן הוא יצה"ר המקטרג ביותר בשעת הסכנה במלחמה כמבואר למעלה בפרשת שופטים בפסוק כי תצא למלחמה ועליו אמר ונתנו ה' אלהיך בידך וא"כ קשה איך הוא מבטיחו שיתנו הקב"ה בידו הרי אחר זה נאמר ענין אשת יפת תואר שלא דברה תורה אלא כנגד היצה"ר כו' והרי אנו רואין שעוד עומאתו בו שהרי לא עצר כח לעמוד כנגד יצרו עד שהכשילו ביפת תאר זו והיה הבטחת ונתנו ה' בידך. ע"כ פירש ונתנו סוף שיתנו בידך כי אם תעשה כל האמור בענין מגלות ראשה ועולה מה כתיב אחריו והיה אם לא חפצת בה פירש"י הכתוב מבשרך שסופך לשונאה ואז ודאי יצרו מסור בידו כשישנא אותה ועיקר התחבולה זו הוא כדרך שנאמר טוב ללכת אל בית אבל וגומר כי על ידי זה יזכור יום המיתה ואז ודאי אזיל היצה"ר וכשהיא בוכה ומתאבלת על אביה ואמה הרי הוא יושב בבית אבל תמיד וע"י זה יזכור ליצרו יום המיתה ואז ודאי אזיל ואז תשקוט תאותו ועי"ז ישנאה ולפי שמבשרך שסופך לשונאה לכך אמר סוף שה' אלהיך נותנו בידך. ומטעם זה הוצרך לפרש על אויביך כנגד אויביך כי לשון על לא יצדק כ"א בשתם מלחמה הבאה מן השמים מעל כי בשתם מלחמה מן השמים נלחמו הכוכבים ממסלותם. אמנם מדקאמר ונתנו לשון יחיד בעל כרחך אתה צריך לפרשו על היצה"ר וא"כ כשאמר כי תצא למלחמה על אויביך לשון רבים ודאי כלל בזה שני מינים אויבים הן האויב החיצוני הן אויב פנימי המקטרג בשעת סכנה. ויש ראיה לזה כי בפרשת שופטים כתיב כי תצא למלחמה על אויבך בלא יו"ד אבל הבי"ת וזה מדבר בשתם אויב לבד וכאן נאמר איביך ביו"ד המורה על אויבים רבים ודאי כלל החיצוני והפנימי יחד. ואמר ונתנו אחד מהם יתן תחלה וזה ודאי היצה"ר שאם אין יצרו נתון בידו תחלה אינו יכול לנצח אויב חיצוני זה כל זמן שהוא מלוכלך בחטא. ע"כ הוצרך לפרש על אויביך כנגד אויביך כי המלחמה שעם היצה"ר אינה באה מלמעלה כ"א האדם צריך להיות המתחיל וה' יגמור ע"י וזהו שאמר סוף שה' אלהיך נותנו בידך סוף היינו אחר כל המעשים שתעשה מעניני נצוח ותחבולות נגד יצרך וה' ישלח עזרו לסוף אבל בשתם מלחמה הדבר בהפך כי קודם אשר הכינות לבך לצאת למלחמה כבר נלחמו עמו מן השמים ואתה הגומר כדי שתקרא על שמך:

כי תצא למלחמה וגומר. מהו כי תצא הל"ל כי תלך או כי תלחום ומהו למלחמה ללחום מבעי ליה כי למלחמה משמע שאין אתה לוחם כ"א למען ראות המלחמה באת. על אויביך כנגד מבעי' ליה. ושבית שביו כפל הלשון ואע"פ שאמרו רז"ל שבא לרבות כנענים שבתוכו מ"מ הל"ל ושבית שבי שביו למה לי. והנה מקום אתי לפרש זה בשני פנים. הא' הוא כדרך שפי' הרמב"ן פרשה זו על פסוק כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע היינו דבור רע והוא לשון הרע כדי שלא יהא ביניהם מחלוקת ויכו ביניהם מכה רבה מאד יותר מן האויבים. וזהו דבר שבשאין שלום בין הלוחמים הרי הם מנוצחים כמו שקרה לפריצי ישראל בבית שני. לכך אמר כי תצא בלשון יציאה מיעט המלחמה הפנימית תוך העיר לומר שדווקא באמצע העיר תפרוש כפך למלחמה אבל בתוך העיר יהי' שלום ביניכם ודווקא למלחמה תצא, ולא ממלחמה. ודוקא על אויביך תצא ולא על אוהביך לרעך כמוך ושבית שביו של השונא ולא שתבקש לבוז את הדירך במגודתך כי כל אלו דברים המזיקין במלחמה ואם את כל אלה תעשה אז ונתנו ה' אלהיך בידך אבל לא זולת זה. הדרש השני שבא לבטל דעת יצרך הרע אשר ישיאך לומר הלא שביה זו באתה לידי ע"י כחי ועצם ידי ונכנסתי בסכנת המלחמה עד שנצחתי: מה יועיל ה' עלי כל התנאים הללו מגלות ונוול על כן הקדים לו לומר שקר אתה טוען כי לא בכוחו יגבר ורק את אשר הוריש ה' אותו תירש ואין אתה הלוחם רק כי תצא ובאיתך לראות המלחמה אשר קדמך כבר מן השמים הכוכבים ממסלותם וז"ש למלחמה לאותה מלחמה שבתחלתה היתה כבר על אויביך עליו נמנו מן השמים מעל ולא מכנגד ממך כי כבר ישלח ה' אליו ויפילם ושבית שביו של הקב"ה כי כבר נשבית ע"י המלחמה ויען כי חפץ ה' לעשות לך שם ותפארת בכל הארץ שתקרא המלחמה על שמך ע"כ ונתנו ה' אלהיך בידך כי כפי הנראה לכל העמים כאלו ידך עשו ויכלו להם אבל האמת אינו כן כי יד ה' עשתה זאת מפני הכבוד נתנו בידך:

וראית בשביה וגומר. לרבותא נקט בשביה כי מה לאשה במלחמה. ודאי לשם זנות הובאה הנה וע"כ היה מן הראוי שתמאס בה כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים ואם ישיאך יצרך על כל פנים וחשקת בה. ואז ולקחת לך לאשה מלת לך מיותרת אע"פ שרז"ל דרשו לך ולא לאביו או לבנו מ"מ נוכל לפרש כפי הפשט לך ולא לזרעך כי תועלת מדומי זה אינו כי אם לך אבל לזרעך אדרבה הדבר מזיק כי לסוף יהיה לך מינה בני דלא מעלי והיינו בן סורר ומורה. והבאתה אל תוך ביתך היינו חדר לפנים מחדר כסות עינים לחרפתך שלא תגלה רעתך בקהל. וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה וגו' פי' הרמב"ן שהכל עניני אבילות המה ועיקר התחבולה זו כדי שיהי' הוא בבית אבל ויזכור ליצרו יום המיתה כענין שאמרו רז"ל הרואה שיצרו מתגבר עליו ילבש שחורים ויתעטף שחורים כו' ואולי אזיל יצרו ע"י זכירת האבילות ואמר כאן שאם בכל אלה לא יוסר והוא עומד בחזק תאותו אז תבא אליה ובעלתה והיתה לך לאשה לך לבד היא נאותה ואתה נאה לה כי כותה כמוך. והיה אם לא חפצת בה מבשרך שסופך לשנוא אותה מלת והיה י"א שמורה על הודאי שכך יהי' ולפי דרכנו נגזר ודאי זה מלשון רז"ל שע"י זכירת יום המיתה ודאי אזיל היצה"ר ואז ממילא תפסק התשוקה. וקרוב לשמוע שדייק רש"י ממלת חפצת לשון עבר כי הל"ל אם לא תחפוץ בה להבא אלא שכל דבר הגלוי לפני השי"ת שכך יהיה דומה כאילו כבר נעשה הדבר מאז ומקדם לכך נאמר אם לא חפצת בה. ויתכן עוד לפרש לשון והיה שמשמע שהענין יהיה בהוייתו ולא ישתנה ובזה הכתוב מבשר שכאשר החילות להטיל עליה שנאה כך יהיה לעולם ולא ישתנה דעת משנאה לאהבה וז"ש שסופך לשנאותה וזה מאת ה' שלא לערב ענבי הגפן בענבי הסנה והוא דקדוק נכון במלת והי' ומיושב גם לשון אם המורה על הספק ולדרכינו הוא מיושב ספיר:

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. אמרו רז"ל בן סורר ומורה לא היה ולא יהיה ולמה נכתב בתורה אלא דרוש וקבל שכר ומ"מ הל עלינו חובת ביאור דבר זה למה כתבה תורה דבר שאינו בנמצא כלל גם יש להתבונן במה שנאמר כאן וכל ישראל ישמעו ויראו יותר מבשאר מצות פרטיות ועוד למה לא נאמר כאן ולא יזידון עוד כמ"ש בפרשת שופטים ואולי טעמו של דבר לפי שבן סורר ומורה לא היה ולא יהיה ולא נכתבה הפרשה כ"א כדי שישמעו הבנים ויראו ולא יעשו כדבר הזה ומ"ש וכל ישראל ישמעו היינו וישמעו פרשה זו ומשפט כתיב בה ויראו הבנים מלעורות עיני כבודם של אב ואם ולכך לא נאמר ולא יזידון עוד כי לשון עוד הורה על דבר הנעשה כבר שלא יהיה נעשה עוד וזה אינו שהרי בן סורר ומורה לא היה דברים מעולם ולא נכתבה פרשה זו כ"א להטיל אימתה ופחד על הבנים. אך קשה לי וכל ישראל ישמעו וכל הבנים הל"ל כי אין צורך לפחד זה כי אם לבנים ובספר הזוהר דרש פרשה זו על כל ישראל ואני אומר שאין צורך בזה כי גם מפשוטה של הפרשה יש מוסר נפלא לכל ישראל שנקראו בנים לאל חי ויש לחוש כי סמכו על זה ויאמרו מאחר שאנחנו בניו א"כ ודאי אם יהיו בנים סוררים לא יביט און ביעקב וירחם עליהם כרחם אב על בנים ויוותר להם כדרך שהאב מוותר לבנו ויאמרו הקב"ה ותרן וכן אמר משה בניו מומם ר"ל מה שקראם בניו זהו מומם כי סמכו על זה ועשו עבירות הבילות תבילות ובטחו באביהם שלא יתפרש ביד מדת הדין ע"כ כתבה התורה שהדין אמת שאפילו האב חייב להביא את בנו לב"ד ולמוסרו למיתה ועי"ז ישמעו פרשה זו כל ישראל ויראו את ה' ולא יסמכו על מה שקראם בנים כי גם בב"ד שלמטה חייב האב למסור את בנו לב"ד וכן הדין גם בב"ד שלמעלה:

לא תראה את שור אחיך וגו'. והתעלמת מהם דרשו רז"ל פעמים שאתה מתעלם

מתעלם כגון זקן ואינו לפי כבודו. ויש לפרש וכדרך שאמרו רז"ל ואל תסתכל לראותו בשעת קלקלתו ואין חילוק בין קלקול בגופו או בממונו הכל אחד אם הוא כענין שא"א להצילו ולהשיב את נדחו ע"ז אמר לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים כשהם נדחים לגמרי כגון טובעים בנהר וכיוצא בהם והתעלמת מהם צריך אתה לעשות את עצמך כלא רואה. אמנם השב רצה לומר אם יש בהם כדי השבה שאינן נדחים לגמרי אלא אפשר לך להשיב את נדחם. או תשיבם לאחיך חייב אתה להשתדל לראותו כדי להצילו. ואם לא קרוב אחיך וגו' והיה עמך עד דרוש אחיך אותו רז"ל אמרו דרשהו אם הוא רמאי ומ"מ אותו קאי על השור או שה כי כל"ל עד שיבקש אחיך אותו אלא שיבא אחיך וידרוש בדרישה וחקירה והיינו ע"י סימנים עד שיתברר לך שבאמת הוא דורש אותו זה השור ולא אחר ומחילא שמעינן שצריך לדרוש אם אינו רמאי אבל המקרא אינו יוצא מידי פשוטו כמו שפירש הרא"ם שאותו קאי על אחיך. ומ"ש לא תוכל להתעלם אחר שאמר ומצאתה דאתי לידיה משמע לפי שהדבר מסור ללב שאם יבא אחיך וידרוש ויאמר שור בסימן זה וזה נאבד לי ויש אך יצרך להתעלם ולהורות היתר לעצמו שמא ראה אותו אצל חבירו או תרצה להטיל דופי בסימנים וכדי להפטר ממנו כדיני אדם מ"מ לא תוכל להתעלם מפני עין שלמעלה רואה ומכיר בתחבולותיך:

למען ייטב לך והארכת ימים. לשון זה נאמר גם אצל כבוד אב ואם בדברות שניות ולשון למען ייטב לך משמע שממילא נמשך לך טובה מזה והנה בכבוד או"א הדבר פשוט שאם תכבד אביך ואמך אזי ממך יראו בניך וכן יעשו גם לך כשיגדלו וכן כשיראו בניך שלוח האם בעופות ילמדו ק"ו שאם אתה נוהג כבוד במולידין אפילו בבעלי חיים ק"ו שינהגו כבוד במולידיהן ושכר שניהם אריכות ימים לפי ששני מצות אלו מחזיקים האמונה בחידוש העולם כי כמו שיש סבה לכל סבה ומשתלשל הדבר עד הסבה ראשונה יתברך כך כל נולד יש לו מוליד עד המוליד הראשון יתברך ואליו ראוי לחלוק כבוד ומכבודו יתברך חלק לכל המולידין המשתלשלים מאתו יתברך מסבה לסבה ע"כ הזכיר בכ"מ שמירת השבת אצל מצות כבוד אב ואם כי השבת הבא לזכר חידוש העולם גורם לקיים מצות כבוד אב ואם להוציא מדעת מאמיני הקדמות האומרים שאין לעולם שום התחלה והכל מחויב המציאות ולפי סברתם הנבערה אין יתרון למוליד על הנולד ואנחנו מאמינים שהמוליד הראשון יתברך הלק מכבודו לכל המולידים המושפעים מאתו יתברך וזהו טעם כיבוד אב ואם ושלוח הקן ומטעם זה סמך המצוה למצות כי תבנה בית חדש ואמרו רז"ל קיימת מצות שלוח הקן תזכה לבנות בית חדש מה ענין זה לזה אלא לפי שמצות שלוח הקן מביאך לידי אמונת חידוש העולם שהקב"ה בנאו וחדשו על כן מדה כנגד מדה תזכה גם אתה לבנות בית חדש וזהו יסוד האמונה וכתיב צדיק באמונתו יחיה כי ע"י האמונה הוא דבוק במקור חיים על כן שכרו אריכות ימים ולכן דרשו ברבתי על שלוח הקן פסוק אורח חיים פן תפלס:

כי תבנה בית חדש וגו' כי יפול הנופל ממנו. מלשון רז"ל שנקי' לרואה דמנפשי' נפל כך תיבת ממנו שב אל הנופל ואמר זה כדי שלא תאמר וכי המעקה מבטלת הגזירה כאשר זה ראוי ליפול. על כן אמר שאין הדבר כן כי אתה לא תשים דמים בביתך כי מי שדמיו בו וראוי ליפול למה יהיה זה בביתך ומ"מ הראוי ליפול לא יגלגל על ידי המעקה כי יפול הנופל ממנו מנפשיה נפיל אפילו במקום מישור אבל אם לא תעשה מעקה אז יפול ממך ולא ממנו מעצמו וה' רצה שהוא עצמו יפיל את עצמו כי מידו היתה זאת לו וי"א ממנו שב אל המעקה כי הראוי ליפול יפול אפילו מן המעקה ואין המעקה מצלת כי אם הבלתי ראוי ליפול. ורז"ל אמרו אם קיימת מצות מעקה תזכה לכרם מה ענין המעקה אל הכרם אלא לפי שהיין מפיל את השכור כדמסיק בילקוט מה הגפן בוצרין אותו והוא שותק ואח"כ מתקין לאדם ומפילין אותו כו' עיין סוף פרשת וישב לפיכך דוקא אחר עשיית המעקה המצלת מן הנפילה תזכה לכרם ולא קודם לכן כי יפול הנופל ממנו רמז לדבר כי יפול הנופל ס"ת עולה למספר יין. ותדע כי פרשת שלוח הקן מתחלת בכ"ף ומסיימת במ"ם דהיינו בין הכל סמ"ך וכן פ' מעקה וכרם מתחילין בכ"ף ומסיימין במ"ם על שם סומך ה' לכל הנופלים כי בשלוח הקן הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא גוזלות ועלה ונפל ומת היכן אריכות ימיו של זה וסמכו ה' ליתן לו אריכות ימים לעולם שכולו ארוך. ובעשיית מעקה סמ"ך לכל הנופלים הראוין ליפול. וכלא תזרע כרמך כלאים שאינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד ועל ידי זה יגרום לו תוקף את אמנם כשאינו זורע ע"י האופן סמך ה' לכל הנופלים במפולת ידו וקרוב לזה פירש הריב"ה ומתוכו תראה מה שהוספתי משלי:

על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. פירש"י על דבר העצה שיעצו להחטיאכם ודבר זה אינו מפורש במקרא ועיקר חסר מן הספר גם אין הדעת נותנת להרחיק ב' אומות בעבור שלא קדמוס בלחם. אלא ודאי העיקר הוא בעבור שהזנוהם ודבר זה מבואר במקרא שלכך לא קדמום בלחם ומים כדי שיהיו רעבים וצמאים ליגיעת הדרך ועי"ז בהברת יאכלו מזבחי אלהיהן וישתו מתרבות יין שלהם המרגילים לערוה כדמסיק במסכת סנהדרין פ' חלק כי כל עיף ויגע לא יבקר בין אסור למותר ואוכל ושותה מכל מה שנותנין לו והקב"ה ידע כוונתם על זה האופן ע"כ נתרחקו לכך נאמר על דבר אשר לא קדמו רצה לומר על אותו דבר נסתר אשר אליו כוונו במה שלא קדמום ואע"פ שהנקיבות היו עיקר בזנות מ"מ עיקר האשמה תלוי באנשים שדרכן לקדם והאנשים התחילו בקלקלה והמה הכריחו בטחיקן לזנות ומטעם זה החיו בני ישראל הנקיבות במלחמת מדין כי טעו בדין זה שנתרחקו דווקא הזכרים וזה פירוש יקר יותר ממה שדברו בזה כל המפרשים והותרו כל הספיקות שהקשו:

ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה. לשון זה צריך ביאור כי איך יתכן לומר שהקללה עצמה תהיה לברכה אעפ"י שבאו במקום הקללות ברכות מעין הדברים שרצה לקללם מ"מ אין הקללה עצמה לברכה גם קשה על מה שארז"ל פרק חלק מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו לקללם כו' ומסיק כולם חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות כו' שנאמר ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה קללות לא נאמר כו' משמע רק אחת מהם נהפכה לברכה וק' מה נשתנה ברכה זו מזולתה ועוד מאי משמע מלשון הפסוק שדווקא בתי כנסיות חזרו לברכה. והביאור לכל זה הוא שבלעם קוסם היה והיה רואה באצטגנינות של ישראל שהיה מורה על כל הדברים הללו שבקש לקללם בו לא יהיה להם בתי כנסיות כו' לא תהא מלכותם מושכת כו' וידוע שאין הקב"ה מסדר המערכה בעבור זכותם של ישראל כ"א במקום שאין שום דרך להסב פני המערכה לטובה אבל במקום שיש לקיים משפט המערכה ולפתרה על דרך אחר אזי אין הקב"ה מסדרה דוגמת טבע שמתו רעה שהיה עולה לקראת ישראל והיה מורה על דם הפכו הקב"ה לדם מילה וכארז"ל האי מאן דנולד במזל מאדים להוי טבחא כו' כמבואר למעלה בפרשת נח. וכל הקללות שמנה שם בנמרא לא תסדר עליהם שכינה לא תהא מלכותם מושכת לא יהיה להם זיתים וכרמים כו' בעולם לא היה שום דרך לפרשם לטובה כדי לקיים משפט המערכה וישראל לא יהיו ניזוקין על כן הוצרך הקב"ה לסדר המערכה מהוראות אלו מכל וכל לפיכך חזרו כולן לקללה כשחטאו ישראל ולא היה בידם זכות העומד בכחו נגד המערכה. אבל בהוראת לא יהיה להם בתי כנסיות ובתי מדרשות לא הוצרך הקב"ה לסדר המערכה כי היה מקום לקיום משפט המערכה שלא יהיה להם בתי כנסיות אבל לטובתם הוא והיינו כדרך שפירש"י משכנותיך ישראל שהם ממושכנים בעונם שנאמר כלה ה' חמתו ויצת אש בציון וזה ודאי טובה גדולה שיכלה ה' חמתו בעצים ואבנים ואנחנו נמלטנו כי מי שיש לו משכון ליתן אותו בחובו אין גובין ממנו נפשות והיינו הך שנאמר ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי נוסח הקללה עצמה שהוא לא יהיה להם בתי כנסיות נתהפכה לברכה כי ע"י שלא יהיה להם בתי כנסיות ינצלו הנפשות והיינו שאמר בלעם מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל ר"ל טובתכם הוא שהם משכנותיך ממושכנים עליך ואתה ניצול ולפיכך לא חזר דבר זה לקללה שהרי נתקיים משפט המערכה ולא שודד על כן אין שייך לומר שתחזור הוראת המערכה לקדמותה כשאין ישראל זוכין:

ויתד תהיה לך על אזנך במסכת כתובות פרק ה' דרש בר קפרא מ"ד ויתד תהיה לך על אזנך אל תקרי אזנך אלא שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו כי הם דומים ליתדות ותנא דבי ר"י מפני מה אוזן כולה קשה והאלי' שלה רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה שלה לתוכו והאליה סוף האוזן ע"כ היא רכה כי המשכיל ישמיע לאזנו סופו של המחלוקת כי כל המחלוקת שאינה לש"ש אין סופה להתקיים ושבירת סופו מועיל לו לנטוש הרוב ולעשות את עצמו כאיש לא שומע. אך דברי ב"ק צריכין ביאור כי מה ראה על ככה להוציא הפסוק מפשוטו מכל וכל ואין לו קשר לא למעלה ולא למטה ומה שדרש אזנך לשון אוזן הוא דבר שאין האוזן יכול לשמוע. והקרוב בעיני שרצה לדרוש פסוק זה אמה שנאמר כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע ודרשו רז"ל דיבור רע דהיינו שישמור עצמו מלשון הרע ובילקוט מביא על זה פסוק בשוט לשון תחבא וטעמו של דבר פי' הרמב"ן כדי שלא ירבה ביניהם מחלוקת ויכו ביניהם מכה רבה יותר מן האויבים. והיה לב"ק קשה שנאמר ונשמרת מכל דבר רע דיבור רע ולא פי' במה יהיה נשמר ממנו. ע"כ רצה לומר שפסוק ויתד תהיה לך מבאר מהות השמירה והוא כדרך שנאמר בשוט לשון תחבא והיינו שיחביא ויסתיר את עצמו כמסתיר פנים ממנו ולעשות עצמו כלא שומע ולהיות מן הנעלבים ולא מן העולבין שומעין חרפתם ואינן משיבין ובזה ישקיט הריב כדרך שאמר חכם אחד מעולם לא חרפני אדם כי אם פעם אחד פי' שלא השיב למחרפיו ועי"ז השתיקו שלא חזר לגלות על ערותו שנית ובזה כיסה את צאתו דהיינו חרפת קלונו שנמשל לקיא צואה בלי ספק וזה הוא עיקר כלי זיינו של אדם כי בשתיקה ינצח ולא כשישיב לו ולהנחה זו יהיה אזנך כפשוטו כלי זיין. ובוי"ו של ויתד נרמז כל דרוש זה כי כל וי"ו מוסיף על ענין ראשון לומר לך שהאמירה מכל דיבור רע של לה"ר הוא שיניח אצבעו הדומה ליתד לתוך אזנו וזהו כלי זיינו המצילו משוט לשון ואמר הכתוב שכדומה לו יש עוד יתד נוסף על סתם כלי זיינו אשר בו יחפור בארץ לכסות צאתו כך הוי"ו מרבה בכיוצא בו אצבע הדומה ליתד אשר בו יחפור באוזן לעשות עצמו כלא שומע ובזה יכסה קלונו וצאתו כמ"ש וערום כוסה קלון והאצבע הוא כלי זיינו נוסף על סתם כלי זיינו אשר בהם ילחם בסתם מלחמה שבידים. אבל במלחמה הבאה משוט לשון אין טוב כ"א להחבא באצבע וזהו כלי זיינו כנגד פי המדבר בלשון הרע ויורו המורים בחץ שחוט לשונם ואין כתרים בעדם כי אם השתיקה ובדרך זה אין צריך לשנות מלת אזנך כי הוא כלי זיין כפשוטו וסמך הגלה זו לפסוק המדבר בכיסוי צואה כי שניהם ענין אחד:

לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב וגו'. לפי שגם הכלבים עזי נפש מזנים בפרהסיא

דפריסיא של כן לא ידעו שבעה כי אבר קטן משביעו רעב והזונה אינה נהוגה והרי שניהם שוים בזנות ובעזות ע"כ אין נכון להביאם למקום הקדושה כי שם גדר ערוה ושם הלין המכפר על ומצא אשה זונה היה לך שמה עדיין בעזותם ובפחזותם קיימו כי תועבת ה' אלהיך גם שניהם היינו שינוייהם :

לא תאחר לשלמו וגו'. לפי שיצרו של אדם תוקפו בדבר נדור דווקא וכל זמן שנדרו עליו אז היצה"ר מתגרה בו ביותר ואומרים לו לא דייך מה שאסרה עליך התורה והבו דלא להוסיף עליה להרבות גרוי של היצר הרע בך לכך נאמר לא תאחר לשלמו שלא לעמוד ימים רבים במכודתו לכך נאמר וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא היינו היצר הרע המחטיאך אבל אם תאחר לשלמו אז דרש ידרשנו ה' מעמך וכל מה שהקב"ה דורש ממך היצה"ר מסיתך שלא תדרש לו לפיכך והיה בך חטא ודאי כי זה היצר הרע ימצא מקום להתגרות בך ולומר דבר זה אין עליך חייב גמור וכי בעבור דבר כל דהו יהיה חוב עליך לעשותו ואחר זה יבא להסיתו ולהדיחו גם מעל שאר מצות ה' ומ"ש והיה בך חטא דומה למה שאמרו רז"ל לא יהיה בך אל זר וזה יצה"ר. וציווי של לא יהיה בך היינו שלא תגרה אותו בנפשך. ד"א שאם תאחר לשלמו כי ירע בעיניך לחסר מממונך תדע כי דרש ידרשנו ה' מעמך ממקום אחר ויפסידך כל כך ממון כפי ערך הנדר יהיה בך רושם החטא וגם הממון לא תרויח ותפסידו ממקום אחר :

השב תשיב לו את העבוט כבא השמש וגו'. אם כסות לילה הוא כו' אבל כסות יום הזכיר בפרשת משפטים שנאמר עד בא השמש תשיבנו לו ועל צד הרמז הוא מזהיר על העשירים אשר יצוו ליורשיהם שאחר מותם יחזירו המשכנות לעניים ועל זה אינן מקבלין שכר כלל כי אז אין הממון שלהם ועוד שבזמן ההוא הם פטורין מן המצות והמתים חפשי מהם ע"כ הוא מזהירם עד בא השמש קודם הערב שמשך תשיבנו לו וכאן אמר כבוא בכ"ף ר"ל סמוך להערב שמשך תשיבנו בעודך בר חיוב ובעוד העבוט שלך ובפרשת משפטים הארכנו לדבר מזה. ופשוטו כפל השב תשיב לומר שבכל יום ויום ישיב לו וא"ת אם כן הפוכי מטרתא למה לי אם בכל לילה אני מחזיר לו ואין אני רק שומר שלו ביום ע"ז אמר ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך כי דומה לפני ה' אלהיך כאילו בכל יום ויום אתה נותן לו צדקה חדשה וזה ראיה שב"ח קונה משכון דאל"כ צדקה מנין וכפי הדין יש נפקותא בדבר שאין העני מוריש העבוט לבניו אם היו עשירים. ובאמרו ולך תהיה צדקה מיעט היורשים שאם לא תחזירו כי אם אחר הערב שמשך בעולם הזה אז לא לך יהיה הזרע לצדקה כי אם ליורשך ואם תחזירו בזמן החיוב בחייך אז יהיה לך כפי הרמז שהזכרנו. וכפי פשוטו הורה בפסוק זה ענין יקר והוא כמ"ש מונבז המלך שגנזו אוצרותיו כו' אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי שנאמר ולך תהיה צדקה אבותי גנזו במקום שהיד שולטת ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך והא בהא תליא כי לפי שהצדקה מונחת לפני ה' מכון כסאו על כן הוא לך ואין לזרים כי אין יד האדם שולטת שמה ע"כ נאמר ולך תהיה צדקה ולא לאחרים ונתן טעם לדבר לפי שהצדקה מונחת לפני ה' אלהיך מכון כסאו ומי יעלה השמימה לקחת אותה מידך :

לא תפאר אחריך לא תעולל אחריך. רז"ל דרשו אחריך זו שכחה וכפי הרמז הוא מזהירו על גזל עניים שלא יעזוב חילו ליורשיו אחריו כדרך שפרשתי אצל לוט שהיה מצטער על ממונו ואמר לו המלאך אל תביט אחריך כמבואר במקומו כך אמר לא תבקש לפאר מה שיהיה אחריך כי מי יגיד לאדם מה שיהיה אחריו וכן לא תבקש לעזוב העוללות למי שיהיה אחריך אלא לגר ליתום יהיה ואז תראה עולמך בחייך. ואל תדאג לומר אם לא אשאיר אחרי מאומה לזרעי מהיכן יתפרנסו על זה אמר וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים חסר מכל וכל כי מה שקנה עבד קנה רבו ואף על פי כן זכית עכשיו לשדות וכרמים ברצון האל יתברך הוא ישלח גם מלאכו לפני זרעך אחריך ויתן להם די מחסורם ועל כן טוב לך לעשות לצרכך לביתך הנכחי כי אדם קרוב אצל עצמו יותר מלבניו אחריו על כן לא יבקש וידרוש במה שיהיה אחריו כדרך שעושין רוב עשירי דורינו עושים עושר ולא במשפט והם אבירי לבב הרחוקים מצדקה וטוענים שהם עושים כן בעבור בניהם והמה מאומה לא ישאו בעמלם לעולם הנכחי אוי לאותה כלמה ובושה :

במספר ארבעים יכנו. מלקין אותו שתי ידות מלאחריו ואחת מלפניו כי כל חוטא פונה עורף אל השכינה ועושה עין שלמעלה כאילו אינה רואה ויש לך חוטא שמעיז פניו נגד ה' כמ"ש העז איש רשע בפניו וכשם שהחמירה תורה בגנב יותר מבגזלן והוטל עליו הכפל לפי שמכחיש עין של מעלה ואינו חשוב עבד לקונו משא"כ בגזלן כך הוטל עליו הכפל ללקות פי שנים מאחוריו וחלק אחד מלפניו כי בכל חטא יש לספק אם העז בפניו או אם פנה עורף אל ה' ואז חטאו כפול. וי"א אחד לפניו שהיה לזכור אחת לפניו כי בא מטיפה סרוחה ושתים מאחוריו שהיה לו לזכור כי הוא הולך למקום רמה ולזכור לפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון והם לאחריו ונכון הוא. וטעם למספר ל"ט לפי שכפר באחד העולה למספר י"ג ובתורה שנדרשת בי"ג ומרד ביצר טוב הבא אחר י"ג שנה וכל חוטא נכנס בו רוח שטות והוא נעדר מן הבינה הבאה למ' שנה לכך נאמר והיה אם בן אם נחקור את הבינה הבאה בשנת מ' והוא דומה כאילו לא הגיע לשנת מ' בזאת תדע כי ראוי ללקותו במספר שאינו ארבעים ממש אלא סמוך למספר זה כי לא עם בינות הוא :

לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה. יש לדקדק אם היתה גדולה יותר מן הראוי והקטנה יותר מן הראוי ששניהם שקר ושוקל לעצמו בגדולה ולאחרים בקטנה. א"כ קשה מהו שאמר אבן שלמה וצדק יהיה לך כי תואר שלימה קאי ודאי על הקטנה יותר מהראוי שצריך להשלים חסרונה שתהיה שלימה ובלתי חסרה. ולמה לא אמר דבר המתנגד אל הגדולה ובעל כרחך אתה צריך לומר שתיבת וצדק אחר כנגד הגדולה השקרית. וקשה הרי הצדק הוא הפך שניהם ושלימה למה לי. אלא ודאי כך פירושה שגדולה היא המשוערת כראוי וקטנה היא החסירה מן הראוי. ומה שאמר אבן שלמה וצדק קאי הכל על הקטנה כי לשון צדק דרשו רז"ל צדק משלך ותן לו ע"כ אמר לא זו אף זו אבן שלימה ובלתי חסירה תהיה לך שלא תחסר את חבירך כלום ולא זו שלא תחסר לו אלא אפילו וצדק צדק משלך ותן לו יותר מהראוי לבא לו. ואם כן הוא שהגדולה היא הישרה למה אמר לא יהיה בכיסך הגדולה למה לא תהיה בכיסו הישרה. ועו"ק מ"ש כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה כל עושה עול תרתי למה לי ומדקאמר כל עושה עול ש"מ שכל עושה אלה אינו עול וצריך להבין מהו זה. ביאור הדבר הוא כדרך שאמר שלמה אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם אם שניהם שקרים מהו גם שניהם מהיכא תיתי לחלק ביניהם ומהו לשון גם. אלא ודאי שמדבר באחד שקרי ואחד אמיתי והורה שגם הישר נקרא תועבה לפי שהאבן הישרה גורמת לו לשקול בשקרים כי אם לא היה לו האבן הישרה היה מותרא לשקול לכל העולם בקטנה השקרית כי כל הקונים בבואם לביתם ימצאו משקלם חסר ותבא לבית דין עליו צעקת רבים לומר שלכלנו שקל בקטנה מאי אית לך למימר שמא בביתכם נעשה חסר וכי לכולם נחסר בביתם דבר זה אינו שכיח. מה הוא עושה הולך ושוקל לקצתם בקטנה החסירה ולקצתם בגדולה הישרה והיה אם יבואו לב"ד הבריות אשר לקחו שקל חסר הוא ישען בב"ד הרי מכרתי להרבה בריות וישאל לאותם ששקל בישרה ויעידו שאינן חסרין כלום ויכחישו הטוענים וממילא יתרץ הדיין לומר שאצלכם נעשה חסר דאל"כ מה נפשך מגוברין ולמה אלו אינן חסרין כלום וכשישאלה הב"ד אחר משקלו ימצא הישרה ונמצא שאלמלא הישרה לא היה יכול למכור לכולם בקטנה והרי לכך הוא מחזיק הישרה כדי לאמת שקר שלו לכך גם הישרה תועבה וזהו שפירש"י גדולה המכחשת את הקטנה כי על ידי הגדולה יוכל להכחיש בב"ד מעשה הקטנה ועל כן אמר כי תועבת ה' כל עושה אלה על מה ששקל בישרה כי גם זה תועבה מאחר שאינו שוקל בישרה כי אם כדי לרמאות העולם. כל עושה עול היינו השקרית אבל הראשונה אינה עול ואף על פי כן היא תועבה. ועי"ז אמר שלמה תועבת ה' גם שניהם לרבות הישרה. ובזה מיושב הסמיכות זכור את אשר לך עמלק פירש"י אם שקרת במדות ובמשקלות הוי דואג מן גרוי האויב שנאמר מאזני מרמה תועבת ה' וכתיב בתריה בא זדון ויבא קלון ואת צנועים חכמה. וקשה מה ענין גרוי האויב למשקלות ועוד קשה וכי עמלק בא עליהם בעבור ששקרו במשקלות. גם על הראיה קשה למה קרא מאזני מרמה מאזני שקר מבעי ל"ל ומהו הקלון שאמר ואיך נקשר סוף הפסוק ואת צנועים חכמה להתחלתו אבל ודאי שלאבן הגדולה הישרה קרא מאזני מרמה שלכך הוא שוקל בה כדי לרמאות כאמור והשוקל בה הרי הוא כמסתיר רעתו מן הבריות ועושה עין של מעלה כאלו אינה רואה וכך מדתו של הקב"ה כדרך שנאמר ומכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל וכדרך שאמרו בסוטה היא עשתה בסתר הקדוש ברוך הוא מגלה קלונה כך אמר לרמאים אלו אתם עושים בסתר עושק וגזל הקדוש ברוך הוא שולח השונא אשר יקח כל אשר לך בגלוי ואז למפרע יתגלה קלונך כי ידעו הכל למפרע שאתה עשית בסתר עושר ולא במשפט ז"ש בא זדון זה האויב שיבא בזדון ובגלוי ויבא לאור קלון שלך וזהו שמסיק בילקוט פ' בשלח בשם דמכילתא ר"א אומר ויבא עמלק שבא בגלוי פנים לפי שכל הבאות שבא לא בא אלא במטמוניות אבל ביאה זו בא בגלוי פנים עד כאן לשונו וזה ראיה גדולה לדברינו שכל מה שעשו ישראל במטמוניות בא עמלק בגלוי כדי להביא לאור קלונם כי לא עביד קודשא בריך הוא דינא בלא דינא וכשפולה את האויב שיקח את כל אשר לך ודאי זה בעבור שבסתר עשית עושק וגזל והעושים כן סוברים כי חכמים המה להרע כאשר בדורינו חושבים לחכם את כל מי שהוא חריף לרמות והכתוב אומר בא אחיך במרמה ולא בחכמה ויקח את אשר לך אמנם מי שהוא מקיים והצנע לכת עם אלהיך ואינו עושה שקר לחבירו אפילו בצנעה הוא הנקרא חכם וזהו שאמר ואת צנועים חכמה והוא הפך המאזני מרמה שהזכיר. ועל דבר זה בא עמלק שנאמר ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין ויבא עמלק ומסיק בילקוט ר"א אומר אם הוא מספיק לנו כל צרכנו נעבדנו כו' מזה אנו למדין שלא היו בטוחים בה' שיתן להם כל צרכיהם ומסתמא היו עסוקים בעניני רמאות שלא היו יכולים להוציא מהם בדין ועשו עין של מעלה כלא רואה כמ"ש היש ה' בקרבנו אם אין. על כן ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים ודרשוהו לשון רפיון ידים והיינו שרפו ידי דייניהם כי לא יכלו להוציא בדין מה שחמסו בנסתר. וכן כאן נאמר ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים הן אלהים ממש כי הדבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך. הן האלהים דיינים כי מי שיש לו אבן גדולה וקטנה אינו נתפס על שקריו בדיינים. ועל כן חתך עמלק המילה וזרקה כלפי מעלה כי מילה החיצונית תכליתה להביא את האדם לידי מילת ערלת הלב וכשלבם תכון מרמה ע"י שטומן משקלותיו במלה א"כ אין תועלת גם במילה החיצונית כל זמן שהם ערלי לב. ועוד לרז"ל שהמילה משלמת שם של שדי והמה אמרו כמסופקים היש ה' בקרבנו אם אין ואם כן אין צורך במילה וק"ל. ולא נתפסו ביד עמלק כי אם הנחשלים אחריך שהיה הענן פולטם מחמת חטאם כי כל בעל מרמה נדחה ממחיצת השכינה כמו שנאמר לא יגורך רע ודובר שקרים לא יכון לנגד עיניו יתברך וכל שכן עושה שקרים. וזהו ברפידים רך ידים דהיינו חסרי כח

וקיו

והיו עיף ויגע כי לא היו הנולים על כנפי נשרים כמו אלו שבתוך הענן אשר אין עיף ואין כושל בהם. והדרך הזה יש לומר בהם פס' זכור את אשר עשה לך עמלק כמוכה לפרשת משקלות כך הנו פוטים פ' זכור אחר פ' שקלים הבאה לכפרה על עון העגל שנעשה משקלי זהב ע"י שהיו לסוטים אחר הסמון כיותר כמבואר למעלה בפרשה כי תצא וכל הלאוים אחריו משקר גם במשקלות ובעון זה בא המן על ישראל מזרע עמלק בשקלי כסף ומרדכי לזה שלא ישלחו ידיהם בבזה לתקן זה ואין כאן מקומו להאריך בו :

הפטרת תצא בישעיה סימן נ"ד

רני עקרה לא ילדה פצחי רנה וצהלי לא חלה כי רבים
בני שוממה מבני בעולה אמר יהוה: הרחיבי | מקום
אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי האריכי מיתריך
ויתדתיך חזקי: כי ימין ושמאול תפרצי וזרעך גוים יירש
וערים נשמות יושיבו: אל תיראי כי לא תבושי ואל
תכלמי כי לא תחפירי כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת
אלמנותיך לא תזכרי עוד: כי בעליך עשיך יהוה צבאות
שמו וגאלך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא: כי כאשה
עזובה ועצובת רוח קראך יהוה ואשת נעורים כי תמאס
אמר אלהיך: ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדלים אקבצך:
בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך
אמר גאלך יהוה: כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר
מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי מקצף עליך ומגער בך:
כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך | לא
ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך יהוה:

פירוש המלות

פצחי. פתחי: לא חלה. לא ילדה: מיתריך. חבליך: תכלמי. תכלמי: תחפירי. תבושי: עלומיך. נערותך: בשצף קצף. במעט קצף: תמוטינה. תמוט. תנוע. תמיד נטיה:

פרשת תבוא

אבן עזרא

(א) **והיה** כי תבוא. בעבור שכתוב בהניח ה' אחר השם כי יש מלות הן קודם בהניח ה' רק כאשר תבא והם הבכורים והמעשר וכתיבת התורה על האבנים ובנית מזבח והברכה והקללה על שני ההרים: (ב) בטנא. כדמות סל וחברו טנאך וזאת המלוה על הקרובים אל מקום המקדש: (ג) וטעם בימים ההם. שזה חייב כל זמן שהם כהן

רשי

(א) **והיה** כי תבוא. וירשתה וישבת בה. (קדושין לז) מגיד שלא נתחייבו בבכורים עד שכבשו את הארץ וחלקוה: (ב) מראשית. (מנחות פד) ולא כל ראשית שאין כל הפירות חייבין בבכורים אלא שבעת המינין בלבד נאמר כאן ארץ ונאמר להלן (דברים ח) ארץ חטה ושעורה וגומר מה להלן משבעת המינים שנשתבחה בהן ארץ ישראל אף כאן שבח ארץ ישראל שהן שבעת מינין: זית שמן. זית אגורי ששמנו אגור בתוכו: ודבש. הוא דבש תמרים: מראשית. (ברכות לט בכורים פ"ג) אדם יורד לתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה כורך עליה גמי לסימן ואומר הרי זו בכורים: (ג) אשר יהיה בימים ההם. אין לך

כו א והיה כי תבוא אל הארץ אשר יהוה אלהיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה: ב ולקחת מראשית | כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר יהוה אלהיך נתן לך ושמת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר יהוה אלהיך לשכן שמו שם: ג ובאת אל הכהן אשר

ס"ד פ"ל וא' חסר. י"ג. ג' בספרי וכו' הכל מלכא בכלא. ו' נטעם כתיין

א ויהי ארי תעול לארעא דיי אלהך יהיב לך אחסנא ותרתה ותתב בה: ב ותסב מריש כל אבא דארעא דתעיל מארעך דיי אלהך יהיב לך ותשוי בסלא ותהך לאתרא דיתרעי יי אלהך לאשראה שכינתיה תמן: ג ותיתי לות כהנא

מראשית ה' וסימן ושינוי אתיהן נמסר בסדר שלח לך: נתן ג' בספרא וסימן ואמרת אשימה עלי מלך. ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נתן לך. ושמת בטנא. אבל מלכא בכלא וסימן, ונמסר גם בסדר עקב: ובאת ו' בטעמא מלרע וסימן נמסר

תולדות אהרן ולקחת מראשית. ניטין מו בתרא פא מנחות פד חולין קכ קכא ערכין יא (בכורים יג): אשר תביא. ערכין שם: מארצך. מנחות עב חולין קלו: בגדפי סוטה. בכורים פו ווסר יפחו (שם כה):

בעל הטורים

כי תבוא. כתיב לעיל תמחה את זכר עמלק וסמיך ליה והיה כי תבוא אל הארץ בנצטוו למחות זכר עמלק מיד בכניסתן לארץ ועל זה רמז שכב ביאתן לארץ תבוא כנגד למלך מצרים כי נרת כעס וכן הגיד ללבן כי נרת יעקב וע"כ סמיך לו פרשת בכורים שמזכיר בה ארמי אובד אבי: כי תבוא אל הארץ. כי עולה למנין למ"ד תבוא אותיות אבות וזהו שדורש כנגד שכבר באין בהום שלמיד לדיקים שהבוביה כאבות: ולקחת. בגימטרי' בשבעה המינין: מראשית. ולא כל ראשית לשם ראשית דגנך קדש ישראל לה' ראשית תבואתה ראשים יריעו תרם לה' קטן כיודע לדבר אביו מלמדו תורה:

ספורנו

כו (א) **והיה** כי תבוא. מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך. המשובחים שבכל פירותיה כמו וראשית שמנים ימשחו נקובי ראשית הגוים. והמשובחים הם ז' מינין שנשתבחה בהם ארץ ישראל כמו שבא בקבלה. וזה באור מה שאמר למעלה כאמרו ראשית בכורי אדמתך תביא ובאר שבאמרו ראשית בכורי אדמתך היתה הכונה שתהיה הבכורים ממובחר פירות אדמתך והם ז' המינים שנשתבחה בהם: (ג) אל הכהן אשר יהיה בימים ההם. אף על פי שלא יהיה גדול בחכמה

רמבן

כו (ב) **טעם** ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך. שתקח מראשית כל הפרי אשר תביא אל הבית מארצך אשר ה' אלהיך נותן לך. יצוה שיפרים הפרי בשדה ויקרא עליו שם ויביאנו לביתו וישים אותו בכלי ראוי להוליכו לבית הבחירה ולא נתן הכתוב שיעור בהם אלא אפילו גרגיר אחד מכל המין ההוא פוטר כל השדה כדין תרומה שחטה אחת פוטרת את הכרי: **והלכת** אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך. כפי פשוטו יזהיר שלא תקריב בכורים באחד משעריך משנבחר הבית כי כמו שהזהיר בשחוטי חוץ בקרבנות כן יזהיר בבכורים לאחר שכבשו וחלקו מיד כדברי רש"י. ובספרי והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכן שמו שם זה שילה ובית עולמים ושמא יאמרו כי הבמות אסורות בשני הזמנים האלו אבל גם בנוב ובגבעון יקריבו הבכורים אבל בבמת יחיד אינן קריבין דתוכח כתיב ואולי מה שכתוב ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לא קרבו באהל ובמשכן אלא בשילה שהיה שם בית אבנים ובית עולמים:

(ג) **וטעם** אל הכהן אשר יהיה בימים ההם. אל הכהן אשר יהיה שם בימים ההם כי הם נתונים לאנשי משמר בכל הקרבנות לא שיוליך עמו כהן

יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו
הִגַּדְתִּי הַיּוֹם לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי־
בָאתִי אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה
לַאֲבֹתֵינוּ לָתֶת לָנוּ׃ ד וְלָקַח
הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדֶךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי
מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ ה וְעָנִיתָ
וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ׀ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲרַמִּי
אֹבֵד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה וַיָּגָר שָׁם
בִּמְתֵי מְעָט וַיְהִי־שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל
עָצוּם וָרָב׃ ו וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים
וַיְעַנּוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה׃
ז וַנִּצְעַק אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ
וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־קֹלֵנוּ וַיַּרְא אֶת־
עָנְיֵנוּ וְאֶת־עֲמָלֵנוּ וְאֶת־לַחֲצֵנוּ׃
ח וַיּוֹצִאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה
וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה וּבְמֹרָא גָּדֹל
וּבְאֹתוֹת וּבְמֹפְתִים׃ ט וַיְבִאֵנוּ
אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֶּן־לָנוּ אֶת־
הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבַת חָלָב
וּדְבָשׁ׃ י וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת־
רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־נָתַתָּה
לִּי יְהוָה וְהִנַּחְתּוֹ לִפְנֵי יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ׃ יא וְשָׂמַחְתָּ בְכָל־הַטּוֹב
אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
וּלְבֵיתֶךָ אַתָּה וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר

סו"ל כתיב בא"ף — כו"ל חסר כמ"ס — כ'. ד' נקודה — ד' ג' חסר וא' מלא — ג' ומסנין בכתיבה — ג' חסר — ג' כ"כ. ד' חד הכר וחד מלא — כים — כו"ל כתיב כן

דִּיהֵי בְּיוֹמַיָּא הָאִנּוּן וְתֵימַר
לֵיהּ חַוֵּיתִי יוֹמָא דֵין קֳדָם
יְיָ אֱלָהָךְ אֲרֵי עָלֵית לְאַרְעָא
דְּקַיֵּים יְיָ לַאֲבָהָתַנָא לְמִתַּן
לָנָא׃ ד וְיִסַּב כַּהֲנָא סַלָּא
מִן יְדָךְ וְיַחְתִּינֵיהּ קֳדָם
מַדְבְּחָא דַּייָ אֱלָהָךְ׃
ה וְתָתֵיב וְתֵימַר קֳדָם יְיָ
אֱלָהָךְ לָבָן אֲרַמָּאָה בְּעָא
לְאוֹבָדָא יָת אַבָּא וּנְחַת
לְמִצְרַיִם וְדָר תַּמָּן בְּעַם זְעֵיר
וַהֲוָה תַמָּן לְעַם רַב תַּקִּיף
וְסַגִּי׃ ו וְאַבְאִישׁוּ לָנָא
מִצְרָאֵי וְעַנִּיוּנָא וִיהַבוּ עֲלָנָא
פּוּלְחָנָא קַשְׁיָא׃ ז וְצַלֵּינָא
קֳדָם יְיָ אֱלָהָא דַאֲבָהָתָנָא
וְקַבֵּיל יְיָ צְלוֹתָנָא וּגְלֵי
קֳדָמוֹהִי עַמְלָנָא וְלֵיאוּתָנָא
וְדוּחְקָנָא׃ ח וְאַפְּקָנָא יְיָ
מִמִּצְרַיִם בִּידָא תַקִּיפָא
וּבִדְרָעָא מְרָמְמָא וּבְחֶזְוָנִין
רַבְרְבִין וּבְאָתִין וּבְמוֹפְתִין׃
ט וְאַיְתְנָא לְאַתְרָא הָדֵין
וִיהַב לָנָא יָת אַרְעָא הָדָא
אֲרַע עָבְדָא חֲלַב וּדְבָשׁ׃
י וּכְעַן הָא אַיְתֵיתִי יָת רֵישׁ
אִבָּא דְּאַרְעָא דִּיהַבְתְּ לִי
יְיָ וְתַחְתִּינֵיהּ קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ
וְתִסְגּוּד קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ׃
יא וְתֶחְדֵּי בְּכָל טָבְתָא דִּיהַב
לָךְ יְיָ אֱלָהָךְ וְלֶאֱנָשׁ בֵּיתָךְ
אַתְּ וְלֵוָאָה וְגִיּוֹרָא דְּבֵינָךְ׃

רשי

כי אלא כהן שביתיך כמו שהוא: ואמרת אליו (ספרי) שאינך כפוי טובה: הגדתי היום. (שם) פעם אחת בשנה ולא שתי פעמים: (ד) ולקח הכהן הטנא מידך. להניף אותו כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף (ספרי סוכה מ"ז): (ה) וענית. לשון הרמת קול: ארמי אבד אבי. מזכיר חסדי המקום ארמי אובד אבי לבן בקש לעקור את הכל כשרדף אחר יעקב ובשביל שחשב לעשות חשב לו המקום כאילו עשה שעו"ג הקדוש ברוך הוא חושב להם מחשבה כמעשה: וירד מצרימה. ועוד אחרים באו עלינו לכלותנו שאחרי זאת ירד יעקב למצרים: במתי מעט. בשבעים נפש: (ט) אל המקום הזה. זה בית המקדש: ויתן לנו את הארץ. כמשמעו: (י) והנחתו. מגיד שנוטלו אחר הנפת (ס"א הנחת) הכהן ואוחזו בידו כשהוא קורא וחוזר ומניף (ספרי בכורים פה): (יא) ושמחת בכל הטוב. (בכורים פג) מכאן אמרו אין קורין מקרא בכורים אלא בזמן שמחה מעצרת ועד החג שאדם מלקט תבואתו ופירותיו ויינו ושמנו אבל מהחג ואילך מביא ואינו קורא: אתה והלוי. אף הלוי חייב בבכורים אם נטעו בתוך עריהם: והגר אשר בקרבך. (שם מכות יט) מביא ואינו קורא שאינו יכול לומר

אבן עזרא

כהן גדול: הגדתי. הטעם כדי שישמעו הקטנים או הוא כדמות הודיה שהשם השלים שבועתו והעד הפרי: (ה) וענית. יתכן שישאלו הכהנים לאמר מה זה שהבאת על כן וענית או כדמות תחלה וכן ויען איוב הראשון: אבד אבי. מלת אבד מהפעלים שאינם יוצאים ואילו היה ארמי על לבן היה שכתוב אומר מאביד או מאבד ועוד מה טעם לאמר לבן בקש להאביד אבי וירד מצרימה ולבן לא כנב לרדת אל מצרים והקרוב שארמי הוא יעקב כאילו אמר הכתוב כאשר היה אבי בארם היה אבד והטעם עני בלא ממון וכן תנו שכר לאובד והעד ישתה וישכח רישו והנה הוא ארמי אובד היה אבי והטעם כי לא ירשתי הארץ מאבי כי עני היה כאשר בא אל ארם גם גר היה במצרים והוא היה במתי מעט ואחר כן שב לגוי גדול ואתה ה' הוצאתנו מעבדות ותתן לנו ארץ טובה ואל יטעון טוען איך יקרא יעקב ארמי והנה כמוהו יתרא הישמעאלי והוא ישראלי כי כן כתיב: במתי. סמוך כי לא נמצא לשון יחיד ומתים לשון רבים ורבי יונה דקדק אותה כולה באשר היטב בערך מתה: (ז) עניינו. בחסרון עושר: עמלנו. בבנין: לחצנו. כטעם אנים לאמר כלו מעשיכם: (יא) וטעם אתה והלוי והגר. שאתה חייב לשמחם בפרי אדמתך:
לעשר

בעל הטורים

טנא. בגימטריא ששים רמז לבכורים א' מששים ולכך נעלם סמ"ך בפ' בכורים: ויבאנו אל המקום הזה ויבאנו חסר יו"ד שנכינו אותו עשר נסיונות ויבואנו לארץ: ושמחת בכל הטוב. וסמיך ליה כי תכלה לעשר שבשביל המעשר תשמח בכל הטוב כמו שדרשו עשר בשביל שתתעשר: הטוב. עולה כ"ב בשביל התורה שנתנה בכ"ב אותיות:

תולדות אהרן

ולקח הכהן הטנא. סוכה מז מכות יח מנחות סא (שם סד סה): והניחו. מכות יח מנחות כב: וענית ואמרת. סוטה לב לג (סוטה כא): ארמי אובד אבי. בכורים סו: וירא את עניינו. יומא עד: הנה הבאתי. (בכורים סד סה): אשר נתתה לי. בתרא פא: והנחתו לפני ה'. סכה מז מכות יח מנחות כא: ושמחת בכל הטוב. פסחים לו ערכין יא (שם סד כתובות לג): ולביתך. גיטין מז:

מסורה

בסדר נח: וירד מצריסה כל ירידה מצרימה במ"ד מצרים וסימן ויקומו וירדו מצרים. ויעקב ובניו ירדו מצרים. ההלכים לרדת מצרים. הוי היורדים מצרים לעזרה: ורב ה' קמצין וסימן הרף ממני ואשמידם. וענית ואמרת לפני ה' אלהיך. ויהי עד דבר שאול אל. וישלח אבשלום את. והיה לאות ולעד לה'. ונמסר גם בסדר עקב: קלנו בקלנו ד' ג' חסר וא' מלא וסימן נמסר בסדר הקת התורה: גדל ג' חסר בלישנא וסימן נמסר בסדר דברים: ובאתות ג' כ"ב בלישנא וסימן בסדר שמות: וא' כתיב אותת ויתן ה' אותת ומפתים. ושארא אורייתא אתת כתיב ובמסרה אחריתי מוגה גם זה שלח אותת ומפתים וא' אתת

רמבן

כהן מעירו להקריב בכוריו. ורש"י כתב אין לך אלא כהן שיהיה בימיך כמות שהוא ולא הבינותי זה כי בענין הזקן ראוי לומר אל השופט אשר יהיה בימים ההם אע"פ שאינו גדול וחכם כשופטים הראשונים אשר היו לפנינו מן העולם צריך לשמוע לו יפתח בדורו כשמואל בדורו אבל בהקרבת הבכורים למי יביאם אלא לכהן אשר יהיה בימיו. וכן ראיתי בספרי ובאת אל הכהן אשר יהיה זו היא שר' יוסי הגלילי אומר וכי תעלה על דעתך כהן שאינו בימיך אלא כהן שהוא מוחזק וכשר לך באותן הימים היה קרוב ונתרחק כשר וכן הוא אומר אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה וגו' ונראה שהם ידרשו בזה שאם הקריב בכורים או עולה וקרבנו בכהן שהוא בחזקת כשר ולאחר זמן נמצא שהוא בן גרושה הקרבנות כשרין כמו שמוזכר בפרק האחרון של קדושין ויכנס בו עוד שאם היה קרוב ונתרחק כשר וזה לענין הזקן שאינו נדון על פי קרוב ואינו ענין בבכורים:

הגדתי היום. בפרי הזה שהבאתי הגדתי והודיתי לשם אלהיך שהביאני לארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו והנה השם מקיים דבריו ואני מודה ומשבח

ספורנו

בחכמה לא תחדל מלדבר עמו בכבוד באמרך ה' אלהיך אף על פי שבזה לא יאמר זולתי לאנשי השם כמו למלכים ולנביאים מכל מקום בהיותך מביא אליו את הבכורים כמביא דורון לאל יתעלה שהוא בעל הקרקע ראוי שתדבר עמו בזה דרך כבוד: הגדתי היום. הודעתי לכל מתוך מעשי אלה כמו הגדת היום כי אין לך שרים ועבדים: כי באתי אל הארץ. שבאתי מארץ אחרת אל זאת הארץ: אשר נשבע ה' לאבתינו לתת לנו. כאמרו ונתתי לך ולזרעך אחריך וגו' ולפיכך אני הגר שבאתי אל הארץ לתושב בכח מתנתו הבאתי הבכורים הראוים לנותן קרקע במתנה או באריסות: (ד) והניחו לפני מזבח ה' אלהיך. להראות ולהודיע שהבכורים לא הובאו לכהן אבל הובאו אל האל ית' והוא נתנם לכהן עם שאר מתנות כהונה: (ה) ארמי אבד אבי. הנה אבי שהיה יעקב היה זמן מה ארמי אובד שלא היה לו בית מושב ובכן לא היה מוכן להעמיד גוי ראוי לרשת ארץ: (ו) ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה. ואחר שהיה לגוי לא היה ראוי לקבל מתנה בהיות ההם עבדות ומה שקנה עבד קנה רבו: (ט) ויתן לנו את הארץ הזאת. ואחר שיצאנו להיות לא היה לנו שום חלק ארץ לשבת בו ונתן לנו זאת שהיא ארץ נבחרת זבת חלב ודבש: (י) ועתה. אחר שידעתי מה רב טובך וחסדך עלינו שעשיתנו לגוי ראוין לרשת ארץ ולהוציאנו פירות בתוספת שנוכל לקבל מפנים שפסוק שלנו ונשא לנו זאת שהיא

אבן עזרא

(יב) לעשר. מהבנין הכבד הנוסף ואין ריע לו: שנת המעשר. זה מעשר עני ללוי לגר ליתום ולאלמנה. לאשר תרגם מהם: (יג) בערתי הקדש. שהוא המעשר וגם שלא הפקדתיו רק נתתיו לאשר אני חייב לתת לו: לא עברתי. כזהון: ולא שכחתי. שלא הוצאתי המעשר או פירושו על שני המעשרים: (יד) לא אכלתי באני. כמו בן אוני ולחם אונים והטעם רמותי על לשון הקודש וטעם אוני כמו אבלי כי אם הייתי אבל לא אכלתי (קודש) (ס"א קודש) המעשר: ולא בערתי ממנו. הטעם השחתי מהקדש: בטמא. כדבר טמא: למת. לצרכי מת וי"א לענו"ג והטעם באלה הדברים כי אסור הוא שיוציא מהדגן לשום דבר עד תת המעשר שהוא קדש כי אם יתן מהמותר הוא דרך בזיון ואף כי אם נתן בטמא וכאשר נשמרתי אני ושמרתי הדגן בעבור להוציא הקדש כן שמור אלהינו ארצנו וזה טעם ואת האדמה: וטעם

תרגום אונקלוס

יב ארי תשיצי לעשרא ית כל מעשר עללתך בשתא תליתאה שתא דמעשרא ותתן לליואה לגיורא ליתמא ולארמלתא וייכלון בקרוך ויסבעון: יג ותימר קדם יי אלהך פליתי מעשר קודשא מן ביתא ואף יהביתיה לליואה ולגיורא ליתמא ולארמלתא ככל פקודך דפקדתני לא עברית מפקודך ולא אתנשיתי: יד לא אכלית באבלי מניה ולא חליפית מניה במסאב ולא יהבית מניה על מית קבילית למימרא דיי אלהי עבדית ככל דפקדתני: טו אסתכי ממדור קודשך מן שמיא ובריך ית עמך ית ישראל וית ארעא

מקרא

בקרבך: ס

יב כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישת שנת המעשר ונתתה ללוי לגר ליתום ולאלמנה ואכלו בשעריך ושבעו:

יג ואמרת לפני יהוה אלהיך בערתי הקדש מן הבית וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה ככל מצותך אשר צויתני לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי:

יד לא אכלתי באני ממנו ולא בערתי ממנו בטמא ולא נתתי ממנו למת שמעתי בקול יהוה אלהי עשיתי ככל אשר צויתני:

טו השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה

(ו' כטעם מונח לפני גריש. ל'. ד' כ"כ בליש"א. ב' ושאר ולגר ליתום. ושאר לגר ליתום. ל"ד פסוקים לא ולא ולא. ח' וקמין קמצין וכל אסיף דכוותה. מ')

והתן אתת ומופתים. כי תכלה לעשר ז' בטעמא מונח לפני גריש בתורה וסימן במס"ר: השלישת כתיב כן וסימן ושלישת הדין לאיל. כי תכלה לעשר. ויוסף ה' קרא שמואל. ותכפל חרב שלישתה ונמסר גם בסדר שלח לך: אלהי חי וקמין קמצין וסימן

תולדות אהרן כי תכלה לעשר. ר"ה יב (מעשר שני נו סוטה כב): את כל מעשר. נדרים נו תמורה י: ונתתה ללוי לגר. נדרים פד: ואכלו בשעריך. ברכות לה יבמות סו גיטין כה מציעא פה מכות טו: ואמרת לפני ה'. סוטה לב: בערתי הקדש. ברכות לה מעשר שני פב מגלה כ גיטין פה מציעא פה (מעשרות נ בכורים כב): לא נבערתי. ברכות מ: לא אכלתי באוני. מעשר שני פב יבמות עד זבחים קא (שם פד יומא מד תענית פד סוטה ג): ולא בערתי ממנו. שבת כה פסחים כד יבמות עג עד מכות יט: ולא נתתי ממנו. יבמות עד: השקיפה. מעשר שני פב חגיגה יב (פאה ז מעשר שני נג בכורים סד): וידוי מעשר בכל. (סוטה מד):

רשי

לומר לאבותינו: (יב) כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית כשתגמור להפריש מעשרות של שנה השלישית קבע זמן הביעור והוידוי בערב הפסח של שנה הרביעית שנאמר (דברים יד) מקצה שלש שנים תוציא וגו' נאמר כאן מקץ ונאמר להלן (שם לא) מקץ שבע שנים לענין הקהל מה להלן רגל אף כאן רגל אי מה להלן חג הסוכות אף כאן חג הסוכות תלמוד לומר כי תכלה לעשר מעשרות של שנה השלישית רגל שהמעשרות כלין בו וזהו פסח שהרבה אילנות יש שנלקטין אחר הסוכות נמצאו מעשרו' של שליש' כלין בפסח של רביעית וכל מי ששהה מעשרותיו הצריכו הכתוב לבערו מן הבית: שנת המעשר. שנה שאין נוהג בה אלא מעשר א' משני מעשרו' שנהגו בב' שנים שלפניה שבשנה ראשונה של שמיט' נוהג בה מעשר ראשון כמו שנא' (במדבר יט) כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר ומעשר שני שנא' (דברים יד) ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך הרי שתי מעשרות ובא ולמדך כאן בשנה השלישית שאין נוהג מאותן שתי מעשרות אלא האחד ואיזה זה מעשר ראשון ותחת מעשר שני יתן מעשר עני שנא' כאן ונתתה ללוי את אשר לו הרי מעשר ראשון: לגר ליתום ולאלמנה. זה מעשר עני: ואכלו בשעריך ושבעו. תן להם כדי שבען (פאה ו' ספרי) מכאן אמרו אין פוחתין לעני בגורן פחות מחצי קב חטים וכו': (יג) ואמרת לפני ה' אלהיך. (סוטה לב) התודה שנתת מעשרותיך: בערתי הקדש מן הבית. (ספרי) זה מעשר שני ונטע רבעי ולמדך שאם שהה מעשרותיו של שתי שנים ולא העלם לירושלים שצריך להעלותם עכשיו: וגם נתתיו ללוי. (שם) מעשר ראשון וגם לרבות תרומה ובכורים: לגר ליתום ולאלמנה. זה מעשר עני: ככל מצותך. נתתים כסדרן לא הקדמתי תרומה לבכורים ולא מעשר לתרומה ולא שני לראשון שהתרומה קרויה ראשית שהיא ראשונה משנעשה דגן וכתיב (שמות כב) מלאתך ודמעך לא תאחר לא תשנה את הסדר: לא עברתי ממצותיך. לא הפרשתי ממין על שאינו מינו ומן החדש על הישן (ולא מן התלוש על המחובר ולא מן המחובר על התלוש): ולא שכחתי. מלברכך על הפרשת מעשרות: (יד) לא אכלתי באוני ממנו. מכאן שאסור לאונן: לא בערתי ממנו בטמא. בין שאני טמא והוא טהור בין שאני טהור והוא טמא והיכן הוזהר על כך (דברים יב) לא תוכל לאכול בשעריך (יבמות עד מכות יט) זו אכילת טומאה כמו שנאמר בפסולי המוקדשים (דברים טו) בשעריך תאכלנו הטמא והטהור וגו' אבל זה לא תוכל לאכול דרך אכילת שעריך האמור במקום אחר: ולא נתתי ממנו למת. (ספרי) לעשות לו ארון ותכריכין: שמעתי בקול ה' אלהי. (מעשר שני עד) הביאותיו לבית הבחירה: עשיתי ככל אשר צויתני. שמחתי ושימחתי בו: (טו) השקיפה ממעון קדשך. (ספרי) עשינו מה שגזרת עלינו עשה אתה מה שעליך לעשות שאמרת (ויקרא כו) אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם

בעל הטורים

בעל הטורים תכלה לעשר את כל מעשר. ר"ת בגי' בחג של פסח: לא עברתי ממצותיך. בגי' לא מן התלושים על המחוברים: לא נתתי בו. ולא נתתי ממנו למת ולא נתתי לחטוא חבי. וזהו שדרשו בספרי כי לא בלהתי מלהזכיר שמך עליו ומלברכך שי' בדבורי לא הטאתי בו: למת ב'. לא נתתי ממנו למת. אל תבכו למת ואל תנודו לו. כלומר לא נתתי ממנו לצורך מת לא למספדים ולא למקוננות: השקיפה עולה בגי' תיק כלומר השקיפה ממעלך תיק שנה שמשמים לארץ. והגין על השקי"ף לומר בזכות אברהם שהוליד למאה שנים: וברך ג'. וברך את עמך ישראל. וברך את נחלתך. הושיעה וברך את נים עבדך. זהו שדורש בספרי וברך את עמך ישראל בבנים ובבנות גביינו הושיעה וברך את נים עבדך. ואת האדמה בטל ומטר. וסיים וברך את נחלתך:

ספורנו

שהיא צבי לכל הארצות ומבחר המקומות: הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה'. הבאתי מבחר פירות אותה הארץ שנתת לי לתת תודה לשמך עליה: (יג) בערתי הקדש מן הבית. בהפאינו ובשנות אבותינו הוסרה העבודה מהבכורות אשר להם היו ראויים תרומות ומעשרות כאמרו והטמא אותם במתנותם בהעביר כל פטר רחם וזהו וידוי מעשר שהזכירו רבותינו ז"ל: וגם נתתיו ללוי. מעט גם כשעם אף על פי כמו גם הייתי הלילה לאיש וגם ילדתי בנים. יאמר אם כן שודה אני כי גדול עוני שגרמתי לבער הקדש מן הבית ואף על פי שנתתיו ללוי ואולתו כמצותיך אני מתפלל שהשקוף השקפה לטובה במקום ההשקפה לרעה הראויה בעוני: (טו) וברך את עמך וגו' ואת האדמה אשר נתתה לנו. באותו האופן אשר נשבעת לאבותינו כשאמרת לעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה ורחבה וגו'

רמבן

ומשבח לשמו וטעם הגדתי כמו ספרתי וכן ויגד משה את דברי העם אל ה' ספור או יהיה פירושו הגדתי לך הכהן כי באתי ולכל העומדים האלה וההגדה הזו היא לה' אלהיך כלומר לשמו באתי אל הארץ אשר נשבע לאבותינו כי הוא הביאני אליו לעבדו בארץ:

(יד) **לא** אכלתי באני ממנו. אע"פ שהוידוי בכל המעשרות כמדרש וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה אבל לא אכלתי באוני ממנו יחזור על הקדש לבדו שהוא מעשר שני ונטע רבעי והם שאסורין באונן ובטומאה: ולא נתתי ממנו למת לעשות לו ארון ותכריכין לשון רש"י. ולא הבינותי זה שהרי מפורש בכתוב שמעשר שני אין מחללין אותו חוץ לירושלים אלא על כסף צורה ובירושלים יתן הכסף על דבר הראוי לאכילה בבקר ובצאן ביין ובשכר ויאכל לפני ה'. והרב רבי משה כתב בחבורו מעשר שני ניתן לאכילה ושתיה שנאמר ואכלת לפני ה' אלהיך וסיכה כשתיה ואסור להוציאו בשאר צרכיו כגון שיקח בו כלים ובגדים ועבדים שנאמר ולא נתתי ממנו למת כלומר לא הוצאתי אותו בדבר שאינו מהיים את הגוף עשה מלת למת בכאן כנוי לדברים אשר לא יחיה האדם בהם ואלו דברי הבאי ואחרים מפרשים שמתודה שלא נתן ממנו על ארון ותכריכין אפילו למת שהוא מצוה וכ"ש בחי בחלוק וטלית. ובספרי ולא נתתי ממנו למת לעשות לו ארון ותכריכין דברי רבי אליעזר אמר לו רבי עקיבא אם לחי אסור אף למי אסור ומה ת"ל לא נתתי ממנו שלא החלפתיו אפילו בדבר טהור. פירוש ר' עקיבא דורש ולא נתתי ממנו שלא עשיתי ממנו חליפין אפילו

רשי

נשבעתם: אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו. לתת לנו וקיימת ארץ זבת חלב ודבש: (טז) היום הזה ה' אלהיך מצוך. בכל יום יהיו בעיניך חדשים כאילו בו ביום נצטוית עליהם: ושמרת ועשית אותם. בת קול מברכתו הבאת בכורים היום תשנה לשנה הבאה: (יז) האמרת והאמירך. אין להם עד מוכיח במקרא ולי נראה שהוא לשון הפרשה והבדלה הבדלתי לך מאלהי הנכר להיות לך לאלהים והוא הפרישך אליו מעמי הארץ להיות לו לעם סגולה ומצאתי להם עד והוא לשון תפארת (תהלי' צד) כמו יתאמרו כל פועלי און: (יח) כאשר דבר לך. (שמות יט) והייתם לי סגולה: (יט) ולהיותך עם קדוש. כאשר

אבן עזרא

(טו) ועטם ארץ זבת חלב ודבש. להיותה כן תמיד: (טז) היום הזה. אלה דברי משה: ושמרת. בלבך: ועשית אותם. בארץ: (יז) האמרת. מלשון גדולה וקרוב מגזרת בראש אמיר ויאמר רבי יהודה הלוי הספרדי נ"ע כי המלה מגזרת ויאמר והטעם כי עשית היושר עד שיאמר שהוא יהיה אלהיך גם הוא עושה לך עד שאמרת שתהיה לו לעם סגולה ויפה פירש והנה תהיה מלת האמרת פעל יוצא לשנים פעלים: (יט) ולתתך עליון. זה הוא

אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבתינו ארץ זבת חלב ודבש: שלישי ס טז היום הזה יהוה אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך: יז את יהוה האמרת היום להיות לך לאלהים וללכת בדרכיו ולשמר חקיו ומצותיו ומשפטיו ולשמע בקלו: יח ויהוה האמירך היום להיות לו לעם סגלה כאשר דבר לך ולשמר כל מצותיו: יט ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה

דיהבת לנא כמא דקימתא לאבהתנא ארע עבדא חלב ודבש: טז יומא הדין יי אלהך מפקדך למעבד ית קימיא האלין וית דיניא ותטר ותעביד יתהון בכל לבך ובכל נפשך: יז ית יי חטבת יומא דין למהוי לך לאלהא ולמהך באורחן דתקנן קדמוהי ולמטר קימוהי ופקודוהי ודינוהי ולקבלא למימריה: יח ויי חטבך יומא דין למהוי ליה לעם חביב כמא דמליל לך ולמטר כל פקודוהי: יט ולמתנך עלי על כל עממיא דעבד לתושבחא

ט"ל מ"ל בתורים ג' | ד' | קל"ב סימן | ו' בטעם ר"פ | י' נקודים

במסרה רבתא: על כל הגוים ה' בקריאה וסימן במסרת רבתא:

תולדות אהרן סיום סס. תהלים כ: את ה' כ' מגיה. ברכות ו חגיגה ג גיטין נז: וה' האמירך. ברכות שם חגיגה שם גיטין שם: ולתתך עליון. ברכות שם:

בעל הטורים

זבת חלב ודבש. וסמיך ליה היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות. רמז למה שנאמר ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצרו: בכל לבבך ובכל נפשך. וסמיך ליה את ה' האמרת. דבכל לבבך ובכל נפשך היינו ק"ש דכתיב ביה בכל לבבך ובכל נפשך והיינו דאמרינן התם עשיתוני חטיבה אחת בארץ היינו ק"ש: את ה' האמרת היום. בגימטריא זו ק"ש: את ה' האמרת. כאן רמז ו' סדרים להיות לך לאלהים זה סדר זרעים שמתחיל בק"ש ועוד שיש בו תרומות ומעשרות שבהם יראת ה' דברים שביניו לבין ה'. וללכת בדרכיו. זה סדר מועד דכתיב אם תשיב משבת רגלך. ולשמור חקיו. זה סדר נשים. שמדבר בעריות שנאמר ושמרתם את חקותי. ומצותיו. זה סדר קדשים שמדבר בקרבנות דכתיב בהו אלה המצות. ומשפטיו זה סדר נזיקין. ולשמוע בקולו. זה סדר טהרות. דכתיב בהו אמרות ה' אמרות טהורות. וכנגדם אמר שבה דברים להיות לו לעם סגולה. ולתתך עליון. לתהלה. ולשם. ולתפארת. ולהיותך עם קדוש. ולהקן גליון רמז לעשרה דקדוש ברוך הוא דכתיב ביה אלהיך ישראל. לתהלה ולשם ולתפארת כלומר מה שישראל משבחים ומהללים לשם הוא לה' לתפארת. והיינו דאמרינן עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק ולדיק שאותם עטרה שמעטרים להקב"ה בתפלתם בתורים לשם אבל מי שאת ביתה תולין בנכבדיו מקיפין לו כל גופו בקולם. לכך ביר בציום טם וכנגדו בקול כבירים: אבר פגה. בני' בנעים לוגום:

רמבן

אפילו בדבר טהור הראוי לאכילה כענין ששנינו אין מוכרין אותו ואין מחליפין אותו ולא יאמר אדם לחבירו בירושלים הא לך יין ותן לי שמן. ויהיה לפי על דעתו מחובר למעלה לא אכלתי ממנו באוני לפי שאין אנינות אלא למת. וראיתי בירושלמי רבי אליעזר בשם רבי סימאי אומר לא נתתי ממנו למת תהיכן קיימין אם להביא ארון ותכריכין דבר שאסור לחי לחי אסור כ"ש למת איזה דבר שמותר לחי ואסור למת זו סיכה. גם זה לא ידעתי מהו שאם כך בשמן מעשר למות הרי בשרו בטומאה וכבר התודה עליו לא בערתי ממנו בטמא ובגמרא בפרק הערל אמר רבי שמעון בן לקיש משום רבי סימאי מנין למעשר שני שנטמא שמותר לסוכו שנאמר ולא נתתי ממנו למת הוא דלא נתתי הא לחי דומיא דמת נתתי איזהו דבר ששוה בחיים ובמתים הוי אומר זו סיכה ושם הקשו והיתא ליקח לו ארון ותכריכין ופירשו שיהיה מותר בחי ליקח לו חלוק כשנטמא כיון דלא קרינא ביה ואכלת שם לפני ה' אלהיך ופירקו ממנו מגופו. נשאר עכשיו כי הוידוי בלא נתתי ממנו למת מתחבר עם לא בערתי ממנו בטמא יתודה עליו שלא אכל ממנו טמא ולא נתן מן הטמא למת לסוך אותו. אבל במשנה שנינו כדברי רבי אליעזר לא נתתי ממנו למת לא לקחתי ממנו ארון ותכריכין למת לא נתתיו לאוננים אחרים. ומשמעות זה שהם דורשים בו שלא נתנו למת לא לגופו של מת בארון ותכריכין ולא לאוננים שלו שהוא מתודה על אנינות שלו ושל אחרים ומפני אנינות של אחרים יתודה על הארון והתכריכין אע"פ שאפילו לחי אסור:

ספורנו

וגו': (כז) היום הזה. שאתה נכנס עמו לברית. הנה ענין הברית הוא שהאל ית' מצוך לעשות את החקים והמשפטים לסוב לך לא עשה כן לכל גוי ואתה תקבל עליך לשמרם: בכל לבבך. שתכיר בלי שום ספק שראוי לעשות רצונו: ובכל נפשך. שלא יניא אותך כח מהאוה בהיותך מכיר מעלת מי שצוה ותועלת מצותיו. ובזה: (יז) את ה' האמרת היום. בשקבלת עליך להכנס בברית בשבועת האלה אשר בה אכן כל טוב גשמי אם תעבור עליו האמרת ורוממת את האל ית' בזה שיהיה יותר נכבד אצלך קיום רצונו מכל טוב גשמי: להיות לך לאלהים. שיהיה הוא אצלך אדיר הנכבד מכל העצמים הנבדלים וממנו כל הנהגת וקיום עניניך בלי שום אמצעי כראוי לנאהי שאופן שראוי לך לעבוד ולהכנע לו לבדו כראוי לעליון ומנהיגך ולהתפלל אליו בהיותו הוא לבדו מנהיגך: וללכת בדרכיו. להדמות לנכבד מכל שאר הנמצאים: ולשמוע בקולו. כראוי לעבדיו: (יח) וה' האמירך היום. במה שהוא נכנס בברית עמך ולא עשה כן לכל גוי נתן לך מעלה בזה: להיות לו לעם סגלה. כדי שיבינו בכם מה שאפשר להשיג מן המין האנושי כאמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו: ולשמור כל מצותיו. ונתן לך גם כן מעלה במה שבחר בך לשמור כל מצותיו אשר גם תמצא חן בעיניו ושאר האומות אינן בלתי מוכנים וראויים לזה כאמרם ז"ל (שבת פ' כל כתבי) כותי ששבת חייב ובכן אינם ראויים לשמור כל מצותיו אלא קצתם בלבד שהם מצות בני נח: (יט) ולתתך עליון על כל הגוים. להבין ולהורות כאמרו

(טו) אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו. לתת לנו וקיימת ארץ זבת חלב ודבש לשון רש"י. ואם כן ביאור הכתוב ואת האדמה אשר נתתה לנו ארץ זבת חלב ודבש כאשר נשבעת לאבותינו. ור"א אמר כי טעמו להיותה כן תמיד כלומר וברך את האדמה אשר נתת לנו להיותה ארץ זבת חלב ודבש ואין צורך בכל זה כי בכלל הדיבור או השבועה הנתונה אומר אדם לחברו נשבעתי לך שדה שלך אמרת לי מנה וכן כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש וכבר פירשנו וכן ויתן לו בית ולחם אמר לו וארץ נתן לו ולא יקשה בעיניך בכאן כי לא נזכר בשבועות האבות ארץ זבת חלב ודבש כי תאמר שהארץ היתה בעת ההיא ארץ זבת חלב ודבש הנה נשבע להם בארץ זבת חלב ודבש. או לאבותינו יוצאי מצרים שנאמר להם אל ארץ זבת חלב ודבש כענין וירעו לנו מצרים ולאבותינו:

(טז) היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות. הנה השלים משה לבאר את התורה ולחדש כל המצות אשר צוה אותו השם לחדש להם ולכך אמר היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים כאשר השלמתי לך הכל והזכיר ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך והלב והנפש כבר פירשתים:

(יז) ושעם את ה' האמרת היום. כיון שקבלתם עליכם כל התורה בפירושיה ובדקדוקיה ובחדושיה הנה גדלתם השם ורוממתם אותו שיהיה הוא לבדו לכם לאלהים לא תמירו באל אחר כלל: וללכת בדרכיו. שתעשו הטוב והישר ותגמלו חסד איש את רעהו ולשמור חוקיו ומצותיו ומשפטיו יזכיר בפרט החוקים והמשפטים כאשר פירשתי ויכלול במצותיו כל המצות מצות עשה ולא תעשה ולשמוע בקולו בכל אשר יצוה לכם מאשר המצוים על ידו או על יד שאר הנביאים כאשר פירשתי. ויתכן שיהיו מצותיו מצות עשה ולשמוע בקולו המניעות כלומר מצות לא תעשה:

(יח) ואמר וה' האמירך היום. כי היום הזה לכם כיום סיני והשם רומם גדל אתכם בקבול התורה שתהיו לו לעם סגולה מכל העמים ולשמור כל מצותיו כי לכם לבדכם יתן תורתו ויצוה אתכם בכל המצות הרצויות לפניו לא לעם אחר כענין שכתוב מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי:

(יט) ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה. שיהללוך כל עמי הארץ בהיות ה' קרוב בכל קראך אליו: ולשם. שיצא לך שם בגוים בהדר השם אשר שם עליך

אבן עזרא

זאת שבר האחירה : (א) ויצו משה. כצווי השם : וזקני ישראל. אמר כן להקל יכן רבים ובכר הזכרתם : שמור את כל המצוה. ומה היא והקמות לך אבנים גדולות להכיל התורה ויאמר הגאון ז"ל כי כתוב עליהם מספר המצות כמו הכתובות בהלכות גדולות כענין אזהרות ויפה אמר : (ב) וטעם בשיד. שיעמדו : (ג) למען. כי השם יעזרך אם תחלות לשמור מצותיו וזאת המצוה הראשונה לביאתם לבנות להם מזבח חדש להודות לשם שבאו להיותם בארץ : (ח) באר היטב

רשי

כאשר דבר (ויקרא כ) והייתם לי קדושים : (א) שמור את כל המצוה. לשון הווה גרדנ"ט בלעז : (ב) והקמת לך אבנים. בירדן ואח"כ תוציאו משם אחרות ותבנו מהן מזבח בהר עיבל נמצאת אתה אומר ג' מיני אבנים היו שנים עשר בירדן וכנגדן בגלגל וכנגדן בהר עיבל כדאיתא במסכת סוטה (דף לה) : (ח) באר היטב. (שם) בשבעים לשון

לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת
וְלִהְיֹתְךָ עַם־קָדֹשׁ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ
כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר׃ רביעי פ
כז א וַיְצַו מֹשֶׁה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־
הָעָם לֵאמֹר שָׁמֹר אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה
אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם׃
ב וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעַבְרוּ אֶת־
הַיַּרְדֵּן אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וַהֲקֵמֹתָ לְךָ אֲבָנִים
גְּדֹלוֹת וְשַׂדְתָּ אֹתָם בַּשִּׂיד׃
ג וְכָתַבְתָּ עֲלֵיהֶן אֶת־כָּל־דִּבְרֵי
הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעָבְרֶךָ לְמַעַן
אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ ׀ נֹתֵן לְךָ אֶרֶץ זָבַת חָלָב
וּדְבַשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵי־
אֲבֹתֶיךָ לָךְ׃ ד וְהָיָה בְּעָבְרְכֶם
אֶת־הַיַּרְדֵּן תָּקִימוּ אֶת־הָאֲבָנִים
הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם
הַיּוֹם בְּהַר עֵיבָל וְשַׂדְתָּ אוֹתָם
בַּשִּׂיד׃ ה וּבָנִיתָ שָּׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה
אֱלֹהֶיךָ מִזְבַּח אֲבָנִים לֹא־תָנִיף
עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל׃ ו אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת
תִּבְנֶה אֶת־מִזְבַּח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
וְהַעֲלִיתָ עָלָיו עוֹלֹת לַיהוָה
אֱלֹהֶיךָ׃ ז וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ
שָּׁם וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃
ח וְכָתַבְתָּ עַל־הָאֲבָנִים אֶת־כָּל־
דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בַּאֵר הֵיטֵב׃

וּלְשׁוּם וּלְרַבּוּ וּלְמֶהֱוָךְ עַם
קַדִּישׁ קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ כְּמָא
דְמַלֵּיל׃ א וּפַקֵּיד מֹשֶׁה וְסָבֵי
יִשְׂרָאֵל יָת עַמָּא לְמֵימָר טָרוּ
יָת כָּל תַּפְקֵידְתָּא דַאֲנָא
מְפַקֵּיד יָתְכוֹן יוֹמָא דֵין׃
ב וִיהֵי בְּיוֹמָא דְתַעְבְּרוּן יָת
יַרְדְּנָא לְאַרְעָא דַּייָ אֱלָהָךְ
יָהֵיב לָךְ וּתְקִים לָךְ אַבְנִין
רַבְרְבִין וּתְסוּד יָתְהוֹן
בְּסִידָא׃ ג וְתִכְתּוֹב עֲלֵיהוֹן
יָת כָּל פִּתְגָּמֵי אוֹרַיְתָא
הָדָא בְּמֶעְבְּרָךְ בְּדִיל דְּתֵיעוֹל
לְאַרְעָא דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ
אֲרַע עָבְדָא חֲלַב וּדְבַשׁ
כְּמָא דְמַלֵּיל יְיָ אֱלָהָא
דַאֲבָהָתָךְ לָךְ׃ ד וִיהֵי
בְּמֶעְבַּרְכוֹן יָת יַרְדְּנָא
תְּקִימוּן יָת אַבְנַיָּא הָאִלֵּין
דַּאֲנָא מְפַקֵּיד יָתְכוֹן יוֹמָא
דֵין בְּטוּרָא דְעֵיבָל וּתְסוּד
יָתְהוֹן בְּסִידָא׃ ה וְתִבְנֵי תַמָּן
מַדְבְּחָא קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ
מַדְבַּח אַבְנִין לָא תְרִים
עֲלֵיהוֹן בַּרְזְלָא׃ ו אַבְנִין
שַׁלְמָן תִּבְנֵי יָת מַדְבְּחָא
דַּייָ אֱלָהָךְ וְתַסֵּיק עֲלוֹהִי
עֲלָוָן קֳדָם יְיָ אֱלָהָךְ׃
ז וְתִכּוֹס נִכְסַת קוּדְשִׁין
וְתֵיכוֹל תַּמָּן וְתֶחְדֵי קֳדָם יְיָ
אֱלָהָךְ׃ ח וְתִכְתּוֹב עַל אַבְנַיָּא
יָת כָּל פִּתְגָּמֵי אוֹרַיְתָא הָדָא

ספורנו

כאמרו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים : לתהלה ולשם ולתפארת. לאל ית' כאמרו ישראל אשר בך אתפאר : ולהיותך עם קדוש. נצחי לחיי ע"ה : כאשר דבר. באמרו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש : **כז** (א) ויצו משה וזקני ישראל. שתף עמו הזקנים מפני שהם יהיו במעמד בעברם הירדן : (ז) ושמחת לפני ה' אלהיך. על שתכנס אז עמו לברית בהר גרזים ובהר עיבל : (ט) וידבר משה והכהני' הלוים. שתף עמו הכהנים להזהיר על העיון בתורה בהיות מוטל על הכהנים ללמד דעת את העם כאמרו

בעל הטורים

ולשימך. חסר ויו שאין כוית קדושתן ניכרת כ"כ בעה"ז : קדש. חסר וי"ו לומר קדש עצמך במטה ויקדשו אותך מלמעלה : וכן ז' פעמים קדוש ישראל בקריי' : ולהיתך עם קדוש וסמיך ליה ויצו משה אזכרה לבניך שיעשון נקדש עצמן : והקמת לך ב' במסרה. והקמתו לך אבנים גדולות. והקמת את המשכן. לומר שקול להם הקמת אלו האבנים כהקמת המשכן : הקימו ב' במסרה. הקימו את האבנים. השל ומצבה לא תקימו. כנגד מה שנוהי ההכם לא הקימו אני מצוה ההכם תקימו את האבנים : התורה הזאת באר היטב. בגי' גם בשבעים לשונות : בפ' זו נעלם ס' לומר אף על פי שכתוב ביום אשר תעברו את הירדן נתרחקו פי' מילין קודם שהקימו האבנים כדאיתא בסוטה :

ולשם ד' וסימן נמסר בסדר נח : מצוה אתכם י"א בספרא וסימן נמסר בסדר והיה עקב : גדלות כל אורייתא גדלת הגדלת כתיב חסר דחסר במ"א וסימן במסרת רבתא : והעלית ג' וסימן עליו עלת. ובנית שם מזבח. את

תולדות אהרן וסיס בפניכם

סוטה לג (כב ע"ב) : הקימו. בנהדרין מד : מזבח אבנים. זבחים סא : לא תניף עליהם. פ"ג נב : אבנים שלמות. שם זבחים נד סא : וזבחת שלמים. פסחים קט חגיגה ד : וכתבת על האבנים. סוטה לה : באר היטב. שם לג לו לט :

רמבן

אליך כי אתה נעלה על כלם. ולתפארת כי תתפאר עליהם לעשות בהם כל אשר תחפוץ תגזור אומר ויקם לך כענין פן יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי : ולהיותך עם קדוש. לדבקה בו כסים. ועל דרך האמת לתהלה כי אלהי ישראל הוא תהלתך ושמו הגדול הוא אלהיך וזוה תפארתך כענין שנאמר כי תפארת עוזמו אתה תפארת ישראל :

כז (א) **וטעם** ויצו משה וזקני ישראל. כי אחר שהשלים משה דבריו צוה לזקנים שידברו גם הם עמו ויזהירו העם לשמור כל המצות כי כל העם הולך בעצת זקניו וכתיב אשר אנכי מצוה אתכם ולא אנחנו כי עיקר הדיבור למשה והזקנים ירימו קולם לאמר לעם שתעו והאזינו ועשו יכן וידבר משה והכהנים הלוים אל כל ישראל וגו' כי אמרו הכהנים לעם הסכת ושמע ישראל ומשה אמר היום הזה נהיית לעם אבל ר"א אמר כי שמור את כל המצוה מצות האבנים אשר יזכיר והיננו נכון :

(ג) **וכתבת** עליהן את כל דברי התורה הזאת. אמר ר"א בשם הגאון שכתבו עליהם מנין המצות כמו הכתובות בהלכות גדולות כענין אזהרות. וטעם באר היטב הכתיבה ורבותינו אמרו בשבעים לשון ומצינו בספר תאגי שהיתה כל התורה כתובה בכן מבראשית עד לעיני כל ישראל בתאגיה וזיוניה ומשם נעתקו התאגין בכל התורה. ויתכן שהיו האבנים גדולות מאד או שהיה ממעשה הנסים :

למען אשר תבא אל הארץ. אמר רבי אברהם כי השם יעזרך אם תחלות לשמור מצותיו כי זאת היא המצוה הראשונה לביאתם לארץ. ולפי דעתי למען אשר תבא רמז לכל דברי התורה יאמר שתכתוב על האבנים כל דברי התורה הזאת בעברך בירדן מיד למען אשר באת אל הארץ כי בעבור התורה באת שמה וכן למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית למען יטב עבדן

רשי

לשון: (ט) הסכת. כתרגומו אצית: היום הזה נהיית לעם. בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית: (יב) לברך את העם. כדאיתא במסכת סוטה (ד' לז) ששה שבטים עלו לראש הר גריזים וששה לראש הר עיבל והכהנים והלוים והארון למטה באמצע הפכו לוים פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה וגו' ואלו ואלו עונין אמן חזרו והפכו פניהם להר עיבל ופתחו בקללה ואומרים ארור האיש אשר יעשה פסל וגו' וכן עד ארור אשר לא יקים: (טז) מקלה אביו. מזלזל לשון (דברים כה) ונקלה אחיך: (יז) מסיג גבול. מחזירו לאחוריו וגונב את הקרקע לשון (ישעיה נט) והוסג אחור: (יח) משגה עור. הסומא בדבר ומשיאו עצה רעה

ס ט וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם ג' כוי"ו קדמ'
אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הַסְכֵּת ׀ ס'
וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ
לְעָם לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ׃ י וְשָׁמַעְתָּ קמץ בז"ק
בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת־
מִצְוֺתָו מצותיו ק' וְאֶת־חֻקָּיו אֲשֶׁר
אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם׃ חמישי ס יא וַיְצַו
מֹשֶׁה אֶת־הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא
לֵאמֹר׃ יב אֵלֶּה יַעַמְדוּ לְבָרֵךְ אֶת־ פ'
הָעָם עַל־הַר גְּרִזִּים בְּעָבְרְכֶם ג'
אֶת־הַיַּרְדֵּן שִׁמְעוֹן וְלֵוִי וִיהוּדָה
וְיִשָּׂשכָר וְיוֹסֵף וּבִנְיָמִן׃ יג וְאֵלֶּה ה. רז ר"פ נתורס
יַעַמְדוּ עַל־הַקְּלָלָה בְּהַר עֵיבָל
רְאוּבֵן גָּד וְאָשֵׁר וּזְבוּלֻן דָּן
וְנַפְתָּלִי׃ יד וְעָנוּ הַלְוִיִּם וְאָמְרוּ
אֶל־כָּל־אִישׁ יִשְׂרָאֵל קוֹל רָם׃
ס טו אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
פֶסֶל וּמַסֵּכָה תּוֹעֲבַת יְהוָה מַעֲשֵׂה ד
יְדֵי חָרָשׁ וְשָׂם בַּסָּתֶר וְעָנוּ כָל־ ס'. ד
הָעָם וְאָמְרוּ אָמֵן׃ ס טז אָרוּר ח' בטעם זקף גדול
מַקְלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ וְאָמַר כָּל־
הָעָם אָמֵן׃ ס יז אָרוּר מַסִּיג ס' בטעם
גְּבוּל רֵעֵהוּ וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃
ס יח אָרוּר מַשְׁגֶּה עִוֵּר בַּדָּרֶךְ ב'
וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ ס יט אָרוּר ס' בטעם רביע וסימן דלא
מַטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר־יָתוֹם וְאַלְמָנָה דלאחריו וקס נרשווא
וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ כ אָרוּר
שֹׁכֵב עִם־אֵשֶׁת אָבִיו כִּי גִלָּה
כְּנַף אָבִיו וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃
ס כא אָרוּר שֹׁכֵב עִם־כָּל־בְּהֵמָה ה' בטעם זקף
וְאָמַר כָּל־הָעָם אָמֵן׃ ס כב אָרוּר ס' בטעם רביע

פְּרִישׁ יָאוּת׃ ט וּמַלֵּיל מֹשֶׁה
וְכָהֲנַיָּא לֵוָאֵי עִם כָּל יִשְׂרָאֵל
לְמֵימַר אַצֵּית שְׁמַע יִשְׂרָאֵל
יוֹמָא הָדֵין הֲוֵיתָא לְעַם קֳדָם
יְיָ אֱלָהָךְ׃ י וּתְקַבֵּל
לְמֵימְרָא דַּייָ אֱלָהָךְ וְתַעְבֵּיד
יָת פִּקּוֹדוֹהִי וְיָת קְיָמוֹהִי
דַּאֲנָא מְפַקֵּדָךְ יוֹמָא דֵין׃
יא וּפַקֵּיד מֹשֶׁה יָת עַמָּא
בְּיוֹמָא הַהוּא לְמֵימָר׃
יב אִלֵּין יְקוּמוּן לְבָרָכָא יָת
עַמָּא עַל טוּרָא דִגְרִזִּים
בְּמֶעְבַּרְכוֹן יָת יַרְדְּנָא שִׁמְעוֹן
וְלֵוִי וִיהוּדָה וְיִשָּׂשכָר וְיוֹסֵף
וּבִנְיָמִן׃ יג וְאִלֵּין יְקוּמוּן עַל
לְוָטַיָּא בְּטוּרָא דְעֵיבָל רְאוּבֵן
גָּד וְאָשֵׁר וּזְבוּלֻן דָּן וְנַפְתָּלִי׃
יד וְיִתִּיבוּן לֵוָאֵי וְיֵימְרוּן לְכָל
אֱנָשׁ יִשְׂרָאֵל קָל רָם׃
טו לִיט גַּבְרָא דְּיַעְבֵּיד צְלַם
וּמַתְּכָא מְרַחֲקָא קֳדָם יְיָ
עוֹבַד יְדֵי אוּמָנָא וִישַׁוֵּי
בְּסִתְרָא וְיָתִיבוּן כָּל עַמָּא
וְיֵימְרוּן אָמֵן׃ טז לִיט דִּיקַלֵּי
אֲבוּהִי וְאִמֵּיהּ וְיֵימַר כָּל
עַמָּא אָמֵן׃ יז לִיט דְּיַשְׁנֵי
תְּחוּמָא דְחַבְרֵיהּ וְיֵימַר כָּל
עַמָּא אָמֵן׃ יח לִיט דְּיַטְעֵי
עַוִּירָא בְּאוֹרְחָא וְיֵימַר כָּל
עַמָּא אָמֵן׃ יט לִיט דְּיַצְלֵי
דִּין גִּיּוֹרָא יְתַם וְאַרְמְלָא
וְיֵימַר כָּל עַמָּא אָמֵן׃
כ לִיט דְּיִשְׁכּוּב עִם אִתַּת
אֲבוּהִי אֲרֵי גַלִּי כַּנְפָא
דַאֲבוּהִי וְיֵימַר כָּל עַמָּא אָמֵן׃
כא לִיט דְּיִשְׁכּוּב עִם כָּל
בְּעִירָא וְיֵימַר כָּל עַמָּא אָמֵן׃

אבן עזרא

היטב. הכתיבה: (ט) וידבר משה והכהנים הלוים. כאשר כתוב וזקני ישראל והעיקר משה: הסכת. פירושו לפי מקומו כי אין ריע לו: היום הזה נהיית לעם. שיכרות עמך ברית: (י) ושמעת. היום בקולו: ועשית את מצותיו. לעתיד. וטעם והכהנים הלוים. כי הם האומרים ארור האיש. על הברכה בני הגבירות ועל הקללה בני השפחות ואם יחסרו שנים ובני לאה רבים ונלקחו הגדול והקטן: (יד) וענו. כמו וענית ואמרת וחז"ל אמרו כי טעם לברך ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה וכן הכל ועל דרך הפשט הברכה היא ברוך אתה בעיר והקללה הפך זה והעד בספר יהושע. וטעם להזכיר אלה י"א עבירות בעבור שיוכל לעשותם בסתר והעד ושם בסתר כי אם יעשה בגלוי יומת וכן מכה רעהו בסתר והחל מהעיקר שהוא בינו ובין בוראו ואחר כן בינו ובין אבותיו כי מי ידע אם יקלה אותם: (טז) מקלה. לשון קלון פועל יוצא: (יז) מסיג גבול רעהו. כי הוא דבר נסתר. ומשגה עור גם כן לא יוכל לפרסם מי שהשגהו: (יט) מטה משפט גר יתום. כי אין להם עוזר והנה גם הוא בסתר והזכיר הגר גם היתום והאלמנה כי אם יטה הדיין משפט אחרים יערערו עליו ויפרסמוהו והגר והיתום והאלמנה אין להם כח. ושוכב עם אשת אב ואחות וחותנת איננו נחשד להתייחד עמה על כן הוא דבר נסתר ואין כן שאר העבירות: (כא) עם כל בהמה. זכר או נקבה כי אין לה פה שתצעק ותערער כמו הזכור על

ט

ירמיה הנביא: והכהנים הלוים ג' וסי' וידבר משה והכהנים הלוים. ויצו את העם לאמר. והכהנים הלוים בני צדוק: הסכת ל' לברך ט' וסימן נמסר בסדר בלק: בעברכם ג' וסימן אלה יעמדו לברך את העם. והיה בעברכם את הירדן הקימו. בעברכם את הברית דיהושע: ארור ח' בטעמא זקף גדול וסימן במסרה רבתא: משגה ב' וסימן משגת עור בדרך. משגה ישרים בדרך רע. וא' אולי משגה הוא: ארור ה' בטעמא רביע וסימן מטה משפט גר יתום ואלמנה. ארור שכב עם אשת אביו כי גלה. שכב עם אחותו. ארור אשר לא יקים. מלאכת ה' רמיה. וסימן בלשון תרגום דינא דאתתית

בעל הטורים

גרזים. בגימטריא בברכה יסיה בו: קול רם. וסמיך ליה האיש אשר יעשה פסל לומר שבקולו של רם שיינו בקול הקב"ה שמעו דיבור אנכי ה' ולא יהיה לך: בסתר ד'. ובפ' בסתר מכה רעהו בסתר כי אתה עשית בסתר בדוד בענין בת שבע כי תאכלם נחשב כל בסתר לומר אם העושה בסתר תאכל נחשב כל בסתר. התחיל בעבודת גילולים שהיא שקולה כנגד כל התורה כולה וסמיך לפ"ג מקלה אביו ואמו דג' שותפין יש באדם וסמיך למקלה אביו מסיג גבול רעהו לומר שהבא על אשת איש שהוא מסיג גבול רעהו גורם לבן שמקלה אביו שאינו מכיר אביו וסמיך ליה משגה עור לומר לא תיעץ לו לפי דרכך כדי להסיג גבולו: משגה ב'. משגה עור משגה ישרים בדרך רע זהו שדרשו משגה עור שמיעצו לחטוא זהו משגה ישרים בדרך רע שהוא ישר ונותן לו עצה לעקם דרכיו. וסמיך ליה מטה משפט שהיודע הדין ומטהו בראיות או טוען שקר הוא משגה עור: סמיך שוכב עם בהמה לאשת אביו. לפי שהיא עמה בבית וכרוך אחריה כבהמה וכן אחותו ואשתו שהם סדירים עמו:

תולדות אהרן הסכת ושמע - ברכות סו יו סג

יומא תרומה: אלה יעמדו לברך. סוטה לז לח: על הר. שם לג: ואלה יעמדו. שם שבועות לו: וענו הלוים. סוטה שם ומב: (וענו הלוים והמשך. שם לה): קול רם. שם לג: ארור האיש אשר יעשה פסל. שם לב לג שבועות לו ע"ג נב: ושם בסתר. ע"ג שם: ארור שוכב עם אשת אביו. שבת נד: ארור שוכב עם כל בהמה. ערובין סג סנהדרין סט:

רמבן

עבדך ואמתך כמוך. או טעמו תכתוב עליהם את כל דברי התורה הזאת להיות לך לזכרון למען אשר תבא אל הארץ ותכבוש אותה ותירש את כל העמים ההם בהיותך זוכר התורה ושומר כל מצותיה:

אשר

בכתוב בלשון ארור בלבד כי עיקר הכונה בזאת הארורים היה לקלל את העוברים על אלה כדי שהם לבדם ישאו עונם ולא יהיו שאר העם ערבים להם וזה כי המוסכים האלה הם על הרוב ראשי העם שלא שיה על ההדיוטות למחות בידם כמו שהעיד יחזקאל באמרו נשיאי ישראל איש לזרוע היו בך למען שפך דם

ספורנו

כאמרו יזה מפסיך ליעקב: (ט) הסכת. ליך כמתהכנך שני פסא מלככם: ושמע. והתבונן: (י) ושמעת בקול ה' אלהיך. כשתגייר זה ותבין תשמע בקולו בלי ספק: (טו) ארור האיש. הנה כל הארורים אמרו באלה בלשון ברוך כמו שבא בקבלה ולזה אמר אלה יעמדו לברך את העם. ואמנם הזכירם

אבן עזרא

כן לא פוסירו: (כה) לוקח שחד. לפי דעת רבים שהוא הדיין ולפי דעתי שהוא עד שקר: (כו) אשר לא יקים. יש אומרים על כל התורה ויש אומרים על אלה הנזכרים ולא אמרו כלום בעבור שכתוב לעשות אותם והנכון בעיני כי אלל על מצות לא תעשה הנזכרים וקלל מי שלא ישמור גם בסתר מצות עשה על כן אמר לעשות אותם:

(א) עליון על כל גויי הארץ. ואת הברכה כלל שלא תהיה אומה בעולם כמוכם: (ב) וטעם ובאו. שיבואו מעצמם: והשיגך. ואם לא תבקשם והטעם שלא תגיע: (ג) בעיר. ברכה שהיא תוספת כל מיני סחורה: בשדה. בזריעה ובנטיעה: (ד) פרי בטנך. בבנים והבטן כנוי: שגר ועשתרות. פירשתים: (ה) טנאך. מקום הלחם והוא מוקדם ומאוחר עם משארותיך או מקום שיושם שם הקמח: (ו) בבאך. לחוג ולסחור ולשלול או בכל ביאה ויציאה בכל יום ויום והטעם בכל אשר תעשה תצליח והפך כתוב ואחר שאמר שתהיה עליון על כל הגוים אמר כי אם יקשרו אויביך על כן אמר הקמים

רשי

רעה: (כד) מכה רעהו בסתר. על לשון הרע הוא אומר ראיתי ביסודו של רבי משה הדרשן י"א ארורים יש כאן כנגד י"א שבטים וכנגד שמעון לא כתב ארור לפי שלא היה בלבו לברכו לפני מותו כשברך שאר השבטים לכך לא רצה לקללו: (כו) אשר לא יקים. כאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה:

(ד) שגר אלפיך. ולדות בקרך שהבהמה משגרת ממעיה: ועשתרות צאנך. כתרגומו ורבותינו אמרו למה נקרא שמם עשתרות שמעשירות את בעליהן ומחזיקות אותם כעשתרות הללו שהן סלעים חזקים: (ה) ברוך טנאך. פירותיך. ד"א טנאך דבר לח שאתה מסנן בסלים: ומשארתך. דבר יבש שנשאר בכלי ואינו זב: (ו) ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך. (ב"מ קז) שתהא יציאתך מן העולם בלא חטא כביאתך לעולם: (ז) ובשבעה דרכים

תורה

כב ארור שכב עם אחתו בת אביו או בת אמו ואמר כל העם אמן: ס
כג ארור שכב עם חתנתו ואמר כל העם אמן: ס כד ארור מכה
רעהו בסתר ואמר כל העם אמן: ס כה ארור לקח שחד
להכות נפש דם נקי ואמר כל העם אמן: ס כו ארור אשר
לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם ואמר כל העם אמן: פ

כח א והיה אם שמוע תשמע בקול יהוה אלהיך לשמר
לעשות את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום ונתנך יהוה
אלהיך עליון על כל גויי הארץ:
ב ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך כי תשמע בקול יהוה
אלהיך: ג ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה: ד ברוך פרי בטנך
ופרי אדמתך ופרי בהמתך שגר אלפיך ועשתרות צאנך: ה ברוך
טנאך ומשארתך: ו ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך: ששי
ז יתן יהוה את איביך הקמים עליך נגפים לפניך בדרך אחד

תרגום אונקלוס

כב ליט דישכוב עם אחתיה בת אבוהי או בת אמיה ויימר כל עמא אמן:
כג ליט דישכוב עם חמותיה ויימר כל עמא אמן:
כד ליט דימחי חבריה בסתרא ויימר כל עמא אמן:
כה ליט דיקביל שוחדא למקטל נפש דם זכאי ויימר כל עמא אמן:
כו ליט דלא יקים ית פתגמי אוריתא הדא למעבד יתהון ויימר כל עמא אמן:
א ויהי אם קבלא תקביל למימרא דיי אלהך למיטר למעבד ית כל פקודוהי דאנא מפקיד לך יומא דין ויתנינך יי אלהך עלי על כל עממי ארעא:
ב וייתון עלך כל ברכיא האלין וידבקונך ארי תקביל למימרא דיי אלהך:
ג בריך את בקרתא ובריך את בחקלא:
ד בריך ולדא דמעך ואבא דארעך ולדא דבעירך בקרי תורך ועדרי ענך:
ה בריך סלך ואצותך:
ו בריך את במיעלך ובריך את במפקך:
ז יתן יי ית בעלי דבבך דקימין עלך תבירין קדמך באורחא חדא יפקון

ג' וחסר · פי' גנעס · ד' · ג' כטעם בסמי' וסי' ארו' שוחט ידו גבוהו · ס"ל מ"ל בתו' · ג' גלאט · ג' כי פ"ע ומ' פסר · ג' פע נפורה · ד' ג' מנהון כ"פ

בעל הטורים

וסמיך ליה מכה רעהו בסתר. שהוא בלישנא כמו זנות חוהנהו ותהיא שהוא בלישנא בביתו: בסתר. בגי' בלשון הרע. בסתר. בגי' מסר ממון חבירו: וסמיך לקח שחד להכות נפש לומר כוהן רכיל למען שפוך דם: וסמיך ליה אשר לא יקים להכות נפש. לומר השופך דם כאילו עבר על כל התורה: אמן. בגי' הוי"ה אדני. ולכן גדול העונה אמן יותר מן המברך שעונה שני שמות: שמוע תשמע. בגי' לדברי תורה ולהגביה הכנים:

גלי וקם ברמיזותא: בסדר ד' וסי' בנבואת רבתא: לקח ה' וסימן נמסר ביחזקאל סי' כ"ד: וברוך ו' וסימן נמסר בסדר לך לך:

תולדות אהרן

ארור אשר לא יקים. סוטה לז: וסוכה מא שמות. ברכה פט: ונתנך. עקידה שער סו: ברוך אתה בעיר. סנהדרין קז: ברוך אתה בבואך. בבא

ספורנו

אם הקלו בך וגו'. תהאותה הפרשה הזכיר שנביא רק אלה הארורים או כלם ואמר שבשבו אלו העשות בירושלים לא שהעיר כלה המלאה בזה אבל הנביאים הם הפלאו בכתבו אלה. אמנם בהזכירו שם שנות הגבור האשים את העיר באמרו קדשי בזית ואת שבתותי חללת: (כה) לוקח שחד להכות. כענין דואג האדומי והזיפים למלא חן בעיני המלך או להרויח: (כו) אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם. שלא יקיים ויודה שראוי לעשות את כלם אבל תהיה איזו מצוה מהם לבטלה אצלו והוא המומר לדבר אחד: כח (ב) ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך. אע"פ שלא תשתדל אתה להשיגם: (ח) כי תשמע בקול ה' אלהיך. אם כשתהיה תורתך קבע ומלאכתך עראי ולכן ישיגוך הברכות בלתי השתדלות והנה הזכיר ברכות בית הלבן ואמר שיהיו לכן בכל עת שישמרו את המצות עד אמרו

רמבן

(כו) אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. כאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה לשון רש"י. ולפי דעתי כי הקבלה הזאת שיודה במצות בלבו ויהיו בעיניו אמת ויאמין שהעושה אותן יהיה לו שכר וטובה והעובר עליהן יענש ואם יכפור באחד מהן או תהיה בעיניו בטלה לעולם הנה הוא ארור אבל אם עבר על אחת מהן כגון שאכל החזיר והשקץ לתאותו או שלא עשה סוכה ולולב לעצלה איננו בחרם הזה כי לא אמר הכתוב אשר לא יעשה את דברי התורה הזאת אלא אמר אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות כטעם קיימו וקבלו היהודים. והנה הוא חרם המורדים והכופרים. ובירושלמי בסוטה ראיתי אשר לא יקים וכי יש תורה נופלת רבי שמעון בן יקים אומר זה החזן רבי שמעון בן חלפתא אומר זה בית דין של מטה אמר רב יהודה ורב הונא בשם שמואל על הדבר הזה קרע יאשיהו ואמר עלי להקים אמר רבי אסי בשם רבי תנחום בר חייא למד ולימד ושמר ועשה והיה ספק בידו להחזיק ולא החזיק הרי זה בכלל ארור ידרשו בהקמה הזאת בית המלך והנשיאות שבידם להקים את התורה ביד המבטלים אותה ואפילו היה הוא צדיק גמור במעשיו והיה יכול להחזיק התורה ביד הרשעים המבטלים אותה הרי זה ארור וזה קרוב לענין שפירשנו. ופתרו על דרך אגדה זה החזן שאינו מקים ספר התורה לקהל כתקנן שלא יפלו, ולי נראה על החזן שאינו מקים ספר תורה על הצבור להראות

יֵצְאוּ אֵלֶיךָ וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים יָנוּסוּ י"ד ב' מ"ל בחולם
לְפָנֶיךָ׃ ח יְצַו יְהוָה אִתְּךָ אֶת־ ג'
הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח ג' ול' דסמיך כבנ
יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ׃ ט יְקִימְךָ יְהוָה
לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־לָךְ כו"ל מ"ל במ"ג חסר
כִּי תִשְׁמֹר אֶת־מִצְוֺת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו׃ י וְרָאוּ כָּל־עַמֵּי
הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְהוָה נִקְרָא עָלֶיךָ
וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ׃ יא וְהוֹתִרְךָ יְהוָה לְטוֹבָה ב'. ל' חסר ו'
בִּפְרִי בִטְנְךָ וּבִפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבִפְרִי
אַדְמָתֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
יְהוָה לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ׃ יב יִפְתַּח
יְהוָה ׀ לְךָ אֶת־אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת־
הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר־אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ ד
וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל־מַעֲשֵׂה יָדֶךָ ד
וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא
תִלְוֶה׃ יג וּנְתָנְךָ יְהוָה לְרֹאשׁ וְלֹא כ"ד
לְזָנָב וְהָיִיתָ רַק לְמַעְלָה וְלֹא
תִהְיֶה לְמָטָּה כִּי־תִשְׁמַע אֶל־ ה'
מִצְוֺת ׀ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָנֹכִי
מְצַוְּךָ הַיּוֹם לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת׃ ט"ו
יד וְלֹא תָסוּר מִכָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר י"ז ר"פ בכת
אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם יָמִין י"א
וּשְׂמֹאול לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים
אֲחֵרִים לְעָבְדָם׃ פ
טו וְהָיָה אִם־לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־
מִצְוֺתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ
הַיּוֹם וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל־הַקְּלָלוֹת
הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגוּךָ׃ טז אָרוּר אַתָּה ב' מ"ל וא' חסר וי"ו
בָּעִיר וְאָרוּר אַתָּה בַּשָּׂדֶה׃ יז אָרוּר

לְוָתָךְ וּבְשִׁבְעָא אוֹרְחָן יְעַרְקוּן
מִן קֳדָמָךְ׃ ח יְפַקֵּיד יְיָ עִמָּךְ
יָת בִּרְכְתָא בְּאוֹצָרָךְ וּבְכֹל
אוֹשָׁטוּת יְדָךְ וִיבָרְכִינָךְ
בְּאַרְעָא דַּייָ אֱלָהָךְ יָהֵיב לָךְ׃
ט יְקִימִנָּךְ יְיָ קֳדָמוֹהִי לְעַם
קַדִּישׁ כְּמָא דְקַיֵּים לָךְ אֲרֵי
תִטַּר יָת פִּקּוֹדַיָּא דַּייָ אֱלָהָךְ
וּתְהָךְ בְּאוֹרְחָן דְּתַקְנָן
קֳדָמוֹהִי׃ י וְיֶחֱזוּן כָּל עַמְמֵי
אַרְעָא אֲרֵי שְׁמָא דַייָ אִתְקְרֵי
עֲלָךְ וְיִדְחֲלוּן מִנָּךְ׃
יא וְיוֹתְרִינָךְ יְיָ לְטָבָא
בְּוַלְדָּא דִמְעָךְ וּבְוַלְדָּא
דִבְעִירָךְ וּבְאִבָּא דְאַרְעָךְ עַל
אַרְעָא דְקַיֵּים יְיָ לַאֲבָהָתָךְ
לְמִתַּן לָךְ׃ יב יִפְתַּח יְיָ לָךְ
יָת אוֹצְרֵיהּ טָבָא יָת שְׁמַיָּא
לְמִתַּן מְטַר אַרְעָךְ בְּעִדָּנֵיהּ
וּלְבָרָכָא יָת כָּל עוֹבַד יְדָךְ
וְתוֹזִיף לְעַמְמִין סַגִּיאִין וְאַתְּ
לָא תְזוּף׃ יג וְיִתְּנִינָךְ יְיָ
לְתַקִּיף וְלָא לְחַלָּשׁ וּתְהֵי
בְּרַם לְעֵלָּא וְלָא תְהֵי
לְתַחְתָּא אֲרֵי תְקַבֵּל
לְפִקּוֹדַיָּא דַּייָ אֱלָהָךְ דַּאֲנָא
מְפַקֵּיד לָךְ יוֹמָא דֵין לְמִטַּר
וּלְמֶעְבַּד׃ יד וְלָא תִסְטוּן
מִכָּל פִּתְגָמַיָּא דַּאֲנָא מְפַקֵּיד
יַתְכוֹן יוֹמָא דֵין יְמִינָא
וּשְׂמָאלָא לִמְהָךְ בָּתַר
טָעֲוַת עַמְמַיָּא לְמִפְלַחְהוֹן׃
טו וִיהֵי אִם לָא תְקַבֵּל
לְמֵימְרָא דַּייָ אֱלָהָךְ לְמִטַּר
לְמֶעְבַּד יָת כָּל פִּקּוֹדוֹהִי
וּקְיָמוֹהִי דַּאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ
יוֹמָא דֵין וְיֵיתוּן עֲלָךְ כָּל
לְוָטַיָּא הָאִלֵּין וְיִדְבְּקוּנָּךְ׃
טז לִיט אַתְּ בְּקַרְתָּא וְלִיט
אַתְּ בְּחַקְלָא׃ יז לִיט סַלָּךְ

אבן עזרא

הקמים עליך: (ז) ובשבעה. לשון רבים בעבור שוב ימי השבוע כי הוא תלוי בעליונים: (ח) באסמיך. באוצרותיך מטעם המקום: (ט) לעם קדוש. והקדושה לשמור המצות: וטעם יקימך. יעמידך: תשמור. בלב: והלכת. במעשה: (יא) וטעם והותירך. אם תהיה רעב בארץ ורעב ומארה אתה תותר לטובה: (יב) אוצרו. שהוא בכחו לצאת וכן אוצרות שלג על כן אחר הותירך אמר דבר הגשם כי העוצר סבת הרעב: והלוית גוים רבים. כי ירעבו ולא יבא זמן שתלוה אתה והכלל שתהיה לעולם לראש: (יג) כי תשמע. בלב לשמור ולעשות והכלל שלא תסור מאחרי השם לעבוד ע"ג כי הוא עיקר כל העבירות לכפור בעיקר והפך זה יחוד השם לשמור ולעשות כי עיקר השמירה במעשה

ספורנו

אמרו יקימך ה' לו לעם קדוש וזה היה בתחלת בית שני כמו שספרו ז"ל על ברכות שמעון הצדיק והנסים של בית המקדש כל ימיו: (י) וראו כל עמי הארץ. כמו שספרו ז"ל על אלכסנדר שהשתחוה לפניו: (יא) והותירך ה' לטובה. שתהיה הצלחתך בקנינים וזולתם יתרה מהצלחת שאר המצליחים בהם. ובאלה הברכות שהיו בבית שני סיים: (יד) ולא תסור מכל הדברים אשר אנכי מצוה אתכם היום ימין ושמאל. שלא ישנו את מצות האל ית' בפרט ענין המשפט ולא ימירו את שאר המצות במנהגי הדיוט ומצות אנשים מלומדה כל שכן כשיעשו זה לכבוד קדמונים שהנהיגו אותם המנהגים לא לכבוד קונם ולא לשמור מצותיו כי בזה האופן אין לך ללכת אחרי אלהים אחרים לעבדם גדול מזה בחדוש דת לכבוד קדמונים אשר נחשבו אלהים שופטים בארץ אמנם ההוכחות עד יולך ה' אותך ואת מלכך היו בבית שני בימי יונים וזולתם עד שגברו מלכי בית חשמונאי זה על זה וגלה אחד מהם במצות פומפיא"ו

רשי

דרכים ינוסו לפניך. כן דרך הנבהלים לברוח להיות מתפזרין לכל

בעל הטורים

ינוסו לפניך. וסמיך ליה יצו ה' אתך את הברכה באסמיך. שהמגא בתים מלאים כל טוב: באסמיך. בגי' זהו פי' שאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין: שם ה' נקרא. ר"ת בי"ן פי' מין של תפילין: ויראו ממך וסמיך ליה והותרך פי' לומר שבזכות התפלין יוסיף ימים דכתיב אדני עליהם יחיו:

יצאו י"ד וסי' במסרה רבתא: והותרך ל' כתיב כן. אלין חסר יו"ד בלישנא וסי' ויותרו אנשים מהם. ויאכלו ויותרו כדבר ה'. על אלעזר ועל איתמר בני אהרן הנותרם. והותרך ה' לטובה. את אשר הותרה משבעה: מטר ד' וסי' ונתתי מטר ארצכם בעתו. יפתח ה' לך את אוצרו הטוב. יתן ה' מטר ארצך. ונתן מטר זרעך אשר תזרע. ונמסר גם בסדר עקב: ולברך ד' וסימן נמסר

תולדות אהרן ובשבעה דרכים. קדושין ב: יגו ס'.
תענית ח מגילה מב: וראו כל עמי הארץ. ברכות ו גו מ.לה גו סוטה ח מנחות לה חולין פט (ברכות ס): יפתח ה' לך. תענית ב ט תנינה יב בתרא כה: לעבדם. בתרא פע: והיה אם לא תשמע. שם: יתן ה' מטר ארצך. תענית ג ע:

רמבן

פני כתיבתו לכל כמו שמפורש במסכת סופרים שמגביהין אותו ומראה פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו ומחזירו לפניו ולאחריו שמצוה לכל אנשים ונשים לראות הכתוב ולכרוע ולומר וזאת התורה אשר שם משה וגו' וכן נהגו:

כח (ט) יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך. יקרא שבועת הברית אשר כרת עמהם בהר סיני על כל הדברים האלו כי שם נאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש או שהברית אשר כרת עם אברהם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך יכלול זה וכן אמר למען הקים אותך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלהים כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב כי לכולם בא בברית:

(יג) וטעם לראש ולא לזנב. ביאורו לראש על העמים ולא לזנב לאחד מכל הגוים כי יתכן שיהיה לראש על העמים רבים וזנב לעם אחד נכבד ממנו. והנכון שיתנך לראש מעתה ולא לזנב עד עולם באחד מכל העתים וכן רק למעלה תמיד ולא תהיה למטה לעולם:

(יד) ולא תסור מכל הדברים. נמשך עם כי תשמע שיבואו עליך כל הברכות האלה כאשר תשמע למצותיו וכאשר לא תסור ימין ושמאל מכל הדברים אשר אנכי מצוך בענין ע"ג שאם תלך אחרי אלהים אחרים לעבדם כבר סרת מכל מצותיו ואין הפך כלל בכלל המצות שתעשה ואיננו כדברי בעל ההלכות שמנאו במצות לא תעשה:

אבן עזרא

במעשה: (כ) המארה. מגערת: המהומה. שלא יוכל להשלים המעשה: המגערת. שלא ישמח במעשיו רק יהלך בו אחר יגיעתו: (כב) בשחפת. י״א שהם מיני חלאים: בקדחת. בכל יום מגזרת כי אש קדחה באפי ומהומה ומגערת ושחפת וקדחת ודלקת שם התואר. וטעם ובדלקת. שלישית או רביעית: ובחרחור. מגזרת וחרה נחשתה: ובחרב. מגזרת חורב: ובשדפון. נפיחות וכן שדופות קדים ויש אומרים הפוך והטעם דקוק: ובירקון. כמשמעו בלשון קדר ויש אומרים כי אלה חליים בזרע ובשדפון כמו שדופות קדים והעד הכיתי אתכ׳ בשדפון ובירקון ועל כן אחריו והיו שמיך וכן בפרשת אם בחקותי: (כג) נחשת. כנחשת וכן ברזל: (כד) אבק ועפר. ברוב החורב וכח הרוחות: עד השמדך. מלה זרה כמו ביום (כמ״ט גרס מיום) הבראך: (כה) לזעוה. הפוך כמו כבש כשב: (כו) ואין מחריד. לעוף ולבהמה: והנשארים. יוכו בשחין מצרים: (כז) ובטחורים. הם היוצאים במקום הנסתר על כן כתוב ובעפולים והוא מגזרת ויבא אל העופל: ובגרב. כן בלשון ישמעאל: ובחרס. יש אומרים שיצטרך אל חרס כאיוב ואם הוא כסמ״ך ויש אומרים כמכת השמש והנכון שהוא שם חולי כנזכרים אין לו חבר והשגעון והעורון והתמהון שלשתן כלב: (כט) והיית ממשש

רשי

לכל לד: (כ) המארה. חסרון כמו (ויקרא יג) צרעת ממארת: מהומה. שגוש קול בהלות: (כב) שחפת. שבשרו נשחף ונפוח: קדחת. לשון (דברים לב) כי אש קדחה באפי והוא אש של חולי מלוי״ו בלעז שהיא חמה מאד: ובדלקת. חמה יותר מקדחת ומיני חלאים הם: ובחרחר. חולי המחממו תוך הגוף וצמא תמיד למים ובלעז איסטרדימנ״ט לשון (איוב ל) ועצמי חרה מני חרב (ירמיה ו) נחר מפוח מאש: ובחרב. יביא עליך גייסות: שדפון וירקון. מכת התבואה שבשדות: שדפון. רוח קדים אשליד״ה בלעז: ירקון. יובש ופני התבואה מכסיפין ונהפכין לירקון קמ״א בלעז: עד אבדך. תרגום עד דתיבד כלומר עד אבוד אותך שתכלה מאליך: (כג) והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. קללות הללו משה מפי עצמו אמרן ושבהר סיני מפי הקב״ה אמרן כמשמען וכן נאמר (ויקרא כו) ואם לא תשמעו לי ואם תלכו עמי בקרי וכאן הוא אומר לקול ה׳ אלהיך ידבק ה׳ בך יככה ה׳ הקל משה בקללותיו לאמרן בלשון יחיד וגם כן בקללה זו הקל שבבאשונות הוא אומר (שם) שמיכם כברזל וארצכם כנחושה שלא יהיו השמים מזיעין כדרך שאין הברזל מזיע ומתוך כך יהא חורב בעולם והארץ תהא מזעת כדרך שהנחשת מזיע והיא מרקבת פירותיה וכאן הוא אומר שמיך נחשת וארצך ברזל שיהיו שמים מזיעין אע״פ שלא יריקו מטר מ״מ לא יהיה חורב של אבדון בעולם והארץ לא תהיה מזיעה כדרך שאין הברזל מזיע ואין הפירות מרקיבין ומכל מקום קללה היא בין שהיא כנחשת בין שהיא כברזל לא תוציא פירות וכן השמים לא יריקו מטר: (כד) מטר ארצך אבק ועפר. (תענית ג) זיקא דבתר מטרא מטר יורד ולא כל צרכו ואין בו כדי להרבית את העפר והרוח באה ומעלה את האבק ומכסה את עשב הזרעים שהם לחים מן המים ומדבק בהם ונעשה טיט ומתיבש ומרקיבין: (כה) לזעוה. לאימה ולזיע שיזועו כל שומעי מכותיך ממך ויאמרו אוי לנו שלא יבא עלינו כדרך שבא על אלו: (כז) בשחין מצרים. רע היה מאד לח מבפנים ויבש מבחוץ כדאיתא בבכורות (דף מא): גרב. שחין לח. חרס. שחין יבש כחרס: (כח) בתמהון לבב. אוטם הלב אסטורדיסו״ן בלעז:

פסוק

תרגום אונקלוס

וְאַצְוָתָךְ׃ יח לִיט וַלְדָא
דִמְעָךְ וְאִבָּא דְאַרְעָךְ בַּקְרֵי
תוֹרָךְ וְעֶדְרֵי עָנָךְ׃ יט לִיט
אַתְּ בְּמֵעֲלָךְ וְלִיט אַתְּ
בְּמִפְקָךְ׃ כ יְגָרֵי יְיָ בָּךְ יָת
מְאֵירְתָא וְיָת שִׁגּוּשְׁיָא וְיָת
מְזוֹפִיתָא בְּכָל אוֹשָׁטוּת יְדָךְ
דְתַעְבֵּיד עַד דְתִשְׁתֵּיצֵי וְעַד
דְתֵיבַד בִּפְרִיעַ מִן קֳדָם
בִּישׁוּת עוֹבָדָךְ דִשְׁבַקְתָּא
דַחְלְתִי׃ כא יַדְבֵּק יְיָ בָּךְ
יָת מוֹתָנָא עַד דִישֵׁיצֵי יָתָךְ
מֵעַל אַרְעָא דְאַתְּ עָלֵיל
לְתַמָּן לְמֵירְתַהּ׃ כב יִמְחִינָךְ
יְיָ בְּשַׁחֶפְתָּא וּבְקַדַּחְתָּא
וּבְדַלֶּקְתָּא וּבְחַרְחוּרָא
וּבְחַרְבָּא וּבְשִׁדָּפוֹנָא
וּבְיַרְקָנָא וְיִרְדְפוּנָךְ עַד
דְתֵיבַד׃ כג וִיהוֹן שְׁמַיָא
דְעִלָּוֵי רֵישָׁךְ חֲסִינִין כִּנְחָשָׁא
מִלְאַחָתָא מִטְרָא וְאַרְעָא
דִתְחוֹתָךְ תַּקִּיפָא כְּבַרְזְלָא
מִלְמֶעְבַּד פֵּירִין׃ כד יִתֵּן יְיָ
יָת מְטַר אַרְעָךְ אַבְקָא
וְעַפְרָא מִן שְׁמַיָא יֵחוֹת עֲלָךְ
עַד דְתִשְׁתֵּיצֵי׃ כה יִתְּנִינָךְ
יְיָ תְּבִיר קֳדָם סַנְאָךְ בְּאוֹרְחָא
חֲדָא תִּפּוֹק לְוָתֵיהּ וּבְשִׁבְעָא
אוֹרְחָן תֵּעֲרוֹק מִן קֳדָמוֹהִי
וּתְהֵי לְזִיעַ לְכֹל מַלְכְוָת
אַרְעָא׃ כו וּתְהֵי נְבִלְתָּךְ
מְשַׁגְרָא לְמֵיכַל לְכָל עוֹפָא
דִשְׁמַיָא וּלְבְעִירָא דְאַרְעָא
וְלֵית דְמָנִיד׃ כז יִמְחִינָךְ יְיָ
בְּשִׁיחֲנָא מִצְרָאֵי וּבִטְחוֹרִין
וּבִגְרָבָא וּבְחֶרֶס יָבֵשׁ דְלָא
תֵיכוּל לְאִתַּסָּאָה׃ כח יִמְחִינָךְ
יְיָ בְּטַפְשׁוּתָא וּבְסַמְיוּתָא
וּבְשַׁעֲמָמוּת לִבָּא׃ כט וּתְהֵי
מְמַשֵּׁשׁ בְּטִיהֲרָא כְּמָא
דִמְמַשֵּׁשׁ עַוְרָא בְּקַבְלָא

תורה

טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ׃ יח אָרוּר פְּרִי־
בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ שְׁגַר אֲלָפֶיךָ
וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ׃ יט אָרוּר אַתָּה
בְּבֹאֶךָ וְאָרוּר אַתָּה בְּצֵאתֶךָ׃
כ יְשַׁלַּח יְהוָה ׀ בְּךָ אֶת־הַמְּאֵרָה
אֶת־הַמְּהוּמָה וְאֶת־הַמִּגְעֶרֶת
בְּכָל־מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַד
הִשָּׁמֶדְךָ וְעַד־אֲבָדְךָ מַהֵר מִפְּנֵי
רֹעַ מַעֲלָלֶיךָ אֲשֶׁר עֲזַבְתָּנִי׃
כא יַדְבֵּק יְהוָה בְּךָ אֶת־הַדָּבֶר עַד
כַּלֹּתוֹ אֹתְךָ מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־
אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃ כב יַכְּכָה
יְהוָה בַּשַּׁחֶפֶת וּבַקַּדַּחַת וּבַדַּלֶּקֶת
וּבַחַרְחֻר וּבַחֶרֶב וּבַשִּׁדָּפוֹן
וּבַיֵּרָקוֹן וּרְדָפוּךָ עַד אָבְדֶךָ׃
כג וְהָיוּ שָׁמֶיךָ אֲשֶׁר עַל־רֹאשְׁךָ
נְחֹשֶׁת וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר־תַּחְתֶּיךָ
בַּרְזֶל׃ כד יִתֵּן יְהוָה אֶת־מְטַר
אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן־הַשָּׁמַיִם
יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדָךְ׃ כה יִתֶּנְךָ
יְהוָה ׀ נִגָּף לִפְנֵי אֹיְבֶיךָ בְּדֶרֶךְ
אֶחָד תֵּצֵא אֵלָיו וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים
תָּנוּס לְפָנָיו וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה לְכֹל
מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ׃ כו וְהָיְתָה נִבְלָתְךָ
לְמַאֲכָל לְכָל־עוֹף הַשָּׁמַיִם
וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאֵין מַחֲרִיד׃
כז יַכְּכָה יְהוָה בִּשְׁחִין מִצְרַיִם
וּבָעְפָלִים ובטחרים ק׳ וּבַגָּרָב וּבֶחָרֶס
אֲשֶׁר לֹא־תוּכַל לְהֵרָפֵא׃ כח יַכְּכָה
יְהוָה בְּשִׁגָּעוֹן וּבְעִוָּרוֹן וּבְתִמְהוֹן
לֵבָב׃ כט וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם
כַּאֲשֶׁר יְמַשֵּׁשׁ הָעִוֵּר בָּאֲפֵלָה וְלֹא

בסדר עקב: את המארה חד מן י״ב פסוקים דאית בהון את את ואת ובלה חדא ביניהון וסימן נמסר בסדר משפטים: עד השמדך ועד אבדך י״ז פסוקים מן עד ועד וסימן במס״ר: בצהרים י״ב וסימן נמסר במלכים א׳ סימן י״ח גבי פסוק ויהי בצהרים ויהתל בהם אליהו

בעל הטורים

יככה ה׳. ד׳ פעמים כתוב בתוכחות יככה ה׳ כנגד ד׳ גליות ויש בזה הפ׳ ז׳ מינים בשחפת ובקדחת ובדלק׳ ובחרחר ובחרב ובשדפון ובירקון. כנגד ז׳ תועבות שבלבו: נגף ג׳ במסרה. יתנך ה׳ נגף ואידך אך נגף נגף הוא לפנינו. וירא הרם כי נגף לבני ישראל. אם בשוב השמעו ינוסו לפניך כדכתיב וירא אהם וגו׳ ואם לא תשמעו יתנך ה׳ נגף: בשגעון ב׳. יככה ה׳ בשגעון כי בשגעון ינהג כנוסר לא די שיככה אלא בכל מנהגו יהיה בשגעון:

תולדות אהרן ובעפולים. שמואל א׳ כה: ובגרב. נבואות פא: והיית ממשש. שופטים כד:

ספורנו

פוסקא״ו לגוים והם והלאה עד ונשמתם שם עד הגה הנה על ידי רומיים והם והלאה הם תוכחות בגלות נמשכות אליו והתחיל בתוכחות באמרו אם לא תשמע בקול ה׳ אלהיך לשמור לעשות את כל מצותיו וחקותיו אשר אנכי מצוך היום וזה גלוי בפסק כאשר יתברה עמים פעם הטובה במנהגים עומים הולכם

רמבן

הקדים בברכות פרי בטנך. ואחר כך טנאך ומשארתך כי פרי הבטן הטוב והחביב יותר ובקללה איחר אותו כי העונש יגיע תחלה בנכסיו ואם לא ישוב יענשהו בפרי בטנו וכן הקדים בברכות נגיפת האויבים קודם הברכה באסמיך ובכל משלח ידך כי נצוח האויבים הוא לשם הכבוד והצורך הגדול בכבוש בארצם

רש"י

(כט) עשוק. ככל מעשיך יהי ערעור : (ל) ישגלנה. לשון שגל פלגש והכתוב כינהו לשבח ישכבנה (מגלה כה) ותיקון סופרים הוא זה : תחללנו. בשנה הרביעית לאכול פריו : (לב) וכלות אליהם. מצפות אליהם שישובו ואינם שבים כל תוחלת שאינה באה קרויה כליון עינים : (לז) לשמה. אשטורדישו"ן כל הרואה אותך ישום עליך : למשל. כשתבא מכה רעה על אדם יאמרו זו דומה למכת פלוני : ולשנינה. לשון ושננתם ידברו בך וכן תרגומו ולשועי לשון ספור ואשתעי : (לח) יחסלנו. יכלנו ועל שם כך נקרא חסיל שמכלה את הכל : כי ישל. ישיר פירותיו לשון (דברים יט) ונשל

אבן עזרא

ממשש. פירוש בעורון : תלאות. פעל יוצא : עשוק וגזול. מאויב ואין מושיע והחל לפרש איך יהיה עשוק : (ל). ישגלנה. כנוי לשכיבה וכן שגל המוכנת למטה : תחללנו. מגזרת חלילה : (לב) וכלות. כמו נכספה וגם כלתה וכן ותכל דוד ואינו חסר נפש כאשר פירש חסר הדעת כי ותכל פועל יוצא ולא נזכר הפועל כמו אשר ילדה אותה : (לג) ורצוץ. בחוזקה ופירוש בשגעון שיראה גופו מלא שחין : (לה) על הברכים ועל השוקים. כי בהיות השחין שם קשה לסור : אשר לא תוכל להרפא. בעבור היותם מחוץ לגוף : (לו) ועבדת שם. ולא יועיל לך רק תהי' לשמה כל רואיך ישומו : (לז) למשל. באוון : ולשנינה. כפה מגזרת ושננתם : ינהגך ה'. בעודך וקודם זה יבא עליך שנת רעב ואתה עודך בארצך : (לח) יחסלנו. יכריתנו והוא מן חסיל מין ממיני הארבה : (לט) תטע. תיגע בנטיעה ובעבודה : ולא תשתה. בשעת הבציר : ולא תאגור. תקבץ והוא פעל כמו אגרה בקציר : (מ) לא תסוך. כמשפט וסוך לא סכתי וזה הפך ושמן על ראשך : כי ישל. מבנין נפעל :

יורש

מקרא

תַצְלִיחַ אֶת־דְּרָכֶיךָ וְהָיִיתָ אַךְ
עָשׁוּק וְגָזוּל כָּל־הַיָּמִים וְאֵין
מוֹשִׁיעַ : ל אִשָּׁה תְאָרֵשׂ וְאִישׁ
אַחֵר יִשְׁגָּלֶנָּה בַּיִת תִּבְנֶה וְלֹא־ (ישכבנה קרי)
תֵשֵׁב בּוֹ כֶּרֶם תִּטַּע וְלֹא תְחַלְּלֶנּוּ :
לא שׁוֹרְךָ טָבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא
תֹאכַל מִמֶּנּוּ חֲמֹרְךָ גָּזוּל מִלְּפָנֶיךָ
וְלֹא יָשׁוּב לָךְ צֹאנְךָ נְתֻנוֹת
לְאֹיְבֶיךָ וְאֵין לְךָ מוֹשִׁיעַ : לב בָּנֶיךָ
וּבְנֹתֶיךָ נְתֻנִים לְעַם אַחֵר וְעֵינֶיךָ
רֹאוֹת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל־הַיּוֹם
וְאֵין לְאֵל יָדֶךָ : לג פְּרִי אַדְמָתְךָ
וְכָל־יְגִיעֲךָ יֹאכַל עַם אֲשֶׁר לֹא־
יָדָעְתָּ וְהָיִיתָ רַק עָשׁוּק וְרָצוּץ כָּל־ (ד' ג' מל' וא' חסר)
הַיָּמִים : לד וְהָיִיתָ מְשֻׁגָּע מִמַּרְאֵה
עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה : לה יַכְּכָה יְהוָה
בִּשְׁחִין רָע עַל־הַבִּרְכַּיִם וְעַל־
הַשֹּׁקַיִם אֲשֶׁר לֹא־תוּכַל לְהֵרָפֵא (ג' וחסר וי"ו)
מִכַּף רַגְלְךָ וְעַד קָדְקֳדֶךָ : לו יוֹלֵךְ (י"א בטעם מאריך ס"פ)
יְהוָה אֹתְךָ וְאֶת־מַלְכְּךָ אֲשֶׁר
תָּקִים עָלֶיךָ אֶל־גּוֹי אֲשֶׁר לֹא־
יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ וְעָבַדְתָּ שָּׁם
אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וָאָבֶן : לז וְהָיִיתָ
לְשַׁמָּה לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה בְּכֹל
הָעַמִּים אֲשֶׁר־יְנַהֶגְךָ יְהוָה שָׁמָּה :
לח זֶרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה וּמְעַט
תֶּאֱסֹף כִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאַרְבֶּה :
לט כְּרָמִים תִּטַּע וְעָבָדְתָּ וְיַיִן לֹא־
תִשְׁתֶּה וְלֹא תֶאֱגֹר כִּי תֹאכְלֶנּוּ
הַתֹּלָעַת : מ זֵיתִים יִהְיוּ לְךָ בְּכָל־ (ב' חסר)
גְּבוּלֶךָ וְשֶׁמֶן לֹא תָסוּךְ כִּי יִשַּׁל (ב' מל. ל')
זֵיתֶךָ : מא בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא־
יִהְיוּ לָךְ כִּי יֵלְכוּ בַּשֶּׁבִי : מב כָּל־

תרגום

וְלָא תַצְלַח יַת אוֹרְחָךְ
וּתְהֵי בְּרַם עָשִׁיק וְאָנִיס כָּל
יוֹמָא וְלֵית דְּפָרִיק : ל אִתְּתָא
תֵירוּס וּגְבַר אוּחְרָן יִשְׁכְּבִינַּהּ
בֵּיתָא תִבְנֵי וְלָא תֵתֵּיב בֵּיהּ
כַּרְמָא תִּצּוֹב וְלָא תְחַלְּלִינֵּיהּ :
לא תּוֹרָךְ יְהֵי נְכִיס לְעֵינָךְ
וְלָא תֵיכוּל מִנֵּיהּ חֲמָרָךְ יְהֵי
אָנִיס מִן קֳדָמָךְ וְלָא יְתוּב
לָךְ עָנָךְ מְסִירִין לְבַעֲלֵי
דְבָבָךְ וְלֵית לָךְ פָּרִיק :
לב בְּנָךְ וּבְנָתָךְ מְסִירִין
לְעַמָּא אוּחֲרָן וְעֵינָךְ חָזְיָן
וִיסוּפָן בְּגַלַּלְהוֹן כָּל יוֹמָא
וְלֵית חֵילָא בִּידָךְ : לג אִבָּא
דְאַרְעָךְ וְכָל לֵיאוּתָךְ יֵכוּל
עַמָּא דְּלָא יְדַעְתְּ וּתְהֵי בְּרַם
עָשִׁיק וְרָעִיעַ כָּל יוֹמַיָּא :
לד וּתְהֵי מִשְׁתַּטֵּי מֵחֵיזוּ עֵינָךְ
דְּתְהֵי חָזֵי : לה יִמְחִינָךְ יְיָ
בְּשִׁיחֲנָא בִישָׁא עַל רְכוּבִין
וְעַל שׁוֹקִין דְּלָא תֵיכוּל
לְאִתַּסָּאָה מִפַּרְסַת רִיגְלָךְ
וְעַד מוֹחָךְ : לו יַגְלֵי יְיָ
יָתָךְ וְיַת מַלְכָּךְ דִּתְקִים
עֲלָךְ לְעַמָּא דְּלָא יְדַעְתְּ
אַתְּ וַאֲבָהָתָךְ וְתִפְלַח תַּמָּן
לְעַמְמַיָּא פָּלְחֵי טַעֲוָתָא אָעָא
וְאַבְנָא : לז וּתְהֵי לְצָדוּ
לְמַתַל וּלְשׁוּעֵי בְּכֹל עַמְמַיָּא
דִּידַבְּרִינָךְ יְיָ לְתַמָּן : לח בַּר
זְרַע סַגִּי תַּפֵּיק לְחַקְלָא
וּזְעֵיר תִּכְנוֹשׁ אֲרֵי יַחְסְלִינֵּיהּ
גּוֹבָא : לט כַּרְמִין תִּצּוֹב
וְתִפְלַח וְחַמְרָא לָא תִשְׁתֵּי
וְלָא תִכְנוֹשׁ אֲרֵי תֵיכְלִינֵּיהּ
תּוֹלַעְתָּא : מ זֵיתִין יְהוֹן לָךְ
בְּכָל תְּחוּמָךְ וּמִשְׁחָא לָא
תְשׁוּף אֲרֵי יִתְרוֹן זֵיתָךְ :
מא בְּנִין וּבְנָן תְּלִיד וְלָא יְהוֹן
לָךְ אֲרֵי יְהָכוּן בְּשִׁבְיָא :

בעל הטורים

קדקדך יולך ה' אתך ואת מלכך. רמז לקדקוד יהויקים שלא נתן לקבורה : זיתים יהיו לך בכל גבולך. זה הפ' מתחיל ומסיים בזית לומר שאין הזית מתקבל באילן אחר וזהו בניך כשתילי זיתים שלא יתערבו באחרים לכן סמיך לו בנים ובנות תוליד :

מסורה

בפרשתא דנביאי הבעל : עשק ד' ג' מלאים וא' חסר וסימן עשוק וגזל כל הימים. עשוק ורצוץ כל הימים. עשוק אפרים רצוץ. אדם עשק בדם נפש בהראה חסר : מלפניך י"ו וסימן נמסר בסדר משפטים : ולא ישוב ו' וסימן בלשון ארמי הורא אישתבע ונפל אריה בשרא ותייך ופי' שורך טבוח לעיניך : כי נשבעתי יצא מפי. היפלו ולא יקומו. ליש גבור בבהמה. ויזכור כי בשר המה. ישחק לפחד ולא יחת : ועיניך ז' וסימן במסיר : משגע ג' וסימן והיית משגע ממראה עיניך. איש משגא ומתנבא. משגע איש הרוח ואי' המשגע מרוע בא : ועד קדקדך י"א בטעמא מאריך וס"פ וסימן במסרא רבתא : ולשנינה ד' וסימן והיית לשמה למשל. והכרתי את ישראל דמלכים. ונתשתים מעל האדמה דד"ה. ונתתים לזעוה לרעה דירמיה : תאסף ב' וסימן ומעט תאסף. אל האסף עם חטאים : ולא יהיו ג' וסימן בנים ובנות תוליד. לא תקח לך אשה. ולא יהיו כאבותם. וכל יחזקאל דכוותא במ"א לא יהיו. והיתה ידי : גבולך ג' מלאים בתורה וסימן צפרדעים. והנח אנחנו בקדש עיר קצה גבולך.

תולדות אהרן ואיש אחר ישגלנה. שם כה : שורך טבוח. ברכות נו : בניך ובנותיך. שם יבמות סג : יולך ה' אותך. יומא נב (שקלים מו סוטה כב) : וזרעה. ברכות שם : לא תשתה. סנהדרין ז : זיתים יהיו לך. ברכות שם : כי ישל זיתך. מנחה לה : בנים ובנות תוליד. ברכות שם :

רמב"ן

הארצות וישיבתם לבטח בין העמים ובקללות הקדים המארה בכל משלח ידך ואיחר המגיפה מפניהם כי הוא העונש שיגיע אליהם באחרונה והו יגלו בסוף : הצלצל

ספורנו

חולתם והוסג אחור משפט וכן אחר שאמר יולך ה' אותך ואת מלכך שהוא התחלת שמי חזר ואמר כי לא שמעת בקול ה' אלהיך לשמור מצותיו וחקותיו אשר צוך

אבן עזרא

(מב) יירש. מהכבד הדגוש והטעם כמו להוריש גוים: צלצל. מלה מרובעת אין לו ריע ופירושו כפי מקומו: (מג) מעלה מעלה. פעמים שאין למעלה ממנו או תמיד וכן מטה מטה הטעם מאד מאד: (מד) הוא יהיה לראש. כטעם ועבד לוה לאיש מלוה: (מו) לאות. מהשם שתזכור כי מרדת בו ולא כך לבדך כי גם בזרעך כטעם אבותינו חטאו ואינם וכבר פירשתיו: (מז) מרב כל. אשר תתאוה או כל צרכך: (מט) ידאה. יעוף וכן וידא על כנפי רוח:

ואכלת

רשי

ונשל הברזל: (מב) יירש הצלצל. יעשנו הארבה רש מן הפרי. יירש. יעני: צלצל. מין ארבה. ואי אפשר לפרש יירש לשון ירושה שאם כן היה לכתוב יורש. ולא לשון הורשה וגרושין שאם כן היה לו לכתוב יוריש: (מז) מרב כל. בעוד היה לך כל טוב: (מט) כאשר ידאה הנשר. פתאום ודרך מצלחת ויק'ו סוסיו: לא תשמע לשונו. לא תכיר לשונו וכן (בראשית מא) תשמע חלום לפתור אותו וכן (שם מב) כי שמע יוסף אינטינדר"י: (נב) עד רדת חומותיך. לשון רדוי וכבוש:

והכלת

תרגום

מב כל אילנך ואבא דארעך
יחסניניה סקאה: מג תותב
ערל דבינך יהי סליק עיל
מנך לעלא לעלא ואת תהי
נחית לתחתא לתחתא:
מד הוא יוזפינך ואת לא
תוזפיניה הוא יהי תקיף ואת
תהי חלש: מה וייתון עלך
כל לוטיא האלין וירדפונך
וידבקונך עד דתשתיצי ארי
לא קבלתא למימרא דיי
אלהך למטר פקודוהי
וקימוהי דפקדך: מו ויהון
בך לאת ולמופת ובבנך
עד עלמא: מז חלף דלא
פלחתא קדם יי אלהך
בחדוא ובשפירות לבא
מסגי כולא: מח ותפלח ית
בעלי דבבך דיגרינון יי
בך בכפנא ובצחותא
ובערטילתא ובחסירות
כולא ויתן ניר דברזלא על
צוארך עד דישיצי יתך:
מט ייתי יי עלך עם מרחיק
מסיפי ארעא כמא דמשתרי
נשרא עמא דלא תשמע
לישניה: נ עם תקיף אפין
דלא נסיב אפי לסבא ועל
ינקא לא מרחם: נא וייכול
ולדא דבעירך ואבא דארעך
עד דתשתיצי דלא ישאר
לך עבורא חמרא ומשחא
בקרי תורך ועדרי ענך עד
דיובד יתך: נב ויעיק לך
בכל קרוך עד דיכבוש
שורך רמיא וכריכיא דאת
רחיץ לאשתזבא בהון בכל

תורה

עצך ופרי אדמתך יירש הצלצל:
מג הגר אשר בקרבך יעלה עליך
מעלה מעלה ואתה תרד מטה
מטה: מד הוא ילוך ואתה לא
תלונו הוא יהיה לראש ואתה
תהיה לזנב: מה ובאו עליך כל־
הקללות האלה ורדפוך והשיגוך
עד השמדך כי־לא שמעת בקול
יהוה אלהיך לשמר מצותיו
וחקתיו אשר צוך: מו והיו בך
לאות ולמופת ובזרעך עד־עולם:
מז תחת אשר לא־עבדת את־
יהוה אלהיך בשמחה ובטוב לבב
מרב כל: מח ועבדת את־איביך
אשר ישלחנו יהוה בך ברעב
ובצמא ובעירם ובחסר כל ונתן
על ברזל על־צואריך עד השמידו
אתך: מט ישא יהוה עליך גוי
מרחק מקצה הארץ כאשר ידאה
הנשר גוי אשר לא־תשמע לשנו:
נ גוי עז פנים אשר לא־ישא פנים
לזקן ונער לא יחן: נא ואכל פרי
בהמתך ופרי־אדמתך עד
השמדך אשר לא־ישאיר לך
דגן תירוש ויצהר שגר אלפיך
ועשתרת צאנך עד האבידו
אתך: נב והצר לך בכל־שעריך
עד רדת חמתיך הגבהת
והבצרות אשר אתה בטח בהן

כצאת · סי"ס ג' · ג' . כ"ד · ג' בי מ"ל וא' חסר דכרכס · חסר וי"ו . ד' · י"ס בלוסנא · ג' והסר וי"ו · כ' · פ' · ג' והכ' · נ' מ"ל · ג' ומסר · כו"ל חסר . פ'

דתים יהיו לך בכל גבולך. והשיגוך ג' ב' מלאים ואחד חסר וסימן ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך. והיה אם לא תשמע. ורדפוך והשיגוך. קדמא חסר וי"ו: ג' פסוקים מטעי, כי את כל הארץ אשר אתה ראה ולזרעך עד עולם. והיו בך לאות ולמופת ובזרעך עד עולם. ועריית נ"סן הדבק בך ובזרעך לעולם: ג' ברעב ד' רפין וסימן ברעב ובצמא ובעירם. ברעב פדך ממות. הנמצאים ברעב. הלא יחזקיהו מסית אתכם: כהן י"ח ט"ז קמ"ץ וג' פתחין

תולדות אהרן יירש הצלצל. כנא קמא קיו: התת אשר לא עבדת. ערכין יא פקידים מ"נ ב' לג: ועבדת את איביך. ברכות כב: (ונתן על ברזל. שבת יד): ישא ה' עליך. סוטה מא:

בעל הטורים

יירש הצלצל וסמיך ליה הגר אשר בקרבך רמז כי יעוק האיך וגר: מטה מטה. בגי' גיהנם: ידאה הנשר. בגי' עשרה כדאיתא בסוטה דהיינו אלכסנדרוס שביקש לגבוה בעשרה ימים וכו' יום אחד:

ספורנו

עצך כו'. אבל סמרת מה פצוו לא בניהם אחרים זולתו אשר לא כתורתו כמו שספרו ז"ל ניסין שלא היו תורמין ולא מעשרין והוצרכו לתקן יוחנן כ"ג ולגזור על

רמבן

(מב) הצלצל. על דעת רש"י מין ממיני הארבה וא"כ ראוי היה שיערף אותו עם פסוק הארבה והתולעת. ויותר נראה שיהיה צלצל שם ליתושה האויב אמר בנים ובנות תוליד ולא יהיו לך לעבוד אותך ולכלכל את שיבתך כי ילכו בשבי לפני האויב. ואמר כל עצך ופרי אדמתך אשר לא ישאו לך פירות כאשר הזכיר יירש האויב הבא עליך כי השנה שיבואו עליך יתנו להם חילם והם יאכלום. ויקרא החיל צלצל בעבור שישמיעו קול מלחמה במחנה וקול שופר ורעם שרים ותרועה מלשון צלצלי שמע וצלצלי תרועה במחללים ובמנענעים וכן ארץ צלצל כנפים ארץ המשמעת צלצול כנפיה ההולכת למרחקים כאשר ידאה הנשר ובגמרא נטלוה מסיקין מאן דתני מסיקין לא משתבש דכתיב יירש הצלצל ומתרגמינן יחסניניה סקאה ומאן דתני מציקין לא משתבש דכתיב במצור ובמצוק כי הוא אלא שם למביאי האדם במצור ובמצוק. ודע כי התוכחות במארה ובמהומה ובמגערת ובדבר והעץ ופרי האדמה ושאר כל התוכחות במארה ובמהומה הם כולם עד כלותו אותך מעל האדמה אשר אתה בא שמה לרשתה אבל אחרי הגלות לא יקלל אותה רק לעבוד שם אלהים אחרים עץ ואבן אבל פעמים שיחזור להוכיחם בארץ כאשר אמר יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך ועבדת שם אלהים אחרים והוא הגלות שגלינו לרומי על לכת אגריפס המלך שם ואחרי כן ישוב ויאמר וזרע רב תוציא השדה וגו' ואלה התוכחות בהיותם בארץ כי כן יאמר אחריו ונסחתם מעל

האדמה

רשי

(נג) ואכלת בשר בניך במצור. מחמת שיהיו צרים על העיר ויהיה שם מצוק עקת רעבון: (נד) הרך בך והענג. הוא הרך הוא הענג לשון פינוק ומהתענג ומרך מוכיח עליהם שענייהם אחד אע"פ שהוא מפונק ודעתו קצה בדבר מיאום ימתק לו לרעבונו בשר בניו ובנותיו עד כי תרע עינו בבניו הנותרים מתת לאחד מהם מבשר בניו אחיהם אשר יאכל. ד"א הרך בך. הרחמני ורך הלבב מרוב רעבונות יתאכזרו ולא יתנו מבשר בניהם השחוטים לבניהם הנותרים: (נו) תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה. הגדולים: (נז) ובשליתה. בנים הקטנים בכלן תבא עינה צרה כשתאכל את האחד מליתן לאשר אצלה מן הבשר: (נט) והפלא ה' את מכותך. מופלאות ומובדלות משאר מכות: ונאמנות. ליסרך לקיים שליחותן: (ס) אשר יגורת מפניהם. מפני המכות כשהיו ישראל רואים מכות משונות הבאות על מצרים היו יראים מהם שלא יבואו גם עליהם תדע שכן כתוב (שמות טו) והיה אם שמוע תשמע וגו' כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך. אין מיראין את האדם אלא בדבר שהוא יגור ממנו

אבן עזרא

(נג) ואכלת פרי בטנך. במצור. יציק לך. כל אחד מאויביך או הוא כן בעבור היותו בסוף: (נד) אשר יותיר. האויב או יותירם בהבאה וכל זה בעבור המצור: (נה) בכל שעריך. בכל מקום: (נז) ובשליתה. הוא מקום הולד בבטן אמו: מבין רגליה. כנוי כמו ולא עשה רגליו: (נט) מכתך. לשון יחיד עם רבים מורכבת וכן ועדותי זו אלמדם. טעם והפלא. להיות דבר מופלא שלא נראה ולא נשמע כמוהו: ונאמנים. שלא

תורה

בְּכָל־אַרְצֶךָ וְהֵצַר לְךָ בְּכָל־
שְׁעָרֶיךָ בְּכָל־אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַן
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָךְ: נג וְאָכַלְתָּ פְרִי־
בִטְנְךָ בְּשַׂר בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ אֲשֶׁר
נָתַן־לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּמָצוֹר
וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר־יָצִיק לְךָ אֹיְבֶךָ:
נד הָאִישׁ הָרַךְ בְּךָ וְהֶעָנֹג מְאֹד
תֵּרַע עֵינוֹ בְאָחִיו וּבְאֵשֶׁת חֵיקוֹ
וּבְיֶתֶר בָּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר: נה מִתֵּת ׀
לְאַחַד מֵהֶם מִבְּשַׂר בָּנָיו אֲשֶׁר
יֹאכֵל מִבְּלִי הִשְׁאִיר־לוֹ כֹּל
בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ
אֹיִבְךָ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ: נו הָרַכָּה בְךָ
וְהָעֲנֻגָּה אֲשֶׁר לֹא־נִסְּתָה כַף־
רַגְלָהּ הַצֵּג עַל־הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג
וּמֵרֹךְ תֵּרַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חֵיקָהּ
וּבִבְנָהּ וּבְבִתָּהּ: נז וּבְשִׁלְיָתָהּ
הַיּוֹצֵת ׀ מִבֵּין רַגְלֶיהָ וּבְבָנֶיהָ אֲשֶׁר
תֵּלֵד כִּי־תֹאכְלֵם בְּחֹסֶר־כֹּל בַּסָּתֶר
בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ
אֹיִבְךָ בִּשְׁעָרֶיךָ: נח אִם־לֹא תִשְׁמֹר
לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה
הַזֹּאת הַכְּתֻבִים בַּסֵּפֶר הַזֶּה לְיִרְאָה
אֶת־הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֵת
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: נט וְהִפְלָא יְהוָה
אֶת־מַכֹּתְךָ וְאֵת מַכּוֹת זַרְעֶךָ
מַכּוֹת גְּדֹלֹת וְנֶאֱמָנוֹת וָחֳלָיִם
רָעִים וְנֶאֱמָנִים: ס וְהֵשִׁיב בְּךָ אֵת
כָּל־מַדְוֵה מִצְרַיִם אֲשֶׁר יָגֹרְתָּ

תרגום

אַרְעָךְ וִיעִיק לָךְ בְּכָל קִרְוָךְ
בְּכָל אַרְעָךְ דִּיהַב יְיָ אֱלָהָךְ
לָךְ: נג וְתֵיכוּל וַלְדָּא דִמְעָךְ
בְּשַׂר בְּנָךְ וּבְנָתָךְ דִּיהַב לָךְ
יְיָ אֱלָהָךְ בְּצִירָא וּבְעָקְתָא
דִּיעִיק לָךְ סַנְאָךְ: נד גַּבְרָא
דְּרַכִּיךְ בָּךְ וְדִמְפַנַּק לַחֲדָא
תִּבְאַשׁ עֵינֵיהּ בְּאָחוּהִי
וּבְאִתַּת קְיָמֵיהּ וּבִשְׁאָר
בְּנוֹהִי דְּיִשְׁאַר: נה מִלְּמִתַּן
לְחַד מִנְּהוֹן מִבְּשַׂר בְּנוֹהִי
דְּיֵיכוּל מִדְּלָא אִשְׁתְּאַר לֵיהּ
כּוֹלָּא בְּצִירָא וּבְעָקְתָא
דִּיעִיק לָךְ סַנְאָךְ בְּכָל
קִרְוָךְ: נו דְּרַכִּיכָא בָךְ
וְדִמְפַנְּקָא דְּלָא נַסִּיאַת
פַּרְסַת רִגְלַהּ לְאַחָתָא עַל
אַרְעָא מִמְּפַנְּקוּ וּמֵרַכִּיכוּ
תִּבְאַשׁ עֵינַהּ בִּגְבַר קְיָמַהּ
וּבִבְרַהּ וּבִבְרַתַּהּ: נז וּבִזְעֵיר
בְּנַהָא דְּיִפְקוּן מִנַּהּ וּבִבְנַהָא
דִּתְלִיד אֲרֵי תֵיכְלִנּוּן בַּחֲסִירוּת
כּוֹלָּא בְּסִתְרָא בְּצִירָא
וּבְעָקְתָא דִּיעִיק לָךְ סַנְאָךְ
בְּקִרְוָךְ: נח אִם לָא תִטַּר
לְמֶעְבַּד יָת כָּל פִּתְגָמֵי
אוֹרָיְתָא הָדָא דִּכְתִיבִין
בְּסִפְרָא הָדֵין לְמִדְחַל יָת
שְׁמָא יַקִּירָא וּדְחִילָא הָדֵין
יָת יְיָ אֱלָהָךְ: נט וְיַפְרֵישׁ
יְיָ יָת מַחָתָךְ וְיָת מַחַת בְּנָךְ
מַחָן רַבְרְבָן וּמְהֵימְנָן
וּמַכְתָּשִׁין בִּישִׁין וּמְהֵימְנִין:
ס וְיָתֵיב בָּךְ יָת כָּל מַכְתָּשֵׁי
מִצְרַיִם דִּדְחֵילְתָּא מִן

ב' א' כתיב ו' ודין כתיב ה' והוא חד מן זוגין דחד כתי' י' וחד כתיב ה'

מסורה

וסימן במסרה רבתא: לאחד ולאחד ז' פתחין וסימן במס"ר: היוצת ל' כתיב כן וה' מלא וי"ו בלישנא וסי' והיוצת מאה תשאיר. זאת האלה היוצת. מה היוצת הזאת. אין פרץ ואין יוצאת. ובשליתה היוצת חסר אל"ף ומלא וי"ו ושארא יצאת היצאת: בסתר ד' וסימן נמסר לעיל בהאי

תולדות אהרן

תולדות אהרן במצור ובמצוק. ב"ק קיז: סרכה בך. גטין נו: ובשליתה. יבמות קג: אם לא תשמר. מכות יג: כג תמורה ג עקרים פ' לא: והפלא ה'. בבא קמא מכות כב תמורה ג: והלאים רעים. פ"ג נב:

ספורנו

על הדמאי והיו נוטלים דלא בפני לוין מפני הבמטה והולך הלל לתקן פרוזבול ובטלו מי סוטה ועגלה ערופה וסנהדרין מרוב הפושעים בבית שני בלשון ברזל

רמבן

האדמה שהוא הגלות ועל דעתי גם זה מרמיזותינו אמר יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת על לכת אגריפס המלך לרומא גם יתכן שירמוז למלך אחד קודם לאגריפס והוא אריסתובלוס שתפסו שר צבא רומא ויוליכהו שמה בנחושתים והיו למשל ולשנינה בכל העמים שהיו תמהים על גבורתם אשר מעולם איך נפלו גבורים ויאבדו כלי מלחמתם ואחרי כן בא אגריפס שנית עם שליח מלך רומא בארץ ונכנס בארץ יהודה מדינות גדולות מאד ואז נתקיים מה שאמר ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא וגו' ואמר ישא ה' עליך גוי מרחוק כי בא אספסיאנוס וטיטוס בנו עם חיל גדול מרומיים בארץ ולכדו כל ערי יהודה הבצורות והצר להם מאד כאשר ידוע בספרים שלכדו גם הומות ירושלים ולא נשאר רק בית המקדש וחומת העזרה והיו אוכלים בשר בניהם ובנותיהם וכאשר נלכדה גם היא אז נתקיים ונסחתם מעל האדמה ואז שבו הרומיים לארצם ובידם גלות ירושלים וביד עמים רבים אשר אתם מיון ומצרים ופרס ויתר עמים רבים ונתקיים והפיצך ה' בכל העמים וגו' והכתובים הבאים אחר כן עונשם בגלות וכן והיו חייך תלואים לך מנגד מפני פחדותנו בגלות ביד העמים הגוזרים עלינו גזירות תמיד. והנכון שהוא רמז לדורות ההם שהיו בזמן חרבן הבית השני כי היו מתנכלים להם להאבידם לגמרי על כן אמר אחריו והשיבך ה' מצרים באניות שהיה זה באשר כלו להוציאם מן הארץ. ורבותינו אמרו ולמה למצרים לפי שכעור ורע לעבד כשהוא חוזר לרבו הראשון

מִפְּנֵיהֶם וְדָבְקוּ בָּךְ׃ סא גַּם כָּל־
חֳלִי וְכָל־מַכָּה אֲשֶׁר לֹא כָתוּב
בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת יַעְלֵם יְהוָה
עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדָךְ׃ סב וְנִשְׁאַרְתֶּם
בִּמְתֵי מְעָט תַּחַת אֲשֶׁר הֱיִיתֶם
כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב כִּי־לֹא
שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ׃
סג וְהָיָה כַּאֲשֶׁר־שָׂשׂ יְהוָה עֲלֵיכֶם
לְהֵיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם
כֵּן יָשִׂישׂ יְהוָה עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד
אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וְנִסַּחְתֶּם
מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־
שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃ סד וֶהֱפִיצְךָ יְהוָה
בְּכָל־הָעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד־
קְצֵה הָאָרֶץ וְעָבַדְתָּ שָּׁם אֱלֹהִים
אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יָדַעְתָּ אַתָּה
וַאֲבֹתֶיךָ עֵץ וָאָבֶן׃ סה וּבַגּוֹיִם הָהֵם
לֹא תַרְגִּיעַ וְלֹא־יִהְיֶה מָנוֹחַ לְכַף־
רַגְלֶךָ וְנָתַן יְהוָה לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז
וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ׃ סו וְהָיוּ
חַיֶּיךָ תְּלֻאִים לְךָ מִנֶּגֶד וּפָחַדְתָּ
לַיְלָה וְיוֹמָם וְלֹא תַאֲמִין בְּחַיֶּיךָ׃
סז בַּבֹּקֶר תֹּאמַר מִי־יִתֵּן עֶרֶב
וּבָעֶרֶב תֹּאמַר מִי־יִתֵּן בֹּקֶר מִפַּחַד
לְבָבְךָ אֲשֶׁר תִּפְחָד וּמִמַּרְאֵה
עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה׃ סח וֶהֱשִׁיבְךָ
יְהוָה ׀ מִצְרַיִם בָּאֳנִיּוֹת בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר
אָמַרְתִּי לְךָ לֹא־תֹסִיף עוֹד לִרְאֹתָהּ
וְהִתְמַכַּרְתֶּם שָׁם לְאֹיְבֶיךָ לַעֲבָדִים
וְלִשְׁפָחוֹת וְאֵין קֹנֶה׃ ס סט אֵלֶּה
דִבְרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר־צִוָּה יְהוָה אֶת־
מֹשֶׁה לִכְרֹת אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

קדמיהון וידבקון בך׃
סא אף כל מרעין וכל מחן
דלא כתיבין בספר אוריתא
הדא יסקינון יי עלך עד
דתשתיצי׃ סב ותשתארון
בעם זעיר חלף דהויתון
ככוכבי שמיא לסגי ארי לא
קבלתא למימרא דיי
אלהך׃ סג ויהי כמא דחדי
יי עליכון לאוטבא לכון
ולאסגאה יתכון כן יחדי יי
עליכון לאובדא יתכון
ולשיצאה יתכון ותטלטלון
מעל ארעא דאת עליל לתמן
למירתה׃ סד ויבדרינך יי
בכל עממיא מסיפי ארעא
ועד סיפי ארעא ותפלח
תמן לעממיא פלחי טעותא
דלא ידעת את ואבהתך
אעא ואבנא׃ סה ובעממיא
האינון לא תנוח ולא יהי
מנח לפרסת רגלך ויתן יי
לך תמן לב דחיל וחשכות
עינין ומפחת נפש׃ סו ויהון
חייך תלן לך מקבל ותהי
כחוד בליליא וביממא ולא
תהימן בחייך׃ סז בצפרא
תימר מן יתן רמשא
וברמשא תימר מן יתן
צפרא מתווהות לבך דתהי
תוה ומחיזו עינך דתהי
חזי׃ סח ויתיבינך יי
למצרים בספינן באורחא
דאמרית לך לא תוסיף עוד
למחזה ותזדבנון תמן
לבעלי דבבך לעבדין
ולאמהן ולית דקני׃
סט אלין פתגמי קימא
דפקיד יי ית משה למגזר
עם בני ישראל בארעא

רש"י

ממנו: (סא) יעלם. לשון עליה: (סב) ונשארתם במתי מעט תחת וגו'. [illegible] חלף מרובין: (סג) כן ישיש ה'. (מגלה י) את אויביכם עליכם להאביד וגו': ונסחתם. לשון עקירה וכן (משלי טו) בית גאים יסח ה': (סד) ועבדת שם אלהים אחרים. כתרגומו לא עבודת אלוהות ממש אלא מעלים מס וגולגליות לכומרי ע"ג: (סה) לא תרגיע. לא תנוח כמו (ישעיה כח) וזאת המרגעה: לב רגז. לב חרד כתרגומו דחיל כמו (שם יד) שאול מתחת רגזה לך (שמות טו) שמעו עמים ירגזון (שמואל ב כב) מוסדות השמים ירגזון: וכליון עינים. מצפה לישועה ולא תבא: (סו) חייך תלואים לך. על הספק כל ספק קרוי תלוי שמא אמות היום בחרב הבאה עלינו (מנחות כד) ורבותינו דרשו זה הלוקח תבואה מן השוק: ולא תאמין בחייך. זה הסומך על הפלטר: (סז) בבקר תאמר מי יתן ערב. (סוטה מט) ויהיה הערב של אמש: ובערב תאמר מי יתן בקר. של שחרית שהצרות מתחזקות תמיד וכל שעה מרובה קללתה משלפניה: (סח) באניות. בספינות בשביה: והתמכרתם שם לאויביך. אתם מבקשים להיות נמכרים להם לעבדים ולשפחות: ואין קונה. כי יגזרו עליך הרג וכליון: והתמכרת'. בלעז אימפורוונדרי"ץ וו"ש ולא יתכן לפרש והתמכרתם בלשון ונמכרתם על ידי מוכרים אחרים מפני שנאמר אחריו ואין קונה: (סט) לכרות את בני ישראל. שיקבלו עליה' את התורה באלה

אבן עזרא

שלא ימירו: (כא) יעלם ה'. מגזרת העלה. ואם הוא חטוף ויש אומרים כמו יביאם לשון ארמי: (סג) וטעם כאשר שש. שלא תחשוב כי יחיק לשם או יתאכל כטעם אם צדקת מה תתן לו: ונסחתם. מבנין נפעל והוא חסר נו"ן מגזרת יסח ה': (סו) תלאים. באל"ף תחת ה"א השורש: (סח) והתמכרתם. אוט כמו ונמכרתם רק פירושו אתם תבקשו למכור עצמכם אנשים ונשים ואין קונה והנה זאת הברית מגנות השם בערבות מואב: ויקרא

סידרא: מעם ו' וקמץ קמצין ופי' במסרה רבתא: שש. ה' וסימן והיה כאשר שש ה' עליכם. כאשר שש על אבותיך. פגעת את שש. שש אנכי על אמרתך. וכצבר יאכלם כב. בתרא כתיב סמיך. חד ושש לבבם: ישיש ד' וסימן כן ישיש ה' עליכם. וכמשוש חתן על כלה. ישיש עליך בשמחה. ישיש כגבור לרוץ אורח. וא' דישיש. וישיש בכה יצא לקראת נשק: ולהשמיד ד' וסימן והיה כאשר שש ה' עליכם. ויענו את יהושע. ויעמדו בני עמון ומואב. ויהי הדבר הזה לחטאת: ובגוים ד' וסימן לא יתחשב. ההם לא תרגיע. ובגוים הרבים לא היה מלך. ובגוים זריתנו: לילה ויומם ג' וסימן ופחדת לילה. לילה ויומם ואל תדמינה. לילה ויומם לא תכבה: באניות ד' וסימן והשיבך ה' מצרים באניות. אז אמר אחזיהו. וכשדים באניות רנתם. יורדי הים באניות. וחד ובאניות רבות ובא בארצות:

תולדות אהרן גם כל חלי. גיטין יח: וכיה כאשר. מגלה י עקרים מ"ע פ' לא: ישיש. סנהדרין לט: ובגוים ההם. מכות כד: ונתן לך ה'. נדרים כב: והיו חייך. שבועות כד מנחות קג (שקלים נא): בבקר תאמר. סוטה מט: והתמכרתם שם. מגלה יא: ואין קונה. בהרא שם: אלה דברי הברית. ברכות ה סוטה לז:

בעל הטורים

כל חלי. עולה נ"ח. כנגד נ"ח קללות: תלאים ב' במסרה. והיו חייך תלאים. ועמי תלואים למשובתי. והיינו דאמרינן בינונים תלוים ועומדים בין ר"ה ליוה"כ זכו נכתבים לחיים לא זכו נכתבים למיתה וזהו ועמי תלואים שתלוים ועומדים עד שיעשו תשובה: ובערב ד' במסרה. בבקר. ובערב יהיה על המשכן. ובערב שאמר מי יתן בוקר. ואידך ובערב התרתי לי בקיר מקטירים עליו עולה בבקר ובערב. התרתי כשיצאו לגולה. תחת מי יתן בקר שנאמר בו מקטירים בו בבקר ובערב. וכאותו שנאמר ובערב יהיה על המשכן שהיה כבוד שכינה עמהו: והשיבך ה'. בגי' זה היה בימי ירמיה. כ"ו שמות נחלקה כנגד כ"ו שמות שבתפלת ש"ע מה שבירכום בשמים לכהן כל"ו שמות שבתוכחה:

ספורנו

שכל כל מספם כמו שספרו ז"ל שנשרו בעלי זרוע כמו שהוא העניין היום על כל גלותנו ושפלותנו שרב הממון בפרס החייב בדין מולם את הורת האל ית' ומבשפטי פיהו ומתאמן לעות אדם בריבו ובכן ירדו לממון הם ונכסיהם ובאלה ההבאהה שנת חרבן בית שני והתמדת גלותו בהתמדת סבתו: (סח) והתמכרתם. שתשתדלו לעבות מיני מלאכה להתפרנס בכן נקרא כמופים: ואין קנה. לון [illegible]

רמבן

בראשון אם כן הזכיר מצרים דרך תוכחות. אבל אחרי היותנו בגלות בארצות אויבינו לא נתקללו מעשה ידינו ולא אלפינו ועשתרות צאננו ולא כרמינו וזיתינו אשר נזרע בשדה אבל אנחנו בארצות בשער העמים יושבי הארץ הטובה בטוב מהם שרחמיו עלינו כי ישיבתנו בגלות היא ההבטחה שאמר לנו ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם. וכבר פירשתי בסדר אם בחקותי סוד הברית הזאת

ט

רשי

נאלה ושבועה: מלבד הברית. קללות שבת"כ שנאמרו בסיני: (ג) ולא נתן ה' לכם לב לדעת. להכיר את חסדי הקב"ה ולידבק בו: עד היום הזה. שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי כמו שכתוב בפ' וילך (דברים לא) ויתנה אל הכהנים בני לוי באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו משה רבינו אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו ומה אתה משליט את בני שבטך עליה ויאמרו לנו יום מחר לא לכם נתנה לנו נתנה ושמח משה על הדבר ועל זאת אמר להם היום הזה נהיית לעם וגו' היום הזה הבנתי בכם שאת' דבקים וחפצים במקום: (ו) ותבאו אל המקום הזה. עתה אתם רואים עצמכם בגדולה ובכבוד אל תבעטו במקום ואל ירום לבבכם ושמרתם את דברי הברית הזאת. ד"א ולא נתן ה' לכם לב לדעת (ע"ג ה') שאין אדם עומד על סוף דעתו של רבו וחכמת משנתו עד ארבעים שנה ולפיכך לא הקפיד עליכם המקום עד היום הזה אבל מכאן ואילך יקפיד ולפיכך ושמרתם את דברי הברית הזאת וגו':

בעל הטורים

ולא נתן ה' לכם לב לדעת וסמיך ליה ואולך אתכם מ' שנה. רמז כמו שאמרו אין אדם עומד על דעת רבו:

אבן עזרא

(א) ויקרא משה אל כל ישראל. לכרות הברית על כן אחריה אתם נצבים היום. וטעם אתם ראיתם. ואחר כן ואולך אתכם ואחר כך ויצא שנ כי יש מהם שראו האותות שעשה השם במצרים והם והבאים אחריהם ראו מופת המן שלא אכלו לחם זולתו ואלה הבנים ראו כי השם עוזרם והכו שני המלכים: (ג) וטעם לב לדעת. בעבור שנסו השם עשר פעמים ולא הזכירו האותות שראו. וטעם נתן. כי מאתו העלילה הראשונה ועוד כי ראו שלא הוצרכו ללחם ויין: (ד) וטעם לא בלו. פירשתיו. ומכת סיחון ועוג שהיה קרוב על כן אתם חייבים לשמור הברית: (ח) למען תשכילו. כמו תצליחו והוא פעל יוצא לב' פעולים והעד תעשון כמו ויהי דוד לכל דרכיו משכיל:

דברים כח–כט

בְּאֶרֶץ מוֹאָב מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר־כָּרַת אִתָּם בְּחֹרֵב: פ שביעי

כט א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל־עֲבָדָיו וּלְכָל־אַרְצוֹ: פ

ב הַמַּסּוֹת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ הָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים הַגְּדֹלִים הָהֵם: ג' מ"ל בתור' ול' חסר ד' חסר ל' חסר

ג וְלֹא־נָתַן יְהוָה לָכֶם לֵב לָדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנַיִם לִשְׁמֹעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: ג' ג' א"ד

ד וָאוֹלֵךְ אֶתְכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לֹא־בָלוּ שַׂלְמֹתֵיכֶם מֵעֲלֵיכֶם וְנַעַלְךָ לֹא־בָלְתָה מֵעַל רַגְלֶךָ: ד' ומ"ל ד' ד' בלישנא

ה לֶחֶם לֹא אֲכַלְתֶּם וְיַיִן וְשֵׁכָר לֹא שְׁתִיתֶם לְמַעַן תֵּדְעוּ כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם: ג' במלאך ג' כ' ס"פ

מפטיר ו וַתָּבֹאוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיֵּצֵא סִיחֹן מֶלֶךְ־חֶשְׁבּוֹן וְעוֹג מֶלֶךְ־הַבָּשָׁן לִקְרָאתֵנוּ לַמִּלְחָמָה וַנַּכֵּם: כל אורי' חסר במ"ד מ"ל

ז וַנִּקַּח אֶת־אַרְצָם וַנִּתְּנָהּ לְנַחֲלָה לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשִּׁי: ג' מפיק ס"א

ח וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־דִּבְרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם לְמַעַן תַּשְׂכִּילוּ אֵת כָּל־אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן: פ פ פ ד' בלישנא כל לישנא מ"ל

קכ"ב, לעבדיו סימן

אונקלוס

דְמוֹאָב בַּר מִקְיָמָא דִגְזַר עִמְּהוֹן בְּחוֹרֵב: א וּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל יִשְׂרָאֵל וַאֲמַר לְהוֹן אַתּוּן חֲזֵיתוּן יָת כָּל דַּעֲבַד יְיָ לְעֵינֵיכוֹן בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל עַבְדוֹהִי וּלְכָל אַרְעֵיהּ: ב נִסִּין רַבְרְבִין דַּחֲזָאָה עֵינָךְ אָתַיָּא וּמוֹפְתַיָּא רַבְרְבַיָּא הָאִנּוּן: ג וְלָא יְהַב יְיָ לְכוֹן לִבָּא לְמִדַּע וְעַיְנִין לְמֶחֱזֵי וְאוּדְנִין לְמִשְׁמַע עַד יוֹמָא הָדֵין: ד וְדַבָּרִית יָתְכוֹן אַרְבְּעִין שְׁנִין בְּמַדְבְּרָא לָא בְלִיאוּ כְּסוּתְכוֹן מִנְּכוֹן וּמְסָנָךְ לָא עֲדוֹ מֵעַל רַגְלָךְ: ה לַחְמָא לָא אֲכַלְתּוּן וַחֲמַר חֲדַת וְעַתִּיק לָא שְׁתֵיתוּן בְּדִיל דְּתִדְּעוּן אֲרֵי אֲנָא יְיָ אֱלָהֲכוֹן: ו וַאֲתֵיתוּן לְאַתְרָא הָדֵין וּנְפַק סִיחוֹן מַלְכָּא דְחֶשְׁבּוֹן וְעוֹג מַלְכָּא דְמַתְנָן לְקַדָּמוּתָנָא לְאַגָּחָא קְרָבָא וּמְחֵינֻנּוּן: ז וּנְסֵיבְנָא יָת אַרְעֲהוֹן וִיהַבְנָא לְאַחֲסָנָא לְשִׁבְטָא דִרְאוּבֵן וּלְשִׁבְטָא דְגָד וּלְפַלְגוּת שִׁבְטָא דִמְנַשֶּׁה: ח וְתִטְּרוּן יָת פִּתְגָּמֵי קְיָמָא הָדֵין וְתַעְבְּדוּן יָתְהוֹן בְּדִיל דְּתַצְלְחוּן יָת כָּל דְּתַעְבְּדוּן: פ פ פ

מסורה

לעיניכם ח' וסימן במסורה רבתא: ועינים ג' וסימן ולא נתן ה' לכם לב לדעת. הוצא עם עור. ועינים רמות תשפיל. אגי"ך: ואולך ד' וסימן נמסר בסדר בחקתי: בלו ד' וסי' בלו שלמתיכם מעליכם. בלו מרב הדרך מאד. שלמתיהם לא בלו דעזרא. בלו עצמי משאגתי כל היום: לנחלה ט"ו וסימן נמסר בסדר קרח: המנשי ג' בלישנא וסימן את בצר במדבר. ונקח את ארצם ונתנה לנחלה לראובני. ונקח את ארצם מן הירדן מזרח השמש דמלכים. ויפקידם דוד המלך על הראובני:

תולדות אהרן ולא נתן ה'. ע"ז ה: ואולך אתכם. שם: ושמרתם את דברי. סוטה שם סנהדרין נט ע"ב יס: למען תשכילו. עקידה ש' נט:

רמבן

ובי הוא על זמן גלותנו היום ביד החיה הרביעית ואחר כן יבטיח בגאולה ממנו:

כט (א) וטעם ויקרא משה אל כל ישראל. כי אחרי שהשלים לאמר להם דברי הברית קראם עוד שמע ישראל אתם ראיתם וגו' כי לא הלכו מלפניו שהכל מחובר הוא:

(ה) לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם. הטעם לא אכלתם ממנו שתוכלו לחיות בו כי עיקר מחיתם במן היתה למען תדעו כי אני ה' אלהיכם המחיה אתכם במעשה הנס ואין טעמו שלא אכלו לחם כלל כמו לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי כי בקצת העתים היה לישראל במדבר לחם כמו שכתוב אכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער ורבותינו הזכירו דברים שתגרי אומות העולם מביאים להם במדבר ואפשר עוד כי מעת רד המן עד בואם אל שעיר לא אכלו לחם כלל כי הלכו במדבר הגדול והנורא הכל בשנת הארבעים קרבו ליישוב ונאמר להם ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו אוכל תשברו מאתם וגם כתוב זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר ומן העת ההיא היו האדומים והמואבים מקדימים אותם בלחם ובמים והיו גדולי ישראל קונים מהם ואוכלים לתענוג לא לצורך ולא לשבעה ועיקר המחיה שלהם המן:

ספורנו

איש מהם הפך במלאכתך כדי שלא תוכל להתפרנס בה: (ג) ולא נתן ה' לכם לב לדעת. אף על פי שהוא יתעלה הפליא בהוראותיו ומופתיו להת לכם לב לדעת כאמרו למען תספר וגו' וידעתם כי אני ה'. לא השגתם זה המכוון מרוב מריכם: (ד) ואולך אתכם. אמנם עתה אחרי שראיתם רוב חסדיו עמכם במדבר למען תדעו וגו' והביאכם עתה אל ארץ סיחון ועוג שיש לכם אחוזה ארץ שתוכלו לקיים בה המכוון ראוי לכם שמכאן והלאה תתנו לב לדעת: (ח) ושמרתם את דברי הברית הזאת. שתקבלו עליכם בהר גרזים ובהר עיבל: למען תשכילו את כל אשר תעשון. שתבינו המכוון בכל מעשיכם לחיי עולם ולחיי שעה:

וְהָיָה כי תבוא אל הארץ וגומר. לא מצינו לשון וירשתה וישבת בה כי אם כאן ובפרשת המלך לפי שאחר ישיבה וירושה ישמן ישראל ויבעט וישאלו להם עניני שררות ככל הגוים כך בפרשת ביכורים היתה הכוונה להכניע רום לבבם אשר אחר ירושה וישיבה ישיאם לבם לימר כי להם הארץ ובחרבם ירשוה וישכחו את ה' זה"ש והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה כי באמת לא בתורת ירושה אתה בא אל הארץ כי בית והון נחלת אבות אבל מה' הארץ נתונה לך כמתנה על מנת להחזיר אליו גמולו ולשמור כל מצותיו ולכך לא כן ידמה אלא וירשתה שתחזיק בה כיורש כאלו היא ירושה לך מאבותיך וישבת בה כתושב לא כמו שנאמר והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ כי גרים אתם וגומר וכל זה יביאך לידי רום שתשכח את ה' על כן אנכי מצוך מצות הביכורים וכן פירש הרמב"ם שעיקר טעם מצוה זו ההכנעה והשתעבדות אל הש"י והעד על מ"ש הגדתי היום לה' אלהיך הגדתי לשון עבר והלא עדיין לא הגיד כלום אלא שר"ל שבהליכה והבאה זו כבר דומה כאלו הגדתי דרך וידוי כי באתי אל הארץ וגומר ר"ל לא בתורת ירושה כי אם באופן זה שנשבע ה' לאבותינו לתת לנו ומעיד אני על עצמי בהבאת הביכורים כי מאת ה' היתה הארץ לי למתנה ומתנה. וז"ש ולקחת מראשית ונתת לא נאמר אלא ולקחת לומר לך שמראשית זה אשר תביא בית ה' ליתן הודיה וכבוד לשמו יתברך ממנו תקח את כל פרי האדמה ותזכה בכל פרי האדמה אחר שכבר הודית כי תביא הראשית מארצך אשר ה' אלהיך נותן לך כי ארץ זו אינה תקרא ארצך כי אם אחר הבאת הראשית וע"י הבאה זו תקח לך כל פרי האדמה. והבאה זו היא ההגדה האמורה בפסוק הגדתי היום.

ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם לפי שארז"ל מסכת כתובות פרק י"ג וכי אלישע אוכל ביכורים היה אלא ללמדך שכל המביא דורון לת"ח כאלו מקריב ביכורים ומדתלה דורון של ת"ח בבכורים סד"א שלא יתנו הביכורים כ"א לכהן ת"ח שיהיה באותו משמר ואם אין בו ת"ח סד"א שימתין עד שיבא משמר של איזה כהן ת"ח ת"ל אשר יהיה בימים ההם ובזה נסתלקו דברי הרמב"ן שכתב ולא הבינותי זה כו'. ואמרת אליו הגדתי כבר בהבאה זו אע"פ שאין בה אומר ודברים ע"ד שנאמר ומעשה ידיו מגיד הרקיע וגו' אין אומר ואין דברים וגו' כך הבאה זו מגידה ומעידה עלי כי באתי אל הארץ לא בצדקתי כי אם משמרו את השבועה אשר נשבע ה' לאבותינו ולפי שהוידוי הוא מזבח כפרה לכך ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' לומר הנה סר עונך וחטאתך תכופר. ואחר הכפרה וענית ואמרת בקול רם לא כמו הוידוי שהיה בלחש כי חציף הוא מאן דמפרט חטאיה ברבים אבל דבר זה יכול לומר בקול רם להסיר הפשע מזרע יעקב ולתלותו במקולקל בזרע האם שהיתה מארמי ואומר ארמי אובד אבי לא הזכיר את לבן בשמו אלא לומר שלפי שהיה מן ארם על כן נהג מנהג מקומו וממנו נמשכה מדה רעה זו האמורה בפסוק וירשתה וישבת בה לבקש ישיבה של שלוה בעה"ז כדמסיק בב"ר פרשה ל"ט ר' ירמיה אומר בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור וראה בני אדם אוכלין ושותין ופוחזים אמר הלואי לא יהי חלקי בארץ הזאת כו' ולפי שמשם לקח יצחק את רבקה ויעקב את נשיו משם למד יעקב לבקש ישיבה של שלוה בעה"ז ועי"ז קפצה עליו רוגזו של יוסף ועי"ז נתגלגל הדבר שירדו מצרימה ושם היו גרים ובאו בכור הברזל למרק אותו עון וז"ש ארמי אובד אבי וירד מצרימה והזכיר זה דרך התנצלות על מה שנאשמו באמרו וירשתה וישבת בה כאמור לומר שמעון זה נשאר רושם קצת לדורות. לכך אמר אובד אבי אובד לשון הווה לומר שנשאר רושם זה גם לדורות. ונצעק אל ה' אלהי אבותינו כי לולא זכות אבות לא היה שומע תפלתנו לפי שהיו במצרים רעים וחטאים כדאיתא בנבואת יחזקאל ז"ש וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו ותדע כי בעוני ולחץ כתיב בפרשת שמות ראיתי את עני עמי וגומר וגם ראיתי את הלחץ וגומר אבל ראית עמלנו לא מצינו כתוב ע"כ נראה שעמלנו היינו שהביט עמל ואון ביעקב בבני ישראל שאפילו בזמן שהיו בעוני ולחץ מכ"מ איש שקוצי עיניו לא השליכו וראה הקב"ה שטר ובזכרו העוני והעמל שלנו ואם כן ודאי לולא זכות אבותינו לא היה נעתר לנו ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה נגד מדה"ד שקטרגה עלינו לומר מה נשתנו אלו מאלו הללו עובדי ע"ג והללו עובדי ע"ג כו' ומכל זה ראיה על ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו במתנה הארץ. ועתה מה שעבר עבר ומכאן ולהלן חושבנא כי עתה אני מודה כי לה' הארץ והמופת על זה כי הנה הבאתי וגו'. והנחתו לפני ה' כי משם נתקרב אל ה' ומהרי"א פירש והנחתו ביכוריו שם מלבון ותנח בגדו אצלה שלא יחזור ויקח הטנא משם אלא יעזבהו לכהני ה':

הַשְׁקִיפָה ממעון קדשך וגומר. לפי שאמר למעלה עשיתי ככל אשר צויתני פרש"י שמחתי ושימחתי את אחרים ע"כ השקיפה ממעון כמו שאנו אומרים שהשמחה במעונו ומשם תחזור ותשמחנו. ובמסכת חגיגה אמרו מעון שבו כתות של מה"ש אומרות שירה בלילה וחשות ביום מפני כבודן של ישראל שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי פירשו התוספות יומם יצוה ה' חסדו יצוה למלאכים לשתוק כדי לעשות חסד לצריכי חסד והם התחתונים ע"כ לשונם. והנה קרוב לשמוע שהקב"ה עושה חסד זה בזכות החסד שהתחתונים עושים זה עם זה והמעשר הוא בכלל החסד ע"כ אמר בזכות החסד שעשיתי במעשר זה עם הצריכים חסד השקיפה ממעון לעשות חסד לצריכי חסד כי אותו מקום ששמו מעון מיוחד לזה ומיוחד לשמחה כי במקום שמזה יש שירה ולא במקום שאין שמחה. ועוד בזכות שנאמר לא עברתי ממצותיך מלשון אין מעבירין על המצות שלא עברתי ממצות להקדים המאוחר כך השקיפה ממעון קדשך שלא להקדים המאוחר שהרי מחשבתן של ישראל קדמה לעולם והרי הם קדומים אפילו למלאכים על כן דין שלא יאמרו המלאכים שירה עד שיאמרו ישראל תחלה ביום ואחר כך המלאכים בלילה כמו שכתוב מעונה אלהי קדם דהיינו אלהי ישראל הקדומים ומתחת הם המלאכים שנקראו זרועות עולם כי במעון ישראל קודמים כאמור. ורז"ל אמרו כל השקפה לרעה חוץ ממתנת עניים שמהפך רוגז לרחמנות והוא בזכות מדת הרחמנות שבאדם שמהפך מדת אכזריות שבו לרחמנות כך הקדוש ברוך הוא מהפך [illegible]

הַיּוֹם הזה ה' אלהיך מצוך וגומר. אחר שפיך ענה בך כי לה' הכל ומלואה ומידו יתברך נתן לך הכל מעתה תקבל עליך לשמור מצות ה' כי את ה' האמרת היום וגו' האמירך היום וגו' כי אתה האמרת אותו בהגדה אלו שבבכורים ומעשר ואמרת שמעתי בקול ה' ולעומת זה גם ה' האמירך [?] להשקיף ממעון קדשו מן השמים ולברך אותך ביותר שאת על כל העם [?] שכל השקפה לרעה מ"מ אצלך ישתנה הענין כדבר סגולה שאין בו טבע שאמר וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה. וי"א שגם השקפה זו לרעה ור"ל השקיפה על העו"ג המבעיטים אותך ותן אותם כופר על עמך ישראל לכך לא נאמר השקיפה לברך אלא וברך הוא מילתא באפי נפשיה ועל פי דרך זה שפיר קאמר וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה וגומר ולתתך עליון על כל הגוים כי דבר זה מבואר בהשקפה אשר בו האמירנו ה' וגם אם האמרת והאמירך לשון חשיבה מכל מקום הוא מבואר ע"ז הדרך ומדקאמר בשניהם לשון היום שמע מינה שקאי אפרשה שלמעלה של בכורים ומעשר כי בהם מבוארים שני האמירות אלו:

אֵלֶּה יעמדו לברך את העם וגו' ובקללות לא נאמר אלה יעמדו לקלל לפי שהטובות באות מאת ה' בפועל אבל הקללות אינן באים כ"א מעצמם ע"י הסתרת פניו יתברך כי מפי עליון לא תצא הרעות לכך נאמר ואלה יעמדו על הקללה ולא לקלל כ"א ליעד ביאת הקללות והדבר בספק אם יבואו או לא כי מאחר שאינן באים כ"א בהסתרת פנים א"כ עדיין הדבר תלוי בהורדת המערכה ומה שנאמרו כל הארורים בפרשה ונשארו הברכות בדיוק ולא להפך לפי שעיקר הברכה לעה"ב הנסתר ורק מפירותיהן יאכלו בעה"ז להיות להם הכנה שיוכלו לקיים המצות ע"י מציאות הברכות ע"כ הסתירם הכתוב. ועוד רמז בזה שברצות ה' דרכי איש אז יהפוך לו הקללה לברכה שאפילו הארורים יתהפכו לברכות ע"ד ארז"ל תזרע ולא תקצר כמבואר בפרשת בא בפסוק ראו כי רעה נגד פניכם. ועוד רמז שהברכה בכלל הארורים כי מאחר שהקללה היתה סיבה שמיראתה בא לידי סור מרע ועשה טוב אם כן מפאת הקללות נמשכו הברכות. ומה שבאו במספר י"א לפי ששם של יה הוא מדת הדין שנאמר יסור יסרני יה וכן אשרי הגבר אשר תיסרנו יה וכן עזי וזמרת יה כמבואר בפרשת בשלח. ונמצא שוי"ו ה"א שבשם הגדול הוא מדה"ר וכן כתב רבינו בחיי על פסוק כי יד על כס יה רצה הקב"ה לברא את העולם במה"ד היינו בשם של יה שנאמר כי ביה ה' צור עולמים וראה שאינו מתקיים עד ששיתף גם ו"ה לי"ה וע"כ אמרו הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות לפי שעיקר שכרו בעה"ז הנגבל בשש קצוות כי שכרו ממגד שמים מעל ומתהום רובצת תחת ופרצת ימה וקדמה וגו' אבל המפייסו בדיבור הרוחני שבו אז עיקר שכרו לעולם הנעלם בשם של ו"ה דהיינו י"א ברכות כי דווקא לעה"ב השם מלא ע"כ באו הברכות במספר י"א. וכן אפילו הארורים אין הקב"ה שולח בשטף חמה לאלתר כ"א ברחמים תחלה מעט מעט אולי ישובו כדרך שעשה לדור המבול שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה כך אפילו הקללות באים מצד הרחמים מעט מעט ע"כ באו ג"כ במספר י"א המורה על הרחמים. ומטעם זה כל התוכחות הן של תורת כהנים הן שבפרשה זו מתחילין בוי"ו ומסיימין בה"א להורות שאפילו ברוגז רחם יזכור ובפרק אלו נאמרין דרשו כל י"א אלו על נואף ונואפת חוץ מן מטה משפט גר יתום ואלמנה ופירש"י לא ידעתי לפרשו. ואני אומר שכך פירושו כי אם ינאף אשת רעהו ותלד בן ממנו ובמותו יפסוק הדיין שהוא יורש עם שאר אחיו הקטנים הרי הוא גוזל היתום וגם ממעט לאלמנה מחלקה. והראב"ע כתב שכל אלו דברים שבסתר וכן פירש בחזקוני ולפי שאין יכולת ביד בית דין לעמוד כנגדם על כן החרימם בארור. וזה דעת נכון והראיה עליו שלא הזכיר לשון סתר כ"א בעו"ג שנאמר ושם בסתר ומכה רעהו בסתר כי שנים אלו כוללים כל התורה והמצות כי כלם נכללו בשני סוגים אלו דהיינו בדברים שבין אדם למקום ב"ה ובדברים שבין אדם לחבירו. ופרט י"א אלו לדבר בהוה כי בהם הדבר מצוי להסתירם והוא הדין בכל מצות התורה שחוזר וכללם בארור אשר לא יקים את דברי התורה. ומה מאד מסכים לזה מה שדרשו אשר לא יקים זה הלומד תורה שלא לשמה והיינו דבר שבסתר שהוא לומד לשם יוהרא ואין כוונתו כדי לקיים המצות ומי יוכל לעמוד על דעתו ואפילו מה"ש טעו בזה כארז"ל על מה אבדה הארץ דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכים ולא פירשוה עד שפירשה הקב"ה בעצמו ויאמר על עזבם תורתי כו'. כי בנגלה היו רואים אותם עסוקים בתורה אבל לא ידעו שלמדו שלא לשמה וכשבאו לידי מעשה עזבוה כמנהג רוב דורינו ע"כ אמר אשר לא יקים את דברי התורה מה שבזה מדבר בפיו אינו מקיים ש"מ שהוא לומד שלא לשמה ואין לך סתר גדול מזה ע"כ החרימו בארור:

וּבָאוּ עליך כל הברכות האלה והשיגוך. בענין היותם עליון על כל גויי הארץ נאמר ונתנך ה' תלה הדבר בהקדוש ברוך הוא ובמציאות שאר הברכות נאמר ובאו מעצמם משמע ומי ירדוף אחריהם שאמר והשיגוך כביאור הוא שכל הרודף אחר השררה היא בורחת ממנו והבורח מן השררה השררה רודפת אחריו

והשררה

והשררה מקור לכל הברכות כי מה שקנה עבד קנה רבו. לפיכך אמר ונתנך ה' עליון וגומר כי זהו השררה אשר לא יאות לך לבקש אותה ולהשתדל אחריה ומ"מ יתן ה' אותה לך ומאז והלאה תהיה השררה רודפת אחריך ותשיגך ואגב השררה יבואו מעצמם כל הברכות האלה כי הולכים לרגל השררה הרודפת אחריך כך כל הברכות ירדפו אחריך מבלי שתחזור אחריהם והשיגוך אגב השררה כי תקנה על ידה כל הברכות של כל גויי הארץ כי זה שקנה עבד קנה רבו:

ברוך פרי בטנך וגומר. ואח"כ אמר ברוך טנאך ומשארתך ובקללות הסדר שהזכיר טנאך ומשארתך קודם פרי בטנך לפי שהסברה נותנת שלעולם יעשה הקב"ה נס נסתר יותר ממה שיעשה נס נגלה וברכת פרי הבטן ופרי האדמה הכל נס נסתר אף אם ירבו יותר מן הנהוג אין זה חוץ לטבע אבל טנאך ומשארתך שהם פירות תלושים אשר הונחו כבר בכלי אם ירבו זה נס נגלה בין אם יניח שנים וימצא ג' כדרך שנאמר כד הקמח לא תכלה וגומר בין אם יאכל קמעא ויתברך במעיו הכל נס נגלה ע"כ אמר בברכות לא זו נס נסתר שיעשה לך אלא אפילו נס נגלה יעשה לך ובקללות הוא להיפך לא זו אף זו ומה שנאמר מיד אחר ברוך אתה בצאתך יתן ה' את אויביך נגפים לפניך ובקללות לא הזכיר מיד שיהיו מנוצחים כי אם אחר כמה פסוקים. לפי שהסברא נותנת שמיד כאשר יראו האויבים שכל יושבי הארץ ההיא מוצלחים וברוכים הם בבואם ובצאתם אז יתקנאו האומות בישראל ויצאו מביתם ללחום עם ישראל לגרשם מן הארץ הטובה ההיא ועל זה נאמר בדרך אחד יצאו אליך וגומר משמע שהאומות יבואו על ישראל אבל בקללות נאמר בדרך אחד תצא אליו משמע אדרבה שישראל יצאו מארצם ללחום עם האומות וזה לפי שבקללות שהאומות אשר ראו מכות הארץ ואת תחלואיה מסתמא לא יבקשו הארץ של ישראל כי לא יראו בה שום הצלחה לכך לא נאמר אחר ארור אתה בצאתך יתנך ה' נגף לפני אויביך כאויבים שיבואו עליך כי ודאי לא יבואו אלא אתה תצא מארצך אליהם כי תראה שארצם טובה מארצך אבל לא לאלתר כי אם אחר שיתקיימו כל היעודים הרעים שהזכיר מן ישלח ה' בך את המארה עד יתן ה' מטר ארצך אבק ועפר וגומר והיו שמיך אשר על ראשך נחשת והארץ אשר תחתיך ברזל על ראשך ותחתיך למה לי וכי עדיין לא ידענו שהשמים על ראשך והארץ תחתיך אלא שר"ל אותו חלק דווקא שעל ראשך ותחתיך יהיו מקולקלים אבל השמים והארץ שממעל ומתחת של ארצות שאר העמים לא יהיו מקולקלין ודווקא מטר ארצך אבק ועפר ולא מטר ארצות שאר האומות ועל כן ישיאך לבך לצאת מביתך אל ארצות שאר האומות הטובים מארצך אולי תוכל לגרשם לישב במקומם על כן אמר יתנך ה' נגף לפני אויביך בדרך אחד תצא אליו ובשבעה דרכים תנוס לפניו וזה טעם יקר:

יצו ה' אתך את הברכה באסמיך. לפי שנאמר ותגזר אומר ויקם לך כשהצדיק גוזר גזירה הקב"ה מסכים על ידו כמו שמש בגבעון דום וכמו אליהו שאמר כד הקמח לא תכלה ובגמרא בר"ח בן דוסא איכא למטו כשורי וכאלה רבים לכך נאמר יצו ה' אתך את הברכה כשאתה מצוה על הברכה אז יצוה ה' אתך ויסכים על הברכה ועל הצווי שלך. ומדקאמר באסמיך ובכל משלח ידך וברכך בארץ ש"מ שמילי מילי קתני וכל אחת ברכה בפני עצמה ואולי המה כנגד מה שנאמר בהתהלכך תנחה אותך בעה"ז בשכבך תשמור עליך בקבר והקיצות היא תשיחך לעה"ב. וכשאמר הברכה באסמיך רמז לעה"ב הסמוי מן העין כי אין הברכה מצויה לא בדבר המדוד והמנוי כ"א בסמוי מן העין רמוז בזה שאין הצלחת עה"ז תכלית הברכה לפי שכולם דבר מדוד ומנוי שיש לו קצבה וגבול וסוף ואינן נצחיות חוץ מן שכר עה"ב אשר עין לא ראתה הוא נצחי והוא עיקר כמ"ש כטל חרמון שיורד על הררי ציון וגומר הוא הטל שעתיד הקב"ה להחיות בו המתים והוא היורד על הררי ציון כי שם שער השמים ומקום לעליית הנשמות לגן עדן ואמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם לפי שהחיים ההם נצחיים ועד העולם ע"כ שם עיקר הברכה. אבל לא בדבר המדוד והמנוי אשר יש לו תכלה וקץ ועל ברכה זו אמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך בעה"ב הסמוי מן העין וע"כ אמר אתך כי קנין זה הוא אתך ודבק בך שהרי השארת הנפש אינו זז ממנו אלא תמיד הדבר אתו עמו לא כן שכר עה"ז שהוא משולח ממנו וכמ"ש הרמב"ם שקנין הממון חוץ ממנו ואינו דבק בו אלא הוא משולח מיד ליד כי גלגל הוא החוזר בעולם ועליו נאמר ובכל משלח ידך שהוא שכר בהתהלכך בעה"ז. ואח"כ הזכיר הגבול האמצעי אשר בין שני גבולים אלו והוא בשכבך בקבר בארץ שמתי ארץ ישראל אין להם צער חיבוט ה[קבר] וגלגול מחילות וחיים תחלה וע"ז אמר וברכך בארץ בזמן שכבך בקרב הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך כי דווקא מתי א"י מסוגלים בזה ואחר שהזכיר זמן השכיבה בארץ הזכיר זמן הקימה ואמר יקימך ה' לו לעם קדוש וקימה היא כדרך שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם היינו הקימה שלעתיד כמ"ש יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר וגו'. ואם נפשך לומר שראוי לסדר ג' זמנים אלו כסדר הוייתן כדרך שנזכרו בפסוק בהתהלכך תנחה אותך אזי נוכל לומר שמה שאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ובכל משלח ידך מדבר בשכר עה"ז כפשוטו. וברכך בארץ היינו בשכבך בקבר. יקימך ה' לו היינו בזמן הקימה לעה"ב. ד"א באסמיך היינו אוצרות תבואה ולפי שדרך האוצרות להתקיים על ידי שניתנין לתוכן מן הקרקע של אותו מקום כמו שפירש רש"י על פסוק שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה ע"כ אמר כאן וברכך בארץ על ידי שתתן מן הארץ לתוך האוצר יתקיים. ומ"ש יפתח ה' לך את אוצרו הטוב היינו אותו אוצר שהקב"ה עושה בשמים מיראת ה' אשר בך כי היא אוצרו כמה שכתוב יראת ה' היא אוצרו רצה לומר של הקדוש ברוך הוא כמו שפירש רבינו בחיי שכל מלך עושה אוצר וסגולה מדבר שאינו מצוי בידו בכל עת כמו אבני יקר וכן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ע"כ הקב"ה עושה אוצר מיראת ה' אשר בך ושמא תטעה לומר שיש אליו יתברך איזו צורך באוצר זה ע"כ אמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב אין לו יתברך שום צורך באותו אוצר כ"א לך הוא שמור ליתן לך משם כל צרכך ולפרנסך משם ואין הקב"ה מוסר מפתח של אוצר זה אל השליח אלא הקב"ה בעצמו ובכבודו מחזיקו בידו כי האוצר הלזה חביב עליו מאד ובזה מיושב מה שאמרו רז"ל במסכת תענית ג' מפתחות לא נמסרו בידי שליח של חיה ושל גשמים ושל תחיית המתים בשלמא חיה ותחיה שפיר כי הוא יתברך מקור חיים לכל הנולדים ולזמן התחיה אמנם גשמים מה נשתנו משאר דברים אלא לפי שמקורם מן אותו אוצר של יראת ה' הה"ד יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך כי המטר מונח באותו חדר אשר שם אוצרו של ה':

והיה אם לא תשמע וגומר. כל הקללות הללו נאמרו בלשון יחיד ואותן שבפ' בחקותי נאמרו כולם בלשון רבים ואם לא תשמעו וגומר כי גם באלו יש הרבה מכות אל הכלל כמו והיו שמיך אשר על ראשך נחשת וכן יולך ה' אותך ואת מלכך וגומר והרבה זולתם. ומאי טעמא היו אותן שבתורת כהנים מ"ט ואלו כפולות במספר צ"ח הלא דבר הוא. והטעם אל זה הוא לפי שאותן שבתורת כהנים נאמרו קודם הערבות אשר קבלו עליהם ישראל בשבועת הר גרזים והר עיבל וע"כ באו במספר מ"ט לפי שנ' שערי בינה נבראו בעולם וכולם נמסרו למשה חסר א' מזה אתה למד שהדבר אפשרי למין האנושי לכנס תוך חדר היכל החכמה והבינה ע"י מ"ט שערים הפתוחים לפניו והם שערי צדק אשר לפני ה' צדיקים יבואו בו להבין מתוכם בינה ודעת את ה'. והחוטא אשר נכנסה בו רוח שטות ולבו טח מהבין וראה מ"ט שערי בינה פתוחים לפניו והוא לא נכנס בשום אחת מהם ע"כ ילקה במספר מ"ט וקודם הערבות נאמר ואם לא תשמעו בלשון רבים לומר דווקא שאם כולם סגו יחדו נאלחו אז הם ראוין לאותן מכות כוללות אבל הצדיק אשר בתוכם הוא את נפשו ימלט. אבל כאן אחר הערבות כל אחד יסבול עונו ועון חבירו על כן באו במספר צ"ח כפל כנגד עונו ועון חבירו ונאמר ואם לא תשמע בלשון יחיד והמכות כלליות לומר לך שאפילו יחיד החוטא מסבב קללה אל הכלל כמ"ש פן יש בכם איש או אשה וגומר וכתיב וראו את מכות הארץ ש"מ שרבים ישאו עון היחיד כמו שהיה במעשה של עכן לכך נאמר ואם לא תשמע שאפילו יחיד שלא ישמע גורם מכות לרבים והם המכות הכלליות הנזכרים בפרשה. ד"א לפי שנאמר ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגומר עד היום הזה וכתיב כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה ודרשו בזה מ"ט מונים בג"פ דהיינו מ"ט פנים טהור מ"ט פנים טמא ולא יכול האדם לבא לידי חקירה זו כי אם מתוך בינת הלב המשכיל במ"ט שערי בינה הקדים לומר כי אם לבינה תקרא כי הבינה כפל מן החכמה כי הנבון מבין דבר מתוך דבר והכתוב אומר שלא היה להם לב לדעת דהיינו הבינה עד היום לפיכך דווקא ביום הזה נתיעדו צ"ח קללות על שלא דרשו התורה בג"פ מ"ט אבל אותן שבתורת כהנים נאמרו קודם שנעשו בני בינה להבין דבר מתוך דבר דהיינו מ"ט מתוך מ"ט על כן לא באו כי אם במספר מ"ט כי היה להם להבין לפחות המושכלות ראשונות הבאים במספר מ"ט לכל הפחות:

האיש הרך בך והענג וגומר. הל"ל האיש הרך והענג בך ולמה אמר בך אחר הרך ומאד אחר והענג וגבי האשה אמר והענוגה ולא אמר מאד. ועוד שלא אמר האשה הרכה בך ואמר סתם הרכה בך. ואצל האיש אמר תרע עינו באחיו ובאשת חיקו אבל גבי האשה אמר תרע עינה באיש חיקה ולא הזכיר אחיה. וגבי האשה אמר כי תאכלם בחוסר כל בסתר ואצל האיש לא הזכיר זה. וע"ק מה ענין תרע עינו או עינה אל הרכות והעונג וכי מילתא דפסיקא שכל מפונק הוא טוב עין. הביאור הוא שהרכות שהזכיר אינו רכות של ענג אלא רכות הלב כי מי שהוא רחמן בטבע יש לו לב רך ולא יאמץ לבבו. על כן אמר שהאיש הרך בך בכל ישראל אפילו לרחוקים היה טוב עין ולבו רך לרחם אפילו בך בכל ישראל ועכשיו תרע עינו אפילו באחיו וגומר וכן הענוג מאד שלא היה אוכל כ"א למעדנים עכשיו יאכל בשר בניו אבל מלת בך לא יצדק ע"ז האופן אחר והענג. ולפי שכל איש בטבע אינו בעל תענוג כמו האשה ע"כ הוצרך להוסיף לשון מאד אחר והענג לומר דווקא שהענג מאד אשר יצא מגדר שאר אנשים אצלו הדבר חידוש שהענג מאד יאכל מבשר בניו אבל סתם ענג אין הדבר חידוש אצלו שיאכל מבשר בניו כי האיש קשה בטבע. אבל אצל האשה הדבר חידוש אפילו בסתם ענוגה בלא מאד שתאכל דבר מאוס כזה לפי שהאשה בלאו הכי רכה בטבע רכות של תענוג כענין שאמר אח"כ מהתענג ומרוך דהיינו רכות של תענוג אבל מ"ש הרכה בך היינו רכות של עין טובה כאמור ולפי שסתם נשים צרי עין באורחים וזו יצאה מגדר סתם נשים והיא רחמנית ודומה כאלו אינה אשה אלא דרך אנשים לה לכך לא נאמר האשה הרכה. ולפי שהאיש יש בידו כח ליתן משלו לאחיו ולא יתן ע"כ אמר תרע עינו באחיו. אבל האשה רשות אחרים עליה ואינה רשאה ליתן לאחיה כלום ע"כ לא אמר תרע עינה באחיה. וא"ת א"כ מ"ש תרע עינה באיש חיקה איך לא תתן לאישה הרי הכל שלו ואיך לא תתן לו. וע"ז אמר כי תאכלם בסתר שתסתיר מן בעלה האכילה אבל הנתינה לאחיה היא מפחדת פן יתגלה הדבר ואולי אחיה עצמו יגלה אח"כ כי אין דבר נסתר על ידי אחר:

אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת. לא ניחא למרייהו דתינוק

הכי

ככי שאם לא תעשה את כל דברי התורה ואפילו אם לא חיסר מהם כ"א אחת או והפלא ה' את מכותך וזה גזירה שאין הצבור יכולין לעמוד בה. ומ"ש ליראה את השם הנכבד והנורא למה הזכיר תוארים אלו כאן יותר מבשאר מקומות וע"ק במסכת שבת דרשו מן פסוק והפלא ה' את מכותך שעתידה תורה שתשתכח מישראל שנאמר והפלא ה' וכתיב להלן לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו. וכי מדתו של הקב"ה לנעול שערי חכמה מישראל כדי שימקו בעונם. אלא ודאי שהנביא ישעיה מדבר בדור המקיים המצות אך לא מיראת ה' כי אם מחמת איזו תכלית חיצוני המכריחם על זה או מחמת יראת איזו אדם המכריחם על העשיה שלא בטובתם ודבר זה גורם חילול השם כי בלי ספק שהקב"ה בוחן לבות שאין עשייתם לשמה ומעניסם על רוע מחשבתם והרואים אותם עוסקים בתורה ובמצוה יקראו תגר על ה'. ע"כ ארז"ל אם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס כו' לא אמרו דור שאינן לומדין תורה כל עיקר אלא לומדין אבל לא לש"ש ועל כן אין התורה חביבה עליהם בעצם ובאשונה אלא בתכלית המדומי חביב עליו והמוכרח בדבר ודאי אין שם חבה ובדור כזה כנס דבריך בגעיותים לא ישמע על פיך ללמד תורה ומוסר לדור תהפוכות כזה אשר כל תורתם ומעשיהם אינן כי אם מן השפה ולחוץ גם ה' יסבב סבות לאבד חכמת חכמיו מן דור כזה אין נחת רוח לפניו יתברך בתורה ומצוה כזה. וע"ז אמר הנביא יען כי נגש העם הזה כי המה נגושים ואנוסים בכל מעשיהם ואינן עושין מיראת ה' כי אם מיראת אנשים המכריחים אותם על העשיה. ונמשך בזה שבפיו ושפתיו כבדוני ולבם רחק ממני כי המכריח אין בידו להכריחו כ"א על דבר שפתים אבל לא על כוונת הלב כי מי יודע מסתוריו של חבירו. ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה שקוראים ראתי מה שאינו כ"א מצות אנשים כי הוא מצוה מן האנשים המכריחים אותו על העשיה ואינו מצות השם. לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו אין הפירוש שהלילה החכמים יהיו אבודים שהרי לא נאמר ואבדו החכמים גם אין הפי' שהחכמה תהיה אבודה מן החכמים שהרי לא נאמר ואבדה החכמה מחכמיו, אלא הפירוש שחכמתם תהיה אבודה מן אנשי הדור כי יתן ה' בלבם שלא ישמיעו בחוץ קולם ויכניסו חכמתם בדור שאין התורה חביבה עליהם כדי שלא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו וימקו בעונם מאהר שגלוי לפניו יתברך שאף אם היו לומדין ועושין לשמה כי כל דבר הנעשה על צד ההכרח אין בו שלימות כי בסור המכריח ישוב לסורו ע"כ צוה ה' לפרסם עליהם ולגלה רעתם בקהל בדור שאין עושין כ"א מהכרח איזו תכלית מדומי כעושר וכבוד אשר אליו הוא נושא את נפשו כמנהג דורנו זה. ע"ז אמר אם לא תשמור ונומר והוא מדבר בדור השומר ולומד ועושה אך לא מיראת ה' זהו שנאמר אם לא תשמור על התורה ליראה את ה' ר"ל באמת תשמור כל דברי התורה אבל לא ליראה את השם הנכבד והנורא כ"א מיראת אנשים המכריחין אותך ואתה מחליף וממיר יראת השם הנכבד והנורא ביראת אנוש חציר ינתן האחוז בחבלי בוז וקלון כי אתה ירא פן לא ישרו מעשיך בעיני האנשים כדרך החנפים שבדורינו העושים כדי למצא חן בעיניהם שיכבדום ויעשירום. או והפלא ה' את מכותך זו הפלאת תורה ויגרום שאנשי אמת יאספו נוגה תורתם במקום אשר לא יראה ולא ימצא ואל יהי חלקם עמכם ואז ידעו כל העמים כי משפטי ה' אמת:

ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון. לפי שמצוה גוררת מצוה על כן אמר שמצוה אחת גוררת שתשכילו את כל אשר תעשון כי כל אחת גוררת חברתה וז"ש שכר מצוה מצוה וז"ש ושמרתם אותם כי השמירה תגרור העשיה ושכר העשיה הוא למען תשכילו עוד להביא את כל אשר תעשון:

הפטרת כי תבוא בישעיה סימן ס

קוּמִי אוֹרִי כִּי־בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד יְהוָה עָלַיִךְ זָרָח: כִּי־הִנֵּה הַחֹשֶׁךְ יְכַסֶּה־אֶרֶץ וַעֲרָפֶל לְאֻמִּים וְעָלַיִךְ יִזְרַח יְהוָה וּכְבוֹדוֹ עָלַיִךְ יֵרָאֶה: וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרֵךְ וּמְלָכִים לְנֹגַהּ זַרְחֵךְ: שְׂאִי סָבִיב עֵינַיִךְ וּרְאִי כֻּלָּם נִקְבְּצוּ בָאוּ־לָךְ בָּנַיִךְ מֵרָחוֹק יָבֹאוּ וּבְנֹתַיִךְ עַל־צַד תֵּאָמַנָה: אָז תִּרְאִי וְנָהַרְתְּ וּפָחַד וְרָחַב לְבָבֵךְ כִּי־יֵהָפֵךְ עָלַיִךְ הֲמוֹן יָם חֵיל גּוֹיִם יָבֹאוּ לָךְ: שִׁפְעַת גְּמַלִּים תְּכַסֵּךְ בִּכְרֵי מִדְיָן וְעֵיפָה כֻּלָּם מִשְּׁבָא יָבֹאוּ זָהָב וּלְבוֹנָה יִשָּׂאוּ וּתְהִלֹּת יְהוָה יְבַשֵּׂרוּ: כָּל־צֹאן קֵדָר יִקָּבְצוּ לָךְ אֵילֵי נְבָיוֹת יְשָׁרְתוּנֶךְ יַעֲלוּ עַל־רָצוֹן מִזְבְּחִי וּבֵית תִּפְאַרְתִּי אֲפָאֵר: מִי־אֵלֶּה כָּעָב תְּעוּפֶינָה וְכַיּוֹנִים אֶל־אֲרֻבֹּתֵיהֶם: כִּי־לִי | אִיִּים יְקַוּוּ וָאֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ בָּרִאשֹׁנָה לְהָבִיא בָנַיִךְ מֵרָחוֹק כַּסְפָּם וּזְהָבָם אִתָּם לְשֵׁם יְהוָה אֱלֹהַיִךְ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֵאֲרָךְ: וּבָנוּ בְנֵי־נֵכָר חֹמֹתַיִךְ וּמַלְכֵיהֶם יְשָׁרְתוּנֶךְ כִּי בְקִצְפִּי הִכִּיתִיךְ וּבִרְצוֹנִי רִחַמְתִּיךְ: וּפִתְּחוּ שְׁעָרַיִךְ תָּמִיד יוֹמָם וָלַיְלָה לֹא יִסָּגֵרוּ לְהָבִיא אֵלַיִךְ חֵיל גּוֹיִם וּמַלְכֵיהֶם נְהוּגִים: כִּי־הַגּוֹי וְהַמַּמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא־יַעַבְדוּךְ יֹאבֵדוּ וְהַגּוֹיִם חָרֹב יֶחֱרָבוּ: כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן אֵלַיִךְ יָבוֹא בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וּתְאַשּׁוּר יַחְדָּו לְפָאֵר מְקוֹם מִקְדָּשִׁי וּמְקוֹם רַגְלַי אֲכַבֵּד: וְהָלְכוּ אֵלַיִךְ שְׁחוֹחַ בְּנֵי מְעַנַּיִךְ וְהִשְׁתַּחֲווּ עַל־כַּפּוֹת רַגְלַיִךְ כָּל־מְנַאֲצָיִךְ וְקָרְאוּ לָךְ עִיר יְהוָה צִיּוֹן קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל: תַּחַת הֱיוֹתֵךְ עֲזוּבָה וּשְׂנוּאָה וְאֵין עוֹבֵר וְשַׂמְתִּיךְ לִגְאוֹן עוֹלָם מְשׂוֹשׂ דּוֹר וָדוֹר: וְיָנַקְתְּ חֲלֵב גּוֹיִם וְשֹׁד מְלָכִים תִּינָקִי וְיָדַעַתְּ כִּי אֲנִי יְהוָה מוֹשִׁיעֵךְ וְגֹאֲלֵךְ אֲבִיר יַעֲקֹב: תַּחַת הַנְּחֹשֶׁת אָבִיא זָהָב וְתַחַת הַבַּרְזֶל אָבִיא כֶסֶף וְתַחַת הָעֵצִים נְחֹשֶׁת וְתַחַת הָאֲבָנִים בַּרְזֶל וְשַׂמְתִּי פְקֻדָּתֵךְ שָׁלוֹם וְנֹגְשַׂיִךְ צְדָקָה: לֹא־יִשָּׁמַע עוֹד חָמָס בְּאַרְצֵךְ שֹׁד וָשֶׁבֶר בִּגְבוּלָיִךְ וְקָרָאת יְשׁוּעָה חוֹמֹתַיִךְ וּשְׁעָרַיִךְ תְּהִלָּה: לֹא־יִהְיֶה־לָּךְ עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ לְאוֹר יוֹמָם וּלְנֹגַהּ הַיָּרֵחַ לֹא־יָאִיר לָךְ וְהָיָה־לָךְ יְהוָה לְאוֹר עוֹלָם וֵאלֹהַיִךְ לְתִפְאַרְתֵּךְ: לֹא־יָבוֹא עוֹד שִׁמְשֵׁךְ וִירֵחֵךְ לֹא יֵאָסֵף כִּי יְהוָה יִהְיֶה־לָּךְ לְאוֹר עוֹלָם וְשָׁלְמוּ יְמֵי אֶבְלֵךְ: וְעַמֵּךְ כֻּלָּם צַדִּיקִים לְעוֹלָם יִירְשׁוּ אָרֶץ נֵצֶר מַטָּעַי מטעו כתיב מַעֲשֵׂה יָדַי לְהִתְפָּאֵר: הַקָּטֹן יִהְיֶה לָאֶלֶף וְהַצָּעִיר לְגוֹי עָצוּם אֲנִי יְהוָה בְּעִתָּהּ אֲחִישֶׁנָּה:

פירוש המלות

אורך. הנני זמן ישועתך: החשך. גלות: על לך. לך המלכות: תאמנה. לשון גידול: המון. רבוי הים: שפעת. ענין רבוי: בכרי. גמלים קטנים: הלבנון. עצים המובים שבהם: תדהר ותאשור. מיני עצים: שחוח. לשון השתחויה. בגבולך. בגבולם: וקראת לשון כרוז: לאלף. לאלף פעמים: אחישנה. לשון מהירות:

רשי

(ט) **אתם** נצבים. מלמד שכינסם משה לפני הקב"ה ביום מותו להכניסם בברית: ראשיכם שבטיכם. ראשיכם לשבטיכם: זקניכם ושוטריכם. החשוב חשוב קודם ואח"כ כל איש ישראל: (י) מחוטב עציך. (תנחומא) מלמד שבאו כנעניים להתגייר בימי משה כדרך שבאו גבעונים בימי יהושע וזהו האמור בגבעונים (יהושע ט) ויעשו גם המה בערמה ונתנם משה חוטבי עצים ושואבי מים: (יא) לעברך. להיותך עובר בברית ולא יתכן לפרשו כמו להעבירך אלא כמו (דברים ז) לעשותכם אותם: לעברך בברית. דרך העברה כך היו כורתי בריתות עושין מחיצה מכאן ומחיצה מכאן ועוברים בינתים כמו שנאמר (ירמיה לד) העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו: (יב) למען הקים אותך היום לו לעם. כל כך הוא נכנס לטרוח למען קיים אותך לפניו לעם: והוא יהיה לך לאלהים. לפי שדבר לך ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באומה אחרת לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו שלא תקניטוהו מאחר שהוא אינו יכול להבדל מכם. עד כאן פירשתי לפי פשוטו של פרשה. ומדרש אגדה למה נסמכה פרשת אתם נצבים לקללות לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתים חוץ ממ"ט שבתורת כהנים הוריקו פניהם ואמרו מי יוכל לעמוד באלו התחיל משה לפייסם אתם נצבים היום' הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כליה והרי אתם קיימים לפניו: היום. כיום הזה שהוא קיים והוא מאפיל ומאיר כך האיר לכם וכך עתיד להאיר לכם והקללות והיסורין מקיימין אתכם ומציבין אתכם לפניו ואף הפרשה שלמעלה מזו פיוסין הם אתם ראיתם את אשר עשה. ד"א (ספרי) אתם נצבים לפי שהיו ישראל יוצאין מפרנס לפרנס משה ליהושע לפיכך עשה אותם מצבה כדי לזרזם וכן עשה יהושע וכן עשה שמואל (שמואל א יבן) התיצבו ואשפטה אתכם כשיצא מידו ונכנסו לידו של שאול: (יד) ואת אשר איננו פה. ואף עם דורות העתידים להיות: (טו) כי אתם ידעתם וגו' ותראו את

אבן עזרא

(ט) **אתם** נצבים. לפני ה' אלהיכם. סביבות הארון: ראשיכם. כמו האלה שרה אמו והנבואה עודד הנביא וכן הוא ראשיכם שהם ראשי שבטיכם כמו ונירם והטעם כי הנשיאים סמוכים ואחריהם הזקנים ואחריהם השוטרים ואחריהם כל איש ישראל הזכרים ואחריהם הטף בזכרים ואחריהם הנשים ואחריהם הגרים: (יא) לעברך. שם הפועל כטעם ויעברו בין בתריו והנה מלת עבר בחסרון בי"ת להפך: (יג) ולא אתכם לבדכם. רק עמכם ועם הבאים אחריכם שהם בניכם ובני בניכם: נו"ן ישנו. נוסף: (יד) ואת אשר איננו. עם אשר איננו רק יבא אחרינו ואינו כטעם האומרים כי רוחות הבאים היו שם: (טו) כי אתם ידעתם. יש מכם שראה תועבת מצרים והטעם אלהיהם וכלכם ראיתם תועבות הגוים

פרשת נצבים

ט אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם כֻּלְּכֶם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם רָאשֵׁיכֶם שִׁבְטֵיכֶם זִקְנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל׃ י טַפְּכֶם נְשֵׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ׃ יא לְעָבְרְךָ בִּבְרִית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּבְאָלָתוֹ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כֹּרֵת עִמְּךָ הַיּוֹם׃ שני יב לְמַעַן הָקִים־אֹתְךָ הַיּוֹם לוֹ לְעָם וְהוּא יִהְיֶה־לְּךָ לֵאלֹהִים כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לָךְ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב׃ יג וְלֹא אִתְּכֶם לְבַדְּכֶם אָנֹכִי כֹּרֵת אֶת־הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת־הָאָלָה הַזֹּאת׃ יד כִּי אֶת־אֲשֶׁר יֶשְׁנוֹ פֹּה עִמָּנוּ עֹמֵד הַיּוֹם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם׃ שלישי טו כִּי־אַתֶּם יְדַעְתֶּם אֵת אֲשֶׁר־יָשַׁבְנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְאֵת אֲשֶׁר־עָבַרְנוּ

ד' ר"פ · ח · ג' ר"פ · ג' · ג' וחסר · ג' ומל' · ג' · ג' רפין · ג' · ד' דסמיכי · י"ו ר"פ נסיבי · ד'

תרגום אונקלוס

ט אַתּוּן קַיְמִין יוֹמָא דֵין כֻּלְּכוֹן קֳדָם יְיָ אֱלָהֲכוֹן רֵישֵׁיכוֹן שִׁבְטֵיכוֹן סָבֵיכוֹן וְסָרְכֵיכוֹן כֹּל אֱנָשׁ יִשְׂרָאֵל׃ י טַפְלְכוֹן נְשֵׁיכוֹן וְגִיּוֹרָךְ דִּבְגוֹ מַשְׁרִיתָךְ מִלָּקֵט אָעָךְ עַד מָלֵי מַיָּךְ׃ יא לְאַעָלוּתָךְ בִּקְיָמָא דַּייָ אֱלָהָךְ וּבְמוֹמָתֵיהּ דַּייָ אֱלָהָךְ גָּזַר עִמָּךְ יוֹמָא דֵין׃ יב בְּדִיל לַאֲקָמָא יָתָךְ יוֹמָא דֵין קֳדָמוֹהִי לְעַמָּא וְהוּא יְהֵי לָךְ לֶאֱלָהּ כְּמָא דְמַלֵּיל לָךְ וּכְמָא דְקַיֵּים לַאֲבָהָתָךְ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב׃ יג וְלָא עִמְּכוֹן בִּלְחוֹדֵיכוֹן אֲנָא גָּזַר יָת קְיָמָא הָדֵין וְיָת מוֹמָתָא הָדָא׃ יד אֲרֵי עִם מַן דְּאִיתוֹהִי הָכָא עִמָּנָא קָאֵים יוֹמָא דֵין קֳדָם יְיָ אֱלָהָנָא וְעִם מַן דְּלֵיתוֹהִי הָכָא עִמָּנָא יוֹמָא דֵין׃ טו אֲרֵי אַתּוּן יְדַעְתּוּן יָת דִּיתֵיבְנָא בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם

אתם ד' ר"פ וסימן נמסר בסדר שמות: ראשיכם ו' וסימן נמסר בסדר שמיני: מימיך ג' וסימן ועבדתם את ה' אלהיכם. ויאמרו אליו בני ישראל. טפכם נשיכם וגרך אשר. וא' ומימיך בן אדם לחמך. ונמסר גם בסדר משפטים: בברית ג' רפין וסימן לעברך בברית ה' אלהיך. כי בברית ה' הבאת את. ואשבע לך ואבוא בברית אתך: ישנו ד' וסימן כי את אשר ישנו פה. כי אם ישנו ביונתן. והיה אם ישנו בארץ.

תולדות אהרן מחטב עציך. יבמות עט: ולא אתכם. נדרים כה שבועות לט: כי את אשר ישנו. שבת קמו שבועות שם זוסר נג ע (סוטה כח): אשר עברנו. עקרים פ"ד ס' יג:

בעל הטורים נצבים. כדרך שנאמר בסיני ויתיצבו בתחתית ההר בו בלשון אמר כאן אתם נצבים לפני ה' אלהיכם ראשיכם. בקוש ראשיכם לאלהיכם לומר מורא רבך כמורא שמים: כל איש ישראל וסמיך ליה וטפכם. לומר שיהיו ישראל בעיני הראשים כגדלם ולהדריכם כטפם: כביכם. סמיך ליה ובגד רמז שלא הוזכרו בשירות ליגבא לפסולין:

רמבן

(ט) **טעם** אתם נצבים היום לפני ה' אלהיכם. שאתם עומדים ומזומנים לפני השם כדי לעמוד בבריתו כי לקבל התורה בבאורה נאספו אליו או שהיו עומדים לפני הארון. והברית הוא השבועה והאלה אשר יזכיר לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו. ויתכן שכרת עוד עמם ברית כברית הראשונה אשר כרת אתם בהר סיני שהקריב עליהם עולה ולקח חצי הדם לזרוק על המזבח וחצי הדם זרק על העם אבל לא הוצרך להזכיר זה. ועל דרך האמת כבר הודעתיך הברית הזאת. וטעם ראשיכם שבטיכם ראשיכם ראשי שבטיכם כמו והנבואה עודד הנביא על דעת ר"א. ועל דעתי הכתוב יכלול ויפרוט והכלל ראשיכם וכל שבטיכם וחזר ופרט זקניכם ושוטריכם שהם ראשיכם כי זקן ונשוא פנים הוא הראש וכן אמר הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושוטריכם כי כל איש אשר לו שררה ומנוי על הצבור יקרא ראש כאמר בנשיאים ראשי אלפי ישראל כי הם במעלה הגדולה לכל אלפי ישראל ונאמר במרגלים ראשי בני ישראל הם שהם ראשים בבני ישראל לא ראשים לכל בני ישראל וכלם בכלל ראשיכם וחזר ואמר כל איש ישראל שהם שבטיכם והזכיר עוד הטף והנשים והגרים וחוטבי עצים ושואבי מים אשר להם מערב רב והביא שם הטף להביאם בברית כי אפילו עם הדורות העתידים יכרות ברית או כדי לזכותם כטעם שאמרו בהקהל ורבותינו אמרו שבאו קצת כנענים בימי משה כדרך שבאו בימי יהושע ונתנם חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמשכן ה' ואין הכונה לומר שרמו אותו אבל באו אליו להשלים עמו כי כן המשפט כאשר ביארנו כך מצאנו במדרש תנחומא ללמדך שבאו אצל משה ולא קבלם כלומר שלא יכלו לרמותו לכרות להם ברית אבל עשאם מיד חוטבי עצים ושואבי מים:

(יד) **ואשר** איננו פה עמנו. וגם עם הדורות העתידים להיות: (טו) **כי** אתם ידעתם וגו'. ותראו את שקוציהם לפי שראיתם את האומות עובדי ע"ג ושמא השיא לב אחד מכם ללכת אחריהם:

ספורנו

כט (א) **אתם** נצבים. לפני ה' אלהיכם. ומי שיטעה אותי לא יוכל להטעות אותו ועל דעתו תקבלו עליכם: ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם. ראשיכם שהם שבטיכם שבטי המושלים והם הנשיאים והשרים אשר בידם שבט המושל. וזקניכם הם השופטים ושוטריכם אשר להם כח להכריח בעלי הדין ועל כל אלו הראשים מוטל להורות להמון מה טוב להם שיקבלו עליהם או ימאנו: (י) טפכם נשיכם. שראוי שיהיו מעשיהם בהסכמת האבות והבעלים: מחטב עציך עד שאב מימיך. מן הראשון שבחוטבים עד האחרון שבשואבים כמו מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור: (יא) לעברך בברית. אתם נצבים עם כל זה הסדר וההסכמה מוכנים אתם להיות עוברים בברית ומזה נראה שכלכם הסכמתם לקבל עליכם בלב שלם: אשר ה' אלהיך כורת עמך היום למען הקים אותך וגו'. והנה האל יתברך מכוין בזה הברית להקים אותך לו לעם כדי שיהיה הוא לך לאלהים ובזה תקנה חיי עולם. ובהיות תכלית זה הברית כל כך נכבד צריך שתהיה קבלתו בתכלית השלמות: (יד) ואת אשר איננו פה עמנו היום. והם הדורות הבאים ולפיכך צריך שתודיעם שמתנת הארץ וזולתה היתה לכם על תנאי קיום הברית ובאותו התנאי בעצמו יירשו מכם: (טו) כי אתם ידעתם את אשר ישבנו. ולפיכך

אבן עזרא

הגוים אשר עברתם. אליהם כאדום ועמון ומואב ומדין: (יח) וטעם פרה ראש ולענה. כי הראש מזיק השלמים והוא מהחליים המדביקים. וטעם את האלה הזאת. ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה: (יח) והתברך בלבבו. אמר רבי יהודה הלוי ז"ל כי והתברך הוא כמשמעו כאשר ישמע הקללה יתברך בלבבו והוא אומר שלום יהיה לי כאומר בשמעו החרם חוץ ממני: למען ספות. אמר רבי יהודה הלוי נ"ע לשון כריתה כמו האף תספה כלומר שיחשוב המתברך לבטל דברי הצדיק שהוא כנוי במלת רוה עם דבר הצמאה והנה כנה הצדיק ברוה כמו כעץ שתול על מים והרשע בצמאה כמו כערער בערבה ויחשוב כי גם ברכתו בלבו תפסיק הקללה ויפה פירש לולי שמלת רוה תאר השם והיה ראוי להיות רווי את הצמא. ויאמר רבי יונה המדקדק כי טעמו בעבור שיראה שיכלה התם עם הרשע על כן יחשוב בלבו רע ואין זה נכון בעבור שלום יהיה לי ולפי דעתי שמלת ספות לשון תוספת כמו ספות חטאת והטעם שלום יהיה לי אע"פ שאלך בשרירות לבי כי בצדקת הצדיקים אחיה כי הם רבים ואני יחיד חוטא על כן כתוב אחריו לא יאבה ה' סלוח לו כי או והטעם מיד יכרת גם זה הפסוק לעד על פירושי במלת ונכלא לו והנה ספות כי הרוה תוסיף על הצמאה ומשל הצדיק ברוה כטעם כעץ שתול על פלגי מים והרשע בצמאה כטעם כערער בערבה והעד שכתוב בתחלה שרש פורה ראש ולענה והוא במקום צמא: (יט) יעשן אף. ישרפנו אש האף

עד

תרגום אונקלוס

וית דעברנא בגו עממיא דעברתון: טז וחזיתון ית שקוציהון וית טעותהון אעא ואבנא כספא ודהבא דעמהון: יז דלמא אית בכון גבר או אתתא או זרעית או שבטא דלביה פני יומא דין מדחלתא דיי אלהנא למהך למפלח ית טעות עממיא האנון דלמא אית בכון גבר מהרהר חטאין או זדון: יח ויהי במשמעיה ית פתגמי מומתא הדא ויחשיב בלביה למימר שלמא יהי לי ארי בהרהור לבי אנא אזיל בדיל לאוספא ליה חטאי שלותא על זדנותא: יט לא ייבי יי למשבק ליה

תורה

בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַרְתֶּם׃ טז וַתִּרְאוּ אֶת־שִׁקּוּצֵיהֶם וְאֵת גִּלֻּלֵיהֶם עֵץ וָאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עִמָּהֶם׃ יז פֶּן־יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ־אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ־שֵׁבֶט אֲשֶׁר לְבָבוֹ פֹנֶה הַיּוֹם מֵעִם יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לָלֶכֶת לַעֲבֹד אֶת־אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פֶּן־יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה׃ יח וְהָיָה בְּשָׁמְעוֹ אֶת־דִּבְרֵי הָאָלָה הַזֹּאת וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ לֵאמֹר שָׁלוֹם יִהְיֶה־לִּי כִּי בִּשְׁרִרוּת לִבִּי אֵלֵךְ לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת־הַצְּמֵאָה׃ יט לֹא־יֹאבֶה יְהוָה סְלֹחַ לוֹ כִּי אָז יֶעְשַׁן

כו"ל מ"ל · ל' חסר ו' וכל דמלכים דכוותה חסר · ג' וחסר. ס' · ל' ח'. ל' וכ"כ ותי' סדה כ' ומסמ' א"ב · י"ג כטעם פור. ג' · ל' · פ' · חסר יו"ד · ל' · ל'. פ'

רש"י

את שקוציהם. לפי שראיתם עובדי ע"ג ושמא הסית לב אחד מכם אחריהם ללכת אחריהם: (טז) ותראו את שקוציהם. על שם שהם מאוסים כשקצים: גלוליהם. מסריחים ומאוסים כגלל: עץ ואבן. אותם של עצים ושל אבנים ראיתם בגלוי לפי שאין העו"ג ירא שמא יגנבו אבל של כסף וזהב עמהם בחדרי משכיותם הם לפי שהם יראים שמא יגנבו: (יז) פן יש בכם וגו'. לפיכך אני צריך להשביעכ': פן יש בכם. שמא יש בכם: אשר לבבו פונה היום. מלקבל עליו הברית: שרש פרה ראש ולענה. שרש מגדל עשב מר כגידין שהם מרים כלומר מפרה ומרבה רשע בקרבכם: (יח) והתברך בלבבו. לשון ברכה יחשוב בלבו ברכת שלום לעצמו לאמר לא יבואוני קללות הללו אך שלום יהיה לי: והתברך. בנדיר"א שו"י בלעז כמו והתגלח והתפלל: בשרירות לבי אלך. במראות לבי כמו (במדבר כג) אשורנו ולא קרוב כלומר מה שלבו רואה לעשות: למען ספות הרוה. למען שאוסיף לו פורעניות על מה שעשה עד הנה בשוגג והייתי מעביר עליהם וגורם עתה שאצרפם עם המזיד ואפרע ממנו הכל וכן ת"א בדיל לאוספא ליה חטאי שלותא על זדנותא שאוסיף לו אני השגגות על הזדונות: רוה. שוגג שהוא עושה כאדם שכור שהוא עושה שלא מדעת: צמאה. שהוא עושה מדעת ובתאוה: (יט) יעשן אף

ישנו עם אחר מפזר: פנה ג' וחסר וסימן אשר לבבו פנה היום. וצפנה פנה אל הגלגל. אשר דרך הקדים: מעם ה' ט' וסימן נמסר בסדר שופטים: בלבבו ח' וסימן והתברך בלבבו. וישם דוד את הדברים. לנסתו לדעת כל אשר בלבבו. כי להשמיד בלבבו. ודבר אמת בלבבו. ותר ובלבבו

תולדות אהרן ותראו את שקוציהם. ע"ג נג: למען ספות. סנהדרין עו: לא יאבה ה'. שם:

בעל הטורים

פרה. חסר וי"ו קרי ביה פרה רמז כפרה סוררה סרר ישראל:

ספורנו

ולפיכך ראוי לתוש: (יז) פן יש בכם איש או אשה. פן נפתה לבם להבלי הגוים בשבתם עמהם ויחשבו לבטל קבלת הברית בלבבם ולכן אמרתי שכלכם נצבים לפני ה' בוחן כליות ולב שלא תוכלו להטעותו: פן יש בכם שרש פורה ראש ולענה. תושב להדיח רבים אל דעותיו הנפסדות והתברך בלבבו. יקבל האלה בפיו ויתברך בלבבו לבטל אותה לאמר שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלך. וענין ההתברך בלבו הוא שיאמר גם שאני מקבל האלה בפי אני מבטלם בלבי ואומר שלום יהיה לי: (יח) למען ספות הרוה את הצמאה. והטעם שיקבל האלה בפיו הוא כדי להוסיף את נפשו הרוה ושבעה בכל תאותיה: את הצמאה נבדלת מן התאות הגשמיות כדי לשמוח עמהם בברכותם: (יט) לא יאבה ה' סלוח לו. בהללו שבועת האלה בקבל בפיו אף

רמב"ן

(יז) פן יש בכם וגו'. לפיכך אני צריך להשביעכם לשון רש"י. ויפה פירש. והטעם לומר אני צריך להביאכם באלה ובשבועה עתה בברית הזאת מיראתי אולי נפתה לב קצתכם לשקוצי מצרים כאשר עשיתם בעגל או לשקוצי עמון ומואב אשר ראיתם בדרך כאשר היה לכם בבעל פעור כי בברית הראשונה של שעת מתן תורה לא היו שם אלות וקללות. והזכיר איש או אשה מפני שהאשה דעתה קלה עליה וכן יעשה בענין ע"ג והזכיר יחידים ומשפחה ושבט שהוא עם רב ולא אמר על כולם דרך כבוד או שלא יתכן שיהיה לב כולם פונה היום לע"ג כי לא היו באים בברית השם ובאלתו כי מי יכריחם אבל משפחה או שבט יבאו בברית מפני פחד הרוב. ואמר פן יש בכם אשר לבבו פונה היום על הנפתה כבר לע"ג והוא בלבו מאמין בה היום הזה או פן יש בכם שרש רע שיפרה ויסגה ובימים הבאים יוציא פרחים רעים ויצמיח מרורות יזה על אשר איננו פה עמנו היום כי האב שרש והבן נצר משרשיו יפרה והזכיר השורש לומר כי הוא יכול להביא באלה הדורות הבאים שהשרש אשר ממנו יצמחו הוא לפניו היום והוא בא בברית ובאלה הזאת. ואמר פורה ראש לרמוז כי משורש מתוק לא יצא מר וכל אשר לבבו שלם עם השם הנכבד ולא הרהר כלל בע"ג לא יוליד מידה בה ואל תקשה עלי בזה מן הכתוב והוליד בן פריץ כי אמת הדבר וסוד גדול לא אוכל לפרש בו. וראש ולענה עשבים מרים או ממיתים ושמם כן בלשון הקדש או הם כנויים יקראו האחד ראש שהוא ראש המרורים מר מכולם והשני יקראו לענה מענין לעטות מפני כי האוכל אותו נגש ונענה לענות נפשו יאכלנו:

(יח) **והתברך** בלבבו לאמר. כשישמע האחרים מתקללים באלות הנ"ל הוא יתברך במחשבתו ויאמר בלבו שלום יהיה לי מכל אלה כאשר אלך בתאות לבי והשם לא יסלח לו אבל יעשן עליו אפו או כשיחטא לדור או לדורות. או יהיה טעם כי לאמר יהיה לי שלום בעבור שאינני מקבל עלי השבועה כי בשרירות לבי אלך כל ימי וכל חפצי אעשה ולא יאבה ה' בעבור שאינני מקבל אלתו לסלוח לו אבל יעשן עליו אפו כיון שבא בבריתו לפני עם כל ישראל. התאוה הנוברת ומתחזקת בלב תקרא שרירות כלשון חכמים שריר וקיים וכן בשרירי בטנו ופי' למען ספות הרוה את הצמאה להוסיף השבעה עם המתאוה כי נפש שבעה תקרא רוה כענין ורויתי נפש הכהנים דשן ועמי את טובי ישבעו והיתה נפשם כגן רוה והמתאוה תקרא צמאה צמאה לך נפשי. והטעם כי נפש האדם הרוה שאיננה מתאוה לדברים הרעים לה כאשר תבא בלבו קצת התאוה והוא ימלא תאותו אז יוסיף בנפשו תאוה יתירה ותהיה צמאה מאד לדבר ההוא שאכל או שעשה יותר מבראשונה ומתאוה עוד לדברים רעים שלא היתה מתאוה להם מתחלה כי המתאוה לזמת הנשים סופו כשיהיה שטוף בזמתן תביאהו תאוה לבא על הזכר ועל הבהמה וכיוצא בזה בשאר התאות ובענין שהזכירו חכמים משביעו רעב מרעיבו שבע ולכך יאמר הכתוב בהולך בשרירות לבו שהוא אם ימלא נפשו בתאות השרירות והחזקות עליו אשר היא צמאה להם יוסיף נפשו הרוה עם הצמאה כי יתאוה ויצמא למה שהיה שבע ממנו ולאשר השביע נפשו בו ולפי שהזכיר שרש פורה אמר בלשון הזה כי יוסיף השרש ההוא כפתו אשר היא רוה ורעננה עם הצמאה ותשובנה כולם צמאות. ואין למען במקום הזה טעם שאלך בשרירות לבי בעבור שאספה הרוה עם הצמאה אבל הוא כמו לספות יאמר הכתוב כי בעבור זה יהיה כך כי בכל סבה עם עלול יאמר למען בין שיעשה אדם הגורם לרצונו בעלול כמו למען אשר ייטב לך בין שיהיה אדם הגורם כן שלא מדעתו כמו למען לחוג לב למען יאשמו כספם וזהבם עשו לי עצבים למען יכרת ורבים כאלה וזה הטוב והישר בעיני בפסוק הזה מכל הנכתב עליו בהרבה פנים. גם יתכן לפרש שהוא שב אל שרש פורה ראש ולענה יאמר כי יתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי למען שיוסיף פארתו הרוה אשר תגדל ותצמיח הלענה והראש על הצמאה אשר לא היתה צומחת. או יהיה הרוה כנוי ללענה הנזכרת שיוסיף הלענה הרוה הצומחת וגדלה מאד על הצמאה אשר לא היתה

גדלה

אַף־יְהוָה וְקִנְאָתוֹ בָּאִישׁ הַהוּא
וְרָבְצָה בּוֹ כָּל־הָאָלָה הַכְּתוּבָה
בַּסֵּפֶר הַזֶּה וּמָחָה יְהוָה אֶת־שְׁמוֹ
מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם׃ כ וְהִבְדִּילוֹ יְהוָה
לְרָעָה מִכֹּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל
אָלוֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר
הַתּוֹרָה הַזֶּה׃ כא וְאָמַר הַדּוֹר
הָאַחֲרוֹן בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ
מֵאַחֲרֵיכֶם וְהַנָּכְרִי אֲשֶׁר יָבֹא
מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה וְרָאוּ אֶת־מַכּוֹת
הָאָרֶץ הַהִוא וְאֶת־תַּחֲלֻאֶיהָ אֲשֶׁר־
חִלָּה יְהוָה בָּהּ׃ כב גָּפְרִית וָמֶלַח
שְׂרֵפָה כָל־אַרְצָהּ לֹא תִזָּרַע וְלֹא
תַצְמִחַ וְלֹא־יַעֲלֶה בָהּ כָּל־עֵשֶׂב
כְּמַהְפֵּכַת סְדֹם וַעֲמֹרָה אַדְמָה
וּצְבֹיִים (וצבוים ק׳) אֲשֶׁר הָפַךְ יְהוָה
בְּאַפּוֹ וּבַחֲמָתוֹ׃ כג וְאָמְרוּ כָּל־
הַגּוֹיִם עַל־מֶה עָשָׂה יְהוָה כָּכָה
לָאָרֶץ הַזֹּאת מֶה חֳרִי הָאַף הַגָּדוֹל
הַזֶּה׃ כד וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ
אֶת־בְּרִית יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם
אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאוֹ אֹתָם
מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ כה וַיֵּלְכוּ וַיַּעַבְדוּ
אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ לָהֶם
אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא־יְדָעוּם וְלֹא
חָלַק לָהֶם׃ כו וַיִּחַר־אַף יְהוָה
בָּאָרֶץ הַהִוא לְהָבִיא עָלֶיהָ אֶת־
כָּל־הַקְּלָלָה הַכְּתוּבָה בַּסֵּפֶר הַזֶּה׃
כז וַיִּתְּשֵׁם יְהוָה מֵעַל אַדְמָתָם בְּאַף

אֱרֵי בְכֵן יִתְקַף רוּגְזָא דַיְיָ
וְחֶמְתֵיהּ בְּגַבְרָא הַהוּא
וְיִדְבְּקוּן בֵּיהּ כָּל לְוָטַיָּא
דִּכְתִיבִין בְּסִפְרָא הָדֵין וְיִמְחֵי
יְיָ יָת שְׁמֵיהּ מִתְּחוֹת שְׁמַיָּא׃
כ וְיַפְרְשִׁינֵיהּ יְיָ לְבִישָׁא
מִכֹּל שִׁבְטַיָּא דְיִשְׂרָאֵל כְּכֹל
לְוָטֵי קְיָמָא דִּכְתִיבִין בְּסִפַר
אוֹרַיְתָא הָדֵין׃ כא וְיֵימַר
דָּרָא בַתְרָאָה בְּנֵיכוֹן דִּיקוּמוּן
מִבַּתְרֵיכוֹן וּבַר עַמְמִין דְּיֵיתֵי
מֵאֲרַע רְחִיקָא וְיֶחֱזוּן יָת
מַחֲתָא דְאַרְעָא הַהִיא וְיָת
מַרְעֲהָא דְאַמְרַע יְיָ בַּהּ׃
כב גּוּפְרִיתָא וּמִלְחָא יְקִידָא
כָּל אַרְעַהּ לָא תִזְדְּרַע וְלָא
תַצְמַח וְלָא יִסַּק בַּהּ כָּל
עִסְבָּא כְּהַפֵּכְתָּא דִסְדוֹם
וַעֲמוֹרָה אַדְמָה וּצְבוֹיִים
דַּהֲפַךְ יְיָ בִּרוּגְזֵיהּ
וּבְחֶמְתֵּיהּ׃ כג וְיֵימְרוּן כָּל
עַמְמַיָּא עַל מָה עֲבַד יְיָ
כְּדֵין לְאַרְעָא הָדָא מָה
תְּקוֹף רוּגְזָא רַבָּא הָדֵין׃
כד וְיֵימְרוּן עַל דִּשְׁבַקוּ יָת
קְיָמָא דַּיְיָ אֱלָהָא דַאֲבָהַתְהוֹן
דִּגְזַר עִמְּהוֹן בְּאַפָּקוּתֵיהּ
יָתְהוֹן מֵאַרְעָא דְמִצְרָיִם׃
כה וַאֲזַלוּ וּפְלַחוּ לְטַעֲוַת
עַמְמַיָּא וּסְגִידוּ לְהוֹן דַּחֲלָן
דְּלָא יָדְעוּנוּן וְלָא אוֹטִיבָא
לְהוֹן׃ כו וּתְקֵיף רוּגְזָא דַּיְיָ
בְּאַרְעָא הַהִיא לְאַיְתָאָה
עֲלַהּ יָת כָּל לְוָטַיָּא
דִּכְתִיבִין בְּסִפְרָא הָדֵין׃
כז וְטַלְטְלִינוּן יְיָ מֵעַל

ב׳ ויחר אף

רשי

אף ה'. ע"י כעס הגוף מתחמם והעשן יוצא מן האף וכן (שמואל ב כב) עלה עשן באפו ואע"פ שאין זו לפני המקום הכתוב משמיע את האזן כדרך שהיא רגילה ויכולה לשמוע כפי דרך הארץ : וקנאתו. לשון חמה אנפרנמינ"ט אחיזת לבישת נקמה ואינו מעביר על המדה : (כ) הכתובה בספר התורה הזה. ולמעלה הוא אומר (דברים כח) בספר התורה הזאת גם כל חלי וכל מכה וגו'. הזאת לשון נקבה מוסב אל התורה. הזה לשון זכר מוסב אל הספר וע"י פיסוק הטעמים הן נחלקין לשתי לשונות בפרשת הק לות הטפחה נתונה תחת בספר והתור' הזאת דבוקים זה לזה לכך אמר הזאת וכאן הטפחה נתונה תחת התורה נמצא ספר התורה דבוקים זה לזה לפיכך לשון זכר נופל אחריו שהלשון נופל על הספר : (כה) ולא חלק להם. לא נתנם בחלקם : לא ידעום. לא ידעו להם גבורת אלהות. ואונקלוס תרגם לא אטיבא להון לא הטיבו להם שום טובה. ולשון לא חלק אותו אלוה שבחרו להם לא חלק להם שום נחלה ושום חלק : (כז) ויתשם ה'. כתרגומו וטלטלינון וכן (ירמיה יב) הנני נותשם

אבן עזרא

עד שיראה העשן והנה אם הוא יחיד ימות מיד ואם היא משפחה ורבצה בו כל האלה והטעם שתרבץ האלה במשפחה עד שימח שמה ואם הוא שבט והבדילו ה' לרעה וכמוהו והיה לה' והעליתיהו עולה כאשר פירשתיו : (כא) ואמר הדור האחרון. שהם בניכם גם הנכרים הרואים את מכות הארץ : (כב) גפרית. תפלה לשם שתהיה כל ארצה שרופה בגפרית ומלח כמהפכת המקומות הנזכרים ויש מפרשים אומרים כי ואמרו כל הגוים שנוי בעבור שארכו הדברים כמשפט הלשון ואמרו הקדמונים וטעם אלהי אבותם שעזבו שידעו הם ואבותם ועבדו אשר לא ידעו : (כה) ולא חלק להם. פירשתיו : (כז) ויתשם. בחסרון נו"ן לנתוש

יגדיל. יעשן ב' וסימן כי אז יעשן אף ה' וקנאתו. יעשן אפך בצאן : באיש ח' קמצין וסימן נמסר בסדר קדושים : ומחה ד' וסימן נמסר בסדר נשא : האף ג' וסימן כי יגרתי מפני האף והחמה. האף הגדול הזה. כי גדול האף והחמה ונמסר גם בסדר עקב : הגדול ח' מלאים בתורה וסימן נמסר בסדר נח : אלהי אבתם ד' וסימן למען יאמינו כי נראה. ואמרו על אשר עזבו. ויעזבו את ה'. בעזבם את

תולדות אהרן ומשה. סכ: ויתשם ה'. [illegible]

ספורנו

אע"פ שבטלה בלבו : (כב) גפרית ומלח וגו' כמהפכת סדום וגו' אשר הפך ה'. יכירו שאין זה מקרה אבל אצבע אלהים שהרי עשה בה כמו שעשה בסדום שנודע שהוא הפך אותה : (כג) ואמרו כל הגוים. כאשר יגלו ביניהם : (כה) אלהים אשר לא ידעום. שלא ידעו מציאותם בשום פנים ועזבו אלהיהם שהוא אלהי אמת שבא מופת על מציאותו ויכלתו והשגחתו : ולא חלק להם. שראו שאין שום מזל מתקן עניים כאמרו

בעל הטורים

והבדילו ה' לרעה בגי' הנה זה ירבעם : אשר יקומו מאחריכם. ר"ת אחאב. ירבעם. מנשה. שהם הרשיעו בע"ג יותר מכל : חלה ב' במסורה מתרי ענינים אשר חלה ה' בה. ויחל לו חלה את פני ה' וגו' ויעתר לו ודרשינן ויחל לו מלמד שהתיר הקב"ה תחת כסא הכבוד וקבלו בתשובה והיינו מה חלה דהכא לשון שבירה בארץ אף חלה דגבי מנשה לשון התירה שנעשה לו התירה ברקיע : וישתחוו. מלא וי"ו ה"ה אחר עבודה בהיא כעין פנים : באף ובחמה ובקצף. בגי' שבעים. כנגד שבעים שנה של גלות בבל : וישלכם. למ"ד גדולה והטעם יותר לומר שאין השלכם כזאת לעו"ד השבעים :

רמבן

גדלה רנן מעט ותהיינה שתיהן צומחות והכונה בזה לומר כי כל אשר ישמע האלה [illegible] ויתחזק בברירות ובעיפיו ישיבוהו להשאר [illegible] יותר מבראשונה וגם זה פירוש נכון :
(יט) יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא. אלא היחיד איש או אשה. ומחה ה' את שמו אלא המשפחה כי שם אחד לראש בית אבותם :
(כ) והבדילו ה' לרעה. לשבט מכל שבטי ישראל הנשארים :
(כא) ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו. כי שבטי ישראל בדור הראשון כבר ידעו זה כי הם שמעו אלות הברית והבן [illegible] נחזור על הדרך [illegible] כי כשיקרה זה בדורות הבאים לא ישאלו כן :
(כה) אלהים אשר לא ידעום. ולא ידעו בהם גבורות אלהות. ולא חלק להם ולא נתנם לחלקם ואונקלוס תרגמו ולא אטיבא להון לא הטיב להם שום טובה ולשון חלק אותו אלוה שבחרו להם לא חלק להם שום נחלה וחלק לשון רש"י. והנכון אלהים אשר לא ידעום באלהים כלומר שלא ידעו אותם בכח אלהות שימצא להם מעצמו ולא חלקם ה' אלהי אבותם להם שלא נתן אותם שרים על ישראל כאשר שמם על האומות וכבר פירשתי זה :
(כז) ויתשם ה' מעל אדמתם. כי יגלה השבט העושה הרע בעיני ה' כענין ויגלם לראובני ולגדי והנכון כי עתה ירמוז לגלות כל ישראל לסופם

אבן עזרא

לנתוש רק הוא תוכלת כמשפט. וטעם כיום הזה. דברי המשיבים: (כח) הנסתרות. הטעם מי שיעבוד ע"ג בסתר לה' אלהינו והטעם כי משפטו ביד השם והוא יפרע ממנו ואם היתה בגלוי חיוב לנו ולבנינו לעשות ככתוב בתורה ויש אומרים כי הנסתרות והנגלות הם לה' ואין לנו כי אם לעשות דברי התורה וזה הפי' בלא ראש ורגל ומה טעם יש להזכיר כן במקום הזה ובעבור שאמר וישליכם אל ארץ אחרת אמר כי אם תשוב אל ה' אע"פ שאתה הולך לארץ השם ישיב שבותך ועל דעת רבי יהודה המדקדק הראשון כי הוא ענין והטעם ימצא מנוחה לנשבים ויתן להם רחמים ואחר כן ישוב ויקבץ: (ד) בקצה השמים. כנגד ארץ ישראל: (ו) ומל ה' אלהיך. כי לו נתכנו העלילות הראשונות ואחר שאמר תשוב לשמוע בקולו הוא יעזרך

רש"י

נותשם מעל אדמתם: (כח) הנסתרות לה' אלהינו. ואם תאמרו מה בידינו לעשות אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד שנא' פן יש בכם איש או אשה וגו' ואח"כ וראו את מכות הארץ ההיא והלא אין אדם יודע טמונותיו של חבירו אין אני מעניש אתכם על הנסתרות שהן לה' אלהינו והוא יפרע מאותו יחיד אבל הנגלות לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו ואם לא נעשה דין בהם יענשו את הרבים. (סנהדרין מג) נקוד על לנו ולבנינו לדרוש אף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה: (ג) ושב ה' אלהיך את שבותך. היה לו לכתוב והשיב את שבותך רבותינו למדו מכאן כביכול שהשכינה שרויה עם ישראל בגלותם וכשנגאלין הכתיב גאולה לעצמו שהוא ישוב עמהם. ועוד י"ל שגדול יום קבוץ גליות ובקושי כאילו הוא עצמו צריך להיות אוחז בידיו ממש איש איש ממקומו כענין שנא' (ישעיה כז) ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל. ואף בגליות שאר האומות מצינו כן (שם כה) ושבתי את שבות בני עמון: לא

תורה

וּבְחֵמָה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיַּשְׁלִכֵם אֶל־אֶרֶץ אַחֶרֶת כַּיּוֹם הַזֶּה: כח הַנִּסְתָּרֹת לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד־עוֹלָם לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת: ס רביעי שני

ל א וְהָיָה כִי־יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל־לְבָבֶךָ בְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה: ב וְשַׁבְתָּ עַד־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר־אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אַתָּה וּבָנֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ: ג וְשָׁב יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ מִכָּל־הָעַמִּים אֲשֶׁר הֱפִיצְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה: ד אִם־יִהְיֶה נִדַּחֲךָ בִּקְצֵה הַשָּׁמָיִם מִשָּׁם יְקַבֶּצְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקָּחֶךָ: ה וֶהֱבִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירִשְׁתָּהּ וְהֵיטִבְךָ וְהִרְבְּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ: ו וּמָל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ

ל' ולמ"ד רבתי · ל' וחסר · י"א נקודות בתורה · ד' חסר בתורה · ס"פ בסיפ' ד' · ל' · ל' · ל'. ס' ס"פ · ל' · מ' · ט' דקדים יו"ד לטית · ל'

תרגום אונקלוס

אַרְעֲהוֹן בִּרְגַז וּבְחֵימְתָא וּבִתְקוֹף רַב וְאַגְלֵינוּן לַאֲרַע אוֹחֲרִי כְּיוֹמָא הָדֵין: כח דְּמִטַּמְּרָן קֳדָם יְיָ אֱלָהָנָא וּדְגַלְיָן לָנָא וְלִבְנָנָא עַד עָלְמָא לְמֶעְבַּד יָת כָּל פִּתְגָּמֵי אוֹרַיְתָא הָדָא: א וִיהֵי אֲרֵי יֵיתוּן עֲלָךְ כָּל פִּתְגָּמַיָּא הָאִלֵּין בִּרְכָן וּלְוָטִין דִּיהָבִית קֳדָמָךְ וְתָתֵיב לְלִבָּךְ בְּכָל עַמְמַיָּא דְּאַגְלְךָ יְיָ אֱלָהָךְ לְתַמָּן: ב וּתְתוּב לְדַחַלְתָּא דַּייָ אֱלָהָךְ וּתְקַבֵּיל לְמֵימְרֵיהּ כְּכֹל דַּאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ יוֹמָא דֵין אַתְּ וּבְנָךְ בְּכָל לִבָּךְ וּבְכָל נַפְשָׁךְ: ג וִיתֵיב יְיָ אֱלָהָךְ יָת שְׁבִי גָלְוָתָךְ וִירַחֵם עֲלָךְ וִיתוּב וִיכַנְּשִׁינָּךְ מִכָּל עַמְמַיָּא דְּבַדְּרָךְ יְיָ אֱלָהָךְ לְתַמָּן: ד אִם יְהוֹן גָּלְוָתָךְ בִּסְיָפֵי שְׁמַיָּא מִתַּמָּן יְכַנְּשִׁינָּךְ יְיָ אֱלָהָךְ וּמִתַּמָּן יְקָרְבִינָּךְ: ה וְיָעֵלִינָּךְ יְיָ אֱלָהָךְ לְאַרְעָא דִּירִיתוּ אֲבָהָתָךְ וְתֵירְתַהּ וְיוֹטֵב לָךְ וְיַסְגִּינָּךְ מֵאֲבָהָתָךְ: ו וְיַעְדֵּי יְיָ אֱלָהָךְ

הי: לה' אלהינו ט' וסימן בסדר שמות: לנו ולבנינו עד ט"ז נקודות בקריאה וסימן נמסר בסדר במדבר סיני: והיטבך ט' דקדימי יו"ד לטי"ת וסימן במסרה

תולדות אהרן הנסתרות לה'. שם מג: ושב ה'. מגלה כט זוהר ויקרא: והביאך ה'. ערכין לב (שבועות לו קדושין סא): אשר ירשו אבותיך. שם נדה מו: ומל ה' אלהיך. עקידה שם פה עקרים מ"ד פ' כה:

בעל הטורים

נקוד על עי"ן שבעד כדאיתא בפרק נגמר הדין שע' יום טו מאי' בשבט שהתחיל לבאר התורה עד יו"ד בניסן שעברו הירדן שאין לנו ולבנינו לענש. די"א כמו לפי שנם של גלות בבל:

ספורנו

כאמרו גם הלא ה' אלהיך אותם לכל העמים ואתכם לקח ה': (כח) הנסתרות לה' אלהינו. אע"פ שאמרתי שאתם נצבים כלכם לפני ה' שלא יוכל אדם להעשתו והוא יפרע מן הבוגד הנה זה יהיה בנסתרות בלבד: והנגלות לנו ולבנינו עד עולם. אבל בנגלות הדבר מוטל עלינו ועל בנינו וראוי לנו לעשות את כל דברי התורה הזאת להעניש מהחוטאים ולעשות בהם משפט כתוב: ל (א) והשבות אל לבבך. התבונן בחלקי הסותר והשיבם אל לבבך יחדו להבחין האמת מן השקר ובזה תכיר כמה רחקת מן האל יתעלה בדעת ובמנהגים אשר לא כתורתו: בכל הגוים. בשוכך בגלות: (ב) ושבת עד ה' אלהיך. תהיה תשובתך כדי לעשות רצון קונך בלבד. וזו היא התשובה שאמרו ז"ל (יומא פרק יום הכפורים) שמגעת עד כסא הכבוד: ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום. לא מצות אנשים מלומדה כמו שעשית קודם לכן: אתה ובניך. גם ילידי הדור יכירו זה כאמור כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם: בכל לבבך. שלא תסתפק בזה: ובכל נפשך. שלא תמנע מזה נגד המתאוה בהכירך גודל הענין: (ג) ושב וקבצך. בקבוץ גליות: (ו) ומל ה' אלהיך את

רמב"ן

להיותם כלם רעים ויגלו גלות שלמה וכן בפרשה הבאה אחרי כן והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה על גלות כל ישראל יהיה כמו שאמר בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה וגו' והפרשה כולה:

(כח) **הנסתרות** לה' אלהינו. על דעת המפרשים יאמר כי השם אלהינו לו לעשות משפט בעובדי ע"ג בסתר כי כל התעלומות גלויות לפניו והנגלות עלינו ועל בנינו לעשות להם את כל דברי התורה הזאת להכות עובדי ע"ג כדין התורה וגם כפי המדרש כן הוא. ודעתי בדרך הפשט כי הנסתרות הם החטאים הנסתרים מן העושים אותם כמו שגיאות מי יבין מנסתרות נקני. יאמר הנסתרות לשם לבדו הם אין לנו בהן עון אשר חטא אבל הנגלות שהם הזדונות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת חוקת עולם שכך קבלנו על אשר ישנו פה ועל אשר איננו פה לדורות עולם ולפי שהביא באלה לעשות כל המצוה הוציא מן החרם העושה בשגגה שלא יתקלל באלה הזאת ודברי אונקלוס מטין כן שאמר דמטמרן קדם ה' אלהנא ואם כדברי המפרשים ראוי לו לומר דמטמרין לה' אלהנא:

ל (א) **והיה** כי יבאו עליך כל הדברים האלה. כבר הזכרתי כי הפרשה הזאת עתידה כי כל ענייניה לא היו ולא נבראו אבל הם עתידין להיות:

(ב) **ושבת** ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך. שתשוב אל ה' בכל לבבך ובכל נפשך ותקבל עליך ועל בניך לדורותם לעשות ככל אשר אנכי מצוך היום כאשר עשו בגאולה השנית דכתיב ובאים באלה ובשבועה ללכת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה עבד האלהים ולשמור ולעשות את כל מצות ה' אדונינו ומשפטיו וחוקיו. או יהיה מצוך אתה ובניך כענין ואתה צוית וכן וירעו אותנו לנו. ולפי דעתי יש בו סוד גדול כי ירמוז למה שאמרו אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף וכבר דברתי בו:

(ו) **ומל ה' אלהיך** את לבבך וזהו שאמרו בא לטהר מסייעין אותו מבטיחך שתשוב אליו בכל לבבך והוא יעזור אותך ונראה מן הכתובים ענין זה שאומר

אֶת־לְבָבְךָ וְאֶת־לְבַב זַרְעֶךָ
לְאַהֲבָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־
לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ׃
חמישי שלישי ז וְנָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
אֵת כָּל־הָאָלוֹת הָאֵלֶּה עַל־אֹיְבֶיךָ
וְעַל־שֹׂנְאֶיךָ אֲשֶׁר רְדָפוּךָ׃ ח וְאַתָּה
תָשׁוּב וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה וְעָשִׂיתָ
אֶת־כָּל־מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ
הַיּוֹם׃ ט וְהוֹתִירְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּכֹל ׀ מַעֲשֵׂה יָדֶךָ בִּפְרִי בִטְנְךָ
וּבִפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבִפְרִי אַדְמָתְךָ
לְטֹבָה כִּי ׀ יָשׁוּב יְהוָה לָשׂוּשׂ
עָלֶיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר־שָׂשׂ עַל־
אֲבֹתֶיךָ׃ י כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו
וְחֻקֹּתָיו הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה
הַזֶּה כִּי תָשׁוּב אֶל־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ׃ ששי
ס יא כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי
מְצַוְּךָ הַיּוֹם לֹא־נִפְלֵאת הִוא מִמְּךָ
וְלֹא־רְחֹקָה הִוא׃ יב לֹא בַשָּׁמַיִם
הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה־לָּנוּ
הַשָּׁמַיְמָה וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ
אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה׃ יג וְלֹא־מֵעֵבֶר
לַיָּם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲבָר־לָנוּ
אֶל־עֵבֶר הַיָּם וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ

ג' ב' מ"ל · ל' מ"ל וחד' חסר · ב' חסר · ב' ג' כתיבי פי"ן וא' סס וא' ושם לנכס · ל' · ל' · ו"א . ג' רפין ב' והסרים · וי"ז ר"פ בספ' · ג' רפין . ב'

יַת טַפְשׁוּת לִבָּךְ וְיַת
טַפְשׁוּת לִבָּא דִבְנָךְ לְמִרְחַם
יַת יְיָ אֱלָהָךְ בְּכָל לִבָּךְ
וּבְכָל נַפְשָׁךְ בְּדִיל חַיָּיךְ׃
ז וְיִתֵּן יְיָ אֱלָהָךְ יַת כָּל
לְוָטַיָּא הָאִלֵּין עַל בַּעֲלֵי
דְבָבָךְ וְעַל סַנְאָךְ דִּרְדָפוּנָךְ׃
ח וְאַתְּ תְּתוּב וּתְקַבֵּל
לְמֵימְרָא דַייָ וְתַעֲבֵיד יַת כָּל
פִּקּוֹדוֹהִי דַּאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ
יוֹמָא דֵין׃ ט וְיוֹתְרִינָךְ יְיָ
אֱלָהָךְ בְּכֹל עוֹבָדֵי יְדָךְ
בְּוַלְדָּא דִמְעָךְ וּבְוַלְדָּא
דִבְעִירָךְ וּבְאִבָּא דְאַרְעָךְ
לְטָבָא אֲרֵי יְתוּב יְיָ לְמֶחְדֵי
עֲלָךְ לְטַב כְּמָא דַחְדֵי עַל
אֲבָהָתָךְ׃ י אֲרֵי תְקַבֵּל
לְמֵימְרָא דַייָ אֱלָהָךְ לְמִטַּר
פִּקּוֹדוֹהִי וּקְיָמוֹהִי דִּכְתִיבִין
בְּסִפַר אוֹרַיְתָא הָדֵין אֲרֵי
תְתוּב לְדַחַלְתָּא דַייָ אֱלָהָךְ
בְּכָל לִבָּךְ וּבְכָל נַפְשָׁךְ׃
יא אֲרֵי תַפְקֵידְתָּא הָדָא
דַּאֲנָא מְפַקֵּיד לָךְ יוֹמָא דֵין
לָא מְפָרְשָׁא הִיא מִנָּךְ וְלָא
רְחִיקָא הִיא׃ יב לָא בִשְׁמַיָּא
הִיא לְמֵימַר מָן יִסַּק לָנָא
לִשְׁמַיָּא וְיִסְבַהּ לָנָא
וְיַשְׁמְעִינָנַהּ יָתַהּ וְנַעְבְּדִנַּהּ׃
יג וְלָא מֵעִבְרָא לְיַמָּא הִיא
לְמֵימַר מָן יְעִבַּר לָנָא
לְעִבְרָא דְיַמָּא וְיִסְבַהּ לָנָא

רש"י

(יא) לא נפלאת הוא ממך. לא מכוסה היא ממך כמו שנאמר (דברים יז) כי יפלא ארי יתכסי (איכה א') ותרד פלאים ותרד במטמוניות מכוסה. מכוסה בטמון: (יב) לא בשמים היא. (עירובין נ) שאלו היתה בשמים היית צריך לעלות אחריה וללמדה

בעל הטורים

את לבבך ואת לבב. ר"ת אלול. לכך נהגו להשכים ולהתפלל סליחות מר"ח אלול ואילך וכן לולא האמנתי לראות בטוב ה' לולא אותיות אלול שמאלול ואילך הרדתי נגד ה'. את לבבך ואת. בגי' זה לימות המשיח. וסמיך ליה והותירך שאם תשוב בתשובה בלמה מיד תהא נגאל: תשמע בקול. בגי' זה בקול ת"ת: כי תשוב אל ה' אלהיך וסמיך ליה כי המצוה הזאת. לומר שקולה היא התשובה כנגד כל המצות כולן: מי יעלה לנו השמימה. ר"ת מילה וס"ת הויה לומר שאינו יכול לעלות אלא ה' אם לא ביהא מימול וכן התהלך לפני והיה תמים שנאמר על המולה:

אבן עזרא

יעירך וימול לבבך ולבב זרעך לא כמילת הבשר שאתה חייב למול אותו: (ט) וטעם והותירך. בעבור שיתן הקללות על השונאים: כאשר שש על אבותיך. שנחלו הארץ כי עם הגוים ממנה ידבר: (י) הכתובה בספר התורה הזה. כי עיקר כל המצות שם ואם הם צריכים פירוש קבלה ולא תהיה שמורה עד שיהיה הלב שלם על כן בכל לבבך כי מצות השמירה עם הלב: (יא) נפלאת. נסתרת או דבר פלא שתלאה לעשותו: (יב) לא בשמים היא. פירוש נפלאת: (יג) מעבר לים. פי' רחוקה ויתכן שהוא הים הגדול שלא יוכל אדם להכנס ברחבו

הכני

רבתא: האלות ג' ב' מלאים וא' חסר וסימן וכתב את האלת. ונתן ה' אלהיך את כל האלות. את כל האלות הכתובות על הספר אשר דד"ה. קדמא חסר: לטובה ב' חסר בתורה וסימן אלהים חשבה לטבה. כי ישוב ה' לשוש: שש ה' בלישנא וסימן נמסר בסדר תבוא: השמימה י"א וסימן

תולדות אהרן לא נפלאת היא. עקידס מבוא שעריו עקרים מ"ד פ' כה: לא בשמים היא. עירובין נה מציעא נט:

רמבן

כי מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע וכל זמן התורה כן כדי שיהיה להם זכות בבחירתם בטוב ועונש כרצונם ברע אבל לימות המשיח תהיה הבחירה בטוב להם טבע לא יתאוה להם הלב למה שאינו ראוי ולא יחפוץ בו כלל והוא המלה הנזכרת כאן כי החמדה והתאוה ערלה ללב ומול הלב הוא שלא יחמוד ולא יתאוה וישוב האדם בזמן ההוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו כמו שפירשתי בסדר בראשית וזהו מה שאמר הכתוב בירמיה הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה לא כברית אשר כרתי את אבותיכם וגו' כי זאת הברית אשר אכרת את בית ישראל אחרי הימים ההמה נתתי תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה וזהו בטול יצר הרע ועשות הלב בטבעו מעשהו הראוי ולכך אמר עוד והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם ונידוע כי יצר לב האדם רע מנעוריו וצריכים ללמד אותם אלא שיתבטל יצרם בזמן ההוא לגמרי וכן נאמר ביחזקאל ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחוקי תלכו. והלב החדש ירמוז לטבעו והרוח לחפץ ולרצון וזהו שאמרו רבותינו והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה כי בימי המשיח לא יהיה באדם חפץ אבל יעשה בטבעו המעשה הראוי ולפיכך אין בהם לא זכות ולא חובה כי הזכות והחובה תלויים בחפץ:

(יא) **וטעם** כי המצוה הזאת. על כל התורה כולה. והנכון כי על כל התורה יאמר כל המצוה אשר אנכי מצוך היום אבל המצוה הזאת על

ספורנו

את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה. יגלה עיניך לסור מכל טעות מערבב השכל מידיעת האמת שכשתשתדל לדבקה בו באופן שתכיר טובו ותאהבהו בהכרח וזה יעשה. למען חייך. לעולמי עד: (ז) על איביך ועל שנאיך. על הקמים עליך ועל השונאים בלבבם כאמרו כי אעשה כלה בכל הגוים: (ח) ואתה תשוב. תנוח כמו בשובה ונחת וזה בהגלות משיח צדקנו אחר אבדן הכותים כלומר המה יאבדו ואתה תעמוד בשובה ונחת שלא יוסיף להגלותך כמו שבאר הנביא באמרו אם תשוב ישראל אלי תשוב ולא תנוד: ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום. בלא תחודש דת: (ט) והותירך ה'. יתן לך הצלחה יתרה מכל הצלחה הקודמת: לטובה. הכתובה בספר התורה הזה. כאמרו והתהלכתי בתוככם והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם. וזה יעשה כאשר ישוב לשוש עליך לטובה כי תשמע כמו ששש על אבותיך לא בזכות אבות וזה מפני שתהיה תשובתך בכל לב ובכל נפש באופן שעונות נחשבים כזכיות ותהיה לרצון לפניו כמו שהיו אבותיך: (יא) כי המצוה הזאת. והטעם שאמרתי והשבות אל לבבך בכל הגוים שצריך שהתשובה תהיה בעודך בגלות למען תושע הוא כי אמנם זאת המצוה של תשובה: אשר אנכי מצוך היום. כאמרו בכל העם בפרשת ויקרא ואשם ואשמו שהענין כלם הוא שיכיר החוטא את חטאו כמו שפירש אח"כ באמרו והיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה אשר חטא עליה וכן באמרו איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם ואשמה הנפש ההיא והתודו את שנם: לא נפלאת היא ממך. שתצטרך לנביאים: ולא רחקה היא. שתצטרך לחכמי הדור הרחוקים שיפרשו לך באופן שתוכל לעשותה אפילו בעודך בגלות ובאר זה באמרו: (יב) לא בשמים היא לאמר וגו'. לא יקרה לך בענין התשובה שתצטרך בה להגדת נביא: (יג) ולא מעבר לים היא. גם כן לא תצטרך בה לחכמי הדור הרחוקים

אבן עזרא

מפני חשכת המים: (יד) בפיך ובלבבך. שכל המצות עיקרם הלב ויש מהם זכר בפה לחזוק הלב ויש מעשה כדי שיזכור בפה: (טו) החיים. אורך ימים: הטוב. בעושר ובריאות הגוף והכבוד. והמות והרע. הפך: (טז) לאהבה. העיקר: ללכת בדרכיו. שלא תשנה מדרכי מעשיו ומצותיו שטך ואם לא תדע למה נתנו החוקים והמשפטים. והנה וחיית. פי' החיים: (טו) ורבית. פירוש הטוב כי הוא רבוי הגוף בבנים ובעושר: (יז) ואם יפנה לבבך. כי הלב הוא העיקר: ונדחת. פירשתיו: כי אבד תאבדון. פירוש המות והרע כי יאבדו הם ובניהם והונם: (יח) לא תאריכון ימים. הפך וברכך ה' אלהיך בארץ: (יט) את השמים ואת הארץ. בעבור היותם עומדים וכן על האבן תהיה בנו לעדה וכן שמעו הרים את ריב ה': החיים והמות. הם הברכה והקללה והנה יש לך לבחור בחיים: למען תחיה. בגוף או בזכר. ופי' כי החיים הם לאהבה: (כ) כי הוא חייך. על דעת המפרשים שהוא שב אל קול השם ולפי דעתי שהוא השם כאשר אמר המשורר ה' ישעי ואלהי חסדי ותגני וחרבי:

אונקלוס

וישמעיננה יתה ונעבדנה:
יד ארי קריב לותך פתגמא
לחדא בפומך ובלבך
למעבדיה: טו חזי דיהבית
קדמך יומא דין ית חיי וית
טבתא וית מותא וית
בשתא: טז דאנא מפקד לך
יומא דין למרחם ית יי
אלהך למהך בארחן דתקנן
קדמוהי ולמטר פקודוהי
וקימוהי ודינוהי ותחי ותסגי
ויברכינך יי אלהך בארעא
דאת עליל תמן למירתה:
יז ואם יתפני לבך ולא
תקבל ותטעי ותסגוד
לטעות עממיא ותפלחינון:
יח חויתי לכון יומא דין
ארי מיבד תיבדון לא
תורכון יומין על ארעא
די את עבר ית ירדנא
למיעל תמן למירתה:
יט אסהידית בכון יומא דין
ית שמיא וית ארעא חיי
ומותא יהבית קדמך ברכן
ולוטין ותתרעי בחיי בדיל
דתיחי את ובנך: כ למרחם
ית יי אלהך לקבלא
למימריה ולאתקרבא
לדחלתיה ארי הוא חייך
ואורכות יומך למיתב על
ארעא דקיים יי לאבהתך
לאברהם ליצחק וליעקב
למתן להון: פ פ פ

תורה

אתה ונעשנה: יד כי־קרוב אליך
הדבר מאד בפיך ובלבבך
לעשתו: ס שביעי רביעי טו ראה
נתתי לפניך היום את־החיים
ואת־הטוב ואת־המות ואת־
הרע: טז אשר אנכי מצוך היום
לאהבה את־יהוה אלהיך ללכת
בדרכיו ולשמר מצותיו וחקתיו
ומשפטיו וחיית ורבית וברכך
יהוה אלהיך בארץ אשר־אתה
בא־שמה לרשתה: יז ואם־יפנה
לבבך ולא תשמע ונדחת
והשתחוית לאלהים אחרים
ועבדתם: יח הגדתי לכם
היום כי אבד תאבדון לא־
תאריכן ימים על־האדמה אשר
אתה עבר את־הירדן לבוא שמה
לרשתה: יט העדתי בכם היום
את־השמים ואת־הארץ החיים
והמות נתתי לפניך הברכה
והקללה ובחרת בחיים
למען תחיה אתה וזרעך:
כ לאהבה את־יהוה אלהיך לשמע
בקלו ולדבקה־בו כי הוא חייך
וארך ימיך לשבת על־האדמה
אשר נשבע יהוה לאבתיך
לאברהם ליצחק וליעקב לתת
להם: פ פ פ

ס' לבב"ז סימן

רשי

וללמדה: (יד) כי קרוב אליך. התורה נתנה לכם בכתב ובעל פה: (טו) את החיים ואת הטוב. זה תלוי בזה אם תעשה טוב הרי לך חיים ואם תעשה רע הרי לך המות והכתוב מפרש והולך היאך: (טז) אשר אנכי מצוך היום לאהבה. הרי הטוב וכו תלוי. וחיית ורבית. הרי החיים: (יז) ואם יפנה לבבך. הרי הרע: (יח) כי אבד תאבדון. הרי המות: (יט) העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ. שהם קיימים לעולם וכאשר תקרא אתכם הרעה יהיו עדים שאני התריתי בכם בכל זאת. דבר אחר העידותי בכם היום את השמים וגו' אמר להם הקב"ה לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמש אתכם שמא שנו את מדתם שמא לא עלה גלגל חמה מן המזרח והאיר לכל העולם כענין שנאמר (קהלת א) וזרח השמש ובא השמש הסתכלו בארץ שבראתי לשמש אתכם שמא שנתה מדתה שמא זרעתם אותה ולא צמחה או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים ומה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד אם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות לא שנו את מדתם אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה: ובחרת בחיים. אני מורה לכם שתבחרו בחלק החיים כאדם האומר לבנו בחר לך חלק יפה בנחלתי ומעמידו על חלק היפה ואומר לו את זה ברור לך ועל זה נאמר (תהלים ט"ז) ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי הנחת ידי על גורל הטוב לומר את זה קח לך:

בעל הטורים

בפיך ובלבבך לעשותו. בפיך כי חיוב כם למולאיכם. ובלבבך אגרא דבמעתא סברא. את החיים ואת הטוב בגי' סוגלות כי ממעט הגלאות חיים: וברכך ה' במסרה. וחיית ורבית וברכך בארץ. וגבי עבד עברי לא יקשה בעיניך וגו' וברכך ה' אלהיך וח"ש חז"ל שאין עבד עברי נוהג בחוצה לארץ כדכתיב וברכך בארץ אשר אתה בא שמה. התם נמי דווקא בארץ: ובחרת בחיים. בחיים עולה שבעים לומר בשבעים פנים התורה נדרשת כאן וכן סוד ה' ליראיו והיו האדם מי שנה: כ"ג סמוך ס"ח וילך. פי' כ"ג סמוך כנגד רכ"ה יום כ' או נ' או שנים ולך פנדים:

מסורה

[מ]סר בסדר ואתחנן: לעשתו הי' וסימן נמסר בסדר מקץ: וחיית י"ו פסוקים מן ג' ג' היבוה מתחלפין וסימן השמר פן השכח. משפטיו משפטיו וחקתיו צפ"ק ס"י. את ה' האמרת קצ"פ. למען תשכיל דריש מלכים קצ"פ. וחיית. להטות לבבנו צק"פ. ואהבת את ה' אלהיך קפ"ץ סימן: ועבדתם ד' קמץ וסימן נמסר בסדר ואתחנן: את השמים ואת הארץ י"ג דסמיכי וסימן נמסר בסדר ואתחנן גם בישעיה סימן ל"ז גבי פרשתא דויתפלל חזקיהו:

תולדות אהרן

תולדות אהרן כי קרוב אליך. עירובין נד: את החיים ואת הטוב. עקידה ש' ז ובב קא: ואם יפנה לבבך. סנה מז: ובחרת בחיים. עקרים מא פט (פלא טו קדושין מא): לאהבה את ה'. נדרים כב: כי הוא חייך. ברכות נא בכם יג שבתות פט קדושין מ:

ספורנו

שיפרשו לך באופן שיהיה זה אפשר לך בגלות ולא יקשה עליך כמו שיקרה בלא תנוה שנפל בה ספק ותצטרך לפירוש חכמי הדור או שהיא נמנעת בגלות: (יד) בפיך ובלבבך לעשותו. להכיר בלבבך את חטאך ואת האל יתברך שחטאת לו ולהתחרט ולהתודות על זה בפיך: (טו) את החיים. לעד. ואת הטוב. הערב בחיי שעה: ואת המות. לעד. ואת הרע. לער חיי שעה: (טז) וחיית. לעד: (יח) כי אבד תאבדון. לעד. ובחרת בחיים. בחיי עד: (יט) למען תחיה אתה וזרעך לאהבה את ה' אלהיך. ואמרתי שתבחר בחיים לא כעובד על מנת לקבל פרס. אבל אמרתי שתבחר מה שהוא חיים באמת בלבד למען תחפוץ בחיי שעה לזה התכלית בלבד שתאהב את ה' אלהיך בהכירך טובו עם רב גדלו: (כ) ולדבקה בו. שתהיינה כל

רמבן

התשובה הנזכרת כי והשבות אל לבבך ושבת עד ה' אלהיך מצוה שיצוה אותנו לעשות כן ונאמרה בלשון הבינוני לרמוז בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן והטעם לאמר כי אם יהיה נדחך בקצה השמים ואתה ביד העמים תוכל לשוב אל ה' ולעשות ככל אשר אנכי מצוך היום כי אין הדבר נפלא ורחוק ממך אבל קרוב אליך מאד לעשותו בכל עת ובכל מקום וזה טעם בפיך ובלבבך לעשותו שיתודו את עונם ואת עון אבותם בפיהם וישובו בלבם אל ה' ויקבלו עליהם היום התורה לעשותה לדורות כאשר הזכיר אתה ובניך בכל לבבך כמו שפירשתי: (טו) ראה נתתי לפניך היום. יחזור להזהירם עוד להגיד להם כי שני הדרכים בידם וברשותם ללכת כאשר יחפצו בה ואין מונע ומעכב בידם לא

ם

מן התחתונים ולא מן העליונים ויעיד בכם את השמים ואת הארץ פעם שנית אחר שאמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבוד תאבדון אמר כי עתה יאמר העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ כי החיים והמות נתתי לפניך שהם הברכה והקללה וכי יעצתיך שתבחר בחיים למען תחיה אתה וזרעך והנה הוא כמתחיל העדים בסוף דבריו כולם:

פעולותיך לשמו. כי הוא חייך. כי הדבוק בו הוא סבת החיים הנצחיים. ואורך ימיך לשבת על האדמה. ומזה ימשך גם כן אורך ימים לשבת על האדמה בחיי שעה אשר גם מזכה לחיי עד בעיון ובמעשה כאמרם ז"ל (אבות פרק בן עזאי) התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין:

פרשת כלי יקר נצבים

אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם. פירש"י החשוב חשוב קודם ואח"כ כל איש ישראל ראשיכם שבטיכם כמו לשבטיכם. ומ"מ הלמ"ד חסרה ולא לחנם גם מה ראה משה לסדרם על זה האופן במצב זה יותר מבכל שאר קהלות כשהקהילם. והנכון הוא שרצה עתה לכרות עמהם ברית חדשה תחת הברית הראשון אשר נתקלקל על ידי העגל אשר נעשה מצד שלא היו עדיין ערבים זה בעד זה ע"כ כל איש הישר בעיניו יעשה ואין אומר השב ע"כ ראה להביאם במסורת ברית של הערבות ע"י שבועת הר גרזים והר עיבל כי הערבות סבה גדולה להשיב רבים מעון פן יהיה נתפס עליו כי כל ערב הרואה שהלוה מפזר ממונו אזי הוא מוכיחו מיראה פן יצטרך לשלם בעבורו כך בזמן שישראל ערבים זה בעד זה אזי כל מי שיש בידו להוכיח ברואתו יחיד או רבים נוטים מדרך השכל הוא מחזירו למוטב ואם העלם יעלים עיניו ממנו הרי הוא במקומו ועמו במחילתו וחטא הרבים תלוי בו אבל מי שאין בידו להוכיח אין הסברא נותנת שיהיה נתפס בעון זולתו דאל"כ לא שבקת חיי לכל בריה ואדעתא דהכי לא נכנסו בברית הערבות ואם מצינו לפעמים שהגדולים נתפסים אף בעון הדור הנסתר כמו שקרה בחטא עכן זהו לפי שקודם זה לא הטילו מוראם על הכלל והעלימו עיניהם מסוררים ואחרי לא יועילו הלכו לומר שלא תועיל להם התוכחת עד אשר בסבה זו כל חוטא ורב מרי נותן ברכת שלום לעצמו בחשבו כי הותרה הרצועה של מרדות וע"כ הוא עושה עבירות חבילות לפעמים בגלוי לפעמים בסתר אבל אם היו הגדולים תמיד מיסרים האנשים הפושעים אז היו יראים לעשות אפילו בצנעה פן יודע הדבר. ואם כן דין הוא שבכל חטא ואשמה יד הסגנים במעל ראשונה כי כל סבה קודם למסובב וע"כ נאמר וממקדשי תחלו ודרשו רז"ל ממקודשי וכן דרשו פסוק כי תצא אש ומצאה קוצים שאין הפורענות בא לעולם כ"א בעבור הרשעים ואינו מתחיל כ"א מן הצדיקים וכו' וטעמו של דבר לפי שבידם שבט מושלים להשיב רבים מעון ורפו ידיהם מלחזק ידים רפות בתורה וברכים כושלות באמונה. וע"כ אמרו רז"ל מלך נכנס לדין קודם לציבור כו' כי מי יוכל ומי יחוש חוץ ממנו להטיל מורא שמים על הבריות כי בידו שבט ומחוקק לשום משטרו בארץ. וכן אמרו רז"ל בערב ראש השנה הגדולים יצאו לקראתו תחלה ואח"כ יצאו הבינונים כו' ואחר כך כל ישראל ביום כפורים לפי שכל החשוב חשוב יותר מזולתו הוא נכנס לדין תחלה והוא קודם ליתן את הדין יען כי אשמת העם תלויה בראשיהם. על כן סדרם משה במסורת הברית על זה האופן כי מצד שיכנסו בערבות אז יהיו הגדולים לעולם קודמין ליתן את הדין מן מי שתחתיהם והקדים הראשים ראשיכם שבטיכם כי הראשים קודמים אל הזקנים בכ"מ כי לעולם יותר נשמעים אל מי שמכריחם על העשיה בחוזקת היד ושבט מוסר ירחיקנה ביותר ממה שמוכיח בדבור לבד כמ"ש בדברים לא יוסר עבד וגו' ושבט לגו כסילים אע"פ שתחת גערה במבין מהכות כסיל מאה מ"מ אבל הכסילים לא כך הוא המדה. וכמו כן היו בישראל תמיד שבט ומחוקק כמ"ש לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו שבט אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט ומחוקק אלו נשיאי א"י המלמדין תורה ברבים כי זהו שררת המלכות ושררת הסנהדרין זה בשבט ואלו ברוח שפתותיהם ולפי שהחוטא ורב מרי ביותר נשמע אל הרודה בשבט ממה שהוא נשמע אל המוכיח בפה כי יאמר אך דבר שפתים הוא על כן המלך קודם לכולם ליתן את הדין על אשמת העם. על כן אמר גם כאן שראשיכם המה בראש ערבים קבלנים בעד כל העם ונתן טעם לדבר לפי שראשיכם היינו שבטיכם המה בעצמם שבט הנוגש בכם כד"א הוי אשור שבט אפי קרא לאשור שבט כך קרא לראשים שבט לומר כי המה בעצמם שבטיכם ובידם להוכיח יותר מן הזקנים על כן הם קודמים ליכנס בערבות. ואחריהם כל ישרי לב זקני ישראל מחוקקים אשר ברוח שפתותיהם ימיתו רשע וגם המה יש להם שוטרים הרודים בעם אמנם לא כמו הראשים כי הראשים יש להם יותר ממשלה מן הזקנים ואחר כך כל איש פרטי מישראל קודם לנשים וטף כי הנשים והטף נשמעים אל הגברים וכן הגר משועבד גם כן אל כל איש פרטי מישראל: לעברך בברית ה' אלהיך. מה שמזכירם בכל הפרשה בלשון רבים זולת פסוק שהזכיר העברת הברית הזכירם בלשון יחיד זה מופת חותך שעיקר ברית זה הוא הערבות כי מצד הערבות יהיו כל ישראל כאיש אחד שבזמן שיש לו מכה באיזה דבר פרטי אז כל גופו מרגיש וחולה כך בזמן שאחד חוטא כולם מרגישים כמ"ש בחטא של עכן חטא ישראל וכן אמרו במדרש שה פזורה ישראל למה נמשלו ישראל לשה מה השה בזמן שלוקה באחד מאבריו כו' מרגיש אף ישראל עכן לבדו חטא וכתיב חטא ישראל. ולי נראה שכל הדרוש הזה הוציא מן מלת פזורה כי יאמר מאחר שהם כשה שבזמן שלוקה בא' מאבריו כולם מרגישים וא"כ הרי הם כאיש אחד שכאב אבר אחד שדי תכלא בכוליה ועל ידי זה מן הדין שיהיו כולם באגודה אחת כאיש א' ואעפ"כ הם פזורים ויפרדו איש מעל אחיו לא ידרוש שלום חבירו וטובתו כל הימים ואל יאמר בלבבו הלא כל המאורעות הרעות של חבירי עלי דידי הדר וגם עלי יעבור כוס שלו. לכך נאמר כאן לעברך בברית ה' לשון יחיד כי ע"י ברית זה בהכרח תהיו באגודה אחת כאיש אחד ועל ערבות זה יתבארו כל פסוקי פרשה זו אשר יבא ביאורם בסמוך בעז"ה:

אתם נצבים היום. במדרש למה נסמכה פרשת אתם נצבים לקללות לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתים חוץ ממ"ט שבתורת כהנים הוריקו פניהם וכו'. עיין כל הנוסח ברש"י וכאן יש מקום לספק ספק גדול במה שקבלו תנחומין של הבל כי מה שלא עשה בהם כלייה עד הנה לפי שעדיין לא נתמלא סאתם לשיחולו עליהם כל האלות של התוכחה וא"ת שהרבו כעסים למקום ב"ה והגדילו אשמה עד שהיו ראוין לכל אותן האלות ואעפ"כ ברחמיו לא עשה עמהם כלה ככל חטאותם אם כן משה כתב להם שטר ושוברו עמו ובחנם יעד להם כל אותן התוכחות כי לעולם לא יפחדו מהם ומורא לא יעלה על ראשם מן אותן קללות כי יאמרו הרי כבר חטאנו כאלה וכאלה ולא רבצה בנו האלה גם האיש משה הבטיחנו שגם אם יוספים אנחנו לחטוא לא יגע בנו רע וא"כ עשה משה תרי דברים דסתרי אהדדי כי מתחלה יעד להם הקללות כדי שייראו מהם ואח"כ נחם אותם וידבר על לבם שאף אם יהיו חוטאים לא יכלו מצד הקללות וא"ת שהקללות יחולו אבל לא יהיה בהם כדי לכלותם לגמרי הרי כבר הובטחו על זה מפי הגבורה שנאמר לא מאסתים ולא געלתים לכלותם וגו'. וע"ק למה לא נבהלו מן אותן מ"ט קללות שבתורת כהנים כי גם בהם יש די השיב כל פנים לירקון. ועוד יש לדקדק בנוסח הלשון למה אמר מאה חסר שתים כי אם חסרו שתים אין כאן מאה והל"ל צ"ח כדרך שאמר חוץ מן מ"ט כו' ומהו שאמר כך האיר להם ועתיד להאיר להם כו' עתיד מאן דכר שמיה ומנלן שמשה אמר כל הדברים הללו. והנראה לומר בזה שבכל האלות המפורשות בתורת כהנים ובפרשת כי תבא בכולם יש מקום לאיש קשה עורף להסיר יראת ה' מנגד עיניו וליתן ברכת שלום לעצמו לבקש הצלה מהם ע"י איזו תחבולה אנושית כדרך שאמר בדור המבול קל הוא על פני המים יש לנו ספינות קטנות קלות שישוטו על פני המים וכן באלות אלו דרך משל כתיב והיו שמיך אשר על ראשך נחשת משמע דווקא מה שעל ראשך ולא מה שעל ראש שאר האומות כי שם יהיה מטר אם כן יקשה ערפו לומר אלך ואקנה תבואה מן שאר האומות כי יש שבר אכלם וכן דבר והרב יאמר אמלטה על נפשי וכמ"ש צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם ואם כן בכל הקללות לא הוריקו פניהם כי אמרו יש מקום להנצל מהם ע"י תחבולה אנושית. אמנם אם תגזם לאדם לעשות לו איזו דבר ולא תפרש ענשו כ"א אינו יכול להשמר ממך כי לא ידע ממה יהיה נזהר. והנה באותן קללות של ערבות מואב ודאי מאה הם כי בעל המדרש מנאם ומנה מאה אך שנכללו בהם שנים שלא פורש מהותם מה הם והוא מ"ש גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה הזה ובלי ספק שבעל מדרש זה לא מנה כל חלי וכל מכה בכלל מספר צ"ח אבל מנה צ"ח זולתם ועמהם יש ק' אך מן אותן ק' חסר ב' לא חסרו ממש אלא חסרו שלא פורש מהותם וא"כ א"א להשמר מהם ע"כ נבהלו נחפזו רעדה אחזתם בעבור שתים אלו שחסרו ונסתם מהותם ויראו מהם שיעשו בהם כליון. וידבר משה על לבם אין הדבר כן כמו שחשבתם שלכך העלים מהות שתים אלו כדי שלא יהיה לכם מקום להשמר מהם שהרי הרבה פעמים הכעסתם ולא חלו שתי קללות אלו אף עפ"י שהייתם ראוין שיחולו. ואם תאמרו א"כ למה נאמרו ביעוד הקללות ולמה לא נתפרשו. לפי שהם מדברים בעונש עה"ב הנעלם כי מצד היות האדם מסובך בחשכת החומר אינו יכול להבין מהות העונש ההוא כדרך שהעלימה התורה מהות השכר הרוחני מזה הטעם וביאור הענין שמשה אמר הנני מיעד לכם צ"ח קללות כולם בעה"ז גם כל חלי וכל מכה השייך אל החוטא לעה"ב כדי רשעתו אשר לא כתיב בספר התורה הזה כי התורה לא דברה מן זה העונש כלום גם הוא על ראש רשעים יחול. וז"ש אתם נצבים היום כיום הזה המאפיל ומאיר כך אתם קיימין בקיום נצחי וגם אחר שתחשך השמש והירח ביום המיתה תשובו לאור באור ה' הנצחי לעה"ב ואחר שהונח שיש מציאות לאדם גם אחר מותו הנה בזה תבינו פירוש הפסוק גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה הזאת וז"ש כך האיר לכם ועתיד להאיר כי כשם שאור לכם בעה"ז כך וזרח הוא שם לעתיד והקללות והיסורין מקיימין אתכם ומציגים אתכם לפני כמ"ש

ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן ע"י יסורין ואחד מהם עה"ב שנאמר ודרך חיים תוכחות מוסר ואחר נגלה להם משה סוד עה"ב אשר לפנים לא ידעו הנה בזה נתקררה דעתם ע"י הבנת ב' מכות אלו הנעלמים כאמור :

ולא אתכם לבדכם אנכי כורת הברית הזאת וגו'. רוב המפרשים נתקשו מאד בשבועה זאת שהיתה עליהם ועל זרעם שלא היו בעולם עדיין ואיך יכנסו בברית השבועה ושורש קושיא זו תמצא בעקידה ונמשך אחר דעתו גם מהר"י אברבנאל ושאר מפרשים ודעת רז"ל שכל הנשמות שעתידין להבראות היו שם ויש שהקדקו זה משינוי הלשון שבפסוק כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום ולא אמר ואת אשר איננו פה עמנו עומד היום לפני ה' ש"מ שמדבר בנשמות שאף על פי שאינם פה עמנו מכל מקום הם עומדים לפני ה' תמיד תחת כסא כבוד כמלאכים שנקראו עומדים כמ"ש ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה. גם נראה לדקדק זה מלשון עמנו כי הל"ל ואת אשר איננו פה היום אלא לדקדק מזה שדווקא עמנו איננו אבל ישנו עם ה' ועומד לפניו ומה שהקשו וכי יכול להשביע את הנשמה מצינו דוגמא לזה שאמרו רז"ל במסכת נדה שביום הלידה משביעין את האדם הוי צדיק ואל תהי רשע כו' ונראה כי כל המשך הפסוקים מדברים מענין זה כי יש להקשות מ"ש כי אתם ידעתם את אשר ישבנו וגומר וכן שני פעמים פן למה לי פן יש בכם איש פן יש בכם שורש פורה ליערבינהו וליתנינהו. אלא שבא ליתן טעם למה יצטרך להשביע הבנים שעדיין לא נולדו. ע"כ אמר דרך משא ומתן כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים ושם היינו עבדים לפרעה ויפדנו ה' משם על מנת שנקבל עלינו מצות ה' אבל בניכם אשר לא ישבו בארץ מצרים ולא נפדו יטענו למה נקבל עלינו עול מצותיו כי אותנו לא פדה ה' על כן אני צריך להביא את בניכם בברית. ואם תאמרו א"כ למה יצטרך להשביע אותנו הלא דין יש לו יתברך עלינו כי על מנת כן פדה אותנו. ע"ז אמר ואת אשר עברנו בקרב הגוים ותראו את שקוציהם וגומר והרי שטר ושוברו עמו כי מצד שישבנו בארץ מצרים לא היה צריך להשביענו אבל מצד שראיתם שקוצי הגוים אשר עברנו בתוכם יש לחוש פן יש בכם איש או אשה וגומר על כן צריך להשביעם. ואם תאמרו א"כ הדרא קושיא לדוכתה כי בשלמא אותנו הוצרך להשביענו כי ראינו שקוצי הגוים ויש לחוש פן נלך אחריהם אבל בנינו אשר לא ראו השקוצים ההם למה יזנו אחריהם ע"ז אמר פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה כי באמת הבנים הנולדים מצד עצמו אין בית מיחוש שילכו אחרי ע"ג כי לא ראו אותה מעולם אבל יש לחוש שמשורש נחש יצא צפע כי יכול להיות שאחד מכם נקט טינא בלבו ומעשה אבות ירשו בנים כי טבע הבן נמשך אחרי האב כמו הענף שנמשך אחר השורש על כן אני צריך להשביע גם הבנים על ע"ג ובזה מיושב היטב שני פן אלו כי פן ראשון קאי על האבות אשר ראו שקוצי העמים פן ילכו אחריהם פן שני קאי על הבנים הנולדים כי אעפ"י שלא ראו שקוצי העמים מכל מקום יש לחוש שיקבלו טבע השורש דהיינו האבות שהם שורש מר יפרו ראש ולענה. או יוכל לומר שכל הסיפור מן כי אתם ידעתם עד פן יש בכם שורש וגומר הכל נתינת טעם על האבות כי יאמר מאחר שישבתם בארץ מצרים ויצאתם משם ולא היה יכולת באלהי מצרים להציל את מצרים ואחר כך עברתם בקרב הגוים אשר לא נתן לכם ה' רשות לירש את ארצם הנה בזה תבואו לידי טעות לומר שלכך נעשה דין באלהי מצרים ולא באלהי העמים אשר עברתם בתוכם לפי שאלהיכם חזק מאלהי מצרים אבל לא מאלהי הגוים אשר עברנו בתוכם ותאמרו כי מטעם זה לא יכולתם לעשות כלום לאותן הגוים כי אלהיהם עמהם להצילם וזהו שאמר ותראו את שקוציהם וגו' כסף וזהב אשר עמהם בתלות עמהם אתם כל טעותם כי יאמרו שאלהיהם עמהם להצילם. ואלו לא ישבנו בארץ מצרים לא היה הטעות חזק כל כך כי אולי אין הקב"ה מתקנא באלהי העמים אלילים ע"כ אינו עושה בהם שפטים אבל מאחר שבאלהי מצרים עשה שפטים ולא באלהי העמים אשר עברנו בתוכם מתוך זה אתם קרובים לבא לידי טעות לומר שאלהי העמים עמהם להצילם ואחר כך אמר כנגד הבנים פן יש בכם שורש פורה כדרך שנתבאר למעלה:

והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי וגו'. כל הסיפור הזה מדבר במי שחוטא במחשבה לבד כמ"ש אשר לבבו פונה וגו' והתברך בלבבו וגו' כי בשרירות לבי אלך כי ע"ג עיקרה במחשבה כי אין אמונה כי אם בלבו וע"כ נאמר בע"ג למען תפוש את בית ישראל בלבם ובכל זכרון ע"ג לא נזכר כי אם המעשה כמ"ש ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וגומר ומזה יקח ב' מיני טעיות כי יאמר אשר יעשה ולא מן העשוי כבר דהיינו אלהי הגוים ההם שהזכיר למעלה. טעות שני הוא שיאמר דווקא מעשה אסור ולא מחשבה וז"ש והיה בשמעו את דברי האלה הזאת ר"ל אותה אלה המרמזת על עבו"ג בפרטות שמשמעות הענין דווקא על המעשה ע"כ ימצא מקום לתלות בו טעותו והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי שיתן ברכת שלום לעצמו בעבור היות הדבר בלבבו וז"ש כי בשרירות לבי אלך למען ספות הרוה את הצמאה כי יסמוך על זה להנצל מן העונש לומר בתוך עמי אנכי יושב והמשקה שדה צמאה למים ישקה אגב אותה שדה גם הרוה כך ע"י שישלח ה' את הברכה אל הצדיקים הצמאים לדבר ה' כמ"ש צמאה לך נפשי וגו' יקבלו אגבן הברכה גם הרשעים השבעים מעבודת השם עד שבוחרים להם עבו"ג חדשים מקרוב באו כי שבעה נפשם מעבודת השם. וגם יאמר מאחר שהעולם נידון על פי רובו א"כ זכות הצדיקים יעמוד גם לי ויצלח לי בעבורם. על כן אמר לא יאבה ה' סלוח לו כי הרהורי עבירה של ע"ג קשים מן עבירה עצמו יען עיקר הדבר בלב כי בעובד ע"ג כתיב חבור עצבים אפרים הנח לו שהקב"ה מאריך אפו אפילו בע"ג אמנם כשחלק לבם מעם ה' כתיב חלק לבם עתה יאשמו לכך נאמר כי אז יעשן אף ה' מלת אז מורה על הזמן של עתה כי אז תיכף ומיד יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא ר"ל בו לבד כי מאחר שחטא בנסתר אין אחרים נתפסים בעונו ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה היינו האלות שבפרשת בחקתי. אמנם שם נזכרו כל האלות בלשון רבים שר"ל שרבים ימקו בעונו על זה אמר והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל ככל אלות הברית הכתובה בספר התורה הזה היינו האלות שבפרשת כי תבא שנאמרו בלשון יחיד להורות כי הוא יחיד לבדו ימות בעונו וכל ישראל נקיים ומה שקרא תורת כהנים סתם ספר והקללות שבפרשת כי תבא קרא ספר התורה לפי שכל ה' ספרים בכלל נקראו תורה וכל ספר בפני עצמו נקרא ספר לפיכך ספר ת"כ נקרא ספר כי אינו כולל כל התורה רק שהוא ספר א' מן חמשה ספרים. אבל ספר חמישי זה נקרא תורה כי הוא כולל כל התורה כי לכך נקרא משנה תורה כמ"ש הואיל משה באר את התורה הזאת וז"ש לענין ההבדלה והבדילו ה' לרעה וגו' ככל אלות הברית הכתובים בספר התורה הזה כי כולם נאמרו בלשון יחיד המורה על הבדלה זו לבטל ממנו סברת למען ספות הרוה את הצמאה שלא יאמר בתוך עמי אנכי יושב. ומטעם זה קרא הראשונים אלה שהאחרונים אלות לפי שהאחרונים כפולים מן הראשונים כי במקום כל אלה אחת נמצאו שתים מן הטעם שבארנו בפרשת כי תבא או כנגד מ"ט שערי בינה או כנגד התורה שנדרש במ"ט פנים כנגד כל אחד מכה אחת וכאן שתים בעבור הערבות. ומהו שאמר ורבצה בו כל האלה דווקא אותה אלה שבת"כ לפי שכאן מדבר בחטא ע"ג וכן האלה שבת"כ מדברת גם כן מעון ע"ג שנאמר והשמדתי את במותיכם והכרתי את חמניכם וגומר אבל אותן אלות שבערבות מואב לא נזכר בהם עון עו"ג ע"כ אמר באלה ראשונה ורבצה בו כי היא לבדה תרבץ אללו אמנם לענין ההבדלה לבד שיבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל אמר ככל אלות הברית וגומר כי אלו האלות נאמרו בלשון יחיד. ומה שנאמר אח"כ וראו את מכות הארץ וגומר ש"מ שבעונש רבים הוא מדבר זה קאי על מה שנאמר למעלה או משפחה או שבט כי זה מדבר ברבים החוטאים ואז יראו מכת הארץ כמו שיתבאר בסמוך :

ואמר הדור האחרון וגו'. יש בענין זה ספקות כי לא פורש במקרא מה יאמר הדור האחרון והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה כי אין לומר שיאמרו על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת שהרי ע"ז אמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה וא"כ בניכם מה יאמרו ומ"ש תחלה והנכרי ואח"כ אמר ואמרו כל הגוים. ועוד שעל כרחך קודם שיראו מכת הארץ לא יאמרו כלום ואם כן למה אמר ואמר הדור האחרון קודם וראו את מכות הארץ. והר"י אברבנאל פירש שפסוק ראשון לא פירש בו עדיין מה שיאמרו אלא אמר סתם ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו מאחריכם והנכרי כי שניהם ידברו מענין זה ואחר כך פירש מה שיאמרו כל הגוים על ישראל על מה עשה ה' ככה ובניכם ישובו על אשר עזבו וגו' ופירושו אינו מספיק לכל הספקות שהזכרנו כי מתחלה קראו נכרי ואחר כך אמר כל הגוים סוף דבר פירושו אינו מספיק כלל ליישב המקראות על אופנם. ואומר אני שפסוקים אלו מילי מילי קתני כי מתחלה אמר פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט ובפסוק זה הוא מדבר הן ביחיד החוטא הן ברבים החוטאים. ואח"כ חזר ופירש על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. כי מן והיה בשמעו את דברי האלה הזאת עד וראו את מכות הארץ הכל מדבר בעון יחיד החוטא ומן וראו את מכות הארץ עד סוף הפרשה הכל מדבר בחטא הרבים. וצריך שתדע שכך מדתו של הקב"ה כי בזמן שיחיד חוטא או הוא לוקה בגופו כדי רשעתו אבל בזמן שרבים חוטאים א"א לקיים בהם מ"ש אבל היחיד ומחה ה' את שמו מתחת השמים כי לאבד את שם ישראל א"א הן מצד שכבר נשבע ה' לאבות שלא להחליפם באומה אחרת הן מצד שי"ב שבטי ישראל הם כנגד י"ב מזלות שברקיע ובביטול אפי' שבט אחד יפול המזל שברקיע הנשען עליו ע"כ הקב"ה מכלה חמתו בעצים ובאבנים ובארץ ההיא גפרית ומלח שרפה כל ארצה והדין נותן שתלקה הארץ כי היא היתה סבה לחטא ראשון של אדה"ר ע"י החומר שנתנה בו כאשר הוכחנו בראיות ברורות למעלה בפרשת אחרי מות בפסוק ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה וגו' ע"כ בכל חטא הרבים תלקה הארץ כמו בדור המבול כתיב ותשחת הארץ וכן ותקיא הארץ את יושביה כי היא דומה לחולי המקיא ואינו סובל מאכלו הראוי לו כך האדמה תלקה כי היא היתה סבה לכל חטאת ועון המצוי בכל דור ודור אבל בחטא יחיד אם תלקה הארץ יגיע הנזק אף למי שלא חטא. וז"ש תחלה בעונש איש או אשה אשר לבבו פונה היום מעם ה' כי אז יעשן אף ה' באיש ההוא וגו' והבדילו ה' לרעה וגו' ואמר הדור האחרון בניכם וגו' והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה כי שניהם ידברו ויספרו ענין פלאי פלאות מכות אשר שלח ה' על היחיד ההוא ואע"פ שלא פורש במקרא מה ידברו מ"מ דומה זה ממש למה שנאמר בתוכחה והיית למשל ולשנינה פירש"י ולשנינה לשון דבור ידברו בך כתרגומו ולשועין אע"פ שגם שם לא נתפרש מה שיאמרו אלא מסתמא שידברו ממה שיראו בך מן גודל הפלאת המכות. כך מה שנאמר כאן ואמר הדור האחרון וגו' והנכרי וגו' שניהם יאמרו דרך חידוש מה שקרה לאיש ההוא ודווקא הדור האחרון או הנכרי אשר יבא מארץ רחוקה יאמרו וידברו זה לזה דרך חידוש מה שקרה לאיש הזה. אבל אותו דור וכן הגוים הקרובים אשר ראו בעיניהם אותן מכות ומכירין את האיש ואת חטאו ודאי ידונו אותו לכף חובה ויצדיקו עליו את הדין אמנם הדור

האחרון

האחרון והנכרי אשר לא הכירוהו יאמרו זה לזה תמה שקרה לו ויהיה אלמס למשל ולשנינה. ואח"כ חזר לפרש על אחרון אחרון והוא על מ"ש למעלה או משפחה או שבט והם בלי ספק עבדו עכו"ם בנגלה כי אם יחיד יתברך בלבבו הנאמר ברבים שנתקבצו לרעה אין שייך לומר שיעבדוהו בסתר ואח"כ אם כל עדת ישראל לא ימחו בהם דין הוא שיתפסו כולם בעון אותה משפחה או שבט וע"ז אמר וראו את מכות הארץ כי בזמן שרבים סרו מן הדרך אשר לכלותם א"א על כן יכלה ה' חמתו בארץ ההיא מקצת ובהם מקצת כי יגלו ממנה וראו כל העמים את מכות הארץ ההיא וגו' גפרית ומלח שרפה כל ארצה וגו' וע"ז יתמהו כל הגוים בין קרובים בין רחוקים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת ר"ל על מה אבדה הארץ לא פשעה ולא חטאה המה חטאים והמה מפרקים ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם דומה לחטא של אדה"ר שאמרו רז"ל כופר בעיקר היה והארץ היא שגרמה לו ע"י חומר עב ועכור שנתנה בו יותר ממה שצוה לה ה' ועי"ז כשנתקלל האדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה שנאמר ארורה האדמה בעבורך. ע"כ גם אלו שהיו כופרים בעיקר דין הוא שילקו שניהם הארץ והעובדים הע"ג ז"ש ויחר אף ה' בארץ ההיא וגו' ויתשם ה' מעל אדמתם לחלק העונש ביניהם כי בזה לא יכלה את זרע ישראל כי יתחלק העונש לשנים. וישלכם אל ארץ אחרת שלא יהיה באותה ארץ אשר ממנה נתגדל החומר שלהם אשר גרם להם לחטוא. ומה שבאה למ"ד גדולה במלת וישלכם רמז שאחר ל' דור יגלו מארצם כי מן אברהם ועד שלמה ט"ו דור ומן שלמה ועד צדקיהו גם כן ט"ו דור כדאיתא ברבתי בפסוק החודש הזה לכם שמלכות של ישראל נמשל לירח שלא עמד כי אם ל' דור כימות הלבנה לכך באה למ"ד גדולה בוישלכם אל ארץ אחרת. ומ"ש כיום הזה לומר לך לפי שהם קיימים כיום הזה על כן לכלותם א"א לפיכך נתחלק העונש בינם ובין הארץ. ואמר הנסתרות לה' אלהינו וגו' לתרץ השינוי הנאמר למעלה בחטא איש או אשה והבדילו ה' לרעה וכל ישראל נקיים. ובחטא משפחה או שבט כתיב וראו את מכות הארץ וגו' משמע שכל ישראל בכלל העונש. על זה אמר הנסתרות לה' אלהינו כי היחיד אשר יתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי מי יודע מה שבלבבו בלתי ה' לבדו על כן והבדילו ה' לרעה. אבל חטא משפחה או שבט א"א שיהיה הדבר בנסתר על כן על כל ישראל חובת ביעור הגלולים מן הארץ והנגלות לנו ולבנינו עד עולם ואם לא יבערם מן הארץ אז דין הוא שכולם יהיו נתפסים בעון אותו שבט זהו שאמר והנגלות לנו ולבנינו וגו'. זה הנראה ישר ונכון בישוב כל המקראות על אופנם:

והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה וגו'. יש להתבונן כי מתחלה אמר בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה ואח"כ אמר בכל הגוים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה כי יש הבדל בין לשון הפיצך ללשון הדיחך כי הפיצך יאמר על הגלות והדיחך יאמר על המצות כי בהיות ישראל בארצות העמים הם נדחים מן המצות הן מצד מ"ש בתוכחה ועבדתם שם אלהים אחרים הן מצד שרוב המצות תלויות בארץ. וע"י הדחה זו ישראל קרובים לבא לידי טעות ולומר שאין הקב"ה חפץ עוד במעשיהם כלל על דרך שנאמר למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' ועי"ז יתיאשו לגמרי מן הגאולה כי יאמרו שהקב"ה הדיחם מן המצות בכוונה גמורה וטעות הוא בידם כי הקב"ה לא נתכוון בעצם וראשונה כ"א על הפיזור להפילם זה מעל זה כי כמוס לרשעים רע להם אמנם מה שנדחו מן המצות נמשך במקרה מן ההפלה ולא שיתכוין הש"י בעצם וראשונה להדיחם מן המצות. וזהו המכוון בפרשה זו והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבות אל לבבך שתחשוב בלבבך דבר ומהו הדבר אשר הדיחך ה' אלהיך שמה כי תחשוב שה' אלהיך הדיחך מן המצות בכונה ובעצם וראשונה כי אינו חפץ לא בך ולא בשמירת מצותך עוד ועי"ז תתיאש מן התשובה כי תאמר לו חפץ ה' בנו לא תקראנה אותנו כאלה מידו ית'. ע"ז אמר שאתה חושב תועה על ה' ואין הדבר כן אלא במצותך חפץ מאד לעולם ובזה יבחן הדבר ז"ש ושבת עד ה' וגו' כי מיד כאשר תגמור בלבבך לשוב בתשובה שלמה עד ה' אע"פ שעדיין לא עשית היושר הראוי להעשות בפועל שהרי לא נאמר כאן עדיין ועשית את כל מצותיו כמ"ש בסמוך בזה הורה באצבע לומר ראה איך אתה טועה בדעתך כי לא זו שבמצותיך חפץ מאד אלא אפילו תיכף שתשוב עד ה' ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום בכל לבבך ובכל נפשך שעיקר השמיעה בקול ה' היא בכל לבבך לבד שיראה ה' בך סימני טהרה שנכון לבך אל ה' אך שהשמיעה היא שלא תוכל לעשות בפועל כל מצותיו מ"מ תיכף ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וגו' ב"פ ושב שהזכיר בזה אחר זה הראשון מדבר במחילת העון הקודם הנקרא שבותך כמו הבת השובבה וכמו וילך שובב בדרך לבו וכמו שובה משובה ישראל וכן רבים ע"ז אמר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך כי אפי' שבותך המתיחס אליך דהיינו העון יתהפך לזכות כאמרו רז"ל שע"י התשובה נעשין הזדונות כזכיות זהו שנא' ורחמך שהוא לשון אהבה ר"ל שיהיה הקב"ה אוהב את שבותך יען כי הזדונות יהיו בעיניו יתברך כזכיות ואוהבם מאד. והשני מדבר בשיבת ישראל מן הגלות זהו שנא' ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה לא כמו שחשבת שהדיחך ה' אלהיך ונתכוון בעצם וראשונה להדיחך מעל שמירת המצות אלא בעצם וראשונה נתכוין ה' להפיצך אמנם ההדחה מן המצות נמשך במקרה מן הפיזור. ומ"מ אם יהיה נדחך בקצה השמים כי באמת אתה מודח מן המצות אבל אין לייחס הדבר אליו יתברך כ"א אליך ונקרא נדחך כי אתה עשית וגרמת לך הדחה זו מבית ומחוץ ואע"פ שאתה גרמת לך להיות מודח מן מקום קיום המצות רחוק מאד מ"מ משם יקבצך ה' ומשם יקחך משם יקבצך זהו קיבוץ גליות. ומשם יקחך אליו לסייע לך לשמירת המצות. והביאך אל הארץ וגו' והיטבך והרבך מאבותיך אין הפירוש מאבותיך יותר מאבותיך שהרי בסמוך אמר כאשר שש על אבותיך משמע לא יותר מהם אלא שוה להם אלא מאבותיך לומר לך מאחר אשר אתה הכינות לבך אל ה' אבל עדיין לא יצאה מהכח אל הפועל כי לא קיימת המצות עדיין ע"כ עדיין אין זכותך מספיק לך להטיב לך ולהרבותך כ"א זכות אבותיך היא שעמדה לך ולהטיב לך ולהרבותך ז"ש מאבותיך שדבר זה נמשך לך מאבותיך. אמנם מ"מ מאחר שלבך שלם עם ה' ונגמרת בלבך לעשות כל מצות ה' גם בפועל אם תבוא המצוה לידך גם לעומת זה ה' ימהר בעדך ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' שיתן בלבו לעבדו מאהבה לא מיראה כי העושה מאהבה עובד את ה' בשמחה אך בכל זמן שאין הקב"ה מתנקם מאויביך תמיד מורא אויביך עליך פן יחזרו להלחם בך ועל כן אין לבך פנוי לעבוד את ה' בשמחה ע"כ ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך ומאז תהיה בטוח שלא יבואו עליך עוד וישמח צדיק כי חזה נקם הנה מאז תהיה מוכן לעשות כל מצות ה' בשמחה גם בפועל ז"ש ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו ואז לא תצטרך לזכות אבותיך ז"ש ואתה כי בך לבד תלה הדבר ואז ישוב ה' לשוש עליך כאשר שש על אבותיך כי תהיה שוה לאבותיך כי יש בידך זכות עצמך ואל ההרים לא תאכל כמו שדרשו רז"ל מן פסוק אל ההרים לא אכל שלא אכל בזכות אבותיו. וע"י ביאור זה נתיישבו הרבה ספיקות בכל המשך פרשה זו כמבואר לכל מבין במעט התבוננות:

כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאת היא ממך. ואח"כ לא אמר ממך ואמר שתים ולא רחוקה היא הנה מקום אתי לפרש פרשה זו בשני דרכים הן על שתים מצות התורה הן על התשובה אשר הזכיר למעלה. דרך א' על כל מצות התורה שיש בכל מצוה שתי בחינות. האחת היא העשיה עצמה לעשות המצוה בפועל. השניה היא כוונת המצוה להבין ולהשכיל בסודות התורה אשר העלים ה' מן האומות כמ"ש סוד ה' ליראיו וגו' וכתיב לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום כי העלים ה' מן האומות סודות התורה ומסרם לישראל ע"כ אמר לא נפלאת היא ממך כי אם יעלה על לבבך לומר איך אעשה המצוה בלא כוונה כחמור נושא ספרים ע"ז אמר אין הדבר כן אלא לא נפלאת היא ממך כי אם נפלאים מעשי ה' מן האומות אבל לא ממך כמ"ש נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד כי הלוחות מעשה אלהים המה ונפלאים באמת מן האומות אבל נפשי יודעת מאד כי שמעת תפלתי אל תסתר ממני מצותיך הנאמר על סודות התורה. ועל העשיה בפועל אמר ולא רחוקה היא לא ממך לבד אלא מן כל האומות אינן רחוקים כי לא צוה ה' לך להביא ממרחק איזו מצוה כי בקרבנות אמרו רז"ל שאמר הקב"ה לא הטרחתי עליך להביא קרבן מן המינים שאינן ברשותך כ"א מן בקר וצאן שברשותך כו' ומהם תקיש אל כל המצות שלא צוה לך הקב"ה להביא ממרחק איזו דבר למצוה כי אם בדברים המצויין אצלך. וחזר ופי' על ראשון ראשון כי מה שאמרתי לא נפלאת היא ממך זהו החכמה הנתונה מן השמים כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה וכדי שלא תאמר שמעשה המצות בפועל נתן ה' לארץ אבל לא החכמה כי עדיין היא בשמים ע"ז אמר לא בשמים היא וגו' כי גם המעשה גם העיון ודרך השכל את הכל נתן ה' לארץ. ומה שאמרתי ולא רחוקה היא ע"ז אמר ולא מעבר לים היא כי לא טרחתי לך להביא דבר מעבר לים למצוה. כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו. בלבבך הוא מקום העיון והחכמה ובפיך מקום העשיה כי אפי' בזמן שלא תבא לידך איזו מצוה יש לאל ידך לעשותה בפיך כאמרו רז"ל כל העוסק בתורת עולה כאלו הקריבה כו' וזה היקש על כל שאר המצות שהעוסק בהם כאלו עשאם ז"ש בפיך ובלבבך לעשותו כי יכול אתה לשלם פרים בשפתיך ודומה כאלו עשית אותם וכן אפילו חשב בלבבו לעשות איזו מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הקב"ה כאלו עשאה ז"ש בפיך ובלבבך לעשותו. דרך שני הוא שמאמר כי המצוה הזאת מדבר בתשובה שהזכיר בפרשה של מעלה ועליה אמר לא נפלאת היא ממך כי אין לך התנצלות לומר כי לא ידעת שהקב"ה מקבל תשובות החוטאים כי אתה ידעת ענין התשובה יותר מן כל האומות כי ישראל והתשובה קדמו לעולם וא"כ כשברא ה' התשובה שם היית גם אתה. ואם האומות צריכין זירוז על התשובה כאנשי נינוה. הנה אתה אינך צריך זירוז עליה כי סוד התשובה גלוי לך מאז ומקדם ולא נפלאת היא ממך כי לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו לומר שלא ביקש ה' מידינו דמוס תגליו איש חוטא ורב מרי ומי יעלה השמימה לשאול את פי ה' אם יקבל אותנו אליו בתשובה כי סוד זה כבר גלוי לך. או קאי על מה שנאמר למעלה ושבת עד ה' אלהיך וא"ת אם עונותי הטו אלה שנסתלקה השכינה מתחתונים ועלתה לה למרום א"כ אני אשוב אליו והוא לא ישוב אלי כי אני גרמתי ריחוק זה ואיך אשוב עד ה' הרי אצטרך לעלות השמימה ולשוב אליו ית' וא"כ פליאה דעת בעיני אנה אלך לרוחו ית' ע"ז אמר לא נפלאת היא ממך אפי' ממך לא נפלא ענין התשובה עד ה' ואין אתה צריך לעלות לשמים אליו ית' כ"א כאשר אתה הכינות את לבך לשוב אליו ית' אז הוא ית' יחזור וישוב אליך להוריד שכינתו ית' אליך: ולא רחוקה היא. לפי שארז"ל ה"ד בעל תשובה כגון שבא אותו מעשה לידו ופירש ממנה מתוי רב באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה וא"כ מי שחטא בחטא מעבר לים שמא תאמר שאין לו תקנה עד שיעבור הרחות ימים לאותו מקום שחטא בו שער שעבר בו ועי' זה ימנע מן התשובה. ע"ז אמר שאין הדבר כן כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך הוידוי ובלבבך החרטה ואז די לך בזה כי פיך ולבבך מקום החטא כי לב הוגה הפה אותך והוא מקום התיקון בתשובה דהיינו נמי באותו מקום כי לא אמרו באותה אשה אלא לרווחא דמלתא אבל אין עיקר התשובה תלוי בזה. וי"א שאמר על התשובה כי מצד רוממות האל ית' התשובה נפלאת מאד הפלא ופלא כי כל בעל המגרש אשתו לא ישוב לקחתה אחרי אשר הוטמאה ואיך יקרב מלך רם ונשא אליו אנשים החטאים בנפשותם אשר

סרו מאחריו חגי אהרי אלהי נכר. אבל ממך דהיינו מצדך לא נפלאת על דרך שנאמר וזכר כי עפר אנחנו כי מצד החומר אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא על כן מן הראוי שיקבל תשובתך ואני שעל זה אמר לא בשמים היא כי אינה מטיה בנגה מרום הרוחניים כ"א בך אדם מעפר יולד על כן מצדך התשובה דבר ראוי ומתקבל בדרך שנתבאר:

ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב. כי אם חיים אתה מבקש לסוב לעשות הטוב בעיני ה' וא"ת למה לא הקדים הטוב שהרי ע"י מעשה הטוב יזכה לחיים. תשובה לדבר שבא להזהירו שלא יבקש לעשות הטוב בעיני ה' כדי שיחיה אלא יהיה כדי שיעשה טוב שלא יבקש חיים נופשים כי אם יבקש החיים כדי שיוכל לעבוד בימי חייו את בוראו כמ"ש מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב שלכך אוהב ימים כדי שיוכל לראות בהם בטוב ה' בתורה ומצות כמ"ש בסמוך לאהבה את ה' ולדבקה בו כי הוא חייך ר"ל זהו תכלית חייך כי אין הקב"ה נותן לך חיים כ"א בעבור תכלית זה וז"ש כאן לאהבה את ה' אלהיך וגו' וחיית ורבית כאן הקדים אהבת ה' אל וחיית ורבית ובסמוך אמר למען תחיה אתה וזרעך לאהבה את ה' הקדים החייב לאהבת ה' כי באמת הא בהא תליא כי אהבת ה' מביאה החיים ות"ח אתה לא תבקש החיים לצרכך כ"א לאהבה את ה' ואם יפנה לבבך שתפנה לבך לבטלה ולא תפסוק כל הימים בעבודת האל ית' אז ונדחת סופך להיות מודח מכל וכל מן ה' והשתחוית לאלהים אחרים הבטלה שביאה לידי שעמום ושמל לבבך מן ה' העידותי בכם היום וגו' לא תאריכון וגו' והיינו שאמרו רז"ל המפנה לבו לבטלה מתחייב בנפשו:

למען תחיה אתה וזרעך. הזכיר כאן וזרעך לפי שאמרו במדרש העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ הסתכלו בחמה שבראתי לשמשכם שמא שנתה כו' ומה אלו שלא נבראו לא לשכר ולא להפסד ואין חסים על בניהם ועל בנותיהם לא שנו את מדתם. אתם שנבראתם לשכר ושנם ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם עאכ"ו שלא תשנו מדתכם. כך היא הנוסחא בילקוט פ' האזינו ותמה ליה לבעל מדרש זה שהזכיר בק"ו זה בנים ובנות אלא לפי שמצא כתוב אחר עדות זה פסוק למען תחיה אתה וזרעך וק' ליה למה הזכיר ביחוד זה זרעו יותר מבכל היעודים אלא שכך אמר לו הקב"ה אם אין אתה יוצא מהאפנניות שעשיך הרעים בגינך כי ההנהגה המוחשית תלמוד אותך שלא תחוס בעתיד לפחות על בנין זרעך כי אין להם חלק בהנהגה זו. אבל בעוד יש להם חלק. ואמר העדותי היום כי תסתכל בגלגל היומי שעובד מאהבה כך אתה לאהבה את ה' וגו' וכמו שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ועיין ביאור כל המאמר הזה בחיבורי אורח לחיים מאמר ו':

הפטרת נצבים בישעיה סימן סא

שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ בַּיהוָה תָּגֵל נַפְשִׁי בֵּאלֹהַי כִּי הִלְבִּישַׁנִי בִּגְדֵי־
יֶשַׁע מְעִיל צְדָקָה יְעָטָנִי כֶּחָתָן יְכַהֵן פְּאֵר וְכַכַּלָּה
תַּעְדֶּה כֵלֶיהָ: כִּי כָאָרֶץ תּוֹצִיא צִמְחָהּ וּכְגַנָּה זֵרוּעֶיהָ
תַצְמִיחַ כֵּן | אֲדֹנָי יְהוִה יַצְמִיחַ צְדָקָה וּתְהִלָּה נֶגֶד כָּל־
הַגּוֹיִם: לְמַעַן צִיּוֹן לֹא אֶחֱשֶׁה וּלְמַעַן יְרוּשָׁלַםִ לֹא אֶשְׁקוֹט
עַד־יֵצֵא כַנֹּגַהּ צִדְקָהּ וִישׁוּעָתָהּ כְּלַפִּיד יִבְעָר: וְרָאוּ גוֹיִם
צִדְקֵךְ וְכָל־מְלָכִים כְּבוֹדֵךְ וְקֹרָא לָךְ שֵׁם חָדָשׁ אֲשֶׁר פִּי
יְהוָה יִקֳּבֶנּוּ: וְהָיִית עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת בְּיַד־יְהוָה וּצְנִיף וצנוף כ׳
מְלוּכָה בְּכַף־אֱלֹהָיִךְ: לֹא־יֵאָמֵר לָךְ עוֹד עֲזוּבָה וּלְאַרְצֵךְ
לֹא־יֵאָמֵר עוֹד שְׁמָמָה כִּי לָךְ יִקָּרֵא חֶפְצִי־בָהּ וּלְאַרְצֵךְ
בְּעוּלָה כִּי־חָפֵץ יְהוָה בָּךְ וְאַרְצֵךְ תִּבָּעֵל: כִּי־יִבְעַל בָּחוּר
בְּתוּלָה יִבְעָלוּךְ בָּנָיִךְ וּמְשׂוֹשׂ חָתָן עַל־כַּלָּה יָשִׂישׂ עָלַיִךְ
אֱלֹהָיִךְ: עַל־חוֹמֹתַיִךְ יְרוּשָׁלַםִ הִפְקַדְתִּי שֹׁמְרִים כָּל־הַיּוֹם
וְכָל־הַלַּיְלָה תָּמִיד לֹא יֶחֱשׁוּ הַמַּזְכִּרִים אֶת־יְהוָה אַל־דֳּמִי
לָכֶם: וְאַל־תִּתְּנוּ דֳמִי לוֹ עַד־יְכוֹנֵן וְעַד־יָשִׂים אֶת־יְרוּשָׁלַםִ
תְּהִלָּה בָּאָרֶץ: נִשְׁבַּע יְהוָה בִּימִינוֹ וּבִזְרוֹעַ עֻזּוֹ אִם־אֶתֵּן
אֶת־דְּגָנֵךְ עוֹד מַאֲכָל לְאֹיְבַיִךְ וְאִם־יִשְׁתּוּ בְנֵי־נֵכָר תִּירוֹשֵׁךְ
אֲשֶׁר יָגַעַתְּ בּוֹ: כִּי מְאַסְפָיו יֹאכְלֻהוּ וְהִלְלוּ אֶת־יְהוָה
וּמְקַבְּצָיו יִשְׁתֻּהוּ בְּחַצְרוֹת קָדְשִׁי: עִבְרוּ עִבְרוּ בַּשְּׁעָרִים
פַּנּוּ דֶּרֶךְ הָעָם סֹלּוּ סֹלּוּ הַמְסִלָּה סַקְּלוּ מֵאֶבֶן הָרִימוּ נֵס עַל־
הָעַמִּים: הִנֵּה יְהוָה הִשְׁמִיעַ אֶל־קְצֵה הָאָרֶץ אִמְרוּ לְבַת־
צִיּוֹן הִנֵּה יִשְׁעֵךְ בָּא הִנֵּה שְׂכָרוֹ אִתּוֹ וּפְעֻלָּתוֹ לְפָנָיו: וְקָרְאוּ
לָהֶם עַם־הַקֹּדֶשׁ גְּאוּלֵי יְהוָה וְלָךְ יִקָּרֵא דְרוּשָׁה עִיר לֹא
נֶעֱזָבָה: מִי־זֶה | בָּא מֵאֱדוֹם חֲמוּץ בְּגָדִים מִבָּצְרָה זֶה הָדוּר
בִּלְבוּשׁוֹ צֹעֶה בְּרֹב כֹּחוֹ אֲנִי מְדַבֵּר בִּצְדָקָה רַב לְהוֹשִׁיעַ:
מַדּוּעַ אָדֹם לִלְבוּשֶׁךָ וּבְגָדֶיךָ כְּדֹרֵךְ בְּגַת: פּוּרָה | דָּרַכְתִּי
לְבַדִּי וּמֵעַמִּים אֵין־אִישׁ אִתִּי וְאֶדְרְכֵם בְּאַפִּי וְאֶרְמְסֵם
בַּחֲמָתִי וְיֵז נִצְחָם עַל־בְּגָדַי וְכָל־מַלְבּוּשַׁי אֶגְאָלְתִּי: כִּי יוֹם
נָקָם בְּלִבִּי וּשְׁנַת גְּאוּלַי בָּאָה: וְאַבִּיט וְאֵין עֹזֵר וְאֶשְׁתּוֹמֵם
וְאֵין סוֹמֵךְ וַתּוֹשַׁע לִי זְרֹעִי וַחֲמָתִי הִיא סְמָכָתְנִי: וְאָבוּס
עַמִּים בְּאַפִּי וַאֲשַׁכְּרֵם בַּחֲמָתִי וְאוֹרִיד לָאָרֶץ נִצְחָם: חַסְדֵי
יְהוָה | אַזְכִּיר תְּהִלֹּת יְהוָה כְּעַל כֹּל אֲשֶׁר־גְּמָלָנוּ יְהוָה וְרַב־
טוּב לְבֵית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־גְּמָלָם כְּרַחֲמָיו וּכְרֹב חֲסָדָיו:
וַיֹּאמֶר אַךְ־עַמִּי הֵמָּה בָּנִים לֹא יְשַׁקֵּרוּ וַיְהִי לָהֶם לְמוֹשִׁיעַ:
בְּכָל צָרָתָם | לוֹ לא כתיב צָר וּמַלְאַךְ פָּנָיו הוֹשִׁיעָם בְּאַהֲבָתוֹ
וּבְחֶמְלָתוֹ הוּא גְאָלָם וַיְנַטְּלֵם וַיְנַשְּׂאֵם כָּל־יְמֵי עוֹלָם:

פירוש המלות

אשיש. דברי ישראל בשובם מהגלות: יעטני. לשון עטיפה: יכהן. יגדל פארו: תעדה. לשון עדי: כליה. כלי תכשיטיה: אחשה. אחריש: אשקוט. אנוח: צדקך. שיעשה האל עמך: יקבנו. יפרשנו: וצניף. מצנפת: בעולה. כאשה שיש לה בעל ולא כאלמנה: כי יבעל. כמו שיבעל: סלו. הרימו: ופעלתו. שכר פעולתו: המון. לשון לבוש: מבצרה. עיר גדולה: צעה. מניע: פורה. לשון יקב: ויז. לשון יזה: נצחם. דמם: אגאלתי. לשון לכלוך וטינוף: ואבוס. וארמוס:

וילך משה: (ב) לא אוכל עוד לצאת ולבא. יכול שתשש כחו תלמוד לומר (דברים לד) לא כהתה עינו ולא נס לחה אלא מהו לא אוכל איני רשאי שנטלה ממני הרשות ונתנה ליהושע: וה' אמר אלי. זהו פירוש לא אוכל עוד לצאת ולבא לפי שה' אמר אלי: אנכי היום. (ר"ה יא) היום מלאו ימי ושנותי ביום זה נולדתי וביום זה אמות. דבר אחר לצאת ולבא. בדברי תורה מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעינות החכמה: (ו) לא ירפך. לא יתן לך רפיון להיות נעזב ממנו: (ז) כי אתה תבוא את העם הזה. ארי את תיעול עם עמא הדין משה א"ל ליהושע זקנים שבדור יהיו עמך הכל לפי דעתן ועצתן אבל הקב"ה אמר ליהושע כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם תביא על כרחם הכל תלוי בך טול מקל והך על קדקדן דבר אחד

וילך. הלך אל כל שבט להודיע שהוא מת שלא יפחדו וחזק לבם בדברי יהושע על כן כתוב אחריו ואתה תנחילנה אותם ולפי דעתי כי אז כרך השבטים ואם ברכותיהם מאוחרת במכתב: (ב) לצאת ולבוא. במלחמה והטעם כי אילו לא הייתי מת עתה אין בי יכולת להלחם ואין לכם צרך למי שיעזוב אתכם כי השם ישמיד הגוים גם יהושע והעד מה שראיתם בעיניכם במלחמת סיחון ועוג: (ה) ועשיתם להם. לשבור מצבותם: (ו) חזקו ואמצו. אחר שתדעו שהשם הולך עמכם בכל מקום שתלכו להלחם: חזק ואמץ. גם כן אמר משה ליהושע שהוא הפקיד עליהם כי אתה תבוא את העם הזה

לא א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת־
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל־
כָּל־יִשְׂרָאֵל׃ ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֶּן־
מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם
לֹא־אוּכַל עוֹד לָצֵאת וְלָבוֹא וַיהוָה
אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן
הַזֶּה׃ ג יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא ׀ עֹבֵר
לְפָנֶיךָ הוּא־יַשְׁמִיד אֶת־הַגּוֹיִם
הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיךָ וִירִשְׁתָּם יְהוֹשֻׁעַ
הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר
יְהוָה׃ שני ד וְעָשָׂה יְהוָה לָהֶם
כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְסִיחוֹן וּלְעוֹג מַלְכֵי
הָאֱמֹרִי וּלְאַרְצָם אֲשֶׁר הִשְׁמִיד
אֹתָם׃ ה וּנְתָנָם יְהוָה לִפְנֵיכֶם
וַעֲשִׂיתֶם לָהֶם כְּכָל־הַמִּצְוָה אֲשֶׁר
צִוִּיתִי אֶתְכֶם׃ ו חִזְקוּ וְאִמְצוּ אַל־
תִּירְאוּ וְאַל־תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם כִּי ׀
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא הַהֹלֵךְ עִמָּךְ לֹא
יַרְפְּךָ וְלֹא יַעַזְבֶךָּ׃ ס שלישי חמישי
כשהן מחוברין ז וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לִיהוֹשֻׁעַ
וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל
חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תָּבוֹא אֶת־
הָעָם הַזֶּה אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
יְהוָה לַאֲבֹתָם לָתֵת לָהֶם וְאַתָּה
תַּנְחִילֶנָּה אוֹתָם׃ ח וַיהוָה הוּא
הַהֹלֵךְ לְפָנֶיךָ הוּא יִהְיֶה עִמָּךְ לֹא

א וַאֲזַל מֹשֶׁה וּמַלֵּיל יָת
פִּתְגָמַיָּא הָאִלֵּין
עִם כָּל יִשְׂרָאֵל׃ ב וַאֲמַר
לְהוֹן בַּר מְאָה וְעֶשְׂרִין שְׁנִין
אֲנָא יוֹמָא דֵין לֵית אֲנָא
יָכִיל עוֹד לְמִפַּק וּלְמֵיעַל
וַיְיָ אֲמַר לִי לָא תֶעְבַּר יָת
יַרְדְּנָא הָדֵין׃ ג יְיָ אֱלָהָךְ
מֵימְרֵיהּ עָבַר קֳדָמָךְ הוּא
יְשֵׁיצֵי יָת עַמְמַיָּא הָאִלֵּין
מִן קֳדָמָךְ וְתֵירְתִינּוּן יְהוֹשֻׁעַ
הוּא עָבַר קֳדָמָךְ כְּמָא
דְמַלֵּיל יְיָ׃ ד וְיַעֲבֵיד יְיָ
לְהוֹן כְּמָא דַעֲבַד לְסִיחוֹן
וּלְעוֹג מַלְכֵי אֱמוֹרָאָה
וּלְאַרְעֲהוֹן דְּשֵׁיצֵי יָתְהוֹן׃
ה וִימַסְרִינּוּן יְיָ קֳדָמֵיכוֹן
וְתַעְבְּדוּן לְהוֹן כְּכָל
תַּפְקֵידְתָּא דְפַקֵּידִית יָתְכוֹן׃
ו תְּקִיפוּ וְאַלִּימוּ לָא תִדַחֲלוּן
וְלָא תִתַּבְרוּן מִן קֳדָמֵיהוֹן
אֲרֵי יְיָ אֱלָהָךְ מֵימְרֵיהּ
מְדַבַּר קֳדָמָךְ לָא יִשְׁבְּקִינָךְ
וְלָא יְרַחֲקִינָךְ׃ ז וּקְרָא
מֹשֶׁה לִיהוֹשֻׁעַ וַאֲמַר לֵיהּ
לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל תְּקַף
וֶאֱלַם אֲרֵי אַתְּ תֵּיעוֹל עִם
עַמָּא הָדֵין לְאַרְעָא דְקַיֵּים
יְיָ לַאֲבָהָתְהוֹן לְמִתַּן לְהוֹן
וְאַתְּ תַּחְסְנִינַהּ יָתְהוֹן׃
ח וַיְיָ הוּא מְדַבַּר קֳדָמָךְ
מֵימְרֵיהּ יְהֵי בְּסַעְדָּךְ לָא

ד׳ בספרא | ג׳. ל׳ וא׳ ולצאת ולבא | ג׳ פ׳ רישיהון וסופ׳ הזכרים | כ׳ ל׳ | ד פ״נ | פ. מ | קדמ׳ דקריא׳ כי אתה הבוא תנייני דלווה כי אתה תביא וסימן קולי | ול׳ ומ״ל. ס״ל ע״ל בטעם

בעל הטורים

וילך משה. לעיל מיניה כתיב לאברהם ליצחק וליעקב וסמיך ליה וילך משה שהלך אליהם להגיד להם כי קיים הקב"ה שבועתו והכניס ישראל לארץ ואיתא במדרש מכאן שהמתים מספרים זה עם זה: ולבוא. מלא וי"ו שלא אוכל עוד לבא בששה סדרי משנה: ה' אלהיך הוא עבר לפניך. הפסוק מתחיל ומסיים בה' לומר שהקב"ה הולך לפני ישראל לפניהם ולאחריהם וכן כתיב כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל:

לא אוכל ג׳ בגי משה וסימן לא אוכל אנכי. לא אוכל לבדי שאת. לא אוכל עוד לצאת ולבוא: ולבוא ד׳ מלאים וסימן ויאמר אלהם בן מאה ועשרים שנה. עודני היום חזק. לא אוכל לשוב אתך ולבוא. ואחרי כן בנה חומה חיצונה דיה: את הירדן הזה ז׳ וסימן כי במקלי עברתי. כי לא תעבר. וה׳ אמר אלי. משה עבדי מת. עברו בקרב המחנה. והודעתם את בניכם. הוא עבר לפניך: ג׳ פסוקים רישא וסיפא אזכרה וסי׳ ה׳ אלהיך הוא עבר לפניך. וה׳ ישיב לאיש. ה׳ להושיעני ונגינותי ננגן: חזקו ואמצו ג׳ וסימן אל תיראו ואל תערצו מפניהם: ויאמר אלהם יהושע. אל תיראו ואל תחתו מפני מלך אשור: כי אתה תבוא את העם כל אורייתא ואיוב כי עתה במ״ש כי אתה

תולדות אהרן בן אלה. ר״ה יא סוטה יג קדושין
לח: מי להם סטה. סנהדרין ס:

רמבן

כאשר השלים כל דבריו אז הלכו כל הנלכים לפניו והטף והנשים איש לאהליו ולא הוצרך הכתוב להזכיר זה כי כבר אמר אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם לעברך בברית ה' אלהיך ואחר עברם בברית ילכו מפניו ויאמר הכתוב עתה כי משה הלך ממחנה לויה אל מחנה ישראל לכבדם כמי שירצה להפטר מחבירו ובא ליטול רשות ממנו:

לא (ב) **ויאמר** אלהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום. זה לנחם אותם על עניני כלומר אני זקן ואין לכם עוד תועלת ממני ועוד כי השם צוני שלא אעבור שם ואל תפחדו ואל תיראו כי ה' יעבור עמכם לא יסלק שכינתו מכם בעבורי ויהושע הוא העובר לפניכם במקומי ואע"פ שמשה רבינו היה בתקפו ובבריאותו כאשר העיד הכתוב לא כהתה עינו ולא נס לחה אמר להם כן לנחמם. ורש"י כתב לא אוכל עוד לצאת ולבא לפי שה' אמר אלי לא תעבור את הירדן. ואינו נכון. ועל דעת ר"א לצאת ולבא למלחמה כי חלשו כחותיו בזקנותו. וגם זה איננו נכון. ורבותינו אמרו מלמד שנסתמו ממנו מעינות חכמה והיה זה כמעשה גם שלא ידאגו לתת גדולה ליהושע בפניו:
ויכבר

ספורנו

(א) **וילך** משה. התעורר לזה כמו וילך איש מבית לוי וילך ויעבוד דומיהם וזה אחר שהשלים ענייני כריתת הברית התעורר לנחם את ישראל על מיתתו כדי שלא יערבבו שמחת הברית הראויה להם להורות על היותם מקבלים הברית בשמחה על דרך ישמח ישראל בעושיו כאמרו וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך: (ב) בן מאה ועשרים שנה אנכי היום. ואין להתעצב על מיתתי שלא הייתי ראוי להיות עוד בטבע: לא אוכל עוד לצאת ולבא. וגם אם הייתי חי לא הייתי יכול לצאת ולבא לפניכם בזקנתי: וה' אמר אלי לא תעבור. וגם אם הייתי יכול לצאת ולבא הנה ה' אמר אלי לא תעבור ואם כן טוב לכם שאמות כדי שתוכלו לעבור: (ג) ה' אלהיך הוא עובר לפניך. וכמו כן אין לכם להתעצב על מה שתאבד מכם הנהגתי כי אמנם ה' אלהיך עובר לפניך ובכן תזכו להנהגה יותר טובה מהנהגתי: יהושע הוא עובר לפניך כאשר דבר ה'. כי אמנם יהושע איננו המנהיג אבל הוא עובר לפניך כשלוח האל יתעלה שהוא המנהיג: (ו) לא ירפך. כי יחזיק בידך בעת המלחמה: ולא יעזבך. אחרי כן שלא יגרע ממך עיני השגחתו ולא יתקוממו שכינתך: (ז) כי אתה תבוא. אף על פי שאני לא זכיתי לזה;
לא

אבן עזרא

הזה ענין את כמו עם: (ט) ויתנה אל הכהנים בני לוי. שהם מורי התורה: ואל כל זקני ישראל. הסנהדרין או טעמו כמו ויצו משה וזקני ישראל: (י) מקץ שבע שנים. תחלת השנה: (יב) למען ילמדו. כל השנה. גם כן השבת: וגרך. אולי יתיהד וכאשר ישמעו ישאלו וילמדו מי שאינו חכם והבנים שהם קטנים: (יד) קרבו ימיך למות. כי לכל אחד יש לו עתים קצובות וכבר פירשתי זה: וילך משה. ממחנה ישראל כי שם היה ובא אל מחנה השכינה: (טו) וירא ה' באהל. הידוע הטעם כי עמוד הענן נטה על הפתח והשם היה נראה באהל וזהו הכבוד. ודבור ואצונו והו ויצו את יהושע בן נון במצות השם יתברך על כן אמר אשר נשבעתי להם ואחר כך פרשת

רשי

אחד לדור ולא שני דברים לדור (סנהדרין ח): (ט) ויכתוב משה ויתנה. כשנגמרה כלה נתנה לבני שבטו: (י) מקץ שבע שנים. בשנה ראשונה של שמטה שהוא שנה השמינית ולמה קורא אותה שנת השמטה שעדיין שביעית נוהגת בה בקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית: (יא) תקרא את התורה הזאת. המלך היה קורא מתחלת אלה הדברים כדאיתא במסכת סוטה (דף מא) על בימה של עץ שהיו עושין לו בעזרה: (יב) האנשים. ללמוד: והנשים. לשמוע: והטף. למה באו (חגיגה ג) לתת שכר למביאיהם: (יד) ואצוו. ואזרזו

תרגום אונקלוס

ישבקינך ולא ירחקינך לא תדחל ולא תתבר:
ט וכתב משה ית אוריתא הדא ויהבה לכהניא בני לוי דנטלין ית ארון קימא דיי ולכל סבי ישראל:
י ופקיד משה יתהון למימר מסוף שבע שנין בזמן שתא דשמיטתא בחגא דמטליא:
יא במיתי כל ישראל לאתחזאה קדם יי אלהך באתרא דיתרעי תקרי ית אוריתא הדא קדם כל ישראל ותשמעינון:
יב כנוש ית עמא גבריא ונשיא וטפלא וגיורך דבקרוך בדיל דישמעון ובדיל דילפון וידחלון קדם יי אלהכון ויטרון למעבד ית כל פתגמי אוריתא הדא:
יג ובניהון דלא ידעין ישמעון וילפון למדחל קדם יי אלהכון כל יומיא דאתון קימין על ארעא דאתון עברין ית ירדנא תמן למירתה:
יד ואמר יי למשה הא קריבו יומך לממת קרי ית יהושע ואתעתדו במשכן זמנא ואפקדיניה ואזל משה ויהושע ואתעתדו במשכן זמנא:
טו ואתגלי יי במשכנא בעמודא דעננא וקם עמודא

מקרא

ירפך ולא יעזבך לא תירא ולא תחת: ס
ט ויכתב משה את־התורה הזאת ויתנה אל־הכהנים בני לוי הנשאים את־ארון ברית יהוה ואל־כל־זקני ישראל: רביעי
י ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסכות:
יא בבוא כל־ישראל לראות את־פני יהוה אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את־התורה הזאת נגד כל־ישראל באזניהם:
יב הקהל את־העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את־יהוה אלהיכם ושמרו לעשות את־כל־דברי התורה הזאת:
יג ובניהם אשר לא־ידעו ישמעו ולמדו ליראה את־יהוה אלהיכם כל־הימים אשר אתם חיים על־האדמה אשר אתם עברים את־הירדן שמה לרשתה: פ חמישי
ששי כשהן מחוברין
יד ויאמר יהוה אל־משה הן קרבו ימיך למות קרא את־יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד:
טו וירא יהוה באהל בעמוד ענן ויעמד

מסורה: פ"ל מ"ל בתורי׳ · ג׳ חסר בליש׳ (סי׳ מכין וכו׳) · ח׳ מ"ל · ג׳ מ"ל · כ׳ קמץ · ב׳ כי אתה עבות · ג׳ וחד ובקהל · ו׳ מיהדין · ב׳ ממך · ב׳ דמעסין בענין · כ׳ כפעס כספ׳ · ג׳ · ב׳ וחד ויסלנו. כ׳

בעל הטורים

נגוה כל ישראל. מלא וי"ו כי בשה כיו כאים כהנים זקנים הנביאים נשים וטף וגרך: העם האנשים בגימטריא זה בשם באים ללמוד: הן קרבו ימיך למות. אמר מרע"ה רבש"ע בזה הלשון בנבתיך שאמרתי הן לא יאמינו הבמים ידבק זו אתה מבשרני למות. אמר לו הקב"ה וכי לא אמרת הן לא יאמינו לי. וכן כתיב יען לא האמנתם בי:

וכימן במסרה רבתא. ויתיצבו ה׳ וסימן ויתיצבו בתחתית ההר. באהל מועד. ויתיצבו לפני האלהים. פנות כל העם. בתוך החלקה דיה. וחד ויתיצבו כמו לבוש. ונמסר גם בסדר וישמע יתרו: וירא כ׳ וכימן נמסר בפס"ד:

תולדות אהרן

ויכתב משה. גיטין נט (גיטין מז): מקץ שבע שנים. ר"ה יב סוטה מא: בבא כל. חגיגה ג סוטה שם (חגיגה טו): באזניהם. חגיגה שם: הקהל את העם. שם חגיגה עה סוטה יט): למען ישמעו. שם (תרומות מ): הן קרבו ימיך. מ"ק כח: וילך משה. סוטה יג:

ספורנו

(ט) את התורה הזאת. פרשת המלך בלוה עתה שיקרא בהקהל: ויתנה אל הכהנים בני לוי. שמידם יקבלנה המלך הקורא כאותה שבניע הבנן נותנו לכ"ג וכ"ג למלך: הנושאים את ארון. שבאלו בעת שתחדש גם כו: ואל כל זקני ישראל. שמידם יקבלו הכהנים את התורה בהקהל כאותו שבניע חזן הכנסת נותן לראש הכנסת וראש הכנסת לסגן: (יב) למען ישמעו. יבינו חכמי העם: ולמען ילמדו. ולמען ילמדו מהם הבלתי מבינים: ויראו את ה׳ אלהיכם. בהבינם גדלו הבא בתורתו במופתים בכליים: (יג) ובניהם אשר לא ידעו. שלא היו יודעים לשאול בהיותם טף: ישמעו. שמיעת האזן בישמעו שנאמרו דברים אלה: ולמדו. ישאלו בגדלם וילמדו מן המבינים

רמבן

(ט) ויכתב משה את התורה הזאת. מתחלת בראשית עד לעיני כל ישראל ואע"פ שבכאן כתיב תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל והוא רומז לספר הזה של אלה הדברים על דעת רבותינו אבל בזה חזר ואמר ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם וזה יכלול כל התורה כולה:

(יב) למען ישמעו ולמען ילמדו האנשים והנשים. כי גם הם שומעות ולומדות ליראה את ה׳:

(יג) ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו. הם הטף כשישמעו וישאלו והאבות ירגילום ויחנכו אותם כי אין הטף הזה יונקי שדים אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך וזה טעם ולמדו ליראה בעתיד כי למעלה אמר ולמדו ויראו. אבל רבותינו אמרו האנשים ללמוד והנשים לשמוע והטף למה באו ליתן שכר למביאיהם:

(יד) ואצונו ואזרזו לשון רש"י. ואין צורך כי דבר השם הזה ואמץ כי אתה תביא מצוה היא ואילו היה מתעצל ולא יעשה כן היה חייב מיתה. ויתכן שיהיה פירוש ואצונו שאמנה אותו נגיד ומצוה על ישראל כמו שפירשתי בפסוק וצויתה אותו לעיניהם:

(טו) וירא ה׳ באהל בעמוד ענן. הטעם כי עמוד הענן היה על הפתח והשם היה נראה באהל וזהו הכבוד על דעת ר"א. ועל דעתי הוא כמו וירד ה׳ בעמוד ענן ויעמוד פתח האהל והנה כבוד ה׳ נראה בענן והטעם כי רצה לדבר עם משה שישמע יהושע ושם יצוה את יהושע עלמו והנה למשה נאמר ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת אבל יהושע לא היה במעלה ההיא ואסור היה ליכנס באהל כלל והנה ויעמוד עמוד הענן על פתח האהל שב לבאר כי היה הענן ונו הכבוד על פתח האהל הוסף עליו והנה הוא באהל: פלגו

רשי

ואורחו : (טז) נכר הארץ. גויי הארץ : (יז) והסתרתי פני. כמו שאיני רואה בצרתם : (יט) את השירה הזאת. (דברים לב) האזינו השמים עד וכפר אדמתו עמו : (כ) ונאצוני. והכעיסוני וכן כל ניאוץ לשון כעס : (כא) וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שהתריתי בו בתוכה על כל המוצאות אותו : כי לא תשכח מפי זרעו. הרי זו הבטחה לישראל שאין תורה משתכחת מזרעם לגמרי :

ויצו

עמוד הענן על פתח האהל :
טז ויאמר יהוה אל משה הנך
שכב עם אבתיך וקם העם הזה (ס' פסו' שאין להם הכרע)
וזנה | אחרי | אלהי נכר הארץ
אשר הוא בא שמה בקרבו
ועזבני והפר את בריתי אשר
כרתי אתו : יז וחרה אפי בו ביום
ההוא ועזבתים והסתרתי פני
מהם והיה לאכל ומצאהו רעות
רבות וצרות ואמר ביום ההוא
הלא על כי אין אלהי בקרבי
מצאוני הרעות האלה : יח ואנכי
הסתר אסתיר פני ביום ההוא
על כל הרעה אשר עשה כי פנה
אל אלהים אחרים : יט ועתה
כתבו לכם את השירה הזאת
ולמדה את בני ישראל שימה
בפיהם למען תהיה לי השירה
הזאת לעד בבני ישראל : ששי
שביעי כ כי אביאנו אל האדמה | (ו' דסמיכי)
אשר נשבעתי לאבתיו זבת חלב (כל אורייתא חס'. ע"ז כתו')
ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל
אלהים אחרים ועבדום ונאצוני (ל' ומ"ל)
והפר את בריתי : כא והיה כי
תמצאן אתו רעות רבות וצרות (חסר ס. ג')
וענתה השירה הזאת לפניו לעד

תרגום

דעננא על תרע משכנא :
טז ואמר יי למשה הא את
שכיב עם אבהתך ויקום
עמא הדין ויטעי בתר
טעות עממי ארעא דהוא
עליל לתמן ביניהון וישבקון
דחלתי וישנון ית קימי
דגזרית עמהון : יז ויתקף
רוגזי בהון ביומא ההוא
וארחקינון ואסלק שכינתי
מנהון ויהון למיבז ויערען
יתהון בישן סגיאן ועקן
ויימר ביומא ההוא הלא
מדלית שכינת אלהי ביני
ארעוני בישתא האלין :
יח ואנא סלקא אסלק שכינתי
מנהון ביומא ההוא על כל
בישתא דעבדו ארי אתפניאו
בתר טעות עממיא : יט וכען
כתובו לכון ית תושבחתא
הדא ואלפה ית בני ישראל
שויה בפומהון בדיל דתהי
קדמי תושבחתא הדא
לסהיד בבני ישראל : כ ארי
אעלינון לארעא דקיימית
לאבהתהון עבדא חלב
ודבש ויכלון וישבעון
ויתפנקון ויפנון בתר טעות
עממיא ויפלחון להון וירגזון
קדמי וישנון ית קימי :
כא ויהי ארי יערען יתהון
בישן סגיאן ועקן ותתיב
תושבחתא הדא קדמוהי

אבן עזרא

פרשת הנך שוכב עם אבתיך ואין מוקדם ומאוחר בתורה וכן פרשת ויהי כבלות משה לכתוב דבקה עם ויכתוב משה את התורה הזאת : (טז) וקם העם הזה. לא יתכן היותו דבק עם אשר לפניו כי מה טעם העם הזה וזנה : וטעם וזנה. לצאת במחשבתו מתחת רשותו : אחרי אלהי נכר הארץ. ידענו כי השם אחד והשנוי יבוא מהמקבלי' והשם לא ישנה מעשיו כי כלם הם בחכמה ומעבודת השם לשמור כח הקבול כפי המקום על כן כתיב את משפט אלהי הארץ על כן אמר יעקב הסירו את אלהי הנכר והפך המקום הדבק בעריות שהם שאר והמשכיל יבין : וטעם בקרבו. שב אל נכר כאילו אמר וזנה אחרי אלהי עם נכר שהם אלהי הארץ והקרוב כי בקרבו שב אל הארץ כי נמצא לשון זכר כמו ולא נשא אותם הארץ נעתם הארץ : (יז) ועזבתים. כלם : והיה. כל אחד לאכול לאויב : (יח) וטעם הסתר אסתיר. שאם יקראו אלי לא אענם והמשל כאדם שלא יראה ולא ידע מה יעשה וכן מנהג לשון לדבר בכפל ובעלי הדקדוק יבינו זה : כי פנה. היא הרעה הגדולה כאשר פירשתי שאין למעלה ממנו : (יט) כתבו לכם. מצוה שיכתוב אותה משה גם כל מבין לכתוב : ולמדה. הטעמים הקשים שיבאר להם : שימה בפיהם. שידעוה בגרסא : ומלת ולמדה. גם שימה. זרה כי המשפט להיות ה"א ולמדה קמוץ ותחת הדלת פתח קטן : לעד בבני ישראל. דבק בטעם עם כי אביאנו גם יתכן להיותו מובדל בעבור וענתה כטעם לא תענה ברעך כאילו השירה עונה לאשר יאמרו למה מצאתנו כל זאת : (כא) לפניו. כמו נגדו והטעם שלא יזוז העד ממנו רק

פנו

וקם העם הזה וזנה חד מן ה' פסוקים בתורה דאית בכל חד וחד מלה חדא דלית לה הכרע אי מהאי גיסא אי מהאי גיסא וסימן בלשון תרגום אוטיבו שבטיא ליהושע בנהורא דמשה וסימן הלוא אם תיטיב שאת. ובני יעקב באו מן השדה כשמעם. ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים. ובמנרה ארבעה גבעים משקדים. ויאמר ה' אל משה הנך שכב עם אבתיך וקם (ע' מנין תודות) : אל האדמה ו' וסימן במס"ר : ושבע ב' וס' ואכל ושבע ודשן. ודוד זקן ושבע:

בעל הטורים

וקם העם. הנון על הקו"ף לומר שימאסו בק' ברכות. וכנגן של שלמה שהיה בהיכל ק' אמה : העם הזה וזנה אחרי. בגימטריא זהו מנשה : והסתרתי פני מהם והיה לאכול. ס"ת בגימ' כמן. וז"ש בחולין ואנכי הסתר אסתיר כמו לאסתר : ומצאהו. חסר וי"ו לומר ששה פעמים גלו ג' על ידי סנחריב וג' על ידי נבוזראדן : הרעות האלה. בגימ' גליות : ולמדה את בני ישראל. בגי' זו תורה בכתב : שימה בפיהם. בגימטריא זה תלמוד :

תולדות אהרן הנך שכב. סנהדרין צ : וקם העם הזה. יומא נב : וחרה אפי. חגיגה ה : ואנכי הסתר. שם חולין קלט : ועתה כתבו. נדרים לח סנהדרין כא עקידה ש' יט : ולמדה את בני ישראל. עירובין נד : ואכל ושבע. ברכות לב : והיה כי תמצאן. חגיגה ה :

רמבן

(טז) **אלהי** נכר הארץ. גויי הארץ לשון רש"י. ואיננו נכון אבל האלהים שהוא נכר בארץ הזאת כי השם הנכבד נקרא אלהי הארץ כענין שנאמר כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ וכן וידברו על אלהי ירושלים ועל אלהי עמי הארץ וכתיב לא ישבו בארץ ה' והזכיר זה רבי אברהם וכבר פירשתיו : **וטעם** אשר הוא בא שמה בקרבו. שהוא בא בקרב עמו ועבדיו או בקרבו בקרב הארץ כמו ולא נשא אותם הארץ ונעתם ארץ כדברי ר"א :

(יז) **וטעם** ואמר ביום ההוא. הלא על כי אין אלהי בקרבי איננו וידוי גמור כענין והתודו את עונם אבל הוא הרהור וחרטה שיתחרטו על מעלה ויכירו כי אשמים הם. וטעם ואנכי הסתר אסתיר פני פעם אחרת כי בעבור שהרהרו ישראל בלבם כי חטאו לאלהים ועל כי אין אלהיהם בקרבם מצאום הרעות האלה היה ראוי לרוב חסדי השם שיעזרם ויצילם שכבר כפר בע"ג כענין שאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי ולכך אמר כי על כל הרעה הגדולה שעשו לבטוח בע"ג יסתיר עוד פניו מהם לא כהסתר פנים הראשון שהסתיר פני רחמיו ומצאום רעות רבות וצרות רק שיהיו בהסתר פני הגאולה ויעמדו בהבטחת פני רחמיו ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו' עד שיוסיפו על החרטה הנזכרת וידוי גמור ותשובה שלימה כמו שנזכר למעלה ושבת עד ה' אלהיך וגו' :

(יט) **ועתה** כתבו לכם את השירה הזאת. על דרך הפשט למשה ויהושע שניהם יצוה שיכתבוה כי רצה לצוות יהושע נביאו בחיי משה והנה משה כתבה ויהושע עומד עמו וקורא ורואה וזה טעם ויכתוב משה וילמדה את בני ישראל למשה שהוא העיקר כי ממנו ישמעו וילמדו בו גם יהושע היה

מלמד

ספורנו

המוכיחים : ועזבתים. ביד האומות שיגברו עליהם : (יז) והסתרתי פני מהם. אחר שיהיו ביד האומות וירעו אותם ויענום אעלים עיני המלתי מהם כבלתי רואה בצרתם : על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות. בשביל שסלק שכינתו מתוכנו היו אלה לנו ובהפכם זה לא יפנו להתפלל ולא לשוב בתשובה : (יח) ואנכי הסתר אסתיר פני מהם. לא כמו שחשבו הם באמרם שאיני בקרבם כי אמנם בכל מקום שיהיו תהיה שכינתו מצוי' כמאמרם ז"ל (מגלה פרק בני העיר) בכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם אבל אסתיר פני מהצילם : על כל הרעה אשר עשה. הוא לעצמו : כי פנה אל אלהים אחרים. כי בצרות המוצאות אותם על מה שחטאו הם אינם

פונים

עמו יהיה תמיד: כי ידעתי את יצרו. כי אילו לא הייתי יודע את העתידות כבר ידעתי מה שעשו עד היום הזה: (כב) ביום ההוא. שלא איחר הדבר ויתכן שהיה יום מותו אחר מכתב דברי התורה. כי השירה כתב משה עמה: (כד) עד תמם. דבק עם דברי: (כה) ויצו משה את הלוים. דרך קצרה כאילו אמר הלוים הנזכרים שהם הכהנים ולא כל הלוים כי אינם נוגעים בארון: וטעם נושאי ארון ברית ה'. בציווי ובן רבים: (כו) והיה שם בך לעד. עם כל ישראל ידבר והכהנים בכללם כאשר דבר לישראל וטעמו הראוני והגדי לכדם כאשר פירשתי: (כז) **ואף כי אחרי מותי**. גם כי

(כג) ויצו את יהושע בן נון. מוסב למעלה כלפי שכינה כמו שמפורש **אל** הארץ אשר נשבעתי להם: (כו) לקוח. כמו זכור שמור הלוך: מצד ארון ברית ה'. נחלקו בו חכמי ישראל בבא בתרא יש מהם אומרים דף היה בולט מן הארון מבחוץ ושם היה מונח וי"א מצד הלוחות היה מונח בתוך הארון: (כח) הקהילו אלי. ולא תקעו אותו היום בחצוצרות להקהיל את הקהל לפי שנאמר במדבר י) עשה לך ולא השליט יהושע עליהם ואף בחייו נגנזו קודם יום

כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ כִּי יָדַעְתִּי אֶת־יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם בְּטֶרֶם אֲבִיאֶנּוּ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבָּעְתִּי׃ כב וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַהוּא וַיְלַמְּדָהּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ כג וַיְצַו אֶת־יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן וַיֹּאמֶר חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תָּבִיא אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ׃ כד וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת עַל־סֵפֶר עַד תֻּמָּם׃ שביעי כה וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת־הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה לֵאמֹר׃ כו לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה־שָׁם בְּךָ לְעֵד׃ כז כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת־מֶרְיְךָ וְאֶת־עָרְפְּךָ הַקָּשֶׁה הֵן בְּעוֹדֶנִּי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מַמְרִים הֱיִתֶם עִם־יְהוָה וְאַף כִּי־אַחֲרֵי מוֹתִי׃ מפטיר כח הַקְהִילוּ אֵלַי אֶת־כָּל־זִקְנֵי שִׁבְטֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם

לְסָהִיד אֲרֵי לָא תִתְנְשֵׁי מִפּוּם בְּנֵיהוֹן אֲרֵי גְלֵי קֳדָמַי יִצְרֵיהוֹן דְּאִנּוּן עָבְדִין יוֹמָא דֵין עַד לָא אֲעֵלִינוּן לְאַרְעָא דְּקַיֵּימִית׃ כב וּכְתַב מֹשֶׁה יָת תּוּשְׁבַּחְתָּא הָדָא בְּיוֹמָא הַהוּא וְאַלְּפַהּ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃ כג וּפַקֵּיד יָת יְהוֹשֻׁעַ בַּר נוּן וַאֲמַר תְּקֵיף וְאַלֵּים אֲרֵי אַתְּ תָּעֵיל יָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְאַרְעָא דְּקַיֵּימִית לְהוֹן וּמֵימְרִי יְהֵי בְּסַעְדָּךְ׃ כד וַהֲוָה כַּד שֵׁיצֵי מֹשֶׁה לְמִכְתַּב יָת פִּתְגָּמֵי אוֹרָיְתָא הָדָא עַל סִפְרָא עַד דִּשְׁלִימוּ׃ כה וּפַקֵּיד מֹשֶׁה יָת לֵיוָאֵי נָטְלֵי אֲרוֹן קְיָמָא דַּייָ לְמֵימָר׃ כו סְבוּ יָת סִפְרָא דְּאוֹרָיְתָא הָדֵין וּתְשַׁוּוֹן יָתֵיהּ מִסְּטַר אֲרוֹן קְיָמָא דַּייָ אֱלָהֲכוֹן וִיהֵי תַמָּן בָּךְ לְסָהִיד׃ כז אֲרֵי אֲנָא יְדַעְנָא יָת סָרְבָנוּתָךְ וְיָת קְדָלָךְ קַשְׁיָא הָא עַד דַּאֲנָא קַיָּם עִמְּכוֹן יוֹמָא דֵין מְסָרְבִין הֲוֵיתוֹן קֳדָם יְיָ וְאַף אֲרֵי בָּתַר דְּאֵימוּת׃ כח אַכְנִישׁוּ לְוָתִי יָת כָּל סָבֵי שִׁבְטֵיכוֹן וְסָרְכֵיכוֹן

בעל הטורים

ואף כי אחרי מותי. כ"י בגי' אחר מותי יהושע פרנס את ישראל כ"ח שנה וכ' שנים שאריכו הזקנים:

עשה הי קמצין וסי' נמסר בסדר בשלח. וכל אב"ת דתקיע דכוותהא בים כ"ב פתחין וסימן נמסר במלכים ב' סימן ד' גבי וארבעה אנשים היו מצורעים: קשה הקשה הי פתחין וסימן וישפטו את העם. ואת ערפך הקשה. מדעתי כי קשה אתה. והאיש קשה ורע מעללים. וסכרתי את מצרים ביד

תולדות אהרן סי' לא תבנא. שבת קלח: כי אהם תמות. סנהדרין ח: לקח את ספר התורה. גיטין ס בתרא יד עו מנחות ל (סוטה כב): ושמתם אתו. בבבא יד:

ספורנו

פורס אלי לעזרה בתשובה ובתפלה אבל פורס להעלם באמונה עובדי אלהים אחרים: (כא) כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום. שאינם מאמינים להכנס לארץ כדי לעבדני בה כמו שהוא המכוון מאתי כאמרו ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו אבל מאמינים אותה להשביע נפשם המתאוה וימשך מזה כל הרע שיבא כאמרו וישמן ישורון ויבעט: (כג) ויצו את יהושע. אמר ית' מנה את את יהושע לנגיד כמו מיתי שופטים וטך לנגיד ודומיהם: על ספר עד תומם. עם כתיבת השירה וכתיבת ואת הברכה: (כו) והיה שם בך לעד. יעיד שידעתי שתעזבו את תורת האל יתברך ובשביל זה הוצרכתי לשים ספר תורה אחד במקום שלא יכנס בו אדם זולתי כ"ג אחת בשנה ויעיד זה הספר בכל מה שימצא כתוב בספר התורה שימצאו ביד צדיקי הדור הן הן הדברים שנאמרו לו למשה מסיני בלי תוספת והסרון ובזה לא יולד ספק לכם עליהם. אמנם הספר שמצא חלקיהו נראה שהיה הספר שנתן משה אל הכהנים נושאי ארון ברית ה' שהוזכר למעלה שהיה פ' המלך בלבד ובו כתב יהושע הברית שהדש עם ישראל כאשר שקבלו עליהם בו לעבוד את האל יתעלה באמת ובתמים שהוא בעיון ובמעשה וכשקרא בו יאשיהו וראה שרחקו מכל

מלמד עמו כמו שאמר בסוף הוא והושע בן נון: וטעם השירה הזאת. השירה אשר אגיד לך עתה והיא האזינו ויקראה שירה כי ישראל יאמרוה תמיד בשיר וזומרה וכן נכתבה כשירה כי השירים יכתבו בהם הפסק במקומות הנעימה: (כא) **וטעם** כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום. כטעם כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה שהיא הידיעה בפועל כי הידיעה בעתיד ידיעה בכח ואם לא חטאו ישראל במדבר ולא נודע יצרו בפועל לא היה הגון שיעיד בהם שירה לומר הגלוי לפניו שתחטאו ואעידה בכם שתמצאנה אתכם רעות רבות וצרות כזה וכזה אבל היה הראוי שיתן להם התורה בידיעה שתם אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו אבל עתה שנודע גם להם יצרם הרע ולכם הזונה יגיד להם כל הקורות אותם כענין שנאמר מדעתי כי קשה אתה וגיד ברזל ערפך ומצחך נחושה ואגיד לך מאז בטרם תבא השמעתיך:

(כג) **ויצו** את יהושע בן נון. מוסב למעלה כלפי שכינה כמו שמפורש אל הארץ אשר נשבעתי להם ואנכי אהיה עמך לשון רש"י. ויפה פירש. ועל דעת ר"א ויצו את יהושע משה במצות השם ועל כן אמר אשר נשבעתי להם

וכן מצינו שאמר משה ונתתי מטר ארצכם בעתו וכן ונתתי עשב בשדך לבהמתך וכן למען תדעון כי אני ה' אלהיכם וכן ישלח ה' בך את המארה מפני רוע מעלליך אשר עזבתני וכבר דברתי בהם:

(כד) **וטעם** ויהי ככלות משה לכתוב. כי מתחלה כתב את התורה ויתנה אל הכהנים כאשר נאמר למעלה ולא אמר להם אנה יניחו אותה ואחרי כן נצטוה בשירה הזאת ויכתוב אותה ולמדה את בני ישראל בו ביום והנה הוסיף אותה על התורה. ויהי ככלות משה לכתוב הכל בספר התורה או צוה את

ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בם את־השמים ואת־הארץ׃ כט כי ידעתי אחרי מותי כי־השחת תשחתון וסרתם מן־הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי־תעשו את־הרע בעיני יהוה להכעיסו במעשה ידיכם׃ ל וידבר משה באזני כל־קהל ישראל את־דברי השירה הזאת עד תמם׃ פ פ פ

ע׳. ארניה סימן

ה. כי״ס שמ״ו סימן · ו׳ חסר בליש׳ · ד · ז׳ בליש׳ · ל׳ מ״ל בתורה וכל נביאים וכתו׳ דכו׳ מ״ל כמ״א חסר וי״ן יחזקיהו ויאמר מהם מלאו ידכם

ואמליל קדמיכון ית פתגמיא האלין ואסהיד בהון ית שמיא וית ארעא׃ כט ארי ידענא בתר דאמות ארי חבלא תחבלון ותסטון מן אורחא דפקידית יתכון ותערע יתכון בישתא בסוף יומיא ארי תעבדון ית דביש קדם יי לארגזא קדמוהי בעובדי ידיכון׃ ל ומליל משה קדם כל קהלא דישראל ית פתגמי תושבחתא הדא עד דשלימו׃ פ פ פ

רשי

אחר מותו (ס״א ביום מותי) לקיים מה שנאמר (קהלת ח) אין שלטון ביום המות: ואעידה בם את השמים ואת הארץ. וא״ת הרי כבר העיד למעלה (דברים ל) העידותי בכם היום וגו׳ התם לישראל אמר אבל לשמים ולארץ לא אמר ועכשיו בא לומר האזינו השמים וגו׳: (כט) אחרי מותי כי השחת תשחיתון. והרי כל ימי יהושע לא השחיתו שנא׳ (יהושע כד) ויעבד ישראל את ה׳ כל ימי יהושע מכאן שתלמידו של אדם חביב עליו כגופו כל זמן שיהושע חי היה נראה למשה כאילו הוא חי:

בעל הטורים

הרעה באחרית הימים. ר״ת עולה בגי׳ גוג: וקראת ד׳ וקראת אתכם הרעה. וקראת שמו ישמעאל. וקראת שמו עמנואל. וקראת ישועה חומותיך. כשתקראת אתכם הרעה וקראת ישמעאל שתתפלל לאל שישמע אליך ויהיה עמנו ותשוב אליו בתשובה אז וקראת ישועה חומותיך:

אבן עזרא

כי ידעתי אחרי מותי כי כן אמר לי השם וקם העם הזה אחר שתשכב עם אבותיך וזהו אחרי מותי: (כט) וטעם וקראת. כמו וחטאת עמך ושם מפורש:

אדנים קשה: באזניהם ה׳ מלאים וסימן נמסר בסדר כי תשא ואעידה ה׳ וסימן בם את השמים ואת הארץ. ואעידה לי עדים נאמנים. על מי אדברה ואעידה. שמעה עמי ואדברה. שמע עמי ואעידה בך:

רמבן

את הכהנים לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה׳ אלהיכם שהיה מונח בארון מן הצד כי מעתה לא יגעו בו כלל להוסיף או לגרוע וזה טעם ויהי ככלות משה לכתוב עד תומם ועל כן אמר ר״א כי וזאת הברכה מוקדמת ומקומה למעלה כאשר נאמר וילך משה וידבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל. ויתכן כי אחרי שכתב השירה וילמדה את בני ישראל איש איש לשבטיהם שהביאם לפניו אל בית המדרש כתבה בספר התורה וצוה את הכהנים לקוח את ספר התורה לומר שגם השירה תהיה מונחת בארון עם התורה שהיא מכלל התורה כי היא שם לעד ואמר להם שיקהילו אליו עוד כל זקני השבטים והשוטרים והעם יאספו עמהם כי כן נאמר בסוף ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם והנה עשו הכהנים כן ויקהילו אליו כל העם והעיד בהם את השמים ואת הארץ ובהקהל באזני הכהנים וכל העם ואז אמר לו השם יתברך עלה אל הר העברים הזה ונתחייב לעשות כן מיד ועמד וברך אותם וזאת הברכה ויכתב אותה בסוף הספר שנתן לכהנים ואז עשו הכהנים מה שצוה אותם ונתנו הספר שלם מצד ארון הברית והנה הכל כסדר האמור בתורה:

ספורנו

מכל זה הכד ודרש את ה׳ על זאת: (כח) ואדברה באזניהם את הדברים האלה. דברי שירת האזינו. ואעידה בם את השמים ואת הארץ. כאמרו האזינו השמים כו׳: כי ידעתי. אגיד באותה השירה ואעיד בכם שידעתי שתעשו באופן שתקרה לכם הרעה כדי שלא תיחסו העתיד אל המקרה אבל תיחסו אל מה שהשחתם ותתנו לב לשוב כענין והגיד לך מאז בטרם תבא השמעתיך פן תאמר עצבי עשם: את דברי השירה הזאת עד תמם. עד פרשת כי ידין וכי הבא אף על פי שאינם מכלל דברי העדה:

כלי יקר

פרשת וילך

וילך משה וידבר את הדברים האלה. כל המפרשים נדחקו בהליכה זו כי לא פורש להיכן הלך. ולי נראה לפרש אותה בשני פנים. הא׳ הוא לפי שרצה משה לומר לא אוכל עוד לצאת ולבא ומלת לא אוכל יש לו ב׳ פנים או לא אוכל ממש מבלתי יכולת או לא אוכל איני רשאי מלשון לא תוכל לאכול בשעריך. ובאמת שכאן פירושו איני רשאי עוד לצאת ולבא לפי שכבר נתנה הרשות ליהושע והיה משה ירא פן יבינו ישראל לא אוכל כמשמעו מבלתי יכולת לילך לבא ולצאת לפניהם כפעם בפעם מה עשה משה הלך לפני כל ישראל בזריזות להראות ולהראה כי בזה הראה להם כי כחו אז כן עתה לילך ולצאת ולבא לפניהם ואז יבינו מעצמם מאמר לא אוכל שכוונתו איני רשאי לכך נאמר וילך משה שהלך בפני כל ישראל בזריזות להראותם שהוא יכול לילך אבל אינו רשאי. ומטעם זה אמר להם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום והעפ״כ ככחי אז כן עתה כי בכל הימים הללו לא סר כחי וזה מופת שיכול אני אבל איני רשאי. ובדרך זה י״ל וילך משה גם לדבר אחר שפירש״י לא אוכל לצאת ולבא בדבר הלכה ע״כ וילך משה שהלך לפניהם בדבר הלכה ותורה ובזה הראה להם שככהו אז כן עתה בדבר הלכה ויכול אבל אינו רשאי כי נתנה הרשות ליהושע ובהכרח נסתמו ממנו מעינות החכמה וסתימה זו שאינו רשאי כאמור. הב׳ שרצה משה לרמז על התשובה אשר עיקרה בדברים כמ״ש קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳ לכך נאמר וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל ומדקאמר אח״כ ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום אם כן דבור ראשון להיכן אזל אלא שהוא דבור קשה של מוסר ולכך אמרו אל כל ישראל לומר כל מי שיש לו להשיב יבא וישיב כמו שפירש״י על מ״ש אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל וכן כאן אמר לכולם ענין התשובה התלויה בדברים. ולפי שאין אדם רואה חובה לעצמו לעולם וכל הוטא ורב מרי לעולם לא ילך הוא אל החכם הרופא לבקש תרופה למחלתו בחלי הנפש ואלולי שישמע בקראו אליו החכם ההולך אליו ומדבר על לבו לפתותו ע״ד התשובה ע״כ אמר וילך משה שהוא הלך מאהל לאהל אל כל אחד מישראל והיה מדבר על לבו את הדברים האלה היינו עניני התשובה התלויה בדברים והוא מוסב על מ״ש למעלה כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך דהיינו ענין קחו עמכם דברים ואולי הוא ענין השלום שדרשו על פסוק **בקש שלום ורדפהו כי השלום אינו כשאר המצות כי כל שאר המצות כלינים ומזוזה** והלא אם תבא לידך אתה מחויב לעשותם אבל אין אתה מחוייב לחזור אחריהם אבל השלום אתה מחוייב לחזור אחריו ויש ליתן טעם בדבר מה נשתנה השלום יותר מכל שאר מצות שבתורה ויבא על נכון אם נאמר שבלום זה הוא לעשות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים ע״י התשובה וע״כ אתה צריך לחזר אחריו מפני נדדים אם מצד שהחוטא לא ישים אשם בנפשו לעולם ואינו רואה חובה לעצמו כמו שאתה רואה חובתו ע״כ צריך אתה לחזור אחריו כי לא יחזר הוא אחריך. אם מצד שאתה צריך אל זה השלום כי כל ישראל ערבים זה בעד זה ורז״ל אמרו גדולה תשובה שאפילו בזמן שיחיד עשאה מוחלין לו ולכל העולם כולו שנאמר ארפא משובתם כי שב אפי ממנו אם כן שלום זה הוא להנאתך דין הוא שתחזור אתה אחריו. ואף אם השלום כפשוטו בין איש לרעהו מ״מ יש בו צורך גדול אל התשובה כדי שיהיו השבים רבים כי בכל ימות השנה אין הקב״ה מקבל כ״א תשובת הרבים ויחיד אימת בי׳ ימי תשובה דווקא ע״כ נאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב כי מי שהוא רחוק ונתקרב צריך לשני שלומות אלו הן שלום בינו ובין אלהיו הן שלום בינו לרעהו ואז אמר ה׳ ורפאתיו וכמו שבלום זה המסבב התשובה הייב כל אדם לחזר אחריו וכך עשה משה זה״ש וילך משה כי הוא הלך אחריהם לרמז על התשובה ועל הדרכים המסבבים התשובה דהיינו השני שלומות שהזכרנו ושניהם נכללו באמרו וידבר את הדברים האלה הן דברי וידוי בין אדם למקום הן דברי פיוס בין אדם להבירו כי על שניהם נאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳:

כי ה׳ אלהיך הוא ההולך עמך. מצינו לשון הליכה בפ׳ ז׳ בב׳ פנים כי אצל ישראל כתיב כי ה׳ אלהיך הוא ההולך עמך משמע מחזיק בידך מדריכך בדרך תלך. אבל ביהושע כתיב וה׳ הוא ההולך לפניך. ובמשה כתיב שתם. וילך משה בלא סעד כלל כי זה דומה למה שנאמר בנח שהיה מקטני אמנה את האלהים התהלך נח שהיה צריך סעד לתמכו כך ישראל כתיב אצלם כי ה׳ אלהיך ההולך עמך כי הוו צריכין סעד לתמכם בירהאת ה׳. אבל יהושע נאמר בו וה׳ הוא ההולך לפניך והוא אחריו כי לא היה צריך כל כך סעד לתמכו כמו ישראל אבל מ״מ לא הגיע למדרגת האבות שנאמר בהם האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו משמע שהשכינה היה אחריהם ולמדרגה זו הגיע משה שנאמר וילך משה משמע הלך לבדו בלא סעד כלל כי ההולך אחרי ה׳ יש לו קצת סעד אבל לא כמי שהולך עם ה׳ ומטעם

ומטעם זה אמרו פני משה כפני חמה כמו חמה שאינה מקבלת אור מגלגל אחר כך משה האיר בגדקו מאליו ויהושע כלבנה שצריכה סעד מן אור החמה. אבל ישראל נמשלו לכוכבים כי אורם זעיר שם וזעיר שם עד שצריכין סעד גדול ביותר. וחכמי התכונה אמרו שמה שיסבבו הכוכבים בע' שנים יסבבו החמה והלבנה ביום א'. כך השלמים כמשה ויהושע קונין עולמם ביום א' לקנות מן השלימות ביום א' מה שלא יכול אדם בינוני לקנות כ"א בע' שנה זמן בינוני אשר קצב ה' לכל אדם לקנות בו שלימות ולפעמים גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע:

ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל וגו'. וכי כל העם היו רואים את הקולות מהו ויאמר לעיני כל ישראל ומהו חזק ואמץ וכי בו תליא כי אם ה' לא יחזיק ידו ויהושע מה הוא כי יאמר לו חזק ואמץ. גם יש לכל משכיל להתבונן בשינויים שבאו בין דברי משה ליהושע ובין דברי הקב"ה ליהושע כי משה אמר כי אתה תבוא את העם והקב"ה אמר כי אתה תביא ומה שפרש"י שמשה אמר זקנים שבדור עמך הכל לפי דעתם ועצתם לכ"א כי אתה תבוא אבל הקב"ה אמר כי אתה תביא בע"כ טול מקל והך על קדקדם יש להקשות על זה איך סתר הקב"ה דברי משה כי כל דבריו נאמרו בנבואה ומפי ה'. משה אמר את העם והקב"ה אמר כי אתה תביא את בני ישראל משה אמר אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותם תלה ירושת הארץ באבותם והקב"ה אמר כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם ולא תלה באבותם משה אמר ואתה תנחילנה אותם והקב"ה לא אמר כן אלא אמר ואנכי אהיה עמך כל השינויים הללו הלא דבר הוא. ואני אומר שדבר זה דומה ממש למ"ש הקב"ה למשה יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל וגו' התחיל בבני ישראל וסיים בקהל וכבר בארנו למעלה פרשת חקת שהיו בישראל תמיד שני כיתות בני ישראל הם זרע אברהם יצחק ויעקב מאמינים בני מאמינים אבל הערב רב וכן הפחותים שבישראל נקראו בשם קהל או עדה. והנה מה שחטא משה בהכאת הסלע שלא גרם אל הרואים להביאם לידי אמונה בה' ללמוד ק"ו מן הסלע כמו שפירש רש"י שם וכמו שנאמר יען לא האמנתם בי שלא גרמתם להאמין בי. ואילו לא היו שם כי אם בנים מאמינים לא היה צריך לעשות לעיניהם דבר הגורם להם חיזוק באמונה אבל מצד שהיו שם גרים הצריכים חיזוק באמונה על כן הקפיד ה' ואמר יען לא האמנתם בי לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל כי אלו היו כולם בני ישראל לא הייתי חושש מאחר שיש בהם גם קהל בנים לא אמון בם והם צריכים תמיד למשיבים אשר יחזקו ברכים כושלות באמונה על כן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ כי אותו קהל צריכין להיות איש אשר רוח בו אשר יעשה תמיד לעיניהם נסים המחזקים ידים רפות באמונה. ודומה לזה ממש אמר משה ליהושע לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה ומלת לעיני כל ישראל מוסב אלמעלה לומר לעיני כל ישראל כל לרבות הגרים והמוקלים שבעם לעיני כלם חזק ואמץ ר"ל עשה לעיניהם דברים הגורמים חיזוק באמונה יען כי אתה תבוא את העם הזה כי יש בבני ישראל גם מוקלים שנקראו בשם עם והם אינן חזקים באמונה כי ברע הם תמיד ע"כ צריך אתה לעשות לעיניהם דברי חיזוק ואימוץ באמונה כדי שלא יקרה לך כדרך שקרה לי כי מצדם נאמר לי לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ יען לא קדשתם אותי לעיני בני ישראל ע"כ אני מזהירך שלעיני כל ישראל תהיה חזק ואמץ בדברים המסבבים האמונה ואז אתה תבוא את העם הזה אל ישראל ולא יקרה לך כדרך שקרה לי. ובהצעה זו מיושבים כל השנויים הנזכרים כי בדברי משה ליהושע נאמר כי אתה תבוא את העם וזה מדבר במוקלים שבעם מן הטעם שהזכרנו כי מצדם הוצרך להזהירו לעיני כל ישראל חזק ואמץ. וע"כ אמר כי אתה תבוא את העם הזה לומר זקנים שבדור עמך הכל לפי דעתם ועצתם כי באמת אתה נער במנין מהכות כשיל מאה והמוקלים שבעם אינן מקבלים מרות כל עיקר ואין דרכם לישא בעול ולקבל עליהם דברי מנהיגים ע"כ אמר משה כי אתה תבוא את העם הזה כי העם הכל לפי דעתם ועצתם ואמר אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותם וגו' כי מצד עצמם אינן זוכין לבא אל הארץ כ"א מצד אשר נשבע ה' לאבותינו כי זכות אבותם וזכותך יעמוד להם לכך נאמר אשר נשבע ה' לאבותם לתת להם ואתה תנחילנה אותם כי גם זכותך יעמוד להם להנחילם את הארץ אבל להם אין זכות מצד עצמם. אבל הקב"ה אמר ליהושע סתם חזק ואמץ בתורה ומצוה ולא אמר לעיני בני ישראל כי הוא מדבר בטובים שבישראל שאינן צריכין חיזוק באמונה והטובים מקבלים מרדות מנהיגיהם ע"כ אמר כי אתה תביא את בני ישראל כי הטובים שבהם שנקראו ב"י שומעים בקול מנהיגיהם אף בדבר שהוא נגד דעתם שהוא כמשכרה בעיניה לכן נאמר תביא בעל כרחם כי הטובים מקבלים מרדות ומרות כאמור ואמר אל הארץ אשר נשבעתי להם לא הזכיר אבותם לפי שהטובים שבישראל זוכים אל הארץ מצד עצמם ואינן צריכין לזכות אבות ואמר ואנכי אהיה עמך כי זכותם של ישראל גרמה לך שאנכי אהיה עמך כי כל מנהיגי ישראל אינן עולין לגדולה כ"א בזכות ישראל כמ"ש ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך מתוך בני ישראל. וי"ל שמשה למדו דרך ההנהגה המדינית שצריכה להיות לפי דעתם ועצתם מן הטעם שנתבאר בפ' שנהם בשבוק וסמכת את ידך עליו והראיה על זה סוף הפסוק שאמר ואתה תנחילנה אותם אבל הקב"ה למדו דרך ההנהגה בתורה ומצות שכן אמר בסוף הפסוק ואנכי אהיה עמך ובזה ודאי אין שייך לומר שיהיה לפי דעתם רק אלא טול מקל כו' לריכם על שמירת התורה. ד"א לעיני כל ישראל חזק ואמץ לפי שעיני כל ישראל עליו וממנו יראו וכן יעשו על כן ביותר הוא צריך להתחזק בתורה ויראת ה' לעיניהם על דרך קשוט עצמך תחלה כי הם כיתד שהכל תולין בו וז"ש כי אתה תבוא לא הפס ר"ל השובים שבישראל אינן הומדים בכפרים כל כך כמו הפחותים. ובעבורם צריך אתה להיות זהיר ביותר [illegible]:

תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. [illegible] באזניו אינו עומד כנגדו כ"א מצדו. ואולי מכאן למדו רבותינו פרק אלו נאמרין במשנה י"ם ראשון של חג שמיני למלך בימה של עץ בעזרה וקורא מתחלת אלה הדברים כו' ומהיכן למדו לומר כן שמתחיל מן אלה הדברים כי יותר היה נכון לומר שיאמר מן הואיל משה באר את התורה הזאת אלא שלמדו זה ממ"ש נגד כל ישראל כי כל פסוק אלה הדברים היה מתנגד לכל ישראל כי היה מזכיר ברמז כל המקומות שהכעיסו בהם להקב"ה מפני כבודן של ישראל והדבר האמור ברמז דומה כאילו היה אומר באזניו שאין השומעים מבינים שום דבר כ"א מי שמרגיש בעצמו שחטא בדבר ההוא הוא המבין הרמיזה ההיא וע"ז אמר שיקרא את התורה הזאת שהיא נגד כל ישראל ובאזניהם ר"ל התורה המתנגדת לישראל ואמירה באזניהם ברמז ושם נאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל לכך אמר כאן נגד כל ישראל כי בהקהל זה א"א שיהיו שם כל ישראל שבכל הארץ אך שהוא מדבר מן אמירת משה שהיתה במעמד כל ישראל ומכאן לימוד לכל דברי תוכחות על עון שצריך המוכיח לדבר ברמז מן חטא שחטא בו איזו איש פרטי באופן שלא יכנס הדבר כי אם באזניו ולא יבינו בו אחרים מפני כבודו כדרך שעשה משה:

הקהל את העם האנשים והנשים והטף. אמרו רז"ל אנשים באו ללמוד נשים לשמוע טף למה באים ליתן שכר למביאיהם משמע מזה שמדבר בטף שלא הגיעו לחינוך דאל"כ לא הוצרכו לטעם ליתן שכר כו' וזה דוחק גדול כי זה דומה כאילו זה שיבאו עליהם משא מעלים ואבנים לבית ה' כדי ליתן שכר למביאיהם. ונראה שעל עיקר צורך הקהל זה היה בעבור התשובה לפי שאמרו רז"ל שיום ראשון של חג נקרא ראשון לחשבון עונות ע"כ הם צריכים לעשות תיכף הכנה אל התשובה והכנה זו היא הקהל זה שהמלך מקהיל את העם וקורא לפניהם מן אלה הדברים כי רוב הספר דברי תוכחות על עון ודברי כיבושים וכבר ידוע שבהקהל יש בו צורך גדול אל התשובה כי ע"י שהם מקוהלים יהיו אגודה אחת ויטו שכם אחד לשוב אל ה' כדי שיהיו השבים רבים לפי שדווקא בעשרה ימים שבין ר"ה ליה"כ הקב"ה מקבל תשובת היחיד אבל בכל ימות השנה אין הקב"ה מקבל כי אם תשובת הרבים. וזהו שדרשו רז"ל ולקחתם לכם ביום הראשון וכי ראשון הוא והלא ט"ו הוא אלא ראשון לחשבון עונות כו' ולמה הזכיר הכתוב ענין זה דווקא בפסוק המדבר מן לקיחת ד' מינים ולמה לא הזכיר זה בפסוק המדבר מישיבת הסוכה. אלא לפי שבלקיחת ד' מינים נרמזו כל ד' כיתות של ישראל שיהיו באגודה אחת כמבואר למעלה בפרשת אמור והולכך הכתוב ליתן טוב טעם ודעת למה דווקא ביום זה נצטוו לעשות מצוה זו שיש בה הוראה שיהיו כל ישראל אגודה אחת שיכפרו אלו על אלו לפי שמן ר"ה עד יוה"כ הקב"ה מקבל אפילו תשובת היחיד על כן אינן צריכין עדיין להיות אגודה אחת כדי שיהיו השבים רבים ומן יוה"כ עד חג הסוכות אין שייך עונות כי כל אחד עוסק במצות סוכה ולולב ומצוה גוררת מצוה ע"כ מסתמא לא יאונה לצדיק כל און עד יום ראשון של סוכות שהוא ראשון לחשבון עונות ע"כ צריכין לעשות הכנה אל התשובה והכנה זו היא שיהיו כולם אגודה אחת כמו ד' מינים אלו לכך נאמר ולקחתם לכם ביום הראשון כנותן טעם לדבר למה זה צויתי לכם על לקיחת ד' מינים אלו באגודה ביום זה דווקא לפי שהוא יום הראשון לחשבון עונות ע"כ אתם צריכין לעשות הכנה אל התשובה של כל ימות השנה והכנה זו היא כשתהיו באגודה אחת כמו ד' מינים אלו אז יקבל ה' תשובתכם כי הן אל כביר לא ימאס. וזהו ג"כ טעם הקהל זה כי נוסף על לקיחת ד' מינים אלו ביום ראשון של חג צוה ה' לעשות עוד רושם דומה לזה מקץ שבע שנים כי בשנת השמטה נוהג ג"כ ההקהל והשלום ע"י שלא יזרע ולא יקצור בו והכל אביוני עמו כי אינו רשאי להחזיק בתבואת שנת השבע כבעל הבית וזה בלי ספק סיבת השלום כי כל דברי ריבות נמשכין ממדת שלי שלי זה אומר כולה שלי וכל זה אינו כל כך בשנה השביעית כי בקום ועשה אין הכל שוים אבל בשב ואל תעשה הכל שוין וזה באמת ענין השלום וכן בחג הסוכות שכל אחד יוצא מדירת קבע לדירת עראי ויושב תחת סוכת שלומו שנה ביום אחד של חול המועד נצטוה המלך לעשות רושם אל השלום וזהו ענין ההקהל כי כל זה הכנה אל התשובה וקורא לפניהם מן אלה הדברים בדברי כיבושים ותוכחות. וז"ש אנשים ללמוד כו' טף למה באים ליתן שכר למביאיהם כי בזמן שישראל עושים תשובה אז מבקשים תחנונים מלפניו יתברך על מחילת העון ויאמרו אם לא למעננו עשה אזי עשה בשביל גמולי חלב שלא חטאו כדאיתא בנוסח של אבינו מלכנו חמול עלינו ועל עוללינו וטפינו וכן אומרים עשה למען גמולי חלב כו' וזהו השכר הניתן למביאיהם מן הטף שיאמרו לפניו יתברך עשה למען טף אלו המובאים בית ה' כדרך שנאמר ביואל אספו עם הביאו קהל אספו עוללים ויונקי שדים וגו'. ולפי פשוטו מדבר בטף שכבר הגיע לחינוך כמ"ש למען ישמעו אלו האנשים ולמען ילמדו אלו הנשים ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו זה טף שהגיע לחינוך:

ובניהם אשר לא ידעו וגו'. אם זה מדבר בטף שהגיע לחינוך שפיר קאמר ישמעו ולמדו ליראה את ה' כי עדיין אינן יודעין דבר מענין יראת ה' אבל בגדולים אמר ולמען ילמדו ויראו את ה' שאינן צריכין כ"א לשמוע המצות אבל היראה מעצמם יראו את ה' כי כבר הורגלו ביראת ה' כל היום אבל אם פסוק זה מדבר בדורות הבאים נראה לפרש זה על דרך שנאמר פרשת עקב ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כ"א ליראה וגו' לפי שכתוב בתריה כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלהיכם וגו' עד כי עיניכם הרואות את כל מעשה ה' הגדול כי רוצה לתרץ בזה מ"ש למעלה ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה למי יראה מלתא זוטרתי היא ע"ז אמר כי אלו הייתי מדבר עם בניכם אשר לא ראו מוסר ה' ולא נשרשו ביראת ה' ודאי הייתי שואל מהם דבר גדול אבל עכשיו אני מדבר עמכם כי עיניכם הרואות את כל מעשה ה' אשר עשה והאותות [illegible] למען תהיה יראתו על פניכם [illegible]

דבר קטן אלא שואל כי עם היות שהיראה דבר גדול הערך היא מאד מ"מ אצלכם בנקל לקיימה כי כבר נשרשתם ביראה וזהו שאמר ועתה ישראל במלה ועתה אתם כל דבריו לאמר שעתה בדור זה מילתא זוטרתי היא ומה ה' שואל מעמך עתה כי אם ליראה. וז"ש כאן אותו דור למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' כי על היראה אינן צריכין זירוז כ"כ ומעצמם יראו את ה' ובניהם אשר לא ידעו דומה ממש למאמר כי לא את בניכם אשר לא ידעו וגומר ורצה בזה כי בניהם אשר לא ידעו מוסר ה' ולא ראו את גדלו המה צריכין זירוז ולימוד על היראה וז"ש ישמעו ולמדו ליראה את ה' כי אצלם היראה דבר גדול מאד :

הן קרבו ימיך למות. ברכתי מסיק אמר משה להקב"ה בהן קלסתיך שנאמר הן לה' אלהיך השמים וגומר ובהן אתה קונס עלי מיתה אמר ליה הקב"ה זכור מה שאמרת והן לא יאמינו לי ומדרש זה צריך ביאור וכי נקנס עליו מיתה בעבור שאמר והן לא יאמינו לי ונ"ל שאמת נכון הדבר שמה שאמר והן לא יאמינו לי גרם לו שנקנסה עליו מיתה כי מאחר שהעיד משה על ישראל שהם בנים לא אמון בם א"כ היה לו לדבר על הסלע כדי לחזק ידים רפות באמונה כי אילו לא אמר משה והן לא יאמינו לי הייתי אומר שהרי מוחזקים בעיני משה במאמינים ומאחר שהם חזקים באמונה אין חילוק אם ידבר אל הסלע או יכה בו' כי עיקר טעם ודברתם אל הסלע הוא כדי שילמדו ק"ו מן הסלע כו' וכמו שנאמר יען לא האמנתם בי אמנתם לא נאמר אלא האמנתם לשון מפעיל יוצא לשני שלא גרמתם לישראל שיאמינו בי על ידי הסלע כי ילמדו ממנו ק"ו ואם היה משה מחזיקם בחזקת מאמינים לא היתה אשמתי גדולה כל כך שיהיה ראוי לקנוס מיתה אבל מאחר שאמר והן לא יאמינו לי הרי החזיקם בחזקת בלתי מאמינים והיו צריכין חיזוק באמונה הנה עי"ז גדולה אשמתו מאד מה שלא דבר אל הסלע לחזק ברכים כושלות באמונה לכך נאמר הן קרבו ימיך למות אותו הן שאמרת והן לא יאמינו לי גרם לך שקרבו ימיך למות. ד"א לפי שאמרו רז"ל החושד בכשרים לוקה בגופו מנא לן ממשה שאמר והן לא יאמינו לי כו' אמר הקדוש ב"ה למשה אתה אין סופך להאמין שנאמר יען לא האמנתם בי ואף על פי שפשוטו הוא שלקה בצרעת מ"מ נראה בעיני יותר נכון לפרש שכל החושד בכשרים לוקה בגופו רצה לומר שילקה בגופו באותו חשד שחשד בו זולתו יהיה הוא נחשד בו כי כל הפוסל במומו פוסל וזהו בעצם ענין לוקה בגופו וראיה ממשה שאמר והן לא יאמינו ולסוף לקה בגופו באותו חשד עצמו שנאמר יען לא האמנתם בי כי למדרש זה קאי לא האמנתם על משה א"כ אותו הן קרב קצו כי מאחר שאמר והן לא יאמינו לי גרם רעה לעצמו שנכשל במה שנאמר יען לא האמנתם בי ועי"ז נקנסה עליו מיתה וז"ש הן קרבו ימיך למות:

הנך שוכב עם אבותיך וקם העם וגומר. רז"ל למדו מכאן סמך לתחיית המתים מן התורה שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם ולימוד זה תמוה מאד כי מי לא ידע בכל אלה שמאמר וקם סמוך אל העם וזנה. ונ"ל שדרשו מן יתיר מלת וקם כי הל"ל וזנה העם מהו וקם אלא כך פירושו שלשון וקם הוא מלשון כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש וכשם שכל תלמיד האומר הלכה בפני רבו שפתותיו דובבות בקבר כך בזמן שהתלמיד מקדיח תבשילו ברבים אין לרבו מנוחה בקבר כי היה לו להזהיר אזהרה אחר אזהרה את תלמידו שלא יבא לידי חטא ואם לא למדו כראוי יאמרו אוי לרבו של זה שכך למדו ובזה דומה כאילו התלמיד החוטא קם על רבו כאויב ואורב ומבטלו ממנוחתו בקבר וזהו נאמר הנך שוכב עם אבותיך בהשקט ובבטחה בקבר אין שטן ואין פגע רע ופתאום יקומו עליך אורבים עדת מרעים כי על ידי קלקול מעשיהם הרי הם קמים עליך לכך נאמר וקם העם הזה וזנה וגומר כי על ידי שיזנו אחר ע"ג הרי הם קמים עליך ואם כן מכאן ראיה לתחה"מ מן התורה שאם לא יחיו המתים אם כן הגוף בקבר כאבן דומם לא חלה ולא מרגיש ויהיה מה שיהיה אחרי מותו ואיך אמר שעל ידי שיזנו אחר ע"ג יקומו עליו אלא ודאי שיש תחית המתים וגוף השלמים עודנו באבו לא יקוץ מכל וכל ויודע ומרגיש כל הנעשה ע"כ יש לו לחוש פן יקומו עליו אחרי שיזנו אחר ע"ג לפיכך אתה צריך לחזור ולהזהירם אזהרה אחר אזהרה ופי' זה מוכרח הן מצד יתור לשון וקם הן מצד אומרו הנך שוכב עם אבותיך כי הל"ל הנך מת אלא שרצה להזהירו שישכב עם אבותיו בהשקט ע"י שיזהירם עוד על ע"ג :

ומצאוהו רעות רבות וצרות. במסכת חגיגה ר"י כי מטא להאי קרא והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות בכי אמר עבד שרבו ממציא לו רעות רבות תקנה יש לו מאי וצרות אמר רב שנעשו צרות זו לזו כגון זיבורא ועקרבא. ושמואל אמר זה הממציא מעות לעני בשעת דוחקו רצה לומר לא קודם אמר רבא היינו דאמרי אינשי זוזי לעללא לא שכיחי לתליתא שכיחא. רש"י פי' ששמואל קאי על הפסוק שדרש למעלה אם טוב ואם רע. ור"ת הקשה על דבריו למה הפסיק בדברי ר"י אלא ודאי ששמואל קאי על דברי ר"י וכן משמע גם בילקוט שמביא דברי שמואל על פסוק והיה כי תמצאן אותו. ויש לספק בדברי ר"י שאמר עבד שרבו ממציא לו רעות רבות וכי הקב"ה הוא הממציא הרעות הלא מפי עליון לא תצא הרעות אלא הרעה באה מעצמה ע"י הסתרת פניו יתברך כמ"ש והסתרתי פני מהם והיה לאכול והיינו ממילא יהיה לאכול ואין זה קרוי ממציא. גם יש לספק והלא כבר כתיב ומצאוהו רעות רבות וצרות ולמה לא בכה ר"י בקראו פסוק זה הנכתב קודם פסוק והיה כי תמצאן אותו כי מדקאמר כי מטא להאי קרא משמע שקרא הפרשה מתחלה. הן אמת שנוכל לומר שדקדק מלשון והיה המורה על ודאי כמ"ש והיה אם לא תכנת בה פי' רש"י מגיד הכתוב שסופה לשמחה. ופי' מהר"ר נתן שדקדק רש"י מלשון והיה שמשמע שכך יהיה בודאי כך והיה כי תמצאן מורה שודאי ימצאוהו אבל למעלה לא נאמר כ"א והיה לאכול אבל ברעות רבות וצרות זו לזו הזכיר לשון והיה כאלו הדבר בספק אם ימצאוהו או לא. ודברי שמואל תמוהים מאד לפ"ש פסוק זה על המלוה לעני בשעת דחקו כאילו כל התוכחות לא יחזירוהו למוטב כי אם צרה זו בלוה בשעת דחקו ולא קודם לכן וכאילו זה מחייב לו לומר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה. ויהי רצון שלא תהיה מגל ישראל צרה גדולה מזו ואיך תכלול הפרשה תוך עונשים גדולים ונוראים ענין המלוה לעני בשעת דחקו וזה הדבר שימאן השכל לקבלו כלל. ועוד צריך ישוב הדבר שנתקשו בו המפרשים כי מהו שאמר הכתוב ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא הלא עיקר ע"ג בלב הוא כי כל דבר התלוי באמונה שרשו ומקורו בלב כי מטעם זה נאמר בע"ג למען תפוש את בית ישראל בלבם וז"ש הלא על כי אין אלהי בקרבי הודה בפה מלא כי כל אלהי העמים אלילים וכפר בע"ג ומה יש לו עוד צדקה לזעוק לפני המלך ה' ואיך כפל עונש אחר הוידוי ואמר ואנכי הסתר אסתיר. וי"א שהסתר זה הוא שיסתיר פניו על הרעה אשר עשה וכי פנה לשון אעפ"י לומר שאפילו מן רעה גדולה זו יסתיר ה' פניו כמ"ש און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'. ואומר אני לפרש דברי ר"י כלפי הערבות שנעשו כל ישראל ערבים זה בעד זה שכל יחיד חטא רבים נשא וזה דבר שאין הציבור יכולין לעמוד בו ע"כ בכה עליו ר"י כי מטא להאי קרא והיה כי תמצאן אותו רעות רבות כי מלת אותו נראה שהוא מיותר כי הל"ל והיה כי ימצאוהו רעות רבות כמ"ש למעלה ומצאוהו רעות רבות אלא שמלת אותו הראה באצבע על היחיד שישא עליו הרעות דהיינו העבירות של כיתות רבות כמ"ש והוא חטא רבים נשא ומה שנקט רבות לפי שכל חוטא תש כחו כנקבה כדרך שאמר משה התשתש כחי כנקבה כמו שפירש"י פרשת ואתחנן בפסוק ואת תדבר אלינו. ואמר צרות לפי שבזמן שיש שלום וריעות בין ישראל אז אין הערבות מזיק להם כ"כ ואדרבה מועיל כי בזמן שרואה את חבירו שהוא נוטה מדרך השכל אז הוא מדריכו בדרך ילך להחזירו למוטב מיראת הערבות כי אין התוכחה מצויה כ"א מן האוהב לנאהב כמ"ש כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכן נסמכה מצות הוכח תוכיח את עמיתך למצות ואהבת לרעך כמוך כי אין התוכחה מצויה כ"א בזמן שאוהבים זה לזה אבל בזמן שאין שלום במעגלותם אז לא די שאינו מוכיחו אלא אדרבה שמח במפלתו כדי להדיח עליו הרעה ושיספה בעונו. ואת"ל שהמצא ימצא איזו איש שלום שיוכיח גם את שונאו הנה השונא אינו מקבל תוכחה ממנו כי הוא חשוד בעיניו שאינו מתכוין לטיבתו וא"כ הערבות מכה רבה בישראל בזמן שאין שלום ביניהם והם כצרות זו לזו כזיבורא ועקרבא כי מה שנראה טוב וישר בעיני זה נראית רע בעיני חבירו וכן להפך עד שלעולם אינן בהסכמה אחת מה שזה אוסר זה מתיר. ע"כ ר"י כי מטי להאי קרא והיה כי תמצאן אותו רעות רבות דקדק ממלת אותו שביחיד מדבר ואפילו היחיד ישא רעות רבות הרעות שעשו רשעים שנמשלו לנקיבות רבות וסיבה לכל זה הוא וצרות שכל ישראל נעשה כל אחד כצרה לחבירו כזיבורא ועקרבא ואינן בהסכמה אחת לעולם כי אילו היו בהסכמה אחת לא היה נמשך נזק מן הערבות ע"כ בכי ר"י ואמר עבד שרבו ממציא לו רעות רבות ומטיל עליו שיסבול הוא עון רבים בזמן שכולם כצרות זו לזו וכי יש לו תקנה ודאי אין תקנה כלל בזה האופן וכמ"ש ורדף אתכם קול עלה נדף כמו שבארנו בפרשת בחקותי שמדבר מזה הענין שכל אחד מישראל נרדף מן ישראל חבירו על כן נאמר מיד וכשלו איש באחיו ואמרו רז"ל בעון אחיו. ז"ש ומצאוהו רעות רבות וצרות. ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה כי אלו היה אלהי בקרבי בלבבי ובמחשבתי והיה כל אחד אומר דעתו לש"ש בהתאסף ראשי עם יחד אז לא היו מחולקין כי התכלית האמתי מאחדם. אמנם לפי שלא היה דעתו לש"ש רק שמבחוץ היה כל אחד מראה את עצמו כאילו דעתו לשם ה' כדרך הצבועים החנפים אבל בקרבי לא היה אלהי אלא כל אחד היה דורש תועלת עצמו או לקנטר את שונאו על כן יצא משפט מעוקל כי לעולם לא יתברר האמת מתוך משא ומתן שאינו לשם שמים ולפי זה אין וידוי זה וידוי החטא של עו"ג כי החטא ישאר קיים עכ"פ אך בהוא מודה שאין כוונת תוכו לשמים עוד היום כי לא אמר על כי לא היה אלהי בקרבי משמע שרוצה לשוב מן אותו דרך מעוקל אלא על כי אין אלהי בקרבי עוד היום ואז הוא גרוע ממה שהיה כי יודע רבונו ומתכוין למרוד בו ע"כ כפל ההסתר ואמר על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים ואין פניה אלא בלב כמ"ש ואם יפנה לבבך ור"ל מבחוץ היה מראה עצמו כשר כאילו כוונתו לשמים ובקרבו פנה אל אלהים אחרים וכוונות זרות אשר ע"כ לא היו לעולם בהסכמה אחת ולא נתברר האמת אצלם לעולם: אך מדקאמר ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא נ"ל על דרך שפירשנו בחבורנו עוללות אפרים חלק א' מאמר פ"ג על מאמר רז"ל אפילו בזמן שישראל עובדים ע"ג ושלום ביניהם הנח לו שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו אמנם כשחלק לבם עתה יאשמו לפי שבזמן שבשלום ביניהם אז ודאי יתוכחו ביניהם כל עובדי ע"ג היאך ויתברר מתוך הויכוח ההוא ששקר נחלו עובדיה וע"כ הנח לו הקב"ה מאריך להם אפו כדי שמעצמם יבינו כי כל מעשיהם תוהו אבל בזמן שחלק לבם על העובדים ואין שלום במעגלותם אף אם ישאו ויתנו בדבר לעולם לא יתברר האמת בין האנשים המתוכחים בדבר ולבם חלק זה מזה כי דעת כל אחד לסתור דברי חבירו ע"כ נאמר עתה יאשמו תיכף ומיד כי למה יתן להם ארכא בחנם ע"כ נאמר גם כאן ואנכי אפי בו ביום ההוא תיכף באותו יום שיתחילו לעבוד

לפי שפרשה זו מדברת בזמן שישראל בצרות זו לזו ואינן בהסכמה אחת ע"כ עתה יאשמו בלא הרחבת זמן וכן מורה הוידוי על כי אין אלהי בקרבי כדרך שנתבאר למעלה שמודה שעולם לא אחר דעתו לש"ש נפה ולב שוה כי אם בפיו מלא לאחר ובקרבו ישים ארבו ע"כ נאמר ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא תיכף כמ"ש עתה יאשמו והוא רמז נכון מאד. ושמואל אמר שפרשה זו מאשמת את ישראל לאמר כי זה דרכם כסל למו שאינן עושין תשובה לעולם כ"א אחר ההכרח כי בזמן שהיסורין מורכבים על כתפיו אז הוא נודר נדרים ליתן ממונו לצדקה או לשוב לה' כמבואר בפרשת בחקתי בסמיכות כי יפליא לנדר נדר לפרשת התוכחה כי גם רז"ל חלקו בין עושין תשובה מאהבה לעושים מיראה כדאיתא במסכת יומא פרק יום הכיפורים א"ר גדולה תשובה שזדונות נעשים להם כזכיות שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך עון מזיד הוא וקרי ליה מכשול איני והא"ר גדולה תשובה שזדונות נעשין להם כזכיות שנא' ובשוב רשע מרשעתו וגו' פירש"י שנאמר עליהם חיו יחיה על מה שעשה אפי' על העבירות. לא קשיא הא מאהבה הא מיראה ועדיין הדבר צריך ביאור לפרש משמעות הפסוקים כי אע"פ שפירש"י עד ה' אלהיך עד דלא יעביד סניגוריא לקטיגוריא הרי מיראה מחמת מדת הדין שלא יעשה מן ה' מדת רחמים לאלהיך מדת הדין מ"מ כי כשלת לשון עבר אינו מתיישב שהרי עכשיו ע"י התשובה נעשה עון למכשול ונ"ל שכוונת הכתוב להזהירו שישוב מאהבה כי כל ירא מתרחק מזה שהוא ירא ממנו וכל אוהב מתקרב אל אהובו לכך נאמר שובה ישראל עד ה' אליו ממש כדרך האוהב המתחבר אליו. וע"ז אחז"ל כתיב כי גדול עד שמים חסדך וכתיב כי גדול מעל שמים חסדך הא בעושים מאהבה כו' ר"ל כי העושה מיראה אינו מתחבר אליו יתברך ואין חבורו כ"א עד שמים ולא עד בכלל ע"כ גם החסד הוא עד שמים אבל העושה מאהבה מתדבק מעל שמים אליו יתברך על כן גם החסד הוא מעל שמים. ואמר לפי שעד עכשיו לא עשית תשובה כי אם מיראה ז"ש כי כשלת בעונך ר"ל לשעבר כשעשו תשובה מיראה לא נקית מכל וכל כי אם לחצאין כי כבר כשלת בעונך שנעשה מן העון המזידי מכשול שוגגי ואם כן רושם המכשול נשאר בך ולא היית מנוקה מכל וכל מן העון שהרי נעשה ממנו שוגג ועדיין אתה צריך לקרבן הבא על השוגג אבל כשתשוב עד ה' מאהבה דהיינו מעל שמים אז תהיה מנוקה מכל וכל ואין אתה צריך אפילו לקרבן כי אם אל וידוי דברים וזהו שאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אליו ממש. אמרו אליו כל תשא עון שמכל וכל תשא עון לא לחצאין כדרך השב מיראה שאין עונו מנושא כולו אלא לחצאין לעשות מן המזיד שוגג אמנם ע"י שתשוב מאהבה אז אמרו כל תשא עון מכל וכל תשא עון שיהיה כמצוה דבר המנושא וגבה מאד לא כמו שנאמר ותשליך במצולות ים כל חטאתם אלא העון יהיה מנושא. וקח טוב שיקחו הקדוש ברוך הוא אליו כדבר טוב כאלו היה העון זכות דבר טוב ואז לא תצטרך גם לקרבן זהו שאמר ונשלמה פרים שפתינו. אמנם ביחזקאל סימן ל"ג כתיב באמרי לרשע מות תמות ושב מחטאתו וגו' חיו יחיה ולא נאמר עליהם חיו יחיה לפי שזה מדבר מיראה מחמת גיזום מות תמות דהיינו מיראה. אמנם אחר כך אמר ובשוב רשע מרשעתו דהיינו לא מיראת המות כי אם ורשעתו מעצמו כי יכיר שלא טוב הדרך אשר הוא הולך בו אז עליהם חיו יחיה כי זה שב מאהבה מבחינת רשעתו לבד. ומה שנאמר בסימן י"ח ובשוב רשע מרשעתו וגו' ולא כתיב שם עליהם חיו יחיה לפי שמדבר בשב מיראה שהרי נאמר שם ויראה וישב וגו' ומלת ויראה או שהוא לשון ראיה והוא שמסתכל ביסורין שבאו עליו לכך נאמר שם תיכף שובו והשיבו ואל יהיה לכם מכשול עון כי ידוע שהשב מיראה אינו מבקש כ"א להציל את עצמו ואינו מבקש להשיב אחרים אבל השב מאהבה משיב גם אחרים כי האוהב את המלך רוצה שהכל יאהבוהו לכך נאמר שובו והשיבו ואז לא יהיה לכם למכשול עון אלא תהיו מנוקים מכל וכל ולא ישאר רושם המכשול. נראה מזה שהשב מיראה גרוע מן השב מאהבה. אבל השב אחר ההכרח שכבר באו יסוריו עליו הוא גרוע יותר כי בבוא הרוחה ישוב לסורו כמ"ש בפרעה וירא כי היתה הרוחה והכבד את לבו וכמ"ש עד מתי מאנת לענות מפני ר"ל לא מחמת יסורין כי אם מפני שההכנעה שבאה ע"י היסורין אינה כלום כי אחר שיעברו היסורין אתה חוזר לסורך כך כל תשובה הנעשית מתוך הכרח היסורין אינה כלום כי כעבור סופה וסערה אז ישוב לקדמותו כמו שנאמר הכל היום יחרוש החורש וכל המשל ההוא נאמר על זה הענין. וז"ש ומצאוהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה הנה בשני תיבות אלו ביום ההוא חתם כל הענין כי מיעט בהם הן הימים הקודמים הן הימים המאוחרים. כי קודם שמצאוהו רעות רבות וצרות פשיטא שלא היה נותן אל לבו לשוב אל ה'. אלא אפילו אחר שמצאוהו הרעות ההם מ"מ אינו מתודה כ"א ביום ההוא שהצרות צרורות על שכמו אבל לא ביום המחרת כי מיד למחרתו כעבור סופה וסערת ה' חמה אז תיכף יחזור לסורו. לפיכך ואנכי הסתר אסתיר פני גם ביום ההוא אפילו ביום שמתודה אסתיר פני ויותר מהמה ממה שהסתרתי פני לשעבר כ"א כפלים פי שנים הסתר אסתיר פני כי רואה הצרות צרורות באמתחתו ואעפ"כ אין לבו שלם עם ה' כי יודע ה' שהיום יאמר בהכנעה כגונב דעת עליונה ולמחר יחזור לסורו. וז"ש שמואל זה המלוה לעני בשעת דחקו ובשעת דחקו אינו קאי על דחק שיש לעני אלא על דוחקו של המלוה כי זהו המלוה שאינו מלוה לעני כלום כי אם בשעת דחקו של הנותן שהצרות דוחקים אותו ליתן צדקה מממונו וכאשר יעבור הדוחק ההוא אז לבו חזק ואמיץ כבראשונה. ונקט מצוה אחת דהיינו הצדקה שנוהג שבעולם שנודרים בעת צרתם ואחר הצרה מתחרטין ואינן נותנים והוא הדין לשאר מצות שאינן נעשין כ"א בשעת שההכרח מורכב על כתפו. ועל צד הרמז ירמוז לכל מצות התורה שהם כמו הלואה וצדקה אל הילד מסכן דהיינו היצר טוב כמו שאמר הלל שהלך לגמול חסד להאי אכסנאי כו'. והיינו דאמרי אינשי זווי לעללא לא שכיחי לתליתא שכיחא. לעללא היינו זמן הזול בזמן שהזול בעולם וזהו ממש שעת השלוה כי בזמן הזול שלוה בעולם כי הא בהא תליא כמ"ש השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך. ובאותו זמן שהעללא דהיינו התבואה שכיחא בעולם באותו זמן לא שכיחא כלל שיתן מן ממונו לצדקה וישמן ישורון ויבעט. אבל לתליתא שכיחא הן לפרש"י שפירש תליתא לשון הפסד ואיבוד הן לפי' ר"ת שפי' לתליתא אימת המושל המפחידו בין כך ובין כך הוא מדבר בזמן שהצרות מצויות בעולם דהיינו הפסד ואיבוד או אימת מושלי האומות המושלים בישראל הכל מדבר בזמן ההכרח ואין זה תשובה שלמה. גם ירמוז אל הנדחק בבית דין שלמטה על הצדקה שכופין אותו בב"ד על הצדקה כל אלו התשובות אינן שלימות כי אין מציאתם כי אם בזמן שההכרח מצוי ובסור המכריח ישוב לסורו. לכך נאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת במלת ועתה חתם כל הענין לומר עתה ותיכף ומיד בעוד שאתם בשלותכם עד אשר לא יבואו ימי הרעה כתבו לכם את השירה הזאת שתהיה חקוקה על לבבכם למען תשובו אל ה' תשובה שלימה לא על צד ההכרח. ובחיבורי הקטן אורח לחיים פירשנו כל פרשה זו בדרך אחר שפני הנזכרים כאן הן פנים של זעם כמו ונתתי פני באיש ההוא ואמר שאחר הוידוי השלם הזה יסתיר ה' פני זעמו ע"כ כפל ההסתר כי מדה טובה כפולה. על כל הרעה וגו' רבותא נקט אע"פ שעשה רעה אחת הכוללת כל הרעות כי המודה בע"ג ככופר בכל התורה לכך נאמר כל הרעה אף על כל הרעה הגדולה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים מ"מ הסתר אסתיר פנים של כעס ממנו והכל שרי ומחול אחר הוידוי השלם ובאמרו ואמר ביום ההוא וגו' בארנו שם שהפסוק זה כולל כל יסודי התשובה לשכנו תדרשו ושם תמצאו כל הענין מבואר:

הפטרת וילך בהושע סימן י"ד

כשקורין וילך בשבת שבין ר"ה ליה"כ אז מפטירין שובה ישראל בהושע סימן י"ד פ"ב עד לסוף ואח"כ מדלגין לנביא מיכה סימן ז' פ' י"ח עד פ' כ' ואח"כ נביא יואל סי' ב' פ' י"א עד פ' כ"ז. אבל כשנצבים וילך מחוברין מפטירין בנצבים וילך שוש אשיש הפטרת נצבים ובפרשת האזינו מפטירין שובה עם הפסוקים כנ"ל:

שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי כָשַׁלְתָּ בַּעֲוֺנֶךָ׃ קְחוּ עִמָּכֶם דְּבָרִים וְשׁוּבוּ אֶל־יְהוָה אִמְרוּ אֵלָיו כָּל־תִּשָּׂא עָוֺן וְקַח־טוֹב וּנְשַׁלְּמָה פָרִים שְׂפָתֵינוּ׃ אַשּׁוּר ׀ לֹא יוֹשִׁיעֵנוּ עַל־סוּס לֹא נִרְכָּב וְלֹא־נֹאמַר עוֹד אֱלֹהֵינוּ לְמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ אֲשֶׁר־בְּךָ יְרֻחַם יָתוֹם׃ אֶרְפָּא מְשׁוּבָתָם אֹהֲבֵם נְדָבָה כִּי שָׁב אַפִּי מִמֶּנּוּ׃ אֶהְיֶה כַטַּל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כַּשּׁוֹשַׁנָּה וְיַךְ שָׁרָשָׁיו כַּלְּבָנוֹן׃ יֵלְכוּ יֹנְקוֹתָיו וִיהִי כַזַּיִת הוֹדוֹ וְרֵיחַ לוֹ כַּלְּבָנוֹן׃ יָשֻׁבוּ יֹשְׁבֵי בְצִלּוֹ יְחַיּוּ דָגָן וְיִפְרְחוּ כַגָּפֶן זִכְרוֹ כְּיֵין לְבָנוֹן׃ אֶפְרַיִם מַה־לִּי עוֹד לָעֲצַבִּים אֲנִי עָנִיתִי וַאֲשׁוּרֶנּוּ אֲנִי כִּבְרוֹשׁ רַעֲנָן מִמֶּנִּי פֶּרְיְךָ נִמְצָא׃ מִי חָכָם וְיָבֵן אֵלֶּה נָבוֹן וְיֵדָעֵם כִּי יְשָׁרִים דַּרְכֵי יְהוָה וְצַדִּקִים יֵלְכוּ בָם וּפֹשְׁעִים יִכָּשְׁלוּ בָם׃ מִי־אֵל כָּמוֹךָ נֹשֵׂא עָוֺן וְעֹבֵר עַל־פֶּשַׁע לִשְׁאֵרִית נַחֲלָתוֹ לֹא־

פירוש המלות

שובה. חזור: תשא עון. כל עון תשא: משובתם. מרידתם: ויך. ישלח: ואשורנו. אראה בעמו:

החזיק לעד אפו כי־חפץ חסד הוא: ישוב ירחמנו יכבש עונתינו ותשליך במצלות ים כל־חטאתם: תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר־נשבעת לאבתינו מימי קדם:
ויהוה נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו כי עצום עשה דברו כי־גדול יום־יהוה ונורא מאד ומי יכילנו:
וגם־עתה נאם יהוה שבו עדי בכל־לבבכם ובצום ובבכי ובמספד: וקרעו לבבכם ואל־בגדיכם ושובו אל־יהוה אלהיכם כי־חנון ורחום הוא ארך אפים ורב־חסד ונחם על־הרעה: מי יודע ישוב ונחם והשאיר אחריו ברכה מנחה ונסך ליהוה אלהיכם:

תקעו שופר בציון קדשו־צום קראו עצרה: אספו־עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים ויונקי שדים יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה: בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי יהוה ויאמרו חוסה יהוה על־עמך ואל־תתן נחלתך לחרפה למשל־בם גוים למה יאמרו בעמים איה אלהיהם: ויקנא יהוה לארצו ויחמל על־עמו: ויען יהוה ויאמר לעמו הנני שלח לכם את־הדגן והתירוש והיצהר ושבעתם אתו ולא־אתן אתכם עוד חרפה בגוים: ואת־הצפוני ארחיק מעליכם והדחתיו אל־ארץ ציה ושממה את־פניו אל־הים הקדמני וספו אל־הים האחרון ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות: אל־תיראי אדמה גילי ושמחי כי־הגדיל יהוה לעשות: אל־תיראו בהמות שדי כי דשאו נאות מדבר כי־עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם: ובני ציון גילו ושמחו ביהוה אלהיכם כי־נתן לכם את־המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון: ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר: ושלמתי לכם את־השנים אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם חילי הגדול אשר שלחתי בכם: ואכלתם אכול ושבוע והללתם את־שם יהוה אלהיכם אשר־עשה עמכם להפליא ולא־יבשו עמי לעולם: וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני יהוה אלהיכם ואין עוד ולא־יבשו עמי לעולם:

פירוש המלות

תקעו. לעורר הלבבות לתשובה: עצרה. קבוץ: ויונקי שדים. שיתענו גם הקטנים: חתן. אפילו חתן: להרגו. בעבור הרגו: הצפוני. הארבה: באשו. סרחו: צחנתו. סרחו: אדמה. ארץ ישראל: המורה. את נביאכם: מורה. מטר: והשיקו. כמו והציפו:

רשי — פרשת האזינו — אבן עזרא

(א) **האזינו** השמים. שאני מתרה בהם בישראל ותהיו עדים בדבר שכך אמרתי להם שאתם תהיו עדים וכן ותשמע הארץ. ולמה העיד בהם שמים וארץ אמר משה אני ב"ו למחר אני מת אם יאמרו ישראל לא קבלנו עלינו הברית מי בא ומכחישם לפיכך העיד בהם שמים וארץ עדים שהן קיימים לעולם. ועוד שאם יזכו יבואו העדים ויתנו שכרם הגפן תתן פריה והארץ תתן יבולה והשמים יתנו טלם ואם יתחייבו תהיה בהם יד העדים תחלה (דברים יא) ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואח"כ ואבדתם מהרה על ידי האומות: (ב) יערף כמטר לקחי. זו היא העדות שתעידו שאני אומר בפניכם תורה שנתתי לישראל שהוא חיים לעולם (ספרי) כמטר הזה שהוא חיים לעולם כאשר יערפו השמים טל ומטר: יערף. לשון יטיף וכן (תהלים סה) ירעפו דשן (לקמן לג) יערפו טל: תזל כטל. (ספרי) שהכל שמחים בו לפי שהמטר יש בו עצבים לבריות (ס"א יש עצבים בו) כגון הולכי דרכים ומי שהיה בורו מלא יין: כשעירם. לשון רוח סערה כתרגומו כרוחי מטרא מה הרוחות הללו מחזיקין את העשבים ומגדלין אותם אף דברי תורה מגדלין את לומדיהן: וכרביבים. טיפי מטר ונראה לי על שם שיורה כחץ

לב א **האזינו** השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי־פי: ב יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי כשעירם עלי־דשא וכרביבים עלי־עשב:

ה׳. ד׳ א אציתו שמיא ואמליל ותשמע ארעא מימרי פומי: ב יבסם כמטרא אולפני יתקבל כטלא מימרי כרוחי מטרא

ב׳ ותוביע · ג׳ והכריס. ל׳ · ג׳ אניך · ב׳. ל׳ וכ״כ

האזינו ה׳ מלאים במסרה רבתא: ואדברה ד׳ וסימן אל נא יחר לאדני ואדברה אולי. האזינו השמים. רבות עשית אתה ה׳ נפלאתיך. שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה. וחד אדברה גם אנכי ככם אדברה לו: לקחי ג׳ וסימן יערף כמטר. ותאמר זך לקחי. לי פת

תולדות אהרן יערף כמטר לקחי. תענית ז (תענית כס): כשעירם עלי דשא כהרא כס:

(א) **האזינו**. כבר פירשתי בספרי כי מלת האזינו מגזרת אזן כאילו אמר הטו אזן. וכבר הודעתיך שהגאון אמר כי טעם השמים המלאכים. וטעם הארץ. אנשי הארץ. או עדות הגשם היורד מן השמים והארץ תתן יבולה והנכון בעיני כי העיקר בעבור היותם עומדים לעולם וכן שמעו הרים גם אבן יהושע וזה כתיב כי היא שמעה וכבר רמזתי לך על נשמת האדם שהיא אמצעית בין הגבוהים לשפלים והיא תדמה הכל על צורת היכלה ואף כי להבין גם היושבת בהיכל על כן תגביה השפלים ותשפיל הגבוהים: (ב) יערף. מגזרת ויערף מזבחותם כטעם ירד: לקחי. מה שיקח אחד ממנו כטעם למוד וכן כי לקח טוב: כשעירם. הנכון בעיני שהם דקים: וכרביבים. מגזרת רב ושניהם שמות התאר והעד כי עשב חזק מדשא ויש אומרים כי שעירים מגזרת שער ואחרים אמרו מגזרת סערת ה׳ ואם הוא בשי"ן וכן ויסתער עליו כמו ויסתער עליו גם יתכן שאין לו נא במקרא והנה הטעם כפיל

בעל הטורים לעיל מיניה כתיב את השירה הזאת עד תומם וסמיך ליה האזינו. כמו בהאזנתם ושמעתם לדברי תורה כן האזינו לדברי השירה הזאת: כפי הפשט האזינו השמים פי׳ יושבי הערים הגדולות בגזרות בשמים. ותשמע הארץ. יושבי הארץ. פירוש יושבי כפרים וערים הקטנים: השמים ואדברה עולה תרי"ג. כלומר האזינו לתרי"ג מצות. בפסוק מתחיל בה"א ומסיים ביו"ד בכלל כשם כראש השירה: ויש בו ז׳ תיבות והיינו הלכה עמודיה שבעה כנגד ז׳ רקיעים וז׳ ימי המעשה: ותשמע ב׳ במס׳. ותשמע הארץ אמרי פי. ותשמע ותוביע. באם השמעו אמרי פי תהיו נושעים וזהו ותשמע ותוביע: יערף ב׳ במסרה. יערף כמטר לקחי. יערף מזבחותם יבודד מצבותם. זכה ולמד תורה כמו מטר נעשית לו סם חיים והיינו יערף כמטר וח"א יבכם. לא זכה שלמד שלא לשמה נעשית לו סם המות והיינו יערף מזבחותם הוא לשון ירפם כמו וערפו שם את העגלה: לקחי ב׳ במסרה. יערף כמטר לקחי. לקחי נא לו פת להם. הכא משתעי בתורה שאין לקח אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם וזה שאמרו אם אין קמח אין תורה. יערף כמטר לקחי מהו לקחי קמח אם יש קמח יש תורה. לקחי כגי׳ קמח: כטל ב׳ במסרה. תזל כטל אהיה כטל לישראל. לומר שהתורה היא כטל לישראל דווקא וכו׳ כמטר. כטל. כשעירים. כרביבים. ד׳ מנות כנגד ד׳ אחים גלומדים. וכן כיד כל אחד ואחד מישראל ד׳ פעמים כדאיתא בעירובין גבי כיצד סדר המשנה:

רמבן — ספורנו

לב (א) **האזינו** השמים. על דרך הפשט לדקו דברי ר"א כי הכתובים יתנו עדיהם בכל הדברים שהם קיימים ועומדים וכן שמעו הרים את ריב ה׳ וגם אבן יהושע כי שם כתיב כי היא שמעה, ועל דרך

לב (א) **האזינו** השמים: (ב) יערוף כמטר לקחי. הנה הורתי היא תערוף ותבא בשפע כמטר למבינים המוכנים לקבל מבוע מקור חכמה. תזל כטל אמרתי, ותגיע גם אל קצי ההגולה ממנה לרב ידיעה לבדיונות שמש בשמש

דֶּשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי־עֵשֶׂב׃ ג כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ׃ ד הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל־דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא׃ ה שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל׃ ו הַלְיְהוָה תִּגְמְלוּ־זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא־הוּא אָבִיךָ קָּנֶךָ הוּא עָשְׂךָ

דנשבין על דתאה וכרסיסי מלקושא דעל עשבא׃ ג ארי בשמא דיי אנא מצלי הבו רבותא קדם אלהנא׃ ד תקיפא דשלמין עובדוהי ארי כל אורחתיה דינא אלהא מהימנא דמן קדמוהי עולא לא נפיק מן קדם דזכאי וקשיט הוא׃ ה חבילו להון לא ליה בניא דפלחו לטעותא דרא דאשני עובדוהי ואשתניאו׃ ו הא קדם יי אתון גמלין דא עמא דקבילו אוריתא ולא חכימו הלא הוא אבוך ואת דיליה הוא עבדך ואתקנך׃

ל׳ ומ״ל . כול מלרע . במ״א מלעיל . הכי אמרתי . ל׳ . ל׳ גאורי . ל׳ . ז׳ וכ׳ לא ה . לו . ל׳ ומ״ל . ל׳ ותבר . ה׳ גדולה . וסיא תי׳ בס״ע . ל׳ . ל׳ יתיר . כן לא הכס . ית מ״ל כהו׳ . ל׳ . ל׳

לחם אנ״ך וא׳ ולקהי ואטעם : לו לא ד׳ וסימן ויאמרו לו לא נכחד . עמך ישב בקרבך . ויקרא יצחק אל יעקב . והיה פי ראשו בתוכו . והיה ביום הנחילו . שחת לו לא בניו מומם : ויעמדו

תולדות אהרן כי שם ה׳. ברכות כא מה יומא לז עקידה ש׳ פג (ברכות יא מגילה עד) : הצור תמים . קמא ג ע״ג יט עקידה ש׳ מג : אל אמונה . תענית יא : הלה׳ תגמלו זאת . (מגילה עד) : הלוא הוא אביך . ברכות לה סנהדרין קב עקידה ש׳ מה עקרים מ״ג פ׳ לז :

אבן עזרא

כפול כדרך כל הנבואות לחזוק ועיקר הטעם שהתפלל משה שיהיו דבריו כטל וכמטר שלא ישובו ריקם כי אם הרוו את הארץ כי כן כתוב והטעם שיכנסו דבריו בלבות השומעים כמעשה הגשם על הארץ להולידה ולהצמיחה : (ג) הבו גודל . שב אל השמים והארץ כמו שאמר השמים מספרים כבוד אל כאשר פירשתיו וכן יהללוהו שמים וארץ : (ד) והאל הצור תמים פעלו . להודיע כי כל מה שאירע לישראל בעבור מעשיהם הרעים היה . וטעם הצור . שהוא עומד תמיד כצור ואל תתמה כי כן יאמר הכתוב כאריה ישאג כי לא יוכל המדבר לדמות מעשי השם ית׳ כי אם אל מעשיו כי הכל מעשיו וכן צור לבבי כמו משען ותוקף ועמידה . ויש אומרים מלשון צורה וכן וצורם לבלות שאול ועקרם שאין לו עצם מקבל רק הוא צור קדמון והראשון נכון בעיני : תמים פעלו . כי כל מפעל פועל חסר בעבור הצטרכו לאשר הוא למעלה ממנו לבד מפעל השם הנכבד והכל (שנים) (בס׳ מ״ח גרס שונים) חוץ מיוצר הכל : כי כל דרכיו משפט . שלא ישתנו רק הם על משפט אחד וזו היא התחלה וכל הנבראים ישתנו מעשיהם כפי צרכיהם ומעשי השם (לכבודו) (בס׳ הכ״ל גרס לבדו) בגבורה כפי החכמה ואין לטעון מעמידת השמש כי סודו ברור במלת וירח בעמק אילון כאשר פירשתי במקומו : אל אמונה ואין עול . הוא לבדו יש לו גבורת אמת כי כל גבורה בגבורים הוא מקרה מיד אחר והטעם אחר שהוא אל אמונה לא יתכן שיעשה עול ויתכן להיות ואין עול כדרכיו או מלת אל תוספת עצמה ואחרת עמה : צדיק וישר הוא . בעבור שאמר שחת לו אמר כי צדקתו שחתו עם נפתל והנה הוא לבדו ישר ויוצר היושר לתקן המעוות על כן טעם לו בעבור שהיו לו בתחלה : (ה) לא בניו . אלה שאמרו שאינם בניו וכן בנים לא אמון בם והטעם שלא יודו שהוא בראם ואם יודו בפה לא יודו בלב והעד שלא יראו מהשם ולמ״ד לו מש״ת עצמו ואחר עמו והוא למומם והטעם בעבור מומם שהוא דור עקש ופתלתל . ופתלתל מתחזק ומתגלה בעקשותו וכן נפתולי אלהים . יש אומרים כי טעם שחת לו כמו שחתו להם והטעם לנפשם ואל תתמה בעבור שהמלה לשון יחיד כי כן משפט הלשון. הלא תראה זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור והנכון בעיני שהוא כן שחת לשם והטעם השחתת דרכי השם הנטועים והחקים שצוה כאילו אמר שחת לו דור עקש שהם לא בניו וזהו מומם והעד כי כן פירושו הבא אחריו והוא הלה׳ תגמלו זאת וכבר פירשתי טעם הה״א בספר מאזנים : (ו) נבל . במעשיו : ולא חכם . בלב והנה כלו חסר במחשבה ובמעשה : אביך . בעבור שאמר שאינם בניו : קנך . כטעם ה׳ קנני

רש״י

כאן נקרא רביב כמה דאת אמר (בראשית כא) רובה קשת : דשא . ארבי״ן עטיפת הארץ מכוסה בירק : עשב . קלח אחד קרוי עשב וכל מין ומין לעצמו קרוי עשב : (ג) כי שם ה׳ אקרא . הרי כי משמש בלשון כאשר כמו (ויקרא כג) כי תבאו אל הארץ כשאקרא ואזכיר שם ה׳ אתם הבו גודל לאלהינו וברכו שמו מכאן אמרו שעונין ברוך שם כבוד מלכותו אחר ברכה שבמקדש (תענית טז) : (ד) הצור תמים פעלו . אע״פ שהוא חזק כשיביא פורענות על עוברי רצונו לא בשטף הוא מביא כי אם בדין כי תמים פעלו : אל אמונה . לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא ואע״פ שמאחר את תגמולם סופו לאמן את דבריו : ואין עול . אף לרשעים משלם שכר צדקתם בעולם הזה : צדיק וישר הוא . הכל מצדיקים עליהם את דינו וכך ראוי וישר להם צדיק מפי הבריות וישר הוא וראוי להצדיקו : (ה) שחת לו וגו׳ . כתרגומו חבילו להון לא ליה : בניו מומם . בניו היו והשחתה שהשחיתו היא מומם: בניו מומם. מומם של בניו הוא ולא מומו : דור עקש . עקום ומעוקל כמו (מיכה ג) ואת הישרה יעקשו . ובלשון משנה חולדה שעיניה עקומות ועקושות : ופתלתל . אנטורטליי״ש כפתיל הזה שגודלין אותו ומקיפין אותו סביבות הגדיל. פתלתל מן התיבות הכפולות כמו ירקרק אדמדם סחרחר סגלגל : (ו) הלה׳ תגמלו זאת . לשון תימה וכי לפניו אתם מעציבין שיש בידו ליפרע מכם ושהטיב לכם בכל הטובות : עם נבל . ששכחו את העשוי להם : ולא חכם . להבין את הנולדות שיש בידו להיטיב ולהרע : הלוא הוא אביך קנך . שקנאך שקננך בקן הסלעים ובארץ חזקה שתקנך בכל מיני תקנה : הוא עשך . אומה באומות : ויכוננך

בעל הטורים כרביבים עלי עשב כי שם ה׳ אקרא. מכאן שמתפללין על עצירת גשמים : ד״א עלי עשב כי שם ה׳ אקרא מכאן שמברכין על כל מין ומין כדאיתא בברכות : כי שם ה׳ אקרא הצור תמים . לומר שמברכין ברוך דיין אמת : צדיק וישר הוא שחת לו . לומר יפה דנתני : הלה׳ . ה׳ גדולה לומר וכי לפי הגמולו זאת שנתן לכם ה׳ חומשי תורה :

ספורנו

היותה מועלת היא טובה מאד בכל באופן שהיא כשעירים עלי דשא. שהמשכילים יבינו נפלאות ממנה : וכרביבים עלי עשב . שגם ההדיוטות יקנו בה איזה מדע להכיר בה בוראם באופן מה . א״כ אתם ישראל שקבלתם אותה : (ג) כי שם ה׳ אקרא . הנה קורא שם ה׳ הוא המתפלל כאמרו קראתי שמך ה׳ מבור תחתיות וכן ושמואל בקוראי שמו קוראים אל ה׳ והוא יענם. אמר אם כן כאשר אתפלל על קבוץ גליות . באמרי כנשר יעיר קנו ועל ביאת המשיח באמרי ה׳ בדד ינחנו ובסוף השירה באמרי הרנינו גוים עמו אתם שידעתם גדלו במופתים שכלים מאוהרים בתורתו : הבו גודל לאלהינו . אל תיחסו אליו השתנות על מה שיסופר בשירה מהעתידות לישראל ושיהפך לכם לאויב כי ידעתם במופתי תורתו שהוא הצור בלתי משתנה לא קצרה ידו מהושיע ולא כבדה אזנו משמוע וגם כן לא תיחסו אליו שום אחרי שידעתם במופתים כי תמים פעלו בשלימותו עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע ובזה נודע : (ד) כי כל דרכיו משפט . דרכי טובו ומדת דינו כלם משפט בלי ספק : אל אמונה . נאמן במה שנשבע להאבות להיטיב לבנים בזכותם של אבות : ואין עול . בהביאו פורענות: צדיק. צדקות אהב ובצדקתו לא ימיש את עמו בגלות. וישר הוא. שלא לקפח שכר כל בריה. ומשלם לשונאיו אל פניו ולפיכך מאריך ומטיב לאומות בעולם הזה: (ה) שחת לו לא בניו מומם דור עקש ופתלתל. הנה דור עקש ופתלתל לא בניו בתמימות הנה מומם בעצל פחת לאל יתעלה את המכוון באמרו כי פחת עמך כי הוא אמנם כוון לקדש את ישראל ולקדם שמו בעולמו על ידם שיהיו למאורות במין האנושי להבין ולהורות כאמרו כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים והם השחיתו כל זה בעגל : (ו) הלה׳ תגמלו זאת . אחר שכוון לתתכם עליונים על כל הגוים . האמנם ראוי שתגמלו לו זאת שתקלקלו מכוונתו להלל את שם קדשו ולמנוע שלא ישיג את התכלית שכוון באמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו : עם נבל . גוי בזיון קפי טובה ישלם גמול רע למטיב על הפך הגדול שהשכיל מהימנו לני אלא יעביר שמו

רמבן

דרך האמת הם השמים והארץ הראשונים הנזכרים בבראשית כי הם יבאו בברית עם ישראל על כן אמר שיאזינו השמים וישמעו התנאים ואיך יעשה בהם . ואמר יערף כמטר לקחי כי מה שלקח מן השמים ואמרתו על הארץ יערף על ישראל ותזל עליהם כטל כי שם ה׳ אקרא בשמים הבו גודל לאלהינו בארץ ועם כל ישראל ידבר וכן אבן יהושע רמז על הארץ הזאת כי משם רועה אבן ישראל וכבר פירשתיו . וכן אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה מאת ה׳ היתה זאת וגו׳ ועל כן אמר יהושע האבן הזאת תהיה בנו לעדה וכן כי הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע על אבן אחת שבעה עינים וגו׳ והמשכיל יבין: (ד) הצור תמים פעלו . רמז למדת הדין ואמר תמים פעלו כי הפועל הבא ממנו תמים ושלם לא ימוט ולא ישתנה לעולם כי כל דרכיו משפט רחמים הם ולא תבא בפועל חסרון אך במשפט כי המשפט לאל אמונה ואין עול בצור והמשפט צדיק והצור ישר : (ה) שחת לו לא בניו מומם . המום יקרא השחתה כמו שנאמר כי משחתם בהם מום בם וכן וזבח משחת לה׳ יאמר כי מומם של ישראל שחת לצור עמו ונחלתו וקראם לא בניו כאשר יקראם בניו בעת רצון ואמר כי הם דור עקש ופתלתול כי העקשות הפך היושר כענין שנאמר ואת כל הישרה יעקשו והפתלתול הפך הצדיק ואחרי שהוא צדיק וישר והטעם בהפך מזה אינם בניו אבל הם משחיתים לו . ושיעור הכתוב שחת לו מומם את לא בניו דור עקש ופתלתול והנה הטעם לו שלא בא חסרון מעלתם מפעל הצור כי הוא תמים ולא יבא בו חסרון לעולם אבל מומם הוא המשחית אותם לבני אביהם . וטעם לא בניו כמו ואמרתי ללא עמי עמי אתה וכן הם קנאוני בלא אל במי שאיננו אל ויזבחו בלא אלהים או יאמר שחת לו מומם שאינם בניו כי הם דור עקש ופתלתל הפך ממנו : (ו) עם נבל ולא חכם . ששכחו הטוב שעשה להם . ולא חכם . להבין את הנולד שיש בידו להטיב ולהרע לשת

ויכונך. אחרי כן בכל מיני בסיס וכן מכם כהנים מכם נביאים ומכם מלכים כרך שהכל בו: (ז) זכור ימות עולם. מה עשה בראשונים שהכעיסו לפניו: בינו שנות דור ודור. דור אנוש שהציף עליהם מי אוקיינוס ודור המבול ששטפם. ד"א לא נתתם לבבכם על שעבר: בינו שנות דור ודור. להכיר להבא שיש בידו להטיב לכם ולהנחיל לכם ימות המשיח והעולם הבא: שאל אביך. אלו הנביאים שנקראים אבות כמו שנאמר באליהו (מלכים ב ב) אבי אבי רכב ישראל: זקניך. (קידושין לב) אלו החכמים: ויאמרו לך. הראשונות: (ח) בהנחל עליון גוים. כשהנחיל הקב"ה למכעיסיו את חלק נחלתן הציפן ושטפם: בהפרידו בני אדם. כשהפיץ דור הפלגה היה בידו להעבירם מן העולם ולא עשה כן אלא יצב גבולות עמים קיימים ולא אבדם: למספר בני ישראל. בשביל מספר בני ישראל שעתידין לצאת מבני שם ולמספר שבעים נפש של בני ישראל שירדו למצרים הציב גבולות עמים שבעים לשון: (ט) כי חלק ה' עמו. למה כל זאת לפי שהיה חלקו כבוש ביניהם ועתיד לצאת ומי הוא חלקו עמו. ומי הוא עמו: יעקב חבל נחלתו. והוא השלישי באבות המשולש בשלש זכיות זכות אבי אביו וזכות אביו וזכותו הרי ג' כחבל הזה שהוא עשוי בג' גדילים והוא ובניו היו לו לנחלה ולא ישמעאל בן אברהם ולא עשו בנו של יצחק: (י) ימצאהו בארץ מדבר. אותם מצא לו נאמנים בארץ המדבר שקבלו עליהם תורתו ומלכותו ועולו מה שלא עשו ישמעאל ועשו שנאמר (דברים לג) וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן: ובתהו ילל ישמן. ארץ ציה ושממה מקום יללת תנינים ובנות יענה אף שם נמשכו אחרי האמונה ולא אמרו למשה היאך נצא למדברות מקום ציה ושממון כענין שנא' (ירמיה ב) לכתך אחרי במדבר: יסובבנהו. שם הסבם והקיפם בעננים וסבבם בדגלים לארבע רוחות וסבבן בתחתית ההר שכפהו עליהם כגיגית: יבוננהו. שם בתורה ובינה: יצרנהו. מנחש שרף ועקרב ומן עמלק: כאישון עינו. הוא השחור שבעין שהאור יוצא הימנו. ואונקלוס תרגם ימצאהו יספיקהו כל צרכו במדבר כמו (במדבר יא) ומצא להם (יהושע יז) לא ימצא לנו ההר: יסובבנהו. אשרינון סחור סחור לשכינתיה אהל מועד באמצע וד' דגלים לד' רוחות: (יא) כנשר יעיר קנו. נהגם

ויכננך: שני ז זְכֹר֙ יְמ֣וֹת עוֹלָ֔ם
בִּ֖ינוּ שְׁנ֣וֹת דֹּר־וָדֹ֑ר שְׁאַ֤ל אָבִ֙יךָ֙
וְיַגֵּ֔דְךָ זְקֵנֶ֖יךָ וְי֥אמְרוּ לָֽךְ׃
ח בְּהַנְחֵ֤ל עֶלְיוֹן֙ גּוֹיִ֔ם בְּהַפְרִיד֖וֹ
בְּנֵ֣י אָדָ֑ם יַצֵּב֙ גְּבֻלֹ֣ת עַמִּ֔ים לְמִסְפַּ֖ר
בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃ ט כִּ֛י חֵ֥לֶק יְהוָ֖ה עַמּ֑וֹ
יַעֲקֹ֖ב חֶ֥בֶל נַחֲלָתֽוֹ׃ י יִמְצָאֵ֙הוּ֙
בְּאֶ֣רֶץ מִדְבָּ֔ר וּבְתֹ֖הוּ יְלֵ֣ל יְשִׁמֹ֑ן
יְסֹבְבֶ֙נְהוּ֙ יְב֣וֹנְנֵ֔הוּ יִצְּרֶ֖נְהוּ כְּאִישׁ֥וֹן
עֵינֽוֹ׃ יא כְּנֶ֙שֶׁר֙ יָעִ֣יר קִנּ֔וֹ עַל־

ג'. פי רפין / ג'. ג' / ט'. ג' וחד ויצב גבול אלמנה / ג' / ג'. ג'. ג' חס דהכר / ג'. ג' ומ"ל / ט'. ד'. ח' ג' אביך

ז אִדְכַּר יוֹמִין דְמִן עַלְמָא אִסְתַּכַּל בִּשְׁנֵי דָר וְדָר שְׁאַל אֲבוּךְ וִיחַוֵי לָךְ סָבָךְ וְיֵימְרוּן לָךְ: ח בְּאַחְסָנָא עִלָּאָה עַמְמַיָא בְּפָרָשׁוּתֵיהּ בְּנֵי אֱנָשָׁא קַיֵים תְּחוּמֵי עַמְמַיָא לְמִנְיַן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ט אֲרֵי חוּלָקָא דַיְיָ עַמֵיהּ יַעֲקֹב עֲדַב אַחֲסַנְתֵּיהּ: י סַפֵּק צוֹרְכֵיהוֹן בְּאַרַע מַדְבְּרָא וּבְבֵית צַחֲוָנָא אֲתַר דְלֵית מַיָא אַשְׁרִינוּן סְחוֹר סְחוֹר לִשְׁכִינְתֵּיהּ אַלְפִינוּן פִּתְגָמֵי אוֹרַיְתָא נַטְרִינוּן כְּבָבַת עֵינֵיהוֹן: יא כְּנִשְׁרָא דִמְחִישׁ

על עזיהו דד"ת: בני אדם ט' וסימן במסרה רבתא: כנשר ד' רפין וסימן כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף. כנשר חיש לאכול. כנשר יטוש עלי אכל. כנשר יעוף השמים: יעיר ח' וסימן במסרה רבתא:

תולדות אהרן שאל אביך ויגדך. שבת כג סכה מו: יצב גבלת עמים. חגיגה יב: כנשר יעיר קנו. עקידה ב' עב (חגיגה טו):

קנני: הוא עשך. תקנך: ויכונך. לקבל התיקון: (ז) ימות. עם ימי שני לשונות וכן שנות עם שני: עולם. זמן שעבר: שאל אביך. בעבור שאמר זכור אם שכחת מה שספרו לך אבותיך שאל אותם: ויגדך. כמו ויגד לך וכן כי ארץ הנגב נתתני בני ינאני: זקניך. הטעם כפל כי כן דרך צחות: (ח) בהנחל עליון גוים. אמרו המפרשים על דור הפלגה שנפלגה כל הארץ כי אז גזר השם להיות ארץ שבעה גוים לישראל והיא שתספיק למספרם על כן למספר בני ישראל: יצב. יש אומרים שהוא שם הפועל כמו הנה לא ידעתי דבר ויש אומרים שהוא פועל עתיד תחת פועל עבר כמו יעשו עגל בחורב והנכון בעיני כי שאל אביך רמז למבינים וכן זקניך והטעם כמו אשר חלק ה' אלהיך כי לכל חלק למטה חק למעלה. וטעם למספר בני ישראל כאשר אז"ל כי צורת יעקב אבינו חקוקה בכסא הכבוד והוא סוד גדול והעד כי חלק ה' עמו וזו היא המעלה הגדולה שלא עשה כן לכל גוי על כן אמר הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם שנפל ממעלתו באולתו וזה טעם אביך קנך כי קנהו לכבודו וילמדהו כאשר יפרש במעשה האב עם הבן: (ט) חבל. כמו גורל כמו חבלים כי בחבל ימודו הארץ: (י) ימצאהו בארץ מדבר. פי' אביך קנך. וטעם ימצאהו. כי במדבר נכנס הכבוד עמם ועוד כי היו במדבר כאיש תועה במדבר לא עבר בו איש כי כן כתוב ובמדבר תוהו: ילל. מקום יללת חיות כתנים ובנות יענה שיסוס השומע מקולם: יסובבנהו. על העננים: יבוננהו. התורה: יצרנהו. מן האויבים: כאישון עינו. כבר פירשתי אישון וטעם עינו כלשון בני אדם והטעם שישמרם מכל אויב ואורב: (יא) כנשר יעיר קנו. פועל יוצא והטעם שיוליכם ממקום אל מקום: גוזליו

בעל הטורים הוא עשך ויכוננך. וסמיך ליה זכור כלומר זכור היאך עשה אותך ויכוננך. בגמ' מטפה סרוחה: שאל אביך ויגדך זקניך. הרי ג' דורות וסמיך ליה בהנחל. לומר כל שהוא ובנו ובן בנו תלמידי חכמים הרי היא לו כנחלה שאין לו הפסק: גבלת. חסר ב' ואוי"ן לומר י"ב מזלות יצב לנגד בני ישראל: יבוננהו. מלא ופא סגוי"ן כסיון נ"ע להם והי"ו דברים. ואלו הן תורה. פקודים. כלום. יראה. משפט:

רמבן

רש"י ואונקלוס תרגמו עמא דקבילו אוריתא עמו מן נבל תבול שפי' בו מלאה תלאה ויאמר עם שנלאו בעשיית התורה ולא יתחכמו שהיא לטוב להם כל הימים וכן אמר בעם נבל בעמא טפשא שנלאו להיות חכמים או בעלי דת. ור"א אמר נבל במעשה ולא חכם בלב ולפי דעתי העושה טובת חכם יקרא נדיב ומשלם רעה למי שהטיב עמו יקרא נבל והוא שאמר לא יקרא עוד לנבל נדיב כי הוא הפכו ולכך אמר על נבל הכרמלי כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו כי דוד עשה עמו טובה גדולה ושמר את כל אשר לו והוא לא רצה לשלם לו גמול ויעט במלאכיו ויבזהו וזהו טעם הכתוב בחביריו של איוב לבלתי עשות עמכם נבלה כי הייתם מלמדים זכות על מעשה השם הנכבד והגורא שהוא במשפט ואם יריע להם תראה נבלה יתכן שיקרא כן בעבור שהוא נופל מבני אדם כאשר יאמר באלה נובלת עליה כמו נופלת עליה ויקראו המתה נבלה. שנפלה לארץ ומתה כמו שאמר לראות את מפלת האריה אם כן יאמר הכתוב הזאת תגמלו את השם על הטובות שעשה עמכם עם נבל שהוא משלם רעה תחת טובה ולא חכם לדעת כי לנפשם גמלו הרעה הזאת לא לאל כענין שנאמר אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח הלא האל הוא אביך כי הולידך וגדלך והוא קנך שממך קנין כי הוציאך מאין והיית יש וי"ל יש יש לו קנין כענין שנאמר ה' קנני ראשית דרכו וכן קונה שמים וארץ כאשר פירשתיו והוא צורך עשך ויכוננך כלשון ויכוננו ברחם אחד:

(ז) **שאל** אביך. רמז למבינים וכן זקניך והטעם כמו שאמר אשר חלק ה' אלהיך אותם וגו' כי לכל חלק במטה חלק למעלה. וטעם למספר בני

ספורנו

אחרית דבר מה יהיה במושג: הלא הוא אביך קנך. לא אב טבעי הנותן מציאות מה במקרה אבל הוא אב רצוני בנתן לך מציאות למען שתהיה קימה נוכן להשיג בך חפצו וסגלתו וזה כי הוא עשך לגוי כי לא היית גוי נחשב כלל: ויכונך. נתן לך הכנות שתהיה מוכן בהם להיות לו לעם סגלה: (ז) זכור ימות עולם. אחר שהשלים הקדמת השירה אשר בה הודיעם שהמכוון ממנו הוא להגיד צדקת האל יתעלה שהוא אל אמונה להיטיב לישראל ובכך ולא ישיבנה ואין עול במדת דינו נגדם. הואיל משה באר זה בהגדת העבר והעתיד להודיע ראשונה כמה היתה כוונת האל ית' להשיג זה התכלית בכל המין האנושי בימות עולם ובשנות דור ודור ואיך כשלא עלה זה הגדיל ה' לעשות להעלות את ישראל אל גרם המעלות כאשר יעשה באחרית הימים עם השרידים אשר יקרא. שנית שנתן להם מקום נכון לעבדו בשמחה ובטוב לבב מרב כל והמה מרו ושלמו רעה תחת טובה ומי שהחטיא כוונתו עם כל אלה אין ספק שהוא ראוי לעונש נמרץ. שלישית שבגודל עונש נפלו במכמורי רשעים והיו ראוים לכליון חרוץ לולי חלול ה' במנע מזה. רביעית הודיע סבה אשר בגללה תהיה להם גאולה באחרית הימים. חמישית הודיע אופן הגאולה ונקמת האל ית' נגד צרי עמו והם חלקי פרשת האזינו שזכרו ז"ל ונתנו בהם סימנין. הזיו לך. אמר אם כן: זכור ימות עולם. ותבין דרכי טובו וכמה כוון להיטיב למין האנושי בכלל כשתזכור ראשונה מה שהיטיב לאדם הראשון בתחלת ימי עולם ויניחהו בגן עדן והוא קלקל ענינו: בינו שנות דור ודור. ותבין שנית כמה היטיב לדורות והם השחיתו עד המבול. וכן שלישית מן המבול עד הפלגה והם קלקלו: (ח) יצב גבלת עמים. והציב גבולות עמים בהפלגה ולא אבדם לגמרי כמו שהיו חייבים. למספר בני ישראל. בשביל בני ישראל שהיו מתי מספר והיו עתידים אז לצאת מאותם העמים והראיה על זה: (ט) כי חלק ה' עמו. כי אין לאל ית' חלק במין האנושי אלא עמו לא שאר האומות וכן התכאר שלולא עמו שהיה עתיד אז לצאת מאותן האומות היה לו לאבדם בענין הפלגה: יעקב חבל נחלתו. שהוא ובניו עבדים לאל יתעלה: (י) ימצאהו בארץ מדבר. מצא לבבו של חלקו זה נאמן לפניו בארץ מדבר: יסובבנהו. כאמרו לכתך אחרי במדבר. להר סיני כאמרו והגבלת את העם סביב: יבוננהו. כאמרו והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם: יצרנהו. משעבוד גליות וממ"ה כאמרם ז"ל (פרק קמא דע"ג) חרות על הלוחות חירות ממלאך המות ומשעבוד גליות: כאישון עינו. כמו שעגר את אישון עינו של אדם כשילדו שסבב את העין בכתנות עור כדי שלא יכבד עם סוטו מוק לבך: (יא) כנשר יעיר קנו. יסי רשן

אבן עזרא

גוזליו. הם הקטנים וכן ותור וגוזל ומלת גוזל שם כלל על שם כנוי האפרוחים כמו לפור: ירחף. כנשעם מגורת מרחפת וכן הענן עליהם כנשעם: יפרש כנפיו יקחהו. יקח כל גוזל וגוזל עד שישאהו על אברתו כי אין בו כח לעוף וזה פירושו רק פירוש על כנפי נשרים דבק עם ואביא אתכם אלי והטעם שיצאו ביד רמה ובאו במהרה אל הר סיני כטעם מי אלה כעב תעופנה: (יב) בדד ינחנו. השם לבדו כטעם על פי ה' יחנו ויסעו ואין עם השם בותף ויתכן להיות בדד על ישראל כמו הן עם לבדד ישכון: ואין עמו אל נכר. עם ישראל והעד על זה הפירוש יקניאוהו בזרים: (יג) ירכבהו על במותי ארץ. ארץ כנען שהיא אמצעית כל הישוב וירכיבהו לשון נחות: במותי. בוי"ו לא ישתנה מגזרת על במותימו תדרוך ואין כמוהו ואת (רשעים) (במ"א נרס עשיר) במותיו: תנובות. כמו פרי מגזרת חיל כי ינוב: שדי. תאר השם על משקל חבם והיו"ד תחת ה"א כוי"ו שלו הייתי והעד יעלוז שדי שהוא לשון יחיד: ויניקהו דבש מסלע. דרך משל כמו יטפו ההרים עסים והטעם רוב הדבש והשמן כי מארץ כנען יובלו כי כן כתיב: מחלמיש צור. רפה

תרגום אונקלוס והמקרא

יא כנשרא דמעיר לקניה על בנוהי מתחופף פרים גדפוהי מקבילהון מנטילהון על תקוף אברוהי:

יב יי בלחודיהון עתיד לאשריותהון בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא ולא יתקים קדמוהי פולחן טעוון:

יג אשרינון על תוקפי ארעא ואוכלינון ביזת סנאיהון ויהב להון ביזת שליטי קרוין ונכסי יתבין כרכין תקיפין:

יד יהב להון ביזת מלכיהון ושליטיהון עם עותר רברבניהון ותקיפיהון עמא דארעהון ואחסנתהון עם ביזת חיליהון ומשריתהון ודם גבריהון אתשד כמיא:

גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על־אברתו: יב יהוה בדד ינחנו ואין עמו אל נכר: שלישי יג ירכבהו על־במותי ארץ ויאכל תנובת שדי ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור: יד חמאת בקר וחלב צאן עם־חלב כרים ואילים בני־בשן ועתודים עם־חלב כליות חטה ודם־ענב

ל' ומ"ל · מ' · ב'. נ' · ל' וחסר · ג' יתיר ו' · ל' כ"כ · ל' וחסר · ל' ומ"ל. ל' · ל' · ד' מ"ל בתיר' · ב' מ"ל נהבון · ב' מ"ל. ל' ומ'

ינחנו ב' וסימן ה' בדד. ולפני גדולים ינחנו:

תולדות אהרן כי בדד ינחנו. שם: ויניקהו דבש. כוטה יא: עם חלב. כתובות קיא: ודם ענב. שם (מעשר בני כז):

רש"י

נוהג ברחמים ובחמלה כנשר הזה רחמני על בניו ואינו נכנס לקנו פתאום עד שהוא מקשקש ומטרף על בניו בכנפיו בין אילן לאילן בין שוכה לחברתה כדי שיעורו בניו ויהא בהם כח לקבלו: יעיר קנו. יעורר בניו: על גוזליו ירחף. אינו מכביד עצמו עליהם אלא מחופף נוגע ואינו נוגע אף הקב"ה (איוב לז) שדי לא מצאנוהו שגיא כח כשבא ליתן תורה לא נגלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנא' (דברים לג) ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קדש (חבקוק ג) אלוה מתימן יבא זו רוח רביעית: יפרוש כנפיו יקחהו. כשבא ליטלן ממקום למקום אינו נוטלן ברגליו כשאר עופות לפי שאר עופות יראים מן הנשר שהוא מגביה לעוף ופורח עליהם לפיכך נושאן ברגליו מפני הנשר אבל הנשר אינו ירא אלא מן החץ לפיכך נושאן על כנפיו אמר מוטב שיכנס החץ בי ולא יכנס בבני אף הקב"ה (שמות יט) ואשא אתכם על כנפי נשרים כשנסעו מצרים אחריהם והשיגום על הים היו זורקים בהם חצים ואבני בליסטראות מיד (שמות יד) ויסע מלאך האלהים וגו' ויבא בין מחנה מצרים וגו': (יב) ה' בדד. ה' בדד ובטח נהגם במדבר: ואין עמו אל נכר. לא היה כח באחד מכל אלהי הגוים להראות כחו ולהלחם עמהם. ורבותינו דרשוהו על העתיד וכן תרגם אונקלוס ואני אומר דברי תוכחה הם להעיד השמים והארץ ותהא השירה להם לעד שסופן לבגוד ולא יזכרו הראשונות שעשה להם ולא הנולדות שהוא עתיד לעשות להם לפיכך צריך ליישב הדבר לכאן ולכאן וכל הענין מוסב על זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור כן עשה להם וכן עתיד לעשות כל זה היה להם לזכור: (יג) ירכבהו על במותי ארץ. כל המקרא כתרגומו: ירכיבהו וגומר. על שם שארץ ישראל גבוה מכל הארצות: ויאכל תנובות שדי. אלו פירות ארץ ישראל שקלים לנוב ולהתבשל מכל פירות הארצות: ויניקהו דבש מסלע. (ספרי) מעשה באחד שאמר לבנו בסיכני הבא לי קציעות מן החבית הלך ומצא הדבש צף על פיה אמר לו זו של דבש היא אמר לו השקע ידך לתוכה ואתה מעלה קציעות מתוכה: ושמן מחלמיש צור. (מנחות פה) אלו זיתים של גוש חלב: במותי ארץ. לשון גובה: שדי. לשון שדה: חלמיש צור. תקפו וחוזקו של סלע כשאינו דבוק לתיבה שלאחריו נקוד חלמיש וכשהוא דבוק נקוד חלמיש: (יד) חמאת בקר וחלב צאן. זה היה בימי שלמה שנא' (מלכים א ד) עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן: עם חלב כרים. זה היה בימי עשרת השבטים שנאמר (עמוס ו) האוכלים כרים מצאן: חלב כליות חטה. זה היה בימי שלמה שנא' (מלכים א ד) ויהי לחם שלמה וגו': ודם ענב תשתה חמר. בימי עשרת השבטים (עמוס ו) השותים במזרקי יין: חמאת בקר. הוא שומן הנקלט ע"ג החלב: וחלב צאן. חלב של צאן וכשהוא דבוק נקוד חלב כמו בחלב אמו: כרים. כבשים: ואילים. כמשמעו: בני בשן. שמנים היו: כליות חטה. חטים שמנים כחלב כליות וגסין ככוליא: ודם ענב. תהיה שותה טוב טעם יין חשוב: חמר. יין בלשון ארמי: חמר. אין זה שם דבר אלא לשון משובח בטעם ווינו"ש בלע"ז ועוד יש לפרש שני מקראות הללו אחר תרגום של אונקלוס

אבן עזרא

בלמ"ד כי הוא דבק והנה הוא הפך מגזר החלמיש וכן חרבות צורים עם צור חרבו: (יד) חמאת בקר. רוב הבשר: וחלב צאן. לולי הקבלה היה זה הכתוב חוץ לדבר החלב שהזכרתי במקומו או טעם חלב כרים החלב השמן והטוב כמו כל חלב יצהר: בני בשן. שגדל בהר הבשן: חלב כליות חטה. דרך משל כי החלב על הכליות גם גרגיר החטה דומה לאחת הכליות: ודם ענב. היין והנה היא רכת דבש ושמן ובשר ולחם ויין וכל פרי וזה תנובות שדי ויש

בעל הטורים ינחנו ב' במסרה. בדד ינחנו. מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו. לומר מי שנותן לדקה הקב"ה בדד ינחנו: על במותי ארץ מלא והיו כל בבה עתמים: ויניקהו הבי יו"ד מיו"ד דברות יונקם כל התורה:

ספורנו

רצון מכתו שהשב לעשות כשרי עלי חמאו בעגל יעשה לגהיד וקבל האל יתברך תפלתו כאמרו אסלחה להם ואקבלם כי פדיתים: על גוזליו ירחף. כאמרו הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי והביאו בניך בחצן: יפרוש כנפיו יקחהו. כאמרו ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל: ישאהו על אברתו. כאמרו מי אלה כעב תעופינה: (יב) ה' בדד ינחנו. כאמרו כי אעשה כלה בכל הגוים ואותך לא אעשה כלה: ואין עמו אל נכר. כאמרו כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' וכאמרו אלהי כל הארץ יקרא: (יג) ירכבהו על במותי ארץ. וזה יעשה מאחר שלא השיג חפצו במתן תורה המכר ויבקש זה שנית באת להם הארץ בעבור ישמרו חקיו להשלימם בהרכיבם על חלק מהארץ נשא במקום ובמעלה על שאר ארצות כאמרו צבי היא לכל הארצות וזה בהכנסם לארץ עתה: ויאכל תנובות שדי. שלא טרחו בם כאמרו כרמים וזיתים אשר לא נטעתם אתם אוכלים: (יד) ודם ענב תשתה חמר. מין הענבים שיה ראוי לשתיה בלתי רב מלאכה בו ובכן היו מתפרנסים שלא בצער וכל זה עשה להם האל יתברך כדי שיהיה להם פנאי לעסוק בתורה

רמב"ן

בני ישראל כי צורת יעקב חקוקה בכסא הכבוד והוא סוד גדול והעד כי חלק ה' עמו וזאת מעלה גדולה שלא עשה כן לכל גוי על כן אמר הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם שנפל ממעלתו באולתו. וזה טעם אביך קנך כי קנהו לכבודו וילמדהו כאשר יפרש במעשה האב עם הבן לשון ר"א ודברי פי חכם חן. ואם כן יהיה פירוש זכור ימות עולם שיתנו לב לזכור ששת ימי בראשית הטובה שעשה להם בעת היצירה כמו שיאמר בהנחל עליון גוים וגו' בינו שנות דור ודור שיבינו לדעת מה שנעשה להם בדורות מעת שהרתה שכינה ביניהם כאשר יספר ימצאהו בארץ מדבר וגומר. ורש"י כתב ימצאהו בארץ מדבר אותם מצא לו נאמנים בארץ המדבר שקבלו עליהם תורתו ומלכותו ועולו מה שלא עשו ישמעאל ועשו. ובתוהו ילל ישימון ארץ ציה ושממה מקום יללת תנינים ובנות יענה אף שם נמשכו אחר האמונה ולא אמרו למשה היאך נצא למדבר. וזה איננו מטעם הפרשה כי הכתוב מוכיח את ישראל ומזכיר הטובות אשר עשה השם עמהם והם גמלו להם רעה תחת טובה. וטעם כאישון עינו רמז לכינור יאמר שינצור השם אותו כאשר יצור הוא עצמו את עינו או תהסר מלת איש ידרנהו כאיש אישון עינו כי מן הכתם באיש ידבר וכן רבים:

(יב) ה' בדד ינחנו. השם ישכון בישראל בטח בדד ואין עמו כנוי לשם או לישראל והענין כי אין לישראל שר ומושל מכל בני אלהים שינחנו או יעזור בהנחותו בלתי השם לבדו כי הוא חלקו ונחלתו כאשר הזכיר וכבר כתבתי זה. ובספרי ה' בדד ינחנו אמר להם הקב"ה כדרך שישבתם יחידים בעולם הזה ולא נהניתם מן האומות כלום כך אני עתיד להושיבכם יחידים לעתיד לבא ואין אחד מן האומות נהנה מכם כלום ואין עמו אל נכר שלא תהא רשות לאחד משרי אומות העולם לבוא ולשלוט בכם כענין שנאמר ואני יוצא והנה שר יון בא ושר מלכות פרס עומד לנגדי אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת ומי ויגל

רשי

אונקלוס תרגם על תקפי ארעא וגומר : (טו) עבית . לשון עובי : כשית . כמו כסית לשון (איוב טו) כי כסה פניו בחלבו כאדם ששמן מבפנים וכסליו נכפלים מבחוץ וכן הוא אומר (שם) ויעש פימה עלי כסל : כשית . יש לשון קל כלשון כסוי כמו (משלי יב) וכוסה קלון ערום ואם כתב כסית דגוש היה נשמע כסית את אחרים כמו כי כסה פניו :

וינבל צור ישעתו . גנהו ובזהו כמו שנא' (יחזקאל ח) והוריהם אל היכל ה' וגו' אין לך נבול גדול מזה : (טז) יקניאהו . הבעירו חמתו וקנאתו : בתועבות . במעשים תעובים כגון משכב זכור וכשפים שנא' בהם תועבה : (יז) לא אלה . כתרגומו לית בהון צרוך אילו היה בהם צורך לא היתה קנאה כפולה כמו עכשיו : חדשים מקרוב באו . (ספרי) אפי' האומות לא היו רגילים בהם נכרי שהיה רואה אותם היה אומר זה צלם יהודי : לא שערום אבותיכם . לא יראו מהם לא עמדה שערתם מפניהם דרך שערות האדם לעמוד מאימת יראה כך נדרש בספרי ויש לפרש עוד שערום לשון (ישעיה יג) ושעירים ירקדו שם שעירים הם שדים לא עשו אבותיכם שעירים הללו : (יח) תשי . תשכח ורבותינו דרשו כשבא להיטיב לכם אתם מכעיסין לפניו ומתישים כחו מלהטיב לכם : אל מחוללך . מוציאך מרחם לשון

תִּשְׁתֶּה־חָֽמֶר׃ טו וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט שָׁמַנְתָּ עָבִיתָ כָּשִׂיתָ וַיִּטֹּשׁ אֱלוֹהַּ עָשָׂהוּ וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתֽוֹ׃ טז יַקְנִאֻהוּ בְּזָרִים בְּתוֹעֵבֹת יַכְעִיסֻֽהוּ׃ יז יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים לֹא אֱלֹהַּ אֱלֹהִים לֹא יְדָעוּם חֲדָשִׁים מִקָּרֹב בָּאוּ לֹא שְׂעָרוּם אֲבֹתֵיכֶֽם׃ יח צוּר יְלָדְךָ תֶּשִׁי וַתִּשְׁכַּח אֵל מְחֹלְלֶֽךָ׃ רביעי יט וַיַּרְא יְהוָה וַיִּנְאָץ מִכַּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָֽיו׃

ג' . נ' כ"ב טו וַעֲתַר יִשְׂרָאֵל וּבְעַט אַצְלַח תַּקִּיף קְנָא נְכַסִין וּשְׁבַק פּוּלְחַן אֱלָהָא דַעֲבְדֵיהּ וְאַרְגִּיז קֳדָם תַּקִּיפָא דְפָרְקֵיהּ׃ טז אַקְנִיאוּ קֳדָמוֹהִי בְּפוּלְחַן טַעֲוָן בְּתוֹעֲבָתָא אַרְגִּיזוּ קֳדָמוֹהִי׃ יז דַבָּחוּ לְשֵׁדִין דְּלֵית בְּהוֹן צְרוֹךְ דַּחֲלָן דְּלָא יְדָעוּנוּן חַדְתָּן דְּמִקְרִיב אִתְעֲבִידוּ לָא אִתְעַסְקוּ בְּהוֹן אֲבָהָתְכוֹן׃ יח דַחֲלַת תַּקִּיפָא דִבְרָאָךְ אִתְנְשֵׁיתָא שְׁבַקְתָּא פוּלְחַן אֱלָהָא דַעֲבְדָךְ׃ יט וּגְלֵי קֳדָם יְיָ וּתְקֵיף רוּגְזֵיהּ מֵדְאַרְגִּיזוּ קֳדָמוֹהִי

ג' . נ' כ"ב ג' ג' ג' ג' ג' בתורי' ג' . ו' חסר בנביאי' ב' הד ס"פ ב' ה' מ"ל וא' ה' חבירו דתהלות . ב' ומ"ל וילכו ויעבדו . ב' הס' ג' ומ"ל ג' . ג' יו"ד זעירא ג' וחס' ו' . ד' בתורה ומבנו"' בטעמא .

ישעתו ו' חסר בליש':ז וסימן וינבל צור ישעתו . מי יתן מציון ישעות ישראל תניינא . ולכה לישעתה לנו . אמר לנפשי ישעתך אני . וכעב עברה ישעתי . והתי התשעה ביום ההוא לאבל : וירא ה' ד' בתורה וסימן כי רבה רעת האדם . כי שנואה לאה . כי סר לראות . וינאץ מכעס . ונמסר גם בבראשית :

תולדות אהרן וישמן ישרון . ברכות לב : צור ילדך תשי . שם ס : וירא ה' וינאץ . כתובות ח זוהר וילך :

אבן עזרא

ויש אומרים כי ־־ז וגם תמרים : חמר . כמו יין וכן כרם חמר וה"ו תשתה לנכח והטעם המדבר לחבירו כל כך הוא רב שתשתה חמר בכל עת ויש אומרים כי ענב לשון נקבה ואיננו כלום כי היה ראוי להיות התי"ו פתח עד סוגא להחריס וי"א על לשון קהלה כי ישראל לשון זכר ולשון נקבה וזה קרוב מעט : וישמן ישרון . ישראל ויתכן להיות מגזרת ישר והטעם שמן זה שהיה ישר ויש אומרים שהוא מגזרת אשורנו והראשון הוא הישר בעיני והעד שהוא לשון יחיד : ויבעט . כמו למה תבעטו לפי טעם המקום : שמנת . ולא חשבו לאמר לנפשו . עבית . כמו קטנו עבה : כשית . יש אומרים שהוא כמו כסה פניו בחלבו כי ימצא מהבנין הקל ואחרים אמרו שהוא כמו תעיתי כשה אובד וזה (ס"א לא) ימצא באחד מהבעלים והנכון בעיני שאין למלה הזאת אח וטעמה כמו בעעת : ויטש . מצות אלהיו : וינבל . במחשבה ובפה והנכון שחלל השם שלא הושיעו הוא סבב על כן כתוב צור ישועתו גם זה הפסוק על פירוש הצור תמים פעלו : (טז) יקנאהו . במחשבתם כמו לא יבצר מהם : בזרים . באלהים זרים : בתועבות . הם אלילים : (יז) לשדים . כמו לשעירים אשר הם זונים על כן פירש רבי יצחק בן שאול נ"ע לא שערום אבותיכם מגזרת לשעירים לא"ד לשדים מושכת עצמה ואחרת עמה וכן הוא לשדים וללא אלוה ולפי דעתי שאין צורך רק פירושו לשדים שאינם אלהים ונקראו שדים על טעם אמים מגזר הדעת : אלהים לא ידעום . ואיך חשבו שהם אלהים ולא ידעו זה נראיה וזאת מלת ידעום ולא בהעתקה וזהו לא שערום אבותיכם : חדשים מקרוב באו . מימים מעטים אינם קדמונים אפי' אבותיכם לא ידעום : שערום . פירוש לא שערו מהם מגזרת ויסתער עליו כטעם תסמר שערת בשרי וקרוב הוא מגזרת סערה ואם הוא בסמ"ך וכמיהו בני יצאוני יצאו ממני חזקתני ותוכל הזקת ממני והנה טעמו ולא פחדו מהם : (יח) צור ילדך תשי . דבר הנביא ותמה איך שכחת אבר ילדך ועבדת חדשים גם זה צור ילדך . כמו הביטו אל צור חוצבתם כאילו ממני היה כי הכל בגבורת השם כמו רוקע הארץ מאתי והתימה מתועי לב בעבור אני היום ילדתיך ושכחו זה הכתוב תשי כמו לא תנשה והנה הנעלם אחר התי"ו תחת הדגש שהיא אל"ף הבלוע והיו"ד תחת ה"א וכן אל תמחי ובאו שניהם מלעיל להפריש בין זכר לנקבה בפעלים שהאות האחרון ה"א נח והנכון בעיני כי היו"ד נוסף והוא על משפט אל תט מאמרי פי : מהוללך . כמו ילדך והנה אל שהוא גבור ותקיף כמו צור ויתכן היות גזרת מחוללך מהיל כמו הרה תקריב ללדת תחיל ג"ז כן התוב וינאץ השקד או הוא פועל עומד : (יט) בניו ובנותיו . אנשים ונשים כי גם (במ"א הם) קטרו לע"ג : ויאמר

בעל הטורים

בעל הטורים כ"ף יוד ו' ונה נתן כן עשרה דברים . ונשית אותו בעצה נ' אומות ולכך יו"ד דיגדל נא גדולה לומר לך זכור לאבותם שנאמו בשמי :

רמבן

(טו) וינבל צור ישועתו . גנוהו ובזוהו כענין שנאמר ההוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה אין נבול גדול מזה לשון רש"י . ור"א אומר וינבל שגרם לחלל את השם שלא יוכל להושיעו . וגם זה איננו נכון בעיני כי איננו מטעם המקום שעדיין יספר את חטאיהם ולא יזכיר עונש ונקמה שיעשה בהם ויאמר אסתירה פני מהם . והנכון בעיני מה שהזכרתי למעלה כי הנבלה תשלום רעה תחת טובה יאמר שנטש אלוה שבראו בעבור זרים וינבל בפיו ובמחשבתו צור שהיה מושיעו לאמר שאין בעבודתו רק גמול רע בעבדם הזרים ישבעו להם ובעבדם את הצור יהיו נבזים ושפלים לכל העמים כאשר אמרו שכלינו שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדורנית מפני השם צבאות ועתה אנחנו מאשרים זדים וגו' וכאשר אמרו הנשים הארורות ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל וכן אל תנאץ למען שמך אל תנבל כסא כבודך שיאמרו עליו שהוא משלם רעה תחת טובה לעמו ועבדיו כמו שאמר אל תפר בריתך אתנו :

(טז) בתועבת יכעיסהו . הבעירו חמתו בתועבות ומעשים מכוערים כגון משכב זכור וכשפים שיש בהם תועבה לשון רש"י וכן איתא בספרי . אבל בשירה אין תוכחת אלא על ע"ג בלבד . וטעם בזרים כמשך אל אלוה כי יהו יקניאוהו באלהים זרים כלשון אלהים אחרים וטעם בתועבות השדים לשרוף את בניהם באש לאלהים אחרים שכל זה מתועב לפניו כמו שנאמר כי את כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם וכתיב אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי לעשות את התועבה הזאת : יזבחו לשדים לא אלה . פירשתיו :

(יט) מכעס בניו ובנותיו . הזכיר הכתוב הבנות בכאן שלא כמנהג כאשר אמר למעלה לא בניו וכן בכל מקום יזכיר הבנים והבנות הם בכלל אבל זה מרמיזותיו כי יהיה בדור החורבן רשע הנשים ופשעיהם גדול מאד שהכעיס . כי היו נלמדות לע"ג ביותר והן שמפתות את האנשים לעבדם כאשר מפורש בדברי ירמיהו ויענו כל האנשים היודעים כי מקטרות נשיהם לאלהים אחרים וכל הנשים העומדות קהל גדול והן שהעיזו פניהם בנביא לאמר לו עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים וכתוב עוד שם מפורש להכעיסני במעשה ידיכם לקטר למלכת השמים וכתוב עוד שם השכחתם את רעות אבותיכם ואת רעות מלכי יהודה ואת רעות נשיו ואת רעותיכם ואת רעות נשיכם וביחזקאל נאמר עוד תראה תועבות גדולות אשר המה עושים ויבא אותי אל פתח בית ה' והנה שם הנשים יושבות מבכות את התמוז : ויאמר

ספורנו

בתורה ובמצות : (טו) וישמן ישרון ויבעט . והנה גם בעלי העיון שבהם הנקראים ישרון מן אשורנו ולא קרוב עשו כמו הבהמות הבועטות לבני אדם שנותנים להם מזון : שמנת עבית כשית . הנה אתה ישורון קהל תופשי התורה ובעלי העיון פנית אל התענוגים הגשמיים ובזה עבית מהבין דקות החכמה כאמרו וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו כהן ונביא : כשית . כאמרו כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם : ויטוש אלוה עשהו . ולפיכך נטש ההמון אלוה עשהו : וינבל צור ישועתו . ביזהו כי מרעה אל רעה יצאו : (טז) בתועבת יכעיסוהו . לגרום לשכינה שתסתלק מישראל להיות כגויי הארץ : (יז) לשדים לא אלה . שאינם נצחיים כמו שאמרו ז"ל על השדים שהם נחים כבני אדם : אלהים לא ידעום הדשים מקרוב באו . כשהיו רואים איזה מין מן הנמצאות שלא ידעו מציאותו קודם לכן היו חושבים שיהיה לו איזה מסבב קדמון מיוחד אליו והיו עובדים אותו : (יח) צור ילדך תשי . וגם אתה ישורון המעיין בפנותך אל התענוגים הנשא הכמתך וידיעתך בגדלו : ותשכח אל מהללך . שהיטיב עמך כאמרו אנכי אנכי הוא מנחמכם ותשכח ה' עושך נוטה שמים כו' : (יט) וינאץ מכעס בניו ובנותיו . ואמר שלא השיב שלמותם נאצן בהר שליטת לגרפם בגלות וביזה ומאס בכעסו את בניו ואת בנותיו לא ריחם על הקטנים ולא על כבוד האבות : אסתירה

כ וַיֹּאמֶר אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם אֶרְאֶה מָה אַחֲרִיתָם כִּי דוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה בָּנִים לֹא־אֵמֻן בָּם: כא הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא־אֵל כִּעֲסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא־עָם בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם: כב כִּי־אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי וַתִּיקַד עַד־שְׁאוֹל תַּחְתִּית וַתֹּאכַל אֶרֶץ וִיבֻלָהּ וַתְּלַהֵט מוֹסְדֵי הָרִים: כג אַסְפֶּה עָלֵימוֹ רָעוֹת חִצַּי אֲכַלֶּה־בָּם: כד מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן־בְּהֵמֹת אֲשַׁלַּח־בָּם עִם־חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר: כה מִחוּץ תְּשַׁכֶּל־חֶרֶב וּמֵחֲדָרִים אֵימָה גַּם־

בנין ובנן: כ ואמר אסלק שכינתי מנהון גלי קדמי מה יהי בסופיהון ארי דרא דאשני אינון בניא דלית בהון הימנו: כא אינון אקניאו קדמי בלא דחלא ארגיזו קדמי בטעותהון ואנא אקנינון בלא עם בעמא טפשא ארגזינון: כב ארי קידום תקיף כאשא נפק מן קדמי ברגז ושיצי עד שאול ארעיתא תסיף ארעא ועללתה ושיצי עד סיפי טוריא: כג אסיף עליהון בישן מכתשי אשיצי בהון: כד נפיחי כפן ואכילי עוף וכתישי רוחין בישין ושן חיות ברא אגרי בהון עם חמת תניניא דזחלין בעפרא: כה מברא תתכל חרבא ומתוניא חרגת מותא

אמן ד' חסר בלישנא וסימן במסר' רבתא: בהבליהם ג' וסימן הם קנאוני בלא אל. אל כל חטאת בעשא. וילך בבל דרך ירבעם בן נבט: רשף ג' וסימן ולחמי רשף. ובני רשף יגביהו עוף. ויצא רשף לרגליו: אשלח ט' וסימן נמסר בסדר בא:

תולדות אהרן כי דור תהפכת. יומא פג: בנים לא אמן. קדושין לו: בגוי נבל אכעיסם. יבמות סג: הלי אכלה. סוטה ט: מזי רעב. ברכות ה: ושן בהמות. קמא ג: עם חמת. ערובין סג. סנהדרין ק: מחוץ תשכל חרב. קמא ס:

אבן עזרא (כ) ויאמר. השם אל לבו או אל המלאכים: אסתירה. כדרך לשון בני אדם וכן אעלים עיני והטעם כאשר יבקשוני לא ימצאו עזר: אראה מה אחריתם. י"א כי אני אסתיר פני מהם בעבור שאני רואה מה יעשה באחרונה והנכון שהוא כמשמעו עד שאראה מה יעשו כגר להם: כי דור תהפכת. דבק עם אסתירה פני: תהפכת. שנהפכו לעבוד אלהים ואלהי והם היו בני כי אני ילדתים והנה אין אמונה בהם והוא שם או תאר כי אין בהם איש אמונים כי מצאנו כי פסו אמונים כנגד חסיד גם שומר אמונים: (כא) קנאוני. קל העי"ן להקל על הלשון: בלא אל. הטעם שאין לו כח להציל: בהבליהם. ולא כדבר אמת: אקניאם. מהבנין הכבד הנוסף והוא יצא לשני פעולים: בלא עם. שלא הם עמי והנה פי' איך יכניסם שיביא עליהם לבדם צרות משונות ויותר מהכל גוי נבל שהכסיל והנבל איננו יודע ועל כן יהרוג ולא יחמול: (כב) קדחה. הקנאה או זאת שיעשו כי מצאנו זאת המלה יוצאת כמו אש קדחתם באפי ויתכן להיות קדחה כמו נקדחה כמו כל אלה חברו נחברו וכל זה כנוי לחרון האף: עד שאול תחתי' כטעם גפרית ומלח שרפה כל ארצה: ותאכל ארץ. ישראל: ותלהט. מגזרת להט החרב: הרים. הרי ישראל: (כג) אספה. י"א כמו אוסיף והנכון כמו אכלה מגזרת האף תספה ואם הוא מבנין אחר והטעם שלא תשאר רעה שלא תבואם ודמה הרעות לחצים תבאנה כתאום ואין יכולת להשמר מהם: (כד) מזי רעב. כמו שרופי רעב מגזרת למזא לאתונא: ולחומי רשף. אכולי עוף כמו ובני רשף יגביהו עוף והנכון בעיני שהזכיר הארבעה השפטים הרעים והם רעב והוא מזי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי זה הדבר: ושן בהמות אשלח בם. חיה והחרב מחוץ תשכל חרב והנה יהיה פי' רשף כמו רשפיה רשפי אש והטעם שיתחמם האויר. וקטב כמו הכרתה: מרירי. מרירות באויר כמו כמרירי יום וכן כתוב מקטב ישוד צהרים כמו הדבר ולחומי רשף כמו אכולי וכן רבים: עם חמת זוחלי עפר. לנשוך והחמה כנוי לנשיכה. וטעם עפר כמו השרפים ומלת זוחלי מיראה כי כל רואם יראם כטעם האימים כי יש תואר השם והכירו באליהוא בן ברכאל: (כה) גם בחור. דבק עם תשכל חרב וטעם גם כמשפט

רשי לשון (תהלים כט) יחולל אילות (שם מח) חיל כיולדה: (כ) מה אחריתם. מה תעלה בהם בסופם: כי דור תהפכת המה. מהפכין רצוני לכעס: לא אמון בם. אין גדולי נכרים בהם כי הוריתים דרך טובה וסרו ממנה: אמון. לשון (אסתר ב) ויהי אומן נודרטור"ה בלעז ד"א אמון לשון אמונה כתרגומו אמרו בסיני נעשה ונשמע ולשעה קלה בטלו הבטחתם ועשו העגל: (כא) קנאוני. הבעירו חמתי: בלא אל. בדבר שאינו אלוה: בלא עם. באומה שאין לה שם שנא' (ישעיה כג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה בעשו הוא אומר (עובדיה א) בזוי אתה מאד: בגוי נבל אכעיסם. אלו הכופרים וכן הוא אומר (תהלים יד) אמר נבל בלבו אין אלהים: (כב) קדחה. בערה: ותיקד. בכם עד היסוד: ותאכל ארץ ויבולה. ארצכם ויבולה: ותלהט. ירושלים המיוסדת על ההרים שנא' (שם קכה) ירושלים הרים סביב לה: (כג) אספה עלימו רעות. אאכיר רעה על רעה לשון (ישעיה כט) ספו שנה על שנה (דברים כט) ספות הרוה (ירמיה ז) עולותיכם ספו על זבחיכם. ד"א אספה אכלה כמו פן תספה: חצי אכלה בם. כל חצי אשלים בהם וקללה זו לפי הפורענות לברכה היא חצי כלים והם אינם כלים: (כד) מזי רעב. א"ת נפיחי כפן ואין לי עד מוכיח עליו ומשמו של רבי משה הדרשן מטולוזא שמעתי שעירי רעב אדם כחוש מגדל שער על בשרו: מזי. לשון ארמי שער מזיא דהוה מהפך במזיא: ולחומי רשף. השדים נלחמו בהם שנאמר (איוב ה) ובני רשף יגביהו עוף והם שדים: וקטב מרירי. וכריתות שד ששמו מרירי. קטב כריתה כמו (הושע יג) אהי קטבך שאול: ושן בהמות. (ספרי) מעשה היה והיו הרחלים נושכין וממיתין: חמת זוחלי עפר. ארס נחשים המהלכים בגחונם על העפר כמים הזוחלים על הארץ. זחילה לשון מרוצת המים על העפר וכן כל מרוצת דבר המשפשף על העפר והולך: (כה) מחוץ תשכל חרב. מחוץ לעיר תשכלם חרב גייסות: ומחדרים אימה. כשבורח ונמלט מן החרב חדרי לבו נוקפים עליו מחמת אימה והוא מת והולך בה. ד"א ומחדרים אימה בבית תהיה אימת דבר כמה שנאמר (ירמיה ט) כי עלה מות בחלונינו וכן ת"א. (ספרי) ד"א מחוץ תשכל חרב על מה שעשו בחוצות שנאמר

בעל הטורים לא עם. בגימטריא אלו כבליים: קדחה ותיקד ותאכל ותלהט כנגד ד' גליות בבל מדי וכו': מזי רעב. הזכיר ה' דברים. ולחומי רשף. וקטב מרירי. ושן בהמות. עם חמת זוחלי עפר כנגד מה שעברו על ה' חומשי תורה וה' נאופים נבוסע וה' תועבות שהלה יחזקאל וכנגד ה' כמקטירים. לבעל. ולבמש. ולירח. ולמזלות. ולכל צבא השמים:

ספורנו

(כ) אסתירה פני מהם. מן הבנים והבנות: אראה מה אחריתם. רואה אני שאין בהם תקות תשובה באחרית: כי דור תהפכת המה. הפכו להם לב אחר מוטה מדרכי האל ית': בנים לא אמן בם. שלא למדו מאבותם דבר אמתי: (כא) הם קנאוני בלא אל. האבות קנאוני בלא אל בבית ראשון: כעסוני בהבליהם. בבית שני: ואני אקניאם בלא עם. בבית ראשון שהחריבוה כשדים שנאמר בהם הן ארץ כשדים זה העם לא היה: בגוי נבל אכעיסם. שהחריב אותה אומה שאינה הוגנת שאין להם כו' (גיטין): כי אש קדחה באפי. כי ישרפים כדי שישובו: ותיקד עד שאול תחתית. הוסיפו על המאהבם פשע באופן שהבעירו את חמתי עד שהורידם לשאול תחתית כענין אהו כאמרו ובעת הצר לו ויוסף למעול מעל בה': ותלהט מוסדי הרים. השירה מהם כל ראשי העם כאמרו אסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה גבור ואיש מלחמה יועץ ונביא כו': (כה) ומחדרים אימה גם בחור גם בתולה. ומחדרים תשכל האימה את

רמבן

(כ) ויאמר. ה' אל לבו או אל המלאכים אסתירה פני מהם כדרך לשון בני אדם וכן אעלים עיני מכם והטעם כי כאשר יבקשוני לא ימצאוני: אראה מה אחריתם. יש אומרים אני אסתיר את פני מהם בעבור שאני רואה מה יעשו באחרונה והנכון שהוא כמשמעו עד שאראה מה יעשו כגר להם דברי ר"א. ואין טעם ויאמר רק המחשבה והרצון לפניו לעשות כן כדרך ויאמר אלהים במעשה בראשית וכבר פירשתי וטעם פני על דרך האמת פירשתיו. והנה אסתירה פני שאסלק וטעם אראה מה אחריתם כטעם ארדה נא ואראה וכבר פירשתיו. כי דור תהפוכות המה. ולא יעמדו בפני. בנים לא אמון בם. כי אין להם אומן ומגדל והמשכיל יבין: והנה עד הנה בשירה משה ישיר בה והוא מדבר בלשון עצמו. ומן הכתוב הזה ואילך שהזכיר וירא ה' וינאץ ויאמר אסתירה פני כולם דברו השם הנכבד. הם קנאוני כעסוני וכל השירה כן:

(כא) הם קנאוני בלא אל. כדבר שאין אלוה לשון רש"י. ואם כן ירמוז לשדים הנזכרים והנכון שיאמר הם קנאוני בלא אל אמת כי אין אלוה מבלעדי ה' ומושיע אין בלתו כענין שנאמר ימים רבים לישראל ללא אלהי אמת:

בעסוני בהבליהם. השדים ואני אקניאם בלא עם הכשדים שנאמר בהם הן ארץ כשדים זה העם לא היה שפירושו העם שלא היה נחשב לגוי והקב"ה

גדל

רשי

שנא׳ (שם יא) ומספר חוצות ירושלים שמתם מזבחות לבושת: ומחדרים אימה. על מה שעשו בחדרי חדרים שנאמר (יחזקאל ח) אשר זקני ישראל עושים איש בחדרי משכיתו: (כו) אמרתי אפאיהם. אמרתי בלבי אפאה אותם ויש לפרש אפאיהם אשיתם פאה להשליכם מעלי הפקר ודוגמתו מצינו בעזרא (נחמיה ט) ותתן להם ארץ שבעה גוים ותחלקם לפאה להפקר וכן חברו מנחם. ויש פותרים אותו כתרגומו יחול רוגזי עליהון ולא יתכן שאם כן היה לו לכתוב אאפאיהם אחת לשמוש ואחת ליסוד כמו (ישעיה מה) אאזרך (איוב טז) אאמצכם במו פי והאל״ף התיכונה אינה ראויה בו כלל. ואונקלוס תרגם אחר לשון הברייתא השנויה בספרי המחולק׳ תיבה זו לג׳ תיבות אמרתי אף אי הם אמרתי באפי אתנם כאילו אינם שיאמרו רואיהם עליהם איה הם: (כז) לולי כעס אויב אגור. אם לא שכעס האויב כנוס עליהם להשחית והם יוכל להם וישחיתם יתלה הגדולה בו ובאלהיו ולא יתלה הגדולה בי וזהו שנאמר פן ינכרו צרימו ינכרו הדבר לתלות גבורתם בנכרי שאין הגדולה שלו: פן יאמרו ידנו רמה וגו׳. כי אותו גוי אובד עצות המה: (כט) ואין בהם תבונה. שאילו היו חכמים ישכילו זאת איכה ירדוף וגו׳: יבינו לאחריתם. יתנו לב להתבונן לסוף פורענותם של ישראל: (ל) איכה ירדוף אחד. ממנו אלף מישראל: אם לא כי צורם מכרם וה׳ הסגירם. מכרם ומסרם בידינו דליברי״ר בלעז:

בָּחוּר גַּם־בְּתוּלָה יוֹנֵק עִם־אִישׁ שֵׂיבָה׃ כו אָמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם׃ כז לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוּר פֶּן־יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן־יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה וְלֹא יְהוָה פָּעַל כָּל־זֹאת׃ כח כִּי־גוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה׃ חמישי כט לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם׃ ל אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם יָנִיסוּ רְבָבָה אִם־לֹא כִּי־צוּרָם מְכָרָם וַיהוָה

כו״ל מ״ל. ג׳ ומ״ל. ג׳ ומ״ל. כ׳ בכ׳ ליסני דברי אגור. ג׳ ומ״ל. כו״ל ח׳ כמש. ג׳ וחד לא ס׳ שלחני. ג׳ וחסר. ו׳ מ״ל (עיין מבין חידות). כ״ב בליסנא. ג׳ ומלאים כ״ב בתורה

אַף עוּלֵימֵיהוֹן אַף עוּלֵימָתְהוֹן יַנְקֵיהוֹן עִם סָבֵיהוֹן׃ כו אֲמַרִית יְחוּל רוּגְזִי עֲלֵיהוֹן וַאֲשֵׁיצִינוּן אֲבַטֵּל מִן בְּנֵי אֱנָשָׁא דּוּכְרָנְהוֹן׃ כז אִלּוּלָפוֹן רוּגְזָא דְּסָנְאָה כְּנִישׁ דִּלְמָא יִתְרַבְרְבוּן בְּעֵלֵי דְבָבָא דִּלְמָא יֵימְרוּן יְדָנָא תְּקִיפַת לָנָא וְלָא מִן קֳדָם יְיָ הֲוָת כָּל דָּא׃ כח אֲרֵי עַם מְאַבְּדֵי עֵצָה אִנּוּן וְלֵית בְּהוֹן סוּכְלְתָנוּ׃ כט אִלּוּ חַכִּימוּ אִסְתַּכַּלוּ בְּדָא סְבָרוּ מָה יְהֵי בְּסוֹפֵיהוֹן׃ ל אֵכְדֵין יִרְדֹּף חַד לְאַלְפָא וּתְרֵין יַעְרְקוּן לְרִבּוֹתָא אֱלָהֵין אֲרֵי תַּקִּיפֵיהוֹן מַסְרִינוּן

אבן עזרא

כמשפט הלשון כאשר פירשתי והנה חבר הכל בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים: אפאיהם. יש אומרים שהם שלש מלות והנכון שאין לו ריע וטעמו כמו אשחיתם בעבור שיש אחריו אשביתה מאנוש זכרם והנה כולם ימותו ואילו היה כדעת המדקדקים שהטעם אפיצם בכל פאה לא ידבק הטעם ויש אומרים אחריבם באפי והנה טעמו אכריתם כמו אשביתם ויבא הטעם כפול וזה נכון לולי אל״ף אפיהם שהיה ראוי להיות אנפיהם והטעם אאנף בם והראשון נכון וטעם אמרתי כלשון בני אדם אמרתי בלבי: (כז) אגור. אפחד מגזרת ויגר מואב והמתרגם אמר מגזרת אגרה בקציר והנכון שהוא מלשון תגרה והכתוב דבר כדרך בני אדם להבין השומעים: ינכרו. הפך יכירו כמו ויתנכר אליהם: פעל כל זאת. על השבטים: (כח) כי גוי אבד עצות. הנכון שזה הגוי הם צרי ישראל ומלת אבד שם התאר והיא סמוכה על כן נפתח הבי״ת וידוע כי מלת אבד מהפעלים העומדים רק פירוש עצות שב אל אובד כמו נובלת עליה וכן ותאבדו דרך שהוא סמוך אל דרך והנה השכיל המתרגם שאמר מאבדי עצה: (כט) לו חכמו. אילו היו חכמים שישכילו כי השם פעל כל זאת לישראל בעבור עונם אז יבינו לאחריתם כי כן יעשה השם בעבור עונם: (ל) איכה ירדוף. הטעם לו חכמו ישראל שישכילו איך ירדוף אחד מהגרים אלף מישראל אין זה כי אם בעבור שעזבם צורם ויש אומרים איך היו ישראל בתחלה רודף אחד מהם אלף עתה נהלשו: כי צורם מכרם. כמו נתנם וכן ימכר ה׳ את סיסרא והטעם כאילו נתנם בשכר מעשיהם והנה היא מכירה מחש: הסגירם. כטעם יסגור על

רמה ג׳ בטעמא מלעיל וסימן פן יאמרו ידנו רמה. רמה קרני בה׳. רמה ידך בל יחזיון: איכה י״ז וסימן נמסר בריש מגילת איכה: צורם ג׳ ומלאים וסימן כי לא כצורנו צורם. אם לא כי צורם מכרם. ויזכרו כי אלהים צורם. וא׳ וצורם לבלות שאול:

תולדות אהרן לו חכמו. זוכר אחרי מות: איכה ירדף. מ״ק טו:

בעל הטורים אשביתה מאנוש זכרם. ס״ת למפרע לולי מזה כהירו עמד כפרן: ואין בהם תבונה. ס״ת סמן בלא סיס בהם תבונה שנסנו מסעודת אתמורות:

רמבן

גלל אותם לרדות בהם את עולמו כמו שאמר מפץ אתה לי כלי מלחמה בגוי נבל אכעיסם עשו שהוא נבל ולא זכר ברית אחים וירמוז לשני הגליות:

(כו) **אפאיהם**. אמרו המדקדקים אפזרם בכל פאה ואם כן יהיה טעם אמרתי שהיה הרצון לפני ובמדת הדין שיהיו ככה לעולם מפוזרים בכל פאה ושיהיה זכרם מאנוש נשבת לעד לולי כעס אויב אגור. ועל דעתי היא מלה מורכבת כאשר הזכירו בספרי אבל טעמה שאשיתם במקום פאה ובענין שיאמרו עליהם גם איהם לומר שלא ישאר להם שם ושאר בגוים ולא יודע מקומם איה. והנה ירמוז לגלות עשרת השבטים שגלו לנהר גוזן הוא שהחכמים קורין סמבטיון כי נקרא גוזן מלשון ויגז שלוים אתה גוזי כי העומדים אחריו מוסרים מבני אדם וקורין אותו סמבטיון מפני שביתתו בשבת כי יום השבת בלשון ההוא סבט כאשר הוא בערבי ונהוג בלשונם להוסיף בתארים יון אזוביון חוריון מוליון וכן הרבה:

אשביתה מאנוש זכרם. אנחנו יהודה ובנימין שאין לנו זכר בעמים ולא נחשב לעם ולאומה כלל והנה יאמר הכתוב כי היה במדת הדין כהיותנו כן בגלות לעולם לולי כעס אויב ויורה זה כי בגלותנו עתה תמה זכות אבות ואין לנו הגאלה מיד העמים רק בעבור שמו כענין שאמר ביחזקאל וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם שם ונקדשתי בכם לעיני הגוים וידעתם כי אני ה׳ בעשותי אתכם למען שמי לא כדרכיכם הרעים וכעלילותיכם הנשחתות בית ישראל וכן נאמר עוד ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים וגו׳ ולכך הזכיר משה בתפלתו ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר וגו׳ והשם יתברך הודה לו בזה ויאמר ה׳ סלחתי כדברך. והטעם בטענה הזאת איננו כרוצה להראות כחו בין שונאיו כי כל הגוים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו אבל השם ברא את האדם בתחתונים שיכיר את בוראו ויודה לשמו ושם הרשות בידו להרע או להטיב וכאשר חטאו ברצונם וכפרו בו כולם לא נשאר רק העם הזה לשמו ופרסם בהם האותות והמופתים כי הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים ונודע בזה לכל העמים והנה אם ישוב ויאבד זכרם ישכחו העמים את אותותיו ואת מעשיו ולא יסופר עוד בהם ואם אדם יזכיר כן יחשבו כי היה כח מכחות המזלות והכוכבים וחלף ועבר והנה תהיה כוונת הבריאה באדם בטלה לגמרי שלא ישאר בהם יודע את בוראו רק מכעיסים לפניו ועל כן ראוי מדין הרצון שהיה בבריאת העולם שיהיה רצון מלפניו להקים לו לעם כל הימים כי הם הקרובים אליו והיודעים אותו מכל העמים וזה טעם כי ידין ה׳ עמו ועל עבדיו יתנחם שיזכיר ה׳ ברחמים כי הם עמו מאז ויזכור כי הם עבדיו שעמדו לו בגלותם כעבדים לסבול הצרות והשעבוד וכענין שנאמר ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו וכבר רמזתי בבריאת האדם סוד נשגב ונעלם צריך ממנו שנהיה לו לעם והוא יהיה לנו לאלהים כענין שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו׳:

(כח) **כי** גוי אבד עצות המה. וכל הפרשה על האויב הנזכר כדברי רבי נחמיה וטעם כי לא כצורנו צורם גם כן דברי האויב יאמר הכתוב שהיה להם לחשוב ולהשכיל זאת הנעשה בישראל כי הוא פעל השם על עונם ויבינו מזה לאחרית נפשם כי כן יעשה בסוף לכל הגוים כי הם מורדים בשם יותר מישראל.

ישכלו

ספורנו

את הבחורים והבתולות: (כו) אמרתי אפאיהם. אשאיר איזו פאה מהם והמותר אכלם כמו שנעשה באחרית הימים אחרי שלא השגתי שלומם לא במתן תורה ולא בארץ ישראל ולא בגלות כאמרו כי בהר ציון ובירושלים תהיה פליטה כאשר אמר ה׳ ובשרידים אשר ה׳ קורא: (כז) לולי כעס אויב אגור. שמתוך כעס שיכעסו האויבים על אותם השרידים יש לחוש: פן ינכרו צרימו. פן ימשכו את לב השרידים להיות כמותם: פן יאמרו. לאותם השרידים: ידנו רמה. להכחיד את ישראל מגוי ונשארתם מתי מספר: ולא ה׳ פעל כל זאת. שתהשבו להמלט על ידו. אבל בהיות ישראל רבים ונפוצים באומות רבות לא יעלה על לב כלם להשתדל בזה כאמרם מאי דכתיב צדקות פרזונו בישראל צדקה עשה הקב״ה בישראל שפזרם בין האומות: (כח) כי גוי אבד עצות המה. ע״ג: (כט) לו חכמו ישכילו זאת. איך נפלו ישראל בידם נגד הטבע בעונם: יבינו לאחריתם. ובזה היו מבינים הע״ג מה יהיה באחריתם ברוב פשעיהם: (ל) איכה ירדוף אחד אלף. היה להם להבין שאין זה בטבע שאחד ירדוף אלף: אם לא כי צורם מכרם. הוא נלחם בם והסיר תקפם ובכן נשתה גבורתם והיו לנשים

אבן עזרא

על איש או כמו ולנו הסגירו: (לא) כי לא כצורנו צורם. דברי משה פירוש כי גוי אובד עצות והטעם כי צורנו מכרנו ואין להם אמר כצורנו ולא הם טובים ממנו וכן הוא אומר ולא אויבינו פלילים כמו ולא למדתי חכמה וגומר וי"א שהוא כן ואויבינו יודו כן לכן איננו דבק עם מגפן סדום: ומשדמות. כפול וכן אשכלות מרורות:

(לג) חמת. והנה היין כמו חמת התנינים בחמה: וראש פתנים. כמו על חור פתן ואם הוא באל"ף הוא כחבריו בוי"ו: אכזר. תקיף והאל"ף נוסף כאל"ף אצבע ואזרוע: (לד) הלא הוא כמוס עמדי. דברי השם יש אומרים על הגזרות והקרוב אלי שהוא ויגם שהוא ראש פתנים הוא שמור עד שישתוהו ומלת כמס מטעם המקום ידועה כי אין לה משפחה: חתום באוצרותי. שלא תגע בו יד רק הוא שמור להם להנקם מהם: (לה) לי נקם ושלם. שם כמו הלא את הקטר והטעם לי הנקם ולי השלם לשלם להם כמעשיהם: לעת תמוט רגלם. והטעם שיפלו ולא יוכלו לעמוד וטעם לעת כמו וגם רשע ליום רעה והוא סוד גדול: כי קרוב. ואל יחשבו כי הנקמה תהיה כזרעם: וחש עתדת למו. וחש כל אחד מהם מהעתידות כמו בנות צעדה או חש יום עתידות והראשון נכון ומלת חש מהשניים וטעם עתידות הרעות העתידות לבא עליהם: (לו) כי ידין ה' עמו. יקח דין עמו מהם כמו שפטני אלהים וריבה ריבי:

יתנחם. פירשתיו: אזלת יד. אזלת יד ישראל והטעם הכח והתי"ו תחת ה"א כי גם שתיהן סימני הנקבה וכן ושבת לגביא: ואפס עצור ועזוב. כאשר יהיו הנשכים

רש"י

בלעו: (לא) כי לא כצורנו צורם. כל זה היה להם לאויבים להבין שהשם הסגירם ולא להם ולאלהיהם הנצחון שהרי עד הנה לא יוכלו אלהיהם כלום כנגד צורנו כי לא כסלענו סלעם: כל צור שבמקרא לשון סלע: ואויבינו פלילים. אויבינו היו שופטים אותנו שהרי צורנו מכרנו להם (ס"א הרי שצורנו מכרנו להם): (לב) כי מגפן סדום גפנם. מוסב למעלה אמרתי בלבי אפאיהם ואשבית זכרם לפי שמעשיהם מעשי סדום ועמורה: שדמות. שדה תבואה כמו (חבקוק ג) ושדמות לא עשה אוכל (מלכים ב כג) בשדמות קדרון: ענבי רוש. עשב מר: אשכלות מררת למו. משקה מר ראוי להם לפי מעשיהם פורענותם וכן תרגם אונקלוס ותושלמת עובדיהון כמררותהון: (לג) חמת תנינם יינם. כתרגומו הא כמרת תניניא כם פורענותהון הנה כמרירת נחשים כוס משתה פורענותם: וראש פתנים. כוסם שהוא אכזר לנשוך האויב אכזרי יבא ויפרע מהם: (לד) הלא הוא כמוס עמדי. כתרגומו כסבורים הם ששכחתי מעשיהם כולם גנוזים ושמורים לפני: הלא הוא. פרי גפנם ותבואת שדמותם כמוס עמדי: (לה) לי נקם ושלם. עמי נכון ומזומן פורענות נקם וישלם להם כמעשיהם הנקם ישלם להם גמולם. ויש מפרשים ושלם שם דבר כמו ושלום והוא מנוזרת (ירמיה ה') והדבור אין בהם כמו והדבור ואימתי אשלם להם: לעת תמוט רגלם. כשתתום זכות אבותם שהן סמוכים עליו: כי קרוב יום אידם. משארצה להביא עליהם יום אידם קרוב ומזומן לפני להביא על ידי שלוחים הרבה: וחש עתידות למו. ומהר יבואו העתידות להם: וחש. כמו (ישעיה ה) ימהר יחישה. עד כאן העיד עליהם משה דברי תוכחה להיות השירה הזאת לעד כשתבא עליהם הפורענות ידעו שאני הודעתים מראש. מכאן ואילך העיד עליהם דברי תנחומין שיבואו עליהם ככלות הפורענות ככל אשר אמר למעלה (דברים ל) והיה כי יבאו עליך הברכה והקללה וגומר ושב ה' אלהיך את שבותך וגומר: (לו) כי ידין ה' עמו. כשישפוט אותו ביסורין הללו האמורות עליהם כמו (איוב לו) כי בם ידין עמים (ייסר עמים) כי זה אינו משמש בלשון דהא לאחר טעם לדברים של מעלה אלא לשון התחלת דבור כמו כי תבואו אל הארץ כשיבואו עליהם משפטים הללו ויתנחם הקב"ה על עבדיו לשוב ולרחם עליהם: יתנחם. לשון הפך מחשבה להטיב או להרע: כי יראה כי אזלת יד. כשיראה כי יד האויב הולכת וחוזקת עליהם ואפס בהם עצור ועזוב: עצור. נושע על ידי עוצר

דברים לב

הִסְגִּירָם׃ 31 כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים׃ 32 כִּי־מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹרָה עֲנָבֵמוֹ עִנְּבֵי־רוֹשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ׃ 33 חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר׃ 34 הֲלֹא־הוּא כָּמֻס עִמָּדִי חָתוּם בְּאוֹצְרֹתָי׃ 35 לִי נָקָם וְשִׁלֵּם לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידָם וְחָשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ׃ 36 כִּי־יָדִין יְהוָה עַמּוֹ וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם כִּי יִרְאֶה כִּי־אָזְלַת יָד

אונקלוס

ויי אשלימינון: 31 ארי לא כתוקפנא תוקפיהון ובעלי דבבנא הוו דיננא: 32 ארי כפורענות עמא דסדום פורענותהון ולקותהון כעם עמורה מחתהון בישין כרישי חיוון ותושלמת עובדיהון כמררותהון: 33 הא כמרת תניניא כס פורענותהון וכרישי פתני חיון אכזראין: 34 הלא כל עובדיהון גלן קדמי גניזין ליום דינא באוצרי: 35 קדמי פורענותא ואנא אשלם בעידן דיגלון מארעהון ארי קריב יום תברהון ומבע דעתיד להון: 36 ארי ידין יי דינא דעמיה ופורענות עבדוהי צדיקיא יתפרע ארי גלי קדמוהי דבעידן דתתקף

באצרתי ג' חסר וסימן הלא הוא כמס. כל אשר באצרתי ראו דגלכים. ואבירו דישעיה: אי ה' וסימן נמסר בסדר בראשית:

תולדות אהרן פנגמו. ברכות נו: הלא הוא. עקידס ש' ס: כי קרוב יום אידם. ע"ג ב (עירובין כב): כי ידין. סנהדרין לו:

בעל הטורים כמנס. הא יו"ד לפי שפגיו על פסוק דברים שנלא כלמד לפגום ועברו על עברת הדברים: אזלת יד. בגימ' זו גלות: כי יראה כי אזלת יד. בגימ' אין בם תורה:

ספורנו

נגמים: (לא) כי לא כצורנו צורם. וזה קרה בלי ספק מפני שאין צורם כמו צורנו כי אמנם כל אומה מגלהת כל ימי ממשלת השר שלה או מזלה ולא יהיה השר לשלם להפך לאויב לעמו אבל יפלו בסור ממשלת השר ובמבול שר אומה אחרת כפי הסדר שנתן בהם האל יתברך ולפיכך לא יאבדו באופן בלתי טבעי עד שאחד ירדוף אלף: ואויבינו. אף על פי שהסבלים שהם אויבי ה' ואויבי עמו כמו שהעיד באמרו לולי כעס אויב אגור ובאמרו מראש פרעות אויב: פלילים. הם בעלי מחשבות שכליות במדינות כאמרו והאבדתי חכמים מאדום מכלל דאיכא: (לב) כי מגפן סדום גפנם. והטעם שאין בהם תבונה בזה הענין הוא מפני שהם מתגאים ברוב שלותם ונותנים כל מחשבתם להשיג תענוגי גופם בלבד כמו שהיו עושים אנשי סדום ולהשיג זה היו מואסים כל מיני גמילות חסדים כמו שהעיד הנביא באמרו הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה: ענבמו ענבי רוש. ומזה הגפן יצמחו אשכלות ענבי רוש שהם מעשים רעים ומזיקים לבריות וזה בהשתדלם לשום עיניהם ולבם על בצעם ועל דם הנקי לשפוך כדי להתעשר ולהתגאות: אשכלת מררת למו. ובזה יקנו דעות רעות וכוזבות לדבר על ה' תועה ויאמרו לא יראה יה: (לג) חמת תנינים יינם. והנה באותם האשכולות נמצא יין שהוא חמת תנינים מסומך בטבעו והוא פורענות ראוי להם כמדת הדין ובמר עד שיואלהו האל יתברך מאותם הענבים להשקותם כאמרו פורה דרכתי לבדי: (לד) הלא הוא כמס עמדי. כאמרו כי יום נקם בלבי. חתום באוצרותי. כאמרו כי סתומים וחתומים הדברים: (לה) לי נקם. עלי מוטל להשיב נקם לצרי: ושלם. וגם כן התשלום מדה כנגד מדה: לעת תמוט רגלם. כשתתחלת שאתם ונפלו ושברו: כי קרוב יום אידם וחש עתדת למו כי ידין ה' עמו. כי אמנם יהיה קרוב יום אידם האמור כאשר ידין ה' עמו כאמרו וברותי מכם המורדים והפושעים כי אז יאבדו מהרה האויבים: (לו) ועל עבדיו יתנחם. יתנחם על הרעה הראויה לעמו וירחם עליהם בשביל עבדיו שבתוכם כאמרו כן אעשה למען עבדי לבלתי השחית הכל: כי יראה כי אזלת יד. והטעם שיתנחם אז על הרעה הראויה לעמו ובזה יעשה בשביל עבדיו ולא כן עשה

רמב"ן

ישכילו ויאמרו איכה ירדוף אחד אלף מישראל אם לא כי צורם מכרם כי צורם הוא תקיף ובעל היכולת לעזור ולהשכיל יותר מצורנו ואויבינו היו פלילים בנו מתחלה לעשות בנו שפטים כרצונם ועתה למה בורחים מפנינו אלף מפני גערת איש אחד לולי צורם התקיף שמכרם והביא מורך בלבבם ונפלו ורודף אין. פלילים. מלשון אשר פללת לאחותך ויעמוד פנחס ויפלל:

(לב) כי מגפן סדם גפנם. יאמר כי העובדי גלולים אובד עצות המה ולא ישכילו ולא יבינו ולא יחשבו רק רע כל היום כי משרש רע היו ולא יעשו רק פרי רע ומר האוכל ממנו ימות. והענין כי ישראל מודים ומתודים ועושים תשובה בעת צרתם לאמר למה מצאתנו כל זאת אבל העובדי גלולים אובד עצות אין לו עצה ולא תבונה רק הולך אחר עי"ג שלו וכופר בשם הנכבד לעולם כי כן ירש מאבותיו והנה הוא משרש פורה ראש ולענה ואין בהם תועלת לעולם, אבל ישראל ששרשם טוב אם יכרת ועוד יחליף ויעשה פרי טוב:

(לד) הלא הוא כמס עמדי. ראש הפתן האכזרי שלהם שמתי באוצרותי להאכילם מפרי מעשיהם. כי לי נקם ושלם לנקום נקמת ישראל מידם ולי שלם לשלם להם כפעלם שבחשו כי בעת תמוט רגלם כשתתחלא שאתם כענין כי לא שלם עון האמורי עד הנה. ור"א אמר שטעמו וגם רשע ליום רעה והוא סוד גדול: ואמר

רשי

עוצר ומושל שיעצור בהם : עזוב. על ידי עוזב. עוצר הוא המושל העוצר בעם שלא ילכו מפוזרים בצאתם לצבא על האויב בלשון לעז מיינטיי"ט. עצור. הוא הנושע במעצור המושל : עזוב. מחוזק כמו (נחמיה ג) ויעזבו את ירושלים עד החומה (ירמיה מט) איך לא עזבה עיר תהלה: (לז) ואמר. הקב"ה עליהם אי אלהימו ע"ג שעבדו: צור חסיו בו . הסלע שהיו מתכסין בו מפני החמה והצנה כלומר שהיו בטוחין בו להגן עליהם מן הרעה: (לח) אשר חלב זבחימו. היו אותן אלוהות אוכלים שהיו מקריבים לפניהם ושותין יין נסיכם : יהי עליכם סתרה . אותו הצור יהיה לכם מחסה ומסתור: (לט) ראו עתה. הבינו מן הפורענות שהבאתי עליכם ואין לכם מושיע ומן התשועה שאושיעכם אין מוחה בידי: אני אני הוא . אני להשפיל ואני להרים : ואין אלהים עמדי . עומד כנגדי למחות: עמדי . דוגמתי וכמוני : ואין מידי מציל. הפושעים בי. (מ) כי אשא אל שמים ידי . כי בחרון אפי אשא ידי אל עצמי בשבועה : ואמרתי חי אנכי . לשון שבועה הוא אני נשבע חי אנכי : (מא) אם שנותי ברק חרבי. אם אשנן את להב חרבי כמו (יחזקאל כא) למען היה לה ברק פלנדו"ר: ותאחז במשפט ידי . להניח מדת רחמים באויבי שהרעו לכם אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה. דבר אחר ותאחז ידי את מדת המשפט להחזיק בה ולנקום נקם: אשיב נקם וגו'. למדו רבותינו באגדה מתוך לשון המקרא שאמר ותאחז במשפט ידי לא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מדת בשר ודם זורק חץ ואינו יכול להשיבו והקב"ה זורק חציו ויש בידו להשיבם כאלו אוחזן בידו שהרי ברק הוא חציו שנאמר כאן ברק חרבי ותאחז במשפט ידי והמשפט הזה לשון פורענות הוא בלע"ז יושטיצ"א : (מב) אשכיר חצי מדם. האויב : וחרבי תאכל. בשרם : מדם חלל ושביה. זאת תהיה

מקרא

וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב׃ לז וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בוֹ׃ לח אֲשֶׁר חֵלֶב זְבָחֵימוֹ יֹאכֵלוּ יִשְׁתּוּ יֵין נְסִיכָם יָקוּמוּ וְיַעְזְרֻכֶם יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה׃ לט רְאוּ ׀ עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל׃ ששי מ כִּי־אֶשָּׂא אֶל־שָׁמַיִם יָדִי וְאָמַרְתִּי חַי אָנֹכִי לְעֹלָם׃ מא אִם־שַׁנּוֹתִי בְּרַק חַרְבִּי וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי וְלִמְשַׂנְאַי אֲשַׁלֵּם׃ מב אַשְׁכִּיר חִצַּי מִדָּם וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר מִדַּם

תרגום

עֲלֵיהוֹן מְחַת סַנְאָה יְהוֹן מְטַלְטְלִין וּשְׁבִיקִין׃ לז וְיֵימַר אָן דַחֲלַתְהוֹן תַּקִּיפָא דַהֲווֹ רְחִיצִין בֵּיהּ׃ לח דִי תַרְבַּ נִכְסַתְהוֹן הֲווֹ אָכְלִין שָׁתַן חֲמַר נִסְכֵּיהוֹן יְקוּמוּן כְּעַן וִיסַעֲדוּנְכוֹן יְהוֹן עֲלֵיכוֹן לְמָגֵן׃ לט חֲזוֹ כְּעַן אֲרֵי אֲנָא אֲנָא הוּא וְלֵית אֱלָהָא בַּר מִנִּי אֲנָא מֵמִית וּמְחֵי מְחֵינָא וְאַף מְסֵינָא וְלֵית מִן יְדִי מְשֵׁזִיב׃ מ אֲרֵי אַתְקֵנִית בִּשְׁמַיָּא בֵּית שְׁכִינְתִּי וַאֲמָרִית קַיָּם אֲנָא לְעָלְמִין׃ מא אִם עַל חַד תְּרֵין כְּחֵיזוּ בַרְקָא מִסּוֹף שְׁמַיָּא וְעַד סוֹף שְׁמַיָּא תִּתְגְּלֵי חַרְבִּי וְתִתְקֵף בְּדִינָא יְדִי אָתֵיב פּוּרְעֲנוּתָא לְשַׂנְאַי וּלְבַעֲלֵי דְבָבַי אֲשַׁלֵּם׃ מב אֶרְוֵי גִירַי מִדְמָא וְחַרְבִּי תְּקַטֵּיל בְּעַמְמַיָּא מִדַּם

(מסורה: ג׳. ה׳ וכל אי זה אי מזה דכו׳ ; כו״ל מ״ל. ג׳ ; ג׳ מ״ל. ו׳ בלובנא ; ג׳ ומ״ל. ב׳ ; מ״ל בתורה כל העם. ג׳. ; ג׳. ג׳ ; ג׳ הג״ן ; ג׳ ומ״ל. ג׳ וחד אני אחיי ; י״ח חסרים ; ג׳ בתרי לישי׳ ג׳ ; ג׳ זקף קמן ; ג׳)

יין י׳ בלישניהון וסימן במסרה רבתא : ואין אלהים עמדי י״ג פסוקים יאין וסימן במסרה רבתא :

תולדות אהרן ואמר אי אלהימו. גיטין נו : אשר חלב. ע״ג כט : ישתו יין נסיכם. פסחים סג זוכר במותי ראו עתה. עקרים מ״ד פ׳ יז זוכר ברא״ית ומכשטים : אני אמית. פסחים סח סנהדרין צא : ואין מידי מציל. שם קד :

אבן עזרא

הנשבים רבים ילקחו מהם ויעזובו מהם ועתה כמעט יאבד הכל : ואמר. האויב : צור חסיו בו . כאשר פירשתי : (לח) יאכלו . כדברי האויבים שחשבו כי העולות מאכל לשם וכן בלשון רבים כדבריהם על כן כתוב אני אני הוא לבדי אחד ואין אלהים עמדי : יין נסיכם. כמו ונסכו יין ויהיו שני שמות יש אומרים יין מלכם כמו נסיכי מדין כי המלך היה נותן יין העולה והראשון קרוב אלי : ויעזרכם . כמו ברכנוכם ואם תאמרו שהוא אחד יסתירכם מהצרות הבאות : (לט) אני אני. פעמים כמו אנכי אנכי או כי אני הוא ולא אשנה והוא הנכון כי אין עמי פועל אני הוא שהמתי את ישראל ואני אחיה אותם והנה הם לא נגולו ואין מציל אתכם מידי גם אתם מידי עד עשותי את המשפט בכם ורבים אומרים כי מזה הכתוב נלמוד חיי העולם הבא והעד שאמר בתחלה אמית ואחר כך אחיה וכן ה' ממית ומחיה והעד ה' מוריד שאול ויעל ואחרים אמרו מפסוק ואך את דמכם לנפשתיכם גם וצדקה תהיה לנו כי היא חייך בעה"ב ואורך ימיך בעולם הזה למען ייטב לך ורבינו האי ז"ל אמר כי לא הוצרך הכתוב לפרש דבר העולם הבא כי היה ידוע בהעתקה ולפי דעתי שהתורה נתנה לכל לא לאחד לבדו ודבר העולם הבא לא יבינו אחד מני אלף כי עמוק הוא ושכר העולם הבא תלוי בדבר הנשמה והנה הוא חלף עבודת הלב ועבודתו להתבונן מעשה השם כי הם הסולם לעלות בו אל מעלת דעת השם שהוא העיקר והנה גם התורה ביארה למשכיל דבר עץ החיים והנה יש כח לנצח הכרובים והאוכל מעץ החיים וחי לעולם כמלאכי השרת וכן במזמור לבני קרח שמעו זאת כל העמים והסוד אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה וכן אחר כבוד תקחני והנה עם שניהם לקיחה כאשר עם דבר חנוך ואליהו ואחר שאמר ויקר פדיון נפשם איך אמר יפדה נפשי והמשכיל יבין : (מ) כי אשא אל שמים ידי. שבועה בדבר קיים ואשא כמו וירם ימינו ושמאלו אל השמים ומלת אשא כדרך בן אדם להבין את השומעים: חי אנכי. כאשר אני חי כן אעשה זה : (מא) אם שנותי. מפעלי הכפל כמו והנותי לבני בטני מגזרת חץ שנון : ותאחז במשפט ידי. החרב משפט גבור מלחמה : אשיב נקם. טעם אשיב כאשר עשו לישראל וכן אשלם : מדם חלל. פי'

בעל הטורים אני אני הוא אני אמית ג' פעמים אני כנגד ג' גליות ואני כנגד גלות הרביעי דכתיב ואני בתוך הגולה לומר שבכל הגליות הקב"ה עמנו להצילנו : ואין מידי מציל בגימ' דין שאין ניצול מיום הדין : ואמרתי חי אנכי לעלם. לעלם כתיב חסר וי"ו לאחר שנת אלפים שנה שאז יהיה נשגב לבדו ונחסר וי"ו ששה ימים נדונין הרשעים : וחרבי. אותיות חרב יוי"ד וא"ו לומר לך שחרבו של הקב"ה יש לה י"ו פנים כדאיתא במדרש שו"ט :

רמבן

(לז) **ואמר** אי אלהימו. האויב יאמר איה אלהי ישראל כענין למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם :

(לח) **אשר** חלב זבחימו יאכלו. כי היו ישראל תדירים בעבודת הקרבנות והנסכים מכל גוי לאלהיו והזכיר לשון רבים יאכלו וישתו לאלהימו שהוא לשון הרבים ואל העמים רבים הם ולכך חזר ואמר ראו עתה כולם אני אני הוא יחיד ואין אלהים עמדי ליצור לי ואין כנגדי להציל ולמחות בידו מלעשות כל רצוני להמית ולמחוץ ולהחיות ולרפא :

(מ) **כי** אשא אל שמים ידי. על דרך הפשט ענין שבועה כמשמעו ואמר אשא כי כל נשבע נושא ידו ונוגע בחפץ אשר הוא נשבע בו . ועל דרך האמת בעבור כי בעת הגלות הסליק משמים ארץ תפארת ישראל יאמר שישאנה עתה בעת רצון אל השמים העליונים והיא היד הגדולה הנלחמת לישראל וזה טעם ואמרתי חי אנכי לעולם כי אני מחיה ידי החזקה בהיותי משנן ברק חרבי סומך אותה לאחוז במשפטן של ישראל ולהשיב נקם לצרי כי אז יהיה השם שלם והכסא שלם והמשכיל יבין : והפס צדם כי ידין ה' עמו מ"מ : אשיב נקם לצרי. הנקם שעשו בישראל כאמרו יען עשות אדום בנקום נקם לבית יהודה השיב להם אותו הנקם כאמרו ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל : ולמשנאי אשלם, תשלומי מדה כנגד מדה כאמרו כאשר עשית כן יעשה לך גמולך ישוב בראשך : (מב) אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר כאמרו

ספורנו

כל ימי הגלות הוא כי אז יראה את ישראל בתכלית עוני ולהן הגלות באופן שאינם יכולים להיות עוד בו כמו שהיה הענין במצרים כאמרו וירא את עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו : ואפס עצור ועזוב. ויראה שאין להם עוד ממון עצור בבית ולא עזוב בשדה : (לז) ואמר. האל יתברך לישראל : אי אלהימו. של ע"ג כי אז אמנם יסיר שלטון כל שרי מעלה ומטה כאמרו יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה : (לח) יקומו ויעזרכם. וכמו כן יאמר האל לישראל איה האומות ומלכיהם שיקימו ויעזרוכם מן הדין שלי כמו שהייתם חושבים להתגונן בהם בגלות : (לט) ראו עתה כי אני אני הוא. שהייתי מביא עליכם פורענות בגלות : ואין אלהים עמדי. ולא היה זה מכה שרי מעלה וצבא השמים : אני אמית ואחיה. כאמרו והעליתי אתכם מקברותיכם : מחצתי. במכת נגע וגד כאמרו והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים : ואני ארפא. כאמרו ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא : (מ) כי אשא אל שמים ידי. להשבע כענין וירם ימינו ושמאלו אל השמים. ואמרתי חי אנכי לעולם. אשבע שכמו שאני חי לעולם כענין אמרו וישבע בחי העולם : אם שנותי. אף על פי שחדדתי נגד ישראל בימי הגלות את ברק חרבי לא כי חרבי : ותאחז במשפט ידי. ואע"פ שאחר כך תאחז במשפט ידי

אבן עזרא

פירוש אשכיר וטעם ושביה הפלועים : (מב) מראש. פירוש תאכל בשר וטעם מראש להתיז הראש : פרעות. כמו בפרוע פרעו ; גם קדמונינו אמרו הגפרע : (מג) הרנינו גוים עמו . או ישבחוהו כאשר יקום הדם דמם ויש אומרים תגורת ותעבור הרנה והטעם הכרוז והכריזו עליהם בכל מקום שיהיו : וכפר אדמתו עמו . וי"א שהוא חסר וי"ו והטעם וכפר אדמתו ועמו ונדרש כי הארץ תכפר בעד עמו גם הוא נכון כטעם רק אינו מטעם הזקום ועוד כי האדמה לשון נקבה והה"א הפעד הגאמן ותחתיו התי"ו והנה אינט וכפרה ולפי דעתי שפירושו שהעם יכפר על האדמה כי כן מצאנו אבנים שחקו מים גם נמצא כפור בלא מלת על כמו וחטאת אתו וכפרתהו והטעם כי ישראל יעשו נקמה בגוים והם יכפרו על ארץ ישראל בעבור הדם ששופך בה כמו ולארץ לא יכופר והוא דבר כטעם המקום או פירוש וכפר כמו וטהר וכמו וכפרתהו וכן אמר יחזקאל על סוף המלחמות וטהרו את הארץ והנה ישראל יטהרוה : (מד) ויבא משה . להורות כי אחר שהלך אל כל שבט ושבט ובוס בבואו אל אהל מועד ושם נקהלו אליו כל בני ישראל אז דבר השירה הזאת : הוא והושע בן נון . כמו אז ישיר משה ובני ישראל גם

תרגום אונקלוס

קְטִילִין וְשַׁבְיָן לְאַעְדָאָה כִּתְרִין מֵרֵישׁ סַנְאָה וּבְעֵיל דְּבָבָא : מג שַׁבַּחוּ עַמְמַיָּא עַמֵּיהּ אֲרֵי פוּרְעָנוּת עַבְדוֹהִי צַדִּיקַיָּא יִתְפְּרַע וּפוּרְעָנוּתָא יָתֵיב לְסַנְאוֹהִי וִיכַפַּר עַל אַרְעֵיהּ וְעַל עַמֵּיהּ : מד וַאֲתָא מֹשֶׁה וּמַלֵּיל יָת כָּל פִּתְגָמֵי תוּשְׁבַּחְתָּא הָדָא קֳדָם עַמָּא הוּא וִיהוֹשֻׁעַ בַּר נוּן : מה וְשֵׁיצִי מֹשֶׁה לְמַלָּלָא יָת כָּל פִּתְגָמַיָּא הָאִלֵּין עִם כָּל יִשְׂרָאֵל : מו וַאֲמַר לְהוֹן שַׁווֹ לִבְּכוֹן לְכָל פִּתְגָמַיָּא דַּאֲנָא מַסְהִיד בְּכוֹן יוֹמָא דֵין דִּי תְפַקְּדִינּוּן יָת בְּנֵיכוֹן לְמִטַּר לְמֶעְבַּד יָת כָּל

(מסורה: ל'. ייד. ל' ומ"ל כ' ומ"ל להלניים וחד וכרנ מ. ג. טי ח'. כ"ד. ל' נחורס ואיתן ג' ל' נסתה ל' כפור' והכר)

מקרא

חָלָל וְשִׁבְיָה מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב :
מג הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דַם־עֲבָדָיו יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ : פ שירה שלמה
שביעי מד וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַשִּׁירָה־הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשֵׁעַ בִּן־נוּן : מה וַיְכַל מֹשֶׁה לְדַבֵּר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל : מו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שִׂימוּ לְבַבְכֶם לְכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵעִיד בָּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר תְּצַוֻּם אֶת־בְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־דִּבְרֵי

טראש יו"ד וסימן במסרה רבתא :

תולדות אהרן וכפר אדמתו . כתובות קיא : שימו לבבכם . עקרים מ"ד פ' ם :

רשי

תהיה להם מעון דם חללי (ס"א חללי דם) ישראל ושביה ששבו מהם : מראש פרעות אויב . מפשע תחלת פרצות האויב כי כשהקב"ה נפרע מן העו"ג פוקד עליהם עונם ועונות אבותיהם מראשית פרצה שפרצו בישראל : (מג) הרנינו גוים עמו . לאותו הזמן ישבחו האומות את ישראל ראו מה שבחו של אומה זו שדבקו בהקב"ה בכל התלאות שעברו עליהם ולא עזבוהו יודעים היו בטובו ובשבחו : כי דם עבדיו יקום . שפיכות דמיהם כמשמעו : ונקם ישיב לצריו . על הגזל ועל החמס כענין שנאמר (יואל ד) מצרים לשמה תהיה ואדום למדבר שממה מחמס בני יהודה ואומר (עובדיה א) מחמס אחיך יעקב וגו' : וכפר אדמתו עמו . ויפיים אדמתו ועמו על הצרות שעברו עליהם ושעשה להם האויב : וכפר . לשון רצוי ופיוס כמו (בראשית לב) אכפרה פניו אנחיניה לרוגזיה: וכפר אדמתו. ומה היא אדמתו עמו . כשעמו מתנחמים ארצו מתנחמת וכן הוא אומר (תהלים פה) רצית ה' ארצך במה רצית ארצך שבות שבות יעקב . בפנים אחרים היא נדרשת בספרי ונחלקו בה רבי יהודה ורבי נחמיה ר"י דורש כולה כנגד ישראל ורבי נחמיה דורש את כולה כנגד העו"ג רבי יהודה ד רשה כלפי ישראל אמרתי אפאיהם כמו שפירשתי עד ולא ה' פעל כל זאת כי גוי אבד עצות המה אבדו תורתי שהיא להם עצה נכונה ואין בהם תבונה להתבונן איכה ירדוף אחד מן העו"ג אלף מהם אם לא כי צורם מכרם כי לא כצורנו צורם הכל כמו שפירשתי עד תבנית. ורבי נחמיה דורשה כלפי העו"ג כי גוי אובד עצות המה כמו שפירשתי תחלה עד ואויבינו פלילים : (לב) כי מגפן סדום גפנם . של אומות : ומשדמות עמורה וגו' . ולא ישימו לבם לתלות הגדולה בי : ענבמו ענבי רוש . הוא שאמר לולי כעס אויב אגור על ישראל להרעילם ולהמרירם לפיכך אשכלות מרורות למו להלעיט אותם על מה שעשו לבני : (לג) חמת תנינם יינם . מוכן להשקותם על מה שעושין להם : (לד) כמוס עמדי. אותו הכ ם שנאמר (תהלים עה) כי כוס ביד ה' וגו' : (לה) לעת תמוט רגלם. כענין שנאמר (ישעיה כו) תרמסנה רגל : (לו) כי ידין ה' עמו . בלשון זה משמש כי ידין בלשון דהא ואין ידין לשון יסורין אלא כמו כי יריב את ריבם מיד עושקיהם: כי יראה כי אזלת יד וגו' : (לז) ואמר אי אלהימו . האויב יאמר אי אלהימו של ישראל כמו שאמר טיטוס הרשע כשגדר את הפרוכת כענין שנא' (מיכה ז) ותרא אויבתי ותכסה בושה האומרה אלי איו ה' אלהיך : (לט) ראו עתה כי אני וגו' . אז יגלה הקב"ה ישועתו ויאמר ראו עתה כי אני אני הוא מאתי באת עליהם הרעה ומאתי תבא עליהם הטובה : ואין מידי מציל . שיציל אתכם מן הרעה אשר אביא עליכם : (מ) כי אשא אל שמים ידי. כמו כי נשאתי תמיד אני משרה מקום שכינתי בשמים כתרגומו אפילו חלש למעלה וגבור למטה אימת עליון על התחתון וכל שכן שגבור למעלה וחלש מלמטה: ידי. מקום שכינתי כמו (במדבר ב) איש על ידו. והיה בידי להפרע מכם אבל אמרתי חי אנכי לעולם איני ממהר לכרוע לפי שיש לי שהות בדבר אני חי לעולם ובדורות אחרונים אני נפרע מהם והיכולת בידי ליפרע מן המתים ומן החיים אדם שהוא הולך למות ממהר נקמתו ליפרע בחייו כי שמא ימות הוא או אויבו ונמצא שלא ראה נקמתו ממנו אבל אני חי לעולם ואם ימותו הם ואיני נפ־ע בחייהם אפרע במותם: (מא) אם שנותי ברק חרבי. הרבה אם יש שאינם תנויין כשאשנן ברק חרבי ותאחז במשפט ידי כו' כמו שפירשתי למעלה: (מד) הוא והושע בן נון. (סוטה) שבת של דיוזגי היתה נטלה רשות מזה ונתנה לזה העמיד לו משה מתורגמן ליהושע שהיה דורש בחייו כדי שלא יאמרו ישראל בחיי רבך לא היה לך להרים ראש ולמה קוראהו כאן הושע לומר שלא זחה דעתו עליו שאע"פ שנתנה לו גדולה השפיל עצמו כאשר מתחלתו (ספרי) : (מו) שימו לבבכם. צריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכוונים לדברי תורה וכן הוא אומר (יחזקאל מ) בן אדם ראה בעיניך ובאזניך

בעל הטורים

בעל הטורים נקם כדית . לנקום על כל מצוה ומצוה שנכרתו עליה י"ו בריתות ולכך י"ו פעמים חרב בפ' יורדי בור . ד' פעמים נקם בפרשה. וכנגדם אמר דוד ד' פעמים עד אנה . וד' פעמים אנה אלי נ"ב פסוקים בהאזינו ולפי שעברו עליהם לכן לא עבר איש מיהודה נ"ב שנה :

ספורנו

כאמרו כי באש ה' נשפט ובחרבו את כל בשר : מדם חלל ושביה . כאמרו ורבו חללי ה' : (מג) הרנינו גוים . אתם הגוי ה' והרנו הרנינו גוים שיכירו כלם כי ישר ה' ולא שולחה בו כאמרו ישמחו וירננו לאמים כי תשפוט עמים מישור : עמו . והרנינו עמו שיתנו תודה וקול זמרה על כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו ורננת עמו תהיה על נקמת דם עבדיו ועל נקם שישיב לצריו בשביל מה שעשו לישראל דרך נקמה : וכפר אדמתו . בהשמה מהם תמה שנעשה בה : עמו . ויכפר גם כן עמו מכל מה שעשו בגלותם מחלל ה' וזולתו במה שסבלו בגלות באופן ישיב שכינתו בתוכם כאמרו יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון : (מו) אשר אנכי מעיד בכם היום . בשירת האזינו שאני מעיד ומתרה בישראל שכמו שנתן להם האל ית' פרנסה שלא בצער כדי שיעבדוהו כן יכהיתם בהפסיקם כונתו : אשר תצום את בניכם . בסוף ימיכם הזכירו בצואתכם לבניכם כל אלה הדברים ותצוו שישמרו מאד לנפשם כן שתיתון כמו שעשה דוד לשלמה בנו : לשמור לעשות . כדי שהבנים ישמרו ויעשו : ראה

רמבן

והנה השירה הזאת אשר היא בנו לעד אמת ונאמן תגיד בביאור כל היוצאות אותנו. הזכירה תחלה החסד שעשה עמנו הקב"ה מאז שלקחנו לחלקו . והזכירה הטובות שעשה לנו במדבר ואשר הנחילנו ארצות הגוים הגדולים והעצומים ורוב הטובה והעושר והכבוד אשר הנחילנו בה וכי מרוב כל טובה מרדו בה' לעבוד ע"ג והזכירה הכעס אשר היה מלפניו עליהם עד שלח בהם בהרגם דבר ורעב וחיה רעה וחרב ואחרי כן פזר אותם בכל רוח ופאה וידוע כי כל זה נתקיים ויהי כן ואמרה השירה כי בסוף ישיב נקם לצריו ולמשנאיו ישלם והטעם כי הם עשו כל הרעות עמנו לשנאתו של הקב"ה כי לא ישנאו את ישראל בעבור שעשו ע"ג כהם רק שלא יעשו כמעשיהם ויעבדו את הקב"ה וישמרו את מצותיו ולא יתחתנו בהם ולא יאכלו מזבחיהם ויבוזו ע"ג שלהם ויבערו אותה ממקומותיהם וכענין שאמר כי עליך הורגנו כל היום אם כן לשנאתו של הקב"ה יעשו בנו כל הרעות האלה והם צריו ומשנאיו ועליו להנקם מהם וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח כי בבנין בית שני לא הרנינו גוים עמו רק לעגו עליהם מה היהודים האמללים עושים והיו גדוליהם עובדים בהיכל מלך בבל וכולם משועבדים לו וביומים ההם לא השיב נקם לצריו ולא כפר אדמתו עמו , והנה אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה רק היא שטר עדות שנעשה הרעות ונכל ושהוא יתברך יעשה בנו בתוכחות חמה אבל לא ישכיח

רשי

ובאזניך שמע ושים לבך והרי דברים ק"ו ומה תבנית הבית שהוא נראה לעינים ונמדד בקנה צריך אדם שיהיו עיניו ואזניו ולבו מכוונין להבין דברי תורה שהן כהררין התלויין בשערה על אחת כמה וכמה: (מז) כי לא דבר רק הוא מכם. לא לחנם אתם יגעים בה כי הרבה שכר תלוי בה כי הוא חייכם. ד"א אין לך דבר ריקן בתורה שאם תדרשנו שאין בו מתן שכר תדע לך שכן אמרו חז"ל (בראשית לו) ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פילגש וגומר לפי שאמרה איני כדאי להיות לו לאשה הלואי ואהיה פילגשו וכל כך למה להודיע שבחו של אברהם שהיו שלטונים ומלכים מתאוים לידבק בזרעו: (מח) וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. בג' מקומות נאמר בעצם היום הזה נאמר בנח (שם ז) בעצם היום הזה בא נח וגומר במראית אורו של יום לפי שהיו בני דורו אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בו אין אנו מניחין אותו ליכנס בתיבה ולא עוד אלא אנו נוטלין כשילין וקרדומות ומבקעין את התיבה אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום וכל מי שיש בידו כח למחות יבא וימחה. במצרים נאמר (שמות יב) בעצם היום הזה הוציא ה' לפי שהיו מצריים אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בהם אין אנו מניחין אותם לצאת ולא עוד אלא אנו נוטלין סייפות וכלי זיין והורגין בהם אמר הקב"ה הריני מוציאן בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא וימחה אף כאן במיתתו של משה נאמר בעצם היום הזה לפי שהיו ישראל אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בו אין אנו מניחין אותו אדם שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיז לנו את השלו והעלה לנו את הבאר ונתן לנו את התורה אין אנו מניחין אותו אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום וכו': (נ) כאשר מת אהרן אחיך. באותה מיתה שראית וחמדת אותה שהפשיט משה את אהרן בגד ראשון והלבישו לאלעזר וכן שני וכן שלישי וראה את בנו בכבודו א"ל משה אהרן אחי עלה למטה ועלה פשוט ידך ופשט פשוט רגליך ופשט עצום עיניך ועצם קמוץ פיך וקמץ והלך לו אמר משה אשרי מי שמת במיתה זו: (נא) על אשר מעלתם בי. גרמתם למעול בי: על אשר לא קדשתם אותי. גרמתם לי שלא אתקדש אמרתי לכם (במדבר כ) ודברתם אל הסלע והם הכוהו והוצרכו להכותו פעמים ואילו דברו עמו ונתן מימיו בלא הכאה היה מתקדש שם שמים שהיו ישראל אומרים ומה הסלע שאינו לשכר ולא לפורענות אם זכה אין לו מתן שכר ואם חטא אינו לוקה כך מקיים מצות בוראו אנו לא כל שכן: (נב) כי מנגד. מרחוק: תראה וגומר. כי אם לא תראנה עכשיו לא תראנה עוד בחייך: ושמה לא תבוא. ידעתי כי חביבה היא לך על כן אני אומר לך עלה וראה:

תורה

הַתּוֹרָה הַזֹּאת׃ מז כִּי לֹא־דָבָר
רֵק הוּא מִכֶּם כִּי־הוּא חַיֵּיכֶם
וּבַדָּבָר הַזֶּה תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל־
הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־
הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ׃ מפטיר פ
מח וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה בְּעֶצֶם
הַיּוֹם הַזֶּה לֵאמֹר׃ מט עֲלֵה אֶל־
הַר הָעֲבָרִים הַזֶּה הַר־נְבוֹ אֲשֶׁר
בְּאֶרֶץ מוֹאָב אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרֵחוֹ
וּרְאֵה אֶת־אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי
נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לַאֲחֻזָּה׃ נ וּמֻת
בָּהָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹלֶה שָׁמָּה
וְהֵאָסֵף אֶל־עַמֶּיךָ כַּאֲשֶׁר־מֵת
אַהֲרֹן אָחִיךָ בְּהֹר הָהָר וַיֵּאָסֶף אֶל־
עַמָּיו׃ נא עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי
בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמֵי־מְרִיבַת
קָדֵשׁ מִדְבַּר־צִן עַל אֲשֶׁר לֹא־
קִדַּשְׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃
נב כִּי מִנֶּגֶד תִּרְאֶה אֶת־הָאָרֶץ
וְשָׁמָּה לֹא תָבוֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־
אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃ פפפ

נ"ב, כל"ב סימן

ג' בתורה · ב' אוכם מלמעלה. ג'ו · י' חסר לאמר וג' פסוקים הרוכים ככה אתנחתא: י"ו וכל סכרמל דכוות' · והסר בליבנא והד כרך אלהים ומת · ל'. כ' מ"ל · ז' ה' מלעיל וכי' מלרע · ס' · נ"א מ"ל ול' מ"ל בתורה (זולת דין) · ס'

תרגום

פִּתְגָמֵי אוֹרָיְתָא הָדָא׃
מז אֲרֵי לָא פִתְגָם רֵיקָן
הוּא מִנְּכוֹן אֲרֵי הוּא חַיֵּיכוֹן
וּבְפִתְגָמָא הָדֵין תּוֹרְכוּן
יוֹמִין עַל אַרְעָא דְּאַתּוּן
עָבְרִין יַת יַרְדְּנָא לְתַמָּן
לְמֵירְתַהּ׃ מח וּמַלִּיל יְיָ עִם
מֹשֶׁה בִּכְרַן יוֹמָא הָדֵין
לְמֵימָר׃ מט סַק לְטוּרָא
דְּעִבְרָאֵי הָדֵין טוּרָא דִּנְבוֹ
דִּבְאַרְעָא דְּמוֹאָב דְּעַל אַפֵּי
יְרֵחוֹ וַחֲזֵי יַת אַרְעָא דִּכְנַעַן
דַּאֲנָא יָהֵיב לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל
לְאַחְסָנָא׃ נ וּמוּת בְּטוּרָא
דְּאַתְּ סָלֵיק לְתַמָּן וְתִתְכְּנִישׁ
לְעַמָּךְ כְּמָא דְּמִית אַהֲרֹן
אָחוּךְ בְּהוֹר טוּרָא וְאִתְכְּנִישׁ
לְעַמֵּיהּ׃ נא עַל דְּשַׁקַּרְתּוּן
בְּמֵימְרִי בְּגוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
בְּמֵי מַצּוּת רְקַם מַדְבְּרָא
דְצִן עַל דְּלָא קַדֵּשְׁתּוּן יָתִי
בְּגוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׃ נב אֲרֵי
מִלְּקָבֵיל תֶּחֱזֵי יַת אַרְעָא
וּלְתַמָּן לָא תֵיעוֹל לְאַרְעָא
דַּאֲנָא יָהֵיב לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃
פ פ פ

אבן עזרא

גם זאת להגדיל מעלת יהושע לעיני הכל וקראו הכתוב הושע בשם שהיו כל ישראל יודעין אותו כי מי ידע שכנה שמו משה יהושע כי אם קריאי מועד לבדם ודרך הדרש ידוע: (מז) כי הוא חייכם. כטעם יראת ה' תוסיף ימים ועוד שתהיו בארץ טובה ולא בגלות: (מח) בעצם היום הזה. היום שאמר השירה: (נ) ומת. לתקן עצמו כי הוא יקבור את עצמו כאשר אפרש וכבר רמזתי מה שאמר אחד מחכמי הדור במלת ויאסף: (נא) אשר לא קדשתם. פירשתיו: אל הארץ פירושו ושמה:

בעל הטורים

רק ב' וסימן והבור רק אין בו מים. כי לא דבר רק הוא מכם. וא' ככה יהיה נעור ורק: ובדבר הזה ב' וסימן אינכם מאמינם. תאריכו ימים על האדמה: תאריכו ג' ומלאים יסימן למען תאריכו ימים. ובדבר הזה תאריכו. על מי תרהיבו פה תאריכו לשון: ויאסף ז' ה' מלעיל וסימן נזכר בסוף סדר חיי. וב' מלרע וסימן ויאסף אל המטה. ויאסף כל איש ישראל:

תולדות אהרן כי לא דבר רק. עקידה שער ו

(כלה טו כתובות לב): ובדבר הזה תאריכו ימים. ברכות כד: עלה אל הר העברים. (סוטה יג):

ספורנו

(מט) וראה את הארץ. לתת שם ברכתך: (נ) ומת בהר. קבל עליך המיתה לכפרה על אשר מעלתם: והאסף אל עמיך. ובזה תאסף בצרור החיים עם הצדיקים כמוך:

בעל הטורים כי לא דבר רק הוא. תגין על הקוף לומר שאבי' על התגין של תורה תולי תילים של הלכות: רק ב' במסרה. והבור רק. כי לא דבר רק הוא. לומר כמו שסבור אינו מתמלא תמוליתה כן התורה לא יוכל אדם להתמלאות ממנה: וידבר ה' אל משה בעצם. עברה דסמיכי בלא לאמר כנגד יו"ד דברות: כאשר מת אהרן. בגי' כן בנשיקה מת אהרן:

רמבן

ישכית זכרנו וישוב ויתנחם ויפרע מן האויבים בחרבו הקשה והגדולה והחזקה ויכפר על חטאתינו למען שמו אם כן השירה הזאת הבטחה מבוארת בגאולה העתידה על כרחן של מינין וכך הזכירו בספרי גדולה שירה זו שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר ויש בה לעתיד לבוא ויש בה בעולם הזה ויש בה לעולם הבא ולזה רמז הכתוב שאמר ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם הזכיר כל להגיד שהיא כוללת כל העתידות למו ואם היא קטנה בדבור כי ביאר להם ענייניה הרבים. ואלו היתה השירה הזאת מכתב אחד מן ההוזים בכוכבים שהגיד מראשית אחרית כן היה ראוי להאמין בה מפני שנתקיימו כל דבריה עד הנה לא נפל דבר אחד ואף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדברי האלהים מפי נביאו הנאמן בכל ביתו אשר לא היה לפניו ואחריו כמשה עליו השלום:

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. פירש"י למה העיד בהם שמים וארץ שאם יאמרו ישראל לא קבלנו עלינו הברית מי בא ומכחישם ע"כ העיד בהם שמים וארץ עדים שהם קיימים לעולם ועוד שאם יזכו וכו' לספרים דגרסי שהם קיימים לעולם ועד וכו' א"כ הכל חד טעמא אבל לספרים דגרסי ועוד שאם יזכו אם כן הוא שני טעמים וקשה לטעם ראשון וכי השמים והארץ יש להם פה להעיד ואין לומר בוודאי אין שם אומר ודברים זולת מתוך שיתנו השמים טל ומטר והאדמה תתן יבולה כשעושין רצונו של מקום ולא יתנו כשאין עושין רצונו זה מופת שקבלו ישראל הברית א"כ מ"ש ועוד שאם יזכו כו' היינו הך של טעם הראשון. ונראה ליישב גירסא זו לפי שאמרו רז"ל יום הששי ה"א בששי לומר שכולם תלויין ועומדים עד יום ששי בסיון אם יקבלו ישראל התורה מוטב ואם לא יחזור העולם לתוהו ובוהו. ואם כן מאחר שאנו רואין כהיום שמים וארץ קיימים ולא הוחזרו לתוהו ובוהו זה מופת חותך שקבלו ישראל התורה. וז"ש על כן העיד בהם שמים וארץ. ומהו העדות שיעידו. שהם קיימים לעולם כי קיומם יותן עדות ה' נאמנה שכבר קבלו ישראל התורה דאל"כ לא היו קיימים ועומדים אלא היו חוזרים כבר לתוהו ובוהו. וטעמו של דבר שקיום שמים וארץ תלוי בתורה לפי שהעליונים והתחתונים הם שני הפכים וצריכים לאמצעי המצרפם והוא האדם המורכב מן חומר וצורה והרכבה זו היא ע"י התורה כי זולת התורה האדם נמשל לבהמה ולא היה בו חלק מן העליונים לפיכך העוסק בתורה משים שלום בין פמליא של מעלה ושל מטה שלא יהיו מתנגדים זה לזה כי האמצעי מצרפם. וז"ש יערוף כמטר לקחי כי כל נשוק חיבור וכמו המטר היורד מן השמים עד הארץ דומה כאלו הוא מחבר שמים לארץ כי כל נשוק דומה לחיבור כך לקחי דהיינו התורה הלקוחה מן השמים לארץ הוא מקום דנשקי ארעא ורקיעא:

האזינו השמים ואדברה. כבר כתבנו למעלה בפרשת וילך שמשה אמר ליהושע כי אתה תבוא את העם זקנים שבדור עמך הכל לפי דעתם ועצתם אבל הקב"ה אמר ליהושע כי אתה תביא בעל כרחם כו' ולא פליגי אהדדי כי משה מדבר כנגד השפוטים שקרא בשם העם הבוטחים בכל דברים קשים ואינן מקבלים מרות ומרדות ע"כ צריך לדבר עמהם בנחת ורכות לפי דעתם ועצתם. אבל הקב"ה מדבר כנגד הפוקים שבהם כי כן משמע הלשון כי אתה תביא את בני ישראל ולא קראם בשם עם לפי שגדולי ישראל הוא מדבר המקבלים מרות ומרדות לכך אמר כי אתה תביא בעל כרחם ושמשה מדברים כל דבור קשה ושם הוכחנו כל זה בראיות ברורות ע"ש. לכך נאמר האזינו השמים הם הגבוהים במעלה כגבוה שמים מעל הארץ ואדברה כי כל דבור קשה כמ"ש דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות כי הגבוהים במעלה מקבלים מרדות דבר קשה. אבל הפחותים שנמשלו לארץ אמר ותשמע הארץ אמרי פי כי עמהם צריך אני לדבר אמירה רכה. יערוף כמטר לקחי הם הדברים שלקחתי מפי הגבורה כי הקב"ה אמר ליהושע כי אתה תביא את בני ישראל בעל כרחם טול מקל כו' והם הם דברים קשים וממנו יתברך לקחתי ולמדתי לדבר קשות אבל לא עם כל אדם כי הדברים הקשים דומים מכל צד למטר היורד בגבורה אבל אין הכל שמחים בו כך דברים קשים אשר לקחתי ולמדתי מפי הגבורה לדבר בם אין הכל שמחים בהם כי אנשי המעלה לבד שמחים בהם אבל לא רוב ההמון עם ע"כ צריך המוכיח למעט בהם מפני כבודן של ישראל זעיר שם זעיר שם כמטר היורד טיף טיף לכך נאמר יערוף שהוא לשון טיפה אמנם תזל כטל אמרתי מה שאמרתי משלי ליהושע כי אתה תבוא את העם הכל לפי דעתם ועצתם כי זהו הדבר שהכל שמחים בו כטל זה שהכל שמחים בו לפיכך אין אני צריך למעט באותן הדברים ע"כ אמר תזל המורה על ריבוי נזילה. כי בזה מיושב מה שהזכיר אצל המטר יערוף ואצל הטל תזל ודרך העולם הוא בהפך שהמטר נוזל והטל מטפטף אלא להורות על הענין שהזכרנו שכל זה משל ודרך הנהגתו עם הבוטעים דבריו. ומ"ש לקחי היינו דיבור קשה שהזכיר הדומה כאלו לקחו בזרוע בחזקת היד ומכריחו לקבל דבריו. ומ"ש אמרתי היינו אמירה רכה כאמור: כשעירים עלי דשא. פי' רבינו שעירים כמו שעירים והוא המטר הדק דומה לטל והוא יפה עלי דשא שהוא כלל לצבת הארץ בדשאים נקרא דשא והוא רמז לכל כלל ההמון עם אשר עמהם הוא צריך לדבר בדברים רכים בלתי מורגשים כמטר דק זה שאינו פועל בחוזקה. וכרביבים היינו המטר הרב וגם היורה כרביב וכאן הוא יפה עלי עשב כי כל עשב לעצמו נקרא עשב רמז ליחידי סגולה הדור שאינן נכנסים בערבוביא עם כל ההמון עם והם חברים מקשיבים בקול דברים קשים היורים כרביב וכאן. וקרוב לפירוש זה כתב הר"י אברבנאל במרכבת המשנה שהשמים כינוי לזכרים והארץ כינוי לנקיבות כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וגומר והולידה והצמיחה וכתוב במתן תורה כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים תאמר להם אמירה רכה ותגיד לבני ישראל אלו הזכרים תגיד להם דברים קשים כגידין לכך נאמר האזינו השמים ואדברה דבור קשה עם הזכרים ותשמע הארץ אמרי פי אמירה רכה לנקיבות. ונראה לפרש בהפך זה כי השמים היינו גבי הגוה הבר דעתו גסה עליהם ושמהם דבר קשות אמנם הצדיקים מכניעים עצמם עד לארץ וענוים דבר רכות ע"ד שנאמר תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה. ויש הוא. יש שאמר שהאזינו השמים שיעמדו וישתקו מתנועתם ואם תאמרו כל הזמן ההוא במה יתקיים העולם על זה אמר יערוף כמטר לקחי שיתקיים העולם בזכות התורה שמ מדה במקום מטר ושל כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. ואולי שע"ז אמר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו כי כשאקרא בשם ה' לגזור איזו דבר כנגד מנהגו של עולם כמו שמש בגבעון דום וגומר וכמו יהיה טל על הגיזה וחורב על הארץ וכיוצא בהם אז הבו גודל לאלהינו והשמש לדברי הגוזר עליכם בשם ה' כדרך שעשיתם עבדיו בגזירת האזינו השמים דהיינו השתיקה מתנועתם. ומה שאמר האזינו לשון צווי ותשמע הארץ אינו לשון צווי אלא שמע שתשמע מעצמה ונראה שכך פירושו כי מהר שלכך העיד בהם שמים וארץ שאם לא ישמעו ישראל אזי השמים לא יתנו מטר והאדמה לא תתן יבולה על כן אמר דרך ציווי לשמים לומר שאני מצוה לכם שאם לא ישמרו ישראל התורה אז לא תתנו להם מטר אבל על הארץ אין אני צריך לצוות כי אם לא יתנו השמים מטר איך תתן שהאדמה יבולה בלא מטר על כן אמר ותשמע הארץ אמרי פי שבודאי תשמע מעצמה בלא גזירה שלא תתן יבולה כי זה נמשך מזה:

יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי. נ"ל על דרך ששמעתי פי' על פסוק אדם ובהמה תושיע ה' על פי המדרש שאלו לנבואה חוטא מה יעשה ויתכפר השיבה הנפש החוטאת היא תמות שאלו לתורה. חוטא מה יעשה ויתכפר השיבה יביא קרבן ויתכפר שאלו להקדוש ברוך הוא חוטא מה יעשה ויתכפר השיב יעשה תשובה ויתכפר שנאמר טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. ואם כן מתוך דברי הנבואה אין תשועה לאדם החוטא. ומתוך תשובת התורה אין תשועה לבהמה שעל כל פנים הלך למיתה לכפרת עון האדם. אבל מתוך תשובת הקב"ה שאמר יעשה תשובה ויתכפר הנה בזה מצא תשועה לשניהם לאדם ולבהמה לכך נאמר אדם ובהמה תושיע ה'. ועל זה האופן יתבארו פסוקים הללו על פי המדרש שמסיק בילקוט האזינו השמים הסתכלו בשמים שמא שנו מדתם כו' ותשמע הארץ הסתכלו בארץ שמא שנתה מדתה כו' וענין שינוי המדה באדם הוא שמשנה רצון בוראו ויוצא מגדר התורה והמצוה ע"כ אמר אחר כך שאם תשנו מדתכם הנה כפי דעת הנבואה והתורה א"א להפטר מן ההריגה או לאדם או לבהמה אבל אמרת ה' צרופה לפטור אדם ובהמה מן ההריגה והחוטא ישוב אל ה' וירפא לו ז"ש יערוף כמטר לקחי ואמרו רז"ל אין עריפה אלא הריגה שנאמר וערפו שם את העגלה ולקחי כינוי לתורה ולנבואה כי התורה נקראת לקח טוב וכן הנבואה לקוחה מאתו ית' ואמר משה שלקחי היינו מה שלקחתי אני מאת ה' התורה והנבואה שניהם יעריפו כי מתוך שניהם תצא הריגה לאחד מהם או לאדם או לבהמה והרי המה כמטר הזה שאין הכל שמחים בו כך לעולם אין כאן שמחה או לאדם או לבהמה אמנם תזל כטל אמרתי כי אמרת אלוה צרופה משמחת אדם ובהמה כטל זה שהכל שמחים בו כך אדם ובהמה תושיע ה' והכל שמחים בתשועת ה' כמ"ש בהפטרת שובה ישראל ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה וגומר ורז"ל למדו מכאן שאפילו יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם שנאמר ארפא משובתם לשון רבים וכתיב כי שב אפי ממנו ולדברינו יתבאר ארפא משובתם על האדם והבהמה כמו שאמר למעלה ונשלמה פרים שפתינו כי על ידי וידוי שפתינו נשלם חובותינו כי בזה יפטרו גם הפרים מן ההקרבה כי טעם הקרבן הוא לפי שכח הבהמי שבאדם בו הוא משותף לאחר בהמות ותיתו ארץ על כן באה הבהמה תמורת האדם ובתחלת ה' על כל ברואיו בין אדם בין בהמה הורה דרך שתשובה לבת השובבה ואף על פי שלשון תשובה אינו שייך כ"א על האדם החוטא ולא על הבהמה מכל מקום כשאדם מביא קרבן וסומך ידו עליו ומתודה עליו דומה כאילו כל עונותיו נשואים באותה בהמה כמ"ש ונשא השעיר עליו את כל עונותם לכך שייך לכלול גם בהמה בקיבה משובתם ואמר אוהבם נדבה כי לא על צד החיוב אהבתים כ"א בנדבה כי כן בראתים לתהלה בנדבה כך גם עתה אוהב אני כל משבה ידי בנדבה כי שב אפי ממנו מן האדם ע"כ נשכרו שניהם האדם והבהמה כי אהיה כטל לישראל כטל זה שהכל שמחים בו יפרח כשושנה כי כל בעל תשובה דומה כאילו נולד דאותו יום כמ"ש הסולח לכל עונכי וסמיך ליה תתחדש כנשר נעוריכי:

הצור תמים פעלו. מבואר כדרך שאמר שלמה אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים והוא כדי להסיר מלב האדם מחשבת און לדבר על ה' תועה שהאומן אשר ברא גרזן בו החוטב שיש לו נטייה אל התאוה המוחשית ומידו היתה לו השחתה ע"כ שכן אנו אומרים דרך התנצלות זכור כי עפר אנחנו וכן אמר איוב זכר נא כי כחומר עשיתני וגומר ואולי יבא החוטא לתלות אשמתו ביוצרו ע"ז אמר שאין הדבר כן אלא הצור אשר יצר את האדם בחכמה תמים פעלו כי אין צייר כאלהינו וכל פעולתו תמים בלא חסרון והמופת על זה כי כל דרכיו משפט ואלו היה האדם חסר מצד יצירתו אם כן לא היה בעל בחירה כי היה כמוכרח במעשיו ולא היה מן הראוי לבא במשפט על מעשיו והרי אתה מודה שכל דרכי ה' משפט וחלילה לשדי מעול כי אל אמונה לשלם לצדיקים ואין עול לשלם אפילו לרשעים וכשם שאתה מודה שבדין הוא נותן שכר טוב לעושי רצונו כך בדין הוא מענים לרשעים לפי שצדיק וישר הוא ועשה את האדם ישר מכל צד והמה בקשו חשבונות רבים כי מצד בחירתם ולא מצדו ית' ז"ש שחת לו כתרגומו חבילו להון ולא ליה כי החבלה תלויה בהון מצד רוע בחירתם ולא ליה כי אין לתלות החבלה בו ית' כלל. לא בניו מומם לומר שאין הדבר כמו שחשבו לתלות מומם במה שהם בניו לאמר לך אל האומן אשר עשני בעל חומר כי מידו היתה זאת לי אלא עיקר מומם מצד עצמם מה שהם דור עקש ופתלתל ואין להם שום מום וחסרון מצד שהם בניו ית' כי הצור פעלם בתמימות בלא חסרון והמה בחרו להם דרכים מקולקלים אשר לא נוה ה'. גם לפירש"י אתי שפיר שפירש לו כלפי הקדוש ברוך הוא ור"ל בהשחתה זו ליחסה לו ית' לא ר"ל זה אינו כן אלא בניו מומם בניו היו והשחתה מומם מום שלהם. ד"א שחת לו לייחס ההשחתה לו ית' לא זה אינו. אלא בניו מומם שעיקר מומם הוא מה שקראם הקב"ה בניו וגדלם ורוממם על כן פשוע בעיניהם בידהם ס עליהם כרחב לב על בנים ולא יבים בלוניות שלהם ועוד שמתוך זה גבה לבם עד להשחית ומתוך רום לבבם באו לידי חטא ובסמוך יתבאר פסוק זה עוד. ועיין בפ' בן סורר ומורה ביטול דעה זו:

שחת לו לא בניו מומם. בילקוט מסיק האזינו השמים וגו' הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם שמא שנו מדתם כו' ומה אלו שנבראו לא לשכר ולא להפסד ואינן חסים על בניהם ועל בנותיהם לא שנו מדתם אתם שיש לכם שכר והפסד ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם שאביו שלא תשנו את

מדתכם

מדתכם. ומי הגיד לבעל מדרש זה שהזכיר בנות או בנים בק"ו זה ולמעלה פרשת נגעים פרשתי אלמד זה ממ"ש שם העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ וכתיב בתריה למען תחיה אתה וזרעך למה הזכיר ביעוד זה זרעו יותר מבשאר כל היעודים אלא כך אמר לו אם אין אתה עושה למען חייך עשה כן למען חיי זרעך שהרי אתה חס בטבע על בן ובת. וכן בפרשה זו אחר שאמר האזינו השמים וגו' אמר שחת לו לא בניו מומם מתחלה אמר שחת לו שהחוטא ורב מרי משחית לו לעצמו ולא זו לו אלא אפילו על חיי בניו אינו חס כאלו לא בניו המה וזהו מומם הגדול כי לפעמים חמדת שעה תלהטהו שאינו מתבונן בסוף העונש כי יבא אבל בניו מה חטאו להם כי אין לו חלק בהנאה זו אבל יש להם חלק בעונש וז"ש בסמוך וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו כי בשלמא מה שלא היה חס על עצמו אינה הכעסה גדולה כל כך לפי שישמן ישורון ויבעט שמנת עבית וגו' ר"ל הנאת שעה תלהטהו אבל בניו ובנותיו שאין להם אפילו הנאת שעה איך לא יחוס עליהם להביאם במצודת העונש. ההוא זהו הדבר המכעים להקדוש ברוך הוא ביותר ז"ש מיד אחר שמנת עבית וגו' וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו שנאץ ה' עליו ממה שהוא מכעים בניו ובנותיו לכך נזכרו כאן שתי השחתות אלו והגדיל ביותר ההשחתה שגורם לבניו ממה שהוא משחית נפשו כי לכך נאמר וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו וכאן שחת לו לא בניו מומם. אע"פ ששחת לו לעצמו מ"מ אין מום זה שבו גדול כל כך כמו המום שהוא פוגם בבניו כי דומה לו כאלו לא בניו המה וזהו עיקר מומם. ד"א בניו מומם זה עיקר מומם שהם בניו של הש"י ולא הביטו אל צור אשר חוצבו ממנו כי הצור תמים פעלו והיה להם ללכת בדרכי אביהם שבשמים. כמ"ש אחרי ה' תלכו הלך אחרי דרכיו כמו שנאמר הלוא הוא אביך קנך והיה לך לילך בדרכיו. ד"א שבניו רמז למעשיו שנקראו תולדותיו של אדם כן תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים כן מעשה הרשעים כמו שנאמר הרה עמל וילד שקר והרשע אינו מודה על האמת לעולם. ובכל תולדותיו הרעים שהוא מוליד יאמר כי לא בניו המה וזהו עיקר המום שבהם שלא יאשים אשם בנפשו בכל תולדותיו הרעים וכחש לאמר כי לא בניו המה לא אני ילדתים ושנה לזה לפי שהם דור עקש ופתלתל כי מצד היותו דור עקש אינו מודה על האמת לעולם ואומר לכל מוכיח לא פעלתי און. ששנה שניה מצד היותו עובר עבירה ושנה בה ומורגל לעשותה פעמים רבות עד שנעשה הדבר אצלו כהיתר וזה"ש ופתלתל כפתילה זו המגולגלת כך העובר ושנה ושלש נעשה לו כהיתר ואינו שב מן דרכו לעולם:

הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם וגו'. קישור פסוקים אלו עם הפסוקים הקודמים כ"ל על דרך שנאמר אם חטאת מה תפעל בו אם פשעת מה תעשה לו אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח כאותו סדר שנזכרו נזכרו גם כאן כי קודם שנכנס עמהם בדברי תוכחה הניח להם הקדמה זו שלא יחשבו על ה' תועה לאמר שיש אל הש"י נפקותא בדבר אם תעשה רע או טוב ותחשוב לומר שהש"י תועלת עצמו דורש לדחות מעליו הנזק המגיע לו מן פשעיך ולקרב אליו התועלת הנמשך לו מן קיום המצוה. עז"א שאתה טועה בשניהם כי בענין ההשחתה אומר תחלה שחת לו לא חבילו להון ולא ליה כ"א רבו פשעיך מה תעשה לו ועיקר ההשחתה להם היא ומומם היא ולא של הש"י. ואח"כ אמר על קיום המצות כי לשון גמול נופל על איזו גמול טוב ואמר הלה' תגמלו זאת כ"א של הלה' רבתי לרמוז על ה' חומשי תורה וכי אתה חושב לגמול להקב"ה איזו טובה בקיומך ה' חומשי תורה שנקראו זאת שנאמר וזאת התורה. עם נבל ולא חכם אע"פ שאין ולא חכם הפכו של עם נבל מ"מ נ"ל שכך פירושו כי במלת נבל באו פירושים שונים בדברי המפרשים ואני אומר שכל מי שאינו נדיב לב נקרא נבל וראיה ממה שנאמר לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע מכלל שהנבל הפך הנדיב. נבל הכרמלי יוכיח כי הוא אמר ולקחתי את לחמי וגו' ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אי מזה המה. ועליו נאמר כי כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו ואולי נגזר שם זה מן לשון יובל ויבולה שפירושו אף מה שאתה מוביל לה כך זה שאינו נדיב לב כל היום הוא מוביל מאחרים אליו אבל הוא לא יתן כלום לאחרים. והנה זה הטועה החושב שיש להקב"ה איזו צורך במצותיו מי הביאו הלום לחשוב מחשבה נפסדה זו אין זה כי אם מצד שהוא עצמו נבל ולא נדיב ורחוק בעיניו שאחד יעשה איזו טובה לזולתו בחנם אם לא שיודע שהמקבל טובתו יחזיר וישלם לו כגמול ידו כי אם אינו מצפה לתשלום גמול למה יעשה טובה לזולתו בחנם כך הוא חושב גם על הקב"ה בראותו גודל הטובות אשר עשה ה' אתו יחשוב לומר זה עושה הטובות ההם עמדי חנם אין זה כ"א בכדי שיקבל גם הוא תועלת ממני יותר מהמה ע"כ קרא לחושב מחשבה זו נבל ולא נדיב כי רחוק בעיניו שיעשה ה' אליו הטובות על צד הנדיבות והחסד. לכך נאמר בסמוך וינבל צור ישועתו ר"ל דבר עליו כדבר על אחד הנבלים ועל כן מדה כנגד מדה בגוי נבל אכעיסם. עוד קראו לא חכם כי מלבד מה שהוא נבל ולא נדיב הנה הוא בן לא חכם כי לא מחכמה שאל על זאת ואח"כ ביאר על ראשון ראשון ועל האחרון אחרון. כי מ"ש עם נבל על זה אמר הלוא הוא אביך קנך כי לו הונח הן יהי כדברך שאין שום אדם עושה טובה לזולתו בחנם הני מילי לאיש נכרי אבל האב לבנו אפילו מי שהוא צר עין בזולתו מ"מ וכי אין דרך העולם שהאב עושה לבנו כמה טובות מיום הולדו על צד הנדיבות בחנם ואינו מצפה לתשלום גמול כך הקב"ה הלוא הוא אביך קנך והוא מרחם עליך כרחם אב על בנים אף על פי שאין לו שום תועלת ממך. ועל מה שקראו בן לא חכם רצה להוכיח זה באמרו הוא עשך ויכוננך מאמר שהוא עשך אם כן כל מה שאתה עושה יכול הוא ית'. גם כן לעשותו בק"ו כ"א עשה אותך אם כן כל אשר תמצא בכחך לעשות פשיטא שיש גם בכחו ית' לעשותו ומכ"ש הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט וכמ"ש אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה ע"כ אמר הוא עשך והרי עשה אותך ואת כל אשר תמצא בכחך לעשותו ביחד ואם כן היה הוא ית' יכול לעשות כל מה אשר אתה עושה אם היה לו איזו צורך בו ומאחר שלא הבנת דבר זה משכלך ודאי אתה בן לא חכם. ואח"כ אמר זכור ימות עולם אתה הנבל ולא נדיב שרחוק בעיניך שיעשה הקב"ה דבר על צד הנדיבות מבלי שיצפה לתשלום גמול זכור ימות עולם הימים אשר בהם ברא הקב"ה העולם כי בזה תצטרך להודות על כל פנים שעולם חסד יבנה שהרי קודם שנברא העולם היה הוא ית' לבדו ומציאותו היה מספיק בעצמו ולא היה צריך אז לשום נמצא כי לא היה עדיין שום דבר במציאותו אם כן בימות עולם כשברא עולמו ודאי לא בראו כ"א מנדבת לבו ורצונו כמ"ש עולם חסד יבנה. בינו שנות דור ודור פירש"י דור המבול ודור הפלגה כי בשני דורות אלו היה מעשה כל בני עולם מקולקלים ובזה רצה להחזיק מה שאמר הוא עשך ויכוננך כי אלו היה לו צורך במעשיך איך עשה הקב"ה בשני דורות מקולקלים אלו אשר השחיתו התעיבו דרכם על הארץ וירא הקב"ה כי אין איש ותושע לו ימינו וזרועו היא סמכתהו ולא היה מקבל תועלת משום נמצא ובדורות הללו חזר העולם לתוהו ובוהו ואעפ"כ הוא ית' עשאו ויכוננהו על מכונו כבראשונה לא חסר דבר וע"כ אמר בינו כלפי מה שקראו בן לא חכם ורצה להוכיח שטותו מן הוא עשך ויכוננך ועכשיו חזר להוכיח שהוא נעדר מן החכמה והבינה מ"ש בינו שנות דור ודור כי לא עם בינות הוא אשר לא נתבונן בשנות דור ודור. ואח"כ חזר לפרש על ראשון ראשון על מ"ש הלוא הוא אביך קנך ורצה להוכיח מזה שמצד היות הקב"ה אביך ע"כ הוא מטיב עמך על צד הנדבה כרחם אב על בנים האם גם בזה תהיה מסופק שמא גם האב לא יעשה דבר לבנו בחנם על זה אמר שאל אביך ויגדך כי יגיד לך כל מה שהוא מטיב עמך על צד הנדבה ומתנו תקיש גם אל אביך שבשמים. ועל מה שקראו בן לא חכם ורצה להוכיח מן הוא עשך ויכוננך וממה שאמר בינו שנות דור ודור ע"ז אמר אם עכ"פ לא יהיה בך חכמה ובינה להבין במה שהיה לשעבר אז שאל זקניך ויאמרו לך פירש"י זקניך הם החכמים והמה יאמרו לך דברי חכמה ממה שהיה לשעבר. ובדרך זה מחובר הלא הוא אביך קנך אל מה שקראו עם נבל ואחריו נמשך פסוק זכור ימות עולם ופסוק שאל אביך ויגדך כי הכל נמשך אל מה שקראו עם נבל. וכן לאידך גיסא מה שקראו בן לא חכם נמשכו אחריו פסוקים הוא עשך ויכוננך בינו שנות דור ודור זקניך ויאמרו לך. ונראה לפרש עוד בדרך אחר כי כבר אמרנו שעשה הוכחה מן עשך ויכוננך שבן לא חכם אתה. ואח"כ עשה הוכחה על הוכחת הוא עשך ויכוננך כי אולי תכחיש גם את זה לאמר מאן יאמר כי ה' אלהים הוא עשנו שמא כל הנולדים נולדו בטבע איש מן איש כדעת האפיקורסים האומרים שהעולם קדמון ואישי הנולדים נמשך בטבע מעולם מאיש לאיש תמיד דור הולך ודור בא והעולם קדמון כמו הקב"ה שהוא ג"כ קדמון עם העולם ואולי תחזור לסורך לומר שיש לו איזו צורך במעשיך. ע"ז אמר בינו שנות דור ודור כי מן אדם עד נח היו שני חיי האדם מגיע כמעט לאלף שנים ואח"כ לכמה מאות ומשם והלאה היו שנות כל דור ודור הלוך וחסור עד דורות הללו שהועמדו על ע' שנה וזה מופת שהעולם מחודש ואינו קדמון ע"כ חיו האנשים ההמה שהיו קרובים אל זמן בריאות העולם זמן רב יותר מן הדורות שנתרחקו מן זמן הבריאה מן הטעמים שהניחו המפרשים כי י"א כי בהיות לעולם מחדש היה האויר עדיין טוב בתכלית כי לא נתקלקל עדיין בהמשך הזמן וי"א כדי שיולידו הרבה בנים ובנות בימים הרבים ההם. וי"א כדי שיוכלו ללמוד באותן השנים כל עניני חכמה ומלאכה שהיה העולם צריך להם כי בכמה מאות שנה לא היו יכולין ללמוד כל כך דברים מחודשים כמו שיכול ללמוד בדורות הללו בשנה א' וכן האריך מזה בעקידה סוף סוף שנות דור ודור מופת גדול על חידוש העולם ומתנו תלמוד כי הוא עשך ויכוננך. ואם תכחיש גם את זה לאמר מאן יאמר שחיו אותן הדורות זמן רב יותר מן הדורות הללו ע"ז אמר שאל זקניך ויאמרו לך כי הזקנים החכמים החוקרים לדעת הדברים הקדומים שהיו מימות עולם קבלו דבר זה איש מפי איש עד הדורות ההם ונקט זקניך כי הזקנים שקפצה עליהם זקנה בדורות הללו המה יאמרו ההבדל שבין שנותם לשנות אבות כי אף אם לא יחקרו אחר חידוש העולם כי אין להם נפקותא כל כך בדבר מ"מ הזקנים אשר קפצה עליהם זקנה בשנים מועטות המה יחקרו אם היה כן לעולמים ועל ידי החקירה יודע להם באמת כי שנות כל דור ודור היה הולך וחסור מחמת קלקול האויר שנתהוה בהאריך הימים ובזה יודע לך באמת כי הוא ית' עשך ויכוננך וזה מופת חותך לך שאין לו ית' צורך בך ולא במעשיך. ומ"ש בהנחל עליון גוים וגומר נתן מופת על הטעות שהזכיר ואמר ראה איך אתה טועה באמרך שיש להקב"ה צורך ותועלת במה שאתה עושה מצותיו כי בלי ספק אלו היה מקבל ממך איזו תועלת א"כ למה לא נתן התורה לכל העמים ומסרה לך מתי מספר עד שכנגד כל איש מישראל היה אומה שלמה כי הציב גבולות עמים למספר בני ישראל כי ע' אומות היו כנגד ע' מישראל וכי לא היה לו יותר טוב אלו היה מקבל אותו תועלת מן עמים רבים ודוק לאידך גיסא בשלמא אי אמרת שלא נתן התורה כ"א לצרף בה הבריות לא קשה למה לא חש לצרף עמים רבים לפי שחלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו ע"כ לא הי' חש לגדור כ"א שדהו כי מצאו שדה בור כמדבר הזה חסר מכל שלמות וז"ש ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישמון ר"ל היו חסרים מכל פרץ גדרו והיה למרמס על כן יסובבנהו יבוננהו כי במה שלמדו תורה נעשה מסובב ומשומר כאישון בת עין ובסמוך יתבארו כל הפסוקים בדרך אחר. ד"א

וכאר

וזהו זכור ימות עולם הוא על דרך שאמרו רז"ל בי' מאמרות נברא העולם ומה ת"ל והלא במאמר א' יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות ר"ל שאומרים לרשע רע ראה כי דבר גדול אתה מאבד שהרי נברא בי' מאמרות וכן בששה ימים מזה הטעם שהיה יכול להבראות ברגע א' אלא שאומרים לרשע שבחטאו הוא מאבד דבר גדול שנברא בששה ימים ובי' מאמרות ועשה לו הקב"ה כוונות בתורה שבכתב הכלולה בי' הדברות בתורה שבע"פ הכלול בו' סדרים להורות שקיום העולם תלוי בהם ע"כ אמר זכור ימות עולם שנברא העולם בו' ימים והשמר לך שלא תאבד דבר גדול. וכן בינו שנות דור ודור הם י' דורות מן אדם עד נח ומן נח עד אברהם על דרך שנאמר אשר חוטא עושה רע מאת ומאריך לו וגו' ותחשוב לומר מאחר שהקב"ה מאריך אף ואינו גובה דידיה לאלתר לית דין ודיין וע"כ יהיה מלא לבך לעשות רע הנה בשקר אתה בוטח ותבין בינה מן אותן דורות שהיו מכעיסים לפניו ית' עד שהביא עליהם מי המבול ועד שבא אברהם וקבל שכר כלם וכמו שמסיק בפרקי אבות אחר בעשרה מאמרות כו' הזכיר מיד ענין דורות אלו להודיע כמה ארך אפים לפניו יתברך כך אין לך לסמוך על תנחומי הבל אלו וכשם שנסמכו בפסוק זה כך סמכם התנא בפרקי אבות כי שניהם מוסר אל החוטאים כאמור:

בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם. מעתה התחיל לספר החסדים שעשה הקב"ה עם ישראל ביתר שאת על כל העמים בעת ההיא והראה כי ישראל שקולים כנגד כולם ע"ז אמר בהנחל עליון גוים כשחלק העולם לנחלה לכל הגוים באותו פעם הפריד והבדיל מהם את אברהם ואמר לו לך לך מארצך והפרידם הקב"ה מן האומות ולקחם לצד אחד ויצב גבולות עמים למספר בני ישראל ע' אומות כנגד ע' נפש של יעקב כי בזה הורה שכל איש פרטי מהם שקול כאומה שלמה כמו שפירש בעקידה פרשת בהעלותך על פסוק אזכיר רהב ובבל וגומר ולציון יאמר איש ואיש יולד בה כי חלק ה' עמו וגומר הורה שבג' מיני מספר הראה הקב"ה חיבת ישראל כי המה שקולים כנגד כל המציאות. מספר א' בע' נפש ירדו אבותינו מצרימה כנגד ע' אומות וע' שרים של מעלה על זה אמר יצב גבולות עמים למספר בני ישראל. מספר ב' הוא שנים עשר שבטי ישראל כנגד י"ב מזלות אשר חלק ה' לכל העמים כמ"ש בפרשת ואתחנן ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש וגומר אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים כנגד זה אמר כאן כי חלק ה' עמו ר"ל שאותן י"ב מזלות אשר לחלק כל העמים. אמנם חלק ה' עמו כי הם גם כן במספר י"ב שבטי ישראל חלק כחלק יהיו שוה בשוה. מספר ג' הוא ג' עולמות הכוללים כל המציאות ע"ז אמר יעקב חבל נחלתו כחבל זה המשולש כך העמיד ג' אבות יסוד לכל המציאות:

ימצאהו בארץ מדבר וגומר. פסוק זה יש לפרשו בשבחן של ישראל לומר שאפילו בארץ מדבר מקום תוהו הלכו אחריו ית' כמ"ש לכתך אחרי במדבר וגו' כפירש"י אך שלפי משמעות הפרשה שבא להוכיחם כמ"ש כי ידעתי את מריך ואת ערפך הקשה וגו' נוכל לומר שבגנותן הוא מדבר כי ידוע שבארץ מצרים היו רעים וחטאים לה' מאד כדאיתא ביחזקאל והודע להם בארץ מצרים ואומר איש גלולי עיניו השליכו וגו' ולא אבו שמוע וגו' וסמך זה כתוכחות של מעלה ואמר שעל כל המעלות אשר חלקתי לכם ביתר שאת על כל העמים מ"מ לא נדבקתם בי ואף גם זאת בהיותכם בכור הברזל בארץ מצרים לא היו היסורים ההם מחזירים אתכם למוטב עוד אבלם בפיהם אך כאשר הוציאם אל המדבר מקום תהו ילל ישימון לא זרע ותאנה לא לחם לאכול לא מים לשתות או אז יכנע לבבם הערל ושבו אל ה' ז"ש ימצאהו בארץ מדבר לא קודם לכן אע"פ שסבלו יסורין במצרים לא מצא ה' את לבבם שלם עמו כ"א במדבר לגודל לחץ רעב וצמא או מצא ה' את לבבם שלם עמו וכאשר מצא את לבבם שלם עמו אז יסובבנהו בענני כבודו יבוננהו דעה בינה והשכל בנתינת התורה ויצרנהו כאישון עינו לא עיני בשר אליו יתברך והרמב"ן פי' שקאי על האדם כמו שהאיש ינצור את אישון עינו ועל צד הרמז ירמוז אל התורה שהיתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה כעין זה שיש בו שחור ולבן כך התורה יש בה נגלה כמראה לבן ונסתר כמראה שחורה על כן יצרנהו הקב"ה כמו שהם נוצרים התורה שנמשלה לאישון עין כי שתי שמירות אלו תלוין זה בזה. כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף הרי הנשר למעלה והגוזלים למטה ואח"כ יפרוש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו הרי הגוזלות למעלה מן הנשר תסכים לדעת המדרש שהביא הרמב"ן פ' חיי שרה שישראל נקראו בת ואחות ואם וכו' כי לפי הנראה אין זה כסדר המדרגות ונראה שמתחלה קרא הקב"ה לישראל בת שמעי וגו' כי כמו שהאם מושלת על בת כך הקב"ה מושל בישראל ואח"כ קראם אחותו כי כל אח ואחות שוין כך הצדיקים דומים כאלו נעשו שותפים להקב"ה כו' ואח"כ קראם אם כמו שהאם מושלת על הבת כך צדיק מושל ביראת ה' כאמרו רז"ל אמר הקב"ה מי מושל בי הצדיק וכו' וכבר בארנו כל זה בפרשת יתרו בפסוק ואשא אתכם על כנפי נשרים וגומר ואי קשיא לך הרי שם מבואר פסוק ואשא אתכם על כנפי נשרים בזמן שהוא קורא אותם בת כאשר ישא האומן את היונק וכאן בעל כרחך תפרש יקחהו ישאהו על אברתו לומר שצדיק מושל ביראת ה'. תשובה לדבר כי שם הזכיר הכנפים אבל לא על גופו וכאן הזכיר במקום הכנפים אברתו ומצאתי בהדיא כתוב בדברי המחברים שאברה היינו הנוצה שעל גופו ממש וזהו באמת הוראה על שהשליט הקב"ה את הצדיק עליו שהוא יתברך גוזר גזירה והצדיק מבטלה ושתי קצוות אלו נזכרת כאן והשמיט האמצעית שבין שתי קצוות אלו. ואם תרצה לפרש יפרוש כנפיו יקחהו היינו אליו ולא עליו נרמזו כאן כל ג' מדרגות כסדרם כי מתחלה על גוזליו ירחף הרי הגוזלות למטה ממנו יתברך וזהו כשקראם בת ואחר כך יפרוש כנפיו יקחהו אליו דומה לו וזהו שקראם אחותי ואחר כך ישאהו על אברתו הגוזלות למעלה ממנו ית' כביכול וזהו שקראם אם כדרך שנזכרו שלש מדרגות אלו בפרשת יתרו עיין שם כל הענין ותמצאנו באר היטב:

ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר. במסכת ברכות דרשו פסוק את ה' האמרת היום אתם עשיתם אותי חטיבה אחת בעולם שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד וה' האמירך וגו' לעשות אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד ז"ש ה' בדד ינחנו ר"ל עשה את ישראל חטיבה אחת בעולם כי נהגם בדד כמ"ש הן עם לבדד ישכון ובדד קאי על ישראל שהבדילם מן העמים להיותם עם אחד מיוחד אליו יתברך בדד המה לבדם ולא האומות אך בתנאי זה כשאין עמו ישראל אל נכר ר"ל שיעשו אותו יתברך חטיבה אחת בעולם אז גם את זה לעומת זה עשה האלהים:

ירכבהו על במותי ארץ וגומר. במלא במתי כתיב וי"ו יתירה ופי' בעל הטורים מה שפירש ואני אומר שוי"ו יתירה זו כמו אל ו"פ ארץ שנזכרו בפרשת עקב בשבח א"י לכך אמר במותי ארץ כאלו אמר ששה ארץ וקל להבין. ואחר כך אמר ויניקהו דבש מסלע בשלת וינקהו חסר יו"ד כ"ל שרמז בזה שבעבור שהניק להם דבש מסלע וישמן ישורון ויבעט ושכחו התורה הכלולה בעשרת הדברות וזה יותר נכון ממה שפירש בעל הטורים. וכן צור ילדך תשי יו"ד קטנה כי בעבור שעברו על י' דברות גרמו תשות כח כלפי מעלה כביכול. ובמלת יצב גבלת עמים פירש בעל הטורים גבלת חסר וי"ו לומר י"ב מזלות יצב למספר בני ישראל. פירוש לפירושו כשתכתוב וי"ו הנעלם ממנו ג"כ ו' ככה המזלות ששה משרתים ביום הנגלה וששה משרתים בלילה הנסתרת ולפי שאין מזל לישראל ע"כ גבלת חסר וי"ו לומר שאין להם ממשלה על י"ב שבטים כי אם על העמים לכך נאמר יצב גבלת עמים:

אראה מה אחריתם כי דור תהפוכות המה. ישראל נקראו בג' שמות יעקב ישראל ישרון וס"ת שלהם לבן על שם שבזכותו של יעקב ילבין ה' עונותם והמה הפכו מלת לבן לנבל כמ"ש למעלה עם נבל ולא חכם כאמרו רז"ל דור של משיח כו' מאי קרא שנאמר כלו הפך לבן טהור הוא ר"ל כי היפוך תיבת לבן הוא נבל. ע"כ אמר כאן אראה מה אחריתם כי אחרית של ג' שמות אלו אותיות לבן שמרמז על שילבינו מעשיהם והמה דור תהפוכות שהפכו לבן לנבל כמ"ש עם נבל ולא חכם. ולמעלה פירשתי פסוק עם נבל במי שאוהב כסף והוא כילי ועליו נאמר עושה עשר ולא במשפט וגומר ובאחריתו יהיה נבל כמ"ש כאן אראה מה אחריתם. וקרא ראיה לסמך זה כי הענין מתחיל בנבל ומסיים בנבל. מתחיל בו שנאמר וינבל צור ישועתו ומסיים בו שנאמר בגוי נבל אכעיסם ז"ש כי דור תהפוכות המה שמהפכין לבן לנבל ומזה הגד הם בנים לא אמון בם הם קנאוני בלא אל כי הפכו גם מלא אל שבוא בהפוכו לא כי כחשו בה' ויאמרו לא הוא כעסוני בהבליהם להפך כל המלות וכנגד שני הפוכים אלו אני אקניאם בלא עם לאמר להם לא עמי אתם בלא חטאו ובלא ילקו בנבל חטאו ובנבל ילקו ז"ש בגוי נבל אכעיסם לכך נאמר לו חכמו יבינו לאחריתם שהוא לבן שילבנו מעשיהם ע"י התשובה לשוב אל ה' שנאמר בו לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא ואז היה מקיים בהם אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו:

אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם. אפאיהם פירש"י אמרתי לשימם הפקר כפאה וכי הפאה לבדה הפקר והלא לקט שכחה ופאה כולם הפקר ולמה נקט פאה דווקא ונראה שהזכיר כאן הפאה השכחה כי אפאיהם היינו פאה אשביתה מאנוש זכרם היינו שכחה כי אם ישבית זכרם כי לא יזכור אותם הרי הם הפקר גם כמו השכחה כמו שאין לבעל הבית חלק בפאה ושכחה כך במקום שנאמר כי חלק ה' עמו אסירם מנגד פני כי לא יקראו על שמי עוד. אבל לקט לא הזכיר כי אמרו רז"ל שנים לקט שלשה אינו לקט וכאן יהיו המפוזרים יותר מן שנים ע"כ אין להם דין לקט האסור לבעליו אלא עתיד הקב"ה ללקטם שנאמר ואתם תלקטו לאחד אחד וגומר ומה שנאמר תלקטו בשורק משמע ע"י אחר כי יהיו נלקטים ע"י מלך המשיח. ולפי ששנים במקום אחד הוי לקט ע"כ יהיו נלקטים דווקא ע"י מלך המשיח שנאמר בו עני ורוכב על חמור ועני מותר בלקט של אחד אחד דהיינו שנים דהוה לקט לכך נאמר ואתם תלקטו לאחד אחד דהיינו שנים אבל כשהמפוזרים רבים יותר משנים במקום אחד אז הקב"ה בעל הבית של כל העולם ילקט בעצמו ובכבודו יתברך ז"ש וזרעו שבלים יקצר והיה כמלקט שבלים בעמק רפאים משמע שהקב"ה בזרוע ילקטם לא ע"י אחר לפי שלא הזכיר שמה לאחד אחד משמע שהנלקטים יותר מן שנים במקום אחד וכה לא יצאו מן רשות בעל הבית לעולם וזה רמז נכון ויקר:

ראו עתה כי אני אני הוא. כפל לומר אני אני להוציא מדעת האומרים ב' רשויות הם א' מושל על הטובות וא' מושל על הרעות וכן אמרה הנה אל הרעו מדברו גבוהה גבוהה. לומר שיש שני גבוהים כאמור אלא שהכל יצא מההולה אחת ה' מוריש ומעשיר ה' ממית ומחיה כי הוא יתברך פועל כל ההפכים ופי' הר"ר משה מקוצי בתחלת מצות עשה בשם רבי סעדיה להשיב לכופרים האומרים שתי רשויות הם אם שניהם רוצים לעשות כל אחד מה שירצה ובקש האחד להחיות את האדם והאחד להמיתו כלוי שיהיה האיש ההוא מת חי חי מת לאומר כהרף עין כו' לכן אמר כאן אני אני הוא מושל על הטובות ועל הרעות ואין אלהים עמדי והמופת על זה אני אמית ואחיה ואין מידי מציל ואלו היה א' עמדי היה מציל מידי והיה מת חי חי מת כהרף עין ובזה שבין ומשכיל כי אין אלהים עמדי. ורז"ל למדו מכאן לתחיית המתים מן התורה שנאמר אני אמית ואחיה יכול שתהא מיתה באחד וחיים באחד ת"ל מחצתי ואני ארפא מה מחצתי ורפואה באחד אף מיתה וחיים באחד. ושייך לגבריהם מה שהקדים מיתה לחיים כי כל אדם כי קודם שמת שלא שמדבר במתים

הבאים לאחר מיתה. ראיה שניה שנאמר אני אמית ואחיה כי מלת אני קאי על שניהם ובמחצתי הכניס אני באמצע מחצתי ואני ארפא לפי שבמיתה וחייה יש מקום לטעות ולומר מיתה באחד וחייה באחד על כן לא הכניס אני באמצע שלא להפריד ביניהם אבל במחיצה ורפואה אין מקום לטעות כי אין רפואה בלא מחץ ובוודאי הכל באחד :

הוא והושע בן נון. לפי שלא קראו יהושע כ"א על שם יה יושיעך מעצת מרגלים וכל זמן שאחד מן אותו דור היה קיים היה נקרא בשם יהושע וכאשר מת כל הדור ההוא לא היה מקום לתפלה זו וחזר וקראו הושע :

בעצם היום הזה. לפי ביום המות נקרא הערב שמשו של אדם ומשה במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה ע"כ היתה דומה כאילו היה שמש עדיין באמצע ימיו דהיינו בעצם היום הזה כשהשמש בעצמו :

הפטרת האזינו בשמואל ב סימן כב

כשקורין האזינו בשבת שבין ראש השנה ליוה"כ אז מפטירין שובה ישראל תמצא לעיל בפרשת וילך . אבל כשקורין האזינו בין יוה"כ לסכות אז מפטירין וידבר דוד בשמואל ב' כ"ב :

וַיְדַבֵּר דָּוִד לַיהוָה אֶת־דִּבְרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת בְּיוֹם הִצִּיל
יְהוָה אֹתוֹ מִכַּף כָּל־אֹיְבָיו וּמִכַּף שָׁאוּל : וַיֹּאמַר יְהוָה
סַלְעִי וּמְצֻדָתִי וּמְפַלְטִי־לִי : אֱלֹהֵי צוּרִי אֶחֱסֶה־בּוֹ מָגִנִּי
וְקֶרֶן יִשְׁעִי מִשְׂגַּבִּי וּמְנוּסִי מֹשִׁעִי מֵחָמָס תֹּשִׁעֵנִי : מְהֻלָּל
אֶקְרָא יְהוָה וּמֵאֹיְבַי אִוָּשֵׁעַ : כִּי אֲפָפֻנִי מִשְׁבְּרֵי־מָוֶת נַחֲלֵי
בְלִיַּעַל יְבַעֲתֻנִי : חֶבְלֵי שְׁאוֹל סַבֻּנִי קִדְּמֻנִי מֹקְשֵׁי־מָוֶת : בַּצַּר־
לִי אֶקְרָא יְהוָה וְאֶל־אֱלֹהַי אֶקְרָא וַיִּשְׁמַע מֵהֵיכָלוֹ קוֹלִי
וְשַׁוְעָתִי בְּאָזְנָיו : וַיִּתְגָּעַשׁ ותגעש כ׳ וַתִּרְעַשׁ הָאָרֶץ מוֹסְדוֹת
הַשָּׁמַיִם יִרְגָּזוּ וַיִּתְגָּעֲשׁוּ כִּי־חָרָה לוֹ : עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ וְאֵשׁ
מִפִּיו תֹּאכֵל גֶּחָלִים בָּעֲרוּ מִמֶּנּוּ : וַיֵּט שָׁמַיִם וַיֵּרַד וַעֲרָפֶל תַּחַת
רַגְלָיו : וַיִּרְכַּב עַל־כְּרוּב וַיָּעֹף וַיֵּרָא עַל־כַּנְפֵי־רוּחַ : וַיָּשֶׁת
חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכּוֹת חַשְׁרַת־מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים : מִנֹּגַהּ נֶגְדּוֹ
בָּעֲרוּ גַּחֲלֵי־אֵשׁ : יַרְעֵם מִן־שָׁמַיִם יְהוָה וְעֶלְיוֹן יִתֵּן קוֹלוֹ :
וַיִּשְׁלַח חִצִּים וַיְפִיצֵם בָּרָק וַיָּהֹם ויהמם כ׳ : וַיֵּרָאוּ אֲפִקֵי יָם יִגָּלוּ
מֹסְדוֹת תֵּבֵל בְּגַעֲרַת יְהוָה מִנִּשְׁמַת רוּחַ אַפּוֹ : יִשְׁלַח מִמָּרוֹם
יִקָּחֵנִי יַמְשֵׁנִי מִמַּיִם רַבִּים : יַצִּילֵנִי מֵאֹיְבִי עָז מִשֹּׂנְאַי כִּי אָמְצוּ
מִמֶּנִּי : יְקַדְּמֻנִי בְּיוֹם אֵידִי וַיְהִי יְהוָה מִשְׁעָן לִי : וַיֹּצֵא לַמֶּרְחָב
אֹתִי יְחַלְּצֵנִי כִּי־חָפֵץ בִּי : יִגְמְלֵנִי יְהוָה כְּצִדְקָתִי כְּבֹר יָדַי
יָשִׁיב לִי : כִּי שָׁמַרְתִּי דַּרְכֵי יְהוָה וְלֹא רָשַׁעְתִּי מֵאֱלֹהָי : כִּי
כָל־מִשְׁפָּטָיו משפטו כ׳ לְנֶגְדִּי וְחֻקֹּתָיו לֹא־אָסוּר מִמֶּנָּה : וָאֶהְיֶה
תָמִים לוֹ וָאֶשְׁתַּמְּרָה מֵעֲוֹנִי : וַיָּשֶׁב יְהוָה לִי כְּצִדְקָתִי כְּבֹרִי
לְנֶגֶד עֵינָיו : עִם־חָסִיד תִּתְחַסָּד עִם־גִּבּוֹר תָּמִים תִּתַּמָּם :
עִם־נָבָר תִּתָּבָר וְעִם־עִקֵּשׁ תִּתַּפָּל : וְאֶת־עַם עָנִי תּוֹשִׁיעַ
וְעֵינֶיךָ עַל־רָמִים תַּשְׁפִּיל : כִּי־אַתָּה נֵירִי יְהוָה וַיהוָה יַגִּיהַּ
חָשְׁכִּי : כִּי בְכָה אָרוּץ גְּדוּד בֵּאלֹהַי אֲדַלֶּג־שׁוּר : הָאֵל תָּמִים
דַּרְכּוֹ אִמְרַת יְהוָה צְרוּפָה מָגֵן הוּא לְכֹל הַחֹסִים בּוֹ : כִּי מִי־
אֵל מִבַּלְעֲדֵי יְהוָה וּמִי־צוּר מִבַּלְעֲדֵי אֱלֹהֵינוּ : הָאֵל מָעוּזִּי
חָיִל וַיַּתֵּר תָּמִים דַּרְכִּי דרכו כ׳ : מְשַׁוֶּה רַגְלַי רגליו כ׳ כָּאַיָּלוֹת
וְעַל־בָּמֹתַי יַעֲמִדֵנִי : מְלַמֵּד יָדַי לַמִּלְחָמָה וְנִחַת קֶשֶׁת־נְחוּשָׁה
זְרֹעֹתָי : וַתִּתֶּן־לִי מָגֵן יִשְׁעֶךָ וַעֲנֹתְךָ תַּרְבֵּנִי : תַּרְחִיב צַעֲדִי
תַּחְתֵּנִי וְלֹא מָעֲדוּ קַרְסֻלָּי : אֶרְדְּפָה אֹיְבַי וָאַשְׁמִידֵם וְלֹא
אָשׁוּב עַד־כַּלּוֹתָם : וָאֲכַלֵּם וָאֶמְחָצֵם וְלֹא יְקוּמוּן וַיִּפְּלוּ תַּחַת
רַגְלָי : וַתַּזְרֵנִי חַיִל לַמִּלְחָמָה תַּכְרִיעַ קָמַי תַּחְתֵּנִי : וְאֹיְבַי
תַּתָּה לִּי עֹרֶף מְשַׂנְאַי וָאַצְמִיתֵם : יִשְׁעוּ וְאֵין מֹשִׁיעַ אֶל־יְהוָה
וְלֹא עָנָם : וְאֶשְׁחָקֵם כַּעֲפַר־אָרֶץ כְּטִיט־חוּצוֹת אֲדִקֵּם אֶרְקָעֵם :
וַתְּפַלְּטֵנִי מֵרִיבֵי עַמִּי תִּשְׁמְרֵנִי לְרֹאשׁ גּוֹיִם עַם לֹא־יָדַעְתִּי
יַעַבְדֻנִי : בְּנֵי נֵכָר יִתְכַּחֲשׁוּ־לִי לִשְׁמוֹעַ אֹזֶן יִשָּׁמְעוּ לִי : בְּנֵי
נֵכָר יִבֹּלוּ וְיַחְגְּרוּ מִמִּסְגְּרוֹתָם : חַי־יְהוָה וּבָרוּךְ צוּרִי וְיָרֻם אֱלֹהֵי
צוּר יִשְׁעִי : הָאֵל הַנֹּתֵן נְקָמֹת לִי וּמֹרִיד עַמִּים תַּחְתֵּנִי : וּמוֹצִיאִי
מֵאֹיְבָי וּמִקָּמַי תְּרוֹמְמֵנִי מֵאִישׁ חֲמָסִים תַּצִּילֵנִי : עַל־כֵּן אוֹדְךָ
יְהוָה בַּגּוֹיִם וּלְשִׁמְךָ אֲזַמֵּר : מִגְדּוֹל מגדיל כ׳ יְשׁוּעוֹת מַלְכּוֹ
וְעֹשֶׂה־חֶסֶד לִמְשִׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ עַד־עוֹלָם :

פירוש המלות

הזאת. שירה זאת אמר דוד לעת זקנתו : סלעי. לשון סלע : מחמס. מאנשי החמס : אפפוני. הקיפוני : נחלי. נייסות שוטפות כנהר : חשרת. קישור העבים : עבי. בעבי : אפיקי. מים הנגרים בכח : מנשמת. מכח נשיבה : ימשני. ימשכני : אידי. פ"י ביום טלטולי : כבור. נקיות : נבר. בר ונקי : תתבר. תתברר : תתפל. תתפתל : שור. על שור : צרופה. ברורה מבטיח ושופה : ויתר. לשון התרה : ונחת. לשון שבירה : זרעתי. מזרועותי : מעדו. שמטו : קרסלי. כרעי : ואמחצם. לשון מחצתי : ואצמיתם. ואכריתם : יבולו. לשון עלה נבל : ויחגרו. לשון חרדה וזועה :

אבן עזרא

(א) **וזאת** הברכה. כברכת יעקב: איש האלהים. להודיע כי בנבואה ברך אותם: לפני מותו. סמוך למותו והטעם ביום מותו: (ב) מסיני בא. ויאמר הגאון ז"ל כי הר סיני ושעיר ופארן קרובים וזה הכתוב הוא על מעמד הר סיני ואמר סיני כי מסיני כמו בסיני וכן משעיר: מרבבות קדש. הם המלאכים והטעם על השכינה שירדה: אש דת למו. התורה שנתנה באש וברק ואמר כי טעם ה' מסיני בא דרך תפלה כאומר אתה שבאת בסיני והנחלת תורה יחי ראובן וזה רחוק כי היה ראוי להיות החיה ואל תמית וחסרי אמונה אמרו כי טעם פארן על דת ישמעאל ואלה תועים הלא ראו כי לא החל בתחלה כי אם לברך ישראל לבדם וכן כתוב אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל ואמר וזרח משעיר למו שהזהירו להם כמו ואין למו מכשול והנכון בעיני שהפרשה היא ברכה כלל לכל ישראל ואחר כן פרט לכל שבט ושבט

רש"י

(א) **וזאת** הברכה. לפני מותו. סמוך למיתתו שאם לא עכשיו אימתי: (ב) ויאמר ה' מסיני בא. (ספרי) פתח תחלה בשבחו של מקום ואחר כך פתח בצרכיהם של ישראל ובשבח שפתח בו יש בו הזכרת זכות לישראל וכל זה דרך ריצוי הוא כלומר כדאי הם אלו שתחול עליהם ברכה: מסיני בא. יצא לקראתם כשבאו להתיצב בתחתית ההר כחתן היוצא להקביל פני כלה שנאמר (שמות יט) לקראת האלהים למדנו שיצא כנגדם: וזרח משעיר למו. (ספרי) שפתח לבני עשו שיקבלו את התורה ולא רצו: הופיע מהר פארן. שהלך שם ופתח לבני ישמעאל שיקבלוה ולא רצו: ואתה. לישראל (שם): מרבבות קדש. ועמו מקצת רבבות מלאכי קדש ולא כולם ולא רובם ולא כדרך בשר ודם שמראה כל כבוד עשרו

א וְדָא בִּרְכְתָא דְּבָרִיךְ מֹשֶׁה נְבִיָּא דַייָ יָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קֳדָם מוֹתֵיהּ:

ב וַאֲמַר יְיָ מִסִּינַי אִתְגְּלִי וְזֵיהוֹר יְקָרֵיהּ מִשֵּׂעִיר אִתְחֲזִי לָנָא אִתְגְּלִי בִגְבוּרְתֵּיהּ עַל טוּרָא דְפָארָן וְעִמֵּיהּ רִבְבַת קַדִּישִׁין כְּתַב יְמִינֵיהּ מִגּוֹ

לג א וְזֹ֣את הַבְּרָכָ֗ה אֲשֶׁ֨ר בֵּרַ֥ךְ מֹשֶׁ֛ה אִ֥ישׁ הָאֱלֹהִ֖ים אֶת־בְּנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֑ל לִפְנֵ֖י מוֹתֽוֹ׃

ב וַיֹּאמַ֗ר יְהוָ֞ה מִסִּינַ֥י בָּא֙ וְזָרַ֤ח מִשֵּׂעִיר֙ לָ֔מוֹ הוֹפִ֙יעַ֙ מֵהַ֣ר פָּארָ֔ן וְאָתָ֖ה מֵרִבְבֹ֣ת קֹ֑דֶשׁ מִֽימִינ֕וֹ

וזאת י"ז ר"פ וסימן נמסר בריש סדר תרומה: ברך י"ב וסימן נמסר בשמואל ב' סימן ז' גבי ברך ה' את בית עובד: לפני מותו ד' וסימן נמסר בסדר תולדות: הופיע ג' ומלאים וסימן הופיע מהר פארן. מציון מכלל יופי. אל נקמות ה':

תולדות אהרן וזאת הברכה. מגלה לא סוטה יד: ויאמר ה' מסיני בא. ע"ז ב עקרים מ"א פב זוהר תרומה וש' בלק: הופיע מהר פארן. ברכות לב קמא לח: ואתה מרבבות. חגיגה יו:

ואחר כן כללם במקום אין כאל ישורון והנה מצאנו שאמרה דבורה ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום והנה אין שדה אדום הר כאשר אמר הגאון כי שלשה הרים הם סמוכים או לנכח ובספר תהלות אלהים בצאתך לפני עמך בצעדך בישימון סלה ואחריו כתוב ארץ רעשה ובצעד השכינה בישימון לא היה יום מתן תורה כי אחר מדבר פארן בא בישימון ואמר חבקוק אלוה מתימן יבוא שהוא מבני אדום תימן אומר כטעם משדה אדום והנה הכל במלחמות ידבר והעד יקום אלהים יפוצו אויביו וכאשר יושיע השם את עבדיו ידמה הכתוב רדת עזר מהשם והארץ תמוג וההרים ימסו והשמים ירעשו והעד בשירת דוד ותגעש ותרעש הארץ וטעם זה סיני פירשתיו במקומו וכן הוא הפירוש השם בא והטעם הכבוד שנכנס בישראל ותחלת הכנסו מסיני וזרח משעיר והטעם כל השנים שהיו ישראל במדבר לא הראה השם גבורה בעמים עד בא ישראל אל שדה אדום וכן כתוב בהרים שעיר עד איל פארן והנה הם קרובים שעיר ופארן והטעם מפורש כי ממקום שעיר כאשר באו לשעיר אז זרח הכבוד לישראל והופיע מהר פארן והטעם כפול כי פה הראה יפעתו: ואתה מרבבות קדש. על דעתי שהוא דבק עם מימינו

בעל הטורים לעיל מיניה כתיב אשר אני נתן לבני ישראל וסמיך ליה וזאת הברכה לומר אני מסכים על ברכתם: וזאת הברכה. בגימ' זו היא התורה כי בזכות התורה ברכם: משה איש האלהים. ר"ת מאה וס"ת מ"ם. וזהו ה' אלהי אבותכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים שאמר הנו לו מאה ברכות בכל יום ובכל ברכה וברכה יו"ד והויים הרי אלף. לכך אמר יוסף כי עליכם ככם אלף פעמים מסיני ויברך אתכם מבלו. הפסוק מתחיל ומסיים בוי"ו לומר שבירך י"ב שבטים: וזרח. ג' וזרח משעיר. וזרח בחושך. וזרח השמש. וזרח משעיר שנגלה לפניו לקבל את התורה ולא רצה על כן וזרח בחושך בנעגשו ונהפך להם לחושך ונאפלה אבל ישראל שקבלו וזרח השמש שנאמר מצות ה' ברה מאירת עינים: הופיע ג'. הופיע מהר פארן מציון מכלל יופי אלהים הופיע: אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. אבל ישראל שקבלו זכו מה שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע: מרבבת ב'. ואתה מרבבת קדש. לא אירא מרבבות עם. למה כי ה' אתם מרבבות קדש לעזרני:

ספורנו

לג (א) **וזאת** הברכה אשר ברך משה. כשהראהו האל יתברך את כל הארץ לפני מותו כדי שיברך את הארץ ואת ישראל בה כמו שהיתה כונתו באמרו אעברה נא ואראה וכן כונת האל ית' כאשר אמר לו וראה את הארץ זאת היא הברכה שבירך: (ב) ויאמר. וקודם שהתחיל הברכה המתחלת ברזל ונחשת מנעלך. אמר זאת ההקדמה והתפלל על השבטים למען תחול ברכתו כי אמנם דבר הברכה בכל מקום מדברים עם המבורך כאמרו אמור להם. וכן כל דבריו מברזל ונחשת עד על במותימו תדרוך היו עם ישראל אבל דבריו הקודמים היו עם האל לבקש מלפניו על עמו: ה'. לשון קריאה: מסיני בא וזרח כו' אשדת למו. הזכיר זכותם של ישראל כדי שתקובל תפלתו עליהם ותחול ברכתו ואמר אל האל ית' הנה מסיני בא וזרח והופיע ממקומות שונים לישראל קדש של אשדת והוא החלק העיוני הבא מרבבות

לג (א) **איש** האלהים. להגיד כי ברכתו מקווית כי איש האלהים היה ותפלת ישרים רצונו והנה יקרא הכתוב למשה רבינו איש האלהים וכן שאר הנביאים ואליהו וזולתם ולא יאמר הכתוב איש ה' אבל יאמר משה עבד ה' והטעם ידוע לכל משכיל וכן על דרך האמת וזאת היא הברכה כי מאת ה' היתה זאת וכן ביעקב נאמר וזאת אשר דבר להם אביהם וזאת הברכה הוא שאמר דוד זאת היתה לי כי פקודיך נצרתי ירמוז לציון עיר דוד כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם והמשכיל יבין. ולזה הסוד נתכוונו רבותינו במדרשם שאמרו בבראשית רבה וזאת אשר דבר להם אביהם עתיד אדם כיוצא בי לברך אתכם וממקום שפסקתי אני משם הוא מתחיל כיון שעמד משה רבינו פתח להם בוזאת הברכה מאותו מקום שפסק להם אביהם הוי וזאת אשר דבר להם אביהם אמר להם הברכות הללו אימתי מגיעות אתכם משעה שתקבלו את התורה שכתוב בה וזאת התורה וגו' כי המלה הזאת תרמוז לברכה שהיא התורה והיא הברית דכתיב זאת בריתי וכבר הזכרתי זה:

(ב) **ה'** מסיני בא. יאמר כי השם מסיני בא לישראל כי משם השכין שכינתו בתוכם ושוב לא נסתלקה מהם והענין כי ירד הכבוד בהר סיני כמו שנאמר וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר ויקרא ה' למשה וגומר ושם היה כל הימים שהיה משה עוה ויורד כמו שנאמר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר וגומר וכאשר נתנו לו הלוחות האחרונות שכן הכבוד באהל מועד כמו שנאמר והיה כבא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה וכתיב ודבר ה' אל משה פנים אל פנים וגומר וכאשר הוקם המשכן שכן הכבוד במשכן שנאמר ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן ומשם היו לו כל הקרבנות כל ימי המדבר:

וזרח משעיר למו. כי אחרי נסעם מסיני במסע ראשון שכן הענן במדבר פארן ומשם שלח מרגלים שנאמר וישלח אותם משה ממדבר פארן ונתנדה העם ולא היה הדבור עם משה עד שבאו לשעיר בגבול בני עשו בסוף הארבעים כמו שנאמר שם כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך ידע לכתך את המדבר הגדול הזה זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך. והנה אז בבאם בשעיר היה השם להם לאור עולם ושלמו ימי אבלם וצוה אותם להשמר משעיר ועמון ומואב ואחר שיחלו לרשת את ארצם וירשו ארץ סיחון ועוג שני מלכי האמורי הגדולים:

הופיע מהר פארן. שנסתכל בהם ושם עיניו לאור פניו מהר פארן. והטעם כי תחלת הכנסם במדבר הגדול היה מפארן כמו שנאמר ויסעו ממדבר סיני וישכן הענן במדבר פארן והנה השם הופיע עליהם לראות מה הם צריכים במדבר הגדול והנורא מלשון ועל עצת רשעים הופעת נסתכלת וראית בארץ הגדול כל סתרי מחשבותיהם:

ואתה מרבבות קדש מימינו אש דת למו. יאמר כי בא הכבוד לישראל מרבבות קדישי עליון אשר ירדו עמו על ההר כענין שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם סיני בקדש. מימינו אש דת למו כי מימין תפארתו היה להם אש דת לא מיד המלאכים הנזכרים רק מימין השם בעצמו ובכבודו ויתכן כי מרבבות קדש מרבוי קדושתו כי קדוש קדוש קדוש בכל מיני קדושה:

וטעם אש דת למו. כמו דת אש כמו שאמר ואת קולו שמענו מתוך האש או טעמו כמו אש ודת למו יזכיר שהראה להם האש העליונית והשמיעם הדת וזה כענין שנאמר ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש. ועל דרך האמת יגיד גם כן שהאש שהוא הדת היא מימינו כי מדת הדין כלולה ברחמים. ועל דעת רבותינו טעם הכתוב כי מסיני בא לתת תורה לישראל שנגלה להם משם וזרח משעיר להם לישראל כי עגלה על

אֵשְׁדָּת (ב' מלין ק') לָמוֹ׃ ג אַף חֹבֵב עַמִּים כָּל־קְדֹשָׁיו בְּיָדֶךָ וְהֵם תֻּכּוּ (וקרי' תכו . ב') לְרַגְלֶךָ יִשָּׂא מִדַּבְּרֹתֶיךָ׃ ד תּוֹרָה (ס' הכר כלישנ') צִוָּה־לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת (כ' כתורה ומ"ל) יַעֲקֹב׃ ה וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל׃

(ט"ו מלין כתי' מלה חדא) אֶשָּׁתָא אוֹרָיְתָא יְהַב לָנָא׃ ג אַף חַבִּיבִינוּן לְשִׁבְטַיָּא כָּל קַדִּישׁוֹהִי בֵּית יִשְׂרָאֵל בִּגְבוּרָא אַפֵּיקִינוּן מִמִּצְרַיִם וְאִנּוּן דְּמִדַּבְּרִין תְּחוֹת עֲנָנָךְ נָטְלִין עַל מֵימְרָךְ׃ ד אוֹרָיְתָא יְהַב לָנָא מֹשֶׁה מְסָרַהּ יְרוּתָּא לִכְנִשְׁתָּא דְיַעֲקֹב׃ ה וַהֲוָה בְיִשְׂרָאֵל מַלְכָּא בְּאִתְכַּנָּשׁוּת רֵישֵׁי עַמָּא כַּחֲדָא שִׁבְטַיָּא דְיִשְׂרָאֵל׃

עשרו ותפארתו ביום חופתו : אשדת . שהיתה כתובה מאז לפניו באש שחורה ע"ג אש לבנה נתן להם בלוחות כתב יד ימינו . דבר אחר אש דת כתרגומו שנתנה להם מתוך האש : (ג) אף חבב עמים . גם חבה יתירה חבב את השבטים כל אחד ואחד קרוי עם שהרי בנימין לבדו היה עתיד להולד כשאמר הקב"ה ליעקב (בראשית לה) גוי וקהל גוים יהיה ממך : כל קדשיו בידך . נפשות הצדיקים גנוזות אתו כענין שנא' (שמואל א כה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך : והם תכו לרגלך . והם ראוים לכך שהרי תוכו עצמן לתוך תחתית ההר לרגלך בסיני : תוכו לשון פועלו הותוכו לתוך מרגלותיך : ישא מדברותיך . נשאו עליהם עול תורתך : מדברתיך . המ"ם בו קרוב ליסוד כמו (במדבר ז) וישמע את הקול מדבר אליו (יחזקאל א) ואשמע קול מדבר אלי כמו מתדבר אלי אף זה מדברותיך מה שהיית מדבר להשמיעני לאמר להם טוספורפלידור"ש בלעז . ואונקלוס תרגם שהיו נוסעים על פי דבריך והמ"ם בו שימוש משמשת לשון מן . דבר אחר אף חובב עמים . אף בשעת חיבתן של אומות העולם שהראית לאומות פנים שוחקות ומסרת את ישראל בידם : כל קדשיו בידך . כל צדיקיהם וטוביהם דבקו בך ולא משו מאחריך ואתה שומרם : והם תכו לרגלך . והם מתמצעים ומתכנסים לתחת צלך : ישא מדברותיך . מקבלים גזרותיך ודתותיך בשמחה ואלה דבריהם : (ד) תורה . אשר צוה לנו משה מורשה היא לקהלת יעקב אחזנוה ולא נעזבנה : (ה) ויהי . הקב"ה : בישורון מלך . תמיד עול מלכותו עליהם : בהתאסף . בכל התאסף ראשי חשבון אסיפתם : ראשי . כמו (שמות ל) כי תשא את ראש ראויין אלו שאברכם . ד"א בהתאסף

מימינו והטעם שבא את מרבבות קדש מימין השם לשבט ישראל כטעם סוס אש ורכב אש סביבות אלישע וטעם דת שעומדת תמיד : (ג) אף חבב . מגזרת ארמית מלשון והייתם לי סגולה ועמים הם ישראל כמו אחריך בנימין בעממיך עמים הר יקראו : כל קדשיו . בני לוי : בידך . שהם סביבות הארון : והם תכו לרגלך . ילכו על דרכך וטעם בידך שתשמרם : ישא מדברותיך . כי הם ילמדו התורה והם המעתיקים על תורה שבעל פה : ישא . כל אחד ואם הם רבים . וטעם מדברותיך . כי אשר דברת ישאו כי הם נושאי התורה כי גם הם ישאו את הארון וטעם ישא כמו לא תשא שמע שוא : תכו . בלא אח ויש אומרים מלשון מתוך כאילו הולכים בתוך רגלך ואחרים אומרים כי התי"ו במקום ה"א כתי"ו תרגלתי לאפרים כטעם אפילו שיוכו בשבילך לא יעזבו דרכיך וזה רחוק והנכון שהוא כמו נתשכו והטעם [illegible] אל המקום ששם הארון שהוא הדום רגלי השם וזאת היא הברכה שהשם יהיה חומת אש סביב ישראל ויהיה סגולתו והלוים יורו התורה תמיד : (ד) תורה צוה לנו משה . וזהו שישא ויאמר דור לדור כך העתקנו מפי משה ירושה בידינו ויהיה למ"ד לנו מושך עצמו ואחר עמו וכן הוא מורשה לקהלת יעקב כמו והנבואה עודד הנביא ויהי מורשה מורשה קהלת יעקב : (ה) מלך . הוא משה ששמעו ראשי עם התורה מפורשת מפיו והטעם כי הוא היה כמלך והתאספו אליו ראשי השבטים ויחזיק זה הפי' שאמר הכתוב כי התורה נתנה לכהנים שהם לפי דעתי כל קדושיו בידך ואל כל זקני ישראל וזהו בהתאסף ראשי עם גם שם כתוב הקהילו אלי כל ראשי שבטיכם . ויאמר רבי יהודה הלוי ז"ל כי המלך רמז לתורה וכן היה

תולדות אהרן מימינו אשדת . ברכות ו סב יומא נג ביצה כה סוטה ד (בקליט מט סוטה כב) : אף חבב עמים . בתרא ח : תורה צוה לנו . ברכות נז פסחים מט סכה מב סנהדרין נט לא מכות כג עקידס ש' ס : ויהי בישרון מלך . ר"ה לב :

בעל הטורים אף חבב עמים בגימ' הגרים שאף גרים שהיו עתידין להתגייר עמדו בסיני וכן את אשר ישנו פה ס"ת תורה שכולם היו שם בשעת מתן תורה ואמר בלשון אף מפני דמיירי בבעלי יסורים שמתייסרים על ד"ת : קדשיו ב'. כל קדשיו בידך . יראו את ה' קדושיו למה יראו את ה' קדושיו כי כל קדושיו בידך : תכו ב' במס' . והם תכו לרגלך על מה תכו . מה ההם לשון הכאה אף הכא לשון הכאה . לומר שהם מוכים להכניס ללכת אחריך : תכו לרגלך ישא מדברתיך . ר"ת תלים שעל כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות : מורשה ב' במסורה . מורשה קהלת יעקב ונתתי אותה לכם מורשה והיינו ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצרו . ד"א זהו שאמרו חז"ל התורה אינה ירושה לך כמו שנא' ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' מורשה ולא ירושה אף כאן כמו קהלת יעקב מפום דכתיב ביעקב איש תם יושב אוהלים מה שנו אוהליך יעקב אימתי התורה מתקיימת כשמתאספים קהלת יעקב :

רמבן

בני עשו לתת להם התורה וכאשר לא רצו בני עשו לקבל אותה האיר פניו לישראל ונתנה להם בימינו ובזרועו ואור פניו כי רצם . והופיע והראה להם יפעתו והדרת פניו מהר פארן כאשר לא רצו בני ישמעאל בתורה . יזכיר כי היה זכות לישראל גדולה כאשר לא רצו שאר האומות לקבל את התורה . והנה הזכיר כל זרע אברהם שאחד מהם לא היה חפץ בתורה זולתי ישראל אבל על כל האומות ג"כ נגלה לתת אותה להם ולא רצו בה כפי הבא בקבלת רבותינו :

(ג) **אף** חבב עמים . פירשו בו שהוא מלשון ארמית ותהון קדמי חביבין יאמר אף חובב את ישראל שהוא עמים רבים כענין אחריך בנימין בעממיך וכל קדושיו של ישראל היו תלוים בידך כי הקרבתם אליך להיותם חונים סביבות הארון . והנראה אלי כי חובב מגזרת לטמון בחובי עוני מענין חדר בחדר להחבא ושם חביון עזו יאמר גם אתה בידך מחביא ומסתיר עמים כל קדושי ישראל הנזכר ירמוז כי כל העדה כלם קדושים והשם יסתירם בידו לטעם ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך כענין סתרי ומגני אתה וכן ויתיעצו על צפוניך . וזה רמז למה שאמר אשר עין בעין נראה אתה ה' וענגך עומד עליהם וכן אמר בשירה יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו :

והם תכו . כמו הכו כאשר בא תרגלתי לאפרים במקום הרגלתי וכאשר הומרה ה"א הנקבה בתי"ו באם אתן שנת לעיני עושה רע מאה וכן רבים . יאמר שהם מוכים בכל מכה במדבר ללכת אחריך בכל אשר תלך לא יחושו לרעב ולצמאון ומכת נחש ועקרב רק יצאו לרגליך ואחריך ירוצו וזה כענין שנאמר זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה :

ישא מדברותיך . כמו לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכל אשא את שמותם על שפתי ישא ביום ההוא לאמר . מדברותיך כמו ומדברך נאוה יאמר שישא דבריך על שפתיו ויהגה בהם תמיד :

(ד) **תורה** צוה לנו משה . הטעם שישא תמיד ויאמר תורה צוה לנו משה והיא תהיה מורשה לקהלת יעקב כי לדורות עולם כל בני יעקב יירשוה וישמרו אותה כי לא תשכח מפי זרעו ודרשו רבותינו שלא אמר מורשה בית יעקב או זרע יעקב ואמר קהלת יעקב לרמוז שיקהלו רבים עליהם ותהיה התורה לעולם מורשה ליעקב ולכל הנקהלים עליו הם הגרים הנלוים על ה' לשרתו ונספחו על בית יעקב ונקראו כלם קהלתו :

(ה) **ויהי** בישרון מלך . רמז אל השם הנזכר שהיה למלך על ישראל בהיותם ישרים ונאספו כל ראשי העם וכל שבטי ישראל יחד וגם זה הכתוב דבוק . והטעם כי ישראל אמרו תמיד התורה אשר צוה לנו משה תהיה ירושה לכל קהלת יעקב לעדי עד לא נחליף ולא נמיר אותה לעולם ויאמרו שהיה השם למלך על ישראל בהתאסף ראשינו זקנינו ושופטינו וכל שבטי ישראל שכולנו עלינו יחד קבלנו מלכותו עלינו לדור ודור והכהנו חייבין לשמור תורתו ומלכותו לעולמים . וזו המצוה הוא דבור אנכי והיא קבלת מלכות שמים כאשר פירשתי שם . והנה הזכיר התורה בכלל ומלכות שמים בפרט שכל המודה במלכות שמים כופר בע"ג ומודה בכל התורה כולה ורמזו כי הם וראשיהם קבלו מלכות שמים מפי הגבורה וראו שהוא מלך ישראל וגואלו והתורה קבלו מפי משה שקבלו עליהם ועל זרעם להאמין בו ולעשות כל אשר יצוה מטעם המלך כאשר אמרו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו . וזה הפירוש ברור ונכון בכתוב הזה הוא על דרך שהזכירו בגמרא במסכת ראש השנה אלה מלכיות תלתא הוא דהויין ה' ימלוך לעולם ועד ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו ויהי בישרון מלך . וכן שנינו בספרי מושב זקנים כישיבה של מטה שמו הגדול משתבח למעלה שנאמר ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל אין אסיפה אלא זקנים

ספורנו

מרבבות קדש מצד ימין של קדש כי אמנם נתן באספקלריא המאירה : (ג) אף חובב עמים . ואף על פי שאתה חובב עמים כאמרך והייתם לי סגלה מכל העמים ובזה הודעת שכל המין האנושי סגלה אצלך כאמרם ז"ל (אבות) חביב אדם שנברא בצלם . מכל מקום כל קדושיו בידך . הנה אמרת שכל קדושיו של קדש של אש דת הם בידך כצרור הכסף שהם חביבים משאר המין כאמרו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש כאמרם ז"ל שם חביבין ישראל שנקראו בנים למקום : והם תכו . נשברו כמו אים תככים התפללו ברוח נשברה : לרגלך . להדום רגלך בסיני : ישא מדברותיך תורה צוה לנו משה . אמרו אל האל יתברך ישא אלינו משה את מדברותיך שהם התורה שצוה לנו ואמר מדברותיך כאמרו וישמע את הקול מדבר אליו : (ד) מורשה קהלת יעקב . שהיא למורשה לקהלת יעקב מקובלת לנו ולבנינו למורשה : (ה) ויהי בישרון מלך . ואז מי שהיה מלך בישרון והוא האל יתברך שהיה מלך בין המעיינים ותופשי התורה : בהתאסף ראשי עם . במתן תורה כאמרו ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם . וכאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו וגו' : יחד שבטי ישראל . היה מלך על כל שבטי ישראל יחדו שאז הודו וקבלו מלכותו כאמרם ואת תדבר אלינו

היה מפרש אין מלך בישראל: (ו) יחי ראובן. הנה החל מהבכור כי בן השבט ולא הזכיר שמעון בעבור בעל פעור כי העובדים היו שמעונים ומספרם לעד גם נשיאם נהרג או הלך על דרך יעקב שלא ברך שמעון ולוי ובעבור כבוד אהרן החלה השבט ממנו ולא היה כשבט שמעון גדול כמותו ואם יטעון טוען למה בירך ראובן התשובה כי יעקב ברכו והברכה היא אל תותר שיהיה כאחד מאחיו ואחר ראובן הזכיר יהודה שהוא בעל דגל והוא עולה בתחלה למלחמה ואחר כן לוי ואחריו בנימין בעבור היות הלוים דרים בירושלים שהיתה בין יהודה ובין בנימין כן כתוב ואחר כן שבט יוסף שלא יאחרנו ובכר הקדים אחיו הקטן ואחר כן זבולון בעבור שהוא נלחם ואחר כן יששכר ובאשר תמו בני הגבירות החל תגד שהוא עם דגל בני הגבירות ואחר כן דן שהוא בעל דגל ואחר כן נפתלי כי הוא גדול מאשר: יחי ראובן. תפלה ואל ימות שיתכן שיהיה כבן אדם להיות שנים קצובות וימות: ויהי מתיו מספר. ואל יהי מתיו מספר כמו ולא למדתי חכמה וכי"ת באל שדי כאשר פירשתי רבים כי יתכן שיהיה לשלם ויהיו מעטים וכל דבר שיסופר הוא מעט. וכן ואני מתי מספר: (ז) וזאת ליהודה. וכן אמר ליהודה שיהיה

ישראל: ו יְחִי רְאוּבֵן וְאַל־יָמֹת וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר: ס ז וְזֹאת

ו יְחֵי רְאוּבֵן בְּחַיֵּי עָלְמָא וּמוֹתָא תִנְיָנָא לָא יְמוּת וִיקַבְּלוּן בְּנוֹהִי אַחֲסַנְתְּהוֹן בְּמִנְיָנֵיהוֹן: ז וְדָא לִיהוּדָה

כ׳ פסוקים וכל ישראל סמוך דכוותא. ל׳ בתור׳ וחס׳. ל״ב. י״ו ר״פ נבורם

רשי

בהתאסף. בהתאספם יחד באגודה אחת ושלום ביניהם הוא מלכם ולא כשיש מחלוקת ביניהם: (ו) יחי ראובן. בעה"ז: ולא ימות. לעה"ב שלא יזכר לו מעשה בלהה: ויהי מתיו מספר. נמנה במנין שאר אחיו דוגמא היא זו כענין שנאמר (בראשית לה) וישכב את בלהה ויהיו בני יעקב שנים עשר שלא יצא מן המנין: (ז) וזאת ליהודה. (מטה יא) סמך

תולדות אהרן יחי ראובן. סוטה ז קמא לג סנהדרין לג מכות יא: וזאת ליהודה. סוטה שם מכות שם:

ספורנו

אליו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו: (ו) יחי ראובן. אף על פי שבחר ראובן בארץ שמחה מעבר לירדן שאינה מארץ ה' כאמרו ואף אם טמאה ארץ אחזתכם. ולפי זה אינה כל כך מוכנת לזכות בה לחיי עולם. מכל מקום יחי לנצח לעד: ואל ימות בעולם הזה באופן שיהיו אנשיו מועטים כענין ואני מתי מספר אע"פ שכתוב למען ירבו ימיכם על האדמה: (ז) וזאת ליהודה. וזאת הבקשה אני מבקש ומתפלל גם על ארץ יהודה אשר

רמבן

וקנים שנאמר אכפה לי וגו' יחד שבטי ישראל כשהן עשויין אגודה אחת ולא כשהן עשויין אגודות אגודות וכן הוא אומר הבונה בשמים מעלותיו וגו'. ובמדרש רבה גמי אמרו כביכול כסאו מבוסס למעלה בזמן שישראל עשויין אגודה אחת לכך נאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה וכן ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם וגו' וגם זה על הדרך שפירשתי ידרשו שהיה מלך עליהם מפני שנתאספו ויחדו כולם קבלו מלכותו עליהם וכן יהיה מורשה לקהלת יעקב והמלך הוא הקב"ה וכן נהגנו לומר בתקיעתא דבי רב אבל יש במקצת האגדות שמפרשין אותו על משה אומרים משה מלך שנאמר ויהי בישורון מלך בהתאסף וג"כ אמר הכתוב תורה צוה לנו משה להיותה מורשה לקהלת יעקב והוא היה מלך עלינו ועל כל שבטינו יחד וראוי לנו לעשות דבריו ומצותיו כי מלך גדול וחכם היה עלינו. יספר הכתוב גם בכבוד השליח שהיה גדול וראוי להאמין בו והנכון והאמת מה שפירשנו. והנה הזכיר כי השם שוכן בישראל והנה קבלו תורתו ומלכותו כל שבטיהם יחד עליהם ועל זרעם לדורותם אם כן הנם ראוים לברכה:

(ו) יחי ראובן. אמר ר"א החל מראובן כי הוא הבכור ולא הזכיר שמעון בעבור עון פעור כי העובדים היו שמעונים ומספרם לעד גם נשיאם וכן דעת רש"י והמפרשים. וכפי דעתי אין במספרם ראיה בעבור כי עדיין יחסרו שלשה עשר אלף ויותר מלבד המתים במגפה. וגם משאר השבטים יחסרו קצת כי בני גד חסרו שלשת אלפים ובני אפרים שמונת אלפים ועוד כי הכתוב שאומר ויצמד ישראל לבעל פעור ואמר קח את כל ראשי העם נראה שהיו בהם מכל השבטים וכל דייניהם ישפטו בם וכן אמר ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי. ואל תשיב עלי מדבר עכן שאמר חטא ישראל כי שם לא נתגלה החטא ויזכירם סתם ובן התוכה איננו ראיה כי היה נשיא בית אב בהם לא נשיא השבט והנועדים על ה' בעדת קרח גדולים ונכבדים ממנו שהיו נשיאי עדה ולא הלכו כל שבטיהם אחריהם והמזמור הזכיר דתן ואבירם ועניינם בשתם תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם והזכיר ויצמדו לבעל פעור עם וימאסו בארץ חמדה לכלל העם וחלילה שימנע משה מלברך את שמעון ולא ימחה שבט מישראל שכבר כלו הנצמדים לבעל פעור כמו שאמר כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אלהיך מקרבך ואלה הנשארים כולם כתיב בהם ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום ולמה לא יברכם והנה כולם עשו את העגל חטאו במרגלים ונתכפר להם וברכם. וראיתי במדרש רבה ששה משפחות נחסרו על הזנות בעצת בלעם ומנה משפחה אחת לשמעון וחמשה מבני בנימין והנה לדעתם בנימין חטא יותר משמעון באותו החטא והוא בכלל הברכה. והנכון בעיני כי הכתוב לא ימנה בשבטי ישראל רק שנים עשר וכן אמר בברכת יעקב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר והנה יעקב הזכיר בניו השנים עשר והזכיר יוסף בשבט אחד ומשה רצה להזכיר ביוסף שני שבטים כמו שאמר והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה, והיה זה בעבור שני דרכים האחד כי אחר שטה הקדוש ברוך הוא ועשאם שני שבטים בחנכת המזבח ובדגלים ובנחלת הארץ הנה הוא צריך למנותם שנים בברכתם ועוד שהזכיר יהושע המנחילם את הארץ והוא מאפרים הקטן והוצרך להזכיר אחיו שגדול ממנו והנה רצה לברך את לוי כי מברכתו יתברכו כל ישראל שהיו קרבנותיו לרצון להם לפני השם והוצרך להשאיר אחד מן השבטים שאינן נמנין בשום מקום רק שנים עשר כנגד שנים עשר מזלות ברקיע ושנים עשר חדשים בשנה ושנים עשר גבולי אלכסונין שאמרו במדרש שהם הן ורועות עולם וכמו שהזכירו חכמים במסכת ברכות אמר הקב"ה לכנסת ישראל בתי שנים עשר מזלות בראתי ברקיע כנגד שנים עשר שבטים וכן בהר גרזים והר עיבל שמנה לוי לא נגזר שם יוסף לשני שבטים וכן תרגם בשלוק יחזקאל שמנה בחלוקת הארץ יוסף לשני שבטים ולא הזכיר לוי ובשמנה תוצאות העיר הזכיר שער לוי אחד ולא מנה שבט יוסף לשני שבטים אבל אמר שער יוסף אחד כי לעולם לא ימנו שבטי ישראל רק שנים עשר וכבר זכרתי זה בסדר ויקח קרח. והנה השאיר שמעון שלא היה שבטו גדול ולא היתה בו ברכת יעקב אביהם מרובה אבל חלקם ביעקב והפיצם בישראל והנה יתברכו גם הם מברכת שאר השבטים אשר המה בתוכם. וסדר זאת הברכה היתה ברוח הקדש על דרך נחלתם החל מראובן כי לקח נחלתו בראשונה ועוד כי הוא הבכור ומשה התפלל עליו שלא ימחה שמו בחטאו ולכך נתן לו ברכתו משפט הבכורה ואחר כן הקדים יהודה כי הוא הנוטל הראשון בארץ ולנגיד ממנו והוא העולה בתחלה למלחמה אשר בה יברך אותו והנה ברכתו כוללת כל ישראל ואחר כן ברך לוי החונים עם בני יהודה ועיר ירושלים ושם יהיו לרצון ואחרי כן ברך בנימין שהיתה נחלתם עם בני יהודה ועיר ירושלים ובית המקדש בין בני יהודה ובין בני בנימין והלוים יחנו עם שניהם ואחרי כן ברך בני יוסף כי כן היתה נחלתם שנאמר ויעל גורל מטה בנימין למשפחותם ויצא גבול גורלם בין בני יהודה ובין בני יוסף ואחרי כן השלים לברך בני הגבירות והקדים זבולון ליששכר כאשר עשה יעקב וכן נפל גורלם השלישי לבני זבולון והגורל הרביעי לבני יששכר ואחרי כן ברך בני השפחות דן ונפתלי גד ואשר כסדר תולדותם והוא הדגל שלהם והקדים גד לכל בני השפחות כי לקח נחלתו תחלה עם ראובן המוקדם והוא היה מדגל הראובני:

וטעם יחי ראובן. שיחיה שבטו ולא ימות לעולם ויהי מתיו מספר כמו ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע ואל יהי מתיו מספר שלא יהיו מעטים שכל דבר שיסופר הוא מעט וכן מתי מספר לשון ר"א. ויותר נכון לפרש יחי ראובן בישראל ואל ימות שלא יכרת שבטו באחד מכל הזמנים ויהי פקודיו במספר בני ישראל לעולם יתפלל עליו שלא יגרום חטאו והכעס הגדול אשר כעס עליו אביו בחללו יצועיו להכרית שמו מישראל וזה כענין שנאמר שם וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר כי הודיע שלא יצא בחטאו מן המספר וכן פירש רש"י. וטעם מתיו כל אנשיו יזכו בזה ולא יכרת אפילו מקצת השבט בחטאו ואולי מתיו רמז לראשי משפחותיו הארבע ויהיה טעם מספר כמו במספר וכן לוגות בית אביה ירחצו מים ורבים כן. או טעמו שיהו מתיו מספר ישראל שימנה ראשון כמשפט הבכור כי האחד הוא המספר כי ממנו הכל ואונקלוס תרגם ויקבלון בנוהי אחסנתהון במניניהון יתכוין למה שפירשנו יאמר שיחיה ראובן ולא יכרת ויהיו מתיו במספרם לעולם לא ימחה שבטו מישראל ולא ימנו ביותר מספרם להיותן שני שבטים שלל ממנו הבכורה והבטיחו בשבט אחד לעולם. ויש מפרשים כי הברכה הזאת על כבוש הארץ יאמר שיחיה ראובן בעברם חלוצים למלחמה לפני בני ישראל והטעם שיתגברו ולא ינצחו כטעם ועל חרבך תחיה ואל ימות שלא יכלו מהם במלחמה ויהי מתיו מספר שיחזרו לאהליהם במספרם לא יפקד מהם איש וכן בברכת גד חבירו הזכיר זה הענין והפירוש הזה קרוב אבל הראשון נכון יותר בעיני כי ברכת משה כדרך אשר הזכיר יעקב ובענין ההוא. ועל דרך האמת יחי ואל ימות מטעם פוקד עון אבות על בנים ושם רמזתי סודו והועילה ברכת משה לכפר לו מעשה בלהה שלא יכרת וימות בו לעולם אבל פקד עליו עם שאר השבטים מעשה יוסף כפי הבא בפרקי היכלות:

(ז) וזאת ליהודה. וכן אמר ליהודה שיחיה ולא ימות והוסיף לו עוד שמע ה' קול יהודה דעת רבי אברהם. וזה איננו נכון על פירושנו כי אין יהודה בכרת הזה שיתפלל עליו בן כאשר לא הזכיר זה בשאר השבטים אבל הוא כפשוטו וזאת הברכה אשר ליהודה. ועל דרך האמת ייחד המדה הזאת ליהודה בעבור כי לבש המלחמה ומתנו המלכות לעולם והוא העוזר מצריו וש

רשי

סמך יהודה לראובן מפני ששניהם הודו על קלקול שבידם שנאמר (איוב טו) אשר חכמים יגידו וגו' להם לבדם וגו' ולא עבר זר בתוכם. (ב"ק לג) ועוד פירשו רבותינו שכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמות יהודה מתגלגלין בארון מפני נידוי שקבל עליו שנאמר (בראשית מד) וחטאתי לאבי כל הימים. אמר משה מי גרם לראובן שיודה יהודה וכו': שמע ה' קול יהודה. תפלת דוד ושלמה ואסא מפני הכושים ויהושפט מפני העמונים וחזקיה מפני סנחריב: ואל עמו תביאנו. לשלום מפני המלחמה (ס"א מן המלחמה): ידיו רב לו. יריבו ריבו וינקמו נקמתו: ועזר מצריו תהיה. על יהושפט התפלל על מלחמת רמות גלעד (מלכים א כב) ויזעק יהושפט וה' עזרו. ד"א שמע ה' קול יהודה. (ספרי) כאן רמז ברכה לשמעון מתוך ברכותיו של יהודה ואף כשחלקו ארץ ישראל נטל שמעון מתוך גורלו של יהודה שנאמר (יהושע יט) מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון (ומפני מה לא ייחד לו ברכה בפני עצמו שהיה בלבו עליו על מה שעשה בשטים כ"כ באגדת תהלים): (ח) וללוי אמר. ועל לוי אמר: תמיך ואוריך. כלפי שכינה הוא מדבר: אשר נסיתו במסה. שלא התלוננו עם שאר המלינים: תריבהו וגו'. כתרגומו. ד"א תריבהו על מי מריבה נסתקפת לו לבא בעלילה אם משה אמר (במדבר כ) שמעו נא המורים אהרן ומרים מה עשו: (ט) האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו. כשחטאו בעגל ואמרתי (שמות לב) מי לה' אלי נאספו אלי כל בני לוי וצויתים להרוג את אבי אמו והוא מישראל או את אחיו מאמו או בן בתו וכן עשו וא"א לפרש אביו ממש ואחיו מאביו וכן בניו ממש שהרי לוים הם ומשבט לוי לא חטא אחד מהם שנא' כל בני לוי: כי שמרו אמרתך. לא יהיה לך אלהים אחרים: ובריתך ינצרו. ברית מילה שאותם שנולדו במדבר שכל ישראל לא מלו את בניהם והם היו מולין ומלין את בניהם (ס"א אותם שנולדו במדבר שישראל לא מלו את בניהם והם היו מולין): (י) יורו משפטיך. ראויין אלו

פסוקים

ז וְזֹ֣את לִֽיהוּדָה֮ וַיֹּאמַר֒ שְׁמַ֤ע יְהוָה֙ ק֣וֹל יְהוּדָ֔ה וְאֶל־עַמּ֖וֹ תְּבִיאֶ֑נּוּ יָדָיו֙ רָ֣ב ל֔וֹ וְעֵ֥זֶר מִצָּרָ֖יו תִּהְיֶֽה׃ ס

ח וּלְלֵוִ֣י אָמַ֔ר תֻּמֶּ֥יךָ וְאוּרֶ֖יךָ לְאִ֣ישׁ חֲסִידֶ֑ךָ אֲשֶׁ֤ר נִסִּיתוֹ֙ בְּמַסָּ֔ה תְּרִיבֵ֖הוּ עַל־מֵ֥י מְרִיבָֽה׃ ט הָאֹמֵ֞ר לְאָבִ֤יו וּלְאִמּוֹ֙ לֹ֣א רְאִיתִ֔יו וְאֶת־אֶחָיו֙ לֹ֣א הִכִּ֔יר וְאֶת־בָּנָ֖ו לֹ֣א יָדָ֑ע כִּ֤י שָֽׁמְרוּ֙ אִמְרָתֶ֔ךָ וּבְרִֽיתְךָ֖ יִנְצֹֽרוּ׃ י יוֹר֤וּ מִשְׁפָּטֶ֙יךָ֙ לְיַעֲקֹ֔ב וְתוֹרָתְךָ֖ לְיִשְׂרָאֵ֑ל יָשִׂ֤ימוּ קְטוֹרָה֙

(מסורה: ל"א פסחין · פ"ס קמץ · ל' · ג' במסר · ג' מסר · ל' וחד ולא ראיתיו עד · י"ב חסרים בליסנא · ב' וכל א"ב דכוותא. ג' ופ"ל · בניו ק')

תרגום

וְאָמַר קַבֵּיל יְיָ צְלוֹתֵיהּ דִּיהוּדָה בְּמִפְּקֵיהּ לְאַגָּחָא קְרָבָא וּלְעַמֵּיהּ תְּתֵיבִינֵּיהּ בִּשְׁלָם יְדוֹהִי יַעְבְּדָן לֵיהּ פּוּרְעָנוּתָא בְּסַנְאוֹהִי וְסָעִיד מִבַּעֲלֵי דְבָבֵיהּ הֲוֵי לֵיהּ׃ ח וּלְלֵוִי אֲמַר תּוּמַיָּא וְאוּרַיָּא אַלְבֵּשְׁתָּא לְגַבְרָא דְאִשְׁתְּכַח חֲסִיד קֳדָמָךְ דְּנַסֵּיתוּהִי בְּנִסְּתָא וַהֲוָה שְׁלִים בַּחֲנֵתוּהִי עַל מֵי מַצּוּתָא וְאִשְׁתְּכַח מְהֵימָן׃ ט דְּעַל אֲבוּהִי וְעַל אִימֵּהּ לָא רַחֵם כַּד חָבוּ מִן דִּינָא וְאַפֵּי אֲחוּהִי וּבְנוֹהִי לָא נְסִיב אַרֵי נְטַרוּ מַטְּרַת מֵימְרָךְ וּקְיָמָךְ לָא אַשְׁנִיאוּ׃ י כַּשְׁרִין אִלֵּין דְּיַלְּפוּן דִּינָךְ לְיַעֲקֹב וְאוֹרָיְתָךְ לְיִשְׂרָאֵל

ראיתיו ב' וסימן ויצא האחד מאתי. האמר לאביו ולאמו. וחד וראיתיו מגיע אצל האיל

אבן עזרא

שיהיה ולא ימות והוסיף עוד שמע ה' קול יהודה בבואו למלחמה כי הוא יעלה בתחלה: (ז) ואל עמו תביאנו. אל המחנה אשר בגלגל או תפלה על היוצאים להלחם על ארץ אויב: רב לו. יספיקו לו ידיו ואין לו צורך למי שיעזור אותו כי אם עזרת השם לבדו ויש אומרים מלשון מריבה והטעם ידיו יריבו בעדו ואחרים אמרו כמו וברקים רב מגזרת ורבו: (ח) וללוי אמר. בעבור לוי אמר לשם כמו אמרי לי אחי הוא: לאיש חסידך. לאיש שהוא חסידך: אשר נסיתו במסה. שם כמו בנסיון והטעם שהיה חסיד ולא נמצא בו דופי חוץ ממי מריבה שכבר הענשתו עליו גם זה יחזיק פירושי בדבר העגל כי לכבוד השם עשהו: וטעם תומיך ואוריך. שיהיו תמיד לו ולזרעו: (ט) האומר. על השבט ידבר כמו שמואל שבא כאשר נגמל אל בית ה' להרגילו: ואת בניו לא ידע. יש מהם אחד שהוליד בנים לעבוד השם: כי שמרו אמרתך. כמו שמרו עדותיו וחק נתן למו עד שיורום לישראל ויש אומרים על דבר מי לה' אלי: (י) ישימו קטורה. הכהנים מהם: וכליל. הוא

תולדות אהרן

שמע ה' קול יהודה. מכות שם: ואל עמו תביאנו. קמא לב מכות שם: ידיו רב לו. ע"ג כה מנחות נג: וללוי אמר. זובר ויקרא כל הפרשה: האומר לאביו. יומא כו: יורו משפטיך. יומא כו: ישימו קטורה באפך. שם:

בעל הטורים

שמע ה' קול. ר"ת בגי' יהושפט שהתפלל על יהושפט במלחמות רמות גלעד: ידיו רב לו. ס"פ בניצי דוד: ולאם צא. פסק יו"ד שלא היה בעברה נביאות: יורו משפטיך ליעקב. שיפולו בכל ישראל ללמוד תורה וכן אמר יעקב ואפיצם בישראל. ישימו קטורה. בגי' כמו מעשר:

רמבן

סוד הכתוב שאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר כי הוא הקשת הנראה בענן שנאמר בה זאת אות הברית:

שמע ה' קול יהודה. יתפלל עליו בצאתו למלחמה כי הוא יעלה בתחלה ולנגיד ממנו שילחם באויבי ישראל וכן אמר יעקב ידך בעורף אויביך. ואל עמו תביאנו שישוב לשלום. ידיו רב לו יהיו ידיו רב לו שלא יצטרך לעזר אחר זולתי עזרת השם שיענהו בתפלתו ככל הכתוב בדברי אונקלוס וכן דעת המפרשים. ועל דעתי עוד ירמוז למלחמתו הראשונה אל הכנעני שאמר השם יהודה יעלה בתחלה ואמר ידיו רב שיקח מצריו ויכבוש מהם ארצות רבות יותר מן הראוי לו בנחלתו ירמוז שינחיל מנחלתו לשמעון אחיו הוא שנאמר מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם והנה הזכיר שמעון ברמז עם יהודה:

(ח) **וללוי** אמר. על לוי אמר לשון ר"א. וכן דעת המפרשים הוא כלשון אמרי לי אחי הוא וישאלו אנשי המקום לאשתו והרבה כן ולפי דעתי כי בעבור שהזכיר משה בברכתו ראובן ויהודה יחי ראובן קול יהודה ולא יזכיר שם שאר השבטים בברכתם יזכיר הכתוב וללוי אמר לבנימן אמר יגיד כי השבטים לפניו ויקרא ללוי וישים עיניו עליו ויאמר תומיך ואוריך וכן בכל לשון שבט ושבט פנים בפנים יברך אותם:

ספורנו

אשר בסוכה נחלת שמעון מפוזרת שלא ימותו במלחמה כי יהדו היו יוצאים למלחמה ויאמר שמע ה' קול יהודה. ומלבד מה שאמר וזאת ליהודה אמר גם כן שמע ה' קול יהודה כשיתפלל במלחמה או זולתה: ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה. אתה היה ידיו נלחם בעדו ותהיה גם כן רב לו ונוקם נקמתו וגם כן עזר מצריו כשילחמו עליו: (ח) תמיך ואוריך לאיש חסידך. הנה התומים וגם האורים נתתה לאהרן שהיה איש ראש לשבט החסיד שהוא שבט לוי ובזה התבאר שהיה מדבר ברוח הקדש ושכינה שורה עליו כאמרם ז"ל כל כהן שמדבר ברוח הקדש ושכינה שורה עליו נשאלים בו באורים ותומים: אשר נסיתו במסה. בכל מסה שנסו ישראל את האל ית' כאמרו וינסו אותי זה עשר פעמים לא נסוהו שבט לוי ולכן לא נגזרה עליהם גזירת מרגלים: תריבהו על מי מריבה. שהכחדת את שני ראשיו שהם משה ואהרן בסבת מי מריבה: (ט) האמר לאביו. בענין העגל: ואת בניו לא ידע כי שמרו אמרתך. לא הקפיד על חיי בניו במדבר כדי לשמור אמרתך והיא מצות מילת הבנים אע"פ שהיו מתים רבים מהם כאמרם ז"ל (יבמות עב) מפני שלא נשבה להם רוח צפונית: ובריתך ינצורו. כאמרם ז"ל שבטו של לוי לא עבדו ע"ג וזה התאמת במצרים ובמדבר: (י) יורו משפטיך ליעקב. ומאחר שהוא שבט כשר הן להם חן ושכל טוב שיורו משפטיך כאמרם ז"ל (חגיגה טו) אם דומה הרב למלאך ה' צבאות

רמבן (המשך)

אשר נסיתו במסה. שנסית אותו בנסיון והטעם שהיה חסיד בכל אשר נסיתו אותו ולא נמצא בו דופי חוץ ממי מריבה שכבר הענשתו עליו כי העגל לכבוד השם עשהו לשון ר"א. ובספרי אשר נסיתו במסה הרבה נסיתו ונמצא שלם בכל הנסיונות תריבהו על מי מריבה סקופים נסתקפת לו על מי מריבה אם משה אמר שמעו נא המורים אהרן ומרים מה עשו. והנכון בעיני בדרך הפשט כי במסה כפשוטו הוא המקום אשר נסו השם ברפידים יאמר תמיך ואוריך יהיו לעולם לאיש חסידך לזרעו אחריו אשר נסיתו אותו במסה כאשר חטאו בני ישראל וינסו את השם על המים ולא היה בתוך העדה הנועדים שם על השם כי האמין בשם ובדברו שיוציא להם מים מצור החלמיש ובפעם השנית תריבהו ותענים אותו על מי מריבה של ישראל כי בעבור מריבתם היה עליו העונש ולא שמעל הוא בה' כי גם מתחלה האמין כי אתה ההפכי הצור אגם מים אף כי בפעם הזאת שכבר ראה כן, ירמוז מאלה כי החטא ההוא היה מפני הכעס כי בעבור מריבתם חטאו משה ואהרן שיצטרכו לעשות מה שעשו שמא נסתלקה השכינה בעבור כעסם והוא שנאמר ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם:

וטעם תריבהו. כמו ריבה ה' את יריבי שנלחמת לו משפט הריב שרבו בני ישראל את ה' ויתכן שיהיה פירושו כמו שאמר בספרי שהם סקופים כלומר עלילות ירמוז למיעוט החטא וגודל העונש כדרך בקרובי אקדש וכן דעת אונקלוס שאמר דנסיתוהי בנסיתא והוה שלים מרה בני ישראל ומנסותם את ה' וכיון שהיה שלם בפעם הראשונה כל שכן בשניה שהיה מאמין בדבר השם ובחנת לבו ומצאת לבבו נאמן לפניך כי נלוי וידוע לפני כסא כבודך

אבן עזרא

היא העולה: (יא) ברך ה' חילו. הבכורים והמעשר: ופעל ידיו. הקרבנות: מחץ מתנים. הטעם מחץ קמיו: מן יקומון. מן אשר יקומון עליהם כמו ליס חכמים: (יב) לבנימן אמר. בעבור בנימן שהוא ידיד השם ישכון בנימין לבטח על השם והשם שוכן בין כתפיו: חופף עליו. על הכבוד שהיה דר בירושלים בחלק בנימין כי כן כתיב. וטעם בין כתפיו באמצע נחלתו או שהיה נראה גם להיות דבק עם חופף: (יג) ממגד. שיתנו השמים: (יד) תבואת שמש. כי תבואת הזרע והכרם תלויה בשמש: גרש. מגורת ויגרשו מימיו והוא שיעשה האויר בלחותו כי אין הוא ככח השמש. ואמר ירחים בעבור שיתחדשו והם רבים בשנה אחת: (טו) ומראש. הטעם וממגד ראש הררי קדם: גבעות עולם. כפול:

ומתגד

רשי

אלו לכך: וכליל. עולה: (יא) מחץ מתנים קמיו. מחץ קמיו זכה מתנים כענין שנאמר (תהלים סט) ומתניהם תמיד המעד ועל המעוררת על הכהונה אמר כן. ד"א ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם היונים והתפלל עליהם לפי שהיו מועטים י"ב בני חשמונאי ואלעזר כנגד כמה רבבות לכך נאמר ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה: ומשנאיו מן יקומון. מחץ קמיו ומשנאיו מהיות להם תקומה: (יב) לבנימן אמר. לפי שברכת לוי בעבודת הקרבנות ושל בנימן בבנין בית המקדש בחלקו סמכן זה לזה וסמך יוסף אחריו שאף הוא משכן שילה היה בנוי בחלקו שנא' (שם עח) וימאס באהל יוסף וגו'. ולפי שבית עולמים חביב משילה לכך הקדים בנימין ליוסף: חפף עליו. מכסה אותו ומגין עליו: כל היום. לעולם משנבחרה ירושלים לא שרתה שכינה במקום אחר: ובין כתפיו שכן. בגובה ארצו היה בית המקדש בנוי אלא שנמוך עשרים ושלש אמה מעין עיטם ושם היה דעתו של דוד לבנותו כדאיתא בשחיטת קדשים אמרי נהתי ביה פורתא משום דכתיב ובין כתפיו שכן אין לך נאה בשור יותר מכתפיו: (יג) מבורכת ה' ארצו. שלא היתה בנחלת השבטים ארץ מלאה כל טוב כארצו של יוסף: ממגד. לשון עדנים ומתק: ומתהום. שהתהום עולה ומלחלח אותה מלמטה אתה מוצא בכל השבטים ברכתו של משה מעין ברכתו של יעקב: (יד) וממגד תבואת שמש. שהיתה ארצו פתוחה לחמה וממתקת הפירות: גרש ירחים. יש פירות שהלבנה מבשלתן ואלו הן קשואין ודלועין. ד"א גרש ירחים. שהארץ מגרשת ומוציאה מחדש לחדש: (טו) ומראש הררי קדם. ומבורכת מראשית בישול הפירות שההרים מקדימין לבכר בישול פירותיהם. ד"א מגיד שקדמה בריאתן לשאר הרים: גבעות עולם. גבעות העושות

באפך וכליל על־מזבחך: יא ברך יהוה חילו ופעל ידיו תרצה מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן־יקומון: ס יב לבנימן אמר ידיד יהוה ישכן לבטח עליו חפף עליו כל־היום ובין כתפיו שכן: ס שלישי יג וליוסף אמר מברכת יהוה ארצו ממגד שמים מטל ומתהום רבצת תחת: יד וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים: טו ומראש הררי־קדם וממגד גבעות עולם:

ישוון קטורת בוסמין קדמך וגמיר לרעוא על מדבחך: יא בריך יי נכסוהי דלוי וקרבן ידוהי תקביל ברעוא תבר חרצא דסנאוהי ודבעלי דבבוהי ולא יקומון: יב לבנימן אמר רחימא דיי ישרי לרוחצן עלוהי יהא מגין עלוהי כל יומא ובארעיה תשרי שכינתא: יג וליוסף אמר מברכא מן קדם יי ארעיה עבדא מגדנין מטלא דשמיא מלעלא וממבועי עינות תהומין דנגדן ממעמקי ארעא מלרע: יד ועבדא מגדנין ועללן מיבול שמשא עבדא מגדנין מריש ירח בירח: טו ומריש טוריא בכיריא ומטוב רמתא דלא

ל'. ד' א' מנכון מ' | ג' וסמך | כ' כתורה ר"ס ילד | כ'. ל'. ג' | ז' ג' הסר ו' (עיין מכין הידוה) | ל' והד גרש כרמל. ד. ל' | ג' כתורה

יקומון ו' וסימן ומשנאיו מן יקומון. ואבלם ואמהצם. יהיו סהיך יקומון. עדי הטם. נתר דגור נגד ונפיק. ד' מלכין יקומון. עשרת מלכין. וחד כושל יקימון מליך: תבואת ז' בלישנא וסימן נמסר בסדר ויגש:

תולדות אהרן וכליל על מזבחך. בס: ברך ה' חילו.

בכורות נג יומא בס קדושין כו מכות יב (יומא מ): לבנימן אמר ידיד ה'. ברכות יז מנחות נג: חופף עליו כל היום. יומא יב מגלה כו זבחים נד קיח: ובין כתפיו. סוטה לז זבחים בס (מגלה עב): וממגד תבואת שמש. יומא פג קמא פו:

בעל הטורים וכליל כ'. וכליל על מזבחך. או ההפוך זכחי צדק עולה וכליל. אע"פ שור מקריב כבוס אינו זכחי צדק אלא מה בקרב בסים על יד כסן זכו וכליל על מזבחך או אתוון זכחי צדק עולה וכליל: ופועל ידיו תרצה. בגימ' בירות: ישכן לבטח. לאחר ביטרוף כאוב כואב ישכן לבטח וכן ברכו יעקב ולערב יחלק שלל במגוחס: ובין כתפיו. בגימ' בירושלים: שכן כתפיו שכן וליוסף. רמז כי בתחלה סוה בחלקו של יוסף משכן שילה:

ספורנו

באות יבקשו תורה מפיהו: (יא) ברך ה' חילו. ברוך נכסיהם באופן שיספיק להם מעט עסק בם ויהיה להם פנאי להבין ולהורות: ופועל ידיו תרצה. עבודתם במקדש תהיה לרצון לפניך. מן יקומון. בלא יוכלו לקום עליהם כענין קרח ועזיהו המלך: (יב) ידיד ה'. כאמרם ז"ל (שבת פ' במה בהמה) שבנימין מת בעטיו של נחש והזכיר זכותו לפניו: ישכן לבטח עליו. בלא ימרדו במלכם עם עברה השבטים: (יג) מברכת ה' ארצו. הנה חלקו של יוסף היה ארץ מבורכת בטבע: ממגד שמים מטל. והנני מתפלל שברכתה שהיה גם כן מגד מגדנות המתקבלות בכחות השמים מטל

רמבן

שהוא מאמין בך ובדבריך אבל בשביל ישראל היה העונש עליו כמו שפירשתי בפסוק גם בי התאנף ה' בגללכם. והנה מתחלה דבר בכהנים כי אמר ללוי שיהיו האורים והתומים לאיש חסידו מהם ואחרי כן בכל השבט שנסה אותם בעגל ובמצרים ובמדבר ועל כן יורו משפטיו ליעקב וכן דעת אונקלוס שאמר כשרין אלין דילפין דינך וגו' או על העתיד ידבר בהם כדברי ר"א ויורו משפטיך על כולם וישימו קטורה על הכהנים מהם:

(יא) וטעם ברך ה' חילו. שיהיו חיל גדול והטעם שירבו ולא ימעטו כבואם אל הקדש כטעם אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי וכן נאמר באזהרות שלהן ולא ימותו ואונקלוס אמר נכסוהי מלשון ואת כל חילם ואת כל מקניהם יתכוין למה שאמרו רבותינו בקטורת שהיא מעשרת והוא דבק אל ישימו קטורה באפך כי ממנה יתברך חילו כמו ששנינו חדשים לקטורת. ובספרי ברך ה' חילו בנכסי' מכאן אמרו רוב הכהנים עשירים הם משום אבא דוגש אמרו נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב זה זרעו של אהרן:

(יב) ידיד ה' ישכון לבטח עליו. יקרא לבנימין ידיד ה' יאמר בנימן שהוא ידיד השם ישכון בארצו לבטח על השם והשם יהיה חופף עליו כל הימים ומשרה שכינתו בתוך ארצו ובין כתפיו ירמוז למה שדרשו בו רבותינו. ועל דרך האמת ידיד ה' ישכון על בנימין ויהיה זה לבטח לבנימין שיבטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים והוא יהיה חופף ומגין על בנימין כל היום ולא יבושו בעת צרה ובין כתפיו של בנימין ישכון לעד ומכאן נקרא שלמה ידידיה בעבור ה' ובנה ידידות משכנותיו כאשר נקרא שלמה גם כן לומר שמדתו שלימה בשלום ולפיכך נכתב בה"א ואמרו במדרשו של ר' נחוניא בן הקנה אמר לו הקב"ה הואיל ושמך כשם כבודי אתן לך את בתי דכתיב וה' נתן חכמה לשלמה ולא פירש והיכן פירש להלן כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט וגו' ונכון הדבר שירמוז בשלש השכינות הללו על שלש מקדשים יאמר במקדש ראשון ישכון לבטח עליו כענין שנאמר וכבוד ה' מלא את בית ה' ואמר על בית שני חופף עליו כל היום שלא שרתה בו השכינה רק היתה מכסה ומגינה עליו או חופף ממש כמו שהוזכר בפרקי היכלות ובין כתפיו שכן לימות המשיח כי ביום ההוא יקראו לירושלים כסא ה' ועל דרך זה נדרש בספרי:

(יג) ממגד שמים. מגד לשון מעדנים ומתק. וממגד תבואות שמש שהיתה ארצו פתוחה לחמה וממתקת את הפירות. גרש ירחים יש פירות שהלבנה מבשלתן והן קשואין ודלועין גרש ירחים שהארץ מגרשת ומוציאה מחדש לחדש לשון רש"י. ואם כן יהיה עם פרי מגדים פרי ממתקים יברך אותו שתהיה ארצו ממתקת השמים שיהיה מן הטל ותהיה מבורכת מן התהום שתהיה רובצת תחת ארצו להיות עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר ויתכן שהפירות יקראו מגדים ויאמר שתהיה ארצו מבורכת מפרי השמים שהוא הטל ובעבור היות המגדים בטל יקרא מגד ותהיה מבורכת מתהום תחתית וברכתו כענין יעקב שאמר ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת וטעם גרש ירחים המגדים אשר יגרשו הירחים כי כל האילנות בחדשיהם יציצו ויפרחו לשלח ענף ולעשות פרי וזה טעם להדשיו יבכר בחדשיו הידועים לפרי היא יבכר לפני כל שאר האילנות: (טו) וממגד ארץ ומלואה ממגד ארץ המישור ומאשר היא מלאה כי הזכיר ההרים והגבעות יזכיר הבקעה וארץ המישור כדברי רבי אברהם. ועל דעתי מגד ארץ ומלואה ברכות שדים ורחם כי כל האדם וכל הרמש אשר הוא חי יקרא מלואה וכן ירעם הים ומלואו כי אם מלאתיך אדם כילק והנה זה כטעם ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ופרי בהמתך:

ורצון

רשי

הפושות פירות לעולם ואינן פוסקות מעוצר הגשמים: (טז) ורצון שכני סנה. ותהא ארצו מבורכת רצונו ונחת רוחו של הקב"ה הנגלה עלי תחלה בסנה: רצון. נחת רוח ופיוס וכן כל רצון שבמקרא: תבואתה. ברכה זו לראש יוסף: נזיר אחיו. שהופרש מאחיו במכירתו: (יז) בכור שורו. יש בכור שהוא לשון גדולה ומלכות שנא' (תהלים פט) אף אני בכור אתנהו וכן (שמות ד) בני בכורי ישראל: בכור. מלך היוצא ממנו והוא יהושע: שורו. שכחו קשה כשור לכבוש כמה מלכים: הדר לו. נתון לו שנאמר (במדבר כז) ונתתה מהודך עליו: וקרני ראם קרניו. שור כחו קשה ואין קרניו נאות אבל ראם קרניו נאות ואין כחו קשה לכך נותן ליהושע כחו של שור ויופי קרני ראם: אפסי ארץ. שלשים ואחד מלכים אפשר שכלם מא"י היו אלא אין לך כל מלך ושלטון שלא קנה לו פלטרין ואחוזה בא"י שחשובה היא לכלם שנאמר (ירמיה ג) נחלת צבי צבאות גוים: והם רבבות אפרים. אותם המנוגחים הם הרבבות שהרג יהושע שבא מאפרים: והם אלפי מנשה. הם האלפים שהרג גדעון במדין שנאמר (שופטים ח) וזבח וצלמונע בקרקר וגו': (יח) ולזבולן אמר. אלו חמשה שבטים שברך באחרונה זבולן גד דן ונפתלי ואשר כפל שמותיהם להחזיקם ולהגבירם לפי שהיו חלשים שבכל השבטים. הם הם שהוליך יוסף לפני פרעה שנא' (בראשית מז) ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים לפי שנראים חלשים ולא ישים אותם לו שרי מלחמתו: שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. זבולן ויששכר עשו שותפות זבולן יושב לחוף ימים ויוצא לפרקמטיא בספינות ומשתכר ונותן לתוך פיו של יששכר והם יושבים ועוסקים בתורה לפיכך הקדים זבולן ליששכר שתורתו של יששכר ע"י זבולן היתה: שמח זבולן בצאתך. הצלח בצאתך לסחורה: ויששכר. הצלח בישיבת אהליך לתורה לישב ולעבר שנים ולקבוע חדשים כמו שנאמר (ד"ה א יב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים ראשיהם מאתים ראשי סנהדרין היו עוסקים בכך ועל פי קביעות עתיהם ועבוריהם: (יט) עמים. של שבטי ישראל: הר יקראו. להר המוריה יאספו. כל אסיפה ע"י קריאה היא ושם יזבחו ברגלים זבחי צדק: כי שפע ימים יינקו. יששכר וזבולן ויהא להם פנאי לעסוק בתורה: ושפוני טמוני חול. (מגילה ו) כסוי טמוני חול טרית וחלזון וזכוכית לבנה היוצאים מן הים ומן

אבן עזרא

(טז) וממגד ארץ. כפול ארץ המישור: ומלואה. אשר היא מלאה: ורצון שכני סנה. הוא השמים: תבואתה. הברכה הזאת והתחברו שנים סימנים התי"ו והה"א כמו עזרתה ישועתה בצרתה ובעבור שהזכיר התבואה דמה השבט לשור ואמר בכור שורו כי יש לו כח רב כי הוא ראשית און: (יז) הדר לו. גוף גדול והטעם מספר רב: וקרני ראם. בכח: רבבות אפרים. כדברי יעקב: (יח) שמח זבולן בצאתך. למלחמה וכן זבולן עם חרף נפשו למות: באהליך. כמו וירא מנוחה כי טוב: עמים הר יקראו. בעבור שזבולן דר לחוף אניות יהיה עשרו רב וזהו כי שפע ימים יינקו והוא מגזרת שפעת גמלים: (יט) ושפוני טמוני חול. אין לו אח וטעמו כמו טמוני וכן אדמת עפר והטעם שיהא להם עושר רב עד שיטמנהו בחול ובעבור עשרם יבואו רובם אל הר השם לזבוח זבחי

טז וממגד ארץ ומלאה ורצון שכני סנה תבואתה לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו: יז בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה: ס רביעי יח ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך: יט עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק כי שפע ימים יינקו ושפני טמוני חול: ס

פסקן: טז ומטוב ארעא ומלאה ורעיה דשכינתיה בשמיא ועל משה אתגלי באסנא ייתון כל אלין לרישא דיוסף גברא פרישא דאחוהי: יז רבא דבנוהי זיוא ליה וגבורן דאתעבידא ליה מן קדם דתוקפא ורומא דליה בגבורתיה עממיא יקטיל כחדא עד סיפי ארעא ואינון רבותא דבית אפרים ואנון אלפיא דבית מנשה: יח ולזבולן אמר חדי זבולן במפקך לאגחא קרבא על בעלי דבבך ויששכר במהכך למעבד זמני מועדיא בירושלם: יט שבטיא דישראל לטור בית מקדשא מתכנשין תמן יכסון נכסת קודשין לרעוא ארי נכסי עממיא

שכני ד' וסימן ורצון שכני סנה. שכני בחגוי הסלע תפשי דירמיה. וחברו בחגוי סלע מרום שבתו דתרי עשר. שכני לבדד יער: שמח ב' וסימן ולזבולן אמר שמח זבולן. שמח בחור בילדותך חד ושמח. יהי מקורך ברוך:

תולדות אהרן ורצון שכני סנה. זבחים קיח (מגלה עב): בכור שורו. ברכות נו ר"ה כו סוטה יא קמא ב זוטר עוקצה: כנס עמים. קמא יח: ולזבולן אמר זבולן בצאתך: שם יזבחו זבחי צדק. מגלה ו: ושפוני טמוני חול. כס:

בעל הטורים שמח ב' במסורה. שמח זבולן. שמח בחור. על שם שהיו יוצאים בדרכם לפרקמטיא היו בחורים וגבורים: באהליך ב'. ויששכר באהליך. אל תשכן באהליך עולה. שבשכן נוטריקון תורה שער כהונים נביאים כמו שדרשו זה המקבל בביתו כאלו מביא בכורים שבני יששכר היו יושבי אהלים ועוסקים בתורה ע"כ מזהיר אותם אל תשכן באהליך עולה:

רמבן

(טז) ורצון שוכני סנה. נמשך למעלה ומרצון שוכני סנה ויקרא השם הנכבד שוכני סנה כי שם נראה אליו בתחלה ושכן ימים רבים על הר סיני שהוא מקום סנה ומסיני בא ושכן בישראל. וטעם הכתוב שתהיה ארצו מבורכת מרצון השם כטעם רצית ה' ארצך והרצה בו ואכבדה. וטעם תבואתה הברכה הזאת תבא לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו או טעמו רצון שוכני סנה תבוא לראש יוסף ואל תתמה על החפץ שיכנה אותו בלשון נקבה כי כן בלשון ארמית ורעות מלכא ולשון חכמים תפלת נפשו. ועל דרך האמת יאמר שהרצון ששכן בסנה תבוא הוא לראש יוסף שבה ירים ראש והזכיר סמוך במקום מוכרת כמוהו רבים או יסמוך אל השם הנכבד הנזכר ורצון ה' השוכן בסנה תבא לראש יוסף וזאת ברכת יעקב מאל אביך ויעזרך ואת שדי ויברכך: (יז) בכור שורו הדר לו. יש בכור שהוא לשון גדולה ומלכות גם אני בכור אתנהו וכן בני בכורי ישראל מלך היוצא ממני הוא יהושע כחו קשה כשור לכבוש כמה מלכים וקרני ראם קרניו שור כחו קשה ואין קרניו נאות ואין כחו קשה נתן ליהושע כחו של שור ויופי קרני ראם והם רבבות אפרים אותם המנוגחים הם הרבבות שהרגם יהושע הבא מאפרים והם אלפי מנשה האלפים שהרג גדעון במדין שנאמר וזבח וצלמונע בקרקר וכמה אלפים נמנו שם לשון רש"י. והנה הכתוב מבולבל מאד בפירוש הזה כי קרני ראם קרניו כנוי לבכור השור שהוא יהושע ואם כן איך ינגח בהם אלפי מנשה שהם הרוגי גדעון. ולשון ספרי לפי שלא פירש לנו כמה הרג יהושע בכנענים תלמוד לומר וזבח וצלמונע בקרקר הכל קל"ה אלף לכך נאמר והם אלפי מנשה וכונתם בזה לדרוש כי גם בהם ינגח יחדו אפסי ארץ אלה שינגח הם הרבבות שהרג אפרים הוא יהושע והם האלפים שהרג מנשה אחרי כן שכולם הרגם יהושע ובניהם הקמים אחריהם הרג מנשה במקצתם אלפים וכן שנו שם בהם עמים ינגח יחדו וכי מה כבש יהושע והלא לא כבש אלא שלשים ואחד מלך מלמד שכבש מלכים ושלטונות שהיו מסוף העולם ועד סופו. יחדו אפסי ארץ וכי מה ארצות כבש יהושע והלא לא כבש אלא פרטיה זה וקטן אלא כל מלכים שבעבד היו מלכים ושלטונות ופשוטו של מקרא כי בעבור שבירך יוסף בתבואות דמה אותו לשור כי רב תבואות בכח שור ואמר שיהיה לבכור אשר יוליד הדר מלכות ירמוז ליהושע שהוא ראשון לבית יוסף ויהיה לו גדולה ומלכות. וקרני ראם קרניו של שור הנזכר ובקרניו ינגח יחדו אפסי ארץ ואמר כי קרניו שהם בניו הם רבבות אפרים והם אלפי מנשה והנה הזכיר בברכתו הקרן הימין לאפרים והשמאל למנשה שיהיו לרבבות ולאלפים כטעם רבבות אלפי ישראל: (יח) וטעם שמח זבולן בצאתך. כעת נאחך באניות סוחר ירמוז כי לחוף ימים ישכון ואתה יששכר באהליך ירמוז כי ראה מנוחה כי טוב ואת ארצו כי נעמה כברכת יעקב:

ספורנו

(טז) ורצון שכני סנה: וגם רצון האל שנגלה בסנה אשר בו הורה ענין עמו אנכי בצרה כל אלה: תבואתה לראש יוסף. מלבד ברכותיו עם הצבור תבואנה על ראשו מאת אלהי מרום שהוא יברך בלתי אמצעי: ולקדקד נזיר אחיו. כי אמנם ראוי הוא לזה כי אמנם היה בעל נזר וכתר מלכות בקרב אחיו והתנהג עם כלם בחסידות: (יז) בכור שורו. והוא יוסף בכור שורו של שוכני סנה באף על פי שהמלכות ליהודה ונקרא אריה. הנה אחריו במעלה היה יוסף כמו השור אחר האריה כאמרם ז"ל מלך בחיות אריה. בבהמות שור. וזה היה שבטו של יוסף ראשון בשבטים אחר שבט יהודה כאמרו כדבר אפרים רתת: הדר לו. אף על פי שאין לו הוד מלכות הוא ראוי להדר ומעלה: בהם עמים ינגח יחדו. עם השבט המולך ינגח ויאבד עמים רבים כאמרו וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוזו את בני קדם: עמים הר יקראו. יששכר וזבולן יקראו אומות העולם אל ההר הטוב במיני סחורתם הבלתי נמצאים בין האומות: שם יזבחו זבחי צדק. גם תגרי הע"ג בזבחו כל ימיהם זבחי מתים הנה בבואם אל ההר הטוב יזבחו שם זבחי צדק: כי שפע ימים יינקו. יששכר וזבולן יהיה להם מיני סחורה הבאים מן הים ומהם שבספונים ובטמונים

יברך

אבן עזרא

זבחי תודה לשם: (כ) מרחיב גד. דמהו לאריה כל רואיו יברחו ממנו ואין מי יעמד לו: (כא) וירא ראשית לו. הטעם שראה לנפשו ויבקש לו נחלה קודם ישראל: כי שם חלקת. כמו חלק ומחוקק הוא הגדול והשליט כמו לבי לחוקקי ישראל וספון כמו וספון בארז (כתוכם ספונים) (נ"ל כבתיכם ספונים) ומשמעו שהם ספונים וכן קירות הספון והטעם כי ראה ארמונים ספונים שהיו חלק גדולי האמורי: ויתא. חסר האל"ף והטעם שבאו ראשי גד עם ישראל חלוצי צבא ומגזרת ראה זה בנבואה: צדקת ה' עשה. שמלא בידו את אשר דבר כפיי שנדרו בני גד שילכו עם ישראל להלחם עם אויביהם ולא הזכיר ראובן ויתכן כי זה בעבור שהיו בני גד גבורים יותר מבני ראובן והנה דברי הימים לעד שאמר על בני גד ופני אריה פניהם ולא תמצא כן בבני ראובן: (כב) יזנק. אין לו חבר במקרא והטעם דמהו בגבורתו לגור אריה כאשר ידלג מהר בשן: (כג) שבע רצון. שם התאר וכן הוא יהיה שבע רצון: ים ודרום. שנחלתו יהיה מערבית דרומית: (כד) רצוי. כמו אהוב: וטובל בשמן

תרגום אונקלוס

ייכלון וסימן דמטמרן בחלא מתגלין להון: כ ולגד אמר בריך דאפתי לגד כליתא שרי ויקטול שלטונין עם מלכין: כא ויתקביל בקדמיתא דיליה ארי תמן באחסנתיה משה ספרא רבא דישראל קביר הוא נפק ועאל בריש עמא זכון קדם יי עבד ודינוהי עם ישראל: כב ולדן אמר דן תקיף כגור אריון ארעיה שתיא מן נחליא דנגדין מן מתנן: כג ולנפתלי אמר נפתלי שבע רעוא ומלי ברכתא מן קדם יי מערב ים גינוסר ודרומא יירת: כד ולאשר אמר בריך מברכת בניא אשר יהא רעוא לאחוהי ויתרבי

מקרא

כ וּלְגָד אָמַר בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד כְּלָבִיא שָׁכֵן וְטָרַף זְרוֹעַ אַף־קָדְקֹד:
כא וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ כִּי־שָׁם חֶלְקַת מְחֹקֵק סָפוּן וַיֵּתֵא רָאשֵׁי עָם צִדְקַת יְהוָה עָשָׂה וּמִשְׁפָּטָיו עִם־יִשְׂרָאֵל: ס
חמישי כב וּלְדָן אָמַר דָּן גּוּר אַרְיֵה יְזַנֵּק מִן־הַבָּשָׁן:
כג וּלְנַפְתָּלִי אָמַר נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא בִּרְכַּת יְהוָה יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה: ס
כד וּלְאָשֵׁר אָמַר בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר יְהִי רְצוּי אֶחָיו

(מסורה בצד: ל' · ב' מ"ג כפורה · כ"ם · ל' וד' כליפנא · פ · ל' · ל' · ל' כ' רגו (עיין מנין חידות) · ל'. ל' · ל'. ל' · ל')

וזרוע ג' מלאים בתורה וסימן לכן אמור לבני ישראל אני ה'. או הנסה אלהים. וטרף זרוע אף קדקד: צדקת ה' וסימן צדקת ה' עשה. צדקת הצדיק לא תצילנו. ותבוו. צדקת ישרים תצילם. צדקת התמים תישר. וחד וצדקת מצדיקי רשע:

תולדות אהרן וירא ראשית לו, סוטה יג כתנא מו: ומלא ברכת ה'. ברכות נה: ים ודרום ירשה. שם קמח פא:

רשי

ומן החול ובחלקו של יששכר וזבולון היה כמו שאמור (שם טו) במסכת מגילה (שופטים ה) זבולון עם חרף נפשו למות משום דנפתלי על מרומי שדה היה מתרעם זבולון על חלקו לאחי נתת שדות וכרמים וכו': ספוני. לשון כסוי כמו שנאמר (מלכים א ו) ויספון את הבית (שם ז) וספון בארז ותרגומו ומטלל בכיורי (ס"א בכיסוי) ארזא. ד"א עמים הר יקראו ע"י פרקמטיא של זבולון תגרי אומות העולם באים אל ארצו והוא עומד על הספר והם אומרים הואיל ונצטערנו עד כאן נלך עד ירושלים ונראה מה יראתה של אומה זו ומה מעשיה והם רואים כל ישראל עובדים לאלוה אחד ואוכלים מאכל אחד לפי שהם אלוהו של זה לא כאלוהו של זה ומאכלו של זה לא כמאכלו של זה והם אומרים אין אומה כשרה כזו ומתגיירין שם שנא' שם יזבחו זבחי צדק: כי שפע ימים יינקו. זבולון ויששכר היה נותן להם ממון בשפע: (כ) ברוך מרחיב גד. מלמד שהיה תחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח: כלביא שכן. לפי שהיה סמוך לספר לפיכך נמשל כאריות שכל הסמוכים לספר צריכים להיות גבורים: וטרף זרוע אף קדקד. הרוגיהן היו ניכרין חותכים הראש עם הזרוע במכה אחת. (כא) וירא ראשית לו. ראה ליטול לו חלק בארץ סיחון ועוג שהיא ראשית כבוש הארץ: כי שם חלקת. כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק והוא משה: ספון. אותה חלקה ספונה וטמונה מכל בריה שנא' (דברים לד) ולא ידע איש את קבורתו: ויתא. גד: ראשי עם. הם היו הולכים לפני החלוץ בכבוש הארץ לפי שהיו גבורים וכן הוא אומר (יהושע א) ואתם תעברו חמשים לפני אחיכם וגו': צדקת ה' עשה. שהאמינו דבריהם ושמרו הבטחתם לעבור את הירדן עד שכבשו וחלקו. ד"א ויתא משה ראשי עם. צדקת ה' עשה. על משה אמור: (כב) דן גור אריה. אף הוא היה סמוך לספר לפיכך מושלו כאריות: יזנק מן הבשן. כתרגומו שהיה הירדן יוצא מחלקו ממערת פמייאס והיא לשם שהוא בחלקו של דן שנאמר (יהושע יט) ויקראו ללשם דן וזינוקו וקילוחו מן הבשן. ד"א מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות כך שבטו של דן נטלו חלק בשני מקומות תחלה נטלו בצפונית מערבית עקרון וסביבותיה ולא ספק להם ובאו ונלחמו עם לשם שהיא פמייאס והיא בצפונית מזרחית שהרי הירדן יוצא ממערת פמייאס והוא במזרחה של א"י ובא מהצפון לדרום וכלה בקצה ים המלח שהוא במזרח יהודה שנטל בדרומה של א"י כמו שמפורש בספר יהושע והוא שנא' (שם יט) ויצא גבול בני דן מהם ויעלו בני דן וילחמו עם לשם וגו'. יצא גבולם מכל אותו הרוח שהתחילו לנחול בו: (כג) שבע רצון. שהיתה ארצו שבעה כל רצון יושביה: ים ודרום ירשה. ים כנרת נפלה בחלקו ונטל מלא חבל חרם בדרומה לפרוש הרמים ומכמורות: ירשה. לשון צווי כמו (דברים א) עלה רש והטעם שלמעלה ברי"ש מוכיח כמו ירש לקר שמע כשמוכיח בו ה"א יהיה הטעם למעלה שמעה ידעה סלחה לקחה אף כאן ירשה לשון צווי ובמסורת הגדולה מצינו באלפא ביתא לשון צווי דטעמיהון מלעיל: ברוך מבנים אשר. ראיתי בספרי אין לך בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר ואיני יודע כיצד: יהי רצוי אחיו. שהיה מתרצה לאחיו בשמן אנפיקינון ובקבלאות והם מרצין לו בתבואה. ד"א יהי רצוי אחיו שהיו

בעל הטורים

בעה"ט ולגד אמר. בברכתו של גד תמצא כל אלפא ביתא לפי שמרע"ה קבור בחלקו שקיים כל התורה כולה מאל"ף עד תי"ו וכן בברכת יוסף לפי שאמרו שיש מלך אלא אהרן נומר קיים זה מה שכתוב בזה: וטרף ג'. וטרף זרוע. אבר את עבר... נפתלי שבע רצון... ראית גבר שהיה קל כנשר לעשות רצון אביו שבשמים: ברוך מבנים אשר. לכך ברכו משה כדברים הללו לפי שכשמכרו השבטים את יוסף... או שאלה או שמאל ועמדו ונדוהו ולא מרעיה להגידו (כי את לו) מנודה אסור... היו אחיו. בדלין ממנו אמר יהי רצוי אחיו כיה אסור כשיכה אמר וטבל בשמן רגלו שיבה תוסר לשון בשמן. כיה אסור בנעילת כבנדל אמר ברזל ונחושת מנעלך: מבנים אשר יהי רצוי. ר"ת שאיר פ"ש כשמן שהוא מאיר פניהם ומאיר למנורה:

ספורנו

ומתמם בתוך כחם דם בהלזון וחכוכית לבנה בחולתי שבחול: (כ) ברוך מרחיב גד. שנתן לו חלק גדול מחלק כל אחד מאלו השבטים בעבר הירדן כי אמנם ארץ סיחון ועוג היתה גדולה בכמות אף על פי שלא היתה זבת חלב ודבש כמו עבר הירדן: כלביא שכן. ראוי הוא לזאת ההרחבה מפני שהוא מוכן בתוך האומות כמו אריה להכול את סביביו: (כא) וירא ראשית לו. וגם כן ראוי הוא לכך כי אמנם כשבחר גד את ארץ סיחון ועוג אף על פי שאינה כקדושת עבר הירדן היתה כוונתו להשיג דבר עקרי. אמנם כי שם בארץ סיחון ועוג חלקת מחוקק ספון היתה נאותה החלקה שהמחוקק קבור בה שהוא משה: ויתא ראשי עם. ושם בארץ סיחון ועוג התא המחוקק בראשי העם לכבוש את הארץ: צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. ושם עשה המחוקק את צדקת ה' לישראל שאמר שם את תורתו ושם נשפט עם ישראל והתוכחה משפטי ה' ודיניו עליהם כענין שמואל כאמרו התיצבו ואשפטה אתכם את כל צדקת ה': (כב) גור אריה יזנק מן הבשן. כנה האריה לא יזנק מן הבשן שהוא מקום מבחר המרעה כאמרו אבירי בשן פרות הבשן זולתי בהיותו בכוח למרוף אותה בכף שיזדמן לו הון לבשן וכן יהיה דן בכוח לכבוש סביבותיו ולא עליון בנוה: (כג) נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה. אתה נפתלי ירשת ים ודרום שבע רצון ומלא ברכת ה' ואינך צריך להתפלל על ברכת ארצך וזה כי בחלקו יהיו פירות גינוסר המאכנים להתבשל ומהם יהיו בכורים ראויים לפניו: (כד) ברוך מבנים אשר.

רמבן

(כ) ברוך מרחיב גד. מלמד שהיה תחומו של גד מרחיב כלפי מזרח כלשון רש"י מספרי. ור"א פי' כי בעבור שידמה אותו לאריה אמר ברוך המרחיב גד שנתן לו גבורה וכל רואיו יברחו ממנו ואין מי יעמד לו. והנכון שהוא על נחלתו כי השני שבטים אשר לקחו נחלתם מעבר הירדן לא לקחו אותה בגורל אבל נתן להם משה כל ממלכות סיחון ועוג ונחלתם רחבה ונסבה למעלה מכל השבטים ולא הזכיר בראובן זה כי די בתפלתו ואפשר גם כן כי לקחו בני גד יותר מבני ראובן כי היו גבורים ויתן להם כל הכפר והערים אשר בנו רבות מאשר לראובן ועוד כי הם אשר בקשו הארץ הזאת תחלה כאשר פירשתי שם. והנה הם סבת הרחבה הזאת:
(כג) נפתלי שבע רצון. שהיתה ארצו שבעה כל רצון יושביה לשון רש"י. והנכון שהוא נמשך אל השם הנכבד יאמר שבע ומלא רצון השם הנכבד וברכתו. אבל במדרש של רבי נחוניא בן הקנה אמרו כתוב הזה אמר רבי אמורא מאי דכתיב ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה כך אמר משה אם תלך בחקותי תירש העולם הבא שהוא נמשל לים שנאמר ורחבה מני ים והעולם הזה שהוא נמשל לדרום שנאמר כי ארץ הנגב נתתני ומתרגמינן ארעא דרומא ומאי דכתיב ירשה ירש היה לו לומר אלא אפילו הקב"ה בכלל והיינו רש יה למה הדבר דומה למלך שהיו לו שני אוצרות והקנה האחד מהם לסוף

שהיו בנותיו נאות והוא שנאמר בדברי הימים (ד"ה א ז) הוא אבי ברזית שהיו בנותיו נשואות לכהנים גדולים הנמשחים בשמן זית: וטובל בשמן רגלו. (ספרי) שהיה ארצו מושכת שמן כמעין ומעשה שנצטרכו אנשי לודקיא לשמן מנו להם פולמוסטוס אחד כו' כדאיתא במנחות (פ"ה): (כה) ברזל ונחשת מנעלך. עכשיו הוא מדבר כנגד כל ישראל שהיו גבוריהם יושבים בערי הספר ונועלים אותה שלא יוכלו האויבים ליכנס בה כאילו היא סגורה במנעולים ובריחים של ברזל ונחשת. דבר אחר ברזל ונחשת מנעליך ארצכם נעולה בהרים שחוצבין מהם ברזל ונחשת וארצו של אשר היתה מנעולה של ארץ ישראל: וכימיך דבאך. וכימים שהם טובים לך שהן ימי תחלתך ימי נעוריך כן יהיו ימי זקנותך שהם דואבים זבים ומתמוטטים. ד"א וכימיך דבאך וכימים שהם עושים לך כמנין ימיך כל הימים אשר אתם עושים רצונו של מקום יהיו דבאך שכל הארצות יהיו דובאות כסף וזהב לארץ ישראל שתהא מבורכת בפירות וכל הארצות מתפרנסות הימנה וממשיכות לה כספם וזהבם אשקורנ"ט הכסף והזהב כלה מהם שהן מזיבות אותו לארצכם: אין כאל ישורון. דע לך ישורון שאין כאל בכל אלהי העמים ולא כצורך צורם: רוכב שמים. הוא אותו אלוה שבעזרך ובגאותו הוא רוכב שחקים: (כז) מעונה אלהי קדם. למעון הם השחקים לאלהי קדם שקדם לכל אלהים ובחר לו שחקים לשבתו ומעונתו ומתחת מעונתו כל בעלי זרוע שוכנים: זרועות עולם. סיחון ועוג ומלכי כנען שהיו תוקפו וגבורתו של עולם לפיכך על כרחם יחרדו ויזועו וכחם חלש מפניו לעולם אימת הגבוה על הנמוך והוא שהכח והגבורה שלו בעזרך: ויגרש מפניך אויב. ואמר לך השמד אותם: מעונה. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה: (כח) בטח בדד. כל יחיד ויחיד איש תחת גפנו ותחת תאנתו מפוזרין ואין צריכין להתאסף ולישב יחד מפני האויב: עין יעקב. כמו (במדבר יא) ועינו כעין הבדולח כעין הברכה שברכם יעקב לא כבדד שאמר ירמיה (ירמיה טו) בדד ישבתי אלא כעין הבטחה שהבטיחם יעקב.

וְטֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ׃ כה בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת מִנְעָלֶךָ וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ׃

כו אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן רֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים׃ ששי

כז מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם וַיְגָרֶשׁ מִפָּנֶיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשְׁמֵד׃

כח וַיִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בֶּטַח בָּדָד עֵין יַעֲקֹב אֶל־אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ

תַּפְנוּקֵי מַלְכִין׃ כה תַּקִּיף כְּפַרְזְלָא וּנְחָשָׁא מוֹתְבָךְ וּבְיוֹמֵי עוּלֵימוּתָךְ תּוּקְפָךְ׃

כו לֵית אֱלָהָא אֶלָּא אֱלָהָא דְיִשְׂרָאֵל דִּשְׁכִינְתֵּיהּ בִּשְׁמַיָּא בְּסַעְדָךְ וְתוּקְפֵיהּ בִּשְׁמֵי שְׁמַיָּא׃

כז מְדוֹר אֱלָהָא דְמִלְקַדְמִין וּבְמֵימְרֵיהּ אִתְעֲבֵיד עָלְמָא וְתָרֵיךְ מִן קֳדָמָךְ סַנְאָה וַאֲמַר שֵׁיצִי׃

כח וּשְׁרָא יִשְׂרָאֵל לְרוֹחְצָן בִּלְחוֹדֵיהוֹן כְּעֵין בִּרְכְתָא דְּבָרְכִינוּן יַעֲקֹב אֲבוּהוֹן לְאַרְעָא עֲבְדָא עֲבוּר וַחֲמַר

מענה ל' דלא מפיק היא וחד מפיק וסימן ולא יכרה מעונה. והוא חד מן י"א חד מפיק וחד לא מפיק וסימן נמסר במסי"ר דאסדרי"א בסוף וא"י חיבורי"א: אלהי ג' בטעם מלעיל וסימן ברוך ה' אלהי שם. מענה אלהי קדם. לא תעשון אתי אלהי כסף. וסימן בלשון ארמי שמא דכספא מלקדמין: בדד ה' וסימן נמסר בסדר תזריע:

תולדות אהרן וטבל בשמן רגלו. מנחות פה: רכב שמים בעזרך. חגיגה יב: מעונה אלהי קדם. (חגיגה שם שמיני כח): ומתחת זרעת. חולין כט: וישכן ישראל. סנהדרין קד מכות כד:

בשמן רגלו. מרוב השמן כטעם כבס ביין לבושו וכן אמר יעקב שמנה לחמו: (כה) ברזל ונחשת מנעלך. כי בחלקו יהיה הרי ברזל ונחשת: וכימיך דבאך. אין לו ריע וטעם המתרגם ידוע כי תוקף יהיה לך כל ימיך ויש אומרים שהאל"ף תחת. אום הכפל כמו אשר בזאו נהרים ארצו והטעם מגזרת דובב שפתי ישנים וזה הטעם בלי טעם: (כו) אין כאל ישרון. שב לדרך הכלל: רוכב שמים. פירוש שהוא תקיף והעד שהוא רוכב שמים ובגאותו שחקים הטעם בגאותו הם עומדים: (כז) מעונה אלהי קדם. דע כי מעון כמו סוכה והעד ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון ורבים כן והטעם כי מעונה שלך הוא אלהי קדם כמו עליון שמת מעונך מעון אתה היית לנו ולעולם המשון למעלה על החוסה בו והמקום למטה: ומתחת זרועות. שיתמכו אותך. וטעם עולם. שכן יהיו נצח ולא תחלשנה והמעון שלך לא יסור כי הוא אלהי קדם והטעם קדמון שאין לו ראשית ואחרית וטעם ראשית ואחרית כנגד הנבראים והגאון אמר כי ומתחת פירוש ומתחת השם ולא פירש כלום: (כח) עין יעקב. כל מי שילא ממעין יעקב וכן וממי יהודה יצאו: אל ארץ. כמו הארץ

בעל הטורים שמים. אותיות מדרש שבס בשמים יש רקיע ששמו שחקים ששם שוחקים מן לצדיקים. ועוזו בגי' מגן ועל שם כן נקוא לבן ועז כשלג:

רמבן

ימים רבים אמר לבנו טול מה שיש בשני אוצרות הללו אמר הבן שמא לא יתן לי מה שהקנה אמר לו טול הכל והיינו דכתיב ים ודרום ירשה יה רש הכל נתון לך ולואי תשמור דרכיו ועוד אמרו ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה אין ים אלא תורה שנאמר ורחבה מני ים וכל המדרש שם. אם כן יהיה סוד הכתוב נפתלי שבע הרצון הממלא ברכת ה' שהיא הים הכלולה בכל אין הכל כענין שכתוב כל הנחלים הולכים אל הים והוא ביתו של מלך משל למבקשים לראות את המלך שואלים אנה ביתו של מלך ואחר כך שואלים אנה המלך וגם העולם הזה הנגוב והיבש מן הרצון ירש ביה והמשכיל יבין:

(כד) ברוך מבנים אשר. המ"ם תבא ליתרון כמ"ש תבורך מנשים הנחמדים מזהב ומברותיה כי יהיה תימה איך ימעט משה שאר השבטים לאמר שיבורך אשר יותר מכל בני יעקב ועוד שלא תתקיים ברכתו כי לא היה כן. ורש"י כתב ראיתי בספרי אין לך בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר ואיני יודע כילד. והנה רבותינו נתכוונו לפרש ברוך מבנים שיהיה מבורך מבנים רבים שיוליד כמ"ש מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל ולכך אמרו שכל שאר השבטים ברך אותם בגבורה או בנחלתם ואשר לבדו נתברך בבנים. וגרסת הנוסחאות שלנו בספרי אין לך שנתברך בבנים כאשר אבל קיום הברכה הזאת לא נתבאר ואולי היא ממה שכתוב בדברי הימים כל אלה בני אשר ראשי בית האבות ברורים גבורי חיל ראשי הנשיאים והתיחסם בצבא המלחמה מספרם אנשים עשרים ושנה אלף ולא נאמר שם בשאר השבטים כשבח הזה. ועל דרך הפשט ברוך מבנים אשר כטעם יהי רצוי אחיו יאמר שיהיה אשר מבורך מפי כל בני יעקב אביהם ורצוי לכל אחיו והטעם כי ארצו שמנה ומשם יבואו כל מעדני מלך מכל השבטים וכולם יאמרו תמיד יברך ה' הארץ הזאת אשר תוציא הפירות האלה ויהיה מ"ס מבנים כמ"ס מה' יצא הדבר מאל אביך. ואונקלוס תרגם ברוך מברכת בניא אשר נראה שרצה לומר כי יבאו מכל השבטים לאשר לקנות השמן ויהיו יהודה וישראל רוכליו בחטי מנית ופנג ודבש וצרי וכל זמרת הארץ שיביאו הכל וימכרו לו ויקנו השמן והנה הוא מבורך מכל הטוב הנמצא לכל השבטים והוא טעם רצוי אחיו שימכרו לו ויקנו ממנו לרצון להם. ושוב מצאתי בבראשית רבה ותאמר לאה באשרי כי אשרוני בנות אמר רבי לוי לא לן אשר באכסניא מימיו ירש אשר גבי פלטריות מה שלא ירש יהודה ארצית. ובני אשר ימנה וישוה וישוי ובריעה ושרח אחותם הוא אבי ברזית רבי לוי ורבי סימון אמרו שהיו בנותיהם נאות והיו נשואות לכהנים שנמשחו בשמן זית וכו':

(כה) ברזל ונחשת מנעלך. ה"ה אשר בסוף ארץ ישראל כמו שכתוב בו ופגע בכרמל הימה וכתיב והיו תוצאותיו הימה ונאמר בו אשר לא הוריש את יושבי עכו שהוא על ים הגדול כמו שאמרו בראשונה עלה עד עכו ובשניה עד יפו ואם כן היה ארצו מנעול ארץ ישראל ולכך אמר ברזל ונחשת מנעלך שיהיו

ספורנו

הנה אשר בזה יהיה ברוך מכל שאר השבטים כי האמנם אל כל עביר תהיה קנאת הדת ושנאתם בלד מה והפך זה יקרה לשבטו של אשר כי אמנם יהי רצוי אחיו: וטבל בשמן רגלו. וזה שהוא היה נותן אל בשמן בין אחיו לרב השמן אצלו: (כה) ברזל ונחשת מנעלך וכימיך דבאך. אין כאל ישרון. אחר שסיים תפלתו על השבטים התחיל בברכת ישראל בכלל ואמר אתה ישורון בהיות כי אין כאל יכול על כל ובלתי משתנה תהי מלכותך נבדלת מכל שאר המלכיות בשתים. ראשונה שלא יכנסו בה ע"ג להלחם ולא יהמוד איש את ארצך מירחתם כמו שהיה כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע. כאלו תהיה הארץ נעולה במנעולי ברזל ונחשת שנית שלא תהיה מלכותך עולה ויורדת כמו מלכות ע"ג העולה בעלות מזלם ויורדת בירידתו מפני שהם תחת הנהגת צבאות השמים אבל אתה כימיך שהם ימי הנשרים ותהלת כניסתך לארץ כן יהיה דבאך ועת זקנתך כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ וברכתי זאת תהול: (כו) כי אין כאל. המנהיג ענינך: רכב שמים בעזרך. כי אמנם האל שהוא בעזרך הוא רוכב שמים שהוא עליון מהם ומנהיגם על הפך דעת אנשי הגלגל"ה שאמרו שאין להשיב דבר נכבד יותר מן השמים ובכן לא תהיה המלכות הבאה מאתו עולה ויורדת בעלות המזלות וברדתם: ובגאותו שחקים מענה. ובמעלהו הוא רוכב שחקים שהוא הגלגל היומי אשר אין בו כוכב ולא נורה והמניע שלו הוא כח בלתי נראה כענין מעונה אלהי אשר בה כח רב נסתר: (כז) אלהי קדם. אלוה קדמון וכל זולתו מחודש מאתו. ומתחת זרועות עולם. ולמטה מן השמים הוא אלהי זרועות ומנהיגי הנמצאים השלמיים והם ההווים ונפסדים הנופלים תחת הזמן כמו איכיות היסודות והטבע הזן והמגדל והמוליד והמצייר בצמחים ובבעלי חיים: ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד. והנה הוא גרש מפניך את האויב שהיה תופס הארץ ואמר לך השמד כי לא בחרבך ירשת ארץ באופן שתוכל להשיב שבשוב כחך בהולך הזמן או בבא הליפהו יגברו האויבים כי אמנם הוא היה המגרשם ואיך יכנסו נגד רצונו: (כח) וישכן ישראל בטח

אבן עזרא

הארץ וכן והתפללו אל המקום הזה: אף שמיו. שמי הארץ או ישראל והטעם כי תולדות הארץ להוציא דגן ותירוש אף השמים יתנו תמיד טלם ואין צורך להשקות: (כט) מי כמוך. כגוים: מגן עזרך. שלא יגע בך רע: ואשר חרב. ואשר הוא החרב שתתגאה בו על כל אויביך: תדרוך. כמו מדרך כף רגל כדרך נדעון:

(א) ויעל משה. לפי דעתי כי מזה הפסוק כתב יהושע כי אחר שעלה משה לא כתב ובדרך נבואה כתבו והעד ויראהו ה׳ גם ויאמר ה׳ אליו גם ויקבור: (ה) וימת שם משה עבד ה׳. שאפילו

רשי

יעקב (בראשית מח) והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם: יערפו. יטפו: אף שמיו יערפו טל. אף ברכתו של יצחק נוספת על ברכתו של יעקב (שם כז) ויתן לך האלהים מטל השמים וגו׳: (כח) אשריך ישראל. לאחר שפרט להם הברכות אמר להם מה לי לפרוט לכם כלל דבר הכל שלכם:

אַף־שָׁמָיו יַעַרְפוּ־טָל׃ כט אַשְׁרֶיךָ
יִשְׂרָאֵל מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּיהוָה
מָגֵן עֶזְרֶךָ וַאֲשֶׁר־חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ
וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל־
בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ׃ שביעי ס
לד א וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעַרְבֹת מוֹאָב
אֶל־הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה אֲשֶׁר
עַל־פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיַּרְאֵהוּ יְהוָה אֶת־
כָּל־הָאָרֶץ אֶת־הַגִּלְעָד עַד־דָּן׃
ב וְאֵת כָּל־נַפְתָּלִי וְאֶת־אֶרֶץ אֶפְרַיִם
וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל־אֶרֶץ יְהוּדָה עַד
הַיָּם הָאַחֲרוֹן׃ ג וְאֶת־הַנֶּגֶב וְאֶת־
הַכִּכָּר בִּקְעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים
עַד־צֹעַר׃ ד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָיו
זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי
לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר
לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְעֵינֶיךָ
וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר׃ ה וַיָּמָת שָׁם

תרגום אונקלוס

אַף שְׁמַיָּא דְעִלָּוֵיהוֹן יְשַׁמְּשׁוּן
בְּטַלָּא׃ כט טוּבָךְ יִשְׂרָאֵל
לֵית דִּכְוָתָךְ עַמָּא דְפוּרְקָנֵיהּ
מִן קֳדָם יְיָ תְּקוֹף בְּסַעְדָּךְ
וּמִן קֳדָמוֹהִי נִצְחָן גְּבַרְוָתָךְ
וְיִתְכַּדְּבוּן סַנְאָךְ לָךְ וְאַתְּ
עַל פְּרִיקֵי צַוְּארֵי מַלְכֵיהוֹן
תִּדְרוֹךְ׃ א וּסְלֵיק מֹשֶׁה
מִמֵּישְׁרַיָּא דְמוֹאָב לְטוּרָא
דִנְבוֹ רֵישׁ רָמְתָא דְעַל אַפֵּי
יְרֵחוֹ וְאַחֲזְיֵהּ יְיָ יָת כָּל אַרְעָא
יָת גִּלְעָד עַד דָּן׃ ב וְיָת כָּל
נַפְתָּלִי וְיָת אַרְעָא דְאֶפְרַיִם
וּמְנַשֶּׁה וְיָת כָּל אַרְעָא
דִיהוּדָה עַד יַמָּא מַעַרְבָאָה׃
ג וְיָת דָּרוֹמָא וְיָת מֵישְׁרָא
בִּקְעֲתָא דִירֵחוֹ קַרְתָּא
דְדִקְלַיָּא עַד צוֹעַר׃ ד וַאֲמַר
יְיָ לֵיהּ דָּא אַרְעָא דְקַיֵּמִית
לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב
לְמֵימַר לִבְנָךְ אֶתְּנִנַּהּ
אַחֲזִיתָךְ בְּעֵינָךְ וּלְתַמָּן לָא
תִּעְבַּר׃ ה וּמִית תַּמָּן מֹשֶׁה

רשי (המשך)

אשריך ישראל מי כמוך. תשועתך בה׳ אשר הוא מגן עזרך וחרב גאותך: ויכחשו אויביך לך. כגון הגבעונים שאמרו (יהושע ט) מארץ רחוקה באו עבדיך וגו׳: ואתה על במותימו תדרוך. כענין שנאמר (שם י) שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה: (א) מערבות מואב אל הר נבו. כמה מעלות היו ופסען משה בפסיעה אחת: את כל הארץ. הראהו את כל ארץ ישראל בשלותה והמציקין העתידים להיות מציקין לה: עד דן. הראהו בני דן עובדי ע״ג שנא׳ (שופטים יח) ויקימו להם בני דן את הפסל והראהו שמשון שעתיד לצאת ממנו למושיע: (ב) ואת כל נפתלי. הראהו ארצו בשלותה והורבנה והראהו דבורה וברק מקדש נפתלי נלחמים עם סיסרא וחיילותיו: ואת ארץ אפרים ומנשה. הראהו ארצם בשלותה ובחורבנה והראהו יהושע נלחם עם מלכי כנען שבא מאפרים וגדעון שבא ממנשה נלחם עם מדין ועמלק: ואת כל ארץ יהודה. בשלותה ובחורבנה והראהו מלכות בית דוד ונצחונם: עד הים האחרון. ארץ המערב בשלותה ובחורבנה. ד״א אל תקרי הים האחרון אלא היום האחרון הראהו הקב״ה כל המאורעות שעתידין ליארע לישראל עד שיחיו המתים:

(ג) ואת הנגב. ארץ הדרום. ד״א מערת המכפלה שנאמר (במדבר יג) ויעלו בנגב ויבא עד חברון: ואת הככר. הראהו שלמה יוצק כלי בית המקדש שנאמר (מלכים א ז) בככר הירדן יצקם המלך במעבה האדמה: (ד) לאמר לזרעך אתננה הראיתיך. כדי שתלך ותאמר לאברהם ליצחק וליעקב שבועה שנשבע להם הקב״ה קיימה וזהו לאמר לכך הראיתיה לך אבל גזרה היא מלפני ששמה לא תעבור שאלולי כך הייתי מקיימך עד שתראה אותם נטועים וקבועים בה ותלך ותגיד להם: (ה) וימת שם. (ב״ב טו) אפשר משה מת וכתב וימת שם משה אלא עד כאן כתב משה מכאן ואילך כתב יהושע ר״מ אומר אפשר ספר התורה חסר כלום והוא

[מסורה]

הדרך ה׳ וחסר וסימן נמכר בסדר עקב: את כל הארץ ידי וסימן אשר אתה ראה לך אתננה. ואומר חי אני. ואם ירחיב ה׳ אלהיך. ויעל משה מערבת מואב אל הר נבו. וישלח סלך יריחו. כי נתן ה׳ בידנו את. ויענו את יהושע תנין. ויכה יהושע את כל הארץ. ויקח יהושע את כל הארץ. והברו ויקח יהושע את כל הארץ ככל אשר צוה ה׳. ויתן ה׳ לישראל. כה האמר אליו כה. הנני אליך הר המשחית. וימלא כבודו את כל הארץ:

התולדות אהרן אחיך. נרכות ו: עם נושע בה׳. פקודים ש׳ פ׳: ואתה על במותימו. סנה היא מנגה יא: ויעל משה. בשלח י״ג: ואת הארץ. בר וה ים (ברכות ד): וימת שם משה. כוונה י קידושין לח ברכה כו תנחומא ג.

בעל הטורים אשריך ב׳ במסורה. אשריך ישראל. אשריך וטוב לך: הראיתיך. בגי׳ יו״ד כי יו״ד פסוקים בתורה שכתוב בהם אשר נשבע לתת לאבותם לארץ והראהו י׳ קדושות שבא״י:

ספורנו

כמה. באמרו והארץ שקטה מלחמה בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל. יהי רצון שלקן הימין עין יעקב והוא ההמון אשר הם מבקשים אשר הוא עין ישראל בסוף ובעקב הכל וכן שמיו יערפו טל יביעו כל נבועם אל ארץ דגן ותירוש כי אמנם המשיח יברך לקחי כטל שהכל שמחים בו וגם כן השמים יביעו כל נבועם אל ארץ דגן ותירוש כמו שהיה הענין בשבת ימי בראשית קודם חטא של אדם הראשון כי לא המטיר והאדם אין לעבוד ואד יעלה והשקה באופן שבהיות הארץ מעצמה ארץ דגן ותירוש בלא עליה עריפת טל נברכה מספיק להתפרנס היה יושביה בלא בצער כאשר היתה הכוונה שיתפרנס אדם הראשון קודם חטאו כאמרם ז״ל (פרק בתרא דכתובות) עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת: אשריך ישראל. ואז הגיע אל האושר שהוא המדרגה העליונה המאושרת לכם: (כט) מי כמוך. עד שלא ימצא עם כמוך כאמרו ואשרו אתכם כל הגוים: עם נושע בה׳. בלא תהיה תשועתך על ידי מלחמה אבל ה׳ ילחם לכם: מגן עזרך. הוא בעזר אותך בגלות בלא כלית כאמרו לולי ה׳ שהיה לנו אזי המים שטפונו עזרנו בשם ה׳: ואשר חרב גאותך. והוא אשר יהיה חרב גאותך שתתרומם על ע״ג במלחמתו עליהם כאמרו כי באש ה׳ נשפט ובחרבו את כל בשר: ויכחשו אויביך לך. שהם כבר באו אותך ויכחשו עצמם כאשר יכבדוך כאמרו והשתחוו על כפות רגליך כל מנאציך: ואתה על במותימו תדרוך. שאפילו מלכיהם יהיו נכנעים לך כאמרו והיו מלכים אומניך וגו׳ אפים ארץ ישתחוו לך: לד (ד) הראיתיך בעיניך. למען תברכנה: ושמה לא תעבר. כדי שלא תגיעם ברכתך באופן שלא תהרב בסוף כמו שכבר נגזר עליהם לבא בהתחלה

רמבן

לו דלתות נחושה ובריחי ברזל וכל הארץ נעולה בהם והוא רמז שישמור ה׳ כל הארץ מאויב ומתנקם או יאמר שלא יבאו זרים לשלול השמן כי לכל הארץ יובא מארצו באניות סוחר:

וכימיך דבאך. הנראה לי במלה הזאת שהיא כמו זבאך כי האותיות הנגלה יתחלפו תמיד יאמר שבתה מדהבה במקום מזהבה וכל ארמית כן בכל לשון זביחה וכן כל לשון זכירה וכן זהב זקן וגב זרח הלאה ורבים ובלשון זבה עצמה זב וזבה ומלבושם יתחלפו לדל״ת יאמר ימי נועכו במקום כדעכו וכן זחלתי ואירא כמו דחלתי ויאמר הכתוב וכימיך יהיה זבאך שתהיה ארצך זבת השמן הנזכר ואתה תהיה בו טובל רגלך כל ימיך לעולם. גם אפשר ונכון הוא מה שפירשו בו שהוא הפוך מן דאבון נפש ויקראו ימי הזקנה דאבון כי הם ימי הרעה והצער ויקראו זמן הבחרות ימיו כי הם שלו לשמוח בהם ולהטיב לבו הנה הטעם וכימי ילדותך תהיה זקנתך וזה רמז שתתקיים שלותו וכבודו עוד כל ימי הארץ וראיתי בתרגום ירושלמי כיומי עולימתהון כיומי סיבתהון הוא כדבר שפירשתי:

לד (א) **ויראהו** ה׳ את כל הארץ. כל ארץ ישראל אשר מעבר לירדן ואחרי כן הזכיר שהראה לו את גלעד עד דן והנה משה היה בחלקו של ראובן וחצי הר הגלעד ועריו היה לבני ראובן והחצי למנשה על כן פירושו מן הגלעד עד דן או היה גלעד בלבנון בארץ ישראל כדכתיב גלעד אתה לי ראש הלבנון והזכיר עד דן שהוא סוף תחום ארץ ישראל דכתיב מדן ועד באר שבע בכל שבטי ישראל מדן ועד באר שבע והזכיר אפרים ומנשה שהיו באמצע של ארץ ישראל וארץ יהודה שהוא בדרום כדכתיב יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובית יוסף יעמדו על גבולם מצפון ויהודה נטל כל דרומה של ארץ ישראל מן הירדן ועד הים ודן נטל בגבולות מערבית והזכיר נפתלי הסמוך ליהודה ממזרח ולא הזכיר אשר ויששכר כי היו בתוך אפרים ומנשה דכתיב ובאשר ישגעון מצפון וביששכר

רש"י

והוא אומר (דברים לא) לקוח את ספר התורה הזה אלא הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע: על פי ה'. בנשיקה: (ו) ויקבור אותו. הקב"ה בכבודו רבי ישמעאל אומר הוא קבר את עצמו וזהו אחד משלשה אתין שהיה רבי ישמעאל דורש כן. כיוצא בו (במדבר ו) ביום מלאת ימי נזרו יביא אותו הוא יביא את עצמו. כיוצא בו (ויקרא כב) והשיאו אותם עון אשמה וכי אחרים משיאין אותם אלא הם משיאים את עצמם: מול בית פעור. קברו היה מוכן שם מששת ימי בראשית (אבות פרק ה) לכפר על מעשה פעור וזה אחד מן הדברים שנבראו בין השמשות בערב שבת (סוטה יד): (ז) לא כהתה עינו. אף משמת: ולא נס לחה. לא שלטה בו רקבון ולא נהפך תואר פניו: (ט) בני ישראל. הזכרים אבל באהרן מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום בין איש לרעהו ובין אשה לבעלה נאמר (במדבר כ) כל בית ישראל זכרים ונקבות: (י) אשר ידעו ה' פנים אל פנים. שהיה לבו גס בו ומדבר אליו בכל עת שרוצה כענין שנא' (שמות לב) ועתה אעלה אל ה' (במדבר ט) עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם: ולכל

אבן עזרא

שאפילו במותו עשה מה שצוהו כעבד: ע"פ ה'. כי הוא אמר לו עלה ומות וכן נכתב על אהרן על פי ה' וכן ע"פ ה' יחנו: (ו) ויקבר אתו. הוא קבר עצמו שנכנס במערה בגיא וכן וירעו הרועים אותם ויראו שוטרי בני ישראל אותם ודע כי הר העברים שהוא הר נבו שהוא גלם כוכב הוא בעצמו הגיא שהוא ראש הפסגה שהוא מול בית פעור והעד שאמר הכתוב כי נסע ישראל מבמות אל הגיא אשר בשדה מואב ראש הפסגה וכתיב ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו ראש הפסגה ושם מת ושם קבורתו וכתיב ונשב בגיא מול בית פעור והנה אחר שישבו ישראל בגיא אמר הכתוב ויסעו בני ישראל ויחנו בערבות מואב וכתוב אחר ויחנו בהרי העברים לפני נבו ויסעו מהרי העברים ויחנו בערבות מואב והנה דבר ברור כי במקום שמת משה שם קבורתו: עד היום הזה. דברי יהושע. ויתכן שכתב זה באחרית ימיו: (ז) לחה. הה"א תחת וי"ו כמו בתוך אהלה מגזרת לא כי היבשות תתגבר על הזקן. וטעם נס. הפך מתח: (ח) בני ישראל. ובאהרן כל בית ישראל בעבור כבוד משה: ויתמו. וכאשר תמו ימי בכי אבל משה שמה שמעו בני ישראל אל יהושע: (ט) ויעשו כאשר צוה ה' את משה. שישמעו אל יהושע: מלא רוח חכמה. הוא רוח ה' והעד כי סמך משה את ידיו עליו כי לא יתנבא כמותו בישראל שישען עליו: (י) פנים אל פנים

ה מֹשֶׁה עֶבֶד־יְהוָה בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל־פִּי יְהוָה׃ ו וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַגַּיְ בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוּל בֵּית פְּעוֹר וְלֹא־יָדַע אִישׁ אֶת־קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה׃ ז וּמֹשֶׁה בֶּן־מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בְּמֹתוֹ לֹא־כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא־נָס לֵחֹה׃ ח וַיִּבְכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־מֹשֶׁה בְּעַרְבֹת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְכִי אֵבֶל מֹשֶׁה׃ ט וִיהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן מָלֵא רוּחַ חָכְמָה כִּי־סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת־יָדָיו עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה׃ י וְלֹא־קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ יְהוָה פָּנִים אֶל־פָּנִים׃ יא לְכָל־הָאֹתֹת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ יְהוָה לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ

ג' והכרים. ג' חסר א' י"א. ו' ר"פ. ג' הכרים. ג' . ט' . ג' וכתיב פ"א. ב' ולא זע. ג' . ג' . ה' דסמיכי ב' מ"ל. ג'

עבדא דיי בארעא דמואב על מימרא דיי: ו וקבר יתיה בחלתא בארעא דמואב לקבל בית פעור ולא ידע אנש ית קבורתיה עד יומא הדין: ז ומשה בר מאה ועשרין שנין כד מית לא כהאה עינוהי ולא שנא זיו יקרא דאפוהי: ח ובכו בני ישראל ית משה במישריא דמואב תלתין יומין ושלימו יומי בכיתא אבלא דמשה: ט ויהושע בר נון אתמלי רוח חוכמתא ארי סמך משה ית ידוהי עלוהי וקבילו מניה בני ישראל ועבדו כמא דפקיד יי ית משה: י ולא קם נביא עוד בישראל כמשה דאתגלי ליה יי אפין באפין: יא לכל אתיא ומופתיא די שלחיה יי למעבד בארעא דמצרים

בעל הטורים

ויקבר אותו בגי הסר אליף שלא ידע איש את קבורתו ואפילו מרע"ה לא ידע אלא יחידו של עולם ברוך הוא וברוך שמו וברוך זכרו:

ויקבר אתו ב' וסימן בגי בארץ מואב. בגן עזא דאמון: בגי ג' הכרים אלף וסימן ויקבר אתו בגי. וחגי בינו ובין העי. והגרתי לגי אבניה: ולא ידע איש וסימן נמסר בויקרא: ומשה ו' ר"פ וסימן נמסר בסדר שמות: במהו ג' חסר וסימן נמסר בסדר מסעי: עינו ט' וסימן נמסר בסדר משפטים: ולא קם ב' וסימן נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה'. ולא קם ולא זע ממנו: פנים אל פנים ה' וסימן נמסר בסדר וישלח: והמופתים ב' מ"ל וסימן או הנסה אלהים. לכל האתת והמפתים: שלחו ג' וסימן לכל האתת והמופתים. אשר שלחו מלך אשור אדניו לחרף. והברו המה ה' וגו' את דברי סנהריב אשר שלחו לחרף ותרויהון בחד ענינא:

תולדות אהרן על פי ה'. בתרא יז: ויקבר אותו. סוטה ס יג יד: ולא ידע איש. שם יג יד עקידה ש' כב: ומשה בן מאה ועשרים. ש' יג: ויבכו בני ישראל. בתובות קג קדושין לה. ויתמו ימי בכי. מ"ק כא: ויהושע בן נון. קמא לב זוהר ויקהל: ולא קם נביא. ר"ה פיא עקידה שער י"ג ושער פג מקרים מג:

רמבן

וביששכר מזרח ולא הזכיר שמעון כי מחלק בני יהודה נחלת שמעון ולא הזכיר בנימין שהיה גבול גורלם בין בני יהודה ובין בני יוסף הנזכרים סמוך להם והזכיר עד הים האחרון לזבולון שהיה על חוף ימים או שהיה בכלל הנגב וככר ויזכיר בקעת ירחו בעבור היותה בקעה עמוקה ולא היתה נראית מראש ההר אבל הראהו במעשה נס והכלל שהראהו כל נחלת ישראל דכתיב זאת הארץ אשר נשבעתי וגומר. ולרבותינו בספרי מדרשים במקומות האלה אשר יזכיר בכתוב וטעם המראה הזאת אשר הראהו בעבור שהיתה הארץ מלאה כל טוב צבי לכל הארצות ומאשר היה גלוי לפניו רוב האהבה שהיה משה רבינו אוהב את ישראל שמחו ברבות הטובה בראות עיניו:

(י) **אשר** ידעו ה' פנים אל פנים. שהיה לבו גס בו ומדבר אליו בכל שעה ושעה שירצה כענין שנאמר ועתה אעלה אל ה' עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם לשון רש"י. ואיננו נכון כי היה אומר אשר ידע את השם פנים אל פנים אבל הוא מלשון ואדעך בשם. ואתה אמרת ידעתיך בשם יאמר שלא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר גדלו השם להיות אליו פנים אל פנים בדבור וכן מה אדם ותדעהו שתעשה לו כבוד לשום דעתך עליו כמו מה אנוש כי תגדלנו ויתכן כי בעבור ששני אישים המתראים פנים אל פנים נודעים זה לזה בראיה ההיא אמר ידעו ה' פנים אל פנים כי לא רצה להזכיר שידעו כי

משה כן לכבוד של מעלה. ואל תתמה כמה שאמר בשבת משה אשר ידעו ה' פנים אל פנים ואמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים ובכל ישראל נאמר גם כן פנים בפנים דבר ה' עמכם כי שם באר מתוך האש לומר ששמעו קולו מתוך האש בלבד ולא ראו הפנים וכן פי' ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש. ועל דרך האמת שידעו השם בניס אל פנים לדבקה בו בעת שתבא הרוח במשה רבינו וכן היה בעת מתן תורה אבל לא השיגו הם אלא לקול מתוך האש והנה באר שכל נבואותיו של משה כיום מתן תורה ושאר הנביאים היתה עליהם יד ה' והבן זה:

(יא) **וטעם** כל האותות. דבק עם ולא קם נביא עוד בישראל כמשה לכל האותות או יאמר שידעו השם פנים אל פנים באותות ובמופתים שכולם נעשו בשמו הגדול כמו שאמר ויוליאך בפניו בכחו הגדול. וכבר פירשתי כי האותות הם הדברים שהוא"ה בהם בתחלה כמו למחר יהיה האות הזה ויאמר על כל הדבר שיקדים הנביא לאמר כן יבא ויאתה לעתיד והמופתים הם הדברים שיעשו בשנוי התולדות כמו המטה אשר נהפך לנחש. והנה גם לשאר הנביאים

נתנו

ספורנו

לכשתתמלא סאתם: ויקבר אתו. אם הוא קבר את עצמו כדברי קצתם ז"ל שבחה זאת נפשו הנבדלת כי הוא מת בהר לאם הפסגה משם ראה את הארץ כאמרו וימת שם משה והקבורה היתה בגיא: (ח) ויתמו ימי בכי אבל משה: (ט) ויהושע בן נון מלא רוח חכמה. כי בימי הבכי אין הכמה ואין עצה: ויעשו. יהושע וישראל: ככל אשר צוה ה' את משה. כאמרו ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה: (י) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. לא הגיע שום נביא למדרגת נבואתו ובזה התבאר שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה על דרך אמרם (ע"ג ל"ו ע"א) אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין: אשר ידעו ה'. הנה הנביא יקנה תוספת אור שכלי בלי ספק באור פני מלך בהיותו מתנבא כאמרו והתנבית עמהם ונהפכת לאיש אחר ולכן כאשר הגיד הסדי האל על עמו אמר ואקח מבניכם לנביאים. ובהיות כל פעולת האל יתברך בידיעה עצמו בלבד אמר אשר ידעו להורות שפעל בו בידיעתו לטוב כמו מה אדם ותדעהו, ואדעך בשם, וידע אלהים, יודע ה' דרך צדיקים ורבים זולתם כאלה: פנים אל פנים. בעודו מתחמם בחושיו: (יא) לכל האתת. וזאת הידיעה בו פנים בפנים הגיעתהו כאשר שלחו ה' לעשות אותות ומופתים במצרים כי אמנם המראה שנגלית עליו בסנה לא היתה באופן זה כאמרו כי

לְפַרְעֹה וּלְכָל עַבְדוֹהִי וּלְכָל אַרְעֵיהּ: יב וּלְכָל יְדָא תַקִּיפְתָּא וּלְכָל חֵיזְוָנָא רַבָּא דַּעֲבַד מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל:

חזק

מִצְרָיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל־עֲבָדָיו וּלְכָל־אַרְצוֹ: יב וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל־יִשְׂרָאֵל: חזק

ד' ר"פ. ל' ד' בתורה. ד' נקוד

ס"א גאואל סימן, אלי סימן

אבן עזרא פנים: פירשתיו: (יב) היד החזקה. פליאות הים: המורא הגדול. מעמד הר סיני:

ולכל ד' ר"פ וסימן היה הארץ. לא יחרץ כלב. היד החזקה. ולכל העלות עולות: הגדול ח' מלאים בתורה וסימן נמסר בסדר נח:

רש"י (יב) ולכל היד החזקה. שקבל את התורה בלוחות בידיו: ולכל המורא הגדול. נסים וגבורות שבמדבר הגדול והנורא: לעיני כל ישראל. שנשאו לבו לשבור הלוחות לעיניהם שנאמר (דברים ט) ואשברם לעיניכם והסכימה דעת הקב"ה לדעתו שנאמר (שמות לד) אשר שברת יישר כחך ששברת (שבת פז):

תולדות אהרן לכל האתות. מקרא מ"ג וע' פ' מ' י': ולכל היד החזקה. (תהלים קמ): לעיני כל ישראל. מנחות ל:

ספורנו

כי ילא מהבים אל האלהים על הפך ותמונת ה' יביט: (יב) ולכל היד. בפעל אל על ידו בגלוי נפסדים לשנות טבעם כענין בקיעת הים והגיחת פי הארץ והורדת המן מן השמים וזולתם: ולכל המורא הגדול. של מתן תורה: אשר עשה משה לעיני כל ישראל. כשיראו ועמדו מרחוק במתן תורה. ומשה נגש אל הערפל כי אז קנה המדרגה העליונה בנבואת פנים אל פנים ועשה את משה אז נורא בקרני הוד: לעיני כל ישראל. כאמרו וירא אהרן וכל בני ישראל את משה כי קרן עור פניו וייראו מגשת אליו:

רמבן

נעשו אותות ומופתים כאליהו ואלישע שעשו מופתים רבים אבל ההפלגה למשה רבינו בהם אמרו במדרש כל הנביאים כולם היו עושים נסים על ידי תפלה כחמה ליהושע וכן הצרפתית ועצירת גשמים לאליהו וכן השונמית לאלישע אבל משה מיד היה עושה. ואין המדרש הזה ברור. והרב אמר בתורה הנבוכים כי ההפלגה למשה רבינו הוא מה שאמר לפרעה לכל עבדיו ולכל ארצו ולעיני כל ישראל כי היו לעיני החולקים עליו והמסכימים עמו אבל שאר הנביאים יעשו אותם ליחידים מבני אדם כענין שנאמר ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע. ואיננו נכון בעיני כי עצירת הגשמים לאליהו העצירה והביאה נתפרסמו מאד וגם היה בגזרה מתנו חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי ובהמשך ענין שלש השנים נתגלה מאד ובגוים נשמע וכתיב אם יש גוי וממלכה אשר לא שלח אדוני וגו' וסוף הענין ההוא מגולה ומפורסם לחולקים עליו ולמסכימים עמו במעמד אחד דכתיב שלח קבוץ אלי את כל ישראל אל הר הכרמל ואת נביאי הבעל ארבע מאות ונומר וכן עמידת השמש ליהושע היה במחנה לעיני כל ישראל וראו אותה כל מלכי כנען הנלחמים בו והנשארים ורבותינו יזכירו כן בראו אותם מסוף העולם ועד סופו והכתוב מפליג בו מאד ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול איש ובקריעת הירדן ובקריעת ים סוף לא נעשה ליחידים רק לכל ישראל וכתיב בה עוד ויהי כשמוע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ימה וכל מלכי הכנעני אשר הוביש ה' את מי הירדן אבל לפי פשוטו של מקרא הכל קשור ומחובר יאמר שלא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו השם פנים אל פנים ולעשות אותות ומופתים ביד חזקה ומורא גדול כמשה ואם עשו מקצת מהם לא הגיעו לרובם ולא למעלה הגדולה שבהם כי לא היה כיום סיני לפניו ואחריו וכן לא הגיעו אותות הנביאים לזמן הגדול אשר הגיע הוא עליו השלום כי אות המן תמידי ארבעים שנה ותמיד הבאר והענן גם הבאר והשלו על דעת רבותינו ולכתם המדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים ולא חסרו דבר. ועל דרך האמת יאמר כי אותותיו ומופתיו של משה היו פנים אל פנים כמו שפירשתי:

(יב) **ולכל** היד החזקה. קריעת ים סוף שנאמר בו וירא ישראל את היד הגדולה ולכל המורא הגדול מעמד הר סיני שנאמר בו לבעבור תהיה יראתו על פניכם ולפיכך הזכיר באלו שנעשו לעיני כל ישראל שכבר הזכיר כל הנעשה לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו. ובספרי ולכל היד החזקה זו מכת בכורות שנאמר בו כי ביד חזקה ישלחם ולכל המורא הגדול זו קריעת ים סוף ד"א ולכל המורא הגדול זו מתן תורה. ועל דרך האמת היד החזקה זו מדת הדין כלשון היתה עלי יד ה' וכן כי יד ה' פשטה זאת ולכן יאמרו במשפט כי ילאה בי יד ה' והמורא הגדול מדת הרחמים כענין שכתוב אותו תקדישו והוא מוראכם ולזה מתכונים בספרי במכת בכורות ובקריעת ים סוף כי כתוב בם לעשות לך שם תפארת:

ומעם אשר עשה משה. שהכין והראה זה לעיני כל העם כלשון את הנפש אשר עשו בחרן וימהר לעשות אותו לעשות את יום השבת כי משה לא עשה היד החזקה והמורא הגדול רק הכין אותם ובעבורו נעשו לעיני כל ישראל:

נשלמו חמשת הספרים האלה אשר קצרה בהם חכמת אגור ואיתיאל. ואלפי ברכות והודאות לאל. אשר גמלני ברחמיו וברוב חסדיו ויבא אשר לבבי שואל. והוא למען שמו יואל. ובא לציון גואל. בסהרה בימינו יעמוד מיכאל. לבנות הבית והאריאל. ויקיים מקרא שכתוב על יד יחזקאל. וידעו הגוים כי אני ה' מקדש את ישראל בהיות מקדשי בתוכם לעולם. וברוך ה' אלהי ישראל. מן העולם ועד העולם אמן ואמן:

סכום פסוקי דספר הדברים תשע מאות וחמשים וחמשה הנ"ץ סימן. וחציו ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך. ופרשיותיו י"א אמרו חג בעצ"תים סימן. וסדריו כ"ז יפיה אמונה יגיד צדק סימן. ופרקיו ל"ד אודה ה' בכל לבב סימן. מנין הפתוחות שלשים וארבעה. והסתומות מאה ועשרים וארבעה. הכל מאה וחמשים ושמונה פרשיות וכסא כבוד ינחילם סימן: נשלם ספר אלה הדברים בעז"ה:

סדרי תורה נ"ד למען יומיך כנח ולא ירד"ם סימן. מנין פרשיות הפתוחות של כל התורה ר"צ יבא דודי לגנו ויאכל פר"י מגדיו סימן. הסתומות שע"ט או אסרה אסר על נפשה בשבועה סימן. נמצאו מנין כל הפרשיות פתוחות וסתומות תרס"ט לא תחסר כל בה סימן:

סכום הפסוקים של כל התורה ה' אלפים ושמונה מאות וארבעים וחמשה ואור החמ"ה יהיה שבעתים סימן. וחציו וישם עליו את החשן ויתן אל החשן את האורים ואת התומים: מנין התיבות של ספר תורה ע"ט אלפים התקע"ו לשוני ע"ט סופר מהי"ר יפיפי"ת מבני אדם סימן: מנין אותיות של ספר תורה ש"ד אלפים ושמונה מאות וחמשה וסימני ארצה ב"ו ולכבדה אמר ה' גדול יהיה כבו"ד הבי"ת הז"ה האחרון מן הראשון תבנה ב"ב אמן כיה"ר:

נשלמו חמשה חומשי תורה. תהלה לאל גדול ונורא:

כלי יקר

פרשת ברכה

וזאת הברכה אשר ברך משה. מלת וזאת מיותרת שלא נס וי"ו העיטוף של וזאת צריכה ישוב. ונראה בקשי על מ"ש פרשת דברים ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ונומר ואז"ל אמרו ישראל משה קצבה אתה נותן לברכתנו אמר להם זו משלי היא וה' יברך אתכם כאשר דבר לכם ואם כן כבר ברכם משה בריבוי וברכה זו היתה משלו לא מצד היותו איש האלהים. וגם אותה ברכה היתה לפני מותו כמו שפירש"י שם לכך נאמר כאן וזאת בוי"ו העיטוף שנוסף על אותה ברכה שברכם משה משלו סמוך למותו אף גם זאת הברכה ברכם אבל לא משלו כי הנבואה אלא מצד היותו איש האלהים כי כל ברכה זו באה לו בנבואה מאת האלהים ולא מבלי קיומם כמו ברכה הראשונה ומן משה לחוד נעשה מצד איש האלהים יותר מברכה הראשונה לפי שהיה זה לפני מותו סמוך למותו ממש יותר ממה שהיה בברכה הראשונה שהרי ביני ביני למד לישראל כל ספר משנה תורה אם כן ודאי עכשיו היה סמוך למותו יותר ממה שהיה בברכה הראשונה ומ"מ לא יחד הש"י עליו שמו המיוחד כי אם בשם אלהים המשותף לאלהים ואדם אבל במותו נאמר וימת שם משה עבד ה' כי אז ייחד עליו השם המיוחד. ד"א במדרש אמרו משה התחיל ברכותיו ממקום שפסק יעקב שנאמר וזאת אשר דבר להם אביהם ומשה התחיל בזאת ונראה לפרש מדרש זה בשני פנים. האחד הוא שמלת וזאת לשון נקבה כי כל פירות עה"ז נאמרו בלשון נקבה כי בכולם יש צער ולעתיד בלשון זכר כזכרים לא יולדים. ויעקב בקש לגלות את הקץ דהיינו העתיד ונסתם ממנו ע"כ היו כל ברכותיו ביעוד עה"ז מרהם וכד סוף ע"כ התם הברכות במלת וזאת כי כל יעוד שבעולם הזה יש בו צער מצד

משה

משה שפיו איש האלהים ושרתה עליו השכינה ע"כ התחיל בזאת אבל לא חתם ברכתו בזאת כי תחלת דבריו היו ג"כ ביעודי עה"ז כי המה הכרחיים להשיג על ידם השלימות האחרון אשר לא הושג בלעדם אבל סוף דבריו ביעוד העה"ב באמרו אשריך ישראל וכן מסיק בילקוט שכל פסוק זה מדבר באוצר האמיתי לעה"ב אשריך ישראל מה מתוקן ונגנז לך לעולם הבא כו' וכן מ"ש ויראהו ה' את כל הארץ וגומר עד הים האחרון דרשו בו עד היום האחרון דהיינו לעה"ב א"כ הוא היה הפך יעקב שנסתם הקץ ממנו ולמשה נגלה על כן התחיל ממקום שפסק יעקב כי סוף ברכותיו לא היו כי אם יעודי העה"ז אבל משה תחלת ברכותיו היו יעודי עה"ז אבל סופם היה ביעודי עה"ב כאמור. הב' הוא שלכך פתח ממקום שפסק יעקב לפי שכל ברכותיו היו מעין ברכותיו של יעקב כמ"ש וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב למדך שכל ברכותיו היו מעין ברכותיו של יעקב ובוודאי הוסיף בכל ברכה איזו דבר לכך נאמר וזאת הברכה בנוסף על ברכותיו של יעקב שנחתמו בזאת ברכם גם הוא בתוספת בכל ברכה וברכה מצד היותו איש האלהים נגלו אליו תעלומות חכמה ביותר ומה שיהיה לישראל עד היום האחרון ועד בכלל:

ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו וגומר. הל"ל לסיני בא ורש"י פירש שיצא לקראתם כחתן כו' ועדיין קשה למה מסיני בא ולא ממכון שבתו השמים גם צריך ישוב למה הזכיר זריחה בשעיר והופעה בפארן. גם קשה לדעת רז"ל שאמרו חזר הקב"ה על בני עשו וישמעאל לקבל התורה ולא קבלוה למה הזכיר שעיר והר פארן ולא הזכירם בשמם עשו וישמעאל. גם מלת למו צריך ישוב כי י"א מלת למו חוזר על ישראל כי לפי שהאומות לא רצו לקבל התורה וישראל קבלוה ע"כ נתוספה לישראל זריחה והופעה ואין לשון המקרא משמע כן. ונראה לפי שכל שמות האלו מתייחסים אל אומה מיוחדת כי שעיר מיוחד לעשו איש שעיר. והר פארן מיוחד לישמעאל שנאמר בו והוא יהיה פרא אדם ופרא נגזר מלשון פארן. ע"כ לא בזריחת ה' גילוי שכינתו אל אותן שני אומות עצמן כי ידע הקב"ה שאין סופן לקבל התורה ולא בא עליהם כ"א לבעבור שלא יהיה להם פתחון פה לומר אילו היה נותנה לנו היינו מקבלים אותה. ע"כ לא הופיע ה' שכינתו על האומות כי לא היו ראויין לכך והופיע עליהם מן אותן המקומות המתייחסים אל אותן האומות ובזה מדוקדק הלשון וזרח משעיר למו. אמנם עדיין אנו צריכין למודעי לנו ומה נקט כאן זריחה וכאן הופעה וכאן הזכיר למו אבל בהופעה לא הזכיר למו. ונראה שכך פירושו. כי לשון זריחה מצינו אצל השמש כמו וזרח השמש וכן רבים. אבל לשון הופעה לא מצינו כ"א אצל גילוי שכינתו יתברך יושב הכרובים הופיעה ולפי שישמעאל עשה תשובה אבל לא עשו לכך הזריח מן שעיר המתייחס לעשו בזריחה הנמשלת לזריחת אור השמש ורמז עוד לעשו שמונה לחמה. ולכך נאמר למו שאותה זריחה מושבת הגיע למו ואולי הזריח להם השמש ממש אבל לישמעאל שעשה תשובה בחייו הוסיף לשון הופעה דהיינו גילוי שכינתו מהר פארן המתייחס אליהם. אבל לא זכו מ"מ שיגיע אותו אור גדול אליהם ממש לכך לא נאמר למו כי לא הגיע אליהם אך ראו את האור בהר פארן מרחוק. אבל עשו להיות אותו אור רק אור השמשי ע"כ זרח משעיר למו ממש. אבל לישראל בא מהר סיני בלא שום זריחה כי לאומות הוצרך לבא ע"י זריחה והופעה לדבר עמהם בפנים מאירות אולי יתפתו לקבל התורה שלא יהיה להם פתחון פה לומר אילו היה בא לנו בפנים מאירות היינו מקבלים אותה. אבל ישראל שחשקה נפשם בתורה ואהבו מאד לא הוצרך להזריח ולהופיע עליהם אלא מסיני בא ביאה בעלמא ומתחלה ירד ה' על הר סיני ומשם בא אל ישראל כי אותו הר מתייחס אל ישראל כי הוא הנמוך שבהרים וישראל הממעט מכל העמים. וכמו שאמרו משה קבל תורה מסיני ולא אמרו על סיני אלא לפי שמשה לרוב ענוותנותו חשב את עצמו לשפל אנשים לומר מה אני שתנתן תורה על ידי. אך כאשר שמע דבר ה' בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. אז נקט בליביה למה דווקא על ההר הזה וכי אין בעולם הרים גבוהים ממנו אלא שכך מדתו של הקב"ה שבוחר ביותר בשפלים לשכון את דכא ושפל רוח הנה מאז שוב לא היה משה מסרב בשליחותו והיה מקבל עליו שתנתן התורה על ידו לכך נאמר משה קבל תורה מסיני כי מן סיני למד זה שהוא ראוי לקבל התורה יותר מזולתו וז"ש רז"ל על פסוק למה תרצדון הרים גבנונים כולכם בעלי מומין אתם אצל הר סיני כמה דאת אמר או גבן או דק ומנה מום מצא באותן הרים או מה ענין גבן להרים כי גבן הוא מום שבעינים אלא שרמז כאן שרום לב הוא מום גדול בתורת ה' וההרים אלו להיותם גבוהים מום בם וכנגד זה באדם עינים רמות הוא מום שבעין לכך מביא ראיה מן או גבן וע"כ אין הרים אלו מתייחסים אל ישראל כ"א הר סיני עליו ירד ה' מתחלה כי בזה הורה להם שהקב"ה שוכן את דכא ביותר ויקחו ראיה מכאן שלא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם כי אתם המעט. וע"כ המה נאים לתורה ותורה נאה להם. לכך נאמר ה' מסיני בא והוא באמת גדול לישראל שבא זה עד שיהיו ראויין לקבל הברכות. ואתה מרבבות קודש י"א שבא מן רבבות קדש מלאכים אשר אמרו חמדה גנוזה אתה בא ליתנה לבשר ודם. אך מ"מ בא הקדוש ב"ה מהם לפי שקדושים הם ואין בהם יצר הרע וניאוף וגזילה ע"כ מצד היותם רבבות קדש בא לישראל להשליט חסרונן ולצרף חלודת חומר שלהם כזהב המצורף באש לכך נאמר מימינו אש דת למו כדי לצרף אותם לבלתי יטו לשמאל כ"א לימין כי לב חכם לימינו:

אף חובב עמים כל קדושיו בידך וגו'. יאמר שאף בזמן שהקב"ה היה מראה חבה אל העמים מ"מ אין דומה חבת ישראל לחבת העמים ההם כי כל קדושיו היינו ישראל קדש ישראל לה' הם בידך מושגחים מידך יתברך כי לא מסרתם אל הנהגת המערכה וז"א ישא מדברותיך שכל דבריך ישא כי כמשא כבד יכבדו מהם. אבל ישראל אינן כן אלא תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב אע"פ שצוה לנו משה נאותו דור מ"מ היא מורשה לכל קהלת יעקב שבכל דור ודור כולם קיימו וקבלו ציוה להורים ולהנחיל את התורה לבניהם אחריהם וכל זה מורה על ההפך שאין דבר ה' עליהם למשא אלא קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם בשמחה לעשותו. ועוד אמר ישא מדברותיך אפילו דברך הטוב אשר ישמעו מפיך הרי הוא על העמים למשא. אבל ישראל אינו כן אלא אומרים אפילו התורה שצוה לנו משה שלא שמענו מפי הגבורה מ"מ היא מורשה לכל קהלת יעקב לפיכך ויהי בישרון מלך דווקא בישראל נודע אלהים למלך אבל לא באומות ההם:

ויהי בישרון מלך. בין שקאי על הקב"ה בין על משה כך פירושו כי ישורון לשון ראיה. ובנוהג שבעולם שלפעמים אדם עולה לגדולה אף אם אינו ראוי לה מצד שהבריות אינן מביטין בו שיסתכלו לראות מה טיבו על כן מניחין אותו בגדולתו כי עינים להם ולא יראו אחריו מה טיבו. אבל אם המה יביטו יראו במהותו כי אין בו ממש יורידוהו מגדולתו אבל משה אינו כן אע"פ שנאמר והביטו אחרי משה שהיו מדקדקים אחריו מ"מ לא מצאו בו שמץ פסול לכך ויהי בישרון מלך אפילו במביטים. ובדרך זה יפורש גם על מלכות שדי כי תמיד היו מהרהרים אחריו בכמה נסיונות ומצאו בכולם כי הוא יתברך מלכם:

יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר. ברכה ראשונה זו היא מעין ברכותיו של יעקב שאמר יתר שאת ויתר עז הנה יעקב ברכו בשני ברכות אחת נקראת שאת ואחת עז כי השאת הוא שיהיו אנשיו רבים עד שיהיו צריכין למספר כי הדבר שהוא רב הכמות צריך מספר ושיהיו אנשיו גבורים כי ראובן שהיה יושב על הספר היה צריך לכל זה שיהיו אנשיו רבים וגבורים כי אז לא ימותו במלחמה והנה שאת הוא לשון מספר כמו כי תשא את ראש נשא את ראש ועז לשון גבורה. והנה מצד שבלבל יצועי אביו היה ראוי שינטלו שניהם ממנו. אך מצד הברכה נתנם לו במתנה ואמר בדין הוא שיהיה לך יתר שאת ויתר עז יותר מספר וגבורה פי שנים על כל השבטים אך פחז כמים אל תותר אל תקח המותרות. אבל מ"מ שוה לכל השבטים תהיה בשאת ועז וזה שגם משה ברכו בגבורה שנאמר יחי ראובן ר"ל יהיה איש חי רב פעלים במלחמה ואז אל ימות ויהי מתיו מספר זהו ענין השאת שהזכרנו והוסיף ואל ימות לפי שאמרו רז"ל מה יעשה אדם ויחיה ימית א"ע אבל הוא יחיה ולא יצטרך להמית א"ע וכמ"ש מי גבר יחיה ולא יראה מות כי אם יחיה את עצמו אז בלי ספק ימית א"ע וכן בהפך רז"ל אמרו יחי ראובן בעה"ז ואל ימות לעה"ב ולפי שעה"ב נעלם ע"כ נאמרו חיי עה"ב בדיוק של ואל ימות ברמז וסמיך ליה וזאת ליהודה כי גם הוא נתברך בעה"ב לפי שהיו עצמותיו מתגלגלין וכפירש"י. או לפי שנאמר כי אם בשובו מרשעו וחיה וראובן היה בעל תשובה לכך נאמר יחי ראובן וגומר וזאת ליהודה כי מי גרם לראובן שיודה יהודה וכו':

וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה. רז"ל אמרו שרמז ברכה לשמעון במ"ש שמע ה' וגומר כי שמע נגזר מלשון שמעון והדבר צריך ביאור. והקרוב אלי לומר שלמדו זה ממש"כ וזאת ליהודה שנראה מיותר כי הל"ל ליהודה אמר. אלא כך פירושו כי בקשת ואל עמו תביאנו היתה על שמעון כי יעקב אמר לו ואפיצם בישראל שיהיו ממנו מלמדים ועניים והנפוץ צריך קיבוץ אל עמו כי אע"פ שהיו נפוצים בתוך בני ישראל מ"מ מתוך שהוא נפוץ מפוזר ומפורד ממשפחתו ומבית אביו אינו אצל עמו. ע"כ התפלל עליו יהודה ואמר אנא ה' תביאנו אל עמו ומולדתו שלא יהיה נפוץ על פני כל הארץ. וידוע שלתפלה זו היה גם יהודה צריך כמובן מתוך פירש"י הסובר שתפלת ואל עמו תביאנו קאי על יהודה. ואני אומר שיהודה התפלל תפלה זו על שמעון וכל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה וא"כ אותה תפלה שהתפלל יהודה על שמעון היא שעמדה גם לו וז"ש וזאת ליהודה אותה תפלה שהתפלל על שמעון עמדה גם ליהודה וז"ש ויאמר שמע ה' קול יהודה אותו קול שיתפלל בו על שמעון ואל עמו תביאנו ר"ל ליהודה כפשוטו לפי שבאות קול התפלל על שמעון ע"כ דין הוא שיהיה הוא נענה תחלה ותביא גם אותו אל עמו. ולפי שתפלה זו עמדה לשניהם ע"כ אמר אח"כ ידיו רב לו הוסיף מלת לו כי ברכה זו היתה לו לבדו ולא היה לשמעון צורך בברכת ידיו רב לו רק ליהודה שהיה מלך צריך בברכה זו:

וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חסידך וגומר. לפי שיעקב קללו ואמר ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה ואולי באותה קללה נכשל משה בכעס באמרו שמעו נא המורים. ע"כ אמר משה שדברי יעקב נתאמתו כבר אצלו והלואי שלא תהיה עוד כזאת בשבט לוי לפי שהם מורים הוראה בישראל וכל כעס מביא לידי טעות ע"כ התפלל משה ואמר ללוי תמיך ואוריך לאיש חסידך שתאיר לו הדרך שלא יכשל עוד בכעסו. וא"ת ומה אשמה לדברי אבא ישראל שבא שקלל אפם ע"ז אמר אשר נסיתו במסה וגומר כי שם כבר נתקיימה קללתו ומעתה תכלה השנה וקללותיה ומה שקרה למשה יהיה כפרה על כל השבטים כי די בזה כשנתקיימו דברי הזקן ושוב לא תקרהנה כאלה עוד יען כי אותו שבט מורה הוראה בישראל. האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וגומר כי רז"ל אמרו כל העוסק בתורה פטור מן כבוד או"א וראיה מיעקב שלא נענש על אותן י"ד שנים שהיה נטמן בבית שם ועבר שלא קיים בהם מצות כיבוד או"א. וז"ש האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו שאינו צריך לראות אחריהם וכ"ש שגם את אחיו לא הכיר אינו צריך לידע ממנו. ואת בניו לא ידע כדאיתא במסכת עירובין מ"ד שחורות כעורב רבא אמר במי אתה מוצא התורה במי שנעשה אכזרי על בניו כעורב כי הא דרב אדא בר מתנא כי הוא אזיל לבי רב אמרה ליה דביתהו ינוקי מאי נעביד להו אמר לה איכא קרמי באגמא ז"ש כאן ואת בניו לא ידע שגם את בניו יעשה א"ע כלא יודע וכל כך למה כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו יורו משפטיך ליעקב וגומר רצה לומר מצד שהם צריכים לעסוק בתורה תמיד ע"כ גם את בניו לא ידע כאמור ישימו קטורה באפך וגומר כי העוסק בתורת קרבנות כאלו הקריבם. ברך ה' חילו כחו כי התורה מתשת כחו של אדם ע"כ אמר ברך ה' חילו היינו כחו. ופועל ידיו תרצה שיעסוק בתורה כדי לשמור ולעשות. מחץ מתנים קמיו וגומר כי אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש

לבנימן אמר ידיד ה' ישכן לבטח עליו. לפי שיעקב אמר בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד וגומר והטורף טרף אינו אוכלו בבטח כי לבו נוקפו פן יחזור עליו זה שחטפו ממנו ע"כ אמר ישכון לבטח עליו ומלא עליו חוזר על אותו שלל שהזכיר יעקב. ולפי שיעקב אמר בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל ופי' התרגום שקאי על הקרבנות שמקריבין ערב ובקר בבהמ"ק שבחלקו על זה הוסיף לומר חופף עליו כל היום שלא יחרב כמו שילה ונוב וגבעון אלא תמיד תשרה השכינה בבית עולמים ובין כתפיו שכן כי שם היו נושאי האפוד כי השכינה היתה באורים ותומים שנשא הכהן בין שתי כתפיו ז"ש ובין כתפיו שכן:

וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו. ברכה זו היא ממש מעין ברכת יעקב שברכו בריבוי התבואות על שהיה זן ומפרנס את כל בית ישראל. והוסיף כאן ממגד תבואות שמש וירח כי כבר נשתעבדו לו בחלומו והנה השמש והירח וגו' ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם מה שלא הזכיר לשון ממגד אצל הררי קדם נוכל לומר שרמז שבכל זכות אבות והאמהות תהיין לראש יוסף כי אברהם ושרה לא ילדו כ"א יצחק ויצחק אעפ"י שהוליד עשו ויעקב מ"מ כי ביצחק יקרא לך זרע במקצת זרעו של יצחק ולא בכל זרעו ואם כן יעקב עיקר תולדותיו וביעקב כתיב אלה תולדות יעקב יוסף א"כ יוסף עיקר תולדות כולם לכך כל זכות אבות ואמהות המכונים בהרים ובגבעות הכל שייך ליוסף ז"ש ומראש הררי קדם כי האבות קדמו לעולם וזכותם יעמד לו לנגד כל אפסי ארץ כי לאנשי המלחמה ולא לנשים אבל הנשים מסוגלים בשביית פרי הבטן ע"כ זכותם יעמוד לו להיות ארצו מלאה מגדים וזו שנאמר וממגד גבעות עולם וזהו שהזכיר שני מיני ברכה אלו באמרו בכור שורו הדר לו כי זהו ענין ריבוי תבואות שבזכות האמהות גבעות עולם כי רב תבואות בכח שור וקרני ראם קרניו זהו ענין נצחון במלחמה שבזכות ראש הררי קדם והם רבבות אפרים כי שמו על שם כי הפרני אלהים ונתנו לו הרבבות מן ברכת יעקב ושמו מורה על רבוי הפירות ועל ריבוי יוצאי ירכו משא"כ במנשה לכך נאמר והם אלפי מנשה:

ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. לפי שיעקב ברכם זבולון לחוף ימים עוסק בסחורה ויששכר חמור גרם עיסק בתורה נמצא זה יוצא לסחורה וזה יושב אוהלים. ושמעתי לפי שהממון אין לו שום שלימות כ"א על ידי הוצאה כי הוצאה טוב בו מהקיבוץ. לכך נאמר שמח זבולון בצאתך. אבל שלימות התורה הוא גם באהליך כי אין שלימותה תלוי בהוצאה. לכך נאמר ויששכר באהליך. ועוד שקנין הממון הוא חוץ ממנו ואינו דבוק בו לכך נאמר בו לשון יציאה אבל קנין התורה מתעצם ודבק בו והיו לבשר אחד באהלו לכך נאמר באהליך וי"א לפי שכל הולך בסחורה אינו שמח עדיין בצאתו לדרך כי לא ידע אם ירויח או לא אבל לזבולון אמר שישמח גם בצאתו לדרך כי נכון לבו במוה שיסכיל בכל דרכיו לפי שיששכר באהליך עוסק בתורה עליו וזכותו יעמוד גם לו יען כי זבולון היה נותן לתוך פיו של יששכר. עמים הר יקראו ר"ל שיקראו אהלי זבולון ויששכר הר כי כמו ההר הטוב והלבנון מקריבים בו זבחים לה' כך בשני אהליהם גם שם יזבחו זבחי צדק כי זבולון העוסק בפרקמטיא ונותן לתוך פיו של יששכר אין לך צדקה גדולה מזו כמ"ש אשריכם זורעי על כל מים אין זריעה אלא צדקה שנאמר זרעו לכם לצדקה ואין מים אלא תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים רוצה בזה שהזריעה שהיא על כל מים והיא המחזיק ידי לומדי תורה אין לך צדקה כמותה וכתיב עשות משפט וצדקה נבחר לה' מזבח א"כ דין הוא לקרא לאהל זבולן הר כי העולה אליו כעולה להר ה' שמקריבין בו עולה וזבחים לאלהים כי גם באהלו מקריבין זבחי צדק. וכן אהלו של יששכר שעוסקים בו בתורה וכל העוסק בתורת עולה כו' לכך ראוי לקרא לאהלו הר הקודש כי גם שם יזבחו זבחי צדק. כי שפע ימים יינקו וגומר כי היו זוכים בעה"ז ובעה"ב כי בעה"ז שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול רמז לרב טוב הצפון לצדיקים לעה"ב רמז להשגת החכמה שנאמר בה ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים ז"ש כי שפע ימים יינקו וישיגו סודות התורה הנעלמים ז"ש ושפוני טמוני חול משל על הדברים הטמונים וצפונים שם ימצאו בינה והשכל:

ולגד אמר ברוך מרחיב גד וגו'. לפי שאמר בסמוך צדקת ה' עשה וגומר ולעושה צדקה שייך לשון גד ג"ומל ד"לים והקב"ה מרחיב לו כהנה וכהנה פי שנים כפלים ובזכות זה כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד כאחז"ל כל העוסק בתורה ובג"ח אויביו נופלים לפניו חללים כו' ועדיין לא פי' מה הצדקה שעשה גד ע"כ אמר וירא ראשית לו כי הוא בעצמו ראה לפסוק על עצמו מה שלא היה מחוייב לעשותו מצד הדין ומהו שפסק על עצמו וירא ראשית לו כי פסק על עצמו לצאת בראש החלוץ כי סמך על זכות שבחלקו נקבר מחוקק שהיה ארצו יושבת בהשקט ובמנוחה כל זמן שיהיו המה במלחמה, ויתא ראשי עם בראש החלוץ כי בזה עשה צדקת ה' כמו שהקב"ה עשה צדקה זו עם ישראל שנאמר וה' הולך לפניהם וגומר כך גם המה עשו צדקה זו. אבל ומשפטיו עם ישראל כי כפי שורת המשפט לא היו צריכין לילך כ"א עם ישראל בשוה ועל צד הצדקה קבלו עליהם לצאת בראש החלוץ. וגם לדברי המפרשים ויתא ראשי עם על משה כך פירושו כי בכל מלחמה הלך משה לפניהם וכן צוה גם ליהושע שנאמר כי הוא יעבור לפני העם ומ"מ בכל משפטיו היה עם ישראל שוה להם כי לא היה מבקש קדימה עליהם. ומ"ש וטרף זרוע אף קדקד לפי ששר בעד עור וגו' כשמכים בחרב מלמעלה אז המוכה מרים ידו להציל בה את ראשו ואז הוא חותך תחלה לגמרי היד ואחר כך הקדקד כי החרב יעבור דרך שניהם. לכך הקדים זרוע לקדקד ומיושב לשון אף:

ולדן אמר דן גור אריה. לפי שיעקב אמר דן ידין עמו וכל דיין צריך להיות נטול כארי כמ"ש ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל שלא יגור מן בעלי דינים אם יש בהם איזה אלם ע"כ אמר לדן שיהיה גור אריה יזנק מן הבשן. הבשן הוא מקום חיות רשות הטורפים כך הדיין כל קילוסו מן פרות הבשן להציל טרף מידם ע"כ צריך הדיין להיות גם הוא לבבו כלב האריה:

ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון. יעקב ברכו בברכה אילה שלוחה הנותן אמרי שפר שפירותיו ממהרים להתבשל וע"כ מביאים מארצו ביכורים תחלה זהו שאמר הנותן אמרי שפר כי בהבאת ביכורים משבחים ומודים לה' לכך נאמר כאן ע"י שהוא שבע רצון כי השביע ה' כל רצונו ע"כ הוא מלא ברכת ה' כי הוא יברך את ה' תחלה ע"י הבאת ביכורים כי במקום שאמר יעקב הנותן אמרי שפר אמר כאן ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה שיש לו חלק בים כנרת ובדרום:

ולאשר אמר ברוך מבנים אשר. לפי שבלידתו כתיב כי אשרוני בנות ע"כ הוסיף לומר שגם מבנים יהא מבורך ומאושר כי גם בן גם בת כולם יאשרוהו ויברכוהו ומ"ש וכימיך דבאך רמז למרז"ל שמן ששכחה לי אמי בילדותי הוא שעמד לי בזקנותי ע"כ אמר כאן וטובל בשמן רגלו וע"י השמן יהא חזק ובריא אולם בימי הזקנה כמו בילדותו ז"ש וכימיך דבאך ולדעת האומרים שאשר נתברך בבנים הרבה ע"י שקיים מצות פו"ר בבחרותו ובזקנותו כמ"ש בבקר זרע את זרעך ולערב וגו' ז"ש וכימיך דבאך וכמו שפירש"י שבא להשוות ימי הזקנה לימי הנעורים:

לעיני כל ישראל. שמעתי אומרים טעם על מה שהתורה מתחלת בבי"ת ומסיימת בלמ"ד לפי שכל אותיות השם הגדול יו"ד וי"ו ה"א אם תסמוך אחת מהם אל בי"ת או אל למ"ד יהיה ממנו תיבה אחת שלמה והם בי בו בה לי לו לה מה שלא תמצא כן בכל אלפ"א בית"א שיהיה תיבה שלמה מכל האלפא אם יסמכו לאיזה אות כגון לעשות מן א' אי או אה שהרי אה אינו תיבה וכן לעשות מן מ' מי מו שהרי מו אינה תיבה והביאור לזה הוא שבזה נרמז שהכל ומלואה הכל תלוי בו יתברך ושלו הכל. והואר הבי"ת שהקדוש ברוך הוא מדבר בעדו ואומר בי ר"ל שהכל תלוי בי ונבראיו אומרים בו שהכל תלוי בו יתברך ולשון בו בה היינו זכר ונקבה שהזכירו חכמי האמת המקובלים. וכן הקב"ה אומר לי תבל ומלואה ונבראיו אומרים כי לו יתברך תבל ומלואה וכן לה בדרך שנתבאר והכל ענין אחד כי לפי שהכל תלוי בו יתברך ע"כ הכל לו יתברך. וזה רמז על אחדותו יתברך והוא יסוד התורה. ודבר זה הפותח והסוגר ע"כ פתח התורה בבי"ת ומסיימת בלמ"ד להורות כי הש"י הפותח והסוגר והכל תלוי בו בשמו יתברך כאמור:

הפטרת וזאת הברכה

יהושע סימן א

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד יְהוָה וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־יְהוֹשֻׁעַ
בִּן־נוּן מְשָׁרֵת מֹשֶׁה לֵאמֹר׃ מֹשֶׁה עַבְדִּי מֵת וְעַתָּה
קוּם עֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה אַתָּה וְכָל־הָעָם הַזֶּה אֶל־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃ כָּל־מָקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ
כַּף־רַגְלְכֶם בּוֹ לָכֶם נְתַתִּיו כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל־מֹשֶׁה׃
מֵהַמִּדְבָּר וְהַלְּבָנוֹן הַזֶּה וְעַד־הַנָּהָר הַגָּדוֹל נְהַר־פְּרָת כֹּל
אֶרֶץ הַחִתִּים וְעַד־הַיָּם הַגָּדוֹל מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ יִהְיֶה גְּבוּלְכֶם׃
לֹא־יִתְיַצֵּב אִישׁ לְפָנֶיךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם־מֹשֶׁה
אֶהְיֶה עִמָּךְ לֹא אַרְפְּךָ וְלֹא אֶעֶזְבֶךָּ׃ חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה
תַּנְחִיל אֶת־הָעָם הַזֶּה אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבוֹתָם לָתֵת
לָהֶם׃ רַק חֲזַק וֶאֱמַץ מְאֹד לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל־הַתּוֹרָה
אֲשֶׁר צִוְּךָ מֹשֶׁה עַבְדִּי אַל־תָּסוּר מִמֶּנּוּ יָמִין וּשְׂמֹאול לְמַעַן
תַּשְׂכִּיל בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ׃ לֹא־יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ
וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל־הַכָּתוּב בּוֹ
כִּי־אָז תַּצְלִיחַ אֶת־דְּרָכֶךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל׃ הֲלוֹא צִוִּיתִיךָ חֲזַק
וֶאֱמָץ אַל־תַּעֲרֹץ וְאַל־תֵּחָת כִּי עִמְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר
תֵּלֵךְ׃ כאן מסיימין הספרדים
וַיְצַו יְהוֹשֻׁעַ אֶת־שֹׁטְרֵי הָעָם לֵאמֹר׃ עִבְרוּ בְּקֶרֶב הַמַּחֲנֶה
וְצַוּוּ אֶת־הָעָם לֵאמֹר הָכִינוּ לָכֶם צֵידָה כִּי בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת
יָמִים אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה לָבוֹא לָרֶשֶׁת אֶת־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם לְרִשְׁתָּהּ׃ וְלָרֻאוּבֵנִי וְלַגָּדִי
וְלַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשֶּׁה אָמַר יְהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר׃ זָכוֹר אֶת־הַדָּבָר

אשר

הפטרת וזאת הברכה

אשר צוה אתכם משה עבד־יהוה לאמר יהוה אלהיכם מניח
לכם ונתן לכם את־הארץ הזאת: נשיכם טפכם ומקניכם
ישבו בארץ אשר נתן לכם משה בעבר הירדן ואתם תעברו
חמשים לפני אחיכם כל גבורי החיל ועזרתם אותם: עד
אשר־יניח יהוה ׀ לאחיכם ככם וירשו גם־המה את־הארץ
אשר־יהוה אלהיכם נתן להם ושבתם לארץ ירשתכם
וירשתם אותה אשר ׀ נתן לכם משה עבד יהוה בעבר הירדן
מזרח השמש: ויענו את־יהושע לאמר כל אשר־צויתנו
נעשה ואל־כל־אשר תשלחנו נלך: ככל אשר־שמענו אל־
משה כן נשמע אליך רק יהיה יהוה אלהיך עמך כאשר היה
עם־משה: כל־איש אשר־ימרה את־פיך ולא־ישמע את־
דבריך לכל אשר־תצונו יומת רק חזק ואמץ:

תרגום ירושלמי

אלה אלין פתגמיא די מליל משה עם כל ישראל הוכח יתהון עד דהינון יתיבין בעברא דיורדנא עני משה ואמר להון הלא במדברא בטורא דסיני אתיהיבת לכון אוריתא ובמישרא דמואב אתפרשת לכון כמה ניסין וגבורן עבד לכון מימרא דיי כד הויתון קיימין על ימא דסוף אתבזע ימא מן קדמיכון ואתעביד תרי עשר אסרטין מן אסרט חדא לכל שבטא ארגזתון קדמוי על ימא וסריבתון על ימא דסוף על עיסק מלליא דישתלחון מן מדברא דפארן גזר עליכון דלא תעלון לארעא דישראל ובגין מנתא דאמריתון נפשן מעיקא בלחמא הדין דמכליה קליל גרי בכון חיותהון ובחצרות די נפלו פגריכון על ידי בשרא ובגין עגלא דעבדתון אמר במימריה למשיצי יתכון אלולי דאידכר קימא די קיים לאבהתכון לאברהם ליצחק וליעקב ומשכן זמנא די עבדתון לשמיה וארון קימא דיי עלתכון בגויה וחפיתון יתיה בדהבא סנינא: אחד מהלך חד עשר יומין מן טורא דחורב אורח טורא דגבלא עד רקם רגיעא על דחטתון וארגיזתון קדמוי אתעכבתון והליכתון יתהון לארבעין שנין: ויהי והוה בסוף ארבעין שנין: ויפנו וכוונו וסליקו לטורא ומטו עד נחלי סגולה וילילו יתה: ויצא ורדפו יתכון היך מה דרדיפו דבוריתא וקטולו יתכון בגבלא עד שיציו: ונעבור ועברנו מלות אחינו בני עשו אלין דשריין בגבלא מן אורח מישרא מן אילת ומן כרך תרנגולא וכוונן ועברנן אורח מדברא דמואב: ויאמר כיון דחמא משה ית רשיעא זע ומרתת מן קדמוי ואמר הלא דין הוא דהוה מחסד לאבהתן אברהם ושרה ואמר להון אתון דמיין לאילנין שתילין על מבועין דמין ברם פירין לית הינון עבדין בגין כן אמתין ליה קודשא בריך הוא יהי שמיה משבח אחיא יתיה שנין סגיאין מן בגלל למחויא יתיה לדריא דהוא מסר יתיה ביד בנוי ואמר מימרא דיי ליה משה לא תדחל מניה ארי בידך מסרית יתיה וית כל עמיה וית ארעיה ותעביד ליה היך מה דעבדת לסיחון מלכהון דאמוראי דהוה שרי בחשבון: כל אלה כל אלין קריין תלילין מקפן שורין רמין תרעין ונגרין: צידונים צידונאי קרן להרמון ארעא מסרי פירוהי ואמוראי קרן ארעא מרבי פירי אילנא: הלא הלא היא יהיבא באפרכיון דבני עמא: כל חבל כל תחום אטרכונא עד תחום קרית אפיקרס וקרא יתהון על שמיה: והערבה ומישרא וירדנא ותחומא מן גנוסר ועד ימא דמישרא ימא דמלחא תחות בית שפיכות קטמא מן מדינחא:

ואתחנן ובעית רחמין מן קדם יי אמר משה בשעתא ההיא למימר: אדני בבעו ברחמין מן קדמך יי אלהים את שריתא: ונשב ושרינן בחילתא בכיין על חובינן ומתודין על חטינן על דאדבקינן לפלחי טעוותא דבעל פעור: כי מי ארום הידא אומא רבא דאית לה אלהא דיקרב לותה כיי אלהן בכל שעה די אנן קריין ליה והוא עני יתן: תבנית דמות כל נוניא דאית במיא מתחות לארעא: להיות למהוון עם חביבין היך סגולה כיומא הדין: כי ארום יי אלהכון אשא דאכלא אשא הוא אלהא קנאן ומתפרע בקנאין הוא: השמע או היידא אומא ויללכו די שמעת: או או ניסייא דעבד מימרא דיי למיעל למבשר ליה אומא מגו אומא: לנוס די יקטול ית חבריה בתכוף דלא ידע והוא לא הוה סני ליה מדאתמול ולאדקדמוי: וזאת ודא אחויית אורייתא דשוי משה קדם בני ישראל: מערוער מן לחיית דאית על גב נחל ארנונא ועד טורא דמסרי פירו הוא טור תלגא: מי יתן אלווי מי יתן יהווי לבא טבא הדין להון: ארץ ארעא עבדא פירין טבין נקיין כחלבא וחליין וטעימן כדובשא: שמע כיון דימטא קצא דאבונן יעקב למסתלקא מגו עלמא קרא לתרי עשר שבטיא בנוי ואקים יתהון חזור חזור לדרגשא עני אבונן יעקב ואמר להון דילמא לטעוותא דהוי תרח אבוי דאברהם פלח אתון פלחין דילמא לטעוותא דהוה לבן אחוי דאמהא פלח אתון פלחין או לאלהא דיעקב אתון פלחין עניין תרי עשר שבטיא כחדא בלב שלימא ואמר שמע כען ישראל אבונן יי אלהנא יי חד עני יעקב ואמר יהי שמיה רבא מברך לעלם: ולא לא תתערבון: ומשלם ומשלם לשנאוי אגר מצוון קלילן דאית בידיהון בעלמא הדין מן בגלל למשיציא יתהון לעלמא דאתי ולא משהי לכ שלמא לשנאוי אגר מצוון קלילן דאית בידיהון בעלמא הדין:

עקב והמם ויערבב יתהון ערבוב רב עד זמן דישתיצון: כי לא על ארום לא על מגונא לבלחודוי: ארעא דמן זיתהא עבדין משח ומן תמרהא עבדין דובשא: ארץ אשר אבניה די אבנהא ברירין כפורזלא וטוריא חסימין כנחשא: ואתפש בשני הלוחת ותפשית בתרי לוחיא וטלקית יתהון: ובקבריא תתמוריא: ארעא די יי אלהכון תבע יתה בתדירא: ובשכבך ובדמככון ובקימכון: לא יתיצב לא יקום רב ושליט קדמיכון ואימתכון ודחלתכון:

ראה והקללה וחילופיהון אין לא תשמעון: תטמא דמרחק מן קודשיא ודדכי מן קודשיא כחדא תיכלון: כי יסיתך ארום יסטי יתך אחוך ברא דאמך או ברך או ברתך או אתתא דדמכא עמך: בנין חביבין אתון קדם יי אלהכון לא תעבדון חבורין חבורין לפולחנא נוכריתא ולא תשוון קרחה על בית אפיכון לטמי נפשא דמית: מסקן גררא בבעירא יתה תיכלון: אך ארום מסקי גררא הינון ופרסתהון לית היא סדיקה: וזה אשר לא ודין דלא תיכלון מנהון נישרא ועריא וברגזא: וותא וית אבו ודיתא למינה: והחסידה ודיתא חוריתא ואבניתא למינה: וית נגר טורא וית חרפתא: עשר עמי בית ישראל מעשרא תעשרון ית כל

עללת

עללת זרעיכון מחדי אתון זרעין באפי ברא וכנשין עללן בכל שנא ושנא עמי ישראל לית אתון רשאין למעשרא ולמיכול מן פירי שנא ועד פירי שנא: מתן תתנון ליה לא יבאש באפיכון בזמן תתנון ליה: כי לא אין נטרין הנון ישראל מצותא דאוריתא לא הוי בהון מסכנין ברם אין שבקין הנון מצותא דאוריתא ארום לא פסקין מסכניא בגו ארעא בגין כן אנא מפקד יתכון למימר מפתח תפתחון ית ידיכון לאחיכון מסכיניא ולצריכיא דאית בארעכון: תענק מזורא תזודון ליה:

שופטים דיינין וסרכין: לא תטה לא תסטון דינא ולא תסבון אפין ולא תסבון שוחד דממון ארום שוחדא מסמי עינוי דחכימיא ומקלקל מליהון דזכאין בשעת דינהון: כי יפלא ארום יתכסי מנכון פתגם לסדר דין בין דם דקטולין בין דם דבתולין בין מכתש צרעתא בין מכתש נתקא מלין דמיצו לקרייכון ותקומון ותסקון לאתרא די יתרעי יי אלהכון ביה: חלק בר זבוגיה דזבינו ליה על אבהתא: לא ישתכח בכון מעבר בריה וברתיה בנורא לאקסומי קסמין ולא חרודי עינין ולא נטורי נחשין והרשין: וחברי חבורן בישין ואסרי חיון ועקרבין וכל מיני רחשין ושאלי אובא ומסקי זכורין ותבען אולפן מן מתיא: אל מעננים להרודי עינין ולקסמי קסמיא ישמעון: ואשר יבא ודיעול עם חבריה בחורשא למקטע קיסין ויתקוף בה בסיקורא למקטע קיסין וישמיט פורזל מן קיסא ויערע ית חבריה וימות הוא יערוק לחדא מן קירייתא האלין ויחי: כי יחם ארום ירתח ליביה: ויארע: ולא הללו ולא יפרק יתיה: והיה ויהוי אין מלין דשלם תעני לך ותפתוח לכון פילותא ויהוי כל עמא דמשתכחין: ועינינו ועינן לא חמון דמין דין דשפך יתיה:

תצא אין לא תתרעי את בה ותשלח יתה ברשות נפשה ומזבנא לא תזבין יתה בכסף לא תתגר בה די יהיבת רשותך עלה: על עץ ותצלבון יתיה על קיסא: וכן תעשה וכן תעביד לחמריה וכן תעביד לאצטליתיה: עזוב משבק תשבוק ית מה דבלבך עלוי ומפרק תפרוק עמיה ומטען תטעון עמיה: כי תבנה ותעביד גפוף לאגרך ולא תשוי חובת שפיכות אדם זכאי בביתך: גדילים גדילן דציצית תעבדון על ארבעת צניפת גולתיכון דיתכסון בה: ואם אמת ואין קושטא הוה פתגמא הדין לא אשכחו כהדין לטליתא: והוציאו ויפקון ית טליתא מן תרע ביתא דאבוהא וירגמון יתה עמה: והיה ויהוי לעדנוי רמשא ישזג במיא: לא תהיה לא תהוי נפקת ברא מבנתהון דבית ישראל ולא יהוי נפק בר מן בני ישראל: לא תביא לא תעלון אגר דזנו ופירוג כלב: לא יחבל לא תמשכנון רחיא וריכביא ארום צורכי נפשא הוא ממשכן: ולא תהוון אסורי חתנין וכלין ארום כל דעבד אלין כפר בחי עלמא דאתי: השב תשיב מהזורא תחזור ליה ית משכונא כמעל שמשא ואדמך באצטליתיה ויברך יתך ולך תהוי זכו קדם יי אלהך: לא תעשק לא תעצון אגר דאגירא מסכינא וצריכא מן אחוכון: ביומיה ביומיה תתן אגריה ולא תטמוע עלוהי שמשא ארום מסכין הוא ומן בגין אגרא הוא סבל ליה ית נפשיה ולא יצוח עליכון קדם יי אזדהרו דלא יהוי בכון חובא: כי תחבט ארום תתרון זיתיכון לא תתבקרון יתהון מן בתר כן לגיורא ליתמא ולארמלא יהון: כי הבצר ארום תקטפון כרמיכון לא תבערו טוטלותהון מבתר כן לגיורא ולארמלתא יהון: והיה ויהוי אין צריך חייבא למלקי וירבעי יתיה דינא ויטחי יתיה קדמוי כמסת חובתיה במנין: לא תחסם עמי בני

ישראל לא תזמנון תורא בשעת דורכיה: ונקרא ויתקרי שמיה בישראל ביתא דשליפי סנדלא וטבטלי מצות דיבמת: כי ינצו ויפשוט ידיה ותתקף בבית קוטניה: לא יהיה לא יהוי בכיסכון מתקלין זעירין למהוי מזבן בהון ומתקלין רברבין למהוי זבן: לא יהיה לא יהוי לכון בבתיכון מכילן ומכילן מכילא רבא למהוי זבן בהון ומכילא זעירא למהוי מזבן בהון: אשר קרך דארעך יתכון באורחא והוון מקטלין בכון כל דהוה לברא מהרהר בתר מימרי הוה עננא פליט יתיה ודבית עמלק מקבלין יתיה ומקטלין יתיה ואתון עמא בני ישראל להין ומשלהין ולא דחלו דבית עמלק מן קדם יי:

תבא ובאת אל הכהן ותיתי לות כהנא די יהוי ממנא כהן רב ביומיא האנון ותימרון ליה מודינן ומשבחינן יומא הדין קדם יי אלהך ארום עלנן לארעא דקיים מימרא דיי לאבהתן למתן לן: כי תכלה ארום תשלמון למעשרא ית כל מעשר עללתך בשתא תליתיא דהיא שנת מעשרתא דמסכיניא ותתנון מעשרא קדמיא לליואי מעשר מסכיניא לגיורי ליתמיא ולארמלתא וייכלון בקרייכון ויסבעון: לא אכלתי לא אכלינן באבלו מניה ולא מפרשינן מניה בכואבא ולא יהבינן מניה תכריכין לטמי נפש דמשתמעינן בקל מימרא דיי אלהן עבדנן ככל מה די אתפקד עלנא: השקיפה אדיק בבעו ממדור בית שכינת יקרך וקודשך מן שמיא וברך ית עמך ית ישראל וית ארעא די דבת לן היך מה דקיימת לאבהתן ארעא דעבדא פירין טבין נקיין כחלבא וחליין וטעימן כדובשא: את יי ית מימרא דיי אמליכתון עליכון יומא דין למהוי לכון לאלהא: ויי ומימרא דיי אמלך עליכון לשמיה לעם חביביא היך סגולה היך מה די מליל לכון ולמטר כל פקודוי: וכתבת ותכתבון על אבניא ית כל מלי שבח אוריתא הדא כתב חקיק ומפרש טבאות מתקרי ומתרגם בשבעין לשון: אלה אשתא שבטין יקומון להון על טורא דגריזים ואשתא שבטין יקומון על טורא דעיבל וארונא וכהניא וליואי יהיבין במציעא וכל ישראל מן כא ומן כא הפכין אפיהון לקבל טורא דגריזים ופתחו פומהון בברכה בריך יהוי גברא דלא עבד צלם וצורה וכל דמומה דסני ומרחק קדם יי עובד ידי בר נשא ודרא ישוי בטומיא ומלטיא הוון הפכין אפיהון לקבל טורא דעיבל ואמר ליט יהוי גברא די יעביד צלם וצורה וכל דמומה דסני ומרחק קדם יי עובד ידי בר נש ודי ישוי בטומרא והוון כל עמא עניין אלין ואלין ואמרין אמן: מסיג ליט יהוי גברא דמשני תחומא: משגה ליט יהוי גברא דיטעי אכסניא באורחא דהוא דמי לסמיא ויענון כל עמא ויימרון אמן: תחנהו ליט יהוי גברא דמשמש עם חביבתיה ויענון כל עמא ויימרון אמן: טנאך בריכין תהוון בכלי בכוריכון ובעצותכון: בריכין תהוון במעלכון בבית מדרשיכון ובריכין תהוון במפקכון מן בתי מדרשיכון: ואין מחריד ולית דמניד יתכון: יככה ה׳ ימחי יתכון מימרא דיי בשוחנא דמצרים ובטחוריא ובגרבא ובחכוך חספא די לא יכלין למתסיא: בניכון ובנתיכון מסירין לעם חורי ועיניכון חמין וידהון ספן עליהון כל יומיא ולית לכון עובדין טבין די יספק אלהא על ידיכון למפרוק יתהון: זרע רב תפקון לברא וקליל תבנשון ארום יקרסום יתיה גובא: זיתים ומשח לא תמשחון ארום יתר נצה דזיתיכון: כל עצך כל אילניכון ופירי ארעכון ירתון יתהון מסיקיא: גוי אומה חציפת אפין די לא נסב אפין לסב ועל טליא לא חיסא: האיש גברא דמחטי בכון

דמפנק לחדא תבאש עינוי באחוי ובבעל טליותיה ובמותריה בנוי דיותיר: הרכה דמחטיא בכון ודמפנקא די לא נסית כף ריגלה למטילא על ארעא מן פרניקה ומן חטיתה תבאש עינה בבעל טליותא ובברה ובברתה: ובגוים ויתן לכון תמן לב דחיל יסוף עיניכון ודאיב נפש: והשיבך ויחזור יתכון מימרא דיי למצרים בלברניא באורחא די אמרית לכון לא תוספון עוד למחמי יתה: ושמרתם ותטרון ית מלי שבח אוריתא הדא ותעבדון יתהון מן בגלל דתתבוננון ית כל מה דמתעבדין:

נצבים טפלכון נשיכון וגיורכון דאית בגו משריתכון מקטועי קיסיכון עד מלוי מימיכון: לעברך מלעברכון בקימא דיי אלהכון ובשבועתא דיי אלהכון מקים עמכון יומא דין: כי את ארום כל דריא די קמו מן יומות עלמא ועד כדון עמך קיימין הכא יומא דין קדם אלהכון וית כל דריא דעתידין למקום מן בתרן כאלו קיימין הכא עמן יומא דין: ותראו וחמיתון ית משקצתהון וית מרחקתהון טעון דקיסיא וטעון דאבניא טעון דכסף וטעון דדהב טעותא דקיסא ודאבנא הון מטלקין יתהון בשוקיא וטעותא דכספא ודהבא הוו יהיבין עמהון בגו ביתא דחלין מנהון דלא יתגנבון: פן יש דלא יהוי לכון גבר או אתתא או זרעי או שבטא דלביה סטי יומא דין מן קדם יי אלהן למיזל למפלח ית טעותא דעממיא האנון: שרש דלמא יהוי בכון גבר דלביה מהרהר בחטאה דהוא מדמי לשרש קביעא בארעא ארום רישיה חלי כדבשא וסופיה מריר כלענתא דמותא: לא לא בשמיא היא אוריתא למימר אלוי אי הוה לן חד כמשה נביא די יסוק לשמיא וייתי יתה לן וישמע ית פקודיא ונעבד יתהון: ולא מעבר ימא רבא היא אוריתא למימר אלוי הוה לן חד כיונה נביא דיחות לעומקי ימא רבא וייתי יתה לן וישמע ית פקודיא ונעבד יתהון: ארום קריב הוא לותכון פתגם לחדא בפומכון למהון סגיין בה ובלבביכון למעבד יתה: ראה חזון הא שוית קדמיכון יומא הדין ית אורחא דחייא דהיא אורחא טבתא וית אורחא דמיתותא דהיא אורחא בישתא:

וילך וישבקון ויפסון ית קימיא די קימית עמהון: והוה כיון דאשלם משה למכתוב ית מלי שבח אוריתא הדא עד זמן דחסלו: אחרי על אחת כמה וכמה בתר דאמות:

האזינו כיון דמטא קציה דמשה למסתלקא מן גו עלמא אמר הא אנא מסהיד בעלמא הדין מלא דלא טעמא מיתו מסהיד אנא בהון שמיא וארעא דלא טעמין מיתו בעלמא הדין ברם סופיהון כלין לעלמא דאתי דכן הוא מפרש ואמר טולו לשמיא עיניכון ואסתכלו לארעא מלרע ארום שמיא כתננא ימסון וארעא כלבושא תבלי ברם אנא עתיד למברא שמים חדתין וארעא חדתא ישעיה נביא כד הוה מתנבא בכנשתהון דישראל על דהוה רחיק מן שמיא וקריב לארעא יהב שמועתא לשמיא וציתא לארעא דכן הוא מפרש ואמר שמעו שמיא ואציתו ארעא ארום מימרא דיי אמר משה נביא כד הוה מתנבא בכנשתא דישראל על דהוה קריב לשמיא ורחיק מן ארעא יהב ציתא לשמיא ושמועתא לארעא כן הוא מפרש ואמר אציתו שמיא ואמלל ותשמע ארעא ממלל דפומי: יערף יבסם על בני ישראל כמטרא אולפן אוריתי תקבל עליהון כרעוא דטלא מימר פומי כרוחיא דמנשבין על עסבא וכרסיסי דמלקושא דנחתין ומרוין צמחא דארעא בירחא דניסן: כי שם אמר משה נביא וי להון לרשיעיא דמדכרין שמא קדישא בגדיפין ארום לחד מן מלאכי מרומא לית אפשר למדכרא שמא מפרשא עד זמן דאנון אמרין קדוש קדוש קדוש תלת זמנין ומנהון יליף משה ולא הוה מדכר שמא מפרש עד זמן דהוה מחניך פומיה בעסרין והדא מלין דאנון תמנין וחמשא אתין וכן הוא מפרש ואמר האזינו השמים ואדברה כי שם יי אמר משה נביא בשמא דיי אנא מצלי ואתון עמא בית ישראל הבו יקר ותושבחתא ורבו רוממו לאלהא: הצור אמר משה נביא כד סלקית לטרומא חמית תמן רבון כל עלמיא יי מרבע יומא לארבע חולקין תלת שעין עסיק באוריתא ותלת שעין עסיק בדינא ותלת שעין עסיק מפרנס עלמא ותלת שעין מזוינ גבר לאתא תקיפא דשלמין עובדוהי ארום כל אורחתיה דינין דקשוט אלהא מהימנא וקשיטא ולית קדמוי שקר צדיק וקשיט בדינא הוא: שחת חבילו בניא עובדיהון ולא קדמוי מחבלין אלא להון עד דיתחבלו מומא אתיהב בהון דרא עוקמא ופתלנא דשני עובדוי ואף סדרי עלמא אשתני עלוי: הליי הא מן קדם יי תגמלו הדא אומא טפשא ולא חכימא הלא הוא אבוכון דבשמיא דקנא יתכון ושכליל יתכון: זכר ארכרו יומין ימות עלמא אתבוננו לשני בכל דר ודר שאילו לאבהתכון דרברבין מנכון באוריתא ויתנון לכון חכימין וייימרון לכון: בהנחל באחסנות עליא אומיא בפרשותיה לשני בני אנשא קבע תחומין לאומיא למנין שבטיא דבני ישראל: כי חלק ארום לחקא דיי אנון עמיה דבני ישראל ודבית יעקב עדב אחסנתיה: ימצאהו ארע יתהון טעין בארעא דמדברא ובצדותא דליל יישימון אקיף עליהון ענני יקר שכנתיה אליף יתהון עשרתי דבריא נטר יתהון ועין יתהון היך דשכינא נטרא עינא: כנשר כנשרא דמעיר על קניה ועל גוזלוי הוא מחסחף פרס כנפוי וטען יתהון וסבל על תקוף אברוי: יי לבלהוריהון אשרי יתהון ולית ביניהון פלחי פולחן נוכרי: ירכיבהו ארכיבינון על במתי דארעא ואיכל יתהון עללת תפנוקי מלכין ואינק יתהון דבש מן כיפא ומשח זיתיהון מן כיף שמיר טינרא: חמאת רביכי תורין ושמני עאן עם טוב דפטימין ודכרין בני בתניא וגדין עם שמניהון דחטיא אמר משה נביא אין נטרין הנון בני ישראל מצותא ואוריתא מן ענבא חדא יהוון שתין כוס דחמר: וישמן ואכלו דבית ישורון ובעטו ועתרו ומרדו ואצליחו וקנו נכסין ושבקו מימר אלהא דברא יתהון וכפרו בדחלא תקיפא דפרק יתהון: יקנאהו אקנון קדמוי בטעותהון במרחקהון אכעיסו יתיה: יזבחו לשידיא דלית בהון ממש טעון דלא חכימו יתהון חדתנין מן כדון אתברון ולא אדכרון בהון אבהתכון: צור תקיף דברא יתכון אנשיתון ושבקתון מימר אלהא דברא יתכון ועבד יתכון מחלין מחלין: וירא וגלי קדם יי והוה רגז מן כעסא דאכעיסו יתיה בניא חביביא דהוו חביבין עלוי היך בנין והיך בנת: ויאמר ואמר מסף אפיך אפי רעותי מנהון אחמי מה הוו באחריותהון ארום דר תהפכנין אנון בנין דלית בהון הימנו: הם אנון אקנון יתי בטעון דלא מה אכעיסו קדמוי במרחקתהון ואנא אקני יתהון באומה דלא אומה באומה טפשא אכעס יתהון: כי אש ארום אשא נפקת בשעת רוגזי ואוקדת עד שיול ארעיתא ותכלת ארעא ומליה ולהטת יסודי טוריא: אספה אמרית במימרי למיתיא עליהון בישין גירי פורענותי אגרי בהון: מזי מנפחי כפן ואכילי עוף מקאב מרוחי רוחין בישין ושן ארבעתי מלכותא דמתילן לחיות ברא אגרי בהון עם חמתהון דתניניא זחלי עפרא: מחוץ מן שוקא תתכל יתהון חרבא ומן קיטוני מדמכיהון אימתה דמותא לחוד עולמין

לחוד

לחוד בתולין ינקין עם גברין סבין: אמרתי אמרית במימרי לכיתיא
עליהון רגוז אבטל מן בני אנשא דכרנהון: לולי אלולי כעסא
דסנאה יתקף דלא יתגברון עליהון בעלי דבביהון ודלא יימרון
ידנן אתפרען לן מן בעלי דבבינן ולא מן קדם יי אתעבדת הדא:
גוי ארום אומא הדא אבדי עיצן בישן אנון ולית בהון סוכלתנו:
לו אלו חכימו ישראל וליפו אוריתא אתבוננומה הוי באחריותא:
איכה כד הוו ישראל לעין באוריתא ונטרין פקודיא הוה חד
מנהון רדיף אלף ותרין מנהון רבותא מערקין על דחטון וארגזון
קדמוי תקיף שבק יתהון ביד בעלי דבביהון: כי לא ארום לא
כרהצנן רחצנדון דאומיא על דחטינן וארגזנן קדמוהי אתעבירו
בעלי דבבינן דיינינן: כי מגפן ארום עמא האלין עובדיהון מדמין
לעובדא דעמא דסדום ומחשבתהון מדמיא למחשבתיה דעמא
דעמורה עובדין בישן מהבלן וממררן להון: חמת ארום עמא
האלין המתיה מדמיא לחמתיה דתניניא בזמן דשתין חמר
ירוזהון כידמי לרישי חויא פתנאי ואכזרואי ונזראי: הלא הלא
הוא כסא דדין פורענותא ממזג ומתקן גבי לרשיעיא חתים
באוצרי ליום דינא רבא: לי נקם דידי הוא נקמתא ואנא הוא
דמשלם לעדן דתמוט רגליהון דצדיקיא ארום קריב הוא יומא
דתברהון דרשיעיא ואשתא דגהנם עתידא להון ומזרז ומיתי
פורענותא עליהון: כי ידין ארום דאין הוא יי דינהון דעמא בני
ישראל ועל עבדוי צדיקיא הוא מתנחם ארום גלי קדמוי ארום
ממת ידיהון דצדיקיא ואנון שביקין ורטישין ולית להון דסעד
וסמיך: ואמר ואמר עתידין אומיא למימר הן הוא אלהא דישראל
תקיפא דאתרחצו ביה: אשר דהוון מקריבין קדמוי תרבי נכסי
קורבניהון והמר נסוכיהון הוון מקריבין קדמוי יקום כען ויפרוק
יתהון דהוון עליהון כמגנא: ראו חמו ארום כדון אנא במימרי
הוא ולית אלהא אוחרן בר מני אנא הוא דממית חיין בעלמא
הדין ומחיי מתיא לעלמא דאתי אנא הוא דמחי ואנא הוא
דמסי ולית דמשיזיב מן ידי: כי אשא ארום זקיפית ידי בשבועא
לשמיא ואמרית חי וקים אנא במימרי לעלם: אם אם אשני
כברקא חרבי ותתקף בדינא ידי ימיני אחזר נקמתא לסנאוי
ולבעלי דבביהון דעמי אשלם גמליהון להון בישיא: אשכיר ארוי
גירי מן אדמהון וחרבי תתכל בבשרהון מן אדם קטולהון דעמי
ושבייהון מן רישי גבריהון פולמרכיהון: הרנינו קלסו קדמוי עמיא
שבחו יתיה עמיה דבית ישראל ארום עלבון עבדוי צדיקיא הוא
תבע ונקמתא יחזיר לבעלי דבבוי ובחובי עמא לקייה ארעא
ויכפר על ארעיה ועל עמיה: ויבא ואתא משה ומליל ית כל
שבח פתגמי שירתא הדא במשמעיהון דעמא הוא והושע בר
נון: ויכל ואשלים משה למללא ית כל פתגמיא האלין עם כל
ישראל: ויאמר ואמר להון שוו לבביכון לכל פתגמין די אנא
מסהיד בכון יומא הדין די תפקדון יתהון ית בניכון למטר למעבד
ית כל מילי שבח אוריתא הדא: כי ארום לא פתגם ריקן הוא
מנכון ארום אחו הייכון ובפתגמא הדין תסגון יומין על ארעא
די אתון עברין ית ירדנא תמן למירת יתה: וידבר ומליל מימרא
דיי עם משה היך זמן יומא הדין למימר: עלה סק לטורא דעבראי
הדין טורא דנבו דאית בארעא דמואב דאית בלקבל ירחו וחמי
ית ארעא דכנען דאנא יהב לבני ישראל לאחסנא: ומות בהר
והתכניש בטורא דאת סליק לתמן והתכניש בשלם לות עמך
היך מה דאתכניש אהרן אחוך בהור טורא ואתכניש בשלם
לות עמיה. על דסרבתון בשם מימרי בגו בני ישראל במי

מצותא רקם במדברא דצין על דלא קדישתון יתי בגו בני
ישראל: ארום כלקביל תחמי ית ארעא ותמן לא תעול לארעא
די אנא יהיב לבני ישראל:

וזאת ודא ברכתא די בריך משה נביא דיי ית בני ישראל
קדם עד דלא יתכניש: ואמר יי מן סיני אתגלי למתן
אוריתא לעמיה דבית ישראל דנח ביקריה על טורא דשעיר
למתן אוריתא לבנוי דעשו וכיון דאשכחו כתיב בגוה לא תהוון
קטולין לא קבילו יתה הופע ביקריה על טורא דגבלא למתן
אוריתא לבנוי דישמעאל וכיון די אשכחו כתיב בגוה לא תהוון
גנבין לא קבילו יתה וחזר ואתגלי על טורא דסיני ועמיה רבון
מלאכין קדישין ואמרו בני ישראל כל די מליל מימרא דיי
נעביד ונקבל ופשט ימיניה מגו להבי אשתא ויהב אוריתא
לעמיה: אף חבב הלא כל גלי וידיע קדמוי דלא בנוי דעשו ובנוי
דישמעאל מקבלין אוריתא אלא כל כדין למחבביה עמיה בית
ישראל כות רבון דמלאכין קדישין דאף על גב דמיתי עליהון
יסורין סגין לא ניחין ולא שרכין מן אולפן אוריתא והא אנון
מדברין ואתין לרגל ענגוי ונטלין ושרין על פום דבורו:
תורה אמרין בני ישראל אוריתא פקיד יתן משה יהב יתה ירותא
ואחסנא לקהל שבטיא דבית יעקב: ויהי ויקום מלך מדבית יעקב
בכנישות ראשי עמא כחדא ישתמעון ליה שבטיא דבני ישראל:
יחי ראובן בעלמא הדין ולא ימות במותנא תנינא דבה מיתין
רשיעיא לעלמא דאתי ויהוון עולימוי עם גוברין במנין: וזאת ודא
ברכתא דבריך משה נביא דיי לשבטא דיהודה ואמר שמע
מימרא דיי בקל צלותיה דיהודה ולות עמיה תעיל יתיה מן
סדרי קרבא ידוי יתפרעון מן בעלי דבבוי וסעד וסמך מן סנאוי
תהוי ליה: וללוי ולשבטא דלוי בריך משה נביא דיי ואמר תומיא
ואוריא אלבישתא לאהרן גברא חסידא די נסיתא וקם בנסיונא
ובדקתא יתיה במי מצותא דרקם ואשתכח מהימנא: האמר דאמיר
על שבטא דלוי לאבוי ולאמיה לא נסיב אפין בדינא דתמר
וית אחוי לא חכים בעובדא דעגלא ועל בני לא קנא רחמין
בעובדא דזמרי ארום נטרו מימר פומך ובגזירת אוריתך אנון
זהירין: יורו כשרין אנון דילפון סדרי דינך לדבית יעקב
וגזירת אוריתך קהל שבטא דישראל ישוון קטורת בוסמין
טבין ויכלון רוגזך וקורבן גמיר לרעוא על גבי מדבחך יקרבון:
ברך בריך יי חילות שבטא דלוי וקורבן ידוי תקבל ברעוא תבר
חרץ דסנאיי ובעלי דבבוי יפלון ולא יקומון: לבנימן ולשבטא
דבנימן בריך משה נביא דיי ואמר רחימא דיי ישרי לרוחצן
עלוי מגן עלוי כל יומיא ובתחומיה תשרי יקר שכינתיה דיי:
וליוסף ולשבטא דיוסף בריך משה נביא דיי ואמר בריכא היא
מן קדם יי ארעיה ויוסף מן ברכת טלא ומטרא דנחתין משמיא
מן לעיל מן ברכת מבועי תהומא דנבעין וסלקין מן ארעא מלרע
עבדא פירין טבין מן טוב עללת שמשא ומבכרא ראשי מגדנין
בכל ריש ירח וירח: ומראש עבדא פירין טבין בזכות אבהתא
צדיקיא דמתילין לטוריא אברהם יצחק ויעקב ובזכות ארבעתי
אמהתא דמתילן לגלמתא שרה רבקה רחל לאה: וממגד עבדא
פירין טבין בזכות ארעתא ומליתה ועבד רעותא דמן דאשרי
יקר שכינתיה בסניא יתין כל ברכתא האלין ויתעבדון כליליא על
רישא דיוסף ולקודקודא דגברא דהוה שליט בארעא דמצרים
והוה זהיר ביקרהון דאחוי: בכור בכורותא ומלכותא ויקרא והדרא
דיוסף אנון ארום כמא דלית למפלוח בבכורי תורתא ולא

למשעברא

למשעבדא בקרני ראימא אלא היך תורא ורימנא מנגחין בקרניהון כך הוון עמא האלין בני שבטא דיוסף נפקין לקרבא לקבל סנאוי ומקטלין מלכין עם שלטונין אנון רברבתא דקטל יהושע בן נון מן אמוראי והוא מן שבטא דבנוי דאפרים ואנון אלפיא דקטל גדעון בר יואש מן מדינאי דהוא מן שבטא דבנוי דמנשה : ולזבולן ולשבטא דזבולן בריך משה נביא דיי ואמר חדתון דבית זבולן במפקכון לפרגמטיכון וחדון דבית יששכר במיתיכון בבתי מדרשכון : עמים הא עמא האלין דבית זבולן לטור בית מקדשא דיי יזדמנון ותמן יקרבון קורבנין קשיטין ארום תגרת ימיא יאכלון וסימתא דטמירן בחלא יתגלין להון : ולגד ולשבטא דגד בריך משה נביא דיי ואמר בריך הוא מן דאפתי תחומא דגד ניח ושרי כאריא וכאריותא ולית אומא ומלכו דתקום לקבליכון וכד הוה נפיק לקרבא לקבל סנאוי קטילו חכימין בני קטליא מפרק ראשא עד אדרעא : וירא וחמא מן שרויא ארום אתר מזמן תמן לבית קבורה מקבעין אבנין טבין ומרגלין ותמן משה נביא ספרהון דישראל קבור ויהוי היך מה דהוה עאל ונפק ברישי עמא בעלמא הדין כן יהוי עאל ונפיק לעלמא דאתי זכיתא עבד וסדרי דינוי אלף לבני ישראל : ולדן ולשבטא דדן בריך משה נביא דיי ואמר דן מדמי לגור בר אריון וארעיה תהוי שתיא מן בותניא : ולנפתלי ולשבטא דנפתלי בריך משה נביא דיי ואמר נפתלי שביע רעוא ומלי ברכן מן קדם יי מערב ימא דגינוסר ודרומא ירית : ולאשר ולשבטא דאשר בריך משה נביא דיי ואמר בריך הוא מבניא אשר יהי מרעי לאחוי בשמטא וארעיה תהוי עבדא משח כמיא : ברזל הא עמא האלין דבית אשר ברירין היך פרזלא וחסימין היך נחשא כיומי עולימתהון כן יומי סבותהון : אין כאל לית כות אלהא דישראל די אשרי יקר שכנתיה בשמיא וגותנותיה בשחקי מרומא : מענה במעונה אשרי שכנתיה מן לקדמיהון ומתחות גבורתיה הוא מדבר עלמא וטרד בעלי דבביכון מן קדמיכון ואמר במימריה למשיציא יתהון : וישכן ושרון ישראל לרוחצן לבלחודיהון מעין ברכתא דבריך יתהון יעקב לארעא עבדא חמר ומשח אף יי מיא דאית מעלויהון אתפקדו למחתה להון טלין ומטרין : אשריך טוביכון ישראל מן כותכון עמא דפורקנהון מן קדם יי מגין סעדכון ותרים חיליכון ושריר סייף גיותנותכון יתברדון בעלי דבביכון מן קדמיכון ואתון בית ישראל כד תהוון לעין באוריתא ונטרין פקודיא על פרקת צורי מלכיהון תהון דרסין : ויעל וסליק משה מן מישרא דמואב למורא דנבו ריש דרמתא דאית לקביל יריחו וחוי ליה יי ית כל ארעא ית גלעד עד דן דקיסרין : וית כל ארעא דנפתלי וית ארעא דאפרים ומנשה וית כל ארעא דיהודה עד ימא אחריא : וית דרומא וית מישרא בקעת דיריחו קרתא דעבדא חומרין היא זעיר : ויאמר ואמר מימרא דיי לי אמר משה נביא דא ארעא די קיימית לאברהם ליצחק וליעקב למימר לזרעית בניך אתן יתה חמי יתה בעינך ולתמן לית את עבר : ומית תמן משה עבדא דיי בארעהון דמואבאי על פום גזירת מימרא דיי : וקבר יתיה בחילתא בארעהון דמואבאי כל קביל טעות פעור ולא חכם גבר ית קבורתיה עד יומא הדין : ומשה בר מאה ועשרין שנין בזמנא דאתכניש לא כהין עינוי ולא אשתנון זיוהון דאפוי : ובכון בני ישראל ית משה במשרא דמואב תלתין יומין ואשלימו יומי בכותא אבלא דמשה : ויהושע בן נון הוה מלי רוח דחוכמא ארום סמך משה ית ידוי עלוי ושמעו ליה בני ישראל ועבדו היך מה דפקיד מימרא דיי ית משה : ולא קם נביא בישראל כמשה די חכים יתיה מימרא דיי ממלל כל קביל ממלל : לכל אתיא ומופתיא ונסיא פרישתא דשלח יתיה מימרא דיי למעבד לארעא דמצרים לפרעה ולכל עבדוי ולכל ארעיה : ולכל ידא תקיפתא ולכל חזותא רברביא די עבד משה חמין כל ישראל :

כוונת התורה להגאון מ"ע ספורנו

אמר הגאון המחבר ז"ל. מרוב עבודת וטרדת בני עמנו מאז גלו ברוב גולים אבדה חכמת טוב טעם ודעת התורה והמצוה. ובכן הרחיבו פיהם רבים חללים באו וחללוה באמרם היותה סרת טעם עם ספרי ספורי נמנעות ודעות אשר נותה להאמין בלי שום מופת שכלי מעיד עליהם עם היות האמונה ציור דבר בנפש ועמו איזה טעם מטה לב לחשוב שיהיה כן חוץ לנפש כמו שיצוייר בנפש והנה כל זה דבר בלתי אפשרי לא תפול עליו מצות שום מצוה ובכן היינו בעיניהם מיוסדים על אדני תהו ונמצא שם שמים מתחלל : לכן קדמתי אני הצעיר עובדיה יצ"ו בכמה"ר יעקב ספורנו זלה"ה להודיע קצת מופתים שכליים על יסודות החלק העיוני בתורת אלהינו בספר קראתיו אור עמים נתונים המה מפי עליון בתורת קדשו בספור מעשה בראשית וזולתו כאשר בארתי שם כיד ה' הטובה דמטוביה ייטיב לעמיה : ובהיות הבדל מעלת כל פעולת משכיל בין רב למעט כפי מעלת התכלית המכוון ממנה הנה ראוי שהמכוון בתורת אל עליון אשר כתב להורות גדלו וטובו יהיה תכלית נכבד מאד מצד הידיעה והמודיע כאשר ביאר היות כן בפועל באמרו ית' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי : ובכן ראוי להתבונן כי אמנם התורה אשר שם משה מצוה ועושה לפני בני עמנו היה המכוין בה לקדש ישראל להיותם נצחיים ומאושרים לחיי עולם לרצון לפני אל עליון מקדשם וזה בהדמותם אליו כפי האפשר בעיון ובמעשה כאשר היה המכוון מאתו בכל המין האנושי באמרו ית' נעשה אדם בצלמנו כדמותנו : ולמען השיג זה נתן בתורתו חלק עיוני הנקרא תורה בראשונה ובעצמותה וחלק מעשי הנקרא מצוה באמת כאמרו ית' והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. ועמהם חלק ספוריי מגיד דרכי טובו וחסדיו וקצת נפלאות עשה אשר קצתם שם זכר למו מיד ולדורות כענין רקיע של יום שני ההכרת בירידת המטר ונובא הים על החול ולא יעברנהו במקום השמש בגלגל רביעי שהיה מקומו לפי טבע מעלתו בשמיני וכל אלה במעשה בראשית וענין נסיית מהלך השמש בענין המבול וענין והשמותי את הארץ בגלות ישראל ממנה שלא יכחישנו זולתי איזה עקש מבקש להכחיש את המוחש ומודיע קצת פעולות ראשונים ואיך קצתם השיגו ארכות חיים וקצתם נספו בהפכם למען יתבונן קורא בם איזה הדרך שכון אור : אמנם המכוון בחלק העיוני ממנו הקודם בזמן במעלה ובסבה כאמרם ז"ל נמנו וגמרו תלמוד גדול הוא בלי ספק להבין ולהורות במופתים שכליים את מציאת האל ית' ושהוא עצם משכיל נבדל מחומר ממציא כל זולתו בלתי נושא קודם. יודע כל זולתו בידיעת עצמו. ובזה החלק יהיה הוא ית' נורא תהלות אצל המעיין לא מיראת עונש אלא בהכיר רוב גדלו אמנם בידיעה על היותו גומל ועונש תהיה יראתו יראת עונש וחקות שכל בלבד : ומזה החלק העיוני הוא להתבונן בדרכי טובו ורחמיו על כל מעשיו ובפרט על המין האנושי אשר ברא בצלמו כדמותו למען ישתדל המעיין בהכירתו להדמות לבוראו כפי האפשר ולדבקה בו לרצון לפניו כי חפץ חסד הוא ומזה ימשך היות האדם אוהב לאל ית' בלי ספק בפרט עם קרובו אשר בחר בו ברחמיו וברוב חסדיו : ובידיעת שתי אלה יקנה המתבונן חיי עולם בעצמו את שכלו הכחיי אשר אין לו מציאות בפועל בתולדתו זולתי בכח בלבד שיקנה בהתבוננותו עצמות שכלי נמצא בפועל ויהיה עוד נצח כפי טבעו כאמרו ית' כי הוא חייכם : וממנה כמו כן ימשך השתדל המתבונן ללכת בדרכי טובו ית' להדמות אליו בפרט לרצות אל הזולת כפי האפשר לרצון ולדבקה בו כאמרו יתברך והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ואמרו ז"ל זה אלי ואנוהו מה הוא חנון וכו' וזה שקבעו מעלת ואנוהו

אני והוא כאומר אהיה כמוהו ובזה יאושר לחיי עולם יותר מכל זולתו כאמרו הן לה' אלהיך השמים וגומר רק באבותיך חשק ובכן אמרו ז"ל גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת ובזה יושג התכלית המכוון מאתו יתברך במין האנושי ובפרט בעמו וכל אלה החלקים היו אצל אבותינו הקדושים וקצת צדיקי הדורות קודם מתן תורה ובכן מצאו חן לפניו כמשפט לאוהבי שמו. אמנם המכוון בחלק המעשיי ממנו הוא על צד הכוונה השנית וזה לכוין האדם בפרט האומה ישראלי' ולהדריכה אל הכוונה הראשונה והנמשך ממנה והנה זאת הכוונה השנית בחלק המעשיי הנה תמצא עמודיה שבעה:

א כי אמנם קצת המצות כמו תבנית המקדש וקדשיו ולבושי משרתיו ועבודת קדושיו ושהרתם. ומתנות המשרתים גם הם כולם לכונן לב טהור אל הכוונה הראשונה בהכנעת מביא הקרבן בהתיצבו עליו ובכוונתו בפרטי העבודה בו ובתפלתו ווידויו בעת סמיכתו על ראש הקרבן ולהרחיק כל מזיק ומטמא כמו הסרת הבדים ורוח הטומאה וזולתם ולעורר לתשובה בכל אלה וידוי י"ה ועניו:

ב ומהם להרחיק דעות משובשות כמו הרחקת ע"ג ומיני תשבילים והופני עבודתם נפדה ובשמירת מקראי קדש לקרוא בהם בשם ה' גם להמון להרחיק מהם דעות משובשות ולהודיעם קצת אמרי אמת ודעות אמתיות והופן שמירת מצות האל ית' וההדמות אליו כפי כח המקבלים בגמילות חסדים וזולתה:

ג ומהם לתקן מפרתי השכל בתולדה כענין באיסורי עריות ונדה וזבה וזולתם:

ד ומהם לתקנם בענין מזונם באסורי מאכלות:

ה ומהם לאות כי חלק ה' עמו כענין מילה ושבת:

ו ומהם לזכרון לעובד כענין ציצית ותפילין ומזוזה:

ז ומהם בתקון הנהגת הבית והמדינה כענין המשפטים וזולתם. והמכוון בחלק הספוריי בה. הוא להודיע בנסיון הקדמונים אורח חיים למעלה למשכיל וזה בהודיע דרכי צדיקי הדורות ופרטי פעולתם אשר בם מצאו חן בעיני האל יתברך למען יצא האדם בעקבותיהם ולהודיע כמו כן קצת פעולות רשעי הדורות אשר סרו מן הדרך המכוון מאת האל יתב' אל השכו. למצוא עונו לשנוא למען ירחק המעיין מכל דרכיהם ויתן תמים דרכו ולהודיע כמו כן הנסיון הנעשה לצדיקים תאתו ית' לפעמים להודיע בקהל קדושיו ומלאכיו ולהגיד כי ישר ה' בתתו לצדיקים מעלה על מלאכי השרת ובכן אמר המלאך לאברהם כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ממני בבחירתך וזה כי לא חשכת את בנך את יחידך וע"ז הדרך אמר למען אנסנו ואמר ולמען נסתך להיטבך באחריתך ואמר כי מנסה ה' אלהיכם אתכם לדעת וזהו שידעו מלאכי השרת צדק דיני בתתי לכם מעלה עליהם. ולהודיע איך רשעי ארץ סבבו וגרמו ברב רשעם לדורות רעות רבות וצרות כענין בחטא אדם הראשון שנקנסה מיתה על ידו וחטא דור המבול שהיה סבה להשתנות הזמנים וקלקול היסודות והמזונות וקצור הימים. וחטא דור הפלגה שסבב בגלול הלשונות ותוספת קצור ימי חייהם. וחטא סדום ובנותיה שהיו אז מבחר הישוב ונגרשו בה כל פנים וחטא ישראל בעגל. אחר שהשיבם במתן תורה למדרגת אדם הראשון קודם החטא כאמרם ז"ל פ"ק דע"ג חרות על הלוחות חירות ממלאך המות. ולמען דעת צדקות ה' ודרכי טובו הודיע איך ברב רחמיו השה כלפי חסד לתקן את אשר עותו כנגד מה ותיקן קצת ענין אדם הראשון בהוציא להם מן הארץ נאות למזונו מכל זולתו להאריך ימיו כנגד מה כאמרם ז"ל (פסחים קי"ח ע"א) כשא"ל הקב"ה ואכלת את עשב השדה זלגו עיניו דמעות אמר לפניו רבונו של עולם אני והמורי נאכל באבוס אחד כיון שאמר לו תאכל לחם נתקררה דעתו. וענין דור המבו' תיקן קצת בהתירו למין האנושי למזונו את בשר כל ב"ח זולתו ובהפיל אימתו על שאר בעלי חיים. ותיקן ענין ישראל בחטא העגל בהשיב שכינתו בתוכם באופן מה וזה בעשיית משכן וכליו ומשרתיו וקרבנותיו ובהרחיק כל מיני הטומאה ובמיני טהרה מהם בטבילה והזאת מי חטאת וכפרת קצת החטאים בקרבן למען ישיב שכינתו בתוכם כאמרו ית' ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ככל אשר אני מראה אותך וזה טעם תבנית המשכן וכליו כו' ולא באופן אחר ועם כל זה אמר יתעלה השכן אתם בתוך טמאותם: ובכן ראוי להתבונן כי אמנם קודם לחטא העגל היכף אחר מתן תורה לא היו ישראל צריכים לכל אלה למתן השרות שכינתו בתוכם ולא נצטוו על עשיית משכן וכליו וכהניו ומשרתיו ולא על שום קרבן לחובת צבור או יחיד כלל זולתי אחר מעשה העגל כאמרו ית' כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח. אבל הודיעם אז תיכף שאינם צריכים לכל אלה לשום אמצעי להשרות שכינתו בתוכם ולא התחייבו לשום זבח ולא משכן וכליו ואמר שאם ישנדבו עולות ושלמים יספיק מזבח אדמה ואמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי והוא כל מקום שיקרא במאת בית אלהים כענין בתי מדרשות וזולתם אבוא אליך וברכתיך. וכל אלה ביאר תיכף אחר מתן תורה כאמרו כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם וגו' ואחרי כן תיכף נתן המשפטים ובכן בדרך משה רבינו אז מן ההר אל העם אשר עמדו מרחוק ביראתם הגיד להם את כל דברי ה' אשר בפרשת כה תאמר הנזכר ואת המשפטים אשר תיכף אחריה ולא הגיד דבר ממצות משכן וכליו ועבודותיו ומשרתיו כלל אבל בנה מזבח והקריבו הבכורות עולות ושלמים בלבד ועליהם כרת הברית ועלה אז הוא והזקנים וראו את אלהי ישראל בעודם משתמשים בהוסיהם כאמרו ויאכלו וישתו: אמנם אחר חטאם בעגל גם כי בתפלת משה בחירו נעתר לשאת חטאם ולהשרות שכינתו בתוכם עכ"ז אמר ועשו לי מקדש וגומר ולא באופן אחר כי לא השיבם כלל אל מדרגת מעלתם שהיו בה קודם: ובכן הורה באופן תבנית המשכן וכליו ומקומם ומשרתיו וקרבנותיו ומיני שרות על היות תכלית המכוון מאתו שישיגו בני עמו שלמות בנפש השכלית עד הדמותה לבוראה כפי האפשר בעיון ובמעשה למען יזכו לחיי עולם ושיבורם. השבור כבודו ולמפיר בלעודהו: והורה על אופן השגת זה בשותו לבבה ארון עץ המורה על גוף נפסד על נקלה. מצופה זהב מבית ומחוץ להורות על הכם בתורת קדשו המאיר בפשטותיו ודרכי טובו לזולתו וכל היותו תוכו כברו כאמרם ז"ל (יומא פרק בא לו) כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו ת"ח שנאמר מבית ומחוץ תצפנו ובתוכו שם לוחות העדות אשר בהם כללי התורה והמצוה. ועליו כפרת עם כרובים מורים על עצמים נבדלים מחומר כמו הנראים לנביאים והם פורשים כנפים שלמעלה להורות על התבונן בעניני האל ית' וגדלו וטובו. ופניהם איש אל אחיו. מורה על היות שלמות שכל נקנה על ידי פועל והתפעלות וזה בהשפע' המוביל אל הכח השכלי מן המדמה וקבלתו על אופן מושפע מחומר והם פונים אל הכפרת להורות עם היות זה השלמות נקנה אל נכון בהביט אל התורה המכוסה בכפרת כענין גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך ויעד על הראות השכינה שם במקום קנין השלמות ההוא כאמרו ית' ונועדתי לך שם וקרוב לזה מה שאחז"ל אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד: ובכן טוב שיהיה מקומו בית קדש הקדשים ולא יופיע שם זולתו וטוב שיהיו סביביו יריעות עם הכרובים ולפניו מסך מבדיל בינו ובין כל זולתו כמו כן עם כרובים: וחוצה לו מקום הקדש עם יריעות וכרובים ובתוכם מנורה בדרום שהוא ימין מורה על תלמידים שעוסקים נר תמיד בעיון ויזכה לקפורת מורה על היותם נותנים ריח במדות ובמושכלות ושלחן בצפון שהוא שמאל מורה על מזונם המצוקם בשמאלם ע"כ הכוונה השנית ולפני הקדש מסך בלתי כרובים מבדיל בינו ובין החצר אשר בו ההמון וכל זה נקרא משכן ה': וסביב למשכן מרחוק חצר המשכן אשר שם מקום ההמון ובתוכו מזבח העולה לכפרת פשעיהם לכל חטאתם וזה בתשובה ווידוי בעת הסמיכה וזולתו ובמיני הקרבנות עם כוונת המביא והכנעתו. ולו קרנות מורים להרים קרן לעמו ולידות את קרנות הגוים ועמים ינגח ומורדי אור. ומקומו לפני ה' כי צפונו לפני פתח ההיכל ולו כבש בדרומו: ושם משרתי המקדש הכהנים והלוים ובראשם הכהן הגדול לבוש בבגדי קדש לכבוד ולתפארת וזה לכבוד קונו ושיהיה מכובד ונחשב בעיני תלמידים אשר שמות השבטים לבין שתי כתפיו ועל לבו מפותחים על האבנים. אמנם האבנים אשר על לבו הם במלואותם מורים על תלמידים שהגיעו להוראה בשלמותם ולא כן האבנים אשר על כתפיו: ובכן על האבנים אשר על לבו אמר ית' לזכרון לפני ה' תמיד וקראם משפט בני ישראל כי בגללם יהיה לפניו משפט בני ישראל לזכות: ואחרי כהן הראש הכהנים ההדיוטים והלוים שכולם בכלל תלמידיו יפוצו מעינותיו חוצה להמון בעיון ובמעשי כאמרו יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל: ובכן עבודת הקרבנות ומשמרת הקדש סרו מן הבכורות מאז שחטאו בעגל וניתנה עבודת הקרבנות לכהנים בלבד ומשמרת הקדש גם ללוים עם עבודה משיר: ולזה נתן ללוים מאת בני ישראל מעשר דגן תירוש ויצהר חלף עבודתם ולכהנים מתנות כהונה ותרומת כל. על היותם מכפרים על כלם במיני עבודת הקרבנות וזולתם: אמנם מיני הקרבנות הם עולה וחטאת ואשם ושלמים ממיני הבהמות. ותורים ובני יונה מן העוף לחטאת ולעולה בלבד וסולת חטים וקמח שעורים ובכורים. ושמן ולבונה למיני מנחות ועל הכל מלח: וראוי להתבונן כי נבחרו לזבחים ממיני הבהמות המינים היותם נמצאים ומועילים לאדם בהמציא לו לחם ושמלה ומזון בחלב ויותר נאותים בבשרם למזונו בהיות מזגם וכחם החיוני דומה למזג האדם יותר ממזג שאר בעלי חיים: ולזה יאות שיהיה דמם הנושא לכח החיוני שלהם הוא כנפש מכפר. וממיני העוף נבחרו כמו כן היותר נמצאים ונאותים למזון האדם וזה בהיותם יותר דומים לו במזגם ובמזג דמם וכחם החיוני וכלם נרדפים ובלתי רודפים כלל כמו שהזכירו רז"ל (ב"ק צ"ג ע"א): וייחד לעולה שהיא כולה לגבוה הזכר בכל מין. ולשלמים שהם קדשים קלים אם זכר אם נקבה. וייחד לחטאת כחטא הגדולים שבדור והם הכהן המשיח והסנהדרין את הפר שהוא הנכבד מכל מיני הנזבחים בגדלו וכחו ותועלתו לאדם והדמותו למזגו הנזכר ולעבוד אדמתו. ולחטאת המלך וחטאת הצבור ברגלים ייחד שעיר עזים כי אמנם מן העזים רק היזק לאדם בשדו' וכרמים כאשר הוא מפורסם אצל עובדי האדמה ואולי לזה נקראו השדים שעירים. לרב היזקן לאדם במה שאפשר להם. ולזה קראם רבותינו ז"ל מזיקין ולזה נבחר מין העזים לכפר על חטא המזיק בלי ספק למען יכופר בזביחתו ודמו עם כוונת המקריב בהכירו נזק החטא עם היותו משכים להכניע יצרו הרע או לאבדו מכאן ולהלאה ונבחר זכר העזים השלם במינו לחטאת המלך והצבור. ולחטאת עם הארץ אשר הוא למטה ממעלת המלך והצבור ייחד כשבה או שעירה: אמנם קרבן עולה ויורד הושם בחטא שבועות וטומאת מקדש וקדשיו. ויולדת ומצורע. כי הם יקרו הרבה בבכורי דלים הנכשלים בכמו אלה להשוב אל ה' תועה ולתת תפלה בצרת עניים ומרודים: ובענין פרטות עבודת הקרבנות עם כוונת המקריב ראוי להתבונן שהכוונה בהם הוא שיקנה מביא הקרבן קביעת תכונה בנפשו בהתיצבו על קרבנו ויהיו מכוין אל פרטי הנעשה אז בפעל יותר ממה שיקנה בציורו ובמחשבתו בזולת אלה. כי אמנם הפשלות בעת העשותן בפעל לכורות על דבר יעוררו המדמה גם אחרי כן להוביל אל הכח השכלי ולהתבונן בדבר אשר הורו עליו ובכן יקבעו תכונה בנפש כענין קנין סודר לקיים כל דבר: ובכן בדבר הכפרה בדם ראוי להתבונן. ראשונה שהנושא לכח החיוני הוא הוא הדק הנמצא בדם. שנית שהכח החיוני הוא שרש לכל כחות הב"ח, ג' כי בכל אלה מותר האדם מן הבהמה אין. והנה בהתבונן מקריב הקרבן שאין יתרונו על הבהמה זולתי בזה הכח החיוני בו והנאצל ממנו ישרהו בו לשלמות צלם אלהים אשר בו ע"כ הכוונה הראשונה. ולקיום המצות אשר על צד הכוונה השנית ובכן ישכים לכונתו לזה מכאן והלאך וזה יצייר בתת בשופך הדם על המזבח ובכן ראוי שיהיה זה כופר נפשו בלי ספק כאמרו כי הדם הו.. בנפש יכפר: ואחריו הקטרת החלב הנוטה למותר בב"ה יותר משאר הגוף באופן ביוכל להיות חי בריא זולתו או במעט ממנו הנה יבין המקריב בהשו אותו למזבח בראוי שיהיה השוף אצלו על ההכרחי לו לגלהם

תפלה נתון לכבוד קונו כענין בדוד כאמרו ואני בעניי הכינותי לבית אלהי זהב ככרים מאה אלף וגומר: ואחריו אברי החוש והתנועה והמזון אשר בם יתבונן המקריב שראוי שתהיינה כל פעולתם מכוונה לרצון לפני ה' בעיון ובמעשה ובזה ידבק בו כענין בדוד כאמרו אשר הלך דוד אחרי בכל לבבו לעשות רק הישר בעיני: והנה קודם מעשה העגל היו הקרבנות באים נדבה בלבד כמו שנהגו בהם צדיקי הדורות אמנם אחר העגל היו קצתם חובה לצבור כענין התמיד והמוספין ומנחתם ונסכיהם וקצתם חובה ליחיד ולצבור והם החטאות וקצתם ליחיד בלבד והם האשמות אמנם נסכי יחיד וקרבן צבור בע"ג נצטוו אחר ענין המרגלים שהיו אז יותר מקולקלים: ובלעדי אלה ראוי להתבונן בקצת קרבנות יתן דמם על בין הבדים ועל הפרכת ועל מזבח הזהב להזכיר זכות חכמי הדור השלמים אשר יורה עליהם הארון והם אשר תכלית כל פעולתם לכבוד קונם להביט נפלאות מתורתו ולהיותם דומים לו ית' כפי האפשר ע"ד הכוונה הראשונה וזה בהבין יראת ה' ודעת קדושים משרתיו בהם העצמים נבדלים אשר יורו עליהם הכרובים: ובקצתם יהיה מתן הדם על הפרכת ועל מזבח הזהב להזכיר זכות התלמידים שיורו עליהם העומדים שם את פני ה' כנז' והיו ההזאות בקצתם שבע להזכיר להם עסקם גם בשבע מיני המצוות אשר ע"ד הכוונה השנית כנז' ושירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון אשר נגד ההיכל להזכיר זכות ההמון העוסקים בחלק המעשיי גם כי אולי יהיה עסקם בו ע"ד ההרגל בלבד:

אמנם בכל החטאות אלה הפנימיות יהיה עורם בשרם ופרשם למאכולת אש חוץ למחנה ואל המזבח לא יעלו להורות על כובד אשמת ההמון אשר פעולתם מכוונת לחיי שעה ולבקשת מותרות אבל הענין האלהי בעיון ובמעשיי ושריית שכינתו בתוכם רחוקה מכליותיהם ולא יעלו על לב אלא כלל: ובקצת הקרבנות יהיה הדם על מזבח החיצון בלבד. ומהם העולה אשר דמה על המזבח סביב בזריקת שתי מתנות שהם ד' ובהם יתבונן מביא קרבן שראוי שתהיינה כל פעולות הכח החיוני סובבות לכבוד קונו כענין ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'. וכן תהיינה כל פעולות אברי הגוף וחלקיו מכוונות לעבודת האל יתברך ובזה יהיו לריח ניחוח: ואחר הקטרת אחד הדק מן העולה על המזבח יהיה קצתו הנשרף לתרומת הדשן אצל המזבח וקצתו היותו שרוף יוביל אל מחוץ למחנה אך אל מקום טהור להורות על הבדל מדרגות אישי ההמון בענין היות לרצון לפני ה'. וממיני הקרבנות קרבן החטאת הבא אל חייבי כרת אשר יתן ד' מתנות על ד' קרנות המזבח מדמה שהם ב' במערב נגד ההיכל הנקרא לפני ה' מורים להרים קרן לעמו ולשבי פשע ולכן לא הבדיל מקום שחיטה בין חטאת לעולה וכמאמר רז"ל וב' אחן במזרח נגד חוץ. מורים לידום את קרנות הגוים והבלתי שבים: ואף גם זאת מביא המקריב עם העולה וכן עם השלמים מנחה ונותן לכהנים מורי צדק ומכפרים בעבודתם. ונסכי יין שנצטוו לצבור אחר מעשה העגל בקרבנותם ונצטוו גם בקרבן יחיד אחר מעשה המרגלים מורים על היות מביא הקרבן מכאן והלאה משליך מנגד כל תאות התענוג בלתי הכרחי לרצון לו לפני ה' לא כן מחטאת ואשם בהיות מביא הקרבן בבואו נזוף קצת: ושירי דם החטאת היה שופך על יסוד דרומי לא על יסוד מערבי או צפוני שהם לפני ה' ובזה יכוון מביא הקרבן שיצטרך לעשות לב חדש ודם חדש לרוח חדשה להבא שיהיה ראוי להיות קרוב אל משכן ה' ולא ישוב לכסלה. ומהם האשם אשר דמו ניתן ב' מתנות שהן ד' כמו העולה והשלמים ולא על קרנותיו כמו החטאת ולא ישפוך שירי הדם (א"ה לדברי הגאון ז"ל אינו צריך שפיכת שירים רק בחטאת. ולא בעולה ושלמים. ובודאי פשטא דקרא משמע הכי. כי לא נכתב שפיכת שירים כי אם בחטאת פנימית וחיצונית ולא בקרבן אחר. אבל באמת תלמוד ערוך הוא בידינו כי כל הקרבנות טעונין שפיכת שירים על יסוד המזבח. והוא בזבחים דף נ"א ע"א. תן יסוד למזבחה של עולה. ופרש"י. תן תורת שפיכת שירים להלכות מזבחה של עולה שיהא המזבח טעון בעולה ובכל דמים הניתנין עליו שפיכת שירים אל היסוד. ומסיים ומשום דבעולה לא כתיב שפיכת שירים וכו' הרי מפורש כי כל הקרבנות טעונין שירים כמו החטאת. וכן פסק הרמב"ם הלכות מעשה הקרבנות פ"ה הלכה ו"ו שכולן נשפכין על יסוד דרומי. וכן ההלכה רווחת בישראל. ומה שלא נכתב בפירוש שפיכת שירים אצל שום קרבן רק בחטאת לבד. כבר מבואר טעם לשבח בפירוש אדרת אליהו פ' ראה פסוק ודם זבחיך ישפך וע"ש. ובאמת אין להאמין על פה קדוש שהיה מן גאוני קדמאי כאשר הראה בקיאותו בכל הפירוש שלו שיאמר היפוך התלמוד והספרי פ' ראה ואין זה רק תלמיד טועה העתיק דברי תורות ותלה בהגאון ז"ל והשם יצילנו משגיאות) כי אינו בא על חיוב כרת אבל על מעילה בקדשים בלבד שהיא למטה מחיוב כרת ובחטאת ובאשם ובשלמים צוה להקטיר על המזבח החלב ויותרת הכבד שהיא המסך בין אברי הנשימה ואברי המזון המניע את אברי הנשימה. והכליות שהם ראשית אברי הזרע להורות על היות מביא הקרבן נותן כל אלה בנוכו בפעולותם מכוונות לעבודת האל יתברך מכאן ואילך וכהנים משלחן גבוה קא זכו בשירי הקרבן ולזה נאכל לכהנים מורי צדק במקום קדוש אשר שם עדת אל מורים מיפרים בתורת חסד על לשונם בשלחן אשר לפני ה' ויהיה בזה תשלום כפרה למביא הקרבן כמשז"ל (פסחים נט:) הכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים: ומהם השלמים אשר כלם דורון לאל יתברך בהקריב המקריב המתנדב דרכי טובו ותגמולוהי עלינו תמיד: ובכן דמם ניתן על המזבח סביב. ב' מתנות שהם ד' כמו העולה. והאמורים למזבח כמו בחטאת ואשם עם הכוונה בהם כמו הכוונה בחטאת ואשם וזה בהכיר בעל הקרבן כמה קטן מכל החסדים אשר גמל עליו האל יום יום. ומשאר הקרבן זכו הכהנים בחזה אחר התנופה המורה על קבלתם הדבר מאתו יתברך והשאר נתן הוא יתעלה לבעלים לשמוח בו על מדת טובו ית' והבעלים ירימו מחלקם את השוק תרומה לכהן ובכלם מנחה ונסכים כמו בעולה עם כוונת המקריב בהם כמו בעולה: ואם על תודה יקריב שהיא להורות

על היות נס וחסד פרטי שקיבל מביא הקרבן ירבה בה לחם חמץ ומצה להרבות אוכלין לשמיע בקול תודה ולהורות בחמץ על תנועת הנפש הנפסד בחמלת ה' עליו: ובכל הנאכלים קבע זמן לאכילתם נאות לזה שלא יחדל בו טוב הכוונה הראויה באכילה ההיא. ובכן האריך זמן בשלמים ובכור ומעשר שהם לשמחה. בה ישמח ישראל בעושיו ויאריך יותר זמן הכוונה בהם. ובתודה אמנם שהיא על נס פרטי קיצר הזמן כי לא יאריך כל כך הכוונה בו: ועורות כל הזבחים הבלתי נשרפים הם לכהנים שיוכלו לכתוב עליהם ספרי קדש ללמוד וללמד למען יעמדו ימים רבים: אמנם מיני מנחות נדבה הם כלם דורון לאל יתברך שנתן למשרתיו. והוא רמוז מורה על היות המנחה לרצון לפניו בהקטרת קומץ ולבונה ע"ג המזבח ושירי המנחה נתן לכהנים משרתיו. והנה מיני מאפה תנור מרחשת ומחבת הם כפי המין שהוא יותר חביב אצל המקריב ונותן לדורות את היותר חביב בעיניו כמשפט. אפס כי במנחת חוטא וסוטה שהם לכפרה לא יהיה שמן ולבונה. ומנחת העומר שעורים לתת תודה על הבכורים ומנחת סוטה קמח שעורים לכפר על מעשה בהמה בהסתרה גב אם לא קלקלה. אבל במנחת סולת אין שם מיני מאפה תנור מרחשת ומחבת אלא סולת שמן ולבונה אשר הקומץ מהם והלבונה למזבח והשאר לכהנים ורשאים לאכלם בכל מאכל כרצונם כי אין ענינם תלוי ברצון המקריב: ועל כל מיני הזבחים והמנחות צוה לתת מלח להורות על היות התכלית המכוון בהם דבר בלתי נפסד אבל נצחי ומציל מן ההפסד כענין במלח: אמנם המלואים היו חטאת עולה ושלמים אפס כי נשרף החטאת שלא היה ראוי שיתכפרו בהכלם הם עצמם את חטאתם הבא לכהן אותם וכמו כן ניתן השוק ע"ג המזבח כי לא היה שם כהן זולתם שיהיה ראוי שירימו השוק לתת לו תרומה: אמנם בענייני קרבנות המוספין ראוי להתבונן כי עם היות בכולם לעולה פרים אילים וכבשים ושעיר לחטאת ומנחה ונסכים הנה במוסף השבת אין בו קרבן חטאת כלל כי אם עולות כבשים לכפול התמיד להיות בו להם משנה למזבח להורות על מעלת השבת בברכה וקדוש על כל שאר הימים להיותו יום מיוחד לתכלית המכוון בכל ששת ימי בראשית ומעשיהם אשר כלו בו וכן היה מן הראוי ליחדו להבדל בו להביט אותו התכלית. ובכן ראוי להתבונן מיני המוספין אשר בהם פרים אילים וכבשים לעולה ושעיר לחטאת ומספרם: אמנם ראוי להתבונן כי מין השור היותר נכבד מכל מיני הבהמות הנבחרות לקרבן וזה בגודל גופו וכחו כאמרם ז"ל מלך בבהמות שור וכמו כן תועלתו למין האנושי כאמרו ורב תבואות בכח שור ובטוב מזונו כאמרם ז"ל מובחר שבבהמות שור ואחריו במעלה הוא מין האיל ברב תועלתו למין האנושי בצמרו לשמלה ומזונו וגם בקרנותיו ועצמותיו כמו שהזכירו הז"ל בבלהי קנין. ואחריו במעלה הכבש שהוא ממין האיל אלא שהוא בלתי שלם אמנם הוא נכבד מן העז בתועלתו לאדם ויותר נבחר לקרבן מן העז כאמרם ז"ל כבשים קודמין לעזים. ואחריהם מין העזים ובכן נבחר לחטאת בפרט בחטאת נשיא ובחטאת צבור: ובכן במוסף ר"ח וחג המצות וחג השבועות היו פרים שנים מורים על שני החלקים הראשונים המכוונים בתורה בכללה ע"ד הכוונה הראשונה כנזכר שהם יראת האל יתעלה ואהבתו הנמשכים לחלק העיוני ממנה. והאיל אשר אחריהם במעלה מורה על החלק השלישי בכוונה הראשונה והוא התכונה בנפש ללכת בדרכיו בפרט במשפט ובצדקה למען הדמות אליו כפי האפשר לרצון לפניו. והכבשים אשר הם אחריו במעלה הם שבעה במספר להורות על שבעה חלקי המעשה הנזכר לעיל אשר הם ע"ד הכוונה השנית. ואחריהם במעלה מין העזים והוא נבחר להעביר את רעת החטאת הצבור בפרט בטומאת מקדש וקדשיו כמו שאמרו ז"ל: אמנם בר"ה ויה"כ יהיה הפר במוספין אחד בלבד כי עיקר העסק בהם בחלק יראת ה' בלבד ולא בהלל וזמרה אשר הם מאהבה כמו בשאר המועדים כאמרם ז"ל (ר"ה ל"ב ע"ב) אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו וישראל אומרים שירה: וכן בשמיני עצרת אשר הוא מורה על ימות המשיח או העה"ב אין שם אלא פר אחד בלבד וזה כי אמנם יהיה רב העסק אז באהבתו יתברך בלבד כאמרם (פסחים נ' ע"א וע"ב) העולם הבא כלו ביו"ד ה"א שהוא מדת רחמים שממנה האהבה ואמרז"ל והתהלכתי בתוככם אטייל עמכם בגן עדן ולא תהיו מזדעזעים מפני: וענין הכבש לעולה בהניף את העומר והוא דורון לאל ית' על ראשית הקציר להתירו להדיוט כענין ברכת הנהנין: וענין קרבן שתי הלחם שהוא ביום מתן תורה שהיה עניינו ואופן הגלותו יתברך לשבב לנו יראת גדלו כמו שיאמר באמרו ובעבור תהיה יראתו על פניכם והיה כן כמו שהעיד באמרו מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי לכן היה הקרבן שלהם פר אחד בלבד ובהיות בו אז היה לישראל ההדמות לאל יתברך לא בלבד בתכונת הנפש להיטיב לזולת אבל גם בהיות אז נמצא בלתי נפסד כנזכר ולכן היו האילים אז שנים והשבעה כבשים להורות על שבעה חלקי המעשיי הנזכר על צד הכוונה השנית: וזבח השלמים היה שם לשמחה על הבכורים המתירים החדש למנחות לחלק המזבח ולחלק הכהנים: וענין חטאת כהן גדול והצבור ביה"כ עם עולותיהם. והקטורת לפני ולפנים היה שיזכה כהן גדול להכנס ולכפר בעדו ובעד העם הכפרה הצריכה ביום גזר הדין כי באופן אחר לא הורשה כהן גדול להכנס שם כאמרו בזאת יבא אהרן אל הקדש: ומכוונת שעיר המשתלח הוא להודיע להמון את כובד פשעיהם שיצטרך לתת אותם על ראש השעיר בסמיכת הכהן המביא ובתפלתו ולזה יראה השעיר תמורתם להמיתו במיתה משונה חמורה ולטמא המשלחו להטעינו כבוס בגדים ואל המזבח לא יעלה לריח ניחוח שום חלק ממנו ולהגיד כי חסיד האל יתברך ומגביר עלינו חסדו ומדת רחמיו לתת נפש תחת נפש: אמנם מיעוט פרי החג עד שבעה הורה על היות ידיעת החלק העיוני הולכת ומתמעטת בהמון עד מוצאי שביעית שבן דוד בא והכבשים היו כפל בו ממה שהיו בשאר המועדות להורות כי יוכפל בהמון עסק הכוונה השנית ברוב קרבנותם ובגזרות דרבנן במעט הבטה אל הכוונה הראשונה: ובענין פרה אדומה ראוי להתבונן איך היא מטמאה כל העוסקים בה ומטהרת את הטמאים

הטמאים בעפר שרפתה בלבד ואם באותם שהם טמאים לנפש אדם כנגד עולתי המזה והמקדש את העפר במים שהם טהורים כפי מה שקבלו רבותינו ז"ל עם היות כל הלכה חקת התורה לא נודעו אלינו כל טעמי פרטיה אל נכון עד שהרז"ל עליה אמר שלמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני ועם כל זה אין לנו רשות להרהר אחריה השובה היא אם רעה כי מצות המלך היא הטוב והמטיב בלי ספק: אמנם כי אלינו דבר יגונב ונקח שמץ מנהו כאשר נתבונן אך ענינה מעורר אל התשובה

והטהרה מן המות הנלחי וזה כי הנה יקרה בענינה כמו שיקרה בתרופות הגופות והנפשות אשר נבקש למשכם מן הקצה להקצה כדי להעמידם על הממוצע וזאת ההנהגה. גם היא שהפרה את הכולה תזיק לבריאים בלי ספק וזה כי תמשכם מן הממוצע אשר הם עליו ותדחה אותם אל אחת הקצוות הבלתי נאותים כאמרו ונעקש דרכים יפול באחת: ובכן ראוי להתבונן כי הפרה באדמימותה תורה על החטא אשר לפעמים תגבר בעיני ההמון התוכחה בו לדבר מאיר ומועיל בחיי שעה כענין ערב לאיש לחם שקר והיא אמנם אש אוכלה לגוף ולנפש ובכן דימה הנביא את החטא לשני כאמרו אם יהיו חטאיכם כשנים: ובמו כן ראוי להתבונן איך עץ הארז והאזוב הם שתי קצוות גאוה ושפלות ועמהם שני התולעת המורה על היות שניהם חטא והכל נשרף עם הפרה: ובכן ראוי שכל המתעסקים באלה המורים על החטא בהיותם קצוות יהיו טמאים. ונבחרו לטהר מי חטאת המורכבים משני הקצוות שהם מים ואפר שרפה המורים כל תוכן השביבה אל הממוצע ולזה ראוי שהמקדש והמזה שניהם יורו על המלמדים דרכי התשובה יהיו טהורים ושתהיה ההזאה באזוב המורה על שפלות הרוח והנטיה אל ההכנעה לפניו ית' כאמרו זבחי אלהים רוח נשברה ושתהיה ההזאה בשלישי ובשביעי להורות על הכרח קביעת זאת התכונה בנפש. וכל אלה לא יצטרכו זולתי בטומאת מת המורה על העסק בנפסדים בלבד: ובהיות כל כוונת המקדש וקדשיו לתכלית נצחי בכוונת לב טהור לדרכי חיי עולם ראוי להרחיק בהם כל מיני הטומאות המביאות לידי רוח הטומאה אשר פנינה לבלוך כוונת לב טהור והעתקתו מן התכלית הנצחי אל תכלית נפסד בהגדת עתידות להשיג מותרות בחיי שעה ואל סברות ודעות משובשות בענין כאמרו אל הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ: ובכן ראוי גם כן איך בטומאה וכל טמא יתחברו השדים שהם מדיחים את האדם מן הדרך כפי הנאמר אצלם ומשרים עליו רוח הטומאה במקומות אשר בם רב תשגים כמו שהזכירו רז"ל (פ' ד"מ) הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח הטומאה: ונראה שהשדים הם נשמות רשעי ארץ נבדלות זו מזו לרוע כפי מה שהיה רב רשעם בעה"ז ולזה אמרו רז"ל (בעירובין פ"ב) כל ק"ל שנה שהיה אדם הראשון בנדוי הוליד שדין רוחין ולילין ולזה נכנו קצת קדמוני האומות: ושהם לבושים גוף מורכב מאש והאויר כדברי הרמב"ן ז"ל בפרשת אמור וזה לזמן קצוב להם בגזירת האל ית' כפי מדרגת רשעם. למען ישאו את עונם ברעב ובצמא וכאבים ושבר רוח כאמרו הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וגומר ואתם תצעקו מכאב לב וגומר: ושבהיותם מורכבים משני יסודות הם מתים בהפרד הרכבתם או בהתכה קצתם ובהיות אותם היסודות דקים וקלים ובלתי מוגבלים שום אחד מהמראות הם בלתי נראים כענין באויר כדברי רז"ל (בחגיגה ט"ז ע"א) בהיות החלק האוירי בהם ניתך מן החלק האשיי בהם הם בהכרח אוכלים ושותים תמורת הנתך כדאיתא התם: ובכן נראה שמיני המזונות הנאותים להם מאת השופע יתעלה הם מיני אבות הטומאה בראשם ליחות האדם אחר מותו: ובין כל המין האנושי היותר נבחרים אצלם הם מתי ישראל בהיות מיני הליחות בהם יותר נקיות בתולדתם בהשמרם ממיני הנדות ובמזונם בהרחיקם איסורי מאכלות עד שיטהרו גם באחד העולה מהם באהל מת. ויבחרו כמו כן בקצת ליחות המין הישראלי בחייהם כמו נדה וזבה זב ומצורע ובכן היתה טומאתן ממשא מדרס ואחריהם בעל קרי הטמאה במגע בלבד: ואחר ליחות המין האנושי יבחרו בליחות כל בהמה וחיה ומיני השרצים אשר בהם דם והם הח' שרצים הכתובים בתורה כאשר בארו הם ז"ל (שבת פ' ח' שרצים) אמנם יבחרו יותר בנבלת בהמה והיה שבהם רבות הדם והעפוש גם בחייהם ובכן מטמאות במגע ובמשא בלבד לא במדרס. ולזה נראה שהם מתחברים לכל טמא ליהנות ברוח טומאתו ויותר לטמאות לנפש אשר טומאתו יותר נבחרת אצלם ובכן הם משרים רוח הטומאה על הלן בבית הקברות להודיעו איזה דבר נודע אצלם להשיג מותרות לחיי שעה ולפתותו כשה להאבדו וזה בעוד רשעב גם ואין אצלם דרך לתשובה: ובהיות כל הכרתם השפיות לקדושת דרכי חיי העולם המכוונים במקדש וקדשיו אסרה התורה האלהית בהם כל מיני הטומאה: ובהיות שיותר נבחרה אצל השדים היא טומאת מת אסרה אותה תורת אלהינו לכהנים גם חוץ למקדש וצוה להיות הטהרה ממנה בהזאה מי חטאת שלישי ושביעי ולא כן הצריכה לעשות בשאר מיני הטומאות: אמנם גזרות הטומאות מדרבנן רבו בבית שני בהיות השדים שכיחים אצלם כמו שהעידו הם ז"ל במס' מעילה פרק קדשי מזבח וזה להעדר שכינה נבואה בבית שני כדאיתא פ"ק דיומא: וכמו כן ראוי להתבונן כמו שנשמות רשעי הארץ כמות גופם תתלבשנה מיני גויות למענה ברעב ובצמא וכאב לב ושבר רוח כפי רשעם כן נשמות הצדיקים היפך אחרי מות גופם ילבשו בגדי ישע בגוף טהור וזך בו יתענגו זמן ונשמתן עולה ויורדת להרגיל עצמן אל האור והטוב הנצחי הראוי להן בעולם הנשמות ולא יעתקו מן הקצה אל הקצה כאמרם ז"ל פרק שואל כל י"ב חדש גופם קיים ונשמתם עולה ויורדת. וכזה היתה ביאת רבינו הקדוש אל ביתו אחר המות כדאיתא בפרק הנושא. ואולי בכמו זה או זך מזה מאד הוא הגוף לאליהו ולמלאכי השרת בהראותם לנביאים ולטהורי לב כמו שכתב הרמב"ן ז"ל בפרשת וירא באמרו שזה יקרא אצל היודעים לבוש: ונראה כי כמו אלה יקרא לצדיקים אחר תחיית המתים אשר המכוון ממנה הוא איסור חיי העה"ב אשר קראוהו עולם שכלו שבת (סוף ראש השנה) ועליו פירשו בספרא דבי רב והתהלכתי בתוככם אטייל עמכם בגן עדן ולא תהיו מזדעזעים מפני ונראה שעל זה אמר לעשות את השבת לדרתם: ונראה שזה הוא תכלית החיים המשובח המכוונים מאתו ית' למין האנושי בבריאת עולם ולישראל

במתן תורה ולצדיקי הדורות אחר תחיית המתים אשר תכליתו חיי העולם הבא כאמרו ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם. ולזה אמרו ריש פרק חלק שהכופר בתחיית המתים אין לו חלק לעוה"ב הבא: ועל זה האופן מתקיים אשר בהכניה האיסור ההכרחי למין האנושי אמרו ז"ל פרק הקומץ רבה שהצדיקים שבו מועטים וטובים זה מזה מפני שאין מעשיהם דומין זה לזה. ועליו נראה שאמרו בברכות פרק היה קורא מרגלא בפומיה דרב עולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו' אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה. וכמו כן נראה שעל זה אמרו פרק לולב וערבה דמסתכלי באספקלריא המאירה ועיי"ש. ועליהם אר"ש שהם מעטים עד שנסתפק אם שנים הם ולא יפול זה בעולם הנשמות דלא נזיר עלמא מתלתין ושיתא צדיקי דמקבלי פני שכינה בכל יום כדאיתא התם: הן כל אלה יפעל ברוב חסדיו הוא יוציא בני עמו ועבדיו לעבדו שכם אחד עד מהרה ישיגו ארחות חיים נצחיים עם תכלית האיבור המכוון מאתו לרצון לפניו כי חפץ חסד הוא: ובהיות כוונת התורה בהבנה ובעצמותה היות האדם בפרט ישראל דומה לבוראו כפי האפשר בעיון ובמעשה להשיג הנצחיות מחובר וביאר הוא יתברך היות זה המכוון מאתו בכל מין האנושי במעשה בראשית כאמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. ואחרי כן במתן תורה ביאר היות המכוון שיושג הנצחיות כמו שהעיד ית' כאמרו בתחלתו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש ובסוף התורה באמרו וה' האמירך. ולהיותך עם קדש. ובכמה מקומות נדר לישראל הקדושה אשר הוא בלי ספק הנצחיות כמרז"ל תנא דבי אליהו מתים שעתיד הקב"ה להחיות אינם חוזרים לעפרם שנאמר והיה הנשאר בציון וגומר קדוש יאמר לו מה קדוש לעולם קיים אף הם לעולם קיימים: הנה התבאר בכל יעודי התורה לטוב והפכם בחיי שעה אינם לגמול המצות ולא לעונש העבירות כאמרם ז"ל היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם. אבל יעודי הטוב הם הכנת ההכרחי לאדם בחיי שעה בלא צער שבהם יוכל לקיים התורה והמצוה כאמרו ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו: אמנם יעודי הרע הם הסרת אותן ההכנות מהם בסורם מן הדרך ויסתיר פניו והיו לאכול לאומות ולמקרי המערכת המוכנים תמיד להתם ולאבדם. ולפעמים יהיו ע"ל עונש איזה עבירה לבלתי השמדם עדי עד כאמרו רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם או לעורר אל התשובה כענין ויסרתי אתכם ויספתי ליסרה אתכם. והוא רחום יכפר עון ויתן מציון ישועת ישראל: וגם כי בענין הגמול הנצחי והפכו אין אתנו יודע עד מה זולתי קול דברים בלתי ציור נכון כאמרם ז"ל אבל עה"ב עין לא ראתה וכו' אמנם ראוי להבדיל כפי האפשר למלה דברי הפך איזה ציור נאות ממנו כי היכי דנמשי לן שיבא מכשורא וזה בהמשך הקרוב אלינו במוחשות אצלנו למען דעת צדקות ה' ויספו ענוים בה' שמחה: והנה מן המפורסם הוא כי תכלית כל גמול הוא שישיג מקבל הגמול והטוב איזה תענוג גופיי או נפשיי כמו שהורה הנביא באמרו ותתענג בדשן נפשכם וכן הורה באמרו אז תתענג על ה': אמנם ממיני התענוגים הנפשיים אצלנו הם השמחה והכבוד עד שיבהל כל מדיני בהשגתם יותר ממה שיבהל בהשגת המאכל והמשתה והמשגל וזולתם מן התענוגים הגשמיים בפרט בזמן שלא יהיה הצורך להם הכרחי בגד מה: והנה השמחה היא אצלנו בהשיגנו הדבר אשר נרצה בו והפך והוא העצבון כאשר יהיה הפכו. ועל זה הדרך יחס המשורר השמחה לאל ית' באמרו ישמח ה' במעשיו וזה בהיותם עושים רצונו וראויים לגמול כי חפץ חסד הוא. ועל הפך זה אמר ויתעצב אל לבו כי לא יחפוץ במות המת: אמנם הכבוד הוא אצלנו בהשיגנו מעלה על זולתנו ועל זה הדרך יחס המשורר את הכבוד בתהלים לאל ית' בהיות לו מעלה בהחלט על כל זולתו כאמרו ה' גאות לבש הוא מלך הכבוד. והפכו והוא קלון יאמר על אופן מציאות גרוע ושפל מזולתו ועל זה הדרך אמר שלמה המלך ע"ה כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים קלון. ואין ספק כי ההיות בכל חי הוא כח מוכן לפעולה המיוחדת לו ובהיות הפעולה המיוחדת לעצם השכלי הכחיי הניתן לאדם הנקרא צלם אלהים היא ההשתדלות להשיג בפעל אותו השלמות אשר בו בכח והיא ההדמות לבוראו כפי האפשר אצלו בעיון ובמעשה. הנה כאשר יושג לו זה יושג לו חיות נצחי כאמרו ית' כי הוא חייכם וכל אחד מאישי האדם נגדל במעלה מזולתו בזה כפי מעלות המושג בבחירתו בפחות וביתר כאמרם ז"ל כל צדיק וצדיק עושה לו הקב"ה חופה לפי כבודו: ובהיות כי התענוג בזמן שלא נהיה צריכים מן המאכל והמשתה והמשגל ושאר התאוות הגשמיות היותר נכבד אצלנו הוא תענוג הכבוד וזה בהשיגנו מעלה על זולתנו ותענוג השמחה אשר הוא השגת איזה דבר אשר נרצה בו. והנה השמחה הראויה ליחס אל העצם השכלי הנק' אלהים בהשיגו חיי עולם כאמרו אני אמרתי אלהים אתם אשר הוא אז בלי ספק בלתי צריך להשגת שום תאוה גשמית. הוא בהשיגו שלמות באור פני מלך כענין במשה כאמרו כי קרן עור פניו בדברו אתו. בפרט בהשיגו מה שלא היה יוכל עליו בהיותו בחיי שעה כאמרו ית' כי לא יראני האדם וחי ולזה אמרו ז"ל עה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו' אלא צדיקי' יושבים ועטרותיהן בראשיהם ונהנין מזיו השכינה: והכבוד לעצם השכלי לחיי עולם הוא בהשיגו המעלה אשר תהיה לצדיקים איש על חברו ועל מלאכי השרת. כאמרם ז"ל גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. ואין ספק כי מדרגת זה התענוג מהשמחה והכבוד לא תהיה שוה בכל הצדיקים אבל תהיה נבדלת ברב ובמעט או זולת זה כפי מדרגת השלמות המושג אצלם בבחירתם בחיי שעה כאמרם ז"ל אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו: ולזה אמרו בפ"ק דתענית בענין מדרגות השמחה לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה. צדיקים לאורה וישרים לשמחה: ובבבא בתרא פרק הספינה אמרו בענין מדרגת הכבוד כל צדיק וצדיק עושה לו הקב"ה חופה לפי כבודו וכל אחד נכוה מחופתו של חברו: אמרו במנחות פרק הקומץ רבה שהצדיקים בעה"ב טובים זה מזה מפני מעשיהם שאינם דומים זה לזה. אמנם ראה אלהינו זה קיים לו הוא בעשותנו כל האפשר אצלנו לעשות רצונו בעיון ובמעשה. הן וכבוד יתן ברב חסדיו כאמרם ז"ל פ"ק דברכות אמאי קא בכית אי משום תורה דלא אפשת שנינו

אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים:

הפטרת ערב ראש חדש שחל בשבת בשמואל א סימן כ

וַיֹּאמֶר־לוֹ יְהוֹנָתָן מָחָר חֹדֶשׁ וְנִפְקַדְתָּ כִּי יִפָּקֵד מוֹשָׁבֶךָ׃ וְשִׁלַּשְׁתָּ תֵּרֵד מְאֹד וּבָאתָ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־נִסְתַּרְתָּ שָּׁם בְּיוֹם הַמַּעֲשֶׂה וְיָשַׁבְתָּ אֵצֶל הָאֶבֶן הָאָזֶל׃ וַאֲנִי שְׁלֹשֶׁת הַחִצִּים צִדָּה אוֹרֶה לְשַׁלַּח־לִי לְמַטָּרָה׃ וְהִנֵּה אֶשְׁלַח אֶת־הַנַּעַר לֵךְ מְצָא אֶת־הַחִצִּים אִם־אָמֹר אֹמַר לַנַּעַר הִנֵּה הַחִצִּים ׀ מִמְּךָ וָהֵנָּה קָחֶנּוּ וָבֹאָה כִּי־שָׁלוֹם לְךָ וְאֵין דָּבָר חַי־יְהוָה׃ וְאִם־כֹּה אֹמַר לָעֶלֶם הִנֵּה הַחִצִּים מִמְּךָ וָהָלְאָה לֵךְ כִּי שִׁלַּחֲךָ יְהוָה׃ וְהַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֲנִי וָאָתָּה הִנֵּה יְהוָה בֵּינִי וּבֵינְךָ עַד־עוֹלָם׃ וַיִּסָּתֵר דָּוִד בַּשָּׂדֶה וַיְהִי הַחֹדֶשׁ וַיֵּשֶׁב הַמֶּלֶךְ אֶל־הַלֶּחֶם לֶאֱכוֹל׃ וַיֵּשֶׁב הַמֶּלֶךְ עַל־מוֹשָׁבוֹ כְּפַעַם ׀ בְּפַעַם אֶל־מוֹשַׁב הַקִּיר וַיָּקָם יְהוֹנָתָן וַיֵּשֶׁב אַבְנֵר מִצַּד שָׁאוּל וַיִּפָּקֵד מְקוֹם דָּוִד׃ וְלֹא־דִבֶּר שָׁאוּל מְאוּמָה בַּיּוֹם הַהוּא כִּי אָמַר מִקְרֶה הוּא בִּלְתִּי טָהוֹר הוּא כִּי־לֹא טָהוֹר׃ וַיְהִי מִמָּחֳרַת הַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי וַיִּפָּקֵד מְקוֹם דָּוִד וַיֹּאמֶר שָׁאוּל אֶל־יְהוֹנָתָן בְּנוֹ מַדּוּעַ לֹא־בָא בֶן־יִשַׁי גַּם־תְּמוֹל גַּם־הַיּוֹם אֶל־הַלָּחֶם׃ וַיַּעַן יְהוֹנָתָן אֶת־שָׁאוּל נִשְׁאֹל נִשְׁאַל דָּוִד מֵעִמָּדִי עַד־בֵּית לָחֶם׃ וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי נָא כִּי זֶבַח מִשְׁפָּחָה לָנוּ בָּעִיר וְהוּא צִוָּה־לִי אָחִי וְעַתָּה אִם־מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אִמָּלְטָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת־אֶחָי עַל־כֵּן לֹא־בָא אֶל־שֻׁלְחַן הַמֶּלֶךְ׃ וַיִּחַר־אַף שָׁאוּל בִּיהוֹנָתָן וַיֹּאמֶר לוֹ בֶּן־נַעֲוַת הַמַּרְדּוּת הֲלוֹא יָדַעְתִּי כִּי־בֹחֵר אַתָּה לְבֶן־יִשַׁי לְבָשְׁתְּךָ וּלְבֹשֶׁת עֶרְוַת אִמֶּךָ׃ כִּי כָל־הַיָּמִים אֲשֶׁר בֶּן־יִשַׁי חַי עַל־הָאֲדָמָה לֹא תִכּוֹן אַתָּה וּמַלְכוּתֶךָ וְעַתָּה שְׁלַח וְקַח אֹתוֹ אֵלַי כִּי בֶן־מָוֶת הוּא׃ וַיַּעַן יְהוֹנָתָן אֶת־שָׁאוּל אָבִיו וַיֹּאמֶר אֵלָיו לָמָּה יוּמַת מֶה עָשָׂה׃ וַיָּטֶל שָׁאוּל אֶת־הַחֲנִית עָלָיו לְהַכֹּתוֹ וַיֵּדַע יְהוֹנָתָן כִּי־כָלָה הִיא מֵעִם אָבִיו לְהָמִית אֶת־דָּוִד׃ וַיָּקָם יְהוֹנָתָן מֵעִם הַשֻּׁלְחָן בָּחֳרִי־אָף וְלֹא־אָכַל בְּיוֹם־הַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי לֶחֶם כִּי נֶעְצַב אֶל־דָּוִד כִּי הִכְלִמוֹ אָבִיו׃ וַיְהִי בַבֹּקֶר וַיֵּצֵא יְהוֹנָתָן הַשָּׂדֶה לְמוֹעֵד דָּוִד וְנַעַר קָטֹן עִמּוֹ׃ וַיֹּאמֶר לְנַעֲרוֹ רֻץ מְצָא נָא אֶת־הַחִצִּים אֲשֶׁר אָנֹכִי מוֹרֶה הַנַּעַר רָץ וְהוּא־יָרָה הַחֵצִי לְהַעֲבִרוֹ׃ וַיָּבֹא הַנַּעַר עַד־מְקוֹם הַחֵצִי אֲשֶׁר יָרָה יְהוֹנָתָן וַיִּקְרָא יְהוֹנָתָן אַחֲרֵי הַנַּעַר וַיֹּאמֶר הֲלוֹא הַחֵצִי מִמְּךָ וָהָלְאָה׃ וַיִּקְרָא יְהוֹנָתָן אַחֲרֵי הַנַּעַר מְהֵרָה חוּשָׁה אַל־תַּעֲמֹד וַיְלַקֵּט נַעַר יְהוֹנָתָן אֶת־הַחִצִּים וַיָּבֹא אֶל־אֲדֹנָיו׃ וְהַנַּעַר לֹא־יָדַע מְאוּמָה אַךְ יְהוֹנָתָן וְדָוִד יָדְעוּ אֶת־הַדָּבָר׃ וַיִּתֵּן יְהוֹנָתָן אֶת־כֵּלָיו אֶל־הַנַּעַר אֲשֶׁר־לוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ לֵךְ הָבֵיא הָעִיר׃ הַנַּעַר בָּא וְדָוִד קָם מֵאֵצֶל הַנֶּגֶב וַיִּפֹּל לְאַפָּיו אַרְצָה וַיִּשְׁתַּחוּ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים וַיִּשְּׁקוּ ׀ אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ וַיִּבְכּוּ אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ עַד־דָּוִד הִגְדִּיל׃ וַיֹּאמֶר יְהוֹנָתָן לְדָוִד לֵךְ לְשָׁלוֹם אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְנוּ שְׁנֵינוּ אֲנַחְנוּ בְּשֵׁם יְהוָה לֵאמֹר יְהוָה יִהְיֶה ׀ בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעִי וּבֵין זַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם׃

על כתיב

החצי כתיב

סדר הקריאה למפטיר לשבת וראש חדש

בשבת וראש חדש מוציאין שני ספרים בראשון קורין שבעה גברי בפרשת השבוע ואומרים חצי קדיש ובס"ת שניה בפ' פינחס וביום השבת ובראשי חדשיכם :

הפטרת שבת וראש חדש בישעיה סימן סו

כֹּה אָמַר יְהוָה הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ הֲדֹם רַגְלָי אֵי־זֶה בַיִת אֲשֶׁר תִּבְנוּ־לִי וְאֵי־זֶה מָקוֹם מְנוּחָתִי׃ וְאֶת־כָּל־אֵלֶּה יָדִי עָשָׂתָה וַיִּהְיוּ כָל־אֵלֶּה נְאֻם־יְהוָה וְאֶל־זֶה אַבִּיט אֶל־עָנִי וּנְכֵה־רוּחַ וְחָרֵד עַל־דְּבָרִי׃ שׁוֹחֵט הַשּׁוֹר מַכֵּה־אִישׁ זוֹבֵחַ הַשֶּׂה עֹרֵף כֶּלֶב מַעֲלֵה מִנְחָה דַּם־חֲזִיר מַזְכִּיר לְבֹנָה מְבָרֵךְ אָוֶן גַּם־הֵמָּה בָּחֲרוּ בְּדַרְכֵיהֶם וּבְשִׁקּוּצֵיהֶם נַפְשָׁם חָפֵצָה׃ גַּם־אֲנִי אֶבְחַר בְּתַעֲלֻלֵיהֶם וּמְגוּרֹתָם אָבִיא לָהֶם יַעַן קָרָאתִי וְאֵין עוֹנֶה דִּבַּרְתִּי וְלֹא שָׁמֵעוּ וַיַּעֲשׂוּ הָרַע בְּעֵינַי וּבַאֲשֶׁר לֹא־חָפַצְתִּי בָּחָרוּ׃ שִׁמְעוּ דְּבַר־יְהוָה הַחֲרֵדִים אֶל־דְּבָרוֹ אָמְרוּ אֲחֵיכֶם שֹׂנְאֵיכֶם מְנַדֵּיכֶם לְמַעַן שְׁמִי יִכְבַּד יְהוָה וְנִרְאֶה בְשִׂמְחַתְכֶם וְהֵם יֵבֹשׁוּ׃ קוֹל שָׁאוֹן מֵעִיר קוֹל מֵהֵיכָל קוֹל יְהוָה מְשַׁלֵּם גְּמוּל לְאֹיְבָיו׃ בְּטֶרֶם תָּחִיל יָלָדָה בְּטֶרֶם יָבוֹא חֵבֶל לָהּ וְהִמְלִיטָה זָכָר׃ מִי־שָׁמַע כָּזֹאת מִי רָאָה כָּאֵלֶּה הֲיוּחַל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד אִם־יִוָּלֵד גּוֹי פַּעַם אֶחָת כִּי־חָלָה גַּם־יָלְדָה צִיּוֹן אֶת־בָּנֶיהָ׃ הַאֲנִי אַשְׁבִּיר וְלֹא אוֹלִיד יֹאמַר יְהוָה אִם־אֲנִי הַמּוֹלִיד וְעָצַרְתִּי אָמַר אֱלֹהָיִךְ׃ שִׂמְחוּ אֶת־יְרוּשָׁלַםִ וְגִילוּ בָהּ כָּל־אֹהֲבֶיהָ שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל־הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ׃ לְמַעַן תִּינְקוּ וּשְׂבַעְתֶּם מִשֹּׁד תַּנְחֻמֶיהָ לְמַעַן תָּמֹצּוּ וְהִתְעַנַּגְתֶּם מִזִּיז כְּבוֹדָהּ׃ כִּי־כֹה ׀ אָמַר יְהוָה הִנְנִי נֹטֶה־אֵלֶיהָ כְּנָהָר שָׁלוֹם וּכְנַחַל שׁוֹטֵף כְּבוֹד גּוֹיִם וִינַקְתֶּם עַל־צַד תִּנָּשֵׂאוּ וְעַל־בִּרְכַּיִם תְּשָׁעֳשָׁעוּ׃ כְּאִישׁ אֲשֶׁר אִמּוֹ תְּנַחֲמֶנּוּ כֵּן אָנֹכִי אֲנַחֶמְכֶם וּבִירוּשָׁלַםִ תְּנֻחָמוּ׃ וּרְאִיתֶם וְשָׂשׂ לִבְּכֶם וְעַצְמוֹתֵיכֶם כַּדֶּשֶׁא תִפְרַחְנָה וְנוֹדְעָה יַד־יְהוָה אֶת־עֲבָדָיו וְזָעַם אֶת־אֹיְבָיו׃ כִּי־הִנֵּה יְהוָה בָּאֵשׁ יָבוֹא וְכַסּוּפָה מַרְכְּבֹתָיו לְהָשִׁיב בְּחֵמָה אַפּוֹ וְגַעֲרָתוֹ בְּלַהֲבֵי־אֵשׁ׃ כִּי בָאֵשׁ יְהוָה נִשְׁפָּט וּבְחַרְבּוֹ אֶת־כָּל־בָּשָׂר וְרַבּוּ חַלְלֵי יְהוָה׃ הַמִּתְקַדְּשִׁים וְהַמִּטַּהֲרִים אֶל־הַגַּנּוֹת אַחַר אַחַת בַּתָּוֶךְ אֹכְלֵי בְּשַׂר הַחֲזִיר וְהַשֶּׁקֶץ וְהָעַכְבָּר יַחְדָּו יָסֻפוּ נְאֻם־יְהוָה׃ וְאָנֹכִי מַעֲשֵׂיהֶם וּמַחְשְׁבֹתֵיהֶם בָּאָה לְקַבֵּץ אֶת־כָּל־הַגּוֹיִם וְהַלְּשֹׁנוֹת וּבָאוּ וְרָאוּ אֶת־כְּבוֹדִי׃ וְשַׂמְתִּי בָהֶם אוֹת וְשִׁלַּחְתִּי מֵהֶם ׀ פְּלֵיטִים אֶל־הַגּוֹיִם תַּרְשִׁישׁ פּוּל וְלוּד מֹשְׁכֵי קֶשֶׁת תֻּבַל וְיָוָן הָאִיִּים הָרְחֹקִים אֲשֶׁר לֹא־שָׁמְעוּ אֶת־שִׁמְעִי וְלֹא־רָאוּ אֶת־כְּבוֹדִי וְהִגִּידוּ אֶת־כְּבוֹדִי בַּגּוֹיִם׃ וְהֵבִיאוּ אֶת־כָּל־אֲחֵיכֶם ׀ מִכָּל־הַגּוֹיִם ׀ מִנְחָה ׀ לַיהוָה בַּסּוּסִים וּבָרֶכֶב וּבַצַּבִּים וּבַפְּרָדִים וּבַכִּרְכָּרוֹת עַל הַר קָדְשִׁי יְרוּשָׁלַםִ אָמַר יְהוָה כַּאֲשֶׁר יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַמִּנְחָה בִּכְלִי טָהוֹר בֵּית יְהוָה׃ וְגַם־מֵהֶם אֶקַּח לַכֹּהֲנִים לַלְוִיִּם אָמַר יְהוָה׃ כִּי כַאֲשֶׁר הַשָּׁמַיִם הַחֲדָשִׁים וְהָאָרֶץ הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עֹמְדִים לְפָנַי נְאֻם־יְהוָה כֵּן יַעֲמֹד זַרְעֲכֶם וְשִׁמְכֶם׃ וְהָיָה מִדֵּי־חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבָּת בְּשַׁבַּתּוֹ יָבוֹא כָל־בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֺת לְפָנַי אָמַר יְהוָה׃ וְיָצְאוּ וְרָאוּ בְּפִגְרֵי הָאֲנָשִׁים הַפֹּשְׁעִים בִּי כִּי תוֹלַעְתָּם לֹא תָמוּת וְאִשָּׁם לֹא תִכְבֶּה וְהָיוּ דֵרָאוֹן לְכָל־בָּשָׂר׃

וְהָיָה מִדֵּי־חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבָּת בְּשַׁבַּתּוֹ יָבוֹא כָל־בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֺת לְפָנַי אָמַר יְהוָה׃

ואם למחרתו גם כן ראש חדש אומרים אחריה ג"כ פסוק ראשון ואחרון של הפטרת מחר חדש:

כב"ל

אחד כתיב

ברוך

ברכות שאומרים קודם ההפטרה

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר בִּנְבִיאִים טוֹבִים וְרָצָה בְדִבְרֵיהֶם הַנֶּאֱמָרִים בֶּאֱמֶת בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הַבּוֹחֵר בַּתּוֹרָה וּבְמשֶׁה עַבְדּוֹ וּבְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ וּבִנְבִיאֵי הָאֱמֶת וָצֶדֶק:

וכשסיים ההפטרה יאמר זה:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם צוּר כָּל הָעוֹלָמִים צַדִּיק בְּכָל הַדּוֹרוֹת הָאֵל הַנֶּאֱמָן הָאוֹמֵר וְעוֹשֶׂה הַמְדַבֵּר וּמְקַיֵּם שֶׁכָּל דְּבָרָיו אֱמֶת וָצֶדֶק. נֶאֱמָן אַתָּה הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְנֶאֱמָנִים דְּבָרֶיךָ וְדָבָר אֶחָד מִדְּבָרֶיךָ אָחוֹר לֹא יָשׁוּב רֵיקָם כִּי אֵל מֶלֶךְ נֶאֱמָן וְרַחֲמָן אָתָּה. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הָאֵל הַנֶּאֱמָן בְּכָל דְּבָרָיו:

רַחֵם עַל צִיּוֹן כִּי הִיא בֵּית חַיֵּינוּ וְלַעֲלוּבַת נֶפֶשׁ תּוֹשִׁיעַ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְשַׂמֵּחַ צִיּוֹן בְּבָנֶיהָ:

שַׂמְּחֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא עַבְדֶּךָ וּבְמַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ בִּמְהֵרָה יָבֹא וְיָגֵל לִבֵּנוּ עַל כִּסְאוֹ לֹא יֵשֵׁב זָר וְלֹא יִנְחֲלוּ עוֹד אֲחֵרִים אֶת כְּבוֹדוֹ כִּי בְשֵׁם קָדְשְׁךָ נִשְׁבַּעְתָּ לּוֹ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה נֵרוֹ לְעוֹלָם וָעֶד. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מָגֵן דָּוִד:

עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל הַנְּבִיאִים וְעַל יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה שֶׁנָּתַתָּ לָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לִקְדֻשָּׁה וְלִמְנוּחָה לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת. עַל הַכֹּל יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֲנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתָךְ יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָּל חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת:

שמות הטעמים*) לאשכנזים

קַדְמָא מֻנַּח זַרְקָא מֻנַּח סֶגּוֹל מֻנַּח | מֻנַּח רְבִיעִי מַהְפַּךְ פַּשְׁטָא זָקֵף קָטֹן זָקֵף־גָּדוֹל מֵרְכָא טִפְחָא מֻנַּח אֶתְנַחְתָּא פָּזֵר תְּלִישָׁא־קְטַנָּה תְּלִישָׁא־גְדוֹלָה קַדְמָא וְאַזְלָא אַזְלָא־גֵרֵשׁ גֵּרְשַׁיִם דַּרְגָּא תְּבִיר יְתִיב פְּסִיק | סוֹף־פָּסוּק: שַׁלְשֶׁלֶת קַרְנֵי־פָרָה מֵרְכָא־כְפוּלָה יֶרַח־בֶּן־יוֹמוֹ:

*) הפשטא והקדמא שוים בתמונתם ומתחלפים במקומם כי הפשטא יבוא לעולם אחרי אות האחרון במלה בין שהנגינה מלעיל ובין שהיא מלרע, ולכן כאשר הנגינה מלעיל יבוא ב' פשטין כמו אלה אבל הקדמא לעולם באות שבה הנגינה, וכן היתיב והמהפך כי היתיב לעולם לפני אות הראשון והמהפך בתנועה שהנגינה נקראת בה. הסגול הזרקא והתלישא קטנה יבואו תמיד אחרי האות האחרונה והתלישא גדולה לעולם באות הראשונה. הגרש נקרא לפעמים אזלא וזה כשהוא מלרע ויש לפניו קדמא וכשהוא מלעיל נקרא גרש. [ודע כי בספרי תהלים משלי איוב יש עוד טעמים אחרים גם ישתנו בשמותם].

(כל תיבה אשר אותיותיה נפרדות אליה ירה המחבר אבן פנת רעיוניו)

בסית צריך להניח ריוח ד' שיטי.

א (א) **אלה** בגלגל ובמ"ד בדגש : (ג) אלהם . חסר יו"ד כי אינו מכ"יו מלאים בתורה : (ד) את . בשופר יפיה : בעשתרת . במפתח בעשתרות והרמ"ה כתב בעשתרת קרנים פרשת לך לך חסר וא"ו כתיב ודכותא אשר יושב בעשתרת באדרעי : (ז) ובנגב . כ"כ לא ובנגב א) : (י) ככוכבי השמים לרב . חסר וא"ו וכל לרב באורייתא דכותיה וכל לרב בלשנא דכוהים הרמ"ה ז"ל . ויש בזה דרש בדברים רבה אמר להן הרי אתם כככבים אבל לעתיד לבא לרב אתם עתידים להיות דומין לרבן כיצד כתיב כאן כי כי אלהיך הוא אכלה וכתיב כיבראל לעתיד לבא והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה : (יא) אבותכם . מלא וא"ו וחסר יו"ד בכל ספרים כ"י מדוייקים וכן כתוב בהעתק הללי לית כתיב כן וגם במסורת כ"י לית חסר יו"ד וכן במסורת פרשת שמות ובספר מנחת כהן הבא והתם . ואמרתי להם אלהי אבותיכם לית מלא דמלא בתורה . אלהי אבותכם יסף עליכם להוד מלא וא"ו וחסר יו"ד . ושארא אבותיכם כתיב חסר וא"ו ומלא יו"ד ע"כ . וכן מסר הרמ"ה ז"ל . ובקצת ספרי הדפוס דין חסר דחסר ובמקצתם חסר וא"ו ומלא יו"ד וכולם בגו ברואה : (יג) והשימם . במדרש דברים רבה והשמם כתיב . אמר ריב"ל אמר להן משה אם אי אתם נשמעים לכם אשמה תלוי בראשיכם וכו' ודרשו גם כן בספרי מלמד שאשמותיהן של ישראל תלויים בראשי דייניהם . ורש"י סבירא מדרש זה דספרי וכתב בפירוש שפוא חסר יו"ד וכן נראה מהמזרחי והחזקוני שהביאו דברי רש"י ולא כתבו מזה מאומה . גם בעל הטורים אמר שהוא חסר יו"ד וכן ראיתי בשם ספר הללי . אמנם העיד בעל אור תורה כי בכל ס"ס והשכנו ומגרים וירושלמיים מלא יו"ד והמסורה עליו לית ומלא ולזה הסכים המאירי ושמן ששון וכן כתב הרמ"ה ז"ל לפום דרשא חסר יו"ד כתיב ובכולהו נסחא מלא יו"ד כתיב וכן העידו חכמי בורגיש על הרמ"ה שכן עשה מעשה וכן עיקר . והמפרשים שכתבו שהוא חסר הלכו בזה אחר הדרש ואין כמליאות הספרים והמסורות נקטינן עכ"ל . עוד מצאתי מסורת כ"י שהומרת לית וא' ואתי אשימם (מלכים א' ה') והוא חד מן מלין דמשמשין חד א' וחד וא' ב) ולית דכוותיהון ומשם קצת ראיה שגם זה מלא ג) ואולי לזה נתכוון בעל מ"כ באמרו והשימם מלא בהכ"ת במכרה ועיין בשו"ת הרמב"ן ז"ל סי' רל"ב : יד) טוב הדבר . במקצת מדוייקים אין הטי"ת במאריך וכן נראה בחילופים : (טו) הנבים . האל"ף בחטף פתח : (טז) שמע בין אחיכם . סנהדרין פ"ק אזהרה לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חברו קרי ביה נמי שמע בין אחיכם פי' שמע כתיב חסר וא"ו כלומר שמע דבריך בין אחיכם כשהסין שניכם יחד : (יז) לא תכירו . מקף בתמצע : אשר יקשה . בלא תרין טעמין במלת אשר מכם . בזקף קטן : (יח) בעת ההוא . ההוא כתיב בוא"ו בכל ספרים כתיבת יד מדוייקים וקרי בחירק . ומאי דאמרינן במסורת . בעת . בפעם . בשנה . הבאר . כלשון הכיא ולית חד מנהון ההוא . לענין קריאה בלהוד איתמר . ועיין מ"ש בשם הרמ"ה על המלה זו בפרשת תולדות יצחק : (כא) אלהיך . הס"א בגגול : (כג) בנים עשר . בלא תרין טעמין במלת שנים : (כה) ויורדו אלינו . בהעתק הללי וכדו ירושלמי ויורדו ע"כ . ובספרים שלנו מלא וא"ו ונמסר עליו ב' חסר יו"ד וכן נמסר על וימהרו ויורדו דסוף מקץ ומכללא משמע דמלא וא"ו כתיב ובמסורת כתיבת יד ויורדו ב' כתיב כן ובפירוש איתמר מבעל מנחת כהן ויורדו אלינו ב' מלא וא"ו וחסר יו"ד וכו' ויורדו אים אמתחתו ודין . והכי נמי אתמסר מהרמ"ה ז"ל בהדיא והוסיף עוד וחד בלשנא מלא דמלא וסימן ובנסע המשכן יורידו אותו הלויים מלא וא"ו ויו"ד כתיב : דבר ויאמרו . הדל"ת רפה : (כז) ביד האמרי להשמידנו . ב' פסוקים דמטעים באורייתא ביד האמרי להשמידנו דיהושע ז' ביד האמרי להאבידנו ואחד פסוק כומן להשמדה ולהובדה עד סופה (דניאל ז') : (כח) אנה אנחנו . מלרע וכן אנה אלך מרוחך (תלים קל"ט) והשאר כלם מלעיל . מכלול דף רס"ה ומכורת . ועיין מה שהכתוב בתלים סימן קי"ו : (כט) לא תערצון ולא תיראו . בוא"ו בגעיא : (לג) לתור לכם . תביר בכ"ף : (לה) הרע . הריש בקמץ : (לו) דרך . הדל"ת במאריך : (לח) יבא . הגלגל ביו"ד בדפוס ישן ובספרים כתיבת יד מדוייקים . ובאחד מהם מסור לית מלעיל : חזק . בזיי"ן בדגש : הוא ינחלנה . דין להוד חסר יו"ד בלישנא בחירק בלישנא נהלה באורייתא ובהרא מלאים יו"ד וכן במסורת שמואל ב' : (מא) והתגרו . הגימ"ל דגושה : (מב) תנגפו . הפ"ו דגושה : (מד) ויכתו . בדפוס ישן ובמקצת ספרים כתיבת יד אין בוא"ו מאריך וכן נראה בחילופים :

ב (ב) ויאמר ה' אלי לאמר . בתומה : (ה) אל תתגרו . מלרע שהגלגל בריש בספרים כ"י מדוייקים ובדפוסים קדמונים : (ח) ומעציון גבר ם וגשן ונעבר . יש כאן פרשה סתומה באמצע פסוק : (ט) ואל תתגר . הגימ"ל בקמץ : (י) עם גדול **ורב** ורם כענקים . במקצת ספרי הדפוס **ורב** בוא"ו קמץ והגיא דלקמן **ורב** בשוא ובספרים מדוייקים כ"י וגם בדפוסים ישנים כמהם בשוא וכן כתב הא"ת : ורם . כל אורייתא **ורם** בר מן חד **ורם** לבבך וכל שאר קריא **ורם** בר מן ה' כי יום לה' לצבאות על כל גאה **ורם** (ט) ויהי כאשר . הכ"ף רפה לבן אשר וכן רהוי מדין בג"ד כפ"ת דסמיך ליהו"א : (כא) וישמידם . בתיקון ס"ת ישן וישמדם במפתח וישמידם ע"כ והרמ"ה כתב וישמידם ה' מפניהם דעם גדול ורב מלא יו"ד כתיב : מכפתר . בתיקון ס"ת ישן מכפתור במדוייק מכפתר חסר וכן במפתח ע"כ . והרמ"ה כתב כפתר וברח חסר וא"ו כתי' ודכותא בעניינא אחרינא היוצאים מכפתר חסר : (כד) סעו . הסמ"ך דגושה : (כה) ברגלי . הבי"ת רפה : (כט) אשר **אעבר** . כ"כ במקצת ספרים וכן ראיתי בחילופים כ"י : (לג) ונך אתו . בתיקון ס"ת ישן וגם בהעתק פירארה הכ"ף רבתי . ולא מצאתי כן במדוייקים גם לא בשום נוסח מהלפ"א גית"א רבתות : בנו . בניו קרי : (לד) ונחרם . מאריך בוא"ו לבד לא בנו"ן אעפ"י שבחילופים נראה בהפך : והנשים והטף . קדמאה והנשים והטף תניינא הנשים והטף סימן קדמאה והמלך וסמן ישבו לבהות סימן הטינא יבא המלך והמן : (לה) רק הבהמה בזזנו לנו . סימן חילוף קדמאה בזזנו תניינא בזונו וסימן עם זו ד) : (לו) את הכל . הכל בזקף גדול :

ג (ז) ונחרם אותם . אין מאריך בוא"ו ולא בנו"ן : (ח) ונקח בעת ההוא . ההוא כתיב בוא"ו וקרי בהירק וכן בעת ההוא שבסמוך כמ"ש למעלה : (ט) צידנים . בתיקון ס"ת ישן צדנים בספר הדא צידנים וכן בויפתח ע"כ . והרמ"ה כתב בהגיה צידנים יקראו לחרמון מלא תרין יודין וחסר וא"ו כתיב : שרין . בשי"ן במ לית וכן לבנון ושריון (תלים כ"ט) כ"כ בהגהת ר' אליה הסבכנזי בברכים שרב שרב אף על פי שכתוב במתורגמן ובים ספרים בשי"ן שמאלית . ובספרים מדוייקים כתיבת יד בשי"ן שמאלית . וכן תרגם אונקלוס שריון בסמ"ך . ומה שתרגם יונתן בן עוזיאל טורא דמסרי פירוי וכן בתרגם ירושלמי אם נפרש כלשון המדרש שפירותיו נסרין והיה בשי"ן ימנית אך אפשר לפרש שפירותיו מסריחין מתמת רוב פירות הגדלים באילנות כי תרגום ולא הבאים ולא סרי . וכן מלת שניר שבפסוק והשיר השירים מראש שניר וחרמון ויחזקאל כ"ז ברושים משניר ובדברי הימים א' ה' ושניר והר חרמון כולם בשין שמאלית וכן במדרש שניר שהוא פונה הניר ועיין עוד מ"ש בתלים כ"ט : יקראו לו . מקף באמצע לא מרכא : (יא) ערש ברזל . בנוסחא א' כ"י מהלפ"א ביתי"א רבתא בי"ן ערש רבתי וכן הוא בהעתק פירארה ובתיקון ס"ת ישן כ"י ולא ראיתי כן בספרי הדפוס ולא בכתובי יד : הלה הוא . דין להוד כתיב ה' ובפסיקתא המיוחסת לר' טוביהו הלה הוא ה"א תחת האל"ף משמע ולמה כתיב בה"א לבודיעך כי אני שכתו לא ספר שאין מספרין בכבוד הרשע כ"כ וכן הוא אומר ואת הגיהו ועג הניחו קרי ואמרו רבותינו ז"ל אני שכחו אין כתוב כאן וכן הלה הוא ה"א במקום אל"ף . עיין מ"ש בירמיה סימן כ"ב : (יב) אשר . במקף לא בשופר ופסק : אשר על נחל ארנן . בהעתק הללי ארנון מלא וכן מצאתי בס"א כ"י אך בשאר ספרים חסר וכן עיקר כי לא נמנה במסורת רק ג' מלא כתורה בפ' חקת כמ"ש שם : לראובני ולגדי . וכן לראובני ולגדי שבסמוך ובפ' והתחנן ובפ' כי תבוא וביהושע וד"ה כולם השורק ברי"ש והאל"ף נחה כמ"ש בפ' פינחס : (יח) ומקנכם . בטעם סגולתא : (כ) להם כעבר הירדן . בתיקון ס"ת ישן להם בעבר סיה לכם ע"כ . וזה פשוט מהמסורת שכתוב להם כי הוא אחד מן המשה להם דסבירין לכם ומטעין בהו ספרי וסימן נמסר במ"ג פ' בהעלותך סימן י"א ועיין מ"ש ביהושע סימן א' : (כא) ואת יהושע צויתי . דין להוד באורייתא מלא דמלא בתרין ווין וכל שאר באורייתא מלא וא"ו קדמאה וחסר וא"ו תניינא :

ואתחנן (כד) **והגבורתך** סטעיות נכרו מאד במקרא גדולה בפסוק ובמסורת . והמדפיס לא ידע להזהר ובכל ספרים כ"י מדוייקים ודפוסים קדמונים מלא וא"ו קדמאה והסר וא"ו תניין וחסר יו"ד . גם הרמ"ה ז"ל כתב דהכי כתיב בניסחי דיקי ועיין מ"ש בישעיה ס"ג : (כו) ויתעבר ה' בי . הבי"ת דגושה מדין מפיק כמ"ש בתלים סי' ב' : למענכם סמ"ם רפה : אל תוסף . כתוב במסורת הדפוס ב' מלאים בלישנא דין והכרו לא תוסף עליו דקהלת וזה שיבוש דהלא דקהלת חסר בכולהו ספרי ונראה שצ"ל אל תוסף על דבריו דמשלי . וכ"ה הרמ"ה ז"ל ותסף לגדת חסר וא"ו כתיב ודכותא לא תסף את כתה לך וכל אורייתא בלישנא דכותא חסר במ"א מלא וסימן אל תוסף דבר אלי עוד וכל שאר אורייתא חסר וא"ו בלישנא ומסור עליה תרין מלאים בלישנא דין ואל תוסף על דבריו פן יוכיח בך וכזבת מכלל דשארא חסר וא"ו בלישנא ולית מסירה דמסרה גבי אל תסף ראות פני לית כותיה חסר מכלל דבתראה מלא כדאמרן והאי מסורה בלבין זהל קא מסרא דא בכל ליבנא הא איכא אחרינא וחסר לא הסף את כהה לך ולית מסורת דמסרה בכון תלתא מלא ותבכה אל תוסף ראות פני בכדאי ושכושא הוא דכולהו נוסחי דיקי פליגי עליה : (כז) ימה וצפנה . במנ"ג כתיב וצפונה מלא וא"ו ונמסר עליו ג' מלא וב' חסרים והמדפיס נתכוין לפרש החסרים והמלאים ובא לכלל טעות גם בפסוק . ובכל ספרים מדוייקים כתוב וצפנה הסר וכן מוכח במסורת ריש פרשת וירא וכ"כ הכהן כל ליבנא צפנה וצפנה חסר כל אורייתא עכ"ל . ומסורת שלפנינו כך צריך להגיה וה"ה זרעך כעפר עלה ראש הפסגה בניהם הסרים וצפונה פנה אל הגלגל (יהושע ט"ו) נגבה לאפרים וצפונה (שם י"ז) ראיתי את האיל (דניאל ח') שלשתם מלאים :

ד (א) כבעל פעור . מצאתי כתוב בחומש קדמון כי בספר ר"מ ובס' ר"ג מוגה לבעל ע"כ . ובספרים שלנו כבעל וכן תרגמו המתרגמים וכ"כ הרא"ש כבעל פעור בעבור בעל פעור : (ה) לעשות כן . גלגל בשי"ן לא במאריך ומלת כן בזקף קטן לא בפשטא ופוק חזי מילי פום גבר תכים בעל א"ת : (ז) אלהים קרבים . קורא סנהדרין פ' ד' : קראנו . אין בו יו"ד וכ"כ הרמ"ה ז"ל וכן תגרו במסורת יעננו ביום קראנו : (ח) צדיקם . בהעתק הללי וכל ספרים מדוייקים מלא יו"ד קדמאה והסר יו"ד בתראה וכל צדיקם כצדיקם באורייתא דכותיה בר מן חד מל' דמל' ויסלף דברי צ יקים דואלה שמות וכ"כ הרמ"ה ז"ל ועיין במ"ג סוף מזמור ל"ז : (ט) יסורו . בהעתק הללי יסורו ירושלמי יסרו ע"כ . ובכל הספרי' כותא מלא כ"ע הרמ"ה ז"ל ונמסור' ב' מלאים ותגרו ויתגוררו יסורו כי (הושע ז') : מלבבך . הלמ"ד דגושה : (יד) בעת ההוא . ההוא כתיב בוא"ו וקרי בחירק בכל ספרי כ"י מדוייקים וגם בדפוס ישן ועיין מ"ש בס' דברים : (טז) פן תשחתון . בס"ס הקדמאה בה"ו לא בפ"א : (יט) וראית את הש"ם . בוא"ו בגעיא : (כ) ויוצא . ד' וחסר יו"ד וסי' במסורת ועיין בספר נפולות יהודה דרוש ד' דף י"ט : (כג) תמונת כל אשר צוך . במסורת פרשת נח נמסר סימן מן ה' דסבירין כאשר וקרינן אשר וחד מינייהו השמרו לכם פן תשכחו וכפ' זה יש ב' אשר והדעת מכרעת בעל כאחרון נאמר וכ"כ הרהב"ע אשר צוך כאשר צוך : (כה) ועשיתם פסל . במדוייקים הטעם בבי"ן : (כו) העידתי . מלא יו"ד וכ"כ בעל הטורים ובתיקון ס"ת ישן העיתתי ס"א העדתי ע"כ . והרמ"ה כתב העדתי תרין חסר דחסר וא' עם יו"ד וסימן העדתי בכם היום דאתם נלכים חסר דחסר חסר יו"ד וחסר וא"ו ודכותא העדתי בכם דוכים אם שכח תשכח דוכים עקב הסר דחסר חסר יו"ד והסר וא"ו העידתי בכם סמוך דכי תוליד בנים מלא יו"ד וחסר וא"ו עכ"ל . ומ"ש במ"ק העידתי ב' מלא ר"ל בכל המקרא והבגו כי העידתי (ירמי' מ"ב) : (לב) אשר ברא אלהים אדם . יש פסיק בין אלהים לאדם וכן נמנה בפסיקתא דאורייתא ודוגמתו בריש פ' היי שרה נשיא אלהים אתה : (לג) השמע עם . בב' טעמים כי לכן שמו שני טעמים לספרים בין שתי האותיות הדומות זו בסוף המלה וזו בראשית המלה שבגדה כמו השמע עם . שלה חסך (תלים ק"ה) לרר רות (הושע ד') ואזל לו (משלי כ') לדעת המכלול ויצן אין או כדי להזהיר על אות הגרון כמו פוטר מים ה) משלי י"ז) יקח לב . הנח לו (שניהם בהושע ד') אבל מנהגנו גם בלא האותיות דומות וגם בלא אות הגרון כמו ערף כלב מברך און (ישעיה כ"ו) ויבן אלף (סוף הושע) גרם לך (משלי כ"ב) וזולתם רבים טעם הראשון בעבור היות המלה ההיא סמוכה למלה זעירא או מלעיל וטעם השני לכעמיד מפני הגיעי ועיין מה שכתבתי בפרשת קרח על ויצא פרח ויחזקאל כ"ב על איש גדר גדר : (לד) לבוא לקחת לו . בהעתק הללי לבוא ירושלמי לבא עד כאן . ובספרים שלנו מלא שאין זה מהספי' חסרים במסורת וסי' כריש ויתי וזה מוכרע גם ממדרש ויקרא רבה פ' כ"ג ומדרש הזית פסוק כשושנה בין החוחים אמר ר' יודן מלבוא לקחת לו גוי מקרב גוי ועד מוראים גדולים שבעים ושנים אותיות הן ואם יאמר לך אדם שבעים והמשה אמור לו בוא מהן גוי שני שאינו עולה מן המנין . (לז) ויוצאך . בכל ספרים מדוייקים ובהעתק הללי חסר יו"ד והוא כשגגה שיוצאת מלפני המדפים שכתבו מלא ולא הביט למסורת הכתובה לפניו ויוצאך ב' חד כתיב כן חסר יו"ד וחד הסר דחסר וסימן והתא כי הסב ויוצאך ה' אלהיך משם בהראם הסר דהסר וכן כתב הרמ"ה ז"ל ויוצאך ב' וסימן ויוצאך בפניו דואתה כי אהב דין מלא וא"ו וחסר יו"ד כזיב ויוצאך ה' אלהיך משם דשמור דדברות חסר דחסר חסר וא"ו וחסר יו"ד כתיב : (לח) ועצמים . שמ"ם רפה : (מב) לנס שמה רוצח . דין לחוד מלא וא"ו באורייתא וכל רוצח הרוצח חסר : הערים האל . א' סבירין האלה וסימן במסורת פרשת תולדות יצחק : (מג) ולראובני . עיין לעיל בסוף דברים : (מה) העדת . הס"א במאריך במקצת ספרים : (מח) שיאן . בשי"ן במאלית ויש מוכחים מהמסורת ריש שיר השירים שנמסר סימן מן כ' זוגין מיחדין חד ס' וחד שי"ן אי נמי חד בשי"ן שמאלית וחד בשי"ן ימנית ואחד מהם הר שיאן בשי"ן שמאלית והחרים ושיאון והנחרם (יהושע י"ט) בשי"ן ימנית :

ה (ג) **אבתינו** . כן הוא :

אמר המדפיס

עיין מ"ש בפרשת יתרו כי בהגהת טעמי עשרת הדברות כתב המחבר דעת בעל אור תורה . ולאורו הלכנו כי הוא לנו לעינים בכל הגהת התורה :

עשרת הדברות

(ו) אנכי ה' אלהיך . פתוחה : הוצאתיך . בתביר בלבד : מארץ מצרים . במרכא טפחא לבד : עבדים . באתנח לא ברביע : (ז) יהיה . בלא גלגל : על פני . הנוי"ן נקודה בקמץ ופתח כמו שכתבתי בדברות ראשונות : תעשה . במאריך ובלא גלגל : לך . בלא פסק : פסל . בפסק והפ"א רפה : כל תמונה . אלה שמות וכל תמונה . משנה תורה כל תמונה . וכן במסורת פ' ואתחנן כל תמונה דואלה הדברים עם ד' כל בלא וא"ו דסבירין וכל : בשמים . בפסק : מתחת . ה אבון כתוי' בקמץ ופתח כמו שכתבתי בפרשת יתרו : (ט) לא . אין בו טפחא רק מאריך : ועל שלשים . ואלה שמות על שלשים משנה תורה ועל שלשים : (י) לאהבי . במדוייקים הבי"ת בפתח : ולשמרי מצותו . במדפיסים תפסו בשגגה בעשותם מצותיו ק' ונעלם מהם מה שנמסר בסוף ספרשה ג' מצותו חסר יו"ד כלומר דכתיבי מצותו וקריין מצותיו ואין זה מהם רק ק' מצותי ביו"ד בלבד וכן כתב החזקוני מצותו כ' מצותי ק' ע"כ . וזה חד מן מלין דכתיבין וא"ו בסוף תיבותא וקריא יו"ד ונמסר בסימן בריש שמואל ובריש ימיה, וכן כתב הרמ"ה ז"ל מצותי דעקב אשר שמע אברהם חסר וא"ו כתיב וחסר וא"ו תניין כתיב וכל אורייתא דכותיה חד וא"ו בלחוד סדים לתיי"ו וכתוב יו"ד בתר תי"ו בר מן חד דכתיב וא"ו בתר תיי"ן תלוסי יו"ד וסימן ולשמרי מצותו דדברות אחרונות ומסר עליה הו כתיב תי קרי גם בעל מנחת כהן כתב להוי המדפיסים ונפל כרשת זו עמנו ולא שם אל לבו מה שכתב לקמן בסוף כאי סדרא ולשמרי מצותו כתיב וקריא מצותיו ג' בתורה כי כאי גוונא וסימן הא כנאמן התשמר מצותו אם לא דעקב ועבית את מצותו דכי תבוא עכ"ל והיינו כמסרת דילן : (יב) שמור . ואלה שמות זכור משנה תורה שמור והוא חד מן ג' זוגים מתחלפים קדמאה זיי"ן תניינא

ð) נ"ע לא נגגב בלא וא"ו : ב) נ"ל וא"ו ואלף : ג) כי אם יהיה חסר [למה לא] הזכיר ההבדל הגדול בין מלא וחסר : ד) ר"ל בקדמאה כשל זיי"ן ובתניינא וא"ו התה ככסל. ד"ה: ה) כי גם בריש אין דין פריכא ·

תנויינא פי"ן: נך. בספק וכולהו דגושים: (יג) תעבד. העי"ן בחטף פתח: (יד) ועבדך. במקף: ועבדך ואמתך. ואלה שמות ע ב ד ך ו א מ ת ך מבנה תורה ו ע ב ד ך ואמתך: (טו) אלהיך. בשני הטעין רוצה לומר אין בפ"א גריס אלא חטף: (יז) לא תרצח. בגרשיים בפתח וקמץ כמו שכתבתי בפרשת יתרו: ולא תנאף. ואלה שמות לא תנאף מבנה תורה ו ל א ת נ א ף: ולא תגנב. ואלה שמות לא ת ג נ ב מבנה תורה ו ל א ת ג נ ב: ולא תגנב. כתומה ושגה המדפיסים שלא עשה פיסקא: תגנב. בלא אולא. ולא תענה. ואלה שמות לא ת ע נ ה מבנה תורה ו ל א ת ע נ ה: (יח) ולא תחמד לאשת רעך. ואלה שמות לא תחמד אשת רעך מבנה תורה ולא תחמד אשת רעך. בפסיקתא דרב טוביה ד' ואוי"ן ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ולא תחמד כנגד כ"ד ספרים שהיו עתידים לעמוד לישראל. ד"א נאמר ולא ולא נגד שבשעה שנאמרו מפי הגבורה נאמרו בפסוקים זה מזה לעשרה פרקים לכך נאמרו בלא וויו אבל משה אמרם כיחד בקול א' בספר לכך נאמר ולא תנאף ולא תגנב. ותו איתא התם כל אלי"ף בי"ת כתיב בעשרת הדברות האחרונות אבל בראשונות אין כתיב טי"ת שאילו כתוב בהם טי"ת לא היתה תקנה לישראל במעשה העגל כשאמר לא נתנה הכתובה בהקנס ואינה נדונית כאשת איש אלא כפנויה בא בלוחות האחרונות בני ביתיין והודיע נטויים ולמען ייטב לך לסבלים הראשונים ע"כ. ובב"ק פ"ק שור גב ה את השרה מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהם טוב ובדברות האחרונות נאמר בהם טוב למען ייטב לך הואיל וסופן להשתבר חיו פסקה טובה מישראל: ולא תתאוה בית רעך. ואלה שמות לא ת ת א ו ה בית רעך מבנה תורה ולא ת ת א ו ה ב י ת ר ע ך: שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו. ואלה שמות ו ע ב ד ו ו א מ ת ו מבנה תורה ש ד ה ו ו ע ב ד ו ו א מ ת ו ש ו ר ו ו ח מ ר ו. שורו וחמרו בפסוק זה נמסר במסורת ש"ס קמצי פירוש שדהו שורו הם בלי ואי"ו בתחלת המלה ובתרא נסבין וא"ו. ומפני שיש טעות נשתרש קמצה בנדפסים הוצרכתי לכתבה אף על פי שהיא פשוטה. ואגב אורחין למדנו פירוש קמצין והוא כפסק תמלת נסבין שביובם לו ראין: (יט) את הדברים. במאריך ובמקף: (כג) אשר שמע. בגלגל כמ"ש: (כד) קרב אתה ושמע. עיין מ"ש בפרשת בלק על פסוק קום בלק ושמע: את כל אשר יאמר. כתיב לא במקף ובאלי"ף בגעיה: ואת תדבר אלינו. חד מן ג' את בלבין וכו' וסימן במדבר פרשת גו בהעלותך ויחזקאל כ"ח: (כט) הברו. מסור עליו לית חסר והוא ג"כ חד מן ח' חסרים בלישנא וסימן מלכים ב' סימן ד' וכן כתב הרמ"ה ז"ל ודלא כמאירי שכתבו מלא:

ו (ב) אשר אנכי מצוך. בקיף רפה כל פי המסורת: ולמען יאריכן ימיך. ג' ומתהנין כאתיכון דפשרת דנ וה קדמאה יארכון כתיב חסר יו"ד ומלא ואיו דעשרת הדברות תניינא יאריכון כתיב מלא יו"ד וחסר ואיו כל ימי חייך ולמען יארכן חסר דחסר ונחסר עליהון הד קטיעא ידיה והד קטיעא רגליה והד קטיעא ידיה ורגליה: (ג) הרבון. בכויית בדגש: (ד) שמע. ע' רבתי. עיין בעל הטורים וזוהר פרשת תרומה דף קי"ב ע"ב ופרשת בינ...ב דף כל"ו ע"ב ודף רנ"ח ע"א ופרשת ואתחנן דף רס"ג. ושלמים וכן רבים נוהגים לכתוב שמע אם ביטם אחד ס"ף ביטם. וכן כתב במסכת סופרים פ' ט' ובתיקון ס"ת ישן: אחד דלי"ת רבתי ועיין פרק היה קורא ובעל הטורים והקדמת הזוהר דף י"ב ע"א וג' הבוקה בם: (ה) בכל לבבך. כשאמרו רז"ל שצריך ליתן ריוח בין הדבקים לא אמרו להפסיק שלא להם מקף בין בני כומדין כאשר כית שלם יקרא אותו בלא מקף יהיה נקוד בחולם וזה לא אמרו רז"ל להחליף הנגינות אשר נהגו למשה מסיני *) אלא אף על פי שיקראם במקף יתן ריוח ובכדל ביניהם בלשון שידמה כי בני למדין קרא. מגלה דף כ"ד וכן כל כיוצא בזה: (ו) בניתך. חסר יו"ד בנים וכן כתבו הפוסקים: ובשכבך. השיין בקמץ לבד והוא"ו במאריך בספרים כהוכי יד מדוייקים ועיין מ"ש בבובנים בשם ר' אליהו המדקדק: (ח) על ידך. בספר הזוהר דרש כאן יד כהה וגירסה אלא כבוה כא. והרמ"ע ז"ל במאמר בכי לו הוא כתב בכלל דרשא בעלמא ואין כאן בגירסה כלל: לטטפת. חסר דחסר נכ"ע כמ"ש בס"ד בפרשת עקב. ע"ב: (ט) מזזות. חסר וא"ו קדמאה ומלא וא"ו תניינא וכן הוא בפעתק הילי. וכבר האריכתי בזה בפרשת בא על פסוק ונתנו על בתי המזוזות: (יא) וכרת. לית חסר דחסר כמ"ש בפרשת ויבא על אחד הכרות: (טו) דמשם. פניית בפתח. חוקוני: (יז) ועדתיו. בתיקון ספר תורה ישן ועדתיו במשחה ועדותיו ע"כ. ובמסורת כהוני יד ס' ובימן במזור תשמרון. כל הרהות. ויגבו וימרו. בעמוד ענן ידבר. אשר נגדו עדתיו ע"כ. ובמסורת הדפוס נמסר כאן וכהלים ל"ט ועדתיו ס' ד' חסר וא' מלא ולא מסיימא כי ניכו כמלא וכפי מה שנמצא ברוב המדוייקים הוא ויגבו וימרו וזה כל התורה חסר בכל הספרים וכן כתב הרמ"ה ז"ל ו ע ד ת י ו והקיו אשר לוך חסר וא"ו כתיב: (כה) ויגיתנו. עיין מה שכתבתי בפרשת חקת ויתברר לך טעות שנפל כאן במסורת: (כג) והותנו הוציא משם. דין להוד מלא וא"ו כאורייתא ומה שנמסר ימסורת הוא ו והוחנו ג' מלא סיינו בכל קרי': (כה) את כל המצוה. עיין מה שאכתוב בירמיה (ל"ב) בסייעתא דשמיא:

ז (א) כי יביאך. סתומה: ורבל גוים רבים. מאריך בגיעי"ל: (ב) תחנם. בחירק בקמץ לבד והוא תטוף מפני הדגש: (ד) והרה אף. בתיקון ספר תורה ישן והרה אף צריך לכותבו בביטם אחת ע"כ. ובמסכת סופרים נמנה והרה אף עם השמות דהיכא בהו פלוגתא הם נהלי הו אין נהלקין: (ה) כי דאב כה. במאריך או בגלגל לא במקף: מזבחתיהם. חסר וא"ו בכל המדוייקים והמדפסים והכהן נחתבו נין בפסוק בין במסורת שמסרו כאן וכעיקר שנמסר בבמשים ב' ויחזקאל ו' מזבחותיכם ג' אחד חסר ובנים מלאים דתורה חסר ובמשים ויחזקאל מלאים וכן מלאתי במסורת כ"י: ואשיריהם. בתיקון ס"ת ישן ואשירהם במשפה ואשיריהם וכן במסורת נוכיה עד כאן. ואחר בא המסורת שלנו מוכיח היפגא שכן נמסר ואשירהם ג' מלא בלישנא וזה אחד מהם ועל יו"ד קדמאה נאמר דוגמת דומשבו את ה ש י ר ם דמלכים ב' י"ו וכן כתב הרמ"ה ז"ל על זה בל תורה דין להוד בכל לישנא מלא יו"ד קדים לרי"ש וחסר יו"ד תניין כתיב ושארא חסר יו"ד קדים לרי"ש ומלא יו"ד תניין הד מנהון ואשיריהם תשרפון דפרשת ראה ע"כ. וידוע שהרמ"ה לא דבר אלא בפסוקים של תורה: (ו) כי אתה מעם. בספרי ספרד הס"א בלא מאריך וכן נמנה נמכלול עם מלין שנפל מהן נכיות תהלת התיבה שו"א ונפל גם כן המאריך באות השמות: (ט) מצותו. מצותיו ק' ובכתיב מצותו חסר יו"ד וכן כתב הרמ"ה ז"ל. והאוכת למצותיו חסר וא"ו תניין גין ואיו קדמאה לחי"ו ומלא יו"ד כתיב ובל לישנא באורייתא דכוותא בר מן ג' חסרים יו"ד וסימן ולשמרי מצותו לאלף דור דכוף והתחנן שאמר מצותו דוזכרת את כל הדרך דוהיה עקב ועביה את מצותו דפי הנוין דהספת ושמע דכי הבות וקנת המדפיסים היו כעוללים לא ראו אור במסרם ובהשבה שהלכו והשמו כזב ובעברה הנדרות ושומר תורה אשרו: (יא) לעשותם. מהרו בכתבו כמ"ש בסיבים מגביהם בתרי מכנו בפרשה זו על פסוק ויקרא משה לעשתם בי' חסרים וב' מלאים ווכו אחד מן המגלים וכן מסר הרמ"ה ז"ל:

(יב) עקב. פתוחה: (יג) ויאכרך. אין יו"ד בין רי"ש לכי"ף: שגר. בספרי ספרד במקף לא בשופר ספוק: (יח) מסם זכר. דין לחוד חסר ואיו באורייתא: זכר הזכר. חסר וא"ו ודכוותא למען ת ז כ ר את יום צאתך דראה. ואית דממסרי גבי תזכר דלא היא מכם הרין מלאים דין וחד בנביאים וליתא דברוכא דגוסתי דיקי תזכר דלא היא חסר כתיב הרמ"ה ז"ל: (יט) הוצאך. בתיקון ספר תורה ישן הוציאך ובמשפחת מחק יו"ד ע"כ. ובדפוסים ישנים כ"י מדוייקים חסר יו"ד ובמסורת עליו ב' חסר וכן בפרשת בא על פסוק כי ביד חזקה ה ו צ א ך נמסר ב' חסרים יו"ד וכן מסר הרמ"ה ז"ל הוציאך דסמך לך דואתחנן והכריח דשמור את חדש האביב דרהם מלאים דמלאים תלת וחסר ויו"ד כי ביד חזקה ה ו צ א ך ס' מלא וא"ו וחסר יו"ד ודכוותא ה ו צ א ך דמשבת הגדולה: (כב) את הגוים האל. ח' סבירין האלה וסימנם במסורת פרשת תולדות יגחק: (כד) השמדך. לית הסר יו"ד והוא חד מן החסרים בלישנא בהמדה והמ"ש במאריך במקצת ספרים:

ח (ג) מצותו. מצותיו ק': (ג) ויאכלך את המן. דין לחוד חסר יו"ד ובמקצת ספרים בכ"ף במאריך: מוצא פי ה'. כל בג"ד כפ"ת דסמיך ליהוה רפי בר מן המטעים והרבה מהן בהן דגש לשונן הקרי' בזה כי לא יתכן לומר פי ברפה ק דם לשם כי לשון גנאי הוא בב' גרפה והגילה לשם יתברך ע"כ מצאתי ומצאתי בנלבון נ"פה פי ר' אין ו א פ ס ובכל הספרים הפ"א רפה בדינה ואין לנו להוס ללבון גרפה שאין מבטלי, דרכי לשון הקדש מפני בהר לשונות. ו נהגו עוד

במיכס אי כי פי ה' לבאות דבר שהוא רפי: (ז) נחלי. ברוב הספרים הנו"ן בגלגל: (ט) אבניה ברזל. בכל ספרים מדוייקים בכיית רפה ואין כאן דין מפיק דקמץ בה"א מורה על גח נסתר כמ"ש בכלל מפיק ועיין ביחזקאל ז': (יג) ירבה לך. בלמ"ד דגושה: (טו) המוליכך מן המדבר. לית וחסר וכתיב את כתיבת יו"ד כך במאריך: לנסתך. מלא יו"ד קדים לטי"ת וחסר יו"ד אחר הטי"ת ודכוותא ו ה י ט ב ך והיטבך דנצבים והוא חד מן ט' חסרים בלישנא הספה וסימן נמסר ביחזקאל סוף סימן ל"ג במ"ג. ובמקצת הספרים הטי"ת במאריך: (יט) והיה אם שכח. פתוחה:

ט (ב) עם גדול. במקף ובמאריך: ד) ובהדפעת. אין מאריך בוא"ו: (ז) למן היום אשר יצאת. בתיקון ספר תורה ישן יצאה במשפחה יצאתם ע"ב. וזה פשוט מהמסורת שבלה בפרשת בא וכן אותיות יצאתם ב' וסימן אשר יצאתם ממצרים. לא כארץ מצרים: (י) ועליהם ככל הדברים. הגי"ף בגעיה: (יז) ואשלכם. בשפרים קדמונים ובספרים כ"י מדוייקים חסר יו"ד וכ"כ בעל הטורים ובעל מנחת כהן וגם בתשובות הגדול נמנה עם החסרים בלישנא וכמו שכתבתי בפרשת שמות: (כ) ואהרן. הוא"ו במאריך בגיעי: בעד אהרן. בעת ההוא. הסוא כתיב בוא"ו וקרי בחירק ועיין מ"ש בפרשת דברים: (כא) ואת הטאתכם. הוא"ו בגעיה בס"ס: ואשרף אתו. בספק: (כב) ובתבערה ובמסה. בכל הספרים כתוב ובמסה במאריך והוצרכתי לכתוב זה מפני שראיתי במסורת הדפוס סוף פרשת בשלח מסה ב' בזה קרא ומסת"י, חד כתיב סמיך וחד כתיב שי"ן וסימן מסה ומריבה ובתבערה ובמסה ע"כ. ולא מצאתי מסרה זו בשום ספר כתוב יד גם לא נמנה זוג זה עם ב' זוגים מיהדים חד סמ"ך וחד שי"ן וסימן כרים ביר כבירים ובמדומה שהיא שגגה: (כ') ברגע. אין בנו"ן בטע נבים: לאמר. בוקף קטן: (כד) ממרים. בתיקון ספר תורה ישן מ"ם ראשונה קטנה וכך מנו הוגה באותיות קטנות אבל ברוב הספרים לא נמצא כן וכן כתב בעל אור תורה שאין כמים ועירא. (כה) את הארבעים. בספרים כ"י וכ פוס קדמון האל"ף בגעיה ובגלגל לא במקף: (כו) אל תשחת. בתיקון בשוא לבדו ורי"ך בגלגל דף רל"ט ובספרים ואית תן פי ה ס' י"ו וכן כתב הזוקוני ובעל מנחת כהן: (כט) מבלי. קדמאה דבלת נך מ ב ל תי תניינא דמבנה תורה מבלי:

י (ב) את הדברים. בכיים הקדמה באל"ף לא בכי"ת: (ח) בעת ההוא הבדיל ה' וגו'. תנן בסוף הוריות גוי קודם לישראל ופירש' לא נגמרה מדכתיב בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי מתוך וגו'. ובפי' רבינו עובדיה מברטנורה כתוב את שבט הלוי מתוך בני ישראל ואי גרסינן הכי בגמ' צ"ל בסוף פסוק מוכח מפני שבוקים כלומר דגמרי' בכמה דוכתי כתיב הכא בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי וכתיב כם במדבר ובפרשת בהעלותך ומפרשה קח מתוך בני ישראל והוא כאלו נכתב בכל בפסוק אחד. וכבר הרוותי בענין זה בד"ס א' ה'. ויולם בילקוט שבלי רמז תתקל"ד ליכא מלת מתוך ועיין בספר באר שבע דף כ"ג ע"ב: (יב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך. כתב בעל הטורים שיש בפסוק ק' אותיות כנגד מאה ברכות וכן בערוך ערך מאה. גם הרב אבן יחיי בספר השגה כתב בשם רבינו יעקב ה"ל כי מצא במסורת פסוק זה גוליה בר מאה אתין ו ש ו א ל מלא ע"כ. וכן כתב הרמב"ן בפירוש ס' ילירה דף כ"ג וכן כתב המקובל הרב ר' ויטל ז"ל בספר הקריאה כתב בזו בשם הרב ר' אליהו המקובל דמלה שואל מלא והכבון מאה יש בפסוק זה וכ"ל את ה' בספרים שלנו חסר וכן כתב הרמ"ה ז"ל שאל מעמך חסר ודכוותא ושאל אביך ויגדך וכן כתב הרב רבינו בחיי בספר כד הקמח אות ביית ברכה זה לשונו. ועוד תמצא בפסוק ל"ט אותיות ועם תוספת ה' שאמרו ז"ל אל תקרי מה אלא מאה יעלו מאה. עוד ראיתי מי שרצה להוסיף וא"ו על מלת ש א ל ת בבכסוק כדי להשלים המנין וכתב שכן הוא בספר ר' יוסף טוב עלם ואין לסמוך על זה כלל ועיקר: (טז) ערלת. השי"ן בקמץ לבד: (יז) הוא אלהי האלהים. הראשון קדש והשני חול וכן ואדני האדנים הראשון קדש והשני חול מסי' סופרים פ"ד: ואדני. חד מן ז' מפקין א' בלישנא וסימן נמסר במ"ג סוף סדר ויבא ועיין מה שאכתוב בתהלים סימן קל"ו:

יא (ד) ברדפם אחריכם. מה מאד יש להפלא מהחזקוני שכתב אחריהם ופי' כרדוף המים אחרי המצרים והינו דכתיב נערמו מים ותרגם אונקלוס חכימו מיא בהכמו והערימו לעשות רצון בוראם לרדוף אחרי המצרים עכ"ל. וכן בתיקון ספר תורה ישן מצאתי כמגוס זה וגם במקרא גדולה כתיב בהג"ה נ"ע לרז"ל אחריהם ע"כ. ועד הנה לא ראיתי שום מדרש מפורש מזה אולי סמכו על מה דאיתא במדרש המכילתא פ' בשלח על פסוק ומצרים נסים לקראתו מלמד שבכל מקום שהיה המצרי נס היה הים רץ כנגדו. וכן אמרו במדרש הובא בילקוט פרשת הנ"ל רמז רל"ט. וכן כתב רד"ק ביהושע בימן כ"ד וישם מאפל ביניכם ובין המצרים ויבא עליו את הים ויכסהו. זה לשונו ובדרש על כל יחיד ויחיד שבהם אמר שאם היה במצרים אחד שלא היה רוצה להכנס לים היה הגל פורדו לים ע"כ. ובודאי דאי מהא לא אריא: (ז) את כל מעשה. במקצת ספרי' אית בתביר לא במקף והאל"ף בגירי: (י) כי הארץ. סתומה: והשקית. ד' ג' מנהון מלרע ודין מלעיל: (יא) תשתה מים. כ"כ בספרים מדוייקים כ"י ובדפוסי' רבים בלא מאריך במלת ת ש ת ה ובחילופים נראה דלב"א יש מאריך בתי"ו ראשונה: (יב) מרשית השנה. המסורת עליו לית הסר אל"ף ודרשו רבותינו בפ"ק דר"ה כל שנה שרשה בתחלתה נתעשרה בסופה ופי' רש"י שישראל עושין עצמן רשים בר"ה לדבר התנונים והפלה כענין שנאמר תחנונים ידבר רש ע"כ. וכן אמרו בירושלמי מרוש (נ"ל מרשה) לה ברשה ויהב לה אחריתא טוב בסיפא ובפ"ב דתענית סוף שתא כפתא ובמדרש חזית פסוק ראשך עליך ככרמל ובויקרא רבה פ' ל"א אמר הקב"ה לישראל ראשך עליך ככרמל הרשים שבכם חביבים עלי כאליהו שעלה אל הר הכרמל ועיין בס' הזוהר פרשת האזינו סוף דף רנ"ג: (יג) והיה אם שמע. סתומה: (יז) וחרה אף. בשיטה אחת כמ"ש סוף פרשת ואתחנן: (יח) לטוטפת. נבהלתי מראות מבוכה גדולה בין אשלי רברבי גאוני עולם על מלה זו ועיקר מחלוקותיהם תלוי בגירסא ופירוש ברייתא דר' ישמעאל במנחות פ' הקומץ רבה דר"ר לטטפת לטטפת לטוטפת הרי כאן ארבע ע"כ. והרי כאן ג"כ ארבע דעות: א) רש"י ז"ל פי' בפ"ק דסנהדרין דפ' כי יבאך ובפ' שמע לטטפת חסר וא"ו אבל בוהיה אם שמוע כתיב לטוטפת מלא כן הגיה בעל הכמת שלמה: ב) ותוספות כתבו שם ובהקומץ כי בוהיה כי יבאך כתיב ולטוטפת ובשמע ובוהיה אם שמע כתיב לטטפה חסר שני ווי"ן וכ"כ הר"ש ז"ל דלא כתיב וא"ו בין פ"א לתי"ו בשום אחד מהם. עיין א"ח סימן ל"ו ובהקדמת מקרא גדולה: ג) ולרבינו ישעיה הראשון מטראני ז"ל דעת שלישית דוהיה כי יבאך ולטוטפת מלא וא"ו קמא והסר וא"ו בתרא דפ' שמע לטטפת חסר שני ווי"ן ושנים אלו הם כדעת התוספות דוהיה אם שמע לטטפת חסר וא"ו קמא ומלא וא"ו בתרא. וזה השלישי הוא כדעת רש"י: ד) ולריא"ז דעת רביעית והוא כדעת תוספות ורי"ד בשנים הראשונים אבל חלק עליהם באחרון וכתב לטוטפת מלא וא"ו קדמאה וחסר וא"ו בתרא וזהו ג"כ דעת הרמב"ם ז"ל והסמ"ג ומאירי והרמ"ה ז"ל ומסכימים לאליהות הספרים והמסורות שלנו. וזהו לשון ריא"ז מו"ה אומר שהוא חסר בוא"ו ראשונה ומלא בוא"ו אחרונה וחפשתי כל הספרים ולא מצאתי שום ספר כדבריו ובכולן כתוב לטוטפת מלא בוא"ו ראשונה וחסר וא"ו אחרונה וכן אומרים כל הגאונים וכן הוא בדברי רבינו משה שהעתיק בו מן הספר המדוייק הידוע להם וכן עיקר כבקונטרס הגאונים עכ"ל

*) עיין בס' הכוזרי מאמר ג' סימן ל' ובס' מסורת המסורת למדקדק הגדול ר' אליה בחור ובס' מטפחת ספרים לגאון מו"ה יעב"ץ. דיס.

הכ"ל. גם בעל התרומה בריש הלכות תפילין אחר שהקשה קושיות רבות על רש"י ואמר שלא דקדק בדבר העלה בשם ר"י כדעת הרמב"ם ז"ל וסייעתו וכ"כ בסוף ההלכות דמתוך גפי' שלנו יש ללמוד דאין בכל הבלשה וא"ו אחר הפ"א עד כאן. הא אזנך ושמע דברי פי חכם הן הרמ"ה ז"ל ואלו הן ולטוטפת דבא אל פרשה מלא וא"ו קדמאה ודכתיב דוהיה אם שמוע וחד לטטפת דשמע חסר דחסר הכי כתיב בכולהו נסחי דיקי דאתו לידן והכי מסיר במסורתא ואי קשיא דרשה דרבי ישמעאל הרי כאן ארבע דמשמע דתרין מנהון חסרין איכא לפרושי דהכי קא דריש ב' מלאין וחד חסר האי המם דל חד לגופיה פשו להו ארבע למגילה ואף על גב דוא"ו דבין שיהי"ן לא משמע רבוי הם אינו ענין לדוכתיה תנהו ענין בין פ"א לתי"ו דמשמע לשון רבים והאי דלא כתביה בדוכתיה בין פ"א לתי"ו דא"כ כיון דהוה משמע בין למקרא בין למסורת לשון רבים הוה אמינא כאילו נתנן בד' עורות נמי ואי משום דכתיב ולזכרון דמשמע חד הוה אמינא אורחיה דקרא הוא אי נמי דאי עבד חד שפיר ואי עבד ד' שפיר דמי כתביה דהמגלה לוא"ו בין תרין שיתי"ן דמשמע נמי לשון יחיד לעכב ולאפוקי בד' עורות דלא וא"ת לכתביה חסר לגמרי דמשמע חד אי כתב הכי ה"א אפי' בבית אחד נמי דיש אם למסורת ולא למקרא כתביה רחמנא מלא וא"ו קדמאה דמשמע לשון רבים מדיתיר וא"ו ומשמע לשון יחיד מדלא כתביה בדוכתיה לאשמועינן דמגוהן בד' בתים בעור אחד ואם בנה פסל עכ"ל: ובעל אור תורה האריך בפי' הברייתא ואין זה מכוונת החיבור יעויין בספרו. כללא דמילתא נקוט בידך מאי דכייל בעל מנחת כהן כל אורייתא חסר וא"ו בתראה בר מן חד חסר דהכר דשמע ישראל: (יט) ובשכבך. הוא"ו במאריך לב"א וכן הוא בספרים כ"י ובדפוס ישן: (כ) מזוזות. מלא דמלא כמ"ש באורך בפ' בא: (כד) כל המקום. עיין יהושע א': גבלכם. חסר וא"ו עפ"י המסורת והבי"ת במאריך במקצת ספרים:

(כו) **ראה** כתומה: (ל) אחרי דרך. צריך להפסיק מעט במלת אחרי מפני הפשט כמ"ש רש"י ז"ל: היושב. בהעתק הללי וכל ספרים כתובי יד מדוייקים ודפוסים ישנים חסר וכן במסורת פ' ויחי יושב י"ז מלאים בתורה וכו' וחסר שם שנים מהם הא' והעמלקי והכנעני יושב בעמק דשלח לך והשני יושב דויאמר ה' אל תירא אתו דדברים. ויש יותר רחה ההלתי את לפניך וצריך להעביר עליו קולמוס. ופסוק אל תירא אתו המוכר שם הוא אשר יושב בחשבון דסוף חקת וכסוק בעבר הירדן בגיא הוא אשר יושב בחשבון דהאי יבדיל דואתחנן זו היא מסורת האמתית שהביא הרמ"ה ז"ל ובסוף כתב הלין בכבר מלאים וא"ו באורייתא ושאר ליפנא דיושב באורייתא חסר וא"ו כתיב ושאר ליפנא דכותא חסר בר מן א' בליפנא אחרי ויושב יוסף את אביו ואת אחיו ומסור עליה כלהון מלאים בר מן ב' חסרים בנביא וכתובים: אצל אלוני מרה. ירושלמי פ' אלו נאמרין א"ר אליעזר בר"ם גזמיתי לסופרי כותים זייפתם תורתכם ולא הועלתם לעצמכם כלום שהכתבת' בתורתכם אצל אלוני מרה שכם והלא ידוע שהוא שכם אלא שאין אתם דורשין לגזרה שוה ואנו דורשין לגזרה שוה נאמר כאן אלוני מרה ונאמר להלן בפרשת לך עד אלון מורה מה להלן שכם אף כאן שכם והכי איתא בבבלי:

יב (ו) שמה. השי"ן דגושה: (יא) והיה המקום וגו' עולותיכם וזבחיכם. דין לחוד באורייתא מלא וא"ו קדמאה וחסר וא"ו תניינא ושארא עלתיכם כתיב חסר דחסר ובמסורת הדפוס יש במקום הזה שבוש וצריך להגיה כמו שכתוב במסורת ירמיה סימן ו': אשר תדרו. בספרים מדוייקים הדל"ת בדגש וכ"כ הכהן ובנסחאות כתובי יד מספרד ראיתי בגליוניהם בהללי תדרו הדל"ת רפה וגם במכלול דף נ"ג כתב בשם ר' יעקב בן אלעזר כי בספר הללי אשר בטוליטולא נמצא הדלת רפה וכן כתב האפודי בשמו: (יד) כי אם במקום אשר יבחר. בס"ס מלת אשר במקף לא באזלא: מגוך. הכ"ף בדגש על פי המסורת: (יז) מעשר. כתב בעל א"ת שהעי"ן בשוא לבדו והדין עמו כמ"ש בנחמיה יו"ד ולמטה בפרשת עשר תעשר וכן ראיתי בספרים כ"י ובדפוסים קדמונים והמ"ס בלא מאריך: (יח) משלח ידך. חסר יו"ד בכל ספרים מדוייקים ודפוסים ישנים גם לא נמנה במ"ג בכלל י"א מלאים שנמסר סימנם באיוב י"ד דליכא מנייהו רק ב' מלאים באורייתא וכ"כ הרמ"ה ז"ל את דמי אהיך מידך חסר יו"ד קדים לכ"ף כתיב וכל ליפנא באורייתא חסר יו"ד כתיב בר מן ג' וכו' והם הכתובים במסורתנו: את גבלך. את במאריך ובמקף: גבלך. חסר וא"ו ובהלופי בן אשר וכן נפתלי שבדפוס שנכתב מלא טעות הוא. וקשה לי שבכמה ספרים כ"י אין בבי"ת מאריך או מתג כמו שהוא בסוף משפטים וסוף שופטים: (כא) נויתך. חסר יו"ד בתרא בהעתק הללי ובכל ספרים כ"י מדוייקים ובספרי הדפוס ישנים וליכא באורייתא רק ב' מלאים דמלאים בפרשת בראשית בעינא דאדם וכן כתב הרמ"ה ז"ל על אלו הדין ב' מלאים בתרין יודי"ן כתיב ושארא באורייתא מלא יו"ד קדמאה וחסר יו"ד תניין: ואכלת. בפשט לא בגלגל: (כב) את הצבי. את במאריך ובמקף: (כג) חזק. ברבי לא זקף קטן: (כו) רק קדשיך. הקו"ף בקמ"ץ רחב הרע בכתבתי בשם המכלול סוף פרשת תצוה וכ"כ בעל לשון למודים. ובנסחא כ"י וגם בדפוסים ישנים הקו"ף במאריך: (כח) שמר ושמעת. כתוב במקצת ספרים שמר בראש הדף בס"ת שי"ן בי"ה שמ"ו ועיין מ"ש בריש פרשת אחרי מות: מגוך. הכ"ף בדגש על פי המסורת: (לא) כל דתועבת. הכ"ף בדגש: גם. גימ"ל רפה: ואת בנתיהם. לחוד באורייתא חסר וא"ו ומלא יו"ד:

יג (ג) ונעבדם. בקמץ הטוף השי"ן כמו ולא **תָעָבְדֵם**: (ד) היסכם. סיו"ד בחירק: (ו) כי דבר. הדל"ת רפה: (ז) בן אמך. הבי"ת רפה: (יא) וסקלתו באבנים. בעל לשון למודים מנאו בכלל הזרים שהם דגש בזר יהו"א והפלא מן האפוד כמ"ש בפ' תצוה בפסוק על שני כתפות: בקש. הבי"ת רפה: (יב) וכל ישראל. גם"ש הקדמא ביו"ד לא בכ"ף: (יג) כי תשמע. בס"ס מלת כי במאריך ובמקף: (יז) ושרפת באש. בס"ת ושרפת בגלגל באש ברביע ואין בהם קדמא ואזלא: (יח) ונתן לך. מאריך בנו"ן:

יד (ב) העמים. מאריך בה"א וזקף קטן במ"ס וכן הגיה בס"ם: (ד) שור שה כשבים. כן הוא בשי"ן קודם לבי"ת כמו שמסרתי בפרשת ויקרא וכן הוא במאיר נתיב:

(ה) ודישן. בהעתק הללי ובכל ספרים מדוייקים ומסרותיהם מלא יו"ד וחסר וא"ו כמ"ש בסוף פרשת ויצא וכן כתב בעל מנחת כהן: (ו) שתי פרסות. בשתיהן פרסת והרמ"ה כתב בשורש פרס ושסעת שסע דויהי ביום השמיני חסר וא"ו כתיב והבריה דמשנה תורה מלא וא"ו כתיב: (ז) וממפריסי. בהעתק הללי וממפריסי ירושלמי וממשבשי ע"כ. ובמסורת ב' דין מלא ודפרשת שמיני חסר כמ"ש וכ"כ הרמ"ה ז"ל: וממפריסי. אחד חסר ואחד מלא וסימן וממפרסי הפרסה דאך את זה תאכלו דין חסר יו"ד קדים לסמ"ך כתיב והבריה דמשנה תורה מלא יו"ד כתיב בר מן יו"ד בתראה דסוף תיבותא: ואת השפן כי מעלה גרה המה. ג' כתיבין ה"א בהדין ליש' וסימן כי מעלה גרה הוא דגמל ודשפן דשמיני כי מעלה גרה המה דמשנה תורה ואע"ג דלשון רבים הוא כתיב ה"א: גרה. השני והשלישי הגימ"ל רפה: (יא) כל צפור טהרה. חסר וא"ו כמ"ש בריש נח: (יג) והראה. ברי"ש ובפרשת שמיני בדל"ת והכי מוכח בחולין פרק אלו טריפות ובמסורת מערכת אות הדל"ת חשיב להו בא"ב מן חד וחד חד דל"ת וחד רי"ש: והדיה. הדל"ת דגושה: (טז) את הכוס. מטעי ביה דאמרי נאת: (יט) וכל שרץ העוף טמא הוא לכם. סימן דתורת כהנים שקץ הוא לכם דמשנה תורה טמא הוא לכם ואפ"ש או בכל שקץ טמא: (כא) לא תאכלו כל. בגלגל לא במקף ומלת כל רפה: לנכרי. הלמ"ד בשוא. היזקוני ומזבורת: (כג) מעשר. בספרים מדוייקים כ"י העי"ן בשוא לבדו ובלא מאריך כמ"ס וכן כתב בעל אור תורה ודוגמתו את כל מעשר תבואתך שבסמוך. ומה שיש לפקפק בזה אבאר בנחמיה סימן יו"ד בעזרת העוזר יתברך שמו: דגנך תירשך. מן ריש ספרא דדברים עד עשר תעשר כתיב דגנך ותירשך ומן עשר תעשר עד סוף ספרא כתוב דגנך תירשך וכולהו מלא יו"ד וחסר וא"ו בתר ריש: (כו) ואכלת שם. השי"ן דגושה: וביתך. אין יו"ד בין תי"ו לכ"ף וכן כתב הרמ"ה ז"ל מה מצאת מכל כלי ביתך מלא הד יו"ד קדים לתי"ו וכל ליפנא דביתך באורייתא דכותא: (כח) מקצה שלש שנים. סתומה:

טו (ד) לא יהיה בך. מלת לא במרכא ואין בה מקף: יהיה. במאריך לבד ביו"ד ומקף אחריו לכן בי"ת בך דגושה מדין דחיק וכן הוא בס"ם אבל בספרים אחרים מלת יהיה במרכא ביו"ד שניה ואין מקף אחריו ולפיכך הבי"ת רפה: בך. הבי"ת דגושה: (ו) גוים. הגימ"ל דגושה: (ח) ידך לו. הלמ"ד רפה: די כדגש: (ט) בליעל. הבי"ת רפה: (י) בכל מעשך. בספרי ספרד במתג ובמקף וכן הוא בהגהת הגעיות הנמצאות אצלי מבעל אור תורה ובכל מקום קריאתו בקמץ חטף כמו שאכתוב למטה על כל הבכור בס"ד: (יא) ולאבינך. בתיקון ס"ת ישן ולאביונך ובכס' זקן מצאתי ולאבינך ע"כ. והמסורת מוכית שהוא חסר כמו שנמסר בפרשת משפטים וכ"כ הרמ"ה לא תטה משפט אבינך חסר וא"ו כתיב ודכותא ולאבינך בארצך ודכותא ואכלו אביני עמך הלין ג' חסרים בליפנא: (יב) ועבדך שש שנים. הבי"ת בקמץ רחב ובמאריך במקצת ספרים כ"י ובדפוסים ישנים וכן ועבדך שש שנים בירמיה סי' ל"ה והם שנים דומים במסורת: (יד) ומגרנך. הגימ"ל דגושה: ומיקבך. הבי"ת רפה: (יח) בשלחך. הטעם בימין הכ"ף כי אינו פשטא אלא קדמא: משנה. הנו"ן בסגול: (יט) כל הבכור. בספרים מדוייקים כ"י ובדפוס ישן מלת כל במאריך ובמקף בין שתי המלות כמו שכתבתי לעיל אצל בכל מעשך ורבים כיוצא בהן בספר תלים סימן כ"ב ל"ד נ"ט ע' ע"ב פ"ו קי"ו וכן במשלי סימן ו' י"ז כ"א וד"ה ב' כ"ט ובירמיה סימן א' ב' מ"ב. ובגליון א' מהם כתוב עליו ג' מוקפים ומתוגים. ומ"מ קריאת כולם בקמץ חטוף כי לא נמצא רק כל עצמותי תאמרנה תלים ל"ה כל אחי רש משלי י"ט שהם בקמץ רחב ע"פ המסורת שאין בהם מקף וזה שלא כדברי ר' אלקנה הספרדי שכתב כי הטעם משנה אותו ומעמידו אעפ"י שהוא בקמץ גדול כי לכן בא הטעם לשנות הכרת הניקוד מקמץ לפתח במבטא כמו כל הבכור כל המהלה: (כ) תאכלנו. הרא"שון התי"ו רפה:

טז (ג) לחם עני. חסר וא"ו עיין ספר הזוהר פרשת בראשית דף ל"ג: בחפזון. הבי"ת רפה: (י) כאשר יברכך י' דמטעין דסבירין אשר בקריאה וסימנם במסורת יונה סימן א': (יג) תעשה לך. אין בלמ"ד דגש: (טו) בכל תבואתך. בדפוס קדמון ובספרים כ"י מדוייקים הכ"ף בחולם ובשופר הפוך לא בקמץ ובמקף וכ"כ א"ת: (טז) יראה כל. הכ"ף רפה: יבחר. הבי"ת בקמץ: הסכות. מלא וא"ו תניינא כמ"ש בפרשת אמר ובריש פרשת בשלח:

שפטים (יח) **לא** תכיר פנים. ג' סבירין ולא כמ"ש בפרשת משפטים סימן כ"ג אבל לא ישמע על פיך: צדיקם. בהעתק הללי ובכל ספרים מדוייקים חסר יו"ד תניינא וכן במסורה כל אורייתא חסר יו"ד בתראה בר מן ה' מלא דמלא ויסלף דברי צדיקים דמשפטים כמ"ש בפרשת ואתחנן:

יז (ב) בעיני ה' אלהיך. כל שם קדוש שהוא במקף מתוג כגון זה. כך מצאתי בספר ישן: (ד) והגד לך. בדגש הגימ"ל: (ח) ממך דבר. הדל"ת רפה: דם. בפסק: (י) ועשית על פי הדבר. חצי הספר בפסוקים: (יא) לא תסור. כתוב במסורת דמטעי ביה ולא והא דלא חשיב ליה בהדי תלתא אחריני דסבירין ולא כדמסיר בריש סדרא דהתם קא חשיב הנהו דקדים להו בפסוק לא אחרינא: (יב) שמע. ב' חסר וא"ו וסימן ואם ביום שמע אישה יניא. לבלתי שמע אל הכהן. ודכוותא בשמע ה' את תלנתיכם. ומסרא דמסרא עליהם דקמאה לית כותיה חסר כתיב שבושא דהכוייהן בנוסחי דיקי חסר וא"ו כתיב. הרמ"ה ז"ל: נברת. לית מלעיל: (יד) וישבתה. בה"א וכן במסירת לית מלא: (טו) תשים. חד מן ג' חסרים וא"ו קדמאה ויו"ד ומלא וא"ו בתראה וסימן לא תשים לראות פני דוינם ואבלה אתכם ולא תשים לעמד דכרד לא תשים לשוב דהכא וחד בלהוד' בתורה מלא באלף קדים לסמ"ך חלופי וא"ו וחסר יו"ד ומלא וא"ו לא תאשום לתת תבן דשמות זו היא המסורה האמיתית עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע. וכזאת מצאתי בספר הרמ"ה ז"ל. והמדפים במ"ג סוף פרשת ואלה גרע והוסיף ודרש שלא כהוגן: (יח) מלפני. בשפתח: הכהנים. בטרחא: הלוים. הלמ"ד רפה: (יט) וקרא בו. במסורת פרשת במות מונה זה עם ו' דסבירין בה: (כ) ימין ושמאול, עיין מה שכתבתי בפרשת חקת על לא נטה ימין ושמאול: סקריב. הבי"ת דגושה:

יח (י) מעביר. במרכא לא בתביר: (יג) תמים. כתב בעל הטורים בתי"ו גדולה וכן
נמצא במקצת ספרים ותיקון ס"ת ישן מה שאין כן בספרי ספרד ובאלפ"א בית"א
דבהא בלהם כותבים תי"ו רבתי דותכתב הכתר: (יד) כי הגוים האלה. אין בו
פיסקא: (טז) לא אוסף. הסמ"ך בגיעי. חזקוני: (יז) היטיבו אשר דברו. ב' מלא
דמלא דואתחנן ודשופטים מיהו קדמאה נכיב כל בתראה לא נכיב כל: דברו. הדל"ת
רפה: (יח) בפיו. הבי"ת דגושה: (יט) הוא. בשבא: (כא) לא דברו. הדל"ת רפה:
יט (א) בעריהם. הבי"ת רפה: (ד) מתמול. הבי"ת מלא בהעתק הללי ובספרים
מדוייקים וכבר העמדתיך על האמת בפרשת ויצא על פסוק והנה אינגו עמו
כתמול שלשום: (ס) ויפסח. בקדמא לא בפשט: (יא) אחת הערים האל. א' משמשין
בלשון האלה וסימן במסורת פרשת תולדות יצחק: (יג) ובערת דם. הדל"ת רפה:
(יד) תנחל. התי"ו בפתח: (טז) כי יקום. אין בו פסקא: (יט) כאשר זָמַם רד"ק
מגה כאשר זָמַם בס' מכלול בקל פָּעַל עם הזרים שהם פעלים ואינם בהפסק
הם קמוצים וכתב עליו ר' אליה המדקדק כי לא נמצא כאשר זָמַם רק בפתח.
וכן כאשר זמם ה' לבאות (ברחם זכריה) אינו קמוץ גם במ"ג לא הפיל רק עבה ה'
אשר זָמָם: (כא) ולא תחוס עינך. בכל בספרים מדוייקים חסר יו"ד בתראה וכן מסר
הרמ"ה בא נא עיניך ותהא דלך לך מלא תרין יודי"ן כתיב וכל ליבנא דעינך באורייתא
דקרית ט"ן דידיה בכגול דכותא מלא תרין יודי"ן בר מן ג' חסרים יו"ד תניין וסימן לא
יקפה בעינך בבלהק פרשת ראה ולא תחוס עינך נכם בנפש וקצתה את כפה לא
תחוס עינך ובתרא מלאים תרין יודי"ן באורייתא וכולהון מלאים יו"ד קדמאה ע"כ.
ובמסורת פרשת ראה הביא ו' חסר בליבנא תליתא באורייתא כדאמרן ופתרא בשאר קריא:
כ (א) כי תצא למלחמה על איבך. חסר וא"ו ויו"ד וכן במסורת כל אורייתא חסר וא"ו
ומלא יו"ד בר מן ב' חסר דחסר וסימן כי תצא למלחמה קדמאה דהוא דין ואידך ואכלת
פרי דכי תבוא וכן מסר הרמ"ה ז"ל וכל שאר אורייתא איביך כתיב חסר וא"ו ומלא
יו"ד ועיין ג"כ במס"ג מזמור פ"ג: ורכבו. הוא"ו בגעיא: (ג) בקרבכם. הרי"ש בקמץ
המוף כמו יען מאסכם הדבר הזה (ישעיה ל'). והנה רוב העולם טועים בקריאת המלה
הזאת לא בלבד בנקודתה כי אף קורים אותה בקרבכם בבי"ת וכבר מנו אותה בעלי המסורת
באלפ"א ביתא מן המלות אשר כ"ף ברא־שיהם וכל חד לית דכותיה ספר הרכבה אות
הכ"ף: (ה) יחנכנו. התי"ת בפתח חזקוני: (ו) נטע כרם. בא מלרע שלא כמנהג:
יהללנו. היו"ד בשוא והתי"ת בפתח. חזקוני: (יג) והכית. חד מן ה' והכית בטעם
מלרע: (יד) כל שללה. כן דינו וממעטים ביה דאמרי וכל שללה: (טו) הגוים האלה.
במקצת ספרים כתובי יד מדוייקים הגוים במקף והגימ"ל במאריך וזהו דעת ב"א ככי מה
שמצאתי בחילופי ב"א וב"נ כ"י ולב"נ המאריך ביו"ד ובלא מקף וכן בס"ת כ"י נכתב כאן
בגליון אשר הַגּוֹיִם נכתב הַגּוֹיִם: א) (יז) והפרזי. הזי"ן דגושה: (יט) תצור וגו'
להלהם. הלמ"ד בגעיא: להפשה. התי"ו בקמץ לבד ובלא מאריך
בתי"ו: (כ) עשה. כתב המאירי עושה מלא ובספר מדוייק חסר עכ"ל. ובכל הספרים
חסר וכן כתב הרמ"ה ז"ל. ובמסורת עשה ו' קמצין ומצאתי כולם חסרים:
כא (ב) ומדדו. הדל"ת בשוא לבדו כמנהגנו להפארת הקריאה: (ג) והיה העיר הקרובה.
במסורת כ"י הקרובה ב' ומלאים וסי' הבתולה הקרובה והיה העיר הקרובה
שלנגחא אם מלא או חסר עד כאן. אבל הרמ"ה כתב הקרבה אל ההלל חסר וא"ו
כתיב וחד מלא וא"ו ולאחתו הבתולה הקרבה: אשר לא עבד בה. הגן בפ"ב דכרה בכן
עליה עוף כשרה עלה עליה זכר פסולה ובפסחים פ' כל שעה ובמציעא פ' אלו מציאות
מייתי לה ואמרינן התם מ"ש אמר רב פפא אי כתיב עבד וקרי' עבד עד דעביד בה
איהו אי כתיב עובד וקרינן עובד אפילו ממילא נמי השתא דכתיב עבד וקרינן עובד
עובד דומיא דעבד מה עבד דניחא ליה אף עובד דניחא ליה וכצ"ל בילקוט ובק"ס פרק
א' מהלכות פרה: בעל. הסר וא"ו בהעתק הללי ובכל הספרים כתובי יד מדוייקים
ובדפוס ישן וכ"כ הרמ"ה ז"ל אשר לא עלה עליה על חסר וא"ו כתיב וכל ליבנא דעל
עלו עלכם כולהו חסרים וא"ו: (ז) לא שפכה. שפכו קרי: (ח) לעמך. בקדמא
והוא לימין הכ"ף:
(י) **כי** תצא. בתומה: על אויבך. כתב בעל הטורים על אויבך חסר יו"ד שבמלחמת
יחיד הכתוב מדבר ואגב שיטפיה לא דק דמאי דאמור במסורת כי תצא למלחמה על
איבך חסר יו"ד לאו על דין איתמר אלא על כי תצא למלחמה קדמאה דפרשת שופטים
כמ"ש שם וכ"כ הרמ"ה והמאירי ז"ל שזה מלא יו"ד הוא ולא תקשי לך ממלא ונתנו
ומלא שביו דמוריס לשון יחיד דהיכא נמי תרי אתריני דכוותיה יתנך ה' נגף לפני איביך
בדרך אחד תצא אליו ועבדת את איביך אשר ישלחנו וכ"כ אור תורה: (יג) בביתך.
בי"ת ראשונה דגושה: (טו) הבכר. הבי"ת דגושה: (כג) כי קללת. הלמ"ד בשוא
לבדו ומה שכתב בעל מכלול יופי בזה למד מהמכלול דף ל"ד ודעוני הוא כמו שכתבתי ברים
פרשת לך לך ומשלי כ"ו ודוכתי אחריני:
כב (ב) לא קרוב. בלא מקף בהמלט: קרוב. בכל ספרים מדוייקים מלא ובמסורת
פרשת שמיני על פסוק בקרבי אקדש נמסר ג' חסרים בליבנא ואין זה מהם
וכ"כ הרמ"ה ז"ל והייה קרוב אלי מלא וא"ו כתיב וכל קרוב גרידא באורייתא דכותה מלא
וכל הקרב באורייתא חסר וארבעה כתיבין באורייתא וכולהון בנוסחי דיקי חסר וא"ו כתיב
ולית דמשכי בהון תרין חסרים ואמרי לה תלתא חסרים ואמרי לה ד' חסרים וחד מינייהו
והקרב אליו דאתחנן וכולהון מכתבי דעל כרהך ארבעה חסרים נינהו וכולהון באורייתא
וסימן הקרב אל ביתו פרשת בא כי אם לטהרו הקרב אליו פרשת אמור ובא נוגע
הקרב אליו פרשת בהר ביומי הקרב אליו דפרשת נהלות דשיהם ודכותא בליבנא שקרב
באו דהאזינו עכ"ל. ובמסרה גדולה נמסר הקרב ה' חסרים ד' כדאמרן והחמישי
והקרב אליו כרבנא דאתחנן: דרש. בספרים מדוייקים כתובי יד ובדפוסים ישנים אין
בדל"ת געיא: אתו. עיין מ"ש בסוף פרשת חקת: (ה) תועבת. התי"ו רפה:
(ו) קן צפור. בנוסח מאותיות גדולות קו"ף קן גדולה וי"א נו"ן דקן ובס"ם לא נהגו רק
קו"ף קן לה דתהלים סימן פ"ד: (ט) המלאה. המ"ם בשוא לבדו כן כתיב: (י) בשור
ובחמור. בחילופי ב"א וב"נ בבדפוס לב"א בשור ובחמר לב"נ בְּשׁוֹר ובחמר ובס"ב
במאריך ובמקף וי"ב במאריך בלבד: (יב) הכסה בה. הבי"ת בדגש מדין דחיק: (טו) אבי
הנער. רה ק': בתולי הנער רה ק': הנערה. ברוב הספרים העי"ן בשוא לבדו ובמסורת
ג' וסימן ולקח אבי. ועלתה יבמתו. והפרשים את שהו הנערה (ישעיה כג) וכלהו איתנו
בשוא להודיה. אך יש הפרש ביניהם שהראשון והשלישי הפי"ן בקמ"ץ מפני ההפסק והאמצעי
בפתח כמ"ש בסוף הפרשה וכן במסורת כ"י הנערה ג' ב' קמץ וחד פתח וסימן וס'
כדלעיל וחד מביני מלחמה שערה (ישעיה כ"ח) ואל יקשה בעיניך שרד"ק הביא השערה
דסוף סידרא ולא כתב האחרים שלא הוצרך להביא אלא מה שמצא בו חילוף בספרים ורצה
לתקן המשגות: (טז) אבי הנער. רה ק': (יח) ולקחו זקני הָעִיר הכעס ב) בה"א
בספרים כ"י וכן כתב א"ת: (יט) מאה כסף. הכ"ף רפה אף דו"י כי מלת מאה מלעיל
ואין כאן דין אתי מרחיק כי הה"א ברפיות: ונתנו לאבי הנערה. לית מלא בתורה וה"ג
אמרינן בכתובות פרק ג' ופרק ד' אמר ר"ל המוציא שם רע על הקטנה פטור שנאמר
ונתנו לאבי הנערה נערה מלא דבר הכתוב וכו' ולפיכך יש לתמוה על הרמב"ם ז"ל והקרית
ספר דברים פרק ג' מהלכות נערה בתולה כתבו ואינו חייב עד שיוציא על הנערה שנאמר
והוציאו את בתולי הנערה נערה מלא דבר הכתוב וגם הסמ"ג בעשין נ"ה כתב כן וזה שלא
בדקדוק וכבר העיר בזה הכסף משנה. וגהשורו רז"ל בספר הזוהר על מה שכתוב
בכל הפרשה נער חסר ה"א והטעם כי הה"א רומזת לה"א אחרונה של שם והיא הסרה
מן הנערה הזאת אך ונתנו לאבי הנערה מלא כי הוא בשלימותה וזהו כי הוציא שם רע
על בתולת ישראל ורמז לכנסת ישראל של מעלה. תבין מכאן שגם המוציא שם רע עד
היכן מגיע קלקולו. ריקאנטי ועיין עוד בזוהר דפוס קרימונא פרשת בראשית עמוד ס"ז:
(כ) בתולים לנער. רה ק': (כא) והוציאו את הנער. רה ק': (כג) וכי יהיה נער.
רה ק': (כד) את הנער. רה ק': (כה) ואם בשדה. הוא"ו בגעיא בספרים
מדוייקים כ"י ובדפוס קדמון וכן הוא בחילופים לבן אשר: את הנער. רה ק': והחזיק בה.
מאריך בזי"ן ולא בה"א: (כו) ולנער. רה ק' ובפ' בן סורר ומורה תנן ואלו הן שמצילין
אותן בנפשן הרודף אחר חברו להרגו אחר הזכור ואחר הנערה המאורסה וילפינן זכור
ונערה מדכתיב ולנער בלא ה"א וקרינן נערה נדרש מקרא ונדרש מסורת נער להביא את
הזכור נערה כמשמעה: אין לנער. רה ק': (כז) נערה הנער. רה ק': (כח) כי ימצא
איש נער. רה ק': (כט) לאבי הנער. רה ק': ולו תהיה לאשה תחת. מלה לאשה
ברביע לא בזקף קטן: לא יוכל שלחה. במסורת מנה ביה סימנא קדמאה לשלחה בלמ"ד
הגיינא דלקמן שלחה גרידא וסימנך לשלל שלל והוא חד מן י"ד זוגים קדמאה נכיב ל'
והגיינא לא נכיב וכו' נמסר במסרה רבתא מערכת הלמ"ד:
כג (ב) פצוע דכה. נפינותי ונדכיתי עד מאד לדעת לטוח את יעף דבר אם כתוב
דכה באל"ף או בה"א ושאלתי אל הסופרים ואין מגיד לי. ובספרי הדפוס וגם
בכמה ספרים קדמונים כ"י כתוב דכה באל"ף ובכולם נמסר דכא ג' וסימן פצוע דכא.
ואת דכא ושפל רוח. תשב אנוש עד דכא. וזהו גם כן דעת רד"ק כי בשרשים ברא דכה
בה"א אין גם אחד מהם ובשרש דכה באל"ף הובאו שלשתם אבל בהעתק הללי כתוב דכה
בה"א ולזה כוון בעל מאיר נתיב שהביא שנים האחרים בשרש דכא באל"ף וזה כתבו בה"א
בשרש דכה וכן ראיתי בספר כ"י מדוייק ישן נושן ומסרה דידיה הכי דכה ג' ב' כתיב ה"א
וחד כתיב אל"ף וסימן לא יבוא פצוע דכה. ואת דכה ושפל רוח. תשב אנוש עד דכא.
חד בתורה חד בנביאים חד בכתובים. ובהאי ליבנא נופיה איתמסר נמי בספרא הדין
בתלים: ובעל אור תורה הביא בתי השבעות ולא הכריע. והלא דבריו. דכה בה"א
כתיב בכל ס"ם וכן כתב הרמ"ה ז"ל. והמהתי על המאיר שלא הזכירו אבל בג' קדמונים
מצאתי דכא באל"ף ובשנים מהם מסור בהדיא ג' וכתיבין א' עכ"ל. ואם הייתי כדאי
להכריע אמינא דקים לי כהרמ"ה ז"ל דבכל מילי דהאי ספרא עבדי כוותיה דגברא דסמכא
הוא ודאי דק ואבכת למיקם עלה דמילתא שפיר וכ"ש דס"ם מסייען ליה. גם אני יגעתי
ומצאתי כן בכמה ס"ת הספרדיים ההבודיים והמעולים וכן כתב ר' יוסף הכהן בשמי
המסורת דכה באורייתא בה"א וסי' לא יבא פצוע דכה. אחר ימים שכתבתי כל זה בא לידי
ספר מסורת כייג להורה להרמ"ה ז"ל. ולהיות היטיב עלי כל דבריו הנאמרים במספם
ומיפרים העתיקם כאן והלו הן. לא יבא פצוע דכה ברובא דנוסחי דיקי ה"א כתיב בסוף
תיבותא ומסורתא דמסיר עליה תלתא תרין כתיב אל"ף וחד ה"א כתיב וסימן פצוע. ושפל
רוח. תשב אנוש. מקצת ה"א כתיב מכלל דאורייתא כתוב אל"ף טעותא דספרא הא
ומסורתא לא: מקצת כן אמרה אלא פליגא וספרא הוא דאישתבש ביה והכי נמי מסתברא
דהא כולהו נכחי ואת דכא ושפל רוח אל"ף כתיב ואי מקצת ה"א היכי ליהו ואת
דכא ושפל רוח הא בכולא נוסחי דיקי אל"ף כתיב אלא ודאי שמע מינה כדאמרן ואשכחן
מסורת דיקא דמסיר עליה תלתא חד כתיב ה"א ותרין אל"ף דאורייתא כתיב ה"א. ובמסורת
אחריתא משמע דכלהו כתיבי אל"ף ושיבושא הוא עכ"ל. המושיע דכאי רוח יפיש מהפך
לאור לההיות רוח שפלים ולב נדכאים אמן: (ה) לקללך. הכ"ף דגושה ועיין מה שאכתוב
בקהלת סימן ז': (ו) לך. הלמ"ד דגושה: (ח) לא תתעב אדמי לא תתעב מצרי. תוי"ן
הראשונות היו ראויות להדגש מדין שתי אותיות בג"ד כפ"ת והן רפות והטיל בו טעם ההכם
אבן עזרא לפי שהתיבה הראשונה זעירא ושתיהן כמו מלה אחת. כן מצאתי כתוב בספר
דקדוק ישן כ"י שהיה בבית מדרשו של הגאון דודי מורי ורבי ז"ל כמוהר"ר מבה קיים
וכמו כן אשר לא תדבר (מלכים א' כ"ב) ובכלל זה ואל מי תדמיוני ואשוה (ישעיה
מ') וכן למי תדמיוני (ישעיה מ"ו) אבל ואל מי תדמיון אל התי"ו דגושה מפני הספהא
שבמלת מי ועיין מה שכתבתי בפ' והרא על אהה הדבר: (יא) מקרה לילה. נמסר עליו לית
דגש והוא להכרת הקריאה ויתכן שהמ"ם לשמוש ודגש הקו"ף לי כרון ט"ן מן. מכלול שקל
פְּעָל. (יג) במה. הבי"ן דגושה: (יד) על אזנך. הכר יו"ד ובפ"ק דכתובות דרש בר
קפרא אל תקרי אזניך אלא אזנך שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון ימיה אצבעו באזניו.
וכתב

א) בהים נמה־ב"ד נכה: בגויס בקמץ ולא ידעתי מי כ־ריהו לזה וסיגה נ בהה בניה בכגוה ולינ הרה הינב נגהה ז"ל נם ס ה ה אשר כזכיר בעמים רבות, ד"ס.
ב) ר"ל בפתג שבא במקום הטעם שלא כמנהג כי יש נח נסתר ונראה אחרי הניעה אהה בנקי הוקנמה, ד"ס.

ואתוב בלקח טוב דדרשינן הכי מדקאמר אזנך ולא קאמר זיינך ועיין בספר באר הגולה ריש באר שלישי. ולשון הרמ"ה ברובא דנסחי דיקי הסר דהסר כתיב בלא יו"ד. גאים נוסחא דכתיב ביה אזנך מלא חד יו"ד בין נו"ן לכ"ף והדא מסורת מסייעא עליו לית כותיה ומלא ואחרי רבים להטות. והמדרה· כתיב בה"א וכ"כ הרמ"ה ז"ל דין להוד מלא ה"א בסוף תיבותא באורייתא ובמסורת שלנו ב' א' מלא וחסרתה בה וא' חסר והפרה לבטה תשכב (איוב י"א): (טו) והיה מחניך קדוש. מלא יו"ד על פי המסורת וא' להוד הסר יו"ד באורייתא והיינו כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך קדמאה דפסוק: (יז) לא תוננו. התי"ו בדגש: (יט) לא הביא. אין בו פיסקא. (כד) מוצא שפתיך תשמור. כתוב במקצת גליונים ותיקון ס"ת מוצא שפתיך בראש הדף בס"ת מ' בי"ה שמ"ו ועיין מ"ש בפרשת בלק על מ ה ש ב ו: (כו) כי תבא בקמת רעך. בסמ"ג הלק הלאוין סימן קפ"ג כתוב לשון זה. כתוב בפ' כי תצא כי תבא בקמת רעך ונומר ותניא בידך ולא במקל ולא בחרמש וכאשר הזהיר לפועל שלא לקטוף קמה ולאכול כי אם ביד כך הזהיר בכרם שלא לבצור לצורך אכילתו בדבר שדרכו לבצור שהרי סמוכים זה לזה ואפי' ר' יהודה דלא דריש סמוכים במשנה תורה דריש ועוד דכתיב כי תבא בכרם רעך וכתיב וכי תבא בקמת רעך וא"ו מוסיף על ענין ראשון ולמדין זה מזה אמנם בס"ס אין שם וא"ו ע"כ. ונוראות נפלאתי על זה כי לא ראיתי ולא שמעתי מימי שיהיה מחלוקת בדבר לא בבבלי ולא בירושלמי והון מהם ואם להפך אדם לומר איכה נדע בירורו של דבר אמור לו כי מפי המסורת ידענו שכתוב כי בלא וא"ו וגדול הדור אמרה ומנו הרמ"ה ז"ל שכתוב כן במסרותיו כל ספר דברים ריש פ' כי בר מן ח' ריש פסוק וכי. וסימן וכי ירבה ממך הדרך. וכי תשלחנו חפשי. וכי יהיה בו מום. וכי יבא הלוי. וכי תאמר בלבבך. וכי יהיה איש שנא. וכי יהיה באיש חטא משפט מות. וכי תחדל לנדר:

כד (א) בה. הבי"ת רפה: כריתת. וחבירו שניהם מלאים יו"ד וחסרים וא"ו בהעתק הללי ובמסורת וכ"כ הרמ"ה ז"ל: (ג) ימות. מלא בכל הספרים וכן מסר הרמ"ה ז"ל פן ימות גם הוא מלא וא"ו כתיב וכל אורייתא דכותא מלא: (ד) לא יוכל. אין בו פיסקא: בעלה. העי"ן בשוא לבדו: שלחה. הלמ"ד דגושה: (ה) לכל דבר. ה' דסבירין כל וקרין לכל מסורת סוף תרומה: (ו) לא יחבל. בשוא ופתח החי"ת ורפה הבי"ת. שרשים: (ז) והתעמר בו. במסורת פ' שמות מונה זה עם ו' דסבירין בה: (ח) כאשר צויתם. י' דטעמים דסבירין אשר. מסורת יונה סי' א': (י) משאת. השי"ן ימנית: (יג) וברכך. הרי"ש בשוא לבדו במקצת ספרים ומקצתם בחטף פתח וזה תלוי במנהג ספרים כמ"ש בריש פ' לך לך: (טו) לא תבא. הוא"ו בגעיא: נשא את נפשו. בכל הספרים חסר וא"ו וכ"כ הרמ"ה: (טז) לא יומתו. פרשה סתומה: (יח) ולא תחבל. בשוא לבדו החי"ת ודגש הבי"ת כ"כ רד"ק בשרשים והלכו אחריו המכלל יופי ובעל הלשון ורב פעלים אבל בספרים כ"י מדוייקים וספרי הדפוס החי"ת בחטף פתח והבי"ת רפה וכ"כ א"ת: (יט) קצירך בשדך. הבי"ת רפה: ושכחת. הוא"ו בגעיא בס"ס: (כ) תחבט. הבי"ת בדגש:

כה (ב) בן. במרכא לא תביר: (ז) השערה. השי"ן בפתח והעי"ן בשוא לבדו ומלעיל מכלול דף ר"ו וכן הוא בספרים כ"י מדוייקים וכ"כ א"ת ועיין מ"ש לעיל בפסוק אל זקני העיר השערה: הזקנים. הזי"ן דגושה: לא אבה יבמי. סוף פ' מצות חליצה רב אשי אשכחיה לרב כהנא דקא מצטער ומקרי לה ולא אבה יבמי וגו' וכתבו התוספות לא אבה כתיב בספרים ישנים וכן מוכח במסורת לא אבה ג' דסמיכי. לא אבה ה' השמיעך. לא אבה יבמי. וישראל לא אבה לי. ויש ב' ראשי פסוקים במשנה תורה ולא אבה סיחון. ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם. ויש פסוקים אחרים דלא שייכי לאותו מסורת. ולא אבה נושא כליו דשאול. וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה דיפתח. עכ"ל. וכוונתם לומר דאותם שנים דמשנה תורה אינם במסורת החסרים לפי שהם בוא"ו אבל הן במסורת שכולן ריש פסוק והתוספות לא הביאו אלא השנים שהם במשנה תורה וכתבו עוד ויש פסוקים אחרים דלא שייכי לאותו מסורה וכו' ר"ל שאעפ"י שאין בוא"ו לא שייכי לאותו מסורת לפי שאינן בריש פסוק ועיין עוד בהכמת שלמה ואין להאריך יותר: (יט) הזקנים. הזי"ן דגושה: (יא) יהדו. הדל"ת דגושה: (יב) עינך. חד מן ו' חסר יו"ד בתראה בליסנא כמ"ש בפרשת שופטים: (יז) זכור. פתוחה: (יט) והיה בהניח. גרוב ספרים אין בבי"ת געיא: תמחה את זֵכֶר עמלק. כתוב במלכים א' י"א כי שבת הדבים יבב שם יואב וכל ישראל עד*** הכרית כל זֵכֶר באדום ואמרו בב"ב פרק לא יחפור דכי אתא יואב לגבי דוד א"ל מאי טעמא *** עבדת הכי א"ל דכתיב תמחה את זֵכֶר עמלק. א"ל והא אנן זֵכֶר קרינן א"ל לדידי זְכַר אקריון שייליה לרביה א"ל *** היכי אקריתון א"ל *** תמחה את זְכַר *** עמלק שקל ספסירא ובעא למיקטליה וכו' עיין בפי' הרשב"א והר"ן ז"ל *** פס ושמעינן מהכא דמיבעי ליה למקרי דרדקי לאשגוחי בהון דלא ליטתבשו בקריאתהון דלא ליקום באריך ומאן דגרים ודייק ליקום בברוך:

פרשת כי תבוא

כו (א) כי תבוא. פתוחה: אשר. בפשט: וישבת בה. הבי"ת בדגש: (ח) ויוצאנו. מלא וא"ו והסר יו"ד כמ"ש בפרשת חקת על פסוק וישלח מלאך ויוצאנו וכן הוא בהעתק הללי ובעל מנחת כהן כתב בפ' ואתחנן שזהו מלא דמלא ואינו אלא טעה ויוצא מדרך האמת והוא עצמו סתר דבריו והודה על האמת שכתב כאן ויוצאנו ג' בתורה ומבניין התיהון וסימן בפרשת ואתחנן ודין מלא

וא"ו וחסר יו"ד: ובמרא. במפתח ובמורא אבל הרמ"ה כתב ובמרא גדל דמקרא בכורים חסר וא"ו כתיב וחד מלא בליסנא *) וסימן ולכל המורא הגדול: (יא) ושמחת בכל. הבי"ת רפה: (יב) כי תכלה לעשר. עיין מ"ש בפרשת חקת על מלא לשבב: מעשר. בשוא לבדו העי"ן ועוד יתבאר זה הענין בנחמיה יו"ד בע"ה: (יד) באני. הבי"ת רפה: (טו) קדשך. הקו"ף בשוא (נ"ל בקמץ) לבדו:

כז (ב) והקמת. אין במ"ם מאריך בס"ס: אבנים גדלות. גדלת הגדלת כולהון חסרים דהסרים באורייתא בר מן דין דכתיב גדלית הסר וא"ו קדמאה ומלא וא"ו תניין: (ד) בעברכם. העי"ן בקמץ לבד: (ו) והעלית עליו עולת. במנחת כהן כתוב עלות מלא וא"ו בתראה ושאר אורייתא הסר דהסר וזהו נגד הספרים והמסורת כמו שנמסר במ"ג ריש סדר ויהי מקץ ויצא עצמו במנהגות שכתב בראש ספרו יפה מסר וז"ל. עלת בלשון עולה כל אורייתא הסר דהסר בר מן א' מלא וא"ו קדמאה והעלית עליו עולת בפרשת כי תבוא ועיין מ"ש בריש וקן וריקאנטי פרשת נח אגל ויעל עלת במזבח: (ח) באר. בס"ס הבי"ת בפתח ובהשמטות בקמץ ובעל אור תורה כתבו בפתח בפשיטות: (ט) הסכת ושמע. כן כתיב בלא מאריך בוא"ו והשי"ן בשוא לבדו לא כמו שראיתי בנוסח א' במאריך והשי"ן בחטף פתח: (י). מצותו מצותיו ק': (יג) ראובן גד ואשר וגו'. סימן והוי"ן דשביקא את קלעי החצר ונומר כמ"ש בפרשת פקודי סי' ל"ט: (טו) פסל. הפ"א רפה: מעשה. בתביר לא מאריך: (יט) מטה. במקצת ספרים הטי"ת בסגול וכ"כ בעל אור תורה: (כ) ארור שכב עם אשת אביו. כתב המאירי ז"ל לפי קצת תיקונין ארור מטה משפט וארור שכב עם אשת אביו הן שתי סתומות אך בתיקון הרמב"ס ובספר הרמ"ה שניהם פרשה א' ואני סומך על הדעת הראשון עכ"ל. ובעל א"ת כתב שראה בג' ספרים קדמונים פ' ארור שוכב עם אשת אביו סתומה ועל כן ראה לסמוך על הדעת השני כי אף על פי שהדעת הראשון סברה דעת הרמב"ס והרמ"ה ז"ל קבלה והיא העיקר בדברים אלו וגם בס"ס אין פיסקא כלל בארור שכב עם אשת אביו ולא עוד אלא שבאחד מהשובי ספרי ספרד מצא בגליון כתוב בהדיא לא סתומה ולא פתוחה עד כאן לשונו. וגם מהר"י קארו כתב בס' רבינו כתוב שהיא פרשה סתומה אבל בדפוס פורטוגאל אין שם פרשה כלל וכן מצאתי בספר רבינו מוגה עד כאן לשונו. גם אני ראיתי כן בכמה ספרי תורה טובים קדמונים ובמקראות כ"י מדוייקות:

כח (א) והיה אם שמוע. פתוחה: ב) והשיגך. הגימ"ל רפה כמשפט ובמסורת והשיגך ג' חד הסר וא"ו וב' מלא וא"ו דברכות הסר דקללות מלא כי הקללות נתמלאו והברכות לא נתמלאו ובפסיקתא דרב עוביה מה שנכתב בקללות מלא וא"ו על שם עמו אנכי בצרה לרמוז כי ה' שוכן בקרבם ולא יאבדו בגלות: (ד) פרי. הפ"א דגושה: (ז) ינוסו. מאן דמסיר ב' מלא בתורה מיבתבא דהדין בלהוד באורייתא מלא וכל שאר הסר אלא אימא לית מלא בתורה ואי בעית אימא ינוסו ב' מלא חד בתורה ואידך ואיש אל ארצו ינוסו (ישעיה י"ג) והתם נמי נמסר ינוסו ב' מלא בשבעה דרכים והכי אשכחנא הכא במסורת דיקא: (ט) נִשְׁבַּע־לָךְ. כן כתוב בס"ס: (יא) והותרך. חד מן הסר יו"ד בליסנא ובמסורת א' מלא וא' הסר דין מלא וא"ו וחסר יו"ד דגלבים מלא דמלא: (יג) ונתנך. הטעם לימין הכ"ף כי הוא קדמא ואינו פשט: לשמר ולעשות. כל הפרשה כתוב לשמר לעשות וזה לשמר ולעשות: (טו) והיה אם לא תשמע. פתוחה: (כא) עד כלתו. הסר וא"ו עיין ריקאנטי: (כז) ובעפלים. העי"ן בדגש ובטחרים ק' והכי אמרינן בגמרא סוף פ' הקורא את המגלה עומד ומסכת סופרים פ"ט. ויש דגש בעי"ן להורות על דגשות טי"ת בטחרים כמ"ש בשמואל א' ה' ועיין עוד מ"ש שם בסיון ו' בסייעתא דשמיא: (כט) עשוק. בשי"ן ימנית: (ל) ישגלנה. ישכבנה קרי שם בגמרא ומסכת סופרים וכתב הרשב"א שאלתי כיון שאסור לקרות בתורה אפילו אות אחת שלא מן הכתב היאך שליח צבור קורא ישכבנה והכתיב ישגלנה וכן כל תיבה שיש בה קרי וכתיב שכולם כתובים בתורה כפי המסורת ולא כפי המקרא. תשובה זו הלכה למשה מסיני וכמ"ש בפ' אין בין המודר מקרא סופרים ועיטור סופרים קריין ולא כתבן כתבן ולא קריין הלכה למשה מסיני עכ"ל. ומעשה באחד שקרא כמו שכתוב בתורה בפני גדולי הדור והתרו בו שיקרא כפי המסורות ולא רצה ונידוהו והורידוהו מן התיבה: (לג) יאכל. בכמה ספרים כ"י מדוייקים ובדפוסים ישנים הטעם בכ"ף וכן כתב אור תורה שהוא מלרע: (לה) קדקדך. קו"ף ראשונה בקמץ לבד והשני בחטף קמץ לא בשוא כמו שהוא בדפוס ישן: (לז) לשמה. אין בוא"ו געיא: (מב) הצלצל. בספרים כתובי יד מדוייקים ובדפוס קדמון לד"י בניה בפתח וכן כתב אור תורה גם המכלל יופי כתב עליו פתח בסוף פסוק וכן בס"ת כ"י מצאתי כתוב בגליון חד מן פתח דס"פ: (מג) מעלה מעלה. בס"ת דפוס ישן מ ע ל ה השני העי"ן בשוא ופתח וכ"כ בעל א"ת ובספרים אחרים שראיתי שניהם בשוא לבדו: (מח) עד השמידו אתך. קדמאה עד השמידו אתך תניינא עד ה א ב י ד ו אתך ואפ"ם להשמדה ולהובדה: (נב) והצר. בכל ספרים מדוייקים כ"י מלרע כמו השני שבפסוק הראשון בקדמא והשני בשופר הפוך וכן במכלול דף קמ"א הביא א' מהם עם דומים אחרים שהם מלרע ואם היה הפרש ביניהם לא היה נמנע מלאמרו: (נג) איבך דואכלת. חסר דחסר כמ"ש בס' שופטים: (נו) והענגה. הגימ"ל דגושה: (נז) ובשליתה. הוא"ו במאריך בס"ס וכ"כ הנלמשי: (סא) בספר התורה הזאת. מלא בספר בספהא ועיין מ"ש לקמן בסדר נצבים: יעלם. בספרים מדוייקים העי"ן בשוא לבדו וכן כתב א"ת ובעל צרור המור ובעל גור אריה וכן משמע מדברי אבן עזרא ולמזרחי בחטף פתח: (סב) כי לא. במקף באמצע ובלא יתיב במלת כי: (סח) לראתה. בהעתק הללי ובכל הספרים חסר וא"ו וכן כתב הרמ"ה ז"ל ולא כמאירי שכתבו מלא: והתמכרתם. בהעתק שיראה הכ"ף רפוי וכן ראיתי בנוסח א' מתוקנת גדולות ובתיקון ספר תורה ישן ולא נהגו כן לא בספרי הדפוס

*) נ"ל באורייתא פי נמלא (בשגיה ל"ב בזה) ובמור; בזו; [ובמנחתי ד' פ'] ואחתם גו מורא שניהם מלאים. ד"ש.

הדפוס ולא בספרי היד כי אם כ"ף ובינה אשר נספה : (סס) אלה דברי הברית אשר. בס"ב התג"ף בגעיא ודומיהם רבים יש גם' כתובים כמ"ש במאמר המאריך :

כט (ב) המסות . ב' חד מלא וחד חסר . דין מלא . דוהיא עקב חסר וכן כתב הרמ"ה ז"ל : (ד) בלאתיכם. בתיקון ס"ת ישן שלמתכם בספרא הדא בלאתיכם וכן כתפתח ע"כ . והמסורת מעידה שהוא מלא יו"ד וכן הוא בהרמ"ה ז"ל ועיין עד פ"ש בנחמיה פ' : (ז) לקראתנו. נקוד הרי"ש פותח והאל"ף נחה כמו פרזהי פעמים רבים :

פרשת נצבים

(ס) נצבים. פתוחה : (י) שפטכם שטריכם . במסרא עתיקא מכתיבת ידא חביב שפטכם שטריכם בהלכתא ביתא מן ב' ב' לא נסבין וא"ו ומטעין בהון ובמסרא דילן אות וא"ו לא הביא רק נביכם שפטכם דרים יהושע : (טז) גלליהם . חסר וא"ו ומלא יו"ד קדים לה"א ומבור עליה לית כותיה חסר וא"ו בתורה ולמעוטי גלוליכם דמלה קא אתי דאי' לטעפי גלליהם אחרים באורייתא מי איכא . הרמ"ה ז"ל : (יז) לבבו פנה. הס"א רפה : (יח) האלה. אין בהל"ף מאריך : (יט) ורבצה בו . הבי"ת דגושה : (כ) בספר התורה הזה . המסורת עליו ב' כי תשמע בקול ר"ל ב' פסוקים דכתיבין בספר התורה הזה ותברו בפסוק כי תשמע בקול דלקמן בפ' ובכניהם הספחא נתונה תחת התורה נמצא כפר התורה דבוקים זה לזה לפיכך לבון זכר נופל אהריו שהלבון נופל על הספר אבל למעלה בפ' קללות הטפחא נתונה תחת בספר והתורה הזאת דבוקים זה לזה לכך אמר הזאת . מרש"י ז"ל : (כא) בניכם . בשבא לא בקדמא : (כב) כמהפכת. הכ"ף בגעיא : ולבויים. ולבויים ק' כמ"ש בפ' נח בפסוק ולבים עד לשע. והחירק ביו"ד שניה כמ"ש בפ' לך לך : (כג) מה חרי. כן כתיב מה בלא וא"ו והא מילתא פשיטא היא ולית בה ספיקא והא דאצטריכנא להכי משום דהזינן במקרא גדולה דכתיב בה במקלת ספרים נמלא ומה וודאי דהנהו ספרי אשתבשו וליכא למיסמך עליהון . גם מאי דכתיב התם מה כ"ד שבוש דמסרא הכי התורה מֶה וּמֶה כ"ד כתח, ר"ל בסגול וכל דסמיך לעי"ן ולהי"ת דכותא כמ"ז ה' קמצין וב' פתחין וכן במכלול דף רס"ו והדין הוא מאינון דסמיכין להי"ת . כללא דמילתא כל מה שכתב בזה שבוש והך מסרא איתא בפרשת כי תשא וכיון דהתא ליהן נימא בה מילתא דאיכא לעיוני בה טובא חדא דכד הסבית להו בציר מינייהו חד תמנין כ"ד והו דחביב בהדייהו עברתנו ופסוק הוא ביהושע ז' מֶה עברתנו וכטוהא הוא משום דסמיך לעי"ן כדאמרן לעיל גם בנוסח כ"י ליתיה ואי הכי פשו להו עשרין ותרתין והו היכא לעיוני דחביב נמי מַה לעשות עוד לכרמי (ישעיה ה') ובכולהו ספרי כתיב מֶה לעשות בפתח גם בעיקר נוסחי ליתיה פשו להו חד ועשרין. וככל עיינין בספרי דוקני והסכמא דטעותא נפל בדפוס וצריך לומר וּמָה לעשות לה (מלכים ב' ד') ותו צריך להוסיף מֶה היה הדבר בני (שמואל א' ד') מֶה היה הדבר הגד נא לי (שמואל ב' א') ואף על גב דלא אסכמנא הך מסרה דיקא בסוף סיפרא מרתנא אמהרה עד דאסכמנא יתה ברהמי דשמיא שלימא וברירא ומשום הכי הזינא לברורי ולפרושי כל הנך כ"ד קראי כדבעינן למימר קמן מֶה וּמֶה כ"ד פתחין וסימן לא ידענו מֶה היה לו והכרו פרשת כי תשא מֶה קול התרועה הגדולה (שמואל א' ד) קול ההמון (שם) מֶה היה הדבר בני (שם) וּמֶה קול הצאן (שם סי' ט"ו) וּמֶה גם עתה (מלכים א' י"ד) מֶה משפט האיש (מלכים ב' א') הנה הרדה הלינו את כל החרדה הזאת מֶה לעשות לך (מל' ב' ד') וּמֶה נעשית לה (שם) על מֶה תכו (ישעיה א') והכמת מֶה להם (ירמיה ח') מֶה לידידי בביתי (ירמיה י"א) והיה כי תגיד לעם הזה וגו' על מֶה דבר (ירמיה ט"ז) הנה אל הרבה וגומר יען מֶה נאם (חגי א') בני איש עד מֶה כבודי (תהלים ד') על מֶה נאץ רשע (שם סי' י') וּמֶה בר נדרי (משלי ל"א) וּמֶה לא אשא פשעי (איוב ז') זכור ה' מֶה היה לנו (סוף איכה) כי מֶה האדם (קהלת ב') כי מֶה הוה לאדם (שם) כי מֶה האדם (שם ז') ובהכי שלים מגיינא דכ"ד בס"ד. בתר עדן זמין ה' אלהי קדמי הך מסרה בספרא עתיקא כתיבנא ובריכנא למען דמנהיר לכולא עלמא ביקריה : (כז) ויתשם. למ"ד רבתא וכן כתב במסכת סופרים פ' ט' וכן נדרש בשסיקתא למ"ד ושלכם גדולה מבונה מכל למ"ד שבמקרא ללמדך כי אורך הגלות עליהם : (כח) והנגלת. בתיקון ס"ת ישן והנגלת ס"א והנגלות וכן מצאתי במדויקים ע"כ. והרמ"ה כתב ו"ש נ' ל"א לנו ולבנינו חסר וא"ו כתיב : לנו ולבנינו עד. אותיות לנו ולבנינו כלן נקודות מלמעלה נקודה על כל אות וגם עיי"ן של עד בסנהדרין ריש פ' נגמר הדין וספרי דאגדתא טובא כמ"ש בבהדר לך לך גבי ביני וביניך וכן כתב התוקני ועיין ספר העיקרים מאמר ג' סוף פ' כ"ב ובספר אבן העזר סימן מ"ה שהוסיף המבי"ן שזה רבינו אליעזר בר נתן ימזרחי ונור אריה :

ל (א) והיה כי. הכ"ף רפה : (ב) בקולו. הבי"ת רפה : (ה) והיטבך . במקצת ספרים יש מאריך בטי"ת כמ"ש בפרשת עקב על לה יסבך והוא חד מן פ' מלין חסר יו"ד בלישנא הטבה וסימן נמסר ביחז' סוף סי' ל"ג במ"ג : (ט) כאשר שש . מקף בהמלע ובלא מרכא בסי"ן וגם לא מאריך בכ"ף בס"ם : (יב) לנו . כראבון ובבני והכביעי הלמ"ד דגושה : (טו) ראה נתתי לפניך . פרשה פתוחה :

(כ) ולדבקה בו . (כדלקמן) ג) הבי"ת רפה :

פרשת וילך

לא (א) וילך פתוחה. עיין בהרא"ש ז"ל מגלה סוף פרק בני העיר ובהגהות סוף פרק הספינה בהלה לרבינו נסים למה מחלקים אתם נצבים ופרשת וילך שהן קטנות כשיש שתי שבתות בין ראש השנה לחג וקורים נצבים קודם ראש השנה וילך אחר ראש השנה ולא חלקו ראשי הספות ומסעי שהן גדולות : (ז) כי אתה תבוא . קדמאה דקריאה ת ב ו א הניינא דעואה ת ב י א וסימן את ה ק ו ל י ם ואת הברקים ג) ודין הוא חד מן ז' זוגין מהלפין קדמאה וא"ו תניינא יו"ד וסימן ברים פרשת בהעלתך : (ט) ויכתב משה. אין בו פסקא : (י) ויצו משה אותם . בהעתק הללי אותם ירושלמי אתם ובכל הספרים מלא והוא אחרון מן ל"ט מלאים בתורה וסימן בראשי נמלא ע"ל ובעל מנחת כהן נתן סימן אחר מקן עד מקן הותם ס"ל ד) : (יב) הקהל את העם וגומר ויראו את ה' אלהיכם. ב' דמטעין בענין דסבירין אלהיהם : (טז) יאר. דהנך שכב אין בו פיסקא : וקם. חד מן פסוקים דלית להון הכרע כמ"ש בסוף משפטים וביאורם כאן במסורת . והנני מודיע לכל קורא שבעל המסורת שם במנין זה פסיק ובני יעקב באו מן השדה כשמעם ולא טוב עשה שזהו מה שהוסיף ר' תנחומא בירושלמי פרק אין מעמידין מלבד החמשה פסוקים דאמרינן התם ומייתי להו נמי ביומא פרק הוציאו לו והכי איתא במדרש חזית על פסוק כי טובים דודיך מיין וילקוט פרשת בראשית רמז ל"ז ומכילתא וילמדנו סוף פרשת בשלח ודאוי לשים במקומו ארור אשר כי עז ואין צורך לשום הסימן בלשון פרגוס דכולהו בשעיא ניהו . ואין לומר דבעל המסורת אזיל בתר גירסת ב"ר פרשה פ' דלא חשיב איסי בן יהודה אלא ארבע מקראות שאין להם הכרע ור' תנחומא מוסיף הדא ובני יעקב וגומר דהתם בב"ר לא חשיב שאת ובעל המסורת לא השיב ארור וגו' דלא ניחא ליה לבעל המסורת למינקט קרא דארור משום דפשיטא ליה שהוא דבוק לאפם כי עז ולא לעקרו שור ארור כיון דהוא ריביה דקרא וליכא למימר דבעי לאפסוקי קרא בארור דהא קיי"ל כל קרא דלא פסקי' עזרא לא פסקינן ליה כדמוכח בפרק אין בין המודר . ובעל יפה תואר כי היכי דלא תקשי אגדתא אאגדתא תרין דהרי תנאי ניגהו ואליבא דאיסי בן יהודה דלאו תנא לא מספקא ליה במאר : נכר הארץ . במקף : נכר . מלעיל והכ"ף בפתח לפי שהוא סמוך ענין והעפ"כ לא נשתנה הניקוד לגוא . עיין במכלול דף ר' ובמכלול יופי ועיין מ"ש במאמר המאריך בתיקון הקריאה א' : (יז) וחרה אפי. בשוא א' כמ"ש בפרשת משפטים ופרשת ואתחנן על וחרה אף : והסתרתי פני. הס"א רפה : (יח) אשר עשה. עיין מ"ש (במלכים א' י"ח) : (יט) למען. אין בלמ"ד געיא : (כא) והיה אין ביו"ד הלבה : וענתה. אין בתי"ו הלבא : אשר נשבעתי . דבסוף פסוק בכל הספרים הבי"ת בקמץ אך בחילופים נראה שזהו לב"נ אבל לב"א בפתח וכן מצאתי בנסחא כ"י מדוייקת בפתח וכתוב בתון ואית דקראי נִשְׁבַּעְתִּי : (כז) את מריך במאריך ומקף. היתם . ביו"ד אחר לבד בכל הספרים וכן הוא בהעתק הללי ובמסורת וכן כתב הרמ"ה ז"ל והייתם הייתם כולהון באורייתא בתרין יודי"ן כתיב בר מן א' הסר חד יו"ד וסימן ממרים הייתם עם ה' דפרשת וילך : (כה) באזניהם . הבי"ת רפה : ואעידה. ואעידה בתחלת הדף בספר תורה ו' בי"ה שמ"ו. ואעידה. אחרי הדרך. באחרית. להכעיסו . קהל, הלין שהא דרי די לעילא מן שירתא סי' ו' שטין בלפניה כדין ס"ת וכן כתב הרמב"ם ז"ל והאריכו שיטה פנויה והאריה השירה ואין חולק בזה : (כט) את הרע. אין בה"א מאריך : (ל) עד תמם. בסוף שיטה :

פרשת האזינו

לב (א) האזינו פתוחה . בשילהי פ"ק דמגלה כל השירות כלן אריח ע"ג לבנה ולבנה ע"ג אריח חוץ משירה זו ודעשרת בני המן ומלכי כנען שהם אריח ע"ג אריח ולבנה ע"ג לבנה מ"ט כדי שלא תהא תקומה למפלתן וכתב הר"ן ז"ל דשירת האזינו נמי כיוצא בזו היא וכו' ע"ש והא דלא השיב בגמ' שירה האזינו בהדי הנך תירץ הכס אחד מגרבנא תלמיד רבינו מרדכי ז"ל דהכא מן השירות שנאמרו על הנס קאמר כגון שירת הים ודבורה ודוד והך דמגלת אסתר אבל דהאזינו לא על נס נאמרה . ובענין צורת השירה הזאת כתב ההכם בעל אור תורה כפי מה שמצא בקלפה רמב"ם כ"י וכפי מה שכתב רבינו דוד כוכבי ז"ל בספר בית א' בשמו של הרמב"ם שכותבים אותה בששים ושבע שיטות ולזה הסכים המאירי ואולם בספרי רמב"ם בדפוס כתוב בשבעים שיטות וכן מצא ברמב"ם אחד כ"י ובהללי ובספרים ירושלמים קדמונים ובמסכת סופרים פרק י"ב אלא שנפל טעות סופר שם בחסר ריש שיטה המיסית שהיא מלה הצור ואף על פי שספרי ספרד הלוקים בזה כתב ההכם הנ"ל כי טוב בעיניו לעשותה בשבעים שיטות כן הן בהעתק שיראה ובהכי אתו כולהו בשיר שיוכלו להגיה בהמלע ריוח פרשה סתומה כדינה כמ"ב בשירת הים דנסברא ראשונה צריך לידהק בג' מקומות להכנים בשיטה אחת מה שהוא ב' שיטות לסברא אהרונה והם השיטה העשירית והבא עשרה והל"ח ואולי גם הל"ט ובזה השורות מתקלקלות ועוד כי במקומות אלו ימצא אריח ע"ג לבנה ולבנה ע"ג אריח וכן לא יעשה כמ"ש לעיל . ורהשיהם הראשונים והאחרונים הנם כתובים בספרי הרמב"ם ז"ל ואולם בתיבת ואילים הוא חולק עליו כי לדעת הרמב"ם צריך לכתבה בסוף שיטה כ"ב וכן היא בירושלמיים וכן מצאתי גם אני בספר קדמון דהשיב כל ריבי שיטין דשירתא והשיב בני

א) מהר"ב"ד בה"ם הביא כאן בטעות מה נרי כי הוא בפתח .
ב) לקמן באורייתא לא נמצא ולדבקה ידוחק לומר כי כוונתו על פסוק (ביהושע כ"ג ס') ונ"ל כי צ"ע כמו דלעיל (דברים י"א כ"ב) .
ג) ר"ת בנ' קולי הוא סימן הרואים וא"ו ליוו"י יו"ד .
ד) ברהבי כוונתו בינת אותם מתהלה בא' וסיה ראש לאותיות והוא מלא ל"ט פעמים . מקן כוונתו בפ' מקן (בראשית מ"א מ') הוא כפעם הראשון שהוא מלא ומאן ו ש ב ו ק מקן בנש פעמים שפעם שאחרון וכן כלם ל"ט פעמים . די"ש :

ני כתוב בריש שיטה והוא אומר שיש לכתבה בריש שיטה כ"ג שכן מצא בהללי ובמס'
סופרים וכן הוא בארבעה ועשרים הקטן מדפוס ויניציאה שנת ש"ד אבל הוא מגיה
שאלה צורת שירה זו שם בשלימות. ואולם השיטות הצריכות למעלה משירה זו כבר
כתבתים בסוף הפרשה של מעלה ולא ראיתי בהם מחלוקת אבל בשיטין שלמטה
משירה זו ראיתי ס"ת משונים זה מזה ולא אדבר מהם רק אודיעך שלדעת הרמב"ם
צריך חמש שיטין ואלו ראשיהם. ויבא לדבר. אשר. הזאת. אשר. וכתב עליו
הרמ"ה תמה אני אם אינו טעות סופר ואני בספרי לא כתבתי כן רק כאשר הוא
נמצא בכל הספרים הישנים המדוייקים הנמצאים בארצות האלה שהם. ויבא. העם.
הדברים. לבבכם. אשר. התורה. עכ"ל וכן המנהג ס"ס וירושלמיים ישנים.
ושיטה שנית מסיימת במלת חייכם. ואף גם זאת ראוי ליזהר בששת השיטין
שלמטה מהשירה להרחיב מעט האותיות למען תהיינה שיטות השירה מרווחות כל
צרכן. רוב דברים אלו למדתי מחיבור החכם הנ"ל ומלבד כל אלה הצריך להקשות
על הר"ן ז"ל יעויין בספרו ואני כמלקט שבלים אחרי הקוצרים לקטתי מה שראיתי
בו מן הצורך ודי בזה אל המכוון הנה: (ב) יערף. ב' חסר ובתרי ליפני וסימן
כמטר לקחי י ע ר ף מזבחותם (הושע י): כשעירם. כתב הרמ"ה ולקח את שני
ה ש ע י ר ם פרשת אחרי מות מלא יו"ד קדמאה וחסר יו"ד תניינא וכל אורייתא
דכוותה ודכותה בלישנא בענין אחרינא ל ש ע י ר ם אשר הם זנים שם ומסר עליהם
כולהון כתיבין כן ודכותה בענינא אחרינא כ ש ע י ר ם עלי דשא ע"כ. ומתרגום
ירושלמי ויונתן בן עוזיאל מוכרע דמלת י ע ר ף ומלת כ ש ע י ר ם חסר דאמרינן
התם שלא הזכיר משה רבינו שמו של מקום אלא לאחר עשרים וא' תיבות שהם
פ"ה האותיות: (ד) הצור. ברוב ספרים כ"י אין הצד"י רבתי גם כי נמנית בנוסח
אחד כ"י מאותיות גדולות ועיין מ"ש בישעיה כ"ד: (ה) ופתלתל. תי"ו ראשונה
רפה וברוב ספרים אין הפ"א רבתי הגם שראיתיה כן בנוסח אחד מאותיות גדולות
ובתיקון ישן מס"ת: (ו) הֲלַיהוָה הה"א רבתא ונכתבה יחידה והלמ"ד בשוא נח
ואותיות השם בנקודותיהן ־ : ּ וכמואלו כמשפט כן דעת גדולי ישראל וזקני
חכמיהם. וז"ל המאיר עיני גולה הרמ"ה ז"ל. ה"א דהלה' תגמלו זאת באנפי נפשה
כתיבא בכולהו נוסחי עתיקי ודיקי ה' להוד לה' לחוד עכ"ל. גם הראב"ע ז"ל
כתב בס' מאזנים דף כ"ח בשם ר' שמואל הנגיד כי נתברר אצלו שה"א דהלה'
תגמלו זאת לבדה והיא מלה זרה. ובמכלול דף נ' הלה' תגמלו זאת הה"א בפתח
והלמ"ד בשוא נח והאל"ף דהיינו היו"ד נקראת בשוא נע והיה משפט המלה הה"א
בשוא ופתח כמשפט ה"א התימה והלמ"ד בפתח והאלף נחה כפי כלל המסורת כל
לשון אדנות עם בוכ"ל לא מפיק אל"ף כנראה גם במכלול קודם לכן ובאה הענין כן
לענין מורה על סודה ולענין זה יש בתיבה הזאת שינוי אחר שלא נמצא בזולתה
שהה"א נכתבה יחידה עכ"ל. וכדברים האלה כתב גם כן רבינו בחיי בביאור התורה
וכ"כ במסכת סופרים. ובספר הזוהר ה' דהלה' רברבא וה"ה דהבראם זעירא
עיין בפ' זו סוף דף רצ"ז ופ' לך לך דף נ"ג ע"א וריקאנטי פרשת בראשית על
בהבראם וחילופים אחרים נאמרו במלה זו כמו שכתוב במ"ג ובכמה ספרים ישנים
והיה נראה לכתוב בס"ת תיבה אחת שכך נמצא בס"ס המדוייקים וגם בשם מערבאי
דקי"ל כוותייהו אמנם כיון דכל גדולי עולם אבל נקבו בשמות מסכימים לדעת א'
הכי נקטינן וכן העיד הזקן השוב בעל א"ת שעיניו ראו ספרים ישנים מאד הה"א
לבדה ובמדרש ילמדנו הלה' תגמלו זאת הה"א רחוקה מן השם למה שהיא סיום
חתימתו של משה קח ראשי תיבות של פסוקים עד ה"א מהלה' כגון ה"א מהאזינו
יו"ד מיערוף כ"ף מכי שם ה' אקרא ה"א מהצור שי"ן משחת לו ה"א מהלה' והמלא
שהכל עולה בגימט' כמנין משה וזו היא חתימתו של משה כאדם שמסיים ספרו וחותם
את שמו בסיום ספרו ולכך ה"א רחוקה מהשם עכ"ל. ובהקדמת ספר גאולת הגר
לאמם מגלות כתוב דה"א דהבראם קטנה שיקטין עצמו ויאמר ה"א כלו' הנה אנכי
מוכן לשוב כדאמרינן בפ' הקומץ מ"ט תליא כרעיה דה"א דאי הדר בתשובה מעיילי
ליה וה"א דהלה' תגמלו זאת גדולה לומר שהמתגדל ומתגאה עצמו עליו נאמר הלה'
תגמלו זאת איך שייך שיתגאה החומר על היוצר שעשאו וכי זה גמול עכ"ל. וכדי
להשביע נפש שוקקה לדעת דקדוקי תורה וסופריה אגיד את הרשום בכתב אמת בירו'
פ"ק דמגילה מענין כתיבת זאת הה"א אפס קצה המאמר תראה בהגה' מימונית פרק
א' דמגילה וכולו תראה כאן. רב הושעיא בריה דרב חננאל אמר צריך לכתוב
ה"א למטה מארכובתו של למ"ד הלה' תגמלו זאת ה"א לה' תגמלו זאת ע"כ. ומזה
למד הרב המאירי מה שכתב שהיא נכתבת מעט למטה מן הלמ"ד. ובעל א"ת
הצריך לבאר כוונת המאמר על דרך הפשט והסוד יעויין בספרו. אחרי כן אורו
עיני מדרש שמות רבה ריש פר' כ"ד ר' ששת בנו של ר' אבא היה כותב ה"א למטן
ולמ"ד למעלן כלומר א) הלה' תגמלו זאת. ופי' בעל מתנות כהונה היה כותב
כשהיה כותב בס"ת פסוק זה היה כותב ה"א של הלה' למטה שוה לשאר אותיות
והלמ"ד למעלה וכו' ופירושו אינו נראה לי. והנכון אצלי לפרש זה המדרש כלשון
הירושלמי דלעיל וכמו שהבין המאירי כי כן פעמים רבות האגדות ירושלמיות ודרבות
שוות הן. עוד ראיתי להודיע שבהעתק החכם הנ"ל דברי רד"ק על מלה זו כתב
בשמו שהאל"ף בשוא ופתח וזה אינו כי בכל הדפוסים מהמכלול כתוב והאל"ף נקראת
בשוא נע כדין קריאת השם של ד' נקודות שוא חולם קמץ וכ"כ הציוני פרשת שמות
ז ל. וסוד המקובל בניקוד זה שמי לְעֹלָם הם הנקודות של שם הגדול והסי' מי
בשחק יערוך לה' ע"כ פי' "שוא ־ : "חולם "קמץ ר"ת שחק וזהו יהי
שם ה' מְבֹרָךְ ר"ל יהי כוונת ניקוד השם מבורך כי צריך לכוין בניקודו באופן
שיעלה ־ : ּ עם השם והיא זה שוא הוא בני יודי"ן חולם יו"ד הרי למ"ד והקמ"ץ
יו"ו הרי מ"ו והשם כ"ו הרי ע"ב. יוכיח משה סי' קע"ג. ומי בחשקה נפשו לראות
בענין זה אלין מלאין ועתיקין יעיין בס"ת מוהר"ר מאיר ז"ל מק"ק לובלין סימן פ"ג

כי בו ישמח לבו: קנך. אין בו יו"ד ורוב ספרים הקו"ף דגושה: ויכננך. במקצת
ספרים אין מאריך בכ"ף: (ז) ימות. מלא וכ"כ הרמ"ה ז"ל: בינו שנות דר ודר.
כל דור באורייתא מלא בר מן ד' חסרים ב) הרי בעמלק מ ד ר ד ר ודכותייהו בינו
שנות ד ר ו ד ר וסימניך כל פשוט מלא וכל כפול חסר מהרמ"ה ז"ל: ויגדך. בספרים
כ"י מדוייקים ובדפוס ישן הגימ"ל בגירי וכ"כ רב פעלים ובסמיכות זקיפא ומלעיל
וכנויים ישוב לסגול ויגש לו ויאכל וכשהם בגירי שאל אביך ויגדך: (י) ימצאהו.
בשני פשטין: ישמן ־ בעשרים וארבע קטן נדפס ישימן ביו"ד וכן מצאתי בס"ת
כ"י אך בהעתק הללי ובספרים מדוייקים חסר דחסר וכן מסור עליו וכ"כ הרמ"ה
ונשקפה על פני ה י ש י מ ן דהקת מלא יו"ד וחסר וא"ו כתיב בנסחי דיקי ודכותה
על פני הישימן דבלק ומסר עליה כולהון כתיבין כן ובהו יאל יש מן חסר יו"ד
וחסר וא"ו כתיב ויחנו על הירדן מבית ה י ש מ ת חסר יו"ד וחסר וא"ו כתיב
וכולהון כתיבין כן: יצרנהו. הצד"י דגושה: (יא) כנשר. פשט הראשון בנו"ן:
ירחף. הרי"ש בגירי: (יג) במותי. בהעתק הללי ובכל ספרים מדוייקים כתיב בוא"ו
וכ"כ אבן עזרא ולשון החזקוני יתר וא"ו והמ"ם בחטף קמץ גם הרמ"ה ז"ל בכללים
שמסר בהקדמת ספרו כתב כלשון הזה וכל אתיא דקריא חטף באורייתא לא סמיך ליה
מבתרה אתא דכתיבא ולא קריא במ"א ירכבהו על במותי ארץ דמ"ם חטף קמצא וא"ו
בתרה דכתיבא ולא קריא ע"כ. וכן כתב בשרש במה. והמדפיס טעה שכתבו בלא
וא"ו שהוא עצמו כתב עליה ג' יתיר וא"ו וכן מסר בישעיה סימן נ"ח במותי ג'
מלא בקריאה וסימן ירכבהו על במותי ארץ. והרכבתיך על במותי ארץ (ישעיה נח).
ודרך ועל במותי ארץ דרים מיכה וכן מצאתי במסרות כ"י. ומאן דמסיק ג' ב'
מלא אחד חסר שבושא הוא. ובמסרא רבתא במערכת אות הוא"ו חשיב נמי לכולהו
בהדי תיבותא דיתירין וא"ו והטפין קמצין: וינקהו. השופר הפוך בקו"ף:
(טו) וישמן ישרון ־. בהעתק הללי ישרן ירושלמי ישרון ע"כ. ובכל הספרים מלא וכן
במסורת ישרון ג' וכתיב כן וסימניהון וישמן ישרון ויבעט אין כאל ישרון רכב ודכותא
ויהי ב י ש ר ו ן מלך וכ"כ הרמ"ה ז"ל: ויבעט. בספרים מדוייקים העי"ן בקמץ:
עבית כשית. כתבו המדקדקים שנדגשה הכ"ף מדין אתי מרחוק אבל אינו על המנהג
שהטעם באות שניה: (טז) יקנאהו. בהעתק הללי ובכל ספרים מדוייקים חסר דחסר
וכ"ה הרמ"ה ז"ל וכן במסורת ב' חד חסר והוא דין וחד מלא ובפסיליהם יקניאוהו
(תהלים פח) והוא מלא דמלא: (יז) יזבחו לשדים לא אלה. חול כתרגומו וכן
אלהים לא ידעום: שערום. בשי"ן שמאלית: (יח) תשי. יו"ד זעירא ולית בקרייא
כוותה כביכול התשתם כחו של יוצר. ויקרא רבה סוף פ' אחרי מות ובמ"ר פ' פ'
ותנחומא פ' נשא ועיין ריקאנטי: (כ) תהפכת. התי"ו בלא מאריך והה"א בשוא
לבדו והפ"א בדגש כ"כ במדוייקים: (כא) בלא אל. חול כתרגומו: (כה) יונק עם
איש שיבה. מלא וא"ו כתיב ומסורת דמסרה גבי כאשר ישא האמן את היונק כל יונקי
חסר שיבושא הוא דכולהו נוסחי דיקי יונק דהאזינו מלא וא"ו כתיב הרמ"ה ז"ל:
(ל) כי צורם. הכף דגושה: (לא) ואיבינו פלילים. כתב הרמ"ה ז"ל בשרש פלל
ותגא בפללים דמשפטים חסר יו"ד קדמאה ומלא יו"ד בתראה ומסר עליה לית כותיה
חסר יו"ד קדמאה ושאר פלילים כתיב מלא יו"ד קדמאה וחסר יו"ד בתראה ולית נוסחי
דכתיב בהו ואיבינו פלילים מלא תרין יודי"ן ומסרין בהון תלתא ונתן בפללים ואיבינו
פלילים והוא עון פלילים (איוב לא) קדמאה חסר יו"ד קדמאה ותרין בתראין מלאים
והדין נוסחא פליגא אמסורתא קמייתא מיהו תרתין מסורתא איכא למימר דלא
פליגי דמסורתא בתרייתא דיקא מסרא חסר ומלא לענין יו"ד קדמאה בלחוד קא מסרא
עכ"ל. וספרי דילן הינון כפשטא דמסורתא בתרייתא דתרין בתראים מלאים תרין
יודין ובמסורתא דדפוסא פרשת משפטים איכא גווני אחריתי דלא כמאן ומשום הכי
לא כתבינן לה ועוד דמסורתא ופסוקי פליגי אהדדי ועיין עוד מ"ש באיוב כ"א:
(לב) כי מגפן. במקף ובמאריך לא בגלגל והנימ"ל דגושה: ומשדמת. בשי"ן ימנית:
ענבי. במקף לא בגלגל: (לד) הלא הוא כמס. במסורת הדפוס וגם בהרבה
ספרים כ"י נמסר י"ג הלוא מלאים בתורה וחד מינייהו פליגי ביה הלא הוא כמס
עמדי ובפסוק נדפס מלא ובמסרה אחרת כ"י מצאתי י"ב הלוא מלאים בתורה ולא
מנה זה עמהם ולזאת הסכים הרמ"ה ז"ל כמ"ש בפרשת בראשית על פסוק הלוא אם
תיטיב שאת ואפילו בספרים כתובי יד שנמסר בהם י"ג מלאים ופלוגתא על דין
כתבוהו בפסוק כאן חסר וא"ו והכי פשיטא ליה לבעל א"ת: באוצרתי. בהעתק
הללי ובכל ספרים מדוייקים מלא וא"ו קדמאה וחסר וא"ו בתראה וכ"כ הרמ"ה ז"ל
והמדפיס פעל אוצרות בלשון בקר ובמסורת כ"י נמסר ג' וסימנהון הלא הוא כמס
חסר לא הראיתם דמלכים והבירו דישעיה ע"כ. ובמקצת ספרים מדוייקים דמלכים
חסר דחסר דישעיה ודאורייתא שוין: (לה) עתדת. בתיקון ס"ת איכא פלוגתא אי
חסר יו"ד או מלא והמסורת מוכיח שהוא חסר דחסר וכן כתב הרמ"ה וחש עתדת למו
חסר יו"ד וחסר וא"ו כתיב: (לט) ואין אלהים עמדי. זוהר פרשת בראשית דף כ"ג
ואין אלהים עמדי דא סמא"ל ונח"ש אם כן חול ומחק וכן משמע בפ' משפטים ד' ק"ת
וברעיא מהימנא פ' קדושים ואם כתבו הסופר לשם קדושה אין בכך כלום כמו שכתב
הר"ש בר צמח בתשובה הביאה הב"י בי"ד סימן רע"ו שאם כתב שם אלהים אחרים
לשם קדושת השם אין בכך כלום דהוי כמקדש בעלי מומים דלא חלה עליהם קדושה
ועיין מ"ש סוף פרשת וילך על אלהי אביהם: (מ) כי אשא אל שמים ידי. כתוב בספר
תני מן האזינו עד וישמן ריש פסוקי ברים השי. מן וישמן עד כי אשא ריש פסוקי
בפלגות חטי. ומן כי אשא ועד סוף שירתא ריש פסוקי ברים השי ע"כ. וגם כי
סוד ה' ליראיו ופליאה דעת ממני ינעתי לתת טעם לדבר עד שמצאתי בחסד אל טוב
טעם ודעת. גלוי וידוע כי בזמן שישראל יושבים על אדמתם ועושים רצונו של
מקום שכינה שרויה עמהם ואז ימין ה' רוממה וישראל עושה חיל ולכך פסוקים
הראשונים דקיימי במעלתן של ישראל כדכתיב כי חלק ה' עמו וגו' ימצאהו בארץ מדבר
וגו'

א) נ"ע פ"א דהלה' : ב) נ"ל ואיש זה זכרי גזר דר (שמות ג' פ"ו) ;

וגו' ס' בדד ינחנו וגו' מתהילים מגד ימין לרמוז כי לא מדת רחמים גוברת עליהם יגבורות ישע ימינו ולא הקפי לך מפסוק שהם לו לא וגו' הלה' תגמלו זאת וגו' כי מרע"ה היה מוכיחם על שראה בעתידים להמות וכיון שמרדו לפני המקום מתוך מאכל ימהוך משתה ומתוך שטה כדכתיב וישמן ישרון ויבעט הימין יעשה שמאל וגברה מדת הדין שנאמר השיב אחור ימינו מפני אויב ולכן מן וישמן ישרון ויבעט עד כי אשא אל שמים ידי משהילים מגד שמאל אבל כשיבבע הקב"ה בימינו ובזרוע עזו לגאלם יחזור הדבר לכמו שהיה ויהפוך מדת הדין לרחמים ובימינו יסעדנו ויפציענו שובע שמחות נעימות בימינו נצח ויתקן עלמא על תיקונו ויהדרון מילי כדקא יאות ונפיר לפניו שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו כגון דיתגבר רחמי על דינא וימינא על שמאלא וספרא דקדושה על ספרא דמסאבא ודא איהו כי גבר עלינו חסדו והמשכיל יבין בשם המיוחד הגמלא למפרע במלות כחדה ראה עתה כי. וידוע כי בכל מקום שמכר למפרע הוא מדת הדין ולכן אמר ראו עתה כי אני אני הוא וגו' כלומר הזהירו בי כי אני כנגד הטוב ואני כנגד הרע אני בעל הדין הממית והמוחץ כשאין אתם עושים רצוני ואני הוא בעל החסד והרחמים המחיה והרופא כשתעשו רצוני והחזרו למוטב וכמו שמחץ לשעבר כן ירפא לעתיד לבא כמו שנא' ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא. ואם תחפוץ לדעת ולהשכיל מוצא דברי אלה אשכילך ואורך בדרך זו הלך למצוא מדרשי פסיקתא בילקוט ישעיה רמז שנ"ג ובתלים רמז תר"נ תרנ"א תשע"ח ופתיחתא דהכימי דאיכה רבתי פתיחתא משא גיא חזיון ואיכה רבתי פסוק בכה תבכה בלילה ופסוק השיב אחור ימינו ופסוק נדע בהרי אף ומדרש תלים סי' קל"ז ומכילתא פ' בשלח פסוק ימינך ה' נאדרי בכח ומדרש ילמדנו שם וסוף פ' אחרי מות יהודו אל עבר פניך כל אשר דברתי לך ולנפשך ינעם. וזהו מה שאמרו במדרש שוחר טוב מזמור י"ז כיון שנשה דוד בפעמים שההנא גורם שתחיל נווה קומה ה' אל נשא ידך אבים ידך דאנן מבעין יכה"א אל תשנפני שבולת מים לפיכך הוא אומר קומה ה' זכור שבועתך אמר לו הקב"ה חייך אני נושא שנא' כי אשא אל שמים ידי ואומר הנה אשא אל גוים ידי. ד"א קומה ה' זכור שבועתך שנשבע המלאך יעל שמך שנא' וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם וכתיב לכן יחכה ה' לחננכם ואין לכן אלא שבועה שנא' לכן נשבעתי לבית עלי וזהו סוד קץ הימין האמור בסוף דניאל כמו שפירש רבינו סעדיה גאון ז"ל ורמזו רש"י ז"ל בפ' מקום שנהגו נבי בקש יעקב לגלות קץ הימין לבניו ובפרק חלק בסוף ענין תחיית המתים ור' נתן בעל הערוך בערך ימין ושערי אורה ספיר ו' ובספר הזוהר פרשה בראשית בפסוק ויבא קין מפרי האדמה ופ' חיי שרה דף קכ"ג ופ' ויצא סוף דף קס"ג ופרשת בלק דף ר"א ועיין עוד בספר הזוהר פרשה נח על פסוק קץ כל בשר בא לפני דבריו ממתקים וכולו מחמדים וברוך שורה שכינתו בין הבדים: (מא) נוס בנוסי. מלרע בפשט אחד לבד לב"א: (מג) גוים. הגימ"ל רפה: כי דם עבדיו יקום. כתב הרמ"ה נקם נקמת בני ישראל חסר וא"ו כתיב כי דם עבדיו יקום מלא יא"ו כתיב בנסחי דיקי ואית דמסרי איפכא ושיבושא הוא ע"כ. ובמסרה דילן יקום ב' גוי חסר ר"ל יקם גוי איביו דיהושע י' חסר כי לא היתה הנקמה שלמה שאין אחריה גרה אבל לעתיד תהיה מלאה כמ"ש בעל מסרה ביהושע סי' התקי"ט: (מד) ויבא משה. פתוחה: (מז) דבר הדל"ת רפה: הזה. ברביע: (מט) עלה. הפי"ן נחטף פתח: (נא) לא קדשתם אותי. דין לחוד מלא וא"ו בארייתא ושארא חסרים. הרמ"ה ז"ל ומסרה רבתא:

פרשת וזאת הברכה

לג (א) וזאת הברכה. פתוחה: (ב) אשדת. אש דת ק' ועיין הטעם בכהיי והוא חד מן פ"ו מלין דכתיבין הדא מלה וקריין תרין מלין וסימנם במ"ג ד"ה א' כ"ז והדל"ת בקמץ: (ה) בישרון. בהעתק הללי בישרון ירושלמי בישורן ע"כ. ובכל הספרים שלנו חסר וא"ו קדמאה ומלא וא"ו תניינא וכמ"ש בפ' האזינו: עם. בקמץ: (ח) וללוי אמר. פתוחה: תמיך ואוריך. בתיקון ס"ת ישן ואוריך במפתח ואריך ע"כ. והרמ"ה כתב תמיך ואוריך מלא וא"ו ומלא יו"ד כתיב: (ט) ואת בנו. בניו ק': (י) יורו. כתב הרמ"ה ז"ל בכל אשר יורו אתכם דכי תנא מלא וא"ו כתיב ודכוותא יורו משפטיך ליעקב בנוסחי דיקי: באפך. הבי"ת דגושה: מזבחך. הבי"ת בשו"א לבדו: (יב) לבנימין אמר. בכל ספרי הדפוס זכ"י חסר וכן במסורת י"ז בנימין מלאים בכל המקרא וסידורן במ"ג פר' ויצא ובמקומות אחרים ואין זה מכללם. וראיתי מסורת כ"י במנחה י"ז בנימין מלאים כסדר המסורת שלנו וכתוב לבסוף וחד מלא ג' יודי"ן לבנימין אמר ידיד ע"כ. ומסרה זאת היא נכלאת בעיני ומוליאה לעז על כל הספרים כי אין גם א' שיהיה בהם כאן יותר מיו"ד אחד ובשכבר הימים במעתי שפי מוהר"ר נתנאל פראטנטו יצ"ו שראה בתשובת זקנו מוהר"ר עזריאל טראבוטו ז"ל שכן נמצא בלמדקא ס"ת א' נכתב מיד המקובל מוהר"ם ריקאנטי זצ"ל ולא שלטו בו יד והגני מוסיף להפליא הפלא ופלא ושאלתי על זה אל החכם בעל אור תורה ודבר קפוא על סברא זו ואתר שאותם שלא שלטו יד בספר ההוא השכיעו עולה באהליהם שאולי האומר הראבון אמר כן דרך חידה ורמז לסוד אי הלא הוא כמוס בג' יודי"ן דרים מלין ידיד ה' ישכן עב ל. והנסתרות לה' אלהינו אחר שכתבתי כל זה מצאתי כתוב בס' קבלה הנקרא שער השמים בדברו על ע"ב שמות המצורפים מויסע ויבא ויט בשם העברים שהוא נ' יודי"ן ז"ל ובהפך השבון בשם שהוא כ"ו חבר עמו מנין אותיותיו יהיה הכל ל' וסודו כי לה' ושמו ה' וזה שאנו כותבים השם בג' יודי"ן והסוד לבנימין אמר והמבין יבין ע"כ. ובסוטה פרק אלו נאמרין במספר אותיות ההופן אמרו כל התורה כלה בנימין כתיב חסר והכא בנימין שלם שנא' ואביו קרא לו בנימין ע"כ. גם בעיני יפלא דבר זה שהרי ז' בנימין הן מלאים בתורה וכ"כ הרמ"ה ז"ל ושאלתי אל החכם הנ"ל והשיב לי מה שאמרו רז"ל כל התורה בנימין כתיב לאו דוקא אלא ר"ל על הרוב כי רובם ככולם עכ"ל. אבל בירושלמי ניחא שפי דקאמר התם והלא אין הלוז ארבעים ותשעה א"ר יוחנן בנימין דתולדותם מלא ע"כ. פי' קיון דהכא כתיב כתולדותם בעינן כשמות אשר קרא להם אביהם והתם כתיב ואביו קרא לו בנימין מלא. ובעל יפה מראה בביאור הירושלמי נקט ליטנא דבבלי אע"ג דבכל התורה כולם בנימין חסר וכו' ולא שת לבו לזאת. המפליא לעשות יעשה עמנו לטובה אות ויהיה קץ הפלאות ונביט מתורתו נפלאות אמן: (טז) ולקדקד. קו"ף ראשונה בקמץ לבד: (יז) והם רבבות. הבי"ת בשוא לבדו בכל הספרים כמ"ש בפרשת בהעלתך על רבבות אלפי ישראל: (יט) ושפני. בכל ספרים מדוייקים בסי"ן שמאלית וכן הביאו הפרשים המאיר נתיב בשרש ספן ובמסורת לית וחסר וסי"ן כתיב: (כא) ויתא. חילופים רבים ראיתי במלה זו בנקודות ובטעמים ואריכא המה. הא' בחילופי ב"א וב"נ שבדפוס וכן ראיתי בכ"י לבן אמר וַיֵּתֵא כולו סגול ובשני פשטין ולב"נ וַיֵּתֵא כולו צירי ובפשט אחד לבד. הב' ברוב — ספרי דפוס כולו בצירי ובשני — פשטין. הג' במקצת ספרים כ"י היו"ד בצירי והתי"ו בסגול ובשני פשטין. וכן מסר בספר דקדוק כ"י וכתב ר' אליה בספר הרכבה שצירי היו"ד מורה על אל"ף פ"א הפעל. הד' בס"ם כולו צירי ובפשט האחרון בלבד וכתב עליו בעל א"ת שזהו דעת ב"א ורד"ק הביא בתי הסברות מענין מלעיל ומלרע בס' מכלול דף קט"ו ולא הכריע. ז"ל. ומחלוקת בקריאת המלה הזאת ב"א קורא אותה מלעיל בשני פשטין וב"נ מלרע בפשט א' ויש ספרים בפשט א' לבד ולא מתחלפים ע"כ. ולא דבר מאומה מהנקודות: ראשי עם. הרי"ש בגלגל ובלא טעם אחר בפי"ן: (כב) יזנק. הנו"ן דגושה: (כג) ולנפתלי אמר. אין בו פיסקא ובס' תגי יש פרשה סתומה ואין אנו נוהגין לעשותה: (כז) אלהי קדם. חד מן ג' מלעיל ע"פ המסורת כמ"ש בפ' נח: (כח) דגן ותירוש. בתיקון ס"ת ותירוש בס' מדוייק ותירש ע"כ. והמסורת מוכיח שהוא מלא וא"ו כי לא נמצא בתורה רק ב' מלא יו"ד וחסר וא"ו וסי' וכל דגן ותירש ודגן ותירש סמכתיו ושארא באורייתא מלא דמלא כתיב מלא יו"ד ומלא וא"ו וכ"כ הרמ"ה ז"ל: (כט) אשריך. בהעתק פירארה האל"ף רבתי וכן ראיתי במסח כ"י מאותיות רבתות ובתיקון ס"ת ישן ואין כן בספרים שלנו וכן בספרים מדוייקים נמסר ברים ד"ה על מנה אדם לית אל"ף רבתי: על במותימו. בתיקון ס"ת ישן במותימו בשבר הד במותימו ע"כ. והרמ"ה כתב ואתה על במותימו תדרך מלא וא"ו ומלא יו"ד כתיב:

לד (ג) ואת הככר. הוא"ו בגעיא: (ד) נשבעתי. אין בבי"ת תלשא: הראיתיך. הה"א בסגול והאל"ף בחירק. מכלול דף קג"ז: (ו) בגי. כל אורייתא גיא כתיב מלא אל"ף בסוף תיבותא בר מן דין דחסר אל"ף: (ז) ולא נס לחה. פ"ז מלין בתורה כתיב ה' ראה פניך לא פללתי. אסרי לגפן עירה. סותה. וגם דלה דלה. כי נאה נאה. ותכרו כי מתה המתה. או ירה יירה. ושלח את בעירה. כי היא כסותה. כי פרעה אהרן. את כל העם ברעה. ונסכה יין חצי ההין. ובנתה יאמר. לא קבה אל. לא נס לחה: (ח) בכי. הבי"ת רפה: (יא) האתות. הקדמא בה"א לא באל"ף: (יב) לעיני כל ישראל. משפט ס"ת להשלים התורה בסוף הדף ולעיני כל ישראל באמצע שיטה (הרי"ף הלכות ס"ת) וכן פסקו כל הפוסקים והכי פסיק הילכתא רב אשי בפ' הקומץ רבה הבא באחד ד' הומשין יכול לגמור באמצע הדף כדתניא התם הכותב ספר תורה לא יגמור באמצע הדף כמו שנומר בחומשין אלא מקצר ושולה עד סוף הדף:

ותשלם מלאכת ספר החמישי והוא ספר משנה תורה. ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה:

*) פנ"ס. למען הודיעך כי המלאכה ימצא לפעמים בסגרות פעם דברים מסכימים ופעם דברים מכוונים בשים למהרנ"ד מבלי הזכיר שמו. ויקר כוחם מנהיגם שמוגלים ואין דבר ואין תמונה כי בא שנב. ולהצדק עננשי זכור פעולת הכם אחד. פאום אדם חסדו. ורעהו יחקר פעלו. ד"ס:

א (א) **אלה** הדברים. (ספרי) וכי זה בלבד נתנבא משה והלא כתב כל התורה שנאמר ויכתב משה וגו' מלמד שהיו דברי תוכחות שנא' וישמן וגו'. כיוצא בו דברי עמוס אשר היה בנקדים וגו' וכי יותר מכל חביריו נתנבא וכו'. וכן אלה הדברים אשר ירמיהו כו' וכן ואלה דברי דוד האחרונים כו' וכן דברי קהלת כו' מלמד שהיו כלן דברי תוכחות שנאמר סובב הולך זהו מזרח ומערב כו' כל הנחלים כו'. כינה הרשעים בהמה ולבנה ויש שאין להם שכר: אל כל ישראל. עיין רש"י דבר אחר שהיו כלם יכולין לעמוד בתוכחה. אר"ש העבודה אם יש בדור הזה כו' אמר ר' עקיבא אם יש כו': בעבר הירדן. מלמד שהוכיחם על מה שעשו בירדן: במדבר. עיין רש"י ומלמד שהיו נוטלין בניהם ובנותיהם הקטנים וזורקים לתוך חיקו של משה ואומרים לו בן עמרם מה הנחת כו'. [וזהו גי' הספרי] וגירסת הילקוט מה פרנסה כו'. דבר אחר במדבר זהו כלל על מה שעשו במדבר. בערבה מול סוף עיין רש"י. בין פארן ובין תפל. מלמד שהיו מוכיחם ג"כ בין מסע למסע: תפל. ערש"י א"ל שוטים כל עצמם של עשירים אין בוררים להם אלא לחם קל שלא יהא דולרי"א (פי' מין חולי) אוחזתו אבל בטובה הזאת שהיטבתי לכם אתם מתרעמים לפני הוי כטובה שהיטבתי לאדה"ר ובטובה הזאת נתרעם לפני ואמר האשה אשר נתתה וגו': וחצרת. אם למרים הלקתה לא נשאתי לה פנים ק"ו כו'. ד"א וחצרת ומה מרים שלא דברה אלא באחיה הקטן כו'. ד"א ומה מרים לא שמע אלא הקב"ה שנאמר וישמע ה' המדבר בגנותו של חבירו ברבים כו': ודי זהב. הא יתירה וקשה מהכל. משל לה"ד לאחד שעשה לחבירו צרות רבות באחרונה הוסיף לו צרה אחת אמר לו הא יתירה על כל מה שעשית לי וקשה עלי מהכל. רשב"י אומר מלה"ד לאחד שהיה מקבל חכמים ותלמידים והיו הכל משבחים אותו ובאו גוים וקבלם גם הם. מה הבריות אומרים כך הוא ווסתו של פלוני לקבל את הכל כך אמר משה ודי זהב למשכן כו'. רבי בנאה אומר יבא זהב משכן ויכפר כו'. רבי יוסי בר חנינא אומר אלו עשר נסיונות שניסו אבותינו כו' שתים בים שתים במים שתים במן שתים בשליו אחד במעשה העגל ואחד במדבר פארן במרגלים:

דע כי מן אלה הדברים עד ה' אלהינו הם הקדמה של הספר. לכן יש בפסוקים האלו ג' פעמים דיבורו של משה דהיינו אלה הדברים אשר דבר משה וגו'. דבר משה אל בני ישראל וגו'. הואיל משה וגו'. מפני שיש בספר הזה ג' חלקים דהיינו מתחלת הספר עד ויקרא שקודם עשרת הדברות מדבר בעניני מוסר. ומן ויקרא עד הברכות וקללות שבפ' כי תבוא מדבר מהמצות. ומשם ואילך מדבר מהברכות וקללות ושארי ענינים. לכן קודם ויקרא כתיב אלה העדת והחקים וגו' ואח"כ התחיל ויקרא משה שהוא ענין אחד. וכן לפני הברכות דכתיב באר היטב ואח"כ וידבר משה. והאלו הג' הם כולל של כל התורה והתורה ג"כ ג' ספרים שהם שמות ויקרא במדבר. ובראשית הוא שורש של כל התורה. ולכן נחלק המדרש ג"כ לג'. ספרא וספרי ומכילתא. וזהו שאמרו (שבת פח:) דיהיב אוריין תליתאה שהם ג' ספרים. והג' ספרים של דברים הם כנגד ג' של תורה דהיינו כנגד אלה שמות הוא אלה הדברים. וכנגד ויקרא הוא ויקרא. וכנגד במדבר הוא וידבר. וזהו שאמר במדרש ויקרא הוא מלא הלכות וכנגדו דברים נמי מלא הלכות. ולכאורה מה ענין זה לזה אבל לפי מ"ש אתי שפיר דהיינו אותו חלק שבדברים שכנגד ויקרא דהיינו חלק שיש בו עשרת הדברות ששם הוא כל המצות וזהו שאמרו וכנגדו בדברים הוא מלא הלכות והג' ספרים האלו הם כנגד שלשה שערים. שהם ראש ותוך וסוף לפיכך אלה הדברים הוא בראש הפסוק. דבר משה הוא באמצע הפסוק. הואיל משה באר וגו' לאמר הוא בסוף הפסוק: אשר דבר משה וגו'. פי' כי בכל דבר יש פועל ופעולה ונפעל ושורש. למשל הזרע שזורעין אותה היא הפעולה והאדם הזורע הוא הפועל והאדמה שזורעין בה היא נפעל. ושורש הכל הש"י ב"ה כי הוא סיבת כל הסבות והכל תלוי בו. וזה שאמר אדניהו בן חגית (מ"א ב' ט"ו) כי לי היתה המלוכה ועלי שמו כל ישראל כו' כי מה' היתה לו. והודה אדוניהו אם ה' לא יבנה וגו' שוא עמלו בוניו בו. הלא נראה בעין גם שאני היה ראוי למלוכה כמ"ש כי לי היתה המלוכה [המלוכה היא הפעולה והוא היה הנפעל] ועלי שמו כל ישראל וגו' הם הפועלים ואעפ"כ ותסב המלוכה וגו' כי מה' היתה לו שהכל תלוי בו. וכן אמר כאן. משה. הוא הפועל. אל כל ישראל. הם הנפעלים. אשר צוה היא הפעולה. ה' הוא שורש הכל. גם צריך האדם לדעת אם רוצה ללמוד בספר מי עשה הספר ועם מי למד כי אף אם המחבר היה אדם גדול אם היה לומד עם תלמידים קטנים אז אינו מגלה להם סודות ותעלומות החכמה ולכן נגד הפועל מי היה. אמר אשר דבר משה. ועל הנפעל עם מי למד אמר אל כל בני ישראל. והפעולה הוא ככל אשר צוה ה'. והשורש הוא מפי הקב"ה. וגם המקום הוא מוכן לכך והוא בעבר הירדן סמוך לא"י:

אלה הדברים הסופי תיבות של החמשה ספרים הן אותיות תורה דהיינו ת' של בראשית. ה' של ואלה וא' של ויקרא הוא וי"ו של תורה. ורי"ש של וידבר. וה' של אלה. וכ"כ בעה"ט והר"ת גימטריא ר"ה שמות האבות והם ג' שמות של ק"ש והוא שם של הויה שהוא יה"ו והוא על של תורה. והם ג' שמות של אבהן שהוא כ"ל אותיות חושבן התורה. וס"ת של הה' ספרים גימטריא קכ"ו שהם שבה צרופין שבהם נחתם שמים וארץ. בשני פסוקים הראשונים ל"ב נתיבות של תורה כ"ב ועשרה כמ"ש בריש ס"י והשני פסוקים של אחריהם הם ל"ו שהם לולב כמ"ש בתקונים. דע כי הספר הזה כולל של כל התורה. והה' פסוקים הראשונים הם כולל של הספר והם כנגד חמשה חומשי תורה לכן בד' פסוקים הראשונים יש רמ"ח אותיות נגד רמ"ח מצות עשה וכן לולב כולל רמ"ח מ"ע וגם כוללין כל התנ"ך שהם רישא וסיפא של תורה ושל נ"ך והן אחורי חסד תתאון שהם רמ"ח עלמין כי אחורי חסד עליון הוא ל"ב נתיבות ונכללין שם ג"כ רמ"ח עלמין בג' פנים שלו כמו שופר בג' פנים שנכללין בחסד וכן נתעורר רחמים וזהו רחם ארחמנו נאם ה' וכן טובה בגלופי ס"ג הוא רמ"ח שהוא בחסד וכתב בז"ח שכל הכ"ד יוצאין מגו שופר

וזהו תרי"ג שכולל בשם מלא ועם הפסוק החמישי הם אותיות כמנין ארץ והתיבות של הה' פסוקים הם כמנין דעה. בסוד ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים דהיינו שיהא דעה בארץ כמים לים שהם ריעים דלא מתפרשין וכן הה' פסוקים הראשונים של התורה הם שורש התורה. ולרמ"ח מ"ע עשרה שרשים והם עשרת הדברות. ואע"פ שהם כמנין מ"מ הם ג"כ שרשים. והוא שם המפורש. והוא שם ע"ב ומ"ב. וג' שמות וג' גילופין וג' אלהים. ובה' פסוקים של ראשי הספרים יש בהן רכ"ח אותיות. והתיבות הם ס"ז עם ב' של בראשית שהוא הכולל כמנין בינה דידוע שהמנורה הוא נ' שערי בינה ולכן היה במנורה כ"ב גביעים וי"א כפתורים וט' פרחים הרי מ"ב כנגד שם מ"ב וז' קנים הרי מ"ט שערי בינה והגוף של מנורה הוא שער נ' וזה שנתקשה בה משה. ועוד יש בו י"ז והוא שם של בינה. וזה סוד אעביר כל טובי על פניך. וכנגדן היה ז' נרות וה' מלקחים וה' מחתותיה שהיו צריכין להטבת חמש נרות. וגם ר"פ של ראשי הספרים יש ג"כ תיבות נגד המנורה וכליה רק שפסוק ראשון של ספר במדבר יש בו י"ז תיבות והוא נגד גבהה של מנורה שהוא י"ח טפחים ועם הכולל של ריש במדבר סליק מניינא:

אלה הדברים. חושבן אותיות התורה בגילופי גילופין שהוא ברצוא ושוב. שהם רמ"ח מ"ע ומ"ט פנים. וכן באדם רמ"ח אברים בגוף ומ"ט כחות בנפש:

בעבר הירדן. פשוטו של מקרא וכוונתו כי הוא מפרש באיזה מקום כדאיתא במדרש לדקדק כהררי אל כשהקב"ה מפרש דבר מפרש באיזה מקום ובאיזה זמן ועם מי. כי כל העולם נחלק על שלשה והוא. עש"ן. כמפורש בספר יצירה והרביעית הוא הש"י והעולם נחלק לב' כמ"ש מלכותך מלכות כו' והחמישית הוא נפש והנפש כלול מג'. פועל. פעולה. נפעל. והכל נכלל בז' כי הרביעי הוא כלול ג"כ מארבעה שהוא כלל כולו וכמו הד' יסודות שהיסוד הרביעי כולל כל הד' ולכן נקראת בת שבע. ודע כי אלה ה' פסוקים כולל כל העו"ם והם ה' פרצופין. וכנגדן ה' ספרים. ג' ראשונות ג' אלפין. והו"ב ידוע שמתפשטות טו"ק בסוד שחרית ומנחה ודעת מקומו בארץ בסוד מעריב וזהו התפלות אבות תקנום. ובחינה אחרונה כלולה משניה בסוד ב' דבראשית כידוע ב' בחינותיה. וזהו סוד עשר ולא תשע. עשר ולא אחד עשר. וזהו סוד אלו ראשי הפסוקים: בעבר הירדן. כולן מקומות הן לפי פשוטו כמ"ש בספרי העבודה כו' שכולן מקומות הן. בעבר הירדן. הוא הכלל. ומכאן ואילך הוא פרט. במדבר הוא המקום שדיבר עמהם שם. בערבה. הוא ערבות מואב והוא היה במערבו של מדבר. כמ"ש ים הערבה הוא ים המלח שהיה במערב: מול סוף. הוא ים סוף שהוא במזרח של מדבר כמ"ש מים סוף ועד ים פלשתים: בין פארן. שהיה בדרומה של המדבר: ובין תפל גו'. שהוא היה בצפון ומשום שהמדבר היה ארוך כנגד כולן לכן כתב כולן וכן נחלקים על ה' כללים. ד' מד' רוחותיה. וא' באמצע. ומדרשו כמ"ש רש"י וספרי אלא שקשה להולמו שכתבו שהם הנסיונות שניסו למקום והלא חצרת הוא מחלוקת קרח. וערבה הוא שטים. והם היו אחר הי' נסיונות. ובפרש"י הוא ערבוב דברים. שמה שכתב הנסיונות הוא בספרי ומ"ש על חצרות הוא בתנחומא ועוד בפסוק הזה אינו חושב כל הי' נסיונות. והי' נסיונות שכתב הספרי והובאו בגמרא הם שתים בים כו' דהיינו א' קודם שנכנסו בים כתיב ויצעקו בני ישראל כו'. וא' בים כדכתיב וימרו על ים בים סוף כו' כדרך שאנו עולים מצד זה כו'. ושתים במים הם במרה וברפידים. ושתים בשליו דהיינו א' בשבתנו על סיר הבשר כו'. והב' בקברות התאוה. ושתים במן א' ויותירו אנשים וגו' והב' שחללו שבת. וא' בעגל וא' במרגלים. וא"כ אין שייך לזה הפסוק כדפרישית. ועוד למה לא חשב ג"כ מתאוננים ובאמת יש חולקין על זה בספרי וחשיב מתאוננים. ולא חשיב אלא א' בים כי מה שהיה בים אינו מפורש ולית ליה הך דרשה דוימרו על ים בים סוף ומ"ד שאינו חושב מתאוננים סבר שחטא מתאוננים היה בצנעא כדכתיב באזני ה' ולכך חיסך הכתוב. ומ"ד שחושב סבר בפרהסיא היה. ומה שהביא הגמ' את המ"ד שחושב שתים בים כו' ואינו חושב מתאוננים. משום שלעולם ישנה אדם לתלמידו בלשון קצרה. וכן הוא במסכת ביצה גבי אין אופין אלא על הצפוי (עיין שם בתוספו' שם י"ז: בד"ה א"ר הלכתא) ונראה לי שהחמשה נסיונות שהיו קודם מתן תורה לא הוזכרו כאן כי על זה לא הוכיח אותן שגר שנתגייר כקטן כו' ונמחל להם. והם א' על ים. ושנים במן. וא' בשליו. ושתים במים. ולא הוזכרו כאן אלא הד' הנשארים. דהיינו קברות התאוה. ותבערה. ועגל. ומרגלים. ועוד יש ד' דברים שהיו אחר המרגלים. דהיינו בעדת קרח שאמרו אתם המתם את עם ה'. ומי מריבה. ועוד ותקצר נפש העם בדרך. ובשטים. ואלו ה' נמנו כאן דהיינו במדבר הוא מי מריבה דכתיב שם ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין כו'. בערבה הוא שטים שהוא בערבות מואב. מול סוף. הוא ותקצר נפש העם בדרך וגו' דכתיב שם דרך ים סוף. בין פארן. הוא מרגלים כידוע. ובין תפל. הוא תבערה כי שם היו בוכים על דברי תפלות כדכתיב למשפחותיו. ולבן. הוא קברות התאוה כי שם דברו על המן. וחצרת. הוא עדת קרח. ודי זהב. הוא העגל. ועוד יש ב' דברים שעשו אבל אינן מפורשין בפסוק אלא רז"ל דרשו מן הפסוק ברמז דהיינו א' גבי מרגלים וזהו ויעפלו וגו'. וא' היה בתבערה דהיינו ויסעו מהר ה' ואמרו הז"ל מאחרי ה'. וזהו מרומז ג"כ כאן באמרו בין פארן דהיינו בין פארן עשו ג"כ וזהו ויעפלו וגו'. ובין תפל. דהיינו בין תופל עשו ג"כ וזהו ויסעו מהר ה'. ומ"ש בספרי את הי' נסיונות ורש"י הביא האיך מרומזים כאן והוא בדרך אחר כמ"ש באבות דר"נ והם בערבה הוא שטים. מול סוף הוא מה שהיה בים. בין פארן. הוא מרגלים. ובין תפל. הוא שליו ששם דברו תפלות על המן. ולבן. הוא ג"כ במן מה שהותירו מן המן. וחצרת. הוא מה שהוציאו מרשות לרשות בשבת מן המן. ודי זהב. הוא העגל הרי כאן ז' דברים. וחסר כאן ג' דברים דהיינו מסה וקברות התאוה ותבערה. ואמר אלו הג' דברים בפרשת עקב. ובתבערה. ובמסה. ובקברת התאוה: אשר דבר משה אל כל ישראל. שאמר להם שיהיו כל ישראל באגודה אחת;

בעבר הירדן. שהא"ז נקרא ירדן ומ"ש בעבר הירדן לפי שהאדם בעולם הזה אינו אלא עובר. וכמו שלמטה הירדן מפסיק בין א"י כך למעלה הנהר דינור מפסיק ואי אפשר לבא לג"ע עליון עד שיטבול בנהר דינור. ואח"כ מעלין את הנשמה לקרבן וז"ש אליהו לאלישע כי שלחני ה' בית אל וגו' וה' שלחני הירדנה. ועבר הירדן הוא הכולל ואח"כ הומר הפרש: **במדבר**. פי' שדרך ישר לאיש שאל יבים בתאות עוה"ז דהיינו תאות אכילה וישים עצמו כמדבר ללמוד תורה: **בערבה**. שיתרחק מחבורת אנשים המתפלין מה"ת וישב במדבר. ובערבה. ובמדבר קאי על הפרשה מתאוות אכילה. ובערבה קאי על חבורה אנשים כמ"ש והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב. דהיינו שלא יראה כי יבא טוב על חבורת אנשיו. ושכן הרריים במדבר זבם בלי מזון: **מול סוף**. שיחשוב האדם תמיד על יום המיתה וישים הסוף למולו. ואמר בתחלה שני דברים לשבור התאוות שהם מבחוץ. ואח"כ אמר להכניע את היצה"ר שהוא תשפגים כמו שאמרו רז"ל. לעולם ירגיז אדם יצה"ט על כו'. ואם לאו יזכיר לו יום המיתה: **בין פארן ובין תפל וגו'**. דע כי יש ה' מיני ערב רב. א' בעלי מחלוקת ובעלי לה"ר. ב' הם הרודפים אחר התאוה כמו אחר זנות וכדומה. ג' הם הרמאים שמראים עצמם כצדיקים ואין לבם שלם. ד' הרודפים אחר הכבוד ובונים הבנות למו לעשות להם שם. ה' הרודפים אחר הממון. והושב כאן כל הה' כתות. דהיינו פארן הם בעלי מחלוקת ובעלי לה"ר כי משם נשתלחו המרגלים שדברו לה"ר. ותפל. הם הרודפים אחר התאוה שהוא תפלות. ולבן. הם הרמאים שמראים עצמן לבנים מבחוץ. וחצרות. הם הרודפים אחר הכבוד ובונים חצרות והרבות. ודי זהב. הם הרודפין אחר הממון. ואמר שהשב כתות האלו אמר אחד עשר יום מחרב וגו' שהעיקר עסק התורה. ואמר פארן מתחלה כי המחלוקת נגד כולם. והם נקראים עמלקים ואין בן דוד בא עד שיעברו מן העולם ועליהם נאמר תמחה את זכר עמלק כמבואר בזוהר. וסוד שהושב כאן עשרה דברים דהיינו כ' י' נ' ה' ת' נ' ח' ב' ד' כ' בעבר הירדן הוא נגד מלכות. במדבר הוא נגד יסוד. כי במדבר גי' רמ"ח כנגד רמ"ח מצות עשה שתלוי בצדיק. ובערבה הוא נו"ה. בסוד ערבי נחל כמבואר בזוהר. מול סוף. הוא ת"ת והוא ים סוף וים הוא שלש ראשונות ונכלל בזה בחינה אחרונה. וסוף הוא בחינה אחרונה ונכלל בזה ג"ר. וים סוף הם ב' זיוני בסה אימא בגילופין. ים הוא אותיות השניות. וסוף הוא אותיות הראשונות. בין פארן. הוא נגד גבורה והוא נגד מילה ופריעה. ובין תפל הוא נגד חכמה. ולבן נגד בינה. וחצרת נגד דעת. ודי זהב סוד כח וכחו. וזה שאמרו רז"ל (שבת דף קיט:) כל העונה אמש"ר בכל כחו מקרעין לו גזר דינו של ע' שנה שהוא שם אלהים בנקודותיו סוד יוסף וסוד ושם עירו שעו. כי שם יש כח כמ"ש בזוהר על פסוק ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' כו' כי שם ב' פעמים יד והם ב' ידים וזהו די זהב שני פעמים י"ד: (ב) אחד עשר יום כו'. עיין רש"י. ד"א אלו זכו היו נכנסין לא"י לי"א יום. כי"א לג' ימים כו'. שנא' דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה ואין מנוחה אלא א"י כו' ר' בנאה אומר ליום א' כו' שנא' היום אתם עוברים וגו'. והיה כי יביאך כו' אבא יוסי בן הגילי משום אבא ברדלא אומר כיון שעלו פרסות רגליהם מן הים היו נכנסין מיד שנא' עלה רש וגו'. ולפי פשוטו הוא כך שאחד עשר יום מחרב עד מקום שאמר להם כשהיו הולכין דרך הר שעיר. פי' אף אם לא היו הולכין בדרך הישר אלא היו סובבים דרך הר שעיר כמו שסבבו לא היה אלא י"א יום וזה ג"כ סימן על המקום שדיבר עמהם דהיינו שהיה אותו המקום מחורב י"א יום כשהולכין על דרך הר שעיר וקדש ברנע ואף לפי' רש"י בפי' שאחד עשר יום מחרב עד קדש ברנע כו' ע"ש ר"ל שנסעתו בדרך דאל"כ היו יכולין תיכף לבוא לא"י כדכתיב עלה רש. ועל דרך הרמז הוא כך. שיש אחד עשר מסעות שצריך האדם לנסוע עד שיבא למקום מנוחתו דהיינו א' מביתו לקברו. והב' מקבר לגיהנם שאף אם הוא צדיק גמור צריך לעבור בגיהנם. והג' מגיהנם לג"ע. ומג"ע לז' רקיעים. ומשם לג"ע העליון ובכל מקום צריך ליתן חשבון ודין. וזהו שכתב אחד עשר יום כלומר שי"א נסיעות הוא מחורב פי' מביתו שמניח אותה חריבה לכן נקרא חורב. דרך הר שעיר. זהו גיהנם הנקרא שעיר כידוע. עד קדש ברנע עד שיבא לג"ע העליון שנקרא קדש ברנע. וסודו הוא כך אחד עשר יום זהו שכתוב שיושב על חוג הארץ וזה ראש שור שיושב בתהום. וזהו סוד בחוקו חוג על פני תהום. מחורב הוא בא"מ וזהו רמ"ח מ"ע וב' כללים וזה שכתב והמרה בחמר ובזפת בהמ"ר מבפנים זה רמ"ח מ"ע. ובזפת מבחוץ זה שס"ה מצות ל"ת. וקדש ברנע ע"ש ע"ם שכוללין בו השבן המר וזפת כי קדש הוא ג' ראשונות שהן ד' בסוד א"ה כ"ש וברנע הם ז"ת בסוד ע"ב: **בעבר הירדן**. ג' גבולין בא"י. מדבר. ירדן. ונהר. מדבר בדרום כמ"ש מדבר צן נגבה. ירדן במזרח. ונהר בצפון. כמ"ש הנהר הגדול נהר פרת. וסודן הכל כלול בשם אלוה וסוד אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. ורוח רביעית הוא הים. דשם אלהים כלול מכולם. והוא בשר י"ה. בעבר הירדן מדבר וערבה הוא ידוע והוא מתפשט בערבי נחל בשם הנביאים: **מול סוף**. מול ג' ראשונות בשם שילוב סוף ג' אותיות דאימא בגילופין. פארן ותפל. שמאלא וימינא. ומבחוץ המר ושור אבום נזיקין. ואבות הטומאה קל וחומר אבל בקדושה פארן הוא אחוריים בשם השילוב והוא סוד שמחבר את ישראל לאביהם שבשמים: **ולבן**. הוא דרגא ידוע שמלבין עונותיהם של ישראל: **וחצרת**. הוא שם הרביעי שם מ"ב והוא שם מלכות שכפלו זה בזה: ולבן ודי זהב. הם כנגד בגדי לבן ובגדי זהב ולכן היה בגדי זהב כפול: (ג) ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר וגו'. מלמד שהשנה י"ב חודש. וכמ"ש באסתר ובמלכים. שנא' ולשלמה שנים עשר נציבים וגו' ר' בנאה אומר מן התורה שנא' היום. היום מלאו ימי כו' לא מהם למפרע ל"ג ימים כו' ד"א מלמד שלא הוכיחם עיין רש"י וכדי שלא יהא בלבו עליו. והתוכחה מביאה לידי שלום כמ"ש אצל אברהם והוכח אברהם את אבימלך וגו' **ויכרתו ברית**. וכה"א ביצחק **ויאמר יצחק מדוע באתם אלי ואתם וגו'**. וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום וגו': **ככל אשר צוה וגו'. לימד על כל הדברות שבתורה** הקלות והחמורות והפשוטות והכלכלות הזדוגות כו'. וידוע שהכל נכלל בעשרה וכללם שלשה. וכן הזמן עשרה זמנים מן יובל עד רבע שנה והוא בכלל. ורמז בזה הפסוק שלשה דברים ג' פעלים דבר משה אל בני ישראל. והש"י הוא הסיבה ראשונה. ובו נכלל כל הנ' ככל אשר צוה ה' אתו אליהם הרי נכלל בו כל הנ': (ד) **אחרי הכתו וגו'** עיין רש"י. מלה"ד למלך שיצא הוא וכל חיילותיו א"ל חיילותיו תן לנו הגלוסקאות החמות א"ל אני נותן. שוב א"ל תן לנו אמר להם האיפרכוס בשביל שהוא ב"ו מפריקין אתם עליו מאין לו רחיים מאין לו תנורים במדבר: הואיל. עיין רש"י. ד"א אין הואיל אלא שבועה: באר. א"ל כבר אני סמוך למיתה מי ששמע פסוק א' ושכחו שנה א' ובכתה כו' יבוא וישנה כו'. והם אחורי ו"ק לכן נאמר אחרי. וכל אחד כולל שלשה. הוא. ומקום מלכותו. והאומה. והם נגד ו"ק הלא גו הלא כנ"ל. וידוע כי ו' כלול מו' בסוד הדעת והן י"ב בוסמין עלאין לכך נאמר כאן ב' פסוקים כל א' כלול מו' עם הכולל: באדרעי. כתב רש"י שם המלכות והוא מ"ש בשמחרות ואדרעי שתי מדינות הן הלא כנ"ל שאדרעי הוא מקום המלחמה: (ה) **בעבר הירדן** בארץ מואב. פרש כאן ג' מקומות לפי שנה ב' בחינות ה' אלהים. וכן בדבור נאמר שני דברים משה והתורה. דהיינו הואיל משה באר את התורה. הואיל משה לשון התחלה וזה כנגד פ' ראשונה של בראשית ב' מאמרים א' כנגד יה"ו והשני כנגד אל וזהו יה"ו אל. וכתב בזוהר שעתיד משה לעמוד ככד פה בתורה שבע"פ. וככד לשון הוא תורה שבכתב ואליהו עתיד לבאר שלא יאמרו אחר הוא. וזהו הואיל משה באר את כו'. וסוד נעלם הוא. ואלה"י לגור מהכי הוא התחלה. אליה"ו הוא הסוף. וזה באר שני זווגין. בחינה ראשונה. כבוד מלכים חקור דבר. ושני. כבוד אלהים הסתר דבר כנגד שני פסוקים הראשונים של יחוד בקול רם ובהשאי וזהו באר את התורה הזאת. ד' פסוקים ראשונים נגד ג' אבהן שהן ד' שיעקב כלול משניהם. שהוא יעקב וישראל. לכן כתב אלה כמ"ש סוד באר הוא ו' אותיות ראשונות. והוא התחלה התורה. בראשית ברא והן ז' בארות דיעקב ברא שית. וברא אלהים הוא השביעית ולכן נקראת באר שבע כנגד ז' ספרים הנזכר עמודיה שבעה. ז"ש באר את התורה הזאת שהיא השביעית שהיא כוללת הכל אלה ראשי בית אבותם. כמ"ש בתקונים. ורביעית נקראת זאת וכן כתיב בפ' ואתחנן וזאת התורה ואח"כ אלה העדה והחקים והמשפטים: לאמר. היא בחינה אחד עשר והאחד עשר כוגנן כולן לכן אמרו עשר ולא י"א. והוא ספר הזה שכולל כל התורה ונקרא משנה תורה לכן בא כאן הכל באחד עשר. י"א מקומות וי"א יום מחורב וי"א חדשים וראשי פסוקים עולה י"א עד ה' אלהינו ובפסוק הזה י"א תיבות ולאמר כולל כולן ואלה ה' פסוקים כולל כל השם אחרון. בב' פסוקים ראשונים יש עשרה מקומות שהם י"ב וג' דברים שהן אלה הדברים ומשה וישראל נגד ברכת כהנים שהם ג' שמות וי"ב תיבות כנגד שם של י"ב ג' אבהן וי"ב שבטים וכן י"ה של שם. וג' פסוקים אחרונים נגד וי"ו של שם שהוא כפל כו' ופסוק אחרון ה' ענינים ג' מקומות וב' דברים משה והתורה. ולאמר היא הה' וכוללת הכל כנגד ה' אחרונה והם כנגד ה' ספרים של תורה וספר ויקרא כנגד הדעת והוא בקריאה נמצא ל"ב כלולין בה' כמ"ש בתיקונים ל"ב כלולין בה' וכן ל"ב אלהים דבראשית וז"ש הואיל הוא התחלה כי זה הספר כולל כולו נמצא שהתחלתו התחלת התורה וזה הואיל נגד ל"ב נתיבין שבפ' ראשונה דבראשית ול"ב כנגד ל"ב נתיבות דפ' בראשית. ובמדרש אין הואיל אלא לשון שבועה כמ"ש ויואל משה כו'. וזה שכתבתי שהב' דברים שכתב כאן נגד הב' ספרים שבספר דברים נמצא הואיל משה נגד הברכות והקללות ופ' נצבים. ושם הכל לשון שבועה כמ"ש ובאלתו אלה דברי הברית לעברך בברית כו' והאזינו הוא שיור של כל התורה. וזהו באר משה שני ענינים הואיל משה ובאר משה. הזאת. זה וזאת הברכה כמ"ש בפירושי על וזאת הברכה. ואמר זה בפרשה אחרונה ויעל משה כי שם כולל הארץ וכל דור ודור ודורשיו ופירושו כמ"ש בס"ד שנא' ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם וגו' לאמר. לאמר לאבות כו'. וידוע שהכל נכלל בעשרה. ה' נגד ה' כמ"ש בס"י ולכן יש בפסוק זה עשרה תיבות ה' נגד ה'. דהיינו ה' מהשם עד לאמר. וה' לאחר לאמר. ולאמר הוא ברית יחיד מכוון באמצע ומקשר אותם. ומה שפתח בשני שמות אלו שהם כלל כל התורה כולה וכל השמות. כי הקב"ה הוא נסתר מצד עצמותו ונגלה מצד מעשיו לכן אנו אומרים בכל ברכה לשון נגלה ונסתר ושם הוי"ה ב"ה הוא מורה על צד עצמותו ית'. ואלהים הוא מורה על השגחתו על בריותיו. ולכן כתיב בכל פ' בראשית שם אלהים לבדו. ובהשגחה יש ב' ענינים. השגחה כללית דהיינו על כל בריותיו ועל כל העולם בכללות. והשגחה פרטית שמשגיח על ישראל לבד. וכנגדו הוא שם אלהים. וכן בתורה יש נעלם ונגלה כידוע. ולכן פתח בב' שמות אלו. ולכן אומרים בכל ברכה ה' אלהינו מלך העולם דהיינו ה' מצד הנעלם. ואלהינו שהוא משגיח עלינו בפרטות ומלך העולם שאע"פ שמשגיח עלינו בפרטות משגיח ג"כ על כל העולם כולו בכללות ומושל עליהם. וכן אומרים התפלה בשבת במנחה אתה אחד ושמך אחד פי' אתה אחד מצד עצמו ית'. ושמך אחד מצד בריותיו בשם נגלה. אע"פ שמנהיג כל בריה ובריה בפני עצמה וכל א' הנהגתה משונה מחברתה אעפ"כ בכולו הוא אחד. ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ כו' כי שניהם שן ביחוד ישראל וא"י. ישראל מע' אומות. וא"י מכל הארצות. וכמו שנקרא אלהי ישראל. כן נקרא אלהי הארץ. וזהו מה שאמר בלאברהם אלהי השמים ואלהי הארץ ואח"כ לא אמר אלהי הארץ. מפני שבשעה שלקח אותו היה בח"ל ולכן נענשו אפי' נכרים מפני שלא שמרו את התורה בארץ כמ"ש (מ"ב י"ז) לא ידעו את משפט אלהי הארץ. שישראל מצווה על כל התורה בח"ל ובארץ מצווה אפי' נכרי. ולכן נענשו הכותים שלא ידעו משפט אלהי הארץ כמ"ש וזהו מ"ש (סוף כתובות) כל הדר בח"ל וכו'. ונלוי של תורה הוא בארץ כמ"ש אוירא דא"י מחכים וגם הנבואה אינה שורה אלא בא"י. **ולכן ברח יונה כמ"ש (מ"ק כה:)** דהוי רביע

שתפרש

שמשרה עליו שכינה אלא בכל גרמה לו וכמ"ש מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. אבל כשהיו ישראל בארץ היו גוי אחד וכן לעיל ב"ב ח"ה. כמ"ש בזוהר אימתי גוי אחד בזמן שהן בארץ וכן בתורה לא נתנה אלא לישראל בהר סיני וז"ש כאן אלינו בחורב. וד' תיבות אלו הן כלל של כל התורה כולה דהיינו שה' אלהינו דבר אלינו לעבודתם ע"י המקום בחורב. וז"ש הנסתרות לה' אלהינו והנגלות וגו'. ודבר קדשו הוא מחבר אותנו עם הש"י וזהו דבר אלינו בחרב לאמר וז"ש. והנגלות לנו ולבנינו והכל ע"י סיני וז"ש משה קבל תורה מסיני: (ו) רב לכם שבת בהר. שהאדם אחר מותו דר בג' עולמות דהיינו נפשו בקבר ורוחו בג"ע התחתון ונשמתו בג"ע עליון כמ"ש למען ייטב לך ולמען יאריכון וגו' ובכל אחד לבד מהאדמה יש בני מקומות וכן הנשמות אע"פ שהן ג' הן ה' כידוע ובג"ע התחתון יש ב' דרגין א' שמהלכים בין השורות שבג"ע וב' שיושבין משפנים כמבואר בזוהר פ' בלק. וכן בג"ע של מעלה יש ג"כ ב' דרגין וז"ש מה רב טובך אשר צפנת ליראיך זה מדרגה עליונה שבפנים. פעלת לחוסים בך נגד בני אדם זהו הדרגה השנית שהיא נגד כולם וידוע שג"ע הוא במקום הרים כמ"ש צדקתך כהררי אל וגו' וז"ש כאן הזה. הוא עה"ז. בהר. הוא ג"ע. שבת. הן אותן שיושבים בג"ע. לכם. הוא נגד בני אדם. רב. הוא מה רב טובך וגו'. וכולן כלולין בהר סיני כמ"ש ועלית אתה ואהרן ואמר משה מחיצה לבד אהרן מחיצה לבד: בחרב לאמר. פי' כי חורב אינו סיני אלא בסיני נתן את התורה ובהר חורב היה עומד המשכן ששם היו ישראל חונים ואמרו חז"ל כללותיה נאמרו בסיני ופרטותיה נאמרו באה"מ ונשנו בערבות מואב. נמצא בערבות מואב נשנו הפרטים שנאמרו בחורב. וז"ש דבר אלינו בחרב לאמר. וגם במשכן היה ה' דרגין דהיינו ק"ק. אה"מ. ופתח אה"מ. ומחנה לויה. ומחנה ישראל. וכן ישראל נחלקין לחמשה. כהנים. לוים. ישראלים. גרים. עבדים. וכן בהמ"ק נחלק לחמשה. ק"ק. ובין האולם ולמזבח. ועזרת כהנים. ועז"י. והיכל. וכן חוץ למחנה שכינה נחלק לחמשה. חיל. והר הבית. וירושלים. וא"י. ועיירים המוקפות חומה. וע"כ אינו נחשב ביניהם כי זה נתחדש אח"כ ועיין מ"ש במס' כלים פ"א ע"ש. וכן בהר סיני נחלקו ישראל לה'. משה ואהרן והכהנים והעם שהי' כוללן ב'. ישראל וערב רב. ואלו החמשה תיבות הם נגד ה' תיבות שאמרנו לעיל הנסתרת לה' אלהינו והנגלה לנו: לאמר. כל לאמר שבמקרא הוא התחלת מאמר שלאחריו כמ"ש ויברך אתם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו וגו'. וכן מה שכתוב וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר דהיינו שהקב"ה התחיל עם משה מן דבר אל בני ישראל ומשה התחיל עם בני ישראל מן אשה כי תזריע וכן בכל מקום. והוא חיבור הנושא עם הנשוא וכן מ"ש לעיל דבר אלינו דיבר הוא החיבור ה' עם אלהינו אלא שדיבור הוא הדעת שמחבר י"ה בו"ה ולכן לא כתיב דבר אלא במשה משא"כ בשאר נביאים כי משה היה בסוד הדעת ודורו היה דור דעה ולכן כתיב דבר אלינו כו'. כמו שאומרים לשם יחוד קב"ה כו'. בו"ה מתפשט באדם ובארץ בב' עלמין התאין כמ"ש והנגלת לנו כו'. והנסתרת כתיב בו"ה. שהיו"ד נעלם בתורה כמ"ש השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם שהיא נעלמת מעין כל חי ונאמר ישמחו השמים ותגל הארץ והדעת הוא מחברן. כמ"ש בדעתו תהומות נבקעו וז"ש בהמ"ק וז"ש (ברכות דף ל"ג) גדול מקדש שניתן בין שתי אותיות וגדולה דעה שניתנה בין שתי אותיות וכל שיש בו דעה כאלו נבנה בהמ"ק בימיו כמשחז"ל (ברכות נ"ה) יודע היה בצלאל לצרף אותיות ולא אמרו יודע היה אותיות והוא נגד ספר ויקרא. וז"ש ל"ב נתיבות ל"ב אלהים שנכללו בשם הוי"ה אבל לאמר הוא חבור הוי"ה עם אלהים. לכן כאן י"א תיבות חמשה לקבל חמשה וברית יחיד מכוון באמצע כו' והיא בחינה ב' של מלכות שהוא כ"ע של כסא הכבוד: (ז) הכנעני. זה גבול כנען שנאמר ויהי גבול הכנעני: והלבנון. א"ל כשאתם נכנסים לארץ צריכין אתם להעמיד מלך ולבנות לכם בית הבחירה שאין לבנין אלא מלך שנא' ההוה אשר בלבנון שלא כו' ואין לבנון, אלא ב"ה שנא' והלבנון באדיר יפול. ד"א למה קורין אותו לבנון ע"ש שהוא מלבין עונותיהם של ישראל: עד הנהר הגדל כו'. שמפרה והולך עד שכלה כמגרפה. ד"א פרת שפרה ורבה עד שעוברים אותו בספינות. כל הנהרות אומרים לו מפני מה אין אתה משמיע קולך כדרך בקולנו הולך. א"ל מעשי מוכיחים עלי זורעים בי זריעה נוטעים בי נטיעה עולה לשלשה ימים: פנו וסעו לכם ובאו וגו'. פי' שהאדם הנוסע ממקום למקום יש בזה ג' מקומות. דהיינו מן המקום שנסע והמקום שנוסע לשם הוא תכליתו והדרך שמהלך ממקום הנסיעה עד מקום שנוסע וז"ש כאן פנו הוא מן המקום שנוסע משם. וסעו. הוא הדרך. ובאו הוא מקום התכלית. וזהו רמז כל האדם שצריך ג' דברים דהיינו עה"ז שמשם נוסע. ומקום תכליתו הוא הג"ע והדרך הליכתו מהמות שא"א לבא אף אחר ביקנה שלימות לג"ע עד שיתפשט ממנו הגופניות וז"ש פנו דהיינו שיפנו מן הגופניות. וסעו. היא דרך הליכתו. ובאו. הוא מקום הליכתו. והוא הג"ע. וכן כאן בישראל. פנו. הוא מהר סיני אחר שנגלתה שם כמ"ש רב לכם כו' אמר להם שיפנו משם עוד לתכלית שלמותם שהוא ארץ נחלתם א"י מפני שהכוונה הראשונה היתה להוריד שכינתו וכבודו של מעלה ע"י משה מן השמים והענין ג' מקומות אלו דהיינו הר סיני ואה"מ וא"י. שעד משה לא ירדה שכינה לארץ. וידוע שהעולם נחלק לג' חלקים. שמים וארץ והאדם המחברם. וכן שלשה מקומות אלו דהיינו דלעיל. והנה מתחלה לא ירדה שכינה לארץ אלא ע"י הרקיע ירדה על הר סיני ואח"כ ירדה לאה"מ אבל לא בקביעות אלא ממקום למקום ואח"כ בא"י ירדה בקביעות. וז"ש מתחלה עד שהמלך במסבו דהיינו במקום הסיבו שהיא השמים ואח"כ צרור המור דודי לי בין שדי ילין ואחר כך אשכל הכופר כו' שהוא התכלית שירדה שכינה לארץ: הר האמרי. חשיב כאן עשרה מקומות שכל העולמות וכל הדרגין אין פוחתין מעשר אלא משתנין לפי בחינותיהם כמ"ש וישנה ואת נערותיה לטוב וכאן בארץ הוא מדרגה עליונה לכן

נאמר למעלה בעבר הירדן ישבון נאמר בהר ובשפלה עשרה בעלה מקומות הראשון והשב כאן ז"ה ר"ל כי יש ז' תיבות היינו הר האמרי. וכל שכניו. בערבה. בהר. ובשפלה. ובנגב. ובחוף הים. ואח"כ ג' עליונות. ארץ הכנעני הוא ארץ עליונה וכו' ואמר הנהר הגדל נהר פרת. דעת הנמשך מב"ע. וז"ש אל דעות ה' לכן כתיב כאן ב' פעמים נהר שבו חו"ג לכן אמר מתחלה הנהר ואח"כ נהר שהג' נכללת בה' והגדול הוא גדולה. ופרת גבורה שנהגה לנוקבא בזיווגא לכן נוקבא נכללת בדכורא ונתכסמת בו. ובנגב ובחוף הים. ידועים הן עד הנהר: הר האמרי ואל כל שכניו. מה שאמר הר האמרי ואח"כ אל כל שכניו שהוא כפל לשון שהאמרי היה יושב בתחלת מקום כניסתם כמ"ש והאמרי יושב בהר וגו' לכן אומר בתחלה הר האמרי ואחר כך אל כל שכניו שהם שאר שבע אומות ובתוספתא (שבת פ' ו') אמר שהאמרי הוא הקשה שבכולם שאדם הקשה נקרא אמרי ואדם רע נקרא סדומי וכמ"ש ואשמיד את האמרי אשר כגבה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים לכן אמר ואל כל שכניו שהאמרי היה קשה נגד כולם. ובספרי דרש והביאו רש"י ז"ל שבכל שכניו הם עמון ומואב ואדום מפני שהקב"ה נתן לא"א עשרה אומות ושג' הם. קיני. וקנזי. וקדמוני. והם עמון. ומואב. ואדום. וקודם שחטאו במרגלים ניתנו לישראל אבל כשחטאו במרגלים נצטוו שלא ליגע בהם עד לע"ל כמ"ש ומהן פלתי מואב והיה אדום ירשה וכמ"ש אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם לכן אמר כאן הר האמרי הוא ארץ ז' אומות ומפני שהיה יושב בתחלת הכניסה לכן נקרא על שמו ואח"כ מפרש בהר ובשפלה כו'. ואל כל שכניו. הם עמון ומואב ואדום: בערבה בהר ובשפלה. מפני שא"י נחלק לג' חלקים אלו כמ"ש במשנה וכל שבט ושבט נחלק ג"כ לחלקים אלו וכן לע"ל יהיה לכל א' ואחד אלו הג' חלקים. וכתב רש"י בערבה. זה מישור של יער. בהר. זה הר המלך. ובשפלה. זו שפלת דרום והוא לשון ספרי וכו' ואינו מובן כלל. ובתחלה אפרש משנה בשביעית פרק ט' שלש ארצות לשביעית ולביעור יהודה ועבר הירדן והגליל ושלש שלש ארצות לכל אחת ואחת. גליל העליון וגליל התחתון והעמק. מכפר חנניה ולמעלה כל שאינו מגדל שקמים הוא גליל עליון ומכפר חנניה ולמטן כל שהוא מגדל שקמים הוא גליל התחתון ותחום טבריא העמק. וביהודה ההר והשפלה והעמק ושפלת לוד כשפלת דרום וההר שלה כהר המלך מבית חורון ועד הים מדינה א' ופי' מכפר חנניה ולמטן וטבריא הם השלשה שבגליל וביהודה הוא ההר והשפלה והעמק ושפלת לוד וההר שלה ובית חורון פירשו המפרשים שזהו הג' שמעבר לירדן וא"א לומר כן דהא ירושלים היה מהלך יום מן הירדן ולוד היה מהלך יום מירושלים לצד מערב כמ"ש (ר"ה ל"א:) ובית חורון היה ג"כ במערב של גבול בנימין והיאך אפשר לומר כן שהן מעבר הירדן ונראה שהמשנה לא חשיב רק יהודה וגליל אבל עבר הירדן לא חשיב במשנה מפני שהם מפורשים במקרא והביאו בתוספתא ובירושלמי וז"ל איזה הר שבעבר הירדן תני רשב"א אומר כגון הר מכוור וגדוד כו' ושפלתו חשבון וכל עריה אשר במישור כו' ועמק יש לו בית הרן ובית נמרה כו' שנאמר ובעמק בית הרן ובית נמרה כו' עכ"ל. הרי מפורש שלא חשב באותן שבעבר הירדן אלא יהודה וגליל ויהודה היינו שבט יהודה וגליל היינו מיוסף ואילך כמ"ש (יהושע י"ח ה') יהודה יעמוד על גבולו מנגב ויוסף מצפון הרי מיוסף ואילך נקרא צפון נמצא נשתייר שבט בנימין שהם בין יהודה ובני יוסף ותשיב כאן המשנה שלשה חלקים שבשבט בנימין והם ג"כ השלשה שבשבט יהודה ואמרינן בירושלמי איזה הר שביהודה זה הר המלך. ושפלתו זה שפלת דרום ועמק שלו כו' ע"ש וזהו פירושו שפלת לוד שהוא משבט בנימין כמ"ש (ד"ה א' ח' ב') הוא בנה את אונו ואת לוד כו' בשפלת דרום שהוא ביהודה וההר שלה דהיינו שבט בנימין בהר המלך שביהודה ובית חורון עד הים הוא מדינה א' והוא עמק ואמרינן שם ר"ש אומר לא אמרו שלש ארצות אלא ביהודה ושאר ארצות כהר המלך נמצא לר"ש מה שחלק כאן הפסוק בערבה בהר ובשפלה אינו אלא ביהודה כי בשאר ארצות אין לנו נ"מ מזה וזהו שמפרש רש"י בערבה זה עמק של יער כנ"ל ומ"ש ברש"י מישור ס"ש הוא וכן הוא בירושלמי אלא שקשה לרש"י שאמר כאן בערבה ובמשנה קורא לה עמק לזה אומר עמק של יער לכן קרא אותו כאן ערבה על שם היער ובמשנה קורא אותו עמק על שם העמק. בהר זה הר המלך כי שהם ספרי ר"ש ולר"ש כל הארצות הם כדין הר המלך לכן אמר הר המלך כי הוא העיקרי. ושפלה הוא שפלת דרום ביהודה. ובנגב ובחוף הים וגו' פי' שהושב ד' גבולין שבד' רוחות א"י וזהו בנגב הוא בדרום. בחוף הים. הוא ים הגדול שבמערב א"י. ארץ הכנעני והלבנון. זה מזרחה של א"י כמ"ש ביהושע. עד הנהר וגו'. זה גבול צפון ששם הוא נהר פרת: אשר נשבע וגו'. ערש"י משל לאדם שנתן לעבדו שדה במתנה ולא נהנה לו אלא כמות שהיא עמד העבד והשביחה ואמר מה בידי לא נהנה לי אלא כמות שהיא. חזר ונטעה כרם אמר מה בידי כו' כך כשנתן הקב"ה את הארץ לאברהם עמד והשביח שנאמר ויטע אשל בבאר שבע עמד יצחק והשביח שנאמר ויזרע יצחק וגו' עמד יעקב והשביח שנאמר ויקן את חלקת השדה וגו': לתת להם. אלו באי הארץ. ולזרעם. אלו בניהם. אחריהם. אלו שכבשו דוד וירבעם. ד"א לתת להם. אלו עולי בבל. ולזרעם. אלו בניהם. אחריהם. לימות המשיח: (ח) ראה נתתי וגו'. פי' כשהקב"ה פוקד על אומה להכניע אותה מכניע השר תחלה וזה שהראה אותו לכן אמר ראה נתתי וגו' ואין השר לכם כלום אלא באו ורשו. ומ"ש תחלה לשון מתנה נתתי ואח"כ באו ורשו לשון ירושה. מפני שעיקר מה שנתן להם א"י היה מחמת האבות כמ"ש בפרשת עקב לא בצדקתך וגו' ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבותיך וגו' אך מפני שבועת האבות לא היה להקב"ה ליתן להם דווקא אלא מפני שהם היו דור דעה לכן אמר נתתי לשון מתנה מה שנותן להם דווקא. באו ורשו. לשון ירושה שהעיקר ירושה מפני שבועת האבות: לאבתיכם וגו'. לפי פשוטו לאבותיכם הוא הכולל. לאברהם כו'. הוא הפרט: לתת להם. דהיינו להאבות: ולזרעם אחריהם. הם אותם שירשו. והענין בפרטות לאבותיכם הם השבטים כמ"ש בספרי שנושא

מצות

תמות אומר שלא כי לאבות נתן לכל א' לבדו כל הארץ ולהי"ב שבטים נתן הארץ לכולם ביחד כמ"ש בפ' ויחי: לתת להם. אלו עולי מצרים שחלקו להם משה ויהושע לס' רבוא חלקים: ולזרעם. אלו עולי בבל שחלקם עזרא. אחריהם. זה לעתיד לבוא כמ"ש והיה באחרית הימים שיחלקם הקב"ה בעצמו. והם כל א' בחינה בעצמו. ותמו הארץ בכללה ז ארצות כמ"ש בריש ירמיה ומבוארות בזוהר במעשה בראשית. כן א"י נחלקת לז' בחינות והם הז' ארצות שכתוב בפ' עקב. וכן ארץ שלמה כלול שבע ארצות ושבע היכלין דגיהנם וכל כו' כמ"ש בזוהר פ' בראשית ופ' פקודי. וכן בהמ"ק אע"פ שהם עשר קדושות הן כלולין בשבע כמו ההיכלין שהם עשר והן נכללין בשבע. ומסויימין בחיצונות שבע. והן ק"ק. והיכל. ואולם. ועז"י. ועז"נ. והחיל. והר הבית: לאבותיכם לאברהם וגומר. שהשבטים הן מסויימין נגד האבות כמ"ש בתיקונים וקרא זה אל זה הוא ג' שהן י"ב וכן האבות והשבטים וה' בנוסף הוא מול י"ב דכלול כל י"ב והוא מזל דביה תלוי בני חיי ומזוני לכן הי"ג הם הינם אלא י"ב כמ"ש י"ב תחומין לעילא וי"ב תהומין לתתא לכן בחודש השביעי נפתח י"ג תרעין שהם מ"ם תרעין וכמ"ש כי ביום הזה יכפר כו' וקוצו של יו"ד הוא שער הנ' המגלים לנ' תרעין כמ"ש בתיקונים סוף תיקון כ"ב: (ט) בעת ההוא. לפי פשוטו היה בשנה השנית לצאתם ממצרים בשעת הדגלים וכמ"ש ויבלה משה וגו' וילך לו אל ארצו וז"ש פנו וסעו לכם והיתה זאת ג"כ בעת ההיא: לאמר. הוא התחלת המאמר כמ"ש וכן בכל מקום: שאת אתכם. הוא הכלל מה שכתוב למטה טרחכם ומשאכם וגומר. והוא כוס של ברכה דאיתיהיבא בימינא כמ"ש בכל לבבך ובכל נפשך והיו הדברים כו' וכמ"ש (פסחים קיז:) יכול יהיו חותמין בכולן ת"ל והיה ברכה בך חותמין: בעת ההוא. גנת אגוז. ההוא. הוא כרעית האגוז לבדו: בעת ההוא. ב' אורות יהי אור ויהי אור סוד הדעת. פה ולשון. דרום וצפון. עמוד אש וענן. אל"ף הוא שם הראשון שכולל כל השבע שתחתיו. שי"ן הוא תחתון. וענן באמצע. לכן הא' אינו מן החשבון שהוא שורש להם. והוא עשרה זווגים דאו"א לכן נאמר עשר פעמים בעת ההוא והעשירית הוא ואתחנן אל ה' בעת ההוא: שאת אתכם. שאת הוא אשל שלם. אתכם. הוא אילן שלם. כי אשל הוא אילן: שבע כתות של צדיקים בג"ע זו למעלה מזו. כת ראשונה אך צדיקים יודו וגומר. כת שניה אשרי תבחר ותקרב וגומר בחרתי הסתופף וגו'. כת שלישית אשרי יושבי ביתך. כת רביעית מי יגור וגו'. כת חמישית מי ישכן וגו'. כת ששית מי יעלה וגומר. כת שביעית מי יקום וגומר. רשב"י אומר לשבע שמחות פניהם של צדיקים דומים לעתיד לבא. לחמה. ללבנה. שנאמר יפה כלבנה ברה כחמה. לרקיע. לכוכבים. שנאמר והמשכילים יזהירו וגו'. לברקים שנא' כברקים ירוצצו. לשושנים שנאמר למנצח על שושנים וגו'. למנורת בית המקדש. שנא' ושנים זיתים עליה א' מימין הגלה וא' על שמאלה: (י) ככוכבי השמים לרב וגו'. פי' שלענין רוב אתם ככוכבי שמים אבל לענין מנין שיהיו ככוכבים א"א שהכוכבים הם רבים מאד אלא לענין רוב בלבד כמו שהכוכבים רבים כן אתם רבים אבל בספרי דרש הרבה אתכם והגדיל אתכם והרים אתכם כו' כמ"ש רש"י והנכם היום. הנכם קיימים כיום כחמה וכו' מכאן אמרו ז' כתות של צדיקים וכו' זה ידוע שהכל נכללין בשבע וכן בג"ע כמ"ש שובע שמחות ואמרו א"ת שובע אלא שבע. וז' היכלין המתוקנין לצדיקים וכן הארץ נכללת בז'. וכן א"י נכלל בז' כמבואר. וכן השובה נחלק לז' כמ"ש ארץ חטה וגו'. ונחלקים שם לה' ולב' כמ"ש ארץ חטה וגו' ארץ זית וגומר והוא סוד הזהב כלל ופרט. וכן בהטבת הנרות היו ה' לבד וב' לבד. וההדלקה היה ביחד וכן ברקיע חמשה נכללין בשמי השמים. וב' בכלל השמים שהם בכלל הארץ. וכן כאן ה' שמחות בשמים וב' בארץ והששית מחברת בין שביעית לחמישית כמו הרקיע בין שמי השמים לשמים. וזית שמן. אוכל ומשקה. וכן כאן מנורת בהמ"ק נגד זית שמן והוא ג"כ מחבר שמים וארץ. כמ"ש (כתובות ה') גדולים מעשה צדיקים יותר משמים וארץ שנא' אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. ובמקדש נאמר מקדש ה' כוננו ידיך פי' שהכל מה שכוננו ידיך שנראה שהיו הם עושים ולא היו עושין כלל כמ"ש בארון וכן בבהמ"ק אבן שלמה מסע נבנה שהם מרימים את האבן אבל לא היו המה מרימים אלא שנתן הש"י כח והרים את ידם. וזהו שאמר ידיך כוננו אותם. והז' נרות הם נגד ז' כוכבי הרקיע. ושושנים הם בארץ עצמה לפי שהם היפים שבארץ לכן המשיל כנסת ישראל לשושנים וכמ"ש כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (ש"ה ב') והגדיל כבודם בזה מאד שאין גרוע מן החוחים ואין יפה משושנים וז"ש כאן הרבה וגומר. והנה אמרו במדרש יכול שיש בהן פסולת ת"ל מטה זהב כולה וכו"ה כלך יפה רעיתי וגומר וז"ש כאן אתכם ר"ל כלל ישראל ודימה אותם לברקים בזריזותם שזה מעלת העליונים שהם זריזים בשליחותם מאד. כמ"ש (איוב ל"ח) התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו וזהו והנכם. ודומין לחמה כמ"ש היום. ודומין לכוכבים כמ"ש ככוכבי. ולרקיע כמ"ש השמים. וללבנה כי עיקר מעלת הלבנה שהיא הולכת ורבה כמו שנמשלה מלכות בית דוד לה כידוע שהולכין ומרבין עד שלמה. וז"ש כאן לרב. והנה יש בישראל ז' כתות. א' בעלי מצות. ב' היושבים בבתי מדרשות כל ימיהם. ג' היושבים בבתי כנסיות ועוסקים בתפלה כמ"ש מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. ד' הקובעים דירתן בא"י. ה' היושבים בירושלים כמ"ש חז"ל (סוף כתובות) הכל מעלין כו'. ו' היושבים בהר הבית ובחיל שהוא מחנה לויה. הז' הם אותם שבמחנה שכינה דהיינו מעזרה ולפנים. והג' מחנות נגד כהנים ולוים וישראלים. וז"ש בספרי כת הראשונה אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים כו' ואמר צדיקים וישרים לשמים ולבריות כמ"ש אמרו צדיק כי טוב כו'. ב' אשרי יושבי ביתך הם היושבים בבתי מדרשות. ג' אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך הם היושבים בבתי כנסיות שנקראו חצרים. ובתי מדרשות נקראו בתים כמ"ש ברעיא מהימנא פ' בהר. ד' מי יגור באהלך הוא בא"י. ה' מי ישכון בהר קדשך זה ירושלים כמ"ש ההר הטוב הזה והלבנון. ו' מי יעלה בהר ה' זה הר הבית כמ"ש לכו ונעלה אל הר ה'. ז' זה מחנה שכינה שזה מקום מקדשו וז"ש מי יקום במקום קדשו ושם הם קבועים בבתים וא"י וכמאמז"ל (ברכות ח.) אמרו לר"י איכא סבי בבבל תמה ואמר למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה הוא דכתיב כיון דאמרי ליה דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דאהני להון. ר"ל שקדושת בהכ"נ ובהמ"ד הוא כקדושת א"י וכמאמז"ל (מגלה כ"ט) עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שיקבעו בא"י שנא' ואהי להם למקדש מעט. והשביעית הם אותם שבחוץ ומשוטטין בארץ ורודפין אחר המצות תמיד והן נגד הארץ לכן נקרא עם הארץ כמ"ש חז"ל שבשבילם הארץ עומדת ועתידין לירש הארץ. והכת הב' הם ת"ח המחברים שמים וארץ כמ"ש אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. וכתיב ונתתי שלום בארץ וז"ש ת"ח מרבים שלום בעולם שהשלום הוא בשמים כמ"ש עושה שלום במרומיו אבל לע"ל יהיה שלום בארץ וז"ש לא ירעו ולא ישחיתו וגו' וגר זאב עם כבש וזהו הברכה ונתתי שלום בארץ וז"ש חז"ל שהשלום הוא כלל הכל כמ"ש כי כל בשמים ובארץ כללא דכולא. ואח"כ חצריך. בתי כנסיות והוא אש נבוה כמ"ש (ברעיא מהימנא פ' כי תצא) והם ז' דרגין מלמטה כסדר וה"ת הוא כלל הכל כמ"ש ות"ת כנגד כולם כו' כמו שכתבתי למעלה: ה' אלהיכם כו' ערש"י. משל לאדם שהיו לו נכסים הרבה והיה לו בן קטן והיה צריך לצאת למדינת הים. אמר אם מניח אני את הנכסים לבני הקטן ילך ויבזבז. העמיד אפוטרופוס עד שיגדיל. משהגדיל. אמר הבן תן לי הנכסים עמד ונתן לו משלו כדי פרנסתו. אמר לו כל מה שנתתי לך לא נתתי אלא משלי. ומה שהניח לך אביך הרי הוא שמור. כך אמר משה וכו' עיין רש"י: (יא) יסף עליכם ככם אלף פעמים. הוא ברכה שאין עוד אחריה כמ"ש דבגינה קיימין שיתין רבוא על טורין סגיאין ואמר שאילו זכו היו בימיהן ימות המשיח. וזהו א' זעירא דויקרא משלה ולא נשתיירו אלא א' מני אלף: ככם. שיהיו צדיקים כולם כמותם דור דעה כמ"ש בספרי. וזהו השלמות האחרון. ואמרו בספרי זו משלי. והוא ענין נפלא כמ"ש משה אל אהותם וגומר בגינה קיימין כו' דעליה אתמר דור הולך כו' ועליה אתמר כו' דאתפשטותא כו' ואילו זכו היה בימיהן ימות המשיח שלימות האחרון והיה בהמ"ק מן השמים וכל שלימות האחרון שאין אחריה עוד כמ"ש אתה החלות להראות את עבדך שבימיו היתה התחלה כמ"ש בזוהר. וביקש שיהיה בימיו גם ההשלמה וזהו אעברה נא ואראה כו' אבל ישראל לא היו ראויין לכך וז"ש ויתעבר ה' בי למענכם כו'. וזהו הברכה בכמות. שבם דרגא שזכה למדת בינה שמשם הוא המספר כמ"ש מי מנה עפר יעקב ומספר וגו' וזה שאז"ל זהו משלי. אבל ויברך אתכם הוא בדרגא דחכמה כמ"ש ברכה זו חכמה וכמ"ש מאן אתר עיקר ברכה ממלך דבעי כו' מאתר דכל ברכאן כניסין אמר ר' אבהו הכל נתן אבל שמו הגדול לא נתן ולא הוזיף לאהרן דכתיב אני ה' לבדי. מלמד דשם זה לא נתן לשום נברא וז"ש ויברך אתכם הוא לבדו שע"כ הוא משלי. והב' פסוקין הן ה' דרגין כסדר מלמטה למעלה שהם כלל העולמות שהקב"ה מנהיג כולם וכמ"ש אבל אליהו ה' הוא האלהים. ה' הוא האלהים. ה' הוא האלהים לתתא ה' הוא האלהים לעילא מפני שהיו יודעין שהשם הוא האלהים לעילא. אבל בזה לא היו יודעים שה' הוא האלהים לתתא שהיו סוברים שהם ככל האומות והם לא ידעו שלכך נקרא אלהי ישראל מפני שהוא על ישראל ביחוד וז"ש ואתכם לקח וגומר ולכך נקרא אלהי ישראל אף שהוא שליט בכל העולם ונקרא אלהי אבות מלמעלה וכמ"ש האבות הן הן המרכבה כו' וז"ש זה אלי ואנוהו אלהי אבי כו'. וכנגדן אמר ד' דברים הרבה אתכם. בארץ. ככוכבי השמים. בשמים. יסף עליכם. דרגא דמשה. ויברך כו'. לכן הוא בפסוק א' ט' תיבות ובפסוק ב' י"ג שלמטה הוא ט' תקונים ולמעל' הוא י"ג שיד טעמים ונקודות וכד אתנהרא עלאי בתתאי הם כ"ב נגד כ"ב אתוון והם כלל כל הברכות: כאשר דבר לכם. כחול ימים. וכצמח האדמה. וכדגי הים. וככוכבי השמים לרב: כאשר דבר לכם. והיכן דבר ע"י ג' אבות שלכל אחד בירך את זרעם. וז' פעמים נתברכו ס' בחקתי פ' כי תבוא ופ' נשא ופ' בלק ושם נאמרו הברכות כולן עד כל השבע ברכות מפורשות בלשון ברכה שהיא השביעית הכוללת כולם. והם זיי"ן ברכות נגד שובע שמחות דלעיל. ועוד יש ברכה א' בפ' נצבים והוא לימות המשיח וכמ"ש והיה באחרית הימים. והוא הוספת ברכה על הגלות אשר סבלו. וזהו שאחז"ל כנור של בהמ"ק הי' של שבע נימין ושל משיח של שמונה נימין שנאמר למנצח על השמינית. והוא נגד שמיני עצרת כמ"ש עצרת תהיה לכם מכל השבעים אומות והוא פר אחד וכו' משל לאדם כו' שאז יהיו ישראל גוי אחד בארץ שנאמר הן עם לבדד ישכן וגומר: (יב) וריבכם. היה א' מוציא סלע בשביל ליטול שתים. שתים בשביל ליטול שלש: איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם. הנה מקודם אמר פרשה א' והוא בפ' יתרו. מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב. הקשה לו ג' דברים. א' מדוע אתה יושב לבדך. ואין איש אתך לסייעך. ב' שכל העם נצבים. והג' שעומדים מן בקר עד ערב. שהם ג' דברים קשים. והשיב לו ג' דברים ודרכי ה' הם נחלקין לג'. א' התורה ומצות. ב' בין אדם לחבירו. ג' דרכי עבודת השם והמוסר כמ"ש בזוהר כל כולהו דלית בה דחילו ורחימו כו' וכל אורייתא דלית בה דחילו ורחימו כו' אע"פ שהתורה והמצות עצמים אהובים וטובים לפני ה' מאד כמ"ש לעולם יעסוק אדם כו' מ"מ שלמות העבודה בדרכי ה' הוא בדחילו ורחימו כמ"ש חז"ל (פסחים נ:) רמי כתיב כי גדול עד שמים וגומר. ואמרו אורך ימים בימינה וגומר וכמ"ש כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים כו' והם נכללין בה' דברים שהם כלל כולם נגד ה' חומשי תורה. ופרטיה הם רבים מאד וע"ז נאמר קשים שהיו עיין ברמב"ן שם וגם שצריך לכל א' וא' פרטים רבים וז"ש משה להודיע ג' דברים. א' כי יבא אלי העם לדרש אלהים. שידע כל א' הכללים ופרטים. ופרטי פרטיהם של כל אחד וא'. ונגד הב' שבין אדם לחבירו. אמר כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי וגו'. וכנגד הג' אמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו. ודרכי העבודה והמוסר של כל א' וא' לא נגלה אלא למשה מפי הש"י. מפני שזה תלוי בלב וה' יראה

ללבב

וגבב. וז"ש נדרש אלהים שהוא הושב את המלכים בדברו עם כל א' וא' לתקן דרכיו. וכן בכללם ע"פ ה' יחנו וע"פ ה' יסעו. את משמרת ה' שמרו ע"פ ה' ביד משה. ולכן נקראו דור דעה שהיו יודעין ה'. ושלמה היה משיג בחכמתו ג"כ כמשה כמ"ש כי חכמת אלהים בקרבו. (תנחומא) יודע היה שלמה למתק את התורמוסין שהוא הדבר הרע ומר מכולן כמ"ש ויעבדו את אלהים אחרים כו' ואמרו (ביצה כה:) הלואי ביעשוני במי כתורמוס הזה כו'. לפי שעה"ז נכלל בשבע הבלים שהם ז' מדות שהעולם מתנהג בהן והעולם להוטים אחריהם וז"ש כתורמוס הזה כו' וכן ז' כוכבים שעו"ג עובדין אותם. ולפי שהתורה הוא יתד שהכל תלוי בה לפיכך אמר משה והודעתי באחרונה וכמ"ש אז תתענג והרכבתיך והאכלתיך וגו'. ויאמר חתן משה אליו וגו'. השיבו על כל הג' דברים. על המשפטים. אמר נבל תבל גם אתה וגו' שלא תוכל לשפוט לכל אחד. גם העם. שלא יוכלו להמתין אחד על משפט חבירו ואמר גם כמו שאמרו במכילתא אע"פ שהשול עמך אהרן יחור כו'. ועל מה שאמר שצריך לדרוש אלהים אמר כי כבד ממך הדבר פי' כי נדרוש אלהים א"א זולתך. וזהו כי כבד ממך לדרוש מה' על כל א' וא' וע"כ תראה שיהיו שופטים בלתך. כי כבר יש לך דבר כבד מאד שא"א בלתך. ועל והודעתי את חקי האלהים אמר לא תוכל עשהו לבדך אלא תקח לך מסייעין כמ"ש חז"ל (עירובין נ"ד ע"ב) נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו כו'. ואמר עוד ג' דברים. על המשפטים שאפשר בלתך תחזה שופטים אחרים. ועל דרך עבודת השם שא"א בלתך הקל מעליך כי כבד ממך הדבר. ועל התורה והמצות אמר שלא תעשה לבדך אלא כמ"ש חז"ל (שם) נכנס אהרן כו'. והוא אומרו היה אתה לעם מול האלהים פי' מה שהם צריכין לאלהים וזה א"א מבלעדיך היה אתה בעצמך. ועל התורה אמר והודעת להם התורה והמצות. ועל המשפטים אמר ואתה תחזה ושפטו בכל עת. ומאמר יתרו היה אתה לעם וגו' את החקים וגו' והודעת שהם ג' דברים כולן נכללין בדברי משה. שהוא והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו. את פי' עם. שהם חב"ד. וכולן נכללין בדעת. וז"ש והודעתי אבל יתרו אמר בפרטות ועוד נכלל ג"כ ב' דברים שהן חו"ג את ואת (כמ"ש בזוהר פ' בא) את ימינא ואת שמאלא והן א'. וכל ג"ד נחשבים כאחת ואתה תחזה וגו'. את החקים סוד הכמה לכן הם נעלמים מאד. והתורת. הוא בינה כמ"ש ואל תטוש תורת אמך אימא דאורייתא. והודעת להם. זה הדעת שכולל י"ב דברים. י"ב בשפי יה. י"ב התומין. ב' חולקין ב' אחסנתין שכל א' כולל חמשה. וחו"ב כנגד ב' חולקין שאמר את החקים ואת התורת. וכנגד עשרה דלעיל אמר כאן עשרה דברים הכלולין בחמשה. והודעת להם את וגו' כמ"ש בגמרא והודעת להם. זה בית חייהם. את הדרך. זו גמילות חסדים. ילכו. זה ביקור חולים. בה זו קבורה. ואת המעשה. זה הדין. אשר יעשון. לפנים משורת הדין ופרש"י (בב"ק ק') בית חייהם זו ת"ת והקשו עליו שכבר נאמר את החקים ואת התורת (ובב"מ ל:) פי' זו אומנות וגם זה קשה להולמו והאיך אפשר שיהיה זה קודם לכל אבל עיקר הוא על חיים המתחיים כמ"ש ודרך חיים תוכחת מוסר על הפרטי פרטים. ואמר כי יהיה להם דבר בא אלי כל אשר ידע נגעי לבבו אבל כללי דרכי חייהם הודיעם לכל ישראל. את החקים נגד נר מצוה. ואת התורת נגד תורה אור. כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. וכנגד דרך חיים אמר והודעת להם זה בית חייהם. את הדרך וגו' ואת המעשה וגו' הם הו"כ. כמ"ש למעלה לכן אמרו את הדרך כו' זה ג"ח. ואת המעשה זה משפטים. את הדרך כמ"ש והלכת בדרכיו מה הוא רחום וחנון כו' וזהו ג"ח. ילכו זה ביקור חולים מפני שבכל המצות ההליכה אינה תכלית המצוה. אבל כאן ההליכה בעצמה היא היא המצוה. בה. זו קבורה כמ"ש (כתובות מבי מ"ק כח:) באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו דידל ידלוני כו': את המעשה זה הדין. אשר יעשון זה לפנים משורת הדין לפי שהמשפט תלוי בדיין לפי מה שעיניו רואות אבל לפנים משורת הדין אינו תלוי בדיין אלא בבעלי דינים הם ידנו לזה אמר אשר יעשון. ואע"פ שהם חמשה הם עשרה שכל א' כלול ב' דברים. חו"ג. כי הדרך חיים הם ב' דברים אע"פ שהם דרכי ה' כלול בהן ג"כ איך להתנהג עם הבריות כמ"ש ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם והוא הדעת כמ"ש (ירמיה כב טז) הלא היא הדעת אותי. את הדרך זו ג"ח לעניים ולעשירים כמו הדרך שהוא לעניים ואף לעשירים. ילכו זה בקור חולים. בה זו קבורה וזהו ג"ח לחיים ולמתים. את הדרך ילכו בה הוא בין בגופו בין בממונו כי את הדרך הוא בממונו. ילכו בה. בגופו וז"ש (סוכה מט:) גדולה ג"ח מן הצדקה בג' דברים שזה בממונו וזה בין בגופו ובין בממונו. צדקה לעניים וג"ח בין לעניים ובין לעשירים. צדקה לחיים וג"ח בין לחיים ובין למתים וכן כללים של ג"ח. את המעשה זה הדין. שני דינין הן. א' דיני ממונות. ב' דיני קנסות. וזהו ואת המעשה. אשר יעשון לפנים משורת הדין הוא ג"כ שנים. א' מה שעושין רוב העולם. וא' מה שביחידי סגולה צדיקים שבדור. וז"ש בגמרא (ב"מ פג') רבה בב"ח תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא שקל גלימייהו אתו לרב א"ל הב להו גלימייהו א"ל דינא הכי א"ל אין למען תלך בדרך טובים יהיב להו גלימייהו א"ל עניי אנן וטרחינן כולא יומא וכפינן ולית לן בידי למיכל א"ל זיל הב להו אגרייהו א"ל דינא הכי א"ל אין וארחות צדיקים תשמור. שדרך ההמון היה רק דרך טובים שמחל להם הזיקו אבל ליתן להם שכר על שהפסידו לו זהו לצדיקים יחידי סגולה. ולזה אמר תחלה דרך וגבי צדיקים אמר ארח שגבון הרה הוא ליחידי סגולה כמ"ש בזוהר ע"ש ואורח צדיקים כאור נגה (משלי ד' י"ח) ואלו הב' את הדרך ואת וגו' הם הו"ג כי הדעת סובב לעשות צדקה ומשפט וכמ"ש לעשות צדקה ומשפט. וכ"כ באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. כי ידעתיו פי' שנתתי לו דעת כמ"ש והודעת להם כדי לעשות צדקה ומשפט וזהו את ואת האמור כאן. וזהו דרך ה'. ואמר ואתה תחזה ושפטו בכל עת כו' זהו פשוטה למשפטים. ולהודיעם את התורות. אמר והקל מעליך שהוא טורח מרובה ללמוד עם כל העם ח"ש והקל

כדלעיל. ועל השליחות שהוא צריך להביא את הדברים לאלהים אמר ונשאו אתך ח"ש כאן איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם הם ג' דברים דלעיל. טרחכם. הוא מ"ש והקל מעליך לטרוח לבדו ללמוד עם כולם. ומשאכם. הוא ונשאו אתך והם הדברים אשר צריך להביא לפני האלהים. וריבכם. הם המשפטים כמ"ש לא תוכל עשהו לבדך. ואמר אשא. הוא כוס של ברכה דאתיהיבא בימינא כדלעיל: (ג) הבו לכם. אין הבו אלא לשון עצה שנא' הבה נתחכמה לו: אנשים כו' עיין רש"י: הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידעים אלה הג' הם כלל העולם שהם חב"ד ובשלשתן נברא העולם כמ"ש (משלי ג' י"ט) ה' בחכמה יסד ארץ וגו' ובהן נעשה המשכן כמ"ש ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה וגו' וכן המקדש כמ"ש (מ"א ז' י"ד) וימלא את החכמה וגו' ושלשתן נתן ליוסף כמ"ש אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם וגו' וכן לשלמה (מ"א ה' ט') ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד וגו' ורוחב לב הוא הדעת לסבול את רוב הדעת כמ"ש (משלי כ"ה ג') שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר וכן כתיב (דניאל א' ד') ילדים וגו' ומשכילים בכל חכמה ויודעי דעת ומביני מדע. ואנשים הוא מעלה בפ"ע שהם צדיקים כמ"ש בספרי אנשים כשרים ר"ל צדיקים גדולים והם נקראים בעלי מעשה וז"ש בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה. ואמרו שאלה הד' הם כוללין כל מעשה מרכבה ומעשה בראשית. מעשה בראשית כמ"ש ויכל אלהים וגו' מכל מלאכתו אשר עשה וזהו ובכל מלאכה בחכמה ובתבונה ובדעת וזהו מעשה מרכבה כמ"ש ולא במעשה מרכבה ביחיד אא"כ היה חכם ומבין מדעתו וכן כל איש הוא צדיק גדול כמ"ש בז"ח כ"מ שנא' איש הוא צדיק גדול בדורו. וכן אמר דוד לאבנר (ש"א כ"ו ט"ו) הלא איש אתה ומי כמוך בישראל. וכה"א (משלי ח' ד') אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם. ואלה הד' דרגין אמר אגור בן יקה בענותנותו שהוא נעדר מכולם כמ"ש (משלי ל' ב') כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע. ואמרו במדרש כי בער אנכי מאיש זה נח. דכתיב נח איש צדיק תמים וגו'. וכנגד ד' אלה אמר ד' פעמים מי עלה כו' שעל אלה הד' קיימין ד' יסודות העולם כמ"ש בפ"י שמים נבראו מאש כו' ר"ל מי מושל בכולם וכו' וכן אמרו בזוהר פ' יתרו שהם ד' קטורי עלמא ואע"פ כן אלה הד' נכללין בג' כמ"ש תחלת המחשבה סוף המעשה הכמות בהון הרנה ב' דאינון חד. וזהו שאמרו במדרש אלו ז' מדות שאמרו במשה כו' ג' כאן וד' בפ' יתרו אנשי חיל וגו'. שהמעשה כולל ד' דברים תורה ועבודה. ואהבה ויראה. (וכמ"ש בפ' נשא בר"מ) אנשי חיל הם בעלי אהבה וכמ"ש בתקונים כמ"ש ימין ה' עושה חיל. ואהבת עולם אהבתיך ע"כ משכתיך חסד. אהבו את ה' כל חסידיו. וכן איש ואשת חיל. יראי אלהים הם בעלי יראה. אנשי אמת אלו בעלי תורה כמ"ש (משלי כ"ג כ"ג) אמת קנה ואל תמכר. תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי ב' ו'). שנאי בצע אלין הנאן דעלמא והם בעלי העבודה. וכמ"ש שהעבודה לא יתכן אלא אחר שהמית התאות והנאות דעלמא. ובצע הוא הנאה כמ"ש מה בצע וכמ"ש חסדו כציץ השדה דכל דעבדין לגרמייהו עבדין וכנגד אהבה ויראה הן מצות עשה ומצות ל"ת. וכללא דכולא הוא מעשה. וכלל כאן הד' דרגין הכל במעלת אנשים שאנשים הם צדיקים וכשרים והם כלל כולם כי הג' שמנאן כאן הם במחשבה והד' הוא במעשה כמ"ש ובכל מלאכה וגו' ופי' רש"י כאן על חכמים כשרים ע"ש הוא וה"ל על אנשים. צדיקים כשרים וכן הוא בספרי. אנשים וכי תעלה על דעתך נשים אלא מה ת"ל אנשים ותיקים כשרים. חכמים. זה שבאל אריוס את ר"י כו' איזהו חכם זה המקיים תלמודו ומה בין חכמים לנבונים כו'. ואלו ז' דברים שאמרו בספרי בפרשן הם ה' ד' כאן וד' בפ' יתרו כדלעיל וכנגדן אמר ואשימם בראשיכם ד' ראשים והם שרי אלפים כו'. כנגד שם של י"ב ג' פעמים ד': וידעים. הם ג' כמ"ש אל דעות ה' והם י"ג ונכללין בעשרה כי הדעת מתפשט בנו"ה כידוע וד' ראשים הם בכ"ע כתר מלכות ד' בתים שבתפילין שכולל ד' מוחין עילאין הב"ד עילאי והם חרות על הלוחות לכן הן ב' שינ"ן בתפילין וכל השינ"ן שבשבוק לדקדק כהררי אל הם תורה ומצות והוא אל דעות ה' וזהו ולדקדק אלהים עד מרום כ"ע והם עשר דרגין שברים תקונים מלכים צדיקים כו' ראשי אלפי ישראל: לשבטיכם. לא קאי אידועים בלבד אלא על כל הד' דברים שיהא מכל שבט ושבט וכנגד ג' אלו אמר הבו לכם שהם נגד ג' הבו כמ"ש מנין שאומרים אבות שנאמר הבו לה' בני אלים. ומנין שאומרים גבורות שנאמר הבו לה' כבוד ועוז ומנין שאומרים קדושת השם שנא' הבו לה' כבוד שמו השתחוו כו'. וידוע שהג' ברכות ראשונות הם כנגד ג"ר והם כנגד י"ג פעמים י"ג תקונים דאדרא י"ג תיקוני וי"ג קולי בשערא כו' ואע"פ שהן למעלה באתכסיא הן למטה באתגליא כי הנסתרות הוא לה' אלהינו כי ביה ה' צור עולמים כמ"ש בתיקונים כ"כ: הבו לכם. אין הבו אלא לשון עצה שנא' הבה נתחכמה: אנשים וגו'. ערש"י: (יד) טוב הדבר. הוא במחשבה. אשר דברת. הוא בדיבור. לעשות. הוא במעשה. והוא כנגד ג' שמות שאמרו (בתיקונים בתיקון ע') והוא דיבור ומחשבה ומעשה. והוא כלל התורה כמ"ש בפיך ובלבבך לעשותו: (טו) ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידעים ואתן אותם ראשים עליכם. ולא אמר נבונים מפני שהם נכללים בכלל חכמים כמ"ש בזוהר שהם ריעים דלא מתפרשין. וכן אמר בפ' יתרו ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל וגו' כללם בימינא שימין כללא דכולהו. וכללא דמלתא כי כל דבר שחוזר ושונה אותו. בפעם שנים אומר אותו בכלל ולא בפרט וכמ"ש וירדו בדגת הים וגו'. ורדו בדגת הים ובכל חיה וגו' וכן הוא בהרבה מקומות ובספרי ובגמרא אמרו (עירובין ק' ע"ב נדרים כ:) שנבונים לא מצא כדאמרינן דהילו בדורו של משה כתיב הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וגו' וכתיב ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וגו' ואלו גבי לאה כתיב והנה לאה כתיב שכר שכרתיך וגו' וכתיב ומבני יששכר כו' והוא תמוה וכי מבני יששכר לא היו בדורו של משה אבל הפירוש הוא דק בכל המעלות היו בכולם בהם ע"א אלף ושם שמות ראשים. ושיב בכל א' וא' כל המעלות תוץ [illegible]

מתקנאים לא כי מנוים ובני יששכר כתיב ראשיהם פי' שכולם היו יודעי בינה וזהו שאמרו אפילו בדורו של משה שהיו דור דעה ואין כמותן בכל הדורות חסר מעט מן המעט בנבונים: ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרה ושוטרים לשבטיכם. לשבטיכם ושוטרים. לא קאי על השרים אלא על הראשים ראשים ושוטרים לשבטיכם שג' ראשונים היו ראשים. ושרי עשרה היו שופטים ודיינים. אבל העיקר שהם היו לשוטרים וכמ"ש בפ' נצבים ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם אע"פ שהגמרא חושב אותן כולם לדייני ישראל כמ"ש ושפטו בכל עת מ"מ כל אחד היה לו עיקר התמנות לבדו. ויש להעיר כאן בפסוק למה היו צריכין שרי חמשים ב' למאה. והענין שד' מנהיגים היו לישראל. שופטים. ושוטרים. שופטים הן שדנין והשוטרים הם הרודים בעם לקיים הפסק ועוד היו עליהם ראשים שהם היו מנהיגים את ישראל בכל דבר לצאת ולבוא ועוד היו זקנים הלומדים תורה. וזה הסדר שרי האלפים היו מנהיגים את העם והיו ראשים ממש. ושרי המאות. הם היו השופטים ממש. ושרי עשרת. הם היו השוטרים הרודים לקיים את הפסק. ושרי חמשים. הם הלומדים תורה לישראל והם הזקנים כמ"ש (ישעיה ג' י"ד) ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו. זקני הם שרי החמשים. ושריו. הם היו שרי המאות שהם השופטים כמ"ש לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו (סנהדרין ה') שבט אלו ראשי גליות הרודין כו' ומחוקק אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים. ולפי שהמשפט אינו נוהג אלא ביום ואין דנין בלילה אבל תורה כתיב והגית בו יומם ולילה לכן צריכין הזקנים להיות כפל כנגד השופטים שהשופטים אין צריכין אלא ביום והם צריכין ביום ובלילה. ושרי החמשים היו נגד אנשי אמת שאמרנו. והוא משולה שבכולם ולכן בקללות שקלל ישעיה את ישראל קלל בהם שנא' (ישעיה ג') הנה ה' מסיר מירושלים ומיהודה שר חמשים ואחז"ל (חגיגה י"ד) שיודע לישא וליתן בה' חומשי תורה שיש בה חמשים פרשיות כמ"ש בס' ישעיה ואלו הג' הם היו ראשים. ושרי העשרות היו שוטרים. וכן הג' היו מנהיגין את העם וכן במלחמה היו אלו מנהיגים כמ"ש ויקצף משה על פקודי החיל שרי האלפים ושרי המאות וגו' וכן ויקרבו אל משה הפקדים אשר לאלפי הצבא שרי האלפים ושרי המאות וז"ש בפ' נצבים ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם כל איש ישראל וגו'. ראשיכם. שהיו ראשים על כולם והם שרי האלפים. שבטיכם. הם שרי המאות שהם שופטים כמ"ש לא יסור שבט מיהודה. זקניכם. הם שרי החמשים. ושטריכם. שרי העשרות שהם השוטרים והה"כ כל איש ישראל. וזה שהוכיח ישעיה את ישראל מכף רגל ועד ראש אין בו מתם וגו'. שהם ראשים ועיינין ופומא ולבא וגופא ורגלא כמ"ש בתיקונים לפי ששרי החמשים כפולים לשנים כדלעיל והם כנגד פומא ולבא תורה שבכתב ובע"פ נסתרות ונגלות כמ"ש שם. וזה שאמרו לבא לפומא לא גליא: לשבטיכם. קאי על כל הד' שרים שהיו מכל שבט ושבט כדלעיל ואלו הג' ראשים היו כנגד ג"ר והם כרא"ש. והשוטרים כנגד בחינה האחרונה שהיא אימא כנדגלות. והוא מרומז בשם המלכות שממנה המלוכה והממשלה והמתנשאת לכל לראש. עיי"ן ודלי"ת. וד' נתחלף בקו"ף לפי שצריך להחליף האותיות כמ"ש בזוהר בסוד וע"ד וכמ"ש בזוהר שיר השירים בסוד ד"ע וכן בסוד המתנות. מעשר אחד מעשרה. תרומת מעשר א' ממאה. ותרומה א' מחמשים. ובכורים א' מאלף. וכמש"א חז"ל רואה תאנה שבכרה קושר עליה גמי ואין השדה מתבכרת שהוא מאלף. ולא נגלה בתורה זה השיעור. והוא עלמא דאתכסיא העלומה הכמה והוא כ"ע. וכן הוא בשם. כ"ע כל א' כלול מעשר. וב' ההי"ן שבו הוא נגד תרומה שהוא תרי ממאה. וכמ"ש בזוהר מאי תרומה תרי ממאה והוא נגד שרי החמשים ולכן הוא כפול והוי"ו כנגד הבכורים שהוא נעלם בשם כתרין דכתרין סתיר וגניז לא אתידע ולא אתגליא כו' והוא סוד ואת האלף לידוע. ואמרו בספרי המקובלים שכנגד אלה הד' שרים הם ד' קרבנות קדשי קדשים. שהן עולה חטאת ואשם ומנחה. וכנגדן ד' שהושלכו לכבשן האש כמ"ש כל הנהרגים על קדוש השם הם קדשים קלים. והנשרפים הם קדשי קדשים שהם כליל לאישים. והם ד' אברהם וחנניה ומישאל ועזריה שנתקדש השם על ידם. והם ב' תיבות הראשונה והאחרונה ג' אותיות של שמע וג' אותיות של אחד. מפני שצריך למסור א"ע על קדוש השם וש"ד הם כנגד שאר הנהרגין שהם דניאל ודורו של שמד. והן כנגד קדשים קלים שהם שלמים וד' לחמי תודה והן מנינים מד' מצירין דילה"ד כמ"ש בזוהר ס' בא וכללין בפסוק והוא רחום וגו'. והם כנגד ד' כתות. מלאכים שרפים ואופנים וחיות. ושרפים כלול בשנים כמ"ש תרין הוי וחד אתחזי והן עבדים ומלאכים כמ"ש (איוב ד') הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו וגו': (טז) שמע בין אחיכם. כך היה מדתו של רבי ישמעאל כו': ושפטתם צדק. צדיק תובע ומביא ראיתו (פי' המוציא מחבירו עליו הראיה ולא המוחזק) זה שוטף בטליתו וזה אומר שלי הוא וזה אומר כו'. לכך נאמר ושפטתם צדק: בין איש ובין אחיו. להוציא את הקטן מכאן אמרו אין דנין יתומים. ד"א בין גרו זה שכנו או שותפו או תושבו: ואצוה את שפטיכם וגו'. לשון אזהרה שמזהיר אותם להנהיג את ישראל בנחת וברחמים כאשר ישא האומן את היונק: בעת ההוא לאמר. פי' לאמר להם שבעת ההיא היינו כשהיה כבר מעד הזמן ההוא היו בני חורין ובעת ההיא הם משועבדים לישראל להיות שופטים: שמע. שיתנו לב לשמוע דברי בעלי דינין והוא מהוגים בדין: בין אחיכם. שיהיו שניהם יחדו ולא ישמע את דברי הא' קודם ביאת חבירו: ושפטתם צדק. פי' צדק הוא שיראה לתקן הדבר שלא יבא לידי מכשול. ומשפט הוא מתקן את המכשול שכבר היה. וז"ש מלאתי משפט צדק ילין בה. פי' מלאתי משפט כל היום היתה מלאה משפט לתקן את המעוות שהיה כבר וצדק ילין בה. פי' ובלילה היו בה שומרים שלא יבא לידי מכשול: בין איש ובין אחיו. פי' כי ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו וכו'. בין איש ובין אחיו. בין בעל הבית ובעל המלאכה: ובין גרו. זה שכנו שגר עמו וז"ש בין אחיו וגו'. לפי שהדבר קרוב בשכניהן תגר הריב: (יז) לא תכירו פני איש (כ"ה בסנהדרין דף ו"ו ע"ב) שאם

באים שניהם לדין לפניך עד שלא תשמע דבריהם או אפילו משתשמע אבל אין אתה יודע להיכן הדין נוטה רשאי לבצוע ואם כו' שנא' (זכריה ח' י"ו) אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום איזה שלום שיש בו אמת זהו ביצוע. רשב"א המעלה את הקטן למקום גדול ואת הגדול למקום קטן זהו ביצוע וחכמים אומרים כל המבצע הרי זה מנאץ שנאמר ובוצע ברך וגו' נמצא זה משבח הדיינים וזה מנאץ את יוצרו. ד"א לא תגורו שמא תאמר מתירא אני זה ילך וידליק את גדישי כו': לא תכירו פנים במשפט וגו'. כשיבא לפניכם אוהב או שונא יהיה בעיניכם כאילו אינכם מכירים אותו כלל: כקטן כגדול. פי' שיהיה הקטן דהיינו העני בעיניך כאילו הוא עשיר ולא תרחם עליו כמ"ש לא תשא פני דל ויהיה הגדול בעיניך כקטן דהיינו שלא תאמר איך אביישנו ואחייב אותו שבועה או ממון אלא יהיה בעיניך כקטן כמ"ש ולא תהדר פני גדול: לא תגורו מפני איש. איש הוא לשון שררה. פי' לא תיראו מפני השר: כי המשפט לאלהים. פי' אותו המשפט הוא לאלהים. כשתחייב את הזכאי יהיה צריך הקב"ה ליטול ממנו וליתן להזכאי א"כ המשפט לאלהים הוא. ד"א כי המשפט וגו' פי' איך תירא מפני איש והלא המשפט לאלהים הוא השופט כל הארץ על כן לא תירא מפני איש. ד"א כי המשפט לאלהים הוא וגו'. איך תירא מפני איש ותבלבל את המשפט והלא בקרב אלהים ישפוט: תקרבון וגו'. פי' את הדבר תקרבון אלי ולא את בעלי דינין אלא אתם תאמרו לי את טענותיהם: ושמעתיו. פי' ואני אשמע אבל לא שאומר אליכם בודאי: (יח) ואצוה אתכם וגו'. פי' שהזהרתי ג"כ אתכם שתנהגו כבוד בדייניכם: בעת ההוא. פי' שאותו זמן הוא לא כמו שהיה עד הזמן ההוא כי עד הזמן ההוא היה עושה איש כל הישר בעיניו אבל בעת ההיא אתם מחוייבים לשמוע אל השופט: את כל הדברים וגו'. היינו י' דברים שבין דיני נפשות לדיני ממונות כמפורש במשנה והיינו משום דכתיב כאן את כל הדברים וכתיב בי' הדברות את כל הדברים מה להלן י' אף כאן י': (יט) ונסע מחרב וגו' והלא דברים ק"ו דברים שהן המורים כשבתים לפניהם דהיינו הנחשים והעקרבים דברים כו': (כ) ואמר אלכם. אמר משה לא מפי עצמי אלא מפי הקב"ה אני אומר לכם: באתם עד הר האמרי. משל לאדם שמסר את בנו לפדגוג א' והיה מחזירו ומראה אותו ואומר לו כל הגפנים שלך הם וכל הכרמים וכל הזיתים שלך הם כשהגיע לראותם אמר כל מה שאתה רואה שלך הוא. כך ישראל כשהיו במדבר ארבעים שנה הי' משה אומר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו' כיון שבאו לארץ אמר באתם וגו' וא"ת עדיין לא הגיע זמן ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ. לא מאומד ולא משמועה אלא מה שאתם רואים בעיניכם: עלה רש. מיד. כאשר דבר וגו': (כב) ותקרבון אלי וגו'. עיין רש"י: נבלתה הנכים. אר"ם עלובים ב"א שכך בקשו נהם א"ל אם הייתם בארץ ערבה ובוזה לא בקשתם כו' עכשיו אתם נכנסים לארץ טובה עאכ"ו באזון ואפרנס אתכם: את הדרך. עיין רש"י אין לך דרך שאין בה וכו' ואין לך דרך שאין בה פרשות ואת הערים וגו'. לידע באיזה דרך אנו באים עליהם: (כד) ויפנו ויעלו ההרה. מגיד הכתוב שהליכת המרגלים בהר וכן רחב אמרה לשלוחי יהושע. ההרה לכו וגו' מלמד ששרתה עליה רוח הקדש: (כה) ויקחו בידם מפרי וגו'. אר"ם עלובים ב"א שכך נטלו בידם כאדם שנוטל באיסר תאנים וענבים כך נטלו בידם: (כז) ותרגנו באהליכם וגו'. מלמד שהיו יושבים במשכנותיהם ואומרים דברים כמתלהמים שנא' דברי נרגן כמתלהמים אבל שכין ירדה מן השמים ובקעה את כריסן שנא' (משלי כ"ו) והם ירדו חדרי בטן. ד"א שהם יושבים בתוך משכניהם ובוכין ונוטלין את בניהם ואומרים להם אי לכם שנופים. למחר יהיו הורגים מכם כו': (כח) אנה אנחנו עלים וגו'. א"ל למשה אלו מבני אדם אחרים היינו שומעין דברים הללו לא היינו מאמינין אלא מב"א שבנינו בניהם ובנותינו בנותיהם האיך לא נהיה מאמינים אותם: עם גדול. מלמד שהם גבוהים בקומה: ורב. מלמד שהם מרובים באוכלוסין וכו' אבל מ"ש הקב"ה לאברהם והרביתי את זרעך וגו' אינו דבר הבאי: וגם בני ענקים ראינו שם. מלמד שראו ענקים ע"ג ענקים כענין שנא' לכן ענקתמו גאוה: (כט) ואמר אלכם. לא מעצמי אלא מפי הקב"ה: לא תערצון. מפני מה כי ה' אלהיכם ההלך וגו'. מי שעשה לכם נסים במצרים וכל הנסים הללו. עתיד לעשות לכם נסים כשאתם נכנסים לארץ: (ל) ככל אשר עשה אתכם וגו'. אם אין אתם מאמינים להבא האמינו לשעבר:

פרשת ואתחנן

ג (כג) **ואתחנן** (ספרי) ז"ש הכתוב תחנונים ידבר רש. שני פרנסים טובים עמדו לישראל משה ודוד. משה אמר רבש"ע עבירה שעברתי תכתוב אחרי. שלא יאמרו הבריות כזייף משה בתורה או שאמר דבר שלא נצטוה משל למלך שגזר על מי שאוכל פגי שביעית שיהיו מחזירין אותו בקונפין. (פי' שיהיו מכריזים עליו במקום שכל העם מתכנסין שם) הלכה אשה אחת בת טובים לקטה ואכלה והם מחזירים אותה בקונפין א"ל בבקשה ממך המלך הודיע סורחני שלא יהיו אומרים שנמצא בה דבר נאוף או כשפים. כשהם רואים פגי שביעית תלויים בצוארה יודעים בשביל כו' א"ל הקב"ה הריני כותבה שנאמר על אשר מריתם וגו'. רב"א משל למלך שמהלך ובנו עמו בדרך בקרונין (פי' מרכבה) הגיעו למקום צר ונהפך הקרונין על בנו ונסמית עינו ונקטעה ידו ונשברה רגלו. כשהיה מגיע לאותו מקום מזכיר שלשה פעמים. אף כך המקום מזכיר שלשה פעמים מי מריבה לומר כך הרגתי את משה אהרן ומרים וכה"א כמתו בידי כלא שופטיהם. דוד אמר אל תכתוב סורחני א"ל המקום לא שוה לך כלום שיהיו הבריות אומרות בשביל שאהבו מחל לו. משל לא' שלוה מן המלך אלף כורים חטים בשנה. והיו הכל אומרים אפשר שזה יכול לעמוד באלף כורים הללו. אלא נגבנו המלך וכתב ע

סברי

אפרכי (פי' נתן לו מדינה במשכון) פעם אחת שיגר ולא שייר כלום. נכנס המלך לביתו ונטל בניו ובנותיו והעמידן על אבן המכר. באותה שעה ידעו שאין בידו כלום. אף. כל הפורעניות שהיו באות על דוד היו מוכפלות שנא' ואת הכבשה ישלם ארבעתים ר' חנינא אומר ששה עשר. ואף נתן הנביא בא והוכיחו על אותו המעשה ואמר חטאתי לה' ונתן אמר גם ה' העביר חטאתך וגו' ואומר לך לבדך חטאתי. זה הדבר ק"ו מה אלו שיכולים ליתלות במעשיהם הטובים ולא בקשו אלא מתנות חנם מי שאינו א' מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות מתלמידיהם עאכ"ו שלא יבקש מהקב"ה אלא מתנת חנם: בעת ההוא. משל לבני מדינה שמבקשים מאת המלך שיעשה מדינה קליניא (פי' הפטר מן מס וארנוניות) פעם אחת היו לו ב' אוהבים ונכנסו לפניו אמרו הרי שעה שנבקש מלפניו כך משה מבקש מלפני המקום שיכנס לארץ. כיון שראה שנכבש סיחון ועוג אמר הרי שעה שאבקש שאכנס לארץ לכך נאמר בעת ההוא: לאמר. כיוצא בו אתה אומר וידבר משה לפני ה' לאמר א"ל הודיעני אם אתה גואל אם לאו. כיוצא בו וידבר משה אל ה' לאמר. הודיעני אם אתה ממנה עליהם פרנסים אם לאו אף כאן כו': ואתחנן. ארז"ל שהתפלל משה תקע"ו תפלות כמנין ואתחנן. ביאורו שתפלתו הי' כולל תקע"ו עניינים וכן מפרז"ל (ברכות ח' א') לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל. הם שני פתחים לכנוס לעלמא עילאה. משון ומכון: בעת ההוא. עת זה סוד אל גנת אגוז ירדתי. ההוא. זה אגוז שבתוכה וכן ח"י ברכאן דצלותא כמו שאמרו בתיקונין. שסוד ח"י ברכות הם סוד שני"ס אים ואשתו. שבע"ה שבע"ה אים ואשתו הנאמרים בפ' נח. ומתחלת ספר דברים נאמר עשרה פעמים בעת ההוא. והנאמר בפ' ואתחנן היא העשירית. כי התפלה נכנסת במדה העשירית. והוא כוללת כל העשרה. ועניני התפלה הם עשרה ד"ו פרצופין ושפה דרגין. ועוד על ארבעה התפלל עליון א' בעלמא תתאה ושלשה בעלמא עילאה. כמ"ש לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. ועל זה אמר אעברה נא ואראה וגומר: לאמר. ר"ל שאמר משה להקב"ה וביאורו שבקש השיבני. והם חמשה פעמים. א' בפ' וארא וידבר משה לפני ה' לאמר הן בני ישראל וגומר. ב' בפ' בשלח ויצעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וגומר.. ג' בפ' בהעלתך ויצעק אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה. ד' בפ' פינחס וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר. ה' ואתחנן אל ה' לאמר (ספרי): (כד) אדני ה'. עיין רש"י שנאמר ה' אל רחום וחנון. ואלהים מדה הדין שנאמר עד האלהים יבא דבר שניהם. ואומר אלהים לא תקלל: אתה החלות וגומר. אתה פתחת לי נדרי בשעה שאמרת לי והוצא את עמי בני ישראל אמרתי איני יכול שכבר נשבעתי ליתרו שאיני זז מאצלו שנאמר ויואל משה ואין הואל אלא לשון שבועה שנא' ויואל שאול את העם. ד"א אתה פתחת לי פתח במעשה עגל שנאמר הרף ממני ואשמידם וכי משה תופס היה בהקב"ה אלא פתחת לי פתח שאתפלל עליהם ועמדתי והתפללתי ושמעת וכלאת לעונש והייתי סבור שאני עמהם בתפלה והם לא התפללו עלי והלא דברים ק"ו ואם תפלת היחיד על הרבים כך נשמעת. תפלת הרבים על היחיד עאכ"ו: להראות את עבדך. ישראל קראו עצמם עבדים והקב"ה קראם עבדים. ואלו שקראו עצמם עבדים והקב"ה קראם עבדים. אברהם שנאמר אל נא תעבור מעל עבדך ונאמר בעבור אברהם עבדי. יעקב שנאמר קטנתי מכל וגומר את עבדך ונאמר ואתה עבדי יעקב. משה שנאמר להראות את עבדך ונאמר משה עבדי מת. דוד שנאמר אני עבדך בן אמתך ונאמר למען דוד עבדי. ישעיה שנאמר יוצרי מבטן לעבד לו ונאמר עבדי ישעיהו. ויש שקראו עצמם עבדים והקב"ה לא קראם. שמשון שנא' אתה נתת ביד עבדך וגומר והקב"ה לא קראו. שלמה שנאמר ונתת לעבדך לב שומע והקב"ה תלאו בדוד אביו שנאמר למען דוד עבדי. ויש שלא קראו עצמם עבד והקב"ה קראם. איוב שנאמר השמת לבך אל עבדי איוב. יהושע שנאמר וימת יהושע בן נון עבד ה'. כלב שנאמר ועבדי כלב. אליקים שנאמר לעבדי לאליקים. זרבבל שנאמר זרבבל בן שאלתיאל עבדי. דניאל שנאמר שדרך מישך ועבד נגו עבדוהי דאלהא חיא. נביאים הראשונים שנאמר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים: את גדלך. זו בנין אב לכל גדלך שבתורה: ואת ידך החזקה. אלו עשר מכות שנאמר נטה ידך: אשר יעשה כמעשיך. במצרים: וכגבורתך. על הים. ד"א וכגבורתך על הירדן: אדני ה'. מפני שבקש שני דברים בעלמא עלאה ובעלמא תתאה. לכך התפלל בשני שמות הללו: אתה החלות להראות וגומר. התחיל לספר בשבחו של הקב"ה ואח"כ התפלל כמו שדרשו רז"ל (ברכות ל"ב א') והשב ששה דברים שנעשו על ידו. את גדלך. זו קריעת י"ס שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה וגו'. ואת ידך החזקה. זו יציאת מצרים שנאמר כי בחזק יד הוציאך ה' ממצרים. אשר מי אל בשמים ובארץ. אמר על מ"ת שנאמר מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש. וכן פתח הקב"ה את כל העולמות העליונים והתחתונים וראו שהוא יתברך יחיד בכולם. וז"א אשר מי אל בשמים ובארץ: אשר יעשה כמעשיך. זה נחל ארנון. אשר היה נס נגלה מעשה שמים. לקרב את ההרים ולהרוג אותם בין ההרים: וכגבורתך. זה סיחון ועוג (לשון רבים) שהרג אותם בגבורות ה'. ומה שאמר קריעת י"ס קודם י"מ. מפני שיצ"מ הי' כפל לקי"ס כמרז"ל שבמצרים לקה באצבע א'. ובי"ס בה' אצבעות בכל היד. לכן נא' את ואת: את גדלך ואת ידך החזקה. ואת. מורה שהוא כפל. וז"ש אתה כמו שנאמר אתה כהן לעולם שהוא התחלה שכולל כל ששה קצוות. וז"ש החלות להראות את. ששה דברים הנזכרים. ולכן בקש עוד על ארבעה דברים כאשר בארנו למעלה וז"ש אעברה נא ואראה וגו'. ואמר אתה החלות. לפי שארז"ל אלו היה משה מכניסן לארץ לא גלו ישראל מארצם. והיה הבהמ"ק הנבנה לעתיד נבנה בימיהם והיה קיים לעולם ולעולמי עולמים. רק ישראל לא זכו לכל זאת. לכן התפלל על זה. אתה החלות לעשות הנסים האלו על ידי, השלימי שיגמור כולן על ידי: (כה) אעברה נא ואראה. האפשר שיהיה משה מבקש דבר שכבר אמר לבלתי עברי וגו'. משל לאדם שהיו לו שני עבדים. וגזר על א' שלא לשתות יין עד שלשים יום. אמר מה גזר עלי שלשים יום. איני טועמו אפי' שנה אחת. וכל כך למה כדי לפוג את דברי רבי. גזר על השני כו' אמר אפשר איב להיות בלא יין אפי' שעה אחת כדי להבב דברי רבו לכך אמר אעברה נא וגומר. ההר הטוב. הכל קראו אותו הר. אברהם שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה. ישעיהו שנאמר והלכו עמים רבים וגומר. והלבנון זה בהמ"ק שנאמר גלעד אתה לי ראש הלבנון ואומר והלבנון באדיר יפול ולמה נקרא שמו לבנון שמלבין עונותיהם של ישראל שנא' אם יהיו חטאיכם וגו': אעברה נא ואראה. בקש ד' דברים. א' במעשה והוא לעבור את הירדן. וג"ד בראיה. ואראה את הארץ. ההר הטוב הזה. והלבנון. והם כנגד שני העולמות. עולם המעשה. ועולם המחשבה. והם שני השמות שהזכיר בתפלתו. וה' של אעברה. היא הרביעית ה' הנוספת שבה נכללין הכל. ואראה הוא מ"ש וארא אל אברהם ואל יצחק ואל יעקב וגומר. בד' פנות המרכבה שהם בלשה ונתגלו לאברהם יצחק ויעקב. והם הג' חיות שיתפלל עליהם. וכן נאמר ג' פעמים וארא במרכבה דיחזקאל. ועוד נאמר שם וארא. והיא כוללת הכל וכן כאן נאמר ואראה. וארא מורה על ג' חיות. והה"א היא הרביעית שבה נכללין הכל. וז"ש בזוהר סוד ריבועא דבריה. והוא סיומא דד' שתהן. ונכלל בסוד הכל. ואלה ג' מקומות שהתפלל עליהן לראותן. הם המקומות שהקנו האבות וזכו להם. ואלו עבר משה את הירדן היה מתקנם לעולמי עולמים כי הוא היה נהירו דשמשא והי' מוריד להם את בהמ"ק של מעלה כמו שיהיה לעתיד שכבוד ה' יזרח עלינו: (כו) ויתעבר. ר' יהושע אומר כאשה שאינה יכולה לזוז מפני עוברה: ולא שמע אלי. לא קבל תפלתי: ויאמר ה' אלי רב לך וגומר. משל לאדם שנודר. לאן הולך אצל רבו להתיר לו נדרו. מה עליך לשמוע דברי רבך. ד"א אמר לו דוגמא אתה עושה לדיינים שיאמרו מה משה חכם גדול לא נשא לו פנים ועל שאמר שמעו נא המורים נגזר שלא יכנס לארץ. המענין את הדין והמעוותים עאכ"ו. ומה משה שנאמר לו רב לך. לא נמנע מלבקש. שאר בני אדם עאכ"ו. ומה חזקיה שנאמר לו כי לביתך לא נמנע מלבקש רחמים שהי' דורש אפי' חרב חדה כו' שנאמר ויסב חזקיהו וגומר. שאר בני אדם עאכ"ו. ד"א כאדם שאומר לחבירו עובר פלוני על דרך פלוני: אל תוסף וגו'. מכאן אר"א בן יעקב יפה שעה אחת בתפלה יותר ממע"ט שבשביל כל מעשיו של משה לא נאמר לו עלה וכאן אמר לו עלה וכן אמרו (ברכות דף ל' א') העומדים בח"ל הופכים פניהם כנגד א"י שנא' והתפללו אליך דרך ארצם. ובא"י הופכים כנגד ירושלים שנא' והתפללו אל העיר הזאת ובירושלים נגד בהמ"ק שנא' והתפללו אל הבית הזה. בבהמ"ק כנגד בית ק"ק שנאמר והתפללו אל המקום הזה נמצא: כל ישראל מתפללין למקום א': ויתעבר ה' בי למענכם. כמ"ש רז"ל אשה אחת ילדה ששים רבוא בכרס אחד. והוא משה. והוא בבחינת העיבור כמו שהשמש מזהיר את הכוכבים בלילה. כן משה מזהיר ומאיר לכל ששים רבוא שבדורו. ובגינו קיימין אלף טורין מאירין שגיאין: למענכם. כי לולי שחטאתם היה מתקן לעולמי עולמים. ובעבורם נענש בארבעה דברים כמו שאמר. וה' התאנף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן ולבלתי בא אל הארץ הטובה. כי אנכי מת בארץ הזאת. אינני עבר את הירדן. והמה נגד ארבעה שגגות ששגג. א' בעון העגל אשר עמו הערב רב. ונחשב עון למשה בעבור שקבלם לילך עם ישראל. ואף שכוונתו הי' לקרבם תחת כנפי השכינה נחשב לו לעון בעבור שלא שאל את פי ה' והמה הערב רב. חטאו והוא נענש בעבורם. ב' בעון המרגלים. כמ"ש ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים וגומר וייטב בעיני הדבר. ואמר לו הקב"ה שלח לך אנשים. אבל כונת משה היתה רצויה באמרו בלבבו. כאשר יראו האנשים את ארץ חמדה טובה ורחבה ויספרו את הגדולות והחמודות אשר ראו עיניהם באזני כל ישראל. יזדרזו ישראל כלם ללכת אל ארצם בלבב שלם ובנפש חפצה. ובאמת היתה שגגתו אשר לא הזהיר להאנשים התרים את הארץ הטובה לאמר להם טרם הליכתם אותם הדברים שאמר להם אח"כ. והוא שאמר ה' אלהיכם ההלך לפניכם הוא ילחם לכם וגומר ובמדבר אשר ראית וגו' כאשר ישא איש את בנו. ועל עון העגל נגזר עליו מיתה. והיה לו ג"כ חלק בענשם כמרז"ל חרות על הלוחות שמתחלה נעשים כל ישראל חפשים וחירות ממה"ה ובעון העגל נגזר על כולם. ובעון המרגלים נענש בעבורם שלא לבוא לא"י כמ"ש גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא וגומר. ובעון מי המריבה אשר רבו עם ה' נענש למענם ונאמר יען לא האמנתם בי וגומר ויקדש בם. וביארו שניטלו הקדושים מהם. והם משה ואהרן והיה עונשן שלא עברו את הירדן בחיים חייתם. ובעון בנות מואב בשטים נענש בחטאם שלא קנא בעליו כ"א ע"י פנחס. ולכן נמדד לו שגם עצמותיו לא עברו את הירדן. וז"ש למענכם שנענש בארבעה פעמים. ולא השיג חפצו בארבעה דברים שהזכיר כאן שבקש לראות ארבעה מקומות דלעיל. ולע"ל יזכה בוב לארבעה מדרגות נשגבות. וכמ"ש (ישעיה נ"ב) הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד. ואמר ישכיל בתחלה לבדנה. ואח"כ ג' מעלות לבד. וכמ"ש כאן ג' ראיות ואחת כוללת הכל. וז"ש ויאמר ה' אלי רב לך. ביאורו מה רב טוב צפון לך. והוא מ"ש הכתוב הנה עבדי ישכיל וגומר. ובפרשת הנה עבדי ישכיל חשב שם כמה יסורין שיסבול בעד ישראל עד ולפשעים יפגיע. ושני תיבות האלו האחרונים נאמר על העתיד מה שיסבול לעתיד בעבורם והוא שיקומו כולם בתחה"מ והכל בזכותו. וזהו שאמר רב לך כנגד שתי תיבות האלו. כי עד ולפשעים יפגיע נאמר שם ר"ב תיבות שכלולים בהם ר"ב עניינים. ואמר ר"ב לך. כי בעת ההיא תזכה לחמשים שערים כמנין ל"ך. והוא ולפשעים יפגיע שהוא שער החמשים. וז"ש עלה ראש הפסגה. שהיא בחינה גדולה: (כז) ושא עיניך ימה וגומר. מזרחה כוללת ג' ארצות. ארץ המישור וגו'

ונומר. שהוא כלל שם הראשון של מעשה בראשית, שבו גנוזה נשמתו של משה בגי"ש וגשב בגיא. ראשון לי"ג מכילן דראתין שהם ג' שאות של ויתעבר ה' ונומר. שבם תורת משה גנוזה. וזהו כוד ונשב בגיא. שהוא מטה של משה שנהפך לנחש ונהפך למטה. שהם כי פעמים בגילופין ובגילופי גלופין: (כח) לו את יהושע וחזקהו ואמצהו. להשלים אותו בה' חלקי הנשמה: כי הוא יעבר לפני העם הזה, ברוח. והוא ינחיל, בנפש. כמ"ש את הארץ אשר תראה. ונאמר דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת. וג' הראשונות נהירין למרחוק. וז"ש וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו. מפני שתפלתו של משה לא היה רק בעבור לתקן את ישראל. והשיב לו הקב"ה שעל ידך יתוקן והיינו כאשר תצוה ליהושע ותחזקהו ותאמצהו. ובזה נעשה בקשת תפלתו. ולעומת מה שבקש אעברה. אמר וצו את יהושע. ונגד מה שבקש ואראה. השיב לו הקב"ה ושא עיניך. והזכיר לו בתשובתו חמשה דברים והוא. א' עלה ראש הפסגה. ושא עיניך וראה לארבע רוחות של ארץ המובחר. והם חמשה. לתקן חמשה חלקי הנפש: וראה בעיניך. משל למלך שגזר על בנו של יכנס לבית ליגה שלו. נכנס לפתח הפלטרין. משכו ומדבר עמו. נכנס לטרקלין כיון שבא ליכנס לקיטון (הוא חדר הפנימי המיוחד למלך) אמר מכאן והילך אתה אסור. כך משה אמר רבש"ע כל עלמי אינני משוך מא"י אלא מלא הירדן. מלא חבל של המשים אמה. א"ל וראה ונומר: וצו את יהושע. אין צווי אלא זירוז שנאמר ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ. חזק בתורה. ואמץ במע"ט: כי הוא יעבור. אם הוא עובר הם עוברים ואם לאו אין עוברים. (כט) ונשב בגיא. א"ל מי גרם לכם שנשב בגיא מעשים רעים שעשיתם בשטים. ד"א אמר להם ראו כמה תפלות בקשתי ונגזר עלי שלא אכנס לא"י. אבל אתם הכעסתם ארבעים שנה שנאמר ארבעים שנה אקוט בדור. ולא עוד אלא גדולים שבכם מבהחוים לפשור וימין של הקב"ה פשוטה לקבל שבים. שנאמר ועתה ישראל שמע אל החקים הרי אתם חדשים וכבר מחול לכם לשעבר וכן ועתה ישראל מה וגומר ואין ועתה אלא לשון תשובה. (כי כשהאדם עושה תשובה כל מה שעשה לשעבר כבר מחול ועיני ה' מביטות באשר הוא שם. וזהו לשון ועתה):

ד (א) **ועתה** ישראל שמע אל החקים. למה נאמר ישראל לפי שא' דבר אל בני ישראל. אל בני אברהם יצחק ויעקב לא נאמר. זכה יעקב אבינו שיאמר דיבור לבניו. לפי שהיה מפחד תמיד ואמר אוי לי שמא תצא ממני פסולת כדרך שיצא מאבותי. אברהם יצא ממנו ישמעאל. יצחק יצא ממנו עשו. ואני לא יצא ממני פסולת כדרך כו'. וכה"א וידר יעקב ונומר ושבתי בשלום אל בית אבי מה"ל והיה ה' לי לאלהים. שיחול שמו עלי שלא תצא ממני פסולה מתחלה ועד סוף. וכה"א ויהי בשכן ישראל וגומר. כיון ששמע יעקב כן נזדעזע ואמר אוי לי שאירע פסולת בבני עד שנתעבר מפי המקום. שחזר ראובן בתשובה שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר והלא ידוע כו'. ללמדך שהיה ראובן מתענה כל ימיו על אותו מעשה עד שבא משה וקבלו בתשובה שנאמר יחי ראובן וגו'. וכן אתה מוצא כשנפטר יעקב אבינו ע"ה מן העולם. קרא לבניו והוכיחם כל א' בפ"ע. וחזר וקראם כולם כאחד אמר שמא יש בלבבכם מחלוקת על מי שאמר והיה העולם. אמרו לו כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא ה' אלהינו ה' אחד. ועל זה אמר וישתחו ישראל על ראש המטה וכי כו' אלא שהודה ושבח שלא יצא ממנו פסולת. ויש אומרים וישתחו. שעשה ראובן תשובה. ד"א שאמר בשכמל"ו. אמר הקב"ה ליעקב הרי שהיית מתאוה כל ימיך. שיהו בניך משכימים ומעריבים וקורים ק"ש. מכאן אמרו הקורא שמע ולא השמיע לאזניו וכו': ישמעאל עבד ע"ג שנאמר ותרא שרה וגומר שעבד ע"ג דר"ע. רשב"י אומר ארבעה דברים היה ר"ע דורש ואין אני דורש כמותו ודברי נראין מדבריו. הא' שעבד ישמעאל ע"ג. ואני אומר לא לענין זה אלא לענין שררות (פי' לשון מצחק דרש כמו יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו) וכשבאו לחלק היה ישמעאל אומר אני נוטל ב' חלקים שאני בכור לכן אמרה שרה גרש וגו' ודברי נראין יותר. כיוצא בו אתה אומר הצאן ובקר ישחט וגו' דר"ע ואני אומר אפילו מכנים להם כל צאן ובקר שבעולם כופם לדון אחריך. והשיבו הקב"ה עתה תראה היקרך דברי אם לא ונראין דברי יותר. כיוצא בו אתה אומר. בני אדם יושבי החרבות האלה על אדמת ישראל וגו'. והלא הדברים ק"ו. מה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד ירש את הארץ אנו שעובדים וכו'. ואני אומר מה אברהם שלא נצטוה אלא מצוה אחת ירש את הארץ אנו שנצטוינו וכו'. ומה נביא משיבם על כך כה אמר ה' על הדם תאכלו וגומר ונראין דברי יותר. כיוצא בו אתה אומר כה אמר ה' צום הרביעי וצום החמישי וגו'. צום הרביעי. זה י"ז בתמוז שבו הובקעה העיר. צום החמישי. זה ט' באב שבו חרב בהמ"ק בראשונה ובשניה ונקרא חמישי שהוא חדש החמישי. צום השביעי. זה ג' בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ומי הרגו ישמעאל בן נתניה. ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים לפני הקב"ה כחורבן בהמ"ק. צום העשירי. זה עשרה בטבת שנאמר ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר בן אדם כתוב לך וגומר. ואני אומר צום העשירי. הוא חמשה בטבת. אלא שביהודה מתענין על המעשה. ובגליל על השמועה שנאמר ויהי בשתים עשרה שנה וגומר בא אלי הפליט וגומר ועשו יום שמועה כיום שרפה ודברי נראין יותר: (ג) עיניכם הרואת וגומר. הוא כטעם על לא תטעו כי עיניכם הרואות שאתם רואים עבודת בעל פעור לבזוי וביטול ע"ג ודמיתם להוסיף מה שלא נצטויתם: אבל בזה כבדהם כמבז"ל וילמד כמו למידים שהוא תכבים כי זה הוא עבודתה ובזודה של כן צוה לכם ה' לא תספו על הדבר וגומר: (ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים וגומר. רמז כאן חמשה חלקי הנפש וב' צלמין. הא' צלם האברים ב' צלם הזמן. כמ"ש כלל ימינו. וז"ש רז"ל (מכות כ"ג ב') רמ"ה מצות עשה כנגד רמ"ח אברים. ושס"ה מל"ת נגד שס"ה ימים. והם ב' צלמין האלו. ונמוזן בפסוק הזה. כלכם, הוא צלם האברים של כל האדם. היום. הוא צלם הזמן. ואתם. הוא הנפש. הדבקים הוא הרוח. שבו הם דביקים בנשמה הראשונות והוא בה' אלהיכם חיים. שהם הג' הראשונות:

ה (כא) **היום** הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. ואח"כ אמר כי מי כל בשר וגו' כמנו ויחי. והוא תמיה בתחלה אמרו והשכימו. היום הזה ראינו וגו' את האדם וחי. ואח"כ אמרו כי מי וגו'. אבל נראה שיש ה' מדרגות באדם. אדם. בן אדם. איש. גבר. אנוש. והחשוב שבמעלות הוא אדם ע"כ אמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. שבמדרגת האדם יכול להיות שידבר הקב"ה עמו וחי כמו שאנו היום במדרגת האדם שעשינו ג' ימים פרישה מכל הענינים אבל כי מי כל בשר וגומר. מי יכול להיות פרוש כל ימיו וכשהוא בשר שהוא שפל איך יכול לסבול שידבר עמו הקב"ה וחי ע"כ קרב אתה ונומר שאתה נשאר בפרישות כל ימיך כמו שאמר הקב"ה אליו ואתה פה עמד עמדי: (כד) את כל אשר יאמר וגו' ואת תדבר וגו'. הוא כפול במלות שונות וכן מה שני וידבר ה' אל משה לאמר הוא כפל אבל הפירוש כך הוא. שהדיבור הוא הדיבור כפשוטו' והאמירה הוא להסביר שיבינו ומשה רבינו הבין תיכף בבא הדיבור אליו אבל ישראל לא הבינו בדיבור נגד עד שמשה הסביר לפניהם לכך אמרו וידבר ה' בדיבור אל משה. לאמר שיסביר לפניהם שיבינו לכך אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' כפי שאתה מבין מדיבור של מעלה אבל אנחנו כהיום במדרגה ואת תדבר וגו' אף שאתה תדבר לנו דיבור בעלמא ואף שלא נבין אותם אעפ"כ ושמענו ועשינו המצות אף שלא ידענו טעם המצות ואף שכאן כתיב ושמענו ועשינו ולעיל נאמר להיפוך שהקדימו עשיה לשמיעה אבל אעפ"כ במדרגה גדולה היו שאמרו ושמענו ועשינו ושמענו הגיוני והוא הדיבור. ועשינו. אף שלא שמענו הטעם והרי כאן הקדים שמיעה לעשיה שעדיין לא השיגו להם הטעם ואעפ"כ ועשינו: (כה) וישמע ה' וגומר היטיבו וגומר. דברי נחת רוח היה לפני הקב"ה בדיבור הדברים האלה:

ו (ד) **ה'** אלהינו. עלינו ייחד שמו ביותר. כיוצא בו אתה אומר שלש פעמים בשנה וגו' את פני האדון ה' אלהי ישראל. והלא כבר נאמר אל פני האדון וגו'. על ישראל ייחד שמו ביותר. כיוצא בו שמעה עמי ואדברה וגומר. עליך ייחד שמי ביותר: (ה) ואהבת. עיין רש"י שאין לך אהבה במקום יראה. ויראה במקום אהבה. אלא במדת הקב"ה. ד"א אהבהו על הבריות כאברהם אביך דכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן. היכול אדם להבראות אפי' יתוש א'. אלא ללמדך שהכניסם תחת כנפי השכינה: ובכל נפשך. כמ"ש כי עליך הורגנו וגומר, ר"ש בן מנסיא אומר וכי אפשר ליהרג בכל יום אלא זו מילה. שמעון בן עזאי אומר ובכל נפשך אהבהו עד מיצוי הנפש: ובכל מאדך. עיין רש"י. וכן איוב אמר ה' נתן וה' לקח וגומר והוא על מדת הפורענות. מה אשתו אומרת עודך מחזיק וגומר ומה א"ל כדבר אחת הנבלות תדברי. אנשי דור המבול היו בועטים בטובה. וכשבאה עליהם הפורענות היו מקבלים בע"כ. והלא הדברים ק"ו אם מי שבועט בטובה נאה בפורענות. מי שהוא נאה בטובה לא יהיה נאה בפורענות והוא שאמר לה כדבר אחת וגומר. וכן סדום ועמורה היו וכו' ועוד יהא האדם שמח ביסורים יותר מן הטובה. שבטובה אפילו הוא כל ימיו אינו נמחל לו עון שבידו ובמה נמחל לו ביסורין. ראב"י אומר את אשר יאהב ה' יוכיח וגומר. מי גרם לבן שירצה לאב הוי יסורים. רמ"א וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש וגומר. אתה ולבך יודעים המעשים אשר עשית והיסורים שהבאתי עליך שלא כנגד מעשיך. ר"י בר יהודה אומר חביבים יסורים לפני המקום. שכבודו של מקום חל על מי שיסורים באים עליו שנאמר ה' אלהיך מיסרך. ר' נתן בר יוסף אומר כשם שהברית כרותה לארץ כך כו' שנאמר ה' אלהיך מיסרך ונאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו'. רשב"י אומר חביבים יסורין. שג' מתנות נתן לישראל שאומות העולם מתאוין להם ולא ניתנו לישראל אלא ע"י יסורין וכו'. ר' נחמי' אומר חביבים יסורים כשם שקרבנות מרצים כך יסורים מרצים. בקרבנות הוא אומר ונרצה לו לכפר עליו. ביסורים הוא אומר. והם ירצו את עונם. ועוד שמרצים יותר מקרבנות. שהקרבנות בממונו. ויסורים בגופו. וכה"א עור בעד עור. וכבר חלה ר"א ונכנסו ר"ט ור"י וראב"ע ור"ע לבקרו. נענה ר"ט ואמר חביב אתה לישראל יותר מגלגל חמה שהיא מאירה לעה"ז ואתה בעה"ז ובעה"ב. נענה ר"י ואמר חביבים יסורים יותר ממתן גשמים. שהגשמים נותנין חיים בעה"ז ואתה כו'. א"ל ראב"ע רבי חביב אתה יותר מאב ואם שהן מביאין וכו'. נענה ר"ע ואמר רבי חביבים יסורים. וא"ל ר"א לתלמידיו סמכוני. ישב לו ר"א. אמר לו. אמור עקיבא. א"ל הרי הוא אומר (מ"ב כ"א) בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו. וחמשים וחמש שנה מלך בירושלים. ואומר (משלי כ"ה) גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה. וכי עלה על דעתך שחזקיה למד תורה לכל ישראל. ולמנשה בנו לא למד. אלא כל תלמוד שלמדו וכל עמל שעמל בו לא הועילו אלא יסורים. שנאמר (ד"ה ב' ל"ג) וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו. ויאסרהו וגו' ויכנע מאד וישיבהו ירושלים למלכותו. הא למדת שחביבין יסורים. רמ"א הרי הוא אומר ואהבת וגומר בכל לבבך כאברהם. שנא' כי ידעתיו וגו'. ובכל נפשך. כיצחק שעקד עצמו ע"ג המזבח. ובכל מאדך. הוי מודה לו כיעקב שאמר קטנתי מכל החסדים ועתה הייתי לשני מחנות: (ו) על לבבך. מכאן היה ר' יאשיה אומר צריך להשביע את יצרו. שכך אתה מוצא בכל הצדיקים. באברהם הוא אומר הרימותי ידי וגומר. בבעז. ובאלישע חי ה'. בדוד הוא אומר (ש"א כ"ו) ויאמר חי ה' כי אם ה' יגפנו או וגומר. באלישע הוא אומר (מ"ב ה') חי ה' אשר עמדתי לפניו וגו': (ז) ושננתם. עיין רש"י. וכה"א אמור לחכמה אחותי את. ואומר קשרם על לבך. ואומר הניח בגוים ואומר כחצים ביד גבור וגומר ואומר אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו וגומר. ד"א ושננתם. אלו בשינון. ואין קדש לי וכיס כי ישאך בשינן.

ואין

ואין שמרת הדברות בשימן: ונקרת בם. ע"ן רש"י. שלא יהיה עסקך ומשאך אלא בהם שלא תערב בהם דברים אחרים ובזה תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד כו'. ת"ל ללכת בהם. ולא לפטור מהם. וכה"א יהיו לך לבדך ואין לזר אתך. **בהתהלכך** תנחה אותך. בעה"ז. בשכבך תשמר עליך. בשעת מיתה. והקיצות. לימות המשיח. היא תשיחך. לעה"ב: ובשכבך כו'. וכבר היה ר' ישמעאל מוטה והולך ורהב"ע זקוף הגיע זמן ק"ש נזקף ר"י והטה ר"א א"ל ר"י מה זה אלעזר א"ל ישמעאל אומרים לאחד מפני מה זקנך מגודל א"ל יהא כנגד המשחיתים (כ"ה נ' רש"י). והשב"א בארבע שיטות מוחק מלת יהא ופי' שלכן מגדלו יותר מן הצורך כנגד המשחיתים גם כאן הזקן והוא מגדלו להוציא מלבן של צדוקים) אתה עשית כדברי ב"ש ואני עשיתי כדברי ב"ה. ד"א שלא יקבע הדבר הלכה שב"ש אומרים בערב כל אדם יטו וכו': (ח) וקשרתם. אלו בקשירה ואין ויאמר ועשרת הדברות בקשירה. אבל קדם והיה כי יביאך בקשירה. וקשרתם לאות וגו'. כרך א' של ארבע טוטפות. וטוטפות הוא ארבע. או נעשה ד' כיסים של ד' טוטפות ת"ל וקשרתם לאות וגו' כיס א' וכו': על ידך. בגובה של יד. או אינו אלא ידך ממש. הואיל והתורה תורה תן תפילין על הראש ותן תפילין על היד מה תפילין של ראש בגובה וכו'. ר"א אומר הואיל וכתיב לך לך לאות ולא לאחרים לאות. ר' יצחק אומר הואיל וכתיב והיו הדברים האלה על לבבך. דבר שכנגד לבך. (מנחות ד' ל"ז) ד"א על ידך. זה שמאל. או אינו אלא של ימין. אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר. ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות וגו' הא למדת שאין יד אלא שמאל. ר' נתן אומר וקשרתם וכתבתם. מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. רי"א מנינו שאף ימין נקרא יד שנאמר וירא יוסף כי ישית וגו'. ומת"ל ידך להביא הגידם שיהא נותן בימין: וקשרתם וגו'. והיו לטוטפת וגו'. של יד ביד ושל ראש בראש. מכאן אמרו של יד תחלה בהנחה. ושל ראש תחלה בחליצה: בין עיניך. בגובה של ראש. או אינו אלא כמשמעו. הואיל והתורה תורה תן תפילין ביד ותן תפילין בראש. מה יד מקום שהוא ראוי ליטמא בנגעים. אף בראש מקום וכו': (ט) וכתבתם. כתב שלם. מכאן אמרו כתב לאלפין עיינין ולעיינין אלפין. לביתין כפין ולכפין כו'. לגמלין צדיין לצדיין כו'. כתבה שלא כדין. או שכתבה כשירה וכו'. הרי אלו יגנזו: וכתבתם. שומע אני ע"ג אבנים נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב. מה כתב האמור להלן על הספר ובדיו אף כאן וכו'. ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי וגו' ואני כותב על הספר בדיו: על מזזות ביתך ובשעריך. שומע אני שתי מזוזות ת"ל בשניה מזוזות. אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט דר"י. ורי"א אינו צריך הרי"א ולקחו מן הדם ונתנו וגו' זה ענין אב כ"מ שנאמר מזוזות א' עד שיפרוט לך שתי מזוזות: ביתך. על ימין ובכניסה. או אינו אלא ביציאה ת"ל ביתך דרך ביאתך: ובשעריך. שומע אני שערי בתים לולים ורפת ומתבן ובית הבקר וכו' ת"ל ביתך. מה ביתך מקום כבוד וכו'. יכול שאני מרבה את בית הלשכות והעזרות ת"ל ביתך מה ביתך חול אף כל שהוא חול. מכאן אמרו הלשכות הפתוחות לקודש תוכן קודש וכו': חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות. תפילין בראש ובזרוע. מזוזה בפתחיהם. ציצית על ד' כנפות כסותן. ועליהם אמר דוד שבע ביום הללתיך נכנס למרחץ כו'. משל לאדם שאמר לאשתו התקשטי בכל תכשיטיך כדי שתהא רצויה לי. כך אמר הקב"ה לישראל הוו מצויינים במצות כדי שתהיו רצוים לפני וכה"א יפה את רעיתי כתרצה יפה את שאת רצויה לי:

פרשת עקב

ז (יב) **והיה** עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אתם. מפני שישראל אמרו ושמענו ועשינו לכן אמר עקב תשמעון. זה למוד התורה. ושמרתם. זו המשנה לחזור ולשנות תמיד. ועשיתם. זה המעשה. כי בתחלה צריך לשמוע ואח"כ לחזור תמיד לבלתי ישכח ואח"כ לעשות כל דבר בעתו. מצות בפסח וסוכה ולולב ואתרוג בסוכות וכיוצא: כתיב בסוף פ' ואתחנן וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים וגו' שמר הברית והחסד לאהביו וגו' ושמרת את המצוה ואת החקים וגו' והיה עקב תשמעון וגו' כי פן יאמר בלבבו מה לי לשמור את המצות הלא אבי שמר דרך ה' וה' ישלם לבניו עד אלף דור אבל כבר פי' הקדמונים שמר הברית והחסד כמו ואביו שמר את הדבר אם בנו אינו הולך בדרכי אביו הקב"ה שומר לקיים בריתו לבדו ואם גם בנו אינו זכאי שומר לדור רביעי וכן עד אלף דור. וזהו אמרו והיה עקב תשמעון וגו' ושמרתם ועשיתם וגו' ושמר ה' אלהיך לך וגו' ולא יצטרך לשמור לבניך כיון שתהיה ראוי לקבל החסד כמו שליוצאי מצרים קיים את החסד בהבטיח לאברהם גם שלא היו ראוים לנסים גדולים כאלה רק למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבתיכם. אבל דורות שלפניהם לא היו ראוים כלל לכן לא זכר להם ברית אבותם ושמר את הברית ואת החסד עד יוצאי מצרים שהיו זכאים וצירף עמהם זכות אבותם: **והיה עקב תשמעון** את המשפטים האלה. ולמעלה חשב עוד שנים ושמרת את המצוה ואת החקים כי ידוע שהם כלל כל העולמות כמו שאמרנו במשלי חוקים נגד שמים ומשפטים נגד ארץ ומצות נגד האדם. וכאן חשב תחלה משפטים כי להם משפט הבכורה כמו שהתחיל במשפטים תחלה שנאמר ואלה המשפטים ואח"כ חשב כאן מצוה כפ"א כל המצוה וגו'. ובפ' ראה אמר אלה החקים וגו'. (יג) ואהבך וברכך וגו'. חשב כאן עשרה ברכות. א' ואהבך. ב' וברכך. ג' והרבך. ד' וברך פרי בטנך. ה' ופרי אדמתך. ו' דגנך. ז' ותירשך. ח' ויצהרך. ט' שגר אלפיך. י' ועשתרות צאנך. וכל מספר עשרה הם כלולים בשלשה. ושבעה. והשבעה הם **כלולים בארבעה כמו שאמרנו בסוכה יש עשרה מצות. שלש דפנות בסוכה. שלשה**

הדסים שני ערבות לולב אחד אתרוג אחד הם עשרה. **והנה נחלקים לשלשה** ושבעה סוכה בשני עצמה ג'. ושבעה בלולב והשבעה נכללים בארבעה מינים של לולב. והשלש דפנות של סוכה הם למחסה משלש פורעניות מזרם ומחורב וממטר. מפני שבמכת ברד אמר אני שלח את כל מגפתי. והלא הרבה שלוחים להקב"ה. אבל בברד היו שלשה דלעיל והם רוח ואש ומים. וח"ש רז"ל מי שפרע מדור המבול ומדור הפלגה ומאנשי סדום וממצרים בים. מדור המבול פרע במים. ומדור הפלגה ברוח שנא' ויפץ ה' אותם ומאנשי סדום באש וגפרית. ובמצרים פרע בכל שלש אלה במכת ברד. שנאמר ואש מתלקחת בתוך הברד הם אש ומים. ונאמר וה' נתן קלת וברד. קולות הוא אויר כמ"ש בספר יצירה. ולכן אמר במכת ברד את כל מגפתי והמה שלש לגיונותיו של הקב"ה. ומי שאינו עותר בדבורו כולל הג' כי הדבור הוא מורכב משלש אלה אש ומים ואויר ולכן ינצל עליו שלש פורעניות אלו. והיושב בסוכה ינצל משלש פורעניות אלו כי הזרם הוא רוח. ומחורב הוא חום השמש והאש. וממטר הוא מים. וכן כלל כאן עשרה ברכות בשלשה ושבעה. ואהבך וברכך והרבך. הם שלשה נגד חכמה בינה ודעת. וכנגד נפש רוח ונשמה. ואח"כ חשב שבעה והמה נכללים וארבעה דנה"ס. וברך פרי בטנך היא המדבר. שגר אלפיך ועשתרות צאנך זה החי. דגנך ותירשך ויצהרך זה הצומח. ופרי אדמתך זה הדומם: (יד) ברוך תהיה מכל העמים. יותר מכל העמים אפילו בברכת הארץ שהיא תחת המזלות ברך את ישראל שיהיו מושפעים יותר מכל האומות בהמה תחת ממשלת המערכה: (טו) והסיר ה' ממך כל חלי וכל מדוי. כי נמצא שני מיני יסורים לא ראי זה כראי זה הנופל למשכב אין כואב לו שום אבר פרטי אבל תגבורת המחלה נתפשט בכל האברים. והשני הוא אבר יש לו כאב בעבר אחד ושאר אבריו בריאים ואמר והסיר ה' ממך שניהם. כל חלי. וכל מדוי: (טז) ואכלת את כל העמים. הוא ברכה וגם צווי: ולא תעבד את אלהיהם כי מוקש הוא לך. וקשה הלא היא עבירה ולמה אמר מוקש. ופירושו בלבד שהוא עבירה אם תעבד את אלהיהם בעבור השפעתם. דע כי גם מוקש הוא לך כי הוא השטן הוא יצה"ר הוא מה"מ יורד ומסטין עולה ומקטרג ויורד עמו בגיהנם ונוקם ממנו: (יז) כי תאמר בלבבך. כל אמירה הוא בלב: רבים הגוים האלה ולמטה כתיב ונשל וגו' הגוים האל. שאל הוא קשה ואלה יותר קשה. אל הוא דין למעלה. ואלה הוא למטה והוא דין יותר קשה. וכנגד זה אמר זכור תזכור כנגד דין למעלה ונגד דין למטה: (יט) המסת הגדלת וגו' והאתת והמפתים והיד החזקה והזרע הנטויה. המסת. היא נסים שעשה לישראל שניצולו מכל המכות ובפרט ממכת ערוב: והאתת. הוא שיאמר מה שיהיה לעתיד כמ"ש (ישעיה מ"א כ"ג) הגידו האותיות לאחור וגו': והמפתים. הוא שינוי הטבע: והיד החזקה. שהכריח את פרעה לשלחם על כרחו: והזרע הנטויה. ביציאה. ובפרשת ואתחנן בפסוק או הנסה וגו' כתיב ג"כ ה' דברים במסות וגו' וכתיב עוד שני דברים במלחמה ובמוראים גדולים: מלחמה. שנלחם ה' בים כמ"ש ה' ילחם לכם: ובמוראים גדולים. זו גילוי שכינה בים ובמצרים. וכאן מדלג בשני דברים אלו. והטעם שאמר הכתוב כאן כן יעשה וגו' לכל העמים והוא ביבוש א"י וב' דברים אלו מלחמה וגילוי שכינה לא יהיו עוד כמו ביציאת מצרים. ואמר כנגד זה וגם את הצרעה ישלח הוא כנגד מלחמה אך ע"י שליח: אל גדול ונורא כנגד מוראים גדולים: (כ) וגם את הצרעה. שני צרעות היו אחת של משה ואחת של יהושע. של משה לא עברה את הירדן ושל יהושע עברה הירדן ושני צרעות היו משמשות כמו שאמר הכתוב הנשארים והנסתרים. שהנשארים הם שברחו מפליטי המלחמה וישבו בבתים בהתגלות וזה היה צרעה של משה משמשת שזרקה מרה כו' וכנגד הנסתרים שטמנו את עצמם לזה שמשה של יהושע שהכתה אותם ולכך אמר וגם את הצרעה כנגד שני צרעות: (כב) ונשל ה' אלהיך וגו' מעט מעט. יש שבעה חילוקות הטומאה וכנגד זה אמר ז' דברים. א' מעט. ב' מעט. ג' ונתנם ה' אלהיך. ד' והמם. ה' ונתן מלכיהם. ו' והאבדתם את שמם. ז' לא יתיצב איש. והשביעית היא בלא. בפסוק הראשון דאהבת עקב חשב שני ברכות ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד. ובפסוק השני חשב עשרה ברכות. ואהבך. וברכך. והרבך. וברך פרי בטנך. ופרי אדמתך. דגנך. ותירשך. ויצהרך. שגר אלפיך. ועשתרות צאנך. ובפסוק ג' חשב חמשה ברכות. א' ברוך תהיה מכל העמים. לא יהיה בך עקר ועקרה הם שנים. ובבהמתך גם כן לא יהיה עקר ועקרה הרי חמשה. והיא ה' אחרונה. שנים שבפסוק ראשון והחמש שבפסוק שלישי הם שבעה. חמשה ושנים. כנגד שמים ושמי השמים וה' רקיעים וכן בשבעה נרות השבת חמש נרות ושתי נרות וכן בארצות וג"ע. ובגיהנם כתיב לעלוקה שתי בנות הב הב חמשה ושנים כי שאול והאבדון הם מדורה התחתונ' ושבעה כתות בג"ע הם ג"כ חמשה ושנים כמו שאמרנו בפ' דברים בפסוק הרבה אתכם והנכם היום. ובפסוק ד' וה' חשב ששה ברכות. א' כל חלי. ב' וכל מדוי. ג' ונתנם בכל שנאיך. ד' ואכלת. ה' לא תחוס. שהיא ג"כ ברכה שיאבדו שונאיך. ו' ולא תעבד. והיא ברכה גדולה שלא יעבוד ע"ג. והששה. תנא כלולין בתלת כמו ברכת כהנים. ומה שחושב כאן יו"ד ברכות ועוד ה' ועוד וי"ו. היינו יו"ד ברכות כנגד אות ראשון וה' ברכות כנגד אות שני. וי"ו ברכות כנגד אות שלישי ואות אחרונה נכלל בד"ו פרצופים וחשב כאן בני חיי ומזוני ברוך תהיה כנגד בני. שנאמר לא יהיה בך עקר ועקרה. והסיר ה' ממך כל חלי כנגד חיי. ואכלת את כל העמים כנגד מזוני. וכאשר עשה במצרים שהכה בכורי אדם ובכורי בהמה ועשה באלהיהם שפטים כנגד זה אמר כאן ואכלת את כל העמים שתאכל בהמתם ורכושם והוא בכורי בהמה. לא תחוס עינך עליהם. על עצמם נגד בכורי אדם. ולא תעבד את אלהיהם. נגד ובאלהיהם עשה ה' שפטים. ואמר כי תאמר בלבבך כי המחשבה שבלב אין בה

כלום

האדם להשוותם אמר הרופה לזה זכור תזכור נ"ל במחשבה את אשר עשה וגו׳ :

ח (א) כל המצוה. אמרו בספרי שישבו כל המצות בשלמות. ולמעלה נאמר שמיעה והוא למוד שנא׳ עקב תשמעון. ועתה אמר תשמרון לעשות. שמירה היא לחזור שיהיה תלמודו בידו. ולעשות. היא עשיית המצוה בפועל. ואמר תשמרון לעשות. שיחזרו ע"מ לעשות. ואמר למען תחיון. כי עיקר קיום המצוה תלוי בארץ רק עתה מחויב כל אדם לשנות ולידע עשית המצוה אשר ילמדך לעשותם כשיבוא לארץ. וא"ת מה לנו לחזור כל הימים. כאשר נבוא לא"י אז נחזור לעשותם על זה אמר למען תחיון בזכות שתחזרו ותלמדו כנ"ל. ורביתם. השרו ותרבו בזכות התורה. וירשתם את הארץ. בזכותה. ולביאת הארץ צריך ג׳ דברים, א׳ השנה לנאת מה"ל. ב׳ הדרך אשר ילך. ג׳ הביאה לא"י. וכנגדן אמר למען תחיון ורביתם כנגד השנה לנאת. ובאתם. כנגד הדרך. וירשתם. כנגד הביאה: (ב) וזכרת וגו׳. רמז שהוליכם במטה שנכתב עליו שם המפורש ורמז על מדרגת משה ברעה באספקלריא המאירה והוא שם של י"ב ואספקלריא שאינה מאירה הוא שם כ"ו: למען ענתך לנסתך לדעת את אשר בלבבך. זה כנגד שלש כתות. רשעים. בינונים. צדיקים. ואמר למען ענתך כנגד הרשעים להכניע יצרם. לנסתך כנגד הבינונים. לדעת את וגו׳. כנגד הצדיקים להוציא טובם מלבם אל הפועל לפני עין כל: התשמר מצותיו. הוא קאי על כל הג׳. על הבינונים דרך נסיון, והצדיקים להוציא אל הפועל. והרשעים להכניעם: (ג) ויענך. כנגד לענותך. וירעבך. כנגד לנסותך כי הנסיון בכל יום הילכו בתורתו אם לא: ויאכלך את המן וגו׳ למען הודיעך וגו׳ כנגד לדעת את אשר בלבבך: (ד) שמלתך וגו׳. כנגד שלש מתנות בזכות שלשת הרועים משה ואהרן ומרים. שמלתך לא בלתה. כנגד הבאר שאמרו במדרש שהבאר היה מלוה גופם שלא היה מעלה זיע ולא בלתה שמלתם. ורגלך לא בצקה. הוא הענן שנאמר ותבא אתכם על כנפי נשרים. ויאכלך את המן. הוא המן: (ה) וידעת עם וגו׳ כי כאשר ייסר איש את בנו. לא על צד הנקמה רק מאהבה: (ו) ושמרת את מצות ה׳ אלהיך. ואח"כ ללכת בדרכיו והרז"ל שהיו נהם ספרי ברייתות לאלפים ובירושלמי אמרו טוב בשלום רבי ותלמידי רבי בחכמה ותלמידי בירלה שהיה לומד אגלו דרכי יראה ואח"כ וליראה אתו היא מעלה עליונה ובעבור זה תזכו לשבעה דברים: (ז) כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה. אוירה טוב יפה נוף אקלים מזוג משום כל הארץ היפך מ"ש המרגלים שהוציאו דבה רעה ומה היא הרעה ארץ אכלת יושביה אוירה רעה: ארץ נחלי מים וגו׳. הוא מטובה ביסוד המים כמש"ה אשה בקעת מעין ונהל וגו׳ נהרות איתן. וחשב כאן ג׳ אלו. נחלי מים. עינת. הם מעין. ותהמת. הם נהרות ההולכים מן התהום. וחשב כאן חמשה דברים ארץ חטה וגו׳ ואח"כ שני דברים ארץ זית שמן ודבש כמו בהשבעה ה׳ נרות ושתי נרות בפ"ע: (ח) ארץ חטה ושעורה וגו׳. חמשה מיני מזון: ארץ זית שמן ודבש. היא מורכבת מאכילה ושתיה: (ט) ארץ אשר לא במסכנת וגו׳. הם שאר דברים כולל כל מיני בעלי חיים בקר וצאן וכו׳: ארץ אשר אבניה. הוא שבח הארץ ביסוד העפר והארץ טובה משובחת גם בתוירה. וגם חשב כאן מעלת דנה"מ. ארץ אשר אבניה. הוא מעלת הדומם. ארץ אשר לא במסכנת. כוונתו שיאכל שם עם בשר בהמה ועוף הוא מעלת החי. ארץ חטה ושערה. הוא מעלת הצומח. ואכלת ושבעת וברכת. זה המדבר. כמ"ש (ישעיה א׳) טוב הארץ תאכלו זכה האדם אוכל את המאכל ואם לאו חרב תאכלו. המאכל אוכל אותו ומפסידו. וברכתם שיאכלו טוב הארץ וישבעו: וברכת את ה׳ אלהיך. שתבלו בטוב ימיכם עד שיבלו שפתותיכם תלומר די יבלו תספר ימי חייכם תברכו את ה׳ אלהיכם: (יב) פן תאכל ושבעת ובתים וגו׳. הוא כנגד מה שאמר הכתוב שמנת עבית כשית לפי שחלקי האדם הם ארבעה. עצמות ובשר ועור וגידין והם שבעה כי עצמות ומוח שבתוכם הם שנים. בשר ודם שבתוכו הם ג"כ שנים. גידים ורוח הדופק בם הרי ששה. ועור הרי שבעה. וכנגד זה אמר שמנת. בעצמות. כי עולם השומן והמוח הם בעצמות. עבית בבשר וגידין עד שיכסה פימה עלי כסל. כשית. בעור. וכן כאן תאכל ושבעת. במוח וגידין. ובתים טובים תבנה. הם העצמות שהם בנין של אדם. ובקרך וצאנך. בקר הוא להרישה ולאכילה. וצאן לגיזה למלבוש. ולהלב לשתיה. והוא מרבה דם ובשר עבשים: וכסף וזהב ירבה לך. הוא מחזיק את הרוח שבגידין ובא התאוה והרצון לזה מחמת הרוח: וכל אשר לך ירבה. הוא כנגד העור שהוא כלל כל האדם המכסה את כלו וכנגד זה אמר וכל אשר לך ירבה וכנגד זה השב בלשיית שלהם כמ"ש בזוהר חדש מ"ש בנין דכנסת ישראל בשבעה אשתלימת ובשבעה אתפגימת בשבעה שניקת ובשבעה נחתת והם שבעה דברים. א׳ המוליכך מארץ מצרים. ב׳ במדבר הגדל. ג׳ והנורא. ד׳ נחש שרף ועקרב. ה׳ וצמאון. הוא מקום צמא גם אם יש שם מים אינה מקום לאה וצמאה למטר השמים. ו׳ אשר אין מים. ז׳ המוציא לך מים וגו׳. וחשב שלש מתנות המוליכך במדבר. על ענני כבוד. המוציא לך מים. הוא הבאר. המאכלך מן. הוא המן: למען ענתך. ולמען נסתך. כנגד ויענך. וירעבך. להיטבך באחריתך. כנגד למען הודיעך וגו׳. כחי ועצם ידי. כח הוא השכל והעיצה. ועוצם יד. הם העבודה רבה בקר וצאן והילו: (יח) אשר נשבע להקימך כיום הזה. הרב אברבנאל פי׳ כמו שלא תוכל לומר היום הזה שכחך ועוצם ידך עשה לך את וגו׳ כן לא תוכל לאמר זאת לדורות ולפי פירושו הכתוב מסורס ונ"ל כי כיום הזה קאי על השבועה כמ"ש לא בצדקתך ובישר לבבך רק למען השבועה אשר נשבע לאבותיך כי אין לך זכות בעצמך והוא כיום הזה פי׳ כמו שאתה רואה בעצמך היום הזה:

פרשת ראה

יא (כו) ראה. אמר בלשון יחיד: לפניכם. לשון רבים כמו בעשרת הדברות נאמר בלשון יחיד ובפרשת קדשים אמר בלשון רבים לא תכחשו וכיוצא. משום שבהר סיני היו כולם באגודה אחת כתיב אחד אמר בל׳ יחיד וכן כאן אמר לשון יחיד אל כלל ישראל וכן לפניכם פי׳ לכל אחד ואחד נתן את הבחירה שלא יהיו אחרי רבים לרעות ושן יאמר הבחירה ניתן לרבים לכן אמר לפניכם לכל אחד ואחד: נתן. במתנה שהקב"ה מסלק ממנו ואמרו (ברכות ל"ג ע"ב מגילה כ"ה ע"א נדה י"ו ע"ב) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. ובמה האמרו הבחירה ניתן לאדם בימי בחרותו אבל לא אחר שהורגל במעלליו הקשים לכן אמר היום בכל יום ויום הדבות נתונה והבחירה בידו לילך בדרך טובים. ואמר ברכה וקללה. ולא אמר טוב ורע. כי נמצא צדיק ורע לו רשע וטוב לו. לכן אמר ברכה וקללה. כי הברכה לא תגיע תיכף רק התכלית הוא טוב כמו שמצאנו יעקב בירך את השבטים וידגו לרוב בקרב הארץ ולא נתברכו תיכף. ולכן בחלוקת הארץ אמרו בני יוסף אל יהושע מדוע נתתה לי נחלה גורל א׳ וחבל א׳ ואני עם רב עד אשר עד כה ברכני ה׳. ובכל הפקודים לא מצאנו שהיו מספר פקודיו יותר מכל השבטים. ועוד הלא אמר לרב תרבה נחלתו. ורז"ל תרצו משום שפלה (ב"ב קי"ח ע"א) ופי׳ רש"י דחוק המקום נראה כי ברכת יעקב היה וידגו לרב בקרב הארץ על זמן כניסתן לארץ. ובזמן שבע שנים שכבשו נתרבו כדגי הים לרוב. לכן אמר עד אשר עד כה ברכני ה׳. ביאורו עד אשר נכבשה הארץ. ולפי זה לא נמצאו בפקודיו יותר משאר השבטים כאשר נפקדו במדבר ובערבות מואב כי לא חל ברכת יעקב עד שבאו לארץ וכיון שנכנסו לארץ משם הברכה נתרבו כדגי הים שאין מספר לתולדותם ומפני זה השיבם יהושע עלה לך היערה וברא לך. ופירשו רז"ל ושים עפלא הו מפוס עי"ר כי מי שמע כזאת בפעם אחת יולדו להם בנים ובנות עד כי חדל לספור. וכן כל הברכות לא נתקיימו מיד. לכן אמר בל׳ ברכה: (כז) את הברכה. אצל הברכה אמר אשר תשמעו אל מצות ה׳ וגו׳. ואצל הקללה אמר אם לא תשמעו. וכוונתו שישמעו דוקא לכן אמר אשר תשמעו משמע תוכה: (כח) והקללה אם לא תשמעו. לשון אפשר אם יהיו ח"ו שלא ישמעו. ובספרי דרש כן והביא פסוק אם בחקתי תלכו והוא ע"ש ונ"ל אם לא תשמעו: את הברכה והקללה. רז"ל דרשו (ב"ב פ"ח ב׳) ואמר ר׳ לוי בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו הקב"ה ברך את ישראל בעשרים ושתים אותיות מאלף בחקותי ועד קוממיות וקללן בשמונה מואם לא תשמעו עד ואת חקתי געלה נפשם. ומשה רבינו ברכם בשמונה מוהיה אם שמוע עד לעבדם וקללן בעשרים ושתים מוהיה אם לא תשמע עד ואין קונה. לכן רמז להם כאן כאשר ישמעו את מצותיו יתן להם ברכה ה׳ המרובה בעשרים ושתים אותיות מא׳ ועד ת"ו וזהו את הברכה. וכאשר לא ישמעו יביא עליהם קללות המרובה בעשרים ושתים מוהיה עד ואין קונה מוי"ו עד ה"א וזהו והקללה אם לא וגו׳: וסרתם מן הדרך וגו׳ ללכת אחרי אלהים אחרים. ביאורו כיון שתסורו מעט מן הדרך סופכם שתלכו אחרי אלהים אחרים. כמ"ש וסרתם ועבדתם אלהים אחרים. ובנביא שקר אמר כי דבר סרה וגו׳ להדיחך מן הדרך ואמרו רז"ל דוקא בע"ג שאפי׳ אמר לקיים מקצת ולעקור מקצת אבל בשאר מצות עד שיעקור כולו (סנהדרין צ׳ ע"א) ולמדו ג"ש. נאמר כאן מן הדרך. ונאמר בראש הפרשה וסרתם מן הדרך וגו׳ ללכת אחרי אלהים מה להלן ע"ג אף כאן בנביא שקר ע"ג: מן הדרך. אפי׳ מקצת הדרך אבל בשאר עבירות לא יומת הנביא עד שיעקור כולו: אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת אחרי אלהים אחרים. אמרו בספרי מכאן כל המודה בע"ג כאלו כופר בכל התורה כולה. ומפני שאמר אשר אנכי מצוה וגו׳ וסמיך ללכת אחרי אלהים אחרים שהכופר בע"ג כאלו מודה בכל התורה כלה וכן כל המודה כו׳. ואמר אשר לא ידעתם. בתחלה יעבדו אלילים אשר ידעו ואח"כ יתגבר היצה"ר עליהן עד שיעבדו אלילים אשר לא ידעון: (כט) והיה כי יביאך ה׳ אלהיך. אמרו בספרי אין והיה אלא מיד. ביום ראשון שעברו את הירדן הלכו ששים מיל להר גרזים ונשאו עמהם את האבנים וכיון שבאו שמה אמרו את הברכות ואת הקללות ובנו את המזבח וסדו אותו בסיד וכתבו כל התורה בשבעים לשון וקפלו את האבנים והקריבו עולות ושלמים ואכלו וברכו ברכת המזון ובגמרא (סוטה ל"ו ע"א) נמצא ש"ס וברכו וקללו. כי הברכות והקללות היו קודם המזבח והקרבת הקרבנות. ונ"ל וברכו פי׳ ברכת המזון. לכן אמרו וברכו כי יהושע תיקן להם ברכת הארץ באותו היום. ישפלו את האבנים ונטלו ובאו ולנו במקומם וכן הוא אומר בפ׳ כי תבוא והיה ביום אשר תעברו את הירדן וגו׳: ונתתה את הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל. פי׳ שהלוים עמדו למטה בין ההרים הללו וששה שבטים עמדו על הר גרזים. וששה שבטים עמדו על הר עיבל. וכשרצו הלוים לאמר את הברכות הפכו פניהם כלפי הר גרזים. ועל הקללות הפכו פניהם כלפי הר עיבל: ונתתה את הברכה על הר גרזים. אמרו בספרי וכי מה בא הכתוב ללמדך שהברכה על הר גרזים והקללה על הר עיבל והלא כבר נאמר ואלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל אלא להקדים ברכה לקללה. יכול יהא כל הברכות קודמות לקללות ת"ל את הברכה והקללה. ברכה אחת קודמת לקללה אחת ואין כל הברכות קודמות לכל הקללות ולהקיש ברכות לקללות מה קללה בלוים אף ברכה בלוים ומה קללה בקול רם אף ברכה בקול רם. ומה קללות בלשון הקודש אף ברכות בלשון הקודש ומה קללה אלו ואלו עונין אמן אף ברכות אלו ואלו עונין אמן ולמה נקרא לשון הקדש לפי שהקב"ה דיבר בו עם ישראל באותו הלשון כמ"ש רז"ל (סוטה ל"ג ע"א) ונתן להם את התורה נאמר כאן וענו הלוים וגו׳ ולהלן נאמר והאלהים יעננו בקול מה להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש: (ל) הלא המה בעבר הירדן וגו׳. אמר כאן ששה סימנים ועוד סימן שביעי. הר גרזים והר עיבל. והמה כנגד שבעה הגלים שאמרו בתיקונים שבעה הגלים דקיימין לעלמא וממנו כל הברכות יוצאות וכמ"ש בהגוס

ברעה

כריה שבע פרות טובות ושבע פרות רעות : הארץ הכנעני היושב בערבה וגו'. רז"ל אמרו (סוטה ל"ג ע"ב) זו הר גריזים שהכותים יושבים בה נאמר כאן אלוני מרה ונאמר באברהם ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה. מה אלון מורה האמור להלן שכם אף אלוני האמור כאן הוא שכם ואצלו הוא הר גרזים : אחרי דרך מבוא השמש. במקום שהחמה שוקעת. ראב"י אומר לא בא הכתוב אלא להראות להם את הדרך. היושב. בישוב ולא בשדות וכרמים : בערבה. ולא בהרים וגבעות כי ערבה הוא מישור : (לא) כי אתם עוברים וגו'. ע"מ כן אתם עוברים לבוא לרשת וכן אמר להם [יהושע ג' י"ד] בזאת תדעון וגו' והורש יוריש מפניכם וזהו אמר להם אם תירשו את הארץ טוב ואם לאו המים שוטפים אותו ואתכם : וירשתם אותה וישבתם בה. בזכות שתירשו תשבו בה ובמה ירשתם אותה בחזקה מכאן למדו (קידושין כ"ו ע"א) וישבתם בה שקונין בחזקה : (לב) ושמרתם לעשות. ושמרתם זו משנה. לעשות. זו עשיה שתלמדו ע"מ לעשות. והלומד שלא ע"מ לעשות נוטב שתהפך שליתו על פניו. וא"ת שהעשיה תלוי לימוד אמרו ולא עם הארץ חסיד (שבת ס"ג ע"א) ואם ראית עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו : את כל החקים. זה מדרשות. ואת המשפטים. זו דינים. מפני שהמדרש הוא חוק נגד השכל כמ"ש בגמרא פשיטא למה לי קרא ותירצו שיכול ללמוד בק"ו להיפך ובא הקרא להורות שהוא נגד השכל ומשפט הוא דבר הנלמד בק"ו והם ז' מדות שמשפטן להיות כן וכן כל הי"ג מדות. ושמרתם לעשות. בין שהוא במשפט השכל בין שהוא נגד השכל:

יב (א) **אלה** החקים והמשפטים וגו'. עד כאן נאמר בכלל ועתה בא לפרש בפרט : אלה הם החקים והמשפטים. ואמר אלה שאין הכונה כשאי להאמין דבר מעשה : לעשות בארץ : יכול כל המצות כולן נוהגות בא"י ת"ל בארץ יכול לא יהיו כל המצות כולן נוהגות בח"ל ת"ל כל הימים אשר אתם חיים על האדמה. אחר שריבה הכתוב ומיעט הכתוב הרי אנו למדים הואיל מן האמור בענין. ומה אמור בענין אבד תאבדון. פי' איבוד ע"ג הוא חובת הגוף והוא נוהג בכל הארצות. אף כל המצות נוהגות בח"ל. כן אמרו בספרי ובגמ' (קדושין ל"ז ע"א) ובירושלמי אמרו שלמד מתוכו ענין שאיבוד ע"ג אינו נוהג אלא בארץ שנאמר ואבדתם את שמם מן המקום ההוא דוקא בארץ מפני שהוא תלוי בארץ אבל כל המצות נוהגות אף בח"ל שהן חובת הגוף : (ב) אבד תאבדון. נאמר ככל שהמקלן האבדה חייב לשרש אחריה : את כל המקומות. יכול המקומות עצמן ת"ל אלהיהם על ההרים ולא ההרים עצמן ולמה נאמר כל המקומות. בתשמישי ע"ג הכתוב מדבר אם העמיד את הע"ז על דבר תלוש שהוא נאסר ג"כ. יכול מיד נאסר אפי' לא עבדו את הע"ג נאסר הכלי ת"ל אשר עבדו שם הגוים אשר אתם יורשים אתם את אלהיהם. והפסיק בין אשר עבדו לאת אלהיהם כיון שעשה להם ע"ג אפי' לא עבד אותה שנאמר פסילי אלהיהם תשרפון באש משפסל אותה נאסר לפי שע"ג שעשה לישראל לא נאסר עד שעבד אותה אבל פסילי אלהיהם נאסר היכף כיון שפסל אותה : אלהיהם על ההרים. ולא ההרים אלהיהם : ועל הגבעות. ולא הגבעות אלהיהם : ותחת כל עץ רענן. ולא עץ רענן אלהיהם. ונאמר כאן הרים וגבעות ועץ רענן הר"ע כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה ועץ רענן דע שיש שם ע"ג : אבד וגו' אשר אתם יורשים אתם את אלהיהם. הנה אשר אתם יורשים מיותר ועוד דנכתב שלא במקומו דהפסיק בין אשר עבדו ובין אלהיהם. ונראה מה שצוה התורה אבד הלא ע"ג מהני ביטול אלא משום דע"ג ותשמישיה של ישראל לא מהני ביטול ומקומות לאלהיהם תשמישי ע"ג והם ירשו ישראל ומתניתין המבטל ע"ג ביטל משמשיה וכתב המרדכי דמיירי בתשמישי ע"ג של ישראל וזש"ה המקומות צריך איבוד משום שאתם יורשים את אלהיהם אבל אם לא ירשו את אלהיהם היו בטלו משמשיה : (ג) ונתצתם את מזבחותם וגו'. פשוטו של מקרא כך הוא לפי שנאמר במצרים ובאלהיהם עשה ה' שפטים ועשה בהם ארבעה שפטים של אבנים נשברו של עץ נשרפו של חרס נתצו של מתכת נמסת ונגדעת. וכן אמר כאן ונתצתם את מזבחותם כמו של חרס לשברים קטנים. ושברתם את מצבתם זהו של אבנים. ואשריהם תשרפון זהו של עץ. ופסילי אלהיהם תגדעון זהו של מתכת. ורז"ל אמרו בע"ג (פרק ג' משנה ז') שלשה בתים הם וכו' שלש אבנים הם וכו'. שלש אשרות הן. אילן שנטעו מתחלה לשם ע"ג הרי זה אסור. גדעו ופסלו לשם ע"ג והחליף נוטל מה שהחליף. העמיד תחתיו ע"ג ונטלה הרי זה מותר וז"א כאן ואשריהם תשרפון באש זהו אילן שנטעו מתחלה לשם ע"ג. כמ"ש איזהו אשרה אילן שנטעו מתחלה לשם ע"ג הרי זה אסור. ופסילי אלהיהם תגדעון. זהו גדעו ופסלו לשם ע"ג והחליף נוטל מה שהחליף העמיד תחתיו ע"ג ונטלה הרי זה מותר וזהו ואבדתם את שמם שיעול אותה משם. ונתצתם את מזבחותם זהו שלש בתים וכו' ושברתם את מצבתם. זהו שלש אבנים וכו' ואשריהם ותגדעון ותשרפון. שלש אלו נאמרו בכל שלש אלו בשלש בתים וכו' אבנים וכו' אשרות. ואבדתם את שמם. שתכנו לה שם. ומנין לגנאי שנאמר בית הבקר בית כליא בית גליא : מן המקום ההוא. בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריה וא"י אתה מצווה לרדוף בח"ל אחריה : ונתצתם את מזבחותם וגו' ופסילי אלהיהם תגדעון הוא קודם כיבוש. ואבדתם את שמם. הוא לאחר כיבוש. כאמור : מן המקום ההוא פירוש המקום ההוא שגדע ונתן כבר. צריך לשרש אחריה הייס במקום ההוא. נמצא מחוייב גם קודם כיבוש. וזה חילוק בין א"י לח"ל. שח"ל אינו חייב אלא לאחר כיבוש. וא"י חייב נמי קודם כיבוש. וזהו מה שאמר בירושלמי. שביטול ע"ג אינו נוהג אלא בארץ פי' קודם כיבוש אינו נוהג אלא בארץ : ואבדתם את שמם. לא תעשון כן כו' יכול לא לנגאי כו' ת"ל כן וגו' : אבד תאבדון וגו'. בשבעה דברים שהן במיתה המנויין במתניתין צריך לאבד כל המקומות של שבע עבודות אלו, שחד השוחט. וא' הזובח. ואחד המקטיר,

ואחד המנסך. ואחד המשתחוה. ואחד המקבל עליו לאלוה. והאומר אלי אתה : אשר עבדו. הוא השוחט. ונתצתם את מזבחותם. הוא הזובח והמקטיר. ושברתם את מצבתם. הוא ניסוך כמו שנאמר ביעקב ויסך עליה נסך ועכשיו היא שנואה לפני המקום. ואשריהם. הוא המשתחוה כאמור במנשה ויעש את פסל האשרה והוא השתחוה. שהיה מקום השתחויה שעשו הכהנים להשתחות בו והוא עשה אשרה להשתחות. ופסילי אלהיהם. הוא המקבל לאלוה כמ"ש חז"ל כיון שנפסל נעשה אלוה. ואבדתם את שמם. הוא האומר אלי אתה : (ד) לא תעשון כן לה' אלהיכם. להקריב בכל המקומות על ההרים וגו' : (ה) כי אם אל המקום אשר יבחר ה' לבד. ורז"ל דרשו מסמיכות לא תעשון כן. אזהרה לנותץ אבן מהיכל ש' ולמוחק את השם. למוחק את השם הוא כנגד ואבדתם את שמם מן המקום ההוא. ונותץ אבן מהיכל וממזבח כנגד ונתצתם את מזבחותם : והשב כאן המשנה זמנים. שילה. בית ראשון. בית שני. בית שלישי. ושיאר במות משחרב שילה. כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם. הוא משכן שילה שהיה זמן איסור במות. לא תעשון וגו' איש כל הישר בעיניו הוא זמן היתר במות משחרב שילה. ועברתם את הירדן וגו' והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם. הוא ירושלים בבנינו הראשון והוא זמן איסור במות. השמר לך פן תעלה עולותיך כי אם במקום אשר יבחר וגו' הוא בזמן בית שני. לא תוכל לאכול בשעריך מעשר וגו' כי אם לפני ה' אלהיך הוא בית השלישי תוב"ב. ומפני שבשילה היו כל ישראל כתיב מכל שבטיכם. ובבית שני כתיב באחד שבטיך. בבית ראשון כתיב לשכן שמו שם אבל בבית שני לא נאמר לשכן כו' כמשרז"ל שבבית שני חסרו חמשה דברים וא' מהם שכינה. נאמר מכל שבטיכם ונאמר באחד שבטיך מפני שהכסף נגבה מכל השבטים לכן כתיב מכל שבטיכם אבל לא נבנה רק בשבט בנימין לכן נאמר באחד שבטיך. ד"א כתוב א' אומר באחד שבטיך וכתוב א' אומר מכל שבטיכם כיצד נתקיימו ב' כתובים יודעים היו שבהמ"ק עתיד להבנות בחלק יהודה ובנימין לפיכך הפרישו דוסנה של ירושלים : לשכן שמו שם. זו ברכת כהנים נאמר כאן לשכן שמו שם ונאמר להלן ושמו את שמי. מה להלן וכו' יכול דווקא במקדש אבל לא בגבולין ת"ל בכל המקום אשר אזכיר וגו'. א"כ למה נאמר שמו שם. במקדש בשם. בגבולין בכינוי : אשר יבחר ה'. ונאמר לשכנו תדרשו. מכאן שבעצמן ידרשו. בתחלה צריך דרישה וא"כ אשר יבחר שהקב"ה מסכים לדבריהם וכן נאמר עד אמצא מקום וגו' משכנות וגו' ואח"כ הסכים הקב"ה על ידו. ולמה כתב בתחלה אשר יבחר ה' וגו' ואח"כ לשכנו תדרשו. ובאמת דרישה הוא בתחלה אלא אשר יבחר קודם במעלה לכך קאמר אשר יבחר תחלה והוא כמו שאמר איוב יאבד יום אולד בו והלילה אמר וגו' ובאמת הלילה קודם אלא שהיום קודם במעלה : לשכנו תדרשו. שעיבור שנה אינו אלא ביהודה שאם עיברה בגליל אינה מעוברת ד"א לשכנו תדרשו שהסנהדרי גדולה אינן אלא בבית המקדש : ובאת שמה והבאתם שמה. נעשה לימד ברגל ראשון עובר בעשה. לפי שנאמר בפ' פנחס אלה תעשו לה' במועדיכם וגו' למה נאמר והלא כבר נאמר בפ' אמור מלבד כל נדריכם וגו'. אלא קבע חובה. ולפי שנאמר לא תאחר לשלמו ואיני יודע באיזה זמן עובר בבל תאחר לכך נאמר אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם. לקבוע חובה לבל תאחר. יכול מועדיכם מיעוט מועדיכם שנים ת"ל ובאת שמה והבאתם שמה וכתיב שלש פעמים בשנה יראה לימד שאינו עובר בבל תאחר עד שיעבור ג' רגלים : ובאת שמה. והבאתם שמה. שני פעמים שמה לימד שעובר בעשה ברגל אחד : (ו) ואת מעשרתיכם. שני מעשרות מעשר שני ומעשר בהמה : ואת תרומת ידכם. תרומת ידכם זו נדבה במעשה : ונדבתיכם בפה. כך פי' הרמב"ן. ורז"ל דרשו על בכורים נאמר כאן ידכם ונאמר להלן וכו' מה להלן התנופה אף כאן וכו' : (ז) ואכלתם שם. בירושלים בחומה : ושמחתם. לפי שנאמר ברכה בתבואה לכך נאמר ושמחתם בכל משלח ידכם שאפשר ברכה בכל המו"מ ובכל ענייכם : ושמחתם. מצות עשה של שמחה בשלש רגלים שבכל רגל ורגל מחוייבים בשלש מצות. עולת ראיה ושלמי שמחה וחגיגה. ועל חגיגה נאמר תחג וגו'. ועל עולת ראיה נאמר שלש פעמים בשנה וגו' ולא יראה את פני ה' ריקם. ושמחה לא כתיב בפסח. לכך נאמר ושמחתם בכל שלש רגלים. אתם ובתיכם. זו אשה. מלמד שהאשה מתחייבת בשמחה. וזו אחד מה' מ"ע שהז"ג. מצה. שמחה. והקהל. קידוש היום. ופסח ראשון. כדברי ר' יהודה. נמצא בשלש מצות הללו שמחוייבים ברגל. שלמי שמחה. חגיגה. עולת ראיה. כל אחד ואחד יש לו מעלה בשני חבריו. עולת ראיה שכולה לגבוה. חגיגה שכן ישנה לפני הדיבור. שמחה. שחייבות בה הנשים. אשר ברכך ה' אלהיך. ונאמר איש כמתנת ידו. ויש לו נכסים מרובים וכו' מביא עולות מרובין. ועל זה נאמר איש כמתנת ידו. בני ביתו מרובין ונכסים מועטין. ע"ז נאמר אשר ברכך. ומפני שבתחלה אמר ובתיכם ואח"כ נאמר אשר ברכך. לכך אמרו רז"ל. לפי הברכה תן. שכך פירוש הכתוב ובתיכם אשר ברכך. לפי הבית אשר ברכך. זה וזה מרובין. על זה נאמר איש כמתנת ידו כברכת וגו'. ובספרי נאמר, יש שהוא נדיב לב ואין לו נכסים מרובין על זה נאמר איש כמתנת ידו. ויש שעשיר הוא ואינו נדיב לב על זה נאמר כברכת ה' אלהיך. ובזוהר אמרו. איש כמתנת ידו הוא עוה"ב. כברכת וגו'. הוא עוה"ז. וזהו ממש מאמר הספרי דמתנת ידו הוא נדיב לב ואינו עשיר ונותן. כברכת וגו'. הוא עוה"ז שעשיר הוא : (ח) לא תעשון. פי' הרבנות הוכה רק איש כל הישר והם נדרים ונדבות : ככל אשר אנחנו עושים פה. שנאסרו הבמות. אבל משחרב שילה איש כל הישר בעיניו שנותרו להעלות נדרים ונדבות בבמת יחיד ודוקא נדרים ולא חובה כמאמר הכתוב הישר ודווקא יחיד ולא צבור. דכתיב איש. יחיד ולא צבור : (ט) כי לא באתם וגו' אל המנוחה ואל הנחלה, מנוחה זו שילה כמאמר הכתוב והניח לכם מכל אויביכם וגו' ונחלה ע

בית ראשון ובית שני. שאז ירשו כל שבט ושבט מקומו. אשר ה' אלהיך נותן לך זו בית שלישי. שהקב"ה בעצמו יחלק כל א"י לכל שבט ושבט. שלשה דברים נתן לישראל. מנוחה. נחלה. מתנה. וכן הוא בתפלת שבת ולא נתתו לגויי הארצות. ולא הנחלתו לעובדי פסילים. וגם במנוחתו לא ישכנו רשעים. דג' בריתות נתן הקב"ה לישראל. ברית התורה. וברית א"י. וברית מילה. ולכן אמר ולא נתתו לגויי הארצות זו ברית תורה. ולא הנחלתו לעובדי פסילים זו ברית א"י. לא ישכנו רשעים זו ברית מילה. ונאמר מנוחה. נחלה. מתנה. מפני שיש לאחר מיתה ג' דברים. לגופו. ורוח. ונשמה. לגופו. הוא מנוחה. כמ"ש ונחך וגו' והשביע בצחצחות וגומר. ונחלה לרוח. והוא נחלת ג"ע שהוא ירושה מאדם הראשון ומיעקב. ומתנה הוא לנשמה וכן נאמר בפסוק אז תתענג וגו' והרכבתיך וגו' והאכלתיך וגו': ועברתם את הירדן וגומר והניח לכם מכל אויביכם וגומר ואח"כ והיה המקום. וכן נאמר בדוד כשרצה לבנות בית ויהי כי ישב המלך וגומר וה' הניח לו מסביב מכל אויביו. ויאמר דבר וגו' הוא יבנה בית לשמי וכן הוא אומר בדברי הימים הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה והניחותי לו מכל אויביו וגומר: (י) והניח לכם מכל אויביכם מסביב. שנאמרו אמרו ג' מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ. להעמיד מלך. ולהכרית זרעו של עמלק. ובנין בית המקדש. ואיני יודע איזה מהן תחלה ת"ל כי יד על כס יה. הוא מלך ואח"כ כתיב מלחמה לה' בעמלק וגו'. ובהמ"ק אחר כולם. שנא' והניח לכם מכל אויביכם וגו': (יא) והיה המקום אשר יבחר ה'. זו ירושלים: עולותיכם וזבחיכם. לעיל נאמר בשילה וכאן שנה הכתוב בירושלים: וכל מבחר נדריכם. שצריך להביא מן המובחר מנין לכל הקרבנות שיביא מן המובחר ת"ל וכל: (יב) ושמחתם. לעיל נאמר ושמחתם בשילה. וכאן נאמר שמחה בירושלים: אתם ובניכם וגו'. קרוב קרוב קודם: כי אין לו חלק. בביזה שביזה הוא משתלמין. שכל אחד בוזז לו רק בנותן חלקו למלכות ונחלה. בארץ: ג"פ נאמר כאן לוי. והלוי אשר בשעריכם. והלוי אשר בשעריך ושמח וגו'. פן תעזב את הלוי ר"ל תן לו מעשר ואם אין לו מעשר תן לו מעשר עני ואם אין לו מעשר עני תן לו שלמי שמחה: (יג) השמר לך פן תעלה. לפי שנא' בהעלאת חוץ כרת ואין עונשין אלא א"כ מזהירין ת"ל השמר פן תעלה. והשמר לאו הוא: בכ"מ אשר תראה. אבל ע"פ נביא כגון אליהו בהר הכרמל מותר: (יד) כי אם במקום אשר יבחר וגו'. הוא בית שני לפי שאין מוסיפין על העיר אלא במלך ונביא וכו' ואורים ותומים וכו'. ובבית שני נחסרו חמשה דברים וחד מנייהו אורים ותומים: שם תעלה ושם תעשה. לפי שנאמר כרת בשחוטי חוץ. ואין עונשין וכו' ת"ל שם תעלה ושם תעשה. מקיש זביחה להעלאה מה העלאה בלאו וכו'. אין לי אלא עולה. מנין לכל הקרבנות ת"ל כל אשר אנכי מצוך: (טו) רק בכל אות נפשך. שיש ג' דברים. זמן. ומקום. ואדם. ק"ק נאכל לזכרי כהונה והוא אדם. מקום. שנאכל לפנים מן הקלעים. זמן. ליום ולילה. וקדשים קלים נאכל לטהורים. ובירושלים. ולשני ימים וכו'. אבל פסולי המוקדשין נאכלין בכל זמן ולכך נאמר בכל אות נפשך. ובכל מקום. לכך נאמר בכל שעריך. ולכל אדם אף לטמאין. לכך נאמר הטמא והטהור: רק בכל אות נפשך. בפסולי מוקדשין הכתוב מדבר או אינו אלא בבשר תאוה. ת"ל כי ירחיב ה' הרי בשר תאוה אמור וכאן בפסולי המוקדשין: תזבח. ולא גיזה. ואכלת. ולא לכלביך. בשר. ולא חלב: כברכת ה' אלהיך וגו'. בא לאמר שהיפה מותר בחלב וגיזה. יכול אפילו על מום עובר ת"ל בכל שעריך. ונאמר בבכור בשעריך וגו' מה בכור מום קבוע שנאמר בו פסח או עור אף כו': הטמא והטהור יאכלנו. בין שהוא טמא והבשר טהור. בין טהור והבשר טמא: יאכלנו. פרט לתרומה. ואמרו בירושלמי בתרומה יש ד' חלוקים. טהור שאכל תרומה טהורה הרי הוא כמצותו. טמא שאכל את הטהור הרי הוא במיתה. וטמא שאכל את הטמא הרי זה בלאו. וטהור שאכל את הטמא הרי הוא בעשה האמור כאן: יאכלנו כצבי וגו'. כצבי שפטור מן הבכורה. וכאיל. שפטור ממתנות. ובספרי צבי ואיל לפטור מחזה ושוק ומתנות. וגירסת הגמ' יותר נכונה: (טז) על הארץ תשפכנו כמים. מלמד שדם מותר בהנאה ד"א מה מים מכשיר אף דם מכשיר. ד"א דם הנשפך כמים מכשיר. דם שאינו וכו' פרט לדם קדשים: (יז) לא תוכל לאכל בשעריך. יכול אלנו מותר ת"ל אך וגו'. והוא מעשר מתרומה. שבמעשר בין טהור שאכל את הטמא בין טמא שאכל את הטמא הרי הוא בלאו שנאמר כאן לא תוכל לאכל בשעריך ונאמר בבשר תאוה בשעריך הטמא והטהור. ובטמא וטהור שאכלו יחדו הוי טמא שאכל את הטמא וטהור שאכל את הטמא. אבל בתרומה כשאכל טהור את הטמא הוא בעשה לבד: מעשר. זו מעשר טהור. דגנך. זו מעשר טמא. ותירשך. זו הלקוח בכסף מעשר. ויצהרך. זו הלקוח בכסף מעשר טמא. ובכורות. זה הבכור וכו' ולא בא הכתוב וכו' וללמד אם אוכל זר אפי' לאחר זריקה הוא לוקה: בקרך וצאנך. זו חטאות ואשמות למה נאמר. אם לאוכל חטאת ואשם חוץ לחומה וכו' אם אינו ענין כו'. תנהו ענין לקלעים. וכל נדריך אשר תדר. זו עולה. למה נאמר כו' אלא בין לזרים ובין לכהנים ובין קודם זריקה וכו'. ונדבותיך. זו תודה ושלמים למה נאמר שאסור קודם זריקה. ותרומת ידך. זו ביכורים קודם קריאה. וששה דברים נאמר בפסוק. שני דברים בזמן לפני זריקה ולפני קריאה. ושני דברים במקום. בירושלים ולפנים מן הקלעים. ושני דברים באדם אחד באסור לזרים. ואחד באסור לכהנים: (יט) השמר לך פן תעזב וגו'. אפי' בשמיטות ויובלות: על אדמתך. על אדמתך אתה מוזהר אבל בח"ל הרי הוא ככל העניים: (כ) כי ירחיב ה' אלהיך את וגו'. להתיר להם בשר תאוה כדברי ר"י. ר"ע אומר כו': כאשר דבר לך. זו קיני קנזי וקדמוני שהקב"ה נתן לאברהם עשר אומות ולישראל לא נתן רק ז' אומות ולעתיד יתן להם עוד ג'. ובסדר דברים נאמר ובאו הר האמרי ואל כל שכניו. אלו עמון ומואב והר שעיר וכו'. ולעתיד יירשו הג' אלו וזו היא שאמר כאשר דבר לך. רבי אומר כאשר דבר לך ע"י נביאים. ה'

מה שנאמר משאת קדימה. שמהורש נאמר כבר לנביאים ונביאים קבלו ממשה שיאמרו בשעת משנה וזהו שאמר יה' קדמל משאת קדים עד פאת ימה: ואמרת אכלה בשר וגו' כי תאוה וגו' בכל אות נפשך וגו'. כי תאוה. למדה תורה ד"א שלא יאכל עד שיתאוה יכול שלא יאכל רק לשבור את התאוה כמו חולה ביום הכפורים ת"ל בכל אות נפשך כ"ז שאתה מתאוה ובעוד שתתאוה תאכל בשר: ואמרת אכלה וגו'. אמירה הוא בלב והוא לשון תורה כמו כי תאמר בלבבך וכן כי תאמר בלבבך רבים הגוים וגו' וכן אל תאמר בלבבך וגו' ורבים כאלה. ולמדה תורה שלא יאכל קודם שיתאוה ואף לאחר שיתאוה לא יאכל. רק בשעת התאוה: ואמרת אכלה וגו'. לפי שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים. שיש ג' כחות באדם. חפץ. חמדה. תאוה. תאוה הוא לזנות. והחפץ לאכילה. והחמדה הוא לממון כמו שאמר גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתן. כי תאוה הוא לעריות. וחמדה הוא לגזל. ותאוה הוא גדול מן החמדה. והחמדה הוא גדול מהחפץ וז"ש ולא תתורו אחרי לבבכם. זו החפץ. ואחרי עיניכם. זו חמדה. אשר אתם זונים. זו תאוה. אבל כאן בבשר תאוה התירה התורה ג' דברים אלו שנאמר ואמרת אכלה וגו' אמירה בלב. הוא החפץ. כי תאוה נפשך. זו חמדה. בכל אות נפשך. זו תאוה. יכול יקח מן השוק ת"ל וזבחת מבקרך ומצאנך. יכול כל בקרך וכו' ת"ל מבקרך מקצת בקרך שאין לא התירה התורה אלא בג' תנאים רק בשעת תאוה ודוקא בקרך ומקצת דוקא: (כא) כי ירחק ממך המקום. בריחוק מקום אתה זובח ואי אתה זובח בקירוב מקום ללמד שאסור לשחוט חולין בעזרה מנין שאסור בהנאה ת"ל כי ירחק ממך וגו' ואכלת. אבל לא תאכל אם שחט בקירוב מקום. מנין שאסור בהנאה ת"ל ובשר בשדה טרפה וגו' זהו שיצא חוץ למחיצה דהיינו שיצא ממקומו לכלב תשליכון אותו. אותו אתה משליך לכלב מה שיצא חוץ למחיצה אבל אי אתה משליך לכלב חולין ששחטו בעזרה לפנים ממחיצה: וזבחת. לימד שאם חולין שאין בחיטה: כאשר צויתך. בקדשים. אין לי אלא בהמה. חיה מנין ת"ל אך וגו': (כב) את הצבי ואת האיל. הרי זה בא ללמד ונמצא למד. מה בהמה וכו', אבל עוף אין טעון שחיטה אלא מדברי סופרים. דברי ר"א הקפר. רבי אומר כאשר צויתך. הלכה למשה מסיני על בהמה ועוף. שנים בבהמה וא' בעוף. ורוב ב' בבהמה ורוב א' בעוף. ואכלת בשעריך. כל אדם ובכ"מ: בכל אות נפשך. בכל זמן. אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל. מלמד שאסור מהלבים למזבח ומחזה ושוק לכהנים: (כג) רק חזק לבלתי אכל הדם. ר"י אומר מלמד שהיו שטופים בדם קודם מ"ת. רשב"י אומר הרי הוא אומר רק חזק וגו'. מה דם שנפשו של אדם קצה בו הפורש ממנו מקבל שכר. גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן. הפורש מהן על אחת כמה וכמה שזוכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות. פי' דכתיב לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך וכתיב שמר ושמעת וגו' למען ייטב לך ולבניך אחריך עד עולם: ולא תאכל הנפש עם הבשר. זה אבר מן החי: (כד) על הארץ תשפכנו כמים. שאינו צריך ליתן דם על המזבח: (כו) רק קדשיך וגו'. במה הכתוב מדבר אם בקדשי א"י הרי כבר אמור הא אינו מדבר אלא בקדשי ח"ל דברי ר' ישמעאל (פי' דהא אין מביאין בכורות מח"ל דהא מן כפסולי המוקדשין דאיתקש בכור למעשר דכתיב ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר וגו' מקיש בכור למעשר מה מעשר אינו נוהג בח"ל אף בכור נמי וכו') יכול אף כל הקדשים אינו נוהג בח"ל. ת"ל רק קדשיך וגו' המביאין מח"ל לא"י ר"ע אומר רק קדשיך. אלו התמורות. אשר יהיו לך. אלו ולדות קדשים. תשא ובאת אל המקום. מלמד שחייב באחריותם עד שמביא לבית הבחירה. יכול שיביא בהמה אף שלא יקריבו ת"ל ועשית עלתיך וגו': ודם זבחיך. זו תמורת עולה וולדות שלמים: ועשית עלתיך הבשר והדם. ר"י אומר אם אין בשר אין דם אם אין דם וכו'. או אינו דהא כתיב ודם זבחיך ישפך אעפ"י שאין בשר הלא כתיב אח"כ והבשר תאכל. ור"א סבר מה דם בזריקה אף בשר בזריקה. מכאן שלא קמץ היה וכו': והבשר תאכל. שאין הבשר נאכל עד שיזרוק את הדם: ועשית עלתיך הבשר והדם. למעט עלייה וקרנים וטלפים וכתוב אחד אומר והקריב הכהן את הכל וגו' והקטיר המזבחה הא כיצד בזמן שמחוברין יעלו. פרשו לא יעלו: ודם זבחיך ישפך. מפני שלא נאמר שירים אלא בחטאת. מנין לכל הקרבנות ת"ל ודם זבחיך וגו'. מפני מה לא כתיב אלא בחטאת משום דבחטאת זורק באצבע ונשאר והוי שירים אבל שאר קדשים הוא במזרק יכול להיות בלא שירים. ד"א ודם וגו' ישפך. מתן ד' שנתן מתן א' יצא. ד"א הניתן בזריקה שנתן בשפיכה יצא. ד"א לימד על כל הקדשים שטעונין מתן דמים למזבח ומה ריבה מעשר ופסח שלא נאמר בהן מתן דמים למזבח: (כח) שמר ושמעת. אם תשמור בלבבך מה שלמדת בזכות זה ושמעת עוד: למען ייטב לך וגו'. זהו שאמרו שהעושה מצוה אחת זוכה לו ולדורותיו וכו': את כל הדברים וגו'. שתהיה מצוה קלה חביבה עליך כחמורה: שמר ושמעת. כל שאינו בכלל משנה אינו בכלל משנה. וכן הוא אומר ביהושע מלך ישראל לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות. ומה יהושע שהוא מלך ישראל ועוסק במלחמות הוצרך לומר לא ימוש וגו'. ק"ו להדיוטות: כי תעשה הטוב והישר. הטוב לשמים. והישר לבריות דברי ר"ע. ר"י אומר הטוב בעיני אדם. והישר לשמים: (כט) כי יכרית ה' אלהיך את הגוים וגו'. בא הכתוב להזהיר שלא יעשו עבודותיהם ולא ילכו בנימוסיהם: וירשת אתם וישבת בארצם. בזכות וירשת. תהיו יושבים בארצם: (ל) השמר לך פן תנקש אחריהם וגו'. שלא תלך בנימוסיהם: אחרי השמדם מפניך. מחמת נימוסיהם ע"כ לא הלכו וכו' שאם לאו אשמיד גם אתכם: ופן תדרש לאלהיהם וגו' ואעשה כן גם אני. לשמים. לכן אני אומר לא תעשה מן וגו': איכה יעבדו הגוים. לפי שנאמר שלשה דברים במיתה. זובח ומקטיר ומשתחוה ועובד כדרך עבודתו בכך. ובכלם כתיב בתורה מפורש זובח לאלהים יחרם. ועבודה והשתחואה. בפ' שופטים וילך ויעבד וגו' וישתחו להם. וביה כתיב מיתה ואין עונשין אלא

ג"כ מזהירין ובהשתחואה כתיב לא תשתחוה להם ולא תעבדם. ובזביחה נאמר ולא יזבחו עוד לשעירם ובעבודה לא נאמר בהם לאו ואף שכתב לא תעבדם הוא שלא כדרכה דכתיב גבי השתחויה. ולכן כתיב כאן ופן וגו' איכה יעבדו אזהרה על כדרכה: (לא) לא תעשה כן לה' אלהיך. לא תעשה לשמים מה שתעשה לע"ג: כי כל תועבת. בע"ג נאמר תועבה ושנאוי כאן ובפרשת עקב נאמר אצל ע"ג ולא תביא תועבה והיית חרם כמהו שקץ וגו'. וכל מקום שנא' תועבה הוא שנאוי ומשוקץ וחרם ובפ' תצא נאמר כי תועבה וגו' כל עשה עול. נמצא ע"ג נקרא ה' שמות עול. שנאוי. ושקץ. ותועבה. וחרם. ובה"כ לא תעשו עול במשפט בדין שדיין המקלקל את הדין נקרא ה' שמות. עול תועבה וכו'. משום שנאמר במשפט עול. ובפ' תצא נאמר אצל עול תועבה ואצל תועבה כתיב שקץ. וחרם. ושנאוי.
כי גם את בניהם ואת וגו'. לרבות אבותיהם ואמותיהם:

יג (א) **את** כל הדבר וגו' תשמרו לעשות לא תסף. פי' להוסיף על גופא דמצוה כמו על לולב וציצית. לא יפחות מד' ולא יוסיף על ד'. מכאן אמרו לא יוסיף מתנה אחת על מתן ארבע ולא על מתן א': את כל הדבר. שלא יוסיף כהן אפי' דיבור אחד על ברכת כהנים. ומה שנאמר בפ' ואתחנן לא תספו על הדבר ולא תגרעו ממנו. דרשו שלא יוסיפו על תרי"ג מצות. כי בתחלה אמר שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות ועל זה אמר לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם לעשות. ובפ' זו אמר את כל הדבר דרשו רז"ל שבאותה מצוה גופא לא תספו ולא תגרעו: ומה שכתב וירשת אותם אחר שמר ושמעת. ללמדך ששקולה ישיבת א"י ככל המצות שבתורה. ונאמר ג"פ לשון איכה מה שישראל אומרים. א' בפ' עקב כי תאמר בלבבך וגו' איכה אוכל להורישם. ב' כאן. איכה יעבדו הגוים. ג' בפ' שפטים וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר וכנגד זה אמר בקינות ג' איכה על שעברו אותן ג' איכה שבתורה: (ב) כי יקום בקרבך נביא. בפ' שפטים כתיב אך הנביא אשר יזיד לדבר וגו' ומת הנביא וגו'. והוא נביא השקר. ופרשה זו מיירי במדיח כי יקום בקרבך נביא. ומפני שבפרשת שפטים כתיב נביא מקרבך מאחיך כמני אליו תשמעון. יכול כמוני דוקא ת"ל כאן נביא או חלם חלום. אפי' חולם ולא נביא צריך לשמוע אליו: ונתן אליך אות או מופת. כשנותן לך אות תשמע לו. אבל אינך מחוייב לשמוע בלי אות. מפני שלנביא המוחזק צריך לשמוע אליו אפילו בלי אות. וכאן מיירי שאינו מוחזק עדיין שנאמר כי יקום משמע מחדש: ונתן אליך אות או מופת. אות. הוא לעתיד. שנאמר הגידו האותיות לאחור. והוא מלשון ואתה מרכבת קדם. אתא בקר וגם לילה. שמראה אות שיתקיימו דבריו לעתיד. או מופת. הוא שינוי הטבע. והוא לשון פיתוי כי שינוי הטבע תפתה לב האדם להאמין דברי המפליא לעשות. ובספרי אמרו אות הוא בשמים. ומופת הוא בארץ. מפני שנאמר ומאותות השמים אל תחתו. וכן נאמר והיו לאתת ולמועדים. ומופת הוא בארץ. שנאמר כי ידבר אלכם פרעה לאמר תנו לכם מופת וגו'. ואל תתמה הלא כתיב ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו'. והוא מפני שלעתיד לבוא יראנו הקב"ה נפלאות להודיע שממשלתו בשמים ובארץ ובאויר. ולכן יתן אש מן השמים כמו שאמר ברד וגחלי אש וירעם בשמים ה' וגו' ודם הוא בארץ כמו במצרים נהפך המים לדם. ותמרות עשן הוא אויר הנהפך. וז"ש ונודעתי לעיני גוים רבים כי אני ה' וגו'. ונתתי מופתים בשמים ובארץ וי"ו העיטוף של ובארץ. הוא חיבור שמים וארץ. והוא האויר וכן בשמים ובארץ ובאויר יהיו כל שלשה דברים האלו. דם בשמים שנאמר (יואל ג) השמש יהפך לחשך והירח לדם וגו'. ואש ואויר בארץ כמ"ש ונהפכו נחליה לזפת וגו' והתורה גילתה על מה שנאמר נביא וגו' אליו תשמעון אפילו אינו נביא כמשה ואפילו חולם אליו תשמעון: (ג) ובא האות והמופת וגו' נלכה אחרי אלהים אחרים. לא תשמע לו אף שנתן אליך אות וכו': נלכה אחרי אלהים וגו' אשר לא ידעתם. שע"ג הקרובה לא תשמע לו בודאי שידעת שאין בה ממש אך על ע"ג הרחוקה צריך להזהיר אותך שלא תטעה שיש בהם ממש כי יקום בקרבך נביא. מפני שבפ' שפטים נאמר בנביא שקר מיתה וסתם מיתה בחנק וכאן מיירי במדיח והוא בסקילה שנאמר כאן להדיחך. ונאמר במסית להדיחך ובמסית כתיב וסקלתו באבנים אף כאן בסקילה: (ד) לא תשמע אל דברי וגו' ההוא או אל חולם וגו'. ההוא פרט למפרע מה שאמר לך קודם הדחה שמוחזק היה בכשרות תשמע הדבר ההוא אפילו לאחר הדחה: חולם וגו' ההוא. פרט לשחזר פי' שחזר בתשובה ויתן לך אות תשמע לו כמו מקודם: כי מנסה ה' אלהיכם אתכם. אפילו אם יעמיד השמש בחצי השמים כמו יהושע לא תשמע לו. וא"ת למה נתן לו הקב"ה כח לעשות כזה זהו כדי לנסות אתכם כו': (ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו. הדבק במדותיו מה הוא רחום וכו': ואתו תיראו. שיהא מורא שמים עליכם: ואת מצותיו תשמרו. זו מ"ע ול"ת: ובקלו תשמעו. זו קול תורה ללמוד תורה: ואתו תעבדו. זו עבודת בה"מ: ובו תדבקו. הדבק בחכמים ותלמידיהם: (ו) והנביא ההוא או חלם החלם ההוא וגו'. פרט לשוגג ולמוטעה זהו כלל בכל התורה. בכל מקום שכתוב ההוא ממעט שוגג ומוטעה. אעפ"י שלא כתב אלא חד ההוא יליף בכל מקום מכאן דכתיב תרי ההוא: ומת. בסקילה: כי דבר סרה. שזייף דברי מקום שאמר בשם הקב"ה שהוא נוה לעבוד ע"ג והוא שקר כי סרה הוא שקר כמו שאמר הכתוב בעדים זוממין לענות בו סרה: המוציא אתכם מארץ מצרים והפדך מבית עבדים. שב' גאולות היה ביציאת מצרים אחד בלילה והוא אתחלתא דגאולה שאמר משה לפרעה בלילה אם תרצה לפטור מיד מן המכות אמור להם בני חורין אתם. ולמחרת בעצם היום יצאו ממצרים ביד רמה ועל גאולה לילה היה פדיון של ישראל ממכת בכורות כמ"ש כל בכוריהם הרגת ובכורך גאלת. וגאולה של יום הוא ביד רמה בחזקה לכך אמר המוציא אתכם ממצרים והוא ביום וזהו המוציא בעל כרחם והפדך. הוא גאולת לילה שנתנו פדיון. וכן נאמר בישעיה הקצור קצרה ידי מפדות ואם אין בי כח להציל. ידי מפדות. הוא גאולה שע"י פדיון כמו במרדכי שניתן המן תחתיו. ובמצרים ניתנו בכוריהם תחת בכורי ישראל. לכך אמר לשון פדיון. ואם אין בי כח. הוא גאולה בלי פדיון. והוא ביד חזקה: ולמעלה כתיב מדוע באתי ואין איש. זו תפלה כשהקב"ה בא לבה"כ ולא מצא עשרה מיד הוא כועס. קראתי. זו תורה כאמור במשלי חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה. ואין עונה. כי בתורה לא צריך עשרה ולכך כתיב כאן קראתי ובתפלה כתיב באתי. וכאן כתיב עונה ובתפלה כתיב ואין איש ולכך אמר הכתוב הקצור קצרה ידי מפדות הוא כנגד תפלה. ואם אין בי כח וגו' כנגד תורה שתורה גדולה מתפלה: להדיחך. ג"ש ממסית מה וכו': מן הדרך. אפילו מקצת מאמר עבוד ע"ג היום ולמחר בטלה. שבשאר מצות אינו חייב עד שיעקור כל הגוף: אשר צוך ה' אלהיך. זו ע"ג אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום: ללכת בה. אמרה (בסנהדרין נ' עא) ללכת זו עשה. בה זו ל"ת. ועיין רש"י שם. ובספרי אשר צוך זו ל"ת ללכת זו עשה וגירסא זו נכונה. שאין לו אלא אזהרה שנאמר בפרשת ואתחנן השמרו לכם וגו' ועשיתם לכם פסל אשר צוך ה' אלהיך: ובערת הרע. בער רשעה מישראל. ודרש בספרי ובקלו תשמעו זו קול נביאים כמו שאמר אליו תשמעון: (ז) כי יסיתך אחיך. זו אח מן האב: בן אמך. זו אח מן האם: בנך או בתך. מ"מ: או אשת. זו ארוסה: חיקך. זו נשואה כמו שנאמר משוכבת חיקך וגו' וכן ואתנה לך וגו' נשי אדוניך בחיקך: או רעך. זה אב: אשר כנפשך. זו אם. שהאם אוהבת את בנה יותר מן האב כמו שאמרו רז"ל גלוי וידוע שרחמי וכו': בסתר. שכל דברי שקר בסתר הוא כמו שאמר באשה זונה בנשף בערב וגו' ולאס סתרים וגו': נלכה ונעבדה אלהים אחרים. שאחרים לעובדיהם: אשר לא ידעת אתה ואבתיך. זהו גנאי. שהגוים לא עזבו את יראתם שהיו להם מאבותיהם ואתם תעזבו הקב"ה שבחרו בו האבות כמו שאמר ירמיה ההימיר גוי אלהים וגו' ועמי וגו': כי יסיתך וגו'. בספרי מכלל שנאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות מכלל שאין מעידין זה על זה (פי' שפרט כאן הכתוב קרובים ונאמר כאן ידך תהיה בו בראשונה להמיתו וגו' ובכל המיתות הכתובות בתורה נאמר יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו. יכול כאן נמי שאמר הכתוב ידך תהיה בו וגו' הוא מחמת שהקרוב כשר להיות עד וה"א שהקרובים שיש בדבר הזה ג"כ יהיו עמו בראשונה להמיתו לכך אמרו בספרי שבכל מקום פסולים קרובים להעיד וכאן אמר כל הקרובים ע"כ שאינן עדיו) אלא דגזירת הכתוב הוא שיד הניסת תהיה בו בראשונה משא"כ בכל התורה: (ח) מאלהי העמים אשר סביבותיכם הקרבים אליך או הרחקים וגו'. מהקרובים תוכל לידע כשם שאין ממש בקרובים כך אין ממש ברחוקים: מקצה הארץ ועד קצה הארץ. זו חמה ולבנה. והמפרשים פירשו מאלהי העמים אשר סביבותיכם הקרבים אליך שיאמר לך שמבית שיסית אותך ראה מה שלוה יש בעובדיהם הללו. כמה ממון ותבואות יש להם וכמה דברים. כמו שאמר במשנה כך מטיבה לך וכו'. ועל הרחוקים יסית אותך בדבר אחר ואף שלא יוכל לומר לך שמטיבה שלא תאמין לו אלא שיאמר לך. ראה האיך נתפשט הע"ג הזו בכל העולם. לכך אמר מקצה הארץ ועד וגו': (ט) לא תאבה לו. מכלל שנאמר ואהבת לרעך וגו' לכך אמר לזה לא תאבה. ומכלל שנאמר עזב תעזב עמו לכך אמר ולא תשמע אליו. ומכלל שנאמר לא תעמד על דם רעך מלהציל אותו לכך נאמר ולא תחוס עינך עליו. ולא תחמל ולא תכסה עליו. בבדיני נפשות הכל מלמדין זכות ואין הכל מלמדין חובה והילופו במסית. לא תחמל. אם תדע לו זכות לא תאמר. ולא תכסה. אם תדע עליו חובה תאמר. והיינו לפי שנא' בפ' משפטי ועד א' לא יענה בנפש למות ואמרו בסנהדרין אמר אחד מן העדים יש לי ללמד עליו זכות או א' מן התלמידים יש לי ללמד עליו חובה היו משתקין אותו. ופי' הפסוק כך הוא ועד א' לא יענה בנפש מה שהגיד בענין נפש אפילו לזכות. ואמר אחר לא יענה למות לחוב דוקא. ולכך אמר כאן הכתוב ולא תחמל ולא תכסה עליו שבמסית הוא להיפוך. ומפני שג' דברים הוא באדם נשמה וגוף וממון ובנשמה יש ג' נפש רוח נשמה והכל ה' דברים עם נשמה לכך אמר לא תאבה. הוא אהבה. ואהבה בגוף הוא כנגד ואהבת לרעך. ולא תשמע. הוא בממון אם עשיר הוא ולכך אמר ולא תשמע אליו שאליו הוא ממון פי' שאצלו הוא. ולא תחוס וגו' ולא תחמל ולא תכסה וגו' הכל בנשמה כנגד ג' חלקי נשמה: לא תאבה ולא תשמע וגו' פי' בבריאה לא תאבה בלב. ולא תשמע במעשה. וכן פי' הרמב"ן ולי נראה שאמר במשלי בני אם יפתוך חטאים אל תבא פי' לעשות כמיהם אבל מותר לשמוע דבריהם. אבל כאן במסית אמר הכתוב לא תאבה ולא תשמע אליו תיכף באמרו ילך לעבוד ע"ג א"ל לך מאתי. רק בפני עדים כשמכמינין לו אחורי הגדר צריך להשמיע דבריו כדי להמית אותו: (י) כי הרג תהרגנו. מכלל שנאמר ונקי וצדיק אל תהרג מנין אם יצא מב"ד חייב והוא יודע לו זכות שיאמר שנאמר ונקי אל תהרג אע"פ שאינו צדיק בדין ומנין אם יצא זכאי מב"ד והוא יודע חוב שלא יאמר לכך נאמר וצדיק אל וגו' אע"פ שאינו נקי וכאן להיפוך שאם יודע לו זכות לא יאמר לכך נאמר הרג לשון מקור כלומר עזוב אותו וממילא נהרג הוא: תהרגנו. אם יצא מב"ד זכאי ואתה יודע חוב אזי תאמר וזהו תהרגנו שהרוג אתה אותו בידיים במה שאתה אומר עליו חוב: ידך תהיה בו וגו'. יד הניסת תחלה: (יא) וסקלתו באבנים. יכול דוקא אבנים הרבה כגלו של עכן ת"ל בפרשת אמור וירגמו אתו אבן. א"כ מה ת"ל אבנים אם לא מת מהאבן הראשון יתן עליו עוד אבנים יכול אם לא המית אותו באבן הראשון שיתן א"כ אבנים הרבה ת"ל באבנים ומת שיסקול אותו אחד אחד עד שימות בלבד ויותר אין אתה מחוייב כלל: כי בקש להדיחך. לג"ש: המוציאך וגו' מבית עבדים. ב' גאולות בלילה וביום כמו שאמר לעיל והפדך וגו': המוציאך מארץ מצרים וגו'. אלו לא היה עליך רק שהוציאך היה די וכו': (יב) וכל ישראל ישמעו ויראון. ד' דברים שצריכין הכרזה

וברגל

ובגנב. משוה זקן ממרא ועדים זוממין ובן סורר ומורה : ולא יוספו וגו' כדבר הרע . ביכול אין לי אלא עבודה . מנין זיבוח וקיטור וניסוך וכו' ת"ל כדבר הרע. יכול אפילו חיבוק ונישוק . ת"ל הזה : (יג) כי תשמע באחת . אחת ולא שלש יכול אחת ולא שתים . ת"ל עריך : לשבת . פרט לירושלים שלא ניתנה לדירה לכך אין בה דין עיר הנדחת : לאמר . שצריכין ב' עדים והתראה לכל א' וא' : לשבת . אם בא אחד מעיר אחרת ודר כאן שלשים יום הרי הוא כאנשי העיר : לאמר . אמרו (סנהדרין קי"א ע"ב) אנשי עיר הנדחת הרי אלו כיחידים וצריכין ב' עדים והתראה זה חומר ביחידים מבמרובים שהיחידים בסקילה לפיכך ממונם פלט והמרובים בסייף לפיכך ממונם אבד והוא תמוה דזה חומר ביחידים וכו' היה צריך לומר אחר המימרא או שהיו מדיחיה חוצה לה הרי אלו כיחידים זה חומר ביחידים וכו' אבל הנראה שעיר הנדחת אינם צריכין עדים והתראה ואף שבגמרא אמר שמעמידים עדים לכל אחד זהו קודם שנעשו עיר הנדחת אבל יחיד צריך עדים והתראה נמצא רבים חמורים מיחידים וכן פי' הרמב"ם (ועיין בלחם משנה פ"ד מהלכות ע"ז הלכה ה') ולכך קאמר אח"כ זה חומר ביחידים שלעיל אמר שמרובים חמור וכאן להיפוך היחידים בסקילה לפיכך ממונם פלט והמרובים בסייף לפיכך אבד פי' שהגוים היה מיתתן בסייף ורבים שנדחו הם כגוים ולכך מיתתן בסייף וממונם אבד אבל יחידים בסקילה והרי הם כישראל וחוטאי ב"ד נכסיהם ליורשים לכך ממונם פלט : (יד) יצאו . שיצאו מן הכלל ליתן להם חלק עוה"ב : אנשים . ולא קטנים ולא נשים : אנשים . מיעוט אנשים שנים : בני בליעל . שפרקו עולו של מקום : מקרבך . מאותו שבט דווקא ולא משבט אחר : עירם . ולא מיושבי עיר אחרת : לאמר . שצריכים עדים והתראה לכל א' וכו' : (טו) ודרשת . מן התורה : ושאלת . מן הנגלה : וחקרת . מן העדים . שבע חקירות תקנו ב"ד של העדים כי כאן נאמר ג' חקירות ודרשת וחקרת היטב . ונאמר עוד בע"ז שתים ודרשת היטב . ונאמר בעדים זוממין ודרשו השפטים היטב מנין מה שאמור בזה יתן בזה ת"ל היטב היטב לג"ש : והנה אמת נכון הדבר . אמרו במתניתין היו בודקין אותן בשבע חקירות . באיזה שבוע באיזו שנה באיזה חודש באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום . מכירין אתם אותו . התריתם אותו . העובד ע"ז את מי עבד ובמה עבד וכל המרבה בבדיקות הרי זה משובח . מה בין החקירות וכו'. ולא ידענו דרישות מה הוא ולא נתפרש כלל אבל הנראה דדרישות הוא מה שאמר במשנה מכירין וכו' התריתם וכו' את מי וכו' . ובמה עבד . ולכך נקראו דרישות שדורש גופא דענין אם חייב מיתה אם לאו . וחקירות הוא לקיים בהן הזמה . ובדיקות אולי יכחישו זא"ז אבל דרישה הוא גוף הענין . וזהו ודרשת . הוא דרישה מן התורה בגוף הענין . וחקרת . זו חקירות . ושאלת . זו בדיקות . היטב . בכדי להיטיב את הדבר שאם יכחישו וכו' והיינו שלא יהיה מרומה וזהו מה שאמרו הדן דין אמת לאמיתו ואיתא בגמ' (סנהדרין דף ז' ע"ב) אמור לחכמה אחותי את . אם ברור לך הדבר כאחותך אמור . ואם לאו אל תאמר . דרש ר"י ותיהי.. א"ר בר"י דינו לבקר משפט אם ברור לך כבוקר אמור והוא תמוה מאי נ"מ . אבל הנראה שהדיין צריך להיות חכם בתורה שיפסוק הדין ע"פ התורה . וצריך להיות בקי בד"א בכדי שלא יהיה הדין מרומה ואלו ואלו דברי אלהים חיים אם ברור לך כאחותך זהו הדין גופא שיהיה ברור לך . ואם ברור לך כבוקר שיהיה בקי בעניני עולם בכדי שלא יהיה דין מרומה . וזהו מה שאמר הכתוב ושחד וגו' כי השחד יעור עיני חכמים וכתיב כי השחד יעור פקחים שחכמים נקראים חכמים בתורה ופקחים נקראים שבקיאים בד"א וזהו שאמר הדן דין אמת הוא דין תורה ויכול להיות שדן על פי ד"ת אבל הוא מרומה לכך אמר הדן דין אמת לאמתו לאפוקי דין מרומה וזהו היטב וזהו שאמר הכתוב והנה אמת נכון הדבר . אמת . הוא על פי ד"ת . נכון . שלא יהא מרומה . בקרבך . ולא בעיר אחרת : (טז) הכה תכה . אם אי אתה יכול להמיתה במיתה הכתובה בה הכה בכל מיתה שאתה יכול וכו' : החרם אתה . ולא נכסי צדיקים שחוצה לה : ואת כל אשר בה . לרבות נכסי צדיקים שבתוכה : בה . ולא של מעשר : ואת בהמתה . ולא של הקדש : את ישבי העיר . החמרת והגמלת השוכרת ממקום למקום הרי אלו מצילין אותן : (יז) ואת כל שללה . לרבות נכסי רשעים שחוצה לה : שללה . אפילו פקדונות שיש להם מעיר אחרת שקבלו אחריות עליהם הרי בכלל עיר הנדחת : אל תוך רחבה . אם אין לה רחוב עושין לה רחוב . היתה רחובה חוצה לה כונסין אותו לתוכה שנאמר אל תוך . צריך שיהיה תוך ורחוב : תקבץ . אם מקבילין לתוכה ופירש רש"י אם מעוה של עיר הנדחת הוא בתוך מהלך מעת לעת : ושרפת באש וגו' שללה . ולא שלל שמים מכאן אמרו ההקדשות וכו' : כליל לה' . אמר ר"ש אם אתה עושה דין וכו' כאלו אתה מעלה עולה כליל וכו' : והיתה תל עולם לא תבנה . לא תעשה אפילו גנות ופרדסים דיה"ג ר"ע אומר לא תבנה לכמו שהיתה וכו' אבל עושין בה גנות ופרדסים : (יח) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם . מלמד שאסור בהנאה וזה שאמרו רז"ל מנין שלא יהנה מע"ז שנאמר ולא ידבק בידך מאומה וגו' . פי' שכאן כתיב מאומה מן החרם וע"ז נקרא חרם : למען ישוב ה' מחרון אפו . שכ"ז שרשעים בעולם חרון אף בעולם כו' : ונתן לך רחמים ורחמך . כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים : יד (א) בנים אתם לה' אלהיכם . (קדושין ל"ו ע"א) בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרויים בנים ואם לאו וכו' דברי ר"י ר"מ אומר בין כך ובין כך קרויים בנים שנאמר בנים סכלים המה ואומר בנים לא אמן בם ואומר זרע מרעים בנים משחיתים ואומר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי וגו' בני אל חי . בנים סכלים אף שלא למדו תורה נקראים בנים . לא אמן . אף שאין להם אמונה כי בא חבקוק והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחיה ואף שעבדו עבירות נקראו בנים והביא ראיה ואומר זרע וגו' בנים משחיתים וגו' בני אל חי : לא תתגודדו . שלא תעשו פרס ומפני מה לא כתב פרישה דרשו רז"ל (יבמות י"ג

ע"ב) ג"כ שלא יעשו אגודות אגודות : ולא תשימו קרחה . יכול לא יהיה חייב אלא על בין העינים ת"ל בראשם לחייב על כל הראש וכו' . ואין לי אלא כהנים שריבה בהן מצות . ישראל מנין נאמר כאן קרחה ונאמר להלן קרחה מה להלן עשה הראש כבין ש' אף כאן כו' ומה כאן על מת אף להלן . ולמה כתיב בכהנים ולא כאן משום דכלל בכל התורה לכתוב דבר חמור אצל החמור (פי' ה"ל לכתוב כאן כל הראש ולא צריך ג"ש כלל שק"ו הוא לכהנים אלא דהכלל וכו') : (ב) כי עם קדוש אתה . קדושה שהיא עליך גרמה לך : ובך בחר . זה דור המדבר שכרת עמהם ברית . וזהו שאומרים אבל אנחנו עמך בני בריתך . זה דור המדבר . בני אברהם . אלו אבות : להיות לו לעם סגלה . בישראל נקראו סגולה וכן נאמר והייתם לי סגלה מכל העמים : אשר על פני האדמה . ולא מן האבות : (ג) לא תאכל כל תועבה . כל שתעבתי לך הרי הוא בבל תאכל לימד על בשר בחלב שאסור באכילה . ד"א לא וגו' לימד על פסולי המוקדשים בלי פדיון : (ד) זאת הבהמה . עשר מינים יש כאן ג' בבהמה ז' בחיות ומגלוי וידוע וכו' : זאת הבהמה וגו' איל וגו' . מלמד שחיה בכלל בהמה ומנין שבהמה בכלל חיה ת"ל בפ' שמיני זאת החיה וגו' מכל הבהמה וגו' : (ה) תאו . זה שור הבר ומין בהמה הוא שתרגמו תורבלא ור"י אומר מין חיה שחשבו בין החיות : (ו) בבהמה . לרבות את השליל הוציא ידו מנין ת"ל תאכלו אבל הוציא ראשו הרי הוא כילוד אין לי אלא בן ט' חי מנין בן ט' או בן ח' חי ומת ת"ל מפרסת פרסה שתי פרסות : מעלת גרה . לרבות הכל : (ז) השסועה . זה בריה שיש לה שתי גבין ושתי שדראות ומיירי ע"כ בשליל דאל"כ אינו חי כלל : את הגמל . דווקא שבא מגמל אבל גמל שהוא במעי בהמה טהורה טהור שדווקא גמל בן גמל וכן להיפך טהור במעי טמא) טמא ובפ' שמיני בבהמה להתיר שליא יכול אפי' יצאה מקצתה ת"ל אך : אותה תאכלו . הוא עשה על כל בהמות טמאות שלהו הבא מכלל עשה וכו' : אך וגו' לא תאכלו . הוא ל"ת אין לי אלא ד' מינין שמאים מנין לרבות הכל וכו' : אך את זה לא תאכלו מעלי הגרה . אפי' שהיה שנולד מן הטמא טמא : לא תאכלו וגו' ממפריסי הפרסה . לפי שנאמר ובשר בשדה טרפה מנין לכל י"ח טריפות ומנין לכל ה' הטמאות התמות שאסורין באכלה ת"ל ממעלי הגרה . ומנין לרבות תמורת פסולי המוקדשין שאסור באכילה ת"ל וממפריסי הפרסה יכול טמא שנולד מן הטהור יהא אסור ת"ל טמא הוא לכם למעט את נולד מטהור שמותר באכילה . מנין שבשר מהלכי שתים מותר ת"ל את זה לא תאכלו וגו' זה למעט מהלכי שתים : את הגמל וגו' . למה נאמר והלא כבר נאמר בפ' שמיני אלא שהתם הוא בבשר והכא בחלב . וכן כל הרבוים והמעוטים שבפ' שמיני לענין בשר וכאן לענין חלב . ושני פעמים נאמר טמאים הם לכם . א' בא לאסור ציר ורוטב וקיפה . וב' בא שמצטרפין כל המינין יחד , ואפילו בשר וחלב בין בחייהם בין במותם : (ח) מבשרם . ולא גידים וקרנים וטלפים . ובנבלתם לא תגעו . אפילו בשחוטים יכול יהיו ישראלים מוזהרים על הטומאה ת"ל אמר אל הכהנים וגו' לנפש לא יטמא . וק"ו מה טומאת מת שהיא חמורה ישראלים אינם מוזהרים טומאת נבילה הקלה לא כ"ש . א"כ למה נאמר ובנבלתם לא תגעו ברגל (פי' משום שחייבים לראות ברגל בבית המקדש) : (ט) את זה תאכלו מכל אשר במים וגו' . למעט בורות שיחין ומערות שאינם צריכים שני סימני טהרה . ומנין לרבות שבכלים בלא סנפיר וכו' ת"ל עוד תאכלו : (יא) כל צפור טהרה . כ"מ שנא' צפור נלמד בבנין אב מכאן שנא' אצל צפור טהרה . שבכ"מ הוא טהור : כל צפור וגו' . לרבות המשולחת במותרת (והיינו אחר השילוח דווקא) : (יב) אשר לא תאכלו . לרבות השחוטה שלא תאכל : הנשר והפרס . כ"ד עופות טמאים . כ"א מפורשים כאן וכ"א מפורשים בפ' שמיני . אך הראה היא דאה ואיה היא דיה נמצא לא הוי אלא ך' . ובארבע כתיב למינו לרבות עוד ד' מינים . והוי כ"ד . במתניתין אמרו כל עוף הדורס טמא . וכל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף טהור פי' כל הטמאין דורסין וכל הטהורין אינם דורסין . ונשר לית ליה כלל סימן טהרה וכל שאר עופות לית להו רק סימן א' בל טהרה ודורסין . ועורב יש לו שני סימנין . ופרס ועזניה חד מהם יש בו שני סימנים אחד והוא דלא דרס . ומשמע ה"פ שמתניתין . כל עוף הדורס טמא שטהור אינו דורס . וכל הטמאין דורסין . וכל שיש לו ג' סימנים כשר . דבמה איכא לספוקי . נשר אין בו סימן טהרה כלל . וכל שאר עופות אין להם אלא סימן אחד . ועורב אין לו אלא ב' סימנים . ואתי שפיר נמי מה שאמר ר"נ היה בקי וכו' עוף הבא בסימן א' טהור והוא דלא דרס פירוש הסימן האחד שמטהרין אותו יהיה הסימן שלא דרס דכל עופות טמאין דורסין . מאי איכא למימר דלמא פרס ועזניה לא שכיחי בישוב כלל : (יג) ואת הדיה וגו' . לרבות כל מיני איה : (יד) ואת כל ערב . עורב זה טהור . כל ערב . זה עורב עמקי . פי' לבן ולהביא סימני עורב בראש וכו' פי' סנונית וזרזיר שראשו דומה ליונה : (טו) ואת בת היענה . וכי בת יש לה ליענה אלא זה ביצתה : הנץ למינהו . זו בר הריא : (טז) את הכוס ואת הינשוף . שלשתן שלהם דומות לב"א : והתנשמת . זה בריה שאין לה עינים : (יז) והקאת ואת הרחמה . זו רחם והסימן שכשעומדת על הגג ירד מטר לעולם וירחם הקב"ה על עולמו . וגם מורה על זמן הגאולה כשעומדת על הארץ ושריקה . והרחמה ג"כ מורה על הגאולה שרחמה נקראת בל' נקיבה : ואת השלך . שמולה דגים מן הים . בפ' שמיני כתיב שלך ינשוף כו' והרחם . וכאן כתיב שלך אחר רחמה נראה שהשלך פרנסתו שמולה דגים מן הים ואין משיח בא עד שלא ימצא דג לחולה . ולכך כתיב אחר רחמה שרחמה מורה על הגאולה וכשיבא הגאולה ירחם גם השלך שיהיה לו פרנסה : (יח) והחסידה . שעושה חסד עם חברותיה . וגם חסידה שעולת אחר בימינה : האנפה . זו דיה לבנה : והאנפה . זו דיה רגזנית : למינה . הרי כ"ד שעופות טמאים הכתובים עם ד' למינהו : (יט) וכל שרץ העוף וגו' . אלו חגבים טמאים שנאמר בפ' שמיני ולא נאמר בהם לאו ובא פסוק זה והזכיר בלאו ,

כל

(כ) כל עוף טהור תאכלו. זו הגבים טהורים: (כא) לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה. ר"מ אומר דברים ככתבן ר"י אומר להקדים נתינה דגר למכירה דנכרי: לא תבשל גדי. ג' גדי כתיב לרבות ג' דברים ולמעט ג' דברים. מרבה חיה וממעט טמאה. מרבה שליל וממעט שליא. מרבה חלב וממעט דם: בחלב אמו. למעט שחוטה וזכר. לא תבשל ג' פעמים אחד לאיסור אכילה וא' לאיסור הנאה וא' לאיסור בישול. ר"ע אומר נאמר ג' פעמים לא תבשל פרט לטמאה וחיה ועוף אבל מדרבנן אסורים שניהם. ריה"ג אומר בחלב אמו פרט לעוף שאין לו אם. ופליגי בשני דברים ר"ע סבר שניהם מדאורייתא מותר ומדרבנן אסור וריה"ג סבר כולם מדאורייתא רק עוף דמותר אפילו מדרבנן:

פרשת שפטים

טז (יח) **שפטים** ושטרים תתן לך. רז"ל דרשו כל הפסוק (סנהדרין ט"ז ב') מניין שמעמידין שפטים לישראל ת"ל שפטים תתן. שטרים לישראל מניין ת"ל שטרים תתן. לכל שבט ושבט מניין ת"ל שפטים ושטרים לשבטיך. שפטים לכל עיר ועיר מניין ת"ל שפטים בכל שעריך. ושטרים לכל עיר ועיר מניין ת"ל שטרים בכל שעריך. ר' יהודה אומר אחד ממונה לכולם שנ' תתן לך: אשר ה' אלהיך נתן לך. אין לי אלא בארץ בח"ל מניין ת"ל והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם בכל מושבתיכם למדנו לסנהדרין שנוהג בארץ ובח"ל א"כ מה ת"ל בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך. בשעריך אתה מושיב בתי דינין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר ובח"ל אתה מושיב בכל פלך ופלך ואי אתה מושיב בכל עיר ועיר: ושפטו את העם משפט צדק. פי' קאי על האמן לך שתתן לכתחלה שפטים ושטרים אשר ישפטו את העם משפט צדק ופי' משפט צדק שיהיו חכמים ואנשי אמת. חכמים להבין לשפוט את העם ואנשי אמת לשפוט בצדק: ושפטו את העם. בעל כרחם דהו"ל לכתוב ושפטו משפט צדק ונאמר את העם ביאורו על כרחם אבל מושפטו הי' משמע בדעתם וברצונם כאשר יבואו מעצמם אליהם למשפט: (יט) לא תטה משפט לא תכיר פנים. למה נאמר והלא כבר נאמר לא תטה משפט לא תכירו פנים אלא זה מינוי הדיינים ולא תטה שלא תאמר איש פלוני עשיר איש פלוני עני. ולא תכיר פנים שלא תאמר איש פלוני נאה איש פלוני קרובי: ולא תקח שחד. אפילו שוחד דברים: כי השחד יעור עיני חכמים. ובפ' משפטים נאמר פקחים. חכמים הוא בתורה ופקחים הוא בעניני העולם בדרישה וחקירה כשאז"ל (סנהדרין ז' ב') דרש ר' יאשיה ואיתימא רנב"י מ"ד בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט וגו' וכי בבוקר דנין וכל היום אין דנין אלא אם ברור לך הדבר כבוקר אמרהו ואם לאו אל תאמרהו ר' חייא בר אבא א"ר יונתן מהכא אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך אמרהו ואם לאו אל תאמרהו ואלו ואלו דברי אלהים חיים כי הדיין צריך להיות מופלג בב' דברים אלו. בתורה צריך להיות בקי בכל חדרי תורה ובעניני העולם צריך להיות פקח בכל אופני ערמומית כדי שיבין האמת ר' יאשיה דרש דינו לבקר שצריך להיות פקח בכל ערמומית העולם ומלואה ושיהא האמת ברור לו כבוקר למען לא ישלהו בו פועלי און ידי ערמימותם ור' חייא דרש אמור לחכמה אחותי את שיהיה בקי בכל חדרי התורה כדבר הזה שידוע לכל שאחותו אסור (א"ה היות כי מבואר הדרשה דאחותו ובוקר לעיל פ' ראה בפסוק ודרשת וחקרת יעו"ש. אך כי יש בו קצת שינוי לבון מהודש והואיל שכל דברי הגאון ז"ל הם כגחלי אש לא שלחתי יד להשמיט בדפוס והמבין יבין לאשורו כוונת הגאון ז"ל וימצא דברים הרבה): ויסלף דברי צדיקים. אמר צדיקים בלשון רבים וכן נאמר מצדיקי רשע עקב שחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו אמר רשע בלשון יחיד וצדיקים בלשון רבים ואמר יסירו ממנו והל"ל יסירו מהם וביאורו שאמר מצדיק רשע בעבור שלקח שוחד אזי מסיר צדקתו אף שהוא צדיק גמור כי השוחד מסלף דעתו וסבור שאין בו עול ועוד גורם זה המשפט המעוקל כאשר יבואו עוד למשפט לפניו לא יוכל לשפוט צדק בעבור משפט הראשון המעוקל שלא יסתור את הראשון וזהו יסירו ממנו. יסירו לעתיד את הצדק גם מהשני בעבור הראשון וזהו ממנו פי' מן הדיין: (כ) צדק צדק תרדף. צדק צדק כדאי הוא מינוי הדיינים להחיותם ולירש את הארץ והן שני בתי דינין צדק עליון וצדק תחתון ולכן אמר למען תחיה וירשת והן ט' שילובין לעילא ועשרה למטה מלכא עילאה בדכורא חד: צדק צדק. אחד לדין ואחד לפשרה ואפילו בפשרה שהוא לדעת השפכן צריך להיות ג"כ בצדק שלא יטה אחר אחד לבד: למען תחיה וירשת את הארץ · שמינוי הדיינים גורם שני דברים חיים וירושת הארץ: צדק צדק תרדף. מכאן אמרו להושיב דיינים בשני וחמישי כנגד צדק צדק ב' פעמים כי הלילות הוא בסדר המזלות כצנ"ש חל"ם. נמצא בשני בלילה בתחלתו הולך מזל צדק ותחלת הימים סדר המזלות חל"ם כצנ"ש נמצא בתחלת יום חמישי הולך מזל צדק וזהו צדק צדק: (כא) לא תטע לך אשרה. מפני חקות הגוים שנוטעים אצל אליליהם. ולא אשרה בלבד אלא אפילו כל עץ אסור אצל מזבח והוא בהר הבית. וראב"י אומר שאין עושים אפילו אכסדראות בעזרה שנאמר כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך והקשו הראשונים הלא היה לשכת עץ של כה"ג וכן אמלתראות של מילין. אבל האיסור הוא כדרך גידולן לקבען בארץ כי כל נטוע הוא לעקור ממקומו ולנטוע אותו במקום אחר כדרך גידולו. ולכן אסור גם בדרך בנין אם קבען כדרך גידולן ונראה כנטועין. והעיקר שנאסר גם לשם שמים וזהו לא תטע לך והוא מפני חקות הגוים: אשר תעשה לך. לרבות במה: (כב) ולא תקים. גם לשם שמים: אשר שנא ה' אלהיך. אפילו היתה אהובה לאבות שנואה היא לבנים: אשר שנא. כ"מ שנאמר שנא או עול או תועבה נכלל בו חמשה דברים שהוי תועבה משוקץ וחרם עול. וגורם חמשה דברים. מטמא את המקדש. ומחלל השם. ומסלק השכינה, ומגלה את ישראל מארצם ומפיל אותם בחרב. והמקום קרא לו חמשה שמות. רע. מפר ברית. מכעיס. משחית ומנאץ. כי אצל ע"ג נאמר בפ' קדשים במולך כי מזרעו נתן למלך למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי ובפ' בחקתי נאמר ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם וגעלה וגו'. הוא סילוק שכינה. ונאמר ואתכם אזרה בגוים. הוא מגלה את ישראל. והריקתי אחריכם חרב. הוא מפיל אותם בחרב:

יז (א) **לא** תזבח לה' אלהיך שור ושה וגו'. והלא כבר נאמר בפ' אמר אלא לרבות אפי' בדמת יחיד אסור בבעלי מומין: רע. להביא גרב ובעלי יבלת ובעלי חזזית. מניין לחולה ולזקן ולמזוהם ת"ל כל. ומניין לרובע ונרבע ומוקצה ונעבד ת"ל תועבת ה' אלהיך. ומניין לאתנן ומחיר וכלאים וטריפה ויוצא דופן ת"ל כי. מניין למפגל בקדשים שהוא עובר בל"ת ת"ל דבר. מה שתולה בדיבורו: הוא. הוא תועבה ואין הולד תועבה. וסמיכות ו' פסוקים אלו מפני שכולם קאי על שופטי העיר וכן המדרגות שהיה בכסא שלמה בשעה שבא על כל דרגא הוכרז לפניו פסוק אחד מו' פסוקים כמפורש (במ"ר ריש אחשורוש) ומנהיגי העיר הם ג'. דיינים וראשים וחזן העיר. ג' פסוקים הראשונים נאמרו על הדיינים שיהיו הגונים. לא תטע לך אשרה. נאמר על דיין שאינו הגון. ולא תקים לך מצבה. נאמר על ראשי העיר שבעה טובי העיר שהם מצב העיר ועמודיה. לא תזבח לה' אלהיך שור ושה. נאמר על המתפללים שאמר במדרש שהחזן מקריב קרבן בתפלתו כי תפלה במקום עבודה. ואמר שור ושה שור נקראים חריפים בעלי תריסין ושה הפשטנים שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם הלומדים מקרא ומשנה:

אופן שני

טז (יח) **שפטים** ושטרים וגו' ושפטו את וגו'. זו מינוי דיינין: (יט) לא תטה משפט. שלא תאמר איש פלוני קרובי הוא אמנה אותו דיין על זה נאמר לא תטה: לא תכיר פנים. שלא תאמר פלוני נאה הוא על זה נאמר לא תכיר: ולא תקח שחד. מן הדיין למנות אותו. כי השחד יעור עיני חכמים. ובפ' משפטים נאמר פקחים. חכמים הוא בתורה. פקחים הוא בד"א שהדיין צריך שיהא בקי בתורה ובקי בעניני עולם וגם חכמים נגד חכמה ופקחים נגד בינה. ויסלף דברי צדיקים. כנגד וידעים וכנגד דעת:

יז (א) **לא** תזבח לה' אלהיך וגו' אשר יהיה בו מום וגו' מום אין לי אלא מום קבוע מום עובר מניין ת"ל רע. מניין חולה זקן ומזוהם ת"ל כל. מניין לרבות חוץ למקומו וחוץ לזמנו ושאר פסולים שבדבור ת"ל דבר. מניין לרבות רובע ונרבע ומוקצה ונעבד ת"ל תועבת. אין לי אלא שנולד במום. מניין אם נולד אח"כ ת"ל יהיה. כי לרבות כלאים וטריפה וכל הפסולין: הוא. הוא ולא ולדן: (ב) כי ימצא וגו'. מכאן ג"ש לכל מקום דכתיב ימצא בעדים הוא: בקרבך. למעט נכרים מסקילה: באחד שעריך. לג"ש מה כאן שער שעבד בו אף להלן כו': באחד שעריך. אף שאין שם ב"ד: איש. למעט את הקטן יכול למעט גם אשה ת"ל או אשה. ולפי שבטומאת כהנים כתיב בני אהרן ולא בנות אהרן: ואמרת. לרבות שהוזהרו גדולים על הקטנים בא ללמד כאן שהוא להיפך: לעבר בריתו. שג' בריתות הן ברית תורה וברית ע"ג וברית מילה. ושבת כנגד כולם. שנאמר ג' פעמים ברית עם אות בפרשת כי תשא אצל שבת: לעבר בריתו. לכך עונש ישראל חמור מעו"ג שישראל עובד ע"ג בסקילה ועו"ג בסייף משום שישראל כרתו ברית על ע"ג ולכך חמור מעו"ג: (ג) וילך ויעבד. לפי שנאמר זבח לאלהים יחרם אין לי אלא זביחה שאר עבודות מניין ת"ל בלתי לה' לבדו ואין לי אלא עבודה פנים לע"ג מניין עבודתה שדרכה בכך והשתחויה ת"ל וילך ויעבד וישתחו: אשר לא צויתי. אפי' בביהוף: (ד) והגד לך וגו'. הוא השבע חקירות: נעשתה התועבה הזאת. הוא דרישות. את מי עבד ובמה עבד: בישראל. בישראל היה צריך דרישה וחקירה. פרט לעו"ג שלא היה צריך דרישה וחקירה ולא היה צריך התראה ואפי' בעד אחד: (ה) והוצאת את האיש ההוא או את האשה וגו' אל שעריך. הוא נידון בסנהדרי קטנה פרט לעיר הנדחת או שבט שעבד ע"ג שצריך סנהדרי גדולה: ההוא פרט לשוגג ולמוטעה: הדבר הרע. שיכול אין לי אלא אלו מנין המקבל לאלוה או אמר אלי אתה ת"ל הדבר הרע יכול אפי' מגפף ומנשק ת"ל הזה למעט: את האיש או את האשה. לפי שנא' בעיר הנדחת אנשים שנים. אנשים ולא נשים יכול שהם ג"כ כשורין ת"ל האיש אפילו אחד. האשה. אפי' נשים חייבות: וסקלתם. הכל כדלעיל: (ו) על פי שנים עדים או וגו'. מה שנים נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה. אף שלשה. ומניין אפי' מאה ת"ל עדים פי' דעדים דאפוגה מיותר דהכי הל"ל על פי שנים או שלשה עדים: יומת המת. עד שיתיר עצמו למיתה: יומת המת. רשעים בחייהם קרויים מתים: על פי עד אחד. עדות מיוחדת. עד אחד ראה שחרית ועד כו' אחד ראה בחלון זה ואחד ראה כו': (ז) יד העדים תהיה בו בראשנה וגו'. מליה בעדים ואם לא מת. יד כל העם תהיה באחרנה: (ח) כי יפלא. במופלא שבב"ד הכתוב מדבר: ממך זה יועץ וכן הוא אומר ממך יצא וגו' יעץ בליעל: דבר. זה הלכה: למשפט. זה הדין: בין דם לדם. זה דם נדה וזיבה ודם לידה: בין דין לדין. דיני ממונות ונפשות ומכות: ובין נגע לנגע. זו נגעי בגדים נגעי אדם ובתים: דברי. אלו חרמים והקדשות וערכין: ריבת. זו השקאת סוטה ועריפת עגלה וטהרת מצורע: בשעריך. זו לקט שכחה ופאה: וקמת. בב"ד: ועלית. מלמד. שבהמ"ק גבוה מא"י וא"י גבוה מכל הארצות: אל המקום. מלמד שהמקום גורם: אשר יבחר ה' אלהיך בו. פרט לב"ד שביבנה: והטעם שצריך מופלא שבב"ד לפי שמופלא נקרא תעלומת החכמה ואין חולקים בתעלומת החכמה: יועץ. זה עיבור שנים ואם מחולקים בעיבור חייב ג"כ לעלות אל המקום וכו': דבר. הוא הלכה למשה מסיני והוא תורה שבע"פ: משפט. הוא י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן והן ד' חלקי התורה כנגד פרד"ס: בין דם לדם. שהתורה נחלקת לששה חלקים. טהור וטמא. אסור ומותר חייב וזכאי. בין דם לדם. הוא אסור ומותר כדי לטהר אשה לבעלה. בין דין לדין

הוא

הוא חייב חטאת. בין נגע לנגע. הוא טמא וטהור. **דברי ריבת בשעריך**. זהו שנאמר אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. כי ב' דברים הן בין אדם למקום ובין אדם לחבירו. ובבין אדם לחבירו יש שני דברים אדם שוה בערכו ועניים ואביונים שלמטה מערכו וזש"כ אורח חיים למעלה למשכיל שישכיל ויזהר בין אדם למקום ולחבירו. למען סור משאול מטה. הם העניים והאביונים שאין להם להשען רק על אביהם שבשמים שהוא יריב ריבם וזש"כ כאן דברי. זו הקדשות וכו' והוא בין אדם למקום. ריבת. הוא בין אדם לחבירו. בשעריך. אלו העניים שלמטה מערכו שנאמר בהם ואכלו בשעריך ושבעו. וקמת. מב"ד שמחולקים עם ב"ד שבשעריך: (ט) ובאת אל הכהנים הלוים. מצות ב"ד שכהנים ולוים יושבין בהם יכול אפי' בדיעבד פסול ת"ל ואל השפט אף שאין כאן כהנים: אשר יהיה בימים ההם. אל תאמר פלוני כמשה ואהרן כו' אין לך ב"ד אלא כו' יפתח בדורו כו' וכה"א אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה וגו' רי"א אפי' קרוב ונתרחק ודרש אשר יהיה בימים ההם אף שמקודם קרוב היה. והגידו לך את דבר המשפט. מלמד שמחוייב לשמוע גם לב"ד שביבנה יכול שיהיה חייב מיתה ת"ל יגידו לך מן המקום ההוא: (י) ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו. הגדה זו הכמה: אשר יורוך. אלו י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם וכמ"ש ועליהם ככל הדברים ודרשו רז"ל ככל. זו דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. כי יש שבעים פנים לתורה ונרמז במלת ככ"ל שעולה שבעים והם בדרוש ורמז. אף כאן. עפ"י התורה אשר יורוך זו פשטות התורה שבכתב. ועל המשפט זו ראיה ונקראו דין. כמ"ש למעלה כי יפלא ממך דבר למשפט. וזו י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן וזהו ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו וגו' ושמר וגו': (יא) ע"פ התורה וגו' ועל המשפט שענין שהתורה נדרשת בד' ענינים. דהיינו פשטי תורה והראיות דהיינו ג"ש. ומה שנדרשת בי"ג מדות. ודינין שהלכה למשה מסיני הם. וסודות התורה. וז"ש ע"פ הדבר אשר יגידו לך הוא סודות התורה כמ"ש בזוהר הגדה הוא רזא דחכמתא. ושמרת לעשות. הוא תורה שבע"פ שבהם כל המצות. ע"פ התורה. הוא תורה שבכתב. ועל המשפט וגו'. הוא הראיות שמביאים החכמים מן הפסוק. וכל הד' כלולין בהלכה: אשר יגידו לך ימין ושמאל. הוא מה שיאמרו החכמים ויעשו גדרים וז"ש עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי. הוא גזירת חכמים. מצותי. זו משנה. חקתי. הוא ג"ש. ותורתי. הוא תורה שבכתב: לא תסור מן הדבר. מדברי סופרים: אשר יגידו לך. כמ"ש ואביו שמר את הדבר. אבא יסד ברתא: ימין ושמאל. אפי' הוא אומר על שמאל שהוא ימין או להיפך: (יב) והאיש אשר וגו'. האיש ולא תלמיד. אשר יעשה. עד שיורה לעשות: בזדון. ולא בשוגג: לבלתי שמע. ולא השומע ממנו: העמד לשרת. מלמד שהשרות הוא בעמידה: או אל השפט. אף שאין כאן כהן כשר: ומת האיש וגו'. סתם מיתה בחנק: ההוא. ולא אנוס ולא מוטעה: ובערת הרע. צריך לבער רשעה וכו': (יג) וכל העם ישמעו וגו'. ד' דברים שצריכין הכרזה וזו אחד מהם: (יד) כי תבא אל הארץ וגו' וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך. מלמד שלא ימנו להם מלך עד אחר ירושה וישיבה ר' נהוראי אומר התורה מדברת בגנאי של ישראל וכה"א בשמואל כי לא אותך מאסו כי אם אותי מאסו ר"י אומר מצוה היא שנאמר שום תשים וגו' אלא למה נענשו בימי שמואל לפי שהקדימו וכו': ככל הגוים. זהו הגנאי אף שמצוה לשאול מלך אבל הגנאי שיאמרו ככל הגוים: (טו) שום תשים. אם את המלך תמנה מלך אחר: מלך. ולא מלכה: אשר יבחר. ע"פ נביא: מקרב. ולא מח"ל: אחיך. ולא נכרי: תשים עליך מלך. שתהא אימתו עליך אין רוכבין על סוסו וכו' ואין רואין כשהוא מסתפר כו': מקרב אחיך וגו'. זו עשה שלאו הבא מכלל עשה: לא תוכל לתת עליך איש נכרי. ל"ת: אשר לא אחיך הוא. וגם לא עבד: (טז) רק לא ירבה לו סוסים. אבל כדי מרכבתו מותר: ולא ישיב וגו' מצרימה. שעבירה גוררת וכו': למען הרבות סוס. אפי' סוס אחד עובר א"כ למה נאמר סוסים לחייב על כל סוס וסוס: (יז) ולא ירבה לו נשים. אבל להדיוט מותר. ולא ירבה לו נשים. אלא שמונה עשרה ר"י אומר מרבה הוא לו ובלבד שלא יהיו מסירות את לבו ר"ש אומר אפילו אחת ומסירה זכו'. וכסף וזהב לא ירבה לו. אבל כדי לתת לאכסניא מותר: (יח) והיה כשבתו וגו'. כשיעשה כל האמור בענין כדאי הוא שישב על כסא: וכתב לו. ואינו יוצא בירושה: את משנה התורה. זו משנה תורה מאלה הדברים. ר"י אומר משנה תורה ב' תורות א' שמונחת בבית גנזיו. ואחת שיוצאה ונכנסת עמו: על ספר. ולא קלף ודפתרא: ספר מלפני הכהנים וגו'. שצריך לכתוב מספר העזרה: (יט) והיתה עמו. נכנס. נכנסת עמו. יוצא. יוצאה עמו. יושב בדין. היא עמו וכו'. וקרא בו כל ימי חייו. מקום שראוי לקרות בו וכו' למען ילמד. זו תורה: ליראה. זו יראה. לשמר. זו שמירה שיחזור התורה. לעשתם. שיעשה. מכאן שהתורה מביאה לידי יראה ויראה מביאה לידי שמירה ושמירה מביאה לידי מעשה ולכך כתיב למען ילמד ליראה לשמר לעשתם שצריך שילמוד בתחלה כדי לבוא לידי מדות הללו: (כ) לבלתי רום לבבו מאחיו. שלא ינהג בגאוה: ולבלתי סור מן המצוה. אפילו על דבר קל של נביא: ימין ושמאול. אפי' אומר על ימין שהוא שמאל כמו בשאול: למען יאריך ימים על ממלכתו וגו'. וכן הוא אומר בשלמה גם עשר גם כבוד וגו' אם תלך בדרכי וגו'. והארכתי את ימיך שעשירות וכבוד אתן לך בלי תנאי אבל אריכות ימים כבר כתבתי ולבלתי סור מן המצוה: הוא ובניו. מלמד שבניו קודמין למלכות של ישראל אם ממלא מקומו מנין לכל נשיאות והזמנות שבנו קודם ת"ל בקרב ישראל מה שבקרב כו' בנו קודם. והנה ג' ראשי מדות הם שמוציאין את האדם מן העולם גאוה תאוה וחמדה וכנגד זה נצטוה מלך ג' מצות אלו לא ירבה סוסים הוא גאוה לא ירבה נשים הוא תאוה וכסף וזהב הוא חמדה וכן מבואר בזוהר כי גאה גאה. שגאה על גוותנים. סוס ורכבו. שרוכבו מתגאה במה שרוכב על הסוס:

יח (א) **לא** יהיה לכהנים. לויים מנין ת"ל כל שבט לוי. בעלי מומין מנין ת"ל כל שבט לוי: חלק ונחלה. חלק בביזה ונחלה בא"י: אשי ה'. זו קדשי מזבח: ונחלתו. זו קדשי הגבול: (ב) ונחלה לא יהיה. זו שבעה עממים: בקרב

אחיו. הוא מה שיהיה לעתיד לבא שיירשו עוד ג' עממים והוא **קיני קנזי קדמוני**: ה' הוא נחלתו. הם מתנות שניתנו לכהן בשביל הקב"ה: כאשר דבר לו. אני חלקך: (ג) וזה יהיה משפט. מלמד שמוציא בדיינין: וזה יהיה. פרט לחיה ושוק שאינו מוציא בדיינין. ד"א וזה למעט חולין שפטורין מחזה ושוק. ד"א וזה ללמד על המזיק מתנות כהונה או שאכלן שפטור: מאת העם. ולא מאת הכהנים: מאת זבחי הזבח. אפי' מכהנים כשהם טבחים. מאת זבחי הזבח. הדין עם הטבח. מאת זבחי. משעת זביחה החיוב וכ"מ לענין גר שנתגייר אחר זביחה פטור: שור. למעט חיה: שה. למעט עופות. אם אם. לרבות כלאים וכו': ונתן לכהן. שלא יקחו מעצמם ולעיל נאמר עוד כהנים אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט אפי' לכהנת נוהגים מתנות. הזרוע. זו ימין שנאמר בפ' צו ואת שוק הימין: תתנו. לרבות הזרוע של חולין שימין הוא. התרומה לכהן. לרבות הזרוע בעלה שהוא של ימין: והלחיים. לרבות שער בעל ראשי כבשים כו': והקבה. לרבות שני חלבים שעל הקיבה ותוך הקיבה: (ד) ראשית. בראשון הוא לכל המתנות: דגנך. ולא של נכרי ובדיגון נכרי יש פלוגתא: דגנך תירשך ויצהרך. שאין תורם ממין על שאינו מינו: וראשית גז צאנך. ולא של עזים. צאנך. פרט לשל נכרי. ר"י ממעט אפי' שותף את הצאן. (חולין קל"ז ע"א ועיי"ש ברש"י) צאנך. חמש שנאמר חמש צאן עשויות ונלמד בג"ש: תתן לו. כדי נתינה שיוכל לעשות בהן בגד קטן דהיינו אבנט: (ה) לעמד לשרת. שרות בעמידה ולעכב עליו: בשם ה'. זו ברכת כהנים ולהקים לברוה: לשרת בשם ה'. בשם המפורש בבהמ"ק: הוא ובניו. מקים בניו לו מה הוא בנשיאת כפים אף בניו בנ"כ: כל הימים. אף בא"ל ובין בפני הבית בין שלא בפני הבית הכל בנשיאת כפים: (ו) וכי יבא הלוי. לוי ממש כשבא ברגל מבמה עם שאר אחיו הלוים. ובספרי וכי יבא הלוי. בכהן הכתוב מדבר שנאמר ושרת בראוי לשירות: בכל אות נפשו. מלמד שמקריב כהן קרבנו בכל זמן אף במשמר שאינו שלו: (ז) ושרת בשם וגו' ככל אחיו הלוים. מלמד שמקריב קרבנות אף שלא במשמר שלו יכול אף שלא בזמן הרגל ת"ל באחד שעריך כ"ז שישראל נכנסין בשער אחד והוא בזמן הרגל יכול אף קרבנות הבאין שלא מחמת הרגל ונדרים ונדבות ת"ל לבד ממכריו על האבות מה שמכרו האבות זה לזה אני בשבתי ואתה בשבתך מנין אתה אומר שכהן בא ונושא כפיו אף במשמר שאינו שלו ת"ל ובא בכל אות נפשו ושרת בשם ה': העמדים שם. מלמד בעומדים על הדוכן: (ח) חלק כחלק. חלק לאכול. כחלק לעבוד. (ט) כי אתה בא וגו' לא תלמד לעשות. אבל אתה למד להבין ולהורות. כי אתה בא. עשה מצוה האמור בענין שבשכרה תכנס לארץ: (י) קסם קסמים. אוחז מקלו אם ילך או כו': מעונן. ר"ע אומר אלו מעברי עונות עונה פלוני יפה לצאת כו' רש"א זהו מעלה ש"ז על עיניו מז' מיני זכור והוא בסנהדרין (ס"ה ע"ב) והכ"א זהו אוחז עינים: ומנחש. פתו נפלה מפיו. צבי הפסיקו בדרך: (יא) וחבר חבר. שמקהיל נחשים ועקרבים במקום אחד: ושאל אוב. זה המדבר משחיו: וידעני. עצם ידוע בפיו: אוב וידעני. הוא אזהרה על השואל דאזהרה על אוב וידעוני גופא כתיב בפ' קדשים אל תפנו אל האבת ואל הידענים וכתיב מיתה באותה פרשה ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעני מות יומתו וגו' וגם באותו לשון של אזהרה דאל תפנו כתיב ג"כ באותו לשון כרת והנפש אשר תפנה אל האבת וגו' והכרתי אתו וגו': (א"ה פירוש הגאון ז"ל הוא שלא כדעת רש"י בסנהדרין דף ס"ה ע"א רק דעת התוספות שם בד"ה והנשאל בהם יעו"ש. ועיין הוכחת התוספות דאל תפנו קאי על בעל אוב עצמו ולא על הנשאל מדכתיב גביה כרת. אבל אין זה קושיא ונתפוס העיקר כדעת רש"י ז"ל כי אזהרת אוב עצמו בכאן ושאל אוב. ואזהרת הנשאל מאל תפנו ומה שהקשו א"כ יהא הנשאל בכרת י"ל דהא גבי כרת כתיב לשון אחר אשר תפנה וגו' לזנות אחריהם ש"מ דקאי על אוב עצמו ולא על הנשאל משא"כ באזהרה כתיב אל תפנו לחוד. ובהכי דייק שפיר ליתנא דקרא ושאל אוב ולא כתיב ונשאל אוב בלשון נפעל כמו דקאמר במתניתין דידן והנשאל בהם לפי דקאי על אוב עצמו והוא השואל ולא על הנשאל והדברים נכוחים למבין). ודרש אל המתים. זה הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח הטומאה: (יב) כי תועבת ה' כל עשה אלה. עושה כל אלה לא נאמר אלא כו' אפי' אחת מהן: ובגלל התועבת האלה וגו' מוריש אותם. מכאן שמוזהרים הכנענים על זה שאין עונשין אלא א"כ מזהירין: (יג) תמים תהיה וגו'. שלא תחקור על העתידות אלא תמים תהיה וכשתהיה תמים תהיה עם ה' אלהיך ועיין ברש"י: (יד) ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך. לשמוע אל המעוננים ואל הקוסמים אלא נביא כו': (טו) נביא מקרבך. ולא מח"ל: מאחיך. ולא מן הנכרים: כמוני. שיקיים כל התורה כולה כמוני. שמתחלה אמרו כי מי כל בשר אשר שמע קול וגו'. וכשראו שדבר ה' עמהם האמינו ולכך אמר הכתוב וגם בך יאמינו פי' יאמינו שדברתי עמך פה אל פה. ולכך כתיב כמוני: אליו תשמעון. אפילו לעבור על המצות כגון אליהו בהר הכרמל: (טז) ככל אשר שאלת. שיעמיד לכם נביאים: לא אסף לשמוע את קול ה' אלהי ואת האש הגדלה הזאת. משום שנאמר מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה והוא כנגד נפש ורוח. שנפש מן הארץ ורוח מן השמים ע"כ כנגד הרוח שהוא מן השמים נאמר השמיעך את קלו וכנגד נפש אמר ועל הארץ הראך וגו' וע"כ אמרו לא אסף לשמע את קול ה' אלהי זהו מן השמים השמיעך את קלו וגו' שהרוח לא יכול לסבול ואת האש הגדולה זהו שנאמר ועל הארץ הראך את אשו וגו' שלא יכלו לסבול בנפש: (יז) היטיבו. כוונו לדעתי והיטיבו אשר דברו נביא אקים וגו' מלמד שבשכר יראה זכו לנביאים: (יח) ונתתי דברי בפיו. אבל אינו מדבר עמו פא"פ: ודבר אליהם. אבל לא ע"פ מתורגמן: את כל אשר אצונו. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון (יט) והיה האיש אשר לא ישמע וגו'. אשר לא ישמע זה העובר על דברי הנביא. האיש אשר לא ישמע אל דברי. זה הכובש את נבואתו. אשר ידבר בשמי. זה העובר על דברי עצמו. יו"ד תועבות כתיב והוא נגד עשרה שבקדושה עשרה סלקים עשרה מאמרות עשרה דברות וכנגד זה עשרה מלכיות עשרה זכרונות

שופרות

עשרה שופרות וכנגד זה בשומלה: אנכי אדרש מעמו. זו מיתה בידי שמים: (כ) אך הנביא אשר יזיד. ולא שוגג: לדבר דבר בשמי. המתנבא מה שלא שמע: אשר לא צויתיו. אבל צויתי לחברו וזהו המתנבא מה שלא נאמר לו: ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. זהו המתנבא בשם ע"ג: ומת הנביא ההוא. ולא מוטעה. ומת. סתם מיתה בחנק. (א"ה יש ליתן טעם מדוע מבואר מיתת נביא שקר מכל מיתות שבתורה שבכ"מ דכתיב מיתת חנק כתיב כפול מות יומת והיינו לחלק בין מיתה בידי שמים דכתיב בהו לשון מיתה לחוד כמו ומתו בו כי יחללוהו פ' אמר. ובפ' קרח כתיב כמה פעמים והזר הקרב יומת והוא מיתה בידי שמים. ובין מיתת ב"ד דכתיב בהו לשון כפול מות יומת. והטעם כמבואר (סנהדרין מ"ה ע"ב) שבא ללמוד אם אי אתה יכול להמיתו במיתה הכתובה בו אתה ממיתו בכל מיתה שאתה יכול להמיתו. והיינו ע"כ מיתה בידי אדם כי בידי שמים הלא כתיב ואין מידי מציל. וזה חילוק אמתי. וא"כ כאן דכתיב ומת הנביא ולא נכפל לשון מיתה. א"כ איכא למטעי ולומר שהוא בידי שמים ומהיכא שמעינן שהוא מיתת חנק ונראה כי כתיב אח"כ לא תגור ממנו והוא ל"ת שלא למנוע מללמד עליו חוב וזהו לשון תגור. אסיפת דברים כמבואר (בסנהדרין ז' ע"א ליפנא דכנופי וע"ש) ולכן קראה התורה כאן וכתבה ומת הנביא לחוד ולא מות יומת דממילא שמעינן שהוא מיתה בידי אדם ולא בידי שמים כיון שהזהיר לנו לא תגור ממנו א"כ החיוב על הב"ד להמיתו בחנק. והם שרים למוראי דעת): (כב) אשר ידבר וגו' ולא יהיה הדבר ולא יבא. כפל הדבר במלות שונות וכישעיה אמר האומרים ימהר יחישה מעשהו למען נראה ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל. הפסוק הזה ג"כ כפל במלות שונות כי כתיב מעשהו וכתיב עצה וכתיב למען נראה וגם כתיב ונדעה. כי הקב"ה מנהיג עולמו בשני ענינים מה שהקב"ה עושה בעצמו ומה שהקב"ה עושה ע"י שליח. ומה שהקב"ה עושה בעצמו נקרא מעשהו ומה שהוא עושה ע"י שליח נקרא עצה שיתן בלב השליח לעשות זאת כמו באחשורוש והמן שנתן בלב אחשורוש שיעשה זאת ע"כ אמרו ימהר יחישה מעשהו מה שהקב"ה עושה בעצמו למען נראה שהוא בגלוי שכל העולם יודעים שמעשה הקב"ה הוא. ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל מה שעושה ע"י שליח. ונדעה. שבזה צריך בחינה לדעת שגם זאת לא בדרך הטבע הוא כמו ענין אחשורוש והמן ע"כ אמר ולא יהיה הדבר הוא מעשה שמים וכנגד עצה אמר ולא יבא מלשון ותבואה עצת קדוש: הוא הדבר וגו' בזדון דברו הנביא. שלא תאמר שהנביא מוטעה וסבור שהקב"ה דבר אליו ובחלום דבר ונמצא אתה להמיתו ע"כ אמר בזדון וגו' כמאמר (ירמיה כ"ג כ"ח) הנביא אשר אתו חלום וגו' מה לתבן את הבר: תגור ממנו. מללמד חובה עליו:

יט (א) **כי** יכרית וגו' וישבת בעריהם ובבתיהם. יכול שלא יוסיף על בתיהם. ת"ל בפ' ראה וישבת בארצם א"כ למה נאמר בעריהם ובבתיהם. שמחוייבים תיכף להבדיל ערי מקלט קודם שיוסיף: (ב) שלש ערים. ולא כרכים גדולים ולא כפרים: תבדיל לך. ולא לנכרים: בתוך ארצך. ולא בספר: (ג) תכין לך. שתסיר המכשולים. ראבי"א מקלט כתוב על פרשת דרכים: ושלשת. שתחלק א"י לג' חלקים ויהיה מרחקם שוה בשוה: (ד) וזה דבר הרוצח. במוסרין שני תלמידי חכמים שמא יהרגנו בדרך. וידברו אליו. ר"מ אומר מדבר הוא ע"י עצמו. א"כ מה ת"ל וזה דבר שאם רצו אנשי העיר לכבדו יאמר להם רוצח אני: אשר ינוס. יליף ניסה מניסה ממקום כו'. שמה. ג' שמה כתיב. שם תהא דירתו. שם תהא מיתתו. שם תהא קבורתו: וחי. שלא יפרוש רשות לעם בכדי שלא ירגיל גואל הדם לתוכו: בבלי דעת. פרט למתכוין להרוג את הבהמה וכו': והוא לא שנא. פרט לשונא שאינו גולה: מתמל שלשם. כל שלא דבר עמו שלשה ימים באיבה הרי זה שונא: (ה) ואשר יבא וגו' ביער. מה יער רשות לניזק ליכנס שם פרט לרשות המזיק: לחטב עצים. מה חטיבה עצים רשות אף כל רשות יצא אב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח ב"ד. שהתורה נחלקת לשלשה חלקים למוד התורה. מ"ע. ומל"ת. אב המכה וכו' הוא מ"ע. ושליח ב"ד הוא על ל"ת. והרב הרודה כו' הוא המלמד תורה: ונשל הברזל. ר"א מן העץ המתבקע והכ"א כמשמעו (פי' ונדחה ידו בגרזן וגו' ונשל הברזל משמע הברזל גופא נשול) ורבי דרש מן העץ ויליף ג"ש. כאן כתיב עצים ולהלן נאמר לכרת לו עצים וגו' מה להלן וכו': אשר יכה את רעהו בבלי דעת. הפסיק לא שנא לו וגו' בין בבלי דעת ובין ואשר יבא את רעהו ביער. והטעם הוא דביער לא צריך לידע אם שונא הוא אם לאו דודאי בבלי דעת הוא ולכך הפסיק. ולעיל אמר אשר יכה וגו' שצריך לידע אם לדעת הוא: ומצא את וגו'. ולא ממציא את עצמו: הוא ינוס. ולא עדים זוממין. ד' דברים שאין מקיימין בהם כאשר זמם. גלות. בן גרושה ובן חלוצה. כופר. אינו נמכר לע"ע: וחי. תלמיד שגלה מגלין רבו עמו. ורב שגלה מגלין ישיבתו עמו: (ו) ולו אין משפט מות. לו. הוא גואל הדם. ד"א לרוצח אין משפט כו': (ז) על כן אנכי מצוך. להזהיר ב"ד על כך: (ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבלך. הוא לעתיד שיתן הקב"ה עוד ג' אומות לישראל: ויספת לך עוד שלש ערים. אם תרחיב ותעשה מצוה האמורה בענין. ובזכותה ירחיב ה' גבולך. כאשר נשבע לאבתיך. בזכות אבות: (י) ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך. הוא הרג ז' עממים שיפנו את הדרך בכדי שלא ישפך כו': אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה. הוא לעתיד ג' עמים שיתן ויתוספו לכם עוד שלש ערי מקלט ג"כ תראו לפנות מן המכשולין: עליך דמים. מכאן שב"ד מתקנים הדרכים: (יא) וכי יהיה איש שנא לרעהו וארב וגו'. מכאן שאם עברת עבירה קלה תבוא לידי חמורה בתחלה שנא ואח"כ וארב ואח"כ וקם עליו ואח"כ והכהו נפש: וקם עליו והכהו נפש. שאם נתכוין להכותו על מתניו ולא היה בו כדי להמית והלכה על לבו והיה כדי להמית פטור. נתכוין להכותו על לבו והיה כדי להמית על לבו והלכה על מתניו ולא הי' כדי להמית ומת פטור משום שנאמר וקם (פי' על מה שנתכוין): והכהו. על שהכה נפש שיהיה בו כדי להמית. וארב לו. פרט לזורק אבן וכו' ר"ש אומר פרט למתכוין כו': (יב) ושלחו זקני עירו ולקחו אתו משם. מכאן שאחד שוגג ואחד מזיד גולה. וב"ד שולחין ולוקחין אותו משם מי שנתחייב גלות מחזירין אותו למקומו. ומי שלא נתחייב גלות פוטרין אותו. ומי שהרג במזיד מצוה למסור אותו ביד גואל הדם דכתיב ונתנו אתו ביד גאל הדם: (יג) לא תחוס עינך. שלא תאמר זה כבר נהרג מה בלא שיהרג גם את זה לכך אמר לא תחוס: ובערת. בער עושי רעה מישראל ואם אתה עושה כן וטוב לך: (יד) לא תסיג. והלא כבר נאמר לא תגזל אלא מכאן שהעוקר תחום עובר בשני לאוין: אשר גבלו ראשונים. זה העוקר תחום שבטים: בנחלתך. זו תורה שנקראת נחלה שמחליף דברי ר"א לדברי ר"ש: בארץ. דוקא בארץ עובר בשני לאוין אבל בחוץ לארץ אינו עובר אלא בלאו דלא תגזול. ד"א בארץ זה המוכר קברי אבותיו יכול אף שלא נקבר בה אדם מעולם ת"ל בנחלתך: (טו) לא יקום עד אחד. כל מקום שנא' עד הוא שנים עד שיפרוט בכן אחד: באיש. אינו קם אבל קם לעדות שבא ר"ל להתיר אותה: לכל עון. זו מיתה ומלקות: בכל חטא אשר יחטא. בשלשה שגגות הן שוגג של מיתה הוא גלות. ושוגג שמביא חטאת. ויש שוגג שנותן חומש. וזהו חטאת. חטא. יחטא. דברי ר"מ. ר"י אומר לכל עון ולכל חטאת אינו קם אבל קם הוא לשבועה. על פי שני עדים וגו'. אם מתקיים עדות בשנים למה פרט הכתוב בשלשה אלא להקיש שלשה לשנים מה שנים נמצא א' מהם קרוב או פסול עדותן בטלה אף שלשה. ומניין אפילו מאה ת"ל עדים (פי' דכתיב שני עדים או שלשה עדים והכי הוי ליה למכתב שני או שלשה עדים ועדים ראשונה מיותר): (טז) לענות בו סרה. עד שתסרה גופה של עדות (פי' שיאמרו עמנו הייתם): (יז) ועמדו שני האנשים. אלו עדים: אשר להם הריב. אלו בעלי דינים. ועמדו שצריך להעיד עדותן מעומד. האנשים ולא נשים: לפני ה'. יהיה דומה להם כאלו עומדין לפני ה': לפני הכהנים וגו'. וכי בע"ד ילך לפני כהנים אשר לא היו בימיו אלא יפתח בדורו כשמואל בדורו: (יח) ודרשו השפטים היטב. ג"ש לשבע חקירות: שקר ענה באחיו. ולא באחותו פי' אם העיד על בת כהן שזינתה שהיא בשריפה ובועל במיתה אחרת והעדים נעשו זוממין נדונין במיתה של בועל: והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו. שבמלקות ומיתה ודיני קנסות אם העידו על האדם שהרג את חבירו וחייבו מיתה או מלקות או קנס ועדים אחרו עמנו הייתם אף שעדים אחרים באו ואמרו שאמת הוא שנהרג רק לא בהוא היום וביום אחר הוא. אף עפ"כ יקויים בהם כאשר זמם שבשעה שדברו עליו לא היה חייב עדיין מיתה שלא באו עדים עדיין. וקנסות עדיין לא הי' חייב עד שיפסוק ב"ד על פי עדות כשר אבל בממון אינו חייב רק אם הוא שקר הדבר לגמרי אבל אם עדים אחרים באים ואומרים אמת שחייב ממון לחבירו אף ע"פ שהכחישו עדים ראשונים בעמנו הייתם. לא מקיים בהם כאשר זמם משום שלא הפסידו בזה שממון חייב אף בלא ב"ד ולכך כתיב והנה עד שקר העד שקר הוא לגמרי וקאי על ממון: שקר ענה באחיו. אף שהאמת היה המעשה רק שהוא אומר שקר עליו שרצה לחייבו מה שעדיין אינו מחויב שלא באו עדיין עדים כשרים ואינו מחוייב עדיין בב"ד: (יט) לו. ולא לזרעו: כאשר זמם. ולא כאשר עשה: ובערת הרע. צריך לבער הרעה מישראל: (כ) והנשארים ישמעו וגו'. מד' דברים שצריכים הכרזה ואין נהרגין עדים זוממין עד שיגמור הדין: ולא יספו לעשות עוד. אם באו עדים והזימום אפי' מאה כולם יהרגו ולכך אמר הכתוב עוד והוא לנטפל לעוברי עבירה ואף שבא השלישי והעיד לאחר שנגמרה ונחקרה עדותן של ראשונים בב"ד ואח"כ באו עדים והכחישו את הנטפל הוא נהרג: כדבר הרע. בין דיני ממונות ובין דיני נפשות: בקרבך. בב"ד דוקא שיעידו בב"ד ומכחישים דבריהם אז מחייבים אותם בהזמה אבל אם העידו שלא בב"ד והכחישום בהזמה אינן מחוייבין בהזמה: (כא) עין בעין וגו'. ממון:

כ (א) **כי** תצא למלחמה וגו'. סמך לראשי אברים לימוד שמחוסר ראשי אברים אינו יוצא למלחמה: כי תצא למלחמה. במלחמת הרשות הכתוב מדבר שבמלחמת חובה אפילו חתן יוצא מחדרו וכלה מחופתה: סוס ורכב. בזמן שישראל עושין רצונו של מקום אינן נחשבין אלא כסוס אחד כו': על איבך. כנגד אויביך ולא שבט יהודה על שבט אחר שישראל מרחמים זה על זה אבל גוים אינם מרחמים ע"כ הזהר כו': המעלך מארץ מצרים. הוא יענך בעת הזאת ג"כ: (ב) והיה כקרבכם אל המלחמה. הוא בשעת המלחמה: ונגש הכהן. זה משוח מלחמה: ודבר אל העם. בלשון הקודש נאמר כאן ודבר ונאמר משה ידבר והאלהים יעננו בקול זה קולו של משה אף כאן בלה"ק. ואף שכתוב ונגש הכהן קודם אף עפ"כ היה מאוחר כמאמר הגמרא פעמיים מדבר עמהם אחת בספר ואחת במלחמה. בספר. הוא שמשמעו דברי המלחמה וחוזרים. במלחמה מה הוא אומר אל ירך לבבכם וגו' וכה"א כקרבכם אל המלחמה וכה"א אתם קרבים היום למלחמה בשעת מלחמה משמע: (ג) ואמר אלהם שמע ישראל. אפי' לא קיימתם אלא ק"ש כו' אין אתם נמסרין בידם. על אויביכם. ולא שבט יהודה על שבט שמעון כו': אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו. אל ירך. קודם הליכת דרכם למלחמה. אל תיראו. הוא בשעה שהולכים למלחמה. ואל תחפזו. הוא בתחלת המלחמה. ואל תערצו. הוא באמצע המלחמה והוא כנגד ד' דברים שאומות העולם עושין מגיפין ומריעין וצווחין ורומסין. מגיפין הוא קודם הליכה ומריעין הוא בשעת הליכה וצווחין הוא בתחלת המלחמה ורומסין הוא באמצע המלחמה. אל ירך לבבכם. מפני צהלת הסוסים וצחצוח הרבות. אל תיראו. מפני הגפת תריסין ושפעת הקלגסין. ואל תחפזו. מקול הקרנות. ואל תערצו. מקול הצווחות: (ד) כי ה' אלהיכם וגו'. הם הולכין בנצחונו של בשר ודם ואתם הולכין בנצחונו של מקום: ההלך עמכם. זה הארון וכנגד ד' דברים שהם עושין אמרו כאן ג"כ ד' דברים כנגד אל ירך שהוא בשעה שהם עדיין בביתם כנגד זה אמר כי ה' אלהיכם. וכנגד אל תיראו שהוא בשעת הליכה כנגד זה אמר ההלך עמכם. וכנגד אל תחפזו שהוא בתחלת המלחמה כנגד זה אמר להלחם לכם. וכנגד אל תערצו שהוא באמצע המלחמה כנגד זה אמר להושיע אתכם: (ה) ודברו השטרים וגו'. יכול דברי עצמן כשה"א ויספו השטרים וגו' הרי דברי עצמן אמור הא מה אני מקיים ודברו השטרים שכהן מדבר והשוטר משמיע ומכאן ואילך שוטר מדבר ושוטר משמיע. ואמר אלהם. הכהן קודם המלחמה. שמע ישראל וגו' בנה לקח ירש וניתן לו במתנה מניין ת"ל האיש וגו'. בית אין לי אלא בית. בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות מניין ת"ל אשר בנה א"כ מה ת"ל בית לאפוקי בית שער אכסדרה ומרפסת: חדש. זה שאמר ר"י שבנה בית על מכונו (עיין רש"י שם במתניתין): חנכו. פרט לגזלן: **פן ימות וגו'**. אם אינו

שומע לכאן סוף שיחות במלחמה : (ו) ומי האיש אשר נטע כרם. אין לי אלא נטע. לקח וירש וניתן לו במתנה מניין ת"ל ומי האיש וגו' : כרם . מנין לרבות ה' אילני מאכל ואפילו משאר מינין ת"ל אשר וגו'. יכול שאני מרבה ד' אילני מאכל וה' מיני אילן סרק ת"ל כרם : חללו . פרט לנוזן : (ז) אשר ארש אשה וגו'. אחד המארס את הבתולה ואחד המארס את האלמנה. אשר. לרבות שומרת יבם וגם אם מת נ' במלחמה אפי' יחזרה אחין תורגים וכו' : ולא לקחה. פרט למחזיר גרושתו משנשאת ואלמנה לכה"ג וגרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת וכו' : (ח) מי האיש הירא ורך הלבב. ר"ע אומר כמשמעו שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. ריה"ג אומר זה המתירא מעבירות שבידו ולפיכך תלה עליו התורה : (ט) ופקדו שרי צבאות בראש העם. מלמד שמעמידין זקיפין לפניהם וזקיפין מאחוריהם וכשילין של ברזל בידם ורשות לקפח את שוקיו וכו' ת"ר אשר בנה אשר נטע אשר ארש למדה תורה ד"א שיבנה אדם בית ואח"כ יטע כרם ואח"כ ישא אשה וכן אמר שלמה הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך. אחר ובנית ביתך. הכן בחוץ זה בית. ועתדה וגו' זה כרם. אחר ובנית ביתך זו אשה : (י) כי תקרב אל עיר להלחם וגו'. במלחמת הרשות הכתוב מדבר : וקראת אליה לשלום. שגדול השלום : להלחם עליה . ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה מיתת תחלואים : (יא) והיה אם שלום וגו'. יכול אפילו מקצתה ת"ל ופתחה לך כולה : והיה כל העם הנמצא. לרבות כנענים שבתוכה : יהיו לך למס ועבדוך . ג' דברים צריכין שהשלים עמך . ועבדוך. ומס : (יב) ואם לא תשלים. בודאי תעשה עמך מלחמה : וצרת עליה. אף להרעיבה ולהצמיאה ולהמיתה כו' : (יג) ונתנה ה' אלהיך בידך . אם עשית את האמור בענין בודאי ה' אלהיך כו' : (יד) רק הנשים והטף . אף טף של זכרים : כל שללה . יכול יהיה השלל לשמים ת"ל תבז לך . יכול שלא יאכל ת"ל ואכלת . וכל אשר יהיה בעיר. זו מה שבבתים. כל שללה. זו מה שבחוצות : (טו) שלל איביך . זו מה שבשדה : (טז) רק מערי העמים האלה . זו בשעה שעמון אף שעדיין לא ירשו : אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה . הם ערים הקרובות וזה שאמר הכתוב אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה וזהו נחלה אחר שירש ערים הקרובות ועליהם אמר הכתוב לא תחיה כל נשמה. אבל לא מערי שנוים. זהו הקרובות וקודם ירושה מותר ג"כ להחיות נשים וטף ובקרובות קודם ירושה ממעט מאלה רק כו' והטעם שברחוקות מותר להחיות אף אחר ירושה משום שהתורה צ"ה להרוג כדי שלא ילמדו ממעשיהם כמש"ה למען אשר לא ילמדו וגו' אבל ברחוקות לא שייך הטעם לכך מותר : (יד) רק מערי העמים האלה וגו'. פרט אם עשו עמהם שלום מותר : (יז) כאשר צוך ה'. לרבות הגרגשי אף שהגרגשי פנה מעצמו הכתוב מיירי במקצת הגרגשי שנשארו שם : (יח) ככל תועבתם. פרט אם עשו תשובה מותר. ונגבעונים שהערימו אותם ואם לא הערימו היו נהרגים אף שעשו שלום משום שהשלום שעשו היה אחר שעמדו במרדם ביהושע היה שולח אגרות מי שישלים יבוא ויבלים ומי שרוצה להפנות יפנה ומי שרוצה לעשות מלחמה יעשה : (יט) כי תצור אל עיר. ולא כרך ולא כפר : ימים. שנים : רבים . שלשה. מכאן שלא היו צרין על עיר של נכרים פחות משלשה ימים קודם השבת. לתפשה. ולא להשביתה מניין שלא ימשוך ממנה אמת המים ת"ל לא תשחית וגו' : כי האדם עץ השדה. וכי אדם עץ השדה אלא אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תשחית ואם לאו וכרת. ולמה נמשלה תורה לעץ מה עץ קטן מדליק את הגדול אף ת"ח כן הוא. קטנים מחדדין את הגדולים. וכה"א ברזל בברזל יחד והיינו דאמר ר"ה ומתלמידי יותר מכולם ומה אש אינו דולק יחידי אף ת"ח כן (תענית ז' ע"א) וכה"א אשר יחדו נמתיק סוד : (כ) לא עץ מאכל. מניין לעץ מאכל ה"ל עץ א"כ מה ת"ל לא עץ מאכל להקדים אילן סרק לעץ מאכל יכול אף משולה בדמים (פי' שאילן סרק משולה בדמים יותר מאילן מאכל) ת"ל רק : עד רדתה. אפילו בשבת :

בא (כא) **כי** ימצא. ולא מצוי : חלל. ולא חנוק ולא מפרפר : באדמה. ולא טמון בגל : אשר ה' אלהיך נתן לך . לרבות בעבר הירדן : לרשתה. פרט לירושלים : נפל. ולא תלוי באילן. בשדה . ולא נמצא במים : לא נודע מי הכהו. פרט לשנודע לאחד בעולם : (ב) ויצאו זקניך מיוחדים שבזקניך זו סנהדרי גדולה : ויצאו. הן ולא שלוחן. זקניך שנים. ושפטיך שנים. ואין ב"ד שקול הרי חמשה. ראב"י אומר זקניך הן ע"א סנהדרין. ושפטיך. זה מלך וכ"ג : ומדדו אל הערים אשר סביבות החלל. שימדדו מהחלל לעיר ולא מעיר לחלל : (ג) והיה העיר הקרובה. ולא קרובות (פי' אם שני עיירות קרובות בשוה. אין מודדים להם). ראב"י אומר מביאין שתי עגלות : ולקחו זקני העיר ההוא. ולא זקני סנהדרין שבירושלים : עגלת בקר. ר"א עגלה בת שנתה ופרה בת שתים והכ"א עגלה בת שתים וכו' : עגלה בקר אשר לא עבד. עבד כתיב וקרינן עובד מה עבד דניחא ליה אף כו' אין לי אלא עבד. משך בעול מניין ת"ל אשר לא משכה בעל. ומה ת"ל אשר לא עבד אף דלא משכה : (ד) איתן זו קשה. וכה"א גוי איתן. איתן מושבך : אשר לא יעבד בו וגו'. אף לשעבר. דברי ר' יאשיה. ר"י אומר להבא דוקא : ולא יזרע. אין לי אלא זריעה. מנין לרבות הכל ת"ל אשר לא יעבד. א"כ למה נאמר זריעה. מה זריעה מיוחד שהיא בגופה של קרקע. אף כל כו'. יצא סורק שפתן ודומיהן : וערפו שם. נאמר כאן עריפה ונאמר בחטאת עוף ממול ערפו מה להלן מאחוריו : בנחל. אפילו אינו איתן כשר : זקני עיר. נמצא בתוך לעיר אשר אין בה ב"ד אין מודדין לה ומניין שמודדין והולכין לעיר שיש בה ב"ד ת"ל ולקחו זקני העיר וגו' : (ה) לשרתו ולברך בשם ה'. מה שירות שתוי יין אסור אף ב"כ וכו' או מה שירות בע"מ אסור מקים לאיר מה איר מותר. או מה איר אסור בהרלן מקים לשירות. מה שירות מותר וכו' : ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. מקיש ריבים לנגעים מה נגעים ביום אף וכו' ומקיש נגעים לריבים מה ריבים שלא בקרובים אף כו' יכול מה ריבים בג' אף כו' ת"ל או אל אחד מבניו הכהנים : ונגשו הכהנים. מלמד שכל המעשים נעשים דוקא בפני כהנים : (ו) ירחצו את ידיהם וגו'. על מקום עריפתה ירחצו וכו' : (ז) וענו ואמרו ידינו לא שפכה. וכי ס"ד שב"ד שופכי דמים הם אלא שלא פטרנוהו בלא מזונות : ועינינו לא ראו . שלא עזבנוהו בלא לויה : (ח) כפר לעמך ישראל. כהנים אומרו כפר. כפרה כתיב בה כקדשים : ועמו. נלמוד אקודם : וכל זקני וגו'. אפילו מאה : ונכפר להם הדם. רוח הקודש אומר זה : אשר פדית. ראויה כפרה זו שתכפר על יוצאי מצרים : כפר לעמך. אלו החיים. אשר פדית. אלו המתים. אשר פדית. ע"מ כן פדית שלא יהיו בהם שופכי דמים. ד"א ע"מ כן פדית באם נחטא לפניך הכפר לנו : (ט) ואתה וגו'. הוקשו כל שופכי דמים לע"ע מה עגלה מן הגולה אף וכו' יכול מה כאן בקופין אף כל וכו' ת"ל ואהבת לרעך כמוך : ואתה תבער. בא ללמד שאם אחר כל המעשים נמצא ההורג שהורגין אותו :

פרשת כי תצא

(י) **כי** תצא למלחמה. במלחמת הרשות הכתוב מדבר : על איביך. כנגד אויביך להכניע ולא לכבוש ולהרבות ארצות : ונתנו ה' אלהיך בידך. אם עשית כל האמור בענין סוף שה' אלהיך נותנו בידך : ושבית שביו. לרבות כנענים שבה [כי לשון שביו משמע מה שהלך השוביו מאתר] : (יא) וראית בשביה. בשעה שעוללין ובוזזין ולא לאחר זמן : אשת. אע"פ שהיא א"א : יפת תאר. לא דברה תורה אלא כנגד יצה"ר. אע"פ שהיא כעורה שנאמר וחשקת (כי הפסק הוא דבוק בלי סוף פסוק) : ולקחת לך לאשה. ולא לשפחה : לך לאשה. ולא לאביו ולא לבנו : (יב) והבאתה אל תוך ביתך. כאן בא להורות שכבודה בת מלך פנימה וכן מנשים באהל וגו' לכן אמר אל תוך ביתך ולא אל ביתך. שתשב באהל בביתך. כי כל הניוולים שעושה לה הוא כנגד יצרו אבל לא לבזותה בפני אחרים. וכן אמר אל מוציא שם רע ושנאה ושם לה עלילת דברים ונהפך לשון כי הוציא שם רע וגו' : והבאתה אל תוך ביתך. תיכף אחר בעילה ראשונה לא תוכל לעזוב אותה במקומה אלא תביא אותה לתוך ביתך : אל תוך ביתך. ולא לבית אחר : וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה. ר"א אומר תקוץ ר"ע אומר תגדל : (יג) והסירה את שמלת שביה מעליה. מלמד שמעביר ממנה בגדים נאים ומלבישה בבגדי אלמנות שהגויים בנותיהם היו מתקשטות במלחמה בשביל להזנות אחרים והיא התבולה במלחמה שהשונא ישים עיניו ולבו אל בגדים הנאים ויסור לבבו מכלי מות של מלחמה ולא ישמור עצמו. ולמדו רז"ל להעביר ממנה בגדים נאים ממלת שמלת המורה על בגד העליון שעשוי להתקשט. וכן לא ילבש גבר שמלת אשה. ותרגומו ולא יתקן גבר בתיקוני אתתא. ודייק כן ממלת שמלת שדרכה להתקשט בה וליהנות בתיקונה. וישבה בביתך. בבית שמשמש בו נתקל בה ונכנס נתקל בה ויוצא רואה בקלקולה ורואה בנוולה : ובכתה את אביה ואת אמה. ר"א אומר אביה ואמה ממש ר"ע אומר אין אביה ואמה ממש אלא ע"ג שנאמר אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו כי היו עובדים בשביל השפעתם. ובדצ"ס יש זכר ונקבה. דומם הוא נקבה. וצומח הוא זכר. ובעבור השפעת אכילתם עבדו את העצים הצומחים. וקראו אותם אבי מפני שהוא זכר. ומפני השפעת כספם וזהבם עבדו את האבן הדומם. וקראו אותה אמי ובעבור העבודה עצמה נקרא אב. ואחר שהולך בנימוסיה נקרא אם. כמו שאמר שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך : ירח ימים. סתם ירח הוא חודש. וכשאמר ירח ימים הוא חודש מלא שלשים יום : ואח"כ תבוא עליה. הא אם לא עשה את כל המעשים האלו ובא עליה ה"ז בעילת זנות. ואמר שלשה לשונות כפולים במלות שונות. תבא עליה. ובעלתה. והיתה לך לאשה. וכן נאמר וכתב לה ספר כריתות ושלחה מביתו ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר. אמר ושלחה ויצאה והלכה מזה למדו לכתוב בגופו של גט ר"י אומר ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין למהך להתנסבא לכל גבר די תיצבין. כי עשרה דברים יש בין איש לאשה. בשבע מלאכות שהאשה חייבת לעשות לבעלה. ושלשה דברים שחייב הבעל לאשתו שארה כסותה ועונתה וזהו אמרו ושלחה מביתו. הוא מאישות. ויצאה מביתו. שהיא פטורה מלעשות מלאכתו. והלכה והיתה לאיש אחר. שאין חייב לה עוד שארה וכסותה ועונתה והיקה לאיש אחר והוא יעשה לה שלש אלה וכן הוא גופו של גט ספר תרוכין. מאישות. וכמ"ש ושלחה מביתו וכתרגומו ותריך. וגט שבוקין. שנותן לה שטר שהיא פטורה מלעשות מלאכתו כמ"ש ויצאה מביתו נקיה ממלאכתו. ואגרת שבוקין למהך להתנסבא לכל גבר וכו' וכמ"ש והלכה והיתה לאיש אחר ואינו חייב לה עוד במזונותיה וכו' כי בכך אוסה למהך להתנסבא לכל גבר די תיצביין. וזה אמרו כאן תבוא אליה. הוא מעשה אישות. ובעלתה. שיהיה לה לבעל שהיא חייבת לעשות מלאכתו. ולקחת לך לאשה. שמחוייב בשארה וכסותה ועונתה. ואמר ובעלתה. כי אמר ר"א מימי לא קראתי לאשתי אשתי אלא ביתי. מפני שלקיחת אשה הוא לשני דברים לשם אישות ולשם גברת ועקרת הבית ולכן לא קרא אותה אשתי לבון מגונה אלא ביתי לכוונה השניה וזהו אומרו והיה ביום ההוא תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי והסירותי את שמות הבעלים מפיה כי עבודת ה' יתעלה הוא בעבור שני דברים האחת בעבור טובו וחסדו שנותן לחם לכל בשר. השני בעבור אהבתו כאהבת איש ואשה וכמשוש חתן על כלה לכן אמר תקראי אישי בעבור אהבתו תעבוד אותו ולא תקראי לי עוד בעלי בעבור השפעתו כי בעבור זה המעו אחרי הבעלים שאמרו שהם נותנים להם לחמם ומימם כו' : (יד) והיה אם לא חפצת בה. הכתוב מבשרך שאתה עתיד לשנאותה : ושלחתה. בגט : לנפשה. ולא לבית אלהיה. לנפשה. שאם היתה תולה ימתין עד שתבריא. ק"ו לבנות ישראל שהן קדושות וטהורות : ומכר לא תמכרנה. אין לי אלא שלא ימכרנה בכסף. מניין שלא יתננה במתנה ושלא יעשה בה סוכה ת"ל ומכר לא תמכרנה בכל מיני מכירות : לא תתעמר בה תחת אשר עניתה. אפילו עינוי יחידי : (טו) כי תהיין. כמי שיש בהם הויה יצאה שפחה שאין בה הויה : וילדו לו בנים. כמי שהולדות שלו. יצאה שפחה שאין הולדות שלו. נאמר כאן ג' פעמים אהובה ושנואה וב' פעמים שנואה לבד. אהובה ושנואה הראשון באפילו הן מרובות. כי ס"ד נשים אין לי אלא שתים מרובות מניין ת"ל וילדו לו בנים האהובה והשנואה וכתיב וילדו לשון רבים אפילו הן מרובות. אין לי אלא מקצתן אהובות ומקצתן שנואות ומקצתן יש שאינן אהובות ולא שנואות כולן אהובות ושנואות מניין כגון שיש עשר נשים חמש אהובות וחמש שנואות ת"ל האהובה והשנואה שנים. מנין אפילו אחת והיא אהובה ושניה שהיתה אהובה לו ואח"כ שנאה ת"ל אהובה ושנואה שלישית ונאמר עוד שנואה על אנוסה ומפותה. ונאמר עוד שנואה שהיא שנואה למקום ואיזה היא אלמנה לכ"ג

וגרושה

ונדושה וחלולה לכהן הדיוט: וילדו לו בנים. ולא בנות: והיה הבן. ולא טומטום ואנדרוגינוס: הבכור. ולא ספק כגון שנתערבו: והיה. עד שיהיה בן ובכור בשעת הויה ויש בהן לקולא ולחומרא. טומטום שנקרע ונמצא זכר אינו נוטל פי שנים. כיון שהיה בשעת הויה טומטום והוא לחומרא. ולקולא אם נתערב אח"כ ובשעת הויה היה נודע שהוא בכור נוטל פי שנים: לשניאה. הכתוב מבשרך שיהיה בן הבכור לשניאה: (טז) והיה ביום הנחילו. ביום אתה נופל בנחלות ואי אתה נופל בלילה: הנחילו את בניו. שהוא יכול להוריש בן בין בניו ליתן לו את כל נחלתו. אבל הבכור לא יוכל לבכר וגו': את אשר יהיה לו. ואצל הבכור נאמר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו שהפשוט נוטל בראוי כבמוחזק. לכן נאמר אשר יהיה לו לשון עתיד. והבכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק. לכן נאמר בכל אשר ימצא לו בשעת ירושה לבד: לא יוכל לבכר. ולא נאמר לא יבכר אפילו עבר וביכר אין מעשיו כלום: על פני בן השנואה. אפילו יצא הפרצוף של הבכור לא יוכל לבכר שנאמר על פני: (יז) יכיר. יכירנו לאחרים. נאמן איש לומר בני זה בכורי הוא: לתת לו. שאין הבכור נוטל פי שנים בשבח שהשביחו נכסים לאחר מיתת אביהן שנאמר לתת. מתנה קריא רחמנא מה מתנה עד דמטי לידיה דאב אף חלק בכורה עד דמטי לידיה דאב: כי הוא ראשית אונו. את שלבו דוה עליו. יצא המפלת סנדל או שפיר מרוקם או שליא והיוצא מחותך: ראשית אנו. ולא אונה כגון בכור לאמו: לו משפט הבכורה. לאיש משפט הבכורה ולא לאשה. לתת לו. ולא ליבם פי שנים. ומשפט הבכורה שאפילו בת נוטלת חלק הבכורה של אב כמו בנות צלפחד שנאמר משפט הבכורה ולהלן נאמר להקת משפט. רק שאין בבנות דין בכורה וכל הבנות נוטלות בשוה: (יח) כי יהיה לאיש בן. בן ולא איש. בן ולא בת. כי יהיה. משעת הויה ולא טומטום שנקרע שאין נידון בבן סורר ומורה. סורר. בתורה שבכתב ומורה בתורה שבע"פ. ועוד נאמר סורר ומורה. סורר בתורה. ומורה במצות: איננו שמע בקול אביו ובקול אמו. יכול אפי' אמר לו אביו להדליק את הנר בשבת ולא שמע לו ולא הדליק ת"ל להלן איננו שמע. מה איננו שמע האמור להלן זולל וסובא. אף האמור כאן זולל וסובא: בקול אביו ובקול אמו. עד שיגנוב משל אביו ומשל אמו: ויסרו אתו. במכות: ולא ישמע אליהם. מלמד שמלקין אותו בפני שלשה. ודוקא אם חזר וקלקל אחר ההתראה: (יט) ותפשו בו. ולא גידמין: אביו ואמו. ואם רצו אביו ואמו למחול לו הוא מחול. ואם אביו רוצה. ואמו אינה רוצה. או אמו רוצה ואביו אינו רוצה. הוא פטור: והוציאו. ולא חגרין: (כ) ואמרו. ולא אלמין כי מצינו במוציא שם רע נאמר והוציאו ואחר כך נאמר ואמר אבי הנערה וכאן נאמר ואמרו שיהיו שניהם שוין שלא יהיו אלמים: זה. ולא סומין: איננו שמע בקלנו. ולא חרשין: ואמרו. שיהיו שניהם שוין בקול. לפי שנאמר בקלנו חסר יו"ד משמע קול אחד של רבים ואלו נאמר בקלינו היה משמע קולות שונות של רבים ונאמר בכל אחד לשון רבים שיהיו פניהם שלמין: אל זקני עירו. זו סנהדרין. ואל שער מקומו. במעמד שער מקומו. וכן נאמר ונגשו הכהנים בני לוי וגו' וענו ואמרו וגו'. וזאת אמרו הזקנים ולמה היה הגשת הכהנים כדי שיאמרו הזקנים במעמד הכהנים: בננו זה. שלקה בפניכם ואם מת אחד מהם אשר לקה בפניהם פטור: סורר ומורה. הוא כמ"ש ונהמת באחריתך וגו' איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי ולא שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. כי לשון מוסר הוא להוסר בהבלי המוסר לבלתי לכת אחרי שרירות לבו הרע. ותוכחת הוא בדברים להוכיח עמו. ואיך שנאתי מוסר הוא זולל וסובא. ולא שמעתי בקול מורי וגו' לא שמעתי בקול מורי הוא מורה. ולמלמדי לא הטיתי אזני הוא סורר. ותוכחת נאץ לבי הוא איננו שמע בקלנו. כי נאץ ביאורו לשון מיאוס ושיקוץ שנפשו קצה בהם לכן אמר נאץ לבי. כמעט הייתי בכל רע ע"ד שאחז"ל מפני שאכל תרטימר בשר הוא נידון כעבירה המורה כמגדף וכיוצא בו. שבהם נאמר ובערת הרע מקרבך ואצלו נאמר ג"כ ובערת הרע וז"א כמעט בעבור דבר מועט הוא שוה ככל רע. בתוך קהל ועדה כמ"ש אל זקני עירו ואל שער מקמו. עדה הוא סנהדרין שנאמר ושפטו העדה והצילו העדה. קהל הוא שער מקומו: (כא) ורגמהו כל אנשי עירו באבנים ומת. כל מקום שנאמר באבנים נאמר אצלו ומת כמ"ש באבנים יכול באבנים מרובות ת"ל אבן יכול באבן אחת ת"ל באבנים אמור מעתה לא מת בראשונה ימות בשניה ולכן נאמר אצל באבנים ומת שירגום אותו באבנים עד שימות ולא יותר: ורגמהו. ולא כסותו: ובערת הרע מקרבך. הוא טעם על מיתתו כי טומאתו מתפשט בכל אנשי עירו ויבערו הרע מקרבם. ואצל אשת איש בעולת בעל נאמר ובערת הרע מישראל ולא נאמר מקרבך לפי שעון בעולת בעל המתפשט בכל ישראל: וכל ישראל ישמעו ויראו. ד' צריכים הכרזה ואצל כלם נאמר ישמעו ויראו. בזקן ממרא. ומסית. ועדים זוממין. ובן סורר ומורה: (כב) וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת. הוא מצות עשה להמית את האיש אשר יהיה בו משפט מות. ונאמר באיש מכאן הוא לימוד לכל המצות שהקטן פטור. ואמר חטא משפט מות. חטא הוא שוגג ואיך יהיה משפט מות. וגם היה לומר וכי יעשה איש ואמר וכי יהיה באיש. וביאורו הוא אם נעשה לו ממשפט מות חטא והוא שוגג כגון שעשה תשובה כאשר מוציאין אותו למיתה והוא צועק שמתחרט על העבר ולא יעשה עוד ועושה תשובה מיראה ונעשו לו זדונות כשגגות. אמרה תורה מכל מקום והומת כמ"ש רז"ל (מכות י"ג ב') רע"א חייבי כריתות ישנן בכלל מלקות ארבעים שאם עשה תשובה ב"ד של מעלה מוחלין להם. חייבי מיתות ב"ד אינן בכלל מלקות ארבעים שאם עשה תשובה אין ב"ד של מטה מוחלין להם ולכן כתיב וכי יהיה באיש ולא אמר וכי יעשה איש יר"ל שיהיה בו רק קצת מחטאו אשר עשה שנעשה מזדונו שוגג: באיש והומת. שאין שנים מומתין ביום אחד: ותלית אתו. ולא אותה: אתו. ולא כסותו. אתו. ולא שנים ביום א'. אתו. על אותה עבירה נתלה ולא על עבירה אחרת: על עץ. תלוש ומשוקע בקרקע ולא מחובר. והומת ותלית. לא כדרך שהגוים עושין תולין ואח"כ ממיתין אלא והומת ותלית: (כג) לא תלין. הוא ל"ת: כי קבור תקברנו ביום ההוא. מ"ע. קבור תקברנו. לרבות כל המתים לקבורה: ביום ההוא. יכול אפי' לכבודו ת"ל על העץ מה שאינו לכבוד: כי קללת אלהים תלוי. אלהים הוא להפליג הדבר כמו הררי אל שלהבת יה וכן כאן פירושו בזיון גדול מופלג מאד והוא בזיון התליה כי קללה הוא לשון בזיון בכל מקום: ולא תטמא את אדמתך. הוא בהמ"ק ששם מזבח האדמה ולכן נאמר אדמתך שמשם נברא אדם הראשון ממקום המזבח: אשר ה' אלהיך נתן לך. זה כלל הארץ: נחלה. זו ירושלים:

פרשת כי תבא

כו (א) והיה כי תבא. והיה מיד שתבוא אתה חייב במצות בכורים: נתן לך. אבל לא הנוטע לתוך שלו והבריך לתוך של רבים או הנוטע כו'. וירשתה וישבת. נאמר כאן ובפ' מלך ופליגי בה שני תנאי דבי ר' ישמעאל חד אמר כל ביאה אינה אלא בירושה וישיבה ואינו חייב אלא בארץ. וחד אמר שהם שני כתובים הבאים כאחד ואין מלמדין: וישבת בה. שמצוה לישב בה: (ב) ולקחת מראשית. ולהלן נאמר ועתה הנה הבאתי את ראשית. ולא נאמר מראשית. לפי שאמרו שבכורים אין להם שיעור. ובתוספתא אמרו ששיעור בכורים אחד מששים. והוא מפני שהדין של בכורים אדם יורד לתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה וכו' קושרו בגמי ואומר הרי אלו בכורים. ור"ש אומר שלשה מדות בבכורים. בכורים ותוספת בכורים וכו'. בכורים עצמן אין להם שיעור. כי ראשונה שביכרה קושרו בגמי ותוספת בכורים כיון שרואה שביכר עוד קושרו עוד ושיעורן עד אחד מששים מפירותיו וז"א מראשית קאי על בכורים עצמן ולא כל ראשית. ועתה הנה הבאתי את ראשית הוא כל הראשית והוא תוספת הבכורים. ורז"ל אמרו מראשית ולא כל ראשית. ועדיין איני יודע איזה חייב ולמדו ג"ש ארץ ארץ. נאמר כאן מארצך. ולהלן אומר ארץ חטה וגו': פרי האדמה. פרי אתה מביא ולא יין ושמן. דרכן והביא מניין שכשר. ת"ל אשר תביא (פי' שאמר פרי משמע דווקא פרי ולא יין. ואח"כ אמר אשר תביא משמע מה שתביא): מארצך ולא כל ארץ פרט שבגג ושבספינה ושבעציץ ושבחורבה. ארצך. כל זמן שמצויין בארץ. פרט לאחר חנוכה שאינו מביא. יכול יהא קורא עד החנוכה. ת"ל ושמחת עד זמן שמחה עד החג מביא וקורא וכו': נתן לך. ולא אריסין וחכירות וסקריקון וגזלן: ושמת בטנא. שטעונין כלי: והלכת אל המקום וגו'. זה שילה ובית עולמים: אל המקום אשר יבחר. מלמד שחייב באחריותן עד שיביא לבהמ"ק. שנאמר ראשית בכורי וגו' תביא בית ה' אלהיך: (ג) ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם. וכי תעלה על דעתך וכו': כי באתי אל הארץ. שאינך כפוי טובה. אשר נשבע ה' לאבתינו. פרט לגרים: לתת לנו. פרט לעבדים: (ד) ולקח הכהן הטנא מידך. שהטנא ניתן לכהן: מידך. הגוזלות שבידם לכהנים: והניחו. רבי יהודה אומר והנחהו זו תנופה. אתה אומר זו תנופה או אינו אלא הנחה ממש. כשהוא אומר והניחו הרי הנחה. הא מה אני מקיים והנחתו זו תנופה (ובעלי תוספות הביאו סוכה מ"ז ע"ב) שבספרי אמרו שצריכים שתי תנופות. והרבו לפלפל בזה והוא דחוק מאד ודחקו שם הרבה אבל ע"ס הוא שצ"ל בספרי שתי הנחות ובגמ' צ"ל ר"י אמר והניחו זו תנופה וכו' כשהוא אומר והנחתו וכו' והספרי סבר שצריך שתי הנחות. וכראב"י שתנופה ילמד מידך. ושני פעמים כתיב הנחה. ראשונה כתיב והניחו ואח"כ כתיב והנחתו נאמר הנחות. ובספרי שלנו כתיב הנפה וצ"ל הנחה. וגמרא שלנו סבר שקריאה אינו מעכב אבל הנחה מעכב. כי שתי פעמים כתיב הנחה לעכב: לפני מזבח ה' אלהיך. מכאן שאם אין מזבח אין בכורים: (ה) וענית. ולהלן הוא אומר וענו הלוים מה להלן בלה"ק אף כאן בלה"ק: וענית ואמרת. עניה ע"י אחרים מכאן מי שאין יודע לקרות מקרין אותו: ארמי אבד אבי. מעלין עליו כאלו איבד: וירד מצרימה. ע"פ הדיבור: ויגר שם. מלמד שלא ירד להשתקע אלא לגור יכול באוכלוסין הרבה ת"ל במתי מעט: (ט) ויבאנו אל המקום הזה. זה בהמ"ק או אינו אלא הארץ. כשהוא אומר ויתן לנו את הארץ הרי ארץ אמור. והקדים בהמ"ק מלמד שלא זכו לארץ אלא בשביל בהמ"ק: ארץ זבת חלב ודבש. מכאן אמר ר"י הגלילי פרט לעבר הירדן. וכן הוא אמר למעלה אשר ה' אלהיך נתן לך פרט לעבר הירדן שבאו מעצמם: (י) ועתה. מיד: הנה. בשמחה: אשר נתתה לי. פרט לאפוטרופוס ושליח ואשה ועבד וכו': והנחתו. זו הנחה ממש. והיא מעכבת כדלעיל: והשתחוית. זה כלל כל היוצא מבהמ"ק צריך השתחויה: (יא) ושמחת וגו'. כמ"ש שמחני ושמחתי בו. ושמחה זה שלמים נאמר כאן ושמחת ונאמר להלן וזבחת שלמים וגו' מה להלן זבחי שלמים אף כאן וכו': בכל הטוב. זה שירה שנא' מטיב נגן מלמד שטעונין קרבן ושירה וכו': לך וגו' ולביתך. מלמד שמביא אדם בכורים מנכסי אשתו לפי שבכל מקום קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי וכאן רבתה תורה ולביתך: אתה והלוי וגו'. חביב חביב קודם: אשר בקרבך. זה גר תושב שנאמר עמך ישב בקרבך כי הוא אינו גר אבל הוא יושב בקרבך:

פרשת נצבים

כט (ט) אתם נצבים. הוא כנגד נפש ורוח: היום כלכם. הוא נגד ב' צלמין: לפני ה' אלהיכם. כנגד ג' חלקי הנשמה. נשמה חיה יחידה: ראשיכם. כי הם חמשה מנהיגי ישראל. כמו שביארתי בישעיה: (י) טפכם נשיכם וגו'. הם חמשה הסרים למשמעתם של החמשה מנהיגים: (יא) לעברך וגו' ובאלתו. כמו בסוטה היה שבועה ואלה. כמ"ש והשביע הכהן בשבועת האלה. כן היה עם ישראל כריתת ברית. ואלה היא התוכחה: כרת עמך היום. בכל יום ויום: (יד) כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום ואת אשר איננו פה עמנו היום. ולא נאמר איננו עמד אבל אשר איננו פה מפני שהיו שם כל הנשמות אבל לא נראו עומדים: (טז) ותראו את שקוציהם ואת גלליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמהם. שקוציהם הוא שקוץ בני עמון. גלליהם הוא ע"ג של מואב והוא בעל פעור. עץ ואבן הוא ע"ג של עשו

דשמיא. כסף וזהב. הוא ע"ג של סיחון ועוג: אשר עמהם. כמ"ש (חבקוק ב') הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו. וביאורו ע"ד ק"ו מן הנה האלילים של כסף וזהב אשר הוא חשוב בביתו. ורואה בכל עת שכל רוח אין בקרבו והוא נחשב בעיניו לאלוה כ"ש של עץ ושל אבן דומם. וכן אמר כאן כסף וזהב אשר עמהם בביתם בכל עת: (יח) פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה. השרש שילמח ממש פירות רעות: ראש ולענה. כמ"ש רז"ל משל מיכה שעבר עם ישראל בים והלא היה כמה מאות שנה אחריהם. אלא השורש שלמח ונמנה ההיא מיכה שעבד הפסל. הוא שעבר עמהם וכמו שנסתלק השכינה בעת שרצה יעקב את לברכם שעתיד לפרות ממנו ירבעם בן נבט וכן אמרו (סנהדרין דף פ"ב ע"ב) הוא זמרי בן סלוא הוא שלומיאל בן צורישדי הוא שאול בן הכנענית. וא"ו שזמרי יהיה נשמה אחת עם שלומיאל הצדיק נשיא ישראל והוא ע"ד נגאי לו ולמשפחתו ולשבטו. והיה החטא פורח מן השורש מן שאול בן הכנענית. וזהו שרש פרה ראש ולענה: (יח) והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלך. ביאורו משום שרז"ל אמרו (סוף מגלה) בתוכחות שבמשנה תורה אין רשאי להפסיק. מפני שבלשון רבים נאמר ובתוכחה השניה רשאי להפסיק מפני שבלשון יחיד נאמרה. פי' שבלשון רבים נאמרה וקאי על כל יחיד ויחיד. והשניה בלשון יחיד נאמרה והוא על כלל ישראל כאחד. וזהו אומרו והיה בשמעו את דברי האלה הזאת השניה. הנאמרה בלשון יחיד על כלל ישראל. והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי הלא אני יחיד ולא נאמר רק על כלל ישראל. לכן נאמר והבדילו ה' לרעה כיון שפירש עצמו מכלל ישראל: למען ספות הרוה את הצמאה. פי' הרמב"ן ז"ל כי יש דברים אשר האדם חושב זר בעיניו והוא רוה ממנה ואינו תאב אחריהם כמו משכב זכור ודומיהם. וכאשר ילך אדם אחרי שרירות לבו הרע אז יצמא ג"כ אל הדברים אשר היה רוה מהם ויספה הצמא על עון לצמאת אחריהם ג"כ: (יט) לא יאבה ה' סלח לו. ואין מספיקין בידו לעשות תשובה: כי אז יעשן וגו'. חשב כאן חמשה אף וקנאה כו'. והם כנגד חמשה חומשי תורה: יעשן אף ה' וקנאתו. הוא כנגד ספר בראשית וכנגד דור המבול והפלגה. ומחה ה' את שמו מתחת וגו' כנגד ספר שמות. ששם נאמר וביום פקדי ופקדתי וכן נאמר בפ' שמות כי אל קנא הוא: (כ) ככל אלות הברית הכתובה בספר התורה הזה. הם האלות שנאמרים בספר ויקרא. והבדילו לרעה הוא כנגד ספר במדבר שהבדיל קרח ואל עדתו לרעה וכמ"ש בב"ר ויבדל אלהים בין האור ובין החשך זה ספר במדבר שהבדיל וכו': הכתובה בספר הזה. הוא דברים ספר מ"ת: (כא) וראו את מכות הארץ ההיא ואת תחלואיה. כבר ביארנו שמכה שהיא באבר מיוחד יסורים גדולים לאדם. ותולי הוא חמימות הגוף בלי יסורין אבל מתפשט בכל הגוף וכן מכות הארץ הם פרטי קללות בדשן ויירקון במקומות יחידות. ותחלואי ארץ הוא בכלל הארץ שלא תוסיף תת כחה בעבור תליבותה ותחלואיה: (כב) גפרית ומלח וגו'. נאמר בה חמש קללות כנגד חמשה חומשי תורה: (כג) על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת. הוא כנגד וראו את מכות הארץ: מה חרי האף הגדול. הוא נגד ואת תחלואיה כי חמת מלך מלאכי מות. מלך חמתו גורם שעבדיו הורגים וממיתים אבל בהקב"ה נאמר תשלח חרבך יאכלמו כקש. שחרון עצמו הוא השליח הפוגע באויביו. לכן נאמר מה חרי וגו': (כה) וילכו ויעבדו וגו' וישתחוו וגו' אשר לא ידעום ולא חלק להם. חשב חמשה דברים כי שתי דברות הראשונות כולל כל התורה. ובהם נאמרו חמשה מצות. אנכי ה'. לא יהיה לך. בו ד' מצות. לא יהיה לך. לא תעשה לך פסל. לא תשתחוה להם. ולא תעבדם. וכנגד זה אמר חמשה קללות: (כח) הנסתרות לה' אלהינו. ארז"ל עד שעברו את הירדן לא נענשו על הנסתרות:

פרשת האזינו

לב (א) **האזינו** השמים וגו'. יש להעיר הרבה. א' אצל השמים אמר האזינו ואצל ארץ ותשמע. ב' בשמים אמר לשון רבים ובארץ אמר לשון יחיד. ג' בשמים אמר לשון צווי ובארץ לשון נסתר. ד' אצל שמים אמר ב' תיבות ואצל ארץ ד' תיבות. ה' אצל ארץ הזכיר פי. ו' ההבדל של דיבור ואמירה. ז' אצל הדיבור אמר לשון יחיד ואדברה ואצל אמירה לשון רבים אמרי. ח' אצל שמים אמר י"ז אותיות ואצל הארץ אמר כ"ו אותיות. ט' מדוע אמר ואדברה בה' אחרונה. י' מדוע ישעיה אמר שמעו שמים וגו'. ודע כי הזמנת העדות נצרכים ב' פעמים א' בראשונה בשעת יעודן והתראתן. ב' בשעת העמדה בדין. משה רע"ה יחד את העדות טרם כניסתן לארץ. וישעיה קרא אל העדות בשעת העמדתן בדין. והם אמרו נעשה ונשמע כי נגד המצות המיוחדים לגוף אמרו נעשה. ונגד התורה הלימודית המיוחד להנשמה והשכל אמרו נשמע. לכן מרע"ה הזהירם תחלה על התלמוד המביא לידי מעשה ואמר האזינו השמים תחלה. וכוונתו על התורה מן השמים שילמדו לעשותה והזכיר ההאזנה שהוא לשון הבנה בדיוק רב. וישעיה קרא את העדות בשעת העמדתן בדין להביאן במשפט על כל נעלם ועל שעברו חוק המצות הפרו ברית אלהיהם והוא עיקר תוכחה על שעברו על מצות ה' והזכיר ההאזנה אצל ארץ שיתבוננו היטב כמ"ש בהפטרה בשלחה תריבנה על כל מצוה ומצוה שעברו. ואמר משה האזינו לשון רבים אצל שמים לפי שבעה רקיעין הן. אבל הארץ אעפ"י שהיא כוללת ז' ארצות אעפ"כ היא יחידה ונקראת בת שבע. והזכיר דיבור אצל שמים. כי כוונתו במלת שמים על תורה שבכתב שידוע ובה בחינת קול ודיבור. אבל הארץ רומז על תורה שבע"פ לכן אמר אמרי פי. ולכן בכל התורה נאמר וידבר. ולא תמצא בכל הנביאים וידבר רק פעם א' ביהושע אצל ערי המקלט (שם כ' א') שהם הוא פרשה מהתורה. ואמר פה אצל הארץ לפי שהיא כלי משא"כ בשמים. ואצל השמים הזכיר ג' תיבות ואצל הארץ ד' לרמוז על ב"י יתן של תפילין וב"י של יד. ולכן בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה. ומה שאמר אצל שמים ואדברה לשון יחיד. לפי שבתורה שבכתב נכלל הרבה פרטים והדקדוקים ... בפסוק א' אבל בתורה שבע"פ נפרשו כל פרט ופרט בפ"ע במשנתא מיוחדת ומה שאמר ואדברה בתוספת ה' כלל בזה בשינה הארץ נ"ג בסוף ה' אחרונה. ומכללת נ"ב בדיבור שהוא

הפה. ונמצא כשנתחבר ה' של ואדברה לארץ אז אצל שניהם לכל אחד י"ז אותיות. כי הארץ צריך לכללה בשמים טק' בדבירה ולכן אמר אל השמים בלשון צווי האזינו. כי להם מיוחד הדיבור נפ"ע והשמים הם שבעה. והארץ היא יחידה. אף שהיא כוללת ונקראת בת שבע ומקבלת מן השמים. והלא הפסוק הראשון הכל באות ה' "האזינו השמים ואדברה" הוא נגד ה' חלקי תורה שבכתב. וחצי השני מתחלת בוא"ו ותשמע הארץ וגו'. נגד תורה שבע"פ שנכללת בוא"ו והן ו' סדרי משנה: (ב) יערף כמטר וגו'. חשב כאן ג' מיני מטר. והם מטר שעירים ורביבים. כי הגשמים הם ג' מינים א' העשבים המזריעים זרע צריכין רביבים והם הגשמים היותר גדולים ורבים. ב' הם דשאים שאינם מזריעין זרע וגדלים על כל מים וגשמים דקים שהם כשעירים. ועיקר צריכין לטל כי ארץ ישראל מגדלת פירות בימות החמה שאין זמן גשמים שם וגדלים מטל השמים. ומטר הוא בשפיכותא להשקות כל חי אדם ובהמה ובורות ליכנס בהם מים על כל השנה. ולפי שע"י המטר אדם ובהמה תושיע ה' הזכירו בראשונה. ואמר ד' לשונות יערף תזל וגו' נגד ד' רוחות העולם: יערף כמטר. הוא הבא מרוח מערבית מערפו של עולם. תזל כטל. הוא הבא מרוח צפונית שהיא מזלת את הזהב. כשעירם. הוא הבא מרוח מזרחית המשעיר את כל העולם. וכרביבים עלי עשב. זה רוח דרומית המגדל כל מיני צמחים כמ"ש (במס' בבא בתרא דף כה ע"א וב') ושם ד' רוחות בלשון רז"ל מערב אוריה. צפון אסתנא. מזרח שדיא. דרום שותא. ובערוך העתיק בשמות. וד' רוחות חשב כאן ובפסוק ראשון הזכיר שמים וארץ ובזה הזכיר כל הקצוות. ודע שכל הברואים כלולים בג' אלו. שמים וארץ וים כמ"ש עשה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם. והם חב"ד כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו וכן כאן בפסוק ראשון כלל שמים וארץ בהם חו"ב. ובפסוק שני טל ומטר המחבר שמים וארץ כי בדעת מחבר שמים וארץ. והוא שתהומות נבקעו להוציא מים התחתונים ושחקים ירעפו טל. וא"כ טל ומטר מחברים שמים וארץ. ומטר כולל ג' מיני מטר וטל כולל א'. וכן דעת כולל ג"ר והוא א' וכן ד' רוחות הם המחברים שמים וארץ לכן הן ו"ק ונכללין בד' אותיות השם וכן חשב כאן ד' לשונות של דיבור הכוללים ו'. דיבור. אמרי. לקחי. אמרתי: ובאמירה כולל ג' כמו כשעירים כרביבים. והן תורה שבכתב. ושבע"פ. ומצות. וכן טעמי מצות. וסודותיה. ורמזים. לקחי. הוא תורה שבכתב כמ"ש משה קבל תורה מסיני. אמרתי. הוא תורה שבע"פ. אל אחד אמרן משה אל פה. אמרי. הם המצות שנאמר בכל מצוה לאמר. ולכן נאמר ותשמע הארץ אמרי פי כי רוב מצוה נוהגות בארץ. ודיבור הוא המשך המאמר בטעמי המצות ורמזיה וסודותיה: (ג) כי שם ה' אקרא וגו' דרשו רז"ל מכאן שעונים ב' ש' כ' מ' ל' ו' ומכאן שעונין אמן. ומכאן שמזמנים בשלשה. כי שם ה' אקרא. בתורה שכולה שמותיו של הקב"ה. הבו גדל לאלהינו. בתפלה שמספרים גדולתו. ובתי מדרשות ובתי כנסיות כל אחד כלול משניהם (בבהמ"ד עוסקין בתורה שבכתב ושבע"פ ובבהכ"נ קורין ק"ש ותפלה) וזהו כי שם ה' אקרא. תורה שבכתב. הבו גדל לאלהינו. תורה שבע"פ שמגדלין שמו יתברך שדורשין על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות. כי שם ה' אקרא. ק"ש שקורין שמע ישראל. הבו גדל לאלהינו. זה תפלה כדלעיל: (ד) הצור תמים וגו'. חשב כאן שלשה דברים ותמורתן. כמ"ש (נדה ט"ז ע"ב) שואלין טפה זו מה תהא עליה חכם או טפש גבור או חלש. עשיר או עני. וכמ"ש אל יתהלל חכם בחכמתו גבור בגבורתו עשיר בעשרו וגו'. וכן בנפש וגוף וקנין. חכמה בנפש. גבורה בגוף. עושר בקנין. וג"ד שהם עש"ן שהעולם מתנהג בהם. חכמה בנפש. עשירות בשנה. ברך עלינו ה' אלהינו את השנה הזאת. גבורה בעולם. יש ארץ מגדלת גבורים. ועוד ג' זמנים. קודם בריאתו. ובחיים היותו. ואחרי מותו. וזה הצור תמים פעלו קודם בריאתו לא יחסר כל בו והאלהים ברא את האדם ישר וכו' כי כל דרכיו הכוללים בידיעתו הם משפט (משפטי ה' צדקו יחדו עם הבחירה) אל אמונה בחיים חיותו כמ"ש ונאמן אתה להחיות מתים בכל לילה: ואין עול. בהנהגתו צדיקים ורע להם ורשעים וטוב להם: צדיק וישר הוא. אחר מות האדם הכל מצדיקים עליהם את דינו ואומרים שהוא ישר מתנהג עמהם בריבוי לבנים מבורר הדין. וכן בג' מתנות חכמה וגבורה ועשירות. החכמה הוא הצור תמים פעלו. שברא החכמים והסכלים כיתרון האור מן החשך. ואלמלא החשך לא היה ניכר האור וכמארז"ל במדרש התורה: כי כל דרכיו משפט. שומר אתה לעולם שיהיה העולם שקול. אל אמונה ואין עול. ברא עשירים ועניים שיהיו גומלין זה לזה כנאמר בצדקה תכונני. צדיק וישר הוא. שברא גבורים וחלשים ועוד צדיק הוא מפי הבריות. וישר הוא להצדיקו: (ה) שחת לו. שחת לעצמו: לא בניו. בעשו עצמן כאלו אינם בניו. כמ"ש ונרגן מפריד אלוף. ואוי להם כי נדדו ממני וכי עשו להם מומם ושתים רעות עשו. שסלקו את השכינה מתוכם וזהו שחת לו. שנית שקבלו בנפשם הרע הגמור וזהו מומם. שהמדות רעות מומים בנפש. ומפני שיש ג' כללי עבירות. ג"ע. ע"ג. וש"ד. וכנ"ע ג' כרמים. השחתת זרע. בעל כותית. ערוה. שחת לו. זו השחתת זרעו. לא בניו. זה בעל כותית שהולד הולך אחר הפגום. מומם. זה ערוה שהולד משנה ממזר מום זר: דור עקש. ע"ג (כמ"ש עקש לב) והוא במחשבה ובע"ג נאמר למען תפוש את בית ישראל בלבם: ופתלתל. זה עון ש"ד כמ"ש והם לדמם יארבו בערמימות כפולות ומפולפלות כמו שחושב בפרשת הריא ולפי שאחז"ל (יומא ל"ט ע"א) אדם מטמא א"ע מעט מטמאין אותו הרבה. בעה"ז מטמאין אותו בעה"ב. מלמטה מטמאין אותו מלמעלה. וזהו שחת פי' אם שחת מעט. משחיתין אותו הרבה. וזהו שחת לו. ר"ל כולו. לא בניו. פי' כיון שעשו עצמם לא בניו בעה"ז. מומם. פי' מום זה קבוע להם לעה"ב כמ"ש ביחזקאל יען אשר יפרתו וגו' ולא הגישו אלי לכהן ונשאו את כלמתם: דור עקש ופתלתל. אדם מעקש א"ע מלמטה. מעקלין אותו מלמעלה. וכן ג' קדושות. אדם מקדש א"ע מעט מקדשין אותו הרבה. בעה"ז מקדשין אותו בעה"ב. מלמטה מקדשין אותו מלמעלה. ודע שג' ראשי העבירות. ע"ג ג"ע וש"ד. הם ג' דברים שעשום

עשו

שומר עליהם צל כתורה ועל העבודה ועל ג"ח. והם ג' שלימות. בינו לבין נפשו. הוא תורה כמ"ש (פסחים ס"ח ע"ב) מעיקרא כי עביד איניש אדעתא דנפשי' קא עביד. ועבודה הוא בינו לבין המקום. וג"ח הוא בינו לבין הבריות. וכן בשומשה ג"ש. הוא בינו לבין נפשו. שנא' שאף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה. ע"ג. בינו לבין המקום. ש"ד. בינו לבין חבירו. וכן בקדושה (ב"ק ל' ע"א) הרוצה למהוי חסידא יקיים מילי דאבות שהוא מדות טובות שלימות נפשו. ואמרי לה מילי דברכות הוא בינו לבין קונו. ואמרי לה מילי דנזיקין הוא בינו לבין חבירו. וז"ש כאן שחת לו הוא העבירות שבינו לנפשו. לא בניו. אלו שבינו לבין המקום. דור עקש. שנתעקש עם הבריות: (ו) הלה' תגמלו זאת. במעשה ובדבור ובמחשבה. במעשה אמר תגמלו זאת כמ"ש גמול ידיו יעשה לו: עם נבל. בדבור כמ"ש כי נבל נבלה ידבר: ולא חכם. במחשבה. כמ"ש לב אדם יחשב דרכו. ואומר ובלב כל חכם לב נתתי חכמה: הלוא הוא אביך קנך הוא עשך ויכננך. השב כאן ג' נפשות נר"ן: ויכננך. בנפש שתופשא דגופא כמשרז"ל (חולין ל"ו ע"ב) שברא כוננות באדם והן מעיו וקרביו שהם משכן הנפש. הוא אביך. בנשמה לנשמתא. קנך. זו הנשמה שקונה ומתקנת את כל הגוף כמשרז"ל על ברכי נפשי. ה' דברים וכו'. עשך. הוא הרוח ולכך נאמר אצל אביך ואצל עשך תיבת הוא. ועוד אביך. בנפש כי הקב"ה משיל בו נשמה וכו'. קנך. קנין הגוף וכל תקוניו באברים וגידין ועצמות ובשר. הוא עשך. בלבושין וקניינים. ויכננך. זה קנין הדירה על מכונו. ועוד הלוא הוא אביך. מימי האבות. קנך. ממצרים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי וגו'. הוא עשך. במתן תורה כמשרז"ל ועשיתם אותם א"ת אותם אלא אתם וכן דרשו על ואת הנפש אשר עשו בחרן שהכניסם תחת כנפי השכינה ולמדם תורה. ויכננך. שהביאך למכון שבתו לארץ ישראל ובנין בית המקדש שנאמר מקדש אדני כוננו ידיך: (ז) זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר. שאל אביך. הזכיר ג' לשונות. זכר. בינו. שאל. ע"ד שאמר ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע. כי ג' דברים אלו מביאים לידי אמונה. ע"י ראיה. או ע"י שמיעה. או ע"י בינת לבו מעצמו. ולכן אמר ביחזקאל בצורת הבית ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך וגו'. וכן אמר ישעיה השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו. והוא נגד ג' חלקי התורה. שבכתב. ושבע"פ. וסודות התורה. לתורה שבכתב צריך עינים לראות. ולשבע"פ צריך אזנים לשמוע. ולסודות התורה צריך הבנת הלב חכם ומבין מדעתו. כמו שביארנו בפי' ישעיה. ונגד ראיה. אמר זכר ימות עולם וגומר אשר ראו עיניך האותות והמופתים אשר עשה לעיניך. בינו שנות דר ודר. בבינת לבך. שאל אביך וגו'. הם המקובלות ומפורסמות ומוחשות והוא בשמיעה. וכן אמר למעלה השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך. ואמר כאן זכר נגד פן תשכח אשר ראו עיניך. בינו. נגד ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך. שאל אביך ויגדך זקניך וגו' נגד והודעתם לבניך ולבני בניך. והוא כנגד מוחא ולבא ופומא. זכירה במוחא ומתגלה ע"י העין לכן אמר זכר אל תשכח. בינה בלבא. לכך אמר בינו וכן ופן יסורו מלבבך. דעת בפומא. לכך נאמר שאל וכן והודעתם בפומא. והם חכמה בינה דעת. ודעת כולל שניהם הו"ב לכך אמר והודעתם לבניך ולבני בניך. וכן אמר כאן שאל אביך ויגדך זקניך וגו'. וכנגד עולם שנה ונפש. זכר ימות עולם. נגד עולם. בינו שנות דר ודר. נגד שנה. אביך וזקניך נגד נפש הכלול משניהם. כי עולם ושנה הם זו"נ שנאמר זה שמי דוכרא לעלם. וזה זכרי נו"ק לדר דר כמ"ש מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור. וז"ש כאן זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר. וההבדל בין עולם לשנה והוא בהשנה הוא בפרט והעולם הוא בכלל כי עולם הוא דוכרא כלל. ושנה הוא נו"ק פרט לכך נאמר ימות עולם. שנות דר ודר בכפל כי הנו"ק כפולה מהזכר כו'. ואין שפה יורדת מלמעלה עד התהום עולה שפיים כי בית קבול כפול לשלם ולכן אות ה"א של נקבה נחלק לשנים כי לשון רבוי של נקבות הוא ו"ת כמו שנות והפרש שנה. וכן ימים ושנים הם א' זכר והב' נקבה כמ"ש כי בי ירבו ימיך ושנות חיים ושלום יוסיפו לך ולא אמר ירבו ימותיך כי ימים זכר ושנים נקבה. ולפי סדר הדורות כך הוא. זכר ימות עולם. זה משה. בינו שנות דר ודר. זה יהושע וזקנים אשר האריכו ימים בדור השני. והם שמשא וסיהרא כנגד עולם ושנה. שאל אביך. אלו הנביאים כמ"ש אבי אבי רכב ישראל. זקניך. אלו הזקנים שהם קודמים לנביאים כמ"ש משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים. ויגדך. ויאמרו לך. ההבדל שיש בין הגדה לאמירה. כי אמירה עיקרה בלב כמ"ש ויאמר אלהים יהי אור. אמרתי אני בלבי כי כשהלב מבין די באמירה כללית ולחכימא ברמיזא והגדה עיקרה בפה והיא בפרטות כמו דברי אגדות הבאים לפרש עמקי הפסוקים בפרטות וזהו שאמרז"ל חכם עדיף מנביא. ויש שני מיני נבואה א' בראיה ב' בדבור כמ"ש כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה. ונביא הוא מלשון ניב שפתים שאומר ע"פ הדיבור כמ"ש ונתתי דברי בפיך ומכאן אתה יודע היכן הנביאים וכו'. ולכן חכם עדיף מנביא שרואה את הנולד וזה שביקש דהע"ה ונביא לבב חכמה שנראה בראית הלב. ומה שנדבר יהיה בחכמה כמ"ש פיה פתחה בחכמה וכמשרז"ל (מגלה דף י"ד ע"ב) שפיל ואזיל בר אווזא ועינוהי מטייפין והן מדרגת הזקנים והנביאים לכן אמר שאל אביך כי בשאלה כולל שניהם. ויגדך. אלו הנביאים שיגידו לך בפרטות שהנביאים מבינים פרטי הענינים. זקניך. אלו הרואים ויאמרו לך הוא ברמיזה ואמר בתחלה ויגדך ואח"כ ויאמרו לך כמ"ש לעולם ילמד אדם בתחלה והוא בדבור ואח"כ יהגה הוא בלב: (ח) בהנחל עליון גוים. כשהנחיל הקב"ה לכל א' מהשבעים אומות איש נחלתו: בהפרידו בני אדם. בדור הפלגה שנתפלגו כל אומה למדינה מיוחדת ולכל א' חלק הקב"ה נחלתה: פ"א בהנחל עליון פי' הקב"ה שהוא עליון על הכל. הנחיל לכל שר ושר א' מהשבעים אומות ובחר אומה מיוחדת לו לעצמו: בהפרידו בני אדם. פי' גוים. הם שם האומות ושריהם. ובני אדם. שהפריד ג"כ בני אב אחד לשבעים נפש: יצב גבלת עמים למספר בני ישראל. כי תחלה חלק א"י לי"ב אומות ונתנה לכנען ובניו שהם י"ב. למספר בני ישראל. שהם ג"כ י"ב שבטים שלקחו נחלתם. ושבים אומות היו. שביעת א"י ועם י"ב אומות שבא"י היו ע"ב. וכשהבטיח הקב"ה ליתן את הארץ לאברהם השב עשר אומות. כי עשר הם י"ב. וכן ע' אומות הם ע"ב. ולכן א"י נתחלקה לעשר כי שתי משות לקחו נחלתם בעבר הירדן וכן השבטים הם י"ב ולוים רק עשר. כי בני יוסף נחשבו לאחד כמ"ש אגל בני יוסף השבט אחד וגו'. ושמעון ולוי אינם נחשבים כ"א לחלק אחד. כי שבט שמעון לקחו ערים מפוזרות בתוך יהודה. וזה כלל גדול בתורה כי עשר וי"ב וכן ע' וע"ב הכל א' כי השנים הם נעלמים: (ט) כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. כי בהנחל עליון לכל שר ושר אומה שלו בחר לחלקו את עמו ולקח א"י לנחלה שלו ונתנה לישראל כמ"ש כל הדר בח"ל וכו'. אבל א"י אין שום ממשלה לע' שרים עליה ולפיכך אפי' הגוי' הדרים בא"י צריכין לקיים כל המצות כמ"ש אצל הכותי' ואת משפט אלהי הארץ וגו' וזהו כי חלק ה' עמו מה שלקח ה' לחלקו נתן לעמו. יעקב חבל נחלתו. פי' ליעקב ובניו נתן חבל נחלתו. ומתחלה אמר עמו הוא הפרט כל שבט ושבט דכתיב השב עמים. ואח"כ יעקב הוא הכלל וכה"א ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם. חבל. פי' כי א"י נחלקת לשתים. א"י וירושלים. וירושלים נחלקת לג' חלקים. ירושלים. הר הבית. ועזרה. שהם מחנה ישראל ולויה ושכינה. ירושלים בזכות אברהם ויצחק. והר הבית ועזרה בזכות יעקב. ולכך עד העזרה היה מותר לערל ליכנס. וז"ש חבל נחלתו שנתן לו נחלה המשולשת כחבל. ונתנה ליעקב שגם הוא היה משולש וז"ש לא כאברהם שקראו הר וכו' אלא כיעקב וכו'. וכן בהמ"ק עצמו נחלק לשלשה: ד"א חלק ה' עמו זה א"י. חבל נחלתו ג' עולמות בי"ע: (י) ימצאהו בארץ מדבר. פי' סיפק צרכיהם כתרגומו: וזכר כאן ה' דברים. בארץ מדבר. ובתהו. יסבבנהו. יבוננהו. יצרנהו. כי חמשה מתנות נתן הקב"ה לישראל. מן. ובאר. משכן. תורה. וענני כבוד. והצילן מה' דברים רעים שהיו שם. כמ"ש המוליכך במדבר הגדול והנורא. נחש. שרף. ועקרב. וצמאון. אשר אין מים. פי' צמאון שהיה המקום יבש מאד מחמת השרפים. ועוד שלא היה שם מים כמ"ש המוציא לך מים מצור החלמיש. וז"ש כאן ימצאהו בארץ מדבר. ופי' סיפק צרכיך במדבר במן כמ"ש המאכלך מן במדבר וגו' ובתהו. פי' שהי' המדבר תהו בלי מים כי סתם מדבר ארץ לא זרועה ומעינות יוצאים בבקעה אבל שם היה צמאון אשר אין מים: ילל. לשון יללה כמ"ש מספד כתנים: ישמן פי' לשון שמה ומורא כמ"ש המדבר הגדול והנורא. יסבבנהו. בדגלים סביב המשכן. יבוננהו. שנתן להם התורה. יצרנהו כאישון עינו. שסיבבם בענני הכבוד לשמרם כאישון עין. וכמ"ש על כפים ישאונך פן תגוף וגו': (יא) כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו. פי' דרך הנשר כשרוצה להוליך בניו ממקום למקום. כשמוצאם ישנים מקשקש בכנפיו להעירם שיקיצו משנתם. ואח"כ נכנס לתוך הקן. ומרחף בכנפיו עליהם. נוגע ואינו נוגע שלא יכביד עליהם. וכשרוצה ליקח אותם בתחלה פורש כנפיו הם נוצות כנפיו וכאשר ירצה להובילם למקום רחוק אז נושא אותם על אברתו שלא יפלו מהנוצות ארצה. וכן עשה הקב"ה עם ישראל ביציאת מצרים. בתחלה העיר אותם מן הגלות שדומה לשינה כמ"ש בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. והעיר הקב"ה אותם שעשה נקמות בפרעה ובכל עמו ובטלה עבודה מאצטגניניו והוציאם. וז"ש כנשר יעיר קנו. על גוזליו ירחף שנשא אותם בענני הכבוד נוגעים בארץ ואינם נוגעים וכמ"ש וה' הולך לפניהם וגו'. והמצרים היו זורקים אבני בליסטראות והענן קבלם כמ"ש ויעמד הענן מאחריהם: יפרש כנפיו. מן הים להר סיני. כמ"ש ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי. וז"ש יקחהו שלקחם הקב"ה לו לעם. ישאהו על אברתו. הוא מהר סיני לא"י שהוליכם דרך המדבר הגדול והנורא וכמ"ש ובמדבר אשר ראית אשר נשאך וגו' כאשר ישא איש את בנו וגו'. ד"א כנשר יעיר קנו. זה רוח מזרח ששם דגל יהודה ששם היו העננים מעירים ומעוררים ללכת תחלה. על גוזליו. זה בנימין. דכתיב ביה. שם בנימין צעיר רדם וזהו רוח מערבית וכמ"ש חופף עליו כל היום. יפרש כנפיו. זה רוח דרום. ישאהו על אברתו. זה רוח צפונית. וכמ"ש המבינתך יאבר נץ יפרוש כנפיו לתימן. ד"א כנשר יעיר קנו אלו ד' מצות המסבבים לאדם לכך יש ד' מלאכים המסבבים לאדם כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך וגו' וכמ"ש כל שמזוזה בפתחו וכו'. כנשר יעיר קנו זה מזוזה. כי קנו היא ביתו של אדם כי כשרוצה לילך מביתו תעיר אותו מצות מזוזה לראות שדי. על גוזליו ירחף. זו ציצית שמרחפין על הגוף. יפרש כנפיו אלו תפילין של יד שקושר בימינו על שמאלו. ישאהו על אברתו. אלו תפילין של ראש שהוא למעלה מכל האברים. ד"א כנשר יעיר קנו. אלו בעלי עבודה שנקראו בני מלכים כמו נשר מלך בעופות. על גוזליו ירחף אלו בעלי חכמה ג' ראשונות כמבואר. יפרש כנפיו. אלו בעלי מצות. ישאהו על אברתו. אלו בעלי תורה. כמ"ש באברתו יסך לך ותחת כנפיו. וכמ"ש בר"מ פ' פינחס: (יב) ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר. בדד ינחנו. ביום בעמוד ענן כמ"ש לנחותם הדרך. ולילה בעמוד אש להגן עליהם מן המזיקים וז"ש ואין עמו אל נכר. ד"א בדד ינחנו. בא"י כמ"ש כל הדר בא"י יש לו אלוה. ואין עמו אל נכר. בח"ל כמ"ש אשר ינהגך ה' שמה אפי' בח"ל ינהגך ה': ד"א בדד ינחנו. בעוה"ב וכמ"ש וישכן בטח בדד עין יעקב וכמ"ש ונשגב ה' לבדו. וכן והאלילים כליל יחלף: ואין עמו אל נכר. בעוה"ז כמ"ש אשר חלק ה' לכל העמים ואתכם לקח ה' להיות לו לעם נחלה. ד"א ה' בדד ינחנו. בתורה לשמו של הקב"ה והוא המלמד לאדם דעת. ואין עמו אל נכר. במצות. ד"א בדד. בק"ש כמ"ש ה' אלהינו. ואין עמו אל נכר. בתפלה כי מתפללין אנחנו לאבוהא די בשמיא בלחוד כי כל הכחות וההנהגות הן מהקב"ה לבד. ולכך כתיב כאן שם אל שהוא שם ההנהגה וכתיב ואין עמו אל נכר שאע"פ שהכחות מנהיגים. הכל ממנו ית' והוא הנותן להם כח לעשות חיל והוא שם משותף ולכן אמרו כי בקרבנות לא כתיב אל ולא אלהים שלא ליתן פתחון פה וזהו ואין עמו אל נכר. והויה הוא שם המיוחד לכך נאמר בדד ינחנו: (יג) ירכבהו על במותי ארץ. פי' הכניסם לא"י והמשילם על א"י. ונקרא במותי ארץ מפני שהיא גבוהה מכל הארצות: ויאכל תנובת שדי. הם פירות א"י המשובחים ומפני שמזונות האדם הם מב' דברים צומח או חי כמ"ש ארץ זבת חלב ודבש. דבש הוא מצומח והחלב מבע"ח. וכאן חשב ה' דברים מצומח וה' דברים מבע"ח. ה' אכילות וה' שתיות. ויאכל תנובת שדי. חלב כרים. ואילים. ועתודים. וחלב כליות חטה. וה' שתיות. חמאת בקר. וחלב צאן. ודם ענב. דבש. ושמן: ירכבהו על במותי ארץ. זה התורה בכלל כמ"ש שאין תורה כתורת א"י: ויאכל

תמכת שדי זה מקרא כמ"ש לכו לחמו בלחמי : ויניקהו דבש מסלע . זו משנה כמ"ש ושים בסלע קנך : ושמן מחלמיש צור . זה גמרא כמ"ש הן הכה צור ויזובו מים : (יד) חמאת בקר . הם הלכות . וכמ"ש לכו לחמו בלחמי : חלב צאן . הם אגדות כמו צאן שמעברות עליהם : חלב כרים . אלו ספרא וספרי וכל מדרשי תורה : עם חלב כליות חטה . אלו תקונים ומכילתות מגלות סודות וכל החכמות : ודם ענב תשתה חמר . אלו סודות התורה יין המשומר בענביו ומה שנקרא ודם ויין מפני שיש שבעים פנים לתורה כמנין יי"ן וכן יש נו"ן פנים לתורה כמנין וד"ם . ענב וחמר . אלו מעשה בראשית ומעשה מרכבה . ענב . זה מעשה בראשית כמ"ש יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית . וחמר . זה מעשה מרכבה רמ"ח מצות עשה שהוא שיעור קומה של מרכבה . ופ"ש פשוטו ודם ענב תשתה לשון נקבה נסתרת שקאי על הארץ שאמר למעלה על במתי ארץ . פי' שמפני רוב הענבים שבאילן יהיה היין זב מהם שדומה לדם על הארץ והשתה הארץ מהם וכל זה שבח א"י שיהיו ענבים הרבה עד שיהיה היין זב מהם בלא כתישה : (טו) שמנת עבית כשית . כי חלקי האדם הם שלשה . עור בשר ועצמות . והגידין הם רק לחבר האברים שלא יתפרדו . ואמר כי השמן לב העם הזה בכל חלקי הגוף . שמנת . שהבשר שמן . עבית . הם העצמות . שנתעבו בשיקוי מוח עצמות . כשית . שנתכסה העור בשומן שימות עלי כסל . ואמר וישמן ישרון . שגם הקרבים והמעים הפנימים מלא שומן ולכך אמר וישמן לשון נסתר שקאי על חלקי הנסתרים בפנים . והנמשל הוא כי הברכה והעשירות הם בג' דברים . א' בפרי האדמה כמ"ש חלב כליות חטה ודם ענב . ב' בבע"ח כמ"ש חמאת בקר וחלב צאן . ג' בבנים ובנות כמ"ש ואהבך וברכך והרבך . ומשרש וחזיל . פרי בטנך אלו בנים ובנות . שגר אלפיך . אלו בעלי חיים . ופרי אדמתך . זה צומח . וכנגד זה אמר שמנת בפרי האדמה בדגש יין ושמן . עבית . במקנה בקר וצאן . כשית . בבנים ובנות . שהם מכסות עליך להגין . ועיקר העשר הוא בזהב וכסף ועד זה אמר וישמן ישרון ויבעט פי' שמורד בלבו : ויטש אלוה עשהו וינבל צור ישעתו . מפני שאנחנו צריכין לברך את ה' על שבראנו ומשגיח עלינו בכל עת . וזהו ויטש אלוה עשהו וינבל . דיבר דברים לא כן על צור ישעתו . כי כחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה ואמר צור ישעתו כמו הצור שהוא יסוד הבית . כן הקב"ה סיבת כל הסיבות ולכך נקרא צור העולמים ובתהלה שבח את בוראו ואח"כ וינבל משית דברים כלפי מעלה . כמ"ש אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו וכן ואני חזקתי זרועותם ואלי יחשבו רע : (טז) יקנאהו בזרים . לא זו שעשהו אלא שיקניאוהו בזרים . ואין קנאה אלא בע"ג שנאמר כי אל קנא : בתועבת יכעיסהו . כמו שעושה אדם דבר מתועב בפניו והוא עריות שנאמר בהם תועבה . כמ"ש אלהיהם של אלו סוגא זמה ואח"כ : (יז) יזבחו לשדים . כמ"ש ויזבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים וישפכו דם נקי וגו' . ומפני שראשי עבירות הם שלשה . ע"ג ועריות וש"ד ולה"ר נגד כולם . חשב שעברו על כולם . יקנאהו בזרים . זה ע"ג . בתועבת יכעיסהו . זה עריות . יזבחו לשדים . זה ש"ד . וינבל צור וגו' . זה לה"ר שהוא שקול נגד ג' עבירות האלו והכל בא ממחשבה וזהו ויטש אלוה עשהו שהוא בלב ואח"כ בדיבור הוא לה"ר ואח"כ במעשה הוא ע"ג וג"ע וש"ד . והאלו ד' ראשי עבירות נאמרו בארבעה ראשי עשרת הדברות . הדובר לה"ר עובר על אנכי שהוא כאלו כפר בעיקר . העובד ע"ג עובר על לא יהיה לך אלהים אחרים . ש"ד . עובר על לא תרצח . ג"ע . הוא לא תנאף . ושוגגן של ע"ג וג"ע וש"ד . ג' מיתות בשוה"ן סקילה חנק הרג . ועל לה"ר בעה"ב שרפה כמ"ש אש מלמעלה וניהגם מלמטה . יזבחו לשדים לא אלוה אלהים לא ידעום . מפני שחלק האומות תחת השמים לע' שרים וכל שר נקרא אלוה אע"פ שאין להם יכולת בעצמן רק כח וגבורה נתן בהם להיות מושלים בקרב תבל . אבל ישראל אין להם שר למעלה רק הקב"ה בעצמו . וז"ש אלהים לא ידעום שאינם מכירים אותם רק השדים מקרב באו שלא היו לכם מימים קדמונים . לא שערום אבותיכם . לא די שלא עבדו אותם אלא שלא עלה על דעתם מחשבה כזו . כי מחשבה ע"ג כמעשה שנאמר למען תפש את בית ישראל בלבם (יחזקאל י"ד ה') וכמ"ש לא יהיה לך אלהים אחרים אפילו במחשבה . והוא נגד ג' חלקי העולם עש"ן וכמ"ש בעגל ויקח . ויצר . ויעשהו . והם נגד . עשיה . יצירה . בריאה . וכנגד הארץ שהיא רביעית אמר לשדים לא אלוה שהם תחת האדם : (יח) צור ילדך תשי . זה האב . מחללך . זו האם שבחללה נוצר הולד כמ"ש הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם . ואע"פ שהאב והאם הם הסיבה אבל סיבה הראשונה הוא הקב"ה לכן הקב"ה נותן בולד יו"ד דברים נגד שניהם שהאב נותן חמש והאם חמש . כמבואר במס' נדה (דף ל"א ע"א) (ואף שאינו הושב רק ט' דברים שנותן הקב"ה . חסר חד ממנינא והוא דעת וכ"ה הגי' בעי"ש) ואצל האב אמר צור ילדך שהוא סיבה הראשונה לאב . וצור הוא סיבה הראשונה . ואצל אם . אמר אל מחללך שהוא שם ההנהגה כמ"ש הצור תמים פעלו אל אמונה ולפי שאמר (תענית כ"ה ע"ב) אין לך טפה מלמעלה שהארץ מעלה טפחיים וכן האם מזרעת תחלה למעלה לכן אמר מחללך מן הכפולים : (יט) וירא ה' וינאץ מכעס בניו . כמ"ש (במגהות סוף המסכת) הביאי בני מרחוק אלו גליות שבבבל וכו' . ואמר וירא ה' . שה' לבדו רואה רום לבבם : וינאץ . וימאס ה' אותם כי תועבת ה' כל גבה לב ונאוץ הוא לשון מיאוס . ועד כאן חשב גנותם ואח"כ פורענותם : (כ) ויאמר אסתירה פני מהם וגו' . כי במתן תורה נתן להם לישראל ד' מתנות . דרכי תורה . ויראה . והתורה . והמצוה . והם בד' דרגין הידועין וז"ש אסתירה פני מהם זה החכמה והבינה . כמ"ש וקראתי בשם ה' לפניך שהם נקראים פנים וכמ"ש הנני יוסף להפליא וגו' ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר : אראה מה אחריתם . זו היראה והאהבה וכמ"ש סוף דבר את האלהים ירא וכמ"ש אם אין חכמה אין יראה : כי דור תהפוכת המה . במעשיהם אומרים לטוב רע ולרע טוב וז"ש דור פי' על כל הדור אע"פ שעוסקין בתורה : לא אמן בם . לשון קיום שלא נתקיימה תורתם בידם מחמת חסרון בטחון כמ"ש (סוף מכות) בא חבקוק והעמידן על אחת והוא בטחון שנאמר וצדיק באמונתו יחיה וכן אמרו העולם על עמוד א' עומד שנא' וצדיק באמונתו יחיה : (כא) הם קנאוני וגו' . נגד יקנאהו בזרים בתועבת יכעיסהו : בגוי נבל אכעיסם . כמ"ש (יבמות ס"ג ע"ב) אין לך מגונה באומות כגרגשים : (כב) כי אש

קדחה באפי וגו' . הפב בכאן ד' עונשין . נגד יזבחו לשדים לא אלוה . אמר כי אש קדחה באפי שהוא קודם הנקמה ואח"כ בסופה והוא הכל בשמים כמ"ש וחרה אף ה' ועצר את השמים : ותיקד עד שאול תחתית . זה ארץ התחתונה : ותאכל ארץ ויבולה . זה ארץ העליונה : ותלהט מוסדי הרים . אלו העמודים שהארץ עומדת על העמודים והעמודים על ההרים . ועוד העה"ז נחלק לד' חלקים . א"י וירושלים ובהמ"ק כמ"ש אשר המוג הזה והלבנון . וא"ל סיא הרביעית . וז"ש אש קדחה באפי זה בהמ"ק כמ"ש ישימו קטורה באפך . ותיקד עד שאול תחתית . זה ח"ל כמ"ש מיד שאול אפדם וכן אם יהיה נדחך בקצה השמים זה הגליות . ותאכל ארץ ויבולה . זה א"י . ותלהט מוסדי הרים . זה ירושלים כמ"ש ירושלים הרים סביב לה . ד"א כי אש קדחה באפי . זו בהמ"ק . ותיקד עד שאול תחתית . זו גיהנם . ותאכל ארץ ויבולה . זה א"י . ותלהט מוסדי הרים . זו ג"ע . וכמ"ש נדקדק כהררי אל שהוא במרום הרים . משפטך תהום רבה . הוא שאול תחתית והם ד' ראשי אברים שבארץ : (כג) אספה עלימו רעות חצי וגו' . רעות הם הבאים מהש"י בעצמו . וחצי . הוא הבא ע"י שליח כמו חיה רעה חרב ודומיהן . אספה עלימו . פי' אכניס כל הרעות עליהם . כדמפרש וחזיל : (כד) מזי רעב וגו' ולחמי רשף . פי' שנעשים כלחם הנשרף באש : וקטב מרירי . הוא אויר . ורעב הוא יסוד המים שנתקלקלו ומזה בא רעב . רשף זה אש . ושן בהמות . הוא אני אכלה בם . ג' הראשונים הם כלל הרעות שהם ג' יסודות מזי רעב הם מחמת חסרון המים או מרבוי המים כמ"ש תשטוף ספיחיה עפר ארץ ולחמי רשף הוא אש . והם כלל הרעות וכמ"ש אני שלח את כל מגפתי אל לבך . ושם היו כל הג' ברד ואש ורוח . ואמר ושן בהמות כולל חיה ובהמה . והגו הב כלל העולם כי ג' יסודות נבראו ביום א' אש מים ואויר . והרביעי שהוא עפר נברא ביום האחרון כמ"ש בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה . וכן ביום נעשה האדם כי הימים של מעשה בראשית יום הראשון כלל ג' ימים הראשונים ויום ו' כלל ג' ימים האחרונים : (כה) מחוץ תשכל חרב וגו' . ד' דרגין הן בבני אדם . בעלי תורה בעלי חכמה ובעלי מצוה והם נחלקים לשנים . בעלי מצות עשה . ויראי השם הנזהרים מלעבור על ל"ת . גם בחור . זה אנשי חיל המקיימים מ"ע . בתולה . הם יראי השם . כי מ"ע רק בזכרים ול"ת בנקבות . יונק . הם ת"ח כמ"ש היונק יונק משדי אמו . איש שיבה . אלו בעלי החכמה כמ"ש בישישים חכמה וז"ש במס' מגילה (י"ח ע"א) כמו שבקטנותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בתורה כן בזקנותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בחכמה . וחשב כאן ז' קללות כנגד ז' שמות של יצה"ר וז' מדורי גיהנם . ז' היכלות שמאות . ז' שמגליאין את האדם מן העולם . ז' עונשין והם ד' מיתות ב"ד כרת מיתה בידי שמים מלקות . וכל א' מז' ימי השבוע נחלק לד' עתים . וכן ז' שני שבוע נחלקין לד' תקופות וכ"ח עתים . וכולם נכללו בעתים אלו . רעות . וחצי : והוא נגד שני אלו ויטש וינבל . וכמ"ש ומצאהו רעות רבות וצרות ואמר על כי אין אלהי בקרבי וגו' : (כו) אמרתי אפאיהם . פי' אשיתם פאה כי האל"ף נוסף בתיבה זו . אשביתה מאנוש זכרם . שלא יזכר עליהם שם אנוש כלל ושתים אלו הם נגד שבט יהודה ובנימין שהם בירכתי ארץ . ועשרת השבטים נשבתו מאנוש זכרם ולא נודע מקומם איה . ונגד צור ילדך תשי אמר אפאיהם ונגד ותשכח אמר אשביתה מאנוש זכרם וכמ"ש וישלכם אל ארץ אחרת הלמ"ד רבתי שהשליכם בהשלכה גדולה וכמ"ש למען הרחיקה מעל גבולם והמ"ם קללות נגד מ"ם שבפ' תוכחה ז' ומ"ב ולעתיד יתהפכו כולם לברכה כמ"ש ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך והותירך ה' אלהיך וכו' : (כז) לולי כעס אויב אגור . לשון מורא . שאני מתירא מפני כעס אויב פן יאמרו וגו' ולא ה' פעל וגו' . כי מספר ג' דברים יאמרו ידינו רמה . א' מפני במקרה הוא . או מזלם גרם . או שע"ג שלהם גרמה . וז"א פן ינכרו צרימו שיתלו באלהי נכר שלהם ופן יאמרו ידנו רמה שיתלו במזלם ולא ה' פעל כל זאת . שיאמרו מקרה הוא . וג' עולמות הן . עולם המזל הוא עולם התחתון . עולם המלאכים . ועולם העליון . פן ינכרו צרימו נגד העולם העליון . ידנו רמה . הוא עולם המלאכים . ולא ה' פעל כל זאת אלא במקרה . והוא נגד עולם התחתון . וכנגדם ג' פורעניות אלו כי אש קדחה באפי . על שאמרו שע"ג גרמה זה . אספה עלימו . על שאמרו ידנו רמה שמזלם גרמה להם . ומה שאמר חצי אכלה וגו' שזה לא יוכלו לתלות לא בע"ג ולא במזל רק על שאמרו מקרה הוא ולא ה' פעל כל זאת והם ג' חלקי העולם . שמים וארץ ובני אדם . פן ינכרו צרימו . בשמים כמ"ש כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה . פן יאמרו ידנו רמה . הוא מעשה בני אדם . ולא ה' פעל כל זאת . בארץ כמ"ש כי אני ה' בקרב הארץ : (כח) כי גוי אובד עצות המה . חשב כאן עצה תבונה חכמה . כי בנ"ד העולם מתנהג כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ וגו' וכן במעשה המשכן ואמלא אתו וגו' וכולם נתנו לישראל . והדעת קרא עצה כמ"ש אין חכמה ואין תבונה ואין עצה . וכמ"ש את מי נועץ וגו' וכן שלא יועץ וגו' והוא מתנה עליונה על הכל וכמ"ש ובתבונתו מחץ רהב (איוב כ"ו י"ב) וכולם כפולים בשמות חכמה שכל . בינה תבונה . ועצה אין לה אלא שם אחד ולכן אמר גוי אובד עצות המה וכן אין בהם תבונה ששם גנוז הדעת ואפי' מה שיש בהם להבינם דהיינו חכמה ובינה אין נותנים על לבם כלל ולכן אמר : (כט) לו חכמו ישכילו זאת יבינו וגו' . אם היו משכילים מה שנקרא זאת היו מבינים לאחריתם . ג' האלו הנכללים במדת זאת וכן בפרעה נאמר ולא שת לבו גם לזאת יהיה הנהגת מלכות שמים . ובינה נקרא אחרית וחכמה נקרא ראשית והשכל כאמצע זהו אמר לו חכמו בתחלה . ישכילו . הוא השכל לדעת מדת זאת . יבינו . הוא תבונה וזהו לאחריתם ואם היו משכילים מדת זאת שהיא מתנה מתחלה כדי להעמידה עדי עד . היו מבינים לאחריתם שגם עליהם תעבור הרעה ומה אב לשתי רצוצ כך לא ויתר הקב"ה על מעט שנותיהם לשברי רצוץ שאכ"ו : (ל) איכה ירדף ה' אלף וגו' . שמחמת מורך לבבם הם נסים מפני שנים וזה שלא כדרך הטבע : אם לא כי צורם מכרם . לשר של הגוים וזהו ירדף א' אלף : וכו' השגירם . נגד ינוסו לבבם שזה אין שלי כמה הגוים שלא במורך לבבם שהגיד

שבש

אותם ה' ביד שרי הגוים ומפני זה בא להם מורך לבב ואמר וה' הסגירם הוא וב"ד
אם ב"ד של מעלה וב"ד של מטה: (לא) כי לא כצורנו צורם. פי' הגוים אומרים ודאי
ה' הסגירם ולא מפני שאין בו יכולת להצילם אלא שמכרם לשר שלהם. ד"א הישראלים
אומרים כי לא כצורנו וגו' כי בודאי הקב"ה מרחם על כל מעשיו ומה שאחד ירדף אלף
שהוא בלתי רחמנות ואכזריות גדולה. הוא מחמת שמסר אותנו ביד השר של הגוים
והשרים אין להם רחמנות כלל. ד"א כי לא וגו' כשהקב"ה שומר אותנו שומר גם כל
האומות וכמו שצוה להקריב ע' פרים אבל צורם הוא רוצה לעקור הכל: ואויבינו
פלילים. שהגוים שהיו שופטין אותנו. או פי' לשון עצה יועצין איך להשמידנו: (לב) כי
מגפן סדם גפנם עד וראש פתנים וגו'. כאן חושב ג' דברים גפן. וענבים. ויין.
וכל א' יש בו שנים מגפן סדום ומשדמות עמרה. ענבים ואשכלת. יינם וראש פתנים.
ולפי שיש ג' דברים מחשבה. ודיבור. ומעשה. אמר כאן ג' אלו. מגפן הוא נגד
מחשבה שאין ניכר כלל כמו הגפן שאין ניכר בו היין. ונגד הדיבור אמר ענבמו וגו'.
ונגד המעשה שנראה לכל אמר חמת תנינם יינם. ובכל אלו הם לרעה על ישראל. וכמ"ש
ה' מה רבו צרי וגו' לפי שהיו בגוים ג' מינין. א' אלו שעושין הרעה בידים. ב' אשר
אינם יכולים לעשות רק שמסיתים לעשות רעה לישראל. והג' גם אינם מסיתים. רק
במחשבתם תמיד לעשות רעה וזה שאמר דוד מה רבו צרי. אותם שעושין רעה. רבים
קמים עלי. אלו המסיתין. רבים אומרים. המבזין אותי במחשבתם. וכנגד זה. ואתה
ה' מגן בעדי. נגד העושין בידים. כבודי. הוא נגד המסיתין. ומרים ראשי. נגד
החושבין. וכן כתיב (ישעיה מ"א י"א) הן יבושו כל הנחרים בך וגו'. אנשי ריבך.
אלו החושבין לעשות רעה אבל אין יכולין לעשות. אנשי מצתך. אלו היועצין לעשות.
אנשי מלחמתך. אלו העושין. ואמר כאן מגפן זו מחשבה אלו אנשי ריבך אע"פ שאומר
לעשות הרע אינו אלא במחשבתו כי הוא אינו יכול לעשות רע רק מחשבתו לרע.
ענבמו. נגד אנשי מצתך כמו ענבים שסופן להיות יין והענבים הם מקור ועיקר היין
כן אנשי מצתך הם עיקר הרעה שיועצין תמיד לרעה. חמת תנינם יינם. אלו אנשי
מלחמתך שעושין הרע במעשה ונגד מה שאמר ישעיה כל הנחרים בך שהם המעמיקים
עצה ואפי' אין מדברים רע אמר כאן ואויבינו פלילים שהוא עצה עמוקה שחושבין לרע
ומה שאמר כפול מגפן סדם ומשדמת עמרה כי בסדום היו יושבין השופטים שלהם
והקצינים. ובעמרה היו יושבין שאר העם וכמ"ש שמעו דבר ה' קציני סדם כי הנבואה
לשרים ותורת אלהינו לשאר העם וכן אמר כסדם היינו וגו' שהם השרים. לעמרה
דמינו. שאפי' שאר העם היו רעים. ואמר כאן כי מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה.
כי הגפן הטוב מן השדמות וכולם לרעה מגדולם ועד קטנם הקצינים ושאר העם כי
לולא שהיו כולם לרע לא היו יכולין לעשות רעה לישראל זה בלתי זה רק הגפנים
והשדמות כולם רעים הן לישראל. ד"א לכך הוא כפול א' נגד האנשים והשני נגד שר
שלהם וכמ"ש למעלה כי לא כצורנו וגו'. ד"א כנגד ד' גליות. אם לא כי צורם מכרם.
זה גלות הראשון. מסרם ה' ליהויקים שאז נחתם גזר דינם. מגפן סדם. זה גלות
מדי שכתבו לבטל בהמ"ק. ומגפן סדם. זה אחשורוש. ומשדמת עמרה. זה המן שרצה
במחשבתו לכלות כל ישראל. ענבמו ענבי רוש. זה גלות יון שאמרו כתבו על קרן
השור וכו': חמת תנינם. זה גלות אדום שכולל הכל. ולכך כתיב בפסוק א' לבד.
ששקול כג' הראשונים ולכך הם כפולים כי בכל גלות היו כפולים הא' בבל וכשדים.
השני פרס ומדי. הג' יון ומוקדון. הד' אדום וישמעאל. מגפן סדם. לפי שבגלות
מדי באה להם הגזרה מחמת שנהנו מסעודת אחשורוש ושתו יין לכך כתיב מגפן וזה
הטעם שתקנו פורים לשמוח לפי שהאבל בא להם מחמת אכילה ושתיה לכך כשנהפך
לשמחה תקנו לאכילה ושתיה. ד"א בג"ד שולטין עלינו בגוף ובנפש ובממון. בגוף.
שרוצים ליסר את הגוף. בנפש. שרוצים להרוג אותנו. ורוצים ליטול את הממון. והרביעית
שרוצין לעקור תורתנו ח"ו. ולכן כתיב והימים האלה נזכרים ונעשים להיות עושים
וגו' ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות ומתנות לאביונים חשב כאן ד' דברים. נזכרים
הוא מקרא מגילה שהוא זכרון הנס. ונעשים. יש בו ג' דברים משתה ושמחה משלוח
מנות כו' והם נגד מה שהמן חשב להרע לישראל הד' דברים וכמ"ש להשמיד. זו
להשמיד התורה מישראל כמ"ש דורו של שמד שלא ישאר שום מצוה ושורש מן התורה.
להרוג. זה הריגת הנפש כשיהרוג האדם אז הנפש הולכת ממנו. ולאבד. זה הגוף אפי'
לאחר הריגה יאבדו את הגוף מן העולם כמו לשרוף באש וכדומה. ושללם לבוז. הוא
ביזת הממון וכשנהפך הדבר ההוא לטובה הפך הקב"ה את כולם להיפוך ממה שחשב
כי הוא חשב לעקור התורה לכן נתוסף עוד מקרא מגילה על התורה. ונגד הג' האחרים
אמר ימי משתה הוא נגד לאבד שהוא הגוף ומשתה הוא לגוף. ושמחה. הוא לנפש
וכמ"ש ולבי שמח מכל עמלי וכמ"ש לב יודע מרת נפשו בשמחתו וגו' שאין השמחה
אלא בלב וכמ"ש במדרש שלעתיד יהיה הלב שמח יותר מכל האברים וישאלוהו למה אתה
שמח יותר מכל האברים והשיב להם לב יודע מרת נפשו כי מהעצבון אינו עצב אלא
הלב לכך ובשמחתו לא יתערב זר. ונגד מה שרצה המן לבוז ממונם אמר שנהפך הוא
אלא משלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים שיפלגו זה לזה מתנות ומנות: (לד) הלא
הוא כמס עמדי חתום באוצרתי. פי' מה שעושין רע לישראל כל הרעות נחקקים
בפורפירא של הקב"ה וז"ש כמס עמדי. עמדי הוא הרע מה שעשו לישראל. ועוד כי
כמוס הפורעניות שלהם אצלי שלא יבא להם פורעניות בעה"ז כלל כדי שירבה להם
הפורעניות בעה"ב כמ"ש ויין חמר מלא מסך ויגר מזה שימלא על כל גדותיו עד שהוא
נשפך לארץ והם ימצו אף שמרים את הכל יביא עליהם ולא ישאר כלום. וזהו חתום
כמו דבר החתום שאין יכול להפתח כלל. ולעתיד יביא עליהם הפורעניות משלם כמו
כוס מלא על כל גדותיו: (לה) לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם. פי' הקב"ה אומר.
לי נקם אני בעצמי אנקם מהם וכמ"ש למעלה כמס עמדי. נקם ושלם. לפי שיש
אויבים ושונאים. אויב הוא מי שרוצה להרע לאדם לגוף. שונא הוא שמסיתו מדרכי
ה' לרעה. והשונא יותר רע מן האויב לפי שהוא בנפש ולכן כתיב ידך תמצא אויביך
ימינך תמצא שונאיך. ידך שמאל לאויב שבגוף. ימינך תמצא שונאיך. שהוא בנפש
תמצאנו ימינך. וז"ש ידי יסדה ארץ. הארץ ביד והשמים בימין. לכך אויביך הוא
בעה"ז בשמאל וז"ש לי נקם הוא על אויבים אנקם מהם. ועל השונאים שהסיתו
מדרכי הש"י. ושלם. אשלם להם פורענות על זה: לעת תמוט רגלם. זה יהיה כשתמוט
רגל שלהם. והרגל הוא זכות מה שכיבד עשו ליצחק אביו בשליחותו של אביו וכתיב
ועמדו רגליו של הקב"ה על הר הזיתים. ד"א כי בדניאל (ב' ל"א) כתיב חזה הוית וגו'
הוא צלמא ראשה די דהב טב חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי וירכתה די נחש שקוהי
די פרזל רגלוהי מנהון די פרזל ומנהון די חסף חזה הוית עד די התגזרת אבן וגו' ומחת
לצלמא על רגלוהי וגו' באדין דקו כחדה וגו'. וזהו לפי שנפל על הרגל שהוא כל
היקום של האדם ויפול כל האדם. ואמר לעת תמוט רגלם. רגל של ד' גלות ואז
אשלם להם על כל הרעה שעשו שהרעו לישראל וזהו בעקבתא דמשיחא הוא העקב
שהוא בסוף הרגל: כי קרוב יום אידם. פי' בזמן שתמוט רגלם אז יקרב יום אידם
והוא כשיגמור זכותם אז יקרב איד שלהם ולא אאריך להם: וחש עתדת למו. פורעניות
העתידות לבא על גוג ומגוג הכל יביאה הקב"ה עליהם בזמן קרוב זה אחר זה וז"ש
בקדים. בעגלא ובזמן קריב. בעגלא הוא שימהר הקב"ה להביא הגאולה. וגם הגאולה
גופא יהיה הכל בזמן קרוב שהגאולה תהיה בהרבה ענינים כמו תחית המתים וגוג
ומגוג ויהיו הכל בזמן קרוב זה אחר זה וז"ש וחש עתדת פורענות העתידה לבא
עליהם יביא הכל בזה אחר זה ולא יתנם השב רוחם: (לו) כי ידין ה'. ינקום
הקב"ה מהם: עמו. בשביל הרעות שעשו לעמו: ועל עבדיו. הם עובדי ה': יתנחם.
ינחם הקב"ה על הגלות גופא כי על מה שעשו לעמו ינקום הקב"ה אבל הגאולה לא
היתה בהם בשביל זה אבל ממה שעשו לעבדיו יתנחם עד הגלות ויגאל אותנו ועיקר
פירושו ועל עבדיו יתנחם לפי שלהקב"ה אין לו שמחה כשנפרע מן הרשעים אבל על מה
שעשו לעבדיו יתנחם לשון נחמה. יהיה לו נחמה כשיפרע וינקום נקמתם מהם: כי
יראה כי אזלת יד וגו'. ג' מעלות כלולות באדם חכמה גבורה עושר וכמ"ש מלאך
הממונה על ההריון נוטל הטפה ושואל מה תהא עליה חכם או טפש גבור כו' עשיר
כו' וכמ"ש אל יתהלל חכם בחכמתו גבור בגבורתו עשיר בעשרו והם נגד נפש גוף
ממון. חכמה בנפש. גבור בגוף. עשיר בממון. ואמרו בגמרא נגד העשירות אין בן
דוד בא עד שיכלה פרוטה. ונגד הגבורה אין בן דוד בא עד שתכלה כו' ונגד
החכמה אין בן דוד כו' עד שיתמעטו התלמידים. ונגד ג' אלו שאין בן דוד בא עד
שיכלו הם מישראל וזהו מ"ש נפלה לא תוסיף לנפול עוד קום בתולת ישראל שלכאורה
אין לו פי' כיון שלא קמו מנפילה הראשונה היאך שייך לומר לא תוסיף לנפול אלא
פי' נפלה לא תוסיף לנפול עוד שהנפילה תהיה עד מדרגה התחתונה שאין יכולה
להיות עוד נפילה אחר זה ואז קום בתולת ישראל וכמ"ש התנערי מעפר קומי וגו'
ודרסו עד שיגיעו לעפר ומשם עתידין להגאל וז"ש כי יראה כי אזלת יד היא הגבורה
ואפס עצור הוא התורה כמ"ש ושם איש מעבדי שאול נעצר שהיה עוסק בתורה. ועזוב
זה ממון שיכלה מהם כמ"ש עזוב תעזוב וגו': (לז) ואמר אי אלהימו. במצרים ובים. ביד
גדולה וביד החזקה: צור חסיו בו. במתן תורה: (לח) אשר חלב זבחימו יאכלו.
במדבר ובגלגל: ישתו יין נסיכם. בשילה ובית עולמים. יקומו ויעזרכם. בחורבן בית
ראשון ושני: יהי עליכם סתרה. בימי גוג ומגוג: ואמר אי אלהימו בק"ש שמע ישראל
וברוך שם כבוד מלכותו. צור חסיו בו. בתפלה. אשר חלב זבחימו. בקרבנות. ישתו
יין נסיכם. בפסוקי דזמרה. שאין אומרים שירה אלא על היין. יקומו ויעזרכם.
בנפילת אפים. יהי עליכם סתרה. בקדושה דסדרא: ואמר אי אלהימו. אלו ישראל.
צור חסיו. אלו הגרים. אשר חלב זבחימו. אלו כהנים. ישתו יין נסיכם. אלו לוים
שאומרים שירה על היין: יקומו ויעזרכם. אלו ג' כתות כהנים לוים וישראלים: ואמר
יאכלו ישתו כמ"ש ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה וגו': אי אלהימו. כ"ב שמות הוא
חשבון שם הראשון של שם מ"ב. אי אלהימו. חו"ב שהם מתלבשים בז"ק לכך נאמר
ג"כ בלשון רבים אשר חלב זבחימו וגו': צור. הוא הדעת והוא מתלבש בבחינה
האחרונה לכך נאמר יהי עליכם סתרה בת יחידה. ועיין מ"ש בפ' ויטש אלוה עשהו
וגו': (לט) ראו עתה כי אני אני הוא. אני קודם שבראתי. אני אח"כ: ואין אלהים.
בהוה. כמ"ש אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים וכמ"ש ה' אלהינו ה' אחד
הוא בג' זמנים וכן אמר כאן ואין אלהים עמדי: אני אמית ואחיה. הם בג' דברים.
ואחיה. בנפש. מחצתי. בגוף. ואין מידי מציל. בממון כמ"ש ויפלט ואין מציל. והוא
כולל שנים נוטל מזה ונותן לזה. ואמר שני פעמים אני. ואין. א' כי אני אני
ואין. הוא היה הוה ויהיה. ואח"כ אמר אני אמית ואחיה שהוא בחג"ת למפרע. מחצתי
ואני ארפא. בנה"י. ואין מידי מציל. בחינה אחרונה בחכמה מתלבש בחג"ת. ובינה
בנה"י. ודעת. בבחינה אחרונה ולילה ללילה יחוה דעת. והן כנגד ג' תפלות שחרית
ומנחה ביום וערבית בלילה: ראו עתה כי אני אני הוא. כלולים ג"כ מג'. ראו עתה
כי אני אני. הוא חו"ב. ואין אלהים עמדי. סוד הדעת. ג"כ בג' וכל א' מתלבש
בג': (מ) כי אשא אל שמים ידי. כמ"ש ידי יסדה ארץ ואחבר אותה אל שמים
שיתרומם שמי בארץ כמו בשמים כמ"ש כי לה' המלוכה ומושל בגוים ועלו מושיעים בהר
וגו' ויתרומם שמי בארץ כמו בשמים וזהו כי אשא אל שמים וכמ"ש כי יד על כס יה
והוא בשמים כמ"ש כה אמר ה' השמים כסאי: ואמרתי חי אנכי לעלם. שהקב"ה
נקרא חי העולמים שמחבר ב' העולמות. אנכי. עם לעולם. אבל כי אשא אל שמים
הוא במעשה וכאן הוא בדבור. ואמרתי חי אנכי וגו'. וענין הזה לפי שבעה"ז מתנהג
בטבע. אבל בשמים הוא ע"פ רצון. כמ"ש ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים ואמר
כאן אשא אל שמים ידי. ויתרומם ידי גם בארץ שיתנהגו ג"כ ע"י הרצון ויעשה נסים
ונפלאות בארץ וכמ"ש כי לה' המלוכה וגו'. ואמרתי חי אנכי לעלם. כי עתה אין
ניכר מלכותי בארץ. אבל לעתיד יכירו מלכותי גם בארץ כמ"ש חי העולמים בתרין
עלמין וכמ"ש ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ. וכאן שני שבועות והן א'
וכמ"ש וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם. וכמו שאנו נשבעין בחי
ובנקיטת חפץ. וכן השבועה נכרא באמירה ובעשיה. ואמר אלהים ויעש וגו' וכן שני
פעמים

הלוחות וכן תורה שבכתב ותורה שבעל פה: (מא) אם שנותי. אלמון הן שגון. ברק חרבי. בעה"ז. ותאחז במשפט ידי. בעה"ב: אם שנותי ברק חרבי. ע"י אחרים שולח החרב בקרבם. ואאחז במשפט ידי. ע"י עצמי כמ"ש חרב לה' עד מתי לא תשקוטי הרגעי ודומי וגו': אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם. לצרי יהיה הנקם. ולמשנאי יהיה השילום כדלעיל בפסוק לי נקם ושלם. נקם לצרי. שהוא לגוף הצוררים בעה"ז. כי נקם קאי על ברק חרבי ולפי שעשו לגוף בעה"ז כך עתיד אני לנקום בעה"ז: ולמשנאי אשלם. שהרעו לנשמתם אמר ותאחז במשפט ידי. וכמו כן אשיב נקם לצרי. ע"י אחרים על מה שעשו לישראל. ולמשנאי אשלם. מה שהרעו נגדי אשלם להם וזהו ותאחז במשפט ידי אני בעצמי אשלם להם ולכך נאמר אשיב נקם שישיב להם הנקמה ע"י אחרים ועל מה שעשו נגד הש"י לזה אמר ואשלם: (מב) אשכיר חצי מדם. חצי הוא ותאחז במשפט ידי שהוא על הנפש לכך כתיב כאן מדם כי הדם הוא הנפש: וחרבי תאכל בשר. הוא הגוף. ג' שפטים רעים יש. מות. וחרב. ושבי. והם ע"י אדם אבל רעב הוא ע"י שמים ולא במעשה. רק במניעה שמונע המזונות מן האדם וחרב הוא מה שמכין בחרב אבל לא נהרג ע"י חרב שזה הוא מות כמ"ש מכת חרב והרג וגו' וכמ"ש ונאק נאקת חלל. ושבי הוא היושב בכבלי ברזל והוא ג"כ מלוכלך בדם היוצא ממנו ע"י הכבלים של ברזל הנתונים עליו. ז"ש כאן מדם חלל זה הוא החרב ושביה הוא השבי. מראש פרעות אויב. זה המות. שהראש פרוע הוא בבית השחיטה. מדם חלל ושביה. הוא אשכיר חצי מדם. והשלשה נחלקו לשנים. וחרבי תאכל בשר. זה הגוף לאחר המות וכן נאמר אמור לצפור כנף ואכלתם בשר וגו' ושתיתם דם ואכלתם חלב וגו' בשר גבורים תאכלו וגו' אילים כרים ועתודים וגו': (מג) הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום. בגואל ראשון: ונקם ישיב לצריו. בגואל אחרון: וכפר אדמתו עמו. לתחיית המתים כמבואר כי הקבורה מכפרת על העונות. והרנינו גוים עמו קאי לעתיד לבא. אלא שמקדים התכלית כי דם עבדיו יקום. ממה שעשו להם בגוף שהכו אותם: ונקם ישיב לצריו. ממה שגזלו אותם כמ"ש דמם לא נקיתי. וכפר אדמתו. מה שהרגו אותם כמ"ש ולארץ לא יכופר כי אם בדם שופכו. ואותן שלא עשו כלה. הרנינו גוים ישבחו לעמו כי ארבע כתות יהיה לעתיד לבא ג' לכריתות ולצמיתות. וזהו דם עבדיו יקום שהכו אותם וזהו דם חלל. ונקם ישיב לצריו. זהו השבי. וכפר אדמתו עמו. אותן שהרגו מראש פרעות אויב. ואותן שלא הרעו כלל לישראל הרנינו גוים עמו שהם ישבחו לעתיד לבא את ישראל. וכן ג' עלמין. הרנינו גוים עמו נגד בי"ע. כי דם עבדיו יקום. זהו שהרעו לישראל. וכפר אדמתו עמו. ארץ התחתונה. וכן ד' קלופין ג' שני ערלה יהיה לכריתה. והרביעי תחזור לקדושה והוא קודש הלולים וזהו הרנינו גוים עמו וכאן נשלם ה' י' ועם אות האחרון הוא ה' ו' ומנין התיבות של השירה כמנין והמשכילים והוא פנים ואחור. וכן שם השילוב פנים ואחור ומנין התיבות של כל הסדרא הוא מנין התורה עם כל המלות לדקדק כהררי אל שהם שדי בשני שיני"ן י"ה של שם י"ב בה"י אותיות נקרא ח"י עלמין: (מד) ויבא משה. כמ"ש בפ' וילך שנגנז ממנו חצוצרות באותו יום: את כל דברי השירה. חמשה דרגין של תורה כידוע בסוד פרד"ס ונשמתא לנשמתא שהוא פנימית הסוד שהוא אילן ושרשיו ופריו וענפיו ומוהין דאילנא וכמ"ש זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת. ואמר וידבר את כל וגו' שגילה להם בדברי השירה הזאת את כל אשר צוה לו הקב"ה שימה בפיהם ולכן גילה להם כל הפנים של התורה: באזני העם. לא כשאר פעמים שנכנסו תחלה אהרן ובניו ואח"כ הזקנים וכו' וכאן תחלה באזני העם כמו שנצטוה: הוא והושע בן נון. שהיה יהושע מתורגמן כמ"ש (סוטה י"ג ע"ב) שבת של דיוזגי היתה לכך כתיב והושע בן נון שהיה שפל לו ולכך לא נקרא יהושע בשמו שלם ואמרו שגם הוא לא גבה לבו ולכך כתיב והושע: (מה) ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל. פי' שבשירה הזאת כלולה כל התורה כולה עם כל מצותיה כמנין תרו"ם על הלוחות וכמנין חכמ"ה בינ"ה דע"ת שלכך נאמר שמר לעשות את כל דברי התורה הזאת מלמד שכל התורה נכללה בשירה הזאת ושקולה כנגד עשרת הדברות שבהן נכללה כל התורה כולה ג"כ כמנין כת"ר שהוא חכמ"ה בינ"ה ודע"ת וזהו אל דעות ה' דו"ג ושבהו"ב ונכלל דעת באחד אבל בדעת עצמו שהוא במקום כת"ר הוא בשנים ב' שהן ד' וזה שנאמר ב' לצדקתך ואמונתיך ולדקדק וזהו שאמר כאן את כל הדברים האלה כמ"ש בעשרת הדברות וידבר אלהים את כל הדברים האלה: (מו) ויאמר אלהים שימו לבבכם לכל הדברים וגו'. שצוה שיבינו מעצמם עוד עד מקום שידם מגעת: לכל הדברים. שלא הניח אפי' תיבה אחת מלעיין ולעסוק בה: אשר אנכי מעיד בכם וגו'. כמ"ש למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל: היום. כמ"ש שבכל יום ויום יהיו חדשים בעיניך כאלו נתנה היום: אשר תצום את בניכם וגו'. כמ"ש כי אביאנו וגו' וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו וגו' וכן נאמר והודעתם לבניך ולבני בניך וגו': לשמר. זו המשנה: לעשות. זה המעשה שמצווים על הלמוד והעשיה שכל שאינו בכלל למוד אינו בכלל עשיה מכאן אמרו אין בור ירא חטא ולא וכו': את כל דברי התורה הזאת. שהכל כלולין בשירה הזאת: (מז) כי לא דבר רק הוא מכם. שאין דיבור בתורה שאין בו כל הון יקר ונעים כמ"ש עושר וכבוד אתי הון עתק וגו' ואמרו שאפילו דיבור א' בתורה שקול כנגד כל החפצים שבעולם וכמ"ש כל חפצים לא ישוו בה. ואמרו כי לא דבר רק הוא. ואם נראה דבר רק. הוא מכם שאין אתם מבינים בה: כי הוא חייכם וגו'. שכל דיבור שבתורה נותן חיים לעולם הבא ואריכת ימים בעה"ז כמ"ש כי הוא חייכם: ובדבר הזה. כמו ובדבור הזה: תאריכו ימים על האדמה. ואמר על האדמה שבשבילם נוחלין אתם את הארץ וכמ"ש כל העושה מצוה אחת מטיבין לו בעה"ז שהיא אריכת ימים. ובירושלמי דרש על ד' דברים שאדם אוכל פירותיהן בעה"ז וכו' כי לא דבר רק הוא מכם. הוא שתורה. כי הוא חייכם הוא כבוד אב ואם. כמ"ש בעשרת הדברות למען ייטב לך ולמען יאריכון ימיך. ובדבר הזה. זה ג"ח שנא' כי בגלל הדבר הזה וגו' והשפיעו וכו'. על האדמה זה השלום שזה תיקון הארץ ודרש מכאן שת"ת

שקולה כנגד כולם שבה נכלל הכל ולא אלו ג"ד בלבד אלא אפי' כנגד כל מצות שבתורה וכמ"ש בירושלמי כל חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות. כל חפצים אלו מצותיה של תורה שנאמר כי באלה חפצתי וכן בגמ' בבלי (מ"ק ט' ע"ב) סריך וכל חפציך וגו' ונקט אלו הג' מצות שהן ראשי כל המצות שאדם אוכל פירותיהן בעה"ז וכו': אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה. כמ"ש שתעברו את הירדן ע"מ לירש וכן אמר להם יהושע בשעה שעברו את הירדן כמ"ש (בפ' ז' דסוטה ל"ד ע"ב): (מח) וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. בכיום הזה מלאו ימיו ושנותיו כמ"ש (שם י"ג ע"ב) ללמדך וכו': (מט) עלה אל הר העברים הזה. כמו במ"ת שנאמר עלה אלי ההרה: הר נבו אשר בארץ מואב אשר על פני ירחו. אמר ד' דברים שזכה לעלות אל נ"ר שהן ד' ושם כללות נוקבא כידוע לכן אמר וראה את ארץ כנען שמשם יראה את ארץ כנען. ונבו ומואב הם נ"ר בסוד נ"ר שהוא בשפה נבות ונר מערבי: על פני ירחו. ירחו הוא י"ב וע"ב שמות דהו"ב: פני. שן דהמא ויו"ד דחכמה שכוללת בה כידוע בסוד פניאל: וראה את ארץ כנען אשר אני נתן לבני ישראל לאחזה. שהראה לו ב' ארצות שירשו עולי מצרים ועולי בבל: אשר אני נתן לבני ישראל. אלו עולי מצרים משא"כ בבית שני שנפלו מעצמם לאחזה והיא ירושה שניה וכמ"ש קדושה ראשונה קדשה לשעתה וכו' וקדושה שניה קדשה לשעתה וקדשה לע"ל וז"ש לאחזה: (נ) ומת בהר אשר אתה עלה שמה וגו'. אמרו שמיתתו היתה רצונית והוא ע"פ צווי שגם במיתתו היה עובד הש"י וקיים מ"ע ולכן נאמר לו ושמה לא תבוא שהוא מל"ת כדי להוסיף שכר שהן ג' דרגין שכוללין הכל מ"ע ומל"ת וד"ת: וראה. הוא ד"ת שהראה לו גנזי תורה וחדרי תורה כמ"ש הביאני המלך חדריו: ואמר ומת והאסף. נגד ב' על אשר מעלתם וגו' כאשר מת וגו' וכמ"ש מלמד שנתאוה לאותה מיתה: (נא) על אשר מעלתם. מלמד שכל העובר אפי' בשגגה קלה של ד"ת נקרא מועל כמ"ש נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' ונאמר איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעל מעל בה': על אשר לא קדשתם אותי בתוך ב"י. אפי' בלא צווי היה להם לקדש והוא מ"ש אשר קדשנו וצונו. קידוש וצווי. ואמר כאן ד' מיני מיתות נגד ד' שגגות שהיה לו. א' שקירב את הערב רב והם גרמו לישראל לעשות עגל וגרמו מיתה לדורי דורות וכוונתו היתה לטובה והב' במרגלים שאמר להם אח"כ ואמר אלכם לא תערצון וגו' ה' אלהיכם ההלך וגו' ובמדבר וגו' ובדבר הזה אינכם מאמינים וגו' ולא שמעו לו שמרגלים המסו את לבבם כמ"ש אחינו המסו את לבבנו ולא הועיל בדברים שדיבר בעת והיה לו לדבר זאת קודם שילוח המרגלים אזי היו נשמעים לו ולא היו משלחים כלל מרגלים. הג' במי מריבה. והד' בשטים שנתעלל וכו' ונעלם ממנו לפיכך מת ולא זכה לכנוס לארץ אבל כוונתו היתה בכולן לטובה בערב רב לקרבן תחת כנפי השכינה. ובמרגלים כי מרוב צדקתו היה סבור שבזה יחזקו את לבם כמ"ש וייטב בעיני הדבר. ובמי מריבה כמשהז"ל כי בדיבור יתעכב הדבר ולא ישיב מהרה ויתחלל שמו של ה' רגע אחת. ובשטים כמ"ש שנעלם ממנו כדי שיזכה פינחס ולכן נאמר בו ד' עליות למעלה: (נב) כי מנגד תראה את הארץ ושמה וגו'. כמ"ש בז"ח שתיקן בראיה כמ"ש עשה לך שרף וגו' אבל לא תיקן בדיבור לכך ושמה לא תבוא ושמה שהוא ה"א בעה"ז אבל בעה"ב הוא בא בראש כולם: כי מנגד. הוא שלש אותיות משם השלישי שם ת"ב ששם אספקלריא המאירה שמשם ראה אותה והמ"ס הוא המלכות השביעית שמשם ראה אותה והיא סמוכה לאבן ולכן נאמר בסוף זאת הברכה ששה ראיות את וגו' ואת וגו' וסי"ן הוא כלל כולם שהוא השלום והוא כלל כל הארץ וכלל כל הברכות וכמ"ש לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה אלא השלום וששה ברכות הן. ברכת כהנים חמשה היינו חמשה תיבות המדברים בלשון נוכח לבד תיבת שלום כנגד חמשה חומשי תורה שמהן יוצא השם של כ"ב שהוא כנגד כ"ב אותיות של התורה וכן בשמע ישראל. ושמה הוא שלום כלל הכל והוא כנגד תורה שבע"פ שכולל כל חמשה חומשי תורה ולכן היא נכללת בששה סדרים וז"ש ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום והן בו"ק ממטה למעלה וזרעים כנגד צדיק שנאמר זרעו לכם לצדקה ולכן התחיל בברכות כמ"ש ברכות לראש צדיק וסיים ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום ועוז היא תורה שבע"פ כמ"ש מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב ולכן סיים בששה שלומות אמר ר"א בר"ח תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו' ורב שלום בניך וגו' שלום רב וגו' ובתיבת שלום נכלל כל הששה ברכות וכן הוא בברכת כהנים. וג' ברכות הם בסוד אבות. הראשונה נגד אברהם ונוקבא. השני נגד יצחק ונוקבא. והתורה נקנית בגבורה ולכן הוא ה' חומשי תורה וששה סדרי משנה והג' כנגד יעקב ונוקבא: וראה את ארץ. שמשם זכה לחכמה עליונה מה שלא זכה כל ימיו וע"ז נאמר הנה ישכיל עבדי ואמרו כמאן דארית ריחא מרחוק וכו' וכנגד ד' עליות דלעיל והוא מ"ש ירום ונשא וגבה מאד וגו' והוא בסוד ב"כ כמ"ש בר"מ בפ' פינחס. ירום. בסוד אריה נגד יברכך. וגבה מסטרא דשור. נגד יאר ה' כי שור הוא הגבוה שבחיות בסוד קרניו וקרני חיות כנגד כולם: ונשא. היא מסטרא דנשר נגד ישא ה' פניו וגו' שנשר הוא מגביה א"ע לעוף והם בשם ס"ג. מאד. מסטרא דאדם נגד ושמו את שמי וגו' בסוד שם מ"ה ונאמר לו רב לך. ל"ך נו"ן זמנין בגלגולא והוא מאדם עד צדקיה. כ' עד אברהם. ול' משם ואילך וכנגד זה אמר כ"ב לך צפון לך הרבה מאד וכן הוא בפרשה דהנה ישכיל כ"ב תיבות:

אופן שני

לב (א) האזינו השכון שם הדעה ובהתפשטות בו"ק הוא שם הדעת והוא אל דעות ה': פסוק ראשון ז"ת והשני יב"ת כנגד זו"ק וי"ב שקוים של בראשית והארץ. והיינו שאינו נחשב בפסוק והארץ. ב' תיבות שנחשב בפסוק ראשון והוא אלהים והארץ וא"כ אין בו רק י"ב תיבות. בפסוק ראשון יש אותיות ל"ב נגד ל"ב נתיבות של חכמה ובפסוק שני נגד מ"ט שערי בינה. ופסוק שלישי כ"ה שם הדעת. והשם הזכיר אחר כ"א תיבות וכן בקדושה כדאיתא במדרש ואחר פ"ה אותיות. כ'

פסוקים

פסוקים הראשונים. כמנין אנכי. והאלפי כמנין השם עם החדר הנעלם וכולם נכללין בר"ת בפסוק הראשון יש המנין של כל האותיות האלו עם הכולל של השם וזהו כי שם ה' וגו' ר"ל הכולל של שם והוא סוד כללא דכולא והוא אותיות השם בב' גילופין וזהו סוד האזינו ג' נכללין בב' ראשי ג' תיבות הראשונות נכללין בחצי האחרון כי ה"א של האדרה מחובר עם וי"ו של ותשמע כמבואר בסמוך והוא י"ב עינות מים של הדעת : השמים. ה' שמים והוא התפשטות הדעת בהם והוא סוד ה' נשמות שיש באדם והן חשקנ"ה רקיעים בשמים הכוללים א' והן ה' שמות של ה' שמים ה' חלקי תורה וי"ע של נ"ך ומלכות כוללם בב' פנים והפן הד' כולל כולם וזה סוד של מלכות בד' שמות שלה שלכך אין לנו אלא ד' וסימנם המשה : והדברה הוא מנין זוהר. והוא סוד ה' ו' הוא שם מרגלא בגילופין והוא סוד לגדל ולחזק. ועם ג' אותיות אלו הוא סוד לאה ורחל. ה' של והדברה הוא נוסף והוא מחבר שמים וארץ כי ב' חלקי הפסוק מחבר ה' שם ו' של ותשמע שהן י"ו אותיות מלמעלה וכן למטה. ואות וי"ו של ותשמע עם ה' הוא בג' גוונין שהארץ מתקיימת בהן והיו"ד נעלם כי הוא נעלם מעיני כל חי וכן י"ב עינות מים ושבעים תמרים י"ב צירופים וע' פנים : אמרי. הוא ג' אותיות השם בגילופין בכללם והוא סוד תורה בארון : מנין תיבות של השירה כמנין והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע שהם חסד וכופש ושליה ומלאך והושיעה ודין ונערה. ומנין תיבות של כל השירה כמנין התורה ומצותיה ב"ב ד' ה"ב ד' וכסוף הרות על הלוחות וסוד צדקתך כהררי אל וזהו סוד קדשנו במצותיו כי השירה היא בסוד קדשנו וכל הסדרא בסוד מצותיו : (ג) כי שם ה' אקרא וגו' הוא השמש והירח וכוכבים : כי שם. שני של שם ס"ג : הבו. סוד י"ג תקונים : הבו גדל. סוד נ' שערי בינה שהוא סוד הגדל היינו י"ג ול"ז : כל השירה הוא בכל א' סתומה באמצע וב' שיטות חלוקים לפניה ולאחריה והם המשלימים לע"ב וכן בכל ע"ב השני שערים משלימים אותה ויש בהן כ"ו פסוקים גדולים נחלקים לד' חלקים ולב' שיטות. וי"ז פסוקים קטנים הנחלקים רק לב'. והגדולים בכל חלק. באמצען זקף ובסופן אתנחתא וס"פ. והקטנים אתנחתא וס"פ. ויש פסוקים גדולים שבכל אחד חצי פסוק יתר על ד' חלקים והכל ע' שיטין והגדולים הם א' חמאת בקר. וב' ראו עתה כי אני אני וגו' והם מהפכים הסדר דהיינו עד פסוק חמאת בקר הזקף והאתנחתא כדלעיל ומפסוק חמאת בקר ואילך נתהפך הסדר באמצען אתנחתא. ושני פעמים בסופן זקף. וכן בפסוקים קטנים באמצען אתנחתא והוא בסוף השיטה ובאמצע השיטה ס"פ. והוא עד ראו עתה וגו' ואז נתהפך כבראשונה וד' יוצאים מן הכלל ב' בפסוק חמאת. תיבת צאן ותיבת כרים. וא' בפסוק ראו תיבת ואחיה וא' בפסוק מזי רעב תיבת רשף וטעם ההפכה אשר הפך ה' על שנתהפכו מעשיהם מן וישמן ישרון. וכשאמר ראו עתה כי אני וגו' שהוא על לעתיד אז יתהפך ויחזור כבראשונה (ועיין במ"ש קלא הטעם) ובשירת הים הוא ל' שיטין ושיטה חלק לפניה ולאחריה הרי ל"ב וסדרן שיטה אחת נחלק לג' חלקים לב' סתומות ושיטה אחת נחלק לב' חלקים וסתומה אחת וכך סדרן שיטה ראשונה אז ישיר נכתבת ככל שיטות שבתורה בלא סתומה והשני נחלק לג' והג' לשנים והד' לג' וכן חוזר חלילה עד שנמצא שיטה אחרונה בשלשה. וכל התיבות שלפני הסתומות ס"פ אתנחתא וזקף חוץ מב' שיוצאין מן הכלל תיבת אשיג ותיבת בתוך וכל שיטה החלוק לשנים נחלק באמצע ושיטה החלוק בשלשה תיבה א' בתחלת השיטה ותיבה א' בסופה והשאר באמצע וזה היפוך משירת האזינו בשירת הים א"א לסיים השיטות במפסיקין רק קודם ריוח הסתומות והוא משיטה האחרונה ויש בה מ"ד סתומות נגד מ"ג פסוקים שבהאזינו ועם פסוק ויבא משה שהוא כלל השירה. לכל ב' חלק שלפניה ולאחריה שהן פתוחות וכל הפסוקים נחלקים א' לשנים וא' לשלשה לכל ב' פסוקים נחלקים לד' תפול. וכי בא. וד' פסוקים שאין נחלקים כלל ה' איש מלחמה. תהומות. נטית. ה' ימלך. כי שם והצור הם שלימא דמהימנותא. הצור הוא השם השולט אחר חצות לילה כי שמאל נכלל בימין ולכך נאמר שם אל כי היא כלה משה. הצור הוא הוזר שהוא דבוק עם תמים ואמר כאן ג' דברים ותמורתן בהרי שבה שעולין עפה זו מה תהא עליה שהן כלל העולם : (ד) הצור. הם י"ד פרקין שבשם : תמים. הוא מ"ע פנים ואחור : פעלו. הוא המקום : כי כל. הם ב' חיבורין כמ"ש כי כל בשמים ובארץ וכו השם השני של מ"ב לכך נאמר דרכיו כמ"ש צדיק ה' בכל דרכיו והכל במשפט בג' אהי"ה אל בריבוע גילופין. הוא הצור : צדיק. בי"ב החומין וכו שם אלוה והוא פנים של מ"ע : וישר. סופי תיבות של כל השמהן והוא ג' פנים ואחור של גילופי ע"ב של ע"ב אותיות : (ז) וינדך זקניך. הוא שם השני שהוא לשון למודים. שאל. שם המילוי. אביך. זה השבון האור. ויאמרו. מ"ט שערי בינה עם הפנים. לך. שער החמשים. אביך. ו"ק יחס"ג. זקניך. ו"ק מתרע"ד : (ח) יצב גבלת עמים למספר וגו'. כי ע' וע"ב הם א'. וכן בע"ב שמות. ל"ו של ד' אותיות בסוד תלי וגלגל ולב. וכ"ד של ג' אותיות ויו"ד של ב' אותיות והכל באות א' כפול לכד וכן בששה שמות של ז"ת אלוה כו' שהן שבעים והשם המיוחד באמצע וכן בשם של י"ב ו' שמות ג' פסוקים וב' גילופין וא' גילוף גילופין שהן ע"ב לו"ק ואמר יצב גבלת שהן י"ב גבולי אלכסון וו"ק מקיפין לה וכל א' כלול מעשר שהם י"ב : בהנחל. הם שבעה ושבעה מולקות כמ"ש כי יד על כס יה. על. הוא ג"כ יד דאימא : בני אדם. סוד בן אדם מ"ה וב"ן ש' תתשיניות ס"ה וקס"נ תתא דמתתא : בני אדם. הוא נקודה שבתוכה מ"ה וע"ב וכן בני ישראל תרי"ג שרשים שבהם כנגד תרי"ג מצות : (ט) חלק ה' עמו. זה א"י : חבל נחלתו. ג' עולמות בי"ע. חלק. ב' שילובים הידועים ד' שהן ג' הב"ד. נחלתו קפ"ד כ"ו קמ"ד : (י) ימצאהו בארץ מדבר. זו מדרגה התחתונה שנקראת ארץ : ובתהו ילל ישמן. נ' דרגין הראשונים שהן ס' כמ"ש בפסוק במדבר הגדול והנורא הם נ'. נחש שרף ועקרב ג'. צמאון אשר אין מים המוציא ג' : ימצאהו. הוא שם אהיה בכפול : יסבבנהו. הוא שם קל"ה : יבוננהו. הוא ע"ז פנים של ההויות ד' שמות וכן יקחהו ש"ז כנפים אלא שכאן בפנים ושם בכנפים וכמ"ש בכנפיו והן ל"ב נתיבות : יצרנהו. הוא שב עם ה"ו : כאישון עינו. שם עין הוא רביעית ושם הוא קדם של ס"ג. כאישון הוא שם ג' של מ"ד והוא בת עין וכמ"ש לא יגרע מצדיק עיניו : (יא) כנשר. הוא שם של ש' אותיות בגבורים בריבוע ובהמלאה הוא נשר וא' הוא כנשר. ועוד נשר הוא שם דהגני של עברת הדברות : יעיר. הוא אחורי שם מ"ה : קנו. סוד ציון : על. הוא סוד ע' בחינה אחרונה של מזלא דאבון שקבוע תמיד במזלא השני. יפרש. זה ציצית : ישאהו. ב' אהיה. כאן שש הוחמות שנהם בהם שמים וארץ והשביעית הוא בדד ולכך כתיב בדד שהוא כולל עבר תדות. וזהו ימצאהו יסבבנהו וגו' כנשר יעיר קנו וגו' ובדד הוא שם של עשר אותיות ב' ווי"ן כו' וכן הוא כולל של ב' מצות האלו בתפילין ומזוזה : (יב) ואין עמו אל נכר. זה ציצית אף שאין בהם שם אעפ"כ הוא השמיני מצוה והוא דרגא רביעית שנקרא אל ולכן אמר על ג' דלעיל לשון חיוב וכאן אמר לשון שלילה : אל נכר. הוא אשת נוכריה : ירכבהו. הוא עדן ושל מן בינה : ויאכל תנובת שדי. השב כאן עשרה דברים נגד ע"ס ג"כ בפסוק זה וח' דברים בפסוק שאח"ז וידוע שע"ס הן ה' כנגד ה' בב'. אנפין ה'. עולם המושכל. וה' עולם המורגש בהם בסוד נקודות של השם הש"ק וגם נגלה וסוד של תפילין וציצית ומזוזה ובשני הפסוקים יש ה' דברים מצומצם וה' מן חי. ויאכל תניבת שדי. ויניקהו דבש. ושמן מחלמיש צור. חלב כליות. ודם ענב. וה' מן חי חמאת בקר וגו' וכמו שידוע בסוד קטורת נטף כו' שמים ולבונה זכה בסוד ירכבהו והם נגד המבה אכילות וה' שתיות ויאכל תניבת שדי חלב כרים ואילים ועתודים וחלב כליות חטה ה' אכילות וה' שתיות חמאת בקר וחלב צאן כו' : ד"א ירכבהו יש בהם עשר דברים כדלעיל. ואילים בני בשן ועתודים. בגיהם בדעת. חלב כרים. בת"ת סמוך לו. חלב כליות חטה בחכמה כמ"ש מי בא בטוחות חכמה. ודם ענב. הוא בינה יין המשומר בענביו שעתיד להתגלות בעה"ב. כתיב ארץ ואח"כ תנובות שדי שהוא עץ עושה פרי ואח"כ דבש ושמן ולכך אמר ויניקהו בהיא סוד גברים עולל ויונק וגם סלע וצור ואח"כ חמאה וחלב ובסוף אמר עם חלב כליות כמ"ש לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי : ענב ותמר. הוא סוד התפילין ש"י נהורין שהן ד' בתים ואמר כאן עשר דברים נגד עשר ארצות ועם בית המקדש הוא י"א וכן כאן ירכבהו על במתי ארץ הוא כלל כולם והוא ירושלים שהיא גבוה מכולם ואח"כ השב השבר ותשב ז' בפסוק אחד וד' בפסוק השני וכן בקטורת ד' סמנים וז' בשמים : (יג) סלע. זה נצר זה מט"ט. ומלמעלה למטה דבש ושמן בדעת. והשאר הכל כסדר ואמר בקו האמצעי עם חלב וגו' וכנגד הארץ שהוא רביעית אמר לשדים לא אלוה שהם תחת האדם ואלו ב' שמות אלוה אלהים הם שמות ההנהגה בהן אותיות שניות ושלישית דאהי"ה וזה שמו של בגלגל בגל אל קונו של יו"ד : (יח) צור ילדך תשי. פי' התחלה הבכורה ובכרת : ותשכח אל מחללך. שבראך. כי ג' שותפין באדם והג' כלול מבניהם ולכך נתן י' דברים נגד שניהם כי באדם יש ה' אברים גלוים וה' נעלמים עין אזן פה יד ורגל גלוים. ה' נעלמים ריח קלסתר פנים. וג' יותר נעלמים חכמה בינה שכל. עור ובשר מן האב עצמות וגידין מן האם. מוח לעצמות ודם לבשר ושני לבושין שערות וצפרנים. צפרנים לאב ושערות לאם. ובעין אודם ולובן : ילדך. זה האב : מחללך. זו האם שבחלה נוצר הולד וכמ"ש הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נוקרתם ופי' הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם ואע"פ שהם הסיבה אעפ"כ סיבה הראשונה הוא הש"י ולכך נותן נגד שניהם והאדם נבנה מעשה דברים עור ובשר גידים ועצמות וכמ"ש עור ובשר תלבישני. ושנים בעין שחור ולובן שמהם בא ההויה לאדם ושני פנימין המשקין מוח ודם ששם משקין העצמות והבשר. ושני לבושין שערות וצפרנים וכל הלובן בא מן האב. והשחור והאדום מן האם. והש"י נותן ה' נעלמים נגד האב. וה' נגלים נגד האם הגופה פנימים והמשה חיצונים ה' חיצונים בהם משמשין עין אזן פה יד ורגל ה' נעלמים ריח וקלסתר פנים דעה בינה והשכל. והנשמה שאמרו בגמ' זו הנפש ונשמה עליונה הוא דעה בינה השכל שנכללת בב' לפיכך הש"י הוא סיבה של יצירה של האב ובריאת האם וז"ש צור סיבה ראשונה של ילדך. ואל. זו סיבה של מחללך בבטן האם. צור זהו הסיבה ראשונה של העשייה. ואל הוא שם ההנהגה כמו שני שמות אלו הצור תמים ואל אמונה. ילדך. אב. מחללך. אם. וידוע שהאם מזרעת טפיים נגד האב וכמ"ש אין לך כל טפה כו' לפיכך מחללך הוא כפול כי אמו מזרעת ממטה למעלה. ג' אותיות של השם כל א' וא' מיוחד וא' נשאר בכפלו וכן בשמות אהי"ה וא"ד שנעשים אלהים ונ"ד כפלים המש : תשי. תש י'. תשכח תש כח י' דאבא כח דאמא וכמ"ש שמתשת כח של מעלה כמו באלבשת ושרקין שמתישין כח של מעלה ובפסוק הזה שם אחרון משם מ"ב עם נקודותיו : פעל. בב' גילופין : כל זאת. בב' אחוריים רק מקים מ"ה הוא מוקדם בהוא הד"ס ראשית כל והשאר זאת בסוד מי זאת : הכמו. הוא י"ב אותיות של שע"ד : יבינו זו"ן. כ"א. סוד הדעת זו"ן יוכל ושמשה שמתפשטין בז"ת וז"ש אבד עצות המה :

פרשת וזאת הברכה

לג (א) וזאת הברכה. שהתחלת התורה היא בראשית שהוא דרגא ראשונה ונסיים בזאת שהוא דרגא האחרונה וז"ש וזאת. והתחלת התורה הוא בבי"ת לפי שהב' הוא ברכה כמ"ש במדרש ולכך מסיים וזאת הברכה והוא ג"כ ד' אותיות וכ הב' מרמז על ב' אורות בבראתו כמ"ש יהי אור ויהי אור וכמ"ש לעושה אורים גדולים כל"ת. וכן בי"ת הן ב' אלפין דאור וגילופין הם שאר אותיות דאור וז"ש אז ימלא שחוק פינו וגו' וכן הוא הנהמה דנוקבא וכן הוא ג' שילובין דהו"א וג' שילובין דדו"ג. והברכה הוא נ' דדו"ג וא' דהו"א שהן ל"ב נתיבות שמשם הברכה והן הושבן יהי אור שמש ב' אורות שהן עבר שילובין ונאמר ויקרא לאור יום שהוא יהי ויהי שהוא יו"ד דמשתתף לכל האותיות ב' עלמין עלאה ותתאה ועוד מילואו של י"ו שהן הדעת שמשתתפת עם נוקבא בסוד כבד את אביך ואת אמך ובסוד כה וכה ובסוד שבע ביום הללתיך ג' בשחרית וד' בערבית וכן סוד ז"ת דאימא שהן ג' וד' : אשר. הוא כמ"ש ברים ישעיה ע"ש : ברך. הן ב"פ ה"י דאימא ג' וד' ונב הוא בסוד טטי איה וא' כללא דלהון שהן ג"ן סדרים : משה. בסוד בני משק

כפני המה ומשה כלל פ' ירחין ועם הספירות הוא סוד י"ב אבני שהם שהוא וחוא כדלעיל: משה איש האלהים. הן י"ב אתוון דפילוג מעשרה זוונין כל אחד מג' וז"ש נוגע בבת דכליל כל עשרה ולכן נקרא איש אלהים כמ"ש בסדר עולם: את. אחורי כנפי החיות: אשר. עלמא עילאה: את. עלמא תתאה לכן גבי המברך אמר אשר ולגבי בני ישראל אמר את: בני ישראל. הם תרי"ג שרשים שבישראל לכן נגמוה על תרי"ג מצות שכל א' וא' כלול מחבירו וערב בעד חבירו ויו"ד הראשון נעלמת נקודה בהיכלא ולכן יש בתרי"ג מצות י"ג שרשין: וזאת הברכה. הוא הספולה: משה וגו'. הוא הפועל. איש האלהים. ברוח הקודש שנו שהוא השיבה לתשובה. את בני ישראל. הם הנפעלים. לפני מותו. הוא הזמן: איש האלהים בעלה דמטרוניתא כי אלהי תורה על התגהנותו ע"פ הטבע שהשפה"ז מתנהג ע"פ הטבע. לכך לא מזכר במעשה בראשית כי אם שם אלהים. ולכן אמרו רז"ל מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים ואמרו מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים לפיכך קבעוה בתחיית המתים והענין כי הגשמים אינן ע"פ הטבע כלל כי כל הדברים בעולם אומרים הפילוסופים שהוא ע"פ הטבע אף זריחת השמש ושקיעתה אבל על הגשמים מודים שאינן ע"פ טבע כלל כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל ופעמים ירד בכל יום ויום ולכן נקרא גבורות גשמים שבזה ניכר גבורות ה' יותר מכל הדברים וז"ש מתוך שהיא שקולה וכו' כי גם בתחיית המתים מודים כולם שהוא אינו ע"פ טבע בע"פ טבע לא יתכן שיהא האדם הנרקב מזמן רב לחזור ולחיות ולכן קבעוה בתחיית המתים נמצא כל העולם מתנהג ע"פ הטבע כי הוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית אבל דורו של משה ע"ה כל הנהגותיו לא היה ע"פ טבע כלל כמו יציאת מצרים וירידת המן והשלו וענני כבוד. וזהו ממין עולם העליון שאינו מתנהג ע"פ הטבע. ולכן כתיב איש האלהים ואמרו בזוהר בעלה דמטרוניתא כי המטרוניתא הוא השכינה המנהגת את הארץ ע"פ הטבע אבל הוא היה למעלה מהטבע כמו איש שהוא למעלה מן האשה בהשיבות: (ב) ויאמר ה' מסיני בא. הם י"ו כנפי החיות י"ב בד' פנים וא"כ פני אדם וכמ"ש אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה וא"כ ויאמר לאדם וכמ"ש בזוהר פ' בראשית וכן כאן מימינו אש דת למו הוא ויאמר לאדם. ב' עלמין הם זה וכא. שבשביל התורה יהיה זוכה לב' עלמין אלו: והוא בסוד ברכת כהנים האבות והשבטי' והן כ"ח של הד' דרגין: וזרח. הוא י"ג תיקונים: הופיע. הוא פנים ונילופין והה' דרגין האלו הן נגד ה' מראות שראה יחזקאל: ה' מסיני בא. הוא נגד מערב והם היו הונים במזרחה של ההר: וזרח משעיר. הוא נגד הצפון: הופיע מהר פארן. היא נגד דרום: ואתה מרבבות קדש. הוא נגד שישראל היו חונים שם והוא מזרח. ולכך אמר ואתה שהוא שבא עם אדם ביחד נקרא אתה: מימינו וגו'. הוא ד' קצוות בתורה נגד ד' קצוות דלעיל. פ"א ה' מסיני וגו' שד' פעמים נתחדש הדיבור עמו. א' מסיני בא. שנתן התורה. וזרח משעיר. דהיינו אהר שסבבו את הר שעיר שנאמר ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ה' אלי לאמר וגו' שאז הדיבור היה מיוחד לו והג' הופיע מהר פארן. שאז נשנית התורה כמ"ש בין פארן ובין תפל ולכך אמר הופיע שהוא יותר מוזרח. והד' ואתה מרבבת קדש. שנכנסו לא"י ואז זכו לתורה מה שלא זכו קודם לכן. פ"א ה' מסיני בא וגו' שזכו מהמת עצמן בשביל שאמרו נעשה ונשמע. וזרח משעיר. כמ"ש בגמ' כשרצה הקב"ה ליתן תורה לישראל החזירה על כל אומה ולשון ובא אל ישמעאל א"ל תורה מה כתיב בה א"ל לא תנאף אמרו אי אפשר תנה לישראל וכו' וכולם נתנו להם מתנות דהיינו עשו וישמעאל ונתנו להם עשייה ושמיעה שאמרו נעשה ונשמע: ואתה מרבבת קדש. שגם שאר השרים נתנו להם מתנות: (ג) אף חבב עמים. שד' כתות בישראל כהנים לוים וישראלים וגרים וכמ"ש בית ישראל ברכו את ה' בית הלוי וגו' בית אהרן ברכו את ה' יראי ה' ברכו את ה' ולכך לא כתיב הלל יראי ה', בית, שאין להם שדה ונחלה וכן בהודו לה' וגו' השב ד' כתות האלו ומ"ש הודו כוונתו לברך בקריאת התורה שאז הכל שומעין בכל שבת: (ד) קהלת יעקב. הם ב' חלקי התורה. דימי התורה והוא תורה צוה לנו. קהלת. הם המדרשים שנדרשים בקהל: (ה) ויהי בישרון מלך וגו' כי ד' פעמים קבלו ישראל את מלכותו עליהם אחד כיום ב' בסיני א' קודם מתן תורה והב' לאחר מתן תורה כשכרת ברית על ספר מצות. כיום כתיב זה אלי וגו' ה' ימלך לעולם ועד. אבל סיני קודם מתן תורה בפ' יתרו כתיב ויבא משה ויקרא לזקני העם ישם וגו' ולאחר מ"ת בפרשת משפטים כתיב ויספר לעם את כל וגו' ויען כל העם קול אחד וגו' והד' כתיב שם ויכתב משה בבקר וגו' וישלח את נערי וגו' ויקרא וגו' ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע דהיינו שבפעם הראשון קבלו עול מלכותו ובפעם הב' קבלו עליהם עול תורה ובפעם הג' קבלו עליהם לעשות את החוקים ואת המשפטים ולכן כתיב שם נעשה ובפעם הד' כשרצה לעלות להר לקבל שאר התורה קבלו עליהם עול תורה שבע"פ מה שיביא להם מן השמים ולכן כתיב שם נעשה את המצות ונשמע מה שיביא אלינו עוד. וז"ש ויהי בישרון מלך והוא שאמרו ה' ימלך וגו'. בהתאסף ראשי עם. הוא קודם מ"ת דכתיב ויקרא לזקני העם וגו': יחד. הוא לאחר מ"ת. דכתיב ויען כל העם קול אחד וגו'. שבטי ישראל. הוא כעם הד' שבנה שתים עשרה מצבה לי"ב שבטי ישראל וכרת עמהם ברית ויען כל העם וגו' כל אשר וגו' ואלו הד' פסוקים לבד וזאת הברכה שהוא הכולל כל שלימות האדם כנגד ד' מדות הידועים והן אהבה. ויראה. תורה. ועבוד. אהבה ויראה הם כנגד אנכי ולא יהיה לך שהן כלל התורה בסוד כי נר מצוה והן נגד עשה ול"ת וכמו שאמרו עשה מאהבה עשה מיראה. עשה מאהבה שתעשה מ"ע. ועשה מיראה שלא תעשה עבירות ולא תעבור על ל"ת וזהו שכתב ימים רבים תשבי ולא תזני וגו' וזהו ה' מסיני בא הוא מדת האהבה לזכור החסדים הגדולים שעשה עמנו וכמ"ש אהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד. אף חבב עמים. הוא נגד יראה. והוא לא יהיה לך וגו' והוא נגד הגרים שפירשו מע"ג וכמ"ש יראי ה' ברכו את ה' שהן הגרים וכן ע"ה שאינן שבין עבירות מחמת יראה. תורה צוה לנו. הוא נגד תורה. ויהי בישרון מלך. הוא נגד עבודה. ובפ' הראשון יש ה' דברים נגד ה' חלקי האהבה וכנגד זה נאמר באברהם עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר וגו'. וכמבואר שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה. והיינו ד' חלקי התורה והם. א' תורה שבכתב. ב' תורה שבע"פ. ג' דקדוקי סופרים. ד' גזרות ותקנות החכמים שהם בלא תסור וכמ"ש ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי וז"ש וישמר משמרתי הם גזרות החכמים. מצותי. א' תורה שבע"פ כמ"ש והמצוה זו המשנה. חקותי הוא מדרשות. והם הגמרא ושאר מדרשות: ותורתי זו תורה שבכתב. ועוד יש חלק ה' בתורה שהוא עשרת הדברות שהוא כלל הכל. וזה בקולי כי עשרת הדברות שמעו מה' עצמו בקולו וכמ"ש קול דברים אתם שומעים וגו'. והם נגד עשרה נסיונות שנתנסה בהם וז"ש עקב וכמ"ש בפ' עקדה עקב אשר שמעת בקולי. ובפ' הב' הוא ד' דברים נגד ד' חלקי יראה כמו שכתב את ה' היו יראים וגו' וכל הד' נכללין באהבה כמ"ש בזוהר פ' בראשית בפקודין והם למוזין בפסוק ראשון של בראשית והוא הדעת המתפשט בנ"ק שכולל כולם וז"ש בזוהר ובתיקונים בראשית הוא היראה וד' חלקי אהבה. תורה צוה לנו וגו' נגד ה' חלקי התורה: ויהי בישרון מלך. הוא נגד ה' חלקי העבודה: אף חבב עמים. שהוא מחבב את הגרים: כל קדושיו בידך. הם הכהנים כמ"ש עם קדשך: תכו לרגליך. הם הלוים שהלכו לרגלי הקב"ה שהיה הארון נושא את נושאיו: ישא מדברתיך. הם הישראל שעוסקים תמיד בתורה ודברי קדשי ותמיד הם נושאים ונותנים בדברי תורה. ועוד אף חבב עמים הם עמי הארץ שאף אותם הוא מחבב והם ד' כתות א' עץ חיים למחזיקים בה והם המחזיקים ידי לומדי תורה במאכל. ב' ותומכיה מאושר והם המשמשים ת"ח בגופם. ג' הם היושבים בבהמ"ד ושומעים דברי תורה תמיד. הד' הם שאחרי עמי הארץ ששבין רצון קונם. וזהו כל קדשיו בידך הם המחזיקים ידי ת"ח במהנת ידם: והם תכו לרגלך. הם המשמשים ת"ח שהולכין תמיד בשבילם. ישא מדברתיך. הם היושבין בבהמ"ד ושומעין תמיד ד"ת אף חבב עמים. הם שאחרי עמי הארץ שעושין תמיד רצון קונם. ועוד כמ"ש (ישעיה מ"ד ד' ה') וצמחו בבין הציר כערבים על יבלי מים. זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתב ידו לה' ובשם ישראל יכנה. והם ד' כתות כמ"ש ד' מינים בלולב א' טעם וריח. טעם בלא ריח. ריח בלא טעם. לא טעם ולא ריח. וכולם אגודין זה בזה. טעם וריח הם הת"ח העוסקין בתורה ובעלי מצות ג"כ. וטעם בלא ריח. תורה בלא מצות כמ"ש (יבמות ק"ט ע"ב) האומר אין לו אלא תורה אין לו אלא תורה כו'. ריח בלא טעם הם בעלי מצות. לא טעם ולא ריח. בלא תורה ובלא מצות רק שאין פורשין מדרכי הציבור ואעפ"כ כולם אחודים זה בזה לבד אתרוג שהוא פרוש מן העולם אך אעפ"כ בשעת נטילה צריך להכרן יחד וז"ש זה יאמר לה' אני. הוא בעלי תורה ומצות. וזה יקרא בשם יעקב. הם הלומדים בלא מצוה והיינו שלומד לשם יעקב כמ"ש תורה צוה וגו' שכך קיבל מאבותיו ולא לשמה. וזה יכתוב ידו לה'. הם בעלי מצוה שעושין בידיהם בלא תורה ולכן כתיב בשניהם לה' שהם עושין לה'. ובשם ישראל יכנה. הוא בלא תורה ובלא מצוה רק שמכנה א"ע בשם ישראל ואעפ"כ יש לו שכר וכמ"ש כל הכופר בע"ג כו' ולכן כולם אחודין זה בזה וזהו וצמחו בבין הציר כערבים על יבלי מים אף שהם ערבים והם ערבי נחל בלא טעם ולא ריח יצמחו על יבלי מים וכמ"ש והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו וזהו על יבלי מים לכן הם אחודין זה בזה. וז"ש אף חבב עמים. הם הדומין לערבות. כל קדשיו בידך. הם הדומין לאתרוג. והם תכו לרגלך. הם הדומין להדס. ישא מדברתיך הם הדומין ללולב: תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. פי' שהגרים אומרים שהתורה צוה לנו משה ג"כ וא"ת שדווקא לישראל ניתנה התורה ולא לגרים כדכתיב אשר הוצאתיך מארץ מצרים והיינו ישראל דוקא ולא את הגרים לכך אמרו שמשה צוה לנו ג"כ את התורה כמ"ש הקהל חקה אחת יהיה לכם ולגר הגר חקת עולם לדרתיכם ככם כגר וגו' תורה אחת וגו' ומשפט א' יהיה לכם ולגר וגו'. ואל תאמר דוקא לגרים שהיו בימי משה צוה ולא את הגרים שאח"כ לזה נאמר שמורשה ג"כ התורה לכל קהלת יעקב דהיינו לכל מי שיקהל עליהם וכמ"ש הקהל חקה וגו' לדרתיכם הרי ירושה היא ג"כ לנו. ועוד אומרים ע"ה אותם שאין בו תורה ומצות שהתורה נתנה ג"כ לנו והיא מורשה לכל קהלת יעקב כי יעקב הם המון עם וז"ש בגמ' (פסחים מ"ט ע"ב) כל הלומד תורה בפני ע"ה כאלו בא על ארוסתו בפניו שהיא ירושה ג"כ לו. ויש בו ז' תיבות ה' וב' וכן היה במנורה והם כנגד ג' חלקי תורה. תורה שבכתב ושבע"פ היא הל"מ. והגמ' מחבר את שבכתב עם בע"פ ולכן נקרא ים התלמוד וכמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ בדעתו תהומות נבקעו. ובתורה שבכתב הם ה' חומשי תורה וזהו תורה צוה לנו משה מורשה הם חמשה חומשי תורה שבכתב שהיא ירושה לכל: (ו) יחי ראובן ואל ימת ויהי מתיו מספר. פי' שהתפלל עליו ג' דברים לפי ששבט ראובן הלכו לפני הצבא במלחמה. התפלל עליהם שלא ימותו במלחמה ואל ימותו בידי שמים אלא ישובו לביתם בשלום. וגם שלא ימיתו בניו ובני ביתו שעזב בעבר הירדן וזהו יחי ראובן בידי אדם ואל יהרג במלחמה. ואל ימות. אא"כ בידי שמים בתוך שבע שנים שהלכו. ויהי מתיו פי' בני ביתו והנשיו במספר בלא ימות א' מהם אלא יהיו כמספר שהניחם. בתרגום אל ימות במיתא תנינא והוא רומז על מ"ש בזוהר אדם דרות. פ"א יחי ראובן. בתחיית המתים. ואל ימות. בימות המשיח כידוע שהוא יהיה ראשון וכמ"ש פחז כמים אל תותר. שלא יותיר מן גוג ומגוג. כי עלית משכבי אביך. זו ירושלים. אז חללת יצועי עלה. שימלא מן גוג ומגוג הללים ע"ש ששפטו ידיהם ביצועי שהוא זבול בית המקדש. ויהי מתיו מספר. לעה"ב שיהיו כולם בני עה"ב כמ"ש כל הכתוב לחיים בירושלים וג' ספרים נפתחים לעה"ב וכמ"ש אלה לחיי עולם וגו' ובתרגום שאמר מותא תנינא כדכתיב מות יומת. מות בעוה"ז. יומת מיתה תנינא לאחר מיתה וכמ"ש (ברכות כ"ח ע"ב) אם ממיתני מיתתו מיתת עולם וכמ"ש בתהלי וכמ"ש לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה. לא אמות. בגיהנם שהוא צלמות. כי אחיה. בתחיית המתים כמ"ש ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם וגו'. ואספר מעשי יה. לעה"ב בסוד כל הנשמה תהלל יה: (ז) וזאת ליהודה ויאמר. כי יהודה ירש את מדת זאת שהוא כלל כל הברכות כמ"ש וזאת הברכה י"ב בפרטות וזאת היא הי"ג כלל כולם וכנגד זאת אמר אשריך ישראל וכן ביעקב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם הוא הי"ג הכוללת כולם כנגד י"ג מדות וכמ"ש בהלת זוהר כום ישועות י"ג נהרי אפרסמון דכיא וי"ח נהרי אפרסמון. וכן בראשית וק"ש וציצית וכן ביצחק ויהי יצחק וכו' ויהודה ירש את הכלל כי זה מלכות ישראל וכמ"ש למי כל חמדת ישראל וכמ"ש כי יהודה גבר באחיו:

שמע ה' קול יהודה. הוא נגד דוד שהתפלל תמיד כמ"ש יענך ה' וגו' ישלח עזרך וגו' אלה ברכב וגו'. ולכך התפלל שישמע ה' לקולו: ואל עמו תביאנו. הוא נגד שלמה שנטרד ממלכותו והתפלל עליו שישוב לעמו ולא"י ולמלכותו: ידיו רב לו. בימי אסא ויהושפט וזהו ידיו ב' ידים. ראשונה משמים שנאמר ויגף ה' את הכושים (ד"ה ב' י"ד) שניה ע"י בני אדם על הג' אומות שבאו עליו: ועזר מצריו תהיה. בימי יחזקיהו שלא נעשה כלל בטכסיסי מלחמה אלא ה' עזרום. ועוד שמע ה' קול יהודה. בבית ראשון: ואל עמו תביאנו. הוא בית שני שחזר יהודה לארצו משא"כ בעשרת השבטים שלא חזרו: ידיו רב לו. במלחמת ירושלים לע"ל וכמ"ש (זכריה י"ב ז') והושיע ה' את אהלי יהודה וכמ"ש (שם ו') ביום ההוא אשים את אלפי יהודה ככיור אש בעצים וגו': ועזר מצריו תהיה. הוא משיח אהרון במלחמת גוג ומגוג וכמ"ש (יחזקאל ל"ח ג') הנני אליך גוג וכתיב (שם י"ח) והיה ביום ההוא ביום בוא גוג וגו' ובגמ' דרש (מכות י"א ע"ב) שמע ה' קול יהודה על איבריה לשפא כו' והן מ"ש בתיקון י"א ארבע סטרין מזרח מערב צפון ודרום. שבכך. דא ציון דהיא טבור עלמא. רישא למזרח. גופא למערב. דרועין לדרום. רגלין לצפון. ונקודה דאמצעיתא נגד צדיקיא וחסידיא וחכימיא ומארי דאוריתא ונבייא והן הכל בפסוק הזה והן נגד תנ"ך ומשנה וגמ' וברייתא והלכה שהוא קבלה ותוספתא והן נגד תורה וחכמה ומצות ומדות ועבודה. כמ"ש בפקדון או בתשומת יד וגו' והכל מכוון בפסוק הזה והן נגד ד' אותיות השם והדעת כלל וז"ש וזאת הם י"ב שבטים של אבני שהם והן כלל ישראל ויהודה לקח כלל כולם. ולכן באבני מלואים ואבני שהם יהודה קודם לכולם וכן בדגלים: ידיו רב לו. ידיו הוא דרגא עשירית של בעלי תשובה והוא נגד עשרת ימי תשובה והוא נגד ר"ה מלמטה למעלה ולכן עשרה מלכיות עשרה זכרונות עשרה שופרות כי צדיק הוא ה"י עלמין בב' שמות עילאין וב' שמות תתאין וז"ש כתר כי ביום הזה יכפר בסוד י"ש. תטהרו בסוד כתר וזהו כ"י י' הוא בסוד י"ש וכ"ף הוא בסוד כתר. ובסוד לאה ורחל וזהו בסוד מ"ה אבל בסוד ס"ג היא רחל לבד וכן בסוד ג' השי"ן בג' דרגין ודרגא אמצעית כפל בסוד הנה הנם וזהו סוד רחל ולאה. ועזר הוא בסוד כפל כדלעיל: (ח) וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חסידך. פי' כל הלוים נקראים חסידים שהיו שלמים בעגל כמ"ש ויאספו אליו כל בני לוי. וכן במרגלים כמאמר חז"ל שלא נגזר על שבט לוי. ואיש. הוא השר שעליהם והוא אהרן שהיה נשיא עליהם כמ"ש ואת שם אהרן תכתב וזהו לאיש חסידך. וסוד של אורים ידוע שמעשה שמים היו כמו הלוחות והוא מרומז בר"ת ואמר תמיך ואוריך ממטה למעלה שמתחלה זכו לתומים ואח"כ לאורים. ותומים. הוא נגד הים ששם נשלמו כמ"ש וייראו העם את ה' ויאמינו בה' שהוא שני עמודים של כל התורה כמ"ש רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו. ושם קבלו עול מלכותו עליהם כמ"ש למעלה ובהר סיני קבלו את אור תורה והם האורים וכן הר סיני והר חורב תורה ועבודה והן כנגד פרץ וזרח יכין ובועז. שמש וירח. ירושלים יראה ושלם. וכמ"ש שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך. אברהם ושם. והן סוד אחורי הגר וזכו שבט לוי לזה לפי שהיו שלמים בעגל ובמרגלים. ובעגל הוא במעשה שנא' ויעשהו עגל מסכה ובמרגלים ולא הביאתם וגו' הוא בדיבור. אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה. במסה שאמרו היש ה' והם היו שלמים ובמריבה היו מריבים עם ישראל ועשו עמהם מלחמה כמ"ש המה מי מריבה אשר רבו וגו' והיינו עם הלוים עובדי ה' וזהו את ה': אשר. תריבהו. שקיימו את כל התורה כולה מאל"ף ועד תי"ו וכמבואר (שבת ל"א ע"א) שבכתב אני מאמינך ושבע"פ איני מאמינך א"ל א"ב למחר אפיך ליה וכו' דע"פ נמי סמוך עלי כמ"ש בז"ה שיר השירים משכני אחריך וגו': (ט) האמר לאביו וגו'. כלו' על אביו ועל אמו כמו אמרי לי אחי הוא: ואת אחיו לא הכיר ואת בניו וגו'. כי כאשר פורש אדם עצמו מן העולם מסתמא הוא בשנים כבר ולכך לא שייך על אביו ואמו לומר לא הכיר שמסתמא יכול להכיר ולכך אמר לא ראיתיו עכשיו איני רואה אותם ואמר ראיתיו לשון זכר כמו ותדבר מרים ואהרן במשה שדרך לדבר הענין במוקדם. אבל את אחיו שלא ראה אותם הרבה אמר לא הכיר. ובניו לא ראה אותם כלל ולא ידע. ובלוים היו כל הג' האלו מחמת שפירשו מן העולם. וכן יש ג' דרגין דמהימנותא או"א. ודרגא שניה נקרא אחי. כמ"ש למען אחי ורעי אדברה וגו' ודרגא שלישית הוא בנים כמ"ש ורב שלום בניך א"ת בניך אלא בוניך והן כלולין בג' בי"ע ג' עלמין וכתיב ושכחי עמך בית אביך וגו' ויתאו המלך יפיך. ולפי שפירשו מג' זכו לג' דרגין דמהימנותא שמשם נר"נ. נר"נ דעבד. ואח"כ נר"נ דבן. ומתחלה זכו לראיה ואח"כ להכרה ואח"כ לידיעה וכן כסדר. כי הראיה מביאה לידי הכרה וממנה לידיעה כמ"ש וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. וכתיב וראו ראו ואל תדעו וכן נאמר יכירו וידעו כל יושבי תבל. והכלל ראיה והכרה וידיעה: כי שמרו אמרתך ובריתך וגו'. פי' ששמרו את התורה ואת המצות כמ"ש ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי. ולפי שהמצות צריכין שמירה יותר מן התורה אמר ינצרו וכמ"ש (מנחות מ"ג ע"ב) חביבים ישראל שסיבבן הקב"ה במצות תפילין וכו' והן מכל הצדדין. כי שמרו אמרתך. הוא כנגד או"א. ובריתך. הוא נגד אחיו ובניו שמחמת המצות הכה את בניו ואחיו. אבל אביו ואמו הם דוחים את המצות כמאמר חז"ל אביו אומר השקיני מים ומצוה לפניו אביו קודם ולכך אמר אמרתך שהוא גדול מכיבוד אב ואם (היינו אם אמר לו לעבור על ד"ת) ומ"ש אמרתך כולל ג' תורות. שבכתב ובע"פ והל"מ. וברית הוא הרביעית. כמ"ש בפ' האזינו. והדברה. אמרי פי. אמרתי. וכמ"ש כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. ורביעית הוא כמטר לקחי. כמ"ש חכם לב יקח מצות ובשביל ששמרו את הד' אלו לכך זכו ג"כ לד' דברים אלו. והן תורה ומשפט לשבט ומחוקק והם המורים הוראה לעם ושופטי העם ורובם של מורי הוראות ושופטים היו משבט לוי וכמ"ש בפ' שופטים והאיש אשר יעשה בזדון וגו' לבלתי שמע אל הכהן וגו' וכמ"ש בספרי שם. וכמ"ש ובאת אל הכהנים הלוים וגו' ע"פ התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך: (י) ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך. קטורה. הוא עבודה הפנימית על מזבח הפנימי. וכליל. הוא על מזבח החיצון והן ג' דרגין שכולל הכל. הנר. א"מ. וק"ק. במשכן התורה יוצאת והן אשה ריח ניחוח ומבדלין כתרגוד והן ג"כ נר דלוק ורוח וכנפי ריאה שמשם יוצא הרוח וכמ"ש אם מפיו תאכל וכמ"ש מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק. ושלחן בצפון ששם לחם הפנים ומנורה בדרומה ומזבח באמצע נגד מוחא ועיינין ואודנין. ואוזן נייחא דכולא. והיא ריח ניחוח וז"ש קטורה באפך ומתקמטין כל הס"ד דימין לשם ומתבסמין ומזבח החיצון נגד פומא אוכל קורבנין כמ"ש לחמי לאשי. ובפנימי נגד ריח. וק"ק הוא סוד שמיעה כמ"ש ובבא משה אל אהל מועד וגו' וישמע את הקול וגו' וכמ"ש ונועדתי לך שם ודברתי אתך וגו' והוא נייחא דכולא: וכליל. כליל הוא סוד צדיק והוא מזבח החיצון שנקרא כל ע"ש השמים דרגין והוא בסוד כל הדרגין והוא נקרא כליל שנוטל מאו"א: (יא) ברך ה' חילו. הוא כנגד ישימו קטורה באפך כמאחז"ל (יומא כ"ו ע"א) מעולם לא שנה אדם בה ומשני במעשרת דכתיב ברך ה' חילו ונגד וכליל על מזבחך אמר ופעל ידיו תרצה שהוא מרצה על כל העונות כמ"ש (קדושין ס"ו ע"ב) היה עומד על המזבח ונודע לו שהוא בן גרושה ובן חלוצה כבר שנא' ופעל ידיו תרצה: מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון. הוא נגד משפטיך. ותורתך. כמ"ש ששני מיצגות היו יוצאים מן ק"ק ושרף את שונאיהם וקמיו הוא נגד אבות נזיקין הקמים להזיק לישראל. ומשנאיו. הם המשניאין את ישראל לאביהם שבשמים ומטמאין אותם והן אבות הטומאות. ולכך קמיו כאשר היו קמים היה מוחץ ומכה אותם אבל המשנאים לא יקומון כלל כי אפי' דבר קל לא יעשו ולא יקומון וזהו מן יקומון כאשר רוצין לקום אפי' מקצת הוא מכה אותם שלא יקומון: (יב) לבנימן אמר ידיד ה' ישכן לבטח עליו חופף עליו כל היום. פי' שהשכינה שורה במערב והוא הצעיר שבדגל מערבי. וכן הוא הצעיר שבכל השבטים ולפיכך היתה השכינה בחלקו ונקרא ידיד ה' לפי שהוא א' מאותן שמתו בעטיו של נחש: ישכן לבטח עליו. כי השכינה וכן הנשמה אם האדם בא לידי חטא אינן שוכנות עליו לבטח ולפי שהיה נקי ובטוח מכל חטא אמר ישכן לבטח: חופף עליו כל היום. כמ"ש (מגילה כ"ו ע"א) שהיה בנימין הצדיק מצטער עליו בכל יום לבלעו שנאמר חופף עליו וגו' לפיכך זכה בנימין ונעשה אושפיזכן לשכינה והגמרא אינו מובן מאי לפיכך הלא ידע מתחלה שתהיה השכינה בחלקו ועוד מאי אושפיזכן והל"ל מקום לשכינה. והענין כמ"ש בגמ' שבד' מקומות שרתה שכינה בשילה ונוב וגבעון ובית עולמים. ובכולם לא שרתה אלא בשבט בנימין והיינו שבנימין ראה שתהיה השכינה בחלקו בבהמ"ק שהוא בית עולמים והיה מצטער על מקצת המזבח שאינו בחלקו ולפיכך זכה שנעשה אושפיזכן אפילו בשעה שהיתה השכינה אושפיזכן דהיינו בשילה ונוב וגבעון שהיתה בהם לפי שעה זכה ג"כ שתהא בחלקו: ובין כתפיו שכן. הוא בהמ"ק כמ"ש (זבחים כ"ד ע"א) סבור למבנייה בעין עיטם וכו' אמרי ניתתי ביה קליל שנאמר ובין כתפיו שכן והיה בחלק בנימין: ובין כתפיו שכן. הוא בית ראשון ושני ישכן לבטח עליו הוא לע"ל. והן ג' לשונות עבר ועתיד שכן ישכן הוא שיורי דיובתא והיו"ד לא יתגלה אלא לע"ל שבו יחיו המתים נגד נשמתא לנשמתא ולכך אמר כאן ישכן בג' עלמין בג' דרגין בסוד אשה ריח ניחח לה' והוא לע"ל שאז יתגלה. ולכך נאמר עליו. וגם ובין כתפיו שכן. שבנוקבא בא הדעת בין הכתפים ולע"ל שיהיה בסוד דכורא יהיה הדעת במוחין וכן בנשיאות כפים לברך את ישראל במקדש היה על גבי ראשיהם ובמדינה נגד כתפיהם שנשאו ידיהם למעלה לדרגא שעליהם: חופף עליו. זהו שילה ונוב וגבעון וז"ש כל היום: ידיד ה'. הוא במדבר ששם שרתה השכינה באתגליא כמ"ש כי עין בעין יראו בשוב ה' והיינו בחלקו של בנימין ואמר ידיד ה' ישכן. ראשית אחרית כחדא דלא מתפרדין ואח"כ אמר ממטה למעלה כסדר: לאיש חסידך. לאיש הוא ד' כתרים שמחכמה ולמטה הוא יש. חסידך. חסיד הוא ס' שילובין שהם חסד והעשירי שם הסד דמשתתף בהו והוא חסיד בחסד והן חושבן המרגלא וז"ש והוכן בחסד כסא וכמ"ש השמים כסאי והוא שמי השמים והיו"ד של השמים חכמה דשריא בגוייהו: (יג) וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו. פי' שתהי' לו עצם הברכה והחילוק שבין עצם למקרה עצם הוא נשאר לעולם. והמקרה פעמים נופל, ויש שני מקרים. דבוק ושאינו דבוק כמו קור המים שהוא מקרה דבוק וחום המים הוא מקרה שאינו דבוק באש יתפרד מן האש אזי יתקרר תיכף וישאר על טבעו ושניהם אינן דבוקים בעצם כי יכולין לפטור ממנו אבל להוות המים הוא בעצם כי בלא להוות אינן מים כלל: ממגד שמים. מגד הוא לשון מתיקות והמתיקות לפירות ולתבואה הוא ע"י הטל והטל הוא מן השמים בעצם אבל הגשם והשלג הם למעלה מן השמים אלא שהן יורדין מן השמים. והמים של מעינות ותהומות הוא מן הארץ וז"ש כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ובטל נאמר ויתן לך האלהים מטל השמים וכתיב ובמים עזים נתיבה והשלג מן הראשונה וטל מן השלישית והמים מן השניה ורביעית. אלא דאתפלגון אליו למעלה מרקיע ואליו למטה וכמ"ש במ"ב פלג אלהים מלא מים שמהם הגשמים יורדין והחמישית הוא הקרח שמחובר מלמעלה ומלמטה והכפור יורד על המים ונעשה קרח כמ"ש (איוב ל"ח כ"ט) וכפור שמים מי ילדו והוא מג' שמות דאבהן. וקרח מב' שמות מורכבין יחד בין ט"ה שהם נקראים מעלה ומטה וה' מיני מים בה' שמהן בה' דרגין. ומתהום רובצת תחת. שתהום משקה הארץ מלמטה כמ"ש אין לך טפה יורדת מלמעלה שאין טפיים עולה כנגדה מלמטה ואמר רובצת תחת שהיא רובצת סמוך לארץ ממש כמ"ש (סוכה נ"ג ע"א) אמר דוד וכו' כמה דמדלי עפי מרטב לעלמא ולכן אמר ט"ו שיר המעלות אבל כאן רובצת ממש שבו שורה הדעת וכמ"ש והאדם ידע וגו' וכתיב בדעתו תהומות נבקעו ושחקים ירעפו טל ולכן נתברך כאן בטל ובתהומות: (יד) וממגד תבואת שמש. שיש תבואה שמתבשלת מן השמים והוא הטל וכמ"ש בפ' ארץ חטה ושעורה: וממגד גרש ירחים. הם שעורים שמתבשלת מן הלבנה בלילה וכן בעומר כתיב גרש אלא ששם שי"ן שמאלית וכאן ימנית ולפי שהיא סמוכה לשמש הוא גבורות ממותקות ולכן בא העומר ממנה וכן במנחת קנאות כתיב מנחת זכרון וגומר ואמר כאן ירחים ולמעלה שמש. שהתבואה המתבשלת בשנים עשר חדשים והוא בהקף שמש פעם אחד בהקף שנה אבל בלבנה י"ב פעמים שהיא מקפת בכל חודש אחת: (טו) ומראש הררי קדם. שנבראו בקדמותן של עולם והיא במרום הרים היפוך מן הגיהנם שהיא מתהום ואמר צדקתך כהררי אל ומשפטיך תהום רבה והעדן בראש כולם וז"ש ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם הן הרים שבא"י שהן נקראים גבעות וכמ"ש הליכות עולם לו. שהן גבעות עולם שעלה [illegible] ביוסף הצדיק: (טז) וממגד ארץ ומלאה. הם השירות

השמנות

שממלאין כל הארץ כמ"ש ארץ לבי מה גבי אין שולו מחזיק וכו': ורצון שכני סנה. היו"ד מאותיות האמנתי"ו הנוספות כמו מוסיפי המספלי' ודומיהן ופי' סנה קוץ. והוא במקום החורב ולכן נקראו סיני וחורב והשוכנים במקום יבש ערבה ושוחה טובלאי הם האחים ורוצים לכל דבר כמבואר אבין שאתב לכל דבר. ושירוב הפסוק ורצון שוכני סנה בהם האחים ורגוגם לכל דבר ישינו הכל ביוסף: תבואתה לראש יוסף. פי' תבוא זאת הברכה לראש יוסף וכמ"ש פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון והן שני ברכות וכן אמר למשה נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה': נזיר אחיו. פרישא דאחוי. ויש בברכות יוסף ח"י ברכות ס' כתובים בפסוקים אלו. מברכת וגו' והן הכל כפולים לראש ולקדקד והן ח"י עלמין לצדיק וכמ"ש בת"ז ויתן אותם אלהים ברקיע השמים ט' מלעילא לתתא וט' מתתא לעילא שהוא ח"י כשני עלמות והן ט' נהורין וכנגדן ח"י ברכות בתפלה כמ"ש ברכות לראש צדיק ולכן לא נזכר ברכות באחרי שבטים כמו ביוסף שהוא מלא ברכות וכן ברכה אבינו יעקב ואת שדי ויברכך וגו' וצדיק הוא מב' שמות בהו"ב ותשובה הוא מב' שמות דדעת דו"נ כמבואר. תשובה תשוב ה' וביו"ד ימי תשובה ידיו פתוחות לקבל שבים ימין ושמאל ולכן אומרים בר"ה ג"ש עשרה של מלכיות זכרונות ושופרות וכנגדן הזכיר ר' אבהו ל' קולות ולפי שצדיק נכלל מעשרה לפיכך אמרו שתי ברכאן דצלותהון כנגד עשרה דברים שנאמרו כאן וח"י אזכרות שבק"ש וח"י פעמים אברהם יצחק יעקב כנזכר בתורה וה"י פעמים אל משה ואהרן וח"י ציווים בפ' פקודי וא' הוא הכולל כמו א' שבק"ש שנאמר וירא משה את כל המלאכה וגו' וה"י שמות שבמזמור לדוד הבו לה' בני אלים וגו' וה"י מזמורים עד יהיו לרצון וח"י יו"ט כמ"ש לאתת ולמועדים וח"י פעמים יראת ה' במשלי. וח"י נענועין בלולב והם נגד ה"י חוליות שבשדרה וז"ש צדיק כתמר יפרח שהלולב דומה לשדרה וז"ש בגמ' כנגד ח"י חוליות שבשדרה ואלו הברכות הן נגד הברכ ת שנאמרו במשיח שכולן כלולין בצדיק וזהו מה שנאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' והן ארבע רוחין וגנד ה' נשמתין וד' עליונים נקראים רוחין שמסתיימין ברוח כמ"ש בזוהר פרשת ויקרא עולה הוא דכר וכו' וע"ש. ורוח ה'. היא יחידה שכולם כפולין והיא יחידה שאין נוקבא שנאמר ואין אלהים עמדי. רוח חכמה ובינה. הוא החיים כמ"ש והחכמה תחיה בעליה ונאמר כי חיים הם למוצאיהם וכמ"ש בת"ז ועיקר החיים לעה"ב שאין משתה שם והן מחשבה ושכל המעשי. ושכל המעשי נחלק לשנים. והם בינה ודעת הנכלל בה כמ"ש אם אין דעת אין בינה ועל זה נאמר (ישעיה ל"ב ט"ו) עד יערה עלינו רוח ממרום. רוח עצה וגבורה. הוא ברוח ממש והוא המתעורר והמניע שהם שתי בחות וכן לאה ורחל שהוא רוח המתעורר והמניע אבל המרגיש הוא בנפש ועליו נאמר והריחו ביראת ה' וגו' ובנפש הצומחת נאמר ונגלר משרשיו יפרה ונפש הצומחת עליה נאמר ויהי האדם לנפש חיה ונאמר באיוב (ל"ג י"ח) יחשך נפשו מני שחת וחיתו מעבר בשלח. ותקרב לשחת נפשו וגו' (שם כ"ב) פדה נפשו מעבור בשחת וחיתו באור תראה והגוף שהוא נגד הדומם נאמר וילא חטר וגו' והוא נגד מלכות שהיא נכללת בכ"ע ונעשית כשולה והן המשה שכוללין עשרה ועל זה נאמר ושפט בצדק דלים והוכיח וגו'. ליתינו. והכה ארץ וגומר. לפמאלו. והיה צדק וגו'. לאמלעיתו וכמ"ש האלהים אשר התהלכו אבתי לפניו וגומר האלהים הרעה אותי מעודי וגו'. וגר זאב עם כבש ג' מיני בהמות. והחיות ג' שהורות וג' טמאות והתשיעית נכללת מבהמה וחיה שהוא שור הבר והוא והאו אבל מ"מ היא נכללת בימין כמבואר (ברכות ל"א ע"א) בכוס של ברכה נוטלו בשתי ידיו ונותנו לימין ולכן היא טהורה והן כנגד ד' גליות המציקן לה שעליהם נאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו' ופרה ודוב תרעינה יחדו ירבצו ילדיהן. נגד ישמעאל ימין ושמאל שכוללין הכל. ואריה וגו' הן הערב רב באמצעיתא ולכן לא נאמר בזה תיבת יחדו שגם בעוה"ז נקראו גרים אלא שלע"ל לא ישרפו רק כבקר יאכל תבן ועליהם נאמר ואגרף כבור סיניך וגו' ושעשע יונק וגו' הוא השטן שעולה ומרגיז יורד וכו' והנה עשרה האלו הן תשעה שבטלין בארץ שאף שהגפש היא כלולה מתשעה מ"מ היא אחד. כמו הארץ אע"פ שהיא כוללת שבע ארצות מ"מ היא ארץ אחד וכן אמר כאן תשעה דרגין כולם כלולין בארץ וכמו שהגוף נכלל בכ"ע כן הוא אומר מברכת ה' ארצו שהיא נכללת בכ"ע: (יג) מברכת ה'. נגד רוח ה': ממגד שמים מטל ומתהום וגו'. כנגד חכמה ובינה כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה: (יד) וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים. שהן כנגד יום ולילה והם כנגד עצה וגבורה שעצה הוא בלילה כשבוכב וכמ"ש כל הלילה הוא ישן וגו' וכמ"ש ברוך ה' אשר יעצני אף לילות וגו' וביום הוא המעשה והגבורה להתגבר וכו': (טו) ומראש הררי קדם. הוא נגד והריחו ביראת ה' בריהין דבוסמין דג"ע: וממגד גבעות עולם. כנגד ונצר משרשיו יפרה שהם כלולין כל שמטעים כמ"ש לא תחסר כל בה וכמ"ש בשלמה יודע היה שלמה וכו': (טז) וממגד ארץ ומלאה. הוא כנגד דעת וכמ"ש ומלאה הארץ דעה: ורצון שכני סנה. כנגד יראת ה' כמ"ש רוצה ה' את יראיו והיא לית לה מגרמה כלום וכלולה מכולם וכמ"ש יראת ה' היא אוצרו. ואוצרותיהם אמלא: תבואתה. הוא מה שנאמר יושב בסתר עליון בצל שדי שהם ג' מוחין דגדלות. ושם רק ב' מוחין אבל כשהיא מקבלת מן בעלה היא מתמלאה בג' וכן נאמר בצלו המדתי ולא בצל הדיוט דהדיוט הוא לתרי' וכן הב' כרובים כתריאל ומטטרון לכך נאמר עליון. ונאמר מברכת ה' שהם בורא הפה כמ"ש בתז"ח פ"ה א' אינון נבמתא אתו מכורסיא ובגין דתמן יה דאיהו מנהיג כלא מעמי כו' ואינון ב' כרובים דלעילא וכרובים דלתתא אינון מטטרון וסנדלפון: ממגד. בשמהון דהו"ב שהם כל מגדים המתפשטי' בכל וכמ"ש ועל פתחינו כל מגדים הדשים גם ישנים ראשית ואחרית מה דהוי ומה דעתיד למהוי ואלה ה"י ברכאן הם כפולין כאן ובברכות יעקב כמ"ש מאל אביך וגו' ולכן אמר ברכות לראש צדיק שהצדיק אע"פ שכלול ח"י עלמין מ"מ הוא מב' ח"י ולכן נקרא יוסף הצדיק גילופין דיוסף וכן ברכות ג"כ ב' ח"י בב' גילופין שם בתו"ב ב"פ הב"ד והן נגד ח"י **ברכות דתפלה ותיקון התפלה ב"פ ח"י בלחש ובקול והן ב"ש שם של יסוד בגילופין** דלעילא ותתא וז"ש תבואתה לראש ולקדקד וכן אמר יעקב לראש והם ד' אותיות שבהם נתתם שמים וארץ. לקדקד היא ד' שמהן של אבהן כמו שנאמר ואראה אל אברהם וגו' ויעקב כלול בב' לעילא ולתתא. ולכן לקח ללאה ולרחל ב' אמהות והכל כלולין בצדיק: (יז) בכור שורו הדר לו וגו'. הוא נקרא שור ע"ש כמו שכתב ל"א אלפים וגלא אותם והענין דאותמו ודיוסף שוא שור רשומי' דברית בכורסייא מילה ופריעה שזה את כתי' הנקרא שור וכולל חותם דכל ד' חיות וא' הוא דבורא ופריעה הוא סיומא דשמא מפרש ור"ת ב' אלפין ויו"ד והוא משמא מפרש וגדולה מילה שנכרתו עליה י"ג בריתות והן ג"כ י"ג אתוון כמו גילופי השור ובכור שורו הוא יהושע שהי' ראשון לכל השופטים והמלכים: הדר לו. שנאצל מהוד של משה כמ"ש ונתתה מהודך עליו והכל כוללין בצדיק שכל נה"י משמשין בצדיק וז"ש בזמן שהצדיק בעיר הוא זיוה הוא הודה הוא הדרה פנה צדיק וכו' ועיר הוא נה"י והדר הוא שם מ"ב ז' אותיות דמרגלא והוד הוא השמינית כמ"ש למנצח על השמינית והוא משטרא דדעת שנתחלפה הוד בהדר ולכן כאן הוד קודם להדר שממנו נאצל ההדר: וקרני ראם קרניו. הם מלכי ישראל ושנמשחו על פי השם ירבעם מאפרים וע"כ נקרא כל ישראל אפרים ויהוא מנשה עז"ש והם רבבות וגו': קרניו. הם ב' השופטים יהושע ויפתח בגלעד ג"כ ב"פ שלא בשבע ועיקר הענין הוא על משיח בן יוסף שהוא הראשון לגאולה לכך נאמר בכור שורו משיח הראשון וכמ"ש בר"מ אריה לימינו הוא משיח בן דוד גור אריה יהודה. והשור לשמאלו הוא משיח בן יוסף שעתיד לגלא הכל כמ"ש בר"מ בפי' משפטים נטלי כולהון מגבורה ומשיח בן אפרים נטיל נוקמיה משמאליה וכו' בדרגא דמשיח בן יוסף והוא דכתיב עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו כלחך השור את ירק השדה דעלייהו אתמר בפרוה רשעים כמו עשב וגו'. הדר לו. כמ"ש לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים וגו' הדר הוא לכל חסידיו וכמ"ש בתז"ח פ' יתרו כיון דאנהרוה באורייתא כאבנא בדולחא וכו' כדין איהו שפירו וכו' וכדין אתוון מנצצן וכו' והוא מ"ש דרך כוכב מיעקב וכמ"ש דעתיד לאתגליא כוכב מנצצא וכו': וקרני ראם הוא מ"ש ונהן שלחי מואב וקרקר כל בני שת: קרניו. הוא מ"ש והיה אדום ירשה וגו'. והיה ירשה וגו' שאין זרעו של עשו היו נמסרין אלא ביד זרעו של יוסף וכמ"ש (עובדיה) ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום ולא יהיה שריד וגו' דבר. והיכן דבר הוא כמ"ש בפ' בלק והאביד שריד מעיר והוא מ"ש כאן בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ שמחבר שניהם וז"ש וישראל עשה חיל וירד מיעקב והאביד שריד מעיר וז"ש והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה וכמ"ש שובה ה' רבבות אלפי ישראל שביקש משה מהש"י שיעשה את ישראל אלפים ורבבות ובהם נתברך יוסף כמ"ש וידגו לרב בקרב הארץ ורבבות הוא מימינה ואלפים משמאל כמ"ש יפול מצדך אלף ורבבה מימינך וז"ש וישת ימינו על ראש וגו'. מלא הגוים. הוא בסוד אחד מוצל מאם והוא בסיד כתרין ועטרין דאשין דהו"ב וזו"נ כמ"ש בתיקונים תיקון עי"ן: (יח) ולזבולן אמר. לפי שבזבולן היו סוחרים ותגרים ובחלקו נפלו ימיים ששם ספינות באים כמ"ש זבולן לחוף ימים ישכן וגו': ויששכר באהליך. פי' בחלקו של יששכר נפלו פלטרים גדולים בניינים נאים ונפלאים והיו משכירין לכל הבא בא"י שהיו שוכרים אצלם הבתים מחמת יופיין וכמ"ש בפ' ויחי וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ע"ש בתרגום אונקלוס וזהו ויששכר באהליך ובגמ' דרשו באהליך של תורה שהיו יושבי אוהלים ונשתתפו יחד ולכן ברכם בברכה א' וכולל יששכר בברכת זבולן וכן אמרו בספרי ויששכר באהליך מלמד ששבטו של יששכר משתבח בתורה שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (ד"ה א' י"ב ל"ב) וכן מצינו באביו בשיבחו שנאמר וירא מנחה כי טוב. ופי' מנוחה כי טוב זו תורה שבכתב. ואת הארץ כי נעמה. זו תורה שבע"פ שמסורה לבני אדם כמ"ש וחיי עולם נטע בתוכנו. ועליהם נאמר מה טוב ומה נעים וגו' ולכן נעמה לשון נקבה והן בג' שמהן שלה: כי טוב. בהו"ב. ויש שכמו לסבל הן מדלפי התורה כפרא וספרי וכו' שמחברים יחד ועליהם נאמר גם יחד. ואמר שכמו לסבול שהוא קשה מאד וכמ"ש והוא ילד והכה את הארי וגו' שלמד ספרא דבי רב ואמרו (פסחים ס"ב ע"ב) בין אצל לאצל ארבע מאה גמלי וכו': ויהי למס עבד. שלמדו לכל ישראל תורה וכמ"ש מבני יששכר יודעי וגו' וכמ"ש כ"ג (הוריו' יו"ד א' וב') לא שררות אני נותן לכם אלא עבדות אני נותן לכם עד עתה הייתם ברשותכם אבל עכשיו אתם משועבדים לצבור: (יט) עמים הר יקראו. כמ"ש בספרי שהיו אומות העולם והמלכים מתכנסות ובאות לפרקמטיא של ארץ ישראל והם אומרים הואיל ונטערנו ובאנו לכאן נלך ונראה פרקמטיא של יהודה מה טיבה ועולים ירושלים ורואים את ישראל שעובדים לאל אחד וכו' ואינן זזים משם עד שמתגיירין ובאים ומקריבים זבחים ועולות שנאמר שם יזבחו זבחי צדק ואמר זבחי צדק שנעשין גרי צדק וזבחיהם נקראו זבחי צדק שמתגיירין וזובחין לשם שמים. ואומר הר יקראו שמתכנסין להר הבית לתפלה ולקרבנות לזבוח בעזרה וכמ"ש לכו ונעלה וגו' ואמר כי שפע ימים יינקו ושפני וגו' לפי שיניקתם משני הלקים הים והמדבר. כי חול הוא מדבר וכן הן נגד המקדש אברהם קראו הר והוא הר הבית יצחק קראו שדה והוא העזרה ששם העבודה מלך לשדה נעבד. והגרים אתיותם הם באברהם ויצחק ולא ביעקב שיעקב היתה משתו שלמה וכו'. כי שפע ימים. אמרו בספרי שהים נוטלת בשפע ונותנת בשפע והשפע הוא מן ג' אתוון של השם וימים הם שנים ואמר ימים שהן תרין הו"ב כמ"ש בת"ז למאן הילין ינקין וכו' ואין לך בהותיות כפול אלא יס לכן נאמר ימים שכלולין זה בזה ושפע הוא הדעת שמהם יונק צדק. והם בשם מ"ב ש"י נהורין בשני השנים: ושפני טמוני חול. שפוני הם ההשובים כי מחמת ב' דברים הדבר יקר א' שהמת שאינו בנמצא וא' מחמת שהוא חשוב בעצמו ולכך אמר כאן ושפני טמוני את שניהם ייכם. וחול הוא גבול לים וכמ"ש בפ' ויחי זבולן לחוף ימים וגו': (כ) ולגד אמר ברוך מרחיב גד. כי גד הוא ז' אתוון דה"ב וז"ש מרחיב גד וכמ"ש כי בי ירבו ימיך. והענין ברוך מרחיב גד כדאיתא בספרי מלמד שתחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח: כלביא שכן. כלא מצרים שראובן ומנשה היו להם מצרים סביב. עמון ומואב וגשור ומעכה: וטרף זרוע אף קדקד. שהגטל שלו היה כמו ראש וזרוע

דהיינו התחיבה היוצאת לצד מזרח היה כמו ראש והוא מתפשט עד נחל זרד שהוא דיבון גד. ורז"ל אמרו ניכרין היו הרוגי גד שהיו מכין זרוע וקדקד בפ"א ויש ליתן טעם על זה לפי מארז"ל שח בין תפלה של יד לתפלה של ראש חוזר מעורכי מלחמה לפי שיש בה קצת עבירה והורה לנו כי שבט גד היו צדיקים ביותר ושיו נזהרין גם בזה ולכך זכו להרוג הראש עם הזרוע בפ"א דהיינו הזכות של הראש והזרוע : (כא) וירא ראשית לו. פי' בחר לו נחלה בראשית של א"י : כי שם חלקת מחקק ספון. מחוקק פי' גדולים ורוזנים . ושם חלקת הגדולים : ויתא ראשי עם. שהלך לפני ב"י למלחמה כמ"ש והחלוץ עובר לפני העם : צדקת ה' עשה · זה ידוע כי צדקה הוא יותר מן המשפט ובני גד ובני ראובן כשבקשו נחלתן אמר משה אם יקבלו עליהם שילכו עם ב"י כו' ואמרו את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה נחנו וגו' והוסיפו במאמר זה שרוצים להתעכב עוד אפי' שבע שחלקו וכמ"ש עד התנחל וגו' ואח"כ אמר משה לאלעזר והודיעו שהסכי' הקב"ה ע"ז שיתעכבו גם ז' שנים של חילוק וכאשר אמרו את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה ונמצא זה צדקה מצדם שמתחלה לא רצה משה אלא ז' שנים של כיבוש רק הם הוסיפו ז' שנים של חילוק ואז נתרצה הקב"ה ג"כ על זה וזהו צדקת ה' עשה שקיימו הצדקה שהסכים הקב"ה על זה והמשפט הוא לישראל : ויתא ראשי עם. הן ד' ראשים כמ"ש והיה לארבעה ראשים וכמה שכתוב ופקדו שרי צבאות בראש העם ובעקבה של עם. פי' בסביבות כל הגדודין שלא ינוסו כמבואר וכסילין של ברזל בידיהם כו'. כי ראש נחלק לד' כמבואר. ומרומז ג"כ שלעתיד לבוא יזכה גם כן לילך בראש כולם כמו שעשו בעה"ז. כלביא הוא ז"א דאימא וכן כלביא הוא בג"ר להאיר להם : וטרף. שילוב הידוע פנים ואחור שהוא כנגד תפילין של יד ותפילין של ראש. ובספרי ובגמ' דסוטה סוף פ"א דרשו וירא ראשית. זה משה שמשה נקרא ראשית תרומה של עולם. ראשית חכמה. כי שם חלקת מחקק ספון. זה קברו של משה שנתונה בחלקת גד מששת ימי בראשית והוא באמת בחלקו של ראובן שנא' עלה אל הר העברים הזה הר נבו ומה ת"ל כי שם חלקת מחקק ספון מלמד שהיה משה מוטל מת בכנפי שכינה ד' מילין כו' ובגמ' סוטה ספ"א תניא ר"א הגדול אומר שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל בת קול משמיע כו' ולמד זה מראשית שהוא ד' והוא י"ב : מחקק. שע"י נתנו רמ"ח מ"ע ונאמר לא יסור שבט מיהודה ומחקק וגו' ועל זה הוא אומר אנכי ה' אלהיך ונאמר ואדם אין לעבד את האדמה זה משה שהוא שליט בכל הרקיעין ובכל מזונין ובכל כרסון שנאמר וירדו בדגת הים וגו'. ויתא ראשי עם. כמ"ש בספרי שלמד שמשה יהיה עתיד לכנס בראש כל חבורה וחבורה. בראש חבורה של בעלי מקרא. ובראש חבורה של בעלי משנה. ובראש בעלי הלכה ובעלי הגדות ועל זה נאמר ויתא ראשי עם תורה שבכתב הוא ראש. ותורה שבע"פ הוא סוף : צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. למעלה אמר כי שם חלקת מחוקק וגו' שלמד תורה ברבים כמבואר (בסנהדרין ה' ע"א) מחוקק אלו נשיאי א"י שלמדו תורה ברבים ומלבד זה עשה ג' דברים צדקה ומשפט עם כל ישראל כמ"ש כי יבא אלי העם לדרש אלהים והוא צדקה גדולה כל דבר שהיה לכהו"א בא אליו לדרש אלהים והוא היה דורש מן השם והגיד להם. כי יהיה להם דבר בא אלי וגו' הוא משפט. והפלישי והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו כו' וכמ"ש בפ' דברים : (כב) ולדן אמר דן גור אריה. באלו ב' כתב גור אריה ביהודה ובדן כמ"ש בספרי לפי שהיו סמוכין לספר וגור הוא שם מ"ב ואריה. וא' עם ז' אתוון הוא בשם ע"ב וגור לצד ז' קשרים ואריה עם ז' קשרים לכן נאמר בשניהם גור אריה ימינא ושמאלא מ"ב וע"ב : יזנק. כמ"ש בספרי מה זינוק זה יוצא ממקום א' ונחלק לב' מקומות כך שבטו של דן נטל לו חלק בשני מקומות וכן הוא אומר ויצא גבול בני דן מהם וגו' (יהושע י"ט מ"ה) : מן הבשן. שהיה גבולו מגיע לעבר הירדן לנחלת עוג מלך הבשן שהירדן יוצא ממערת פמיים מגבול של דן : (כג) ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון. כמ"ש בספרי שהיה נפתלי שמח בחלקו בימים ובדגים וכו' : ומלא ברכת ה'. ברכת גינוסר שהוא ים כנרת. ודרום ירשה. שהיה נוטל את הירדן עד חלקו של יהודה כמ"ש גבול קדמה ים המלח עד קצה הירדן (יהושע ט"ו ה') ואמר שבע רצון ומלא וגו' שהן ב' ברכות רצון וברכה כמ"ש פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון. והרצון הוא ב' שמות דאמא בגילופין והם שמות בי"ה ה'. ושבע. שהוא שם מלא במלואה כי ברכת ה' הוא תשעה חסדים. ומלא הוא העשירית רוה"ק שנכלל בג' אתוון וזהו מגדל עוז שם ה' כמ"ש כוסי רויה : ים ודרום. היא ים של אלהים שהוא דין. ודרום. הוא הגילופין בלו ושם אלהים בגילופין שהוא כולו רחמים וזהו סוד דרום. ואמרו בגמ' שהן נוחלין ב' עולמות שנאמר בי"ה שנברא בהן עוה"ז ועוה"ב : (כד) ולאשר אמר ברוך מבנים. אמר שהיה בחלקו של אשר שמן הרבה וכל מי שצריך שמנים בא אצלו לקנות וכל כסף של שאר השבטים היה מגיע לידו ולכך נאמר ברוך מבנים ר"ל משאר השבטים והברכה שורה בשמן כמ"ש באותו בפסוק מה יש לך בבית ותאמר וגו' כי אם אסוך שמן. ושמח שמחה גדולה שאם שורה הברכה וכמ"ש כשמן וגו' כי שם צוה ה' את הברכה וכן הרצון משם וז"ש יהי רצוי אחיו. פי' שהכל יהיו צריכין לו ותוהבין אותו. וטבל בשמן רגלו. כמבואר זהו גוש חלב שמוספת שמן כנזכר בג"ה במנחות (דף פ"ה ע"ב) פעם א' נצרכו להן אנשי לודקיא כו' אמרו לו לך לגוש חלב הוציא לו שפל של זהב מלא שמן ושבל בו ידיו ורגליו לקיים מה שנאמר וטבל בשמן רגלו כו' ומדד לו שמן במאה רבוא זוזי ורז"ל דרשו שהיו בנותיו יפיפיות מאד מחמת השמן וכמבואר (מגילה י"ג ע"א) אנפקינון כו' שמשיר את השער ומעדן את הבשר והיו נשואות לכהונה והכהנים הם עשירים גדולים כמ"ש רובם של כהנים עשירים היו מחמת הקטורת וזהו ברוך מבנים אשר : (כה) ברזל ונחשת מנעלך. היה יושב על הים הגדול והולך לדלתות נחשת ובריחי ברזל והוא היה המנעול וחזקתם של כל ישראל : וכימיך דבאך. שכל הימים היה זבת שמן בקיץ ובחורף כי זיתים אין נוסרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים וגם שמר ברזל ונחשת שנעלך שבע יהיה שופך שמן כנחל. ניוס ובגילה ולא יהיו נגנבים כי ברזל ונחשת מנעלך

שהיא סגורה בדלתי נחושת ובריחי ברזל. והנה כאן בשבחו של הקב"ה וישראל. ש' מסיני בא. וברכת השבטים בפרט. וחזר לשבחו של הקב"ה וישראל בכלל. וסיפר את כל הנסים שנעשו מיציאת מצרים והילך אין כאל ישורון. הוא יציאת מצרים כי מבואר שהיא שקולה כנגד כל הנסים שבתורה. ובו נודע שאין כמוהו בכל הארץ וכמ"ש בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ. ולמען ספר שמי בכל הארץ. ואמר אין כאל ישרון פי' כאל של ישורון. שנבחר לו אז לעם כמ"ש שלח עמי ויעבדני. וקרא ישורון על שירה הראשונה שאמרו לו ביציאת מצרים כמ"ש השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג : רכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים. פי' שהוא בגאותו רוכב שחקים ששולט עליהם והוא קריעת ים סוף שנעשו בו ב' נסים א' להציל את ישראל וא' לשקע במים המצרים וכמ"ש ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב שבאחד הציל את ישראל ובב' עשה נקמה במצרים וכמ"ש נחית בחסדך עם זו גאלת. זו ישראל ונאמר אשירה לה' כי גאה גאה שמתגאה על כל הגאים. והוא סוס ורכבו רמה בים וזהו ובגאותו שחקים כי מן השחקים נלחם עמהם כמ"ש ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה. ענן וחושך למצרים מעבי שחקים. ויאר לישראל. מן הרקיע [illegible] כל המאורות : (כז) מענה אלהי קדם. מענה. היא הסוכה שעליהם מלמעלה כמ"ש עליון שמת מעונך : ומתחת זרועת עולם. כמבואר (חגיגה י"ב ע"ב) הארץ על מה עומדת על עמודים וגו' על ההרים וגו' רוח בסערה וכו' וסערה תלויה בזרוע של הקב"ה שנאמר ומתחת זרועות עולם ופי' שני עולמות שהן כח וגבורה שנקראים זרועות של הקב"ה אלא שנכלל גבורה בכח כמ"ש ימינך ה' נאדרי בכח ימינך וגו' ולכך אמרו בזרועו של הקב"ה וכן היו בסיני במ"ת כמ"ש מן השמים השמיעך את קלו ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש אמר אשו ואמר גדולה כמבואר בא הכתוב הב' והכריע ביניהם שקולו מן השמים ואשו בארץ וזהו שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני : ויגרש מפניך אויב. הוא סיחון ועוג ורמז בו ג"כ לעמלק שנגרשו מן העוה"ז ועוה"ב כמ"ש כי מחה אמחה את זכר עמלק וגו' והוא אויב הגדול מכל : ויאמר השמד. הוא מדין שצוה אותם להשמיד כמ"ש צרור את המדינים והכיתם אותם : (כח) וישכן ישראל בטח. הוא ארץ סיחון שירשו את ארצו והחרימו את עריו ואת כל אשר בו. בדד עין יעקב. הוא ארץ מדין שירשו את ארצם ג"כ ולא הותירו מהם רק טף ונשים אשר לא ידעו וגו' החיו לכם לשפחות. ואמר עין יעקב. אלו הכשרים שבישראל שלא נתנו עיניהם על בנות מואב וכמ"ש כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו וגו' ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום. אל ארץ דגן ותירוש. הוא ארץ יעזר וגלעד כמ"ש והנה המקום מקום מקנה כי הם רועים מן השחת ומן הזמורות ובשבחה של הארץ דיבר הכתוב : אף שמיו יערפו טל. הוא ארץ עוג מלך הבשן כמ"ש כטל חרמון וגו' וכתיב הרעיפו שמים ממעל ואמר אף שמיו. שהטל אינו מיוחד אלא לא"י כידוע וכמ"ש ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ וכמ"ש שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה ובכאן נתקיימו מקצת ברכות של יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל : וישכן ישראל בטח. מחמת שובע הגדול כמ"ש ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם : בדד עין יעקב וגו'. הוא מה שנאמר החיו לכם. לעבדים ולשפחות וכמ"ש יעבדוך עמים. ועד כאן מדבר בנסי מדבר. ועכשיו מתחיל בנסי א"י שנעשו בימי יהושע לכן הוא בפסוק בפ"ע : (כט) אשריך ישראל מי כמוך. בהעברת הירדן שזכו בה לכנוס לא"י כמ"ש (מלאכי ג' י"ב) ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה'. ור"ל ארץ חפץ. שחפץ בה השי"ת ושבחה מבואר בכל התורה ארץ חמדה טובה וכו' כי הארץ אשר אתה בא שמה וגו' לא כארץ וגו' וכמ"ש (ביהושע כ"א) לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל בית ישראל הכל בא. וכל תפוקתו של משה היה לכנוס בה כמ"ש אינני עבר את הירדן ואתם עברים וירשתם וגו' : מי כמוך. בימי יהושע כמ"ש (יהושע ה' א') ויהי כשמע כל מלכי האמרי וגו' וימס לבבם ולא היה בם עוד רוח מפני ב"י וכמ"ש שמעו עמים ירגזון וגו' נמגו וגו' עד יעבר עם זו קנית וגו' ונאמר (יהושע ג' י"ד) בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם. שזה השם אינו מיוחד אלא לישראל לבד וכמ"ש אל חי חלקנו וזהו מי כמוך : עם נושע בה' זהו כבישת יריחו שנכבש ע"י השם שנפלה חומת יריחו : מגן עזרך. בהליכתם להר גרזים ולהר עיבל שהלכו יותר מס' מיל בתוך יום ואין כל בריה עומדת לפניהם וכל העומד לפניהם מיד נתרז וכמ"ש לא יתיצב איש וגו' ורמז בזה ג"כ לימות המשיח. מי כמוך. בימי שלמה. עם נושע בה'. בימי חזקיהו. מגן עזרך. היא ירושלים והיא העיר הראשונה שנלחמו עם סנחריב : ואשר חרב גאותך. בימי המן שכתב להרוג בחרב ואח"כ כל השרים היו מנשאים את היהודים : ויכחשו אויביך לך. בימי אלכסנדר מוקדון שעלה להחריב את ירושלים ואח"כ השתחוה לשמעון הצדיק : ויכחשו איביך. אלו גבעונים. וכן בימי חשמונאים. שכרתו ברית עמהם. ואתה על במותימו תדרך. לימות המשיח וכמ"ש ועל במותי וגו'. ועל ה' מלכים שהיה מלחמה גדולה שהפיל הקב"ה עליהם אבני ברד גדולים והעמיד יהושע את החמה כמ"ש לאור חציך יהלכו לנוגה ברק וגו' וכתיב (יהושע י' כ"ד) ויאמר אל קציני אנשי המלחמה ההלכוא אתו קרבו שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה ויקרבו וישימו וגו'. ולכן אמר במותימו שהוא על הצואר הדרוך :

לד (א) ויעל משה וגו' כמבואר (סוטה סוף ס"א) שמתים עשרה מעלות היה לו ופסען משה בפסיעה א' ר"ל מעלות שהם עשרה שבטים שזכה משה מהם : מערבת מואב אל הר נבו ראש הפסגה. כמבואר למעלה שג' עליות היו לו שם בג"ר וכמ"ש ירום ונשא וגבה מאד : ויראהו וגו'. זה סוד הנה ישכיל עבדי וסוד מערבות מואב הוא פרשיות של התורה סוד נ"ן סדרים של ראש ולכן נאמר פני משה כפני חמה והן מ"ח סדרים של התורה וה' סדרים של התורה חמשה ספרים שנכללים כאחד שהם כלל הכל והוא שער ת"ם. ה' האחרונה של השם כלל שכל ו' הדברות הוא שער נו"ן בחכמה : ראש הפסגה. הוא ש' אותיות של סדעת עם הכו"ז וראש היא עשירית הכתר עליון שלו ושיא דרגא של משה : הר נבו. כמ"ש למעלה

כפ' האזינו. ויראהו ה' את כל הארץ את הגלעד עד דן. הוא עבר הירדן מיריחו עד דן מזרח א"י ומח"כ: (ב) ואת כל נפתלי. הוא בצפונה של א"י ממזרח למערב: ואת ארץ אפרים וגו'. הוא אמצע א"י כמ"ש (יחזקאל מ"ח ח') ועל גבול יהודה מפאת קדים וגו' וכמ"ש (סוטה מ"ה ע"ב) שבכם היה באמצע ארץ ישראל ע"ש: ואת כל ארץ יהודה עד הים האחרון. הוא דרום וכן היה בחלקם ג' ערי מקלט ביהודה ובאפרים ובנפתלי שהיו השילשים בגבולות א"י שירש יהושע ומכאן ואילך הראה לו את הארץ שיתוסף עוד לעתיד וכמ"ש ביחזקאל: (ג) ואת הנגב. זו תוספת שבדרום שיירשו את הר עשו כו': ואת הככר. זה מזרח ככר הירדן שהוא בקעת ירחו מקום שעמד שם משה: עד צער. בדרומה ולא זהו צער שנאמר בסדום אלא הוא במי מריבה מדבר צין ועל שם שמה מי מריבת קדש וגו' שאז נגזר עליהם גלות ויהגם כידוע וכמ"ש ביחזקאל (מ"ח כ"ח) אל פאת נגב תימנה והיה גבול מתמר מי מריבת קדש נחלה על הים הגדול וגו' ובצפון שם נאמר למעלה פסוק א' צפונה אל יד חמת והיו לו פאת קדים הים הן אחד. ובמערב יתוסף להם עד הים הגדול שנאמר עד הים האחרון ורז"ל אמרו שהראה לו את כל הדורות דור דור וחכמיו דור דור ושופטיו ומנהיגיו כו' עד ימות המשיח. וזהו ויראהו ה' את כל הארץ הם כל מנהיגי ארץ. את הגלעד עד דן. הם כל הנביאים. גלעד הוא אליהו שהיה מתושבי גלעד והוא שר לכל הנביאים · עד דן. עד אותו זמן שכתוב (יואל ד' י"ב) כי שם אשב לשפט את כל הגוים וגו' הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' וגו' וכמ"ש (יואל ג' ב') וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי: ואת כל נפתלי. הם כל השופטים ודבורה עם ברק והיא היתה ראש כל השופטים שהאשה היתה נביאה וכן הנסים שנעשו שם הם ראש לכל הנסים של שאר שופטים כמ"ש מן שמים נלחמו וגו' ואף הדגים שבים אמרו שירה ואמת ה' לעולם וגו': ואת ארץ אפרים ומנשה. הם כל מלכי ישראל שראשיהם הם אפרים ומנשה כמ"ש למעלה: ואת כל ארץ יהודה. הוא מלכות בית דוד: עד הים האחרון. הוא משיח בן דוד שיבוא באחרונה ולכן נקרא ים שכל הנחלים הולכים אל הים וכן כל הגוים יקבצו אליו וכמ"ש (ישעיה ב') ונהרו אליו כל הגוים. וכתיב יהיה שרש ישי אשר עמד לנס עמים וגו' (שם י"א יוד) ואמר עד הים האחרון שהם הנביאים ור"ג שיעמדו עד משיח כמ"ש לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים: ואת הנגב. הם כל החכמים כי זקני הנגב הם ראשי כל החכמים וכן בני קיני הלכו אל יעבץ ללמוד תורה במדבר בארץ נגב וכן אמרה בת כלב לכלב על עתניאל כי ארץ הנגב נתתני וגו' שברוב חכמתו החזיר התורה ליושנה: ואת הככר. הם כל העבירים והפריצים כמ"ש בלוט וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה וגו' כגן ה' כארץ מצרים: בקעת ירחו. הראה לו את כל המציקים לישראל עד גוג ומגוג כי ישול בבקעת ירחו: עיר התמרים. שהראהו את הג"ע ואת כל הצדיקים הזוכין אליו: עד צער. זה הגיהנם ואת כל הרשעים הנידונין בה ואמר עד צוער שלעתיד לבא גם הגיהנם יהפך ויכלול בג"ע: (ד) ויאמר ה' אליו זאת הארץ וגו'. שהארץ נקראת זאת כנגד אבני שוהם שנחלק לי"ב תחומין ונאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם שהם י"ב וי"ג ולכן זאת נכללת בזה וכמ"ש בפ' נו זאת וגו' וכן אברהם יצחק יעקב הם ג"כ י"ב וי"ג אתון עם הה"א דאברהם שג' שמהן הן כלל י"ב שמהן כמ"ש בת"ז וכן אברהם יצחק ויעקב נכללו עם כל השבטים וז"ש זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר. לבניך שהם עולי מצרים: לזרעך. אלו עולי בבל: אתננה. הם לימות המשיח. שהקב"ה יהלך בעצמו כמ"ש בפרשת דברים אשר נשבע ה' לאבתיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם אחריהם: הראיתיך בעיניך. כמ"ש וראה בעיניך: ושמה לא תעבר. על שלא השלים עם ה' בדבור ולכן לא השלים ג"כ להביאם אל הארץ. ועל שסיקן בעשיית הסלף וראה אתו ותי לפיכך זכה לראיה וזכה לאור הראשון שמשמש ימי בראשית שבו ראה את כל העולם כלו מראשו ועד סופו: ושמה. כתיב בה"א הוא עוה"ז כמ"ש לעיל אבל לעתיד לבא הוא ברא כולם וז"ש לא תעבר שעוה"ז הוא כפרוזדור שעוברים בו לעוה"ב וכמ"ש בפ' דברים אתם עברים בגבול אחיכם וגו' אבל עומד ומשמש במרום וכמ"ש חז"ל שהוא חי כו': (ה) וימת שם. נאמר כאן שם ונאמר בלוחות הראשונות עלה אלי ההרה והיה שם מה שם כו' עומד ומשמש כו' ונתקיים כאן בקביעות ושם לא עמד אלא ארבעים יום וכן ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה וגו' וחזרו לו כאן מה שאבד בלוחות הראשונות וכמ"ש בר"מ קב"ה עתיד לאהדרא לך אבידה דאבדת בגין ערב רב דא כלה דילך דבזמנא דעבדו ערב רב ית עגלא נפלה כלה דילך הה"ד וישלך מידו את הלחת ומ"ש שם עתיד להחזיר לך ר"ל שאף בתחיית המתים לעתיד לבא יקום עם כל התורה הזאת ולא ישתכח ממנו: עבד ה'. שאז זכה להקרא עבד ה' אף שבחייו ג"כ כתיב עבדי משה. בם לא זכה לקרוא עבד ה' עד הנה וזו היא המעלה הגדולה שבכולם. שנקרא עבד ה' כמ"ש עבד מלך מלך. הדבק לשחוור כו' וכמ"ש בר"מ שם אתי כלהו מארי מתיבתא והשתטחו קמי' ואמרו קמי' ודאי קב"ה מליל בפומך ולך אנן סגדין כו': על פי ה'. כמ"ש למעלה שמיתתו היתה רצונית ע"פ ציווי השם: ויקבר אתו בגי. מזל הי"ג מזלא עילאה שהיא כוללת הכל כל התיקונים וכל הקידושין. ואמר בגי. הן ג' שמות: בארץ מואב. הוא הדעת הנעלם והוא דרגא דמשה שכנגדו היה בבלעם חהו ולא קם בישראל אבל קם באומות ואמרו באזכר בדרגא דיליה וטיעופא כו' וכמו שמבואר שנידון כו' והוא תכלית כל הטומאות לפי שהחטיאו את ישראל בנשים מדיניות וזהו שכתוב מול בית פעור כמו שכתוב בספר יצירה טוב כנגד רע ורע כנגד טוב ופעור נגד משה אלא שבב"א תוסיף א' כסוד כל תוסיף גורע ובסוד עשתי עשרה יריעות: ולא ידע איש וגו'. כמ"ש (איוב כ"ח כ"א) ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים וגו' אפי' מעוף השמים שנאמר ובשתים יעופף ואמר איש אפי' בני אדם שנאמר עליהם עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. נעלם מהם מקומו ומדרגתו וכן בכל הדורות ואפי' לימות המשיח וז"ש עד היום הזה: (ז) ומשה בן מאה ועשרים שנה.

כמעט אך בכל ימיו היו נקבלים וכולן היו שלמים עד אין תכלית והוא במדרגת ת"ג שנכללין זה בזה והמשים שערי בינה. שבחייו לא זכה לשער הנ"ן לפי שהוא בחכמה כמ"ש ותחסרהו מעט מאלהים מן המלאכים שהם חיים נצחים ואמר ופני לא יראו כי לא יראני האדם וחי אבל במותו זכה לכולם: לא כהתה עינו. בנבואה שהנביאים נקראו רואים וחוזים: ולא נס לחה. בחכמה שנאמר בו כי מן המים משיתהו דאשקי לכל גופא וכמ"ש אבי אבי. אב בתורה אב בחכמה אב בנבואה שלכולם זכה וכל הנביאים וחכמים נפסק מהם במותם אבל כאן לא נפסק כלל וכלל במותו. ומה שהיה חי ק"כ שנה. לפי שהוא תרומתו של עולם (והוא בינונית אחד ממ"ן) ושלה מן קיום העולם שהוא ששת אלפים שנה א' מחמשים הוא ימי חייו של משה מאה ועשרים שנה) ואלמלא מי מריבה היו נותנים לו בעין יפה (והיה א' מארבעים כדין עין יפה ואז היו שנותיו מאה וחמשים שנה. והגאון ז"ל קיצר בדבריו) אבל בשביל מי מריבה נפלו ממנו שלשים שנה. וז"ש (מסכת שבת נ"ה ע"ב) אף משה ואהרן וכו' עדיין לא הגיע זמנכם וכו'. ולכן ויבכו אתו שלשים יום והוא יום לשנה. וזאת נגזר עליו מקברות התאוה כאשר מסר נפשו וביקש הרגני וגו' וכן נתנבאו אלדד ומידד משה מת וכו'. וכן אמר ואל אראה ברעתי. מפני שהיה בעיני משה רע מאד אשר היו מתאוננים לתת להם בשר, כי מדרגתם היה לאכול להם מן השמים. ועל זה נאמר בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה: (ח) ויתמו ימי בכי אבל משה. כנגד ג' מעלות דלעיל שהיה אב וכו' לכן כתב ימי בכי אבל משה שגם הימים היו בוכים: (ט) ויהושע בן נון מלא רוח חכמה. שזכה לדרגא דבינה שמתמלא מחכמה כמ"ש יהב חכמתא לחכימין. זה משה. ומנדעא. זה יהושע כמ"ש משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע: כי סמך משה את ידיו עליו. הכל בדרגא של הדעת שהן ת"ג וכמ"ש פותח את ידך וגו' וז"ש כי סמך משה את ידיו עליו שהן עשירית ד' אתוון של יו"ד כמ"ש למעלה: (י) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. ו' אמרו בישראל ולא באומות והוא בלעם דדרגא דיליה הוא כמבואר ואמרו בנביאים לא קם אבל במלכים קם ומאן איהו שלמה והוא ג"כ במדרגתו בעשר קדישא דיליה: אשר ידעו ה' פנים אל פנים. ועליו נאמר (משלי כ"ז י"ט) כמים הפנים לפנים וגו' כי מן המים משיתהו: (יא) לכל האתת והמופתים. שבמצרים: (יב) ולכל היד החזקה. הוא בים שנאמר ויולך ה' את הים וגו' וכן ביציאת מצרים כתיב וביד חזקה ישלחם: ולכל המורא הגדול. זה מ"ש שנאמר וירא העם וינעו ויעמדו מרחק. וכתיב ובעבור תהיה יראתו על פניכם וכתיב כי יראתם מפני האש וכתיב ותאמרו הן הראנו. אותות. הוא שמגיד ומתרה מקודם כמ"ש הגידו האותיות לאחור ונדעה וגו'. ומופתים הוא שינוי הטבע. ועיקר הענין כתיב לעיני כל ישראל שהוא כולל את הכל ואומר כאן יו"ד דברים לכל האותות והמופתים. הם ג' כלולין בו"ק: ולכל היד החזקה. הוא בא"א: אשר ידעו. הוא הדעת. לעיני כל ישראל. הוא כנ"י וסיים התורה בישראל ופתח בבראשית שהב' דגושה נחלק לשנים. לב רשע ובת רשע כמ"ש בתיקוני זוהר האי רשע משמהין להאי בת לב כמ"ש תנה בני לבך לי ועיניך וגו': לא כהתה עינו. הוא בסוד הרוח דאתבנית בבינה: ולא נס לחה. בסוד הנפש דאתבנית בחכמה. לפיכך כתיב כ"ש בוה"ו. ולהלן כתיב בה"א: פנים אל פנים. כמ"ש וידבר ה' אל משה הוא בסוד הב"ד וידבר לאמר בסוד זו"נ ולכך כל הנביאים נתנבאו באמירה לבד ומ"ש כל אלה ה' דרגין נכללין בג' שמות הכוללין הכל בנילופי ס"ג. ומה דכתיב ויאמר ה' אל משה לאמר. היא עם שם י"כ שהם ד'. דרגין דעקבי' בסוד אין. וכן שנותיה של שרה ח"ש על שרה כשם שהיא תמימה כך שנותיה תמימים: לכל האתת והמופתים. הן בהמשה דרגין הכוללין עשרה כללות: לכל האתת והמופתים. הן בו"ק ג' הכוללין ג': אתת. הוא ידוע כמ"ש להותות ולמועדים: ומופתים הוא בגוף: ולכל היד החזקה. הוא מסטרא דשמאלא וכתיב בה"א בסוף. ולכל המורא הגדול. הוא מסטרא דימינא בלא ה' בסוף והוא נהירא דחכמתא: אשר. ידוע פי הוא הדבר בעצמו: לעיני כל ישראל. היא הכוללת הכל ·

אופן שני

(א) **וזאת הברכה** התורה נשלה ראשה בסופה מתחלת בבי"ת בברכה ומסיימת בברכה ולכן נברא העולם בבי"ת כי כל מה שנברא בעולם זוגות נבראו והברכה באה מזוג כי כל השרוי בלא אשה הוא בלא ברכה. ועיקר הזוגות הוא באורות ויהי אור. יהי אור. והוא בי"ת. והמילוי של בית הברכה סוד יהי או"ר. ו' יהי או"ר וזאת הברכה זהו ויהי אור והוא תוספת הברכה כי הוי"ו בא להוסיף: (ב) ה' מסיני בא. כבר ביארנו שיש ב' עלמות. הזה ובא. וכל אחד כלול שתים וזהו סוד ברכת כהנים: וזרח. הוא סוד כוסי רויה. מימינו אש דת למו. הוא סוד הדעת שהן ד' עשרין וכנגדן ד' תיבות האלו: (ג) אף חבב עמים. ארבעה כתות יש בישראל והם כנגד ארבעה ראשי מרכבה. תוכב. בכמן שנאמר שמו מעי לו. כל קדשיו בידך. אלו ידים. תכו לרגלך. אלו רגלים. ישא מדברתיך. בפה שהוא כלל הראש: (ד) תורה צוה לנו וגו'. יש בה ז' תיבות כנגד [illegible] דרגין של התורה שנאמר חצבה עמודיה שבעה שהם כנגד שבעה דרגין של [illegible] עץ החיים וכמ"ש והיה כעץ שתול וגו' וכן כתוב אהיה כטל לישראל וגו' והשביעית לא הזכיר בתורה כי כן דרך הכתוב שלא להזכיר בפירוש מה שכתוב בתורה שבע"פ וכן במנורה לא הוזכר נר השביעי וכן בשבעה קרובים של הכהן לא הוזכר השביעי וסמך על תורה שבע"פ והיא קליפת העץ. נקבה תסובב גבר. ובאלו ד' פסוקים הראשונים כולל יראה ואהבה תורה ועבודה: (ו) יחי ראובן. הנשארים בבית: ואל ימת. אשר הלכו במלחמה: ויהי מתיו מספר. וכאשר יבאו בחזרה לביתם יצאו בשלום כאותו מספר שהלכו: יחי ראובן. בעוה"ז לפי שיושב בין עמים רבים ברכו שיחיה. ואל ימת. בגלות לפי שהוא יגלה תחלה שהוא יושב על ספר הארץ. ויהי מתיו מספר. בקבוץ גליות יבוא ג"כ ראשון: (ז) וזאת ליהודה. סוד זאת הוא אבני השהם י"ב שבטים וכן יעקב כלל בסוף הברכות ואמר כל אלה שבטי ישראל וזאת והם י"ב תיבות חתם

כאמצע י"ג שלים למשנה לכך ב' תיבות בסוף שהם ה' שלים שבשוגג ויהודה נתברך בזאת לפי שהיה מלך לכן זכה לזאת: וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חסידך. התחיל בלוי והסם באהרן לכן אמר לאיש חסידך הוא החשוב שבחסידיך והוא אהרן שעל מטה לוי אמר והא שם אהרן הכתב וגו' ותומים ואורים הוא נגד ב' קדושות שנתן הקב"ה לישראל המשכן והכהנים. המשכן נאמר בפ' תרומה ובגדי כהנים נאמר בפ' תצוה והקב"ה קידש את המשכן שקידש בלוחות שנתן מן השמים ואת הכהנים קידשן מלמעלה באורים ותומים שהיו ג"כ מעשה שמים ואמר בהיפוך תמיך ואוריך מלמטה למעלה וזכו ישראל לזה בים ובסיני. בים אמרו ה' ימלך לעולם ועד. ובסיני זכו לאור התורה ולכן זכו לאורים ותומים. אורים שמאירים דבריהם. ותומים שמשלימים דבריהם וזהו מצטרפות ובולטות. מצטרפות היינו משלימות דבריהם שיוכל לקרותן. ובולטות היינו מאירים דבריהם שיוכלו לראותן וכנגד זה ירושלים יראה שלם שקראו אותה שם בן נח ואברהם. והם כנגד פרץ וזרח ושוין בהושבנן וכנגד החמה ולבנה. החמה באור ולבנה במים. ימות החמה וימות הגשמים. וציון פנים דגדלות וירושלים אחורים דקטנות והם נמתקין זה בזה וזהו סוד שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך שהוא יראה שלם: (ח) לאיש חסידך. לאיש סוד האמת וד' כתרין דבהון הוא סוד ל"א וב' כתרין והשעה כתרין הם סוד י"ש והם בסוד קדושה שהם תשעה. ושלשים ושנה. חסידך. סוד חסיד הוא סוד המרגלא. עבירית עוד הכתר על הבטה שהם ע"ב. אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה. הוא בשם לוי. בעמהו בנביון יותר במי מריבה שהיו מריבים עם ישראל. אבל הלוים חשב מאל"ף לתי"ו אשר כו' תריבהו. ואבל אהרן אמר להיפוך תמיך ואוריך כמבואר שלמד עמו אל"ף בי"ת ולמהר הפיך לי' תגר"ק: (ט) האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו. השב כאן ג' דרגין בהם ד' אביו ואמו אחיו ובניו כמ"ש שבהי עליך וביה אביך וגו' ובראיה יש בלש. ראיה והכרה וידיעה כמ"ש וירא יוסף את אחיו ויכירם וכן וירא אלהים וידע. ובתהלה הוא ראיה ואח"כ הכרה ואח"כ ידיעה ואבל אביו ואמו שהוא מפורסם אמר ראיה ואבל אחיו אמר הכרה ואבל בניו ידיעה כי עם אחיו הוא גדל מנעוריו. והטעם הוא כי שמרו אמרתך הם ב' התורות. ובריתך ינצרו הם שני חלקי מצות שבה ול"ת ולכן אמר ינצרו שהוא שמירה מעולה ביותר הצריך למצות שעליהם נכרת הברית והם נגד ד' דרגין כי שמרו אמרתך הוא כנגד אביו ואמו לא ראיתיו כי התורה היא כנגד כולם אבל במצות הדין שעוזב את המצוה לקיים כבוד אב ואם כאיפי בן יהודה לכן אמר ובריתך ינצרו שהם המצות והוא נגד אחיו ובניו שלא הכירם וידעם וכן הקב"ה חיבב את ישראל בתחלה קרא אותם בתי ואח"כ אחותי ואח"כ אמי והם ד' דרגין שהם ג' כי או"א לא מתפרדין: (י) יורו משפטיך ליעקב וגו' כנגד ג' דלעיל זכו לג' יורו משפטיך וגו' שהם ד' דרגין בג' מקומות בב' פרגודין שהם סוד אשה ריח ניחוח לה' והם מוח ריאה לב וכן בז' נקבים שבראש. ומשפטים הוא תורה שבע"פ והורתך הוא תורה שבכתב וכנגד זה ברכן בד': (יא) ברך ה' חילו. ופעל ידיו תרצה. מחץ מתנים קמיו. ומשנאיו מן יקומון. משנאיו הם המבזין את האדם והם המסיתים. וקמיו הם העושים בפועל ואמר כי קמיו ימחץ את מתניהם כדי שיפלו ומשנאיו ימחץ אותם שגם הם לא יוכלו לקום עוד וכמ"ש שמה תגלמשי ונס נגבה לזמן רב וכן המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד לעד: (יב) לבנימן אמר ידיד ה'. במדבר שהשכינה שרתה במערב. ישכן הוא בג' בתים. ישכן. לעתיד לבא. חפף. בבית שני שלא היה הארון רק חופף. כל היום. לרצות טוב יגבעון ושילה. ובין כתפיו שכן. בבית ראשון: (יג) וליוסף אמר וגומר ממגד שמים ונומר שמים והרץ נגד חכמה ובינה כמ"ש ה' בחכמה וגומר ושמש וירח הם כנגד עלה ונבורה. שעלה בלילה ומעשה ביום וכמ"ש באור הבקר יעשוה (מיכה ב' א') וכן אמר דוד אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי: (טו) הררי קדם. הוא ג"ע כנאמר לדקהך כהררי אל. ומראש הררי. ר"ל עדן שהוא ראש לכולן: וממגד גבעות עולם. הוא א"י שהם כנגד דעת שאוירא דא"י מחכים וירא את ה' כג"ע כנאמר עבדו את ה' ביראה כמ"ש בזוהר פרשת שלח לך: (טז) ארץ ומלאה. הוא פירות א"י שנאמר ומלא ברכת ה': ורצון שכני סנה. שימלא הרצון כמ"ש פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון וכמבואר כמתנת ידו עלמא תתאה. כברכת ה' אלהיך עלמא עילאה וכנגד ונגר משרביו יפרה והריחו ביראת ה': תבואתה לראש יוסף. כבר כתבתי שהוא נגד א"י עלמין ב' פעמים שדי בסוד ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה והן ז' רוחין המגויין שם ועם ב' וינה הוסר ונגר הוא ש' שכלולין ברוח וכנגד זה ז' בנפש והריחו ביראת ה' וגו' ושב לא למראה עיניו ולא למשמע הוא ש' שהן ה"י עלמין כנגד ב' פעמים ש' דכאן והפגין והריחו כו' הוא ג' מוחין והוא הרביעי כולל ד' שכנגד ה' מוצאות הפה והן ד' כללות וז"ש ושפט בצדק כו' והן ו"ק ימין ושמאל ואמצעית ימין ושמאל וז"ש והכה ארץ וגו' והוא הה' היא בגוף במעשה וכוללין הכל בהילוך בחינה האחרונה כמ"ש בישעיה וכמ"ש בעשרה דברים שהקב"ה נותן והילוך הרגלים הוא אחד מהן וכולל כל תשמישי הגוף שהרגלים הן שנים לפיכך הוא כפול והיה צדק וגו' וכן ונגר זאב וגו' הוא ג"כ א"י בחינות שהכל כפול חוץ משנים אחרונים שאין כפולים שכוללין זה בזה בסוד שמש ירח עמד זבולה והן עשר דרגין. לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי שהם ב' יצרין תאווני וכעסני והן ג' דרגין עולה ומשפין יורד ומשית כו' כמים לים מכסים בסוד חב"ד מלך למפרע. כ' בחכמה שהוא כתר בינה כמ"ש בתיקוני זוהר תיקון נ"ו. זלמ"ד בסוד מגדל פורח באויר. מ"ם היא בסוד ד' בחינות של דעת ובסוד ג"ס כן כמים הוא ג' זווגין. מכסים הוא בסוד פנים אל פנים: (יז) בכור שורו הדר לו. הוא מפני פחד ה' ומהדר גאונו מפני שהשור הוא מאוייס מאד כמ"ש בפ' בהעלותך. הדר לו. כמ"ש לעשות בהם משפט כתוב הדר הוא לכל חסידיו וכמ"ש במעשה המרכבה והוא ת"ש ומחץ פאתי מואב. וקרני ראם קרניו. הם אדום ושעיר כמ"ש בפ' בלק: בהם עמים ינגח. הם שריד מעיר כמ"ש בספרי כמו שהיה בירושלים כי כל מלך היה לו פלטרין בה. כן עתה בעיר רומי ולכן נקראת עמים בלשון רבים וכן תדעל מלך גוים: יחדו אפסי ארץ. וזהו מ"ש וקרקר כל בני שת וכן כתיב בשירת הים שמעו עמים ירגזון וגו' והמיסית נמוגו וגומר באמצעיתו וכן כתיב בישעיה שרש ישי וגו' וכן אנו אומרים בתפלת י"ח והזדים מהרה וגו' וכל הרשעה באמצעיתו דאתפשט לשלשה כמ"ש בגמ'. וכל אלה כלל יעקב ביהודה אוכרי לגפו עירה וגו' כבס ביין לבשו חכלילי וגו' ולבן שנים שהלב הוא דכליל ה'. ה"נ:

חידושי פרשת דברים מהרשא

רש"י **וחצרות** זו מחלוקתו של קרח ודי זהב הוכירן על העגל. אמר המלקט והא דלא הוכיחו מעיקרא על העגל שהיה מוקדם במעשה נראה לכוין זה עם מה שפירש"י לעיל בפרשת יתרו דלכך נאמר אנכי ה' אלהיך בלשון יחיד ליתן פ"פ למשה ללמד סניגוריא במעשה העגל לי צוית ולא להם עכ"ל ולזה ניחא מה שלא הוכיחן מעיקרא על העגל דשמא היו בושים בתשובה למשה דלא חטאנו כלום במעשה עגל ואתה לבדך צוית בסיני אנכי ה' אלהיך ולכך הוכיחם תחלה על מחלוקתו של קרח דאמרו למשה ואהרן ומדוע תתנשאו כו' ופירש"י שם לא אתם לבדכם שמעתם בסיני אנכי כו' כל העדה שמעו ובזה התשובה נשאר משל להשיב למשה שאתה לבדך צוית שהרי הם בעצמם אמרו כל העדה שמעו משמע דכולם נצטוו על כך וק"ל:

רש"י **אמר** להם משה ראו מה גרמתם כו' ובכ"ט בסיון שלחו המרגלים. וא"ת אם בכ"ט בסיון שולחו המרגלים האיך אמרו רז"ל בשילהי דתענית אותו היום שחזרו מתור הארץ היה ליל תשעה באב ולכן נקבע בכיה לדורות והא מכ"ט בסיון עד ט"ב מ' נכי חד הוי ובכתוב הוא אומר וישובו מתור הארץ מקץ מ' יום. כבר תירצו שם בגמ' תמוז דהאי שתא מלויי מליוה דכתיב קרא עלי מועד לשבור בחורי כו' פירש"י דקיימא לן שחודש חסר שבא אחר חודש מלא עבדינן ב' ימים ר"ח והיינו יום ראשון השלמה לר"ח שלמעלה ממנו לעשותו מלא ונמצאו ב' ימים טובים מלא א' בתחלתו וא' בסופו וה"ק זמן עלי מועד לשבירת בחורי בט"ב שמגלגלין חובה ליום חייב. והא' בש בד"ה תמוז דהאי שתא מלויי כו' פי' עשו אותו מלא מל' יום כדי שיכלו מ' יום בט' באב ל' דתמוז וא' דסיון דבכ"ט שולחו המרגלים וט' באב כו' עכ"ל. וכתב רבינו לכאורה דבריהם אינן מובנים בזה דחשיב א' דסיון והרי סיון ודאי מלא וה"ל ב' מסיון יום כ"ט ויום ל'. ויש לייסב דיום כ"ט מסיון לא חשיב ליה כיון שאין לילו עמו גם שהוא בכלל ז' של הסגר מרים. אך קשה לדבריהם דא"כ כלו המ' יום בט"ב כמ"ש בהדיא ובפ' בה"ב שבו המרגלים ובשמעתין לא משמע הכי אלא דלילה שלאחריו היה ט"ב בבכו בו ונקבע בו בכיה לדורות ופירש"י בסוגיא זו לכאורה יותר מכוון דחשיב ב' מסיון ול' מתמוז דמלויי מלייו' וח' דאב הרי בערב תשעה באב שבו המרגלים דבלילה שלאחריו בט"ב בכו ויום כ"ט דסיון נמי שאין לילו עמו חשיב לי' דלא כתיב הכי אלא מקץ מ' יום ולא אמרו מ' יום ולילו עמו אלא גבי מ' יום בשנה ראשונה שהיה משה בהר דהתם כתיב מ' יום ומ' לילה וצ"ל לדברי התוספות דערב תשעה באב לאו היינו בח' באב אלא בתשעה באב בערב שבו כדמסיק בשמעתין דבתשעה באב סמוך לחשיכה הניתו. ומניתו קרוב ללשון זה בקרא גבי י"ה בתשעה לחודש בערב כו' ובליל י' שלאחריו בכו ונקבע בו בכיה לדורות דרובו נשרף בו ותו לא מידי:

רש"י **שיהא** חביב עליך דין של פרוטה כו' בפ"ק דסנהדרין אמרו כקטן כגדול תשמעון אמר ר"ל שיהיה חביב עליך דין של פרוטה כו' ופריך למאי הלכתא אילימא לעיוני בי' ומיפסקי פשיטא אלא לאקדומי. ובאגדה זו הקשה רבינו ואמר דאכתי מהיכא תיסק אדעתין להקדים דין של ק' כיון שבא לפניו קודם דין של פרוטה דפרוטה של עני ודאי היא שקולה כמו ק' מנה של עשיר. ויש להשיב בזה לפי שהותר לדיין ליטול שכר בטלתו והשתא מדין של מאה מנה יוכל ליטול שפיר שכר בטלתו אבל מדין של פרוטה לא יוכל ליטול שכר בטלתו דא"כ לא יהיה הדין בפרוטה ואין נזקקין לפחות משוה פרוטה גם אפשר שהפרוטה כולה לא תספיק לשכר בטלתו ושמא יאמר הדיין אקדים הדין של מאה מנה שאוכל ליטול ממנו שכר בטלתי וע"כ הזהיר עליו הכתוב דכקטן כגדול תשמעון שאם בא קודם לפניך הדין של פרוטה הקדימהו אף שלא תיטול עליו שכר וק"ל:

רש"י **על** דבר זה נסתלק ממנו משפט בנות צלפחד וכו'. הוא ע"פ הספרי אבל בפ"ק דסנהדרין אידחי זה דגרסינן שם והדבר אשר יקשה מכם אמר ר' חמא בר' חנינא ואי תימא רבי יאשיה על דבר זה נענש משה רבינו שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' מתקיף לה רב נחמן בר יצחק מי כתיב ואשמיעכם ושמעתיו כתיב אי גמירנא גמירנא ואי לא אזילנא וגמירנא אלא כדתניא ראויה פ' נחלות שתכתב ע"י משה רבינו אלא שזכו בנות צלפחד וכו' וכתב רבינו ורש"י בחומש פי' ותקרבון אלי עד"ז נסתלק ממנו משפט בנות צלפחד כו' עכ"ל כדבעי למימר הכי מעיקרא והוא ע"פ הספרי אבל התימה ממנו שהניח סוגיא דשמעתין דדחי ליה מדכתיב ושמעתיו. ויהיה פי' ותיטב הכתובים לפנינו לפי שהזהיר על הדין כי המשפט לאלהים ושמא שאמרו

ע"כ מי יאמר לנסות דיין שאפשר שיהיה לו דבר קשה וספק ויהיה ענשו ע"ז אם לא יכוין לדון ע"פ האמת וע"כ אמר אין לכם לחוש ע"כ כי הדבר קשה וספק לכם תקרבון אלי ואם התופו שיהיה גם הדבר קשה עלי ויהיה הקולר תלוי בי ובכם וע"כ אמר שדבר הספק לי ושמעתיו דאזילנא ונמירנא מאתו ית' ב"ה ומסייה ואצוה אתכם וכו' כל הדברים אשר תעשון כי דייני דורות צריכין מתון בדין ולא יפסקו הלכה למעשה כדאמרינן בכמה דוכתין אבל אני ששמעתי מפי הגבורה אין ספק בהם וכל מה שאני מצוה אתכם בעת ההיא הם הדברים אשר תעשון שהם הלכה למעשה וק"ל:

ותקרבון אלי כלכם. ובשילהי דתענית כתב רבינו שוכה איכא למידק בכאן בשינוי סיפור מעשה מרגלים מסיפור בפרשת שלח לך דשם כתיב שאמרו המרגלים אפס כי עז העם וכו' ותשא כל העדה וילונו וכו' וכאן כתיב ויאמרו טובה הארץ וכו' ולא אביתם לעלות ותמרו וכו' ולא נתן טעם למה ועוד דבפ' שלח לך כתיב וילכו ויבואו אל משה וכו' דמשמע שהיה כל זה לפני אוהל מועד וכאן כתיב ותרגנו באהליכם וע"ק שאמר כאן ותאמרו בשנאת ה' אותנו וכו' ולא הוזכר כן בפ' שלח לך וע"ק שאמר כאן ותקרבון אלי כלכם וכו' כיון שזה היה בשנת מ' שכבר מתו כל דור המדבר ואלו היו בניהם פחות מבן כ' שזכו ליכנס לא"י מה הוכיחן בכך ויש ליישב בכל זה לפי שהאבות היו מביאין שגם בניהם באהליהם היו מתלוננים כמ"ש במדרש ותרגנו באהליכם מלמד שהיו יושבין במשכניהם ומכבדין את בניהם וא"ל אוי לכם למחר יהיו צלובים מהם וכו' ועמהם ידבר משה כאן ומוכיחן שגם אתם תקרבון אלי בעלת אביכם וזה שזכר כאן שהבנים המרו ותלוננים בלי טעם קודם ששמעו ממרגלים עם גדול ורם ממנו וכו' וז"ש משה להם כי אמרתם בשנאת ה' וכו' וזה אינו מ"ש טובה הארץ וכו' אבל הוא אוהב אתכם ואתם שונאים אותו כמ"ש משל אומרים מה דבלבך על רחמך מה דבליבי' עלך כפירש"י בסמוך וזאת שנאת חנם שהיה להם לבנים לגבי הש"י במעשה המרגלים הביא להם בכי' לדורות בבית שני שהיה להם שנאת חנם כמ"ש פ"ק דיומא וז"ש רז"ל סוף מס' תענית אתם בכיתם בכי' של חנם וכו' דהיינו שנאת חנם למקום ב"ה כמו שכתבנו ודוק:

רש"י **לא** אסר להם על מואב אלא מלחמה כו'. מה שיש לדקדק בזה עיין מה שכתבתי לעיל בפרשת מטות:

רש"י **עוים** מפלשתים הם כו' שנאמר חמשת סרני פלשתים כו'. והא דנקט חמשה וחשיב שיתא כבר תרצו רז"ל בפרק חנו שריפות דאדנוקי שלהם חמשה סי' החשובים שבהם. ודברי רש"י ז"ל בכאן בנוי' על ההגדה דסוגי' הנ"ל דגרסינן שם אמר ר"ל הרבה מקראות ראוין ליפרף כספרי מינים והן הם גופי תורה דכתיב והעוים היושבים כו' מאי נפקא ליה מיניה מדאשבעיה אבימלך לאברהם אם תשקור כו'. ובתוס' זו הקשה רבינו ואמר והא דלא חשיב בכיבוש א"י רק ז' עממין ולא חשיב נמי ארץ עוים שכבשו מכפתורים. וי"ל דכל ארץ פלשתים מארץ כנעני הוא נחשב כמפורש ביהושע ע"ש:

רש"י **למד** שעמדה חמה למשה במלחמת עוג כו'. בפרק אין מעמידין ועיין בש"ה אבל יש מרבותינו למדו שם מגופיה דקרא שנאמר אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך אימתי רגזו מלפניך בשעה שעמדה לו חמה. והא דכתיב גבי יהושע ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו כבר תרצו שם בגמרא שעות הוא דלא נפישי כולי האי. ועוד י"ל דאבני ברד קאי דלא הוו במשה. וכתב רבינו ולמאן דיליף מגופיה דקרא ורגזו וחלו ולא מג"ש דאהל אהל או את הא הא בקריעת י"ס נמי כתיב כה"ג שמעו עמים ירגזון וכו'. ואפשר לומר שדרשו כן הכא ממלת מפניך וכמו שאמרו פני משה כפני חמה והוי ממש כשראו גם שעמדת חמה הוא כראיית פני משה וק"ל:

רש"י **לא** לענין לשבור את ארצם אלא לענין מכר אוכל ומים כו'. והקשה הרא"ם א"כ גבי מואב נ"כ נ"ל שנתנו להם אוכל ומים ואי אפשר לומר זה דהא כתיב על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. ותי' דיש לחלק בין קדמו להשבירו בשמואבים אע"פ שלא קדמו מ"מ השבירו להם אוכל ומים בכסף אבל לא קדמו דקדמו בלא כסף משמע עכ"ל. ובשעה שלמה טען עליו ואמר דא"כ היכי פרכינן ליה בפרק הערל הוה ליה לקדם נשים לקראת נשים. וכיון דבחנם קאמר אשה אין לה לקדם ולעיקר קושייתו נראה לומר דלשלכ המואבים נתנו להם בשכר ואשר לא קדמו דכתיב הוא על שהגיעום בצער מזונות עד שישראל שאלו בפיהם ואמרו להם אוכל בכסף תשברני והיה להם להקדים ולצאת לדרך לקראת נמה התיו מים ולומר לישראל קנו מזונות קודם שיבואו לידי רעבון ולהכי פריך דאף נשים כו' כיון דבשכר הוה להם להקדים קודם שישאלו עכ"ל. והרמב"ן ז"ל יש לו דרך אחרת בפרשת כי תצא שכתב בפסוק על דבר אשר לא קדמו אתכם כו' מלינו אוכל בכסף תשברני כו' כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים כו' ורבים אמרו שהם לא קדמו אותם אבל ישראל קנו מהם וזה הבל כי די לשתגה שימכרו להם כאשר ירצו לקנות ועוד כי ישראל לא באו בגבול מואב והמואבים הוציאו להם לחם ומים בכסף והכתוב יספר שעשו המואבים כאשר עשו בני עשו ולמה ירחיק המואבים לעולם בעבור זה ולא יתעב האדומי כו' ע"ש שהאריך ותפיק בדבריו כי הנראה אלי הכתוב הרחיק שני האחים האלה שהיו גמולי חסד מאברהם שהציל אביהם ואמם מן החרב והשבי ובזכותו שלחם השם מתוך ההפכה והיו חייבין לעשות טובה עם ישראל והם עשו עמהם רעה האחד שכר עליך את בלעם בן בעור והם המואבים והאחד לא קדם אותם בלחם ובמים כאשר קרבו לגבולו כמו שכתב אתה עובר היום את גבול מואב את ער וקרבת מול בני עמון והנה הכתוב הזהירם אל תצורם ואל תתגר בם והם לא קדמו אותם כלל כי היה הכתוב אומר כאשר עשו לי בני עשו המואבים והעמונים אבל לא הזכיר עמון שלא קדמו אותם והנה עמון הרשיע בזה יותר מכולם כי בני עשו והמואבים כאשר ידעו שהוזהרו ישראל שלא יתגרו בהם הוציאו לחם ומים ועמון לא אבה לעשות כן וזה טעם שלא קדמו שלא יצאו לקראתם בלחם ומים כאשר עשו האחרים ולכך הקדים הכתוב עמוני והקדים להזכיר פשעו על דבר אשר לא קדמו ואחרי כן הזכיר מואבי ותשאתו עכ"ל:

ומה שאמרו בלבנים שלך גדולה לגיעם (ופירש"י אכילה שמאכילין לאורחים) שהרחיקה שתי משפחות מישראל שנאמר על דבר אשר לא קדמו כו' ורבי יוחנן אמר מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים כו' מרחקת את הקרובים מעמון ומואב ומקרבת את הרחוקים מיתרו בשכר קראן לו ויאכל לחם זכו בניו כו'. וטען רבינו ואמר מכאן נראה לדחות פי' הרמב"ן ז"ל בפרשת כי תצא ואשר לא קדמו לא קאי אלא אעמון ולא אמואב מדכתיב אוכל בכסף תשברני כו' כאשר עשו לי בני עשו והמואבים כו' ועוד האריך. דהכא אמרינן בהדיא דאשר לא קדמו כו' הרחיקה גם משפחת מואב. גם נראה מכאן לקיים דברי המפרש דאשר לא קדמו היינו בחנם דכן משמע לשון לגימה אכילה שמאכילין אורחים בחנם כפירש"י ודומה ללגימה של יתרו דקאמר דמשמע בחנם קראן לו ויאכל לחם. ומה שטען הרמב"ן על זה כי די למתגה שימכרו להם כאשר ירצו לקנות כו' אין טען שענה שכן דרך המלכיות השכנים ושלום ביניהם אם יבוא חיל אחד בגבול חבירו קרוב לו נותנין לו אכסני' והם לא עשו כן כשבאו ישראל בגבולם והיה להם שלום עמהם כמ"ש אל תצר את מואב כו' ואף על פי כן לא קדמו ליתן להם אכסניא בחנם והוצרכו לקנות מהם בכסף. ומה שטען עוד שהכתוב יספר שעשו המואבים כאשר עשו בני עשו ולמה ירחיק המואבים לעולם בעבור זה ולא יתעב אדומי כו'. גם זה אינו טענה שאפשר שבנים שעשו עבירה אחת שיהיה תולה לא' מהם זכותו ולא יענש כמו השני שלא היה לו זכות וה"נ זכות הי' לבני עשו שלא נתרחקו כ"כ כמ"ש כי אחיך הוא ודוק:

פרשת ואתחנן

אתה החלות בפ"ק דע"ג למדו רבותינו שכאן לעולם יסדר אדם שבחו של מקום קודם שיתפלל כו'. וכתב רבינו שם כי הזכיר כאן בשבחו של מקום ג' דברים שנזכר בפרשת עקב הגדול הגבור והנורא כו' לפי שהיה משה מתאוה ליכנס לארץ כדי להוסיף שם בשבחו של מקום מעין ברכותיו וז"ש אתה החלות להראות את גדלך זה הגדולה ואת ידך החזקה זו גבורה אשר מי אל גו' יעשה כמעשיך כו' זה הנורא וכל זה נתקיימה כבר במצרים וע"כ אעברה נא ואראה כו' שאוכל להוסיף עוד בשבחיך בנסים שתעשה שם בל"א מלכים והשיב לו רב לך מלהוסיף בשבחי כמ"ש לך דומיה תהלה וכמ"ש בברכות סיימתינהו לכולה שבחא דמרך הני תלת אי לאו דאמרן משה כו' ודוק:

רש"י **לא** תוסיפו כגון ה' פרשיות כו' וכן לא תגרעו. אמר שמלקט רבים מקשים בזה דהוסיף וכן לא תגרעו דלכאורה הוא ללא צרך. ואני שמעתי מאשי המופלא אה"י שבתבורה האלוף מ' ליב כ"ץ נר"ו אשר יושב ברמה בק"ק זיפל יע"א במדינת ליטא דאפשר כוונת רש"י ז"ל לתקן בזה דלא תקשה מנ"ל לומר דלא תוסיפו פירושו כגון ה' פרשיות בתפילין או ה' מינים בלולב דילמא בא הכתוב ליתן לא תעשה על הדבר שלא להניח שני זוג תפילין וכן באידך. ולזה מסיק בדבריו וכן לא תגרעו ר"ל דלא תגרעו דומה ללא תוסיפו והנה אם נאמר דלא תוסיפו פירושו שבל כגון ה' פרשיות מיתוקם הקרא דלא תגרעו נמי שפיר כגון ג' פרשיות בתפילין או ג' מינים בלולב משא"כ אם נאמר דלא תוסיפו מורה על כפילת המצוה שלא להניח שני זוג תפילין וכיוצא בו וא"כ קרא דלא תגרעו הדומה ללא תוסיפו ע"כ נמי איירי כיוצא בו שלא לגרוע המצוה מכל וליכא זה לא יתיישב דהאיך נאמר לא תגרעו והא אין זה גירעון המצוה אלא ביטול המצוה מכל וכל וק"ל:

רש"י **ונושנתם** רמז להם כו' בפרק המגרש ובפרק אד"מ. וכתב רבינו לא והתוס' דכתיב במלכים גבי בנין ב"ה ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים וגו' ויבן הבית לה' והבית הראשון עמד ת"י שנה הרי בין הכל תת"צ שנים תנכה מהם ארבעים שהיו ישראל במדבר הרי ישאר בידם תת"ן שנים משנכנסו לארץ עד חורבן הבית ואמר אלו שהו התנ"ב שנה בארץ היה מתקיים בהו כי אבד תאבדון כו' ובסוף מכות אמרינן ואבדתם בגוים כאבידה המתבקשת היינו למאי דהקדים ב' שנים אבל אלו שהו עד זמנם התנ"ב שנה היה נתמלא סאתם והיו נתחייבים כלייה ואבידה גמורה ח"ו והיינו צדקה עשה לנו דהיינו אבידה המתבקשת וק"ל:

רש"י **יום** אשר עמדת מוסב על מקרא שלמעלה ממנו אשר ראו עיניך כו' אבל מדרשו פ"ק דקדושין כל המלמד בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר סיני שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך וסמיך ליה יום אשר עמדת כו'. וכתב רבינו ורש"י בחומש פירש לפי פשוטו יום אשר עמדת מוסב על מקרא שלמעלה כו' והדרש דהכא ימאן זה אלא דקאי אדסמיך ליה והודעתם לבניך כו' שזאת ההודעה לבני בנים הי"ל כאלו יום אשר עמדת. ולכאורה דעם דור המדבר ידבר המקרא שהיו בהם הרבה שקבלוה מהר סיני ומאי כאלו קבלה כו' דמ"מ כיון דבערבות מואב בסוף ארבעים שנה נאמר כן ולכולם אמר כן שהיו בהם הרבה שלא עמדו על הר סיני. וצ"ל דלא קאי כאלו קבלה מהר סיני על האב אלא על הבן שלא היה בהר סיני ודוק:

רש"י **ובראשונות** הוא אומר זכור כו' הרמב"ן ז"ל כתב בפרשת יתרו בענין זה ורבותינו הקפידו בזה אשר שינה במשנה תורה מפרשת יתרו ואמרו זכור ושמור בדבור אחד נאמרו ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפו להם והכוונה ז"ל כי זכור מצות עשה לוה שנזכור יום השבת לקדשו ולא נשכחהו ושמור אזהרה מצות לא תעשה שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה יזהיר שנשמור לקדשו שלא נחללהו ואין ראוי למשה שיחליף בדברי השם ממצות עשה למצות לא תעשה אבל אם החליף בדיבור השני וכל תמונה ואמר כל תמונה בחסרון וי"ו והוסיף אותם בו על שלשים וכן כל כיוצא בזה בשאר הדברות אין בכך כלום כי הכל אחד ומפורש אמרו נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה שנאמר זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה שהנשים חייבות בשמירה שבכל מצות לא תעשה הם חייבות ולא היו חייבות בזכירה שהיא מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות אלא שהיקש כזה מחייב אותם כו' עכ"ל ע"ש. והנה זה מה שכתב הרמב"ן ז"ל ומפורש אמרו נשים חייבות וכו' סוגי' זו משמעתא דפ"ג דשבועות. ורבינו נמי מסכים לדבריו ושב

ומה שהקשה בעל עקרים לפירושו שהרי הזוכר גם לא תעשה בדברות הראשונות לא תעשה כל מלאכה לאו קושיא היא דמ"מ מלת זכור שהוא דבק למלת לקדשו משמע עשה זכרהו לקדשו דהיינו בזכירה על היין ושמור שהוא דבק ללקדשו בדברות אחרונות יתפרש לקדשו בשמירה מלעשות מלאכה. גם מה שהקשה הרא"ם לדברי הרמב"ן הא אמרינן דהשמר דעשה עשה הוא לאו קושיא היא כלל דלא קאמרינן הכי דהשמר דעשה עשה הוא אלא היכא דלא שייך במצוה ההיא לא תעשה אבל הכא במצות שבת כיון דאיכא בי' מצות לא תעשה כמפורש בהאי קרא לא תעשה כל מלאכה אית לן למיזל בתר כללין דהשמר אינו אלא ל"ת וזהו נ"ל ברור לפי סוגיא דשמעתין לקיים פי' הרמב"ן ומשום דמלת לקדשו הסמוך פעם לזכור ופעם לשמור יתפרש על ב' פנים פעם אזכיר מצות עשה ופעם אשמור ל"ת הוכיחו לומר דבדיבור אחד נאמרו ודוק:

בפ"י **ואהבת** עשה דבריו מאהבה וכו'. וכתב הרא"ם ולא הבינותי זה דהכא פי' עשה דבריו מאהבה כו' והא"ז פי' בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך דמשמע שאם אמרו לך עבור על שום מצוה ואל תהרג יהרג ואל יעבור ואלו בפ' בן סורר ומורה אמרו בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך ופירש"י דכתיב ואהבת את ה' אלהיך שלא תמירנו באחר בע"ג לכך נאמר בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך כו' אלמא בע"ג בלבד קמיירי קרא אבל בשאר מצות יעבור ואל יהרג והאריך הרא"ם בזה והניח בצ"ע. ורבינו בח"א סוף פ' הרואה כתב ליישב זה וז"ל ודע דעיקר קרא דבכל נפשך בע"ג איירי כפרש"י בהדי' סו"פ בן סו"מ וז"ל ואהבת את ה' וגו' שלא תמירנו בע"ג דהכא דאמרינן התם בג' עברות יהרג אדם ואל יעבור חשיב ע"ג ויליף ליה מהאי קרא דבכל נפשך ופ"ד וגילוי עריות יליף מכי כאשר יקום וגו' ע"ש ובעובדא דר"ע דמסר נפשו על ביטול תורה היינו בשעת השמד הוי וכדמסקינן בפ' בן סורר ומורה כי אתי רב דימי אמר ר"י וכו' לא אמרו אלא בצנעה אבל בפרהסי' אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור וכן בשעת השמד אמרו אפילו ערקתא דמסאנא לא ישנה הרי דבשעת השמד אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור ועוד דר"ע בפרהסיא הוה כדאמרינן מקהיל קהלות ברבים ובפרהסיא נ"כ אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור ובזה יפול קושית הרא"ם על פירש"י בפ' בן סורר ומורה שפי' דבכל נפשך מיירי בע"ג בלבד היינו שלא תמירנו וביומא פי' שהם דכן הוא בכל המצות דלאו קושיא היא דהתם בגמרא אפי' בצנעה ואפילו שלא בשעת שמד איירי ודוקא בע"ג אבל בפרהסיא א"נ בעת השמד אשאר מצוה נמי איירי האי קרא דבכל נפשך דיהרג ואל יעבור ודוק:

בפ"י **ושננתם** לבניך לשון חדוד כו' וכתב הרא"ם שכן הוא בספרי. וכמו חצי גבור שנונים לא מלשון משנה דא"כ ולמדתם מבעי ליה כמו בפרשת והיה אם שמוע ולמדתם אתם את בניכם עכ"ל. ורבינו טען ואמר שהוא תלמוד ערוך בפ"ק דקדושין דגרסינן שם ת"ר ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך כו' והוא כתב בשם הספרי. גם מה שכתב שדרשו כן מדלא כתיב ולמדתם ומתוך שמעתין נראה שדרשו כן מדלא כתיב ושניתם אלא ושננתם דמשמע לשון חדוד ושינון וק"ל:

בפ"י **הישר** והטוב זו פשרה לפנים משורת הדין. פי' משום דבקרא דלעיל מיניה כלל כל הלכי המצות דכתיב שמור תשמרון את מצות ה' וכו' ועדותיו וחוקיו אשר צוך והוסיף בהאי קרא דבתריה לומר ועשית הישר וכו' שאינו בכלל המצות אבל תעשה הישר לפנים משורת הדין כי הוא טוב בעיני ה' אע"פ שלא צוך עליהם וע"ש זה קרא ספר משנה תורה ספר הישר כמו שאמרו בפ' אין מעמידין הקרא שקונן דוד על שאול ויאמר ללמד את בני יהודה קשת הלא היא כתובה על ספר הישר מאי ספר הישר ר"א אומר על ספר משנה תורה והיכן רמוזה ידיו רב לו איזו היא מלחמה שצריכה ב' ידים וכו' נמצא שנקרא ספר הישר לפי שהוא נוסף על התורה בכמה מצות הישרים והטובים בעיני ה' וק"ל:

בפ"י **ולהלן** הוא אומר לאלפים וכו'. בפ' ג' דסוטה אמרו גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור הכא כתיב ועושה חסד לאלפים לאוהבי והתם כתיב ולשומרי מצותיו לאלף דור ופריך התם נמי כתיב לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור ומשני האי לדסמיך ליה והאי לדסמיך ליה ע"כ. וכתב הרא"ם ולפי זה יהי' לאוהביו האמור פה דבוק עם שומר הברית והחסד דלעיל מיניה ולשומרי מצותיו דבוק עם לאלף דור שאחריו ולהלן יהי' לאוהבי דבוק עם ועושה חסד לאלפים ולשומרי מצותיו דבק עם ועושה חסד נגד כאלו אמר ועושה חסד לאלפים לאוהבי ועושה חסד לשומרי מצותי עכ"ל. ורבינו ימאן בקבלת פירושו דהקשה בסוגיא זו דשמעתין לכאורה ה"מ לאקשויי הכי אקרא קמא דפ' יתרו דמייתי דכתיב ביה נמי ולשומרי מצותיו וכתב ליישב זה ע"פ מה שאמרו לעיל מיניה תניא ר"מ אומר נאמר ירא אלהים באיוב ונאמר ירא אלהים באברהם מה ירא אלהים האמור באברהם מאהבה אף י"א האמור באיוב מאהבה וא"כ ה"נ איכא לפרושי לאוהבי ולשומרי מצותי מצד האהבה ולכך לא פריך אלא מקרא דבתריה דלא כתיב ביה אלא לאלף דור דאוקמוהו ביראה בעלמא הא כתיב ביה נמי לאוהביו ובהכי ניחא למאי דמסיק האי לדסמיך ליה כו' שנדחק בזה הרא"ם בקרא דיתרו דולשומרי מצותיו דבק עם ועושה חסד דלפני פניו ולא עם לאלפים דלפניו דלדברינו ניחא דלשומרי מצותיו דבק נמי אלפניו דהיינו בעושים מיראה על צד האהבה ומיהו בקרא האמור בכאן האי לדסמיך ליה קאמר שפיר דלא קאי אלא אשומרי מצותיו ולא אוהביו אלא שאוהביו דבק עם שומר הברית והחסד כמ"ש הרא"ם ודוק:

פרשת עקב

עקר שאינו מוליד יש לכוין זה ע"פ מה שאמרו רז"ל למה נתעקרו האמהות מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים ולפי זה האיך אמר הכתוב בכאן בעושים רצונו של מקום שלא יהיה בך עקר הא מצינו בהיפך מזה גבי האמהות וכדי לתקן זה פירש"י עקר שאינו מוליד ר"ל עקר כזה לא יהיה אבל עקר שמוליד יהיה בך מטעמא שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים וק"ל:

בפ"י **ואשב** בהר אין ישיבה אלא לשון עכבה. בפרק הקורא שנו' ותשבו בקדש ימים רבים דאם לא כן הא כתיב ואנכי עמדתי בהר. וכתב רבינו ומדכתיב וישב יעקב לא משמע ליה ראיה דהא דרשינן ליה בפ' חלק אין וישב אלא לשון צער ואע"ג דקרא דואשב בהר ארבעים יום גבי לוחות הראשונות כתיב מ"מ משמע להו ליתן הא של האמור בזה לזה מדכתיב באחרונות כימים הראשונים ודוק:

בפ"י **רבותינו** דרשו מכאן הכל בידי שמים וכו'. בפ' אין עומדין גרסי' אמר ר' חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה אותו ופריך אטו יראה מלתא זוטרתי היא והאמר ר' חנינא משום רשב"י אין להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים שנאמר יראת ה' היא אוצרו ומשני אין לגבי משה מילתא זוטרתי היא משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו ככלי קטן קטן ואין לו דומה עליו ככלי גדול עכ"ל ובאגדה זו הקשה רבינו ואמר לכאורה אגופי' דקרא ה"ל לדקדק כן דכי אם ליראה דמשמע שהיא מבקש ושואל ממך רק דבר קטן שהיא היראה ועוד יש מקשים במשל דמייתי לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול כו' דאין זה דומה דהכא משה א"ל לישראל כן כ"א ליראה ולגביהם ודאי דומה ככלי גדול ומסיק ליישב זה ע"פ מה שאמרו כי היראה נחלקת לשני מינים הא' היראה הטבעית ירא מעונש ופורעניות והיא דומה לכלי קטן והב' יראה שכלית ירא מדבר הגדול ונורא כמ"ש ויירא ויאמר מה נורא וכו' והיא יראה שלימה דומה לכלי גדול והשתא אגופי' דקרא כ"א ליראה אותו ודאי דהוא ידע לפרש דהיינו יראת עונש דהיא יראה טבעית ומילתא זוטרתא היא במעלה אבל ר"ח דקאמר הכל בידי שמים וכו' משמע ליה כפי דהיינו יראה השכלית דאינו בידי שמים כי היא תלויה בבחירה אבל יראה הטבעית היא קצת בידי שמים לירא בעונש אחרים כמ"ש בפ' הבע"י אין פורענות בא לעולם אלא בשביל ישראל ליראם כדי שיחזרו בתשובה שנאמר אך יראתי אותי תקחי מוסר והשתא אפילו ביראה השכלית קאמר ר"ה דמילתא זוטרתא היא מדמייתי ליה מכי אם ליראה והא פריך מהא דאין לו להקב"ה בבית גנזיו וכו' דודאי מיירי נמי ביראה השכלית שהוא ודאי דבר סגולי ראוי להניח באוצר ה' שהוא תלוי בבחירת האדם ולאו מילתא זוטרתי היא וכמ"ש ראשית חכמה יראת ה' וכו' ומשני אין כדקאמרינן דהיראה השכלית קאמר כי אם ליראה ולאו משום דזוטרתי היא במעלה אלא דלגבי משה נמי היתה אותה היראה השכלית על ישראל כי ראו בו דבר פלא ונורא כדכתיב כי קרן עור פניו וייראו מגשת אליו כי יראת עונש לא היה עליהם ממשה שלא היה בידו לענשם בלי רשות ית' ב"ה וכיון דיראה השכלית הישוה יראתם לגבי משה כמו גבי הקב"ה קאמר שפיר מה ה' אלהיך שואל וכו' כמו שיראתם אותי ביראה שכלית וע"ד שאמר ריב"ז לתלמידיו י"ר שתהא מורא שמים עליכם כמורא ב"ו דהיינו ביראה השכלית וז"ש במשל כלי גדול ויש לו דהיינו יראה השכלית שהיא גדולה במעלה ויש לו דהיינו בבחירה דומה לו ככלי קטן משום דמצוי' ג"כ לגבי ב"ו וקטן דהיינו יראה הטבעית ואין לו שהיא קצת ברשות הקב"ה כמ"ש לעיל דומה עליו ככלי גדול ועפ"ז מה שאמרו דהכל בידי שמים חוץ וכו' אבל חכם גבור ועשיר כל זה בידי שמים כמ"ש בפ' כל היד דרש ר"ה ב"פ אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו ונוטל הטיפה וכו' ואילו רשע וצדיק לא קאמר וגו' יש לכוין הכתוב בירמיה אל יתהלל חכם בחכמתו גבור בגבורתו ועשיר בעשרו כ"א בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי וכו' ר"ל כי ההכרח לא ישובח ולא יגונה וע"כ אלו הג' חכם גבור ועשיר שהם בהכרח הגזירה מעת יצירתו לא ישובח ויהולל בהם כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע וכו' שהוא דבר התלוי בבחירתו זהו תוכן דברי רבינו בהגדה זו:

בפ"י **עשה** משפט יתום ואלמנה הרי גבורה ואצל גבורתו כו' אבל במגלה אמרו כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה כו' כתיב בתורה כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים כו' וכתיב בתריה עושה משפט כו'. ותמה רבינו על רש"י ז"ל שפירש עושה משפט כו' הרי גבורה ואצל גבורתו אתה מוצא ענותנותו ואוהב גר כו' וסוגיא דשמעתין הנ"ל לא משמע הכי אלא דגבורתו אתה מוצא בקרא דלעיל מיני' כי ה' אלהיכם כו' ובקרא דבתריה עושה משפט יתום כו' היא ענותנותו שמשגיח בהושפלי ונדכאי רוח ואין דברי רש"י ז"ל סובל לפרש כן וק"ל:

בפ"י **בעתו** בלילות הושבנא דדין כהושבנא דדין ועיין מה שכתבתי לעיל בפרשת בחוקתי שהארכתי שם בענין זה:

פרשת ראה

בפ"י **אחרי** העברת הירדן כו' דרך מבוא השמש להלן מן הירדן כו'. בפרק א"נ שנינו ת"ר הלא המה בעבר הירדן מעבר לירדן ואילך דברי ר' יהודה אחרי דרך מבוא השמש מקום שהחמה זורחת (ופירש"י אחרי דרך מבוא השמש ומהו מבוא השמש זהו מזרח שהחמה באה משם כלומר רחוק ממזרחו של ירדן ומצינו בב"ר כ"מ שנא' אחרי מופלג) מול הגלגל סמוך לגלגל כו' ר' אלעזר אומר הלא המה בעבר הירדן סמוך לירדן דאי מעבר הירדן ואילך מי כתיב והיה בעברכם את הירדן דרך מבוא השמש מקום שהחמה שוקעת כו'. וכתב רבינו בחידושי הלכות ורש"י פי' בחומש אחרי אחר העברת הירדן הרבה מהלאה לנהוק כו' ודרך מבוא השמש לצד מערב דהיינו שקיעת החמה וכמ"ש הרא"ם. ונ"ע שזה דלא כמאן מהני תנאי דלמ"ד דרחוקי' מן הירדן היו מפרש מבוא השמש היינו זריחת השמש ולמאן דמפרש מבוא השמש שקיעת החמה הא קאמר דסמוך לירדן הוו. גם מה שפירש"י בחומש מול הגלגל רחוק מן הגלגל הוא דלא כמאן דלכ"ע מול הגלגל סמוך לגלגל ונ"ע למה תפס לו שיטה אחרת. ובחידושי אגדות הביא ג"כ קושיא קמייתא ומסיק ליישב ואפשר שדרכו בפי' החומש לשמור הפשוט ולפי הניקוד בב' טעמים משמע ליה לפרש בב' דיבורים כמו שפירש"י בחומש ודוק:

בפ"י **בבהמה** משמע מה שנמצא בבהמה אכול כו'. עיין מה שכתבתי לעיל בפ' שמיני:

בפ"י **היא** ראה היא איה היא דיה כו' ולמה הוזהרך בכל שמותי' שלא ליתן פ"פ

לגנג

ובכל זה אין נאכלות כו' וכשעם פרט לך הכתוב ללמד שהעופות הטהורים מרובים כו' אמר המלקט השלם מקבים בזה הלוך תלוי זה כבלן דנקט ובעופות פרט לך הטמאים כו'. ולמה לא הביא על הקרא נוסי'. ואני שמעתי מילתא בזה מבתי' הגברא רבה ליישב הלמה רש"י ז"ל בדרך נכון והדין עם מה שאמרו בפ' אלו טרפות דף ס"ג ע"ב מנין לבילת עוף טמא שהיא אסורה שנאמר ואת בת היענה וכי בת יש ליענה אלא זו בילת עוף טמא. ולפי זה היכא לאידך מנ"ל לומר דעופות טהורים מרובה ולכך פרט טמאים דילמא כשוין הם ואין א' מרובה מחבירו והא דפרט הטמאים להורות איסורה של בילת עוף טמא מבת היענה. ואין סברא להקשות דלכתוב הטהורים ובת היענה להוד מטמאים להורות שבילת עוף טמא אסורה דא"כ כ"ה שמות היה צריך לפרוש הכתוב משא"כ עכשיו לא פרט יותר מכ"ד עופות טמאים. אבל אם ראה ואיה ודיה אחת היא והזהיר בכל שמותי' כדי שלא ליתן לבעל דין לחלוק טוטלי תהוו הקושיא והיא חזקה למה פרט הכתוב כ"ז שמות הטמאים ולא פרט הטהורים ובת היענה להוד משופות טמאים דלא הוו יותר מכ"ה והיה נשמע נ"כ איסורא דבילת עוף טמא אלא עכ"ל מזה דעופות טהורים הם מרובים על הטמאים ולכן נקט רש"י ז"ל במילתא וכשעשה פרט הטמאים כו' אחר שפרט דראה ודיה ואיה אחת היא משום דבא זה ולימד על זה דעופות טהורים מרובים משא"כ בלא זה היה אפשר לומר דכי הדדי נינהו ולאשמעינן איסורא דבילת עוף טמא פרט הכתוב הטמאים ודוק :

רש"י **מום** כלל פסח ועור פרט כל מום רע הדר וכלל. מה הפרט מפורש כו'. בפ' על אלו מומין שנינו על אלו מומין שוחטין את הבכור נפגמה אזנו מן הסחוס דהיינו תנוך האוזן ולא האוזן עצמו משום דהדר כרית כו'. ופריך בגמרא אמאי פסח ועור כתיב ומשני כתיב בו נמי כי יהיה בו מום. ופריך ואימא כי יהיה בו מום כלל פסח או עור פרט אין בכלל כו' פסח ועור אין כו' ומשני כל מום רע הדר וכלל כלל ופרט וכלל מה הפרט כו'. ופריך ואימא מה הפרט מפורש מומין שבגלוי ובטל ממלאכתו ולית תוזר. אלמה תנן נפגמה אזנו כו' הא אינה בטלה ממלאכה ומשני כל מום ריבויא הוא. ובכוונה זו תמה רבינו ואמר ורש"י בחומש הביא דרשת כלל ופרט כדבעי למימר הכי מעיקרא ולא ידענא למה הניח התלמוד ערוך דהא לא קאי הכי במסקנא. ויש ליישב דלמאי דמסיק מאי כל מום ריבויא הוא קאי נמי הכלל ופרט לרבות כל הדומה לפרט ולא נתמעיט נמי מפסח ועור כדמתמעטין במסקנא דממעטין מום עובר והכי משמע דקאי הכלל ופרט מדלא קאמר אלא כל מום ריבויא הוא וק"ל :

פרשת שופטים

רש"י **ולא** תקח שוחד אפילו לשפוט צדק. וכתב הרא"ם י"מ דאי לשפוט שקר הרי כבר נאמר ולא תטה משפט ואין צורך דמגופיה דקרא נפקא דהא"כ מאי כי השוחד יעור דמשמע שהשוחד מוציאו בע"כ מן הדרך הישר אל דרך המטה הרי ע"מ כן קבלו עכ"ל. אמר המלקט ראיתי בשמע שלמה שטען עליו ואמר ול"ע דהא כי השוחד יעור לא איירי בדין שדן עכשיו אלא איירי לזמן העתיד שמדבר הכתוב שעתיד זה הדיין שלוקח שוחד בזה הדין שיתעוורו עיני שכלו יען אמר בסוף כתובות ת"ר כי השוחד יעור כו' ק"ו לטפשים. ופריך מידי טפשים ורשעים בני דינא נינהו אלא ה"ק אפילו חכם גדול ולוקח שוחד אינו נפטר מן העולם בלא סמיות הלב עכ"ל. ואני תמהתי על דברים אלו שיצאו מפה קדוש דלכאורה יש לדייק בדברי הרא"ם ז"ל אשר נהירין ליה שבילין דרש"י ז"ל ורש"י בעצמו כתב לעיל בפ' משפטים בפסוק ושוחד לא תקח אפילו לשפוט אמת וכ"ש כדי להטות הדין שהרי להטות הדין כבר נאמר לא תטה משפט הרי דדברי הי"מ הן הן דברי רש"י ז"ל בעצמם ולא עוד שכתב ואין צורך כו' ובאמת אין זה טענה דרש"י ז"ל מפרש כאן קרא דכי השוחד יעור לפי פשוטו דנקט משקבל שוחד כמו א"א שלא יטה את לבו אצלו להפך בזכותו עכ"ל ולפירושו בכאן איירי קרא בדין שדן עכשיו ולא לזמן העתיד כמו שפירש לעיל בפ' משפטים לפי מדרש רבותינו ז"ל ולפי זה שפיר כתב הרא"ם אדברי י"מ דאין צורך להבין כאן בכוונת רש"י ז"ל מקרא אחר דלא תטה משפט כמו שהביא רש"י בעצמו לעיל בפ' משפטים רק דמגופיה דקרא נפקא כמו שהוא בעצמו הולך ומפרש בכאן כי השוחד יעור משקיבל שוחד כו' ומזה משמע שפיר דלא תקח שוחד איירי אפילו לשפוט צדק ולא צורך דאידך קרא לא תטה משפט למד על זה ועל רש"י ז"ל ליכא לאקשויי הא דלא פירש הקרא דכי השוחד יעור התם כי הכא או הכא כי התם כי זה דרכו לפרש הכתובים לפעמים על דברי רז"ל ולפעמים לפי פשוטו. א"נ פשטי דקרא קא דייק כמו שכתב במנחת יהודה ובעל שפתי חכמים הביאו ע"ש. ומעתה דברי הגאון בשמע שלמה מה שטען על המזרחי אינן מובנים כי שגגה יצא מלפני השליט דלפום חורפיה לא עיין כאן ברש"י ז"ל שפי' קרא דכי השוחד לפי פשוטו ולא לפי מדרש רז"ל ודברים אלו ברורים הם :

רש"י **אפילו** אומר לך על ימין שמאל כו' וכ"ש שאומר לך על ימין ימין כו' ולכאורה מסקנת דברי רש"י ז"ל דנקט וכ"ש שאומר לך כו' הוא ללא צורך דהא זה למרהט עין ישפוט. אלא כוונו בזה דאל תקשה מנ"ל לפרש כן דילמא הכתוב מתפרש כפשוטו דוקא כשהוא אומר על ימין ימין ועל שמאל שמאל יתחייב לשמוע לו ולא בהיפך וכדי לתקן זה מסיק וכ"ש כו' דזה אינו צריך הכתוב להורות דמהיכי תיתי לשמוע אם דבריו כהוגן בעיניך אלא אפי' תחשוב בדעתך שהוא טועה בדין ואומר על ימין שמאל בא הכתוב ליתן לאו דלא תסור וק"ל :

רש"י **ודורש** אל המתים כגון המעלה בזכורו והנשאל בגלגלת כן הוא בספרי אבל בפ' ד' מיתות גרסינן ת"ר בעל אוב אחד המעלה בזכורו וא' הנשאל בגלגלת מה בין זה לזה וכו' ומסקינן שואל אוב היינו דורש אל המתים ואפי' דורש אל המתים כדתניא והדורש אל המתים זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה עכ"ל וכתב רבינו בחדושי הלכות ורש"י בחומש פי' דורש אל המתים זה המעלה בזכורו וכו' והבליע ע"ש בברייתא דספרי ובלא כברייתא זו דשמעתין דכן דרכו של רש"י לפרש הפסוקים ע"ש סופר שפיר על מקרא דמעלה בזכורו ונשאל בגלגלת משמע ליה שפי בכלל דורש אל המתים וכדבעי למימר נמי תלמודא שואל אוב היינו דורש אל המתים וכו' ופשטא דסוגיא דמתניתין דסוגי' זו דגרסינן שם בעל אוב זה פיתום המדבר משחיו וידעוני זה המדבר בפיו הרי אלו בסקילה וכו' נמי משמע כברייתא דספרי דאוב מילתא אחריתא היא שהוא זה המדבר משחיו וכדאידך ברייתא בשמעתין דגרסינן שם בסמוך לעיל מברייתא הנ"ל ת"ר בעל אוב זה המדבר בין הפרקים ומבין אצילי ידיו ידעוני זה המניח עצם וכו' ומה שכתב הרא"ם ותרגום שתרגם ידעוני זכורו איני יודע היכן מצא שהרי בפרק ד' מיתות כו' ידעוני זה המניח עצם ידוע בפיו כו' עכ"ל ולא היה ליה לתמוה על אונקלוס היכן מצא זה שהוא היה תנא אבל כבר הרגישו בזה התו' שם בד"ה מעלה בזכורו פי' הקונטרס מעלה ומושיב המת על זכורו ולא יתכן כבעל אוב הנ"ל אלא נראה דשם מכשפות כך הוא תרגום דאוב וידעוני מתרגמינן בידין וזכורין ומיהו יש לתמוה דהו"ל למינקט המעלה בידין שהוא תרגום של אוב עכ"ל. הרי קמן דזכורו שם מכשפות הוא ואפשר דהיינו בעלמו בגוונא העצם ידוע בפיו ולא קבעו להו רק על הברייתא דה"ל למנקט בידין גבי אוב שהוא תרגומו של אוב אבל זכורו תרגומו של ידעוני וק"ל :

רש"י **שמע** ישראל אפילו אין בכם זכות כו' בפ"ק דסוטה גרסינן ואמר אליהם שמע ישראל מאי שנא שמע ישראל א"ר יוחנן משום רשב"י אמר להן הקב"ה לישראל אפילו לא קיימתם אלא ק"ש וכו' וכתב הרא"ם דאל"כ שמע ישראל למה לי לא הו"ל למימר אלא ודבר אל העם ואמר אליהם אתם קרבים היום וכו' עכ"ל ע"ש ורבינו טען עליו וכתב ולשון מאי שנא דקאמר לא משמע כן דה"ל למימר שמע ישראל למה לי אבל הגרסא משום דלפניו ואחריו נקט בלשון רבים דכתיב ואמר אליהם שמע ישראל אתם קרבים וגו' ומ"ש שמע דכתיב בלשון יחיד ולא כתיב שמעו נ"כ בל' רבים למדרש אפילו לא קיימתם אלא ק"ש וכו' זו היא קבלת מלכות שמים ועול מצות להפרות השכינה להלוך עמכם להלחם וכו' ולזה אמרו שם בסוגיא זו בשמעתין גבי גלית שבא שחרית וערבית כדי לבטלן מק"ש וק"ל :

רש"י **על** אויביכם אין אלו אחיכם כו' משנה ערוכה היא בפ' ח' דסוטה וז"ל משוח מלחמה בשעה שמדבר אל העם בלשון הקודש היה מדבר שנא' והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן זה כהן משוח מלחמה ודבר אל העם בלשון הקודש ואמר אליהם שמע ישראל וכו' על אויביכם ולא על אחיכם לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם וכו' עכ"ל. ולא שדיבר המשוח מלחמה דברים אלו אל העם אלא תנא דמתני' מפרש הכתובים אבל משוח המלחמה נאמרו הכתובים כמו שהם כתובים בתורה והקשה רבינו בזה דנקט לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין דלכאורה שפי הוה ליה למנקט לא יהודה על אפרים לא וכו' כדמוכח מקרא ויקומו האנשים וכו' דמיירי במלחמת יהודה ואפרים ותי' דהך משנה נשנית בזמן התנאים שהיו בבית שני שלא חזרו מבבל רק שבט יהודה ובנימין שהם גלו לבבל כי י"ג והחזרו בבית שני אבל עשרת השבטים כבר גלו ע"י מלך אשור והם לא חזרו בבית שני ונקט הכא גם שמעון לפי שהיה נחלתו בתוך נחלת בני יהודה כמפורש בס' יהושע ומסתמא עמהם גלו וחזרו עכ"ל :

רש"י **הירא** ורך אגב ר"ע אומר וכו' רבי יוסי הגלילי אומר הירא מעבירות שבידו וכו' וכתב הרא"ם פי' ר"י סובר מאמר שאין מיתה בלא עון אין לו ליראה שמא ימות ואין המלחמה סכנה להם כדכתיב לעיל כי ה' הוא ההולך עמכם וכו' לפיכך פי' היראה מעבירות שבידו וא"כ מי שבנה בית ונטע כרם או ארש אשה לא ה"ל לחזור שהרי אינם בעלי עבירות אלא שהתורה תלאה בו לכסותו דאי לאו הכי הוי הכל יודעין שהוא בעל עבירות ויבוש מלחזור אבל עכשיו יחשבו הכל על כל החוזרים שהם מאותם השלשה ופי' ולא ימס את לבב אחיו כלבבו שכשמבינין או מרגישין בו שהוא ירא לא ידעו שמחמת שהוא בעל עבירות הוא מתירא שמא עונותיו יגרמוהו והם שאינם בעלי עבירות אין להם ליראה אלא יחשבו שאינו בעל עבירות ואפילו הכי מתירא ויראו גם הם כמותו עכ"ל. ורבינו טען עליו דהא בפ' במה בהמה ליתא הכי אלא דרב אמי הוה קאמר הכי ואיתותב דיש מיתה בלא חטא ויסורין בלא עון ואי הוה סבר ר"י הגלילי הכי הל"ל דר' אמי כר"י הגלילי ס"ל ועוד לר' אמי נמי הכי קאמר דאין מיתה בלא חטא כו' וכתבו התו' שם פי' מיתה לפי שנגזרה וכלה אף על השוגג ואין יסורין בלא עון של מזיד כו' ע"ש וא"כ הוא השוגג שלא נתודע להוסא לא תיקן שיחזור וימות במלחמה והותק לומר דאין מיתה בלא חטא דקאמר היינו דוקא בשוגג שנתודע ועדיין לא נתכפר ודברי הרמב"ן בזה נכונים שכתב על דעת ר"י הגלילי כאשר הבטיח הכהן שהשם יושיעם ולא יפקד מהם איש ראוי שיבטחו בו הצדיקים ויחזרו השוטרים את היראים מעבירות שבידם ולכך תלאה התורה לחזור על ביתו וכרמו ואשתו לכסות על האחרי' שחוזרין בשביל העבירות ויהיה טעם פן ימות שהוא יחשוב בלבו כן ויטעם והאריך גם לדעת ר"ע עיין שם וק"ל :

פרשת כי תצא

רש"י **לא** דברה תורה אלא כנגד יצר הרע כו' אמר המלקט וזה שלה עם מה שפירש"י לקמן בפסוק כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה. וזהו שנקט כאן שלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע שלא ימצא מקום לקטרג בשעת הסכנה וק"ל :

רש"י **הגיע** תורה לסוף דעתו ושלבסוף כו' וכתב רבינו גם אין זה סוף דעתו ממש דא"כ הכתי לא הוה חייב סקילה התורה אלא שיבוא לידי עבירות האמורות בתורה שיהיה בהם דיני סקילה וכדאמרינן המחייב ב' מיתות נידון בחמורה וק"ל :

רש"י **וקוללו** של מלך הוא שאדם עשוי בדמות דיוקנו וישראל הם בניו כו' בפ' נ"ס תניא אמר ר"מ משלו משל למה הוא דומה לב' אחים תאומים בעיר אחת א' מינוהו למלך וא' יצא לליסטיות צוה המלך ותלאוהו כל הרואה אותו כו'. ובאגדות כתב רבינו מפי' רש"י בתאומים נראה דאין זה רק בישראל וע"ש שבוכה שישראל ורש יעקב הם דמות דיוקנו כדאמרינן אדם הראשון הוא דיוקנו של מקום הגג ברמב"ם

אבל זה דבריו שאומו כאשר חטא הרב בישראל וקראו בנים למקום כו' ולכן לזה יהושע וירדם מעל העצים כו' עכ"ל והאריך ע"ש ולכאורה דכן הוא דקך דיהושע שהיו ה' מלכי ש"נ וזה יהושע להורידם קשה לפירש"י ; ויש ליישב לפירש"י איכא ב' פעמים בלא תלין נבלתו הא' קללת אלהים תלוי והאי טעמא איכא בישראל ועוד איכא טעמא אחרינא ולא תטמא את אדמתך כו' כי השמש שאינו נקבר הוה כוממאת הארץ ההוא טעמא שייך נמי בעו"ג וכ"כ רד"ק בספר יהושע ע"ש :

למען ייטב לך והארכת ימים. הא דנקט כאן למען ייטב לך קודם והארכת ימים ובכיבוד אב ואם הקדים אריכות ימים אגב לפניך סוגיין דשמעתין סוף פ"ק דקדושין ודברי רבינו בענין זה ובדבריו יבואר זה ג"כ דבעינו גם כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ וכל שאינו עושה כו'. ופריך תלמודא מהא דאמרו אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב ואלו הן כיבוד אב ואם כו' (ופירש"י מדקתני אלו הני הוא דאוכל פירות והקרן קיימת אבל מצוה אחריתא לא) ומשני אמר רב יהודה ה"ק כל העושה מצוה אחת יתירה על זכיותיו מטיבין לו כמי שקיים כל התורה כולה. ודייק תלמודא מכלל דהנך אפי' בחדא נמי (ופירש"י ואפי' לא קיים שאר מצות בהמי' והא רובה עונות הוא) ומשני אמר ר' שמעי' נומר שאם היתה שקולה מכרעת (ופירש"י הא דקתני אלו דברים במחצה עונות ומחצה זכיות קאמר ויש במחצה זכיות א' מאלו מכרעת את הכף כאלו הוי רובה זכיות והיינו נריך למצוה יתירה דמתניתין וכי ליה ביה הדא מהני נריך למצוה יתירה) ופריך ורמינהו כל שזכיותיו מרובים מעונותיו מריעין לו כו'. ומשני רבא הא מני רבי יעקב היא דאמר שכר מצוה בהאי עלמא ליכא דתניא ר"י אומר כו' הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות כו' ובחזירתו נפל ומת כו'. ובמסקנא דסוגיא זו גרסינן רמי ליה רבא לרב נחמן תנן אלו דברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב ואלו הן כיבוד אב ואם וג"ח כו' בכיבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך כו' א"ה בשילוח הקן נמי כתיב למען ייטב לך כו'. אמר רבא רב אידי אסברא לי אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו כו', ופירש"י דהנך כולהי סברות נהנו ממנו ונמצא טוב לשמים וטוב לבריות ובהאי כתיב כי פרי מעלליהם יאכלו בחייו אבל בשילוח הקן טוב לשמים הוא ואין טוב לבריות ולא כתיב ביה כי פרי מעלליו יאכל הלכך לא תנייה גבי אוכל פירותיהן עכ"ל). הקשה רבינו הא דפריך בשילוח הקן נמי כתיב למען ייטב לך כו' דהא הך מתניתין דפאה ע"כ כר' יעקב לא אתי דלדידיה אפי' בכיבוד אב ואם שכר מצוה בהאי עלמא ליכא ממעשה דהזי כדקאמר רבא גופיה אלא כרבנן דמתניתין דקדושין דאיכא שכר מצוה בהאי עלמא וא"כ מאי קשיא ליה ליתני נמי שילוח הקן הא אמרינן לעיל דהנך דקתני היינו לענין דשקולה מכרעת אבה"כ בכל שאר מצות דבעינן רוב זכיות כדקתני במתני' וין. וי"ל דהכי פריך כיון דלא פריש הני דהתם אלא משום דשקולה מכרעת ומכפל הלשון דכתיב בהו א"כ בשילוח הקן נמי דכתיב בהא"נ כפל לשון למען ייטב לך והארכת ימים ניתני ליה נמי בי' דשקולה מכרעת ומשני כיון דאין לשלוח הקן פרי אלא קרן לחוד לא תני ליה ולא נימא דשקולה מכרעת אלא היכא דאיכא פרי דהיינו טוב לשמים ולבריות כדמסיק תפה"כ בשילוח הקן דלא הוי רק טוב לשמים אין לו פרי והכפל דכתיב בי' בשלוח הקן היינו שיהיה לו כן הקרן שכר טוב בעה"ז וגם בהאריכות ימים לעה"ב ולכך שינה הלשון דבכיבוד אב כתיב למען יאריכון ימיך ואח"כ למען ייטב לך והכא כתיב למען ייטב לך ואח"כ והארכת ימים דלשון טוב נאמר על הקרן ובהנהו שאוכל מפירותיהן בעה"ז והקרן קיימת לעולם הבא כתיב למען ייטב בסוף ובכל שאר מצות דאוכל בה מקרן בעה"ז כתיב למען ייטב ברישא. ועד"ז מייתי האי קרא אמרו צדיק כי טוב כו' דהיינו שהקרן קיימת לו לעולם הבא שכולו טוב כי בעה"ז לא איצטריך לכך כי יאכל בעולם הזה הפרי וק"ל:

רש"י **כי** יפול הנופל ראוי זה ליפול כו'. בפ' ב"מ הגא דבי ר"י כי יפול הנופל ממנו ראוי זה ליפול מששת ימי בראשית שהרי לא נפל והכתוב קראו נופל אלא שמגלגלין כו'. ופירש"י שהרי לא נפל כשניתנה תורה עדיין לא נפל. והקשה רבינו הא מצינו בכמה מקומות שהכתוב מדבר על העתיד. ושמא היכא דאיכא למדרש דרשינן וי"ל הכי פירושו דמשמע בקרא כי יפול הנופל זה שכבר נפל הוא יפול והאיך קראו נופל כיון דעדיין לא נפל וקאמר דע"ש שכבר ראוי ליפול קראו נופל קודם שנפל ולדרש זה נ"ל דקאי כינוי ממנו אבעל הבית שהוזכר בסמוך ולא תשים דמים כו' ולא אגג דכתיב לפני כניו וק"ל :

רש"י **ואמר** אבי הנערה מלמד שאין רשות לאשה כו'. אמר המלקט הרא"ם ז"ל כתב בזה דאל"כ ואמר הנערה אל הזקנים הנה האיש הזה שם לי כו'. ומהרי"ן כתב ובעל בש"ת הביאו דרש"י דייק דהא קי האשה עומדת בב"ד כדכתיב ולקח אבי הנערה והאם וכתיב והוציאו ואמר אבי הנערה ולא כתיב ואמרה אם הנערה אלא מלמד כו' עכ"ל. ולכאורה יותר הדעת נוטה לדעת מהרי"ן ז"ל דלדברי הרא"ם ז"ל קשה מנ"ל לרש"י ז"ל לפרש לעיל בקרא אבי הנערה ואמר מי שגדלו גדולים הרעים דילמא מטעם שאין רשות לאשה לדבר הוכרח הכתוב לבוא ולטעון בעדה דהי לא פשן הוא מאן כען לה. אבל לתו מילתא היא דגם דבריו מבוררין דהי מטעם שאין רשות לדבר לאשה בפני בעלה הוכרח האב לבוא ולטעון בעדה אם הנערה למה באה אם לא מטעם שגדלה גידולים הרעים דגידול בנים שפי היא באשה כדאמרינן ביבמות דיינו שמגדלות את בנינו וק"ל :

על דבר אשר לא קדמו אתכם כו'. כבר ענין זה מבואר הכל על נכון סוף פ' דברים ע"ש:

רש"י **אמור** מעתה נפלה סלע מידו כו'. אמר המלקט ואיכא למידק בזה האיך נאמר לדמות זה לשכחת עומר שהוא מתברך דילמא בעומר שאני מפני שבידו לשוב ולקחה היה כמתכוין משא"כ בסלע שאין בידו לשוב לקחת ולמה תחול עליו הברכה . והנראה לתקן בדברי רש"י ז"ל דנקט נפלה סלע מידו ולא נקט האי לישנא נפלה סלע ממנו או אבד סלע ומצא עני כו' אלא כוונתו בזה ר"ל דבפעם שנפלה הרגיש ולכך נקט מידו והיה בידו לשוב ולקחת אם היה מחזר לחפש ולבקר בבירור החול במקום נפילה ולפ"ז שפיר יש לדמות נפילת סלע מידו לשכיחת עומר אע"פ שאין דומיין במקצת דעומר נראה וסלע נאבד ואינו נראה מ"מ אם היה משגיח בדבר שמא הכיר ג"כ אתי לידו. וזהו שנקט רש"י אמור מעתה כו' מפני שבמקצת דבר דמיין אהדדי וק"ל :

פרשת כי תבוא

רש"י **ולא** שכחתי מלברכך על הפרשת מעשרות . וכתב הרא"ם פירוש מלברכך ולברכך בעת הפרשת מעשרות אבל לא לברך על הפרשת מעשר שהוא נוסח הברכה שתקנו אנשי כנה"ג שהוא אינו אלא מדבריהם . וכן בספרי ובכלהי מעשר שני שנו מלברכך ומלהזכיר שמך עליו וזה מסכים עם מה שפרשנו על דברי רש"י ז"ל עכ"ל . ומזה שאמרו בפ' כיצד מברכין אמר רב כל ברכה שאין בה הזכרת שם אינה ברכה ור"י אומר כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה אמר אביי כוותי' דרב מסתברא דתניא לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי לא עברתי מלברכך ולא שכחתי מלהזכיר שמך עליו ואלו שמך ומלכותך עליו לא קתני עכ"ל. טען רבינו ואמר ורש"י פי' בחומש מלברכך על הפרשת המעשרות וכתב הרא"ם פירוש לא מלברכך ברכת הפרשת המעשרות כו' ואולי נעלם ממנו סוגיא זו דמוכח בהדיא דאנוסח ברכת הפרשת מעשרות קאי דאברכת כל המצות מייתי לה. וגם בנוסח זה תקנו אנשי כנסת הגדולה מ"מ עיקר הברכה שמכוונו אהאי קרא וענינו דבעי בכל ברכה שם ליחד שמו על כל מין ומין מעין ברכותיו ומ"ד דבעי נמי מלך הוא מה"ט דמלך הוא מורה על אחדותו שהוא מלך מלכי המלכים ולכך בי' מלכיות בר"ה מסיים ה' אחד וק"ל. ועיין בתוספות י"ט בהלכי מעשר שני שהביא עליו ג"כ מסוגיא הנ"ל :

רש"י **ולא** נתתי ממנו למת לעשות לו ארון ותכריכין . וכתב הרמב"ן ז"ל ולא ידעתי זה שהרי מפורש בכתוב שמעשר שני אין מחללין אותו חוץ לירושלים אלא על כסף צורה ובירושלים יתן הכסף על דבר הראוי לאכילה בבקר ובצאן וביין ובשכר ויאכל לפני השם . והרב רבי משה כתב בחיבורו מעשר שני ניתן לאכילה ושתיה שנאמר ואכלת לפני כו' וסיכה כשתיה ואסור להוציאו בשאר צרכיו כגון שיקח בו כלים כו' עד והאיתי בירושלמי רבי אליעזר בשם רבי סימאי אומר לא נתתי ממנו למת למה מה אנו קיימין אם להביא ארון ותכריכין דבר שאסור לחי לחי אסור כ"ש למת איזה דבר שאסור לחי ומותר למת זו סיכה . גם זה לא ידעתי מהו שאם סך בשמן ממנו למת הרי ביערו בטומאה וכבר התודה עליו לא בערתי ממנו בטמא . ובגמרא פרק הערל אמר ר"ל משום רבי סימאי מנין למעשר שני שנטמא שמותר לסוכו שנאמר ולא נתתי ממנו למת למת הוא דלא נתתי הא לחי ומיא דמת נתתי איזהו דבר ששוה בחיים ובמתים הוי אומר זה סיכה . ושם הקשו ואימא ליקח לו ארון ותכריכין ופירושו שיהיה מותר בחי ליקח לו חלוק כשנטמא כיון דלא קרינא ואכלת שם לפני ה' אלהיך ופירקו ממנו מגופו . נאמר עכשיו כי הוידוי בלא נתתי ממנו למת מחובר עם לא בערתי ממנו בטמא יתודה עליו שלא אכל ממנו טמא ולא נתן מן הטמא למת לסוך אותו כו' עכ"ל . והרא"ם השיב על דבריו מה שנקט גם זה לא ידעתי מהו שאם סך בשמן ממנו למת כו' דלא קשי' ולא מידי דהא לא נתתי ממנו למת במעשר טמא קמיירי שהוא טמא בטמא ווידוי דלא בערתי ממנו בטמא הוא טמא בטהור או טהור בטמא וא"כ אין הסיכה למת נכללת בוידוי דלא בערתי ממנו בטמא עכ"ל . ורבינו טען ואמר ותירוצו דחוק דודאי בכלל לא בערתי נמי בשניהם טמאים אלא י"ל דכיון דהסיכה בטמא אינה בכלל לא בערתי ממנו בטמא דהיינו נקראת ביעור שהרי הותרה לחי על כרחך הוצרך הכתוב לאוסרו למת וק"ל :

רש"י **נמצאת** אתה אומר ג' מיני אבנים היו י"ב בירדן וכנגדן בגלגל וכנגדן בהר עיבל כו'. כך שנינו בסוטה פ' א"נ נמצאת אתה אומר ג' מיני אבנים א' שהקים משה בעבר הירדן [illegible] הואיל משה באר וכתיב הקם וכתבת על האבנים כו' וא' שהקים יהושע בירדן וא' שהקים יהושע בגלגל דלאחר שבנו מזבח בהר עיבל קפלום והביאום לגלגל עכ"ל . ובאגדה זו כתב רבינו ודברי רש"י בחומש תמוהין בזה שכתב נמצא אתה אומר ג' מיני אבנים היו בירדן וכנגדן בגלגל וכנגדן בהר עיבל כדאיתא בפ' סוטה . וזה אינו דהיינו של עיבל היינו של גלגל אלא דג' מיני אבנים קאמר במתנית' היינו עם אבנים של משה וכבר כתב הרא"ם דנ"ע . ובסוגיא זו ראוי לעיין מה טעם האבנים של משה שהקים דאותם של יהושע בגלגל מפורש כי ישאלון כו' אשר נכרתו מי הירדן כו' לזכרון לבני ישראל עד עולם . וכן שהניח במי הירדן קאמר מטעם זה ויהיו שם עד היום הזה . גם אינו מענין סיפורו של הברייתא דסוגיא זו דמיירי כולו במעשה יהושע בעברו הירדן . הכונה בו ידוע כמ"ש בעל העקרים כאמונתנו שלשה הם העיקרים ויסודי האמונה והם תורה מן השמים ומציאותו ית' ב"ה המחדש עולמו ושכר ועונש והאבן הוא רמז בכל מקום על היסוד ועיקר כמו אבן פנה כו' וקאמר ג' מיני אבנים לרמוז על ג' יסודי האמונה אבנים של משה לרמוז על יסוד התורה שנכתב עליהם מפי משה שהורידם מן השמים ואותם שבגלגל והם עצמם שבנו מהם מזבח בהר עיבל אשר שם נאמרו קללות והברכות שהם השכר והעונש בקיום התורה ובהעברת התורה שנכתבה עליהם ואותם שהקים בתוך הירדן להורות על מציאותו ויכלתו לחדש עולם כאות אשר נכרתו מי הירדן כו' וק"ל :

רש"י **עשתרות** צאנך כתרגומו ור"א כו'. ודרש זה הביא רש"י לעיל ג"כ בפ' עקב וכתב שם הרא"ם אינו ר"ל שפירשו עשתרות מלשון עושר כי לשון עשתרות לחוד ולשון עושר לחוד רק פירושו מעשירות את בעליהן מחזיקות אותם כעושר וכן פי' רש"י בהדיא בפ' כי תבוא עכ"ל ורבינו טען עליו וכתב דמתוך שמעתין בפ' אלו טריפות לא משמע כן דגרסינן שם אמר ר"י הרוצה שיתעשר יעסוק בבהמה דקה אמר רב חסדא מ"ד ועשתרות צאנך שמעשרות את בעליהן עכ"ל הרי דפירשו רז"ל דעשתרות מלשון עושר הוא ולא כמו שכתב הרא"ם וק"ל :

רש"י **שתהא** יציאתך וכו'. בפרק המקבל וכתב הרא"ם דאל"כ ברוך אתה בצאתך ברוך אתה בבואך מיבעי לי' שהרי היציאה מבנים קודם לביאה עכ"ל

ורבינו

ורבינו כתב ולכאורה אין זו הוכחה לפי מ"ש התו' בריש פ' השותפין גבי שושל בכניסתו משלו וכו' דכן דרך התלמוד כדאמרינן לעולם יכנס אדם בכי טוב כו' והיכא למימר דמ"מ אין זה דרך המקרא כדכתיב אשר יצא לפניהם ואשר יבא וגו' וכדוד כי הוא יוצא ובא לפניהם וכו' ומה שהקשה הרא"ם אבל לא ידעתי מה נעשה בארור אתה בבואך כו' עכ"ל נראה דלאו קושיא היא דה"נ איכא למדרש כמו שביאתך לעוה"ב בלא חטא ומ"ש כך יציאתך וכו':

רש"י ורד זה שלוקח תבואה וכו' ולא תאמין בחייך זה הסומך על הפלטר (כן הוא) ס' שמנהות והגהות במנחות ושם נדרש גם מציעתא דקרא ופחדת לילה ויומם זה שלוקח תבואה מערב שבת לע"ש וכתב רבינו ושייך זה בקללות דבשעה שהיו ישראל על אדמתן הי' לכל איש מישראל קרקע אבל משגלו לא היה להם קרקע לזרוע והא דהביא רש"י בכאן דרשא דרז"ל ארישא וסיפא דקרא אבל מציעתא דקרא ופחדת וכו' דדרים מיניה שלוקח תבואה מע"ש וכו' לא מייתי והיינו משום דדרכו להביא דרשות שקרובים לפשוטו ומלת חייך דרישא דקרא ודסיפא דקרא הכי משמע דהתבואה היא ודאי חיותו של אדם אבל ופחדת לילה ויומם לא משמע ליה כן לפי פשוטו וק"ל:

רש"י בבקר תאמר מי יתן ערב ויהי' הערב של אמש. בשלהי דסוטה שנינו אין יום שאין בו קללה וכו' ובגמרא אמר רבא כל יום ויום מרובה קללתו משל חבירו שנאמר בבוקר תאמר וכו' ופריך הי בוקר אילימא בוקר דלמחר מי ידע מאי הוי אלא דחליף ואזיל ואלא עלמא אמאי קאי אמאי שהקללה הולכת ורבה אקידושא דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא שנא' ארץ עיפתה כמו אופל צלמות ולא סדרי' ותופע כמו אופל הא יש סדרים תופיע מאופל ע"כ ובאגדה זו דקדק רבינו ואמר אמאי לא מקשה רבא ברישא דקרא דכתיב בבוקר תאמר מי יתן ערב הי ערב אילימא דלמחר מי ידע כו' ויש לפרש בזה ע"פ מ"ש בספ"ב דשבת דמזל יומא גרים ובא לפרש טעם המשנה דאין יום שאין בו קללה כו' דבקרא מפורש דבכל יום קללתו מרובה מחבירו באע"פ שיש יום דיום שלאחריו יש לו מזל טוב יותר משלפניו מ"מ קללתו מרובה מחבירו מיום שחרב ב"ה ומייתי מקרא שנאמר בבוקר תאמר וגו' דמרישא דקרא ליכא ראיה דהיאך מי יתן ערב דלמהר מגפה ומקוה למזל יום אחר שיתחיל בערב אבל גבי ערב מי יתן בוקר שפיר קא קשיא ליה כיון דערב ובוקר שאחריו מזל יום א' הוא מי ידע מאי הוה וקאמר אלא דחליף ואזיל ומזל הבא בכל יום יתהפך לרעה יותר מיום שלפניו וקאמר דא"כ הוא עלמא אמאי קאי לבטל קצה רוע המזל של כל יום שמתהוה תמיד ואמר אקדושא דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא דהיינו תרתי שנאמרו בלשון תרגום שיבין בו גם עמי הארץ לקדושת ש"ש ולמוד תורה ומייתי ליה מדרש מקרא דכתיב ארץ עיפתה כמו אופל וכו' שרמז בזה חורבן ב"ה וגלות ישראל כמ"ש בתוכחה זו לעיל מיניה והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה והיינו ארץ שהיא ודי היא בעיפתה וצהרים כמו באופל ומיום שנתהוה זה היה צלמות וקללה בעולם ואין העולם מתקיים בלא סדרים דהיינו ב' סדרים סדר קדושה וסדר פ' התורה כפירש"י שם במעתין ודוק:

פרשת נצבים

אתם נצבים היום כולכם ראשיכם וכו' עד שואב מימיך. בפרק הספינה כתב רבי' לכוין זה עם מה שאמרו שם והמתנשא לכל לראש אמר רב אפי' ריש גרגותא מן שמיא מוקמי ליה והא והלי דיותר חידוש ורבותא שפי שיש בידו יתברך היכולת אפילו מלכים גדולים מוקמי' משמים אלא דלענין השגחה קאמר דמשגיח הש"י אף בשפלים ולא כמאמר הרשעים עזב ה' את הארץ מתוך שפלותה גם השמיענו בזה מוסר דמשמיא מוקמי להו וכל ראש באומנות צריך להשגיח על אנשי כתו להדריכם דרך ישרה ולהוכיחם לש"ש ועז"ו רמז הכתוב אתם נצבים היום כולכם ראשיכם וכו' עד שואב מימיך דהיינו ריש גרגותא וק"ל:

רש"י ומ"א למה נסמכה וכו'. לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתים כו'. אחר המלקם ולכאורה יש לדקדק במה דנקט מאה חסר שתים דהוה ליה למימר תשעים ושמונה כדרך שאמר הון מן מ"ם וכו'. ועוד קשה למה לא הוריקו פניהם מן אותם מ"ם קללות שבת"כ. ושמעתי די"ל לכוין זה ע"פ מה שאמרו בפרק אין דורשין ח"י קללות קלל ישעיה הנביא את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם מקרא זה ונגש העם איש באיש ואיש ברעהו ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד עכ"ל הא קשין דשני קללות אלו גדולים בערכם מדלא נתקררה דעתו על הראשונות עד שאמרם לאלו כדרך מי שמגזם לחבירו אין דעתו מתקררת בקללה קטנה רק ביותר גדולה ולפי זה אפשר לכך נקט כיון ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתים הוריקו פניהם ר"ל שדימו בנפשם שרצונו עוד לקלל ושתים אלו להשלים למאה וע"כ נבהלו כי בודאי קללות גדולות הם מדלא נתקרר דעת ישעיה הנביא עד שקללם באלו והתחיל משה לפייסן אתם נצבים וכו' זקניכם ושוטריכם ופירש"י החשוב הטוב קודם ר"ל אין הדבר כן כמו שחשבתם שבדעתי לקלל עוד אלו שתי הקללות ירהבו הנער בזקן וכו' רק בהחשיבות יתן לזקנים ואין לכם ליראה מזה כלום כך שמעתי. ומסקנת מ"א לא משמע הכי רק דהפיוס היה הרבה הכעסתם למקום וכו' ועוד דוחק גדול לומר דשקט ונח דעתו של ישעיה הנביא בשביל הקללה גדולה שקילל להם דאין זה מהשגת אנשי מעשה וק"ו לישעיה הנביא די לו בשפת תוכחה שהיו בני דורו ראוים לקללה בודאי הקל בקללתם וכן כתב [...] בהא"ח כהיפך מזה ז"ל ונראה לפרש הא דאמר שבקללה זו דירהבו הנער וכו' נתקררה דעתו של ישעיה שהוא ע"ד מה שאמרו בפ' חלק בעקבות משיחא חוצפא יסגא כו' נערים ילבינו פני זקנים כו' וכיון דקללה זו סימן לביאת משיח נתקררה בה דעתו של ישעיה והנכון כפי מה שכתב בכלי יקר ורוח ה' דבר בו בענין ה' ויגל השביקום מה שזכרנו ינורו מהלו דהצריך להקשות באגדה זו הזכיר גם ספיקות אלו ומסקנת דבריו לייסב ונראה לומר בזה שבכל האלות המפורשות בת"כ ובספר' זו בשלה פירש לאיש קשה עורף להסיר יראת ה' מנגד עיניו וליתן ברכה שלום לעצמו לבקש [...] שה פ"י איזה שתולה שמים כדרך שאמר בחור שבטל קל שוא על פני השמים

יש לנו סתירות קטנות קצת שיפוטו ע"ש השמים וכן באלות אלו דרך משל כתיב והיו שמיך אשר על ראשך נחשת משמע דוקא מה שעל ראשך ולא מה שעל ראש האומות כי שם יהיה מטר א"כ יקשה פרשו לומר אלך ואקנה תבואה מן שאר אומות כי יש שבר אצלם וכן דבר והרב יאמר אמלטה על נפשי וכמו שנאמר צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם וא"כ בכל הקללות לא הוריקו פניהם כי אמרו יש מקום להנצל מהם ע"י התבולה אנושית אמנם אם תגזר לאדם לעשות לו איזה דבר ולא הפרט שנכו א"כ אינו יכול להשמר ממנו כי לא ידע ממה יהא נזהר והנה באותם קללות של ערבות מואב ודאי אלה הם כי בעל המדרש מנאם ומנה מאה אך שנכללו בהם שנים שלא פורש מהותם מה הם והוא מה שנאמר גם כל חלי וכו' ובלי ספק בבעל מדרש זה לא מנה כל חלי וכל מכה בכלל מספר צ"ח אבל מנה צ"ח זולתם ועמהם יש מאה אך מן האותב מאה חסר שתים לא חסרו ממש אלא חסרו שלא פירש מהותם וא"כ א"א להשמר מהם ע"כ נבהלו בעבור שתים אלו שחסרו ונסתם מהותם וירא מהם שיענו בהם כליון וידבר משה על לבם אין הדבר כן כמו שחשבתם שלכך העלים מהות שתים אלו כדי שלא יהא לכם מקום להשמר מהם שהרי הרבה פעמים הכעסתם ולא חלו שתי קללות אלו אע"פ שהייתם ראוים שיחולו והטעם שלא נתקרבו לפי שהם מדברים בעונש העוה"ב הנעלם וכו' עכ"ל ע"ש שהאריך:

פרשת וילך

רש"י היום מלאו ימי ושנותי ביום זה נולדתי כו'. בפ"ק דקדושין ובשלהי פ"ק דסוטה אמרו שאין ת"ל היום מה ת"ל היום היום מלאו ימי ושנותי שיושב הקב"ה וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחודש לחודש שנאמר את מספר ימיך אמלא. וכתב רבינו ר"ל מיום ליום בימי חודש כמו משה בז' אדר נולד כו'. אבל אין לפרש מיום ליום בימי השבוע דא"כ הקשה לך דוד שמת בשבת כדאמרינן פ' ב"מ ודאי דגם נולד בשב' ולמה שאל הודיעני ה' קצי באיזו' יום בשבוע שימות והודיעו לו בש"ב. ואפשר דדוד לא היה מחזיק עצמו לצדיק. ואת מספר ימיך כו' ר"ל לפי דרכנו אמלא הימים במותו בימי אותו חודש שנולד בו. ונראה הא דלא כתיב מספר שנותיך אמלא משום דכיון דמיום ליום הוא הרי באותו יום מתחיל שנה האחרת כדמיון במשה שנולד בז' באדר כלו לו ק"כ שנה בז' אדר דבז' באדר מתחיל שנת קכ"א. אבל אמר דהשנים מלאים מיום ליום באותו חדש דקרא דאת מספר ימיך אמלא רמז גם לזה דאמלא בלא אלף ראשו נה שהיא לשימוש מספרו ע"א כי שנות האדם ע' שנים וע"א הם שנותיו של אדם במינו[...] ביום שמתחיל בו ביום שנת ע"א דיום א' בשנה חשוב שנה וק"ל:

רש"י ד"א לצאת ולבוא בד"ת מלמד שנסתמו ממנו כו' בשלהי פ"ק דסוטה. וכתב רבינו ולא ראה להם לפרש לא אוכל אינו רשאי לפי שה' אמר אלי לא תעבור כו' שלא מצינו וי"ו במקום לפי כמ"ש הרא"ם. ולפי זה יש לפרש סיפא דקרא וה' אמר אלי כו' שאמר להם אל תחשבו שאהיה לכם עוד לרב שבשביל לא"י אחזור החכמה אלי דאוירא דא"י מחכים הנה ה' אמר אלי לא תעבור כו' וק"ל:

רש"י כי אתה תבוא את העם הזה אחרי את תישול וכו' זקנים שבדור יהיו עמך וכו' וכתב הרא"ם פי' אל יעלה על דעתך שמאחר שאמר הקב"ה ליהושע כי אתה תביא וכו' שצ"ל כי אתה תבוא שאמר משה שושל יוצא כמו תביא רק פי' כתרגומו שושל עומד (בלשון אשכנז דוא זאלסט קומן) ופי' את העם הזה עם העם הזה שא"ל משה ליהושע ע"ד עצה זקנים שבדור עמך אבל כי אתה תביא וגו' הם דברי השם שא"ל ליהושע הכל תלוי בך עכ"ל. ודברי רש"י ז"ל מיוסדין על סוגיא דשמעתין דגרסינן בפ"ק דסנהדרין כתיב כי אתה תבוא וכתיב כי אתה תביא אמר רבי יוחנן אמר לו משה ליהושע אתה והזקנים שבדור עמהם אמר לו הקב"ה טול מקל והך על קדקדם דבר א' לדור וכו' וכתב רבינו באגדה זו מדברי הרא"ם משמע דדברי משה ליהושע היה ע"ד עצה כו' ולפי מה שהובא זה שמאמר הכא יראה לפרש לפי שבכבר אמר למשה שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק על האדמה וכו' דהיינו שיסבול את הציבור כי ניתן לו למשה כח הנהגה אלהות שינהג את עולם אבל מצד המקבלים שהיו טרחנים וסרבנים בדור ההוא היה הדבר קשה בעיניו לסבול מהם כ"כ וכמ"ש ולמה לא מצאתי חן בעיניך לשום את משא כל העם הזה עלי והשיבו הקב"ה ע"י שאמר ואצלתי מן הרוח ושמתי אתך ולכך אמר משה נ"כ ליהושע כי אתה תביא את העם הזקנים שבדור עמך שלא תוכל לישא אותם לבדך אבל הקב"ה א"ל כי אתה תביא שנתן לו כח והנהגה אלהית [...] הדור ההוא המקבלים ההנהגה שהיו בעלי תורה וזכו ליכנס לארץ טול מקל והך [...] שאהא איפהך עליהם דבר אחד לדור לפי כח ההנהגה אלהית ולא שני דברין ומנהיגי, ק"ל:

רש"י אנשים ללמוד נשים לשמוע טף למה באו וכו' בפ"ק דחגיגה וכתב רבינו יש לכוין בזה דהא כתיב בתר הכי בתוך ענין ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו וכו' הרי שטף הקטנים אשר לא ידעו הם בכלל השמיעה ולמידה וי"ל דההוא קרא בקטנים שהגיעו כבר לחינוך והם בכלל שמיעה ולמידה כדאמרינן קטן שהגיע לחינוך אביו מלמדו תורה ואשר לא ידעו היינו שאינן יודעין לשמור ולעשות שנזכר בקרא גבי אנשים ונשים א"כ הטף דהכא ע"כ לא איירי בהגיע לחינוך דלא איצטריך לה דהא מפורש בקרא דבתר הכי ובניהם אשר לא וכו' אלא דהטף איירי בקטנים שלא הגיעו לחינוך ואינן בכלל שמיעה ולימוד ולמה הם באים אלא כדי ליתן שכר וכו' ולכך כללן עם האנשים והנשים ליתן שכר להם על שמביאים אותם ובדרך נחות אותיות טף שלפניהם ולאחריהם הם אותיות עץ ח"י דהיינו שמביאים הטף בב"ה להחזיק עץ ח"י ולפי שהיל"ל גם בבנים שהגיעו לחינוך אינה עצמית לשמור ולעשות לכך לא כללן בקרא קמא דכתיב ביה ושמרו לעשות באנשים ונשים אלא דכתיב הכא ישמעו ולמדו ליראה את ה' כל הימים דהיינו שהחזיק בהם השמיעה ולמדו ליראה את ה' כל הימים דהיינו בימי גדולתם ודוק:

הן בעודני חי וכו' ממרים הייתם וכו' ואף כי אחרי מותי וכתב רבינו יש להביט על זה כמו שגרסינן בפ' אד"מ הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דר' זירא דהוה מקרב להו כי היכי דליהדרו בתשובה והוו קפדי רבנן כי נח נפשי' דרבי זירא אמרו עד האידנא הוה [...] סרך שקא דהוה בעי עלן רחמי השתא מאן בעי עלן [...] בלביים

ועבדו תשובה עכ"ל וא"כ איך אמר משה הן בעודני חי וכו' ואמרו רז"ל דזה אחד מעשרה ק"ו שבתורה הא איכא למפרך דיאמרו שהיותה טוה משה בעי עלן רחמי השתא שאין בעי רחמי עלן ויהדרו בתשובה כדאמרינן גבי ר' זירא . אבל אין להוש בזה דפירכא כזאת מבליעין אותה בתוך הק"ו כיון שאינה כתובה בתורה כמ"ש הרא"ם בפרשת וארא אפירש"י ז"ל שכתב שם . זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה דה"ק ומה בני ישראל שהוא לטובתם לא שמעו אלו פרעה שהוא לרעתו לא כ"ש באמת אין זו ק"ו דאיכא למפרך מה לישראל שכן היה להם קוצר רוח כמו שאמר ולא שמעו אל משה מקוצר רוח וכו' ודין הוא שלא שמעו לו אע"פ שהוא לטובתם תאמר פרעה שלא היה לו קוצר רוח ויש לו לשמוע אע"פ שהוא לרעתו ומשה רבינו ע"ה כשדן הק"ו הזה מתחלה לא ידע שהסיבה שלא שמעו אליו היה מסבת הקוצר רוח והעבודה קשה ותלה החסרון בעצמו שלא שמעו אליו מפני שהוא ערל שפתים והכתוב מעיד ואומר שהסיבה שלא שמעו היתה מחמת קוצר רוח ועבודה קשה ומזה נפרך הק"ו וא"ת ואעפ"כ היה למשה להבליע הפרכא בתוך הק"ו כדאיתא בפ"ק דקדושין דף ה' ובכמה מקומות בגמרא לומר ומה ישראל שהיה לטובתם והיה להם לשמוע אע"פ שהיה להם קוצר רוח לא שמעו פרעה שהוא לרעתו אינו דין שלא ישמע אע"פ שאין לו קוצר רוח וי"ל בפירכא שכתובה בתורה היו מבליעין אותה מאחר שהכתוב מעיד שמה שלא שמעו היה מפני הקוצר רוח והיא סיבה עצמית להעדר השמיעה עכ"ל הרי לך בהדיא דפירכא שאינה כתובה יש להבליע בתוך הק"ו וק"ל :

פרשת האזינו

האזינו השמים כו' ובשלהי דר"ה האריך רבינו בביאור הכתובים הללו וז"ל כי הוא מבואר מה שאנו אומרים בר"ה מלכיות זכרונות ושופרות הם נגד ג' העקרים שהם מציאות השם . ותורה מן השמים . ושכר ועונש . מלכיות שתמליכוני עליכם וכל פסוקי מלכיות מורים על מציאותו ואחדותו . זכרונות שיעלה זכרונכם לטובה בשכר טוב שהיפך בעונש וכל פסוקי זכרונות מורים על זה . שופרות על עיקר תורה מן השמים בקול שופר . כמו שמורה ע"ז הפסוקים ותחלת פ' האזינו שהתחיל בתורה מן השמים ס האזינו השמים שהיתה התורה מתחלתה ותשמע הארץ אחרי שניתנה לשם . ואמר שאל תתמה בדבר שניתן בשמים שיהיה משם ניתן על הארץ הרי ראה יערוף כמטר לקחי שהוא המטר בא ממים העליונים שעל השמים וניתן על הארץ לחיות הגופות . כן התורה ניתנת מן השמים על הארץ לחיות הגופות ועד"ז הפרש שאמר ישעיה כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים כו' כן יהיה דברי אשר יצא מפי כו' . ועל עיקר מציאות השם אמר כי שם ה' אקרא כו' לפי שיש להאדם להאמין במציאות השם בקבלה ע"פ התורה . ועוד נוסף להשיג בשכלו מציאות השם ויחוד עולם כמפורש בפסוק הלא ידעת אם לא שמעת כו' כמ"ש בפ"ק דתענית ע"כ אני אקרא להם בתורה מציאות השם ויחוד עולם בראשית ברא אלהים כו' דהיינו בקבלה אבל אתם תוסיפו בזה והבו גודל לאלהינו לידע זה במופת וידיעת השכל והיינו הצור תמים פעלו כי מצד פעולתו שבעולם יש להשיג מציאותו ואחדותו . ועל עיקר שכר ועונש אמר כי כל דרכיו משפט אל אמונה כו' כמפורש פ"ק דתענית אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים בעוה"ב אפילו על עבירה קטנה שעושים כך נפרעין מן הצדיקים בעוה"ז על עבירה קלה שעושין . ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים בעוה"ב אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעוה"ז אפילו על מצוה קלה שעושין . ובזה איכא למידק לכאורה תלה תניא בדלא תניא דנפרעין מן הצדיקים בעולם הזה אנו רואים ודנפרעין מן הרשעים בעוה"ב אין אנו רואים עכשיו . ובהיפך ה"ל למימר כשם שאנו רואים שנפרעין מן הצדיקים בעוה"ז כו' וכה"ג יש לדקדק גבי ואין עול כשם שמשלמים שכר לצדיקים בעוה"ב כו' . ונראה לפרש משום דאנו רואים צדיק ורע לו בעולם הזה וקאמר דאל תתמה על כך דאל אמונה הוא דכשם שנפרעין מרשעים בעוה"ב אפילו על עבירה קלה כן נפרעים מהצדיקים בעוה"ז אפילו על עבירה קלה דאין אדם צדיק בארץ כו' . וכה"ג אמר ואין עול כשם שמשלמים שכר לצדיקים בעוה"ב כו' שאל תתמה על רשע וטוב לו בעוה"ז דכשם שמשלמין שכר טוב לצדיקים לעוה"ב אפילו על מצוה קלה כן משלמין שכר לרשעים בעוה"ז על מצוה קלה . ובאגדה זו דרים העונש לשניהם מאל אמונה . והשכר לשניהם מאין עול ולא ידעתי משמעו . ורש"י בחומש לקח לו דרך אחרת מפרש שניהם לענין שכר אל אמונה לשלם לצדיקים צדקתם לעה"ב כו' ואין עול אף לרשעים משלם שכר צדקתם בעוה"ז עכ"ל . והוא מבואר ברא"ם שכתב דאל"כ כיון שאמר אל אמונה שמשלם שכר פשיטא שאינו עושה עול . אבל אם פירושו שאף לרשעים משלם שכר מעט זכיותיהם בעוה"ז הוצרך לומר זה מפני שהיה עולה על הדעת שיעבור זכיותיהם כנגד עונותיהם ולא יתן להם שכר זכיותיהם ולא עונש עבירותיהם כנגד הזכיות ומענים אותם על עבירותיהם היתירות על הזכיות אלא מפני שהיה נראה כאלו הוא עול אם אינו משלם לו שכר זכיותיהם שיש רשעים שמהפך מעשיהם ואין הכל יודעים שהם בעלי עבירות לכן הוא משלם להם מעט זכיותיהם בעוה"ז עכ"ל . ובאגדה זו יותר נכון גירסת הילקוט דנקט בהא מילתא מאל אמונה בין שכר לצדיקים ובין לרשעים ובין עונש לצדיקים ובין לרשעים . אבל מאין עול נקט דכל מעשיו נפרעין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני והוא אומר הן ומצדיק ויסבר יליף ולא עוד אלא שמצדיק עליו הדין ואומר יפה דנת . והגרסא שלפנינו באגדה זו דרים זה ממה שנא' למען תצדק בדברך כו' . ומצדיק ויסבר דרים הא דכל מעשיו נפרעין ויותר נכון גירסת הילקוט ודוק :

כי שם ה' אקרא וכו' בפ' הבע"י כתב רבינו לכוין זה עם מה שאמרו ויחיד אימת אמר רב נחמן אלו י' ימים שבין ר"ה ליה"כ וזש"ה כי שם ה' אקרא וכו' ר"ל בזמן דאף היחיד קורא ה' דהיינו בי' ימי התשובה אז אתם הבו גודל לאלהינו שלא תקראו אותו אל שהוא שם משותף בשמיכם אלא לגודלו תקראו אותו מלך כי הוא אז מלך על כל הארץ לדונם ובעי לאשתמודעי רחמי ולא כמבקש משותפו ועד"ז יש להבין קרא ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש וגו' וק"ל :

רש"י **כי** לא דבר רק הוא מכם לא לחנם וכו' ד"א וכו' ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פילגש וכו' . כן הוא באגדת חלק ת"ר והנפש אשר תעשה ביד רמה זה מנשה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי אמר וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע וכו' וכתב רבינו נראה דאקרא קמא דכתיב ותמנע היתה פילגש לאליפז וכו' לא היה אומר נמי שהוא דבר שאינו צריך דה"ה בכל סיפורי בני עשו ובניו ויחוס משפחותיהם אמאי לא היה אומר נמי שהוא דבר שאינו צריך אלא על באמר הכתוב ואחות לוטן תמנע שבא להודיענו שתמנע שהיתה פילגש לאליפז היא היתה אחות לוטן אשר מזה הוכרח ליזקק ליכתוב כל משפחת החורי שלא היו מזרע אברהם ויצחק היה מלגלג דדבר שאין צריך היה בעיניו ליחס כל משפחת החורי בשביל תמנע שלא היתה רק פילגש לאליפז והכי פירושו וכי לא היה לו למשה אלא לכתוב כל ספור יחוס החורי אלא משום אחות לוטן תמנע להודיענו מאיזו משפחה היתה תמנע פלגש של אליפז . מיהו בב"ר דרים לה אקרא קמא והכי איתא שם תני רשב"י למה לו לדרוש ולומר ותמנע היתה פילגש וכו' אלא להודיעך שבחו וכו' והרמב"ן כתב גם לפי הב"ר למה הוצרך הכתוב להודיענו שאחות לוטן וכו' והוא דחוק לפרש דברי הב"ר כן ונראה לפרש לדברי הב"ר שדרשו כן דלמה ליה להזכיר שהיתה פלגש ולא אשתו אי לאו להודיעך שבחו וכו' דודאי מה שנשאת לאליפז לא היה חידוש דהא אליפז נמי בת אלופים ונשאת לעשו ולא קאמר שם להודיעך שבחו אבל מה שנשאת תמנע שהיתה בת אלופים לפילגש לאליפז הוי רבותא להודיעך שבחו וכו' וכל זה לדברי הב"ר אבל לדברי תלמודנו דנקט בהגדה ואחות לוטן תמנע כמו שפירש"י בכאן אין לך אלא כמו שכתבנו ודוק:

פרשת וזאת הברכה

רש"י **האומר** לאביו ולאמו לא ראיתיו כשחטאו בעגל כו' את אבי אמו מישראל כו' . בפ' שני שעירים גרסינן אמר רב יהודה אמר שמואל שבטו של לוי לא עבד ע"ג שנאמר ויעמוד משה בשער המחנה ויאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי כו' האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו . ותבני אביו אבי אמו מישראל אחיו אחיו מאמו מישראל בניו בני בתו מישראל . ובאגדה זו הקשה רבינו ואמר דאגופיה דקרא הקשי לי' דכתיב ויאספו אליו כל בני לוי . וי"ל דהוי ליה הא דרב יהודה שיש לפרש לומר כשאמר משה מי לה' אלי נאספו אליו מתוך לויים גם ההוטאים או שנתחרטו או שעשו עצמם כאילו לא עבדו אותן וכששיכרו אותם הרגו אותם . אבל אדרב יהודה שאמר כל שבט לוי לא עבד ע"ג פריך שפיר . וקצת קשה אדפריך מקרא דוזאת הברכה אמאי לא פריך מקרא דפ' כי תשא והרגו איש אחיו כו' מלאו ידכם כו' איש בבנו ובאחיו כו' וקי"ל : אמר המלקט ולא הם רבינו לבנויי זה דלכאורה נראה לי דבאמת נהו קושיא היא דמקרא פ' כי תשא ליכא להקשויי דהייתי אומר דמשה לא ידע מזה דנאספו אליו רק בני לוי והיה סבור דבתוך הבאים גם כן רבי' מבני ישראל אשר לא כרעו לבעל וע"כ אמר והרגו איש את אחיו כו' בבנו ובאחיו כו' והא דכתיב ויאספו אליו כל בני לוי הכתוב העיד זה אבל משה לא ידע מזה כלום משא"כ קודם מותו כבר נתודע לו אחר המעשה דהאסיפה הי' רק משבט לוי לכך מקשה שפיר מקרא האומר לאביו ולאמו כו' . ופירש"י ז"ל בפ' כי תשא ימתן בזה עיי"ש וקי"ל :

רש"י **ובחלקו** של יששכר וזבולון היה כו' . בפ"ק דמגילה . וכתב רבינו הא דלא מתרעם יששכר מפני שהיו בעלי תורה :

רש"י **כי** שם חלקת מחוקק כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק והוא משה . אמר המלקט ראיתי בקונ' מזרחי שכתב ובספר פענח רזא הקשה ע"ז דהא משה רבינו מת בהר נבו והוא היה בחלקו של ראובן כדכתיב סוף פ' מטות ובני ראובן בנו את נבו כו' ומהכא משמע שהיה בחלקו של גד . ותי' שהר נבו היה בחלקו של ראובן ושם עלה ומת אבל תחתית ההר היה של גד ושם נקבר כמ"ש ויקבר אותו בגי והוא תחתית ההר דכתיב ומכמות הגיא . ולמ"ד דלא קשיא מידי דלא כתיב כאן שבחלקו של גד נקבר רק שראה ליטול חלקו בראשית הכיבוש בכבוש ארץ סיחון ועוג משום שבשם נקבר איש האלהים היה בטוח ביכולתו עמו לעה"ב כדאיתא במדרבות עכ"ל ואני הדיוט תמה על דבריהם והאומר שלא נמלטו החכמים האלה מטנגה דאתמיטתי' מהם תלמוד ערוך בשילהי פ"ק דסוטה וז"ל תניא אמר רבי יהודה אלמלא מקרא כתוב א"א לאמר היכן משה מת בחלקו של ראובן דכתיב ויעל משה כו' ונבו בחלקו של ראובן קיימא דכתיב ובני ראובן בנו את נבו כו' והיכן משה קבור בחלקו של גד דכתיב וירא ראשית לו כו' מחלקו של ראובן עד חלקו של גד כמה היו ד' מילין מי הוליכו מלמד שהיה משה מת ומוטל בכנפי השכינה כו' . הא קמן דרבותינו ז"ל תקנו רמיות הנקראות דודאי מת בחלקו של ראובן ובכנף הוד לבוש השכינה הי' מוטל והוליכו לקברו בחלקו של גד . ודברי פענח רזא אף כי נוטי' לסוגיית תלמודינו מ"מ שתם במקום שהיה לו לפרש דברי הקשו זה בגמ' . וגם זה אינו אלא דברי נבילות דנקט אבל תחתית ההר היה של גד דמ"ל זה דלכאורה מסוגיית תלמודנו לא משמע הכי דנקט במילתיה מחלקו של ראובן עד חלקו של גד כמה הוי ד' מילין כו' וביותר התמה בעל מתנות עני שכתב דברי' שאין הדעת סובלן עי"ש סוגיות תלמודנו . והא דלא מת במקום קבורתו כתב רבינו בזה שאכוון שלא היה מיתתו וקבורתו במקום א' להורות להם שיצטערו על העדר מיתתו כי לא יהיה להם עוד עומד בפרץ ומוכיח אבל אין להם להשען רק על התשובה שהוא מעשה ראובן שפתח בתשובה כו' והאריך באגדה זו עי"ש :

רש"י **כמה** מעלות היו ופסען משה בפסיעה אחת בפ' הנ"ל תני' שתים עשרה מעלות היו שם ופסען משה כו' . וכתב רבינו כוונתם דלא ה"ל למכתב מערבות מואב אלא ויעל אל הר נבו דכבר ידענו דבערבות מואב היו כל ישראל אז וכל משנה תורה שם נאמר אלא דאשמועינן דפסיעה אחת ופסיעה אחת עלה מערבות מואב לשם בלי הפסק ביניהם . וענין י"ב מעלות הוא רמז על י"ב שבטים עי"ש מה שאמרו בתנחומא ואת עלית על כלנה אלו ברכותיו של משה כו' לא היה בו קטנה כו' והענין מבואר כמו שכתבנו כי לא היה מיתתו בעדר תיו אבל הוא פסע בפסיעה אחת על כולן שהיה שקול כנגד כל ישראל ומיתתו הוא העדרם ושהיותם הוא כמ"ש ויתעבר ה' בי למענכם כו' וקי"ל :

רש"י **קברו** היה מוכן מששת ימי בראשית כו' . אמר המלקט שמעתי לכוין זה עם מה שבפרק ג' דע"ג שאל פרוקלוס את ר"ג בעכו שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי א"ל כתיב בתורתכם ולא ידבק בידך כו' מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי כו' ובשילא אמר לו אני לא באתי בגבולה אלא היא באה בגבולי (ופירש"י היא באה בגבולי שמרחץ קודם לה והמרחץ נעשה לכל הבא למרחץ ולא כל כוונה לאבוד על אחרים) והנה גם כאן בקבורת משה תהול קושיא זלא האליך נקבר סמוך לפעור וזו לא יתכן מטעם לא ידבק בידך מאומה כו' ובדי לתקן זה פירש"י ז"ל קברו היה מוכן מששת ימי בראשית ובתשובת ר"ג שהוא לא בא בגבולה כו' וק"ל :

רש"י **שנשאו** לבו לשבור הלוחות לעיניהם שנאמר ואשברם לעיניכם כו' כמש' שפתים אי האמרו ג' חזרו למעשן ואי מהם כתב הלוחות דכתיב ואשברם לעיניכם תנא לוחות נשתברו ואותיות פורחות . וכתב רבינו מדלא כתיב ואשברם לפניכם דריש לה שהעין פונה להסתכל בו כפירש"י במתניתין ועוד י"ל דמשמע לעיניכם שכולם ראו זה וזה דבר שאי אפשר שיהיו כולם רואו שבירת הלוחות שהיו ישראל מפוזרים ומפורדים במחנה ישראל ג' פרסאות על ג' פרסאות . אבל האותיות פורחות למעלה אפשר שכולם ראו כן וגה"ג אמרינן פ"ק דע"ג שראה ר"ח ב"ת אותיות פורחות והתם ניחא טפי שהאותיות ב"ה שהם כתובים על הקלף היו פורחות אבל הכא לפי מה שאמרו שהיו חרותים האותיות מעבר לעבר ומ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין נמצא כשנשברו הלוחות לא היו ממש באותיות כי אויר היו ויש לייסב דנס זה נס היה שראו אותיות אלו שבם אויר היו פורחים באויר וגם בתוך נס היה . ויוסף ה' שנית ידו לעשות נסים עמנו לטובה ויגלה נס כו' ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ אמן :

לקורא בצבור

אנכי יהוה אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים: לא יהיה לך אלהים אחרים על־פני לא תעשה־לך פסל ׀ כל־תמונה אשר בשמים ׀ ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים ׀ מתחת לארץ לא־תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יהוה אלהיך אל קנא פקד עון אבות על־בנים ועל־שלשים ועל־רבעים לשנאי ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותו*: ס לא תשא את־שם־יהוה אלהיך לשוא כי לא ינקה יהוה את אשר־ישא את־שמו לשוא: ס

שמור את־יום השבת לקדשו כאשר צוך ׀ יהוה אלהיך ששת ימים תעבד ועשית כל־מלאכתך ויום השביעי שבת ׀ ליהוה אלהיך לא תעשה כל־מלאכה אתה ובנך־ובתך ועבדך־ואמתך ושורך וחמרך וכל־בהמתך וגרך אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי־עבד היית ׀ בארץ מצרים ויצאך יהוה אלהיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה על־כן צוך יהוה אלהיך לעשות את־יום השבת: כבד את־אביך ואת־אמך כאשר צוך יהוה אלהיך למען ׀ יאריכן ימיך ולמען ייטב לך על האדמה אשר־יהוה אלהיך נתן לך: לא תרצח: ולא תנאף: ולא תגנב: ולא־תענה ברעך עד שוא: ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך:

*מצותו כתיב

לקורא ביחיד

אנכי יהוה אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים: לא־יהיה לך אלהים אחרים על־פני: לא־תעשה לך פסל כל־תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ: לא־תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יהוה אלהיך אל קנא פקד עון אבות על־בנים על־שלשים ועל־רבעים לשנאי: ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותו*: ס לא תשא את־שם־יהוה אלהיך לשוא כי לא ינקה יהוה את אשר־ישא את־שמו לשוא: ס

שמור את־יום השבת לקדשו כאשר צוך יהוה אלהיך: ששת ימים תעבד ועשית כל־מלאכתך: ויום השביעי שבת ליהוה אלהיך לא־תעשה כל־מלאכה אתה ׀ ובנך ובתך ועבדך־ואמתך ושורך וחמרך וכל־בהמתך וגרך אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך יהוה אלהיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה על־כן צוך יהוה אלהיך לעשות את־יום השבת: כבד את־אביך ואת־אמך כאשר צוך יהוה אלהיך למען ׀ יאריכן ימיך ולמען ייטב לך על האדמה אשר־יהוה אלהיך נתן לך: לא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא־תענה ברעך עד שוא: ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך:

*מצותו כתיב

א אֵיכָ֣ה ׀ יָשְׁבָ֣ה בָדָ֗ד הָעִיר֙ רַבָּ֣תִי עָ֔ם הָיְתָ֖ה כְּאַלְמָנָ֑ה רַבָּ֣תִי בַגּוֹיִ֗ם שָׂרָ֙תִי֙ בַּמְּדִינ֔וֹת הָיְתָ֖ה לָמַֽס׃ ס׳. ל׳א ול׳ כמדינות

אֲמַר יִרְמְיָהוּ נְבִיָּא וְכַהֲנָא רַבָּא אֵיכְדֵין יִתְגְּזַר עַל יְרוּשְׁלֶם וְעַל עַמְּהָא לְאִתְדָּנָא בְּתִירוּכִין וּלְמִסְפַּד עֲלֵיהוֹן אֵיכָה הֵיכְמָא דְאִתְדְּנוּ אָדָם וְחַוָּה דְּאִיתְרְכוּ מִגִּינְתָא דְעֵדֶן וְאַסְפִּיד מָרֵי עָלְמָא עֲלֵיהוֹן אֵיכָה עָנַת מִדַּת דִּינָא וְכֵן אֲמָרַת עַל סְגִיאוּת חוֹבָאָה דִּי בְנַוָּהָא אִשְׁתְּדוּר וּבְגִין כֵּן תְּהֵי יָתְבָה בִלְחוֹדָהָא כְּגְבַר דְּמַכְתַּשׁ סְגִירוּ עַל בִּסְרֵיהּ דִּי בִלְחוֹדֵיהּ יָתִיב וְקַרְתָּא הֲוָת מַלְיָא אוֹכְלוֹסִין וְעַמְמִין סַגִּיאִין אִתְרוֹקִינַת מִנְּהוֹן וַהֲוָת דַּמְיָא בְּאַרְמְלָא וְדִי מִתְרַבְרְבָא בְּעַמְמַיָּא וְשַׁלִּיטָא בְּאַפַּרְכַיָּא וַהֲוָה מַסְּקִין לָהּ מִסִּין הַדְרַת לְמֶהֱוֵי מַכִּיכָא וּלְמִתַּן כְּרַגָּא לְהוֹן בָּתַר דְּנָא׃

איכה י"ז וסי׳ איכה אשא לבדי. איכה אוכל להוריש׳. איכה יעבדו הגוים. איכה נדע את הדבר. איכה ירדוף אחד אלף. איכה היתה לזונה. איכה תאמרו חכמים. איכה נהיתה הרעה הגדולה. אהה ה׳ אלהים איכה נעשה. איכה נשבר מטה עוז. איכה ידע אל. איכה תרעה ה׳ בו. איכה ישבה בדד. איכה יעיב באפו. איכה יועם זהב. איכה נחשבו לנבלי. וחד איכה הוא:

תולדות אהרן איכה ישבה בדד. מ"ק כו סנהדרין קד זוהר תרומה: היתה כאלמנה. תענית כ:

רשי

(א) **איכה** ישבה בדד. ירמיה כתב ספר קינות היא המגלה אשר שרף יהויקים על האח אשר על האש והיו בה שלש אל"ף ביתו"ת איכה ישבה איכה יעיב איכה יועם טוב הוסיף עליו אני הגבר שהוא שלש אל"ף ביתו"ת שנאמר (ירמיה לו) ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה שלש כנגד שלש: בדד. גלמוד מיושביה: רבתי עם. יו"ד יתירה כמו רבת עם שהיתה עמה רב יש מדרשי אגדה הרבה ואני באתי לפרש לשון המקרא כמשמעו: היתה כאלמנה. ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה

אבן עזרא

אנשי אמת יבינו מדרשי קדמונינו הצדיקים. שהם נוסדים על קשט וביציקת מדע יצוקים. וכל דבריהם כזהב וככסף שבעתים מזוקקים. אכן מדרשיהם על דרכים רבים נחקקים. מהם חידות וסודות ומשלים גבוהים עד שחקים ומהם להרויח לבות גלאות בפרקים עמוקים. ומהם לאמץ נכשלים ולמלאות הריקים על כן ידמו לגופות טעמי הפסוקים. והמדרשים כמלבושים בגוף דבקים. מהם כמשי דקים ומהם עבים כשקים. ודרך הפשט הוא הגוף בדברים נבחרים ובחוקים. וכן אמרו שהמקרא כפשוטו והדברים עתיקים: ואני אברהם בר מאיר מארץ מרחקים. הוצאתני מארץ ספרד חמת המציקים. וספרי אלו בגלותי היו בידי מחזיקים. ויורוני לבאר ספרים בטעמים מנופת מתוקים. וכן אפרש זאת המגלה אחרי הדקדוקים. ואיכה המגלה הנשרפת על יד יהויקים. כי לא נמצא שני דברי הנס אשר הם בספר ירמיה חקוקים. וכן כתוב קח לך מגלת ספר וכתבת אליה את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים ועוד כתוב מדוע כתבת עליה לאמר בא יבא מלך בבל והשחית את הארץ הזאת ואין במגלת ספר איכה זכר בבל ולא מלכה: (א) בדד. שם נופל על זכר ועל נקבה עם למ"ד והחסרונו וכן מלת בטח: רבתי. שרתי. מלעיל להבדיל בין היו"ד הנוסף ובין יודי"ן סימן המדבר כמו אוהבתי לרוש ועמדה מלת גנובתי יום מלרע בעבור השתנות הבי"ת: רבתי בגוים. איננה כראשונה רק בלשון גדולה כמו ורבי המלך. על כל רב ביתו. ונפתחה למ"ד למם להורות על ה"א הידיעה הנעדר

לחם דמעה

(א) **יאמר** בשנדייק כי בתחלה קראה עיר ואח"כ קראה מדינה והכונה כי לא׳ מג׳ סבות אפ׳ שלא תכבש העיר אם לסבת היות בתוכה עם רב. או לסבת היות האנשים אשר בתוכה אנשים חכמים ונבונים אפילו שיהיו מעטים כי עצה וגבורה למלחמה. או לסבת היות המדינה מוקפ׳ חומה גבוהה דלתי׳ ובריח. ובירושלם היו כל השלשה הנז׳. ולכן קא מתמה המקונן איכה נחרב׳. וז"ש איכה ישבה בדד העיר רבתי עם כלומר כי אפילו אם היתה עיר פרוזה אין חומה יש לתמוה איכה ישבה בדד בהיות שהיתה רבתי עם. ועוד יש לתמוה איכה היתה כאלמנה בהיות שהיה בה ג"כ עצה וחכמה למלחמה, וזה יובן במשז"ל וז"ל רבתי בגוים והלא כבר נאמר רבתי עם ומה ת"ל רבתי בגוים רבתי בדעות ע"כ. והכפל לשונם נראה כי הקושיא הוקשה להם והלא כבר נאמר רבתי עם ואם כן רבתי בגוים הוא מיותר ועוד הוקשה להם כי רבתי עם הוא יותר חידוש מרבתי בגוים כי רבתי עם נראה כי היתה רבה באוכלוסא וכולהו מעם אחד ורבתי בגוים נראה שהיתה רבה באוכלוסא מצד עממין סגיאין שהיו בתוכה ולכן חזרו ואמרו ומה ת"ל כי יותר חידוש השמיענו במה שכבר אמר רבתי עם וא"כ מה ת"ל רבתי בגוים אלא בודאי הכונה רבתי בדעות. ועוד בה שלישיה שהיתה שרתי במדינות כלומר שהיתה שרתי בכל המדינות הגבוהות חומה דלתים ובריח וא"כ איכה היתה למס: ורז"ל אמרו איכה ישבה בדד איה כה האמור לאברהם כה יהיה זרעך ואיה כה האמור לישראל כה תאמר לבית יעקב ע"כ. כיון המקונן בפותחו בתיבת איכה לפי דבריהם שאלה ותשובתה. השאלה היא איה כה האמור לאברהם כה יהיה זרעך כי עכשיו נשארו מעט מהרבה וישבה בדד העיר רבתי עם ובמלת איכה עצמה רמוזה התשובה והיא כי באה עליהם הרעה על עזבם תורת אלהים וזהו איה כה תאמר האמור להם בנתינת התורה באופן כי בתיבת איכה רמז השאלה והתשובה: ובפשט הכתוב אפשר לומר עוד כי בכה ויקונן ירמיה הנביא על ירושלם בשתי בחינות אם בבחינת שישבה בדד והכונה כי מבלי בניה היא יושבת כאשה עקרה שלא ילדה. ובאומרו רבתי עם אפשר שרמז למ"ש ז"ל. שפעם אחת רצה המלך אגריפ׳ לידע כמה אוכלוסין היו בירושלם צוה לכהנים ליקח כוליא אחת מכל כבש וכבש שהיו שוחטין לפסחיהן ואח"כ מנא כליו׳ כפלי׳ כיוצא מצרי׳ ועל ריבוי גדול כזה אמר רבתי עם. ומאי דנקט רבתי ביו"ד יתירא אפשר שרמז לנו גודל ועוצם הריבוי והוא משז"ל דגמירי שלא היו נמנים על כל כבש וכבש פחות מעשרה אנשים באופן כי מלבד היותה רבתי עם כדאמרן עכ"ז לפי האמת היו עשרה פעמים באותו הריבוי לפי שאין לך כבש שלא היה בו עשרה אנשים באופן שלזה כיון רבתי ביו"ד להורות שהיה עשר פעמים רבת כדאמרן. ועוד שנית מפני שהיתה כאלמנה כי היא אלמנה בחיי בעלה ע"כ כאלמנה בכ"ף הדמיון וכמ"ש הנביא כי בועליך עושיך ה׳ צבאות שמו והכיתה ואין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק באופן כי היתה ירושלים כאלמנה מבלי בעלה היא יושבת. גם אפשר שכיון במאי דנקט כאלמנה בכ"ף למה שאמרו ז"ל כי לא זזה שכינה מכותל מערבי על כן כאלמנה ולא אלמנה ממש. ואומרו רבתי בגוים שרתי במדינות היתה למס אפשר כי בהיות שהיא היתה רבתי בגוים ופירושו כמו רבי המלך כלומר רבתי ואדונית ושלטנית בכל הגוים וגם היתה שרתי בכל המדינות וסולטת עליהם כי לא היתה קריה אשר שגבה ממנה ועתה היתה למס ונהפוך הוא אשר ישלטו המה ביהודים כדאמרן: ומה שאמר שישבה בדד ולמטה אמר היתה למס דנראה דקשו אהדדי עכ"ז מ"ש שישבה בדד אין הכונה שישבה בדד לגמרי אבל גם אם נשארו בה מדלת העם קראה בדד בערך שעד עתה היתה רבתי עם והוא רבתי עם ועל אותם המעטים שנשארו בה עליהם אמר היתה למס שהיו פורסי׳ מסים וארנוניות: גם אפשר לומר שמ"ש ישבה בדד שנראה פשוטו שהיתה בדד לגמרי היינו על אותם השנים שנשארה ירושל׳ הרבה ושממה כי גם מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו ועל שאר השנים שהיו בה יהודית א׳ מעיר ושנים ממשפחה על אותו הזמן יאמר היתה למס. ואפשר גם כן שרמז מ"ש היתה למס אל מה שראינו אנחנו בזמנינו זה כי בכל מקום אשר תחת ממשלת המלך יר"ה אין לך מדינה שיהיה בה ריבוי מסים וארנוניות על היהודים כארץ ישראל ופרט מן הפרט ירושלם ואלמלא כי מכל גליו"ת ישראל שולחים שם מעות לפרוע המסים וארנוניות שלהם לא היו יכולים יהודים לדור בה מרוב המסים ועל כן היה מקונן הנביא עליה שרתי במדינות היתה למס:

ובמדרש איכה ישבה שלשה נתנבאו בלשון איכה משה ישעיה וירמיה. משה אמר איכה אשא לבדי. ישעי׳ אמר איכ׳ היתה לזונ׳. ירמיה אמר איכה ישב׳ בדד ע"כ. כונתם ז"ל לא די"ע שאין יסורין בלי עון וראיה משלשה נביאים אשר נבאו בלשון איכה. להודיענו כי אף אם ממאמר משה שאמר איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וגו׳ נודע מעלת ישראל וחשיבותן לפניו ית׳ וכמז"ל במ"ש הכתוב ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל אדם שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והוריד את המן והגיז השלו לא היה יכול לדונם אלא כך אמר להם ה׳ אלהיכם הרבה אתכם הגדיל והרים אתכם על דייניכם נטל את העונש מכם ונתנו על הדיינים. וכן אמר שלמה כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה אפשר מי שכתוב בו ויחכם מכל האדם אומר מי יוכל לשפוט אלא כך אמר שלמה אם אני חייבתי ממון שלא כדין נפשות אני נתבע כנאמר וקבע את קובעיהם נפש. עד כאן. והנה מזה יודע כי ישראל הם בחשיבות גדול בעיני המקום יתברך כיון שאמר משה איכה אשא לבדי וכו׳. לפי שהרבה אתכם על דייניכם ומזה איכה של משה יתגדל התמיה של ירמיה שיתמה איכה ישבה בדד העיר רבתי עם כיון שראה ראינו חשיבותם לפניו ית׳ וכמ"ש על כן בא הכתוב השלישי והוא ישעיה וניבא ג"כ בלשון איכה להרץ הקושיא המתיילדת מהאיכה של משה והיא האיכה שאמר ירמיה וניבא בלשון איכה לתרץ הקושיא הזאת והוא אומרו הדע איכה היתה לזונה קריה נאמנה וכו׳ לפי שעד עתה צדק ילין בה ועתה מרצחים והכתוב שבליבי שהכריע ביניהם יודעו דיניו ומשפטיו לישראל כי צדיק וישר הוא ולא נמצא בניו אפילו לבנו אהובו ועל כן שלשתן נבאו בלשון איכה לרמוז על האמור. ובמדרש אמרו ז"ל אמר הקב"ה לירושלים מי הושיבך בדד אמרה לפניו מי יכול להושיבני בדד אלא אתה בלבד נגעה בי יד פרעה ולא ישבתי בדד נגעה בי ידו של סנחריב ולא ישבתי בדד וכיון שנגעה בי ידך בדד ישבתי איכה ישבה בדד ע"כ: הנה הרב"ר מפה אלמושנינו ז"ל נראה מתוך דבריו שמה שאמר נגעה בי יד פרעה היינו גלות מצרים ואינו כן כי כאן מדבר עם ירושלים עצמה כי יד פרעה לא הושיבה בדד ובגלות מצרים עדיין לא עלו לירושלים ומאי קאמר ולא הושיבני בדד אבל הענין הוא דבר פרעה נכה שהרג את יאשיהו והושיבו כבעלה לירושלים ולא רצה להניחו מפני שאמר לו לירמיהו משה רבך אמר וחרב לא תעבור בארצכם ואפילו חרב של שלום ונהרג יאשיהו

ב בָּכוֹ תִבְכֶּה בַּלַּיְלָה וְדִמְעָתָהּ עַל לֶחֱיָהּ אֵין־לָהּ מְנַחֵם מִכָּל־אֹהֲבֶיהָ כָּל־רֵעֶיהָ בָּגְדוּ בָהּ הָיוּ

תולדות אהרן בכה תבכה בלילה. מועד קטן כו סנהדרין קד:

ב בכו כַּד שְׁלַח מֹשֶׁה נְבִיָּא אוּזְגְדִין לְאַלָּלָא יַת אַרְעָא וְתָבוּ אוּזְגַדַיָּא וְאַפִּיקוּ שׁוּם בִּישׁ עַל אַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל וְהַהִיא לֵילְיָא תְּשַׁע יוֹמִין בְּאָב הֲוָה וְכַד שְׁמָעוּ עַמָּא בֵּית יִשְׂרָאֵל יַת בְּשׂוֹרְתָא בִּישָׁא הָדָא דְאִתְבַּשְּׂרוּ עַל אַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל נְטָלוּ עַמָּא יַת קָלֵיהוֹן וּבְכוֹ בְּלֵילְיָא הַהוּא מִן יַד תְּקִיף רוּגְזָא דַיְיָ בְּהוֹן וּגְזַר לְמֶהֱוֵי בָכָן בְּלֵילְיָא הָדָא לְדָרֵיהוֹן עַל חוּרְבַּן בֵּית מוּקְדְשָׁא וּכְדוּ אִתְאֲמַר בִּנְבוּאָה לְיִרְמְיָהוּ כַּהֲנָא רַבָּא לְמֶהֱוֵי חָרֵיבָא יְרוּשְׁלֵם עַל יְדוֹי דִנְבוּכַדְנֶצַּר רַשִׁיעָא אִין לָא תַיְבִין בְּתְיוּבְתָּא מִן יַד עָאל וְאוֹכַח יַת עַמָּא בֵּית יִשְׂרָאֵל וְסָרִיבוּ לְקַבָּלָא בְּמֵימְרֵיהּ בְּכֵן עָאל נְבוּכַדְנֶצַּר רַשִׁיעָא וְצָרָא יַת יְרוּשְׁלֵם וּבֵית מוּקְדְשָׁא אוֹקִיד בְּנוּרָא בְּתִשְׁעָ

אבן עזרא

הנעדר ולא נדגש המ"ם להקל על הלשון. ווי"ו בכו תחת ה"א כי אותיות אהו"י מתחלפות

רשי

אללה: בכה תבכה. שתי בכיות על שתי חורבנין: בלילה. שההדש נשרף בלילה דאמר מר לעת ערב הליתו בו את האור. דבר אחר בלילה לילה של בכיית מרגלים נתשעה באב גרמה להם דבר אחר בלילה שכל הבוכה בלילה השומע קולו בוכה עמו: ודמעתה על לחיה. מתוך שהיא בוכה תמיד: כל רעיה

לחם דמעה

ילאביתו על ידו אבל עם כל זה ירושלים עדיין עמדה על תילה ולא הושיבה בדד פרעה נכה וכן כשגלו עשרת השבטים ע"י סנחריב גשארו שבט יהודה ובנימין באופן שלא הושיבני בדד וכיון שנגעה בי ידך בדד ישבתי כי לא בא נבוכדנצר על ירושלים רק אחר שכמה שנים היתה בת קול יוצאת בהיכלו ומכרזת ואומר עלה והחרב את ביתי והחרבן הזה היה על ידו ית' כי שלוחו של אדם כמותו באופן כי כאשר נגעה בי ידך בדד ישבתי: עוד אז"ל דבר אחר בדד מעמה מגבולה בדד מכהונה ע"כ. נראה דשלשתם רמוזות בכתוב איכה ישבה בדד העיר רבתי עם הרי בדד מעמה ובאמרו היתה כאלמנה רבתי בגוים היינו בדד מגבולה כי בהיות השכינה שוכנת בתוך ירושלים מבין שני הכרובים היה שפע הגבולה יוצא ומדבר אל עבדיו הנביאים אבל עתה שנסתלקה השכינה היתה העיר כאלמנה מגבולה אשר בענין הגבולה היתה רבתי בגוים ותבונה בעיניהם וגעטן מגרעתו יוכיח באופן שהיתה רבתי בגוים בענין זה ועתה היתה כאלמנה בדד מגבולה. וכנגד מעלת הכהונה אמר שרתי במדינות שהרי משנאסרו הבמות אין עבודת הכהונה כי אם בירושלים באופן שבזה היה לה יתר שאת מכל שאר המדינות ועתה איכה ישבה בדד מכהונה מה שעד עתה היתה שרתי במדינות לענין זה ועתה היתה למס ועל כן בכה תבכה וכו': ובפשט הכתוב כתב הר"מ אלמושנינו ז"ל זה לשונו הכשר לדקדק מלת רבתי ושרתי בכינוי היו"ד עם שלדעת המפרשים היא כיו"ד המגביהי לשבת המשפילי לראות וכו' שהיו"ד נוספת עם כל זה כל היכא דאיכא למדרש דרשינן ואומר אני שכוונת הנביא בזה כאלו מדבר בשם השי"ת ואומר שאיך יתכן שהעיר שהיתה רבתי עם שאני שרביתי אותה בהשגחתי היא בדד כאלמנה וכמו כן איך יתכן שהעיר שהיא רבה מצד שהשי"ת הרבה אותה ושהוא ית' עשה היתה שתתשרר על שאר המדינות בהשגחתו הנפלאה תהיה למס וכאילו אמר בשמו ית' העיר אשר אני הרביתי אותה בגוים ועשיתי אותה שרה במדינות איך יתכן שהיתה למס כי אם היתה רוממותה על צד הקרי והזדמן או מפאת המערכה אינו מן התימה כי גלגל הוא שחוזר בעולם אמנם בהיות הטוב מפאת השגחתו ית' איך יתכן שיעדר עד שבכה תבכה בלילה כו' וגלתה מעוני כו' ודרכי ציון אבלות וכו' עד פסוק חטא חטאה ירושלים שהיא התשובה אל השאלה הזאת שאמר שבעבור שחטאה חטא גדול כי על כן נכפל על כן לנידה היתה שחטאה גרמה שהשי"ת אשר נתן לה את כל הטוב הנז' הוא הסתיר פניו ממנה והיתה לאכול עכ"ל: ואני אומר כי אפשר למדרש מאי דנקט ביו"ד לרמוז כי עם היות דפשטיה דקרא מדבר על ירושלים התחתונה גם רמז ביו"ד במדבר על ירושלים העליונה ואמר בשם השי"ת שגם כן מקונן על ירושלים העליונה שהיא רבתי ביו"ד של מדבר בעדו שהוא בכינוי אל השי"ת כלומר אותה העיר שהיא רבתי עם כי לעולם היתה מתמלאת נשמות על ידי הזווג העליון וזהו שאמר רבתי עם ועתה ישבה בדד והסיבה שישבה בדד היתה שאין זווג לחדש נשמות עם רב מפני שהיתה כאלמנה ומדודה נפקדה ונקט כאלמנה ולא אלמנה ממש מפני כי בשבתות וימים טובים יש זווג למעלה בעלייתה לבא עם דודה לחדש נשמות חדשות ועל כן עונתן של תלמידי חכמים מלילי שבת ללילי שבת וג"כ רבתי בגוים שהיא ירושלים העליונה והיא רבה וגדולה בעיני שרי הגוים אשר הם שבעים שרים של מעלה והיא שרה במדינות ולרמוז שגם כוונתו לקונן עליה נקט ביו"ד של המדבר בעדו וכאילו השי"ת מדבר על העיר שהיא שלו והיא ירושלים העליונה וקא מתמה איכה היתה למס כי היא פורעת מס לכל שאר המדינות ולכל שאר השרים של מעלה כי כלם יונקים ממנה ואינה יכולה לרעות ולהניק את גדיותיה אבל היא פורעת מס לשבעים שרים וכל היניקה יונקים הם לעצמם ולזה רמז אומרו היתה למס ודי למבין: עוד כתב הר"מ אלמושנינו ז"ל זה לשונו ואפשר שהפסוק הזה יהיה בו שאלה והשובה והשאלה הוא איך ישבה בדד העיר רבתי עם והתשובה היא היתה כאלמנה ירצה איך יתכן שהקרא ירושלים יושבת בדד בהיותה ברבוי עם שהרי היא מלאה גוים שבאו גוים רבים אליה והיא ראש ממלכה לכל גויים ואם כן איך יאמר שישבה בדד בהיותה גם עתה רבתי עם רב נכמות אשר נקרבה. והתשובה היא שיקרה לה כמו שיקרה לאלמנה אשר בהיות לה בנים ובנות ועבדים ושפחות לרוב הנה במות בעלה תשב בדד אעפ"י שהשאר בתכרת כל שפחותיה ועבדיה כי בהעדר בעלה הוא כאלו נעדרו כולם כך קרה לירושלים כי בהרחיק השי"ת שכינתו מתוכה אעפ"י שתהיה רבתי בגוים ושרתי בכל המדינה עכ"ז היתה למס והוא אומרו היתה כאלמנה ר"ל קרה לה כמו שיקרה לאלמנה בהעדר בעלה ממנה ועל כן אעפ"י שירושלים תהיה עתה

רבתי בגוים ושרתי במדינות כולם שתהיה ראש לכל מדינות המלכות עם כל זה היתה למס כאמור עכ"ל: ואני אומר שאם נרצה לפרש על פי דרך זה יותר טוב לומר שכל הכתוב הוא שאלה ואמר איכה ישבה בדד וכו' כלומר איך יתכן שתקרא שישבה בדד העיר שעתה היא רבתי עם וג"כ איך יתכן שתקרא שהיתה כאלמנה בהיות שהיא כעת רבתי בגיים ומלאה גוים שרים רבים ונכבדים וגם כן היא בעצמה עתה אחר החרבן היא שרתי במדינות והיתה חשובה מכל שאר המדינות וגם לעולם היתה למס כי כל העולם נותנים אליה מסים וכיון שעדיין יש לה אלו השלשה שהיא רבתי בגוים ושרתי במדינות וגם היתה למס לקבל מס משאר המדינות ואיך יצדק עליה לומר שהיתה כאלמנה. והשיב הנביא ואמר בכה תבכה בלילה ודמעתה על לחיה והטעם מפני שאין לה מנחם מכל אוהביה שהם היהודים ואדרבה כל רעיה שהם ישראל בגדו בה והיו לה לאויבים באופן שאין לה נחמה אלא כאשר היא מיושבה מכל אוהביה לא כעת אשר היא מיושבת מאויביה כי אז הקינה קינתה ועל כן כיון שגלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה וגלתה יהודה שהם אוהביה אעפ"י שהיא ישבה בגוים כלומר שירושלים ישבה בגוים אשר בתוכה כלומר עם הגוים אשר בה לא מצאה מנוח בהם וידוייק עם דרך זה מלת היא מיותרת דלשתוק מניה ולימא הכי גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה וישבה בגוים לא מצאה מנוח וכודאי שמה שאמר ישבה בגוים אמלת יהודה שהזכיר קאי אבל לפי פירוש זה שב אל עצמות העיר שהזכיר למעלה והכינה שהעיר שהזכיר אעפ"י שהיא ישבה בגוים כלומר שהיא מלאתי גוים רבים לא מצאה בזה מנוח ועל כן דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד אעפ"י שהיא מלאה גוים שם אבילות לפי שאין באי מועד והם עולי רגלים שהיו באים לה בכל מועד וגם כל שעריה שוממין מפני שעד עתה היו בערים מצויינין בהלכה ועתה חלפו למו על כן ציון במר תבכה וירושלים תתן קולה: ומצאתי כתוב איכה ישבה בדד הגה הדברים שהם גדולי הערך והכמות אעפ"י שיאבדו לעולם ישאר מהם שארית נמצאה ותמה הנביא איך ירושלים נאבדה מן הקצה אל הקצה שלא נשארה ממנה כלל וזהו שאמר איכה וכו' ואמר ישבה בדד מדה כנגד מדה כי ישראל הובטחו שכל זמן שיהיו דבקים וקרובים אל השי"ת שישכנו לבטח כמו שאמר אשריך ישראל וכו' וישכון ישראל בטח בדד וכו' אמנם אחר שפנו אליו עורף ולא פנים השיב השי"ת השגחתו מהם והסיר מהם מלת בטח ונשארו בדד. ואמר רבתי עם כלו' הם הם עם שים להם הרי"ש מלות בגימט' של רבתי עם התיבה שלם. ואמר היתה כאלמנה ולא אמר אלמנה לומר שהיא כאלמנות חיות שלא תוכל להנשא כן היא לא תוכל לעזוב תורת אלהיה ומה שאמר רבתי בגוים אינו כפל שהכונה על אומות העולם שהיו הולכים ובאים אליה היתה נתם משועבדת למס כל המלכיות. או ירצה שיהיה לתשיטות או המלה הפוכה ואמר היתה לשמל כלומר העיר הקדושה היה עתה בה סמל הקנאה ע"כ: ועוד מצאתי כתוב ישבה בדד יש בתורה שהוא לשון שובת העם שוכנין בטח בדד שאין אומה ולשון מתערב בהן להזיקן וכתוב בהם לשון שכונה ולא לשון ישיבה כמו הן עם לבדד ישכון. וישכון ישראל בטח בדד אבל אותו שבתוב בו לשון ישיבה הוא פורענות כאדם שיושב יחידי ומלמטר בדד יחידה חילוף של רבתי עם וכן בירמיה בדד ישבתי ישב בדד. ובכמה מקומות מצינו לשון ישיבה אצל אבלות שבי אלמנה בית אביך ישבו לארץ ידמו וישבו אתו לארץ. רבתי עם יו"ד יתירה כמו היושבי בשמים ולשון הזה היא הייתי מרבת עם רבתי דבר שהוא תדיר וכן היושבי בשמים תדיר הוא יושב בשמים וכן מקימי מעפר דל תדיר את שתים ושלש בכל יום כאלמנה שמת בעלה ונתמעטו אוכלי שולחנה ואלמנה יושבת שוממה כדכתיב ותשב תמר שוממה ור"ל איכה ישבה כאלמנה כדאמרן ע"כ:

(ב) בכו תבכה בלילה ראוי לדקדק שכפי דקדוק הלשון היה ראוי שיאמר בכה בה"א שהוא מקור כי בכו בוא"ו הוא לשון עבר והגה המפ' פי' כי אותיות אהו"י מתחלפות כמו הסכלת עשו. והרשב"א הלוי ז"ל פי' כי מטבע החולה שיכבד חוליו מתחלת הלילה עד חצות ולכן בוכה ומתמרמר גנוחי גנח וילולי יליל מחצי הלילה והלאה יקל החולי וצערותיו ולא דמוע ידמעו עיניו לא כן היה בגרות תרבן שהיו בוכות ומתגברות ומכבידות כמז"ל בבקר תאמר מי יתן ערב וגו' כתבו רש"י ז"ל בס' ולז"א כי בכתם כל הלילה בין כו' שעות של לי' חשו בכו וכן בו' שעות של לילה וזהו תבכה בלילה. ולי יצ"ל בכו בכ"ף ו' כי בכייתם היתה שעברה על כ"ך נסורך שנבכתו וכן על ר' שימא סדרי תורה שבע"פ שניסנה בו' סיון.

בכו תבכה בלילה כמד"א והלילה אמר והיינו עון זנות. ודמעתה על לחיה כמד"א **בשכם** יכו על האדר וזהו ש"ד. אין לה מנחם מכל אוהביה שרי מעלה שאליהם היתה עובדת למה שהן הם בורות נשברי הכה וזהו ע"ג. כל רעיה בגדו בה פי' בשבתה **כי מה בה בתוכה** לא כברא ושנאת חנם גוברת כן כמדתה כל רעיה בגדו בה. היו **לה קרוביה** ובני משיה לאויבים כמעשיה עם אביה ואמה שבשמים עכ"ד דכתיב שבתך בתוך מרמה לדעת הרי"ט ז"ל זו עבודת ע"ג כל ימות השנה ואפי' ברמיות לחת יום א' **לה' כשאר** השרים מאנו דעת אותי ביום שאין הכהן שו.ט זה י"ה וכן מנין השס"ן מאנו **דעת** אותי עכ"ל וזהו לדעתי ימים יוצרו כל ימות השנה בבחינת שליטת היצרים **טוב ורע** ולו יתב' א' בהם זה י"ה שאין שטן וי"ה"כ בולט בו כי כלו לה' והללו לא ייחדוהו לה' לכן גם הקב"ה השיב לה לאויבים אנשי ביתה וגדוליה **עכ"ל. ואני אומר** שאפשר שיובן עם מ"ש בפ' ויהי העם בוכה למשפחותיו אמר הקב"ה חייכם אני קובע אותה לכם בכיה לדורות. ואפשר שלזה כיון מ"ש בכו בוא"ו שהוא לשון עבר **כלומר כיון** שהם בכו לשעבר באותו הלילה על כן נגזר עליהם שתבכה לעתיד באותה הלילה וקבעה בכיה לדורות. א"נ יתפר' עם מה שאמרו ז"ל לארץ כפל בכה תבכה ואמרו שהיתה בוכה ומבכה. בוכה ומבכה להקב"ה בוכה ומבכה למה"ש וכו' והגה מנו שם ששה דברים שהיתה בוכה ומבכה ואפשר שלזה רמז באומרו בכו בוי"ו לרמוז כי לו' דברים היתה בוכה ומבכה. ודמעתה על לחיה אפשר שבא להרץ איך ולמה לא עלתה ארוכה ומרפא לישראל בהיות כי קי"ל שערי דמעה לא ננעלו על כן השיב ואמר ודמעתה על לחיה כלומר כיון שלא היו שופכים לבם כמים על כן לא נענו כי אפילו בעת שהיו בוכים לא היה אלא מעט מזער לא כביר כי מעולם לא הרבו בבכיה עד שירדו מהדמעות עד לארץ אבל גם בעת שהיו מעוררים הבכיה היה כ"כ מועטת עד שלא היה בה כשיעור שתרד דמעתה לארץ אבל לעולם נשארה דמעתה על לחיה כ"כ היתה מועטת: **וגם** אפשר שבא להרץ למה לא נענו כיון דקי"ל שערי דמעה לא ננעלו וזה עם מ"ש ז"ל ודמעתה על לחיה אלו גבוריה והנה לזאת השיבה לא שלים כי מן הראוי שיבכו על הגורם מיתת גבוריה שהם העונות והם לא בכו מהעונות שגרמו המיתה כ"א על מיתת גבוריה וז"א ודמעתה על לחיה: **אין לה מנחם מכל אוהביה וכו'**. כפי הנראה אוהב הוא יותר נאמן מריע ולכן אותם שהיו אוהביה לא היו מנחמים אותה וגם לא מצערים אותה רק היו בשב ואל תעשה אבל אותם שהיו רעיה לבד שלא היה ביניהם כ"כ אהבה מקודם עתה בבגידתם היה בקום עשה שהיו מצערים אותה בקום עשה והיו לה לאויבים: **א"נ** מ"ש אין לה מנחם אין הכונה שלא היה מי שינחם אותה אבל הכונה בשעה היות שהיו לה נביאים ואוהבים מנחמים לה לא היתה מקבלת נחמה מהם וז"ש אין לה מנחם מכל אוהביה וזה יובן עם מ"ש ז"ל כל רעיה בגדו בה אלו מיכאל וגבריאל שהם ירדו לשרוף את ההיכל והנה הנביאים היו מנחמים אותה וכמ"ש ישעיהו ע"ה נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם כו' ותאמר ציון עזבני ה' כו' **כלומר** אמרה ציון כיון שהוא אין מנחם אותי כ"א ע"י שלוחים הם הנביאים **א"כ נמצא** שעזבני ה' וה' שכחני כי לא רצה הוא בעצמו לנחמני ולא רצתה להנחם ועל כן חזר הנביא ואמר לשי"ת עניה סוערה לא נוחמה עד שאמר הש"ת אנכי אנכי **הוא** מנחמכם בשתים אחד רני עקרה מעוגות ב' קומי אורי כי בא אורך תורה אור **ואור** זכות ואז משיבה כנ"י שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי כמ"ש שובה ישראל **בתשובה** ולב נשבר אז הנביא א"ל הנה כי כן שהקב"ה נמצא פנים בפנים אליכם **דרשוהו** ואל **תרפו** אותו עתה בהמצאו זהו קשור ז' דנחמתא ותרי דתשובתא. נמצא בעד עתה לא היתה היא מקבלת התנחומין ע"י הנביאים והטעם לפי שמיכאל וגבריאל שהם רוחניים שרפו את היכלה ואיך יקבל תנחומין מבשר ודם על כן כיון שרוחניים שרפו את היכלה אין לה מנחם מכל אוהביה כלומר לא רצתה לקבל תנחומין מכל אוהביה והם הנביאים והסבה מפני שכל רעיה שהם מיכאל וגבריאל בגדו בה והיו לה לאויבים על כן לא רצתה לקבל נחמה מאנשים שהם חומריים עד שיגלה עליהם מש"ה הקב"ה ויראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר כאמור ואז תקבל תנחומין. ואפשר כי מה שאמר לאויבים בלמ"ד שהכונה כי מיכאל וגבריאל היו לה לעזרה בהלחם ישראל עם האויבים כי היו מיכאל וגבריאל נגד האויבים וכמו שראינו שהלך גבריאל במחנה סנחריב והרג ק"פ אלף והם היו לה לעזרה נגד האויבים ועתה נגדו בה אותם שהיו לה בעזרתה להלחם עם האויבים על כן אין לה מנחם: **ובמדרש** אין לה מנחם וכו' כל מקום שנאמר אין לה הוה לה ע"כ. יצא להם ממאי דנקט מלת אין ולא אמר לא היה לה מנחם מכל אוהביה וכיון שאמר אין שיש במשמעו אין ולא שאם יהיה נקוד בצר"י תחת האל"ף משמעו לאו והם יהיה נקוד בחירק תחת האל"ף משמעו יש על כן **אמרו** כי היה לה ולהורות זה נקט אין דמשמע תרוייהו כי אין לה **עכשו** אבל היה לה וכדאמרן: **ואמר** שאין לה עכשו לפי שנה מנחם מכל אוהביה וכל רעיה בגדו בה ואמר היו לה לאויבים כלומר אלו אוהביה ורעיה לא שהיו אוהבים באמת ועכשו נהפכו לאויבים אלא אף בתחלה היו לה לאויבים והיו נראין כאוהבין בשעת הנאתן ועכשיו גילו מלפוני לבם וקרא אותם אוהבים ורעים בערך מה שהיו מראים להם קודם: **אי נמי** אמר בכו תבכה וכו' בכו על חרבן בית ראשון ותבכה לעתיד על חרבן בית שני והכל בלילה א' והוא ליל ט' באב ובזאת הלילה מדי שנה בשנה היא קבועה בכיה לדורות וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה' ועל כן בלילה בפת"ח להורות על הלילה הידועה ואמר כל ימות השנה גם אם לא תבכה והוריד כנחל דמעה לפחות הא תיהא בזוכרה את בת ציון יזלו עיניה דמעה ותרד דמעתה על לחיה אף אם היא דמעה יחידה באופן שתשאר על לחיה דבוקה כי אין כח בבכיה לעבות טיף טיף כנגד טיף טיף לירד על הארץ עם כל זה בזוכרה את בת ציון יזלו עיניה דמעה ודמעתה על לחיה ואמר אין לה מנחם מכל אוהביה הודיענו כי נפשה מרה לה על אובדן **אוהביה** והם החסידים ואנשי מעשה שהיו בתוכה ויהרגו בזדון חסידי עליון בי' **הרוגי מלוכה** וכיוצא בהן ע"כ ציון במרר תבכה לבי לבי על חלליהם מעי מעי על הרוגיהם ואין לה מנחם מכל אוהביה כלומר א"א לה לקבל **תנחומין** מפה שנעשה לכל אוהביה אבל על כל רעיה שהם שאר כל ישראל שהם היו בראשונה רעיה אח"כ בגדו בה וחטאו עוו ופשעו והדרכא הם היו לה לאויבים כי הם בעונותיהם החריבוה ועל אלו כיון שבגדו בה והיו לה לאויבים אפשר שתקבל נחמה עליהם: **ובמדרש** בלילה למה בלילה לפי שאין קול הולך אלא בלילה לכך נאמר בלילה אמר רבי איבו לילה מוסך עמה קינה מעשה באשה א' שהיתה בשכונתו של ר"ג והיה לה בן תשחורת ומת והיתה בוכה עליו בלילה והיה ר"ג שומע את קולה והיה נזכר חרבן בית המקדש והיה בוכה עמה עד שנשרו ריסי עיניו וכיון שהרגישו בו תלמידיו עמדו ופינו אותה משכונתו ע"כ: **ראוי** להבין אם ר' איבו פליג אתנא קמא או לא. ועוד כי כפי הנראה המעשה שמביא הוא ראיה לת"ק וא"כ אמאי הפסיק בסברת ר' איבו באמצע. על כן נ"ל דר' איבו ות"ק לא פליגי ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי ועל כן נקט א"ר איבו ולא קאמר ר' איבו אמר כדרך מאן דפליג. ואמר למה בלילה כלומר למה היתה בוכה בלילה יותר מביום ותירץ לפי שאין קול הולך אלא בלילה והיא כוונה מכוונת שהיתה בוכה בלילה כדי שישמעו קולה וכשישמעו קולה בוכה בתמידות גם השומעים קולה יבכו עמה ועם זה אפשר שנייתב באופן אחר אומרו בכו בוא"ו לרמוז כי רבים בכו עמה לפי שהיא תבכה בלילה אשר הקול הולך ונשמע ובשמעם את קולה בכו אחרים עמה וחזר ואמר לכך נאמר בלילה לרמוז כי במ"ש יתורץ גם קושיא אחרת כי לו הונח שהיא אמת שהיתה בוכה בלילה לבד הכתוב לא היה ראוי שיאמר שהיה בלילה כי מאי איכפת לן אם היה הבכיה בלילה או ביום ומה בא ללמדנו וכך הל"ל בכו תבכה ודמעתה על לחיה כו' ובמ"ש מתורץ למה נאמר וז"ש לכך נאמר בלילה כו' והביא עוד מימרת ר' איבו שהוא סייעתא למ"ש והביא מעשה רב וז"ש א"ר איבו לילה מוסך עמה קינה כלומר שמיסך עמה קינה כי ע"י שישמע קול הבכיה מוסך לאחרים שיבכו עמה ויקוננו גם הם וז"ש מוסך עמה קינה והביא המעשה של ר"ג באותה אשה שהיתה בשכונתו והיה ר"ג שומע את קולה והיה בוכה עמה וכו': **והרב** מורי זלה"ה כתב בביאור דברי רז"ל וז"ל הכונה שהרגיש בפסוק אומרו שהיתה בוכה בלילה וכי בלילה ולא ביום ואם הכונה אף בלילה הל"ל כן בפי' ואם נאמר דלעולם היו מכוונים לבכות בלילה ולא ביום והטעם בשביל שביום לא היה מועיל להם ובלילה אשר הקול נשמע חשבו שיועיל לבם אין זו טענה כי היאך יוכלו להתאפק מגודל צרותיהם ומכותיהם ולא יבכו וז"ש למה בלילה ותירץ הטעם הוא בשביל הליכת הקול ולא מפני זה נאמר שלא היו בוכים ביום אלא לפי שאינו נרגש ביום אלא בלילה לכך הזכיר בלילה. ועם זה ידוקדק אומרו לכך נאמר בלילה ולא אמר לכך בכו בלילה דהוה משמע שלא בכו ביום אלא לכך נאמר וכדאמרן. ור' איבו אמר לילה מוסך עמה קינה כלומר לא תדייק שאומרו בלילה ר"ל ולא ביום או אם היו בוכי' שלא היה נרגש אלא ודאי היו בוכים ובכייתם רבה היתה שהיתה נרגשת אפי' ביום אלא שמ"ש בלילה הכונה היא שהוא נמשך עם בכו תבכה שהוא הכפלה ריבוי ותמידות הבכיה וזה אינו כי אם בלילה שמוסך עמה קינה ולדעת האומר הראשון יהיה בכה תבכה בוכה ומבכה שזה נמשך מהליכת הקול. עכ"ל: **עוד** כתב בפשט הכתוב בכה תבכה וכו' ספר מגודל הבכי והספד הנעשה על זה שאף בלילה שדרך העולם לישן ואף אותם שסובבים כתרוב ילדי הזמן והם בצרות רבות ורעות ינוחו על משכבותם א"ה במקרה הרע בחורבן הזה כ"א מרוב שפלגת הבכי גם הבכה בלילה ולא תתן שינה לעיניה ומרוב התמדת הבכי לעולם לא תוסר הדמעה מעל לחייה כי אין מקום לנגב הדמעה מעל פניה לרוב התמדתם ועבר שיף שיף כנגד טיף טיף ולכך לעולם הדמעה על לחייה. עכ"ל: **והרי"ע** ז"ל כתב כבר נזכר בדברי המדינות כי אחר שיתייאש אל איש החיל כלות המעלות והטובות בעניינים הזקים קשה ההסרה ממנו ולא יתהפך מהם בשום לב. ואף אם יגיעהו רוע מקרהו לשיעור מהרע שא"א לשתאפק לא יתגולל בשוקים וברחובות לעין כל אך במסתרים תבכה נפשו מפני גובה לבו ותוקפו וכמ"ש ויבקש לבכות ויבא החדרה ולא יכול יוסף להתאפק ויקרא וכו' ואז"ל כאן בבתי גואי כאן בבתי בראי ולז"א המקונן כי אחר בהגיעה אליה הרעות שחשם כזה להתאפק עליהם הנה היא היתה מסולסלת במעלותיה עד שלא תבכה לרוב תלאותיה כ"א בלילה מקום חשך וצלמות ואין רואה ועכ"ז לא תוכל להעלים כי דמעתה היתה רשומה על לחיה וכל רואיה יכירו בה ונפלו קנת אוהביה לנחמה עם שהיא איננה מתנחמת מהם ואמר זה על האומות הקרובים אליה הנראין כאוהבין עמון ומואב פלשתים ומצרים ונתן טעם ואמר כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים גמורים ע"ד ביום עמדך מנגד והרי אין האדם מתנחם כ"א מדברי אוהבו כנפשו כמ"ש כאיש אשר אמו תנחמנו כ"ש שלא יתנחם מאויבו והנה נשארה בצערה עכ"ל: **והר"ם** אלמושנינו ז"ל כתב בזה הבכה וכו' אפשר שיאמר בכפל כי להיות שהכונה הראשונה והעצמית בבכיה היא כדי להפסיק הבכי כי בבכיה ונאנחה ובקינות יוציא האדם הרוח החולה אשר זה יהיה סבת העדר הדאגה יען העצבון והדאגה הם סבת התקבצות הרוחות אל הלב ובהעדר הדאגה יעדר הבכי על כן אמר שהבכי היא אשר בכתה ירושלים היתה סבת בכיה אחרת יען עצבונה היתה כ"כ גדולה ורעתה כ"כ רבה עד שהבכי היה מרבה את הבכי למה שהיה זכרון הרע וסבת הבכי מהפסם לבכ"ת הפך מה שיקרה בכל הצרות שהבכי סבת הפסקו כאמור וה"א בכה תבכה וכו' ירצה הבכי יגרום לה בכי אחר ולא יפסק הבכי ולא תחלש הצרה והדאגה בו כאמור: **ולהיות** שהבכי בכל הרעות ימצא הבוכה נחת רוח בבכייתו בא' מג' נדדין אם מגד שיראו העולם את הבוכה איך מרגיש צרתו כמו שיקר' לנשי' כאשר יבכי על מיתת בעליהן בפני הבאים אליהן כי הכונה הא' בהם היא שיכירו וידעו כל העולם שהיא מרגשת העדר בעלה ומספדת אותו כראוי על כן אמר הנביא בבכייה הזאת לא היה בה נחת רוח מהגד הזה שהרי בכייתה היתה בלילה בזמן בלתי נראה לכל בלתי מפורסם והגד הב' כדי להחלים הלב והדאגה כי בצאת הבכיה החולה לא יתקבצו הרוחות אל הלב כאמור וימצא הבוכה נחת רוח בצערו כנגד זה אמר שדמעתה על לחיה וכמו שדרז"ל שהדמעות היוצאות ממנה היו שורפות ועושות אבעבועות בלחייה אשר זה בלי ספק היה מוכיח צרה על צרתה והגד הג' הוא כדי שישמעו השומעים בצרה וינחמו אותה' כנגד זה אמר אין לה מנחם מכל אוהביה שאף

אוהביה

יומין בירחא דאב וביה בכיהא כנשתא דישראל בכותא ודמעתהא ו' זליג על ליסתהא ולית די ימליל תנחומין על לבהא מן כל מעוותא די רחמתא למיזל בתריהון ובנין כן כל חברהא ארשיעו בה אתהפיכו למהוי לה לבעלי דבבין : ג גלהת איזיכו בית יהודה בגלותא על דהוו מענין יתמין וארמלן ועל סגיאות פולחנא דהוו מפלחין באחיהון בני ישראל דאזדבנון להון ולא קרו חירותא לעבדיהון ואמהתהון דהוו מזרעית ישראל ובגין כן אף אינון אתמסרו ביד עממיא וכנשתא דבית יהודה יתבא בגו עממיא ולא אשכחו נייחא מפולחנא קשיא דשעבידו יתה וכל דהוה רדיף יתה ארביקו יתה כד היא מתחבאה בין תחומיא ואעיקו

לה לאיבים: ג גלתה יהודה מעני ומרב עבדה היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח כל־רדפיה השיגוה

ותולדות אהרן ג' יסוד . מוסף קטן סס עקידה שער פה :

אבן עזרא

מתחלפות כמו הסכלת עשו : (יג) יהודה . זכר ונקבה כישראל ומצרים ותחזק מצרים . ויש מפרשים המצרים מדברי מעתיקי הדת ז"ל דיגא דבר מצרא ויסופר בעיני מן המצר ואם הוא תשובה מעט והרי"ש ראוי להדגש . כמלא דרך זכר

רשי

רעיה . אוהביה : (ג) גלתה יהודה . מארצה : מעוני . מחמת עוני : ומרוב עבודה שהכבידו עליה כשדים : היא ישבה בגוים . ובמקום שגלתה ויושבה שם לא מצאה מנוח : בין המצרים . שיש גובה מכאן ומכאן ואין מקום לנוס : המצרים . גבולים

לחם דמעה

אוהביה שהיו עמה והיו רואים צערה והיותה בוכה לא היו מנחמים לה ורעיה בגדו בה והיו לה לאויבים באופן שלא היה לה נחת רוח כלל בבכייתה: עוד כתב ולפעמ שאמרו בגדו בה ולא אמר בגדו לה כמ"ש היו לה תהיה הכונה שבגדו בשי"ת והבגידה היתה בתוך העיר הזו וכמה שסבו זה בתוכה היו לה לאויבים כי לפיכך נסתלקה השכינה ממנה כמ' והוא דקדוק אמיתי עכ"ל : ואני אומר כי אינו אמיתי כי שבע הלשון כך היא באויב לאמר לו וכמ"ש והוא לא אויב לו וכמו שבענין האויב אינו יכול לאמר אלא במלת לו או לה כן מלת בגידה לא יצדק במלת לו או לה אלא במלת בו או בה וכן שבע הלשון בה' בגדו או בגדו בו כי א"א לפרשו בתוכו כמ"ש הר"ב כאן מ"ש בגדו בה אלא הדקדוק האמיתי הוא מ"ש דאמכן כי כפי המשמעות האמיתי ש בגידה לא יצדק אלא במלת בו או בה אחריו : א"נ מ"ש אין לה מנחם מכל אוהביה הכונה כי כל אותם העבודות כותיים שעבדו כי חשבום לאוהבים וכמ"ש אלכה אחרי מאהבי ובעת רעתה לא יועילו ולא יצילו כי הבל המה מעשה תעתועים ועל כן אמר דה"ת אהביה היא חסרה בלא וי"ו להורות כי גם אהבתם גם שנאתם חסרה היא ומהבל ימעט ונראין כאוהבין ואינם אוהבים כי בעת צרתם יקומו אם יושיעך ועל כן אמר אין לה מנחם מכל אוהביה והדרכה כל אותם אשר עבדה אותם והיו לה לרעים האוהבים הם בגדו בה ולא די שלא הושיעה אבל הם התריבוה והיו לה לאויבים כי אמלא לא עבדו ישראל אותם לא היתה נחרבה ירושלים באופן כי כפי האמת העבודו' שעבדו הם היו לה לאויבים וזהו קרוב לפי הפשט :

(ג) עתה אמר לנו כמקונן על מה ועל מה גלו וז"ש גלתה יהודה מעוני כלומר מסבת מה שהיו עושים לעניים ולאביונים אשר היו מבקשים נהם ואין גם א' עושה צדקה בה [illegible]

לרדוף אחר אחריהם כי אם ישיגום מיד [illegible]

פן המצרים: ד דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד כל־שעריה שוממין כהניה נאנחים בתולתיה נוגות והיא מר־לה: ה היו צריה לראש איביה שלו כי־

ג׳ ד׳ / ג׳ וה׳ בוממי׳ / ומן זוגים / ג׳ ומ״ל / ג׳ ר״פ / ו׳

לה: ד דרכי כל זמן דהוה ירושלם מתבניא סריבו ישראל למיסק לירושלם לאתחזאה קדם יי תלת זמנין בשתא ועל חוביהון דישראל איצטדיאת ירושלם ואתעבידו שבילי ציון אבילן מדלית עאיל בה בזמן מועדיא כל תרעהא צדיין וכהנהא אנחין על די בטילו קורבניא בתולתהא ספדן על די פסקו למיפק בחמשא עשר יומין באב וביומא דכפוריא די הוא בעסרא יומין בתשרי לחינגא בחינגין אף איהי מריר לבא לחדא: ה היו הוו מעיקהא מתמנן עלהא לרישין ובעלי דבבהא הוו יתבין בשלוה ארום יי תבר

תולדות אהרן בתולותיה נוגות. ברכות כח: היו צריה. מועד קטן כו גיטין נו סנהדרין קד: (כי ה׳ הוגה. מועד קטן פג):

רשי

גבולים של שדה וכרם ומדרש אגדה בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב: (ד) באי מועד. עולי רגלים: נוגות. לשון יגון ואין שורש בתיבה אלא הגימ״ל לבדה מכנין נפעל וכן מני מתועד שהם מלשון תוגה ויגון והתי״ו והנו״ן נוספים:

אבן עזרא

זכר ונקבה כבית ומקום: (ד) באי מועד. שהיו באים במועדים והטוב בעיני שהוא המקדש ונקרא מועד בעבור היות כל ישראל נועדים שם וכן בקרב מועדיך שרפו כל מועדי אל בארץ: שוממין. נו״ן תמורת מ״ם וכן קח לך חטין לקץ הימין כי הנו״ן והמ״ם משרתים בסוף המלה סימן רבים ורבות: (ה) נוגות. מגזרת היו צריה. כל אחד לראש וכן בנות צעדה עלי שור כל אחת מהן: שלו.

לחם דמעה

כמו וכמש״כ אבל מרוב אריכותו השמטתי כאן בקצרה: עוד במדרש גלתה יהודה מעוני על שאכלו משכוני עני בתוך בתיהם כד״א ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו ע״כ: והנה ראה רמינו עונש שחובל משכונו של עני ואינו מחזיר לו כסות של יום ביום וכסות לילה בלילה עליו נאמר אם חבול תחבול שמלת רעיך עד בא השמש תשיבנו לו ולפי שבפסוק הלז לבאר דין השני חבלות אם הוא כסות יום או אם היא כסות לילה ע״כ כפל אם חבול תחבול ואם היא כסות יום עליו נאמר עד בא השמש תשיבנו לו כי היא כסותה לבדה וזהו ואמר היא שמלתו לעורו אפשר שרמז טעם נכון בדין שאם משכנו חלוק א׳ שוה ה׳ פרוטים או יותר לא יאמר אמכור אותה ואתפרע ממנו ואקנה לו חלוק בת י׳ פרוטות רק אותה חלוק שהשובה היה במשכון ויחזיר אותה לו בלבושה ונתן טעם לדבר למה ישיבנה לו ולא ימכרנה כדאמרן ואמר היא שמלתו לעורו כלומר עור בשרו של זה העני אבד כעת הטעני עורו כ״כ רך והטוב כי זאת השמלה שהשובה היא שמלתו לפי ערך עורו הרך והטוב ואיך תמכו׳ את זאת ותלבישהו אחרת שיצטער בה מה שלא לומד עורו לכך שמלתו לעורו כלומר לפי עורו. ועל כסות של לילה אמר במה ישכב וע״כ צריך שתחזירנה לו לבדה אמר עוד והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני וראוי לדייק כי כפי הנראה לכפל ושמעתי כי דיין אני כי היותו חנון הוא סבה שלא יפקוד עליו חטאתו אבל חטא ע״כ אפשר בשם המעשה כמובא בגמרא כי פגע אליהו בחד דהיה לובש סרבלא שוה פטור מציצית אמר לו אליהו כי למה היה לובש טלית הפטורה מן הציצית אמר לו וכי ענשיתו העשה א״ל בעידן ריתחא ענשי׳ נראה דבעידן דליכא ריתחא׳ לא ענשו עליה ע״כ אמר בפסוק הזה לגזרות גודל מי שאינו משיב את העבוט כי אפילו בעידן דליכא ריתחא יענש וז״ש ושמעתי כי חנון אני אפילו בעידן שחנון אני שמוע אשמע צעקתו ולא אמחול ולא אניח וחרון ופירוש כי כמו שנאמר בו כי תצא למלחמה כי תבא אל הארץ ובעד חרבן הבית וכמש״כ גלתה יהודה מעוני וכמ״ש ז״ל על שמשכנו משכונו של עני בתוך בתיהם כד״א ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו: **ובמדרש** היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח ר׳ יודן ברבי נחמיה בשם רשב״ל אמר אילו מצאה מנוח לא היתה חוזרת ודכוותה לא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ודכוותה ובגוי׳ ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלך ע״כ: **וכפי** דרך רז״ל אפשר שיתפרש הכתוב כך גלתה יהודה מעוני כלומר לא דיין להם מה שגלו ונתרחקו מעל אדמתם אלא גם שם בגלותם בגוים ההם לא תרגיע אבל גלתה יהודה מעוני כי שם בגלותם הנה הנם בדלי דלות ובעוני רב וגם שם ברוב עבודה וזהו מרוב עבודה דקאמר והטעם הוא כדי שתחזור שאילו מצאה מנוח לא היתה חוזרת וז״ש היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח כלומר היא היתה יושבת בין הגוים ולא היתה חוזרת אלא שלא מצאה מנוח וע״כ תורה ולכן נגזר עליה שכל רודפיה השיגוה בין המצרים כדי שתחזור ודכות׳ ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה שאילו מצאה לא היתה חוזרת כמו אחר ז׳ ימים אחרים שילח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד. והנה כ״י היא נמשלת ליונה יונתי בחגוי הסלע כי על כ״י נאמר ומ״ש ולא מצאה היונה מנוח ותשב אליו אל התיבה רמז אל גלות היונה שהם כ״י כי ע״י שלא מצאה מנוח לכף רגלה ע״כ היא חוזרת אל התיבה והיא ב״ה שיב״ב. אמר עוד ודכותה ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלך וסוף כתוב בקללות שבמשנה תורה והכוונה לפי שבפסוק דלעיל מיניה כתיב ועבדת שם אלהים אחרים וגו׳ ע״כ הוכרח לומר עתה בסוף כל הקללות ובגוים ההם לא תרגיע שכיון לעבוד עבודתם נכריה עבודתם אם תרגיע אחר כל זה ותהיה להם לעם ה׳ בודאי שלא תחזור לירושלים עכ״א שאפילו אחר שחזרת לדתם לעבוד עבודתם אפ״ה ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגליך כדי שתהיה חוזרת: **ובמדרש** כל רודפיה השיגוה בין המצרים בין י״ז בתמוז לט׳ באב. וכתב הרב מורי ז״ל הדבר גדול הגביה דבר בחוזק ותוקף ישראל והתיבות׳ לפני הש״י עם היות שטוו ושעו כמו שהקדים בש׳ במיני עונות גדולי׳ עד י״ז הוצרך לסיום העת והזמן המוכן לפורעניות כדי שיוכלו האויבים להשיג ולכבוש אותם שהוא בין י״ז בתמוז לט׳ באב דאלו באחר ימות השנה לא יכלו למו עכ״ל:

(ד) **דרכי** ציון אבלות מבלי באי מועד קרא אותן אבילות כי דרך האבל מגדל שער ואבו לפי שהוא אסור לגלח. וכן דרכי ציון היו מגדלות עשבים כאבל המגדל שער וזה כי דרך הסלול אינם מגדלים עשבים כאשר יש הולכים ובאים באותו הדרך כי ברגלים תרמסנה אבל כשאין יוצא ואין בא באותו הדרך אז הדרך מגדלת עשבים וע״כ קראן אבלות לפי שגדלו עשבים על כי כלתה רגל מן השוק מהם ואין עובר ושב עליה׳ וז״ש מבלי באי מועד ופיו׳ עולים בג׳ מועדים עולי רגלים כי הפו תמו באי מועד ע״כ הם אבילות מבלי באי מועד וכדאמרן. אח״כ מצאתי כתוב בשם מהר״ש נתן ז״ל: **גם** אפשר שרמז בדרכי ציון היו אבילות על מ״ש במעין הנה״ק על ג׳ דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים וז״ש מבלי באי מועד שהם עולי רגלים ג׳ פעמים בשנה ושם בירושלים היו עושים עולי רגלים ג״ח ע״י מתנות עניים שהיו נותנים לעניים והיו העניים שמחים עמהם ג׳ פעמים בשנה כל שעריה שוממין הוא ביטול תורה והם השערים המצויינין בהלכה כהניה נאנחים הוא ביטול העבודה והקרבנות וע״י שלא היו עושים עבודה וקרבנות ולא היו נותנים להם מתנות כהונה ע״כ כהניה נאנחים וגם בתולותיה נוגות שהיו בועלים אותם ועל כל אלה היא מר לה ועל אלה היא בוכיה: **א״נ** עתה מקונן ירמיה ע״כ מה שעבר על ישראל ואמר דרכי ציון אבילות והיתה ציון אבילה ובוכה על ישראל ועל הלוים ועל הכהנים וז״ש מבלי באי מועד והם עולי רגלים שנתבטלו ע״י החרבן כל שעריה שוממין אלה הם הלוים שהיו שוערים וג״כ על הכהנים כהנה. ואמר כהניה נאנחים וגם כן בתולותי׳ נוגות אם תפני שבשהיו עולי רגלים אז בירושלים היו זוגים נאורים עם בת זוגו אלו עם אלו והיו נמלא׳ בני ישראל ועתה בנחרב עליה ירושלים בתולותיה נוגות כי הבתולות הם מונחות בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש וגם אפשר שרמז מ״ש בתולותיה נוגות אל הגזירה שגזרו הגוים על ישראל כי כל בתולה הנבעלת להגמון תחלה וע״כ בתולותיה נוגות וכו׳ והנה דרכי ציון אבילות על כל אלה שזכרנו והיא אבילה ובוכה ומתאבלת על כולם ואין שום אחד מישראל בוכה ומתאבל על מה שאירע לציון עצמה שנחרבה ונלתה מבלי איש עובר והיא מר לה כלומר היא לבדה מר לה עליה ואין שום אחד בוכה עליה באופן שהיא בוכה על כולם וגם על עצמה והאדים אינם בוכים עליה וז״ש והיא מר לה היא לבדה מר לה בשבילה: **א״נ** אמר כי אף שהיו רבים מצטערים ומתאבלים באבל השואת ודרך העולם הוא כי בהיות רבים המצטערים בצער א׳ זה מתנחם בראות את חבירו מצטער כמוהו וכן כולם וכן אף כי היו מרובים המצטערים כי שעריה שוממין כהניה נאנחים ובתולותיה נוגות ועכ״ז היא עומדת בתוקף מרירותה ולא בעבור זה נתמעט צערה אלא והיא מר לה כבראשונה וכמו אם לא היה שום אחר שיצטער עמה בצערה: **א״נ** מ״ש דרכי ציון אבילות אין הכונה על האנשים הבאים בדרכי ציון שהיו אבלים אבל על העצים והאבנים של הדרכים עצמם עליהם קאמר שהם ממש היו בוכות ומתאבלות כי להם קדושה ורוחניות לבכות ולהתאבל ואמר ג״כ כל שעריה שוממין כי בהיותה בבנינה עליהם אמר הכתוב עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים והכונה כי כ״כ היו שערי ירושלים יפות ומרוקמות באבנים טובות ובאבני שיש או מרמ״רי עד כאשר היינו עולים עולי רגלים לירושלים כאשר היינו מגיעים לשערי ירושלים לא היינו נכנסים תכף ומיד אל תוך ירושלים אבל היו עומדות רגלינו ומתעכבים היינו בשעריך ירושלים כי היינו תמהים מראות בנין שעריך ירושלים מה יפו ומה נעמו ועתה היו אותם השערים לשמה ולשחיה וז״ש כל שעריה שוממין וכהניה ג״כ נאנחים על ביטול הקרבנות כדאמרן וגם בתולותיה נוגות וכמ״ש המתנגש על הפסקו מלצאת בט״ו באב וביו״כ בתופים ובמחולות כמנהגן ואמר והיא מר לה כ״א אחר שההריבו עמה כוהה ציון בעין הגוים בעין התאיבות והיו מביאים לה כסא מלכותה ולהתאיבה בעיניהם לשרתי במדינות לא היו מגידים כ״כ כי כבוד גדול עשו לה אמנה לא עשו כן אבל היתה כאלמנה והניחוה שכולה וגלמודה גולה וסורה וז״ש והיא מר לה בשביל שאמרה כי גם לה שורו טמא קראו לה:

(ה) **ואמר** היו צריה לראש וכו׳ עם מה ז״ל כי כל המיצר לישראל נעשה ראש וכו׳ הודיענו הכתוב כי כפי שיעור הצרות שהיו עושין לישראל כך היתה שיעור מעלתן על שאר הגוים כי אותם שהיו צרים לישראל נעשו ראשים וניתן להם מעלה על כל הגוים שיהיו כל הגוים תחתיו והיתה כ״כ מעלתם לפי שהיו מצירים לישראל בעצם אבל אותם שלא היו לישראל לצרים אבל היו אויבים בלב אבל במעשה לא היו מצירים לישראל אלו כפי מיעוט שנאתם לישראל ג״כ נתמעטה מעלתם כי לא זכו להיות לראש ולמשול על אחרים אבל זכו כי שנו מלשון שלוה כי לא היה שום אדם מריע להם אבל הם גם הם לא היו יכולים להריע לאחרים ולהיות ראש עליהם וע״כ נקט באויבים שלו ובצר שהיה לראש כי כל מי שהיה מצר לישראל נעשה ראש וכדאמרן: **אך** יאמר באופן אחר והוא עם מז״ל שאמרנו כל המיצר לישראל נעשה ראש ויהיה פירוש שלו מלשון שגגה כמו ויכהו על השל והכוונה היו צריה לראש כי אותם שהיו צרים נעשו ראשים אבל אויביה שנשארו במדרגת אויב ולא רצו להצר להם במדרגת צרים בודאי שגגו וטעו האויבים במה שלא נעשו כולם צרים לישראל כדי שמתוך כך היו עולים במעלה רמה וכדאמרן דכל המיצר נעשה ראש: **א״נ** היו צריה לראש אויביה שלו הכונה כ״א היו צריה לראש לא נדקדק וזיובר נגב כי אויבים ג״כ טעו ושגו וזהו שלו מלשון שגגה כי גם המה הרשיעו ועכ״ז היו לראש בעבור כי ה׳ הוגה לפי גודל רעתה בכמות ובאיכות וזה על רוב בכמות וגם שהיו פשעים הגדולים באיכות יודעת את הבורא ומכוונת למרוד בו: **א״נ** בהיות כי היו בירושלים פריצים ונלחמים אלו עם אלו והורגים אלו את אלו ובבא עליהם האויב עשו שלום ביניהם ונעשו יחד כולם ועכ״ז לא הועילו כלל וז״ש היו צריה לראש וכבשו את העיר אף כי אויביה שלו כשהיו פריצים שהיו האויבים אלו לאלו עשו שלום ביניהם ועם כל זה היו צריה לראש ולא הועיל להם הכמתם כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה: **א״נ** אמר כי כראוי כפי דרך העולם היה כי בהיות צריה לראש וכבשו את ירושלים ג״כ כל השערים הקרובות אותם שלא הורישו בני ישראל יגורו הצרים גם עליהם ויכבשום אבל זו רעה התגלה כי היו צריה לראש. זה נ״ל ואעפ״כ אויביה שהם היושבים סביב להם שלו ויסקפו ולא בא נ״נ גם עליהם לכבש׳ כי היתה להם זאת מאת ה׳ על רוב פשעיהם להוסיף צער על צערה ולהרבות יגונה וז״ש כי ה׳ הוגה: **א״נ** נמי יאמר בהקדים כי הנ״נ שר צרים הרשעים כי צריה דקאמר לשון רבים הוא אלא הכונה השמיענו כי האומות אותם שהיו צרים לישראל עם היות שעד עתה היה לאומה א׳ עם אחרת מחלוקת ומלחמה ביניהם עתה כאשר באו להלחם עם ישראל נתחבר להם ועשו שלום ביניהם ונעשו כולם ראש אחד וכמו שנעשו מדין ומואב בעצה אחת נגד ישראל וכמוז״ל משל לב׳ כו׳ וע״כ אמר היו צריה לראש כי כלם שמו עיניהם לראש א׳ כדי לצער להם לישראל ולהלחם בם והאומות שהיו אויבים שלו כלו׳ עשו שלום ביניהם אלו עם אלו כדי להלחם עם ישראל והטעם כי ה׳ הוגה על רוב פשעי׳. ואמר עולליה הלכו שבי לפני צר כי שבי הוא המכה היותר קשה מכולם וכמ״ש ז״ל בפסוק אשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי כי המאוחר בכתוב קשה מכולם והוא השבי ולפעמים האדם אשר יהיה בשבי יהיה לו כח לעבוד עבודת השבאי גם כי נכריה עבודתו אבל כאן לא היה בהם כח בודאי כי עולליה קטנים היו ואמר לפני צר לפני שלפעמים יהיה השבאי רחמן וירחם על השבוי לבלתי הטיל עליו עבודה קשה ע״כ אמר כי בנדון דידן לא היה כן כי לא היה רחמן כלל אבל היה צר מצר וזהו לפני צר דקאמר באופן דהשביה הזאת סרתי לריעותא איתנהו בה:

ובמדרש ארז״ל כי ה׳ הוגה יכול על מגן ת״ל על רוב פשעיה ע״כ. וקשה שאין ישנם על הדעת כי בהם היתה זאת לב׳ השופט כל הארץ לא יעשה משפט ועל דרך הפשט נוכל ליישב עם מ״ש ז״ל גבי היו צריה לראש שכל המיצר לישראל נעשה ראש והיה אפשר לומר כי אמת בבחינת הרעה הבאה על ישראל היה על פשעם מעולם אבל בחינה טובת צריהם שנעשו ראשים אפשר כי בחסדו כי חפץ חסד הוא. בולי׳ לנשוא אותם ראש וז״ש יכיל על מגן

יָתַהּ עַל סַגִּיאַת מְרוֹדָהָא רַבְיָהָא אֲזַלוּ בְשִׁבְיָתָא קֳדָם מְעִיקָהָא׃ ו ויצא וּנְפַק מִן כְּנִישְׁתָּא דְצִיּוֹן כָּל זִיוְהָא הֲווֹ רַבְרְבָנָהָא מִסְתַּחֲרִן עַל מֵיכְלָא הֵיכְמָא דְמִסְתַּחֲרִן אַיְלַיָּא בְּמַדְבְּרָא וְלָא אַשְׁכְּחוּ אֲתַר כָּשַׁר לְמִרְעֵיהוֹן וַאֲזַלוּ בְתַשְׁוּת כֹּחָא וְלָא הֲוָה לְהוֹן חֵילָא

ג׳ ר׳ חסר יְהֹוָה הוֹגָהּ עַל־רֹב־פְּשָׁעֶיהָ עוֹלָלֶיהָ הָלְכוּ שְׁבִי לִפְנֵי־צָר׃ ו וַיֵּצֵא מִן־בַּת־צִיּוֹן כָּל־הֲדָרָהּ הָיוּ שָׂרֶיהָ כְּאַיָּלִים לֹא־מָצְאוּ מִרְעֶה וַיֵּלְכוּ בְלֹא־כֹחַ לִפְנֵי רוֹדֵף׃
מבת קרי ב׳

תולדות אהרן כל הדרה. יומא נג: סו בריה. שבת קיט :

אבן עזרא

מגזרת שלוה: הוגה. מן הבנין הכבד הנוסף מיגון וכן תוגיון נפשי. הלכו שבי. בחסרון בי״ת כמו הנמצא בית ה׳ וחסר מקום אשר אחר כאילים וכן כמים לים מכסים

רשי

לבדה: שלו. יושבים בשלוה: (ה) הוגה. הדאיבה והוא לשון יגון: כאילים לא מצאו מרעה. כאילים אשר לא מצאו מרעה שאין להם כח לברוח מהאוחז בהם

לחם דמעה

שהיה טובת הצרים והרוחם לא בעונ׳ של ישראל ח״ו על רוב פשעיה כי גם זאת היתה לצריכ׳ על רוב פשעי ישראל להוסיף יגון על יגונם שכל המיצר אותם יהיה לראש באופן כי רעתם וצרת אויביהם שכל היה נגמרם על רוב פשעיהם: אי נמי נפי שאף שישראל ע״ש הדין היו חייבין כל הרעה ההיא הנעשתה להם זה היה אם יתנהג הקדוש ברוך הוא עמהם במדת הדין אבל מדת רחמים מרחמת אף על החייבים כפי הדין וכאן אמר כי ה׳ הוגה וגם זה הוא כמורה על מדת רחמים וע״כ אמרו יכול על מגן כי בגדך שם זה היה רעתם בתנם שהיה לו לרחם עליהם כפי הוראתו וכפי דרכו ת״ל על רוב פשעיה כי היו ריבוי הפשעים כ״כ שנהפך להם מד״ר למד״ה. ועל דרך הסוד פירוש דבריהם ז״ל פשוטים כי מלכות העליונה היא ירושלים ושיא ציון ועתה בזמן הגלות מדודה נפרדה והוא שם הכוונה שבוא ת״ת ועתה כי מדודה נפרדה אין לה שום השראה מת״ה וז״ש כי ה׳ הוגה ואומרו על רוב פשעיה נראה דאינו צודק כי ה״ו לא שייך בה כלל באופן כי אני הייתי אומר כי ה׳ הוגה ונפרד על מגן כ״א ישראל פשעו ה׳ את שמם וז״ש יכול על מגן כי על הנה הוגה אותה תלמוד לומר על רוב פשעיה כי כביכול פשעי ישראל פשעים מתקרו כי ידוע כי נשמות ישראל מתנה הולכו והיא אם לכל נשמות ישראל והנפש החוטאת כביכול כאלו היא גם היא הטאה כי הנשמה היא חלק ממנה וע״כ ה׳ הוגה ושכינה נסתלקה וזה על רוב פשעיה ואלמלא מקרא כתוב אין הפה יכולה לאומרו וע״ב נאמר ובפשעיכם שולחה אמכם כי היא סובלת ייסורי בעונינו כאילו היו פשעיה:

והרב מורי זלה״ה כתב על זה שמאמר ז״ל קשה כדבריו וכי היה עולה בדעת שהשי״ת הביא עליהם צרות רבות ורעות על הנם. ואפשר לומר שבעל המאמר הרגיש בפסוק קושיא זו בעצמה ו״מר מאי אשמועינן קרא כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה וכי היה עולה בדעתי שעל מגן ותירץ ה״ל על רוב פשעיה כלומר מדייק הפסוק היטב שלא אמר על פשעים אלא על רוב כלומר אפילו אם באו עליה צרות רבות ומשונות ג״כ רצה להדיב׳ בפרט זה לפי שהיו הפשעים רבים בכמות ובאיכות ולא הספיקו הצרות לגרעון עד שלא נשארו. (ולי יצ״ר הרבה פי׳ בו אך כי היכי דלהוי זנב לאריות אכתוב שתים מהם כן אלה ה׳ מעין הרב שהפסוק נוטה הרבים אשר שומה בני כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה לומר שלא היה על הנם והלא נביאי׳ מלאי׳ הבפור זדונם ומרדם ולמה נכתב ומפני מה עוללים שהם האבות חטאו יאמרו כי עולליה הלכו בשל״נ על חנם לז״א בא״נו אלא שנתמלא סאתם אף מעוללים הנקו ע״ג כדאיתא במדרש ונעשה באומרו על רוב פשעיה נתוסף עולליה ועולליה תירוצא דקושיא ונתקת גולה להם י״ש והריף הוא. הב׳ אמה ויאיב בהקב״ה מכה לפעמים בהמת קרי בענין אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו ואמר בנרוסיה׳ על חנם וכדכתב הרמב״ן ז״ל כאו׳ בהמת קרי ולא בהיב בקרי. ולפעמים מכה בהם על העון מזה ולז״א אי לא כתיב על רוב פשעיה הייתי אומר שהיה מכה בהם על עון אותם שנוקים במגן וכתנם ת״ל על רוב פשעיה ברבו כ״כ פשעיה שלא הכם לא על מגן ולא ע״כ פשעיה שאם היה כן לא היתה בהוגה ואנחה לבד רק בכליה וכו״ת וגעולם רחמנות שם ה׳ בהיגה ונא כלה כתב על רוב והתגלל שהכה בפשעיהם דלא נימרו על מגן והנה עכ״ל): ואם לא קאמר היו צריה לראש אלא נראה בלמ״ד אפשר בהכונה היא שהיו מהחדשים ומהחוים להצר גם וז״ש היו צרי׳ בלו׳ היו ו.הבוו והתחדשו צרי׳ כדי נזכות נראה בלו׳ ליעשות לראש כי ראו כי כל המיצר לישראל נעש׳ ראש ומלת היי בב אל צרי׳ בלו׳ בשיו ונתחוו הצרים כדי לזכות ליעשות לראש ולא ני בב אל מלת לראש כנומר היו לראש דא״כ הול״ל היו צריה לראש וכדאמרן: ובמדרש היו צריה לראש אמר ר׳ הלל בר׳ ברכיה כל מי שבא להצר לישראל נעשה ראש מה טעם היו צריה לראש את מוצא עד שלא חרבה ירושלים לא היתה מדינה חשובה מתחרבה ירושלים נעשית קיסרין וטריפולין והגוסינין ע״כ: וראוי לדעת רבי הלל מאי אתא לאשמועינן דפשטיה דקרא הוא כן. ועוד מ״ש מה טעם וכו׳ אין לו טעם כ״א בוודאי מה שכל המיצר לישראל נעשה ראש הרי הטעם מפורש בכתוב באומרו כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה ונזה הרבה יגונה כי בהיות כל המיצר לישראל נעשה ראש בזה יתרבו צרים וע״כ מה שאל מה טעם. ועוד קשה דבמאי דקאמר את מוצא עד שלא תחרב ירושלים וכו׳ לא נתן טעם כלל ועדיין הקושיא במקומה עומדת ואם היה שואל היכן מצינו שנעשה ראש הנה הוא מתרץ שפיר את מוצא וכו׳ אבל בשאלת מה טעם לא מתרץ כלל במאי דקאמר את מוצא:

על כן אני אומר כי ר׳ הלל רצה להודיענו כי בכל הנגוח הזה נגזר על ישראל כי כל המיצר לישראל יעשה ראש וז״ש כל מי שבא להצר לישראל נעשה ראש כלומר כל מי שבא מהדש להצר לישראל נעשה ראש ונא על אותם שהחריבו היה המקדש קאמר קרא רק על כל מהחדשים להבא להצר לישראל והיינו שני הכרתיות לזה הזהיר הוא תומרו מה טעם היו צריה לראש כלומר במה שדרשתי יש טעם למה זה עד שכתוב היו צריה שהשמיענו הידוש גדול לכל המיצר לישראל אמנם אם הכתוב כפשוטו שאינו מדבר אלא על אותם הצרים שבה יבו הכיה א״כ מה טעם יש במ״א היו צריה נראה כי דבר פשוט הוא שכיון שהצר אמר לנו שהיתה כאלמנה ושנלכה יהודה הכם הצר שעורר את ירושלים א״כ ממילא ידעינן שהוא היו לראש ונמושל ומה טעם אומרו היו צריה לראש וכו׳ כי דבר פשוט הוא ועוד הכרת ב׳ כי הנך רואה בעינך שכן הוא כי את מוצא עד שלא תחרב ירושלים לא היתה מדינה השובה כלום משתחרבה ירושלים נעשית קיסרין וטריפולין וכו׳ הרי מעשים בכל יום שאחר שחרבה נעשית קיסרין וכו׳ נראה בבירור כי מ״ש היו צריה לראש נאו על אותם שהחריבו ב״ה להוד קאמר אלא על כל העתיד קאמר כי בכל דור ודור כל מי שבא להצר את ישראל נעשה ראש:

והרמ״ע ז״ל כתב דרכי ציון וכו׳ אמר כי כשהיו דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד מכל ערי יהודה שבכבר נהפכו היו אז כל שעריה שוממין כי אין שם יוצא ובא ובהם גם כהניה נאנחים כי חדלו מ״נותיהם אמנם שעם אשר בקרבה עדיין לא הרגישו לפי שלא הגיע להם עדיין הרעה אבל לבוף לא יאלו בנגד שיגו יגון ואנחה כ״א גם בתולותיה נוגות והיא מר לה: היו צריה נראה אמר כי מגיד שהצרים המפורסמים היו ראשים ורודים בה בפרק אויביה שם ירלם שאויביה שבגלותי צריה נתשבו לה כמו שם בלוים עמה והיה זה כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה וגלותי שאומר לה זרע ותחפ שעולליה מעלמם הלכו שבי לפני צר כי היא נשאה אחנו שאויבים בלוים עמה והפקידה בידי עולליה להבריח משבי והאויבים מנסיעים אותם לפני צר וילכו מבלי דעתם בשבירים שהולכים לגמבה כי על זה הדרך אמר בכתוב הסמוך ויצא מן בת ציון כל הדרה ושבותו של מקדש על הכהנים והזקנים והחכמים והשרים ואמר כי היו צריה כאילים לא מצאו מרעה הנה והנה כי הצרים השי״ו התמונות מבנ נגר גדי שלא ימצאו מרעה,

(ו) ויצא מן בת ציון רז״ל על פסוק זה אמרו מן בת כתי׳ א״ר אחא יש לנו מל׳ א׳ יפה זה הב״ה שכתו׳ בו ה׳ מנת חלקי וכוסי כל הדרה זה הב״ה שנאמר הוד והדר לבשת וגו׳ ד״א כל הדרה אלו התינוקות א״ר יהודה בא וראה כמה חביבים התינוקות לפני הב״ה גלו סנהדרין ולא היתה שכינה עמהם גלו משמרו׳ ולא היתה שכינ׳ עמהן וכיון שגלו תינוקו׳ היתה שכינה עמהם הדא הוא דכתיב עוללי׳ הלכו שבי לפני צר מיד ויצא מן בת ציון כל הדרה ע״כ: והנה עיניך תחזינה אהבת השי״ת את בת ציון כי בהסתלקות השכינה ממנ׳ לא רצה לפרסמה ולפרשה בפירוש רק רמזה בלשון סתום באומרו ויצא מן בהו׳ מלשון יי מנת חלקי וכו׳ ואפ״ה הוסיף עוד לסתום הדברים כי מלא מן כתיב ולא קרי אבל קריגן ויצא מבת ציון והכל להודיע אהבתו ית׳ אותנו כי לא רצה לכתוב בפי׳ שסילק השי״ת שכינתו מציון אלא רצה ללמדנו עוד כי לא יצא׳ לגמרי כי נקטינן שלא זזה שכינה מכותל מערבי ולעולם עיני ה׳ בה מראשית השנה ועד אחרית שנה ולכן מזכיר יציאתו ברמז ואפי׳ אותו הרמז כתיב ולא קרי: ואמר היו שריה כאילים לא מצאו מרעה כי כשהיתה השכינה עמהם אז היו כצאן שנא׳ ואתנה צאני צאן מרעיתי והקב״ה הרועה כמ״ש יי רועי לא אחסר ואז לא הייתי חסר כלום כי היה בעל הצאן עומד על צאנו אבל עתה שנסתלקה השכינה מביניהם היו כאילים שהם הפקר ומבלי בעלים וכל הרוצה לימול בא ונוטל ועל כן וילכו בלא כח לפני רודף:

אי נמי אמר וילכו בלא כח וכו׳ כי בהיות שהיו שריה רעבים גם נמצאים כאותם אילים אשר לא מצאו מרעה ולא נשאר בהם כח כלל אפ״ה וילכו בלא כח כלומר עם היות שלא היה להם כח אפ״ה הלכו לפני רודף הכונה היה הולך יותר מהרה מן הרודף ואפי׳ מרודף מלא. ועם זה הדרך אפשר לומר שזו היא כוונת היו שריה כאילים לא מצאו מרעה כלומר היו שריה רצים כאילים ירוצו ולא יגעו ילכו ולא יעפו ואף גם זאת בה ותם רעבים ונפשם בהם התעטף כי לא מצאו מרעה ואוכל להשיב נפש ואעפ״כ וילכו לפני כל רודף אף שיהיה רודף קל כנגדי הם היו הולכים לפניו ועל כן נכה׳ רודף מלא בוא״ו וילכו עם היות בלי כח הלכו לפני כל רודף:

אי נמי אמר על החרש והמסגר שיצאו בראשונ׳ ויצא מן בת ציון כל הדרה כי במה נשארו דלת העם עם גדליה בן אחיק׳ וא׳ כי שבת יציאת׳ משם היה על כי כולם אוהבי שחד היו ורודפי שלמונים וכו׳ וז״ש היו שריה כאילים לא מצאו מרעה שהיו השרים והשופטים כרעבים וכאילים שלא מצאו מרע׳ כן היו גם המה והיו אומרי׳ הב הב ועל כן גלו ויצאו ממקומ׳: ועל דרך זה אפשר ג״כ לפרש׳ פסוק דקאמר וילכו בלא כח לפני רודף הכונ׳ לפי שהזכיר שהשרים היו אוהבי שוחד ורודפי שלמונים אמר ג״כ כי גם בכל שאר עניני המצות לא היה בהם כח לכבוש את יצרם הרודף אות׳ ע״כ הלכו לפני היצה״ר שרודף אותם כי בדרך שהוא רוצ׳ מוליך אות׳ בה היו הולכין כי לא הי׳ בהם כח לעמוד כנגדו להלחם בו ועל כן רודף מלא בוא״ו לרמוז אל היצה״ר כי הוא הרודף אמיתי: אי נמי על שאר העם שנשארו עם גדליה בן אחיקם אמר ויצא מן בת ציון כל הדרה כי אחר שהרגו השרים את גדליה ברחו כל העם מצרימה לעזרה כי יראו לשבת בארץ מפני הכשדים ועל אותה שעה שלא נשאר אחד מהם בירושלים נאמר ויצא מן בת ציון כל הדרה ואעפ״י שהיו הכשדים עדיין רחוקים מאד מהם עכ״ז בלכתם מצרימה היו שריה כאילים שלא מצאו מרעה להם וממהרים לרדוף למצא מרעה לאכול וילכו בלא כח ולא נותר בהם נשמה כדרך המהלך וכן בלכתו שנפשו ורוחו קצרה ונפתר בלא כח כן אלו היו ממהרים לילך ואף שלא היה להם לירא כל כך כדי לנום בחפזה שהאויב עדיין רחוק הוא מאד מהם וז״ש לפני רודף בקדם שיבא הרודף עליהם היו ממהרים הליכתם והולכים בלי כח מרוב פחדם ויראתם לקיים ונסתם ואין רודף אתכם:

ואני כל ימי יגעתי מעיין בדברים אלו ו״צאתי שדקדקו דלא כתיב ויצא מציון והו בין ככתיב דכתיב מן או בקרי מבת או שהיה כתוב כפי׳ מציון כמ״ש מורה מקצתים ואחר כך אמר כל אחמכה לכן פי׳ מן לשון מנה וכת לשון וכת צדק יהיה לכם כיחזקאל לשון חלק. וציון לשון יופי ורצה הכתוב להעיד כי חקותם ובטחונם בה׳ מנת חלקי וכוסי יופיופיות כי כל רנותה מעצמותו נוטת וכביכול לא ידע לעצמם לכן כדי שישובו הוציא המנה חלקם היפה זו ציון כל הדרה של כנ״י לראות אם ישובו ואם לאו יכנו בהם האויבים בסעדר מהם הבא הבוא בשוזים ובגאו שהי לא יכלו להם ועכ״ז לא שבו כי היו צריה כאילים לא מצאו מרעה התורה והזכות וילכו בלא כח בהסרון כח המנה היפה זו ציון השכינה לפני רודף עכ״ד יצ״ר מסכים למ״ש בשם רבו הש׳ בין המצרים:

רוֹדֵף: ז זָכְרָה יְרוּשָׁלַ͏ִם יְמֵי עָנְיָהּ וּמְרוּדֶיהָ כֹּל מַחֲמֻדֶיהָ אֲשֶׁר הָיוּ מִימֵי קֶדֶם בִּנְפֹל עַמָּהּ בְּיַד־צָר וְאֵין עוֹזֵר לָהּ רָאוּהָ צָרִים שָׂחֲקוּ עַל־מִשְׁבַּתֶּהָ:

לְמֶעֱרוֹק לְאִשְׁתֵּזָבָא קֳדָם רָדֵף: ז דְּכִירָא הֲוַת יְרוּשְׁלֵם יוֹמִין קַדְמָאִין דִּי הֲוַת מְדוֹרָא בִּכְרַכַּיָּא וּבִפְצִיחִין תַּקִּיפִין וּמָרְדָא וְשָׁלְטָה בְּכָל עָלְמָא וְכָל רִיגוּגָהָא דַּהֲווֹ לָהּ מִן יוֹמִין קַדְמָאִין וְעַל חוֹבָא נְפַל עַמָּהּ בִּידוֹי דִּנְבוּכַדְנֶצַּר רַשִּׁיעָא וְאָעִיק לְהוֹן וְלֵית דְּסַיֵּיעַ לַהּ חֲזוֹהָא מְעִיקַיָּא דְּאָזְלָא בְּשִׁבְיָתָא חַיִּכוּ עַל

עזר ח׳ מ״ל וסימן יתום אתה היית עוזר. וכשל עוזר ונפל עזור. אל תרחק ממני כי צרה קרובה. זכרה ירושלים ימי עניה. ויטע אהלי אפדנו:

רשי

כחם ברעב: (ו) לפני רודף. כל רודף שבמקרא חסר וזה מלא שנרדפו רדיפה שלמה על כן יסד הפייט מלא רודפתי וחסרה שנת גאולי שנת גאלי באה חסר כתיב: (ז) זכרה ירושלם. בגלותה: ימי עניה. ימי חורבנה שהביאה לידי עוני: ומרודיה. הוא לשון צער כמו (שופטים יא) וירדתי על ההרים (תהלים נה) אריד בשיחי ואהימה: כל מחמדיה. וזכרה כל טוב מחמדיה שמימי קדם: שחקו על משבתיה. שמחו על שביתת משושה חגה חדשה ושבתה. ומ״א דורשו בלשון אחר שהיו שוחקין בגולה בשבתות וימים טובים ושותים בשביעית והיו האומות

אבן עזרא

מכסים: (ז) ימי עניה. כמו כי ששת ימים עשה ה׳: ומרודיה. בגלות והמ״ם שרש

לחם דמעה

אי נמי וילכו לצרים בעבור שלא היה להם כח וזהו בלא כח בשביל שראו עצמם בלי כח לעמוד לפני רודף כאלו שאין כח בהם לעמוד כנגד הרודף ועל כן ברחו לצריכה לעזרה: ורז״ל אמרו בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כח וכו׳ ובזמן שעוברין על רצונו כביכול מתישין כח של מעלה שנאמר וילכו בלא כח ע״כ. וקשה כי זה הכתוב נאמר על שרי העם ולא עליו ית׳. והאפשר עם מאז״ל שלא נסתלקה השכינה עד שגלו עולליה וכשעולליה הלכו שבי לפני צר אז ויצא מן בת ציון כל הדרה שהיא השכינה כי אז נסתלקה ואם כן פשט הכתוב כך היא ויצא מן בת ציון כל הדרה שהיא השכי׳ וגם היו שריה הולכים בהרים כאילים לא מצאו מרעה וילכו השכינה כביכול והשרים בלא כח לפני רודף כי בזמן שישראל עוברין על רצונו עוברין ומתישין כח של מעלה ומלת וילכו דקאמר קאי אשניהם והכל אתי דקאמר בראשית המקרא שהיא השכינה והשרים:

(ז) **זכרה** ירושלם וגו׳ יובן עם מאז״ל על ראוה צרים שחקו על משבתיה שראו את ישראל שומרים דיני שמטה ויובל חוץ לארצם ושחקו על שבתותיהם שהיו שומרים כי אמרו בתוך ארצכם לא אביתם לשמוע ולשמור שבתותיה ועכשו חוצה לה אתם שומרים. ועל פי דרכם אפשר שגם על זה היתה ירושלים בוכה וזה זכרה ירושלים ימי עניה הימים שהיו ישראל מענים אותה אשר לא שבתה בהיות׳ עליה וגם זכרה מרודיה שהיו מכניעים אותה בשנת השמטה כי הדבר הזה היתה כל מחמדיה וכל תאותה כספ׳ וחשק׳ ומאויה בהיותה בידי הכנעניים מימי קדם קודם שהיתה תחת יד ישראל היתה מתאוה ומזומנת להיות ביד׳ לפי שישראל ישמרו את שבתותיה ויניחוה לשבות בשנת השמטה כי מנוחה היא לארץ שיניחו אות׳ לשבות ולרצות את שבתותיה ואחר היותה תחת ידיהם עינו אותה את זה זכרה בשעה ומתרעמת בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה ושם בהיותם בארצות אויביהם היו שומרים והיו מניחים לשבות כל שדותיהם שהיו להם בחוצה לארץ עד כי הצרים שהיו רואים כן היו שוחקים עליהם ואומרים בארצכם לא אביתם לשמוע ועכשו חוצה לה אתם שומרים גם את זה היתה זוכר׳ בשעה: **אי נמי** בהיות כי מדרך העולם כי כאשר בא לו לאדם איזה צרה אז נזכר מן הימים הראשונים ימי עידון ותענוגי׳ ימי מחמדים ואם גם אחר הצר׳ הזאת באה לו אחר׳ קשה מן הראשונה אז זוכר גם את הצר׳ הראשונ׳ כי גם בה היה הפך יותר מזו האחרונ׳ שהי׳ קשה וכן אירע לירושלים כי בחרבן בית שני הגלות הארוך המר והנמהר הזה אלף ותקל״ב שנה שהי׳ בחרבנה ואין עוזר לה עתה זכרה ימי עניה ומרודיה שאירע לה בחרבן בית ראשון ודייק מלת ימי כי כלם ימי מספר שבעים שנה לבד והיתה זוכרת עתה אותם ימי עניה כי הלואי היתה לוקה עתה כאשר בראשונ׳ לקתה ולא יותר וזכרה ג״כ כל מחמודיה אשר היו לה בימי קדם גם קודם החרבן הראשון כי היתה לבנה במילואה את כל זה זכרה עתה בחרבן הבית השני בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה כי בחרבן ראשון נמצא לה עוזר מהרה ובזה הגלות אין עוזר לה וגם הצרים ראוה כ״כ זמן שנשבתה ונתבטלה מלכותה ושחקו על משבתיה: **אי נמי** האפשר שהוא וידוי דברים שהאומה ישראלית מתודה וזוכרת עונותיה בשעה וז״ש זכרה ירושלים כלומר האומה ישראלית שהיא יושבת ירושלים זכרה בשיה ימי עניה הימים שהיתה מענה גר יתום ואלמנה וגם שאר מרודיה הם המרדים והפשעים שפשעה ובחטאה וגם זכרה כל מחמודיה והיא התורה כד״א הנחמדים מזהב ומפז רב אשר היו מימי קדם כלומר שהתורה והמצוה נבראו קודם בריאת העולם התתקע״ד דורות ועתה בעת התשובה זכרה ענין התור׳ והמצות כדי לשום אותה על לבה באופן כי נתחרטה על שעבר ובמה וזכרה על לבה התורה והמצות: **או** כוונת **אשר** היו מימי קדם לתת טיב טעם ודעת מאחר שהתורה והמצות היו מחמודיה אם כן למה לא נגאלו לכן אמר אם אמי קורא אותם שהם מחמודיה כן הוא אבל מחמודיה היו מימי קדם וז״ש **אשר** היו מימי קדם כלומר מחמודיה היו מימי קדם אמנם אחר כך מאסו בה: **אי נמי** זכרה גם כל מחמודיה אשר היו מימי קדם הלא הם חמדות העולם ומאויו ותענוגיו את כל זה זכרה והתודית עליהם ולא הועיל לה השעה לפי שזכרה את כל זה בנפול עמה ביד צר כלומר אחר שבאה עליה את כל הצרה הזאת ועל כן אין עוזר לה כי אמר הקב״ה ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם וכמש״ה היערוך שועך לא בצר ואמר ראוה צרים שחקו על משבתיה הכונה לפי דק״ל מה שאמר הכתו׳ בנפול אויבך אל תשמח ובהכשלו אל יגל לבך וגו׳ ועתה הודיענו הכתוב גודל רעת ירושלם כי ראוה צרים בנפילתה ובגולה ושחקו ושמחו על משבתיה ועם כל זה אין עוזר לה ועדיין בנפילתה הי׳ עומדת אין עוזר לה עם היות שראוה צרים ושחקו ושמחו על משבתיה: **אי נמי** אחרי היות בני ירושלם בארצות אויביהם היו זוכרים בפיהם בפני האויב מה היה להם בארצות אויביהם מה היה להם בימים הראשונים שהיו טובים מאלה כי תחת אשר הם עתה מעונים וכבושים תחת יד אחרים היו הם מענים וכובשים את אחרים וז״ש ימי עניה הימים שהיו מענים לאחרים אשר היו כבושים תחת ידם וגם היו זוכרים כל מחמודיה ואוצרם ועושרם אשר היו להם בימי קדם בזמן שעבר את כל זה היו זוכרים בפיהם ואומרים בנפול עמה ביד צר בפני הצר אולי יכמרו רחמי הצר עליהם באמור אנשי׳ חשובי׳ כאלה שהיה להם ממשלה על אחרים ועשירים מאד די להם שהם כבושים תחת ידינו ויקלו עולם מעליהם ולא הועיל למו ולא נכמרו רחמי הצר עליהם כלל ואין עוזר למו אלא אדרבא ראוה צרים שחקו על משבתיה כלומר על כל אותם הדברים ששבתו ונתבטלו ממנה ובמקום שהיה להם לרחם על שביתת מעוזם ותפארתם אדרבא שחקו ושמחו על משבתיה ואין זה כי אם מאת ה׳ היתה זאת להם כי השם הוגה על רוב פשעיה: **ואמר** זכרה ירושלם ימי עניה ומרודיה פי׳ הראב״ע שהוא כמו כי ששת ימים עשה ה׳ וכונת הראב״ע שתחסר בי״ת כמו כי ששת ימים שהכוונה לומר כי בששת ימים וכו׳ וכן בכאן זכרה ירושלם בימי עניה ומרודיה כל מחמודיה אשר היו מימי קדם לה והאפשר לומר כי מ״ש כל מחמודיה הכונה שזכרה כל מחמודיה שהיו חומדים אותה כל מלכי הארץ מימי קדם כי כל המלכים היו חפצים בה שיקרא שמה עליהם ובנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה ראוה צרים מלשון אל תראוני שאני שחרחורת וכו׳ ביזו אותה הצרים ולא עשו אותה עיר המלוכה כאשר יאות לעיר כמוה אלא אדרבא שחקו ושמחו על משבתיה על כי שבת עובר אורח ממנה ונשארה חריבה ושממה מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו: **אי נמי** אומרו ויצא מן בת ציון כל הדרה אמר על הצדיקים ואנשי מעשה שהם הודה זיוה והדרה של העיר הוציא אותם השי״ת מתוכה שהמית אותם קודם בא הרע׳ ואין מבין כי מפני הרעה העתידה לבא נאסף הצדיק ואחר שהוציא מן בת ציון כל הדרה ויאספו אל עמם אה״כ היו שריה כאילים לא מצאו מרעה וכן כל זמן שהיה ירמיה הנביא ע״ה בתוך ירושלים לא נחרבה ולא היתה יכולה יד א״ה לשלוט בה אבל הוציאו השי״ת בערמה מתוך העיר ושלחו לקנות השדה מיד חנמאל ואחר שהוא יצא מתוכה והעיר נתנה ביד הכשדים ועל זה ג״כ אמר ויצא מן בת ציון כל הדרה ואח״כ היו שריה כאילים לא מצאו מרעה כי עד עתה בזכות הצדיקים שבה היה להם מרעה ואוכלים בזכותם ועתה לא מצאו מרעה: **גם** אמר כל הדרה על השכינה כי גם אם נקטינן שהצדיקים הם הודה והדרה אמנם לא כל הודה ולא יצדק כל הדרה אלא על השכינה שהיתה בודאי כל הדרה וכשיצאה היא יצא כל הדרה לגמרי ואז היו שריה כאילים לא מצאו מרעה שהרי דהע״ה אמר ה׳ רועי לא אחסר והכונה כי כאשר השי״ת רועה ישראל לא יחסר כל בו ובנאות **דשא** ירביצהו ועל מי מנוחות ינהלהו אבל כיון שסילק שכינתו מביניהם היו כאילים לא מצאו מרעה ולכן הלכו בלא כח לפני רודף וקרוב לזה פי׳ הר״מ אלמושנינו ז״ל: **זכרה** ירושלם כתב הר״מ אלמושנינו ז״ל ע״ד מ״ש הראב״ע שתחסר אות הבי״ת כאלו אמר זכרה ירושלים בימי עניה ומרודיה כל מחמודיה וכו׳ יקשה בי״ת בנפול עמה ביד צר כי אחר שאמר שהזכירה היתה בימי עניה ומרודיה מה צריך לחזור ולומר בנפול עמה ביד צר. אמנם לדעתי לפי דרכו ז״ל יאמר כי ירושלם בזמן הגלות אחר החרבן והם הנקראים ימי עניה ומרודיה הנה אז זכרה כל הטוב המופלג שהיה לה בעת ובעונה שנפלה עמה ביד צר כאילו אמר בימי עניה ומרודיה זכרה כל מחמודיה אשר היו לה בנפול עמה ביד צר והיו בידה מימי קדם ובכל זאת לא נמצא שום עוזר לה כ״א היו נעדרות כל מחמדים בעת שנפלה ביד צריה מזמן התימה שלא ימצא עוזר לה כי כשיעדר הטוב הנחמד לפני בני אדם יעדרו האוהבים אמנם התימה הוא כי בזמן שנפלה ביד צר היו לה מחמדים רבים שהיו בידה מזמן רב ובכל זאת אין עוזר לה עד שראוה צרי׳ ושחקו על משבתיה כלומר שלטנו על שביתת מחמודיה להעדר מי שיעזור לה כי כל זה הוראה על שהכל מסודר מאת ההשגח׳ שלא כדרך העולם כי לא בכח יגבר איש כאשר יגרום החטא וע״כ נזר ואמר בחטא חטאה ירושלם וע״כ לנדה היתה עכ״ל: ובמדרש וילכו בלא כח לפני רודף רבי עזריה בשם רבי יהודה בר סימון אמר בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כח בגבורה כד״א באלהים נעשה חיל ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום כביכול מתישין כח גדול של

מעלה

טובהא די פסק מבינהא : ח חובא רבא חבת ירושלם בגין כן בטלטול הות כל עממיא דהוו מיקרין לה מלקדמין גהנו בה זילותא ארום חזו ברקהא ברם היא מתאנחא ותתיעת לאחורא :

ג׳ ג׳ ומ״ע ג׳ ג׳ ח חֵטְא חָטְאָה יְרוּשָׁלַ͏ִם עַל־כֵּן לְנִידָה הָיָתָה כָּל־מְכַבְּדֶיהָ הִזִּילוּהָ כִּי־רָאוּ עֶרְוָתָהּ גַּם־הִיא נֶאֶנְחָה

תולדות אהרן כל מכבדיה . יומא נד ווכר ס׳ מקן :

אבן עזרא

פרש : (ח) לנידה . ללעג כמו מנד ראש ונד שפתי והוא מגזרת נע ונד : הזילוה . הפך הכבוד כמו להוציא יקר מזולל רק הוא משורש אחר או טעמו הוריד׳

רשי

האומות משחקים עליהם ואומרים שוטים האדככם לא שמעתם ועכשיו בגולה תשמעו האדככם לא שמרתם ועכשיו בגולה תשמרון : (ח) לנידה . לגולה לשון נע ונד אישמוב״ר בלע״ז : ערותה . קלונה : נאנחה . לשון נפעלה שוספי״רר בלעז : שמעו כי נאנחה אני . הוא שם דבר שישופורי״רא : טומאתה

לחם דמעה

מעלה דכתיב צור ילדך תשי . רבי יהודה בר סימון בשם רבי לוי בר טרפא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום הם מוסיפין כח בגבורה כמה דאת אמר ועתה יגדל נא כח ה׳ ובזמן שאין עושים רצונו של מקום כביכול מתישין כח גדול של מעלה והולכין גם הם בלא כח לפני רודף . עד כאן לשונו . וראוי לדקדק מאי איכא בין ר׳ יהודה לר״ל בר טרפא כי לומר משמעות דורשין איכא בינייהו הוא דוחק . ומה גם כי אין הכרח במשמעות הכתובים בזה יותר מבזה . ועוד כי ר״ל מייתי הרא לחלוקת כשעושין רצונו ולא מייתי הרא לחלוקת כשאין עושין רצונו של מקום ואם נאמר דבחלוקה האחרונה לא פליג כלל וסמיך אראיה דמייתי ר״י א״כ קשה אמאי הזכיר כלל החלוקה השנית ודי בשיאמר החלוקה דפליג עליה לבד . על כן אפשר לומר דבהא פליגי כי ר״י סבר שבזמן שישראל עושין רצונו של מקום הם מוסיפין כח בגבורה ואפילו מד״ה מתהפכת להם למד״ר ומוסיפין בה כח לרחם עליהם ולהשבי׳ אויב ומתנקם וז״ש באלהים נעשה חיל ומוסיפין כח וחיל במדת אלהים עצמו והוא יבוס צרינו . ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום כביכול מתישין כח גדול של מעלה דכתיב צור ילדך תשי הכונה כי כביכול אתה מתיש כח אביך זה ילדך והוא מדת תפארת ישראל וכביכול עד שם מגיע התשות כח . ור״ל סבר כי לעולם תוספת הכח או התשת הכח לעולם לא יעלה רק עד השכינה לבד כי היא אמנו ובה נוכל לעשות תוספת או מגרעת בכחה לא במקום אחר למעלה וז״ש בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כביכול מוסיפין כח בגבורה כמד״א ועתה יגדל נא כח אדני שהוא שם אדנות והיא המדה האחרונה ובזמן שאין עושין רצונו של מקום כביכול מתישין כח גדול של מעלה והולכין גם הם בלא כח לפני רודף והיינו כח השכינה ולא הביא קרא כי סמך למה שדרשו ז״ל לעיל בזה הפסוק ויצא מן בת ציון כל הדרה היינו השכינה וביא׳ דכאשר אמר בסיפיה דקרא וילכו בלא כח לפני רודף אתרוייהו קאי אשריה ואהדרה שהזכיר דהיינו השכינה וז״ש בעל המאמר והולכין גם הם בלא כח לפני רודף וגם הם דקאמר הכונה השכינה וגם השרי׳ דאלת״ה מלת גם מאי רבי ולפי שלמעלה הזכיר במדר׳ כי מ״ש ויצא מן בת ציון כל הדרה על השכינה קאמר ע״כ לא הוצרך עתה לחזור לפרשו אבל הזכיר בסיפא דקרא וילכו גם הם בלא כח לפני רודף להודיע כי לשניהם קאי מאי דקאמר וילכו בלא כח השכינה והשרים ובזה כבר מובן הדבר . והרב מורי זלה״ה כתב בפשט הכתוב כי העיר הזאת ירושלים זכרה כי מקודם בהיותה עומדת בשלותה עמדו לה זכיות להצילה מרעתה ובפרט שנים הא׳ ימי הצום והתענית שישראל מתענים מדי שנה בשנ׳ לכפרת עונותיהם ולהצלת׳ ותשועת נפשם מיד שונא כי בימים ההם יטהרו העם מכל עונותיהם באופן שבהבטל הסיבה שהם העונות תבטל המסובב שהם הצרות גם זכות הב׳ והוא זכות האבות אשר עמד לעולם לישראל ויעמוד ועתה שום אחד מהם לא עמדו לה ולא עזרוה ולא סייעוה להצילה מצרתה ועל זה היתה מקוננת במר וז״ש זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה והם ימי העוני והצום וגם כל מחמודיה אשר היו לה מימי קדם והוא זכות האבות וכל הצדיקים אשר היו מימי קדם זכרה עתה בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה ראוה צרים שחקו על משבתיה שהם ימי הצום הנקראים שבתון ושחקו כי לא הועילו לה ולא עזרוה . עכ״ל . ובמדרש ראוה צרים שחקו על משבתיה רצו לפרש שחקו מלשון שחוק והיתול כי רצו להעביר׳ על דת ושחקו על שבתותיה והיו מבריחים אותם שיחללו את השבת וכמו שראה ראיתו בארץ פורטו״גאל כי בכל עת ובכל שעה מלעיגים עליהם לאמר אתה שמרת את השבת אכלת חמין בשבת לבשת חלוק לבנה בשבת ובכל עת הצרים שחקו על שבתותיה והשתדלו לבטלם מהם . ד״א על משבתיה על שמיטותיה כד״א ובשנ׳ השביעית שבת שבתון וכו׳ רצה לפרש שחקו מלשון שמחה ולא מלשון היתול ואמר ששמחו ושחקו על שהם ביטלו שמיטות הארץ כי העון הזה היה סיבה שנמסרו ביד׳ כי אז תרצה הארץ את שבתותי׳ בהשמ׳ מהם ועל כן שחקו ושמחו על משבותי׳ . ד״א על משבתיה זה ריב״ז . רצה גם ה״א לפרש שחקו מלשון שמחה כמו אז ימלא שחוק פינו ולשונינו רנה והכונה ששמחו אבל לא על השמטות שמחו כי מהיכן היו יודעים הצרים שנצטוו על מצות השמטה וגם אם נאמר דידעי לה מי אמר להם שביטלוה על כן פי׳ ששחקו ושמחו על ריב״ז ששבת מתוכה ויצא מן העיר כמובא במדרש ושמחו אם מפני שכשראו את ריב״ז בורח מירושלים ידעו ונתבשרו במפלתן של ישראל ואם מפני שידעו שאם ריב״ז היה בירושלים אולי זכותו היה מגין עליהם ועתה ששבת מתוכה שמחו ושחקו כי ידעו כי בצאתו מן העיר פנה זיוה פנה הדרה ועל כן שחקו על משבתיה :

(ח)**חטא** חטאה ירושלים ראוי לדקדק שהרי כבר אמר למעלה כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה ולמה חזר ואמר חטא חטאה ירושלים ועוד כי למעלה אמר פשעיה וכאן אמר חטא ומלבד השינוי מפשע לחטא למעלה אמר בלשון רבים וכאן בלשון יחיד . על כן אפשר שיובן עם מש״ה הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה אשר כוונת הכתוב לפי שעורי הוא כי היצה״ר אינו מפתה לאדם בתחלת פיתויו במלתא דאיכא בה עון ממש כי בודאי האדם לא יאבה לו ולא ישמע אליו אבל מה עושה בתחלה מפתהו בדברים אשר כמעט אין בהם איסור תורה אבל הם עבירות שאדם דש בעקביו והם נקראים חבלי השוא והאדם ברואותו כי הם דברים שאין בהם הומ׳ איסור כלל מתפתה אל היצה״ר ושומע לעצתו באומרו לו ומה בכך כאשר תעשה זאת ואח״כ מן הקלה מביאו אל החמורה וז״ש הוי האנשים שמושכים העון בחבלי השוא כי ע״י אותם החבלים של שוא נמשך העון החמור אבל כאשר יתפתה האד׳ לעשות חטאה שהוא איסור תורה ממש אז לא נעש׳ מן החטאה חבלי השוא אבל נעשה חבל עב וחזק כעבות העגלה אשר בחבל חזק כזה יש כח בה למשוך עמה עונות הרבה . ועם זה יובן מ״ש המקונן חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה כלומר כיון שהמסבב הראשון אשר סיבב הגלות הזה היה החטא הקל הראשון כי ממנו נעשה עבות העגלה למשוך בה עונות אחרים ומהחטא הראשון נמשכו כולם על כן כלו׳ הוה לי׳ כאילו בסיבה מהחטא הראשון לנידה הית׳ כי הוא הוא שסיבב הכל : כל מכבדי׳ הזילוה כי ראו ערות׳ הכונ׳ ישראל בזמן הגלות שחושקים לראות׳ ועולים פעם בשנה בחג השבועות לראות׳ וחושבים כי בעלותם לראות׳ שמכבדים אותה ואינו כי אם אדרבא אלו שחושבי׳ שהם מכבדי׳ הם הזילוה ובעלות׳ לראותה הם מולזלים אותה וולזול הוא לה והטעם מפני כי ראו ערותה ורואים אות׳ בניוול׳ הרבה ושוממה והיא גם היא נאנחה בראות׳ שעולים לראותה ותשב אחור כלו׳ ששבה לאחור לזכור הזמן שעבר בזמן שב״ה היה קיים שהיו עולים אליה ג׳ פעמים בשנה והיא בבניינ׳ ועתה שבאו לראות ערות׳ נאנחה וזוכרת הזמן שעבר וזהו ותשב אחור דקאמר : אי נמי לפי דרך זה כל מכבדי׳ הזילו׳ הכונה הוא סיפור העונשים אשר השיגוה והוא כי גם אותם שהיו מכבדי׳ עד עתה הזילוה עתה ושמו באידה כי ראו את ערות׳ וגם היא כשהיתה נאנחה על פשעיה שגרמו רעתה היתה שבה לאחו׳ וזוכר׳ החטא הקל א׳ כי החטא השוגג ההוא גרם לה טלטול׳ וז״ש ותשב אחור שבה לאחור לזכור החטא שחטאה בזמן שעבר : אי נמי אמר חטא חטאה וכו׳ כי בתחלה אם היו מכירים אנשי ירושלים את פשעיהם ולא מכסים עליהם בודאי שהיו חוזרים בהם מדרכם הרעה וינחם על הרעה אבל בהיות כי לעולם ירושלים לא הכירה את פשעיה ואת מרודיה אבל כל מה שהיתה עושה לעולם הכל היה קל בעיניה ולעולם היתה חושבת כי חטא חטאה ירושלם ומה בכך וע״כ לנידה היתה וגלתה כי בחשבה כי הוא דבר קל מה שעשתה לא חזרה בתשוב׳ . ואמר כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה הכונה הנביאים והחסידים אשר היו מכבדיה כי בעודם יושבים בה הם כבודה הודה זיוה והדרה אלו הזילוה מלשון יזל מים כלומר היו מזלים עיניהם דמעות עליה מפני כי ראו במראה הנבואה את ערותה שהיתה עתידה ליחרב גם היא נאנחה בגלותה על אשר לא שמעה בקולם אבל לא הועילה כלום באנחתה ובתשובה מפני שהתשובה שלה לא עשתה אותה מקודם שתחרב אבל ותשב אחור ונתעכבה במרדה ולא שבה בתשובה עד אחר נפילתה ונקטינן אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך לי׳ וכמש״ה היערוך שועך לא בצר אבל זאת ותשב אחור ובעודה בבנינה היתה טומאתה בשוליה ואז לא זכרה אחריתה על כן ותרד פלאים : אי נמי לפי שלמעל׳ אמר ראוה צרים שחקו על משבתיה אשר הרצון בו אפשר שהצרים עצמם שחקו ולעגו על רוב משבתיה כי פעמים רבות שבתה וגלתה והורקה מכלי אל כלי ומרעה אל רעה וממלך אל מלך פעמים רבות ועתה הנביא משיב׳ כי לפי רשעתה ומרדה כן היה לה כי בגלות הראשון גלות בבל בחרבן בית ראשון לא היתה רעתה כל כך אלא חטא חטאה ירושלים ועל כן לנידה היתה ונדד׳ ממקומה וכל מכבדיה הזילוה וכו׳ וכששבה בתשובה והרבה יגונה ואנחתה על פשעיה מיד שבה אל ארצה ואל מולדתה וז״ש גם היא נאנחה גם כשנאנחה על חטאתיה מיד ותשב אחור מן המקום אשר היתה שמה בבבל שבה אחור אל מקומה הראשון אבל אחרי כן שהרבית לפשוע ולטמא את עצמה וטומאתה הית׳ בשוליה ואולי רמז בשוליה אל העריות שהיא בשולי׳ ולא זכרה אחריתה אז בפעם ההיא ותרד פלאים ירדה מטה מטה ומרעה אל רעה יצאה עד שכמעט נראה כי אין מנחם לה : אי נמי אמר חטא חטאה ירושלים שבשבילה נחתם גזר דינה לנוד ממקומה עם היות שהי׳ לה עונות ופשעים אין מספר לא אבדה ירושלים אלא על חטא זה על עוזבם את תורתי וכמש״ה על מה אבדה הארץ ויאמר על עוזבם את תורתי ועל חטא זה לנידה היתה ואח״כ שבה אל חיקה במפעלה גם על השאר וז״ש חטא לבד חטאה

ירושלים

וַתֵּשֶׁב אָחוֹר׃ ט טֻמְאָתָהּ בְּשׁוּלֶיהָ לֹא זָכְרָה ל׳ ומ״ל
אַחֲרִיתָהּ וַתֵּרֶד פְּלָאִים אֵין מְנַחֵם לָהּ רְאֵה יְהוָה י

ט סאבות דם ריחוקהא בשפולהא לא אידכיאת מנה ולא תהת על חובאה ולא דכירת מה דעתיד למיתי עלהא בסוף יומיא ונחתת ונפלת והות פרישן ולית דמליל תנחומין לה

תולדות אהרן טומאתה בשוליה. יומא נו בבא קמא נס׃

אבן עזרא

(ט) טומאתה בשוליה. לשון גנאי הוא דם נדותה ניכר בשולי בגדיה כלומר הטאותיה גלויין הרבה עשאתן בגלוי: לא זכרה אחריתה. כשהיו חוטאין לא נתנו לב מה תהיה אחריתם לפיכך ותרד פלאים ירידתה נפלאת פלאים הרבה

רשי

הורידו' לו עשו שחול דמעתה: (ס) פלאים. ירדה ירידה: כי
שהכל

לחם דמעה

ירושלים והיא חטא ביטול תורה ועל כן לנידה היתה ונדד' ממקומ' ואחר כך כל מכבדי' הזילוה כי ראו כל ערות' וכל שאר חטאתי' ולקתה על כולם ואפשר שאמר כל מכבדיה על מיכאל וגבריאל וכמ"ש רז"ל הכל רעיה בגדו בה זה מיכאל וגבריאל ואל זה ג"כ כיון מ"ש כל מכבדיה שהם מיכאל וגבריאל כי לעולם היו לה לכבוד ולתפארת עתה הזילו' כי גבריאל בעצמו הצית האש בב"ה כמז"ל לפי שראו כל ערותה וא"ת הרי היא נאנחה ומתחרטת על חטאתיה ושבה ועזבה מעשי' הרעים וז"ש גם היא נאנחה כלומר גם אם תראה אות' שהיא נאנחה על חטאתיה ותשב אחור ממעשיה הרעים כי יחנן קולה אל תאמן בה כי שבע תועבות בלבה ועדיין טומאתה בשוליה והיא טובלת ושרץ בידה ולכך ותרד פלאי' אין מנחם לה: אי נמי לפי שמדתו ית' לדקדק עם סביביו כחוט השערה אמר שלא היתה לירושלים הרעה הבאה עליה על כי הדקדוק להיותה אהוב' וחשוב' בעיניו ית' כד"א וסביביו נשערה וכו' אלא חטא חטאה החטא היה חשוב בפני עצמו ואע"ג שיחטא אותו החטא אחר זולת ירושלים היה ראוי לעונש ולכך אמר חטא חטאה ולא אמר חטאה ירושלים ועל החטא ההוא לניד' היתה כיון שאף אם יחטא החטא ההוא אחר היה נענש ונוסף הוא שחטאה החטא ההוא ירושלים האהוב' והחשוב' על כן לנידה היית' ונענש' וכל מכבדיה הזילו' והזלזול שהיו מזלזלין אותה היה זה כי ראו ערות' היו מחרפין ומגדפין אותה ואומרים לה כי ראו ערות' בגלוי כי חטאה ופשעה לפני אלהיה בפרהסיא ועל כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן את צעה זונה גם היא נאנח' בשמעה את דבריהם ותשב אחור ממעשיה הרעים ולא עשתה מהם והלאה בגלוי ובפרהסיא אלא בצנעה ובמטמונים אחורי הדלת ואחורי המזוזה וז"ש טומאתה בשוליה כי מהם והלאה היתה עושה טומאתה תחת שוליה בצנעה ובהסתר: אי נמי יובן עם מאמז"ל אצל על נהרות בבל כי לא היו מניחים אותם אויביהם לבכות והיו הולכים על נהרות בבל שלא היו רואים אותם אויביהם ושם היו בוכים וז"ש ישבנו אנחנו אין איש זר אתנו גם בכינו וכו' ז"ש כאן גם היא נאנחה ספר בגודל רעתה כי גם כשהיתה רוצה להתאנח ולבכות היתה חוזרת פניה לאחור ויפן כה וכה לראות אם אין איש רואה אותה כדי שתוכל לבכו' כי לא היו מניחים אותה אויביה לבכות אם היו רואים אותה וז"ש ותשב אחור כי היתה נאנח' ובוכה ותשב את פניה אחור לראות אם יש רוא' אותה: אי נמי הודיענו כי ג' עבירות החמורות שבתור' הלא הם ע"ג ג"ע ש"ד בכולם נכשלו ישראל ועל כלם לקו ועל ש"ד שאמר הכתוב עליה צדק ילין בה ועתה מרצחים עליו אמר חטא חטאה וגו' ועליו שהוא עון פלילי בין אדם לחברו ע"כ נגזרה הגזרה ולניד' היית' ועוד נוסף עליהם עונש בגלותם אשר כל מכבדיה הזילוה ואפי' שם בגלות' לא מצאה מנוח לכף רגלה אבל הזילוה לפי שראו ערותה והוא עבירת ג"ע ולא בזאת העבירה לבד נכשלה אבל גם בע"ג נכשל' ואף גם זאת בהיות' נאנח' משבע עברתו ית' ותשב אחור לאחוז במעשה תרח שהיה עע"ג וגם המה הרשיעו ועבדו ע"ג. אי נמי אומרו גם היא נאנח' ותשב אחור הכונה שאירע לה הפך טבע העולם כי כאשר האדם מתאנח אנחות באותם האנחות שמוציא מתוך לבו ינוח וישקוט מעט דאבון לבו ע"י האנחות שמתאנח ולישראל היה להפך ועז"א לקמן כי רבות אנחותי ועכ"ז לבי דוי וז"ש בכאן גם היא נאנח' באנחות שמוציא' מפיה ועכ"ז לא שוה לה כלל אבל ותשב אחור ולעולם היתה לאחור ולא לפנים ולא נחה ולא שקטה כלל:

(ט) טמאתה בשוליה לא זכר' אחרית'. והעלימ' מעצמה מה שעתיד לבא עליה על טומאתה וכנגד זה מכ"מ היה לה ותרד פלאים מלשון והוא פלאי כי כשם שהיא העלימה והסתירה מה שהיה עתיד לבא עליה על רוע מעללי' ולא זכרה אחריתה גם קץ גלותה וסוף זמן ירידת' נעלמה ונסתרה וזהו ותרד פלאים מלשון והוא פלאי ירידתה נסתר' ולפי שאינה יודעת מתי קץ פדותה אין לה נחמה כלל ואמר ראה ה' את עניי כי הגדיל אויב ראה ורחם כי הגדיל האויב לעשו' יותר מרצונך כי אתה קצפת מעט והמה עזרו לרע' וז"ש לקמן תבא כל רעת' לפניך כי אף כי מקצת רעתם שהריעו אותנו היה ברצונך כל רעתם לא הי' ברצונך ולהיות הבחיר' בידם הרעו לעשות עוד וע"כ עולל למו כאשר עוללת לי. אי נמי ביען כי היית' ירושלים רבתי בדעות עד שנמצא בקרבה מי שתלה את ירושלם באויר כדי שלא יכבשוה אויביה ועל כן כזמן שהיו מבעיטין את בוראם וטומאת' בשולי' לא עלה על לבם שתכבש ארצם כי לא יאמינו כל מלכי ארץ שתכבש ירושלי' ולא זכר' אחרית' וכן היה האמת כי בדרך טבע לא היה באפשרות שתכבש אלא ותרד פלאים ירידתה הי' דרך נס ופלא שלא בדרך טבע כי כשתלו אותה באויר לא היה אדם יכול לתפשה אלא שבעט בה הקב"ה והשליך משמים ארץ את ירושלים שהיא תפארת ישראל ועל הדבר הזה לא היתה לה נחמה כי בהיות שלא היה באפשרות בדרך טבע לתפשה קצף הקב"ה לשדד המערכות ולעשות נסים ונפלאות לרעתם וז"ש אין מנחם לה ראה ה' את עניי כי הגדיל עצמו האויב ונתגדל בעיניו ועלה על לבו כי כחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה: אי נמי לפי שאף הרשעים גמורים מדרכם הוא להיותם מלאים חרטות כי בעת עשותם העבירה יגרם תקפה ולא יש להם יכולת לעמוד כנגד יצה"ר אבל אחרי עשותם העבירה מתחרטין כי זוכרים אחריתם והרעה שתבא עליהם על חטאתם אמר כי לא היה כן לירושלם אלא גם אחרי עשותם העבירה לא נתחרטו ולא זכרו אחריתם וז"ש טומאתה בשוליה אף בהיותה בשלהי הטומא' ובסופה לא זכרה אחריתה ע"כ גדלה רעתה ותרד פלאים מטה. אי נמי אמר טומאתה בשולי' כי כשם שמן המצות שהאדם עושה בזה העולם נעשה לנשמתו מלבוש שם בג"ע הנקרא חלוקא דרבנן כדברי רז"ל גם מן העבירות נעשה מלבוש של טומאה ואמר עליהם כי כ"כ גדלה רשעתם כי אותו המלבוש של טומאה שעשו להם הי' לו שולי' גדולים ולא זכרו אחריתם וע"כ ותרד פלאים מטה מטה כפי גודל רשעתם ומרדם אין מנחם לה ארז"ל שלא עלה על לב בני ישראל שיעלה עליהם כ"כ כי אמרו הוא אסף כל ממון שבעולם וא"א שיחמוד ג"כ ממון שלנו אמר הקב"ה חייכם שאני נותן בלבו שיערב עליו ממונכם כבשמים ז"ש ראה ה' את עניי וכמה גדלה רעתי. כי אף אחר שהגדיל האויב ואסף כל ממון שבעולם חמד ג"כ ממון שלי וידו פרש צר על כל מחמדי וערבה לו כבשמים: ארז"ל שהיו שם בב"ה כהנים שלא נימולו ומקריבים קרבנות והם ערלים אפשר שיבא להם מתאי דקאמר טומאת' בשוליה והערלה ליסר' היא במקו' שולים. אי נמי טומאתה בשוליה הכונ' כי היא לא חשבה כי עונה וטומאתה הי' עושה פגם ורוש' בנפשה אבל חשבה כי טומאת' היא על שולי המעיל סביב וז"ש על כי חשבה כי טומאת' אינה אלא בשוליה סביב ולא פגמה בנפשה ע"כ לא זכרה אחרית' ותרד פלאים כשם שבעלותה ממצרים עלתה ע"י פלאים ונסים ונפלאות כן בירידת' לא ירדה אלא על ידי פלאים נסים ונפלאות וכמז"ל שנשקעה החומה מאליה ונכנסו בה האויבים ועל כן אין מנחם לה כלומר כי כאשר הנרה היא בדרך טבע מה שאפשר שכבר רבים שתו כיוצא בו וזאת היא קצת נחמה בהיות שירידת' היתה על ידי נסים ופלאים מה שלא אירע כן לשום אדם על כן אין מנחם לה כי במה ינוחם אל מי ידמוהו וישוה ועל זה אמר המקונן לקמן מה אעידך מה אדמה לך מה אשוה לך ואנחמך כלומר כי אילו הייתי יודע אחר שאירע לו כמוך בו הייתי מנחם אותך אבל לא יש מי שאשוה אותו לך כדי שבו אנחמך כי גדול כים שברך מי ירפא לך כי אין מי שישוה לך: והרב מורי זלה"ה כתב חטא חטאה ירושלם כלומר חטא א' בכללות חטאה ירושלים כי כולם נכשלו בחטא א' ולכן אעפ"י שהיה חטא שהוא קל מהעון עכ"ז בהיות שכולם חטאו בו היו ראוים לעונש ועל כן לניד' היתה זאת ועוד אירע להם כי כל מכבדיה שהיו מקודם מכבדים אותה מסבת יראתם ממנה עתה הזילוה כי ראו ערותה ר"ל שטוב ויושר בעיניהם ערותה לפי שסבת כבודם שהיו מכבדים אותה לא הי' מאהבה רק מיראה, ויתפרש ראו מלשון רואה אני את דברי אדמון דאמור במשנה במסכת כתובות, גם היא נאנחה ותשב אחור ר"ל גם היא נאנחה בשובה ובחשבה אחור ימי קדם אשר היו יראים ממנה והיתה יכולה לעשות להם רע ולא עשתה: או ירצה שמדבר המקונן בלשון תמיהא ואמר כי כבר קרה לאומ' זו פעמים אחרים שחטאה וגם כן עותה ולא התאנף ה' בה כמו בפעם הזאת וז"ש חטא חטאה ירושלים בימים הראשונים ובזמן שעבר ואפ"ה על כן לנידה היתה וכל מכבדי' הזילו' הגם כי ראו ערות' הא ודאי לא ואם כן על מה היה להם עתה ככה והשיב המקונן ואמר הטעם הוא בשביל שבימי' הראשונים אף אם היתה מקלקלת דרכיה גם היא נאנחה ותשב אחור ממעשיה הרעים ולכן לא הגיע אליה רעות כאלה עכ"ל: ובמדרש חטא חטאה ירושלי' עו"ג אינ' חוטאי' אלא אעפ"י שחוטאים אינ' כלום אבל ישראל חטאו ולקו עכ"ל. ראוי להבין כי בכתוב מאן דכר שמייהו דע"ג והפסוק מעשה שהי' משתעי דחטא חטאה ירושלי' ושלילת עו"ג היכן הוזכרה. על כן נ"ל דמדקאמר ירושלים יתירא קא דריש שהרי בכתוב של מעלה כבר הזכיר את ירושלים שאמר זכרה ירושלים וכה משתעי עדיין שהרי כן כתיב ואין עוזר לה וגו' שחקו על משבתיה והכינוי של משבתיה שב אל ירושלים שהזכיר וכן הל"ל חטא חטאה על כן לנידה היתה ואנא ידענא דאירושלי' שהזכי' קאי ומדכתביה לדרשא אתא לשלילת עו"ג שאעפ"י שחוטאין אינם כלום. וגם אפשר דדייק מדקאמר חטא חטאה ודי בשיאמר חטאה ירושלים אבל הודיענו שמה שחטאה ירושלים הוא חטא אבל מה שחוטאים אחרים אינו כלום. וכן מצאתי שכ' ה' מורי זלה"ה קרוב לדברי וענין הבנת דברי רז"ל נ"ל שהטעם הוא כי בהיות שעו"ג שמדרגתן הן מס"א מסטרא דסמאל ולילית ועל כן כאשר חוטאי' אינם עושים כלל פגם בסטרא דקדושה כי מה לתבן את הבר ולכן אעפ"י שחוטאים אינם כלום אבל ישראל כי נשמתן היא מסטרא דקדושה צריך שיהיו קדושים וע"כ נאמר קדושים תהיו כי קדוש אני יי וכאשר הם חוטאים עושים רושם ופגם למעלה במקום שחוצבו נשמותיהן ועל כן כיון שחטאו לקו

וכמה שלוקין הם מתכפרי' ויתוקן הפגם אבל ע"ג דלא שייך לחיות' כהו שפגמו ע"כ אעפ"י שחוטאי' אינם כלו' ואינן לוקין כלל כי כמה פגמו כדי שילקו ועם זה יובן הכתוב חטא חטאה ירושלי' כי לירושלי' יחשב לחטא מהטעם שאמרנו על כן לנידה היתה ועי"כ לנידה היתה :

טומאתה בשוליה וכו' אפשר שכיון לומר כי שולי ירושלים היו הרים גבוהים וכמש"ה ירושלים הרים סביב לה וקנה תחומה היו הרים והם דמיון השולים שהם קצה הבגד ואמר בעיקר טומאתה היתה בשולים והם באותם ההרים ע"ד מש"ה כי על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן את צועה זונה : **אי נמי** אפשר שכיון אל ריבוי ג"ע שהיו בה ורוב טומאתה היתה בזה וז"ש טומאתה בשוליה וסוא מקום הערוה שהיא ממתנים ולמטה במקום השולים ואפשר גם כן שרמז אל עון הגידוף שלא היו נזהרים בה כראוי וז"ש טומאתה בשוליה והם שולי המעיל סביב אשר שם טומאת דם הגידוף וכתמי הדם ואל זה אפשר שרמז בפסוק הקודם ברמז והדר מפרש לה בפסוק שלאחריו ועל עון הגידוף שמפרש בפסוק טומאתה בשוליה עליו אמר בפסוק הקודם חטא חטאה ירושלים והוא על חטא הנידה ועל כן מכל מקום לנידה היתה כי אוהיות דדין כאותיות דדין : **אי נמי** כיון אל מ"ש ז"ל גבי ותתפשהו בבגדו כי דרכו של יצה"ר להתחיל לפתות לאדם בענין הבגדים שיהיה מסולסל בבגדיו ומענין הקל הזה מביא אותו אל העון החמור ועל כיוצא בזה אפשר שאמר שהע"ה יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות כי הדרך הזה שיהיה האדם מסלסל בבגדיו נראה לאדם שהיא דרך ישר ואין בו עון אשר חטא אבל האמת כי אחריתה דרכי מות ומזה נמשך אל העבירות החמורות אלא בהדרגה אי אפשר לו ליצה"ר לתפוס לאדם בעבירות חמורות כי לא יאבה לו ולא ישמע לעצתו אבל ותתפשהו בבגדו בתחלה ומשם נמשך להיות שומע לעצתו ואל זה אפ"ר שרמז הכתוב הזה טומאתה בשוליה כלומר כי התחלת טומאתה היה לה בשוליה והוא בגדיה הגסיסות והשרות והרעלות וכיוצא בהם והיא שמעה אל פיתוי היצה"ר בזה אבל לא זכרה אחריתה ולא ידעה כי אותו הדרך אחריתה דרכי מות והוא פתח ומבוא לשאר עבירות שהם דרכי מות ועז"א לא זכרה אחריתה ועל כן ותרד פלאים עד באין מנחם לה ועכ"ז אמרה כנ"י ראה ה' את עניי והמול עלי כי הגדיל אויב כלומר כי אם אני בחרתי לחטא והרשעתי יותר הגדיל האויב להכעיסך ולעשות הרע בעיניך ולכן בחור ברע במיעוטו ורחם עלי :

והרי"ן שיטב ז"ל כתב ראה ה' את עניי כי הגדיל אויב יתכן שיאמר והוא נכון ראה ה' את עניי בעבור שעניי הגדיל את האויב וינשאהו והוא בלתי ראוי לזה רצוני שיהיה שמח לאיד ונקה ינקה עכ"ל : **אי נמי** בהיות שאמרו ז"ל בענין טומאת הנגעים כי בתחלה היו באים הנגעים בבתים אם שב בתשובה הרי טוב ואם לאו היו הנגעים מתקרבים אליו יותר והיו באים על בגדיו אם חזר בתשובה הרי טוב ואם לאו היו הנגעים באים עליו וכמ"ש נגע צרעת כי תהיה באדם וכו' אמר המקונן גודל חטא האומה ישראלית כי כבר באה טומאתה בשוליה הלא הם נגעי בגדים ועכ"ז לא שבה בתשובה ולא זכרה אחריתה שאם לא השיב בנגעי הבגדים יבאו הנגעים על גופה ממש ולא זכרה אחריתה ועל כן ותרד פלאים היא בעצמה ועל כן אין מנחם לה כי אין ראוי שיהיה לה מנחם כיון שהיא עצמה גרמה לה את רעתה ולא זכרה אחריתה בהיות שהרעו לה והתרו לה בבוא טומאתה בשוליה כדאמרן ולא זכרה אחרית' . ואמר ראה ה' את עניי כי עיקר התרעומת שהיתה מתרעמת לא היה על הצרות אשר באו עליה אבל תרעומתה היה על שכל המיצר לישראל נעשה ראש וז"ש ראה ה' את עניי כי ע"י הגדיל לאויב ועשאו שר וגדול שאלמלא עניי שעיני לא היה מתגדל נמצא שעניי הגדיל אותו וז"ש ראה ה' את עמי כי עניי הגדיל לאויב ואינו מן הראוי שיעשה כן שכל המענה לישראל יעשה ר"ש : **ובמדרש** מצינו שסילוקן של צדיקים קשה לפני הקב"ה יותר ממאה תוכחות חסר שתים שבמשנה תורה ומחרבן ב"ה בתוכחות כתיב והפלא ה' את מכותך ובחרבן ב"ה כתיב ותרד פלאים אבל בסילוקן של צדיקים כתיב לכן כה אמר ה' הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא וכל כך למה ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר : **הנה** מצינו במקומות אחרים שיאמר קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף ואף אם לפניו ית' אין שום דבר קשה עכ"ז כיון שכבר ברא השי"ת את הים מחוברת בחיבור אחד היות משנה את טבעה ולקרעה בי"ב קרעי' הוא קשה לפניו שיהו משנה הטבע ממה שבראו ואם במונח שיהיה הים מתחלה בריאה קרעים קרעים קריעתה שיהיה טבע והיה גם ופלא אם היה הקב"ה מחברה כאשר היא עתה באופן שלא יקרא קשה אלא על שינוי טבע הבריאה הראשונה וא"כ בג"ד בתוכחות ובחרבן הבית ובסילוקן של צדיקים שלשתן הם כולם קשים לפניו יתברך והטעם לפי שתחלת בריאת העולם לא בראו הש"י אלא כדי להיטיב עם בריותיו ולהודיע חסדו בעולם וכמש"כ עולם חסד יבנה והשפטים והתוכחות שמביא השי"ת בעולמו הם קשים לפניו ית' להביאם אבל מה יעשה כי הוא הכרח להביאם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו כי הוא דיין אמת אבל לעולם הוא קשה לפניו ית' להביאם אמנם אלו הג' חלוקות אין קושי שלשתן שוה כי במאה תוכחות אין הקושי כל כך קשה לפי שגוף התוספים הם הלוקים אמנם חרבן ב"ה הוא יותר קשה בעיניו ית' לפי שהבית לא חטאה ולקתה בשביל חטא אחרים והם ישראל ועל כן היא יותר קשה כי בתוכחות לא נאמר הלא והפלא כאלו הביא התוכחות על האדם יקרא פלא לפי שהוא חוץ מטבע בריאת העולם כי עולם חסד יבנה ואיני קשה כ"כ וכאילו אינו אלא פלא א' אמנם בחרבן ב"ה שהוא כאלו שוביה חטא וזיב"ד מיגניד זה הוא יותר קשה כאלו הוא שני פלאים ועל כן כתיב ותרד פלאים . ועכ"ז אף אם הוא לוקה על אחרים אינו כ"כ קשה כסילוקן של צדיקי' לפי שסוף סוף הוא חרבן של בנין אבני' שהם דומ' אבל סילוק הצדיקים שהם נשמה רוח חיים באפם ושימותו ויסתלקו על חטא אחרים זו קשה שבכולם ע"כ כתיב בהו ג' פלאים הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא כי באומרו להפליא חד הפלא תרי ופלא תלת והשכל כי יותר הוא יתרון הקושי יש בסילוק הצדיקים והפרש שביניהם הוא יותר שהאדרג' והפרש יש בין החרבן לתוכחות וזה כי גם אם ראה ראינו כי בחרבן כפל הפלא באומרו פלאים עכ"ל הא מיהא אפיקיה לכ' הפלאים במלה א' אמנם בסילוק הצדיקים כתב ג' פלאים נפרדים בג' תיבות להודיע גודל הקושי שהוא כאלו הם ג' פלאי' נפרדי' זה מזה . ועוד אפשר לומר כי גדול קושי סילוקן של צדיקי כי כמעט איכא בי' ד' פלאי' הנני יוסיף חד דמדקא יוסיף הרי חד דתוספת להפליא תרי הפלא ופלא הרי אחריני הרי ד' באופן דמשמע דקשה מתוכחות ומחרבן דלא נא' בהו אלא תלת בין כלם וכו' הרב מורי זלה"ה בביאור המאמר ז"ל אפ"ל ראשונה לכאורה כי אע"פ שלפי הדין לא היה ראוי להחריב את הבית וג"כ לסלק את הצדיק מן העולם וג"כ להזיק את ישראל בק' קללות אפ"ה לטובה העולם ותועלת ישראל הקב"ה מסלק את הצדיק כמאמר הפסוק כי מפני הרעה נאסף הצדיק כדי לשכך חמתו וזה הענין בעצמו שיהיה הכונה בחרבן ב"ה וכמז"ל ויצא אם בציון וגומר ובמזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך וגומר וזהו בעצמו הכונה בק' תוכחות וכו' כדי למרק עונם ואעפ"י שקשין לפניו מ"מ לטובת ישראל לא איכפ' ליה וסילוק הצדיקים קשה לפניו יותר מכולם לפי שבעודם בעולם מרבים תורה ומצות ומגיני' ג"כ על הדור ולכך כתי' בהו להפליא הפלא ופלא דאיכון תלת כנגד והפלא התוכחו' נפלאי' דחרבן ב"ה ועדיפא מתלה דהתם הני תלת דהכא דאתמרו בתלת תיבין : **ועוד** מסתבר לומר בהקדמ' ידוע' והוא שהצדיקי' בעה"ז הם מרכב' לשכינ' כי באמצעית' יושפע הענין וזהו אגלי פי' פ' ויהי נועם ה' וגו' הכונה שאעפ"י שהמשכן היה על עומדו ושם תנוח ההשפע' אלהית ומשם יפרד לכל העולם מ"מ אמר משה בתפלה לפניו ית' שלא בשביל זה תוסר ההשפע' בהם להיות על המשכן לבדו וז"ש ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ואמר ומעש' ידינו כוננה וגומר כלו' לא בשביל זה הו' שיהרב המשכן ה"ו דכיון שגופית הצדיקים הם מרכבה לקבלת השפע נמצא היות המשכן בלתי צורך והרי תפלתו שבה לחרבן המשכן לכן אמר ומעשה ידינו שהוא המשכן כוננה עלינו ואמר הטעם למה לפי שיש צורך במשכן כדי לכוון הדבר הזה שהצדיקים יהיו מרכבה לשכינה והשפעתה כי ע"י הדברי' אשר בו והנכנסים בתוכו באים הצדיקים לטהר גופותם ולהיות ראוים לכך וז"ש ומעשה ידינו כוננהו כוף דבר מה שהקב"ה היה מסמם שהוא להיות מכון ומושב לשכינה והשפעתה זה השיתים בעצמו יש בצדיק והוא יותר חשוב שהוא שורה על גוף נקי וקדוש מצורף ומזוקק מלא מניה נמצא שהפסדן קשה לפני הקב"ה יותר מהרבן ב"ה כי בהם מוצא נחת רוח ומקום להשתמש בזה העולם ולהטיב בו כי זאת היתה מחשבת הבריאה מעיקר' ועוד כי כמו שהיה במקדש שהיו מגינים על העולם כלו ומכפרים עונותיהם כך הצדיק מגין על הדור כנודע וג"כ קללות שבמשנה תורה משמשים לזה בעצמו וכמו שאז"ל אתם נצבים וכו' הקללות והייסורין מקיימין אתכם ומציבין אתכם לפניו וכו' נראה שלפעמים היה ענין התוכחות כדי שישמעו ויקחו מוסר ומפחדם לא יעו מני דרך ואם יעו יקחו עונשם בעה"ז נמצא שהיה הדבר לתועלתם ועתה הוכיח ההוא סבא שאעפ"י שענין התוכחות היה קשה בעיניו ית' להביאם על ישראל ולהחזיק להם בדברים הקשים ההם מ"מ כיון שהיה לתועלת ישראל כדאמרן לא היה קשה לפניו ית' כ"כ ולפיכך לא נאמר בהם רק והפלא אמנם בחרבן ב"ה נאמר בו פלאים לפי שהיה קשה לפניו כפלים כי נעדר משכן והמושב אשר היה לו בתחתונים וכמ"ש ולכך נאמר בו פלאים על הקושי כפלים כאמור וסילוק הצדיקים שהוא זה בעצמו אלא דעדיפא מניה כדאמרן נאמר בהו להפליא הפלא ופלא דאיכון תלת אע"ג דבכלל חרבן ב"ה הוי תוכחות דבכלל מאתים מנה וא"כ הי"ל יותר מחרבן ב"ה דכתיב ביה פלאים ומגילה משמע מינה דהוי יותר מתוכחות דלא כתיב אלא והפלא כבר במה שפירשתי לעיל בדרך הראשון מתורץ שהכונה שהוא נערך יותר מג' פלאים וכדאמרן לעיל וזה בעצמו נימא לדרך הזה הב' עכ"ל :

ועוד אני אומר שאפשר לומר כי מ"ש מצינו שסילוקן של צדיקים קשה לפני הקדוש ברוך הוא יותר מק' תוכחות חסר שתים ומחרבן בית המקדש אין הכונה שהוא קשה יותר מן התוכחות ומהחרבן שניהם כא' כי אפשר שהתוכחות והחרבן שניהם ביחד הם קשים יותר מסילוקן של צדיקים וכשאמר קשה לפני הקב"ה יותר מק' תוכחות ומחרבן ב"ה אין הכונה משתיהם כאחד אבל הכונה ממאה תוכחות לבדם או מחרבן הבית לבדו ולא קשה על זה דליתא שהוא קשה מחרבן הבית שכתוב בו פלאים ולשתוק מתוכחות דלא כתיב בו אלא והפלא לבד דבכלל מאתים מנה זו אינה קושיא כי כן הוא דרך בכל הגמרא לומר ב' חלוקות והם בזו אף זו וגם שהחלוקה האחרונה נשמעת במכ"ש מהראשונה דרך הוא למינקט הכי של בזו אף זו ולשלם לפי דרך זה אפשר כי התוכחות וחרבן ב"ה ביחד הם קשים יותר מסילוקן של צדיקים וגם אם הפלאים הם שוים כאן תלת וכאן הלה הא ליתא דלפי הפשט בסילוקן של צדיקי' ליכא אלא תרי פלאים דהיינו מ"ש הפלא ופלא דמ"ש להפלי' אינה מן המנין לפי שהוא תני והדר מפרש ואינה הפלאה ג' רק אמר הנני יוסיף להפליא את העם הזה ופירש מה היא הפלאה זו ואמר שהיא הפלאה כפולה הפלא ופלא באופן דלעולם ליכא בסילוק הצדיקים רק תרתי הפלאה וכדאמרן ועל כן בהכרח כי תוכחות וחרבן ב"ה כא' קשים מסליקן של צדיקים כי שם תלת ובסילוקן של צדיקי' תרתי וכדאמרינן אבל סילוק הצדיקים או חרבן ב"ה סילוק הצדיקים קשה אע"ג דכאן תרתי פלאים התרתי פלאי' דסילוק הצדיקים קשה ותמירי לפי שהם מפורשי' בשתי תיבות כל א' בתיבה א' אמנם בחרבן בית שמקדם התרתי פלאים כתובים בתיבה א' להורו' על קלותם כי אינ' קשים כ"כ : **והרי"ע** ז"ל כתב טומאתה בשוליה וכו' כלו' לא די שלא שבה אבל טומאתה השליכה בשולי רעיוניה ואחרי גוה ולא זכרה כי אחרית רשעים לרע ולכן קבלה את דינה במס שירדה פלאי' כמו שהשליכ' העאים בתחתים מתחבואתיה ואין מנוס לה. עכ"ל. **והר"ם** אלמושנינו ז"ל כתב בהיות הירידה מופלגת מאד אמר שאין מנחם לה ר"ל שלא נמצא ירידה כמוה שתנחם בה שהגיעה הוא בדומה וז"ש אין מנחם לה ואומרו ראה ה' את עניי כי הגדיל אויב אפשר שירמוז למ"ש חז"ל שג' דברי' אמר השי"ת ע"י נתן הנביא לדוד רעב ודבר ונוס לפני צריו ואמר ירמיה שהגדיל גרם האויב יותר מהשתים רעות האחרות . עכ"ל .

אֶת־עָנְיִי כִּי הִגְדִּיל אוֹיֵב׃ י יָדוֹ פָּרַשׂ צָר עַל כָּל־מַחֲמַדֶּיהָ כִּי־רָאֲתָה גוֹיִם בָּאוּ מִקְדָּשָׁהּ אֲשֶׁר צִוִּיתָה לֹא־יָבֹאוּ בַקָּהָל לָךְ׃ יא כָּל־עַמָּהּ נֶאֱנָחִים מְבַקְּשִׁים

כ׳ כ׳ ס׳ מ״ל ד׳ דגשים

חֲזֵי יְיָ וּתְהֵי מִסְתַּכֵּל אֲרוּם אִתְרַבְרַב עֲלַי בְּעִיל דְּבָבָא׃ י יְדֵיהּ אוֹשִׁיט נְבוּכַדְנֶצַּר רַשִׁיעָא וְשָׁלַף סֵיפָא וּקְטַע כָּל רִיגוּגָהּ אַף כְּנִשְׁתָּא דְיִשְׂרָאֵל שְׁרִיאַת לְיַלָּלָא אֲרוּם חֲזַת עַמְמִין נוּכְרָאִין עָלוּ לְבֵית מוּקְדְשָׁהּ דִּי פַּקֵּדְתְּ עַל יְדוֹי דְּמֹשֶׁה נְבִיָּא עַל עַמּוֹן וּמוֹאָב דְּלָא יִדְכּוּן לְמֵיעַל בִּקְהָלָא דִּי לָךְ׃ יא כל כָּל עַמָּהָא דִירוּשְׁלֵם אֲנִיחָן מִכַּפְנָא ותבעין

את עניי ג׳ וסימן את עניי ואת יגיע כפי. ראה ה׳ את עניי כי הגדיל אויב. אשר ראית את עניי ידעת בצרות: צויתה ג׳ מ״ל וסימן נמסר בתהלים סימן קיט ע״ש: בקהל ד׳ דגשים וסימן בלשון ארמי נסוק נצלי דסגין אתפקרית וביאור׳ מי אשר לא עלה בקהל. כי רבת בקהל אשר לא התקדשו. אשר צוית לא יבאו בקהל תולדות אהרן ידו פרש צר. יבמות יז:

רשי

שהכל פלאים שאירע לה מה שלא אירע לכל עיר: (י) ידו פרש צר. עמון ומואב: על כל מחמדיה. ספרי תורות שנאמר בהם (תהלים יט) הנחמדים מזהב הכל נפטו לבוז כסף וזהב והם נפנים על ספרי תורות כדי לשורפם לפי שכתוב בהם (דברים כג) לא יבא עמוני וגומר: אשר צוית לא יבאו בקהל לך אלו

אבן עזרא

(י) כי ראתה גוים. על ירושלם שבה: אללה

לחם דמעה

(י) ידו פרש צר על כל מחמדיה זה היה לה על כי ראתה ירושלים גוים אשר באו מקדשה בעודם יושבים בשלותם ולא מיחו בידם אשר צוית שלא יבאו בקהל לך והם עברו והכניסו גוים במקדש להראות להם בית נכאות׳ ע״כ באה עליהם הצרה הזאת: אי נמי אמר שהיה בעיניהם כאילו ידו פרש צר על מחמדיה כשראתה גוים שבאו מקדשה אשר צוית שלא יבואו בקהל לך ולכן היה רע וקשה בעיניהם זה כאלו לוקח מהם כל מחמדיהם ויהיה כי מלשין כאשר כשראתה גוים וכו׳: אי נמי ידו פרש צר על כל מחמדיה גם כספה גם זהבה וכל עושרה וטובה לקחו בידם אויביהם על רוב פשעיה כי ראתה האומה הישראלית גוים באו מקדשה לשרת שם את פני ה׳ ולהקריב קרבן לפניו כמז״ל אלא שאומתה בשוליה שהיו שם בב״ה כהנים עו״ג עובדים עבודתם ומקריבים קרבנותיהם והיא ראתה גוים עו״ג הכהנים הללו באו מקדשה לשרת ואתה צוית שלא יבואו בקהל שנאמר וערל זכר אשר לא ימול וכו׳ ונכרתה כי לא מבני ישראל המה והם לא מבעיא שבאו בקהל אלא גם זאת באו בבית המקדש בתוכו והקריבו קרבנות ולא מיחו כל האומה בכללה בידי הכהנים הללו ע״כ באה עליהם הצרה הזאת שפרש הצר ידו בכל מחמדיהם ואין עוזר ואין מוחה בידם: אי נמי אמר ידו פרש צר על כל מחמודיה והם ספרי התורה כמאמר ז״ל והטעם שמלאו לבו לצר לשלוח ידו בספרי התורה ולא פחד מהאל ית׳ לפי שיד הצר שהזכיר ראתה גוים אשר באו מקדשה אשר צוית לא יבאו בקהל לך ונכנסו בשלום להחריב את המקדש ויצאו בשלום ע״כ גם הוא פרש ידו על כל מחמודיה והם ס״ת וכינוי ראתה לשון נקבה שב אל יד הצר: אי נמי הודיע שבחן של ישראל כי גם אם ידו פרש צר על כל מחמדיה לא שתה על לבה אל הלקח מחמדיה אמנם כי ראתה גוים באו מקדשה כלומר כאשר ראתה גוים באו מקדשה ומרקדים בהיכלה אשר צוית לא יבאו בקהל לך אז כל עמה היו נאנחים ונאנהו על חרבנו ומאז היו מבקשים לחם דהיינו לחמה של תורה ואין כמש״ה לכו לחמו בלחמי וגומר והיו מבקשים אותו ואין כי ספו תמו מורי הוראות מישראל ומשם ואילך שראו שהתורה היתה הולכת ומתדלדלת נתנו כל נחמדיהם באוכל להשיב נפש כלומר באוכל שהוא משיב את הנפש דהיינו התורה וכמש״ה תורת ה׳ תמימה משיבת נפש והיו חומדים לדעת אותה ולהשיגה ועל האוכל הזה שתפללה ואמרה ראה ה׳ והביטה כי הייתי זוללה והריני זוללה לאכול מלחמה של תורה וראה והביטה וחוסה וחמול על עמך ישראל:

(יא) אי נמי אמר כל עמה נאנחים מבקשים לחם כלומר עם היותם נאנחים היו צריכים לבקש לחם כי כל צרות שבעולם יוכל האדם לסבול אם לא יחסר לחמו וכמ״ש באיוב כי על זה בהרת מעוני כי בחר בשאר יסורין ואמר כי כולם טובי׳ וקלים מן העוני אבל אם צרות רבות יסבבוהו ויחסר לחמו את זה לא יוכל שאתו וז״ש כל עמה נאנחים וצרות רבות ואנחות סבבום ועל הכל גדלה רעתם שהוצרכו לבקש לחם וכיון שלא מצאו להם לחם נתנו כל מחמדיהם באוכל איזה אוכל שיהיה כמו פירות וביוצא להשיב נפש וביען כי לחם לבב אנוש יסעד וכל שאר המאכלים לא סעדי לבא בכל עת היו רעבים וצריכין לאכול עוד כאלו הם זוללים ז״ש ראה ה׳ והביטה כי הייתי זוללה כי כל היום אני אוכלת ואינה שבעה: אי נמי במה שכתוב מחמודיהם ילא בוה״ו על הבנים המודים להם קאמר שכיון שלא מצאו להם לחם נתנו מחמודיהם בניהם הנחמדים והיו מחמד עיניהם נתנו אותם לאוכל ואכלו בשר בניהם ובשר בנותיהם וכמ״ש לקתן ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן וגו׳ ועשו זה להשיב נפש ראה ה׳ והביטה כי הייתי זוללה עד שאכלתי בשר בני ובנותי כי אין לך זוללה גדול מזה ואמר ראה ה׳ והביטה כי ראייה קרוב והבטה מרחוק והכונה אם עדין ה׳ בקרבנו ראה ה׳ מקרוב ואם אין ה׳ בקרבנו אלא כבר סילק שכינתו מבינינו הביטה מרחוק: אי נמי כל עמה נאנחים מבקשים לחם והיתה זאת להם בעבור כי בזמן שעבר נתנו מחמודיהם כל חמדתם וחשקם באוכל מאכל ומשתה היו עופים כל ימיהם כתנים אכל ושתה והיה כנגד וגבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ה׳ לא הביטו ועשו זה להשיב נפשם הבהמית ויעשו סימה עלי כסל ובא עליהם מכ״מ כי עתה היו מבקשים להם ואין ובזה ידוייק מאי דליכא למידק בהיה ראוי שיאמר נותנים מחמדיהם באוכל כמ״ש מבקשים אלא כמ״ש נתנו מחמודיהם לשעבר הל״ל בקשו להם ובמ״ב היא מתורץ וגם לפי ד״ז אפשר שאמר נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש כלומר שהיו חומדים המאכלים פשוטים והמתוקים המשיבים את הנפש מרוב תאיבותם ואמר ראה ה׳ והביטה כי

הייתי זוללה כלומר תדינני כזולל וסובא שחייב מיתה ויותר טוב לי למות כי טוב מותי מחיי שטובים הם חללי חרב מחללי רעב: אי נמי אחר שסיפר גודל הרעב שהיו מבקשים לחם ואין ושנתנו כל מחמודיהם באוכל להשיב את נפשם אמר ראה ה׳ והביטה מה זה ועל מה זה הבאת עלי צרה גדולה כזאת אולי בשום זמן הייתי זוללה ועל כן הבאת עלי רעב כזה מכ״מ וזהו כי הייתי זוללה כי לשון דילמא הוא שהוא א׳ מן לשונות שמשמש כי דילמא הייתי זוללה וע״כ באה עלי הצרה הזאת: אי נמי אמר נתנו מחמדיהם וגו׳ הפליג לספר בגודל צרתה כי דרך העולם להיות חמדתו של אדם בממון לאסוף חיל והון ואלו כל מחמדיהם ומאויים היתה זאת באוכל להשיב נפש שהוא להשיג פרוסת לחם כזית או כביצה כדי השבת נפש לבד: והר״ם אלמושנינו ז״ל כתב הנה הכתוב הזה קשה היישוב כי איך הוא טעם כי ראתה גוים וגו׳ נגזרת ידו פרש צר וגו׳ ואפשר שיאמר שבא הכתוב לתרץ קושיא א׳ והיא למה לא מסרה עצמה על קדושת הס״ת והיה ראוי שימותו כולם ולא יפרוש ידו הצר על ספרי התורה שהם מחמודיה. כמו שפרש״י ז״ל שנאמר בהם הנחמדים מזהב ומפז רב וכו׳ ולמה הניחו את הצר שיפרוש ידו עליהם ותירץ הכתוב שהטעם ידו פרש צר על כל מחמדיה בלתי מונע הוא לפי שראתה גוים שבאו מקדשה אשר נוה הבי״ת שלא יבאו והם באו הפך מצותו תזה שפסו כי מאת ה׳ היתה זאת ובכן הניחו את הצר למלאת תאותו ולעשות רצונו. עכ״ל: עוד כתב הר״ת אלמושנינו ז״ל כל עמה נאנחים אפשר שיאמר טעם היות כל עמה נאנחים לבקש לחם להשיב נפש לבד הנה בזה היתה זוללה לפי האמת והוא כי מי שראה הצרות והרעות שראתה היא היה ראוי שתמות ברעב ולא תתאוה למאכל כלל ואם כן במה שהיו כל עמה נאנחים מבקשים לחם אף שלא היה אלא להשיב נפש היתה זוללה באמת לפי הצרות הגרורות באמתחו׳ עתה: ואם באנו ליישב גזרת כי הייתי זוללה על נכון שנראית ללא צורך אפשר שיאמר כי מי שהוא מורגל ברעב כל ימיו אף בזמן השבע לאכול לשבעה יצטער מאד בזמן הרעב ולא יוכל לסבול והנה בהיות בני ציון שיקרים בזמן שלותם האוכלים למעדנים בהיותם מבקשים לחם להשיב נפש לבד היה להם צרה גדולה וז״א כל עמה נאנחים מבקשים לחם ונתנו כל מחמדיהם באוכל להשיב נפש ואמר ראה ה׳ ירצה ראה ה׳ בעמי והביטה בצרתי ברעב הזה בהיות כי הייתי מקודם לכן זוללה ר״ל שהייתי מורגלת לאכול לשבעה עד שהייתי במדרגת זוללה לריבוי המאכלים ועתה באתי במדרגה הזאת ההפוכית לה שכל עמי מבקשים לחם לבד להשיב נפש כי אם לא הייתי מקודם לכן מורגלת בשבע לא הייתי מרגשת עתה כ״כ צרת הרעב. עכ״ל: ובמדרש את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לב״ה נכנסו עמונים ומואבים עמהם והיו הכל רצים לבוז כסף וזהב ועמונים ומואבים רצים לבוז את התורה כדי לעקור לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳ ר״י בר סימון בשם ר״ל בר פרטא לדליקה שנפלה לתוך פלטין של מלך והיו הכל רצין לבוז כסף וזהב ועבד רץ לבוז את אוניתו כך בשעה שנכנסו שונאים לב״ה נכנסו עמונים ומואבים עמהם והיו הכל רצים לבוז כסף וזהב ועמונים ומואבים רצו לבוז את התורה כדי לעקור לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳ ע״כ: ראוי להבין איך עלה בדעת שהי׳ האומות הללו לעקור הדין ההיא וכי ספו תמו כל ס״ת שהיו בישראל כי לפי בהם יעקרוהו מאותו הספר יהיה נעקר מכל ס״ת שבישראל ועוד כי כבר היה הדבר ידוע ומופרסם בדעת כל חכמי האומה ישראלית ולא ישכחוהו. ועוד המאי אצטריך למשל דר״ל. ועוד אומרו בתחלת לשונו את מוצא כו׳: אמנם הכונה היא דר״ל כי אלו הב׳ אומות היה להם לבושת וגם להרפה בעיני העמים היות כתוב עליהם לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳ ועל כן בעת חרבן ב״ה הכל היו רצין לבוז כסף וזהב והם היו רצין לבוז את התורה לעקור מ״ש בה לא יבא עמוני וכו׳ וכונתם היה כי בראות כל העמים כי הם שולחים יד בספרי התורה ובוזים אותם ועושים זה להכעיס את אלהי ישראל אשר כתב בתורתו לא יבא עמוני יאמרו כל העמים מבלתי יכולת ה׳ להלחם עמהם הם בוזו התורה שלו על אשר כתב בתורתו לא יבא עמוני גם יכלו ובזה בהיותם בוזים התורה שלו כל העמים כאחד יעידון יגידון כי אין ממשות במ״ש לא יבא עמוני וכו׳ כיון שבזזו הס״ת ולא פקד עליהם ובזה חשבו העמונים והמואבים כי היו עוקרים מ״ש עליהם לא יבא עמוני וכו׳ והרגיש בעל המאמר שאם זו היתה כונת העמונים לזלזל בו ית׳ בכבודו ובתורתו אם כן למה הניחם הש״ת שישלטו בס״ת על כן הביא ר״ל משל לדליקה שנפלה לתוך פלטין של מלך והיו הכל רצין לבוז כסף וזהב ועבד רץ לבוז אוניתו

בלו

וְתָבְעִין לַחְמָא לְמֵיכַל יָהֲבוּ רִינוּגֵיהוֹן בִּסְעִיד לַחְמָא לְקַיָּימָא נַפְשׁ
חֲזֵי יְיָ וּתְהֵי מִסְתַּכֵּל אֲרוּם הֲוֵיתִי נַרְנְרָנִיתָא: יב לוּאַ אַשְׁבְּעִית לְכוֹן
כָּל דְעָבְרִין בְּאוֹרְחָא זוּרוּ הָכָא אִסְתַּכָּלוּ וַחֲזוּ אִין אִית כֵּיבָא כְּכֵיבִי

יתיר י לֶחֶם נָתְנוּ מַחֲמוּדֵיהֶם בְּאֹכֶל לְהָשִׁיב נָפֶשׁ רְאֵה
ל׳ ומל׳ ל׳ ושול׳ יְהוָה וְהַבִּיטָה כִּי הָיִיתִי זוֹלֵלָה: יב לוֹא אֲלֵיכֶם כָּל־
ל׳ חסר בנ״פ עֹבְרֵי דֶרֶךְ הַבִּיטוּ וּרְאוּ אִם־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאֹבִי
ר. ג׳ אֲשֶׁר עוֹלַל לִי אֲשֶׁר הוֹגָה יְהוָה בְּיוֹם חֲרוֹן אַפּוֹ:

לך. קמתי בקהל אשוע: כמכאבי ג׳ חסר בלישנא וסימן רבים מכאבים לרשע. כמכאבי אשר עולל לי. שמעו נא כל העמים וראו מכאבי בתולותי:
תולדות אהרן לא אליכם. סנהדרין קד:

אבן עזרא

(יא) זוללה. כמו זולל וסובא: (יב) לוא. יש אומרים מלשון אלה ולא תמצא כלא אל״ף וטעמו לא יגיע אליכם מה שהגיע אלי: עולל. נעשה לי והוא מהבנין הכבד שלא נקרא שם פועלו בעבור שאינו בקמץ קטן כמו

רשי

אלו ממון ומוהב: (יב) לא אליכם. לא תהא כצרה הזאת עוד לכל עוברי על דת אמרו חכמים מכאן לקובלנא מן התורה ראו מה עשה לי הכיתו וראו ונומר: אשר עולל. אשר נעשה לי: אשר הוגה ה׳. אותי ביום חרון אפו גם זה

לחם דמעה

רצה בזה לומר שהוא דמיון הדליקה שנפלה בפלטין של מלך כי כמו שאותה הדליקה לא היה יכולת במלך לכבותה והלכו ובזזו את כל אשר לו כן כביכול ע״י עונותיו של ישראל נפלה דליקה בפלטרין של מלך ודייק מלת נפלה כי ב״ה לא היה מן הראוי שישרף כי הוא מה עשה אבל נפלה שם הדליקה כאילו נפלה בדרך נפילה ובדרך מקרה כי עונות ישראל המו אלה וכביכול תשאתינו המקדש גבא ושוגינו הוא שבלם והניח את אנשי הצבא ובזזו אים לו את ספרי התורה דמיון המלך שנפלה דליקה בפלטרין שלו כי ע״י העונות תשש כח של מעלה כד״א צור ילדך תשי בהוסן כי אין קושיא למה הניחם הש״י לשלוח יד בספרי התורה ואמרה את מולא הבונה כי אעפ״י שאין הכרח בכתוב שהעמונים רצו לבוז את התורה עם כל זה מעשה שהיה כך היה ואילו שאלת וחקרת וביקשת את מוצא אים מפי אים יספרו לך ומגלה כי הדרשנו כי בשעה שנכנסו הסונאים לב״ה נכנסו עמונים ומואבים עמהם ופשט הכתוב לפי דרשה זו כך הוא ידו פרש צר על כל מחמדיה היינו כל השונאים שהיו הכל רצין לבוז כסף וזהב וזה היה באותו הזמן בעצמו כאשר ראתה גוים והם העמונים באו מקדשה לבוז ספרי התורה אשר צוית לא יבאו בקהל לך והימרו כי ראתה היינו כאשר ראתה הודיעה כי שנאת העמונים היתה כ״כ רבה לנקום נקמת לא יבא עמוני שלא רצו לבוז ברא[שונה] כסף וזהב עם שאר העמים ואח״כ יבוזו הם בספרים וזה וזה התקיים בידם אבל כ״כ היתה שנאת׳ לנקום נקמתם כי לא חמדו לשלול שלל ולבוז בז כסף וזהב עד שינקמו נקמתם וז״ש ידו היה פרש צר על כל מחמדיה דהיינו שאר העמים שבזזו כסף וזהב וזה היה בזמן כאשר ראתה ירושלים גוים שבאו מקדשה אותם אשר צ״ית לא יבאו בקהל לך ותחלת ביזתם של אלו היה כסף וזהב והתחלת ביזת עמון ומואב היו הספרים הכל בזמן א׳ וכאומרו כי ראתה וכו׳ דהיינו הודעת הזמן הודיע לנו שנאת העמונים במה וכמה היתה:

והר״י ן׳ שועב ז״ל כתב ראה ה׳ והביטה כי הייתי זוללה ירצה אחר שהעם המיוחד יושבים בלעדי בבנים הנה אני יושבת בחרפה וגידופין עם שאר הגוים וכאומרו למעלה והיא מר לה ומלת זוללה מגזרת בזיון כמו כרום זלות לבני אדם וכן במדרש זה נבוגו א״ר פינחס עובדא הוה בתרתין נשין זניין באשקלון והויין מתכתשן דא עם דא אמרה חדא לחברתה לית את הזלא מהכא דהזי ן אפך כיהודיתא לבתר יומין אתרגיאת דא לדא אמר לה על כולא שרי לך אלא על דאמרת לי חזיין אפך כי יהודיתא לא שרי ולא שביק לך הה״ד כי הייתי זוללה: או ירצה ראה ה׳ והביטה מה היה לה בעבור שהייתי בימי שלותי זוללה כי פרעתי חטא עכ״ל:

והרב מורי ז״ל כתב כל עמה נאנחים וגו׳ אמר כי כל עם ירושלים אשר נתגדלו במקום זבת חלב ודבש ותענוגי עולם נאנחים והגיעו למדרגה פחותה עד מאד להיות כעניים מחזרים על הפתחים לבקש לחם וזה היה לפי שאין להם אפי׳ ש״פ כדי לקנות יהם לחם והיה דבר מאכל כי כבר תם הכסף ואפס מכל וכל וכמ״ש נתנו מחמדיהם כבר באוכל להשיב נפש כלומר בדבר מועט כדי השבת נפש לבד ראה ה׳ והביטה כאשר הייתי זוללה לומר שעונש זה היה יותר מפעור החטא וכפי בעור הזוללות היה ראוי להיות מכת הרעב לא יותר בעונש כפול ומכופל ולכן ראוי להקל את עול הרעב שבא מחמת הזוללות להיות הדבר מכ״מ ואף אם גברו בשר העינות עד התכלית כי אין הרעב בא מחמתם כאמור עכ״ל: והרי״ע ז״ל כתב כל עמה נאנחים וגו׳ למה ברא המקונן כי עם ה׳ אלה בשובלם רעב ונמא הולך להם לשוטט בחוצות וברחובות עיר לבקש אוכל לנפשם ובמא ימצאום האויבים ויהרגום עד בידמה כאלו הסיבה באה להם לרודפם אחרי תאותם כמשפט הזוללים היה מתלונן במליצה המרורות כדרך עגמת נפש ואו׳ כי מכל הנגאים הצריכים לדון את הזולל הם ד׳ היותר מפורסמות הא׳ שיהיה האדון פחות מבן י״ג שנה כמ״ש כי יהיה לאיש בן ולא בן לאיש ועוד רז״ל משיבא ב׳ שערות ואעפ״י שלא הגיע לכלל איש. הב׳ שיהיה זולל בשר כתרגימו לא בלחם ולא בפירות. והג׳ שיגנוב ממון ויקנה. והד׳ שיאכל תרטימר בשר ואם חסר אחד מאלו אינו נשפט בזולל ולכן כנגד הא׳ אמר כל עמה ולא הקטנים כלבד מבקשים לחם ולא בשר ויין נתנו מחמודיהם ולא נגנבו משל אחרים. באוכל להשיב נפש ולא לשבוע כ״ש שלא יעבור שיעור ראה ה׳ והביטה כי נשפטתי כאלו הייתי זוללה והוא ע״ד הפלגה האמנות והבכי עכ״ל:

(יב) לא אליכם המתרגם תרגם השבעיתי לכון מלשון אלה ושבועה ויצא לו מתלי דכתיב לוא בוא״ו יתירה ופרי הוא כאילו כתיב אלו מלשון אלו וכתם

כונת הפסוק לפי שבעוברי דרכים יקרה להם צרות רבות מחמת סכנת דרכים וגם רואים צרות רבות שאירעו לאחרים במקומות אשר הם הולכים ולכן משביע לעוברי דרכים אם ראו מכאוב כמכאוב ירושלים ולפי שלפעמים יהיה באדם נגע קטן הכמות למראה עינים ואיכותה גדול כי גדל הכאב מאד ולפעמים הנגע גדול למראה עינים והכאב אינו כל כך ולכ״א הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי הרי שאיכות גדול שהוא הכאב וגם הביטו וראו אם יש בעולם כאשר עולל לי שהוא הנגע עצמו הכמות הגדול למראה עינים. עוד שלישית היתה לי אשר הוגה ה׳ כי בשם שזה המורה על הרחמים הביא עלי את הרעה ויותר מצטער האדם ברעה הבאה עליו מיד אוהבו יותר ממה שבא עליו ע״י מי שאינו אוהבו. ועוד רביעית אשר היה ביום חרון אפו בפ׳ באב דכ ון דנחרב הבית הראשון בפ׳ באב וכתב דברים אחרים היה ראוי שיתמול עלי שלא להביא עוד רעה עלי ביום ההוא ועכ״ז לא ריחם עלי אלא ביום ההוא הביא עלי עוד צרות אחרות הרי זה שבר על שבר והוה על הוה וע״כ גדל מכאובי מאד. אי נמי אמר הביטו וראו וגו׳ שעשה לי והביא עלי ועולל לי במעשה כל אשר דבר עלי ביום חרון אפו כל מה שדבר להביא עלי בעוד כעסו עלי הביא ולא נתקרר כעסו בדיבור לבד במה שהוציא הדברים מפיו אלא כל מה שדבר הביא אותו והיגה הוא מלשון דבור והוא הפך וינחם ה׳ על הרעה ונתפיים בדבור אשר דבר לעשות לעמו: א״נ אמר לוא אליכם מלשון אלה ושבועה וכדאמרן לעיל שהשביעו להולכי דרכים המחזרים בעיירות והולכים מעיר אל עיר וממלכה אל ממלכה וראו וידעו צרות כולם ע״כ השביעם גם כן אפשר באמר כל עוברי דרך כלומר אינו משביע לאותם שבאו עליהם יסורין כדרך כל הארץ אלא לאותם שבאו עליהם יסורין כ״כ רבים וגדולים עד שעברו יותר מדרך כל הארץ וזהו עוברי דרך דקאמר שעברו מדרכן של היסורין כל כך גדלו עד מאד ולכן אני משביע אם בכל מכאוביכם ראיתם אם יש מכאוב כמכאובי ואומרו הביטו וראו הכונה שדבר עם הקרובים והרחוקים כנגד הרחוקים אמר הביטו כי כל הבטה היא מרחוק וכנגד הקרובים אמר וראו כי כל ראייה היא מקרוב: או אפשר שדבר אפי׳ עם הרחוקים שהיא להם בדרך הבטה וכל דבר הנראה מרחוק בדרך הבטה לעולם ירא׳ה א׳ מאלף מכמותה וכדמיון הלבנה שלרוב ריחוקה היא נראית ככף אים עגולה ולפי האמת היא גדולה יותר מגוף הארץ והבטה ממרחק מקטין אותה ע״כ דבר לרחוקים שהיא להם הבטה ואמר להם הביטו וכ״כ הוא המכאוב גדול עד מאד כי אפי׳ ההבטה שלכם יהפך לכם לראייה וז״ש וראו כי אפי׳ ממרחק יתראה לכם המכאוב כל כך גדול כאלו אתם רואים אותו מקרוב בדרך ראייה וז״ש וראו ואמר להם ראו אם יש מכאוב אף אם יהיה המכאוב היותר גדול שבעולם וע״כ נכתב מכאוב שלא בוי״ו וראו אם המכאוב הגדול והפלא אשר ראיתם בימיכם אם ישוה אל המכאוב היותר קטן שבא עלי וע״כ נכתב כמכאבי חסר וי״ו כי הגדול של אחרים לא ישוה למכאבי היותר קטן וע״כ ממרחק תוכלו לראותו על רוב גודלו ותעריכו עולל אשר עולל לי ויגדל עוד כי אין רעת העני אשר כל ימיו מכאובים וכבר הורגל והוכה במכאוב תמיד ואין מכאובו שוה אל מכאוב האיש אשר כל ימיו התענג על רוב שלום מהשענג ומרוך כי לפי מה שהורגל להיות תמיד בתענוגים כן יגדל כאבו וכן אם תעריכו מכאובי לערך שבל עלי שהייתי תלאה כל שיב כן יגדל המכאוב וז״ש אשר עולל לי גם אם תעריכו מיד מי היתה זאת לי יגדל עוד הכאב כי לא יכאיב את האדם ולא יצר לו הרעה שיבא עליו מיד א׳ משונאיו לפנים כאשר יכאיב אותו הרעה אשר תבואהו מיד א׳ מאוהבי שמו כי זה יצר לו יותר כי אים שלומו אשר בטח בו הגדיל עליו עקב וז״ש אשר הוגה ה׳ אם תעריכו ני מיד ה׳ היתה זאת לי יגדל הכאב מאד כי עד עתה ה׳ לי בעוזרי ועתה נהפך עלי והיה ה׳ לאויב וגם אם היה נותן לי ריוח בינו ובין צרה לצרה התרסתי אבל גדולה אנחתי כי ביום אחד שפקד ע״י כל המתי וכל הצרות הביאם עלי ביום חרון אפו. אי נמי משביע אני עליכם הוגי התורה וזהו עוברי דרך כי דרך על התורה יאמר לך כמז״ל דרך זו תורה ואמר משביע אני עליכם כל אותם שעברת׳ כל התורה מתחלתה ועד סופה ושנית׳ בה ולמדת׳ את כולה ולאיתם כל הכתוב בה שהביטו בו ו בתוכה אם תמצאו כתיב בפ׳ אם בחוקותי ובפ׳ והיה כי תבא מכאוב כמכאובי אשר עולל לי אם כתב באותה הפר׳ אשר הוגה ואמר ה׳ ויעד להביא על נו התוכחות ההמה ביום חרון אפו ראו שמה אם יש כתוב שם מכאוב בזה שהביא עלי כי בודאי נגרו לי זדים שיחות אשר לא כתורתך כאומר שאינם

יג מִמָּרוֹם שָׁלַח־אֵשׁ בְּעַצְמֹתַי וַיִּרְדֶּנָּה פָּרַשׂ רֶשֶׁת ס׳ חסר לְרַגְלַי הֱשִׁיבַנִי אָחוֹר נְתָנַנִי שֹׁמֵמָה כָּל־הַיּוֹם דָּוָה׃ ג׳.

כלי״ דְאִסְתְּקִיף לִי דְּתַבַּר יְיָ יָתִי בְּיוֹם תְּקוֹף רוּגְזֵיהּ׃ יג מִמְּרוֹם מִן שְׁמַיָּא שְׁלַח אֶשָּׁתָא בִּכְרַכֵּי תַּקִּיפִין וּכְבַשׁ יַתְהוֹן פְּרַשׁ מְצִדְתָּא לְרִגְלַי אַרְתִּיעַנִי קֳדָל בַּעֲלֵי דְבָבִי יְהָבַנִי לְמֶהֱוֵי צַדְיָא כָּל יוֹמָא

בעצמתי ה׳ חסר בלישנא וסימן נמסר בסוף סדר ויחי ע״ש ׃ דוה ג׳ וסימן נמסר בישעיה סימן ל׳ ובקרשים ׃

תולדות אהרן ממרום שלח אש . שם ׃ נתנני ס׳ . יבמות סג ׃

רשי

זה לשון יגון׃ (יג) וירדנה. וירד אותה וישבר אותה ע״י רידוי ויסורין לכן הנו״ן דגושה לפותרו בלשון יחידית כמו יעשנה יכרסמנה ירענה שהעלם לשון נקבה כמו דאת אומר (יחזקאל לו) העצמות היבשות שבר כל אחת ואחת . ד״א וירדנה כמו (שופטים יד) וירדהו אל כפיו הריק את המוח גורר ורודה המוח מתוכו

אבן עזרא

כמו כוון אשורי׃ הוגה. כמו הרה׃ (יג) וירדנה . שב אל האש כי ימצא לשון זכר נשהד

לחם דמעה

כתובים בתורתך ׃ אי נמי ביען כי ה׳ כרחמיו וכרוב חסדיו לא הביא על יושבי ירושלם הרעה הראויה לבא עליהם על גודל רשעם אלא שפך חמתו על העצים ועל האבנים כלה ה׳ את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה וע״כ נתרעמה ירושלם ואמר׳ ליושביה לא אליכם כל עוברי דרך אתם עברתם דרכה של תורה והמרו את פי ה׳ למרות עיני כבודו ולא הביא אליכם כאשר היה ראוי לכם וז״ש לא אליכם כל עוברי דרך כי את הכל הביא עלי ואנכי לא חטאתי אחור לא נסוגותי והביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי אשר עולל לי שנשארתי שוממ׳ בזויה וחרבה ואתם החוטאים ואנכי עונותיכ׳ סבלתי אשר הוגה ה׳ ביו׳ חרון אפו ושפך עליה חרון אפו שהי׳ לו לשפך על ישראל ׃ ובמדרש לא אליכם כ״י אומרת לעו״ג לא ייתי עליכון דאתא עלי לא ימטי עליכון דמטה עלי כל עוברי דרך כל שעברי דרכה של תורה הביטו וראו תמן תנינן משפט דור המבול י״ב חדש משפט מצריים י״ב חדש משפט איוב י״ב חדש משפט גוג ומגוג י״ב חדש משפט רשעים בגיהנם י״ב חדש כ״נ ג׳ שנים ומחצה אספסיינוס ג׳ שנים ומחצה הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי אשר עולל לי שדקדק עמי וקטיף עוללתי כד״א כי תבצור כרמך וכו׳ . אשר הוגה ה׳ ביום חרון אפו א״ר אחא יום אחד היה חרון אפו של הקב״ה אלו עשו ישראל תשובה פטרו ע״כ . כוונת הכתוב לפי דבריהם ז״ל שאמרה כנסת ישראל לעו״ג לא יבא עליכם מה שבא עלי ואם היות שגם אתם רשעים עוברי דרכה של תורה ואמר הביטו וראו תמן תנינן משפט דור המבול כו׳ עם הבריאם יתורץ הכפל של הביטו וראו באומרו הביטו רמז אל משפט דור המבול ומשפט מצריים שהיא רמז אל המשפטים שעברו ועליהם אמר הביטו ואמר וראו על משפט גוג ומגוג שהוא לעתיד כי על הדבר העתיד יצדק מלת ראיה ועל כן הנביא המתנבא עתידות נקרא רואה כי רואה העתיד לבא ועל משפט גוג ומגוג העתיד וגם על משפט רשעים בגיהנם שהאדם משיג ורואה אותו בעין שכלו על כן אמר ראו אם יש בהם מכאוב כמכאובי של נ״נ ואספסייאנוס ואמר אשר עולל לי שדקדק עמי וקטיף עוללתי כמד״א כי הבצור כרמך וכו׳ ופי׳ עולל מלשון עוללו׳ והזהירה התורה כי תבצור כרמך לא תעולל והאויב עולל לי וקטף אפי׳ העוללות אשר לא כתורתך כי הוא יתברך צוה לא תעולל אמר עוד אשר הוגה ה׳ ביום חרון אפו א״ר אחא יום א׳ היה חרון אפו של הקב״ה אילו עשו ישראל תשובה פטרו דרש זה ממאי דכתיב מלת ביום מיותרת והיה די שיאמר אשר הוגה ה׳ בחרון אפו מאי ביום דקאמר על כן דרש כי גם אם חטאו ישראל והרשיעו לשעבר אילו עשו תשובה מה שעבר עבר ובודאי פטרו ודייק זה מדקאמר ביום חרון אפו כי לא הוגה ה׳ אלא ביום חרון אפו וכאילו לא היה חרון אף אלא אותו היום לבד ובאותו היום היה תלוי הכל לפי שאותו היום היה בחרון אף הינה אותה הא אם אותו היום פייסוהו ועשו תשובה פטרו ולא היו לוקים . והרי״ע ז״ל כתב לא אליכם אמר׳ בנערה ומר נפשה לא בחה אליכם כל עוברי דרך ישרה ומעשיי אורח נכונה כמוני שהגיע לכם עונש כעונשי כי הביטו וראו אם סופר משום מעול ומ״מן שמצאו מכאיב כמכאובי אשר עולל לי אין זה אלא אשר הוגה ה׳ ביום חרון אפו כי מה שיעשה בחרי אף הוא בלתי משער ויוסיף עונש כמו שאמר הנביא בעצמו בעת אשר עשה בהם . עכ״ל והר״י ן׳ שועב ז״ל כתב אמר לא אליכם כל עוברי דרך וכו׳ כי האדם קרוב אצל עצמו ויודע מרת נפשו ואינו מרגיש צרת אחרים ולזה לקח עדים מעוברי הדרך אשר אין להם חלק בצרה וז״ה לא אליכם וכו׳ כלו׳ כל עוברי דרך אשר לא אליכם הצרה הזאת כדי שתהיו פסולים לעדות הביטו וראו וכו׳ ואפשר שיאמר זה לפי שיש אנשי׳ לא ירצו להסתכל בצרת אחרי׳ מירא׳ פן תדבק׳ הרעה אם בדרך טבעי כאשר יהיה הרע מהמזיקים בדבקות ואם בדרך השגחיי כמו שיקרה לשמח מאד כאומרו בנפול אויבך אל תשמח וגו׳ ולז״א אל תיראו שיבא אליכם זה הרע כי לא יבא אליכם למה שאתם עוברי דרך במקרה ולא יספיק שידבק בכם גם כן היותכם באים בכונה לראות רעתי ולשמוח מזה אבל אתם עוברים בי במקרה ולזה הביטו והסתכלו היטב אם יש בטבע הנמצא מכאוב כמכאובי עכ״ל . אי נמי בהיות כי למעלה אמר ראה ה׳ את עניי כי הגדיל אויב ואומרים ידינו רמה ולא ה׳ פעל כל זאת השיב ירושלים ואמרה אליהם אין האמת אתכם ולא אליכם להחזיק טובה על גבורתכם וכח ידכם כל עוברי דרכה של תורה גוים זדים ארורים כי לא מידכם היתה זאת לכם הראיה הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי שהיה שלא כדרך טבע כנ״ל אלא על כרחכם תודו כי ה׳ הוגה ומידו היתה זאת לנו וז״ש אשר הוגה ה׳ ביום חרון אפו עד כי בהיות ירושלים תלויה באויר שאין אדם יכול לה ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה וכו׳ ׃

(יג) ממרום שלח אש בעצמותי וכו׳ דרך אנשי המלחמה אפילו בת הנופלים הם מתנחמים בשבה שהרגים ולוקחים נקמתם תחלה מאויביהם קודם מיתתם אבל ישראל לא היו נפש נוקם א דכיון שראו כי מן השמים נלחמו עמהם וממרום שלח אש בב״ה ע״י גבריאל זו היתה סיבה שנסוגו אחור ולא שמו פניהם נגד אויביהם וז״ש פרש רשת לרגלי השיבני אחור שלא לשרים יד על אויבי כיון שראיתי שמן השמים נלחמו עמי כאופן שהרגו אותי ונתנני שוממה ולא היה לי שום נחמה כדרך כל העולם שהם מתנחמים קצת כשהורגים הם תחלה קצת מאויביהם אבל אני כל היום דוה ומכאובינגדי תמיד כי לא היתה לי שום נחמה לפי שלא הרגתי מהם ׃ אי נמי אמר לנו אופן הכיבוש והיאך כבשה האויב שאם היה שלום ביניהם מעולם לא היה יכול טיטוס לתפשה כי כולם גבורי כח היו ואין איש יכול לעמוד נגדם אלא ממרום שלח הקב״ה את המחלוקת בין הגבורים והעצומים בהם וזהו בעצמותי בעצומים שבקרבי וכיון שהם היו שונאים והורגים זה לזה היתה יכולת ביד טיטוס וירדנה וכבשה פרש רשת לרגלי ולא עזבני לברוח מיד האויבים השיבני אחור מדרך כל העולם כי דרך העולם שהולך ומתמעט היגון והאנחה ומיקל הצרה ולנו היה הפך כי נתנני שוממה וכל יום ויום קללתו מרובה מחבירו ואנחתינו הולכת ומתגדלת וזהו כל היום דוה יותר ויותר ׃ אי נמי אם היה האויב בא מזוית זה היינו יכולים לברוח לצד אחר והקב״ה מה עשה כדי שלא יהיה לנו מנוס ממרום שלח אש בעצמותי ועל כן נלכדנו בתוך המצודה כאלו פרש רשת לרגלי כי לאיזה מקום שנברח היה האש נופל עלינו ולא יכולנו לברוח אלא השיבני אחור מן המקום אשר היינו פונים אליו לנוס שמה ועם היות כי מדרך העולם בהיות האדם נבהל ומשתומם לא ירגיש בכאבו כלל מרוב השתוממותו ולנו לא היה כן אלא נתנני שוממה כאלו כל החושים שלי בטלים ועכ״ז עם היותי בוממה הייתי מרגשת בכאב מאד וז״ש כל היום דוה ואסלדה בחילה ׃ והר״ם אלמושנינו ז״ל כתב אשר עולל לי אשר הוגה ה׳ וכו׳ אפשר שיאמר שמה שפעל בה הוא מה שדבר ה׳ ביום חרון אפו ולא הבלאות שהכה אותה ברוב הצרות והרעות השתרגו עלו על צוארה והוא כדרך המשל הכמוני באומרים שהמכות נשכחות והדברים אינם נשכחים עולם ועד וכאילו אמר אשר עולל לי אינו החרון או ההכאה הנמשכת מהחרון רק מה שדבר הש״י נגדי ביום החרון זה אני מרגשת יותר מכל הצרות אשר באו עלי יען דבריו יורו על סילוק השגחתו מעלי ׃

ואם כאנו נייסב מלת הוגה כמשמעה כפי שפירשו אותה כל המפרשים מלשון יגון אפשר שאמר לא עליכם כל עוברי דרך הוא תואר אל העולמים שהם עוברים בעה״ז כאורח נטה ללון הטף ועבר אל העולם הרוחני וכאילו אמר שלא יקרה לכם לעוברי דרך מה שיקרה לה ואמר לעמים שיביטו ויראו איך מכאיבה משונה מכל מכאוב חה כי כל מכאוב הוא מקרה נמשך מההכאה והאיש המכה אינו פעל המכאוב רק ההכאה אבל המכאוב נמשך מאליו מההכאה אמנם אמרה ירושלים שמכאובה משונה מכל המכאובות למה שמכאובה היא נפעלת לה וז״א אשר עולל לי אשר הוגה ה׳ ביום הרק אפו ירצה שהמכאוב עצמו והוא אשר הוגה ה׳ מלשון יגון כמו שפירשו כי היגון והמכאיב הכל דבר א׳ כפי גדרו וז״א אשר עולל לי אשר הוגה ה׳ ירצה היגון אשר שלח ה׳ כי ביום חרון אפו פעלו ונפעל לי הפך כל היגונו׳ כי היגון אינו נפעל רק נמשך מאליו כאמור והוא כאילו אמר אשר עולל לי אשר הכאיב ה׳ ביום חרון אפו שאומרו אשר הוגה הוא כמו אשר הכאיב והוא כאלו אמר שהוא ית׳ פעל הכאב הפך הטבע כי הכאב אינו נפעל רק נמשך מאליו כאמור והמכה הוא הנפעלת אשר ימשך ממנה הכאב ׃ ואם תהיה מלת הוגה מלשון דבור והגיון הלב אפשר שיאמר שהדיבור בו ית׳ הוא פועל ואע״פ שאומר שאינו כב״ו שאומר ואפשר שבין הדיבור והפועל יתהרע אך הוא ית׳ במחשבה לבד הוא פועל כאומרו ונשבו אותה ויעש וכו׳ והוא כאלו אמר אשר נפעל בי אשר חשב ה׳ בקרב לבו בלתי פועל אחר כי ההגיון לבו ית׳ הוא פועל כאמור ועל כן אין מקום להשיב שאינו פועל בזמן כנודע ׃ ואומרו ממרום שלח אש בעצמותי אשר שהפליגה בסיפור צרתה בבחינת אחרת והוא שהשי״ת שלח אש מן השמים והוריד האש בעצמותיה והוא מלשון לא ירדנו נפשך ואמרה שלהיות האש גדולה אם היה שורף אותם השי״ת היתה נבוית שתאום ברגע יתמות ולא תרגיש המיתה אמנם השי״ת פרש רשת לרגליה כדי שלא תשליך עצמה באש למות שתאום שלא לסבול כאב הגלות באש אך שרף אותה מעט מעט שהוא כאב מכאיב מאד וייסורין קשין וז״א פרש רשת לרגלי השיבני אחור ירצ׳ פרש רשת לרגלי והשיבני אחור מהקום האש שאהיה רחוקה ממקום האש כדי שאהיה שוממה וכל היום דוה כ״א לא היה פורש רשת לרגלה לא היתה דוה ושוממה כל היום רק ברגע היתה משלכת עצמה לאש ומתה אך עתה היתה כל היום דוה עכ״ל ׃ והרי״ע ז״ל כתב ממרום שלח נמשך למ״ש אשר הוגה ה׳ ביום חרון אפו אמר כי ע״כ הבריות את הטבע לעשות נקמה בה כי ממרום שהוא מקום טבעי לאש וטבע האש לעלות הבריותם נרדת אל עצמיותם וה״א וירדנה שחוזר לאש מלשון וירדו בם ישרים . גם אפשר שהוא מלשון רדיית הפת . ויאמר שרדה אותה רציני האש בתוך עצמיותה כרדיית הפת בתוך התנור ורמוז אל הקדחת הדקה אשר בתוך העצמות אשר אין שלום ממנה עכ״ל ׃ אי נמי בהיות כי בזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה וימנע אף נקי וכאשר רצה השי״ת להחריב את ירושלים סילק את הצדיקים מן העולם ותאכלם האש הגדולה ומפני הרעה העתידה לבא על ירושלים נאספו מתחלה כל הצדיקים שהיו בתוכה ואח״כ נלכדה העיר ונשמו הבתים וז״ש ממרום שלח אש בעצמותי שלא הם הצדיקים העצומים אשר היו בי והיו עצומים וגבורים לעמוד בפרץ דוחים את הגזירות וכאשר ממרום שלח אש בעצמותי וסלקם מן העולם אז וירדנה שנצו כה שהאויב כד״א כי הוא רודה בכל עבר הנהר וזהו בעצמו מה שביים ואמר פרש רשת לרגלי והם הצדיקים אשר היו כדמיון רגלי כי נכם היה לי הקמת רגל ובהסתלקותם נפלתי ולא קמתי כי כשפירש רשת לרגלי וסילקם בזה השיבני אחור ישלכתי מיום הסתלקותם לאחור ולא לפניר ונתנני שוממה כל היום דוה . וכפי הדין זה אפשר שרמז באומרו פרש רשת לרגלי על עשרה הרוגי מלוכה שהיו רגלי כל האומה ישראלית כי בזכותם ובהם היה לישראל הקמת רגל וידוע הרשת שפרש להם לגודם והוא מכירת יוסף שאמר להם האויב דינו משפט זה גונב נפש מישראל מה דינו השיבו לו מות לבבם ומת הגנב ההוא ואו נדם ברשת ההיא וגזר עליהם שיקבלו דין עשרה הכבשים עליהם כי מימותם לא נמצאו כהם ואל זה רמז מ״ש פרש רשת לרגלי ואומרו השיבני אחור אפשר כי הוא פי׳ מה הוא הרשת והוא שהשיבני אחור כלומר השיבני לגלם הזכירו שהוא אחור מזמן מכירת יוסף הצדיק ובזה נתנני שוממה בהסתלקות הם זרע ישישים לדיקים וכל היום לבי דוה עליהם ׃ אי נמי סיפר לנו גודל כאבו ואין מכאוב כמכאובי כי גדול הכאב מאד בהיות כי העצמו השי״ת

גרום

מרחקא וחלישא : יד נשקד אתיקר ניר מרודי בידיה אתיבשו
קשיבשין דגופנא סלקו על צוורי אתקל חילי מסר יי יתי בידוי
מן דלית יכיל אנא למיקם : טו סלה כנש כל תקיפי יי ביני ארע
זמן עלי לתבירא חיל עולימי ועלו עממיא על גזירת מימרא
דיי וסאיבו בתולתא דבית יהודה די הוה דמהון דבתולתהון
מיתשד היך כחמר מן מעצרתא בעידן דגבר מבעיט ית ענבין
חמר עינבוהי שריין : טז על על טפליא דאתרטשו ועל נשיא
מעדיתא דאתבקעו כרסיהון אמרת כנישתא דישראל אנא
בכיא ותרין עיני זלגין דמעתא היך מבועא דמיא ארום

יד נשקד על פשעי בידו ישתרגו עלו על צוארי
(ג׳ י״ד בספרא) הכשיל כחי נתנני אדני בידי לא אוכל קום: טו סלה (ל׳ בתרי ליש׳)
(ח׳ כ״ס וחסיב ח׳) כל אבירי | אדני בקרבי קרא עלי מועד לשבר
(י״ד בסיפרא) בחורי גת דרך אדני לבתולת בת יהודה: טז על
(ג״ע. כ״ס) אלה | אני בוכיה עיני | עיני ירדה מים כי רחק

סלה ב׳ בתרי לישני חד כתיב א׳ חד ר״פ וחד ס״פ וסימן היורד סלא . סלה כל אבירי קדמא כתיב א׳ :

תולדות אהרן כלה כל אבירי . סנהדרין קד : קרא עלי מועד . תענית כ״ט שבועות י׳ : גת דרך ה׳ . שם ט : עיני יורדה מים . גטין נח : כי רחק ממני . סנהדרין לח :

אבן עזרא

זכר כמו תאכלנו אש לא נופח וטעמו כמו לא ירדה בפרך : (י) ומלת נשקד . אין לה אב ואם והטעם נמשך כמו נקשר . והיה ישתרגו . מבנין התפעל ממשפחת השריגים : הכשיל . שב אל עול פשעי ויחסר אשר אחר בידי גם אחר קום עמו או מפניו : (טו) סלה . מגזרת מסלה וכן גת דרך ה׳ מגזרת דרך רק סלה שרש אחר היה : גת . יקב : בתולות . הסמוכה אל בת ובת יהודה כל השבט והבתולה ירושלים : (טז) בוכיה . כמו פוריה : עיני עיני יורדה מים .
עין

רשי

(יד) **נשקד עול פשעי בידו** . אין לתיבה זו דמיון במקרא ובלשון ארמי של פסיקתא קורין לדרבן מסקדא מלמד הבקר ואומר אני נשקד פויינט״ריגט בלעז נקודים מנומרים ומסומנים היו פשעי בידו של הקב״ה לזכרון לא נשכח מניינם ותשלומיהם : ישתרגו . נעשו קליעות קליעות ועלו על צוארי לשון משנה אין משרגין את המטות : (טו) סלה . רמס ורפס לשון (ישעיה סב) סולו סולו המסילה : קרא עלי מועד . יעידת גייסות לבא עלי ורבותינו דרשו מה שדרשו תמוז דההוא שתא מלויי מלאוה של שנה שנייה לצאתם ממצרים לכך אירע חזרתן של מרגלים ליל תשעה באב שעליה הוקבעה בכייתן לדורות : גת דרך . לשון דריכה כמו (ישעיה סג) פורה דרכתי לבדי כדורך ענבים להוציא יינם כך רמס הגשים להוציא דמם : (טז) עיני עיני . כלומר תמיד עיני יורדה מים
כפל

לחם דמעה

נרוס שמגלום ואח״כ השליכו ואלו לא הוליאם הקב״ה ממצרים אבל שיהם בדלותם ועניים גם אם היו בדלי דלות ויוסיף עליהם כהנה וכהנה לא היה נרגש כלל המכאוב אבל בהיות כי כבר הוליאם וגדלם ורוממם עד מרום ומשם דלה אש בעלמותה בזה יו״ע כי אין מכאוב כמכאובו וז״ש ממרום כלומר מאחר שהייתי במרום וברום המעלות שלח אש בעלמותי וירדנה ומה שחשבתי אני להיות עולה עוד מעלה מעלה לא די שלא עליתי אבל פרש רשת לרגלי והשיבני אחור כי שבתי אחור כימי קדם כאשר הייתי בזמן אחור בגלות מצרים מדוכה ומעונה ולא זה בלבד כי אם בארץ מצרים גם אם הייתי בגלות הייתי פרה ורבה וכמש״ה ובני ישראל פרו וישרצו וגומר אבל עתה בגלות הזה מלבד הגלות נתנני שוממה כי מידם הורגש כל היום מה שמצרים לא עלה בידם להרוג אפילו אחד מהם עם שנהשתמו על זה כאומרה הבה נתחכמה וגו׳ ועתה בגלות הזה נתנני שוממה כי כל יום ויום הם הורגים אותנו קצות קהלות משפחות משפחות באופן שאני כל היום דוה על שוממותינו שאנו שוממים בכל יום קללתו מרובה מחבירו וגם רמז כל היום דוה כי בגלות מצרים לא ישבו בגלות רק רד״ו שנה ועתה כבר עבר כל האלף שהוא יומו של הקב״ה וז״ש כל היום דוה : **אי נמי** אחר שהשה שלח ה׳ אש בעלמותי היא הייתי מתנהגת בגאוה וברוממות וזה שאמר ממרום כלומר משבת חשבי כי מרום וקדוש אהיה וראשי בשמים בגאוה ובגודל לבב על כן משבה זה בזה אש בעלמותי וירדנה בירידה התחתונה מכ״מ ח״ם שהכתוב לקמן השליך משמים ארץ תפארת ישראל כי כשהשליך ה׳ את תפארת ישראל משמים השליכו לארץ כי הוא שם את ראשו בשמים בגאוה ובגודל לבב ובגאותו שחקים ומשם השליכו לארץ : **והרב** מורי זלה״ה פירש פרש רשת לרגלי ר״ל למהוי כמו רק אעברה ברגלי והכונה עם מז״ל במדרש בכל מקום שהיו בורחים היו מסגירים אותם ביד אויביהם סגרים אותם ובסיבת הדבר הזה השיבני אחור מגבורות . או הכונה השיבני אחור ממעלתי וגם נתכתב מזה דבר אחר שנתנני שוממה כל היום דוה ר״ל שאם היו מתים ובני אומתי בורחים הייתי נשארה שוממה לבד לא דוה יען שהיה שנה הנה בארץ אחרת עודם חיים ואף אם הייתי דוה לא היה הכאב נמשך בכל יום רק בשעת חימום ובעת הליכתם לבד אבל עתה שלא נתן להם מקום לברוח היה תרתי לריעותא נתנני שוממה וכל היום דוה בסיבת כי כלו באפס תקוה בכלה ונתכלה עכ״ל :

(יד) **נשקד** עול פשעי וגו׳ ר״ל כשהייתי פושע וחוטא נשמו לא לבה לפקוד עלי אלא שמר אותם ועכבם בידו וכשעזבתי את תורתו אז פקד כל עונותי עלי וז״ש השתרגו עלו על צוארי כשהשתרגו עונותי ועלו על צוארי שלא רציתי לנהוג בתורה בצוארי ובקולו אז הכשיל כחי ונתנני בידי לא אוכל קום כי לא אבדה הארץ אלא על עזבם את תורתי : **אי נמי** אפשר לומר שהשמיענו איך הש״י מאריך אפו עמנו ובעול אשר היינו ראויים לבטל התורה מה שבענו לא יסרנו בו כאל ית׳ אבל נשקד בשקידה ובתמידות עול פשעי בידו יתברך ולא יסרני בו וכיון שהיו כלם קיימים השתרגו ועשו שריגים ועלו על צוארי וכל כך השתרגו וגדלו עד מחליהם עד שנעשה עול גדול משם וכם עלו על צוארי כדמיון העול הכולה על הצואר ועלו על צוארי וכ״כ הם ברבוי כי לא אוכל שאת ומשם הנה הכשיל כחי באופן שנתנני אדני בידי לא אוכל קום כלומר מה שהנהיג עמי במדה״ד הרפה אדני ולא בקצה ולא ייסרני על ראשון ראשון רק נשקד עול פשעי בידו כדאמרן גזה היה אדני לי כאויב והמניחו נספך לי לאכזריות כיון שכל פשעי עדיין כולם חיים וקיימים עמה לבסוף רצה לגרוע לי כל פשעי ביחד נתנני אדני בידי לא אוכל קום כלומר בידי פשעי רבים אשר לא אוכל קום מפניהם ואילו לקיתי מעט מעט עליהם ולא נשקד עול פשעי בידו היה ממרק את כל פשעי מעט מעט ראשון ראשון : **אי** נמי נשקד פירושו כמו שפירשו המפרשים מלשון התרשמות וחקיקה והכונה נחקק ונרשם עול פשעי וכונת עול פשעי כלומר שפרקתי מעל צוארי וקבלתי עלי עול הפשעים להיות לעולם היפך ואלו הפשעים השתרגו כי גדלו גידולים והעלו שריגים רבים ומשתרגים אלו עם אלו כי נקטינן עבירה גוררת עבירה ומשתרגים ועולים שריגים עד שעלו על צוארו והכונה כי מכף רגל ועד ראש אין בו מתום כי כל אבריו חטאו בעבירות מכף רגלו עד שעלו על צוארו והוא נגד חטאו בצואר הענין שאמר הכתוב והלכנה נטויות גרון והומר ידברו בגאוה כו׳ וכשעלו על צוארי שבכך נטמאו כל אברי גופי בעבירות אז הכשיל כחי היצה״ר יצירם ואמר שאין כונת הכשיל את הכשיה נעלמו הכשיל כחי כי נקטינן שאין רע יורד מלמעלה כי הוא ית׳ טוב ומטיב עכ״ל כי מאי דקאמר הכשיל כחי הכונה שיצר הוא ית׳ בבב ואל הצבה ונתנני פי׳ עזבני ומסרני בידי המשחיתים הנבראים מן העבירות אשר לא אוכל קום נשיתי מסור בידם וז״ש

נתנני ה׳ בידי לא אוכל קום וכיון שהוא ית׳ הניח אותי למקרה ופגע בידי המשחיתים שנבראו מפשעי הוה ניה כאלו הוא הכשיל כחי ועל דא קאמר הכשיל כחי לא מפני שהוא ית׳ עושה רע לשום בריה רק תמותת רשע רעה הרעה שהוא עושה היא בעלמה הממיתה את הרשע : **והרב** מורי זלה״ה כתב נשקד עול פשעי בידו העול הנעשה מפשעי עדיין נשאר בהעמדה בידו ית׳ ומה שבא עלי עתה גזרות רבות ושבורין לאין תכלית היו בשבת שברי והשנאים שנעשה מהם כמה שהשטאתי וינפין מני מקלקלתא וז״ש ישתרגו עלו על צוארי ר״ל השנאים הם שעלו עתה על צוארי וכל זה׳ מהענשים היה בהם כדי להכשיל ולהחליש כחי ובזה נתנני אדני בידי לא אוכל קום בשיה עול הפשעים עלמה שנשארו קיימים וגם זה לא אוכל קום שאה השנאים והשרי השונאי מהם כך מה יעשו העונות והפשעים עלמם וכל זה כמתמרמר לומר אם גבה גבי נמרץ . עכ״ל :

(טו) **סלה** כל אבירי וכו׳ במדרש נקן הוא ית׳ מלחמה בישראל הם בכם כענין שסיפר ז׳ גוריון כי הפריצים היו הורגים בישראל והם בקרבה היו הורגים אלו את אלו וזה בקרבי דקאמר ואחר זה קרא עלי מועד לשבור בחורי דהיינו שבא האויב והרג כל הבחורים שנשארו כי האבירים כבר מתו ובזה נשארו הבתולות בלי שום עזר כי כבר נהרגו כל האנשים והנשים לבדן נשארו וטמאו האויבים הבתולות עד שהיו דם בתוליהן הולך כמו היין היוצא מן הגת וז״ש גת דרך ה׳ לבתולת בת יהודה וכן תרגם המתרגם : **אי** נמי אמר כי בא האויב וסלה ורמס תחת רגליו כל אבירי וכל גבורי עם היות שבינתו בקרבי עדיין ויוכל נכרע לי וז״ש ה׳ בקרבי כי אף גם זאת בהיות ה׳ בקרבי הכרע לי ואח״ה אין יעלה על הדעת כי נשאו ראש בעוד שבינתו בקרבך לז״א קרא עלי מועד הש״י עלמו קראם שיבואו עלי לשבור בחורי כמשאמז״ל שבכל יום היתה בת קול יוצאת בהיכלו של ב״ע להחריב את ירושלים באופן כי אין לומר כי מיד האויב בא עלי שום נזק ודעה אלא מידו יתברך היתה זאת לנו וכן ראוי לומר גת דרך ה׳ לבתולת בת יהודה : **אי** נמי קרא אבירי לצדיקים אשר הם האבירים שבעיר ובאים בכח מעשיהם גבורים לעמוד בפרץ ועליהם נאמר אבירי לב הרחוקים מצדקה כי הם רחוקים מלקבל שום טובה מאתו ית׳ בדרך צדקה באופן שהוא לפני אבל באים בכח מעשיהם כי כל טובה שמקבלים מאתו ית׳ הם ראויים אליה בשכר טורחם ועמלם לא בדרך צדקה וז״ש הרחוקים מצדקה וכן כאשר רצה הש״י לינקם מישראל מקודם סילק את הצדיקים והאבירים שבה וזהו שאמר סלה כל אבירי אדני בקרבי ואח״כ כאשר לא נשארו צדיקים בעיר רק הבחורים אשר מאווים והבלם אחר הבלי העולם עליהם אמר קרא עלי מועד לשבור בחורי כי היה נחשב בעיני הש״י למועד יום שבירת הבחורים לא כן סילוקן של צדיקים שקשה היא לפניו יתברך וכן גת דרך ה׳ לבתולת בת יהודה שעד עתה היתה כבתולה אשר איש לא ידעה ולא בלשה אותה ולא עליה ועתה באו עליה גרים וזדים ארורים ודרכוה כדורך בגת : **והרי״ע** ז״ל כתב נמה שלוקחי הבתולות הם האנשים הבאים בעיקר הימים הם בני העמידה והם נקראים אבירים או בחורים בעוד שהם בשני הגידול והעלים וזנה א״כ כאשר סלה ה׳ כל האבירים אשר בקרבי וקרא עלי מועד לשבור בחורי והבתולות התעלפנה כי אין איש לבא עליהן ונשמקו מאליהן בלי תועלת והרי הוא כאלו גת דרך ה׳ לבתולה בת יהודה כי הגת אינו רק לכתוש ולמחוץ הענבים או הזתים עכ״ל :

(טז) **על** אלה אני בוכיה אפשר לומר דעל אלה דקאמר קאי אהנהו דלעיל ואמר כל אלה שהזכרתי אני בוכיה וג״כ עיני עיני יורדה מים משני כי רחק ממני מנחם וכו׳ או אפשר דמאי דקאמר על אלה אני בוכיה היינו מאי דמפרש ואזיל דהיינו כי רחק ממני מנחם משיב נפשי היו בני שוממים כי גבר אויב הרי הרי ועל אלה קאמר בכיה בוכיה ועינה עינה יורדה מים על כי רחק ממנה מנחם כו׳ ואומרו על אלה אני בוכיה ולא אמר אני בוכה כי מלת בוכה היא פועל שהיתה בוכה ובוכיה היא שם הענין כי קנתה שם לעלמה שראוי לקרותה בוכיה וז״ש על אלה אני ראוי לקרוא אותי בוכיה וזה נסיבת רוב התמדת הבכי שאני בוכה יום ולילה לא הפסקתי ואמר עיני עיני יורדה מים ולא אמר עיני יורדות מים כי למען ימשך זמן בכייתי ואוכל לבכות זמן רב לא אבכה בב׳ עיני יחד אלא אבכה בעין א׳ ואנוח אותו העין ואבכה בעין האחר וכן אחליף תמיד לבכות זמן ארוך יומם ולילה בלי הפסק כלל וז״ש עיני עיני פעם בעיני הא׳ פעם בעיני האחר ואמר יורדה מים ולא אמר הוריד מים לומר שלא היה צריך לעצום הכנות להוציא הדמעה מהעין כי העין מעצמה היא יורדת מים בלי כונת המוריד ובלי שום טורח והכונה נהוראה ובזה ג״כ דייק באופן אחר מאי דקאמר עיני עיני הרי דמני כאלו העין הוא מעצמו יורד מים וע״ש הכפל של עיני עיני כאלו הוא שבע מוטבע בו מהיה ובוה ואמר שהטעם שהבכיה היתה על שרחק ממני מנחם משיב נפשי הכונה שנמלך זמן גלותי והרחק ממני מאד [illegible]
[illegible]

מִמֶּ֫נִּי מְנַחֵ֖ם מֵשִׁ֣יב נַפְשִׁ֑י הָי֤וּ בָנַי֙ שֽׁוֹמֵמִ֔ים כִּ֥י גָבַ֖ר
אוֹיֵֽב׃ יז פֵּרְשָׂ֨ה צִיּ֜וֹן בְּיָדֶ֗יהָ אֵ֤ין מְנַחֵם֙ לָ֔הּ צִוָּ֧ה י. ג׳
יְהוָ֛ה לְיַעֲקֹ֖ב סְבִיבָ֣יו צָרָ֑יו הָיְתָ֧ה יְרוּשָׁלִַ֛ם לְנִדָּ֖ה
בֵּינֵיהֶֽם׃ יח צַדִּ֥יק ה֛וּא יְהוָ֖ה כִּ֣י פִ֣יהוּ מָרִ֑יתִי שִׁמְעוּ־ כ״כ. ג׳
נָ֣א כָל־עַמִּ֗ים וּרְאוּ֙ מַכְאֹבִ֔י בְּתוּלֹתַ֥י וּבַחוּרַ֖י הָלְכ֥וּ העמים קרי ג׳ חסר בנביא

אִתְרָחַק מִינִי מְנַחֵם דִּמְקַיֵּם יָתִי וּמַלֵּיל תַּנְחוּמִין עַל נַפְשִׁי הֲווֹ בְּנוֹי צַדְיָין אֲרוּם אִתְגַּבַּר עֲלֵיהוֹן בְּעֵיל דְּבָבָא׃ יז פרשה פִּרְסַת צִיּוֹן יְדָהָא מִן עַקְתָא הֵיכְמָא דִּמְפַרְסָא אִתְּתָא עַל מַתְבְּרָא כְּגִינַת וְלֵית דִּמְמַלֵּיל תַּנְחוּמִין עַל לִבָּהּ פַּקֵּד יְיָ לְבֵית יַעֲקֹב פִּיקוּדַיָא וְאוֹרַיְיתָא לְמִינְטַר וְהִינוּן עֲבַרוּ עַל גְּזֵירַת מֵימְרֵיהּ בְּגִין כֵּן אִסְתַּחֲרוּ חֲזוֹר חֲזוֹר לְיַעֲקֹב מְעִיקוֹהִי הֲוָת יְרוּשְׁלֶם דַּמְיָא לְאִתְּתָא מְרַחֲקָא בֵּינֵיהוֹן׃ יח צדיק אָמַר יְיָ בְּמֵימְרֵיהּ לְעַמָּא בֵּית יִשְׂרָאֵל דְּלָא יֶעְבַּר קָטְלִין בְּחַרְבָּא בְּאַרְעֲהוֹן אֲזַל יֹאשִׁיָּהוּ מַלְכָּא שְׁלַף סַיְיפָא עַל פַּרְעֹה חֲגִירָא בְּבִקְעַת מְגִדּוֹ מַה דְּלָא אִתְפְּקֵד וְלָא תְּבַע אוּלְפַן מִן קֳדָם יְיָ בְּגִין כֵּן רָגְמוּ רָגוּמַיָא גִּירִין לְמַלְכָּא יֹאשִׁיָּהוּ וּמִית תַּמָּן עַד דְּלָא נָפְקַת נִשְׁמָתֵיהּ הֲוָה רָחִישׁ בְּסִפְוָתֵיהּ וְכֵן אֲמַר זַכַּאי הוּא יְיָ אֲרוּם עַל מֵימְרֵיהּ עֲבָרִית שְׁמַעוּ כְעַן כָּל עַמַּיָא הֶסְפֵּידָא דְּאַסְפֵּיד יִרְמְיָהוּ עַל יֹאשִׁיָּהוּ וַחֲזוֹ כֵּיבִי דִּי

שוממים ל׳ כתיב מ״ם בסוף וא׳ שוממין ואינון חד מן י״א זוגין מיחדין חד נסיב נו״ן וחד נסיב מ״ם וסימן נמסר בסוף סדר בהר סיני: פיהו כ״ב וסימן נמסר בסדר שיר השירים: מריתי ג׳ וסימן ואנכי לא מריתי אחור לא נסוגתי: צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי. כי מרו מריתי מחוץ שכלה חרב:

תולדות אהרן צוה ה׳ ליעקב. יבמות טז קדושין עב: היתה ירושלים לנדה. תענית כ: צדיק הוא ה׳. שם כט:

רשי

כפל הלשון מלמד שאין הפוגות: יז) פרשה ציון בידיה. כמו (ישעיה כה) ופרש ידיו בקרבו כאדם המוליך ידיו מוליכם ומביאם ומצטער בהם. דבר אחר פרשה ציון לשון שבירה כמו (איכה ד) פורש אין להם לקבל לנחמו על מת כך חברו מנחם ובלשון משנה פירושו קיימת ומשמעו כאדם המצטער שחובק את ידיו ומשברם. תוספת מנחתי: צוה ה׳ ליעקב סביביו צריו. צוה על יעקב שיהיו צריו סביביו אף כשגלו לבבל ולאשור הגלה סנחריב את אויביהם עמון ומואב והושיבם אצליהם והם מקנתרים אותם כמ״ש במסכת קדושין הומניא איכה

אבן עזרא

עין אנוש דומה לעין המים והעין יורד וכן יזלו מים ושניהם פעלים עומדים: (יז) פרשה. בי״ת בידיה נוסף כמו ותשקמו בדמעות שליש: (יח) כל נא בלשון עתה וכן אוי נא לנו כי חטאנו גם אל נא רפא נא לה על כן השיב השם הלא תכלם שבעת ימים. יומת נא. דבר נא. שמע נא. ועם תוספת אל״ף לשון בקשה

לחם דמעה

שהוא המנחם כי זה שמו והוא משיב נפשי כי בבא מלך משיחנו אז תנוח נפשינו בטובה ונחת כי לא יצטרך הנפש להלחם עם חלק הגוף כי אז יתבטל היצר הרע שהוא חלק הגוף החומרי באופן שלא תהיה לנפש צורך להתקוטט עם חומר הגוף אבל שניהם יהיו שוים לטובה ואין מי שיעכב ביד הנפש לעשות חפצה ורצונה ועל זה קאמר משיב נפשי ואמר שהיתה בוכה על ב׳ דברים שאירעו לה בגלות הזה מה שלא היה לה בגלות מצרים א׳ כי בגלות מצרים לא ישבו אלא כמנין רד״ו שנה וכאן רחק ממני מנחם משיב נפשי והוא מלך משיחנו כי זה לנו אלף ותקנ״ב שנה שרחק ממנו מנחם ועוד שנית כי בגלות מצרים כאשר גבר האויב הלא הוא פרעה הרשע מני אז היו ישראל מתרבים ככוכבי השמים לרוב וכמש״ה וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ אמנם בגלות הזה כאשר גבר האויב מני אז היו בני שוממין הולכים ומתמעטים ומשתוממים וז״ש היו בני שוממין והיו לשממה כאשר גבר האויב:

אי נמי אומרו על אלה אני בוכיה הכונה על מה שאמר אלה אלהיך ישראל בעשיית העגל אני בוכיה מפני כי בסבת אותו העון נסתלק ממני שכינתו ית׳ ועליו אמר כי רחק ממני מנחם והוא הש״י שהוא היה נחמתי והוא משיב נפשי כי כשעמדו ישראל על הר סיני כמשז״ל פרחה נשמתן ואלמלא שהוא השיב נשמות לפגרים מתים כבר נשארו כולם פגרים מתים ועל זה קראו משיב נפשי ועתה בעונותי רחק ממני והיו בני שוממים מפני כי מני אז מעת שאמרתי אלה אלהיך ישראל גבר האויב והוא סמאל ואלמלא לא עשו את העגל ולא נשתברו הלוחות היה חרות על הלוחות כמז״ל חירות מגליות חירות ממלאך המות חירות מיצה״ר ובאומרו כי גבר אויב כיון לשלשתם לאויב כמשמעו ולאויב שהוא סמאל והוא מלאך המות והוא יצה״ר ואלו לא גבר האויב מני אז לא היו עתה בני שוממין ואם הם שוממין הוא מפני כי גבר אויב בשעה שאמרתי אלה אלהיך ועל אותו אלה אני בוכיה כי הוא היה גרמא דגלא: אי נמי הודיענו באומרו היו בני שוממין כי גבר אויב כי כאשר גבר יד האויב ושלטה על יש׳ כבר היו הן שוממין ובמעט שמתו כלם או רובם שהפריצים הרגו הם בהם מקודם באופן כי כבר היו בני שוממין כאשר גבר האויב ואלמלא כן אולי לא היה גובר האויב: א״נ אמר על אלה שאומר עכשיו אני בוכיה וכו׳ והבכי הוא על זה הדבר כי אני גרמתי לעצמי כל הבא עלי כי אני הרשעתי וז״ש כי רחק ממני ומשכתי רחק המנחם ומשיב נפשי על רוב פשעי והיו בני שוממין ונאנחים ונאנקים על כי גבר עצמו האוי׳ ואמר כי ידו רמה וכחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה ולא ידע שחטאתינו גרמו ואין נושך בשרו בשינו ועל זה היתה בוכה ועל דבר אחר לא יכלה להתאפק אלא פרשה ציון בידיה מרוב שיחה וכעסה ואין מנחם לה ולא מצאה לה מנוח על הדבר הזה וזה כי לא העאתים גרמו רעתה לבד אלא גם היא החיה את אשר הרעו לה כי צוה ה׳ ליעקב ואמר שכל הגוים אשר סביביו הם צריו ועל כן לא יחיה מהם כל נשמה כי יהיו לשיכים בעיניו ולצנינים בצדיו ולא עשה כן והחיה אותם ועבר על גזרתו יתברך ובם נפל והיתה ירושלים לנדה ביניהם בין הגוים אשר סביביו כי היו לשכים ולצנינים כמ״ש אל ועל הדבר הזה אני צריכה להצדיק עלי את הדין. ואומר צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי ועל כן היו לי לשכים כמאמרו יתברך:

(יז) אי נמי יאמר לפי דרך זה פרשה ציון בידיה הם דבריו יתברך שאומר שכינת השם רוח הקדש פרשה ציון בידיה אין מנחם לה בהיות כי כשהאדם הוא בעצמו גרם רעתו אין מי שינחמנו ואינו מקבל תנחומין ואין דעתו מתקרר עליו באומרו כי בידו הכה את עצמו וז״ה פרשה ציון בידיה כלו׳ כיון שפרשה ציון את עצמה בידיה והיא בעצמה גרמ׳ רעת׳ ע״כ אין מנחם לה ולא היתה מקבלת תנחומין וז״ש כי צוה ה׳ ליעקב סביביו וא״ל לא תחיה כל נשמה והיה כל הנשאר סביבותיכם והיו לשכים בעיניכם ולצנינים בצדכם וז״ש צוה ה׳ ליעקב באם ישאירו מהם יהיו כל יושבי סביביו אשר ישאירו צריו ונוגשיו וכן נגה את אונס שהיתה ירושלים לנדה ביניהם כלומר שהיו שונאים אותם בקרב לבם וביניהם ובקרב לבם היו שונאים ומואסים את ירושלים כנדה וזה היה ביניהם ובקרבם גם אם בעיני ישראל היו נראין כאוהבין להם ועל כל זה הצדיקה עליה את הדין ואמרה צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי וכו׳. אי נמי ביען כי מדרך העולם הוא שהשכנים הם העומדים לעזרה אל שוכב אצלם ובבוא על האיש צרה וצוקה הם השכנים לנוד לו ולנחמו כי טוב שכן קרוב ועכ״ז שהיתה ציון מצירה ושרויה בדוה אלא די שאין מנחם לה ויתן א׳ משכניה בא לנוד לה ולנחמה ולהצטער בצערה אלא אדרבא צוה ה׳ על יעקב כי יושבי סביביו הם בעצמם יהיו צריו והיתה ירושלים לנדה ביניהם כלומר עם היותה ביניהם ויושבת אצלם והם מן שראוי

להיות לה מנחמים אעפ״י כן הם היו צריה: אי נמי אפשר לומר ע״ד מה שת״גם המתרגם על צוה ה׳ ליעקב כי צוה להם תורה ומצות ועברו עליהם ועל כן היו סביביו צריו ואם הם העוו הארץ בעצמה ציון וירושלים מה חטאו כי נלאו כמדבר מבלי איש עובר וז״ש פרשה ציון בידיה ואין מנחם לה על הרעה אשר נגעה בארץ עצמה בציון עצמה וזהו לה דקאמר ולא היתה מקבלת תנחומין על רעתה שלא בעבור שצוה ה׳ ליעקב תורה ומצות ועברו עליהם על כן היו סביביו צריו ירושלים מה חטאה כי נכללה עם ישראל וגם נגעה אליה הרעה והיתה ירושלים לנדה ביניהם: והרב מורי זלה״ה כתב היו בני שוממים כי גבר וגדל האויב כאשר ה׳ צר להם וכמז״ל כל המיצר לישראל נעשה ראש וכראות ציון כי כל המיצר לישראל נעשה ראש גם היא פרשה את עצמה בידיה ורצתה להכנס בה ולחתך ולשבר את עצמה בידיה לראות אולי תכנס גם היא בכלל כל המיצר וכו׳ ותנוח דעתה מעט מהצרות אשר הקיפוה ואף עכ״ז אין מנחם לה: אי ירצה פרשה מלשון פ׳ פישות כפים וכ״ש במדרש ועד״ז יאמר פרשה ציון את כפה להתפלל ולהתחנן לפני הא־ל שיסיר חמתו מעליה וכמתנחמת מתלאותיה ועכ״ז אין מנחם לה כי נגזרה גזרה ואין אומר השב וזהו אין מנחם לה. עכ״ל:

(יח) **אמרה** ציון מגאוני עוני וציון היתה מצדקת עליה את הדין כי לא על חנם באו עליה הצרות הגרמה וז״ש צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי ואמר שמריתי אבל שמעו נא כל העמים וראו מכאובי כי מריי איננו כפל ומכאובי מכופל ולקח מיד ה׳ כפול כפלים בכל חטאתי וז״ש שמעו נא כל העמים ובאו להתבונן עמי וראו מכאובי והראו איך הוא יותר על מריי כי בתולותי ובחורי הלכו בשבי הרי מכאוב אחר מכאוב השבי ועוד מכאוב אחר מכאוב הרעב וז״ש קראתי למאהבי שהם בני ישמעאל כמו שהז״ל והלכתי להם מחמת הרעב והמה רמוני והאכילוני מלוחים והשקוני נודות נפוחים והמיתו ממני במונים אלף פרחי כהונה וכהני וזקני הנשארים בעיר גועו כי בקשו אוכל למו וכו׳ הרי שתי צרות שבי ורעב וז״ש ראה ה׳ כי הבאת עלי הצר הצורר שהוא ענין השבי וז״ש כי צר לי כי הבאת צר עלי זאת ועוד אחרת כי מעי חומרמרו מכובד הרעב וא״כ איפה כיון שאני רואה שלקיתי בכפלים אני רוצה לומר בעשה עמי שלא כהוגן אלא הריני מודה מה שאמרתי שלא היה מריי כפול כי כן אמרתי כי פיהו מריתי ועתה ניחמתי וחזרתי בי וז״ש נהפך לבי בקרבי והריני מתנחם כי ידעתי כי צדיק אתה ה׳ ואתה תשלם לאיש כמעשהו ולא יותר וכיון שמכאובי כפול הריני גוזר ואומר כי מרו מריתי ואין הדבר כאשר הייתי אומר עד עתה כי מריתי לבד אלא מודה אני כי מריי כפול היה ומרו מריתי וע״כ מכאובי היה כפול ומחוץ שכלה חרב שהוא ענין השבי ובבית כמות שהוא ענין הרעב על מריי כפול בא ג״כ מכאובי כפול. אי נמי ציון מצדקת עליה את הדין ואומרת צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי וביען אשר דרך כל המצטער הוא שרוצה ומתאוה שישמעו אחרים ויראו ברעתו ויצטערו בצערו ותהי זאת נחמתו ע״כ אמרה ציון שמעו נא כל העמים וגם בתולותי ובחורי אשר הלכו בשבי ראו גם אתם מכאובי כי אני שכולה וגלמודה שרופה באש כסותה וז״ש וראו מכאובי אתם בתולותי ובחירי אשר הלכו בשבי וקאי וראו דקאמר אבתולותי ובחורי והמדרש ציון טענה למה קראה להולכים בשבי כי לפי הנראה היה די להם צרת שבי׳ ומה להם עוד לראות בצרתה ולהצטער בצערה ע״כ אמרה ציון קראתי למאהבי בהם בתולותי ובחורי שיראו במכאובי בעבור שהם היו בעוכרי והמה גרמו רעתי בדרכם וברוע מעלליהם וז״ש שהמה רמוני בעבור שהמה רמוני ברשעתם וא״ת שהכהנים והזקנים הנשארים בעיר די שהם יראו מכאובך ע״כ אמרה כהני וזקני אשר בעיר אוני קורא להם שיראו מכאובי לפי שהם כלם חשובים כמתים וכאילו כבר גועו בעבור שהם עסוקים וטרודים בבקשת אכלם ואינם מבקשים לחם לאכול כי לחם אין בכל הארץ וז״ש כי בקשו אוכל למו אינם מבקשים לחם רק אוכל איזה שיהיה והלואי ימצאו אנשים מתים לאכול מנבלתם וז״ש בקשו אוכל למו כלומר להם בעצמם הם מבקשים לאוכל נבלת האנשים בקשו לאוכל וכל זה לא לשבעה רק וישיבו את נפשם כדי השבת נפש לבד וע״כ אני קוראה להולכים בשבי כי טובים הם בשביים מחללי רעב הנשארים בעיר ויבואו ההולכים בשבי לראות ולהצטער בצערי יותר מן היושבים בעיר: אי נמי אומרו צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי היא תשובת ישראל בעונים ואומרים על דבריו יתברך ומצדיקים עליהם את הדין ומתודים על פשעיהם ואמרו שמעו נא כל העמים וראו מכאובי בלא עשו לי אויבי כאשר אני עשיתי להם כי אני הגליתי מהם והיו לי למס לבד ואותי לא הניחו לי במקומי והאויב זורע להם מם אלא בתולותי ובחורי הלכו בשבי והלואי שהיו מניחים אותי במקומי למס:

אבר

ערעני בתר מותיה בתולתי ורביי אזלו בשביתא׃ יט קראתי
אמרת ירושלם כד איתמסרת בידוי דנבוכדנצר קרית למרחמי
בני עממיא דקיימית עמהון קיים די יסייעוני ואנון חכימו מני
ואתהפכו לחבלא יתי הינון דעלו עם טיטוס ואספסיינוס ובנו
כרכומין על ירושלם כהני וסבי בגו קרתא אתנגידו ארום תבעו
סעיד לחמא להון למיכל ויקיימון ית נפשיהון׃ כ ראה חזי יי ארום
עאיק לי בגין כן מעי איתגרו איתהפך לבבי בגוי ארום מעבר

בַּשֶּׁבִי׃ יט קָרָאתִי לַמְאַהֲבַי הֵמָּה רִמּוּנִי כֹּהֲנַי וּזְקֵנַי ג׳ / ל׳ ומ״ל
בָּעִיר גָּוָעוּ כִּי־בִקְשׁוּ אֹכֶל לָמוֹ וְיָשִׁיבוּ אֶת־נַפְשָׁם׃ ג׳ רפין
כ רְאֵה יְהוָה כִּי־צַר־לִי מֵעַי חֳמַרְמָרוּ נֶהְפַּךְ לִבִּי ל׳
בְּקִרְבִּי כִּי מָרוֹ מָרִיתִי מִחוּץ שִׁכְּלָה־חֶרֶב בַּבַּיִת י״א. ג׳

וישיבו ג׳ רפין חד חסר וב׳ מ״ל וסימן ותקרבון אלי כלכם. ואראה ואין איש ומאלה ואין כי בקשו אוכל למו, וסימן בלשון ארמי גבריא שאילו למיכל׃

אבן עזרא

בקשה ובלשון ישמעאל הפוך והוא כמו עתה: (יט) למאהבי. איננו כמו אוהבי וכן טעמו למבקשים שאוהב אותם: (כ) חמרמרו. כפול העי״ן הלמ״ד וטעמו כמו עכורים וכן פני חמרמרו והוא מגזרת חומר כי הבכי כמים וכן יין חמר:
הבאת

רשי

איכה בבבל כולה דעמיגאי: לנדה. לריחוק לבוז: (יט) קראתי למאהבי. לאותם שמראים עצמם כאוהבים: המה רמוני. כגון בני ישמעאל שהיו יוצאים להראות הגולים כשהיו הכשדים מוליכים אותם דרך עליהם ומראים את עצמם כאילו מרחמים עליהם והיו מוציאים להם מיני מלוחים ונודות נפוחים כסבורים שהוא יין ואוכלים וצמאים ורוצים לשתות וכשמתיר הנוד בשיניו היתה הרוח נכנסת במעיו והוא מת והוא שאמר הכתוב (ישעיה כא) ביער בערב תלינו וגו׳ (שם) לקראת צמא התיו מים יושבי ארץ תימא בלחמו קדמו נודד: וישיבו את נפשם. כדי שישיבו את נפשם: (כ) חמרמרו. טוט״ש בלשון משנה נפלה לאור ונחמרו בני מעיה: בבית כמות. בתוך הבית היתה אימת שדים ומזיקים ומלאכי מות

לחם דמעה

(יט) **אמר** קראתי למאהבי המה רמוני שמתודים ואומרים אם קראתי למאהבי בהם בני ישמעאל שהלכו בם שמנים אנף בהורים והמה רמוני בהביאו לפניהם נודות נפוחים והאכילום מלוחים ושיו חושבים שהם מים והרוח נכנס בקרבם ובכרסם נבקעה אני גרמתי נפלאי כי עונותי כשו אלא מכ״מ כי גם כהני וזקני בתוך העיר גועו מן הרעב כי לא היינו עוזים צדקה עם העניים ורעתי בעיני עם כהני וזקני העניים היתה גדולה מאד שעשו לי הישמעאלי׳ כי הישמעאלי׳ היו בגדה והנהגו בתוך העיר ובהון הייבוב היינו הורגים אותם ברעב ואם תאמר שהיתה זאת נגם מפני שלא היו מודיעים עניים וצערם אנימו אינו כן הלא היו צועקים ובקשו אוכל למו שישיבו את נפשם ולא היינו מרחמים עליהם ועל כן אלינו הצרה הזאת ועל כן אמר ראה ה׳ כי צר לי מעי חמרמרו ולכן הוכה והמות ואם עד עתה השתדלתי את לבי עתה כבר נהפך לבי בקרבי ואודה עלי פשעי כי מרו מריתי מבוא שאני רואה ומכיר כי הרעה שבאה עלי היא בהשגחה על רוע מעללי כי דרך העולם הוא שמחוץ שכלה חרב כשהאדם הולך בדרכים ובמדברות שם הוא חוץ לעיר שכלה החרב כי שם הרב הנכטים מצוים אבל האדם שיושב בביתו ובצל קורתו אין שם הרב אלא המיתה הטבעית ויגיענו שם בביתו ועתה היא זאת לנו בבית שכלה לנו החרב כמו המות הטבעית שמצויה בבית כן מצויה החרב עכשיו בביתי וז״ש כמות בפת״ח תחת הכ״ף דהיינו כמו המות הידועה והטבעית כן מצויה החרב בבית והורה ההרב להיות לנו כמות:
אי נמי אמר צדיק הוא ה׳ ולא אמר צדיק ה׳ כי פיהו מריתי מלת הוא מיעוטא הוא להורות כי כל צדיקי עולם מלת צדיק אניכם היא בדרך השלילה כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא אבל האל יתברך עליו יצדק לומר שהוא צדיק ולא על אחר ועל כן אמר צדיק הוא ה׳ ואמר כי מכ״ר גם אם דרכו לרחם על בריותיו ומהרי׳ אפיה בכאן בחרבן הבית גם ה׳ שהוא רחמים לא התנהג ברחמים אבל היה צדיק כי צדיק הוא שעושה היושר וצדיק ויושר הוא להם נאים בדרכיו ובפרי מעלליו באופן כי בנידון דידן ה׳ שהוא רחמים יצא ממחיצתו ולא ריחם אלא צדיק הוא ה׳ והטעם שבינה ממנהגו ויצא ממחיצתו לפי שגם אני יצאתי ממחיצתי וז״ש כי פיהו מריתי וזה כי טבע האדם למלא תאוותו להנאתו מתקבל מהעבירה אבל כמורד שיודע רבונו ומכוין למרוד בו למרות עיני כבודו זה ודאי יצא ממחיצתו כיון שהוא הוטא לא לעזר ולא להועיל וכיון שאני פיהו מריתי למרות עיני כבודו ויצאתי ממחיצתי ג״כ הוא נעשה צדיק עם היות שהוא ה׳ בעל הרחמים ומדד לנו מכ״מ ואמר שמעו נא כל העמים נא לשון בקשה כלומר בשמעו מנייכו שמעו נא דברי ואמר וראו מכאובי כי בסיפור המכות אמר לשון שמיעה כי יסופרו אבל איכות הכאב לא ניתן לומר בפה ולא שייך ביה שמיעה אלא ראיית הלב כי מי שיש לו הבטרה רואה בדעתו איכות המכאוב על כן וראו מכאובי וכתבי׳ לספר ואמר בתולותי ובחורי הלכו בשבי וכיון במה שאמר הלכו בשבי כאלו היו מניחים אותם בארצם בירושלים וגם יהיו שבויים לא היה הכאב כ״כ אבל בהיות שהלכו בשבי ויוליכם אל ארץ אחרת זו קשה מכולם:
ואמר קראתי למאהבי המה רמוני כלומר ע״כ קראתי לעליונים ולתחתונים אולי יעתירו בעדי כי כוגם מאהבי ואקרא ולא מצאתי מבין ולא סמך כי המה רמוני וכמ״ש ז״ל כל רעיה בגדו בה זה מיכאל וגבריאל כי כולם רמוני ובגדו בי ואומרו כהני וזקני בעיר גועו לא נתן טעם איך לא נגאלו בזכות כהני ה׳ אשר בירושלים וגם זקני ירושלים הם בסנהדרין ושאר החכמים אשר בעיר איך לא ניצלו בזכותם ע״כ אמר כהני וזקני אשר היו בעיר כבר גועו ודגועו ויאספו אל עמם כי מפני הרעה נאסף הצדיק כדי שלא יראה בצרתם וגם כדי שלא ינצלו בזכות הצדיק ודייק לפירוש זה מ״ש כהני וזקני בכינוי ולא אמר כהנים וזקנים להורות כי על הצדיקים קאמר אותם שראויים ליקרא כהני וזקני בעיר גועו ולכן נאמר בהם גויעה כי הכתוב כשמזכיר מיתת הצדיקים מזכירם בלשון גויעה כד״א ויגוע וימת ויאסף אל עמיו ונתן טעם לגויעתם וזהו כי בקשו אוכל למו והיא הסעודה שיהנו הצדיקים לעתיד לבא כדתנן והכל מתוקן לסעודה כי נאותו שהיכל ישיבו את נפשם בטובה ונחת שם בג״ע נהנים מזיו השכינה ע״כ גועו ומתו מקודם כדי שלא יראו ברעת בני ישראל רק עזבו אותנו לאנחות והלכו שמה למנוחתם וזהו וישיבו את נפשם דקאמר מלבון בטובה ונחת תורתעון. ואמר עוד ראה ה׳ כי צר לי מעי המרמרו כלומר גם אם חטאתי עויתי ופשעתי ג״כ ראה ה׳ כי יש צר לי שמחטיאני והוא היצר הגורר הוא היצר הרע וגם מעי חמרמרו כלומר מהומר קורלתי גם אני ובחומר כל מאוייו והשלו להטות ונכרשת ואמר נהפך לבי בקרבי כו׳ כלומר גם אם הלב יש בו שכל והשכלה והיה לו לגב נבהר בטוב ולמאוס ברע עכ״ז כבר נהפך לבי בקרבי מפני שהיה כי מרו מריתי והוא כי ידוע כי האדם הראשון היו כל בני עולם תלויים בו וכל הנשמות היו אחוזות בו מהם בעצרותיו מהם באבריו כמז״ל בשעה שמרד אדה״ר נמצא פגם בכל נשמות כל באי עולם מרו ג״כ בו יתברך ובזה יובן אם אדה״ר חטא ונגזר עליו מיתה כל שאר באי עולם מה חטאו למה נגזר עליהם מיתה אבל בהיות שכל הנשמות היו אחוזות בו כנודע ממ״ש רז״ל יפה היום ביבדי הארץ א״כ כשחטא החטא הוא נמצא בכל באי עולם גם כן חטאו עמו וע״כ כשהיתה אחיזה בעיקרו של כל אדם ובקרה מיתה אדם הראשון היה לגו לג פוג והוא

היצה״ט לבדו הוא לבדד היה שוכן באדם וכאשר חטא אז נהפך לבו בקרבו לגב אחר ונעשה היצה״ר ונכנס בקרב לבו וז״ש נהפך לבי בקרבי כי מרו מריתי כלומר כאשר מרו מריתי בעון אדה״ר כי אז אני הוא אשר מריתי עמו כדאמרן מני אז נהפך לבי בקרבי מטוב לרע והוגו רחוק לומר לפי דרך זה כי אז נהפך הלב בקרב והוא מנבק ובקרב והכריתי והכוונה כי נאגדה הבכליה טובה שהיה בו ונעשה הומרי כקרב וכברעים ונהפך והתהפך הלב כקרב וקרוב לזה אז״ל כבד נג פרים כי הלב נעשה ככבד שכל מה שמביאים אל המעיו להתבשל הוא מתקם׳ וזה היה כי מרו מריתי כאשר מרו מריתי וכדאמרן. ואמר מחוץ שכלה חרב בבית כמות הכונה שהוסיף לספר גודל גבורת היצר הרע ותוקפו עם האדם כי כל היום לוחם ילחמנו ולא לחנם אז״ל איזה גבור הכובש את יצרו כי היא מלחמה תמידית יום ולילה לא ישבות וע״כ אמר מחוץ שכלה חרב כו׳ כלומר אל ימשכו בעיניך מלחמת היצה״ר כ״א מחוץ שכלה חרב מכת חרב וכ״ג והבן והיא מכה שהחיבים בגוהמים ג״כ יש מלחמה אחרת בתוך גוף האדם ובהדרי מבכיות גבו והוא מלחמה היצה״ר וה״ה בבית כמת ואין כונת בבית בבית ממש אבל הוא כמו מבית ומחוץ הגשנו בפירושו כאלו אמר מבפנים ומבחוץ תלפנו והכונה שרצה לפחות להבוות המלחמות הפנימיות להיל נים וז״ש אם מחוץ שכלה חרב ג״כ בבית והוא בפנים בקרב לב האדם יש שיבול שקול כמות בממית חרב האויב בהזכיר שהמלחמה שבבית היא כמות בעצמה ושקולה כמות וא״כ כיון שכל היום לוחם ילחמהו והאויב ירדפוי הרי הוא כאלו הוא אנוס במעשיו וראוי לרחם על האדם והוא כותב על מ״ש ראה ה׳ כי צר לי וכדאמרן: **אי נמי** בהיות שרז״ל אמרו כי יאשיהו המלך אמר פסוק זה של צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי כשבא פרעה נכה לעבור בארצו ולא נתנו יאשיהו עבור והנביא אמר לו בשם ה׳ שיניחנו לעבור ויאמר לו יאשיהו רבא דרבך אמר וחרב לא תעבור בארצכם אפילו חרב של שלום והאם אומר לי שאניחנו לעבור אינו מניחו אף אם הוא חרב של שלום וביון שלא נתנו לעבור בא פרעה נכה ונלחם עם יאשיהו והמורים עשו את גופו ככברה והז היה מצדיק עליו את הדין ואמר צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי. ועל פי דרכם הפשר שאמר הכי צדיק הוא ה׳ על הרעה אשר באה עלי כי פיהו מריתי ולא נהתי נפרעה עבור בגבולי אבל שמעו נא כל העמים וראו מכאובי שאני גרמתי כי בתולותי ובחורי הלכו בשבי ואם אני חטאתי הם מה חטאו ואני גרמתי רעתם ורעתי וע״כ גדל כאבי וראו מכאובי: **אי נמי** בהיות שאמרה ציון שמעו נא כל העמים וראו מכאובי כדי שיבאו מן העמים הרחוקים לנוד לה ולנחמה כיון שראתה שלא באו אמרה קראתי למאהבי היושבים סביב לאבלי ולמוכים אולי שיבאו לנחמני וגם המה רמוני ולא באו וכו׳ וכיון שכן ראה אתה ה׳ כי צר לי ונחמני אתה ה׳ אלהי כיון שהעמים שקראתי לא באו ואת״ה לא שמעו עדיין ברעתי ולכן לא באו זה אינו כי כבר שמעו כי נאנחה אני ואעפ״כ אין מנחם לי ולא באו לנחמני: **והרב** מורי זלה״ה כתב צדיק הוא ה׳ וכו׳ אמר כי באת לכלל הכרה ואמרה צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי כי במדרגת הרשע יגדל חוזק תשפע הצרות ולכן אתם העמים שמעו נא את מאמר ה׳ ולא הסורו והטו ימין ושמאל מדרכיו ואת יכרו במה שקרה לי וז״ש וראו מכאובי כי גדל הכאב מאד והוא שלקיתי בלקוי הגדול שבלקיות והוא השבי וכמאמרם ז״ל על פסוק אשר למות למות וכו׳ אמרו כל המאוחר בפסוק קשה מחבירו והשבי היא המאוחר בפסוק והוא קשה מכל ייסורין שבעולם כי הוא בשבים מזומן ומעותד לכל כנודע וז״ש בתולותי ובחורי הלכו בשבי ולכן תהיבנו במה שקרה לי ושמעו את מאמר ה׳ ולא הטו ימין ושמאל:
אי נמי אומרו בתולותי ובחורי הלכו בשבי הכונה בזה מתאמם הלכו לפני ועמי כליכה מפורש במדרש שהיו הולכים בשיבותם בלמים כה אתם והלכו אנסם בבעלם כמהלהלים וכם בבו אותם וכמ״ש בסמוך קראתי למאהבי המה רמוני וכו׳ הכונה מאהבי שהיו שיכנים אליהם נתגלגל מאויביהם בחשבם שיבנו אותם בשה והם רמו אותם ושבו אותם באופן שזה היה שבה בכהני וזקני בעיר גועו מחמת רעב כי בראותם את הבחורים והבתולות שהלכו מעיר אל שיבותיהם ולמה בבויים ובנתי כלאים כהנהו וקברו שניהם קבר לא ראו הכהנים והזקנים להמסר בידם ונבחרו בעיר ימותו ברעב כי בקשו אוכל וישיבו את נפשם ולא מצאו: **אי** נמי כמה שנודע ומפורסם באמת כי בחרבן בית שני הבריונים ורשעי ישראל הם היו גרמא בנזקין וכבשו את כל רעה התיבן ובריתם היו מחוץ לעיר והכניסום לעיר לעזר ולהועיל להם והם עזרו לרעה וז״ש קראתי למאהבי המה רמוני כהני וזקני בעיר גועו בההר שהיו מעיללים עליהם לומר הנה לנו אוכל והאכל ימים ובמשפט להשיב את נפשם מטורה כמתחתה ובגלל שהיו נותנים להם היו הורגים אותם בעילה ובמרמה וז״ש כהני וזקני בעיר גועו בשבת כי בקשו הבריונים מהם אוכל להשיב את נפשם ובשלא היו נותנים היו הם הורגים אותם: **ויתכן** לפרש שהבריונים שבבו מיתה הכהנים והזקנים ברעב לפי שהאוצרות שהיו בירושלים האוצרות היה וגם מעלים לכ׳ שנה וכמאמרם ז״ל שהיו בהם ג׳ עשירים גדולים נקדימון בן גוריון ובן ציצית הכסת ובלבא שבוע וכ״א מהם היה יכולת בידו לכלכל את ירושלים בא׳ מג׳ אנו עד כ׳ שנה והבריונים קמו ושרפו את הכל וזהו שהיה סיבה למיתת הזקנים כי בקשו האוכל בשיה להשיב את נפשם בקבוצו ולא מצאוהו כי כבר נשרף. עכ״ל

בַּמָּוֶת׃ כא שָׁמְעוּ כִּי נֶאֱנָחָה אָנִי אֵין מְנַחֵם לִי כָּל־אֹיְבַי ג' ר"פ
שָׁמְעוּ רָעָתִי שָׂשׂוּ כִּי אַתָּה עָשִׂיתָ הֵבֵאתָ
יוֹם־קָרָאתָ וְיִהְיוּ כָמוֹנִי׃ כב תָּבֹא כָל־רָעָתָם לְפָנֶיךָ י"ב רפין
וְעוֹלֵל לָמוֹ כַּאֲשֶׁר עוֹלַלְתָּ לִי עַל כָּל־פְּשָׁעָי כִּי־

ויהיו י"ב רפין וסימן נמסר בסדר תרומה :

עברת על גזירת מימרא דיי ומן בגלל הכי מן ברא תכלי חרבא ומלגיו הרגת כפנא כמלאכא מחבלא די ממנן על מותא : כא שמעו שמעו אומיא ארום מתאנחא אנא ולית דמנחם לי כל בעלי דבבי שמעו בישתא די מטת עלי בדחו ארום את הוא יי דעבדת איתיתא עלי יום פורענותא ערעיתא עלי מערע לצדיאותני כדין תערע עליהון ויהון צדיין כוותי : כב תבא תיעול ליום דינא רבא כל בישתהון די אבאישו לי קדמך ותסתקף

רשי

מות ומחוץ חרב האויב משכלת : (כא) כי אתה עשית. אתה גרמת לי שהם שונאים אותי שהבדלתני ממאכלם וממשתיהם ומהתחתן בם אם נתחתנתי בהם היו מרחמים עלי ועל בני בנותיהם : הבאת יום קראת. הלואי והבאת עליהם יום המועד שקראת עלי : ויהיו כמוני. ברעה : תבא כל רעתם לפניך. יזכרו ויפקדו עונותם לפניך : (כב) ועולל למו. ופועל למו כמו (משלי כ) גם במעלליו יתנכר (ירמיה כא) וכפרי מעלליו :

איכה

אבן עזרא

(כא) הבאת יום קראת. תחסר מלת לו טרם הבאת כאילו הוא מתאוה ויתכן להיות ישמעו : (כב) ועולל. עשה מגזרת עלילותיו והנכון שטעמו כמו בבה וכן ולו נתכנו עלילות :

פירוש הטעמים

(א) **לא** די שישבה בדד במות בניה אחר היותה רבתי עם עד שהיא כאלמנה שאין לה בעל והיא נואשת מהיות לה בנים כלל : (ב) כל הלל ישן בלילה והיא תמיד בוכיה ולא די שאין לה מנחם מכל רעיה עד ששבו לאויבים לה : (ג) כאשר לא יכלה לסבול עני המלכות והעבודה הקשה אשר עובד בה גלתה מארצה גם לא מצאה מנוח במקום שהלכה שם ובאה לשוב ורדפוה והשיגוה במקום צר : (ד) שממו שעריה ששם נאספו זקני ישראל הבאים ויאנחו כהניה כי אין להם בכורים ומעשר ודאגו הבתולות שהיה מנהגן לחול במחולות בכל חג : (ה) אויביה הם בשלוה והיא לבדה בתוגה ועולליה שאין להם עון נשבו ברוב פשעיה : (ו) הזכיר בפסוק שלמעלה שאויביה ראשים וכל הדרה יצא מציון היא המלכות : (ז) אם באה לזכור בגלותה בנפול עמיה ביד צר וכל חמודיה הקדמונים שחקו צריה כי נשבתה ממעשיה אין לה מה שתעשה : (ח) כאשר ראו ערותה נאנחה והשיבה פניה לאחור מפני הכלמה : (ט) כשהיה בתחלה דם הנדות נראה בשוליה לא פחדה לזכור שמא תראה ערותה בסוף והיא נגולה ירדה למטה לא תראה ראה ה' כי הגדיל אויב לעשות או לדבר. פירוש אחר ותרד פלאים כמו ותספוד מענין וירדתי על ההרים נהה על המון מצרים והורידהו. וכן אריד בשיחי וכלם שני עיקרים ירד וריד : (י) כאשר ראתה כי באו מקדשה עמון ומואב שלא קדמו אותם בלחם ובמים בצאתם ממצרים מרוב אכזריות לכם הוצרכה לתת להם כל מחמדיה : (יא) לא היו מעטים הרעבים רק כל עמה ואחר שנתנה כל מחמד באוכל דמתה לזוללה שתתן כל מה שיבקש ממנה למלאות תאותה : (יב) מתפללת שלא יבא אליכם כמו שהביא אלי הגידו לי אם יש מכאוב כמכאובי ואתנחם : (יג) דמתה חרון אפו לאש ירדה מן השמים והגיע עד העצם ואין לה יכולת לברוח ממול האש כי רשת פרושה והיא משיבה לאחור והאש הבעירה עד שישבה שוממה ויש דוה שתנוח לעתים ידועות וזאת כל היום דוה : (יד) דמתה העונות לשריגים של גפן שתולדתם לאחוז עם כל עץ גבוה ויגבהו ומלת נתנני כמו עזבני וכן על כן לא נתתיך והטעם ביד העונות ויתכן ביד האויב בעבור הפשעים : (טו) סלה. נתנה ביד צר כי אביריה אנשי המלחמה דרכם האל במסלה והם בקרבה וכאילו הקדיש קרואים לבא לשבור הבחורים בעלי הכח וגנרו דמיהם כדם ענב בגת : (טז) אמרה ירושלם שהיא בתולת בת יהודה על הרעות שהזכרתי אני בוכה ועיני אחר עת תרדנה עיני דמעות ואין לי מנחם ובני שגלו שוממים כי גבר אויב הגר עליהם : (יז) גם ציון עיר המלוכה בקשה מנחם ואין כי ה' גזר על יעקב וזוה צריו מכל סביביו ויטמאו ירושלם ותהי כנדה : (יח) הצדיקה הדין והיא אומרת שמעו נא כל העמים שראיתם בתולותי ובחורי בשבי כי בעוני נשבו : (יט) קראתי לנכרים שהכני אולי יתנו לי עצה והמה רמוני כי כל יועצי מתו ברעב והכהנים המתפללים בעדי והזקנים אנשי עצתי רק נשארו מהבחורים ומן הבתולות שיש להם כח לסבול וגם הם נשבו : (כ) והייתי צועקת לשם ומתודת כאשר ראיתי חרב הגר משכלת בחוץ ובבית רעב כמות : (כא) שמעו אוהבי הנזכרים למעלה ואין מנחם מהם והאויבים שמעו צעקותי ושמחו כי אתה שמחתם וקרבת היום שקראתם ובאו כמותך עד שהיו נמשלים לי ויתכן להיות פירושו לעתיד לבוא תבוא היום שקראת ביד הנביאים ויארע להם מה שאירע לי : (כב) עשה להם בעבור רעתם כאשר עשית לי בעבור פשעי כי לבי דוי עד שיהיו כמוני פשעו גם הם כך :

איכה

לחם דמעה

(כא) **ספרה** בגודל שנאת העמי' כי על ששמעו שאני הייתי מצטער' על כי לא באו לנחמני אמרו נוסיף עוד לצערה במה שנשמח ונעלוז על צרתה וז"ש כיון ששמעו כי נאנחה כי הייתי נאנחה ומצטערת על כי אין מנחם לי הם הוסיפו עוד להכעיסני ולצער אותי כי כל אויבי שמעו רעתי ושמחו וששו כי אתה עשית לי את כל הרע' הזא' וכיון שכן שהבאת יום שנקראת עלי על כי חטאתי הלא זא' תעשה לי שיהיו כמוני ותבא כל רעתם ורשעתם לפניך ועולל למו וכו'. א"נ בהיות כי למעלה אמר שמעו נא כל העמים וראו מכאובי אמרה עתה כמתרעמת שמעו כי נאנחה אני אין מנחם לי כלומ' מה שלא באו לנחמני אינו מפני שלא באה השמועה אליהם כי כבר שמעו כי נאנחה אני ועכ"ז אין מנחם לי וזה היה לכללות כל העמים אשר קראתי שיבואו לנחמני והם כבר שמעו כי נאנחה אני ואעפ"י כן אין מנחם לי אבל כל אויבי והם אות' אשר הכוני פצעוני הלמוני ואלו שמעו רעתי ששו כלומר אילו היו חושבים שהם הרעו לי בלי שום סבה לא היו שמחים כי ידאגו לאמר כי הש"י נקום ינקם מהם אבל אויבי שמעו רעתי כלומ' רשעתי שהרעותי והרשעתי ולכן ששו כי ידעו כי הרעה אשר הגיע לישראל על ידם אתה עשית אותו ושלוחי דרחמנא נינהו וז"ש כי אתה עשית ואת' הבאת יום קראת כי את' קראת ואני מתפלל שיהיו גם הם כמוני היום וא"ת אם שלוחים שלי נינהו ושליחותי קא עבדי א"כ אינם ראויים לעונש על מה שעשו לך עכ"א תבא כל רעתם ורשעתם אשר הרשיעו לפניך ועולל למו כלומר פעל להם כאשר פעלת לי. אי נמי פי' ועולל הוא מלשון עוללות כלומר תבא כל רעתם אשר הרעו תבא לפניך ועולל אחר רעת' וחזור אחריה' כמחזור אחר עוללות כאשר עוללת לי ג"כ מלשון עוללו' שחזרת אחרי כל פשעי כמחזר אחר עוללות והבאת עלי רעה על כל פשעי לא נשאר עד א' כך עולל למו א"נ פי' ועולל כלומר קטף אותם בקטנות' ולא תני' שיגדלו וירבו ויעצמו רק ימותו מעולל ועד יונק ולא ישאירו עוללות כי האשכולות הקטנים נקראו עוללות וסיים ואמר כי רבות אנחותי ולבי דוי כלומר א"ת כי אנו ראויים לעונש רב וגדול יותר מהם כי הש"י הטיב עמנו מיום צאתנו ממצרים והראנו נפלאות ואנו כדמיון הבן המורד באביו והם כעבד מורד באדוניו ואנו ראויים לעונש גדול מהם עכ"א יש הפרש גדול ביניהם לבין הש"י ולבין ישראל כי באיכות האנחות ודוות הלבב רבות אנחותי ולבי דוי ודי זה ההפרש אשר ביני לבינם אתם בענין כמו הרעות עולל למו כאשר עוללת לי. אי נמי לפי שאמר ועולל למו ולא אמר ואנק' מהם בידי ואעשה אני להם כאשר עשו לי לכך אמר כי רבות אנחותי ולבי דוי לכן איני שואל שאנקם מהם אני בידי כי אין לבי עמי לעשות להם דבר אלא תעשה להם אתה בידך כאשר עשו לי : אי נמי אמר שמעו כי נאנחה אני וכו' הכונה אמרה כנ"י לפני הקב"ה רבש"ע הנה על איכות הייסורין שייסרתני אולי הייתי מקבל נחמה עליהם אמנם על מה שנעשה הדבר בפרסום גדול ונשמע הדבר לאויבי כי נאנחה אני על זה אין מנחם לי וז"א שמעו כי נאנח' אני אין מנחם לי כלומר על אשר שמעו כי נאנחה אני על זה הדבר אין מנחם לי לקבל תנחומין מפני שכל אויבי שמעו רעתי אשר הגיע אלי וששו ושמחו על רעתי כי אתה עשית את כל זה לייסרני בפרהסיא להוסיף מכאוב על מכאובי וכבר עשי' מה שעשית והבא' יום קרא' אמנם אני מתפלל אליך שיהיו הם כמוני כי כן אמרת בנפול אויבך אל תשמח ובהכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו ויבא האף והחמה על האויב השמח ולכן אמר ויהיו כמוני שתשיב חרון אפך מעלינו ותביא אותה עליהם ויהיו כמוני כיון ששמעו רעתי וששו :

(כב) **ואמר** תבא כל רעתם לפניך וגו' הכונה כי לא תיבעיא שתדין אותם על מעשיהם הרעי' אבל גם על המחשבו' הרעו' תדין אותם כי אם הקב"ה ויתר להם לישראל ומחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה. ואמר כי רבו' אנחותי ולבי דוי לפי שהוא אמר שמפני שאויביו כששמעו רעתי ששו מפני זה ראוי שיעולל למו כאשר עוללת לישראל לקיים מה שנאמר בנפול אויבך וגו' והשיב מעליו אפו אם כן גם עתה שישראל הם מתפללי' על מפלתן של אויביהם נמצא שישראל שמחים במפל' אויביהם ויצטרך הש"י להשיב מעליהם אפו מפני ששמחו ישראל במפל' אויביהם לכן אמר תבא כל רעתם וגו' ועולל למו וגו' כי אף שתביא עליהם ותעולל להם כאשר עוללת לי על כל פשעי לא מפני זה יכנס שמחה בלבבי כי רבות אנחותי ולבי כל כך דוי כי לא אשמח במפלתן כדי שיהיה סבה שיוסר מהן האף והחימה כי רבות אנחותי ולבי דוי ואין מקום שיכנס בו שמחה כלל באופן כי אם תעולל למו כאשר עוללת לי בודאי שיתמיד בהם הרעה לעולם ועד

לְהוֹן הֵיכְמָא דְאִיסְתַּקְפַתָּא עֲלַי עַל כָּל סְגִיאוּת מְרוֹדֵי אֲרוּם
סַגִיאוּ אַנְחָתַי וְלִבִּי חַלִּישׁ׃ ב א איכה אֵיכְדֵין יְקוּץ יְיָ בִּתְקוֹף
רוּגְזֵיהּ יַת כְּנִשְׁתָּא דְצִיּוֹן טְלַק מִשְּׁמַיָּא לְאַרְעָא תּוּשְׁבַּחְתָּא
דְיִשְׂרָאֵל וְלָא דְכִיר בֵּית מוֹקְדְשָׁא דַהֲוָה גְלוּגְדְקָא דְרִגְלוֹהִי וְלָא
חָס עֲלוֹהִי בְּיוֹם תְּקוֹף רוּגְזֵיהּ׃ ב בלע שֵׁיצֵי יְיָ וְלָא חָס יַת כָּל
עִידִית יַעֲקֹב פַּגַר בִּרוּגְזֵיהּ כְּרַכֵּי כְנִשְׁתָּא דְבֵית יְהוּדָה אַמְטֵי

י"ג ג' רַבּ֥וֹת אַנְחֹתַ֖י וְלִבִּ֥י דַוָּֽי׃ ב א אֵיכָה֩ יָעִ֨יב בְּאַפּ֤וֹ ׀
אֲדֹנָי֙ אֶת־בַּת־צִיּ֔וֹן הִשְׁלִ֤יךְ מִשָּׁמַ֨יִם֙ אֶ֔רֶץ תִּפְאֶ֖רֶת
ג' יִשְׂרָאֵ֑ל וְלֹא־זָכַ֥ר הֲדֹם־רַגְלָ֖יו בְּי֥וֹם אַפּֽוֹ׃ ב בִּלַּ֨ע
ולא קרי אֲדֹנָ֜י לֹ֣א חָמַ֗ל אֵ֚ת כָּל־נְא֣וֹת יַעֲקֹ֔ב הָרַ֧ס בְּעֶבְרָת֛וֹ

תולדות אהרן השליך משמים ארץ. חגיגה ה: בלע ה'. גטין נו

דוי ג' וסימן כל ראש לחלי וכל לבב. שבלגיתי עלי יגון. כי רבות אנחתי ולבי דוי ג

אבן עזרא

(א) איכה יעיב. י"א יעיב מעב כמו יחשיך והנכון יגביה עד עב. הדום דמות כסא קטן לרגלים: (ב) אל"ף נאות. במקום וי"ו כמו

רשי

(א) איכה יעיב. יאפיל כד"א (מלכים א יט) והשמים התקדרו בעבים: משמים ארץ. לאחר שהגביהם עד לשמים השליכם לארץ בבת אחת ולא מעט מעט מאיגרא רמא לבירא עמיקתא: הדום רגליו. שרפרף מרגלותיו וזה בית המקדש: (ב) נאות יעקב. בתי יעקב לשון נוה: הגיע לארץ. השפילם

לחם דמעה

ילנלה נאהים: אי נמי יאמר שמעו כי נאנחה אני על כי אין מנחם לי והם הוסיפו עוד ושמו כי אתה עשית והבאת יום קראת להשפיל אותנו והיה די בזה שתביא עלינו הרעה בלבד אבל שיהיו הם כמוני ולהעלות אותם באותה המעלה שהייתי אני עד עתה ולגדלם עד שיהיו ממש כמוני זו רעה גדולה כי ראוי שתבא כל רעתם לפניך ואמר כי רבות אנחותי ולבי דוי כי דרך הנאנח שמוציא האנחה מלבו ומתקרר אנחתו מעט כשהוא נאנח ואני רבות אנחותי והיה ראוי שיתרחב לבי מעט ואפילו הכי אין מועיל לי אלא לבי דוי לעולם ואין האנחות שאני מוציא מועילות לי כלל:

(א) איכה יעיב וגו' השליך משמים ארץ וגו'. הכונה ידוע הוא שירושלים של מעלה מכוונת כנגד ירושלים של מטה וכמש"ה ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו וכן ג"כ ב"ה של מטה מכוון כנגד ב"ה של מעלה וכשנחרב הבית עשה השי"ת כאשר הוא עושה לאחרים כי יפקוד ה' על צבא המרום במרום ואח"כ על מלכי האדמה באדמה וז"ש איכה יעיב באפו ה' כלומר תדע לך איכה עשה כיעיב ויחשיך באפו ה' את בת ציון החשיך אותה במה שהשליך משמים ארץ תפארת ישראל כלומ' שהשליך מן השמי' ארץ ירושלים העליונה שהיא היתה תפארת ישראל כיון שהשליך אותה שהיתה בשמים זה היה סבה אשר לא זכר אותה ירושלים של מטה שהיא היתה הדום רגליו כמד"א השמים כסאי והארץ הדום רגלי לא זכר אותה ביום אפו וחמתו והחריב גם אותה: ארז"ל השליך משמים ארץ וגו' שהיה זיו איקונין של יעקב חקוקה בכסא הכבוד וכשהיה רואה אותה ה' יתברך היה מרחם על ישראל לכן מה עשה הש"י כאשר רצה להחריב ב"ה השליך מן השמים לארץ את תפארת ישראל שבא שהוא זיו איקונין של יעקב ועם זה אפשר שמסיים הכ' וא' ולא זכר הדום רגליו ביום אפו והכונה שהרגיש כי מה הועיל השי"ת בהשלכת זיו איקונין של יעקב מן השמים לארץ והרי מלא כל הארץ כבודו ומשגיח לראות בשמים ובארץ ואם היה רואה אות' כשהיתה בשמים ג"כ יראנה כשהיא בארץ לזה תירץ הכתוב בעצמו ואמר ולא זכר הדום רגליו ביום אפו והכונה כי ידוע כי השמים כסאו והארץ הדום רגליו וכשהיתה בשמי' היתה חקוקה בכסא שלו ואינו דומה הדבר החקוק בכסא לבניו תמיד אל הדבר אשר הוא תחת רגליו כי בהיותה בהדום רגליו לא זכר אותה ביום חרון אפו. אי נמי אמר איכה יעיב באפו ה' את בת ציון כלומר שכיסה אותה בעבים ע"ד סכות בענן לך ונומר ובהיות שהעיב עליהם בעבים גם כי ירבו תפלה וגו' ואומרו השליך משמים ארץ תפאר' ישראל הכונה כי אילו לא נשא הש"י את ישראל עד לשמים במעלה ורוממו' כאשר נשאם גם אם עתה היו באים עליהם ייסורין קשים לא היו מרגישים אותם לפי שמעולם לא ראו אור מעלה ורוממות אבל כיון שנשאם ורוממם מכל לשון הרגישו במפלתם לפי שהפילם משמים לארץ וז"ש השליך משמי' ארץ תפאר' ישראל ומרום לארץ השליך פארם ולא זכר הדום רגליו ביום אפו על ב"ה קאמ' וכמ"ש המתרגם ועדו"א דהע"ה מפני זעמך וקצפך כי נשאתני ותשליכני הכונה כי נשאתני ורוממתני ואח"כ ממקום גבוה השלכתני כדי שארגיש השלכ': א"נ יאמר כשנדייק אמאי נקט יעיב לשון עתיד והל"ל איכה עב או העיב לשון עבר כי כן כל שאר הכתוב הוא מלשון עבר אבל אפשר ביובן ע"ד כמ"ש המפרשים ז"ל בפסוק על מה תוכו עוד תוסיפו סרה כבר הגיע [illegible] להם בדרך משל כי מרוב ההכאו' שהוכו לא נשאר מקום שלם יגיעו' כדי להכותם עוד כאשר יוסיפו עוד סרה וז"ש על מה תוכו כלומ' על איזה אבר עוד תוכו כאשר עוד תוסיפו סרה לפי שהרי הכה אתכם על [illegible] כל ראש לחלי וכל לבב דוי וגו' ועד"ז היה אומר כאן ירמיה הנביא ע"ה איכה יעיב באפו וגו' כלו' איכה יעיב לעת דכשיהיה לו אף עמכם איכה יעיב ויכה את בת ציון כי לא נשאר בה אבר שלם לפי שכבר השליך אותה מן השמים לארץ שהיא מקום גבוה עד מאד משם השליך את תפאר' ישראל באופן שכבר נתרסקו כל אבריה מכף רגל ועד ראש אין בו מתום וגם החריב המקדש ולא זכר הדום רגליו ביום אפו: א"נ משז"ל כי מהחכמים אשר היו בירושלם הם עשו השבעות בשמות הקדושי' עד שתלו את ירושלים כלה באויר ולא היו האויבים יכולים להלחם בה מה עשה הקב"ה בעט והשליכה לארץ ואז כבשוה האויבים וז"ש [illegible] תדע איכה החשיך ה' את בת ציון כיון שראה השי"ת שתלו אותה באויר בעט בה והשליך אותה מן השמים וז"ש השליך משמים ארץ שהיתה תפאר' ישראל ולא זכר שהיא היתה הדום רגליו ששם היה המקדש לא זכר זה ביום אפו וכיון שכן לא יאמר שהאויבים בלעו אותה כי לא היו יכולים להורידה מן השמים ולכ"א בלע ה' כלו' כי הוא היה המבלע והוא היה ההורס וז"ש הרס בעברתו מבצרי בת יהודה ואמ' הגיע לארץ וגו' כלו' לא תחשוב כי לא עשה הש"י רק שהורידה לארץ והאויבים הם שהשחיתוה אין הדבר כן רק אירע לה כשעיר של עזאזל כי לא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה איברים איברים כן ירושלים כאשר השליך אותה השי"ת מן השמים תכף כשהגיע לארץ אז הוא ית' חלל ממלכה ושריה לפי שנעשית חתיכות חתיכות היא וחומותיה: א"נ יאמר עם משז"ל כי כאשר היו ישראל עבדים במצרים עושים בחומר ובלבנים ותוכן לבנים יתנו וכל אשה היתה מסייעת את בעלה כדי להשלים תוכן הלבנים דבר יום ביומו והפילה אשה את בנה בעת עשותה לבנים ועשתה ממנו לבינה ובא המלאך ולקח אותה הלבינה והעלה אותה למרום לפני כסאו יתברך לאמר ראה מה נעשה מבניך ורחם עליהם ואז ריחם השי"ת על ישראל והוציאם ממצרים ומאז שם אותה הלבינה תחת רגליו כי בעת צרה ליעקב ממנה יושע בהביטו באותה הלבינה ובזוכרו מהצרות אשר עברו עליהם ולא שינו את שמם ולא שינו את לשונם ברוגז רחם יזכור וע"ז נאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וז"ש הכתוב איכה יעיב באפו ה' את בת ציון ולא ריח' עליה לפי שהשליך משמים ארץ אותה הלבינה שהיתה תפארת ישראל השליכה מן השמים לארץ כדי שלא לרחם על ישראל ולא זכר הלבינה שהיתה הדו' רגליו לא זכר אותה ביום אפו וע"כ בלע ה' ולא חמל וגו': ועו"ד הסוד אפשר שיאמר לפי כי ידוע הוא כי ברצות הש"י דרכי ישראל יש זווג למעלה ת"ת עם מלכו"ת ואז מתרבה השפע העליון ויורד על ידי הצנורות העליונות ויוריק ברכה בעולם עד בלי די אמנם כאשר חטאו איכה העיב באפו ה' את בת ציון השליך וגו' כלומר השליך משמים שהוא ת"ת את ארץ שהיא מלכות והמשליך הוא ת"ת ישראל כי השליכה והרחיקה והפריד את המלכות ממנו ומדודה נפרדה כד"א ובפשעיכם שולחה אמכם וז"ש ולא זכר הדום רגליו שהיא מדה האחרונה שהיא מלכו"ת לא זכר אותה ביום אפו כי אדרבה שולח אתה מעל פניו ושכינה נסתלקה:

(ב) בלע ה' ולא חמל וגו'. בהיות שידוע הוא כי הצדיקים הם מגני' על הדור ודוחים את הגזירות וקודם בא הרעה נאסף הצדיק כדי שלא ימצא מי שיגן על הדור וכן עשה השי"ת קודם שהחריב ב"ה סילק כל הצדיקים אשר היו בבת יהודה אשר הם היו מבצרים וחומות ולמחסה ולמסתו' ביום זעם וז"ש בלע ולא חמל את כל נאות יעקב אלא הם הצדיקים אשר הם נאות יעקב וכן הרס בעברתו מבצרי בת יהודה והם הצדיקים שבה כדאמרן וכיון שסילק מקודם כל הצדיקים שבה אח"כ כשהגיע לארץ והם שאר ההמון עם הארץ שבה אז תכף חלל כל ממלכה ושריה לפי שלא היה מי שיגן בעדם כלל. וגם עד"ז אפשר שיאמר כי לפעמים כדי להציל העונש מההמון הכולל נוטל השי"ת הרב שבהם וזהו ג"כ כונת מפני הרעה נאסף הצדיק כדי להקל אותה ולכ"א כי אחר שסילק כל הצדיקים שבה והרס בעברתו מבצרי בת יהודה ואח"כ כאשר הגיע לארץ אשר הם שאר עם הארץ לא נעשה בהם כליה ח"ו רק חלל הממלכה והשרים לבד והם נשארו חיים וקיימים כי בהסתלקות הצדיקי' מקודם נחה שקט' הרוגז והחימה ונתפייסה מדה"ד במה שחילל ממלכה ושריה לבד: א"נ הכונה שזה השם של אד"נות שהיא מדה"ד הרפה ובה דין ורחמים וז"ש בלע אדני כי פעל הדין שבו ולא פעל בצד הרחמים והחמלה שבו וזהו ולא חמל דקאמר וביאר הכתוב ענין הדין הגמור אשר עשה בהם שלא עשה כדרך המלך הנלחם עם שכנגדו מקודם הולך אל העיר הגדולה אשר שם המלך והורס מבצריו ולוחם מלחמתו ובזה האופן אפשר כי כאשר רואה המלך המגולה כי הבקעה עירו הוא נס אל א' הערים או מבצר קטן אשר במלכותו והצלה פורתא מיהא הויא לכן מה עשה הש"י כדי שלא יהיה לו אפילו הצלה פורתא כלל ועיקר רק יחל ממלכה ושריה לזה הרס מקודם כל שאר המבצרים אשר סביבות ירושלים וז"ש בלע אדנ"י וגו' וכן הרס מקודם כל שאר המבצרים של יהודה ובזה כשהגיע לארץ הידועה שהיא ירושלם שם חלל ממלכה ושריה כי לא נשאר להם מקום לנוס שמה כלל ועקר: אי נמי יאמר עם משז"ל חלל ממלכה ושריה לפי

שהיו

מִבְצְרֵי בַת־יְהוּדָה הִגִּיעַ לָאָרֶץ חִלֵּל מַמְלָכָה
וְשָׂרֶיהָ׃ ג גָּדַע בָּחֳרִי־אַף כֹּל קֶרֶן יִשְׂרָאֵל הֵשִׁיב י. ס
אָחוֹר יְמִינוֹ מִפְּנֵי אוֹיֵב וַיִּבְעַר בְּיַעֲקֹב כְּאֵשׁ לֶהָבָה י
אָכְלָה סָבִיב׃ ד דָּרַךְ קַשְׁתּוֹ כְּאוֹיֵב נִצָּב יְמִינוֹ כְּצָר ל׳ וחי׳ כצ׳

לְאַרְעָא אַפֵּיס מַלְכוּתָהָא וְרַבְרְבָנָהָא׃ ג גדע קְצַץ בִּתְקוֹף רְגָז
יַת כָּל יְקָרֵיהּ דְיִשְׂרָאֵל אֲרַתַּע לְאַחוֹרָא יַת יְמִינֵיהּ וְלָא סַיַּע לְעַמֵּיהּ
מִן קֳדָם בְּעֵיל דְבָבָא וְאַדְלֵיק בְּבֵית יַעֲקֹב כְּאֶשָּׁתָא דְמִשַׁלְהֲבָא
אָכְלַת חֲזוֹר חֲזוֹר׃ ד דרך מְתַח קַשְׁתֵּיהּ וּרְגַם עֲלַי גִירִין כִּבְעֵיל
דְבָבָא אִתְעַתַּד עַל יַד יְמִינֵיהּ דִנְבוּכַדְנֶצַּר וְסַיְּעֵיהּ כְּאִילוּ הֲוָה

בחרי אף ה׳ וסימן ויצא מעם פרעה בחרי אף. ויקם יהונתן מעם השלחן בחרי אף. בחרי אף רצין וארם ובן רמליהו. ויבדיל׳ אמציהו להגדוד. גדע בחרי אף כל קרן ישראל: כצר ל׳ וחד כצר ואינון חד מן זוגין מן חד חד נסבי כ״ף בריש תיבותא חד מלרע וחד מלעיל וסימן במסרה רבתא במערכת אות הכ״ף בס״ד: תולדות אהרן גדע בחרי אף. סס:

רשי

השפילם לארץ: חלל ממלכה ושריה. אלו ישראל שהיו קרויים (שמות יט) ממלכת כהנים: ושריה. מדרש אגדה יש אלו שרים של מעלה שהחליפם הממונה על האור מינה על המים והחליף כל הממונים לפי שהיו ברשעי ישראל בעלי שם המפורש ובוטחים הם שישביעו את שרי מעלה להצילם מאש וממים ומחרב ועכשו כשהי׳ משביע את שר האש בשמו והוא משיב אין ממשלה זו בידי וכן כולם: (ג) השיב אחור ימינו. השיב עצמו כמשיב אחור ימינו מלהלחם בעד בניו: (ד) דרך קשתו. לפי שכך דרך קשת שהם חזקים לשום רגלו עליהם כשהוא

אבן עזרא

כמו נות רועים וכן תתאו לכם: (ג) ויבער. פועל עומד ויחסר אף והנכון שהוא שב אל בחרי אף: (ד) נצב ימינו. בנין נפעל ויש ימין זכר כאדרי בכח: זורך

לחם דמעה

שהיו חכמים וידועים בירושל׳ שהא׳ ישביע לשר המים ויעשה לה חומת מים סביבות ירושלים ואחר היה או׳ שישביע שר האש ויעש׳ לה חומת אש סביב ע״כ הוצרך השי״ת לחלל הממלכה העליונ׳ ושריה ולהחליף את מלאכת כולם איש איש ממלאכתו אשר המה עושים באופן כי כאשר היו משביעים לשר האש היה משיב אין אני ממונה על האש וכן כולם ועם זה אפשר שאמר הכתוב בלע ה׳ וגו׳ הכונה כי לכל שאר נאות יעקב ולכל מבצרי בת יהודה הרס אותם ולא הוצרך להריסתם לחלל ממלכה ושריה לפי ששם לא היו נמצאים חכמי׳ שידעו להשביע למלאכי׳ אבל כאשר הגיע לארץ והיא הארץ הידיעה היא ירושלים אז הוצרך לחלל ממלכה ושריה לפי שהיו בהם חכמים יודעי דעת להשביע למלאכים כי היא היתה רבתי בדעות כמז״ל. אי נמי בהיות כי מדרך המלכים הלוחמים על עיר בצורה בחומה דלתים ובריח אחר שפרצו את החומה פרוץ מרובה על העומד אין הורסים עד היסוד בה כי מה להם אם ישארו היסודות קיימים לא כן נעשה בירושלם כי כיון שהיה השי״ת ההורס רצה להרוס עד היסוד בה כדי לחלל ממלכה ושריה לגמרי ולא יוסיפו לבנותה עוד ולחזק את בדק המבצר וז״ש בלע ה׳ ולא חמל כלל את כל נאות יעקב והרס בעברתו מבצרי בת יהודה עד שהגיע לארץ ועשה הכל שוה לקרקעית הארץ וזהו הגיע לארץ דקאמר ולא נשאר בנין כלל ועקר ובזה חלל ממלכה ושריה לגמרי שלא יוכלו להחזיר הממלכה ליושנה: או יאמר שהשמיענו גודל החבה שהיה לה לירושלים עם ישראל שאף אם עשו בה משפט נקמות והרסו אותה ואת מבצריה ונאותיה עכ״ז לא הרגישה ולא נגע אל לבה רק הנקמה אשר נעשתה בישראל במה שחילל ממלכה ושריה זהו אשר הגיע אליה וז״ש בלע וגו׳ הרס וגו׳ ואעפי״כ לא הגיע אליה מה שחלל ממלכה ושריה זהו הדבר אשר יאמר שהגיע לארץ לא הריסת מבצרותיה: או יאמר ע״ד מש״ה מזמור לאסף והוקשה לרז״ל מזמור קינה מיבעי לי׳ ותירצו שהיה מזמר על ששפך חמתו בעצים ובאבנים ואלמלא כן לא היה נשאר מישראל גם אחד ועם זה אפשר שהכתוב בעצמו אחר שסיפר הריסת כל העיר בתיה ומבצריה הרגיש ולמה שפך חמתו בארץ והיא לא חטאה לז״א הגיע לארץ חלל ממלכה וגומ׳ כלומר במה שהגיע לארץ ושפך חמתו עליה בזה לא נעשה בישראל רק שחלל ממלכה ושריה ועמה הלכו בגולה אמנ׳ אם לא היה שופך חמתו בארץ והם העצים והאבנים לא היה נשאר מישראל שריד ופליט ח״ו: אי נמי אפשר שהשמיענו שאין בעל הרחמים נפרע מן הנפשות תחלה ע״ד מחז״ל בנגעים כי בתחלה היו באים נגעי בתים ואח״כ נגעי בגדים ואח״כ נגעי הגוף וכה אירע לגלות ירושלים כי ראשונ׳ השליך אפו בבתים ובלע ולא חמל את כל נאות יעקב דהיינו בתי יעקב לשון נוה ואח״כ כיון שלא שבו בתשובה הרס בעברתו מבצרי בת יהודה כי המבצרי׳ הם כדמיון הבגדים וכתועלתם כי כמו שהבגד הוא לאדם להגין עליו למחסה ולמסתור מזרם וממטר כן המבצרים הם למחסה ולמסתור מזרם הבלסטראות והחרבו׳ ובה יחסו עניי עמו וכיון שלא שבו הרסם עד שהגיע לארץ והשפילם לארץ ואח״כ כאשר ראה כי עכ״ז לא שוה לו ועדין במרדם הם עומדים אז נגע אל הגוף וחלל ממלכה ושריה: א״נ הי׳ מקונן על גלות י׳ השבטים אשר גלו בראשונה ועז״א בלע ה׳ ולא חמל וגו׳ ואמר כל כי רובו ככולו כי מהי״ב גלו הי׳ ואח״כ הרס בעברתו מבצרי בת יהודה דהיינו גלות מלכות בית דוד ואז באותו הגלות חלל ממלכה ושריה. כי אף אם גלו הי׳ שבטים עדין היה נשאר מלכות ושררה לישראל אבל כאשר הרס מבצרי בת יהודה והיא מלכות בית דוד מני אז חלל ממלכה ושריה ולא נשארה מלכו׳ ושררה לישראל:

(ג) סיפר לנו כי השי״ת הוא רחום בדין ולא רצה לעקור ח״ו יהוד׳ וישראל כאח׳ אבל בראש׳ גדע בחרי אף וגו׳ והם גלות י׳ השבטי׳ ותכף אחר די והשיב אחור ימינו מפני אויב והכונה לפי שבודאי כאשר גדע בחרי אף כל קרן ישראל אז בודאי שימינו של השי״ת היתה הולכת לפני האויב והורג בישר׳ והאויב שהי׳ הורג לישר׳ גבר׳ קטיל׳ קטיל לפי שהשי״ת יצא לפניו ויד ה׳ היא אשר הית׳ בהם אבל אח׳ שגדע כל קרן ישראל ורצה להשאי׳ ליהוד׳ אז השיב אחור ימינו מפני אויב שעד עתה היתה הולכת לפניו לגדע כל קרן ישראל ועתה השיבה אחור מפניו כי לא רצה הוא ית׳ להכרית גם את יהודה בפעם א׳ ובזה לא נעשתה עוד בפעם ההיא רק ויבער ביעקב לבד כאש להבה כלומר ביעקב לבד כאש להבה אלא אש ממש רק להב׳ שאכלה סביב כלומר בביבות ירושלים שהם היו

מלכי ישראל אמנם ירושלם שהיא היתה מלכות בית דוד עדיין נשארה קיימת ולא שבו בתשובה עד שבפעם אחרת דרך קשתו עתה מחדש ונצב ימינו כצר ויהרוג כל מחמדי עין באהל בת ציון שהיא ירושלים ומלכות בית דוד ושם שפך כאש ממש חמתו בחימה שפוכה לפי שכבר התרה בהם בראשונה. אי נמי אמר גדע בחרי אף וגו׳ וסבת הגידוע היה במה שהשיב אחור ימינו מפני אויב והכונה שגזר אומר הש״י שינוצחו ישראל מאויביו ועשה באופן שהשיב הש״י ימינו של ישראל אחור מפני האויב ולא תוכל ימינו של ישראל לעמוד נגד פני האויב להלחם עמו וכיוני ימינו אינו על ימינו יתברך רק על ישראל שהזכיר למעלה כל קרן ישראל וימינו של ישראל השיבה הש״י אחור מפני האויב כדי שלא יוכלו לעמוד כנגדו והנה מחוץ תשכל חרב האויב כי לא יכלו ישראל לעמוד נגדו ומחדרים אימה כי בער ביעקב אש המחלוקת ושמו ג׳ ראשים פריצים עליהם והשחיתו את נחלת ה׳ כמבואר בספר ן׳ גוריון באופן שאכלה סביב ומכל סביביו היו נאכלים ונשרפים מבית ומחוץ: אי נמי הכונה כי הש״י כדי להקל העונש מעל עמו ישראל בתחלה גדע בחרי אף כל קרן ישראל והם הצדיקים והחשובים שבישראל שהיו שקולים כנגד כל ישראל ועונות ישראל הם סבלום ולא זה בלבד אלא כביכול עונינו הוא ית׳ סבלם וכמז״ל כי כביכול הוא יתב׳ כפת יד ימינו לאחוריו מפני אויב וכאילו ידו כפותה לאחריו ע״ד עמו אנכי בצרה וז״ש השיב אחור ימינו וגומר וכיון שעיקר העונות סבלו הצדיקים וגם כביכול הוא יתברך כדאמרן על כן לא נעשה כליה ח״ו בישראל אבל ויבער ביעקב שהם שאר המון העם המכונים בשם יעקב בער בהם כאש ממש ליבה ולא ממשות האש באופן שאכלה סביב סביב ולא נעשה כליה ח״ו בישראל ואח״כ כאשר ראה כי בכל זאת לא שבו בתשובה לא הרגם תכף ומיד אבל דרך קשתו כאויב ולא אויב ממש כי בתחלה נתעכב בדריכ׳ הקשת על מיתרו יכונן על פניהם אולי בין כך ובין כך יחזרו בתשובה ובזה נהג עמהם כאויב ולא אויב ממש וגם אחר שדרך את קשתו וכונן חיצו על יתר לא ירה החצי להעבירו תכף אבל נצב ימינו אשר בה תופש הקשת נצב כשע׳ חדא ולא ירה החצי תכף אבל נצב ימינו כצר ולא צר ממש ואח״כ כאש׳ ראה שלא שבו בתשובה הרג מהם אבל לא שפך חמתו בכמו׳ העם רק באיכותם כי א׳ היה שקול כנגד ק׳ וז״ש ויהרוג כל מחמדי עין כדי שיהיו הם כפרה על שאר הדור ואומרו כל מחמדי עין לומר כי כולם היו חשובים כי לא הי׳ צורך להכירם להתוכח עמה׳ אבל בראיה לבד כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳ ולזה קראם מחמדי עין כי בראית העין לבד היו מכירים בהם היותם מחמדים ולא זה בלבד עשה כדי להקל עונשם של ישראל אלא שפך חמתו בעצים ובאבנים ובאו גוים בנחלתו וטמאו את היכל קדשו וז״ש באהל בת ציון שהם העצים והאבנים שפך כאש חמתו ושמו את ירושלם לעיים: ארז״ל אמר ר״ל כל פורענות שבא לישראל אינו מרגיש בה אלא יעקב מאי טעמא ויבער ביעקב וגו׳ וכל טובה שבאה לישראל אינו מרגיש בה אלא יעקב הה״ד יגל יעקב ישמח ישראל. יש להבין למה ברישא נקט מלת מאי טעמא ובסיפא נקט הה״ד. אבל בהיות שבענין הפורענות מלבד שצריך להביא ראיה מנ״ל עדיין קשה מ״ט הוא לבדו מרגיש בפורענות יותר משאר האבות אברהם ויצחק על כן הראיה שמביא שמרגיש בה יעקב נקט אותה בלשון מ״ט להשמיענו ולהשמיענו שתים ראיה וגם טעם למה הוא לבד מרגיש ולא האחרים כי כן אמר בלשון שלילה אינו מרגיש בה אלא יעקב והכל נדרש מזה הפסוק ראיה וטעם וז״ש ויבער ביעקב כאש להבה ולא בשאר האבות לפי שביעקב אכלה האש סביב כלומר מכל סביביו לא נשאר בו צד שלא שלט בו האש אמנם אברהם נשאר לו ישמעאל שלא שלט בו האש ויצחק עשו וגם אם עיקר זרעם הי׳ ישראל ע״ד כי ביצחק יקרא לך זרע ביצחק ולא כל יצחק הא מיהא נשאר בו צד מה שלא נכוה באש אמנם ביעקב אכלה סביב מכל סביביו ועל כן יאמר שאינו מרגיש בה אלא יעקב וכיון שהביא טעם איך אינו מרגיש בה אלא יעקב אין צריך ליתן טעם למה בטובה אינו מרגיש בה אלא הוא כי מן הדין הוא כי כיון שבפורענות לא טעם אלא הוא ראוי הוא שהוא לבדו יטעום ויתעדן לע״ל בטובתם ולכן לא אמר בסיפא מ״ט רק הה״ד יגל יעקב ישמח ישראל:

(ד) דרך קשתו כאויב הכונה שהש״י עשה עם ישראל הפך דרך שעולם כי מדרך העולם

וַיַּהֲרֹג כֹּל מַחֲמַדֵּי־עָיִן בְּאֹהֶל בַּת־צִיּוֹן שָׁפַךְ כָּאֵשׁ
ג' ר"פ בסיפ' חֲמָתוֹ׃ ה הָיָה אֲדֹנָי ׀ כְּאוֹיֵב בִּלַּע יִשְׂרָאֵל בִּלַּע כָּל־
כ' ומ' ויירב אַרְמְנוֹתֶיהָ שִׁחֵת מִבְצָרָיו וַיֶּרֶב בְּבַת־יְהוּדָה תַּאֲנִיָּה
ל' . ג' כ' כ' ג' חסר וַאֲנִיָּה׃ ו וַיַּחְמֹס כַּגַּן שֻׂכּוֹ שִׁחֵת מֹעֲדוֹ שִׁכַּח יְהוָה ׀
כ' קרוא מקרא בְּצִיּוֹן מוֹעֵד וְשַׁבָּת וַיִּנְאַץ בְּזַעַם־אַפּוֹ מֶלֶךְ וְכֹהֵן׃

מְעִיק לְעַמֵּיהּ יִשְׂרָאֵל וּקְטַל כָּל עוּלֵים וְכָל דִּמְרַגְגִין לְחֵזוּ עֵינָא
בְּמַשְׁכַּן כְּנִשְׁתָּא דְצִיּוֹן שְׁדָא כְּבִיעוּר אִשָּׁא רוּגְזֵיהּ׃ ה היה הֲוָה
יְיָ דָּמֵי כִּבְעֵל דְּבָבָא שֵׁיצֵי יִשְׂרָאֵל שֵׁיצֵי כָּל בִּרְנְיָתְהָא חַבִּיל כָּל
קִרְוֵי פְּצִיחָהָא וְאַסְגֵּי בִּכְנִשְׁתָּא דְבֵית יְהוּדָה אֲבִילוּתָא וַאֲנִינוּתָא׃
ו ויחמס וְשָׁרֵשׁ כְּגִנְּתָא בֵּית מוּקְדְּשֵׁיהּ חַבֵּל אֲתַר מְזוּמָן לְכַפָּרָא
עַל עַמֵּיהּ אַנְשֵׁי יְיָ בְּצִיּוֹן חֶדְוַת יוֹמָא טָבָא וְשַׁבַּתָּא וּשְׁנָא בִּתְקוֹף

שכו ג' חד כתיב שי"ן וסימן ויחמס כגן שכו . עוב כבפיר סכו . ויהי בשלם סכו . קרמא כתיב שי"ן :

אבן עזרא

(ה) וירב . בג' נקודות תחת היו"ד מהבנין הכבד הנוסף . תאניה התי"ו נוסף מגזרת ואנו ואבלו : (ו) ויחמס . חשף נחמסו עקביך : שכו . וסכתו כמו חקו וחקתו

רשי

כשהוא טופס לכך נכתב בלשון דריכה : שפך כאש חמתו . כך חבור המלה שפך חמתו שהיא כאש כי לא מצינו שפיכה של אש אלא אצל חמה כדכתיב (תהלים עט) שפוך חמתך כו' : וירב בבת יהודה . הרבה בכנסת יהודה : תאניה ואניה . נער וילדה : ויהרג . נקוד יו"ד קמץ קטן שהוא ל' הרג' את אחרים ויהרג העם ויעצמו מאד נקוד חירק שהוא לשון רבה הוא את עצמו וכן כל תיבה שפעל שלה בה"א כגון פנה זכה בכה כן דרכה לשמש כשהוא מחסר ממנה ה"א כשהוא מדבר על עצמו נקוד חירק כגון (שמות ז) ויפן פרעה וכשהוא מדבר על אחרים נקוד קמץ כגון (שופטים טו) ויפן זנב אל זנב (מלכים ב כה) ויגל יהודה מעל אדמתו (שם יח) ויגל מלך בבל את ישראל אשורה : (ו) ויחמוס . לשון כריתה וכן (איוב טו) יחמוס כגפן (ירמיה יג) נחמסו עקביך : כגן . כמו שגוזזין ירקות הגנה : שוכו . מעונתו שכו כתיב שסיכך חמתו על בניו בחורבן ביתו כך נדרש במדרש קינות : שחת מועדו . בית קדשי הקדשים ששם היה נועד לבניו שנאמר (שמות כה) ונועדתי

לחם דמעה

הנולד האדם המתכעס על חברו ובעת התלהבות הכעס תכף דורך קשתו ותוגר הרבי על ירכו וכונתו שלא להשאיר לו משתין בקיר אבל בעת שמוציא את הדבר לפועל אינו עושה חצי הרעה ממה שחשב לעשות אמנם הש"י לא עשה כן רק כשדרך קשתו היה כאויב שהוא פחות מצר . אמנם כשבא לעשות הדבר בפועל ולזרוק חציו בימינו אז נצב ימינו כצר ועשה יותר ממה שחשב לעשות וכמו שנאמר בפסוק חשב ה' להשחית וכו' כמ"ד . אי נמי אפשר שהכונה להודיענו שיותר יש להתרעם ממדה"ר במה שיש בה בשב ואל תעשה ולא ריחם עלינו ממה שיש לנו להתרעם ממה"ד שבקום עשה הגלה אותנו לבין האומות וזה לשבח שישראל היו אז רשעים וא"כ דרך קשתו כאויב כלומר במה שדרך קשתו בקום עשה להשמידנו אין לכנו' אותו אלא כאויב אמנם במה שנצב ימינו והוא צד הרחמים במה שנצב בשב ואל תעשה ולא ריחם עלינו היה כצר שהוא גדול מאויב ויהרוג כל מחמדי עין באהל בת ציון הכונ' בידוע הוא שאהל בת ציון היתה רבתי בגוים וכמז"ל רבתי בדעות יותר מכל המדינות ואותם אשר היו מחמודים והשובים אפילו באהל בת ציון שהיא ירושלים בהם שפך כאש חמתו ומבחר הצאן לקוח . ואפשר כי באומרו גדע ולא אמר הרס או הכרי' רמז לנו כי מה שעשה במלכות ישר' הוא שגדע אותו כמי שמגדע ענפי האילן מן האילן ברם עיקר שרשוי בארעא שבק כי עתיד הוא לחזור ולצמוח ותחזור עטרה ליושנה ואמר השיב אחור ימינו מפני וגומר השמיענו כי אין רע יורד מלמעלה כלל אבל במה שישב בשב ואל תעשה והשיב אחור ימינו מפני אויב ולא שייעס הכף ויבער ביעקב וגו' . ומורי זלה"ה כתב ויבער ביעקב וגו' ירצה כי דבר ידוע הוא שלהגדיל יסורי הנשרף ולהגדיל צערו ומכאובו אין משליכין אותו לתוך ריבוי האש ממש כי ימות מהרה תכף ולא ירגיש ויגדל כאבו אמנם משימין האש סביבותיו והנשרף בתוך ונשרף והולך לאט קו לקו באופן כי ירגיש במיתתו כאב נמרץ וצער גדול לאין תכלית וכן אמר המקונן שהיו צרות ירושלים דמיון זה וז"א כאש להבה אכלה סביב באופן שמזה יוכר גודל הצרו' באיכות וכמות ויגדל הבכי והמספד . ושיער עוד המקונן גודל הרון אפו ית' בסבת רובי עונות ישראל וה"א דרך קשתו כאויב והכונה שהתנהג עמו כאויב המתכוין להכות בבן קשתו במקומות הנבחרים שבגוף כדי להמית פתאום ולא יהיה תרופה למוכה כלל וז"ש דרך קשתו נצב כאויב והימין המושך את יתר הקש' הניבה מעט אחרי שדרך את קשתו ועשה זה כדי שיהיה לו זמן לכוין בהור עיניו היטב אל המקומות המיוחדים שלא יחיה ממכתו ולזה כיון בעצם שלא בא המכה אלא לכל מחמדי עין כצר שעורר אשר יכוין בחצו אל המקומות הנבחרים כגון הלב וכיוצא בו ובודאי בזאת אומרת שפך כאש חמתו . עכ"ל :

(ה) אמר שיותר גדול היה הרע אשר הגיע לבת יהודה ממה שהגיע לי' השבטים שנגלו וז"ש היה ה' כאויב לבד ולא אויב ממש כשבלע ישראל לפי שלא הרע להם כל כך רק שבלע כל ארמנותיה ושחת מבצריו והניחם שרון מרובה על העומד אמנם בבת יהודה הרבה להם הרע יותר ויותר כי הרס מבצריה לגמרי האומר' ערו ערו עד היסוד בה וכמ"ש לעיל . הגיע לארץ כלומר עד שהגיע לארץ ואם כן מזה תדע כי וירב בבת יהודה תאניה ואניה והגיע אליה מה שלא הגיע לישראל . ואפשר ג"כ לפרשו כי כשבלע ישראל לבד אז עדיין כיון שנשארה בת יהודה בקיומה לא היתה נרגשת הרעה כל כך אמנם עתה שגם נחרבה בת ציון עם בת יהודה שנחרבה נתרבה תאניה ואניה כפולה ומכופלת וכ"א בבת השמש במקום עם כי כיון שפרצם פרץ על פני פרץ שבר על שבר והוה על הוה בהתחברו שתיהן נעשית תאניה ואניה כפולה :

(ו) ויחמוס כגן שכו . הכונה שחמס את סוכה ישראל כגן הירק אשר יבש ולבישו בריגים כן עשה הש"י את סוכת דוד הנופלת והשמש אוי שמחת ישראל מועדו והיו מהללים את המועדות וגם כן מדה כנגד מדה שכח יי בציון מועד ושבת כלומר כי מרוב הדאגות והיגונות שבאות עליהם שכחו שמחת מועד ושבת כי לא היו שמחים לא עם השבתות ולא עם המועדים : או אפשר שהכונה שהש"ית הביאם לידי מדה זו ששכח ה' בציון מועד ושבת כמו שמצינו שבימי עזרא לא היו יודעים לעשות סוכה ומה היא ענייניה עד שלימד אותם עזרא הסופר וגם בדורנו זה בעונות כמה וכמה מבני ציון היקרים שכחו את השבת מרוב הגזרות . ואומרו וינאץ בזעם אפו מלך וכהן הכונה כי אף היות שהש"ית היה שולח להם נביאים השכם ושלוח בבקר ובערב מתרים בהם זעם אפו יתברך שתחרב ירושלים והם כשומעם היו מנאצים בזה ואפילו הגדולים שבהם וזה שאמר וינאץ בזעם אפו מלך וכהן כלומר אפילו המלך והכהן שבהם כל אחד ניאץ בזעם אפו אשר היו אומרים הנביאים שעתיד לזעום אפו ית' ולא היו חרדים מזה כלל אבל מנאצים בזעם אפו ואומרים כי שלום ואמת יהיה בימיהם : א"נ אמר היה ה' כאויב כו' הודיענו כי לא התנהג עמהם במדת רחמים כמנהגו להכות מתחלה בנגעי בתים ואח"כ בבגדיו ואח"כ בגופו וזה דרכו אולי ישוב האדם בנגעים וידאג על השאר אבל בכאן לא נשאר שום דבר שלא בלע ובשינוי הסדר וז"ש בלע ישראל דהיינו גופם בתחלה ואחר כך בלע כל ארמנותיה דהיינו בתיהם וגם שחת מבצריו ולא זה בלבד אבל הביא עליה' גם אשר לא כתוב בספר ורבו מספור . עכ"א וירב בבת יהודה תאניה ואני' ואין הפה יכולה לספר ולא זה בלבד אלא גם שכו ומשוכתו אשר בציון שחמים אותו וז"ש ויחמוס כגן שכו שחת מועדו כלומר בית מועדו יתברך דהיינו בה"ה . אמר עוד שכח ה' בציון מועד ושבת כלומר כי כל כך נתרבתה התאניה ואניה בציון עד כי אפילו אם היה בא מועד ושבת אשר הדרך הוא לשמוח בהם ע"ד ושמחת בחגך מרוב יגונם לא היו זוכרים אם הוא מועד או שבת וכימי החול היו בעיניהם מרוב יגונם ואמר וינאץ בזעם אפו מלך כו' כלומר כי שני עמודי עולם שהיה ראוי שה' יגן בזכותם אם זכות דהע"ה שהיה ראוי שזכותו יגן על בת יהודה כי מבית יהודה קא אתי וכן בזכות אהרן הכהן היה ראוי שיחוס ויחמול על ב"ה אשר זרע אהרן הכהן משרתים בו ולא הועילו כלל אבל בזעם אפו יתב' נאץ המלך דהיינו דהע"ה וגם הכהן דהיינו אהרן הכהן וזכותם לא הועיל לא לבת יהודה אבל וירב בבת יהודה תאניה כו' ולא לב"ה אבל ויחמוס כגן שכו שחת מועדו דהיינו הב"ה כדאמרן וז"ש אח"כ זנח יי מזבחו נאר מקדשו ולא הועיל זכות אהרן הכהן וגם הסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה אשר החומות היו תחת כל מלכות בית דוד ולא הועיל זכות דוד אליהם : א"נ ע"י שהחמים כגן שכו דהיינו הב"ה שחת מועדו היינו תמידים ומוספין כד"א את הכבש אחד תעשה בבקר כו' וכיון ששחת הקרבנות זה היה סבה ששכח יי בציון מועד ושבת כי היכר המועדות ושבת הוא בשינוי הקרבנות וכש"ה וביום השבת שני כבשים בני שנה כו' וכן במועדים וכיון ששיחת מועדו זה היה סבה ששכח יי בציון מועד ושבת וכן כתב מורי זלה"ה : עוד כתב מורי זלה"ה ויחמוס כגן שכו שחת מועדו היינו ב"ה של מעלה מכוון כנגד ב"ה של מטה כנודע וכל זמן שאין הקב"ה נכנס בב"ה של מטה אינו נכנס בשל מעלה ומלא שבהגיע היזק לזה יגיע לזה כביכול כמז"ל וזה שכתוב ויחמוס כגן שכו שהוא ב"ה של מטה שחת מועדו שהוא ב"ה של מעלה : עוד כתב ואפשר לפרש הפסוק כולו בדרך א' והוא שנראה שהש"ית שגר דרכי התפלה והאיננה בסבות חטאתם כי כבדה מאד והיא נתבטל מהם הדברים שהיו לה לעזר ולהועיל ולכפר על עונותיהם הש"ית בחרונו השירם ונאם לבלתי [illegible] דרך לעבור גאולים דאשונה סוכתו אשר הוא כללות ב"ה אשר היה סבה לשכון כבוד בארצנו ושתדור השכינה בתחתונים ולהשפיע לישראל רב טוב וישע ולא יוכל שום נברא להזיק אליהם כלל הנה הש"ית השמידה וגלה אותה והסיר צלו מעליה ומזרה למקרה וכנגד ח"ש ויחמוס כגן שכו גם דבר שני שהיה מגין עליהם והם הקרבנות הנקרבים על גבי

ז זנח אדני מזבחו נאר מקדשו הסגיר ביד־אויב ג׳. ג׳
חומת ארמנותיה קול נתנו בבית־יהוה כיום מועד: ח׳ כתיב כן ט״ג. י״א
ח חשב יהוה להשחית חומת בת־ציון נטה קו
לא־השיב ידו מבלע ויאבל־חל וחומה יחדו ל. כ׳ חס׳ בלישנא
אמללו: ט טבעו בארץ שעריה אבד ושבר ט׳ זעירא מן ח״ב
בריחיה מלכה ושריה בגוים אין תורה גם־נביאיה מאתוון זעיר׳ ב׳ מ״ל

צח ג׳ וסי׳ ביהושע סי׳ ה׳ : מזבחו ג׳ וסי׳ האתם תריבון לבעל. ירב בו הבעל כי נתץ. זנח ח׳ מזבחו : חל ה׳ חסר בלישנא שור וסימן וישפכו סוללה. וגם לאיזבל דבר ה׳ לאמר וגו׳ בחל יזרעאל. ישית חומות וחל. וגלות החל הזה. ויאבל חל וחומת יחד אומללו :

רוגזיה מלכא וכהנא רבא : ז זנח אשלי יי מדבחיה בעט מקדשיה מסר ביד בעיל דבבא שורי בירנייתא קלא יהבו בבית מוקדשא דיי כקל עמא בית ישראל דמצליין בגויה ביומא דפסחא : ח חשב יי לחבלא שור כנשתא דציון סאט משקולתא ולא אתיב ידיה מלשיצאה ואביל מקפנא ושורא כחדא אתפגרו : ט טבעו טמעו בארעא תרעהא (על די נכסו חזירא ואובילו מן דמיה עלויהון) הוביד ותבר מזוזהא מלכהא ורברבנהא גלו ביני עממיא על דלא נטרו פתגמי אורייתא כאילו לא קבילו יתה בטורא דסיני אף נביאהא אתמנע מנהון רוח נבואת קודשא

תולדות אהרן ויאבל חיל וחומה. פסחים פו : טבעו בארץ. סוטה ט בבא קמא נב :

רשי

שועדתי לך שם : מלך וכהן . לדקיה המלך ושריה כהן גדול : (ז) נאר. ביטל וכן (תהלים פט) נארת ברית עבדך : כיום מועד . שהיו שמחים ומשוררים בתוכו בקול רם כן נתנו האויבים בחרבנו קול שמחה : (ח) חשב ה׳ להשחית . זה ימים רבים שעלתה על דעתו כך שנאמר (ירמיה לב) כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת להסירה מעל פני : נטה קו . של משפט ליפרע על עונינו : מבלע . מהשחית : חיל וחומה . שורא ובר שורא חומה נמוכה שכנגד חומה גבוהה : (ט) טבעו בארץ שעריה . מדרש אגדה לפי שחלקו כבוד לארון שנאמר (תהלים כד) שאו שערים ראשיכם לפיכך לא שלטה בהם בריה וטבעו בארץ ורבותינו אמרו מעשי ידי דוד היו לפיכך לא שלטו בהם אויבים : אין תורה

אבן עזרא

וחקתו : מועד . כמו באי מועד : (ז) נאר . הגאו״ן פרש נארת ברית עבדך כמו עזב או שנא : (ח) נטה קו . תהו : חל . כמו ותעמוד בחל והוא מקום סביב חומה

לחם דמעה

המזבח המעכבות את נפשותם מכל חטא ועון דרך כלל לכל כללות האומה והם התמידין והמוספין שנאמר בהם להקריב לי במועדו גם בזה לא בחר יי ושחת אותם וזה שאת מועדו גם דבר שלישי והם השבתות והמועדים אשר בשמר׳ עקב רב וכמז״ל אילו שמרו ישראל שתי שבתות כהוגן כו׳ ואם לגאול אותם מגלת׳ יספיק כ״ש למנוע מהם הגלות טרם בואו יספיק והותר ולא תאונה להם רעה כלל ועשה השי״ת בחרונו להשבית מועד ושבת כי עונותיהם גרמו השעת עיניהם והשמנת לבם כמז״ל ושכר עבירה עבירה גם דבר רביעי שהיה להם והם הצדיקים אשר היו ביניהם שהיו יכולים להתפלל עליהם בזה אותם השי״ת וינאץ אותם והם המלך והכהן אשר הם בחירי האומה ישראלית בלי ספק ואל זה כיון מ״ש מקרא שכתוב וינאץ בזעם אפו מלך וכהן עכ״ל :

(ז) ויאמר זנח ה׳ מזבחו נאר מקדשו . הכונה כי מתחלה הסיר מהם כל מגן וצנה אשר היה מגן על ישראל והמגן הא׳ אשר היה המזבח מכפר על ישראל זנח אותו וכן המקדש שהיה מגן על ישראל כי היו אומרים היכל ה׳ ולא היו יודעים כי היכל ה׳ המה ובדידהו תליא מילתא על כן נאר מקדשו כדי שלא יגן עליהם וגם כל שאר הצדיקים אשר הם היו מגן על הדור והיו להם לחומה ולמכסה ביום זעם את כולם הסגירם ביד שמאל האויב ועז״א הסגיר ביד אויב חומות ארמנותי׳ ופי׳ מה טיבם של אנשים אלו ואמר כי זה היה מעשיהם כי לעולם היו נותנים קול בבית ה׳ בלימוד התורה ובתפלה כיום המועד אשר הוא מעותד לכל תורה ותפלה כי לכך ניתן המועד ואלו לעולם אפילו בחול קול נתנו בבית ה׳ כיום מועד האנשים האלה והחומות האלה הסגיר אותם ביד האויב והוא השטן ונלקם מן העולם כדי שלא יהיו להם לחומה ביום זעם וכאשר חשב ה׳ להשחית חומת בת ציון והם הצדיקים אחר שנטה קו הזה לא השיב ידו מבלע גם כל שאר המון העם וכעם ככהן כצדיק כרשע כולם יחדו אומללו ועכ״א ויאבל חיל וחומה יחדו כי חיל והוא רמז להמון העם וחומה והוא רמז לצדיקים אלו ואלו אומללו לפי שלא נתנו לב לשוב בתשובה כאשר ראו מיתת הצדיקים וא״כ אלו ואלו יחדו אומללו : א״נ עם מ״ש לעיל במ״ש וינאץ בזעם אפו מלך וכהן שהכונה שהמלך והכהן גל ה׳ ניאץ בזעם אפו ית׳ ולא היו מאמינים לנביאים המתנבאים שהקב״ה יזעום אפו בהם אבל מנבאים בזעם אפו ית׳ ואומרים שלום ואמת יהיה בימיהם וע״כ הקב״ה נפרע מכל א׳ מהם כנגד הכהן אשר היה מנאץ אמר זנח ה׳ מזבחו נאר מקדשו כי המזבח והמקדש היה לתועלת הכהן כי שם ביתו ואמר השי״ת כיון שהוא מנאץ אותי גם אני אין לי חפץ לא במזבח ולא במקדש וזנח ונאר אותו וכן המלך במה שם מבטחו אם לא בג׳ חומות שהיו בירושלים לכן הסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה ואמר קול נתנו בבית ה׳ לומר שלא תחשוב שחומות ירושלים וגם ב״ה בכו והרה להם על אשר נמסרו ביד אויב כי אדרבא יותר היו שמחים בהיותם ביד אויב מהיותם ביד ישראל כי בפסיליהם הכעיסוהו ושמו צלם בהיכל והחומות וב״ה נתחברו ביחד ונשאו קול יחדו ירננו כאילו שיה יום מועד וז״ש קול נתנו בבית ה׳ כלומר אלו החומות האמורות נתנו קול בבית ה׳ כלומר עם בית ה׳ יחד כולם כאחד נתנו קול כיום מועד כלומר כיום מועד אשר הכל שמחים בו כן שמחו אלו ע״ד והיה כאשר שש ה׳ עליכם להיטיב כו׳ : א״נ בהיות שהמזבח הוא היה חומה על ירושלים לפי שהאדם שיה מקריב קרבנו עליו ומתכפר וכן המקדש והיו אלו השני דברים כמו ב׳ חומות לירושלים ואת שתיהן איבד ושיבר השי״ת וז״ש זנח ה׳ מזבחו שהיה החומה האחת ונאר מקדשו שהיה החומה האחרת באופן שהסגיר ביד האויב ב׳ חומות ארמנותיה וז״ש הסגיר ביד אויב כו׳ ועברו האויבים בבית ה׳ ונתנו בה קול ושריקות כאלו שיה יום מועד לרוב שמחתם על נצחונם :

(ח) חשב ה׳ להשחית חומת בת ציון כו׳ הודיענו שהתנהג עמנו שלא כדרך העולם והוא כי מי שחושב לעשות איזה רע לחבירו לפעמים המחשבה אינה באה לידי מעשה . כי הוא מתחרט ואינו עושה אותה וגם אם לפעמים בא לידי מעשה אינו עושה חצי המחשבה שחשב ואם באולי יעשה לפעמים כל מה שחשב הלואי שיעשה מה שחשב אבל בודאי שלא יעשה יותר ממה שחשב כי אין סברא שיעשה יותר ממה שחשב אמנם השי״ת התנהג עם ישראל להפך בכל מכל כל כי הוא מתחלה חשב להשחית חומת בת ציון ולא מנע עצמו מלעשותו בפועל אבל שם את הדבר למעשה ולפועל וז״ש נטה קו והלואי שהיה משים מקנתו ולא כולו אבל הוא ית׳ לא כן עשה רק לא השיב ידו מבלע והלואי שהיה עושה כל מה שחשב לבד אבל עשה יותר ממה שחשב שהוא לא חשב להשחית רק חומת בת ציון לבד וכשהוציא את הדבר לפועל עשה יותר שהשחית החיל והחומה יחדו אומללו שהוא שורא ובר שורא כמז״ל באופן שעשה יותר ממה שחשב : א״נ באומרו זנח ה׳ מזבחו כו׳ הודיענו מ״ש ז״ל כי לא רצה השי״ת שישלוט יד האויב בב״ה אבל שלח למלאך גבריאל ושרף את מקדשו אמנם חומות ירושלים הסגיר אותם ביד אויב ולא איכפת ליה מנייהו וז״ש זנח ה׳ מזבחו נאר מקדשו כלומר המזבח והמקדש הוא ית׳ זנח ונאר אותו אבל החומות הסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה וע״כ קול נתנו ישראל וגם כל פמליא של מעלה נתנו קול בעבור ב״ה ה׳ אשר חס על כבודו ולא הסגירו ביד אויב ע״כ נתנו קול כאלו היה יום מועד בקול זמרה ותודה כמנהג יום המועד : א״נ רמז למ״ש ז״ל כי כשנחרב הבית בא הקב״ה לביתו וכל מלאכיו עמו וקרא גם לאברהם ונתחברו כתות כתות וכל כת וכת מספידים בקול יללה באופן שנתרבה הקול יללה בבית ה׳ כיום מועד כלומר כשעור הקולות אשר היו נעשים בבית ה׳ ביום המועד בשמחת בית השואבה בקול המון קול שמחה כן עתה בקול יללה תאניה ואניה כל מלאכי מעלה : א״נ יאמר עם מ״ש ז״ל כי כאשר ישראל הטאו עוו ופשעו מאז נראתה כצורת כלב רבוץ על גבי המזבח וכשהיו רצויים לפניו ית׳ היה נראה כגור׳ אריה דרביע׳ עלויה ועכ״א כי בתחלה זנח ה׳ מזבחו ושכח אותו כי בהראות צורת כלב רבוץ על המזבח מוכיח כי לא לרצון היה להם אבל עדיין היו מקריבים את קרבנם לכל מנחתם וא״כ כאשר לא שבו אל האלהים נאר מקדשו כלומר שביטל מקדשו ובוטל התמיד וכאשר ראה כי בכל זאת לא שבו בתשובה אז גזר אומר והסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה ובא נ״נ ירושלים ויצר עליה ואז ויזעקו אל ה׳ וקול נתנו בבית ה׳ בצלותין ובבעותין כצלותא דיום מועד וזהו כיום מועד ולא הועיל להם כלום והטעם לפי שהתפללו אחר גזר דין שגזר והסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה וכמד״א היערוך שועך לא בצר : חשב ה׳ להשחית חומת בת ציון כו׳ . כלומר זה ימים רבים שחשב ועלה על דעתו להשחית חומה בת ציון שנאמר כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת להסירה מעל פני וכיון שמתחילה חשב השי״ה ונסה כי בפסיליהם יקניאוהו ויכעיסוהו וחשב להשחיתה אם כן בודאי כי מחשבתו ית׳ הרי היא כמעשה וא״כ נוכל לומר כי מיום אשר חשב ה׳ להשחית מאותו היום נטה קו עליה והתחיל להשחיתה וכיומא אריכא׳ דמיא ונמצא שמעולם לא השיב ידו מבלע ומשעת מחשבה התחיל להשחית עד עתה ואומרו ויאבל חיל וחומה יחדו אמללו רצה לתת טעם למה אבל והכרי׳ החיל והחומה אם הוא מתחלה לא חשב להשחית רק את החומה לב״א אם האביל חיל וחומה הטעם הוא כי להיות שכנים זה לזה יחדו אמללו ע״כ אוי לרשע ואוי לשכנו : חשב ה׳ להשחית הומת בת ציון נטה קו מצינו שים קו לטובה כמד״א וקו ינטה על ירושלים ואפשר לומר שקו זה ג״כ לטובה והודיענו שהקב״ה פרס סכה ציון רפואה קדם ושמה כאשר חשב להשחית טרם שישחית נטה קו המשקולת פלים למדוד ארכה ורחבה לזמן בתוב״ב

וְלָא אִתְאֲמַר לְהוֹן פִּתְגָם נְבוּאֲתָא מִן קֳדָם יְיָ: י יתבו יָתְבִין עַל אַרְעָא שָׁתְקִין סָבֵי כְנִשְׁתָּא דְצִיּוֹן אַסִּיקוּ עֲפַר מְקִלְּה עַל רֵישֵׁיהוֹן קְמַרוּ סַקִּין עַל בִּסְרֵיהוֹן אָחִיתוּ לְעַפְרָא דְאַרְעָא רֵישֵׁיהוֹן בְּתוּלָתָא דִירוּשְׁלֶם: יא כלו סַפָּקוּ בְדִמְעָן עֵינַי אִידְנָאֲרָן מֵעַי אִתְּשַׁד לְאַרְעָא כְּבֵדִי עַל תְּבִיר כְּנִשְׁתָּא דְעַמִּי כַּד דְּצָחוּ עוּלֵמַיָּא וְיַנְקַיָּא

ד׳ כליש׳ ל׳ וד׳ בליבנא לֹא־מָצְאוּ חָזוֹן מֵיְהוָה׃ י יֵשְׁבוּ לָאָרֶץ יִדְּמוּ זִקְנֵי בַת־צִיּוֹן הֶעֱלוּ עָפָר עַל־רֹאשָׁם חָגְרוּ שַׂקִּים הוֹרִידוּ לָאָרֶץ רֹאשָׁן בְּתוּלֹת יְרוּשָׁלִָם׃ יא כָּלוּ בַדְּמָעוֹת עֵינַי חֳמַרְמְרוּ מֵעַי נִשְׁפַּךְ לָאָרֶץ כְּבֵדִי עַל־שֶׁבֶר

לא מצאו ד׳ וסימן נמסר בירמיה ריש סימן י״ד ובאיוב סימן ל״ב: ברמעות ל׳ כלו ברמעות עיני וא׳ ברמעות ואינון חד סן י״א זוגין חד סלרע וחד מלעיל ב׳ בריש תיבותא. וסימן נמסר במסרת רבתא במערכת אות הבי״ת בס״ד:

תולדות אהרן ישבו לארץ. נדרים סה:

אבן עזרא

הומה: (ט) אבד ושבר. שב אל השם הכתוב בפסוק ראשון: (י) ראשן. שער וראשן או כמשמעו: (יא) חמרמרו. כראשון: בעטף. בחסרון ה״א מבנין נפעל כמו

רשי

תורה. אין בהם מורה הוראה: (י) ישבו לארץ וגומר. כמשמעו ומדרש אגדה נבוכדנצר הושיבם לארץ כשמרד בו צדקיהו ועבר על שבועתו בא וישב לו בדפנה של אנטוכיא ושלח בשביל סנהדרין ובאו לקראתו וראה אותם אנשים של תורה והשיב אותם בקתדראות של זהב ואמר להם סדרו לי תורתכם פרשה ופרשה ותרגמוה לי כיון שהגיעו לפרשת נדרים אמר להם אם הוא רוצה לחזור יכול הוא לחזור אמרו לו ילך אצל חכם ויתיר לו אמר להם אם כן אתם התרתם לצדקיהו את שבועתו צוה ושמטום והושיבם לארץ וקשרו שערות ראשם בזנבות הסוסים וגררום: (יא) חמרמרו. רגרו״לירש בלעז דרך בני מעים כשמצליבם אדם

לחם דמעה

שהוצ״ב ואחר שנטה קו והקו שמור ומוכנע בידו לטובה לזמן שיבנה בה״ב ע״כ בזאת ההומה לא דיהם כלל ולא השאיר ממנה כלום רק לא השיב ידו: בלע ויאבל הכל חיל וחומה וגו׳: או אפשר כי בתחילה חשב ה׳ להשחית וגו׳ לבד ולהשליך השו והמתו בעצים והאבנים לבד ולא בגופן של ישראל אבל אחרי שנטה קו להשחית לא השיב ידו מבלע ולא זה וזה בלע ויאבל חיל והוא רמז לכל עם מדינת ירושלים וגם החומה הכל יחדו אומללו לפי שראה הש״י קושי ערפ׳ של ישראל וקרוב לזה פי׳ הרב מורי ז״ל:

(ט) **טבעו** בארץ שעריה. הכונה בעשה הש״י באופן שהצדיקים שהיו בירושלים רוצים או כולם לא מסר אותם ביד הכשדים אבל מתו מיתת עצמם ונקברו ונטבעו בארץ ירושלים וז״ש טבעו בארץ שעריה והם השערים המצויינים בהלכה והצדיקים שבהם שנטמו בארץ ולא שלחה יד א״כ עניהם אמנם בריחיה והם השרים אשר היו רוצים לבלוע על השערים כי כמו שהבריח שליט על הפתח הנסגר ולפתוח כן אלו השרים היו שולטים על השערים המצויינים בהלכה ועל כן אבד ושבר בריחיה מכה איבד איבוד גמור הם וכל אשר להם מכה שיבר או שברון מתנים או שברון של ממון גם מלכה ושריה הלכו בגלות בתוך מלכי מדי ופרס אשר אין להם תורה ודת ודין והם אכזרים בתכלית האכזריות לפי שאין להם תורה ומצות וז״ש בגוים אין תורה ולא למלכה ושריה לבד אבל גם נביאיה אותם אשר לא מצאו חזון מה׳ והיו נביאי השקר שהיו אומרים כי ה׳ נראה אליהם והכל שוא ודבר כזב כי מעולם לא מצאו חזון מה׳ גם המה הלכו בגוים אין תורה ואוכלי מפרי דרכם:

אי נמי עם מז״ל כי השערים לפי שהלקו כבוד לאהרון לא שלט בהם בריח וטבעו בארץ כד״ז סיים הכתוב ואמר אבד ושבר בריחיה בהם משל אל אנשי המעלה אשר בתורה וכן מלכה ושריה הלכו בגוים ושלטה בהם יד הגוים לפי שלא עסקו בתורה וזהו אין תורה דקאמר כי על מה אבדה הארץ על עוזבם את תורתי מקבילות מההוקות זו עם זו כי שעריה לפי שהלקו כבוד לתורה לא שלטה בהם יד הגוים ומלכה ושריה שלטו בהם הגוים לפי שאין תורה ולא עסקו בה וגם נביאיה אשר לא מצאו חזון וגו׳ כדאמרן לעיל גם הם נאבדו בתוך הגויה כמות זה כן מות זה:

(י) **ישבו** לארץ ידמו זקני בת ציון. ראוי לדייק שהיל״ל ישבו בפת״ח שהוא לשון עבר ואמאי נקט בציר״י לשון עתיד וגם ג״כ קשה במלת ידמו שהוא לשון עתיד ועם מהז״ל והביאו רש״י ז״ל בפירושו כי כשמרד צדקיהו ועבר על שבועתו שלח נ״נ בשביל הסנהדרין ובאו לקראתו וראה אותם אנשים של תורה והושיבם בקתדראות של זהב וא״ל סדרו לי תורתכם וכיון שהגיע לפרשת נדרים וגילו לו שיש התרה על ידי שילך אצל חכם ויתיר לו א״ל א״כ אתם התרתם לצדקיהו את שבועתו אז צוה ושמטום והושיבם לארץ ולפ״ז הספר שהכתוב כתב לנו בכאן הליווי שצוה נ״נ ואמר ישבו לארץ וגומר כלומר וירדו מהקתדראות וישבו לארץ זקני בת ציון וכן צוה ואמר ידמו זקני בת ציון כלומר ידמו ויחרישו וישתקו כי עד שהגיעו לפרשת נדרים היו מסדרים לו התורה פ׳ פ׳ ומתרגמים אותה לו כשהגיעו לפרשת נדרים השתיק אותם וצוה שידמו זקני בת ציון. ולפי שקשה לפירוש רז״ל שפירשו שענין הסנהדרין שהיו לפני נבוכדנצר איך אמר העלו עפר על ראשם וכן היו עומדין לפני המלך ואיך היה אפשר אשר יעשו כן לפני המלך על כן דרשו שהזכירו זכות אברהם שאמר ואנכי עפר ואפר וגם זכות יעקב שנאמר וישם שק במתניו וז״ש חגרו שקים: **א״נ** אפשר שיובן עם מ״ש ז״ל העלו עפר על ראשן שהיו מזכירין זכותו של אברהם דכתיב ואנכי עפר ואפר חגרו שקים שהיו מזכירין זכותו של יעקב דכתיב וישם שק במתניו ועם זה אפשר ביאורם שכתוב כך זקני בת ציון ראוי הוא שישבו לארץ וידמו וישימו יד על פה לפי שהם היו חושבים בזכות אבותם יסייעם והעלו זכות אברהם שנאמר ואנכי עפר ואפר וזכיתו העלו על ראשם וגם חגרו שקים והזכירו זכותו של יעקב שנאמר וישם שק במתניו וכל זה היה כשה אשר הורידו לארץ ראשן בתולות ירושלים כי בדידהו תליא מילתא ולא בזכות אבותיהם וכיון שהזקנים לא החזירו את בני דורם למוטב ונהדריהם בדרך ישרה ומפני שחשבו בזכות אבותם יסייעום ישבו לארץ וידמו וישימו יד על פה כי בהשבה זו העלו עפר על ראשם כדאמרן על זכות אבות והדרגא בזה היה בכה אשר הורידו לארץ ראשן בתולות ירושלים: **א״נ** בהיות כי ידוע הוא כי על הדין השופט עומד וע״כ הזכיר הכתוב ואמר דרשו משפט אשרו חמוץ וגו׳ ובהיות כי ירושלים בתחלה היתה מלאתי משפט וצדק ילין בה ועתה מרצחים ע״כ גלי מעל בולתן אהיבה ואל זה אפשר שכיון הכתוב ואמר טבעו בארץ שעריה הכונה כי אותו הדור היו שופטים את שופטיהם ומכניעים אותו בבור התחתית וז״ש טבעו בארץ שעריה כלומר שעי הב״ד טבעו בארץ והכניעו׳ עד עפר כי לא היו מניחים להם שידונו דת ודין אבל מוניעים אותם בכח הזרוע ושבעו בבור ההיות ארץ ולכן שפך עליהם ואבד ושבר בריחיה והם בעלי זרוע והשרים אשר היו לדיינים מכניעים אבד ושבר אותם ואמר הכתוב מלכה ושריה בגויה אין תורה כלומר אילו המלך הזה והשרים האלו היו מולכים בגוים והיו מלכי א״ה מ״מ בהכה אין תורה כלומר שאינם מצווים אל דת התורה ושופטים כל דבריהם אבוס ברמעותא דמלכא אפילו שיהיה השופט וגדם וז״ש בגוים אין תורה אבל

כיון שהם מלכים ושרים בישראל ע״כ יש דין תורה אפילו להם וצדק״ל דבין מלכי ישראל ובין מלכי בית דוד דנין אותם אם לא מפני מעשה שהיה ואל זה כיון מ״ש המשורר ע״ה כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד פי׳ אותם הכסאות שישבו למשפט לשפוט את העם היו כסאות גם לבית דוד כלומר נשפטו גם למלכות בית דוד ואחר נתנו כתף סוררת וטבעו בארץ שעריה כדאמרן הז השי״ת אבד ושבר בריחיה. אמר עוד גם נביאיה לא מצאו חזון מיי׳ ודייק אמאי לא קאמר לא מצאו נבואה מיי׳ אבל נקט חזון מטעם אשר כי לפי דנקטינן כי כל חזון היא נבואה רעה כד״א חזות קשה הוגד לי והעד חזון ישעיהו בן אמוץ והנה נביאי ירושלים אלו היו מנבאים לישראל כאשר היה מנבא ירמיהו הנביא כי היה אומר להם כה אמר ה׳ כי רעה תבא אליהם וגו׳ או אפשר שהיו שבים מדרכם הרעה וינחם ה׳ על הרעה ובמעשה דנינוה אבל גם נביאיה לעולם ועד היו אומרים כי לא מצאו חזון שהוא רע וקשה מיי׳ שיאמר להם שיש נבואה רעה אבל לעולם היו אומרים כה אמר ה׳ כי שלום ואמת יהיה בימיכם והעיר לא תנתן ביד הכשדים באופן כי בעת שלא מצאו חזון מיי׳ אבל לעולם היו מתנבאים נבואות טובות זה היה סבה שלא שבו בתשובה ובאה עליה הגזרה הזאת: **ואם** נאמר כי מ״ש שטבעו בארץ שעריה הכונה על השערים המצויינים בהלכה ובלימוד התורה כי טבעו אותם בארץ כלומר כי הגדולים והעשירים שבהם שהיה ראוי לפרנסם כדי שילמדו ע״ד זבולון ויששכר ולא די שהם לא עשו כן אבל אכלו גם אכול את כספם במסים וארנוניות וכיוצא באופן שהכניעו אותם וטבעו אותם בארץ וע״כ השי״ת אבד ושיבר בריחיה והם העשירים שבה והם וכל אשר להם נאבדו וכן מלכה ושריה הלכו בגויה אשר לא היו ישבים ללמוד תורה ביניהם ולא לקיימה וז״ש בגוים אין תורה וזה מר כי שמדות וגירושין שהיו עושים בהם וגזירות קשות שלא ילמדו התורה לא ללמד ולא לקיימה וזה היה להם חלף עבודתם ומעשיהם כדאמרן אשר הם טבעו בארץ שעריה המצויינין בהלכה והיו סבת ביטול התורה ולכן גם המה בגוים אשר הלכו במה אין תורה כלומר לא היו מניחים להם ללמוד התורה ולקיימה גם נביאיה במה שלא מצאו חזון מה׳ כי לא היה אפשר לבא להם חזון מה׳ בגיים אשר גם הנביאים אשר הלכו שמה לא יכלו למצא חזון מה׳ קרובים דברי בזה לדברי הרב מורי זלה״ה:

ואפשר לומר כו׳ טי״ת טבעו הוא טי״ת זעירא לרמוז כי טביעתה בארץ לא נרעשה היתה רק לטובתה כדי שלא ישלוט בהם יד האויב ע״כ טי״ת טבעו זעירא להורות כי דמיית כאילו לא היתה טביעה כיון שלטובתם היה כדאמרן פ״ל כאילו לא טבעו ממש: **ואומרו** ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון כו׳ אפשר שכנגד כל הדברים אשר ספר בקרא דלעיל שאירעו לאבותינו כנגד כל אחד ואחד שבו הזקנים הספד רמז על כל אחד כנגד מה שטבעו בארץ שעריה כנגד זה ג״כ זקני בת ציון ישבו לארץ דומים כאלו שבעו גם הם בארץ וכנגד אבד ושבר בריחיה השרים שמשמיעים קול בעת פתיחתם והסגירם הם דממו בלי השמעת קול לבד וז״ש ידמו זקני בת ציון וכנגד מלכה ושריה אשר היו עטרת ראשם כנגד זה העלו עפר על ראשם וכנגד התורה אשר אין תורה והתורה חוגרת שק על אשר אבדו סותריה גם המה חגרו שקים וכנגד התורה שנפרץ חזון מישראל גם נביאיה לא מצאו חזון מה׳ ע״כ הורידו לארץ ראשן בתולות ירושלים ורמז על אותם הצדיקים הקבורים שמתו שלא טעמו טעם חטא כבתולה הזאת אשר לא טעמה טעם ביאה כן אותם אשר לא טעמו טעם החטא והיה ראוי בתחלה שתגן עליהם זכותם עתה הורידו לארץ ראשן על אשר נפרץ חזון מישראל וגם נביאיה לא מצאו חזון מיי׳:

א״נ אפשר שאמר ולוה זקני בת ציון אשר הם מנהיגי ישראל שינהגו אבלות וישבו לארץ כאבל אשר הוא יושב על הארץ ודומם וז״ש ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון ואמר שראוי שינהגו בהגלות בזה כל מיהם על אשר הם במעשיהם ובמעלליהם העלו עפר על ראשן כהונה על האויב אשר היה עד עתה עפר תחת כפות רגליהם ועתה הם העלו אותו על ראשם כי על רוב העוונות גבר האויב חגרו שקים והם במעשיהם הרעים עשו נפש בגדים צואים ע״ד מ״ש ויהושע הכהן הגדול הסירו הבגדים הצואים מעליו באופן שאלו הם בידיהם חגרו שקים עליהם והם הבגדים הצואים הנעשים מהעבירות ולא זו בלבד עשו אלא בשביל נגעו בכבוד השכינה ומדודה השרידה והורידו לארץ ראשן והיא השכינה שהיא ראשן וראש כל ישראל והורידוה לארץ והומרו בתולות ירושלים אפשר שרמז שהן גרמו בעונותיהן את כל זה בהיות שהיו הולכות נטויות גרון ומשקרות עינים ועל כל זה מן הראוי הוא שישבו לארץ וידמו זקני בת ציון כמנהג האבלים: **והרב** מורי זלה״ה כתב ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון כו׳ אמר המקונן אף אם עברו עליהם צרות רבות ורעות הש״ה ישבו לארץ וידמו זקני בת ציון ולא יהיה להם פה להשיב ולהתפלל לאל בעד נפשם והסבה כי כבר עשו וגם שגילו כי העלו עפר על ראשם וחגרו שקים והורידו לארץ ראשן בתולות ירושלים ולא עזר להם ולכן ירפו ידיהם ויחרישו לא יענו עוד ע״כ:

(יא) **כלו** בדמעות עיני כו׳. אפשר כי להפליג צרתו אמר כי מרוב אנחותי על שבר בת עמי נכבו לי כל שומני עדשות והרי הוא חשוב כמת וראיה אמר שכלו בדמעות עיניו וכואת החשוב כמת ולזה לנו כמ״ש האויב ותבל מכעס עיני שלא היה רק שבהתם שינו מראיהם אבל עיני במקומו עומד וגם שם לא כהו שהיו עיניו רק עיור כאותם אנשים בנ״ד לא נגד כהו מראיה׳ אבל עקר גוף העין כלה ונתרוקן לגמרי ע״ד מ״ש דפע״ש אשר

בַּת־עַמִּי בֵּעָטֵף עוֹלֵל וְיוֹנֵק בִּרְחֹבוֹת קִרְיָה: ל׳
יב לְאִמֹּתָם יֹאמְרוּ אַיֵּה דָּגָן וָיָיִן בְּהִתְעַטְּפָם כֶּחָלָל ל׳ ול׳ לאמם׳
בִּרְחֹבוֹת עִיר בְּהִשְׁתַּפֵּךְ נַפְשָׁם אֶל־חֵיק אִמֹּתָם: ל׳ ל׳
יג מָה־אֲעִידֵךְ מָה אֲדַמֶּה־לָּךְ הַבַּת יְרוּשָׁלַםִ מָה ל׳. ל׳
אַשְׁוֶה־לָּךְ וַאֲנַחֲמֵךְ בְּתוּלַת בַּת־צִיּוֹן כִּי־גָדוֹל כַּיָּם ל׳. ל׳

בְּפִתָּאוּת קַרְתָּא: יב לאמתם לְאִמְהוֹן אָמְרִין רַבְיָא דְּיִשְׂרָאֵל אָן
עִיבוּר וַחֲמַר כַּד הֲווֹ צַחֲיָין בִּקְטַל דְּחַרְבָּא מִן צַחוּתָא בְּפִתָּאוּת
קַרְתָּא כַּד יִתְּשַׁד נַפְשְׁהוֹן מִן כַּפְנָא לְגוֹ עֲטִיף אִמְהוֹן: יג מה מָה
אַסְעִיד בָּךְ וּמָה אֱהֵא מְדַמֵּי לָךְ כְּנִישְׁתָּא דִירוּשְׁלֵם מָה אַתְבִּיר
לָךְ אֱהִי מְנַחֵם לִיךְ בְּתוּלְתָּא דִכְנִישְׁתָּא דְצִיּוֹן אֲרוּם סַגִּי תַּבְרִיךְ
כְּסַגִּיאוּת תְּבִיר גַּלְלֵי יַמָּא רַבָּא בְּעִידָן נַחְשׁוֹלֵיהּ וּמָן הוּא אַסְיָא

הבת ד׳ פתח וסימן וכל הבת תחיון. עד מתי תתחמקין. זב עמקך הבת. מה אעידך ומה ארמה לך הבת ירושלים:

תולדות אהרן מה אעידך. ושאר נכתבים: אעידך קרי

רשי

אדם לאור הם כוולים ומתחמרמרים: בעטף. פשמיי״ר: מה אעידך ומה אדמה לך. לומר לך מה תתמהי על שברך הלא אף לאומה פלונית אירע כמותך: (יג) מה אשוה לך ואנחמך. כשבאה צרה על אדם אומר לו אף בפלוני עלתה

אבן עזרא

כמו בכרת הרג: (יב) שי״ן בהשתפך. קודם תי״ו התפעל כמו וישתמר: מגזרת (יג) אעידך. כך

לחם דמעה

ואור עיני גם הם אין אתי כי היה די שיאמר הכתוב ואור עיני אין אתי מאי גם הם אבל מורה זה שאמרנו כי בא לרבות כי לא לבד אור עיני שכהה ותנף הלך לו אבל גם הם אין אתי כי נוף העין נתרוקן לגמרי והוא משל ורמז אל גודל הצרה וז״ש כאן כלו בדמעות עיני ולא אמר כהו להורות כי כלו לגמרי והעינים בעצם גם הם אין אתי וכן נולד בי סימן טרפות כי חמרמרו מעי והיא לשון אדמימות כי כן קורין בלשון ערבי לאדום אחמר והאדמימות במעים הוא סימן טרפות בבהמה שבבהמות האוכלות הגלתית אם נמצאו במעיהן קורט דם אדמימות טרפה ולכן דמה את עצמו כאילו חמרמרו מעיו וגם נשפך לארץ כבדי והוא טרפות אחר כי נשפך לארץ כל כבדי ולא נשאר אפילו כזית במקום מרה וכזית במקום חיותא רק נשפך לארץ כל כבדי על שבר בת עמי: א״נ הודיענו כי גם אם יש לנו הקדמה אמיתית כי שערי דמעה לא ננעלו עכ״ז לא הועילו לנו הדמעות ולז״א כלו בדמעות עיני עד שחמרמרו מעי ועכ״ז לא נעניתי וא״ת כי לא נעניתי לפי שאני הכבדתי את לבי מלשוב בתשובה ע״ד מאז״ל במש״ה כבד לב פרעה שנהפך לבו ככבד כי מטבע הכבד כי כל מה שמבשלים אותו ומבעירים אש תחתיו לא מפני כן מתרכך אבל מתקשה והלב הוא להפך כי כל מה שמבשלים אותו הוא מתרכך כבשר ועתה לב פרעה נעשה ככבד הזה כי כל כמה שמייסרים אותו ונכוה בחמי המין עוד היה מתקשה לבו על כן אמרה האומה ישראלית לא תחשבו כי גם אני כמוהו הקשתי את לבי ככבד הזה מלשוב בתשובה כי לא מבעיא הלב בעצמו שהוא רך וכבר נתרכך אבל אפילו הכבד שיש בי השלכתי אותו לארץ וז״ש נשפך לארץ כבדי ולא הקשתי לבי מלחזור בתשובה ובכתי אל ה׳ על רעותו שבר בת עמי בעטף עולל ויונק ברחובות קריה: ארז״ל ג׳ דמעות הן דמעות העשן ודמעות הבכיה ודמעות הבית הכסא ע״כ. ופי׳ דמעות בית הכסא הוא שהאדם לפעמים יש לו עיצור רב ומתקשה בהוצאת הרעי עד שבשעת עשיית צרכיו זולגות עיניו דמעות וזו קשה ועתה אמר המקונן על ישראל כי מהג׳ דמעות תרתי איתנהו בי וז״ש כלו בדמעות עיני ומיעוט רבים ב׳ כי מלבד דמעת הבכיה גם יש בו דמעת בית הכסא לפי שחמרמרו מעיו ויש לו חולי מעים ודייק דלא קאמר כלו בדמע עיני אלא בדמעות ואפשר ג״כ כי גם דמעת העשן היה בישראל והוא רמז לדמעת עשן האש מהשרפה אשר שרף ה׳ וכל בית ישראל בכו את השרפה אשר שרף ה׳ וע״כ קאמר בדמעות בפה״ת תחת שבי״ת ולא אמר בדמעות בחי״רק לרמוז על הג׳ דמעות הידועות כי כל פת״ח מובלע בו ה״א הידועה וכן נשפך לארץ כבדי הכונה לרמוז אל מה שסיפר ן׳ גוריון שהפריצים היו מביאים סכינים תחת כנפי בגדיהם וכשהיו רואים את הצדיק היו תוחבים את הסכין בבטנו ונשפך לארץ כבדו ואומר על שבר בת עמי כלומר כי זה השבר לא היה יחידי אבל בא זה השבר על שבר אחר של רעב שהיה בירושלים וז״ש על שבר בת עמי וגו׳ מחמת הרעב באופן שהיה שבר על שבר והוה על הוה. אך אפשר כי במ״ש על שבר בת עמי נתן טעם למה נשפך לארץ כבדי והענין כי היו הורגים האנשים העשירים אשר היו בירושלים כדי ליקח ממונם ואת נרותיהם ומזונותיהם ולכן היו הורגים אותם ושופכים כבדם לארץ מכח שבר הרעב וכל אחד בזוז איש לו וז״ש על שבר בת עמי וגו׳ והוא שבר הרעב: אי נמי אפשר שעתה הודה והודה על כל העונותיו ואמרה אם כלו בדמעות עיני מרוב הצרה הטעם הוא לפי שעבר חמרמרו מעי כלומר שהלכו מעי אחר התומר וכל היום התאוו תאוה לאכול ולשתות יאם עתה נשפך לארץ כבדי ע״כ באה אלי הצרה הזאת על השבר והעון שהיה לבת עמי שעבר בעטף עולל ויונק ברחובות קריה מחמת הרעב ואין מרחם עליהם רק מתים ברעב בראש כל חוצות על כן עתה נשפך לארץ כבדי ובאה עלי הצרה הזאת. ועל כיוצא בזה אמר דהע״ה אשרי משכיל אל דל וגו׳ כלומר אשרי מי שמשכיל ומשגיח על הדל בימי הרעב וזהו ביום רעה דקאמר קרא ולאו בזה בודאי ימלטהו ה׳ כיון שהשגיח על הדל ביום הרעה וביום הרעב כי להשגיח על הדל בימי השבע לאו רבותא היא. אי נמי אמר כלו בדמעות עיני עם מה שמצינו לרז״ל שאמר במש״ה אל שאול ואל בית הדמים כי הרעב בא על שאול שלא נספד כהלכה והנה היו עתה מקוננים ישראל כי אירע להם הפך זה כי כל אדם כשר שהיה נפטר היו מורידים דמעות עליו ולא עברו על זה כלל ועכ״ז לקו ברעב וז״ש כלו בדמעות עיני כי עיני העדה הם הצדיקים והכשרים וכאשר היו כלים ונפטרים מן העולם היו מורידים דמעות עליו וז״ש כלו עיני והם הכשרים בהורדת דמעות כי אין גם אחד מאותם הכשרים שהיו עיני העדה שלא הורדנו דמעות עליו כאשר היה כלה ונפטר מן העולם ועכ״ז לקינו ברעב ונשפך לארץ כבדי על שבר בת עמי בעטף עולל ויונק ברחובות קריה מתים ברעב וספר גודל הרעב ואמר:

(יב) לאמותם יאמרו איה דגן ויין. ואז״ל גלוסקאות וחמר עתיק והכונה כי כיון שהיו אמונים עד עתה ביין ישן וגלוסקאות עתה היו שואלים לאמותם איה דגן ויין שהיינו אוכלים עד הנה ודרשו זה רז״ל כי על מה שהיו אוכלים לשעבר קאמר קרא והיו דואגים עליו שאם על ההווה קאמר שהיו עתה מבקשים דגן ויין ולא היו מוצאים מה יש בזה אם לא ימצא חמר עתיק וגלוסקאות ודי להם אם ימצאו שאר אוכלים ויחיו את נפשם אלא לאו כי עתה אפי׳ מציאות שום אוכל לא היו מוצאים אבל מה שהיו דואגים ואו׳ איה דגן ויין הכונה כמי שדואג על זמן שעבר כי לשעבר היה להם גלוסקאות יפות ויין ישן ועתה היו מתים ברעב וז״ש בהתעטפם כחלל ברחובות עיר אז היו זוכרים הזמן שעבר ואומר איה דגן ויין שהיינו אוכלים לשעבר ואמר עוד בהשתפך נפשם אל חיק אמותם עתה בזה הפסו׳ פירש מ״ש לעיל בפ׳ בעטף עולל ויונק ברחובות קריה כי העוללים והם גמולים מחלב ואינם יונקים אלו שואלים לאמותם איה דגן ויין וזה בהתעטפם כחלל ברחובות עיר ואלו כבר היו מדברים ושואלים לאמותם אבל היונק שזכר לעיל כי עדיין יונק שדי אמו אלו אינם יכולים לשאול בפיהם אבל משליכים נפשם אל חיק אמותם ואל דדי אמותם לא היו מוצאים חלב לינק והיו מתים תכף ומיד: א״נ אומר בהשתפך נפשם אל חיק אמותם הכונה שהיו שוחטין את בניהם בחיק אמותם ונשפכת דמם ונפשם אל חיק אמותם כי הדם הוא הנפש: ושמעתי אומרים כי כיון שכלו עיני ונתרוקנו העינים ע״י הדמעות כיון שלא נשארו עינים לא היה יכול לבכות ולהוריד דמעות ולכן נשארה כל הדאגות והיגונות בתוך קרבו במעיו ועל כן חמרמרו מעי כי כאשר האדם מוריד דמעות מעיניו מוציא כל יגוניו לחוץ אבל כיון שכלו עיני לגמרי ע״י הדמעות שהורדתי עד עתה לא נשאר עין כדי לבכות בו ועל כן היגונות שנשארו בתוכו על ידו חמרמרו מעי וכן נשפך לארץ כבדי כי הכבד כאשר צולין אותו על האש נשפך לארץ הדם אשר בתוכו וכן מהאש בוערה אשר בקרבי נשפך לארץ כבדי וכל זה עשיתי על שבר בת עמי כלומר על מזון בת עמי שחסר כד״א שמעתי אומרים כי יש שבר במצרים וכל זה כאשר ראיתי בעטף עולל ויונק ברחובות קריה מתפרפרים ומתים ברעב: והר״מ אלמושנינו ז״ל כתב הנה הפ׳ הזה קשה הייסוב מצד הלשון שהל״ל כלו עיני מרוב הבכי או מרוב דמעותי כי נזרת בדמעות אינו מתיישב על נכון וגם מצד הענין יראה בלתי צודק כי לא יכלו העינים מרוב הדמעות אך אפשר שיעוורו העינים ולא יוכל הבוכה לראות מרוב הדמעות אך לא יכלו העינים בהחלט יען אינם ניתכות בדמעה כי הדמעות באים אל העינים ויוצאות דרך שם ואין התחלת הויתם מהעינים כי הם אדים עולים שם ויוצאים החוצה כנודע וע״ק דלא שייך חמרמרו מעי עם כלו בדמעות עיני וכן נשפך לארץ כבדי כי מה שייכות ומה הדמות יש לזה עם זה עד שיחבר ג׳ דברים יחד בהדא מהדא: והנכון אצלי הוא שר״ל שמרוב הצער והעצבון והדאגה לא הפסיק כלל מלבכות עד אשר כלו עיניו ודמעיו יחד בזמן א׳ והוא כאלו אמר שאם היו עיניו קיימים היה בוכה תמיד וכלו הדמעות כאשר כלו העינים יחד בזמן א׳ וזה״א כלו בדמעות עיני וגומר והיא כאילו אמר כלו עם הדמעות עיני כלומר שזה עם זה כלו יחד בזמן א׳ כי כל זמן שהיו העינים קיימים היו הדמעות בהם וביאר הסבה לזה והוא כי המעים אשר מהם יעלו האדי׳ מהמאכל אשר מהם יתהוו הדמעות נשרפו לגמרי ולא נמצא בהם לחות כלל וכן הדם שהוא הם ולא אשר מהם יתהוו רוב הדמעות ומקורו הוא כנודע נשפך לארץ ובזה נפסד כל הגוף יחד בזמן א׳ ונמצא לפי זה כי כאשר כלו הדמעות בכלות סבת הוייתם כלו העינים לגמרי בהפסד כל הגוף ואמר שכל זה היה על שבר בת עמי במה שראה עולל ויונק שאינו יודע לשאול עטופים ברעב ברחובות קריה ואין לאל ידם לחיותם ברעב על זה נמס כל לב ונשבר ונדכה עכ״ל: לאמותם יאמרו וגו׳ כתב הר״מ אלמושנינו ז״ל אפשר שמלת איה לא תהיה שאלה כמשפטה רק הודעה ויאמר שהעגמת נפש הגדול היה שבעת התעטפ׳ כחלל ברחובות עיר העולל והיונק הנזכרים ובעת השתפך נפשם אל חיק אמותם והוא בעת מיתתם אז היו אומרים ומורי׳ הרואים מיתתם לאמותם מקום הדגן והיין בזמן ההוא במה שהיו רואים שהיה להם אפשרות להצילם אם היו מגידים להם זה קודם והוא עגמת נפש גדול באמת כי היה להם קצת נחמה אם היו חושבות אמותם שלא היה אפשר בשום צד להחיותם להעדר המזון לגמרי אך במה שהיו אומרות להם שהיה אפשר למצא דגן ויין והיו אומרים ומורים להם איה הוא והיו אומרים זה בזמן שלא היה מועיל כלל שכבר היו מתים והוא בזמן השתפך נפשם וכו׳ על זה היו מצטערות הרבה מאד שאין נחמה כלל ומצער היה מגיע לבית המקונן לצער שיעור רחב ידים כנז׳ עכ״ל. והרב מורי זלה״ה כתב כלו בדמעות בשביל דמעותיו של נ״נ הרשע שהיו סבה להצליחו בכל העולם לכך כלו עיני וחמרמרו מעי וזה נלמד ממדרש תלים בפ׳ הנזכר ז״ל אמרה כנ״י לפני הקב״ה בזכות ג׳ דמעות שהוריד אותו רשע הצלחת אותו בכל העולם כו׳ ע״ש. לאמותם יאמרו וגו׳ אפשר לחלק הפ׳ לג׳ חלקים והם העוללים והיונקים ושאר העם על העוללים אמר לאמותם יאמרו וגומר ועל שאר העם אמר בהתעטפם כחלל ברחובות עיר ועל היונקים אמר בהשתפך נפשם אל חיק אמותם. ואמר על השנית כחלל להורות כי אלו לא ימותו כ״כ בקל כמו המתגוננים ולכ״ה כחלל שאינה מיתה טבעית עכ״ל. (יג) מה אעידך וגו׳. הכונה כי מדרך העולם כי המצטער אשר באו עליו יסורין

יגותם

שִׁבְרֵךְ מִי יִרְפָּא־לָךְ׃ יד נְבִיאַיִךְ חָזוּ לָךְ שָׁוְא וְתָפֵל וְלֹא־גִלּוּ עַל־עֲוֹנֵךְ לְהָשִׁיב שְׁבִיתֵךְ (שבותך ק') וַיֶּחֱזוּ לָךְ

דִּי יַסֵּי יָתִיךְ מִן מַרְעִיךְ׃ יד נביאיך נְבִיאֵי שִׁקְרָא דִּי בֵינָךְ הִינוּן אִתְנַבִּיאוּ לִיךְ שִׁקְרָא וְלֵית מַשַּׁשׁ לִנְבוּאַתְהוֹן וְלָא פַּרְסִימוּ יַת פּוּרְעֲנוּתָא דַעֲתִיד לְמֵיתֵי עֲלַךְ בְּגִין חוֹבַיִךְ לַאֲהָדָרוּתִיךְ בְּתְיוּבְתָּא

אבן עזרא

מגזרת עדות: (יד) ותפל. כמו שוא וכן היאכל תפל שאין לו טעם מדרך ישרה וכן לא נתן תפלה: משאות. נבואות וכן משא דמשק: ומדוחים

רשי

כך תנחומים הם לו: (יד) שוא ותפל. דברים שאין בהם טעם ובלשון לעז אפלשטרימנ"ט: ולא גלו על עונך. להוכיח דרכך על פניך: להשיב שבותך. ליישר

לחם דמעה

יגוחם במה שיעידו לו אחרים כי כבר באו יסורין כאלו על אחרים ועל כן אמר המקונן מה אעידך כלומר איני מוצא בכל העולם מי שבאו עליו יסורין כיסוריך ואיני יכול להעיד שבאו על שום נברא יסורין כאלו. אמר עוד מה אדמה לך וגו' כלומר וגם אם אפשר שבאו יסורין כאלו על אחרים עכ"ז צריך שמקבלי היסורין יהיו שוים באיכותם כדי שינוחם האחרון אבל אם אין איכותם שוה אף ינוחם בן מלך גדול ורם שבאו עליו יסורין במה שיאמרו לו שכבר לקה בן האמה ביסורין כמוהו לז"א מה אדמה לך הבת ירושלים כלומר וגם אם אומר ואודה ואעיד שכבר באו על אחרים צריך שיהיה אותו האחר דומה אליך אבל מה אדמה לך הבת ירושלים כי אתה הוא כבתו של מלכו של עולם ואחר כל העולם הם כבנות האמה וז"ש הבת ירושלים ואמר מה אשוה לך וגומר הכונה בהיות כי השואה היא יותר מדמיון כי דמיון יאמר על הדבר הדומה אל חברו בצד מה אף אם לא יהיה בהשואה וליזר גמור עכ"א הלוקה נ' כי גם אם אודה ואומר שימצא בדמיון בצד מה מי שדומה אליך וקבל ייסורין כמוך עכ"ז בהשואה ממש שימצא מי שיהיה שוה ממש אליך ובא עליו מה שבא עליך לא ימצא וז"ש מה אשוה לך בהשואה ממש ואנחמך כו' כי בזולת ההשואה ממש לא תנוחם כ"ש וק"ו כי בפתים אלה נבדלת לרעה אם בכמות ואיכות היסורין כי גדול כים שברך ועצבונך ואם באיכותך והשיבותך לא ימצא אחר חשוב כמותך שבא עליו מה שבאו עליך ולז"א מי ירפא לך כלומר מי אשר יהיה כמוך באיכותך שבאו עליו ייסורין כמוך כדי שיהיה הוא רפואה ונחמה אליך: אי נמי הודיענו כי אין בעולם מי שהגדיל לחטא ולהרשיע לפניו ית' ולעשות כתועבות אשר עשו עם בני ישראל וז"ש מה אעידך כלומר מה עדות אעיד מאחרים שהרשיעו כמותך כי לא יש מי שהרשיע כמותך וגם אם אומר שימצא אומה שהרשיע כמותך עכ"ז לא ראי זה כראי זה כי כפי ערך החוטא כך יגדל החטא ע"ד מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה וז"ש מה אדמה לך הבת ירושלים וכיון שאת בתי ומרדת בי וא"כ גם אם המאיך ימצאו באחרים עכ"ז ערך החוטאים לא דמו וע"כ ראוי שאפרע ממך ואמר מה אשוה לך ואנחמך בתולת בת ציון כלומר גם אם בדמיון בצד מה בערכך ימצא מי שהרשיע כמותך עכ"ז בהשואה גמורה לערכך לא ימצא וז"ש מה אשוה לך ואמר ואנחמך בתולת בת ציון כלומר כי אם הייתי מוצא אחרת שוה לך שעשה מה שאת עשית הייתי נודה לנחמך הכף ולהשיב שבותך כי הייתי אומר לא הוא לבדו עשה לי מה שעשה כי כבר אירע לאחר שכמותו כך והיתה לי טענה טובה כדי לרחם עליך מיד ולנחמך אבל מה אשוה לך כדי שאוכל לנחמך בתולת בת ציון כי גדול כים כו' כלומר כי בב' דברים הוליה אם בענין הרשע כי הוא אשר קראו עתה שבר כי אין לך שבר כפון וז"ש כי גדול כים שברך כלומר עונך וע"כ הרשעים נמשלו לשברי ים כד"א והרשעים כים נגרש וגו' אבל משברי ים הם באים שבר על שבר וקודם שנשברה הגל הא' בוא עליו שבר וגל גדול אחר וז"ש כי השקט לא יוכל וכאשר הסערה כים ובאים משברי ים זו על זו ויגרשו מימיו רפש וטיט וכן הרשעים יגרשו רפש וטיט במעשיהם הרעים ולזה כיון במ"ש כי גדול כים שברך כלומר השבר והעון שלך הוא גדול כשבר של הים באיכותו וכמותו באופן שאין בעולם עבירות כעבירות אשר עשית אתה וגם אם נאמר שימצאו לא ימצאו באנשים חשובים שכמותך כי אילו נמצאים באנשים שכמותך הם היו מרפים אותך כי כבר נדרתי שאם ישוה לך שהפא הייתי מנחמך הכף אבל מי הוא אשר ירפא לך כלומר כי לא אמצא כמוך בערכך ובחשיבותך שעשה מה שאתם עשית כדי שבוא ירפא לך ובסבתו תתרפא: א"נ לפי שלא נמצא בעולם מי שיהיה באיכות שוה לירושלים כדי שיתנחם ירושלים בה באומרה הנה הכרתי שוה לי ואירע לה מכאוב כמכאובי לפי שאין בעולם שוה לה באיכותה ולכן מה עשה הש"י רצה לעשות שני פינה ובה ורצה לנחם את ירושלים בציון ולציון בירושלים וז"ש מה אדמה לך כו' כדי שתתנחם כי אין שוה לך ולכן אמר כמדבר עם ירושלים הדע מה אשוה לך ואנחמך בה אשוה לה את בתולת בת ציון שג"כ אירע לה כמו שאירע לך ירושלים ואין מי שאשוה לך כדי שתתנחם כ"כ בתולת בת ציון לפי שגדול כים שברך ואין אחר שירפא לך כלומר שאם אשוה אותך לו שירפא לך ותתנחם בה וזהו מי ירפא לך דקאמר: א"נ אמר מה אעידך כו'. הכונה שרוה"ק מנחמת את ירושלים ואומרת לירושלי' גם אם עתה אתה בגלות ובצרה עכ"ז אני אנחם אותך ואאכיל אותך ביזת אחרים וכל עצרה ואעידך הוא מלשון ביזה כמ"ש ז"ל לפי דרכם על העבר ביזת מצרים וביזת ל"א מלכים ולפי פירושינו ידבר על מלחמת גוג ומגוג אשר בימים ההם ובעת ההיא יקחו ישראל ביזת כל העולם וז"ש מה אעידך ומלת מה הוא להגדיל הענין כ"ד מה רב טובך כו' וכן מה אדמה לך כו' הכונה שירושלים תנוחם כאשר הראה שיגיע לגוג כאשר הגיע אליה וכמ"ש באיכה הראשונה ועולל למו כאשר עוללת לי וכן אמר לעיל ויהיו כמוני כו' וז"ש מה אדמה לך לשון ריבוי עלום לומר ריבוי גדולה של עו"ג אדמה לך שיהיו הם כמוך שאתה עתה שוממה ואריכה כן יהיו הם שוממים ואעשה להם כאשר עוללתי לך וכן מה ריבוי של עו"ג אשוה לך ואעשה להם כאשר עשיתי עמך וכזה אנחמך בתולת בת ציון ותהי זאת נחמתך וז"ש ואנחמך בתולת בת ציון ואמר כי גדול כים שברך מי ירפא לך הכונה לתת טעם לדבריו שכפל דבריו פעמים שלש להגדיל הענין ואמר ג' פעמים מה אעידך מה אדמה מה אשוה ונתן טעם לד"ר למה כ"כ כי גדול כים שברך שאין מי שירפא לך הכונה מי ומי אשר ירפא לך כי אף אם אכרית שלשם או אגיש של עו"ג לא בזה תתרפא ותתנחם לפי ששברך הוא גדול בכמות שאין מי שירפא לך והגואל והגולי שאעשה כלה בכל עו"ג מ"ה אשר הדחתיך שמה ואז תתרפא ולזה כפל הענין פעמים שלש להגדיל הענין במאד מאד. וכפי דרך רז"ל כונת הכתוב כך היא מה אעידך כלומר כמה נביאים העדתי בכם ואשלח לכם את כל עבדי הנביאים השכם ושלוח בבוקר ובערב ולא שוה לי: נ"ב פירשו מה אעידך כמה ביזות נתתי לכם ביזת מצרים וביזת הים וביזת סיחון וביזת ל"א מלכים ובערביא נוחין לביזתא עדיתא גם פירשו מה אעידך כמה קישוטין קשטתי אתכם מלשון ועדיתי עדיך מעליך ס' רבוא של מלאכי השרת ירדו עם הקב"ה ועטרה ביד כל א' וא' לעטר כל א' וא' מישראל וי"א ק"כ רבוא ירדו א' מקשטו וא' מלבישו עטרה. מה אדמה לך כלומר לאיזו אומה דמיתי אתכם לאיזו אומה גאלתי ביד חזקה והבאתי על אויביה עשר מכות לאיזו אומה קרעתי להם את הים והורדתי את המן והגזתי את השלו והעלתי להם את הבאר לאיזו אומה הקפתי ענני כבוד וקרבתי לפני הר סיני ונתתי לה תורתי וכונתה בכתוב היא כי אמרה רוח הקודש מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו ועכ"ז לא שוה לי: עוד אחז"ל הבת ירושלים הבת שירה ומשלמת לי עכ"ל. כונתם דרשו מלת ירושלם כאלו היא מלה מורכבת מב' תיבות מהג' אותיות שהם יר"ו אמרו שירה והג' האחרונות שהוא של"ם אמרו ומשלמת לי ואפשר לומר לכאורה שפי' דבריהם הוא שהיתה מתרעמת רוח הקדש על ירושלים כי ראתה ירושלים מה שראתה מהטובות אשר גמלם הש"ת והם הטובות אשר סיפר לעיל כי בכל מאמר א' נרז"ל ואומר שירה הוא לשון ראיה ועם כל זה משלמת לי רעה תחת טובה וזהו ומשלמת לי דקאמר והוא לשון השלומין והוא דרש על הג' אותיות האחרונות של ירושלם שהם של"ם והוא מלשון השלומין וזהו קצת דוחק כפי' דברי רז"ל כי מה שדרשו שירה נראה שהוא לשון ירא לא לשון ראיה על כן אפשר שכונתם היא שהיתה רוח הקדש מתרעמת על ירושלים כי לא היתה משלמת עמו יתברך אלא כשבא עליה צרה ונוקה אז היא משלמת לו וחוזרת בתשובה להיות בשלום עמו ית' ותשובה זו אינה שוה לו כלום כי היערך שופך לא בצר וז"ש שירה ומשלמת לי כלומר אחר שיראה מהאויב ומהצרה אז משלמה לי ולא קודם: מה אשוה לך ואנחמך ר' יעקב דכפר חנין אמר לכשאשוה לך אנחמך לכשיגיע אותו היום שכתוב בו ונשגב ה' לבדו באותה שעה אנחמך ע"כ: וצריך פירוש לפירושו ואפשר שפי' הכתוב כך לכשאשוה לך אנחמך כלומר כי עתה עו"ג אינם שוים עם ישראל כי ישראל מאמינים בו ית' ועו"ג איש לדרכו פנה וכולם רשעים ושלום שכרן ונאמן של ישראל לא יבא עד בא אחרית הימים והוא הזמן שיהיה נשגב ה' לבדו ביום ההוא כי אז יהיו כל העולם שוים לישראל ויודו ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז יקבלו ישראל שכרן אז אנחמך וז"ש מה אשוה לך ואנחמך כלומר לכשאשוה לך כל העולם דהיינו לכשיגיע אותו היום שכתוב בו ונשגב ה' לבדו ביום ההוא באותה שעה אנחמך ותקבל שכרך. כי אז תהיו אתם מצויינים במצות וזהו שדרשו אח"ז תכף בתולת בת ציון בנים המצויינים במילה ובתגלחת ובציצית ע"כ ואחר כל העולם יהיו ערומים ממצות וכזה אנחמך ואתן שכרך ועכ"א בת ציון מלשון מצויינים במצות ע"כ. ואומרו כי גדול כים שברך וגו' הכונה כי כל כך גדול שברו של ישראל עד שא"א שתהיה רפואתו בדרך טבע אלא בדרך השגחה ע"י ית' כי הוא הרופא האמתי וז"ש כי גדול כים שברך וגומר כלומר הב"ה שנקרא מ"י וכמ"ש בס' הזוהר מ"י ברא אלה שהם נ' שערי בינה שעולים מ"י והוא אשר ברא אלו כל ברואי מעלה ומטה באופן כי נקטינן כי מלת מ"י הוא כינוי אל הש"י ואפשר שאל זה כיון הפ' באומר מי ירפא לך והוא הש"ה שהוא ירפא לך. ובמדרש ריב"ל אמר מי שירפא לך נביאיך ע"כ. כונתם ז"ל לקשר הפ' הזה עם פ' נביאיך חזו לך וגומר והכונה כי מהראוי שמייסרי הדור לעבודתו ית' יהיו הנביאים לא שיהיו הם המדיחים וז"ש מי ירפא לך נביאיך כלומר מי היה ראוי שירפא לך נביאיך והדרבא הם חזו לך שוא ותפל וגומר לא גלו על עונך לרפאתך ויחזו לך משאות שוא ומדוחים ובסבתם הלכת מדחי אל דחי גולה ממקום למקום:

(יד) **נביאיך** חזו לך שוא ותפל וגו' בהיות שהנביאים הם הם מייסרי הדור האומרים לישראל עורו עירו מתרדמתכם כי זאת הצרה שבאה עליכם לא על עון פלוני באה ובזה ישובו בתשובה מאותו העון על כן אמר המקונן נביאיך והם נביאי השקר חזו לך שוא ותפל ולא גלו כו' כלומר אפילו אחר אשר חזו לך שוא ותפל והוא כינוי אל הצרות אשר באו עליהם ועכ"ז לא גילו על עונך כלומר לא

משאות שוא ומדוחים: טו ספקו עליך כפים כל־עברי דרך שרקו ויניעו ראשם על־בת ירושלם הזאת העיר שיאמרו כלילת יפי משוש לכל־הארץ: טז פצו עליך פיהם כל־איביך שרקו ויחרקו־שן אמרו בלענו אך זה היום שקוינהו מצאנו ראינו:

למערבאי חסר יו"ד · הסר גלי · ג' חסר · י"ב · ס' רפין · ד' · ט · ג' וכ"כ

משאות שוא ומדוחים (תרגום:) אלהן נבאו ליך נבואת מגן ומלי מטעותא: טו ספקו שפקו עליך ידיהון כל עוברי אורחא שריקו בספותהון וטלטילו ברישיהון על כנישתא דירושלם אמרו בפומהון הדא היא קרתא דהוו אמרין אבהתן דמלקדמין דהיא גמירת נואי ושופרא חדוא לכל יתבי ארעא: טז פצו פתחו עליך פומהון כל בעלי דבביך שריקו בספותהון ועסיאו בשיניהון ואמרו שיצינא ברם דין יומא

ויגעו ג' חסר בלי' וסי' וינעם במדבר. והנעתי בכל הגוים את בית ישראל בעמוס. שרקו ויגעו ראשם: תולדות אהרן פצו עליך פיהם. סנהדרין ק"ד:

רשי

ליסר משובותיך לשון שובבה שובבים (ישעיה נז) וילך שובב: ומדוחים. הדיחוך מעלי: (טז) שרקו. נופח בפיו שיבל"ר בלעז ודרך אדם לעשות כן הרואה דבר השוב שחרב וכלה: כלילת יופי. כל היופי היה שלה: (טז) פצו עליך פיהם. מפני מה הקדים פ"ה לעי"ן מפני שהיו אומרים בפיהם מה שלא ראו בעיניהם:

אבן עזרא

ומדוחים. שהדיחו מדרך ישרה: (טו) כלילת יופי. מגזרת כל: (טז) פצו. פתחו

לחם דמעה

גילו שאותם הצרות היו באות על עונך עון פלוני להשיב שבותך כלומר כדי שתשוב בתשובה כי אילו היו מגלים היית שב בתשובה. או יאמר להשיב שבותך כי אילו גלו לך על עונך היה תכף השי"ת משיב את שבותך ומסיר מעליך הצרה ומחזירך לקדמותך ובסבה בלא גלו על עונך ולא חזרתם בתשובה הוכפלו הצרות כל יום קללתו מרובה מחברו עד שאח"כ ראו ויחזו הנביאים בעצמם שבאו עליהם משאות שוא כלומר משאות כמשא גמל של צרות רבות ורעות ומדוחים רבים וכמ"ש והלכתם עמי קרי ויספתי וגומר: אי נמי אמר נביאיך חזו לך שוא ותפל אמר בכינוי נביאיך להורות כי אותם הנביאים היו נביאיך שאתה היית מחזיק אותם לנביאים אבל מעולם לא מנאו הזון מה' ולא נביאי היו אלא נביאיך וחזו לך שוא ותפל כלומר נבואות של שקר כי שוא ושקר אחד הם ואומרו והפל הכונה שכל דבריהם היו תפל מבלי מלח דברים שאין להם טעם וכל רואיהם יכירום כי הם שוא ודברי כזב ועכ"ז היו מאמינים בהם ולא גילו על עונך להשיב שבותך כלומר להשיבך ממשובותיך כד"א וילך שובב וכונת להשיב כלומר להשיבך אחור ממשובותיך ולא תהיה שובב עוד: או יהיה פירושו כפי דרך זה שהוא לשון משובה כלומר כוונתם במה שלא גלו על עונך היה כדי להשיב שבותך כלומר שתשוב עוד למשובתיך ועוד תוסיף סרה ולא פעם או פעמים חזו לך שוא והפל אבל נבואות רבות של שוא חזו לך וז"ש ויחזו לך משאות שוא כלומר נבואות שוא תלשון משא גיא חזיון וכו' נבואות רבות של שוא חזו לך עד שהדיחוך מעבודתו ית' וזהו ומדוחים דקאמר: אי נמי מה שאמר שוא ותפל היא כנוי אל העבירות כי כולם שוא ותפל הם וגילו בחטא הראשון שהטאתם היו מגלים לכם הנביאים הטאתכם כיון שהיה חטא יחידי תכף הייתם שבים בתשובה לפניו אבל הם לא עשו כן אבל בתחלה נביאיך חזו לך שוא ותפל כלומר עון יחידי אשר עשיתם ואילו אז גילו לך אותו העון שהיה יחידי בודאי שהיה בנקל לשוב בתשובה ממנו כי אחד היה וז"ש ולא גילו על עונך כאשר היה עון יחידי רק חיפו אותו ולא גילו עליו כדי להשיב שבותך ותשוב בתשובה ואח"כ כיון שעבירה גוררת עבירה הגדלת לחטא ולהרשיע עד אשר חזו לך משאות של גמל של שוא ודבר כזב והם העבירות וז"ש ויחזו לך משאות שוא ולא זו בלבד ראו אבל ראו לך מדוחים וזהו רמז שנדחו לגמרי ללכת לעבוד אלהים אחרים כד"א נדחת והשתחוית להם ואמר מדוחים לשון רבים לרמוז למשז"ל כי לא ע"ג א' לבד עבדו אבל אלוהות רבות עבדו כמנין ימות השנה וכל זה נגרר מהעבירה הראשונה ואפשר כי אומרו ומדוחים לשון רבים הכונה שכל כך רבו מספור עונותיהם עד שהיה בהם די והותר לסיבת השני גליות ושני מדוחים שנדחו לבין האומות גלות ראשון וגלות שני:

(טו) **ספקו** עליך וגומר. הכונה מה מאד תמהו על חרבנך וספקו עליך כפים כל עוברי דרך ושרקו את גופם בתפרקות ויניעו ראשם כמיילליס ואמרו בלבם הזאת ולפי שהיתה האמירה בלבם ע"כ לא הוזכרה בכתוב והאמירה שהיו חושבים ואומרי' בלבם היתה הזאת העיר שיאמרו וגו' וכאלו אמר אמרו הזאת העיר וגומר והכונה כי מדרך העולם אם יאמרו על מלכות אחת שהיא כלילת יופי הלא ידאג מלכות אחר' על הלולה של זאת בחשבה איך קצרה ידה וירב תפארת הכרתה יותר משלה אבל לירושלם לא היה כן רק כל העולם היו שמים ושמחים שיאמרו על ירושלם שהיא כלילת יופי וז"ש הזאת העיר כלומר כלום היתה זאת העיר שמה שהיו אומרים עליה שהיא היתה כלילת יופי זה היה משוש לכל הארץ ולא ידאגו על זה כלל ועקר כמנהג העולם על מעלת אחר עיירות: אי נמי בהיות כי ג' מיני יללות הם הא' הוא סיפוק כף אל כף הב' קול יללה בפה הג' הנעת הראש מצד אל צד ושלשתן נעשו על ירושלם הראשונה ספקו עליך כפים כל עוברי דרך והזכיר עוברי דרך לפי שגם להם הגיע היזק מחורבנה כי מד' פנות העולם היו מביאין סחורותיהן למוכרם שם וגם שרקו בפיהם וישמיעו קול יללה וגם ויניעו ראשם כדאמרן על בת ירושלם ושגעת הראש וקול היללה היה על בת ירושלים והיא האומה הנבחרת שהיה בה אשר ספו תמו מקרבה ושפכו דמים כמים סביבות ירושלם אמנם על העיר גופה שנחרבה עד היסוד בה והיתה תל עולם עליה דאגו בקרבם לבד ולכן לא הזכיר האמירה בם רק הזאת העיר

וכו' כי חשבו בלבם הזאת העיר שהיו אומרים עליה שהיא היתה כלילת יופי לפי שמדרך כל הארצות הוא שכל אחת משובחת מחברתה בדבר אחד אם בזרועיה מה שגדל בזו אינו גדל בזו אם בסחורותיה הסחורה שנמצאת בכאן אינה נמצאת בכאן והא' נצרכת לחברתה להביא אליה הדבר אשר חסר בה אבל ירושלים לא כן היה כי נבי היא לכל הארצות והיתה כלילת יופי כלומר שלמה ביופי לא יחסר כל בה והיא היתה משוש לכל הארץ כי מינה יתזנין כל העולם אם נכח בד"א הנותן מטר על פני ארץ ואח"כ ושולח מים אם בפועל כי ממנה היו מוציאים ומוליכים סחור' ומזונות לכל העולם באופן כי כל הארץ היו ששים ושמחים בשלותה וזהו משוש לכל הארץ ועתה תמהו על חרבנה. ואם נדייק כי מן הראוי יוה' נודק שיה שידבר לשון עבר הזאת העיר שאמרו כלילת יופי מה שיאמרו לשון עתיד ואפשר בהנהגה נפי שפעמים רבות גם אם ילכדו עיר אחת וגם... אפשר שבהמשך הזמן תחזור לקדמותה כאשר היתה בראשונה אבל ירושלים אשר חרבנה היה באכזריות גדול האומרים ערו ערו עד היסוד בה ועשאוה תל עולם ע"כ נזרו ואמרו בודאי שלא תבנה עוד לא תשוב לקדמותה עוד וז"ש הזאת העיר שיאמרו וכו' כלומר הזאת העיר אפשר שתבנה עוד ושיאמרו עליה שהיא כלילת יופי ומשוש לכל הארץ כאשר בתחלה:

והר"ם אלמושנינו ז"ל כתב ספקו עליך כפים כל עוברי דרך ר"ל כל העוברים איש לא נעדר מהם כלם ספקו עליך כפים כמתאוננים על השינוי המופלג מן הקצה ולהיות השינוי מפורסם לכל אמר מלת כל וכן שרקו ויניעו ראשם על מה שהיו אומרים לבת ירושלים נביאי השקר הנזכרים לעיל שהיתה כלילת יופי כי לא היו יודעים לסם הרעתם ועונותיהם ומומיה כנז' רק שהיו אומרים שהיא כלילת יופי ועתה עוברי דרך שיו המסים איך היה מקום לנביאי השקר לומר לה בעודה מלאה גילולים תעתים ואשמות שהיתה כלילת יופי ולא גילו על עונה כי עיר השפוכה כמו רגע הי אפשר שיאמר עליה קודם שנהפכה שהיא כלילת יופי שאם היתה כלילת יופי לא היתה הפוכה מן הקצה אל הקצה כאמור וז"א ויניעו ראשן וגו' וכלה היקו כפים על הפיכת העיר ושרקו וניעו ראשן על בת ירושלים העם אשר העומדים בקרבה והיו תמהים על מאמר נביאי השקר שהיו אומרים לה שהיתה כלילת יופי וגו' וז"א הזאת העיר וגו' וכו' כיהכן שזאת היא העיר בהיותה הפוכה כמו רגע שיאמרו עליה נביאי השקר קודם הפיכתה שהיא כלילת יופי וכו' שאם היה אפשר לומר זה עליה לא הי' אפשר שתהפך כמו רגע אלא ודאי אחר שראינו אותה הפוכה נגזור עליה שלא היתה כלילת יופי רק מלאה גילולים ואיך א"כ יאמרו עליה נביאי השקר שהיא כלילת יופי וכו' עכ"ל. והרב מורי זלה"ה כתב כל עוברי דרך ר"ל דרכה של תורה שרקו ויניעו ראשם ר"ל שחקו ולעגו בספיק' כפים ובשריקה כי כן דרך ומנהג המלעיגים לספוק כפים ולשרוק שן כאשר מלעיגים על היזה אדם והענין שלעגו על אותה בגללה בספיקת כפים ושרקו וכו' והכל דרך שחוק ולעג ושקונן על זה המקונן ואמר הזאת העיר וכו' באה לשיות לעג וקלס לסביבותיה עכ"ל:

(טז) **פצו** עליך פיהם כל אויביך. ויפגלו פיהם בשחוק ובנקי שריקות של שמחה ויחרקו שן ואמרו בלענו הכונה שהיו אומרים כי כחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה והם שמבלעים לא הש"י וז"ש בלענו אך זה היום שקוינוהו מצאנו בידינו ובכח נו ראינו היום שקוינוהו ואינו כן רק עשה ה' אשר זמם הוא עשה ולא הם כי גורם תכרם וה' הסגירם וזהו שסמך לזה פסוק עשה ה' אשר זמם וכו'. אי נמי אמר פצו עליך פיהם וכו' ואמרו בלענו הכונה בהיות כי גם מהאויבים נאבדו הרבה מהם וכמעט רובם כי גבורי ישראל הכו בהם מכה רבה אבל לבסוף נצחו האויבים ועכ"ז גם אם נשתנו שמחו עד מאד ופצו פיהם ואמרו האמ' שבמלחמה הזאת בלענו את עצמנו אך זה היום שקוינוהו מצאנו ראינו ונצחנו ולזה אני במהים אף אם בלד מה בלענו את עצמנו ומיובבה בזה מלת אך אי נמי אמר פצו עליך פיהם כל אויביך הכונה כי ידוע הוא כי האויב בלב יבקרבו ישים ארבו והוא אויב לו ואמר המקונן הנה אויביך שעד עתה היו לך אויבים בלב ולא בפה עתה בראו מפלתך פצו עליך פיהם כל אויביך ופרסמה האיבה שהיה בלבם ושרקו ויחרקו שן ובפירסום שנו ושמחו אמרו בלענו הכונה כי אמרו האויבים ידענו נאמנה כי בזאת השמחה שאנו שמחים על מפלתם כזה בלענו את עצמנו ע"ד בנפול אויבך אל תשמח וגו' כי הש"י בהשגחתו ישיב מעליו אפו ויביאהו על השמחה ויבלע ויבחית אותו והוא נופל והאחר קם וגם אם ידענו שבלענו את עצמנו בשמחה באני שמחים עכ"ז נשמח היום ומחר יהיה מה שיהיה וזהו מיעוטו של אך כי כל אכין ורקין מיעוטין וז"ש אך זה היום שקוינוהו מצאנו ראינו ונגילה ונשמחה בו ולמחר יהיה מה שיהיה ויבא מה שיבא. אי נמי אמר פצו עליך פיהם כל אויביך הכונה שפצו פיהם לאכול את ישראל ואכלו את ישראל בכל פה ושרקו הוא תנועה אל הגילה והשמחה שהיו שמחים על הרעה הבאה על ישראל ובכל זאת לא נתקררה דעתם אלא עתה מחדש חורקים שניהם עליהם כד"א וחורק עליו שניו כך הם חורקים שניהם על ישראל לעשות עמהם רעה מחדש וז"ש ויחרקו שן וכו"ז אמר איוב בעולם ידך תשטמני משטמה יקרא שמשטי' אותו לעשות לו רעה ע"ד וישטוב עשו את יעקב וכו' ואמר איוב נשו"א אילו המשטמה שתשטמני שיהא קודם שבניה אלגי שיסורין שתרבתי

אבל

דהויתנא מתינן אשכחנא חזינא : יז עשה עבד יי מה דחשיב גמר
מימר פומיה די פקיד למשה נביאיא מן יומין קדמאין דאי לא
נטרין בני ישראל ית פקודיא דיי עתיד לאתפרע מנהון פגר ולא
חס ואחדי עליך בעיל דבבא ארום יקר מעיקיך : יח צעק צווח
לבהון קדם יי דרחים עליהון שורא יקרא דציון זילגי כנחלא
דמעין יומם וליליא לא תתגין תנחומין לצעריך לפינא צלותא די

ראינו : יז עשה יהוה אשר זמם בצע אמרתו אשר
צוה מימי־קדם הרס ולא חמל וישמח עליך אויב
הרים קרן צריך : יח צעק לבם אל־אדני חומת
בת־ציון הורידי כנחל דמעה יומם ולילה אל־

עשה ב' ר"פ וסימן עשה ירח למועדים . עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו
תולדות אהרן בלע אמרתו . וכר גם :

אבן עזרא

פתחו . ופצו פיהם : (יז) בצע . כלה. וכן וידיו תבצענה : (יח) פוגת. דכק והטעם

רשי

(יז) בצע אמרתו . כלה גזרתו כמו (איוב ו) יתר ידו ויבצעני : אשר צוה מימי קדם . שכתוב בתורה (ויקרא כו) ויספתי ליסרה אתכם שבע : (יח) פוגת . הפגה טריסטאלמי"נט כמו (בראשית מה) ויפג לבו : בת עינך . שחור של עין שקורין

לחם דמעה

אבל רש ומר עלי ענין זה כי אמר שהכיתני בעולם ידך אחור ותכסמני מתחם כאלו לא הכיתני עד עתה כלל וכן עשו אלו האויבים לישראל אחר אשר פצו עליך פיהם ושרקו וחרקו על כל הרעה אשר כיעו אותך עתה מתחם ויחרקו שן שהוא תנועת המשתומם ויבעמו אותם אמרו בלענו כלומר מה שעשינו עד עתה הוא אשר בלענו והשחתנו בהם אבל עדיין הם קיימים כי לא עשינו בהם כליה אלא בלענו בהם אבל אך זה היום שקוינהו והוא לעשות בהם כליה ח"ו מצאנו ראינו כי אחר שהם כבושים תחת ידינו הרי מצאנו מה שקוינו ולכן אומרים בכל עת לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד ובכל יום ויום עומדים עלינו לכלותינו וזו היא תקותם ומאוייהם והקב"ה מצילנו מידם וקרוב לדרך זה מצאתי להר"מ אלמושנינו ז"ל . וז"ל כתב פצו עליך פיהם כל אויביך ר"ל אויבי' שהיו שקיים בהבדק כבראו הרעות הגדולות הנז' שבאו עליך מרוב שמחתם פצו פיהם כלומר שפתחו פיהם והוא תכן לשחוק הגדול בהרחבת הפה כיודע וכן שרקו ויחרקו שן בהיות מין לעג שמופים בשריקה בפה ותגיקת השנים עד כאן הוא מה שהיו מורים שמחתם בתנועו' בפה . ובדבריהם אך זה היום בו ינוחו וילנו שהיו אומרים כי הנה הם בלעו פעמים רבים ואיננו תדע בהם הנקמה כי עשו כאלה רבות וזה אמרו בלענו וכו' אך כלם היו בלאתם הנקמות בהזדמן אמנם זה היום המיוחד לישראל לא בא במקרה רק שקוו אותו וע"כ הם שמחים ביותר כי הדבר אשר יקוה האדם בייחוד ישמח בו יותר כאשר יבא וי"א אך זה היום שהוא מעט כימים האחרים שבלעו את בונאיהם וזה אמרו בלענו כאלו אמר אנחנו בלענו פעמים רבות אך הנגע הזאת ביום הזה הנה זה היום בייחוד הוא שקוינוהו ועתה כבר מצאנו אותו וראינו בעינינו שזה הוא וכאילו אמר מצאנו בלי ספק והוא שראינו אותו בעינינו ובזה נתיישב הכתוב על נכון ביישוב מלת אך שממעטת כי אכין ורקין מיעוטין והיא קצת הכוונה וקצת כיישוב עכ"ל . וכבר פירשתי במה שיתיישב מלת אך : **ובמדרש** למה הקדים הפ"א לעי"ן לפי שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם . ע"כ . הכוונה שנקו מכ"מ וכמו שהם הקדימו הפ"א לעי"ן ואמרו מה שעדיין לא ראו כן השי"ת הקדים הפ"א לעי"ן וכתב פצו עליך פיהם ואח"כ עשה ה' אשר זמם והכוונה כי גם האויבים הקדימו את גדופים ופצו פיהם ויחרקו שן על ישראל קודם העין כלומר קודם אשר עשה ה' אשר זמם כי באויב שיעשה הוא אחר שנתן לו רשות מה' כי ה' התחיל ואח"כ יעשה הוא מה שעשה אותו מן השמים אבל אנו קדמו ועשו הם את שלהם ופצו עליך פיהם ואח"כ עשה ה' אשר זמם ושיה זה חלף עבודתם ותעשיהם אשר עשו גם המה שהקדימו הפ"א לעי"ן . א"כ אין כוונת רז"ל רק שהכתוב הכמיענו בסיפור האותיות הענין אשר ביהם שהקדימו הפ"א לעי"ן :

(יז) **עשה** ה' אשר זמם וגו' הכוונה לפי שמדרך העולם שהאי שמחשבה אינה באה לידי מעשה אמנם עתה השי"ת כי מה שזמם וחשב הכל הביא לידי מעשה וז"ש עשה ה' אשר זמם ועוד שהאדם שמתכעס על חבירו בדברו מה שרוצה לעשות לו להנקם ממנו אז באותו הדיבור הוא מתנחם מעט ושופך כל כעסו באמירה לבד ע"ד וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו אשר הרצון בו כי במה שדבר לעשות לעמו בעת ההוא בדיבור וזה היה סיבה כי ניחם ה' על הרעה אמנם בחורבנה של ירושלים לא עשה כן השי"ת אבל אף מה דבר היותי מקודם אח"כ בעת המעשה בלע והשלים כל אמרתו אשר צוה מימי קדם . **ואפשר** לפרש בלע לשון בילוע וחילוק הכוונה כאלו מתרעם ישראל כביכול על השי"ת על אשר ראינו כי בלוח שלח את עבדיו הנביאים מהם ניבאו על הרעה הבאה על ירושלים ומהם נבאו על נחמתה שהשי"ת יחמול עליה ויתנחם בביאת משיחנו ולפי שנתארך הגלות עד מאד אמר כמתרעם הנה עשה עד עתה השי"ת אשר זמם אבל נראה שבלע מלשון בילוע וחילק את אמרתו אשר צוה מימי קדם ע"י עבדיו הנביאים שקיים המקצת האחד והם הנבואות הרעות ולא קיים המקצת האחר והם הנבואות הטובות והנחמות וז"ש הרס ולא חמל ר"ל שהוא צוה להרוס ואח"כ לחמול ולרחם עליה בביאת משיחנו והוא בלע וחלק אמרתו אשר צוה מימי קדם הרס ולא חמל ועוד עשה לנו ע"ד מ"ש ז"ל כל המיצר לישראל נעשה ראש והוא בעצמו מש"ה היו צריה לראש וכו' כלומר צריה שהוא יותר מאויב זכה והיה לראש אמנם אויביה נשכו: בלא הילכו בעצם לישראל לא זכו להיות לראש אבל בעבור היותם אויבים לבד שלו לבד שקטים ושאננים וכן עשה כאן השי"ת האויב שאינו במדרגת צר שימח אותו וז"ש וישמח עליך אויב כלומר שמח לפי שהיה עליך אויב אמנם לצריך נתן מעלה יתירה שהרים את קרנם ומלכותם ונעשו ראש וז"ש הרים קרן צריך . **א"נ** שיפר מהפלגת הגזרות אשר באו על ישראל כי כאו ראינו כל ריבוי התוכחות אשר בפ' ואם בחוקותי וגם במשנה תורה ואת כולם השלים והביאם עליהם לא נשאר בהם עד א' ולא זה בלבד אלא גם תוכחות אחרות אשר לא העלים על בשר אלא שנשארו במחשבה אפילו אותם הביא עליהם אשר לא כתוב בספר וז"ש עשה ה' אשר זמם והם אותם מיני רעות אשר עלו במחשבה ולא הוציאם בפיו בימי קדם בעת שאמר התוכחות רק נשארו במחשבה גם אותם עשה אחר אשר בלע אמרתו והשלים להביא עליהם כל אותם התוכחות אשר אמר וצוה מימי קדם אח"כ עשה אותה אשר זמם במחשבה והרס ולא חמל כלל ועוד עשה אחרת אשר היא שקולה כנגד כולם והיא שמחת האויב וע"כ פרט אותה וז"ש וישמח עליך אויב ולא זה בלבד עשה אבל בהיות כי השי"ת היה לעולם מקנא בזה כי כעס אויב אגור פן יאמר ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת ובזה אפו לא פנה אל זה כלל אבל הרים קרן צריך קרנם ומלכותם ואפי' שהיו הם מתגאים בקרנם ומלכותם לא פנה אל זה כדי להנקם מישראל עבר על דעתו והרים את קרנם :

(יח) **צעק** לבם אל וגומר. אפשר שהמקונן היה מדבר עם השכינה והיה אומר מצד ישראל הנה הם עשו המוטל עליהם וצעק לבם אל אדנ"י אבל גם את אשר את היא חומת בת ציון ולעולם היית להם לחומה ולמחסה ביום זעם גם את שפכי לבך וגומר והורידי כנחל דמעה וגו' אולי מנייהו ומנך הסתייעא הגאולה : **או** אפשר שהמקונן סיפר בכאן כל מה שעשו ישראל מתפללה וצעקה ואמר כי צעק לבם אל ה' וכתוב באדנ"ות שהיא השכינה להורות כי צעק לבם אליה ויאמרו לה חומת בת ציון הורידי כנחל וגו' כלומר את שלעולם היית חומה בת ציון ומרחמת עלינו גם אתה הורידי כנחל וגומר כי עת צרה היא ליעקב . **א"נ** כהם המקונן כי אם חומת בת ציון היתה מתרעמת עליו ית' לאמר לו אם ישראל חטאו אני מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי ושפכת המתך בעצים ובאבנים האו' ערו ערו עד היסוד בה ואם היתה מתרעמת קודם שיחזרו ישראל בתשובה בודאי שהיתה תרעומתה לפוקה ולמכשול לישראל כי אמור יאמר לה השי"ת אם איך רוצה לפרוע את חובת ישראל הריני חוזר ופורע את חובי מישראל לכ"א המקונן כמדבר עם החומה ואמר צעק לבם וגומר כלומר בזמן אשר ישראל כבר שבו בתשובה שלימה ולא מן השפה ולחוץ רק מלב ומנפש ועכ"א צעק לבם בזמן אשר צעק לבם של ישראל אל ה' כי אז שבו בתשובה שלימה אז את חומת בת ציון תתבעי עלבונך והורידי כנחל דמעה וגו' כי אז כאשר יענה השי"ת אותך ויראה מה שנעשה לך וירצה לרחם עליך אין פחד כלל שיחזור וישפוך חרונו ית' על ישראל כי כבר צעק לבם אל ה' ושבו בתשובה והשב בתשובה כקטן שנולד דמי וסימים ה' אשמים ישלו לא יזכרו ולא יפקדו ולכן כיון שכבר צעק לבם אל ה' ושבו בתשובה את חומת בת ציון התבעי עלבונך כי מה פשעך כי דלק אחריך והורידי כנחל דמעה ולא אמר הורידי כנחל דמעות להורות על איכות הבכיה וכמותה עד שכל דמעה ודמעה תהיה איכותה וכמותה כנחל ואמר ג"כ שלא תהיה הבכיה בלילה לבד כמ"ש לעיל בכה תבכה בלילה אמר הורידי כנחל דמעה יומם ולילה לא ישבות ואמר אל תתני פוגת לך כלומר גם אם יומם ולילה בהתמדה א"א להיות בוכה ומורדת דמעה כי בהכרח הוא שתנוח מעט כי מי יש לו כח להתמיד בבכיה יומם ולילה תמיד עכ"א אל תתני פוגת לך על הפוגת אשר היא הכרחית איני מזהירך עליה כי בהכרח הוא להפיג מעט אבל על הפוגה הבחיריית שאפשר שלא תתני בבחירתך פוגת לך על זה אני מזהיר אותך אל תתני פוגת לך ובזה דייק מלת תתני ולא אמר אל תהיה פוגת לך כי הויית הפוגה היא הכרחית אבל הזהיר על הבחיריית ואמר אל תדום בת עינך כלומר ואף אם אפשר שתתני פוגת לך שלא להוריד לעולם ועד דמעה כשיעור הנחל עכ"ז פתות לא יהיה שעה שידום בת עינך מכל וכל אבל לעולם תהיה בוכה ואל תדום בת עינך אפי' שיהיה מעט טיף טיף כנגד טיף טיף אל תדום בת עינך . **אי** נמי אמר עשה ה' אשר זמם כלומר מהדברים אשר עשה ה' והוא בם הרחמים הוא אשר זמם וחשב בתחלה במיתון רב ולא עשה דבריו במהירות בכעס מבלי העיון ומחשבה כי אם היה עושה השי"ת דבריו במהירות בחרון אפו אולי ח"ו היה מכלה את ישראל ולא היה נשאר ביום אף ה' פליט ושריד אמנם מהדברים אשר עשה ה' שהוא רחמן עשה שזמם וחשב ראשונה שיתב מה שעתיד לעשות יעתד

תתני פוגת לך אל־תדם בת־עינך: יט קומי רני ג׳. נ׳
בליל* לראש אשמרות שפכי כמים לבך נכח בלילה קרי כ״ד
פני אדני שאי אליו כפיך על־נפש עולליך ו׳דכסיפ׳. ח׳ כ׳ חד חסר
העטופים ברעב בראש כל־חוצות: כ ראה יהוה כ׳ חד חסר ד׳. נ״ס

לך ולא תשתוק עינך מלמדמע: יט קומי כנשתא דישראל
דשריא בגלותא עסוקי במשנה בליליא ארום שכנתא דיי שריא
לקבליך ובפתגמי אורייתא בשירוי שפרפרא שדיא היך מיא
עקמומית לביך והדרי בתיובתא וצלאי בבית כנשתא כל קבל
אפי יי טולי ליתיה בצלו ידיך על נפשת עולמיך דצחין בכפנא
בריש כל מחוזין: כ ראה חזי יי ותהי מסתכל מן שמיא למן

בלילה בליל כתיב קומי רני בליל וקרי בלילה והוא חד מן כ״ט מלין חסר ה׳ בסוף תיבותא וקרי׳ וסימן נמסר במסרה רבתא במערכת אות הה״א בס״ד:

תולדות אהרן קומי רני . תמיד לג זוהר בשלח :

רשי

שקורין פורני״לש: (יט) אשמורות . שתי חלקי הלילה שהלילה נחלקה לשלשה חלקים כמו שאמרו רבותינו במסכת ברכות: העטופים . אשפומי״ן בלע״ז: עוללי

אבן עזרא

והטעם פוגת עין מגזרת ויפג לבו: (יט) רני . הרמת קול בשיר או בנהי וכו׳ ותפטור :

לחם דמעה

עשה כדי לרחם על ישראל כי בלע אמרתו ע״ד מאז״ל קרע פורפירין שלו ואפשר שהכונה הוא כינוי אל השכינה שהוא כמו לבוש אל אחר מדותיו יתברך אשר הם הוכיח ונשמה אליה כביכול יבזע פורפירין שלו הכונה שאלהם בגלות וכמש״ה ובפשעיכם שולחה אמכם ועונינו הוא שבלם וזה״א בלע אמרתו והכונה כמו אמרת אלוקי אשר צוה מימי קדם כלומר כי כן צוה מימי קדם אשר יקח את שכינתו מעמו בעבור ישראל וכמבז״ל ושב ה׳ אלהיך וגו׳ והשיב לא נאמר אלא ושב מלמד שהשכינה עמהם ועוד עשה כדי לרחם על ישראל ושלא לעשות ח״ו כליה כי השליך חמתו בעצים ובאבנים וז״ש הרס ולא חמל ועוד רנה לנער את גופם בשמחת האוי׳ ששמח אותו וז״ש וישמח וגומר וגם הרים קרן צריך וכל זה כדי להרבות ביגונם של ישראל כדי למרק את עונותיהם והביא עליהם אופן אלו הצרות כדי שלא לעשות בהם ח״ו כליה. ואמר צעק לבם אל ה׳. הכונה שהוא כמדבר עם הצדיקים ואמר להם הנה כל כוללות ישראל גם אם הינם מורידים כנחל דמעה יומם ולילה עכ״ז לבם בקרבם אגן שהדי כי כבר נכנע צעק לבם אל ה׳ ולפאות הרהרו תשובה בלבם וגם אמר בלפין יחיד צעק לבם ולא אמר ויצעקו לבותם וגו׳ להיות כי אין חילוק הלבבות ביניהם רק כולם בלב אחד אבל אתה חומת בת ציון והם הצדיקים שבדור שהם כחומה לבת ציון עליך המלאכה לגמור לגמרי והורידי כנחל דמעה יומם ולילה וגו׳ עד שיבא גואל: והרב מורי זלה״ה כתב ז״ל צעק לבם אל אדני וכו׳ הנה הורה להם הנביא דרך התפלה שיתפללו שתועיל להם כדי שיגוהו מעט מזער ואמר שצעקתם ובכיתם לא היה עליהם ולמה שנוגע לעצמם וגופם רק על השגחת השי״ת והשפעתו ושכינתו שנסתלקה מהאומה גם על חרבן בית השי״ת ועיר הקדש וז״ש צעק לבם אל אדני כלומר בעבור שכינת השי״ת שנסתלקה וגם שהולכת בגלות ובשביל חומת בת ציון ומלת אל מוסב עצמו ואחר עמו הורידי כנחל דמעה יומם ולילה ואומרו אל תתני פוגת לך וכו׳ הכונה כי ידוע שהאדם שהוא חלוש אין לו כח לבכות ולהוריד דמעות אמר אל תתני פוגת לך ר״ל עשה באופן שלא תרפה ותחלים גופך שבעשותך כן תוכל לעשות שלא תדום בת עינך כי יהיה לך כח לבכות בהתמדה על הצער הגדול אשר הגיע לך כדי שינחמך האל ממעל כרוב רחמיו עכ״ל. והר״ם אלמושנינו ז״ל כתב עשה ה׳ אשר זמם וגו׳ על פי הפרם האמיתי המוסכם אצלנו שאין רע יורד מלמעלה מפאת השגחתו הנפלאה אפשר שיאמר שהש״י עשה אשר זמם ואשר חשב על ישראל ובצע אמרתו אשר צוה בתורה ושמה אויביו עליהם במה שהרים קרן צריהם וזה כי הש״י כשרוצה להעניש לישראל נותן גדולה לצריו ואויביו כדי שהם ינקמו נקמתו מהם שבע על חטאתיהם והוא כאלו אמר כי במה שהרים קרן צריו הנה בזה לבד בלתי מעשה אחר עשה אשר זמם ובצע אמרתו אשר צוה מימי קדם וישמח עליו אויב שהם כללות הרעות שיבאו על האדם הרע מצד עצמו ושמחת האויב בו ואמר שכל זה ינדק ויאמר שעשה אותו השי״ת במה שהרים קרן צריו כי זאת היא הסבה לכלם והמסבב סבת׳ וסרי הוא כאלו עשה אותם ובזה יתיישב הכתוב על נכון שגזרת הרים קרן צריך הוא טעם לכל הקודם כמדובר. אמר עוד צעק לבם אל ה׳ וגו׳ הנה הפסוק הזה הוא קשה הישוב מאד כי בהיותו מדבר לנכח עם בת ציון איך אמר צעק לבם אל אדוני בלשון נסתר ושב לדבר לנוכח עם חומת בת ציון באומרו הורידי כנחל דמעה וגו׳: ואפשר כי מלת לבם שב אל האויבים שקראם צריך כנ״ל כמ״ש הראב״ע ז״ל וז״ל צעק לבם וגו׳ הוא מדבר תמיד עם בת ציון והם האומה הישראלית ואומר להם כי הנה הש״י הרים קרן צריך למה שצעק לבם אל ה׳ נגד ישראל באומרם שהארץ היתה שלהם כי היא היתה תמיד צעקת ז׳ אומות וכמ״ש רז״ל בב״ר שאומרים ז׳ אומות לישראל לסטים אתם שכבשתם וכו׳ והשי״ת לא היה שומע עד עכשו צעקתם בהיות ישראל שלמים אך כשחטאו הגיע צעקת האומות והם הצרים הנ״ל אל ה׳ ושמע צעקתם וע״כ אתה בת ציון ראוי שתורידי כנחל דמעה יומם ולילה שהרעה היא רבה ששמע ה׳ צעקת צריך ונתן להם את ארצך והיא רעה כפולה שהסירה ממך ויתנה להם וע״כ אל תתני פוגת לך אל תדום בת עינך כי יש טעם חזק לשראוי שתבכה ואיני מאמר הצרים כמ״ש הראב״ע ז״ל רק מאמר המקונן שמדבר עם בת ציון כי בזה יתיישב הכל על נכון וחומת בת ציון תהיה לפי זה תואר וכינוי אל החסידים שבהם והם שלמים שבשלמים שהם כבת עין הקבוץ ואמר שראוי שיבכו כולם יומם ולילה יען שמע ה׳ צעקת האומות. כי זה לא יתכן רק מצד עונם ואשמתם כי כבדה מאד.

ואפשר לומר עוד שגזרת צעק לבם אל ה׳ שב אל העולל והיונק אשר זכר לעיל שאמר בעטף עולל ויונק וכו׳ ועליהם יאמרו איה דגן ויין וכו׳ ואחר שאמר זה על העוללים ויונקים דבר עם ישראל ואמר מה אעידך כו׳ נביאיך חזו לך וכו׳ ספקו עליך וכו׳ פצו עליך וכו׳ עשה ה׳ וכו׳ עד הרים קרן צריך שכלו נקשר וכאלו אמר שגדול כים שברה בראות העולל והיונק העטופים כחלל ואמר עתה שהעולל והיונק הנז׳ צעק לבם אל אדני כי עם שלא היו יכולים לדבר הנה לבם במה שהיה נכסף אל המאכל היה צועק אל ה׳ ועל זה ראוי שאתה בת ציון תורידי דמעה יומם ולילה ואל תתני פוגת לך ואל תדום בת עינך כי מה שלא שמע השי״ת צעקת עוללים ויונקים הוא מצד רוב רשעתך וע״כ ראוי לך לבכות יומם ולילה כנז׳ ובאלו הפירושים מתיישב הפסוק כלו על נכון עכ״ל. ואני אומר כי לא נתישבו הפ׳ בעצם על נכון כי נדחק בפירוש הכתוב כדי ליישב כי מקצתו מדבר לנוכח ומקצתו בלשון נסתר וכפי הפירושים שפירשתי לעיל נתיישב בעצם הדבור נסתר ונכח דוק ותשכח והכל נתיישב על נכון ואין צורך להשיב הדיבור אל העוללים כי הוא דוחק:

(יט) **הנה** אחר אשר אמר למעלה הורידי כנחל דמעה יומם ולילה אל התני פוגת לך וכו׳ וזה בודאי שדבר בדרך גוזמא כי בהכרח הוא צריך לישן קימעא עכ״א עתה גם אם תשכב לישן לא יהיה באופן שתשכב כל הלילה עד הבקר אבל קומי בלילה לראש אשמורות ושפכי כמים לבך וכו׳ ואשר רוני כי אין רנה אלא בלילה וביום ינדק לשון צעקה כד״א יום צעקתי והטעם כי ביום יוכל האדם לצעוק בקול רם לפי שע״י קול הברת כל אנשי העיר לא ישמע קול צעקת היחיד אמנם בלילה כי כולם ישנים על מטתם אז לא יוכל האדם לצעוק בקול רם כי ישמע בעיר קולו וכל העם יחרדו לקול צעקתו על כן אין רנה אלא בלילה כי רנה אינה צעקה בקול רם אבל היא בלחש כמרנן ומשמיע דבריו לאזניו לבד ועכ״א קומי רני בלילה. ואפשר עוד דאפיקיה לצעקה זו בלשון רנה לפי שכל הדברים לעולם יקראו על שם התכלית שעתיד להיות וכיון שברור הוא כי צעקה ובכיה זו שאמר שפכי כמים לבך וכו׳ לשמחה ולרנה ושמן יהפך לבית ישראל ע״כ קראה רנה מתחלתה על שם סופה: והמתרגם תרגם קומי כנישתא דישראל שריא בגלותא עסוקי במשנה בליליא ע״כ. הנה דמדקדק קרא רני לשון רנה תרגם שהוא על עסק המשנה ונקטינן תהלא בהעוסק במשנה צריך שיקרא אותה ברנה ובניגון יפה. ומ״ש בלילה ולא אמר בראש האשמורות להודיע כי לפחות יהיה זהיר בזה שיקום מעט מזער קודם בוא ראש האשמורה באופן כי הוא כבר קם מן המטה לכשבא ראש האשמורות לא שהוא שוכב ובראש האשמו ות קם וע״כ לא אמר בראש האשמורות בכי״ת אלא בלמ״ד לראש אשמורות. וגם אפשר לדייק דמדנקט בליל חסר ה״א הכונה שיקום בחצי הלילה הראשונה ולא אחר שכבר נתוית הלילה כי מחצות ואילך נקרא לילה בה״א וקודם חצות נקרא ליל ובחצי הראשון שולטים המזיקים ולכך נקט קרא ליל שמורים הוא כי אז צריך שמירה בכל הלילות ובליל פסח אין צריך שימור וזה מבואר כי חצי הראשון נקרא ליל וע״כ כתב בכאן בליל ובאומרו לראש אשמורות אפשר שרמז כי המצוה מן המובחר אם יוכל שיקום לראש שני חלקו הלילה כדפרש״י ז״ל והחלק הא׳ לבד ישן: ואמר שפכי כמים לבך נכח פני אדני וכו׳ הכונה לומר כי בתחלה יבכה על מה שנוגע אל השכינה שהיא נסתלקה ויבכה ויצטער על צערה וז״א נוכח פני אדני שהוא כנוי באדנות והיא השכינה ואח״כ ג״כ צעקי ושאי אליו כפיך על נפש עולליך וגו׳ ואין מרחם באופן כי יקדים לצעוק ולבכות על הסתלקות השכינה שהוא העיקר ואח״כ יבכה על נפש העוללים העטופים ברעב ואומרו בראש כל חוצות להורות גודל הצרה והרעב כי לא מבעיא שלא היו הולכים לחפש עליהם לזונם ולפרנסם הלא אפילו שהיו רואים אותם מושלכים בראש כל חוצות אין מרחם עליהם. עוד כתב המתרגם עסוקי במשנה בליליא ארום שכינתא דה׳ שריא לקבליך והנה ראוי לדעת על איזו מלה תרגם ואמר ארום שכינתא דה׳ שריא לקבליך ואין לומר כי על נכח פני אדני דקאמר קרא זהו מה שתרגם ארום שכינתא דה׳ שריא לקבליך כי לקמן תרגם מלת נכח פני ה׳ ואמר כל קביל אפי ה׳. ואפשר כי על מש״ה בלילה רמז על השכינה דקאי לקבליה וכאלו אמר קומי ורני בלילה כלומר עם השכינה שנקראת לילה כי היא עומדת לנגדך וגם זה דייק ג״כ דכתיב ליל וקרינן לילה שהוא רמז לרחל ולאה ליודעי חן:

(כ) **ואמר** ראה ה׳ והביטה וכו׳ ידוע הוא כי ראיה מקרוב והבטה למרחוק אלתעלם

אסתקיפתא כדן אם חזי לבנתא דישראל למיכל פירי במעיהון עולמיא רניקתא דהוו מלפפין בסדינין דמלתיה ענת מדת דינא וכן אמרת אם חזי למקטל בבית מוקדשא דיי כהנא ונביא כמה דקטלתון ית זכריה בר עדו כהנא רבא ונביא מהימן בבית מוקדשא דיי ביומא דכפוריא על דאוכח יתהון דלא

וְהַבִּיטָה לְמִי עוֹלַלְתָּ כֹּה אִם־תֹּאכַלְנָה נָשִׁים פִּרְיָם עֹלְלֵי טִפֻּחִים אִם־יֵהָרֵג בְּמִקְדַּשׁ אֲדֹנָי כֹּהֵן

כ' וכפי' · ל"ת פסוק לכו · חס. · חס' כלוכב'

עללי ו' חסר בלישנא וסימן ויעלהו במסילות . מעלל ועד יונק משור עד שה קדמא דשמואל . אשרי שיאחז ונפץ את עלליך . כעללים לא ראו אור . ועללתי בעפר קרני . עללי טפחים :

תולדות אהרן אם תאכלנה . יומא ל"ח סנהדרין [illegible] :

אבן עזרא

ותפטר הרנה הכחו : (כ) טפוחים . מגזרת טפח כמנהג הנשים עם ילדיהם קטנים

רשי

(כ) עוללי טפוחים . ילדים רכים שעודן גדלים בטפוחי אמותם ורבותינו דרשוהו על דואג בן יוסף שהניחתו אמו מודדתו בטפחים בכל יום לתת זהב לבית המקדש לפי מה שהיה גדל ולבסוף אכלתו : אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא . רוח הקדש משיבתם וכי נאה לכם שהרגתם את זכריה בן יהוידע כמו שכתוב בדברי הימים שהוכיחם כשבאו להשתחוות ליואש ועשאוהו ע"ג (ד"ה ב כד) ורוח לבשה את

לחם דמעה

שלמעלה למטה ועל כן אמר אם יש ה' בקרבנו ואתה שוכן בתוכנו א"כ ראה ה' כי ראיה מקרוב ואם אין ה' בקרבנו אלא נסתלק מבינינו ועלה למרום עכ"פ והביטה שלמעלה למטה הביטה וראה למי עוללת כה ואומרו למי עוללת כה כלומר אפילו שלא יהיה חשוב בעיניך שאם היה נמצא בעולם מי שאירע לו כצרותי הייתי מתנחם בו אבל הראני נא למי עוללת כה כי באופן כי בודאי לשעבר לא יש שום נברא שעוללת לו כאשר עוללת לי ולא זה בלבד אבל כמדומה לי כי גם להבא לא יבא לשום נברא צרות כצרותי כי אם שיית מעיד לי כי יש רבים שעתידים להיות עובר לויתן ויארע להם ככל אשר אירע לי הייתי מתנחם ג"כ באמרי כי עתיד לבא על אחרים צרות כצרותי אבל כלום מעיד לי אם להבא תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים או אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא כאשר הרגו עתה האויבים בבית ה' כמה כהנים ונביאים צדיקים וחסידים באופן כי לא באו ולא יבאו על שום נברא צרות כצרותי ועל כן ראה ה' והביטה ותוסה נא ורחם : ולפי דרך רז"ל כי מ"ש אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא היא תשובת השי"ת שאמר לישראל אתם אומרים לי אם תאכלנה וכו' גם אני אומר לכם וכי אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא כאשר הרגתם אתם לזכריה שהיה כהן ונביא באופן כי בא לכם זה תחת זה . ועם דרכינו יאמר כי השיב להם השי"ת תשובה אם יהרג וכו' כביכול אילו הייתי יודע כי לעתיד בדורות הבאים היה עתיד דור שיבא להרוג במקדש ה' כהן ונביא בודאי שגם אני הייתי מוחל לכם על מה שהרגתם במקדש ה' כהן ונביא וא"כ כיון שבשיתם מפרסם מה שאינו עתיד ליעשות א"כ גם אני אביא עליכם צרות אשר אינם עתידות לבא על שום אדם איני מן התימה אבל הוא מכ"מ שתאכלנה נשים פרים וכו' : א"נ אמר קומי רני בלילה דהיינו בגלות הזה הדומה ללילה קומי והתפללי אל ית' לראש אשמורות כלומר בשביל שיבא לך הוא ית' ראש אשמורות דהיינו הגאולה אשר היא תקרא ראש אשמורות כי אשמורה תקרא הגאולה לפי שהיא הוראת יציאתם מאפילה לאורה ובכל האשמורות הגאולה לא יש שוה אל גאולתנו העתידה כי היא גאולה תמידית ולא יוסיפו לדאבה עוד ועל כן קראה ראש אשמורות כי היא ראש לכל הגאולות במעלה ובאיכות ועכ"ז רני בגלות הדומה ללילה בשביל שיבא לך ראש אשמורות וזהו לראש אשמורות דקאמר ואמר שפכי כמים לבך נכח פני אדני הכונה לפי שלמעלה אמר הורידי כנחל דמעה וכו' אמר עתה כי לא בבכיית העין בלבד תליא מילתא אבל העיקר הוא שגם ישפוך כמים לבו לפי שבכיה ע של הלב היא נכח פני ה' לבד כי האדם יראה לראיית העינים וה' יראה ללבב ושעיקר היא הבכיה אשר היא נוכח פני אדני ויעיד עליו יודע תעלומות כי באמת ובתמים נשבר לבו בקרבו ורחפו כל עצמותיו אמנם בכיית העין גם אם עינו בוכה אפשר שהוא לפנים להראות שיחוי צערו ואולי הלב נוטה או לעקל או לעקלקלות עכ"א שפכי כמים לבך כי זהו נכח פני ה' כדאמרן : אי נמי כיון במ"ש שפכי כמים לבך כו' אל הענין שאלות לבו כי עיקר הגאוה משכן כבודה הוא בלב וכמש"ה תועבת ה' כל גבה לב ועל"כ צריך האדם להשפיל את לבו ולשפכו כמים כמו שהמים כאשר שופכין אותם תיכף הם יורדים למקום מדרון שפל כל השפלים כן אתה שפכי כמים לבך ואמר נכח פני אדני כלומר דע לפני מי אתה משפיל את עצמך נכח פני אדני אשר לו יאתה הגאוה כד"א ה' מלך גאות לבש : אי נמי אמר שפכי כמים לבך נכח פני ה' הכונה יאמר על דרך מש"ה כי אפר כלחם אכלתי ושקוי בבכי מסכתי מפני זעמך וקצפך אשר הרצון בו כשיעור הלחם שהייתי אוכל כ"כ האפר הייתי מסבל בו באופן כי האפר והלחם שוים ולכן לא אמר כי אפר בלחם בבי"ת כי אז היה משמע שבכל הלחם נאפר אבל האפר שהיה האפר מועטת ועתה המיעטנו שהיה בלחם כשיעור הלחם ושיקוי בבכי מסכתי הכונה ע"ד מ"ש ז"ל כל חמרא דלא דרי על חד תלת מיא לאו חמרא הוא באופן כי כאשר מסכתי שקוי ייני בבכי מסכתי אותו והיו על חד של יין תלת של דמעות ואמר מפני זעמך וקצפך כו' כלומר לא הייתי עושה כל זאת הבכיה על הדנישי לצער איכות ובזוית צרותי אבל הייתי מצטער על אשר שכעסתיך והקצפתיך באומרי איך אפשר שלא הקצפתי למי שהוא אדון כל הארץ ז"ש מפני זעמך וקצפך שהכעסתיך והקצפתיך מפני זה אני בוכה ומתאבל כי על ענין איכות צרותי לא שמתי לב להתאבל מפני כי נשאתני ותשליכני כלומר כי המעלה שהיה לי עד עתה לא היה לי ירושה מאבותי כדי שאתאבל עליה כאשר אבדתי אותה ובכרי אתה הוא שנשאתני כי מתחלה עבדים היינו לפרעה במצרים באופן שלא אבדתי כלותך משל עצמי כי אתה נשאתני

ואתה השלכתני וז"ש כי נשאתני ותשליכני ואין לי לבכות רק מפני זעמך וקצפך כי מי אני שנגרמתי אלא שיהיה הוא בכעס ובפנים של זעם וז"ש כאן שפכי כמים לבך אבל לא תהיה זאת הבכיה על צרותיך רק על אשר זעמת לה' במעשיך הרעים ונגרמת שיזעום ה' וז"ש נכח פני אדני ויהיה פירוש פני אדני בכאן פנים של זעם כמו פני ה' חלקם או ונתתי פני באיש ההוא וכו' : אמר עוד שאי אליו כפיך ולא אמר שאי כפיך על נפש וכו' הורה במלת אליו שינקה תחלה את כפיו מן החמס אשר בכפיו ואח"כ ישא כפיו בתפלה דאם לא כן איך תהיינה בלי נקיון כפים פרושות השמים ובפרשו כפיו יעלים עיניו מהם עכ"א שישא עליו ר"ל אליו ממש שהוא יראה אותם פרושות ויסתכל בהם ולא יעלים עיניו מהם וזהו שאי אליו כפיך דקאמר ויגיעו אליו ית' במה שיהיה נקי כפים ובר לבב : ואומרו על נפש עולליך הכונה שיצעק על העוללים אשר נכרתו כעוללים לא ראו אור ובלי עון והגלותי שמתו מן מיתה שבעי אבל מתו במיתה משונה עטופים ברעב שהרעב מיתה משונה היא ואף גם זאת אילו היו מתים ברעב בבתיהם לא היתה כ"כ רעה גדולה אבל היו מושלכים מתים ברעב בראש כל חוצות ועל כל זה צעקי אל ה' ושפכי כמים לבך : ראה ה' והביטה למי עוללת כה כלומר בשביל מי עוללת כה ועשית מה שעשית אם תאכלנה נשים וכו' כלומר האם ראוי שיגענו שתאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים ואפי' אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא כלומר גם אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא כאשר הרגו את זכריה במקדש ה' כהן ונביא האם בשביל זה ראוי שתאכלנה נשים פרים וכו' וזהו למאי דנקט ברישא כלומר בשביל מי כ"ש כי כבר לקו על אותו החטא כהנה וכהנה וזהו שסיים ואמר שכבו לארץ חוצות נער וזקן וכן בתולותי ובחורי נפלו בחרב נבוזראדן והרגת ולא חמלת אלמלא נבוזראדן בעצמו נשא עיניו לשמים ואמר הכלה אתה עושה לבנך ביום אחד אבל אתה ית' שמה שנחת ולא חמלת להשקיט את הדם של זכריה עד שכמעט שכלת את כל ישראל ואם כן הדרא קושיין לדוכתין האם ראוי גם כן שתאכלנה נשים פרים עוללי טיפוחים וכי ראויים היו לעונש הזה אף אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא : אי נמי יאמר ע"ד זה למי עוללת כה וכו' כלומר כי טוביה חטא ואיגוד מינגד וז"ש ראה ה' והביטה למי עוללת כה כי יסרת למי שלא חטא לך האם ראוי שהבנים והעוללים שלא הרגו את הנביא הם ישאו את עונו וז"ש אם תאכלנה כו' כלומר אם ראוי הוא שהבנים שלא חטאו תאכלנה אם פרים עוללי טיפוחים אשר העוללים גם כן לא חטאו בזה שהם ראוי העונש הזה אלו אפילו אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא כי העונש היה ראוי להורגים לא לאלו כ"ש כי גם אשר חטא לך כבר מחית אותו משרך כי כבר שכבו לארץ חוצות נער וזקן וכו' ואם כן ראה ה' והביטה ותוסה וחמול על עמך ישראל . והר"ם אלמושנינו ז"ל כתב שזכר המקונן שתשוב עדת ישראל אליו ית' בשלימות דיבור ומחשבה ומעשה כנגד הדבור אמר קומי רני בלילה קומי שתחשא בזריזות רני שתהא בהרמת קול בשיר בלילה לראש אשמורות בזמן הגלות להסרת המעיקים והסרדות שהגוים ולשלמות המחשבה אמר שפכי כמים לבך נכח וגו' שהלב יתשוב ויכוין אליו ית' ואפשר שרמז שתהיה מחשבתו פשוטה ונקי' מבלי שיג ושי' שתהיה פשוטה בלתי הרכבה כלל אמר שתהיה כמים הפשוטים זכים וברים נכח פני ה' ולשלמות המעשה אמר שאי אליו כפיך כי רוב המעשה נעשה בכפים ועכ"א שמעשיו יהיו מכוונים אליו ית' ע"ד שפי' בפ' שאו ידיכם קדש שהוא על הזהרת שלמות המעשה וכל זה ראוי לעשות על מה שקרה מנפש עולליך שהיו עטופים ברעב בראש כל חוצות וזה לא יתכן שיהיה רק מרוב עונות העם והשאת הקהל היא כי העוללים הנה לא חטאו רק שהשי"ת פוקד עון אבות על בנים ומזה גם בהיות שענין הסוף בראש כל חוצות שסבבה השגחתו ית' שיהיה כן כדי שכולם יבושו יראו יזכרו וישובו אל ה' כאמור עכ"ל . עוד כתב ואפשר שכיון במ"ש שפכי כמים לבך הכונה להיות שהשי"ת כועס על ישראל ושערי תפלה ננעלו כי בערה כלם חמתו ית' כמ"ש בפתיחתהו איכה יעיב באפו וגו' עכ"א שתשתדל לכבות את חמתו ית' בהשלכת כונתה בתפלתה אליו יתברך ותחשוב שלבה יהיה במדרגת מים לכבות אש חרונו ית' וז"א שפכי כמים לבך נכח וגו' ותהיה שלת פני כמו פני ה' חלקם והוא כאלו אמר שנגד פני ה' שהוא פנים של זעם וחרון אף תשפך לבה כמים בכונה נכונה וכו מחשבה שלמה . ואמר כי אף אם לא יספיק זכותה לשאת אליו ית' כפים פרושות בתפלה ונקתה הנה בזכות נפש העוללים ויונקים תקובל שועתה ח"ו על ושם עולליך ר"ל התפללי אליו כפיך פרושות לפניו ית' במבקשך רחמיו על נפש עולליך כלומר עול

ונביא: כא שכבו לארץ חוצות נער וזקן בתולתי י׳.
ובחורי נפלו בחרב הרגת ביום אפך טבחת לא ג׳ וכסיפרא
חמלת: כב תקרא כיום מועד מגורי מסביב ולא י״א. כ״ס
היה ביום אף יהוה פליט ושריד אשר טפחתי י׳. י׳

תעבדון דביש קדם יי: כא שכבו דמכו על ארעא במחוזין עולימיא וסביא דהוו רגילין למשכוב על ברין דמילת ועל ערסין דשן דפיל בתולתי ורובי נפלו קטילין בחרבא קטלתא ביום רוגזך נכיסתא ולא חסתא: כב תקרא תהי קרי חירותא לעמך בית ישראל על יד משיחא היכמא דעבדת על יד משה ואהרן ביומא דפסחא דאתכנשין עולימי חזור חזור מן כל אתר דאתבדרו

רשי

את זכריה בן יהוידע והיה כהן ונביא והרגוהו בעזרה: (כב) תקרא כיום מועד. כמו קראת ולשון הווה הוא: מגורי. שכיני הרעים להאסף עלי להשחית: אשר טפחתי ורביתי איבי כלם. הילדים אשר טפחתי וגדלתי אותם בא האויב וכלה אותם:

אמי

אבן עזרא

קטנים שישנו: (כא) שכבו. מטעם ושכבתי עם אבותי: (כב) מגורי. מגזרת גורו לכם מפני חרב וי״א שהטעם אנשי מגורי:

פירוש הטעמים

(א) איכה יעיב. לא הגביה השם את ציון רק באפו כדי להשליכה ממקום גבוה: (ב) והשפיל הגבורים וחלל מלכה שהיו דרים במגדל וארמון: (ג) גדע כל קרן ישראל השתי ממלכות: (ד) לא די שלא נלחם עם האויב אלא שהשיב אחור ימינו כאילו אין כח לו עד שסב כאויב: וטעם באהל אם תפול האש בו הכל יאכל מיד: (ה) בלע ישראל על גלות שומרון והיה יהודה אחרי גלות השבטים באנחה: (ו) ואחר כך גלה שכו שהוא מקום הדביר. וטעם כגן אשר נפלו עליו. וטעם מלך וכהן שהכהן מורה את המצות והמלך משמר התורה בכחו ולשניהם נתן תורה: (ז) חומת ארמנותיה שב אל המקדש וקול נתנו הצרים בבית ה׳ מרוב שמחתם כאשר היו ישראל עושים במועדם: (ח) נלכד הבית כי נפלה חומת העיר ונבקעה: (ט) כאשר טבעו שעריה הלך המלך בגולה ונשאר בלא משנה תורה וגם הנביאים נפסקה נבואתם מהם בארץ נכריה: (י) על שנפלה גבהות ציון ישבו על עפר הזקנים בגולה והבתולות לא תשמחנה בחופתן: (יא) וכל אחד מן הזקנים אומר כלו בדמעות עיני כאשר יזכור ימי הרעב בציון: (יב) האם היא המינקת על כן זכר האמהות ולא האבות: (יג) מי עדים שאירע להם כך ואם השבר גדול כים לא ימצא חובש חתול לו: (יד) כל זה בא אליך בעבור נביאיך ולא נביאי השם: (טו) יש מתנחמים עליך כאשר שממת ויש מניעים ראש ומלעיגים: (טז) הרחיבו פה כל האויבים: (יז) כי השם מלא את אשר דבר ביד עבדיו הנביאים הקדמונים: (יח) צועק לב צריך והטעם כי נתנו צעקות כנגד השם והם אמרו לחומת בת ציון שתבכה: (יט) ותתאונן על עולליה והמתים ברעב ותאמר כן: (כ) שהנשים אוכלות בניהן והנביאים והכהנים יהרגו במקדש והמפרש כי על זכריה ידבר דרך דרש: (כא) מתו נערים וזקנים בתולות ובחורים: (כב) כאילו קראת כל הפחדים שהיו לי וקבצתם סביבי ואשר טפחתי הם הקטנים ואשר רביתי הם הגדולים כמו ורבי המלך. כלם אויב אחד יכול לכלותם:

אמי

לחם דמעה

כמך שלמות נפש עולליך שלא חטאו והיו עטופים ומתים ברעב בראש כל חוצות. אמר עוד ראה ה׳ והביטה וגו׳. אחר שהשלים הענין לקונן על הרעות שבאו על ישראל מראש ועד סוף כסדר ושב לדבר אליהם שיתפללו לפניו ית׳ וישובו בתשובה שלימה לפניו כראוי שב לדבר נכח פני השי״ת בתוכחה לפניו ית׳ שראוי שינחם על הרעה לעמו ואמר מרעיתו כי הרע והעונש היה יותר מהראוי ובא בטענה נכונה באמור אליו ית׳ שעשה ב׳ דברים זרים אכזרים והרכיב שניהם יחד בנושא א׳ שעיקר העונש הגיע למי שלא חטא מה זה כי העונש והרע היותר גדול בזה פה היה מה שסיפר בסדר האחרון באומר ידי נשים רחמניות וגו׳ שהוא האכזריות היותר גדול ומופלג שאפשר שיצוייר והוא אכזריות מצד הרע המגיע להן והב׳ מצד היותו בלי סבה כי העוללים ההם לא חטאו והם נענשים על לא חמס בכפם וגם הנשים אשר אכלו אותם לא חטאו במדרגת חטא האנשים אשר עברו חק הפרו ברית תורת אלקינו וא״כ איך השי״ת יעשה כן שיהיה העונש כ״כ בהפלגה ושיהיה בנושא שלא היה ראוי אלא מצורה הדין בהרכבה הגותא אשר עליו בא העונש מב׳ דברים שאין בשום אחד עון אשר חטא והם הנשים והבנים והגיע העונש לשניהם מורכבי׳ בנושא א׳ יחד שאם היה בא לכל אחד בפני עצמו לא היה כ״כ רע וזה כלו כלל באומ׳ ראה ה׳ והביט׳ וגו׳ ר״ל ראה העונש הגדול והביט׳ בנושא אשר פעלת זה כי ע״כ כפל הראיות במראות שונות והם הראיה וההבטה ואמ׳ ראה בעונש המופלג והנושא אשר בו פעל שהוא בלי חטא וז״א למי עוללת כה ועל אופן העונש בהרכב׳ הנז׳ אמר מלת כה וז״א למי עוללת כה שהוא כאילו אמר הנם ב׳ דברים למי עוללת שהם הנשים והעוללים ואיך עולל׳ אותו בהרכבת שניהם כאמור שהוא הפלג׳ העונש וכאלו אמר וראה שכה עוללת וגומר ופיר׳ הענין באו׳ אם תאכלנה נשים פרי׳ ירצה בהיותן נשים שלא חטאו כן וכ״ש פריים שלא טעמו עדיין טעם חטא לא היו ראוים לעונש וכ״ש לעונש אכזרי כזה שהנשים הרחמניות עצמן יאכלו פרי בטנם והם עוללי טפוחים אשר טפחו אותם אמם. וכן היהרג במקדש ה׳ כהן ונביא אשר העונש הוא גדול והאכזריות מופלג והוא ג״כ שתים רעות מורכבות בנושא א׳ שיהרגו במקדש ה׳ מקום המשפט שמה הרשע והוא בנושא נקי מכל חטא ועון והעונש בו בלתי ראוי מהמת הצדק בכל ה׳ מהם בפני עצמו שמקדש ה׳ מה חטא וכן כהן ונביא שהיו שלמי׳ ולא חטאו והיה משפטך וצדקך בהרכב׳ ב׳ נושאי׳ אשר כל א׳ מהם לבדו הי׳ נענש בלא צדק כ״ש שניה׳ מורכבי׳ יחד והיא תלונה חזקה אשר בעבור׳ היה רוצה המקונן להוכיח שראוי לחמול ולרחם עליהם כנזכר: ואפשר שהיה מתלונן בדר׳ ויכוח עמו יתברך באמור לו שהיה נוהג שלא כמנהגו הטוב כי אפי׳ אבל ב״ו היא מדה רעה ואכזריות שלא כדרך העולם והוא כי יש אנשים שרוצים לשבר עינים כדי לשבר ב׳ עינים לאויבו והיא מדה רעה נגד הגוף, וזאת היא התלונה עצמה שהתלונן הנביא שהיה מגיע הרע לכבודו יתב׳ שנהרג במקדשו כהן ונביא שהוא דבר נוגע אליו ית׳ ולכבודו והוא מ״ש ראה ה׳ והביט׳ וגו׳ ירצה ראה השי״ת והביטה למי עוללת והכונה לומר לעצמך עוללת וביאר הענין באו׳ אם תאכלנה נשים וגומר אם בעבור זה יהרג וגו׳ ר״ל האם כדי שתאכלנה נשים פרים שהוא הדבר האכזר אשר רצית אם בעבור זה יהרג במקדשך כהן ונביא שהוא דבר נוגע אליך ולפחו׳ בעבור מה שנוגע אליך היה לך לרחם כאמור עכ״ל: והרב מורי זלה״ה כתב שאי אליו כפיך וגו׳ ירצה אתה צריך לשאת אל ה׳ כפיך בשביל תיתת העוללים אשר אין להם חטא והכתך

מתו וכמאי דאיתא במסכ׳ ברכות פ״ק גבי ג׳ אשמורות הוי לילה וכו׳ שיש סיוע גדול להיות התפלה בראש אשמורות כי אז השי״ת גם כן מעלה לפניו זכרון ירושלים ובה״מ וגלות ישראל: ראה ה׳ והביטה וגו׳ כלומ׳ אם לאיזו אומה אחרת שעוללת לה כה ועשית כזה כלו׳ כמו המכות הגדולות והנמרצות האלה האם הגיעו לתכלית זה שתאכלנה נשים פרים בהיותם עוללי טפוחים וזה אכזריות גדול ואם יהרג במקדש ה׳ כהן ונביא במקום הטהרה ותורף המכוון על ענין התפלות לומר כי הלא המכות כאלה יספיקו לכפרת עונותיהם וא״כ מן הראוי שיקובלו תפלותיהם עכ״ל: ואומרו עוללי טפוחים הוא כמז״ל שהיו כ״כ עשירות שהיו מודדות את בניהן בטפחים וכל טפח וטפח שהיה גדול היו נותנים משקלו זהב לחלק לעניים כל כך היו יקרים ומסולאים בפז ועתה תאכלנה אותם אמותם מן כובד הרעב: או יהיה טפוחים כמשמעו שהיו עוללים קטנים כי עדיין אמם היו מטפחים אותם כדרך התנוק שמטפחים אותו לפייסו כדי שלא יבכה ומרוב רחמנותם עליה׳ לא היו מניחים אותם לבכות ועתה נתאכזרו עליה׳ ותאכלנה הנשים אמותם לעוללי טפוחים שלהם: (כא) הפליג עוד לספר גודל הצרות הבאו׳ על ישראל ואמר שכבו לארץ חוצות נער וזקן והכונ׳ לומר כי לקו בשתי׳ ברעב ובחרב כנגד הרעב אמר שכבו לארץ וגו׳ כלו׳ כי היו שוכבים לארץ ועטופי׳ ברעב בראש כל חוצות וכונ׳ שכבו יהיה פירושו או שנפלו מקומתם בתוך הרחוב כי לא היו יכולים לעמוד על עמדם מחמת הרעב ונפלו ושכבו לארץ. או יהיה שכבו לשון מית׳ כד״א ושכבתי עם אבותי כי היו מתים ממש בראש כל חוצות ואמר כי הנער והזקן מתו ברעב מפני שאין דרך נער קטן ולא הזקן לעשות מלחמה כדי שיפלו בחרב אמנם הבחורי׳ מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צב׳ למלחמה וכן הבתולות הם מסעדות את הבחורים במלחמה בקולם ובפזמוניהם והמייתם שעושים בפיהם כדי לחזק את לב הבחורים במלחמה כי אין כחם אלא בפיהם וכל אלו נפלו בחרב במלחמה שעשו האויבים עמהם וז״ש בתולותי ובחורי נפלו בחרב אבל הנער והזקן אשר לא מתו במלחמה כי לא בני מלחמה ניהו שכבו לארץ מתים ברעב והנמלט מהחרב מת ברעב: ואומרו הרגת ביום אפך. הכונה ביום ט׳ באב אשר הוא יום מיוחד לחרון אפך ובו נגזרה על מתי מדבר כמז״ל ויבכו העם בלילה ההוא ליל ט׳ באב היה ובו נחרב הבית בראשונה ובשניה אילו לא הרגת באותו היום שהוא יום אפך אלא היתה ההריגה ביום אחר היה אפשר שההריגה תהיה בחמלת ה׳ ולא בדרך כליה אבל בהיות שהרגת ביום אפך כלומר מיוחד לאפך על כן טבחת ולא חמלת כלל: אי נמי מ״ש הרגת ביום אפך הכונה על הבתולות והבחורים שאמר שנפלו ברעת האויב ונהרגו וטבחת ולא חמלת דקאמר הוא רמז על גודל וכובד הרעב אשר הביא הש״י עליה׳ וזה כי כל נחיט׳ שהיא לצורך אוכל נפש תקרא טביחה ע״ד מש״ה וטבוח טבח והכן והנה הרעב היה כל כך כבד עד שהיו הנשים רחמניות שוחטות את ילדיהן והיו לברות למו ונמצא כיון שהשי״ת הביאם לידי מעשה זה ה״ל כאילו הוא ית׳ בעצמו שחט וטבח אותם וז״ש טבחת ולא חמלת, ואינו רחוק גם כן אם נפרש טבחת מלשון בישול ממש כי כן יאמר בדברי רז״ל לשון טביחה על הבישול עצמו והוא ממש מאמר הכתוב בשלו ילדיהן וגם כן מצינו כי בלשון ערבי קורין לדבר מבושל טבי״ח:
(כב) תקרא כיום מועד מגורי מסביב. הטונה גם אם הרגת ביום אפך

יאם

תַּמָּן בְּיוֹמָא תְקִיף רוּגְזָךְ יְיָ וְלָא הֲוָה בְהוֹן שֵׁיזְבָא וּשְׁאָרָא ו׳. ו׳ וְרִבִּיתִי אֹיְבִי כֻלָּם׃ ג א אֲנִי הַגֶּבֶר רָאָה עֳנִי
דְלַפֵּיפִית בְּסְדִינִין וְדִרְבֵּיתִי בְּתַפְנוּקֵי מַלְכִּין בְּעֲלֵי דְבָבִי שֵׁיצִיאוּנוּן׃ ו׳. כ״ז מ״ל בְּשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ׃ ב אוֹתִי נָהַג וַיֹּלַךְ חֹשֶׁךְ וְלֹא־אוֹר׃
א אני אֲנָא גַבְרָא דַחֲזָא עַנְיֵי בְּחוּטְרָא דְרָדֵי בְּרוּגְזֵיהּ׃ ב אותי יָתִי ל׳ וחסר.

בשבט ד׳ רפין בקריאה וסימן ומזבולן משכים בשבט סופר. ותוכחתיו בשבט אנשים, והכה ארץ בשבט פיו. תרועם בשבט ברזל. ופקדתי בשבט פשעם. אני הגבר ראה עני בשבט עברתו,

אבן עזרא

(א) **אני** הגבר. אמרו קדמונינו ז"ל כי זאת המגלה ירמיה כתבה אם כן יהיה הוא האומר אני הגבר או יאמר כל אחד מישראל: עני. סמוך ויחסר מקום השבות או הגלות וראה תחת ראיתי וכן ונשאר אני: בעברתו. שב אל אויבי כלם וי"א שהוא שב אל אף השם ואיננו נכון בעיני וזה המקונן אמר כי הצר היה מענה אותו בשבט עברתו: (ג) וגכג

רש"י

(א) **אני** הגבר ראה עני. היה מתאונן ירמיה לומר אני הגבר ראה אני אשר ראה עוני מכל הנביאים שנתנבאו על חורבן הבית שבימיהם לא נחרב
אותי

לחם דמעה

והוא יום ט' באב והוא היה יום מועד לחרון אפך וכד"א קרא עלי מועד וגומר אפ"ה לא נתקררה דעתך במה שכבר עשית אבל עוד ידך נטויה עלינו ובכל יום ויום תקרא כיום מועד כלו' כמו שעשית ביום מועד של ט' באב כן גם כן תקרא לעתיד למגורי מסביב כי בכל יום ויום עומדים עלינו לכלותינו ואין לך יום שאין קללתו מרובה משל חברו ואלמלא שבודאי אתה תקרא אותם הם לא היו יכולים ליגע בי אפי' באצבע קטנה: ואמר ולא היה ביום אף ה' פליט ושריד כלומר שלא תאמר כי מה שגם עתה לעתיד הוא ית' קורא למגורי מסביב הטעם הוא לפי שביום אף ה' והוא יום החרבן לא עשה מה שראוי לעשות רק ריחם עליהם והאריך אפו עד לעתיד ע"ד וביום פקדי זה אינו כי ביום אף ה' והוא יום החרבן כמעט שלא נשאר בישראל פליט ושריד כי אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם ועכ"ז לא נתקררה דעתך אבל תקרא בעתיד כיום מועד מגורי מסביב. ומה שאמר אשר טפחתי ורביתי הוא כנגד מ"ש ולא הי' ביום אף ה' פליט ושריד וזה כי מדרך מי שנשארים שריד לשיורים הם העוללי טפוחים ואינו מדרך האויבים לכלותם כי מה עשו להם ואדרבא מניחים אותם כדי שיגדלו להיות להם לעבדים ולשפחות ועל כן פירש מ"ש שלא נשאר אפי' שריד לשיורים לפי שגם אשר טפחתי והם העוללי טפוחים שדרכן לישאר שריד אויבי כלם וגם אותם אשר רביתי וכבר הם גדולים ויוצאים להלחם ומדרך הלוחמים כי בהכרח נשאר איזה פליט שברח ונמלט וביום אף ה' לא היה פליט כי כל הבחורים שרביתי וכבר היו גדולים יוצאי' לצבא אויבי כלם באופן כי נקט טפחתי כנגד שריד ונקט רביתי כנגד פליט ואלו ואלו אויבי כלם ולא היה ביום אף ה' פליט ושריד וכל זה בדרך גוזמא כי כמעט כלוני בארץ ולא נשאר מישראל גם א': **אי נמי** אמר שכבו לארץ חוצות וגומר הכונה לפי שידוע שהש"י הבטיחנו כי בזמן שישראל בירידה התחתונה הם עולים וכמז"ל בפ' ועלה מן הארץ בזמן שישראל הם בירידה התחתונה הם עולים ואל זה בעצמו כיון דהע"ה שאמר כי שחה לעפר נפשנו וגו' אם כן קומה עזרתה לנו ועשה מה שהבטחתנו וזהו בעצמו מ"ש המקונן בכאן שכבו לארץ וגומ' במתרעם על אורך גלותינו וריחוק גאולתינו כי כבר דבקה לארץ בטנם ושכבו לארץ חוצות נער וזקן והם בתכלית השפלות ולא זה בלבד אבל עליך הורגנו כל היום על קדוש' ה' וז"ש בתולותי ובחורי נפלו בחרב. באופן כי ב' מיני הריגות עברו עלי הא' ביום אפך והוא יום החרבן וזה שאמר הרגת ביום אפך ואחר כך במשך הגלות טבחת והורגנו כל היום על קדושת שמך והגענו לירידה התחתונה והיה ראוי שתחמול ולא חמלת. ועם כן התפלל ואמר תקרא כיום מועד מגורי מסביב כלומר כמו שבכל מועד ומועד היו נאספי' לירושל' ר"ל עולי רגלים גם עתה קבצם ותקרא אותם כיום מועד שהיו מגורי מסביב באים אל תוך ירושלים וקרא הם מגורי מלשון אגרה בקציר מאכלה שהיו נאספים כולם מסביב גם עתה תקרא אותם ונתן טעם למה אמר שיקרא אותם מסביב אשר הרצון הוא על י' השבטים שגלו מקודם שיקרא אותם שיאספו אל תוך ירושלם הטעם לפי שבירושלם לא נשאר עד א' ביום הרגנה וז"ש ולא היה ביום אף ה' פליט ושריד מפני כי אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם ועל כן צריך שתקרא למגורי מסביב בא יבאו ברנה כיום מועד: **אי נמי** נתן טעם איך אפשר שטבח ולא חמל הטע' לפי שתקרא כיום מועד מגורי מסביב ויהיה לשון מגורי מלשון מגור מסביב והכונ' כי אם היה הש"י סר וזעף ודואג על אשר היה מכה את בנו בכורו וחמודו בודאי שהיה הש"י מרחם קצת על עמו ישראל והיה נשאר פליט ושריד אבל בהיות כי תקרא כיום מועד וגו' הכונה כי כאשר תקרא למגורי ובא עלי פחד ומגור מסביב אז הוא לך כיום מועד ואתה שש ושמח כשמחת י"ט וכיום מועד וכמש"ה והיה כאשר שש ה' עליכ' להטיב אתכם כן ישיש ה' וגו' להאביד אתכם על כן כיון שהבאת הרעה היא כיום מועד לו ית' לזה לא היה ביום אף ה' פליט ושריד רק אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם כי הוא שש ושמח ברע עמדי וז"ש באיכה הקודמת קרא עלי מועד וגו' שהוא לו יתברך כשמחת מועד לשבור בחורי וכיון שהוא שמח בשבירתם בוצרים באו לה ולא השאירו עוללות גם דרך ה' לבתולת בת יהודה ואשר טפחתי ורביתי אויבי כלם: **והר"ב** אלמושנינו ז"ל כתב שכבו לארץ וגו' הכונ' אחר שאמר אם תאכלנ' נשים פרי' וגו' והם העוללים והיונקים ואמר שהם הנשים שאינם בתולות ואמר על השלמים שבכל העם אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא אחר שגם שאר כל העם איש לא נמלט מהם שהם ב' חלוקות אחרות אשר בקבוץ אח' היו נער וזקן כי הנער הוא כמו הזקן לענין המיתה שהם חלושי הטבע והם יותר קלי ההפסד **וההשחתה והאחרת** היא הבחורים **והבתולות** שהם יותר חזקי המזג וסובלי' הרשות יותר מכלם. ועל החלוקה הא' אמר שכבו לארץ חוצות נער וזקן וגו' כי הנער והזקן דרכם להיות שוכבים על מטות גבוהות בתוך הבית ולא למטה לארץ פן יזיקם לחות העפר וכן לא ישכבו חוץ מהבית פן יזיקם הקור בלילה והשמש ביום ואמר שעתה היה להפך בהם מן הקצה אל הקצה כי הנער והזקן שכבו לארץ הפך מה שהיו שוכבי' על מטות גבוהות ולא זו בלבד אלא שהיה זה בחוצות ולא בתוך הבית הפך מה שהיה קודם לכן כאמור וז"ש שכבו לארץ וגו'. ואמנם על הבחורים והבתולות אשר כח בהם לסבול המקרים והם שוכבים לארץ חוצות ולא יזיקם קור וחום וקיץ וחורף אמר שנפלו בחרב כי רצו להתקומם נגד האויב ותחת היותם הם מכים לאחרים ואיש לא עמד בפניהם עתה נפלו בחרב ואמר נגד הש"ת אשר אליו היה הדיבור כאמרו ראה ה' והביטה וכו' שהסבה לכל הרע הזה היה להיות שהוא ית' עשה הרע וההריגה ביום חרון אפו שאם לא היה עושה זה ביום חרון אפו רק אחר עבור הכעס לא היה טובח והורג בלי חמלה אך להיותו בזמן חרון אפו באותו יום עצמו שחרה אפו על כן היתה ההריגה טביחה בהחלט בלי חמלה וז"א הרגת ביום אפך טבחת לא חמלת ר"ל לפי שהרגת ביום אפך כלומר לפי שהיתה ההריגה וההשחתה באות מן האף על כן טבח' בהחלט לא חמלת כלל כי בזמן הכעס והאף לא תכנס שם החמלה והרחמנות כנודע. ואפשר כי מ"ש הרגת ביום אפך הכונ' שלא עשה הש"ת נקום עשה כי אין רע יורד מלמעל' אבל נמשך זה מצד הסתרת פניו שנתן כח לאויב להתקומם ולנקום נקם וז"א הרגת ביום אפך ר"ל יום אפך לבד היה ההורג אותם כי זה היה נותן כח למנגד האויב להורג' ונמצא אם כן שטעם יום אפך הרגת והאף היה החרב ההורג בהם: אמר עוד תקרא כיום מועד וכו' המשיך המקונן תלונתו נגד הש"ת ואמר שהוא ית' קרא כאלו היה יום מועד שנאספים שם כל עולי רגלים כן קרא לאויביו והם שכניו הרעים שיבאו להשחית את העיר ואת היושבים בה וז"א תקרא כיום מועד מגורי מסביב ותהיה מלת תקרא עתיד במקום עבר כפרש"י והוא כאלו אמר אתה האל קראת מגורי והם אנשי מגורי אשר אני ירא מפניהם קראת אותם כולם מכל מקום שהם סביב סביב שיתאספו ויבאו כיום מועד במקום א' להתקומם כנגדי והנה התרעומ' ממנו ית' שהיה מתלונן הנביא עליו הוא שלא היה צריך שיתקבצו כלם להשחית את כל האומה שאויב א' לבדו הספיק לכלותם קטון וגדול אך רצה הש"ת לאסו' את האויבי' כלם להוסיף יגון על יגונם שכל האויבים יהיו נקמתם מהם וישמחו במפלתם וז"א ולא היה ביום אף ה' פליט ושריד אשר טפחתי וכו' ירצה אתה הש"ת קראת כיום מועד מגורי מסביב עם שלא היה צריך לכל זה הנה הנסיון יורה עליו שלא נשאר ביום אף ה' פליט ושריד הקטנים והם אשר טפחתי הגדולים והם אשר רביתי אויבי לבדו והוא נבוכדנצר כלם כבר וכל השאר שבאו עמו היו ללא צורך כי אויב א' לבדו היה מספיק לכלות כלם כמו שהיה כן בפועל כי לא היה ביום אף ה' פליט ושריד וכולם כלה אותם אויב אחד לבדו ז"ש אויבי כלם ולא אמר אויב בלשון רבים לרמוז אל הכונה הזאת שהש"ת קרא אותם כיום מועד שיבאו מגוריו מסביב כדי שישמחו כלם במפלתו ולא לצורך עשיית הנקמה כי אחד לבדו היה מספיק כמו שנראה זה בפועל: ואם באנו ליישב מלת תקרא כמשמעה לעתיד יאמר שהש"ת בשירצה להשיב שבות ארצו צריך שיקרא את העתידים לגור שם מסביב והם אשר קרא אותם מגורי כלומר שכני שיבואו לגור שם עמדי צריך שתביא אותם מחוץ ותקרא אותם מכל סביבותי כי אותם שהיו דרים שם קודם לא נשאר אפילו פליט ושריד מהם על כן צריך שתקרא שכנים מסביב וז"א תקרא כיום מועד כמו שביום מועד אתה קורא שיבאו לשלש רגלים כן תקר' לעתיד את השכני' שיבאו לגור שם מסביב וביאר למה יצטרך לזה והוא לפי שלא היה ביום אף ה' פליט ושריד רוצה לומר לא נשאר ביום אף ה' פליט ושריד כלומר שלא נפלט וניצול שום אחד שישוב לדור שם ולא נשאר בפנים כלל כי אשר טפחתי ורביתי כול' אויבי כלם אם כן צריך שתקרא אותם מסביב כאמור והוא כולו תרעומות נגד הש"ת שעשה הנקמה באופן שיהיה מעוות לא יוכל לתקון שעשה כלה עמהם והיה ראוי שיעשה זה בקצתם וישארו קצתם להשיב את שבותם כשיחזרו בתשובה שלימה לפניו כמנהגו הטוב עכ"ל: ואפשר לומר עוד בשנפרש תקרא עתיד במקום עבר כדפרש"י ז"ל והכונה כי הקב"ה הפיל פחד האויב על כל שאר היהודים הדרים סביבות ירושלים ובסבת הפחד והרעדה אשר אחזתם כלם נקבצו ובאו אל תוך ירושלים אשר היא היתה עיר גבוהה דלתים ובריח וחושביה לבית מטום וז"ש תקרא כיום מועד מגורי מסביב וגומר כלו' במה שעשית שנכנסו **כלנס מורא ופחד מהאויב הבא הוה ג"כ כאלו אתה קראת כיום מועד לכל ישראל**

ג אַךְ בִּי יָשֻׁב יַהֲפֹךְ יָדוֹ כָּל־הַיּוֹם׃ ד בִּלָּה בְשָׂרִי נ' חסר
וְעוֹרִי שִׁבַּר עַצְמוֹתָי׃ ה בָּנָה עָלַי וַיַּקַּף רֹאשׁ י

דְבַר וְאוֹבִיל חֲשׁוֹכָא וְלָא לְאַנְהָרָא׃ ג אך בְּרַם בִּי תוּב יִגַלְגֵל עֲלַי מַחְתֵּיהּ כָּל יוֹמָא׃ ד בלה עֲתַק בִּסְרִי מִמַּכְתָּשִׁין וּמַשְׁכִּי מִן מַחְתָּא תְּבַר גַּרְמַי׃ ה בנה בְּנָה עֲלַי כַּרְכּוֹמִין וְאַקִּיף קַרְתָּא וְעַקַר רֵישֵׁי

רשי

נחרב הבית כי אם בימי: בשבט עברתו. של רודה ומכה הוא הקב"ה: (ג) אך בי ישוב. אני לבדי לוקה תמיד כי כל תשובות מכותיו עלי: (ד) בלה בשרי. כמו (ישעיה מ) לבול עץ. ד"א בלה בשרי ועורי כמו (ישעיה נא) והארץ כבגד תבלה כלומר שכבו לארץ חוצות נער וזקן ולא היה להם כר וכסת ובלה בשרם כשהם גולים: (ה) ויקף. הקיפני: ראש ותלאה. כמו ראש ולענה. ומדרש אגדה

אבן עזרא

אותי ממקומי במקום חשך: (ג) המפרש וי"ו בעברתו על השם יפרש יהפך ידו מכתו כמו הנה יד ה' הויה במקנך והמכה ביד: (ד) הבשר והעור שירגישו בלו. והעצמות שלא ירגישו נשברו: (ה) ויקף ראש. בצרה ותלאות או יהיה כמו ועמי תלואים ויהיה הראש לשון נקבה והה"א נעלם כה"א ושערה לא ספך

לחם דמעה

ישראל שהיו מגורי מסביב כלו' שהיו גרים ושכנים מסביב לירושלים וראית שיבואו כלם אל תוך ירושלים וכל זה היה לרעתם של ישראל כי כאשר בא האויב נבוכד נצר מצא את כל ישראל מקובצים בתוך ירושלים ומוכנים לטביחה והרג את כולם עד בלתי השאיר להם שריד ופליט. וז"ש ולא היה ביום אף ה' פליט ושריד וכל אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם אמנם אם לא היו כולם בתוך ירושלים רק היו כלם מפוזרים ומפורדים בכפרים ועיירות בהכרח היו בורחים רבים אלה מפה ואלה מפה והיה נשאר מהם פליט ושריד אבל בהיות שהשי"ת קרא אותם כאלו היה יום מועד של שלש רגלים וקבצם אל תוך ירושלים זה היה סבה כי לא היה ביום אף ה' פליט ושריד ואשר טפחתי ורביתי כלו' הקטני' שהם אשר טפחתי והגדולי' אשר רביתי אויבי כלם: והרב מורי זלה"ה כ' שכבו לארץ חוצות נער וזקן וגו' כונת הכתוב שכבו לארץ חוצות נער וזקן מסבת חולשת' והעדר כחם כי שניהם צריכי' הנהגה ושיהי' להם מי שיכלכל' ויעשה את המצטרך להם ואמר שהיה זה בסבה שבתולותי ובחורי אשר הם המנהיגי' ומכלכלי' ומשרתי' את הזקני' ואת הנערי' כולם כפו תמו ונפלו בחרב באופן שהרגת ביו' אפך וטבחת, וכו' כי היתה בהריגה יותר ממה שנראית לעין דהוי כאלו הרגו וטבחו ג"כ הזקני' והנערים ומצד זה תחשב טביחה בלי חמלה וחנינה יען כי נכלל בה ג"כ הזקנים והנערי' שדרך הכל לחמול ולרח' עליהם ונקט מלת טבחת להורות גודל ההריג' היות' בלי שעור כי נחשבנו כצאן טבח' אשר לכך נוצרו ואין מרחם עליהם. תקרא כיום מועד וכו'. הכונה תקרא כיום מועד הגרים שבינותי כדי שיחזרו ויתיישבו בעיר ויבנוה כי לא נשאר בה שריד ופליט אשר טפחתי ורביתי והם הנחמדים מזהב אויבי כלם. או ירצה תקרא ותזמין לדין כיום מועד מגורי מסביב המפחדים אותי מסביב והם האומות לפי שאתה קצפת מעט והם שחתו הרבה ועזרו לרעה כי מה שלא היה ביום אף ה' פליט ושריד ואשר טפחתי ורביתי אויבי כלם מדעתו לא מרצון האל ית' כי אין דרכיו רק לרחם ולא היה מכלה מכל וכל רק היה מכה ברחמים כנודע כי אפי' בזמן שרגע באפו חיים ברצונו וחפצו כמאמר המשורר עכ"ל:

(א) אני הגבר ראה עני וגו' היה בוכה ומקונן כי היו לישראל עתה צרות רבות ורעות בהפך ובחילוף כל הטובות אשר היה להם בצאתם ממצרים ע"ד הקינה שייסד הפייטן אש תוקד בקרבי בהעלותי על לבי וגו' והתחיל תחל' בחלוף המט' שהי' ביד משה בצאתם ממצרים אשר בה הי' עושה את האותות ועתה נתחלף המט' ההוא בשבט עברתו וז"ש אני הגבר ראה עני וגומר במקום המטה דמשה שהיה שבט רחמים לישראל ראיתי עתה עני בשבט עברה וחרון אף שבט האויב ובמקום אשר היה הוא יתברך הולך לפניהם יומם לנחותם הדרך ולילה וגו' בצאתם ממצרים עתה בצאתם מירושלים אותי נהג וגו' וביציאתם ממצרים נאמר עליהם שמלתך לא בלתה מעליך וגומר ובצאתם מירושלים לא מבעיא השמלה אלא אף העור והבשר בלו וז"ש בלה בשרי ועורי שבר עצמותי כי שם ביציאת מצרים אף השמלה אשר עליהם לא בלתה וכאן אף העור והבשר בלו ואז בצאתם ממצרים היו מוקפים בענני כבוד וכאן בצאתם מירושלים היו מוקפים באויבים וז"ש בנה עלי ויקף ראש שהוא נ"נ ותלאה שהוא נבוזראדן כמשז"ל היו מקיפי' עליהם ובנו עליהם דייק ומצודות לכבשם וא"ת שהיתה לי מרגוע בתוך העיר כיון שלא היה יכול האויב ליכנס שם לא כן הוא כ"א במחשכים הושיבני כמתי עולם מרוב הפריצים שהיו בתוך ירושלים ואותם הפריצים המה היו בעוכרינו יותר מן האויבים כענין מהרסיך ומחריביך ממך יצאו באופן שמחוץ תשכל חרב האויב ומחדרים אימת הפריצים וז"ש גדר בעדי ולא אצא מירא' האויב היושב חוץ לעיר ולא הייתי יכול לצאת מן העיר חוצה והכביד נחשתי בתוך ירוש' מיראת הפריצים ובמקום שהיה להם בצאתם ממצרים טובה גדולה כי טרם יקראו הוא יתב' היה עונה אותם כענין ויצעקו בני ישראל אל ה' וגו' מה תצעק אלי וגו' הרי שלא היו צריכים לצעוק כלל וכמ"ש מה תצעק אין צריך לצעוק אלא דבר אליהם ויסעו ועתה בצאתם מירושלים אמר גם כי אזעק וגו' דייק מלת גם כלו' לא מבעיא שאינו עונה אותם טרם נקרא אלא גם אחר שכועק עונותינו הם מבדילים בינינו לבינו ושתם תפלתי: אי נמי לפי שלא היה אדם בעולם שסבל ייסורין כאיוב ואז"ל ששאל ממנו הוא ית' שיהיה בוחר בא' מב' או עוני או יסורין ולא אבה הוא ית' להביא עליו שתיהם יחד והוא בחר בייסורין יותר מהעוני כמש"ה כי ע"ז בחרת מעוני ואמר המקונן בשם כל ישראל אשר בדור ההוא אני הגבר שבאו עלי שתיהם יחד מה שלא בא אפי' על איוב שהוא האיש שסבל יסורין בעה"ז יותר מכל אדם שבעולם וז"ש אני

הגבר שראיתי עוני ודלות מצורף עם שבט עברתו ית' שהכני ביסורין קשים בגופי הרי שתיהם יחד עוני ויסורין ובהיות כי שכינה עמנו בגלות וכמשז"ל וכענין עמו אנכי בצרה אמר אותי נהג וגו' אעפ"י שהש"י הוא המנהיג אותי בגלות המר הזה וכענין המנהיג שהולך עם המתנהמים והמתנהגים עמו כן הוא ית' עמי בצרה ואותי נהג והיה ראוי לפי זה שירחם עלי מעט ויאיר מאורו עלי ולא עשה כן אלא אף שאותי נהג מ"מ אינו מאיר אלי כלל מאורו אלא וילך אותי חשך ולא אור וא"ת שהיה לי כן לפי שנסתלקה השכינה מעלי והלכה מאתי אין הדבר כן כי אך בי ישוב היא עתידה לשוב מהגלות עמי וכענין שארז"ל והשיב לא נאמר אלא ושב ה' אלהיך את שבותך הוא עצמו ישוב עם שבותך וז"ש אך בי ועמי ישוב מן הגלו' ואעפ"י כן יהפוך ידו ומכתו עלי כל היום שהיה ראוי כיון שהוא עמי שיקל ידו מעלי מעט ולא עשה כן: א"נ אמר אני הגבר וגו' אמר המקונן בשם כל ישראל כאלו המה המתאוננים ובוכים אני הגבר כלומר אני אני הוא הגבר שראה עני ולא נמצא אחר בעולם זולתי שיראה עני וידמ' לי וזה ע"ד מ"ש ז"ל על איוב מי גבר כאיוב ישתה לעג כמים שהרצון בו שאין דומה לו מי שקבל יסורין בזה העלם כמוהו ועדז"א המקונן אני הוא הגבר שראה עני ואל מי תדמיוני ואשוה כי אין מי שישוה לי שראה עני כאשר ראיתי אני כי אני ראיתי העני בשבט עברתו שהאויבים היו מכים לישראל שילכו וירוצו לפניה' ערומים רעבים יחפים קטנים וגדולי' נערים וזקנים וילכו בלא כח לפני רודף וכמשז"ל וז"ש בשבט עברתו אותי נהג ויולך והיה מכה בי בשבט כדי שארוץ לפניו במרוצה והאויבים לא היו מהלכי' ביום כדי שלא יכם שרב ושמש אלא בלילה ואז מתנגפים באבנים רגלי וז"ש חשך ולא אור הייתי הולך בליל' שהוא חשך ולא אור לאור היום וגם ביום אשר האויב הי' חונה ואני גם כן חונ' עמו גם אז לא ינוח לי אך בי ישוב וגו' כל היום הית' יד האויב נטויה עלי כדרך המכ' שמהפך ידו ומניעה על המוכה באופן שביום בלה בשרי ועורי מרוב המכו' שיהפוך ידו כל היום להכותני ובליל' שבר עצמותי מטורח הדרך וממהירות הליכ' בחשך שהייתי נופל וקם בעבור המכשולות שבדרכים ועצמותי היו נשברים על האבני' והטעם שהיו מתאכזרים עלינו בתכלי' האכזריו' מבלי חמלה כלל לפי שבנה עלי ויקף שהוצרך האויב לבנות עלי דיק ולשפוך סולל' ולהקיף את ירושלים ימים רבים ולא כבש אותנו אלא אחר עמל וטורח גדול וראש ותלאה לכך היו מתאכזרים עלינו כי חרה אפם בנו ולכן כשתפס את המלך צדקיהו מיד עור את עיניו וז"ש במחשכי' הושיבני על המלך צדקיהו אמר כן שסימא את עיניו ולפי שהסומ' חשוב כמת אמר כמתי עולם ואע"פ שסימא את עיניו וסומא לא היה יכול לברוח אסר אותו בנחושתים וכמש"ה ויאסרהו בנחושתים וז"ש גדר בעדי ולא אצא כלומר אחר שסימא את עיני ובזה גדר בעדי שאיני יכול לצאת עוד ולברוח ולא נסתפק האויב בזה אלא ג"כ הכביד נחשתי ויאסרני:

(ד) ארז"ל בלה בשרי אלו המון העם ועורי אלו הצדיקים שחופפין על העם כמו העור על הבשר שבר עצמותי אלו הגבורים. יצא להם זה להוציא הכתו' מידי פשוטו משום דשינה ולא נקט אות' כסדרם או מלמטה למעל' עצמו' ובשר ועור או מלמעלה למט' עור ובשר ועצמות אמנם התחיל מן הבשר שהוא באמצע ואח"כ העור ואחר הכל העצמות לכן דרשו שלא על הבשר והעצמות ממש כפשוטו של מקרא דבר הכתוב אלא הבשר המון העם והעור הצדיקים וגו':

(ה) ואומרו בנה עלי ויקף ראש ותלאה הכונה כי אחר שהגלה אותי נ"נ הזר עוד הוא ית' ובנה לי ב"פ פעם בנית וז"ש בנה עלי בית שני וגם בנה ה' את ירושלים וז"ש ויקף מוקפת חומה וכל זה בטורח גדול כי היו מעיקים רבים ומונעים הבנין שהוא כמובא בספר ד"ה וז"ש ראש ותלאה כי בתלאה רבה ובטורח גדול נבנה הבנין ההוא ואחר כך חזר עוד והגלני והחריב גם בית שני וז"ש במחשכים הושיבני כי כבר זה הו לי ב' הרבנות וב' גליות וב' מחשכים כי בחרבן והגלות הראשון שיש חבן א' וההרבן והגלות הב' הוא חבן אחד הרי מחשכים לי"ד ובעונותי נהארך כ"כ הגלות עד שנדמיתי כמת מלב והושיבני במחשכים כמתי עולם: ואפשר לומר עוד כי הקדים בהתנה גידי הצרות אשר באו עליו והוא אומרו אני הגבר ראה עני בשבט עברהו ונאכזריות גדול ובכח כ"ז היה מפני כי אותי נהג ויולך וגו' כלומר כי הרשעתי במעשי והלכתי אחר היצר והוא היצר הרע אשר במחשך כל מעשיו הוא נהג אותי והוליכני אחריו וז"ש אותי נהג ויולך אותו שהוא נקרא חשך והוא היצה"ר ולא נהג אותי האור שהוא התורה כד"א ותורה אור ווהו ולא אור דקאמר כלומר לא נהג אותי אור התורה כי לא רציתי ללכת אחרי אור התורה וזה שחשך מנהג ומוליך אותי והוא היצה"ר לא הניחני אפילו פעם שלא היה מפתה אותי וז"א אך בי ישוב וכל עסקיו וענינו אינם אלא בי ואם לפעמים היה רואה היצה"ר כי אוהב כענה שהיה יועץ אותי לא הייתי הגן גם יוסף ידו כל היום והיה הוסף ידו כל היום לראות מאיזה צד יוכל לפתות אותי אם מצד זה או מצד זה הוסף ידו כל היום וכל כך רב חילו וכביר מצאה ידו עד שבלה בשרי והוא המון העם שהם הוללים המון העם כמז"ל לעיל שהבשר הוא דשון נכמש שהם ואמר כפי דרכנו זה כי פרלשונם

עַמְמַיָּא וְשַׁלְּטֵי אִנּוּן : ו בְּמַחֲשַׁכִּים בְּבֵית יִסּוּרִין דַּחֲשׁוֹכָא אוֹתְבַנִי כְּמֵיתִין דְּאָזְלִין לְעָלְמָא אוֹחֲרָן : ז גָּדַר סְגַר בַּתְרַי בְּגִין דְּלָא אֶפּוֹק

תולדות אהרן במחשכים הושיבני. נדרים סד סנהדרין קד ע"ב

ג׳. ג׳ וּתְלָאָה : ו בְּמַחֲשַׁכִּים הוֹשִׁיבַנִי כְּמֵתֵי עוֹלָם : ז גָּדַר

במחשכים ג׳ וסימן בתהלים סימן פ"ח : גדר ג׳ וסימן ארחי גדר ולא אעבור , גדר בעדי ולא אצא , גדר דרכי בגזית :

אבן עזרא

הפך לכן : (ו) במחשכים . מחשך בתוך מחשך : מחשכי

רשי

מגדה ראש זה נבוכדנצר לגלות יהויכין . ותלאה נבוזראדן שגמר המכה בימי צדקיהו והלאני : (ז) גדר בעדי . עשה חומה לנגדי להיות כלוא : ולא אצא . הוסיף

לחם דמעה

שנתפתו. אחר כלה היצה"ר היו כמון סעם שהם דמיון הבשר ולכן נקט בשר בתחלה לפי שהיו מתפתים התלם והיו רבים עם הארץ וז"ש בלה בשרי שעשה כבליי הסתבו׳ ולא נתפיים היצה"ר בזה אבל גם יש לצדיקים בזהב אותם עד בהבו על הראבונות וזהו ועורי דקאמר שהוא מבל אל הצדיקים כמ"ש ז"ל לעיל וכפי דרכם וכפי דרכנו אמר כי גם אותם בנה ועשה כבליי הבהכות אתנם כה אחרת כל צדיקים גמוריב בעמדו על עמדם וירא היצה"ר כי לא יוכל נגם מה עשה היצה"ר קטרג עליהם מיני קנ ונים עד ששכר וסלק אותם מן העולם וזהו שבר עלמותי דקאמר והם העלומים והגבורים שהי כי איזהו גבור הכובש את יצו: כאשר ראה היצה"ר כי לא יכול נגם שבר אותם .במית אותם במיני הקרונים וסלקם מן העולם : ואמר בנה עלי וגו׳ הודיענו כי לא נתפיים היצה"ר בהחטיא אותי תטא אחד ואו ב׳ אבל בנה עלי בניינים של עבירות עד כי עונותי עברו ראשי וזהו עני דקאמר וגם הקיפני מבל ד׳ רוחותי ראש ותלאה אשר הוא כינוי אל העבירות אשר הם מרים כמו ראש ולענה באופן כי במחשכים רבים הושיבני כי הרשעים במחשך מעשיהם ודרך רשעים כאפילה ובמחשכים ועבירות רבות הושיבני כמתי עולם כי הרשעים בחייהם קרוים מתים וגם אחר מות במחשכים מושכים אל שאול יורד אל ירכתי בור מקום חושך וצלמות : א"ב אפשר כי האלפ"א ביתא זאת שהיא מג׳ פסוקים האחד רמז לגלות מצרים והב׳ לגלות בבל והאחד לגלותינו זה אשר הוא גלות פליטי והתחיל לספר הגלות הראשון והוא גלות מצרים ואמר אני הגבר ראה עני והענין על השינוי שהיו מענין אותם כד"א ויענונו כמו שנאמר וכו׳ וכל זה השינוי היה בשבט עברתו כי הנוגשים היו עומדים בשבט עליהם אנים לאמר כלו מעשיכם דבר יום ביומו והיו מוכים בני ישראל וזהו בשבט עברתו דקאמר כי הוא רמז אל הסבלות בשמה אבל עניין הליכתם למצרים הם מעצמם ובבחירתם ירדו כד"א בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה אמנם בגלות בבל השבאים הוליכו ונהגו אותנו לשם אשר הוא מקום חשך ולא אור וז"ש אותי נהג וגו׳ והומרו חשך ולא אור דקשה שכיון שקראו חשך פשיטא שלא היה אור כי החשך הוא יותר רע משלילת האור אמנם הכונה כי בתחלת גלותם היה חושך כי א"ה היו מצירים לישראל אמנם אחר כך אחר שעלו במעלה חנניה מישאל ועזריה ודניאל בהרע מלכא כולם היו מכבדים ומנשאים את היהודים וכן בזמן מרדכי היו מנשאים את היהודים כי נפל פחד מרדכי עליהם וזהו ולא אור דקאמר כי האמת שלא היה חשך בסוף הגלות אבל מה שהיה הוא שלא היה אור כאשר בזמן שהיו ישראל יושבים על אדמתם כי אז אור השכינה נגה עליהם כד"א ואור פניך כי רציתם וכנגד הגלות הג׳ אשר אנו עתה בו אמר אך בי ישוב ליזורות בי כל היום קללתו מרובה מבל חבירו ובי הוא נושא ונותן להגדיל ולהשפיל לרותי לרה אחר לרה וזהו אך בי ישוב דקאמר וכן יהפוך ידו ומכתו עלי כל היום והנה כנגד הגלות הא׳ גלות מצרים אמר בלע בשרי וגו׳ כי כל אותו הגלות לא היה אלא בבילוי והכנעה מבשרו ועורו ועצמותיו על ידי החומר והלבנים וכל עבודה בשדה ועל זה אמר בלה בשרי ועורי וגו׳ וכנגד גלות בבל אמר בנה עלי ויקף וגומר דהיינו נבוכדנצר ונבוזראדן וכנגד הגלות הג׳ הזה אמר במחשכים הושיבני כי בגלות בבל הושיבני במקום הבך אחד דהיינו בבל וז"א אותי נהג וגו׳ אמנם בגלות הזה כי הלם הלכו בפזור מפוזר ומפורד בין העמים ונמלא שבמקומו של מחשכים רבים הושיבני ובלותי שלא היה אלא שבעים שנה נגד כאשר היה גלות בבל אבל ה׳ שבהני כמתי עולם : והרב מורי זלה"ה כתב אפשר שהנביא מקונן בלרת ישראל ורעת ההרבן ג׳ מדרגות אחד מנלאות הלרות הבוה ורעות אשר הביאה הבי"ת עליהם כאף והימה וקצף גדול וז"ש אני הגבר ראה וגו׳ . ב׳ כי לא נבכה ההרון והחימה בזה אלא שג"כ נקו בעיל הגלות ונתרחקו מעל אדמתם כי הנה זו רעה חולה כי בהיותם בגלות בארץ בבל הדבר קשה נסתיר לכם מהושכם וגרתם ואם היו נבארים באדמתם ובארצם הקדושה היתה הארץ מיושבה וב"ה על מכונו ובלי ספק יהיה לכם אור במושבותם ויבוכו לקדמותם וז"ש אותי נהג ויולך ר"ל בגלות היה זה סבת חשך ולא אור כי עולם הבך בעדי ואקוה לאור ואין . שלישית רעה עוד מאלה כי גם שם בארצות הגוים לא הונח להם שם ובכל יום ויום היו עומדים עליהם לכלותם ומחדשים עליהם גזירות קשות וז"ש אך בי ישוב וגו׳ :

ואפשר עוד שכוונת יהפוך ידו כל היום הוא דמיון האדם אשר רצונו להכות פעם אחר פעם בעודנו הר[...]ע והבנלאה ידו הא׳ מחליף ידו כדי שלא ייעף ויגע והכונה לומר שהכה אותם בלי הפוגה כנ"ל : והר"ם אלמושנינו ז"ל כתב אפשר שרלה להגדיל צרתו ורעתו ג"כ עד שקרה בו הפך מה שיקרה בכל הרעות שבמציאות בבכל הרעות יקרה כמו שיקרה בחלאים שיש ג׳ אופני מיני זמנים שונים יש זמן מוגבל לעליה ויש זמן העמדה וזמן ירידה כי א"א שיהיה עולה נעולם בלתי העמדה או ירידה כלל ואמר הנביא ברעתו גדה ג"כ עד שלעולם היתה בעליה ולא היה לה העמדה ולא ירידה והוא אומרו אני הגבר ראה וגו׳ ר"ל בראש העוני במלב אחד קיים נעולה בעלה תמיד וזהו הגרמז בשבט עברתו בהעבדה בועטת בו תמיד ואמר אותי נהג וגו׳ ירצה נהג אותו ויולך אותו בדרך עליה אל תכלית הרע שהוא חשך בנתי עירוב אור כלל ואמר שבאשר הגיע אל התכלית הרע שב לתהלהו לפגות ח"א אך בי ישוב וגומר ירצה אחר בנהג אותי אל תכלית הרע שב נהפוך בי ידו מכתו כבתחלה בשבט עברתו באופן שאני תמיד בעליה ואין שם ירידה כנ"ל :

ואפשר שיאמר שירצה את העני ומקלו בידו כדמות רועה וז"א אני הגבר וגומר ירצה אני הוא הגבר אשר ראיתי את העני ושבטו בידו כד[מ]ות רועה ואמר שהעני הנזכר היה רועה אותו הפך כל הרועים כי הרועה מקלו בידו להנהיג את הצאן אל מקום טוב בנאות דשא ומהני מים ונאספו שמה העדרים אמנם זה במקלו נהג אותי אל מקום חשך אשר לא יקוה אחריו אור , ירצה כי הרועים גם שמנהיג את הצאן נעה ערב בבית אחד או באיזה מקום מיוחד לגינת׳ הנה זה הוא להקו׳ אור הבקר וכמו השחר עלה ישוב להנהותם אל כר נרחב אמנם העני נהג אותי אל מקום החשך אשר לא יקוה אחריו אור כלל וז"א חשך ולא אור וכו׳ ואמר שעוד יעשה דבר אחר הפך הרועים והוא כי הרועה מנהיג את הצאן בדרך ישר כי אם יצא איש נגד הצאן ויביב אותם אחור יהיה נקל לשוב אל הדרך ואמר בהרועה הזה והוא העני אין הנהגתו בדרך ישרה רק ישוב יהפוך ידו כל היום פנים ואחור בהרהות עקלקלות וז"א אך בי ישוב וכו׳ עכ"ל : ואומרו בלה בשרי וכו׳ כי נראה כי אין סדר מלקה כזה שלא כהתחיל מהעור דהיינו התגמגם נייגב או יבש לו להתחיל מנמטה למעלה דהיינו מהעלמות . אמנם אפשר שלקה בסדר הפגעי כי בכל המורסית והחלאים ראשונה בהעפם הבשר מבטנים לשבת רכותו והעור שעם המורסא עדיין הוא קיים אמנם אחר שנגר והעפש הבשר בחליים גדול אז הבקע במורסא ויפסד גם העור ואם המורסא כולם יתארך ומן רב המלבחילות מגיע העיפוש אחר כך גם אל העצמות וז"ש אחר בכל שבר עצמותי ונקט לשון שבירה בבנמות נפי שהם קשים ושייך בהו שבירה והעור והבשר

שהם רכים שייך בהו בילוי ולכן אמר בלה בשרי וכו׳ . אחר כך מצאתי להר"מ אלמושנינו ז"ל שכתב כזה כדברי : ובמדרש במחשכים הושיבני כמתי עולם א"ר שמואל ד׳ חשובים כמתים סומא דכתיב במחשכים הושיבני כמתי עולם מצורע שנאמר אל נא תהי כמת ומי שאין לו בנים דכתיב בה ברחל הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי ומי שירד מנכסיו שנאמר כי מתו כל האנשים המבקשים וכי מתים היו אלא שירדו מנכסיהם עכ"ל : הנה הראיה שהביא לסומא ומצורע הנה הנם ברורות והראיה שהביא נמי שאין לו בנים דקדק בעל המאמר דקאמר דכתיב בה ברחל והיה די שיאמר דכתיב הבה לי בנים וכו׳ אמנם כוונתו להביא הדבר בק"ו שאם האשה שאינה מצווה על פריה ורביה כתיב בה מתה אנכי וז"א דכתיב בה ברחל כלומר בה ברחל שאינה מצווה על הבנים כתיב בה הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי כ"ש לאיש שהוא מצווה שאם אין לו בנים חשוב כמת : ולהבין כי בשי הנראה לא נפקא דרשא זו כלל ממעשה דרחל דשאני רחל שהיתה מקנאה באחותה דכתיב ותקנא רחל באחותה וגו׳ ותאמר ליעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי כלומר שתצא נפשי מהקנאה שיש בי ואפשר דדייק זה מדקאמר מתה לבון הווה ולא אמרה אמות כי הכונת האשה כלומר תצא נפשי ואמות מצער הקנאה שיש בי אבל מדקאמר מתה אנכי כלומר מעתה ומעכשיו אני קרויה מתה וגם אם עתה אני בחיים אני קרויה מתה מכאן שכל ישראל שאין לו בנים חשוב כמת : ולראיית מי שירד מנכסיו שהביא ראיה שנאמר כי מתו האנשים וגו׳ וקשה על ראייה זאת דמאן נימא לן שהיו עניים דנמא היו סומים או חשוכי בנים או מצורעים שכל אלו חשובים כמתים כדאמרן ומנ"ל שירדו מנכסיהם :

הנה כזה כתב קדמוני החזקוני ז"ל שכתב בפרשת שמות ז"ל כי מתו כל האנשים וגו׳ פירש"י מי הם דתן ואבירם היים היו אלא שירדו מנכסיהם והעני חשוב כמת ע"כ . כלומר סומין היו אין לומר שהרי כתוב בם את קרא העיני האנשים ההם תנקר אין לכם בנים אין לומר שהרי כתוב ובניהם ובניהם ועפם מצורעים היו אין לומר שהרי במחנה ישראל היו כדכתיב שאלו משכיב למשכן קרח דתן ואבירם על כן עניים היו עכ"ל : ואפשר לפרש דברי המקונן על ישראל שלקו בד׳ דברים אשר חשובים כמתים וכל ארבעתם נתקיימו בהם הא׳ הוא השוני כי עני חשוב כמת ע"א אני הגבר ראה עני בשבט עברתו כי כל ישראל הם עניים אביונים מבקשים לחם ואין וידל ישראל וכן דימה את עצמו כסומא אשר הוא חשוב כמת וע"א אותי נהג וגו׳ כסומא אשר לא ראה מאורות מימיו וגם בגופו עשה הדבר הזה במלך צדקיהו אשר עור נ"נ את עיניו ונוסף על כל זה כי אך בי ישוב וגו׳ בייסורין קשים ומחודשים כל יום קללתו מרובה מבל חבירו וכנגד הלוקה בגופו בצרעת שגם הוא חשוב כמת אמר בלה בשרי ועורי בנגעים עצומים שבר עצמותי אשר לא יוכל להרפא . ולענין הבנים כי מי שאין לו בנים חשוב כמת אמר בנה עלי וגו׳ כלומר כי בתחלה הרבני והפרני אלהים בבנים ובנות וז"ש בנה עלי מלשון ואבנה גם אנכי ממנה בסוד מלשון בנים ואחר כך ביום הרון אפו הכרית את כולם בהכריית עולל מחוץ בחורים מרחובות ועז"ה ויקף ראש ותלאה כי הקיפני במיתתם מי ראש ולענה באופן כי בכל ד׳ מינים מחשכים ולרות אשר חשובים כמתים בכולם הושיבני כמתי עולם וז"ש כמתי לשון רבים כלומר בכל אותם אשר הם חשובים כמתים מן העולם וכדאמרן ועל כל זה סי׳ הנביא מקונן כי אנוש שבר ישראל נחלה מכתם :

(ז) הנה עתה נתרעם על אורך הגלות הזה כי עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו וז"ש גדר בעדי ולא אצא אני יוצא מן הגלות הזה לעולם כאלו גדר לפני שלא אצא הרי כמות אורך הגלות וגם באיכותו הכביד נחשתי כי הכביד עול הגלות והצרות עלי ולא זה בלבד עשה לנו אלא כדי שלא יעלה בדעתינו לצתאסף ראשי עם יחד עם בני ישראל כל העם מקובו להתפלל אליו שיושיענו מן הגלות הזה שהשביענו שלא יתגרך שלא נעשה כן וכמרז"ל על קרא דהשבעתי אתכם בנות ירושלים וגו׳ שהשביע שלא יתגרך את בני ישראל לאמר כי מעולם לא יתפללו על הישועה שהבא קודם זמנה עד שתחפץ וז"ש גם כי אזעק ואשוע ואף אם אומר נזעוק על הישועה שתם תפלתי והשביעני שלא יעלה על לבי לעורר את האהבה עד שתחפץ. ואמר גדר וגו׳ כי בהיות האויב לר על ירושלים לא היו יכולים ישראל לצאת חוץ לעיר בדרך שערי ירושלים כי היו כל השערים נסגרים כדי שלא יכנס האויב ולא היו יכולים לצאת אלא דרך השערים הקטנים הנהבאים במקום שאין יד האויב שולטת בם וז"ש גדר דרכי בגזית הדרכים שהם דרך המלך שהוא הדרך המפורסם שהוא דרך שערי ירושלים גדר אותם כאלו הם גדורים בגזית שנסגרו השערים כולם מפני פחד אויב והוצרכתי לצאת נתיבותי אם באתי לצאת מן העיר הייתי לריך ללכת בארחות עקלקלות נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה ואמר על האויב דוב אורב הוא לי והכוונה כי בני ישראל ומלכם נמשלו לארי כענין גור אריה יהודה וגו׳ ואמר כי היה לי שלא כדרך העולם כי דרך העולם שהארי רודף ואורב אל הדוב והדוב בורח ומסתיר עצמו במסתרים מפחד הארי וכאן אף על פי שאני נמשל לארי והאויב נמשל לדוב הדוב אורב הוא לי ואני שאני הארי מסתיר את עצמי במסתרים מפחד הדוב ומי ראה כזאת מי שמע כאלה שיהיה הדוב אורב אל הארי והארי יפחד ויברח מן הדוב ויפיס עצמו הארי במסתרים . ואמר דרכי סורר כענין דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד כי ענה כהו קמשונים כסו פניו הרולים כמו הדרך שאין עובר ושב בה וז"ש דרכי סורר כי עלה כלו קמשונים וגם ויפשחני הרג והשמיד את כלנו ויען כי נאמר בתורה אני אכלה בם והרז"ל חצי כלים והם אינם כלים אמר פה כי כן היה דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ והביא בכליותי כל בני אשפתו עד שלא נשאר באשפתו אפילו חץ א׳ ועדיין לא כלה אותנו כמ"ש רז"ל חצי כלים והם אינם כלים : א"ב אמר גדר בעדי ולא אצא הכונה שהודיענו הפוכות ניסים ונפלאות שהיה עושה עמנו ועם אבותינו בימים שהלכו למו כי בימי חזקיה המלך עליו השלום מגינו שלא הוצרכו הם לצאת נהלחם עם מחנה אשור רק כל ישראל היו אוכלים ושותים ומסובים כבני ברק לאל ראשון של פסח ויפנה ה׳ מגהק ויך במחנה אשור וגו"א גדר בעדי כלומר לשעבר הוא יתברך היה גודר גדר בעדי כדי שלא יוזי[...] הנחריב מלך אשור וגם אלא כלומר לא הוצרכתי אני לצאת להלחם כי ה׳ נלחם לי ועתה כשם נקם הוא יתברך הקנה כאחר והכביד נחשתי זה אשר אנחנו אסירי עני וברזל ולא זו בלבד אלא גם כי אזעק ואשוע אם נאמר נזעוק ולהתפלל לאל שתם האל תפלתי על ידי החוטאים כי בעוהי דהתמגנו ניהו והם סותמים בית תפלתינו וכאלו יאמר שתם בית תפלתי כי גוזרים גזירות לבתים בתי התפלות ואינם מתחשקים בבגירה בית התפלה לגד כי אם גם גוזרים עלינו שמדות שלא נקיים מצות אלהינו וז"ש גדר דרכי בגזית שהם מצות האמיתיות כענין ובגבת בדרכיו וגומר הם גודרים אותם בגזרה שנתרים עלי גזרות רעות כדי שלא אקיים אותם ולא זו בלבד אלא גם מבריחים והורגים אותי לבמיר דמי וז"ש נתיבותי עוה בעונשים

בַּעֲדִי וְלֹא אֵצֵא הִכְבִּיד נְחָשְׁתִּי: ח גַּם כִּי אֶזְעַק ר׳. י׳ מִן טְרִיקָא יְקַר עַל רִגְלוֹי כְּבָלִין דִּנְחָשָׁא: ח גם אַף אֲרוּם אֱצְוַח
וַאֲשַׁוֵּעַ שָׂתַם תְּפִלָּתִי: ט גָּדַר דְּרָכַי בְּגָזִית נְתִיבֹתַי ס׳. ג׳ ר׳ א׳ כתיב וַאֲצַלֵּי אִסְתְּתִים בֵּית צְלוֹתִי: ט גדר סְגַר אוֹרְחַי בְּמַרְמְרִין פְּסִילָן

תולדות אהרן גם כי אזעק. ברכות לב ב״מ נט: (גדר דרכי בגזית. מעבר טו נו) ; נתיבותי עוה, ר״ש פג :

רשי

הושיב סביבותי מחנות וגייסות של אורבים: הכביד נחשתי. עשה לרגלי נחושתים כבדים שלא אוכל לילך פיריי״ש בלעז: (ח) שתם תפלתי. סתם חלונות הרקיע בפניה: (ט) נתיבותי עוה. אם באתי לצאת אוני יוצאה בדרכים הסלולים

אבן עזרא

(ז) נחשתי. כבלי׳: (ח) שתם. בשי״ן כסמ״ך וכן השירו ולא ממני: (ט) הנתיבות, הם ידועות יש אומרים כי מנהג

לחם דמעה

אותי לפקח ולעות את דרכי שיהרס ובכל זאת עדיין לא שב אפס ממני אלא כדוב אורב הוא לי האויב לראות אם אני מקיים בום מצוה משמצות לשפיל אותי בכבכן האם וכל זה בא אלי לפי שהוא יתברך שהוא הארי כענין אריה שאג מי לא יירא הוא בסתר פ.ים ממני ולא נהסתר א׳ לבד אלא בב׳ מסתרים כענין ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא שהסתר כפול כי הארי הוא ית׳ הסתיר פניו ממני וע״כ יש יכולת ביד האויב לצער לי כל הביעור הזה: א״נ אפשר שהכתובים הללו מדברים על היצה״ר כאשר פירשנו הכתובים דלעיל אשר הוא יצר הרע להטיא את האדם וכשיהו מחטיא לאדם בזה מבקש להמיתו ואחר שהחטא בעצמו נקום ינקם ממנו ועל היצר הרע כי הוא האויב האמתי עליו אמר ושפך מה מעשה היצר הרע אל האדם וה״א גדר בעדי ולא אצא ע״ד מז״ל לפתח חטאת רובץ ובמעט שעדיין לא גמר לצאת הולד מרחם אמו אלא שהוציא ראשו לאויר העולם תכף נכנס היצה״ר בתוכו וז״ש גדר בעדי והקיפני היצר הרע כלומר כמעט שעדיין לא גמרתי לצאת מרחם אמי וז״ש ולא אצא ותכף הוא גדר בעדי ותכף הכביד נחשתי בשלשלאות נחשת על צוארי והכביד את עולו עלי ואמר גם כי אזעק וגומר הכונה כי בידעו היצה״ר כי הקול קול יעקב לכן הוא עושה באופן כי גם כי אזעק ואשוע הוא שתם את תפלתי מעבור תפלה ובמה שתמה במה שגדר דרכי בגזית נתיבותי עוה והכונה כי המצות הם ב׳ חלקים מצות עשה עליהם אמר גדר דרכי שהייתי רוצה להלוך ללכת נקיים מצות אלהי והיצה״ר הוא גדר דרכי בגזית ואינו מניח אותי לקיים אותם וגם המצות לא תעשה פתני ואף עד שנתיבותי עוה והכונה שהעותי והרשעתי ועוד דוב אורב הוא לי ארי במסתרים הכונה על היצה״ר כי הוא כדוב אורב יושב לו בתדר וכן הוא כארי יושב במסתרים לטרוף טרף נגפשי כן היצה״ר הוא אורב לו לאדם ומקומו המושכר לו הוא בחדרי הדרים משכיות לב האדם כי שם ביתו וז״ש ארי במסתרים ואפשר גם כן שקראו ארי במסתרים לפי בכל עלות היצה״ר אינם בפי׳ שאומר לאדם שיחטא שאם כן היה לא יאבה לו האדם ולא ישמע אליו כלל אבל מורה לו לאדם היתר ותהיה תעמוד העברה ומראה לאדם סימני טהרה אבל לפי האמת הוא כארי נהגא ויושב במסתרים לארוב לאדם. ואמר דרכי סורר ויפשחני הכונה כי הוא ממלא כל דרכי בקוצים וברקונים אחר כך ויפשחני כי היצה״ר הוא המחטיא והוא גם כן נקום ינקם מן האדם כמז״ל הוא השטן וכו׳ באופן כי שמני שומם כי הוא המשומם אותי ולעולם דרך קשתו הוא קשת הבצי ות וה׳ לוחם ויהמני כהם כי הם הלוו לירות במסתרים תם ודרך קשתו ויליבני כמטר׳ לחץ כדי להחטיאני וכאשר רואה כי אין בו כח להחטיאני במעשה או לפחות משתדל להחטיא אותי במחשבתי וז״ש הביא בכליותי בני אשפתו כי הכליות שם מושב המחשבה כי כליות יועצות וזה שאמר הביא בכליותי וגו׳ כי שהטיא אותי במחשבות רעות אשר הוא דבר נקל להטא בהם: וכפי הדרך אשר פירשנו לעיל גם כן כי סודר כל ג׳ פסוקים על הג׳ גליות שגלו ישראל וכן גם עתה כנגד גלות מצרים אמר גדר בעדי ולא אצא והוא ע״ד מז״ל כי מעולם לא היה עבד יכול לצאת ממצרים ועל זה אמר הכתוב אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים כלומר שהיה בית מוכן לעבדים כי עבד שהיה נכנס למצרים לא היה יוצא ועכ״א גדר בעדי ולא אצא שלא הייתי יכול לצאת משם ושם הכביד נחשתי כי היינו שם אסירי עני וברזל אבל היה קרוב ה׳ אליהם כאשר יקראוהו באמת כי ויזעקו בני ישראל אל ה׳ ותכף וישמע אלהים את נאקתם כו׳ אמנם בגלות הב׳ גלות בבל גם כי אזעק ואשוע כתם תפלתי עד בא הזמן המוגבל למלאת שבעים שנה ובאותו הגלות הב׳ מהרה ספו תמו הע׳ שנה אמנם בגלות הזה האחרון גדר דרכי בגזית כאלו גדר לפני באבני גזית שא״א להורסם ולצאת מהגלות ונתיבותי עוה באופן שאין לי מקום לצאת מן הגלות הזה והמשיל הדבר כאלו הוא גדור באבני גזית להורות על אורך הגלות. ובאות הדל״ת הפסוק הא׳ הוא רמז על פרעה מלך מצרים שהיה באכזרותו ובטירותו והיה אורב משם לישראל וכמו שמצינו שהושיבם בביתו להתייעץ עליהם וכמש״ה ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממני וגו׳ הוא התחיל בעצה התלה ועליו אמר דוב אורב וגו׳ שם באכזרותיו ובטירותיו ועל גלות בבל אמר דרכי סורר כי הבבלאין היו מוליכין אותם יחפים על הדרכים אשר עלו כולם קמשונים וילכו בלא כח לפני רודף וז״ש דרכי סורר בקוצים וברקנים ויפשחני שמני שומם וכנגד הגלות הג׳ אשר אנו בו אמר דרך קשתו וגו׳ כי בכל עת ובכל רגע אני מוצב לקראתם כמטרה לחץ:

(ח) ובמדרש גם כי אזעק ואשוע. ר׳ אחא אמר כל המתפלל עם הצבור למה״ד לב״א שעשו עטרה למלך בא עני א׳ ונתן חלקו בתוכה מה המלך אומר בשביל זה עני איני (זז) (ה״ג בעלי י״ע) מקבלה מיד מקבל המלך ונותנה בראשו כך אם היו י׳ צדיקים עומדים בתפלה ורשע עומד ביניהם אה הקב״ה אומר בשביל רשע זה איני מקבל תפלתם בתמי׳. ורבנן אמרי בא אחר צבור מעשיו נפרטין למה״ד למלך שנכנסו אריסיו ובני ביתו לכבדו בא אחד באחרונה אמר תפסם חביתו מי גרם לו הרי שבא באחרונה כך כל המתפלל לאחר הצבור מעשיו נפרטין לכך נא׳ גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי שתם כתיב לפי שתמו הצבור תפלתהון עכל״ה: והרב מורי זלה״ה כתב בפירוש המאמר הזה ז״ל הנה ר׳ אחא קרא כפשטיה דמיירי בל׳ יחיד ללמד על המתפלל ביחיד שאין תפלתו מקובלת אא״כ יהיה כשר וצדיק וראוי מצד עצמו מה שאם יתפלל בצבור אינו כן אלא תפלת הרשע מקובלת בכלל שאר הצדיקים כי לא לבד שאינו מזיק לתפלת שארית הצבור אלא גם תפלתו מקובלת והביא משל בני אדם שעשו עטרה למלך ובא עני ונתן חלקו כו׳ ללמד לנו שכשאנו אומרים שגם תפלת הרשע מקובלת עם תפלת הצדיקים היינו כאשר התפלה היא כתקנה ואין בה פיסול מחמת עצמה כלל אז לא תזכרנה מעשיו הרעים של אותו הרשע בעת ההיא אמנם אם התפלה אינה כתקנה בודאי לא תתקבל בשיתוף האחרים ולא תתערב עמהן להיות בכלל העטרה וזה נלמד מהמשל שאותו העני שנתן חלקו אין פחיתותו וגרעונו בשביל החלק שנתן שהיה גרוע שהשאר נתנו זהב או כסף והוא נתן נחשת וברזל או כסף סיגים כי בודאי יחשבו לפושעים המקבלים ממנו לערב אותו בעטרה ולזייף אותה וא״כ אין הפחיתות רק מצד היותו עני ובלתי חשו׳ שאפי׳ שיהיה חלקו שוה לשאר בני האדם אין זה כבוד המלך ללבוש עטרה שאדם עני נתן בה חלקו ומ״מ אינו חושש להלק אותו העני בשביל שאר האנשים החשובים שעשאוה כן יהיה דמיון הרשע שהוא מתפלל עם צדיקים אינו חושש להיותו רשע והתפלה מקובלת ונעשית עטרה בראש חי העולמים ואינה נדחית וכמ״ש ז״ל בפסוק שומע תפלה וכו׳ אמנם אם תהיה מחשבת פיגול בתפלה או באופן אחר שהתפלה לא תהיה כתקנה בוודאי שתהיה פגם גדול בעטרה שיהיה בה זיוף ועירוב כסף סיגים או בדיל ונחשת ובודאי שאז נפסלת התפלה ולא תתקבל זו היא סברת ר׳ אחא ואמנם סברת רבנן דלא מיבעיא רשע אלא אפי׳ שיהיה צדיק או בינוני צריך שיתפלל עם הצבור ואם לא התפלל עמהם אפי׳ שיהיה תכף אחריהם שלא עבר זמן כלל אפשר שיבא לו היזק רב שמעשיו נפרטין ולזה הביא המשל למלך שנכנסו אריסיו וכו׳ להורות דבזוין משתעי כי אין ריעותא לאותו שנכסתם חביתו אלא שבא באחרונה וכן הנמשל אין ריעותא לאותו שמעשיו נפרטין אלא שהתפלל אחר הצבור וזש״ה גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי ולמה לפי שתם תפלת הצבור כי דרשינן שתם כפי המכתב שכתוב בשי״ן ותרתי שמעינן מיניה לשון סתימה ולשון השלמה מדכתיב בשי״ן ולא בסמ״ך ואמר לכך נאמר גם כי אזעק וכו׳ לומר שאין כונתם להכחיש את סברת רבי אחא אלא לומר שמהפסוק הזה אין ראי׳ כי הפסוק הזה לכך נא׳ וכו׳ נמצא תורף הענין דרבי אחא פריש קרא במעלת המתפלל עם הצבור ורבנן פרשי קרא בגריעות המתפלל ביחיד ורב אחא אפשר דלא סבר כרבנן אמנם רבנן כר׳ אחא עכ״ל: ואפשר לי להוסיף עוד בזה המאמר כי גם אם ענין תפלת הצבור בודאי שהעשרה צדיקים היו מכוונים בתפלה בכונה שלימה לא כן הרשע אשר בתוכם כי בוודאי שלא כיון באותה תפלה כבונת הצדיקים והלואי שתהיה תפלה בלא כונה כלל לא כונה טובה ולא מחשבת פיגול רק תפלה פשוטה ותפלה זו נמשלת לחלק העני אשר נתן בעטרה כי בודאי שלא נתן בחלק כאשר נתנו כ״א מהי׳ עשירים ודייק זה מ״ש בא עני א׳ ונתן חלקו בתוכה כלו׳ חלקו כפי הראוי לו שאם כאו״א נתן ח׳ או י׳ לטרין כסף והוא נתן מעט כסף חלקו כפי עונייו וכ״ה בענין תפלת הרשע שנתן חלקו כדי עונייו וכפי מיעוט מעשיו נמצא שהחלק שנתן הרשע מאפס ותוהו נחשב ואילו שיתה לבדה לא היתה נחשבת כלל ולא היתה מקובלת ועתה שנתערבה תפלתו הוה סלקא דעתין שיעשה היזק גם לשאר תפלות הצדיקים כי עירב פסולת באוכל אלא שהקב״ה אומר וכי בשביל רשע זה איני מקבל תפלתם ומקבל אותם יחד וגם תפלת הרשע תקובל כי כבר נתן חלקו בעטרה שעשו הצדיקים לראש הצדיק הוא השי״ת כדמיון העני שנתן חלקו בעטרת המלך ודייק עוד בלשון המאמר דקאמר כך אם היו י׳ צדיקים עומדים בתפלה ורשע עומד ביניהם נראה דדוקא כאשר יש י׳ צדיקים מלבד הרשע והרשע הוא י״א אז הוא ראוי שתקובל תפלתם ואמר השי״ת וכי בשביל רשע זה איני מקבל תפלתם לפי שכבר יש י׳ שהם מנין של עשרה צדיקים כדי שיעור עשיית העטרה כי בפחות מי׳ אין בה שיעור לעשיית עטרה שלימה וחשובה כי בי׳ אומרים קדיש וקדושה לא כן בט׳ ולכן כאשר יש י׳ צדיקים מלבד הרשע הנה אז הרשע הוא כיתר לצורך עשיית העטרה ומבלתו תעשה העטרה וכל היתר כבטול דמי ולכן אינו מעכב לקבלת תפלות הצדיקים והוא דמיון לאותם בני אדם שעשו עטרה למלך שכבר הם נתנו כשיעור הצריך לעטרה אלא שבא גם העני הוסיף בה מדליה חלקו. אמנם אם לא יהיו אלא ט׳ צדיקים ורשע א׳ שהתפללו יחד אפשר שבשביל אותו רשע לא תקובל תפלתם ודרש ר׳ אחא דרשא זו מקרא דכתיב גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי נראה כיון שמדבר בל׳ יחיד אזעק אשוע שתם תפלתי נראה כי מפני שהתפללתי תפלה ביח ד ע״כ שתם תפלתי הא׳ אם הייתי מתפלל בצבור לא היה סותם תפלתי וכל שכן שלא יש אלא ט׳ צדיקים תפלת יחיד מתקרי כי חד כט׳ וט׳ כחד ואפי׳ שיהיה רשע משלים לי׳ הרשע כמאן דליתיה דמי וכתפלת יחיד חשיבא ואינה נעשי׳ העטרה הראויה ליעשו׳ מתפלה שהיא במנין של י׳ ואיכא בינייהו בין ר׳ אחא לרבנן כי לר׳ אחא אם האדם התפלל ביחיד אפי׳ שיתפלל קודם שהתפללו הצבור אפשר שלא תקובל כיון שהתפלל ביחיד ולא נאמר שתהיה אות׳ התפלה מזומנת ביד המלאך עד שיתפללו הצבור ואז מערבה עם תפלות הצבור כי לא תתערב עם תפלות הצבור רק כאשר התפלל עם הצבור ממש ושם חלקו עמהם ודייק קרא דנקט בלשון יחיד כי כיון שנאמרה ביחי׳ ע״כ שתם תפלתי אמנם רבנן סברי כי אם האדם הקדים והשכים כמו הגאור עלה והתפלל קודם שתמו הצבור תפלתו

שבילי סרך: י ית׳ דובא מכמן הוא לי אריא דמיטמר בכבישא: ג׳ רפין ארי קרי עוה: י דב ארב הוא לי אריה במסתרים: יא דרכי
יא דרכי אורחתי סרך ושסעני שויני צדו: יב דרך מתח קשתיה ג׳ סורר ויפשחני שמני שומם: יב דרך קשתו ויציבני

אבן עזרא

מנהג סדוב להכריו על הארי והוא רחוק: (יא) יש אומרים סורר. מגזרת סירים. וכן הנני שך את דרכך בסירים והישר בעיני שהוא פעל עבר מגזרת כפרה סוררה: (יב) כמטרא. אל״ף במקום ה״א הנקבה והוא מגזרת נטר: דימה

(יב) ויציבני כמטרא. העמידני לנגד חציו לירות בי כמטרא אסנייל״א בלעז:

רשי

בדרך ישרה מפני האויבים ואלא דרך עקלתון: (י) דוב אורב הוא לי. הקב״ה נהפך לי לדוב אורב: (יא) דרכי סורר. לשון סירים קוצים סורר קווץ אותם מפזר קוצים בדרכי: ויפשחני. לשון סיפוק הרגלים שהעובר על הדרכים שאין מופנים צריך להרחיב צעדיו ויש דוגמא בלשון גמרא האי מאן דפשח דיקלא: נגי

לחם דמעה

אפי׳ שהוא אמרה ביחיד המלאך המקבל התפלות מערב גם אותה התפלה של אותו יחיד שקדם והתפלל כי עדיין זמן תפלה לכל היא אמנם אם הדלת תסוב על צירה והוא על מטתו ואחר שתמו הנזכר תפלתהון בא באחרונה והתפלל אז מעשיו נפרעין וז״ש בא אחר הנזכר מעשיו נפרעין למה״ד למלך שנכנסו אריסיו ובני ביתו לכבדו בא א׳ באחרונה אמר תפתם חביתו מי גרם לו הרי שבא באחרונה כך כל המתפלל לאחר הנזכר מעשיו נפרעין לכך נאמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי שתם כתיב לפי שתמו הנזכר תפלתהון הנה מדבריהם משתמע כי מאי דאמרן איכא בינייהו: עוד כתב הרב מורי זלה״ה גדר בעדי ולא אצא ועכ״ז שלא הייתי יכול לצאת הכביד נחשתי ובכבלי ברזל הביאני אע״פ שלא הייתי צרי׳ וזאת אומר׳ שאין זה רק גודל חרוט ית׳ והוא רמז אל הגליו׳ אשר גדר השי״ת בעדם וחק וזמן נתן להם וגדר בעדי שלא לצאת מהם אם לחרבן ראשון ע׳ שנה אם לשני עד קץ הימין ועכ״ז הכביד נחשתי והם צרותי שרבו כמו רבו עכ״ל: והר״ם אלמושנינו ז״ל כ׳ הנה העומד בבית האסורים אפשר שינצל וימלט בא׳ מב׳ דרכים כי אם הוא אסור בנחושתים ובכבלי ברזל כדרך רוב האסורים אפשר שיהיה הכבל חלוש ונקל לשבור הכבל וינצל: ואפשר שינצל עוד מצד אחר אף שיהיה אסור בנחושתים כבדים והוא אם יצעק וישמעו קולו ויבואו אוהביו וישברו הכבלים: וספר הנביא שהיה אסור בבי׳ האסורים וז״א גדר בעדי ולא אצא וגו׳ ואמר שהיה אסור באופן שמכל השתי אופנים שאפשר שתבא ההצלה לא היתה אפשרית כנגד הראשון אמר הכביד נחשתי שהיו הנחושתים כבדים שלא היה יכול להנצל מהם בשום צד כמו שעושים היום הכבלים משני עצים כבדים שא״א להמלט מהם כי המסגר הוא רחוק מהאיש האסור שם ולא יוכל לפותחו: ובנגד הדבר השני והוא שאף בהיות הכבלים כבדים ובלתי אפשר לשבר אות׳ הנה א״א שיבואו מחוץ לרוחקו לשועתו באופן שאין מקום להצלתו: ולהיות שלכל כ׳ דרכי ההצלה צריך תנאי ג׳ והוא שיהיה בקי בדרכים אשר ינום בהם ויהיו הדרכים מפותחים ומרווחים שיוכל לנום במרוצה באופן שאף אם ירגישו בדבר וירדפו אחריו לא ישיגוהו:

(ט) **הנה** כנגד התנאי הזה אמר גדר דרכי וגו׳ והוא כאלו אמר שאף אם היה אפשר שישמעו צעקתו ויצאו וישברו הכבל וימלט משם ואפילו היה אסור בלתי נחושתיים עדיין אין לו הצלה כלל מצד הדרכים שאינו יכול לצאת משם יען גדר הדרכים כולם בבנין גזית שא״א לעבור בשום צד ולא עוד אלא אף אם לא היו הדרכים בנויי׳ בגזית שא״א לעבור והיה אפשר שיצא הנה הנתיבות הם מעוותות שאין יוצא ואין בא בהם ולא יוכל לברוח כי הבורח צריך שיהיה בקי מאד שאל״כ יתפשוהו מיד וזהו אומרו נתיבותי עוה וגו׳. עוד כ׳ שעל הדרכים והם הדרכים הידועים לכל ומרווחים אלו גדר אות׳ בגזית וסת׳ אותם לגמרי כדי שלא יוכל ללכת בהם אף כי הכל היו בקיאים ללכת בהם עת׳ הם גדורים בגזית וסתומים אמנם הנתיבות והם דרכים צרים אורחות עקלקלות בלתי ידועים לכל רק לבקיאים אלו עוה אותם בהופן שאם היה הולך בהם היה חושב שהוא הולך לפנים והוא שב לאחור באופן שהיה נתפס מיד וז״א נתיבותי עוה: או יאמר גדר בעדי וכו׳ הכונ׳ שגד׳ בעדי עם היות שהוא לא היה יוצא אף אם לא היה גדר בעדו יען תשש כחו והוא כאלו אמר שלא נתפיים באפים׳ כחי המחויב לי שלא אצא מצד עצמי אלא שרצה לגדור בעדי וז״א גדר בעדי ולא אצא ר״ל גדר בעדי ללא צורך כי אני לא אצא כי אין בי כח לצאת אף אם לא היה גודר בעדי וכן עם היותי מצד חולשתי ואפים׳ כחי כאילו היה לי נחושתי׳ לא נתפיים בנחושתי הטבעי רק שרצה להכביד אותי עוד וזהו הכביד נחשתי ר״ל יותר על מה שהיה נחשתי המחייב אותי שלא לזוז ממקומי הוא הכביד אותו עוד כי חושש לחששות רחוקות. ובזה יתיישב ל׳ הכתוב על נכון שלכל הפירושי׳ הל״ל גדר בעדי שלא אצא והיל״ל הכביד נחשתי עלי או שם אותי בנחושתים כבדים כי אומרו הכביד נחשתי נראה שהוא כבד בנחושתים והכביד אותם ובמה שאמרנו מתיישב הכל: ולהיות כי מי שהוא על האופן אחר זכר שלא יוכל לזוז ממקומו בשום צד לא יתכן בעולם שיאמר עליו שיהיה לו ריוח והצלה מצד עצמו רק מצד אחר שיבא שם להצילו וזה יהיה בא׳ מב׳ פנים אם שהוא יקרא מי שיעזור לו וקולו ישמע למרחוק ויבאו לקבל צעקתו לרוחתו לשועתו ויוציאוהו משם כי אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים ומה גם בהיותו על האופן אשר זכר יצל אופן ההצלה בזאת אמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי ירצה אני מעצמי איני יכול לזעוק ולשוע כי תשש כחי רוחי ושיחי על הדרך שזכרנו ואף גם שהייתי יכול לזעוק ולשוע אין מי שישמע שהוא התכלית המכוון בזעקה פה וז״א גם כי אזעק ואשוע וכו׳ כי מלת גם יורה על הכונה שזכרנו כאלו אמר גם אם הייתי יכול לזעוק שיש מועיל לי בהיות הטנה בזעקתי שישמיעני ויבא להצילני וזה לא

יתכן כי שתם תפלתי כ״ש שאיני יכול לזעוק כמזכר והוא דקדוק נכון מסכים אל הטונה הנכונה הנז׳ והאופן הב׳ מההצלה תהיה שאף שהוא לא יוכל לזעוק ואף אם יהיה נועק אין מי שישמע אפשר שיבאו אנשים ע״צ הקרי והזדמן או לאיזו כונה ויצילוהו משם אף אם היה כאלם לא יפתח פיו לז״א שגם זה לא היה אפשר בו יען כל המעברים סתומים וסגורים שהדרכים גדר בגזית וז״א גדר דרכי בגזית והנתיבות והם הארחות הבלתי ידועות לכל הם מעוותות וז״א נתיבותי עוה באופן שאין יוצא ואין בא ואין מקום להצלה כלל:

(י) **אמר** עוד דוב אורב הוא לי וכו׳ הנה הפליג צרתו מפחת האויב יהיה מי שיהי׳ עד שדימה אותו לדוב תורב וארי במסתרי׳ אשר אין מנוס מהם כי אם היה אפשר לראות׳ מרחוק אפשר שהיתה ההצלה אפשרית בבריחה מהם או בעליה אל אילן או אל מקום אשר לא יוכלו הארי והדוב להשיג׳ אך אמר שהם במארב ובמסתרי׳ אשר לא ירגישו בהם קוד׳ בואם רק יבואו פתאום עליהם באופן שאין מידם מציל וז״א דוב אורב הוא לי ארי במסתרים ירצה. אינו דוב אורב מקוה לכל מי שיעבור דרך שם כדרך הדובים שאם היה כן היה אפשר להנצל בעודו טורף לאחר שיבא עמי או שקדמני אך כל זה המארב הוא טיחוד לי שאין כל מגמת פניו להזיק רק לי לבדי ובכן אין מידו מציל וע״כ הוסיף מלת לי לרמוז על היות המארב מכוון לו לבדו ובכל עת ולהיות שבכל זה אפשר שתהיה הבריחה וההצלה ממנו אפשרית אף שהוא אפשר רחוק בהיות הדרך סלולה בלתי מעיק מקוצים וברקונים שימנעו הבריחה והמרוצה בה ומה גם בהיות האיש אשר יארכו לו אז ברגלים רץ כצבי הנה אפשר בב׳ אלה שהוא טוב הכנת הדרך לרוץ בה והכנת האיש הרץ להנצל עכ״א שבתיהם חסרו ממנו כי הנה האויב זולת היותו דוב אורב וארי במסתרים כנזכר הנה דרכיו מלא קוצים וסירים כמ״ש רש״י ז״ל שלא יוכל לברוח בהם וז״א דרכי סורר וזולת זה פסק רגליו שלא יוכל הרחיב צעדיו וז״א ויפשחני מל׳ פיסוק רגלים כפרש״י ז״ל אשר על כן גזר אומר שנתנו האויב שומם באפס תקות ההצלה בשום צד מהצדדי׳ וז״א שמני שומם והפליג על שוממותו ואמר שנתנו כל כך שומם עד שעשאו כאבן דומם ממקומו לא ימיש ולא ירגיש החצים אשר יורו עליו ולא עוד אלא שהציב אותי האויב כמטרה לחץ כי המטרה לא תזוז ממקומה והיא בלתי מתנועעת אשר על כן יכוונו אליה החצים וז״א דרך קשתו וגו׳ והוא מקושר למעלה כאלו אמר שנתנו האויב כל כך שומם ובלתי מתנועע עד שהאויב שהרגי׳ זה דרך קשתו ויציבני לו למטר׳ לרמוז על שהניח אותו במצב היים בלתי מתנועע כלל לירות בו חציו כנזכר ובמה שידע שלא יזוז ממקומו דרך קשתו ראשונה לעיניו ואח״כ הציבו למטרה: ואפשר שאמר שאם היות שפשחני ושמני שומם אשר לא אוכל לזוז ממקומי ועכ״ז אינו מניח לי שום רגע שאוכל להתנועע אף שהיה בי יכולת והוא שראשונה דרך קשתו ואח״כ הציבני לו למטרה כדי שיוכל לירות החצים בי פתאום שאם היה מציב אותי למטרה ראשונה ואח״כ היה דורך הקשת היה לי זמן מה לנטות ימין ושמאל אך במה שדרך הקשת ראשונה ואח״כ השיבני למטר׳ עם זה לא היה זמן מפסיק בין יציבתו למטר׳ לזמן ירוית החצים. והוא דקדוק נכון: ואפשר שהפליג שנאת האויב נגדו במה שהיה מראה לו היותו שונא לו בגלוי והיה כפלים בסתר אויב ומתנק׳ וז״א דוב אורב הוא לי ירצה בגלוי הוא לי במדרגת דוב אורב שאינו כל כך רע כמו הארי כנודע אמנם במסתרים והוא בסת׳ שלא בפני הוא במדרג׳ ארי שהורג מיד כשסע הגדי ועל כן מזכיר מלת לי עם הדוב ולא עם הארי כי מלת לי מורה על הגלוי כנו׳:

(יא) **וביאר** הדבר עוד באופן הרע שעושה עמו בפועל וה״א דרכי סורר ירצה בגלוי מה שהוא עושה אינו עושה רק שסורר דרכי שלא אוכל לצאת ולבא אם בדרכי קוצי׳ וסירי׳ וברקנים אמנם בסתר קודם זה ויפשחני ושמני שימם בהחלט וז״א ויפשחני שמני שומם ירצה מה שעושה עתה בהווה הוא שסורר דרכי אמנם כבר פשחני ושמני שומם בשעבר בסתר ואחר ששמני שומם הוא סורר דרכי ובזה יתיישב למה לא אמר כולו לבון עבר והל״ל דרכי סרר או כולו פעל הווה ואמר שכמו כן ראשונה דרך קשתו כהויב לבלעני חנם ואח״כ הציבני כמטרה לחץ שלא כדרך המורי׳ החצים כי ראשונה מציבי׳ המטרה ואח״כ דורכים קשתם לירות החצים אל המטרה אמנם זה האויב ומתנקם כדי שלא יהיה מקום לחרפה ראשונה דרך קשתו שיהיה מוכן לירות לי ואח״כ ויציבני כמטרה לחץ עכ״ל:

כפי הדרך שפירשנו כי כל פסוק מדבר על גלות א׳ מהג׳ גליות כנגד גלות מצרים אמר הביא בכליותי בני אשפתו והכונה על הגזרה שנגזרה אם בטביעת הילדים בהיה שוחט ברעה הנשע אם על גזרה כל הבן הילוד כי בניו כל האדם הם הם כליותיו ממש ועז״א הביא בכליותי וגו׳ ועל גלו׳ בבל אמר הייתי שחוק לכל עמי כי כל האומות היו משחקי׳ עלינו ושינו לעג וקלס לשכינותינו ואומרו לכל עמי שהוא כי

כַּמַּטָּרָא לַחֵץ׃ יג הֵבִיא בְּכִלְיוֹתָי בְּנֵי אַשְׁפָּתוֹ׃ ג׳ וכתיב ל׳ ר״פ ח׳ וְעַתְּדַנִי הֵיךְ פַּרְגָלִיסָא לְגִירָא׃ יג הביא אָעִיל בְּכָלְיָתִי גִּירֵי
יד הָיִיתִי שְּׂחֹק לְכָל־עַמִּי נְגִינָתָם כָּל־הַיּוֹם׃ ל׳ וחסר. ג׳ תִּיקֵיהּ׃ יד הייתי הֲוֵיתִי חוּכָא לְכָל פְּרִיצֵי עַמִּי וּמְזַמְּרָן עֲלַי כָּל
טו הִשְׂבִּיעַנִי בַמְּרוֹרִים הִרְוַנִי לַעֲנָה׃ טז וַיַּגְרֵס בֶּחָצָץ ד׳ חסר בכתו׳ יוֹמָא׃ טו השביעני אַשְׂבְּעַנִי מְרִירַת חֵיוָן אַרְוָנִי גִידָא׃ טז ויגרס וְרַצִּיץ
שִׁנָּי הִכְפִּישַׁנִי בָּאֵפֶר׃ יז וַתִּזְנַח מִשָּׁלוֹם נַפְשִׁי ג׳. ל׳. ג׳ זקף ג׳ בִּפְרִידָן שִׁנַּי כְּנַע יָתִי בְּקִטְמָא׃ יז ותזנח וְקָצַת מִלְּמִשְׁאַל שְׁלָם

אשפתו ג׳ וסימן בירמיה סימן ה׳ : שחק ד׳ חסר וסימן נמסר בירמיה סימן כ׳ ע״ש ועיין במשלי סימן י״ד : עמי ג׳ סבירין עמים וסימן בשמואל ב׳ סימן כ״ב . תולדות אהרן ותזנח משלום . ענת כה עקידה שער פז :

רשי

(יג) בני אשפתו . חלים שנותנין בתוך אשפה שקורין קוויכר״א : (טז) ויגרס . וישבר ודוגמתו (תהלים קיט) גרסה נפשי וכן (ויקרא ב) גרש כרמל : בחצץ . אבנים דקים שבתוך העפר שהיו הגולים לשין עיסתן בתוך הגומות שחופרים בקרקע והחצץ נכנס לתוכה כשאמר הקב״ה ליחזקאל (יחזקאל יב) עשה לך כלי גולה לשתות בו ללוש בתוכו חררה קטנה כדי שילמדו הם ויעשו כן כענין שנאמר (שם כ״ה) והיה יחזקאל לכם למופת והם היו משחקים עליו ולא עשו כן לסוף נשתברו שיניהם : הכפישני . כפה אותי באפר ככלי הכפוי על פיו ארנטי״ר בלעז ויש דומה במשנה (יבמות ק״ו) פישון הגמל במדה הכפושה מדד ואומר

אבן עזרא

(יג) דימה האשפה לבטן ההרה : (יד) לכל עמי . עד שהיו עמי שוחקים ממני או לכל העם שהיה תחת ידי. כמו את עמלק ואת עמו . או היה נוסף . והא׳ ותפלטני מריבי עמי כמו עמים כי על שאול רמוז וכן אמר בראשית השיר׳ ומכף שאול : (טו) בי״ת במרורים . נוסף וכן בדמעות שליש : (טז) ויגרס . כמו וישבר וכן גרסה נפשי : הכפישני . אין לו אח והטעם גאלני : (יז) ותזנח כמו

לחם דמעה

כי לכל עם אשר אני הייתי שרוי עמו ועל כן קראו עמי בכינוי לרמוז אל העם השרוי עמי הייתי שחוק אליהם ולא די זה אבל היו אומרים לנו שנגנן להם באומרם שירו לנו משיר ציון וז״ש נגינתם כל היום לרמוז כי השחוק שהיו משחקים עלינו היה להם במקום ניגון וז״ש נגינתם כל היום . אמנם הגלות האחרון הכביד וע״כ המשיל כי אכילתו הי׳ מרורים וז״א השביעני במרורים וגם שתייתי היתה לענה וז״ש הרוני לענה כי רוייה שייך בשתיה . ועל גלות מצרים אמר ויגרס בחצץ שני וגו׳ כי כל היום היה נתון בעפר ואפר בחמר ובלבנים וכנגד גלות בבל אמר ותזנח משלום נפשי והטעם על אשר נשיתי טובה והיא התורה כי אין טוב אלא תורה ועל מה אבדה הארץ על עזבם את תורתי וכנגד הגלות הג׳ הזה אמר ואומר אבד נצחי ותוחלתי מה׳ כי היאוש פרח בלבותם של ישראל לא כן היה בגלות בבל כי למלאת ע׳ שנה נגאלו : הנה כפי הדרך אשר פירשנו לעיל שאר הפסוקים שהיה מקונן לאותם האנוסים אשר אנסום להמיר את דתם ואחר שהמירו את דתם היו מעלילים עליהם עלילות והיו שורפים אותם בכל עת ובכל שעה וכאשר לא היו מוצאים בהם הגוים שום עילה מפורסמת׳ אז היו אומרים כי בכליותי והוא לבי אני מואס בדתם ואוהב את דתי וז״ש הביא בכליותי וגו׳ הוא אומר כי בכליותי אני אוהב תורה אלהי וע״כ ממיתים אותי באופן שהייתי שחוק לכל עמי בהם אותם אשר קדשו ש״ש ולא המירו את דתם הם שוחקים עלי שם בג״ע ברואים שלא נתקיימה עלתי בחשבתי להיות ולהאריך ימים בעוה״ז והרי הם הורגים אותי אחר שהמרתי את דתי וע״כ הייתי שחוק להם ונגינתם כל היום כי עשו לי הגוים הללו שהיה רעות א׳ שהשביעני במרורים והם כל העונות אשר העבירוני עליהם בהמיר את דתי כי הם מרים כלענה ועוד עשו לי כי אחר שהמרתי דתי והלכתי אחר עצתם הרגו אותי וז״ש ויגרס בחצץ שני וגו׳ ובזה נפרד אני מן העוה״ז ומן העוה״ב וז״ש ותזנח משלום נפשי שהוא העוה״ב בהוא השלום הבא על מנוחת הצדיקים וכמ״ש ז״ל כתובות פ׳ הנושא א״ר חייא בר גמדא א״ר יוסי בן שאול בשעה שהצדיק נפטר מן העולם אומרים מה״ש לפני הקב״ה רבש״ע צדיק בא כו׳ ויש לדקדק בדבריהם כי למה צריך הודעה זו והלא הכל גלוי וצפוי לפניו ית׳ ומה להם למה״ש להודיעו צדיק בא . ועוד מה היא כונתם אמר עוד בהודעה זו . אמר הקב״ה יבאו צדיקים ויצאו לקראתו וקשה בהיה די שיאמר יצאו צדיקים לקראתו מאי יבאו צדיקים דקא׳ מהיכן יבאו ועוד מנ״ל לר׳ יוסי כל זה ואם יצא לו מקרא דיבא שלום בכתוב אין דבר מזה : אלא אפשר כי ר׳ יוסי ס״ל מאי דקאמר ר״א במאמר המובא אחר זה כי כשהצדיק נפטר ג׳ כתות של מה״ש יוצאים לקראתו א׳ אומרת יבא שלום וגו׳ ולכן באים מה״ש להודיע אליו ית׳ שהצדיק בא כדי שיתן להם רשות לצאת לקראתו וז״ש רבש״ע צדיק בא כלומר שלחנו ונלכה לקראתו : ועוד אפשר כי בהיות שמכל מצוה ומצוה שאדם עושה הוא בורא מלאך א׳ מצד הקדושה ועליהם אמר אומרים מה״ש לפני הקב״ה רבש״ע צדיק בא והם מלאכיו של צדיק זה הנפטר ובאים לפניו יתברך לאמר הרי הצדיק שבראנו בא ורהוי לכבוד ולשכר כי הוא עשנו ורהוי לשכר אומר הקב״ה יבאו צדיקים וגו׳ להיות כי כל צדיק וצדיק יש לו מדור לפי כבודו ואינו חפץ הוא ית׳ שיצאו הצדיקים לקראתו וילך כל א׳ ממקומו הוא לבדו כי אין זה כבוד הצדיק אלא יבאו צדיקים כל א׳ ממדור שלו ויתאספו במקום א׳ ואח״כ כלם כאחד יצאו לקראתו כי זה הוא כבודו של צדיק שיצאו מרובים ביחד לקראתו ואומר הוא ית׳ להם איני חפץ שמיד אחר שתבואו עמו שתלכו כאו״א לבית מנוחתו אלא יבא בשלום הוא תחלה וינוח הוא במדור שלו ואח״כ ינוחו כל הצדיקים על מנוחתם : וז״ש רש״י ז״ל ויבוא בשלום ואח״כ ינוחו הצדיקים שיצאו לקראתו על משכבות׳ כי

אומר הוא ית׳ שימתינו הצדיקים אשר יצאו לקראתו עד שיכנס הצדיק שנפטר עתה במעונו ובמדור שלו ואח״כ ילכו הם וינוחו על משכבותם שלא קודם ויצא לו לר״י כל זה מן הכתוב הקודם לזה דיבא שלום שם בישעיה אומר הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואין איש מאנשי העוה״ז שם על לב ואנשי חסד שהם הצדיקים שכבר מתו נאספים כולם למקום א׳ לצאת לקראת הצדיק הנפטר הזה בעבור שאנשי העוה״ז אין בהם מבין כי מפני הרעה העתידה לבא נאסף הצדיק ואינם מכירים בכבודו אבל אלו שהם מכירים בכבודו נאספים לצאת לקראתו לכבודו ואומר להם הוא ית׳

שימתינו לו עד שיבא בשלום הנפטר הזה וינוח במנוחתו ואח״כ ינוחו המה על משכבותם . נמצא שיש שלום לצדיקים בע״ה ולכ״א המקונן על אנשי הגלות ותזנח משלום נפשי כיון שהמרתי את דתי וגם נשיתי טובה בעוה״ז כי נטרדתי משני העולמות מן העוה״ז ומן העוה״ב ואומר אבד נצחי ותוחלתי מיי׳ אבד כי מה אדבר ומה אצטדק לפניו אחר שפניתי אליו עורף ולא פנים והמרתי את דתי : א״נ לפי שבזמן החרבן כל עיקר שהיו מצירים לישראל היו הפריצים יותר מן האויבים עכ״א הביא בכליותי בני אשפתו והכל ע״י הפריצים וז״ש על הפריצים הייתי שחוק לכל עמי ונגינתם כל היום והשביעני השי״ת במרורים והרוני לענה ויגרס בחצץ שני וגו׳ הכונה שצוך העולם שלא לטחון החטים עד שיברו וינקו אותם מאבנים קטנים שיש בתוכם וכאשר הביא השי״ת באותו הזמן רעב לעולם לא היו מנקים את החטים אבל היו טוחנים אותו כך ואותם הרגבים והאבנים קטנים שבו היו נטחנין עמו והיו מעורבות עם הסולת וכאשר היו אוכלין אותו כפת היו האבנים נכנסים בשניו וז״ש ויגרס וגו׳ והנכון כאלו שבר בחצץ שני והם אותם האבנים שבתוך הסולת ועוד הכביד הרעב והרעב כבד בארץ עד שמוכרי הפת היו הם מערבי׳ אפר עם הקמח ולפי׳ אות׳ ביחד כדי להשתכר ועכ״א הכפשני באפר: (יז) ותזנח משלום נפשי . ידוע כי שלום הוא שמו של הקב״ה כענין ויקרא לו ה׳ שלום אמר לפי ששכחתי שם אלהי ע״כ באה אלי הצרה הזאת וז״ש ותזנח משלום נפשי ושכחתי תורותיו ובחוקותיו לא הלכתי ומאסתי מצותיו ועל כן נשיתי הטובה שהיתה לי עד עתה ובאה עלי הרעה ביען שכל חוזק ותוקף בר ישראל הוא קיום מצותיו יתברך ואני שעזבתי פקודיו אמרתי אבד נצחי ותוקפי ומעוזי כיון שלא שמרתי המצות אין לי שום חוזק ז״ש ואומר אבד נצחי ואין לי עוזר וסומך אלא רחמיו ית׳ וז״ש ותוחלתי מה׳ אין לי תוחלה ותקוה רק משם זה דייקא שהוא המורה על רחמים . ועוד אפשר שנתן סיבה עצומה לרעה הבאה עליהם והוא מש״ה על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתי וז״ש ותזנח משלום נפשי ואין שלום בעצמי והכל מפני חטאתי כי נשיתי טובה שהיא התורה וכמ״ש ז״ל אין טוב אלא תורה כי היא הטוביות האמיתי ולפי שנשיתי ושכחתי ועזבתי את התורה ע״כ ותזנח משלום נפשי לפי שנשיתי טובה : א״נ אמר ותזנח משלום נפשי וגו׳ הכונה הודיענו כי סבת הגלות היה על שנאת חנם שהיה מהם ובהם וכמש״ה הבור עגבים אפרים הנה לו חלק לבם עתה יאשמו ה״ו וז״ש ותזנח משלום נפשי כלו׳ בהיות כי ותזנח משלום נפשי וכל כך שנאה היה לי עם חברי עד כי לא הייתי נותן לו אפי׳ שלום ושכחה נפשי מלשאול בשלום כל אדם . או הכונה שלא היה שלום בינינו אלא חילוק הלבבו׳ ועל כן באה עלי הרעה ונשיתי טובה ומרעה אל רעה יצאנו כי כל יום קללתו מרובה מחבירו וכמז״ל שאין לך כלי מחזיק ברכה אלא שלום ובהפסד הכלי תפסד מה שבתוכו : א״נ אמר ותזנח משלום נפשי לפי שלפעמים הרעה הבאה על האדם לא היתה נחשבת לכלום בערך הרעה עצמה אם היתה נערכת בפני עצמה והיא רעה גדולה כשמעריכין אותה בערך הטובה שהיתה לאיש ההוא קודם לכן לכ״א כאן כי רעתם וצרתם היתה גדולה עד מאד היא בעצמה ולא בערך הטובה שהיתה להם קודם לכן וז״ש ותזנח משלום נפשי אחר ששכחתי השלום שהיה לי מקודם לכן ונשיתי הטובה הרעה שבאה אלי היתה כל כך גדולה כי נתיאשתי מן הרחמים ואומר אבד נצחי ואבד תוחלתי מה׳ ומלת אבד מורכבת עצמה ואחרת עמה ובודאי שלא ייטיב עוד עמדי כיון שהביא עלי רעה גדול׳ כזאת כי זה מורה על רוב כעסו עמדי כיון בזכירת עניי ומרודי הוא לי מרירות כלומר כיון שכשאזכור עניי ושברי וצרתי לבד מבלי שנייה אל הטובה הקודמת אלא הרעה נערכה בפני עצמה הוא לענה וראש : והר״ם אלמושנינו ז״ל כתב הביא בכליותי וגו׳ השביעני במרורים וגו׳ הפליג ברעתו מב׳ צדדין אם מצד הרע בעצמו שהיה גדול מאד ואם מצד הנחמה שלא היה לו מקום וצד בעולם להתנחם והנה על הרע מצד עצמו אמר הביא בכליותי בני אשפתו ירצה שהחצים והם בני האשפה אשר לקחת אשר דרך האויב לירות לו הביא אותם בכליותיו ולא בקרב לבו כדי שימות מעט מעט כי אם היה מביא אותם בקרב לבו היה מת פתאום ולא היה מרגיש עוד כתב כלל אך הביא אותם בכליותיו כדי שירגיש המיתה והצער מעט מעט ולא ימצא שום צד לנחמה : ועל שצד הנחמה אמר הייתי שחוק וגו׳ והוא כי כאשר ישראל

הכנעני

נָשִׁיתִי טוֹבָה: יח וָאֹמַר אָבַד נִצְחִי וְתוֹחַלְתִּי מֵיְהוָה:
יט זְכָר־עָנְיִי וּמְרוּדִי לַעֲנָה וָרֹאשׁ: כ זָכוֹר תִּזְכּוֹר
וְתָשִׁיחַ (ותשוח קרי) עָלַי נַפְשִׁי: כא זֹאת אָשִׁיב אֶל־לִבִּי עַל־כֵּן
אוֹחִיל: כב חַסְדֵי יְהוָה כִּי לֹא־תָמְנוּ כִּי לֹא־כָלוּ
רַחֲמָו:* כג חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ: כד חֶלְקִי

נַפְשִׁי אַנְשִׁיתִי טִיבוּתָא: יח וַאֲמָרִית אוֹבַד תּוּקְפִי וְטוּבָא
דַהֲוֵיתִי אוֹרִיךְ מִן קֳדָם יְיָ: יט אִדְכַּר עֲנוּי נַפְשִׁי וּמָה דְּאַמְרִירוּ
בִּי סַנְאַי וְאַשְׁקְיָן יָתִי גִידִין וְרֵישֵׁי חִיוָן: כ מִדְכַּר תִּדְכַּר וְתִצְלֵי
עֲלַי נַפְשִׁי עַל סִינוּפָא: כא דָא נֶחָמְתָא אָתִיב עַל לִבִּי בְּגִין כֵּן
אוֹרִיךְ: כב טִיבוּתָא דַיְיָ אֲרוּם לָא פָסְקוּ אֲרוּם לָא אִתְמְנִיעוּ
רַחֲמוֹהִי: כג נִיסָן חַדְתִּין מַרְחִישׁ בְּצַפְרַיָּא סַגִּיאָה הִיא

*למערבאי כן כתי׳ וקרי ולמדינחאי רחמו כתי׳ וקרי רחמיו

זכר ג׳ קמצין וסימן כחסדך זכר לי אתה. זכר דבר לעבדך. זכר עניי ומרודי. וכל דסמיכי לאז״ן פי׳ זכר אני זכר זאת זכר נא דכוותהון קמצין: אוחיל ג׳ וסימן מה אוחיל לה׳ עוד. זאת אשיב אל לבי. חלקי ה׳ אמרה נפשי:

תולדות אהרן נשיתי טובה. נדרים כ: אבד נצחי. עקידה שער סו עקרים מ״ד פרק מח: אשיב אל לבי. עקידה שער מח: כי לא כלו רחמיו. שם: חדשים לבקרים. חגיגה יד ווסר ויקהל: חלקי ה׳. עקידה שער כח:

אבן עזרא

כמו ותמאס: (יח) נצחי. עמידתי כנצח שיש לי כמו ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי על הדם שבו יעמוד החי נצחו: (כ) זכור. שם הפועל כמו כזכור בניהם או לשון בקשה לשם כאשר תזכור נפשי זאת הרעה תשוח עלי: (כא) זאת. התוחלת: (כב) תמנו. כמשמעו או הנו״ן תחת חסרון הכפל: (כג) חדשים. הם החסדים: לבקרים. בכל יום כמו לבקרים אצמית: רבה. גדלה

רשי

(יח) ואומר אבד נצחי. אמרתי בלבי ברוב צרותי אבד עולמי וסברי: (יט) ומרודי. קימפלוי״נט בלע״ז: (כ) זכור תזכור. נפשי את עניי ומרודי ותשוח עלי כך הוא פשוטו לפי ענין שיטת המקרא. ומ״א זכור תזכור ידעתי שסופך לזכור את העשוי לי אבל תשוח עלי נפשי להמתין עד זמן הזכירה ומכאן ייסד הפייט בזאת ידעתי כי יש לך לזכור אבל תשוח עלי נפשי עד שתזכור: (כא) זאת אשיב אל לבי. אחר שאמר לי לבי אבדה תוחלתי מה׳ אשיב זאת אל לבי ואוחיל עוד ומה היא זאת שאשיב אל לבי: (כב) חסדי ה׳ כי לא תמנו. וכל הענין עד מה יתאונן וגומר: כי לא תמנו. כמו כי לא תמו. ויש מפרשים כי לא תמנו כמו (במדבר טו) האם תמנו לגוע חסדי ה׳ הם אשר לא תמנו ולא כלינו בעונינו: (כג) חדשים לבקרים. מתחדשים הם חסדיך מיום אל יום: רבה אמונתך. גדולה היא הבטחתך ודבר גדול הוא להאמין דך שתקיים ותשמור מה שהבטחת לנו: (כד) חלקי ה׳ אמרה נפשי. ה׳ מנת חלקי ודין הוא שאוחיל לו

לחם דמעה

המצטער שאחרים מרגישים לצערו הוא אצי נחמה לו אך כשאינם מרגישים לצערו אין לו גד להתנחם אמנם כשיוכה להפך שלא די שאינם מצטערים בצערו אלא שהם שמחים בצערו אז צערו יתוסף ונעשה כפל ומכופל וע״כ להפליג על היות צער נוסף על צערו מצד הרואים אמר הייתי שחוק לכל עמי וגו׳ ועל שתיהן אמר השביעני במרורים ירצה מצד הרע בעצמו שהיה בהפלגה אמר השביעני במרורים ועל הצער אשר היה מצטער בשמחת הרואים אמר הרוני לענה וזה כי הנחמה מהרע המגיע לאדם הוא כמו שיקוי טוב שנוהגים למי שהשביעוהו מרורים להסיר מעליו המרירות ולהמתיק חכו אך כאן אין נחמה וכ״ש בהיות הוספת צער ודאגה נמצא שהשקוי שנותנים לתקן רוע המרורים המכונה ברע המגיע לו הם לענה והם מרירות: והרב מורי זלה״ה כ׳ ובמד׳ השביעני במרורים זה י״ט הראשון של פסח דכתיב על מצות ומרורים הנה הרגישו אומרו במרורים דהל״ל ממרורים ולכן פירשו דמיירי בי״ט הראשון של פסח ר״ל בעת אכילת המרורים והכונה כי ידוע שביום שחל י״ט של פסח בו ביום חל ט״ב וכסימן המסור א״ת ב״ש וגו׳ יה״כ היה מקונן שבלילה גזו השביעה השי״ת שמחה וגיל לאין תכלית ועתה בלילה כמיה הרוה אותה לענה ורמם בליל ט״ב וזהו להגדיל הכאב מאד על דרך מאמר הכתוב זכרה ירושלים וגו׳ ומה גם בהיות שיום הששון והשמחה נהפך לאבל ויגון כדאמרן ועוד יאמר כי ידוע שהאדם שהוא מורגל ברב טוב וישע וששון ובשמחה יתירה כאשר יחסר מהנה ירגיש ביותר ויגדל יגונו מאדם אחר אשר לא ראה מאורות הטוב מימיו ביתרון וכ״ש אם נהפכה השעה לגיל עליו רעות רבות וצרות נמצא שהטוב העבר יהיה סבת הרגשת הרע לאין תכלית יותר ממה שהוא מצד עצמו וז״ש מה שהשביעני בליל י״ט של פסח הרוני לענה בליל ט״ב נמצא שכיון שהטוב הוא סבה הגדלת הרע ראוי לכנות הטוב בשם רע וזהו שאמר הוי ליל י״ט הראשון של פסח הוא ליל ט״ב ומאי דנקט ליל י״ט הא׳ של פסח משום שמעולם לא היו ישראל במדרגה עליונה והצלחה יתירה מפורסמת וגלויה לכל העמים כי אם בצאתם ממצרים כנודע: עוד כתב הרב מורי זלה״ה הביא בכליותי וגו׳ דבר על מלך אשור ואמר הביא בכליותי והם מבחר ארצות ארץ ישראל אבני׳ נבזי׳ ופחותי׳ והם השמרונים והדומים וכמו שמבואר בספר מלכי׳ ויהיה אשפתו מלשון אשפה וזבל וכמ״ש במדרש מתמיה דמתוקל ב״א שאוכלין הרבה ומוציאין אשפה הביאן עלי וז״ש בני אשפתו:

(יט) **הכונה** שלא תאמר שאם חטאתי כבר סבלתי עוני ויסורין כנגד חטאתי לז״א זכר עניי ומרודי ולכון זכר דקאמר הוא מקור כלומר זכירת העוני והיסורין שסבלתי וגם המרד שמרדתי הוא לענה וראש כי כשאזכור שניהם ואשקול זה לעומת זה המרד והפשע שמרדתי לפניו ית׳ הוא יותר ויותר וז״ש זכור תזכור נשמתי זוכרת שהי הזכיות שהיסורין שסבלתי והמרד שמרדתי ותשוח עלי נפשי כי שואלת יותר מן היסורין שסבלה וע״כ היא נשברת ונכנע׳ ומתעטפת על רוב פשעים וכיון שאני רואה כן כי עונותי רבו למעלה ראש ולא כחטאתי עשה לי ולא כעונותי גמל עלי זאת השיב אל לבי ע״כ אוחיל לרחמיו כי ידעתי שאיני ראוי לטובה כלל רק ברחמיו וברוב חסדיו וכמ״ש לעיל והוחלתי מה׳ אין לי תוחלת רק מצד חסדו של גד ברחמים וז״ש חסדי ה׳ כי לא תמנו זאת אשיב אל לבי כי המרד שמרדתי הוא יותר מן היסורין שבאו עלי ע״כ אוחיל חסדי ה׳ אוחיל לחסדיו ורחמיו הרבים: **אי** נמי אמר זכר עניי וכו׳ הכונה כי כשאזכור הרעה והצרות אשר עברו על ראשי הוא לענה וראש ולא לבד כשאזכור הרעה הבאה עלי מתם והצרות אשר עברו על ראשי אלא בנותני אל לבי בלבד לזכור צרות אשר עברו עלי וז״ש זכור תזכור אפי׳ כשאני נותן אל לבי לזכור מני אז ותשוח עלי נפשי נעשה גברי תידודין הידודין ולבי כדונג כמים ונפשי נשברת ונכנעת מגודל ותוקף צרותי אבל מ״מ לא נתייאשתי מכל וכל אלא אדרבה זאת אשיב אל לבי אני משיב התשובה אל לבי ואומר כי אדרבה ע״כ אוחיל לו כיון שהביא עלי מן הרעה כל אשר אמר עלי ע״י עבדיו הנביאים כן יצמיח לדבר ישועה ויקים גם הנבואות שאמרו עלי מן הטובה שעתיד להביא עלי כי מדה טובה מרובה: **אי** נמי אמר זאת אשיב אל לבי אעפ״י בגודל ותוקף הצרות גורמין לי להתייאש מן הרחמים ותשוח עלי נפשי מ״מ תשובה אל לבי אשיב כדי שלא יתייאש אלא ביחל ויבטח והתשובה היא זאת חסדי ה׳ כי לא תמנו והכונה כי לפי מה שעבר על נפשנו בהנהגה כעלה ולולי ה׳ שהיה לנו אזי חיים בלעונו היה ראוי שלא ישאר בעולם שארית מישראל אלא הם מ״מ באורך גלות כזה וכיון שאני רואה כי לא תמנו ולא היתה בנו כגיון חרון זהו בודאי חסדי ה׳ עלינו ואם כן אין לנו להתייאש ולומר כיון שסבבוה עלינו כל הרעה הגדולה הזאת בודאי כי נפשו געלה אותנו ומאום מאס בנו וכי כלו רחמיו מעלינו ולא ירחם עוד עלינו אלא בודאי כיון שהחיינו וקיימנו והעמידנו זמן רב כזה ולא הכרית את שמנו מן הארץ זו היא הוראה כי לא כלו רחמיו שאם לא רצה בנו נמה לא עשה עמנו כלה וז״ש זאת התשובה אשיב אל לבי ועל כן על פי התשובה הזאת אוחיל לרחמיו יתברך ודבר זה הוא עושה עמנו במציל אותנו מיד א״ה מ״מ שלא יכריתו את שמנו מן הארץ לא יום אחד ולא יומים כי בכל יום ויום היו עומדים עלינו לכלותינו והקב״ה מצילנו מידם וז״ש חדשים לבקרים בכל בקר ובקר ובכל יום ויום הוא עושה עמנו חדשים ונסים ונפלאות ומצילנו מידם ומכל זה שאנו רואים שהוא ית׳ עושה עמנו צריך לנו להאמין בו יתברך ולבטוח בו שיושיענו מגלותינו וז״ש רבה אמונתך הרי תשובה אחת ועל כן אוחיל על התשובה הזאת אוחיל ועוד תשובה אחרת שגם היא לי פתח תקוה והיא זאת כי חלקי ה׳ אמרה נפשי כי ידוע כי הוא יתברך חלק ע׳ אומות לע׳ שרים ולשם בני ישראל בחר לו יה נחלתו ומאותם הע׳ אומות לא נמלאו עשה בכל העולם רק ב׳ או ג׳ אומות וכל השאר אבדו נכרתו והבלבלו כי בא סנחריב ובלבל את העולם באופן שבשר של אותם האומות שנאבדו אינו יודע ומכיר את חלקו ולא האומות אשר בארץ כתוב מכירים את השר שלהם ויודעים איזהו השר שהוא חלק׳ ולא כן אנחנו עם בני ישראל כי עדיין אנו מכירים את חלקנו שהוא השי״ת ואנחנו מובדלים מבין כל שאר האומות אני לדודי ודודי לי וז״ש חלקי ה׳ אמרה נפשי וע״כ אוחיל לו כי זאת היא תשובה שנית ופתח תקוה אחרת מלבד התשובה הראשונה וז״ש ע״כ אוחיל לו תרי זימני: **אי** נמי אמר זכר עניי וגו׳ הכונה שמדבר עם השי״ת ואומר לו זכר אדני לכל מעני שמעני׳ אותי וזהו עניי ומרודי דקאמר וכן ראה גם ראה כי לעולם השקוני מי רוש ולענה וזהו לענה וראש אמר עוד זכור תזכור ובכבודך עתיד אתה לזכור את עניי אבל מה אעשה כי בין דא לדא תשוח עלי נפשי ובכל יום ויום מכלים האויבים בנו כמכלה קוצים מן הכרם וז״ש ותשוח עלי נפשי: **אמר** עוד זאת אשיב אל לבי וגו׳ כלומר כדי שלא יתייאש לבי מרוב הצרות שרואה בגלו עני זאת התשובה אשיב לו בעד התשובה הזאת אוחיל ויהיה לי נפתח תקוה והתשובה היא זאת חסדי ה׳ כי לא תמנו כיון שאנו יודעים שהוא ית׳ הבדילנו מן האחרים כי הבטיח לנו אחר המות ברכה ושם נפשנו בחיים ויש לנו הצלחות הנפש וזה ברחמיו וברוב חסדיו וז״ש חסדי ה׳ אלינו הוא כי לא תמנו כשאנו מתים מתיי העה״ז ונפטרים אין אנחנו כלים ואובדים ונפסדים כבהמות כי עדיין נפשנו הולכת אל החיים הנצחיים ויש לה הצלחות וזה מורה כי לא כלו רחמיו מעלינו ועל כן נקוה לו ועם זה יהיה מקובל היטב הכתוב הסמוך לזה כמ״ש עליו רז״ל כי אמרז״ל על קרא דחדשים לבקרים כי ממה שרואה האדם שסוך בלילה ניתן על מטתו יגע משורת עמל מלאכתו ובבקר כשהוא קם ממטתו נתחדש כחו עליו כאלו מעולם לא עסק במלאכה כלל וז״ש חדשים לבקרים ממה שרואה האדם שנתחדש כנשר נעוריו בכל בקר ובקר מזה הוא מאמין בתחיית המתים וז״ש רבה אמונתך כי כמו שהוא ית׳ חדש כנשר נעוריו בכל בקר כן יחדשו שם בתחיית המתים ועוד מה שפירשנו כי יש לאדם הצלחות הנפש אמר כי גם ממה שאנו רואים חדשים לבקרים כפי׳ ז״ל מזה יש לנו להאמין כי יש הצלחות לנפשנו אף לזו שיחזרו כגוף הפגרים המתים ונאמין בתחיית המתים כי שהוא יתברך מטיב עמנו בחלק הנפש וגם בחלק הגוף טוב ה׳ לקוו וגומר ולכל הפירושים שכתבתי דייק דלא קאמר קרא חסדי ה׳ כי לא תמו אבל קאמר בנו״ן כי לא תמנו דוק: **א״נ** אמר זכר עניי ומרודי וגו׳ זכר הוא מקור כלומר זכירת עניי והוא בגיות כמלות משה שאין בנו מצות ומעשים טובים כי אין אני כמוני מן המצות וגם זכירת מרודי והם המרדים שעברתי על מצות לא תעשה בהם הנה רב לי לענה וראש לענה כנגד עשה וראש כנגד לא תעשה כהלוקה מלמדם ודייק לפירוש זה מאי דקאמר עניי ומרודי בכינוי המדבר בעדו לפי שזדון לבי השיאני למרוד ולא שכחתי איזות זכור תזכור נפשי אותן העוני שיש לנו ממיעוט מצות עשה שבנו וגם תזכור המרדים וז״ש וכיון תזכור נפשי אלו השתים זכירות הנזכר ותשוח עלי נפשי הכונה כי שהם לנפש ולנפשנו בכבת התשוח באשמת הגוף וז״ש ותשוח עלי נפשי כלומר עלי ובשבילי ובשבתי הגוף ובהכרת נפשי ובשבילי שבורין לנפשי אחי ונעכורה וכו״פ כי בהם לנפש נפשנו ובהנה היתה לפי

בדיש

ג׳ יְהוָה אָמְרָה נַפְשִׁי עַל־כֵּן אוֹחִיל לוֹ׃ כה טוֹב יְהוָה
י׳ לְקֹוָו לְנֶפֶשׁ תִּדְרְשֶׁנּוּ׃ כו טוֹב וְיָחִיל וְדוּמָם לִתְשׁוּעַת

הֵימְנוּתָךְ׃ כד חוּלָקִי יְיָ אֲמָרִית נַפְשִׁי בְּגִין כֵּן אוֹרִיךְ לֵיהּ׃ כה טוּב יְיָ לְסוֹבְרִין לְפוּרְקָנֵיהּ לְנַפְשָׁא דְּתִבְעֵי אוּלְפָנֵיהּ׃ כו טָב
תולדות אהרן טוב ה׳ לקוו. סנהדרין ל"ט :

רשי

לו : (כו) טוב ויחיל ודומם. וי"ו של ויחיל יתירה כמו וי"ו של (בראשית ל"ו) ואיה

אבן עזרא

גדלה או כמשמעו : (כד) אמרה. לי : (כה) תדרשנו. באמת : (כו) וי"ו ויחיל

לחם דמעה

שדבקה לארץ שהנו והשפן הוא הגוף נשדבק לארץ ולחומריות ולתאוה הגופניות והנפש תשא את עון הגוף והשאני רואה שלבי ונפשי וילרי תמיד ירדפוני ופוגע בי מגולל זה אני מוסך אותו לבית המדרש ואם אבן הוא נימוח וז"ש זאת אשיב אל לבי כלומר זאת שהיא התורה כד"א וזאת התורה אשיב אל לבי ולא ילרי הרע על כן אוחיל שיש תקוה לאחריתי וע"כ אלהם עמו ואוכל לו ולגרשנו מקרבי ועוד כי ידוע ידעתי כי הבא ליטהר מסייעין אותו וחסדי ה׳ כי לא תמנו כלומר ולא תמו חסדיו כי לא כלו רחמיו והשי"ת יגמור בעדי ולא יעזבני בידו ואמר חדשים לבקרים כו׳ כלומר זמן הנסים והנפלאות אשר אתה ה׳ מחדש לבקרים בכל בקר ובקר בזה נתרבתה האמונה שיש לי בך וזהו רבה אמונתך כלומר רבה האמונה שאאמין בך שתרחם עלי להצילני מיד ילרי הרע ועוד כי אני אומר כי אם לא ית׳ יעשה בגיני ובגין גופי יעשה בגין נפשי שהוא חלק אלוה ממעל ויציל את נפשי מדינה של גיהנם וז"ש חלקי ה׳ אמרה נפשי ובאומרי ובהשבי בנפשי היא תלה שלי על כן אוחיל לו : אי נמי אמרו ישראל לשי"ת זכר עניי והוא גלות מצרים שהיו ישראל שם מעונים וכמ"ש ויענונו כמו שנאמר וכו׳ וכן זכר מרודי שהוא כנגד גלות בבל וגם הגלות הג׳ הוה אשר הוא לענה ורחש וכל אלו הגליות כור תזכור נפשי ותשוח עלי בזוכרה כל אלו הג׳ גליות שעברו עלי וכמה אסנתם ואוחיל לו"א זאת אשיב וגו׳ כלומר אשיב אל לבי כי הנה אם שהיה השכינה שנקראת זאת ושיא גם היא בג"י עמי בגלות על כן אוחיל כי בשוגיא את עלמה יוליא את עלמי ע"ד ושב ה׳ אלהיך ושיב לא נאמר אלא ושב כמו"ש ותו גם כי גם מדת תפארת גם אם אינו בגלות עמנו עכ"ז חסדיו הם רבים וז"ש חסדי ה׳ כי לא תמנו כי לא כלו זמן כלל הנסים והנפלאות אשר הקב"ה מחדש בכל יום תמיד כי בכל יום ויום היו עומדים עלינו לכלותינו וזה שאמר חדשים לבקרים כלומר מן הנסים שמתחדשים לנו לבקרים בכל בקר ובקר מזה יודע כי רבה אמונתך וגדול כח שכינתך אשר היא נקראת אמונתך שאלמלא היא לא היה נשאר לנו שארית בארץ טענה אחרת לשאוחיל כי נפשי ג"כ ועוד היא חלק מהש"ת וזה שאמר חלקי ה׳ שהוא שם הכויה שהוא תפארת אמרה נפשי שג"כ היא חלק ממנו וע"כ אוחיל לו כלומר אוחיל גם נגדה הכויה שהיא מדה דדכורא ואע"פ שאינו בגלות עמי עכ"ז אוחיל לו כי בודאי יוליא את נפשי מן הגלות ודייק עם זה הדרך כי בכאן נקט מנת לו ואמר אוחיל לו ולעיל אמר ע"כ אוחיל ולא אמר לו כי שם דבר על השכינה : ובאופן אחר הייתי רוצה לפרש אלו הפסוקים אלא שמלאתי רובו ככולו בהר"ם אלמושנינו ז"ל על כן העתיק את לשונו וז"ל הנה הפליג המקונן על רעתו וצרתו כי רבה היא עד שהזכירה ממנה במה שעבר היא כמו מליאות הרעה בהווה כי מטבע הרעות והצרות הוא שבהווה הם מרות כלענה וכאשר יעברו הנה זכירתם הם מעציבות אך לא ימררו בפועל רק שמעוררים עצבון מה מצד היותם זוכרים אותם ועכ"א שזכיר׳ עני במה שכבר עבר היה לו לענה וראש כמו שהוא מציאות הצרה בהווה וז"א זכור עניי וגומר : ובביאר הטעם למה זה היה רעתו וצרתו משונה מכל הצרות והרעות שבעולם והוא כי רוב הצרות העוברות להיותם נמשכים מאתה המערכה אינם עומדים בקיום כי יתשנה הגלגל בכל הנק מרגעיו בעלות וברדת שנויים אין מספר על כן בשיזכור האדם הרעות והצרות שעברו עליו ישוב יזכור גם כן ההפכה כי הזכירה תקיף על כל מה שעבר ובהיות מטבע המערכה לעשות רע וטוב מעורבים זה עם זה הנה כשיזכור האדם הרעות שעברו עליו לא יתעצב בהם מאד למה שיזכור עמו הטובות שעברו וע"כ לא ימרר לו זכירת הרע כמו שימררו לו מציאותו בהווה להיות שזוכר הרע מעורב עם הטוב שעבר אך בכל מה שעבר עליו היה רע וצרה כמשכירה בלתי עירוב טוב כלל יפיה זכירתו ממרר כמו בהווה ועכ"א כי היה זכירת עניו לענה וראש יען זכור הזכור נפשי כל הדברים העוברים כמו שרמז בכפל מלת זכירה וז"א זכור תזכור וגו׳ כאלו אמר בכל מה שתזכור נפשו תשוח לארץ כי כלם הם זכירות של צרות תכופות זו לזו והזכרות אשה אל אחותה ובלתי עירוב טוב כלל כנזכר : ואחר שזכר הפלגת צרתו ורעתו כי רבה היא אמר שבהיות צרתו כ"כ הפלגה יש לו נחמה בהיותה נאמנה לשלימות הנפש כי הפלגת ייסורי החומר וצרות הבאות עליו הם סבת שלמות הנפש להיותם סבת הכנעת החומר כנודע וז"א זאת אשיב אל לבי וגומר ירצה זאת שזכרתי שבאו עלי הצרות עד שזכירתם הם לי כלענה וראש הנה כל זאת אשיב אל לבי ויכנע בה ועל כן יהיה לי תקוה לשלימות הנפש וז"א על כן אוחיל כי התקוה ההם היא תקוה על שלימות בנפשיו ורמז באומר זאת אשיב אל לבי ולא אמר זאת לבי אומר לי שתלה הדבור בו שהוא מדבר אל לבו לרמוז למאמז"ל שהצדיקים לבם ברשותם והרשעים הם ברשות לבם עכ"ל. ולכאורה נראה שיש לדייק בזה והוא שידוע שהחסדים הם יותר גדולים מן הרחמים ואם כן כיון שבחסדים כבר התחיל לנהוג בהם אם כן היאך אומר שלא כלו הרחמים שאם עדיין נשארו מן הרחמים לא היה צריך להתחיל מהחסדים אמנם הכוונה לפי שהרחמים יקראו שאעפ"י שרובם עונות עכ"ז הקב"ה מרחם ברחמיו לעמו ועיניו תחזנה מישרים מקלת מיבחים בהם ומרחם עליהם אמנם חסדים יקראו חסד שבוע שאין שום לד זכות לרחם עליהם ועכ"ז בחסדו הגדול מטיב עמהם על כן יאמר הדור האחרון אשר ירלו שאין בהם זכות כלל ועקר ולריך שיתנהג עמהם בחסדים פשוטים ואם לאו היו מתחייבים כליה ח"ו אומר הדור ההוא חסדי ה׳ כם כי לא תמנו והטעם בנשארו חסדים לנו ולא תמנו לפי שהדורות הראשונים לא כלו רחמיו כי היה בהם לד מה של זכות באופן שהיה מתנהג עמהם ברחמים ולא הוצרכו נהנהגת החסדים פשוטים לפי שהיה בהם קצת מעשים טובים והיה מתנהג עמהם ברחמים ולא כלו רחמיו באופן שנשארו החסדים שמורים לנו שאין בנו מעשים כלל שאילו היו כלים הרחמים מן הדור הקודם שלא היה בהם זכיות כלל באופן שהוצרכו להחסדים אפשר היה שיתמו החסדים ולא ישארו לדור האחרון שלא יתמו ויעשה בהם כליה אבל חסדי ה׳ הם כי לא תמנו והטעם לפי שלא כלו רחמיו בדורות הקודמים והנהג עמהם ברחמים באופן שישארו החסדים שמורים לנו. והרב מורי זלה"ה כתב חסדי ה׳ וגומר כי רחמיו וחסדיו הם רבים וגדולים ואמר חדשים לבקרים וגו׳ אמר כתאפ"י שנראה שהחסדים הם צריכים למה שעובה עמנו בכל יום שמחדשנו וכמ"ש ז"ל האי׳ הכי לא נשנו החסדים בזה לפי שמה שאתה עושה כן בהוה מחדשנו בכל בקר ובקר הוא לפי שטבע אמונתך ר"ל גדולה היא אמונתך ואתה נאמן בהקדוש שטובים ולרעים : אי ירלה רבה אמונתך גדולה היא זכות האמונה שאנו מאמינים בך שישפיק לזה וא"כ החסדים במקומם עומדים : עוד כתב חלקי ה׳ אמרה נפשי אפשר לפרש נומר חלקי על הנפש אשר היא חלק אלוה ממעל כנודע והכוונה נומר כי מה שמגביה ומרומם את עלמו לומר שהוא חלק אלוה ממעל לא היה זה כדי להתנשאות ולהתגדל בזה כשולה כי בגאוה תהתים יעמדו כל העבירות כלם ויפסיד את עלמו אלא כוונתו באומרו זה הוא לעבודתו ית׳ שלא יאמר מה אני ומה חיי ומה יחשב יצום כמוני לפני אגכי בשמים ויבא להתרחק מן המצות לכך אני אומר שאני חלק אלוה לסבה שעל כן אוחיל לו. ואני המחבר שידעתי קריך זה במש"ה בנבי אמרתך וגומר והכוונה כי אין שרחוי בהאדה לא יתגאה בהוצבו כי גדיך ויבא הוה וכיא מן הנגאי שיתגאה בהוך לבו ומרבו במוצבו כי חסיד הוא וכ"א דכע"ה בהמה כי אני כסוך מעמק את עוצי כי גאותי אמרתך וחסיד אני אבל אין בונתי בזה להתייהר ולהתגאות׳ ח"ו

אבל כונתי בזה הוא למען לא אחטא לך והכונה כי במה שמחזיק אני את עלמי שלפנתי אמרתך הוא כמתג ורסן לי שלא אחטא לך כי אמור אומר כשיבא חטא לידי איך אעשה הרעה הגדולה הזאת יתעטאתי לאלהים כיון שעד עתה לפנתי אמרתו וז"ש למען לא אחטא לך : אי נמי אמר זאת התשובה אשיב אל לבי ועל כן אוחיל לגאולתנו ומה שאשיב אל לבי ואומר לי הם בתי טענות שבשביל׳ אוחילה גאל וטענה האחת היא חסדי ה׳ כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו ובודאי שירחם עלינו ועוד טענה שנית כמדבר עם השי"ת כי בודאי שהוא יהיה מוכרח לשביא גאולותיו העתידות אם גאולת בבל ואם גאולתנו העתידה וז"ש חדשים לבקרים כלומר כזמן שבאי גאולות הנמשלו׳ לבקר כי כאור בקר יזרח שמש הגאולה כי הגלות דומה ללילה והגאולה לבקר ונכ"א בנסים החדשים שאתה עתיד לעשות לבקרים לזמן הב׳ גאולות בזה רבה אמונתך כלומר בזה מתרבה אמונתך וכל העולם כלו יאמינו בך כי ה׳ ה׳ ובמו א׳ באופן שאם לא תעשה בגיני עשה בגין אמונתך כי גם כך יאמינו לעולם. ועוד טענה ג׳ כי אני כבר פרסמתי לכל העולם ואמרה נפשי לכל העולם כי חלקי הוא ה׳ וכל הע׳ אומות חלקם הם הע׳ שרים ואני הבנים נפלו לי בהשי"ת והוא נפל בחלקי וכיון שפרסמתי זה לכל העולם ולעולם אמרה נפשי שהוא חלקי ה׳ על כן אוחיל לו שודאי יוליאנו מהגלות הזה לפי שהוא היליל שם כבודו שאהיה בגלות כיון שאני חלקו והוא חלקי ובעת גאולתנו כתיב והתגדלתי והתקדשתי :

(כה) אמר טוב ה׳ לקוו לנפש תדרשנו. לפי שאפשר לאדם שיקוה עליו ית׳ שיושיענו לא׳ משני תועלות או לתועל׳ גופו שיכבוש הוא את אחרים תחת ידו והוא לא יהיה כבוש תחת יד אחרים שירב׳ טובתו והצלחתו בעה"ז אחר שיא׳ מביתנו וישב בטח תחת גפנו ותחת תאנתו מה שאין לו כן עתה בעודו בגלות או יקוה לתועלת נפשו כי עתה אין לו יכולת להשלים את נפשו ולעסוק בתורה ולקיים המצות כי המעיקים והמונעים מרובים ואחר ביאת גואלנו ישב בטח ויוכל להשלים את נפשו אין שטן ואין פגע רע ועכ"א שאין ראוי לאדם שיקוה לתועלת הגוף אלא לתועלת הנפש וז"ש טוב ה׳ לקוו ולא שחלק הגוף יהיה המקוה לו לתועלתו אלא לנפש שתדרשנו הוא טוב שהנפש היא הדורשת אותו לתועלת ובזה גם כן יוכלל שכל תקות האדם יהיה לתועלת נפשו שאם יאוה ויקוה לממון יהיה כונתו תקותו כדי שיהיו מזונותיו בריוח ויוכל לעסוק בתורה ולקיים את התורה מעושר ואם יקוה וידרוש מה׳ שיתן לו בריאות בגופו כונתו יהיה כדי שבהיותו לו בריאות יוכל לעסוק בתורה וכן בכל שאר תאותיו ותקותיו יהיו לתועלת נפשו ע"ד בכל דרכיך דעהו אבל עדיין שמקוה לתועלת הנפש הוא מקוה אל הנוגע אליו ואין ראוי לאדם שיקוה רק אל הנוגע לכבוד שמו ית׳ שתהולל ובעגין עמו אנכי בצרה וז"ש טוב ויחיל ודומם לתשוע׳ ה׳ כי הטוב טוב יותר הוא זה שמקוה לתשועת ה׳ לא לתועלתו ואף שיהיה לתועלת הנפש וזה ע"ד לישועתך קויתי ה׳ איני מקוה רק לישועתך שתושיע את עלמך ויתקדש שמך בעולם לא לישועתי ולתועלתי ועד"ז מפו׳ אלי מש"ה ואני בחסדך בטחתי וכו׳ כלומר בחסדך בטחתי שתביא גאולתנו אמנם מה שאני שש ושמח בגאולה אינו בשביל מה שנוגע אלי ולישועתי רק יגל לבי בישועתך כלומר במה שתושיע מן הגלות אשר שמך מחולל ז"א בישועתך ואמר אשירה לה׳ כי גמל עלי כלומר אף אם בשמחה ובגילה איני שש ושמח על ישועתי כי אם על ישועתך בענין חיוב השירות ותושבחות שאהיה מחויב שאשיר לך על גאולתנו אשירה ואודה את שמך כאילו טובת גמול הישועה היה לי ולא לך וז"א אשירה לה׳ כאלו גמל עלי לבד כל טוב הישועה ובשבילי עשאה וחיוב ההודאה מוטלת עלי ועל כן אשירה לה׳ כי גמל עלי באופן כי בענין הגילה והשמחה אשמח בישועתך על דבר כבוד שמך ובענין השירה אשירה לה׳ כאילו כל הגמול היה עלי. אמר עוד טוב לגבר וגומר כלומר אם תראה שהגלות הולך ומתארך יותר מדאי והצרות הולכות ומתחזקות לא למען זאת תתייאש ותהיה בועט רק אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא וז"ש טוב לגבר כי ישא עול הגלות בנעוריו שהוא בעודו בעה"ז שעול יסבול ולא יבול ולא יקוץ בתוכחת וישב בדד וידום כי כבר נטל עליו עול הגלות וסבר וקביל מזמן אברהם אבינו וכמ"ש ז"ל בפסוק אם לא כי צורם מכרם זה אברהם כשאמר לו השי"ת לאברהם במה לבניך אתה מסתיה או גלות בעה"ז או גיהנם כי בבחרת גריכים עונש למירוק עונותיהם ובחר בגלות ועכ"א ישב בדד וידום כי כבר נטל עליו וסבר וקביל ואעפ"כ אם ירצה להקל משא הכבד הזה דהיינו עול הגלות יבעי רחמי ויתפלל לפני אלהיו וישתטח לפניו על הקרקע שיהמו מעיו וז"ש יתן בעפ׳ פיהו ישתטח על הקרקע ויתן בעפר פיו כדרך הנועקים חמס על אחרים אולי יש תקוה וירחמהו הוא ית׳ ויכניע קמיו תחתיו באופן יתן למכהו כלומר לאויבו שהיה מכה בו עד עתה הוא יתן לו בלחי ויכה אותו וגם יחרף אותו עד שישבע וימלא תאות לבו ויתנקם היטב וז"ש ישבע בחרפה ישבע מן החרפה שיחרף הוא את אויבו ואינו דבר זר ורחוק שיהיה לו כן כי לא יזנח לעולם ה׳ : אי נמי טוב ה׳ לקוו. הכוונה כי כאשר שנים ושלשה המקוים והמתפללים נאל הם רבים והם מובטחים כי ישמע אל ויענם וייטיב עמהם ויושיעם לפי שהן אל כביר לא ימאס ולא בזה את תפלתם וז"א לקוו לשון רבים וגם ליחיד המתפלל ולנפש א׳ שתדרשנו הוא ית׳ טוב לו וישמע תפלתו אבל ההפרש שבין רבים ליחיד הוא כי כאשר הם נבור אפילו שלא יקראו וידרשו אל ה׳ מלב ומנפש רק בפיהם כבדוהו ולבם ונפשם רחוק ממנו עכ"ז הוא עונה אותם והוא טוב להם כדאמר והן אל כביר לא ימאס אמנם ליחיד המקוה והמתפלל צריך שידרשם בלב ובנפש ואז יענהו וישיעו ה׳ טוב לו ולכן נקט ביחיד אחר לנפש תדרשנו כלומר

כלומר שידרשנו מלב ומנפש והוא ע"ד מ"ש בספר הזוהר בפסוק פנה אל תפלת הערער וגומר וכפי דרך זה גם כן אפשר לומר כי מ"ש תדרשנו אין הכונה על דרישת השאלה אשר מקוה ושואל הוא מאתו ית' אבל הכונה כי לנפש אשר אוהב בנפש הדרשני לש"ת ודורשת לעולם לעשות חפצו ית' ולעובדו בלבב שלם לנפש כזו גם כן הש"ת הוא טוב לה להטיב עמה. אי נמי אמר טוב ה' לקוו כלומר שיקוו אותו ויבטחו בישועתו ויעמדו בנסיון מבלי שידרשו מקודם לש"ת אם יעשה להם גם אם לאו כי אם ידרשו מקודם לש"ת אם יעשה להם נס אולי לא יעשה להם נס לפי שלא בטחו בישועתו ויאמר להם הלדרוש אותי אתם באים חי אני אם אדרש לכם וז"א טוב ה' לקוו סתם כלומר מקוים לו על הסתם מבלי דרישה ושאלה בודאי שהש"ת הוא טוב להם ויעשה להם נס ולפעמים יהיה טוב אף לנפש תדרשנו וזה כי ידוע מהז"ל בענין חנניה מישאל ועזריה כשהפילו עצמן לכבשן האש כי היה הוא ית' חפץ לעשות עמהם נס ולהצילם מן האש אבל היה חפץ שהם לא ידרשו אל הנביא וישאלו ממנו אם יצילם ה' אם לאו אלא שיפילו עצמ' ע"מ להשרף ויבטחו בישועתו ולכן כשבאו אל הנביא לדרוש מאתו חרה אף ה' ואמר להם הלדרוש אותי אתם באים חי אני אם אדרש לכם ואעפ"י כן הצילם ז"ש טוב ה' לקוו ולא לבד למקוים ובוטחים בו בתכלית הבטחון אלא אף לדורשים מאתו וז"ש לנפש תדרשנו אף למי שידרשנו הוא טוב לו וכמו שעשה עם חנניה מישאל ועזריה כי אף שדרשו הצילם ונפי כי לאו לכל הדורשים האלהים זוכה רק לפרט מן הפרט כחנניה מישאל ועזריה וכדי שיתקדש ש"ש על כן נקט לה בלשון יחיד לנפש תדרשנו כי על הסתם לדורשים אותו מקודם אם יעשה להם נס אם לאו לאו בכל שעתא ובעתא אתרחיש להו ניסא כ"א לפרטי א'. אי נמי לפי שאנו מקוים להיותנו נושעים מן הגלות הארוך הזה בא' מב' פנים או בזכותינו ויקרא תשועה זאת תשועתנו כי מידינו תבא אלינו ועל זאת אז"ל זכו אחישנה או ברחמיו ית' וזאת יקרא תשועת ה' כי ברחמיו היא מושיע אותנו מבלי שנהיה ראויים אל הישועה ועל זאת אז"ל לא זכו בעתה וז"ש טוב ה' לקוו כי מקוים אותו שיושיעם אים מהר לפי שהם ראויים אל הישועה על פי יושר מעללם וז"ש לנפש תדרשנו הם מקוים אליו לפי שהנפש שלהם דורשת אליו ית' לעובדו ומתאמצת היא בדרכיו ית' ואם לא יקוו ישועה זו כי אין הנפש דורשת אליו ית' ולא זכו אז טוב ויחיל ודומם לתשועת ה' יקוו לישועתו שיהיה בעתה ואם יתמהמה חכה לו כי בא יבא ולא יקוץ בתוכחת וז"ש טוב לגבר כי ישא עול הגלות בנעוריו שהוא בעודו בעולם הזה בגלות הזה ואם רואה עצמו בדד כי הוא לבדו נשאר לעבוד אשר השמידו את כל שאר ישראל אעפ"כ לא יתייאש מן הרחמים אלא יקוה וז"ש ישב בדד וידום אם רואה שנשאר הוא לבדו בדד יקוה לו ית' וז"ש וידום מלשון דומי נפשי שהוא לשון תקוה ותוחלת. או יהיה ידום מלשון שתיקה ולא ישיח דברים כלל כי נטל עליו כלומר כי נטל שכרו על הדימום והשתיקה הזאת ונתן לו עצה טובה ואמר יתן בעפר פיהו וישים ידו לפיו ויסתום פיו בעפר ולא ישיח דברים ח"ו אלא ישמור לפיו מחסום אולי בזה יהיה לו תקוה ואחרית טוב שישקיף וירא ה' משמים ואם האויב יכה אותו על הלחי יכין לו הלחי האחר שיכהו גם עליו ז"ש יתן למכהו לחי יתן למכהו לחי ויזמין לו הלחי שלו כדי שיכהו עוד וגם ישבע בחרפה אם יחרפוהו אויביו ישמע חרפתו וישבע ולא ישיב כי הוא ית' ישלם להם שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך כי לא יזנח ה' לעולם אל עמו ונחלתו לא יעזוב. ורז"ל אמרו טוב לגבר כי ישא עול וגו'. שישא ג' עולים עול תורה ועול אשה ועול מלאכה ולפי זה אפשר שיתפרשו הכתובים כך כי בהיות הגבר מורה על שהוא גובר על יצרו אמר כי טוב הוא למי שרוצה להיות גבר גובר על יצרו שישא עליו עול תורה בנעוריו כי בלמוד התורה יוכל לכבוש את יצרו כענין שאמרו רז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש וגם טוב לו לכבוש את יצרו ולהתגבר עליו שישא עליו עול אשה שהיא מציל אותו מן החטא כשישא אותה בנעוריו וכמ"ש הא דנסיבנא נסיבנא בארביסר הוה אמינא גירא בעיניה דשטנא כי כל מה שנושא אשה בנעוריו יות' טוב הוא לו וגם בעול המלאכה יהיה טרוד במלאכתו ולא יוכל להטות אבל אם לא אבה לקבל עליו ג' עולים הללו אלא רוצה לישב בדד בלא אשה וז"ש ישב בדד וגם אינו רוצה לעסוק בתורה אלא יושב ודומם וז"ש וידום וגם אינו רוצה לעסוק במלאכה כי אומר שמוטל על הבורא לזון ולפרנס לכל ברואיו וז"ש כי נטל עליו אים כזה ימות ברעב כי לא ימצא אוכל לנפשו אלא יתן בעפר פיהו ויהיה עפר לחמו שהוא דבר מצוי הרבה בלי טורח ואם יקוה לומר אולי יש תקוה שיהיה לו תקוה ואחרית טוב אדרבא יגדל ויוכפל שברו וצרתו כי תחת אשר לא עסק בתורה עם השפה ובלחייב יכו אותו אויביו על הלחי וז"ש יתן למכהו לחי יכין הלחי שלו למכים ולחייו למורטי' ואם כבוש זמן ישבע להם לא בכבוד אלא בבושת וחרפה כי יחזר על הפתחים ואז ישבע ממה שיתנו לו וז"ש ישבע בחרפה. ואפשר לומר גם כן כפי דרך זה על דרך הלצה כי בזמנינו זה ראה ראינו כי יש אנשים משחקים שרוצים להכות על הלחי ועל כל הכאה במכים על לחיו נותנים לו פרוטה על כל הכאה ואמר בכל כך יהיה עוניו כי כדי לשבוע מפת לחם יתן למכהו לחי ויכין לחייו למכה כדי שיכהו ויתן לו פרוטה על כל הכאה כדי שיקח מאותם הפרוטות פת לחם וישבע באופן שהוא שבע ע"י חרפה וז"ש ישבע בחרפה וכל זה יהיה לו אם לא ישוב שאם ישוב אף כי בנעוריו לא קבל עליו העולים הללו לא למען זאת ימשך עונשו ורעתו כי אף שבנעוריו לא קבלם ובזקנותו שב מדרכו הרעה ידו ית' פשוטה לקבל שבים כי לא יזנח לעולם ה' שאם יתן בלבו עתה להגות בתורה יומם ולילה וח"ש כי אם הוגה שאם יהגה בתורה יברכהו אלהים וירחם עליו כרוב חסדיו :

א"נ אמר טוב ה' לקוו והם רבים המקוים לה' וגם כן טוב ה' אפי' ליחיד המקוה ודורש אל ה' וז"ש לנפש תדרשנו אל היחיד צריך לו ג' תנאים ראשונה צריך שיהיה הוא בעצמו טוב וזהו דסמיך ליה בפסוק ב' טוב ויחיל וכו' כלומר כאשר יהיה האדם טוב וישר וגם צריך תנאי ב' והוא ויחיל כלומר שאף אם יתמהמה ויאחר שאלתו נגד אל יתייאש אבל יחיל ויקוה וגם אם לא יבא לא ישיח דברים אבל עדיין ידום ויקוה

לתשועת ה' הנפש שתדרשנו ויסים בו אלו הג' שלמיות אפילו שהוא תפלת יחיד יהיה הש"ת טוב לו ויקובל תפלתו ומה שאמר בפסוק הראשון טוב ה' הוא גזרת לקוין דקאמר וגם הוא גזרת לנפש תדרשנו כי טוב ה' לנפש תדרשנו ומה שאמר בפסוק הב' טוב ויחיל וגו' הם התנאים הצריכים אל היחיד כדי שתקובל שאלתו ודרישתו וכזה דייק בשיר הוא"ו שבמלת ויחיל שכיון שהזכיר התנאי הראשון במלת טוב יצדק הוא"ו בויחיל לפי שהוא תנאי ב' ואמנם אם מלת טוב שבפסוק ב' היא גזרת הפסוק הב' בעצמו שאומר שהוא טוב להיות מיחל ודומם לתשועת ה' הוצ"ל טוב יחיל ודומם וכו' וכמ"ש שהוא מקושר עם קרא דלעיל כדאמרן נתיישב הכל : אי נמי הכונה בהיות שההפרש שבין שאלה לתקוה הוא כי השאלה אפשר שתכף אחר שפירש שאלתו תכף ומיד יותן שאלתו או אפשר שלא יותן שאלתו תכף אחר שאלה אבל צריך להיות מקוה ומייחל זמן מה עד שיותן וזו יקרא תקוה כי כבר שאל ולא נתנה שאלתו וצריך לקוו' ועל זה היה אומר איוב מי יתן תבא שאלתי כלומר שתכף אחר שגמרתי דברי יותן שאלתי ואם איני ראוי לזה שתכף יותן שאלתי רק אצטרך להיות מקוה זמן מה הלואי שאחר שאקוה זמן מה יותן תקותי וז"ש אח"כ ותקותי יתן אלוה אבל היה מפחד כי אפילו שיקוה זמן מה לא יותן תקותו ודייק קרא בזה כי בשאלה נקט מלה תבא ובתקוה נקט יתן כי מי שזוכה שתכף אחר ששאל תבא שאלתו זה מורה שהוא צדיק גמור וכמעט שאין כזה לא יצטרך אל יד נותן שיתנהו רק כמעט שהיא מעצמה תבא תכף האמנם מי שצריך לקוות עד שיותן תקותו נראה שאינו ראוי אליה ועל כן אינה באה תכף עד שיצטרך להתפלל אל ה' שברחמיו הרבים יתן תקותו ולכן בשאלתו אמר מלת תבא ובתקותו אמר מלת יתן ונחזור לעניינינו טוב ה' לקוו כי הנה כוונות כל העולם הלואי שאחר שישאלו שאלתם ויקוו זמן מה עד שיתן ה' ברחמיו את תקות' ואז יותן תקותם וז"ש טוב ה' לקוו אחר שיקוו זמן מה הש"ת ברחמיו הוא טוב ונותן להם תקותם וזהו לרוב העולם ועל כן נקט לקוו לשון רבים אבל לפעמים יש פרט מן הפרט שהוא יותר מעולה אפי' מאותו שיותן שאלתו תכף אחר שאלה כי זה שנתן שאלתו אחר ששאלה כבר הולך לגורל: כפיו אבל יש אחר יותר הטוב מזה כי גם אם לא ישאלו עדיין הדבר בפיהם רק שתאוו תאוה בנפשם ורצונם והפלא והקדוש ברוך הוא טרם יקראו והוא יענה ונותן להם תאות נפש אשר אוו בנפשם וז"ש לנפש תדרשנו לרמוז כי לפעמים הש"ת הוא טוב גם לנפש אשר תדרשנו כלומר כי לא דרש ושאל את הדבר בפיו רק דרשו בקרבו ובנפשו ומה שדרש בנפשו ורצונו ותאותו טרם יקרא והוא יענה ולהיות זה פרט מן הפרט נקט לה בלשון יחיד כי מי אשר הוא זוכה לזה. ועוד אפשר דדייק כפי דרך זה כי אמר תדרשנו לשון עתיד ולא אמר לנפש דרשהו לשון עבר לרמוז עוד אל פרטיות אחר יותר חשוב מכולם כי לפעמים כל כך הוא חשיבות האדם לפניו ית' כי הש"ת יודע מה בעתיד נפש הצדיק לחפוץ ולהתאוות ועדיין לא בא אפילו לידי מחשבה ולא לידי חפץ ותאוה וקודם שיחפוץ ויתאוה נפש אותו הצדיק אותו הדבר הקב"ה ממלא תאותו אשר עתיד נפשו להתאוות וז"ש לנפש תדרשנו לעתיד כי אפילו אותה התאות נפש לא דרש אותה עדיין ולא התאוה אותה רק עתידה שתדרשנו והקב"ה הוא טוב למלאת תאות נפש אשר תדרשנו לעתיד : ועד"ז מפורש אצלי מש"ה מה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ והכונה כי מי שהוא גבר גובר על יצרו הקב"ה כונן צעדיו להצילו מכל אויב ומכל צרה גם אם אותו הדרך אשר הצדיק עתיד לשום מצעדיו בו עדיין לא בא לידי מחשבה בלב הצדיק ללכת בו רק שיודע הקב"ה שעתיד לחפוץ לילך באותה הדרך והקב"ה כונן צעדיו קודם שחשב הצדיק לילך באותה הדרך וז"ש ודרכו יחפץ לשון עתיד כלומר הדרך שעתיד הצדיק לחפוץ ולהתאוות הקב"ה מכינה כונן מצעדיו ומיי' מצעדיו כוננו ועדיין הצדיק דרכו יחפץ כי עדיין לא היה חפץ לילך שם וזהו ודרכו יחפץ : אי נמי אפשר כי אלו הפסוקים מזהירים לאדם על מצות השכמת ב"ה אשר היא מצוה כדאית ליגאל בשבילה והתשובה אמר טענה אחת בפסוקים הקודמים שראוי שיוחיל האדם לתשועת ה' ואם יתמהמה יחכה לו כי רבים רחמיו וכמ"ש זאת אשיב אל לבי וכו' כלומר זאת הטענה אשיב אל לבי ובשבילה אוחיל ולא אתייאש וזהו על כן אוחיל והטענה היא חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו וכדאמרן לעיל ואמר עוד חדשים לבקרים רבה אמונתך כלה נתן טעם מספיק שראוי לאדם יחזיק בעצם במצות השכמת ב"ה ובשבילה נזכה לתשועת ה' והטעם שראוי שיחזיק האדם בה הוא זה כי הנה רואה האדם כי בשכבו על מטתו מפקיד נשמתו בידו ית' כד"א בידך אפקיד רוחי והוא ית' יחזיר נשמתו בכל בקר ובקר ומחזיר נשמות לפגרים מתים ונאמן בפקדונו להחזירה וז"ש חדשים לבקרים כלו' במה שאתה מחדש הנשמות לבקרים ומחזירה לגוף האדם נשמה חדשה שהוא האדם הפקידה בידו לעת ערב יגיעה ועייפה והוא ית' מחזירה לו כאור בקר כאלו היא מחודשת ומזה נראה כי רבה אמונתך כי אתה נאמן בפקדונך ונתן טעם למה קרא לאמונה זו רבה כי גם דרך ב"ו הוא להיות נאמן בפקדונו להחזירו לבעליו ואמר לזה חלקי ה' אמרה נפשי הכונה כי ראוי הוא באמונה זו תקרא רבה והטעם כי באני ב"ו כי הפקדון הוא של המפקיד והנפקד אין לו שום דבר בפקדון ועל"כ אין להחזיק לו טובה בהחזרת פקדונו אמנם הנשמה שמחזיר הש"ת לאדם אינה שלו של האדם אלא אדרבא היא מופקדת ביד האדם בתורת פקדון והנפקד הוא האדם והמפקיד הוא הש"ת שנתן לאדם הנשמה בתורת פקדון ועתה אילו רצה ה' לא החזיר לאדם הנשמה בכל בקר ובקר אינו מן הגנאי כי היא שלו וחלקו ובשלו הוא זוכה וז"ש חלקי ה' אמרה נפשי והנשמה היא חלק אלוה ממעל ולזה אמרתי רבה אמונתך כי היא אמונה רבה וגדולה להחזיר הנשמות חדשים לבקרים לסבה האמורה : ועוד כיון שטעם נכון שהיה ראוי שבדרך טבע לא תחזור הנשמה לגוף לפי שבדרך טבע כל חלק משתוקק ומתאוה להדבק בכל והוא הש"י א"כ בכל לילה בה היא מופקדת בידו ית' היה מן הראוי שלא תחזור לבקר בגוף האדם כי היא חלקו ית' וחפצה ומאויה להדבק בו וז"ש חלקי ה' אמרה נפשי והקב"ה מחזירה בע"כ לגוף האדם א"כ מזה נראה כי רבה אמונתך וקראתיה רבה לפי שנפשי בעצמה מודה ואומרת כי חלקי ה' אמרה נפשי א"כ ראוי גם כן שאני אוחיל לו והכונה לרמוז על השכמה ב"ה

יְהוָה׃ כז טוֹב לַגֶּבֶר כִּי־יִשָּׂא עֹל בִּנְעוּרָיו׃ כח יֵשֵׁב ג' ומ"ע
בָּדָד וְיִדֹּם כִּי נָטַל עָלָיו׃ כט יִתֵּן בֶּעָפָר פִּיהוּ ה' ג' כ"ב

פיהו כ"ב וסימן בריש שיר השירים׃

תולדות אהרן: ישב בדד. אכות ח׃ יתן בעפר פיהו. חגיגה ד (חגיגה טו)׃

לאורכא ולמשתק עד דמטי פורקנא דייי׃ כז טב טב הוא לגברא ארום יאלף נפשיה לסוברא ניר פקודיא בטליותיה׃ כח ישב יתיב בלחודוהי וישתוק ויסבול יסורין דאתין עלוהי בגין יחודא דשמא דייי דמשתלחין לאתפרע מיניה על חובא קלילא דחב בעלמא הדין עד כד יחוס עלוהי ויטלינון מניה ויקבל אפי שלים לעלמא דאתי׃ כט יתן יתן בעפרא פומיה וישתטח קדם רבוניה מאים

רשי

ואיה ועגה טוב שיחיל אדם וידום ויצפה לתשועת ה': (כח) ישב בדד. מי שאירע לו אבל וצרה ישב גלמוד ויצפה לטובה: וידום. לשון המתנה כמו (שמואל א יד) אם כה יאמרו אלינו דומו דיהונתן: כי נטל עליו. כי בעל הגזרות

אבן עזרא

ויחיל. כמו פ"ה רפה בלשון ישמעאל: (כז) עול. מוסר: (כח) כי נטל עליו. העול: (כט) ישתחוה לעושהו

טד

לחם דמעה

שרחוי הוא שגם אני אשכים בבקר לבה"כ קודם שיבא הוא ית' לבה"כ והוחיל אני לו ולא שיבוא הוא מקודם ויוחיל לי כי על איש כזה אשר כשהקב"ה בא לבה"כ ואינו מוצא שום אדם שקדמו עליו נאמר מדוע באתי ואין איש והעפ"י דלא שייך בו ית' ביאה וקדימה כי מלא כל הארץ כבודו דברה תורה כלשון בני אדם ומה גם כי יותר גילוי שכינה יש בבה"כ בעת התפלה ממה שיש בשאר היום ועכ"א מדוע באתי והוא הגילוי שכינה שבא בהשכמה לבה"כ ולא מצא איש וז"ש בכאן ע"כ הוחיל לו כי כיון שהוא היטיב עמי במה שהחזיר לי נשמתי בבקר א"כ ראוי הוא שאני אשכים לבה"כ והוחיל לו ולא שהוא ית' יבא מקודם ויחיל הוא לי וזהו דסמיך ואמר טוב ה' לקוו כלומר שמשכימים בעלם עד שיצדק לומר כי הם קווים לו ית' שיבא ולא שהוא ית' מקוה עליהם ואמר לנפש תדרשנו לרמוז אל תנאי אחר אשר צריך ההולך להתפלל והוא שצריך שיתפלל בכונת הלב ואם לא כיון הוה ליה תפלה בלא כונה כגוף בלא נפש ונשמה וז"ש לנפש תדרשנו כי כשיש לו כונה הנפש היא הדורשת אבל כשאין לו כונה הוה ליה כאלו הגוף הוא הדורש בלא נפש וכדמעי למודים כרע מבלתי כונה באופן כי צריך ג' תנאים כדי שישמע תפלת האדם ויושיענו מצרותיו וז"ש טוב ויחיל ודומם התנאי הא' הוא שיהיה המתפלל איש טוב והנון באם הוא איש רשע רע יאמרו לו מי ביקש זאת מידך רמוס חצרי אבל צריך שיהיה איש טוב וזהו טוב דקאמר וגם כן תנאי ב' והוא אומרו ויחיל והכונה שישכים עד שהוא יחיל ויקוה לשי"ת שיבא לבה"כ והנאי שלישי וה"א ודומם שהכונה שיהיה שותק ודומם בבה"כ ולא ישיח בבה"כ אף לו שיחה קלה וכל אלו הם תנאי לתשועת ה' הכונה כדי שיושיענו ה' ויענהו בעת צרה ואמר טוב לגבר וגו' הכונה כי עול זה של השכמת בה"כ טוב הוא לגבר כדי שיתגבר על יצרו שישא עול זה מנעוריו וישכים לבה"כ וגם אביו יחנך אותו להוליכו עמו בנעוריו לבה"כ וכמו שאמר הכתוב חנוך לנער על פי דרכו אשר שמעתי שהרצון בו שיחנך את הנער כאשר הוא על פי דרכו כלומר קודם שיכנס בדרכו אשר הוא מעשה נערות כי אם תניח אותו שיכנס בדרכו אבל הוא מעשה נערות יהיה טורח להחזירו אח"כ לאחור לכן חנוך לנער כאשר הוא בפי הדרך קודם שיכנס בו ובזה גם כי יזקין לא יסור ממנה ולעולם יהיה גובר על יצרו וז"ש טוב לגבר כדי שיהיה גבר גובר על יצרו שישא עול זה דהאמן בנעוריו קודם שיגדל כדי שיהיה רגיל בו ואמר עוד ישב בדד וגומר כלומר וגם אם כשזה משכים הרבה לבא לבה"כ והוא יושב בדד כי עדיין לא בא שום אדם אע"ה ישתדל לבא קודם הכל וישב בדד וגם אם הוא ע"ה ואינו יודע להתפלל והוא יושב שותק ודומם עכ"ז יהיה יושב שם וידום כלומר אפילו יושב ודומם כי ישיבת בה"כ לבד היא מצוה ואמר כי נטל עליו כלומר כי שכרו נטל עליו אפילו שיהיה יושב ודומם ואמר יתן בעפר פיהו כלומר אם לא יועיל כ"ז לתשועת ה' ולקרב גאולתנו יעשה דבר אחר וה"א יתן בעפר פיהו כלומר שישפיל עצמו עד עפר עד שיגיע פיו אל העפר ע"ד מש"ה כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו ואז קומה עזרתה לנו כי ישראל כל זמן שהם בירידה ההתוגה הם עולים וז"ש אולי יש תקוה ואמר עוד יתן למכהו לחי וגומר כלומר יתן ויזמין הלחי למכהו כדי שיכהו עליו אעפ"י שהמכה אשר זכר ישבע בחרפה לבד שיהיה מחרף את היהודי ולא היה מכה אותו על לחייו אלמלא שהיהודי בעצמו נתן והזמין הלחי לפניו אבל החויב עצמו ישבע בחרפה ובחירופין וגידופין שהיה מחרף אותו שיה כות בבע ולא היה מכה בו אעפ"י כן הוא יזמין למכהו הלחי אעפ"י שהוא המכה ישבע בחרפה והטעם לעצה זו היא כדי להביא המכה הזה את ריתו בעיני השי"ת לפי שידוע הוא כי לא יזנח לעולם ה' ורחם כרוב חסדיו: אי נמי אמר טוב ה' לקוו וגומר הכונה שה' הוא טוב לקווים לו ובפרט לנפש אשר תדרשנו ברבים ולעולם דורש לרבים ומפרסם אלהותו ית' ע"ד מ"ש דהע"ה ואתהלכה ברחבה כי וגומר כלומר בתוך הרחבה כדי לזכות לרבים כי כולם ישמעו וילמדו. וגם אפשר שכיון באומרו לנפש תדרשנו שחזר לדבר עם המקוה ואמר שה' יהיה טוב לך עד שאפילו שתדרשנו לנפש כלומר שתדרוש ותשאל ממנו נפש א' שיחזיר נשמות לפגרים מתים ויחיה את המת אפי' אם תדרוש ממנו זה שאין לך שאלה גדולה מזו אפילו לזה ימלא תקותך ושאלתך כמו שמצינו באלישע הנביא שהחיה לבן השונמית ואמר טוב ויחיל אמר וא"ו ויחיל שהיא יתירה שהוא מוסיף על הקווי הנזכר וזה כי ידוע כי תוחלת ממושכה מחלת לב ולפי שעד עתה שבח למקוה אמר שאעפ"י שקוה ולא באה תקותו עכ"ז לא יתייאש אבל יכנס בגדר התוחלת ויחיל כו' וזהו ויחיל דקאמר כלומר נוספה על הקוה תכנס בגדר שתוחלת ויחיל וגומר ואם רואה כי עול ייסורי הגלות כבדו עליו ולא מוקן

אבל הייסורין מנעוריו גדלוהו כאב טוב לגבר כי ישא עול הייסורין בנעוריו ועול יסבול ולא יבעט וישב בדד וידום ויצפה לישועה וכל זה הוא טוב כי נטל עליו הייסורין כי יש הפרש רב בין מי שאינו בוטח בייסורין שמביאים עליו ובין מי שהוא בעצמו מביא ומטיל הייסורין עליו כי זה הוא בודאי מטובה מן הראשון לפי שהוא בעצמו נטל עליו הייסורין בבחירתו וזהו כי נטל עליו דקאמר קרא וזה הוא ע"ד אשר פירשתי במשנת כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו' אם אתה עושה כן וכו' דקשה מאי ואם אתה עושה כן דהא ביה משתעי שאמר כך היא דרכה של תורה אבל רמז למ"ש אם אתה עושה כן בבחירתך לסבול יסורין אלו ולהתנהג כעני עם היות שאתה עשיר או אשריך בעה"ז וטוב לך לעה"ב אבל מי שהוא הכרחי בדרך הזה לשבת עוניו אין זו רבותא: או יהיה כינוי עליו דקאמר שב אל מלת ה' דקאמר לעיל לתשועת ה' ואמר כי טוב הוא האדם אשר ישא עול הגלות בנעוריו וישב בדד וידום וכל זה הוא טוב כאשר נטל הייסורין וסבל הכל בשבילו ית' וזהו עליו דקאמר כלומר עליו ובשבילו ית' סבל מה שסבל על דבר כבוד שמו: ואמר יתן בעפר פיהו. ע"ד המתרגם הכונה שתהיה אפים ארצה וישתטח לפני ית' בפישוט ידים ורגלים עד שידבק פיו עם העפר אולי יש תקוה. **והר"מ** אלמושנינו ז"ל כתב הנה לפיות שאמר שחסדי ה' כי לא תמנו ולא כלו רחמיו הנה צריך להלך בזה ולידע כי הטוב המגיע לאדם מגדו ית' הוא נמשך ומגיע למי שמקוה הטוב עצמו וכן לנפש אשר תדרוש אותו ע"ד שאמר המשורר הנה עין ה' אל יראיו וגומר כי השי"ת על היותו מטביה בכללות לכל הנמצאים שנה לא יגיע טובו והשגחתו רק אל המכין עצמו אל הטוב ההוא ומייחל אותו וז"א טוב ה' לקוו ירצה טובו יתברך אינו רק לקווי הטוב הנזכר ולנפש אשר תדרוש הטוב הנזכר רק אל הנפש שלא תדרוש הטוב ההוא לא יבואהו וז"א לנפש תדרשנו שהוא כינוי אל הטוב עצמו ולפי שאמר שהטוב האלהי הבא למי שיקוה לו כדי שלא ילקח זה בכללות על כל מקוה טובו ובכן יהיה כולל לכל האנשים כי כולם מקוים טובו ית' כצדיק כרשע ע"כ ביאר התנאי שצריך שימצאהו עם המקוה ואמר שצריך שימצאהו לו למקוה ישועת ה' ג' תנאים הא' שיהיה האיש המקוה טוב ובלב וז"ש טוב ושיקוה וז"א ויחיל ושיהיה סובל הייסורין באהבה כי אם הוא טוב ומקוה מטוב וכאשר יבא אליו הרע יבעוט בו ויפיח דברים כלפי מעלה חלילה בו לא יצדק שיגיע לו טובו ית' בעלם והשונה וז"א ודומם ר"ל שישתוק ולא יבעט ולא יצעק בבוא עליו הרע הנה כל אלו התנאים צריך שיהיו למקוה ישועת ה' וז"א לתשועת ה' והוא מקושר עם הפ' הקודם כאלו אמר טוב ה' יגיע לקוו לנפש תדרשנו כשתהיה נפש האדם טוב ויחיל וגו' עכ"ל:

(כו) **והרב** מורי זלה"ה כתב אומר ויחיל בוי"ו שיאמר כן על הפלגת הייסורין פעם אחר פעם ועכ"ז הוא יחיל ויחזור ויחיל ע"ד ויתן לך האלהים שאחז"ל יתן ויחזור ויתן עכ"ז הוא מיחל ומקוה ודומם וגו' לתשועת ה' וידע כי לטובתו באו עליו הייסורין וכמ"ש המשורר זמרו לה' חסידיו וגומר כי רגע וגומר ר"ל ידוע הוא כי זכר יאמר על שם אדנות וכמש"ה זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור כי השם הוא שם ההויה שהוא השם העצמי וזכרי מורה על שם אדנות שבו אנו מזכירין אותו עתה אף על פי שכתוב בשם ההויה וידוע כי שם ההויה מורה כשהוא ית' מתלבש במדת הרחמים והאדנות מורה דין אף על פי שאינו חזק כ"כ כמורה שם אלהים אבל נקרא מדת הדין הרפה והנה אמר המשורר להסידים הקרובים אליו ית' זמרו לה' חסידיו וג"כ והודו לזכר קדשו שהיא שם אדנות כלומר שהודו אף על פי שיתנהג עמכם בדין ויביא עליכם ייסורין והטעם לפי שרגע באפו כלומר אפילו באותו רגע שהוא באפו חיים ברצונו כלומר אין רצונו לעשות רע אלא חייב הוא נותן ועושה טוב כי בערב ילין בכי שהוא העולם הזה הנמשל ללילה ולבקר רנה שהוא העולם הבא אשר הוא אור ולא הפך. ואפשר עוד לומר כי רגע באפו וגומר שהוא כמביא ראיה לדבריו שהשי"ת כוונו להטיב שהרי אפילו הרגע שהוא אפו של השי"ת שנאמר ואל זועם בכל יום ואמרו רז"ל וכמה רגע אפילו זה הרגע נהזר לחיים ברצונו ית' ושיה זה בימי בלעם שלא לבד שלא קללם אלא בברכם כמודע א"כ נמצא שכוונתו להיטיב אלא שאנו בעונותינו גורמים לנו את כל הרע ואפילו בעת הכותו היא לכונה טובה כאשר ביאר לכך לא ירבה דבריו המוכה בייסורין וצרות רק יקוה לתשועת ה' עכ"ל:

(כז) **ומ"ש** טוב לגבר וגו' קרא ימי נעוריו לחיי העה"ז כי הם החיים הראשונים אשר לאדם וימי זקנה יקרא ימי חיי העה"ב כי הם באים האחרונים ולכן מוסב לגבר שישא עול שיש כין בנעוריו שהוא העה"ז וימרק עוניו בעה"ז ויהיה מתוקן

אית סבר: ל יתן יושיט למחי ליה ליסתא בגין דחלתא דיי יסבע קלנא: לא כי ארום לא ישלי יי לעובדוי לעלם למימסרינון בידא דסנאיהון: לב כי ארום אלהן ברישא יתבר ובתר כן יתוב וירחום לצדיקיא בסגיאות טיבותיה: לג כי ארום מן בגלל דלא עני גבר ית נפשיה ואעדי זחוחה מלביה בגין כן גרם לאסתקפא תבירא בבני אנשא: לד לדכא למכבא ולכבשא תחות רגלוי כל אסירי ארעא: לה להטות למצלי דין דגבר מסכן כל קביל אפי עילאה: לו לעות לסרכא אנש מסכן במצותיה אפשר דמן קדם יי לא יתגלי: לז מי מן הוא אינש דאמר והוה בישתא מתעבדא בעלמא אלהן מן בגלל דעבדו מה דלא אתפקדו מן פומא דיי: לח מפי מפי אלהא לא תיפוק בישתא אלהן על ברת קלא דמיזא בגין חטופין דאתמליאת ארעא ובעידן דבעי למגזר טובא בעלמא

מטע"ס כ"ה אולי יש תקוה: ל יתן למכהו לחי ישבע בחרפה: ו"ד כסי'. ג'לא לא כי לא יזנח לעולם אדני: לב כי אם הוגה ורחם ז'. ל' חסדיו ק' כרב חסדו: לג כי לא ענה מלבו ויגה בני איש: לד לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ: לה להטות י"ח. ד' משפט גבר נגד פני עליון: לו לעות אדם בריבו י"ד כסיפ'. ג' אדני לא ראה: לז מי זה אמר ותהי אדני לא ד' צוה: לח מפי עליון לא תצא הרעות והטוב:

תוגת ג' ב' ס"ל וא' חסר וסימן כאשר הגה מן המסלה. אשר הוגה ה' ביום חרון אפו. כי אם הוגה ורחם. וא' כי ה' הוגה על רוב ל' מפיק ה"א קדמא חסר: והטוב ד' וס"ל ועשית הישר והטוב בעיני ה'. אנא ה' זכר נא את אשר התהלכתי דכלכים. וחברו רישעיה כפי עליון לא תצא הרעות והטוב:

תולדות אהרן כי לא יזנח. חולין ז: כי לא ענה. מגלה י"ב: מי זה אמר. עקידה שער לג: מפי עליון. עקידה שם:

אבן עזרא

עד בא העפר בפיו: (ל) בי"ת בחרפה. נוסף כבי"ת השביעני במרורים: (לא) יזנח. ימאס: (לב) ורחם. כמו ירחם וכן דרך הלשון והיה ה' לי לאלהים: (לג) מלבו. מרצונו. ויגא. אל"ף תחת ה"א והוא מהבנין הכבד הנוסף כמו הוצא אתך: (לד) לדכא. אל"ף לדכא שורש. מלת הטה עם משפט כמו עוות: (לו) לא ראה. בחכמה להיות כן: יתאונן

רש"י

הגזרות [illegible] זו: (לא) כי לא יזנח לעולם ה'. לכן טוב לידום: (לב) כי אם הוגה. אם האדם מביא עליו יגון בשביל עונו ואחר כך וריחם כרוב חסדיו: הוגה. ויגה. לשון תוגה הם: (לג) כי לא ענה. ויגה בני איש מלבו ומרצונו כי העון גורם: (לד) לדכא תחת רגליו. מוסב על כי לא ענה מלבו להיות מדכא תחת רגליו וגומר. ולא להטות משפט גבר וגומר. ולא לעות אדם בריבו כל אלה ה' לא ראה לא נראה לו ולא עלתה לפניו במחשבתו לעשות כן: (לו) לא ראה. לא הוכשר בעיניו שיעוותו בית דין של מעלה אדם בריבו כמו מה ראית כי עשית וגו': (לז) מי זה אמר ותהי וגומר: (לח) מפי עליון וגומר. ואם באתי לומר לא מידו באה אלי הרעה הזאת מקרה היא שהיה לי אין זאת כי אם בין רעות בין טובות מי זה אמר ותהי אם ה' לא צוה ומפיו לא תצא הן רעה הן טובה אבל מה יש להתאונן אדם חי גבר על חטאיו כל איש ואיש יתאונן על חטאיו כי הם המביאים עליו הרעה מפי

לחם דמעה

לשעודה לימי הזקנים שהוא הע"ה וקרוב לזה פירש מורי זלה"ה: ובמדרש טוב ה' לקוו יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו כינתם ז"ל כי הבטחה זו שתהיה אמיתית ושלעולם לא תכזב בשום פעם מן הפעמים זה לא יהיה לכל וז"ש יכול לכל היה הבטחה זו מאושרת ומקויימת ת"ל לנפש תדרשנו הכונה לאותו הנפש אשר תדרשנו לעולם לשי"ת לעבוד עבודתו ית' והלך לדרוש את ה' לקיים חוקיו ומצותיו לזה יהיה טוב ה' לעולם ועד והוא כלל גדול שלא יכזב:

(כח) **ישב** בדד וידום כי נטל עליו. אפשר שהכונה אף על פי שישב בדד ומתו בניו ונשאר עריריי ידום כאשר עשה אהרן כשמתו נדב ואביהוא וידום אהרן וקבל שכר על השתיקה כמז"ל וקבל שכר על השתיקה וז"ש כאן כי נטל עליו כלומר כי נטל עליו שכר על מה שהיה דומם ושותק. **והרב** מורי זלה"ה פירש קרוב לזה ז"ל אמר אף על פי שיגיעו הייסורין לתכלית האחרון כי נשאר בדד ועריריי אפ"ה וידום יקבל עליו גזרת הש"ת כי נטל עליו ר"ל כי הוא המעשים והמטיל עליו הייסורין ועונותיו גרמו לו ואם כן יתרעם על עצמו וכמאמר המליץ אל מי מגולי דם אזעק וידי שפכו דמי: **עוד** פירש ישב בדד וידום כלומר כשרואה אדם שייסורין באין עליו ישתדל לישב בדד ולהתבודד כי אז יהיה שכלו פנוי ויתבונן ויכוין האמת וישיג תכלית סבת הייסורין שהם העונות ובהכרח ידום כי ישיג האמת וז"א ישב בדד וידום ר"ל ישב בדד ובזה ודאי ידום כאשר נטל עליו הייסורין ובזה יכיר האמת ויתן בעפר פיהו ברצון נפשו על הספק אולי יש תקוה כי יכיר היותו מחוייב בייסורין אלו וגדולים מהם ולא לבד יעשה זה אלא ירדוף אחריהם כמאן דרדיף בתר חיי וכמו שהיו עושים הקדמונים שהיו בוללים אותם בפיהם ואומר בואו אחי בואו רעי וז"ש יתן למכהו לחי ברצון נפשו ובשמחה ישבע בחרפה ר"ל כי לא יאכלו ולא ישבעו עד שיהיו נחרפים ונעלבים כי אז יערב להם מאכלם וישבעו ובלא זה נראה להם כאלו לא אכלו כלל:

(ל) **ואפשר** עוד ישבע בחרפה כחרפה יהיה להם כלחם שנשבעים ממנו והוא מזון להם וכן פירש ג"כ הרב ן' שועב ז"ל מכ"ל: **ולי** אפשר לפרש עוד כי מ"ש ישבע בחרפה הכונה כי האומות לא היו מוכרים שום דבר של מזון עד שמקודם מחרפים ומגדפים אותו באופן כי ישבע ממזון ע"י חרפה וגידופין: **אי** נמי רמז בכונותינו בעינינו ראינו כי שוחטים שוחטים של במזון אוכלים כגוים ושכורים וכם תרפת כל המזון מוכרים אותו ליהודים וז"א ישבע בחרפה כלומר ישבע נפשו בחרפת המזונות:

(לא) **בהיות** כי בפסוקים הקודמים הזכיר לאדם שישב ושבול יסורין בשכר שמים ישוה וישא עול הייסורין בנעוריו ויתן בעפר פיהו ויתן למכהו לחי עתה נתן טעם לדבריו וכ"א כי לא יזנח לעולם אדני ודייק קרא שלא אמר כי לעולם לא יזנח אדני נרמז כי הקדוש ברוך הוא בקרוב ירחם על עמו ולא יזנח אותם כלל ואם כאולי יזנח זמן מה זאת ההליקה היא בספק כי אין מדרכו לזנות ולשכוח וז"א כי לא יזנח ואם כאולי יזנח לא יהיה לעולם ואמר כי אם הוגה וגו' כלומר ואם אתה רואה כי השי"ה הוגה לאדם ויסרו בייסורין ובנגעי בני אדם אם ישכיל ויבין האדם יראה כי אלו הייסורין שיסרו השי"ת הם רחמים שריחם עליו כרוב חסדיו וז"ש ורחם כרוב חסדיו והייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה לפי שהם רחמים כדאמרן ונתן טעם לזה ואמר כי לא ענה מלבו והכונה כי השי"ת כשהוא מענה את האדם לא ענה אותו מלבו ומרצונו כי הוא ית' לא ברא את העולם אלא להטיב עם בריותיו ואם ענה לא מלבו ומרצונו אבל מעשיו גרמו לו והוכרח ה' להרע עמו כי צדיק וישר הוא ונתן הכרח שלום שהשי"ת אינו מענה שהפנו ורצונו והא ראיה כי ויגה בני איש מלבו הוגה כי השי"ת כשהוא מענה לא ענה אלא בני הלוים ולא כתיב עצמו וכמו שראינו כי בעון שלא בניו מתים והוא נשאר

(cont.) קיים ואם השי"ת רצונו ותשלו להרע עמו למה לא המית את החוטא עצמו וילך לו מן העולם אבל בהיות כי הוא ית' לא ענה מלבו ומתפלו על כן ויגה בני איש ולא האיש עצמו רק בניו בני אדם מתים וכל כונתו ית' כאלו הייסורין אינם אלא להחזירו למוטב וז"א לדכא תחת רגליו וגו' כלומר נכנסים תחת כנפי השכינה ולדכא תחת רגליו כל אותם שהם אסורים ביד תאותם ותחת היצה"ר וז"ש כל אסירי ארץ אותם האסורים תחת התאות החומר וחשו ארץ דקאמר לכבשם לעבודתו וגם אם לפעמים משפט האיש ומעשיו וטבעו נוטים לדרך רעה כענין מי שהוא אדמוני עם יפה עינים כי טבעו נטוי אל הרעה מביא הקדוש ברוך הוא עליו ייסורין מאיתם בנים וכיוצא להטותו ממשפטו ונטבעו אל הדרך הישרה וז"ש להטות משפט גבר וגו' להטותו שתמיד יהיו כל מחשבותיו וכל מעשיו נגד פני עליון ולעבוד עבודתו ולשבות רצונו כענין אורח חיים למעלה למשכיל כו' וכענין שויתי ה' לנגדי תמיד לעובדו וללכת בדרכיו ולהדבק בו באופן כי בעת שיפטר מן העולם ימות זכאי ואל ימות חייב כי אין רצונו ית' כי במיתות ויבא שרו של גיהנם להפילו לגיהנם ויעמוד לדין עמו לפניו ית' השלו ית' הוא שילה זכאי בריבי ובלא עונות וז"א לעוות אדם בריבו אדני לא ראה כלומר לעותו בריבו לעתיד לבא ושילא מעוות ומקולקל בריבו אדני לא ראה כלומר לא הוכשר בעיניו ועל כן מייסר אותו בזה העולם כדי להטות משפטו נגד פני עליון ולהחזירו למוטב:

(לז) **ואמר** עוד מי זה אמר ותהי אדני לא צוה הכונה לפי שהוא באלו הפסוקים הבטיחם הבטחה לעתיד כי לא יזנח לעולם אדני וגם הוכיחם ואמר כי לא ענה מלבו וכו' לדכא וכו' להטות וכו' עתה כדי לאמת נבואתו שניבא להם לעתיד כי לא יזנח לעולם כו' וריחם כרוב חסדיו להאמינו בו נתן להם אות ומופת ואמר הנה מן הנבואות שנבאתי לשעבר על דבר החרבן כולם נתקיימו מזה תדעו ותאמינו כי גם דברי אלה מפי הגבורה נאמרים כי האות והמופת להבחין בין הנבואה האמיתית לאמיתית הוא זה שאם יבא ויתקיים דברי הנביא הרי זה נביא אמת ואם לא הוא מתקיים דבריו הרי הוא לומר לפי שדבר סרה על ה' להטעות בשקר כמו בזדון דברו הנביא ובזה היה נבחן כשקר וזה"א נכאן מי זה אמר ותהי ה' לא צוה כלומר מי הוא הנביא שאמר דבר וניבא ותהי כלומר ויתקיים אותו הדבר אם ה' לא צוה כי בודאי אם ה' לא צוה לא יהיה ולא יתקיים וכיון שאתם ראיתם בכל הנבואות אשר נבאתי עליכם הרעה והרעה שהבאתי בכם וכל דברי נתקיימו מזה תדעו והכירו כי גם כל דברי אלה של נחמות לעתיד אמת הם ויתקיימו בכם אם החזרו בתשובה כי היום אם בקולו תשמעו כתיב ועבים הרעות והטוב בידכם נתנו והבחירה היא ביד האדם וז"א מפי עליון לא תצא וגומר והאמרו הרעות לשון רבים והטוב לשון יחיד שמעתי בו שהכונה כי כל הרעות שבעוה"ז כולם הוא עושה אותם בגהירהו חבלי פיוע כלל מאתו יתברך כי מפיו לא יצאו הרעות כלל אמנם הטובות והם השלמות הטוב הראשון נגד לא הנלא מפיו יתברך כי צריך שהאדם יתעורר מאליו לעבודתו ואחר שהוא מאליו עשה הטוב הראשון ה' יגמור בעדו בכל שאר הטובות והמעלות ואפשר גם לומר שאל זה כיון דהע"ה בת"ש גיל על ה' דרכך וגומר וזהו דנקט דרכך לשון יחיד לרמוז על הדרך הראשון נגד שצריך שהאדם כתיב גול אותו לעשותו והה"כ בטח עליו והוא יעשה השאר ויסייע אותך וכ"ל לומר עוד כי נקט הרעות לשון רבים כשנפרש כי כונת אומרו רעות הוא כינוי אל הייסורין ולפי שרוב בני אדם רוב ימיהם במכאובים על כן כינה את הרעות ואת הייסורין בלשון רבים והטוב בלשון יחיד כי הוא ניה כאלו הוא יחיד בערך הרעות ואלו לא יצאו מפי עליון רק הכל לפי מעשיו של האדם ולכ"א מה יתאונן אדם חי וגומר הכונה לומר מסקנת דמילתא היא זאת כי כיון שמפיו ית' לא באה הרעות והם העבירות וגם הטובות לא ענה מלבו אם כן בודאי מה שראוי שיתאונן האדם ויתאבל הוא על חטאיו כי הם סבבו את כל הרעה הבאה עליו ואמר על חטאיו בכינוי ולא על החטאים הכונה לרמוז על שהוא לבדו עשאם מבלי סיוע מאחר כלל. ואמר על חטאיו ולא אמר פשעיו או עונותיו לפי שהטוב בנקל יוכל האדם לתקנו בשובו בתשובה אמנם החטאים אשר הם בשגגה ולא ידע אותם ולא הם ולא מספרם בודאי שלא יוכל לשוב בתשובה מהם כראוי ולכן עליהם צריך שיתאונן וקרוב לזה אמר דהע"ה כי עוני אגיד אדאג מחטאתי ר"ל העון שהוא מזיד אגיד בפני ווכר אותו ואתודה עליו ובזה אתכפר אמנם כדהגה שיש לי הוא מהחטאים לפי שאין אני יודע מה הם וכמה הם לפי שבשגיאות מי יבין ואיני יכול לשוב בתשובה שלימה מהם: **אי** נמי נכיות שהבריה עד עתה בהפנות הם הנה הגלות והרעות אם כן בודאי שהצדיק נמיר יבלה ימיו בטוב ולעולם לא יתאונן על שום רעה כי מעולם לא תאונה אליו רעה וכה"א מה יתאונן על שום רעה

לט מַה־יִּתְאוֹנֵן֙ אָדָ֣ם חָ֔י גֶּ֖בֶר עַל־חֲטָאָֽו׃ ס נַחְפְּשָׂה חטאיו קרי

מִן פּוּם קוּדְשָׁא נַפְקָא׃ לט מָה מָמוֹן יִשְׁבַּח אֱנָשׁ דְיָחוּב עַל יוֹמֵי חַיוֹהִי גַּבְרָא רַשִׁיעָא עַל חוֹבוֹהִי׃ מ נחפשה נִבְלוּשׁ אוֹרְחָנָא

תולדות אהרן מה יתאונן. קדושין פ עקידה שם: נחפשה. ברכות ה:

רשי

עליון לא תצא אמר רבי יוחנן מיום שאמר הקב"ה (דברים ל) ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב וגו' לא יצא רעה וטובה מפיו אלא הרעה באה מאליה לעושה רע והטוב לעושה טוב לפיכך מה יתאונן למה יתרעם האדם אם

אבן עזרא

(לט) יתאונן. מגזרת און: (מ) נחפשה. מבנין הקל: נשא

לא

לחם דמעה

רשע אדם הי גבר על חטאיו כלומר אדם שלעולם חי גבר על חטאיו וכל ימי חייו נתגבר על חטאיו לבלתי עשות אותם זה ודאי שלא יתאונן כלומר שלעולם לא תבא עליו רעה בתם כ סבה שיתאונן עליה. ואפשר דדייק אומרו על חטאו חסר יו"ד להורות במתגבר על יצה"ר בשעת החטא המחטיא אותו והוא גבור לכבוש את יצרו:

(לט) ואפשר גם כן שרמז באומרו מה יתאונן אדם חי וגומר. דכתיב חסר יו"ד וקרינן חטאיו להורות כי צריך האדם שיזהר עד מאד מן החטא הראשון כי הוא ראשון והוא אחרון כי הוא גורר כל שאר החטאים כי עבירה גוררת עבירה נמצא שהוא גרר את כו.ס והוא חטא יחידי והוא חטאיו רבים כי הוא גררם ולכן כתיב חטאו וקרינן חטאיו ולכן מה שיתאונן ויתאבל אדם חי הוא זה כל גבר על חטאו הראשון כי הוא גרר את האחרים וסבב אותם ולכן צריך האדם לעמוד בפרץ כנגד יצרו שלא יחטיאנו בחטא הראשון: אי נמי אומר ויגה בני איש אם הוא ית' מביא ייסורין על הרשע וגומל לאיש חסד כמפעלו ונותן לרשע רע כרשעתו הוא להכניעם לעבודתו כדאמרן נדכא תחת רגליו וגומר ולהסיר מלבן כל רשעים טענה ה' שיש להם לומר שהם מוכרחים במעשיהם ואין לאל ידם להיטיב מעשיהם ובזה רוצים לערוך משפט עמו ית' לומר שאינם ראויים לרעה כלל אחר שהם מוכרחים במעשיהם ולזה אומרים ב' טענות הא' כי לכוונתו הוא ית' יודע העתידות בודאי שידע עלי מיום היותי אם צדיק אהיה או רשע ואם הוא ית' ידע עלי שאהיה רשע אם כן אין בידי לשנות מן הידיעה ההיא וידיעתו מכרחת אותי להיות רשע הרי טענה א' ועוד טענה שניה כי מאמר על הטיפה בעת שהביאו אותה לפניו חכם יהיה או טפש עשיר או עני גבור או חלש והכל גלוי וצפוי לפניו למה אודה ואומר שהבחירה ביד האדם ואילו צדיק ורשע לא קאמר כי השכל אומר מי שגזר על כל שאר פרטיו גזר גם על זה וכדי להוציא מלבן דבר זה תשלם להם כפעלם כדי שיכירו וידעו כי הבחירה בידם ויצדקו ויאמרו אמת שאם היתה גזירה מלפניו שנהיה רשעים למה הכה אותנו מה פשענו ומה חטאנו אלא ודאי מידע ידעה זאת לנו ומרוע בחירתינו ועל כן באה אלינו הצרה הזאת וז"ש ויגה בני איש מה שמביא הוא ית' ייסורין על האדם הוא לקרבו לעבודתו כדאמרן ולהטות המשפט שיש לו לגבר נגד פני עליון המשפט שרוצה לערוך עם בוראו להטותו ולהכריח אותו ולעוות אדם בריבו כלומר להכחיש ולהכזיב הריב והטענה שיש לו לאדם נגד בוראו ולעותו בריבו שהוא רב גם יוצרו ואומר מה בידי לעשות כדי להטיב את דרכי וכי ה' לא ראה אם צדיק אהיה או רשע בודאי שהוא ית' יודע העתידות והוא ראה וידע ואם כן ידיעתו מכרחת אותי להיות רשע ועוד טענה אחרת אומר וכי מי זה אמר ותהי מי הוא זה שגזר על כל שאר הפרטים חכם או טפש עשיר או עני וכו' אין אמר שה' לא צוה וגזר גם על צדיק ורשע בודאי כי מי שידע וגזר על השאר גם כ"ז שקה שיניו וראה וגזר ולהכביד ולהרוב טענות אלו מלבן מביא ייסורין עליהם ונותן שכר טוב לצדיקים כדי שיכירו וידעו כי מפי עליון לא תצא הרעות והטוב ואף שגזר בפיו ובשפתיו על שאר הפרטים זה הפרט לא גזר עליה וכמו שארז"ל ואילו צדיק ורשע לא קאמר ממי יתאונן ויתרעם האדם אלא על חטאיו כי בלו הם ובירוע בחירתו עשאם ואין ידיעתו ית' מכרחת ע"ז וכמ"ש הרמב"ם ז"ל ועיין ע"ז בפירושי למסכת אבות בספר מדר"ש שמואל במשנת הכל צפוי: אי נמי ניען בדרך שהאדם כשהוא כועס על חבירו אם אינו מודיע כעסו ומוציאו בשפתיו אלא שנכי ימים הרבה הרי זה לא ישיב חמתו עד נקמו את נקמתו בתכלית הנקמה אבל אם ידבר דבריו ויוצי' כעסו בשפתיו הרי זה מתקרר מעט כעסו ואינו מתנקם כל מה שחשב וע"ד זה אמרו בשם מוהר"ר יעקב בירב זלה"ה על קרא דוינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו דכיון שדבר והוציא בשפתיו לעשות להם בזה נתקררה חמתו וניחם על הרעה וז"ש אשר דבר לעשות וה"נ כאן בודאי אין לנו להתייאש מן הרחמים כי בודאי ירחם עלינו כי גם עתה בעת הכעס לא שמר כעסו בקרבו אלא הוציא ודבר כעסו בשפתיו כדי להתקרר חמתו מעט וז"ש כי אם הוגה לא הביא עלינו הרעה במחשבה לבד כי אם הוגה אותו ודבר ורחמים גדולים שריחם עלינו ברוב חסדיו היה מה שלא עינ' אותנו מלבו וממחשבתו בלבד אלא הוציא כעסו בשפתיו וז"ש ורחם כרוב חסדיו כי לא ענה אותנו מלבו כי אם אחר שהוגה וזה היה סבה שלא נעשה כליה ח"ו רק ויגה בני איש כי שהביעם ביגון ואנחה ולא נעשה כליה וזה נתכבש מ:ה שלא ענה מלבו אלא הוגה את הדברים בפיו וזה היה סבה שרחם כרוב חסדיו כדאמרן: א"נ אמר כי לא יזנח לעולם אדני ואם יעלה על דעתך כיון שהוגה אותנו כל כך בתכלית היגון והאנחה זה מורה כי זנח אותנו ומאס בנו זה אינו שאם היה דן אותנו כמעשינו לא היה נשאר ממנו מאומה וז"ש כי אם הוגה אם אתה רואה שהוגה אותנו שיעו' רב לא משנאתו אותנו הביא עלינו כל הצרה הזאת כי לפי מה שחטאנו לפניו לא הביא עלינו רעה אחת מני אלף כפי הראוי אלינו הדרגת רחם כרוב חסדיו לפי שיום כר ישראל לא בהדל לכבוש יצרו הרע בכל אלא הלך אחר תאותו וז"ש כי לא ענה מלבו וידוע כי יצרו של אדם נקרא לב כענין שאז"ל בכל לבבך בשני יצריך ואמר מלבו במ"ם כי אפילו מקצת לבו ויצרו הרע לא כבשו לא ענה אותו אלא הלך בתאות יצה"ר והכר להחריב ביד רמה ובזרוע נטויה וז"ש ויגה בני איש לדכא תחת רגליו וגו' והטיל אימתו על העניים והאביונים שהם נקראים אסירי ארץ שהעשירים הם כבני חורין לא כן העניים ומדכא אותם תחת רגליו וגדלה רעת הדור ועונותם לפניו ית' שלא היה חושב להם לעון רק מה שהיו מטים את הדין בגמר דין שהיו מחייבים את הזכאי ומזכים את החייב כי מה שהיו עושים קודם גמר דין כגון הכרת פנים לזה יותר מזה ושאלת עון כזה לא פקד אותו השי"ת ולא ראה וז"ש להטות משפט גבר וגו' מה שהיה משפט גבר בגמר דין עון זה לבד היה נגד פני עליון והיה חושב אותו עליהם לעון כי לעות אדם בריבו בעת ריבו מה שהיו מעוותים בעת הריב והטענו' קודם גמר דין כגון לכבד את זה יותר מזה עון כזה ה' לא ראה ולא חשבו אללם לעון מגודל רשעם ורעתם כי אל הצדיקים בדוקא הוא ית' מדקדק עמהם כחוט השערה ועוד שכולם היו מהופכי אמנה מבטיחים ואינם מקיימים ואם לפעמים היו עומדים בדבורם לא היה זה אלא להרע כי היה האדם נשבע להרע ולא ימיר כמ"ש מי זה אמר ותהי כלומר שיקיים מאמרו זה היה נדר עבירה שה' לא צוה נעשותו אבל בדבר מצוה לא היו מתקיימים אם כי בודאי כי הרעה הבאה עלינו לא משנאתו אותנו הביא עלינו ומפי עליון לא תצא הרעה הבאה עלינו כי כפי הראוי אלינו לא בא עלינו א' מני אלף וז"ש מפי עליון לא תצא וגו' אלא עונותינו גרמו לנו וז"ש מה יתאונן האדם ויתרעם אין לו להתרעם רק על חטאיו כי הם גרמו רעתו. אי נמי הכונה כי הנה היה הוא ית' בעל הרחמים וחפץ חסד הוא להטיב עם ברואיו כשהוא מענים ומענה את האדם על ריב שבעיו לא מלבו הוא כי לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה וז"ש כי לא ענה מלבו ומרצונו וגם לא הוגה בני איש ברצונו וז"ש ויגה בני איש כלומר וגם לא הוגה בני איש ברצונו וקאי אדלעיל דקאמר כי הוא ית' דתנן מנא כהתים ולאו להיטיב ולא זונח והשכרה נוהגת בו כהן רצונו לענות ואף כשהוא מענה את החוטאים שלא ברצונו הוא עושה כי למה ירצה לענות כ"א אם כדי לדכא אותם תחת רגליו שיהיו משועבדים ושבויים תחתיו הנה כל ב"י עולה הם אסורים בארץ הזאת ובעולם שכפל כזה וז"ש כל אסירי ארץ וגם הנוגש בזה אלו הוא מאסר ואילו הם אסורים בזיקים כענין אם אסק שמים שם אתה וכו' אנה אלך מרוחך וגו' אם כן מעלמם הם כבושים תחת ידו ומה לו עוד לענותם ועתה שרוצה להטות משפט גבר והוא עושה עול עם בני אדם ומענה אותם שלא כדין ח"ו זהו דבר זר ורחוק וספק מי שהוא עליון על כל נמצא וז"ש נגד פני עליון כי לפעמים הדיין מטה את הדין כדי לזכות את העשיר שהוא פרנס הגבור כי ירא ממנו שלא יורידנו ממעלתו ויתן מעלתו וממשלתו לרעהו הרי כי להיות העשיר ההוא עליון על הדיין הוצרך הדיין להטות הדין שאם היה הדיין עליון על כל הארץ ואין שום א' כח להורידו ממעלתו לא היה מטה הדין כיון שאיננו ירא משום א' מהם ובהיותו הוא ית' יתברך עליון נורא גבו' על כל גבוהים מה לו להטות הדין מפני יראת וז"ש להטות משפט גבר א"ת שהוא ית' מטה דין ח"ו זהו נגד וספק פני עליון וזהו דבר רחוק אל מי שהוא עליון על כל הארץ: אי נמי אמר כי לא יזנח לעולם אדני. והוא כתוב באדנות שהוא השכינה אשר כ"י היא עתה עמנו בגלות והשכר בענין שב אל כינוי שהוא השויה שאמר לעיל לתשועת ה' ואמר כי שם השויה לא יזנח לעולם לשם האדנות אבל יושיע ויוציא כדי לרחם על ישראל כי עונינו הוא שגרם כי היא אמנו וכמד"א ובפשעיכם שולחה אמכם וז"ש כי אם הוגה אותם ורחם כרוב חסדיו על ישראל באלמנות לא היה כן לא היה נשאר מישראל ח"ו כלל כי כל כונתו ית' הוא להטיב עמנו ולא נשנותנו וז"ש כי לא ענה מלבו ומרצונו ורחיה לדבר מה שאני רואה כי לעולם ובד הוא שיגש בצדיקים ומדת הדין פוגעת בהם וז"ש ויגה בני איש והם הם הצדיקים אשר להם קרא בני איש כי כל איש שבמקרא לשון חשיבות ויגה ויסר את הצדיקים כדי שהרשעים יראו ויקחו מוסר ויש"ו ק"ו בעצמם אם לעושי רצונו כך לעוברי רצונו עאכ"ו אם באחרזיו נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר וז"ש לדכא תחת רגליו כל אותם שהם אסירי הארץ ואסירי כהיתר כאמור יתדכאו תחת רגליו ית' ויחזרו בתשובה ברואותם כי ויגה בני איש וכל זה הוא כנה להטות משפט גבר ומשכו הכל לשם שמים נגד פני עליון ושיחזור בתשובה כי כדי שישיר הרשע מרשעו ולא מעוות בדינו אין זה חפץ ורצון השי"ת וז"ש לעות אדם כאומר הוא בכך ההר כהומר והאדמה ה' לא ראה ולא יכשר בעיניו זה כי לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מרשעו וא"ת כי זה נראה קצת מעשל בחוקו ית' שימות הצדיק בשביל שיקח מוסר הרשע ע"כ סמך אמור ואמר מי זה אמר ותהי ה' לא צוה ויהיה שיועה לפירושו מה שתרגם כתב גם כן בג"ל דעבדו מה דלא אתפקדו מן פומא דה' והענין יהיה כי נקטינן שאין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ואם המית אותם ואין מיתה בלא חטא כי עשו מה שה' לא צוה ודקדק עמהם כחוט השערה ומשכה ידיהם הביא להם אמנם לפי האמת מפי עליון וגו' ומה יתאונן וגו' הכונה כבון הנינות והכל כי ראוי לאדם להתאונן ולהתאבל מאד על חטאיו ונכיוח על עלמו כאונן במתו מוטל לפניו שהרי הוא עלמו חשוב כמת כי רשעים בחייהם קרויים מתים וזהו באמר מה יתאונן על מה יהיה האדם אף על פי שהוא חי מתאונן ואילו מת על חטאיו שהוא חשוב עלמו כמת וראוי שיהיה אונן על עלמו וקרינן על חטאיו וכתיב חטאו לשון יחיד הכונה להורות כי צריך האדם להתאונן על כל חטאיו וגבוב מכולם ולא שישוב ממקצת ולא ממקצתם הגר צריך שישוב מכולם וזהו על חטאיו דקרינן לשון רבים אבל לא יתודה עליהם בדרך כלל אלא צריך לו לפרט חטאיו א' לא' כמאת הבזון וזהו דכתיב על חטאו לשון יחיד: אי נמי אמר ע"ד באמרו על קרא דולך ה' חסד כו' חסד גדול אתה עושה בעולם לאיש כערך החוטא לא כערך אל מי שחוטאים אליו שאם היה החטא נערך כערכו ית' שהשבעים נפשי מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא אשר אין קץ ותכלית לגדולתו לא היה לו לאדם תקנה כמ"ש אבל הוא ית' מעריך החטא כערך העושה החטא שהוא יצור אשר מחומר קורץ ובזה יש לו תקנה וז"ש להטות משפט גבר וגו' א"ת שהוא ית' מטה משפט הגבר נגד פני עליון ומעריך אותו בערך שחטאו לפניו שהוא עליון וגבוה על כל גבוהים ע"כ זה כדי לעות אדם בריבו ולהיבו יותר שלא יש לו תקנה על חטאתו אבר חטא ענין כזה ה' לא ראה ואדר א ברחמיו וכרוב חסדיו מעריך החטא בערך החוטא שהוא קצר ימים ושבע רוגז שלא להגדיל חטאתו ורעתו יבא מכל זה שלא יוכל לשוב בתשובה ירחמנו כרוב חסדיו כי לא יחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מרשעו וחיה והביא ראיה לדבר הזה כי הקב"ה כונתו הוא לטייטיר את האדם שבלים את נפשו שכרי ראה ראיתי כי האדם א"א שיהיה שלם אלא כאשר הוא נשוי אשה כי כשיש לו אשה יוכל לכבוש את יצרו בטהרה ומה גם שהיא נושה לו כל צרכי הבית והוא פנוי ללמוד תורה לגמור ולעשות ולכן נקראת עזר כמד"א אעשה לו עזר כנגדו ולז"א מי זה אמר ותהי ה' לא צוה וזה במסז"ל כי הוא אמר ויהי זו אשה כי לשון הוי' הם קדושי אשה ולכן הודיענו כי בהכרח בגמור ידענו כי אין מזוגי בל אשה אלא מהקדוש ברוך הוא ומששת ימי בראשית ועד עתה הוא מזווג זווגים ובני האדם אבר הם הכרוזים בדבר ומזווגים זווגים בודאי הגמור כי כל דבריהם לא היו עולים בידי גמר אם לא שה' צוה אבל הזווג שה' לא צוה לעולם לא יגמר ע"י בשר ודם וז"ש מי זה אמר ותהי ה' לא צוה זוג וכל מנהגהו ית' הוגה את לעשות זוגין כדי לעשות עזר לאדם כדי שיוכל להשלים את נפשו וה" נקטינן בודאי כי מפי עליון לא תצא וגומר ומה שיתאונן אדם חי הוא כל גבר יגבר על חטאיו: והרב מורי זלה"ה כתב ז"ל כי לא יזנח כו' כי אם הוגה כו' ספר התועליות שמשבות לאדם מגד שייסורין הבאים אליו מאתו ית' כשהוא מכה בשבט ויתן למכהו לחי ומכניע ומשפיל את לבבו כי בודאי האדם שזו' לא ישכח את השי"ת לעולם כי אף אם ישיאהו יצרו פעם ובהיותו מתוך הייסורין יבא לזכור כי חטא ואשם וישוב אליו ית' באופן שלא ישכחהו לעולם זהו תועלת אחד תועלת ב' כי אם הוגה ורחם כרוב חסדיו כלומר שאם באולי ימרקו עונותיו שיותן לו ייסורין קצין מגד שפילו את לבבו השי"ת ירחמהו וז"ש כי אם הוגה זהו השי"ת ורחם כרוב חסדיו כאומר שברגיעו ובזוכרו תכף כי חטא ואשם ירחמהו ויכיר מגליו הצרות שההיה אשר היו ראויות לבא אליו וכמאמר שמוכר כי תמות אדם הודך וגו' כלומר כאשר האדם בשביל תמיד ה' הכאה עליו תידך ויחזור בתשובה אז שאלית מיתות הראויות לבא עליו ההגור והמונע ממנו עכ"ל: ובמדרש כי לא ענה מלבו ר' ברכיה בשם ר"ל אמר בב' מקו' ות שעלו ישראל בה' פעלו בפיהם ולא פעלו בלבם ובא' פעלו בלבם ולא פעלו בפיהם ואלו הם סיני ובבל בסיני פעלו בפיהם ולא בלבם שנ"ד ויפתוהו בפיהם וגו' בבבל פעלו בלבם ולא בפיהם שנ"ד כי לא ענה מלבו אמר הקב"ה יבא פה שבסיני ויכפר על פה שבבבל ויבא לב שבבבל ויכפר על לב שבסיני ושם"כ ויגה בני איש הביא עליהם צר איש ואויב זה המן והגה את מכתן עכ"ל: בהיות כי עיקר שלימות העבודה ה' א' שיהיה פיו ולבו של האדם שוים באותה העבודה ואם יתחלקו שניהם ואין פיו ולבו שוים לא הועיל אותה העבודה כלל ובודאי כי בסיני כיון שהקב"ה העיד עליהם כי היו מפתים אותו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו

וּנְבַקֵּר וּנְתוּב בִּתְיוּבְתָּא קֳדָם יְיָ׃ מא נִשָּׂא נְטוּל לִבְּנָא בְּרִיד... דְּרָכֵינוּ וְנַחְקֹרָה וְנָשׁוּבָה עַד־יְהוָֹה׃ מא נִשָּׂא לְבָבֵנוּ

תהלות. אחרן נשא לבבנו. תענית ח יו יבמות קה (תענית סה):

אבן עזרא

(מא) נשא לבבנו. כטעם וישא משאת: אל"ף

רשי

לא על חטאיו: (מא) נשא לבבנו אל כפים. כשאנו נושאים את כפינו אל השמים נשא אף לבבנו עמהם לשוב להשיב לבבינו לפני המקום ב"ה. ד"א אל כפים. אל העננים אל שמים כמה דאת אמר (מלכים א יט) והנה עב קטנה ככף איש עולה וכן (איוב לו) על כפים כסה אור ומדרש רבותינו נשא לבבנו כאחת להקב"ה

לחם דמעה

א"כ בודאי בשום מן כראוי שלא יחשיב הש"ית את תשובתם אשר כשינו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע כיון שידע שלבם לא נכון עמו אבל עכ"ז נשה הקדוש ברוך הוא כי בבבל לבם יהיה נכון עמו וכו' וגם אף שהנין הזה בב' מקומות מתוקנין ובכל אחד בפני עצמו היה חסר מגד אחד או מן השבח או מן הלב בכ"ז רחם כרוב חסדיו ולי ף השוביות שבלבם בשיו כלבם עם השוביות בשיני שיש בשיהם נמלא כי בצירוף ב' המקומות ביחד פיהם ולבם שוים נטובה אמנם אלו ולייר כי נעולם נבס לא יהיה נכון עמו בודאי שלא היה הקדוש ברוך הוא נותן נסם את התורה בסיני ולא היה נותן נסם הסבגה שהשיגו בסיני כי הנה בגא הלב אינו שוה כלום אבל כשר הלב בבבל על הלב שבסיני וכן כשר הפה שבסיני על הפה שבבבל ווס כי ישראל בבבל שבהוו לצלם דנבוכדנצר ובפיהם ובשפתותם כבדוהו אבל לבם רחק ממנו ועל זה ריחם הש"ית כרוב חסדיו ופיהם בזה בסיני על הפה שבבבל וז"ש הכתוב ירחם כרוב חסדיו והטעם כי לא ענה מלבו כנומר כי בזה יהיה מישראל לא עיה עצמו תחת יד הצלם של נבוכדנצר מלבו ומנפשו כי אם היה האדם מבקשו לגם בפיו ובשפתיו כבדוהו ולבו רחק ממנו ואעפ"כ ויגה בני איש ביאת עליכם שם גר יאוויב זם כמן ונגה את תכתן כא אינו לא היה הקדוש ברוך הוא מצרף הפלימות שבבב' המקומות וביאר זה ע"ז בגד מה אם לא היה כן היו ח"ו מתחייבים ישראל כליה אלא אמר הקדוש ברוך הוא כה לא עשו אלא לפנים אף אני לא אעשה אלא לפנים כימי המן. ודומה לזה פירש מורי הרב זלה"ה כמאמר: **ובמ"ש** רז"ל במסכת מגלה שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה נתחייבו ישראל שבאותו הדור כליה והוא השיב להם מפני שהשתחוו לצלם א"ל וכי משוא פנים יש בדבר א"ל הם לא עשו אלא לפנים אף הקב"ה לא עשה אלא לפנים הה"ד כי לא ענה מלבו וייגה בני איש ע"כ. ואפשר בטעם זה ולא לנו פירש אחר בפסוקים וזהו שהקדק בדבריו שאמר ובינו דהכתוב כי לא ענה מלבו וגו' שהכוונה שהוקשה לו בפסוק איך אמר הכתוב כי לא ענה מלבו וכי נמצא שום דבר בעולם שלא מרצונו ית' וגם אם הכתוב אומר מפי עליון לא תצא הרעות מן' כיוני שהוא ית' אינו גוזר הוא בעצמו בשום הרעות של האדם אבל מפי הבית דין של מעלה נגזר והכל מלבו ורצונו ית' ואיך אמר כי לא ענה מלבו. עוד הוקשה לו כי מלת לא הכר כרנם בני איש והל"ל ולא יגה בני איש והמפרשים פירשו כי מלת לא שב אל ענה ואל ויגה וכאילו אמר לא ענה ולא יגה וזה נראה לו דוחק אמנם עם המעשה אשר אירע לדורו של מרדכי אשר הקדוש ברוך הוא מה שגזר עליהם לא היה אלא לפנים בזה יתיישב הפסוק של מהבינותי כי לפי האמת אותה הגזירה והעינוי לא היה מלבו ר"ל מלב ומנפש גלוי כ רק באותה הגזירה כיוהו ית' היה ניתן הוגה ולגהם כלב כל ישראל כדי שיתנסר נון הגבה ויכירו וידעו כי הצלם שהוא מיך מלכי המלכים ואפי' שיבא מלך אחר ויגזור על ישראל שיעבדו ע"ג כמו נבוכדנצר ויהיו ישראל אסירי עוני וברזל תחת ידו עכ"ז לא מפני היראה יעבדו ע"ג רק ישבע ואל יעבור ויבטח בהשי"ת ולזה כיונו הג' פסוקים שאחריו לדכא תחת רגליו כו' ר"ל עשה הקב"ה זה כדי נדכוה תחת רגליו ית' כל אותם אשר הם אסירי ארץ תחת האומות ולא יעבדו ע"ג מפני שיראה אמנם נעלות על הדעת שכוונתו יש היה לנטות משפט גבר כמו שחשבו התלמידים ואמרו משוא פנים יש בדבר זה הוא נגד פני עליון והוא דבר נגדיי למי שהוא עליון על כל הארץ נעשית ח"ו משוא פנים ולנטות משפט גבר:

ובמדרש לדכא תחת וגומר להטות משפט גבר וגומר לעות אדם בריבו כו' זה נבוכדנצר שכתוב בו ובכל די דיירין בני אנשא חיות ברא ועוף שמיא יהב בידך והשלטך בכולהון אנת הוא רישא די דהבא ע"כ. אפשר שכוונת רז"ל לדרוש אלו הפסוקים על נבוכדנצר שהש"ית השליטו על כל העולם חיות ברא ועוף שמיא והשליטו בכולהון וז"ש לדכא תחת רגליו כל וגומר כלומר גזר הש"ית לדכא תחת רגלי נבוכדנצר כל אסירי ארץ דהיינו כל העולם בני אנשא חיות ברא ועוף שמיא ומה שזכה לכל זה היה כמז"ל יען נמצא בו דבר טוב שחזר לאחוריו ופסע ג' פסיעות על דבר כבוד שמו יתברך כי אמר בראוי להקדים שלומו ית' לשלום מלך ועל אלו הפסיעות לבד זכה לדכא תחת רגליו וגומר וזה הוא סבה להטות משפט גבר נגד פני עליון שיכסיף לעולם לעבוד עבודת בוראו כי ישא ק"ו בעצמו אם נבוכדנצר על ג' פסיעות כך לעושי רצונו עאכ"ו וזה הוא סבה עצומה גם כן לעוות אדם בריבו עם יוצרו והומר שה' לא ראה ושאינו מבגיח בברואי העולם השפל מעשה דנבוכדנצר יוכיח והוא סבה לעותו בריבו ולהכזיבו כי מי שהשגיח על ג' פסיעות של נבוכדנצר לתת לו כל כך שכר גדול ודאי ישגיח על כל פרטי בני האדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ומשלם לאיש כמעשהו באופן כי כל אלו הג' פסוקים נאמרו על נבוכדנצר כי הם הולדות יוצאות ממעשה הנבוכדנצר. ואומרו מפי עליון לא תצא הרעות לשון רבים והטוב לשון יחיד אפשר לומר לפי שעובה הרעות הכף הוא מתדבק בשמאל ושיעתו אשר בפירוד ויותר הליכה אמנם עובה המצות הוא מתדבק בשי"ת כי הוא תכלית האחדות על כן כל הסיבות יהוארו בסוב בלשון יחיד כי מכולם ישתכב להדבק עמו ית' שהוא תכלית האחדות וכל המצות הם חלק אלוה ממעל ועל כן יקראו בלשון יחיד למקיימם ועושה רצון בוראו בהם ואפשר כי לזאת הסבה נאמר בהם נפשות ביתו שמתדבקים בשמאל הם מהלך הפירוד וביעקב נאמר כל הנפש הבאה לפי שנפשם היא מחלק האחדות חלק אלוה ממעל. ובמדרש מפי עליון לא תצא הרעות והטוב אמר ר' אלעזר משעה שאמר הקדוש ברוך הוא ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע לא יצאת טובה לעושה רעה ורעה לעושה טובה אלא טובה לעושה טובה ורעה לעושה רעה כד"א ישלם ה' לעושה הרעה כרעתו עכ"ל. כתב הר"מ בפי' המאמר ז"ל אם הגרסא היא כמ"ש בספרים לא יצאת טובה לעושה הרעה ורעה לעושה כו' צריך לפרש כי מקודם אם היה מחייב לאדם מערכתו ומולדתו טובה ועושר לא היה מפסיד בשביל רשעתו את הגזור עליו בעת יצירתו וג"כ איפכא אם היה מחוייב עליו עניות וצרות לא בשביל שיהיה צדיק וישר היו נמנעים מלחול עליו אמנם אחרי נתינת התורה שנדבק שהחיים עם הטוב והמות עם הרע לא יצאת טובה לעושה רעה וכו' כי כשעה האדם יעכב הטובה או כלה או מקצתה כפי גודלו או קוטנו ואם תצא לו הסיה גרעתו ומשנה לשונאיו וכו' וכדומה באופן שאין ראוי שתקרא טובה כי אם

רעה וכן נמי לדקות האדם תעכב הרעה באופן הנ' וחזר וכפל אלא טובה לעושה טובה וכו' להורות על מ"ש כי אעפ"י שהאדם יראה על עושה הרעה הצלחה וטובה והכסף על עושה הטובה אין לתמוה כי לא לאדם הראיה כ"א להשי"ת אעפ"י שלכאורה יראה כי המגי' עליו אם הם לתכלית רע או טוב באופן שיש לנו לומר שהטובה לעושה הטובה רע' היא, ראוי' שתקרא טובה כיון שהם לטובתו וכן נאמר בצד האחר. ועוד אפשר שיכוין באומרו אלא טובה לעושה טובה וכו' לומר כי לא לבד שלא תצא טובה לעושה רעה וכן איפכא אלא שגם הטובה לעושה הטובה אין צריך לצאת מלמעלה כי ממילא הטובה כרוכה עם עושי הטובה וכן איפכא ובזה מדוייק מה שאמר לעיל יצאת והכא לא קאמר אלא טובה יוצאה וכו': **ובגמרא** איתיהי דרבי אלעזר דאיתא בדברים רבה פ' ראה אנכי ז"ל א"ר אלעזר משאמר הקב"ה דבר זה בסיני מאותה שעה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב אלא מאליה הרעה באה על עושה הרעה והטובה באה על עושה הטובה ע"כ. ולי לאו דמסתפינא אמינא שהגירסא בכאן משובשת וגרסינן א"ר אלעזר כו' לא יצאה טובה לעושה טובה ורעה לעושה רעה אלא טובה וכו' וכל הכונה לומר שלא יצאה מלמעלה כי אם מאליה והיא היא מימרא דר"א דהתם בדברים רבה והוו הדברים באים יותר כפשוטן בלי קושי כלל וגרסא נכונה היא אצלי ולרוצים לדרוך על פי הספרים הכתובים כבר נתתי להם מקום והבוחר יבחר לו הכלל העולה כי פירוש הפסוק כפשוטו דמיירי ברעות הבאים על האדם מלמעלה לא על מעשה האדם אם טוב ואם רע כי אם על הטובות הבאו' עליו עכ"ל. **ובמדרש** מה יתאונן אדם חי דיו שהוא חי ופי' הפסוק לפי סברת' אפשר שהוא כך מה יתאונן ויתרע' האדם דיו שהוא חי והש"ית נותן לו חיות עם היותו גבר על ענין חטאיו וכשהולך לעשות שום חטא ישיש כגבור לרוץ אורח מצוה ומקולקל א"כ לז"א דיו שהוא חי כי מן הראוי היה שימות וא"כ מה יתאונן דיו שהיה חי: **עוד** במדרש א"ר ברכיה מה יתאונן חי העולמים אם מבקש הוא להתאונן גבר על חטאיו ע"כ. הכונה כי אדם חי דקאמר קרא על הקב"ה נאמר כד"א ועל דמות הכסא כמראה אדם מלמעלה והוא כינוי אליו ית' אשר הוא נקרא אדם חי כי האדם התחתון לא יצדק לקרותו חי כי חייו אינם חיים וסוף אדם למות ע"כ פירש שמדבר בשי"ת כי מה יתאונן הוא ית' אם מבקש הוא להתאונן הוא גבר על חטאיו והאדם התחתון ראוי שיתאונן עליו ועל חטאיו ולא שהשי"ת יתאונן עליו כי על מה יתאונן כי אם רבו פשעיך מה תעשה לו ואיהו הוא דאפסיד אנפשיה כד"א ולצת לבדך תשא ולכן לא תתאונן אלא על חטאתיך ואז הש"ית ירחם עליך:

(מ) **בהיות** כי רז"ל למדנו בענין בדיקת החמץ שצריך לבדוק בנר להכניס הנר בחורין ובסדקים ויליף לה חיפוש מחיפוש וחיפוש מנר על כן אפשר שנקט בכאן לשון חיפוש כי כמו שבבדיקה אור הנר יפה לחיפוש החמץ כמו כן צריך האדם לעשות בדיקה אחרת בדרכיו להוציא לאור החמץ נוקבה של היצה"ר מחורי ומצפוני לבו וסדקי מעיו ולכן נקט לה בלשון חיפוש שצריך לחפש כבדיקת החמץ והנה הנר שיפה לבדיקה זו היא הנשמה כי נר ה' נשמת אדם ובמהו הש"י את האדם לשוב בתשובה ולחפש את דרכיו וז"ש נחפשה דרכינו ונקט דרכינו ולא נקט אורחותינו להודיע כי החיפוש צריך שיהיה אפי' בדרכים אשר דרך יקרא הדך סלול' ואפי' הדרך אשר האדם יראה בעיניו כי כשהלך בה היא דרך טובה וישרה ומסולה לא נכנס בה החמץ של היצה"ר עכ"ז אם יחפש היטב ימצא בה שום פיסול כי אפי' המצוה אשר יעשה האדם רוב הפעמים מעורב בה שום מחשבה של פיגול המפגלת בקדשים כי לפעמים עושה את המצוה לשום סבה שהיא שלא לשמה ונמצא שהוא דהבא מעורב בחסף סיגא ותאוה חומרית מעורבת בה על"א נחפשה דרכינו אעפ"י שלכאורה נראה כי היא דרך סלולה ולא נכנס שם חמצו של היצה"ר עכ"ז יחפש אותה וימצא וגם אם בבדיקת החמץ תנן מקום שאין מכניסין בו חמץ אינו צריך בדיקה עכ"ז בבדיקת חמצו של עוברי עבירה צריך בדיקה וחיפוש אפי' בדרכים כדאמרן כי סתם דרכים בחזקת סכנה ולז"א נחפשה דרכינו: **אמר** עוד ונחקורה כי אחר שחיפש האדם את דרכיו צריך שיתקן גם לאחרים ויעשה חקירה במדינה לראות אם יש עושה רשעה כי כולנו ערבים זה לזה ואם כן מה יועיל תשובת האדם אם לא ישיב גם לאחרים אשר הוא ערב פרעון בעדם ולכ"א ונחקורה ועם פירוש זה דייק דלא קאמר קרא נחפשה ונחקורה דרכינו להורות אל מ"ש כי הא בדידיה והא באחריני כי צריך לחקור ולדרוש ולהעבי' גילולים מן הארץ ולהשיב רבים מעון. ואז ונשובה עד ה' כלומר כי אז תשובה כזו תהיה מגעת עד כסא הכבוד וזהו עד ה' דקאמר ע"ד מ"ש ז"ל בפסוק שובה ישראל עד ה' אלהיך גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד. **אי** נמי רמז במה שאמר ונשובה עד ה' אל מ"ש הרמב"ם ז"ל בתנאי התשובה שצריך שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לדרך הזה לעולם אבל לא שתהיה תשובה לפנים נגד בני אדם ובקרבו ישים ארבו ואפשר שז"א ונשובה עד ה' הכונה ונשובה עד שה' בעצמו שהוא יודע תעלומות לב יעיד על תשובתינו היות התשובה שלימה שלא נשוב לדרך הזה עוד:

(מא) **ובהיות** כי אחר תיקון המעשה צריך גם כן לתקון המחשבה והדיבור כי ג' המה מתגלים גרמים מחשבה דבור ומעשה על כן אמר

בדבר

אֶל־כַּפָּיִם אֶל־אֵל בַּשָּׁמָיִם׃ מב נַחְנוּ פָשַׁעְנוּ וּמָרִינוּ ג' וקף. ל.
אַתָּה לֹא סָלָחְתָּ׃ מג סַכֹּתָה בָאַף וַתִּרְדְּפֵנוּ הָרַגְתָּ לֹא ול' כתי' כן
חָמָלְתָּ׃ מד סַכּוֹתָה בֶעָנָן לָךְ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה׃ מה סְחִי ג' ג', ז' מ"ל בליפנא
וּמָאוֹס תְּשִׂימֵנוּ בְּקֶרֶב הָעַמִּים׃ מו פָּצוּ עָלֵינוּ פִּיהֶם ג' ול' סחי

וְנִרְמֵי חֶטוֹהִי וְנֵיזְכֵּן מִן יְדָנָא וּנְתוּב קֳדָם יְיָ אֱלָהָא דִשְׁכִינְתֵּיהּ
בִּשְׁמֵי מְרוֹמָא׃ מב נחנו נַחְנָא מְרַדְנָא סָרְבְנָא וּמִן בְּגְלַל דְּלָא
הֲדַרְנָא לְוָתָךְ אַנְתְּ לָא שְׁבַקְתָּ׃ מג סכותה טַלֵּלְתָּ עֲלָנָא בְּרֻגְזָ
וְרָדַפְתָּנָא בְּגָלוּתָא קְטַלְתָּ וְלָא חַסְתָּא׃ מד סכת טַלֵּלְתָּ שְׁמַיָּא
בַּעֲנָנֵי יְקָרֵי דִילָךְ מִן בִּגְלַל דְּלָא תֶּעֱבַר לְוָתָךְ צְלוֹתָנָא׃ מה סחי
טַלְטוּלִין וּרְטוּשִׁין שַׁוִּיתָא יָתָנָא בֵּינֵי עַמְמַיָּא׃ מו פצו פְּתַחוּ עֲלָנָא

נחנו ג' וסימן כולנו בני איש אחד. נעבור חלוצים. נחנו פשענו ומרינו:

תולדות אהרן סכותה. ברכות לב.

רשי

להקב"ה כאדם הרוחץ בנקיון כפיו שמשליך מידיו כל טינוף כי מודה ועוזב ירוחם והמודה ואינו עוזב כטובל ושרץ בידו : (מב) נחנו פשענו ומרינו . זה דרכינו על ידי יצה"ר : אתה לא סלחת . ולך היתה נאה הסליחה כי כן דרכך : (מג) סכות באף . הגנת את האף להיות מחיצה בינך ובינינו ותרדפנו בו : (מה) סחי ומאוס . הוא ניע בלשון משנה כיחו וניעו שגיסו מתוך הריאה ויוצא

אבן עזרא

(מב) אל"ף אנחנו נוסף : (מג) סכתה . מפעלי הכפל : (מה) סחי . מגזרת וסחיתי עפרה כטעם טלטול : (מו) פצו . פתחו : הפאת

לחם דמעה

שדבר על תיקון המעשה במ"ש נחפשה דרכינו וכו' אמר על תיקון המחשבה נשא לבבינו ודייק מל' נשא לרמוז כי שהאדם כאשר יחטא ואשם ולבו במחשביו הולך השכים תוה ניה כאלו לבו שבוע ביון מגולה ואין מעמד על כן בעת שהר' הלב והמחשבה ה"ל כאלו נשא והגביה את לבו מטיט היון וז"א נשא לבבינו ואומרו לבבינו ולא אמר לבנו לרמוז אל מ"ש רז"ל בכל לבבך בב' יצריך ביצה"ט וביצה"ר וכן נאמר באברהם ומצאת את לבבו וחז"ל לבו לא נאמר אלא לבבו לרמוז כי אפילו את היצה"ר אלו הקן ולהבין דבר זה על מתכונתו כי נראה לכאורה דבר תפל מבלי מלח כי איך אפשר לשום מר למתוק ואם הוא נקרא יצה"ר אינו נקרא יצה"ט ואם הוא יצה"ט הרי הכל הוא יצה"ט והכל לב א' ולא יצדק עליהם לבבך כי לא נשאר אלא לב טוב על כן אפשר שהכונה בהיות דרכי בני האדם יתחלקו לב' מינין הא' הוא קיום מצותיו ית' עשה ולא תעשה סור מרע ועשה טוב וכל זה הוא עצת היצה"ט בודאי אמנם יש דברים אחרים בדרך משל מ"ש הקנאה התאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם כולם הם עצות היצה"ר ולפעמים אלו הדברים בהם בודאי מעשי יד היצה"ר מביאין את האדם לעולם הבא ולפעמים אלו מעשה ידיו הם להתפאר האדם כי ראוי שיתפאר בהם וכמו שמצינו בקנאתו של פנחס אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל ולא נתכהן פנחס עד שהרגו לזמרי ובזכות זה זכה שהוא חי וקיים לעולם כי פנחס זה אליהו וכל קנאה מוציא את האדם מן העולם וקנאה זו הושיב את פנחס בעולם וחי לעולם ובזה יצדק בכל לבבך בב' יצריך כי הקנאה היא פעולת היצה"ר וצריך לאדם להשתמש ממנה לצורך גבוה ולא לצורך עצמו וכן בענין התאוה מוציאה את האדם מן העולם וכמו שמצינו במש"ה והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה והש"י הביא את האותם כד"א ותאותם יביא להם אבל לא זרו מתאותם עוד אכלם בפיהם ואף אלהים וגומר אמנם אם האדם כל תאותיו יהיו לש"ש גם אם הוא נהנה גופו מאותם התאוה הם מביאים אותו לחיי העה"ב כי במשל אם יזדווג האדם עם אשתו יהיה כונתו ומחשבתו לש"ש לקיים מצות פריה ורביה וגם אם הפועל בעצמו ה"א שיעשה אלא ע"י היצה"ר וא"א לבא לידי קישוי אלא ע"י תאותו עכ"ז הפועל עצמו הזה מביא אותו לחיי העה"ב וכמעשה דאותו צדיק שנטע ה' נטיעות ע"י שדין וכולם היו מורי הוראות בישראל וכן כל שאר התאוות אם הוא אוכל יכוין כדי שיהיה בו כח לעסוק בתורה כי שיא נתשת כחו של אדם ואם הוא לובש מלבוש נאה יכוין למ"ש הכון לקראת אלהיך ישראל וכן בהליכתו לבית המרחץ יכוין לטהר את גופו לכבוד שבת וכן בכל תאות אשר יתאוה האדם יוכל לעשות בו לצדקה יחשב לו וכן בענין הכבוד ע"ד מ"ש בגמרא במתא מאן דלית ביה כי יכוין האדם כי מה שחפץ שיכבדוהו ולא יזלזלו בו הוא בשביל כבוד התורה אשר בתוך מעיו לא בשביל כבוד עצמו כי האדם המכבד בעלי תורה לתורה הוא מכבד לא לגופם וכמ"ש בגמרא הני בבלאי טפשאי דקיימי מקמי ס"ת ולא קיימו מקמי רבנן ואם הרוצה שיכבדוהו יהיה בשביל כבוד התורה אשר הוא בתוך מעיו כדיפת אחר הכבוד הזה מביא אותו לחיי העוה"ז והבא ועז"א נשא לבבינו כי על ב' היצרים רמז ודייק עם זה שרמז במלת נשא כי עד עתה היה טבוע ביון מגולה בב' לבותיו ועתה גם היצה"ר שהיה טבוע ביון מגולה כי לפתח חטאת והוא טבוע בעולם בטיט ביון אם בקדימת הזמן שקדם ואם מלד טבעו הרע עתה נשא לבבינו הרי כנגד רמז המחשבה שתהיה לעולם טהורה אפילו שהפועל הוא פועל היצה"ר ואומרו אל כפים רמז אל שלימות הדבר שהוא רמז אל התפלות כמד"א כצאתי את העיר אפרוש כפי אל ה' כדי שיגיעו תפלתינו אל אל בשמים שאל"כ ימנעו מעכבים רבים שלא יניחוהו לעבור אל אל בשמים כמ"ש לקמן סכות בענן לך וגו' : אי נמי כונת אומרו נשא לבבינו אל כפים . הכונה לפי שהוא אמר למעלה שצריך שיתאחדו כולם כא' לשוב בתשובה בלב אחד וז"ש ונשובה עד ה' ובהיות כי אפשר שאני אומר לחבירי שאני שב בתשובה ואומר שאעבר את לבבי ובקרבי אפיס ארבי כי האדם יראה לעינים ולא ללבב לכ"א נשא לבבינו אפי' שהלב בקרב האים עכ"ז נשא לבבינו אל כפים כדי שיהיה הלב גלוי גם לבני אדם כאשר הוא גלוי אל אל עם היותו בשמים כי הוא יודע תעלומות לב והכונה לרמוז אל גודל התשובה שתהיה כל כך בעיקר עד שכל העולם יעידון ויגידון שהיא מלב ומנפש כאלו ראו את לבם גלוי בכפים . אי נמי אמר נשא לבבינו אל כפים . בתפלות ובתחנונים ועיקר הצרה אשר נהיה צועקים עליה הוא בשביל האל שנסתלק הש"ת מבינינו כי עד עתה היה שוכן בתוכנו כר"א ושכנתי

ושכנתי בתוכם ועתה נסתלק והלך לו אל מקומו הראשון שהוא השמים וז"ש בשביל האל אשר חזר לשכון בשמים וז"א אל אל בשמים . אי נמי בהיות כי עתה כבר סלק הקב"ה מקום שכינתו ודירתו מן התחתונים וחזר אל מקומו הראשון שהוא השמים ואינו דר בתחתונים עכ"א צריך שנשא לבבינו אל כפים והם העננים שנקראו כפים כד"א הן על כפים חקותיך כדי שיוליכו העננים את הלב אל אל אשר כעת הוא שוכן בשמים והכונה הוא משל על גודל התשובה שהם ברי לבב עד שיוכלו לחה לבבם לעבים שיוליכו אותם אל אל שהוא בשמים ויכירו וידעו ויראה זכות לבבם והיותם טהורי לב . אי נמי בהיות כי מעיקרים הראשונים של החסידות הם הלב והכפים וכמ"ש דהעה"ה נקי כפים ובר לבב כלומר נקי כפים מגזל ומחמס ובר לבב ממחשבות רעות ולכ"א נתקן את שניהם וז"ש בתחלה נשא לבבינו אל כפים ונתקן את שניהם כא' כדי שאלו ואלו נשא אותם אח"כ אל אל בשמים ולא יתביישו לא הלב ולא הכפים מהתראות שניהם אל אל בשמים :

(מב) **נחנו** פשענו ומרינו וגו'. אפשר דדייק מאי דנקט נחנו שהוא חסר אל"ף כי המלה המודקדקת היא אנחנו ולמה חסר האל"ף ואין לומר דמשום דעסיק באות הנו"ן נקט נחנו כי לא היה חסר לו לשון אחר טובה ויפה לומר אות הנו"ן ויבחר לשון ערומים ואפשר שאומרים ישראל לפני הקב"ה אלו היה כן שכולנו כאן תעינו אין עושה טוב אין גם אחד היה ראוי שלא סלחת כי אין אדם צדיק בארץ כדי שבשבילו תסלח אמנם אין הדבר כן כי אם פשענו ומרינו לא כולנו אנחנו פשענו כי כבר ימצא א' מעיר שלא פשע וכבר נקטינן כי ימלט אי נקי וצדיק א' יסוד עולם וז"ש נחנו ולא אמר אנחנו וחיסר האל"ף שהיא הא' להורות שבהכרח ימצא אחד שלא פשע ואם פשענו ומרינו היינו כי נחנו פשענו וכו' אבל לא אנחנו כולנו ועכ"ז אתה לא סלחת בשביל אותו הא' שלא פשע הכך מה שהבטחת וצדיק יסוד עולם . אי נמי יאמר ע"ד מש"ה כי עמך הסליחה למען תורא אשר הרצון בו עמך היא הסליחה וראוי שתסלח והטעם למען תורא כי אם רואים שאינך סולח לחטאתם יתייאשו מן הסליחה כי אין צדיק בארץ אשר לא יחטא ואם אין סליחה יתייאשו החוטאים ויוסיפו לחטוא באומרם כי כבר חטאו ואין להם תקומה ויתפקרו הרשעים נגדך לבלתי ירוא את ה' אמנם אם ידעו הרשעים כי יש סליחה וכפרה יחזרו בתשובה ובכן ייראוהו אנשים וז"ש כי עמך הסליחה וראוי שתסלח והטעם למען תורא כדאמרן . וז"ש בכאן נחנו פשענו בראשונה ואח"כ הוספנו למרות עיני כבודו וזהו ומרינו והכל נגרר ממה שראינו שאתה לא סלחת הפשע שפשענו בראשונה אלא היתה ידך ומכתך מתוחה עלינו וז"ש אתה לא סלחת וממה שראינו שמה שפשענו לא סלחת נתייאשנו לגמרי ועל כן הוספנו ומרינו באופן כי למען תורא ראוי הוא שתסלח :

(מג) **ואמר** סכות באף ותרדפנו . הכונה להורות על ב' צרות עצומות אשר באו עליהם הא' היא צרת הרעב והב' סכות באף ורמז כי מעולם לא סיכך עליהם בעננו ענן על הארץ להוריד הגשם על הארץ ושהשמים יתנו טלם אבל נתקיים בהם והיו שמיך אשר על ראשך נחשת וזה בסב' האף שהיה עליהם ונמצא כי במקום סכך העבים היו מכוסים באף וז"א סכות באף ולא זו בלבד שהיא צרת הרעב אבל גם ותרדפנו והכונה על האויבים אשר רדפונו כי קלים היו רודפינו וילכו ישראל בלא כח לפני רודף ומחוץ תשכל חרב הרודף ומחדרים אימת הרעב באופן שהרגת ע"י הרודפים ולא חמלת ברעב וז"א הרגת לא חמלת . ואם סכות בענן לא סכות מתחת לשמים כדי שיתנו גשמיהם אבל סכות למעלה מן השמים ולמעלה מז' רקיעים סמוך אצלך וסביב לך סכות בענן לך וז"א מלא לך וכונת אותו הסיכוך היה כדי לעכב את תפלתינו שלא יעברו וז"א מעבור תפלה באופן כי מהעננים הגיענו היזק שבו ולא התועלת וזה לסבה שלא סכות מתחת לשמים אבל סכות בענן לך וסמוך אצלך מעבור תפלה :

(מה) **ואמר** סחי ומאוס וגומר . סחי הוא כמ"ש רש"י ז"ל ניע בלשון משנה כיחו וניעו שניסח מתוך הריאה ויוצא דרך הגרון ובהיות כי יש סחי וניע שאינו מאוס כל כך והוא היוצא מן הפה ויש סחי אחר מאוס בתכלית המיאוס והוא היוצא מן החוטם על כן המשיל את ישראל לסחי היותר מאוס וז"א סחי ומאוס כלומר כסחי היותר מאוס כך תשימנו בקרב העמים כי הם מואסים

פּוּמְהוֹן כָּל בְּעֵלֵי דְבָבָנָא לְמִגְזַר עָלָנָא בִּישִׁין : מז פחד אֵימְתָא וְזִיעָא הֲוָה לָנָא מִנְּהוֹן רְתִיתָא וּתְבִירָא : מח פלגי הֵיךְ יִבְלִין דְּמַיָּא

ג׳ כָּל־אֹיְבֵינוּ : מז פַּחַד וָפַחַת הָיָה לָנוּ הַשֵּׁאת וְהַשָּׁבֶר : מח פַּלְגֵי־מַיִם תֵּרַד עֵינִי עַל־שֶׁבֶר בַּת־

פלגי מים ג׳ ר״פ וסימן פלגי מים תרד עיני על שבר. פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו. פלגי מים לב מלך ביד ה׳ :

אבן עזרא

(מז) השאת. כמו השואה יסיה כמל״ף רמוי לכראות : (מח) פלגי מים פלגים מים

רשי

(מז) פחד ופחת. כשנכנס מפני הפחד ונופל דרך פרוץ : השאת . לשון שה הוא :

לחם דמעה

כנו ומעריכים אותנו כפחי התהום אמנם בענין אכול גם אכול את כספנו זה הביב עליהם כל כך עד שפצו עלינו פיהם כל אויבינו ויאכלו את ישראל בכל פה וכמ״ש דהע״ה אוכלי עמי אכלו לחם כלומר אוכלי עמי חביב עליהם אכילה זו כאילו אכלו לחם אשר הלחם לבב אנוש יסעד כן ערב להם אכילת עמי וזו היא כונת פצו עלינו פיהם כל אויבינו :

(מז) **ואמר** פחד ופחת היה לנו וכו׳. הכונה כי ישראל בגלות הזה יש להם פחד גדול מהאויב עד שירדוף אותם קול עלה נדף מרוב הפחד והמורא שהובא בלבבם ולא הפחד בלבד היה לנו אבל הפחד היה דבר נוסף על הפחת אשר כבר היה לנו עד עתה כי נפלו בפחת ובתוך שוחה עמוקה וביאר את שתיהם ממאי דכליק מניה כי הפחת היינו השאת והשממון שבא על יהודה וישראל ונוסף על כל זה השבר והכונה על שברון הלב והפחד שכבר נכנס בקרב כל ישראל עד כי ירדוף אותם קול עלה נדף וכו׳ ואם פלגי מים תרד עיני היינו על שבר בת עמי כי על השאת והשממון שכבר עבר כבר שתינו אותו כוס התרעלה אבל ענין שבר הלב והפחד בכל יום ויום הולך ורב ועל כן פלגי מים תרד עיני וגו׳. אי נמי אמר נחפשה דרכינו ונחקורה כלומר בדרך כלל צריך לחפש כל דרכינו בין קלים בין חמורים אפילו הדרך שנראה שהיא דרך סלולה כדאמרן לעיל ואמר ונחקורה ולא אמר ונחקרם להורות כי צריך לפרט את החטא כל א׳ וא׳ בפני עצמו וזהו ונחקורה ואמר ונשובה עד ה׳ לפי שרז״ל אמרו אם רואה אדם שייסורין באים עליו יפשפש במעשיו פשפש ולא מצא יעשה תשובה פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה הרי שאפשר שימצא ויצטרך לתשובה או אפשר שלא ימצא אפילו אחר החקירה עכ״א בכאן נחפשה ונחקורה וברור לן שאין אנו מאותם שיפשפשו ולא ימצאו אבל ידעתי שנמצא כל כך עונות אשר נחנו פשענו ומרינו עד שנצרך לעשות תשובה וז״ש ונשובה עד ה׳. ואמר נשא לבבנו אל כפים לעבודת האל שבשמים וז״א אל אל בשמים באופן שעוד לא נחט׳ לפניו שאם נשוב עוד לפשוע לפניו יגלגל עלינו את הכל ויזכור לנו עונות הראשונים וז״ש נחנו פשענו ומרינו וגומר כלומר אם אנחנו פשענו ומרינו אחר התשובה ונשובה לדרכינו הרעים אתה לא סלחת על העבר כי צריך כדי שיהיה המחילה חלוטה שלא נשוב אל הדרך ההוא עוד. ואמר׳ סכות באף ותרדפנו וכו׳. אמר כמה מעלות טובות עשה לנו בצאתנו ממצרים ואיך נהפך לאבל מחולינו בצאתנו מירושלים כי בצאתנו ממצרים היה הוא ית׳ חופף עלינו כל היום בענני כבוד ועתה סוכך באף מקום ענני כבוד ושם נאמר בצאתנו ממצרים אלה מסעי בני ישראל להודיע חבתו כי בם׳ שנה לא נסעו אלא המסעות המועטות הללו וכמו שאז״ל ועתה לא כך אלא ותרדפנו וילכו בלא כח לפני רודף וגם בצאתנו ממצרים אם לפעמים היתה מגפה בעדת ה׳ על איזה עון מיד היה הוא ית׳ מרחם וחומל עליהם וכענין ויעמוד פנחס ויפלל וגומר ועתה לא כן אלא הרגת ולא חמלת כלל ואז בצאתנו ממצרים הוא ית׳ היה שוכן בתוכנו כי שכינתו שורה בתוך המשכן ואני והוא בתוך ענני כבוד ובכן כשהיינו מתפללים אליו מיד היה שומע כי היה בתוכנו ה׳ ועתה לא כן אלא סכות בענן לך ואנחנו מבחוץ עומדים ובכן אנו צועקים ואינם נענים וזהו סכות בענן לך מעבור תפלה ובצאתנו ממצרים היו כל א״ה יראים ממנו שנאמר שמעו עמים ירגזון ורעדה אחזת׳ כענין שאמרה רחב ונשמע וימס לבבינו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם ועתה סחי ומאום תשימנו בקרב העמים ואנחנו כענין המיאוס נגד פניהם. ופצו עלינו פיהם כל אויבינו הכונה כי פצו עלינו פיהם ושחקו עלינו וימלא שחוק פיהם בהלעיגם על צרות׳ כי סחי ומאוס שמתנו בקרב העמים ועל כן שחקו עלינו ופצו עלינו פיהם כל אויבינו. ואמר פחד ופחת וגו׳ הכונה כי בזמן החרבן היו לכל ישראל ב׳ רעות הא׳ השאת והוא השממון אשר היתה כל העיר לשמה ולשאיה ונשמו הבתים ועוד היה השבר אשר נשבר מטה עוזם מקל תפארתם ומלכות׳ ועתה בזמנינו זה נתחדש לנו ב׳ כנגד ב׳ והם פחד ופחת הפחד כד״א והבאתי מורך בלבבם ורדף אותם קול עלה נדף וברדפם מפני הפחד יפלו אל הפחת כד״א הנס מתוך הפחד יפול אל הפחת וז״ש פחד ופחת היה לנו בזמן הזה במקום השאת והשבר שהיה להם לראשונים היה לנו עתה במקומם פחד ופחת ועכ״ז בשאני בוכה ומתאבל איני בוכה על מה שנתחדש עתה לנו אבל פלגי מים תרד עיני וגומר והוא השבר אשר נשבר מטה עוזם ומלכותם מקל תפארתם כי ממנו נמשכו כל הרעות המתחדשו׳ לבא עלינו וראוי לאדם שיבכה ויתאבל על רעת חבירו יותר מאשר שיתאבל על רעת עצמו : אי נמי אפשר לפרש הכתובים הללו בדרך אחר וזה כי לא די לאדם שיהיה הוא לבדו שב בתשובה כי צריך לשוב הוא עצמו וגם להשיב את אחרים ולהיות זוכה ומזכה וז״ש מה יתאונן אדם חי וגו׳ כלומר מה יועיל לו שישוב ויתאונן על חטאיו בלבד כי צריך לו להשיב גם את אחרים עמו וז״ש אח״כ נחפשה דרכינו תחלה כדי שלא יאמרו לנו טול קורה מבין עיניך ואח״כ נחקורה אם יש אחרים שעברו כמונו ונשובה אותם גם כן שישובו גם המה בתשובה ואז כולנו יחד אנחנו והם נשובה עד

ה׳ וכי תימא היאך נעיז פנינו לשוב לפניו אחר שחטאנו לו ומה נדבר ומה נצטדק לזה השיב נשא לבבנו אל כפים וידוע כי לבב יאמר על הב׳ יצרים יצה״ט ויצה״ר ונאמר לפניו כי אנוסים אנחנו כי יצר לב האדם רע והוא התעה אותנו מן הדרך הטובה וז״ש נשא לבבנו בכפינו אל אל בשמים ונאמר לפניו כי הוא ברא לנו יצה״ט ויצה״ר ואיש באחיו נלחמו חלק לבם עתה יאשמו ואנחנו לא יכולנו לעמוד כנגדו כי בהכרח מי שיש בו יצה״ר הוא מוכרח שיחטא כי אין צדיק בארץ אשר לא יחטא וכאשר יאות לנו לחטוא ולמעול כך נאה לך למחול וכבר אנחנו עשינו מה שיאות לנו ונחנו פשענו ומרינו אבל אתה עדיין לא עשית מה שיאות לך וזהו אתה לא סלחת: **ואמר** סכות באף ותרדפנו. כי כשם שביציאת מצרים הוא בעצמו הוציא אותנו משם ולא ע״י מלאך ולא ע״י שרף אלא הוא ית׳ בכבודו ובעצמו כן עתה לא הכה אותנו ע״י מלאך המשחית שלו הנקרא אף אלא הבדיל האף מעלינו והוא בכבודו ובעצמו נתאכזר עלינו וזה שאמר סכות באף כלו׳ האף שהוא שליח שלך להכות בני אדם סכית אותו ואתה ע״י עצמך רדפת אותנו וזהו ותרדפנו ובכן הרגת ולא חמלת ולפי שהיה נמשך אלינו תועלת אחד מהיותך אתה בעצמך המכה אותנו שבהיותך קרוב אלינו היה נקל לך לשמוע קולנו תכף כזעקנו לך מה עשית סכות בענן לך מעבור תפלה כדי שימשך ההיזק לבדו ולא התועלת בכל באופן שאנו יראים ומפחדים מאוד שאחר כל הצרה הזאת שבאה עלינו שלא תעשה עמנו כלה ולא יזכר שם ישראל עוד וז״ש פחד ופחת היה לנו וגומר שאת הוא מלשון שאיה ושממה וכליה כלומר פחד היה לנו השאת שתשימם ותכלה אותנו אחר שסבלנו השבר באופן שתעשה עמנו ב׳ רעות השבר שהם הצרות שבאת עלינו ואחר כולם נקוה לאור ויבא אופל שהוא השאת והכליה: אי נמי השאת הוא מלשון התנשאות ושררה הכונה כי כמו שהשבר שבאת עלינו לפחד ופחת היה לנו ולצרה וצוקה כן השררה והרוממות שרוממתנו קודם לכן היתה לרעתינו כדי שנרגיש היטב הנפילה שאחריה כי האדם שהיתה לו טובה תחלה הוא מרגיש מאד בצרה יותר ממי שלא הורגל כלל בטובה מימיו נמצא לפי זה כי פחד ופחת היה לנו זה שנשאתנו ורעה היתה לנו מן השאת כמו מן השבר כי ע״י השאת הרגשנו בשבר הבא אחריו ואמר פלגי מים תרד עיני ב׳ פלגים היה ראוי שתרד עיני על שבר בת עמי ואיני עושה כן אלא עיני נגרה לבד כדי שלא תדמה לעולם ולא תיבש מקור הדמעה: והרב מורי זלה״ה כתב נחפשה דרכינו והם העבירות שעשינו אנחנו בעצמנו בידים ונחקורה אם גרמנו להחטיא בהם את אחרים כדי שנשוב כולנו אל השי״ת שאם הם לא ישובו לא יספיקו לי לעשות תשובה וכמו שאמרו חז״ל שאיך יהיה החוטא בגהינם והאחר שנגרם הוא שיחטא בג״ע לכך כדי שיקובל תשובתנו צריך שנחקור אם גרמנו להחטיא את אחרים כדי שישובו הם גם כן עמנו בתשובה ובזה נהיה כולנו מתוקנים וכבר ראינו המשורר שהראה לדעת כי צריך האדם רחמי שמים לכפר לו העונות שהחטיא אחרים בסבתו וגרמתו אמר חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי וגו׳ מלבד פירושים אחרים רבים המתפרשים בזה הפסוק מאי דשייך לכונתינו הוא כי הנה המשורר אמר שהיה מודה לשי״ת על הג׳ מיני עונות שהאדם שוגה בהם והם חטאים עונות ופשעים ומלבד ההודאה על שלשתם יורה והודיע דהדדיו כי לחטאות היה מספיק ההודאה ולעונות שמצד גודלם הם זדונות ומרדים בשלא יכסה אותם שני כלומר שלא יבקש מקום להתגלות אבל הפשעים צריך וידוי גדול וגומר וכולי האי ועדיין צריך רחמי שמים כדי שיכופרו וז״ש אמרתי אודה עלי פשעי לה׳ שהוא מדת רחמים ואמר ואתה נשאת וכו׳ כלומר זהו מה שעלי לעשות שהוא מה שאני יודע אמנם יש צד עון אחר והוא שלפעמים עשיתי איזו עבירה בשוגג ואפשר שאחרים ראו ולמדו ממני ועשו במזיד על זה שאינו בידיעתי נשאר עליך לשאת אותי שאתה צופה כל נעלם וז״ש ואתה נשאת עון חטאתי סלה רצה לומר העון שהוא מזיד שנסתבב מחטאתי ובפירוש זה יתיישב מ״ש עון חטאתי ולא אמר עוני וחטאתי וכשוט הוא עכ״ל. ולדרוש מי שהוא מחטיא את הרבים עיין בספרי ספר מדר״ש שמוא״ל במשנת כל המזכה את הרבים ויתיישב לך : אי נמי אפשר שיפורשו הכתובים הללו על ענין אחר והוא כי העבירות הם ב׳ מינים או בין אדם למקום או בין אדם לחבירו כענין גזילה גניבה או בזיון והדומה וכיוצא אשר עצמו מספר והקשיתן כי קודם אשר ישוב האדם אל אלהיו מעבירות שבינו לבין קונו צריך שיפייס את חבירו ויתקומם עמו ואחר כך ישוב אל ה׳ וזה שאמר הכתוב קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳ כלומר הנה אתם יש בכם עבירות אשר הם עמכם כלומר ועוניכם לחבירכם ולפעמים שהאדם לא ירצה למחול לחבירו אשר חטא כנגדו ואשר הרע לו כאומרו הנה הוא הרע לי במעשה ובפועל כפיו ואיך אשא את פניו ואם אח לו בזה בפה הוא בא אל מחילה ממני על כן הזהיר ואמר קחו עמכם דברים וקחו הוא מלשון קיחה וקבלה דברים שיקבלו דבריכם ויפתלו בשאלה מחילה לבד ואחר כן

עמי: מט עיני נגרה ולא תדמה מאין הפגות: ישר״ל
נ עד־ישקיף וירא יהוה משמים: נא עיני עוללה כ״ט רפין
לנפשי מכל בנות עירי: נב צוד צדוני כצפור איבי ג׳ ומ״ל דגשים

זלגת עיני דמען על תבירא דכנישת עמי: מט עיני זלגת דמען ולא תשתוק מלמבכי מדלית פאיג עקתי ומסלל תנחומין לי: נ עד כדו דיסתכי ויחזי עולבני יי מן שמיא: נא עיני בכותא דעיני אסתקפת למרע נפשי על חורבן פילכי דעמי ונוול בנתא דירושלם קרתי: נב צוד כמנא כמנו לי היך כצפרא בעלי

וירא ג׳ רפין וסימן וירא וירב את ריבי. עד ישקיף וירא ה׳ משמים. כי מי עצר בסור ת׳ ? תולדות אהרן עיני עוללה. כנטה מט גיטין נח ב״ק סג (תענית סט):

רשי

הפחד כפלנו אל הפחת שוחה: השאת. לשון שאייה כמו השאת: (מט) מאין הפוגות. מאין הליפין והעברה: (נא) עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי. ירמיה משפחת כהני׳ היה ואומר עיני בדמעה עוללה וגוללה פני עלי נפשי מכל בנות עירי: עוללה. לשון טול כמו (איוב יז) ועוללתי בעפר קרני. מכל בנות עירי. משפחתי יש
לה

אבן עזרא

הם: (מט) תדמה. כטעם לא תדמה לכל עינו והוא רחוק וה״א הפוגות כמו תי״ו תרומות: (נ) ישקיף. כאלו יש לשמים חלון שישקיף ממנו: (נא) יש אומרים עיני עוללה האחרון ויפרשו שללה כעוללות בציר. והישר בעיני מגזרת ועולל למו: (נב) חנם. שב
אל

לחם דמעה

ושובו אל ה׳ ואמרו אליו כל תשא עון וגו׳ וגם הוא יקבל דבריכם במה שתשאלו ממנו מחילה בפה עם היות כי הרעותם אשר עשיתם במעשה העבירות וז״ש בכאן נחפשה דרכינו בינינו במה שבין אדם לחברו ועל ז״א ונחקורה כי צריך חקירה רבה בזה לפי שהוא דבר מתמיד כי רוב החטאות הם בין אדם לחבירו לפי שהוא תמיד עמו ולעולם האדם הוא נושא ונותן עם חבירו ויוצא ונכשל בו נכנס ונתקל בו ע״כ אמר ונחקורה ואח״כ ונשובה עד ה׳ בדברים שבין אדם למקום: ולפי שכאשר יעשה האדם שלום עם חבירו וימחול לו אפשר שלא יהיה בלב שלם ואומר שמחל ולא מחל ע״כ א״ל כי בתשובה מן העבירות שבין אדם לחבירו נשא לבבינו אל כפים והוא משל כאילו הלב הוא נשוי בכפים כי אז היה מכיר כל א׳ בחבירו אם טיהר והשליך את לבו עמו כך צריך שנשא לבבינו אל כפים בעבירות שבין אדם לחבירו כאשר נשא אותו אל אל בשמים בעבירות שבין אדם למקום כי שם הוא הכרחי להיות טהור לב לפי שה׳ יראה ללבב כן גם כן במה שבין אדם לחבירו נשא לבבינו אל כפים כדאמרן ונתן טעם לדבר איך הוא מוכרח כי קודם שנשוב אל ה׳ מעבירות שבין אדם למקום צריך שנמחול זה לזה מה שבין אדם לחבירו וה״א נחנו פשענו ומרינו וגומר כלומר כי אם נחנו בינינו לבינינו עדיין פשענו ומרינו גם אתה לא סלחת את שלך במה שבין אדם למקום כי כמו שהאדם אינו סולח מה שיש לו על חבירו גם הוא ית׳ לא יסלח את שלו ואפשר ברמז במה שחיסר האל״ף ואמר נחנו לרמוז כי אינו מדבר מ״ש פשענו ומרינו על הפשעים שבינו למקום אשר הוא יחידו של עולם והאל״ף מורה על ההאדות חיסר אותה ואמר נחנו להורות כי מ״ש נחנו פשענו ומרינו הוא על הפשעים שבינינו לחברינו: והרב מורי זלה״ה כתב נחפשה דרכינו אם יש בהם חטא ועון ואחר אשר נמצאהו נחקור בו באיכותו על פי הכונה והזמן והמקום ואחרי כן נשובה וגומר כי יהיה התשובה בשלימות כפי פרטות כמותו ואיכותו וגודלו לא דרך כלל כי יהיה קטון בעינינו ונהרסל בתשובה המצטרכת לו: נשא לבבינו אל כפים. ר״ל המעט שנעשה בכפינו יהיו בלב ונפש וכונה מרובה כאילו הלב בתוך הכפים ובשניהם נעשה המעשה והפועל הטוב ההוא והכונה שלא לבד יספיק עזיבת החטא וסור מרע אלא צריך ג״כ ועשה טוב ואמר כי אחרי זאת צריך וידוי וז״ש נחנו פשענו ומרינו אתה וגומר ואומר אתה לא סלחת הכונה בדין ומשפט כהנהגת בנו שאתה לא סלחת אעפ״י שאתה מלא רחמים: ובמדרש תאני רב הונא נחנו פשענו ומרינו כמדותינו ואתה לא סלחת כמדותיך ודבריהם אמת ויציב ונכון. ולקרב הדברים אל הסברא אפשר שאומרו פשענו ומרינו כמדותינו הכונה כי מצד היות האדם ילוד אשה ומחומר קורץ גופו והבריו המה ילידי העפ״ר אשר הוא חשך ולא אור וגם היות יצר לב האדם רע מנעוריו מכל אלה מסתבבים לאדם מדות רעות ולהרבות אשמה בטבע והרי זה קצת התנצלות ומזה נמשך היות השי״ת מוחל וסולח ולהתנהג במדת רחמיו וז״ש ואתה לא סלחת כמדותיך עכ״ל. ובברכות פ״ק אמר רבה ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה עכ״ל ובמעתי ממוהר״ש ן׳ אלקבץ הלוי זלה״ה שכונת המאמר הוא שידוע שלעולם הקב״ה מודד מכ״מ ובמדת הייסורין ידע ויכיר במה פשע כי לעולם הוא מכ״מ ולכ״א יפשפש במעשיו ולעולם ימצא החטא מכ״מ במה שלקה ויעשה תשובה ואם פשפש ולא מצא אין הכונה שלא מצא כלל כי הרי נקטינן כי אין אדם צדיק בארץ וגומר אבל הכונה כי כבר פשפש ולא מצא שיהיה מכ״מ אם כן יתלה בביטול תורה כי היא שקולה כנגד כל המצות וכל מדת ייסורים יקרא מכ״מ בשבילה כיון שהיא שקולה כנגד כל המצות וזש״ה בכאן להורות שכאשר יבאו ייסורין על האדם צריך שיפשפש במעשיו כי לעולם ימצא שהם מכ״מ על מה שחטא על כן אמר נחפשה דרכינו ונחקורה ולא אמר נחפשה ונחקורה דרכינו להורות כי היפוש לחוד וחיקור לחוד כי בראשונה יחפש ואחר החיפוש יחקור בחקירה עצמית אם הוא מכ״מ ואח״כ ונשובה עד ה׳: סכות בענן לך וגומר. כתב הרב מורי זלה״ה אפשר שיאמר אם עתה עדיין שאנחנו בא״י שהוא מקום מוכן לקבלת התפלה אפ״ה עשית הבדלים בינינו לביניך כדי שלא יעבור תפלה מהו הטוב שנקוה בלכתנו ח״ל בקרב העמים אין ספק שאין לנו תקוה שמה וז״ש סחי ומאוס וגו׳: אי נמי אמר סכות באף וגומר הכונה כי בזמן העבר סכות באף ועוד ידך נטויה ותרדפנו לעתיד ועוד שליש׳ כי הרגת ולא חמלת כי אילו היתה ההריגה בסייף היינו מתנחמים מעט אבל מה נעשה כי דנתנו במיתות משונות וז״ש הרגת ולא חמלת באותה ההריגה אבל היתה ההריגה באכזריות שרופה באש כשוחה ומהם שמו בפונין של נמר על צואם ומהם שהושיבו סוד פניו וכיוצא וז״ש הרגת ולא חמלת ואמר עוד סכות בענן לך והסתרת פניך ממנו והטעם בשביל שגם אנחנו עברנו על מצות התפלה וז״ש מעבור תפלה כלומר מסבת עבור על מצות התפלה וכבר הזהירנו השלם ר״ש ואמר הוי זהיר בק״ש ובתפלה וכו׳ והלואי שהיית דן אותנו כשהי ומאוס שתשימנו בקרב העמים וז״ש תשימנו בדרך תפלה ולא אמר שמתנו אבל מה ששדי אמר לי שאדרבא לא מאסונו העמים אלא כמו נופת צופים טעמו באוכל את ישראל ויאכלו את ישראל בכל פה וז״א פצו עלינו פיהם כל אויבינו:

(מח) לפי שלמעלה אמר פלגי מים תרד עיני אשר הרצון בו שלא עשה כאשר נאמר בד״ה ע״ה פלגי מים ירדו עיני דמשמע ב׳ פלגים בב׳ העינים פלג א׳ בעין א׳ ואיני עושה כן אלא פלגי מים תרד עיני בעין אחת ב׳ פלגים ועיני ערה תמיד בדמעה עד שכמעט כבר נימו׳ העין ונמס ואינו דומה כלל עיני שהוא עין וזהו לא תדמ׳ לשון דמיון ותי״ו דתדמ׳ תי״ו הנקבה הכונה שלא נשאר בו דמות עין. ואפשר ג״כ לומר לפי דרך זה כי זהו ג״כ פירוש נגרה כלומר נגר ונתרוקן העין עצמו ולא תדמ׳ לעין כלל וכל זה מאין הפוגו׳ כי לעולם מוריד דמעה:

(נ) עד ישקיף וירא ה׳ משמי׳. ידוע הוא כי כל השקפה לרעה וראיי׳ לטובה וז״ש עד ישקיף לרעה על מ״ה וירא ה׳ ראיה לטובה עלינו ה׳ משמים: ועם מ״ש ז״ל כי אין בן דוד בא אלא או בדור שכולו חייב או בדור שכולו זכאי כולו ליישב מלת השקפה שהיא לרעה כי אם הוא בא בדור שכלו חייב דודאי שהוא בא לרעתם וישקיף עליהם לרעה והלואי שיגלל אחד מעיר ושנים ממשפחה ושיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו ולכ״א עד ישקיף בדור שכולו חייב או יראה בדור שכלו זכאי: ולפי שהזכיר העין יותר מכל שאר אברי הגוף אמר והטעם שאני מזכיר העין יותר מכל שאר האברים ואמרתי פלגי מים תרד עיני ועיני נגרה הטעם הוא מפני שהעין הוא המועיל לי יותר מכל שאר אברי הגוף וז״ש עיני עוללה לנפשי עיני הוא פועל ועושה טובה עמי ועם נפשי יותר מכל שאר אברי וזהו מכל בנות עירי כי האדם הוא עיר קטנה ואנשים בה מעט ואנשי העיר הם האברים ואמר שהעין הוא עושה טובה לנפש יותר מכל שאר האברים משום דשערי דמעה לא ננעלו ועל כן סכות באף זה הוא מלא בוא״ו וסכה בענן לך הוא חסר בלא וא״ו לפי שהסכך שהיתה עליהם מן האף היתה סכך גמיר ושלם וגלתו מרובה אבל הסכך שסיכך מעבור התפלה אינו סכך שלם כי לעולם התפלה בדמעה עוברת כי שערי דמעה לא ננעלו וזהו סכה חסר בלא וא״ו כי זה הסכך אין גלתו מרובה מחמתו:

(נב) ואמר צוד צדוני וגומר. הכונה כי צדוני גם צדדוני פעמים רבות צידה אחר צידה בצידות משונות זו מזו וזה בחנם על לא חמס בכפי וז״ש אויבי חנם כלומר שהם אויבי לי על חנם ופירש האופן המצודות כי מהם מישראל שמו אותם בבור האסורים בבית הסוהר עד שמתו שם בבית הסוהר וכז״א צמתו בבור חיי ומהם המיתו במרגמת אבן בסקילה וכז״א וידו אבן בי ומהם השליכו אותם אל תוך הים דומם לגזרת פרעה שגזר כל הבן הילוד וגומר ולרמוז לזה אמר צפו מים על ראשי באופן כי כ״כ מיני צידות צדוני עד שאמרתי נגזרתי ונכרתי מן העולם: אי נמי אמר עיני נגרה ולא אמר עיני אגיר להורות כי לא הוצרך אני להגיר את עיני בכונה כי כל כך התמידה בבכיה עד שהיא מעצמה נגרה כמים הנגרי׳ במהרה ובמרוצה כי זה יורה לשון ניגור ואם לפעמים ינוח מעט שלא יגיר במהירות לעשות טיף טיף כנגד טיף טיף עכ״ז לא תדמה לגמרי מלהוריד דמעה וז״א ולא תדמה לגמרי כי אלא הא מיהא זולגות עיניו דמעות אם מעט ואם הרבה וגם אם לפעמים אפשר שתדמה לגמרי מבלי הורדת דמעה כלל אפשר שיקרה זה פעם א׳ שאפשר שתפוג ותנוח הפוגה א׳ פרטית אבל מאין הפוגות לשון רבים הפוגות רבות וז״א מאין הפוגות כי לא ימצא שתנוח הפוגות רבות: אי נמי אמר עיני נגרה ולא תדמה כלל והטעם שלא תדמה הוא מפני שלעולם ועד אין הפיגות לצרות ולע״כ אין ריוח כלל בין צרה לצרות רק צרות תכופות זו לזו וכיון שאין הפוגות לצרות גם העין לא תדמה כלל מלבכות: אי נמי אמר עיני נגרה כלומר שכמעט כבר נגר הכל וכמעט שגוף העין בעצמו נגר באופן שאם תדמה העין ולא תבכה לא תדמה בשביל שפסקו הצרות ואין הפוגות והפוגות רמז אל הצרות כי ע״י הצרה לבו של אדם נופג ע״ד ויפג לבו וכן בלשון רז״ל מפיגין את טעמן והוא רמז על דבר שיפג טעמו וריחו באופן שלא תדמה העין תדמה מסבת שכבר ניגר כל העין כדאמרן אבל לא תדמה מסבת באין הפיגות וצרות וז״א לא תדמה מאין הפוגות כי הצרות רבו כמו רבו: אי נמי אמר עיני נגרה ולא תדמה כלל וטעם מפני שאין הפוגות כלומר אין מי שינחם אותי להפיג ולהסיר הצרות מלבי: עד ישקיף וירא ואמר ואמר ישקיף כי בתחלה ישקיף ישגיח מן החלונות יציץ מן החרכים והם זכות קצת
צדיקים

רברבי על מנן: נג צמתו עברו בגובא חיי ורגימו אבנא בי: נד צפו/. ר׳ ר׳ הנם: נג צָמְתוּ בַבּוֹר חַיָּי וַיַּדּוּ־אֶבֶן בִּי: נד צָפוּ־
שטו מיא על רישי אמרית במימרי אתגזרית מן עלמא: ר׳ מַיִם עַל־רֹאשִׁי אָמַרְתִּי נִגְזָרְתִּי: נה קָרָאתִי שִׁמְךָ

תולדות אהרן נפשו נגעה. מרכין מו:

אבן עזרא

אל אויבי: (נד) צפו. כמו שטו מגזרת אשר הציף: (נה) תחתיות. מתחתיות התחתיות

רשי

לה לבכות מכל משפחות העיר שהיתה נבחרת לקדושה ולעבודת הקב״ה מכל ישראל: (נג) צמתו בבור חיי. כבית הכלא: צמתו. אסרו כמו צומת הגידין (שיר ד) מבעד לצמתך איסרייר״טיר: וידו אבן בי. על פי הבאר כך עשו לדניאל וירמיה ראה ברוח הקדש: צמתו בבור חיי. ואף על פי שצמתו בבור חיי שאיני יכול לעלות משם לא שתו לבם גם לואת עד שידו אבן בי: (נד) צפו מים ונומר. שבזמן שבא אדם במים עד מתניו עדיין יש תקוה אבל אם צפו המים

לחם דמעה

צדיקים אשר הם עושים תלונות וצרכים באותו הספק של ענין אשר נאמר שכות בענן לך וכן במחילה אשר נעשית מן העונות אשר הם מבדילים בינינו לבין אלהינו וכה״א עונותיכם היו מבדילים וגומר והצדיקים עושים תלונות באותם מספיקים ומהם ישקיף ה׳ על עמו ואח״כ הולך ומתמעט המסך לגמרי וירא״ה הש״ת ראיה גמורה ברחמיו הפסוקים וז״א וירא ה׳ משמים: ואמר עיני עוללה וגומר נתן טעם למה תבכה העין באו׳ עיני נגרה ולא הדמה הטעם לפי שהעין היא אשר שופה לנפש יותר מכל שאר האיברים כי סרסור׳ קמא דעבירה הוא העין כי העין רואה והלב חומד ושאר האיברים גומרים וכיון שעיני עוללה ושנסה לנפשי יותר מכל בשאר עירי שהם שאר האיברים וכמ״ש לפירושא קמא א״כ ראוי שתבא העין ותקנה מה ששנסה ולכן עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות ועוללה מלשון עינוף כמו ועוללתי בעפר קרני כדפירש רש״י ז״ל: אי נמי כפי דרך זה יאמר מכל בנות עירי כפי פשוטו ממש שהעינוף שענף עיני לנפשי היה מכל בנות עירי כלומר ממה שהייתי מסתכל בכל בנות עירי והייתי נותן עיני בבנות הארץ לחטוא בהגה באופן כי אלו בנות עירי צד צדוני בפיהם והחזיקו בי ונשקו לי כל א׳ וא׳ מנת אשה זונה היה לה ונתקיים המרים האליקה באומרה מרבדים רבדתי ערשי וצוד צדוני כצפור אשר מראים לה שמשליכים לפניה חטים כדי שתאכל ולא ידע כי בנפשו הוא כן צדוני אלו בנות עירי וזה בראותי שנמסרות ונשמעות לי מבלי מחיר ואתגן זונה רק בחנם ולא ידעתי ולא הכרתי כי הם נעשים לי אויבים בחנם וזהו אויבי חנם דקאמר כלומר כי בהיות הדבר בחנם הוא סבה שמפתים אותי והן הם אויבי בחנם אויבי הנפש כי ע״י וכסבתם הרד אל ירכתי בור דהיינו גהינם וז״א צמתו בבור חיי. או יהיה בור הקבר כמשמעו והכונה כי בנות עירי הם סבבו לי המיתה והקבורה וצמתו בבור חיי וידו אבן בי דהיינו האבן שעל הקבר וגם אם יהיה שלא אמות לפחות ייסורין וצרות אחרות הם מגיעין על ראשי והמים רמז לצרות כד״א כי באו מים עד נפש ולא כביאו וגפו המים על ראשי באופן שאמרתי נגזרתי ועל כן עיני נגרה כדאמרן לפי שהיא שיגפה לנפשי מכל בנות עירי כלומר מסבת בנות עירי שהסתכלתי בהן ונתפתיתי אחריהן: אי נמי אמר צוד צדוני וכו׳. על חרבן ראשון שהיא צידה א׳ וצדוני בחרבן בית ב׳ שהיא צידה שנייה ונעשו אויבי בסבת שהייתי חנם מן המצות ע״ד מ״ש ז״ל זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם ודרשו ז״ל חנם מן המצות ואלו היו אויבי וצוד צדוני על אשר הייתי חנם מן המצות וז״א אויבי חנם: אי נמי אמר צוד צדוני צידה אחר צידה ופעם אחר פעם תכופות הצידות זו לזו ואומרו כצפור כ.ומר כמו שצדין הצפור כך צדוני אבל מי שצד את הצפור היינו להנאתו ולטובתו להכול ולשבעה אמנם אלו אויבי צוד צדוני על חנם לא לעזר ולא להועיל להם כי בצידה הראשונה לקחו את כל הממון אשר היה לי נמצא כי בצידה השנייה אשר הזכו. צדוני פעם אחרת היה על חנם וזהו אויבי חנם דקאמר כלומר חנם צדוני כי בצידה הראשונה ריקם שלחוני והשניה לא נהנו ממני כלום אבל צדוני אויבי חנם לא לעזר ולא להועיל. והמשיל הצרות העושים לנו בגלות הזה למי שמשליכים אותו בתוך הבור שיש בו מים כדי שישבע בתוך המים וימות ונקט המשל במי שנשבע בבור ולא במי שנטבע בים לפי שהנשבע בים הם מים שאין להם סוף והספק כי באולי ישליך אותו הים אל מקום אחר ויקיא אותו אל היבשה חי ולכן הנטבע במים שאין להם סוף אין אשתו מותרת לזרים אמנם אם ישבע במים שיש להם סוף דהיינו בבור אז בודאי שמת ותנשא אשתו לזרים ולכן המשיל את צרות הגלות כאלו צמתו בבור חיי שהם מים שיש להם סוף כי בודאי הוא מת ולפי שאפשר כי אפילו שישליכו אותו בתוך הבור אפשר שאחי הוא נושא את עצמו ויהיה שם על פני המים ולא ישבע על כן המשיל את עצמו כאלו קשרו אבן גדולה ברגליו כדי שתכף ירד עם האבן לתחתית הבור ח״ש וידו אבן בי כלומר ידו אבן קשורה עמדי באופן שתכף ומיד ארד לתחתית הבור והמים צפו על ראשי וז״א צפו מים על ראשי כי בזה הענין הגאלה היא בלתי אפשרית ועל כן אמרתי נגזרתי והכל משל על גודל הצרות הבאות עלי בגלות הזה באומרם הגוים לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד ח״ו וע״כ אמרתי נגזרתי ואין לי שום צד של הצלה אבל כי הכרת ממך אליך וקראתי שמך ה׳ גם שאני בתחתיות הבור וז״ש מבור התחתיות וכדאמרן: אי נמי כונת אומרו אמרתי נגזרתי מתיישב על כל הפי׳ האמורים לעיל והכונה כי כיון שראיתי כל הצרות התכופות שעברו עלי מינים ממינים שונים אמרתי בודאי אין זה בדרך מקרה ע״צ הקרי וההזדמן אבל נגזרתי כלומר הכל נגזר עלי מלפני שוכן מרומים ואין לי תקומה אלא לקרוא למי שגזר הגזירה שיבטלנה וזהו שסמך אליו קראתי שמך ה׳ מבור תחתיות. אח״כ מצאתי לר״מ אלשיך ז״ל שפירש כדברי: אי נמי כנגד גלות מצרים אמר צוד צדוני כצפור כי כמו שהצפור ניצוד במה שמשליכין חטים לפניו והיא רעבה ובאה לאכול ובזה נצדין אותו כן ניצודו בני ישראל ע״י כי ראו כי יש שבר במצרים וירדו שמה למות ברעב ירדו מצרים וע״י

אותה הירידה נצודו וצדו אותם האויבים המצרים להיות להם לעבדים ואומרו חנם הכונה כי לא קנו אותם כקונה עבד בקנין כספו אבל צדו אותם בחנם ונשתעבדו בהם בחנם:

(נג) וכנגד גלות בבל אמר צמתו בבור חיי שכן השליכו לדניאל בגובא דאריותא וז״א צמתו בבור חיי ואח״כ שמו אבן גדולה על פי הבאר וז״א וידו אבן בי ואם הם חשבוה לרעה בשימת האבן על פי הבאר אלהים חשבה לטובה:

(נד) וכנגד הגלות הג׳ הזה אמר צפו מים על ראשי כי מי המרים המאררים מי הצרות התכופות זו לזו צפו ועברו על ראשי כי מכף רגל ועד ראש אין בי מתום באופן שאמרתי נגזרתי: והרב מורי זלה״ה כתב צפו מים על ראשי וכו׳ כלומר שמרוב הצרות הקשות והרעות היה שואל המות בפיו כי אמר שהיה טוב לו מחיים כאלה ביסורים משונים וז״ש אמרתי נגזרתי כלומר הלואי ונגזרתי כבר זה ימים מסבול יסורין כאלה עכ״ל:

(נה) קראתי שמך ה׳ מבור התחתיות כלומר בזמן העבר כאשר הייתי בבור תחתיות כלומר בבור אשר היו בו תהיות רבות וסוא רמז על צרות רבות בכמות ובאיכות אז קראתי שמך ה׳ כלומר מבלי שאצטרך לסדר לך סדר תפלות ותחנונים אבל הייתי מזכיר את שמך לבד ואומר ה׳ ה׳ וזהו שמך ה׳ דקאמר והיכף קולי שמעת והוא ע״ד מש״ה מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה כלומר לא קראתי אלא יה לבד והכף ענני וז״א בכאן קראתי שמך ה׳ לבד והכף קולי שמעת זה היה לי בימים הלפו למו יעתה לשהות ראוי הוא שכיון שסדרתי לך כמה תפלות ותחנונים ראוי הוא לך כי אל תעלם אזנך לרוחתי לשועתי וזהו כפל לרוחתי ולשועתי כלומר תפלות רבות תחינים שונים ולכן ראוי הוא שאל תעלם אזנך. ולא זה כנגד עשית לי בזמן העבר כי אחרי קראתי שמך ה׳ לבד קולי שמעת אבל פעמים רבות בזמן שעבר קרבת אני קודם שאקרא אליך כלל וקיימת בי טרם יקראו ואני אענה וז״ש קרבת ביום אקראך כלומר עתיד ולא אמר ביום קראתיך באופן כי קודם שאקראך קרבת אני בשהיית יודע שהייתי רוצה לקרות לך קרבת אני והבטחתני אל תירא וז״ש אמרת אל תירא וכיון שכן ראוי הוא כי עתה לשהות אל תעלם אזנך לרוחתי וכו׳ כדאמרן ולא זו כנגד פעים לי בימים שעברו שהיית מבטיח אותי אמרת לי אל תירא אבל רבת ה׳ ריבי נפשי וגאלת חיי וכם ב׳ דברים הא׳ היא גאלת חיי והוא אומר גאלת חיי ולא זה בלבד אבל רבת ריבי נפשי והוא לנקום מהאויבי׳ וכד״א ונבוך הוא אשר יבלעו היהודים שמה בשונאיהם באופן כי ב׳ עשית עדי כי רבת ריבי נפשי לנקום מן האויבים ואח״כ שגאלת חיי ולכן עתה גם כן ראית ה׳ עותתי והוא העיות שעיבים עמי כמובא במדרש כי יהודי א׳ עבר לפניו המלך ונתן לו היהודי שלום ונוה להתיך ראשו כי א״ל מי אתה כי נגזז שבמוכן מתך ולך נתת לי שלום ובשמע כי זה מבפשו פעם אחרת עבר לפני יהודי אחר ולא נתן לו היהודי שלום מפחד שלא יהרגנו כאשר הרג את הראשון וגוה ג״כ להרגו כי א״ל וכי גברא רבא אתה שאינך נותן שלום למלך שבמותי עד שאמרו לו עבדיו אדונינו המלך לאותו שאתה הרגת על אשר נתן לך שלום ולזה הרגתו על שלא נתן לך שלום השיב להם כלום אני שופט זה אלא כדי למצוא להם עילה כדי להורגם ועל עיוות כדין כזה אמרו ישראל ראית ה׳ עותתי וגו׳ ונקום את נקמתי ואמרו עוד ראית כל נקמתם שעשו כי אשר לא נכונה כשוה ועכ״ז לא נהה דעתם במה שעשו עד שתה אבל עדין כל מחשבותם לי להשוב מחשבות לגרע עמדי ולכן אל תעלם אזנך וגו׳: אי נמי בהיות כי נקטינן כי בזמן שישראל הם בירידה בתחתונה אז הם עולים כד״א ועלה מן הארץ וז״ש קראתי שמך ה׳ וגו׳ וזה רמז באמרו תחתיות לשון רבים ולא אמר בור תחתים לגורות כי לא נאמר עוד ירידה בתחתונה אחרת ליד כי כבר ירדנו לירידה התחתונה שבכולם ומשם קראתיך ואיני מאותו הכת שאומרים כי השגיח שמים לס׳ והשי״ת אינו משגיח בתחתונים אבל אני מאמין כי קולי שמעת וז״ש קולי שמעת אבל אפשר שאפי׳ ששמעת קולי אפשר שלא תשגיח עליה ותעלם אזנך ותעשה כעלמה עין והן ולכ״א אל תעלם וגו׳. ואומר לרוחתי לשועתי כונת לרוחתי הכונה ענין ריוח וזה וזה סבה התועלת כד״א ונהפוך הוא אשר וגומר ואם אין בנו זכות לכך לפתוח אל תעלם וגומר והוא רמז אל הרתקת הנזק אשר האדם שבוע ונועק על הנזק הבא עליו כד״א שועתי אליך ותרפאני וגם ידעתי נאמנה כי קירובך או ריחוקך ממני כדידי תליא מלתא כי כן כתיב שובו אלי ואשובה אליכם וגו׳ ואם תשמעו בקולו תשמעו וז״ש ידעתי כי קרבת ביום אקראך ואם ביום אקראך בלב שלם ובתשובה שלימה ידעתי כי קרבת ואמרת לי אל תירא אבל ידעתי כי עונותי גורמים ולטובתי שאתני בבור התחתיות בגלות כוה ע״ד מאמז״ל אם לא כי נורם מכרם זה אברהם שא״ל הש״ת בחר אתה לבניך אם תרצה שימרקו עונותיהם בגלות בעה״ז ויזכו נפשותם לחיי העה״ב או אם תרצה שימרקו עונותיהם בע״ה בגיהנם ובחר אברהם בגלות וז״ש אם לא כי צורם מכרם בגלות ואח״כ וה׳ הסגירם ובזה זכו ישראל לחיי העה״ב וז״ש רבת ה׳ ריבי נפשי וגומר כלומר אמרו ישראל ידענו ה׳ כי בגלות הזה אשר נשתעבדו רבת ה׳ ריבי נפשי שריב שהיה לו לשאול עם נפשי על עונותינו אתה רבת אותו בזה העולם על ידי הגלות באופן כי בזה גאלת גם חיי העה״ב ואין לאל יד השטן ליגע בנו בעה״ב ולטובתי נשברו רגלי בזה העולם ושברית וקבלו׳ שאיני רוצה שאבאר כ״א לעה״ב אבל מה שאני מתחנן ומתנפל לפניך הוא זה כי אם ראית ה׳ עותתי כלומר מה שחטאתי ופשעתי לפניך שפטה אתה בידך מפשעי ובאה עלי ייסורין בידי שמים וביד אדם אל אפולה וגו׳ ז״א דהע״ה תלשניך מפשעי ולא כלו׳ משפטי ודיני ונקמתי ולא תלשניך ואתה בידך תעשה כי משפט ואל תמסרני ביד אדונים קשים לפי שעיניך תחזינה מישרים אמנם בני אדם כמה עזרו לרעה לעשות כי יותר על כגזור עלי וזהו שסמך לזה ראית כל נקמתם כלומר כל משפטי נקמות אשר עשו כי במיתות משונות אשר עין לא ראתה וכל מחשבותם לי לחשוב מחשבות לעולם לנשות בי מעשים אשר לא יעשו: אי נמי בהיות כי לשעבר גם אם היינו אנשים חטאים ועובדי ע״ג שמשפת אם הגלותינו וזה כי בהיו בגלות מצרים כלנו עובדי ע״ג וכלנו עובדי ע״ג כלנו מגדלי בלוריות וכלנו מגדלי בלוריות ועכ״ז שמעת קולנו ח״ש קראתי שמך ה׳ מבור תחתיות כלומר שעדיין הייתי שקוע בבור באין ביון הרכורי העבירו׳ ומעבירם ועכ״ז כאשר קראתיך משם קולי שמעת וכית שכן אל תעלם אזנך וגו׳ כלומר שתפלתי אינה יוצאה ממקום צר בור שאין שיש סיון אבל כבר הוא במקום מרווח מעט כי אין לך אדם שאינו שלא תעות הרמח וכמו שאמרו רבותינו ז״ל אפילו ריקנים שבך מלאים מצות כרמון וזה אומרו לרוחתי לשועתי ואמר עוד קרבת ביום

יְהוָה מִבּוֹר תַּחְתִּיּוֹת׃ נו קוֹלִי שָׁמָעְתָּ אַל־תַּעְלֵם ו׳. ג׳
אָזְנְךָ לְרַוְחָתִי לְשַׁוְעָתִי׃ נז קָרַבְתָּ בְּיוֹם אֶקְרָאֶךָּ ג׳. ג׳
אָמַרְתָּ אַל־תִּירָא׃ נח רַבְתָּ אֲדֹנָי רִיבֵי נַפְשִׁי גָּאַלְתָּ י״ד כס׳
חַיָּי׃ נט רָאִיתָה יְהוָה עַוָּתָתִי שָׁפְטָה מִשְׁפָּטִי׃ ג׳. ג׳.
ס רָאִיתָה כָּל־נִקְמָתָם כָּל־מַחְשְׁבֹתָם לִי׃ סא שָׁמַעְתָּ ג׳
חֶרְפָּתָם יְהוָה כָּל־מַחְשְׁבֹתָם עָלָי׃ סב שִׂפְתֵי קָמַי

נה קראתי צַלֵּיתִי לִשְׁמָךְ יְיָ מִן גּוֹב אַרְעִיתָא׃ נו קלי צְלוֹתִי קַבֵּילְתָּא בְּזִימְנָא הַהִיא וּכְעַן לָא תְכַבֵּישׁ אוּדְנָךְ מִלְקַבָּלָא צְלוֹתִי לְאַרְוָחוּתְנִי בְּגִין בָּעוּתִי׃ נז קרבת קְרֵיבְתָּא מַלְאֲכָא לְשֵׁיזָבוּתָנִי בְּיוֹמָא דְצַלֵּיתִי לָךְ אֲמַרְתְּ בְּמֵימְרָךְ לָא תִדְחַל׃ נח רבת נְצֵיתָא יְיָ לְעֶבְדִין מְצוּתָא לְנַפְשִׁי פְּרֵיקְתָּא מִן יְדֵיהוֹן חַיָּי׃ נט ראיתה חֲזֵיתָא יְיָ סְרוּךְ דִּסְרִיכוּ לִי דּוּן דִּינִי׃ ס ראיתה גְּלֵי קֳדָמָךְ כָּל נִקְמַתְהוֹן כָּל מְזִימַתְהוֹן עֲלָי׃ סא שמעת שְׁמִיעַ קֳדָמָךְ בְּסוֹפֵיהוֹן יְיָ כָּל מְזִימַתְהוֹן

תחתיות ז׳ וסימן ותאמר תנה לי ברכה כי ארץ הנגב נתתני דיהושע. שתני בבור תחתיות. והורדתיך את יורדי בור. רני שמים כי עשה ה׳. בן אדם נהה על המון מצרים. שם עילם וכל המונה. קראתי שמך ה׳ מבור: משפטי י״ז וסימן נמסר ביחזקאל סימן ט״ל ותהלים סימן י״ז:

רשי

המים על ראשו אז אמר אבד׳ תקותי אבל אני איני עושה כן אלא קראתי וגו׳: כפו מים. אומות העולם: (נז) קרבת ביום אקראך. כך היית רגיל בימים הראשונים לקרב אלי ביום קוראי: (נח) רבת ה׳ ריבי. בימים שעברו: (נט) ראית ה׳ עותתי. כצרה הזאת שעותו בי אויבי: שפטה משפטי. כאשר

אבן עזרא

התחתיות: (ט) לרוחתי. שתעשה לי רוחה או עת רוחתי ושועתי: (נז) קרוב מלאכיך: (נח) מה שהיית אני רב רבת אתה ה׳: (נט) עותתי. העוות שעשה לי: (ס) נקמתם. בפרהסיא: (סא) וחרפתם. בגלוי: (סב) עלי. לרעתי; מנגינתם

לחם דמעה

שקראך וגומר כלומר ולא זו בלבד עשית עמנו אבל כאשר היית רואה באדם שהיה רוצה לשוב בתשובה שלימה לפניך היית מתקרב אליו לעוזרו ולהתומכו להלחם עם יצרו הרע וז״ש קרבת ביום אקראך כלומר ביום שהיית יודע שהייתי רוצה לשוב בתשובה ושאקראך אז קרבת אלי ואמרת לי אל תירא ואל תחת מפני יצרך הרע כי אני העוזר אותך וכן עזרתני להלחם בו וגרשתיו באופן כי אתה ה׳ רבת ריבי ונפשי גאלת חיי כלומר הריבות שיש לאומר עם הנפש להתקוטט זה עם זה בכ׳ יום ויום אתה רבת את ריבי נפשי והושעת אותה וגאלת חיי כי אלמלא ננחני כניף אגינו בהיי הייתי חשוב כמת אבל במה שאתה רבת ריבי נפשי וגברה נפשי על החומר בזה גאלת חיי וכיון בכל זה עשית עד עתה ראוי הוא בגם עתה אל תעלם אזנך וגו׳:

(נט) **ואם** תאמר שיש כי עון אשר חטא והוא עות הדין שהייתי מעות את רדין כד״א תלאתי משפט וגו׳ עכ״א אם ראית ה׳ עותתי כלומר העוו׳ הדין שעשיתי בזמן העבר עכ״ז אני בואל ממך שפטה משפטי כלומר העונש שנודק עלי על זה הוא זה ועשית לו כאשר זמם לעשות לאחיו וז״ש שפטה משפטי כלומר שפטה והבא עלי המשפט אשר שפטתי אני ומשפטי אשר דנתי הבא בי ולא עוד וזהו משפטי דקאמר כלומר משפטי אשר שפטתי אני ולא הדינני בדין יותר המור ממה ששפטתי אני אבל אתה ראית כל נקמתם כל מחשבותם עלי כלומר כל נקמתם שעשו כי נקמות משונות ועוד כי אינם חושבים בשום דבר אחר רק לחשוב מה יעשו לי וכמה ידינוני שיהיה דין מר וקשה וז״ש כל מחשבותם לי: **והרב** מורי זלה״ה כתב קראתי שמך ה׳ וגו׳ ר״ל כבר קרה לי בגלות מצרים כי קראתי שתתנהג עמי במה שמורה שמך ה׳ שהוא מדת רחמים וקריאה זו שיתה מבור תחתיות הוא גלות מצרים ונמשל לבור תחתיות משום שאין עבד יוצא משם לעולם וכמז״ל ובמסות גדולות ובנפלאות רבות גאלם והצילם ואז קולי ש עת מה שהייתי אומר בפי בצעקתי אל העלם אזנך וגומר וקרבת ביום אקראך נתקרבת אלי ואמרת לי אל תירא וטענת מבור התחיה שהוא היותם בירידה התחתונה היותה סיבת הגאולה והישועה מצאנוה בבירור לרז״ל בשמות רבה וז״ל ועלה מן הארץ כל זמן שישראל בירידה התחתונה מיד הם עולים ראה מה כתיב ועלה מן הארץ אמר דוד כי שחה לעפר נפשנו וגומר אותה בעה קומה עזרת׳ לנו והנה פשיטות המאמר מבואר האמנם לבא עד תכונת הכנתו יש לדקדק בו ראשונה שיתך דורש את הדרשה הזאת בזה הפסוק בהיות שהוא מאמר פרעה אל עמו ואיך יאמר דברים סותרים אל כונתו שהיה רוצה לשעבדם והוא אומר להם שמתוך השעבוד שיהיו בירידה התחתונה יגלו והלא בזה כל התחכמותו בטל והדרשה היה הותר ומבקש מקום לגאולה ולישועה ואם נאמר שניבא ולא ידע מה ניבא נראה דוחק. האמת כי מצאנו ראינו בספר הזוהר פ׳ ואלה שמות ז״ל ועל דא כתיב הבה נתחכמה לו וכו׳ ונתנבא על העתיד כפי מה שאירע להם ונוסף גם הוא שונאים נבאו על מהנות עליונים שהיו שרויים בתוכם ונלחם בנו נבאו על מה דכתיב ה׳ ילחם לכם ועלה מן הארץ כד״א ובני ישראל יוצאים ביד רמה ודבריהם עצרה לראשונו ונחזור לייחב הדברים על פשוטן ולא נאמר שנזרקה בו רוח נבואה. ולומר שהם דברי התורה גם זה דוחק. ועוד ראוי להבין איך נדרש מן הפסוק בכל זמן שהם בירידה הם עולים. ועוד דמה שמביא ראיה מדוד נראה שאינה ראיה כלל דהתם היא תפלת דוד לשי״ת והוני לא התקבל לפניו ית׳ ואף אם התקבל אפשר שזכותו גרם ואינו מוכרח שבכל זמן שישראל בירידה התחתונה מיד הם עולים: **והנראה** בפירושו הוא לפי שמרגים בפסוק זה שהיה לו לומר ועלינו מן הארץ וכמו שתרגמו ז״ל התם לעיל ותירץ כאדם שמקלל את עצמו וכו׳ ורצה לתרץ קושיא זו בדרך אחרת ואמר ועלה מן הארץ כל זמן וכו׳ והכונה שדורש ועלה מן הארץ כשהם מושפלים עד הארץ ויורדים עד עפר אז ועלה ר״ל הם עולים והוכיח זה ממאי דכתיב ועלה מן הארץ ולא כתיב ועלינו מן הארץ וז״ש ראה מה כתיב ועלה מן הארץ והטעם שאמר פרעה כן הוא שהתחכם ואמר לעמו מה שאנו צריכים לעשות הוא לבקש תחבולות שלא ירבה כי אף אם נשעבדם ונשפילם אין לנו תקומ׳ עמהם כי ועלה מן הארץ ר״ל כ״ז שהם בירידה התחתונה שהגיעו עד הארץ הם עולים וז״ש הבה נתחכמה לו פן ירבה ולזה שמו עליו שרי מסים למען ענותו ולבטלו מפריה ורביה וזו היתה סבה מהגזירה שגזרו על הבנים וכדומה לה והראיה שמביא מדוד אפשר שהכונה כי בראותינו שד״ה ע״ה אף אם שר במזמור ההוא צרות רבות ורעות שקראו לישראל לא אמר קומה עזרתה לנו עד שאמר כי שחה לעפר נפשנו וגומר ואותה שעה קומה עזרתה לנו וכו׳ נראה שהכל׳ גדולה היא לשתקובל תפלתו והיא ראיה בכל זמן שישראל בירידה התחתונה עולים ולסבה זו לא אמר בעל המאמר וכן מצינו בדוד או שנאמר וכו׳ אלא אמר דוד וכו׳ להיות שאינה ראיה בהחלט וכמ״ש: **ואפשר** עוד נומר בכונת המאמר שנדקדק במ״ש ראה מה כתיב ולא אמר שנאמר ועלה וכו׳. שהכונה שלא בעצמו תירץ איך אפשר להוכיח כן מדברי פרעה ואמר ראה מה כתיב כלו׳ מה שאני מוכיח הוא מהכתיבה לא מהטענה ושלא שהיה יכול להיות כתוב בתורה יעלה ממצרים או ועלה מן העיר או מהמדינה כי פרעה לא דבר בלשון הקדש שנאמר שהוא אמר מן הארץ ועכ״ז כתוב בתורה ועלה מן הארץ הכונה להורות לנו שכל זמן שישראל הם בירידה התחתונה הם עולים והתבונן בו כי נ״ל פירוש נאות במאמר ודברי הפסוק מיושבים בו כמ״ש עכ״ל. ואני הכותב הדרך הראשון עיינתי במאמר אלא דכיון שאמרו הרב זלה״ה ראוי נתלות באילן גדול:

(ס) **עוד כתב** הרב מורי זלה״ה בספ׳ ראית כל נקמתם וגומר הכונה עוד אכזריות גדול עשו עמי באף ותימה שאתה רואה כל נקמתם בכל מה שחשבו לעשות שמו בפועל ולא נשאר דבר מ״ש כדרך

ואני המגיה נשאלתי עליו מחכם אחד שבדורנו והשיבותי לו כדרכי טובו הרב אך פד״ו שהיו אומרים הבה נתחכמה לו כלומר לייחודו שן ירבה בסבת האחדות והיה כי תקראנה מלחמה ויערב לבו להתקומם עלינו ונלחם בנו בכח שאחדו׳ כל הארץ כי אף אם יחשוב אדם על חבירו להורידו ולהשפילו עד התהום ולייסרו בייסורין קשים ת״מ כשיבוא לעשות בפועל יכמרו רחמיו עליו וימעיט מאשר זמם לעשות וז״ש כל מחשבותם עלי עכ״ל: **אי** נמי אפשר לומר שרמז למ״ש ז״ל כי לישראל בדווק׳ אין השי״ת דן אותם על המחשבה רעה וז״ש ראית ה׳ עותתי כלומר לי ראית עותתי כלומר מה שעותי במעשה וכל המעשה בשטה משפטי אבל ע״ג ראית מעשיהם ונקמתם וגם מחשבותם וז״ש ראית כל נקמתם שהוא המעשה וגם כל מחשבותם לי ועל הכל תדונם וכדמפרש והזיל:

ואם כורתים לארץ יש בהם סגולה זו כי ועלם בעלים מן הארץ א״כ לכו נא ונועלה איך נוכל לנס שאם נניחם אוי לנו ואם נרדפם ונכוף אותם אסה לנו נדעה נרדפה מה לעשות או וישימו עליו על האחדות ברי׳ וישימו ביניהם קטגוריא מפי דלבא ושנאת חנם למען נוכל לענותו בסבלותם ועינותם וכן עשו והצליחו כי ויבן והשכיל אוזן הסבלתם ולשון ערי מלבון ויהי ערך שבגלו זה את זה ונתמשכנו מזכיות לדרך זה במלא פרעה את פיתום בנחפתו ונבנה בהם רעמים ושם אכל את הלקיהם ותיהי לי שכוונתי לדעת גדולים והדרשה תדרש ל יג״ר שהודה:

(סא) **אומרו** שמעת חרפתם ה׳ כו׳. אפשר שמדבר על גלות מצרים ועל זה נקט שמעת בלשון עבר כי בזמן העבר שמעת חרפתם ה׳ כלומר מה שהיו מחרפים את ה׳ באומרם מי ה׳ אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה׳ שמעת את חרפתם אשר חרפו את שם ה׳ וכן שמעת כל מחשבותם אשר היו חושבים עלי ומתייעצים עלי באומרם הבה נתחכמה וז״ש כל מחשבותם עלי וכן בגלות בבל שפתי קמי הקמים נגדי שפתותם בענין הדבור והגיונם במחשבותם עלי כל היום וכמו שראינו שנתייעצו על דניאל עד שמצאו עילה בדניאל וז״ש שפתי קמי והגיונם עלי כל היום כלומר דבריהם ומחשבותם היו עלי כל היום וכנגד הגלות הארוך אשר ישבו אחריה על מכונם ומושב׳ וקמו ויתעודדו זמן עדי עד עז״א שבתם וקימתם הביטה כלומר יישובם בהשקט ובבטחה וקימתם הביטה כי זמן רב הם בקימה ואני בתכלית השפלות אשר הם לועגי׳ עלי ואני מנגינתם. **או** אפשר שכיון לומר כי לעולם ועד אני להם במקום נגינה כי שוחקים ולועגים עלי עד שאני להם במקום נגינה וזה לא פעם א׳ ולא ב׳ אבל בין בשבתם ובין בקומם הביטה וראה כי לעולם אני מנגינתם בין בשבתם ובין בקימתם. ואמר תשיב להם גמול ה׳ וגומר רצה לקללם בכל הבחינות אשר הם הרעו את ישראל וכנגד מה שהרעו במעשה כמ״ש לעיל ראית כל נקמתם כנגד זה אמר תשיב להם גמול ה׳ כמעשה ידיהם ודייק במ״ש כמעשה ידיהם לומר כי על מה שעשו בשליחותו ית׳ כי היו הם שלוחי ההשגחה על זה אינם חייבים כלום כי שלוחי דרחמנא ניהו אבל ידוע הוא כי הוא ית׳ קצף מעט והמה עזרו לרעה באופן כי מה שעזרו המה לרעה זה יקרא מעשה ידיהם לא מעשה ידי השם ועכ״א תשיב להם גמול ה׳ וגומר: **וכנגד** מחשבותם כי אמר כל מחשבותם עלי וכל מחשבה היא בלב כנגד זה אמר תתן להם מגנת לב כלומר שברון הלב ואומרו תאלתך להם כלומר ראוי הוא שתאלתך שיש לך והגער שיש לישראל בגלות כי בכל גלות וגלות כ״י בגלות ולכן יותר ראוי הוא שתאלתך וגערך שאתה ית׳ מגער בגלות יותר ראוי והגון הוא שיהיה להם ולא לך וז״א תאלתך להם וכנגד הזכירה שלעולם היו מזכירים את ישראל בשפתותם לגנאי וכמ״ש שפתי קמי והגיונ׳ עלי כל היום כי לעולם היו מזכירים אות׳ לגנאי על כן היה מתפלל תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה׳ ע״ד כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים וכמ״ש ז״ל כי לא ישאר להם זכר וזכרון אפי׳ בפה כי לא ישאר להם מגמל ועד חמור כדי שלא יזכרו בפיהם ויאמרו זה חמורו של פלוני או זה גמלו של פלוני באופן כי הכל יכרת ולא ישאר להם מפתין בקיר שלא ישאו את שמותם על שפתותם והוא כנגד מה שאמר שפתי קמי והגיונם עלי כל היום: **והרב** מורי זלה״ה כתב שמעת חרפתם וגומר כלומר שמעת את כל חרפתם ה׳ שחרפו אותי ועכ״ז לא נתקררה דעתם אלא עדיין כל מחשבותם עלי כאילו לא הוציאו ממחשבותם דבר לפועל וגדולה מזו כי שפתי קמי והגיונם וגומר כלומר מלבד ראית שאפילו כרגע לא יחשו מדבר כי נראה שבלשונם השכוניב וגם כח דבורם לא נתן להם אלא עלי כל היום כלומר נשכילו ולדבר בי כל היום שאינם שותקים אפי׳ כרגע מלדבר ומלשחוק עלי כי לא מבעיא אחר שישבו בייבוב ונחת גם כשהולכים על רגליהם כי אני מנגינתם אלא גם בעת שיושבה עצמה וגם בעת הקימה עצמה באותם השתים בעצמם שישבה וראה כי אני מנגינתם:

ל׳ . ל׳ וְהֶגְיוֹנָם עָלַי כָּל־הַיּוֹם׃ סג שִׁבְתָּם וְקִימָתָם הַבִּיטָה
ל׳ . ל׳ אֲנִי מַנְגִּינָתָם׃ סד תָּשִׁיב לָהֶם גְּמוּל יְהוָה כְּמַעֲשֵׂה
ל׳ . ל׳ יְדֵיהֶם׃ סה תִּתֵּן לָהֶם מְגִנַּת־לֵב תַּאֲלָתְךָ לָהֶם׃
ל׳ ול׳ . וחסמידם . ל׳ סו תִּרְדֹּף בְּאַף וְתַשְׁמִידֵם מִתַּחַת שְׁמֵי יְהוָה׃

עֲלָי׃ סב ספתי סִפְוָת קָמִין עֲלַי וְהֶגְיוֹנְהוֹן עֲלַי כָּל יוֹמָא׃ סג שבתם מוֹתְבֵיהוֹן וּזְקִיפַתְהוֹן אִסְתַּכַּל אֲנָא זְמָרְהוֹן׃ סד תשיב תְּתִיב לְהוֹן גְּמוּלָא בִּישָׁא יְיָ כְּעוֹבָדֵי יְדֵיהוֹן׃ סה תתן תִּתֵּן לְהוֹן תְּבִירוּת לִבָּא וְשַׁקְאֲרוּתָךְ שַׁקְיֵי לְהוֹן׃ סו תרדוף תִּרְדְּפִינוּן בְּרוּגְזָא וּתְשֵׁיצִינוּן

תשיב ל׳ וסימן השמר לך פן תשיב את בני שמה. תשיב לו את העבוט. חכמות שרותיה תענגה. ואיך תשיב את פני פחת אחד דמלכים. והבו דישעיה. אף תשיב צור חרבו. למה תשיב ידך וימינך. כי תשיב אל אל רוחך. אם תשיב משבת רגלך. תשיב להם גמול:

אבן עזרא

(סג) מנגינתם. כמו נגינתם והמ״ם נוסף: (סד) גמול. כסמוך וכמוכרת שוה: (סה) מגנת. יש אומרים שדגשת הנו״ן נוסף והוא מגזרת מגן כריך על משקל אכילה והנכון בעיני שהוא מן גנון והליל: תאלתך. מגזרת אלה והתי״ו נוסף כמו תאנתה מי ישיבנה: (סו) שמי ה׳. הוא כמו שמיך כמו ואל משה אמר עלה אל ה׳:

פירוש הטעמים

(א) אני הגבר. יספר המקונן שהוא הגבר מכהו בשבט עברה: (ב) והיה מוליכו בחשך ולא יקוה לאור: (ג) ובכל שעה הופך ידו ומכהו: (ד) ומרוב המכות בלו בשרו ועורו ונשברו עצמותיו: (ה) ואח״כ בנה עליו בנין והקיף ראשו: (ו) והוא יושב בחושך: (ז) ושם גדר בעדו ורגליו בכבל: (ח) ואם יצעק אין נעקתו נשמעת: (ט) ושם גדר בעדו שיהיה נואש והנתיבות שהיה יודע עוה אותם: (י) ועוד רעה אחרת שדוב יבא אליו ובא מדרך לא ידעו: (יא) ויפשחני תרגום ויספק שמואל ופשח. ושומם שכל רואהו ישום וכן שקוץ משומם וכמקום אחר שומם: (יב) ומרחוק הגבר יורה עליו חץ: (יג) ובאו החצים בכליותיו שהם נסתרים בחלב: (יד) ושב להיות שחוק: (טו) ותחת לחם ומים מרורים ולענה: (טז) ונשברו שניו באבנים ולא יוכל לאכול ומלא הגבר פיו באפר או כעינס אפר בלחם: (יז) כאלו לא ירגיש ונשה הטובה: (יח) ואין לו תוחלת שיראה עוד טובה: (יט) כי תמיד יזכור עניו שיענה אותו הגבר הלענה והרוש והם המרורים תקום לחם: (כ) יש אומרים כי זכור תזכור: (כא) ואת הנחמה אשיב אל לבי כאשר תשוח נפשי: (כב) שאין קץ לחסדי השם: (כג) יתכן חדשים על רחמיו כי רבה אמונתך גדולה כמו על כל רב כיתו או לשון רבים: (כד) והוא היה חלקי מימי קדם מכל אלהים: (כה) ואדע כי טוב יעשה לקוויו: (כו) טוב שיסבול הדורש השם ויחיל וישב דומם לתשועת השם כטעם דום לה׳ והתחולל לו כמו דומו עד הגיענו: (כז) בנעוריו אולי המקונן נער היה כאשר נשבה או יחזיק לב הנערים: (כח) כי נטל שב אל עול האמור למעלה: (כט) יכנע לעפר: (ל) יתן ברצונו: (לא) יש אומרים יזנח כמו ישכח והוא הנכון והראיה ותזנח משלום נפשי: (לב) רק הונה ורחם: (לג) מלבו לא עלה במחשבתו: (לד) דמה השם יושב שמים ובני אדם אסורים בארץ סגרים במסגר האופן: (לה) להטות הדין בעבור היותו עליון ויעש בדרי מטה רצונו: (לו) אלה הג׳ הפסוקים דבקים וטעם לא ראה כטעם לא היה כי כל יש השם רואהו: (לז) אם כן מי גזר הגזירה על בני אדם והנה השם לא צוה וטעמו לא גזר וכן כי הוא צוה ונבראו: (לח) השם לא יגזור רע או טוב מן המעשים רק הם ברשות אדם: (לט) אם כן למה יתאונן בדבור וכן כמתאוננים והעד וישמע ה׳: (מ) רק יחפש. אדם דרכיו: (מא) יתן לבו דורון בכפיו או יהיה לבו נשוי בכפיו. (מב) יודה ישראל כי לא שבו אל השם על כן לא סלח: (מג) שמת סוכת אף עלינו ולא נראה אנה נברח ותרדפנו: (מד) דרך משל כאילו הענן יבדיל בין התפלה ובין השם: (מה) טלטול עם מיאום: (מו) פצו פיהם מלעיגים: (מז) כאשר תפחד הנפש והפחת לפני הגוף מיד יפול והנה באה שואת הנפש ושבר הגוף בפחת: (מח) דברי המקונן: (מט) תמיד בוכה: (נ) עד שיראה השם פלגי מים שירדו מעיני: (נא) יותר עששה עיני בכי לנפשי מכל בנות עירי שמנהג הנשים לבכות: (נב) וכל זה הבכי בעבור שאני תפוש כצפור: (נג) והושמתי בבור ושמו אבן גדולה על פי הבור או היו משליכים אבן כי לדעת אם אני חי: (נד) ואין הבור ריק רק הוא מלא מים: (נה) ואם הבור היה קרוב הייתי מתנחם רק הוא בתחתית: (נו) ואדע כי אתה השם שמעת קולי ואם אני בתחתיות: (נז) ומקדם הגאתיך קרוב בעת שקראתיך: (נח) וכמה פעמים רבת בעדי: (נט) כאשר ראית אתה העוית שיעשו ליקח משפטי: (ס) מה שיש בלבם גם שמע דבריהם: (סג) בשבתם וקימתם תמיד ינגנו על אידי: (סד) כמעשיהם ששמוני בבור עשה להם: (סה) מגנת לב סתר בלב שלא יראו האלה שתביא להם: (סו) תרדפם באפך כי תשיגם ותשמידם:

רשי

כאשר עשית כבר: (סה) מגנת לב. שבר לב כמה דאת אמר (הושע יא) אמגנך ישראל (בראשית יד) אשר מגן צריך בידך. ד״א מגנת לב. אוטם הלב צרה ואנחה אשר היא כמון כנגד לבם. והמפרשו בלשון תוגה ויגון טועה שאין ס״ן טפלת בו שהנו״ן ביגון אינה שורש אלא כגון נו״ן של כמון מגזרת המו גוים וכגון נו״ן של הלון מגזרת נקלה וכנו״ן של ציון מגזרת ציה וכן ט״ן של שברון מגזרת שבר (וכגון נו״ן של שממון שגשון כ״ל שב״ל וק״ל): תאלתך. לשון (ישעיה יע) טאלו שרי צוען:

לחם דמעה

(סג) אי נמי אומרו אני מנגינתם כלומר כי אני הוא הכינה שהם שמחים ומנגנים ומזמרים וכמז״ל כל המיצר לישראל נעשה ראש ולכן כיון שאתה ה׳ יודע שכן הוא אתה אין ראוי שהסבול את כל נקמתם ומחשבותם עלי עכ״ל:

(סה) והר״ב האלמושנינו ז״ל כתב אמר התן להם מגנת לב ונומר ירצה כנגד הדברים הזדים והרעים אשר דברו נגדי אשר אמרתי בשפתי קמי והגיונם עלי וכו׳ אתה האל עושה פלא התן להם מגנת לב שיגיע הרע בלבם עד שתאלתך וקללתך הכתובה בתורתך הגיע להם והוא כללו׳ האלות והקללו׳ הכתובו׳ בספר התור׳ וזה אומרו תאלתך להם ר״ל מה שאמרתי שתתן להם מגנת לב הוא שתתן תאלתך להם שהוא מלשון אלה וקללה כמ׳ כי מלת התן נמשכת גם למטה וכאילו אמר התן להם מגנת לב ותתן תאלתך להם שיהיו הקללות הכתובות בתורה כלם בהדא מחתא כאלה אחת תגיע להם:

(סו) ואמר תרדוף באף ותשמידם וגו׳. הכונה אלי שהתפלל שהמעשה שיעשה ויפעל בם יהיה באף ובחימה כי בזה האופן ישמיד אותם בהחלט ואם לא יהיה באף ובחימה לא ישמידם בהחלט כי יכמרו רחמיו בזה וירחם עליהם וז״א תרדוף באף ותשמידם כלומר וימשך מזה שודאי תשמידם מתחת השמים כי לא יעלו למעלה שאל״כ היה לו לומר הרדוף באף והשמידם שהוא סוף הגזרה וכה מבפטה אך היא הודעה וגם תפלה שיהיה המעשה אשר יפעל בהם החלטי באף וחימה באופן שלא תהיה להם ריוח והצלה: אי נמי בתחלה אמר מה שהיה לו לשעבר וה״א ראית כל נקמתם וכו׳ אמר כי לשעבר כמו שראה השי״ת נקמתם והוא שהיו פועלים אויביו נגדו וכל מה שהיו מחשבים לפעול נגדו כן שמע לשעבר מה שהיו מחרפים אותו בדבור וז״א שמעת כל חרפתם ולא זו בלבד אלא אף מה שהיו חושבים לדבר היה שומע וז״א כל מחשבותם עלי כי מלת שמעת נמשכת גם למטה וכאילו אמר שמעת מה שהיו מחרפים אותנו וכן שמעת כל מחשבותם לדבר עלי ועכ״א בזה הפסוק כל מחשבותם עלי ובקודם כל מחשבותם לי כי להיות הראשון על המעשה ידק בו מלת לי שהמעשה היו חושבים לעשות לי אך בדבור אמר שהיו חושבים לדבר עלי ולא ידק על הדבור לי כנודע ובזה יתיישב על נכון. ואחר שהשלים ספור מה שעבר התחיל לדבר במה שקרה לו בהווה והתפלל אליו ית׳ עליו וז״א שפתי קמי והגיונם וגו׳ והתפלל בעד שיבים רוע כגבליבב ישיב גמולם להם ולהיות

שמדרך הגמול הוא שיהיה לפחות כפלים ממה שקיבל בין ברע בין בטוב ע״ד כי לקחה מיד ה׳ כפלים ונומר אמר שאינו שואל אלא שלפחות ישיב הגמול בכמות מה שעשו ולא יותר עם שהיה ראוי שיהיה יותר בהיותו גמול ולא תהלת מעשה וז״א תשיב להם גמול ה׳ ונומר ר״ל השיב להם גמול מהרע שעשו ועם היותו תשובת גמול יספיק שיהיה כמעשה ידיהם. ואחר שהתפלל על השבת הגמול ביאר אופן הגמול באומרו התן להם מגנת לב ר״ל שאינו שואל שיעשה להם רע ממש כמו שעשו הם רק שיתן להם שברון לב והיא הקללה שיש להם מעלמם כמ״ש כי גזרת תאלתך להם ר״ל קללתך כבר היה להם ועמהם היה תמיד ומה שיש להם אני שואל מאתך שתתן להם ולא דבר רק שתחזיק עונשם ושברון לבם כאמור: ואמנם כפי דרך ב׳ יתיישבו כל הכתובים בנקל על נכון כי היה מתלונן נגד השי״ת על כחותיו הגשמיות שביארנו ואמר כי בזמן שעבר שמע כל חרפת אשמה מורשי לבבו וכחותיו שהיו כל מחשבתו להשפיל ולהפיל עצמותיו הגרמז במל׳ לי להכניע היקר שהוא השכל לזולל שהוא החומר: ואמר שכמו שהשגיח בו לעוזרו נגד כחותיו לשעבר כן יעזור לו עתה על פי הסדר שכתבנו והוא אומרו שפתי קמי והגיונם וגו׳ ירצה בהם אהה ה׳ אלהי אלי כי שפתי קמי והם כחותי כי הם אשר ידק בהם היותם קמי יען קמים נגדי והם שלי לפי שהם חלק הרכבתי כנודע וע״כ קרא אות׳ קמי ולא אמר שפתי הקמי׳ עלי כמשפט רק אני קמי לרמוז שעל כחותיו ידבר שהם קמים עליו והם שלו כי הם חלק מהרכבתו כנז׳ ואמר ששפתיהם והגיונם הם על השכל להכניעו אליהם: והתפלל נגדו ית׳ שהגמול שמבקש שישיב להם הוא ממש כמעשה ידיהם כלומר כי כמו שכל ישעם וכל חפצם הוא להכניע השכל אליהם הוא ית׳ יכניע אותם אל השכל שזה יקרא גמול כמעשה ידיהם ממש והוא הדרך הנכון להשגת השלימות וז״א תשיב להם גמול ונומר ר״ל תשיב השבת הגמול מסכי׳ שכל לך למעשה ידיהם והיא ההכנעה אלא שהיא ההפך כאמור: וביאר האופן הראוי להעשות כדי שתמשך ההכנעה מהם אל השכל שיהיה גמול כמעשה ידיהם ואמר שזה ימשך ויתחייב במה שיעניב השי״ת אל ההוה הגבבה כי שעגרון שלו כבת ההכנעה וכמו שנתבאר בספר המדות וז״א תתן להם מגנת לב ר״ל תתן להם לכחות הגשמיות הנזכר שברון לב כי זה יהיה סבה שיכנעו אל השכל ויהיה לפי זה קללתך לתתלת׳ כי במה שתתן להם מגנת לב ושם תאלתך יגיע לך מזה תועלת רב בשיכנעו אל השכל ותמצא שתאלתך היא לנס ר״ל

לנגאסם

ד א אֵיכָה יוּעַם זָהָב יִשְׁנֶא הַכֶּתֶם הַטּוֹב תִּשְׁתַּפֵּכְנָה אַבְנֵי־קֹדֶשׁ בְּרֹאשׁ כָּל־חוּצוֹת׃ ב בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים הַמְסֻלָּאִים בַּפָּז אֵיכָה נֶחְשְׁבוּ לְנִבְלֵי־

ד א איכה הֵיכְדֵין (כָּהָה) עֲמָא דְהַב מִתְחוּת שְׁמֵי מְרוֹמָא דַיָי׃ בֵּית מוּקְדְשָׁא אִשְׁתַּנֵי זִיו פַּלְטִין בְּחִיר מִשְׁתַּדְיָין מַרְגְלָאוֹן קַדִּישִׁין בְּרֵישׁ כָּל מְחוּזִין׃ ב בני בְּנֵי צִיּוֹן יַקִּירִין דְמַתִּילִין אִיקוּנֵיהוֹן לְדַהַב טָב הֵיכְדֵין הֲווּ עַמְמִין מְסָאֲבִין מָתְתִין יַתְהוֹן מְקַבֵּל (ס"א בְּרִיקְבֵל) עַרְסֵיהוֹן וּמִסְתַּכְּלִין בְּהוֹן בְּגִין דְיַלְדוּן נְשֵׁיהוֹן בְּנִין שַׁפִּירָא כְּשׁוּפְרֵיהוֹן ואתחשבו

תולדות אהרן בבי ציון היקרים. נפין נה (סוריות מח): לנבלי חרש. עקידה שער סג:

רשי

(א) איכה יועם זהב. קינה זו נאמרה על יאשיהו כמו שנאמר בדברי הימים (ד"ה ב יט) הלא היא כתובה על ספר הקינות ועמה חיבר בתוך הקינה את שאר בני ציון: יועם. יכהה כמו דאת מתרגם כהה עמיא: זהב. מראית פנים המאהיב כזהב: ישנא. ישתנה ממראיתו: הכתם. קבולת כלי נוי הזהב שהם לעדי קרוי כתם: אבני קדש. בנים המאירים כאבנים טובות ומ"א כל רביעית דם שיצא מיאשיהו בכל חץ וחץ שנעצו בו היה ירמיהו קוברו במקומה ועליה הוא קורא תשתפכנה אבני קדש: (ב) המסולאים בפז. המהוללים והנערכים כפז הרואה אותם אמר ראו תוארם של אלו כמראות פז וכן (איוב כה) לא תסולה בכתם אופיר (שם) בכתם טהור לא תסולה (תהלים סח) סולו לרוכב בערבות לשון הילול וערך הן: לנבלי חרש. כדי חרש שנותנים בהם יין כגון נבלי

אבן עזרא

(א) איכה יועם. יש אומרים יועם כמו חשך תרגום והנה כהה הנגע עמיא מכתשא והישר בעיני כמו לא עממוהו ומשקלו לחם יודק: ישנא. מגזרת שנים: (ב) אל"ף המסולאים. תחת ה"א השורש כי הה"א הנעלם לא

לחם דמעה

לשנאתם ולמוכתם כי שלא להם כפי דרך רז"ל הוא כאלו אמר לשנאתם ולשיבתם ע"ד שדרשו בפסוק לך לך על שלא לך וכו' וביאר איך קללתו ית' הוא לתועלתם והוא טעם נכון ונודע והוא כי כל העונש הנמשך מאתו ית' איננו רק בעה"ז ונמלאים נקיים מכל החטא לעולם הבא כי כשזה קם זה נופל וז"א תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' ירצה כשתרדוף באף נגד הכחות הגשמיות לא תשמיד אותם בהחלט רק מתחת שמי ה' שלא יהיה להם הצלחה בעה"ז ובזה תתגשא ההצלחה אמיתית והנצחית לעה"ב אשר על זאת יתפלל כל חסיד הצמח בייסורין ועשה פרי למעלה להור באור החיים הנצחיים עכ"ל:

(א) אפשר שהתנבא על העניות אשר יבא לבני ישראל בגלות הזה עד שתכלה פרוטה מן הכיס ויכלה כל זהב שהיה להם וכל כתם הטוב באופן שלא יהיה להם אפילו פרוטה לקנות פת לחם לאכול אבל ימותו אבות ובנים ברעב בראש כל חוצות וזהו שהיה מקונן ואומר איכה יועם זהב כלומר שיבא זמן שיועם ויחשך הזהב שלא יהיה אפילו זהוב א' בכיס בר ישראל וכן ישנה הכתם הטוב ובמקום הכתם הטוב שהיה להם עד עתה יבא זמן שישנו ואולי לא יהיה להם אפילו פרוטה בחילופם כי יגיעו לדלי דלות עד שימותו ברעב בראש כל חוצות ויובן מ"ש תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות עם מ"ש ז"ל במש"ה ויקח מאבני המקום וכו' שרמז לאבות ובנים ויובן כונתם כי מלת אבן נגזרת מאב ובן וכן רמז בכאן באומרו תשתפכנה אבני קדש והכונה האבות ובנים יחדו המכונים אבני קדש כי ישראל נקראו קדש כד"א קדש ישראל וכו' והכונה כי האבות והבנים מחמת הרעב ימותו ותשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות לשאת ערף לנפשם ושם ימותו וכל זה מסבת עניותם ומהעדר הזהב וע"כ היה מקונן ואומר איכה יועם זהב: א"נ אמר איכה ועם זהב לפי שאמר לעיל אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים ואז"ל שהיו מודדים אותם בטפחים ובכל שנה היו נותנים מה שהיה גדל משנה לשנה כ"כ זהב לצדקה ועל אלו היה בוכה המקונן ואומר איכה יחשך ויועם הזהב ההוא שהיו נותנים על אותם עוללי טפוחים וישנה הכתם הטוב ההוא שהוא הזהב שלא יועיל להם ויחשך כי העוללים עצמם יושלכו נבלתם בראש כל חוצות וז"ש תשתפכנה אבני קדש שהם אותם עוללי טפוחים יהיו נשפכים בראש כל חוצות: א"נ היה אומר בזה המקונן תקנה לרעה העתידה לבא עליהם שהוא היה רואה מדת הדין מתוחה על ישראל וידוע כי הזהב הוא מהואר למדת הדין הלא תדעו איכה יועם ויחשך הזהב והדין מתקפו כי הצדיקים הם סבה לבטל ולהחשיך גזרת המדת הדין וגם אם לא יוכלו לבטלו ושיועם לגמרי לפחות לזה יועילו שישנה הכתם הטוב כלומר שאם עד עתה היה טוב מוחלט ורחמים פשוטים עתה לדקתם מועיל לזה שלא יתבטל הטיב לגמרי ויבא רע בחילופו אבל יהיה שישנה מעט הכתם הטוב שהיה עד עתה ישנה מעט ממה שהיה אבל לעולם יקרא טוב אלא שיהיה טוב משונה מן הטוב שהיה עד עתה איכה יוכלו לעשות או זה או זה במה שכל החכמים לא ישבו בביתם שוקדים על למודם אלא יחזרו מטער לשער בשווקים וברחובות להוכיח את הרבים ולהחזירם למיטב וזהו שאמר תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות שהם החכמים המוכיחים בעם ודברי הוכחותם צריך שתשתפכנה בראש כל חוצות להחזיר את הרבים למוטב וכעד לזה אמר דוד המלך עליו השלום ואתהלכה ברחבה כי וגו' כלומר ברחובות קריה כאשר פקודיך דרשתי להחזיר את הרבים לטובה והייתי הולך ברחבה בראש כל חוצות: א"נ לפי שהיה רואה הנביא כי לפי פשעי בני ישראל בזמן ההוא היו ראוים לכליה והנה רואים שלא עשה בהם כליה והיה אומר הנביא טענה לזה וז"ש שלא ידעת איכה יועם זהב בני ישראל היקרים הנמשלים לזהב איכה היו כנחלים עוממות שלא השכו מאורן מכל וכל אלא יועם לבד כנחלים עוממות ונשתנה מעט הכתם הטוב שהם ישראל ולא נעשה בהם כליה הטעם מפני ששפך ה' את חמתו על העצים והאבנים וז"ש תשתפכנה אבני קדש שהם אבני המקדש בראש כל חוצות שופך חמתו באבני קדש ולכן לא עשה בהם כלה שאם לא היה שופך חמתו באבנים לא היה נשאר מכל ישראל שריד ופליט: א"נ אמר איכה יועם זהב על איכה נחשך ונחרב וזהב אמר על ב"ה ראשון וישנה הכתם הטוב אמר על חרבן בית שני ויהיה לשון ישנה לפי דרך זה שינוי גמור ולכן בראשון נקט יועם שלא היה אלא ע' שנה שגלו לבבל אבל חרבן בית שני נקט לשון שנוי ישנה הכתם הטוב שהיה גלות ארוך והוא

המרכן השני היה עוד שתשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות שהרב טורנוס רופוס פרשע את ההיכל ושפך אבני ההיכל בחוצות וכענין שנאמר ערו ערו עד היסוד בה:

(ג) ואמר בני ציון היקרים וגו'. אמר ג' דברים שהיה בהם שלא היו ראויים לרעה זאת כפי הטבע א' שהיו בני ציון שהיה משכן ומושב אל השכינה וכמו שהיו הם בוטחים בזה ואומרים היכל ה' היכל ה' וכו' כי קדושת המקום והשכינה שהיתה שורה שם היה ראוי להיות להם למגן שלא יבוא צר ואויב בשערי ציון או ירושלים ועוד היה בהם שהיו חכמים גדולים וז"ש היקרים כי החכמה נקראת יקר וכמו שארז"ל וידוע כי עצה וגבורה למלחמה וכיון שהיו החכמים היה ראוי שלא יפלו במלחמה וגם היו עשירים בתכלית העושר וזהו המסולאים בפז וא"כ איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר. ושמעתי מהחכם החסיד כמהר"ר משה קורדואירו זלה"ה כי כל שאר הכלים אף אחר שבירתם הם שוב כמו ב"ם הם מתכות יכולים עוד לחזור לעשותם כלים וכן כלי עץ הם מועילים לפחות לבעיר בהם את האור וכן כל הכלים לבד כלי חרס שאחר שהם נשברים אין בהם שום תועלת כלל שאין בהם אלא מעשה ידי יוצר שעושה אותם כלי אבל אחר שבירתם אינם מועילים כשברים לכלום וזהו שאמר איכה נחשבו לנבלי חרס שאין בהם עוד אלא מעשה ידי יוצר: ואני אומר איכה נחשבו לנבלי חרש בעת שיוצאים מיד היוצר שעדין לא נגמרה מלאכתם כי עדיין צריך היוצר לצבען ושרפה וכל עוד שלא הוליכן לכבשן אין כלי חרס מועילים לכלום כי אם יעשו בהם שום שימוש מיד ישברו כי עדיין הם לחים וז"ש איכה נחשבו לנבלי חרס כשאין בהם אלא מעשה ידי היוצר שאינם מועילים כלום עד אחר הוליכה לכבשן: א"נ אמר בני ציון היקרים שמסיבה רוה"ק על אשר אמר וש"ל תהלה איכה יועם זהב וכו' והסיבה רוה"ק להם אמרו לו אתם איכה נחשבו זה את זה הוא כנגד שאיכה יועם שאמר הנביא ושאל שאלתו בג' איכה יועם ורוה"ק השיבתו נמי בג' איכה ואמר אמור לו אני איכה בני ציון שהם המון העם והיקרים שהם שועי יהודה והראשים בעם וכן המסולאים בפז בהם שעשירים איכה כולם יחד נחשבו לנבלי חרש שהלכו אחרי תאות הגוף שהוא במקום שימוש כלי חרס כי במקום שהיה להם לזכך את גופם והומרם כזכוכית לבנה אדרבא טמאו את גופם ושקעו את החומרם ונחשבו לנבלי חרס ולא אמר לכלי חרס לפי שנבלי הוא מל' נבלי יין והכי תרגם המתרגם שנחשבו לנבלי יין שהם גבוהים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר ועכ"ז איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר: ואפשר שאמר מעשה ידי יוצר כלומר בהיותם מעשה ידי יוצר בראשית מעשה ידיו להתפאר והיה להם להשתדל להשלים נפשותם והם לא הלכו אלא אחרי החומר ונחשבו לנבלי חרש: א"נ אמר איכה יועם זהב הכונה שהיה מקונן על חכמים רבים אשר נשפך דמם כמים בהריגות ירושלים כר"ע וחבריו י' הרוגי מלוכה בהיות כי היו בקיאים בכל חכמה בדינין בהרש ובכל דיני גמרא מלבד שהיו חכמים גדולים בחכמת הקבלה ובסודות התורה כי מנינו שר"ע היה דורש כתרי האותיות מה שלא נמצא שום אדם השיג בסודות הללו ועל החלק שהיה בהם בפשט שגם כן נשאו חכמים גדולים בדורו ויודעים על החלק הזה אמר איכה יועם זהב כי התורה נקראת זהב כענין לא יערכנה זהב וזו החכמה השכה בלבד לפי שיש אחרים יודעים כמותם ומ"מ היתה אורה לה יותר בהיותם גם אלו השערה זקנים לומדים בה וכענין אותו תלמיד שנפטר ורלוו אשה חוגרת שק ולובשה בגדי אלמנות ואמרה שהמה מס' חגיגה על שהיה התלמיד ההוא תמיד עוסק במס' חגיגה והכי נמי בודאי שהתורה לבשה בגדי אלמנות על הי' ישישים כי הם היו בעלי התורה באמת אבל הכתם הטוב שהיא חכמת הזוהר וסודות כתרי התורה שלא נבאר בעולם יודעים ומבינים בה כר"ע וחבריו חלק זאת התורה שהוא כתם טוב באמת לא לבד יועם ולא לבד השכה אורה מעט אלא השנה לבושיה מכל וכל ותסיר חוגרת שק עליהם וז"ש ישנה הכתם הטוב ותלבש בגדי אלמנות מכף רגל ועד ראש מעתה ועד עולם כאשה אלמנה ועגיבת רוח על אשר עד עתה תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות כי בהיותם אותם החכמים בחיים היו כל היודעים נשפעים מהם ולומדים בחכמה ההיא ובכל מקום ובכל פנה ופנה שבארץ היו לומדים בחכמת רזי תורה כי היו מלמדים את כולם והיו שופכים אבני קדש שהם הסודות שהיו מתגלין אליהם היו נשפכות בראש כל חוצות והכל היו יודעים בחכמה ההיא ויודעים בה ועתה מה הבא עליהם כי בהפסק המקורות יפסקו ג"כ היאורים הקטנים שהיו מושכים מים מן המעיינות הגדולות והכונה לשאול איכה באה על ישראל רעה גדולה כזאת שנסתלקו חכמים גדולים מבינינו כאלה והתשובה על זה בני ציון היקרים המסולאים וכו' איכה נחשבו לנבלי חרש לא פנו לנשמותם אלא הלכו אחר תענוגי הגופות שהם נבלי חרס והלכו אחרי שרירות לבם הרע וכדאמרן לעיל: א"נ אפשר שיאמר עם מה ששמעתי ממהר"ר די קוריאל ז"ל על מ"ש כל הזהב העשוי למלאכה וכו' שהרצון בו כי כל הדברים שנבראו בעולם לא נבראו אלא בשביל שהיה צורך לאותו דבר לצורך גבוה ובשביל אותו הדבר הטוב אשר יעשה מאותו מין בשביל זה נעשה נבראו כל אותו המין וכן זה הענין בעצמו רמז הכתוב באומרו כל הזהב העשוי למלאכה וכו' כלו' כל הזהב שבעולם שנברא ונעשה בעולם לא נעשה אלא בשביל הזהב שהוצרך למלאכה למלאכת הקדש אם למנורה ולשאר כל כלי הזהב שבמקדש וכל הזהב העשוי בעולם לא נברא אלא בשביל הזהב העשוי למלאכה: ועפ"ז אפשר שזו היתה כוונת המקונן שהיה מקונן על כל הזהב שבעולם שיועם ויחשך כי בהתבטל הסבה אשר בשבילה נברא נתגלה בזה יועם ויחשך בסיקוהו וישתנה צורתו וז"ש איכה יבא זמן שיועם ויחשך הזהב וישתנה צורתו וז"ש ישנה הכתם הטוב וזה יבא לנכמה שתשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות והם אבני המקדש כשיחרב ותשתפכנה אבניו בראש כל חוצות ואז יועם כל הזהב שבעולם לפי שאז יתבטלו כל כלי הזהב שבמקדש וכיון שכל הזהב שבעולם לא נברא אלא בשביל שצריך למקדש בהתבטל המקדש ויהרסו אבני קדש בראש כל חוצות אז יועם כל זהב וישנה הכתם הטוב: והר"ם אלמושנינו ז"ל כ' שיותר נכון אלני שיה אמי שבתורים [illegible]

ואתחשבו ללגינין דחסף עובדי ידי פחרא : ג גם אף בנתא דישראל
מפנקתא בני עממיא דדמין לחורמנא תלען תדיהן ורבי
בנישתא דעמי מסירין לאבזראין ואמהון ספדן עליהון כנעמיא
במדברא : ד דבק ארביק לשן עולימא למוריגיה בצחותא טליא
תבעו לחמא מושיט לית להון : ה האכלים דהוו רגילין למיכל
תפנוקין אשתממו במחזין דאתרביאו על צבע זהרין גפיפו

תנים קרי חֶרֶשׂ מַעֲשֵׂה יְדֵי יוֹצֵר : ג גַּם־תַּנִּין חָלְצוּ שַׁד הֵינִיקוּ
כתיב תנין וקרי' חד גּוּרֵיהֶן בַּת־עַמִּי לְאַכְזָר כַּיְעֵנִים בַּמִּדְבָּר : ד דָּבַק
לְשׁוֹן יוֹנֵק אֶל־חִכּוֹ בַּצָּמָא עוֹלָלִים שָׁאֲלוּ לֶחֶם
ב' חד חסר וחד מ"ל פֹּרֵשׂ אֵין לָהֶם : ה הָאֹכְלִים לְמַעֲדַנִּים נָשַׁמּוּ
ג' וחסר . ב' בַּחוּצוֹת הָאֱמֻנִים עֲלֵי תוֹלָע חִבְּקוּ אַשְׁפַּתּוֹת :

חנין תניא קרי חלצו שד והוא חד מן ז' כתיב נו"ן ולא קריין וסימן נמסר בשמואל ב' סימן כ"א: למערנים ל' האכלים למערנים וא' מערנים ויתן מערנים לנפשך. מערה ל' והשבתי כל משושה חגה. למעדה ל' ושמרת את החקה הזאת :

תולדות אהרן גם עמי לאכזר. חולין סד:

אבן עזרא

לא ימצא כתוך המלה: (ג) תנין. כמו ותלאה נעלו. יש לשון זכר ונקבה : (ד) פורש. כמו פרוס לרעב והוא פת להם פתותה : (ה) האוכלים. שיתעדנו. תולע

רשי

נבלי יין (ירמיה כח) ונבליהם ינפצו : (ג) גם תנין. אף על פי שאכזרי הוא חולצו שד כשרואה את בנו בא מרחוק רעב חולץ שדיו מתוך נרתיקו שיש לו כיסוי על דדיו ומוציאו מתוכו כדי שלא יראהו בנו מכוסה ויחזור לאחוריו ויניקו גוריהן : בת עמי לאכזר. רואים את בניהם צועקים ללחם ואין פורש להם שחייהם קודמים להם לחיי בניהם מחמת הרעב : (ה) האמונים עלי תולע. על בגדי צבעונין : האמונים. לשון (אסתר ב) ויהי אומן את הדסה : אשפתות. אשפות

לחם דמעה

נוים וישראלים ונביאים אשר בכללם החכמים כי אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר והנה הנביא מקונן על כל החלקים האלה אלא כדרך משל נפלא וכל יללתו ובכייתו היתה כי החלק היותר שלם היה יותר נשחת ומכתו יותר רעה : והתחיל מן החלק הפחות אל היותר חשובה והנה על החלק הראשון והם רוב עם בני' אמר איכה יועם זהב והוא כי האומה הישראלית נמשלה בין מ"ה לזהב עם שאר המתכות כי כולם מתעפשים ונפסדים והזהב לא יכלה ולא יפסד לעולם וכמאמר הנביא בשם השי"ת אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם כו' ועכ"א שאיך יתכן שהחלק אשר נמשל לזהב יועם ויתכן גוונו כי גוון הזהב לא יתכן לעולם אף אם יעמוד תחת הקרקע זמן רב לאין תכלית : ועל החלק הב' והם הלוים שהם מדרגה אחת יותר מהישראלים אשר ע"כ נמשלו לכתם טוב שהוא הזהב המובחר מדרגה אחת ויתירה יותר על הזהב אמר שאלה שהיו מדרגה א' יותר מהזהב והוא יותר מזוקק ובלתי אפשרי הפסד איך יתכן שזה ישונה בהלע שהוא יותר רע מזועם כי יועם הוא חסרת הגוון וישנה הוא שנוי העצמות והתלונה היתה שאפילו הזהב לא יצוייר בו חסרת הגוון כ"ש הכתם שלא יצוייר בו שינוי אשר ע"כ התמיהה משינוי הטוב בכתם היא המיהא חזקה. ועל החלק הג' והם הכהנים שהם מדרגה א' יותר מהלוים שהם במדרגת אבני קדש שהם מדרגה א' יותר מהכתם הטוב בערך וביוקר והם נבדלים הבדל גמור מהראשונים בנובאה כמו שהם הכהנים נבדלים משאר העם ועל אלה אמר שאיך יתכן שעם היותם יותר חשובים מהזהב והכתם אוסיר שיגיע להם הפסד יותר מהראשונים כי הראשונים אמר שיועם וישונה אך לא יתהפך ויושלך בראש כל חוצות אך אלה אבני קדש בהיותם במדרגה יותר העליונה מהראשונים היתה בהשפכה בראש כל חוצות כדבר בזוי מאד שהיא מדרגה יותר משינוי הנז': ועל החלק הד' אמר בני ציון היקרים ירצה השלמים במעלת התורה והנבואה כי מציון וכו'
שיתכן שאותם שהם בני ציון היקרים מאד מכל הקודמים שהם מיוחד מן המיוח' איך אפשר ואיך יתכן שתהיה מדרגת הרע בהם יותר מכל הקודמים בהיותם הם יותר יקרים וחשובים מהם כי הראשונים היותר רע שאירע בהם הוא שעדר החשיבות שנשפכו בראש כל חוצות אך אלה נחשבו לנבלי חרש שהוא הפסק ממה שהיו מן הקצה אל הקצה שבהיותם יקרי הערך הם פחותי הערך כנבלי חרש והוא שבכלם שנוהגים בהם יין כמו נבלי יין ונבליהם ינפצו כו' שהם קלי ההפסד וההשחתה כמו שהם בני הגב שהם מוכנים אל ההפסד והשבירה וז"א בני ציון היקרים המסולאים בפז ר"ל שהיו יקרי הערך למעלה מכל הדברים שיקרים בקצה האחרון ולמעלה מאבנים יקרות ועז"א שיקרים והיו הזקי הקיום יותר מוכנים אל ההפסד כמו שהיא הזהב מופז ועז"א המסולאים בפז כלומר שהם מכוללים יחד עם הפז שבכל מה שיוללת הפז והוא הקיום והעמדה יוללו הם וז"א כמו איך בהו מן הקצה אל הקצה השפני שנחשבו לנבלי חרש שהם בזול מאד וקלי ההפסד ומוכנים אליו והיא הכך מאי דסליק מיניה שהיה היותם מסולאים בפז וקיימים הם קלי ההפסד כנבלי חרש והם מאד נגה שהותם לשותם מעשה ידי יוצר אשר יעשה בנקל חלק רב מהם והוא הפך הקודם שאמר בני ציון היקרים שהם יקרי הערך כו' ובזה יתיישבו הב' כתובים בדקדוק משיים אל הבאמת מכנה כי כי עשה שהוי. נראה יותר עצומה ביותר שלמים כפי מדרגה שלימות כי נעם הארץ והם שהיו לא הרג אותם כ"כ הנית רבים מהם כי עשה השכון מהם ובלוי' שהם יותר מובחרים הבדל להורגם כולם כפי אשר כב גדו והכהן והנביא לא נתקררה דעתו בהריגתו אלא שהי' הורג אות' בתוך מקדש ה' וכמ"ש הנביא בסדר הב' אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא כו' עכ"ל:

(ג) הנה למעלה המרנו בזה הקידם הסיבה על מ"ש איכה יועם זהב שהסיבה היא איכה גם הם נחשבו לנבלי חרש כי הלכו אחרי תאוות הגוף שהוא כלי חרש ופירש הדבר עוד ואמר כלומר גם תנין חלצו שד כלומר גם תנין חלצו וגלו השד שלהם כלומר דבקו לצד הטומאה ואל נחש הקדמוני שהוא סמאל וכל סיעתו חלצו שד והניקו אותו במעשיהם הרעים להגבירו בעולם והניקו גוריהן שהם כל כחות הטומאה באופן שנדבק בת עמי להכזר שהוא סמאל שהוא לצד הטומאה נדבקו בו כיענים שנדבקו וישבו שם במדבר ועוד שבו שמי שהיה יודע דברי תורה לא היה רוצה ללמדה לאחרים וז"ש דבק לשון יונק שהוא התלמיד שהיה רוצה לינק וללמוד דבק לשונו אל חכו בצמא שאין מי שירצה ללמדו תורה כי אין מים אלא תורה ואם העוללים שהם התלמידים שאלו לחם לחמה של תורה כד"א לכו לחמו בלחמי אין מי שיתן להם וז"ש פורש אין להם אין מי שיפרש להם. ועוד שהיו עושים כל ימיהם כחגים והיו כל ימיהם עושים משתה ושמחה וז"ש האוכלים למעדנים ורודפים אחר האכילה ואחר התאוות הגופניות ולזה נשמו בחוצות ועל שהיו לובשים תולע ורקמה והיו מתגאים בלבושיהם כענין ותתפשהו בבגדו וז"ש האמונים עלי תולע ולכן בגלל זה חבקו אשפתות : אי נמי אמר גם תנין חלצו שד כו'. הכוונה כי עד עתה ספר גרע אשר מגלה את הגבים בני ציון היקרים עתה סיפר הרע אשר הגיע לבנות ציון והוא כי הנשים אשר בציון המניקות היו האויבים מבריחים אותנה שיהיו מניקות את בניהם של האויבים אשר האויב כינה עתה אותו לתנין כי אין לך תנין כמוהו שנשך והמית את ישראל וז"ש גם תנין חלצו שד כלומר גם לתנין והיא האויב חלצו והוציאו השדים להניק גוריהן וז"א חלצו שד הניקו גוריהן ואמר בת עמי לאכזר כי מן הראוי היה כי כיון שהם מניקות היו את בניהן היה מן הראוי א"כ שאותם הבנים שהניקו ירחמו עליהן כי כמעט הן הנה היו במקום אמותם כיון שחלצו שד להם והניקום ועכ"ז לא היו מרחמים עליהם כלל אלא עשו עצמם כאלו לא ידעום וז"א בת עמי לאכזר והיו אכזרים עמהם והומרו כיענים במדבר אפשר שהכוונה כי אפילו הבעלי חיים ובפרט הבייתים אפשר שהבן יכיר את אמו ויש לו אהבה קצת עמה לפי שנגדל עמה בבית אמנם היענים אשר מקום מושבם היא במדבר ותכף כשנגדל הוא פורש מאמו זה הופך פניו למזרח וזה הופך פניו למערב למצא טרף לנפשם ואין עוד לבן שום היכר עם אמו ואומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וז"ש בת עמי אף את הניקו גוריהן לא בשביל זה היה לשום א' מאותם הבנים אהבה כלל עם מניקתו אלא בת עמי היתה מסורה לאכזר ולא הכירו מה שינקו מהם כיענים במדבר שאין שום קירוב ואהבה לבן עם אמו כי הם מתפשטים במדבר למצוא טרף לנפשם ואין שוד היכר לבן עם אמו ואם הוא אמת כי היענים הם יש להם תכלית האכזריות אלו עם אלו זהו אומרו כיענים במדבר הוא פשוט כפשוטו :

(ד) **ואומרו** דבק לשון יונק אל חכו בצמא הוא מקושר עם האמור כי כיון שהניקו גוריהן של האויבים לסבה זו לא היו יכולים להניק את בניהם היהודים באופן שדבק לשון יונק היהודי אל חכו בצמא ואמר עוללים שאלו לחם פורש אין להם כי גם אם היה לאשה בן עולל ואינו יונק כי כבר לא היה יונק ולפחות לאלו היה הראוי שירחמו האויבים עליהם לפרוס להם פת לחם חלף ושכר מה שהיו אמותם מניקים את בניהם ועכ"ז עוללים שאלו לחם ופורש אין להם והיו מניחים אותם שימותו ברעב : ועם דרך זה אפשר שנפרש מ"ש אלו הלילה והסבה כלומר גם תנין כל אחד מהתנינים והם האויבים כולם חלצו שד מהיונק היהודי והסירו ממנו השד של אמו שלא יינק עוד והניקו גוריהן במקום בני היהודים ולא היה להם רחמנות על היונק היהודי אם ימות כי בת עמי נמסר לאכזר כיענים במדבר :

(ה) **וספר** מגודל הרעב ואמר האוכלים למעדנים לא אמר האוכלים מעדנים לרמוז כי כל כך היו מלאי' כל טוב עד שכאשר היו אוכלי' המאכלי' החשובי' לא היה בשביל שהם היו רעבים וכשהיו אוכלים המעדנים היה אגב חדא תרתי כי היו אוכלים להשביע את נפשם וגם היו מתעדנים באותם המעדנים אמנם גם אחר שהיו שבעים ואין להם תאוה לאכול עם כל זה היו אוכלים בשביל היותם מעדני' וזהו למ"ד של למעדנים כלו' בשביל היות המעדנים שהיו כל כך חשובים בשביל זה היו אוכלים אותם להוספת עידון לא מצד רעבון ועתה בעונות לסבת גודל הרעב נשמו בחוצות והאמונים עלי תולע ורקמה עתה מגודל הרעב נפלו מהם באשפה וחבקו אשפתות : או אפשר שהיו הולכים אל האשפה לבקש בתוך האשפה אולי ימצאו בתוך האשפה גרעיני חטים או שעורים או פירורי פת לחם ממה שמכנסים מן הבית ומשליכים באשפה והם היו הולכים לבקש באשפה ומחבקים את האשפה בזרועותיהם להפכה מצד לצד מלמעלה למטה לחפש אותה כדאמרן : ואומרו עוללים שאלו לחם אפשר שכיון כי עוללים רבים שאלו בין שלם שיתנו לכולם לחם שלם כי הלואי שיספיק להשיב את נפשם והאויבים לא מבעיא שלחם שלם לא נתנו להם אבל אפי' לפרוס פרוסה אחת לכולם אין להם וז"א פורש אין להם : ור"ם אלמושנינו ז"ל כתב קרוב לפירוש רש"י ז"ל. ז"ל גם תנין וכו' הנה הפליג על האכזריות האומה ישראלית כל מה שאפשר ואמר שעם היות שידוע ומפורסם היות התנין מהב"ח האכזריים שאפשר הנה עכ"ז אלו גוריהם הם רחמנים ויגיע רחמנותם עד שאף שגוריהם אינם נמצאים אל האב ואינם מתאוים ראוי הנה הן כשיראו את בניהן מרחוק חולצים השדים מנרתקן והם כדמות כים אשר השדים בתוכו וכשיראו בניהן מרחוק כדי שיתחזקו ויתאוו אל היניקה מהם מגלים האם מהכים כי אם היתה מכוסה היה חוזר הגור ולא היה יונק יען לא היה נמצא אל החלב כי כשהוא נמצא הולך

ו וַיִּגְדַּל עֲוֹן בַּת־עַמִּי מֵחַטַּאת סְדֹם הַהֲפוּכָה כְמוֹ־רָגַע וְלֹא־חָלוּ בָהּ יָדָיִם׃ ו ויגדל וּסְגִיאַת חוֹבַת כְּנִשְׁתָּא דְעַמִּי מִן חוֹבַת סְדוֹם דְּאִתְהַפְּכַת כְּשַׁעְתָּא וְלָא שְׁרִיאוּ בַהּ נְבִיַּיא לְאִתְנַבָּאָה לְאַהְדְּרוּתַהּ

תולדות אהרן ויגדל עון. סנהדרין קד:

רשי

אשפות של זבל שוכבים על האשפות בחוץ : (ו) ויגדל עון וגומר . פורענותם מוכיח עליהם שגדול עונם משל סדום : ההפוכה כמו רגע . שהרי סדום לא נמשכה

אבן עזרא

תולע . כתולעת שני : (ו) חלו . מלשון חיל ואחרים אמרו כמו על ראש רשעים יחול

לחם דמעה

בא במרוצה ואין שמשל על הפעם שהיא רק כשבא בנחת ואמו חולצת השד כדי שישתוקק אל החלב והנה זה התנין עם כל אכזריותו הוא עושה כן ובת עמי עם שיוהם רחמנים בני רחמנים הוא אכזר בערך אל התנין ונמצא שעם היות התנין אכזר הוא רחמן בערך בת עמי והגיע בת עמי למדרגת אכזריות היענים במדבר שאין למעלה ממנו והוא הפך התנין שהיענים מניחין גוריהן מתיש בצמא ואינם מניקים אותם ובאה מלה גם להפליג על אכזריות בת עמי וכאילו אמר גם שהתנין עם היותו אכזר מאד עם כ״ז הם מעצמם חלצו שד קודם שיתקרבו להם גוריהן ובכן הן הניקו גוריהן ולא באו גוריהן לינק וז״א הניקו גוריהן כלומר שיתואר הפועל אל התנינין שהן הניקו גוריהן ונמצא לפי זה שבת עמי הוא לאכזר בערכ׳ והם רחמנים בערך בת עמי כי הגיע אכזריות בת עמי לאכזריות היענים במדבר כמדובר וז״א בת עמי לאכזר ר״ל בערך אל התנין עם היותו אכזר היתה בת עמי לאכזר בערכו כמו היענים במדבר בערך אל התנין כאמור : וביאר איך בת עמי היו אכזריים בערך אל התנין כנז׳ ושהגיעו למדרגת אכזריות היענים באומרו דבק לשון יונק אל חכו בצמא כו׳ ירצה הנה בת עמי עשו הפך התנין כי התנין עם היות גוריהן בלתי משתוקקים אל החלב הם יהלכו עד כדי שישתוקקו אליו ובת עמי היה להפך כי עם היותם משתוקקים אל החלב שדבק לשון יונק אל חכו בצמא והיה משתוקק בחוזק אל החלב לרוות צמאו כי היונק אינו אוכל רק שותה החלב וכן העוללים שהם יותר גדולים מהיונק שאלו להם ועם היות שהיונק היה צמא לחלב והעוללים היו שואלים בפה הלחם ולא נמצא פורס להם כלל לא לעולל ולא ליונק הפך ממש מן התנין כי אלה היו תובעים ומשתוקקים אל החלב ואל הלחם ולא היו פורסים להם עם שהיה נמצא עמם לחם וחלב כי כן משמע לשון פורס כי לא חסר רק הפריס׳ ללחם שהי׳ האכזריות כ״כ עד שעם היות שהיה נמצא אצלם חלב ולחם לא היו פושטין ופורסין להם עם היותם משתוקקים אליהם ומתים ברעב כאמור : אמר עוד האוכלים למעדנים וכו׳ האמונים עלי תולע וכו׳ . אמר שבני ציון היקרים נהפכו ממה שהיו מן הקצה אל הקצה ויד האויב היה בם ורדף אחריהם להנקם מהם ויאכלו אותם בכל פה כאמור עד שהגיע מדרגתם שהמפונקים שהיו אוכלים למעדנים כלומר שלא היו אוכלים כל מאכל אשר יאכל איך שיזדמן רק למאכלים מעודנים הנה אלה באו מן הקצה אל הקצה והגיע מדרגתם שהיו סובבים בחוצות בשוקים וברחובות למצא איזה עצם בשר או קליפות פירות שמשליכים אותו החוצה אל הכלבים והם היו מבקשים אותו לאכול והוא מאכל מאוס מאד הפך מה שהיו אוכלים קודם למעדנים ואפילו אותו המאכל המאוס בחוצות לא מצאו אותו ונשמו שם בחוצות ברעב וז״א נשמו בחוצות וכן המפונקים בכסותם שלא היו רוצים להתכסות בכל כסות אשר יזדמן רק בתולעת שני שהוא חם וגוונו יפה למראה עינים באופן שיש בו ב׳ תועלות ומעלות גדולות שהוא כסוי נאות אל הקור ומתענג האדם בו לטוב מראהו וז״א האמונים עלי תולע כלומר המורגלים ומגודלים לישב עלי תולע ולהתכסות בו כמו ויהי אומן את הדסה וכו׳ הנה אלה באו מן הקצה אל הקצה שבזמן הקור לא מצאו דבר להתכסות בו ותבקו אשפתות של זבל להתחמם בו שהוא הדבר היותר מאוס שבעולם וז״א חבקו אשפתות ואומרו חבקו ר״ל חבקו האשפות אצלם כמוצא מציאה יקרה שחובק אותה ומחבקה כאמור עכ״ל : ועוד אני מוסיף כי בב׳ פסוקים הראשונים שבאיכה הזאת . תמה המקונן תמיהא אחר תמיהא בפסוק הראשון איכה יועם וכו׳ ובפסוק הב׳ איכה נחשבו לנבלי חרש כו׳ עתה בב׳ הפסוקים האחרים בא להשובה כי כל הרעה הבא עליהם היה על כי יד עני ואביון לא החזיקה כנאמ׳ בסדום וגוסף גם כוה וכדמפרש לקמן ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום והיו מהאכזרים על העניים והאביונים אשר היו מבקשים לחם ואין ופורס פרוסה לעניין אין להם וז״ש גם התנין עם היותו אכזר מרחם על בניהן והניק גוריהן ובת עמי נהפך לאכזריות גדול כאכזריות היענים הגדלים במדבר כדאמרן לעיל וישראל בעודם באוגם בתקפם ובגבורתם לא היו מרחמים על בני ישראל העניים והיה ראוי לעשיר שיחשוב כי בניו ובנותיו של העני הבנות בנותיו והבנים בניו כי כולנו בני אל א׳ אנחנו וכמד״א אתה ה׳ ומי כעמך ישראל גוי א׳ בארץ ועכ״ז היו רואים כי דבק לשון יונק אל חכו בצמא עוללים של היהודים שאלו לחם על פתחי העשירים ופורס אין להם ועל כן בצ״ה פרע להם מכ״מ ואותם העשירים האוכלים למעדנים ויד עני ואביון לא החזיקו עתה גם הם נשמו בחוצות כי היו הולכים בחוצות שואלים לחם על הפתחים ואין פורס להם באופן שנשמו בחוצות וכן אומרו האמונים עלי תולע חבקו אשפתות . או ידבר על כי כיון שאפי׳ פורס פת לחם אין להם ליש׳ כשהיו העשירים בתוקפם מכ״ש שלא היו מקיימים מצות כי תראה ערום וכסיתו והעניים ערום הלכו מבלי לבוש ואין כסות לאביון ועל כן באה אליהם צרה כי האמונים עלי תולע בלבוש תולע ורקמה עתה חבקו אשפתות להתחמם . או יהיה הכונה שחבק אשפתות לבקש איזה אוכל או פירורין אשר דרכן להמצא באשפה ממה שמכבדין כשמכבדין את הבית : והרב מורי זלה״ה כתב אמר עוללים שאלו לחם לומר שאינם שואלים כי אם לחם ואינם מחזרים אחרי מאכלים אחרים אשר היו נוהגים לאכול מקודם כמנהג העוללים . ואפשר גם כן שיאמר עוללים שאלו לחם כלומר שהם רואים את הלחם בעיניהן לפניהן ושואלים אותו ועם היות דרך העולם שאפילו אכזרי גדול דרכו לרחם על הקטנים הצועקים על פת לחם והוא לפניהם אעפ״כ לעם הזה קרה שאפילו הקטנים שואלים הלחם שרואים אותו ופורס אין להם ואין לך צער גדול מזה בהיותם רואים אותו בעיניהם וממנו לא יאכלו והפירוש הזה מורהו אומרו פורס אין להם דמשמע שאינו חסר אלא הפריסה או החיתוך עכ״ל :

(ו) **ויגדל** עון בת עמי מחטאת סדום . ואף שנקט החט׳ בסדום והכא עון ופשיטא שעון גדול מחטאת ומה צורך לימר ויגדל אלא הכונה לומר אף אם נניח במונח שהיה החטא דסדום עון זה היה גדול וז״ש ויגדל עון בת עמי כ״ש שזה עון וזה חטא׳ וז״א מחטאת סדום והראיה כי גדל עון בת עמי כי גם בסדום שיתה הפוכה כמו רגע ואנחנו סבלנו עול כפלים ומרעה אל רעה יצאנו אלף ותקל״ב שנה שנתארך גלותינו ובכל יום ויום קללתו מרובה מחברו ועוד שבסדום לא חלו בה ידי בני אדם אלא נהפכה על ידי המלאכים כדפרש״י ז״ל אבל בישראל שלטו ידי בני אדם כ״כ והדוס : א״נ אמר ויגדל עון בת עמי . מפני כי סדום נהפכה כמו רגע מפני שלא נמצא צדיק שיגן עליהם וז״ש לא חלו בה ידים ולא היה צדיק ביניהם שישא את כפיו בתפלה עליהם אבל אם היה בהם עשרה צדיקים היו ניצולים ולא כן בישראל כי אף שהיו ביניהם צדיקים לא עמדו להם זכות הצדיקים להנצל וז״ש זכו נזיריה משלג הנזירים והפרושים שהם הצדיקים שהיו בהם זכו גופם וחומרם יותר משלג שהיה גופם טהור וקדוש כזכוכית לבנה וצחו מחלב ועל חלק נשמתם אמר אדמו עצם כעצם השמים לטוהר אותם החלקים שבפנים לגופם שהם הרוח והנפש והנשמה שהם תוך גופם וזהו מפנינים אותם שלפנים לגוף הם מאירים ומזהירים כספיר והם מאירות כמו שהיו בעת שנגזרו ונתלבו מתחת כסא הכבוד וזהו ספיר גזרתם דקאמר וכענין תנה לי כמו שנתנה לך : ואפשר עוד שאמר שהנזירים שהיו נודרים בנזיר לא היו נודרים מחמת כעס אלא לשם ה׳ להכניע את יצרם כי היו יפים והיה יצרם מתגבר עליהם על רוב יופיים ועל כן היו נודרים בנזיר להכניע את יצה״ר וכמעשה דההוא נזיר המובא בגמרא שהיה יפה עינים וטוב רואי ושערותיו קווצות לו תלתלים ואמרו לו ירבו כמותך נזירים בישראל וז״ש זכו נזיריה הנודרים נזירות זכו חומרם משלג וצחו מחלב ובשביל שהיו יפים שאדמו עצם מפנינים והיה כספיר גזרתם וחומרם לכן היו נודרים ועכ״ז לא הועיל להם להנצל מיד אויב : ואמר עוד שהיו הצדיקים שביניהם נגועים כי אף שהיו מתים ברעב לא היו שואלים בחוצות צדקה לעני מפני הבושה וז״ש חשך משחור תארם מרעב ואפ״ה לא נכרו בחוצות לשאול אוכל לנפשם מרוב ענוותנותם . א״נ ספר מן הרעה הגדולה שהיה להם אז בזמן החרבן שהיו מתים ברעב ואין מי שירח׳ עליהם וז״ש חשך משחור תארם מן הרעב ולא נכרו בחוצות כלומר אין מרחם וחומל עליהם והכרה הוא לשון הטבה וכענין יהי מכירך ברוך כי האיש שעשה טובה עמך יהי ברוך ועל אלו אמר שלא נכרו בחוצות כלומר אין מי שיכירם ויעשה טובה עמהם ואומרו בחוצות הכונה כי לא מבעיא שלא היו הולכים לבקש את העני הנצרך ולהטיב עמו בביתו אלא אפילו שהעני היה יוצא בחוצות לשאול צדקה מהעוברים ושבים ועכ״ז לא נכרו ואין מכיר אותם להטיב עמהם באופן כי חשך משחו׳ תארם מן הרעב עד שלא נשאר עליהם אלא העור לבדו והעור כדי למצא לו שום ליחה היה הולך ומתדבק אל העצם בשביל לחות שמוח אשר בקרבו וזהו צפד עורם על עצמם והעצם היה יבש כעץ שלא היה שום מוח בקרבו ובאיוב נאמר בעורי ובבשרי דבקה עצמי שם שהיה לו בשר ושומן אז היה בבשר לחות והעצם היה מטבעו הולך ומתדבק אל הבשר עד למצוא לחות מהבשר אבל הכא שלא היה בהם בשר אלא עור לבדו היה העור נדבק אל העצם והעצם היה יבש כעץ באופן כי טובים היו חללי חרב מחללי רעב וכדמפרש לקמן : א״נ אמר ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום הכונה כי עם היות כי חטאת סדום עצמו מספר בכמות ובאיכות עכ״ז גדל עון בת עמי בערך היותה בת עמי אשר קרבתי אותה לפני הר סיני ונתתי לישראל את התורה אשר מורה להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון ועכ״ז חטאו והעוו למרום עיני אביהן שבשמים גם אם לא חטאו כובד חטאות של סדום עכ״ז בערך שיותם אלו בת עמי בערך זה גדול עון בת עמי מחטאת סדום אשר מעולם לא ראו אור ולכן מייהם מה שעשו סדום להעלה ומה שעשו ישראל לעון וגדול ועכ״ז שיתה הפוכה כמו רגע ולא חלו בה ידים אפשר שיהיה ידים מלשון נטיה וכמ״ש המתרגם לפי דרכו ויהיה מלשון כימם עלי יד כ׳ ולא חלו

בְּהִיוּבְתָּא : ז זַכִּי הֲווֹ בְּרִירָן נְזִירָהָא יַתִּיר מִתַּלְגָא שַׁעֲעוּ יַתִּיר מִן חַלְבָא סְמִיקוּ חֵיזוּ יַתִּיר מִן יוֹהֲרִין (ס״א מַזְהוֹרִין) וּכְשַׁבְזִיזָא

ג׳. ג׳ כְּמוֹ־רָגַע וְלֹא־חָלוּ בָהּ יָדָיִם : ז זַכּוּ נְזִירֶיהָ מִשֶּׁלֶג

ג. ה. ג צַחוּ מֵחָלָב אָדְמוּ עֶצֶם מִפְּנִינִים סַפִּיר גִּזְרָתָם :

אבו ג׳ וסימן באיוב סי׳ פ״ו . נזיריה ב׳ וסימן ולא תבצרו את נזירה . זכו נזיריה משלג : מחלב ג׳ וסימן בישעיה סימן כ״ח:

אבן עזרא

יחול : (ז) תשלג ומחלב . כפול וכן ספיר כמו פנינים וכן טעמו מ״ם מפנינים חושך עצמו ואחר עתו כמ״ם תאל אביך כאילו נגזרו מספיר ולבנת כמו לבנה והעד ביוקר ומוכב על בת עמי : אדמו עצם מפנינים . אותם שהיו מראיהם אדום מפנינים . ונזרתם כמו ספיר חשך תארם

רשי

נמשכה לרתם כרגע אחד נהפכה : ולא חלו בה ידים . ידי האויב כי ע״י המלאכים נהפכה . ויש מדרשי אגדה ואינו מיושב על סדר המקראות : (ז) זכו נזיריה . שריה כמו נזר וכתר ואני אומר נזיריה ממש שהיו מגודלי שער ונאים מפחמים

לחם דמעה

בה ידים כלומר שלא היו בה נביאים שיתגבאו שאילו היו בה נביאים אולי היו ניצולים בזכותם וביעראל היו בה נביאים וצדיקים גמורים ועכ״ז לא הועילו להם כלום והטעם לפי שגדול עונם מגנוא כדאמרן והעד שגדל עון בת עמי הוא היות בה כמה צדיקים ולא הועילו להם וז״ש זכו נזיריה מלשון נזר וכתר שהיו מוכתרים בכל הד׳ כתרים כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר ש״ט וז״ש זכו נזיריה כלומר כתריה זכו וכם האנשים שהיו מוכתרים באלו הכתרים זכו משלג וצחו מחלב כלומר כי לפעמים היה הש״י מתנהג בעולם בעבתם ברחמים שהוא דמיון השלג והחלב כי כל לבנונית הוא סימן של רחמים ואם לפעמים היה מתנהג עמהם באדמימות ובדין כי כל אדמימות הוא דין וז״א אדמו עצם מפנינים כלו׳ אם לפעמים אדמו עצם מפנינים והיה מתנהג עמהם בדין עכ״ז ספיר גזרתם הכוונה כי עם היות שהיה מתנהג השם ית׳ עמהם בדין לעולם היו חיים וקיימים כספיר הזה וכת״ב ז״ל בטבע אבן הספיר מעשה באדם אחד שהלך למכור ספיר ברומי א״ל הלוקח ע״מ לבדקו אקהנו נתנו על גבי הסדן והתחיל מקים עליו בפטיש ונבקע הסדן ונחלק הפטיש והספיר במקומו ע״כ . וכן היתה גזרתם כספיר כי גם אם היו מכים עליהם בפטיש ובייסורין ע״י אדמימות הדין עכ״ז היו הם לעולם חיים וקיימים והסדן נבקע והפטיש נחלק אמנם עתה בעת החרבן אפילו אלו הצדיקים בזכו כו׳ כדאמרן עתה אפילו להם לא הועילו רק חשך משחור תארם וגומר והיו מתים ברעב ושובים שיו אילו היו מתים חללי חרב מחללי רעב : א״נ אמר ויגדל עון בת עמי מהטאת סדום ומ״ם מחטאה לא יהיה מ״ם היתרון אבל יהיה מ״ם הסבה כלומר מסבת חטאת סדום אשר ראו ישראל שחטאו אנשי סדום ועל כן נהפכה כמו רגע ועכ״ז ראו ולא לקחו מוסר ולזה הוא נערך עון בת עמי לעון גדול וז״ש ויגדל עון בת עמי וממה נתגדל עון בת עמי מסבת חטאת סדום ההפוכה כמו רגע והפ״ה לא חלו בה ידים כלו׳ לא הלו עמה עם כל מה שראו שאירע לה והיה ראוי שיכאבו ידי חוטאים אחרים ויספקו כף אל כף באומרם פן כמקרה סדום יקרה לנו ועכ״ז ראו שהיתה הפוכה כמו רגע על חטאתיה ועכ״ז לא חלו בה ידים לא חלו כענין לא חלי ולא מרגיש לא חלו בסבתה ידים אחרות לראות וליקח מוסר רק חטאו ועוו ועל כן אמר ויגדל עון וכו׳ : אי נמי כפי פשוטו שהוא מ״ם היתרון וביאר בערך מה מעריך לעון ישראל גדול מחטאת סדום לפי שהיתה הפוכה כמו רגע כמימריה וזה בהיות שלא חלו בה ידים כלל להרע עמה לא ידי אויבים מלמטה ולא ידי מלאכים מלמעלה אבל לעולם יעבה על שמריה ולכן אין נאשים ולהגדיל כל כך את חטאתם כי בראותם כי ישליו אהליהם ובטוחות למרגיזי אל לזה לא היו שבים בתשובה אבל עון ישראל גדול מגנוא כי כבר חלו בה ידים פעם ושתים אם בגלות מצרים ויעבידו מצרים את בני ישראל וכו׳ והש״ית הוציאם מעבדות לחירות והיה ראוי שיראו ויקחו מוסר וכן חלו בה ידים פעם שנית בחרבן בית ראשון ואח״כ כאשר נושעו בבית ב׳ חזרו לחטא ולהרשיע ועל כן אמר ויגדל עון בת עמי לפי שגם שהיה הפוכה כמו רגע בפעם הראשונה ושוב פעם אחרת מקודם זה לא חלו בה ולא בלמו בה ידים וישראל שטעמו טעם גלות וחלו בו ידי האויב ועכ״ז לא לקחו מוסר : אי נמי אומרו ההפוכה כמו רגע וכו׳ הכוונה כי מן העונש יתאמת איזה עון היה יותר גדול וזה כי אנשי סדום לא טעמו מהייסורין רק רגע כמימריה ח״א ההפוכה כמו רגע וגו׳ כלומר לא הספידו בידים אלו את אלו ולא נכאבו בה ידים כי כן דרך הספדניות לספוק כף אל כף וז״ש ולא חלו ונכאבו בה ידים אמנם בבת עמי קול נהי נשמע מציון ועליהן נאמר קראו למקוננות ותבואינה באופן שחלו בה ידים ולא היתה הפוכה כמו רגע אבל נתארך רעתם וצרתם וגלות׳ זמן רב וכל יום ויום קללתו מרובה מחבירו ובכל יום ויום ההספד הולך ומתגדל : אח״כ מצאתי להרב מורי זלה״ה שפירש כדברי במה שפירשתי לעיל כי קרא גדול לעון ישראל בערך היותם אלו בת עמי כדפרישית לעיל . וז״ל מה שעשו ישראל בערכם ראוי להקרא עון בהיותם מלומדים בדרכי ה׳ ועמהם אור תורת ה׳ המלמדם להועיל ומזרזם . לבלתי נטות אל הבמאל כלל ולכן איזה דבר שיעשו ואף אם יהיה דבר קל יחשב לעון כבד אמנם אנשי סדום אף אם הועד עליהם בתורה ואנשי סדום רעים וחטאים לה׳ מאד מ״מ נדקדק אומרו וחטאים שהוא כינוי אל השוגגים והטעם שהיו טועים ונוטים אל הרשעות ושבע׳ רע ולכן ראוי לכנות כל מעשה אשר יעשון בשם שוגג שהוא כמו אנים ולזה בין הפסוק באומרו ויגדל עון בת עמי מאד שראוי לקרותו עון בערך היותם בת עמי מחטאת סדום בערך היותם אנשי סדום ראוי להקרא חטאת כדאמרן :

ועם זה יובן מאמר חז״ל על פסוק וסביביו נשערה מאד מלמד שהקב״ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה והסברא נותנת להפך כי מי שלעולם לא חטא אף אם יחטא חטא גדול ואפילו ב׳ וג׳ היה ראוי לעבור עליו ובמ״ש מתורץ ומיושב שבהיות הצדיק מלומד ונטוי אל הדרך הטוב אם יעקל מעט הוא פשיעה גדולה וראוי לעונש גדול ולפיכך מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה אמנם הרשע שהוא נטוי אל הדרך הרע הוא כמעט קרוב אנוס ואין ראוי לדקדק עמהם כ״כ . וזהו אצלי פי׳ הפסוק שאמר הנביא ישעיה פ״ה : אורח לצדיק מישרי׳ ישר מעגל צדיק תפלס . כלומר יען היות שהורה לצדיק ומנהגו הוא ללכת מישרי׳ ומלומד שבעו בהם לכן אתה הש״ית שאתה ישר בכל הדברי׳ גם בזה אתה מתנהג ביושר במה שמעגל צדיק תפלס ותשקול ותדקדק שלא יתעקל אפילו כחוט השערה עכ״ל : ואצלי פי׳ מז״ל שאמרו וסביביו נשערה מאד מלמד שמדקדק עם צדיקיו כחוט השערה הסברא לזה היא פשוטה כי להיות שהצדיק לעתיד לבא יזכה לחזות בנועם ה׳ סביבו׳ מעילי רגלי השכינה ונהנה מזיו השכינה ע״כ כדי שיזכה הצדיק למעלה רמה ונשגבה כזאת להיות סביבו ית׳ מאוכלי שולחנו על כן מדקדק עמהם אפילו כחוט השערה ואותו החוט השערה פורע אותו בזה העולם ומדקדק עמו הש״ית להפרע ממנו בזה העולם וכן לכל הצדיקים מדקדק עמהם אפי׳ כחוט השערה כדי שבזה יזכו לעתיד להיות סביביו וז״ש וסביביו נשערה מאד כלומר אותם הצדיקים שהש״ית חפץ בשביל מעשיהם הטובים שיהיו סביביו לעתיד לבא לאלו מדקדק עמהם כחוט השערה אמנם להות׳ אשר לא הגיעו למדרגה שיהיו לעתיד סביביו ית׳ גם אם לא יהיו נגדר שירדו לגיהנם כיון שאינם מאותן בני עליה שהם סביביו ית׳ אינו מעלה ומוריד החוט השערה בהם ואינו מעכב כלל לחלק׳ אשר יש להם לעתיד וע״כ וסביביו נשערה מאד :

ופירוש פסוק אורח לצדיק וכו׳ מככי׳ עם זה כי צדיק הוא יותר הב״ב מישר כי הוא מצדיק משלו ונותנה לעניה מכבורה ע״ד מש״ה מאזני צדק יהיה לך צדק משלך כלומר שכשימכו׳ יכריע המאזני׳ ויצדק משלו ליתן לו יותר מעט ממה שיגיע לו על כך היושר ולכן הצדיקי׳ אשר יזכו לעתיד להיות סביביו ית׳ ע״כ צריך שיתבו לפני׳ מהיושר ולעניים מכבורה וז״ש אורח לצדיק מישרי׳ ידוע כי כל תורה יקרא דרך שאינה כל כך סגולה וכעד אורחו׳ עקלקלו׳ וז״ש אורח לצדיק מישרי׳ כלומר לצדיק עשות הוא מישרי׳ והוא כף היושר לגבי דידיה מלתא זוטרתי היא וכמעט שיכונה לגבי דידיה לאורח ולכן ישר מעגל צדיק תפלס כאלו הוא כפוך מעגל ישר של צדיק תפלס הכונה אפי׳ כמעגל היושר של הצדיק תפלס אותו ותדקדק עמו כחוט השערה מכבים למז״ל שמדקדק עם צדיקיו כחוט השערה לראות אפילו אם אותו המעגל יושר של הצדיק יש בו שום פנייה שלא לשמה או שום דופי אפילו שיהיה כחוט השערה וזה אמר כנגד הצדיק אמנם כנגד כוללות ב״י אמר אף אורח משפטיך ה׳ קוינוך כי כוללות ב״י בככרה כאשר הם מקוים לש״ית שיקיימם לעבות משפטיו ית׳ כלותי שיעבוהו באופן שנקרא אורח שיש בהם שום שניה האלונים וז״ם אף אורח משפטיך כלומר קיום המשפטים בגדר שיקראו אורח אפי׳ לזה קוינוך שאתה הסייע אותנו אבל שנקיי׳ המשפטים לשמה בענה וז״ש לשמך ולזכרך תאות נפש כלו׳ שיהיה הקיום לשמך ולזכרך לבד מבלי שום פניה אחר׳ זה הוא תאות נפש כי הנפש לבד מתאו׳ לזה לעבוד מאהבה גמורה אמנם לכללו׳ העם שגוף החומרי אינו מניח אותם לעבוד את ה מאהבה ולקבל משפטיך ולקיימם בשביל שמך ובשביל זכרך וז״א לשמך ולזכרך תאות נפש כלו׳ תאות הנפש הרוחניית ולא הגוף החומרי וכדאמרן . **והרב** מורי זלה״ה כתב עוד וז״ל ואפשר עוד לפרש שנמשך לדבר על הרע הגדול המגיע לישר׳ מאד כאויבים אשר עושים להם במזיד והכונה במאמר הנביא אשר אתה קצפת מעט והמה עזרו לרעה בגודל אכזריות בלי חנינה כלל וכאו שכופר למעלה וז״ש ויגדל עון בת עמי כלו׳ העון שעושים עם בת עמי אלו הצרים האכזרי׳ יותר מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע ועכ״ז בבת עמי לא חלו בה ידים כלו׳ אין אדם שיהיה מיצר ומתכאב בצרתה לספוק את כפיו אפילו לכאות לפני׳ עם שלא יהיה בלב ונפש אין גם א׳ שיעשה את זה ואין לך צער גדול מזה לאדם שיושב בצרה ובמר כ״א רואהו באין מיצר בצרתו : **ומה** מפוק מדבש מ״ם המתרגם ולא שריאו בה נביאייה לאתנבאה לאהדורא בתיובתא ע״כ . שירבו ידים מל׳ שיהיה עלי יד ה׳ כו׳ והכונה שעון בת ציון היה בההרא ובתוכחות שנביאים הכבם בלות ולא הועילו ולפיכך העון עלה במדרגה ונתגדל יותר מעון גם סדום שלא שיהיה גם כקראת שנביאים נדבר הוון כלל :

(ז) **זכו** נזיריה משלג ביאר אופן יופיי׳ מקודם בהיות׳ יושבי׳ על אדמת׳ במעלת׳ שהיה בשלימות בכל הצדדין והוא שידוע שהלבנונית היפה צריך שיהיה תאיר ומזהיר וזך וגם אם יהיה באיש בהירות והארה בלתי לבנונית לא יקר׳ יפה תואר זולתי בהמצא שתיכן לבנונית עם בהירות כאמור . וגם הלבנונו׳ הנזכר אינו מספיק אלא צריך שיהיה בו ג״כ אדמימו׳ וזה הוא היופי השלם ולכ״א שבעם ה׳ אלה היה היופי בשלימות כי זכו נזיריה ר״ל שריה מלשון נזר וכתר כמו שפרש״י ז״ל ואפילו יתפרש כמשמעו אמר שאפי׳ הנזירים שהם מובדלי׳ מתאוות העול׳ ותענוגיו והיה מן הראוי בדרך טבע שיהיו חלשי׳ וכחושים אפי׳ אלו זכו ר״ל היו זכים ומאירים ומבהיקי׳ יותר מהשלג וגם צחו מחלב מלשון צח ואדום שהוא לשון לבנונית ואמר כי לבנוניתם היה יותר מחלב הנה שלימות ד׳ הדברים האלה נמצא בהם יחד וגם אם תמצא שהפנינו׳ יש בהם ב׳ השלימיות האלו שהם לבנים

חכים

ח חָשַׁךְ מִשְּׁחוֹר תָּאֳרָם לֹא נִכְּרוּ בַּחוּצוֹת צָפַד ד׳ ג׳ ומ״ל ל׳ .ל׳
עוֹרָם עַל־עַצְמָם יָבֵשׁ הָיָה כָעֵץ׃ ט טוֹבִים הָיוּ ג׳
חַלְלֵי־חֶרֶב מֵחַלְלֵי רָעָב שֶׁהֵם יָזוּבוּ מְדֻקָּרִים כ׳ כתיבי פעמי . ג׳
מִתְּנוּבֹת שָׂדָי׃ י יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בִּשְּׁלוּ ל׳

פרצופיהון: ח חשך חשך מן אוכמתא דגלותא זיוהון לא אשתמודעו במחוזין אדבק משכיהון על גרמיהון פריך הוה כקיסא: ט טובים מעלי הוו קטילי סייפא יתיר מן קטילי כפן דקטילי סייפא דייבין כד אינון מבזעין כריסיהון מן מה דאכלו מעלל חקלא ונפיחי כפנא פריק כריסיהון מן מיכלא: י ידי ידי נשיא דהון מרחמן

חשך ד׳ בלישן חושך וסימן באיוב סימן כ״ח: שהם ב׳ וסימן תרהיבוני. יזובו מדוקרים יזובו ויזובו ד׳ מ״ל בלישנא וסימן שהם יזובו מדקרים. הן הכה צור ויזובו מ ס. פתח צור ויזובו מים. ויבקע צור ויזובו מים דישעית: עכ״ל המס״רה. ובמס״רת אחרי״תי נמס״ר יזובו ב׳ חסר ואי״נו מבי״א כי א״ם שה״ם יזובו מדוק״רים ובתל״ים סימ״ן ע״ח כסרי״נן תמ״ן ע״ל פ״י המ״סר׳ ויזו״בו ב׳ מ״ל ומסרינ׳ הנ״הו דת״לי׳ לסי״מן ע״ח ודסי״מן ק״ה וכן הו״א נמ״סר בכ״ל הספר״ים נשא״ר חד ויזובו ההיא דישעי״ה ויבק״ע צו״ר א״כ ע״כ אי״ת לן למימ׳ דהנ״ך דישע״יה והד״ין דסיפ״רא חס״ר וככ״ל הספר״ים הדי״ן דסיפ״רא הו״א חס״ר ומי״הו בח״ר סיפ״רא אשכ״חנ׳ ג׳ מ״ל וטייתי התוא דישע״יה וההוא דתלי״ם וא״כ לישנ״א קמ״א דמס׳ ד׳ מ״ל בליש״נא קש״ה טו״בא:

הולדות אהרן צפד עורם. כתובות י: טובים היו. בכרא ח: ידי נשים רחמניות. סנהדרין קד:

רשי

מפחמים: (ח) משחור. הוא פחם: עלם. ל׳ מראה כמו (שמות כד) וכעלם השמים לטוהר קול״ר בלע״ז: צפד. נקמט ונתחבר ואין לו דמיון: (ט) שהם יזובו מדוקרים וגומר. חללי הרעב היו נפוחים מריח תנובות השדה שהיו האויבים צולים בשר על העצים חוץ לחומה והריח נכנס לתוך נפוחי הרעב וכריסן נבקעת ופרשם זב וסרי זה מיתת ניוול יותר מהרוגי חרב: מדוקרים. מובקעים בין נפיחת רעב בין ביקוע חרב קרוי דקירה: מתנובות שדי. מגרשים ושבכים

אבן עזרא

והעד כמעשה ובמקום אחר אבן: (ח) משחור. יותר מן השחרות והוא שם: צפד. כמו דבק והוא שם לבדו: (ט) שהם יזובו. והם מדוקרים: (י) לברות מגזרת

לחם דמעה

וזכים ותכהיקי׳ מ״ת לבני ציון היקרים יש בהם שלימות אחר על הב׳ שהוא האדמימות משא״כ בפניני׳ וז״ש אדמו עצם מפניני׳ ויהיה עצם לשון מראה וכמו שפרש״י ז״ל כמו וכעצ׳ השמים לטוהר וכן תרגם המתרג׳ סמיקו חיזו כו׳ וכ״ז הוא בשלימות התואר וגם בשלימות תכונת איברי גוף׳ הם יפי׳ ושוי׳ ומסודרי׳ וז״ש ספיר גזרתם. ועתה מגודל הצרות הרבות והרעות אשר נחו עליה׳ וכתרו׳ סבוס גם סבבו׳ נהפכו ג׳ שלמיות אלו מהיופי והתואר מן הקצה אל הקצה כדמפרש בפסוק הבא אחריו חשך משחור תאר׳ אמר כנגד הלבניגות חשך משחור וכו׳ לומר שהיה חשכת פניה׳ עד הקצה האחרון באופן שלא נכרו בחוצות וגם בזה יש די בער והעדר האדמימות האמור לעיל וכנגד הזכות והבהירות אמר צפד עורם על עצמם ר״ל שנדבק העור על העצם מרוב חולשת׳ וידוע כי השמינות בהכרח יסבב האורה וזכות ואלו שצפד עור׳ על עצמ׳ בהכרח יוסר הזכות והארת פניהם וכנגד תוכן הגוף ותיקונו וסידורו אמר יבש היה כעץ והוא הפך ספיר גזרתם והולשתם היא המסבבת העדרות הזכות והאורה וגם מסבבת את רוע תוכן הגוף ונמצא שלקו בשלשתם כמ״ש עכ״ל: אי נמי אפשר כי מ״ש ההפוכה כמו רגע שב אל בת עמי שהזכיר והכונה שאמר כי גדול היה עון בת עמי מחטאת סדו׳ והטעם הוא לפי שסדום אם ראה ראינו שחטאת׳ כבדה מאד עכ״ז אין להאשי׳ כל כך חטאתם ולהגדילו לפי שלעולם ועד נתגדלו באותו הרשע ומעשה אבות יעשו בנים ובאות׳ המדות הרעות נמצאו ושם היו ותפסו מעשה אבות׳ בידיה׳ אמנם ישראל ובת עמי אשר היתה צדקת בתכלית הצדקות המה ואבותם ותכף כמו רגע נהפכו כקשת רמיה אלו בודאי גדול עונ׳ מנשוא וז״ש ההפוכה כמו רגע כי נתן טעם למה גדול עון בת עמי מחטאת סדו׳ לפי שבת עמי היית׳ הפוכה כמו רגע כלומר שנהפכה כמו רגע מהצדקות לרשע ע״ד כי דור תהפוכות המה בנים לא אמון בם ועם זה הפירוש נוכל ג״כ לפרש מ״ש כמו רגע עם כף הדמיון ולא אמר ברגע בבי״ת שהכונה כאשר פירש הר״מ אלמושנינו כפי דרכו גם לפי דרכנו יאמר כי כמו שנהפך הרגע מעבר לעתיד שהם ב׳ הפכים כן נהפכה בת עמי כמו רגע לעשות הרע בעיני ה׳ להכעיסו ודומה להפוכת בת עמי להיות דור תהפוכות בנים לא אמון בם כמו הפיכת הרגע שישתנה ויתהפך מעבר לעתיד כנודע וז״א ההפוכה כמו רגע ואמר ולא חלו בה ידים כלומר אילו היה ההפיכה שנהפכו מצדיקי׳ לרשעי׳ ע״י שחלו בה ידי׳ ידי נבוכדנצר שהכריחום להמיר את דתם בע״כ אילו חלו בה ידי׳ להחטיא׳ לא היה כל כך גדול עונם כי אנוסים היו ואף אם היה ראוי שיהרגו ואל יעברו אבל גודל עונם היה שנהפכו להרע את מעשיהם מחפצ׳ ורצונם ולא חלו בם ידי׳ לאונסם על ההיפוך הזה אבל היא מחפצה ורצונה היתה הפוכה והפכה את מעשיה ולז״א ויגדל עון בת עמי וכו׳: וביאר ענין ההיפוך הזה איך היה מן הקצה אל הקצה כי הצדקות שהיה להם עד עתה היה עד הקצה האחרון ועתה נהפכו לקצה אחר מהרשעו׳ וז״ש זכו נזיריה משלג כלומר שלא מיבעיא שלא היו נוגעים באיסור תורה אבל יש היו מזירים עצמם מן הדברים המותרים ע״ד לך לך אמרין לנזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב והוא מ״ש ז״ל קדש עצמך במותר לך וזכו את החומר שלהם משלג וצחו מחלב ע״י מה שהיו מזירים עצמם מן התאות גופניות וג״כ מצד נשמת׳ וכדאמרן לעיל אדמו עצם מפנינים אשר הוא רמז אל הנפש רוח ונשמה אשר מושבה בפנימיות האדם והיתה ספיר גזרתם כלו׳ טהור׳ וברה וזכה כספיר והיתה טהורה כעת גזרתה מתחת כסא הכבוד וכדפרישית לעיל ועתה כמו רגע נהפכו מהטוביו׳ והזכות הזה אשר הזכות היה נראה בפניהם ממש ע״ד חכמת אדם תאיר פניו וכמו שמצינו במשה כי קרן עור פניו והיה זך משלג וצח מחלב אדום מפנינים ספיר גזרתו וכן מצינו כי כל מעשיו של האדם נרשמים בפניו ע״ד ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל כו׳ והמצות מאירים ומזהירים את פני האדם כזוהר הרקיע והעבירות משחירות את פני האדם ואת תוארו כי כולם הם נרשמות בפניו וז״ש עד עתה זכו נזיריה כו׳ כדאמרן ועתה חשך מחשך תארם ע״י העבירות שעשו כולם נרשמו בתאר׳ וחשך משחור תארם אבל החשך הזה הנרש׳ בתואר׳ לא נכרו בחוצות ומי ומי אשר יכיר ויראה בחשך תאר הרשע שנחשך תארו ע״י העבירות אם לא כר׳ שב״י וכדומה שהיה מכיר בפרצוף האדם וז״א לא נכרו בחוצות כלומר כי מה שחשך תארם לא נכרו בחוצות. ואומרו צפד עור׳ על עצמ׳ וכו׳ אפשר או שהוא סיפור העונש אשר הגיע אליהם לסיבה שגדל עונ׳ מחטאת סדום ועל כן באה עליהם צרת הרעב וצפד עורם על עצמם יבש היה כעץ עד שטובים היו חללי חרב מחללי רעב וכו׳. או שהיא נמשך עם מ״ש שהיו העבירות נרשמות בתוארם וחשך משחור תארם אבל אותו השחרות לא היה ניכר בחוצות ואין לו מכיר וכדאמרן ואם לפעמי׳ צפד עור׳ על עצמם כי אז היה ניכר השחרות בפועל והיה ראוי שיכירו הרואים ויאמרו כי בהשגחה צפד עורם על עצמם ואפ״ה הרואים אות׳ כך אומרים כי הדבר בא להם בדרך טבע ואם צפד עורם על עצמם הטעם לפי שיבש היה כעץ ובדרך טבע בא להם מה שצפד עורם על עצמם לא בדרך השגחה. וע״ד זה פירשו הקדמונים מש״ה על מה תכו תוסיפו סרה כל ראש לחלי והוא מבואר:

(ט) **אפשר** שמ״ש טובים או שהוא תואר אל טוביות המיתה כי טובה היא היתה החרב ממיתה שע״י הרעב. או שהיא כינוי ותואר אל צדקות וטוביות האנשים וז״א טובים היו כלומר טובים וישרים בלבותם היו אותם שהיו חללי חרב ומתו במיתת החרב מאות׳ שמתו במיתת הרעב כי אותם שמתו במיתת החרב הקל׳ יורה היות׳ יותר טובי׳ וצדיקים בהיות׳ מאות׳ שמתו במיתה האכזרית מיתת הרעב כי אופן המית׳ היא כעד על טוביות׳. ומ״ש שהם יזובו מדוקרי׳ וכו׳ אפשר שהוא שב אל חללי הרעב שהם אותם שהיו חללי רעב יזובו מדוקרי׳ מתנובות שדי הכונה שמחמת הרעב כרים׳ נבקע מחמת נפח הרעב ומחמת הנפח נבקע וכל כרס בקוע יקרא מדוקר כי מה לי שיהיה בקוע ודקור בחרב או שנבקע מאליו מחמת נפח רעב ואמר שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי הכונה מסבת תנובות שדי שהיו מתאוים אל שום מאכל מתנובת השדה ולא היו נותנים להם כלל עד שהיו מתים ברעב וכרים׳ נבקע ואומרו שדי בכינוי היו״ד ולא אמר מתנובות שדה להודיע גודל צערם כי השדות הם שדות של ישראל ותנובות שדותיהם לעיניהם ולא יאכלו מהם כי נחלתינו נהפכה לזרים וזהו שהיה מקונן הנביא כי חללי הרעב יזובו מדוקרים כדאמרן והסבה מתאות תנובות שדי ושדותי ולא היו מניחים לישראל לאכול מהם עם היותם שדי שדי שלי: א״נ מ״ש שהם יזובו מדוקרים שב אל חללי החרב וביאר למה היו טובים חללי חרב לפי שחללי החרב יזובו מדוקרים כי דרך דקירתם שדקרו אותם בחרב הם זבים זיבה מהמאכל אשר בכריסם אשר היה מלא ממש מתנובות שדי כי מתו שבעי׳ מכל טוב וזהו דרך המתרגם ז״ל: **ועם** דרך זה שמ״ש שהם יזובו שב לחללי הרב אפשר לפרשו ע״ד רפאה נפשי כי חטאתי לך שהוא כמו אע״פ והכונה שאומ׳ טובים היו חללי חרב מחללי רעב אע״פ שהם החללי חרב יזובו מדוקרי׳ מתנובות שדי והוא מהגנאי כי כרים׳ נבקע וזב מתנובות שדי אשר בבטנם ואותו הפרש והדם הוא טינוף גדול אל המת כי בסיבת זיבת הפרש ירום תולעים ויבאש לא כן המת מחללי רעב כי כריסו ריקן וצפד עורו על עצמו יבש היה כעץ ואין בו שום לחות סיזוב ועכ״ז אע״פ שחללי החרב יזובו מדוקרים מתנובות שדי וכדאמרן עכ״ז טובים היו חללי החרב מחללי הרעב לפי שהרעב היה כל כך כבד עד אשר ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן כדמפרש בסמוך וגם אפשר לפרש שהם יזובו נתינת טעם כמשמעו כלומר לפי שחללי חרב מתו שבעים מתנובות שדי:

(י) **ואומרו** ידי נשים רחמניות כו׳. הכונה כי מטבע הנשים לרחם על בניהן כמש״כ התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה ועם היות שנהפך לרשם

לרחם על בניהן ואלו מעיקן עכ"ז עתה ידי נשים רחמניות כלו' שדרכן של הנשים להיות רחמניות לרחם פרי בטנן עתה בשלו ילדיהן: א"נ אמר כי ידי נשים הרחמניות והצדקניות והחסדניות שהיו מרחמות על העניים והאביונים וקי"ל מאן דספיד יספדוניה מאן דרחים ירחמוניה ואעפ"כ לאלו הנשים לא היה כן אבל עם היות שהיו רחמניות על העניים והאביונים ועכ"ז עתה בזמן הרעב אין מרחם עליהם עד שהוצרכו לבשל ילדיהן והיו לברות ולמאכל למו. והיות נקוד תחת החי"ת של רחמניות בפת"ח ולא בשב"א כי דרכו היה לינקד בשב"א וכמו שכשאומרי' רחמן לזכר החי"ת בשב"א כן כשאומרים רחמניות לנקבות היה ראוי לינקד בשב"א החי"ת אלא היא מנוקדת בפת"ח כי כל פת"ח הוא להרחיב המלה בהרחבה ולהורות על גודל רחמנותם שהיה בהרחבה גדולה בלי קצבה ע"כ ניקד רחמניות בפת"ח כרגשת ונקרא' בעצם לא כן אם היה בשב"א והאריך ואמר בשלו ילדיהן והיה די שיאמר אכלו ילדיהן אבל אפשר דבמאי דנקט ענין הבישול דבר גדול דבר אלינו והוא יובן עם מה שאז"ל באותו החסיד הוא ואשתו שהיו משליכין בפתח שבכנס העני מעות בכל לילה וכשהאיר הבקר והעני היה פותח את פתחו היה מוצא אותם המעות עד שבלילה א' רצו לידע העני ואשתו מי היה משים אותם המעות שם וישבו אחורי הדלת והמזוזה לדעת מי ומי הם אשר הי' משים שם את המעות וכאשר הרגישו רגלי חסידיו דהרות אביריו איש ואשתו אשר היו באים לשום שם המעות כדרכם בכל לילה תכף פתחו הפתח וירוצו אחריהם לדעת מי ומי היו והנה האיש החסיד ואשתו בברחם שהיו בורחים כדי שלא ידע העני שהם היו ולא יתבייש מהם אם יכירם באו ונחבאו בתוך תנור אש בוער באש ונעשה להם נס ולא נשרפו כלל אמנם האיש החסיד נחרכו מעט השקים שלו והיו קורין לו קטינא חריך שקיה כי רב קטינא היה שמו והיה חליש דעתיה איך אשתו זכתה יותר ממנו כי היא לא נחרכו אפילו שער משערות ראשה והוא חריך שקיה עד שא"ל אשתו הטעם לפי שהאיש הצדקה שהוא נותן הוא מעות שנותן פרוטה לעני והעני עדיין צריך לטרוח ללכת לשוק לקנות מאכל באותו הכסף שנתן האיש כי לא ישבע כסף ולא יוכל לאכול הכסף עצמו רק שקונה בו מאכל ואוכל באופן שעדיין העני צריך הוא לטרוח עד שיקנה מאכל אמנם הצדקה שעושה האשה אין לה ערך ודמיון מפני שהיא נותנת לעני ממיטב התבשיל אשר בשלה והרי העני מוצא תכף התבשיל מתוקן ומבושל ואוכלו מבלי טורח ועל כן באותה האשה החסדנית והרחמנית לא שלטה בה נורא כלל ועיקר ועל כן הודיענו עתה בפסוה הלז גודל הרעה אשר הגיע לנשים הרחמניות הללו כי עם היות שהיו מרחמות על העני כדרכן לתת לו תבשיל מבושל ומתוקן ואותו הבישול והתבשיל של הרחמניות לא הועיל להן לשלא יבשלו ילדיהן אבל בשלו ילדיהן והיו לברות למו ואפילו שהיו צדקניות היה להן זה בשביל שבר בת עמי בעונות אנשי הדור כי כל ישראל ערבים זה לזה ובהדי הוצא לקיא כרבא וז"א בשבר בת עמי:

א"נ אמר ידי נשים שהיו רחמניות בשלו ילדיהן וא"ת ולמה להם לבשלם היה להם לאוכלם בשר חי ולא יבשלו אותם כי צער גדול הוא להם כמחט בבשר החי ואכזריות גדולה היא לזה נתן טעם הפסוק למה עושות כן שאם היו אוכלות אותן בשר חי לא היה מספיק להם לסעודות הרבה וע"י בישול היו נהנות מן המרק ג"כ והיה מתרבה להן לסעודות רבות וז"ש התדע ידי הנשים הרחמניות אמאי בשלו ילדיהן כדי שיהיו לברות למו ליהנות מן המרק ג"כ וז"א לברות לשון רבים: א"נ אומרו היו לברות למו הכונה כי אל האבל דרך הוא להברותו לעשות אליו סברא ואלו הנשים היו מבשלות ילדיהן והיו לברות למו כלומר להבראת אבלים בשבר בת עמי כלומר בשביל שבר בת עמי ואין להם לעשות הבראה על שבר בת עמי אלא שהיו מבשלות את ילדיהן והן היו הבראתן: א"נ אמר טובים היו חללי חרב וגו' לפי שראה ראינו צדיקים רבים אשר חרבו של מלאך המות פוגע בהם ולא יחלו ימיהם ויש רשעים רבים אשר הם נטועים גם שורשו ילכו גם עשו פרי עכ"א הכתוב אל תתמה על זה כי העיקר תלוי במי שיזכה לאכול מן הסעודה העתידה לע"ל ועז"א טובים היו חללי חרב כלומר אותם שהם חללי חרב וחרבו של מלאך המות פוגעת בהם הם טובים מאותם אשר הם מאריכים ימים בזה העולם ולע"ל הם חללי רעב מן הסעודה וכמד"א הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וטובים הם אותם שהם חללי חרב ומתים בקצרו' שנים מיד חרבו של מלאך המות או שהם מדוקרים בייסורין מיד חרבו של שטן ונתן טעם נכון למה הם טובים החללי חרב לפי שהם יזובו לע"ל לסבת היותם מדוקרים בזה העולם מיד חרבו של שטן אשר בזה קבלו עונשם בזה העולם לזה יזובו לע"ל יזובו מתנובות שדי והוא חקל של תפוחין והוא הג"ע כד"א כריח שדה אשר ברכו ה' וז"א שדי בכינוי היו"ד אל שדותיו ית' ג"ע העליון וג"ע התחתון אשר הם שדות אשר ברכם ה' וגם לפי' רש"י ז"ל שכ' מ"ש שהם יזובו מדוקרים לחללי רעב כפי דרך זה ג"כ הרשעים באותו העולם יזובו מדוקרים מתאות תנובות שדי כי רואים את הצדיקים שאוכלים והם רעבים וז"א מדוקרים מתנובות שדי כי הם מדוקרים מתאות תנובות שדי ומתאוים אל אותם התנובות ואין לאל ידם להשיגם: ואמר כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון וכו' אפשר כי בזה האכזריות הגדול שהביא עליהן שידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן בזה כלה ה' את חמתו והלכה לה החימה שאלמלא לא היה מביא עליהם הרעה הזאת ח"ו לא היה נשאר מישראל שריד ופליט אבל בזה כלה ה' את חמתו אמנם השליח האחר שיש לו ית' והוא החרון אף וכד"א ישלח בם חרון אפו זה עדיין היה קיים ומה עשה השי"ת שפך אותו על העצים ועל האבנים כדי שישאר שם ושארית מישראל וז"ש שפך חרון אפו במה שהצית אש בציון ותאכל יסודותיה והם העצים והאבנים ע"ד מ"ש ז"ל מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך קינה מיבעי ליה אלא זימר על ששפך חמתו בירושלים נחלתו ובמה שטימאו את היכל קדשו ושמו את ירושלים לעיים,

ואם נראה נוכל לומר כי כלה את חמתו והלפה הלכה לה וגם שפך לגמרי חרון אפו במה שהצית אש בציון כדאמרן וגיזרת הכיתוי והשפיכה הוא אומרו ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה והכל עולה לדרך אחד: א"נ אפשר שהכונה ע"ד מ"ש ז"ל רב עתה הרף ידיך טול הרב שבהם והרף ידיך וכן עשה השי"ת בציון כדי לרשות את ידו מהכוללות מה עשה כלה את חמתו ושפך חרון אפו ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה והם הצדיקים אשר הם היסודות כד"א וצדיק יסוד עולם ובמה שאכלה האש יסודותיה והם הצדיקים בזה כלה את חמתו ושפך חרון אפו וישב חרון אף ה' מישראל ונשאר מה שנשאר: א"נ שהצית אש מחלוקת הפריצים אשר בתוכה ותאכל יסודותי' והפריצים בעצמם היו שופכים דם הצדיקים אשר בקרבה שהם היו יסודותיה: והר"מ אלמושנינו ז"ל כתב ידי נשים וגו' לא אמר נשים רחמניות בשלו ילדיהן יען היה אפשר להבין שבשלו ילדיהן על ידי מבשלות אחרות ולמה שהסכימו בבישול יצדק בהם שהם בשלו אותם עכ"א ידי נשים שעל ידן ממש בשלו את ילדיהן אחר שמתו והיו ילדיהן הנזכר לברות למו כלומר היו להברה להן על ידיהן עצמן והיו הילדים במקום לחם אשר יאכל בהבראה וז"א בשבר בת עמי ר"ל במאכל בת עמי אמותם היו הילדים להברות להן: ואפשר לפרש שמלת בשלו אינה שבה אל ידי הנשים הנזכר רק אל הילדים עצמן וכאלו אמר שהילדים בשלו ידי אמותם כדי לאכול להשיב את נפשן שהיו מתים ברעב ואמותם היו מפוייסות ומרוצות שיחתכו ידיהן ויבשלו אותם כדי שיאכלו בניהם ולא ימותו ברעב וז"א ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן ר"ל הידים של הנשים בהיותם רחמניות בשלו אותן ילדיהן כי היא גזרה מתהפכת ע"ד אבנים שחקו מים ואמר שהידים הנזכר אשר בשלו אותן הילדים הנזכר היו להברות לילדים הנזכר בסבה שברון בת עמי שהיה הרעב כבד מאד ותהיה מלת לברות למאכל כמו שפרש"י ז"ל כמו לא ברה אותם לחם וכמו להברות את דוד וכו' ומלה בשבר ר"ל בעבור שבר בת עמי שהיה שבר רב ברעב ע"כ בשלו ידי האם והיו לברות למו ובזה הפירוש יתיישב היטב למה אמר ידי נשים ולא אמר נשים רחמניות בשלו ילדיהן ויתיישב ג"כ מלת למו על נכון שסבה לילדיהן הנזכר ולא לנשים שהל"ל היו לברות להן אם שבה לנשים הנזכר ויותר גם כן ספק אחר שיש להסתפק שהנביא בא עתה לספר הרעות שאירעו לבת עמי ולא האכזריות כי בזה יתיישב הכל על נכון שאדרבא בא לספר רחמנות הנשים שהיו סובלות שיחתכו ידיהן להברות ילדיהן כאמור עכ"ל: ואני אומר כי תימה הוא בעיני איך מלאו לבו לפרש הפירוש הזה והוא רחוק עד מאד כ"א מפני שיתיישב מ"ש ידי נשים ולא אמר נשים רחמניות זה הוא דבר פשוט שרמז כי בידן ממש בשלו ילדיהן ולא צוו לאחרים לבשלם ובמה בהסכימו יצדק בהם לומר בבשלום הן כי לא היה כן רק בהן בידן ממש בשלו אותן והוא ז"ל בעצמו כתב זה הפירוש לעיל ואיני יודע מה מצא בו עול והוא פשוטו של מקרא ומ"ש עוד שיתיישב עם זה הפירוש אומרו למו ולא אמר להן היינו למו היינו להן ואין זה כדאי להסיר הפסוק מפשוטו ואם נראה לומר שמלת למו הכונתה שב לילדים יוכל לומר שכך היא ההנהגה היו עושות לברות ולמיני מאכל למו לילדים. ומ"ש ביותר ג"כ ספק אחר שיש להסתפק שהנביא בא עתה לספר הרעות שאירעו לבת עמי ולא האכזריות זו אינה קושי' כלל כי גם בסיפור האכזריות יודע סיפור הרעות כי לפי האמת אלו הנשים רחמניות היו ולא אכזריות כי כן כתיב ידי נשים רחמניות וכו' אבל כוונתו לספר כובד הרעב שהיה כבד כל כך עד שאפילו הרחמניות בשלו ילדיהן מרוב צרת הרעב ומסיפור האכזריות הזה יודע כובד הרעב: ועוד קשה לי על פירוש זה כי אם הודיענו הכתוב רחמנות הנשים שהיו סובלות שיחתכו ידיהן כדי להברות ילדיהן קשה כי למה היו מניחות לחתוך ידיהן כי אין בהם מאכל הרבה כי הידים נפרד עורם על עצמם והנאתם מעוטה וחרפת קציצתם מרובה כי הם כלי חפצו של האדם ומבלעדם לא יוכל שום אדם להשתמש ובפרט הנשים כי הן עיקר כלי תשמישן ואם היו מרחמות על ילדיהן יותר טוב היה להן שיחתכו מהירכים אשר יש בהם בשר הרבה והנאתן מרובה וחרפתם מעוטה אלא ודאי שפרושו דחוי הוא מאליו ואעפ"י שאלתי ממחילתו כי מעולם אין כונתי לדחות שום פירוש אפי' שאין דעתי נוחה הימנו עכ"ז בראותי כי הר"מ אלמושנינו ז"ל נתעלם להכרית אותו הפירוש בהכרחיות שנראו בעיניו נכוחים ע"כ כתבתי כי אותם ההכרחיות אין בהם ממש ומה גם כי אין דרך הילדים לבשל ואינם יודעים לבשל:

ואומר כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו. אפשר שהשמיענו גודל האכזריות אשר נתאכזר אפי' שם הרחמים עם ישראל כי ברוב הפעמים מצינו כי גם אם יבוא יצא חמתו להשחית ולהשחית עכ"ז השי"ת ברחמיו אינו מניח אותו לגמור שליחותו אבל משיב אותו אחור בחצי שליחותו או ברביעו ע"ד מ"ש פנחס וכו' השיב את חמתי מעל בני ישראל באופן שהשיב אחור את חמתו מהשחית ולא כלה את כל חמתו כי מי שמשיב אחור ימינו מעשות כל מה שהיה כונתו בשעת כעסו לא יקרא שכילה את חמתו וכן השליח האחד אשר הוא חרון אפו ית' כד"א ישלח בם חרון אפו ואז"ל חרון אפו אחת ולפעמים הוא ית' אשר הוא רחום יכפר עון והרבה להשיב אפו מבטלים את שליחותו ולא יעיר כל חמתו אמנם בכאן כלה ה' את חמתו ושפך חרון אפו לגמרי ולא השיב כלל את חמתו מהשחית והראיה לזה כי ראה ראינו כי ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה שאומרים ערו ערו עד היסוד בה אתה יודע כי כלה ה' את חמתו בשלימות ושפך בדרך שפיכה לגמרי כל חרון אפו שהרי לא נשאר מקום כלל להשחית כי כבר הצית אש בציון ותאכל עד יסודותיה. וקרוב לזה פירש הר"מ אלמושנינו ז"ל: וז"ל טובים היו חללי חרב כו' אפשר לפרש לפי שהם ר"ל המתים מצד הרעב יזובו מדוקרים מהגיעום בדי ר"ל מצד תנובות שדי הנעדר מהם נמצאת היות סבת הריגתם מדבר שהוא ממין הצומח והדומם אמנם חללי חרב הוא ע"י האדם אשר הוא גדול המדרגה אשר בחלקי המציאות הלא תראה שאמ' בבני האדם יש הפרש בין מי שנהרג ביד בני אדם מאשר מי שנהרג ע"י מלך

יְלָדֵיהֶן הָיוּ לְבָרוֹת לָמוֹ בְּשֶׁבֶר בַּת־עַמִּי׃ יא כִּלָּה
יְהוָה אֶת־חֲמָתוֹ שָׁפַךְ חֲרוֹן אַפּוֹ וַיַּצֶּת־אֵשׁ בְּצִיּוֹן
וַתֹּאכַל יְסֹדֹתֶיהָ׃ יב לֹא הֶאֱמִינוּ מַלְכֵי־אֶרֶץ וְכֹל
יֹשְׁבֵי תֵבֵל כִּי יָבֹא צַר וְאוֹיֵב בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלִָם׃
יג מֵחַטֹּאת נְבִיאֶיהָ עֲוֺנוֹת כֹּהֲנֶיהָ הַשֹּׁפְכִים בְּקִרְבָּהּ
דַּם צַדִּיקִים׃ יד נָעוּ עִוְרִים בַּחוּצוֹת נְגֹאֲלוּ בַּדָּם
בְּלֹא יוּכְלוּ יִגְּעוּ בִּלְבֻשֵׁיהֶם׃ טו סוּרוּ טָמֵא קָרְאוּ
לָמוֹ סוּרוּ סוּרוּ אַל־תִּגָּעוּ כִּי נָצוּ גַּם־נָעוּ אָמְרוּ

תולדות אהרן ויצא אש בציון. ככה קמא ס:

על מסכנין בשילוי עולימיהון הוו למסעד להון ביום תבר
די אתברת כנשתא דעמי: יא כלה ספק יי ית חיטתיה שדא על
ירושלם ית תקוף רוגזיה ואסיק באור לפיד אשתא בציון ואכלת
אשותהא: יב לא לא הוו מהימנין מלכות ארעא וכל דיירי תבל
ארום יעול נבוכדנצר רשיעא ונבוזראדן בעיל דבבא לנכסא עמא
בית ישראל בתרעיא דירושלם: יג מחטאת ענת מדת הדין וכן אמרת
לא הות כל דא אלהן מחובת נביאהא דמתנבאן לה נביאות
שיקרא ומעוית כהנהא דאסיקו קטורת בוסמין לטעותא ואינון
גרמו לאתשד בגוה דם זכאין: יד נעו איתטלטלו עורין במחוזין
אטנפו בדם קטולין בחרבא ועל דלא הוו יכלין למחמי קריבו
בלבושיהון: טו סורו זורו זורו ממסאבא קרו עממיא זורו זורו לא

רשי

ועשבים שמלקטים ואוכלים רב פרשם ומאוסם: (י) לברות. לאכול כמו (שמואל ב יב) ולא ברה אתם לחם (שמואל בג) להברות את דוד: (יא) כלה ה' את חמתו. אשר בערה בו כמה שנים עתה כלה אותו בהנקמו מהם: מחטאת נביאיה. של שקר היתה לה הרעה הזאת: נעו עורים בחוצות. כשהיו העורים הולכים בשוק היו נעים ורגליהם נשמטים בדם ההרוגים שהיו הרשעים הורגים בתוכה: נגואלו בדם. נתלכלכו בדם עד אשר לא יוכלו הקרובים אליהם ליגע בלבושיהם והיו קוראים אליהם: סורו. מעליט אתם הטמאים המלוכלכים בדם: כי נצו. לשון סרחון ולכלוך כמו (ויקרא א) מוראתו בנוצתה

אבן עזרא

מגזרת להברות את דוד והם שני בנייניס: (יא) דמה האף לאש: (יב) תבל. מקום הייטוב: (יג) דם צדיקים. דם כל צדיק וצדיק וכן בלב חכמים: (יד) עורים. כעורים וכן אש אוכלה הוא: נגאלו. מלה מורכבת מבנין נפעל ובנין שלא נקרא שם פועלו: (טו) סורו. גוי טמא: נצו. יש להם נוצה כעוף וכן

לחם דמעה

ושר או אדם הטוב וכמ"ש אגג כששסף אותו שמואל אכן סר מר המות שהכונה שבהיותו מומת על ידו סר מר המות כמשמעו וכמש"א זבח ולמוגע קרב אהה ופגע בנו כי באים גבורתו וכו' כן יהיה הפרש רב לנהרג ביד אדם מנהרג ביד הבעל חי וממנו לנהרג ביד הדומם והצומח וז"ש שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי אשר זה בלי ספק כדי בזיון וקצף וכדאמרן עכ"ל:

(יב) **אמר** לא האמינו כו' כי יבא צר ואויב וכו'. והיה להם זה הרע שיבא צר ואויב בשערי ירושלים מחטאת נביאי' וכו' שהרגו במקדש ה' כהן ונביא כגון זכריה ואחרי' רבים ונכבדים הגונים כהנים ונביאים וז"ש מחטאת נביאיה שהיו הורגים ועונות כהניה שהרגו ואמרו חטאת בנביאים ועון בכהנים משום שהנביא שאינו ידוע בעין כי ה' שלחו אליהם ושהוא ית' מדבר עמו הרי זה חטאת כי אולי לא נביא הוא אבל הכהן המקריב קרבנותיהם שהיו רואי' בעין כי כהן הוא והיו הורגין אותו ושופכין דם צדיקים ע"כ באה עליהם הצרה הזאת:

(יד) **ואמר** על הפריצים שהיו כמו עורי' כל כך היו להוטים אחר יצה"ר עד כי עינים להם ולא יראו להנצל מיד היצה"ר אלא היו הורגים בחוצות הצדיקים וז"ש נעו עורים בחוצות היו הולכים כעורים בחוצות והיו מטמאי' עצמם בענין ש"ד וז"ש נגאלו בדם וכשלא היו יכולים להרוג את האיש שהיה פוגע בהם בחוצות על הספק היו מפשיטי' את מלבושיו מעליו וגוזלים וחומסים אותו וז"ש בלא יוכלו כשלא היו יכולים להורגו יגעו בלבושיהם היו מפשיטים את לבושיהם מעליהם וגוזלים אותם:

(טו) **ואמר** סורו טמא קראו למו. ספר מן הרעה הגדול' אשר באה עליהם שהיו לחרפה ללעג וקלס בין העמים כי כשהיו בגלות מצרים סורו טמא קראו למו וכמש"ה גם כי לא יוכלו המצרים לאכול את העברי' לחם כי תועבה היא למצרים לא היו אם כן לחרפה אלא לענין האכילה עם העברים בלבד אבל בגלות זה הרחיקום אפילו בנגיעה שאם היה נוגע איש ישראל בכלי של גוי מיד היה שוברו כאשר שמענו כן ראינו אות' שהם ממלכות פרס ומדי המקום שגלו ישראל כי אם יגע ישראל בכל כלי שלהם מיד שוברי' אותו וז"ש סורו סורו אל תגעו היתה להם בגלות הב' וכי נלחמו עוד בה' אלהיהם והכעיסוהו עוד וז"ש כי נצו לשון מריב' כשרבו בני ישראל עוד את ה' והכעיסוהו גם נעו וגלו עוד פעם ב' אי נמי כי נצו לשון מריבה כשרבו בני ישראל זה עם זה ונתרבה המחלוקת ביניהם אז גם נעו כי הגלות הב' הזה לא היה רק על שנאת חנם שהיה ביניהם. ובפעם הזאת אמרו בגוים לא יוסיפו לגור הכונה שגזרו עליהם כמה גירושין וכמה שמדות ולא היו רוצים שיהיו ישראל גרים בארצות' ומגרשי' אותם מכל הארץ ההיא ואומרים להם שלא יוסיפו לגור עמהם בארצם: **אי נמי** בהיות כי כל מלכי ארץ ידעו והכירו כי ירושלים הבנויה היא היתה מושב ומשכן המלך מלכו של עולם השמים והארץ וכל צבא' והיא היתה משכן כבודו ולכן לא האמינו הוא' שהם מלכי ארץ בעולם התחתון לא האמינו שיוכל לבא צר ואויב בשערי ירושלים שהיא עיר של מלך השמים והארץ וכן כל יושבי תבל אשר מושבם בתבל ארצה לא האמינו שיבא צר ואויב וכו' וכונת אומרו צר ואויב הכונה צר להקב"ה ואותו שהוא אויב להקב"ה לא האמינו מלכי ארץ שהצר והאויב להקב"ה שיוכל לבא לירושלים ושיניחם השי"ת לבוא בשערי עירו בהיותם צריו ואויביו ומצד ריבוי חטאת נביאיה ועונות כהניה וגו' הניח לצריו ואויביו שיבאו בשערי עירו ומקום משכן כבודו ואל זה כיון ישעיה הנביא ואמר הוי אנחם מצרי ואנקמ' מאויבי כלומר בודאי שלא היה ראוי שאניח לצרי שיכנסו ויחריבו את ביתי ואת היכלי אבל הוי ונהי כי יודע אני כי נסבת חטאת ישראל אנחם ואקבל נקמה מכניסת צרי בשערי עירי כדי שבזה אנקמה מאויבי והם רשעי יש' אשר הכעיסוני בהבליהם ולכן אנחם מצרי ואניח שיבוא צר ואויב בשערי ירושלי' וז"ש מחטא' נביאיה וכו' ואמר נביאיה בכינוי ולא אמר מחטאת נביאים להורות כי של נביאי השקר אמר וז"א נביאיה כלומר נביאיה ולא נביאי השי"ת כי נביאי השקר היו וכן מסבת עונו' כהניה כי כהניה היו ולא כהנים לשי"ת וגהן טעם למה לא קרא אותם כהנים סתם כיון דמזרעא דאהרן קא אתו לפי שאותם הכהנים היו ש"ד וז"א השופכי' בקרבה דם צדיקים ונקטינן כי כהן שהרג את הנפש חילל את כהונתו ולכן קרא אות' כהניה כי כהניה היו ולא כהנים כפי הדין לפי בשפכו דמים וז"א השופכים בקרב' דם צדיקים: **אי נמי** כונת אומרו השופכים בקרבה דם צדיקים הכונה כי ידוע הוא כי בעון הדור מסתלקים הצדיקים נמצא כאילו הדור בעצמ' הם הם אשר שפכו דם נקי וז"ש מחטאת נביאיה עונות כהניה אשר הם היו סבת הסתלקו' הצדיקים שביניהם וכיון שהם היו הסבה יכולנו לומר עליהם השופכי' בקרבה דם צדיקים והוה ליה כאלו הם בעצמ' שפכו דמם כמ' ועד"ז אמר הכתוב ונקי וצדיק אל תהרוג הכונה אם אתה מתדבק בדבר שקר והוא כינוי אל העבירות אשר כולם הם שוא ודבר כזב אז בעונותיך הם מסתלקים הצדיקי' ומעל' אני עליך כאלו אתה בעצמך הרגת הנקי והצדיק וז"ש מדבר שקר תרחק ובזה נקי וצדיק אל תהרוג לפי שעונותיך גורמי' הריגת הנקי והצדיק וז"ש בכאן השופכי' בקרבה דם צדיקים. ואומרו נעו עורי' בחוצות נגואלו בדם כו' כונת הפסוק הזה הוא משל שהמשיל ישראל לעורים ואמר כי כמו שיש עורים אשר נעו בחוציה ובסבת עורון הם דשי' בכל מקום ועוברים בתוך הדם ומתטנפי' בו עד שנגואלו כל כך בדם הם ומלבושיהם באופן שאחרי' לא יוכלו יגעו בלבושיהם ומתרחקי' מהם כן בנמשל לישראל סורו טמא קראו למו לישראל סורו סורו אל תגעו בלא יוכלו יגעו בלבושיהם: **אי נמי** אפשר שכונת מ"ש נעו עורי' בחוצות הכונה לספר גודל חטאתיהם ועונותיהם כי מדרך הרשע לחטא במקום אשר אין רואה ושוא בחדרי חדרים אמנם בחוצות בתוך רחובות הוא שמתביים מחטא בתוך קהל ועדה וישראל בדור ההוא לא היו מתביישי' לחטא ולהרשיע אפילו בחוצות וזה שאמר נעו עורי' בחוצות כי אין עורון כעורון החוטא ואמר שהם נעו כעורי' אפילו בחוצות כי אין להם בושה גדול מכאוב' ואמר נגואלו בדם הכונה על הנפש שמאוה כי הדם הוא הנפש ואומרו בלא יוכלו יגעו בלבושיהם הכונה על הלבוש אשר יש לכל אדם בע"ה הנקרא חלוקא דרבנן ועז"א בספר הזוהר על פסוק אשרי נשוי פשע כסוי חטאה כי אוצר גדול יש לו לצדיק שהוא נשוי פשע שזוכה לקחת גם הכיסוי של האיש החוטא אשר בסבת חטאתיו לא יוכל ליגע בחלוק' דרבנן שלו ואלו היה צדיק היה זוכה בה כי היא היתה שלו וז"ש בכאן שלא יוכלו יגעו בלבושיה' כי כ"כ נגואלו בדם הוא הנפש אשר לא יוכלו יגעו לעתיד בלבושיהם אשר היו מעותדי' אליה' והדרבא כרוזא קרי בחיל לפניהם סורו טמא קראו למו ואומר להם סורו סורו אל תגעו כלומר שלא יגעו בלבושיהם כי טומאותיהם תכף היו רוצי' לילך להתלבש ולהחזיק בלבושיהם והומרי' להם סורו סורו אל תגעו בלא יוכלו יגעו בלבושיהם וכרוזא קרי בחיל ומפרס' על מה תרחיק אות' ואמ' לשון טינוף כי נצו שהוא לשון טינוף ולכלוך כדפרש"י כמו והסיר את מוראתו בנוצתה כלו' כי נטנפו במעשיהם גם נעו ממעגלי התורה וסרו מהר מן הדרך אשר ילכו בם ח"א גם נעו אמר עוד לא יוסיפו לגור כלומר שגם נטנפו בכפיר' הזאת שכפרו בביאת משיחנו והוא אחד מי"ג עקרי' שצריך שיאמין כל בר ישראל כי ישלח לקץ ימין משיחנו לפדות מחכי קץ ישועתו ואלו אמרו בגוים לא יוסיפו לגור כלו' אמרו בהיותם בגוים כי לא יוסיפו עוד לגור בארצם כאשר בתחלה

בגוים לא יוספו לגור׃ טז פני יהוה חלקם לא (ד׳ וכתי׳ כן)
יוסיף להביטם פני כהנים לא נשאו זקנים לא (וזקנים קרי)
חננו׃ יז עודינה תכלינה עינינו אל־עזרתנו הבל (עודינו קרי)
בצפיתנו צפינו אל־גוי לא יושע׃ יח צדו צעדינו (ל׳ כתי׳ כן. ל׳)
מלכת ברחבתינו קרב קצנו מלאו ימינו כי־בא (כ׳ וכתיב כן. כ׳ וכסוק)

תקרבו בהון ארום אתקוטטו אף אתטלטלו אמרו במהויהון
בשלותהון דביני עממיא לא יוספון למידר׃ טז פני מן קדם אפי
יי אתפליגו לא יוסיף לאסתכלא בהון בנין כן אומיא רשיעיא
אפי כהניא לא סברו ועלוי סביא לא חסו׃ יז עודינו עוד ספאן
עיננא לאסתכלא לסייענא דהוינא מתינן לנוכראי דאתהפיך דנא
להבלו בסכותנא דאסתכינא לנוכראי דאנון עמא דלא יפרוק׃
יח צדו הינון צדין שבילנא מלמיהך לרוחצן בפלטייתנא אמרנא

עודינה עודינו קרי והיא חד מן י״ר מלין כתיב ה׳ בסוף תיבות׳ וקרי׳ ו׳ וסימן יקרחה קרחה לא יקרחה קרחה בראשם. שפכה ידינו לא שפכה את הדם הזה. נשברה אניות בעציון גבר. עלה בעת ההיא עלת עבדי נבבד נצר. נצתה עריו נצתה מבלי יושב. היה צאן אבדות היה עמי. נושבת כי כה אמר ה׳ על בית מלך יהודה גלעד. יונה ואמר לכלה נאפים. יהיה ועשיתי אותם לגוי אחד. שממה וידעתי כי אני שמעתי. שפכה ואני כמעט נשיו רגלי. הסרטרה פני הטרטרה מני בכי. עודינה תכלינה עינינו אל, שלה ומני שים טעם די כל עם׃

תולדות אהרן (צדו צעדינו. תענית כט)׃

אבן עזרא

וכן גלא חגא׃ (טז) פני ה׳. זעף כי בפנים יראה כמו ופניה לא היו לה עוד׃ (יז) בצפיתנו. אין לנו משקל׃ (יח) כאילו צדו צעדינו׃ (יט) וכן ויאמר דלקונו כמו

רשי

דמתרגמינן באוכליה כך חברו מנחם׃ גם נעו. נשמטו בדם׃ פני ה׳ חלקם. פנים של זעם מאת הקב״ה חלקם והפרידם בגוים למען אשר פני הכהנים לא נשאו בהיותם בשלוותם׃ עודינו תכלינה עינינו אל עזרתינו הבל. כשבאה עלינו הרעה עדיין היו עינינו צופות אל חיל פרעה שנאמר בהם (ישעיה ל) ומצרים הבל וריק יעזורו שהיו מבטיחים אותנו עזרה ולא באו כמו שנאמר בהם (ירמיה לז) הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרימה. מצינו במדרש קינות שהיו באים בספינות רמז הקב״ה לים והציף לפניהם נודות נפוחים כמין מעי אדם ננערים במים אמרו זה לזה הנודות הללו הם אבותינו אנשי מצרים שטבעו בים מחמת היהודים הללו ואנחנו יוצאים לעזרתם עמדו וחזרו לאחוריהם׃ צפינו. חכינו׃ צדו צעדינו. אויבינו ארבו את צעדינו מלכת ברחובותינו כמו

לחם דמעה

אבל פני ה׳ אשר חלקם בארצות אויביהם לא יוסיף עוד להביט׳ וכבר נתייאשו מן הגאולה וע״כ פני כהנים לא נשאו וזקנים לא חננו וכל זה מכריזין עליה׳ באו הו העולם והומרים להם סורו טמא כו׳׃ ואפשר עוד כי מ״ש סורו טמא קראו למו ולא אמר סורו טמא אמרו למו לרמוז כי קריאת שם הטמא שלהם היה שמה ושמא שמא יקרא לכל איש ישראל וז״ש קראו למו׃ והר״מ אלמושנינו ז״ל כתב נעו עורי׳ בחוצות הם שהיו עורי׳ מחמת הרעב שהרעב בטבע מעור את העינים ואם שהיו עורי׳ ממש בהנהגתו הנפלאה שהוכו בסנורי׳ והיו בחוצות נעים ומתנועעי׳ אנה ואנה ועם היות שמדרך העולם היא כשהעור הולך בחוצות שכל הרואי׳ אותו מדריכי׳ אותו בדרך ישר׳ שלא יתנועע אנה ואנה הנה אלה בהמצאתם כי אבדה מאד למה שנטו אחרי נביאי השקר וכשני הבעל והוא מ״ש מחטאת נביאיה עונות כהניה על כן היו נעי׳ אף כשהיו הולכים בחוצות ולא היה נמצא איש ידריכ׳ בדרך ישרה וז״א נעו עורי׳ בחוצות׃ ואמר שאלה בהיות׳ עורים ובלתי רואי׳ והיו הולכי׳ בחוצות בלי מדרי׳ ומיישיר אות׳ נמשך מזה שנגאלו בדם החללי׳ בשוקי׳ וברחובות שהיו הולכי׳ על החללים וההרוגי׳ וז״א נגואלו בדם ואמר שהיו כ״כ הלוטי׳ מחמת הרע׳ והרעות והצרות שבאו עליהם שלא היו יכולים להגביה מלבושיהם שלא יתלכלכו בדם כי לפאת העור העפ״י שאינו רואה הנה הוא מרגיש כשהולך במקום מים או רפש או דם ומגביה מלבושיו שלא יתלכלכו אך אלה אמר שנתלכלכו בדם הם ומלבושיהם שלא היה להם יכולת ליגע בלבושיהם להגביה׳ וז״א בלא יוכלו יגעו בלבושיהם והוא כאילו אמר בלא שיוכלו ליגע בלבושיהם להגביהם עכ״ל׃

ושמעתי מפי מהר״ר הרשב״א הלוי ז״ל וגם הביאו הרב מורי ז״ל משמו כי בהיות האמת כי העם עם ישראל היה לו שם על פני חוץ לתהלה ולשם ולתפארת ודורכי׳ דרך ישרה בעבודת בוראם ומה גם גדולי׳ שבהם הם הנביאים והכהני׳ אשר מעולם אנשי שם לא יאמינו כי יסופר היות הם ועונותיהם ודרכיהם המקולקלים סבת החרבן העיר הגדולה לאלהים והפסד קדושת הבית אשר בתוכו וז״ש לא האמינו מלכי ארץ וגומר מסבת חטאת נביאיה וגו׳ כלומר שאף אם יחשבו ויעלו על לבם שאנשים כאלו יחטאו ועכ״ז לא חשבו שיהיו חטאתם ועונותם ממדרגה גדולה כזאת לשפוך דם נקי וצדיק שהוא עון פלילי ע״כ׃ והרב מורי זלה״ה פירש לא האמינו מלכי ארץ כו׳ שלפי גודל החטאות והעונות שעשו ראשים בתוכה שיבא צר ואויב בשערי ירושלים כי ליותר רע מזה היו ראויים כהפיכת סדום ועמורה מסבת חטאת נביאיה וגומר עכ״ל׃

(טז) **אמר** פני ה׳ חלקם. פנים של זעם שלו יתברך חלקם בד׳ כנפות כל הארץ ועשה זה כדי שלא יוסיף עוד להביטם שאם היו כלם במקום אחד אולי היו שבים בתשובה והיו ג״כ מתפללי׳ ומתחנני׳ אליו יחד כולם ואפשר שיוסיף להביט׳ וכדי שלא יוסיף להביט׳ חלק מעט הנה מעט הנה שאם אלו שהם במקום זה שבו׳ האחרים שבמקום אחר אינם שבים ובזה לא יוסיף להביטם וזה עשה להם בעבור שהם פני כהנים לא נשאו זקנים לא חננו והיו שופכים את דמם׃ אי נמי היא תפלה שמתפלל המקונן ואומר יהי רצון שהות׳ פני׳ של זעם שלו ית׳ שחלקם לישראל לגלות בארבע כנפות הארץ לא יוסיף הוא ית׳ להביט׳ עוד בפני׳ של זעם ההמ׳ לא יתנהג עוד עמהם בפנים ההם כי הוא׳ פנים של זעם שלו פני כהנים לא נשאו וזקנים לא חננו כי את כול׳ מסר ביד האויב נהגם לטבח׃

(יז) **ואמר** המקונן כי כל זמן שאנו בעורון זה שאנו מתפתי׳ אחר עצת יצרנו הרע ואין אנו שבים בתשובה שלימה לפניו אין לנו תקוה להיות נגאלים וז״ש עודינה תכלינה עינינו כלומר כל עוד שאנו מוכי׳ בעורון זה אל עזרתינו הבל כלומר הבל וריק יהיה עזרתינו כי לא יהיה לנו הוא יתברך לעזרה ואם אנו מלפי׳ ומחלים פני המלך והשרים אשר אנו גולי׳ בארצם כשכורים למצא חן בעיניהם ונתן להם מתנות להיות לנו לעזרה שלא יעכרו אותנו הגוים גם המלך ההיא לא יושיע וז״ש בצפיתינו צפינו אל גוי כשאנו מצפי׳ אל הגוי׳ והמלך או השר למצא חן בעיניהם שיצילנו מיד הקמים עלינו גם הוא לא יוכל להושיע כי עונותינו גורמים ומי יוכל להציל אותנו מיד עונינו׃

(יח) **ואמר** צדו צעדינו. כי נלכדנו בפח הזה ובאה עלינו הצרה הזאת על שהיינו יושבי קרנות ובטלים מלמוד התורה והיו הולכים ומטיילים אבוכי׳ וקצרות בשווקי׳ וברחובות וז״ש מלכת ברחובותינו מסבת מה שהיינו הולכים ברחובות ולא היינו הולכים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועל כן קרב קצנו יגלינו מארצנו ולא קרב קצנו בעבור שמלאו ימינו כי ישראל אינם תחת ממשלת השמים והם היו עושים רצון השי״ת היה מלכותם וממשלתם ושלותם נמשכת לעד לעולם ומעולם לא ימלאו ימיהם אלא על העונו׳ בעשו גרמו ובא קצם ולכן מלאו ימיהם על כי בא קצם וקץ כל בשר ישראל בא לפניו יתברך לקטרג וז״ש מלאו ימינו על כי בא קצנו שגרמ׳ עונינו ולא שבא קצנו על כי מלאו ימינו כי מעולם לא מלאו ימינו׃ אי נמי אמר צדו צעדינו וגו׳. כי האומות מזלזלי׳ בנו כ״כ עד שהיו׳ מניחים אותנו ללכת ברחובותינו אלא צריך היהודי לירד מן המסיל׳ כדי שיעבור הגוי ואם הישראל אינו יורד מעצמו מורידין אותו למטה בע״כ ובפרט הגזירה הזאת היא מצויה בירושלים יותר משאר ארצות וזהו דדייק ברחובותינו ממש שהיא ירושלים ואמר קרב קצנו כלומר נשארנו מעט מהרבה ואנו יראי׳ שימלאו ימינו שהוא זמן גאולה שהבטיחנו אלהינו אחר שכבר בא קצנו ח״ו שכבר יהיה בנו כליה ח״ו ולא יזכר שם ישראל עוד בעולם כשיבא הזמן ההוא של גאולתנו כ״כ מתארך והולך. אי נמי אמר פני ה׳ חלק׳ כו׳. הכונה כי שם זה מורה על הרחמים והנה הוא יתברך ברחמיו הרבים חלקם כד״א כי חלק ה׳ עמו כו׳ וז״ש פני ה׳ בפנים של רחמים חלקם חלק בפני עצמו ויעקב בחר לו יה וישראל לסגולתו ועתה לא יוסיף להביט׳ ונתן טעם למה לא יוסיף להביטם עם היות שהוא חלקם חלק לעצמו הטעם כי פני כהנים לא נשאו והי׳ ראוי שישאו פניהם בכל דבר להיות א׳ לכל דבר שבקדושה נכנס א׳ ויוצא א׳ והם לא עשו כן אבל פני כהנים לא נשאו וכן הזקנים והם החכמים כי אין זקן אלא מי שקנ׳ חכמ׳ ולא חננו אותם בהיות כי רוב בני תורה הם עניים צריך שיחננו אותם כדי שיוכלו לעסוק בתורה כי אם אין קמח אין תורה והם פני זקנים לא חננו ולכן השי״ת תבע עלבונם ולא יוסיף להביטם וגו׳׃ ואמר עודינו הכלינה עינינו וגו׳. הכלינה עינינו לשון תאוה ותקוה מלשון נכספה וגם כלתה וכו׳ ואמר עודינו הכלינה עינינו כלומר כל עוד שאנו מקוים אל עזרתינו כלומר אל עזרת עצמנו שאנחנו נושיע את עצמנו כל זה הבל ורעו׳ רוח כי אין בנו כח להושיע את עצמנו וז״א הבל כי להיות לעזר׳ עצמנו זו היא תקוה של הבל וזהו שסיים ואמר בצפייתינו צפינו אל גוי לא יושיע כלומר בצפייתינו שאנו מצפים את צפייה עצמנו שאנחנו נושיע את עצמנו ה״ל כאילו צפינו אל גוי לא יושיע וכו׳ משל שהמשיל צפיית המושיע עצמו על ידו כאלו היו מצפים אל גוי לא יושיע ונתן טעם לדבר לפי שראו כי שלא כדרך טבע נלכדו וזה יורה כי משמים נלחמו עמהם וז״ש צדו צעדינו וגו׳ כי מדרך טבע כי בני העיר אשר הם מורגלים ברחובות עיר וברחובות קריה הם ינודו לאויבים שנכנסים למדינה כי אינם יודעים הרחובות והמוצאו׳ והמבואו׳ מהעיר ובנקל הם נלודים ברחובות עיר כי גרים הם בארץ אמנם לנו היה בהפך כי שהאויבים הם צדו צעדינו וגו׳ עם היות שהיו רחובותינו הם היו צדים אותנו ולא אנחנו אליהם וכל זה הוא שלא כדרך טבע שיורה כי מן שמים נלחמו והומרו קרב קצנו אפשר שהכונה ע״ד מ״ש רז״ל במש״ה קץ כל בשר בא לפני והוא שם של מקטרג א׳ ששמו קץ ועליו נאמר קץ שם לחשך והנה בתחלת עונותיהם של ישראל אותו הקץ והמקטרג שלהם היה הולך ומתקרב אליו ית׳ כדי לקטרג עליהם אבל לא היה בו כח לבא לפניו ית׳ ממש לפי שעדיין לא נתמלאה סאתם

וז״ש

קִצֵּנוּ׃ יט קַלִּים הָיוּ רֹדְפֵינוּ מִנִּשְׁרֵי שָׁמָיִם עַל־

קְרַב סוֹפָנָא אִתְמְלִיאוּ יוֹמָנָא אֲרוּם מְטָא סוֹפָנָא׃ יט קְלִילִין הֲווֹ רָדְפָנָא יַתִּיר מִנִּשְׁרֵי שְׁמַיָּא עַל טוּרַיָּא אַדְלִיקוּ יָתָנָא בְּמַדְבְּרָא

תולדות אהרן קלים היו רודפינו. ר"פ בא עקידה שער פד:

לחם דמעה

וז"ש קרב קצינו כלומר קרב מעט לפניו ית' אבל לא בא ממש לפניו ולכן נתארך לנו מעט ולא גלינו מהרה אבל מלאו ימינו כי בא קצנו כלומר כאשר היה כח בקצנו לבא לפניו ת' ממש לקטרג עלינו אז מלאו ימינו וז"ש מלאו ימינו ונתנה הגזירה להשחיתנו כי בא קצנו כלומר כאשר בא קצנו לפניו ית' אז מלאו ימינו וגזר אומר הנני משחיתם את הארץ וכד"א קץ כל בשר בא לפני וכו':

והרב מורי זלה"ה כתב פני ה' חלקם כו' אפשר שיהיה הפסוק הזה נמשך עם שלמעלה שאמר אמרו בגוים לא יוסיפו לגור ויהיה פי' לגור מלשון קיבוץ ואסיפה כמו אוגר בקיץ כו' ופירושו אמרו בגוים לא יוסיפו עוד לגור ולהתאסף אל ארצם לפי שפני ה' זעמו וחרונו בפנים של זעם חלקם לא יוסיף עוד להביטם: או ירצה אמרו בגוים לא יוסיפו עוד שונאיהם של ישראל לגור ולהתפחד מעשות עמהם רע לפי שפני ה' חלקם ולא יוסיף להביטם ולהשגיח עליה' כיון שאפי' במדת רחמיו חלק וכו' ולא ריחם עליהם לכך פני הכהנים לא נשאו וזקנים לא חננו כי חשבום לאויבי ה' ונעשה להם כהיתר שלא לרחם עליהם: עודינו תכלינה עינינו וכו'. הורה גודל המצוקות הרבות אשר עברו עלינו כי להגלל מהם היו חותרים ומשתדלים לבקש עזר וסיוע אף אם היו מכירים ויודעים באמת שכל העזר והסיוע ההוא לא יהיה בהם ממש ולא יהיו העוזרים יכולים לעזור אלא עזר של הבל אשר לא יועיל ולא יציל עכ"ז היו עינינו אל העזר ההוא וז"ש עודינו תכלינה עינינו אל עזרתינו אף אם יהיה הבל ובצפייתינו יודעים היינו שאנו מצפים אל גוי לא יושיע ואפ"ה אנו מצפים אליו אפי' לחיי שעה יען היותינו עומדים במצוקי הצרות וכדמפרש צדו צעדינו וכו'. או ירצה אל גוי לא יושיע שלא יושיע אותנו כי מסבת רוב הצרות היו בוחרים מות מחיים עכ"ל: א"נ אפשר שרמז במש"ה עודינה תכלינה עינינו וגו'. כלומר כי אדרבא כל מה שישר' כלתה עיניהם לצפות לישועת ישר' אדרבא אז כאשר הם מצפים לישועת משיחנו אז ניתוסף עליהם איזו צרה וכיוצא וז"ש עודינה תכלינ' עינינו כלתה עינינו אל עזרתינו עזרת משיחנו אז נעשה הכל הבל וז"א הבל ואדרבא בצפייתנו כלומר אז בצפייתינו אל עזרת משיחנו אז בא עלינו בפתע פתאום חיל המלך ובא לעיר כאלו צפינו לו שיבא וז"א בצפייתינו הצפוי שהיינו מצפים דומים כאילו צפינו אל גוי לא יושיע כי תכף כתע פתאום בא לעיר גוי אשר לא יושיע באופן כי אנחנו היינו מצפים אל משיחנו וסיעתו שהוא גוי שיושיע ובא לנו גוי שלא יושיע כאלו צפינו אל גוי לא יושיע שיבא באופן כי כאשר בא חיל המלך אל העיר היו מפחדים היהודים לצאת ברחובות עיר מפחד האנגריא באופן שאז בזמן בא אותו גוי אשר לא יושיע לעיר היינו נחבאים בתוך הבית וז"א צדו צעדינו וגומר כי מפחדתנו אותם היינו נחבאים בתוך ביתינו והנה ב' הגאולות הראשונות לא נתאחרו פעמי מרכבות הגאולה כאשר נתאחרה עתה כי הנה בגאולה הראשונה גאולת מצרים עם היות שהגזירה היתה ת' שנה לא ישבו שם כי אם כמנין רד"ו כי הקב"ה קירב את קיצם במה שחישב הת' מזמן יצחק וז"א קרב קצנו ונגאלנו קודם שבא קצנו כדאמרן ובגאולת בבל גם אם לא קרב וכמד"א למלאות לחרבות ירושלים ע' שנה עכ"ז לא נתאחרה כלל אבל כמעט שלא הספיקו למלאת ימינו כאש' תכף ומיד בא קצנו וז"ש מלאה ימינו כאשר בא קצינו וגאולתינו אמנם בגלות הזה תכלינה עינינו אל עזרתינו ואל גאולתינו והכל הבל כמ"ש לעיל וכל מה שישראל הם מקוים ומצפים לגאולה כמדומה שהיא מתרחקת מהם: אי נמי מ"ש קרב קצינו וכו' הכל מדבר על גאולתינו העתידה לבא בזמנינו זה ואמר זה לפי שב' הגאולות שעברו היה להם קצבה אם לגאולת מצרים ת' שנה אם לגאולת בבל ע' שנה וגאולה זו היתה לה יתר שאת על כולם כי בגאולה זו קרב קצנו בעצם כי על גאולה זו נאמר היום אם בקולו תשמעון כי אין לה זמן קבוע ואם היו היום שומעים בקולו בו ביום ההוא היו נושעים ונגאלים כי קרב קצם ואין לה זמן קבוע וז"ש קרב קצנו ועם היות שהיה לה זה ליתר שאת על כל שאר הגאולות עכ"ז אני רואה כי כמעט מלאו ימינו כאשר בא קצינו כי כבר נקטינן כי שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חריב באופן כי כמעט שמלאו ימינו כאשר בא קצינו כי מה נשאר לתשלום האלף הששי כי אז בתשלום האלף הששי בהכרח מלאו ימינו כי אין עוד ימים ולא עולם באופן כי כמעט שמלאו ימינו כאשר בא קצנו: בשם מהר"ר אברהם צרפתי ז"ל שמעתי שדרש הכתוב כן לילה א' בבית מהר"ר שלמה סאגיס ז"ל כי הקב"ה העיד בתורתו שאם היו ביישוב על הארץ הטובה מנין שנים כמנין ונושנת"ם מיד כי אבד תאבדון לכן הגלם הקב"ה שתי שנים קודם תשלום מנין ונושנתם שנא' וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו וז"א אם ראו ראינו כי צדו צעדינו מלכת ברחובותינו לטובתנו חדל ה' צעדינו מלכת ברחובותינו יען כי קרב קצינו וכלייתנו כאשר מלאו ימינו כי בא קץ כל בשר לפניו השטן לקחת רשות לכלותינו ע"כ הטיב ה' עמנו וצעדנו צדו קודם כלות מנין ונושנתם וערב ואנויתי הוא לי יג"ר: (יט) **אמר** קלים היו וגו'. באות' הרים שבמדבר ארבו לנו בהם וכמו שארז"ל שעשו האמוריי' שם בנחלי ארנון שהיו שם ב' הרים גדולים ועשו האמוריים שם וארבו להם בהרים ההמה באומרם שישראל הם באים דרך נחל ארמון והם יהיו שם מלמעלה בהרי' להרוג את כולם והקב"ה חיבר ב' ההרים יחד ונהרגו כל האמוריים ונעשה תשועה לישראל בהרים ההמה ואמר כי עתה נהפך להם כי באותם הרים שהיה להם תשועה לישראל שהיו במדבר עכשיו רדפו אחריהם והשיגו אותם בהרים ההמה וז"ש על ההרים דלקונו באותם הרים שבמדבר ארבו לנו ולא עלה בידם אלא אדרבא הם נהרגו שם עתה בהרים ההם הרגו אותנו. א"נ אמר הסבה שדלקונו הוא על ההרי' על הע"ג שהיינו עובדים על ההרים הרמים ועל הגבעות וגו' ע"כ דלקונו ומן המדבר ארבו לנו יום זה יום ט' באב שהוקבע בו בכיה לדורות מן המדבר שבכינו בלילה ההיא כמש"ה ויבכו העם בלילה ההוא משם היה לנו לאורב בלילה הזאת וקבעו בכיה לדורות ואמרו רוח אפנו משיח ה' על המלך צדקיהו נלכד בשחיתותם והרגוהו ונתן טעם למה קראו אותו רוח אפינו על אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים: **אמר** שישי ושמחי בת אדו'. משום דאמר הכתוב בנפול אויביך אל תשמח וגו' לכ"א שישי ושמחי בת אדו' על מפלתינו כי בזה ישיב מעלי אפו וגם עליך תעבור כוס ויהיה עליך זה מה שלא היה לי שאת תשכרי ותתערי מה שלא היה לי כ"כ ואמרו תם עונך בת ציון היא נחמה כי הנה הב"ה הגלנו לארץ מצרים להיות לנו לכור הברזל להיות נצרפים וטהורים ובחונים כצרוף כסף ולא עשינו כן רק למדנו ממעשיה' הרעים וכארז"ל גוי מקרב גוי הללו ע"ג והללו ע"ג ואילו לא הוציא הוא יתברך אותנו ממצרים בעת ההיא לא היה עוד מציאות לישראל כמו"ש שהיו נטבעים בכד הטומאה ולכן הוצרך להוציאם משם אף שלא נזדככו עדיין וכן במלכות בבל לא נזדככו ומיהר הוא ית' להוציאם משם לפי שנתערבו בגוים ויקחו להם נשים נכריות ושכחו את התורה עד שכשבאו לא"י לא היו יודעים לעשות סוכה ולכן מיהר להוציאם משם כדי שלא יהיו אבודים מכל וכל אבל בגלות הארוך הזה לא יהיה כן כי בגליות ההמה להיות שעדיין לא תם העון הוצרכו עוד לגלות אחר אבל בגלות הזה יהיה גאולת עולם שאין אחריה גלות כי תם עונך בת ציון ולכך לא תצטרך עוד לגלות ולא יוסיף להגלותך כי פקד עונך בת אדום וכבר נזדכך העון ולא נשאר שמץ מנהו למרק עוד: א"נ אמר קלים היו רודפינו אמר רדפינו חסר וא"ו לרמוז אל כל אשר נשאו לבו לרדוף אחרי ב"י אפי' שהיה איש חגר ופסח כי זה אינו ראוי להיות רודף אבל הוא רודף חסר וא"ו כי הוא נכה רגלים ואפ"ה היו קלים מנשרי שמים וזה לסיבה שהיו רודפינו בייחוד לנו ולכן לא אמר קלים היו הרודפים כי הם בטבעם לא היו קלים אבל בעת היותם רודפינו ורודפים אחרינו וזהו כינוי רודפינו אז היו קלים מנשרי שמים: גם אפשר שרמז במה שהוא כתיב חסר וא"ו למ"ש במד' קלים היו רודפינו מנשרי שמים טרכינוס ילדה אשתו בליל ת"ב והיו כל ישראל אבלים נשתתק הולד בחנוכה אמרו ישראל נדליק או לא נדליק אמרו נדליק וכל מה דבעי לימטי עלן ימטי אדליקו אזלין ואמרין ליה ביש לאשתו של טרכינוס אלין יהודאין כד ילידת הוו מתאבלין וכד מיית ולדא אדליקו בוציניא שלחה וכתבה לבעלה עד דאת מכבש ברבריין בא וכבוש אלין יהודאין דמרדו בך סליק לאילפא וחשיב למיתי בעשרה יומין ואייתיתיה רוחא בה' יומין אתא ואשכחינון דהוו עסקין בהדין פסוקא ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר א"ל אנא הוא נשרא דחשיבי' למיתי בי' יומין ואייתיתני רוחא בה' יומין הקיפן לגיונותיו והרגן אמר לנשים השמיעו ללגיונותי ואם לא אני עושה לכם כדרך שעשיתי לאנשים א"ל עביד באראעי מה דעבדת בעילאי מיד הקיפן לגיונותיו והרגן ונתערבו דמים של אלו בדמים של אלו והיה הדם בוקע והולך עד שהגיע לקפרוס נהר עכ"ל. והנה תשובת הנשים לטרכינוס היתה תשובה בל' נקיה והלה כי האשה היא קרקע עולם תחת בעלה כי כן דרך התשמיש היא מלמטה והוא מלמעלה וע"כ השיבו הנשים עביד באראעי מה דעבדת בעילאי והם האנשים. והנה לא חשב שירדוף בה' ימים טרכינוס כי אם עד חצי הדרך והחצי האחר היה חסר מדעתו ומלבו ולכן כתיב רדפינו חסר כי אפילו הרדיפה אשר גם לפי סברת הרודפים היו חסרים ממנה ועכ"ז היו קלים יותר מנשרי שמים ואומרו מנשרי שמים שהוא בד"מ להגזים ולהפליא את רדיפתם אמנם אפי' כנשרי שמים לא היה כי א"א לב"א להיות קל כנשר אפי' שיהיה קל ברגליו אבל בהיות הענין בד"מ וגוזמא ע"כ כתב מנשרי ולא אמר כנשרי: ואמר על ההרים דלקונו הכונה להורות איך היה רדיפתם שלא כטבע כי מטבע הרודף להיות קל כנשר כשהוא רודף בדרך מישור כמדבר וכיוצא בו שהוא מקום מישור מבלי אבן ונור מכשול אמנם בהרים הוא קשה לאדם עלות בהר וכ"ש לרדוף אמר כי אלו הרודפים אפילו על ההרים הגבוהים דלקונו ורדפונו והיו בעיניהם כ"כ נקל כאילו במדבר ארבו לנו שהוא מקום מישור: א"נ אמר קלים היו רודפינו וגו' ידוע הוא כי הנשר הוא העוף היותר קל שבעופות לעוף בגבעות אבל כל כונת רדיפת' היא להנאת' ולטובת' כי בקשו אוכל למו כד"א כנשר יטוש עלי אוכל והנה רודפינו תפשו הלות הנשרים כי קלים היו רודפינו מנשרי שמים אבל לא היה קלותם ומרוצתם אלי אוכל להנאתם ולטובת' כנשרים וראויה לדבר כי אחר אשר הגחנו להם הערים ושלל הערים יבוזו למו ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאו וברחנו על ההרים להמלט על נפשינו ואפ"ה גם שם לא הונח לנו ועל ההרים דלקונו כי כל כונת' לא היה לבד להנאתם רק כל כונתם לקחת נפשי זממו וע"כ על ההרים דלקונו וא"ת כי מה שדלקונו על ההרים הטעם הוא מפחדם כי ההרים ההמה היו סמוכים לירושלים כי ירושלים הרים סביב לה והיו מפחדים אולי נתחזק שם ופתע פתאום נבא עליהם להלחם בם ועל כן על ההרים דלקונו זה אינו והראיה כי אפילו במדבר שהוא רחוק מאד אפ"ה גם שם לא הונח לנו וז"א במדבר ארבו לנו וזה יורה על כונתם הרעה שהוא להרע עמדי ולהמיתני במדבר: א"נ אפשר כי מ"ש קלים היו רודפינו מנשרי שמים על אונכ"ד וסיעתו קאמר שהם רודפים את האדם לחטיאו וע"כ כתיב

כְּמָנוּ לָנָא: כ רוח מַלְכָּא יֹאשִׁיָּהוּ דַּהֲוָה חָבִיב לָנָא כְּנִשְׁמַת רוּחַ
חַיִּין דִּבְאַפָּנָא וַהֲוָה מִתְרַבֵּי בִּמְשַׁח רְבוּתָא דַּייָ אִתְּחַד בְּמֵיצַד
חִבּוּלֵיהוֹן דְּמִצְרָאֵי דַּהֲוֵינָא אָמְרִין עֲלוֹהִי בִּטְלַל זְכוּתֵיהּ נֵיחֵי בֵּינֵי
עַמְמַיָּא: כא שישי חֲדִיאַי וּבְדִיחִי בְּרַתָּא דֶּאֱדוֹם דְּיָתְבָא בְּאַרְעָא
דְעוּץ (בת״ק הגירסא חֲדִיאַי וּבְדוּחִי קַרְתָּא דְמִתְבַּנְיָא בְּאַרְעָא
אַרְמֵנְיָא) בְּמַנְיָין אוֹכְלוֹסִין דְּמִן עַמָּא נוּכְרָאֵי אַף עֲלַיִךְ עָתִיד
לְמֵיתֵי פּוּרְעֲנוּתָא וְיִצַּדְיָין יָתִיךְ פַּרְכְוָאֵי וְתֶעְבַּר עֲלַיִךְ כָּס דִּלְוָוט
תְּרֵוִי וְתִתְרוֹקְנִי: כב תם וּבָתַר כֵּן יִשְׁלַם עֲוָיָתִךְ כְּנִשְׁתָּא דְּצִיּוֹן
יִתְפָּרְקִין עַל יְדֵי דְּמַלְכָּא מְשִׁיחָא וְאֵלִיָּהוּ כַּהֲנָא רַבָּא וְלָא יוֹסִיף
יְיָ תּוּב לְאַגְלוּתִךְ וּבְהַהִיא זִמְנָא אַסְעַר עֲוָיָתִךְ בְּרַתָּא דֶּאֱדוֹם

הֶהָרִים דְּלָקֻנוּ בַּמִּדְבָּר אָרְבוּ לָנוּ׃ כ רוּחַ אַפֵּינוּ
מְשִׁיחַ יְהוָה נִלְכַּד בִּשְׁחִיתוֹתָם אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְּצִלּוֹ
נִחְיֶה בַגּוֹיִם׃ כא שִׂישִׂי וְשִׂמְחִי בַּת־אֱדוֹם יֹשַׁבְתִּי
בְּאֶרֶץ עוּץ גַּם־עָלַיִךְ תַּעֲבָר־כּוֹס תִּשְׁכְּרִי וְתִתְעָרִי׃
כב תַּם־עֲוֹנֵךְ בַּת־צִיּוֹן לֹא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתֵךְ פָּקַד

יושבת קרי

תולדות אהרן רוח אפינו. תענית כב (בכות טו): תם עונך. ברכות נז נקרים מ״ד פמ״כ:

אבן עזרא

כמו כי דלקת אחרי: בשחיתותם. כמו בשחתם נתפש: (כא) עוץ. שניהם הם והם ארמים: (כב) לא יוסיף. שב אל עונך ועליו ישוב פקד או ישוב אל השם הנזכר ברוח אפינו:

פירוש הטעמים

(א) איכה יועם. איכה ישנא הזהב וידמה לאחרים שהם שנה הכתם הטוב החלי העגול וזה משל לפסוק הבא אחריו: (ב) כפז. אבן יקרה ויש אומרים כי הוא כסף והזהב מופז יכחישם: (ג) הזכרים יקחו שד הנקבות ויניקו גורי הנקבות ובת עמי לא עשתה כן ויש אומרים גם תנין חלצו שד גשי לאן ויניקו גוריהן: (ד) החלב ליונק מקום לחם ומים והעוללים גדולים מן היונקים כדמות עוללות הגפן: (ה) נשמו הם שממו בפרהסיא כל רואים ישום. חבקו אשפתות כי הם מושלכים כדומן ואין קובר: (ו) יש חטאת ואשם בקרבן שטעמו עקב העון והחטאת והוא השכר הרע ויקרא מזל רע ובן כי לא שלם עון האמורי אם יקרך עון בדבר הזה גדול עוני מנשוא והפסוק הבא אחריו לעד והטעם כי הרעה הבאה על ישראל גדולה מרעת סדום שהיא נהפכת כמו רגע ולא היו הידי׳ בכל עת בחיל בעבור שאין להם כח או טעמו שלא חלו בה ידי׳ כטע׳ יחולו על ראש יואב: (ז) זכו נזיריה בימי השבע: (ח) חשך תארם ברעב. (ט) המדוקרים שיזובו דם מתנובות שדי שהם שבעים. טובים היו מחללי רעב: (י) הנשים הרחמניות נהפכו לאכזריות מרוב הרעב: (יא) והרעב כגוף ידמה לאש שהיא דולקת ונוגעת עד יסוד העולם: (יב) ובעבור הרעב בא צר בירושלים: (יג) מחטאת נביאי הבעל וכהני הבמות נהרגו החסידים כדברי אסף: (יד) והחיים נעו בחוצות העורים והתגאלו בדמי החללים עד שלא יכלו הנוגעים שיגעו במלבושיהם ובא פועל אחר פועל והטעם יוכלו שיגעו וכן נדעה נרדפה: (טו) היו קוראים על נפשם סורו טמאה והראשון נכון ויחסר מקום הקוראים ואמרו בגוים כי עוד לא יוסיפו לשוב אל ארצם לגור כאשר היו: (טז) כי אף השם חלקם בארצות ולא יוסיף להביט אליהם כמו וינעקוך על כן לא חששו לעשות נהמה בזקנים ובכהנים: (יז) ועוד נקוה שיבאו מצרים ואשור לעזרתינו: (יח) והם לא באו רק לצדינו שצדו אותנו ברחובותינו והרב קלינו כי מלאו ימינו שבירעתנו ובא קץ גלותינו: (יט) ולא יכולנו לברוח: (כ) יש אומרים כי ירמיהו על יאשיהו יקונן וראיה לדבר והנם כתובים על הקינות וזה איננו נכון כי אחרי מות יאשיהו באו הצרות ופה אמר תם עונך והנכון בעיני כי על צדקיהו ידבר שהפקידו מלך בבל בירושלים והוא היה באחרית הגלות: (כא) שישי כטעם שמח בחור בילדותך כי בסוף תבא במשפט והטעם כי אדום היה תחת יהודה וביום מפלתם שמחו וכן זכור יי׳ לבני אדום את יום ירושלים שהיו אומרים לבבליים ערו ערו עד היסוד בה. ותתערי כטעם וישכר ויתגל:

רש״י

(שמות כא) ואשר לא צדה (שמואל א כד) ואתה צודה את נפשי: משיח ה׳ הוא יאשיהו כמו שנאמר בד״ה (ד״ה ב לה) ויקונן ירמיהו על יאשיהו: בשחיתות׳ בגומות שחפרו: שישי ושמחי בת אדום. נתנבא ירמיהו על חורבן בית שני שיחרבוהו רומיים: שישי ושמחי. לפי שעה אבל סופך שגם עליך תעבור כוס הפורענות ותשכרי ממנו: ותתערי. ותקיא כמו (בראשית לד) ותער כדה: תם עונך בת ציון. לקית על כל חטאתיך: לא יוסיף להגלותך. מגלות אדום ולהלן עוד: מימינו

לחם דמעה

רדפינו חסר וא״ו לפי שהיצה״ר וסיעתו אינו מראה לו לאדם שהוא רודף אחריו ומבקש להמיתו רק נראין כאוהבין לו לאדם ומועצותיו כדת נתונות ואין הדבר כן כי הוא רודף אחר האדם ומבקש להמיתו כרודף וע״כ כתיב רדפינו חסר כי אינם מראים עצמם לאדם כרודפים ואמר שהיו קלים בענין רדיפתם ופיתויים לאדם יותר מנשרי שמים ובהיות כי נקטינן כי כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו ע״ד מש״ה ואהי תמים עמו ואשתמר מעוני כי רוצה לומר שכל מה שאני תמים שלם עמו ית׳ אז צריך אני יותר להיות זריז להשתמר מעוני כי אחרי הצדיק והתמים רודף היצה״ר בכל כחו להשיגו וז״א על ההרים דלקונו כי הצדיקים נמשלו להרים כד״א כי מראש צורים אראנו כו׳ ועל ההרים והם הצדיקים שם דלקונו לפתותם ולהחטיאם וגם במדבר והם בני האדם אשר הם כמדבר ששמם וחרב ואין בהם תורה ומצות גם לאלו אשר היה בנו ארבו לנו לצוד ציד להביא כי רודפינו והם היצה״ר וסיעתו לדתם יארובו יצפנו לנפשותם באופן כי:

(כ) רוח אפינו משיח ה׳. והוא רמז אל הנשמה נשמת רוח חיים אשר באפו כד״א ויפח באפיו נשמת חיים והנה רוח אפינו אשר זה הרוח הוא משיח ה׳ כי הוא חלק אלוה ממעל ונלכד בשחיתותם של הרודפים והם היצה״ר וסיעתו אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים כלומר אשר אמרנו וחשבנו כי בצל רוח אפינו הקדוש שהיא חלק אלוה ממעל אמרנו וחשבנו כי בצלו ובצל קדושתו של הרוח נחיה בגוים ובכל הגוים והם ת״ה אנחנו נקראים חיים בסבת צל הרוח הקדוש ועתה בעונותינו נלכד רוח אפינו בשחיתותם של הרודפים והם היצה״ר וסיעתו ולכדוהו שהחטיאו אותו. ועד״ז אפשר ג״כ לומר כי כינוי רוח אפינו הוא על כל צדיק וצדיק שבדור אשר הצדיק נקרא בודאי משיח ה׳ והוא הצדיק אשר הוא חיות כל שארית ישראל והוא הנשמה שלהם ולכן קראו רוח אפינו והכונה כי גם משיח ה׳ אשר הוא היה רוח אפינו נלכד בשחיתותם של היצה״ר וסיעתו הנזכר אשר אמרנו וחשבנו שאותו הצדיק היה צל על ראשינו וחשבנו כי בהיותינו בצלו ובזכותו נחיה בגוים והוא יהיה נס למחסה ולמסתור והוא גם הוא נלכד בשחיתותם כי גם הוא הרשיע ולבסוף נעשה צחוקי באופן כי אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים סר צלו מעלינו:

(כא) ואמר שישי ושמחי בת אדום וכו׳. אחר שהתודו ישראל על כל פשעיהם כפי הדרך האמור דבר עם בת אדום ואמור יאמר אליה שישי ושמחי בת אדום הנה בת אדום תשיש ותשמח בב׳ דברים אשר יש לה הא׳ היא החכמה שנשתבחו בה כד״א והאבדתי חכמים מאדום וידוע כי העצה והחכמה היא העיקר גדול למלחמה כמד״א עצה וגבורה למלחמה בתחלה עצה כי היא העקרית ואח״כ הגבורה היא טפלה אל העצה כי עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה ועז״א שישי ושמחי בת אדום כלומר על ב׳ דברים יש לך לשמוח שמחה כפולה ששון על הדבר הא׳ ושמחה על האחר ופירש שתיקן הא׳ הוא על היותך בת אדום כי תשמח על איכות חשיבותך וחכמתך וגם תשיש על היותך יושבת בארץ עוץ אשר היא עיר קוסטנטינא כמ״ש המתרגם והיא עיר בצורה חומה גבוה דלתים ובריח ובהיותך בתוכה תשיש בחשבך כי בהיותך בתוכה את תקרא יושבת שהוא רמז אל הישוב בקביעות בלי פחד מטלטול וז״א יושבת בארץ עוץ כי את מחזקת עצמך ליושבת על היותך בארץ עוץ והיא עיר קוסטנ״טינא דע לך כי גם עליך תעבר כוס התרעלה ב׳ כנגד ב׳ והמשוש והשמחה לתוגה ולאבל יהפך וז״א תשכרי ותתערי כנגד החכמה אשר את מתגאה בה והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו ותשכרי כשכור אשר אין בו דעת ולא תבונה וכד״א יחוגו וינועו כשכור וכל חכמתם תתבלע וג״כ כנגד הב׳ אשר בטחת על משענת הקנה הרצוץ אשר את יושבת בארץ עוץ עיר קונסטנטינא דע לך כי תתערי ותתרוקני ויחריבו אותך ואת חומותיך הבצורות והגבוהות ותתערי כד״א ערו ערו עד היסוד בה: א״נ אמר שישי ושמחי וגו׳. הנה תמצא כי יושבתי כתיב יתיר יו״ד והכונה לרמוז כי אין מי שיקיים את בת אדום להיותה יושבת על מכונה וממשלתה כי אם עון ישראל ועון בת ציון הם המקיימים את בת אדום שתהיה יושבת על מכון שבתה וז״א יושבתי ביו״ד המדבר בעדו כלומר שאם את יושבת הוא בעבורי כי עונותי מקיימים אותך בישובך וסעד לזה כי כן הוא מהפסוק דכתיב בתריה תם עונך בת ציון וכו׳ ותכף פקד עונך בת אדום נמצא כי המעכב מלפקוד חטאת בת אדום הוא בת ציון אבל דעי נאמת כ״נ עליך תעבר כוס התרעלה וכפל ואמר תשכרי ותתערי לרמוז כי לא יהיה שתכף תבא עליהם חרב נוקמת נקם ברית ותתרוקן העיר בפתע פתאום אבל בראשונה ישביע השי״ת אותם צרות רבות ורעות עד שישכר אותם מכוס תרעלת הצרות צרורות בשמלותם על שכמם ואחר גמר דין הצרות רבות ורעות העולה אחריהן הוא חרב נוקמת נקם ברית כדי שתתרוקן העיר לגמרי וז״א ותתערי מלשון ותער כדה אל השוקת כי תתרוקן לגמרי מבלי איש יושב אשר תהיינה שכורה מרוב הצרות כדאמרן: א״נ אפשר שאמר לבת אדום שישי ושמחי כעת כי לעתיד גם עליך תעבר כוס התרעלה ולכן עתה שישי ושמחי ותשכרי ותתערי כלומר אתה עתה תתעדני נפשך בב׳ דברים הא׳ הוא המאכל והמשתה כי בכל יום ויום הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתה יין אכול ושתה ואחר האכילה והשכרות את תתעדנת בתאות וז״א תשכרי כלומר תשכרי עתה בשכרות המשתאות וגם תתערי בעידון הערוות והוא מלשון פתהן יערה לשון ערוה כאלו אמר שישי ממה שתשכרי במשתאות ושמחי במה שתתערי בעריות׳ כי דעי כי יבא יומך וגם עליך תעבר כוס התרעלה:

(כב) תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך וכו׳. בגולה בשנת בי״ן באדם ציונות ומסלות

ובוסט

עֲוֹנֵךְ בַּת־אֱדוֹם גִּלָּה עַל־חַטֹּאתָיִךְ׃ ה א זְכֹר יְהוָה ו׳ חסר מֶה־הָיָה לָנוּ הַבִּיטָ הביטה קרי וּרְאֵה אֶת־חֶרְפָּתֵנוּ׃ ב נַחֲלָתֵנוּ נֶהֶפְכָה לְזָרִים בָּתֵּינוּ לְנָכְרִים׃ ג יְתוֹמִים הָיִינוּ אֵין ואין קרי

דמלאה אוכלוסין וייתון פרסאי ועיקון לך ויצדון יתך ארום אתפרסם קדם יי על חובותיך: ה א זכור הוי דכיר יי מה דאתגזר למהוי לנא אסתכל מן שמיא וחזי ית בסופנא: ב נחלתנו אחסנתנא אתהפכת לחלונאי ביתנא לעמין נוכראין: ג יתומים הוינן מתילין

תביה כן כתיב וקרי׳ הביטה וראה את חרפתנו והוא חד מן כ״ב מלין חסרים ה׳ בסוף תיבות׳ וקרי׳ וסימן נמסר בספר׳ רבתא במערבת אות הה״א בס״ד ז

אבן עזרא

(א) זכור. הזכור בלב והמבט בעין והטעם כל הצרה שעברה עלינו קודם הגלות והחרפה שאנחנו בה: (ב) נחלתנו. שדות וכרמים מכורה לזרים שהם בארצנו: (ג) יתומים. ועוד היינו עם הגרים עלובים כאילו יתומים היינו

לחם דמעה

ועונות הם המזידים והטאות הם השגגות ואמר לבת ציון כי בשתים עונה ויתרק בגלותם את עונה אשר עותה תכף השי״ת יגאל אותה ולא יוסיף לעכבה בגלות כדי שתמרק גם החטאות לפי שהחטאות בשיבנה ביהמ״ק יש להם תיקון שתביא קרבן ויכפר וז״א תם עונך וכו׳ כלומר איני מעכב אותך בגלות אלא עד שתמרק העון והוא המזיד כי זה אין לו תיקון בקרבן אמנם כאשר יהיה כי תם עונך בת ציון אז לא יוסיף הוא ית׳ להגלותך כלומר לא יוסיף לעכב אותך עוד בגלות כי בכל פעם שמעכב אותנו בגלות הוה ליה כאלו בכל עת ועת הוא מגלה אותנו וז״א לא יוסיף להגלותך כי תכף בהתם העון לא יוסיף להגלותך על החטאות כי החטאות יתוקנו ע״י הקרבנות בבנין ביהמ״ק אמנם לבת אדום אינו כן כי בתחלה פקד עונך בת אדום והוא המזיד ואחרי שיתמה העון אח״כ גלה על חטאתיך לפקוד גם עליהם חטאתם והם השגגות ואמר ל׳ גילוי בחטאות לפי שמקודם כאשר יש עונות לאדם העונות שהם הגדולים והחמורים הם מכסים את החטאות שהם קלים וקטנים והם מכוסים בעונות ונפרעים מן העונות ואחר שפקדו על העונות מה שהיה ראוי עליהם אז נתגלו החטאות כדי שגם הם יקחו הלקם וז״א פקד עונך בת אדום כאשר כבר פקד עונך בת אדום אז גלה על חטאתיך ויתגלה הנקם החטאות להשיב לה עליהם גמולה בראשה וז״א גלה על חטאתי׳ כי אין להם כפרה על החטאות ע״י קרבן אלא צריך להנקם מהם גם על החטאות. וע״ז אמרם מש״ה אשרי נשוי פשע וכו׳ כלו׳ העיקר הוא שיהיה האדם נשוי פשע שהוא המזיד כי החטא לעולם השי״ת מכסה אותו ואינו מגלה אולי יזכה שיבנה ביהמ״ק ויכופר ולכן הוא מכסה אותו וז״א כסוי חטאה אבל לבת אדום גלה על חטאתיך: א״נ הכונה לפי שלמעלה התודה על עונות ישראל והיה מקונן איך נשמתינו ורוח אפינו נלכד בשחיתו׳ הנה״ר וסיעתו הרודפים אחרינו כי בעת שיבא לציון גואלנו אז יוסר לב האבן מבשרנו ולא יוסיפו לחטא ועל זה ניחם הנביא את ישראל ואמר תם עונך בת ציון כלומר עוד לא יוסיף לעוות אדם במצותיו ית׳ כי כבר תם עונך ולא יהיה היצה״ר בעולם באופן כי בודאי לא יוסיף עוד להגלותך כי בהבטל המסבב יבטל המסובב ומסבב הגלות הוא העון וכ״ק שיתום העון לא יוסיף עוד העון להגלותך ומלת יוסיף ולא יוסיפו עוד להטוא בודאי בלא יוסיף אפשר בבב אל העון כי כמעט בהוא המגלה בגלות לישראל וכיון שיתום לא יוסיף עוד העון להגלותך ואז בימים ההם ובזמן ההוא יתחיל לפקוד עון בת אדום וז״א פקד עונך בת אדום ואפשר שגם מלת פקד שב אל העון כי העון בעצמו הוא הפוקד ורצה לגבות את חובו והוא בעצמו גלה על חטאתיך כי עד עתה היו מכוסים על יד העון ועתה בהפקד העון כתומר גלה על החטאות ונגלו חטאתיו וגם אפשר כי מ״ש ל׳ גילוי בחטאות הוא לפי שהחטא הוא נעשה בשוגג והוא לא ידע ואשם ע״י הפקידה והיסורין כי לעולם היסורין הם מכ״מ דומה לחטאות נמצא שהפקידה היא כבת גילוי החטאות שעל ידה יזכו׳ בודאי החטאות ויאמר זה ההם זה ודייק עם זה בלא אמר גלה חטאתיך ומלת על יורה שהעונש בעצמו הוא גילוי שעונש זה הוא על חטא זה ועונש זה הוא על חטא זה וזה אמר על חטאתיך דייק מלת על בהיות כי בגיאות מי יבין ומטבע׳ רבו מארב׳ ואין להם מספר ע״כ נקט חטאתיך כל״ר והעון כינה אותו בל״י בערך החטאת ובזה הפי׳ ידוייק כי טעמו ונימוקו עמו במה שהבטיחן שלא יוסיף עוד להגלותם בהלה״ש מנ״ל שלא יוסיף להגלותם אם באולי יחטאו אבל בהיות שמדבר על העתיד וכדאמרן הבטי״ח על המסבב והמסובב כי בהבטל המסבב יבטל המסובב ולזה אמר לא יוסיף בוא״ו: והר״מ אלמושנינו כ׳ קלים היו רודפינו וגו׳ הפליג בקלות רודפינו ואמר שהיו יותר קלים מנשרי שמים וספר קלותם ברדיפתם אותנו אשר ממנו יראה קלותם היותם יותר מנשרי שמים כמ״ש והוא כי הנה מטבע העולם הוא שהבורח להנצל מאדם אחר ולרדוף אחריו אם הוא מהלך על הארץ והנהרים הגבוהים אורבים לו שם במארב במסתרים וכשיעבור באותו המארב יתפשוהו כי לא יכלו לרדוף לרוץ אחריו בהרים כי המרוצה היא בלתי אפשרית שם בהרים אמנם אם הוא הולך במדבר או בכל איזו דרך ישרה הנה שם אין מקום למארב יען כל הדרך ישרה ומגולה ואין מקום להסתתר במארב ועל כן ברדיפה בם היא המרוצה אחריו בחוזק עד ישיגהו ויתפשהו ואמר המקונן כי אלה רודפינו לרוב קלותם יותר מנשרי שמים עשו להפך מהנוהג בעולם אשר זכרנו והוא כי על ההרים היו דולקים ומדלגים ורצים במרוצה חזקה לתופסנו וז״א על ההרים דלקונו כי לא ארבו לנו על ההרים רק רצו אחרינו דלקונו ודלגו על ההרים במרוצה גדולה מהר להר ומגבעה לגבעה כאשר ידאה הנשר ובמדבר ארבו לנו ר״ל בהיותינו הולכים במדבר שם ארבו לנו כי היתה מרוצתם כ״כ חזקה כעוף הפורח עד שהיו אורבים לנו מרחוק מאד עד שהיו נסתרים ממנו כמו היושב במארב ומשם היו משיגים אותנו במרוצתם החזקה וז״א במדבר ארבו לנו הפך הנהוג כי במדבר אין מקום למארב יען הנרדף רואה את הרודף מרחוק ויברח ממנו ולא יוכל להשיגו אך אלה היו כל כך קלים שהיו אורבים לנו בהיותינו הולכים במדבר כלו׳ שהיו כ״כ רחוקים ממנו שהיו נסתרים ממנו כמו במארב ואפ״ה היו רצים הרודפים ומשיגים אותנו כמי שעומד במארב קרוב בהר בעוברים עליו ונתפשים וז״א במדבר ארבו לנו עכ״ל וקרוב לזה פי׳ הרב מורי זלה״ה: ואני אומר כי אפשר ג״כ לומר בשי דרך זה שסיפר כי מרוצתם ואריכתם היתה שלא כדרך העולם כי דרך הרצים והרודפים לרדוף ולרוץ בשהוא דרך מישור לא בהרים הגבוהים כי בהר גבוה ותלול אינו יכול האדם לרדוף ולהשיג לחבירו ואלו על ההרים דלקוני ואינו רחוק לומר כי הקו״ף של דלקונו תתחלף בגימ״ל כי אותיות גיכ״ק מתחלפות ואפשר בהפליג לספר בקלות רדיפתם כי לא די בהשיגום הרודפים אבל מרוב כח מרוצת׳ דלגים ויעברום כד״א ויעבור את הכושי כי כן דרך הרץ במרוצה אין בידו לעכב המרוצה עד מקום מגומלה שיכוין אליו אבל מכח מרוצתו הוא עובר מעט לפני אותו הדבר שרוצה להשיג וז״א דלקונו כלומר דלגונו ובודאי שהמרוצה על ההרים היא שלא כדרך טבע אם לא כי מאמים גלאמו עמהם וכן בענין המארב כי במדבר אין מקום למארב יען הנרדף רואה את הרודף מרחוק ויברח ממנו ולא יוכל להשיגו ועכ״ז אלינו במדבר ארבו לנו והשי״ת עור את עינינו והכה אותנו בסנורים ולא ראינו את הרודף באופן שאפי׳ במדבר שאין מקום למארב שם ארבו לנו ונתקיים בנו עינים להם ולא יראו. ואפשר לפ׳ דלקונו מל׳ דליקה ובערה ושריפה כי כן פירשו איפו רז״ל לפי דרכם והכונה שרמז כי רבים מישראל היו דנים אותם בשריפה וכדי שתהיה תרפת שריפתם מפורסמת גלוי לכל העמים היו הולכים לשורפם על ההרים הגבוהים כי בהיות השריפה בהר גבוה והלול תתפרסם למרחוק דומה למה שמצינו כי כשהיו מקדשין ע״פ הראיה היו מביאים משואות בהרים הגבוהים וכדתנן היו מביאין משואות מהר המשחה לסרטבא ומסרטבא לגריפנא כו׳ כן אלו האומות על ההרים הרמים דלקונו ובשריפו כו׳. והרב מורי זלה״ה כ׳ רוח אפינו משיח ה׳ יאמר כי רעה גדולה קרה להם על עונם חטאתם ורוב עונותיהם כי גרמו מיתה למי שלא היה ראוי למות כלל כ״,

שהיה נלכד בשחת הגוים והכת זה היה מפני שישראל היו בטוחים בצלו באמרם שזכותו יגן בעדם ולא היו חוששים לחזור בתשובה בהשענם על רוב זכותו ומפני הרעה נאסף הצדיק וז״ש רוח אפינו משיח ה׳ כלומר אותו צדיק אשר הוא כולו רוחני מצד גדולת מעלת חסידותו והיה בעדבנו כערך הנשמה לגוף ונלכד זה היה לנו מעלה אחרת שהיה משיח ה׳ וכתירו עכ״ז נלכד בשחיתותם וזה פה לפי שאנחנו היינו בטוחים בזכותו שאמרנו בצלו נחיה בגוים ולא חזרנו בתשובה כאשר היה מן הראוי עכ״ל: ואני אומר כי לפי דרך זה נוכל להמשיך אותו מתחלת הפסוק על כונה זו וז״א רוח אפינו משיח ה׳ כלומר בשביל שחטאנו כי תאותינו ורוח אפינו היה הצדיק אשר הוא משיח ה׳ שסמכנו עליו כי הוא יהיה רוח אפינו וע״כ ותאותינו ולא חזרנו בתשובה ע״כ נלכד הצדיק בשחיתותם של הרודפים ונסתלק מן העולם כדי להביא עלינו רעה כי מפני הרעה נאסף הצדיק וע״כ סלקו השי״ת מן העולם כדי שלא יגן עלינו לפי שאנחנו אמרנו בצלו נחיה בגוים והיה לנו לצל יומם מחורב ושמנו בטחונינו בו וז״א אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים כלומר בשביל אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים ע״כ נלכד בשחיתותם כי אינו חפץ הוא ית׳ שישראל יסמכו ויבטחו על זכות הצדיק והמה ימרו את דברו אבל חפץ כי המה ישובו אליו ית׳ בתשובה שלימה והוא ירחם והוא ינחם: עוד כתב הרב מורי זלה״ה שישי ושמחי בת אדום כו׳. אמר בהיות שהאומה ישראלית עם היות בת ציון שהשם הזה מורה היותה קדושה וטהורה ותביבה לאלהים מצויינת בתורה ובמצות וגם עם שהיתה שוכנת בא״י שהיא אה״ק לא שוה לה ביום הפקידה והכ׳. בהיותה אלו של מעלה יתירה וזכות גדול לא הגינו עליה כלל את שאת בת אדום והוא שם מורה על הגנות כד״א הלעיטני נא מן האדום האדום הזה כו׳ ויושבת בארץ עוץ ארץ טמאה ומזוהמת שבודאי אין דבר להגן עליך בלי ספק שגם עליך תעבר כוס הפורעניות ולא יקרך כמו שקרה לנו אלא יהיה יותר בכלה נתגלת שתשכרי ותתערי תתרוקני מכל וכל מן העולם עכ״ל: והרמ״א ז״ל כי גם עליך תעבר כוס הפורעניות ותשכרי ממנו ותקיאהו וז״א ותתערי כמו ותער כדה כו׳ עכ״ל:

(א) זכור ה׳ מה היה לנו. שמעתי כי בהיות שאין הרעה המגעת אל מי שלא הורגל בטוב׳ כלימיו נערכת עם מי שהוא הי׳ בטובה ועכשיו באה עליו רעה כי זה בודאי הלא רעתו רבה כי קשה עליו מאד כי הוא מורגל להיות לו טובה ולכן אמרו ישראל זכור ה׳ הטובה שהיה לנו לשעבר ורום המעלה אשר היה עלינו בזמן אשר עבר והביטה וראה עתה את חרפתינו כי קשה מאד עלינו כי היינו מלומדים בטובה: א״נ אמר זכור ה׳ מה היה לנו. ממה שהרגו הגוים בנו ושפכו דמינו כמים סביבות ירושלים וגו׳ הרי מה שהיה על המתים שכבר מתו ביד האויבים והביטה וראה את חרפתינו אנחנו אשר אנו חיים עדנה כי כל היום חרפוני אויבי וכתיב הבט חסר בלא ה״א לומר כי אף שההבטה היא מרחוק אעפ״כ אינו צריך הבטה גמורה ושלימה כי חרפתינו גדלה כ״כ שהיא נכרת ונראית בהבטה חסר׳ וז״ש הביט הבטה חסרה אף שלא תביט בעצם מיד אתה תראה את חרפתינו: א״נ אפשר שאמר הביטה חסר ה״א וגם יובן למה כפל הביטה וראה ופתח בהבטה וסיים בראיה אמנם התחיל לשאול ממנו ית׳ מן המועט אל המרובה ובהיות כי בעונותינו סרנו סילה הש״י את שכינתו מן התחתונים ויאמר אלכה ואשובה אל מקומי הראשון הלא הוא השמים לכ״ת ידענו כי כבר נסתלקת מבינינו ואתה עתה בשמים ממעל אבל עכ״ז תשם ממכון שבתך הבט כי הבטה היא ממקום רחוק ולפי שאפי׳ להבטה שלימה שיביט משם ממקומו עלינו בשלימות אין לנו זכות על זה לכן לא שאל רק הבטה ואפי׳ שתהיה הבטה חסרה כי ידענו כי אין בנו זכות לשתביט בהבטה שלימה ואחר אשר שאל ההבטה הוסיף לשאול שיראה בדרך ראייה ושירד לראות מקרוב את חרפתינו שמחרפים לנו הגוים וזהו את חרפתינו דקאמר והוא כדמיון שארז״ל בכותי שהולך לשאול בפתחים בראשונה שואל שיתנו לו בצל ואחר שנתנו לו בצל או׳ בצלא בלא פתא נסיב לבא ונותנים לו גם את הפת: א״נ אפשר כי היה נר׳ בעיני ב״י כי לקחה מיד ה׳ כפלים וגו׳ כמאמר הנביא ע״ה ולכן חילה פני אל ואמר זכור ה׳ מה היה לנו כלומר העבירות שהיה לנו בידינו והביטה ג״כ וראה את חרפתינו ושים זה לעומת זה ותראה איך לקינו בכפלים ומכ״ש שהם עונינו:

(ב) ואמר נחלתינו נהפכה. מתחלה כשצרו האויבים עלינו מיד השדות והכרמים שהיה לנו חוץ לעיר מיד נהפכה לזרים כי אלו הם נחלום ולקחו להם נחלתינו ואח״כ שהבקעה העיר ונכנסו הגוים לתוכה גם בתינו היו לנכרים והרגו את אבותינו בהיותם בתוך הבתים ונשארו יתומים וז״ש יתומים היינו וגו׳: א״נ אמר נחלתינו נהפכה לזרים. לפי שמי שמת לו אביו חייב לברך שתים ברוך דיין האמת על מיתת האב והטוב והמטיב על שהוא יורש נחלות אביו לזה אמר הכא ברוך דיין האמת בירכנו וברכת הטוב והמטיב לא וז״ש נחלתינו שהיה לנו לברך עליהם הטוב והמטיב נהפכה לזרים ובתינו לנכרים באופן שלא נתחייבנו לברך ברכה זו אבל ברכת דיין האמת ברכנו כי יתומים היינו ואין אב וגו׳ את זה שמעתי מפי החכם השלם הר״ר שמואל ן׳ וירגה זלה״ה: א״נ כונת או׳ נחלתינו הוא על כל כללות א״י אשר היא נחלה מאבותינו אברהם יצחק ויעקב אשר נשבע לאבותינו לתת לנו ונתנה לנו ונחלנו אותה ועתה נהפכה לזרים וזרים אחריה ולזמר נהפכה ולא אמר נתנה לזרים או נחלוה זרים להורות כי א״י היא

אָב אִמֹּתֵינוּ כְּאַלְמָנוֹת׃ ד מֵימֵינוּ בְּכֶסֶף שָׁתִינוּ ט"ו רפין עֵצֵינוּ בִּמְחִיר יָבֹאוּ׃ ג' וקף קמץ ה עַל צַוָּארֵנוּ נִרְדָּפְנוּ יָגַעְנוּ

בכסף ט"ו רפין וסימן נמסר ביהושע סימן כ"ב:

דְיַתְמִין דְלֵית לְהוֹן אַבָּא אִמְהָתָנָא כְּאַרְמְלָן דְאָזְלוּ גַבְרֵיהוֹן בִּקְרָבֵי יַמָּא וּמְסַפְּקָא לְהוֹן אִם אִינוּן קַיָּימִין׃ ד מימינו מֵימָנָא בְּכַסְפָּא שְׁתֵינָא קִיסָנָא בְּדָמִין יֵיתוּן׃ ה על עַל פִּירְקַת צַוְורָנָא אִטְעֲנָנָא כַּד

תולדות אהרן מימינו בכסף. יבמות קה: על צוארנו נרדפנו. זהר ויגש:

אבן עזרא

היינו ואין אב ידוע שמנהג משפחת האב לעזור היתומים: (ד) מימינו. אפילו המים והעצים שאינם ברשות אדם נקנה אותם במחיר רב כי העיר יושבת במצור מן אויב: (ה) על. ואם אנחנו מביאים המים או העצים על צוארנו נרדפנו הצר

רשי

(ד) מימינו בכסף שתינו. שהיו יראים לשאוב מים מן הנהר מפני האויבים והיינו קונים אותם בכסף: על צוארינו נרדפנו. בעול עבודה קשה: יגענו. לאסוף ממון ונכסים: ולא הונח לנו. יגיעתנו בידינו כי האויבים גוזלים

לחם דמעה

היא כמו עיר הפוכה בהיותה ביד זרים מלשון בהפוך ה' את הערים האל וכן כמהפכת סדום ועמורה ולכ"א נהפכה לזרים כי בהיותה בידם תקרא הפוכה שהוא כאילו נהפכה על היותה בידם ומה גם כי אחר שבאה ביד זרים נהפכה מטבעה וכנסה פירותיה ואינה מוציאה פירות א' מני אלף ממה שהיתה מוציאה בזמן ישראל ולסבת כל האמור קראה נהפכה וגו' ולא לבד לקחו הנחלות אבל גם בתינו לנכרים ואומר בתינו אפשר שרמז לנשים כי אין בית אלא אשה ורמז כי שוכים שבכוס ונשים בציון ענו וגו' וז"א בתינו לנכרים:

(ג) ואמר יתומים היינו ואין אב כלומר יתומים היינו מן האב של ב"ו כמונו ואין אב כי גם אבינו שבשמים שהוא האב אמיתי הוא ג"כ הסתיר פניו ממנו וז"א ואין אב וכתיב אין אב בלא וי"ו דאי הוה כתיב ואין בוי"ו היה מורה מוסיף על ענין ראשון דקאי איתומים היינו והיה נראה ח"ו שגם אבינו שבשמים אנו יתומים ולכ"א אין אב בלא וי"ו הצעוף שאף שאנו יתומים ממנו כי לא אלמן ישראל מאלהיו אלא אין אב כלבד כי הסתיר פניו ממנו ואינו מתנהג עמנו כמדת אב עם בנים אבל עם היותו חי וקיים אני יתומה ואבי חי אינו מתנהג עמנו כמדת אב וז"א אין אב כי אדרבא יהפך לאכזר לנו בעולם ידו ישטמנו. ואמיתית הכ"י נ"ן רבים על ב' האמהות חדא האם שילדתו ועוד כנסת ישראל השכינה היא אם של בנים ואמר כי בתיקון הן כאלמנות לא אלמנות ממש אלא כאלמנות. ועוד באשה בעליה וחדא לרעה כי לכנ"י היא לטובה שאינה אלמנה ממש אלא באלמנה כי עוד ישוב בעלה אליה אבל היא בהסתר פנים עתה וכנגד האם שילדתו היא כאלמנה לרעה שהרגו את בעלה ואין רואה ואין מי שיעיד כדי שתהיה מיובמת ומותרת להנשא לאחר והרי היא עגונה כל ימיה וזהו כאלמנה לא אלמנה ממש באסורה להנשא לאחרים: א"נ מה שכפל ואמר יתומים היינו ואין אב כי היינו יתומים היינו ואין אב אלא הכונה כי פעמים רבות אפי' כאשר מת האב יבואו הבנים יתומים הנה ינוחמו היתומים הקטנים כשתנשא האם לאחר ובעל אמם היא להם במקום אב ומרחם עליהם ושמעתי שזו היא כונת חז"ל באיש אשר אמו תנחמנו ע"י שנשאת לאחר ובעלה הוא לאותו היתום במקום אב כן אנכי אנחמכם אבל יש הפרש גדול בין נחמתי שאנחם אתכם לנחמת אותה האם לבנה כי אותה האם אינה יכולה לנחם את בנה כאביו ממש לפי שאביו כבר מת אבל הנהגת אותו באחר במקום אביו אמנם אתם בירושלים תנוחמו כלו' בירו' שלתה תנוחמו והאבידה עצמה שאבדתם היא עצמה תחזור אליכם. והנה אמר עתה המקונן יתומים היינו והכונה על שמתו אבותם והו' ואין אב הכונה שאפי' אב אחר במקום אביהם המת א"א שיהיה להם וזהו ואין אב האמור והטעם מפני שאמותינו כאלמנות לא אלמנות ממש לפי שאבותיו מתו במלחמה ואין מכיר שיעיד על מיתתם כדי שתוכל האשה להנשא באופן שאמותינו נשארו עגונות כאלמנות ולא אלמנות ממש באופן שלא יוכל לבא להם אב אחר במקום אביהם המת וז"א ואין אב והטעם לפי שאמותינו כאלמנות ולא אלמנות ממש כדאמרן:

(ד) ואמר מימינו בכסף שתינו. המים שכבר הם שלנו בבתינו צריך ליתן כסף לאויב שיניח אותה לנו לשתותה ולזה לא אמר מים בכסף שתינו ועצים במחיר וגו' אלא אמר מימינו בכינוי לרמוז אל האמור ועצינו העצים שכבר לקחנו אותם במעות והרי הם מונחים בבתינו ח"א עצינו באים אויבינו ולוקחים אותם וצריכים לנו ליתן להם עוד מחיר כדי שיניחום לנו וז"א במחיר יבואו כלו' שחוזרים ומוכרים אותם לנו במחיר עם היות שהיו הם מימינו ועצינו מקודם ומונחים בבתינו אח"כ מצאתי במדרש כפי' הזה: א"נ אמר לשעבר היינו שרים מלאים כל טוב עד שאף כלי המים שלנו היו כלי כסף לא לבד כלי היין אלא אף כלי המים היינו שותים אותם בכלי כסף שתינו ועתה הלואי שתחת הכסף יהיה נחושת אלא אפי' של נחשת או של ברזל לא היה לנו במקום כלי כסף אלא הלואי פשוטי כלי עץ היה לנו כדי לשתות וז"א עצינו במחיר יבאו כלומר במחיר ובתמורת הכלי כסף שהיה לנו עד עתה כדי לשתות בהם עתה באו כלי עץ במקומם ובמחירם וחילופם וז"א עצינו וגו': א"נ מ"ש עצינו במחיר יבואו הכונה שכל הפסוק הוא סיפור כל המעלה שהיה להם לשעבר וז"א מימינו בכלי כסף שתינו כדאמרן ועצינו להסקה מעולם לא הלכנו אנו בעצמינו ליער לחטוב עצים אלא הגוים היו הולכים וכורתים עצים מן היער ואנו במעותינו היינו לוקחים אותם מהם במחיר ועתה בעונותינו שאנו בגלות וכלתה פרוטה מן הכיס אנו צריכים לילך אל היער לחטוב עצים הצריכין לנו ועל צוארנו אנו מביאים עצים מן היער עד הבית ואחר כל היגיעה הזאת בא האויב ורודף אותנו ליקח העצים מידינו וז"א נרדפנו אחר שהבאנו העצים על צוארינו רודפים אותנו באופן שמה שיגענו אינם מניחים אותה לנו וז"ש יגענו לא הונח לנו כי מה שיגענו לא הניחוהו לנו: א"נ אמר על צוארינו נרדפנו שהאויבים אינם רודפים אחרינו על עסקי ממון ליקח את ממונינו בלבד אלא על עסקי נפשות לעשות לנו שחיטה בצואר וז"ש על צוארינו להרוג אותנו ולכרות את ראשינו על זה נרדפנו: א"נ אמר על מה אבדה הארץ על עוזבם את תורתי וז"ש על צוארינו כי דברי התורה הם ענקים לגרגרותינו ולצוארנו ועל צוארנו שבטלנוהו מלהגות בתורה על זה נרדפנו ואין לומר כי צואר יקרא העורף שהרי בשחיטת חולין קאמר מנין לשחיטה שהוא מן הצואר כו' ונקטינן שהשחיטה היא בסימנין לא בעורף הרי שגם הקנה הוא נקרא צואר ולכן על צוארינו שבטלנו מלהגות בתורה על כן נרדפנו:

א"נ אמר על הגאוה כענין ידברו בצואר עתק וכענין יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון וז"ש על צוארנו שהיינו גסי הרוח על עון זה נרדפנו רדפו אותנו האויבים. ואמר יגענו לא הונח לנו כלומר שלא שמחנו כימות אשר עניתנו שהרי ת' שנה היינו מעונים בעוני מצרים ומשיצאנו ממצרים לא ישבנו בשלוה ובמנוחה ת' שנה אעפ"כ בכל עת היו באים עלינו אויבים מכל עבר ומכל פנה פלשתים ואדום ומואב וכדומה באופן שבזמן שיגענו בעוני מצרים ובעבודת הפרך לא הונח לנו ולא שלונו: ואם נאמר שירמיה הנביא התנבא על העתיד והוא על הגלות הארוך הזה אשר יגענו בו עד היום אלף ותקל"ב שנה ובודאי כי כשיעור הזמן הזה אשר יגענו לא הונח לנו לשעבר גם לעתיד אפי' אם יבא היום משיחנו לא הונח לנו ולא נשאר לנו זמן כדי שיהיה לנו מנוחה כשיעור הימים אשר יגענו שהרי נקטינן כי שיתא אלפי שני הוי עלמא והרי אלפו למו ה' אלפים וש"ם ליצירה נשארו תר"מ שנה ואפילו אם יבא עתה משיחנו שיעור מה שיגענו לא הונח לנו כי אלף ותקל"ב שנה יגענו ולא הונח לנו שיעור השנים שיגענו אפילו אם נשים במונח שהיו' יבא משיחנו כי לא נשארו אלא תר"מ שנה ונקט לא הונח ל' עבר כי כל נבואה לנבי' הדיה הכל נחשב כאלו כבר עבר ולהורות על אמיתת הנבואה מדבר אותה בל' עבר כאלו כבר נתקיימה וכבר נעשתה: והר"מ אלמושנינו ז"ל כתב אמר נחלתינו נהפכה לזרים ירצה הנה כללות הרעב שבא אלינו בשעבר שראוי שתזכור אותה הוא שנחלתנו נהפכה לזרים כי זרים בנחלה נחלו אותה בהיותינו אנחנו יורשים האמיתים ונהפכה להם הנחלה שיהיו הם יורשים אותה ואנחנו נגרשים ממנה שהוא להיפך ממש כי ע"כ לא אמר נחלתינו לזרים וכו' ואמר נהפכה כלו' הדבר נעשה להיפך מן הקצה אל הקצה כנזכר: ואמר על צוארינו נרדפנו. הורה בזה היגיעה והעמל שהיה להם בשעבוד ובזה אמר כולל אחר שנכללו תחתיו כמה דברים אחרים שיורו על הפלגת העמל והיגיעה שהיה להם מהצרים אותם והוא שכל היותם סובלים עול העבודה תמיד על צוארם עוד היה נוסף על זה נרדפים מאת האויבים לעמול עוד וז"א על צוארינו נרדפנו רוצה לומר נוסף על עבודת צוארינו עוד נרדפנו ונמצא שיגענו בעבודה שעל צוארינו תמיד ולא הונח לנו אחר שגם כ"ז נרדפנו מאת האויבים כי אם היו מתפייסים ומרוצים בעבודת צוארנו אף שהיינו יגעים תמיד היה לנו מנוחה בצד מה במה שלא היינו עוד נרדפים מהם והיו מתפייסים בעבודתינו אך במה שנרדפנו עוד נוסף על עבודתינו הנה מזה הצד אין לנו צד לנוח מרגזנו ומעצבנו ובזה הכולל נכללו כל אופני מיני עמל ויגיעה יום יום יעמס לנו הצר הצורר כי נוסף על היותו עם ה' עיף ויגע בעול העבודה על צוארו תמיד היתה עוד יד האויב והרודף נטויה לרדוף אחריהם לשעבדם בעבודה אחרת באופן שאין להם שום צד ואופן מנוחה בעולם וז"א יגענו לא הונח לנו: א"נ אמר על עצמות השעבוד דרך גוזמא והוא כי בהיות הרדיפה על ענין הצואר שנוגע בעול העבודה על צוארינו וכאשר נעשה התכלית המבוקש מהם ויגענו בצוארינו עדיין לא היו מניחים אותנו רק היו עוד רודפים אחרינו אחר השגת המבוקש והוא הפך הטבע והנוהג שבעולם שאחר השגת המבוקש לא ינוק' עוד וז"א על צוארנו ר"ל ע"ד צוארנו שנשעבד עבודה שבצואר ע"ז נרדפנו מהם ואחר השגת המבוקש הזה לא הונח לנו וז"א יגענו לא הונח לנו ירצה יגענו בצוארינו כאשר נדרשנו מהם ועכ"ז ולא הונח לנו כי רודפים אחרינו על המבוקש עצמו והוא דבר מתמיה הפך נוהג שבעולם כאמור עכ"ל: ואפשר לי עוד לומר כי מ"ש מימינו בכסף שתינו ולא אמר מימינו בכסף קנינו הכונה להורות הפלגת הרעב אשר הגיע אליהם אפילו מים מועטים כשיעור שתייה שהוא רביעית מים אפילו שיעור מועט כזה לא היה אלא בכסף מלא במעה של כסף ולא בפרוטות של נחשת ואם במים אשר מטבעם הם בזול וכמעט שנמצאים בחנם אפ"ה היו כל כך ביוקר לישראל מצד היותם בגלות כ"ש לשאר המזונות הנצרכים לאדם שלא היו נמצאים לישראל אלא בכסף מלא יתנו אותם אליהם בק"ו מן המים:

(ה) אמר עוד על צוארינו נרדפנו וגו'. לפי שלמעלה סיפר איך כל יגיעם אבל צר באומרו נחלתינו וגומר מימינו וגומר עצינו וגו' ועל צוארינו נרדפנו והטעם לפי שיגענו במה שלא הונח לנו כי הנה האדם אשר כל יגיעו יקיק

לֹא הֽוּנַח־לָֽנוּ׃ ו מִצְרַיִם נָתַנּוּ יָד אַשּׁוּר לִשְׂבֹּעַ לָֽחֶם׃ ז אֲבֹתֵינוּ חָֽטְאוּ *אֵינָם *אֲנַחְנוּ עֲוֺנֹתֵיהֶם

ולא קרי · ואינם קרי · ואנחנו קרי

הֵיכְנָא אָזְלִין בְּשִׁבְיָתָא חֲמָא נְבוּכַדְנֶצַּר רַשִׁיעָא סַרְכָּא דִבְנֵי יִשְׂרָאֵל דְּאָזְלִין רֵיקָנִין פַּקִּיד לְהַיְתָא סִפְרֵי אוֹרַיְתָא וּלְמֶעְבַד מִנְהוֹן גּוּאַלְקָן וּמַלִּיאוּ יָתְהוֹן מִן פְּרִידָא דִּי עַל סְפַר פְּרָת וּטְעַן יָתְהוֹן עַל צַוְּרֵיהוֹן וּבֵי הִיא זִימְנָא לְעֵינָא לָא הֲוַת נְיָחָא לָנָא׃ ו מִצְרַיִם יְהַבְנָא סְטַר (נ"א סְעַד) לְאִתְפַּרְנָסָא תַּמָּן וּלְאָתוּר יָמְסַבְנָא לַחֲמָא׃ ז ואבהתנא אֲבָהָתָנָא חָבוּ וְלֵיתְהוֹן בְּעָלְמָא וְנַחְנָא בַּתְרֵיהוֹן

מצרים ג' ר"פ וסימן מצרים שמה תהיה. מצרים כיאר יעלה. מצרים נתנו יד: נתנו ד' דגשים וסימן ביחזקאל סימן כ"ז:

רשי

גובים וחוטפים הכל במסים ובגלגליות וארנוניות: (ו) מצרים נתנו יד. דרך אדם הנופל ורוצה לעמוד מושיט יד למי שאצלו לעזור לו ואף כאן למצרים הושטנו יד שיעזרונו. ולאשור. שישביעונו בלחמם: נתנו. כמו נתננו דגשות הנו"ן משמשת במקום נו"ן שנייה וכן (ד"ה א כט) כי ממך הכל ומידך נתנו

אבן עזרא

הצר רדפנו ויגענו חנם כי לא יניח לנו מה שהיינו מביאים: (ו) מצרים נתנו יד. דגשות הנו"ן במלת נתנו תחת נו"ן השרש כי זאת הנו"ן סימן המדברים ונתינת היד שבועה והנה נתן ידו והטעם כתקיעת כף כי נשבענו למצרים ולאשור ואולי נשבע: (ז) אבותינו. זאת הרעה הבאה עלינו בעבור עונותינו שהתחברנו עם

לחם דמעה

לעסקי העולם הזה כמו נחלות ובתים וכיוצא ולאסוף ממון הנה הוא יצבור ולא ידע מי אוספם כי אפשר שהוא עושר שמור לאחרים שהם בעליו ומה שיגע לא הונח לו אמנם היגע בתורה הנה תורתו היא במורה לו ואין מי שיקחה ממנו כי אינו דבר הניטל ביד שיוכלו להניחה לו כי תורתו חיך מעיו וא"א ליטלה ממנו לא בעוה"ז ולא בעוה"ב וכמש"ה בהתהלך הנחה אותך בעוה"ז בשכבך תשמור עליך בקבר וכו' וז"א בכאן יגענו לא הונח לנו כלומר כל הבא עלינו הוא לפי שיגענו בדבר שלא הונח לנו והם הנחלות והבתים שהזכיר אבל נהפכו לזרים ולנכרים ואם היינו עוסקים בתורה ובמצות לא היה בא עלינו מה שבא מהצרות אשר ספר: אי נמי אמר נחלתינו נהפכה לזרים. אפשר בכונת המקונן היה לקונן איך הנחלה שהנחיל לנו הב"ה נהפכה עתה לזרים כי היה ראוי שיקיים הש"ת מאמר יפתח לבני עמון את אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש וגומר ולא כן היה אבל מה שהנחילנו והורישנו הש"ת נהפכה לזרים והיה מן הראוי שלא יגליתו בה ותהיה משכלת אותם ואוכלת אותם כי הם זרים אצלה ועכ"ז ראה ראינו כי נהפכה לזרים ההלו השבה את ט.עה כי עד עתה לא יכלה הארץ הזאת לשאת זרים בתוכה אבל והקיא הארץ את יושביה הראשונים ועתה בראותינו כי הזרים הלליתו בתוכה נרא' כי נחלתינו נהפכה משבעה לטבע הזרים וסברה וקבלה אותם בסבר פנים יפות וההפוך היה מן הקצה אל הקצה עד שלהם היתה מקבלת בסבר פנים יפות ולנו היתה מקיאה אותנו וז"א בתינו לנכרים כלומר בתינו הם הבתים בעצמם נהפכו לנו לנכרים כי התנכרו לנו וזה כי ידוע מפז"ל כי בית חנוק ואשה הם סימן ולפעמים רבות הבית בעצמו היה לאדם סי' או לרע או להטיב וז"ש בתינו הם בעצמם נהפכו לנו לנכרים כי התנכרו לנו ובהיותינו שוכנים בהם לעולם היינו הולכים לאחור ולא לפנים וכינוי נכרים שב אל הבתים עצמם כי בית הוא לבון זכר כמד"א הבית הזה אהה בונה וכן ברז"ל בית זה אני מוכר לך וכו' ושיפר איך בתיהם בעצמם הוא לסימן רע להם וזה כי בשכנם בתוכם היו בניהם יתומים ונשותיהם אלמנות וז"א תכף יתומים היינו וגומר וכן בענין מזונותיהם היו הולכים לאחור ולא לפנים כי אפילו המים והעצים לא היו משיגים לקנות וז"א מימינו בכסף שתינו כו' ועל צוארנו נרדפנו ועם היות בינעינו למצא טרף לביתינו לא הונח לנו כי לא היינו משתכרים אפילו כדי לקנות המים והעצים כ"ש לקנות להם ולכן כאשר ראינו . הארץ היתה מקיאה אותנו ולא הנח לנו תכף עזבנו את הארץ ונתפזרנו מהם למצרים ומהם לאשור ולמצרים נתנו יד כלומר הושטנו את ידינו אליהם כדי להסמך כאדם המושיט ידו להשען על חבירו שלא יפול כן אנחנו נתנו יד והושטנו ידינו להסמך על מצרים ועל אשור כדי לשבוע לחם כי שם הלחם בזול ולפחות כדי לשבוע מלחם לבד הלכנו לשם בראותינו כי הקיאנו בתינו אותנו: ובמדרש ירמיה קורא אותה נחלתינו ישעיה קורא אותה בית קדשנו ותפארתנו בא אסף ואמר לא נחלתינו היא ולא בית קדשנו ותפארתנו היא אלא באו גוים לתוך שלך הדא הוא דכתיב אלהים באו גוים בנחלתך וגומר ע"כ: ובונת רז"ל היא כי ירמיה אמר גם אם לא היה בירושלים רק בחינה זו אשר היא כבר היתה נחלתינו שהנחילנו ה' אלהינו והיה ראוי שאוהו נירש לעולם ועד וכיון שהוא ית' נתנה נחלה ליעקב עבדו כי לעולם חסדו היה מן הראוי שימשך המתנה הזאת ולא יהיה לה הפסק ולכ"א ראוי לקונן אפילו על זאת החלוקה לבדה איך נחלתינו נהפכה לזרים והנה ירמיה לא הזכיר כי אם בבחינת ישראל על היותה נחלתינו ואיך נהפכה לזרים: בא ישעיה וצירף ב' בחינות והיה מקונן על ביתם אם בבחינת ישראל ואם בבחינת הש"ת וז"ש בית קדשנו ותפארתנו אשר היא בחינת ישראל כי המקדש היה תפארת ישראל וגם בחינה שנית והיא הנינע לכבוד הש"ת וה"א אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש כי מקום הילולו ית' לא היה ראוי שיהיה לשרפת אש: בא אסף ואמר לא נחלתינו היא כלומר אין לקונן על בחינת היותה נחלהינו לבד כאשר עשה ירמיה ולא לצרף ולקונן על ב' הבחינות כאשר עשה ישעיה ח"א ולא בית קדשנו ותפארתנו היא כי אין להשוות בחינתינו לבחינתו ית' כי מה נתכן את הבר אבל ראוי לקונן על דבר כבוד שמו ית' לבד וז"ש אלא באו גוים לתוך שלך הלא הוא דכתיב אלהים באו גוים בנחלתך וגומר: וכפי מ"ם רז"ל בפסוק ויפול על צוארי בנימין אחיו ויבך שהבוכה שנפשה ב"ה ראשון ושני שהיה עתיד לבנות בחלקו של בנימין ועתידין ליחרב ובכה על חורבנן וקראם צוארי אפשר שז"א בכאן על צוארנו נרדפנו כי לעולם נרדפנו מהאומות על ענין הב"ה שהיה לנו ועליו נרדפנו פעם ראשונה ושניה כדי להחריבו באופן כי

מה שינענו בבנינו בראשונה ובשניה לא הונח לנו רק החריבו אותה האומות: גם אפשר שרמז לטורח שטרחו ישראל בבנין בית שני שלא היו מניחים להם להיות יגעים בבנינו אבל קמו עליהם מונעים רבים כמסופר בד"ה וז"א יגענו ולא הונח לנו לייגע בו כי היו רוצים למנוע אותנו:

(ו) בהיות כי למעלה סיפר מגודל הרעב כי אפילו המים לא היו משיגים לקנות וכ"ש הלחם וכמ"ש מימינו בכסף שתינו וגומר באופן כי הרעב כבד בארץ עם היות כי עד עתה בארצנו ארץ ישראל שם ניה ה' את הברכה עד כי אפי' למצרים אשר הגלית ריבוי הלחם ימצא בה לכיבת כי נילוס עולה ומשקה אותה ושכ"ז למצרים נתנו יד וכונת נתינת היד כמו שנותן ידו לחבירו לסעדו ולתומכו כן אנחנו נתנו יד למצרים כדי לתמכם ולסעדם כדי שישבעו מלחם וכן לאשור נתנו יד לשבוע לחם כלומר כדי שישבעו מלחם ומצא לשבוע לחם שב למצרים ולאשור כי ב' המקומות הללו בניהם היו ניזונים ממנו כי נתנו יד אליהם לסעדם בלחם ועתה נהפך לאבל מהונגו ומימינו בכסף שתינו כו': אי נמי הכונה ע"ד שפירשנו לעיל כי אנו מרוב הרעב שהיה לנו למצרים נתנו יד כדי שיסייעונו ויסעדונו לשבוע להם וכונת נתנו יד כמי שמושיט ידו להבירו להשען עליו כן אנו הושטנו את ידינו למצרים וגם לאשור כדי לשבוע להם: אי נמי אפשר שרמז למה עברי את דבר הנביא אשר הזהיר אותם שלא ירדו למצרים ועליהם נאמר הוי היורדים מצרים לעזרה ועברו על מה שכתוב בתורה לא תשובו בדרך הזה עוד וז"א מצרים נתנו יד כלומר למצרים נתנו יד שיעזרונו וירדנו שם לעזרה שיסמכו בידינו להצילנו כמו באשור דרכו לירד למצרים בכל דבר בלחם וז"א אשור לשבוע לחם כגומר כי כמו באשור דרכו לירד שם למצרים לשבוע להם כן אנחנו ירדנו למצרים לעזרה והנה אשור אם היה יורד למצרים לא היה בו עון אשר חטא כי היה סוחר שם לשבוע לחם וז"א אשור לשבוע לחם אמנם אנחנו עברנו על מאמר ה' ובודאי כי אשמתינו גדלה עד לשמים והנה כיפר כובד העון הזה וגודלו:

(ז) אמר אבותינו חטאו ואינם. כלומר כי גם אבותינו הראשונים חטאו ועגלי זה כי אמרו בפיהם נקנה ראש ונשובה מצרימה וקורא אותו חטא נג' כבוה אב לגבי שלא ראו עד עתה שאחרים נכשלו באותו העון ולכן כדי שיראו ויקחו מוסר ועוד שניה כי לא עשו הדבר בפועל רק חטאו במחשבה ודבור כי חשבו מחשבה ונתנו לב לשוב ודברו בפיהם אבל לא עשו הדבר בפועל ולכן אינו קורא אותו אלא חטא וז"א אבותינו חטאו בזה שהוא בעצמו אבל הם חטאו כבר עברו ונענשו ובמדבר תמו ושם מתו וז"א ואינם . ואנחנו עם היות בראינו שלקו אבותינו לא לקחנו מוסר אבל פשענו והרשענו וירדנו בפועל למצרים לעזרה וכמ"ש מצרים נתנו יד וגומר וזה באמת ואנחנו עונותיהם סבלנו כלומר כי העונות אשר ישבו אותם האדם הם כמו משא על האדם וכמש"ה כמשא כבד יכבדו ממני וז"א ואנחנו עונותיהם סבלנו כ ומר כי העונות אשר יעשה אותם האדם הם כמו משא על האדם כלומר כי נסבלנו כמה שהם נכשלו ואם להם יקרא חטא ומכשול לנו בערכנו יקרא עון כדאמרן וז"א עונותיהם סבלנו:

והנה הש"ת השיב גמולינו בראשינו וז"ש עבדים משלו בנו וגומר כי לפי שהוא ית' אמר כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים ולא עבדים לעבדים שהוא הוציאנו שלא נהיה עבדי לעבדים ועל שחזרנו לשם וביטלנו מאמרו ע"כ עבדים משלו בנו כי כל העולם הם עבדים לבי"ת ואנחנו היינו עבדים לעבדים ואמר פורק אין מידם נרמזו אין שיש דבר מכ"מ כי הנה מצרים אפשר שהיא נקראת בית עבדים כד"א מארץ מצרים מבית עבדים לפי שאז"ל כי כל עבד שהיה יורד למצרים שוב לא היה יוצא באופן כי שם היה מושב לעבדים והוא ית' הוציא את ישראל מארץ מצרים ומהם על דבר אשר ופרעה ירדו מצ.רים לעבדים על כן עבדים הזקים משלו בנו אשר פורק וגואל אין מידם כי כמו שבשנה שהיה יורד למצרים שוב לא היה לו פורקן וגאולה כן עתה עבדים משלו בנו אשר פורק אין מידם ואין מידם תגאל וגם כאשר ירדנו למצרים גם שם לא הונח לנו כי הנה אבותינו הראשונים אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה וכו' כפי שאמרו זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב המנם בכאן אפילו מימינו בכסף שתינו וכ"ש שלחם כי בנפשנו נביא לחמנו וגומר וכן עורנו עור פני כתנור נכמרו מפני זלעפות רעב באופן כי תכף משחור מאדם ונעשה שחור על עצמם וגומר: אי נמי אמר אבותינו חטאו ואינם וכתיב אנחנו עונותיהם כו' ודרכן ואנחנו שמן הכתובה משמע כי אנחנו עונותיהם סבלנו וזה הוא שלא כדין כי האבות לא ימותו על בנים ובנים לא יומתו על אבות ולכן קרינן ואנחנו לומר כי אבותינו חטאו וכו' וגם אנחנו חטאנו כאבותינו ולכן אנחנו עונותיהם סבלנו שזו הכתיב כי כשאוחזין הבנים מעשה אבותיהם בידיהם מגיע להם רעה על עון אבותם ומגלגלים עליהם את הכל: גם אפשר לומר כי כשהאבות הם בחיים ויוכלו לקבל ענשם אינו מן הראוי כי אבות יאכלו בוסר ושיני בנים תקהינה אבל כאשר כבר מתו האבות אז אינו מן התימה שהבנים יסבלו עון אבותם וז"א אבותינו חטאו ואינם כלומר כבר מתו וכיון שכבר מתו ואינם אנחנו עונותיהם סבלנו: אי נמי הכונה לומר אנו מקבלים עלינו לסבול עונות אבותינו כענין שחייב הבן לומר אחר פטירת האב הריני כפרת משכבו וז"ש אבותינו חטאו ובכביל החטאות שעשו שהם כשגגות בחטאים מהן וז"א יהיו נגמרו עדיין עליהם העונות שהם הודונות לסבול עונשם בעו"ה ולכן אנו עשינו המוטל עלינו כדי הדין באמת עונותיהם סבלנו וקבלנו עלינו להיות כפרה משכבותם: אי נמי יובן כונה הכתוב כלו עם מה ששמעתי בשם חכמי קשטילי' על מש"ה כי בחטאינו ובעונות אבותינו ירושלים ועמך וכו' והוא קושיא מבוארת יש בפסוק היה פועל חסם כבד את ואביך נאמר וכן יכבד לב ויגך הב עבו להסף והתשאת הקלים והבונגים אלו בהם ואמרו כי בהשאתינו ובעונות המזידים אלו נאבותם כהומרם ובעונות אבותינו ולפסך כינ"ל כי בעונותינו ובחטאות אבותינו. ואמרו הם ז"ל כי בהיות כי השוגג בזמן שהיה בית המקדש קיים הקרבנות היו מכפרים על החטאות כי אדם מקריב קרבן ומתכפר לו אמנם המזיד אין קרבן בא על המזיד ולכן אבותינו שהיו בזמן שבית המקדש היה קיים גם אם העון נתכפר להם החטאה על ידי הקרבנות ולא נכפר עליהם בחוב אלא העונות כי אין

קרבן

עֲוַיָּתְהוֹן סוֹבַרְנָא: ח עבדים בְּנוֹי דְחָם דְאִתְיְהִיבוּ עַבְדִין לִבְנוֹי דְשֵׁם אִינוּן שַׁלִּיטוּ בָנָא פָּרִיק לֵית מִידְהוֹן: ט בנפשנו בְּסַכָּנַת נַפְשָׁנָא נַיְיתָא לְחֵם פַּרְנָסוּתָנָא מִן קֳדָם קְטוֹל דְחַרְבָּא דְאָתֵי מִן סְטַר מַדְבְּרָא: י עורנו מַשְׁכָּנָא הֵיךְ תַּנּוּרָא אִתְקַדְרוּ מִן קֳדָם מַפַּח כַּפְנָא:

י סָבָלְנוּ: ח עֲבָדִים מָשְׁלוּ בָנוּ פֹּרֵק אֵין מִיָּדָם: ט בְּנַפְשֵׁנוּ נָבִיא לַחְמֵנוּ מִפְּנֵי חֶרֶב הַמִּדְבָּר: י עוֹרֵנוּ כְּתַנּוּר נִכְמָרוּ מִפְּנֵי זַלְעֲפוֹת רָעָב: יא נָשִׁים

לחמנו ד׳ וסימן אך בה׳ אל תמרדו. זה לחמנו חם הצטידנו. לחמנו נאכל ושמלתינו נלבש. בנפשנו נביא לחמנו:

תולדות אהרן נשים בציון. יבמות יו קדושין עא:

אבן עזרא

עם עונות אבותינו והם נמלטו ולא אנחנו כטעם פוקד עון אבות על בנים: (ח) עבדים. ועבדינו נותני מס לנו כאדום תשלו בנו: פורק. כמו תציל כמו ויפרקנו מצרינו ושניהם מגזרת מפרק הרים: (ט) בנפשנו. בתחלה היו עבדינו מביאים לחמנו ועתה אנחנו בעצמנו והישר בעיני שטעמו בסכנת נפשנו וכן כי בנפשותם הביאום: (י) עורנו. ואם לא נסתכן להביא לחם נמות ברעב: נכמרו. כמו יבערו ויקדו ונכמרו כי נכמרו רחמיו: זלעפות. כמו ורוח זלעפות כטעם סערה: (יא) נשים. לא די צרת הרעב עד שענו העבדים

רשי

לך וכן (בראשית לד) ונתנו את בנותינו לכם: (ט) בנפשנו נביא לחמנו. בסכנת נפשנו היינו מסוכנים כשהיינו מביאים מזונותינו מן השדה מפני חרב המדבר: (י) נכמרו. נתחממו וכן (שם מג) כי נכמרו רחמיו ובלשון גמרא יש הרבה על הכמר של ענבים מכמר בישרא: זלעפות רעב. כמו (תהלים יא) ורוח זלעפות

לחם דמעה

קרבן בא עליו אמנם אנחנו אשר באנו אחר החרבן אפילו החטאות שלנו עדיין היים וקיימים וכ״ש העונות שעדיין חיים וקיימים כי אין מקדש ולא כהן שיכפר בעדנו וז״א כי בהטאינו כו׳ כלו׳ כי אנחנו אפילו בעבור חטאינו והם השגגות גם שנה בירושלים ועמך יהיה לחרפה וכ״ש בעבור העונות כי אנו ואנו הם חיים וקיימים ולכן הזכיר החטאות ולא הוצרך להזכיר העונות אמנם אבותינו שהיו בזמן בית המקדש היה קיים כבר נתכפר להם על החטאות שהם השוגגים ולא נשאר עליהם אלא העונות ולכ״א ובעונות אבותינו: **ועם** זה אפשר שיובן הכתוב הזה בשנדייק אמאי נכנס בלשון חטא וסיים בל׳ עון ולאו היינו סיפי׳ ולאו רישיה ריביה כי פתח בכך וסיים בהבית. ועוד לכוין מלת ואינם כי נראית תפ׳ מבלי מלה והיה די באומר אבותינו חטאו ואנחנו עונותיהם סבלנו אבל הכתוב מובן עם ההקדמה שהקדמנו כי אבותינו לפי שהיו בזמן בית המקדש היה קיים כל החטאות שחטאו בשוגג כבר נתכפרו הלכו למו ואינם ולא נשאר עליהם בתיב אלא העונות וכדאמרן וז״א אבותינו חטאו ואותם החטאות אינם כי כבר נתכפרו הלכו ל״ו ואומרו ואינם שב אל חטאו ולא אל אבותינו באופן שלא נשאר עליהם בתורת חוב רק העונות ואנחנו עונותיהם סבלנו והוא פי׳ נאה בפסוק מסכים עם פירוש רבני קשטיליא:

(ח) **ואמר** עבדים משלו בנו פורק אין מידם. שמעתי אומרים בשם המקובל האלהי מהורר״מ קורדווירו ז״ל שהכונה בזה עבדים משלו בנו ולא העבדים החשובים שבשמבואים איזה משא עליהם יש כבדים פתוחים למשה מסה ופורקים את משאם מעליהם אלא העבדים שמשלו בנו הם העבדים היותר פחותים שאין מי שיסייע אותם לפרוק את משאם מעליהם אלא הם עצמם פורקים המשא מעליהם וז״ש פורק אין מידם העבדים שמשלו בנו הם אותם שפורק אין מידם שהם היותר פה תים: **אי** נמי אמר מ״ש רז״ל על הוו צריך נראה כל המולך ניבראל נעשה ראש וז״ש עבדים משלו בנו העבדים נעשו מושלים והיו נראים בני עמנו ובשכתינו על שהלכו אותנו ולא היתה ממשלתם ממשלה מועטת אלא כמלך שהיה בא על ישראל מיד היה עולה עד שהיה מולך כשהיה וז״ש פורק אין מידם ממשלת העבדים שעלו לגדולה בשבתינו לא היתה נקלה אלא באופן כי פורק אין מידם אין מי שיגאל מידם בלא יהיו כבושים תחת ידיהם כי היו מושלים על כל העולם:

(ט) **ואמר** בנפשנו נביא לחמנו וכו׳. ספר מגודל הרעב הכבד אשר בארץ ואם ישבו בארץ ימותו ברעב וגם אם היו יוצאים לחוץ להביא מזונות גם כן היו יראים מפני חרב המדבר כי יצאו עליהם ליסטים מזויינים ויהרגום ועכ״ז בחרו ברע במיעוטו והיו מסכנים את נפשם בסכנת נפשות מפני חרב המדבר והיו הולכים ומביאים להם טרף כי טובים היו חללי חרב מחללי רעב וז״ה בנפשנו נביא לחמנו כו׳ כלומר כמה באנו מביאים נפשינו בכפינו נביא לחמנו מפני חרב המדבר והלכתנו דרך שם אפשר שיהרגונו ועכ״ז בסכנת נפשנו נביא להמנו וכו׳: **אי** נמי אמר בנפשינו נביא להמנו. כי כשהיינו הולכים לקנות לחם לא היינו יכולים להביא את הלחם בידינו מפני חרב האויבים שיקחו אותו מידינו אלא שם במקום שהיו מוכרים אותו לנו שמה היינו אוכלים אותו באופן כי בנפשנו ובתוך מעינו אשר שם מושב הנפש החיונית וכד״א ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי וגומר ובתוך נפשנו ובתוך קרבנו אנו מביאים לחמנו מפני חרב המדבר משום שאם נביא אותו בידינו יקחו אותו: והמתרגם ז״ל תרגם מצרי׳ יהבנא ספר לאתפרנסא תמן ולאתור למשבע לחמא ומדנקט במצרים לאתפרנסא ובאשור למשבע לחמא נראה שסובר כי מש״ה לשבוע לחם לא קאי אלא לאשור אבל מה שנתנו יד למצרים לאתפרנסא תמן הכונה כי בראותם כי מצרים היא מבורכת בכל מכל כל כד״א כגן ה׳ כארץ מצרים וכן נאמר זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים וכו׳ ואין צריך לומר דיבור כלחם כי לריבויו אינו נחשב אפילו כמשרה דארעא ולכן כה את ארץ מצרים משובח בכל מיני פרנסה בראשונה למצרים נתנו יד לאתפרנסא תמן וכאשר ראינו כי גם שם לא הונה לנו או ירדנו לאשור גם אם אינה שלימה כ״כ בשאר מיני פרנסה לפחות לחם לא יחסר והלכנו שם לשבוע לחם וגם אפשר כי מ״ש לאתפרנסא כולל גם ענין המלבוש שנקרא בדברי רז״ל פרנסה וזה כי במצרים יש בזול להם לאכול ובגד ללבוש ממיני לבעונין מצמר ובפתים כי הכל נקרא פרנסה. גם פירש מ״ש עבדים משלו בנו על בני חם דאתיהיבו עבדין לבנוי דשם: והר״ם אלמושנינו ז״ל כתב אבותינו חטאו ואינם וכו׳. הנה מלת ואינם אפשר שתובן על שאינם נמצאים שם או וכרתו נפש ואפשר שתובן על העדרם לגמרי שכבר מתו. ואם ר״ל על אותם שכרתו לכם בזמן ההרבן ובאו בניהם ביד האויבים ואמרו הבנים אבותינו חטאו אל האויבים הורכדים אותנו כמה שכרתו מתוך העיר ואינם פה ועל כן אנחנו עונותיהם וכוא עון הבריחה סבלנו ברוצים לנקו׳ בנו על עונות אבותינו שלא רצו להשתעבד אליהם וברחו אליהם: ואם רצה על אבותינו הקדמונים שכבר מתו והוא היותר נכון יאמר שאבותינו חטאו פעמים רבות לפניו ית׳ והשי״ת הוא פקד עון אבות על בנים ועל כן אנחנו עונותיהם סבלנו בגלות המר והנמהר והרבן בית קדשנו ותפארתנו: וביאר הגלות הנמשך לנו בעון אבותינו והוא שעבדים שהוחים משלו בנו והם הכשדים אשר אמר עליהם כשי״ת יעבדון עמים אך עתה בזמן החרבן אינו כמו בזמן הקדמון כשהיו אבותינו נמכרים בידם שהיה מרע״ה עומד בפרץ ומצילם מידם אך עתה פורק ומציל מידם כמו מרע״ה אין לנו ח״א פורק אין מידם שהוא כאלו אמר מציל אין מידם וע״ד ויפרקנו מצרינו וכו׳ כמ״ש הראב״ע ז״ל: **ואפשר** שיהיה הפסוק הזה מקושר עם הפסוק הקודם וגזירהו והאלו אמר שנתנו יד למצרים ולאשור לשבוע לחם והם בעת אבותינו בחטאו להם שהיו שבת טביעתם היה וכן פי׳ שהם רעת אשור ואנחנו עונותיהם סבלנו ועל כן לא רצו לתתול עלינו כמה שהבטפנו לעובדם ושבענו להם יד בירתמו עלינו יען אבותינו חטאו להם ואינם נמצאים נבנקם מהם ועל כן אנחנו עונותיהם סבלנו: **ולפ״ז** יאמר שאלה מצרים ואשור שהיו אצלנו במדרגת עבדים או שאר האומות שהיו תחתינו בזמן מלכותינו שהיו החת יהודה עתה הם משלו בנו ולהיות שהיו עבדים לנו כל ימי היותם תחתינו על כן פורק אין מידם כי לא ירצו ולא ישמעו שיפרקו אותנו יען היו עבדינו ואנחנו לא הסכמנו בכלנות׳ והם מודדים לנו מב״מ וז״א עבדים משלו בנו וגומר ר״ל יען עבדים שלנו משלו בנו עתה שיותם התחתינו היינו תחתיהם על כן אין פורק מידם כי הם מעבדים בדבר ואף על פי שימצא פורק ופודה ומציל אותנו הם אינם מסכימים כי רוצים להנקם ממנו ונמצא שהעדר הפורק הוא מידם וז״א פורק אין מידם. **אמר** עוד בנפשנו נביא להמנו וכו׳ עורנו וכו׳. ספר המקונן הפלגת הרעב אשר היה בזמן ההוא באומרו בנפשנו נביא להמנו וכו׳ והכונה בהכתבה בו שעם היות שבלחם היה שלנו לא היינו מביאים ממנו מן הגורן רק להשיב נפש לבד כלומר מה שיספיק לקיום נפשנו וזהו בנפשנו נביא להמנו כלומר בעד נפשינו לבד לא נתענוג גופיי רק לקיום הנפש לבד נביא להמנו כלומר עם היות לנו להם רב שלנו אין אנחנו מביאין ממנו רק הצריך בעד נפשנו מפני שאנחנו יראים פן ידבקונו בחרב אויבינו אם נביא נוסף על הצריך להשיב נפש וז״א מפני חרב המדבר כלו׳ מפני חרב המדבר לא נביא לחמנו רק כדי קיום נפשנו: **ובכן** עורנו כתנור נכמרו ונתחממו העורות שאין ליאות המזון עובר הגיו למיעוטו ומפני רעדת הרעב שמתחזק מעט מעט להעדר השובע על כן נכמרו העורות כמו כי נכמרו רחמיו כו׳ כדפרש״י ז״ל וז״א עורנו כתנור נכמרו וגומר כי נתחממו העורות מפני הפחד והרעדה המתהייבים מהרעב שנעדר הנחות מההשבע עד הקגוות בהם העורות וזהו המכוון באומרו מפני זלעפות רעב ר״ל מפני הפחד והרעדה הנמשכים מהרעב והוא מה שיקרה בו מהעדר המזון אל האיברים כנודע: **ואפשר** שיפורש הפסוק הראשון הזה ע״ד שפי׳ בפסוק מיתינו בכסף שתינו והכונה כי אם היות הלחם שלנו נביא אותו מן הגורן אל בתינו בתמורת נפשנו שנשעבד נפשנו אל האויבים כדי שיניחו לנו להביא לחמנו אל ביתינו לאכול וכאילו אמר שנמכרנו להם לעבדים ונתננו להם נפשנו תחת לחמנו עם היותו שלנו וכל זה עשינו מפני חרב המדבר כי אם לא נעשה כן יהרגונו ועל כן בחרנו מבחים רעות הקלה בבעתיהם וז״א מפני חרב המדבר כלומר מפני זו בחרנו זו כאמור: **ולפ״ז** מ״ש עורנו כתנור וגו׳. ירצה כי עם היות שהיה לנו לאכול כי שעבדנו נפשנו תחת לחמנו כדי שיעזבו לחמנו בידינו כנזכר הנה עכ״ז מפחד שאנחנו יראים באחר הוס להמנו לא נמלא עוד להם לאכול כי זה שנתנו לנו תחת נפשנו בנשתעבדנו אליהם השכימו בו ישו היה לחמנו אך לא נקוה שיהנו לנו מלחמם ועל כן אנו יראים מאד מהרעב כלומר שנבוא לידי רעב ומאותו הפחד עורנו כתנור נכמרו עם היות שהעת אין אנחנו רעבים וז״א מפני זלעפות רעב ע״ד זלעפה אחזתני כו׳ ר״ל מפני יראה ופחד הרעב שימשך לנו אחר תום האוכל והלחם שלנו ע״ד ולא יודע השבע בארץ מפני הרעב ההוא אחרי כן וכו׳ שהכונה בו שלא ירגשו השובע מפני יראת הרעב שיבא אחרי כן שיהיו יראים ממנו: **ואפשר** שיאמר שבעבור נפשנו כלומר להציל נפשנו מן המיה בהרגנו בנער הרעב והבאנו הנחנו לחמנו אל האויבים כדי שלא יהרגונו וז״א בנפשנו נביא להמנו ר״ל בעבור נפשנו שלא יקחו את נפשנו נביא אנחנו בידינו לחמנו אל העבדים שמשלו בנו אשר זכרם לעיל וזה עשינו מפני חרב המדבר שהיתה עלינו להורגנו אם לא היינו עושים כן ובחרנו ברע במיעוטו והוא כאיר׳ בחיים לפי שעה ונמשך מזה שבהתהלכנו מעט מעט למות מעצמנו ברעב כי עורנו כתנור נכמרו כבר מפני שריפת הרעב עצמו שכבר היינו רעבים ללחם ואיננו ושם גם בהיותינו אנחנו מביאים אותו אליהם ועינינו רואות וכלות אליו ואין לאל ידינו לאכול ממנו ומדאגה מזה המין מהרע׳ שלהמנו בידינו ואנחנו רעבים נאש ושריפ׳ מזה הנפר נתחממו עורנו כתנור המתחמם באש אשר היסק בתוכו ח״א מפני זלעפות רעב והוא כמו ורוח זלעפות שהוא שריפה כרש״י ז״ל עכ״ל: **והרב** מורי זלה״ה כתב עבדים משלו בנו וכו׳. ירצה הגענו למדרגה התחתונה שהעבדים משלו בנו כלומר בגדולי הערך כמונו ואף אם דרך העולם שבשרואים הזוכים וגדולים שמשעבדים אותם עבדים נבזים אשר מאסו המשועבדים את אבותם לשית עם כלבי צאנם כל העם הרואים מרחמים עליהם ובפרט בזמן שמשעבדים בהם בחוזקה מגולין אותם בשבים ימי פינם ושנים קדמוניות ואת ערך חשיבותם מקדמת דנא עכ״ז עלינו נשתנו סדרי בראשית ומנהג העולם שעבדים משלו בנו ואין פורק מידם: **או** ירצה שידוע שכשהעבד היא תחת האדון בן הירין היא קרוב לשכר ולהפסד שאם רבו רוצה לשעבדו משעבדו וכשרוצה לסקל מעליו הרשות בידו שאין רשות אחרים עליו ועל דעת עצמו הוא עושה אמנם כשהם נמסרים תחת רשות עבדים אשר מתגלה אדוניהם עליהם וגזר עליהם לשעבדם אינו יכול העבד לסקל מעליהם בלתי רשות כי אינו ברשות עצמו ואם כן נמצא שהשעבוד הוא בידם ופריקת השעבוד אינו בידם וז״ש עבדים משלו בנו והיות איזה מהם פורק אין מידם כמ״ש: **או** ירצה עבדים משלו בנו מלשון משל ושנינה כאומר הפי׳ העבדים משלו משלים להרהיב שיהם בבזיון ישראל והסבה לפי שפורק אין מידם ישראל ומצד שהם רואים אותם בבזיון גדול כזה הם להם למשל ולשנינה:

(ט) **בנפשנו** נביא להמנו. כונת בנפשנו יהיה מלשון השן כמו אם יש את נפשכם והכונה אעפ״י שמקודם היו לנו עבדים או שכירי׳ שמביאים אותנו בבית ובבדה מ״מ עתה בהשפלנו ורצונינו אנחנו בעצמנו נביא את לחמנו כשנצרך לנו ושכניסים אותו לבתים מפני שאם ישאר שם הונה היינו מפחדים שמא כשנרצה להכניסו הבית לא נוכל מפני חרב המדבר:

(י) **עורנו** כתנור נכמרו כו׳. יתפרש הפסוק זה עם הפ׳ הנ״ל כהמשך א׳ והכונה היא שאנשי ישראל גבורתם היתה לאין תכלית והיו בוטחים בה ואיגולי הרעב לא היו יכולים לכבשם כל מלכי מזרח ומערב ומי הכניעם זלעפות הרעב וז״ש בנפשנו נביא להמנו כלו׳ בנפשנו ורצוננו היינו מביאים את להמנו אפי׳ שהיה במקום סכנה כי אין לנו פחד מחרב כלל ואפי׳ היינו מוצאים הלחם במקום מסוכן ומפני חרב המדבר היינו לוקחים אותו משם בלפי פחד כלל וז״ש מפני חרב המדבר אבל מה נעשה שעורנו כתנור נכמרו וגו׳ הרעב הכבד שאין מה להביא וזהו מפני זלעפות רעב עכ״ל:

(יא) **אמר** נשים בציון ענו וכו׳. אפשר שאלו הד׳ פסוקים הם תוי הפסוקים דברי המקו׳ והגי׳ הא׳ היא תשוב׳ שמשיב׳ רוח הקדש על דברי המקונן וז״ש נשים בציון ענו כלומר מאיכה היתה רעה כזאת שנשים הנשואות לבעליהן באו האויבים בציון ועגו אותם ורוח הקודש משיבה ואומרת ובתולות בערי יהודה כלומר

בְּצִיּוֹן עִנּוּ בְּתֻלֹת בְּעָרֵי יְהוּדָה׃ יב שָׂרִים בְּיָדָם ג׳ הסר דחס׳
נִתְלוּ פְּנֵי זְקֵנִים לֹא נֶהְדָּרוּ׃ יג בַּחוּרִים טְחוֹן נָשָׂאוּ

יא נשים נְשַׁיָּא דַהֲווֹ נְסִיבָן לִגְבַר בְּצִיּוֹן אִתְעַנִּיאוּ מִן אֲרַמָּאֵי
וּבְתוּלָתָא בְּקִירְוֵי יְהוּדָה מִן כַּשְׂדָּאֵי׃ יב שרים רַבְרְבָנִין בִּידֵיהוֹן
אִצְטְלִיבוּ אַפֵּי סָבַיָּא לָא סָבַרוּ׃ יג בחורים רוֹבִין רֵיחַיָּא נְטַלוּ

טחון ל׳ בחורים טחון נשאו והוא חד מן א"ב מן ג׳ ג׳ בחד לישן אנ"ך וסימן נמסר במסרה רבתא במערכת אות האל"ף בס"ד :

רשי

לשון שריפה: (יג) טחון נשאו. כשהיו האויבים מוליכין אותם בקולרין היו נותנים על כתפיהם ריחיים ומשאות כדי לייגעם. וכן בעץ כשלו. כשל כחם. ולשון כשלון נופל בתשות כח כמו שנאמר בעזרא (נחמיה ד) ויאמר יהודה כשל כח הסבל

אבן עזרא

העבדים נשינו וכל שכיבה באונס והיא כדרכה תקרי ענוי: (יב) שרים. אין לנו שרים שיושיעו נשינו כי אפי׳ הם נתלו בזרועם ויש אומרים כי בידם שב אל העבדים הנזכרים למעלה: (יג) נשאו. בחורים לטחון ויהיה טחון שם הפועל

לחם דמעה

איכה היתה זאת בהם כי בהיותם עדיין ערי יהודה היו בני ישראל מענים את הבתולות וע"כ באה עליהם הצרה הזאת שהאויבים ענו נשיהם. חזר ואמר המקונן איכה היתה זאת בעולם כי שרים שרי יהודה וישראל נתלו ביד העבדים הארורים האלה שהזכיר לעיל. ורוח הקדש משיבה והם למה פני זקנים שבהם לא נהדרו ועל כן גם האויבים אינם מהדרים פני השרים אלא תולים אותם על העץ כיון שהם עברו על והדרת פני זקן. חזר ואמר המקונן איכה הבחורים טחון נשאו שמו את בחורי ישראל במקום החמור אשר אחר הרחיים שסובב סובב הולך וטוחן החטים. ורוח הקדש משיבה ועל מה נערי בני ישראל בע"א כשלו ע"א של עץ ואבן וז"ש ונערים בעץ כשלו שעבדו ע"א ועל כן הבחורים מוליכין אותן לטחון. חזר ואמר המקונן איכה זקנים שהם החכמים והסנהדרין משער שבתו מלשון ונגשה יבמתו השערה אל הזקנים והוא על מקום מושב הדיינים. ורוח הקדש משיבה שבתו הזקנים כדי שישבתו הבחורים מנגינתם שהיו הבחורים עושים כל ימיהם כהגים להכול ולשתות בנגינות שותי שכר ועל כן שבתו זקנים משער כדי שישבתו ג"כ הבחורים מנגינתם: א"נ אמר כי בתחלת הגלות נשים נשואות לבעליהן בציון ענו אותם האויבים ואח"כ אף כי לנשואות אינם מענים כאשר חוק זה להם כי הבתולה שנשאת הבעל להגמון תחלה וז"ש בתולות בערי יהודה :

(יב) **ואמר** השרים בידם נתלו שהיו כופתים את ידיהם לאחוריהם ובידיה׳ היו תולים אותם לייסר אותם ביסורין קשים כדי שלא ימותו במהרה ולא עוד אלא אף אם היו זקנים היו עושים להם כן ופני זקנים לא נהדרו ובחורי ישראל היו נוהגין אותם אחר הרחים לטחון החטים והם היו נערים שאין בהם כח לחזור ברחיים על אחרם היו מכים אותם בעץ עד שהיו טוחנים במהרה וז"ש ונערים בעץ כשלו. ואמר זקנים משער שבתו כו׳ על הלוים דבר הכתוב כי הלוים עד בן נ׳ שנה היו משוררים ומנגנים בב"ה ומבן נ׳ שנה שהיו זקנים משם והלאה היו שוערים לסגור ולפתוח שערי המקדש ועל אלו אמר זקנים משער שבתו הלוים הזקנים שבתו מהיות שוערים לפתוח את שערי המקדש והלוים הבחורים שבתו מנגינתם שהיו משוררים ומנגנים בעת הקרבת הקרבנות. ואמר שבת משוש לבנו שהוא הרחקת שמחה והתועלת ולא לבד הרחקת התועלת היה לנו אלא גם הבאת הרעה והנזק וז"ש נהפך לאבל מחולנו. ואמר נפלה עטרת ראשינו על המקדש שנחרב ומעתה מה נעשה כשנחטא כי בזמן שב"ה קיים היה אדם חוטא ומביא קרבן ועתה מה נעשה כשנחטא היכן נקריב קרבן החטאת לכפר על נפשותינו לפני ה׳ כי אין מקדש להקריב קרבן וז"א אוי נא לנו כי חטאנו נא לשון עתה כלומר עתה אוי לנו כשנחטא: א"נ אמר נפלה עטרת ראשינו שנחרב בית קדשינו ועד עתה בעודו בנוי לא היה כח בחטאות להיות סבה שיחרב אלא היו צריכים פשעים ומרדים רבים להחריבו ועתה שגרמו הפשעים ונחרב מעתה החטאות שהם השגגות די בהם לעכב בניינו שלא יבנה ולכן אוי נא לנו אף אם חטאנו בשוגג שיהיו סיבה לעכב בניינו: א"נ אמר נפלה עטרת ראשינו ונחרב בית מקדשינו אבל אין לנו להתאונן על חרבן המקדש אלא על החטאות שחטאנו לפניו ית׳ והכעסנו אותו שהם היו סבה להחריבו ועל זה ראוי ודאי להתאונן על שהכעסנו את בוראנו וז"ש אוי נא לנו כי חטאנו שהיתה הסבה שנחרב: **ועז"א** דהע"ה כי אפר כלחם אכלתי כו׳ אשר הלשון בו כי אפר כשיעור הלחם אכלתיו והכונה שלא היה כן שהייתי מאכל הלחם במעט אפר אבל באפר היה כשיעור הלחם שאכלתי ולכן לא אמר בלחם בבי"ת ושקוי בבכי מסכתי יובן עם מ"ש ז"ל כל חמרא דלא דרי על חד תלת מיא לאו חמרא הוא ואמר כי כשהייתי מוזג את היין שהייתי שותה בבכי הייתי מוסך אותו כלומר כי על חד של יין היו תלת מדמעות וז"א ושקוי בבכי מסכתי וזו בעצמה כונת מש"ה ותשקמו בדמעות שליש. ונתן טעם למה אפר כלחם אכלתי ושקוי כו׳ מפני זעמך כו׳ כלומר אין אני מיצר על צרתי בשביל צרתי אלא מפני כי מן הצרה משתמע שאתה בכעס עמדי ושהכעסתיך ועל זה אני בוכה ושקוי בבכי מסכתי מפני זעמך וקצפך אשר הקצפתי אותך אמנם על איבו׳ מפלתי וצרתי איני מצטער מפני כי נשאתני ותשליכני כלומר וכי נשיאותי ורוממותי שהיה לי עד עתה על כל שאר העמים מהיכן באה לי והלא בתחלה עבדים היינו לפרעה במצרים ואתה ברחמיך הרבים נשאתני ורוממתני מכל הלשונות ואת׳ שנשאתני אתה השלכתני והחזרתני לקדמותי וז"א כי נשאתני ותשליכני ולכן אין לי להתאונן על השלכתי שהשלכתני על כי ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך ואין לי להתאונן אלא על שהכעסתיך בחטאתי וגרמתי לך זעף וקצף וז"א מפני זעמך וקצפך כו׳ כדאמרן והנה כל זה מסכים עם מה שפי׳ במ"ש אוי נא לנו כי חטאנו: **א"נ** אמר נשים בציון ענו כו׳. ויובן למה בציון נקט נשים דמשמע בעולות ובערי יהודה נקט בתולות ולכן אפשר כי בראשונה כאשר עלו החיילות להלחם בירושלים ובציון בעברם דרך ערי יהודה לא היו שוכבים ואונסים אלא הבתולות ולא הנשואות כי עדיין לא גברה ידם כ"כ לתפוש אפילו הנשואות ולא ידעו מה יולד יום אם יגברו אם לאו ולכן לא מלאם לבם לתפוש אלא הבתולות אשר אין בזה כ"כ קפידא כמו לשכב הנשים הנשואות אמנם כאשר כבר גברה ידם וכבשו גם את ציון ואת ירושלים אז גם לנשים הבעולות שוכבים שכבוש וז"ש נשים בציון ענו: **והרב** מורי זלה"ה כתב כי הנה בציון שהוא המקום היותר מובחר וקדוש אשר לנו לא נתרצו בטמאם את הבתולות אלא אפילו שאר הנשים הבעולות עינו והאמנם בשאר ערי יהודה נסתפקו בבתולות לבד ומה טעמו כך אם מפני שהיתה כונתם לפגום מקום הקדוש ואם מפני בהספק לך הטומאה להתגבר במקום קדושה יתירה והגביל בשם זוהמת יגרש שם יותר או תהיה השבה מגד יתרון היופי עכ"ל: **ואפשר** שגם המתרגם הוקשה לו זה למה בראשונה נקט נשים דמשמע אפי׳ בעולות ואח"כ נקט בתולות ותרגם דבב׳ מלחמות משתעי קרא וז"ל נשיא דהוו נסיבן לגבר בציון אתעניאו מן רומאי ובתולתא בקרוי יהודה מן כשדאי עכ"ל ובזה לא קשה מידי כי אפשר שהרומאי׳ לא היו מקפידים לשכב אפילו עם הנשים הבעולות וע"כ אפילו הנשים הבעולות בציון עינו אמנם הכשדים אפשר כי גם בדתם הוא נאסר להם לשכב את אשת איש ולכן לא תפשו כי אם לבתולות וז"א בתולות בערי יהודה. וגם אם נראה קצת דוחק לפירוש המתרגם כי המלחמה הראשונה היתה מהכשדים והוא נ"נ שהחריב בית ראשון והרומאי׳ החריבו בית שני והל"ל על הראשון ראשון ועל אחרון אחרון וקרא איפכא הוה ליה למינקט י"ל שאין זה דוחק כי לפי שגלות בית שני שאנו בו היה יותר רע ומר מהראשון אשר לא היה רק ע׳ שנה ע"כ בפתח דבריו התחיל לקונן על היותר חמור גם אם הוא מאוחר בזמן ומה גם כי כובד וגודל הדבר הרע אשר רצה לקונן עליו יותר רע היה לשכב עם הנשים הבעולות ולכן התחיל נשים בציון עינו :

(יב) **ואמר** שרים בידם נתלו. הכונה אפשר כי השרים הם בעצמם אבדו עצמם לדעת ותלו את עצמם בידם ממש ותבחר מחנק נפשם כי יראו פן יתעללו בהם האויבים על היותם שרי המדינה כי כן דרך האויבים הכובשים את העיר כי להמון העם מוליכין אותם בשביה לעבדים ולשפחות אמנם לשרי העיר הם מתעללים בהם בעשות בהם משפטים בל ידעום ומיראתם מזה הם בידם ממש נתלו ונחנקו ומה גם כי השרים שהיו שרים רבים ונכבדים במעלה ושררה רבה ולעבדים ושפחות לא רצו להיות עבדים לעבדים אבל בחר מחנק נפשם ונתלו בידם ואומרו פני זקנים לא נהדרו הכונה שאלו השרים אשר בידם נתלו עדיין היו בחורי חמד שלא הגיעו לימי הזקנים פניהם לא נהדרו עדיין בזקנה וז"ה פני זקנים לא נהדרו כלומר שות פניהם פני זקנים עדיין לא נהדרו בזה כי בחורים היו ו׳ כ"ז לא חסו על חייהם ובידם ממש נתלו מיראתם כדאמרן אמנם שאר הבחורים והמון העם כי ידעו שלא יהרגו האויבים אותם רק שהיו שבוים תחת ידם להתעסק במלאכת אדוניהם אלו סברו וקבלו כל המלאכה עליהם ולא רצו להמית את עצמם וז"א בחורים טחון נשאו על כתפם וסברו וקבלו: **אי נמי** אמר כי מה שנתלו ונהרגו השרים ע"י האויבים ראוי לומר כי ה"ל כאילו השרים בעצמם ובידם נתלו לפי שהם בידם סבבו את תלייתם שתלאום לפי שבהיותם בשררתם גברה גאותם וגאונם כי פני זקנים לא נהדרו ואפילו בזקנים ובחכמים היו מזלזלים כי אין זקן אלא מי שקנה חכמה ולא נהדרו בימיהם פני הזקנים והחכמים לרוב גאותם ונמצא שהם סבבו את מיתתם וה"ל כאלו הם בידם תלו את עצמם שהלא העון לא היה שום אומה ולשון יכול לכבשם ואחר שאמר קינה על השרים בשבר מתו באו לקונן על הבחורים אשר הם חיים עדנה וספר גודל חולשתם מרוב צרותם כי אפילו הבחורים שכחם רב ועצום לא נשאר בהם כח לעשות שום מלאכה שיש בה טורח אבל עדיין היו יכולים לסבול מלאכת הטחינה שהיא מלאכה קלה להיות יושב ושוט בידו להכות את הסוס המסבב הרחים כי אין בזה טורח כי בהיות האדם יושב ושוט לסוס בידו ובכל פעם שסובב הסוס ועובר עליו מכה בו פעם ושתים וסובב ולרוב חולשתם לא יכלו לסבול שום מלאכה כי אם מלאכת הטחינה שהיא קלה וז"א טחון נשאו אמנם הנערים שהם יותר קטנים מהבחורים אלו לא נשאר בהם כח להלוך בחוץ על רגליהם ואפילו ע"י משענת עץ שיקחו בידם וז"א ונערים בעץ כשלו כלומר אפי׳ במשענת של עץ בידם כשלו בהליכתם מרוב חולשתם שבהם אח"כ מצאתי בהר"מ אלמושנינו ז"ל בפירושו זה בפסוק בחורים טחון נשאו כמו שאכתוב לקמן לשונו :

ואחר

וְטַלְיָא בִּצְלִיבַת קֵיסָא תְּקָלוּ׃ יד זקנים סָבַיָּא מִתְּרַע סַנְהֶדְרִין אִתְבַּטְּלוּ וְרוּבִין מִן בֵּית זְמָרֵיהוֹן׃ טו שבת בְּטֵילַת חֶדְוַת לִבְּנָא אִיתְהַפִּיךְ לְאֶבְלָא חִינוּגַנָא׃ טז נפלה נְפַלַת כְּלִילָא דְרֵישָׁא וַוי לָנָא

וּנְעָרִים בָּעֵץ כָּשָׁלוּ׃ יד זְקֵנִים מִשַּׁעַר שָׁבָתוּ בַּחוּרִים מִנְּגִינָתָם׃ טו שָׁבַת מְשׂוֹשׂ לִבֵּנוּ נֶהְפַּךְ לְאֵבֶל מְחוֹלֵנוּ׃ טז נָפְלָה עֲטֶרֶת רֹאשֵׁנוּ אוֹי־נָא לָנוּ כִּי

תולדות אהרן (שבת משוש לבנו. פס פס): אוי נא לנו. עקידה שער נט:

אבן עזרא

הפועל כמו גלאיתי נשוא וכשל כח הנערים בהגיע עץ הטחנה ויש אומרים שהוא כמשמעו והטעם כי כל מחנה צריכה לטחון ולעצים: (יד) זקנים. מנהגם היה לשבת בשערי ירושלים: (טו) שבת. על החרבנות שנכרתו: ומחולנו. המחוללים והמשוררים: (טז) נפלה. בית המקדש מקום השכינה: (יז) על זה היה דוה

לחם דמעה

(יד) **ואמר** זקנים משער שבתו על החכמים כי אין זקן אלא מי שקנה חכמה וכמד״א כי בן זקונים הוא לו ותרגם המתרגם ארי בר חכים הוא ליה ואמר כי החכמים שבתו משעריהם המצויינין בהלכה וז״א משער שבתו וכן הבחורים התלמידים בחורי חמד אשר היו מסדרים המשניות בע״פ ובניגון כי העיקר הוא ללומדם בניגון ג״כ שבתו מנגינתם כי מלת שבתו תשמש לזקנים ולבחורים באופן כי גם הבחורים שבתו מהניגון של הקריאה וכיון שלומדי התורה ובוחריה שבתו אם כן נוכל לומר שבת משוש לבנו כי עיקר משוש לב האדם היא התור׳ כד״א פקודי ה׳ ישרים משמחי לב ומה שהיה לנו במקום תופים ומחולות והיא התורה עתה נהפך לאבל מחולינו ואומרו נפלה עטרת ראשינו על התורה היה מקונן שהיא היתה עטרת ישראל ותה גם כי בנתינת׳ בסיני נתעטרו ישראל בעטרה כמה שאמרו נעשה ונשמע ועתה שאפסו סוחריה ואין מורה דעה ואין מבין שמועה נפלה עטרת ראשינו ואוי נא לנו כי חטאנו כי עונותינו הטו אלה באופן כי על זה היה דוה לבנו והוא רמז אל התורה אשר נאמר בה מזה ומזה הם כתובים וכמ״ש ז״ל בפסוק שאמרה אסתר לדעת מה זה ועל מה זה אם עברו על מה שכתוב בתורה מזה ומזה הם כתובים ואפשר שגם בכאן באומרו ע״ז היה דוה לבנו על התורה רמז שנא׳ בה מזה ומזה הם כתובי׳ וזה היה משוש לבנו כדאמר פקודי ה׳ ישרים משמחי לב ועתה עליו דוה לבנו לפי ששבת כדאמרן ומ״ש ועל אלה חשכו עינינו היינו מש״ה אלה דברי הברית אשר כרת ה׳ כו׳: אי נמי אמר שבת משוש לבנו לפי שהמקור והמעין של הששון והמשוש והשמחה הוא בלב כי שם ביתה כד״א משמחי לב ישמח לבב אנוש ובהיותה מעין נרפש ומקור משחת כי מעין השמחה ומקורה שהוא הלב נרפש ונשחת באופן ששבת משוש מהלב שהוא המקור א״כ שמחה לתוגה ולאבל נהפכה וזה שאמר נהפך לאבל מחולינו: וגם אפשר שרמז נהפך לאבל מחולינו כי אפילו בחופות חתנים ומקום אשר יש שם מחולות אז יהפך לאבל אותם המחולות בזכרנו את ציון ועם היות כי דרך המחולות לעורר השמחה עכ״ז כיון ששבת המקור א״א ליכנס בו שמחה ואדרבא יהפך לאבל אותם המחולות כי בהעדרם אולי לא היו אז זוכרים את ציון אבל ע״י המחולות שנתעורר הלב לשמוח אז נזכר מי המעכב השמחה מלבא והיא ציון באופן כי המחולות נהפכו לאבל וסבבו להביא אבל ודאגה לאדם בזוכרו את ציון. ועד״ז יובן מש״ה על נהרות בבל שם וגו׳ כי ראוי להבין מאי מלת שם והיה די בשיאמר על נהרות בבל ישבנו כו׳ אמנם מלת שם היא למעט ולומר כי בכל הדרך לא ישבו לנוח מעט רק וילכו בלא כח לפני רודף שהרודף היה מכה בהם שירוצו וייגעו ילכו ולא ייעפו ולא ישבו ונחו מעט כ״א על נהרות בבל וז״ש שם ישבנו למעט כי דוקא שם ישבו ולא במקום אחר ובהיות כי כיון ששם ישבו ונחו מעט היה מן הראוי שתפסק הבכיה תעיניהם לסיבה שנחו מעט עכ״א כי אדרבא אז כשנחו מעט הוסיפו לבכות הטעם בזכרנו את ציון כלו׳ כי עתה כעת בעת בוא להם מעט מנוחה ע״י תנוחה והיישוב שהי׳ להם בציון ולכן אז נעינו כולנו יחד בבכיה גם בכינו בזכרנו את ציון מסכים עם האמור נהפך לאבל מחולינו: א״נ מ״ש נהפך לאבל מחולינו, הכונה כי דרך המחולות והתופים להמצא בחופות חתנים משתה ונערים מנגינתם ועתה רבו כמו רבו ענין האבל עד שאינם קוראים למנגנות במחולו׳ אלא לאבל לקונן ע״י מקוננו׳ והמקוננות מקוננות במחולות כידן וזה הוא הכך טבע המחולות למה שנבראו ונתקנו אלא עולם הפוך ראיתי כי נהפכו המחולות לצורך האבל לקונן עמהם בבית האבל ולז״א מלת נהפך לפי שנהפך מטבעו וכן תמצא כי במקומות רבים הם מקוננות ע״י מחולות:

(טז) **ואמר** נפלה עטרת ראשינו. על השכינה אמר שהיא היתה עטרת ישראל וכמ״ש בברכת הלבנה שהיא רמז אל השכינה עטרת תפארת לעמוסי בטן והיא היתה עטרת ראשינו כי היא אמן של ישראל ועתה שכינה נסתלקה ונפרדה והשליך משמים ארץ שהיא השכינה שהיתה תפארת ישראל באופן שנפלה משמים לארץ והכל בשביל חטאתינו ע״כ אוי נא לנו כי חטאנו: אי נמי מ״ש אוי נא לנו כי חטאנו הכונה אוי נא לנו כי חשבנו שחטאנו לבד שהוא שוגג ולא הכרנו כי עוינו והרשענו שאלמלא לא היה אלא חטא שהוא שוגג לא היתה נופלת עטרת ראשינו ולא הכרנו איכות העון שבשבילה נפלה וז״ש אוי נא לנו כי חשבנו לבד שחטאנו בשוגג ואין הדבר כן אלא נחנו פשענו ומרינו: והרב מורי זלה״ה כתב נפלה עטרת ראשינו כו׳ יאמר שראוי לבכות על החרבן מצד כי בחרבנו נסתבב לנו חטא גדול יותר מאותם שסבבו את חרבנו והיא חילול השם כי יאמרו איה אלהי המקדש וירושלים וז״א אוי נא לנו כי חטאנו ר״ל בנפילת עטרת ראשינו שמתחלל ש״ש והטא זה תלוי בנו כיון שהיינו סיבה לחרבן שהוא סבה לחילול השם ואם נפרש עטרת ראשינו על המלוכה יהיה פירושינו נפלה עטרת ראשינו הוא מלכנו אוי נא לנו כי חטאנו בשאול לנו מלך בראשונה ולבסוף לא טוב לנו כי לא הוחמד בידינו ולא הרוחנו אלא החטא: ויש לפרשו ג״כ בדרך אחר עם מחז״ל שהשי״ת לתועלת ישראל שפך חמתו בב״ה בעצים ובאבנים שלולא כן לא נשאר מישראל שריד ופליט אם כן נמצא שבהיות המקדש בנוי היה תועלת לישראל אם יחטאו ויאשמו כי היה לו מקום לשי״ת לכלות בו את חמתו האמנם עתה שנפלה עטרת ראשינו הוא המקדש המעוז אוי נא לנו כאשר חטאנו כי יחול העונש כלו עלינו כי אין מקום אחר לחול עליו וזו רעה רבה באמת עכ״ל: והר״מ אלמושנינו ז״ל כתב נשים בציון עינו כו׳. ספר עתה הרעות שנמשכו מהאויבים לפרטי הקיבוץ המדיני לכל חלק ממנו נשים נשואות ובתולות ושרים וזקנים ובחורים ונערים אשר בהם יתחלק הקיבוץ המדיני כלו כנודע: ואמר שהשרים והם גדולי ישראל בידם של העבדים הנזכר נתלו ולא ע״י אחרים כדי להנקם מהם הם עצמם תלו אותם שהיו שמחים בזה וז״א שרים בידם נתלו כלומר השרים שנעם בידם של העבדים הנז׳ נתלו: ואמנם הזקנים המה ראו שהזקנה היא מיתה א׳ התחלה לפחות וכאשר יעדר מהזקנים ההידור שלא יהדרו פניהם הנה זה יהיה להם קשה מאד מן המיתה ועל כן נתרצו ויאותו לבלתי תלות הזקנים כי יותר רע להם להניחם חיים ולא יהיו פניהם נהדרים כי הוא קשה להם מהמיתה כאמור וז״א פני זקנים לא נהדרו כי זה היה להם יותר קש׳ מתליי׳ השרים אך לשרים לא היה מספיק זה שהיה אפשר שעוד ישובו לגדולתם באורך הזמן אך הזקנים שכבר נם ליחם ותם כחם הנה הם נחשבים כמתים כי לא נשאר מהטוב הזמני להם רק ההידור שמהדרים אותם שאר העם: ואמר על הבחורים שנשאו עול העבודה הקשה שבעבודה שהוא ג״כ קשה להם מהמיתה ובהיות שיש כח בהם לסבול לא ירצו האויבים להמיתם רק להחיות׳ כדי שיעבדו להם בעבודה קשה כמו שהיא הטחינה שהיא קשה שבעבודות כי היא טחינה בידים ולא ע״י מים או בעל חי כי כן משמע מגזירת טחון נשאו שהיא עצמו הטחינה סבלו עם היותה מהעבודות הקשות כי טחון הוא שם הפועל כמו נלאיתי נשוא ונערים בעץ כשלו כחם בעץ הטחינה כמ״ש הראב״ע ז״ל וז״א ונערים בעץ כשלו: הנה בזה כלל כל אופני מיני חלקי הקבוץ המדיני ולהיות שהזקנים במה שלא נהדרו נענשו יותר מכולם יען הם בטבע נוטים אל ההפסד והכליה וכן הבחורים שהם הפכיים לזקנים שהם בתכלית החוזק והכח יותר מכולם הנה בסובל׳ הקשה שבעבודות תשש כחם וגם ליחם תחת היות כל ישעם וחפצם התענוג והניגון אשר על כן ירגישו גם הם מאד הצער והעצבון בעבודתם אמר שהזקנים במה שלא נהדרו כמו שזכר הם מעצמם שבתו מעמוד בשער כי זה היה התענוג המיוחד לזקנים לעמוד בשער לספר במה שעבר וז״א זקנים משער שבתו ולא אמר נשבתו לרמוז שהם בעצמם שבתו כאמור כי מאסו בחייהם וכן הבחורים שבתו הם מעצמם מנגינתם בהרג שם חולשת כחם נתעצבו כ״כ עד שעם היות מטבעם לשמוח מאד בניגון וכלי שיר הם שבתו מעצמם ממנו: ואפשר שיאמר שהנשים הנשואות בשלומי אמונת עדת ישראל והם הצדקניות והחסדניות בהיותן שמחות בציון ובבנין בית קדשנו ותפארתינו הנה במה שהחריבו העבדים הנז׳ אשר מלכו בנו את ציון הנה בזה לבד עינו את נשי ישראל שזה היה להן עינוי גדול וז״א נשים בציון עינו ר״ל אלה העבדים הנז׳ במציאות ציון במה שהוא חרב בזה לבד עינו את הנשים בלתי שיעשו להם צער אחר וכן עינו העבדים הנזכר את הבתולות במציאות ערי יהודה כלומר במה שנלכדו ערי יהודה כי הם שמחות בעריהן ועתה הלכו שבי לפני צר הנה זה היה להן עינוי וצער גדול וז״א בתולות בערי יהודה כי מלת עינו נמשכת גם לבתולות כנזכר וכאלו אמר ענו אותם העבדים הנזכר במציאות ערי יהודה לבד במה שלכדו אותם כאמור: ואמר שהגיע חולשת כח כל העם מקלהו משברון הלב ודאגה ועצבון מהחרבן עד שהבחורים שהם היותר חזקים שבעם ואשר כח בהם לעבוד עבודה היה להם למשא הטחינה לבד והיא שימת התבואה בכלי והנהגת הסוס או תיקון הרחיים וכדומה לזה ולא עצמות הטחינה כי הכונה פה להגזים חולשת הבחורים שאפילו מלאכת הטחינה שהיא נקלה היה להם למשא וז״א בחורים טחון נשאו והנערים עם היותם נסמכים בעץ המשענ׳ לא היו יכולים לעמוד בעצמם כי היו נכשלים ונופלים וז״א ונערים בעץ כשלו ר״ל הנערים שכבר יצאו מכלל ילדים אפילו במשענת ועץ בידם להשען עליו עכ״ז כשלו במהלכם כי לא היו יכולים לעמוד וללכת כיושר מרוב חולשתם: ואמר שגם הזקנים עם היות הישיבה בשער להם הדבר היותר קל גם זה היה קשה לעשותו לרוב חולשתם עם היות׳ מתענגים בזה כי לרוב תענוגם לעמוד בשער לספר בדברים שעברו

חָטָאנוּ׃ יז עַל־זֶה הָיָה דָוֶה לִבֵּנוּ עַל־אֵלֶּה חָשְׁכוּ ג׳. ב׳ וחס׳ וחסכו
עֵינֵינוּ׃ יח עַל הַר־צִיּוֹן שֶׁשָּׁמֵם שׁוּעָלִים הִלְּכוּ־בוֹ׃ ג׳ ב׳ י״ח מ״ג
יט אַתָּה יְהוָה לְעוֹלָם תֵּשֵׁב כִּסְאֲךָ לְדוֹר וָדוֹר׃ ג׳ ר״פ ה׳ מ״ג
כ לָמָּה לָנֶצַח תִּשְׁכָּחֵנוּ תַּעַזְבֵנוּ לְאֹרֶךְ יָמִים׃ ג׳ למדנחאי אלדי
כא הֲשִׁיבֵנוּ יְהוָה ׀ אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם׃ ונשובה קרי ג׳

אֲרוּם חַבְנָא׃ יז על זה עַל דֵּין בֵּית מוּקְדְשָׁא דְאִצְדְּיֵי וְהָוָה חֲרִיש
לִבְּבָנָא וְעַל אִלֵּין עָמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל דְאִזְלוּ בְגָלוּתָא מִתַּמָּן הֲווֹ
חֲשִׁיכָן עֵינָנָא׃ יח על הר עַל טוּרָא דְצִיּוֹן דְּהוּא צָדֵי תַעֲלִין הֲלִיכוּ
בֵיהּ׃ יט אתה אַתְּ הוּא יְיָ לְעָלַם בֵּית מוֹתְבָךְ בִּשְׁמֵי מְרוֹמָא כּוּרְסֵי
יְקָרָךְ לְדָרֵי דָרַיָא׃ כ למה לְמָה לְעָלְמִין תַּשְׁלֵינָנָא תִּשְׁבְּקִינָנָא
לְאוֹרִיכוּת יוֹמִין׃ כא השיבנו אֲתִיב יְיָ יָתָנָא לְוָתָךְ וְנִיתוּב בִּתְיוּבְתָּא

אתה ה׳ ג׳ ר״פ וסימן בתהלים סימן ס״ח: לארך ימים ג׳ רספיך וסימן נמסר תהלים סימן צ״ג:

תולדות אהרן שועלים הלכו בו . מכות כד : השיבנו ה׳ אליך . עקידה שער ע :

רשי

הסבל וכן (איכה א) הכשיל כחי: על זה היה דוה לבנו וגו׳. על המפורש במקרא שלאחריו. על ששמם הר ציון ושועלים הלכו בו: (יט) אתה ה׳. ידענו כי לעולם תשב והואיל וכן הוא: (כ) למה לנצח תשכחנו. הלא נשבעת לנו מלכותך לא תסור ולדור ודור אתה יושב על כסא המלוכה: (כ) למה. בשביל שאתה עומד לנצח למה תשכחנו סלה: (כא) השיבנו. לעיר משכן שמך וגבי׳ לעבדך

אבן עזרא

דוה לבנו. והעין חשכה מרוב הבכי: (יח) על הר ציון ששמם. כותל עבר כמו כאשר אבד: הלכו בו. המהלכים כמו ויחנטו אותו ויהיה הלכו כטעם הליכה מהבנין הכבד והוא פועל עומד ובעבור שמלאתי ערום הלכו הוצרכתי לדקדוק הראשון. והשועלים מנהגם להיות בחורבות: (יט) אתה ה׳. ידענו כי

לחם דמעה

שעברו עם זקני׳ אחרים לא ירגישו צער כלל בהליכה והישיבה שם אך עתה לרוב החולשה גם מזה שבתו וז״א זקנים משער שבתו ירצה אפילו מזה שהיו עושים בנקל שבתו כ״ש מהדברים האחרים שתשש כחם בהחלט וכן הבחורים לרוב חולשתם עם היותם מתענגים בניגון שבתו ממנו כי לא נשאר בהם כח אפילו לנגן עם היותו נקל בעיניהם קודם לכן שהיו מתענגים בו כאמור וז״א בחורים מנגינתם ולא אמר מניגון לרמוז כי אפילו מהניגונים שהיו מורגלים בהם קודם לכן שהיה ראוי שיהיה נקל מאוד לעשותו בהיותם מורגלים בהם קודם לכן אפי׳ מנגינתם המיוחד להם שבתו כאמור: שבת משוש לבנו כו׳ אפשר לומר שמשוש לבנו הוא תאר לבית קדשנו ותפארתנו שהיה משוש לבנו ובו היינו שמחים כולנו וז״א שבת משוש לבנו ר״ל שבת ונשבת מה שהיה משוש לבנו והוא ב״ה ומזה נמשך שנהפך לאבל מחולנו כי מחולנו היה ראות הבית בנוי לתלפיות ועתה היותנו רואים אותו חרב הוא לאבל לנו ונמצא שמה שהיה קודם לכן מחולנו ושמחתנו הוא עתה אבלנו וז״א נהפך לאבל מחולנו ובזה יתיישב הפסוק יותר על נכון כי לפירוש המפרשים כולם היה ראוי שיאמר הכתוב שבת ששון מלבנו כו׳ אם הוא השבתת הששון מהלב אך כפי פירושנו מתיישב היטב כי מלת משוש יצדק על דבר עומד קיים נמשך ממנו הששון ואינו הששון עצמו עכ״ל :

(יז) **בהיות** כי למעלה אמר כי אין ראוי לנו להתאונן עיקר האנינות על חרבן המקדש אלא על החטאות שחטאנו לפניו ית׳ שהיו סבה להחריבו כי על זה ודאי ראוי הוא להתאונן וז״א אוי נא לנו כי חטאנו שהיתה הסב׳ שנחרב וז״ש על זה היה דוה לבנו על הסבה שהוא החטא שמרדנו באלהינו ועל אלה חשכו עינינו על סבת החרבן ולא על החרבן עצמו כי על הר ציון ששמם ושועלים הלכו בו אין לנו להתאונן על זה כי מה צריך לנו בית המקדש אתה ה׳ לעולם תשב וגומר ומה לנו אם נחרב בית קדשנו וע״כ אין לנו להתאונן אלא על מה שחטאנו לפניו ית׳ : א״נ אמר על זה היה דוה לבנו וגו׳. כי זכו העצים והאבנים שבמקדש יותר ממנו עם היות שלא באה הקדושה העליונה שם באבנים הבמה אלא בסבתינו ולא זזה שכינה מכותל מערבי לעולם ואיתנו עזב בין האומות מכל וכל וז״ש על גבי הר ציון אחר ששמם ושועלי׳ הלכו בו אעפ״כ בקדושתו הוא עומד ואתה ה׳ לעולם תשב על גבו כי לא זזה שכינה משם ואותנו שכחת וז״ש למה לנצח תשכחנו וגומר האבנים לא שכחת ואותנו שכחת ולכן השיבנו ה׳ אליך וגומר כמו שהיה קודם בנין ב״ה המרכבה אל השכינה היינו אנחנו וכענין שהיה באבותינו אברהם יצחק ויעקב שהם הם היו המרכבה וכן כל שאר הצדיקים היתה השכינה שורה עליהם עד שנבנה המקדש ושרתה שם שכינה ולכן אמר חדש ימינו כמו שהיינו אנחנו משכן השכינה לא המקדש וכענין שאמר משה ויהי נועם ה׳ אלהינו עלינו ר״ל שתשרה שכינה עלינו : א״נ אמר חדש ימינו כקדם . על הימים עצמם קאמר כי עתה ימי שנותינו ע׳ שנה ולכ״א חדש והארך ימינו כמו שהיה מקדם בימי מתושלח וחביריו כי אם מאסתנו מכל וכל זה ודאי אין ראוי כי הוא קצף גדול יותר מדאי ואין אנו ראויים לקצף גדול כזה : א״נ במ״ש ז״ל אם מאיסה לית סבר ואם קציפה אית סבר יצא להם מכפל הפסוק שאמר מאס מאסתנו כלומר אם מאוס שהיתה מאיסה אין לנו עוד תקוה ותוחלת כי הרי מאסתנו ואין לנו תקוה ואם הוא קצף אם יהיה קצף גדול שקצפת עלינו עד מאד יש לנו תקוה ואם כן השיבנו ה׳ אליך ונשובה שזה הפסוק כפול שחזר לכותבו הכא בסוף והיתה זאת הכונה שאם היא קציפה א״כ אית סבר ולכן השיבנו ה׳ אליך וגומר : אי נמי מ״ש על זה היה דוה לבנו כו׳. הכונה לפי שבפסוק הקודם אמר שהיה מתאונן על החטאות שסבבו החרבן והוא אומרו אוי נא לנו כי חטאנו ולפי שראה שהעיקר הוא לדאוג על החטא המסבב על כן הזכיר החטא הראשון אשר ממנו נסתבב כל הרעה הזאת הלא הוא עון העגל כי אלמלא שעשו ישראל את העגל חרות על הלוחות כתיב ואז״ל אל תקרי חרות אלא חירות חירות ממלאך המות מיצה״ר כו׳ והנה תחלת דברי ישראל באותו החטא הוא אומרם כי זה משה האיש כו׳ ולזה רמז באומרו על זה היה דוה לבנו כלומר על אותו זה שאמרנו כי זה משה האיש אשר העלנו כו׳ על זה היה דוה לבנו כי הלואי שלא אמרנו אותו וממנו נמשך שעשינו את העגל ואמרנו אלה אלהיך ישראל וזה אמר ועל אלה חשכו עינינו כלומר כי על אותו אלה שאמרנו חשכו עינינו כי בשביל אותו החטא נשתברו הלוחות ונאבד אותו החירות שהיה בהן אלמלא לא נשתברו כמ״ש חירות ממלאך המות וכו׳ וכדאמרן : א״נ אם נפרש כי מ״ש נפלה עטרת ראשינו הוא על עטרת וכתר מלכות אשר נתן כתר מלכות בראש ישראל ומינן מלכי מינן אפרכי ובחטאינו נפלה עטרת ראשנו וניטלה מלכות מישראל ועזא״ה על זה שנפלה עטרת ראשינו על זה היה דוה לבנו אמנם יש ב׳ דברים אחרים שעליהם חשכו עינינו ולקמיה מפרש להו וז״א על אלה חשכו עינינו הלא הם על הר ציון ששמם והוא מקום מקדש מכון בית העולמים ועתה היותו שמם וחרב הרי אחת שעליה חשכו עינינו ועוד שנית נוסף על השוממות כי מלבד היותו שמם עוד רעה חולה כי שועלים הלכו בו כי נעשה מושבו משכן לשועלים תנים ויענים במקום שכינה וזו רעה חולה הוה על הוה ועל שתים אלה חשכו עינינו : וגם אפשר כי מ״ש שועלים הלכו בו לא לבד אמר על שועלים ממש אלא גם על ארמיים אשר הם נקראו ג״כ שועלים כו׳ ועליהם אמר שועלים הלכו בו כי מקום טהרה וקדוש׳ כי אפילו הכהן הגדול לא היה נכנס לפני ולפנים כי אם י״כ משנה לשנה בקדושה ובטהרה ועתה אשר נמשלו לשועלים הם הלכו בו :

(יט) **ואומרו** אתה ה׳ לעולם תשב כו׳. הכונה שאמרו ישראל להקב״ה רבון העולמים אם היה אמת שבמה שחטאנו העוינו והרשענו והיינו סיבה לחרבן ביתך ושממות היכלך אם בזה היינו עושים רושם או פגם בך ח״ו היה ראוי שלנצח תשכחנו ואל תשוב תרחמנו כיון שעשינו בך כביכול פגם או רושם אבל אין הדבר כן כד״א אם חטאת מה תפעל בו וגו׳ וז״א אתה ה׳ לעולם תשב כלומר לא בשביל שחרבנו את בית מקדשך ומקום משכן כבודך לא מפני זה יעלה על הדעת כי אתה הולך מטולטל ואין לך מושב בעולם לשבת בו כי נחרב בית מושבך זה אינו כן כי אתה ה׳ לעולם תשב ולעולם ועד אתה ה׳ תשב בשובה ונחת כי השמים ושמי השמים לא יכלכלוך וכסאך נכון לעולם ועד בין אם יהיה דור זכאי או דור חייב לא זכות׳ ולא הטאת׳ פוגע או נוגע בכסאך כלל וז״א כסאך לדור ודור כלומר כסאך נכון בכל דור ודור בין בדור זכאי ובין בדור חייב כסאך נכון לכל דור ודור כד״א אם חכמת וגומר וא״כ שלך ה׳ לא הרענו במעשינו כלל א״כ למה לנצח תשכחנו ולמה תעזבנו לאורך ימים והכונה על אורך גלותינו זה אשר כבר עברו אלף ותקל״ב שנה ונקטינן כי יומו של הב״ה הוא אלף שנים והנה כמעט כבר נתארך הגלות לאורך ב׳ ימים כי היום הא׳ והוא האלף הא׳ הוא יום שלם והאל׳ האחר כבר עבר רובו ככולו ולכן אמר למה תעזבנו לאורך ב׳ ימים מימיך ומלת למה מושך עצמו ואחר עמו וכאילו אמר ולמה תעזבנו לאורך ימים ולכן השיבנו ה׳ כי ידענו כי בתשובה תליא מילתא ושאור שבעיסה הוא מעכב בידינו ולכן אתה תסייענו והשיבנו ה׳ אליך וג״כ אנחנו ונשובה וזהו ונשובה כי אין אנו שואלים ממך רק מעט סיוע והוא אומרו השיבנו כו׳ ואומרו חדש ימינו כקדם הכונה שיעביר היצר הרע מן העולם כד״א אעביר את רוח הטומאה מן הארץ כאשר היה מקדם קודם בוא נחש על חוה כי אז היה האדם רוחני כמש״ה ויטע ה׳ אלהים גן בעדן מקדם וגומר על היותו רוחני ועתה ג״כ חדש ימינו כקדם שלא היה יצה״ר בעולם כן פתח קיים בנו מש״ה והסירותי את לב האבן וגומר חדש ימינו כקדם :

ואמר

שְׁלִימְתָּא תְּחַדֵּת יוֹמָנָא קֳדָם כִּזְמַן יוֹמַיָּא טָבַיָּא דַּהֲווֹ מִלְּקַדְמִין׃
כב כי אֲרוּם אֲהָהֵן מִקַּץ תֵּיקוּץ בְּנָא רְגִיזְתָּא עֲלָנָא עַד לַחֲדָא׃

ג' חסר כב כִּי אִם־מָאֹס מְאַסְתָּנוּ קָצַפְתָּ עָלֵינוּ עַד־מְאֹד׃
כג הֲשִׁיבֵנוּ יְהוָה ׀ אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם׃

סימן יתק"ק

מאוס ג' וחסר וסימן חמאה ודבש יאכל. כי בטרם ידע תנער. כי אם מאם מאסתנו קצפת:

תולדות אהרן (מאס מאסתנו. ברכות ח): קצפת עלינו. עקידה כס:

סכום פסוקי איכה מאה וחמשים וארבעה. וסימן יסע קדים בשמים. ופרקיו חמשה והרמז בן בג בג אומר לפום צערא אגרא · והציו לרבא החת רגליו:

אבן עזרא

לעבדך כימי קדם: (כב) כי. השיבנו מהרה אלא אם מאסתנו בעונינו כבר קצפת עלינו קצף גדול. והישר בעיני להיותו כי אם מאסתנו בעונינו כבר קצפת עלינו יותר מדאי והוא ברחמיו ירחם עלינו ועל האמללים. וינחם את האבלים. ויעמיד השר מיכאל. להליץ טוב על ישראל. ובא לציון גואל:

רשי

כך כשם שאתה קיים כך שבועתך קיימת: (כב) כי אם מאום מאסתנו. בשביל שחטאנו לא היה לך להרבות קצף עד מאד כאשר קצפת: (כג) השיבנו ה'. מפני שתסיים בדברי תוכחה הוצרך לכפול מקרא שלפניו פעם אחרת וכן ישעיה ותרי עשר וקהלת:

לחם דמעה

(כב) **ואמר** כי אם מאום מאסתנו כו'. כלומר אריכות השכחה והעזיבה הזאת אי אפשר שידון שום שכל אנושי שהוא בדרך קיצפון שקצפת עלינו אלא אם ח"ו בדרך מאיסה שמאסתנו וז"א כי אם מאום מאסתנו כלו' אריכות העזיבה לא היה אפשר שיהיה כ"כ באריכות אלא אם מאס מאסתנו לגמרי ותשמש מלת כי במקום אלא ולכן עזבתנו כל כך. שאם אין הדבר כן אשר אינו מאיסה לגמרי ח"ו אלא קיצפון לזמן מוגבל בודאי שקצפת עלינו עד מאד אשר לא ישוער שיהיה קיצפון גדול כזה ולכן חזר ואמר השיבנו ה' אליך ונשובה וחדש ימינו כקדם כדאמרן כי כיון שאינו מאיסה בודאי כאשר הבטחתנו בתורתך לא מאסתים ולא געלתים א"כ למה יהיה הקציפה עד מאד עד שהשכל האנושי ידון כי יצא מגדר קציפה ונכנס בגדר מאיסה כי לקציפה הוא מאד ולכן השיבנו ה' אליך וגומר וכדאמרן: אי נמי יאמר בשנדייק כי אומרו על זה היה דוה לבנו הוא קשה היישוב כפי הדקדוק הלשון אם בחילוף הלשון שאמר באחד על זה ועל האחר אמר על אלה שהיה אפשר לומר בשניהם על זה או בשניהם על אלה: ועוד יקשה שהל"ל על זה היה דוה לבנו ועל אלה היו חשוכים עינינו או לא יאמר מלת היה ויאמר על זה דוה לבנו וגומר והנה גם הר"מ אלמושנינו ז"ל נתעורר על זה בלשון הזה. ואפשר לי לומר כי מ"ש על זה היה דוה לבנו הכונה על המפורש במקרא של אחריו כמ"ש רש"י ז"ל ועם זה מובן הכתוב כי מ"ש על זה היה דוה לבנו הכונה הוא על הר ציון ששמם ונחרב ומ"ש על אלה חשכו עינינו הכונה על ששועלים הלכו בו וכאילו אמר על אלה השועלים שהלכו בו חשכו עינינו וכיון דמלת שועלים הוא כינוי לרבים ששועלים רבים הלכו בו לכ"א על אלה חשכו עינינו ובהיות כי ענין השוממות ששמם הר ציון מעת ששמם היה דוה לבנו ע"כ נקט מלת היה כי מעת ששמם היה דוה לבנו בזכרנו את ציון אמנם ענין הילוך השועלים בו לא יתפעל האדם מזה אלא בעת ראותו השועלים הלכו בו והענין הרואה אותם אז בעת ראותם מתפעל ותחשך העין ולכן לא אמר היו חשוכים עינינו כי לא היו חשוכים לעולם רק חשכו בעת ראייתם ששועלים הלכו בו ואומרו הלכו בחיר"ק תחת הה"א ולא כתב הלכו בפת"ח תחת הה"א להורות כי כבר היה להם הר ציון לבית מושב יושבים שם בשובה ונחת עד שהילוכם בו היא בדרך טיול מהלכים ארוכות וקצרות מבלי פחד ואימה מאיש עובר כי כבר היו יודעים שהיה שמם מבלי איש עובר והיו מהלכים בו ארוכות וקצרות וזה יורה באומרו הלכו בחיר"ק מלשון מתהלך בגן שהוא לשון טיול: ולפי מה שפירשתי לעיל כי באומרו שועלי' הלכו בו רמז ג"כ על מ"ה אשר נקראו שועלים כד"א אחזו לנו שועלים וכו' יצדק גם כן לפי פירושינו זה כי מ"ש לעיל על אלה חשכו עינינו בלשון רבים על השועלים שהזכיר למטה רמז כי כל אלה השועלים שהלכו בו חשכו עינינו וגם יצדק אומרו הלכו בחיר"ק שהגוים כל זב ומצורע הולכים תוך המקדש ומטיילים בתוכו ארוכות וקצרות וז"א הלכו בו: והתחיל להתפלל על אורך גלותינו והקדים ואמר אתה ה' לעולם וגומר כלו' אתה ה' אינך מקפיד על הגאולה ולבנות ב"ה מפני כי אתה חי וקים לעולמי עד ולדורי דורות ולנצח נצחים ולכן אינך מקפיד כי אם לא תבנה אותו בדור הזה תבנה אותו בדור אחר וז"א אתה ה' לעולם תשב וכסאך נכון וקיים לדור ודור עד סוף כל הדורות ולכן אינך מקפיד למהר בנין בית קדשנו ותפארתנו אבל עכ"ז גם אם לגבי דידך לא איכפת לך כי אתה ה' לעולם תשב כו' עכ"ז הביטה וראה את חרפתינו כי אנו הווים ונפסדים וימינו כצל עובר דור הולך ודור בא וא"כ למה לנצח תשכחנו ועבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו ותעזבנו לאורך ימים השיבנו ה' וגו' ובתשובה יתוקן הכל מבלי שתאחר אותנו בגלות וז"א חדש ימינו כקדם כי כבר נקטינן כי הב"ת כקטן שנולד דמי והימי' הראשונים יפלו לא יזכרו ולא יפקדו ובאופן כי ע"י התשובה תחדש ימינו כקדם והיא עת הלידה וכדאמ' כי כקטן שנולד דמי ע"ד תש"ה לעם נולד כי עשה כי כשהאדם עושה תשובה ימ"ש הרי הוא כאלו נולד אז והימים הראשונים יפלו כדאמרן וזהו מלת כקדם והוא עת הלידה: וגם אפשר שרמז במה שאמר חדש ימינו כקדם שהכונה שיחדש ימינו כמו שחידש ימינו ביציאת מצרים מקדם קדמתה כן יחדש ימינו עתה בגאולת בגלות הזה וכמד"א כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות וז"א חדש ימינו כקדם ורמז כי תפלתו זאת על כל א' מהב' גליות קאמר כי בגלות האחרון הזה אשר אנו בו עתה כל כך נתארך עד שכמעט שדומה שמאום מאסתנו וז"א כי אם מאם מאסתנו ואם בגלות בבל גם אם בכמות היה קצר ע' שנה ותו לא עכ"ז באיכות היה קצפון גדול וז"א קצפת עלינו עד מאד ולכן חזר ואמר השיבנו ה' אליך וגו': והרב מורי זלה"ה כתב אתה ה' לעולם תשב אמר כי ידוע היה שאין צד תלונה ותרעומת על השי"ת ח"ו בהבאת הצרות והייסורין על ישראל כי בדין היו ראויין לכך ובצדק ובמשפט כל דרכיו אבל להיות שכבר סבלנו עול הצרות והייסורין זמן רב עתה יכבשו רחמיו את כעסו ויתנהג במדת הרחמים וירחם עלינו ויגאלנו וזה שאמר אתה ה' לעולם תשב כלומר אתה בשם זה שהוא מורה רחמים לעולם תשב בו לנהוג בו העולם וכסאך שהוא שם מדת הדין הרפה שהוא כסא למדת הרחמים אף על פי שיש בו תגבורת דין אין אתה מתנהג עם צד הדין שלו לעולם כמו שם הרחמים שהוא מצטרך בכל עת ובכל שעה אלא לדור ודור ולכן אני מתפלל שתתנהג עמני בו ולמה לנצח תשכחנו: או ירצה שפירוש מלת תשב יהיה כמ"ש בזוהר פ' נח דף ס"ד פסוק ה' למבול ישב ורזא דא ה' למבול ישב מהו ישב אלמלא קרא כתיב לא יכלינן למימריה ישב בלחודוי דלא אתיא עם דינא כתיב הכא ישב וכתיב התם בדד ישב ישב בלחודוי עד כאן וז"ש כאן אתה ה' מדת הרחמים לעולם תשב לבדך ולא תבא עם הדין לרחם עלינו ותניח כסאך שהוא מדת הדין כמ"ש להתנהג עמנו לדור דור כן תעשה עמנו לעולם לשבת בלחודך אלא תבא עמנו ברחמים ותגאלנו עכ"ל: והר"ם אלמושנינו ז"ל כתב ז"ל על הר ציון ששמם זה הפסוק הוא גזרה בפני עצמה ואינו מקושר עם הפסוק של מעלה אבל בהיות כי על כל הסיפורים שסיפר למעלה מהצרות אמר עליהן על זה היה דוה לבנו כו' עתה הוסיף לומר גזרה אחרת בפני עצמה כפי מ"ש מהרי"ן שועב ז"ל שהיה בוכה ומתאונן הנביא ואומר שעל שממות הר ציון נוסף עוד רע אחר והוא ששועלים הלכו בו והוא כאילו אמר על ששמם הר ציון לא די לנו זה הצער אלא שנוסף ע"ז ששועלים הלכו בו כמו מדבר ושממה ומקום מיוחד לחיות השדה כי על כל זה תורה היות הדבר בהשגחתו הנפלאה אשר כן גזר על שממות הר ציון ושלא יספי' זה אלא שעוד שועלים הלכו בו וזה אינו מצבם כי מה להם לשועלים להלך בו רק היה זה מאתו יתברך להראות לנו שמאס המקום ולא ירצהו עוד: ואפשר שיאמר שעל ששמם הר ציון בהשגחתו ית' שהוא רצה והסכי' שיבאו גוים בנחלתו ושממות היכלו הנה נוסף על מה שנגזר השי"ת על שממות הר ציון עוד הוסיפו מעצמם האויבים להלך שועלים בו לבזיון בית קדשנו כי זה היה מאתם שלא כרצונו ית' לבזיון בית קדשנו ותפארתנו והוא ית' יעניסם ע"ז עם שהוא הסכים על שממותו וז"א שועלים הלכו בו ירצה על ששמם הר ציון בהשגחתו ית' הם הוסיפו מעצמם ששועלים הלכו בו הם מעצמם כנזכר: אמר עוד למה לנצח תשכחנו כו' השיבנו ה' אליך כו' כי אם מאסתנו כו'. הן אמת ג' פסוקים הללו הם קשי היישוב מאד ולא יעלה הקושי בכל א' מהם כפי הדקדוק הישר בעיני פני המעיין כי הנה בפסוק הראשון קשה כי ראשונה אמר למה לנצח תשכחנו ומלת נצח הוא לאין סוף במשפט הנגהיות ואח"כ אמר תעזבנו לאורך ימים כי אורך ימים אינו לאין סוף כי בב"ת לא יקרא זמן אורך כי זמן ארוך נודק על זמן שיש לו קצבה ותכלית רק שהוא ארוך וזמן רב ואיך נכנס בנצח ויצא בזמן ארוך. ובפסוק הב' ג"כ קשה כי אחר שאמר השיבנו ה' אליך שהיא התשובה החלטית כי תכלית שלימות התשובה הוא עד השי"ת כמאמר הנביא ע"ה שובה ישראל עד ה' אלהיך כו' ואחר שהתפלל שישיבנו ה' אליו אם כן מה ישאר עוד לשנשוב אנחנו ואם היה אומר פתח לנו שערי תשובה ונשובה או שיאמר עזרנו אלהי ישענו ונשובה היה נכון אך אחר שאמר השיבנו אליך איך יאמר שנשוב אנחנו אחר שכבר השיבנו אליו הוא ית'. ובפסוק הג' גם כן קשה מלות כי אם שהיל"ל למה מאם מאסתנו קצפת עלינו וכו' כמשפט למה לנצח תשכחנו וגו'. ואמנם ליישב הפסוק הראשון מג' פסוקי' אלה בלי דו"ן שמעתי מפי מהרי"ט זלה"ה פשט נאה ומתקבל והוא שגזרת תעזבנו לאורך ימים הוא תפלה אליו ית' שלא תהיה השכחה לנצח והוא לבב"ת רק שיעזבנו לאורך ימים ואחר הימים הארוכים ההם ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו

וז"א למה לנצח תשכחנו ירצה למה ה' יעשן אפך והסכמת כח"כן ביתך ושממות היכלך עד שנראה שאתה מסכים להשכיחנו סלה ועד למה זה יהיה כן תשכחנו לנצח לפחות תעזבנו לאורך ימים ירצה כיון שאתה מסכים לעזוב אותנו לא תהיה העזיב' לנצח רק לאורך ימים שיהיה לו קצבה אף שיהיו ימים רבים ואחר כך תשוב תחיינו וז"א תעזבנו לאורך ימים והיא תפלה ובקשה מאתו ית' שיעזבנו לאורך ימים ולא לנצח כאמור ובזה מתיישב על נכון : ואמנם הב' פסוקים הנמשכים יתיישבו ג"כ לדעתי בלי דוחק כלל כי מ"ש השיבנו ה' הכונה הוא שהדרך הראוי לו ית' כפי מדת חסדיו הוא שיביא עלינו ייסורין קשים ויענישנו במיני עונשים עד ישיבנו אליו בעל כרחינו שלא ברצונינו כי בזה ינדק שהוא ית' שב אותנו ואין אנחנו שבים אליו כמו העבד שעושה עבודת רבו שלא ברצונו שקשה עליו העבודה אך הוא עושה אותה על כרחו וינדק בו שהוא עושה אותה אך אינו עושה אותה מעצמו ברצונו וכן התפלל הנביא עליו השלום לפניו יתברך שיעשה עמנו שהוא ישיבנו אליו במה שיענישנו ונהיה מוכרחים לשוב לפניו על כרחינו וזהו מכוון מלת השיבנו כי לא אמר שובנו ה' אליך רק השיבנו רצה לומר התעשה שנשוב אנחנו על כרחנו כי להיותינו שקועים בחטאים ובעונות לא ינדק שנשוב אנחנו כיון שאינו ברצוננו רק ע"כ אך אחר הרגל אף שנהיה על כרחינו אנחנו נשוב ברצוננו הגמור וז"א ונשובה כלומר אחר שתשיבנו אתה אליך שלא ברצוננו ע"י יסורין כאשר ייסר איש את בנו ותדריכנו בדרך ישרה על כרחינו מזה ימשך שאנחנו נשוב אחר כך ברצוננו הגמור באופן שינדק שאנחנו נשוב ברצוננו הגמור כי מההרגל יעשה הקנין בנפש כנודע מחכמת המדות והוא הנרצה לרז"ל דמתוך שלא לשמה בא לשמה והוא מה שביאר באומרו חדש ימינו כקדם ר"ל עשה עמנו חסד שתחזירנו אליך לעבדך אף שיהיה על כרחינו כי בזה תחדש ימינו כשיהיה פועל ידינו ברצון טוב כמו שהיה קודם שחטאנו וז"א חדש ימינו כקדם :

וביאר הענין בשלימות בפסוק הנמשך באומרו כי אם מאס מאסתנו כו' והכונה כ"א הש"י אינו רוצה להעניש כאשר ייסר איש את בנו רק שמסתיר פניו ממנו ומואס אותנו בהחלט הנה זהו העונש היותר גדול שיצוייר כמו שיקרה אף אצל מלך אדם כי אם יחטא העבד לפניו ולא ייסרהו ויכהו כדי שלא יחטא עוד רק ישליכהו מלפניו ולא ירצה לראותו עוד הוא העונש היותר גדול שאפשר כי כאשר ייסרהו ויענישהו אז נראה שאוהב אותו ורוצה שיהיה עמו עוד והוא ע"ד שבארתי בפסוק ה' אל באפך תוכיחני כו' והוא מה שרצה פה באמרו כי אם מאס מאסתנו וגו' ר"ל ראוי שתשיבנו אליך ביסורין ועונשים עד שימשך מזה שאנחנו נשוב אליך ברצון טוב כי אם איננו כן רק שמאום מאסתנו ואינך רוצה ליסרנו ולראותנו עוד הנה זה הוא קצף גדול מאד יותר מכל העונשי' שיצויירו במציאות וז"א קצפת עלינו עד מאד ויותר אנחנו חפצים בייסורין רבים ותוכחות על עון ממה שתסתיר פניך ממנו וע"כ חזר הנביא עצמו פסוק השיבנו ה' אליך מלבד היותו עושה זה כדי שלא לסיים בפורענות כמו שעשה שהמע"ה בספר קהלת וכן ישעיה ע"ה הנה כיון עוד בזה לומר לפניו ית' כי אם היה הענין שמאס אותנו הנה זה הוא קצף גדול יותר מדאי ויותר מהראוי בחקו ית' וע"כ ראוי שישיבנו אליו ע"י ייסורין ויהיה זה הקצף אך לא עד מאד וע"כ חזר ואמר חדש ימינו כמו שהיה בימי קדם שהיית קרוב אלינו כן יהי רצון שיקרבנו לעבודתו ית' תמיד אמן עכ"ל :

הנה בזה נשלם מה שראינו לבאר במגילה הזאת כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף לתת לי חלק טוב בכל שאר ספרי הקדש לבארם ולחברם כאשר עם לבבי כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה ויראני נפלאות בתורתו ובסודותיו הכמוסי' מתוקים מדבש ונופת צופים אמן וכן יהי רצון :

ביל"א בנל"ך ואע"י :

מגלת מנחת שי איכה

(כל תיבה אשר אותיותיה נפרדות אליה ירה המחבר אבן פנת רעיוניו)

א (א) **רמם** כתב אבן עזרא ונפתחה למ"ד למם להורות על ה' הדעת הנעדרת ולא נדגשה המ"ם להקל על הלשון עכ"ל. ובכל ספרים מדוייקים שבאו לידי הלמ"ד בקמץ וכ"כ במכלול דף כ"א ונקודת המ"ם במקצת ספרים אשכנזים בקמץ ובס"ם בפתח וכן כתב המכלל יופי והם דברי מכלול דף רכ"ב : (ב) בכה תבכה. מלת בכו בוא"ו רמז לו' דברים שאמרו במדרש שהיתה בוכה ומבכה אחרים עמה. לחם דמעה: (ד) כהניה נאנחים. האל"ף בשוא וסגול וי"ס בשוא לבדו: (ה) כי ה' הוגה. במפיק הה"א לנקבה מכלול דף קס"א ומסורת שמואל ב' כ': (ו) ויצא מן בת. מבת ק' והוא חד מן ח'. מלין דכתיבין תרין מלין וקריין חדא מלה וסימן בד"ה ב' ל"ד ובאיכה רבתי ויצא מבת ציון מן בת כתיב א"ר אחא יש לנו מנה אחת יפה זה הב"ה שכתוב בו ה' מנת חלקי וכוסי ועיין בס' לחם דמעה לכמהר"ר שמואל אוזידה ובס' קול בוכים בפי' כמהר"ר אברהם גלאנטי: לפני רודף. מלא וי"ו ובמדרש איכה אמר ר' אחא כשם שלא גלו ישראל אלא ברודף מלא כך אינן נגאלין אלא בגואל מלא דכתיב ובא לציון ג ו א ל מלא כתיב: (ז) כל מחמדיה. המ"ם בשלש נקודות ובקצת ספרים בוא"ו שרוקה ובטלים הם ברוב : בנפל. הפ"א רפה: (ח) גם היא נאנחה. האל"ף בסגו"ל והנו"ן בשו"א נח ועיין מ"ש בריש יואל: (יא) מחמודיהם. מחמדיהם ק': והביטה. הוא"ו בגעיא בס"ם ובדפוסים קדמונים : (יב) לוא אליכם. הלמ"ד זעירא במקצת ספרים וכן הוא באלפא ביתא מאותיות קטנות בריש מסרה גדולה וגם במסורת כ"י ומלת לוא מלא וא"ו ואל"ף. עיין מ"ש בעל לחם דמעה ובקול בוכים בפירוש גלאנטי: אם יש מכאוב כמכאבי. הביטה וראה כי מ כ א ו ב מלא כ מ כ א ב י חסר כלומר ראו אם המכאוב הגדול והמלא אשר ראיתם בימיכם אם ישוה אל המכאוב היותר קטן והחסר שבא עלי. לחם דמעה: (יג) נתנני שממה. במקצת מדוייקים חסר כמ"ש בישעיה סימן נ"ג: (טו) סלה כל אבירי אדני. בפסיקתא דאיכה יש פסיק בין אבירי לשם וכן בספרים כ"י מדוייקים : (יח) כל *עמים. עמים ק': (יט) למאהבי. הה"א בחטף פתח: (כא) כי נאנחה. במקצת ספרי' האל"ף בשוא לבדו ועיין מ"ש בריש יואל: אין מנחם לי. תרגומו ולית דמנחם לי ובמקרא דפוס ישן נכתב בגליון ו א י ן אכן בכל ספרים אחרים שבאו לידי כתיב א י ן :

(ה) וירב בבת יהודה. היו"ד בסגול במדוייקים וכ"כ בעל פתח דברי ד' ק' וכ"כ רש"י במלכים ב' י"ז אע"פ שלא כתב כן כאן ובריש פ' שמות על ו י י ט ב אלהים : (ו) ויחמס כגן שכו. כתוב בשי"ן על פי המסורת דהכא ובריש הושע ובמדרש קינות אמר ר' אבהו שכו כתיב כיון שגלו ישראל שככה חמתו של הקב"ה הכי גרסינן באיכה רבתי וכצ"ל בערוך ערך סך : (ז) זנח אדני מזבחו. בס"א כ"י ישן יש פסיק בין השם למזבחו וכן הוא בפסיקתא דאיכה: (ט) טבעו. טי"ת זעירא שבע' באב נחרב הבית ובמסורת הברית הגדול כתוב לרמוז שלא טבעו עמוק רק טביעה קטנה ועכ"ז לא מצאום החופרים כי נעלמו מעיניהם דרך נס : מלכה ושריה בגוים. הבי"ת רפה כי אין לה דין מפיק כמ"ש בפ' עקב על אבניה ברזל : (י) העלו. העי"ן בחטף סגול: (יב) בהתעטפם כחלל. מלת כחלל בכ"ף: (יג) אעודך. אעידך ק': (יד) שביתך. שבותך ק': משאות. השי"ן בלא דגש. ומדוחים. למערבאי חסר יו"ד וכן ראיתי בס"ם מדוייקים ובס"א כ"י הדל"ת בשלש נקודות ובמדרש איכה באלפ"א בית"א קדמאה פסוק קראתי למאהבי לא זזו מתנבאין עלי שקר עד שהגלו אותי ממקומי שנאמר ויחזו לך משאות שוא ומדוחים מדחים כתיב פי' שדחו אותם מארצם שגלו ובמדרש הנזכר על זה הפ' גרסי' ומדוחם כתיב וכתב בעל מתנות כהונה ומדחים כתיב גרסי' וכדלעיל בפ' קראתי למאהבי פי' הנביאים היו מדיחים אותם תוך הגולה בנבואות שקר שהיו מתנבאים להם לטובה: (פז) ויחרקו שן. החי"ת בפתח לא בחטף פתח : (יז) בצע אמרתו. האל"ף בסגול רד"ק במכלול ושרשים: (יח) צעק לבם אל אדני. וכן בפסוק י"ט נכח פני אדני. וכן בפסוק כ' אם יהרג במקדש אדני. כולם שם של אדנות בספרים מדוייקים וכן ראויים להיות על פי המסורת וסימן נמסר במ"ג במערכת אות האל"ף ואינון מן י"ד בספרא: אל תדם. במקצת ספרים כ"י ואל תדם בוא"ו וכן הוא בתרגום אבל בספרים מדוייקים בלא וא"ו : (יט) בליל. בלילה ק' רוצה לומר ליל תשעה באב וברי אותו בכל שנה ושנה · לקח טוב ועיין עוד קול בוכים ולחם דמעה: (כא) טבחת לא חמלת. בס' קדמון כ"י כתוב ו ל א בוא"ו ונכתב בצדו פליגי ביה לא חמלת ע"כ. ויש לפשוט שכתיב לא בלא וא"ו מהמסורת האומרת לא חמלת ב' ובסיפרא הדין חד ואידך הרגת לא חמלת דאני הגבר :

איכה יעיב

ב (א) **הדם רגליו.** כל ה ד ם בלישנא חסר וא"ו ועל זה אמרו במדרש לא זכר הקב"ה אותו הדם של בין רגליו של זקן שנימול לצ"ט שנה. ד"א ולא זכר אותו הדם שבמצרים שנאמר ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות. ד"א ולא זכר דם הברית שנזרק על ישראל בבאם להתיצב בתחתית ההר לקבל התורה. מדרש רבתי ולקח טוב : (ב) *לא חמל. ולא ק':

אני הגבר

ג (ז) **הכביד נחשתי.** במכלול בשמות משקל פְּעֹלֶת כתב שהוא בשלש נקודות והביאו עם דומים אחרים כולם בשלש נקודו' וכן הוא בשרשי' וכן מצאתי בס' כ"י אך בספרי' אחרים שלנו מהדפוס וכ"י החי"ת בקמץ חטוף וכן כתב בפי' נ"ו בעל הלשון בשרש נחש : (ח) שתם תפלתי. נסתמו עיניהם של מדפיסים שעשאוהו כולו קמוץ כי בכל ספרים

ספרים כ"י חליו קמץ ותליו פתח כדינו ובמסורת ב' דין כתיב בשי"ן וחד כתיב בסמ"ך יתוהיהו סתס את מואב (ד"ה ב' ל"ב) וזה אחד מן מלין דחמיין שי"ן וקריין סמ"ך עיין במ"ג הושע ב' ובאיכה רבתי כל המתכלל לאחר הנזכור מעשיו נפרשין לכך נאמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי שתם כתיב לפי שתתו הנזכור תפלתהון פי' לשון השלמה ועיין פי' המאמר בס' לחם דמעה : (י) אריה. ארי ק' והכתיב רמז לנבוכדנצר דכתיב ביה עלה אריה מסבכו (ירמיה ד'): (יא) ויפשחני. בשי"ן ימנית: (יד) הייתי שחק. חבר וא"ו ועוד אדבר מזה בירמיה מ"ח : לכל עמי . חד מן ג' דסבירין עמים ובמדרש לקח טוב למה כתיב חסר מ"ם אלו כשדים שהם אומה שפלה ובזויה כדכתיב הן ארץ כשדים זה העם לא היה : (יט) עניי . העי"ן בקמץ לבדו והוא חטוף : (כ) ותשיח . ותשוח ק' ובמדרש ילמדנו פרשת בשלח נמנה ותשוח עלי נפשי עם י"ח תיקון סופרים וכן הוא במסורת במ"ש בזכריה סי' ב' וצ"ל שאם הנביא מדבר על עצמו היל"ל ותשוח נפשי אלא שר"ל ותשוח עליו כלפי השכינה אלא שכינה הכתוב ואמר עלי : (כב) כי לא כלו רחמיו . כן כתיב וקרי למערבאי ביו"ד בין מ"ם לוא"ו וקי"ל כוותייהו וכן מצאתי במקצת ספרים כ"י ובדפוס ישן גם לא נמנה במ"ג עם מלין דחסר יו"ד באמצע תיבותא וקריא ולמדינחאי רחמו כתיב רחמיו ק' : (לא) כי לא יזנח לעולם אדני . וכן בפסוק ל"ו לעות אדם בריבו אדני ובפסוק ל"ז מי זה אמר ותהי אדני ובפסוק נ"ח רבת אדני כלם בשם של אל"ף דל"ת על פי המסורת ואיכון מן י"ד דקינות : כרוב חסדו . בכמה ספרים כ"י מדוייקים וגם בדפוס ישן חסדו כתיב חסדיו ק' ותימה שלא נמנה במסרה גדולה במערכת אות יו"ד עם מלין דחסר יו"ד באמצע תיבותא וקריא : (לג) ויגה בני איש . במקצת ספרים כ"י וגם בדפוסים קדמונים כתוב ויגא באל"ף גם ר' אליה המדקדק כתב בספר ההרכבה ראיתי בספרים הרבה שנכתב באל"ף וכן כתב אבן עזרא האל"ף תחת הה"א ובשרשים ובעל הלשון ומאיר נתיב נכתב בה"א וכ"כ הלוית חן בפ"ג מהשער השביעי לפי הדעת הראשון שהביא שהוא הנבחר אצלו כמ"ש בהקדמת השער ההוא . בני איש (לד) לדכא תחת רגליו . חצי הספר בפסוקים : (לו) לעות . העי"ן זעירא במקצת ספרים כ"י וכן הוא באלפא ביתא האותיות זעירות: בריבו אדני לא ראה . כדלעיל : (לז) מי זה אמר ותהי אדני . כדלעיל : (לט) על חטאו . חטאיו ק' ובמדרש לקח טוב חטאיו חטאו כתיב אפילו על חטא אחד שחטא צריך לעשות תשובה ולהתגבר על יצרו ולהכניעו : (מ) ונחקרה . הוא"ו בגעיא בכל הספרים וכן מצאתי בחילופים כ"י אליבא דב"א ובחילופים שבדפוס החליפו : (נב) צוד צדוני כצפר . במקרא קדמוניות כ"י נמסר עליו לית הסר למערבאי ע"כ . וכן בחילופים שלנו למערבאי צוד צדוני כצפר חסר למדנחאי כצפור מלא : (נו) אל תעלם אזנך . בספרים מדוייקים כ"י וגם בדפוס ישן העי"ן בשו"א לבדו וכן כתב הרב ר' אליה מזרחי בפרשת כי תבוא על פסוק יעלם ה' עליך ובס' מכלול דף פ"ב על וה' העלים ממני (מלכים ב' ד') כתוב בהגהת ר' אליה הלוי כן כל לשון העלמה העי"ן בשוא לבדו כמבואר במסורת : (נח) רבת אדני . כדלעיל : (ס) ראיתה כל נקמתם כל מחשבותם לי : (סא) שמעת חרפתם ה' כל מחשבתם עלי : (סב) שפתי קמי והגיונם עלי כל היום . סי' קדמאה דפסוקא לי תניינא עלי תליתאה עלי וחד פ' בסוף יואל סי' להון וגם מה אתם לי צר וצידון וגו' הגמול אתם משלמים עלי ואם גומלים אתם עלי וגו' :

איכה יועם

ד (א) **תשתפכנה** . בס"ם מדוייקים הפ"א בציר"י כתכה"ג וכן ניקוד בעל הלשון . אבני קדש . אין מאריך בנו"ן : (ב) המסלאים הה"א במאריך : (ג) גם תנין . תנים ק': היניקו . בס"ם ובדפוס ישנים מלא ביו"ד גם אחר הה"א . כי ענים . כיענים ק' והיו"ד רפה והוא חד מן ח' מלין דכתיב תרין וקריין חד וסימן בד"ה ב' ל"ד במ"ג וכן כתב במכלול דף כ"א שהיו"ד רפה : (ה) אשפתות . התי"ו דגושה: (ט) יזבו . במ"ג יש בלבול גדול ממסורות מחולפות והגירסא הישרה כמו שמצאתי בספרים מדוייקים ויזובו ג' ב' מלא וחד חסר ב' דתילים מלאים וחד דישעיה חסר וחד יזבו מדקרים חסר : (י) רחמניות : בלא מאריך ברי"ש : (יב) וכל ישבי תבל . כל קרי : (יג) מחטאת . במקצת ספרים מחטאות מלא אל"ף וא"ו ונמסר עליו לית מלא : (יד) נעו עורים . יש מוסרים נו"ן נעו באותיות קטנות ואין כן בספרים המדוייקים : נגאלו . אין שום מאריך בנו"ן : (טז) זקנים ק': (יז) עורינה . עודינו ק': (יח) צדו צעדינו . בכוזרי מאמר ג' סי' כ"ו אמר החבר ומה תאמר באות שתמצא בספרים בחילוף ההקשה כמו צדו צעדינו התראה שהוא צרו ע"כ . ובכל ספרים שלנו כתוב צדו בדל"ת וכן פירשוהו כל המפרשים מלשון ואשר לא צדה וכן כתב ראב"ע בספר צחות באות הרי"ש ז"ל וי"א כי בעבור היות הדל"ת והריש דומים במכתב על כן דודנים רודנים דעואל רעואל ולפי דעתי שהם שני שמות לאדם אחד במשפט ע"כ טעה האומר כי צדו צעדינו היו צרו צעדינו וראייתו ברחבתינו וכתיב לא יצר צעדך והלא פקח עיניו וראה הבא אחריו: (יט) קלים היו רדפינו בלכד בשחיתותם והנה צדו כמשמעו ואין צורך לדבר הזה המבהיל עכ"ל: (כא) יושבתי. יושבת ק': תעבר כוס. הבי"ת בקמץ והוא חטוף מפני המקף והבי"ת בלא מאריך : (כב) תם עונך . הנו"ן בציר"י במשפט וכחבירו שבפ' :

ה (א) **הביט*** . הביטה ק' : (ב) נחלתנו נהפכה . הה"א בסגול והפ"א בשוא נח וכן הובא במכלול דף ע"ב ובשרשים עם דומים אחרים שהם בסגול הה"א וק"ל הפ"א וכן כתב בספר רב פעלים בבנין נפעל : (ג) אין אב. ואין אב ק' : (ה) יגענו לא . ולא ק' : לא הונח . אין מקף באמצע הונח לנו. במקף . הונח הה"א בוא"ו שורק במדויקים עם דגש בנו"ן : (ז) אינם . ואינם ק' : אנחנו . ואנחנו ק' : (יא) בתלת בערי יהודה . כתוב במדרש נבוזראדן צוה לחיילותיו וכו' הזהרו באשת איש וכו' בר מתלת נשים שנתעללו ולא עשו כן ונתענו לכך נאמר נשים בציון ענו בתלת בערי יהודה בתלת כתיב ופי' בעל מתנות כהונה נשים משמע שתים בתלת משמע אחת ונראה מדבריו שיש מפרשים בתלת שלשה כתרגומו ובמסורת לית חסר דחסר ועיין במסורת תילים קמ"ח : (יח) ששמם . עיין מה שכתוב בקהלת סי' ו' על שהתקיף : אתה ה' . בפרושי רש"י כתוב ואתה בוא"ו וטעו בין פסוק זה ובין פסוק של תילים סימן י"ב הדומה לו וכן במסורת אתה ה' ג' ריש פסוק וסימן אתה ה' תשמרם אתה ה' לא תכלא רחמיך ואחד באיכה אתה ה' לעולם תשב ועיין עוד מ"ש בתילים ק"ב : (כא) ונשוב . ונשובה ק' והוא"ו בגעיא : (כב) מאס . עיין מ"ש בישעיה סי' ז' •

נשלם ספר איכה . תהלה לאל המעלה לעמו ארוכה.

א דברי קהלת בן־דוד מלך בירושלם׃ ב הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל׃

הבל הבלים ג׳ דסמיך וסימן הבל הבלים אמר קהלת דריש ספרא ב׳ בו. הבל הבלים אמר הקהלת הכל הבל דסוף ספרא:

תולדות אהרן דברי קהלת. סנהדרין כ׳: הבל הבלים. בתרא ק עקידה שער ו זוהר ויגש:

א פתגמי נבואה דאתנבא קהלת הוא שלמה בר דוד מלכא דהוה בירושלם: ב הבל כד חזא שלמה מלכא דישראל ברוח נבואה ית מלכות רחבעם בריה דעתיד לאתפלגא עם ירבעם בר נבט וית ירושלם ובית מוקדשא דאנון עתידין למחרב וית עמא בני ישראל די אנון עתידין למגלי אמר במימריה הבל הבליא עלמא הדין הבל הבליא כל מה דטרחית אנא ודוד

רשי

(א) דברי קהלת. כל מקום שנא׳ דברי אינו אלא דברי תוכחות. (דברים א) אלה הדברים אשר דבר משה. (שם לב) וישמן ישורון. (עמוס א) דברי עמוס. (שם ד) שמעו את הדבר הזה פרות הבשן. (ירמיה א) דברי ירמיהו. (שם לו) שאלו נא וראו אם יולד זכר וגו׳. (שמואל ב כג) אלה דברי דוד (שמואל ב כג) ובליעל כקוץ מונד כלהם. דברי קהלת. וזרח השמש: כל הנחלים הולכים אל הים. כינה את הרשעים בחמה ובלבנה ויש שאין להם מתנת שכר כך שנויה בספרי ולמדתי משם שהענין מדבר ברשעים והמשילם לתגבורת החמה שסופה שוקעת. תוספ׳ ד״א כל הנחלים הולכים אל הים מה ת״ל. בעובדי ע״ג נאמר שוטים המשתחוים למים סבורים שיש בהם ממש לפי שרואין את הים הגדול שכל הנחלים הולכים בו והוא אינו מלא ואינן יודעין להבין כי אל המקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת שמימי הנהרות ההולכים לתוך הים הם המים עצמם שהלכו כבר הם טבעות מתחת התהום והולכים למעלה מן הקרקע עד הים וחוזרים ונובעים לפיכך אין הנהרות פוסקים ואין הים מלא ולא מפני שיש בהן ממש ע״כ: קהלת. על שם שקיהל חכמות הרבה וכן במקום אחר קוראו (משלי ל) אגור בן יקא שאגר כל החכמה והקיאה וי״א שהיה אומר כל דבריו בהקהל: מלך בירושלם. עיר החכמה: (ב) הבל הבלים אמר קהלת. קהלת קורא תגר ואומר על כל יצירת שבעת ימי בראשית שהכל הבל של הבלים הוא: הבל. הבל נקוד חטף פתח לפי שהוא דבוק כלומר הבל שבהבלים שבעת הבלים כנגד מעשה שבעת ימי בראשית: מה

אבן עזרא

שמע אמרי שפר, לאברהם סופר, כתבם על ספר, לרוח משכלת: בן מאיר נקרא, מכונה בן עזרא, ומצורו עזרה, כבודו שואלת: להגיה השכו, להצליח דרכו, אשר נשאר עד כה, כעלה נובלת: ומארצו נפרד, אשר היא בספרד, ואל רומי ירד, בנפש נבהלת: ושם לבו כונן, לפרש ולשנן, ואל אל מתחנן, ולו התוחלת: להרבות לו עצמה, והוא יתן חכמה, ויסלח כל אשמה, בפירוש קהלת:

בשם אשר לו הממשלה. אחל לפרש קהלת:

אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. כי כאשר יתאוה האורח שנשבה לשוב אל ארץ מולדתו להיות עם משפחתו כן תכסוף הרוח המשכלת להאחז במעלות הגבוהות עד עלותה אל מערכות אלהים חיים שאינו שוכני בתי חומר כי הגויות נמשלות לבתים ובעפר יסודם וכענין די מדרהון עם בשרא לא איתוהי וזה יהיה אם תתלבן הרוח ותתקדש מטומאות תאות הגויות המגואלות המטנפות הקודש להתערב בשאול מטה ותשיב אל לבה לדעת יסודה ולראות סודה בעיני החכמה שלא תכהינה והרחוק כקרוב לפניה והלילה כיום אז תהי נתכנת לדעת קשט אמרי אמת ויהיו מחוקקין עליה שלא ימחו בהפרדה מעל גויתה כי המכתב מכתב אלהים הוא כי למען הראותה הובאה הנה על כן נכלאה במסגר עד עת קץ וכל זה להועיל ולהטיב לה ואם סבלה עמל שנים במספר כן תנוח ותשמח עולמי עדי עד בלי קץ כי כל מעשה יפרד והיה לארבעה ראשים טוב כולו או טוב רובו ורע בקצהו או רע כולו או רע רובו וטוב בקצהו והחלק הראשון הוא מנת בני אלהים והחלק השני הם החיים אשר על פני האדמה והשנים הנשארים נעדרים לא יתכן המצאם כי לא יעשה ה׳ אלהים דבר כי אם טוב כי הכל לעולם הוא טוב וכן כתיב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ואם היה שם רע היה בקצהו כי בעבור רע מעט אין בדרך החכמה העליונה למנוע טוב רב ושורש הרע מחסרון המקבל ואם אין לנו יכולת לדמות מעשה אלהים כי אם אל מעשיו בעבור היות הכל מעשיו הנה ראינו ילבינו הבגדים השטוחים לשמש ויחשכו פני הכובס והלא הפועל אחד יוצא מפועל אחד לכן ישתנו הפועלים בעבור השתנות תולדות המקבלים ומחשבות בני אדם משתנות כפי תולדות גוייה וגוייה והשתנות התולדות בעבור השתנות המערכות העליונות ומקום השמש והמקבל כחה והמדינות והדתים והמאכלים ומי יוכל לספר אותם וכל דרך איש זך בעיניו. ויער ה׳ אלהי ישראל את רוח שלמה ידידו לבאר דברי חפץ ולהורות הדרך הישרה כי כל מעשה שיעשה נוצר לא יעמוד כי כל הנבראים ילאו לדרוש עצם שהוא שורש או להכחידו עד שיהיה נעדר רק כל מעשיהם דמות ותמונה ומקרה להפריד מחובר ולחבר נפרד ולהניע נח ולהניח נע על כן מעשה בני אדם תהו וריק כי אם יראת ה׳ ולא יוכל איש להשיג אל מעלת יראתו עד עלותו בסולם החכמה ויבנה ויכונן בתבונה:

(א) דברי. כתיב וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו וגו׳ והמשל הוא שנמשל בו דבר אחד כמו חוד חידה ומשל משל והוא הנשר הגדול והנמשל נבוכדנצר ודרך השיר להיות תהלה או דבר עתיד להיות ובעבור היות חפץ שלמה לחבר הדברים שיעלו על הלב החל במלת דברי ואיננו כן כל דברי כי הפסוק שיש אחריו יורה עליו או הוא בעצמו גם כן יורה הפסוק השני בספר הזה על הראשון וקהלת הוא שלמה כי לא היה מבני דוד משיח ה׳ מלך רק הוא לבדו ונקרא כן על לשון החכמה שנקהלה בו וזכר שם מקום ממלכתו בעבור תפארתו הלא תראה כי נקרא מלך ירושלים מלכי צדק כי הוא שלם ויורה עליו ויהי בשלם סכו וכן אדני צדק בעבור היותו אדון מקום הצדק וכן על דברתי מלכי צדק והוא דוד המלך: (ב) הבל. אמר על דברי הבלי העולם וסמך הבל אל הבלים ואם לא ימצא מהשמות שהם על משקל ארץ שישתנה חוץ מחדר משכבך וסגור לתך מספח חמתך גם אלה בפתח וזה בצרי וסמיכת היחיד

הקדמה לבעל המצודות

הפעם אודה את ה׳ ואברכו במקהלות על ביאור קהלת אשר ברחמיו גמלני. וברוב חסדיו חנני. וזבד טוב זבדני. לפרש את המגלה ההיא זכני. אשר ברוב שרעפי בקרבי עוד הייתי משוטט בארצות בקשתי דברי חפץ וכתוב יושר. די באר דברי המגלה ההיא. בקשתי ולא מצאתי. עם כי עיני ראו פירושים שונים הא דאתא לעלמא אשר רוזנים חקקו צדק. הא מגלה סתרים ספרי כ״י. הן דעתם שגבה מני על כי לא דרכו בעקבות הפשט אשר אחריו כל אדם ימשוך. אף כי אמרתי אחכמה ללקט אחת הנה ואחת הנה בדרך אשר דרכתי בנ״ר ובנ״א ובכתובים ובש״ה גלאתי נשוא כי מעט היו לפני שנים שלשה גרגרים בראש אמיר והמלאכה גדולה ורחבה. לזאת משכתי את ידי ממנה ועזבתיה למי שלבו שלם. כמעט קט עוררני לבי לאמר מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך וקח קסת הסופר בידך ועשה מה שתמצא ידך. אולי יהיה אלהים עמך הוא יחונך דעה ויורך את הדרך אשר תלך בה עד להוציא כלי למעשהו. פתני ואפת. אולם מאד הרבה יגעתי על כי לא זה לפני כי אם שלשה מטיבי שעד התרגום ורש״י וא״ע. וה׳ עזרני. וחיל אזרני. עד השלמתי הביאור עד הכליתו. וגם פי׳ המגלה ההיא חלקתי לבנים וכמו אלה המזכרים. ואקוה לה׳ שיקובל על לב אנשים אשר כגילי כי בכל כחי עבדתי בהן לא נחתי ולא שלותי. לכן קבלו האמת ממי שאמרו. וקחו אמרי בינה אשר יהקרו מעשה בני האדם אשר יעשו במספר ימי חייהם. ישימו לדרך פעמיהם. למען יירשו את מורשיהם:

מצודת דוד

א (א) דברי קהלת. ידוע שהחקירה המעולה לא תשתלם אלא בשלשה פנים גם יחד. האחת מפאת העיון כשתהיה בקבוצת דעות מחולפות להתבונן בזה לעומת זה להבחין איזהו יכשר. השנית מפאת הקבלה מאדם רשום בחכמה וביראה. והמעולה ביותר אם המוסר הקבלה ימסרנה לבנו לפי שהאב רוצה הוא בתקנת בנו וימסרנה בטין יפה ומעמידו על האמת. השלישית מפאת המבחן והנסיון מהדברים המתהוים וכ״ש אם יתהוו הדברים במקום מרבית חכמים המשכילים להתבונן אמתת הענין כפי מה שהוא. לכן אמר המעתיק בפתיחת הספר דברי קהלת כו׳ ר״ל הדברים האלה נחקרו ע״י קיבוץ קבוצת דעות מחולפות בצירוף הקבלה מאדם רשום בחכמה וביראה והוא דוד המלך והמקבל היה בנו אשר ינק שדי האמה ובצרוף המבחן מהדברים המתהווים בירושלים עיר מלכותו אשר אנשיה חכמי לבב המשכילים אמתת הענין והנה כל דבר לא נכחד מן המלך המולך בה וכאומר בהיות כן הנה מאד נחקרו הדברים בשלימות רב שאין למעלה הימנו: (ב) הבל הבלים אמר קהלת. ר״ל בזה הספר אמר קהלת לבני אדם והזהירם להשכיל ולהמציא את ההבלים וחוזר ומפרש המרו ואמר הכל את ההבלים מה שהכל הבל אשר בשום אופן לא ימצא מהם תכלית ראוי ויקר (אבל ההבלים המסבבים באחרונה תכלית המועיל אין מהראוי להשכיל אותם ולהמציאם יען

מצודת ציון

א (א) קהלת. הוא ענין קבוץ ואסיפה כמו קהלת יעקב (דברים ל״ג) והמלך שלמה היה נקרא כן על שהקהיל הדעות המנגדות לצרף וללבן הצודק מהבלתי צודק: (ב) הבל. ענינו דבר שאין בו ממש והוא מושאל מלשון הבל פה המוזכר בדרז״ל וכן

ג מַה־יִּתְרוֹן לָאָדָם בְּכָל־עֲמָלוֹ שֶׁיַּעֲמֹל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ:
ד׳ הס׳ כסי׳ ד דּוֹר הֹלֵךְ וְדוֹר בָּא וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמָדֶת: ה וְזָרַח
כ׳ רכינו. ל׳ הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשָּׁמֶשׁ וְאֶל־מְקוֹמוֹ שׁוֹאֵף זוֹרֵחַ הוּא
ג׳. ל׳. ל׳ שָׁם: ו הוֹלֵךְ אֶל־דָּרוֹם וְסוֹבֵב אֶל־צָפוֹן סוֹבֵב |
ג׳ ומ״ג. ג׳ סֹבֵב הוֹלֵךְ הָרוּחַ וְעַל־סְבִיבֹתָיו שָׁב הָרוּחַ: ז כָּל־
ג׳ חסר במכב׳ הַנְּחָלִים הֹלְכִים אֶל־הַיָּם וְהַיָּם אֵינֶנּוּ מָלֵא אֶל־מְקוֹם
ל׳ כס׳. ו׳

אבא כורא הבלו: ג מה מה מותר אית לאנש בתר די ימות מן
כל טורחיה דהוא טרח תחות שמשא בעלמא הדין אלהן
דמעסק באוריתא לקבלא אגר שלים לעלמא דאתי קדם מרי
עלמא: ד דור אמר שלמה מלכא ברוח נבואה דרא טבא
דצדיקיא דאזיל מן עלמא בגין חובי דרא בישא דרשיעיא
דעתידין למיתי בתריהון וארעא לעלמי עלמין קיימא לסוברא
פורענותא דאתי על עלמא בגין חוביהון דבני אנשא: ה וזרח
וידנח שמשא ביממא מן סטר מדינחא ואעיל שמשא לסטר
מערבא בליליא ולאתריה שחית תאזיל אורח תהומא ודנח למחר
כן אתר דהוא נח תמן מאתמלי: ו הולך אזיל כל סטר דרומא
ביממא ומחזר לסטר צפונא בליליא אורח תהומא מחזר מחזר
ואזיל לרוח עיבר דרומא בתקופת ניסן ותמוז ועל סחרנוהי תיב
לרוח עיבר צפונא בתקופת תשרי וטבת נפיק מחרכי מדינחא
בצפרא ואעיל לחרכי מערבא ברמשא: ז כל כל נחליא ומבועי

אלין מלין סופי תיבות שיחרין קמצין ויולד את פלג. לפני העדות לשמרת. כי הואיל הלך אחרי צו. ויהי לגפן אדרת. הם שבים ללכת. והארץ לעולם עומדת. מלכים שי. שמה הרשע; סבב מ׳ חסר בלישנא וכימ׳ הוא הסבב את כל ארץ כוש קדמא. ויך את אדום הסבב אליו דד״ה. סובב סבב הולך הרוח תנינא דפסוק: ויכה את אדום הסבב אליו דמלכים. אקיפה נא ואסבבה. ויבא את המים העירה. יסבבנהו יבוננהו. ההים יסבבני. ואסבבה את מזבחך. וכל סבבים חסר בם א ודמות בקרים סבבים.

תולדות אהרן מה יתרון לאדם. שבת ל׳ גיטין סח עקידה שער ע זוהר ויחי מבשטים הקה: דור הולך. הגיוב כ: וזרח השמש. יומא לה קדושין עב עקידה שער ב זוהר ויגש: הולך אל דרום. ערובין נו (ערובין כב) בהגה פס וזהר תולדות בקוני הקה:

רש״י

(ג) מה יתרון. שכר ומותר: תחת השמש. תמורת התורה שהיא קרויה אור שנאמר (משלי ו) ותורה אור כל עמל שהוא מחליף בו את עסק התורה מהו שכר בו: (ד) דור הולך ודור בא. כל מה שהרשע יגע ועמל לעשוק ולגזול אינו מבלה את מעשיו כי הדור הולך ודור אחר בא ונוטל הכל מיד בניו כענין שנאמר (איוב כ) בניו ירצו דלים: והארץ לעולם עומדת. ומי הם המתקיימים הענוים הנמוכים המגיעין עצמם עד לארץ כענין שנאמר (תהלים לז) וענוים ירשו ארץ ומדרש תנחומא אומר כל צדיקי ישראל נקראו ארץ. שנאמר (מלאכי ג) ואתם תהיו לי ארץ חפץ: (ה) וזרח השמש וגו׳. דור הולך ודור בא. כאשר השמש תורח שחרית ותשקע ערבית ותלך כל הלילה שואפת לשוב אל מקום אשר זרחה אתמול משם שתורח גם היום: (ו) הרוח. רואו של שמש טלנ״ט בלעז כמו (יחזקאל א) אל אשר יהיה שם הרוח ללכת: ועל סביבותיו שב. גם מחר כל היקף וסובב שסבב אתמול הוא מקיף וסובב היום: הולך אל דרום. לעולם ביום: וסובב אל צפון. לעולם בלילה: סובב סבב הולך. אל פני המזרח ומערב שפעמים מהלכתן ביום פעמים מסבבתן בלילה. בתמוז מהלכתן ובטבת סובבתן. אף הרשעים כל מה שמשתן זורחת סופן לשקוע כל מה שהם הולכים ומתגברים סופם לשוב אל מקום נחנתם. ממקום הטנופת באו ולמקום הטנופת ילכו. וכן כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא לפי שאינן נשארים

אבן עזרא

היחיד לרבים בענין אחד על שני דרכים לגדולה כמו מלך מלכים ולהפך כמו עבד עבדים והבל הבלים כמוהו כענין אך הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות המה מהבל יחד והמ״ם תחת יותר כמ״ם מכל שהיו לפני בירושלם. ומ״ם מכל מלמדי השכלתי. והענין אם יעלו בני אדם במאזנים עם ההבל היו יותר קלים מהבל. וכפל הבל הבלים להורות על כל זמן כענין נשאו נהרות ה׳ נשאו נהרות קולם וכן כבנוני גם סבבוני פעמים רבות ושלא יאמר אדם בלבו שיש בדברי העולם הבל ויש בו שורש עומד הנה חתם הכל הבל: (ג) מה יתרון. על משקל זכרון והוא שם מהפעלים שהפ״ה שלהם איננו שלם ובנין הפעיל יורה עליו והענין אחר שהכל הבל מה יועיל לאדם בכל עמלו. וענין תחת השמש הוא הזמן המתהפך כי השמש לבדו יוליד הזמן כי היום תלוי בשמש מעת זרחו ועד בואו והלילה הוא מעת בוא השמש עד זרחו יראו הכוכבים או הלבנה או לא יראו וכן זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף על פי נטות השמש לפאת צפון או דרום אע״פ שיש לירח בנהרות ובצמחים הלחים וכמוח מעצים לחים כימה להקשר וכסיל לפתח אין מעשה כולם כנגד מעשיו כי אם חלק מחלקים רבים ואם השמש אחד ישתנו מעשיו כפי השתנות המאה ועשרים מחברות השבעה והשתנות תהלוכות כולם עם נוע גובה גלגל המוצק היוצא על כן לא תמצא מתכונת מלאכת השמים נמשלת למתכונת אחרת רגע אחד ועל זה נזכר בספר יצירה שתי אבנים בונות שנים עד תשע שאין הפה יכול לדבר ולא האזן יכולה לשמוע והעמל לבקש חכמה עד שתתברר רוחו יש לו יתרון כי אין הרוח של אדם תחת השמש. (ד) דור. בעבור היות כל נמצא תחת השמש מורכב מארבעה מוסדים מהם יצאו ואליהם ישובו והם האש והרוח הנה שהוא האויר והמים והארץ זכר ארבעתם והחל בארץ שהיא כמו היולדת ואחר כן זכר השמש מקום האש בעבור רוב חומה והיא האש המולדת ואחר כן הרוח והמים ואמר על הארץ שכל הנוצרים ממנה אליה ישובו כענין כי עפר אתה ואל עפר תשוב והיא עומדת ודור בא ודור הולך יתכן היות ענין דור כמו גרים וכמוהו מדור באהלי רשע: (ה) וזרח. כבר באו אנשי המדות והחשבון מכל הנבראים הנראים על עשרה חלקים והשמש גדול מכולם ואין אחד כמוהו והוא השרש במלאכת שמים כדמות הנקודה בחכמת החשבון והענין אע״פ שיש לו תנועה ויזרח ויבא ישוב אל מקומו כבראשונה ומקום זרחו היום קרוב ממקום זרחו מחר ובעבור התנועעו לצפון ולדרום יזרח שני פעמים בשנה ממקום אחד וממקום סוף הדרום והצפון פעם אחת עד מלאת לו שנה תמימה וכן מקרה הלבנה והחמשה כוכבים גם כל צבא השמים יזרח ויבא. לכן זכר הגדול כענין ולשמש שם אהל בהם שלא הזכיר הכוכבים. וענין שואף כמו באות נפשה שאפה רוח כאילו הוא שואף הרוח מרוב תאותו לשוב אל מקומו: (ו) הולך. י״א כי גם הפסוק הזה על השמש ידבר שפעם נוטה אל צפון ואל דרום ויפרש הרוח פאה וזה איננו נכון ויורה עליו ועל סביבותיו שב הרוח וכל הפסוק הוא בענין הרוח שפעם יתנועע האויר לפאת צפון ופעם לפאת דרום ויסוב מדרום לצפון על פאת מזרח ומצפון לדרום על פאת מערב על כן אמר סובב סובב הולך הרוח ובסוף ישוב על סביבותיו כשוב השמש כי היא סבת רוב תנועות הרוח ויורדי הים ידעו מהם שהם על דרך אחד ביום לשנה: (ז) כל הנחלים. אע״פ שהנחלים הולכים אל הים לא יהיה מלא עד שיעבור החיק ויכסה הארץ בעבור שהמים שהלכו אליו הם ישובו ללכת על מקומם פעמים אין קץ להם כי תמיד יעלה אד מהים אל הרקיע והם רוב העננים והמים המתוקים יעלו בעבור כלותם והאד ישוב גשם כענין הקורא למי הים וישפכם ומימי המעינים מהגשם וכל הנחלים יצאו מהמעינים הלא תראה כי בשנת בצורת ייבשו רובי המעינים וכתיב ויבש הנחל כי לא היה גשם בארץ וזה ענין אל מקום שהנחלים הולכים ולא באר שלמה סבת שוב המים אל מקומם כאשר לא באר סבת שוב

מצודת ציון

וכ: וינגו אחרי ההבל (ירמיה ב׳): (ג) יתרון. תל׳ מותר וריוח: תחת השמש. במקום השמים: (ה) ובא. ענין שקיעה כמו כי בא השמש (בראשית כח): שואף. ענין ההכנסה וההתאוה אל הדבר כמו כעבד ישאף צל (איוב ז׳): (ו) הרוח. ענינו רמון כמו כנני נותן בו

מצודת דוד

נמצא בהם דבר טוב ומועיל): (ג) מה יתרון. אלה דברי קהלה בפתח ואמר מהו הריוח הבא לאדם בכל העמל שיעמול בדבר הנהון תחת מערכת השמש ויפיל עמל אסיפת הקנינים המסור ביד מערכת השמים (וזכר השמש לפי שהיא הפועלת הרבה בהתהוות וגדולה היא מכולם ולכן תקרא מלכת השמים מלשון מלוכה וכמ״ש לקטר למלכת השמים (ירמיה מד) וכאומר מהו התועלת באלו הקנינים הלא למחר ימות ואיפסם ולא יקח מאומה בידו. או תחת השמש ר״ל בזה העולם במקום זריחת השמש מה ריוח יש בהעמל שיעמול בו לאסוף קנינים): (ד) דור הולך. ר״ל אף אם ימצא בהדור הזה הולך למות במקומו הנה בא דור אחר עכ״ז אין מקום לתשוב לעמול ולאסוף קנינים [illegible] התמיד כי והארץ כו׳ רלה לומר וכי הארץ עומדת לעולם עומדת הבא גם היא כנגד הבלה ויתמו אם כן יושביה עם הקנינים כ״ל אין זה דבר המתקיים לעד: (ה) וזרח השמש. הנה התוכנים חקרו אשר השמש מהלכי העצמי בגלגלו היא ממערב למזרח אולם גלגל היומי מבריחו לסוב מאתיו על פני המערב ולזה אמר הנה השמש בהיותו קרוב לבית מבואו שוקק הוא לזרוח עוד על פני האדמה כי יאחז דרכו ללכת במהלכו למזרח אולם בע״כ יפסק בשגתו כי גלגל היומי הוא המבריחו לשוב ללכת כנגד המערב ולשקוע: ואל מקומו שואף. ר״ל וכן בהיותו קרוב למקום עליתו חושק הוא ללכת אל המקום אשר יצא משם לבל יזרח על פני האדמה וגלגל היומי הוא המבריחו לשוב לאחור ובע״כ זורח הוא שם במקום שמחזירו גלגל היומי: (ו) הולך אל דרום. בהיותו הולך בפאת המזרח הנה בארח הולך הוא כלפי הדרום בחכמת גלגל היומי והם כי הוא יסבב בגלגלו להפנות כלפי הצפון: סובב סבב כו׳. ר״ל אף בכל פעם סיבוב הוא ללכת מהלכו למחוז חפצו לא מילא תשוקתו והרצון כך ממנו כי יד גלגל היומי גברה עליו ובטל רצונו: ועל סביבותיו כו׳. ר״ל עכ״ז חוזר עליו הרצון בכל פעם וסבב של סביבותיו כאשר מאז: (ז) הלכים אל הים. נמשכים בהם לבסוף מימיהם אל תוך הים ובאלו הם כיוב לגל ו.. על גדותיו; והים איננו מלא, כנ״ז ב״ינו

שהנחלים הלכים שם הם שבים ללכת: ח כל־ ג׳. ג׳
הדברים יגעים לא־יוכל איש לדבר לא־תשבע
עין לראות ולא־תמלא אזן משמע: ט מה־שהיה ד׳ חסר
הוא שיהיה ומה־שנעשה הוא שיעשה ואין כל־ ג׳ וכס״פ ח׳ ב׳
חדש תחת השמש: י יש דבר שיאמר ראה־זה
חדש הוא כבר היה לעלמים אשר היה מלפננו: ג׳ חסר כל״ב׳ ג׳ חסר
יא אין זכרון לראשנים וגם לאחרנים שיהיו לא־ ג׳. ג׳

מיא אזלין ונגדין למי אוקיינוס דמסחר לעלמא כגושפנקא ואוקיינוס ליתוהי מתמלי ולאתר דנחליא אזלין ונגדין תמן אינון תייבין למיזל מצנורי תהומא: ח כל כל פתגמיא דעתידין למהוי בעלמא אשתלהיאו בהון נבייא קדמאין ולא יכילו למשכח סופיהון ברם הכי לית ליה רשו לגבר למללא מה דעתיד למיתי בתרוהי ולא יכלא עינא למחזי כל מה דעתיד למהוי בעלמא ולא יכילא אודנא לאתמלא מלמשמע כל פתגמי דכל דיירי ארעא: ט מה מה דהות מן קדמתא הוא עתיד למהוי בתר כן ומה דאתעביד מן קדמת דנא הוא עתיד לאתעובדא עד סוף כל דרי עלמא ולית כלום פתגם חדת בעלמא הדין תחות שמשא: י יש אית פתגם דיימר אינש חזי דין פתגם חדת הוא הא כבר הוה לעלמין ביומי דריא די הוו לקדמנא: יא אין לית דכרנא לדריא קדמאין ואף לבתראין דעתידין למהוי

משמע ד׳ חסר וסימ׳ נעויתי משמע. אוטם אזנו משמע דמים. מסיר אזנו משמע תורה. ולא תמלא אזן:

תולדות אהרן כל הדברים יגעים. יומא יט זוכר מקן: אין כל חדש. ברכות נט שבת ל נדרים נט סנהדרין קי: ראה זה חדש. (פאה יו):

רשי

נשארים בתוכו כי ים אוקיינוס הוא גבוה מכל העולם כולו שנאמר (עמוס ה) הקורא למי הים וישפכם וגו׳. ומהיכן אדם שופך מלמעלה למטה והנחלים הולכים במחילות תחת ההרים מאוקיינוס וחוזרים ונובעים וזהו אל מקום שהנחלים הולכים הם שבים שם אף הרשע כל עומת שבא כן ילך: (ח) כל הדברים יגעים וגו׳ לא תשבע עין ולא תמלא אזן. מוסב על מה יתרון אם מחליף הוא עסק התורה לדבר בדברים בטלים הרי הם יגעים ולא יוכל להשיג את כולם ואם במראי׳ העין בא לעסוק עינו לא תשבע ואם בשמיעת אזן אזנו לא תמלא: (ט) מה שהיה הוא שיהיה וגו׳. בכל מה שהוא למד בדבר שהוא חליפי השמש אין בו חידוש לא יראה אלא מה שהיה כבר שנברא בששת ימי בראשית. אבל ההוגה בתורה מוצא בה תמיד חידושי טעמים כענין שנאמר (משלי ה) דדיה ירווך בכל עת מה הדד הזה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא בו טעם. וכן מצינו במסכת חגיגה שאמר רבי אליעזר בן הורקנוס דברים שלא שמעתן אזן במעשה מרכבה: (י) יש דבר. בא לידך תחת השמש שיאמר לך האומר עליו ראה זה דבר חדש הוא ואינו חדש שכבר היה בעולמים שעברו לפנינו אלא שאין זכרון לראשונים לכך דומה להיות חדש. וגם לאחרונים שיהיו לאחרינו לא יהיה

אבן עזרא

סוב השמש מהמערב למזרח אם למעלה מהרקיע או על הצדדים או על דרך שהארץ עגולה והיא באמצע הגלגל העליון כי אלה הדברים צריכים ראיות ושורש ספור לדבר על כל דבר נראה לעין ולא יצטרך לראיות והענין בזכירת אלה ארבעתם שהם השמש שהוא מקום האש והרוח והמים והארץ בעבור היות כל הנמצאים תחת השמש נולדים מהם הצמחים והחיות ובני אדם והעוף ודגי הים ואם הם שהם השרשים מנהגם לשוב אל מקום כשהיו איך יעמדו הנולדים מהם ואם היו בראשיתם הבל כן יהיו באחריתם ואם האדם הבל אף כי מעשהו שהוא כמו מקרה לו ואף כי מחשבותיו שהם במקרה המקרה כענין ה׳ יודע מחשבות אדם כי המה הבל: (ח) כל הדברים. יש מפרשים יגעים כמו מלאים וזה לא יתכן בעבור היות יגעים פועל עומד כמו האחד עיף ויגע ואילו היה כענין פירושם היו מיגעים מבנין פיעל הדגוש מן אל תיגע שמה. אכן ישוב יגעים על הדברים בעצמם והטעם שהם נלאים וחסרים אין כח בהם על כן לא יוכל איש לדבר ואחר שהודיע הארבעה השרשים שהם עומדים על מתכונתם ואם תקרה להם תנועה בסוף ישובו כשהיו אמת ידענו הכלל והפרטים הנולדים מהם לא יעמדו רגע אחת על מתכונת אחת על כן לא יוכל אדם לספור אותם והעין לא תשבע מראותם כי סבת ראות העין התמונות שהם מתדמות באויר הזך ולא יעמדו רגע אחת והאזן לא תמלא משמוע הפרטים כי גם סבת השמיעה הכנסת האויר שיש בו תמונות הקולות גם הם לא יעמדו על כן לא תוכל העין לשלוט בפרטם ולא האזן לשמוע מספרם כי אין קץ ומספר להם אבל ב״ה לכן היוצר לבדו ידע הכלל והפרט כי מעשה ידיו כלם: (ט) מה שהיה. אמר המשורר על הבריאות העליונות כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם ועל הבריאות של מטה אמר כי נשגב שמו לבדו והענין כי תהו המה כלם וענין מה שהיה הוא על הגלגלים וצבאותם כי הם כמו עגולות חוזרות חלילה וראשיתם כסופם וסופם כראשיתם. ומה שנעשה הוא שיעשה. על הכללים שהם שומרים כמין אדם ומין סוס ומין כל חי ומין כל צמח ותולדות אלה מתנועות העליונים ואם העליונים עומדים יעמדו הכללים שהם בתבנית מערכות הצבאות והענין אף על פי שלא אוכל לספור הפרטים כלליהם שמורים וידועים וספורים ועל זה הדרך תראה עולם שלמעלה ועולם שלמטה עומד על דרך אחד ואין כל חדש: (י) יש דבר. ימצא יש ברוב בלשון הקדש על הדבר הנמצא לפרקים מעטים כמו ויש אשר יהיה הענן. יש מפזר ונוסף. ויש רשע מאריך. כי ברוב שנות רשעים תקצרנה. ואם יראה לאדם דבר חדש כבר היה לעולמים ופירוש עולמים כמו זמנים וכן צור עולמים. מלכותך מלכות כל עולמים תשועת עולמים תשועת נצח וזמנים רבים: (יא) אין זכרון. אם תאמר אולי היה כמו זה הדבר החדש בימים הקדמונים כאשר שמענו שמעו אין זכרון לראשונים גם כי יקרה לאחרונים עם אחרוני אחרונים עד הנה דברי שלמה על דרך כלל ועתה יחל לבאר כל הדברים

מצודת דוד

רואה שאין הים מלא ולא ישיגו אם כן תוחלתם: אל מקום. הסיבה היא שאל המקום שהנחלים נמשכים לשם הוא הים. הם שבים ללכת. הנחלים בעצמם חוזרים משם ללכת תחת הארץ אל מקום מוצא המים והם הם החוזרים ונובעים למעלה ושבים ללכת אל הים ואם כן הם עצמם משחיתים פרי מחשבתם ומוסב הוא למעלה לחזק אחריו להראות עמל הקנינים באומרו הנה מלבד שאין בהם תועלת הנה עוד נמצא בהם דבר רע כי לא יבטח להשיגם עם העמל פעם בסיבת הזולת וכדרך השמש אשר יגיעו לריק בסיבת גלגל היומי ופעם בסיבת עצמו וכדרך הנחלים אשר המה עמלים לתוהו בסיבת עצמם: (ח) כל הדברים יגעים. הנה כשהאדם עמל ומשיג תוחלתו אז ינוח ולא ייגע עוד אבל כשאינו משיג אז הוא עמל ויגע עד אין תכלית ולזה אמר הנה כל הענינים שבעולם המה יגעים כי אין שום דבר מוצא תוחלתו: לא יוכל איש לדבר: כאומר אם ארצה לפרט את כל הענינים שאינם משיגים תוחלתם אי אפשר כי בן אדם לא יוכל לספר את כולם כי רבים המה מאד: לא תשבע עין. אחז במשל מבן אדם השבע מאד עד שא״א לו לאכול עוד כלומר אם הענינים האלה יראה בעיניו הנה העין לא תשבע במה שראה מאז עד שיהיה מן הנמנע לראות עוד כי כולן כלו ואין עוד מה לראות כי לא כן הוא כי באמת יש עוד מה לראות: ולא תמלא אזן. חזר ואחז במשל מכלי מלא עד שא״א לתת עוד מה בתוכו כלומר אם הענינים האלה ישמע באזניו לא תמלא האזן במה ששמעה מאז עד שיהיה מן הנמנע לשמוע עוד כי כולן כלו ואין עוד מה לשמוע כי לא כן הוא כי באמת יש עוד מה לשמוע: (ט) מה שהיה. כאומר ופן יהיה לב האדם נפתה עליו לומר הן אמת כן היה בימים הראשונים אשר שום ענין מהענינים לא השיג תוחלתו בעמל היגיעה אבל לא כן הוא בימים האלה לזה אמר דע לך מה שהיה מאז הוא לבדו מה שיהיה גם עתה ומה שנעשה מאז הוא לבדו מה שיעשה גם עתה והוא כפל ענין במ״ש: ואין כל חדש. אין שום דבר חדש במקום זריחת השמש והוא העולם כולו וכאומר כמו שלא נשתנה להתחדש שום דבר בעולם כן לא נשתנה גם זאת כי עד עתה אין שום ענין משיג תוחלתו בעמל היגיעה כאשר לא השיג מאז: (י) יש דבר. עם כי יש דבר נמצא בעולם אשר עליו יאמר האומר ראה והבן בזה דבר חדש הוא כאומר ופן ע״ז תחשוב כמו שנשתנה להתחדש דבר זה כן נשתנה גם זאת שמעתה יוכל האדם להשיג תוחלתו בעמל היגיעה: כבר היה. כאומר אל תאמין אל האומר הדבר חדש הוא זה כי באמת כבר היה כזה במשך הזמנים הארוכים אשר כל אחד מהם היה בימים אשר לפנינו טרם נולדנו: (יא) אין זכרון. אלא שאין זכרון אל המעשים הנעשים בימים הראשונים כי נשכחו מלבות בני האדם: וגם לאחרונים שיהיו. וכן גם אל המעשים אשר יהיו בימים האחרונים לא ישאר להם זכרון מה לבני השוותם עם המעשים אשר יהיו אחר הזמן ההוא לומר אז המעשים אשר נעשו עתה דומים הם אל המעשים

מצודת ציון

כו דוה (ישעיה לז): (ח) הדברים. הענינים כמו על דבר הכסף (בראשית מ״ג): (ט) כל חדש. שום חדש וכן לא תעשה כל מלאכה (שמות כח): (יא) לעולמים. כמו בעולמים וכלמ״ד במקום הבי״ת וכן כי בוחר אתה לבן ישי (ש״א כ׳) ומשפטו כבן ישי ומלת עולמים יורה על

ג' כסי'. ג' כ' יסעו יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרנה: יב אני קהלת
הייתי מלך על־ישראל בירושלם: יג ונתתי את־
לבי לדרוש ולתור בחכמה על כל־אשר נעשה
כ' כסיפ:א כ' כסיפרא תחת השמים הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם
לענות בו: יד ראיתי את־כל־המעשים שנעשו
ו. ג' תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח: טו מעות
ל' והסר ל' ומ"ל לא־יוכל לתקן וחסרון לא־יוכל להמנות:
ל' ומ"ל. כ' ר"ס טז דברתי אני עם־לבי לאמר אני הנה הגדלתי
ד' כ' מלעיל והוספתי חכמה על כל־אשר־היה לפני על־

לא יהי להון דכרנא עם דריא דיהון ביומי מלכא משיחא:
יב אני כד הוה שלמה מלכא יתיב על כורסי מלכותיה אתגבה
לביה להדא על עתריה ועבר על גזירת מימרא דיי וכניש סוסון
ורתיכין ופרשין סגיאין וצבר כספא ודהבא לחדא ואתחתן
בעממין נוכראין מן יד תקיף רוגזא דיי עלוהי ושדר לותיה
אשמדאי מלכא דשידי וטרד יתיה מן כורסיה מלכותיה ונטל
גושפנקיה בגין דיהך מטלטל וגלי בעלמא לאוכחותיה והיה
מחזר על כרכי פלכי וכרכי ארעא דישראל בכא ופגן ואמר אנא
קהלת דהוי שמיה שלמה מתקרי מן קדמת דנא הויתי מלכא
על ישראל בירושלם: יג ונתתי ומסרית ית לבי למתבע אולפן מן
קדם יי בזמן דאתגלי לי בגבעון לאלהותי ולמשאל יתי מה אנא
צבי מניה ואנא לא תבעית מניה אלהן חוכמתא למדע בין טב
לביש וסוכלתנו על כל מה דאתעביד תחות שמשא בעלמא
הדין וחזית כל עובדי בני אנשא חייבא גון ביש די יהב יי לבני
אנשא לאסתגפא ביה: יד ראיתי חזיתי ית כל עובדי בני אנשא
די אתעבידו תחות שמשא בעלמא הדין והא כולא הבלא
ותבירות רוחא: טו מעות גבר די סריכן אורחתיה בעלמא הדין ומית בהון ולא הדר בתיובתא לית ליה רשו לאיתקנא בתר
מותיה וגבר חסר מן אוריתא ופקודיא בחיוהי בתר מותיה לית ליה רשו לאיתמנאה עם צדיקיא בגינתא דעדן: טז דברתי מלילית

זכרון ל' בספרא לא יהיה להם זכרון עם שיהיו וכל שאר קריאה דכותא זכרון במ"א והוא חד מן שיטה חדא מן כ"א יכל חד וחד ל' דכותא בסיפרא וכל קריאה דכותא במ"א וסים' נמסר במסרה רבתא במערכת אות השי"ן בערך שן בס"ד:

תולדות אהרן הייתי מלך. גטין סח סנהדרין כ (סנהדרין כ): ראיתי את כל המעשים. זוטר כבלה: מעות לא יוכל לתקן. ברכות כה חגיגה ט יבמות כב:

אבן עזרא

הדברים שיעלו על לב: (יב) אני קהלת. עניני הספר יורו כי באחרית ימיו חיברו כאילו יאמר לדורות הבאים כך וכך נסיתי בימי חיי ויכולתי לנסות כל דבר בעבור הייתי מלך וענין על ישראל בעבור שהיו בם לעולם נביאים וחכמי לב כמו בני זרח ולא כבני קדר השכונים באהלים והענין שהייתי מלך על עם חכם ונבון ואמר בירושלם בעבור היות מקומה נכון לקבל החכמה כי ידוע שהיישוב נחלה לשבעה חלקים ולא יתכן היות ישרי לב לקבל החכמה כי אם בשלשה חלקים האמצעיים כי החלקים הראשונים והאחרונים ימנע רוב החום או הקור להיות תולדת אדם ישרה וידוע כי רוחב ירושלם שלשים ושלש מעלות והוא חצי היישוב כי לא יתכן יישוב כי אם אחר מעלות נטות השמש בצפון או בדרום: (יג) ונתתי. יתכן היות ענין זה הפסוק דבק עם הבא אחריו והוא שחקר בחכמה וכן ענין לתור כמו מתור הארץ לראות דברי חפץ ועיקרי כל המעשים אף על פי שהוא ענין רע בעבור שיתעסק האדם בדבר שלא יועיל ופירוש לענות בו מענין ויש אומרים שהוא מלשון ענוי. ויאמר כי כמוהו אני עניתי מאד. וענה גאון ישראל. ויותר נכון הוא היות וענה מן לא תענה ברעך. וגם עניתי כמו ויען איוב ויורה עליו הבא אחריו אני אמרתי בחפזי וכן ישמע אל ויענם יענה בם או ישיב תשובה להם. וכאשר התעסק לראות שרשי המעשים מצא שהם הבל ורעות רוח ויהיה פירוש תחת השמים כמו תחת השמש. ויתכן שרמז במלת תחת השמים כמו תחת השמש לגלגל העליון ששם כל צבא השמים וחכמת סוד המזלות על שמנה וארבעים צורות הגלגל ואחר שהסתכל בדרך החכמה לדעת עיקר כל המעשים שהם נולדים מכח השמים וראה שהוא ענין רע וקשה בעבור קוצר דעת בני אדם לספור המולידים ואף כל הנולדים ואין מספר לגדודי שמים ולא יכלו הקדמונים להכיר כי אם אלף ושנים ועשרים ויורה על זה שאמר תחת השמים עת לכל זמן וכן השני שהוא בפסוק חרתי בלבי: (יד) ראיתי. פירוש ורעות רוח כמו אפרים רועה רוח ורודף קדים שלא יועיל ולא ישביע וענין רוח כמו הבל בעבור רוחי תהלוכותיו שלא יוכל אדם לתפסו ביד כענין כי רוח יזרעו וכן כי רוח עברה בו ויתכן היות ורעות כמו מחשבת ויורה עליו רעיון רוח ומשקלם דמות ודמיון מהפעלים שהלמ"ד שלהם איננו שלם: (טו) מעות. פעול כמו מדובר והם שני שרשים והענין אחד שלם ושאינו שלם. ומלת לתקון פועל עומד והעניין על דרך הפירוש הראשון על שני הפסוקים שהם לפני זה אחר שראה שהכל הבל לא יוכל ההבל לשוב כמו עומד כי המעות לא יוכל להיותו נתקן כי תולדתו מעות ובעל החסרון אין בו יכולת להמנות עם השלימים וזה הפירוש בחסרון בעל מחסרון או יהיה שם התאר כמו ראשון ואחרון או ישוב על מעוות ויהיה מעוות לבדו בתולדתו ומעוות חסרון מחסרונו ועל הפירוש השני שנולד במערכה חסירה אין בו כח להשלים נפשו והנה נמצא המתעסק לחקור עיקר התולדות ממלאכת השמים מתעסק בתוהו וזה נכון ברוב מבני אדם וברוב מתעשיהם: (טז) דברתי. בעבור היות הלב משכן הרוח והוא הנכרא בגוף בתחלה כי הוא דמות מלך והמות

רשי

יהיה להם זכרון בדורות שיהיו לאחרונה להם. ומדרש אגדה דורשו כנגד אבוד זכר עמלק וסופו למחות שנאמר (עובדיה א) ולא יהיה שריד לבית עשו: (יב) אני קהלת הייתי מלך. על כל העולם ולבסוף על ישראל ולבסוף על ירושלם לבדה ולבסוף על מקלי שהרי נאמר הייתי מלך בירושלם אבל עכשיו איני מלך: (יג) ונתתי את לבי לדרוש. בתורה היא החכמה ולהתבונן בה על כל המעשה הרע האמור למעלה הנעשה תחת השמש וביניתי בה שהוא הענין הרע אשר נתן הקב"ה לפני בני האדם (דברים ל) את החיים ואת המות את הטוב ואת הרע: ענין רע. מנהג רע להם: לענות בו. להתנהג בו. ענין יש לפותרו לשון מעון ודירה ויש לפותרו לשון עיון ומחשבה וכן לעסק בו: נתן. הניח לפניהם: (יד) ורעות רוח. שבר רוח כמו (ישעיה ח) רועו עמים וחתו. רוח טלנ"ט סוף המעשה בא לידי כאב לב: (טו) מעוות. בחייו לא יוכל לתקון משמת מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת ורבותינו פירשו על הבא על הערוה והוליד ממזר או על ת"ח הפורש מן התורה שהיה ישר מתחילתו ונתעוות: וחסרון לא יוכל להמנות. זה שחסר עצמו ממנין הכשרים לא יוכל להמנות עמהם בקבול שכרם: (טז) דברתי אני עם לבי. עכשיו שירדתי מגדולתי אני נותן לבי לאמר מי יאמר עלי שאבא לידי מדה זו. אני הנה הגדלתי וגו': (יז) ואתנה. עכשיו אל לבי לדעת את טיב החכמה מה סופה ואת טוב ההוללות והסכלות והוללות שיעמום וטירוף הדעת לשון ערבוב כמו (ישעיה מ) מהול במים וסכלות שטות: ידעתי. עתה שגם החכמה יש בו שבר

מצודת ציון

על זמנים רבים כמו ועבדו לעולם (שמות כא): (יב) הייתי. דבר הסוב נופל בו לשון עבר ולשון עתיד כמ"ש והלכו בניו כו' ככה יעשה איוב (איוב א): (יג) ונתתי. ושמתי כדרז"ל נתן בו עיניו (שבת לד): ולתור. ענין חפוש ובקור כמו לתור את הארץ (במדבר יד): ענין רע. דבר רע וכדרז"ל יש הרבה: נתן. ענינו עזיבה כמו ולא נתן סיחון (שם א): לענות. מלשון עינוי ויסורים: (יד) ורעות. ענין שבירה כמו תרועם בשבט ברזל (תהלים ב): רוח. רצון: (טו) מעות. ענין קלקול והשחתה כמו והדך רשעים יעות (שם קמו)

מצודת דוד

המעשים אשר נעשו מאז כי השכחה גוברת והולכת אבל האמת שאין דבר חדש בעולם: (יב) אני קהלת. כאומר אני הוא הנקרא קהלת ע"ש שקבצתי דעות מוחלפות לצרף וללבן ולברר האמת: על ישראל. והם עם חכם ונבון: בירושלים. אשר היא עיר החכמה וכאומר בהיות כן הרבה חכמה ראה לבי: (יג) ונתתי את לבי. שמתי את לבי לדרוש ולבקר לא במראית העין רק בחכמה ובבינת השכל חקרתי על כל הדברים הנעשים תחת השמים בזה העולם: הוא ענין רע. ר"ל הבנתי שזה הוא דבר רע במה שעזב אלהים והניח כל המעשים לבני האדם בתת להם הבחירה לעשות כחפצם למען ענותם בגמול המעשים בעבור הפקת הבחירה כי לולי הבחירה אין עונש: (יד) ראיתי. במראית העין ראיתי את כל המעשים הנעשים בדבר הנהוג תחת ממשלת השמש והם אסיפת הקנינים המסור ביד מערכת השמים וזכר השמש לפי שהיא הפועלת הרבה בתחתונים כו' וכמ"ש למעלה בתחלת הספר או בזה העולם במקום זריחת השמש ראיתי כו': והנה הכל הבל. בעיני ראיתי שכולם הכל המה מבלי תועלת עוד יש בהם שבר רצון עושיהם כי לא ישיג השוקהו ונכזבה תוחלתו: (טו) מעוות. אם הירע במעשיו דבר מעוות ומקולקל אין בידו לתקן הקלקול: וחסרון. דבר הנחסר במעשיו אין בידו להשלימו להיות כמנה במנין הדברים אשר לא חסרו: (טז) דברתי כו'. ר"ל חשבתי בעצמי ולא דברתי אל זולת: הגדלתי

ד׳ ירושלם ולבי ראה הרבה חכמה ודעת: יז ואתנה
כתיב ק. ל׳ לבי לדעת חכמה ודעת הללות ושכלות ידעתי
כתיב שין כסר׳ שגם זה הוא רעיון רוח: יח כי ברב חכמה רב
ל׳ כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב: ב א אמרתי אני
ג׳ בלבי לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב והנה
ל׳. ד׳ רפין גם הוא הבל: ב לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה
ל׳ ופ׳ מסולג ג׳ מה זה עשה: ג תרתי בלבי למשוך ביין את
כתיב ס׳. ו׳ ב׳ ב׳ מ״ע בשרי ולבי נהג בחכמה ולאחז בסכלות עד | אשר
כלוסנא ג׳ אראה אי זה טוב לבני האדם אשר יעשו תחת
השמים מספר ימי חייהם: ד הגדלתי מעשי בניתי

אנא בהרהור לבי למימר הא אנא אסגיתי ואוסיפית חוכמתא על כל חכימיא די הוו קדמי בירושלם ולבי חזא סגיאות חוכמתא ומנדעא: יז ואתנה ויהבית לבבי למדע חוכמתא וחולחלתא דמלכותא ומנדעא וסוכלתנו בחנית למדע דאף דין הוא תבירות רוחא לגבר דמשתדל למשכח יתהון: יח כי ארום גבר דמסגי חכמתא כד ייחוב ולא ייתב בתיובתא מסגי רגיז קדם יי ודמוסיף מנדעא וימות בטליותיה מוסיף כאיב לבא לקריבוי: ב א אמרית אמרית אנא בלבי איזיל כען הכא ואבחין בחדוא ואחזי בטוב עלמא הדין וכדו מטא עלי צערא וסיגופא אמרית במימרי הא אף דין הוא הבלו: ב לשחוק לחוכא אמרית בעידן צערא ליצנותא הוא ולחדוא מה הנאה אית לגבר די עבדינה: ג תרתי אללית בלבי לנגדא בבית משתיא דחמרא ית בסרי ולבי דבר בחוכמתא ולאחרא בשטות עולימיא עד די בחנית וחזית אידין מנהון טב לבני אנשא דיעבדון עד דאינון קיימין בעלמא הדין תחות שמיא מנין יומי חייהון: ד הגדלתי אסגיתי עובדין טבין דירושלם בניתי לי בתין בית מוקדשא לכפרא על ישראל ובית מקירת מלכא ואידרון פסיל לבי מדרשא דרבנן ואולם ובית דינא אבנין פסילן דתמן יתבין חכימיא ודינין ית דינא עבדית כורסיא דשן

רבותי ב׳ ר״פ וסימן אליך בשלותיך ותאמרי לא. דברתי אני על לבי לאמר אני הנה. ואינון חד מן י״ד פסוקים מן ב׳ ר״פ לא נסבין ו׳ וסימ׳ נמסר במסרה רבתא במערכת אות הוי״ו בס״ד: ודעת ד׳ ג׳ קמץ וא׳ פתח וסימ׳ אמונת עתך חסן. טוב טעם ודעת. כתבתי לך שלישים. ולבי ראה הרבה חכמה: בטוב ד׳ רפין וסימ׳ נמסר בתהלים סימן כ״ח ובסדר בחקתי. ולשמחה ג׳ וסימ׳ וסרני פלשתים נאספו. יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה: ולשמחה מה זה עשה: זה י׳ ה׳ כתיב ה׳ וב׳ כתיב ו׳ וסימ׳ נמסר במלכים ב׳ סימן ו׳:

תולדות אהרן ברב חכמה. נדרים כח: יוסיף דעת. סוכה מב: לשחוק אמרתי מהולל. שבת ל (סנהדרין כ): ולבי נהג בחכמה. זוהר פוריע:

רשי

שבר רוח כי ברוב החכמה אדם סומך על רוב חכמתו ואינו מתרחק מן האסור ובא רוב כעס להקב״ה אני אמרתי ארבה סוסים ולא אשיב את העם מצרימה ובסוף השיבותי אני אמרתי ארבה נשים ולא יסורו לבבי והרי נכתב עלי (מלכים א יא) נשיו הטו את לבבו וכן הוא אומר שעל רוב חכמתו הוא סמך ועשה כמה דברים שנאמר (משלי ל) נאום הגבר לאיתיאל לאיתיאל ואוכל: (א) אמרתי אני בלבי. הואיל וכן שוא אחדל לי מן החכמה ואעסוק במשתה תמיד. אנסכה. לשון מסך יין לשתות כמו (משלי ט) מסכה יינה עירוב יין במים לתקנו או עירוב בשמים ביין לקונדיטון: וראה בטוב. כמו וראית בטוב: והנה גם הוא הבל. שהרי ראיתי בנבואה שהרבה קלקולים באים מתוך משתה. בלשאצר מת מתוך משתה. אנשי דור המבול נשטפו מתוך רוב טובה שהשפעת להם: (ב) לשחוק אמרתי מהולל. מעורבת בבכי ואנחה: ולשמחה מה זו. טובה עושה הרי סופה תוגה: (ג) תרתי בלבי. חזרתי לתור שלבי להחזיק בכולן במשתה בחכמה ובסכלות ולמשוך ולעדן במשתה היין את בשרי. כל סעודת עונג קרויה על שם היין: ולבי נוהג בחכמה. אף אם בשרי נמשך ביין לבי מתגלגל בחכמה להחזיק בתורה: ולאחוז בסכלות. בדברים הבאים לי לסכלות שאמרתי עליהם (משלי לא) ואיתיאל ואוכל וכגון לבישת שעטנז וכלאי הכרם שהשטן מסיב עליהם וכן הוא אומר (להלן ז) טוב אשר תאחוז בזה. וגם על שאול שנדמה בעיניו סכלות להרוג מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק והיא מצות המקום והורה אותה סכלות: (ד) הגדלתי מעשי.

אבן עזרא

והמות שר צבא היה הלב כנוי לחכמה ולשכל ולטעם ולמחשבות הבינה בעבור היותו המרכבת הראשונה לנשמת האדם העליונה וכן יכנו הדבורים בלשון שפה בעבור צאת הדבורים ממנה ועל כן הוא אומר לב חכם ונכון קונה לב אהב נפשו. וענין הגדלתי והוספתי חכמה שחיבר ולמד חכמת הקדמונים והוסיף עליהם. ולבי ראה הרבה חכמה שלא חבר אותה ומלת הרבה שם ימצא על יחיד ורבים כמו כי הרבה יהיו וכן מלת ריקם ושם הפועל קמוץ הרבה ארבה: (יז) ואתנה. אחר שלמדתי החכמות והוספתי נתתי לבי לדעת עיקר ההוללות כמו ויתהולל בידם ועיקר השכלות שהוא ההוללות אף על פי שזה רעיון הבל: (יח) כי. כאשר בקש לדעת השכלות ראה כי המשכיל המכיר דברי העולם ברוב חכמתו תמיד יהיה לו כעס ומכאוב ולא ישמח בבנים בעבור דעתו שאחריתם למות בחייו או אחריו ולא בעושר כעוף יעופף וגם לא יועיל ויושיע ביום האיד ויום המות נתון בין שתי עיניו: (א) אמרתי. ידבר עם נפשו בעיקר ההוללות לכה נא אנסכה בשמחה אם החכמה תוליד כעס תעזב ואשוב להתעסק בדברי שמחה ולנסך היין כענין ושתו ביין מסכתי ואם הם שני שרשים והוא מהבנין הדגוש כמו אדברה וינסך כמו וידבר ויש אומרים כי הוא מן נסה והכ״ף לדמות הנוכח כענין אנסה אותך כמו אחוך שמע לי אבכך ולא ידעתני: (ב) לשחוק. ואמרתי כי הנוטה לשחוק שהוא מהולל ואמרתי בעבור השמחה מה זו עושה מה תועיל ומה טוב תעשה והלמ״ד כמו למ״ד אמרי לי אחי הוא ואמר פרעה לבני ישראל: (ג) תרתי. כאשר ראיתי שהחכמה לבדה תוליד כאב והשחוק לבדו לא יועיל חפשתי דרך לחבר בין שניהם ומשכתי בשרי ביין כדי שאשמח וענין בשרי גופי ולבי נוהג בחכמה לבי תמורת שכלי ונשמתי. וטעם פועל יוצא והפעול חסר וענינו ולבו נוהג דבריו בחכמה ויאחז מעט מהסכלות שהוא תאות זה העולם וכל זה עד שיורה או זה דרך הטוב: (ד) הגדלתי. עשיתי מעשים גדולים או הגדלתי הוני כמו עשה את כל הכבוד הזה

מצודת דוד

הגדלתי. הייתי בגדולה רבה וזה מביא להדד הבבל בעבור הרחבת הלב: והוספתי חכמה. מאד הייתי עוסק לאסף חכמה בהוספה מרובה על כל המלכים שהיו לפני על ירושלים (ויתכן שאמר על מלכי הגוים כי דוד אביו לבד מלך בירושלים ולא עוד): ולבי ראה. ר״ל בהבנת הלב הסתכלתי בהרבה חכמה ודעת: ואתנה לבי. שמתי לבי לדעת להבחין מעלת החכמה ולדעת ענין השיעמום והשטות להעריך זה מול זה להבחין יתרון החכמה על הסכלות: ידעתי. הן הכרתי שגם החכמה היא שברון רוח: (יח) כי ברוב חכמה. במי שנמצא בו הרבה חכמה בו נמצא הרבה כעס כי מאוד יסכיל מעשה בני אדם על אמתותם וכשרואה שאינם טובים יכעס בעצמו כי הדברים ההם אינם כפי רצונו ובזה יכעס ומה מאד מזיק הכעס: ויוסיף דעה. מי שמוסיף דעת להבין דבר מתוך דבר הנה בזה יוסיף מכאוב לעצמו כי בעבור הבנת דבר מתוך דבר ישכיל אף את הנולדות מן המעשים המקולקלים ומביא מכאוב אל לבו:

ב (א) אמרתי אני בלבי. השבתי בלבי ואמרתי אל עצמי עתה ארד עמך בדבר הנסיון כי אנסה אותך בהתעסקות השמחה ובראיית דברים טובים הנחמדים לעין ומשמחים את הלב לבחון ולראות אולי זוהי הדרך הנכונה: והנה. אבל השכלתי שגם ענין השמחה הוא הבל: (ב) לשחוק. כי על השחוק הבא מן השמחה אמרתי עליה שהוא הוללות ועל השמחה אמרתי מה זה הועלה עושה: (ג) תרתי בלבי. חפשתי בלבי למצוא דרך נכון להחזיק בשלשה הדברים גם יחד לעסוק במשתה היין המעדן את הבשר וממשיכו להתרבות ולהשמין ולבי יתנהג להשכיל בחכמת התורה וגם לאחוז בדברי סכלות הם הדברים שאינן נכנסין לתוך השכל כמו שהאדם מתחוקקים להם רבעיים נאים וכלי שיר והדומים ועל שהם דברים שחוץ לגוף קורא להם סכלות: עד אשר אראה. בכל אחוז עד אשר אראה מהו הדרך היותר טוב לפני בני האדם אשר יעשו בזה העולם שהם השמים בכל מספר ימי חייהם וכאומר אחר שאראה איזה יבחר האחוז בזה לבד והשמים ידי מהדרכים האחרים: (ד) הגדלתי מעשי. ר״ל כן עשיתי ואחזתי בשלשתן כי עשיתי מעשים גדולים ומופלאים ומהר ומספרם בניתי לי בתים

מצודת ציון

קמו) ו להמנות. מלשון מנין ומספר: (טז) ראה. הוא מושאל על הבנת הדבר וכן ראה דבריך טובים (ש״ב טו) ו (יז) הוללות. ענין שיעמום וערבוב הדעת כמו ובוטים יהולל (איוב יב): ושכלות. כמו וסכלות בסמ״ך והוא ענין שטות: רעיון. ענין שברון כמ״ש למעלה ורעות רוח:

ב (א) לכה. הוא ענין זרוז כמו ועתה לכו ונהרגהו (בראשית לז) ויוסף הלא בא אליהם: נא. עתה: אנסכה. מל׳ נסיון ונתינס ור״ל אנסה אותך כמו לנסות אתכם (ש״ב ב) ושי׳ אנסה אותך ו (ב) מהולל. ענין שיעמום: (ג) תרתי. ענין חפוש ובקור

לִי בָּתִּים נָטַעְתִּי לִי כְּרָמִים׃ ה עָשִׂיתִי לִי גַּנּוֹת
וּפַרְדֵּסִים וְנָטַעְתִּי בָהֶם עֵץ כָּל־פֶּרִי׃ ו עָשִׂיתִי לִי
בְּרֵכוֹת מָיִם לְהַשְׁקוֹת מֵהֶם יַעַר צוֹמֵחַ עֵצִים׃
ז קָנִיתִי עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וּבְנֵי־בַיִת הָיָה לִי גַּם מִקְנֶה
בָקָר וָצֹאן הַרְבֵּה הָיָה לִי מִכֹּל שֶׁהָיוּ לְפָנַי בִּירוּשָׁלִָם׃
ח כָּנַסְתִּי לִי גַּם־כֶּסֶף וְזָהָב וּסְגֻלַּת מְלָכִים וְהַמְּדִינוֹת
עָשִׂיתִי לִי שָׁרִים וְשָׁרוֹת וְתַעֲנוּגֹת בְּנֵי הָאָדָם שִׁדָּה
וְשִׁדּוֹת׃ ט וְגָדַלְתִּי וְהוֹסַפְתִּי מִכֹּל שֶׁהָיָה לְפָנַי
בִּירוּשָׁלִָם אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִּי׃ י וְכֹל אֲשֶׁר שָׁאֲלוּ
עֵינַי לֹא אָצַלְתִּי מֵהֶם לֹא־מָנַעְתִּי אֶת־לִבִּי מִכָּל־
שִׂמְחָה כִּי־לִבִּי שָׂמֵחַ מִכָּל־עֲמָלִי וְזֶה־הָיָה חֶלְקִי
מִכָּל־עֲמָלִי׃ יא וּפָנִיתִי אֲנִי בְּכָל־מַעֲשַׂי שֶׁעָשׂוּ יָדַי

ג' ר"פ · ג' ר"פ · כ' נחסבין · ג' ומ"ל · ל' · ד'. ל' · ל' · ח' כלוכנת · כ' חסר כלוב' · ל' · ד' כ' מלעיל · ל' · ג' וה' ולא מנעתי · כ' וכסוי · ד'. כ"ג

עשיתי ג' ר"פ וסימ' בתהלים בא"ב רבתי אות ע': קניתי ת' וסימ' בסדר בראשית : וצאן ד' וסימ' בסוף סדר בחקתי : שרים ח' בלישנא וסימ' נמסר בשמואל ב' סימן י"ט : עמדה ד' וסימ' ותרא לאה כי עמדה . וגם האשרה עמדה בשמרון . רגלי עמדה במישור . אף חכמתי עמדה לי . וא' עמדה לפני המלך : ופניתי ד' וסימ' אליכם והפריתי אתכם והרבתי . ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי . ופניתי אני לראות חכמה והוללו' . ופניתי אליכם ונעבדתם ונזרעתם :

תולדות אהרן עשיתי לי שרים . גטין סח : וזה היה חלקי . סנהדרין כ :

דְּפִילָא לְמוֹתַב מַלְכוּתָא אַנְצֵיבִית לִי כַּרְמִין בְּיַבְנֶה כָּל קֳבֵל כַּרְמִין דְּעִנְבָא לְמִשְׁתֵּי מִנְּהוֹן חַמְרָא אֲנָא וְרַבָּנֵי סַנְהֶדְרִין וְאַף לְנַסָּכָא חֲמַר חֲדַת וְעַתִּיק עַל מַדְבְּחָא׃ ה עשיתי עֲבָדִית לִי גִּינַּת שְׁקָיָן וּפַרְדֵּסִין וּזְרָעִית תַּמָּן כָּל מִינֵי עִסְבִּין מִנְּהוֹן לִצְרוֹךְ מֵיכְלָא וּמִנְּהוֹן לִצְרוֹךְ מִשְׁתְּיָא וּמִנְּהוֹן לִצְרוֹךְ אַסְוָתָא וְכָל מִינֵי עִסְבֵּי בוּסְמִין נְצֵיבִית בְּהוֹן אִילָנֵי סְרָק וְכָל אִילָנֵי בוּסְמִין דְּאַיְתִיוּ לְוָתִי טַלָּנֵי וּמַזִּיקֵי מִן הִנְדְּקָא וְכָל אִילָן דְּעָבִיד פֵּירִין וּתְחוּמֵי מִן שׁוּר קַרְתָּא דִּבִירוּשְׁלֵם עַד כֵּיף מַיָּא דְּשִׁלּוֹחַ׃ ו עשיתי בְּחָנִית בֵּית מַשְׁקְיָא דְּמַיָּא אִידָן חָזֵי לְאַשְׁקָאָה אִילָנַיָּא וְאִידָן חָזֵי לְאַשְׁקָאָה עִסְבִּין וַעֲבָדִית לִי פַּרְקְטָנִין דְּמַיָּא לְאַשְׁקָאָה מִנְּהוֹן אֲפִילוּ חוּרְשָׁא דִּי מְרַבֵּי קֵיסִין לְאַסָּקָא׃ ז קניתי קְנֵיתִי עַבְדִּין וְאַמְהָן מִבְּנֵיהוֹן דְּחָם וּשְׁאַר עַמְמִין נוּכְרָאִין וְנִדְבְּרִין דִּי מְמַנָּן עַל מְזוֹנָא דְּבֵיתִי הֲווֹ לִי לְפַרְנָסָא יָתִי וְיָת אֱנָשֵׁי בֵיתִי תְּרֵי עֲסַר יַרְחֵי שַׁתָּא וְחַד לְפַרְנָסוּתִי בְּיַרְחָא דְּעִיבּוּרָא אַף קִנְיָן תּוֹרִין וְעָנִין הֲוָה לִי יַתִּיר מִכָּל דָּרַיָּא דִּי הֲווֹ קֳדָמַי בִּירוּשְׁלֵם׃ ח כנסתי כְּנַשִׁית לִי אַף אוֹצְרִין דִּכְסַף וּדְהַב דַּאֲפִילוּ מַתְקְלִין וּמוֹאזְנַיִן דִּקְשׁוֹט עֲבָדִית מִן דְּהַב טָב וּמַסְבְּרֵי מַלְכִין וּפַלְכִין אִתְיְהִיבוּ לִי לְכַרְגָא עֲבָדִית לְבֵית מוּקְדְּשָׁא זַיְנֵי זְמָרָא לְזַמָּרָא בְהוֹן לֵיוָאֵי עַל קוּרְבָּנַיָּא וְקִתְרוֹסִין וְאַבּוּבִין לְזַמָּרָא בְהוֹן זַמָּרַיָּא וְזַמָּרָיָתָא בְּבֵית מִשְׁתְּיָא דְחַמְרָא וְתַפְנוּקֵי בְּנֵי אֱנָשָׁא וְדִימוֹסְיָא וּבֵי בָּנָן מַרְזְבִין דְּשַׁדְיָן מַיָּא פָשׁוֹרֵי וּמַרְזְבִין דְּשַׁדְיָן מַיָּא חֲמִימֵי׃ ט וגדלתי וְאַסְגֵּיתִי טוּבָא וְאוֹסֵיפִית עוּתְרָא מִן כָּל דָּרַיָּא דִּי הֲווֹ קֳדָמַי בִּירוּשְׁלֵם בְּרַם חָכְמָתִי קָמַת לִי וְהִיא סַיְּעָא יָתִי׃ י וכל וְכָל מַה דְּבָעוּ מִנִּי רַבָּנֵי סַנְהֶדְרִין לְדַכָּאָה וּלְסַאֲבָא לְזַכָּאָה וּלְחַיָּיבָא לָא כְלֵיתִי מִנְּהוֹן פֵּשַׁר מִילַּיָּא וְלָא מְנָעִית יָת לִבְּבִי מִן כָּל חֶדְוַת אוֹרַיְתָא אֲרוּם הֲוָה לִי פְּנַאי דִּי לִבְּבִי בָּדַח בְּחָכְמְתָא דִּי אִתְיְהִיבַת לִי מִן קֳדָם יְיָ מִן כָּל אֱנָשָׁא וַחֲדִית בָּהּ יַתִּיר מִן כָּל טַרְחוּתִי וְדֵין הֲוָה חוּלָקִי טָב דְּאִזְדַּמַּן לִי לְקַבָּלָא וִיהֵי אֲגַר שְׁלִים לְעָלְמָא דְאָתֵי מִכָּל טַרְחוּתִי׃ יא ופניתי וְאִסְתַּכְּלִית אֲנָא בְּכָל עוֹבָדֵי דִּי עֲבָדוּ

אבן עזרא

הזה : (ה) עשיתי . גן לשון זכר גן נעול ולשון נקבה לעבדה ולשמרה ורבים גנים וגנות והגן יש בו אילנים רבים ממינים רבים והפרדס הוא ממין אחד והראיה פרדס רמונים : (ו) עשיתי לי ברכות מים . שיתחברו ממטר השמים להשקות יער צומח עצים שאין להם פירות כמו ארזים וברושים : (ז) קניתי . ובני בית שנולדו בביתי ומלת צאן כלל לכשבים ולעזים והראיה משכו וקחו לכם צאן : (ח) כנסתי . חברתי כמו לך כנוס את כל היהודים . ומלת סגולה דבר נחמד שמור להתפאר בו כמו האבנים היקרות הנמצאות אצל המלכים ודברים נחמדים ימצאו במדינה אחת לבדה . וענין שדה ושדות הם הנשים ויורה עליו ותענוגות בני האדם . ועוד שהזכיר דברי כל תאות העולם מבנין ונטיעה ומקנה וסגולה ושמוע שירים ואין זכרון לנשים . ונחלקו המפרשים במלת שדה והטוב שבכולם שהוא מן שדד הנשים השדודות הנלקחות בחזקה בשוד ושביה שיבחר מהן כפי תאותו וענין שדה ושדות אחת ורבות כמו רחם רחמתים לראש גבר בעלת רחם אשה אחת ושתים והענין שלא תאמר אחת לבדה כי יש מי שתפש שתים : (ט) וגדלתי . פועל עומד הייתי גדול בכל דברי והוספתי גדולה בדברי העולם אף חכמתי עמדה לי : (י) וכל . יש אומרים אצלתי שהוא מן אצל והענין לקחתי כך מאצלו והוא מהבנין הקל ומלת ויאצל מהבנין הכבד והיה ראוי להראות האל"ף כמו יחזק במעוזי שהוא מן החזיק . ושמחתי בעמלי היתה שכר יגיעתי והיא לבדה היתה חלקי : (יא) ופניתי . וכמו שפניתי בכל מעשי

רשי

בימי גדולתי : (ה) עץ כל פרי . שהיה שלמה מכיר בחכמתו את גידי הארץ איזה גיד הולך אל כוש ונטע בו פלפלין איזה הולך לארץ חרובי ונטע בו חרובין שכל גידי הארצות באים לציון שמשם משתיתו של עולם שנאמר (תהלים נ) מציון מכלל יופי לכך נאמר עץ כל פרי במדרש תנחומא: (ו) ברכות מים . כמין ביברים של דגים שחופרין בקרקע : (ח) וסגולת מלכים . גנזי מלכי' זהב וכסף ואבן יקרה שהמלכים מסגלים בגנזיהם : והמדינות . סגולת כל סוחרים: שרים ושרות . מיני כלי זמר: שדה ושדות . מרכבות נוי עגלות צב ובלשון גמרא יש שדה תיבה ומגדל : (ט) אף חכמתי . גם חכמתי לא הנחתי בשביל כל המעשים האלה ועמדה לי ולא שכחתיה . ד"א עמדה לי לעזרה מכל אלה: (י) לא אצלתי . לא רחקתי להבדל מהם וכן (במדבר יא) ויאצל מן הרוח ויתן על הזקנים כמנורה שמדליקין ממנה נרות הרבה ואין אורה חסר כלום : וזה היה חלקי . ואחרי עשיתי כל אלה אין לי מכולם אלא זה . רב ושמואל חד אמר מקלו וחד אמר קידו . מקידה של חרס ששותין בה ויש פותרים ממדרש אגדה כל הענין בבתי מדרשות ותלמידים ובבתי כנסיות : יער צומח עצים . עמי הארץ למלאכת שדות וכרמים : (יא) ופניתי . עתה

מצודת ציון

ותור כמו ולתור בחכמה (לעיל א') : (ה) גנות . מקום זרוע ירקות וצמחים : ופרדסים . מקום נטיע אילנות בעלי פרי : (ו) ברכות . מקום בנוי באבנים ובסיד ושם מתכנסים המים וכן בתעלת הברכה (מ"ב י"ח) : (ח) וסגלת . כן יקרא דבר נחמד הגנוז באוצר וכן והייתם לי סגלה (שמות יט) : עשיתי . הכנתי והכנסתי כמו וכן הבקר אשר עשה (בראשית יח) : שרים . משוררים זכרים : ושרות . משוררות נקבות : שדה . מרכבה מוקפת מהולכה ממעל דומה לתיבה ובדרז"ל שדה תיבה ומגדל (בבא קמא) : (ט) עמדה . נתקיימה . וכן לשמור את בריתי לעמדה (יחזקאל י"ז) : (י) אצלתי . ענין הפרשה והבדלה כמו ואצלתי מן הרוח (במדבר י"א) : (יא) ופניתי . מלשון הפנה

מצודת דוד

בתים רבים ונטעתי לי כרמים רבים : (ה) עץ כל פרי . אילנות מכל מיני פרי : (ו) להשקות . למען השקות מאלו הברכות את היער המצמיח אילני סרק למען יהיו ענפיו רעננים וגדולים הנחמדים לעין הרואה : (ז) ובני בית . הם הממונים על צרכי הבית להכנית בדבר הצורך ולא יעשו מלאכה כעבד ושפחה : מכל שהיו כו'. יותר מכל המלכים שמלכו לפני בירושלים (ועל מלכי הגוים יאמר וכמ"ש למעלה) : (ח) כנסתי לי . הוספתי לעצמי : וסגלת מלכים . דברים הנחמדים מה שהמלכים גונזין באוצר : והמדינות . מה שכללות המדינה מגנזת באוצר המיוחד לכל בני המדינה : ותענוגות . דברים נחמדים מה שבני אדם מתענגים בהם : שדה ושדות . ר"ל אחת מיוחדת בכל מיני יופי ועוד מרכבות רבות : (ט) וגדלתי . ועשיתי מעשים גדולים ומפוארים בתוספה מרובה יותר מכל המלכים שמלכו לפני בירושלים : אף חכמתי עמדה לי . אף שהייתי עוסק בכל אלו הדברים עכ"ז אף חכמתי נתקיימה בי ולא שכחתי' בעבור מרבית טרדה בעניינים מחולפים : (י) שאלו עיני . לפי שאין הלב חומד כ"א למה שרואה את הדבר לזה אמר שאלו עיני ור"ל כל הדברים שבקש לבי וחמד איהב לא הבדלתי את עצמי מהם : מכל שמחה . מכל דבר השמחה : כי לבי כו' . ר"ל אם אמנם שבעסק אלו הדברים היה לי עצבון מה לפי העמל שהיה בהם עכ"ז לא מנעתי אותם לפי שבערך השמחה שהיה ללבי בהם נגרע מערך עצבון העמל שהיה בעיני כמעט קט מול שמחת הלבב : וזה היה חלקי . השמחה לבדה היה חלקי מכל עמלי אף שבהעמל היה עצבון ושמחה עכ"ז לקחתי לעצמי חלק השמחה ויחלק העצבון השלכתי מנגד ר"ל לא חששתי על העצבון כ"א על השמחה לבדה : (יא) ופניתי

אני

וּבֶעָמָל שֶׁעָמַלְתִּי לַעֲשׂוֹת וְהִנֵּה הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת
רוּחַ וְאֵין יִתְרוֹן תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ: יב וּפָנִיתִי אֲנִי לִרְאוֹת
חָכְמָה וְהוֹלֵלוֹת וְסִכְלוּת כִּי | מֶה הָאָדָם שֶׁיָּבוֹא
אַחֲרֵי הַמֶּלֶךְ אֵת אֲשֶׁר־כְּבָר עָשׂוּהוּ: יג וְרָאִיתִי אָנִי
שֶׁיֵּשׁ יִתְרוֹן לַחָכְמָה מִן־הַסִּכְלוּת כִּיתְרוֹן הָאוֹר מִן־
הַחֹשֶׁךְ: יד הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ וְהַכְּסִיל בַּחֹשֶׁךְ
הוֹלֵךְ וְיָדַעְתִּי גַם־אָנִי שֶׁמִּקְרֶה אֶחָד יִקְרֶה אֶת־כֻּלָּם:
טו וְאָמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי כְּמִקְרֵה הַכְּסִיל גַּם־אֲנִי יִקְרֵנִי
וְלָמָּה חָכַמְתִּי אֲנִי אָז יוֹתֵר וְדִבַּרְתִּי בְלִבִּי שֶׁגַּם־זֶה
הָבֶל: טז כִּי אֵין זִכְרוֹן לֶחָכָם עִם־הַכְּסִיל לְעוֹלָם
בְּשֶׁכְּבָר הַיָּמִים הַבָּאִים הַכֹּל נִשְׁכָּח וְאֵיךְ יָמוּת

ידי ובטורחתי די טרחית למעבד והא כולא הבלו ותבירות
רוחא ולית מותר בהון תחות שמשא בעלמא הדין אלהין אית
לי אגר שלים על עובדא טבא לעלמא דאתי: יב ופניתי ואסתכלית
אנא למחזי חוכמתא ותלהולתא דמלכותא וסוכלתנו ארום מה
הנאה אית לגבר לצלאה בתר גזירת מלכא ובתר פורענותא
דהא כבר אתגזרת עלוהי ואתעבידת ליה: יג וראיתי וחזית אנא
ברוח נבואה דאית מותר לחוכמתא מן שטותא יתיר כמותר
נהור יומא מן חשוך ליליא: יד החכם חכימא מסתכל ברישא
מה דעתיד למהוי בסוף ומצלי ומבטל גזירתא בישתא מן
עלמא ושטיא בחשוכא אזל וידעת אף אנא דאי לא מצלי
חכימא ומבטל גזירתא בישתא מן עלמא כד ייתי פורענותא
בעלמא אירעון חד יארע ית כולהון: טו ואמרתי ואמרית אנא
בלבבי כארעון שאול בר קיש מלכא דסט בסטותיה ולא נטר
תפקידתא דאתפקד על עמלק ואתנטלת מניה מלכותא אף
אנא כדין יערענני ולמה דין חכימית אנא בכן יתיר מניה
ומלילית אנא בלבי דאף דין הבלו ולית אלהן גזירת מימרא
דיי: טז כי ארום לית דכרנא לחכימא עם שטיא לעלמא דאתי
ובתר מיתת גברא מה דהוה כבר ביומוהי כד ייתון יומיא
דעתידין למהוי בתרוהי כולא אשתכח ואיכדין יימרון בני אנשא

בראשו י״ד וסימ׳ נמסר בס״פ ויקרא ויחזקאל סימן י״ז: יותר כלהון חסר במ״ז מ״ל בלישנא וסימ׳ איש אל יותר ממנו עד בקר. ואת היותר ההרגנו. ויותר ממנו מאה רכב דשמואל וחברו דד״ה:

תולדות אהרן יתרון לחכמה. זוכר הזריע עקידה שער ס בבני מקומות מהשער: החכם עיניו בראשו. פסחים קו עקידה שער א עקרים מ״ב פכט: והכסיל בחשך בכורים ו ר״ס יד חולין פד:

רשי

בכל מעשי ורואה אני שאין יתרון בהם כי מכולם אני חסר: (יב) ופניתי אני לראות חכמה. פונה אני מכל עסקי להתבונן בתורה והוללות וסכלות עונש עבירות: כי מה האדם שיבא אחרי המלך. להתחנן לו על גזרה שגזר עליו וכבר עשאוהו למעשה הגזירה לגוזרה. טוב לו להתבונן תחלה במעשיו ולא יצטרך לבקש: (יג) מן הסכלות. הוא הרשע: (יד) החכם עיניו בראשו. בתחלת הדבר מסתכל מה יהא בסופה: וידעתי גם אני. גם אני (ידעתי) אשר משבח את החכם מן הכסיל יודע (אני) ששניהם ימותו: (טו) ואמרתי בלבי וגו׳. כלומר לפי ששניהם מתים שמא אהרהר בלבי מעתה כמקרה הרשע גם אני יקרני ולמה אהיה צדיק אז יותר: ודברתי בלבי. שאם אהרהר כן הבל היא. כי אין זכרון החכם והכסיל שוין אחרי מותן לא יזכרו שניהם יחד שזה זכרונו לטובה וזה זכרונו לרעה: (טז) בשכבר הימים הבאים הכל נשכח בשביל אשר אני רואה את הרשעים אשר היו כבר והצליחו מאד ובימים הבאים אחריהם נשכחה כל גבורתם והצלחתם: ואיך ימות החכם עם הכסיל. אני רואה הצדיקים מצליחים במיתתם ומועילים לבניהם כגון (ויקרא כו) וזכרתי

אבן עזרא

מעשי ראה לבי שהכל הבל: (יב) ופניתי. הענין אני התעסקתי בחכמה ובהוללות שהוא היין בעבור שהמשתכר ממנו יתהולל וישתגע וסכלות היא הבנין וקנות ההון. כי מה האדם כענין ה׳ מה אדם ותדעהו וכן מה אנוש כי תזכרנו והענין כאשר ראיתי שמיך וירח וכוכבים שהעולם כמו תחת כוכב אחד עומד אמרתי מה אנוש כי תזכרנו ועשית לו גדולה ומעלה יתירה והענין כי מה יכולת תהיה באדם שיבוא אחרי המלך וכל מה שעושה כבר עשוהו אחרים ויחסר מלת העושים כמו ויאמר ליוסף שלא זכר שם האומר וכן אשר ילדה אותה ללוי ורבים כמוהם. ויש אומרים כי המלך מן וימלך לבי עלי והענין כי מה הענין והתשובה שיבא אחרי העצה וירדוף אחרי כל אשר עשו הקדמונים ואיננו נכון: (יג) וראיתי. כמו שיבדיל האור הנורות ויראה הקרובים והרחוקים ויעמיד כל דבר על מתכונתו כן דרך החכמה: (יד) החכם. דמה החכם לפקח שיש לו עינים בראשו שילך לכל מקום שירצה ויראה הדרך הישרה והעקלקלות והכסיל בחשך ילך לא ידע במה יכשל וזה ידעתי וגם ידעתי שמקרה אחד יקרה את כולם: (טו) ואמרתי זה המקרה הוא שיקרה לכל באי העולם מטוב ומרע וענין ולמה חכמתי בכל מה שהתעסקתי בדברי העולם שעמלתי ושחכמתי תחת השמש ודברתי בלבי שגם זו החכמה היא הבל: (טז) כי. בעבור שהכל יסור גם ישכח והוא שאמר שגם זה הבל בעבור שאין זכרון לחכם עם הכסיל ואם היה לו זכר ימים או שנים מעטים בימים הבאים הכל נשכח והרעה הקשה שימות החכם עם הכסיל ומלת בשכבר בעניינה הינה נמצאת בכל המקרא רק בספר הזה ואמר אחד מן המפרשים שהיא תורה על דבר עבר וכאשר עמד בפניו בשכבר שימים הבאים אמר היה ראוי להיות בשכבר וענין כי הכל יהיה נשכח בימים הבאים כמו בזמן שעבר ויותר נכון היות פירושו כמו הן:
ושנאתי

מצודת דוד

אחרי עשותי את כל אלה פניתי פני להסתכל ולהתבונן בכל מעשי כו׳: ובעמל. ר״ל בהמעשים שעשיתי בעמל והוא כפל ענין במ״ש: והנה הכל הבל. על כי לא בא מהם תועלת נלחי: ורעות רוח. כי בעשותי כל אלה היה הרצון שיהיו מתמידים ונשבר הרצון כי לא כן הוא: ואין יתרון. ולא יש יתרון בהדברים בעסקי בזה העולם במקום זריחת השמש: (יב) ופניתי. אח״ז פניתי פני להסתכל בחכמה וגם בהוללות וסכלות ר״ל להאחז בשתיהן פעם בזה ופעם בזה: כי מה האדם כו׳. מה נחשב האדם למאס בסכלות ולבא להתחכם אחרי מלכו של עולם את אשר כבר עשה וברא את הסכלות וכאומר איך יתכן למאס בדבר שברא ה׳ וכי לחנם בראו: (יג) וראיתי אני. אעפ״כ ראיתי בעוד השכל שאף אם אמנם ראוי למאס בסכלות מ״מ לא לחנם בראו כי מה שיש יתרון ומעלה אל החכמה הוא בא מפאת הסכלות כי לולא הסכלות לא היה נודע תפארת החכמה כי אין דבר ניכר אלא מפאת הפכו וכמו שלא נודע טובת האור כ״א מן החושך שהוא הפכו וכאומר א״כ בעבור זה ברא את הסכלות להיות ניכר ע״י תפארת החכמה: (יד) החכם עיניו בראשו. עכשיו יפרש איך ניכר תפארת החכמה מפאת הסכלות וטובת האור מפאת החושך ואמר הלא החכם יודע ומכיר בעיניו קבועות בראשו במקום גביה למען יסתכלו למרחוק ולזה כן יעשה ולמרחוק יסתכל להתבונן בדרכו ולא יכשל בהם אבל הכסיל לא יבין את זאת ועיניו לא יביטו למרחוק והרי הוא כאלו הולך בתוך החושך מקום שא״א לראות ונוגף רגליו באבני מכשול וא״ל לולי הכסיל שאינו מביט בדרכיו ובזה נכשל במהלכו לא היה א״כ ניכר טובת החכם המביט שאינו נכשל ולולי החושך המונע ראות העין [illegible] יתרי הוא נכשל לא היה א״כ ניכר מעלת האור אל העין המציל מן המכשול: וידעתי גם אני. הוא מקרא מסורס והראוי ואני גם ידעתי ומוסב למעלה [illegible] למאס בסכלות ואמר בזה אף שגם ידעתי במקרה אחד הוא מקרה המיתה הנה יקרה את כולם החכם יהיה [illegible] יש למאס בסכלות: (טו) ואמרתי בלבי. ר״ל אף כי הרהרתי בלבי הואיל ובדבר מקרה שמיתה יקרה גם אותי עם כי חכמתי וכמו מקרה הכסיל א״כ על מה חכמתי אני אז קודם זמן המיתה יותר מן הכסיל מה תועלת בא לי עתה אחר המיתה במה שחכמתי אז: ודברתי. אבל אשיב אמרי אלי שגם זה ההרהור הוא הבל: (טז) כי אין זכרון. אף אחר המיתה בא תועלת כי עד עולם לא יזכרו שניהם יחד בדמיון אחד שזה זכרונו לשבח וזה לגנאי: בשכבר הימים הבאים. חסר מלת הנפי ובאליו יובן החסרון. והבי״ת של בשכבר הוא במקום אשר ור״ל באשר אף כי כבר הלפני הימים הבאים אחרי מות החכם והכסיל וכי הכל נשכח בהמי׳ הלא עדיין זוכרים בפי הבריות מעשיו של זה ומעשיו של זה ולפיכך נזכר זה לשבח וזה לגנאי: ואיך ימות כו׳. ר״ל ואיך אפשר להדמות מיתת החכם עם מיתת הכסיל הואיל וזכרון מיתתו של זה היא שונה אל משנה ושל זה
של

מצודת ציון

שפגם ושבוב: ורעות. ענין שבירה: רוח. רצון: יתרון. מותר וריוח: תחת. במקום: (יב) והוללות. שיגעון: וסכלות. שטות: (יד) שמקרה. מאורע: (טו) ואם
של

החכם עם־הכסיל : יז וְשָׂנֵאתִי אֶת־הַחַיִּים כִּי רַע
עָלַי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁנַּעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ כִּי־הַכֹּל הֶבֶל
וּרְעוּת רוּחַ : יח וְשָׂנֵאתִי אֲנִי אֶת־כָּל־עֲמָלִי שֶׁאֲנִי
עָמֵל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ שֶׁאַנִּיחֶנּוּ לָאָדָם שֶׁיִּהְיֶה אַחֲרָי :
יט וּמִי יוֹדֵעַ הֶחָכָם יִהְיֶה אוֹ סָכָל וְיִשְׁלַט בְּכָל־עֲמָלִי
שֶׁעָמַלְתִּי וְשֶׁחָכַמְתִּי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ גַּם־זֶה הָבֶל :
כ וְסַבּוֹתִי אֲנִי לְיַאֵשׁ אֶת־לִבִּי עַל כָּל־הֶעָמָל שֶׁעָמַלְתִּי
תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ : כא כִּי־יֵשׁ אָדָם שֶׁעֲמָלוֹ בְּחָכְמָה
וּבְדַעַת וּבְכִשְׁרוֹן וּלְאָדָם שֶׁלֹּא עָמַל־בּוֹ יִתְּנֶנּוּ חֶלְקוֹ
גַּם־זֶה הֶבֶל וְרָעָה רַבָּה : כב כִּי מֶה־הֹוֶה לָאָדָם
בְּכָל־עֲמָלוֹ וּבְרַעְיוֹן לִבּוֹ שֶׁהוּא עָמֵל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ :
כג כִּי כָל־יָמָיו מַכְאֹבִים וָכַעַס עִנְיָנוֹ גַּם־בַּלַּיְלָה לֹא־
שָׁכַב לִבּוֹ גַּם־זֶה הֶבֶל הוּא : כד אֵין־טוֹב בָּאָדָם
שֶׁיֹּאכַל וְשָׁתָה וְהֶרְאָה אֶת־נַפְשׁוֹ טוֹב בַּעֲמָלוֹ גַּם־

דהוא סופא דצדיקיא כסופא דחייבא : יז ושנאתי וסניתי אנא ית כל חיין בישין ארום ביש עלי עובדא בישא די אתעביד על בני אנשא תחות שמשא בעלמא הדין ארום כולא הבלו ותבירות רוחא : יח ושנאתי וסניתי אנא ית כל טרחותי די טרחית תחות שמשא בעלמא הדין בגין דאשבקיניה לרחבעם ברי דאתי בתרי וייתי ירבעם עבדיה ויסב מן ידוי עשרתי שבטיא ויחסין פלגות מלכותא : יט ומי ומן ידע החכים יהא או טפש מרכא דעתיד למהוי בתרי וישלט בכל טרחותי די טרחית בעלמא הדין ובכל מה דאתקינית בחוכמתי תחות שמשא בעלמא הדין ותחית בלבי ותבית למימר אף ית דין הבלו : כ וסבותי וחזרית אנא לאשא ית לבי על כל טורחא די טרחית למקני ודחכימית לתקנא תחות שמשא בעלמא הדין : כא כי ארום אית גבר די טורחיה בחוכמתא ובסוכלתנו ובצדקו וימות בלא ולד ולגבר דלא טרח ביה יתניניה למהוי חולקיה אף דין הבלו ובישתא רבתא : כב כי ארום מה הנאה אית ליה לגבר בכל טורחיה ובתבירות לביה די הוא טרח תחות שמשא בעלמא הדין : כג כי ארום כל יומוהי כאיבין ותקיף רוגזיה גוניה אף בליליא לא דמיך מן הרהורי לביה אף דין הבלו הוא : כד אין לית דשפיר באנשא אלהן די ייכול וישתי ויחזי ית נפשיה טב קדם בני אנשא למעבד ית פקודיא דיי למהך באורחן דתקנן קדמוהי בגין דיוטיב ליה מן טורחיה אף דין חזית אנא דגבר דמצלח

כי מה יותר לחכם עם הכסיל. ואל תתחכם יותר למה. לעשות יקר יותר מסני : ומי יורע ג׳ וסימ׳ ומי יודע החכם יהיה או סכל. אשר דבר. אם לעת כזאת : בחכמה סימן כל ספ״א בחכמה בפתח תחת הבי״ת במ״א וסימ׳ כי יש אדם שעמלו בחכמה וכל קרי׳ דכותא במ״א וסימ׳ ועסך בכל מלאכה לכל נדיב בחכמה. והיא הד מן שיטה מן כ״א דכל חד וחד ל׳ בספרא כותיה וכל קרי׳ דכותא במ״א וסי׳ נמסר בכספ״ה רבתא בערך חלף :

אבן עזרא

(יז) ושנאתי. יש חיים בלשון הקדש שם התאר לרבים כמו חיים בלכם היום ויש חיים שהוא שם ולא תואר כמו מות וחיים ולא בא ממנו לשון יחיד כמו נעורים וזקונים ושלמים ומלואים ורבים כמוהם והחיים בפסוק הזה הוא שם התואר : (יח) ושנאתי. כל עמל בספר הזה ברוב יגיעת מעשה כמו אשר לא עמלת בו ויפרד ממנו מעט עמל ואון והביט אל עמל ורהבם עמל ואון ועניינו ימי שנותינו ספורים יש להם תחלה וסוף וימי הממשלת והרהב רובם עמל ואון והם ימי הנעורים וחיש יכרתו ויגוזו מהרה כאילו נעוף : (יט) ומי. לעולם ה״א התימה בשוא ופתח חוץ אם יהיה אחריו שוא נע ופתח כמו הבמחנים ומלת הייטב בעיני ה׳ ואחר ה״א הידיעה דגש ואם אחרי הה״א אחת מאותיות אהה״ע ופת״ח של ה״א התימה ופעמים בעין ה״א הידיעה והרוב קמוץ וכא החכם בפתח קטן בעבור כובד הלשון בעבור שיש אחריו שני קמצין ואין הפרש בין החכם עיניו בראשו ובין החכם יהיה ובלשון רבים יפתח של ה״א התימה ושל ה״א הידיעה קמץ : (כ) וסבותי. כאדם שהוא מסב פניו לדרך אחרת והוא ליאש הכך הדרך הראשונה ומלת ליאש מן הבנין הכבד והיה ראוי להדגש לולא היות האל״ף מן הגרון וכמוהו ונואש ממני שאול : (כא) כי יש. שעמל בדברי העולם ברוב חכמתו והשיג אל תאות לבו שרדף אחריה ואדם אחר שלא עמל בו יתננו לו חלקו וזה הענין הוא שלמעלה שאמר שאני עמלתי וחכמתי תחת השמש ודע שמלת חכמתי מהפעלים העומדים ופירוש שעמלתי בחכמה והיורש אותו יקח הכל בלא עמל ויתכן היות מלת יתננו כמו יתן לו כי הוא פועל יוצא לשנים פעולים וכמוהו כי ארץ הנגב נתתני וענין חלקו החלק שיצא בגורלו מן השמים כמו שאמרו קדמונינו ז״ל בני חיי ומזוני : (כב) כי. מה יהיה לו היתרון בכל עמלו ורוב מחשבותיו כי ידוע שהעשיר בפחד ומחשבות רבות : (כג) כי. כל היום שהוא בהקיץ כל עניניו בכאב נפש וכעס בעבור שלא יתכנו לו דבריו תמיד כפי מחשבתו גם בלילה לבו בחלום לא ינוח כי רוב החלומות כפי מחשבות היום : (כד) אין טוב. טוב לא מצא זה העמל בכל יגיעתו חוץ מן המאכל והמשתה ויחסר מקום רק או הדומה לו וכן הוא אין טוב באדם רק שיאכל

רש״י

את בריתי יעקב וגומר (ירמיה ב) זכרתי לך חסד נעוריך : (יז) ושנאתי את החיים שהיה מתנבא על דורו של רחבעם שהיו רשעים : (יט) גם זה הבל. גם זה אחד מן ההבלי׳ שנבראו בעולם שהחכם יגע והכסיל יורשו : (כ) וסבותי אני ליאש. שלא לייגע ולעמול : (כא) כי יש אדם. כמשמעו כפשוטו ומדרש אגדה בתנחומא מכנהו כלפי הקב״ה שנאמר בו (יחזקאל א) ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם : שעמלו בחכמה. שנאמר (משלי ג) ה׳ בחכמה יסד ארץ בדעתו תהומות נבקעו ולבריות שלא עמלו בו נתן חלק בו : גם זה הבל ורעה רבה. והם נעשו דור של הבל ורבה רעת האדם בארץ בדור המבול : (כב) כי מה הוה וגו׳. כי מה מותר הוה לאדם בכל עמלו ושברון לבו בעמל ודאגה שהוא עמל ומניח לאחרים : (כג) ענינו. מנהגו גם זה אחד מן ההבלים הנוהגים בעולם : (כד) אין טוב באדם. בתמיה שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב כלומר יתן לבו לעשות משפט וצדקה עם המאכל והמשתה וכן

מצודת ציון

פי מה ר״ל מה תועלה : ובכשרון. ענין יושר : (כב) הוה. מלשון הויה : וברעיון. ובשברון

מצודת דוד

אל הנגלה : (יז) ושנאתי את החיים. אני שונא וממאס את החיים אשר עודני חי ורואה את המעשה הנעשה בזה העולם במקום זריחת השמש כי רע עלי המעשה ולא יערב בעיני : כי הכל הבל. כל המעשה הוא הבל ולא נמצא בו שום דבר תועלת ועוד יש בו שבר רצון כי בשום מעשה לא נתמלא רצון העושה אפס מחשבתו : (יח) ושנאתי. אני שונא וממאס את כל עמל שאני עמל לאסוף קנינים למען אניחם לרשת לאדם שיהיה אחרי : (יט) ומי יודע. כאומר אם חכם יהיה אין להצטער ע״ז הכל מי יודע מה יהיה אם חכם או סכל ואיך שיהיה ישלוט בכל הקנינים שאספתי בעמלי ובהתבוננות חכמתי עודי בזה העולם : גם זה הבל. אסיפת הקנינים להניח לרשת להבא אחריו הוא הבל : (כ) וסבותי. סבבתי עצמי ליאש את לבי ר״ל שלא לחשוב בה ולהשתוקק והוא ענין מלילה : על כל העמל. בעבור כי העמל שעמלתי תחת השמש לאסוף קנינים בהשקה לבי ועל ההבל שהוא : (כא) כי יש אדם. לפעמים ימצא בן אדם אשר עמלו באסיפת הקנינים הוא בחכמה וביושר והיה הכל מהראוי שיתקיים בידו עד יום מותו ולרשת לבניו אחריו והנה לא כן היה כי עודו חי יתננו בע״כ לאדם שלא עמל בו להיות לו לחלק ועם שאינו ראוי לירשו והוא בזה האסיפה יש בו גם הבל כי לא מצא בו תועלת גם רעה רבה על מה יש מוכרח לתת לאחר עודו חי והוא מוסב למעלה לומר מהראוי ליאש את לבי על אשר פתני לאסוף קנינים ולא חשבה מן כמקרה הזה יקרני : (כב) כי מה הוה לאדם. מה טובה בא לאדם בעמלו ובשברון הלב שיש לו בו עד שיהיה נפתה לעמול תחת השמש : (כג) כי כל ימיו. אשר כל ימיו מלאים מכאובים מפגעי הזמן ובכל עניניו ההכרחים ימצא כעס כי ע״פ רוב לא נעשה כחפצו וזה המחשב לאסוף קנינים לא שכב לבו לנוח גם בלילה בעבור טרדת טרדות המחשבה : גם זה. טרדות המחשבה לבדה מבלי עמל האסיפה גם זה להבל יחשב : (כד) אין טוב באדם. בתמי׳ וכי אין זה דבר טוב באדם שיאכל וישתה כאוה נפשו ולא יקמץ למען הניח העושר לבניו אחריו : והראה. ולהראות טוב לנפשו בהעושר הבא לו בעמל ר״ל לעשות בו צדקה וחסד למען הראה נפשו טובה בגמול הגלוי : גם זה. ר״ל אף שזהו ביד האדם עכ״ז ראיתי בשכלי אשר זאת מתנה לאדם מיד האלהים לסגנות לבו לזה על כי נראה שבכ:

עני

זהראיתי אני כי מיד האלהים היא: כה כי מי יאכל
ומי יחוש חוץ ממני: כו כי לאדם שטוב לפניו
נתן חכמה ודעת ושמחה ולחוטא נתן ענין
לאסף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים גם זה
הבל ורעות רוח: ג א לכל זמן ועת לכל חפץ
תחת השמים: ב עת ללדת ועת למות עת
לטעת ועת לעקור נטוע: ג עת להרוג ועת לרפוא
עת לפרוץ ועת לבנות: ד עת לבכות ועת
לשחוק עת ספוד ועת רקוד: ה עת להשליך
אבנים ועת כנוס אבנים עת לחבוק ועת לרחק
מחבק: ו עת לבקש ועת לאבד עת לשמור

בעלמא הדין מן ידא דיי הוא דאתגזר למהוי גלוהי: כה כי ארום מן הוא די עסיק בפתגמי אוריתא ומן הוא גברא דאית ליה חששא מן יום דינא רבא דעתיד למיתי בר מני: כו כי ארום לאנש דתקנן עובדוהי קדם יי יהב חוכמתא ומנדעא בעלמא הדין וחדוא עם צדיקיא לעלמא דאתי ולגברא חייבא יהב גון ביש למכנש ממון ולמצבר קנין סגי למהוי מתנסיב מיניה ולמהוי מתיהיב לגבר דשפיר קדם יי אף דין הבלו הוא לחייבא ותבירות רוחא: א לכל לכל גבר ייתי זמנא ועידנא לכל עסקא תחות שמיא: ב עת עידן בחיר למילד בנין ועידן בחיר לקטלא בנין מסרבין ומרגזין לקטלותהון (כת"ק הגירסא למטלותהון וכן בת"י) באבנין על מימר דיניא עידן בחיר למנצב אילן ועידן בחיר לשרשא אילן נציב: ג עת עידן בחיר לקטלא בקרבא ועידן בחיר לאסאה שכיב מרע עידן בחיר לפרכא (כתי"ק לכפרא) בניינא ועידן בחיר למבני חורבנא: ד עת עידן למבכי על שכיבא ועידן בחיר למחדי בחוכא ועידן בחיר למספדא על קטילא ועידן בחיר לטפזא בהילולא: ה עת עידן בחיר לפקחא דגור אבנין ועידן בחיר למצבר אבנין לבניינא עידן בחיר לגפפא אתתא ועידן בחיר לרחקא מגפפא בשבעת יומי אבלא: ו עת עידן בחיר לתבוע נכסיא ועידן בחיר למיבד נכסיא עידן בחיר למנטר עסקא ועידן בחיר למשדי עסקא

אני ו' זקפין קמצין בסיפרא וסימ' וידעתי גם אני שמקרה. הנה אשר ראיתי אני. כי גם יודע אני. ואמרתי אני טובה חכמה מגבורה. וראיתי אני שיש יתרון לחכמה. אין טוב באדם שיאכל ושתה: ללדת ד' וסימ' ותוסף ללדת את אחיו את הבל. וימלאו ימיה ללדת. כמו הרה תקריב ללדת. עת ללדת ועת: ספוד ג' מ"ל בלישנא וסימ' כי צמתם וספוד בחמישי. ואל תלך לספוד. עת ספוד ועת רקוד:

תולדות אהרן לאדם שטוב לפניו. מגלה י: ועת לכל חפץ. עקידה בער פס וזהב מקן: עת ל[illegible]ים. (ברכות ד):

רשי

וכן נאמר ליהויקים (ירמיה כב) אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו: (כה) כי מי יאכל וגו'. למה לא אשמח בחלקי במאכל ובמשתה מי ראוי לאכול את יגיעי ומי ימהר לבולעה מבלעדי: חוץ ממני. מבלעדי. זו מדת הרשעים היא שאוספים לצורך האחרים: (כו) כי לאדם שטוב לפניו. לפני האלהים הנזכר למעלה כי מיד האלהים היא: נתן חכמה ודעת ושמחה. לב לעסוק בתורה ובמצות ולשמוח בחלקו במאכל ובמשתה וכסות נקייה: ולחוטא נתן ענין. מנהג דאגה לאסוף ולכנוס ולתת לטוב לפני האלהים כענין שנאמר (אסתר ח) ותשם אסתר את מרדכי על בית המן: גם זה. אחד מן ההבלים שנתנו לבריות שהם עמלים ואחר נוטל: (א) לכל זמן. אל ישמח האוסף בהון מהבל כי אם עכשיו הוא בידיו עוד ירשוהו צדיקים. אלא שעדיין לא הגיע הזמן כי לכל דבר יש זמן קבוע מתי יהיה: לכל חפץ. לכל דבר כל הדברים קרוים חפצים בלשון משנה: (ב) עת ללדת. לתשעה חדשים: ועת למות. קצב שנות של כל דור ודור: עת לטעת. גוי וממלכה: ועת לעקור. עת יבא להעקר: (ג) עת להרוג. אומה שלימה כשמגיע יום פקודתה כמו שנאמר (ישעיה טו) ושאריתך בחרב יהרג: ועת לרפא. שברם כענין שנאמר במצרים (שם יט) ושבו עד ה' ונעתר להם ורפאם: עת לפרוץ. חומת העיר כשנגזר עליה שנאמר (נחמיה א) וחומות ירושלים מפורצות: ועת לבנות. שנאמר (עמוס ט) ובניתיה כימי עולם: (ד) עת לבכות. בתשעה באב: ועת לשחוק. לעתיד לבא שנאמר (תהלים קכו) אז ימלא שחוק פינו: עת ספוד. בימי אבל: ועת רקוד. בחתנים וכלות: (ה) עת להשליך אבנים. בחורי ישראל מושלכים (איכה ד) תשתפכנה אבני קדש: ועת כנוס. אותם מן הגולה (זכריה ט) והושיעם ה' אלהים ביום ההוא כצאן עמו כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו: עת לחבוק. (ירמיה יג) כי כאשר ידבק האזור וגומר: ועת לרחוק מחבק. (ישעיה ו) וריחק ה' את האדם: (ו) עת לבקש. כענין שנאמר (יחזקאל לד) ואת האובדות אבקש לענין נדחי ישראל: ועת לאבד. ועת שאבדם בגולה להשליך אבנים שיזיקו לו במגוריו ועת כנים אותם המושלכים לצרכו: עת לחבוק. בחיק ולרחוק ממנה: לחבוק. מהבנין הקל: ומחבק. מן הבנין הדגוש הכבד והענין אחד:

אבן עזרא

שיאכל וישתה וכמוהו כי אינם יודעים לעשות רע וענין כי מיד האלהים היא שהמקבץ הממון הוא כמו שומר ואין לו רשות לגעת בו עד שיתן לו האלהים רשות: (כה) כי. זה תימה למה לא יחשוב העמל לקבץ ממון ולא יאכל כל מה שיתאוה כי מי יאכל מתוכו לבד ממנו והענין היש מי שהוא ראוי לאכול אותו כמוני וידוע כי האומר לבד מזה ענינו הבל ודבר זה לבדו יצא מן הכלל וכן ענין חוץ ואין כלשון הזה במקרא כי אם בדברי הקדמונים מעתיקי המצות ז"ל. ויחוש הוא כמו ימהר לכל תאותו כמו מהרה חושה: (כו) כי לאדם. יש אדם שהוא טוב לפני האלהים ולא נתן לו עמל רק נתן לו חכמה ודעת ושמחה בממון אחר שייגע בו כענין יכין וצדיק ילבש או יהיה פירוש שמחה שמחתו בחלקו אם רב אם מעט ולחוטא נתן עסק להתעסק לאסיף ממון ויתננו בסוף לאדם שהוא טוב לפני האלהים והנה נמצא המתעסק בקבוץ ממון כמתעסק בהבל ורעות רוח: (א) לכל זמן. אנשי שקול הדעת יפרשו אלה העתים שהם כמוכות לבן אדם כי חייב אדם לעשות כל דבר בעתו ותחלת העתים וסופם ישחיתו פירושם האחד עת ללדת ועת למות והאחרון את הכל עשה יפה בעתו. ויש אומרים כי אלה השמנה ועשרים עתים כנגד כ"ח צורות גלגל המזלות שהלבנה נראית בהן בכל חדש גם זה הבל והנכון שיש לכל חפץ תחת השמים עת וזמן כי בהשחתת המתכונת המולידה ימות הילוד ותתחדש מתכונת תעשירנו והפך העושר כי עתים קבועים הם ובבא העת יתנועע אדם לאשר הוא מוכן לו ותהיינה תנועותיו כתנועת הגלגל כענין אך בצלם יתהלך איש ואם כן אך הבל יהמיון ופירושו יקבצו ממון וכמוהו מהמון רשעים רבים וכן מי אוהב בהמון לא תבואה והראיה השלמת הפסוק יצבור ולא ידע מי אוספם: (ב) עת ללדת. הזכיר ראשית האדם וסופו גם אמר כי אין העתים קבועות על בן אדם לבדו כי הנה הנטיעים כן הם: (ג) עת להרוג. ענינו כמו למחוץ ולרפוא יורה עליו גם העתים הם קבועות על המקומות שאין בהם צמחים כמו עת לפרוץ: (ד) עת לבכות. עם דאגה עד שיבכה הדואג. ועת ספוד ועת רקוד עם אחרים: (ה) עת להשליך. אפילו שמקרה המקרה יש לו עת כמו עת לחבוק. אפילו התאוה הנטועה ברוח בן אדם יש לה עת והיא לחבק השוכבת בחיק: (ו) עת לבקש. ועת לאבד מבוקש ועת לשמור ועת להשליך

מצודת ציון

בני האדם לא יעשו כן: (כה) כי מי יאכל. מוסב למעלה לומר כי מיד האלהים היא לחשוב כן ולומר כי מי ראוי לאכול משלי ומי הוא חוץ ממני ראוי לחשוב בשלי בלא ילך לאבוד ולמהר להנות ממנו: (כו) שטוב לפניו. לפני האלהים הנזכר בענין ור"ל למי שמעשיו רצוים לפני האלהים: נתן חכמה ודעת. לעשות בהיין צדקה וחסד ושמחה. לאכול ולשתות כאות נפשו: ולחוטא. אבל לחוטא נתן בלבו ענין והבק לאסוף הון רב למען יהיה משומר לאדם צדיק שהוא ירא הכל: גם זה הבל. ר"ל אף שבא ההון שקבץ ליד אדם צדיק עכ"ז גם זה הבל כי יותר היה לו תועלת אם היה עושה בו צדקה וחסד בעצמו מרצונו: ורעית רוח. על כי נלקח ממנו בע"כ שלא בטובתו נגד רצונו:
ג (א) לכל זמן. ר"ל אין שום דבר בא במקרה והזדמן בזמן זולת זמן כ"א בזמנו בא בעבור סיבה הקודמת: ועת לכל חפץ. לכל הדברים שהאדם חפץ בו גם לזה יש עת כי לא בכל עת יחפוץ בדבר אחד כי פעם יחפוץ בדבר מה ופעם בחלופו וכאשר יפרט במקראות שלאחריו: תחת השמים. ר"ל לכל הדברים הנעשים בזה העולם: (ב) עת ללדת. עכשיו מפרש הדברים אשר בעת אחת חפץ בזה ובעת אחרת יחפוץ בחלופו ואמר בעת אחת הפך האדם וחפקו ללדה ובעת אחת רוצה בחלופו בימות המלך וכן כולם עד סוף הענין: לעקור נטוע. לעקור מן הארץ את האילן הנטוע: (ג) להרוג. ר"ל אף להמית מי בידים: לרפוא. שהוא עצמו ירפאו מן החולי למען לא ימות: לפרוץ. לעשות פרצות בחומה: לבנות. לסתום את הפרצות: (ד) עת ספוד. כשמת לו מת חפצו להספידו כי בזה תנוח הנשר

מצודת ציון

ובגברון: (כה) יחוש. הוא מלשון חפש הידוע בדרז"ל: (כו) ורעות רוח. שבר רצון:
ג (א) חפץ. ענינו כמו רצון: (ב) לטעת. מלשון נטיעה: (ד) רקוד. ענין דלוג וקפיצה של שמחה: (ה) כנוס. ענין אסיפה וקבוץ: לחבוק. הוא סביבת הזרוע בגוף

וְעֵת לְהַשְׁלִיךְ: ז עֵת לִקְרוֹעַ וְעֵת לִתְפּוֹר עֵת לַחֲשׁוֹת וְעֵת לְדַבֵּר: ח עֵת לֶאֱהֹב וְעֵת לִשְׂנֹא עֵת מִלְחָמָה וְעֵת שָׁלוֹם: ט מַה־יִּתְרוֹן הָעוֹשֶׂה בַּאֲשֶׁר הוּא עָמֵל: י רָאִיתִי אֶת־הָעִנְיָן אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לִבְנֵי הָאָדָם לַעֲנוֹת בּוֹ: יא אֶת־הַכֹּל עָשָׂה יָפֶה בְעִתּוֹ גַּם אֶת־הָעֹלָם נָתַן בְּלִבָּם מִבְּלִי אֲשֶׁר לֹא־יִמְצָא הָאָדָם אֶת־הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר־עָשָׂה הָאֱלֹהִים מֵרֹאשׁ וְעַד־סוֹף: יב יָדַעְתִּי כִּי אֵין טוֹב בָּם כִּי אִם־לִשְׂמוֹחַ וְלַעֲשׂוֹת טוֹב בְּחַיָּיו: יג וְגַם כָּל־הָאָדָם שֶׁיֹּאכַל וְשָׁתָה וְרָאָה טוֹב בְּכָל־עֲמָלוֹ

לשמור ח' מ"ל וסימ' נמסר בשמואל ב' סימן י"ו ומלכים א' סימן י"א: תעושה ב' מ"ל בליש' וסי' עושה בעברת. מה יתרון העושה באשר הוא עמל. יפה ח' וסי' ביחזקאל ריש סימן לא: העלם ב' חסר וסי' גם את העלם. ברוך ה' אלהים אלהי ישראל דד"ה בתרא דפסו'. בלבם ט' וסימ' נמסר ביחזקאל סימן י"ד: וגם כ' ר"פ בכתובים וסי' נמסר במגלת רות סימ' ב':

תולדות אהרן עת לחשות. זבחים קפו: מה יתרון העושה. עקרים מ"ג פל"א: את הכל עשה יפה. ברכות מג זוהר אחרי מות עק דס בער יא וסה: הבר נא ימנא כאדם. עקרים מ"ג פלס: אין טוב בם. עקידה שער פס: מתת אלהים היא. עקרים מג פלא:

בְּיוֹמָא בְּעִידָן נַחְשׁוֹלָא רַבָּא: ז עת עִידָן בְּחִיר לְמִבְזַע לְבוּשָׁא עַל שְׁכִיבָא וְעִידָן בְּחִיר לְאַחָאָה בְּזִיעָה עִידָן בְּחִיר לְמִשְׁתַּק מִלְּנַצָּאָה וְעִידָן בְּחִיר לְמַלָּלָא פִּתְגָמֵי מַצּוּתָא: ח עת עִידָן בְּחִיר לְרַחֲמָא חַד לְחַבְרֵיהּ וְעִידָן בְּחִיר לְמִסְנֵי לִגְבַר חַיָּבָא עִידָן בְּחִיר לַאֲגָחָא קְרָבָא וְעִידָן בְּחִיר לְמֶעְבַּד שְׁלָמָא: ט מה מַה מוֹתַר אִית לִגְבַר פְּלַח דִּי הוּא טָרַח לְמֶעְבַּד אוֹצְרִין וּלְמִכְנַשׁ מָמוֹן אִילוּלֵי מִסְתַּיַּע בְּמַזָּלָא דִּלְעֵילָא: י ראיתי חֲזֵית יַת גּוֹן אִיסוּרִין וּפוּרְעָנוּתָא דִּי יְהַב יְיָ לִבְנֵי אֲנָשָׁא דִּי אִינוּן רַשִׁיעִין לְסַגָּפוּתְהוֹן בֵּיהּ: יא את אָמַר שְׁלֹמֹה מַלְכָּא בְּרוּחַ נְבוּאָה יַת כּוּלָּא עֲבַד יְיָ שַׁפִּיר בְּעִידָנֵיהּ דַּחֲזִיָא דַּהֲוָת מַצּוּתָא דַּהֲוָת בְּיוֹמֵי יָרָבְעָם בַּר נְבָט לְמֶהֱוֵי בְּיוֹמֵי שֶׁבַע בַּר בִּכְרִי וְאִתְעַכְּבַת וַהֲוָאת בְּיוֹמֵי יָרָבְעָם בַּר נְבָט דְּאִילוּ הֲוַת בְּיוֹמֵי שֶׁבַע בַּר בִּכְרִי לָא הֲוַת מִתְבְּנֵי בֵּית מוּקְדְּשָׁא עַל עֵיסַק עִיגְלִין דִּדְהַב דִּי עֲבַד יָרָבְעָם חַיָּבָא וְשַׁוִּינוּן חַד בְּבֵית אֵל וְחַד בְּדָן וּמַנֵּי פַּרְזְדָן עַל שְׁבִילַיָּא וּפָסְקוּ עוֹלֵי רִגְלַאיִן וּבְגִין כֵּן אִתְעַכְּבַת עַד זְמַן דִּי יִתְבְּנֵי בֵּית מוּקְדְּשָׁא בְּגִין דְּלָא יְעַכְּבוּן יִשְׂרָאֵל לְמִבְנֵי יָתֵיהּ אַף יַת שְׁמָא רַבָּא דַּהֲוָת כְּתִיב וּמְפָרַשׁ עַל אֶבֶן שְׁתִיָּא כַּסִּי מִנְהוֹן דְּאִשְׁתְּמוֹדַע קֳדָמוֹהִי יִצְרָא בִּישָׁא דִּי בְּלִבְּהוֹן דְּאִילוּ הֲוָה מְסִיר בְּיַד אֱנָשֵׁי הֲוָה מְשַׁמֵּשׁ בֵּיהּ וּמַשְׁכַּח בְּגַוֵּיהּ מַה דַּעֲתִיד לְמֶהֱוֵי בְּסוֹף יוֹמַיָּא עַד עָלְמֵי עָלְמַיָּא וְאוּף יוֹם מוֹתָא כַּסִּי מִנְהוֹן בְּדִיל דְּלָא יְהוֹדַע לִגְבַר מִן רֵישָׁא מַה דַּעֲתִיד לְמֵיתֵי בְּסוֹפָא: יב ידעתי אָמַר שְׁלֹמֹה מַלְכָּא בְּרוּחַ נְבוּאָה יְדַעִית אֲרוּם לֵית טָב בְּהוֹן בִּבְנֵי אֲנָשָׁא אֲרוּם אֱלָהֵן לְמֶחֱדֵי בְּחֶדְוַת אוֹרַיְתָא וּלְמֶעְבַּד טָב בְּיוֹמֵי חַיּוֹהִי: יג וגם וְאוּף כָּל אֱנָשׁ דְּיֵיכוּל וְיִשְׁתֵּי וְיֶחֱזֵי טָב בְּיוֹמוֹי וְיַחְסִין לִבְנוֹי בְּעִידָן מוֹתֵיהּ כָּל טַרְחוּתֵיהּ מַתְּנָן דְּאִתְיְהִיבַת לֵיהּ מִן קֳדָם יְיָ הוּא:

אבן עזרא

השמור: (ז) עת לקרוע. לחשות מן החשו שהוא פועל עבר במשקל העלו עפר על ראשם ואילו היה לשון ציווי לעתיד היה הה"א פתוח והענין כאשר אמר להם גם אני ידעתי החשו ממנו והנה הזכיר שלמה אפילו הדבור יש לו עת: (ח) עת לאהוב. גם האהבה גם השנאה תלויה בעת וזמן: (ט) מה יתרון. אחר שכל הדברים תלוים בעת וזמן. מה יתרון לאיש בכל עמלו שיתכן שתבא עת תשחת עמלו ותסור הונו וישאר ריקם: (י) ראיתי. כאשר ראיתי כל ענייני אדם שיתעסקו בו: (יא) את הכל. הכרתי שהכל עשה האלהים יפה בעתו המות בעת הזוקן וכל דבר בעתו על פי מתכונת החכמה העליונה ומלת עולם בכל המקרא לא תמצאנה כי אם על זמן ונצח וכן אלהי עולם ה' כמו אלהי נצח או אלהי קדם וכן ומתחת זרועות עולם. וענין גם את העולם נתן בלבם שבני אדם מתעסקים כאילו יחיו לעולם ובעבור התעסקם לא יבינו מעשה האלהים מראש ועד סוף ויש מפרשים כי זה העולם כמו שהוא בלשון קדמונינו ז"ל והענין תאות העולם: (יב) ידעתי. אלו הפסוקים עד ועוד ראיתי דבקים וכבר הזכיר שאין טוב לאדם רק שיאכל וישתה ואיננו מדבר על כל האדם כי על האדם הנזכר שיתעסק ביום ובלילה לקבץ ממון ואמר אין לו ממנו אלא מה שיאכל שיתכן שיהיה שומר אותו למי שייטב בעיני האלהים לקחתו וגם הזכיר פעם שנית זה הענין בעבור העתים והענין הנה דבר העתים לכל דבר לעלות אל עושר או לרדת ממנו ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע על כן אין לעמל טוב כי אם לשמוח בחלקו או בהונו לעשות טוב בחייו שיחיה חיים טובים או יהיה פירושו שיעשה טוב בחייו שיקבל עליו שכר טוב במותו: (יג) וגם. וגם זה שאמר שישמח לא יוכל לשמוח אם אין העת נכונה לו כפי מתת אלהים

רשי

שנאמר (ויקרא כו) ואבדתם בגוים: עת לשמור. (במדבר ו) יברכך ה' וישמרך כשאתם עושים רצונו: ועת להשליך. (דברים כט) וישליכם אל ארץ אחרת: (ז) עת לקרוע. מלכות בית דוד (מלכים י יד) ואקרע את הממלכה וגומר: ועת לתפור. (יחזקאל ל לז) והיו לאחדים בידך ולא יחצו עוד לשתי ממלכות: ועת לחשות. פעמים שאדם שותק ומקבל שכר שנאמר (ויקרא י) וידום אהרן וזכה שנתייחד הדבור עמו שנאמר (שם י) וידבר ה' אל אהרן יין ושכר אל תשת: ועת לדבר. (שמות טו) אז ישיר משה. (שופטים ד) ותשר דבורה. (הושע יד) קחו עמכם דברים: (ח) עת לאהוב. ואהבך: ועת לשנא. שנאמר (שם ט) כל רעתם בגלגל כי שם שנאתים: (ט) מה יתרון העושה. מה יתרון של עושה רע בכל שהוא עמל גם הוא עתו יבא והכל אבד: (י) הענין. המנהג: לענות. להתנהג: (יא) יפה בעתו. בעת הטובה יפה הוא לבא תשלום שכר מעשה הטוב ובעת הרעה ראויה היא לתשלום מעשה הרע: גם את העולם נתן בלבם וגומר. גם את חכמת העולם אשר נתן בלב הבריות לא נתן הכל בלב כל אחד ואחד אלא זה קצת וזה קצת כדי שלא ימצא האדם את כל מעשה הקב"ה לדעת אותו ולא ידע את עת פקודתו ובמה יכשל כדי שיתן לב לשוב שידאג ויאמר היום או מחר אמות ולכך כתוב כאן העלם חסר לשון העלמה שאם ידע האדם יום מיתתו קרובה לא יבנה בית ולא יטע כרם לכך הוא אומר שהכל יפה עשה בעתו זה שיש עת למיתה דבר יפה הוא שסומך האדם לומר שמא עדיין עת מיתתי רחוק ובונה בית ונוטע כרם וזו יפה שנעלם מן הבריות: (יב) ידעתי. עתה היאיל ונעלם עת הפקודה כי אין טוב בבריות כי אם לשמוח בחלקו ולעשות הטוב בעיני בוראו בעוד שהוא חי: (יג) וראה טוב. תורה ומצות:

מצודת ציון

בנוף בעבור אהבה: (ז) לחשות. ענין בשיקה כמו והחשו גליכם (תהלים קז): (י) נתן. ענין מבירה: לענות. מל' עינוי ויסורים: (יא) מבלי. ענינו כמו מבלעד: (יג) מתת. מל'

מצודת דוד

כלער: ועת רקוד. בעת שמחה נשואין וכדומה אז יחפוץ האדם לרקוד ולדלג לעורר השמחה: (ה) להשליך אבנים. יזרקם מן הבית למען לא יכשל בהם: כנוס אבנים. לבנות בהם דבר הצורך: להבק. לרדוף אחר אהבת מי ולחבקו: לרחוק מחבק. עוד ירחיק א"ע ממנו למען לא יבא לידי חבוק: (ו) לבקש. לחפש את דבר האבוד: לאבד. הדבר ההוא יאבד אף בידים: לשמור. שלא יקחנו מי: להשליך. במקום המופקר למען יקחנו כל הרוצה: (ז) לקרוע. בגד או יריעה: לתפור. את הדבר פקיע: לחשות. לבל ישיב לדבר למחרפו: ועת לדבר. להשיב חורפו דבר כאשר עם לבבו: (ח) לאהוב. דבר מהדברים: לשנוא. הדבר הזה בעצמו: עת מלחמה. בעת אחת חפץ האדם והשקו לערוך מלחמה עם שונאו ובעת אחרת ירצה בחלופו להיות עמו בשלום: (ט) מה יתרון. מוסב למעלה לומר הואיל וכך האדם אשר בעת אחת יחפוץ בדבר מה ובעת אחרת ירצה בחלופו א"כ מה יתרון בא לאדם העושה בדבר אשר הוא עמל בו למען השיג חפצו הלא עת לכל חפץ ובן למחר יחפוץ בחלופו והיה א"כ עמלו לריקו: (י) ראיתי את הענין. ראיתי את הדבר אשר מסר אלהים לבני האדם להתעסק בו ולעשות אותו בכל עת שירצה: לענות בו. ר"ל כאלו מסרן בידם לענות אותם בו כי הם ישתמשו בו לעשותו בעת זולת עת ובזה המה מעותים ומיוסרים על ידו כי אם עשאום בזמנם יפה היה להם: (יא) את הכל. כל מה שברא ועשה הקדוש ברוך הוא בעולמו הכל יפה הבל להשתמש בהם בעתם המיוחד להם לא בעת זולת עת: גם את העולם. גם כל דרכי העולם והנהגותיו נתן בלב בני אדם להבינם עד תכליתו אם יעמיקו בהשכל רב: מבלי. ר"ל מלבד זאת אשר לא מצא האדם די חכמה לדעת ולהבין את המעשה כו': מראש ועד סוף. אף אם המעט יכול הוא להשיג מה מהם מ"מ לא ישכיל הכל עד התכלית: (יב) ידעתי. ואני קנה בשכלי לדעת דרכי השנים והיעולתיו והן ידעתי באין טוב ומהושר בבני אדם ר"ל מי שדרכו לשמוח ולעשות טוב חסד וצדקה בעוד שהוא חי: (יג) וגם כל האדם

מתת אלהים היא׃ יד ידעתי כי כל־אשר יעשה
האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו
אין לגרע והאלהים עשה שיראו מלפניו׃ טו מה־
שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה והאלהים
יבקש את־נרדף׃ טז ועוד ראיתי תחת השמש
מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה
הרשע׃ יז אמרתי אני בלבי את־הצדיק ואת־
הרשע ישפט האלהים כי־עת לכל־חפץ ועל
כל־המעשה שם׃ יח אמרתי אני בלבי על־
דברת בני האדם לברם האלהים ולראות שהם־

והאלהים ז׳ וסימ׳ והאלהים נסה את אברהם. ויהי קול השופר. ואשר לא צדה. והאלהים אמר לי לא תבנה. ויריעו איש יהודה. ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים. מה שהיה כבר הוא: ומקום ג׳ וסי׳ ומקום רגלי אכבד. ומקום משכן כבודך. ומקום הצדק שמה הרשע:

תולדות אהרן וממנו אין לגרוע. עקרים ספ: והאלהים עשה. ברכות נח נט שבת לא: מקום המשפט. עקידה שער לה: אמרתי אני בלבי וגו׳. עקידה שער מד וזהר ספ״ה כל ד׳ פסוקים:

יד ידעתי ידעית ברוח נבואה ארום כל די יעביד יי בעלמא בין טב לביש כל מדעם תגזר מפומיה הוא יהא לעלם עלוהי לית רשו לגבר לאוספא ומניה לית רשו לגבר לבצרא ובעידן די ייתי פורענותא בעלמא יי הוא דעבד בגין די ידחלון בני אנשא מן קדמוהי׃ טו מה מה דהוית מן קדמת דנא הא כבר הוא ודאתי ומה דעתיד למהוי בסוף יומיא הא כבר הוה וליום דינא רבא דעתיד יי למתבע חשובא ומסכינא מן ידוהי דרשיעא דרדיף ליה׃ טז ועוד ועוד חזית תחות שמשא בעלמא הדין אתר בית דינא דדייני שקרא תמן חובון לזכאה למיפק חייבא בדיניה ואתר דמשתכח תמן גבר זכאי תמן משתכח גברא חייבא למשלט ביה בגין חובי דרא בישא׃ יז אמרתי אמרית אנא בלבי ית זכאה וית חייבא ידין יי ביום דינא רבא ארום עידן מתעבד (בתי״ק מתעתד) לכל עסקא ועל כל עובדא דעבדו בעלמא הדין אתדונון תמן׃ יח אמרתי אמרית אנא בלבי על עיסק בני אנשא דייתי עליהון מכתשין ומרעין בישין בגין נסיאיהון ובגין למבחניהון עבד יי למחזי אין תייבין בתיובתא

רשי

(יד) ידעתי כי כל אשר עשה. הקב"ה במעשה בראשית הוא ראוי להיות לעולם ואין לשנותו לא בתוספת ולא בגרוע וכשנשתנה האלהים צוה ועשה שישתנה כדי שייראו מלפניו אוקיינוס פרץ גבולו בדור אנוש והציף שלישו של עולם והאלהים עשה שיראו מלפניו שבעת ימים נשתנה הלוך חמה בדור המבול לזרוח במערב ולשקוע במזרח כדי שיראו מלפניו חמה חזרה לאחוריה עשר מעלות בימי חזקיהו ובימי אחז אביו נתקצר היום ונתרבה הלילה ביום מותו כדי שלא יהא נספד כל זה כדי שיראו מלפניו לפיכך אין טוב לאדם לעסוק אלא במצותיו ולירא מלפניו: (טו) מה שהיה כבר הוא. מה שהיה מלפנינו כבר הוא עשוי וראינוהו או שמענוהו מאחרים שראוהו ויש לנו להעיד עליו שראינו שהקב"ה מבקש את הנרדפים יעקב נרדף עשו רודף (מלאכי א) ואהב את יעקב ואת עשו שנאתי מצרים רודפים את ישראל מצרים טבעו בים וישראל הלכו ביד רמה: ואשר עתיד להיות עוד באחרונה הוא דוגמת מה שכבר היה כאשר בראשונה כן באחרונה אין הקב"ה משנה מדותיו בעולם: והאלהים יבקש את נרדף. ליפרע מן הרודף לפיכך מה יתרונו של עושה הרעה באשר הוא עמל הרי סופו להשתלם: (טז) מקום המשפט וגומר. ראיתי ברוח הקדש מקום לשכת הגזית בירושלם שהיתה (ישעיה א) מלאתי משפט שמה ישפטו רשע כמו שנאמר (מיכה ג) ראשיה בשוחד ישפוטו וראיתי פורענותם: מקום הצדק. שער התוך שהיה מקום אתוך הלכות שמה הרשע שמה ישבו שר סכים רב סרים נרגל שראצר רב מג ונבוכדנצר וחיילותיו ודנין את ישראל ביסורים קשים ומשפטי מיתה: שמה הרשע. טעמו למעלה לומר שהוא שם דבר כמו הרשע (והיה ראוי לינקד בסגו"ל הרי"ש) אלא לפי שהוא סוף פסוק נהפך לינקד קמ"ץ גדול ואף על פי שבכל מקום לא מצי ו לו עוד שמתהפך באתנחתא וסוף פסוק: (יז) אמרתי אני בלבי וגומר לפיכך אני אומר את הכל שופט הקב"ה לאחר זמן ואף על פי שמתעכב הדבר סופו לבא אל שעתו כי שעה יש לכל חפץ אף לפורענות ולפקודת הדין יש עת מתי יבא: ועל כל המעשה. מעשה האדם שם ישפטוהו בבא עת הפקידה. שם באותו העת ניתן זמן לכל המעשה להשפט עליו אבי חוטרי מילי ואבי דרא חושבנא: (יח) אמרתי אני בלבי. בראותי זאת: על דברת בני האדם. שאחזו להם מדת גאות לנהוג שררה ורבנות בקטנים מהם: לברם. (ס"א לב־רם) הקב"ה להודיעם שאין שררתם כלום. ולהראותם שהם ואף

אבן עזרא

בתחלת בריאותו: ידעתי. פירוש והאלהים עשה שלא יוכל להוסיף על מעשה או לגרוע כדי שיראו בני אדם מלפניו: (יד) מה שהיה. מעשה האלהים על דרך אחת. ומה שהיה כבר הוא ענינו הן הוא ויש כמוהו ואשר להיות כבר היה כמוהו. ונרדף הוא השומד שכינה אותו במלת הוא והוא בין עבר ועתיד והענין שהאלהים בקש מן הזמן שיהיה נרדף זמן רודף אחר זמן ולא יפסק כי הזמן שעבר שב עומד ואשר להיות שב כמו עבר ושב הזמן אחד ואם יתחלק לזמן עתיד ועבר וזה ענין יתבאר בגלגל שכל חלק ממנו ירדוף אחר. הנקודה האמצעית והוא המוצק ונקראת מוצק בעבור צוקי המקום והקו הראשון הוא הרחב וכן רחב לא מוצק תחתיה ויסוב החלק שהיה במזרח במערב והפך ואין למקום תנועת הגלגל ראשית שיחל ממנו כי כל ראשית אחרית וכל אחרית ראשית והנרדף הוא המוצק והנה באר לנו כי כל מעשה האלהים על דרך אחת: (טז) ועוד. המקום שהיה ראוי להיות שם המשפט שמה הרשע וכפל הענין כמו אשורנו ולא קרוב קום בלק ושמע ורוב הנבואות כן: (יז) אמרתי. אחר שתמהתי איך יעשה שהוא מעשה האלהים ידעתי כי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים וענין שם רמז לעולם הבא כמו וערום אשוב שמה רמז למקום הקבר ואם ישוב שמה אל האדמה אשר לוקח משם ישוב גם זה הענין אחר שימית: (יח) אמרתי אני. אמרתי בלבי בעבור בני האדם שבחרם האלהים מכל תולדות הארץ וראיתי שהם לנפשם במחשבותם כמו בהמות הם ומלת על דברת כמו בעבור על דברתי מלכי צדק בעבור שאתה מלך צדק ולמ"ד לברם כמו אמרי לי אחי הוא וברם על משקל ראם והוא מן ברו לכם איש וי"א כי לברם שם הפועל והיה הרי"ש ראוי להדגש ועיקרו לבררם כמו לברר וללבן וזה רחוק כי בבנין פועל הדגוש לא ימצא העי"ן מבולע ואמר שהם בהמה וענינו כבהמה וכמוהו ועיר פרא אדם יולד אש אוכלה הוא כי שמש ומגן ואם יאמר מדקדק איך נכנס הלמד על פועל עבר ואין כמוהו התשובה כי הבי"ת והלמ"ד אחים וצירוף זה כצירוף זה ודרך אחד לכל ונמצא ההכין לו דוד וגם הוא לבדו:

מצודת דוד

האדם. אף מי שלא השכיל זאת מדעתו כ"א טבעו הטה את לבבו שיאכל וישתה ולראות טוב ר"ל לבחור לעשות צדקה וחסד עם העני שקבץ בעמל ויגיעה: מתת. ר"ל זהו מתנה מן המקום ב"ה אשר הותק כן בטבעו: (יד) הוא יהיה לעולם. כזה השיעור שהגביל הוא: עליו. על זה השיעור אין ביד מי להוסיף ואין ביד מי לגרוע ולהפחית ממנו: והאלהים עשה. אמנם מה שעשה האלהים בזה השעור לא עשהו כן לכוונת תועלתו כ"א למען ייראו הבריות מלפניו ולא ימרו פיו ורק בזה השיעור הוא מבוא אל היראה ולא בשיעור זולתו עם כי אנחנו לא נדעהו זהו מקוצר הדעת: (טו) מה שהיה כבר הוא. מה שהיה מאז כבר הוא עשוי ואין להשיב ר"ל אם מי רדף אחר חבירו ועשה עמו רעה מה שעשה עשוי: ואשר להיות. וכן אשר עתיד להיות עוד באחרונה שירדוף מי אחר חבירו לעשות עמו רעה כבר היה הגזרה גזורה טרם עשותו ויהיה הכח בידו להשלים חפצו: והאלהים. אבל עכ"ז האלהים יבקש את הנרדף ויפרע מן הרודף: (טז) תחת השמש. בזה העולם: מקום המשפט. מקום המוכן לשבת שם לשפוט בין איש לרעהו: שמה הרשע. נתהפך להיות שמה מקום הרשע כי ישבו שמה אנשי בליעל יחשבו לעשות תחבולות רשע: ומקום הצדק. מקום ישיבת אנשי הצדק שמה ישב גם הרשע וישיאם אחרי דעת המשובש: (יז) את הצדיק. היושב שמה הנפתה אחרי דעת הרשע: ואת הרשע. המסית והמדיח: ישפוט האלהים. לשלם להם גמול רע זה כזה: כי עת. כי יבא עת תשלומין על כל רצון ועל כל המעשה הנעשה שם ר"ל המקום ישלם גמול בין עשו מעשה רשע בפועל בין אם עדיין לא עשו כ"א רצו לעשות ולא עלתה בידם: (יח) על דברה. על ענין בני אדם איך יתנהגו ומה יעשו: לברם האלהים. ר"ל שהם יבררו ויבחנו רוממות גדולות האלהים ולראות בבחינה השכל שהם כמו בהמה

מצודת ציון

מל׳ מתנה: (יז) חפץ. רצון: (יח) על דברת. על ענין כמו על דבר הכסף (בראשית מ"ג) ולשי בסות דבוק אל בני האדם לזה אמר דברת כמו עזי וזמרת יה (שמות טו): לברם. מל׳

בְּהֵמָה הֵמָּה לָהֶם׃ יט כִּי מִקְרֶה בְנֵי־הָאָדָם
כ' ג' וּמִקְרֶה הַבְּהֵמָה וּמִקְרֶה אֶחָד לָהֶם כְּמוֹת זֶה כֵּן
י"א דגשי' מוֹת זֶה וְרוּחַ אֶחָד לַכֹּל וּמוֹתַר הָאָדָם מִן־הַבְּהֵמָה
ג' ג' ט' אָיִן כִּי הַכֹּל הָבֶל׃ כ הַכֹּל הוֹלֵךְ אֶל־מָקוֹם אֶחָד
ג' הַכֹּל הָיָה מִן־הֶעָפָר וְהַכֹּל שָׁב אֶל־הֶעָפָר׃ כא מִי
יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעֹלָה הִיא לְמָעְלָה וְרוּחַ
ג' הכר ו"ב הַבְּהֵמָה הַיֹּרֶדֶת הִיא לְמַטָּה לָאָרֶץ׃ כב וְרָאִיתִי
כִּי אֵין טוֹב מֵאֲשֶׁר יִשְׂמַח הָאָדָם בְּמַעֲשָׂיו כִּי־
ג' הוּא חֶלְקוֹ כִּי מִי יְבִיאֶנּוּ לִרְאוֹת בְּמֶה שֶׁיִּהְיֶה
אַחֲרָיו׃ ד א וְשַׁבְתִּי אֲנִי וָאֶרְאֶה אֶת־כָּל־הָעֲשֻׁקִים
אֲשֶׁר נַעֲשִׂים תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ וְהִנֵּה ׀ דִּמְעַת הָעֲשֻׁקִים
ג' י"ג פסו' ולין ולין. וְאֵין לָהֶם מְנַחֵם וּמִיַּד עֹשְׁקֵיהֶם כֹּחַ וְאֵין לָהֶם

וישתביק להון ויתפסון ורשיעיא די אינון כבעירא לא תייבין בגין
כ' ג' בן אינון מתעבחין בהון לאבאשא להון׃ יט כי ארום ארעון
אנשא חייבא וארעון בעירא מסאבא ארעון חד לכולהון והיכמא
י"א דגשי' דתמית בעירא מסאבא כן ימות דין דלא תאיב בתיובתא קדם
ג' ג' ט' מותיה ונשמת רוח תרויהון כחדא אתדן לכל גוון ושארות
ג' גברא חייבא מן בעירא מסאבא מדעם בין תרויהון אלהן בית
קבורתא ארום כולא הבלו׃ כ הכל כולא אזלין לאתר חד כל
דיירי ארעא אתבריאו מן עפרא וכד ימותון כולהון עתידין
ג' הכר ו"ב למיתוב לעפרא׃ כא מי מן הוא חכימא דידע אם רוח נשמתא
בני אנשא הסלקא היא לעילא לרקיעא ורוח נשמתא דבעירא
ג' הנחתא היא לרע לארעא׃ כב וראיתי וחזית ארום לית טב
בעלמא הדין מדיחדי אנש בעובדוי טבין וייכול וישתי ויוטיב
לביה ארום הוא חולקיה טב בעלמא הדין למקני ביה עלמא
דאתי דלא יימר אנש בלביה למה דין אנא מבזבז ממונא
ג' י"ג פסו' למעבד צדקתא טב לי דאשבקיניה לברי בתרי או אתן מיניה
ולין ולין. בעידן סיבתי ארום מן הוא דיעליניה למחזי מה דעתיד למהוי
בתרוי׃ א ושבתי ותבית אנא וחזית ית כל אניסין דאתעבידו
לצדיקיא וארדו בעלמא הדין תחות שמשא מן יד דוחקיהון
וית די מליל להון תנחומין וית למפרקהון מן יד דאונסיהון

ולראות ג' וסמני' אמרתי אני בלבי על דברת. הנה אשר ראיתי אני. ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה. ואינון מן ג' ג' ול' ברישי' פסו' נמסר במסרה רבתא במערכת אית הלמ"ד בס"ד: וראיתי י"ב וסי' וראיתי את הדם ופסחתי עליכם וראיתי מה והגדתי לך. וראיתי לבית גבה וראיתי והנה עליהם גידים ובשר עלה. וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות. וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם. וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון. וראיתי את כל מעשי אלהים. כי איככה אוכל וראיתי ב' בפסוק. וראיתי אני דניאל לבדי את המראה. והנה שנים אחרים׃

תולדות אהרן ומותר האדם. עקרים מ"ג פ"כ: היה מן העפר. יוסף לו: רוח בני האדם. זוכר בראשית: כל העשוקים. זוהר משפטים סוף דברי הבנא ופנחס:

אבן עזרא

(יט) כי מקרה. זה הפסוק על מחשבות בני אדם שלא הכמו והשכילו כי בראותם שמקרה אחד לאדם ולבהמה בחיים ובמות חשבו כי רוח אחד לכל ואין לאדם מותר מן הבהמה ומותר שם על משקל מושב מן הבנין הכבד והנח היא תמורת פ"א הפועל שהיא יו"ד ויתרון שם מן הבנין הקל והנו"ן נוסף: (כ) הכל. זה דבק עם הפסוק שלמעלה כי הכל הבל שמהומם אחד: (כא) מי יודע. ידוע כי ה"א הידיעה אם באה אחריו אחד מא"ח העי"ר הוא קמוץ ברוב ושל התימה לעולם בפת"ח וה"א העולה היא למעלה קמץ גם יש דגוש ביו"ד שאחרי ה"א הידיעה כמו היושבת ואילו היה לתימה היה שוא ופתח תחת הה"א והיו"ד רפה והענין מי ומי שידע בבני האדם ההפרש שיש בין רוח האדם ורוח הבהמה והענין כי לא ימצא אחד מני אלף ודעת הרוח עמוקה וצריכה לראיות ולא יוכלו להבין אפילו קצתה כי אם המשכילים שהתבררה מחשבתם בתאוני החכמה ובארבעה יסודותיה שהשלשה מהם כפר וספר וספור ומורכב מן השנים ומתורת אלהינו יוכל להבין כי הנה אמר במיני הצמחים תדשא הארץ והנה יש לארץ כח להדשיא בדבר אלהים ובעבור היות המדשיא גוף מגונו יצאו ואליו ישובו ולא יעמוד הנולד שהולידה הארץ כי אם ימים קצובים בעבור שיש קץ לגדילו ובעמדו ולא יגדל ישוב לאחור וכן אמר ישרצו המים נפש והנה המים הולידו נפש כל ארץ ועוף ודג בדבר אלהים וכן אמר תוצא הארץ נפש חיה למינה ולא אמר בתורה נפש אדם רק אמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו והזכיר שברא גופו מן האדמה ואחר כך ויפח באפיו נשמת חיים ורמז חיים בעבור שהיא עומדת ולא כנפש הבהמה והפרש יש בין נשמה ונפש כי לא מצאנו בכל המקרא נשמה כי אם על בני אדם כענין נותן נשמה לעם עליה וכל אשר נשמת רוח חיים באפיו שב על האדם לבדו ואמר שלמה בסוף הספר שרוח בני האדם תשוב אל האלהים ולא אל העפר: (כב) וראיתי. כי אלה החושבים שהם כמו הבהמות אין טוב להם מאשר ישמחו בחייהם כי אין להם חלק אחר ולמה יתעסקו בדברים יעזבום אחריהם: (כג) ושבתי. כאומר חזרתי בי ושבתי מזה הענין שחשבתי שהטוב לאדם שישמח בעבור שלא יוכל לשמוח בעבור שיש בעולם חמס ויזקה מתנו ממונו בכח ויהיה עשוק שיעשקו מלך או שופט ליקח שוחד או גנב ופירוש ומיד עשקיהם כח שיש כח ביד העושקים והעשוקים אין לאלי

רשי

ואף השרים והמלכים: בהמה המה להם כאשר בהמה וחיה המה לעצמם: (יט) כי מקרה בני האדם וגו'. הוא טעם הדבר אשר נתן הקב"ה מקרה ופגע לבני אדם ויש מקרה ופגע לבהמה ומקרה אחד לשניהם נתן כי כשם שזה מת כך זה מת: ומותר האדם מן הבהמה אין. ויתרונו והצלחתו של אדם יותר מן הבהמה אינו נראה משמת כי הכל נהפך להיות הבל לשוב אל העפר: (כא) מי יודע. כמו (יואל ב) מי יודע ישוב מי הוא אשר מבין ונותן לב שרוח בני אדם היא העולה למעלה ועומדת בדין ורוח הבהמה היא היורדת למטה לארץ ואין לה ליתן דין וחשבון וצריך שלא להתנהג כבהמה שאינה מקפדת על מעשיה: (כב) וראיתי. בכל אלה: כי אין טוב. לאדם: מאשר ישמח במעשיו ביגיע כפיו וישמח ויאכל ולא להרחיב כשאול נפשו לחמוד להתעשר להתרבות לא לו: כי הוא חלקו. יגיע כפיו הוא החלק הניתן לו משמים ובו ישמח: כי מי יביאנו. לראות לאחר שמת במה שיהיה לבניו אם יגליהו גם הם כעושר שאסף הוא והניח להם או לא יגליחו: (א) ושבתי אני ואראה. ברוח הקדש: את כל העשוקים. הנעשים עשוקים בגיהנם במעשים אשר נעשים תחת השמש. תחת הליפיו של התורה: והנה דמעת העשוקים. בוכים על נפשותם המציקות ביד מלאכי משחית ואכזרים וכן הוא אומר (תהלים פ"ד) עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוה: אלו יורדי גיהנם ואף מקרא זה כך נדרש בספרי: ומיד עושקיהם

מצודת ציון

מל' ברור דבר ובחינה: (יט) ומותר. מל' יתרון: אין. ענינו כמו לא יש: כי. אם: ד (א) ושבתי. מל' הסבה והחזרה: העשוקים. ענין עשוק ותגר כמו

מצודת דוד

המה לעצמם וכאומר אבל מול רוממות האלהים המה כאין: (יט) כי מקרה. כי מקרה מיוחד לבני האדם לבדם כמקרה העליון וכדומה: ומקרה הבהמה. ויש מקרה מיוחד לבהמה לבדה בעבור חסרון הדעת: ומקרה אחד לבניהם כי כאשר ימות זה כן ימות זה: ורוח. עודם חיים יש לכלם רוח החיוני זה כזה וכאומר וגזה המה ה"ב כבהמה כי עודם חיים יש רוח החיוני לזה כזה ומקרה המות יקרה לזה כזה ואם מה שיש מקרה לבהמה לבדה מה שאין לאדם הנה נגד זה יש מקרה לאדם לבדו מה שאין לבהמה: ומותר. ומעלת יתרון האדם מן הבהמה לא יש: כי הכל הבל. ר"ל זהו אם כל מעשה האדם היה הבל שלא עסק בד"ת בתוספת הקנינים וכדומה הבל לא כן הוא אם עסק בתורה ובמעש"ט: (כ) הכל. בין אדם בין בהמה כולם הולכים אל מקום אחד הוא האומר בסוף המקרא אל העפר: הכל היה כו'. ר"ל כמו בתחלת אדם הראשון וכל החי היה מן העפר כן כלם במיתתם ישובו אל העפר: (כא) מי יודע. ר"ל מעט המה אשר ישכילו לדעת את ההפרש אשר רוח בני האדם העולה אשר עולה היא אחרי המיתה למעלה אל המקור אשר נחצבה משם הכל רוח הבהמה בפלה אשר יורדת היא אחרי המיתה למטה אל הארץ אשר נתגבל משם ומיסב למעלה לומר הואיל ולא רבים יחכמו להבין את זאת לכן ידעו שהם בהמה המה להם: (כב) וראיתי. ע"פ אלה הדברים ראיתי בבחינת השכל אשר אין טוב ומאושר בכל הענינים ממה אשר ישמח האדם עם ההון שקנה במעשי ידיו לאכול ולשמוח מהם: כי הוא חלקו. שמחתו בזה העולם עם ההון שקנה זהו נגד חלקו וגם עוד כי כשימות ויניח ההון לבניו האחרים מי יביאנו אחר מותו לזה העולם לראות בשמחה ובטובה שיהיה לבניו אחריו עם ההון שקנה היה למען ישמחו בעינתם: ד (א) ושבתי. חזרתי וראיתי את כל העשיקות אשר נעשים בעולם: והנה דמעת העשוקים. ר"ל דמעת הבכי של הנעשקים הגם זולתה ומשפשפת ואין להם מי ינחמם: ומיד עשקיהם כח. לך בהמה נעשקים מיד עושקיהם

מנחם: ב ושבח אני את־המתים שכבר מתו
מן־החיים אשר המה חיים עדנה: ג וטוב
משניהם את אשר־עדן לא היה אשר לא־ראה
את־המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש:
ד וראיתי אני את־כל־עמל ואת כל־כשרון
המעשה כי היא קנאת־איש מרעהו גם־זה
הבל ורעות רוח: ה הכסיל חבק את־ידיו ואכל
את־בשרו: ו טוב מלא כף נחת ממלא חפנים
עמל ורעות רוח: ז ושבתי אני ואראה הבל
תחת השמש: ח יש אחד ואין שני גם בן ואח
אין־לו ואין קץ לכל־עמלו גם־עינו לא־תשבע
עשר ולמי | אני עמל ומחסר את־נפשי מטובה

ב׳ ול׳ וא׳ המתים. ל׳. וי״ו. ל׳ כ׳ דסמי׳ לעב׳ יה י״ב ו׳ דסמי׳ וחסר. ל׳ ל׳ ו׳ דסמי׳ ג׳. ל׳ ול׳ ולהון עינו ק׳ ג׳. ל׳

הרע ב׳ קמץ בסי׳ דסמי׳ לעשיה וסי׳ אשר חוטא עושה רע. וטוב משניה׳ אשר עדן לא היה ולא ראה מעשה הרע: ואח ל׳ מלעיל. יש אחד ואין שני הוא חד מן ב׳ זוגי׳ חד מלרע וחד מ׳ לעיל וסי׳ נמסר במסרה רבתא במערכת אות הזי״ן בערך זוג בס״ד:

תולדות אהרן ושבח אני. שבת ל זוהר ויקהל אחרי מות הקח: אשר עדן לא היה. עקרים מ״ד פכא: יש אחד. עקידה שער יא:

בתקוף ידא ובחילא ולית די ינחים להון: ב ושבח ושבחית אנא ית שכיבא דהא כבר מיתו ולא חזי פורענותא דאתי בעלמא בתר מותיהון יתיר מן חייא די אנון קיימין בעלמא הדין בעקא עד כען: ג וטוב ושפיר מן תרויהון ית דעוד כען לא הוה ולא אתברי בעלמא די לא חזא ית עובדא בישא דאתעבדא בעלמא הדין תחות שמשא: ד וראיתי וחזית אנא ית כל טורחא וית כל אוטבות עובדא די עבדין בני אנשא ארום היא קנאתא דקני גבר לחבריה למעבד כותיה דמקני ליה למעבד טבא כותיה מימרא דשמיא יוטיב ליה ודמקני ליה לביש למעבד כבישתיה מימרא דשמיא יבאיש ליה ואף דין הבלו לחייבא ותבירות רוחא: ה הכסיל שטיא אזיל ומגפף ית ידוי בקייטא ולא צבי למטרח ובסתוא ייכול ית כל מה דאית ליה ואפילו כסו מעל משך בסריה: ו טוב טב לגבר מלי חפני מיכלא בחניית נפש בלא גזילא וחטופין מן תרין חפנין מליין מיכלא בגזילא וחטופין ועתיד לשלמא בדינא בטורחא ובתבירות רוחא: ז ושבתי ותבית אנא וחזית הבלו דאתגזר למהוי בעלמא הדין תחות שמשא: ח יש אית גבר יחידי ולית תנין בר מניה אף ברא ואף אחא לית ליה למירת ית נכסוי ולית סוף לכל טורחיה ואף עייניה

רשי

כח. עושקיהם מכריחים ותוקפים אותם בכח: (ב) שכבר מתו. עד שלא שלט בהם יצר הרע הזה לדחותם מן הקדוש ברוך הוא כגון אבות הראשונים שלא נענה משה אלא על ידיהם וכגון דוד אבי שלא נעניתי אני בכ״ד רננות עד שאמרתי (ד״ה ב ו) זכרה לחסדי דוד עבדך: ג) עדן. עדיין: אשר לא ראה את המעשה. ראיתי במדרש קהלת אלו תתקע״ד דורות שקומטו להבראות ולא נבראו: (ד) וראיתי אני את כל עמל. כן העבירות שהן עמל בעיני הקב״ה: ואת כל כשרון המעשה. שאינו לשם שמים אלא לקנאת איש מרעהו ששניהם הבל: כי היא קנאת איש. אשר הוא קנאת איש מרעהו: (ה) הכסיל. הרשע חובק את ידיו ואינו יגע ואינו אוכל אלא מן הגזל: ואוכל את בשרו. ליום הדין שרואה צדיקים בכבוד והוא נידון כך נדרש בספרי: (ו) טוב מלא כף נחת. להיות קונה נכסים מעט ומיגיעו שיהא בהן נחת רוח ליוצרו: ממלא חפנים. נכסים הרבה בעבירה שהוא עמל ועצבות רוח לפני המקום: (ז) תחת השמש. כמו תחת השמים: (ח) יש אחד ואין שני. יש לך אדם שעושה דבריו ביחידי: גם בן ואח אין לו. אם ת״ח הוא אינו קונה לו תלמיד שהוא כבן ולא חבר שהוא כאח. ואם רווק הוא אינו נושא אשה להיות לו כאח לעזר ולהוליד בן. ואם סוחר הוא אינו קונה לו שותפים וילך לדרך יחידי: ואין קץ לכל עמלו. יגע בגירסא ואם סוחר הוא עמל בפרקמטיא: גם עינו לא תשבע עושר. לא יהא שבע בטעמי תורה שהרבה תורה למד אדם מתלמידיו. ולענין הממון רודף תמיד אחר הממון: ולמי אני עמל. מאחר שאני מעמיד תלמידים

אבן עזרא

ידם כי אם לבכות ואין להם מנחם כי דרך האבל הבוכה על המת שיבואו לו מנחמים ויתנחם והזכיר ואין להם מנחם פעמים בעבור שלא יועילו בכיתו ולעקתו פעם אחרי פעם: (ב) ושבח. ושבח שם התואר כמו ירא אני ונפתח החי״ת בעבור היותו מאותיות הגרון: עדן. חבר ה״א והוא עד הנה וזה הענין שאמר שהמתים יותר משובחים מן החיים הוא כנגד העשוקים שכל אדם יקבל כל מה שיבא עליו מן השמים ולא יוכל לסבול עושק שיעשה לו בן אדם שהוא כמוהו ויבחר מות מחיים: (ג) וטוב. מלת עדן מורכבת והיא חסרת ה״א לפני הנו״ן ואחריו כמו עדנה והענין שהמתים שמתו כבר מאלו מנוח ולא שמעו קול נוגש וטוב מן החיים והמתים אשר לא נבראו עד עתה בעבור היות העשוקים בגופם כמו האסורים והשבויים או עשוקי ממון שהם מצטערים ואם הם חיים והמתים אם שאינו עתה כבר נעשקו גם הם ורבים תמהו איך יאמר וטוב למי שלא נברא וכן אמרו החכמים ז״ל אשרי מי שלא נברא ואיננו תימה בעבור קוצר הלשון לדבר כי אם על דרך דמיונות כמו שיאמרו חכמי שקול הדעת כי כל דבר הוא יש או אין ואם הוא דבר איך הוא אין: (ד) וראיתי. רוב עמל האדם גם כשרון מעשיהם בעבור בני האדם שיקנאו זה בזה וירצה להתפאר על חברו ושלא יהיה הוא חסר ממנו בדירתו ומלבושיו ובניו ומאכלו וחכמתו וטוב השם: (ה) הכסיל. גם יש באדם כסילים עצלים אין להם קנאה ולא יעסקו במלאכה שיחיו ממנה רק חובקים את ידיהם ואוכלים מה שיש להם ישארו בלא מחיה ואחר שהוא אוכל כל מה שיש לו ולא יעמול להוסיף כאילו אוכל את בשרו בעבור שימות ברעב: (ו) טוב. דברי הכסיל הוא האומר די לי מלא כפי לחם בנחת מן מלא חפנים בעמל ורעות רוח שיחשוב אדם לדבר עתיד מה יאכל מחר והוא לא ידע מה יולד יום: (ז) ושבתי. שבתי מהסתכל בדברי זה הכסיל וראיתי כסיל אחר הפך הראשון: (ח) יש אחד. יתכן היות שני חבר או משרת או אשה שהיא עזר כנגדו והוא יותר נכון: ואין קץ לכל עמלו. הענין שיש לו עושר אין קץ ונפשו לא שבעה ולא שקטה מעמל ולמה לא יחשב בלבו למי אני עמל ולמה אחסר את נפשי מכל תענוג והנה אין מי ירשני שתשמח נפשי שאעזוב בני או אחי בטוב: גם זה הבל. הוסיף גם להורות

מצודת דוד

בכח הזרוע לא במשפט על״ז אין להם מנחם: (ב) ושבח כו׳. ר״ל טוב ויפה למתים שאינם יודעים מאומה מזה ואינם מצטערים ע״ז: שכבר מתו. אמר זה לתוספות ביאור: מן החיים. יותר מן החיים אשר עודם חיים: (ג) וטוב משניהם. מן החיים ומן המתים טוב יותר למי שעדיין לא היה ולא נולד. ואמר כן דרך מליצה כי אין מקום לומר טוב למי שלא היה בעולם: אשר לא ראה. בעבור שלא ראה כלל את המעשה הרע הנעשה בזה העולם והוא העושק האמור למעלה: (ד) את כל עמל. הם העבירות שהמה עמל בעיני המקום ורע לפניו ולהסביר את האוזן אמר לשון הנופל בבן אדם שנחשב לו לעמל ויגיעה אם מי ימרה פיו: כשרון המעשה. מעשה כשר ויושר אשר היא קנאת איש מרעהו ר״ל שלא עשה לשמה כ״א מחמת קנאה בראותו תפארת רעהו בעבור כשרון מעשיו ומתקנא בו ואוחז במעשיו למען לא הגדל תפארתו עליו: גם זה הבל. גם כי עשה כשרון מעשה מ״מ הוא דבר שאין בו ממש: ורעות רוח. כי אינו עושה מרצונו כ״א בע״כ יעשה היעשה ונשבר א״כ הרצון: (ה) חובק את ידיו. יחבקם זה בזה ר״ל לא ינענע ידיו לעשות בהם מלאכה להחיות את נפשו: ואוכל את בשרו. בסוף אין לו מה לאכול ובע״כ יאכל בשר עצמו והוא ענין מליצה לומר שממעט בשרו ירזה בעבור הרעבון וכאלו אכלו מחוסר המזון: (ו) טוב. ויותר טוב להיות מנוח מלא כף היד ויהיה במנוחה והשקט מלהיות הרבה כמלא חפנים ויהיה בעמל רב ובשבר רצון ר״ל לעשות דבר שאין דעתו נוטה אליו ואין חפצו בזה: (ז) ושבתי. חזרתי וראיתי דבר הבל הנעשה בעולם: (ח) יש אחד. יש אדם שעושה מעשיו יחידי ואין שני עמו כי לא ישתתף עם מי לסייעו בעמל מעשיו: גם בן ואח אין לו. למען יירשו ההון שקבץ בעמל: ואין קץ לכל עמלו. בכל עת יעמול ולא ינוח: לא תשבע. אינה שבעה מהעושר שכבר קבץ כי אין די לו בזה ולכן לא ינוח כי יחפוץ להרבות עוד: ולמי אני עמל. ר״ל לא יחשוב לומר בשביל מי אני עמל ומחסר את נפשי מטובת ההשקט והמנוחה הלא אין לי בן ואח לרשת

מצודת ציון

כמו והיית אך עשוק וגזול (דברים כח): מנחם. מל׳ תנחומין: (ב) עדנה. עדיין: (ג) עדן. עדיין: (ד) כשרון. ענין יושר: כי היא. אשר היא: (ה) חובק. ענין כבוק סיד בדבר מה: (ו) כף. כף היד: נחת. מל׳ מנוחה: חפנים. כן יקראו כפות הידים הדבקים זה בזה: בכר

ספ׳ גם גם גַּם־זֶה הֶבֶל וְעִנְיַן רָע הוּא׃ ט טוֹבִים הַשְּׁנַיִם
ג׳ וכענין מִן־הָאֶחָד אֲשֶׁר יֵשׁ־לָהֶם שָׂכָר טוֹב בַּעֲמָלָם׃
י כִּי אִם־יִפֹּלוּ הָאֶחָד יָקִים אֶת־חֲבֵרוֹ וְאִילוֹ הָאֶחָד
ג׳. ג׳ שֶׁיִּפּוֹל וְאֵין שֵׁנִי לַהֲקִימוֹ׃ יא גַּם אִם־יִשְׁכְּבוּ שְׁנַיִם
ג׳ וחד ולאחד ג׳ וְחַם לָהֶם וּלְאֶחָד אֵיךְ יֵחָם׃ יב וְאִם־יִתְקְפוֹ הָאֶחָד
הַשְּׁנַיִם יַעַמְדוּ נֶגְדּוֹ וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ לֹא בִמְהֵרָה
ג׳. ג׳ יִנָּתֵק׃ יג טוֹב יֶלֶד מִסְכֵּן וְחָכָם מִמֶּלֶךְ זָקֵן וּכְסִיל
ג׳ ת״ג אֲשֶׁר לֹא־יָדַע לְהִזָּהֵר עוֹד׃ יד כִּי־מִבֵּית הָסוּרִים

לָא תֵיכוּל לְמִסְבַּע עֻתְרֵיהּ וְלָא יֵימַר בְּלִבֵּיהּ לְמָא דְנַן אֲנָא טָרַח וּמְחַסַּר יַת נַפְשִׁי מִטֵּיבוּתָא אֵקוּם כְּעַן וְאַעְבֵּיד מִנֵּיהּ צִדְקְתָא יַאֲחָדֵי בְעָלְמָא הָדֵין עִם בְּנֵי אֱנָשָׁא וּלְעָלְמָא דְאָתֵי עִם צַדִּיקַיָּא אַף דֵּין הֲבָלוּ וְעִנְיָן בִּישׁ הוּא׃ ט טובים טָבִין תְּרֵין צַדִּיקַיָּא בְּדָרָא יַתִּיר מִן חֲדָא וְאִנּוּן דִּי רַבְרְבִין בְּמִזְלָא מִשְׁתַּמְעִין מִלֵּיהוֹן דִּי אִית לְהוֹן אֲגַר טָב לְעָלְמָא דְאָתֵי בְּטוֹרְחֵיהוֹן דִּי טְרָחוּ לְסוֹבָרָא יַת דָּרֵיהוֹן י כי אֲרוּם אֱלָהֵן אִין יִפּוֹל חַד מִנְּהוֹן עַל עַרְסָא וְיִשְׁכּוּב מְרַע חַדָא יְקִים יַת חַבְרֵיהּ בִּצְלוֹתֵיהּ דְאִלּוּ חַד דְּהוּא זַכַּאי בִּלְחוֹדוֹהִי בְּדָרֵיהּ בְּעִידָן דִּי יִפּוּל עַל עַרְסֵיהּ וְיִשְׁכּוּב מְרַע לֵיתֵיהּ לֵיהּ בְּדָרֵיהּ חָבֵר תִּנְיָין לְצַלָּאָה עֲלוֹהִי אֱלָהֵן בִּזְכוּתֵיהּ יְקוּם מִמַּרְעֵיהּ׃ יא גם אַף אִין דְּמִכָן תְּרֵין גְּבַר וְאִתְּתֵיהּ וְשָׁחִין לְהוֹן בְּסִתְוָא וּלְחַד אֵיכְדֵין יִשְׁחַן׃ יב ואם וְאִין יְקוּם גְּבַר רַשִּׁיעָא וְתַקִּיפָא בְּדָרָא וְעוֹבָדוֹהִי מְקַלְקְלִין וּמִסְתַּקְּפִין לְאַיְתָאָה פּוּרְעָנוּתָא בְעָלְמָא קַיְימִין תְּרֵין צַדִּיקַיָּא לְקִבְלֵיהּ וּמְבַטְּלִין פּוּרְעָנוּתָא בִּזְכוּתֵיהוֹן וְכָמָה יָאֵין תְּלָתָא צַדִּיקַיָּא דְהִנּוּן בְּדָרָא וּשְׁלָם בֵּינֵיהוֹן כְּתִבָא דְמִגַּדְלָא תְּלַת נִימִין דְּלָא בִּבְהִילוּ אִתְנַתַּק׃ יג טוב טָב הוּא אַבְרָהָם דִּי הוּא רַבְיָא מִסְכֵּן וַהֲוַת בֵּיהּ רוּחַ נְבוּאָה (בתי״ק חכמתא) מִן קֳדָם יְיָ וְאִשְׁתְּמוֹדַע לֵיהּ מָרֵיהּ בְּמֶהֱוֵיהּ בַּר תְּלַת שְׁנִין וְלָא צָבֵי לְמִפְלַח לְטַעֲוָתָא יַתִּיר מִן נִמְרוֹד רַשִּׁיעָא דַהֲוָה מַלְכָּא סִיב וְטִפְּשׁ וּמִן בִּגְלַל דְּלָא צָבֵי אַבְרָהָם לְמִפְלַח לְטַעֲוָתָא רְמוֹהִי לְגוֹ אַתּוּן נוּרָא יָקִידְתָּא וְאִתְרְחִישׁ לֵיהּ נִיסָא מִן רִבּוֹנֵי עָלְמָא וְשֵׁזְבֵיהּ מִתַּמָּן וַאֲפִילוּ מִן בָּתַר הָכִי לָא הֲוַת מַנְדְּעָא בְּנִמְרוֹד לְאִזְדַּהֲרָא עוֹד בְּגִין דְּלָא לְמִפְלַח לְטַעֲוָתָא דְהוּא פָּלַח מִן לְקַדְמִין׃ יד כי אֲרוּם מִן גְּנִיסַת פָּלְחֵי טַעֲוָתָא נְפַק אַבְרָהָם וּמְלַךְ עַל אַרְעָא דִכְנַעֲנָאֵי אֲרוּם

תאילו חד מן ה׳ מלין בתרי טעמי פ׳ דמשמש מונח לתיבתו וסי׳ ונחה אל העצבו . אנה חטא העם הזה. ואסער׳ על כל הגוי׳ . ואילו האחד שיפול . וישם לדניאל בלטשאצר ; ינתק ג׳ וסי׳ כאשר ינתק פתיל הנערת בהריהו איש. ינתק מאהלו מבטחו . והחוט המשלש לא במהרה ינתק :

תולדות אהרן טובים השנים . מגלה ס עקיד: בער יא יב זוכר ויסב (תענית פס יבמות ו) ; והחוט המשולש. כתובות סב בתרא נט מנחות סג קדושין מ (קדושין כא פאס סו) : טוב ילד מסכן . זוכר ויבב: שמור רגליך . ברכות כג (ברכות ד יד מגלה פא) עקרים מג פלו :

אבן עזרא

כי הכסיל הראשון הבל הוא כמו האחרון ואם שניהם כסילים החכם יהיה כענין רש ועושר אל תתן לי : (ט) טובים . ישיב על הכסיל שהוא לבדו ויאמר אלא היה לו טוב להיות לו מי שיתחבר עמו ויעזור אותו אז יהיה להם שכר טוב בעמלם והוא המאכל והמשתה : (י) כי אם . ואם יארע לו חולי או יפול זה או זה יעזרנו חברו . ומלת אי כמו אוי ואין לה דומה כי אם בספר הזה אי לך ארץ : (יא) גם . בהתחבר הגויות יחמו כענין ושכבה בחיקך וחם לאדני המלך : (יב) ואם יתקפו . אם יתחזק עליו אדם אחד השנים יעמדו נגדו . ומלת יתקפו מן הפעלים היוצאים כמו תתקפהו לנצח ובא חסר נו״ן או ה״א כמו וזה שמו אשר יקראו . ויש אומרים כי וי״ו של יתקפו נוסף וזה רחוק לא ימצא וי״ו נוסף בסוף המלה כי אם בשמות לבדם כמו למעינו מים בנו בעור : והחוט המשולש . אם ענין ואין שני הוא העזר יהיה המשולש הכן כענין לא יבשו כי ידברו את אויבים בשער : (יג) טוב . כאשר השלים לבאר כי ענין הכסיל ואפילו שיש לו עושר רב הבל הוא הזכיר כי הטוב הוא החכם ואפילו יהיה עני כי מסכן כמו דל כמו אשר לא במסכנות וילד כנגד זקן ומסכן כנגד מלך והכם כנגד כסיל . וענין ילד שבכל יום יוסיף חכמה והזקן לא ידע להזהר עוד בעבור שזקן בכסילות : (יד) כי . יתכן שיהיה הילד שהוא חכם מלך ואפילו שיהיה בבית הסורים . והמלה חסרת אל״ף כמו מלפנו מבהמות ארץ שהוא מן ואאלפך חכמה וזה הילד כמו יוסף שחכמתו שמתהו לאדון ואמר שלמה אל תתמה איך יצא החכם מדבר להפך כי גם הזקן שהוא מלך נולד רש כענין

רשי

ואינו נושא אשה להוליד בנים : (ט) טובים השנים . לכל דבר מן האחד לפיכך יקנה לו אדם חבר וישא אשה אשר יש להם יותר ריוח בעמלם הרבה מלאכה נעשית בשנים שאין היחיד מתחיל בה לבדו : (י) כי אם יפולו . כמשמעו . ולענין המשנה אם תקפה עליו משנה שלו חבירו מחזירה לו או אם יכשל ולא דקדק את אשר שמע מפי רבו בא חבירו ומעמידו על האמת : ואילו . ואוי לו : (יא) וחם להם . כמשמעו ולענין זכר ונקבה מתחממים זה מזה ומולידים : (יב) ואם יתקפו האחד . אם באו לסטים עליו לתקפו אם שנים הם יעמדו לנגדו וכ״ש אם ג׳ הם והחוט המשולש לא במהרה ינתק . דבר אחר מי שהוא תלמיד חכם ובנו ובן בנו שוב אין תורה פוסקת מזרעו וכן הוא אומר (ישעיה נט) לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך . ד״א חוט המשולש במקרא במשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא . בפנים אחרים נדרש במדרש יש אחד ואין שני לו אבל אין סדר כל המקראות הללו מתיישב עליהם : (יג) טוב ילד מסכן וחכם . זה יצר טוב ולמה נקרא ילד שאינו בא באדם עד י״ג שנה : מסכן . שאין האיברים שומעים לו כמו ליצה״ר : חכם . שמשכיל את האדם לדרך טובה : ממלך זקן וכסיל . יצה״ר שהוא שליט על כל האיברים זקן שמשעה שנולד הולד הוא נתון בו שנאמר (בראשית ד) לפתח חטאת רובץ : וכסיל . שמתעהו בדרך רעה כך נדרש במדרש : אשר לא ידע להזהר עוד . שהרי הזקין ואינו מקבל תוכחה : (יד) כי מבית הסורים יצא למלוך . ממקום הטנופת וסרחון כדמתרגמינן ויבאש וסרי : כי גם במלכותו . משמלך באדם נולד הרש המסכן הטוב ממנו ובא מתוך טהרה ולא מתוך טנופת הרחם כך דרשוהו במדרש . ד״א כי טוב ילד מסכן וגומר כמשמעו . אשר לא ידע להזהר עוד שכבר הזקין ברשעו וכסילותו . כי מבית הסורים יצא למלוך כי הילד המסכן סופו שיאמרו עליו שיצא למלוך מתוך עוניו ומבית אסוריו שהרי שמ״ך של הסורים נקוד רפי והרי הוא כמו האסורים (ס״א כמו (ישעיה יג) לא יהל שם ערבי כמו יאהל) שכן מצינו ביוסף שמלך מתוך יציאת בית האסורים . וכן דוד (שמואל ב ז) אני לקחתיך מן הנוה מאחר הצאן : כי גם במלכותו נולד רש . כי כשר והגון הוא שימלוך כי גם במלכותו הוא נהפך ממנהג השררה

מצודת ציון

(ח) שכר . ענין ריוח : (י) ואילו כאחד . ואוי לו וכן אי לך ארץ (לקמן י) : (יב) יתקפו . מל׳ תקיף והוזק ואמיוה בכח רב כמו ולא יוכל לדון עם שהתקיף ממנו (לקמן ו) : ינתק . ענין העתק וקריעה כמו וינתק את היתרים (שופטים טו) : מסכן . עני ורש כמו וחכמת המסכן בזויה (לקמן ט) : להזהר . ענינו כמו זריזות ושמירה מן הנזק : (יד) הסורים . חסר האל״ף

מצודת דוד

לדשות אותי ולעזב א״כ לאחרים חילי : גם זה . ר״ל אף שהכפלה מגונה מ״מ מרבית העמל הוא הבל וענין רע : (ט) טובים השנים . שנים העוסקים יחד יותר טוב מן האחד העוסק יחידי אבל לשנים יש ריוח טוב בעמלם כי יתחברו הרבה ולא כן האדם יחידי : (י) כי אם יפלו . ר״ל אם שניהם יפלו בכפל העמל מ״מ האחד יקים את חברו בהופן מן האופנים : ואילו . אבל אוי לו אל האחד שיפול ואין לו שני להקימו : (יא) גם אם ישכבו שנים . הביא דוגמה מן החם והאמר הנה כאשר ישכבו שנים יחד בעת הקור הנה יתחממו זה מזה אבל לאחד השוכב יחידי איך אפשר להתחמם וכאומר כ״כ הוא בכל הדברים בפיזים השנים מן האחד : (יב) ואם יתקפו . אם מי מבעלי הזרוע יתגבר את האחד מהם בחזקת היד יבוא השני לעזור לו וא״כ השנים יעמדו נגד האנס ויוכלו לו : והחוט המשולש . חוט השזור בשלשה כפולות לא במהרה הוא ינתק ולמשל נאמר ור״ל אם בשלשה הם שנשתתפו יחד אין למעלה מהם : (יג) טוב ילד כו׳ . יותר טוב אדם חכם אף אם הוא עדיין ילד ואף אם דל הוא והמה סיבות שאין דבריו נשמעים כ״כ עכ״ז הוא יותר טוב מאדם כסיל אף אם הוא מלך וזקן בשנים והמה סבות שיהיו דבריו נשמעים : אשר לא ידע להזהר עוד . טרם המקרה אבר עוד לא ידע להזהר ור״ל זהו בעבור כי גם עוד זאת בו אשר לא ידע להזהר במעשיו כי יחשוב עצמו לחכם כי אם היה מכיר ערכו והיה נזהר לא היה א״כ הדבר את כ״כ : (יד) כי מבית הסורים . כי זה הילד המסכן מלא עצמו בחכמתו מבית האסורים אשר היה כלוא שם ויצא למלוך במדינה וכאשר קרה ליוסף במצרים : כי גם

יצא למלך כי גם במלכותו נולד רש: טו ראיתי
את־כל־החיים המהלכים תחת השמש עם
הילד השני אשר יעמד תחתיו: טז אין־קץ לכל־
העם לכל אשר־היה לפניהם גם האחרונים לא
ישמחו־בו כי־גם־זה הבל ורעיון רוח: יז שמר
רגליך כאשר תלך אל־בית האלהים וקרוב לשמע
מתת הכסילים זבח כי־אינם יודעים לעשות רע:
ה א אל־תבהל על־פיך ולבך אל־ימהר להוציא
דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה

ג׳ יתכר ר״פ. ו׳ פסו׳ לכל לכל. ז׳ מ״ל. יתיר י״ד. ד׳ מ״ל. כ״ג. ר״פ אל אל. ו׳ דסמי׳

למלך ג׳ וחס׳ וסי׳ במלכים א׳ סימן ב׳: אין קץ לכל חד מן ו פסו׳ אית בהון ב׳ לכל וסי׳ ויחלק לכל העם לכל המון ישראל. כל תפלה כל תחנה דמיכים. ויבן ויפרוץ מכל בניו. סימך ה׳ לכל הנופלים. קרוב ה׳ לכל קראיו. אין קץ לכל העם: כי האלהים ו׳ דסמי׳ וסי׳ ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה. והיה כי תבאנה האתות האלה. כי האלהים מענה בשמחת לבו. כי האלהים בשמים ואתה על הארץ. ויאמר נתן אל דוד דד״ה. ויזבחו ביום ההוא:

תולדות אהרן הכסילים זבח. עקידה שער טו: אל תבהל. ברכות סא עקידה שער עא:

אף ביומי מלכותיה דאברהם אתעביד נמרוד מסכינא בעלמא: טו ראיתי אמר שלמה מלכא ברוח נבואה מן קדם יי חזית ית כל חייא דאזלין בטפשהון לסרבא על רחבעם ברי תחות שמיא ומפלגין ליה ית מלכותא לאתיהבא לירבעם בר נבט ברם שבטא דבנימין ויהודה הוה לבהון שלים עם רביא הוא רחבעם ברי דהוה תניין למלכותי דיקום וימלוך באתר אחסנתיה בירושלם: טז אין לית סוף לכל עמא בית ישראל לכל צדיקיא דהוה מדבר קדמיהון ברם הנון יעטוהי בחוכמתא למיקל נירא מעליהון ובטפשותיה אזל ואתיעט עם עולימא והינון יעטוהי בטפשותא לקרא ניר מלכותא על עמא בית ישראל ושביק מלכת סביא ואזל במלכת בתראי ברם הנון בתראיתוהו בתר כן לא חדו ביה ואנון גרמו עלוהי לאסתקפא למהוי מתפלגין מניה עשרתי שבטיא ומלוך עליהון ירבעם חייבא אמרית אף דין הבלו לרחבעם ברי ותבירות רוח לדיליה: יז שמר אנת בר נשא טר רגלך בעידן דתיזיל לבית מוקדשא דיי לצלאה דלא תהך תמן מלי חובין קדם עד לא תתוב ותהי מקריב אודנך לקבלא אולפן אוריתא מן כהניא וחכימיא ולא תהי כטפשיא דמקרבין קורבנא על חוביהון ולא תייבין מן עובדיהון בישיא דאחידין בידיהון וליתוהי מקבל ברעוא ארום ליתיהון ידעין למעבד בהון בין טב לביש: א אל לא תבהל על מימרך לשבשא ית מלי פומך ולבך לא יוחי לאפקא ממלל בעידן דאת מצלי מן קדם יי ארום יי שליט על כל עלמא ויתיב על כורסי יקריה בשמי מרומא דאנת יתיב על ארעא בגין כן יהון מלי

רשי

ומקטין עצמו אצל החכמים כמדת הרשים. וכן (איוב יא) עיר פרא אדם יולד שיהפך וישתנה לו ממה שהיה כעיר פרא ויעשה אדם: נולד. נעשה ולשון הוה הוא: (טו) ראיתי את כל החיים וגו׳. מצאתי במדרש הכפר הזה זה דור המבול שנאמר בהם (בראשית ו) מכל החי: עם הילד השני. אשר יתקיים תחת אותו הדור שהם נח ובניו: (טז) אין קץ לכל העם. פרים ורבים היו יותר מדאי כמו שנאמר (איוב כא) זרעם נכון לפניהם אשה מתעברת ויולדת לשלשה ימים ישלחו כצאן עויליהם: לכל אשר היה לפניהם. אין קץ לכל הטוב שהיה לפניהם והכל אבד וכרגע שאול יחתו: גם האחרונים. דור הפלגה לא ישמחו גם הם בטוב הניתן בידם: כי גם זה. סופו של הבל ורעיון רוח כאשר אדם מהלך אחרי יצרו: (יז) שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים. היאך תלך אם תביא תודה ונדבת שלמים הוא הטוב: ושמור. עצמך שלא תצטרך בהבאת חטאות ואשמות: וקרוב. הוי לשמוע דברי הקדוש ברוך הוא והוא טוב וקרוב להקדוש ב״ה: מתת הכסילים זבח. שיחטא ויביא קרבן: כי אינם יודעים לעשות רע. אין הכסיל מבין שהוא עושה רע לעצמו: (א) להוציא דבר לפני האלהים. לדבר קשה כלפי מעלה: כי הוא בשמים ואתה על הארץ. ואפילו אלם מלמעלה

אבן עזרא

ערום יצאתי מבטן אמי: (טו) ראיתי. עם הילד השני שהוא מלך תחת זקן וקראו שני בעבור היותו ילד בא אחריו ועמד תחתיו: (טז) אין קץ. אע״פ שהוא הכם לא ישמחו בו כל החיים כי משפטי המלוכה קשים. ותוספת גם טרם האחרונים להורות על אשר לפניהם כי גם הם לא שמחו בזקן הכסיל. ויש מפרש הילד השני הדור הבא אחריו והענין כי ראה החיים מהלכים תחת השמש והם עם יורשיהם שיעמדו תחתיהם כמו שהיו הם עם הראשונים אשר היו לפניהם ואלה ואלה לא ישמחו בעולם: (יז) שמר. רובי המפרשים פירשו רגלך כמו לא עשה רגליו והדרך פשוטו הוא כאשר הזכיר המלך ושלא ישמחו בו הקרובים אליו בעבור שיפחדו ממנו והבא אל ארמונו ישמר במלבושיו ודברי פיו אמר יותר מזה יש עליך להשמר כאשר תלך אל בית האלהים וענין שמור רגלך כאדם שיאמר מקום פלוני מסוכן הוא ואם לא תדע להשמר שמר רגלך: וענין וקרוב לשמוע. אע״פ שאמרתי לך שמור רגלך אין האלהים רחוק כמלך רק הוא יותר קרוב לקבל דבריך אם תקראנו באמת מזבח שיתנוהו הכסילים כי אינם יודעים רק לעשות רע כמו אין טוב באדם שיאכל ושתה והענין כי אין להם דעת נכונה לעשות טוב. ויש אומרים כי הכסילים אפילו לעשות רע שהוא קרוב ליצר לב האדם אינם יודעים ואף כי הטוב. ויש אומרים כי פירוש רע כמו רצון: (א) אל תבהל. אל יוצא פיך מלין לפניו בביתו בבהלה ולבך אל ימהר כי אם תבינו כי הלב כמו אובד ותועה בעסקי העולם על כן אמר משיח ה׳ מצא עבדך את לבו ודע כי האלהים נצב עליך ורואה אותך ושומע דבריך כי הוא בשמים בגבהי מרום הגבוהים ואתה על הארץ ואין למטה ממך על כן יהיו דבריך מעטים שלא תתכוין כמו שהיה כהן גדול ביום הכפורים מתפלל תפלה קצרה ויוצא:

אמר אברהם המחבר. הנה נא הואלתי לדבר. כי בעבור היות כבוד המהוס מלא כל מקום ולא יוכל האדם להשמר בכל מקום הוכן לו מקום שיהיה לו קבוע לתפלתו והוא חייב לכבדו גם חייב האדם להודות ולשבח לאלהיו בכל רגע כי חסדו עמו בכל חלקי הרגע שיחיינו ויתענג בהרגשות רק

מצודת דוד

במלכותו נולד רש. ר״ל הנון הי׳ למלוכה כי גם אמרו עליו הנה זה הרש נולד במלכות כלומר ראוי הוא למלוכה כאלו נולד מלך: (טו) ראיתי. בעיני ראיתי את כל האנשים החרוצים והזריזים המטיילים בעולם: עם הילד השני. אותם ראיתי עם הילד השני הנולד אחר זה הילד המסכן אשר מלט עצמו בחכמתו ויצא למלוך: אשר יעמוד תחתיו. אשר חשבתי בדעתי שהוא יעמוד במלוכה תחת הראשון המולך אחר המלך הזקן וכאומר לפי שראיתי כל האנשים החרוצים והזריזים וגם אותי ראיתי והבנתי חכמתו מיל חכמתם וכמוהם כאין נגדו לכן חשבתי שהוא ימלוך: (טז) אין קץ. בימי מלכות מלך הזקן ובימי מלכות הילד הראשון לא היה קץ לכל העם וחוזר ומפרש לכל אשר היה לפניהם ר״ל לא היה די להם להיות קץ לכל הטובה אשר היה לפניהם כי לא שמחו בחלקם וכאומר כמו שהיו לפני המלך הזקן הכסיל כן היו לפני הילד החכם אשר מלך תחתיו כי אם כל חכמתו לא היה בידו להנעותם מדרכם: גם האחרונים. גם בני העם אשר יהיו להדריכם בימי מלכות הילד השני גם הם לא ישמחו בטובת העושר אשר יהיה בידם כי יתאוו תאוה להרבות עוד עם כי ימלכו עליהם שני חכמים בזה אחר זה אין בידם להטות לבבם לשמוח בחלקם: כי גם זה הבל. גם המלכה חכמים הבל ושבע רצון כי אין בידם להיישיר דעת בני העם אל הדרך הנכון א״כ אין תועלת ואין מלוי רצון: (יז) שמור רגלך כו׳. בעת אשר תלך לבה״מ ולא תניח רגליך ללכת שמה בענין דבר הרע בעיני המקום כהבאות חטאות ואשמות כי טוב בלא החטא ולא הביא כפרה: וקרוב לשמע. יותר מתקרב האדם אל המקום ב״ה בהת לב לשמוע בקולו ולהיות נזהר מן החטא: מתת. ממתן הזבח של הכסילים שחוטאים ומביאים קרבן כפרה: כי אינם יודעים. ר״ל אינם נוהגים לב לדעת מהו מעשה הרע ובקלות דעתם יחטאו שע״ב בעיני המקום להטוא ולהביא קרבן כפרה:

ה (א) אל תבהל על פיך. אל תמהר לדבר בפיך ואפילו לבך אל ימהר לפתיחך להוציא מפיך דבר תלונה כלפי מעלה להתרעם על מדותיו: כי האלהים בשמים. המקום ב״ה הוא בשמים ממעל ואתה על הארץ מתחת ואפי׳ הלא מלמעלה וגבור מלמטה אימת הגלב על הגבור ואל שכן גבוה למעלה והלב למטה:

מצודת ציון

סלג״ף והדי״ו האסורים: רש. עני ודל: (טו) כל החיים. אדם חרוץ וזריז יקרא בשם הבריות אדם חי: המהלכים. ענין טיול: (יז) מתת. מל׳ נתינה כמו ביום תת ה׳ (יהושע י): ה (א) תבהל. מל׳ בהלה ומהירות: על פיך. מלת על באה במקום הבי״ת כמו וסגרו

על־הארץ על־כן יהיו דבריך מעטים׃ ג כי
בא החלום ברב ענין וקול כסיל ברב דברים׃
ד׳ ד כאשר תדר נדר לאלהים אל־תאחר
לשלמו כי אין חפץ בכסילים את אשר־

פומך קלילין׃ ב כי ארום היכמא דאתי חלמא על הרהורי
לבא בסגיאות גוונא קל שטיא כדין בסגיאות פתגמין בטלין׃
ג כאשר בעידן דתדר נדרא קדם יי לא תעכב לשלמותיה ארום
בגין כן לית רעוא דיי בטפשיא מן בגלל דמעכבין נדריהון

תאחר ד׳ וס׳ מלאתך ודמעך לא תאחר . כי תדר נדר לה׳ אלהיך . קרבתי צדקתי לא תרחק ותשועתי לא תאחר . כאשר תדר נדר לאלהים אל תאחר לשלמו :

אבן עזרא

בעבור היות האדם מתעסק בעסקי העולם הושם לו זמן שיתפלל בו והם עתים ידועים ערב ובקר וצהרים כי כל מי שיש לו עינים ידע עת צאת השמש ועת נטיתו ועת בואו על כן חייב אדם שיתפלל שישמור פתחי פיו ויחשוב בלבו שהוא עומד לפני מלך בידו להחיות ולהמית על כן אסור שיתפלל אדם ויכניס בתוך תפלתו פיוטין לא ידע עיקר פירושם ולא יסמוך על המחבר ברצונו הראשון כי אין אדם אשר לא יחטא או המעתיקים טעו . וכלל אומר יש בפיוטי רבי אליעזר הקליר מ״כ ארבעה דברים קשים . הדבר האחד כי רובי פיוטיו חידות ומשלים ואזכיר מפיוטיו אחד והוא . לאראל יקפיל . וחדשים יכפיל . ליום זה פור הפיל . ומציון ימלוך . יש מפרשים כי לאראל הוא ביו״ד ועניינו הוא המשיח יקביל הארץ לפניו וחדשים יכפיל שיכפיל חדשי השנים וימהר ביאתו . ויש אומרים כי הוא בלא יו״ד ועניינו יעביר כמלת ראה דרכך בגי וחדשים יכפיל יסתיר והם העננים החדשים מקרוב באו . וחכמי הדור יפרשו לאראל יקפיל שיעביר אלה השמים הנמשלים לראי מוצק וחדשים יכפיל הם השמים החדשים גם זה איננו נכון כי אין משמע לשונו כי אם יעביר ראי ויכפיל חדשים אולי עבותים הם ויכפילם כדי שתהיה המכה בהם קשה . היתכן שיאמר אדם אין בכל החיים חכם כעיר ויאמר כי ענינו אדם שנאמר ועיר פרא אדם יולד או יאמר אשרי העם עובדי אש ומשתחוים לשמש ויאמר כי אש הוא השם הנכבד והנורא שנאמר כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא גם הוא שמש שנאמר כי שמש ומגן ה׳ אף כי אלה בלי כ״ף דמות כראי חזקים ולא דמה הכתוב השחקים לראי כי אם בחוזק היתפלל אדם ברוך אתה אריה בעבור שנמצא על המקום כאריה ישאג הייטב בעיני ה׳ ולמה לא נלמד משלמה שלא היה חכם אחריו כמוהו והנה תפלתו שהתפלל מודעת וכל יודע לשון הקדש יבין אותה ואיננה חידות ומשלים וכן תפלתו של דניאל שהיה משרא קטרין והנה אלה לא התפללו כי אם בדברים מבוארים שהיו חכמים אף כי המתפלל על אנשים רבים וכלם אינמו חכמים וכן כל תפלה לחול ולקדש שתקנו הראשונים אין בה חידות ומשלים ומה ענין יש שיכפיל השמים החדשים שיהיו שנים ויכפילם ולאמר על המקום ליום זה פור הפיל איננו נכון כי המשליך גורל לא ידע מה יהיה ויהיה ראוי שיברח ממלת פור הפיל כי לא תמצא כי אם במקום הגורל . ועוד אחר שיעביר אלה השמים והארץ איך ימלוך מציון והוא חלק מהארץ . ענה אחד מחכמי הדור ואמר כי חרוז יקפיל הצריכו שיאמר פור הפיל השיבותיו כי לא מצאנו הנביאים בכל תפלתם שיעסקו בחרוז ועוד כי היה לו לעשות על חרוז אחר ולמה רכב על פיל ואותו לארץ יפיל ואם ראה בחלום שיעשה חרוז על פיל והוצרך בהקיץ לפתור חלומו יהיה אומר . לוחץ יעפיל . למתנשא יפיל . ורמי לב ישפיל . ומציון ימלוך . והדבר השני שפיוטיו מעורבים בלשון תלמוד וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד ואינמו לשון הקדש וכן אמרו לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד ומי הביאנו בצרה הזאת להתפלל בלשונות נכריות הלא נחמיה הוכיח המדברים לשון אשדודית ואף כי בעת התפלה ולמה לא נלמד מן התפלה הקבועה שהיא כלה דברי צחות בלשון הקדש ולמה נתפלל בלשון מדי ופרס ואדום וישמעאל . והדבר השלישי אפילו המלות שהם בלשון הקדש יש בהם טעות גדולות כמו אנסיכה מלכי לפניו והנמצא מזה הענין ואני מלכי נסכתי והוא מן הבנין הקל על משקל נפלתי ונדרתי והעתיד אסוך או אנסוך כמו אפול ואדור ומן הבנין הכבד יאמר הפיל והעתיד אפיל וכן מן הסיך יאמר אסיך או אנסיך בהראות הנו״ן כמו ולנפיל ירך והנה יהיה פירוש אנסיכה מלכי אציבה ממנו נסוך כמו בל אסיך נסכיהם מדם ויש מפרשים נסכתי מלכי כמו משחתי ואם היה הפירוש אמת תהיה טעות שנית ולמה לא אמר ארוממך מלכי או אזבח ואודה או אקדש רק בקש מלה להראות חכמתו לשומעים ואנחנו חייבים לדעת דקדוק הלשון היטב שלא נטעה כמו המברכים ברכת המזון שיאמרו זננו ולא ידעו כי זננו הוא מן זנה כמו ענינו מן ענה ולא יאמר מן זן כי אם זוננו כמו שובנו אלהי ישענו ופעם יאמר נו לשון עבר והוא לשון ציווי כאשר יאמרו רבים בתענית שחל עניו פניך וידוע שהשי״ן במקום אשר כמו מה שהיה הוא שיהיה והוא לשון צווי לעתיד כמו חל נא את פני ה׳ והנכון לומר שחלה כמו ובהכנעו חלה את פני ה׳ ועוד כי לשון הקדש ביד רבי אליעזר נ״ע עיר פרוצה אין חומה שיעשה מן הזכרים נקבות והפך הדבר ואמר שושן עמק איומה וידוע כי ה״א שושנה לשון נקבה וישוב הה״א תי״ו כשיהיה סמוך שושנת העמקים ובסור הה״א או התי״ו יהיה לשון זכר כמו צדקה וצדק ואיך יאמר על שושן איומה ולמה ברח מן הפסוק ולא אמר שושנת עמק אוי מה ועוד מה ענין לשושנה שיתארנה באימה התכחד השושנה ואין תואר השושנה כי אם קטופה או רעננה או יבשה . אמר אחד מחכמי הדור הוצרך לומר אי ומה בעבור שתהיה חרוזתו עשירה השיבותי אם זאת חרוזה עשירה הנה יש בפיוטיו חרוזים עניים ואביונים מחזרים על הפתחים שחיבר הר עם נבחר אם בעבור היות שניהם מאותיות הגרון אם כן יחבר עמם אל״ף ועי״ן ועם הבי״ת והוי״ו שהוא גם מחבר לו׳ עם נביא יחבר עמם מ״ם ופ״ה ויהיו כל החרוזים חמשה כמספר מוצאי האותיות ואם סבת חבור ה״א עם חי״ת בעבור היות דמותם קרובות במכתב אם כן יחבר רי״ש עם דל״ת ואף כי מצאנו רעואל דעואל דודנים רודנים וכן יחבר משפטים עם כתים כי הם ממוצא אחד ונמצא הטי״ת תמורת תי״ו במלת נצטדק הצטיידנו וילטירו וכן חבר יום עם פדיון ועליון גם זה איננו נכון אע״פ שנמצא מ״ם במקום נו״ן כמו חיין וחטין איך יחליף מ״ם יום שהוא שורש עם נו״ן עליון פדיון שהוא מן עלה ופדה והוא איננו שרש ועוד מה ענין החרוז רק שיהיה ערב לאזון ותרגיש כי סוף זה כסוף זה ואולי היתה לו הרגשה ששית שירגיש בה כי המ״ם כמו הנו״ן ואיננו ממוצא אחד ועוד חבר עושר עם עשר תעשר גם זה איננו נכון רק אם היה המתפלל אפרתי . יש אומרים אין מסיבין את הארי אחר מותו התשובה רוח אל עשתנו כלנו ומחומר קורצו הקדמונים כמונו ואוזן מלים תבחן וכלנו נדע כי דניאל היה נביא ורב על כל חרטומי בבל וחכמיה והנה אמרו חכמים ז״ל טעה דניאל בחשבונו והחשבון הוא דבר קל ועוד כי ירמיה הנביא בזמן דניאל היה ואחר שהראו חכמינו הראיה על טעותו האמור יאמר להם אילו היה דניאל חי היה מטעה המטעים אותו . ואחרים אמרו רחמנא לבא בעי א״כ למה נצטרך לדבר כי הוא יודע תעלומות לב והלא תקנו הקדמונים לומר בכוס כפור היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל ואל יכשלו בלשונם . והדבר הרביעי שכל פיוטיו מלאים מדרשות והגדות וחכמינו אמרו אין מקרא יוצא מידי פשוטו א״כ אין ראוי להתפלל אלא על דרך פשט ולא על דרך שיש לו סוד או הוא על דרך משל או הוא כענין שאין הלכה כמותו או שיתפרש לעניינים רבים הלא ידענו ממדרש שיר השירים שכל שלמה האמור שם הוא קדש וענינו המלך שהשלום שלו והנכון שיאמר אדם בתפלתו הושיעני המלך שלמה והנה מצינו במקרא האומרים מה משא ה׳ וידוע כי יש משא כמו נבואה והמדברים לירמיה הנביא מה משא ה׳ לא ידע הנביא כודם שלא היו אומרים כי אם מענין איש איש על משאו ואמר היודע הנסתרות לנביא שיאמר להם כי המשא יהיה לאיש דברו והפכתם את דברי ונומר אכן תאמרו מה דבר ה׳ ומה ענה ה׳ שאין במלה ספק כענין וכן לא תקראי לי עוד בעלי והלא הוא בעל נעורים כמו אישי לכן בעבור היות שם בעל ספק עם שם ה׳ על שהוא גלם אמר הנביא אפילו מלה שיש בה ספק כענין גלם לא תאמרי לי כי אם אישי . והגאון רב סעדיה נשמר מאלה הארבעה דברים בבקשותיו השתים שלא חבר מחבר כמו הם והם על לשון המקרא ודקדוק הלשון באין חידות ומשלים ולא דרש . וחכם היה בצרפת גם הוא חבר בקשה תחלתה אמרי האזינה ה׳ ויש בה דברים אינמו נכונים מהם שאמר הרחבת עולמות אין להם גבול ויש שאין לו גבול איננו נברא ואמר כי שמך בך ובך שמך ואילו ידע מה פירוש שם לא היה זה הדבור עולה על לבו ועוד אחר שאמר כי שמך בך הלא הוא בעצמו בך שמך כי מה הפרש בין שלום עליך או עליך שלום ראובן אתה או אתה ראובן תפשיט קיים או חיים תפשוט יברכך ה׳ וישמרך ה׳ ישמרך מכל רע ואין זה דרך תפלה אלא דרך שחוק . וחכם אחד שחבר שתי מלות והיו לאחדים בפיו כמו אברמל פירוש אבאר מלה או הבדד מלה והנה עשה הפך מה שאמר כי לא באר המלה ולא דבר ברור רק בלל בשפתו שפת הקדש ולא אוכל לבאר אחד מני אלף מטעות הפייטנים והטוב בעיני שלא יתפלל אדם בהם כי אם התפלה הקבוע ויהיו דבריו מעטים ולא נענש בדין : (ב) כי בא החלום . כשיהיה החלום מעורב מענינים רבים ידוע שהוא מתערובת המאכלים והתגבר אחת מן הארבעה שרשים לא יהיה לו פתרון ולא יורה על טוב או רע כי הכל הוא כן ידמה הכסיל שירבה דברים וכל המרבה דברים בכל מקום מביא חטא אף כי במקום המוכן להזכיר שם הנכבד בו תמיד : (ג) כאשר תדור . כאשר צויתיך שתשמור בבית האלהים

רשי

וגבור מלחמה אימת חלש על הגבור וכל שכן גבור למעלה וחלש למטה : (ב) כי בא החלום ברוב ענין . כי דרך החלום לבא ברוב הרהורים שאדם מעיין ומהרהר ביום ודרך קול כסיל לבא ברוב דברים כי בהרבותו דברים מוציא קול של כסילות מפיו כי לא יחדל פשע לכך אני אומר יהיו דבריך מעטים : (ג) אין חפץ בכסילים .

מצודת דוד

על כן כו׳ . כי בהרבות דברים תבוא להתלונן ולהתרעם מול גזירת המקום : (ב) כי בא . כי כמו שדרך החלום לבוא במי שמהרהר בהרבה ענינים כן בא קול כסילות מהגונה ותרעומות במי שמרבה דברים : (ג) נדר לאלהים , לעשות צדקה : כי אין חפץ בכסילים . אין הרצון מתקיים בכסילים כי בעת יחפוץ בדבר מה ולאחר זמן לא

תדר שלם: ד טוב אשר לא־תדר משתדור ולא תשלם: ה אל־תתן את־פיך לחטיא את־בשרך ואל־תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצף האלהים על־קולך וחבל את־מעשה ידיך: ו כי ברב חלמות והבלים ודברים הרבה כי את־האלהים ירא: ז אם־עשק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה אל־תתמה על־החפץ כי גבה מעל גבה שמר וגבהים עליהם: ח ויתרון ארץ בכל היא מלך לשדה נעבד: ס ט אהב כסף לא־ישבע כסף ומי־אהב בהמון לא תבואה

ג׳ פ״נ · נ׳ · ג׳. ג׳ וא׳ ברא״ש הכל · י״א מ״ל · ב׳ אחדים · ז׳ בליש׳. ד׳. · ל׳ והד וגזל · ד׳. ג׳. ג׳ · ג׳. ג׳ והד ובנבוכים · ז׳ דגשי׳ · הוא קרי

ידיך י״א מ״ל וסי׳ נמסר באיוב סוף מענה אמנם כי אתם עם: וצדק ד׳ וסי׳ נמסר בסוף סדר כי תצא: ה׳ כתיב היא וקרי׳ הוא וחילופי׳ ג׳ כתי׳ הוא וקרי׳ היא בנביאים וכתו׳ וסי׳ נמסר בתלי׳ סימן ע״ג:

תולדות אהרן טוב אשר לא תדור. נדרים ט (נדרים לו) מנחות פא חולין כ: כי בא החלום. זוהר מקץ: כאשר תדור נדר וגו׳. עקידה שער עא: אל תתן את פיך. שבת לב הגיגה טו (הגיגה עז) כתובות עב שבועות לט זוהר בראשית: כי ברב הלומות. ברכות י: אהב כסף מכות י:

ולא משלמין ואנת ית די תנדר שלם: (ד) טוב טב לך די לא תנדר מן די תנדר ולא תשלם: (ה) אל לא תנבל ית מימר דפומך למגרם דין גהינם עלי בשרך וביום דינא רבא לא תיכול למימר קדם מלאכא אכזרא דרדי בך ארום שלותא היא למה דין יתקף רוגזא דיי על קל מימרך דאתאמר בגנותא ויחבל ית עובדי ידך: (ו) כי ארום בסגיאות חלמין דנביאי שקרא והבלין דבעלי חרשין ומלין סגיאין דרשיעיא לא תהמין ארום הכימיא צדיקיא תהי משמש ומנהון תתבע אולפן ומן קדם יי תהי דחיל: (ז) אם אין אניסות מסכנין וגזלתא ודין וצדקתא תחמי בקרתא לא תתמה בלבך למימר איכדין רעותא דיי על כל אלין ארום אל אדיר על שמי מרומא נטיר עובדי בני אנשא בין טב לבישתא ומן קדמוי משתלחין גוברין גוותנין ותקיפין למרדי ברשיעיא ולמהויהון מתמנן רבנין עליהון: (ח) ויתרון ומותר שבח פולחנות ארעא על כולא היא דבעידן דמרודין בני מלכותא ומלכא מתיהב בפצחיהון מן קדמיהון אין לית ליה עבור למיכל ההוא מלכא לגבר פלח בחקלא מתעביד עבד משתעביד. (ובתי״ק יש גירסאות מחולפות ושונות): (ט) אהב גבר תגר די רחים למקני כסף ומרי פרגמטיא לא ישבע למצבור כסף ומן די רחים למכנוש ממון יתיר לית ליה שבח בעלמא

רשי

אין חפץ לפני הקב״ה ברשעים הנודרים ואין משלמים: (ה) אל תתן את פיך. בנדר: להחטיא את בשרך. שיפקוד העון על בניך: ואל תאמר לפני המלאך. שליח הבא לתובעך צדקה שפסקת ברבים: כי שגגה היא. בשגגה פסקתיה כסבור הייתי שיהיה יכולת בידי ליתן: וחבל את מעשה ידיך. מצות שהיו בידיך שעשית כבר אבדתם כך נדרש במדרש: על קולך. בשביל קולך: (ו) כי ברוב חלומות וגו׳. אשר כל מה שיאמרו לך חלומות ונביאי הבל ודברים הרבה לפרוש מאחר המקום: כי את האלהים ירא. הרי כי משמש בלשון אלא אל תשמע אל החלומות אלא את האלהים ירא: (ז) אם עשק רש וגזל משפט וצדק וגו׳. אם תראה במדינה שהם עושקים את הרשים וגוזלים את המשפט ואת הצדק: אל תתמה. על חפצו של מקום כשיביא עליהם רעה: כי גבוה מעל גבוה שומר. ורואה את מעשיהם וגבוהים יש עליהם העושים שליחותו של מקום וידם תקיפה ליפרע מהם: וגזל ומשפט גזל של משפט לפי שהוא דבוק הוא נקוד גזל פתח קטן שאם לא היה דבוק היה נקוד גזל קמץ. ענין אחר אם תראה שהם עושקים רשים וגוזלים משפט ורואה אתה צדק בא לעיר שהקב״ה משפיע להם טובה ואינו נפרע מהם אל תתמה על חפצו של מקום כי כן דרכו להאריך אפו: כי גבוה מעל גבוה שומר. ממתין עד שתתמלא סאתם: וגבוהים. יש לו עליהם ליפרע מהם כבא עת פקודתם כמו (איוב יד) ולא תשמור על חטאתי (ישעיה כז) שומר אמונים (בראשית לז) שמר את הדבר: (ח) ויתרון ארץ בכל היא. ויתרון של יושבי הארץ שהם מתגאים ומכעיסים למקום: בכל הוא. בכל דבר הוא עושה שליחותו ליפרע ואפילו על ידי יתושין כדרך שעשה לטיטוס: מלך לשדה נעבד. הקב״ה נעשה פועל לציון ליתבע עלבונה מהחריבה ולשלם שכרה לבוניה: (ט) אוהב כסף לא ישבע כסף. אוהב מצות לא ישבע מהם: ומי אוהב בהמון. מצות רבות: לא תבואה. ואין באחד מהם מצוה מסויימת וניכרת כגון בנין בית המקדש ובית הכנסת וספר תורה נאה: גם זה הבל. כך נדרשים שני מקראות

אבן עזרא

בדבריך גם כן אתה חייב להשמר בכל מקום וכל עת שתזכור השם או תדור נדר לו תשמור מוצא שפתיך ולא תהיה מן הכסילים כי אין חפץ בם: (ד) טוב. כענין וכי תחדל לנדור: (ה) אל תתן. למה יהיה פיך מוליד חטא ורע על בשרך שהוא גוף אם לא תשלם אשר דברת בפיך ודע כי נכח עיני ה׳ דרכי איש וכל צעדיו יספור ומלאך ממשרתיו ממונה לכתוב בספר כל הדבורים היוצאים מפי האדם ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היה הנדר שנדרת. וחבל את מעשה ידיך. כמו והשחית וכמוהו מחבלים כרמים ויש חבל מלשון לידה כמו יחבל און חבלתך אמך שמה חבלה ילדתך ויתכן היותו מן צירים וחבלים בעבור חבלי יולדה וחבל שליש וכשוכב בראש חבל והוא התורן אשר בספינה שכל החבלים תלויים בו והוא שם התואר כמו איש אטר יד ימינו: (ו) כי ברב. כמו כי בא החלום ברוב ענין אך את אלהים ירא בכל דבר או ענינו ראה אתה חלומות רבים ודבר הבלים והרבה לדבר רק ירא האלהים והענין שכל דבור מותר לך חוץ אם היה בו זכר לשם: (ז) אם עושק. שמא תחשוב כי אין שומר על דבורך בעבור שתראה חמס בפרהסיא ואין מושיע וזכר רש בעבור שחייב אדם לעזרו והנה הוא עשוק: וגזל משפט. סמוך כמו וגדר אבניו ונמוכרת כענין גדר מזה או נגזל. וזכר במדינה לעיני הכל ולא במדבר: אל תתמה על החפץ. שתאמר מה חפץ יש למקום שלא יושיע דע כי יש שומר שרואה זה החמס ואיננו אחד רק הם רבים וכל אחד גבוה מעל גבוה ושומרים רבים לא ידע איש מספרם כי הם גבוהים על אלה שמעלתם איננה שוה והיודע סוד השם ידע כי גבוה מעל גבוה הם חמשים וחמשה ולא אוכל לפרש: (ח) ויתרון. כאשר השלים לצוות על יראת אלהים שב להורות לו בדברי העולם אי זו מלאכה טובה שיחיה ממנה ולא יהיה בה חטא ואמר כי יתרון עבודת הארץ בכל דבר הוא אפילו המלך שאין למעלה ממנו נעבד לשדה בעבור צרכו כי ממנו מחיתו: (ט) אוהב כסף. נפשו לא תשבע ומי אוהב בהמון

מצודת דוד

יחפוץ עוד בו והנודר הוא לכסיל יחשב כי יותר טוב לתת צדקה מבלי נדר והואיל יכן אל תאחר לשלמו כי בהאריך הזמן פן לא החפוץ עוד בהנדר ותמנע לשלמו לכן את אשר תדור שלם ר״ל שלם מיד בלי איחור: (ד) טוב. יותר טוב שלא תדור כלום משתדור ולא תשלם ר״ל ולא תשלם מיד כי פן בהאריך הזמן תתחרט: (ה) אל תתן. אל תעזוב את פיך לנדור נדר כי זה יהיה סבה להחסיר את בניך מן העולם כי כן לא תשלם ימותו בניך בזה העון כן דרז״ל בשבת: המלאך. הגזבר של ההקדש הבא לתובעך הצדקה שנדרת ופסקת ברבים: כי שגגה היא. אשר בשוגג היתה הפסיקה כסבור הייתי שאוכל לשלם ועתה אין בידי מאומה: למה יקצוף. למה תעשה מהתלה זאת אשר יהיה אף האלהים על קול הנדר שנדרת בפרסום וישחית את מעשה ידיך ולא תצליח בהם. כי בגלל הצדקה מתברך האדם במעשה ידיו ולכן כשידור ברבים ולא ישלם ישחית מעשה ידיו כי כן המדה: (ו) כי ברוב חלומות. אשר עם רוב חלומות ועם אמרי הבל ועם מרבית שאר ענינים לא תחשוב עליהם אלא ירא את האלהים יהוא ישמרך מכל רע ומקרא קצר הוא ומאליו יובן החסרון: (ז) אם עושק רש. אם יש במדינה בפרסום עשיקת הרש וגזלת המשפט כי אינם עושים משפט ורואה אתה אשר הצדק בא שמה ר״ל שהקב״ה עושה עמהם צדקה אל התמה על חפצו של המקום מה שמאריך אף ואינו משלם גמול המפעל: כי גבוה. כי המקום ב״ה הגבוה למעלה מעל כל הגבוהים לשמור עליהם בכל עת ממתין הוא עד שתתמלא הסאה ואז ישלם הגמול: וגבוהים עליהם. יש לו שלוחים הרבה הגבוהים על האנשי החדיוט הבאים לשמור עליהם ועל ידם ישלם להם גמול המפעל: (ח) ויתרון ארץ. יתרון הטובה בהיה בכל אנשי הארץ איש לא נעדר אף בין הפחותים והשפלים כשתתמלא הסאה יקבלו אז הגמול תשלום ויתהפך הדבר מן ההפך אל ההפך שאפילו המלך יחסר לחמו עד שיהיה נעבד לבעל שדה לעשות מלאכתו למען יכלכל מתבואתו: (ט) אוהב כסף. מי שאוהב לאסוף כסף לא ישבע ממנו כי לעולם אין די לו במה שקבץ ורוצה להרבות עוד: ומי אוהב בהמון. מי שאוהב להרבות המון עם מעבדים

מצודת ציון

פל מסגר (ישעיה כד): (ה) אל תתן. אל תעזוב כמו ולא נתן סיחון (במדבר כא). לחטיא. ענין חסרון כמו ולא יחטיא (שופטים כ): בשרך. כן יקראו הבנים כמ״ש והיו לבשר אחד (בראשית ב) ור״ל בשר האב והאם נעשה אחד בבנים: המלאך. השליח: וחבל. ענין השחתה כמו וחבל עול מפני שמן (ישעיה י): (ו) ודברים. ענינים כמו על דבר הכסף (בראשית מג): כי. אלא: (ז) עושק. גזל: שומר. ממתין כמו ואביו שמר את הדבר (שם לז): (ט) בהמון. פל׳ עמים ור״ל מרבית אנשים שגדלם קול המוייתם וכן פל

י גַּם־זֶה הָבֶל׃ יא בִּרְבוֹת הַטּוֹבָה רַבּוּ אוֹכְלֶיהָ וּמַה־
כִּשְׁרוֹן לִבְעָלֶיהָ כִּי אִם־רְאִית עֵינָיו׃ יב מְתוּקָה
שְׁנַת הָעֹבֵד אִם־מְעַט וְאִם־הַרְבֵּה יֹאכֵל וְהַשָּׂבָע
לֶעָשִׁיר אֵינֶנּוּ מַנִּיחַ לוֹ לִישׁוֹן׃ יג יֵשׁ רָעָה
חוֹלָה רָאִיתִי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ עֹשֶׁר שָׁמוּר לִבְעָלָיו
לְרָעָתוֹ׃ יד וְאָבַד הָעֹשֶׁר הַהוּא בְּעִנְיַן רָע וְהוֹלִיד
בֵּן וְאֵין בְּיָדוֹ מְאוּמָה׃ טו כַּאֲשֶׁר יָצָא מִבֶּטֶן אִמּוֹ
עָרוֹם יָשׁוּב לָלֶכֶת כְּשֶׁבָּא וּמְאוּמָה לֹא־יִשָּׂא
בַעֲמָלוֹ שֶׁיֹּלֵךְ בְּיָדוֹ׃ טז וְגַם־זֹה רָעָה חוֹלָה כָּל־
עֻמַּת שֶׁבָּא כֵּן יֵלֵךְ וּמַה־יִּתְרוֹן לוֹ שֶׁיַּעֲמֹל לָרוּחַ׃

ג׳ ומ״ע · ראות קרי · ב׳ בנשים · ג׳ ומ״ע · ג׳ ומ״ע · ב׳ (מוסד · ג׳ · ג׳ · ב׳ מנ׳ בידו · ב׳ ג׳ ר״פ · ג׳

ברבות ג׳ ומ״ל וסימ׳ ברבות צדיקים ישמח העם. ברבות רשעים ירבה פשע. ברבות הטובה רבו אוכליה: שנת ה׳ בשינה וסי׳ נסס בירמיה סימן נ״א והלים סימן קל״ג: לבעליו ג׳ וסי׳ בעל הבור ישלם כסף ישיב. ואם גנב יגנב. עושר שמור לבעליו: וד י׳ ה׳ כתי׳ ה׳ וב׳ כתי׳ ו׳ וסי׳ נמסר במלכים ב׳ סי׳ ו׳:

תולדות אהרן ברבות הטובה. מנחות קי: מתוקה שנת העובד. שם (ברכות ח) יש רעה חולה. זוכר בפלח: עושר שמור לבעליו. פסחים קיט סנהדרין קי:

רְאָתִי אִין לָא יַעֲבֵיד מִנֵּיהּ צְדַקְתָּא גְּרֵיל דְּלֵית לֵיהּ אֲנַר עֲלַל לְמֵיכַל אַף דֵּין הֲבָלוּ׃ (י) ברבות בִּזְמַן דִּסְגֵי טַבְוָתָא בְּעָלְמָא סַגִּיאָן אוּף בְּנֵי אֱנָשָׁא דְּיֵיכְלוּנָהּ וּמָה אִית הֲנָאָה לְמָרְהָא דְּיִצְבְּרִינָהּ אִין לָא יַעֲבֵיד מִנָּהּ טַבוּתָא בְּגִין דִּי יֶחֱזֵי בְּעָלְמָא דְּאָתֵי יְהָבִית אַגְרָהָא בְּעֵינוֹי׃ (יא) מתוקה בְּסִימַת דְּמִיכַת גַּבְרָא דִּי פְּלַח לְמָרֵי עָלְמָא בְּלֵב שְׁלִים וְאִית לֵיהּ נְיָחָא עַל בֵּית קְבוּרְתֵּיהּ אִין זְעֵירוּת שְׁנִין יֵיחֵי אִין סַגִּיאוּת שְׁנִין בָּתַר דִּפְלַח לְמָרֵי עָלְמָא בְּעָלְמָא הָדֵין לְעָלְמָא דְּאָתֵי אֲגַר עוֹבָדֵי יְדוֹי יַחְסִין וְחוּכְמַת אוֹרַיְתָא דִּי לְגָבַר דְּעָתִיר בְּחוּכְמְתָא הֵיכְמָא דְּמִתְעַסֵּק בָּהּ בְּעָלְמָא הָדֵין וְאִשְׁתְּדַל בְּאוּלְפָנָא כְּדֵין תָּנוּחַ עֲלוֹהִי עַל בֵּית קְבוּרְתֵּיהּ וְלָא תִשְׁבְּקִינֵּיהּ בְּלַחוּדוֹהִי הֵיכְמָא דְּלָא שַׁבְקַת אִתְּתָא לְגוּבְרָא בְּלַחוּדוֹהִי לְדַמְכָא׃ (יב) יש אִית בִּישׁוּתָא מַרְעִיתָא חֲמֵית בְּעָלְמָא הָדֵין תְּחוֹת שִׁמְשָׁא וְלֵית לֵיהּ אַסּוּ גְּבַר דִּיכְנוֹשׁ עֻתְרָא וְלָא עָבֵיד מִנֵּיהּ טָב לְסוֹף יוֹמַיָּא הַהוּא עֻתְרָא נְטִיר לֵיהּ לְאַבְאָשָׁא לֵיהּ לְעָלְמָא דְּאָתֵי׃ (יג) ואבד וְהַהוּא עֻתְרָא דִּי יִשְׁבֵּק לִבְרֵיהּ בָּתַר מוֹתֵיהּ יְהוֹבַד עַל דִּי קְנָא לֵיהּ בְּגִין בִּישׁ וְלָא יִתְקַיֵּים בְּיַד בְּרֵיהּ דִּי יוֹלִיד וְלָא אִשְׁתָּאַר לֵיהּ בִּידוֹי מַדַּעַם׃ (יד) כאשר הֵיכְמָא דִּי נְפַק מִמְּעֵי אִמֵּיהּ עַרְטִילַי בְּלָא כְסוּ (בת״ק הגירסא זְכוּתָא) וּבְלָא מַדַּעַם טָב כְּדֵין יְתוּב לְמֵיזַל לְבֵית קְבוּרְתֵּיהּ חֲסִיר מִן זְכוּתָא הֵיכְמָא דִּי אֲתָא בְּעָלְמָא הָדֵין וּמַדַּעַם אֲגַר טָב לָא יְקַבֵּל בְּטוּרְחֵיהּ לְסוֹבָרָא עִמֵּיהּ לְעָלְמָא דְּהוּא אָזִיל לְמֶהֱוֵי לִזְכוּ בִּידֵיהּ׃ טו וגם וְאוּף דָּא בִּישְׁתָּא מַרְעִיתָא וְלֵית לַהּ אַסּוּ דְּכָל קֳבֵיל דַּאֲתָא לְעָלְמָא הָדֵין חֲסִיר מִן זְכוּתָא כְּדֵין יֵיזִיל לְעָלְמָא הַהוּא וּמָה מוֹתַר הֲוָה לֵיהּ דִּי טָרַח לְקִבְלַת רוּחֵיהּ׃ וגם

אבן עזרא

בהמון לא תבואה. יש מי שאוהב לקבץ ממון בבגדים ומיני סחורות ולא יאהב תבואה גם זה הבל וגם ישוב על אוהב כסף והוא המקבץ כסף וזהב בלבד ויש אומרים מי שאוהב בהמון לא תבואה לו ויפרש המון קנות עבדים ושפחות ושמשים רבים והענין שיאהב להיות המון לפניו: (י) ברבות הטובה רבו אוכליה. מפעלי הכפל והוא פעל עבר ויאמר מן הפעלים שהלמ״ד שלהם איננו שלם לשון ליווי לרבים כמו רבה נבאך ונאה: כשרון. כמו טוב וכשר הדבר אחר שהטובה שלו יאכלוה רבים לפניו מה טוב לו בטובה רק מראה עיניו: (יא) מתוקה. ידוע כי העשיר יפחד ביום ובלילה על עשרו מן המלך ומומסים וגנבים. וענין שבע רוב ממון שיחשב בלילה מחשבות איך תשבע נפשו מעושר או יהיה שבע שב אל המאכל כענין פן תשבענו והקאתו ושנת העובד פתוח כדרך כל סמוך ואם אתן שנת לעיני קמוץ כי הלמ״ד הכרית הסמיכה ואמר רבי משה הכהן הספרדי נ״ע כי ענין שנת הקמוץ שנתי וכמוהו אף נחלת שפרה עלי עזי וזמרת יה גם הם קמוצין: (יב) יש רעה חולה. יתכן היות חולה מן נחלה מכתי מהפעלים שהלמ״ד שלהם איננו שלם והענין רעה כחלי רע כענין וחלי רע הוא. או תהיה מלת חולה על משקל טובה מן הפעלים שהעי״ן שלהם איננו שלם מן על ראש רשעים יחול. עודנו בענין הראשון שעבודת האדמה טובה מכל ממון: (יג) ואבד העושר. בענין רע שהביא על בעליו והענין אילו אבד לבדו ולא הוליד רע היה החלי רע: (יד) כאשר. בי״ת בעמלו במקום מ״ם כמו והנותר בבשר ובלחם: (טו) וגם זו רעה חולה. שיא לכל באי עולם כי ערומים באו וערומים ילכו כלם ומה יתרון לו שעמל לרוח:

רשי

מקראות הללו במדרש ועוד פנים אחרים הגונים אך זה הקדמתי לפי שהוא מענין ונבוהים עליהם שסמכן הכתוב יחד. ד״א ויתרון ארץ בכל היא. שכר עבודת האדמה חשוב הוא על הכל שאפילו הוא מלך צריך הוא להיות נעבד לשדה אם עשתה הארץ פירות יש לו מה יאכל ואם לאו מת ברעב: אוהב כסף לא ישבע כסף. לא יאכל כסף: ומי אוהב בהמון. בממון: לא תבואה. שאינה אוסף לו פירות גם זה הבל. ד״א ויתרון ארץ בכל היא. שכרן של ישראל בכל דברי תורה הוא בין במקרא בין במשנה בין בגמרא: מלך לשדה נעבד. אם הוא במקרא ובמשנה עודנו צריך להיות נעבד לבעל גמרא שהוא מסדר לפניו הוראות איסור והיתר טומאה וטהרה ודינין: אוהב כסף. אוהב תורה אינו שבע בה: והאוהב בהמון. תורה: לא תבואה. שיש לו מקרא ומשנה ואין לו גמרא מה הנאה יש לו. כל אלו בויקרא רבה: (י) ברבות הטובה. כשישראל מטיבין מעשיהם: רבו אוכליה. מתן שכר המצות: ומה כשרון לבעליה. להקב״ה בכל הטבת מעשיהם: כי אם ראות עיניו. שרואה שהם כפופים לו ונחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו וכן לענין הקרבנות: ברבות הטובה רבו אוכליה. שמביאים נדבות הרבה רבו הכהנים אוכליה: ומה כשרון לבעליה. לפני הקב״ה: כי אם ראות עיניו. שאמר ונעשה רצונו: (יא) מתוקה שנת העובד. עובד האדמה ישן וערבה שנתו עליו בין שהוא אוכל מעט ובין שהוא אוכל הרבה כי כבר הורגל בכך: והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. ושובע נכסים של עשיר בעל פרקמטיאות הרבה אינו מניח לו לישון כל הלילה מהרהר בהן. דבר אחר מתוקה שנת העובד. את האלהים. אם מעט ימי שניו ואם הרבה ימי שנים יאכל שכרו המועט כמרובה. משה פירנס את ישראל מ׳ שנה ושמואל הנביא פירנסם עשר שנים ושקלן הכתוב זה כזה שנאמר (תהלים צט) משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו וגו׳ כך נדרש בתנחומא: והשבע לעשיר. בעל שמועות. איננו מניח לו לישון. בקבר שנאמר (שיר ז) דובב שפתי ישנים כל ת״ח שאומרים דבר שמועה מפיו שפתותיו דובבות בקבר: (יב) עושר שמור לבעליו לרעתו. כעשרו של קרח שעל ידי כן נתגאה וירד לשאול: (יג) ואין בידו מאומה. אף זכות אבות: (יד) ומאומה לא ישא בעמלו. כשימות לא ישא בידו שום זכות

מצודת ציון

על כפתין כזב (דה״ב יד): (י) כשרון. מל׳ כשר וטוב: (יד) לא ישא. לא יקח כמו ונשים ונשאו (איוב ב): בעמלו. הבי״ת הוא במקום מ״ם כמו והנותר בבשר ובלחם (ויקרא ה): (טו) כל עומת. ענינו כמו כנגד ר״ל שוה ודומה וכן לעומת קלעי החצר (שמות לט) ורבים

מצודת דוד

מעבדים ושפחות ובני בית לא יהיה לו תבואה לכלכל עצמו כי צרכי ההמון מרובים ואוכלים את הכל: גם זה הבל. עם כי מטיב הוא לאחרים בתת להם די הספוק עכ״ז להבל יחשב כי אין מהראוי לבזבז ביותר: (י) ברבות הטובה. בעת שהטובה מתרבה בבן אדם והצלחתו מרובה הדבר היא אשר רבים באים לאכול מן הטובה ההיא ובאשר א״כ אשר טובה כבהיה: ומה כשרון לבעליה. ומהו הטובה הבאה לבעל הטובה המגולה רק מראה עיניו אשר רואה את הטובה ולא עוד הועיל ולא נשאר בידו: (יא) מתוקה שנת העובד. עובד האדמה היא ישן וערבה שנתו עליו בין אכל מעט בין אכל הרבה ר״ל אף אם מעט יאכל ישן הוא כאלו אכל הרבה שהשינה משבע את הבינה יותר לפי שאין לו כ״א מלאכת השדה ולא עוד לזה אין לו במה להתיב להרהר לנגד השינה מעיניו: והשבע. ר״ל שביעת רוב העושר אין מניח לבעליו לישון כי עסקיו מרובים ובכל עת יחשוב להרהר בהם ונגזלה שנתו: (יב) יש רעה חולה. נמצא רעה גדולה ביותר אשר ראיתי בעולם: עושר וגו׳. העושר היה שמור לבעליו ולא יצא מתחת ידו אולם לא לטובתו היה שמור ליהנות ממנו באחרית הימים ולהשאיר לבניו אחריו כ״א לרעתו היה שמור על כי בעבור רוב העושר העלילו עליו המלשינים והיה מיוסר ביסורים: (יג) ואבד. גם העושר נאבד ממנו או בהענין הרע שהביא על בעליו הוא דבר שעלילה כי סבר הוי בתה בוחר להציל עצמו מן הרעה אשר הדבקתהו: והוליד בן. עוד העושר בידו לא היה לו בן לנחלהו מן העושר ואחר אבדן העושר הוליד בן ואז אין בידו מאומה להניחו ונרעש אותו: כאשר. כמו שיצא ערום מבטן אמו כן ישוב ללכת אל המקום הידוע הוא הקבר וכמו שבא מן הבטן: ומאומה כו׳. בזה יפרש לומר לא ישוב ערום ממש כמו שבא כ״א מאומה לא יקח מן העושר אשר קבץ בעמל להוליך עמו בידו: (טו) וגם זה כו׳. למעלה אמר שזה רעה חולה פה פרשה אשר שעושר שמור לבעליו לרעתו. בזה אמר וגם זה רעה חולה בלא נשאר העושר בידו כנגד שבא כן ילך גם

טז גַּם כָּל־יָמָיו בַּחֹשֶׁךְ יֹאכֵל וְכָעַס הַרְבֵּה וְחָלְיוֹ
וָקָצֶף׃ יז הִנֵּה אֲשֶׁר־רָאִיתִי אָנִי טוֹב אֲשֶׁר־יָפֶה
לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלִרְאוֹת טוֹבָה בְּכָל־עֲמָלוֹ
שֶׁיַּעֲמֹל תַּחַת־הַשֶּׁמֶשׁ מִסְפַּר יְמֵי־חַיָּו אֲשֶׁר־נָתַן־
לוֹ הָאֱלֹהִים כִּי־הוּא חֶלְקוֹ׃ יח גַּם כָּל־הָאָדָם אֲשֶׁר
נָתַן־לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְהִשְׁלִיטוֹ לֶאֱכֹל
מִמֶּנּוּ וְלָשֵׂאת אֶת־חֶלְקוֹ וְלִשְׂמֹחַ בַּעֲמָלוֹ זֹה מַתַּת
אֱלֹהִים הִיא׃ יט כִּי לֹא הַרְבֵּה יִזְכֹּר אֶת־יְמֵי חַיָּיו
כִּי הָאֱלֹהִים מַעֲנֶה בְּשִׂמְחַת לִבּוֹ׃ ו א יֵשׁ רָעָה
אֲשֶׁר רָאִיתִי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ וְרַבָּה הִיא עַל־הָאָדָם׃
ב אִישׁ אֲשֶׁר יִתֶּן־לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד
וְאֵינֶנּוּ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ ׀ מִכֹּל אֲשֶׁר־יִתְאַוֶּה וְלֹא־

(טז) גם אוף כל יומוהי בחשוכא שרא בדיל דלחמוהי בלחודוהי טעים ובנכסים סגי חזי ובמרעין ורגיז הוו חיוהי: (יז) הנה והא די חזית אנא טבא הוא לבני אנשא ודשפיר להון למעבד בעלמא הדין דייכלון וישתון מן טורחותהון בדיל דלא לאושטא ידא באניסא וחטוף ולמיטר פתגמי אורייתא ולמיחן עניי נכסא מן בגלל דיחזון טבתא בכל טורחותהון די טרחו בעלמא הדין תחות שמשא מניין יומי חיוהי דגבר די יהב ליה יי במזליה ארום הוא חולקיה ולית אחורן בר מניה: (יח) גם אוף כל אנש דיהב ליה יי עותר ונכסין ואשליטיה יי למיכל מניה בעלמא הדין ולמעבד מניה צדקתא ולקבלא אגר שלים בעלמא דאתי ולמבדח בטורחיה (ס״א בחולקיה) עם צדיקיא הא דא מתנא דאתיהיבת ליה במזליה מן קדם יי הוא: (יט) כי ארום לא יומין סגיאין חיי אנש די ידכר ית יומי חיוהי כמה מנהון עתידין למהוי טבין וכמה מנהון עתידין למהוי בישן מטול דלא יתמסרו לבני אנשא ארום מן קדם יי אתגזר עלוהי כמה יומין יסתגיף וכמה יומין יהי בחדות לביה: (א) יש אית בישתא דחזית בעלמא הדין תחות שמשא ורבתא היא על בני אנשא: (ב) איש גבר די הב ליה יי במזליה עותר ויקר ונכסין וליתוהי מחסר לנפשיה מכל די יתרעי ולא אשלטיה יי על חובתיה למטעם מניה אלהן ימות בלא ולד ולא חם קריביה לאחסנותיה ליה ארום אנתתיה תהא מתנסבא לגבר חילונאי ויחסנינה וייכלינה

לרות ג׳ קמץ וסי׳ נמסר ביחזקאל ריש סי׳ ה׳: יפה ה׳ בקריאה וסימ׳ וכאבשלום לא היה איש יפה בכל הארץ. יפה עשיתיו ברוב דליותיו. את הכל עשה יפה בעתו. טוב אשר יפה לאכול ולשתות. הנך יפה דודי אף נעים: ולשמוח ב׳ א׳ מ״ל וא׳ הסר וסי׳ כי אם לאכול ולשתות ולשמוח. ולשאת את חלקו ולשמח בעמלו. קדמא מ״ל: כי האלהים ו׳ וסימ׳ לעיל בסיפרא ריש סי׳ רא: ורבה ד׳ וסי׳ בסדר משפטים וישעיה סימן י׳: חסר ד׳ וסימ׳ כי מה אתה הסר עמי דירבעם. כד הקמח לא כלתה. וגם בדרך כשהסכל. ואיננו חסר לנפשו.

תולדות אהרן הנה אשר ראיתי. עקידה כו: יש רעה אשר ראיתי. זוכר בסעלותך: ראיתי פסח השמש. עקידה שער טו כד: יתן לו האלהים עושר. (סוריות מה):

רשי

צדקה שעשה בממונו בחייו כל עומת שבא אותו הממון כן הלך: (טו) וחליו. כמו וחולי והוי״ו יתירה כמו וי״ו של (תהלים קד) חיתו יער: (יז) לאכול ולשתות לראות טובה. לעסוק בתורה שהיא לקח טוב ואל יקבץ הון רב אלא בחלק הניתן לו ישמח כי הוא חלקו: (יח) והשליטו לאכל ממנו. בחייו: ולשאת את חלקו. במותו שיזכהו לעסוק בתורה ובמצות בחייו כדי שיקבל שכר: (יט) כי לא הרבה. שאין אורך ימים בעולם הזה: יזכור את ימי חייו. כי מעט הם ולא הרבה ולמה יטרח לאסוף הון יטרח בדבר העומד לו לעולם הבא בחייו: כי האלהים מענה וגו׳. הקב״ה עדות קבועה לזה לעולם: בשמחת לבו. ששמח לעשות טוב בחייו וראיתי במדרש זה אלקנה שמדריך את ישראל לעלות לשילה ברגלים ובדרך שמעלה אותן לשנה זו לא היה מעלה אותן לשנה האחרת כדי לפרסם הדבר ולהרגילם לפיכך יחסו הכתוב ועלה האיש ההוא מעירו וגומר. ואומר אני שהמדרש הזה סוף המקרא הוא כי האלהים מענה בשמחת לבו זה אלקנה שקבע לו הקב״ה בכתובים והעיד עליו (שמואל א א) ועלה האיש ההוא מעירו: מענה. נקוד פתח קטן לכך אני מפרשו שם דבר כמו (איוב לב) כי אין מענה בפי שלשת האנשים: בשמחת לבו. שהיה שמח ברגל: (א) ורבה היא על האדם. בהרבה בני אדם היא נוהגת: (ב) עושר ונכסים. לפי פשוטו כמשמעו: ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו. שיהא שמח בחלקו לנצוא קורת רוח בעשרו כי שואף לעסוק ולהרבות הון כענין שנאמר (חבקוק ב) והוא ימות ולא ישבע וגם

אבן עזרא

(טז) גם. ביום שהוא אור לא יאכל כי הם כחשך והענין מרוב עסקיו ועמלו לקבץ ממון לא יאכל עד בוא הלילה והוא מלא כעס וחלי הנפש שהוא הפחד: (יז) הנה. זה כסוק שלישי והענין בעבור שהאדם ילך עומת שבא כנגד שבא ראיתי אני שאין טוב לאדם המתעסק לקבץ ממון רק שיאכל וישמח: (יח) ולשאת את חלקו. זה החלק שישא עמו: (יט) כי לא. יש מפרש אם לא יעמוד לו הטוב הרבה יזכור את ימי חייו שהתענג בהם ויש לו בזכירתם שמחת לבב. והנכון בעיני שהוא כן יזכור כי לא הרבה ימי חייו ואת נוסף כמו ובא הארי ואת הדוב: כי האלהים מענה. ענינו ממציא כמו אענה את השמים והם יענו את הארץ ויש אומרים שהוא מלשון ענה ועניינו יענה השואל והמבקש כפי שאלתו וכן יענה את הכל ומענה מן הבנין הכבד הנוסף על משקל מעלה נשיאים והענין שהמקום מסייע לו בשמחתו כי הוא נתן לו והשליטו לאכול ממנו. וענין ממנו שאין ראוי שיאכל ממנו יותר מדאי: (א) יש רעה. רב בלשון הקדש על ארבעה ענינים. האחד רב שהוא הפך מעט לרב תרבו את נחלתו. והשני רב את יוצרו מלשון ריב. והשלישי רב מלשון רפה קשת אך הוא מפעלי הכפל כמו השמיעו על בבל רבים והבא אחריו יורה עליו והוא על משקל דלים רכים ופעל עבר מן רכים יען רך לבבך וכן וברקים רב ויהומם ויורה עליו תחלת הפסוק וישלח חציו ויפיצם. והרביעי גדול כמו מושיע ורב והגילם על כל רב ביתו קרית מלך רב והוא דוד כענין קרית חנה דוד. ויש מפרשי׳ שהוא המקום ואיננו נכון בעבור שלא הודיע המלות והיינה למלך הרב ולשון רבים רבי המלך ולשון נקבה רבה ורבה היא על האדם: (ב) איש. יש מפרשים נכסים כמו רכוש ומלת חסר ומלת מלא על דרך אחת והם שתיהם מן הפעלים

מצודת דוד

כמו שקבץ שעושה בעמל כן הלך ממנו בעמל ובענין רע: ומה יתרון. מהו א״כ היתרון הבא לו בדבר אשר עמל לרוח מבלי תועלת: (טז) גם כל ימיו. גם זאת היה בו אשר כל ימיו היה מוטרד בעסקיו ולא היה לו פנאי לאכול ביום ולא אכל עד כי בא חשכת הלילה: וכעס הרבה. היה מלא מהרבה כעס הבא מרוב העסק כי א״א שיהיה הכל לפי רצונו הואיל ומרובים היו: וחליו. היה מלא מהחלי הבא מהרבה כעס ובזה יצא הקצף והרוח לרבים: (יז) ראיתי. בהבנת הלב ראיתי כי טוב לבן אדם ולתוספת באור אמר עוד אשר יפה כו׳: ולראות טובה. ר״ל לעשות צדקה והסד: בכל עמלו. בכל העושר שקבץ בעמל תחת השמש: מספר ימי חייו. כן יעשה בכל מספר ימי חייו אשר החיה אותו האלהים: כי היא חלקו. כי כל העושר הוא חוקי אשר חלק לו אלוה ממעל וא״כ מהראוי שהוא יסנה בו והוא יעשה עמו צדקה וחסד: (יח) גם כל האדם. מוסב על סוף המקרא זה מתת אלהים היא לומר גם השלם׳ לאכול כו׳ יחשב מהנה מאת המקום כמו מעושר עצמו: והשליטו. המשיל את לבו ורצונו ליהנות מן העושר: ולשאת. לקחת עמו לקבר את החלק אשר חלק לו אלוה ממעל ר״ל לעשות עם העושר צדקה וחסד לקחת עמו זה הזכות אל הקבר: ולשמוח בעמלו. ר״ל שלא ירע לבבו בתתו מן העושר שקבץ בעמל: (יט) כי לא הרבה וגו׳. הוא מקרא מסורס והראוי יזכור את ימי חייו כי לא הרבה ר״ל יתשוב בלבבו את ימי חייו אשר אינם מרובים לכן ימהר ליהנות מן העושר ולעשות צדקה וחסד בשמחת הלבב עודו חי: כי האלהים. כאומר פן מי יחשוב מי יודע העלימות לב אם עשיתי בשמחת הלב לזה אמר כי האלהים היודע מחשבות הוא לו לעד אם עשה בשמחת לבו:

ו (א) ורבה היא. הרעה הזאת היא גדולה על האדם ומצירה מאד: (ב) איש וגו׳. ר״ל ראיתי איש כו׳: וכבוד. מן הבריות והוא דבר המרחיב את הלב וישמחהו: ואיננו חסר לנפשו. אין הוא חסר אל נפשו מכל אשר יתאוה ר״ל יוכל הוא למלאות רצון נפשו בכל מה שיתאוה כי אין הסר לו כלום: ולא ישליטנו

מצודת ציון

(טז) וקצף. הוא סראות הכעס אל התוך: (יח) ונכסים. בה כלול זהב וכסף וכלים ומקנה כו׳ וכן בנכסים רבים שובו (יהושע כב): והשליטו. ענין ממשלה ויכולת: ולשאת. ולקחה: מתת. מה׳ נתינה כמו כיום תת ה׳ (שם י): (יט) מענה. ענין עדות כמו לא תענה (שמות כ): ו (א) ורבה. גדולה כמו על כל רב ביתו (אסתר א): ורב

ישליטנו האלהים לאכל ממנו כי איש נכרי
יאכלנו זה הבל וחלי רע הוא: ג אם־יוליד איש
ל׳ . י״ח . ג׳ מאה ושנים רבות יחיה ורב | שיהיו ימי־שניו
מ׳ . ל׳ ונפשו לא־תשבע מן־הטובה וגם־קבורה לא־
ל׳ היתה לו אמרתי טוב ממנו הנפל: ד כי־בהבל
ב׳ ובספו׳ בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכסה: ה גם־שמש
י״א . ג׳ . ל׳ לא־ראה ולא ידע נחת לזה מזה: ו ואלו חיה
ל׳ אלף שנים פעמים וטובה לא ראה הלא אל־
ג׳ מקום אחד הכל הולך: ז כל־עמל האדם לפיהו
ז׳ מ״ע בליש׳ וגם־הנפש לא תמלא: ח כי מה־יותר לחכם מן־
ד׳ הכסיל מה־לעני יודע להלך נגד החיים: ט טוב
ב׳ . ו׳ מראה עינים מהלך־נפש גם־זה הבל ורעות רוח:

שניו ג׳ וסימ׳ כפי שניו ישיב את גאלתו. ומספר שניו ולא חקר. ורב שיהיו ימי שניו: לזה ג׳ וסימ׳ הלא לזה יענו במחולות לאמר. אך לשקר שמרתי את אשר לזה. ולא ידע נחת לזה מזה: יותר ז׳ מ״ל בליש׳ וסימ׳ נמסר לעיל בס׳פרא סימן ב׳: להלוך ד׳ חס׳ וסימ׳ ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים. כי מאן ה׳ לתתי להלך עמכם מה לעני יודע להלך נגד החיים. להלך אל אל במשפט:

תולדות אהרן כל עמל האדם לפיהו. זוכר בזיני: טוב מראה עינים. יומא עד:

גל דין גרמו ליה חוביהי דלא עבד מניה מדעם טב ואתהפיך עתריה למהוי ליה להבלו ולמרעא בישא: ג אם אין יוליד גבר מאה בנין ושנין סגיאין יחי ובשלטנותא ורבנותא הוא די יהון יומי שנוהי ונפשיה לא שבעת מן טבא דהות ליה על די רחים על עתריה ולא קנא מניה שמא טבא אף בית קבורתא לא הות מזמנא (ס״א מהימנא) ליה אמרית אנא במימרי דטב מניה שלילא דלא חזא עלמא הדין: (ד) כי ארום בהבלותא אתא בעלמא הדין ובחשוכא יזיל לעלמא ההוא ובחשוכא שמיה מתחפי מן בגלל דלית ליה זכותא ושום טב לא קנא למהוי מדכר: (ה) גם ואף נהור אורייתא לא חמא ולא ידע בין טב לביש למבחן בין עלמא הדין לעלמא דאתי: (ו) ואילו ואלולי הוו יומי חיוהי דגברא תרין אלפין שנין ובאורייתא לא עסיק ודינא וצדקתא לא עבד בשבועת מימרא דיי דביום מותיה נחתא נפשיה לגהינם לאתר חד דכל חייבא אזלין תמן: ז כל כל טורח דגברא בדיל מזון פומיה היא טרח ועל מימר פומא דיי מתזן ואף נפשא דאנש לא תשבע מכלא ומשתיא: (ח) כי ארום מה מותרא אית לחכימא בעלמא הדין יתיר מן שטיא בגין דרא בישא דלא מתקבל עלויהון ומה אית להוא גברא עניא למעבד אלהן למעסק באורייתא דיי בגין די ינדע היכדין עתיד למהך לקבל צדיקיא בגנתא דעדן: ט טוב טב לגברא למחדי על מה דאית ליה ולמעבד צדקתא ולמחמי אגר טב על עובדוי ליום דינא רבא מן די יזיל לעלמא ההוא בסיגוף נפש ברם דין לגברא

אבן עזרא

המתמהים אף על פי שצריכין סמיכה והענין כשיאמר האומר חסר הוא פלוני צריך שיוסיף לבאר חסרונו אם מהון אם מחכמה אם מגדולה הלא תראה חסר משוגעים אני והוא כמוך ועניינו חסר אני ממשוגעים וכן מלא ימים וכן ואיננו חסר מכל תאות נפשו והוא בבנינים הכבדים פועל יוצא כמו ותחסרהו מעט מאלהים שמתו חסר מעט מאלהים וטעם האומר כי הוא יוצא לשנים פעולים ונתצא מן הכבד הנוסף והממעיט לא החסיר עניינו לא הוליד חסרון והנה הוא כמו פועל יוצא כמו העדיף: (ג) אם יוליד. אם יוליד בנים רבים ודרך לשון הקדש לזכור עשרה ומאה ואלף בעבור היותם כלל חשבון הלא תראה כי בהשלמת העשרה תחל באחד גם יזכרו שבעה ובמקומו אפרשנו. ושנים רבות יחיה. עד שיהיה ישיש. ורב שיהיו ימי שניו ממנהג העולם. וגם קבורה התכריכין שיקבר בהם המת. והנפל הוא נפל אשת: (ד) כי בהבל. וצריך שיתעלם שמו ולא יזכר: (ה) גם שמש. ישוב לנפל ואמר הנה הנפל שלא ראה אור העולם ולא ידע מאומה. נחת היה לו כי לא עמל בדברי העולם וזה בעל העושר שראה אור העולם וידע כי לא היתה לו מנוחה כי אם עמל בלא שכר ולא תענוג בשתי העולמות: ואלו חיה. זאת המלה כמו ואילו לעבדים ולשפחות. ויש מפרש שאמר שהיא מורכבת מן אם ומן לו. ואלף פעמים אלף אלפים כמו עשרים פעמים הם ארבע מאות: אל מקום אחד. הוא הקבר: (ז) כל עמל. תמה על הכסיל שלא ראה טובה והלא עיקר כל עמל כדי שיאכל אדם ולא ימות. וענין וגם הנפש לא תמלא שלא תשבע ואילו היה לה כל הון שבעולם וכל חטה וענין גם ישוב על הפה שלא ימלא כי מיד ירד המאכל ממנו: (ח) כי מה יותר לחכם. אם יבקש החכם ממון אין קץ ונפשו לא תמלא כנפש הכסיל מה יתרון יש לו. וענין מה לעני יודע העני שהוא יודע ומבין מה לו להלוך בדרך הכסילים כנגד החיים. חיים במקום הזה שם התואר כמו חיים כלכם: (ט) טוב. אמר מה לחכם שתהלוך נפשו בדרך הכסילים שנפשם לא

רשי

לא ישליטנו לעשות צדקה לאכול הימנה לעתיד ואיש נכרי יטול אותו ממנו ויעשה בו צדקה ויהנה ממנו. ומדרש אגדה בדברי תורה. עושר ונכסים וכבוד. מקרא משנה ואגדה. לא ישליטנו שלא זכה לגמרא ומתוך כך אין הנאה ממנו בשום דבר הוראה. כי איש נכרי יאכלנו. זה בעל הגמרא: (ג) אם יוליד איש מאה. בנים: ורב שיהיו ימי שניו. (ורב הון וכל טוב ימי שניו) ורב לשון די. די לכל טובה: ונפשו לא תשבע. מאותה הטובה שאינו שמח בחלקו להתקרר רוחו במה שבידו: וגם קבורה לא היתה לו. פעמים שנהרג וכלבים אוכלים אותו וכל הדברים האלו נמצאו באחאב שהוליד בנים הרבה וממונו הרבה והיה חומד של אחרים ולא מצא קורת רוח בממונו וכלבים אכלוהו: טוב ממנו הנפל. של אשה כי הנפל בהבל בא והלך ולא ראה טובה ולא נתאוה לה ואין לו להצטער: (ו) ואילו חיה. ואם חיה אלפים שנה מה יתרון לו הואיל וטובה לא ראה הלא סופו לשוב אל העפר כשאר העניים: (ז) כל עמל האדם. בשביל פיהו הוא שיהנה ויאכל בעולם הזה והבא וזה לא נהנה בחייו: וגם הנפש לא תמלא. בתמיה כלומר וזה אפי׳ תאותו לא מלא בהנאה מועטת כמו (שמות טו) תמלאמו נפשי לשון השגת תאוה ואחרי שכן הוא: (ח) מה יותר. לו בחכמתו משאם היה כסיל. ומה לעני. חסרון מן העשיר שאין לו קורת רוח גם הוא יודע להלוך בארץ אל החיים. ד״א וגם הנפש לא תמלא לעולם הבא שהרי לא עשה מעשים טובים בחייו: (ט) טוב מראה עינים מהלך נפש. טוב היה והוכשר לזה לראות עושרו לתראה עיניו מהאכל ומשתה ההולך בנפש. דבר

מצודת ציון

(ג) ורב. גדול ר״ל מרובה: הנפל. כן יקרא הנולד מת: (ד) נחת. ר״ל נחת רוח: (ז) תמלא. ענינו כריסה ותהוך כמו תמלאמו נפשי (שמות טו): (ח) עד. ענינו כפול׳ הדמיון וכן ואלכם

מצודת דוד

האלהים. אבל האלהים לא נתן לו ממשלה ויכולת ליהנות מן העושר כי הניח את לבבו לקוץ: איש נכרי. הזר ממנו שאינו ראוי לירשו היא יאכל את העושר כי יבוא לידו ויהנה ממנו: זה הבל. הוספת ההון היא מבלי תועלת והוא מכאוב רע ברואהו בזולתו יהנה ממה שקבץ הוא: (ג) מאה. ר״ל מאה בנים שמשמח לב מולידם: ורב כו׳. בגודל ובכבוד אשר יהיו ימי שניו: ונפשו. אבל נפשו לא שבעה מן הטובה כי לא מילא תאותה בשום דבר: לא היתה לו. כי חיה השדה אכלוהו: טוב ממנו. מי שאירע לו כאלה נפל האשה טוב ממנו: (ד) כי בהבל בא. הנפל הזה כבא לעולם מתהלה בא מבלי הפיג תועלת ובהלך אל הקבר הלך בחושך ר״ל לא ראוהו מי ולא ידע ממנו אח״ז לא יוכר שמו כאלו השם נתכסה בחושך ואין מי רואהו להזכירו והוא ענין מליצה כי באמת לא נקרא לו שם: (ה) לא ראה. הנפל הזה: ולא ידע. מעולם לא ידע נחת הריוח שיש מדבר אחד יותר ממה שיש מדבר אחר והואיל וכן אין לו להצטער מה שהיה חסר מן הטובה כי מעולם לא ראה טובה ולא נתאווה לה אבל האיש שילד מאה כו׳ יודע הוא מהו טובה ועל שנעדרה ממנו נצרו מרובה: (ו) ואלו חיה. ואם חיה: פעמים. שני פעמים אלף שהם שני אלפים: לא ראה. ר״ל לא התענג בטובה: הלא אל מקום אחד. ר״ל מהו הנאה במלא נאריכות ימיו הלא במותו ישוב אל העפר כשאר העם כי הכל הולך אל מקום אחד הוא הקבר וכמוהם כמיהו: (ז) כל עמל. מה שהאדם עמל לקבץ הון הוא למען יהיה לו מה לתת אל פיו לאכול ולשתות: וגם הנפש. ישמור שלא תחטא ר״ל שיתן ממונו צדקה לזכות את הנפש: (ח) כי מה יותר. מהו היתרון שיש לחכם יותר מן הכסיל ר״ל מה שיהיו לו לעני לדעת את מחסורו ולהחזותו ברעב למען יוכל גם הוא ללכת נגד החיים ודומה להם: (ט) טוב מראה עינים. טוב היה אם היה אדם רואה בעיניו מהלך הנפש לאחר המיתה לאיזה מקום הולך נפש הצדיק ולאיזה מקום

סוף

י מה־שהיה כבר נקרא שמו ונודע אשר־הוא
אדם ולא־יוכל לדין עם שהתקיף ממנו: יא כי
יש־דברים הרבה מרבים הבל מה־יותר לאדם:
יב כי מי־יודע מה־טוב לאדם בחיים מספר ימי־
חיי הבלו ויעשם כצל אשר מי־יגיד לאדם מה־
יהיה אחריו תחת השמש: ז א טוב שם משמן
טוב ויום המות מיום הולדו: ב טוב ללכת
אל־בית־אבל מלכת אל־בית משתה באשר הוא

ג׳. ד׳. ג׳ ל׳ יתיר ה׳ ד׳ . ל׳ ודגש׳. ל׳ פ׳ רבתי . פ״ז

חייבא הבלו ותבירית רוחא: י מה מה דהוה בעלמא הא כבר אתקרי שמיה ואשתמודע לבני אנשא מן יומא דהוה אדם קדמאה וכולא גזירת מימרא דיי היא ולית רשו לגברא למיקם בדינא עם מרי עלמא דתקיף מניה: יא כי ארום אית פתגמין סגיאין דמסגין הבלו בעלמא מה מותר אית לגבר דמתעסק בהון: יב כי ארום מן הוא די ידע מה יוטיב לאנשא בעלמא הדין אלהין למעסק באורייתא די אינון חיי עלמא וכל מנין יומי חיי הבלו די יהי בעידן מותיה אינון חשיבין בעינוי כטלא דמן הוא די יחוי לאנשא מה דעתיד למהוי באפוהי (בתי״ק בתרוהי) בעלמא הדין תחות שמשא: א טוב טב שמא טבא דיקנון צדיקיא בעלמא הדין יתיר ממשחא דרבותא דהוה מתרבי על ריש מלכיא וכהניא ויומא דישכוב גבר ומפטר לבית קבורתא בשום טב ובזכותא מן יומא די אתיליד רשיעא בעלמא: ב טב למיזל לגבר אבילא לנחמותיה מלמיזל לבית משתיא דחמרא דמתלעבין בבית אבילא תמן היא סוף כל אנשא למיזל די על כולהון

לדין ג׳ וסי׳ בתהלים סי׳ ג׳ : ב׳ מלין כתי׳ ה׳ במצעות תיבותא ולא קריין וסי׳ בהחפזם וילכו אחריהם עד הירדן. בהשדה ויקם המלך לילה וחד פליגא עליה. שהתקיף מה שהיה כבר נקרא שמו ונודע : כצל ה׳ דגשי׳ וסי׳ גמסר באיוב סוף סימן י״ג : כל לשון אבל על בט״ה אל וסימ׳ כי ארד אל בני אבל שאלה. כי התאבל שמואל אל שאול. עד מתי אתה מתאבל אל שאול. וקראו אכר אל אבל. ללכת אל בית אבל:

תולדות אהרן טוב שם. ברכות יז עקרים מ״ג כ עקידס נעילת שערים : טוב ללכת. כתובות עב (כתובות לא) :

רשי

אחר טוב מראה עינים מהלך נפש טוב היה לזה והוכשר ללכת אחר עיניו לגזול ולעסוק מהילוך נפשו שלא נתן לב היכן נפשו תלך כשימות: גם זה הבל. הוא הניתן לרשעים: (י) מה שהיה כבר נקרא שמו. חשיבות וגדולה שהיתה לו בחייו. כבר נקרא שמו כלומר כבר היה ועבר כבר יצא לו שם בשררה ועתה חלף ונודע שהוא אדם ולא אל וסופו שמת ולא יוכל לדין עם מלאך המות שהוא תקיף ממנו: (יא) כי יש דברים הרבה. שנתעסק בהן בחייו כשחוק הקופים ופילים ואריות הכל הרבה לו ומה יותר לו משמת: (יב) כי מי יודע. כי מי אשר יודע מעשים טובים ומה לאדם לעשות בחייו שיהיו טובים לו לעולם הארוך: מספר ימי חיי הבלו. שהם מעט מספר: ויעשם. לאותם מעשים בשעה מועטת שהוא חי שהוא זמן קצר כצל עוף העובר ואף על פי שאמר שלמה כצל סתם ולא פירש אם צל דקל אם צל כותל שהם קבועים כבר פירשו דוד אביו (תהלים קמד) ימיו כצל עובר זה צלו של עוף הפורח כך נדרש במדרש: כי מי יגיד לאדם. במה יתקיים הון שקבץ מעושק לבניו אחריו תחת השמש: (א) טוב שם משמן טוב. יפה לאדם שם טוב משמן טוב. וביום המות טוב השם מיום הולדו לכך הוקש שם טוב לשמן יותר משאר משקין שהשמן אתה נותן לתוכו מים והוא צף ועולה וניכר אבל שאר משקים אתה נותן לתוכן מים והם בולעים. טוב שם משמן טוב שמן טוב יורד למטה שנאמר (תהלים קלג) כשמן הטוב היורד על הזקן שם טוב עולה למעלה שנאמר (בראשית יב) ואגדלה שמך. שמן טוב לשעה ושם טוב לעולם שנאמר (תהלים עב) יהי שמו לעולם. שמן טוב הולך מקיתון לטרקלין ולא יותר ושם טוב לסוף העולם אמר רבי יהודה ברבי סימון מצינו בעלי שמן טוב נכנסו למקום החיים ויצאו שרופים והם נדב ואביהוא שנמשחו בשמן המשחה ומצינו בעלי שם טוב שנכנסו למקום המיתה ויצאו חיים חנניה מישאל ועזריה שיצאו מכבשן האש: ויום המות מיום הולדו. נולדה מרים אין הכל יודעין מה היא מתה נסתלקה הבאר וכן אהרן בעמוד ענן וכן משה במן: (ב) טוב ללכת אל בית אבל. מדה הנוהגת בחיים ובמתים: מלכת אל בית משתה. שהיא מדה שאינה נוהגת אלא בחיים: באשר הוא סוף כל האדם. בשביל שהאבל הוא סוף כל האדם סופו של כל אדם לבא לידי כך לפיכך החי יתן אל לבו כל מה שאגמול חסד עם המת אצטרך אני שיגמלו לי במותי דיזל ידלוניה דיטען יטענוניה דיספד יספדוניה דילוה ילווניה. ד״א באשר הוא סוף כל האדם שהמיתה היא סוף כל ימי האדם ואם לא עכשיו גומל לו חסד לא יגמול לו עוד אבל בית המשתה זימנו ולא הלך יוכל לומר לו סופך שיולד לך בן ושם אהיה עמך תבא לך שמחת חתונת בניך ושם אלך: והחי יתן אל לבו. הדבר הזה שאם לא עכשיו יגמול לו

אבן עזרא

לא תמלא די לו הנמלא הנראה לעין אף על פי שהנראה ואשר יעשה במחשבת הנפש הבל. פירוש אחר שיהיה טוב מראה עינים דברי החיים כענין ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו: (י) מה שהיה. כבר נקרא שמו ונודע שהוא אדם כך וכך ולמה יבקש הליכת הנפש עד שיהיה כפלוני ויתכן שלא ישיגנו ואין ראוי לאיש שכל שידין עם שתקיף ממנו על כן אין ראוי לו לבקש מה שהחיים מבקשים ויעשה זאת כנגדם שיהיה כמו הם: (יא) כי יש דברים הרבה. חוץ מהליכת הנפש מתאות העולם לקבץ הון כמו לבקש שררה ודברי חשק וכלם והדומה להם מרבים הבל יוסיפו על הבלו של אדם ודי לו שהוא הבל גם זה הפסוק ישוב על העני היודע שראוי לו להשמר מכל הבל כי מה יותר יש לו: (יב) כי מי. גם זה ישוב לענין העני היודע כי לא ידע האדם מה טוב לו בחיים אם העושר ואם העוני וימי חיי הבלו הם במספר ראוי שיעשה אותם כצל עובר ולא יבקש הליכת הנפש עד שיעזוב הממון כי לא יועיל כל מה שיעזוב אפילו לא ידע מה יעשה אחריו בממונו. וענין יעשם כצל שיחשוב במחשבתו כמו שהצל איננו עומד רגע אחד כן ימיו ילכו ויעברו שהם העיקר אף כי כל מה שיקרה להם מטוב ועד רע ועושר ועוני. ופירוש אחר בפסוק והסכל ירבה דברים: (א) טוב שם. גם זה הפסוק טוב שם דבק בראשונים כי העני היודע שמעשיו טובים יותר כבוד לו הוא השם משמן הטוב ויותר תענוג ויום המות הוא טוב לאשר יש לו שם טוב מיום הולדו כי ביום הולדו לא ידע איש מה יהיה אם טוב ואם רע ובמותו נקרא שמו ונודע שהוא אדם טוב. ויתכן היות ויום המות טוב לבעל השם הטוב בעבור שימצא מנוחה ושכר טוב ולא יראה עמל ואין כן ביום הולדו כי אדם לעמל יולד. ויש מפרשים ויום המות חייב אדם שיעלה על לבו יום המות מיום הולדו והענין בעצמו טוב לכן איננו מענין הפסוק: (ב) טוב ללכת. בעבור ראותו מה הוא סוף כל

מצודת דוד

הולך נפש הרשע והיה א״כ יודע ההפרש ועי״ז היה מיישר דרכו: גם זה הבל. אבל בהמת שגם זה הבל מבלי הועלה כי אז היה עובד את המקום על מנת לקבל פרס ולהנצל מן העונש ויותר טוב לעבדו שלא על מנת לקבל פרס: ורעות רוח. כדבר הזה היה לו רעות רוח כי אז היה עובד את המקום שלא ברצון כ״א מאהבת השכר ויראת העונש משא״כ כשעובד מאהבת המקום כי אז יעבוד מרצונו: (י) מה שהיה. הגדולה שהיה לאדם כבר נקרא שמו בשם גדול עודו חי וכאומר מה בעבור אין: ונודע. אבל במותו נודע לכל שהיה רק בן אדם ולא היה בידו לרדה לדין עם מי שהוא תקיף ממנו הוא מלאך המות החזק ממנו ולא יוכל למנוע את הנפש בדין: (יא) כי יש. באמת יש ענינים הרבה מה שהפליא זה לעשות בגדולתו עודו חי אבל כל אלה מרבים הבל הואיל ואינם נצחיים: מה יותר לאדם. מה יתרון מעלה בא לאדם במה שהוא אדם מהוגן דעה יותר מכל החי: (יב) כי מי יודע. ר״ל מעט המה אשר ישכילו לדעת מהו הטוב אל האדם לעשות בחייו במספר ימי חייו ההבל אשר הוקצה לו מן השמים: ויעשם. למען עשות המעשים האלה עודו חי בכל עת ולא ינוח כלל הזה אשר לא ינוח בעת מן העתים כי התמיד נוטה היא ממקום למקום בעבור נטיית השמש ומוסב למעלה לומר הואיל ולא רבים יחכמו להבין את זאת לכן לא בא יתרון מעלה לאדם במה שהוא אדם מהוגן דעה: אשר מי יגיד לאדם. ר״ל לא סוף דבר שאין אדם יודע דבר מושכל מה לעשות בחייו כי אפילו דבר מוחש אשר יהיה מאחורי ערפו אין יודע לו בזה העולם וצריך הוא שיהא מי יגיד לי מה הוא:

ז (א) **טוב** שם. שם טוב היוצא לאדם למרחוק בעבור מעשיו הנגונים הוא יותר טוב משמן הטוב הנודף ריח טוב למרחוק כי שמן הטוב דרכו להפיג ריחו בכל עת והוא הולך וחסר אבל שם טוב דרכו ללכת ולהתגבר בכל פעם: ויום המות. יותר טוב לאדם יום המות מיום הולדו כי השם הטוב שיצא לו בחייו לא יפסק אחר המיתה אבל ביום הולדו אין ידוע עדיין אם יזכה לשם טוב ואם יתקיים השם: (ב) טוב ללכת. יותר טוב ללכת לבית האבל לשמוע קינות ויללת המתאבל אם הלב מללכת לבית המשתה לראות שמחות ורקודין המרחיב את הלב: באשר. בעבור אשר מקרה האבל הוא סוף של כל אדם כי כולם ימותו ויתאבלו עליהם והחי

מצודת ציון

ולמס לעבד (בראשית מט): (י) שהתקיף. ענין חוזק ותוקף כמו ואם יתקפו האחד (לעיל ד): ססירים

סוֹף כָּל־הָאָדָם וְהַחַי יִתֵּן אֶל־לִבּוֹ׃ ג טוֹב כַּעַס
מִשְּׂחֹק כִּי־בְרֹעַ פָּנִים יִיטַב לֵב׃ ד לֵב חֲכָמִים
בְּבֵית אֵבֶל וְלֵב כְּסִילִים בְּבֵית שִׂמְחָה׃ ה טוֹב
לִשְׁמֹעַ גַּעֲרַת חָכָם מֵאִישׁ שֹׁמֵעַ שִׁיר כְּסִילִים׃ ו כִּי
כְקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר כֵּן שְׂחֹק הַכְּסִיל גַּם זֶה

מ״ג. ו׳ חסר בכתו׳

שחק הכסיל ד׳ בליש׳ שחק חסרי׳ בכתובים וסי׳ נמס׳ בירמי׳ סימן כ׳ ועיין במשלי סי׳ י״ד׃

תולדות אהרן סוף כל האדם. עקידה כב: והחי יתן אל לבו. מ״ק כח נדרים סג עקידה סב (ברכות ו): טוב כעס משחוק. שבת ל עקידה כב״ר ל׃

אִתְגְּזֵרַת גְּזֵרַת מוֹתָא וּמִן בִּגְלַל דֵּיהָךְ לְבֵית אֲבֵילָא גַּבְרָא
צַדִּיקָא יָתִיב וְיִתֵּן לְלִבֵּיהּ מִילֵּי דְמוֹתָא וְאִין אִית בִּידֵיהּ מִדַּעַם
בִּישׁ יִשְׁבְּקִינֵיהּ וִיתֵיב בְּתְיוּבְתָּא קֳדָם מָרֵי עָלְמָא׃ ג טב טָב
רוּגְזָא דְרָגֵז מָרֵי עָלְמָא עַל צַדִּיקַיָּא בְּעָלְמָא הָדֵין מִן חוּכָא דִי
הוּא מְחַיֵּיךְ עִם רַשִׁיעַיָּא אֲרוּם בְּאַבְאָשׁוּת אַפֵּי שְׁכִינְתָּא אָתֵי
בְּצוּרְתָּא וּפוּרְעָנוּתָא בְּעָלְמָא בְּגִין לְאוֹטָבָא לֵב צַדִּיקַיָּא וִיצַלּוֹן
קֳדָם מָרֵי עָלְמָא דְהוּא מְרַחֵם עֲלֵיהוֹן׃ ד לב לִבְּהוֹן דְּחַכִּימַיָּא
אָנֵן עַל חוּרְבַּן בֵּית מוּקְדְּשָׁא וְעָצִיב עַל גָּלוּת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְלֵב
שַׁטְיָא בְּחֶדְוַת בֵּית לִיצָנוּתְהוֹן אָכְלִין וְשָׁתָן וּמִתְפַּנְקִין וְלָא
יָתְבוּן עַל לִבְּהוֹן סִיגוּף אֲחֵיהוֹן׃ ה טוב טָב לְמֵתַב בְּמִדְרַשׁ
בֵּית אוּלְפָנָא וּלְמִשְׁמַע נְזוּף גְּבַר חַכִּימָא בְּאוֹרַיְתָא מִגְּבַר דְּאָזֵיל לְמִשְׁמַע קָל טַבְלָא דְשַׁטְיָין׃ ו כי אֲרוּם כְּקָל קִיבְלַת כּוּבִין

אבן עזרא

כל האדם שהוא המות ובעודנו חי יתן אל לבו: (ג) טוב כעס. כבר באמרו חכמי הראיות שיש באדם שלש נפשות האחת הנפש הצומחת והענין כי כמו שיש במיני הצמחים והדשאים וכל עץ כח הרא שמו נפש או מה שתרצה שיגדל כישם הצמח ויגביהנו וירחיבנו כן יש באדם וזאת הנפש מתגברת עד זמן קצוב וזאת הנפש היא המתאוה והצריכה לאכול והנפש השנית נפש הבהמה והיא בעלת ההרגשות חמשה ובעלת התנודה ההולכת ממקום למקום וזאת הנפש גם היא באדם ולאדם לבדו נפש שלישית היא הנקראת נשמה היא המדברת המכרת בין אמת ושקר בעלת החכמה והנפש השנית היא אמצעית בין שתי הנפשות והאלהים נטע שכל באדם הוא הנקרא לב למלאת חפץ כל נפש בעתו וגם עזרהו במצות תעמודנה כל דבר על מתכונתו ואין זה הספר מוכן לדבר על סוד הנפש כי עמוק הוא ולא יוכל מבין לעמוד על האמת כי אם אחר קריאת ספרים רבים ולולא שהוצרכתי להזכיר חלקי הנפשות בעבור פירושי הפסוקים לא רמזתי לכלל אף כי לפרט ועיקר הצורך הוא שיראו כדברי שלמה בספר הזה דברים קשים מהם שיאמר במקומות רבים דבר ויאמר הפך הדבר ובעבור זה אמרו חכמי ישראל ז״ל בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרים זה את זה אמר טוב כעס משחוק והפך זה כי כעס בחיק כסילים ינוח וכן כי ברוב חכמה רוב כעס והפך זה והסר כעס מלבך וכן טוב אשר יפה לאכול ולשתות והפך זה טוב ללכת אל בית אבל וכן ושבחתי אני את השמחה והפך זה ולשמחה מה זו עושה וכן כי מה יותר לחכם מן הכסיל והפך שיש יתרון לחכמה וכן ושבח אני את המתים והפך זה כי לכלב חי הוא טוב וכן כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול והפך כי עת לכל חפץ וכן וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים והפך יש רשע מאריך ברעתו וכן אשר יהיה טוב ליראי האלהים והפך יש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים והמתכם היטב ימצא עוד כאלה בס׳ הזה וידוע כי הקהל שבחכמים לא יחבר ספר ויסתיר דבריו בספרו. והוצרך א׳ מן המפרשים לפרש מלת קהלת כמו קהלת יעקב ואמר כי תלמידיו חברו הספר וכל אחד אמר כפי מחשבתו וזה איננו נכון כלל בעבור ויותר שהיה קהלת חכם והנה הוא אדם אחד ועוד בקש קהלת למצוא דברי חפץ והראיה הגמורה אני קהלת הייתי מלך ואחר שהעיד הכתוב על שלמה שאחריו לא יקום חכם כמוהו ידענו שאין בדבריו הכך רק הם כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. ועתה אפרש אותם בדרך קצרה אע״פ שהשלש נפשות נקראות בשם אחד בעבור התאחדם כי הנשמה תקרא רוח ונפש לכן אשים שמות להם למען לא אאריך בתואר כל אחת ויהיה השם הנפש המתאוה לאכול ולשתות ותשק התשגל נפש ויהיה שם נפש בעלת ההרגשה המבקשת שררה וגדולה רוח ויהיה שם נפש בעלת החכמה נשמה ג״כ חלקם רבינו סעדיה גאון ז״ל. וידוע כי בהתגבר הנפש תחלש הנשמה ואין לה כח לעמוד לבניה בעבור היותה גוף וכל יצריו עוזרים אותה על כן המתעסק באכילה ושתיה לא יחכם לעולם. ובהתחבר הנשמה עם הרוח תנהגנה הנפש אז תפקחנה מעט עיני הנשמה להבין חכמות הגויות לכן לא תוכל לדעת החכמות העליונות בעבור כח הרוח המבקשת שררה והיא המולידה הכעס והנה זה פירוש טוב כעס משחוק וענין כי ברוע פנים ייטב לב היא הדאגה כמו מדוע פניכם רעים וענין לב הוא השכל ואחר שתתגבר הנשמה על הנפש בעזרת הרוח צריכה הנשמה כהתעסק בחכמה שתעזור אותה עד שתגלה הרוח ותהיה תחת ידיה וזה פירוש אל תבהל ברוחך לכעוס וענין כי כעס בחיק כסילים ינוח שהוא עמהם לעולם ולא יזוז מהם ועם החכם לא ימצא כי אם בעתו לצורך וענין כי ברוב חכמה רב כעס כענין אל תתחכם יותר כי רוב החכמה ירבה כעסו על הבלי העולם ועל בני העולם ויצא מן היישוב כענין למה תשומם וימות בלא עתו על כן הטוב לאדם שישקול כל דבריו וענינו במאזני צדק ויתן חלק לכל נפש בעתו וענין והסר כעס מלבך הוא שלא תמשול הרוח עליך וכן והעבר רעה מבשרך היא התאוה כי אם יאכל כל מאכל שיתאוה יביא רעה על בשרו וכן אם הוסיף על המשגל יביא רעה חולה על בשרו וענין בשר הוא גופו והנה הזכיר בפסוק הזה שיחלים אדם בכל יכולתו הרוח בעלת הכעס והנפש בעלת התאוה וענין טוב אשר יפה לאכול ולשתות כנגד הכסיל העמל לקבץ ממון ולא יתענג ממנו טוב ללכת אל בית אבל הוא האמת וענין כי מה יותר לחכם שאם יעשה החכם כמעשה הכסיל שלא תשבע נפשו מה יתרון יש לו ושיש יתרון לחכמה הוא האמת וכן ושבחתי אני את השמחה כי היגעים בעולם ואינם מבקשים חכמה השמחים הם יותר משובחים מהדואגים לאבל ולשמחה מה זו עושה הוא האמת ופי׳ ושבח אני את המתים כנגד העשוקים וענין כי לכלב חי הוא טוב דברי בני האדם וגם כתוב למעלה וגם לב בני האדם מלא רע והוללות בלבבם וכן כי אין מעשה וחשבון דבריהם וענין כי עת לכל חפץ הוא האמת וענין וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כלל על הרוב ידבר וענין יש רשע הוא הנמצא לפרקים מעטים וכבר הזכרתי בתחלת הספר כי בעבור רע מעט אין בחכמה העליונה למנוע טוב רב וכמו זה בספר משלי שיאמר וקובץ על יד ירבה והוא האמת ויש מפזר ונוסף עוד הוא המעט וכן יש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים אשר תמצא בספר הזה דבר ופעם שנית יראה שיאמר הפך הדבר גם כי תמצא בספר משלי כמו אל תען כסיל ענה כסיל גם כן בדברי הנביאים ובתורת אלהינו שהוא העיקר כמו אפס כי לא יהיה בך אביון כי לא יחדל אביון וכלם אחת: (ד) לב חכמים. אחר שהזכיר טוב ללכת אל בית אבל אמר כי חכמי לב אפילו בשלא ילכו אל בית האבל בית האבל תמיד בלבם: (ה) טוב. יותר טוב יהיה למי שאינו חכם לשמוע גערת חכם בו ויותר תועלתו ואם הגערה תועיל אף כי דברי חכמתו והענין שאפילו גערת חכם שבעם יותר תועיל ותתענג הנשמה בה משמוע שיר כסילים: (ו) כי כקול הסירים. כמו קוצים מלשון הנני סך את דרכך בסירים והענין שישים על דרכם סירים וקוצים. ותחת הסיר כמו בשבתנו על סיר הבשר ובא סיר עם סירים בי״חד ואינמו מענין אחד

רשי

לו חסד לא יגמול לו עוד: (ג) טוב כעס משחוק. מי שרודפת מדת הדין אחריו אל יבעט טוב היה להם לדור המבול אם הראה הקב״ה פנים זעומות על עבירות שבידם משחוק ששחק עמהם שאילו הראה להם קימעא רוע פנים היו חוזרים למוטב. טוב היה לאדוניהו אם ענשו אביו על כל יתרה שהיה עושה משחוק שהראה לו ובסוף נהרג עליו: ייטב לב. יהפוך לב האדם להטיב דרכיו: (ד) לב חכמים בבית אבל. מחשבתם על יום המיתה: ולב כסילים בבית שמחה. אין חרדים מיום המיתה ולבם בריא כאולם: (ו) כי כקול הסירים. עצי קוצים אשפי״נט בלעז: תחת הסיר. תחת סיר נחשת הכפוי על תבערת קוצים והם מקשקשים לתוכה אמר רבי יהושע בן לוי כל קיסא כד אינון דלקין לית קלהון אזיל ברם הלין סירייתא קלהון אזיל למימר אף אנן מן קיסיא מודיעים שאף אנו מן העצים ויש צורך בנו אף הכסילים מרבים דברים לומר

מצודת ציון

ז (ו) הסירים. ענפי קוצים כמו עד סירים סבוכים (נחום א): הסיר. כן יקרא הדוד של נחשת כמו וכיו הסירות (זכריה יד) ואמר בלשון כנופל על הלשון׃

מצודת דוד

ההולך לבית האבל אף כי עודנו חי יתן אל לבו שגם עליו יתאבלו בבוא עת הליפתו ובזה יחרד ויכנע לבבו ויהיה נשמר מן החטא: (ג) טוב כעס. אם יתמה לחברו וזה מראה לו כעס יותר נוח לו מבירא לו פנים שוחקות כי במה שמראה לו רוע פנים על זעם נח החימה וייטב הלב ולא יתנקם עוד כי כן הטבע אבל אם מראה לו פנים שוחקות הבולה טמונה בגבו ולא יהמול ביום נקם לעת מציאה: (ד) לב חכמים. מחשבת החכמים הוא בבית האבל בכל עת יחשבו בענין הבלות למען יכנע לבבם להיות נשמר מן החטא: בבית שמחה. תמיד יחשבו בענין שמחת הרקוד וקלו׳ הרגלם המרגיל לעבירה: (ה) טוב לשמוע. יותר טוב לשמוע גערת נזיפה מן החכם אף כי יחריד את הלב מ״מ לסיבה יחשב כי אין דרך החכם להשמיע נערת נזיפה כ״א לייסר הדרך א״כ הגערה היא לטובת השומע: מאיש. ר״ל אף אם הוא איש השוב ירא אלהים אבל לא יקבל ראש בעבור שמיעת השיר ויש א״כ בזה מן הטוב כי תשמח את הלב ומסיר את היגון מ״מ הואיל והכסילים הם המשוררים א״א בלא ימשיכו לאוזן השומע גם קלות ראש ולפי שעה יצא בלבי מחשבה קלות ראש: (ו) כקול הסירים. כמו קול הבערת קוצים שתחת הסיר ישמיעו קול קשקוש יקבוד גבוהה וגו׳ יבוא

הבל: ז כי העשק יהולל חכם ויאבד את־לב
מתנה: ח טוב אחרית דבר מראשיתו טוב ארך־
רוח מגבה־רוח: ט אל־תבהל ברוחך לכעוס כי
כעס בחיק כסילים ינוח: י אל־תאמר מה היה
שהימים הראשנים היו טובים מאלה כי לא
מחכמה שאלת על־זה: יא טובה חכמה עם־
נחלה ויתר לראי השמש: יב כי בצל החכמה
בצל הכסף ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה:
יג ראה את־מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן

ג' כסע' כסי' ב' ח' חסר וח' נ"ל ל' ומ"ל כ"ד ל' ג' ל'. ל' ג' ל'

דמתוקדין תחות דודא כדין קל חוכא דשטיא אוף דין הבלו: ז כי ארום אניסא יהתל בחכימא בגין דלא אזיל באורחתיה ומהובד במלוי בישיא ית חוכמת לב חכימא דאתיהיבת ליה במתנא מן שמיא: ח טוב טב סוף עסקא מן שירויה דבשירויה לא אשתמודע לגבר מה דעתיד למהוי בסופיה אלהן סוף מילתא טב אשתמודע לגבר דטב הוא וטב מן קדם יי גבר די שליט ברוחיה ומכבש יצריה מגבר דאזיל בגסות רוחיה: ט אל ובעידן דתיתי עלך אוכחתא מן שמיא לא תבהל בנפשך למרתח ולמימר פתגמי סרבנותא כלפי שמיא ארום אין אנת סביל (ושתיק) ישתביק לך (חובך) ואין אנת מסרב ומרתח דע ארום רתחא בעטף שטיין ינוח עד כדון די הובד יתהון: י אל ובעידן עקתך לא תימר מה דהות קדמת דנא טב בעלמא דיומין קדמאין הוו טבין ואנשי דרא ההוא הוו שפירי עובדא יתיר מן אלין בגין כן טבא הוה מטי להון ואנת לא על חוכמתא שאלת על דנא: יא טובה טבתא חוכמתא דאורייתא עם אחסנת ממונא ויתיר לגבר למהוי מדבר בענוותנותא עם גוברין דיירי ארעא דחזן טב וביש תחות שמשא בעלמא הדין: יב כי ארום היכמא דמסתתר גברא בטלל חוכמתא היכדין מסתתר בטלל כספא בעידן די עביד מניה צדקתא ומותר מנדעא חוכמתא דאורייתא תהי ית מרהא מבית קבורתא לעלמא דאתי: יג ראה הוי מסתכל ית עובדא דיי וגבורתיה די עבד ית סמיא ית גבינא

בחיק כלהון ס"ל בליש' במ"ד חס' וסי' כליותי בחקי. ותחבק חק נכריה. שחד מחק רשע יקח. ישחד בחק חמה עזה: בצל י"ב רפין וסי' ע"כ באו בצל קורתי. כחרב בציון שאין זרים הבגיע. כי בצל החכמה בצל הכסף ב' בפסו'. בצל השבון עטרו. בצל ידו החביאני. ולהחסות בצל מצרי'. ודבתריה והחסות בצל מצרי'. בצל דליותיו תשכנה. בצל כנפיך תסתירני. בצל כנפיך יחסיון. בצל שדי יתלונן:

תולדות אהרן טוב אחרית דבר. (חגיגה טו): כי כעס בחיק כסילים. נדרים כב: שהימים הראשונים. ר"ה כה: חכמה עם נחלה. בכורו' נב זוהר חקת: כי בצל החכמה. פסחים נג: החכמה תחי' בעליה. יבמות סד חולין נט יומא פג פד (יומא מח כרכות יח):

רשי

גם אלו מן החשובים: גם זה הבל. ועמל הוא שמסר הקב"ה לבריות להיות יגיעים ומתקנתרים בהם: (ז) כי העושק יהולל חכם. כשהכסיל מקנתר את החכם מערבב דעתו וגם הוא נכשל דתן ואבירם קנתרו את משה לומר (שמות ה) ירא ה' עליכם וישפוט וגומר וערבבוהו ואבדו את לבו וגרמו לו שהקפיד כנגד הקב"ה ואמר (שם ה) והצל לא הצלת את עמך ונענש בדבר שהשיבו עתה תראה ולא תראה במלחמת ל"א מלכים: לב מתנה. לב חכמה שהיא מתנה לאדם שנאמר (משלי ב) כי ה' יתן חכמה: עושק. לשון ריב וקנתורין יש פנים אחרים אך מפרידין המקראות זו מזו וכי האמור בראש המקרא מוכיח שמחובר למקרא שלפניו: (ח) טוב אחרית דבר מראשיתו. כמשמעו בראשית הדבר אין אנו יודעים מה יהא בסופו אבל כשאחרית טוב נגמר בטובה. דבר אחר טוב אחרית דבר מראשיתו בזמן שהוא מראשיתו טוב שנתכוונו לטובה כשהתחילו בו רבי מאיר הוי קאים ודריש כוליה מילתא באלישע בן אבויה במדרש קהלת: ארך רוח. המאריך רוגזו ואינו ממהר לריב: (ט) אל תבהל. אל תמהר: (י) אל תאמר מה היה שהימים וגומר. אל תתמה על הטובה שהיתה באה על הצדיקים הראשונים כדור המדבר ודורו של יהושע ודורו של דוד: כי לא מחכמה שאלת. שהכל לפי זכות הדורות: (יא) טובה חכמה וגו'. חכמתם עמדה להם עם נחלת זכות אבותם כי טובה היא החכמה: ויותר לרואי השמש. יתרון היא החכמה לכל הבריות: רואי השמש. הן כל הבריות כדתנן הנודר מרואי החמה אסור אף בסומין לא נתכוון זה אלא במי שהחמה רואה אותו: (יב) כי בצל החכמה בצל הכסף. כל מי שישנו בצל החכמה ישנו בצל הכסף שהחכמה גורמת לעושר שיבא: ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה. ועוד החכמה יתירה על הכסף שהחכמה תחיה בעליה: (יג) ראה

אבן עזרא

אחד והוא לשון נחות כמו רוכבים על שלשים עירים ושלשים עירים להם. ואמר וגם זה הבל וישוב על שיר כסילים ועל השחוק והשמחה שלהם אין טעם לה וענין כי אם קול וצעקה כקול הסירים: (ז) כי העושק. הזכיר כי הטוב לחכם שלא יתעסק בדברי השחוק והזכיר שיש דבר שישיבנו מהולל והוא העושק ויחסר דבר טרם מתנה בעבור היות ויאבד לשון זכר כענין ושנא מתנות יחיה וכמוהו עד נמצא עולתה בך: (ח) טוב אחרית דבר מראשיתו. אמר כי החכם ראוי שלא יאהב מתנות וכל דבר שיעשה יביט מה אחריתו כי הוא העיקר הלא תראה כי החכם יאכל רפואה היא מרה בראשונה בעבור שתועיל באחרונה וימנע עצמו מלאכול מתיק שהוא טוב בראשיתו ורע באחריתו. ושיהיה ארך רוח. וארך הוא שם התואר על משקל ילד ויבא הלך יתר שאת: (ט) אל תבהל. ענין תבהל כמו אל תמהר וכן ויבהילו להביא את המן וכבר פירשתי הפסוק הזה בפסוק טוב כעס: (י) אל תאמר. עודנו מצוה ומזהיר לחכם שישמח בחלקו ואם היה עני כמו שכתוב למעלה מה לעני יודע ויאמר שלא יתעסק בדברי קנות ממון כי אם מה שיספיקנו ולא יכעס בעבור שיש לכסיל ממון רב ממנו ויהיה ארך רוח ואל יאמר מה היה כמו שיאמרו הכסילים אם ירדו מגדולתם שנהפך העולם כי המבין ידע כי הימים שוים והמערכות העליונות הם הם רק המקבלים ישתנו איש איש כפי חלקו: (יא) טובה חכמה. ואם יתכן שתהיה לחכם נחלה טוב הוא לו ויותר טוב לרואי השמש כי יכבדו אותו בעבור עשרו: (יב) כי בצל. אז יהיה החכם חוסה בצל החכמה ובצל הכסף אכן יש הפרש בין צל חכמה וצל הכסף שהחכמה תחיה בעליה כי החכמה היא צורת הנשמה העליונה שאינה מתה במות הגוף: (יג) ראה. והחכם שאין לו נחלה וכסף ישמח בחכמתו ולא יכעס בעבור עניו כי כבר נגזר עליו מה שנגזר

מששת

מצודת דוד

יבוא בסדר מיושר כדרך שבא מכלי הניגון: כן שחוק. כן הוא שחוק שמחת השיר מהכסיל כי לא יבא בסדר מיושר כדרך השיר אבל יערב בו דברי קלות ראש: גם זה הבל. לכן גם זה הבל עם כי יש בו שיר מה מן הטוב כי משמח הלב ומסיר היגון עכ"ז היא הבל הואיל ומערב בו דברי קלות ראש: (ז) כי העושק. כאומר אף אם שאים החכם הזה יגער בכסילים בשמעו כי ידבר דברי קלות ראש עכ"ז לא טוב לשמוע כי כשיגער בהם ישיבו גם המה דברי קנתור ויערבבו דעת החכם ויאבד את לב חכמה וידבר גם הוא בלי דעת לכן טוב ללכת מנגד: (ח) טוב אחרית דבר. ר"ל כמו שאחרית הדבר הוא טוב יותר מן הראשית כי בראשית הדבר לא נודע מה יעשה בו אבל כשנגמר הדבר נודע הכל כן טוב יותר המאריך רוגזו ואינו ממהר לריב ממי שהוא גבה רוח אשר בעבור זה ימהר להתקצף כי הממהר להתקצף עומד הוא עדין בתחלת הריב ולא נודע מה יהיה בסוף בהכלי' אותו רעהו אבל הם מאריך אף מאליו ישקע הריב וכאלו נשלם הדבר: (ט) אל תבהל ברוחך. בעת ההרגזך אל תמהר להראות הכעס כי הראות הכעס מנוח לעצמה מקום מנוח ומשומר בחיק הכסילים ומהם לא נעזב על כי לא יתבוננו אשר רעיהם יכלימם לכן המשכיל ידום בעת ההיא ולא יתקצף מהר: (י) אל תאמר. אל תתמה מפני מה היה זה אשר ימים הראשונים כדורו של יהושע וכדורו של דוד היו טובים יותר מאלה הימים כי אז מצאו טובה מרובה אשר לא נמצא כזה באלה הימים: כי לא מחכמה שאלת על זה. השאלה ההיא לא שאלת מן החכמה עצמה כי אלו שאלת אותה היא היתה משיבה אמריה בטוב טעם ודעת אבל האדם דעתו קצרה להבין את זאת או השאלה ההיא לא שאלת מפאת החכמה כ"א מפאת כסילות (כי דרך החכם לשאול שאלות הגונות כפי ערך חכמתו ודרך הכסיל לשאול שאלות שאין בהם ממש לפי כסילותו): (יא) טובה חכמה. אם מי מלא בית והון נחלת אבות מ"מ החכמה טובה היא אליו כי בלעדה לא תתקיים נחלתו בידו: ויותר. ויותר יש צורך אל החכמה לאלו שהם רואי השמש ר"ל המסתכלים במערכת השמים להוריד מהם השפעה לעצמם כי אלו אין בידם מאומה וכל בטחונם במערכת השמים לזה צריך (החכמה וזכר השמש לפי שהיא הגדולה מכלם ופועלת הרבה בהתחתונים ולכן הקרא מלכה השמים מלכון מלכה וכמ"ש בתחלת הספר): (יב) כי בצל החכמה. החוסה בצל החכמ' היה כאלו יחסה בצל הכסף כי לפעמים יוכל האדם לכלכל עצמו די מחסורו עם החכמה כמו בכסף: ויתרון. עוד יש יתרון מעלה בדעת החכמה כי היא תחיה את בעל החכמה אבל הכסף פעם היא סיבה על מיתת בעלי' כי יעמדו עליו רוצחים לקחת העושר: (יג) ראה. השכל

מצודת ציון

(ז) העושק. ענין קנתור וערעור כמו את כל העשוקים (לעיל ד): יהולל. ענין ערבוב הדעת כמו ושופטים יהולל (איוב יב): לב מתנה. ר"ל לב החכמה שהיא מתנה לאדם מהמקום כמ"ש כי ה' יתן חכמה (משלי ב): (ח) רוח. ענינו רוגז כמו הניחו את רוחי (זכריה ו): מגבה רוח. ענין גאוה ישרים: (ט) אל תבהל. אל תמהר: (יג) עותו. ענין קלקול

את אֲשֶׁר עִוְּתוֹ׃ יד בְּיוֹם טוֹבָה הֱיֵה בְטוֹב
וּבְיוֹם רָעָה רְאֵה גַּם אֶת־זֶה לְעֻמַּת־זֶה עָשָׂה
האֱלֹהִים עַל־דִּבְרַת שֶׁלֹּא יִמְצָא הָאָדָם אַחֲרָיו
מְאוּמָה׃ טו אֶת־הַכֹּל רָאִיתִי בִּימֵי הֶבְלִי יֵשׁ
צַדִּיק אֹבֵד בְּצִדְקוֹ וְיֵשׁ רָשָׁע מַאֲרִיךְ בְּרָעָתוֹ׃
טז אַל־תְּהִי צַדִּיק הַרְבֵּה וְאַל־תִּתְחַכַּם יוֹתֵר לָמָּה
תִּשּׁוֹמֵם׃ יז אַל־תִּרְשַׁע הַרְבֵּה וְאַל־תְּהִי סָכָל
לָמָּה תָמוּת בְּלֹא עִתֶּךָ׃ יח טוֹב אֲשֶׁר תֶּאֱחֹז בָּזֶה
וְגַם־מִזֶּה אַל־תַּנַּח אֶת־יָדֶךָ כִּי־יְרֵא אֱלֹהִים יֵצֵא

ל׳ ד׳ כס׳ — ל׳ וחד בצדקו — ל׳ ז׳ מ״ל בנ״ס — ל׳ ל׳ — ל׳ חד מ״ל וחד חס׳ — ג׳ ל׳ כס׳

שלא ד׳ וסי׳ שלא סלא כפו קוטר והצנו מעמר. ברוך ה׳ שלא נתננו טרף לשיניהם. שלא עמל בו יתננו חלקו. שלא ימצא האדם אחריו מאומה: בצדקו ל׳ כתיב ב׳ יש צדיק אבד בצדקו. וחד כצדקי בב״פ אודה ה׳ כצדקו ואינון מן א״ב מן חד חד חד בי״ת וחד כ״ף בריש תיבו׳ וכל חד חד ל׳ דכו׳ וסי׳ נמסר במסרה רבת במערכת אות הבי״ת בס״ד: יותר ז׳ מ״ל בליש׳ וסי׳ איש אל יותר ממנו דמן. ויותר ממנו מאה רכב דשמואל. ותברו דד״ה. ואת היותר החרמנו. כי מה יותר לחכם עם הכסיל. ואל תתחכם יותר למה. לעשות יקר יותר ממני. ובמ״סר׳ אחרי״תי מסר במ״קים ואל תתחכ״ם יות״ר וי״והר לרא״י השמ״ש: ואל תהי סכל חד מן כ״ו יתיראין ואל סמיכין למלה אחרא וכל חד לית דכו׳ וסימ׳ נמסר בכמסר׳ רבת׳ בערך אל בס״ד. תנח ג׳ דגשים וסי׳ אם רוח המשל תעלה עליך. טוב אשר האחוז בזה. בבקר זרע זרעך. וא׳ ותנח בגדו אצלה עד בוא. ואינון חד מן ג׳ זוגין מן ג׳ ג׳ ת׳ ברישי׳ וא׳ ות׳ וסי׳ נמסר בסדר בלק ואיוב סימן ל״ו: ותורותיו ג׳ וסי׳ נמסר בסדר וישמע יתרו:

תלדות אהרן ביום טובה. זוכר מצורע: לעמת זה. הגיגה טו: לא פי בימי הבלי. זוכר בא הוריע אדרת כאזינו עקידה שער לט: (יש צדיק. נזיר נה). אל תהי צדיק. יומא כב: אל תרשע הרבה. בנם נא יומא כב:

יַת תַּיָּרָא לְמֶהֱוֵיהוֹן פְּרִישָׁן בְּעָלְמָא אֱרוּם מָן הוּא חַכִּימָא
די יכיל לתקנא ית חד מנהון אלהן מרי עלמא די עוותיה:
יד ביום ביום דיוטיב לך יי תהי אף אנת בטיבותא ותיטב
לכל עלמא בגין דלא ייתי עלך יומא בישא חזי ואסתכל ואף
ית דין כל קביל דין עבד יי בגין לאוכחא אנשי עלמא מן
בגלל דלא ישכח אנש בתרוהי מדעם ביש לעלמא ההוא:
טו את ית כולא חזית ביומי הבלותי דמן קדם יי מתגזרין טב
וביש למהוי בעלמא על עיסק מזליא דאתבריאו בהון בני אנשא
דאית גבר זכאי אבד בצדקותיה בעלמא הדין וזכותיה מנטרא
ליה לעלמא דאתי ואית גבר חייב דמאריך יומין בחובוהי
וחושבן עובדוהי בישיא נטרין ליה לעלמא דאתי לאתפרע
מניה ביום דינא רבא: טז אל לא תהא זכאי יתיר בעידן
דאתחייב חייבא קטול בבית דינך בדיל לחייסא עלוהי דלא
למקטליה ולא תתחכם בכן יתיר תוכחת רשיעיא דקיימין
בדרך ולא תאליף אורחתהון למא דין תצדי ית אורחתך:
יז אל לא תהך בתר הרהור לבך לאתחייבא סני ולא תרחק
אורחך מן בית אולפן אורייתא דיי למהוי שטיא למה דין אנת
גרים מותא לנפשך ויתקצרון שני חייך למימת עד דלא מטא
זמנך למימת: יח טוב טב דתאחיד בעסקי עלמא הדין לגמול
טובא לנפשך באורח תגריא ואף מדין ספר אורייתא לא תשבוק

אבן עזרא

תשמת ימי בראשית ומביני מלאכת השמים יבינו והוא פירוש אשר ברא אלהים לעשות כי אלהים שם בכל. מלאכתו כח על הדמות הראשונה ומי שהיתה מערכתו מעוותת בדבר ממון או דבר אחר אין לו תקנה: (יד) ביום. והחכם שהוא בעל נחלה וכסף למה ישמח בדבר שלא יעמוד כאילו אומרים לו כשתהיה ביום טוב היה בטוב ושמח: לכן יש עליו להסתכל כי יום רעה יבא כענין שמח בחור שיאמר לו שמח והלך בדרך תאות לבך ועיניך ודע כי על כל אלה והנה הענין אל תשמח: גם את זה לעומת זה. כענין שנאמר בספר יצירה שבע כפולות בג״ד כפר״ת. ועל דברת כמו בעבור והוא כמו על דבר אשר לא קדמו אתכם וכמוהו על דברתי מלכי צדק על דבר אמת וענוה צדק ויהיה היו״ד נוסף כיו״ד מלאתי משפט רבתי בגוים שרתי במדינות ואחריו ישוב אל האלהים והענין שעשה זה לעומת זה ולא יוכל אדם לטעון בעבור שהחסרון בא מן המקבל כמו שפירשתי בתחלת הספר: (טו) את הכל. יש הוא הנמצא לפרקים מעטים. וענין אובד בצדקו שצדקו יאניעו כמו המתענה תמיד ומאריך ענינו מאריך ימים ברשעתו שיאכל וישתה וישמח ויעשה תענוגים לגוף: (טז) אל תהי. אם התפללת מן הבקר ועד הערב והתענה והדומה להם תשומם והענין תסור מדרך הישוב כמו שיעשו הר״ומיטי בהרן אדום וישמעאל וכן אם בקשת להתחכם יותר מדאי. ומלת תשומם מבנין נפעל ויש אומרים כי דגשות השי״ן איננה לחסרון נו״ן נפעל רק לחסרון תי״ו התפעל והיה ראוי שיהיה תשתומם כי לא ימצא מבנין נפעל בפעלי הכפל שימצאו שניהם רק ימצא בבנין התפעל בפעלים שהעי״ן שלהם איננו שלם כמו תבנה ותכונן: (יז) אל תרשע. בעבור שרוב הרשע יביא האדם לידי סכנה אמר למה תמות בלא עתך ודע כי הרשעות הוא להתעסק בדברי העולם אמר שתתעסק במה שיספיק לך ואל תהי סכל כלל כי הסכלות ממית בלא עת: (יח) טוב. כבר פירשתי בפסוק טוב כעס משחוק מעט מחלקי הנפש ואיש השכל יתן לכל נפש חלק בעתו ואיננו צריך לחפש מה יעשה רק ילך אחר תורת אלהינו ולא יסור ממנה ימין ושמאל וישמור המצות

רשי

את מעשה האלהים. היאך הוא מתוקן הכל לפי הפעולה של אדם גן עדן לצדיקים וגיהנם לרשעים ראה לך באיזה תדבק: כי מי יוכל לתקן. לאחר מיתה את הדבר אשר עוותו בחייו: (יד) ביום טובה היה בטוב. ביום שיש בידך לעשות טובה היה בעושי הטובה: וביום רעה ראה. כשתבא הרעה על הרשעים אתה תהיה מן הרואים שנאמר (ישעיה סו) ויצאו וראו בפגרי האנשים וגומר ולא תהיה מן הנראים והיו דראון לכל בשר: גם את זה לעמת זה. הטובה ושכר פעולתה לעמת הרעה ושכר פעולתה: שלא ימצא האדם אחריו מאומה. להרהר אחריו של הקב״ה: (טו) יש צדיק אובד בצדקו. אע״פ שהוא אובד עודנו עומד בצדקו מעשה ביוסף בן פנחס הכהן שעלתה נימא ברגלו הראו לרופא לחתוך רגלו אמר לו כשאתה מגיע לחוט השערה הודיעני וכן עשה קרא לחוניא בנו אמר לו בני עד כאן היית חייב ליטפל בי מכאן ואילך אין אתה חייב ליטפל בי שאין כהן מטמא לאבר מן החי מאביו: (טז) אל תהי צדיק הרבה. כשאול שדימה להיות צדיק וריחם על הרשעים: ואל תתחכם יותר. לדון ק״ו של שטות ומה על נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה וכו׳: (יז) אל תרשע הרבה. אפילו רשעת מעט אל תוסיף להרשיע: למה תמות בלא עתך. כשאול שנאמר (ד״ה א׳ י׳) וימת שאול במעלו אשר מעל בנוב עיר הכהנים ובעמלק: (יח) טוב אשר תאחז בזה וגו׳. אחוז בצדק וברשע אם אמר לך הנביא הצדיק דבר שהוא דומה לך לרשע כגון שאמר שמואל לשאול

מצודת ציון

לתקן: (יד) על דברת. בעבור כמו על דבר בכסף (בראשית מ״ג): (טו) תשומם. מלשון שממון: (יח) תרשע. מגזרת רשע. ענין הגדה ובנבוכה כמו ובכל אשר יפנה ירשיע (ש״א יד): (יח) תנח. מלשון

מצודת דוד

את מעשה האלהים כמה הם מיושרים ומתוקנים כי מי מבני האדם יוכל לתקן את הדבר אשר קלקל אותו אבל המקום ב״ה יוכל לתקן את הדבר אשר קלקל בעון הדור וכמ״ש רז״ל בר״ה אם בעון הדור נגזר על גשמים מועטים ולאח״ז הטיבו מעשיהם מתקן הוא את הקלקול כי מורידם בזמנם ובמקום היותר צריך ואינו מאבד מהם: (יד) ביום טובה. ביום בוא טובה בעולם היה בטוב ר״ל קבל אז הטובה והתענג בדבר ההוא: וביום רעה. בעת בוא רעה בעולם הסתכל ברעה להבין על מה באה וקבל אותה למרק את העון: גם את זה. ר״ל הרעה עצמה באה מהמקום גם עשה אותה לעומת העון ר״ל מדה במדה: על דברת. ושפה כזאת בעבור שלא ימצא האדם להרהר אחריו מאומה כי מגמול העונש יבין האדם לדעת את הפשע הדומה לו: (טו) את הכל. כל הדברים המתהוים והנעשים בעולם הבנתי בהם בהתבוננות רב בכל ימי למען דעת תוכן הדברים ועומק הענינים: בימי הבלי. כן יקראו ימי האדם לפי שהמה נלאים: יש צדיק. והנה השכלתי אשר יש צדיק נאבד מן העולם כאשר יחטא מעט וזהו בעבור רב צדקו כי הקב״ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה ואילו לא היה צדיק גמור לא היה נענש על זה: מאריך ברעתו. מאריך ימי טובה וזהו בעבור רעתו אשר גברה כי אז יאריך ימי טובה להיות מוטרד מעוה״ב: אל תהי צדיק הרבה. לאסור על עצמך מה שהתירה התורה למען עשות סייג וגדר: ואל תתחכם יותר. מאשר גזרה חכמתו יתברך: למה תשומם. למה תעשה כזאת לבא מבוכה מבלי בוא מי להתחבר עמך בעבור מרבית הפרישות ותהיה מובדל מן האנשים: (יז) אל תרשע הרבה. אם בא לך דבר המתירא אל תתיר יותר מדאי ולא תבלבל דעתך: ואל תהי סכל. לבלי הרגיש כלום בדבר המתירא: למה תמות בלא עתך. למה תעשה כזאת לבא בעבירה הפוה במוד שלא בגלל ימיך כי התירא ביותר הנה התמיד ממיתו ומי שאינם מרגישים כלום אינו נשמר מהדבר המתירא והמות נכון בידו: (יח) טוב וגו׳. ר״ל להרגיש הדבר המתירא: וגם מזה וגו׳. ר״ל לישן הלבב לבל ירגיש הרבה להסריד ביותר: כי ירא אלהים. מי שהוא ירא אלהים הוא יוצא ידי שניהם מעט להחריד

יתעש

אֶת־כֻּלָּם׃ יט הַחָכְמָה תָּעֹז לֶחָכָם מֵעֲשָׂרָה שַׁלִּיטִים
אֲשֶׁר הָיוּ בָּעִיר׃ כ כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה־טּוֹב וְלֹא יֶחֱטָא׃ כא גַּם לְכָל־
הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יְדַבֵּרוּ אַל־תִּתֵּן לִבֶּךָ אֲשֶׁר לֹא־
תִשְׁמַע אֶת־עַבְדְּךָ מְקַלְלֶךָ׃ כב כִּי גַּם־פְּעָמִים ג׳ ור״פ בסי׳
רַבּוֹת יָדַע לִבֶּךָ אֲשֶׁר גַּם־אַתְּ קִלַּלְתָּ אֲחֵרִים׃ אתה קרי
כג כָּל־זֹה נִסִּיתִי בַחָכְמָה אָמַרְתִּי אֶחְכָּמָה וְהִיא ח׳ כתי׳ ה׳. ב׳ כי נא.
רְחוֹקָה מִמֶּנִּי׃ כד רָחוֹק מַה־שֶּׁהָיָה וְעָמֹק ׀ עָמֹק ג׳ בסיפ׳
מִי יִמְצָאֶנּוּ׃ כה סַבּוֹתִי אֲנִי וְלִבִּי לָדַעַת וְלָתוּר ג׳ חד חס׳.
וּבַקֵּשׁ חָכְמָה וְחֶשְׁבּוֹן וְלָדַעַת רֶשַׁע כֶּסֶל וְהַסִּכְלוּת ס׳. י״ז.

אתה ואתה ה׳ כתי׳ את וקרי׳ אתה וסי׳ ואת הגדת היום את אשר עשית. את הלא את שכת בעדו. את כי גם פעמים רבות ידע לבך. את אתה הוא ה׳ לבדך את עשית את השמים. ואת ונפשי נבהלה מאד. ואינון מן כ״ט מלין חסרי׳ ה׳ בסוף תיבותא וקרי׳ וסי׳ נמסר במסרה רבתא במערכת אות הה״א בס״ד:

תולדות אהרן החכמה תעוז לחכם. נדרים לב: כי אדם אין צדיק. סנהדרין מו קא זוהר תרומה עקידה שער קא: הסבתי אחכמה. יומא יד נדה ע זוהר ויחי:

חולקך ארום גבר דחיל מן קדם יי נפק ית די חובת כולהון: יט החכמה וחוכמת יוסף בר יעקב איתתייעא עלוהי לחכימותיה כל קביל עשרתי אחוהי צדיקיא דשלטין בדחלתא דיי ולא שלט בהון יצרא בישא בעידן דהוה יהיבין בקרתא דמצרים ולא קטלו ית יוסף אחוהון דהוה מצער להון בזמנא ההוא בקל מלוי: כ כי ארום לית גבר זכאי בארעא די יעביד טב כל יומוהי ולא ייחוב קדם יי אבל גברא די ייחוב קדם יי חמי ליה למהדר בתיובתא עד דלא ימות: כא גם אוף כל מיליא דימללון לך רשיעא לא תמסור לבך לקבלותהון דלא ייתון יומין די תשמע ית עבדך די ילוט לך ולית לך חילא לאישתיזבא מן ידוי: כב כי ארום חזי לך למצדק ית דינא בזמן די ילוט לך גבר דלית דכוותך דאף זמנין סגיאין ידע לבך דאוף אנת הויתא לטי גוברין אוחרנין: כג כל די אמרית בהנית בחוכמתא אמרית במימרי אחכום אף כל חוכמת אורייתא והיא רחקת מני: כד רחוק הא כבר אתרחק מבני נשא למידע כל מה דהוה מן יומי עלמא ורז יום מותא ורז יום דייתי מלכא משיחא מן הוא דישכחיניה בחוכמתא: כה סבותי תזרית אנא לחשבא בלבי ולמידע ולאללא ולמתבע חוכמתא ותושבן אגר

רשי

אל יקל בעיניך לפקפק בו: יצא את כולם. ידי שניהם לקיים הצדק והרשע כהלכתן: (יט) החכמה תעוז לחכם. לפי שאמר אל תרשע הרבה אם רשעת מעט אל תוסף עליו אלא פשפש במעשיך ותהא תוהא על החטא אמר החכמה תעוז לחכם שהיא יועצתו לשוב בתשובה: מעשרה שליטים. מצינו ביאשיהו שהעיד עליו הכתוב (מלכים ב כג) וכמוהו לא היה לפניו מלך וגו׳ הרי עמדה לו חכמתו שפשפש במעשיו וטוב לו מעשרה מלכים שהרשיעו ולא שבו מדרכם: אשר היו בעיר. בירושלים רחבעם אביה אחזיה יואש אחרי מות יהוידע אמציה אחז מנשה אמון יהויקים צדקיהו: (כ) כי אדם אין צדיק בארץ. לפיכך צריך לפשפש במעשיו: (כא) גם לכל הדברים וגומר. לפי שנדבר בשאול שקבל לשון הרע על נוב עיר הכהנים ועליו נאמר אל תרשע הרבה אמר גם לכל הדברים אשר ידברון אליך הולכי רכיל אל תתן לבך לקבלן: אשר לא תשמע עבדך מקללך. אין טוב אשר תטה אזנך לשמוע את עבדך מקללך. ד״א מעשרה שליטים אלו עשרה דברים המחייבים את האדם. שתי עיניו מראין אותו דברי עבירה. שתי אזניו משמיעין אותו דברים בטלים. שתי ידיו שגוזל וחומס בהן שתי רגליו שמוליכין אותו לדבר עבירה. ופיו ולבו. ד״א החכמה תעוז לחכם זה נח מעשרה שליטים מעשרה דורות שלפניו. ד״א לחכם זה אברהם מעשרה שלימים מעשרה דורות שלפניו. ד״א לחכם זה יוסף מעשרה שליטים אלו אחיו. ד״א לחכם זה משה עשרה שליטים עשרה דברים המשמשין את הגוף על ידי מאכל מן פומא לוושטא מן וושטא לכרסא וכו׳ כדאיתא במדרש הלכת וחכמתו עמדה לו למשה שלא נצטרך למאכל מ׳ יום ומ׳ לילה. כל הפנים הללו במדרש ואיני יכול ליישב עליהן מקרא שלאחריו כי אדם אין צדיק בארץ כל זה נסיתי בחכמה מוסב על מקראות שלמטן (ס״א ולא ודוק) ועל שלמעלן: (כג) נסיתי בחכמה. בתורה: אמרתי אחכמה. לדעת את החכמה: והיא רחוקה ממני. ומה היא זו: רחוק מה שהיה. את הדברים הרחוקים שהיו ביצירת בראשית: (כד) ועמוק עמוק. הוא מי ימצאנו שאין לי רשות להרהר בהן מה למעלה ומה למטה מה לפנים ומה לאחור: (כה) ועוד סבותי. לדעת ולתור ולבקש חכמת פרשת פרה אדומה וחשבון קץ הגאולה: ולדעת רשע כסל.

אבן עזרא

המצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בשני העולמות ובענין הזה חתם ספרו כי ירא אלהים יצא את כולם לאמת: (יט) החכמה. בעבור שאמר אל תתחכם יותר חזר לבאר שאין מעלה גדולה הימנה רק הזכיר שלא יתעסק בה תמיד רק יתן חלק לגוף כדי שיחיה ואמר כי יותר עוז וכח יש לחכמה מעוז שליטים רבים ומנין עשרה בעבור היותו סך חשבון והוא ראש הכלל כי כל מה שיש למעלה ממנו הם אחדים ובעבור היות עיקר כל דבר הראש והאמצעית וסופו היה האל״ף בלשון הקדש בתחילה והיו״ד בסוף והנה היו הה״א והוי״ו אמצעיים ואלה הארבעה אותיות הם למשך ולא יתכן שימצא אות או תנועה רק שיהיה אחד מהם נמשך עמו והאל״ף והיו״ד בחשבון שומרים עצמם כמו גדר והה״א והוי״ו חשבון עגול וסוד גדול יש בכלם בשם הנכבד והנורא שאינו שם מדה והוא מן האותיות הנזכרים וענין אשר היו בעיר הראות עוזם בהתחברם כלם במקום אחד בהסכמה אחת ויש מפרש כי זה רמז לגלגלים והוסיף אחד ואיננו נכון: (כ) כי אדם. חזר לבאר ענין אל תהי צדיק הרבה ועניינו דע כי לא תוכל שלא תחטא כי אין אדם אשר לא יחטא בפועל או בדבור או במחשבה ככתוב בספר משלי בשבע התועבות לב חורש מחשבות און. וענין אשר יעשה טוב תמיד ולא יחטא לעולם: (כא) גם לכל. יאמר לחכם אם תרצה למצוא מנוחה אל תתן לבך לכל דברי בני אדם ואילו היה מקללך ואפי׳ עבדך כי אם תתן לבך לדבריהם תכעס ויחשך אור חכמת הנשמה: (כב) כי גם. כל פעם בלשון הקדש חוזר על לשון זכרים ולעולם הוא לשון נקבה חוץ מן אך הפעם הזה של שמשון. והענין אל תחוש לדברי המבזים והמקללים כי כבר תדע שגם אתה קללת אחרים או הם בפיך או במחשבותיך: (כג) כל זה כל מה שאמרתי לך הכל נסיתי בחכמה ובקשתי שאחכם יותר ומצאתי שהוא דבר רחוק וזה מענין ואל תתחכם יותר כי עיקר מה שהיה הוא רחוק מאד שישיגנו האדם והוא עמוק מאד. פירוש אחר בקשתי החכמה ומצאתיה רחוקה אעפ״כ השגתיה וחכמתי: (כד) וענין רחוק מה שהיה. כי מה שהיה הוא רחוק לבדו ודבר שלא עבר והיה יכול אדם לחפש עד שימצאנו וזה ענין עמוק עמוק מי ימצאנו כענין מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות ידלנה: (כה) סבותי. הסבותי פני ומחשבותי בלבי לדעת אם תתחבר החכמה והחשבון שהוא

מצודת דוד

ומעט נאמן הלבב כי החרד ביותר הוא כאלו מסיר בטחונו מה׳ ומי שאינו מרגיש בלוב הוא כאלו אינו חושש על גזרת המקום אשר שלח עליו החרדם: (יט) החכמה תעוז להכם. התן הוזק אל החכם: מעשרה. יותר ממה ביהחזק האדם במעוז עשרה שליטים אשר היו בעיר למשול בה (ואמר מנין עשרה בעבור היותו סך חשבון): (כ) כי אדם כו׳. אין בכל הארץ אדם צדיק בכל דרכיו אשר תמיד יעשה הטוב ולא יחטא לעולם והחכמה היא למעוז לחכם כי היא מיעצתו לפשפש במעשיו ולמהר לשוב: (כא) גם לכל הדברים. ר״ל עוד תועיל החכמה אשר גם לכל הדברים אשר ידברו בך מדברי בוז וקלון אל תתן לבך לחשוב בהם ועל ידי החכמה תפלס דרכך עד אשר לא תשמע את עבדך מקללך כלומר לא תחשוב בהם כאלו לא שמעת ועם כי תוכל לקחת נקם מעבדך: (כב) כי גם פעמים רבות. ר״ל לא פעם ולא שתים כי אפילו פעמים רבות ידע לבך וזכרת בדבר אשר גם אתה קללת אחרים והחכמ׳ הלמדך לחשוב מדוע א״כ ירע לבבי מה שמקללים אותי: (כג) כל זה. כל מה שאמרתי הכל בחנתי בהתחכמות רב: אמרתי אחכמה. ר״ל חשבתי להתחכם עוד יותר להבין הכל אבל ההשגה ההיא רחוקה היא ממני ואין להשיגה: (כד) רחוק מה שהיה. הדבר אשר כבר היה רחוק הוא מלהבינו: ועמוק. ר״ל אף דבר ההיא אם דבר עמוק הוא אין להבינו הואיל והוא עמוק ומי א״כ יוכל למצוא אותו: (כה) סבותי אני ולבי. הסבותי פני ומחשבות לבי לדעת ולחשב ולבקש ענין החכמה: וחשבון. ר״ל מחשבת בינה להבין דבר מתוך דבר הבא במחשבה ובעיון רב: ולדעת. ר״ל מהם להעריך ולדעת גרעון הרשע אשר בלבו הגזל והשפות בו בהוללות וטיפשות כי אין דבר ניכר הלא מסלת הכסל: ומוצא

מצודת ציון

מלשון כנחם ותוכחם: (כג) נסיתי. מלשון נסיון: (כה) ולתור. ענין חפוש ובקור: וחשבון. מל׳ מחשבה וכן כי אין מעשה וחשבון (לקמן ט): כסל. מלשון כסיל: והסכלות. בטות:

עוֹבָדוֹי דְצַדִּיקַיָּא וּלְמִידַע פּוּרְעָנוּתָא חוֹבָא דְשַׁטְיָא וְסוּכְלְתָנוּ
חוֹלְחוֹלְתָּא דְמַלְכוּתָא׃ כו ומוצא וְאַשְׁכְּחִית אֲנָא פִּתְגָם דְמָרִיר
עַל אֱנָשׁ יַתִּיר מִן מְרִיר יוֹם מוֹתָא יַת אִתְּתָא דְהִיא עָבְדַת
עֲקָן סַגִּיאִין לְבַעְלָהּ וּמְצַדְתָּן וְתַקְּקָן בְּלִבָּא כְּפִיתָן יְדָהָא בְּדִיל
דְלָא לְמִפְלַח בְּהוֹן תַּקִּין קֳדָם יְיָ גְבַר דִי יַפְטִיר יָתָהּ בְּגֵט פִּטּוּרִין
וּמִשְׁתֵּזִיב מִנָּהּ וְחַיָּבָא קֳדָם יְיָ גְבַר דְיִסְבִינָהּ וְאִתְלְכַד בִּזְנוּתָהָא׃
כז ראה חֲזֵי דֵין עוֹבָדָא דְאַשְׁכָּחִית אָמְרָה קֹהֶלֶת דְמִתְקְרֵי שְׁלֹמֹה
מַלְכָּא דְיִשְׂרָאֵל כַּוְנֵית מַזָּלַיָּא חֲדָא עִם חֲבֶרְתָּא לְמִשְׁכַּח חֶשְׁבּוֹן
בְּנֵי אֱנָשָׁא מַה יְהֵא בְּסוֹפֵיהוֹן׃ כח אשר אִית פִּתְגָם אוֹחֲרָן דְעוֹד
תְּבָעַת נַפְשִׁי וְלָא אַשְׁכָּחִית גְּבַר שְׁלִים וְזַכַּאי בְּלָא חִיבּוּלָא מִן
יוֹמֵי אָדָם קַדְמָאָה עַד דִי אִתְיְלִיד אַבְרָהָם צַדִּיקָא דִי אִשְׁתַּכַּח
מְהֵימַן וְזַכַּאי בֵּין אֲלַף מַלְכִין דְאִתְכַּנְשׁוּ לְמֶעְבַּד מִגְדְלָא בְּבָבֶל
וְאִתְּתָא בְּכָל אִלֵּין נְשֵׁיהוֹן דְמַלְכַיָּא כְּשָׂרָה לָא אַשְׁכָּחִית׃
כט לבד לְחוֹד חֲזֵי דֵין אַשְׁכָּחִית דִי עֲבַד יְיָ אָדָם קַדְמָאָה תַּקִּין קֳדָמוֹי וְזַכַּאי וְחִוְיָא וְחַוָּה אַנְהוּ אַטְעִיוּ לְמֵיכַל מִן פֵּירַיָּא דְאִילָנָא

הוֹלֵלוֹת׃ ס כו וּמוֹצֶא אֲנִי מַר מִמָּוֶת אֶת־הָאִשָּׁה
אֲשֶׁר־הִיא מְצוֹדִים וַחֲרָמִים לִבָּהּ אֲסוּרִים יָדֶיהָ
טוֹב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים יִמָּלֵט מִמֶּנָּה וְחוֹטֵא יִלָּכֶד
בָּהּ׃ כז רְאֵה זֶה מָצָאתִי אָמְרָה קֹהֶלֶת אַחַת
לְאַחַת לִמְצֹא חֶשְׁבּוֹן׃ כח אֲשֶׁר עוֹד־בִּקְשָׁה
נַפְשִׁי וְלֹא מָצָאתִי אָדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מָצָאתִי
וְאִשָּׁה בְכָל־אֵלֶּה לֹא מָצָאתִי׃ כט לְבַד רְאֵה־זֶה

ל' מ"ג וח' נג"ס · י"ג. ל' נסו' וכל"ק קרי' דכוו' כמ"ח סגול וספוטה · ס'.

ימלט י"ג וסי' נמסר במלכים א' סוף סימן י"ח וירמיה סימן מ"ו ; ולא מצאתי ה' דסמי' וסימ' ולא מצאתי לה בתולים ויאמרו שרי פלשתים. ואבקש מהם איש. חרפה שברה לבי ואנושה. אשר עוד בקשה נפשי קרבא דס"א׳ :

תולדות אהרן מר ממות. ברכות ח יבמות סג. סנהדרין כב : נפנוה חבנון. סוטה ח ס (סוטה יו) ; אחד מאלף מצאתי. גיטין כב :

אבן עזרא

שהוא פירוש מחשבת הדעת עם הרשע והכסלות והוללות : (כו) ומוצא. מוצא החשק יעור עיני חכמים ויסלף מחשבותם ותתבלע חכמתם . ומלת מוצא פועל על משקל הורא ומוצא רוח מאוצרותיו מהבנין הכבד גם הוא פועל וראוי להיות מוציא ובא מלעיל בעבור היות הטעם באות הראשון במלה שאחריו . ומצודים הוא מן ציד ומשקלו מרומים והוא מן הפעלים שהעי"ן שלהם איננו שלם . והרמים כענין רשת השטח חרמים כמוהו . והענין שאין לב האשה ומחשבותיה בכל רגע כי אם לשטוח חרמים לצודד נפשות וידיה כמו בית האסורים. וענין ילכד בה ברשתה ואמר כי המות היה טוב לחכם מהחשק : (כז) ראה. עודנו מדבר בדברי האשה . ומלת אמרה קהלת על לשון החכמה . ופירוש חשבון מחשבת והענין שלא יוכל האדם למצוא מחשבת שהוא החפץ עד שיסמוך אחת לאחת שידוע שהמחברת האחת נושא ונשוא וכן המחברת השנית רק תהיינה בהסמכ' הנשוא בראשונה ונשא באחרונה או שני הנושאים או שני הנשואים בשוה אז תוליד בין שתי המחברות דעת שלישית והנה כן בדברי הגופות אף כי בגויות והענין כי אין ראוי לחכם להתחבר עם אשה כלל לולי שלא יתכן להשאיר דמותו תחתיו שהוא שלישי כי אם בהתחבר האב והאם . ופירוש אחר שיהיה זה הפסוק דבק עם הבא אחריו . ויהיה פירוש מלת חשבון מחשבת או מניין והענין כשתחשוב בכל דבר שתמצאנו איננו לבדו עד שיסמך לאחר כמו גדול וקטן כי לא יקרא גדול כי אם כנגד הקטן ממנו והקטן בהפך וכן חכם וכסיל וכן צדיק ורשע ג"כ החשבון כי בהתחבר אחת לאחת יקום ראש המנין ואם יתחבר אחת לראש ישוב כמו סוף ובהתחבר אחת לסוף ישוב נגדר ובהתחבר אחת לנגדר ישוב עגול והעגול מיושר והמיושר שלם והשלם גוף והענין אפילו שלא ימצא איש שכל וחכמה ויראה והוא האדם הישר רק ימצא כנגד בני האדם האחרים ובזכרים לבדם ימצא אחד מני אלף . ומלת אחת לשון נקבה . ודע כי האותיות מתחלקים לשני חלקים הנים משרתים פעמים ופעמים הם עיקרים והמשרתים כשתי"ל

רשי

לעמוד על סוף דעתה של מצותה וסכלות הוללות מערבב ומשומם שכה : (כו) ומוצא אני מר ממות. שהיא קשה מעשרה דברים הקשים שנבראו בעולם כדאיתא בבבא בתרא בהשותפין ומוצא אני מר וקשה ממנה את האשה זו האפיקורסות : וחרמים לבה. לשון מכמורת כמו (חבקוק א) יגורהו בחרמו יאספהו במכמרתו : אסורים ידיה . ומשהחזיקה באדם הרי הוא כנקשר בקשורי עבותות : אסורים. שם דבר של קשורים כמו (שופטים טו) וימסו אסוריו כן פירשו מנחם : (כז) ראה זה מצאתי אמרה קהלת אחת לאחת למצא חשבון. כל המצות שהצדיקים עושים והעבירות שהרשעים עוברים נמנים לפני הקב"ה אחת על אחת עד שמצטרפות לחשבון גדול כך פירשו רבותינו במסכת סוטה : אמרה קהלת . אמרה קבוצת החכמה ואמרה נפשי המשכלת המקבצת החכמה : קהלת . לשון נקבה הוא וכשהוא אמרו בלשון זכר מוסב על הקובצה והוא שלמה . ובמדרש מצינו אמר רבי ירמיה בן אלעזר רוח הקדש פעמים משיחה בלשון זכר ופעמים משיחה בלשון נקבה כתוב אחד אומר (תהלים ע) עזרי ומפלטי לי וכתוב אחד אומר (שם מ) כי אתה עזרתי . כתוב אחד אומר (נחום ב) קול מבשר וכתוב אחד אומר (ישעיה מ) מבשרת ציון : (כח) אשר עוד בקשה נפשי . לבד אלה האמורים למעלה שבקשתים ולא מצאתים בקשה עוד נפשי כשרה בנשים ולא מצאתי כי כולן דעתן קלה עליהן : אדם אחד מאלף מצאתי . בנוהג שבעולם אלף נכנסים למקרא אין יוצאים מהם לכלל שראויים למשנה אלא מאה ואותה מאה שנכנסו למשנה אין יוצאים מהם לגמרא אלא עשרה ואותן עשרה שנכנסין לגמרא אין מצליח מהם אלא אחד להוראה הרי אחד מאלף : ואשה בכל אלה . אפילו באלף לכך אתה צריך להזהר בה : (כט) לבד ראה זה מצאתי . שבאה לעולם תקלה על ידה : אשר עשה. הקב"ה את האדם הראשון ישר : והמה. משנזדווגה

ה"ב המ"ן והשאר עיקרים תמיד ולא ימצאו נוספים כי אם בכפל כמו שחרחורת וכן לא יגרעו חוץ מפעלי הכפל כהגרע ד"לת שדד מן שוד וכן בהתחבר תי"ו השרש עם תי"ו הנכרת יחסר השרש כמו תשחית וכרת וכן בהתחבר נו"ן השרש עם נו"ן נקבות רבות יחסר נו"ן השרש כמו בכל לויותיו תשכונה והוא מבולע וכן מלת משרת את המלך בעבור התחברות תי"ו השרש עם תי"ו הנקבה חסרו תי"ו השרש ופתחו הרי"ש להורות על לשון נקבה להפריש בינו ובין משרת משה שהוא לשון זכר וכן בהתחבר דל"ת אחד והוא רפה עם תי"ו רפה שהיא לשון נקבה והם קרובים במוצא חסרו הד"לת שהוא שרש וזה מקרה הרה ללת וי"א כי שני שרשים הם בענין אחד ויפרש את לא פדה יפדה איש ועשה את מאחת מאלה כמו אחד וזה רחוק כי פירוש את לא פדה אין את כודה נפש איש או אין איש פודה נפש אחיו ויהיה את פועל או פעול והבא אחריו יורה עליו והוא ויקר פדיון נפשם והענין שלא יוכלו בני אדם לפדות אחיהם או אהוביהם מן המות ואיך יוכלו לפדותם והם גלאים לפדות נפשם ופירוש ועשה את פועל או פעול וענין הפועל ועשה ישראלי וענין הפעול עשה עבירה היא אחות לאלה העבירות הנזכרות או דבר רע הוא את להם ועוד איך יהיה פירוש ועשה את אחד והנה ישוב בעבור שבא אחריו מאחת מאלה ועשה אחד מאחת : (כח) אשר . מלת בקשה מן הבנין הכבד והחי"רק יורה עליו ויחסר הדגש מן הקו"ף כמו שלחו כאש מקדשיך וכמו התל בי שהוא מן ויהתל בהם אליהו ואין לו חבר כמוהו בכל הפעלים השלמים בלשון זכר ויחיד ופי' השלמים חוץ מן אותיות הגרון וישוב בכל אלה לאלף הנזכר כי כן היה מספר נשי שלמה שבע מאות שרות ושלש מאות פילגשים : (כט) לבד . חובר חשבון על לשון נקבות והוא לשון זכר כמו עיטת והענין שעשה האלהים את האדם להיות ישר הולך בדרך ישרה והמה

מצודת ציון

הוללות. שגעון : (כו) מצודים . שם כלי מכלי הציידים וכן במצודה רעה (שם) : וחרמים . רשתות כמו יגורהו בחרמו (חבקוק א) : אסורים . קשורים כמו וימסו אסוריו (שופטים טו) : (כז) אמרה קהלת. החבר מלת נפש וגזר אמר בלשון נקבה כעל הנפש ידבר וכאלו אמר נפש קהלת וכן והכל דוד (ב"א י"ג) : חשבון. מחשבת בינה : (כח) עוד . ענינו הרבה יותר מן

מצודת דוד

(כו) ומוצא אני. כלומר הן בזה הכרתי פחיתות הרשע כי' ומאד יש לשמור משם והגה בהם מצאתי דבר המר יותר מן המות והראוי לבחור במיתה מבזה : את האשה . ר"ל וזאת היא האשה המתאחת הבר היא כלי צדיי' לצודד נפשות הנפתים אחריה : וחרמים לבה . לבה היא כמו רשת כי במחשבת לבה תלכוד אנשים : אסורים ידיה . ידיה המה כמו קשורים כי בשאוחזה מי א"א להפרד ממנה : טוב כו' . מי שמצא זכות לפני המקום ימלט ממנה עד לא הטהו ברוב לקחה : ילכד בה . וכאשר נלכד טוב א"א להפרד ממנה למלט נפשו : (כז) ראה זה . האמור בסוף המקרא : אמרה קהלת . אמרה נפש בל המקבץ הדעות המעמדות (ואמר כאמר המדבר וכן דרך המקרא בהרבה מקומות) : אחת לאחת למצוא החשבון . אין למצוא מחשבה בינה כ"א להעריך אחת אל אחת ר"ל להעריך דבר אל ספכו כי אז יבין וישכיל איזה יבחר : (כח) אשר עוד בקשה נפשי . אשר הרבה בקשה נפשי יותר מן הרגיל למצוא דבר מבלי שעריכו אל הפכו ולא יכולתי למצוא : אדם גו' . מבין אלף אנשים מצאתי אדם אחד ישר וכבון אף מבלי שעריכו מול הפכו כי מפאת עצמו היה ניכר באדם ישר הוא : ואשה בכל אלה . הבל אשה ישרה והגונה מבלי העריכה מול הפכה לא מצאתי בכל אלה הנשים המיוחדות לי שהיו במספר אלף שרות בבית מלוה ופילגשים שלש מאות כמ"ש כמ"א וכאומר מאד קשה למצוא דבר מבלי העריכו מול הפכו כי אף בין אנשים לא מצאתי מבלי העריכות לבד אחד מבין אלף ובין הנשים לא מצאתי אף אחת מהלך מבלי העריכות מול הפכה : (כט) לבד ראה זה מצאתי . הוא מקרא

מָצָאתִי אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם יָשָׁר
וְהֵמָּה בִקְשׁוּ חִשְּׁבֹנוֹת רַבִּים׃ ח א מִי כְּהֶחָכָם ג׳ ס׳.
וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו ג׳
וְעֹז פָּנָיו יְשֻׁנֶּא׃ ב אֲנִי פִּי־מֶלֶךְ שְׁמֹר וְעַל דִּבְרַת ג׳ וכתיב א׳
שְׁבוּעַת אֱלֹהִים׃ ג אַל־תִּבָּהֵל מִפָּנָיו תֵּלֵךְ אַל־ ג׳ מ״ל. כ״ג ר״פ הל׳
תַּעֲמֹד בְּדָבָר רָע כִּי כָּל־אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַעֲשֶׂה׃ הל׳
ד בַּאֲשֶׁר דְּבַר־מֶלֶךְ שִׁלְטוֹן וּמִי יֹאמַר־לוֹ מַה־ ב׳ ר״פ באסר תמותי . ב׳
תַּעֲשֶׂה׃ ה שׁוֹמֵר מִצְוָה לֹא יֵדַע דָּבָר רָע וְעֵת י׳ מ״ל. י״ס

ישנא ל׳ וכתיב א׳ חכמת אדם תאיר פניו והוא חד מן מלין דמשמשין א׳ בסוף תיבות׳ ולית להון זוגא וסי׳ נמסר במסר׳ רבהא במערכת אות האלף בס״ד : שומר י׳ מ״ל וסי׳ נמסר בשמואל א׳ סימן י״ז ומשלי סימן י׳ ע״ש :

תולדות אהרן פשר דבר . ברכות י סוע׳ : יג עקידה שער עז : חכמת אדם . נדרים מט עקידה שער מט עקרים מ״ב כט (ב״ב יא) : ועוז פניו ישונא . תענית ז : פי מלך שמור . (סנהדרין כא) : דבר מלך שלטון . שבת סג : שומר מצוה . שם :

דאכלין פירוי חכימין למידע בין טב לביש וגרמו לאסתקפא עלוהי יום מותא ולכל דרי עלמא ואינון תבעו למשכח חושבנין סגיאין בגין לאיתאה מחתא על דיירי ארעא : א מי כאן הוא חכימא דיכיל למיקם קביל חוכמתא (ס״א דגבר חכים) דיי ולמידע פשר מיליא בנביאיא חוכמתא דגבר חכים תנהר זיו אפוהי ביני צדיקיא וחציף אפין מתחלפן כל אורחתיה מטב לביש : ב אני הוי זהיר ית פומך על גזירת מלכא למיטר מה די פקדינך ועל עיסק מומתא דיי אזדהר דלא תימי בשום מימריה על מגן : ג אל ובעידן רוגזא דיי לא תנוח לצלאה קדמוהי אתבהיל קדמוהי איזיל וצלי ותבעי רחמין מניה בגין דלא תקום בפתגם ביש ארום רבון כל עלמיא דיי כל די יצבי יעביד : ד כאשר באתר דאית גזרת מימרא דמלכא דשליט על כל עלמא מתעבדא בבהילו ומן הוא גברא דמחי בידיה ויימר ליה מה עבדתא : ה שומר גבר די נטיר פקודיא דיי לא ינדע

רשי

לו חוה אשתו ונעשים שנים ונקראו המה : בקשו חשבונות רבים . מזימות ומחשבות של חטא כך נדרש במדרש : (א) מי כהחכם . מי בעולם חשוב כאדם חכם : ומי יודע פשר דבר . פשרון של דבר . כמו שמצינו בדניאל מתוך חכמתו שהיה חכם בירא שמים נתגלו לו רזי פשרין . מי כמשה עושה פשרים בין ישראל לאביהם שבשמים : ועוז פניו ישונא . משאר הבריות עד (שמות לד) כי יראו מגשת אליו כי קרן עור פניו : (ב) אני פי מלך שמור . לפיכך אני צריך ונכון לשמור פי מלכו של עולם שהיא הטובה שבכולן . ועל דברת שבועת אלהים . שנשבענו לו בחורב לשמור מצותיו . ד״א אני נכון לשמור פי מלכי האומות המושלים בנו בגולגליות וארנוניות . ועל דברת שבועת אלהים . ובלבד שלא יעבירונו את השבועה שנשבענו למקום . ועל דברת . ואל דברת שבועת אלהים אשמור פי המלכים . וכן מצינו בחנניה מישאל ועזריה שאמרו לנבוכדנצר (דניאל ג) לך אמרין מלכא נבוכדנצר לא חשחין אנחנא על הדא פתגם להתבותך אם מלכא למה נבוכדנצר ואם נבוכדנצר למה מלכא אלא כך אמרו לו לך אנו אומרים דאת מלכא לנו לעבודה ולמסים ולגולגליות אך על דנא שאת אומר עלנא לעבוד עבודת גלולים נבוכדנצר את ולא מלך : (ג) אל תבהל מפניו תלך . אל תהי נבהל לומר שתלך ותברח מפניו למקום שאינו שליט שם שבכל מקום הוא שליט : ואל תעמוד בדבר רע . אל תעמיד עצמך עוסק בדברים רעים : כי כל אשר יחפוץ . להפרע ממך רשות ויכולת בידו לעשות : (ד) באשר דבר מלך שלטון . בשביל אשר דבר הקב״ה מושל הוא ומי יאמר לו מה תעשה . ואם שומר מצוה אתה לא תדע דבר רע ולא תבואך : (ה) ועת ומשפט ידע לב חכם . החכם יודע שיש עת קבוע לפקודת רשעים ומשפטים יש לפני הקב״ה שסופו

אבן עזרא

בקשו ארחות עקלקלות וגם זה הענין סמוך בפסוק שלמעלה שאשה אחת די לאיש : (א) מי כהחכם . יש מלה מושכת עצמה ואחרת עמה כמלת אל בקצפך תוכיחני יהי ראובן ואל ימות מתן בסתר יכפה אף וכן ימצא אות מושך אחר כמו מאל אביך ויעזרך ואת שדי הוא ומאת שדי והוא דבק עם הפסוק שלמעלה מידי אביר יעקב כל זה בא לך מאל אביך והוא יעזרך לעולם . ואמר הגאון רב סעדיה ז״ל שענינו אשאל מאל אביך ויעזרך ועל שני הפירושים צריכה תוספת מ״ם על את וכן מישרים אהבוך ומישרים הוא תואר היין וכמוהו יתהלך במישרים וכן כיין הטוב הולך לדודי למישרים ויש אהבוך על העלמות הנזכרות בפסוק הראשון וכן מי כהחכם ומי כיודע פשר דבר ויתכן היות פירוש מי כהחכם מי שהוא יודע פשר דבר ומלת פשר ממשפחת ארמית והענין למה יתעסקו בני אדם לחשוב חשבונות רבים שלא יועילו ואין מי שהוא על דרך ישרה כמו החכם המבקש חכמה וידרוש לדעת פשר כל דבר מה הפך יש בו ולמה כן ויתכן היות פשר הכוך סופו בתוכו מן כי לא פורש וענין חכמת אדם תאיר פניו ותשים אור בפניו והענין תסיר כעס כענין באור פני מלך חיים וענין ועז פניו ישונא סור עזות פנים ממנו כי החכמה תוליד הענוה כי בהתגבר הנשמה על הרוח יסור הכעס ועזות המצח : (ב) אני . כאשר השלים להוכיח החכם שישמר מפח החשק שב להזהירו שלא ישען על חכמתו ויבזה מצות מלך מקומו בעבור היותו כסיל כנגדו . וענין אני אני אצוך או אזהירך על שני דברים שלא תמרה אותם האחד מה שיצא מפי המלך והשני מה שיצא מפיך גם אתה כנגד השם הנכבד והנורא כי המלך לא ינקה כל אשר ימרה את פיו ומלך האמת לא ינקה את אשר ישא את שמו לשוא : (ג) אל תבהל . תלך . מצאנו בלשון הזאת ונדעה נרדפה אל תרבו תדברו ועיקרם ונדעה לרדוף אל תרבו לדבר ויותר נכון הוא שיחסר שי״ן שהוא במקום אשר ויהיה כן ונדעה שנרדפה אל תרבו שתדברו וכן זאת מלת תלך אל תבהל מפניו ללכת או אל תבהל מפניו שתלך אל ימהר לבך שתחשוב שתוכל ללכת מפניו פני המלך פן תעמוד על דבר שהוא רע בעיניו כרצונו יוכל לעשות לך : (ד) באשר . בכל מקום שדבר המלך שם שלטון הוא עליך ואין מי יוכיחנו להצילך מידו כי הכל יפחדו ממני אם כן לאדם אף כי למלך האמת שמלא כבודו מעלה ומטה : (ה) שומר מצוה לא ידע דבר רע . כי לא יבא לו ברוב . ועת ומשפט ידע לב חכם . יש מפרשים עת במקום הזה כמו חכמה ויאמרו כי כמוהו לעות את יעף דבר ביד איש עתי יודעי העתים יודעי בינה לעתים וזה איננו נכון כי פירוש לעות את יעף לשום לו עת והוא יעיר בבקר ואיש עתי שיהיה מזומן ללכת לאותה העת ולא יתעכב או יהיה פירושו שמנהגו ללכת בכל עת בשנה למדבר הנזכר וענינו כמו רגיל ויודעי בינה לעתים כבר פירשו רז״ל שהיו מחשבי עבורי השנים ויודעי העתים הם אנשי המזלות . ופי׳ אחר שומר מצוה

מצודת דוד

מסורם והראוי ראה זה לבד מצאתי ר״ל התבונן מה שזה לבד מצאתי דהיינו אדם ישר אותו לבד מצאתי שישר הוא מבלי הערכתו מול הפכו : אשר עשה האלהים . הוא בעבור כי ידעתי אשר האלהים ברא את האדם להיות ישר ר״ל ללכת בדרך הממוצע בענין המדות בכעס ותוגה והמלה והדומים מבלי נטות אל הקצה מן הקצוות והיא אשר הלה לו ניכר הוא מפאר עצמו (אבל האשה כזאת לא נמצאה והיא ניכרת מפאר עצמה כ״א בהערכה מול הפכה אז נראה בה שהיא ישרה והנוגה למולה) והמה בני אדם הם הם ממבקשים מחשבות רבות לנטות פעם אל הקצה האחד וזהו כשרואה שנפשה לבבו אל הקצה האחד אבל חכמים יגידו שאז מהראוי לו לנטות אל הקצה האחר למען יבא אל האמצע כי זהו דרך הישר ובעליו ניכר מפאר עצמו מבלי הערכתו מול הפכו :

ח (א) מי כהחכם . מי בעולם חשוב כאדם חכם : ומי יודע . הכ״ף של כהחכם משמש בשתים כאלו אמר ומי כיודע ר״ל מי בעולם מאושר כאדם יודע פתרון כל דבר והוא כפל ענין במ״ש : תאיר פניו . כי בעבור החכמה כולם מחבבים אותו ונשמעין לו והוא דבר המרחיב לב האדם ומצהיל פניו : ועוז פניו . חוזק מראית פניו נשתנה לשבח משאר בני האדם והוא כפל ענין במ״ש : (ב) אני פי מלך שמור . היה מקרא קצר וכאלו אמר אני מזהירך ומלמדך פי מלך שמור לבל תמרה אמרי פיו : ועל דברת . אבל כשמצותו היא אל דבר השבועה שהשבענו האלהים ר״ל בזה יהיה הדבר מצות המקום אשר עליהם נשבענו לו בחורב לעשותם ולקיימם : (ג) אל תבהל . אל תהיה נבהל לומר שתלך ותברח מפניו לבל יצוך לעבור עמך רע : אני מזהירך אל תעמוד בענין רע להמרות פי מלך בבטחון זה כי כל מה שיחפוץ המלך יעשה ואם יחפוץ ברעתך ישיגך במקום שברחת : (ד) באשר . בעבור הדבר מצות המלך הוא מושל בכל מקום ולא נמצא מי שימחה בידו לומר לו למה תעשה כזאת וקשה א״כ להנצל מידו : ועת ומשפט . ר״ל אם אתה תרצה לעבור על מצות ה׳ אין כל העתים שוות כי יש עת שבשעה צריכה לכך לעבור על המצוה למען שמוע דבר המלך לעשות נגד ומצמרת וכן יש דבר מנהג המלכות הנוגע

מצודת ציון

מן הכסוס והרגיל כמו ויבך על צואריו עוד (בראשית מו) :

ח (א) פשר ענין פתרון ופירוש כמו מפשר חלמין (דניאל ה) : ועוז . חוזק : ישנא . מל׳ השתנות : (ב) ועל . ואל כמו והחונים עליו (במדבר ב) : דברת . לשון דבור : (ג) בדבר רע . בענין רע : (ה) ומשפט . ענין מנהג כמו ומשפט הכהנים (ש״א ב׳)

ל׳ וּמִשְׁפָּט יֵדַע לֵב חָכָם׃ ו כִּי לְכָל־חֵפֶץ יֵשׁ עֵת
וּמִשְׁפָּט כִּי־רָעַת הָאָדָם רַבָּה עָלָיו׃ ז כִּי־אֵינֶנּוּ
ל׳ חסר נס׳ יֹדֵעַ מַה־שֶּׁיִּהְיֶה כִּי כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה מִי יַגִּיד לוֹ׃ ח אֵין
ל׳ ומ״ל אָדָם שַׁלִּיט בָּרוּחַ לִכְלוֹא אֶת־הָרוּחַ וְאֵין שִׁלְטוֹן
כ׳ ס׳. בְּיוֹם הַמָּוֶת וְאֵין מִשְׁלַחַת בַּמִּלְחָמָה וְלֹא־יְמַלֵּט
י״ב ו׳ רֶשַׁע אֶת־בְּעָלָיו׃ ט אֶת־כָּל־זֶה רָאִיתִי וְנָתוֹן אֶת־
ל׳ לִבִּי לְכָל־מַעֲשֶׂה אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ עֵת
ד. ג׳. כ׳ אֲשֶׁר שָׁלַט הָאָדָם בְּאָדָם לְרַע לוֹ׃ י וּבְכֵן רָאִיתִי
ל׳. ל׳. ל׳ רְשָׁעִים קְבֻרִים וָבָאוּ וּמִמְּקוֹם קָדוֹשׁ יְהַלֵּכוּ וְיִשְׁתַּכְּחוּ

מדעם ביש לעלמא דאתי ועידן צלותא ודין וקשוט אשתמודע בלבב חכימיא׃ ו ארום לכל עסקא אית עידן טב וביש ועל דין וקשוט אתהן כל עלמא וכד אתגזר מן קדם יי למהוי פורענותא בעלמא על חובת אנשין עבדי בישא דסגיאין עליהון׃ ז ארום ליתוי חכים מה דעתיד למהוי בסופיה עלוהי ארום בעידן די יהי רעוא מן קדם יי לאבאשא ליה מאן הוא די יחוי ליה׃ ח לית אנש דישלוט ברוח נשמתא למכלי ית נשמתא דחיי בגין דלא יפסוק מן גופא דאנשא ולית שלטונא ביום מותא לשיזבא גבר לחבריה ולית מני זיינא מסייען בקרבא ולא ישזיב חוב ית מרוהי ביום דינא רבא׃ ט ית כל דין חזית די הוה בעלמא ויהבית ית לבבי למדע ית כל עובדא דאתעביד בעלמא תחות שמשא בעידן די ישלוט אנש באנש לאבאשא ליה׃ י ובכן ובקושטא חזית חייביא דאתקברו ואשתציאו מעלמא מאתר קדיש דצדיקיא שרין תמן ואזלו לאיתוקדא בגהינם ואתנשיין מבין יתבי קרתא והיכמא דעבדו אתעביד להון

ברוח ג׳ קמצין וסימן מפרק הרים. אין אדם שליט ברוח לכלוא. תבנית כל אשר היה ברוח בד״ה: ימלט ה׳ וסי׳ נמסר בעמוס סוף סי׳ ב׳ ואיוב סוף סי׳ כ״ב: ונתון ז׳ וסי׳ נמסר בסדר מקץ וירמי׳ סוף סי׳ ל״ז: באדם ד׳ וסי׳ נמסר בסדר תוריע ומשלי סימן כ״ג:

תולדות אהרן פלט כלום וגו׳. זוכר עמיני: כלופי רבעים. ניסן ע אסר ויפנ:

אבן עזרא

מטה לא ירצה לדעת דבר רע. וענין עת ומשפט דבק עם הפסוק שלאחריו: (ו) כי לכל. ידע החכם כי לכל חפץ יש עת ולא יכנס להלחם עם איש שהשעה משחקת לו וענין כי רעת האדם אע״פ שידע כי עת לכל חפץ ולא ידע מתי תגיע העת וזו רעה רבה: (ז) כי איננו. לא ידע מה יהיה ואם ידע ידע דברים על דרך כלל או נסיונות שנסה מי יגיד לו בפרט כאשר יהיו הדברים: (ח) אין אדם. ואילו היה יודע מתי ימות מה יועילנו כי אין אדם שיש לו יכולת לכלות את הרוח וזה הפסוק יורה שהרוח דומה לאסור בבית כלא כאשר החלותי בתחלת דברי: ואין שלטון. לא תועיל המלכות למלך ולא הנשק המוכן למלחמה. ומשלחת כמו נשק וכמוהו והיתו מעבור בשלח וענינו משלחת המלחמה. ויש מפרשים במלחמה מלחמת המתכונת השומרות הגוף עד עת קץ עם החלי הנכנס בגוף ואם תחלש המתכונת ימות בן אדם. ופירוש רשע רוב התנועה והגלוה כענין והוא ישקיט ומי ירשיע. ובכל אשר יפנה ירשיע. ויש מפרשים שהוא ממון שרובו הוא מקובץ מרשע: (ט) את כל זה. עודנו בענין להזהיר החכם שלא ימרה פי המלך והוא שאני ראיתי אחר שנתתי לבי עת ששלט האדם באדם כמוהו לרע לו ועשה רע לו וזה הענין דבק עם כי לכל חפץ יש עת ומשפט: (י) ובכן. המפרשים השתבשו בפסוק הזה יש מפרש קבורים שתורים בארמונם. ויפרשו ובאו ויהלכו שיעשו רצונם. ויפרשו וישתכחו מתרגום וימלאו. ואחרים אמרו כי ובאו נעלמו כמו ובא השמש גם זה איננו נכון כי לא ימלא זה הענין כי אם בשמש בעבור היותו הפך יצא וכן הוא אומר השמש יצא על הארץ ומפרשים אמרו בא בשכרו שהוא כמוהו ואיננו כן רק בא לו זה הדבר שלא ישולם לו בעבור שכרו וכן טעו פייטנים רבים שיאמרו מאורה וישלימו קומי אורי כי בא אורך ודבריהם סותרין זה את זה אם לא ישלימו הפסוק וזה פירושו קומי אורי כי נעלם אורך הקדמון וזרח עליך כבוד ה׳ וכן יפרש לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם וזה פירוש הפסוק וככן כמו תרגום אז. והענין כשנתתי את לבי אז ראיתי רשעים ששלטו באדם והרעו להם מתו בלא יסורין. קבורים בקברם כענין כי אין חרצובות למותם. ובאו לעולם שנית והענין שיבואו בניהם ויעמדו במקומם ויעמוד זכרם ואשר ממקום קדוש יהלכו והענין כי הקדושים שימותו בלא בן וישתכחו בעיר שהיו שמה והם אשר עשו כן כל האמת כמו כן בנות צלפחד דוכרות. תמה איך נכרת זכר הצדיק ונשכח

רשי

להפרע מהם. משפט יוסטי״צא בלעז והיא הפורענות: (ו) כי לכל חפץ. שהאדם עושה חפצו ועובר על דת יש עת להפרע ומשפט ופורענות מוכנת: כי רעת האדם רבה עליו. כאשר רבה רעת האדם וסאתו גדושה אז באה פקודתו. וכי משמש בלשון כאשר כמו (שמות יח) כי יהיה להם דבר בא אלי: (ז) כי איננו יודע מה שיהיה. כשהרשע עובר עבירה איננו נותן לבו למה שעתיד הקב״ה להביאו במשפט ואוי לו בכך: כי כאשר יהיה. הפורענות מי יגיד לו להמלך בו וליטול בו עצה וליטול רשות כי פתע פתאום יבואנו: (ח) אין אדם שליט ברוח. ברוחו ויצרו של שלוחו של מקום לכלוא ולמנוע ממנו את הרוח שבגופו שלא יטלנו מלאך המות: ואין שלטון. של שום מלך ניכר ביום מותו בכל מקום אתה מוצא והמלך דוד וביום מותו (מלכים א ב) ויקרבו ימי דוד למות לא הוזכר מלכות כאן: ואין משלחת במלחמה. זו לאמר אשלח בני או עבדי במקומי: (ט) את כל זה ראיתי. האמור למעלה: ונתון את לבי לכל המעשה. וגם לכל מעשה בני אדם נתתי את לבי ראיתי עת אשר שלט אדם בחבירו וגבר עליו וסופו נהפך לרעתו עמלק נתגבר על ישראל וסופו (במדבר כד) ואחריתו עדי אובד כך פרעה כן נבוכדנצר וכן סנחריב: (י) ובכן. ואז: ראיתי רשעים קבורים. בנבואה זו ראיתי רשעים קבורים שהיו ראויים להטמן בעפר שהיו נבזים בין שאר אומות שנאמר עליהם (ישעיה כג) זה העם לא היה ושלטו בביתו של הקב״ה שהוא מקום קדוש ובלכתם משם אל ארצם היו משתבחים בעירם אשר כך וכך עשו בביתו של מקום אל תקרי וישתכחו אלא וישתבחו. כך דרשוהו רז״ל. ולענין השכחה כך נדרש באגדה וכופו שישתכח שמם וזכרם מן העיר עצמה אשר כן עשו כה שנאמר (יואל ד) וקבצתי את כל הגוים אל עמק יהושפט במקום שניאצו לפניו יפרע מהם וכן הוא אומר (תהלים עג) ה׳ בעיר צלמם תבזה: גם זה. אחד מן ההבלים שנמסרו לעולם לייגע את הבריות שאין הקב״ה ממהר להפרע בעושי הרעה והבריות סבורים אין דין

מצודת ציון

(ש״א כ׳): (ו) כי. כאשר: רעת. ענינו מחשבה כמו כנסת לרעי (תהלים קלט): רבה. גדולה: (ח) ברוח. ברצון: לכלא. ענין כליה ומאסר: ברוח. ענינו נשמת רוח האדם: משלחת. ענינו נשק וכלי זיין כמו ויעש שלח לרוב (דה״ב לב): רשע. ענינו הרדפ ובלבול כמו ובכל אשר יפנה ירשיע (ש״א יד): (י) ובכן. ואז כמו ובכן אבוא אל המלך (אסתר ד): וישתכחו. מל׳ שכחה: כן. ענינו אמת ונכון כמו כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כז):

מצודת דוד

על כל אנשי המדינה שמהראוי לשמוע לה ואם היא לעבור על המצות כי דינא דמלכותא דינא: (ז) כי איננו יודע. ר״ל כי בתחלת המחשבה אין האדם יודע להשכיל מה שיהיה לאחרונה למען דעת ממנו העת והמשפט: כי כאשר יהיה. ר״ל ואף אם ישכיל מה בתחלת המחשבה מדבר שיהיה לאחרונה זהו דרך כלל אבל מי יגיד לו פרטי הדברים כאשר יהיו באמת בעת היותן כי מחשבת הלב לא הגיד כל זה לאדם בתחלת המחשבה כ״א אחר העמקת המחשבה בעיון רב אז ישכיל ויבין את כל אלה ולפיכך יוכל לדעת העת והמשפט: (ח) שליט ברוח. אימו מושל על רצון שליח המקום הבא ליטול את הנשמה כי לא יוכל לבטל את רצונו לכלוא את הנשמה בתוך הגוף לבל יוכל לקחתה: ואין שלטון. אין הממשלה מועלת ביום המות להציל על ידה מן המיתה: ואין משלחת במלחמה. הנשק המוכן בעת המלחמה אין מועיל להציל מן המות: ולא ימלט רשע. ההרדה והבלבול מה שבעל זרוע מחריד ומבלבל את העומד עליו החרדה ההיא לא ימלט את בעליו מיד שליח המקום הבא לקחת את הנפש: (ט) את כל זה. האמור למעלה כל המעשה אשר נעשה ראיתי בעיני ובמתי לבי עליהם להבינם: תחת השמש. ר״ל בזה העולם: עת. והנה ראיתי והבנתי אשר הזמן היא שבני האדם מולבים זה על זה למבות רעה זה לזה על כי היכולת נתון ביד הרוצה להרע אל האולה: (י) ובכן ראיתי. ואז ראיתי כנופלים רשעים שהיו בשפל המצב ובני האדם הבזו שלא יוסיפו עוד לקום לחזור לקדמותן כאלו כבר היו קבורים בארץ: ובאו. ואח״כ כאלו חזרו ובאו מקברם ושבו לקדמותן: וממקום קדוש יהלכו. והצדיקים המתהלכים ממקום קדוש אשר כל דרכם מקודשה לקדושה: וישתכחו בעיר. והם כאשר נפלו לא קמו עוד ונשתכחו מן הלב כספיר עצמם אשר עשו בה האמת והרצוי: גם זה הבל. ר״ל אף שבזה יש מה מן התועלת כי בהיות כן יש סבר טובה לאוהז במעשי הצדק ברחיה הקושט

הרשעים

בְּעִיר אֲשֶׁר כֵּן עָשׂוּ גַּם זֶה הָבֶל׃ יא אֲשֶׁר אֵין־ ז׳ פ״ס
נַעֲשָׂה פִתְגָם מַעֲשֵׂה הָרָעָה מְהֵרָה עַל־כֵּן מָלֵא ח׳ כנגע׳
לֵב בְּנֵי־הָאָדָם בָּהֶם לַעֲשׂוֹת רָע׃ יב אֲשֶׁר חֹטֶא ג׳ חס׳
עֹשֶׂה רָע מְאַת וּמַאֲרִיךְ לוֹ כִּי גַּם־יוֹדֵעַ אָנִי אֲשֶׁר ל׳. ל׳
יִהְיֶה־טּוֹב לְיִרְאֵי הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר יִירְאוּ מִלְּפָנָיו׃ ל׳
יג וְטוֹב לֹא־יִהְיֶה לָרָשָׁע וְלֹא־יַאֲרִיךְ יָמִים כַּצֵּל ל׳
אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ יָרֵא מִלִּפְנֵי אֱלֹהִים׃ יד יֶשׁ־הֶבֶל אֲשֶׁר ל׳ ותכנע ל׳ כסיפרא
נַעֲשָׂה עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר ׀ יֵשׁ צַדִּיקִים אֲשֶׁר מַגִּיעַ
אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הָרְשָׁעִים וְיֵשׁ רְשָׁעִים שֶׁמַּגִּיעַ ב׳ הכל בכי׳ וכסכו׳. ל׳
אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקִים אָמַרְתִּי שֶׁגַּם־זֶה הָבֶל׃ ב׳. ו׳
טו וְשִׁבַּחְתִּי אֲנִי אֶת־הַשִּׂמְחָה אֲשֶׁר אֵין־טוֹב ג׳
לָאָדָם תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ כִּי אִם־לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת
וְלִשְׂמוֹחַ וְהוּא יִלְוֶנּוּ בַעֲמָלוֹ יְמֵי חַיָּיו אֲשֶׁר־נָתַן־ ג׳ חד חס׳. ל׳

על כן ט׳ בטעם פזר וסי׳ על כן לא יאכלו בני ישראל. על כן קראו למקום ההוא מחנה דן. כי על כן הוא כרפא את ידי דירמיה. על כן חרה אף ה׳ בעמו. על כן לא ידרכו כהני דגון. על כן אבכה בבכי יעזר. על כן מלא לב בני האדם. קראו את שם המקום ההוא עמק ברכה דד״ה לימים האלה פורים: אלהם ב׳ חסר בסיפר׳ וסי׳ אשר יש צדיקים אשר מגיע אלהם כמעשה הרשעים ב׳ בפסו׳: השמחה ג׳ וסי׳ הרבית הגוי לא הגדלת השמחה. קול תרועת השמחה דעזרא. ושבחתי אני השמחה אשר אין טוב:

תולדות אהרן נעשה פתגם. עקידה שער ג עקרים מ״ד יב: מאת ומאריך לו. עקידה שער ג: טוב ליראי האלהים. עקידה שער מב: לא יטיב לרשע. קדושין לג: יש צדיקים. הוריות י (הוריות מז) זוהר שמות בראשית ב׳ מקומות: את השמחה. שבת ל זוהר פקודי:

אף דין הֲבָלוּ׃ יא אשר וּמִן בִּגְלַל דְּלֵית מִתְעֲבֵיד פִּתְגָם בִּישׁ פּוּרְעָנוּת רַשִׁיעָא בִּפְרִיעַ עַל עוֹבָדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא בְּגִין כֵּן אִתְמְלֵי לִבָּא דִבְנֵי אֱנָשָׁא בְּהוֹן לְמֶעְבַּד בִּישׁ בְּעָלְמָא הָדֵין׃ יב אשר וּבִזְמַן דְּחַיָּיבָא יַעֲבִיד בִּישׁ מְאָה שְׁנִין וּמִן קֳדָם יְיָ אִתְיְהִיבַת לֵיהּ אַרְכָּא בְּגִין דִיתוּב אֲרוּם אִתְגְּלֵי לֵיהּ בְּרוּחַ קוּדְשָׁא וִידַעִית אֲנָא דִיהֵי טָב לְעָלְמָא דְאָתֵי לְדַחֲלַיָּא דַיְיָ דְדַחֲלִין מִן קֳדָמוֹהִי וְעָבְדִין רְעוּתֵיהּ׃ יג וטוב וְטָב לָא יְהֵי לְרַשִׁיעָא וְלָא יְהֵי לֵיהּ אַרְכָּא לְעָלְמָא דְאָתֵי וּבְעָלְמָא הָדֵין יִתְקַטְּעוּן יוֹמֵי חַיּוֹהִי וְיִעְרְקוּן וְיִחַלְפוּן כְּטֻלָּא בְּגִין דְלֵיתוֹהִי דָחִיל מִן קֳדָם יְיָ׃ יד יש אִית הֲבָלוּ דְאִתְגְּזַר לְמֶהֱוֵי מִתְעֲבֵיד עַל אַפֵּי אַרְעָא דְאִית צַדִּיקַיָּא דְמָטֵי לְהוֹן בִּישׁ כְּאִילוּ אִינוּן עָבְדִין כְּעוֹבָדֵי חַיָּיבַיָּא וְאִית חַיָּיבִין דְמָטֵי לְהוֹן טָב כְּאִילוּ אִינוּן עָבְדִין כְּעוֹבָדֵי צַדִּיקַיָּא וַחֲזֵית בְּרוּחַ קוּדְשָׁא דְבִישָׁא דְמָטֵי לְצַדִּיקַיָּא בְּעָלְמָא הָדֵין לָא עַל חוֹבֵיהוֹן אֱלָהֵן לְמִגְבֵּי מִנְּהוֹן חוֹבָא קַלִּילָא לְמֶהֱוֵי אַגְרֵיהוֹן שְׁלִים לְעָלְמָא דְאָתֵי וְטָב דְמָטֵי לְחַיָּיבַיָּא בְּעָלְמָא הָדֵין לָא עַל זְכוּתֵיהוֹן אֶלָּא לְמִפְרַע לְהוֹן אַגְרָא עַל זְכוּתֵיהּ קַלִּילָא דַעֲבָדוּ לְמֶהֱוֵיהוֹן אָכְלִין אַגְרֵיהוֹן בְּעָלְמָא הָדֵין וּלְהִיבַדָא חוּלָקְהוֹן לְעָלְמָא דְאָתֵי אֲמָרִית בְּמֵימְרִי דְאַף דֵין הֲבָלוּ׃ טו ושבחתי וְשַׁבָּחִית אֲנָא יָת חֶדְוַת אוֹרַיְתָא אֲרוּם לֵית טָב לֶאֱנָשׁ בְּעָלְמָא הָדֵין תְּחוֹת שִׁמְשָׁא אֲרוּם אֱלָהֵן לְמֵיכַל וּלְמִשְׁתֵּי וּלְמֶחְדֵּי בְּטוֹרְחֵיהּ וּבְחוּלָקֵיהּ דְאִתְיְהִיב לֵיהּ מִן שְׁמַיָּא וְלָא יוֹשִׁיט יְדֵיהּ בַּחֲטוֹפִין וְאָנִיסָא וְהוּא יַלְוִינֵיהּ לְשְׁלָם לְעָלְמָא הַהוּא וִיקַבֵּל אֲגַר שְׁלִים עַל טוֹרְחֵיהּ דִי טָרַח בִּשְׁלָמוּתָא כָּל יוֹמֵי חַיּוֹהִי דְיָהַב

רשי

ואין דיין: (יא) אשר אין נעשה פתגם משפט מעשה הרעה מהרה. שאין הקב״ה ממהר להפרע מעושי הרעה וע״כ הם סבורים אין דין ומלא לבם בקרבם לעשות רע: (יב) אשר חוטא וגו׳. לפי שרואים שהחוטא עושה רע מאת אלפים וריבואות ומאריך לו הקב״ה ואינו נפרע ממנו: מאת. מקרא קצר ודבוק לפניו לומר מאת ימים מאת שנים מאת אלף וכן (ישעיה נא) ושכורת מקרא קצר וחסר שכורת כעס ולא מיין כשאר שכרות: כי גם יודע אני. כי אף בכל זאת שאינו ממהר להפרע מן הרשעים ולהיות הפרש בין צדיקים לרשעים יודע אני שסוף כל אחד ואחד ליטול שכרו וליראיו יהיה טוב וטוב לא יהיה לרשע לפי אשר איננו ירא לפני האלהים: (יד) יש הבל. דבר המבהיל את הבריות: אשר יש צדיקים. שמגיע אליהם רעה כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם טובה כמעשה הצדיקים אמרתי שגם זה אחד מן ההבלים הנוהגים בעולם ורבותינו דרשו לצד אחר במסכת הוריות ואינו מיושב לי על שיטות דבור שסיים החכם לומר שגם זה הבל: (טו) את השמחה. שיהא שמח בחלקו ועוסק בפקודי׳ ישרים משמחי לב ולא יהא שטוף אחר הרבות הון בכסף ומרבית וגזל כל מי שאינו שמח בחלקו ושטוף אחר הממון בא לידי עבירות גזל ואונאה ורבית ושאינו שמח בחלקו בענין אהבת אשתו שטוף אחרי הנשים להרהר אחרי אשת איש: לאכול ולשתות. ממה שחנן לו הקב״ה ולשמח בחלקו. ומדרש אגדה כל אכילה ושתיה שבקהלת אינה אלא תלמוד תורה כענין שנאמר (ישעיה נה) לכו שברו ואכלו וגומר: והוא ילונו. יתחבר עמו כענין שנאמר (שם נח) והלך לפניך צדקך: ימי חייו אשר נתן לו האלהים. יעשה כך וסוף המקרא מוסב על ראשו ומקרא מסורס הוא אין טוב לאדם ימי חייו אשר נתן לו האלהים כי אם לאכול ולשתות

אבן עזרא

כל טוב שעשה והרשע מת בשלוה והניח בניו במקומו גם זה הבל: (יא) אשר. בעבור שלא נעשה דבר נקמה ותשלום ותגמול על מעשה הרעה מהרה על כן מלא לב בני האדם חפץ בנפשם לעשות רע כי סר הפחד מהם: (יב) אשר חטא. כי יראו חוטא אחד יעשה רע מאת פעמים ומאריך לו האלהים אע״פ שידעו המבינים בבני אדם וגם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלהים ואם לא היה מהרה: (יג) וטוב לא יהיה לרשע. באחריתו ויש מהם שלא יאריך ימים כלל ובעבור היות רשע לענינים רבים פירש שזה הרשע הוא אשר איננו ירא מלפני האלהים: (יד) יש הבל. מתחלת זה הפסוק עד פסוק גם זו ראיתי חכמה הם ששה עשר פסוקים בענין אחד דבקים גם זה הפסוק הוא מן הענין של מעלה יש צדיקים שמגיע אליהם מה שהיה ראוי להגיע לרשעים על מעשיהם והפך הדבר וכאשר ראיתי זה אמרתי הכל הבל בין צדיק ורשע כענין ואני כמעט נטיו רגלי כי קנאתי בהוללים: (טו) ושבחתי. אז שבחתי את השמחה כי אין טוב לאדם רק האכילה והשתיה ופירוש ילונו בעמלו ילוה עמו זה הדבר שישמח

מצודת דוד

הרשעים ההרי נפלם ואבדן הצדיקים הנה עכ״ז להבל יחשב וכמו שמפרש במקרא שלאחריו: (יא) אשר אין נעשה. עתה יפרש למה נחשב להבל ואמר כי בעבור שלא נעשה מהרה כי עודו חי לא נענש בו דבר השלום גמול מעשה הרעה לזה נתמלא מחשבת לב בני האדם בקרבם לעשות רע בחושב׳ שאין השגחה ואין דין: (יב) אשר חוטא. גם בעבור כי יראו אשר חוטא אחד שולם ועושה רע למאה אנשי׳ והאלהי׳ מאריך לו אף ואינו משלם לו גמול והרשע כזה שמאבד נפשות רבות לא יתכן כ״כ בעיני הבריות שהמקום יאריך לו אף וכאשר התלונן איוב באמרו מעיר מתים ינאקו כו׳ (איוב כד): כי גם יודע אני. כאומר לא יחשוב מי שאני כאחד מהם בעבור זה גם לבי בקרבי מלאה לעשות רע כי לא כן הוא כי כמו שהמשכילים המבינים דרכי ה׳ יודעים אמתת הדבר כן גם אני יודע אשר בעולם הנצחי יהיה טוב רק ליראי האלהים ובגמול אשר יראו מלפניו: (יג) וטוב לא יהיה לרשע. בעולם הנצחי לא יהיה טוב לרשע ומהר יוכרת נפשו ולא יאריך שם ימים ויהיה כצל הזה שאינו מאריך להיות במקום אחד כי מהר ינטה ממקומו על ידי נטיית השמש: אשר איננו. זה יהיה לו בגמול אשר איננו ירא מלפני אלהים: (יד) על הארץ. בזה העולם: כמעשה הרשעים. מה שהיה ראוי להגיע אל הרשעים על מעשיהם: כמעשה הצדיקים. מה שהיה ראוי להגיע אל הצדיקים על מעשיהם: אמרתי שגם זה הבל. ר״ל אף כי אם רק מעט מן הזמן מגיע טובה אל הרשעים ורעה אל הצדיקים ויש בזה מה מן התועלת כי אם היה מגיע טובה לצדיקים ורעה לרשעים בכל זמן היה כמעט בטל הבחירה כי היה כאלו האדם מוכרח במעשה הצדק בעבור עונש הרשע וגמול הצדק והיה א״כ שכר הצדיק כמעט קט עכ״ז גם זה להבל יחשב כי עכ״פ בזמן ההוא כל מעשה הצדק המה רפויים ביד האנשים בראותם אז טובת הרשעים ורעת הצדיקים: (טו) ושבחתי אני את השמחה. משבח אני את ענין השמחה אשר אין טוב לאדם בעולם כ״א לאכול ולשתות כאות נפשו: לשמוח. ע״י כי האכילה והשתיה מביאים את השמחה: והוא. השמחה יתחבר עמו בעת יעמול לבל ימאס הרבה בסורח העמל: ימי חייו. השמחה יתחבר עמו בעמלו בכל ימי חייו

מצודת ציון

(יא) פתגם. ענינו כמו דבר וכן ונשמע פתגם המלך (אסתר א): (טו) ילונו. ענין התחברות כמו
אשר

ליה יי בעלמא הדין תחות שמשא: טז כאשר כמא די יהבית
ית לבבי למנדע חוכמת אוריתא ולמחזי ית גוון דאתעביד
על ארעא ארום אף חכימא דיצבי למעסק באוריתא ולאשכחא
חוכמתא טורחא הוה ליה ארום אף בימטא לא ינוח ובליליא
שינתא בעינוהי לא חזי: יז וראיתי וחזית אנא ית כל עובד גבורתא
דיי ארום דחילא הוא ולית ליה רשו לאנש לאשכחא ית עובד
גבורתא דיי דאתעביד בעלמא הדין תחות שמשא כד יטרח
אנש למתבע מה דעתיד למהוי ולא ישכח ואף אם יימר גבר
חכים במימריה למנדע מה דעתיד למהוי בסוף יומיא ולית
ליה רשו למשכח: א כי ארום ית כל דין יהבית על לבי
ולמבלוש ית כל דין די צדיקיא וחכימיא ותלמידיהון דמשתעבדין
להון על עיסק אולפן אוריתא ומסירין בידא דיי ומניה אתגזר
על כל עלמא כל מה דיהי ביומיהון אף רחמתא די רחמינן
גבר אף סניאתא דסנינון גבר לית נביא בעלמא די ינדע מה דיהי
באנשא כולא במזליא איתגזר למהוי קדמיהון: ב הכל כולא
במזליא תליא מן שמיא אתגזר מה דעתיד למהוי לכולא אירעון
חד לזכאה ולחייבא לדתקנן אורחתיה ולמדכי נפשיה ולמסאיב
נפשיה ולמקרב נכסת קודשיא ולדליתוהי מקריב נכסת קודשין

לוֹ הָאֱלֹהִים תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ׃ טז כַּאֲשֶׁר נָתַתִּי אֶת־
ג' ומ"ע לִבִּי לָדַעַת חָכְמָה וְלִרְאוֹת אֶת־הָעִנְיָן אֲשֶׁר נַעֲשָׂה
פ' עַל־הָאָרֶץ כִּי גַם בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה שֵׁנָה בְּעֵינָיו אֵינֶנּוּ
י"ע רֹאֶה׃ יז וְרָאִיתִי אֶת־כָּל־מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים כִּי לֹא
כ' מ"ע יוּכַל הָאָדָם לִמְצוֹא אֶת־הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר נַעֲשָׂה
ל' תַחַת־הַשֶּׁמֶשׁ בְּשֶׁל אֲשֶׁר יַעֲמֹל הָאָדָם לְבַקֵּשׁ
ל' וְלֹא יִמְצָא וְגַם אִם־יֹאמַר הֶחָכָם לָדַעַת לֹא יוּכַל
ד' כו"י . לִמְצֹא׃ ט א כִּי אֶת־כָּל־זֶה נָתַתִּי אֶל־לִבִּי וְלָבוּר
ו' ל' ל' אֶת־כָּל־זֶה אֲשֶׁר הַצַּדִּיקִים וְהַחֲכָמִים וַעֲבָדֵיהֶם
בְּיַד הָאֱלֹהִים גַּם־אַהֲבָה גַם־שִׂנְאָה אֵין יוֹדֵעַ
י"א דגשים הָאָדָם הַכֹּל לִפְנֵיהֶם׃ ב הַכֹּל כַּאֲשֶׁר לַכֹּל מִקְרֶה
ל'. ל'. ל'. אֶחָד לַצַּדִּיק וְלָרָשָׁע לַטּוֹב וְלַטָּהוֹר וְלַטָּמֵא וְלַזֹּבֵחַ

ולראות ג' וסי' לעיל בספרא סימן ג': ובלילה ה' וסי' ולמשל ביום ובלילה. פרי עברו יקח אתכם. ובלילה שירה עמי. ובלילה יהי כגנב. ובלילה שנה בעיניו איננו ראה. נתתי אל לבי ד' בליש' נתונה אל לב וסי' והחי יתן אל לבו. כי את כל זה נתתי. ולא הגדתי לאדם. ויתן אלהי אל לבי:

תולדות אהרן מקרה אחד לצדיק. שם נס:

אבן עזרא

ויתענג: (טו) כאשר. כמעט שבחתי את השמחה כאשר נתתי את לבי לדעת זה הענין ולמה יגיע לצדיק כמעשה הרשע עד נדדה שנתי מעיני ביום ובלילה ברוב המחשבות. וי"ו עיניו שב אל לבי: (יז) וראיתי. קצות מעשה האלהים והבינותי עיקרם לכן זה המעשה הרע שנעשה תחת השמש לא אוכל להבינו בעבור שהוגיעו נפשם ועמלו חכמי האדם למצוא הענין ולמה זה ולא מצאו. ופירוש בשל כמו בעבור וכן כי בשלי הסער הגדול ועל זה הענין צעק איוב הצדיק: (א) כי את כל זה וגו' לבור. היה ראוי להיות בחולם וכן ירון ושמח בעבור היות שניהם מפעלי הכפל והוא כמו לברור מן שפתי ברור מללו כי ראיתי הצדיקים והחכמים ומעשיהם כמו לכן יכיר מעבדיהם אינם ברשותם רק ביד האלהים גם כל מה שהם אוהבים או שונאים אינם יודעים מתי יבואם הכל לפניהם ולא ירגישו או פי' לפניהם קודם שיהיו כבר נגזר עליהם מה שנגזר: (ב) הכל. הכל יבא להם כמו שיבא לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע אין הפרש ביניהם לטוב ולטהור ולטמא הנה טמא במקום הזה הפך הטוב והטהור כמו שיש פקח בפסוק מי שם פה לאדם הפך העור והשומע כמו לפקוח עינים עורות פקוח אזני'. ודקדוק כטוב כחוטא כי הכפי"ן בלשון הקדש כמו כעבד כאדניו כי ישוב העבד כאדון והאדון כעבד אין הפרש ביניהם וכן כמוני כמוך כעמי כעמך כחשכה כאורה. והמפרש כימים אשר ישבתם הימים אין טעם וריח לפירוש הזה כי מה ענין ישבתם בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם והנכון כי מקדש הלכו המרגלים ובשנת הארבעים באו לקדש עיר מואב והנה כל השנים היו במדבר קדש וזה פירושו ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם עד שוב התרים כענין כמספר הימים אשר תרתם את הארץ כי בבוא המרגלים אמרו הננו ועלינו אל המקום יתכן היות צדיק ורשע במעשיו טמא וטהור בגופו וזובח בממונו וטוב וחוטא בלבו ונשבע

רשי

ולשתות ולשמוח והוא ילוונו בעמלו: (טז) כאשר נתתי את לבי. אין כאשר זה משמש לשון דוגמא כמו כאשר עשה כן יעשה אלא לשון זמן כמו (בראשית לז) כאשר בא יוסף (שם מג) כאשר כלו לאכול וגו' אף זה כן כשהייתי נותן לבי לדעת ולתור וגומר. אז וראיתי כל מעשה ה-להים: שנה בעיניו איננו רואה. הרשע השטוף אחר הממון והעבירות: (יז) את כל מעשה האלהים. שמסר לבריות: כי לא יוכל האדם למצוא וגומר. אין הבריות יכולין לעמוד על סוף דרכו של הקב"ה מה שכר כל המעשה שנעשה תחת השמש שרואין רשעים מצליחים וצדיקים יורדים: בשל אשר יעמול האדם לבקש. בשביל אשר ראיתי הרבה עמלים לבקש ולמצוא את סוף המדה ואינן יכולין: וגם אם יאמר החכם. שהוא יודע לא יוכל שהרי מרע"ה לא עמד על הדבר כאומרו (שמות לג) הודיעני נא את דרכיך: (א) ולבור. ולברר: את כל זה. בררתי והבחנתי: אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים. הוא עוזרם והוא שופטם כדי להטיבם באחריתם: ועבדיהם. הם תלמידיהם המשמשיהם הולכי אורחותם: גם אהבה גם שנאה. אין יודעין שאר הבריות ואין מכירין לתת לב במה יאהבו למקום ובמה הם שנואים: הכל לפניהם. לפני הצדיקים והחכמים: (ב) הכל כאשר לכל. הכל נותנים ללבם כאשר מגיע לכל אדם שסוף דבר לתת לכל איש כדרכיו: מקרה אחד. ויודעים שסוף הכל אשר צדיק והבר רשע למות ומקרה אחד יש בעולם הזה לכולם כל זה הם יודעים ואף על פי כן בוחרים להם דרך הטוב לפי שיודעים שיש הפרש ביניהם לעולם הבא: לצדיק. כגון נח: לרשע. פרעה נכה זה נצלע וזה נצלע: לטוב. זה משה: לטהור. זה אהרן: ולטמא. אלו מרגלים. אלו אמרו שבחה של ארץ ישראל ואלו אמרו גנותה אלו לא נכנסו לארץ ואלו לא נכנסו לארץ הרי מקרה אחד להם: ולזובח. זה יאשיהו שנאמר (ד"ה לז) ויזבח יאשיהו: ולאשר איננו זובח. זה אחאב שביטל את ישראל מעלות לרגל זה מת בחצים וזה מת בחצים: כטוב. זה דוד: כחוטא. זה נבוכדנצר. זה בנה בית המקדש וזהו החריבו זה מלך ארבעים שנה וזה מלך ארבעים שנה: הנשבע. זה צדקיהו שנשבע לשקר שנאמר (ד"ה לו) גם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו וגו': כאשר שבועה ירא. זה שמשון שנאמר (שופטים יד) ויאמר אליהם שמשון השבעו לי פן תפגעון בי אתם למדנו שהיתה שבועה חמורה לו זה מת בניקור עינים

מצודת ציון

כמו גם אשר נלוש פמס (תהלים פג): (יז) בשל. ענינו כמו בעבור וכן בשלי הסער הגדול (יונה א):

ט (א) ולבור. ו ברר: ועבדיהם. מעשיהם כמו לכן יכיר מעבדיהם (איוב לד): (ב) כטוב כחוטא. כא בכתי בפי"ן וורס על דמיון גמור וכן כעמי כעמך מ"א

מצודת דוד

אשר נתן לו האלהים לחיות בזה העולם: (טז) כאשר. מוסב למעלה לומר מתי שבחתי את השמחה ואמר כאשר שמתי את לבי לדעת חכמה ולהתבונן בה ולראות במהות דבר הנעשה למען השכיל מהם הנהגת האדם: כי גם. ר"ל חשבה לבי הרבה מהבטת עד כי נדד' שנתי מעיני ביום ובלילה: בעיניו איננו רואה. מוסב על הלב

ר"ל עיני לבי ואמר בדרך שאלה והוא ענין מליצה: (יז) וראיתי. אז השכלתי והתבוננתי את כל מעשה האלהים והשכלתי אשר לא יוכל האדם למצוא ולדעת אמתת המעשה שנעשה בזה העולם: בשל. בעבור אשר הם יעמול האדם לבקש ולדעת לא יוכל למצוא: וגם. ולפי' אם החכם לבב יחשוב לדעת לא יוכל למצוא עם רוב חכמתו ומוסב למעלה לומר כאשר שמתי לבי לדעת חכמה וראיתי את זה אז שבחתי את השמחה הואיל ובענין זולתי יעמול האדם ולא ישיג תועלתו:

ט (א) כי את כל זה. האמור למעלה שמתי אל לבי ולברר ימנו את כל זה אשר הצדיקים והחכמים עליהם ומעשיהם אשר יעשו הכל המה ביד האלהים והם אינם שולטים לא בעצמם ולא במעשיהם: גם אהבה. הפינו האהבה שאוהבים את מי גם השנאה' בשונאים את מי אין האדם יודע מהו הסיבה: הכל לפניהם. כל אלה נגזר מן השמים לפני בואם: (ב) הכל כאשר לכל. הכל יראה להם כמו שיבוא לכל וחוזר ומפרש מקרה א' לצדיק ולרשע כו': לטוב. המטיב עם הבריות: ולטהור. המתהבב בדברי קדושה: ולטמא. המתהבב בדברים מגונים וקלות ראש: ולזובח. קרבנות לשמים: כטוב כחוטא. כענין המקרה כמו שטוב כן הוא החוטא וכמו שהחוטא כן הוא הטוב:

הנשבע

וְכַאֲשֶׁר אֵינֶנּוּ זֹבֵחַ כַּטּוֹב כַּחֹטֶא הַנִּשְׁבָּע כַּאֲשֶׁר
שְׁבוּעָה יָרֵא: ג זֶה ׀ רָע בְּכֹל אֲשֶׁר־נַעֲשָׂה תַּחַת
הַשֶּׁמֶשׁ כִּי־מִקְרֶה אֶחָד לַכֹּל וְגַם לֵב בְּנֵי־
הָאָדָם מָלֵא־רָע וְהוֹלֵלוֹת בִּלְבָבָם בְּחַיֵּיהֶם וְאַחֲרָיו
אֶל־הַמֵּתִים: ד כִּי־מִי אֲשֶׁר יְבֻחַר אֶל כָּל־
הַחַיִּים יֵשׁ בִּטָּחוֹן כִּי־לְכֶלֶב חַי הוּא טוֹב מִן־
הָאַרְיֵה הַמֵּת: ה כִּי הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמֻתוּ
וְהַמֵּתִים אֵינָם יוֹדְעִים מְאוּמָה וְאֵין־עוֹד לָהֶם
שָׂכָר כִּי נִשְׁכַּח זִכְרָם: ו גַּם אַהֲבָתָם גַּם־שִׂנְאָתָם
גַּם־קִנְאָתָם כְּבָר אָבָדָה וְחֵלֶק אֵין־לָהֶם עוֹד
לְעוֹלָם בְּכֹל אֲשֶׁר־נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ: ז לֵךְ
אֱכֹל בְּשִׂמְחָה לַחְמֶךָ וּשְׁתֵה בְלֶב־טוֹב יֵינֶךָ כִּי
כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת־מַעֲשֶׂיךָ: ח בְּכָל־עֵת
יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים וְשֶׁמֶן עַל־רֹאשְׁךָ אַל־יֶחְסָר: ט
רְאֵה חַיִּים עִם־אִשָּׁה אֲשֶׁר־אָהַבְתָּ כָּל־יְמֵי חַיֵּי

(margin: ר"ף כטעמ"ג · י"א דגשים · יחבר קרי · י"א בכתוב · ג' ל' וחד · ל' ק' · ד' פ"ג · י"ב פסו' גם · גם גם · ב' והוהלת · אונים · ג' · ב' סמ"ג)

כטבא כחייבא כגבר דיומי לשקרא כגבר דמומתא דחיל: ג זה דין מזל ביש בכל עלמא די יתעביד תחות שמשא ארום ארעון חד לכולא לכל דיירי עלמא ואף לבא דבני אנשא אתמלי ביש על דא וחולחולתא בלבביהון כל יומי חייהון ובתר סופיהי דאנשא נטיר ליה לאתווכחא עם מתיא בדין חייביא: ד כי ארום מן גברא די אתחבר לכל פתגמי אוריתא ולמקני חיי עלמא דאתי אית ליה סבר ארום כלבא חייא הוא טב מן אריא די הוא מית: ה כי ארום צדיקיא ידעין דאין יחובון עתידין למהויהון חשיבין כמתיא לעלמא דאתי בגין כן נטרין אורחיהון ולא חייבין ואין יהובון תייבין בתיובתא וחייביא ליתיהון ידעין מדעם טב על דלא אוטיבו עובדיהון בחייהון וליתיהון ידעין מדעם טב לעלמא דאתי ולית להון אגר טב בתר מותיהון ארום אתנשי דכרניהון מבני צדיקיא: ו גם בתר מותיהון דרשיעיא לית בהון צרוך אף רחימתהון אף שנאתהון אף קנאתהון הא כבר הובדון מן עלמא וחולק טב לית להון עוד עם צדיקיא לעלמא דאתי ולית להון הנייה מן כל מה דאתעביד בעלמא הדין תחות שמשא: ז לך אמר שלמה ברוח נבואה מן קדם יי עתיד מרי עלמא למימר לכל צדיקיא באנפי נפשיה אזיל טעום בחדוא לחמך דאתותב לך על לחמך די יהיבתא לעניא ולחשיכא דהוו כפין ושתי בלב טב חמרא דאצטנע לך בגן עדן חלף חמרך דמזגתא לעניא ולחשיכא דהוו צחי ארום הא כבר אתרעית קדם יי עובדך טבא: ח בכל בכל עידן יהוון כסותך חורין מן כל סואבת חובתא ושמא טבא דמתיל למשח רבותא קני בגין די ימטון ברכן על רישך וטיבותך אל יחסר: ט ראה חזי חיין

חטא כחטא ג' חסר וסי' הוי גוי חטא עם כבד עון. אשר חטא עשה רע. כטוב כחטא הנשבע כאשר שבועה ירא: יבחר יחבר קרי כי מי אשר יבחר אל כל החיים והוא חד מן א"ב מן מלין דכתי' מוקדם מאוחר וסי' נמסר במסרה רבתא במערכת אות הוי"ו בס"ד: י"ב פסו' אית בהון ג' פעמים גם וסי' גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום. ויצו גם את השני גם את השלישי גם. ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה. לא איש דברים אנכי. גם צאנכם גם בקרכם קחו. משול בנו גם אתה. וישאל שאול ביי. כי גם אחיך ובית אביך. כי גם נביא גם כהן. גם תמול גם שלשום. גם לא שמעת גם לא ידעת. גם אהבתם גם שנאתם: אבדה ב' וסי' והוהלת אונים אבדה. גם קנאתם כבר אבדה: אל יחסר ב' וסי' שררך אגן הסהר. ושמן על ראשך:

תולדות אהרן זה רע. זוהר בגה: כי לכלב חי. שם ל: יודעים שימותו. ברכות יח: והמתים אינם יודעים. שם (ברכות ד): גם אהבתם. הוריות יד: אכול בשמחה. ברכות ס עקידה שער כה עקרים מ"ד כח: יהיו בגדיך לבנים. שבת קנג זוהר תרומה דברים: ושמן על ראשך. שם תרומה: ראה חיים. קדושין ל זוהר מקץ קרם:

רשי

עינים וזה מת בניקור עינים. על כן: (ג) לב בני האדם מלא רע. שאומרים אין דין פורענות לרשעים אין הכל אלא לפי המקרה פעמים לצדיק ופעמים לרשע: ואחריו אל המתים. וסופן יורדים לגיהנם: (ד) כי מי אשר יבחר אל כל החיים יש בטחון. כי בעודו בחיים אפילו הוא רשע ונתחבר לרשעים כמו שנאמר אל כל החיים אפילו לרשעים יש בטחון שמא ישוב לפני מותו: כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. ושניהם רשעים טוב היה לו לנבוזראדן שהיה עבד רשע ונתגייר שלא הקדימתו מיתה מנבוכדנצר רבו שנקרא אריה שנאמר (ירמיה ד) עלה אריה מסובכו ומת ברשעו בגיהנם ועבדו בגן עדן. ורבותינו דרשו לענין מחתכין את הנבילה לפני הכלבים בשבת ומת המוטל בחמה אסור לטלטלו אלא אם כן הניחו עליו תינוק או ככר: (ה) כי החיים יודעים שימותו. ואולי ישיבו אל לבם יום המיתה וישובו מדרכם אבל משמתו אינם יודעים מאומה ואין עוד להם שכר פעולה שיעשו מן המיתה ואילך אלא מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת: (ו) גם אהבתם. שאהבו פתי ולצון: גם שנאתם. ששנאו דעת: גם קנאתם. שהקניאו להקב"ה במעשה ידיהם: וחלק אין להם וגו' בכל אשר נעשה וגו'. לא הועיל להם זכות בן ובת לאותן רשעים שעבדו ע"ג ואין להם כפרה לאחר מיתה: (ז) לך אכול בשמחה. אבל אתה הצדיק שכבר רצה הקב"ה מעשיך הטובים ו זוכה לעולם הבא לך אכול בשמחה: (ח) בכל עת יהיו בגדיך לבנים. התקן עצמך בכל שעה במעשה טוב שאם תמות היום תכנס בשלום. ומשל שלמה החכם את הדבר הזה לאדם שהזמינו המלך ליום סעודה ולא קבע לו זמן אם חכם הוא או פקח מיד מכבס כסותו ורוחץ וסך וכן עת אחר עד עת יקרא אל הסעודה יהיו כל שעה בגדיו לבנים והוא רחוץ וסך כך דרשוהו רבותינו במסכת שבת: (ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת. ראה והבן ללמוד אומנות

אבן עזרא

הדבורו: (ג) זה רע. אין בכל מה שנעשה תחת השמש דבר יותר קשה מזה על כן מלא לב בני האדם רע והוללות בלבבם בחייהם בעודם בחיים ועוד יאמרו על המתים וישוב אחריו ללב בני האדם ואמר בענין הזה בני האדם כי על הקטנים יותר קשה בעבור קוצר דעתם: (ד) כי מי. זו מחשבת בני האדם שיאמרו כי כל מי שהוא מחובר אל החיים יש לו בטחון. ופירוש אחר כי מי אשר יחובר מן המתים והענין שלא יתחבר עם כל המתפרדים ממנו אל כל החיים יש בטחון בלבד ולא למתים וכתוב יבחר ועניינו כי המת לא יוכל לבחור: (ה) כי החיים. והחיים אפילו הם כסילים יודעים שימותו והמתים אפילו הם חכמים אינם יודעים מאומה ולא יש להם מה יקוו כי נשכח שמם וזכרם: (ו) גם אהבתם. כשהיו בחיים ושנאתם וקנאתם אין להם חלק בכל העולם לעולם: (ז) לך אכול. זה דבור לב בני האדם והוא הוללות והענין אחר שאין למת חלק בעולם כשאתה בחיים לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי אלה המעשים רצה אלהים שתעשה: (ח) בכל עת. המפרשים הקדמונים פירשו על ענין אחד והיא אם ידעת שרצה האלהים את מעשיך לך

מצודת דוד

הנשבע. הרגיל בשבוע' ולא יחוש פן לא יוכל לקיימה: כאשר שבועה ירא. הנזהר מן השבוע' כי ירא פן לא יוכל לקיים': (ג) זה רע כו'. ר"ל בכל מה שנעשה בעולם אין דבר רע וקשה כזה אשר מקרה אחד יקרה לכל בני האדם: וגם בעבור זה. גם לב בני האדם מלא מחשבת רע לרשוע באין השגחה ואין משפט: והוללות. בכל ימי חייהם יש בלבבם שיגעון וערבוב הדעת: ואחריו. אחר השגעון יורדים אל המתים ר"ל לא הלכה מהם השגעון עד כי מתו ושכבו בקבר עם המתים ואבד א"כ שכרם ותוחלתם: כי מי. מבני האדם ואפי' הוא רשע ותוטא: אשר יחבר. אשר יתחבר עצמו אל כל החיים ואפי' גם המה רשעים מ"מ בעוד הוא חי יש לו בטחון לרשת עוה"ב אולי ישים על לבו וישוב לפני מותו: כי לכלב חי. על הכלב החי יאמר בהוא טוב יותר מן הארי' המת וכאומר כן הוא בבני האדם שהחי יותר טוב מן המת הואיל ולחי יש בטחון: (ה) יודעים שימותו. ומתפחדים א"כ מן הדין ומתחרטים על פשעם: אינם יודעים מאומ'. ר"ל אין להם מה לדעת ואין תועלה בידיעה כי אחר המיתה אין מועיל הרטה: ואין עוד להם שכר. אין מקום לעשות עוד נ טוב לקבל שכר פעולה: כי נשכח זכרם. אלא נשכח זכרם כי כשהאדם חי ומתחרט על פשעו או עושה מצוה נזכר אז לטובה משא"כ המתים: (ו) גם אהבתם וגו' כבר אבדה. ר"ל מעתה אין תועלת במה שאהבו דעת ושנאו רשע וקנאו קנאת המקום להתקצף על עוברי רצונו: וחלק גו'. מעתה ועד עולם אין להם עוד חלק בכל הדבר אשר נעשה בזה העולם: (ז) לך אכול. ר"ל אין מהראוי לך להצטער ולסגף כי לך אכול כו': כי כבר רצה. ר"ל והוא אם כבר רצה האלהים את מעשיך ע"י שעשית הטוב והישר ומעשיך רצוי' לפני המקום אז התענג והנאה: (ח) בכל עת. גם התענג במלבושים נקי' ובכל עת יהיו בגדיך לבנים ונקיים ועל ראשך לא יחסר השמן כי בכל עת תסוך ראשך בשמן למען התענג: (ט) ראה חיים. ר"ל עכשיו אמר דרך כלל ראה שיהא חייך חיים

ל' וכפסו' הבלך אשר נתן לך תחת השמש כל ימי הבלך
ל' כי הוא חלקך בחיים ובעמלך אשר אתה עמל
ג' תחת השמש: י כל אשר תמצא ידך לעשות
ל' בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה
ז' הכ' כס' ד' בניבנא בשאול אשר אתה הלך שמה: יא שבתי וראה
ל' ר"פ. ל' וכתיב כ' תחת השמש כי לא לקלים המרוץ ולא לגבורים
ל'. ל' ומ"ל כ' המלחמה וגם לא לחכמים לחם וגם לא לנבנים
כ' עשר וגם לא לידעים חן כי עת ופגע יקרה את
י"ט. ל. כלם: יב כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים
ל'.ל'. ל' שנאחזים במצודה רעה וכצפרים האחזות בפח

טבין עם איתתא דרחמתא כל יומי חיי הבלותך די יהב יי לך
במזרא בעלמא הדין תחות שמשא ארום היא חולקך בחיין
ובטירחותך די אנת טרחת בעלמא הדין תחות שמשא: י כל
כל די מספקא ידך למעבד טיבו וצדקתא עם מסכינא בכל
חילך עביד ארום בתר מותא לית לגבר עובדא וחושבנא ומנדעא
וחוכמתא בבית קבורתא דאת אזיל תמן ולא יסייעון לך אלהין
עובדין טבין וצדקתא בלחודיהון: יא שבתי אמר שלמה מלכא
כד הויתי יתיב על כורסי מלכותי אסתכלית וחזית בעלמא
הדין תחות שמשא ארום לא גוברין דאינון קלילין כנשרין
מסתייען למרהט לאשתיזבא מן מותא בקרבא ולא גבריא
מתייען באגחותהון קרבא בגבורתיהון ואף לא חכימיא
מסתייען בחוכמתהון למסבע לחמא בעידן כפנא ואף לא
סוכלתנין מסתייען בסוכלתנותהון למכנוש עותרא ואף לא ידעי
בינה מסתייען (ס"א משתייעין) במנדעותהון למשכח רחמין
בעיני מלכא ארום עידן וערעיתא במזליהון יערע ית כלהון:
יב כי ארום אף לא אשתמודע לגבר ית זמניה בין טב לביש מן
מה דעתיד למהוי בעלמא ולמיתי עלוי כנוני ימא דמתאחדין

הבלך ב' ובפסיק ואינו מן א"ב מן ב"ב ובפסוק וסי' נמסר במסר רבתא במערכת אות הבית בס ד: המצא ידך ג' וסי' הנה נא את אשר תמצא ידך. כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה. המצא ידך לכל אויביך: הלך ז' חסר בכתו' וסי' דור הולך ודור בא. בשאול אשר אתה הלך שמה. כשהסכל הלך. כי הלך האדם אל בית. הלך לדודי למישרים. כי גדול מרדכי ב' בו. וב' ס"ל בתהלים רוח הולך ולא ישוב. הולך תמים ופועל צדק: ידע י"ט וסי' אל אלהי ה' הוא ידע. וישבע עוד דוד ויאמר. ויאמר דוד לאחימלך. בטרם ידע הנער. וחברו קרא אבי. לכן ידע עמי עבי. ויאמרו השרים אל ברוך. ויוחנן בן קרח אמר. ויאמר צדקיהו אל ירמיהו. יכבדו בניו ולא ידע. תבואהו שואה לא ידע. אך בצלם יתהלך איש. איש בער לא ידע וכסיל לא. כי תאמר הן לא ידענו. נבהל להון איש. שומר מצוה לא ידע דבר רע ב' בו. כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים. והסכל ירבה דברים:

תולדות אהרן אשר תמצא ידך. זוכר מקץ קרת פנחס: לא ידע האדם. בסנהדרין פ"א:

אבן עזרא

אכול בשמחה לחמך וצריך אתה שיהיו בגדיך לבנים. והענין שלא יהיו מעשיך תנוהגים. וענין ושמן על ראשך אל יחסר שיהיה לו שם טוב. וזוהו שיקח אשה ולא ישגה בזרה. וכל אשר תמצא ידך לעשות טוב בעולם הזה עשה כי העולם הבא איננו עולם מעשה כי אם עולם הגמול. והפירוש הנכון שהכתובים שיש למעלה ולמטה הם דבקים והוא דבור לב בני האדם כאילו מדבר עם נפשו ולבו הוא כנוי בעד נפשו והוא אכול ושתה ולבוש בגדים נקיים ותסוך תמיד שמן ושמח עם אשה שתחשקת בה וכל אלה הם תענוגי הגוף לבדו: (ו) כל אשר. כל מה שתמצא לעשות מדברי תענוג עשה כי אין מעשה ולא חשבון על מעשה או מחשבה ודעת וחכמה בשאול שהוא הקבר כי ימצא שאול לצדירים כמו כי ארד אל בני אבל שאולה: (יא) שבתי. אמר שלמה שבתי וחזרתי כי ששבחתי השמחה וכי הטוב שיבקש האדם התענוג בעבור שלא יוכל אדם לשמוח בעולם הזה ולא יתענג בו כי ראיתי קלים יכשלו ושאין להם כח לרוץ יברחו וימלטו: ולא לגבורים המלחמה. כענין וגבור לא ינצל ברב כח: וגם לא לחכמים לחם. שהיה ראוי להיותם מושלים בכסילים ויהיו ראשים והדבר הפוך ברוב: וגם לא ליודעים חן. בעיני המשכלה שיאהבו אותו ויסורו אל משמעתו: כי עת ופגע יקרה את כלם. ענין כלם החכמים והכסילים והגבורים והחלשים והנכון בעיני כי כלם ישוב על אלה הנזכרים לבדם והענין כי אין יכולת ביד בן אדם לעשות זה והראיה כי החכמים בעלי הדעות אבות המלאכות אין להם לחם. והאומרים כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה הללות ודבר לא יקום ופירוש עת מה שיש במתכונת המערכת העליונה הראשונה. ופירוש פגע פגיעת אחד מן המערכת באחד מהשבעה שהוא האמצעי ותלוי לפניו ואחריו ושלישיתו ותלוי לפניו ואחריו ודע כי מלת עת חסרת נו"ן ועתה אבאר דע שאין בלשון הקדש אות מתהפך ומתחלף ומבולע ונוסף ונעדר כי אם ג' אותיות אהו"י כאשר פירש ר' יהודה ברבי דוד בעל הדקדוק ז"ל ואות הנו"ן ימצא בראש מבולע וחסר וכן באמצע ובסוף כמו נסע שבולע הנו"ן כדגש ויסע וכן ויסא ויתן ויטע וירד ויפול ויגוף ויכול עלהו ובפועל יראו הנוני"ן כלם נוסע נושא נותן נוטע נודר נופל נוגף נוכל ובלווי יחסרו הנוני"ן כמו קומו שעו שאו את ראש תנו יד לה' ופעמים ישארו הנוני"ן על מתכונתם כמו נכלו עלינו ובאמצע ימצא מובלע בנו"ן שני במלת שתי כי הוא מן ולא השנה לו וכן בת הכרת נו"ן בן וכן עת הוא ענת וכמוהו בדברי קדמונינו ז"ל עונה וכן בלשון ארמית וכעת וכענת ודגשות תי"ו עתו להתבלע הנו"ן כדגשות תי"ו בתיו ונו"ן אני במלת אתה וכן חטים ובניהם נראים בארמית ותי"ו אמתו כי שרשו מן אמונה והתי"ו לשון נקבה יורה עליו ותהי האמת נעדרת וכן תי"ו עת לשון נקבה ויורה עליו ועל זה הדקדוק ישאר לעות את יעף לבדו ולא יהיה לו חבר במקרא: (יב) כי גם. אמר כי העת והפגע ימנענו שיעשה מה שיחפוץ ועוד

רשי

להתפרנס ממנו עם ת"ת אשר בידך: כי היא חלקך בחיים. אם עשית כן יהיה חלקך זה חיים בעה"ז להתפרנס מן האומנות ובעה"ב שיגיעת שניהם משכחת עון: (י) כל אשר תמצא ידך לעשות. רצון קונך בעוד שאתה בכחך עשה: כי אין מעשה וגו' בשאול. לזכותך משתמות ואם עשית כן אין לך שום חשבון בשאול שתדחה ממנו. וכן המקרא מסורס כי אין מעשה ודעת וחכמה בשאול לרשעים ולא חשבון לצדיקים כשיתנו החוטאים דין וחשבון וכך נדרש במדרש והבא לפותרו בלא סירוס כמשמעו פותר חשבון לשון מחשבה מה יוכל עוד לעשות להפטר מן הדין: (יא) שבתי וראה. כמו זכר ווי"דונט בלעז: לא לקלים המרוץ. לא עמדה לעשהאל קלותו משהגיעה פקידתו: ולא לגבורים המלחמה. לא עמדה לאבנר גבורתו משהגיע יומו: וגם לא לחכמים לחם. כגון אני שהיה לחמי ליום (מלכים א ה) שלשים כור סולת וגו' ועכשיו זה חלקי מכל עמלי מקלי ומקידה: וגם לא לנבונים עושר. כגון איוב בתחלה (איוב א) ויהי מקנהו וגומר כשבאה שעתו אמר (שם יט) חנוני אתם רעי: ולא ליודעים חן. הרי משה אין יודע ונבון ממנו בישראל ולא מצא חן בתפלתו שיכנס לארץ: כי עת ופגע. כמשמעו. ד"א כי עת יקרה אותם והפגיעה והתחינה יהיו רגילין בהם שלא יבואו לדברים הללו: (יב) כדגים שנאחזים במצודה. כדגים גדולים שנאחזים במצודה גרועה

מצודת ציון

(משלי כב): לך. הוא מנין זרוז: כי. אם: (י) המצא. תשיג ותוכל: וחשבון. מחשבת בינה: בשאול. בקבר: (יא) כי. אבל: המרוץ. מל' רוצה ורץ פה: ופגע. ענינו מכת מות כמו גש פגע בו (ש"ב א): יקרה. מל' מקרה: (יב) שנאחזים. מל' אחיזה וגדיל': במצודה. מל' מצוד והוא כעין רשת שצדין בו: רעה. ר"ל מכאיבה: בפח. הוא פרבת כפם

מצודת דוד

ר"ל להתענג בטוב כי חיי צער לא יקרא חיים: עם אשה. גם אתה התענג עם האשה אשר אהבת לקחת לך לאשה למען לא תהיה עינה צרה בך לכן עשה התענג כל ימי חיי הבל: אשר נתן לך המקום להיות בעולם (וקורא לימי חיי האדם ימי חיי הבל לפי שאינם נצחיים). או ר"ל גם בשלום עם אשתך בתוספת חיים כי חיי מריבה לא יקראו חיים: כל ימי הבלך. כן תתנהג כל ימי הבלך: כי הוא. הדבר הזה לבד הוא חלקך בימי החיים ולא יותר: ובעמלך. בכל העמל והטורח בלתה עמל בזה העולם אין לך בהם חלק רק זה נגד: (י) כל אשר כו'. כל זמן שאתה חי עשה כל אשר תשיג ידך לעשות בכחך מן מעשה המצוה מן מעשה התענוג: כי אין מעשה כו'. בשאול כי כשתהיה בקבר אין שם מעשה התענוג ומחשבת בינה ודעת חכמה: אשר אתה הולך שמה. לפי שבכל עת מתקרב יום המיתה לבוא אל הקבר לזה אמר אשר אתה הולך שמה כאלו הולך להתקרב אל הקבר: (יא) שבתי וראה. חזרתי וראיתי בעולם אשר הדיפה לא הועילה לקלי המרוץ כי לא נמלטו בנוסם מפני הרודף: ולא לגבורים המלחמ'. הגבור' לא הועילה לגבורים להיות להם נצחון המלחמה: לא לחכמים לחם. לא הועילה החכמה לחכמים להשיג לחם מאכלם: לא לנבונים עושר. התבונה לא הועילה לנבונים להשיג העושר: לא ליודעים חן. הידיעה לא הועילה אל היודעים ידיעת רבות מוהלכו' למצוא ע"י חן בעיני הבריות: כי עת ופגע. עת רעה ופגיעת מיתה יקרה את כולם הקלי' והגבורים כו': (יב) כי גם. סבה בזה העת והפגע לא ידע האדם עת בואם כי פתאום יבואו: כדגים. כמו הדגים שנאחזים פתאום במצודה רעה והכלי' וכמו הצפרים האחוזות פתאום בפח: כהם. כמו הם כן גם פתאום תיקש על בני האדם לעת בוא הרעה בפתאום:

כהם יוקשים בני האדם לעת רעה כשתפול
עליהם פתאם: יג גם־זה ראיתי חכמה תחת
השמש וגדולה היא אלי: יד עיר קטנה ואנשים
בה מעט ובא־אליה מלך גדול וסבב אתה ובנה
עליה מצודים גדלים: טו ומצא בה איש מסכן
חכם ומלט־הוא את־העיר בחכמתו ואדם לא זכר
את־האיש המסכן ההוא: טז ואמרתי אני טובה
חכמה מגבורה וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם
נשמעים: יז דברי חכמים בנחת נשמעים מזעקת

מושל י"ד מ"ל וסי' מושל באדם ב' בו. ושלמה היה מושל. ואתה בית לחם אפרתה. והעושר והכבוד מלפניך. והקימתי את כסא מלכות' דד"ה. ויהי מושל בכל המלכים דד"ה. את' מושל בגאות. כי תשב ללחום. ארי נוהם ודוב שוקק רבים מבקשים פני מושל. מזעקת מ־של בכסילים. אם רוח המושל תעלה. וב"כל ספרי המס"רה שה"ו לפ"ני לא אשכח"א כי א"ם י"ג וב"כלהו כת"וב מושל י"ד מ"ל ונתקשי"ג' ט־ב"א ע"ד דאתכרי"ר לן בס"ד דה"וא ואת"ה מוש"ל בכ"ל ממ"לכו' הגוים ד"גבי תפ"לת יהושפ"ט בד"ה וכן הו"א מ"לא בכ"ל הספרי"ם המדו"יקים ונמ"סר עלי"ו י"ד מלאי"ם:

תולדות אהרן וכנפרים כאהוות. זוהר מנורע: שיר קטנה. נדרים לב עקידס שער ענ:

כחכא וכצפרי שמיא דמתאחדין בתקולא כוותהון מותקלין בני אנשא לזמן בישתא דאתעתדת למהוי נפלא עלויהון ריגעא חדא משמיא: יג גם אף דין חזיתי דהיא חוכמתא בעלמא הדין תחות שמשא ורבתא היא לותי: יד עיר גוף בר נשא דמתיל לקרתא זערתא וגברין גברי חילא זעיר בגוה היכמא דקלילין זכותיה בגו לבא דאנשא ויעול לות גופא יצרא בישא דמתיל למלך רב ותקיף לאתכנעא ואסחר יתיה למטעי יתיה ובנא עלוהי אתר למיתב על די יצבי לאסטיותיה מן אורחן דתקנן קדם יי לאחדא יתיה במצודין רברבין דגהינם לאדלקותיה שבע זימנין על חובוהי: טו ומצא ואשתכח בגו גוף יצרא טבא מסכן וחכים ואתגבר עלוהי וכבש יתיה בחוכמתיה ושזיב ית גופא מן דינא דגהינם בתוקפיה ובחוכמתיה היכמא דגברא עביד לקרבא ומשזיב ית יתבי קרתא בחוכמת לבביה ואנש לא דכר בתר כן ליצרא טבא דשיזביה אלהן יימר בלבביה זכאה אנא היכמא דיתבי קרתא ההיא לא דכירו ית עניא ההוא דשיזיב יתהון: טז ואמרתי ואמרית אנא במימרי טבא חכמת צדיקיא מכח גבורת רשיעיא דחוכמת צדיקיא וזכותיה משיזבא ליה ולאנשי דריה ותקוף רשיעא דקאים בתוקפיה דלביה בדיל דלא למהדר בתיובתא מחבלא ליה בלחודוהי וחוכמת צדיקא עניא מזדלזלא בעיני רשיעי דריה ובעידן דיוכח יתהון על עובדיהון בישיא ופתגמי אוכחתיה ליתינון מתקבלין:
יז דברי מלי דצלותא דחכימיא בחשאי מתקבלין קדם מרי עלמא יתיר מקבלת קל גברא רשיעא דהוא שליט על שטיין דפגין ולית

רשי

וחלושה ופירשו רבותינו היא חכה שאינה אלא כמין מחט ודג גדול נלכד בה: כהם יוקשים בני אדם. במכשול קטן וחלש כמו המצודה הרעה והפח נכשלים בני אדם בעת פקודת רעתם כשבאה עתם ליפול הרעה עליהם פתאום במצודה רעה מלאווי"שה בלעז: כהם. כמוהם: (טו) ואדם לא זכר. לא היה חושבו לכלום: (טז) ואמרתי אני. בראותי כן טובה חכמה מגבורה והרי חכמתו של זה בזויה לכולם ועכשיו כולם נמלטו על ידו. ומדרש אגדה עיר קטנה. זה הגוף. ואנשים בה מעט. אלו איבריו של אדם: מלך גדול. זה יצר הרע שכל איבריו מרגישים בו: איש מסכן. זה יצר טוב: (יז) בנחת נשמעים. מקובלים הם לבריות. משה נפטר זה כמה שנים ועדיין גזירותיו מקובלים על ישראל:

אבן עזרא

ד"א קשה שיתכן שיגיע אליו המות פתאום והוא לא ידע ודמה בני אדם לדגים ולצפרים שלא ידעו עד שנפלו ולא יוכלו להנצל. ומלת יוקשים שם התואר. אמר רבי יהודה בעל הדקדוק ז"ל ארבעה מלות במקרא ואין להם חמישית שהם על משקל פועלים והם פעולים ואלה הם והשנה איננו אוכל. אם תראה אותי לוקח מאתך. ורגל מועדת. כהם יוקשים בני האדם. והוסיף ר' יונה נ"ע מלה אחרת חמישית והיא לנער היולד ואמר רב שמואל הנגיד כי ה"א היולד במקום אשר כה"א ההוללה ובא פועל עבר במקום עתיד אמר רבי משה הכהן נ"ע כי ארבעה הם בלבד לכן תוסר מלת מועדת מן החשבון ותהיה תחתיה מלת היולד בעבור היות בחשבונם יוקשים ואוכל ולוקח ויולד מהפעלים היוצאים ומועדת מהפעלים העומדים ואמר כי השורק במקום חולם והיה ראוי להיות על משקל ובוזומה היא יושבת ומ"ם פתאום נוסף וממנו פתאום וכן שלשום ויותר נכון היות המ"ם סימן היום ותמול: (יג) גם זו. בעבור שאמר וגם לא לחכמים לחם אמר הפך הדבר להלל החכם: (יד) עיר קטנה. המפרשים הקדמונים אמרו כי זה על דרך משל ועיר קטנה גופו של אדם ואנשים בה מעט בעלי כח התולדות משרתי הנפש ומלך גדול הוא יצר הרע והאיש המסכן הוא השכל והנכון שאינו מדבר על דרך משל כי אם כמשמעו ועניינו על החכם שאין לו לחם והוא בעצמו מה לעני יודע אע"פ שלא תועילנו חכמתו בעו"ה הזה על דרך הרוב גם יש פעמים שתועיל חכמתו יותר ממלכות אמר עיר קטנה כנגד וסבב אותה מלך גדול בעם רב ואנשים בה מעט והוא במקום נמוך שיוכל לבנות עליה מצודים וגבוהים ממנה והנה אין ספק שתלכד ואין מציל. ומלת מצודים כמו למגדל דוד מצודת ציון והמ"ם שרש: (טו) ומצא בה איש מסכן. הוא שם התואר ומסכנות הוא השם והמ"ם נוסף וזה הלשון ידועה בארמית וענין ואדם לא זכר שלא היה לאותו החכם המסכן זכר בפי אנשי העיר לפנים קודם שימלט אותם. יש מדקדקים אמרו כי הזכר אינו בפה והענין כי כל זכר ויזכור הוא זכירת הלב ומלת אזכירה שהוא מן הבנין הכבד הנוסף הוא בפה והוצרכו לפרש כן ולא זכר שר המשקים שלא עלה על לבו ומלת וישכחהו ענין כפול ויותר נכון הוא בעיני להיות מלת זכירה פעם בלב ופעם בפה ויורה עליו ושם ה' לא תזכרו עוד שענינו לא תזכרו עוד לי בפה משא ה' כי מה ענין לא יעלה על לבבכם זכר משא: (טז) ואמרתי אני טובה חכמה מגבורה. אע"פ שחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים לכן בשעת הצורך תעשה החכמה מה שלא יוכלו לעשות הגבורים ותהיה מלת וחכמת חסרת אם כאילו אמר ואם חכמת המסכן בזויה כמו ולמית והלכת אל הכלים ואם למית ורבים כמו הם: (יז) דברי. יש מפרש הפסוק הראשון כך טובה חכמה מגבורה ואילו היתה חכמת המסכן בזויה אף כי יותר נשמעים דבריו שהוא מדבר בשפלות קול ונחת מדברי מושל בכסילים בצעקה כי דברי החכם כמסמרות נטועים בנפש ויש אומרים דברי חכם אחד אינם נשמעים עד שיתחברו ויש אומרים כי אלה החכמים הם עשירים והנכון בעיני שאיש מדבר

מצודת דוד

כשתפול עליהם פתאום: (יג) גם זה ראיתי. על שאמר למעלה לא לחכמים לחם אזר להלל את החכם וכאומר אף שאין החכמה מועיל להשיג את הלחם עכ"ז אין להבליך את החכמה מנגד כי גם זה ראיתי מדבר החכמה בזה העולם: וגדולה. החכמה הזאת חשובה היא אצלי: (יד) עיר קטנה. ראיתי עיר קטנה ודבר קל הוא לכבוש עיר קטנה הואיל והאנשים בה מעט. להלחם מול האויב הבא עליה: ובא אליה. לכבשה: מלך גדול. ר"ל בעם רב: ובנה עליה. מתעל לה וגבוהים ממנה בנה מגדלים גדולים בקומה למען יעלו עליהם להשליך למטה לתוך העיר אבנים וכלי מלחמה וכאומר בהיות כן אין ספק שתלכד העיר: (טו) ומצא בה. ונמצא בתוך העיר איש דל בהיה חכם ביותר והוא בחכמתו מלט את העיר מיד המלך הבא עליה: ואדם. קודם שמלט את העיר לא זכר מי מבני האדם את האיש המסכן ההוא כי היה נבזה בעיני כל ולא עלה זכרונו בפי אנשים וכאומר אם היה נחשב מתהלל בעבור החכמה לא היה פלא כ"כ מה שמלט את העיר כי התחבולות מועילה אל החכמה אבל הואיל ולא היה נחשב לכלום א"כ החכמה לבדה עשתה את זאת: (טז) ואמרתי. בראותי כן אמרתי טובה החכמה יותר מן הגבורה הואיל ועל ידי החכמה נמלטה העיר מיד המלך הגבור: וחכמת המסכן בזויה. כאשר הנה החכמה לבדה עשתה את זאת כי חכמת המסכן היא בזויה ודבריו אינם מקובלים ולא קנה התחבולות בעבור החכמה וא"כ לא היה בו תחבולות שהועיל אל החכמה למלט את העיר: (יז) בנחת נשמעים. אף כי דבר בנחת מבלי זעקה המה נשמעים ומקובלים: מזעקת. יותר מדברי זעקת מושל הנחשב בין הכסילים ר"ל אחד מהכסילים (הדבר האמור בזעקה מורז יותר מדבר האמר

מצודת ציון

כהם. כמוהם: יוקשים. מל' מוקש: (יד) מצודים. מגדלים כמו מצודת סלעים (ישעיה לג): (טו) מסכן. עני ודל כמו ילד מסכן (לעיל ד): (יז) בנחת. ר"ל בשפלו' קול

מושל בכסילים: יח טובה חכמה מכלי קרב וחוטא אחד יאבד טובה הרבה: י א זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט: ב לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו: ג וגם בדרך כשהסכל הלך לבו חסר ואמר לכל סכל הוא: ד אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח כי מרפא יניח חטאים גדולים: ה יש רעה ראיתי תחת השמש כשגגה שיצא

תולדות אהרן טובה חכמה. עקידה שער ל: וחוטא אחד. קדושין מ: זבובי מות. ברכות סא (קדושין כא): יקר מחכמה וגו׳ זוהר בראשית תזריע עקידה בשער טו: לב חכם לימינו. גם בגם ל: כשהסכל הולך. זוהר סוף בראשית עקידה בשער מד:

מתקבל: יח טובה טבא חוכמת חכימא בעידן עקתא יתיר מן מני קרבא בעידן אגיחות קרבא וגברא חייבא חד דאיתיה בדרא גרים דהובדא טבתא רבתא מן עלמא: א זבובי ויצרא בישא דשכן על תרעי לבא הי כדבובא וגרים מותא בעלמא על דמסרי חכימא בעידן דחטי ומחבל שמא טבא דהוה דמי מן קדמת דנא למשח רבותא דמבסם בבוסמנין וכמה יאי ויקיר יתיר מן חוכמתא חכימין ועותר עתירין גבר דטפשותיה זעיר וקליל: ב לב לבא דחכימא למקני אורייתא דאתיהיבת ביד ימינא דיי ולבא דשטיא למקני נכסין דכסף ודהב: ג וגם ואף באורחא סריכא בעידן דשטיא אזיל לביה חסיר מן חוכמתא ויעבד מלין דלא תקנין לאתעובדא וכולא אמרין דשטיא הוא: ד אם אין רוחא דיצרא בישא מתיל בך ומתגבר למיסק עלך אתרך טב די הויתא נהיג למיקם ביה לא תשבק ארום פתגמי אורייתא אתבריאו אסו בעלמא למשבק ולמנשי מן קדם יי חובין רברבין: ה יש אית בישתא דחזית בעלמא הדין תחות שמשא ומה

אבן עזרא

מדבר על עת אחת כמו שפירשתי ואם חכמת המסכן בזויה יש עת שישמעו דבריו יותר מדברי המלך: (יח) טובה. החכמה איננה צריכה לכלי קרב וכבר אמר טובה חכמה מגבורה מגבורת הלב ויותר תציל ותגן מכלי הרב לגבור והנה נמצאת החכמה תציל בעליה ואחרים עמו כמו אנשי עיר קטנה והפך זה וחוטא אחד יאבד טובה הרבה וישוב על מושל בכסילים: (א) זבובי מות. נמצא בכל המקרא לשון יחיד במקום רבים במקומות רבים והנכון בעיני שדרכם דרך קצרה וזבובי מות יבאיש עניינו כל זבוב יבאיש במקומו כמו בנות צעדה עלי שור כל בת צעדה כל אחת ואחת במקומה ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו צפנה כל אחד ואחד במקומו ויקח חזקיהו את הספרים ויקראהו קראן כל אחד ואחד לבדו ופי׳ הספר שהיו בו הדברים הכתובים במקרא. ומלת יביע קשה במקום הזה יש מפרשים בה מן אבעבועות ולא אבה דקדק הלשון כי שרש אבעבועות בעה מהפעלים שהלמ״ד שלהם איננו שלם וכמוהו מים תבעה אש נבעה בחומה נשגבה והקרוב אלי היותו מתבוע כי דגשות הבי״ת תבלע הנו״ן שהוא פ״א הפעל ויורה עליו נחל נובע והענין כי הזבובים המתים יבאישו שמן רוקח שאין למעלה מריחו הטוב ולא יפסק הביאוש כי הזבובים יביעוהו ויהיה פועל יוצא. ודע כי יקרה קמוץ הוא תואר השם ומלת יקר בשו״א תחת היו״ד הוא שם כמו כביד ולעולם הוא קמוץ והוא שוה במקום המיכרת והסמוך כמו בגדי השרד וכל יקר ראתה עינו ואת יקר תפארת גדולתו ונאמן הסמוך להפריד בינו ובין תואר השם הסמוך יקר רוח איש תבונה על כן יטעה האומר בתפלת ר״ה ולכבוד שמך יקר יתנו בקמצת היו״ד והאמת שהוא בשו״א כמו וכל הנשים יתנו יקר לבעליהן. וענין יקר בפסוק הזה הוא האדם. והענין כמו הזבובים המתים יבאישו מהן השמן הרוקח כן יש לאדם שהוא יקר מחכמה ומכבוד שיש בו סכלות מעט כי סכלות מעט לחכם ישחית זכרו ויבאישנו וזה הסכלות הוא חטא וזה הפסוק דבוק בפסוק שלמעלה וחוטא אחד יאבד טובה הרבה גם חטא אחד לחכם הוא דבר קשה הלא תראה שלמה המלך נראה אליו המקום פעמים ובנה מהוס לכבוד השם ונסבה ורחבה חכמתו למעלה מהקדמונים והאחרונים ולא נמצא עולתה בו ובעבור חטא אחד שלא חפש על נשיו מה היו עושות והן בנו בית לאלהיהן מעושר שלמה נכתב עליו כל מה שנכתב במקרא בדברי אחיה ונחמיה ואל תתמה כי כל חטא הוא קטן וגדול לפי מעלת העושה כענין בקרובי אקדש ומה נכבד דרש קדמונינו ז״ל במלת וסביביו נשערה מאד וכן נכתבו מלות קשות על גדולים מצלמה המלך על דבר קל ולא נעשה בזדון רק אחרים בבנו הדבר: (ב) לב חכם. לא יאמר על גוף הלב כי באמצע הוא לכל לחכם ולכסיל אע״פ שראשו נטוי לצד שמאל ועניינו שכל החכם עמו ובשעת הצורך ימצאנו מיד בכל עניינו במהרה והפך זה הכסיל כאילו לב חכם לימינו כי לימין יותר כח מן השמאל ויותר מהירות בעבור היות מבוע הדם שהוא הכבד לפאת ימין ואין איש אטר יד ימינו טענה כי המשל הוא על דרך המנהג ברוב בני אדם: (ג) וגם בדרך. הסכל בכל עסקיו ודבריו יראה חוסר שכלו ודעתו ואפי׳ כשהוא הולך בדרך כאילו הוא קורא על נפשו ומראה קלונו ומודיע חסרונו לכל וזה ענין ואמר לכל סכל הוא כאילו בפיו יאמר לכל שהוא סכל: (ד) אם רוח. בעבור שהזכיר למעלה כי דברי החכם נשמעים יותר מדברי המושל בכסילים שב להזהיר החכם אם עלית בחכמתך עד מעלת הממשלה כענין כי מבית הסורים יצא למלוך מקומך אל תנח והענין שפלת רוח או עניו שיתעסק גם בחכמה תמיד כמו שהיה בתחלה כאילו לא זז ממקומו ולא עלה למדרגה עליונה כנגד האדם ודע שאם התרפית יניחך הרפוי עם חטאים גדולים ויותר נכון היות מרפא פועל מהבנין הכבד שממנו הרפה לה והאל״ף במקום ה״א כא״לף על כן הוא מרפה שהוא מהבנין הכבד והענין כי העוזב הממשלה יעזוב חטאים גדולים. וי״א כי איש מרפא יעזוב חטאים גדולים כמו בעלי הרפואה לא יאכל דבר שיזיקנו היזק רב רק ישמור ויפרש זה המפרש אם רוח המושל תעלה אם תעלה עליך חמת המושל לא תסור מדרוש החכמה והחכם לא יכעיס המושל והענין כי החכם יעזוב כל דבר שיביאנו לידי חטא שבעבורו יכעס המושל כמו הרופא שישמר בתחלה מן המאכלים הקשים: (ה) יש רעה. כאה מלת

רשי

(יח) טובה חכמה מכלי קרב. חכמתה של סרח שנאמר (שמואל ב כ) ותבא האשה אל העם בחכמתה עמדה להם יותר מכלי קרב שהיה בידם להלחם עם יואב: וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. אילולי שהרגה לשבע בן בכרי היו כולם אבודים על ידו. ד״א וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. הרי שהיו ישראל מחצה צדיקים ומחצה רשעים ובא אחד וחטא ועשאן מרובים נמצא שהכריע את כולם לחובה: (א) זבובי מות יבאיש יביע וגו׳. כגון בימי חורף שאין בזבובין כח והם קרובים למות גם אם בא לתוך שמן רוקח ומתערב בבשמים הוא מבאישו והוא מעלה קצף שקורין אשקו״מא בלעז ונראה בו כמין אבעבועות וזהו משמעו של יביע הרי דבר קל שהפסיד דבר חשוב כך יקר מחכמה ומכבוד הסכלות מעט שהרי הכריע את כולם הרי שהיה אדם זה שקול במחצה עבירות ומחצה זכיות ובא ועבר עבירה אחת והכריעתו לכף חובה נמצאת סכלות זה שהוא דבר מועט יקר ושוקל וכבד יותר מכל החכמה והכבוד שהיה בו שהרי הכריע את כולם. יקר לשון כובד הוא כבד ושקול יותר מחכמה וכבוד שבו. ומדרש אגדה מושלים יצר הרע לזבובי מות: יבאיש יביע. שם טוב שהוא ערב משמן רוקח: (ב) לב חכם לימינו. חכמתו מזומנת להטותו אל דרך המיומנת לטובתו. ולב כסיל לשמאלו. לעקשו מן הדרך המיומנת שהוא תפארת וטובה לו: (ג) ואמר לכל סכל הוא. בהליכתו ובדבורו הכל מכירין שהוא שוטה: (ד) אם רוח המושל. מושל העולם תעלה עליך לדקדק אחריך במדת הדין: מקומך אל תנח. מדתך הטובה אל תנח לומר לו מה יועיל צדקתי לי: כי מרפא.

מצודת ציון

קרב: (יח) מכלי קרב. כלי מלחמה כמו המלמד ידי לקרב (תהלים קמד):

י (א) יבאיש. ענין סרחון: יביע. מל׳ נביעה: רוקח. מעורב בבשמים כמו רוקח מרקחת (שמות ל): יקר. ענין חשיבות כמו אבנים יקרות (מ״א ז):

(ד) רוח. ענינו כעס והמה כמו ינהג רוח (משלי יח): תנח. ענין עזיבה: מרפא. מגזרון רפיון

מצודת דוד

הנאמר בנחת ובשפלות קול: (יח) טובה חכמה. יותר תועלת באה מן החכמה ממה שבא מכלי קרב כי על ידי החכמה יוכל יותר להנצל מן המיתה ממה שינצל ע״י כלי קרב: וחוטא אחד. אם מבעלי החכמה נמצא חוטא א׳ אזי רבים מושכים ידיהם מן החכמה באמרם מה הועילה החכמה לזה החוטא א״כ החוטא הזה יאבד טובה הרבה כי ע״י רבים מבטו ידיהם מן החכמה המביא טובה:

י (א) זבובי מות. זבובים מתים כל אחד מהם שיפול לתוך שמן רוקח המריח הרבה עכ״ז הזבוב הזה יבאיש את השמן ולא יפסיק הביאוש כי הזבוב יביע את הביאוש כמעין הנובע א״כ הרי דבר קל מפסיד דבר חשוב: יקר מחכמה. כן אדם היקר וחשוב בעבור החכמה והכבוד הנמצא בו עכ״ז אם נמצא בו סכלות מעט מבחית הסכלות את החשיבות: (ב) לב. ר״ל השכל הנטוע בלב: לימינו. ר״ל מזומן לו בכל עניניו ומיד ימצאנו בעת הצורך ואמר בלשון משלה וכפי בימין בהדם מימני מיומנה יותר מן השמאלי: לשמאלו. ר״ל אינו מזומן ואינו מסיר בעת הצורך: (ג) וגם בדרך. אפילו בהיותו בדרך בלא במקום מושבו אפילו בבריה הילך ואינו מתעסק נראה לכל בהות חסר שכל: ואמר לכל. ר״ל מעשיו ועניניו לא בהשכל וכאלו בפיו יאמר לכל שהוא סכל: (ד) אם רוח המושל. אם תעלה עליך חמת המושל אל תניח מקום מושבך לברוח מפניו: כי מרפא. כי הרפיון מה שתהיה רפוי ממנו ואינך נכבד

מלפני השליט: ו נתן הסכל במרומים רבים ועשירים בשפל ישבו: ז ראיתי עבדים על־סוסים ושרים הלכים כעבדים על־הארץ: ח חפר גומץ בו יפול ופרץ גדר ישכנו נחש: ט מסיע אבנים יעצב בהם בוקע עצים יסכן בם: י אם־קהה הברזל והוא לא־פנים קלקל וחילים יגבר

הסכל ה' בסגול וסי' אהתא יעצת ואת יהיבת לגברא ספרא וביאורם בשמואל א' סימן כ"ה:

תולדות אהרן כשגגה שיוצא. מ"ק יח כתובות כג סב תוספתא סח: ופורץ גדר. שבת קי ע"ב כז (ברכות ג): מסיע אבנים. בתרא קמא סנהדרין ק: אם קהה הברזל. תענית ד' ז ותילים יגבר. שם ח:

ומה נזקא בעלמא בפתגמא דשלותא דנפקא מהתצפא על גברא ומן קדם שולטן: ו נתן יהב יי ית מלכא רשיעא ושטיא למהוי בריא במזליה ומשמש באצלחותא מן שמי מרומא וחיילותוהי גיוותנין וסגיאין ועמך בית ישראל משתעבדין תחותוהי בגלותא ומן סגיאות חוביהון עתירי נכסין מתמסכנין ובמסכינותא יתבין ביני עממיא: ז ראיתי אמר שלמה מלכא ברוח נבואה חזית עממיא דהוו משתעבדין מן קדמת דנא לעמא בית ישראל מתגברין ורוכבין על סוסון כארכונין ועמא בית ישראל ורברבניהון אזלין הי כעבדין על ארעא: ח חפר ענת מדת דינא וכן אמרת אינון גרמו להון כל דא היכמא דגבר דכרי שוחא בפרשת אורחא ביה אתחייב למיפל ואומא די עברת על גזירת מימרא דיי ותקיפו גודרא דעלמא נפלו ביד מלכא רשיעא דנכית להון כחיויא: ט מסיע אמר שלמה מלכא נביא גלי קדמי דמנשה בר חזקיהו עתיד למיחב ולמסגד לצלמיא דאבנין בגין כן אתמסר ביד מלכא דאתור ויכפתיניה בזמזמין על דאבטיל פתגמי אורייתא דכתיבין בלוחי אבנין מן עקריהון בגין כן יצטער בהון ורבשקי אחוהי עתיד למסגד לצלמיא דקיסין ולמשבק פתגמי אורייתא דאתיהיבן בארונא קיסי דשיטי בגין כן עתיד לאתוקדא בנורא על יד מלאכא דיי: י אם וכד יחובון עמא בית ישראל ויתעבדון שמיא תקיפין כפרזלא מלאחתא מטרא והוא דרא לא צלו קדם יי בגין כן אתקלקל כל עלמא בכפנא וכדו תייבין ומתכנשין אוכלוסין ומתגברין על יצריהון וממנן ברזיליהון למבעי רחמין קדם אלהי שמיא

רשי

דקדוקי הדין ביסורין הבאין עליך מרפא הוא לעונותיך ויניח לך חטאים הגדולים: (ה) כשגגה שיוצא מלפני השליט. דומה הוא לשליט שהוציא דבר שגגה מפיו שוגג ואי אפשר לחזור כך אומר הקב"ה ואין להשיב: (ו) נתן הסכל במרומים רבים. זו היא הרעה שהיא כשגגה שיוצא מלפני השליט שניתן השטות והרשע במרומי גובה שהגביה הקב"ה את הכסילים ואת הרשעים שאני רואה ברוח הקדש שהם עתידים לפשוע יד בהיכלו ולשום אותותם אותות: ועשירים בשפל ישבו. ישראל שכל הגדולה והכבוד שיש להם עכשיו בימי עתידים לישב בשפל שנאמר (איכה ב) ישבו לארץ ידמו: (ז) ראיתי עבדים על סוסים. כשדים הם שנאמר בהם (ישעיה כג) זה העם לא היו יתעלו להיות על סוסים מוליכים את שבויי ישראל אסורים בקולרין: הולכים כעבדים על הארץ. לפני קרונין של כשדים: (ח) חופר גומץ. שוחה: בו יפול. פעמים שהוא נופל בו כלומר יש לך חורש רעה וסופו לשוב עליו בסוף שכלה זרעו של נבוכדנצר ע"י כלי בית המקדש שנאמר (דניאל ה) ועל מרי שמיא התרוממת: ופורץ גדר. סייג של חכמים לעבור על דבריהם: ישכנו נחש. מיתה בידי שמים ולפי שדבר בלשון פריצת גדר הזכיר בתשלומין לשון נשיכת נחש שהוא דר בחורי נקבי כתלי בתים פרוצים: (ט) מסיע אבנים יעצב בהם. מסיע אבנים ממחצבתם בהרים מתיגע בהם: יעצב לשון יגיעה כמו (בראשית ג) בעצבון תאכלנה כלומר כל אדם לפי מלאכתו עצבונו אף עושה רעה לפי זריעתו יקצור: יסכן בם. יתחמם בם כמו (מלכים א א) ותהי לו סוכנת אף העוסק בתורה ובמצות סופו ליהנות מהם: (י) אם קהה הברזל. חרבות צורים שקיהו פיהם וחדודם: והוא לא פנים קלקל. ואינם לטושים ומרוטים (יחזקאל כא) למען היות להם ברק. אעפ"כ וחיילים יגבר מגביר הוא במלחמה את גבורי החיילים לנצח: ויתרון הכשר חכמה. ומעלת כשרון יש עוד לחכמה יותר מן הברזל אם תלמיד חכם משחיר פניו ברעב ואתה רואהו מסכן בין העשירים הרבה חיילים מתגברים על ידו ואל תתמה על וי"ו וחיילים כי הרבה ווין נופלים כן בלשון עברית כמו (תהלים נ) אם ראית גנב ותירץ עמו (שמות טו) עזי וזמרת

אבן עזרא

תלת יוצא שהלמ"ד שלה אל"ף כמו הפועלים בעלי ה"א כמו וחת מאמר מרדכי אסתר עושה והיא לשון נקבה כי הזכר יוצא וכמוהו כעגלה דשא ואם היא באל"ף באה על מנהג בעלי הה"א כמו דוה למען ספות הרוה אע"פ שאמר בעל הדקדוק שאל"ף של דשא תמורת ה"א. וענין זה הפסוק דבק בשל מעלה כי המושל תצריכנו ממשלתו שיעשה דברים הפך האמת ויראה כאילו הם שגגה ולא ידע: (ו) נתן הסכל. מפרשים אמרו שהיה ראוי להיות בשי"ן והענין שבעלי השכל ראוים לשבת במרומים רבים והעשירים בהפך והענין בעצמו נכון לכן איננו מענין הפסוק שהוא לפניו ואחריו וכן פירושו נתן איש הסכל שהוא הכסיל להיות במרומים ויתכן היות ככל שם התאר כמו ילד והלך ופירוש רבים כמו גדולים ועשירים שיש להם מעלה בעולם כמו שאמר בספר משלי עשיר ברשים ימשול יושבים בשפל: (ז) ראיתי. זה הפסוק מענין הפסוק הראשון ועל כלם אמר בתחלה יש כמו שפירשתי שהוא הנמצא לפרקים מעטים: (ח) חופר גומץ. דע כי גומץ אחד ואין שני גם בן ואם אין לו במקרא וחופר יורה על עניינו שהוא כמו בור כרה ויחפרהו ויתכן שזה הענין ישוב על השליט שיעשה הפך האמת ופרץ גדר בנוהו חכמים קדמונים או יהי עניינו על הכסיל והענין אע"פ שימצאו דברים בעולם הפך האמת הוא במעט אך ברוב חופר גומץ בו יפול והחכם הרואה את הנולד לא יפול: (ט) מסיע. רובי המפרשים פירשו יסכן בם יתחמם בם ואמרו כי כמוהו ותהי למלך סוכנת וזה הענין בלשון ערב לא ימצא מהבנין הקל כי אם פועל עומד והנכון כי סוכנת בעלת אוצרות המלך כמו ערי מסכנות וכמוהו אל הסוכן הזה וזה הפירוש בלא ראש ורגל כי מה ענין אם קהה הברזל והקרוב אלי שמלת יסכן בם מלשון סכנה והוא ידוע בדברי הראשונים ושני הפסוקים דבקים ועודנו בהלול החכמה והוא גם דבק בפסוק שלמעלה שהכסיל בסכלותו יפרוץ גדר והחכם ישמר מזה והענין שאין דבר בעולם שיוכל אדם להשיגו בלא עצבון ועמל וסכנה אפילו האבנים שהם ברשות אדם ומי שירצה יקח אותם יעצב בהסיעם אל המקום שירצה וכן עצי היער ייגע בבקועם ופעם יסתכן: (י) אם קהה. אף כי קהה הברזל ולא קלקל פניו והענין שלא יהיה מתורע וקלקל הוא מפועלי הכפל והוא מענין נחשת קלל או יתיש כח הבוקע ומלת יגבר כמו יגלה כמו וגברתי את בית יהודה וחיילים יגבר כמו

מצודת דוד

נמסר בידו זה יניח ויכפר חטאים גדולים כי בבכחך תוסיף חטא ולא יחמול עליך כאשר ישיג אותך: (ה) יש רעה. אשר ראיתי תחת השמש: כשגגה. ממשלת המושל מצריכו לעשות פעמים הפוך הראוי ומראה לעם כאלו שגג בדבר אשר לא כן הוא: (ו) נתן הסכל. ר"ל וזהו הכסיל נתן בתקומות גבוהים מקומות שאין ראוי לו והעשירים הראויי' לכבוד ישבו במקום שפל ונמוך וזה נראה כאלו בשגגה נעשה אבל לא כן הוא: (ז) על סוסים. רוכבים על סוסים מה שאין ראוי להם: כעבדים. כמו שראוי לעבדים: על הארץ. הולכים ברגליהן על הארץ: (ח) חופר גומץ. החופר ביר שיפול בו הזולה אזי החופר עצמו יפול בו ר"ל המכין תקלה לחבירו סוף בעצמו נתקל בו: ופורץ גדר. ההורס גדר של אבנים למען יצאו ההולכים הנחשים הדרים בנקבי חורי הגדר ויזיקו לבני האדם אזי הנחש ישך את ההורס עצמו והוא כפל ענין במ"ש: (ט) מסיע אבנים. העוקר אבנים ומסיעם ממקום להשליכם בהולכי הדרך למען יכשלו בהם בני אדם אזי שמסיע עצמו יעצב ע"י כי סוף עצמו יוכשל בהם: בוקע עצים. להפיל הבקיעות על בני אדם להכנס אזי הבוקע בה על ידם לידי סכנה כי עליו יפלו וכפל הדבר פעמים רבות וכדרך המקרא ולומר שבכל פעם הוא כן: (י) אם קהה הברזל. הם ברזל לבא החרב נעכר ונחשך והוספה ביאור אמר ופיה לא פנים קלקל ר"ל שמראית פניו אינו לטוש וזכוך: וחילים יגבר. עכ"ז מגביר הוא במלחמה את אנשי החיל לנצח את הנלחמים בהם:

מצודת ציון

רפיון: ינית. מל' הנחה: (ו) הסכל. הכסיל: במרומים. מל' מרום וגובה: רבים. ר"ל גדולים: בשפל. מקום נמוך: (ח) חופר. כורה: גומץ. גומא ובור ואין לו חבר ומענינו יובן פתרונו: ופורץ. ענין הריסה: גדר. כותל אבנים: ישכנו. מל' נשיכה ונכיתה: (ט) מסיע. מל' הסעה ועקירה ממקומם כמו ויסיעו אבנים גדולות (מ"א ז): יעצב. מל' עצבון: בוקע. ענין התוך: יסכן. מלשון סכנה: (י) קהה. ענינו כהירות והושך כמו והנה כהה הנגע (ויקרא יג) ובאה הקו"ף במקום הכ"ף כי גיכ"ק מתחלף: קלקל. ענין לטישה וזכוך כמו קלקל בחצי' (יחזקאל כא) וכוה מל' נחושת קלל (שם א): וחילים. אנשי ויקרין

ויתרון הכשיר חכמה: יא אם־ישך הנחש בלוא־
ד׳ מ״ע לחש ואין יתרון לבעל הלשון: יב דברי־פי־חכם
ל׳ ג׳ ר״פ כ״נ. חן ושפתות כסיל תבלענו: יג תחלת דברי־פיהו
ג׳ ומ״ל סכלות ואחרית פיהו הוללות רעה: יד והסכל ירבה
י״ט דברים לא־ידע האדם מה־שיהיה ואשר יהיה
ל׳ מאחריו מי יגיד לו: טו עמל הכסילים תיגענו
אשר לא־ידע ללכת אל־עיר: טז אי־לך ארץ
ב׳ וכענין ג׳ ומ״ל שמלכך נער ושריך בבקר יאכלו: יז אשריך
ל׳ ארץ שמלכך בן־חורים ושריך בעת יאכלו

בלוא ו׳ מ״ל וסי׳ הוי כל צמא לכו למים ב׳ בו. למה תשקלו כסף בלוא לחם ב׳ בו. ועמי המיר כבודו בלוא יועיל. אם ישך הנחש בלוא לחש: שמלכך ב׳ ובענין וסי׳ אי לך ארץ שמלכך נער ודבתריה אשריך ארץ שמלכך בן חורים:

תולדות אהרן אם ישוך הנחש. שם ת״ר נ״ו עקידה שער כב: נכנעל הלשון. תענית שם: ללכת אל עיר. עקידה שער עג: שמלכך נער. שבת י: ושריך בבקר יאכלו. עקידה שער ח זוהר לך לך תוי שרה תרומה: אשריך ארץ. שם עקידה שער עג:

אית בהון רווחא על מותר אכשרות חוכמתהון: יא אם כר׳ ומ״ר כפר מתנכת חיון קלן למרקא ולנזקא בעלמא על חוביהון דבית ישראל דלא עסיקו בפתגמי אורייתא בחשאי ואף לית מותר לגבר אכיל קורצין דמשתעי לישן תליתי ארום כאשתא דגהינם עתיד לאתוקדא: יב דברי מילי פום גבר חכים דאשתכח בדרא כד אתי פורענותא בעלמא מצלי ומעדי ית פורענותא ומשכח רחמין קדם יי וספותיה דגברא שטיא מילין דנזיפותא (ס״א מליין נזיפותא) ובגין כן כולי עלמא מתגמרין: יג תחלת שירוי מלי פומיה שטותא וסוף מימר פומיה חולחלתא בישא: יד והסכל ושטיא מסגי פתגמין סריקין דלית בהון צרוך עד דלא ינדע אנש מה דעתיד למהוי ביומוהי ומה דעתיד למהוי בסייפיה מאן יחוי ליה: טו עמל טרחות שטיא דטרח בשטותא איהו משלהי ליה על דלא אליף למיזל לקרתא דחכימיא שרי בנוה למתבע מניה אולפנא: טז אי ווי ליך ארעא דישראל בזמן די ימלוך עלך ירבעם חייבא ויבטל מנך תקרובתא דצפרא ורברבניך עד דלא יקרבון תמידא דצפרא ייכלון לחמא: יז אשריך טב ליך ארעא דישראל בעידן די ימלוך חזקיהו בר אחז די הוא מן יחוס בית דוד מלכא דישראל די הוא גיבר תקיף באורייתא ונפיק ידי חובת פקודיא ורברבניך בתר דמקרבין תמידא

אבן עזרא

כמו כח כענין אלהים ה׳ חילי אנשי חיל. ויתרון הכשר חכמה והענין שיש לחכמה יתרון על כל עמל כי תכשיר האדם ותיישרנו בלא עצבון והתשת כח וכשר הדבר פועל עומד מן הבנין הקל והכשיר פועל יוצא מן הבנין הכבד הנוסף: (יא) אם ישך. חוזר לענין שלמעלה והוא ופורץ גדר ישכנו נחש. ויתכן שזה הגדר הוא שנדר השליט ודמה המלשין לנחש והענין אין יתרון לבעל הלשון מן הנחש הנפעוני שלא ישמע לחש שיזיק ולא יהגה: (יב) דברי פי. חלילה להיות החכם בעל לשון רק כל הדברים שיוצאים מפיו הם חן והכסיל ישחית על נפשו בדבורו ואמר תבלענו לשון יחיד כענין זבובי מות שמש ירח עמד זבולה: (יג) תחלת. אין טעם לדבריו תחלה וסוף: (יד) והסכל. יאמר אוכל ואשתה כי לא אדע מה שיהיה בחיי ובמותי ויתכן היות כמוהו כי מי יודע מה טוב לאדם בעבור היות למעלה כי יש דברים הרבה מרבים הבל: (טו) עמל. דמה הכסיל שיעמוד לבקש גדולות ונפלאות ממנו והוא לא ידע הנראות והידועות כאדם רוצה ללכת אל עיר ולא ידע הדרך וייגע ולא יראה חפצו. וכל עמל במקרא הוא לשון זכר וזה לבדו לשון נקבה כמו כל כבוד במקרא לשון זכר חוץ מאחד אל תחד כבודי: (טז) אי. כאשר הזכיר דבר הכסיל שהוא הבל אמר אם היה זה הכסיל מלך יהיה דבר קשה אף כי אם היה גם נער ומלת אי כמו אוי כמו ואילו האחד שיפול ואין להם שלישי בעניינם. ושריך בבקר יאכלו בעבור שלא יתעסקו כי אם באכילה הכך דינו לבקר משפט: (יז) אשריך. זאת המלה באה בלא סמיכת דבוק בלשון רבים כמו אשרי האיש ובסמיכה פעם בלשון רבים כמו ובוטח ה׳ אשריו ובמקום אחר בלשון יחיד ושומר תורה אשרהו אמר רבי משה הכהן נ״ע כי אשרהו לשון רבים וכן עיניהו ידהו גבורהו בהתפללו בעד רעהו וראיותיו כי נכח עיני ה׳ דרכי איש ושבח הנה עין ה׳ אל יראיו ג״כ ידהו לשון יחיד וגבורהו כן מגן כל גבור שיש בו ובעבור מלת בהתפללו בעד רעהו נהפך העולם א״כ ביד רעהו העלמתי שנים היו ומה הפרש בין רעו ורעהו שיו שיהו גם בפעלים ירדפו ירדפהו אולי התפלל איוב בעד כל אחד ואחד מרעיו תפלה בעצמה ולקח כל אחד מהם שבעה פרים ושבעה אילים ויורה על מלת אשרהו שהוא לשון יחיד אשריך ארץ. וענין בן חורים שיעשה מעשה הגדולים והפך בן בליעל: אמר אחד מהמפרשים ידוע שאין בעינים כדמות הלובן שהוא דומה לאור ואין למטה מן השחור והכתוב ידמה הגדולים ללובן והקטנים שאין להם מעלה וגדולה

רשי

יה ויהי לי לישועה והרבה מפורשים כזה: (יא) אם ישך הנחש. את איש בלא לחש. מחמת שלא לחשו החבר שלא ישוך: ואין יתרון. לחבר הרשע שהיה רגיל ללחשו בלא לחש כך אם בני ע״רך נכשלים באיסורין מחמת שאין החכם דורש להם ומלמדם את חוקי התורה אין יתרון לו בשתיקותו ולא ישתכר: (יב) דברי פי חכם חן. על שומעיהם ונשמעים לו וטוב לו שנוטל גדולה עליהם: ושפתות כסיל תבלענו. זה המסית את חבירו מדרך טובה כגון בלעם שפרץ גדרו של אומות שגדרו עצמן מן העריות מדור המבול ואילך והוא יעץ להם להיות מפקירין נשותיהם לזנות: (יג) תחלת דברי פיהו סכלות. כשאמר לו הקב״ה (במדבר כב) מי האנשים האלה עמך היה לו להשיב ה׳ אתה יודע והוא אמר בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי כלומר אם בעיניך אני נבזה חשוב אני בעיני מלכי הארץ: ואחרית פיהו הוללות. שיעמוס וערבוב לכה איעצך זנות אולת: (יד) והסכל ירבה דברים. שהיה מתפאר בעצמו שהיה יודע דעת עליון: כי לא ידע האדם מה שיהיה. לו לאחר זמן שהרי הלך ליטול שכרו במדין ולא ידע שיפול בחרב. ולפי פשוטו הסכל ירבה דברים גוזר ואומר מחר אעשה כן לפלוני ואינו יודע מה יהיה מחר ואשר יהיה מאחריו מי יגיד לו. כלומר לא סוף דבר שאינו יודע מה יהיה לאחר זמן אלא אף ההווה עכשיו מאחריו שלא כנגד עיניו אלא מאחורי ערפו מרחוק צריך הוא שיהא מי יגיד לו: (טו) עמל הכסילים תיגענו. כסילותם גורם להם עמל המיגען אשר לא למדו דרכי מבואות העיר ומתיגע ליכנס דרך פחתים ובצעי המים ויגע בטביעות רגליו בבוץ כלומר עצלות של עוזבי התורה גורם להם יגיעת עמל בגיהנם. אשר לא ידע ללכת אל נתיב אמת לפרוש מן העבירה לפי שלא למד תורה שנאמר (תהלים קיט) נר לרגלי דבריך: (טז) אי לך ארץ שמלכך. כזמן שמלכך ודייניך מתנהגים בנערות: (יז) בגבורה ולא בשתי.

מצודת ציון

אנשי חיל ויוצאי מלחמה: ויתרון. מל׳ יותר ומרובה: הכשיר. מענין יושר וטוב: (יא) ישוך. מלשון נשיכה: לחש. הם דברים ידועים ידבר על הנחש שלא ישך ועל שהדרך לאומרו בבלוע קול לכן יקרא לחש: לבעל הלשון. זה המלשין ומדבר לה״ר: (יב) תבלענו. ענין השחתה כמו בלע ה׳ (איכה ב): (טו) תיגענו. מלשון יגיעה: (טז) אי לך. אוי לך וכן ואי לו האחד שיפול (לעיל ד): נער. ר״ל עושה מעשה נערות: (יז) אשריך. ענין שבח והלול כמו כי אשרוני בנות (בראשית ל): בן חורים. כן יקראו הגדולים אנשי השם כמו והחורים

מצודת דוד

ויתרון הכשיר חכמה. עוד יתר כשרון יש להחכמה וכמ״ש טובה חכמה מכלי קרב (לעיל ט): (יא) אם ישך הנחש. את איש הוא בעבור בלא לחשו החבר בלא ישוך אבל אם היו לחשו ומזהירו לא היה נושך: ואין יתרון לבעל הלשון. המלשין אין לו מעלה יתירה מן הנחש וכאומר שהוא עוד גרוע מן הנחש כי דומים הם במה שאין להם הנאה במעשיהם והנחש אם לחשו עליו ומזהירו אינו נושך והמלשין הלא הוא מוזהר ועומד ואינו עוזב דרכו: (יב) דברי פי חכם חן. הדברים היוצאים מפי חכם מעלים חן בעיני הבריות ולכן כלם אוהבים אותו ומפלים בטובתו: ושפתות כסיל. הדברים היוצאים משפתות הכסיל הם מבחיתים אותו כי לא בדעת ידבר ועי״ז מוכן הוא אל ההשחתה: (יג) תחלת. ראשית מאמריו היא בכליה וסופו הוא שיעמום רעה ר״ל מתחלה עד סוף המה דברי בטית ושיעמום: (יד) והסכל. אף מהסכל מרבה דברים עכ״ז עם כל רבוים אדם השומע אמריו לא ידע מה שיהיה תכלית מאמריו ועיקר כונתו: ואשר יהיה. ואף׳ אם הסכל יאמר לאדם דבר מוטב אשר יהיה מאחרי האדם בלא כנגד עיניו אלא מאחורי ערפו אף שהוא קל לדעת ולהבין מ״מ אין ידוע לו כי מי יגיד לו הואיל והסכל אין אומר ואין דברים: (טו) עמל הכסילים. טורח הכסילים תיגע את כל אחד מהם כי לפי כסלותם טורחים הרבה בדבר שאין בו מורח והרי הם יגעים בעבור רוב הטורח וחוזר ומפרש לדוגמא שזהו הכסיל אשר לא ידע ללכת אל עיר כי לא מצא חכמה ללכת בדרך כבושה והולך הוא בשביל קטן והועה בדרך וטורח הרבה ומתיגע: (טז) אי לך ארץ. הוי לך ארץ אשר מלכך מתנהג בנערות ואינו שם לבו בתקון המדינה: ושריך. עי״ז גם שריך אוכלים בקומם בבוקר השכם מ״כ דינו לבוקר משפט (ירמיה כא): (יז) אשריך

ארץ

בגבורה ולא בשתי׃ יח בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלף הבית׃ יט לשחוק עשים לחם ויין ישמח חיים והכסף יענה את־הכל׃ כ גם במדעך מלך אל־תקלל ובחדרי משכבך אל־תקלל עשיר כי עוף השמים יוליך את־הקול ובעל הכנפים יגיד דבר׃

יא א שלח לחמך על־פני המים כי־ברב הימים תמצאנו׃ ב תן־חלק לשבעה וגם לשמונה כי לא תדע

כ׳ וכל ספה״ דכו׳. ג׳. ג׳. כ׳ חד מ״ל וחד חס׳ כנפים קרי ס׳ מ״ל וכל ד״ס דכו׳

בשתי ל׳ בגבורה ולא בשתי׃ ישמח ז׳ וסימ׳ ויין ישמח לבב אנוש. בן חכם ישמח אב וכן כסיל. וחבירו בן חכם ישמח אב וכסיל אדם. ויין ישמח חיים והכסף יענה את הכל׃ מאור עינים ישמח לב. שמן וקטרת ישמח לב. איש אהב חכמה ישמח׃ לשמוג׳ ג׳ מ״ל וסי׳ ויעש דוד שם בשבי מהכותו. שמונה שלחנות, תן חלק לשבעה וגם. וכל ד״ה דכו׳ מ״ל וכל שמנת ושמנת חס׳ במ״א שמונת אלפים ככרים׃

תולדות אהרן בעצלתים ימך המקרה. תענית ז מגלה יא סנהדרין ז׃ גם במדעך. בתרא ד׃ ובחדרי משכבך. שם׃ כי עוף השמים. שם ע״ג י׃ תן חלק. ערובין מ׃

תרגום: אכלין לחמא בזמן ארבע שעין מן עמל ידיהון בגבורת אורייתא ולא בחלשות ובסמיות עינא׃ יח בעצלתיה בחלשות עיסק אורייתא ופיקודיא מתמסכן גבר מבנין ובמסכיכות תפקידתא דאתפקדת אתתא למנטר מן ריחוק סואבות דמא ולא נטרא מתעברא דותא בגו ביתה׃ יט לשחוק לחוכא עבדין צדיקיא לחם לפרנסא עניין כפינין וחמרא דמזגין לדצחיין (ס״א לרצוציו) יהי להון לחדוא לעלמא דאתי וכסף פורקניהון יסהיד עליהון זכותא לעלמא דאתי באנפי כולא׃ כ גם אף במנדעך בחביוני לבך מכבא לא תלוט ובאידרון בית משכבך לא תלוט חכימא ארום רזיאל מלאכא מכריז בכל יומא מן שמיא על טורא דחורב ומהלך קליה בכל עלמא ואליהו כהנא רבא אזיל ופרח באויר שמיא כנשרא מרי נפין ומדוי מילין דמתעבדין בטמורתא לכל דיירי ארעא׃ א שלח אושיט לחם פרנסותך לעניי דאזלין בספינן על אפי מיא ארום בתר עידן יומין סגיאין תמן תשכח אגריה לעלמא דאתי׃ ב תן הב חולק טב מן זרעא לתקלך בתשרי ולא תתמנע מלמזרע אף בכסליו

רשי

שעוסקין בגבורת החכמה והבינה ולא בשתיית יין׃ (יח) בעצלתים ימך המקרה. כשאדם מתעצל ואינו מתקן סרכה קטנה שבתקרת הבית׃ ימך המקרה. ישפל הבנין המקרה את הבית והמסכך עליו׃ ידלוף. יטפטף דלף גשמים כלומר כשישראל מתעצלים בתורה הם נמקים ובית גאון עוזם חרב ומך׃ (יט) לשחוק עושים לחם. לחדוות מזומני חתנים ומלכים עושים סעודה ושתם סעודה גדולה קרויה לחם כמו דאת אמר (דניאל ה) בלשצר מלכא עבד לחם רב׃ ויין. משקין בסעודה אשר ישמח החיים׃ והכסף יענה את הכל. אם אין כסף אין סעודה לפיכך לא יתעצל אדם מן המלאכה כדי שיהא לו מה להוציא׃ (כ) גם במדעך מלך. אפי׳ במחשבותיך בלא דבור. גם אפילו מלך אל תקלל לא תרגיז למלכו של עולם. ד״א כמשמעו מלך׃ עוף השמים. נשמה הנתונה בך שסופה לעוף על השמים׃ ובעל כנפים. מלאך המלווה אותך כענין שנא׳ (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך ולפי משמעו העוברים והשבים יש לך לדאג מכל בריה שמא יש שומעין ויגידו לאחרים׃ (א) שלח לחמך על פני המים. עשה טובה וחסד לאדם שיאמר לך לבך עליו אל תראנו עוד כאדם שמשליך מזונותיו על פני המים׃ כי ברוב הימים תמצאנו. עוד ימים באים ותקבל תשלומך ראה מה נאמר ביתרו (שמות ב) קראן לו ויאכל לחם וסבור שהוא מצרי ולא יראנו עוד מה היה סופו נעשה חתנו ומלך על ישראל והכניסו תחת כנפי השכינה וזכו בניו ובני בניו לישב בלשכת הגזית׃ (ב) תן חלק לשבעה וגם לשמונה. הלקת מלהמך ומשלך לשבעה צריכי חסד חלק עוד לשמונה שיבואו אחריהם ואל תאמר די׃ כי לא תדע מה יהיה רעה. שמא עוד ימים באים ותצטרך לכולם אז תנצל על ידי הצדקה מן הרעה ואם לא עכשיו אימתי. ורבותינו אמרו

אבן עזרא

וגדולה לחסך ויפרש חורים לבנים כמו חור כרפס ותכלת וג״כ יפרש ואורגי חורי סלי חורי ולבן בלשון ארמית חיור והפך החורים השוכים כל יתיצב לפני חשוכים. יש מפרש ולא בשתי כמו בשתיה וי״א כי בשתי כענין דלות כמו ונשתו מים לשוכס בצמא נשתה והענין כי כל מעשיהם בגבורה. וענין סמיכת גבורה לאכילה עד שיתאוו ויתעכל המאכל הראשון והענין שאינם אוכלים כי אם לצורך ולא בשביל תענוג׃ (יח) בעצלתים. ידוע כי כל מלה שהיא על שנים היא שנים כמו עינים רגלים ידים שוקים שינים בעבור היותם שתי מערכות רחים וכן שתים ומבין סוד הגלגלים יודה כן וכן פעמים גם מים ויש לו סוד סתום וחתום ואת כל לוחותים שיש ספינות כשתי לוחות מעקש דרכים כן ויורה עליו סוף הפסוק יפול באחת וכן פירש רבי משה הכהן כ״ע צהרים א״כ תהיה מלת עצלתים חוזרת לידים כאילו אמר בידים עצלות והוא לשון קצרה והמקרה במקום הזה שם. וי״א שהוא פועל כמו המקרה במים עליותיו המה קרוהו וכלם מן הבנין הכבד הדגוש ויהיה הרי״ש ראוי להדגש ויאמר כי המקרה בעצלות ידיו עשה מעשה מך וזה רחוק בעבור היות ימך מבנין נפעל כמו ידל כבוד יעקב והוא מפעלי הכפל׃ ובשפלות ידים. ענינו עניות ומסכנות וידלוף מלשון דלף טורד וענינו הטפות היורדות וזה הפסוק דבק בפסוק שלמעלה כאילו יאמר על אותו המלך והשרים המתעסקים באכילה ויעצלו להביט בדברי המלוכה והנה יתחדשו עליהם בעבור עצלותם שני דברים האחד שתשחת מלכותם כמו הבית שיהרס מעט מעט וימך המקרה והדבר השני שלא יסתכלו כדי להוסיף ממון ולאצור אותו בשעת הצורך וזה ענין ובשפלות ידים׃ (יט) לשחוק. והלא יראו כי כל שמחה שבעולם ושחוק עיקרם בלחם שעושים העושים ויין המשמח חיי אדם ויתכן היות חיים תואר השם כי היין ישמח החיים שעל פני האדמה והכסף יענה את הכל וענין יענה ימציא ויתכן שהיא מן עת כמו שפירשתי והענין שימציאנו בעת שירצה הרוצה׃ (כ) גם במדעך. אע״פ שהמלך נער השמר לך שלא תקללנו אפילו במדעך וענינו בלבך ובמחשבותיך שאתה יודע אותם לבדך ובמקום הסתר אל תקלל עשיר כי אם ישמע המלך יזיקך בכחו והעשיר בעשרו׃ כי עוף השמים. דרך משל כמו כי היא שמעה את כל ובעל כנפים הוא עוף השמים והענין כפול׃ (א) שלח. יזהיר מי שיש לו שיהיה נדיב ותהיינה ידיו פתוחות למי שיכיר ולמי שאינו מכיר ויש אומרים כי אלו המים הם מימי ברכה ויש שם דגים ואין לנו צורך לפירוש הזה׃ (ב) תן חלק. עיקר שבעה במקרא מה שאמר בעל ספר יצירה והיכל הקדש מכוון באמצע ואמר לשמנה כנגד ימי השבוע כי היום השמיני הוא כמו

היום

מצודת דוד

ארץ. מאושר ומשובח אתה ארץ אשר מלכך הוא בן גדולים כי מלך כזה לא יתנהג בנערות׃ ושריך. עי״ז גם שריך לא יאכלו עד בוא עת האוכל ועי״ז יאכל ישפטו משפט הטב׃ בגבורה. כל עסקם בגבורת המלחמה ובתחבולותיו ואינם עוסקים בשתיית היין׃ (יח) בעצלתים. בעבור ידים עצלתים נעשה הקרת הבית מך ודל ר״ל שמתקלקל התקרה אם בעליו מתעצלים לתקנו בכל עת׃ ובשפלות ידים. בשביל שמשפיל ידיו למטה ואינו מרים אותם לעשות בהם מלאכת תקון הגג אזי יטפטף אל הבית מי גשמים וכפל הדבר במ״ש׃ (יט) לשחוק. על שמחה לבדה עושים סעודה גדולה אבל בזולת שמחה אין דרך לעשותה ויין משמח את החיים ר״ל בני אדם בריאים כי לאלפי הטבע יזיק היין ומביא עוד עצבון׃ והכסף. אבל הכסף ישיב את הכל למלאות שאלה כלם כי הכל צריכים אל הכסף בין על שמחה בין זולתה בין בריא ובין חלה וכלם שואלים עליו וממלא הוא באלתם ומוסב על המקרא שלפניו מה שמגנה את העצלות ואמר הלא הכסף צריך לכל ובעבור העצלות הלא יחסר לו׃ (כ) גם במדעך. אפילו במחשבתך אל תקלל את המלך ולא תחשוב שאין מי יודע מחשבתך להלשין אותך לפני המלך׃ ובחדרי משכבך. באחד מחדרי משכבך מקום שאין שם איש׃ עשיר. ע״פ רוב מעלה יד העשיר לעשות רעה אל המקללו׃ כי עוף השמים. ר״ל אם מבר יהיה נודע לו כאלו עוף השמים הוליך אליו את קול הקללה ואף אם קלל במחשבה מ״מ ימצא מי שיבין הדבר ברמיזתו ויגיד לו׃ ובעל כנפים. הוא עוף השמים וכפל הדבר במ״ש׃ יגיד דבר. ר״ל דבר הקללה׃

יא (א) **שלח** לחמך על פני המים. ולא תחשוב שהמים יוליך אותו למרחוק למקום שלא תמצא אותו כי בררבות הימים תמצאנו וס״ה ענין משל לומר תן מלחמך אף למי שתחשוב עליו שלא תראנו עוד לקבל ממנו הגמול כי אחר ימים רבים תקבל ממנו תגמול׃ (ב) תן חלק. חלוק מה׳ לשבעה בני אדם

מצודת ציון

לאחרים ולסגנים (נחמיה ב)׃ בשתי. מל׳ שתיה׃ (יח) בעצלתים. מלשון עצלות ור״ל ידים עצלתים ולזה אמר בלשון רבים׃ ימך. ענין עניות ודלות כמו כי ימוך אחיך (ויקרא כה)׃ המקרה. התקרה המסכך על הבית׃ ידלוף. ענין נזלה וטפטוף כמו דלף טורד (משלי כז)׃ (יט) לשחוק. ענין שמחה והדוה׃ לחם. סעודה גדולה קרוי בשם לחם וכן עבד לחם רב (דניאל ה)׃ חיים. ר״ל בריאים כמו עד חיותם (יהושע ה) שר״ל עד שנתרפאו ונעשו בריאים׃ יענה. מלשון ענוי׳ וספנת שאלה ואמר בלשון שאלה ומענה ודוגמתו אענה את השמים וגו׳ (הושע ב)׃ (כ) במדעך. בדעתך ובמחשבתך׃ תקלל. מלשון קלות ובזיון׃

העבים

ג׳ מַה־יִּהְיֶה רָעָה עַל־הָאָרֶץ׃ ג אִם־יִמָּלְאוּ הֶעָבִים
כתרי ויסל׳ גֶּשֶׁם עַל־הָאָרֶץ יָרִיקוּ וְאִם־יִפּוֹל עֵץ בַּדָּרוֹם וְאִם
ג׳. ג׳ בַּצָּפוֹן מְקוֹם שֶׁיִּפּוֹל הָעֵץ שָׁם יְהוּא׃ ד שֹׁמֵר
ג׳ מ״ג רוּחַ לֹא יִזְרָע וְרֹאֶה בֶעָבִים לֹא יִקְצוֹר׃ ה כַּאֲשֶׁר
ג׳. ג׳. אֵינְךָ יוֹדֵעַ מַה־דֶּרֶךְ הָרוּחַ כַּעֲצָמִים בְּבֶטֶן הַמְּלֵאָה
כָּכָה לֹא תֵדַע אֶת־מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה
ג׳ ובסיפ׳ אֶת־הַכֹּל׃ ו בַּבֹּקֶר זְרַע אֶת־זַרְעֶךָ וְלָעֶרֶב אַל־תַּנַּח
ד׳ רפי׳ יָדֶךָ כִּי אֵינְךָ יוֹדֵעַ אֵי זֶה יִכְשַׁר הֲזֶה אוֹ־זֶה וְאִם־

יקצור ג׳ ומ״ל וסי׳ וזרועו שבלים יקצור. זורע עולה יקצור און. וראה בעבים לא יקצור:
הזה ד׳ רפין וסי׳ בלשון ארמי אחוכון גברא ייתי בצפר׳ וביאורם הזה אחיכם הקטן
אשר אמרתם. הזה האיש מרגיז הארץ. להשתגע עלי הזה יבא אל ביתי. בבקו
זרע ז״ע:
תולדות אהרן בבקר זרע. יבמות כב זוהר ויכב:

ארום לא תנדע מה יהא בישא עלוי ארעא אי חרפי נצחן אי אפילי: ג אם אין מתמלין ענניא מטרא עלוי ארעא מערן ית מייהון בגין זכותא דצדיקיא ואין לית זכו בדרא ההוא בימא ובמדברא נחתן דלא יתהנון מנהון בני אנשא ואי אתגזר מן שמיא למנפל מלכא ויעטוהי מן שררותהון מן קדם מימרא דשמיא הוי ואי סובעא וכפנא בדרומא או בציפונא אתר דאתגזר למתקיימא ההיא עיטא תמן משתלחא למהוי: ד שומר גבר דנטיר חרשין וקוסמין לא יעביד טב לעלם ודמסתכל במזליא לא מנבי אגר ארום חרשין מתילין לרוחא דלא מתפס בידוי דבר נש ומזליא מתילן לעננא שמיא דאזלו ולא תייבין: ה כאשר היכמא דליתך ידע איכדין יהלך רוח נשמתא דחיי בגוף עולימא שלילא דשרי במעינא דאמיה מעברא והיכמא דלא תנדע או דכר או נוקבא עד זמן דאתיליד היכדין ליתך ידיע ית עובדא דיי דעבד בחוכמתא ית כולא: ו בבוקר ביומי עולמתך תיסב איתתא דתוליד בנין ועידן סיבותך לא תשבוק אתת חולקך מקמיה בגין ארום לא אשתמודע לך איזין מנהון אתכשר

אבן עזרא

הוא שהחל בו והענין תמיד בלי הפסק וענין מה יהיה רעה סיבה לידי עוני ואמר יהי׳ עם רעה כמו כי יהיה נערה בתולה: (יג) אם ימלאו. דרך משל לעושר שלא נתן לעשיר כי אם לעשות טוב לכל מצטרך אליו. ומלת יהוא לשון רבים והאל״ף נוסף כאל״ף ההלכוא אתו ולא אבוא שמוע כי בתחלה הוא יהי בלשון יחיד ואין לו דומה במשקלו במקרא והענין אל המקום שיפול פרי העץ בצפון או בדרום שם יהיו האוספים והענין על העשיר. ויש אומרים כי על העץ בעצמו יאמר וחצי הפסוק הזה הוא כנגד חצי הפסוק הראשון וחציו האחרון כנגד חציו האחרון ואמר זה המפרש כי יו״ד יהוא לעתיד ממלת הוא והוא לשון יחיד והענין כי העץ בעבור שיתן פרי ישקוהו ויעבדוהו ובשעה שיפול ידעו שלא יתן פרי לעולם יעזבוהו במקום שנפל. ואמר מפרש אחד כי זה העץ הוא מן עצה והאומר כזה לא אכל מעץ הדעת: (ד) שומר. גם זה משל על הנדיב כי הזורע העצל הכילי יאמר זה הרוח יורה שלא ירד גשם בימים הבאים ולמה אקח מה שיש לי והוא הזרע ואטמנהו בארץ. ויש אומרים שהיא מצוה כמשמעה לזורע שכבר זכר שלמה שאין במלאכות כמו עבודת האדמה לכן אל ישען על דעתו ועל כל מה שנעשה כי העתים משתנות: (ה) כאשר. מפרשים אמרו כי כעצמים הוא כעולם וזה הבל ועניינו גוף הילוד טרם יולד וקרבו עצמים כי הם מוסדי הגוף כי הבשר והעור כמו מלבוש והמלאה היא הרה ויתכן שיהיה המלאה תואר לאשה ותהיה מלת בטן סמוכה וגם יתכן להיות שתהיה תואר לבטן כי לעולם היא בלשון נקבה בלשון הקדש והיה ראוי להיות הבי״ת הראשון פתוח והשני דגוש וכמוהו לאיש העשיר: (ו) בבקר. עניינו תמיד על שני הכירושים. ותי״ו תנח לשון נקבה בעבור היוד והענין אל

רשי

תן חלק וגו׳ אלו שבעה ימי בראשית תן אחד מהם חלק ליוצרך לנוח בשבת. וגם לשמנה אלו שמונת ימי המילה. דבר אחר תן חלק לשבעה קרבנות נצור שבעת ימי הפסח. וגם לשמנה. של שמונת ימי החג: כי לא תדע מה יהיה רעה. אם יחרב הבית ולא תקריבו עוד ויועילו קרבנות הראשונים. ד״א כי לא תדע מה יהי׳ לא ידעת מה נגזר על הגשמים בחג ויועילו הקרבנות ויבטל גזירות רעות: (ג) אם ימלאו העבים גשם. אם ראית עבים מלאים גשם ידעת שסופם יריקו גשמיהם על הארץ במקום שהטובה צומחת וניכרת שם סופה לצוף אף כן דע שאם יפול עץ וגו׳ אם ישכון אדם חכם וצדיק בעיר או במדינה מקום שישכון שם יהיו נראין מעשיו אחרי מותו וחכמותיו ומדות תרומיותיו ותשלום טובה ליושבי המקום על מנהג הטוב שהדריכם בדרך ישרה: יפול. ישכון כמו (בראשית כה) על פני כל אחיו נפל: עץ. תלמיד חכם שמגין בזכותו כעץ המסיך על הארץ: (ד) שומר רוח. ממתין ומצפה עד בא הרוח: לא יזרע. פעמים ממתין ואינו בא: ורואה בעבים. נותן עיניו בעבים וכשרואה אותם קודרים ירא לקצור מפני הגשמים ולעולם לא יקצור לפי שירא תמיד: (ה) כאשר אינך יודע. כעצמים בבטן המלאה. דברים הנסגרים והנעלמים בבטן שהיא מלאה ואף על פי שבולטת לחוץ. כאשר אינך יודע הרי זה מקרא מסורס נדרש מסופו לראשו כאשר אינך יודע דרך הרוח כלומר ידיעות שתי אלו שוות לא זו גלויה לך ולא זו גלויה לך פעמים אתה סבור להכיר בעבים שיבא הרוח ואינו בא כאן כי עובר והולך לו אל ארץ אחרת והרי לשון זה כמו (בראשית יג) כגן ה׳ כארץ מצרי׳ (ישעיה כד) כשפחה כגבירתה (שם כד) כקונה כמוכר ופעמים שהוא מסוה מוקדם למאוחר ופעמים שהוא מסוה מאוחר למוקדם אף כאן למד ידיעת הרוח מידיעת הבטן כלומר אין לך לשמור את הרוח לראות בעבים: (הגהה. ענין זה הוא מסורס בדברי רש״י ומהופך וצריכים להגיה כפי אשר הוא בספרים המדוייקים ואז יובן שפיר וכך היא הנוסחא האמיתית. כאשר אינך יודע. הרי זה מקרא מסורס נדרש מסופו לראשו כאשר אינך יודע עצמים בבטן המלאה דברים הנסגרים והנעלמים בבטן המלאה ואע״פ שבולטת לחוץ אינך יודע מה בבטנה כך אינך יודע דרך הרוח כלומר ידיעת שתי אלו שוות וכו׳ מס׳ שפתי חכמים): כעצמים. אינקו״לוש בלעז כמו עוצם עיניו: ככה לא תדע וגו׳. אף גזירותיו של מקום לעניין עניות ועשירות כך עלומות הם ממך ולא תמנע מן החסד לדאג שמא אחסר מנכסי ואעני לא אעסוק בתורה ואתבטל ממלאכתי ואעני לא אשא אשה ויהי׳ לי בנים ואצטרך להוציא עליהם: (ו) בבקר זרע את זרעך וגומר. אם למדת תורה בילדותך למד תורה בזקנותך אם היו לך תלמידים בילדותך יהיו לך תלמידים בזקנתך. נשאת אשה בת בנים בילדותך שא אשה בת בנים בזקנותך עשית צדקה בילדותך עשה צדקה בזקנותך: כי אינך יודע אי זה יכשר. אם תלמידים ובנים שבילדותך יתקיימו לך או שמא לא יתקיימו אלא שבזקנותך. מצינו ברבי עקיבא שהיה לו עשרים וארבעה אלף תלמידים מגבת ועד אנטיפטרס וכולן מתו מפסח ועד עצרת ובא אצל רבותינו שבדרום ושנה׳ להם. ולענין

מצודת ציון

יא (ג) העבים. ענינים: יריקו. ענין הולם ושפיכה כמו שמן תורק שמך (ש״ה א): יהוא. כמו יהיה. או הוי״ו מורה על העתיד וכאלו אמר יהיה הוא: (ד) שומר. מצפין כמו ואביו שמר את הדבר (בראשית לז): (ה) אינך. אין אתה: כעצמים. ענין גבורה וחוזק כמו ועוצם עיניו (ישעיה לג): (ו) יכשר. מלשון כשר וטוב ובהרות

מצודת דוד

לשמונה ר״ל תן לכל ולא ירבו בעיניך והאז מספר שבעה כי הוא כלל חשבון ואמר שמונה כאומר אף אם נחת לכלל חשבון תן עוד: מה יהיה. כי פן יהיה רעה בארץ ותצטרך לשומם בארצות ואולי הצטרך לכלם: (ג) אם ימלאו גו׳. אם העבים נתמלאו גשם הנה לא יחזיקו לעצמם רק יריקו וישפכו על פני האדמה ומוסב למעלה לומר הראוי היא לחלק ממון לזולת כמו שהעבים אינם מחזיקים הגשם לעצמם ויריקו על הארץ ובזה תעלה הארץ אדים למעלה ונתמלא גשמים פעם בפעם כן מי שנתמלא בעושר אין מהראוי לו להחזיק לעצמו לבד רק ישפיע ויתן לאחרים ואז כאשר יצטרך הוא יהיה נשפע מאחרים: ואם יפול עץ. עץ פרי עודו נטוע ותקוע בארץ בעבור שיתן פרי ישקוהו ויעבדוהו ובשעה שיפול העץ בכל מקום שהוא בין בפאת הדרום בין בפאת הצפון בכל מקום שיפול שם יהיה כי מעתה יעזבוהו במקומו ואין מי מטפל עמו עוד הואיל ואינו נותן פרי וכאו׳ כן מי שאינו משפיע לזולת בשיבא עת שיצטרך הוא לאחרים לא יפנו אליו: (ד) שומר רוח. הממתין בזריעה עדהו עד בא הרוח כי אז טוב לזרוע כי הרוח יפזר הזרע בכל מקום: לא יזרע. פעמים ממתין ואינו בא: ורואה בעבים. הנותן עיניו בעבים ובראותו אותם קודרים ירא לקצור מפני הגשמים זה לא יקצור לעולם לפי שירא תמיד: (ה) כאשר אינך יודע. כמו שאינך יודע באיזה דרך הרוח מהלך עם כי תשמע קולו וכמו הולד הנסגר בבטן המלאה שאינך יודע אם היא זכר או נקבה עם כי הרהה בליטת הבטן ככה לא תדע את כו׳: את הכל. ר״ל שום דבר ממעשה ה׳ לא תדע ומוסב למעלה לומר אין לך לסמוך על הרוח ולפחוד מן הגשמים כי לא תוכל לדעת מתי יהיו: (ו) בבוקר. לכן בבוקר זרע שדך וגם בערב אל תנח ידך מן הזריעה ר״ל בכל עת תזרע שדך ולא תסתכל

שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד טוֹבִים׃ ז וּמָתוֹק הָאוֹר וְטוֹב
לַעֵינַיִם לִרְאוֹת אֶת־הַשָּׁמֶשׁ׃ ח כִּי אִם־שָׁנִים
הַרְבֵּה יִחְיֶה הָאָדָם בְּכֻלָּם יִשְׂמָח וְיִזְכֹּר אֶת־יְמֵי
הַחֹשֶׁךְ כִּי־הַרְבֵּה יִהְיוּ כָּל־שֶׁבָּא הָבֶל׃ ט שְׂמַח
בָּחוּר בְּיַלְדוּתֶךָ וִיטִיבְךָ לִבְּךָ בִּימֵי בְחוּרוֹתֶךָ וְהַלֵּךְ
בְּדַרְכֵי לִבְּךָ וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ וְדָע כִּי עַל־כָּל־אֵלֶּה
יְבִיאֲךָ הָאֱלֹהִים בַּמִּשְׁפָּט׃ י וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ
וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ כִּי־הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת הָבֶל׃
יב א וּזְכֹר אֶת־בּוֹרְאֶיךָ בִּימֵי בְּחוּרֹתֶיךָ עַד אֲשֶׁר
לֹא־יָבֹאוּ יְמֵי הָרָעָה וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר
אֵין־לִי בָהֶם חֵפֶץ׃ ב עַד אֲשֶׁר לֹא־תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ
וְהָאוֹר וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים וְשָׁבוּ הֶעָבִים אַחַר

שמח ב' וסי' שמח זבולן בצאתך. שמח בחור בילדותיך. וא' ושמח יהי מקורך ברוך. ואינון מן ד זוגין מן ב' ב' שי"ן דמשמש סמ"ך ואינון מן ב"ב תרין א' וחד וא' וסי' נמסר במסרה רבתא במערכת אות הסמ"ך בס"ד:

הולדות אהרן שמח בחור. בבא בג עקידה בער סו: והסר כעס. תענית ד נדרים כב: הילדות והשחרות. שבת קנב: וזכור את בוראיך. שבת קנא וזכר מקן [סוטה יח]: לא תחשך השמש. שם עקידה בער כו:

למהוי טב הדין אי דין אי תרויהון כחדא טבין: ז ומתוק ובסים נהורא דאורייתא וטב לאנהרא עיינין חשיכין למחזי יקר אפי שכינתא דעתיד לאנהרא אפי צדיקיא מן זיו שכינתא ולמהוי שופריהון כשמשא: ח כי ארום אם יומין סגיאין חיי אנשא בכולהון חזי ליה למחדי ולמעסק באורייתא דיי יהא דכיר ית יומי חשוכא דמותא ולא ייחוב ארום סגיאין אינון יומיא דישכוב שכיבא בבית קבורתא דחמי ליה לקבלא דינא מן שמיא בחיוהי די רחים כל זמן דייתי עלוהי פורענותא על הבלותא די עבד: ט שמח חדי עולימא ביומי עולמתך ויהי לבך טב עלך ביומי רביותך ואזיל בענותנותא עם אורחי לבך ותהי זהיר בחזיוני עינך ולא תסתכל בביש ואשתמודע לך ארום על כל אלין עתיד יי לאעלותך בדינא: י והסר ותעדי רגיז מלבבך ולא תגרום ביש על בסרך ארום עולימות ויומי אוכמות שער הבלו: א וזכר ותהי דכיר ית בריך ליקרותיה ביומי רביותך עד דלא ייתון לוותך יומי בישות וימטון עלך שנין דתימר לית לי בהון רעוא: ב עד עד דלא ישתני זיו יקרא דאפך דמתיל לשמשא ונהורא דעינך עד דלא יסתמון והדר ליסתך עד דלא יתקדרון ובבי עינך דמתילן לכוכביא עד דלא יתעממון ריסי עינך יהון

רשי

הכנים מצינו באבצן שלשים בנות שלח חוצה ושלשים בנות הביא לבניו (שופטים יב) וכולם מתו בחייו ובזקנותו הוליד את עובד ונתקיים לו: (ז) ומתוק האור. מתוק הוא אורה של תורה: וטוב לעינים לראות את השמש. ואשרי התלמידים שעיניהם רואים הלכה מלובנת ומחוורת על בוריה. כך נדרש באגדת תהלים: (ח) בכולם ישמח. יהיה שמח בחלקו ובלבד שיזכור ימי החשך וייטיב מעשיו שינצל מהם והם ימי מיתת עולם הם ימי הרשעים: כי הרבה יהיו. באותן הימים יותר מימי החיים: כל שבא. עליו יהיה הבל וחושך. יש הבל שהוא לשון פורענות וצרות כמו כי בהבל בא ובחשך ילך: (ט) שמח בחור בילדותך. כאדם שאומר לעבדו ולבנו חטא חטא כי פעם אחת תלקה על הכל אף כאן החכם אמר שמח בחור בילדותך והלך בדרכי לבך ובטוח תהיה כי על כל אלה יביאך השופט במשפט: (י) והסר כעס. דברים המכעיסים את המקום: והעבר רעה. יצר הרע: מבשרך. שיהיה לך לב בשר: והשחרות. נערות שראש אדם שחור בימי עלומיו: (א) וזכור את בוראך. תמן תנינן עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים וכו'. וממקרא זה דרש וזכור את בוראך שתתן דין וחשבון לפניו. וזכור את בורך קברך מקום עפר רמה ותולעה. וזכור בארך באר שנבעת ממהורה היא טפה סרוחה של זרע ושל לובן: ימי הרעה. ימי הזקנה והחלשות: (ב) עד אשר לא תחשך השמש. אמרו רבותינו זו פדחת שהיא מאירה ומגהכת באדם בחור וכשמזקנת היא מעלת קמטין ואין מגהבת: והאור. זה החוטם שהוא תואר קלסתר פנים: והירח. זו נשמה שמאירה לאדם שכיון שניטלה הימנו אין לו מאור העינים: והכוכבים. אלו הלסתות רומני דאפי שקורין פומ"לש של לחיים שמגהיבים: ושבו העבים אחר הגשם. תבוא

אבן עזרא

תניח ידיך מן הזרע כי מנאנו מלת הניח יוצאת לשני פעלים: (ז) ומתוק. זה הפסוק דבק עם הבא אחריו ואמר על האור מתוק ואינו דבר שיאכל ועיקר זה בעבור התחברות ההרגשות במקום שעל המוח והוא מקום יאמרו מלה שהיא ידועה לזאת ההרגשה להרגשה אחרת וכמוהו ראה ריח בני וכל העם רואים את הקולות וענין הדבק זה הפסוק בראשון שיתעסק תמיד לעשות טוב ולא יתעסק בשמחה אחרת: (ח) כי אם. אילו ידע האדם שיחיה שנים רבות וישמח בכולם כשיזכור ימי החשך שהם ימי הקבר כי הרבה יהיו יותר לו האור הנזכר וכל שבא הבל ענינו יבין כי כל שבא לעולם כמו דור הולך ודור בא הוא הבל: (ט) שמח. אחר שהכל הבל שמח עתה בחור בילדותך ועניינו כמו אומר עשה רע ותראה מה יבא עליך כמו עלי פלשת התרועעי שהוא במקום אחר עלי פלשת אתרועע והענין על אדום השלכתי נעלי שהוא תקיף וחזקי התרועעי עלי פלשת עתה ותראי מה אעשה לך. וכן שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ. וכן חתם הפסוק ודע כי על כל אלה וישוב אלה על השמחה והטבת הלב והלוך בדרך לב ומראה עין. וענין טוב הלב בלשונינו על שלשה פנים. האחד שייטב מעצמו כמו וייטב לבו. והשני שהלב ייטיב לבעל הלב כמו וייטיבך לבך. והשלישי שהאדם ייטיב לבו כמו המה מטיבים את לבם וענין זה הפסוק כמו ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם: (י) והסר. פירשתיו למעלה. ומלת שחרות מן כי עלה השחר כי דמה ימי השחרות לשחר כשיבקע כענין אז יבקע כשחר אורך או יהיה השחרות רמז לשער השחור מענין שחורה אני ונאוה: (א) וזכור. מצאנו נעורים עלומים זקונים כלם לשון זכרים רק בחורותיך יצא מן הדרך ויש אומרים שהם שתי לשונות ויפרש משרת משה מבחוריו כמו מבחורותיו כי כל בחורים אם יסמכו לא ישתנו: ימי הרעה. הם ימי הזקנה לזקן וימי החולי לכל הוא החולי שימות בו: (ב) עד. פירוש והאור הזה אור השחר שיעלה טרם זרוח השמש ויעמוד אחר כולו שעה ושליש שעה

מצודת דוד

על הכוח: כי איניך יודע. ולא תוכל לדעת איזה הזריעה יהיה כשר וטוב אם זה של בוקר או זה של ערב ואפשר יהיו שניהם יחד טובים זה כזה: (ז) ומתוק האור. יפה הוא האור יאמר בלשון משל כי האור אינו דבר הנאכל ביומתק ור"ל יפה חיי האדם עוד נהנה מאור היום: וטוב. דבר טוב הוא לעינים עודם יכולים לראות את השמש והוא כפל ענין במ"ש: (ח) כי אם גו'. כי אפילו אם יחיה האדם שנים הרבה ישמח בכל הימים ואף יום אחד לא יקוץ בחיים עם רבוים: ויזכור. אבל בחייו יזכור את ימי החושך אשר ישכב בקבר אשר יהיו מרובים יותר מימי החיים ועי"ז ירצה להכשיר מעשיו: כל שבא הבל. כל היסורים הבא שמה הבל המה מבלי תועלת כי בעוד האדם חי בא תועלת מן היסורים כי עי"ז מפשפש במעשיו אבל אחר המיתה אין מקום לפשפש מעשים ולכן יזכור בהם למען יכשיר מעשיו עודו חי: (ט) שמח בחור. אתה בחור עתה שמח בהטיבה שהיה לך בימי ילדותיך כי אז בודאי לא הטאת מרוב הטובה הואיל ואז היית ילד וגם עתה בימי בחירותיך עשה טוב ללבך והיה שמח ולך בדרכי לבך לעשות מה שלבך חושב ומה בעיניך מראים לך והתאוה אליהם אבל דע כי על כל אלה המעשים יביאך האלהים במשפט ולא ימצא בהם דבר חטא ובזה יעכם אותך ולכן מאד תפשפש בהם שלא ימצא בהם נדנוד עון. או כאדם האומר לעבדו ולבנו חטא חטא כי כשתתמלא הסאה תלקה על הכל אף כאן בזה ואמר שמח בחור בעת ילדותך עת שהילד מתגבר ולא תדאג מגמול המעשה וכפל הדבר במ"ש ואמר וייטיבך לבך כו' ועשה מה שלבך חפץ ובטוח תהיה כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט: (י) והסר גו'. אם לבך תכית אותך לעשות דבר המכעים את המקום ב"ה הסר הדבר הזה מלבך ולא תעשה אותו: והעבר גו'. אם בשרך יתאוה להתענג בדבר הרע בעיני המקום העבר הדבר הרעה הזאת מבשרך ולא תתענג בה: כי הילדות והשחרות הבל. התאוה שיש לאדם בימי הילדות והנערות המה מבלי תועלת וכן הזהר מאד מאד:
יב (א) וזכור את בוראך. את המקום ב"ה אשר ברא אותך הוהו זכור בימי הבחרות בעוד הכח בידך ללכת בדרכי ה' לעבדו: עד אשר. טרם שיבואו ימי הרעה הם ימי הזקנה ותשות הכח כי אז יקשה מאוד יותר מימי הבחרות: והגיעו שנים. אז הגיעו השנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ ורצון כי מגודל החלשות יבחר אז במיתה: (ב) עד אשר. טרם שתחשך השמש והאור שיוב גו' ר"ל טרם שתחלה והטול למשכב כי התולה בקיקה עליו פתאי נראה לו כאלו חשכו השמש ומאור

הַגָּשֶׁם׃ ג בַּיּוֹם שֶׁיָּזֻעוּ שֹׁמְרֵי הַבַּיִת וְהִתְעַוְּתוּ
אַנְשֵׁי הֶחָיִל וּבָטְלוּ הַטֹּחֲנוֹת כִּי מִעֵטוּ וְחָשְׁכוּ
הָרֹאוֹת בָּאֲרֻבּוֹת׃ ד וְסֻגְּרוּ דְלָתַיִם בַּשּׁוּק בִּשְׁפַל
קוֹל הַטַּחֲנָה וְיָקוּם לְקוֹל הַצִּפּוֹר וְיִשַּׁחוּ כָּל־בְּנוֹת
הַשִּׁיר׃ ה גַּם מִגָּבֹהַּ יִרָאוּ וְחַתְחַתִּים בַּדֶּרֶךְ וְיָנֵאץ
הַשָּׁקֵד וְיִסְתַּבֵּל הֶחָגָב וְתָפֵר הָאֲבִיּוֹנָה כִּי־הֹלֵךְ
הָאָדָם אֶל־בֵּית עוֹלָמוֹ וְסָבְבוּ בַשּׁוּק הַסֹּפְדִים׃
ירחק קרי ו עַד אֲשֶׁר לֹא־יֵרָתֵק חֶבֶל הַכֶּסֶף וְתָרֻץ גֻּלַּת

וְלָגִין דְּמָעוֹת כְּעַנְנִין בָּתַר מִטְרָא׃ ג ביום בְּיוֹמָא דִּי יְזוּעוּן
אַרְכּוּבָתָךְ וְיִתְנַקְשׁוּן אֶדְרָעָךְ וְיִתְבַּטְּלוּן כַּכֵּי פוּמָךְ עַד לָא יָכְלִין
לְמִלְעַס מֵיכְלָא וְיִתְעַמְמוּן עֵינָךְ דְּמִסְתַּכְּלִין בְּחָרַכֵּי רֵישָׁךְ׃
ד וסגרו וִיהוֹן רִיגְלָךְ כְּבִיכָן מִכְּמִיפָּק בְּשׁוּקָא וְיֶעְדֵי מִנָּךְ רְעוּת
מֵיכְלָא וּתְהֵי מִתְּעַר מִשִּׁינְתָךְ עַל עֵיסַק קָל עוֹפָא כְּאִילוּ עַל
גַּנָּבַיָּא דְּאָזְלִין בְּלֵילְיָא וְיִתְרַפְסוּן סִפְוָתָךְ מִלְּמֵימַר שִׁירָתָא׃
ה גם אַף מִן עוֹבָדִין דַּהֲווֹ מִן קַדְמַת דְּנָא תְּהֵי דָחִיל לְמִדְכַּר
יָתְהוֹן וְנַבְשׁוּשִׁיתָא קְלִילָא כְּתִילָא בְּאַנְפֵּי נַפְשָׁךְ לְטוּר רָם בְּעִידָן
מַהֲלָכָךְ בְּאוֹרְחָא וְתִפְיָין (ס״א וְתִצִּין) רֵישׁ שִׁזְרָתָךְ מִן כְּחִישׁוּתָא
כְּשִׁיגְדָּא וְיִתְנַפְּחוּן אִסְתַּוּוֹרֵי רִגְלָךְ וְתִתְמְנַע מִן מִשְׁכְּבָא אֲרוּם
אִתְפְּנֵי אֱנָשָׁא לְמֵהַךְ לְבֵית קְבוּרְתֵּיהּ וְיִסְחֲרוּן מַלְאֲכַיָּא תָּבְעֵי
דִינָךְ כְּסַפְדַיָּא דְּמִסְחֲרִין בְּשׁוּקָא לְמִכְתַּב דִּין חוּשְׁבְּנָךְ׃ ו עד
עַד דִּי לָא יִתְאַלֵּם לִישָׁנָךְ מִלְּמַלָּלָא וּתְהֵי רְעִיָּא מוֹקְרָא דְרֵישָׁךְ

ביום ג׳ דגשי׳ דמטעין בהון וסימ׳ ביום שיזועו שמרי הבית. אויל ביום יודע כעסו. אחית לנו קטנה: ויקום ל׳ מלרע לקול הצפור וא׳ מלעיל ותגזר אמר ויקם לך: וא נון מן א״ב מן ב״ב חד מלרע וחד מלעיל וסי׳ נמסר במסרת רבתא במערכת אית האל״ף בס״ד: ירחק ירחק קרי חבל הכסף והוא חד מן י״א מלין דקריין ת׳ ולא כתיב וסי׳ ויקר׳ וינחם דוד את בת שבע ותקרא ק׳. הכרי ויואב אל כל הצבא תכרתי ק׳. אחר אלה שמות הגבורים דשמואל אחת ק׳. עשרה והגלה את כל ירושלים עשרת ק׳. אמה שמנה עשרה אבה קומת העמוד אמות ק׳. אחד המתקדשים והמטהרים אל הגנות אחת ק. ההלה איך לא עזבה עיר תהלה ההלת ק׳. באחד לבבתני אחתי כלה קדמא דפסוק באחת ק׳. בן ויקח לו רחבעם אשה את מהלת בת ק׳. ירחק עד אשר לא ירחק חבל הכסף ירחק ק׳. וא״ני המא״סף קש״יא לי טו״בא ע״ל בע״ל המסור״ת לס״ה ערב ומס״ר אות״ם שכתו״בים ה׳ וק״רי ח ע״ם אלו האחרי״ם ועיר״ב ם יח״ד שאי״ן זה דרכ״ו שהי״ה לו לומ״ר ג׳ כתי״ב ח׳ וקרי׳ ת׳ ובן חד כתי״ב ח׳ וקרי׳ ת׳ וכן כול״ם כמו שמנה״גו. וז״ל ח״ד מן ו דכת״י ב׳ וקרי׳ מ׳ וכ״ן חד מן ד׳ דכ״תי׳ ר׳ וקרי׳ ד׳ ובן אחרי״ם ומישו״נו דמס״ר חד מן י״א מל״ין דקרי׳ ת׳ ולא כתיב גונ״ל לכתוב ע״ד אשר לא ירחק במקום ירחק כי יאמ״ר שה״וא כת״וב ירחק וכ״ן האחרי״ם וקש״ה לי טוב״א ול״א ידענ״א מה לתרוצ״י:

תולדות אהרן ביום שיזועו. בס קנב: ובטלו הטוחנות. זוהר בנחם: וסגרו דלתים. בס: גם מגבוה יראו. בס: כי הולך האדם. שם: בשוק הסופדים. בבת קנב: חבל הכסף. שם קנא: גלת הזהב. פקידה ספר בו וזכר תוי פרס מבפטים:

אבן עזרא

המשמעות השוות ואחר שהזכיר השמש מה צורך היה לו להזכיר האור והירח והכוכבים בעבור שימצאו נבראים כמו עופות שלא יוכלו לעוף ביום מפני להט אור השמש והקרוב כי זה דרך המקרא להקדים או לאחר כמו הנה לא ינום ולא ישן והתנומה יותר קלה מן השינה. יש מפרשים ושבו העבים על הבכי ואחרים אמרו על הליחה המתגברת עליו והנכון בעיני שהוא כמשמעו כי החולה בעת מותו יחשך לו העולם ויתראה לו כאילו העבים הסתירו האור וכן הוא ושבו העבים להגשים אחר הגשם: (ג) ביום. מלת יזועו כמו ולא קם ולא זע ממנו. ומעטו פועל יוצא והענין מעטו הטחינה. יש אומרים כי שומרי הבית הם הכסלים והצלעות. ויש אומרים שהם הארבעה הממונים בכל אבר ואבר לשמרו והם המושך והמעכל והמעכב והמטהר. גם יפרש אנשי החיל הזן והמוליד והמצייר. והקרוב אלו ששומרי הבית הם הידים עם הזרועות שהם שומרי הגוף שלא יגע בו רע ואנשי החיל הם השוקים ויורה עליו והתעותו כי אין להם כח לעמוד. וענין חיל כח בעבור היות כל הגוף עליהם. והטוחנות הם השנים. והרואות העינים: (ד) וסגרו דלתים. הם השפתים וכמוהו דלתי פניו מי פתח: בשפל קול הטחנה. הוא הקרב העליון והוא המסס שהוא טוחן המאכל ומלת בשפל שם ואיננו תואר וכמוהו טוב שפל רוח ועניינו שפלות וענין בשוק על דרך משל כשישפל קול הטחנה אין קמח נמצא ויהיו חנויות שוק האופים סגורים ונמצא דלתי ודלתות כמו שפתי ושפתות: ויקום לקול הצפור. ידוע כי המאכל יוליד השינה ובהסגר הפה נכרת המאכל ויקוץ לדבר קל: וישחו כל בנות השיר. הוא הגרון שהיה לפנים בו משורר ישא קולו עד שלא ישמע ובאה מלת ישחו שהוא לשון זכרים עם בנות שהן נקבות כמו וכל הנשים יתנו יקר לבעליהן ויתכן ששתיהם שבות למלת כל: (ה) גם מגבוה. יש אומרים כי על הזקנים ידבר שאין להם כח לעלות אל המקום הגבוה ואמרו כי וי״ו יראו

רש״י

כהיות המאור אחר דמעת הבכי מכהה מאור העינים שעברו עליו: (ג) שיזועו. ירתיתו: שומרי הבית. אלו הצלעות והכסלים המגינים על כל חלל הגוף: והתעותו. יאחוס עוות שקורין קראנפ״ף. והתעוותו אגרופירונ״ט בלע״ז: אנשי החיל. אלו השוקים שנשען כל הגוף עליהם: ובטלו הטוחנות. אלו השינים: כי מעטו. לעת זקנה רוב שיניו נושרות: הרואות בארובות. אלו העינים: (ד) וסגרו דלתים. אלו נקביו: בשפל קול הטחנה. ריחים הטוחנים מאכל שבמעיו והוא הקורקבן והמסס: ויקום לקול הצפור. שאפילו קול צפור מנערתו משנתו כשהזקין: וישחו כל בנות השיר. כל קולות של כלי השיר דומות עליו כשיחה. ולפי פשוטו משמעו ישחו כמו ישפלו כל שרים ושרות יהיו שפלים בעיניו וכן ברזילי הגלעדי אמר לדוד (שמואל ב יט) אם אשמע עוד בקול שרים ושרות: (ה) גם מגבוה יראו. מגבשושיות ותלוליות שברחובות הוא דואג לצאת לשוק פן יכשל בהם: וחתחתים בדרך. אימות וחתות הרבה בדרכים יש לו. חתחתים. לשון כפול הוא בתיבה כמו גלגלים קשקשים זלזלים: וינאץ השקד. לשון (שיר ז) הנצו הרמונים שהרי האל״ף לא נקראת בה. אמרו רבותינו זו קליבוסת הנק״א בלע״ז שעצם הירך תקוע בה ובזקנותו בשרו כחוש והעצם בולט כמו נץ האילן שהוא בולט: השקד. אילן של שקדים כלומר שתקפץ הזקנה עליו כשקד זה הממהר להנץ לפני כל האילנות: ויסתבל החגב. אלו העגבות שתהיו עגבותיו דומות עליו כסובל משא כבד. ויסתבל. אישד״ריד שורפיי״שן בלע״ז: ותפר האביונה. חמדת תאות נשים שאינו נזקק לנשים לתשמיש: אביונה. תאוה כמו (דברים א) ולא אביתם (תהלים קיט) תאבתי לישועתך: (ו) עד אשר לא ירתק חבל הכסף. זה חוט השדרה שהוא לבן ככסף ובמותו חסר מוחו מתרוקן ויבש ומתעק׳ בתוך החוליות ונעשה כשלשלת. ירתק לשון רתוקות כסף: ותרץ גלת הזהב. זו האמה שהיתה מקלחת מים ונובעת כמעיין כמו גולות

מצודת ציון

יב (ג) שיזועו. ענין רעד ורתת כמו וכי׳ רק זועה (ישעיה כח): והתעותו. מל׳ עוות ועקוב כמו ודרך רשעים יעות (תהלים קמ״ו): החיל. ענין כח: הטוחנות. מלשון טחינה: הרואות. מלשון ראי׳: בארובות. מלשון ארובה והוא כמו וכעשן מארובה (הושע יג): (ד) דלתים. על השפתים יאמר וכן נאמר דלתי פניו מי פתח (איוב מא): וישחו. ענין השפלה ונמיכה כמו ושח גבהות האדם (ישעיה ב): (ה) וחתחתים. מלשון חתת ופחד ונכפלו הח״ת והתי״ו השפל ויורה על פחד הרבה כמו אדמדם מורה על האדמימות רב: וינאץ. ענין בזיון ומיאוס כמו וינאץ בזעם אפו (איכה ב) ועם כי לא נקראה האל״ף הואיל והיא כתובה: השקד. ענין ההתדלות וההתמדה כמו שקדו ושמרו (עזרא ח): ויסתבל. מלשון סבל ומשא כבד: החגב. מין ארבה כמ״ש ואת החגב למינהו (ויקרא יא): ותפר. ענ׳ הפרה ובטול: האביונה. האל״ף נוספת כמו ואביונים נכרים (ישעיה יט) והוא מלת בינה והוא בנוי לגרוע בעת הבינה לא בוא ענין התאוה כמו לא אבה יבמי (דברים כה): (ו) ירתק. ענינו כמו שלשלת כמו ורתקו׳ כסף צורף (ישעיה מ):

מצודת דוד

כו׳: ושבו העבים. יחזרו העבים לבא להחשיך האורה אחר ירידת הגשם שהיה אז מעט אורה ר״ל אחר שירויח לו מעט מן החולשה ורואה האור יחזור להחולשה ויחשך לו: ביום שיזעו. זה יהיה ביום שיחלש מאד וירתתו שומרי הבית הם הידים והזרועות שהם שומרי הגוף שלא יגע בו דבר רע וכשהאדם נחלש מאד מרתתין ידיו וזרועותיו: והתעותו אנשי החיל. הם השוקים הסובלים את הגוף הנשען עליהם ובימי החלשות כאילו נתעקמו ואין להם עוד כח לעמוד: ובטלו הטוחנות. הם השינים הטוחנות את המאכל ובעת החולשה בטלים הם מן הטחינה. כי מעטו. מיעטו את הטחינה ואינם יכולים אז לטחון הרבה: וחשכו הרואות בארובות. הם העינים הרואות דרך פתיחת חורי העינים בעת החולשה כהו וחשכו: (ד) וסגרו דלתים בשוק. הם השפתים שהם בשוק ר״ל במקום מגולה ובעת החולשה המה סגורים בעבור כי נשפל קול הטחינה הם השנים שבטלו אז מן הטחינה ולכן סגרו השפתים הואיל ואינו מכניס בהם המאכל: ויקום לקול הצפור. ידוע שהמאכל מוליד השינה ובהעדר המאכל יקוץ לדבר קל: וישחו כל בנות השיר. הוא הגרון שבו היה משורר לפנים אז ישח וישפיל קולו עד שלא ישמע (ואמר בנות השיר לפי שקול נקבות משוררות נעים ביותר): (ה) גם מגבוה ייראו. גם מחשבותיו מתפחדים ממה שיחשבו שהריח נוסעת והולכת אל מקום גבוה אל השמים ממעל ליתן דין וחשבון והרבה פחד יש מן הדרך פן יפגעו בה מלאכי דין: וינאץ השקד. כה השומר את הגוף בהתמדה ובהשתדלו׳ ימאס את הגוף ולא יאבה להתמיד עוד בשמירתו ולהשתדל בו: ויסתבל החגב. אם ישכון עליו חגב הכבד עליו כסובל משא כבד וזהו לגודל החולשה: ותפר האביונה. הרוח בעלת הבינה תבטל כי אז הלך ממני. או אז תבטל האות חמדת נשים להשמים: כי הולך האדם. כי אז האדם הולך ומתקרב לבוא אל בית עולמו זהו הקבר אשר ישכב בו עד עולם: וסבבו. ולהיות הסופדים מסבבים בשוק לעורר קינה ויללה: (ו) עד אשר גו׳. מוסב על המקרא של מעלה בראשית הענין שאמר וזכור כו׳ לומר זכור בוראך בטרם שיהיה נעתק חבל הכסף כמו שלשלת ותרץ

הַזָּהָב וְתִשָּׁבֶר כַּד עַל־הַמַּבּוּעַ וְנָרֹץ הַגַּלְגַּל אֶל־
הַבּוֹר: ז וְיָשֹׁב הֶעָפָר עַל־הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה וְהָרוּחַ
תָּשׁוּב אֶל־הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ: ח הֲבֵל הֲבָלִים

ג׳ ר״פ
ס״ו רפין
כ׳ ר״פ
ג׳
ג׳

וְתִתְבַּר מְרִירְתָךְ עַל כַּבְדָךְ וְיִרְהַט גּוּפָךְ בְּגוֹ קִבְרָךְ: ז ויתוב וְיִתוּב
בִּסְרָךְ דְּאִתְבְּרִי מִן עַפְרָא עֲלֵי אַרְעָא הֵיכְמָא דַהֲוָה מִלְּקַדְמִין
וְרוּחַ נִשְׁמָתָךְ תְּתוּב לְמֵיקַם בְּדִינָא קֳדָם יְיָ דְּיָהֲבָהּ לָךְ: ח הבל
כַּד אִסְתַּכַּל שְׁלֹמֹה מַלְכָּא דְיִשְׂרָאֵל בְּהַבְלֵי עָלְמָא הָדֵין וּבְהַבְלִין

תולדות אהרן וישב העפר . שם קנג עקידה שער סב :

רשי

גלות עליות: ותרוץ. לשון רציצה: ותשבר כד על המבוע. זה הכרס שהיא עבה ונבקעת במותו: ונרוץ הגלגל אל הבור. ותרוצץ גלגל העין בתוך גומה. ולפי פשוטו גלגל שדולין בו מים מן הבור כך נדרש כל הענין במסכת שבת. ומדרש קינות פותרו כנגד כל ישראל וזכור את בוראיך בימי בחורותיך בעוד שהבחרות שבכם קיימת. בעוד שהכהונה קיימת שנאמר (שמואל א ב) ובחר אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן. בעוד שהלויה קיימת שנאמר (דברים יח) כי בו בחר ה׳ אלהיך מכל שבטיך. בעוד שמלכות בית דוד קיימת שנאמר (תהלים עח) ויבחר בדוד עבדו. בעוד שירושלים קיימת שנאמר בה (מלכים יא) העיר אשר בחרתי בה. בעוד שבית הבחירה קיימת שנאמר בה (ד״ה ב ז) עתה בחרתי והקדשתי הבית הזה. בעוד שאתם קיימים שנאמר (דברים יד) ובך בחר ה׳: עד אשר לא יבואו ימי הרעה. אלו ימי הגולה: עד שלא תחשך השמש. זו מלכות בית דוד שנאמר (תהלים פט) וכסאו כשמש נגדי: והאור. זו תורה שנאמר (משלי ו) כי נר מצוה ותורה אור: והירח. זו סנהדרין דתנן סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה: והכוכבים. אלו הרבנים שנאמר (דניאל יב) ומצדיקי הרבים ככוכבים: ושבו העבים אחר הגשם. צרה אחר צרה קשה אתה מוצא בכל הנבואות הקשות שנתנבא עליהם ירמיה לא בא עליהם אלא לאחר חורבן הבית: ביום שיזעו שומרי הבית. אלו משמרות כהונה ולויה: והתעותו אנשי החיל. אלו הכהנים שהם גבורים בכח אמר ר׳ אבא בר כהנא כ״ב אלף לויים הניף אהרן ביום אחד אמר ר׳ חנינא המורא הזה דבר קל הוא והכהן זורקה יותר משלשים אמה: ובטלו הטוחנות. אלו המשניות הגדולות משנת ר׳ עקיבא (ומשנת ר׳ חייא) ומשנת בר קפרא: וחשכו הרואות. שישתכח הגמרא מן הלב: וסגרו דלתים בשוק. כגון דלתי נחושת בן אלנתן שהיו פתוחין לרווחה: בשפל קול הטחנה. ע״י שלא נתעסקו בתורה אמר ר׳ שמואל נמשלו ישראל לטחינת הריחים מה ריחים אינן בטילות לא ביום ולא בלילה אף כאן (יהושע א) והגית בו יומם ולילה: ויקום לקול הצפור. זה נבוכדנצר. אמר ר׳ לוי י״ח שנה היתה בת קול יוצאה ומפוצצת בפלטין של נבוכדנצר עבדא בישא זיל אחריב ביתיה דמרך דבני מרך לא שמעין ליה: וישחו כל בנות השיר. (ישעיה כד) בשיר לא ישתו יין: גם מגבוה ייראו. מגבוה של עולם יתיירא וידאג לבו פן יעשה בו כאשר עשה בראשונים: וחתחתים בדרך. מתוך כך יבקש לו אותות ורמזי׳ אם יצליח בדרך שילך כענין שנאמר (יחזקאל כא) כי עמד מלך בבל על אם הדרך לקסם קסם קלקל בחצים שאל בתרפים: וינאץ השקד. תנאת נבואת ירמיה שאמר (ירמיה א) מקל שקד אני רואה אמר ר׳ אליעזר השקד הזה משעה שהוא מניץ עד גמר פירותיו כ״א יום כך מי״ז בתמוז עד ט׳ באב כ״א יום: ויסתבל החגב. זה צלמו של נבוכדנצר (דניאל ג) רומיה אמין שית פותייה אמין שית ואם אין עוביו שם אינו יכול לעמוד ואת אמרת אוקמיה בבקעת דורא אמר רב ביבי מעמידין אותו ונופל מעמידין אותו ונופל עד שהביאו כל זהב שבירושלים ושפכו דימוס על רגליו לקיים מה שנאמר (יחזקאל ז) וזהבם לנדה ולחם יהיה: ותפר האביונה. זו זכות אבות תופר משענת אבות שלכם ויהיה אביונה מלשון אב: כי הולך האדם. ישראל שנקראו כאן אדם אדם אתם: אל בית עולמו. מבבל באו לבבל חזרו תרח אבי אברהם מעבר הנהר היה: וסבבו בשוק הסופדים. גלות יכניה קדמה לגלות צדקיה י״א שנה כשהגלה נבוכדנצר את גלות צדקיהו בקולרין היו יוצאין גלות יכניה לקראת נבוכדנצר על כרחן עם שאר בני העיר לקלסו שהוא גבור ומצליח והיו רואין את השבויים ושואלין אותם איש על קרובו מה נעשה בו והיו משיבין אותן (ירמיה טו) אשר למות למות ואשר לשבי לשבי ואשר לחרב לחרב והיו מקלסין בידם אחת ובידם אחרת מספקין ומטפחין הספד על אחיהם ועל בניהם: עד אשר לא ירתק חבל הכסף. זו שלשלת יוחסין: ותרוץ גולת הזהב. אלו דברי תורה שנאמר (תהלים יט) הנחמדים מזהב: ותשבר כד על המבוע. כדו של ברוך בן נריה על מבועו של ירמיהו ששניהם גלו לבבל ופסקו מלימודם בעוני הדרך. תחלה גלו למצרים שהגלם יוחנן בן קרח וכשהחריב נבוכדנצר את מצרים הגלם לבבל: ונרוץ הגלגל אל הבור. זו בבל שהיא זוטו של עולם: וישב העפר וגומר. מבבל באו לבבל חזרו: והרוח תשוב. זו רוח הקדש שכיון שנסתלקה רוח הקדש גלו: (ח) הבל הבלים. אני רואה בעולם: אמר הקהלת.

אבן עזרא

טסף ויש אומרים ירצו שוקיו: וחתחתים. כפול הפ״ה והלמ״ד כי העי״ן מובלע והוא מן תרצו חתת כמו פחד: וינאץ השקד. אמרו שהוא מן עלתה נצה והענין השיבה: ויסתבל החגב. הקרסול ויש אומרים השקד הוא האבר שיוצא אחר הראש והזקן ויסתבל החגב המכוסים שימשכו למטה ואחרים אמרו כי החי״ת במקום עי״ן גם זה הבל כי לא יתחלף אות באות חוץ מאותיות יהו״א בעבור שהם נראים פעמים ונעלמים: ותפר האביונה. אמרו שהוא מן ולא אבה וענינו תאות המשגל ואמר ר׳ אדונים בן תמים המזרחי נ״ע כי אביונה כנוי לרוח בני האדם וכן דקדוקו אביון תואר השם לזכר ואביונה לשון נקבה ואם תצעירנה תהיה אביונה וכן מלת אמינון וגשמו אומר וזהו דקדוק עניות כי אין בלשון הקדש מלה שהקטינו כלל ואילו היה זה ביסוד הלשון להקטין יהיו נמצאים במקרא למאות ולאלפים ואולם אמנון ואמינון שני שמות לאיש אחד כמו שלמה ושלמון אבשי אבישי אבנר אבינר ותוספת וי״ו גשמו כמו יתר ויתרו. ועתה אפרש הפסוק אחר שאמר וחשכו הרואות בארובות ולא יאכל ולא ישמע קולו איך יחזור לאמר גם מגבוה יראו ודבר השיבה אכן הוא בענין אחר וכן הוא גם מגבוה יראו מחשבותיו שהרוח חושבת שהיא נוסעת והולכת אל מקום גבוה ותפחד מן הדרך וסוף הפסוק יורה עליו כי הולך האדם. ומלת ינאץ הוא באל״ף והוא כמו וינאץ בזעם אפו שהוא כמו וימאס אף על פי ששניהם משני בניינים והשקד הוא תואר השם במשקל והיה דשן ושמן וענינו שומר מתכונת הגוף כענין שקדו שמרו שוא שקד שומר וכן נמר שוקד על עריהם וענינו מואס לשקוד: ויסתבל החגב. שהוא קל קל והוא תואר הגוף ותי״ו ויסתבל מבנין התפעל והתאחר כמנהג כל סמ״ך ושי״ן כמו משתולל מסתולל. ותפר האביונה ידוע כי מלת הפיר לעולם היא יוצאת והענין תפר היועצת מועצותיה והיא הרוח וזה דקדוק הלשון כבר באר רבי יהודה בר דוד נ״ע בעל הדקדוק כי מלת קם ושב וחביריהם שרשם משלשה אותיות והאמצעי יו״ד ויורה עליו קים דברי הפורים ומלת בינה כמו שבתם וקימתם והבנין כמו הקים ובנת לרעי כמו קמת ותואר השם קם כמו הנני שב שבות והשלם קים ועל משקל גנב ולנקבה קיימת ובה״א קימה מלרע. אשוב לענין אביונה ואמר כי האל״ף נוסף כאל״ף אקדח באזרועך והאזניחו ותהיה זאת המלה תואר מבינה והוא כנוי לרוח בעלת הבינה: אל בית עולמו. הוא הקבר והוא הבית שידור שם לעולם ויש עולם קטן כמו וישב שם עד עולם ועבדו לעולם: וסבבו בשוק. כשיוליכו אותו ישאוהו על כתף יסבלוהו: עד. זה משל נכבד והגולה היא בראש הגלגל המתגלגל בחבל וראש החבל קשור בגולה. וירתק מן עשה הרתוק כשיתקשר החבל כאילו ישתלשל לא ישיג אל המבוע גם כן ענין מלת ירחק שהוא כתוב ומלת ונרוץ מן ותרץ את גלגלתו מענין וירוצצו כאשר תשבר הגולה: ונרוץ הגלגל אל הבור. ישבר הכד ואין מים עולים ומלת ונרוץ בנין נפעל כמו נכון פועל עבר יחיד מן נכונו ללצים שפטים: וחבל הכסף. הוא חוט השדרה וקראו כסף בעבור היותו לבן וגולת הזהב הוא המוח ודמהו לזהב בעבור היקרות שהוא אדום. אשר הוא עליו והכד היא המרה ונקרא כד בעבור ששם תתחבר המרה האדומה: והמבוע. הוא הכבד ונרוץ הגלגל גלגולת הראש שהיתה למעלה לעולם ירדה אל הבור מתחת לארץ: (ז) וישוב. לא ישאר בגוף כי אם העצמות גם הם ישובו עפר: והרוח תשוב. זה הפסוק יכחיש האומרים שהרוח היא מקרה כי המקרה לא ישוב: (ח) הבל. יתכן היות מלת הבל שתי לשונות האחד כמשקל זהב והשני הידוע על משקל ארץ כמו ויעל עשנו כעשן הכבשן ויסמך בצרי כמו חלב עזים ויש אומרים כי הבל לשון ציווי

מצודת דוד

ועל חוט השדרה יאמר שהוא לבן ככסף ובמות האדם תשבר מוחו ומתרוקן וייבש מהעקם בתוך החוליות ונעשה כשלשלת: ותרוץ גולת הזהב. על מוח הראש יאמר על שהוא כמעין הנובע ללחלח ולהשקות את חוט השדרה ולפי שהקרו׳ שעליו הוא אדום קראו זהב כי מראה הזהב היא אדום ור״ל אז ירוצץ מוח הראש ולא ישקה עוד את חוט השדרה: ותשבר כד. על כיס המרה יאמר שנקרע אז ומי המרה נשפך על הכבד במקום מושבו ואז במשל תכד מלא מים הנשבר על המעין והמים שבכד יורדים אל המעין מקום שאין צורך אל המים וכן היא שפיכת מי המרה על הכבד כי בהיות האדם חי אז״ל כבד כועס והמרה זורקת בו טפה ונח מכעסו אבל אז אין הכבד כועס ואין צורך אל טפת המרה: ונרוץ הגלגל. גלגולת הראש שהיתה למעלה מרימים אז להורידה אל בור הקבר מתחת לארץ: (ז) וישוב העפר. הגוף שהוא מעפר כי תחלת יצירת האדם בראשון היה מן העפר ישוב אז אל הארץ להתהפך להיות עפר כמו שהיה בתחלה ילידים: והרוח. נשמת האדם תשוב אל המקור אשר ממנה נחצבה למעלה אל האלהי׳ אשר נתנה לו בעת הלידה: (ח) הבל הבלים אמר הקהלת. יתכן שלפי דברי המעתיק את הספר ואמר הנה המלך שלמה המאסף דעות המעבדות יפה הזהיר להשכיל את הבלים אותם שהם הבל הבל אלו כל אשר שמה ראוי ויקר

מצודת ציון

ותרוץ. מל׳ רצוצה ושבירה כמו וירעצו וירצצו (שופטים י): גלת. מענין כמו גלת מים (שם א): כד. שם כלי כמו וכדה על שכמה (בראשית כד): המבוע. מענין הנובע: ונרוץ. מל׳ רצה ורדיפה: הגלגל. גלגולת הראש: (ז) על הארץ. אל הארץ: (ח) הקוהלת. ענין

אמר הקוהלת הכל הבל: ט ויתר שהיה קהלת
חכם עוד למד־דעת את־העם ואזן וחקר תקן
משלים הרבה: י בקש קהלת למצא דברי־חפץ
וכתוב ישר דברי אמת: יא דברי חכמים כדרבנות
וכמשמרות נטועים בעלי אספות נתנו מרעה
אחד: יב ויתר מהמה בני הזהר עשות ספרים
הרבה אין קץ ולהג הרבה יגעת בשר: יג סוף
דבר הכל נשמע את־האלהים ירא ואת־
מצותיו שמור כי־זה כל־האדם: יד כי את־כל־
מעשה האלהים יבא במשפט על כל־נעלם
אם־טוב ואם־רע:

סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם: סימן יתק"ק

סכום פסוקי דספר קהלת מאתים ועשרים ושנים. וסימנו כה שהיה כבר נקרא שמו. וגם חציו מה שהיה כבר נקרא ופרקיו י"ב כי זה כל האדם:

תולדות אהרן קהלת חכם. ערובין כא: ותקן משלים. יבמות כא: למצוא דברי חפץ. ר"ה כא: דברי חכמים כדרבנות. חגיגה ג [סנהדרין כח]: בני הזהר. ערובין כא [שם שם]: סוף דבר. ברכות ו שבת ל עקידה שער ע עקרים פ"ג ס': כל האדם. גיטין סח: על כל נעלם. חגיגה ה:

ל' ל' ל"ת ל' ל' ומ"ע ל' ד' ב' ל' ל' ל' וחסר ל' ס' רבתי ו' בלישנא ל' מ"ל ו' בכנול ס' הסר ב' ב' ה' ר"פ בקול ס' אנכיות

דעבדין בני אנשא אמר קהלת במימריה כולא הבלו: ט ויתר ויתיר מן כל בני אנשא הוה שלמה די מתקרי קהלת חכים יתוב הוה מאלף מנדעא ית עמא בית ישראל ואצית לקל חכימיא ובלש בספרי חוכמתא וברוח נבואה מן קדם יי תקין ספרי חוכמתא ומתילין דסוכלתנו סגיאין לחדא: י בקש בעא שלמה מלכא דמתקרי קהלת בחוכמתיה למידן דינין על הרהורי לבא דאנשא ובלא סהדי בכן אתאמר ליה ברוח נבואה מן קדם יי הא כבר אכתיב בספר אוריתא על ידוהי דמשה רבהון דישראל תקנין פתגמין ומהימנין על מימר סהדיא יקום פתגם: יא דברי פתגמי חכימין מתילין לזקתין ולקלשונין דאצינין דאנצין לאלפא חוכמתא לסריקי מנדעא היכמא דמאלף זקת לתורתא ורבני סנהדרין מרי הלכתין ומדרשין דאתיהיבו על ידוי דמשה נביא דרעא בלחודוהי ית עמא בית ישראל במדברא במנא ובריגונין: יב ויתר ויתיר מנהון בני הזדהר למעבד ספרי חוכמתא סגי עד לית סוף ולמעסק בפתגמי אוריתא ולאסתכלא בליאות בשרא: יג סוף סוף פתגם דאתעבד בעלמא בצנעא כולא עתיד לאתפרסמא ולאשתמעא לכל בני אנשא בגין כן ית מימרא דיי הוי דחיל וית פקודוי הוי נטיר דלא למיתב בסתרא ואין תחוב הוי זהיר למיתב ארום כדין חזי למהוי אורח כל אנש: יד כי ארום ית כל עובדא דיי יעיל ליום דינא רבא ועתיד לפרסמא על פתגם דאתכסי מן בני אנשא אין טב ואין ביש: סוף דבר וגו'

אבן עזרא

והענין כמו מזוב. ובא ה"א הידיעה על קהלת בעבור היותו תואר השם כי לא יבוא על שם העצם וכאשר זכר מות האדם אמר נתברר לך מה שאמרתי לך בתחלה הבל הבלים: (ט) ויותר. עוד יתמיד כמו עוד טומאתו בו: ואזן. שירים או חבור מאזני החכמה או הוא מן אזנים כענין השמיע: וחקר. הורה דרכים לעם לחקור בהם החכמה ויהיה פועל יוצא לשנים פעולים: תקן משלים הרבה. וידבר שלשת אלפים משל: (י) בקש קהלת למצוא דברי חפץ. היא החכמה העליונה עד שמצא והענין מה חפץ יש בזה שנברא כך ולמה כך: וכתוב יושר. הוא פירוש וכמוהו על ספר הישר והיננו אצלנו: (יא) דברי. יש בדברי הקדמונים דברים שהם כדרבונות לבהמה שמיסרים ומפקחים הנפש ויש כמסמרות נטועים הגדולים שיאספו הדלתות שלא יתפרדו וזאת תורת האדם ויש אומרים וכמסמרות נטועים דברי בעלי אסופות הם הלוקטים מספרים רבים ויחברו מחברות אף על פי שיחלקו כלם לימדם בורא אחד ומלת רועה. בעבור שדימה האדם לבהמה הצריכה דרבונות: (יב) ויותר. הזהר מעשות ספרים כמו השמרו לכם עלות בהר וענין עשות קנות או כתיבה כי אין קץ להם. ולמ"ד להג שרש כלמ"ד למד דעת כמשקל להט החרב ואין לה דומה ובלשון ישמעאל הוא כמו קריאה: (יג) סוף דבר. כבר השמעתיך הכל או שמעת כל מחלוקת החכמים. זה עשה את האלהים ירא: כי זה כל האדם. ישוב לענין שעבר שהוא האדם בחייו ובמותו הבל ועניט כי זה מקרה כל האדם או כי זה עיקר כל האדם וישוב ליראת השם הנכבד והנורא: (יד) כי את. סוד שלא זכר בספר בראשית עד ויכלו לשם שם כי אם האלהים הוא סוד ספר קהלת. וענין על כל נעלם כל מעשה נראה שתעשה יוצא במשפט כפי הנעלם והענין כפי כונת הלב אם טוב ואם רע. ויש אומרים ואפילו כל דבר שנעלם ממך והראשון יותר נכון בעיני. וברוך היודע האמת ומחסדיו אשאל לכפר שגיאותי ויאיר כבודי עד יודיעני אורח חיים:

והספר נשלם, בפירוש כל נעלם, בעזרת אל עולם, מלמד כל דעה:
ורב הודיה לשמו, וכל חסד עמו, יצוה אל עמו, גאולה וישועה:
לחשבון היודעים, תעודת שעשועים, תשע מאות יש עם, אלפים ארבעה:

רשי

מי שכן קבולת החכמה: הכל הבלים. כל מה שנברא בששת ימי בראשית: (ט) ויותר שהיה קהלת חכם. ויותר ממה שנכתב בספר זה היה קהלת חכם: ואזן. עשה אזנים לתורה כקופה זו שאין לה אזנים לאחוז בה וכא ועשה לה אזנים שתיקן עירובין לסייג שמירת שבת ותיקן נטילת ידים סייג לטהרה וגזר על השניות סייג לעריות: (י) בקש קהלת. נתן לבו וחזר על הדבר ומצאו: דברי חפץ. הלכה למשה מסיני: וכתוב יושר. זה תורה שבכתב והנביאים: (יא) דברי חכמים. שעשו סייג לתורה בגזירות להרחיק את האדם מן העבירה כגון אכילת קדשים עד השחר והם אמרו עד חצות וקריאת שמע דערבית כמו כן: כדרבונות. מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה כך דבריהם מכוונים את האדם לדרכי חיים: וכמשמרות נטועים. מה מסמר זה קבוע אף דבריהם קבועים ומה נטיעה פרה ורבה אף דבריהם פרים ורבים למצוא בהם טעם: בעלי אסופות. מסמרים שיש להם גולגולת אסופה וגסה גרו"סה בלע"ז כן פירשו דונש בן לברט: נתנו מרועה אחד. כל דבריהם דברי אלהים חיים הוא אמרן ורועה אחד נתנן משה מפי הגבורה: וכמשמרות. כתוב בשי"ן שהתורה בעשרים וארבעה ספרים וכמנין משמרות כהונה ולויה: (יב) ויותר מהמה בני הזהר. ויותר מיושר דברי אמת דברים הכתובים בספרים הנזכרים למעלה: בני הזהר. לשמור דברי חכמים ואם תאמר אם יש בהם צורך למה לא נכתבו: עשות ספרים הרבה אין קץ. אם באנו לכתוב לא הספקנו: ולהג הרבה יגיעת בשר. ואם לתת לב לגירסא חבילות יותר ממה שאין הלב משיג יגיעה היא לבריות שאין להשיג ואל יאמר הואיל ולא אוכל לגמור המלאכה למה אתחיל. אך. (יג) סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא. מה שתוכל עשה ולבך לשמים: ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם. כי לדבר הזה נברא כל האדם: (יד) כי את כל מעשה. אשר אדם עושה: יביא האלהים במשפט. ולכן נקוד מעשה פתח והטעם למעלה לפי שאינו דבוק לשם: על כל נעלם. אפילו על השוגג: אם טוב ואם רע. אפילו נכשל במצוה כגון נותן צדקה לעני בפרהסיא: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגומר:
נשלם מגלת קהלת

מצודת ציון

אספה וקבוץ כמו קהלת יעקב (דברים לג): (ט) ואזן. מלשון שאזנים ומישב כמו בל"יי הב"יב (שם לב) ובית מל' אזן: תקן. ענ' וחבר: (יא) כדרבנות. הוא כעין מחט י"ה נ"חב מנהג הבקר נכיון אותה נתריבה כמו ולהציב הדרבן (ש"א יג): וכמשמרות. וכמו וכמסמרות בסמ"ך והוא מל' מסמר ייתד: נטועים. מלשון נטיעה: אספות. מל' אסיפה וקבוץ: (ב) ו.בג. אך גו דומה וגם עניגו פתרוני ענין התעסקות בלמוד וכן תרגומו ולמעסק בפתגמי אורייתא וכשיש בל ר"ב בוכג מלכגים ובלשון ישמעאל הוא כמו קריאה: בשר. כן יקרא האדם וכמ"ש יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה' (ישעיה סו):

מצודת דוד

(אבל אין ראוי להבדיל אם בהתרונה בא מהם תועלת יען נמצא בהם דבר טוב ומועיל) וכאומר היאיל וכן הוא סוף האדם כאמור הנה נהאמת האמור בראשית הדברים הבל הבלים גו': (ט) ויותר גו'. יותר ממה שהיה קהלת חכם בעצמו עוד היה בו מעלה יתרה כי למד דעת את העם והיה מחכים את אחרים: ואזן. היה מאזין להם דברי חכמה כי היה לו לבון למודים להבין לזולת: וחקר. הורה דרכים לעם לחקור בהם בחכמה: תקן. עשה וחבר משלים הרבה כמ"ש וידבר שלשת אלפים משל (מ"א ה): (י) בקש קהלת כו'. כל הדברי' שהיה חפץ לדעת' היה מבקש ומחפש למצוא אותם כי היה מסריח עצמו לעמוד על האמת: וכתוב יושר. גם היה מבקש תחכם כתיבת יושר מבלי עול ודברי אמת מבלי הטעא' ובהם הבדיל מה שהבדיל: (יא) דברי חכמים. כי דברי חכמים המה כדרבנות מה זה מכוון את הפרה לתלמיה

ולמי השדה כך דברי חכמים מכוונים את האדם לדרכי החכמה: וכמשמרות נטועים וגו' דברי בעלי אסופות הם המלקטים מספרים שונים ויחברו מחברות הפה דברים קבועים כמסמר הקבוע במקום התיבתו ועוד המה פרים ורבים כאלו היו נטועים בארץ ר"ל דבריהם קיימים ועוד יוכל ההמון להוציא מהם טעמים רבים: נתנו מרועה אחד. אף שיש בהם דעות מבני אדם שונים כלם מתחייבי כי חכמת כולם נתנו מן ה' הוא ב"ה החונן לאדם דעת ולפי שדימה את האדם לבהמה הצריכה דרבונות אמר לשון רועה המלמד את הבהמה: (יב) ויותר מהמה בני הזהר. אמר דרך חיבה אתה בני הזהר עוד יותר במעשיך ממה שנאמר בספרים האלה המלמדים להזהר: עשות וגו'. כאומר אם תשאל מפני מה לא כתבו בספרים מכל מה שראוי להזהר ואמר לעשות ספרים הרבה להזהיר בהם מכל מה שיש להזהר לא יהיה קץ אל הספרים ההם כי מדברים הרבה אחד יש להזהר וא"א לכתוב הכל בספרים: ולהג הרבה. ועוד לקרות הרבה בספרים מרובים יגיעה היא לבני האדם הקריאה והזכירה ולכן מאליו יזהר האדם ממה שראוי להזהר: (יג) סוף דבר. תכלית כל דבר: הכל נשמע. כל מה שהאדם עושה נשמע הוא לפני המקום ב"ה ולא נכחד ממנו דבר לכן את האלהים ירא שלא לעבור על דבריו מה שהזהיר שלא לעשות: שמור. לעשות אותם: כי זה כל האדם. ר"ל מה שנאמר למעלה מה שיקרה לאדם בחייו ובמותו זהו המקרה של כל האדם אין נעדר ולכן מאד הזהר במצות המקום ב"ה: (יד) כי את כל מעשה. את כל מעשה האדם אשר יעשה: האלהים יביא במשפט. המקום ב"ה יביא אותם במשפט לשפוט עליהם: על כל נעלם. ר"ל לא לפי הנראה לבני האדם רק כפי כוונת הלב הנעלם מן הבריות: אם טוב. בין אם היה הכונה לטובה בין אם היה הכונה לרעה לפיהן ישפוט וישלם גמול וכאומר לכן את האלהים ירא ואת מצותיו שמור:

ספורנו

הקדמת הגאון המחבר ז"ל

מאז העיר לי אמון הנשיא כמה"ר חננאל ספורנו אחי יצ"ו לדרוש ולתור באור נכון בענין ספר קהלת אשר בו לפי הנראה בתחלת העיון דברים סותרים זה את זה. וקראתי כמו כאש בשעה לאחוז בסכלות התענוגות כי אדם בעבר יכודם אשר לא בתורתנו עד שבקשו ראשי עם אנשי השם לגנזו נסיים מכשול מדרך עמנו:

אני עובדיה יצ"ו בכמהר"ר יעקב ספורנו זלה"ה

בהביטי אל כוונת ספר קהלת הנזכר וסדרו מצאתי ראיתי היות ההקדמה בו עד אמרו אני קהלת הייתי מלך. ובה הודיע איך שהירוסו להכר זה הספר קנאת פעולות במציאות מבדילות את תועי רוח אשר בהן יבין כל מתבונן מה יקר חסד אל כל היום להוציא יקר מזולל כי חפץ חסד הוא:

ואמר בכלל הקדמתו הנזכרת שבהיות שכל אותי הדברים אשר תחת השמש הם נפסדים הנה התכלית המכוון מהם מצד מה שהם נפסדים הוא התכלית גרוע בהכרח שנקרא אצלו הבל, והבן ההשתדלות בקיום מיניהם והזרת אישיהם הגלגל הוא הבל בלי ספק. ובהיות שהמשתדלים בזה הם הגרמים השמימיים ומניעיהם והטבע ומנהיגיו אשר הם נכבדים מאד ונמצאים יגזה ראוי שתהיה כל פעולתם לתכלית נכבד מאד. הנה בהיותה לתכלית גרוע מאד ראוי שתקרא הבל הבלים באופן שאם היה זה התכלית האחרון היה ראוי ליחס לשם או למסדר הכללי חטא נפלא אשר לא יקרה לפחות שבבעלי אומנות. והגיד זאת להבין ולהורות שמכל זה יתחייב שיש בהכרח תכלית נכבד מאד מכוון ומושג בהמצאות הנפסדים והכרח אין זה כי אם שלמות צלם אלהים הנקנה בעיון ובמעשה שהם תורה ומעשים טובים אשר בהם ידמה האדם לבוראו כמו שבאר בספרי כאמרו והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני:

ואחר ההקדמה הנזכרת ספר המחבר את רב השתדלותו להתבונן ולראות דעות חכמי דורו וחכמי הקדמונים עם דעות ההמון וטענותיהם והגיד כתורתם במופתים שכליים. והודיע מה היה לנו למרות ה' בתורתו ואיך שדדנו ותהי לחרפות לנו. והגיד על זה עלות תוריות ומדיניות לסור ממוקשי מות ולמצוא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. ובהיות דברי זה הספר וסדרו בלתי מובנים על נקלה באופן שלפעמים יובן ממנו הפך כוונתו בתחלת העיון עד שבקשו חכמי הדורות לגנזו. קמתי אני לפתוח פתח דברים יאיר נקלת מתבוננים בו למצוא דברי חפץ וכוונת המחבר ובקל מעניהם המה ישאו קולם ובקלה תבל מליהם לפקוח עיני עברים עורי לב להביט נפלאות מתורתנו למען סור ממאול מטה לאור באור החיים הוא יתעשת האלהים לקרוא שנת רצון לשפוט עם מרעיתו ואן ידו וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן:

א (א) דברי קהלת. נפש שכלית שאספה אליה כל החכמות כאמרו ויחכם מכל האדם וידבר על העצים וידבר על הבהמה ועל הרמש וגו': בן דוד. שהרבה להתבונן ולפי כי בהנהיג האלהיה כאמרו מכל מלמדי השכלתי כו' מזקנים אתבונן כו': מלך. ושיה נהג ידו נקבץ אליו חכמי דורו ונגדת לסוף דעתם: בירושלים. ששם היו נמצאים אז רוב חכמי הדור כאמרו ולציון יאמר איש ואיש יולד בה: (ב) הבל הבלים. הנה כל מחודש בלתי מכוון אל תכלית נאות נמעלת חדושו יקרא הבל והדבר מהם אשר מגיהו יותר גרוע יקרא הבל הבלים כמו שיקרא היותר קדוש קדש קדשים: אמר קהלת. אמר שמלה זה בהתבוננו שיש דברים ב' מיני אשר פעולתם בהכלית הסכל בהיות הכליתם יותר גרוע מכל תכלית דבר בלתי נחשב: הכל הבלים הכל הבל. ואמר שהוא הכל יותר מאלו ההבלים אשר בפועל והפעולה והתכלית בהם הבל כי בהיות הפועל והפעולה נכבדים והתכלית גרוע ראוי שיקרא הבל הבלים בלי ספק: (ג) מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש. ואמר זה על עמל האדם ההם בשמש בענינים הנפסדים כי מה תכלית בזה שיהיה ראוי שישתדל בו כ"כ אלא הנהים להשיגו: (ד) דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת. וכמו כן אמר זה על הזרת הגלגל שנמצאת גדולות הנפסדים בפעולת הטבע או מנהיגו ההוה תמיד בחכמה נפלאה כי לא יושג בה שום תועלת לא לאישי המינים ולא לכללות זה המציאות כי גם שישתנו הדורות הארץ לעולם עומדת על ענין אחד באיכות וכמות הנמצאים בה בלתי תוספת וגרעון: (ה) וזרח השמש ובא השמש. וזה בעצמו אמר על תנועת הגלגל הנמצאת בהקיפי גלגל השמש ממזרח למערב: (ו) הולך אל דרום וסובב אל צפון. וזה אמר גם כן על תנועת הגלגל הנמצאת בהקיפי השמש כגלגל הנוטה. כי לא יתחדש מהם דבר לא בעצמם ולא במה שלמעלה מהם ואם כל הכונה בזה הוא בשביל הנכבדים הנה תכליתם גרוע מאד בלתי נאות לפעולתם מזולת מה שנראה שנטייהו בלתי מועלת נפסדים. אבל מזקת מאד ברב ההשגחות הנמשך ממנו: (ח) כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר. ועם זה הנה כל הדברים היגעים מפני בהם געל תכלית על הספק הגרמים השמימיים בהם בלתי נלאים הם רבים באופן שלא יוכל איש לספרם אם כן התמדתם הנלאית במין אינה מגד טבעם הנלאה הבל מגד אי זה גלוי מסבית בזה שהוא בלתי נלאה: ולכן לא תשבע עין לראות. לא תשבע עין השגחתו ולא תלאה מראות והשגיה: ולא תמלא אזן משמוע. באופן שלא תחדל אזן הטבע משמוע את מנית העולם הנבדל הממונה עליו כי הטבע מצד עצמו פועל בלתי כוונה: (ט) מה שהיה הוא שיהיה. ובזה ראוי לתמוה על זה הנבדל כמלות נטבע לחזור הגלגל בלתי ההחדש מזה דבר: (י) יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא. ואמרתי שאין כל חדש כי גם שיקרה דבר בימינו שנחשוב שהוא חדש. כבר היה לעולמים. לפי הגמלה בדברי הימים שלהם: (יא) אין זכרון לראשונים. והסבה באותו הדבר הוא חדש בעינינו הוא שאין זכרון לראשונים: (יב) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים. והיה לאל ידי להקהיל חכמי הדור ולחקור דעות ותקרי לב חדשים גם ישנים: (יג) ונתתי את לבי. ועם זה בהיה לאל ידי הרביתי ההשתדלות הראוי להשיג את המכוון כאמרם ז"ל יגעתי ולא מצאתי אל תאמן: בחכמה. עיונית ומחקרית: על כל אשר נעשה תחת השמים. התחלתי הקירתי בנפסדים כמשפט כל חוקר להתבונן מהם אל מה שלמעלה מהם: הוא ענין רע. ומצאתי בלבי ובכלי המתבונן הוא ענין רע והסר שהוא כחיי בלבד לא בכל בפועל: לענות בו. להכנע לפניו בבחירו את חסרונו ולא יהגאה בבחירתו שיחשוב היותו בפועל דומה ליוצרו כמו שקרה למלך צור כאמרו אל אני מושב אלהים ישבתי אבל ישתדל לכדמות אליו לרצון לפניו: (יד) ראיתי את כל המעשים אשר נעשו תחת השמש. שהם הנפסדים: וראיתי שהם הבל. שתכליתם מצד עצמם גרוע ודבר בלתי נחשב: ורעות רוח. באופן שכל מה שישמח האדם בהם הוא רעות רוח כי הוא בזה רועה וזזן ברוח בלבד בענין אפרים רועה רוח: (טו) מעות לא יוכל לתקן. וזה כי לכל הנפסדים יקרה דרך כלה תמיד בצמיחה עד תכלית הגדול והכף יתעות אותו הדרך וקו הצמיחה מעלייתו ויטה אל הירידה באופן שלא יוכל לתקון ולחזור אל קו עלייה כלמ חה ולא אל התכלית הגדול: וחסרון לא יוכל להמנות. ועם זה נמצאתי במין האנושי שהיא הנכבד מכלם חסרון דברים ההכרחיים לקיומו כענין הסגת לחם ושמלה באופן שלא יוכל להמנות רבוי צרכיהם כאמרם ז"ל כמה טרחות טרח אדם הראשון עד שלא אכל פת. וכמו כן כמה טרחות טרח עד שלא לבש: (טז) הגדלתי והוספתי חכמה. בעיונית: ולבי ראה הרבה חכמה. חקירת קדמונים: ודעת. דעות נמצאות להקדמוניהם: (יז) ואתנה לבי לדעת חכמה. באמת בעיון: ודעת הוללות. ולדעת כמו כן דעות של קדמונים המשובשות: וסכלות. ודעות של סכלות מחסרון הקדמות: ידעתי שגם זה היו רוח. והכרתי בלי ספק שהם דבר בלתי ישב: (יח) וזה כי ברוב חכמה. של אותם קדמונים: רב כעס. כי לפי דעתם אין שום מבניה ואין שום נפש אישיית נצחית מגלגל הירח ולמטה באופן שהצדיק והרשע שוים אחר מות הגוף: ויוסיף דעת. ומי שמוסיף דעת ומכיר ביד מסדר מכוון לתכלית: יוסיף מכאוב. על רוע הסדר ההוה במציאות לפי דעתו:

ב (א) אנסכה בשמחה. אתנהג במנהגי ונסיכותי בשמחת התענוגים: וראה בטוב. ולבזות את הטוב הרוחני והשגת הנצחיות כחושב אותם לבמנע: והנה גם הוא הבל. גם שהתנהג בתענוגים שאמרתי הוא דבר בלתי נחשב: (ב) כי אמנם לשחוק אמרתי מהולל. בלתי מכוון לתכלית נאות: ולשמחה. גם שיהיה בה אינו הרחבה לנפש החיונית: מה זה עושה. הנה המושג ממנה דבר נפסד ובלתי נחשב: (ג) תרתי בלבי. בהיותי כ"כ אדוק בעיון ומתמיד בו והשבתי שלא יהיה לבבי פונה כלל אל המדיניות זולתי בהשתדלות רב: תרתי למשוך ביין את בשרי. למשוך בשרי בזה התענוג באופן שיהיה לבי בקלות פונה גם אל המדיניות ולרכי חיי שעה: ולבי נוהג בחכמה. וזה עשיתי בעוד שהיה לבי נוהג בהכמה ומתמיד בעיון פן ימאס ההכרחי לחיי שעה: ולאחוז בסכלות. וכמו כן תרתי לאחוז בסכלות התענוגים ולכבוש את יצרי שלא יגדיל עלי עקב פן אוקש בו. עד אשר אראה אי זה טוב לבני האדם. ואת ההנהגה למשוך בשרי ביין לא הסכמתי להתמיד אותה זולתי עד אשר אראה אי זה חלק מחיי שעה ראוי שיבחרו בו בני אדם: מספר ימי חייהם. בימי חייהם שהם מעטים: (ד) הגדלתי מעשי. ולהשיג זאת המסיבה מן ההתבודדות בעיון אל ההשתדלות בצרכי חיי שעה הגדלתי את המעשים הראוים לי כמו מלך והוספתי בהם יותר מן המורגל לשאר המלכים. וכן בניתי נטעתי עשיתי קניתי כנסתי: (ח) וסגלת מלכים. הכנים טובות ומרגליות: והמדינות. וכמו כן סגלת מדינות כמו עצי אלמוגים ומהם עשיתי לי ברים וברות בכלי שיר של עצי אלמוגים: שדה. וכמו כן עשיתי מהם שדה לסגלת מלכים: ושדות. לזהב ולכסף: (ט) וגדלתי. בעיני הגוים: והוספתי. על המורגל כאמרו ויעש שלמה כזה פן לא נעשה כן לכל הממלכות: אף חכמתי עמדה לי. ועם כל אלה לא הדלתי מן העיון והתבוננות: (י) וכל אשר שאלו עיני. שההאוו עיני שכלי להשכיל גם שלא היה מחקר אלהי: לא אצלתי מהם. כאמרו וידבר על העצים כו' וידבר על הבהמה כו'. ובכן לא מנעתי את לבי מכל שמחה רוחנית המושגת בהשיג השכל איזה מושכל שיחפוץ בו: כי לבי שמח בכל עמלי. כי אמנם קרה לשכלי תוספת שמחה והוזק בעמל ההשתדלות להשיג על ספק מה שיקרה בעמל הכחות החמריות שהם ילאו ויצטערו בו: וזה היה חלקי מכל עמלי. וזה בלבד שהשגתי מן המושכלות היה חלקי ואין נזרים אתי על ספק מה שעמלתי בנפסדות שהיה גם לאחרים: (יא) ופניתי אני בכל מעשי. וכאשר הבנתי זה פניתי אל כל מעשי בנפסדות ואל כל העמל שעמלתי. להבינה לראות מה התועלת המושג לי מהם והנה הכל הבל ורעות רוח. תכלית גרוע ובלתי נחשב: ואין יתרון תחת השמש. ובכל מה שתחת השמש אין שום יתרון לנפש השכלית: (יב) ופניתי אני לראות חכמה. מאמתת נצחיות הנפש: והוללות וסכלות. ולראות גם כן דעות משובשות מכחישות זה את זה בטעות או מחסרון הקדמות לראות איזה יכשר: כי מה האדם. והיה הספק אצלי בזה כי מה שנחשוב שתהיה החכמה שלמות לכללנו בחיי נקנה בהשתדלותנו הנה היה נראה בלתי אפשר כי מה האדם שיבא להשגים מה שעשה המלך אשר תמים פעלו ומה שעשה בהמצאות הגרמים השמימיים ומניעיהם אשר כבר עשו את האדם במלות המלך: (יג) וראיתי אני שיש יתרון לחכמה. המושגת בכח שכלי: מן הסכלות. המשיג את המוחש בלבד בלתי התבוננות: כיתרון האור מן החושך. שהוא העדר האור: (יד) וזה כי החכם עיניו בראשו. רואה את הנולד העתיד עד שלפעמים ימאס תענוג הוה לברוח מאיזה היזק עתיד ומזה יתחייב שיהיה זה השכל כח בלתי גשמי כיון על העתיד: והכסיל בחשך הולך. בלתי רואה את העתיד ובזה יוקש: וידעתי גם אני. ועם זה ידעתי כי מקרה אחד. שהוא מקרה המות: יקרה את כולם. החכמים והכסילים: (טו) ואמרתי אני כמקרה הכסיל גם אני יקרני ולמה חכמתי אני אז יותר. באופן שאמרתי בלי ספק גם זה הבל: (טז) כי אמנם אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם בשכבר. במה שעבר אין זכרון לחכם כמו שאין זכרון לכסיל: שימים הבאים הכל נשכח. וכן בימים הבאים יהיה נשכח גם מה שהוא הוה עתה: ואיך ימות החכם עם הכסיל. אמנם נמנע שימות החכם בלתי השארות גלתי כמו הכסיל כי מאחר שהחכם עיניו בראשו לשפוט בעתיד כמ' לעיל וזה יעשה בלי ספק בכח בלתי גשמי כי אין דרך לשום כח גשמי להשיג זולתי המוחש ההוה יתחייב מזה שאותו הכח יהיה איזה עצם נבדל מחומר שלא יקבל ההפסד הקורה לכסיל: (יז) ושנאתי אני את החיים. וכאשר ראיתי במושב שיש אצלינו איזה דבר בלתי נפסד שהוא בהכרח עצם נבדל גלתי שנתתי עסקי חיי שעה אשר תכליתם תחת השמש שהוא נפסד יבוא הוא הבל: (יח) גם זה שנאתי את כל עמלי. שאני עמל

בעסקי חיי שעה: שאניחנו לאדם שיהיה אחרי. והנני בזה מלמעט על מעלה שאינו שלי: (יט) ומי יודע החכם יהיה. באופן שאקוה להיות אוהב כמה בהנאת עמלי וקנייני לחכם שישתדל בהם לשלים את נפשו השכלית עד שתקנה גלה את לרצון בוראה באופן שאזכה גם אני בהיותי עוזר לזה: (כ) וסבותי אני ליאש את לבי. ולא אקוה שבזכות חכמתי אזכה להיות קנייני לאדם חכם שישלים נפשו בהתנפותם ואזכה עמו: (כא) כי יש אדם שעמלו בחכמה. כי הנסיון יעיד על הפך זה. כי אמנם יש חכם קונה נכסים בעמלו ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו. והנה תחלת ומזלו של מוריש יתננו לאדם שלא עמל בו ולא השתדל כלל להשיג הירושה ולפעמים בזולת רצון המוריש: גם זה הבל. תכלית גרוע כשמעמד האדם על עולם שאינו שלו לגמרי: ורעה רבה. שיעשה זה לפעמים השוה נגד רצון המוריש: (כג) כי כל ימיו מכאובים. ואמרתי הבל זה עם היות הכל הוא גם כן רעה רבה כי בהשתדלות שקניינים הנפסדים יקרה לאדם לא עמל בלבד אבל גם מכאובים וצער באופן שישדדוהו מהתבונן ומהשתדל לקנות שלמות נצחי וכבן מצאתי כי אין טוב באדם שיאכל ושתה אין דרך טוב באדם בהנהגתו מאשר שיאכל ושתה שהכרחי בלבד ולא יבקש מותרות: (כד) והראה את נפשו טוב בכל עמלו. וישתדל בעמלו ובקנייניו שם נפשו לראות טוב ואוצר נצחי: גם זו. זאת הבחירה: ראיתי אני כי מיד האלהים היא. בנוה לעשות כן כאמרו ולעבדו בכל לבבכם ואכלת ושבעת שהוא המספיק ההכרחי בלתי נמצא ולא כתב והורשת מזולתך: (כה) כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני. כי בזה באופן לא יהיה עמלי לזולתי כלל: (כו) כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת. בעיון ובמעשה: ובמתה. בקניינים כמו שאמר והרכבם: ולהוסיף. כמו לכן: נתן ענין לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים. כאמרו ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי: גם זה הבל. ומזה התבאר שההשתדלות במותרות גם שיהיה בלתי רב עמל הוא הבל שתכליתו דבר בלתי נחשב: ורעות רוח. ולפעמים בלתי משיג בזה תכליה:

ג (א) לכל זמן. אמנם אין ראוי למאוס לגמרי ההשתדלות להשיג חיי שעה אבל ראוי שלא יהיה כל ההשתדלות תמיד בהם: כי אמנם לכל זמן. ועל זה יעיד הנסיון בטבעיות ובמלאכותיות כמו שאמר: (ב) עת ללדת ועת למות. כי אמנם אם לא היה המות לא היה ולא התמיד הלידה והוית העולה אבל יכלה החמר וכן יקרה במלאכותיות באם יתמיד לעולם אחד מההפכים לא יהיה לעולם השכן הסילו בעת הראוי: (ט) מה יתרון העושה באשר הוא עמל. ובזה יולד ספק על הבחירה המכוון שיושג השלמות האנושי איך הצריכו לעמול ולהשתדל בדרכי חיי שעה: (י) ראיתי את הענין. והתבוננתי שלא היה זה אלא לענות בו. כדי שיהיה האדם נכנע ולא יזיד למרוד בו כמו שעשה אדם הראשון. ענ״ז: (יא) את הכל עשה יפה בעתו. נתן מזונותיו בזמניהם: גם את העולם נתן בלבם. נתן בלבם מושכלות ראשונות להשיג בהם כוללים אשר הם לעולם על אופן אחד ומזה יתחייב שיהיה עלם נבדל מחמר שופט בכללים בלא ישיגם בזה כח המרי אבל הפרטים לא ישיג בשכלו כמו שישיגו הנבדלים: מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף. בהיותו בכל גרוע ולא תקיף ידיעתו בהם וירבה בזה השתדלות בלתי תועלת. ומכל אלה. (יב) ידעתי. הכרתי: כי אין טוב בם. במיני השתדלות האדם אשר הוא עמל ועורח: כי אם לשמוח. בעיון שבו תושג שמחה שכלית ורוחנית שהיא גדולה מכל שמחה חמרית: ולעשות טוב. במעשיות להדמות לבוראו: בחייו. שהוא יכול על זה: (יג) וגם כל האדם שיאכל ושתה. וכמו כן הוא מפורסם שאם ישיג האדם את המספיק לו בחיי שעה: וראה טוב בכל עמלו. ובכל עמלו ורב השתדלותו יראה וישיג טוב עיוני ומעשי: מתת אלהים היא. שתעזרהו להשיג ולעמוד על ההספקות: (יד) ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים. בנתי אמצעי והם מיני הנבראים: הוא יהיה לעולם. יהיה דבר בלתי נפסד כאמרו כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם וזה כי אין מציאותם שופע ממציאות שום נמצא זולתי מהבורא שיהיה תמיד על ענין אחד: עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. כי לא היה בזה הכרון ידיעה אשר אין בו יהיה שלמות שעלו באופן שיצטרך לתקון: והאלהים עשה. ההתנות בטבע מפסיד השלמות כענין ארורה האדמה וכענין עוד כל ימי הארץ וכו': שייראו מלפניו. בני אדם ולא יוסיפו למרוד כענין אדם הראשון ודורות המבול: (טו) מה שהיה כבר הוא. הנה מה שהוא עתה הוא הדבר שהיה כבר מאז שהשתנה הטבע במצות בוראו: ואשר להיות. ומה שעתיד להיות בימי גאולת ישראל העתידה כאמרו השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה: כבר היה. קודם המבול: והאלהים יבקש את נרדף. וכאשר יעשה זה אשר היה כאמרו ואתם הנוקטו. וכמו כן יבקש את הנפש השכלית אשר השיגה שלמות בעיון ובמעשה אשר הוא דבר נרדף מכל צד בכחות התאוניות שהם המריות כאמר׳ ז״ל הקב״ה מניח כ״ח נהיקו ואומר מי שעסק בזה יבא ויטול שכרו: (טז) מקום המשפט. של בעלי הדין: שמה הרשע. בטענות שקר: ומקום הצדק. של פסקי דיינין: שמה הרשע. של שופטים מצדיקי רשע עקב שוחד: (יז) אמרתי. אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים. ולכן אמרתי שהאל יתעלה ישפוט את הצדיק ואת הרשע: כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם. כי אמנם ישפוט את הכונה הרעה כמו שישפוט את המעשה הרע ולכן גם שישפוט את הרודף על המעשה הרע ישפוט גם הנרדף על החפץ הרע בלא הוציאו לפועל מבלי אין לאל ידו: (יח) וכמו כן אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם לברם האלהים. מן ההכרח הוא שישפוט גם את הצדיק. כי אמנם כאשר אמר נעשה אדם בצלמנו והגיד בתורתו שברא אותו בצלמו בדמותו הגיד כל זה כדי שיבורו ויבחרו לכם את ההלך ההלכי כאמרו אני אמרתי אלהים אתם: ולראות שהם בהמה המה להם. וכדי שיראו להם ומעלמם בהם מצד היותם בעלי חיים בלבד בזולת צלם אלהים השכלי בהמה המה: (יט) וזה כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם. כי אמנם יקרה להם מקרה המיוחד לבני האדם והוא צורך הבנת לחם ושמלה. וכמו כן יקרה להם מקרה המיוחד לבהמה הבורה מצד היסודות בלא תשמר הבהמה ממנו. וכמו כן יקרה להם מקרה שהוא אחד ושוה באדם ובבהמה והוא מקרה המות ומכל זה מתחייב עול בחק המסדר שהוסיף חיי צער על היותר נכבד אשר לא יתכן ומזה יתחייב שקרה זה להם בהורם מן החלק האלהי: (כא) ומי יודע. ועכ״ז מי הוא המשתדל לדעת ולהכיר: רוח בני אדם. השכלית: העולה היא למעלה. שהיא עולה למעלה במדרגת אשור נצחי וראוי להתנהג בה בעיון ובמעשה: ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ. ולהגיד כמו כן את רוח הבהמה היורדת וראוי להרחיק ההוהה: (כב) וראיתי. מכל אלה: כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו. שישתדל בעיון ובמעשים שיצמח הוא בהם כמה שידמה בהם לבוראו ויקנה אשור נצחי: כי הוא חלקו. ואין נגיע אתו: כי מי. אויה שעם: יביאנו לראות. לבוא כמו אל הראוני יביטו יראו כי: במה שיהיה אחריו. בגמול והעונש שיקרה אחרי מות הגוף בהיותו דבר נצחי:

ד (א) ושבתי אני ואראה. ומלבד הסבות שאמרתי לענשם של ישראל שבתי וראיתי הנה אחרת: ואין להם מנחם. לעורר אותם בזה שיש תקוה בתשובה לנחמת ה':

ואין להם מנחם. שיורה להתפלל בהם באופן שתהיה תפלתם מקובלת כאמרו ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך: (ב) ושבח אני את המתים שכבר מתו. בעת החרבן קודם הגלות: (ג) וטוב משניהם אשר עדן לא היה. עד ימי הגאולה העתידה: אשר לא ראה את המעשה הרע. הנעשה הבכיות רע בחורבן הבית: אשר נעשה תחת השמש. בכל המכון מתנו הוא הגלית הנפסד: (ד) וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה. המעשה אשר הורכו כמו הצדקה ובתי הכנסיות ובתי מדרשות וזולתם: כי היא קנאת איש מרעהו. קנאת האדם בחבירו בקנותו שם טוב וכבוד בהמון במעשיו האלה בעשרו: גם זה. ההשתדלות לקנות בה טוב וכבוד בהמון באופן זה הוא הבל. דבר שתכליתו בלתי נחשב: ורעות רוח. כבהמה שישמח בהבל הפועל: (ה) הכסיל חובק את ידיו. ולא בשביל זה הבנת לבור מהשתדלות הקנין כי אמנם הכסיל חובק את ידיו ונמנע מהשתדל להשיג ההכרחי: ואוכל את בשרו. מבקש לבד מאות וחסרון ההכרחי לחיי שעה: (ו) אמנם טוב מלא כף נחת. בה שיושג בהשתדלות ממוצע משיג ההכרחי באופן שיגיע אליו עם השוחר לעיון ולמעשים: ממלא חפנים עמל. לבקש מותרות: ורעות רוח. בהכרון מעשה לקנאה: (ח) יש אחד ואין שני. ומכל מעשה הרע שראיתי הוא כי יש מי שהוא אחד ואין לו בני אוהב ורע כי אם מקבל ממנו הבא שיהבה לו כנדקה: ג״כ ואת אין לו ואין קץ לכל עמלו. לבקש מותרות

לאין תכלית: גם עינו לא תשבע עושר. לא ישמח בו: ולמי אני עמל. בהיות שעמל יותר מן המספיק להכרחי: ומחסר את נפשי מטובה. בלא לנשיג לי איזה שלמות נצחי. גם זה השוגג כבר הוא הבל בלתי תכלית נחשב: וענין רע הוא. בהיותו בעמל אשר אין קץ לו כנזכר: מחסר את נפשי מטובה. כמו שאמרתי: (ט) טובים השנים מן האחד. ומן מעשה הרע שראיתי הוא הקורה לתופשי התורה להיות מפוזרים שכל אחד במקומו ישב בדד ללמוד: והנה טובים השנים כי אם יפולו באיזה טעות לא יקרה על הרוב טעות אחד לשניהם: (י) וכזה האחד יקים את חבירו. מן הטעות שנפל בו: (יא) וגם אם ישכבו שנים וחם להם. וכמו כן יקרה טוב בהתחברות השנים שימצאו האמת מתוך הויכוח ההוה ביניהם כמו שיקרה חום נוסף בין השנים שוכבים יחד: ואם יתקפו האחד. ועם זה יקרה טוב אחר בהתחברות השנים שאם יקום חולק עליהם באיוו בטענה מסובכת: השנים יעמדו נגדו. בהראות טעותו בטעם נכון במצאו נוכחם באופן שיתישבו את החולק עליהם בדעת האמתי: והחוט המשולש. ואם יהיו הג' מתחברים יחד להמציא איזה דרוש: לא במהרה ינתק. יקרה על המעט מחלוקת ביניהם כי בין שתי דעות הפכיות יבא השלישי ויכריע: (יג) טוב ילד מסכן וחכם. ובטעם שהכרתי את הענין הזה בחברת המעיינים הוא כי אמנם טוב ילד שאין בידו רק נסיון: מסכן. שלא הרבה לקבל מרבותיו לקוצר זמן: וחכם. בעל סברא נכונה שקנה בויכוח עם חביריו ובזה נעשה כמעין המתגבר: ממלך זקן. שהיה בידו הקבלות הרבה של משנה ושל דעות חכמי הדור: זקן. שראה מעשים רבים שיוכל לקנות בהם נסיון וכסיל בלתי בעל סברא נכונה: אשר לא ידע להזהר עוד. באופן שלא ידע להשיג יותר ממה שבידו. ובטעם סכלות זה הזקן הוא: (יד) כי מבית הסורים יצא. יצא להורות מבית מדרש אנשים סרים מחברת המתוכחים יחד: נולד רש. ואמרתי שהילד מסכן וחכם טוב מזה הזקן כי אמנם זה הזקן גם ברבוי הקבלות המשניות והדעות אשר בידו נולד רש בלא יכינם אל נכון ובלי שכוח מבלי אין אצלו דרכי ויכוח להבחין מן הטעות בהם: (טו) ראיתי את כל החיים. וזה בעצמו יקרה בעסקי הנפסדות אשר תחת השמש כי אמנם ראיתי את החיים המהלכים ומשתדלים בעניני הבל נמשכים אחר עצת ילד חכם בעל סברא נכונה: אשר יעמוד תחתיו. אשר היה נמשך ממדרגת הילד החכם בעיון שהזכרנו למעלה: (טז) אין קץ לכל העם אשר היה לפניהם. וזה שראיתי בימי מהשתדלות כל החיים בעסקי חיי שעה ונמשכים אחר עצת ילד חכם בזה ומניחים הילד המסכן והחכמתו להשיג חיי עולם לא בימי בלבד קרה אבל קרה גם כן בדורות הראשונים שהיו לפני העם אשר בימי שהניחו רובם חיי עולם ועסקו בחיי שעה והנה היום אבד זכרם: וגם האחרונים לא ישמחו בו. בההשתדלות שילד השני החכם בכל חכמתו בעסקי חיי שעה: כי אמנם גם זה. המושג בעצת הילד השני החכם הוא הבל דבר בלתי נחשב באמת: ורעות רוח. לרבים שתאות דעתם בקניינים המדומים: (יז) שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים וקרוב לשמוע. כאשר תלך אל בית אותו המנוח הנכבד שהוא האלהים הגדול ושם זה הוא קרוב לשמוע תפלות כל פה שמור רגלך: מתת הכסילים זבח. השמר מאופן מתן הכסילים בהקריבם זבח: כי אינם יודעים. כי הם אינם יודעים בזה טעם למה יעשו כן אבל מנהג אבותיהם בידיהם: לעשות רע. השמר מזה כי אמנם לא די שלא יהיה לרצון כלל אבל יהיה רע בעיניו ויקצוף כאמרו מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי וכאמרו מי גם בכם ויסגור דלתים וכאמרו נתנה עלי בקולה ע״כ שנאתיה:

ה (א) אל תבהל על פיך. להתפלל על הרגל לבונך: ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים. קודם שתכוין אליו לבך כאמרם ז״ל חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכונו לבם: כי האלהים בשמים. שוכן בגלה על ענין אחד להיותו בלתי גשמי: ואתה על הארץ. במקום מיוחד בלתי מתפשט בכלם כראוי לגשמי באופן כי רב ההבדל בין מציאותך למציאותו ולא במהרה תוכל לכוין את דעתך אליו: על כן יהיו דבריך מעטים. לא תאריך דברים בתפלתך יותר מן הצורך פן תסיר בהן מן הכונה שהיא רצויה והבאת עליך אשם: (ב) כי בא החלום ברוב ענין וקול כסיל ברב דברים. כי כמו שיקרה החלום בדברים בטלים וזה ברב ענין הדמיוני בהקיץ כאמרם ז״ל הרהור כולו יומא ולאורתא חזא כן יקרה בקול כסיל בתפלתו כשתהיה ברב דברים שיגבר עליו הדמיון ויבוא מן הכוונה: (ג) כי תדר נדר לאלהים אל תאחר לשלמו. וכמו שיקרה ברבוי הדברים בתפלה שיחשוב שמתפלל למצוא חן בהם ויקרה מהם הפך זה כן יקרה בדבר הנדרים שיחשוב שנודר למצוא חן בהם גם שיאחר לשלם עד אשר יראה מה יעשה אלהים לו והנה יקרה לו הפך זה: כי אין חפץ בכסילים. ההושבים שיהיה הנדר לאל יתברך כענין השוחד לב״ו כאשר יהיה על תנאי שיעשה הב״ו חפצו ובזה יגמול אותו כשוחד. וזה שקר כי אמנם ענין הנדר לאל יתברך הוא ע״ל ההכנעה בלבד לא על צד גמול ולכן כשלא ישלם קודם שישיג חפצו יהיה תוכחה על ההכנעה אם לא ישיג לכן אתה את אשר תדור שלם מהרה גם באולי לא תשיג חפצך: (ד) טוב אשר לא תדור. שלא תרגיל עצמך בנדרים: משתדור ולא תשלם. ממה שתרגיל עצמך בנדרים ויקרה לך שלא תשלם לפעמים ותהיה בן חטא. כמו שיקרה מרבוי הדברים בתפלה שלפעמים תסור בקצתם הכוונה ותשם ונשא עונו: (ה) אל תתן את פיך להחטיא את בשרך. גם שיהיה עם לבבך לשלם אל תתן את פיך לבטא בשבתים באופן שיקרה חטא אם אולי יקרה האונס בתשלומין או יקרה חטא מעילה בהקדש אבל יהיה הפועל הטוב בנדבה בלבד כמאמרם ז״ל על הנג במעולם לא מעל בעולתו: ואל תאמר לפני המלאך. לפני החכם שיבא להתיר הנדר: כי שגגה היא. שלא היו פיך ולבך שוים בשעת הנדר כמו שיקרה לפעמים ברבוי הדברים: פן יקצוף האלהים על קולך. אם הכשל באונס תתהל בו לנדור אליו בלתי כונה: (ו) כי ברב חלומות והבלים ודברים הרבה. ואמרתי שהשמר מרבוי הדברים בתפלה ומן הנדרים פן תנקש בם כי יקרה זה בבניהם שיהיו למוקש כרב חלומות מבהילים מסובכים מרב דמיונות כוזבות ויתבונן החולם לסמלם כרבוי הדברים בתפלה ובנדרים וכמו כן יקרה זה מרב הבלים שלפעמים יתהלל המתפלל להשיג מותרות עם תביעת בלתי נאות וכמו כן יקרה זה מההרגל ברב דברים אשר בהם לא יחדל פשע: כי את האלהים ירא. ואמרתי שהשמר מכל אלה כי ראוי בתיראה את האל יתברך לרב גדלו והתשוב לרעה רבה אם יקצוף ואל תהיה מלך לסכנה כזאת: (ז) אם עושק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה. וכמו כן כאשר תראה חמס ושוד במדינה אל תחטא נהרהר אחר מדות בוראך או להעלות על לבבך מהשבת הטובעים האומרים כל עושי רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ: אל תתמה על החפץ. אל התמה על השגחה האל בקיום הוהה מדינה: כי גבוה מעל גבוה. כי אמנם האל ית' שהוא גבוה הרבה על כל דבר שהוא יותר גבוה ויותר נחשב מהקוני אותה המדינה: שומר. ממתין בזה דבר יותר נכבד ויותר נחשב אצלו מהם: וגבוהים עליהם. ויש דברים רבים גבוהים על מהפכי העושק והגזל הנעשים נגד חוקי המתגלה ויותר נחשבים אצלו כמו שלום המלכות וטובת הכלל אשר לא היה משיג אותם אם היה מפניע אותה המדינה. ומן הדברים הנחשבים אצל האל ית' הם צדיקי הדורות אשר הם דומים לבוראם במעשים טובים: (ח) ויתרון ארץ בכל היא. והנה זה היתרון כשורש לאל ית' מן הארץ לא יושג זולתי בקיום הכללות והמדיניות כי אמנם צדיקי הדורות החשובים אצלו בהיותם אדם הם מדיניים בטבע ולא ישיגו שום שלמות זולת ההכרחי במדיניות והוא שישיג האדם בו לחם ושמלה אשר הם הכרחיים גם לצדיקים לחיי שעה: כי אמנם מלך לשדה נעבד. המלך הוא נעבד מן ההמון בסבת השדה כי בהשתדלות המלך ישיג כל אחד את הראוי לו מן השדה לתת לו לחם ושמלה שהשלמות בוראו של מלך אין את רצונו חייב כלנו: (ט) אוהב כסף לא ישבע כסף. ואמרתי שהמלך נעבד בשביל השדה אע״פ שאופני מורא ישיג כל אחד גם שמירת כספו וזהבו וזולתם. הנה אין זה התכלית שהארץ שישתדל אבל הוא שישיג בה תבואת השדה ההכרחית לחיים כי אמנם האוהב הכסף לא יוכל לשבוע בכסף: ומי אוהב בהמון לא תבואה. גם זה מי שהוא אוהב בין ההמון דבר שאינו תבואה כמו אבנים טובות ומרגליות ואוהב גם זה שאמרו שהוא פרי תבואה וזה לבגדיל כבוד גברו ובני ביתו: הבל. הוא האוהב בכל בזה כי אמנם ברבות הטובה רבו אוכלים. ובכן הוא מרבה על עצמו מתכבוד שצריך את כלם ואין לו תועלת בכל זה: כי אם ראות עיניו. שהוא ממת כראותו רבים מהללים פניו וצוונים ממשטו: (יא) והנה מתוקה שנת העובד. יותר נהנה המתיר בבינתו מאשר יוכל העשיר

ליהנות

נואית בהשינה וזה כי השבע העובד אשר לעשיר איננו מניח לו לישן. תחלואתו שן יאבד הממון הוא קנינו ומפני תחבולותיו נשרפו בני בית רבים. ובלעדי זאת: (יב) יש רעה חולה. (מגורת על אשר הדברים יחולו על מתקן עינים. ואמר) בזאת הרעה היא חולה פתאום על האדם: עושר שמור לבעליו לרעתו. שלפעמים ינצלו עליו אנשי בליעל עלילות כדי לגזול אותו הממון. ולפעמים ידלק את עצמו ויזיקוהו גם בגופו: (יג) ואבד העושר ההוא בענין רע. ולפעמים יאבד גם כן לא זה באיזה מקרה רע: והוליד בן. בעשרו: ואין אחריו מאומה. נשאר לו כדי שיהיה בו. ובזה נשמר גם על הבן. ובלעדי זאת: (יד) כאשר יצא מבטן אמו. בלתי שום שלמות: ומאומה לא ישא. שלא יקנה בעשרו שום שלמות נצחי: שילך בידו. כאמרם ז"ל אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו: (טו) גם זו רעה חולה כל עמת שבא כן ילך ומה יתרון לו שיעמול לרוח. ואמרתי שמן הרע הקורה לעשיר הוא שלא יקנה בו שום שלמות כי מאחר בהליכתו אל בית עולמו מאומה לא ישא שיועיל לו או הנה רע לו בחייו יעמול לחיי שעה בלבד ולא יקנה דבר שיועיל לו אחר המות אשר יהיה לו או חיים נצחיים או הכדון נצחי: (טז) כי כל ימיו בחשך יאכל. ואמרתי שהיא רעה חולה כי אמנם זה העשיר הנה אי קונה שלמות בעשרו כל ימיו בחשך יאכל בלתי שידע איזה הדרך ישכון אור עולם: וכעס הרבה. על בלתי היותו משיג מותרות כרצונו: וחליו. והחולי המורגל בעשירים והוא בכיליות כאמרם ז"ל עשירים מקמצים באופן שיהיה בעניות כדי למות עשיר: (יז) הנה אשר ראיתי אני. הנה מכל זה התבאר שהאמת כן הוא כמו שאמרתי נמענה: אשר יפה לאכול ולשתות: ההכרחי בלתי הבנות מותרות: ולראות טובה. שמחות להיי עולם: בכל עמלו שיעמול. גם שירבה לעמול בזה היה כוונת כל העמל נום התכלית: מספר ימי חייו. בימי חייו בעולם הזה שהם ימי מספר ומעטים והמלאכה מרובה (יח): וגם כל האדם אשר נתן לו האלהים עושר. וגם ראיתי שאם יזכה האדם להשיג עושר בהשתדלותו: והשליטו לאכול ממנו. ויזכהו האלהים שיהנה ממנו הוא בעצמו: מתת אלהים הוא. בזה יקרה על המעט שהקונה את העושר בהשתדלותו יזכה ליהנות ממנו הוא בעצמו: (יט) כי לא הרבה. כי לא על הרוב יקרה זה: יזכור את ימי חייו. שעם מה שזכה להתעשר יזכור ימים שהיה בהם בטובה הנקראים ימי חייו: כי האלהים מענה בשמחת לבו. כי על הרוב בעת שמחת לבו בהצלחתו להשיג העושר האל ית' מענה אותו בדאגת ההשתדלות בזה באופן שלא יהנה ממנו:

ו (א) **יש** רעה אשר ראיתי תחת השמש. ואמרתי זה כי אמנם ראיתי זאת הרעה: ורבה היא על האדם. והיא קורה על הרוב בענין האנושי: (ב) איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו. בחייו: כי איש נכרי יאכלנו. אחרי מותו ולא יזכה אפילו להורישו לקרוביו: גם זה הבל. בנמצא שיגע הרבה להשיג תכלית גרוע: וחלי רע הוא. שלפעמים יקרה זה בשנאתו את קרוביו וזה חולי מגונה והוא כמו כן רע שיהיה בזה ונמצא שאבדת זמנו ועמלו להשיג העושר נאמנה בו: (ג) אם יוליד איש מאה. ואמרתי שהתכלית המושג בזה העושר אשר לא יזכה זה העשיר ליהנות בו לא לחיי עולם ולא לחיי שעה. הוא תכלית גרוע מאד. כי אמנם אם יוליד איש מאה. וכן יזכה לבנים: ובנים רבות יהיה. ועם זה יזכה לאורך ימים: ורב שיהיו ימי שניו. גם שיספיק זה בעיניו וישמח בו באופן שאורך ימיו עם הבנים יהיו אצלו ובעיניו ימי שני חיים אע"פ שיהיו חיי צער: ונפשו לא תשבע מן הטובה. שלא תשיג בה נפשו שום תקוות אושר נצחי שתשמח בה: וגם קבורה לא היתה לו. שלא מת עדיין ובאופן זה איננו לא מן המתים ולא מן החיים אבל מאריך ימי צער באינם ימי החיים: אמרתי טוב ממנו הנפל. שלא נצטער כנ"ל: (ד) כי בהבל בא. כי אמנם הנפל בא בהבל שאין בבואו ובלידתו השגת שום תכלית נאות: ובחשך ילך. בלתי השתדלות להשיג דבר ובכן איננו מאבד כלום: ובחשך שמו יכוסה. שלא בא לכלל מציאות ראוי לשם: (ה) גם שמש לא ראה ולא ידע. ובכן לא יוכל להצטער על אבדת שום תכלית מכוון: נחת לזה מזה. לכן נחת לנפל שלא ראה ולא ידע אחת מכל אלה יותר ממה שיש לזה המאריך ימי צער בלתי שישיג בהם שום תכלית נאה: (ו) ואלו חיה אלף שנים פעמים וטובה לא ראה. וגם שלא יהיו חיי צער מה התועלת באורך החיים כי גם שיהיה כפלי כפלים ובהם לא ראה ולא השיג תקוות נצחיות: הלא אל מקום אחד הכל הולך. הלא אל מקום אחד במדרגת אבדון ילך הכל הנפש השכלית עם החיונית והכוחות ובכן לא יושג התכלית המכוון בחיי הזמניים שהוא שיקנה האדם בהם הנצחיות ואשרו: (ז) כל עמל האדם לפיהו וגם הנפש לא תמלא. ויקרה לזה כמו שיקרה למי שיעמול כל ימיו לפיהו ועם מה שהשיג מכוון להשיג בו לזולתו גם נפשו המתאוה לא תמלא ולא תשבע מן המושג אצלו וכן יקרה לזה אשר המכוון בחייו מאת האל ית' הוא שיקנה בהם שלמות נצחי לעצמו ויורה זה גם לאחרים והנה לא יושג בהם דבר מזה לא לעצמו ולא לאחרים: (ח) כי מה יתרון לחכם מן הכסיל. והטעם שהאדם ההמוני גם שיאריך ימים לא יתעורר בהם להשתדל בעיון לקנות איזה אושר נצחי הוא כאמרו שאין יתרון לחכם יותר מן הכסיל: מה לעני יודע. שגם שהחכם יתבונן בנגלהיים ובעצמים הנבדלים אשר הם חיים לעינים מה אופן והדרך יש לזה העני היודע כל אלה שיוכל להלוך נגד אותם החיים בדרך ישר מגיע אליהם להשיג אותו הנצחיות כמו ויועל העם העירם איש נגדו באופן שיתן לו מהלכים בין העומדים האלה ולכן אומר זה ההמוני הזכר: (ט) טוב מראה עינים. טוב הקנין המושג בחוש: מהלך נפש. יותר מהלוך נפש השכלית ההולכת להשיג אותו הנצחיות שלא ישיגוהו לעולם וכן הוא מתחדל להשיג הקנינים המוחשים בלבד: גם זה הבל. שתכליתו גרוע: ורעות רוח. שלא ישיג ברב השתדלותו במוחשות שום טוב' יותר ממה שנגזר עליו בעת הלידה: (י) כבר נקרא שמו. עוני או עושר או זולת זה: ונודע אשר הוא אדם. עפר מן האדמה: ולא יוכל לדין עם שתקיף ממנו. ולא יוכל לסתור את הדבר הנגזר עליו ממי שהוא תקיף ממנו: (יא) כי יש דברים הרבה מרבים הבל. וזה יעשה הגוזר לא בהסיר טבע האפשר ולא בהסיר הבחירה. אבל יהיה זה כי אמנם יש דברים הרבה מרבים הבל שמרבים על האדם עמל בלתי תכלית נחשב שירבה בהם לפעמים זמנו וקנינו כמו הבנינים לפרסם שם כבודו בחייו: מה יותר לאדם. והנה אין לו מהם שום תועלת נחשב גם לפעמים לא ישיג המכוון אחר המות: (יב) כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים מספר ימי הבלו. כי גם שיהנה בהם כנגד מה בקנות ימיו מי יודע שייטב לו בכל מספר ימי הבלו כי לפעמים יקרה שבקנותם יביא עליו בסבת אלה הבנינים קנאה ושנאה עם נזק: ויעשם כצל. והנה האדם כשנגזר עליו שיעני יעשה אלה המרבים הבל למען יאבד זמנו וקנינו ועם זה יעשם כצל לזמן מועט: כי מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו תחת השמש. כי לפעמים יהיו כל מעשיו בטלים תכף אחר מותו. ובכן לא ישיג את המכוון אצלו מהם:

ז (א) **טוב** שם. הנקנה בעיון ובמעשה: משמן טוב. למצות: ויום המות מיום הולדו ואותו שם טוב הוא יותר טוב ביום המות שכבר נשלם בעל השם ולא יקרה לו קלקול מיום הולד אותו השם טוב שלא נשלם עדיין ולפעמים יתקלקל כאמרם ז"ל אל תאמן בעצמך עד יום מותך: (ב) ולכן טוב ללכת אל בית אבל. ששם יסופר סוף שם המת נטוב או לרע. והחי יתן אל לבו. להשתדל שיהיה שם שלו טוב בסופו: (ג) טוב כעס משחוק. וגם שזה לא יושג זולתי בהיות האדם כועס על הנפש המתאוה וגוער בה הנה אותו הכעס הוא טוב מן השחוק אשר ישחק במעשיה וישמח בהם: כי ברוע פנים. מתנגדים לנפש המתאוה: ייטב לב. הכח השכלי בעיון ובמעשה: (ד) לב חכמים בבית אבל. ועל זה יעיד הנסיון כי אמנם החכמים מתאבלים על חסרונם ודואגים לעתיד בימי הפקודה ומשתדלים לקנות שלמות נצחי: ולב כסילים בבית שמחה. שמחים על התענוג בהוה הוא עתה בלבד בלתי רואים את הנולד: (ה) ולכן טוב לשמוע גערת חכם. כי אע"פ שיתעצב האדם בה הנה יושג ממנה תקון מעוות: מאיש שומע שיר כסילים. אע"פ שישמח בו לפי שעה: (ו) כי כקול הסירים תחת הסיר. כי כמו שיקרה בקול הקוצים הנשרפים תחת סיר הבשר שיאבדו הם בזה הקול באש ויקלקלו את הסיר גם שיבשלו את הבשר: כן שחוק הכסיל. מאבד בזה את עצמו ויקלקל גם השומע באבוד זמנו אע"פ שישמחהו לשעה מועטת: גם זה הבל. וגם זאת השמחה המושגת לשעתה הוא דבר שתכליתו בלתי נחשב: (ז) כי העושק. כי הזמן שיעבוד אדם מן העיון כדי לשחוק בו בגברים כסילים: יהולל חכם. כמה שיבטל בו מן העיון: ויאבד את לב מתנה. עד שלפעמים יקרה שיאבד גם המוכנות הראשונות שנתנו לו במתנת הטבע או שיפסיד בלתי בהשתדלות האדם: (ח) טוב אחרית דבר מראשיתו. הנה בכל הפעולות יקרה הטוב באחריות מהם בתחלתם כנגד אבל מקום טוב ארך רוח מגבה רוח. כי בדבר הכעס יקרה הפך זה בטוב שיהיה האדם ארך רוח קשה כעוס אע"פ שיהיה קשה לרצות בסוף יותר ממי שיהיה גבה רוח לא נכעס גם שיהיה נח לרצות בסוף: (ט) ולכן אל תבהל ברוחך לכעוס. אל תהי נוח לכעוס כי כעס בחיק כסילים ינוח מזומן בחיקם וגלוי לכל מבלי אין מעצור לרוחם ונמצאים אחר כך נועצי הטבעים בלתי שיכוונו בו תכלית נאות: (י) אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה. אי תאמר זה כמו תמה ובועט על הנהגת האל יתברך שהטיב לראשונים ולא כן מיטיב לאחרונים: כי לא מחכמה שאלת על זה. שאין ספק שההנהגה לא תשתנה בלתי בהתחדשות סבה במתפעל מכרחת אל ההשתנות. ולכן ראוי לדעת: (יא) כי טובה חכמה עם נחלה. כי גם בימינו תועיל חכמת ההנהגה כשתהיה עם נחלת ממון או אומנות מקובל ונחלבות כמו שהוסיף שקרה להרבה מהראשונים שהתעשרו בהבאת מרעה הצאן ועבודת האדמה: ויותר לרואי השמש. ויותר יקרה זה לאותם הרואים ההנהגה הראויה במה שתחת השמש באופן שמכלכלים עסקיהם במשפט וההנהגה נאותה ובזה היו שמים הראשונים טובים לא תם שנזכרו בדברי הימים שהיו על זה האופן: (יב) כי בצל החכמה בצל הכסף ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה. כי אמנם החכמה בהנהגה המדינית היא בעלים בצל חכמת האומנות המקובלת בשהגלות או בצל הכסף בהיות נחלת אבות שיתגלגל בזה פירותיה או ביתרון דעת באותה חכמת האומנות כשידע האדם בה יותר מרבים מבני דורו וזה יקרה גם בימינו לאיש אשר אלה לו: (יג) ראה את מעשה האלהים. שברא את האדם בצלמו ושם אל כוונת גודל תכליתו: כי מי יוכל לתקן את אשר עותו. כי אין דרך שיתקן האדם את פועל החטא המצוות את כוונת האלוה המכוונת במעשהו הנזכר בעוד החטא קיים שלא נמחק בתשובה ממנו שאין מנוס מסבה עבירה: (יד) ובכן ביום טובה היה בטוב. בעת שישפיע האל ית' לך טובה היה בטוב השתדל לקנות בה שלמות נצחי שהוא הטוב המוחלט: וביום רעה. כשיסורין באים עליך: ראה. מה הסבה בהיותך מפשפש במעשיך ותסיר את החטא שהיא סבת היסורין וזה בתשובה ממנו: גם את זה לעומת זה עשה האלהים. כי אמנם עם מה שהאל ית' לא יוסיף פורענות על הראוי עשה גם כן שיהיה הפורענות ממין החטא. מדה כנגד מדה: על דברת. על אופן ההנהגה: שלא ימצא האדם אחריו מאומה שלא ימצא האדם מקום להתרעם על היסורין באמרו שלא ידע הסבה: (טו) את הכל ראיתי. שהיא מדה כנגד מדה נטיב ונרע. ובזה יש צדיק אובד בצדקו. על איזה עבירה שלא שב ממנה ולא יכלו צדקותיו וזכיותיו להצילו מן העונש שאין מנוס מסבה עבירה: ויש רשע מאריך ברעתו. וזה כשישלם לו האל ית' גמול על איזה פועל טוב בעשה ולא יכול רשעו למחות אותו הזכות ולכן ראוי לשמור המנוס האלהית בלי תוספת וגרעון שהניהם חטא ולא יציל משפעותם שום מעשה טוב: (טז) ולכן אל תהי צדיק הרבה. כענין שאול שרחם על הרשעים נגד מצות האל ית': ואל תתחכם יותר. כמו לנדור נדרים למצות תן וזה כשאינך צריך לכך להכניע יצרך: (יז) אל תרשע הרבה. להתאכזר אפילו על הרשעים יותר מן הראוי כאמרו ארבעים יכנו ולא יוסיף: ואל תהי סכל. לסור לגמרי מעסקי חיי שעה אפילו לעסוק בתורה ובמצוה: למה תמות בלא עתך. שלא יעלה בידך לא זה ולא זה: (יח) אמנם טוב אשר תאחז בזה. שתעשה עיקר השתדלותך לקנות שלמות נצחי: וגם מזה. מהשתדלות בחיי שעה: אל תנח ידך. מכל וכל: כי ירא אלהים. השומר כוונתו: יצא את כלם. יכנס בשלום ויצא בשלום מבלי מיני ההשתדלות וישיג את המכוון: (יט) החכמה תעוז לחכם. להגביר השכל על התאוה: מעשרה שליטים אשר היו בעיר. יותר מכל החושים הפנימיים והחיצונים שהם כמו כחם עשרה: (כ) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ואמרתי שהחכמה תעוז יותר מן החושים כי אמנם גם בחכם יגברו לפעמים החושים ויחטא בהם בפרט בתוספת וגרעון בהסתת החושים המתעים: (כא) גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך. ואמר שגם הצדיק נכשל לפעמים בהסתת החושים ראוי שלא תקצוף על כל דבר שידברו אחרים עליך אשר בזה. לא תשמע. לא תטה אזן לשמוע: את עבדך מקללך. שהוא מקלל מתוך עניו ושעבודו לא תצטרך לקצוף על אלה הנעשים בהסתת החושים אבל תזכור: (כב) כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם אתה קללת אחרים. וזה בהסתת החושים כמו שיקרה לעבד בשעבודו ותכיר שאין ראוי לקצוף על זה: (כג) כל זה. כל מה שאומר: נסיתי בחכמה. להתבונן ולצייר ענינו: אמרתי אחכמה. בהיותי מגעולת הכח השכלי: והיא רחוקה ממני. בהיות מדרגת השכל האנושי בהוא כחני בנבר רחוק ממדרגת העולם השכלי בפועל שהוא עם זה שכל בורא: (כד) ולכן רחוק. מהשגתי מה שהיה לצייר אופן מה שהיה במעשה בראשית: ועמוק עמוק. ענין הבריאה שהיא פעולת פועל בלתי אישי: (כה) וסבותי. פניתי אני ולבי. אני מן התאוות ולבי כמו כן פנה מכל עיון אחר: לדעת. בתופעת: ולתור. במחקר עיוני: ולבקש. בספרי הקדמונים: חכמה. כוונת האל במציאות: וחשבון. שאת המספר הקליב באותן הנמצאים הנפסדים שהם באופן שאם ירצה האדם להוסיף עליהם איזה מין חדש בהרכבה לא יתמיד אותו המין המחודש שלא יוליד בדומה כמו שהתבאר בנסיון ממיני הפרדות והנמצאים המורכבים מב' מינין: ולדעת רשע כסל. שכ נחש איך בהיותו ערום לא ירא מהעונש: והסכלות. של חוה שהתפתה לתאות המאכל ולא יראה מהעונש בהיות הם היה בעצמם: הוללות. של אדם שנפתה לדברי אשתו ונמשך למינות ונפתה ג"כ לאכול מפרי העץ לבקשת אשתו עם סכנת עונש המות: (כו) ומוצא אני מר ממות. לגרום ולסבב אבדן נצחי: את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה. את האשה שהיא על זה האופן שהיה לבה מצודים וחרמים למשוך האדם בתחבולות אל פתוי מדרכי חיים אל השחת כאמרם ז"ל כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם. וכמו כן אסורים ידיה מאחר שהתחיל האדם להתפתות יהיה כמו אסור ומוכרח לעשות רצונה כמו שקרה בענין פעור: טוב לפני האלהים ימלט ממנה. שלא יתחיל להתפתות כלל פן יחטא: וחוטא. המתחיל להתפתות: ילכד בה. לירש גיהנם במועצותיה: (כז) ראה זה מצאתי. בעבירה גוררת עבירה: אחת לאחת. וזה מצאתי שקרה בכל אחד מהעבירות: למצוא חשבון. בבקשתי למצוא מספר נחשב מאנשים בימינו שלא יקרה להם זה: (כח) אשר עוד בקשה נפשי. בימי הקדמונים למצוא מספר מאנשים שלא קרה להם זה: ולא מצאתי. מספר נחשב: אדם אחד מאלף מצאתי. שבא בתשובה מן העבירה הראשונה ובכן לא נכשל בשנית: ואשה בכל אלה לא מצאתי. ובכל אלה שמצאתי אחד מאלף לא מצאתי שום אשה: (כט) לבד ראה זה מצאתי. שלא קרה זה למין האנושי לולא חטאו של אדם הראשון: אשר עשה האלהים את האדם ישר. קודם יצירת חוה שהיה האדם יחיד היה ישר מוכן אל ההתבודדות השכלי בלתי יודע טוב ורע. בהוא הערב והכרתי ערב שהם המסיתים לתאוה: והמה. ואחר יצירת חוה שהיו שנים: בקשו. בידיעת הערב והסכו: חשבונות רבים. למצוא חשבונות ותחבולות רבות הקורות בבקשת לחם ושמלה בפרט להשיג מהם היותר ערב כאמרם ז"ל כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שלא אכל פת:

ח (א) **ולכן** עתה מי כהחכם. מי הוא שיהיה כאותו החכם שמצאתי היותו אחד מאלף: ומי יודע פשר דבר. לפתור ענין באור הנחש הקדמוני שהזכרתי: חכמת אדם תאיר פניו. באופן שהחכמה זה החכם הפותר תאיר פניו לסור ממוקשי הנחש: ועוז פניו ישונא. ישתנה מאחר בני אדם להגביר השכל על התאוה: (ב) אני פי מלך שמור. אני החכם כהחכם שאמרתי בלי ספק בשמור פי המלך הקדוש ומצותו בעיון כאמרו וסוף הדברים יגלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך: ועל דברת שבועת אלהים. ובשמור גם כן דברת שבועת אלהים שקבלנו עלינו בשבועת האלה: (ג) אל תבהל. ברבוי המצות: מפניו תלך. וכמו כן אל מפניו תלך בלתי התבונן בטעמי מצותיו באופן שתהיה לקיימם בלבד בלתי ידיעת טעמם מאחר שכבר קבלנו בשבועה: ואל תעמוד בדבר רע כי כל אשר יחפוץ יעשה. אל תעמוד בזאת המחשבה הרעה שהאל יתברך יעשה בלי שום טעם ושום תכלית טוב את כל אשר יחפוץ: (ד) באשר דבר מלך שלטון. וזה יעשה מפני שכל דברו הוא דבר מלך שלטון על כל זולתו ומפני זה אין לבקש טעם למצותיו אבל תמצא הפך זה: (ה) כי אמנם שומר מצוה לא ידע דבר רע. שומר ומתבונן

בטעם

נמצא לא ימצא בם רע שהוא חסרון תכלית נאום אשר הוא ב' טוב בכל פועל: ועת ומשפט ידע לב חכם. ידע ויבין טעם שנתנו בו המצות ובמשפט וטעם למה נתנו: (ו) כי לכל חפץ. לכל ענין שחפץ האל יתברך לצות. יש עת ראוי וצריך לאותה המצוה: ומשפט. טעם נכון: כי רעת האדם רבה עליו. בהיות יצר הרע מתחילתו והוצרך נתקן זה במצות להצילו מרעתו: (ז) כי איננו יודע מה שיהיה. כי לפעמים ישגה האדם ויחטא פועל מסבב עבירה עכ"פ והוא לא יכיר זה ויגלה מצות האל הקודמת לאותו ממנה כענין לא תתחתן בם לא ירבה לו נשים וזולתם: כי כאשר יהיה. כי בעת שיתחיל הקלקול: מי יגיד לו. שנמשך זה כאותן שישמר ממנו נמשיך: (ח) אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח. אחר שהתחיל הקלקול בהיות יצרו תקפו לא יוכל לעצור: ואין שלטון ביום המות. לא יוכל סבת השכלי להתקומם ונצח את הטוב ביום קלקול העבירה והמשבר בה: ולא ימלט רשע את בעליו. בנה שחרדם אל הממון והכילות בו יקרא רשע. אחר שהסי' הכילות והקמצנות לא ימלט את סגולי התגברות המתאוה כאשר ההיה לסכסיל אע"פ שיגיעהו מזה רב הפסד ממון: (ט) את כל זה ראיתי. בנסיון: ונתון אל לבי את כל אשר נעשה תחת השמש. מן המין הנזכר וראיתי שלפעמים יהיה איזה פועל נראה טוב או בלתי רע ועם זה יהיה סבת קלקול רב: עת אשר שלט האדם באדם לרע לו. כי אמנם השלטנות נראה דבר טוב בלי ספק מכל מקום יהיה לפעמים סבה לרע לזה השליט לסבת אליו תשוה גדולה כמו שקרה למלכי' בממשלתם על ישראל: (י) ובכן ראיתי רשעים קבורים. ראיתי רשעים שהם מתים כחיים: ובאו. מן המלחמה אל עירם: וממקום קדוש יהלכו. כענין כהתריב ופינוס: וישתכחו בעיר אשר כן עשו. כמו שעשה בנהריב כאומרו הנה אתה שמעת את כל אשר עשו מלכי אשור לכל הארצות להחרימם וכן טיטוס כמו שספרו רז"ל: גם זה. הבנת שהבחנתי בו: הבל. היה דבר בלתי תכלית נחשב וגרם להם הפסד בעולם הזה ובעולם הבא: (יא) על אשר לא נעשה פתגם. עונש. על מעשה הרע מהרה. והטעם שהרשעים העיזו פניהם לעשות הרע ולהשתחות בו כוה על שלא בא עונש שעבירה תכף: על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע. כהשגם שלא יקרה להם עונש, וזה בהיותם אשר חוטא עושה רע מאת ומאריך לו. בלי שום עונש והוכחים שאחר התות אין עונש כלל: (יב) כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלהים. ואמרתי שמאריך לו אבל לא ינקה כי אמנם ידעתי שליראי האלהים יהיה טוב מוחלט לחיי עולם: (יג) וטוב לא יהיה לרשע. ולרשע לא יהיה שום טוב נחשב אבל יהיה גמול גרוע: ולא יאריך ימים כצל. ועם זה יהיה אותו הגמול הגרוע זמן מועט כזמן הצל: אשר איננו ירא מפני האלהים. והטעם שבגלגול שיהיה לו יהיה דבר ורוע ובזמן מועט אע"פ שיבואהו בשביל איזה פועל טוב שעשה. הוא כי אמנם אותו הפועל הטוב הוא כמו כן דבר גרוע מאחר שאינו ירא אלהים ויהיה הפועל ההוא שלא לשמו: (יד) יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים. לקנות שם רע בהמון כמו שיקרה לחסיד הומה: ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים. לקנות שם טוב בהמון כמו שיקרה לרבע ערום עושה לשתיסר ולמכות פרושים: אמרתי שגם זה. השם טוב הנקנה בין המון השתאים: הבל. הוא דבר בלתי נחשב: (טו) ושבחתי אני את השמחה. שישמח האדם בחלקו כאשר ישיג מן הדברים הזמניים את הספוק המספיק לו. והוא ילונו כי בו ישיג את השלמות המכוון בעיון ובמעשה ולא יאכל זמנו להשיג מותרות: (טז) כאשר נתתי את לבי לדעת חכמה. וזה שבחתי כאשר פניתי אל העיון וראיתי שיצטרך בו ההתבודדות עם זמן רב: לראות את הענין אשר נעשה תחת השמש. וכמו כן פניתי לראות את רב ההתבודדות והזמן הצריכים בהשגת מותרות בעסקי חיי שעה: כי גם ביום ובלילה שינה בעיניו. כי המרבה בהתבודדות בעסקי חיי שעה נרדם תמיד מהתבונן אל שום שלמות נצחי בהיות השגת המותרות דבר בלתי מוגבל: אי לי רואה. כאותן שאינו רואה מה הוא הטוב המוחלט כלל: (יז) וראיתי את כל מעשה האלהים. התבוננתי אל כל המעשה המכוון מאתו שהוא העיון והמעשה בהמלאכה מרובה: בכל אשר יעמול האדם לבקש. איזה דרוש עיוני: ולא ימצא. ופעמים שלא ימצאהו לעומק המושג וזה יורה שהשיג המושכלות בעיון יצטרך זמן רב והתבודדות נמרץ ולכן לא ישיגהו הטרוד בהשגת מותרות: וגם אם יאמר החכם לדעת. ועם זה יש איזה דרוש שגם אם יאמר החכם להשיגו בהמצאות דרושי' רבים זולתו שהכר השיג כאמרם ז"ל אם שמעת כיון תשמע בחדש: לא יוכל למצוא. כמו שיקר' בענין הבריאה וזולתה כאמרם ז"ל להגיד כח מעשה בראשית לאדם אי אפשר:

ט (א) כי את כל זה נתתי אל לבי. גזרתי אומר שהדבר כן הוא כי אמנם נתתי אל לבי לראות בכל זה את הנסיון ברבים: אשר הרשעים והצדיקים ועבדיהם. פעולות השתדלותם בעיון ובמעשה ביד האלהים. כאמרו ונשמת שדי תבינם שיצטרך לאדם בהם סיוע אלהי להוציאם לפועל: גם אהבה וגם שנאה אין יודע האדם. יבוא לא יכיר האדם שום אהבה ושנאה מאת האל ית' גם שיעזור לאיזה אדם יותר ממה שיעזור לחבירו באלה: כי אמנם הכל לפניהם. בבחירתם וזה כי לפי טוב התכלית המכוון מאת השתדלותם באלה יהיה בהם הגדל הסיוע האלהי כאמרם ז"ל הלומד ע"מ ללמד מספיקים בידו ללמוד וללמד והלומד ע"מ לעשות מספיקים בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות: (ב) הכל כאשר לכל. כל מדרגות הסיוע האלהי באלה שיקרה בהם הבדל כהשתדלות מתחלפים הם כפי מדרגת התכלית המכוון מכל אחד מהם: מקרה אחד לצדיק ולרשע. כאותן שיהיה הסיוע האלהי באלה לרשע ולטמא ולחוטא כפעולתה כמו שהיה לצדיק בפעולת הטוב הם כפי התכלית המכוון מכל אחד מהם כאמרם ז"ל גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה: (ג) זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל. שהמשתדל להשיג חיי עולם בעיון ובמעשה יצטרך גם הוא להשתדל להשיג חיי שעה כמו שיצטרך להשתדל בזה האדם ההמוני שמשתדל להשיג חיי שעה בלבד כאמרם ז"ל רבים עשו כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם לא זה ולא זה: וגם לב בני האדם מלא רע והוללות בלבבם בחייהם. ועם מה שיקרה רע תוה שהמשתדל בתורה ובמעשים טובים יצטרך ליבטל מהם להשיג הצרכי לחיי שעה ימשך גם כן לזה קלקול אחר שלב בני האדם מלא רע בענין לבבם ושכלם בחייהם שהוכנים בתכלית המכוון במציאות השכל האנושי הוא שישתדל בחיי שעה כנגד אחריו. ואחר זה כדמיון הדם: אל המתים. הוכנים רע כמו כן על המתים שהוכנים שגם זה הנה השכלי האישי באישי האדם הוא דבר נפסד. כאמרם (ד) כי מי אשר יחובר אל כל החיים. שהדברים המחוברים מכל מיני החיים שהם המרגיש והמתנועע הן והמדבר: יש בטחון. גם בהפסד קצתם שיתקיים ההווה בהם זמן מה בהפרדם ענפי או נפשי חגיע המוח אל הגזון. ויעיד על זה כי לכלב גם בהוא נמצא שהות. הי כוח. בעודו חי בחושי החיים המתחיים והמרגישים: טוב. יש לו טוב בטחון לאיזה קיום כפת ענפי והפרד ענפי את נפשיה ויפרדל גזה באיזה אופן ובזה יהיה לו יותר טוב, מן האחרי. יותר ממה שיהיה לארי גם בהיה באיו נגבד הרבה מן הכלב, המת. וזה בהפסד תמנו מיני החיים הטבעיים והנפשיים: (ה) כי החיים יודעים בהכרה נפשית או טבעית שימותו. ומשתדלים בתמצאות הכח בין ישהות חיי זמן מה: והמתים. שאין להם כח טבעי ולא נפשי אינם יודעים מאומה. שהם יורגים שום דרך להשתדל בהשגת החיים: ואין להם עוד שכר. וגם אם סים אפשר להם איזה דרך להשיג החיים בלתי בכחות הטבעיות והנפשיות אין בזה להם שום שכר ותועלת כי נשכח זכרם: (ו) גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה. אבד זכרה משה שעבר בחייהם מבלי היה כח נפשיי וזכר יורה וכזה אבדה אהבתם ושנאתם וקנאתם שלא יוכלו להשתמש ולא להתפער בהם: וחלק אין להם עוד לעולם בכל אשר נעשה תחת השמש. אבל אין להם לא חיים טבעיים ולא נפשיים שילמדו או יתענגו בהם ואין צורך שיתהדלו להשיג לו להביא דבר מהם: (ז) לך אכול בשמחה לחמך. אמנם אתה העוסק בתורת האל יתברך אל תדאג על יום המות כי לא תפסיד במות הגוף אבל תשיג מעלה ואושר: כי כבר רצה האלהים את מעשיך. בהשתדלות בהשגה העיוני ובמעשי אשר בם תשיג נצחיות ואושר כאמרו והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני. לכן אתה (ח) בכל עת יהיו בגדיך לבנים, על הפך כוב בגדים צואים וזה שלא יהיו מלוכלכים בחטא, וזה שתשב בכל עת כאמרם ז"ל שוב יום אחד לפני מיתתך: ושמן. רוקה על דרך שמן תורק שמך: על ראשך אל יחסר. שיהיה משובח נכוק יתעשה לשמן יתן ריח לכל הקרב אליך בהיותך את וזולתך ע"ד ורבים השיב מעון וע"ד ותורה יבקשו מפיהו: (ט) ראה חיים. כפר לך החיים האמתיים שהם חיי עולם באמרו

ותחרת בחיים: עם האשה. עם התענוג הוחתי: אשר אהבת ימי חיי הבלך. אשר אהבת בימי הבחרות שהם ימי חיים על הפך ימי הזקנה שנקראו ימי הרעה וזה ע"ד וזכור את בוראך בימי בהורותיך: אשר נתן לך האלהים תחת השמש כל ימי הבלך. ואמרתי שתראה ותבחר את החיים בימי הבלך כי אמנם זאת הראיה והבחירה אשר יש לאל ידיך לבחור בה נתן לך האלהים כל ימי חייך לא אחר המות וכנה בם ימי הבלך בשבי' קצרים והמלאכה מרובה והתכלית המושג הוא רב המעלה כאמרו כי טוב יום בחצריך מאלף, וז"ל ר' יעקב ז"ל יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי העוה"ב: כי הוא חלקך. זה יהיה הוא חלקך כי כל זולת זה הוא גם לזרים אתך. ולכן: (י) כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך. באלו החיים: עשה. השתדל להשיג הנצחיות והאושר כנגלתי בעוד שהכרבות נתונה אין אונס ־אמרם ז"ל עשה בעוד שאתה מוצא ומצוי לך ואתה בידך: כי אין מעשה. טוב או רע: ודעת. השגת בהתבוננות עיוני: וחכמה. תקובלת: ותחבון. מחשבה לאיזה פעולה טובה או רעה ־יצטרך לחשבה: בשאול. כאמרם ז"ל כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות: (יא) שבתי וראה ־חת השמש. אע"פ שאמרתי שהרשות נתונה לבחירה האנושית שבתי וראה שלא יתאמת זה זולתי בדברים שהם כי גמול ועונש אשר על אלה לא תוכל המערכת כלל. אמנם בדברים הזמניים שהם תחת השמש ־יתחלה נשבר לא תמיד תשיג הבחירה את התכלית המכוון אצלה: כי עת. מצד חלוף ומני הזמן ־ ופגע מצד המקרים: יקרה את כלם. נגד המכוון מאתם: (יב) כי גם לא ידע האדם את עתו. ועם זה שבתי וראיתי שיקרה זה גם בשלא ידע האדם את עתו של מקרה שיוכל להשמר ממנו כמו שאולי היה נשמר אם היה יודע הדבר קודם לכן: (יג) גם זו ראיתי חכמה. אע"פ שאמרתי שבדברים הזמניים לפעמים לא תועיל החכמה להשיג המבוקש כשיתנגדו לזה המערכת או המקרה ראיתי גם זה שלפעמים החכמה תנצח את המערכת ואת המקרה ברע בשלא יהיה פתאם: (יד) עיר קטנה ובאת בה איש מסכן וחכם ומלט הוא את העיר בחכמתו. ובכן תנצח ־חכמת המסכן את מערכת הנלחם עליה וכל מעשה תקפו הבא עליה במקרה: (טו) וחכמת המסכן בזויה. ואע"פ שאפשר שתגבר החכמה על המקרה ועל המזל הנה יקרה שתמנע החכמה מעשות זה הטוב מפני היותה באדם מסכן אשר היא בזויה בו מפני המסכנות: ודבריו אינם נשמעים. ובזה לא יושג אותו הטוב שאפשר שיושג בחכמתו: (יז) דברי חכמים בנחת נשמעים. ובכן יקרה כשיהיה בר הצלה מסדר ענייניו בחכמתו בנחת וזה קודם שיכנס למלחמה כי אז יהיו דבריו נשמעים ויעשו הנבי הצלה את סדרו ויועיל: מזעקת מושל. יותר ממה שתועיל זעקת מושל אם יזעק בכסילים על אנשי הצלה הנלחמים בבהלות ובלתי סדר נאות: (יח) ולכן אני אומר טובה חכמה מכלי קרב. טובה החכמה בהתבונות וסדר המלחמה יותר מכלי קרב מה כשיהיו בלתי חכמת הסדר והתחבולה: וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. ולפעמים יקרה שיהיה של הצלת חכם ומסדר המלחמה היטב ואחד מן ראשי הנלחמים ביהעת מסדרו יאבד הנצחון אשר מהגו המשך טובה הרבה כמו שקרה בענין עכן וזולתו:

י (א) זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח. וכמו שיקרה במלחמה בחטאת מועט יאבד טובה שהיתה נמשכת לנצחון כן יקרה בזולת זה כי לשמן הרוקח אשר הוא דבר חשוב מאד קרה הפסד רב בזבובי מות שהם דבר בלתי חשוב כלל. יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט. וכמו כן יקרה שהסכלות מעט שיעשה האדם יבאישהו לפעמים בעיני ההמון ויפילהו מכבודו ותקיעתו גם שהיה קודם לכן יקר מחכמה ומכבוד: (ב) לב חכם לימינו. החכם יתן השכל בימינו ובתאוה משמאלו באופן שיגביר השכל על התאוה. ולכן כאשר יעשה החכם הפך זה שהוא ממנהג הכסיל יבאישהו אותו הסכלות בעיני ההמון יהי לחרפות לו: (ג) וגם בדרך כשהסכל הולך להשיג איזה דבר בלתי נאות להשיגו: ואמר לכל סכל הוא. ובזה יתקוממו עליו רבים להפר מחשבתו: (ד) אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח. ולפעמים תצטרך לדברי פני גם המושל בחכמתך כי מרפא יניח חטאים גדולים כי אמנם לשון חכמים מרפא ויוטה במושל ימטה האזן לדברי פנהו כאמרו ולשון חכמים מרפא. (ט) תשיע אבנים וכמו כן יקרה נמסיע אבנים אל מקום בלתי הגון שיעצב ויכשל בהם הוא בעצמו ובוקע עצים יסכן בם. וכן יקרה לבוקע פנים כדי שיתחמם בהם אע"פ שעושה זה לתכלית טוב יקרה לו בהם לפעמים איזה רעה: (י) וזה אם קהה הברזל יכוה לא פניו קלקל והילים יגבר. וזה יקרה לו כשיבקע העצים בגרזן בלתי הגון שהברזל קהה הברזל של גרזן ועם זה שאין הברזל תוכן חיילים יגבר והאמן לבקע בו. ילשון קלקל הוא מלשון נחשת קלל. ויתרון הכשר חכמה (יא) אם ישוך הנחש בלא לחש. ויתרון ומעלת תקון החכמה בלתי אלה הוא שאם יקרה שישוך הנחש הסכלות המורך גדר שיהיה התקון בלתי שילחוש וידבר באזני המורן הסכל להזהירו שלא יוסיף לחטוא: ואין יתרון לבעל הלשון. כי גם שידבר בעל הלשון באזני הסכל בלשון נקיה לא יועיל כלל: (יב) כי אמנם דברי פי חכם חן. ומכל מקום שפתות כסיל תבלענו. תבלע אותו החן בשפתות הכסיל שישיב כאשר תדבר באזניו: (יג) תחלת דברי פיהו סכלות. היא תבחית אותו החן: וכן אחרית פיהו. בסיום הולכות רעה. ועם זה הסכל ירבה דברים. ויהיה תחלת דברי פיהו (יד) לא ידע האדם מה שיהיה. כאשר יגער בו החכם על הקלקול בגרם בסכלותו ויזהירהו שלא יוסיף לקלקל ישיב ויאמר הנה לא ידע האדם מה שיהיה עתה סבת זה הקלקול ואומר שלא היה הקלקול בסכלותו: ואשר יהיה מאחריו מי יגיד לו. וכאשר יעירהו החכם ויאמר לו שלא יוסיף נפרוץ גדר פן יוסיף נחש נושך ישיב כאמרו ״ פיהו הוללות רעה באמרו אשר יהיה מאחריו אחר זה המקרה כי יגיד לו כלומר שאין דרך לאדם לשפוט בעתידות. וזה כתשבו שתהיה הנפש השכלית כמו הנפש הבהמית שלא תרגיש זולתי המוחש ההוה: (טו) עמל הכסילים תיגענו. לכן אתה אל תטרח לגעור בו ולעורר אותו על העתיד אבל בהיותך תיגענו בעמל הכסילים בעמלים להכיר איזה היזק קורה מבלי אין אנשים ידיעת סבתו: אשר לא ידע ללכת אל עיר. וזה יקרה לו מחסרון ידיעתו גם בהדיעות באופן שלא היה בעיר מעולם ולא ללכת שם להיות עם בני העיר: (טז) אי לך ארץ שמלכך נער. ומנהיג המדינה ע"י בני גילו כשהם נערים ואוכלים בבקר כמנהג בוגדים באופן שאין בהם שלמות הכמה ולא נסיון וצריכים לעצת אחרים ועם זה פונים להנאתם ותאותה ובכן לא ישגו לטובה תגבה לשמור המדינה מן הקלקול: (יז) אשריך ארץ שמלכך בן חורין. משעבוד התאוה והתגברות. ובזה יהיה בעל עצה תעלה ויפנה לתקן מנוי המדינה: בגבורה. בזריזות ותרימות לתקן המדינה: ולא בשתי. על הפך גבוריה לשתות יין: (יח) בעצלתים ימך המקרה. ואמרתי שלתקון המדינה יצטרך גבורה וזריזות. כי אמנם יקרה בזה כמו שיקרה לתקרה את הבית שימך וישפל מהוקה הומתו בעצלתים בשני מיני עצלות שהם עצלות המניח את העצים המתעצל מהביאם ועצלות המקרה מאתר לעשות בם את הקרוי: ובשפלות ידים. ובשפלות והסרון ידי כל אחד מעושה המלאכה שופים מלאכתם בשלמות: ידליף הבית. יקרה שידלוף הבית ויפלו בתוכו מי גשמים ויבלו אין בקרוי שלמות נאות: (יט) לשחוק עושים לחם ויין ישמח חיים. וזה בהיות עבדי המלך פונים אל המשתאות: והכסף יענה את הכל. והכסף של השוחד והמדה בממון ישפיע את כל את המדינה ואת מנהיגיה בשור מהם לדקה ומשפט: (כ) גם במדעך מלך אל תקלל. וגם אם הדע זאת אל תעיז לקלל את המלך כי כשולטהנזכר נגד רצונו. ומלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא. יש לדיקים השומעים לבזון מרום ויש רשעים הברים מדרכו: כי עוף השמים. בתומם כהויר יגיע את קולך לאזני איזה שומע בהין בלתי נודע האלך: ובעל כנפים. והוא מבין להגיד בתקום ההר. יגיד דבר ובכן כל דבר לא יכחד מן המלך ויגיעך נזק כאשר ידע במהרה נגד הדרת כבודו:

יא (א) שלח לחמך. גם בלי גמול אל תחדל שלא לתת לחמך להטיב לזולתך: על פני המים. המוליכים במהירות גם אל ארץ מרחק: כי ברב הימים. שתתמיד בזה: תמצאה. שתקיה בם מטיב לכל ותמציאך חן בעיני אלהים ואדם: (ג) אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו. כי אמנם יקרה בזה כמו שיקרה כאשר ימלאו העבים גשם בהם יריקו על הארץ אפילו מקום המקבל היזק בהם: ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון מקום שיפול העץ שם יהוא. כאופן שאע"פ שבגלגל יפול עץ בדרום או בצפון לא ימנעו מי הגשם מהיות באותו המקום עליו יפול. שם בגלגל הענן וכן המערכת לפעמים תנצח אגבי רבע במקום שיראה להרע לרשעים ולהרע מהם אפשר שפעמים תנצח גם לקנת בלתי ראוים לכך: (ד) שומר רוח לא יזרע. אע"פ שלפעמים יאבד

כורע בליה סערה בתשובה . מ״מ אין ראוי להמנע מלזרוע בשביל דאגה מזה : ורואה בעבים לא יקצור וכן יקרה בענין הקציר כי אם יעשה כן לא יזרע האדם ולא יקצור לעולם : (ה) כאשר אינך יודע מה דרך הרוח . אם יועיל לזרע או יזיקהו : כעצמים בבטן המלאה . ובאשר לא תדע את אגודת המים אשר בעבים אם הועיל או הזיק : ככה לא תדע את מעשה האלהים שהיא הבריאה : אשר יעשה את הכל . שבזה המעשה לא המורכב בלבד הוא עושה אבל יעשה את הכל גם החומר והצורה והויות השכל האנושי דבר נברא כאמרו ויברא אלהים את האדם בצלמו הנה בהיותו בחיי לא תדע אם בפועל יהיה טוב או רע לכן אני אומר בזה כמו שאמרתי בזריעה ובקצירה : (ו) בבקר זרע את זרעך . השתדל להוליד בעת הבחרות : ולערב . בעת הזקנה אל תנח ידך . אע״פ שהולדת בעת הבחרות : כי לא תדע איזה יכשר . בשביל אחד נמסבים שיכשר ראוי להשתדל בבחרות ובזקנה להשיגו : (ז) ומתוק האור . וזה כי המושג גם במנוחות בנים הגונים הוא דבר נחשב כי אמנם האור השכלי המושג בצלם אלהים אשר בהם הוא דבר מתוק ומעולה : וטוב לעינים לראות את השמש . ולעיני זה הצלם שהוא שכל בחיי טוב לראות את השמש ולחיות חיי שעה כי בם יקנה בפועל שלמות נצחי כאמרם ז״ל יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העוה״ב : (ח) כי אם שנים רבות יחיה האדם בכלם ישמח . ואמרתי שחיי העוה״ז טובים תמיד לשכלנו בחיי להשלימו כי גם שיהיו חיים ארוכים הרבה בכלם ישמח שיוסיף תמיד שלמות שישמח בו שמחה של תורה כאמרם ז״ל לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין ליבטל ממנה . ויזכור את ימי החשך כי הרבה יהיו . וראוי שיזדרז להשיג מה שיוכל מהשלמות בעודו בחלד החיים אשר זה תכליתם ויזכור את הימים שיבא אחר המות שבהם החשך מהשגת זה האור הרוחני ולא יבטל מהשתדל להשיגו בהיותו בחיים . כי אמנם ימי החשך אחר המות אשר בם יבטל מהשגת זה האור הרבה יהיו כאמרם ז״ל כמה נאים כהנך שני דאריכי וקטיני : כל שבא הבל . כי אמנם התכלית המושג במעשים הנעשים בשם האדם אחר מותו כמו ההקדשות וזולתם . אע״פ שיהיו טובים נגד מה הם מעטי התכלית בפרט בערך אל מה שנעשה מהם בחייו : (ט) שמח בחור בילדותך . שמח במה שהשגת מן החכמות בילדותך שאין בו טרדות ורעיונים מבטלים ובזה הוא לזכרון תמיד כאמרם ז״ל למאי נפקא מינ׳ לגרסא דינקותא : ויטיבך לבך בימי בחורותיך . ומה שהשגת אז יעזרך להשיג ולהוסיף שלמות בימי בחורותיך כאמרם ז״ל אם שמעת בישן תשמע בחדש : והלך בדרכי לבך . בדרכי השכל שהשגת כבר שהם תמיד לתכלית טוב : ובמראה עיניך . ובמה שמראה מחדש בעיני שכלך שתכליתו טוב : ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט . ובשעת העיון והמעשה דע לפני מי אתה עמל ושלפניו אתה עתיד ליתן דין וחשבון : (י) והסר כעס מלבך . אל תכעוס על שלות הרשעים בעולם הזה . והעבר רעה מבשרך . יצר הרע המסית בעת הילדות והבחרות : כי הילדות והשחרות . התכלית המושג בהשתהם הוא התענוג בחיי שעה : הבל . הוא דבר בלתי נחשב .

יב (א) וזכור את בוראיך . להשתדל בעיון ובמעשה לכבודו : בימי בחורותיך . בזמן שתוכל למאוס ברע ולבחור בטוב ולעשות כמו כן הפך זה כאמרם ז״ל עשה בעוד שאתה מוצא ומצוי לך ואתה בידך : עד . בעוד : אשר לא יבאו ימי הרעה . אפיסת הכחות בזקנה : והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ . אין לי בהם תאות שום תענוג בחיי בעולם הזה כי אז לא תחשב לך לצדקה כ״כ אם תחדל בהם מהתאוה כאמרם ז״ל הסרים לגנבה נפשים בשלמה נקט : (ב) עד . בעוד : אשר לא תחשך השמש . הלב בהתגבורת הליחה השחורה בו : והאור . הרוח החיוני אשר בו : והירח . המוח המקבל האור החיוני מן הלב : והכוכבים . החושים החיוניים והפנימיים : ושבו העבים . האדים המוזרים אליה : אחר הגשם . אחר ירידת הנזלים : (ג) ביום שיזועו שומרי הבית . הצלעים אשר סביב לעצמות : והתעותו אנשי החיל . העצמות ילפתו ארחות דרכם מפני חולשת הצלעים : ובטלו הטוחנות . השנים : כי מעטו . ואין בנשארים עוזרים זה לזה לטחון : וחשכו הראות . שלאחיות אשר בעין אשר בהן יהיה הראות והם הזגוגיים והספרדיים והענבוניים : בארובות . בנקבים העצביים : (ד) וסגרו דלתים . השפתים בעת האכילה : בשוק . לעין כל : בשפל קול הטחנה . במיעוט פעולת השנים : ויקום לקול הצפור . יעור משנתו על נקלה מבלי אין עכול מזון נאות מסבב שינת קבע : וישחו כל בנות השיר . ימאס כל הנועם השיר לחלשת כח האזן הנכנה בשיר : (ה) גם מגבוה . מעלות אל המקומות הגבוהים : ייראו . שומרי הבית ואנשי החיל הנ״ל : וחתחתים בדרך . ובזה הדרך שהוא הירידה הדורכת אל ההפסד יקרו אימות מות ופחדים במיני חליים וחלאים : וינאץ השקד . יראו ראשי העצמות בהכרה הבשר אשר עליהם : ויסתבל החגב . ויכבד השגלוה הנזכר יהיה למשא מחסרון בכח : ותפר האביונה . והדרך הנזכר הדורך אל ההפסד תפר את תאות המאכל והמשגל וזולתו : כי הולך האדם אל בית עולמו . ואמרתי זכור את בוראך עד אשר לא יבאו כל אלה . כי אמנם בזמן שיבא הולך האדם אל בית מועד לכל חי שיהיה שם לעולם לפי מדרגתו כראוי לו : וסבבו בשוק הסופדים . המספרים מעשיו כאמרם ז״ל עשה דברים שיספדו מפתך : (ו) עד . בעוד : אשר לא ירחק חבל הכסף . גם בעת זקנה תשתדל להשיג שלמות נצחי כפי מה שתוכל קודם שיתפרק השדרה אשר בה הוט השדרה הלבן ככסף : ותרוץ גלת הזהב . הכבד שהוא מעין הדם : ותשבר כד . המרה על המבוע . הכבד שהוא מבוע כל הליחות : ונרוץ הגלגל . הכרס : אל הבור . המעים התחתונים : (ז) וישוב העפר . החלק הארציי : והרוח תשוב . אחר דין וחשבון : (ח) הבל הבלים . ומכל זה ההכרח מעוט חשיבות התכלית הנפסדים וזה כי מנגד מה שהתכלית בהם מצד עצמם הוא דבר בלתי נחשב . הוא עם זה הבל הבלים התכלית מכלם אינו המכוון האחרון בלי ספק : (ט) ויותר שהיה קהלת חכם . ועם מה שהיה קהלת יותר חכם ויודע מאשר חכמי דורו : עוד למד דעת את העם . עוד השתדל יותר מהם ללמד את העם דעת : ואזן וחקר . הורה אותם דרכים להאזין ולחקור דברי הקדמונים : ולזה תקן משלים הרבה . לעשר את האזן כאמרו וידבר שלשת אלפים משל : (יא) דברי חכמים כדרבנות . מישרים את האדם אל האושר הנאות ובכן התכלית בבחינתם דבר נחשב מאד : וכמסמרות נטועים . אמנם קשה להבינם כמו שיש טורח רב בהוציא מסמר נטוע ממקומו ולכן הרבה נבוכות דרכים להבינם : בעלי אסופות . כי הג״ו שהם כמסמרות נטועים כמו בעלי אסופות מהם שיש בראשם אסיפת ברזל אשר בו יוכל החפץ בם להוציאם לאור בנקבת או בזולתם : נתנו מרועה אחד . מרועה ישראל בתורתו שבכלל דבריו דבריהם : (יב) ויותר מהמה . יותר מאותם החכמים שאמרתי : בני הזהר . להבין ולהורות : עשות ספרי׳ הרבה אין קץ . והטעם שלא פירש הרועה את דבריו הוא כי היו צריכים לזה ספרים אין קץ : ולהג הרבה . הנה ההגות בהם הרבה : יגיעת בשר . היו הכחות החומריות נלאות ולא יספיק זמן חיי האדם לעשות כל זה : (יג) סוף דבר . סוף ותכלית כל האמור למעלה הוא הכל נשמע שהשכל כבר נשמע במתן תורה : ולכן את האלהים ירא . בבחינת גדלו בעיון אמתי בתורתו : ואת מצותיו שמור . במעשה מכוון לשמור מצותיו לכבודו : כי זה . שהמצא ותבין בתורת קדשו : כל האדם . הוא המכוון במציאות כל כחות האדם לא באשר הוא בעל חי בלבד . אבל באשר הוא עם זה משכיל ובעל בחירה : (יד) כי את כל מעשה האלהים . כל מעשה רצוני שעשה עם ידיעת והכרת השכל שהוא אלהי׳ ועלם רוחני . יביא במשפט . אותו בלבד יביא במשפט לא מעשה החיונית והטבעיית : על כל נעלם . על כל גמול ועונש נאותי אשר נעלם ממנו מכותו : אם טוב ואם רע . כן שיהיה אותו המעשה ע״כ וראוי לגמול וכן שיהיה רע וראוי לעונש להגיד לאדם ישרו ותכליו כי חפץ חסד הוא אמן :

מנחת ספר קהלת שי

(כל תיבה אשר אותיותיה נפרדות אליה ירה המחבר אבן פנת רעיוניו)

א (א) **בירושלם** . כל ירושלם שבמקרא צריך להוציא היו״ד בהרגשה אע״פ שאינה נכתבת מכלול ד׳ ק״י ובמסורת חשיב ה׳ מלא בקריא׳ וסי׳ נמסר במסרה גדולה ירמיה כ״ו ודברי הימים ב׳ כ״ה : (טז) על כל אשר היה לפני על ירושלים . משעין ביה ספרי למכתב לפני בירושלם : (יז) ודעת הוללות ושכלות . כל לשון שפשותא כתוב בשמ״ך בר מן דין דכתיב בשי״ן אבל התרגום מתרגמו מלשון שכל וכל לשון חכמה בשי״ן : (יח) רב כעס . במקף ישוב החולם לקמץ חטוף :

ב (ג) **ולאחז** . ברוב הספרים האל״ף בחטף סגול : (ז) קניתי עבדי׳ וגו׳ מכל שהיו . ולמעה הוא לומר וגדלתי והוספתי מ כ ל שהיה והוא חד מן ג׳ זוגים מן ב׳ ב׳ בחד ענינא קדמאה שיו תניינא היה וסימן היו היה דבר ה׳ מסורת ד״ה א׳ כ״ג : (יג) כיתרון . הכ״ף בחירק והיו״ד נחה והתי״ו בשו״א נע ויש **כִּיִתְרוֹן** וס״ם **כְּיִתֲרוֹן** בחטף פתח התי״ו אולי עשו כן מפני המאריך כמו שנמצא ג״כ במקצת ספרים כיוצא בזה באות שואית בתוך התיבה וקדם לה מלך עם מאריך נוקדים אותה האות בשוא פתח וקורים אותה כמו פתח כמשפט הגעיה בראש תיבה דוגמא **אֶרְדֲה** נא . **גָּלֲבָה** נא . ויסעו **מֵרְפִידִים** כי היתה **הַרְוָחָה** . ביום **הָרְבִיעִי** ודומיהן אבל אין כאן בס״ם המדוייקים ועוד אבאר זה במאמר המאריך בתיכון תקיר׳ שנית בס״ד. ורד״ק במכלול הביאו עם דומי׳ אחרי׳ שהיו״ד נחה ושילו תנועתה על אות השמוש . ומ״ש בדפוס המכלול וגם במכלל יופי **כִּיִתָּרוֹן** בקמץ התי״ו טעות הוא בלי ספק וצריך להיות בשוא : (כ) וסבותי אני וגו׳ שעמלתי תחת השמש . בספרים מוטעים נמצא שעמלתי ושחכמתי כמו שהוא בפ׳ הקודם וכן נראה מהתרגום אך בספרים מדוייקים לא מצאנו בפסוק שני רק שעמלתי תחת השמש ויש ראיה מבעל המסורת שכתב על פסוק ראשון שעמלתי ב׳ ועל מלה ושחכמתי כתב לית : (כב) שהוא עמל . וכן שהם בהמה דבסיפרא שניהם השי״ן בשוא : (כד) כי מיד האלהים היא . במקצת ספרי הדפוס קדמונים כתוב הוא בוא״ו שרוקה ובכל שאר ספרים כתיב היא :

ג (ב) **עת** לטעת . כתב ר׳ יונה בספר הרקמה כי מצא בקצת ספרים ובס׳ דמשקי מדוייק ל ט ע ת בדגש הטי״ת אף על פי שהוא ברוב הספרים קל וגם רד״ק הזכיר דעת ר׳ יונה במכלול דף נ״ד וכן באפודי : (ה) מחבק . בס״א דפוס ישן המ״ם בשוא ובכל שאר ספרים בציריי : (ז) עת לחשות . בחטף פתח החי״ת ויש בשוא לבדו : (ח) עת לאהב . במקצת ספרים האל״ף בשוא לבדו ובמקצתם בחטף סגול : (ט) מה יתרון העושה . מלא וא״ו במדוייקים והמסרה עליו ב׳ מלא בליש׳ וסימן ע ו ש ה נעברת זדון (משלי כ״א) וכן מצאתי במסרה כ״י ולפי זה יקשה דבחילופי׳ בלנו משמע שכן הוא למדינחאי אך למערבאי חסר ודילמא איפוך : (יא) גם את העולם נתן בלבם . חסר וא״ו ע״פ המסורה . ובמדרש קה״ת אמר ר׳ אחוה בריה דר׳ זירא העולם הועלם מהם שם המפורש משל למלך שעשה סעודה וכו׳ כך אמר הקדוש ברוך הוא ומה אם בשעה שהעלמתי מהם שם המפורש הורגים בכינויי אלו נתתי וגליתי להם שם המפורש עאכ״ו עובדא הוה בחדא פינתא כ. פייא דאקלה ברה בחדא מלה מן שמה מפרשא שמעא שמואל אמר זיל התקין ליה תכריכין פי׳ מעשה היה בחבר אחד מארץ פרס שקללה בנו בדבור אחד משם המפורש שמעה שמואל ואמר לו לך והתקין לו תכריכין וכן משמע בירושלמי פרק אמר להם הממונה ועיין מ״ש בסדר שמות פ׳ זה שמי לעלם ובילמדנו פ׳ קדושים העלם כתיב חסר וא״ו מהו כן אלולי שהקב״ה העלים מלבו של אדם את המיתה לא היה אדם בונה ולא נוטע וכו׳ והכי איתא בשוחר טוב מזמור ט׳ : (יג) מתת אלהים היא . בס״א דפוס ישן כתוב הוא בוא״ו והה״א נקודה בחירק ובכל שאר ספרים כתיב היא ביו״ד : (יד) שיראו מלפניו . ביו״ד אחד לבד בספרים מדוייקים כ״י וברובם יש מאריך ביו״ד : (יט) כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם . כתב רד״ק במכלול דף רל״ט בשם ר׳ יוסף אביו שלשתם הרי״ש בסגול וכן מצאתי בספרים מדוייקים כי מ ק ר ה בני האדם הרי״ת בגעיא בס״ם : (כא) מאשר ישמח האדם במעשיו . בס״ם הרי״ש בגעיא :

ד (א) **ושבתי** אני ואראה את כל העשוקים וגו׳ והנה דמעת העשוקים . אית דמסרי ב׳ חסר ובפסוק ואית דמסרי ב׳ מלא ותליא בפלוגתא דמערבאי ומדינחאי למערבאי תרויהון מלא למדינחאי תרויהון חסר : (ג) עדנה . בס״א כ״י הדל״ת בציר״י ובספר אחר בסגול ומלא יו״ד אחר דל״ת וברוב הספרים חסר והדל״ת בסגול וכן כתוב בלוית חן פ׳ ח׳ שער ב׳ והנו״ן בלא דגש : (ח) גם עיניו . עינו ק׳ : (י) ואילו . מלה אחת מורכבת משתי מלות ונמסר עליו חד מן ה׳ מלין בתרי טעמי פירוש דמשמש מונח להיכתו כמבואר במסורת וכמו שכתבתי בסוף פרשת ויחי : (יב) המשלש . בס״א כ״י השי״ן בדגש וברוב הספרים רפה והה״א במאריך : (יד) כי מבית הסורים . מפני שהמלה חסרה אל״ף פירשוהו מלשון התרגום כי תרגום ויבאש וסרי . בחיי פרשת נח עוד פירשוהו רבותינו מלשון קוצים כמו שאמרו במדרש קהלת ושוחר טוב מזמור ע׳ דהיא מכשכש לברייתא כמן ביני בריאתא פי׳ שבא על הבריות בלט ובנחת כזה שבא מן הקוצים : (טז) ורעיון . הע״ן בשוא לבדו : (יז) שמר רגליך . רגלך ק׳ :

ה (א) **את** מעשה ידך . בס״א כ״י נגררה הה״א ונתקנה ביו״ד ובכל הספרים בה״א וכן נכון על פי המסורת יען לא נמנה זה עם הכתובים ביו״ד במסרה רבתא ערך עשה : (ו) רב וגו׳ . במקצת ספרים שגימ״ל בציר״י וכן כתב רד״ק

רד"ק בשרשים: (ח) גם הוא. הוא ק': מלך לשדה נעבד. הוי"ן בשו"א ובס"א הספל בשו"א ובגיל מכלל יופי ולשון למודים ובעל הלשון לפיכך הבי"ת רפה וכ"ל שכן צריך להיות בשרשים ובסוף הענין יוכיח ויש ספרים העי"ן בשוא והבי"ת בדגש: (י) כי אם ראית. ראות ק': (טז) וכעס הרבה ותלוי וקמץ. במקצת ספרים כולו פתוח ימלעיל כי היא שם לפי דעתם וברונן של מדויקים תלוי קמץ ותליו פתח ומלרע כי הוא פועל ובמסורת כ"י וכעס ב' בקריא וסימנהון רשע יראה וכעס. וכעס הרבה ע"כ *) ומה שנמסר במ"ג תהלים קי"ב וכעס ב' חד פתח וחד קמץ וסימן רשע יראה וכעס. וכעס הרבה. קדמאה פתח נ"ל דעל עי"ן וכעס נאמר. ולפי דעתי הסרון נפל בדפוס ור"ל קדמאה קמץ בתראה פתח שכן במ"ג מערכת אות הכ"א נמסר אלפא ביתא מן חד ותד חד פתח ותד קמץ ותרי מינייהו אילין וגסדר של קהלת ראשון ושל תלים שני וכן כתב רד"ק בשרשים בשר הישב רשע יראה וכעס קמץ כולו וכעס הרבה ותליו וקמץ תליו קמץ ותליו פתח עכ"ל. ומ"ש במסרה קטנה דתלים לשון מוטעה הוא:

ו (ב) ואיננו חסר. בספרים כ"י ובדפים ישן הוא"ו בנעיא ובמסורת ב' בטעם עיין מ"ש בד"ס ב' סימן י"ב: (ו) ואלו חיה. מלרע כשעם בלמ"ד ועיין במזמור ז': (ט) ורעות רוח: (י) מה שהיה כבר וגו'. חצי הספר בפסוקים: שהתקיף. במקרא גדולה נמסר עליו ב' מלין כתיבין ה' במלשת תיבות' ולא קריין וסימן כ ה ח פ ז ס וילכו אחריהם עד הירדן (מלכים ב' י"ז) כ פ ש ד ס ויקח המלך לילה (שם) וחד פליגא עליה שהתקיף מה שהיה כבר נקרא שמו ונודע ולפי דעתי לדעת רד"ק ז"ל הוא בלא ה"א כבן הביאו בשרשים ולא כתב עליו מאומה וכן נראה מהמכלל יופי ומבעל הלבון וכן מצאתי במקצת ספרים כתיבת יד ומסרה זו מצאתיה גם במקרא כ"י במלכים וקשה לי למה לא נמנה עמהם גם כ פ ה ם כ ל הלך דגם ישראל שנמסר עליו יתיר ה"א את"כ מצאתי במסרה גדולה ב' כתיב ה"א במלשות תיבותא ולא קריין חרי הא דאמרן לעיל דמלכים. ואידך שהתקיף. כשהסכל שהשמם. דעל כר ליון בהשמם ע"כ. והמסרה מטומם כשמעי את הדבר הזה כי לא מצאתי גשום ספר שהשמם בה"א: **)

ז (א) טוב. סי"ת רבתי ועיין מ"ש באיוב סוף סימן פ': (ו) כן שחק הכסיל וגם זה הבל. שחק חסר וא"ו וכבר כתבתי הדבור בזה הענין בירמיה סימן מ"ח: שחק הכסיל וגם זה הבל. כן כתיב וגם בוא"ו ופן ההשב למגיות הכהונים ומנהג הדרן ומנהגן של ישראל אודיע אמונה בפי כי כך מצאתי בכמה ספרים כ"י ישנים תכמה מאות שנים וגם בדפוס ישן שיגלאה בנת רע"ח ודפוסים אחרים ישנים וכן נראה מפי' החכם ר' אלמ"ה בעל העקידה. ולמען לא ישאר נשים אדם מקום ספק בזה ונקיף הלב כלל הומר כי כן מוכרע מהמסורת שחיבר את זה עם י"ד פסוקים אית בהון וגם והדין מלין בסוף פסוק וסימן נמסר בפרשת מבפסים אגל פסיק וגם בעליו יומת משה תרומה במקרא גדולה: (ז) ויאבד את לב מתנה. במדרש רבתי עוסק שעסקי דתן והבירה לתם: רבן אבדו חכמתו ממנו ויאבד את לב מתנה מתוגה כתיב אילו היה מכה מהון היו נוטלין אלא שהקניטו והקפידו אותו וכו' כמאמר דקרי ביה פתונה ובפ"ל ס' ו' אין זה ועיין בתוה אמת דף קי"ב ע"ב: (יח) טוב אשר תאחז. ההי"ו בלא מאריך והאל"ף בהט"ף סגול ויש ספרים בשוא לבדו: אל תנח את ידך. בפסוק זה ובפסוק בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך ראיתי בספרים נירם את מטונות ומחיקות רבות והולם מצאתי בספר כ"י מסורשת ההומרת קדמאה של תנח את ידך תניינא אל תנח ידך ועיין מ"ש לקמן סימן י"א: (כא) מקללך. לית ורפי אבל ארם נהרים לקללך בדגש ובעלי המסורת נתנו בהם סימן ככה פי' הכ"ף הראשונה דגושה והשניה רפויה כן לקללך שהוא בתורה בדגש ובל קהלת רפי והתורה היא קודם קהלת סימן אחר במוך במוהם: (כב) אשר גם את. את כתיב אתה ק' ובנסחה כ"י מטוליטולא ובמקראות ישנות מהדפום הפפחה באל"ף וכן במ"ג נמנה עם אחרים שהם בטעם מלעיל ועי' מ"ש בשופטים י"א ובחבקוק ב': (כח) בקשה נפשי. וכן בקשו חשבונות שבסמוך ברוב ספרי הדפוס וכ"י מדויקים הקו"ף רפויה: (כט) חשבונות. החי"ת בחירק והשי"ן בדגש לתפארת מכלול שקל פֻעֵל ושרשים שרש חשב ולפי' הבי"ת רפויה וכן מצאתי במסורת כ"י ח ש ב נ ו ת ב' בקריה וסי' ויעש בירושלם ח ש ב נ ו ת (ד"ה ב' כ"ו) והמה בקשו ח ש ב נ ו ת ע"כ. וכמות זה כן מות זה וקריאה אחת לכלם:

ח (א) פשר דבר. בחטף נקודות וי"ם שהוא בשוא נקודות. שרשים: ועז פניו ישנא. בפ"ק דתענית כל אדם שיש לו עזות פנים כנגד השם מותר לשנאותו שנאמר ועז פניו ישנא אל תקרי ישנא אלא ישנא ופי' רש"י ועז כתב חסר וה"ו מי שהוא עז פנים ישנא בשי"ן ואל"ף ע"כ וכן במדרש קהלת רבתי אתה מוצא כשעמדו ישראל על הר סיני ואמרו נעשה ונשמע ניתן להם מזיו שכינה של מעלן וכיון שחטאו נעשו שונאים להקב"ה דכתיב ועז פניו ישנא והוא חד מן מלין דמשמשין אל"ף בסוף תיבותא ולית להון זוגא ובמסורת כ"י ג' כתיבין אל"ף בלישנא וסימן ושנא את נגדי כלהו דמלכים. ועז פניו ישנא. ישנא שבתם השוב: ***) (ג) אל תעמד בדבר רע. כן כתיב אל לא ו א ל והוא חד מן כ"ג פסוק ריש יהון ומלעותהון א ל א ל וסימן נמסר בפ"ג שמואל ב' סימן א': (י) וישתכחו. ביו"ד במאריך לב"א וכן מצאתי בחילופים כ"י ובס"ם ובמדרש רבתי וישתכחו כתיב וישתבחו משבחים רעים אשר כן עשו וישתבחו מעשיהם הטובים אשר עשו וכו'. ובעל מחזות כהונה פי' וישתכחו המעשים רעים הרים וישתכחו לשון שכחה וישתבחו מעשים טובים דרים נשון מליצה כלשון הגמרא אשתכחן ובי"ק ם משמע דגרם וישתבחו במעשיהם עכ"ל. ומ"מ אם גירסת הילקוט וישתכחו בכי"ת הוא דרך דרש כהסית דאמרינן בפ' הניזקין אל תקרי קבורים אלא קבוצים הכ: תקרי וישתכחו אלא וישתבחו: (יג) מלפני אלהים. כן כתיב בספרים מדויקים כ"י וגם ברוב ספרי הדפוס. ובמקצת ספרי הדפוס כתוב מלפני האלהים בה"א טעות הוא וכן במסורת כתוב עליו ב' והברו והכנע מלפני אלהים ד"ה ב' ל"ד:

ט (ד) יבחר. יחבר ק' ובקהלת רבתי כי מי אשר יחבר אמר ר' אחא יבחר כתיב מי יבחר יצר טוב מיצר הרע אלו הצדיקים מי יבחר יצר הרע מיצר טוב אלו הרשעים: אל כל החיים יש בטחון. אפילו אלו שפשטו ידיהם בזבול יש בטחון. ובירושלמי פ' הרואה אמר ר' יוחנן כי מי אשר יחבר יבחר כתיב אל כל החיים יש בטחון כל זמן שהאדם חי יש לו תקוה מת אבדה תקותו מאי טעמא במות אדם רשע תאבד תקוה עיין יפה מראה שם סימן י"א ועיין עוד במדרש רות רבתי פ' ג' ובמדרש לקח טוב שחבר רבינו טוביה בר' אליעזר כי מי אשר יבחר יבחר כתיב יחבר ק' ופי' הכתוב מי הוא הנבחר מהקדוש ברוך הוא וישכון תגריו ופי' הקרי מי הוא אשר יחבר ויזכה להדבק בצל כנפי השכינה אל כל החיים יש בטחון בעוד שהאדם בחיים יש תקוה ותוחלת שיעשה תשובה ויזכה לקנות החיים הנצחיים אבל אחרי מותו אבדה תקותו שאין תשובה לאחר מותו ע"כ. וכיוצא בזה כתב בפסיקתא שלו ריש פרשת אמור. (אמר המגיה לא אחשך פי מלהזהיר למעיין כי במקרא גדולה נדפס: (ג) כתובא. מלא בוא"ו ולא זכר שר המדפים מסרה דמקתי הסא כתמא ג' חסר וסימן הוי גוי ח ט א. אשר ח ט א עושה רע. כטוב כ ח ט א הנשבע. וכן נמסר ריש ישעיה ע"כ): (ז) ושתה. במקצת ספרים השי"ן בשו"א ופתח וכ"כ בס' דקדוק ישן ועיין מ"ש בשופטים ס' על ו ש כ ה ש כ י ך: (ט) ראה חיים עם אשה וגו' כי הוא חלקך. כן כתיב הוא למערבאי אבל למדנחאי כתיב היא: (יב) במצודה. במקצת ספרים אשכנזים כ"י הצד"י בשורק אך גם"ם כ"י מדויקים ובדפוסים ישנים בחולם וכן כתב רד"ק בשרש צוד:

י (י) נתן הסכל. חד מחמשה בשש נקודות על פי המסרת וסימנם וביאורם במ"ג שמואל א' כ"ה ועטן האפודי על רד"ק ואמר שטעה בסימן זה ושם בכלל זה יתן ה' לך שכל ולא חשב נתן הסכל. ובעל מגן דוד בסימן מ"א השיב עליו שלא טעה רק האפודי כי במכלול משקל פֻעֶל כתב רד"ק בסוף דבריו ובמסורת אחרת מצאתי נתן הסכל בשש נקודות הבל יתן ה' לך שכל בחמש נקודות: (ח) חפר גומץ. לית ומלא ודגש: (אמר המגיה ראיתי להעיר עין המעיין על שתי שיבושא דחזיתי דנפיק מקתי המדפים על חפר גומץ בו יפול דהגיהו חסר וא"ו והא בד"ס א' י"ב על פסוק ומנשה נפלו וגו' כרחבינו יפיל אל אדוניו שאול נמסר יפול ו' מלא בקריא וסימן וכו' וכל קהלת ומשלי דכוותה מלא במ"ג חסר ואין זה מן המנין ואע"ג דבמסרה רבתא נמסר ז' מלא ובד"ס שם במסרה קטנה נמסר ח' אין לחוש על זה דהיא בשאר ספרי קמיירי ולא בקהלת וכן מצאתיו מלא במקראות מדוייקות ע"כ): (יג) הוללות רעה. לית בשורק: (כ) ובעל הכנפים. כנפים ק':

יא (ו) אל תנח ידך. אין כאן מלת את הבל בפסוק שלמעלה בסימן ז' יש מלת את כמ"ש שם ובנוסחים מלא י ד ך בלא יו"ד אחר דל"ת: (ז) ומוב לעינים. במקצת ספרים הלמ"ד בפתח וכן ראוי על פי המסורת עיין במ"ג סדר בראשית ומשלי סימן י' וכן כת' המכלל יופי: (ט) ובמראי. בסי' ביו"ד: (י) והשחרות. במקצת ספרים החי"ת בשוא לבדו:

יב (א) בוראיך. מלא יו"ד ועי' בהיי ריש פ' בראשית: (ג) ביום. ג' תשין ומטעין בהון פי' שהבי"ת בפתח וכשהבי"ת בשוא יקבלו רפין לפי שלא יתכן להיותם דגש וסימן נמסר במ"ג: (ד) ויקום לקול הצפור. לפי' הראב"ע ויקום בחולם כנראה מדבריו בתהלים סימן פ' ובספר נתיב דף קע"ז ב': (ו) ירחק. ירתק ק' ועיין מ"ש במלכים ב' י"א על מלת ה מ מ ו ת י ם: ותרץ גלת. ברוב הספרים הרי"ש בשלש נקודות ובקצתן בשורק. וכס"א נמצא בחולם: (ט) למד דעת. בספרים מדוייקים כ"י ובמקראות קדמוניות מהדפוס ל מ ד במקף בלא טעם אחר והמ"ם בפתח כן דינו כי הוא מהדגום בפ"ם אבד ושבר, בריתי' כמ"ש, במכלול ד' ע"ד ובשרשים ובמסורת כ"י מצאתי בפרשת בלק י ז ל מים עוד למרידעת דמיין בטעם: (יא) כדרבנות. כתב במכלול קבלנו קריאתו בקמץ רחב ולא שמענו ולא ראינו בו מחלוקת והוסיף מכלל יופי נראה שאין בדל"ת בום טעם עכ"ל. ואין דבריו נראים לי כמ"ש בפרשת תצוה ובספרים שלנו יש געל בדל"ת שמרחיב הקמץ כמו המתג וכמ"ש בפרשת משפטים על מלת ה ה ר ס ם ובס"א כ"י מצאתי כ ד ר ב נ ו ת הדל"ת בפתח בלא טעם ובס"א דפוס ישן בפתח ובמאריך ואינם מהוורים ובספרים מדוייקים חסר וא"ו אחר הבי"ת ועיין מ"ש בפרשת תצוה על ו י ש ם ה: בעלי אספות. הסמ"ך בשלש נקודות והפ"א בדגש: (י) סוף דבר. סמ"ך רבתי ובמסורת הגדול לרמוז שבסמ"ך הזה יש ט שודות עמוקים ונעלמים וגדולים והינה עליה כי אם לגברי לבב וליודעי חן:

*) ר"ל בבורלת שעל פי בבורלת בשם נמצא תליו קמץ ותליו פתח בלתנחתא וכ"ש בקבלת אך י"מ ובמשלי כ"א י"ט. ד"ס אהרן שלנגאק:

**) ונ"ל כ כ ב ש פ ויקרא כ"ו מ"ג בס בכ"א בשא גת ובהבי ולא קרא בעופק במגלת הבגהב ידע כי נבפתים יתנוב פתני נהפקפה ראבונה לדמת כשמות בתלב ויחליף הלות כמוסבה באהרת ובאמת במכות נלום אחרם בן יבול לפום בי סוף לאני בתניב כ כ ש מ ש ובאוחייה בנקראים אותיות רש"י נדמה בכ"א לגב"ם מלנג"ך וכיסדר אותיות כ"ב כ פ ש מ ס והבכ במניב בי בשמיה בתלה הבינב בבי"ת והניב ש פ ש מ ס ובשבור כי בשנם סוהם לא נ"ג כ"ה שפה אהם בתנ"ך בתב עוד דעל בר עוק בבמם וברליב כי גא פגם רק ס"ל ופם בתגב נתבאבא באה בשם י"י בע"ל בבור. ד"ס אהרן שלנגאק:

***) ובירושה ג"ב ג"ג כתב ג"ל ו ש נ א את כברי קנאו שא בס"ל. ד"ס אהרן שלנגאק.